Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Algemeen huishoudelijk-, natuur-, zedekundig- en konstwoordenboek : vervattende veele middelen om zijn goed te vermeerderen en zijne gezondheid te behouden ...

https://hdl.handle.net/1874/35370

ODU 3095 V. f. D. 9w. 100

ALGEMEEN

HUISHOUDELIJK-, NATUUR-, ZEDEKUNDIG- EN KONST-

WOORDENBOEK,

Vervattende veele middelen om zijn

GOED TE VERMEERDEREN,

EN ZIJNE

GEZONDHEID TE BEHOUDEN,

Met verſcheidene wiſſe en beproefde Middelen voor een groot getal van Ziektens; en ſchoone Geheimen, om tot een hoogen en gelukkigen ouderdom te geraaken.

Een menigte van manieren, om LAMMEREN, SCHAAPEN, KOEIJEN, PAARDEN, MUIL-EZELS, HOENDEREN, DUIVEN, HONING-BIJEN, ZIJDE-WORMEN te kweeken, voeden, geneezen, en winst te doen met die Dieren.

Eene Natuurkundige Beſchrijving van HUISHOUDELIJK- en WILD-GEDIERTE, VOGELEN en VISSCHEN, en de middelen om dezelve te jaagen en te vangen.

Een groot aantal van geheimen in den TUINBOUW, KRUIDKUNDE, AKKERBOUW, LAND-BOUW, WIJNGAARD- en BOOMGAARDBOUW; gelijk ook de kennisſe van VREEMDE GEWASSEN, en haare EIGENAARTIGE KRACHTEN, enz.

Met de voordeelen van het DISTILLEEREN, VERWEN, ZEEPZIEDEN, STIJFSELMAAKEN, SCHILDEREN met Water- en Olie-verf; het maaken van BAAIJEN en STOFFEN voor deeze en andere Landen; van TURF, STEEN, enz.

Al het geen een bekwaame HUISHOUDSTER dient te weeten; als het bereiden van allerlei zoort van SPIJZEN, DRANKEN, GEBAKKEN, CONFITUUREN; het inmaaken van GROENTENS voor de Winter, enz.

Om CHITSEN en KANTEN in 't nieuw te waſſchen, enz.

Wat er in de SLACHTTIJD moet verricht worden. Het bereiden van MEED, CIJDER, AAL-BESIEN-WIJN, RATAFIA, veelerlei zoorten van LIQUEURS, enz.

De middelen, waar van zich KOOPLIEDEN bedienen, om grooten Handel te drijven.

Een korte ſchets van de meeste KUNSTEN, WEETENSCHAPPEN en HANDWERKEN.

Voorts alles, wat HANDWERKSLIEDEN, TUINIERS, WIJNGAARDENIERS, KOOPLIEDEN, WINKELIERS, BANKIERS, COMMISSARISSEN, OVERHEEDEN, OFFICIERS van't Gerecht, EDELLIEDEN, GEESTELIJKEN en andere Luiden van aanzien, in de eerſte Bedieningen doen moeten, om zig welvaarende te maaken.

DOOR

M. NOEL CHOMEL.

Tweede Druk geheel verbetert, en meer als de helfte vermeerdert door

J. A. DE CHALMOT, enz.

VIERDE DEEL,

Verrijkt met Kunstplaaten.

Te LEYDEN bij JOH. DE MAIR, en *te LEEUWARDEN* bij J. A. DE CHALMOT.
MDCCLXXVIII.

HUISHOUDELIJK WOORDENBOEK,

VIERDE DEEL.

M.

M. De letter *M.* verſtrekt aan de Geneesheeren tot een teken onder hunne Ordonnantien of Recepten; hij heeft eigentlijk twee bijzondere betekenisſen; als 1. word er *Manipulus* of *een hand vol* door verſtaan; 2. *Miſce*, 't welk wil zeggen, *Mengt al wat voorſchreeven is, ter deegen onder een.*

M. als een Romeinſche cijffer-letter gebruikt, betekent *Duizend*; en een horiſontaal ſtreepje er boven, geeft haar eene waarde die *duizendmaal* grooter is; $\overline{M}$. betekent *Duizendmaal duizend*, of een *Millioen.*

M. met bijvoeging van een D., zo als bij voorbeeld M. D. betekent *Medicinæ Doctor.*

MSS. word *Manuſcript*, dat is *Handſchrift*, *iets dat met de hand geſchreeven is*, door verſtaan.

MAADEN, zie MADEN.

MAAG; in 't latijn *Ventriculus*; is in Menſchen dat deel, 't welke geſchikt is om het voedzel te ontfangen en te kooken, dat is zodanig te bereiden, dat het vervolgens in het gedarmte koomende, door den toevloed van de gal en 't alvleesch-zap, beter kan verteert worden.

Haare gedaante is als van een Kalbas-vrugt, of liever zij beſtaat uit eene kromme holte, dik en wijd aan de ſtompe zijde, opwaarts loopende naar den hals, daar zij teſſens naauwer word; niet verre van het ſtompe einde valt de ſlokdarm in dezelve, of liever de ſlokdarm verwijdert, en verandert zich in de maag.

Zij legt natuurlijk dwars, onmiddelijk onder de lever, in welker holte zij verſchoolen legt, ontvangende aan de ſtompe en ſlinker zijde de milt; zo dat haare opening of uitgang, de *Pijlorus* genoemt, in de rechter zijde is, uitgaande in het twaalfvingerengedarmte, waar mede zij vastgehegt word in de holte der lever door middel van het buikvlies, 't welke het uitwendige vlies der maag, darmen en lever daar ter plaatze uitmaakt. Langs de onderkant der *maag* loopt het netvlies, welke er teſſens van afkoomt, en aldaar legt eene groote ader en ſlagader, de *gaſtroepiploica*, welke in alle Dieren zeer aanmerkelijk zijn. Tuſſchen de ſlokdarm en de bovenholte der maag, tot aan den hals der maag toe, en onder tegens de lever, is een doorſchijnend vlies, niet ongelijk aan het netvlies, 't welke met recht het *kleine netvlies* genoemt word, zijnde allernauwkeurigst door HALLER beſchreeven en afgebeeld.

De *maag* heeft dus twee openingen, den mond of *cardia*, en den uitgang of *pijlorus*; bij den mond ſchijnen ſlegts de ſpiervezelen eene vernaauwing te maaken; maar aan den uitgang is eene plooij, die inwaarts loopt, en dus zigtbaar de *maag* van het twaalfvingerengedarmte afzondert.

De *maag* beſtaat uit vier vliezen; het inwendige, 't welke zeer klieragtig is en geplooit, als mede voorzien van kleine tepeltjes, gelijk de darmen alle hebben, welke, om dat ze aan de pool van het fluweel niet ongelijk zijn, de *fluweele rok* genoemt word. Deeze is altoos voorzien van een taai ſlijm, welke, van de klieren afgeſcheiden, belet, dat het voedzel door zijne ſcherpheid den inwendigen rok niet aandoet.

Hier op volgt een witagtig vlies, 't welke de *zenuwagtige rok* genoemt word, bindende den binnenſten rok aan den ſpieragtigen rok; dog hij is ſlegts een celagtig vlies, en beſtaat niet uit zenuwen.

De derde rok beſtaat uit ſpiervezelen, in de rondte geſlingert om de maag, zo dat deeze eene rije uitmaaken, terwijl de andere uit neder lang te loopende vezelen te zamengeſtelt is, dog zodanig met de eerſte vereenigt, dat beide rijen ſlegts éénen rok uitmaaken.

De vierde rok word gemaakt van het buikvlies of penszak, *peritonaeum*; tuſſchen deeze vliezen in, loopen zeer veele bloedvaten, welke of van de kroon-aders koomen, of van de maag en netvlies-vaten: Deeze worden verzelt van water en melk-vaten, welke het reeds toebereidde vogt opſlorpen, terwijl het leeven en de gevoeligheid der maag afhangt van de zenuwen, welke van beide de kanten uit het agtſte paar afdaalen, en om den krop der maag een aanzienelijk netwerk maaken; bij de-

zelve voegen zich eenige takken der tusschenribbige zenuwen, voornaamelijk uit de groote halfmaanwijze zenuw vlegten, welke teffens aan de lever en milt takken verschaffen.

Deeze zenuwen, voornaamelijk van het agtste of dwaalend paar afkomstig, maaken die groote gevoeligheid tusschen de maag, het hoofd, hart en de longen, om dat dat paar zenuwen alle die deelen zijne takken geeft. De *cardia*, dat is de krop der maag; is daarom zo gevoelig, en wierd om die gevoeligheid, de zetel der ziel gehouden door VAN HELMONT. Het gemeen noemt dit het hart, gelijk de Grieken *Cardialgio*; dog het betekent pijn in den krop der maag hebben, van welke het hart slegts door het tusschenleggend midden afgescheiden word.

Als de *maag* ledig is, is zij als platagtig en ingetrokken, hangende met den bodem naar onderen, en hebbende de twee openingen, in een staand of zittend Mensch, naar boven gekeert; dog zo dra de *maag* gevult word, keert de bodem zich voorwaarts, en de uitgang nederwaarts, en daar word eene plooi gemaakt bij den ingang, die, als men overbodig eet, volstrekt belet, dat er niet meer in de *maag* gegooten of gebragt word; zo voorzigtig is de Schepper, en zo voorziende geweest, dat hij onze gulzigheid op deeze wijze bepaalt, en belet heeft dat de maag niet barst.

De spierrok der maag werkt geduurig op dezelve, en hier door word het eeten gekneed en gedrukt van de blinde of stompe slinker zijde, naar den uitgang; voeg hier bij, dat de verwisselende beweeging van inademing en uitademing, de tegenwerking der buikspieren en onze lighaamelijke beweeging, vooral der armen, de *maag* geduurig drukt op-, neder-, agter- en voorwaarts, waar door de kooking uitneemend voortgezet en volmaakt word.

Het braaken is eene beweeging der buikspieren en van het middenrif, welke de maag van onderen opdrukkende, alles opwaarts stuwt en te rug langs den slokdarm, langs welken het eeten nederdaalt: Deeze drukking dwingt ook de gal, en lever-vogten in de maag, en van daar opwaarts.

De krop der *maag* word wel vernaauwt, doch niet volstrekt geslooten door het middenrif, daar de sleuf is tot doorlaating van die buis.

De *maag* word slap door warm water, als thee, koffij, en dergelijke vogten; de werking haarer spiervezelen word hier door vermindert, en ook de afklenzing van het klier-vogt, zo noodzaakelijk tot de eerste verteering. Veel wijn en sterke drank, doet haar inkrimpen; zo dat die beide uiterstens vermijd moeten worden.

In Vrouwen die naauwe keurslijven draagen, word de *maag* uit haare plaats gedrukt, zodanig, dat zij dikwils in plaats van dwars, nederwaarts legt, tegens den navel: Men moet dus wel acht geeven, zal men maagpijnen van kolijkpijnen wel onderscheiden.

MAAG-ADEREN; in 't latijn *Venæ Gastricæ*; zijn twee voornaame van; als 1. de *rechter maag-ader*, die uit de takken der *poort ader* voortkoomt, en zich wel voornaamelijk door het bovenste deel der maag verdeelt; 2. de *slinker maag-ader*, deeze heeft zijn oorsprong van de *milt tak*.

MAAG-BALSEM, zie BALSEM.

MAAGD, is eene jonge Dogter, die nooit eenen Man bekent heeft, en die haaren maagdom ongekreukt heeft bewaart.

MAAGDE-BOKJE; in 't latijn *Leptura virginea*; (*Leptura thorace globoso nigro, elitris violacis, abdomine rufo*, LINN. *Sijst. Nat.*) Dit is de naam van een zoort van *Bok-Torretje*, 't welk zich in Zweeden in de Bosschen onder aan de Bergen onthoud. De koleur der dekschilden is blauwagtig groen, glimmende, en met uitgeholde stippen besprengt; agter de pooten is het lijf goud-geel, en het overig gedeelte zwart.

MAAGDE HONGER, *Malacia*; zie EETLUST (BEDORVENE-).

MAAGDE-HONING, zie JUFFERS-HONING.

MAAGDELIEFJES, zie MADELIEVEN.

MAAGDE-MELK, zie JUFFERS-MELK.

MAAGDE-OLIE, zie JUFFERS-OLIE.

MAAGDE-PALM; *Maagde-kruid*; *Vincorde*; in 't latijn *Clematis daphnoides* DODONÆI; *Vinca*; *Pervinca*. Hier van heeft men de volgende twee zoorten, als

1. De *gemeene Maagde-palm*; *Pervinca vulgaris anguslifolia*; (*Vinca caulibus procumbentibus, foliis lanceolato-ovatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *groote of breedbladige Maagde-palm*; *Pervinca vulgaris latifolia*; (*Vinca caulibus erectis, foliis ovatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beschrijving. De eerste zoort, heeft lange dunne ronde getakte rankjes, die tegens den grond verspreid leggen, waar aan bladen bij tweën tegen elkander over groeijen, die langwerpig-eijrond, puntig, hardagtig, glad en glinsterend zijn; uit de oxels der bladen koomt een langagtige dunne steel voort met een éénbladige plat uitgebreede bloem, die in vijf deelen diep ingesneeden is, van koleur blauw, purper rood, wit of incarnaat; waar na een vrugt volgt, bestaande uit twee dopjes of peulen, die langwerpige rolronde gegroefde zaadjes bevat; dog geeft bij ons zelden vrugten.

Daar zijn drie veranderingen van, als 1. met *dubbelde blauwe* of *purper-roode bloemen*; 2. met *vergulde* of *geelbonte bladen*, en 3. met *verzilverde* of *wit-bonte bladen*.

De tweede zoort, gelijkt in allen na de voorige, behalven dat ze in alle deelen grooter groeit, en de ranken meerder opwaarts wasen; haare bloemen zijn blauw, purper of wit.

Daar zijn ook drie veranderingen van, als met dubbelde bloemen, met vergulde en met verzilverde bladen.

Plaats. De eerste zoort word gevonden in Hoog-Duitschland, Frankrijk en Engeland, op vogtige plaatzen, inzonderheid in de bosschen. De tweede zoort koomt in Zuid-Frankrijk, Italien en Spanjen voort.

Kweeking. Deeze planten worden ligtelijk voortgekweekt door scheuring der wortelspruiten in het na- of voorjaar, en willen in allerlei gronden en plaatzen, die wat vogtig en schaduwagtig zijn, zeer wel groeijen; kunnende onze winterkoude ook wel doorstaan; hoewel de tweede of groote zoort iets tederder is.

Eigenschappen. Deeze plant heeft een verkoelende, zaamentrekkende en zeer wondheelende kragt, en is zeer dienstig in allerlei loopen en bloed-vloeijingen, als buik- en roode loop, overmaatige stonden, vloeijende ambeijen, wittevloed, inwendige wonden, pleuris, enz.; men maakt er ten dien einde een afkookzel van met *melk* of *water*; 't welke ook zeer dienstig is tot een gorgeling in de keel-ontsteeking, gezwollen of ontstooken huig en gezwollene amandelen. De *gekneusde bladen* stempen het bloeden der wonden en neus, als men ze daar op legt, of in de neus steekt.

MAAGDE-

MAAGDE-PALM (GROOTE-), zie VUURKRUID.

MAAGDE-SCHENDING, zie DEFLORATIE.

MAAGDE-ZIEKTE; *Suffer-ziekte*; *Vrijster-ziekte*; *Liefde-ziekte*; de *Witte Geel-zugt*; *Bleeke-zugt*; in 't latijn *Chlorosis*; *Febris amatoria*; *Cachexia virginum*; *Icterus albus*; *Morbus virgineus*: Dit is een zoort van zugt of kwijning (*cachexia*) bij de Maagden of Vrouwen: De kentekenen deezer ziekte zijn een bleeke koleur, en dikwils met groene of geele vlekken in het aangezigt of over het lijf; benevens vermoeidheid, aamborstigheid, veranderlijke pols, roering en rommeling in de buik; weinig eetlust, hartkloppingen, met altoos koude handen, en de enklauwen veeltijds gezwollen.

De oorzaake van deeze kwijn-ziekte is dikwils eene verstopping of niet wel vloeijing der maandstonden, of ook eene verstopping en verstijving in de moeder-vaten, dat dikwils uit al te veel Thee of Koffij-drinken, benevens veel stil zitten of weinig beweeging voortkoomt; dog niet zelden is de oorzaake ook eene verborgene Liefde, als zij, de Maagd of Vrouw, dezelve niet durft openbaaren, en zij het voorwerp der Liefde niet magtig worden kan: En schoon deeze ziekte op zich zelf niet gevaarlijk is, zo veroorzaakt ze echter een geduurig kwijnen, en kan zeer slegte gevolgen hebben.

De middelen die tegen deeze ziekte dienstig zijn, zijn de *cichoreij*, *chamædris*, *eupatorium*, *bijveet*, *duivekervel*, *melisse*, *moeder-kruid*, *katte kruid*, *roosemarijn*, *alsem*, *duizendgulden-kruid*, *hol-wortel*, *brijonie-wortel*, *rhabarber*, *zwarte nies-wortel*, *jenever-besiën*, *caneel*, *kruid-nagels*, *foelie*, *mijrrhe*, en vooral de ijzer- of staalmiddelen met zoutagtige dingen gemengt, als *openende ijzer-saffraan*, *esfents of extract van ijzer*, *wijnsteen-zout*, *wijnsteen-crijstallen*, *gevitrioolde wijnsteen*, *arcanum duplicatum*, enz.

Of neemt *tinctuur* of *extract van staal*, één once; *hout-casie*, twee drachmen; beste *caneel*, één en een half drachma; *kruid-nagels* één drachma; de drie laatste dingen grofjes gestooten zijnde, laat het zamen op een mingelen *rhijnsche* of andere goede *witte-wijn* op een warme plaats trekken, dan doorgezijgt zijnde, neemt de Lijderesse daar van 's morgens één once of half thee-kopje vol, of wat meer, nugteren in.

Of neemt *hol-wortel*, een half once; *brijonie-wortel*, twee drachmen; *bijvoet*, *rosemarijn* en *moeder-kruid*, van elks een halve handvol; *caneel*, één drachma; *wijnsteen-zout*, een half drachma; *ijzer-vijlzel*, een half once; grofjes klein gemaakt zijnde, laat het op een mingelen beste *wijn* trekken, dan doorgezijgt zijnde, gebruikt het als 't voorgaande.

Of neemt *conserf van alsem*, twee oncen; *koekjes van mijrrhe*, één drachma; *extract van duizentgulden-kruid* en van *zwarte nies-wortel*, van elks een half drachma; *gom ammoniak*, anderhalf drachma; *gevitrioolde wijnsteen*, één drachma; *rob van jenever-besiën*, zo veel genoeg is, om er een brok van te maaken; waar van de Lijderesse 's morgens nugteren en 's avonds na bed gaande, telkens zo veel neemt als een nootemuscaat groot, met *wijn* of eenig ander vogt.

Of neemt *rob van jenever-besiën*, smelt die in wat *brandewijn*; en laat de Lijderesse er 's morgens nugteren en 's avonds na bed gaande, een of twee lepels vol van inneemen. Dit is een heerlijk middel, inzonderheid als de maag, ingewanden of moeder verslijmt is.

Of bereid de volgende Pillen: Neemt beste *ammoniak*- en *sagapeen-gom*, van elks anderhalf drachma; *aloë*, drie drachmen; *staal* met *zwavel* bereid, twee drachmen; *gevitrioolde wijnsteen*, *mijrrhe* en *zout van alsem*, van elks een drachma; *olie van barnsteen*, een half scrupel; maakt het met wat *brandewijn* tot een masa, en vervolgens tot kleine pilletjes, waar van de Lijderesse 's morgens nugteren de zwaarte van een drachma inneemt.

Na het gebruik van deeze middelen, is het goed een purgatie of braakmiddel te neemen.

Maar als de kwijn-ziekte der Maagden, uit eene verborgene Liefde voortkoomt, dan zijn er niet ligt andere genees-middelen tegen, dan dat men dezelve, als de oorzaake ontdekt is, met het voorwerp der Liefde laat trouwen; dog als dit niet geschieden kan, worden, na eene aderlaating, alle zuuragtige middelen aangepreezen, die de werking der zaad-zappen verminderen, als de *zappen* van *citroen-* en *oranje-appelen*, van *zuuring*, *klaver-zuuring*, *portulaak*, *water-roosen*, enz. Item, de *gezuiverde salpeter*, *geest van salpeter* en van *vitriool*, enz. Inzonderheid prijst men ook als specifieke middelen tegen deeze ziekte, het *zaad van kuisch-boom*, *van hennip*, *portulaak*, *wijn-ruit*, *coriander*; wijders de *kruisemunt*, *wilge bladen*, *water-roosen*, *camfer*, *tinctuur van mijrrhe met saffraan bereid*, *tinctuur van bevergeil*, *gebarnsteende liquor van herts-hoorn*, enz.; dog, gelijk gezegt is, zijn alle de genees-middelen dikwils in dit geval van *Maagde-ziekte* vrugteloos, en geene beter tot herstelling der gezondheid, als de Bijslaap.

MAAGDOM, is in eenen zedelijken zin, die zuiverheid van hart en zeden, welke in eene jonge Dogter zo prijsselijk is, en welke niet bestaat, dan wanneer zij zich, vooral wat haar onteeren kan, wagt: Dog men beschouwt deezen zeldzaamen diamant niet langer als eene deugd, maar als een natuurkundig onderwerp. Het is thans alleen de tegenwoordigheid van zeker vlies en rimpeltjes, welke in den mond van het vrouwelijke deel zijn, in jonge Meisjes, welke meest van zelven verdwijnen, als de jaaren aanwassen; dog schielijk vervallen, zo dra eene jonge Dogter of Bruid eenen Man toegelaaten heeft. De Ontleedkundige zijn er niet ééns over, hoe en op welke wijze uit deeze gesteltenis bepaalt kan worden, of eene Vrouwe Maagd is, of geweest is bij het ingaan van het huwelijk. De tegenwoordigheid zelve van het genoemde maagdenvlies of *hijmen*, kan in eene bezwangerde, zelfs kraamende Vrouwe nog plaats hebben, gelijk er voorbeelden van zijn, dat het Kind niet heeft konnen gebooren worden, dan na dat dit vlies doorgevlijmt was: De rede is, dat in het opperste gedeelte van dit vlies eene kleine opening zijn kan, groot genoeg om het voortteelings-vogt doortelaaten, zonder dat het mannelijke lid het zelve verbrijzelt heeft. Dus ziet men, dat er weinig staat op te maaken zij, en de deugd eener Jongvrouwe niet uit de beschouwing van 't schaamdeel kan ontdekt, en veel minder om verre gestooten worden. Het gerechtelijk onderzoek derhalven, dat is het bezien der geheimste deelen eener Vrouwe, word een der grootste aanslagen tegens haaren *maagdom*, en eene *defloratie* in eenen zedelijken zin.

Veelen trachten te oordeelen, of eene Vrouwe Maagd bij den Man gekoomen is, uit het bloed, 't welke bespeurt word, als zij voor het eerst eenen Man bekent; dog dit is onzeker, vooral in de zulke welke niet zeer vet zijn, of de wittevloed hebben. In zommige stort dit deel niet slegts ééns, maar verscheidene maalen bloed,

wanneer er tusschen de omhelzingen eenige tijd verloopt, groot genoeg, om de kleine schearing te doen heelen: Evenwel gebeurt dit niet altoos, maar slegts in de eerste jeugd, of het begin der huwbaarheid.

Vrouwen die afgeregt zijn, weeten door bijzondere middelen haaren *maagdom* te herstellen, en dit deel zodanig te doen vernaauwen, dat er geene bekentenis kan plaats hebben, zonder kleine bloedstorting.

De Mannen schijnen veeltijds zeer gesteld op dit teken, vooral in het grootst en beschaaftst deel van Europa, terwijl veele Volken in Asie niet eer de Bruid ten Vrouwe neemen willen, dan na dat zij door een of ander beslaapen en ontmaagd is; zelfs geeft men belooningen voor dien dienst. In Lapland zelve is het een eer, beslaapen te zijn door eenen Vreemdeling, en een zeker middel, om door de jonge Laplanders bemint en ten Vrouwe genoomen te worden. De Africaanen in tegendeel en de Arabiers, en eenige Natien van Asie, hegten het vrouwelijke deel met naald en draad te zaamen in de Kinderen, laatende slegts eene opening, groot genoeg, om de natuurlijke ontlastingen doortocht te geeven, en laaten de lippen dus aaneengroeijen, tot dat zij huwen, als dan snijd men ze van elkander. Andere steeken er eenen ring door, men noemt dit *infibulatie*, welke niet dan met moeite losgemaakt word. Eenige laaten ook de getrouwde Vrouwen zulke ringen draagen, dog zo, dat dezelve geslooten en open gemaakt worden, door eenen sleutel, die de Man bij zich draagt.

De eerbaarheid verbied ons, over dit stuk langer te zijn.

Maagdom in Mannen.

Of schoon de *maagdom* meest alleen bij de Vrouwen zo zorgvuldig is onderzogt geworden door de Mannen, en aan de beminnelijke Sexe alleen als toegekent is; is er evenwel een *maagdom* bij de Mannen, die zeer kennelijk is in Jongens tot de 14 of 16 jaar; wanneer de voorhuid nog vastgekleeft is aan het hoofd der mannelijke roede; de overstrooping kan derhalven niet geschieden, dan met geweld, en met smert.

Als de Jooden besnijden, zonderen zij eerst door een *stilet* de voorhuid af van het lid; dat is, zij neemen deezen *maagdom* weg, op dat zij geen gevaar zouden loopen, als den voorhuid afgesneeden word.

Mans konnen echter zo naauw eenen voorhuid hebben, dat zij nooit, of schoon zij dagelijks bijslaapen en Kinderen teelen, overstroopen: Ook kan dit vel van zelven los worden, zonder bijgeslaapen te hebben; het teken van *maagdam* in de Mannen, is derhalven nog veel onzekerer, dan dat der Vrouwen.

MAAG-ELIXIR, zie ELIXIR, *pag.* 622.

MAAG-ESSENTS, zie ESSENTS, *pag.* 682.

MAAG-GEBREEKEN; *Maag-ziekte.* Veelerlei ziektens kunnen er uit de *maag* ontstaan, als dezelve zijne functie niet wel verrigt, of verhindert word te verrigten, naamelijk, om de genoomene spijze tot een goede *chijl* of voedzel te kooken, maar dat dezelve daarentegen in veelerlei rauwigheden verandert worden: Want dewijl men de *maag* als de kook-ketel kan aanmerken, waar door de spijzen in de eerste plaats moeten gekookt en tot een zap of voedzel toebereid worden, dat vervolgens door andere vaten verder bereid en door het geheele ligbaam verspreid word, zo kan men ligtelijk opmaaken, dat als dit voedzel in de eerste wegen niet wel bereid is, er niet anders dan veelerlei ongemakken uit moeten voortkoomen; ja men kan met regt zeggen, dat de kwalijke kooking der maag, de bronader van de meeste ziektens is.

De oorzaaken nu van een kwalijk gestelde maag kan veelerlei zijn, als verzwakte geesten, of derzelver terugtrekking uit de maag, het zij door sterke beweegingen, groote bloedstortingen, hevige pijn, sterke gemoedsbeweegingen, veel studeeren, overvloedig venusspel, ouderdom, enz., of door kwaade en schaadelijke spijzen, en zelfs ook door anderzins gezonde, als ze in overmaat genuttigt worden.

In de geneezing der *Maag-gebreeken*, moet men derhalven op de oorzaaken acht geeven: Dog hier bij heeft men ook te letten op de verschillende temperamenten; dewijl volgens dien, de ongesteltheden der maag of koud of heet zijn, en derhalven de geneesmiddelen er na dienen geschikt te worden: Wordende de heete ongesteltheden niet bezwaarlijk onderkent en van de koude onderscheiden, door het onderzoek van des Lijders temperament, en verder door een drooge tong, mond, lippen, dorst, oprispingen *die* naar gebraaden eijeren smaaken, en rasse pols; deeze moeten derhalven met vogtige, zagtjes verkoelende en verfrischende spijzen en geneesmiddelen tegengegaan worden; als *gersten dranken*, spijzen met *citroen* bereid, zuuragtige ooftvrugten, enz.; daarentegen in de koude gesteltheden der maag, die heel contrarie tekenen hebben, wat meer verwarmende spijzen en middelen moeten genuttigt worden, als goed *vleesch*, en daar van gekookte *soupen* met *specerijen* en verwarmende *kruiden*, als *thijm*, *marjoleine*, *salie*, *laurier*, *rooſemarijn*, *peterselie*, *uijen*, enz. Hoewel zich de verschillige gesteltheden dikwils vermengen, en daar door de zelfde uitwerkingen voortkoomen.

Wij zullen hier eenige goede middelen laaten volgen, welke in de verschillige ongesteltheden der maag van zeer veel nut bevonden zijn.

Geneesmiddelen voor een zwakke Maag.

Een zwakke maag word gekent daar aan, als de spijzen niet wel in de maag gekookt worden, maar ten deele onverteert afgaan, de eetlust vermindert, en er winden en andere ongemakken bespeurt worden.

Dezelve kan uit drieërlei oorzaaken voortkoomen; als ten 1. door verzwakking der leevens-geesten, gelijk boven gezegt is; 2. door traagheid der maag of verslapping der maag-vezelen, welke dikwils die Menschen overkoomt, die van een koudvogtige, slijmagtige, of zwakke gesteltheid zijn, en daar aan gekent word, als de pisse 's morgens wat bleek of wit, en zonder koleur is, en een wit zetzel heeft; 3. door een al te groote warmte en spanning der maag-vezelen, daar de heete en galagtige temperamenten, inzonderheid die welke veel heete spijzen en dranken gebruiken, aan onderhevig zijn, en welk maag-gebrek gekent word daar aan, als er na den eeten opspanning der maag gevoelt word, verzelt met hitte en dorst; waar bij ook meest doorgaans de pis roodagtig en dik, of troebel en niet veel is.

In het eerste geval, zijn de versterkende middelen zeer dienstig, als goede kragtige *wijnen*, *hijpocras*, enz.; vervolgens *geest* van *daal-lelien*, van *melisse*, *kruisemunte*, *rooſemarijn*, *zwarte kersen*, *eau de carmes*, *eau de la reine*, *caneel water*, *mastix-water*, *tinctuur* van *caneel*, van *amber*, *sijroop* van *oranje-schillen*, van *anjelieren*, van *kruisemunt*, *framboosen*, *kersen*, *confecties* van *alkermes*, enz. Alle welke dingen de leevens-geesten opwakkeren en herstellen;

ſtellen; en die in 't bijzonder ook aan oude Lieden dienſtig zijn.

In het tweede geval, als de Maag door verſlapping niet wel kookt; zijn de volgende dingen zeer nuttig, als *alands-wortel*, *calmus-wortel*, *galange-wortel*, *gember*, *zedoar-wortel*, *angelike-wortel*, *aron wortel*, *gentiaan-wortel*, *rhabarber*, *oranje-* en *citroen-ſchil*, *caneel*, *foelie*, *alſem*, *duizendgulden-kruid*, *rhijn-vaar*, *ſalie*, *leverbalſem*, *kruiſe-munt*, *coriander*, *cubeben*, *cardamome*, *peper*, *maſtix*, *jenever-beſiën*, *mijrrhe*, *conſerf* of ſijroop van *alſem*, *kruiſe-munt*, *ſalie*, *rooſen*, *geconfijte alands wortel*, *calmus*, *gember*, *oranjeſchil*, *rob* van *jenever-beſiën*, *geest* van *ammoniak-zout*, van *herts-hoorn*, van *vitrool*, *gevitrioolde wijn-ſteen*, *vitriool elixir van Mijnzicht*, enz.; van welke enkelde dingen men zaamengeſtelde middelen bereiden kan: Bij voorbeeld

Neemt *alands-wortel*, een lood; *duizendgulden-kruid* en *alſem*, van elks een halve handvol; *rhabarber*, één drachma; alles grofjes klein geſneeden zijnde, laat het op een mingelen goede *witte wijn* trekken, en drinkt er 's morgens nugteren, en 's avonds na de maaltijd een romer vol van, doorgezijgt zijnde: Men kan deeze dingen ook op goed *bier* laaten trekken, en gebruiken als gezegt is. De *alſem* of *duizentgulden-kruid*, op *wijn* of *bier* getrokken, voldoen veeltijds alleen.

Of neemt *conſerf* van *alſem*; van *kruiſemunt* en van *roode rooſen*, van elks een half once; *aloë*, twee ſcrupels; *rooſen-honing* zo veel genoeg is; mengt het; waar van de Lijder des morgens en 's avonds zo veel neemt als een nootemuscaat groot.

Of neemt *conſerf* van *alſem*, van *kruiſemunt*, en *rob* van *jenever-beſiën*, van elks een half once; *extract* van *alands-wortel* en gepoederde *rhabarber*, van elks één drachma; mengt het en gebruikt 't als het voorgaande. Dit is een zeer goed middel, en dient ook voor een verſlijmde maag.

Of neemt 's morgens, of 's avonds na bed gaande, eenige heele *peper-korrels* in, (7 of 9), en drinkt er een lepel vol goede *brandewijn* op, herhaalt dit eenige morgen of avonden, dog t' elkens één of twee peper-korrels minder neemende.

Of neemt *caneel*, *gember*, *cubeben* en *foelie* of *nootemus-caat*, van elks een half lood; *kruid-nagels*, *coriander-zaad*, *venkel-zaad* en *maſtix*, van elks één drachma; beste *witte zuiker*, twee lood; maakt elk bezonder tot een fijn poeder en mengt het wel onder malkander, hier van neemt de Lijder 's morgens en 's avonds, zo veel als in een groote halve hazelnoots-dop gaat.

Of bereid het volgende *Maag-elixir*: Neemt *calmus-wortel*, twee drachmen; *zedoar-wortel* en *kleine galange-wortel*, van elks een half once; *alſem* en *duizendgulden-kruid*, van elks een halve hand vol; beste *oranje-ſchil*, twee drachmen; *jenever beſiën*, *venkel-zaad*, *coriander-zaad* en *kruidnagels*, van elks één drachma; *aloës*, twee drachmen; *ſaffraan*, één ſcrupel; alles grofjes klein geſneeden of geſtooten zijnde, doet het in een fles en giet er beste *wijn-* of *koorn-brandewijn* op, dat die drie à vier vingerbreed hoog er overſtaat; laat het dan op een warme plaats eenigen tijd trekken, en zijgt het vervolgens door: Hier van neemt de Lijder 's morgens een halve lepel vol of wat meer, in wijn, thee of iets anders, eenige dagen lang. Dit *elixir* kan men voor een huismiddel houden, om te gebruiken als de maag niet wel is; dienende ook tegen winden, zuure ſlijm, enz. Op de artijkels ESSENTIE en ELIXIR vind men meer andere, welke in een zwakke maag, die niet wel kookt, met veel nut kunnen gebruikt worden.

Indien de maag niet wel kookt, door verhitting en ſpanning, dan kunnen de gemelde middelen ook dienen, mits dat men maatigende en verkoelende middelen er mede vermengt, of daar nevens gebruikt.

De *ſalpeter* en *vitriool-geest* zijn, in dit geval zeer nuttig; van welke laatſte men eenige druppels met *water* vermengt en inneemt. Of gebruikt het *vitriool elixir* van MIJNSICHT, dat hier zeer nuttig is.

Of neemt *conſerf* van *kruiſemunt* en van *roode rooſen*, van elks één once; *geest* of *olie* van *vitriool*, eenige drupels, of zo veel genoeg is, om het een weinig zuuragtig te maaken, mengt 't met wat *ſijroop* van *rhabarber* tot een brok, waar van de Lijder 's morgens en 's avonds zo veel neemt als een nootemuscaat groot; dit is een goed middel.

Voorts moeten de ſpijzen en dranken ook ligt en temperende zijn; dier ende inzonderheid *ſoupen* van *kalfs-* of *lam-vleesch* met *gepaarlde gerst* of *rijst*, *zuuring*, *ſcorzoneer-* of *haver-wortelen*, *beete*, *porcelein*, *endivie*, *latuwe*, *citroen*, enz., en tot drank goed *dunbier*, of *zoete weij*.

Wanneer men bij kleine Kinderen door 't braaken of groene afgang beſpeurt, dat haar Maag niet wel geſteltis, is 't nuttig, dat men hen de buik van de borst af tot de navel ſmeert met *maſtix-olie*, of met *kruiſemunt olie*, of *alſem-olie*; maar als men hitte bij hen verneemt, moet men er *rooſen-olie* bijvoegen; en dit is zelfs ook voor bejaarde Menſchen nuttig, die een zwakke koude maag hebben: Of men legt een zakje op de maag, met *kruiſemunt* en *calmus-wortel*, klein geſneeden, gevult.

Middelen, tegen de zuure rauwigheden der Maag.

Als de maag met rauwigheden bezet is, word zulks duidelijk beſpeurt daar aan, als te tong onzuiver is, dat men met oprispingen gekwelt is, een kwaade ſmaak in de mond beſpeurt, en duizelingen, hoofdpijn, euvelheid en walging heeft, of werkelijk braakt; dog deeze rauwigheden kunnen verſchillig, zuur, zoutig, bitter of ſlijmagtig zijn.

De zuure rauwigheden der maag, worden gekent aan walging en zuure opgeevingen; in dit geval zijn de opſlurpende middelen zeer dienstig, als *kreefts-oogen*, *baars-*, *karper-* en *ſchelvisch-ſteenen*, *oester ſchelpen*, kleine *paarlen* en *paarle-moer*, *coraalen*, gebrand *herts-hoorn* en *ijvoor*, *berg-crijſtal*, *albaster*, *krijt*, *witte* en *Armeniſche bolus*, *gezegelde aarde*, *rhabarber*, *ijzer-vijlzel*, *openende ijzer-ſaffraan*, *geprepareert ſaal-tinctuur*, *tinctuur* van *ijzer-vitriool*, enz.

Of neemt *geprepareerde kreefts-oogen*, *baars-* of *ſchelvisch-ſteenen*, van elks twee drachmen; *muscaate-noot*, een drachma; maakt hier van een fijn poeder, waar van den Lijder 's middags en 's avonds, een uur na den eeten, een goede mespunt vol, of een half drachma inneemt.

Of neemt *venkel-zaad*, *galange-* en *zedoar-wortel*, de buitenſte *droge ſchil* van *citroen*, en *geprepareerde kreefts-oogen*, van elks twee drachmen; maakt het tot een fijn poeder, en gebruikt 't als het voorgaande.

Of neemt *geprepareert krijt*, *geprepareerde kreefts-oogen* en *geprepareerde oester-ſchelpen*, van elks één drachma; *muscaate-noot*, een half drachma; maakt 't tot een fijn poeder, en gebruikt 't als het voorige. Het *krijt* word geprepareert door fijn ſtooten, en dezelve daar na in een groot glas met water te doen, om te roeren en

een weinig te laaten ſtaan, dat het grove zandige op de grond zinkt; vervolgens zijgt men het water door vloeipapier in een tregter van 't krijt af, en droogt 't daar na. De oester-ſchelpen worden, na dat ze door wasſching wel gezuivert zijn, op een wrijfſteen heel fijn gewreeven, en aldus geprepareert, gelijk de kreefts-oogen.

Of neemt *alands-wortel* en *zedoar-wortel*, van elks een half once; *kruiſe-munte*, een hand vol; *ijzer-* of *ſtaalvijlzel*, drie drachmen; *wijnſteen-crijſtallen*, twee drachmen. De kruiden klein geſneeden zijnde, doet 't zaamen in een fles, giet er anderhalf of twee mingelen beste *witte wijn* op, en laat het eenige dagen trekken; dan gebruikt den Lijder daar van 's morgens nugteren en 's avonds naar bed gaande, een romertje vol, doorgezijgt.

Middelen, tegen galagtige rauwigheden der Maag.

Deeze worden gekent aan de bittere ſmaak, of bitter en ſtinkende oprispingen en opwalgingen in de mond; zijnde dikwils van ſmaak als ſtinkende eijeren, en verzeld met maag-pijn: Hier tegen zijn de bovengemelde opſlurpende middelen ook dienstig, als mede de bittere dingen, gelijk *alſem*, *duizentgulden-kruid*, *carde-benedicte*, enz.; dog inzonderheid de *zuuren* en *zouten*, als het *zap* van *citroen*, van *aalbeſiën*, *berberisſen*, *zuure kersſen*, *zuuring*, *groot-huislook*, *tinctuur* van *roosen*, *roosen-* en *framboosen-azijn*, *vitriool-elixir* van MIJNSICHT, *geest* van *vitriool*, de gezuiverde *ſalpeter*, *wijnſteen-crijſtallen*, *bloemen* van *ammoniak-zout*, *arcanum duplicatum*, *gevitrioolde wijnſteen*, *geſalpeterde wijnſteen*, enz.

Of neemt *droage citroen-ſchil*, *zedoar-wortel* en *venkelzaad*, van elks twee drachmen; *crijſtallen* van *wijnſteen*, een half once; maakt er een poeder van, waar van den Lijder 's morgens en 's avonds een half drachma neemt.

Of neemt *conſerf* van *alſem* en van *roode roosen*, van elks een once; *geest* van *vitriool*, zo veel als genoeg is om het wat zuuragtig te maaken; mengt het wel met wat *ſijroop van kueën*, tot een brok, waar van men zo veel neemt als een muscaate-noot groot, 's middags en 's avonds na de maaltijd.

Of neemt uitgeperst *zap* van *zuuring* of goed *citroen-zap*, mengt er wat *witte zuiker* onder, en neemt er dagelijks een paar lepels vol of meer van in.

Of men kan in de dagelijkſche drank, wat *gezuiverde ſalpeter* laaten ſmelten, en daar van altemet wat drinken.

Dog eer men van de gemelde middelen gebruikt, is het dikwils dienstig en noodig, om een braak- of purgeer-middel te gebruiken; tot braaking is de *braak-wijnſteen* best, of de *ipecacuanha*; en om te purgeeren, kan men de *polijchrest-pillen* gebruiken, tot vijftien greinen, of eenig ander goed purgeermiddel; zie op 't artijkel BUIKZUIVERENDE MIDDELEN. Of gebruikt het volgende galafleidend poeder.

Neemt *zonder vuur bereid herts-hoorn*, een drachma; *arcanum duplicatum* en *wijnſteen-crijſtallen*, van elks een ſcrupel; *diagrijdium*, een half ſcrupel; *gedistilleerde olie* van *angelike*, of van *kruiſe-munte*, drie druppels; maakt er een fijn poeder van, waar van den Lijder dagelijks een derde of vierde deel neemt, 's morgens nugteren.

Middelen, tegen de ſlijmagtige rauwigheden der Maag.

Als de Maag met ſlijmagtige rauwigheden bezet is, word zulks gekent, aan de opgeblaazentheid, drukking, pijn en euvelheid der maag, en waar aan meest de koud-vogtige temperamenten onderhevig zijn.

Hier tegen zijn in de eerſte plaats dienstig en noodig, de laxeer- en purgeer-middelen; zie op 't artijkel BUIKZUIVERENDE MIDDELEN; daarna moet men aromatike- en zoutagtige middelen gebruiken, die den ſlijm verteeren, als *calmus-wortel*, *galange-wortel*, *arons-wortel*, *gember*, *caneel*, *peper*, *foelie*, *nootemuscaat*, *cardamome*, *cubeben*, *ſaffraan*, *jenever-beſiën*, *alſem* en *carde-benedicte-zout*, *gezuiverde ſalpeter*, *wijnſteen*, *wijnſteen-crijſtallen*, *bloemen van ammoniak-zout*, *getartariſeerde wijnſteen*, *gevitrioolde wijnſteen*, *arcanum duplicatum*, *geest van ammoniak-zout*, *vlug zout van hertshoorn*, *van barnſteen*, enz., van welke dingen men zaamengeſtelde middelen bereiden kan.

De onder de tijtel van zwakke maag gemelde middelen, zijn hier ook zeer dienstig, na dat men gepurgeert heeft.

Of neemt een vinger-greep *jenever-beſiën*, laat ze, gekneust zijnde, een nagt over in een glas *witte wijn* warm trekken, dan doorgezijgt, drinkt het den Lijder 's morgens nugteren, hier mede eenige dagen aanhoudende: Dit voert de ſlijm uit de maag en darmen, als mede uit de nieren en blaas, door waterloozing.

Of neemt *rob van jenever-beſiën*, ſmelt die met omroering in wat *goede brandewijn* of *jenever*, en neemt daar van 's morgens een paar lepels vol in; dit is ook een zeer goed middel.

Of neemt *kleine galange-wortel*, *zedoar-wortel*, *venkelzaad* en *'t geel* van *citroen-ſchil*, van elks twee drachmen; *caneel*, één drachma; gezuiverde *jenés-bladen*, een half once; *wijnſteen crijſtallen*, drie drachmen; maakt het tot een fijn poeder, waar van de Lijder 's morgens een paar mespunten vol inneemt: Men kan het ook met wat *ſijroop* van *kruiſe-munt*, of met *roosen-honing* tot een brok maaken, daar men 's morgens zo veel van neemt als een noote-muscaat groot. Dit laxeert teffens, en voert de ſlijmigheden af.

Of neemt *jenés-bladen*, één half once; *droage jenever-beſiën*, drie drachmen; *gember* en *wijnſteen-crijſtallen*, van elks twee drachmen; maakt er een fijn poeder van, waar van de Lijder 's morgens en 's avonds zo veel neemt, als in de dop van een hazelnoot kan; dient ook tegen winden en kolijk.

Middelen, tegen een overlaaden Maag.

Wanneer men de maag met al te veel eeten of drinken overlaaden heeft, en dezelve daar door ongeſtelt geworden is, dan is niets beter als bij tijds een *vomitief* of *purgatie* te neemen, om den maag van de overvloedige of reeds bedorvene ſtoffe te ontlasten; daar na neemt men daar op eenig maag verſterkend middel: Bij voorbeeld, *geconfijte alands-wortel*, *calmus*, *oranje-ſchil*, of *maag elixir*, enz., zo zal men haast weder herſtelt zijn.

Middelen tegen de Maag-hoest.

Dit is een zoort van hoest, welke van de rauwigheden in de maag ontſtaat, en word gekent aan de volgende tekenen: Een onzuivere tong en mond, maag-drukking, afkeer van het eeten, walging, opgeblaazen lijf en hoest, die zich inzonderheid na 't eeten verheft, een kitteling of pijn in de maag mond kort voor het hoesten, die dan dikwils met braaken voor eenige tijd ophoud; en eindelijk als men den adem lange inhouden kan, zonder te hoesten.

Om deeze hoest te geneezen, zijn Borst-elixirs en Borst-zappen onnut, en zelfs ſchaadelijk; maar men moet eerst een braak-middel tegen de rauwigheden der maag gebruiken.

Of neemt *extract van gentiane*, twee drachmen; *geconfijte oranje-ſchil*, een half once; mengt het wel, waar van de Lijder een drachma inneemt, 's morgens en 's avonds, met wat *wijn* of eenig ander vogt.

MAAG-MIDDELEN, zie MAAG-GEBREEKEN.

MAAG-MOND, zie MAAG.

MAAG-ONTSTEEKING, of *Ontſteeking der Ingewanden*; in 't latijn *Inflammatio Ventriculi vel Inteſtinorum*. Dit is een toeval, dat niet zeldzaam is, en uit verſcheiderhande oorzaaken ontſtaan kan, als uit koud drinken na ſterke verhitting; of door groote toorn; of door ſcherpe purgeer- of braak-middelen, voornaameljk als men daar koud op drinkt; of door ſcherp bijtende vergiften.

De kentekens van deeze ziekte zijn, een hitte en groote pijn omtrent het harte-putje, walging, dorst, koude der uitwendige leden met inwendige hitte, benauwtheid, enz.

Dienstige middelen daar tegen zijn de temperende, en zuuragtige verkoelende middelen, als de *gerst*, *cichoreij*, *endivie*, *ganſerijk*, *herders tasch*, *porcelein*, *zuuring*, *zuur-klaver*, *ſcordium*, *water-rooſen*, *vlier-bloemen*, *maankoppen*, *gezuiverde zalpeter*, *camfer*, *geest van zalpeter* en *van vitriool*, enz.

Of neemt *cichoreij-wortel*, één once; *zuuring-wortel*, een half once; *witte maankoppen*, tweeſtuks; kookt dit, klein geſneeden, in een mingelen *water*, tot dat er een derde verkookt is, doet er op 't laatſte wat *witte zuiker* bij naar believen, om het wat te verzoeten; dan doorgezijgt zijnde, drinkt den Lijder daar van altemets een theekopje vol.

Of laat wat *gezuiverde zalpeter* in *gerſten-water*, *thee* of *dun-bier* ſmelten, en gebruikt het als 't voorige.

Of neemt *zoete zalpeter-geest* of *vitriool-geest*, één drachma; *camfer*, drie grein; gemengt zijnde, neemt daar van om 't half uur 5 of 6 druppels, met een kopje *gedistilleert water van latuwe* of *zuuring*, of maar met een kopje lauwe thee of zoete weij; of laat hem maar nu en dan een dronk goede *zuure weij* drinken. Dog het ſtaat aantemerken, dat als er een verzweering in de maag of darmen door de ontſteeking ontſtaan is, het welke men aan de klopping kan ontdekken, dat dan de ſterke zuure middelen nadeelig zijn; maar dan dient het bovengemelde verzagtende en pijnſtillende afkookzel, of een afkookzel van *gerst* met *vijgen*, *corinthen* en *zoet-hout*, daar men wat *witte zuiker* bijvoegen kan.

Of neemt *water van vlierbloemen*, vier oncen; *gezuiverde zalpeter*, een half drachma; *geprepareerde kreeftsogen*, één drachma; *camfer*, zes grein; *diaſcordium*, een half drachma; *rob van vlier-beſiën*, een once; mengt het tot een drankje, waar van de Lijder om 't uur een of twee lepels vol neemt.

Of neemt *gepelde gerst*, een handvol; *cichorei-wortel*, anderhalf once; *agrimonie* en *heemst bladen* van elks een halve handvol; kookt dit in anderhalf mingelen *water*, een half uur lang, op het laatst er bij doende *witte honing*; als het dan afgeſchuimt is, zijgt het vervolgens door, hier van neemt den Lijder om 't halve uur een thee-kopje vol, lauw-warm.

Voorts moet zich de Lijder ſtil en warm en in een zagte zicht weet houden, en vooral wagten voor hevige gemoeds-driften en heete dranken.

MAAG-PIJN, zie HART-OPSPANNING.

MAAG-SCHUIJER; *Maag-veger*; is een werktuig het welk men omſtandig bij HEISTER *Heelk. Onderwijzingen, met aantekeningen van* ULHOORN, 4o. *pag.* 826 en 827 vind beſchreeven, en op Plaat XV in het zelfde werk afgebeeld. Het beſtaat eigentlijk in een fijn zagt borsteltje, het welk aan een buigzaame ijzerdraad ter lengte van omtrent drie ſpannen en met garen of zijde omwonden, is vast gemaakt. Dit werktuig kan dienen als er het een of ander vreemd lighaam in de keel is blijven zitten, om het zelve er mede door te ſtooten; dog het dient wel hoofdzaakelijk als de maag met taaije ſlijmen is bezet, om die door dit middel te zuiveren. Wanneer men er gebruik van wil maaken, moet alvoorens om de ſlijm en onreinigheid in de maag te beter los te maaken, of een dronk warm water, of zo als anderen zeggen, een ſlok brandewijn genoomen worden, en dan het borsteltje in wat vogt gedoopt zijnde, in de hals ſteeken, en allengskens met de draad door de ſlokdarm tot in de maag nederdrukken, het zelve daar na ettelijke maalen ophaalen en nederduwen, zomtijds er geheel weder uithaalen, en daar mede, bijna als met een pompzuiger, de ſlijm uit de maag pompen. Schoon zommige Schrijvers dit werktuig als ten hoogſten ſchaadelijk verwerpen, word het echter door anderen, en wel inzonderheid door ULHOORN zeer ſterk aangepreezen; doch hij vermaant teſtens dat het met de uiterſte naukeurigheid moet vervaardigt zijn, op dat de uitſteekende draad geen kwetzing of verwonding aan de ſlok-darm, koome te weeg te brengen.

MAAG-SLAGADEREN, in 't latijn *Arteriæ Gaſtricæ*, zijn de Slag-aderen, dit tot de *Maag* behooren.

MAAG-VEGER, zie MAAG-SCHUIJER.

MAAG-VERSTERKEND ELECTUARIE, zie ELECTUARIE, *pag.* 617.

MAAG-WATER, word genoemt een zeker geestrijk water, dat tegen de maag-gebreeken dienstig is; men bereid dezelve op tweërlei wijze, als zonder distillatie, alleen door aftrekking; of door *distillatie*.

De eerſte zoort kan met veelerlei verſchillige *ingredienten* bereid worden, als bij voorbeeld: Neemt *caneel*, een once; *galanga-wortel*, *foelie*, *nootemuscaat*, *kruid-nagels* en *gedroogde citroen-ſchil*, van elks een half lood; *rooſemarijn-bloemen* en *roode rooſen*, van elks een halve handvol; *witte poeder-zuiker*, een half pond of meer, naar believen; doet het in een fles, giet er drie mingelen beste *wijn-* of *koorn brandewijn* op, en laat het op een warme plaats uittrekken; dan door vloeipapier gelekt zijnde, bewaart het wel geſlooten: Wil men het een koleur geeven, zo kan zulks geſchieden met eenige *tinctuur*; zie ook op het artijkel LIQUEUR.

De tweede zoort van *Maag-water* door distillatie, word ook op verſcheiderhande wijze of uit verſchillige *ingredienten* bereid, als bij voorbeeld: Neemt tot een anker *brandewijn* die overgehaald is, 8 lood *gember*, 3 lood *cubeben*, 4 lood *galanga*, 2 lood *zedoar*, 2 lood *lange peper*, 1 pond *calmus*, een handvol *gezegende diſtel*, 3 lood *cardemom*, en 4 lood *gentiaan*. Men kan het naderhand zoeten na behooren.

Anders.

Op een anker-ketel neemt 28 mengelen *Franſche brandewijn*, doet er bij 4 mengelen *water*, 8 lood *nagelen*, 8 lood

8 lood *angelica*, en twee lood *ajuin*; distilleert na behooren, maakt het zoet met *zuiker*, en geeft het koleur met geel *fantel-hout*.

Anders.

Neemt tot een ketel van die grootte, even zo veel *brandewijn*, maar drie vierde pond *caneel*, 2 lood *nagelen*, 2 lood *foelie*, 1 lood *nootemuscaat*, 1 lood *koriander*, 1 vierendeel *limoen-fchillen*, 1 vierendeel *oranje-fchillen*, 2 lood *bloemen van lavendel*, 1 lood *bloemen van falie*, 1 lood *bloemen van rofemarijn*, 1 lood *thijm*, 1 lood *marjolein*, en 1 lood *hijfop*; distilleert zo lang 't proef houd, en zoet daar na met negen pond *zuiker*, doet er een mengelen *roofe-water* bij, en geeft 't koleur met *faffraan* of *fantel-hout*. Dit moet gij in een zakje doen met 1 fcrupel *muscus*, en 1 fcrupel *ambre gris*, na dat het in *zuiker* is klein gewreeven.

Anders.

Neemt de zelfde ketel en *brandewijn*, en doet er 1 pond *caneel*, en een half pond *angelica wortel* bij, met 2 lood klein gefneeden *iris*, en maakt 't zoet met 9 pond *zuiker*. Doet er alvoorens bij 1 mengelen *roofe-water*, met 1 fcrupel *muscus* en *amber*, in *zuiker* klein gewreeven; koleurt het met *fantel-hout* en *faffraan*.

Anders.

Doet 30 mengelen *Franfche brandewijn* op een ankers ketel, en doet er bij één pond *witte gember*, een half pond *angelica*, een half pond *anfelmia*, zo veel *alands-wortelen*, een vierendeel *rhabarber*, en een half pond *gezegende distel*; alles geftooten, geweekt en gedistilleert zijnde met een kop *zout*, en hebbende er 28 mengelen van overgehaalt, brengt het op zijne proef.

Anders.

Of neemt de zelfde ketel en *brandewijn*, en doet er in een vierendeel *caneel*, zo veel *nagelen*, *calmus* vier lood, zo veel *galanga*, en half zo veel *zedoar*, een vierendeel *gember*, drie lood *foelie*, vier lood *nootemuscaat*, zo veel *bakelaar*, zo veel *costus*, en zo veel *lange* en *zwarte peper*, een vierendeel pond *anijs-zaad*, en zo veel *venkel-zaad*, een half pond *jenever-befiën*, een vierendeel *carweij*, een lood *mastik*, een half lood *mijrrhe*, en zo veel *wierook*, vier lood *limoen fchillen*, ook zo veel *oranje-fchillen*, en een lood *aloë*; distilleert zo lang als 't proef houd, en zoet het naderhand met *zuiker*.

Anders.

Ook kan men op de zelfde ketel en *brandewijn* neemen *bakelaar*, *oranje fchillen* en *limoen-fchillen*, van elks een half vierendeel; *Roomfche alfem* en *alands-wortel*, van elks een halve handvol; *galnaga*, één once; *cardamom*, even zo veel; *angelike*, de helft, en *gentiaan-wortel*, een vierendeels-pond; alles geftooten en een dag of drie in de brandewijn geweekt; distilleert zo lang als 't proef houd, zoet vervolgens, en koleurt het na behaagen.

Anders.

Men kan er ook wel op doen *angelike-*, *alands-* en *gentiaan-wortelen*, van elks voor één ftuiver of agt, en één lood *lange rozijnen*; alles grof geftooten zijnde, doet als boven.

MAAG-WORTEL, dus word de *kleine Galange-* en de *Zedoar-wortel* genoemt, om dat ze dienstig voor de maag zijn.

MAAG-ZAAD, zie MAAN-KOPPEN.

MAAG-ZENUWEN; in 't latijn *Nervi Stomachici*; dezelve koomen voort van het doolende paar, en zijn twee ftammen, die neffens den flokdarm naar beneden loopen, en zich in eenen uit- en inwendigen tak verdeelen.

MAAG-ZIEKTENS. De maag is natuurlijk meerder onderhevig aan ziektens, dan andere deelen van ons lighaam, om dat het eeten niet alleen van allerlei aart, maar dan heet, dan koud in haar valt.

Alle hevige prikkeling maakt pijn, alle fcherp eeten derhalven, moet ons nadeelig zijn, of wel zulk, 't welk door het afwasfchen van het natuurlijk flijm de zenuwen bloot brengt, en aan fterker aandoening blootftelt; wanneer het laatfte gebeurt, is al wat zagt is, olieagtig, en vooral uit gefmolten arabifche gom beftaande, ten uiterfte prijsfelijk.

Maar, wanneer het eeten zuur word, vooral vet, en de maag prikkelt, dan helpen alleen zulke middelen, die dit fcherp verleggen, of veranderen konnen; bij voorbeeld, de melk bij Kinderen zuur wordende, geeft eerst pijn, daar na braaking, ftuipen, enz., *kreefts-oogen*, *koraal-poeder*, *krijt*, *oester fchelpen*, *kreefts fchaalen*, *kent-poeder*, enz., al wat het zuur verandert, gelijk *Spaanfche zeep*, *zout van alfem*, enz., word als dan een uitneemend geneesmiddel. Evenwel kan de geneezing hier niet door bewerkt worden; men moet zich wagten van fpijzen die ligt zuur worden, van vet, van veel warm water, van tabakrooken, en men moet zijn eeten lang kaauwen; de fpog immers heeft eene uitneemende kracht, om de kooking te bevorderen. Zie ZUUR en BRAAKING.

Maag-kramp, is eene tegennatuurlijke toetrekking der maag-vezelen, welke afhangt van fcherpe vogten, of wel van aandoeningen die op de zenuwen werken. In beide gevallen, is een verwarmend middel, uitwendig op de maag gelegt, nuttig; inwendig, pijnftillende middelen, een weinig *opium* met *camfer*, eenige droppen van *liquor anodijnus Hoffmanni*, of dergelijke.

Men ziet dit dikwerf in Vrouwen, die aan ftuiptrekkingen onderhevig zijn, hoe de zenuwtrekkingen van 't eene deel op het andere vallen.

Meest evenwel hangt die kramp af van fcherpe en bedorven vogten in de maag, welke door gepaste middelen moeten overwonnen worden.

Dog in Lieden die zeer hijpochonder zijn, en ligt aandoenelijk, word de maag niet alleen door kramp, maar door winden hevig uitgezet, de Lijder geeft die op met geweld, en nauwlijks heeft hij verligting van zijne benauwtheid op die wijze, of de maag zwelt als vooren, en de benauwtheid is immer zwaarer. Daar is geen middel, om die kwaale te overmeesteren, wanneer de Geneesheer de oorzaak, die veeltijds zedelijk is, niet kan wegneemen, een hartzeer, opgekropt verdriet, heimelijke vrees of verliefdheid, is er veeltijds de voedfter van; en welke middelen zal de Apotheek opgeeven, die alle deeze hartstochten te niet doen: Men geeft poeders tegens het zuur, men geeft *fpiritus C. C. fuccinati* tot eenige droppen met *laudanum liquidum Sijdenhami*; deeze werken werktuigelijk en bedaaren een weinig, dog de oorzaak blijft.

De maag word dikwils zodanig aangedaan, door zuur

of

of andere prikkelende middelen, dat zij tot braaking overhelt; of alleen tot walging, welke flegts in trappen verfchilt: Men begrijpt ligt, dat de ftuiptrekkende beweeging van het middenrif, daar van oorzaak is; gelijk ook, wanneer men geduurig met de hik word aangedaan, die zeldzaam koomende, geen gevaar voorfpelt, dog dikwils en zwaar koomende, is hij een doodelijk voorteken; vooral wanneer er eene maagontfteekinge mede gepaart gaat.

In zommige Provintien noemt men den Hik, den *Snik* of *Snok*.

De maag ledig zijnde, gevoelt eene onaangenaame aandoening, die wij *honger* heeten; dog wanneer er een fcherp zuur of ander vogt prikkelt, verwekt dit valfche honger, zodanig, dat die honger, in Honds-honger overgaat; zie HONGER: De gencesmiddelen volgen van zelven uit het voorgemelde, omtrent zuur, enz.

Dog dikwils verliest de maag de eetlust, en walgt tegens allerlei eeten; dit hangt af van fcorbuit, van kanker, van verborgene verzweeringen, welke ieder afzonderlijk moeten geneezen en nagezien worden.

De maag ondergaat eene allerdroevigfte kwaale, dat is eene verhardinge van de *cardia* of krop, welke *fcirrheus* en kankeragtig wordende, de opening zodanig verftopt, dat niet meer doorgezwolgen kan worden tot in de maag: Deeze belette doorzwelging, kan ook in den flokdarm plaats hebben. Wij konnen hier ter plaatze niet lang zijn over deeze kwaale, maar wijzen onzen Leezer naar de uitmuntende Verhandeling van den zeer geleerden Heere M. VAN GEUNS, op welke die geleerde Man de goude Medaille verdient heeft bij de Hollandfche Maatfchappije te Haarlem; en tot die van den zeer beroemden Heere NAHUIS, welke de *accesfit* heeft verworven, beide te vinden in het XI. Deel dier Verhandelingen.

De maag krijgt zomwijlen inwendig uit den binnenften rok fungeufe uitwasfen, die men bijna niet dan na den dood uitvind; deeze verwekken pijn, ftandvastig op de zelfde plaats; dog zijn altoos duister.

De maag kan ook ontftooken worden, of uit zich zelve, of door toevallige oorzaaken van vergiften; hoe dit ook gebeure, is de pijn hevig, de benauwtheid zeer erg, braaking, hik en dergelijke, verzellen deeze kwaale. Zie ONTSTEEKING; VERGIFT, enz.

Maag-breuk. De maag kan ook eene breuk veroorzaaken, wanneer een gedeelte uitpuilt tusfchen de *linea alba* door; zulke breuken geeven braaking, pijn, enz.; de ontdekking is moeijelijk, en men is verplicht, het uitgefchooten deel intebrengen, en door eenen band intehouden.

Maag wonden, vallen niet zeldzaam voor, en veroorzaaken voor zeker den dood, wanneer zij groot zijn, en het eeten en drinken doorlaaten tot in de holligheid van den buik, 't welke aldaar eerst ontfteeking, daar na koudvuur, en den dood veroorzaakt; een kleine wond, vooral met een degen gefloken, kan zonder gevolg zijn; dog in dit geval is het hoog noodig, dat de Lijder zeer weinig eet, of wel niet dan fterke foup of *confommeés*, bij weinigjes te gelijk gebruikt. Ook dat de maag toegetrokken blijve, en de wond altoos verkleind blijft.

De maag eindelijk geeft ook wel bloed op, 't welke niet altoos gevaarlijk is, om dat dikwils de milt zich ontlast van het overtollige bloed door de korte vaten. Zie BLOEDSPUWING.

MAAL-TANDEN, zie KIESEN.

MAAN, is een der Hemelfche Lighaamen, die men onder het getal der Planeeten of Dwaal-fterren rekent.

De Zon uitgezondert, is de *Maan* dat der Hemelfche Lighaamen, het welk 't helderfte licht van zich geeft; het zelve behoort eigentlijk tot onzen Aardkloot, waar van zij een Navolgfter en onafcheidelijke Metgezelinne is. Zij onthoud zich altoos zo digt bij onzen Aardkloot, dat zij uit de Zon gezien, nooit verder van den Aardkloot zoude fchijnen af te wijken, als ter langte eenes boogs van tien minuten. Maar voor altoos bij de Aarde gevoegt, en aan 't zelve tot een Trawante gegeeven, volbrengt zij met dezelve een jaarlijkfche loop rondom de Zon, en ondertusfchen wandelt zij in haar eigen loopkring rondom den Aardkloot, in den tijd van een maand. Dit zullen wij wat nader gaan verklaaren.

De *Maan* heeft 27 dagen, 7 uuren en omtent 43 minuten noodig, tot 't afloopen van haaren loop kring, en het doen van een volle keer rondom de Aarde; dit noemt men haar *Kringtijdfche maand*.

Doch de tijd, die er tusfchen twee van haar zaamenftanden met de Zon verloopt, de tijd van dat oogenblik af, dat wij haar in zaamenftand met de Zon gezien hebben, tot het oogenblik toe, dat wij er haar weder in zien, die tusfchentijd is 29 en een halve dag, en dit tijdperk word doorgaans een *Maanefchijn* genoemt.

De *Maan*, een duister en klootrond lighaam zijnde, kan nooit meer dan flegts de helft van haar oppervlakte door de Zon verlicht worden; en dewijl dat verlicht halfrond zich onder 't beloop van een maanefchijn op verfcheiden wijzen, en in verfchillende ftanden aan ons vertoont, geeft zulks gelegentheid tot zommige merkwaardige *Schijngeftalten* (*Phafes*), die als zo veele bijzondere tijdftippen, een *Koppel-maand* of *Maane-fchijn* in bijzondere gedeelten en tijdperken onderfcheiden.

Wanneer de *Maan* zich in zaamenftand met de Zon bevind, belet ons de dikte van haar Bol, dat wij iets van haar verlicht half rond, 't welk dan vlak van ons af en naar de Zon gekeert ftaat, zien kunnen. Dit word als dan bij ons *Nieuwe Maan* genoemt.

Zeven dagen of iets meer na de *Nieuwe Maan*, zien wij de helft van haar verlicht half-rond, die zich dan onder de gedaante van een halven cirkel aan ons vertoont, fchoon zij inderdaad een vierde gedeelte van een ronden kloot zij; deeze *Schijn geftalte*, draagt bij ons den naam van *Eerfte Kwartier van de Maan*.

Veertien dagen en een halven, na haaren zaamenftand met de Zon of na Nieuwe Maan, keert zij, die dan de helft van haaren loop-kring heeft afgeloopen, haar gantfche verlichte gedaante naar ons toe, en wij zien haar als dan onder de gedaante van een platte cirkel-ronde fchijf, fchoon het weezentlijk een halve bol zij: Dog dewijl er zich niets opdoet, waar aan het oog zou kunnen gewaar worden, dat de middelfte gedeelten meer vooruitfteeken en nader bij ons zijn, dan die van den rand, oordeelen wij dat ze allen even ver en in 't zelfde vlak liggen. Dan is het, gelijk wij 't noemen *Volle Maan*, en deeze Dwaalfter bevind zich als dan in haar *tegenoverftand* met de Zon.

Van deeze fchijngeftalte, eindelijk af, begint het verlichte gedeelte der *Maan*, zo 't ons toefchijnt, geduurig meer en meer afteneemen, naar maate dat zij in haaren loopkring verdere voortgangen maakt, zo dat men er op den 22ften dag niets meer van ziet, dan een *vierdedeel* of *kwartier Maan*, volkoomen gelijk aan die van den 7den dag, echter met dit onderfcheid, dat nu haar zichtbaare ver-

hevenronde zijde naar het Oosten ſtaat gekeert, van welken kant zij op dien tijd het licht der Zon ontfangt. Dit is 't geen men gewoon is *Laatſte Kwartier* te noemen.

De *wasſende Maan* of bij verkorting de *Wasſenaar* nog zeer ſmal van rug zijnde, kan men het overig gedeelte van het lighaam der *Maan* vrij duidelijk en onderſcheiden zien. Dit verſchijnzel is zijnen oorſprong aan het licht van de Zon verſchuldigt, dat van de oppervlakte der Aarde naar de *Maan* word teruggekaatst. Want onzen Aardbol doet in dit opzicht haar den zelfden dienst dien zij ons bewijst; eveneens als zij ons verlicht, verlichten wij haar weder; gelijk wij Maaneſchijn hebben, heeft zij Aardſchijn, en ziet ons voor haar de zelfde ſchijngeſtalten maaken, die wij haar aan ons zien vertoonen.

Dagelijks gaat de *Maan* eenigen tijd laater op; of liever, zij koomt dagelijks eenigen tijd laater in de middaglijn; doch de tijd dien zij telkens laater koomt, verſchilt, en is niet altoos eenpaarig de zelfde: Indien men een middelgetal neemt, bedraagt die dagelijkſche vertraaging 48 minuten tijds. De vertraaging der *Maan* is merkelijk grooter dan die der Zon, om dat deeze Dwaal-ſter veel ſneller voortſpoed op haaren loop kring, dan de Zon op den zonneweg.

De *Maan* houd altoos een en het zelfde halfrond naar ons gekeert; dit word men aan haare vlakken gewaar, die zich altijd genoegzaam eveneens, en in den zelfden ſtand en plaats aan ons vertoonen. Hier uit moet derhalven volgen, dat zij om haar eigen As draait, net in dien zelfden tijd, dat zij haaren omloop rondom de Aarde afdoet.

Echter hebben de Sterrekundigen, uit eene kleine beweeging van die zelfde vlakken, een zoort van waggeling in de *Maan* ontdekt, die zij den naam van *Slingering* geeven, en aan de twee volgende oorzaaken toeſchrijven: 1. Dat de *Maan*, even gelijk de andere Dwaal-ſterren, nu eens wat ſneller, dan weder wat traager in haaren loopkring voortloopt, terwijl haar omwenteling om haar eigen As altijd eenpaarig blijft, en beſtendig de zelfde gang gaat: 2. Dat het vlak van haar evenagt-lijn een kleine ſchuinsheid en helling maakt, met het vlak van haaren loopkring. Het ontſtaat uit deeze twee oorzaaken, zeggen zij, dat de *Maan* nu eens de eene van haare Aspunten of Poolen, dan weder de andere, een weinig naar de Aarde geboogen houd.

Men begrijpt ligtelijk, uit 't geen wij hier van den *loop* en de *ſchijngeſtalten* van den *Maan*, bijgebragt hebben, dat die Dwaalſter zich in den tijd van een maand eens in *Zaamenſtand*, en eens in *Tegenſtand* met de Zon bevinden moet. Deeze twee ſtandplaatzen of voorbijgangen, welke de Sterrekundigen den naam van *Koppelingen* geeven, moesten, gelijk men in den eerſten opſlag zeggen zou, telkens een *Zons-* of *Maan-verduistering* te wege brengen. Want dewijl de *Maan* uit zich zelven een duister lighaam is, is zij uit haar eigen natuur regt geſchikt om ſchaduw te maaken op de Aarde, terwijl ze tusſchen dezelve en de Zon doorgaat, en haar voor eenigen tijd het gezicht te beneemen van dat Hemellicht: En dewijl de Aarde weder op dien tijd, als Zon en Maan in den tegenoverſtand zijn, zich tusſchen die twee Hemellichten in geplaatst vind, zou zij ook op haar beurt, om de zelfde reden, zeer wel beletten kunnen, dat de lichtſtraalen van het een doorgingen tot aan het ander, en de Maan van de Zon beſcheenen wierd. Zeer dikwils echter gaan er volle Maanen voorbij, zonder verduistert te worden, gelijk men ook niet minder dikwils nieuwe Maanen ziet, zonder dat er Zons verduiſtering voorvalt. En wanneer dan nog het een of het ander van deeze twee Hemellichten word verduistert, is de verduiſtering niet altoos even groot, nog valt altijd over de zelfde zijde of kant voor; zie verder hier over het artijkel ECLIPS, *pag.* 579.

Dewijl de *Maan* na verloop van 29 dagen, 12 uuren en 44 minuten weder bij de Zon koomt, maaken twaalf Maaneſchijnen, in plaats van een geheel gemeen jaar, niet meer dan 354 dagen en een halven uit. Hier uit volgt, dat indien het nieuwe Maan is met het begin van een jaar, de Maan op het begin van 't volgende jaar niet nieuw zal zijn; zij zal dan reeds elf dagen oud zijn. Ten einde van drie jaaren zal men 37 Maaneſchijnen tellen, en omtrent drie dagen daar boven; maar na verloop van 19 jaaren, vallen de *Nieuwe* en *Volle Maanen* wederom op de zelfde dagen of hoeveelſten van de maand, en wel bijna op de zelfde uuren; om dat 19 jaaren of 228 van onze gemeene of zonnemaanden juist overeen uit koomen, met een zeker rond getal van Maaneſchijnen, naamelijk met 235. Deeze omloop van 19 jaaren is 't, dien men den naam van *Maancirkel*, of 't *Gouden-* of *Gulden-getal* genoemt heeft; zie GULDEN-GETAL.

De *Maaneſchijnen* vallen alle 19 jaaren, juist niet nauwkeurig op een en 't zelfde uur; het verſchil bedraagt in den tijd van 304 jaaren een geheele dag: Hier om heeft men, na 't ontdekken van het *Gulden-getal*, nog andere getallen uitgedagt, die den naam van *Epacten* of *Maans-Ouderdommen* draagen, welke men tegen het *Gulden-getal* doet overſtaan, en dienen om er den Ouderdom der *Maan* met wat meerder nauwkeurigheid door te vinden. Zie EPACTEN.

Het *Maanlicht* of dat van andere Dwaalſterren, op de grootſte brandſpiegels gevallen en tot een brandpunt gebragt, of door de grootſte brandglaſen gegaan, en ook tot een brandpunt vergadert, werkt zo luttel, dat het niet 't minſte het vogt in den allerbeweeglijkſten Thermometer aandoet noch verandert; het doet noch het vogt uitzetten, noch inkrimpen; zo dat er in dit brandpunt noch hitte noch koude is, welke van ons met de beweeglijke inſtrumenten gevoelt worden.

De oorzaak, waarom het brandpunt van het Maanlicht geenen warmte geeft, moet aan de groote ijlheid van dit licht toegeſchreeven worden, doch geenzints om dat het geen vuur zoude bevatten; want het *Maanlicht*, gelijk wij rede hebben aangemerkt, is niet anders dan het licht van de Zon, op de Maan gevallen, en van haar op onze Aarde weeromgekaatst: De Heer BOUGUER heeft door proeven getoont, dat de digtheid van het Maanlicht, wanneer de *Maan* vol is, tot de ditgheid van het Zonnelicht op onze Aarde, is als 1 tot 300.000. Maar de grootſte Brandſpiegel, welken DE LA HIRE te Parijs gebruikt heeft, verdikt de zonneſtraalen in het brandpunt alleen 306 maalen, weshalven het Maanlicht door deeze ſpiegel, in een brandpunt vergadert, aldaar noch duizendmaal ijlder geweest is, dan het Zonnelicht op onze Aarde: Wat warmte zal toch het Zonnelicht, duizentmaal ijlder dan naar gewoonte, aan onze Aardſche lighaamen geeven? Geene, en derhalven zal de Thermometer in het brandpunt van 't Maanlicht, ook niet aangedaan worden.

Hoedanig onzen geheele Aardkloot zwaar op de *Maan* is, dat is tot de *Maan* zoekt te naderen; kan men nazien op 't artijkel EBBE EN VLOED.

Die

Die meerder onderricht begeert, over de *ſchijn-geſtalten*, *loop* en verdere *beweegingen* der *Maan*, ziene behalven veele anderen in, de Werken van J. KEIL, *Inleid. tot de waare Natuur- en Stirekundo*, vermeerdert door J. LULOFS; NOLLET *Natuurk. Lesſen door proefneemingen bevestigt*, enz. welke laatſte, wij hoofdzaakelijk in de beſchrijving van deeze Planeet gevolgt hebben.

MAAN-CIRKEL, zie GULDEN-GETAL.

MAAND, is een twaalfde-deel van 't Jaar: Elk weet, dat het Jaar in twaalf Maanden verdeelt is, welke zijn *Januarius* of Louwmaand, *Februarius* of Sprokkelmaand, *Martius* of Lentemaand, *April* of Grasmaand, *Maijus* of Bloeimaand, *Junius* of Zomermaand, *Julius* of Hooimaand, *Augustus* of Oogstmaand, *September* of Herfstmaand, *October* of Wijnmaand, *November* of Slagtmand, *December* of Wintermaand. Elke Maand heeft 't zelfde getal van dagen niet; de eene heeft er 30; de andere 31, en *Februarij* alleen 28, of het moest een Schrikkel-jaar weezen, wanneer zij er 29 heeft: Dit is in deeze vier oude Versjes vervat.

Dertig dagen heeft *November*,
April, *Junij*, en *September*;
Acht-en-twintig een alleen,
d'And're dertig en noch een.

Zie hier nog ene andere manier om te vinden welke Maanden 30, en welke 31 dagen hebben.

Houd uwe hand open, nijpt twee vingers toe, de voorſte en de ring-vinger, of op een na de agterſte, telt dan uwe Maanden op de vingers, van de hand. Beginnende met *Maart* van uwen duim af, en zo vervolgens, dan zullen uwe ſtaande vingers de Maanden van 31 dagen, en de geſlooten vingers de Maanden van 30 dagen te kennen geeven. Maar men moet denken, dat *Februarij* maar 28 dagen heeft in gemeene Jaaren, dog 29 in Schrikkel-jaaren.

De Maanden vervatten vier weeken en eenige dagen.

Dat de *Februarius* of Sprokkel-maand in een Schrikkel jaar één dag langer is, en dus als dan 29 dagen heeft, geſchied om de 6 uuren te vergoeden, die een Zonne-jaar grooter is als een gemeen Burgerlijk jaar van 365 dagen; want viermaal 6 uuren in vier jaaren, één dag uitmaakende, zo word dezelve elke vierde jaar in de maand *Februarius* er bijgevoegt, en dus deeze maand 29 dagen lang.

In de Sterrekunde rekent men ook na *Zonne- en Maane-maanden*; een Zonne-maand is de tijd, in welke de Zon één der twaalf Hemels-tekens doorloopt; dog 't welke niet door alle in gelijke tijd geſchied; maar deeze doorloop door alle de twaalf Hemels-tekens geſchied in 365 dagen, 5 uuren en 49 minuten, 't welke dus een Zonnejaar uitmaakt.

Een Maane-maand is de tijd, welke tuſſchen de eene nieuwe maan tot de andere verloopt, bedraagende 29 dagen en 12 uuren: Hier van is het, dat de Burgerlijke Maane-maanden een om het andere op 29 en 30 dagen bepaalt worden; zo dat men aan *Januarius* geeft 30 dagen, aan *Februarius* 29, aan *Maart* 30, aan *April* 29, enz., en dus twaalf Maane-maanden 354 dagen uitmaaken, dat een *Maane jaar* genoemt word: Van deeze maanden en jaaren bedienen zich de Jooden, wordende de maanden van 30 dagen *volle maanden*, maar die van 29 dagen *niet volle* of *gebrekkelijke maanden* genoemt. Bij deeze Maane-maanden voegen de Jooden in zommige jaaren nog een *Schrikkel-maand* van 30 dagen, om daar door bij de Zonne-jaaren te blijven. Zie ook op het artijkel JAAR.

MAAND-ROOS, zie ROOS.

MAAND-STONDEN. *Menſtrua*; *Menſes*. Deeze zijn ontlastingen van zuiver gezond bloed, welke bij de Vrouwen geregelt alle vier weeken zich door het vrouwelijk deel ontlasten, van de 14, 16 of 20 jaaren tot de 46, 48, 50 of 52 jaaren toe. Deeze bloedvloed duurt bij de meesten vijf, zes of zeven dagen, zo dat de tijd van wederkomst met de vloed teffens gerekent op vier weeken uitloopt, en de Vrouwen drie weeken vrij zijn.

De Vrouwen geſchikt zijnde tot het kinderbaaren, en dus om het ontfangen Schepzel te voeden tot dat het rijp is, dat is veertig weeken lang, om gebooren te worden, maaken meer bloed dan noodig is tot haare eigene voeding; het is derhalven noodzaakelijk, dat dit overvloeijende bloed, als zij niet zwanger zijn, ontlast word, en dit is de oorzaak deezer maandelijkſche uitvloeijingen. Het is derhalven geen kwaad, het is geen uitwerpzel, gelijk de Ouden meenden!

Evenwel maakt het eene gantſche verandering in het lighaam, eer het den natuurlijken weg vind; de oogen worden blaauw onder aan de leden, de borsten zwellen, de tepels ſteeken, de handen zwellen, zommige hebben zwaare pijn in de lendenen, tot dat de vloed begint, als dan houden alle deeze toevallen op.

Zonderling is het, dat bij veelen in dien tijd de adem geweldig ruikt, en dat de tanden als dan eerder vuil worden: Die ijvoore tanden hebben ontdekken, dat dezelve in dien tijd merkelijk zwarter worden, en ſchielijker dan anders.

De Joodſche wetten verbieden den bijſlaap in dien tijd, en om dien zekerer voortekoomen, verklaaren zij de Vrouwe onrein, en met rede, om dat er in dien tijd geene bezwangering kan plaats hebben.

De Franſchen houden om de zinnelijkheid als dan het bed afzonderlijk; dog in andere Landen is dit om de zuinigheid, dat is, om geene twee bedden te houden, geen gebruik, en als dan voorzien zich de Vrouwen van genoegzaam linnen, om deswegens alle onaangenaamheid voortekoomen.

De maandzuiveringen ontlasten zich wel door de ſcheede, gelijk gezegt is; dog het is bij allen niet toegeſtemt, dat zij van binnen uit de baarmoeder koomen, om dat men bij zommige zwangere Vrouwen, welker baarmoeders mond geſlooten is, die ontlasting bij tijden heeft waargenoomen: Dit kan niet tegengeſprooken worden; maar dit bewijst alleen maar, dat in zwangernis eenige vaten in de baarmoeders mond zich konnen openen en bloed uitlaaten, even als in de neusbloedingen.

De agterblijving deezer *maand-ſtonden*, is in zulke die nog vrugtbaar zijn, en bij Mannen ſlaapen, wel een waarſchijnelijk teken van zwangernis, maar geen zeker bewijs, om dat dezelve agterblijven konnen uit andere oorzaaken: Dog als zij geregelt vloeijen, ſtrekken zij tot bewijs, dat eene Vrouwe niet zwanger is; en daar op kan men vrij zeker ſtaat maaken.

Wij willen ons niet moeijen, met het geſchil van Dr. FREIND en DRAKE, of zij van overvloed van bloed afhangen, van *plethora*, dan niet; hoewel FREINDS ſtelling waarſchijnelijkst is; want in zeer zwakke Vrouwen houden ze op, om dat geen overvloed is; in zwangere verdwijnen ze, om dat het Kind dit bloed na zich trekt, en zelfs meer noodig heeft, gelijk blijkt uit de vermagering

gering der zwangere Vrouwen: Eindelijk in zuigende ziet men ze zeldzaam, om dat het zog de *plethora* of overvloed voorkoomt.

In Kinderen van twee, drie en vier jaaren, heeft men dezelve verſcheidene maalen waargenoomen, de natuur ontlast zich dus natuurlijkst, even als anders door bloeden, zweet, of door de longpijp en gedarmte wel eens geſchied; het is in zulke Kinderen zeldzaam gevaarlijk, en duurt niet lang.

Als Vrouwen oud worden, beginnen ze eerst ongeregelt te worden, dan op te houden, en veeltijds gaat er eene hevige ſtorting vooraf, waar aan nogthans, ſchoon dezelve zeer lang kan duuren, niemand ſterft; dog wel eens waterzugtig word.

Zo dra deeze ontlastingen geregelt beginnen te vloeijen, is eene jonge Dogter huwbaar, en zij blijft vrugtbaar, tot dat dezelve geheel ophouden.

De Vrouwen zijn zeer bijgeloovig omtrent haare kleeding, kapzel, enz. geduurende deezen tijd; zij willen of durven het hoofd niet ontblooten, geen ſchoon linnen aan te doen, en dergelijke; of ſchoon dit alles de vloed niet hindert, wanneer ſlegts dit alles geſchied in eene warme lucht.

Het is zeer moeijelijk dikwils, om deeze vloed te doen voortkoomen, als zij opgeſtopt is, en niet minder moeijelijk dezelve, indien te overvloedig, te ſtempen.

De beste middelen, om de jonge Dogters, die men gemeenlijk, eer het tijd is, deeze ontlastingen wil doen hebben, behulpzaam te zijn; is natuurlijke beweeging, en wanneer zij te bloedrijk worden, eene aderlaating te doen, met de voeten in het warm water te laaten zitten, en vooral de aderlaating op den voet te doen, of oppen te zetten in de liezen, of digt bij de ſchaamdeelen; dit laatſte echter niet dan in hoog dringende nood, om de eerbaarheid niet te doen bloozen.

Indien een ſchrik of hartstocht, oorzaak is van de opſtopping, zijn rust en zagte opiaten de beste middelen.

In de meeste gevallen, daar de Vrijsters bleek zijn en kwijnen, moet men eerst eene aderlaating doen, daar na *ſtaal* geeven met *zwarte nieswortel* of *helleborus niger*; niets is zo vermoogend, om dit te bewerken, als deeze twee middelen: De purgeer-, braak- en kwikmiddelen ſchijnen niet alleen onzeker, maar gevaarlijk.

Bij enkelen is een lighaamelijk beletzel, dat is, het maagdevlies ſluit wel eens de geheele ſcheede; in welk geval men het vlies met een lancet van de waterweg af nederwaarts moet openſnijden, en met de vinger een weinig verwijderen; te veele waarneemingen zijn hier van, dan dat wij het noodig rekenen, dezelve met aanhaalingen van Schrijvers te ſtaaven.

Dog het beletten der te groote ontlastingen, is nog moeijelijker, want gemeenlijk geeft het eene dunheid in het bloed te kennen, of op den ouderdom, eene ontlasting die nergens na luistert: In het eerſte geval zijn alle verſterkende middelen, die teffens zaamentrekkende zijn, best, vooral de *liquor anodijn. Hofmanni*, of de *olie van vitriool* tot vijf drachmen gemengt met twee oncen *geest van wijn*, tot 60 droppen viermaal daags met *koud water* ingegeeven.

Zomtijds vind men eene goede uitwerking van het drukken met een rond kusſentje met haair gevult, boven het ſchaambeen.

De Vrouwen binden wel eens om armen, beenen, vingers en toonen bandjes; dog hier door belet men de bloeds-omloop naar de uiterſte deelen, en dwingt den zelven te ſterker naar binnen en naar de lijfmoeder; om welke rede de vloed gemeenlijk ſterker word, althans zo zij ophoud, is dit aan gantsch andere redenen toteſchrijven.

Wil men geregelt de geneezing bewerken, behoort men eerst te onderzoeken, of de vloed uit te groote veelheid voortkoomt, dan niet, als dan immers is de aderlaating herhaalt best; hoewel men zeggen kan, dat ook op deeze wijze het bloed vermindert word: Rust van het geheele lighaam, en gerustheid van 't gemoed, zijn vervolgens de hooftzaakelijkſte middelen.

MAANDSTONDS-MIDDELEN, zijn zodanige, die de traage of verſtopte *maandſtonden* bevorderen, of de overmaatige verminderen en te regte brengen.

Geneesmiddelen tegen de verſtopte Stonden.

De verſtoptheid der ſtonden is bij de vrouwelijke Sexe een ſlim gebrek, waar uit veelerlei ongemakken kunnen ontſtaan; wordende dezelve doorgaans voor eerst aangedaan van opgeblaazendheid, loomheid en zwaarheid des lighaams; haar hoofd, hals, oxels en lendenen worden pijnlijk; ze worden bleek en ongedaan van koleur, benauwt op de borst, en vermoeid door de ligtſte beweeging, en zij verkrijgen een wanſmaak en verkeerde eetlust; waar bij doorgaans een huivering, en zelfs een ligte koorts koomt, verzelt met walging en geduurige neiging tot braaken, en bij aldien de Lijderesſe geen hulpe krijgt, verergert de kwaal, en daar volgt een teering of vermagering des lighaams, en eindelijk den dood op.

De oorzaak van dit gebrek is veeltijds rouwigheden in de maag, en een taai bloed; of de inademing van een koude lucht; of onvoorzigtig koud drinken, als de ſtonden aanſtaande of rede aan 't vloeijen zijn, inzonderheid als men verhit is; of taaije ſlijmige en zuure ſpijzen, al te ſterke beweeging des lighaams, enz.

Middelen tegen dit gebrek dienende, zijn voornaamelijk de openende middelen, wordende inzonderheid zeer dienstig geacht de volgende, als de *ronde hol-wortel*, *zwarte nies-wortel*, *curcuma*, *cost-wortel*, *bijvoet*, *melisſe*, *moeder-kruid*, *rhijn-vaar*, *roosemarijn*, *zevenboom*, *goud-bloemen*, *jenever-beſiën*, *laurier-beſiën*, *gom galbaan*, *jagapeen*, *mijrrhe*, *borax*, *barnſteen*, *bevergeil*, en inzonderheid de ijzer- of ſtaal-middelen, en zouten; als *geprepareert ſtaal*, *openende ijzer-ſaffraan*, *tinctuur van ijzer*, *crijſtallen van wijnſteen*, *gevitrioolde wijnſteen*, *gebarnſteende liquor van herts-hoorn*, enz.; uit welke dingen en meer andere, zaamengeſtelde middelen kunnen bereid worden.

Maar dewijl meesttijds een kwaade kooking der maag en daar uit ontſtaande rouwigheden en ſlijm zugt, of verſlijming der lijfmoeder, de oorzaaken van de opſtopping der ſtonden zijn, zo is het als dan nuttig en noodig, dat de Lijderesſe eerst een braak- of purgeer-middel gebruikt, om de eerſte wegen te zuiveren: Ook kan niet zelden eene volbloedigheid de oorzaake van deeze verſtopping zijn, in welk geval, eene aderlaating zeer nuttig is; na welke voorafgaande voorbereidzels, men de Lijderesſe van de bovengemelde dingen kan laaten gebruiken, of van de volgende middelen.

Neemt *alſem* en *moeder-kruid*, van elks een halve hand vol; klein geſneeden zijnde, laat het op een mingelen *goede wijn*, een paar dagen lang trekken, dan doorgezijgt zijnde, neemt de Lijderesſe daar van 's morgens nugteren een roomertje vol. Of laat haar 's morgens drinken,

drinken, het aftrekzel van 8 à 10 grein *ſaffraan*, als thee ſterk getrokken; met welke middelen zij twee à drie weeken moet aanhouden.

Of neemt *bijvoet* en *rooſemarijn*, van elks een hand vol; *zeven-boom*, een vingergreep; *ſaffraan* en *borax*, van elks een drachma; *ijzer-* of *ſtaal-vijlzel*, een half once; laat dit agt dagen lang koud trekken op anderhalf mingelen *goede roode wijn*; waar na men het doorzijgt, en tot 't gebruik bewaart: Hier van neemt de Lijderesſe een coffij-kopje vol 's morgens nugteren, negen dagen agtereen, 't welk men na eenige tijd hervat, indien het eerſte gebruik van geen genoegzaame uitwerking geweest is: Dit is een goed middel.

Of neemt gepoederde *caneel*, een once; *openende ijzer-ſaffraan*, anderhalf once; mengt dit met wat *ſijroop van bijvoet* of *van rhabarber met cichoreij* tot een brok, waar van de Lijderesſe 's morgens nugteren, en 's avonds na bed gaande, telkens zo veel neemt, als een nootemuscaat groot.

Of neemt *bevergeil*, zo veel gij wilt, giet 'er *gebarnſteende liquor van herts-hoorn* op, zo veel genoeg is, en laat het op een warme plaats trekken tot een *eſſents*; waar van de Lijderesſe 's morgens en 's avonds 30 of 40 druppels neemt, met *poleij-* of *melisſe-water*, of met *wijn*; dit word zeer gepreezen. Of gebruikt van het *moeder-elixir*, (dat men in de Apotheek gereed vind) gelijk het voorgaande.

Of neemt *bevergeil*, *anijs-* en *eppe-zaad*, van elks een drachma; maakt er een fijn poeder van, om er 's morgens en 's avonds een of twee mespunten vol van in te neemen, met *melisſe-water* of *wijn*. *Koekjes van mijrrhe* of van *borax*, 's morgens met wijn, thee, of ander vogt tot een half drachma ingenoomen; is ook zeer goed.

Men prijst ook zeer, dat de Lijderesſe een hemd aantrekt van een Vrouw, die werkelijk de ſtonden heeft; 't welk inzonderheid ook dienstig is voor jonge Dogters die de eerſte reis de ſtonden krijgen; en dezelve niet wel vloeijen willen.

Indien de gemelde middelen niet willen helpen, of 't gebrek veroudert is, dan heeft men de volgende middelen dikwils van veel baat bevonden.

Neemt *gom ſagapeen*, in *azijn* ontbonden, en weder verdikt; *witte geprepareerde barnſteen*, *Veneetſche borax*, van elks twee ſcrupels; *bevergeil* en *roode mijrrhe*, van elks een half drachma; *ſaffraan*, een ſcrupel, en *gedistilleerde olie van zeven boom*, 10 à 12 druppels; maakt hier van na de konst, pillen van bekwaame grootte, waar van de Lijderesſe alle morgens drie of vier inneemt, en daar mede eenigen tijd aanhoud.

Of neemt *beste aloë*, twee drachmen; *ſenés-bladen*, *duivels-drek*, *galbaan* en *mijrrhe*, van elks een half drachma; *openende ijzer-ſaffraan*, twee drachmen; *ſaffraan* en *foelie*, van elks vijftien grein; *olie van barnſteen*, twintig druppels; gepoedert zijnde dat gepoedert moet worden, maakt er met wat *ſijroop van bijvoet* een *maſſa* en vervolgens hondert pilletjes van, waar van de Lijderesſe vier inneemt, 's avonds een uur of twee na 't avondmaal, om den anderen dag, en daar ze een maand of zes weeken mede moet aanhouden.

Uitwendig zijn ook bij uitſtek dienstig de voetbaden en buikſtoovingen, gekookt van *camille*, *bijvoet*, *moederkruid*, *melisſe*, *kwendel*, *poleij*, *ſeven-boom*, *angelijke-* of *meester wortel*, *lavas*, *ronde holwortel*, *jenever-* en *lauwier-beſſen*, enz.; als mede de rookingen van onderen, van *barnſteen*, *paradijs-hout*, *alhandel-koekjes*, enz.; zie ook op 't artijkel MAAGDE-ZIEKTE.

Indien het gebeurt, dat de ſtonden door een ſchrik, ſtoot of iets anders ſchielijk in eens ophouden, moet men één of twee ſcrupels *ſaffraan* met een glas vol *water*, op een koolen vuurtje ſterk laaten trekken als thee, en dan met uitperſſing doorgezijgt zijnde, doet men er het uitgedrukte *zap* van een *citroen* bij, of anders zo veel goed *limoen-zap*, en geeft het terſtond te drinken. Ook is eene aderlaating als dan nuttig.

Geneesmiddelen tegen de overmaatige Stonden.

Gelijk de verſtopte ſtonden veelerlei kwaalen kunnen veroorzaaken, zo kan ook eene al te ſterke of langduurige vloeijing, veelerlei ongemakken bij de Vrouwtjes te wege brengen, die zelfs gevaarlijk kunnen worden; als voor eerst een groote verzwakking van kragten, haar koleur word bleek, de eetlust gaat weg en de ſpijs-verteering is gebrekkig; daar koomen vermaaningen van koorts, de beenen worden dik en zugtig, en indien het ongemak lang aanhoud; ontſtaat er eene algemeene zugt. De oorzaak van dit ongemak is veeltijds een overvloed of waterigheid in het bloed, of deszelfs al te ſterke beweeging, enz., ontſtaande door koude, zinkingen, of overvloed van weij, 't drinken van te veel thee, of van wijn en andere ſterke dranken; als mede door ſterke gemoeds-beweegingen, enz.

Indien deeze ziekte ontſtaat door overvloed van bloed, dan is eene aderlaating nuttig en noodig, maar is een waterigheid in 't bloed er de oorzaak van, dan zijn de volgende middelen dienstig; als *duizend-blad*, *ganzerijk*, *herderstasch*, *boom-mos*, *netels*, *paardeſtaart*, *maagdepalm*, *wal-wortel*, *weegbree*, *tormentil-wortel*, *rhabarber*, *roode rooſen*, *granaat bloemen*, *granaatappel-ſchil*, *zaad van weegbree*, *muscaate-noot*; wijders *maſtix*, *Arabiſche gom*, *gom draganth*, *gezegelde aarde*, *Armeniſche bolus*, *gebrand ijvoor* en *herts hoorn*, *roode coralen*, *draakenbloed*, *gezuiverde ſalpeter*, *gevitrioolde wijnſteen*, *tinctuur van bloedſteen*, *van roode coralen*, *van catechou*, en *van vitriool*, *extract van tormentil-wortel*, *conſerf van roode rooſen*, enz.; waar uit men zaamengeſtelde middelen kan bereiden, als volgt.

Neemt *wal wortel*, een once; *brand-netels* en *weegbree*, van elks een hand vol; kookt dit, klein geſneeden, in anderhalf mingelen *water* tot op een mingelen, en laat er op 't laatſte in trekken *zoethout*, twee drachmen, dan doorgezijgt zijnde, moet de Lijderesſe daar van altemets een theekopje vol drinken, lauw-warm; en de gekookte *kruiden* met *wijn-azijn* tot een pap geſtooten zijnde, in een doek warm op de benedenbuik binden.

Of neemt drie groene *onrijpe oranje-appels*, in ſtukjes geſneeden zijnde, kookt ze in vier mingelen *water*, tot op de helft, dan doorgezijgt zijnde, drinkt er de Lijderesſe 's morgens nugteren twee coffij-kopjes vol van, een uur na malkander lauwwarm; daar ze ook wel wat *zuiker* bijvoegen mag; en in geval zij een tedere borst hadde, zo dat zij er ſpanningen en trekking van kreeg, moet men de drank, door bijgieting van gekookt water, wat ſlapper maaken.

Of neemt *eicken boom-mos*, kookt het in *water*, en laat daar van altemets een theekopje vol drinken: *Eicken-boom-bladen*, zijn ook goed, en zelfs de *eickels*, gedroogt en gepoedert zijnde, een half drachma; 's morgens en 's avonds ingenoomen.

Of neemt *weegbree-zaad*, gekneust zijnde, laat het in *water* ſterk trekken als thee, waar van de Lijderesſe altemets een kopje vol moet drinken: Dit is

ook een zeer goed middel; gelijk ook het volgende.

Of neemt *weegbree-zaad* en *tormentil-wortel*, van elks twee drachmen; maakt er een poeder van, waar van de Lijderesse 's morgens en 's avonds een paar mespunten vol moet inneemen, met *wijn* of eenig ander vogt.

Of neemt *catechou*, een drachma; kookt't in een mingelen *water*, tot dat er een derde deel verkookt is, dan doorgezijgt zijnde, laat daar van altemets een theekopje vol warm drinken. Of laat de Lijderesse 's morgens en 's avonds 10 à 12 druppels van de *tinctuur van catechou* inneemen met eenig vogt.

Of neemt *herderstasch* en *weegbree*, van elks een hand vol; maakt het met *wijn-azijn* nat, en stoot het in een mortier tot een pap, maakt ze dan in een pantje heet, en laat't zo heet als't lijdelijk is, op de schaam-deelen gelegt worden; 't welk men eenige dagen in 't vervolg herhaalt, en daar nevens het volgende vleeschnat gebruikt: Kookt een half pond *kalfs-vleesch* in anderhalf mingelen *water* met *patich-* en *klisjen-wortel*, van elks een once; tot dat er een derde verkookt is, in 't laatste half uur van het kooken er bij doende, *kervel*, de *toppen* van *hoppe*, *duive-kervel* en *water-kersse*, zijgt't vervolgens door; hier van neemt de Lijderesse de helft 's morgens nugteren, en de andere helft 's avonds ten vijf uuren.

Of neemt *conserf* van *roode roosen*, twee oncen; *draakenbloed*, twee drachmen; *geprepareerde barnsteen*, *weegbree-zaad* en *tormentil wortel*, van elks één drachma; *laudanum opiatum*, twee grein; mengt't tot een brok, waar van men 's morgens en 's avonds na bed gaande, zo veel neemt als een nootemuscaat groot.

Of neemt *roode coralen*, *barnsteen*, *Armenische bolus* en *draaken-bloed*, van elks twee drachmen; gecalcineerde *borax* en *weegbree zaad*, van elks één drachma; *laudanum opiatum*, drie grein; *extract van saffraan* en van *tormentille*, van elks één scrupel; maakt er een fijn poeder van, waar van de Lijderesse 's morgens en 's avonds een vingerhoed vol neemt, met eenig vogt.

Of neemt *draaken-bloed*, *gezegelde aarde*, geprepareerde *roode coralen* en gezuiverde *aluin*, van elks één drachma; *conserf van roode roosen*, zo veel genoeg is, om er een brok van te maaken; die men gebruikt als de bovengemelde.

In de *Ephemerid. Germ. Dec.* 3. *Ann.* 5 & 6. *Observ.* 84. En *Dec.* 3. *Ann.* 9 & 10. *Observ.* 235. vind men de twee volgende geringe middelen aangepreezen. Neemt *roet* uit de *schoorsteen*, vermengt het met goede *wijn-azijn*, en legt 't onder de knie bij wijze van een pap; dezelve vernieuwende, als het droog geworden is.

Of laat de Lijderesse eenige tijd 's morgens en 's avonds inneemen, vier en twintig greinen opregte *carmozijnroode zijde*, aan kleine stukjes gesneeden, in een glas vol lauw-warm *afkookzel van weegbree*, of van eenige andere zaamentrekkende *plant*; gelijk boven in 't begin gemeld zijn.

Uitwendig worden ook de voetbaden, dampen, en buikstoovingen met gesmolten *aluin*, *weegbree*, *herderstasch*, *duizendknoop*, enz. gekookt, dikwils met nut gebruikt, als mede de rook van *mastix*, *wierook*, *ladanum*, *salie*, van onderen ontfangen; of de damp van *azijn*, die men op *heete ijzer-slakken* giet, enz. Zie ook op MAAND-STONDEN.

MAAN-JAAR, zie JAAR.

MAAN-KOPPEN; *Heul*; *Maag-zaad*; in 't latijn *Papaver*. Hier van vind men verscheiderhande soorten, als volgt.

1. De *groote Maan-kop* met enkelde of dubbelde bloemen; *Papaver hortense semine albo, vel nigro*; (*Papaver calicibus capsulisque glabris, foliis amplexicaulibus incisis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *kleine Maan-kop*, ook *groote wilde Maan-kop*, *Koorn-roos* of *Klapper-roos* en *Kolle-bloemen* genoemt; met enkelde of dubbelde bloemen; *Papaver erraticum vel Rhœas majus*; (*Papaver capsulis glabris globosis, caule piloso multifloro, foliis pinnatifidis incisis*, LINN. *Sp. Pl.*)

3. De *kleine Maan-kop* met lange dunne rouwe zaadkapzels; *Argemone capitulo longiore*; (*Papaver capsulis clavatis hispidis, caule folioso multifloro*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *kleine Berg-maan-kop* met geveerde en ingesneedene bladen; *Papaver erraticum pijrenaicum, flore flavo*; (*Papaver capsulis glabris oblongis, caule multifloro lævi, foliis pinnatis incisis*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De *kleine Berg-maan kop* met Coriander-bladen; *Argemone alpina, coriandri folio*; (*Papaver capsula hispida, scapo unifloro nudo hispido, foliis bipinnatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

6. De *kleine Siberische Maan-kop* met geele bloemen; *Papaver erraticum nudi caule, flore flavo odorato*; (*Papaver capsulis hispidis, scapo unifloro nudo hispido, foliis simplicibus pinnato-sinuatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

7. De *Orientaalsche Maan-kop* met lange geveerde en gezaagde ruige bladen, en groote bloemen; *Papaver Orientale hirsutissimum, flore magno*; (*Papaver capsulis glabris, caulibus unifloris scabris foliosis, foliis pinnatis serratis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beschrijving. De eerste zoort, schiet uit de wortel een steng, van vier of vijf voeten hoogte; met bladen bezet, die breed, langwerpig, puntig, glad, wat gekronkelt, en om de kanten ingesneeden zijn, en een bleeke blauwagtig-groene koleur hebben; op de top der steng en zijd-takken, die bovenwaarts uit de oxels der bladen groeijen, koomen groote vierbladige witte bloemen uit een tweebladige kelk voort, met een rondagtig, boven plat en gestert zaadhuis in het midden, en veele helmstijltjes rondom; welk zaadhuis, na 't afvallen der bloembladen grooter wordende, veel klein rond wit zaad in verscheidene celletjes bevat.

Daar zijn verscheide veranderingen van deeze zoort, in de bloemen; als 1. met ligt-roode bloemen en zwart zaad; 2. met gesnippelde bloem-bladen; 3. met fraaije dubbelde bloemen van veelerlei koleuren, als rood, vuur-rood, incarnaat, bleek rood, roose rood, purperrood, violet, blauwagtig, aschverwig, wit, bont, gestreept, enz., en zommige ook fraai gesnippelt.

De tweede zoort, schiet een getakte steng uit de wortel, van twee tot drie voeten hoogte; waar aan ruige donker-groene bladen groeijen, die veerswijze gedeelt en ingesneeden zijn; op de top der steng en takken, koomen vierbladige bloemen voort, welke in de gedaante met die van de voorige overeenkoomen, maar zijn wat kleiner, en schoon hoog-rood van koleur, wordende ook wit gevonden, maar zeldzaam; het zaad is heel klein en zwartagtig.

Daar is ook eene verandering van, die in alle deelen kleiner en fijner groeit; en van beiden heeft men ook met fraaije dubbelde bloemen van verschillige koleuren, als hoog-rood, vuur-rood, incarnaat, wit of met witte kanten, bont, gestreept, of gestipt, enz.

De

De derde zoort, gelijkt genoegzaam naar de voorige tweede zoort, maar ze groeit in alle deelen kleiner, de bladen zijn fijner gefnippelt, en de zaadhuizen zijn langwerpig en dun.

De vierde zoort, groeit ook klein, heeft geveerde en ingefneedene bladen, zwavel-geele bloemen en langwerpige zaadhuizen, die benedenwaarts dunner zijn.

De vijfde zoort, groeit ook niet hoog, heeft veerswijze fijn gefnippelde bladen, naar die van de Coriander gelijkende, en fchiet een naakte ruige fteng uit de wortel, met maar eene ruigagtige bloem, die geel van koleur is; wordende ook wit gevonden, maar zeldzaamer.

De zesde zoort, heeft veerswijze bogtige bladen, een naakte ruige fteng, met een geele welruikende bloem, en langwerpige ruige zaadhuisjes.

De zevende zoort, heeft langwerpige geveerde en gezaagde heel ruige bladen, waar tusfchen ruige geblade ftengen opfchieten, van drie voeten hoogte, of hooger, op welker top maar eene groote bloem voortkoomt, van gedaante als die der overige, maar die fraai hoog oranjeverwig van koleur is; en men zegt, dat ze ook met witte bloemen gevonden word; 't zaad is heel klein en zwartagtig.

Plaats. De eerfte zoort groeit natuurlijk in Zuid-Frankrijk, Italien en elders, op vervallene plaatzen.

De tweede zoort koomt in Hoog- en Neder-Duitschland, Frankrijk, enz. tusfchen de graan-gewasfen voort, en op zommige plaatzen in groote menigte; dog de witte zoort zeldzaam.

De derde zoort word in de zelfde gewesten gevonden, op dorre zandige plaatzen, tusfchen de graanen en elders.

De vierde zoort groeit in de Pijreneefche en andere gebergtens van Italien, Oostenrijk, Engeland, enz.

De vijfde zoort word gevonden in de gebergtens van Zwitzerland, Italien, Oostenrijk, enz. De zesde zoort groeit natuurlijk in Siberien; en de zevende zoort is uit de Oosterfche Landen gebragt.

De drie eerfte zoorten zijn eenjaarig; de vierde, vijfde en zevende, langleevend, en de zesde is tweejaarig: Van alle welke zoorten hoofdzaakelijk de beide eerfte met dubbelde bloemen, en de beide laatfte in de tuinen onderhouden worden.

Kweeking. De drie eerfte zoorten worden voortgekweekt door haar zaad, dat men in't na- of voorjaar in de bloemtuin zaait, ter plaatze daar ze zullen blijven ftaan voortgroeijen, dewijl ze het verplanten niet kunnen verdraagen; men ftrooit derhalven verfcheide korrels in een gemaakt rond kuiltje wat van malkander, gelijk andere zaai-bloem-gewasfen, en als 't zaad daar na te dik opkoomt, moet men de jonge planten wat verdunnen; wijders valt er niets aan te doen, dan dezelve van het onkruid fchoon te houden, en als ze beginnen op te fchieten, er ftokken bij te fteeken, om ze daar aan vast te binden, zo zullen ze in de zomer fraai bloeijen en daar na rijp zaad voortbrengen; dog de eerfte groote zoort is van korte duur; daarentegen bloeit de tweede den geheelen zomer door tot in den herfst, gaande de eene bloem na de andere open, die maar een dag of twee duurt; dog dagelijks koomen er weder nieuwe.

Om altijd fchoone dubbelde bloemen hier van te verkrijgen, moet men het zaad van de fraaifte en dubbeldfte bloemen winnen, want anders verloopen ze wel tot enkelde bloemen.

De zesde zoort word ook door het zaad vermeerdert, gelijk de voorige; maar ze duurt de winter over tot het volgende jaar.

De zevende zoort, een vaste plant zijnde, word ligtelijk vermeerdert door fcheuring in het voorjaar; dezelve tiert in allerleij goede gronden zeer wel, en kan onze ftrengfte winterkoude doorftaan; maakende haare bloemen een fchoone vertooning in groote Bloemtuinen.

De eerfte zoort met enkelde bloemen en wit zaad, word ook op veele plaatzen in de tuinen of velden, op bedden of akkers gezaait; zo wel wegens de bloemen en zaadhuizen, die men gewoonlijk *Maan-koppen* of *Maan-bollen* noemt, als wegens het zaad, dat ook *Maagzaad* genoemt word; welke beide van veel gebruik in de Geneeskunde zijn.

Eigenfchappen. De drooge bollen en het zaad hebben een verkoelende, pijnftillende, hartverfterkende en flaapverwekkende kragt, en zijn zeer dienstig in verkoudheid, fcherpe catharren op de borst, en daar uit ontftaande hoest, en rouwe keel, in buik krimpingen en colijk uit winden, buik- en roode loop, braaking, graveel, enz. Men maakt ten dien einde een atkookzel van een paar *bollen* met een mingelen *water* of *melk*, en *zuiker* naar believen. Daar word in de Apotheeken ook een *fijroop* uit deeze drooge koppen bereid, (*Sijrupus papaveris albi* of *Diacodium* genoemt,) die in de zelfde gebreeken zeer dienstig is, en die men tot zes drachmen gebruiken kan.

Men zegt ook, dat het *opium* in de Oosterfche Landen, uit deeze *witte maan-koppen*, door infnijdig of kooking vergadert word; fchoon andere, dog onwaarfchijnelijker, gemeent hebben, dat die uit de laatstgemelde zoort voortkwam. Men kan ook hier te lande en elders een *opium* uit deeze *witte maan koppen* vergaderen, als men wil, op de zelfde wijze als men zegt, dat het beste *Oosterfche opium* bereid word, naamelijk door middel van de *groene maan-koppen* in de zomer, met een fcherp puntig mes, op veele plaatzen naast elkander, van boven naar beneden toe, te wonden of wat in te fnijden, zo zal er een witte melk uitvloeijen, die binnen korten koomt te ftollen, en een bruinagtig verdikt zap te worden, dat men er als dan afneemt, verder opdroogt en bewaart: Dit *opium* is wel zo kragtig niet als het *Levantfche*, maar laat niet na met het zelve veele overeenkomst in het gebruik te hebben, en in de Geneeskunde van nut te kunnen zijn. Zie verder OPIUM.

Uit het *zaad* van deeze *maan koppen* word ook een *olie* geperst, die zeer zoet is; weshalven dezelve in Duitschland, Frankrijk en elders, daar men veel van deeze *maan-kop* bouwt, zelfs ook tot bereiding van deeze en geene fpijzen, inzonderheid tot het bakken van pannen andere koeken, Visch, enz. gebruikt word; en fchoon het zap deezer plant een zo groote flaapverwekkende kragt heeft, zo word dezelve echter in de *olie* niet of zeer weinig befpeurt, zo dat ze zonder eenig hinder kan genuttigt worden. Dog het meeste gebruik van deeze *olie*, gewoonlijk *Papaver-olie* genoemt, is voor de Schilders, welke dezelve veel tot hunne verwen bezigen.

Van de gemelde tweede zoort van *maan koppen* of *koornroofen*, dienen in de Geneeskunde hooftzaakelijk de bloembladen, welke een verkoelende, pijnftillende, zagtjes zweetdrijvende en flaapverwekkende kragt hebben, en zijn zeer dienstig in fcherpe zinkingen op de borst, brandigheid in de keel en maag, hoest, enz.; men prijst ze ook zeer in de pleuris, long-ontfteeking, heete koortzen, enz.; men gebruikt hier toe deeze bladen als thee ge-

getrokken, of de *conſerf*, *ſijroop* en *tinctuur* daar van, die men in de Apotheeken bereid: Deeze ſijroop is ook iets ſlaap-verwekkende, en word van de Vrouwen veel gebruikt om de kleine Kinderen te doen ſlaapen; maar ze dienen te weeten, dat dezelve veel of dikwils aan dezelve te geeven, zeer ſchaadelijk is, of zo hij hen geen ſchaade doet, zo worden ze eindelijk daar aan zodanig gewend, dat het hen geen ſlaap meer verwekt; dog hij is de Kinderen min ſchaadelijk, als de *ſijroop* van de *witte maan-koppen*.

MAAN-KOPPEN (DOORNIGE); *Doornige Heul*; van de Spanjaards in de West-Indien *Fico del inferno*, dat is *Helſche* of *Duivels-vijg* genoemt; in 't latijn *Papaver ſpinoſum*; *Argemone mexicana*; (*Argemone capſulis quinque-valvibus*, *foliis ſpinoſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Deeze zoort van *Maan-kop*, ſchiet uit de wortel een ſteng, van anderhalf voet hoogte, en een vingers dikte met eenige doornen bezet; waar aan bladen groeijen die langwerpig, ſteng-omvattend, ingeſneeden of geſnippelt, en rondom wat doornagtig zijn van koleur, onder grijs, maar boven groen en met witte ſtreepen gevlekt: Op de top van de ſteng en zijdtakken, die uit de oxels der bladen voortkoomen, en met diergelijke, maar kleiner bladen bezet zijn, groeit een doornagtige driehoekige knop, met een zesbladige geele roosformige bloem, die in het midden een drie- of vijfhoekig, rond- en doornagtig hooftje heeft, met veele geele helmſtijltjes omringt, 't welk na het afvallen der bloem, tot een duims dikte en anderhalf duims lengte aangroeit, en met het rijpen zwartagtig word, veele ronde zwarte gerimpelde zaaden, in drie of vijf celletjes bevattende.

Plaats. Dit gewas groeit natuurlijk in de West-Indiën, in Mexico, Jamaica, de Caribiſche Eijlanden, en thans ook in Zuid-Frankrijk, Italien en elders, en word bij ons alleen om de verandering van gewaſſen, van zommige Kruid beminnaars gekweekt; zijnde eenjaarig.

Kweeking. Men zaait 't zaad in het voorjaar in een maatig warme broei-bak, en verplant de jonge planten daar na in het laatſt van Maij, in de opene lucht, in een goede losſe grond en op een warme plaats, zo zullen dezelve vervolgens in de zomer bloeijen, en rijp zaad voortbrengen: Het zelve koomt ook dikwils jaarlijks van zelf, van het gevallene zaad op, daar het eens geſtaan heeft; en dat aanmerkelijk is, dikwils eerst na dat het zaad verſcheide jaaren in de grond geleegen heeft; zeer waarſchijnelijk, om dat het zaad door omſpitting des gronds, te diep in de grond geleegen heeft, maar daar na door een andere omſpitting weder ondieper in de grond raakende, 't zelve aan het ſpruiten koomt; 't welke aantoont, dat veele zaaden diep in de grond leggende, verſcheidene jaaren tot de voortteeling kunnen goed blijven; inzonderheid die veele olie deelen bevatten.

MAAN-KOPPEN (GEHOORNDE); *Gehoornde Heul*; in 't latijn *Papaver corniculatum*; *Glaucium*. Van deeze plant, die de Heer LINNÆUS tot 't geſlagt van de *Chelidonium* gebragt heeft, vind men de volgende zoorten.

1. De *gehoornde Heul* met geele bloemen; *Papaver corniculatum luteum*; *Glaucium flore luteo*; (*Chelidonium pedunculis unifloris*, *foliis amplexicaulibus ſinuatis*, *caule glabro*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *gehoornde Heul* met hoog oranje-koleurde bloemen; *Papaver corniculatum*, *flore phæniceo*; *Glaucium hirſutum*, *flore phæniceo*; (*Chelidonium pedunculis unifloris*, *foliis ſeſſilibus pinnatifidis*, *caule hiſpido*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *gehoornde Heul* met violette bloemen; *Papaver corniculatum*, (*vel Glaucium*), *flore violaceo*; (*Chelidonium pedunculis unifloris*, *foliis pinnatifidis linearibus*, *caule lævi*, LINN. *Spec Plant.*)

4. De *Orientaalſche gehoornde Heul* met groote roode bloemen; *Glaucium Orientale*, *flore magno rubro*.

Beſchrijving. De eerſte zoort, ſchiet uit de wortel verſcheidene getakte gladde, onſtijve ſtengen, van ongeveer twee voeten hoogte, waar aan langwerpige, bogtige, diep geſneedene, ſteng-omvattende bladen groeijen, die witagtig of aschverwig en niet glad, maar rouw zijn; en aan welke bovenwaarts langagtige ſteeltjes met vierbladige roosformige, geele bloemen voortkoomen; waar na een dunne lange kromme puntige peul groeit, gelijk een hoorn; die van binnen door een klapvlies naar de lengte in tweën gedeelt is, en veele rondagtige zwarte zaaden bevat.

De tweede zoort, gelijkt veel naar de voorgaande, maar is kleiner en tederder; de ſtengen zijn dun en haairig, ſlap, en tegen de aarde leggende; de bladen zijn veerswijze gedeelt, wat gekertelt en ruig of haairig, de ſteng of takken niet omvattende; de bloemen zijn kleiner en hoog oranjeverwig van koleur; de peulen zijn haairig, en hebben op haar punt veeltijds een zoort van dekzel als een hoedje, bevattende kleine ronde zwarte zaaden.

Daar is ook een verandering van, die niet haairig, maar glad is.

De derde zoort, groeit in alle deelen kleiner en fijner als de voorgaande; de bladen zijn veerswijze fijn geſneeden of geſnippelt en glad; de bloemtjes zijn purper- of violet-blauw, en de hauwen dun en lang.

De vierde zoort, groeit op de wijze als de tweede zoort, maar heeft groote roode bloemen.

De drie eerſte zoorten zijn eenjaarig, dog de eerſte zoort kan ook twee en meer jaaren overblijven, als de winters niet te hard zijn. De vierde zoort is tweejaarig.

Plaats. De eerſte zoort groeit natuurlijk van zelf in Engeland, Frankrijk, Zwitzerland, Italien en Virginien, op zandagtige plaatzen. De tweede zoort in Boheemen, Hongarijen, Zuid-Frankrijk, Engeland en elders. De derde zoort word in Zuid-Frankrijk gevonden. De vierde zoort koomt in de Oosterſche Landen voort. Bij ons worden ze zomtijds van de Bloem beminnaars gekweekt, ſchoon ze niet zeer fraai zijn.

Kweeking. Dezelve geſchied door het zaad, dat men vroeg in het voorjaar zaait, ter plaatze daar ze zullen blijven ſtaan, gelijk van de dubbelde *Tuin-maan-koppen* gezegt is; dewijl ze het verplanten ook niet wel kunnen verdraagen; koomende ook dikwils van het gevallene zaad van zelf in het najaar op, die de winter overblijven, als die zagt is, en dezelve in een zandige droge grond ſtaan; anders willen ze in allerlei goede onbemeste gronden zeer wel groeijen, maar beminnen een warme plaats; en de vierde zoort moet in ſcherpe winters tegen de vorst gedekt worden.

MAAN-KRUID, zie MAAN-VIOLIERE.

MAAN-KRUID (GROOT), zie WATER-VAAREN.

MAAN-KRUID (KLEIN); in 't latijn *Osmunda foliis lunatis*; *Lunatia* DODONÆI; (*Osmunda ſcapo caulino ſolitario*, *fronde pinnata ſolitaria*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving.

Beſchrijving. Dit gewas brengt maar een geveerd blad uit de wortel op een dunne ronde ſteel voort, het welke als uit veele kleine halve maanformige, tegen malkander opſtaande bladjes beſtaat; omtrent de wortel ſchiet een ander ſteeltje op, wat hooger als het blad, dat boven een getakt trosje draagt met veele zeer kleine aaneenhangende bloemtjes, of vrugten, welke rijp zijnde, een heel fijn poeder van zich geeven, als ze aangeraakt of door de wind verwaait worden, dat zeer waarſchijnlijk het zaad is.

Daar zijn ook nog drie veranderingen van; als 1. een kleiner zoort; 2. een groote zoort met een getakt blad; en 3. een kleiner zoort met een getakt blad.

Plaats. Deeze Planten koomen in Hoog-Duitſchland, Frankrijk, Engeland, en elders op zandagtige dorre heuvel- en bergagtige plaatzen voort.

MAAN-STEEN; in 't latijn *Lapis Lunaris*, en in 't hoogduitſch *Monden-ſtein.* Is een Steen, die men zegt, dat in zommige Zweedſche Mijnen word gevonden; hij is rond, plat en aan de ééne kant effen of glad: Men zegt, dat in ieder deezer ſteenen, twee halve cirkels verbeeld zijn, welke als een halve maan van een geelagtige koleur vertoonen; en men was eertijds zo verre met vooroordeel ingenoomen, dat men geloofde, dat deeze na de Maan gelijkende vlak, even als deeze Planeet, af- en toenam. Dog KUNKEL verzekert, dit nimmer te hebben waargenoomen, en zegt, dat die vlak altoos in de zelfde toeſtand bleef; ſchoon echter de vogtigheid van de lucht zomwijlen toebragt, om hem duidelijker te maaken, welk uitwerkzel men gelijkelijk kost voortbrengen, met over den ſteen te ademen.

Men heeft ook de naam van *Maan-ſteen* aan de *Talk* en meer andere diergelijke voortbrengzels gegeeven; zie *Ephemerides Natur. Curioſ. decad. III. ann. 5 en 6.*

MAAN-VIOLIER; *Maan-bloem*; *Maan-kruid*; *Paasch bloem*; *Zilver bloem*; in 't latijn *Lunaria*; *Viola lunaria*; *Bulbonac.* Hier van heeft men vier zoorten, als

1. De *Maan-violier* met ronde hauwen; *Lunaria major ſiliqua rotundiore*; *Viola latifolia* DODONÆI; (*Lunaria ſiliquis ſubrotundis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Maan-violier* met lang-ronde hauwen; *Lunaria major ſiliqua longiore*; (*Lunaria ſiliculis oblongis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Maan-violier* met geele bloemen en groote lang-ronde hauwen; *Lunaria Leucoji folio*, *ſiliqua oblonga majori*; *Leucojum alijſoides clijpeatum majus*; *Alijſon Dioſcoridis* DODONÆI; (*Alijſum caule erecto herbaceo*, *ſiliculis ſeſſilibus ovalibus compreſſo-planis*, *petalis acuminatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *heesteragtige grijze Maan-violier* met geele bloemen; *Lunaria fruticoſa perennis incana*, *leucoji folio.*

Beſchrijving. De eerſte zoort, heeft breede, langagtige, hartformige, puntige en gekertelde bladen; tusſchen welke een ronde ſteng met takken opſchiet, van twee tot drie voeten hoogte, aan welke bovenwaarts veele vierbladige bloemen op dunne ſteeltjes groeijen, zeer gelijk aan die der Violieren, en bleek-paars van koleur; waar na groote rondagtige platte, zeer dunne en gladde hauwen volgen, welke eenige platte nierformige zaaden van binnen bevatten.

De tweede zoort, gelijkt in allen genoegzaam naar de voorige eerſte zoort, behalven dat de bladen wat kleiner, korter en rouwer, de bloemen wat bleeker, en de hauwen langwerpig-rond zijn.

Men vind ze beide ook met purper-violette, witte en bonte bloemen; dog zeldzaam.

De derde zoort, heeft rondagtige rouwe grijsagtige bladen, tusſchen welke een ronde grijze ſteng opſchiet, van één of anderhalf voet hoogte, die met veel langwerpige grijze rouwe bladen rondom bezet is, naar die van de roode Violieren gelijkende, en bovenwaarts eenige zijdtakjes hebbende; langs welke tot boven toe veele kleine vierbladige bleek-geele bloemen airswijze groeijen; waar na groote platte langwerpig-ronde rouwe en witagtige hauwen volgen, die van binnen breede platte zaaden bevatten.

De vierde zoort, gelijkt veel naar de voorgaande, maar groeit grooter, is ook meerder getakt en als heesteragtig; de bloemen en hauwen zijn anders gelijk.

Plaats. De eerſte en tweede zoorten worden natuurlijk groeijende gevonden in Hoog-Duitſchland, Boheemen, Oostenrijk, Stirien, Zwitzerland, enz. De derde en vierde zoorten koomen in Zuid-Frankrijk, Italien en elders voort. Bij ons worden dezelve zomtijds van de Bloem-beminnaars in de hoven gekweekt; dog niet zo zeer wegens de bloemen, maar om de aartigheid der hauwen.

De eerſte en derde zoorten zijn éénjaarig, maar de tweede en vierde langleevend; dog er word van de eerſte ook een langleevende gevonden, die echter zeldzaamer is.

Kweeking. De beide éénjaarige zoorten, te weeten de eerſte en derde, worden door haar zaad voortgekweekt, dat men in het na- of vroeg in het voorjaar zaait, ter plaatze daar de planten zullen ſtaan blijven, dewijl ze het verplanten niet wel kunnen verdraagen. De overige langleevende zoorten kunnen op de zelfde wijze vermeerdert worden; of anders ook door ſcheuring, of door ſtekken, die men in een ſchaduwagtige plaats ſteekt, en met bevogtiging onderhoud, tot dat ze wortel gevat hebben. Ze willen in allerlei goede ongemeſte gronden zeer wel groeijen, dog beminnen liefst een zandagtige; en de langleevende kunnen onze winter-koude tamelijk wel doorſtaan, als die niet al te ſtreng is, en zij niet te nat ſtaan.

De rijpe hauwen van deeze planten, voornaamelijk van de beide eerſte zoorten, zijn zeer wit en blinkende, inzonderheid als men het buitenſte zeer dunne vlies er afſchilt, vertoonende zich dan als wit blinkend zilver, dat aardig om te zien is; weshalven men ook dikwils de takken met de rijpe hauwen afſnijd, en dezelve in een vertrek op de ſchoorſteen of elders, wegens de aardigheid, nederzet en bewaart; kunnende aldus zeer lange goed blijven.

Anders hebben deeze planten bij ons geen gebruik.

MAAN-VISCHJE, zie SPIEGEL-VISSCHEN, *n.* II. en STEKEL-BUIKEN, *n.* VI.

MAAN-ZIEKTE; *Nagt-wandeling*; *Morbus lunaticus*; *Noctambulatio*; dus word die ziekte of dat gebrek genoemt, wanneer een Mensch, die anders gezond is, in de ſlaap opſtaat, en allerlei bezigheden verrigt, bijna op de zelfde wijze als of hij wakker was, gaande of klimmende zelfs zomtijds op hooge en gevaarlijke plaatzen, en wederom daar van af, 't welke ze zelfs, wakker zijnde, niet of zeer bezwaarlijk zouden kunnen doen; en zulks verrigten ze zomtijds met geſlootene, en zom-

tijds met opene oogen, gaande daar na weder naar bedde, en wanneer ze ontwaaken, weeten zij er geheel niets van, of zij herinneren zich daar van maar zeer weinig, en als een droom. Dog dit koomt hun doorgaans maandelijks in zekere maan-ſtand over, waar van deeze ziekte ook haaren naam verkreegen heeft.

De oorzaak van dit gebrek meent men te weezen, een al te ſterke indruk van de gedaane of te doen ſtaande bezigheden, of een al te zwaar dik bloed.

Om dit gebrek te geneezen, 't welke echter bezwaarlijk geſchied, is voor eerst dienſtig, dat men de driftige gedagten van diergelijke Menſchen, op hunne bezigheden of verrigtingen, daar ze op vallen, het zij door goede woorden of door bedreigingen moet tragten afteleiden: Vervolgens is eene aderlaating zeer nuttig, inzonderheid bij bloedrijke Menſchen. Daar na worden de temperende en bloed-verdunnende middelen aangeprooezen, als *coraalen*, *paarle-moer*, *zalpeter*, *zweetdrijvende antimonie*, en de *ſtaal-middelen*, enz. Als mede zenuwverſterkende middelen, als *bloemen* van *lavendel*, *roosemarijn*, *ſalie*, *daal-lelien*, *ſleutel-bloemen*, *betonie*, *barnſteen*, *paradijs-hout*, *bevergeil*, *tinctuur* van *bevergeil*, *gebarnſteende liquor* van *hertshoorn*, enz.

Of neemt *zwarte nieswortel*, één once; *ijzer-vijlzel*, drie oncen; *getartariſeerde wijnſteen*, een half once; *roſemarijn* en *ſloechas bloemen*, van elks een halve hand vol; *cardemome* en *cubeben*, van elks één drachma; maakt het klein, en in een fles gedaan zijnde, giet er anderhalf mingelen *Rhijnſche* of andere beste *witte wijn* op, en laat het trekken: Hier van drinkt de Lijder dagelijks, doorgezijgt zijnde, tot zes oncen, dat is ongeveer drie romers vol.

Of neemt *gebarnſteende liquor* van *hertshoorn*, één drachma; *tinctuur* van *bevergeil*, een half drachma, en van *opium*, één ſcrupel; mengt het, waar van de Lijder 's morgens en 's avonds 20 tot 30 druppels neemt, met eenig vogt.

Uitwendig zijn de voetbaden ook van nut, welke uit *linde-bloeiſel*, *roosen*, *koorn-roosen*, *peonie-bloemen*, *vlier-bloemen*, *ſleutel-bloemen*, *oſſetong-bloemen*, enz. bereid zijn.

Het ſtaat aantemerken, dat men deeze Menſchen, als men ze op een gevaarlijke plaats ziet, niet bij hun naam moet roepen, of anders wakker maaken, want dan zouden ze een ongeluk van vallen of anders kunnen krijgen; maar als men ze laat geworden, keeren ze zonder ongemak weder naar hun bed. Zie ook NAGTWANDELAARS.

MAART, zie LENTEMAAND.

MAART-BLOEMEN, zie TIJDELOOSEN.

MAART-VIOLEN, zie VIOLEN.

MAAS, is de opening die in het geweef of gebrei tusſchen het garen- of ijzer- en andere draaden blijft, gelijk men ziet in de Netten der Viſchers en Jagers. Daar zijn ſchuinſe of puntige Maaſen, wier ſpits naar om hoog en om laag ſtaat, als het net geſpannen is; en vierkante, welke op eene rei ſtaan, als de ruiten van een Dambord: Ook zijn er Netten met dubbelde Maazen. Zie verder NETTEN.

MAAT, word genoemt iets, waar door men eenige grootheid of eenig lighaam meet, om deszelfs grootheid of hoeveelheid te weeten; welke *maaten*, kleiner of grooter zijn, en ieder in zijn zoort verſchillig genoemt worden, om ze van elkander te onderſcheiden; dog deeze *maaten* zijn zeer verſchillig in naam en grootheid, volgens het gebruik van ieder Land of Stad; welke men ook weder onderſcheid, 1. in *Lengte-maaten*; 2. in *drooge Maaten*, en 3. in *natte Maaten*.

Het zou ondoenlijk weezen, om hier alle *maaten*, zelfs die van onze Nederlanden, te willen aanwijzen; dewijl dezelve, gelijk gezegt is, zeer verſchillen: Wij zullen derhalven alleen maar de voornaamſte en meest bekende *maaten*, zo wel van de Oude als Hedendaagſche, hier laaten volgen.

Van de Lengte-maaten.

Actus, was bij de oude Romeinen een vierkant ſtuk Land, 120 Romeinſche voeten lang en breed; bedraagende 14400 vierkante voeten, of een *half Juk* (*Jugerum*).

Arura, was bij de oude Grieken een vierkant ſtuk Land, van 166 en twee-derde voeten lang en breed.

Aſcena, was een lengte van 10 Romeinſche voeten.

Auton, zie *Stadie*.

Bes Pedis, was bij de Romeinen twee *quadrantes* of 8 duimen.

Bunder, is te Breda en elders een ſtuk Land, dat 3 *gemeet* of 1 en een half Morgen, dat is 900 vierkante Rhijnlandſche roeden groot is.

Caſtra, zie *Station*.

Calamus der oude Jooden, welke zij *Chene* noemden, bedroeg een lengte van 12 Romeinſche voeten en negen-zestiende *uncen* of duimen.

Chene, zie *Calamus*.

Chibrath der Jooden, was een lengte van 1000 Joodſche *Cubitus*, en bedroeg 1968 Romeinſche voeten en 9 duimen.

Cubitus der oude Romeinen, was een maat van 1 en een halve Romeinſche voet, of 18 duimen; en bedroeg de lengte van de elleboog af tot aan het einde van de middelvinger, van een volwaſſen Man.

Cubitus der oude Grieken, was tweederlei; de *gemeene* was in lengte gelijk met de Romeinſche *Cubitus*; maar de *Cubitus herculeus* of *Olijmpicus* was 1 en een halve Olijmpiſche voet, bedraagende 1 Romeinſche voet en 6 en een-vierde duim.

Cubitus der oude Jooden, dien ze *Amach* noemden, was 1 en een halve Joodſche voet, bedraagende 1 Romeinſche voet en 11 vijf-agtſte duimen.

Decempeda, betekent een roede of maat van 10 voeten, gelijk de Landmeeters gebruiken, en was bij de oude Romeinen ook zo veel, die haar deezen naam gegeeven hebben. Zie *Roede*.

Denate, is op zommige plaatzen een ſtuk Land van 400 vierkante roeden groot.

Deunx Pedis, was bij de Romeinen 11 uncen of duimen.

Dextans Pedis, was 10 duimen.

Diaulon, een griekſche maat, was 2 Olijmpiſche ſtadien of 1200 Olijmpiſche voeten, en bedroeg 1250 Romeinſche voeten.

Digitus, zie *Vinger*.

Diodoron, een griekſche maat, was twee *doron*; zie *Palm*.

Diplethrum, was bij hun twee *Plethra*; zie *Plethrum*.

Dodrans Pedis, was bij de Romeinen 9 duimen.

Dolichos, was bij de Grieken 12 griekſche groote Olijmpiſche ſtadien, of 7200 Olijmpiſche voeten; doende 7500 Romeinſche voeten.

Dōron, zie *Palm*.

Duim, *Uncia*, *Pollex*, was bij de oude Romeinen het 12de deel van een voet, of 1 en een-derde vinger; wordende de voet nog hedendaags meest overal in 12 duimen gedeeld.

Einse, zie *Pondemaat*.

Elle, *Ulna*, is de lengte van twee voeten, dog verſchilt zeer in lengte, na de verſchillige plaatzen. Zie op het artijkel ELLE.

Eers, is op zommige plaatzen een ſtuk Land van 200 vierkante roeden groot.

Gemeet, is te Breda en elders een ſtuk Land van 300 vierkante Rhijnlandſche roeden groot.

Gersten-koren, *Granum*, is een kleine maat, van lengte als een gersten-korrel dik is; vier gersten-korrels breedte, word op een vinger gerekent, en dus 80 op 1 voet; maar dewijl de *gersten korrels* niet alle en overal even dik zijn, zo is dit een onzekere maat.

Graad, *Gradus*, is het 360ſte deel van de omtrek van ieder cirkel; ieder graad word weder verdeelt in 60 minuten of primen; ieder minuit in 60 ſeconden; ieder ſeconde in 60 tertien, enz. Een graad van de omtrek of grootſte cirkel des aardkloots word gerekent op 15 Duitſche mijlen of 20 Nederlandſche uuren. Volgens de meeting van SNELLIUS en METIUS, houd een graad des aardkloots 28500 Rhijnlandſche roeden. Maar volgens de meeting van CASSINI, 57292 *toiſes*, ieder *toiſe* van 6 Parijſche Konings voeten. Waar mede zeer na overeenkomt NORWOD, een Engelschman, die, volgens NEWTON, in 't jaar 1635 de afſtand tuſſchen Londen en Jork (verſchillende die plaatzen 20 28′ in breedte) bevond 905751 Londenſche voeten; koomende dus op een graad 367199 Londenſche voeten, welke 37300 Franſche toiſes uitmaaken; zeer nabij overeenkoomende met het geene CASSINI gevonden heeft. Volgens de waarneeming van CASSINI, doet derhalven een graad 29681 Rhijnlandſche roeden. gerekent dat een Parijſche Konings-voet doet $1\frac{5}{139}$ Rhijnlandſche voet; koomt op een Duitſche mijl 3820 *toiſes*, of 1978 Rhijnlandſche roeden. Maar volgens SNELLIUS en METIUS, is de Duitſche mijl 1900 Rhijnlandſche roeden; welke laatſte maat meest gevolgt word.

Granum, zie *Gersten-koren*.

Hipicon, een Griekſche maat; was 4 Olijmpiſche ſtadien, en bedroeg 2500 Romeinſche voeten.

Hond, zie *Morgen*.

Juk, *Jugerum*, was bij de oude Romeinen een ſtuk Land, dat in één dag met een Juk Oſſen, dat is met twee Oſſen konde omgeploegt worden; bedraagende in de lengte 240, en in de breedte 120 Romeinſche voeten, en dus 28800 vierkante voeten, of 200 vierkante roeden; de roede op 12 voeten gerekent. Diergelijke Veld-maaten worden nog gebruikt omtrent Romen, en in Spanjen, enz.; ook ſchijnen de *Jukken*, *Dagwand*, *Bunder*, enz. in de Nederlanden daar mede over een te koomen.

Kloſter, zie *Vadem*.

Lieu, *Leuca*, een Franſche mijl; zie *Mijl*.

Lijchas, een griekſche maat, was 10 en twee-derde vingers, of 8 duimen; en is zo veel als men met de hand tuſſchen de duim en voorvinger beſpannen kan.

Milliare, zie *Mijl*.

Minuit, zie *Graad*.

Morgen, is in Holland en elders een ſtuk Land, dat 600 vierkante roeden groot is; het zesde deel daar van, bedraagende 100 vierkante roeden, word *Hond* genoemt, bij verkorting van hondert.

Mijl, *Milliare*. Deeze waaren bij ouds, zo wel als ze het nog hedendaags zijn, zeer verſchillig: Een oude *Romeinſche mijl* was 1000 Geometriſche paſſen of ſchreeden, ieder van vijf voeten; doet 5000 voeten.

De *Griekſche mijlen* waaren tweederlei: De *kleine* was 10 ſtadien, of 1000 paſſen, of 6000 voeten; overeenkoomende met zo veel Romeinſche voeten: De *groote Olijmpiſche* of *Herculeeſche mijl*, was ook 10 ſtadien, of 6000 voeten, maar Olijmpiſche voeten, bedraagende 6250 Romeinſche voeten.

De *Joodſche mijlen* waaren ook tweederlei: De *kleine* was de *Chibrath*, waar van hier vooren geſprooken is: De *groote mijl*, die ze *Parſach* noemden, was 10 Joodſche ſtadien, ieder van 400 Joodſche *cubitus*, en derhalven gelijk aan 4 *chibrath*, of 7875 Romeinſche voeten.

Hoe zeer de *mijlen* in onze tijden verſchillen, is bekent: Zie hier de grootte van verſcheide zoorten van *mijlen*.

Een *Duitſche mijl*, word gerekent op 4000 Geometriſche paſſen, en is het 15de deel van een graad des aardkloots; bedraagende, volgens SNELLIUS, 1900 Rhijnlandſche roeden, en volgens CASSINI, 3850 *toiſes*, of 1978 Rhijnlandſche roeden. Zie *Graad*.

Een *Nederlandſche uur* is 3000 paſſen, of 1425 Rhijnlandſche roeden, volgens SNELLIUS; maar 1483 en een halve Rhijnlandſche roede, of 2865 *toiſes*, volgens CASSINI; 15 Duitſche mijlen doen 20 Nederlandſche uuren, gaande dus 20 uuren in een graad des aardkloots.

Een *Franſche gemeene mijl* of *lieu* (*leuca* in 't latijn), is 2000 *toiſes* of 2400 paſſen: Een *middelmijl* is 2293 *toiſes* of 2756 paſſen: Een *groote Zeemijl* is gelijk een Nederlandſche uur.

Een *Engelſche mijl* is 857 paſſen.

Een *Schotſche mijl* is 1200 paſſen, en een *Ierſche* 1250 paſſen.

Een *Spaanſche* en *Portugeeſche mijl* is 3428 paſſen.

Een *Italiaanſche mijl* is 1000 paſſen.

Een *Florentſche mijl* 3000 paſſen.

Een *Poolſche mijl* 3000 paſſen, en een *Hongariſche mijl* 6000 paſſen.

Een *Deenſche* en *Zweedſche mijl* 5000 paſſen.

Een *Zwitzerſche mijl* ook 5000 paſſen.

Een *Moſcoviſche wurſt* is 571 paſſen.

Een *Perſiaanſche paraſange* is 3000 paſſen.

Een *Chineeſche mijl*, aldaar *Ru* genoemt, is 2400 paſſen.

In *Arabien*, *Tartarien*, en een groot gedeelte van *Africa*, rekent men bij *Stationes*, ieder *Statioon* 20000 paſſen doende; ook bij *Dagreizen*, ieder van 30000 paſſen.

Anders rekent men, dat ieder graad des Aardkloots doet

- 12 Deenſche Land-mijlen of 20 Zee-mijlen.
- 12 Duitſche - - - - of 15 - - -
- 70 Engelſche - - - of 20 - - -
- 25 Franſche - - - - of 20 - - -
- 15 Geographiſche en Zee-mijlen.
- 20 Hollandſche uuren.
- 10 Hongariſche mijlen.
- 48 Ierſche mijlen.
- 60 Italiaanſche mijlen.
- 105 Muscoviſche Wurſten.
- 10 Noorweegſche mijlen.
- 20 Poolſche mijlen.
- $17\frac{1}{2}$ Portugeeſche mijlen.
- 50 Schotſche mijlen
- $17\frac{1}{2}$ Spaanſche mijlen.
- $87\frac{1}{2}$ Turkſche mijlen.
- 15 Zee-mijlen.
- 12 Zweedſche Zee-mijlen.

Orgijà, zie *Vadem.*

Orthodoron der Grieken, was de lengte van een hand, of 11 vingers.

Palm, *Palmus* des Romeinen, was tweederlei: De *kleine* was 4 vingers breed, of 3 duimen, en word ook een *handbreed* genoemt: De *groote Palm*, ook *Dodrans*, en bij ons een *Span* geheeten, was zo ver men met de duim en voorvinger kan beſpannen, en bedroeg 12 vingers of 9 Romeinſche duimen.

De *Griekſche Palm*, was ook tweederlei: De *kleine Palm*, ook *Doron* genoemt, was 3 duimen; maar de *groote Olijmpiſche Palm*, ook *Spithama* geheeten, was 3 *Olijmpiſche* of 3 en een-agtſte Romeinſche duimen.

Palm der Jooden, was mede tweederlei, *groot* en *klein*; de kleine van 4, en de groote van 9 Joodſche duimen.

Paraſange, zie op *Mijlen.*

Pas, *Paſſus*, of *Schreed*, is tweederlei: De *gemeene* bevat 2 en een halve voeten; maar de *Geometriſche pas*, daar men de mijlen mede afmeet, is 5 voeten, en was bij de Romeinen ook 5 voeten, maar bij de Grieken 6 voeten.

Pentadoron, een griekſche maat, was 20 vingers, of 15 duimen.

Pertica, zie *Roede.*

Pes, zie *Voet.*

Pignon, was 20 vingers, gelijk de *Pentadoron.*

Plethrum, een griekſche maat, was een zesde ſtadie of 100 voeten; dog was tweederlei, de *Plethrum mediocre*, was gelijk 100 Romeinſche voeten; maar de *Plethrum olijmpicum vel herculeum* was 100 Olijmpiſche voeten, en bedroeg 104 en een-zesde Romeinſche voeten.

Pollex, zie *Duim.*

Pondemaat, een Vrieſche veld-maat, is 240 vierkante roeden of penningen, en 20 vierkante roeden is een *Einſe*; dus 12 einſen een pondemaat.

Pu, zie op *Mijlen.*

Quadrans Pedis, een Romeinſche maat, was 3 duimen.

Quincunx Pedis, was bij de Romeinen 5 duimen.

Roede, *Pertica*, dezelve zijn zeer verſchillig van lengte, naar 's Lands of Stads gebruik, als van 10, 11, 12, 14, 16, 18 of 20 voeten. Maar de Landmeeters zijn gewoon, de lands gebruikelijke roede, wat lengte die mag hebben, in 10 gelijke deelen te deelen, die dan *Geometriſche* of *Landmeeters voeten* genoemt worden; ieder van zulke voeten, deelen ze weder in 10 duimen, en ieder duim in 10 greinen of linien, enz., zo dat de roede haare waare lengte behoud, maar alleen de voeten, duimen, enz. grooter worden; deeze verdeeling in 10 deelen geſchied, om dat de calculatien daar door veel gemakkelijker kunnen verrigt worden, gelijk men op het artijkel LANDMEET-KONST zien kan.

Schoenus, een Griekſche maat, was tweederlei: De *kleine* was 30 *Olijmpiſche* of *Herculeeſche ſtadien*, 3 en drie-vierde Romeinſche mijlen, en bedroeg 18750 Romeinſche voeten, zijnde dus gelijk aan een Perſiaanſche Paraſange. De *groote Schoenus* was 60 *Olijmpiſche ſtadien*, of 7 en een halve Romeinſche mijlen.

Seconde, zie *Graad.*

Septunx Pedis, was bij de Romeinen 7 duimen.

Sextans Pedis, waaren 2 duimen.

Sextunx Pedis, was bij dezelve een halve voet, of 8 vingers, of 6 duimen.

Span, zie *Palm.*

Spihama, zie *Palm.*

Stadie, *Stadium* of *Aulon*, een berugte Griekſche maat, was tweederlei: De *gemeene* was 100 paſſen, elke pas van 6 voeten, en dus 600 voeten, overeenkoomende met 600 Romeinſche voeten. De *groote* of *Olijmpiſche ſtadie*, was 600 Olijmpiſche voeten, bedraagende 625 Romeinſche voeten.

Stathmus, zie *Statioen.*

Statioen, *Statio*, *Statomus*, *Stativa*, *Caſtra*, was bij de Grieken een maat, die 85055 voeten bedroeg. Men heeft bij de Duitſchers ook *Post-ſtationen*, die op 3 à 3 Duitſche mijlen gerekent worden.

Tertie, zie *Graad.*

Toiſe, is bij de Franſchen 6 Parijſche Konings-voeten.

Triens Pedis, was bij de Romeinen 4 duimen.

Ulna, zie *Elle.*

Uncia, zie *Duim.*

Vadem, *Klafter*, *Orgija*, was een Griekſche maat: De *gemeene* was gelijk aan een Griekſche pas van 6 voeten; maar de *groote Olijmpiſche*, was 6 Olijmpiſche voeten; bedraagende 6 en een-vierde Romeinſche voeten. Men rekent ook nog hedendaags bij *vadems*, van 6 voeten lengte.

Vinger of *Vinger-breed*, *Digitus*, was bij de Romeinen een-zestiende van een voet, en word gerekent zo breed als 4 gersten korrels, digt nevens elkander leggende. Zie *Gersten korrel.*

Voet, *Pes*, was bij de Romeinen 16 vingers, of 4 palmen, of 12 uncen, dat is 12 duimen, bedraagende een-zesde van eens volwaſſen Menſchen lengte.

De *oude Romeinſche voet* is gevonden te Romen op tweederlei graven, als op dat van STATILIUS op 't *Belvedere*, en op dat van CASSINITIUS; dog waar in eenig onderſcheid is, zijnde de eerſte $\frac{1111}{1440}$ en de tweede $\frac{1115}{1440}$ van een Parijſche Konings-voet. Men zegt ook, dat de oude Romeinſche voet, die ten tijde van AUGUSTUS en VESPASIANUS gebruikt wierd, nog gezien word op twee oude metaalen *congii* of vaten

vaten geſneeden, in de Familie van het Farneeſche Geſlagt te Romen berustende.

De *Griekſche maat* was groot en klein; de *kleine* kwam overeen met de Romeinſche voet; maar de *groote Olijmpiſche* of *Herculeeſche voet* bedroeg 1 en een-vierentwintigſte van de Romeinſche.

De *voet* der oude Jooden, bedroeg een Romeinſche voet en $3\frac{113}{150}$ duimen.

Gelijk nu de *voet*, zedert aloude tijden, de grondſlag van alle andere kleinder en grooter *maaten* geweest is, zo is het die ook nog in onze tijden; maar ze verſchillen zeer in grootte; zo dat bijna ieder Stad of Landſchap een andere maat van de voet heeft.

Het zal niet ondienstig zijn, hier een Lijst te laaten volgen, van de grootte der *voeten* van verſcheidene der voornaamſte plaatzen, vergeleeken met de Parijſche Konings-voet; naamelijk als deeze voet in 1440 gelijke deelen gedeelt word, zo bedraagen de voeten op de volgende plaatzen van zodanige deelen, als volgt.

	Deelen.
Parijſche voet	1440
Amſterdam	1253
	St. P. 1258
Antwerpen	1287
Babijloniſche	St. 1644
Baſel	1318
Beijerſche	1280
Bologne	St. 1682
	Andere $1682\frac{2}{5}$
Brusſel	P. $1219\frac{1}{5}$
Conſtantinopolen	3140
Cracauw	1580
Dantzig	$1271\frac{1}{2}$
	P. 1272
Denemarken	St. 1404
	P. $1403\frac{3}{5}$
Egijptiſche oude,	St. 1644
Frankfortſche	1236
Franſche gemeene	1417
Geneve	1592
Griekſche gemeene	1315
	Andere 1320
Griekſche van *Hercules*	St. 1370
Griekſche van *Herodotus*	St. 1233
Griekſche van *Xenophon*, *Delphos* en *Ariſtoteles*	St. $739\frac{4}{5}$
Halliſche	1320
	Andere 1315

	Deelen.
Hamburgſche	1000
Hebreeuwſche	St. 1590
Keulſche	1220
Leidſche	St. 1390
Leipziger	1397
Lionſche	$1515\frac{1}{3}$
Liſabonſche	St. 1387
Londenſche	St. 1350
	P. 1351
Milaanſche	1760
Neurenbergſche	1346
Paviaſche	2080
Perſiaanſche van *Druſus* en *Almanon*	St. $1479\frac{3}{5}$
Praagſche	1338
Romeinſche oude	St. 1315
	Andere 1320
Rhijnlandſche	St. 1390
	P. 1392
Savoiſche	1440
Siciliaanſche van *Diodorus*	St. 1409
Straatsburgſche	1282
Turinſche	2274
Veneetſche	1540
Weener	1400
Zweedſche	St. 1316
	P. $1316\frac{1}{2}$

Nota. De letter St. voor de getallen, betekent Struik, welke Heer die waarneemingen en aantekeningen in zijne *Inleiding tot de algemeene Geographie*, en bijzonder in de *Verhandeling op de grootte der Aarde*, gedaan heeft, daar men al veel op betrouwen kan; en de letter P. betekent Picart, die mede verſcheidene *maaten* vergeleeken heeft.

Wij zullen hier nog een ander Tafeltje bijvoegen, van de lengte der voeten, in verſcheide der voornaamſte plaatzen, vergeleeken met de Rhijnlandſche voet, naamelijk als dezelve in 1000 gelijke deelen gedeelt is, zo bevatten de voeten van de volgende plaatzen zo veele deelen daar van, als volgt.

	Deelen.
Rhijnlandſche voet	1000
Amſterdam	S. 904
Antwerpen	S. 909
Alexandrijnſche	S. 1200
	St. $1204\frac{1}{2}$
	Andere 1202
Augsburgſche	938
Babijloniſche	S. 1172
Baſel	950
	Andere 924
Beijerſche	S. 924
Bologneeſche	1210
Breemen	S. 934
	Gecorrigeerde 926
Briel	S. 1060
Brugge	880
Burgundiſche Graaven-voet	1088
Coppenhagen	S. 934
Dantzig	St. 915
Denemarken	St. 1010
Dordrecht	S. 1050
Engelſche	S. 968
	St. $971\frac{1}{4}$
volgens *Whiston*	970
Franſche gemeene	S. 1038
en	St. 1038
Franſche Koningl.	S. 1055
Griekſche oude	St. 946
Griekſche van *Hercules*	$985\frac{5}{12}$
Griekſche van *Herodotus*	St. 887
Griekſche van *Xenophon*, enz.	St. $532\frac{1}{4}$

	Deelen.
Haarlem	910
	Andere 1000
Inſpruk	1011
Leiden	1000
Leuven	S. 909
Lotharingſche	925
Mechelen	S. 890
Middelburg	S. 960
Munchen	905
Neurenberg	S. 974
	Andere 960
	930
Romeinſche oude	St. 946
	Andere 1000
Romeinſche uit *Livius*	925
Samiſche	1102
	St. 1183
	S. 1200
Savoijen	870
Straatsburg	S. 891
Tergoes	S. 954
Toledo	S. 867
Ulm	970
	Andere 920
Utrecht	869
Venetien	S. 1120
Weenen	1000
	Andere 978
Zierkzee	S. 988
Zurich, Stads-voet	956
Zweeden	S. 947

Nota. De letter S. toont Snellius, en de letter St. Struik aan, als vooren.

Begeert men meerder over de *oude maaten* te weeten, kan men inzien het bovengemelde werk van de Heer Struik, en verder Snellius *Eraſtoſtenes Batavus*, Ricciolus *Geographia Reformata*, Eisensmit *Disquiſitio nova de Ponderibus & Menſuris vet. Roman. Græc. & Hebraic.*, Saverien *Dictionnaire mathematique*, Stammets *Wiskonstig Woordenboek*, *Oeuvres adoptez Tom.* 4. en Morgensters *Werkdadige Meetkonst, vermeerdert door* J. H. Knoop.

Maaten van drooge Waaren.

Deeze *maaten* zijn zeer verſchillig van grootte en naam, volgens de Plaatzen, en de Waaren, die er mede gemeeten worden.

De Graanen worden bij 't Last, Loopen, Mudde, Zak, Schepel, Spint, enz. verkogt.

De Kalk, Steen- en andere Koolen, enz. bij 't Hoed, Ton, Schepel, enz.

Een Last Graanen, is in Friesland 36 Loopen; op andere plaatzen 27 Mudden. Een Loopen beste Rogge weegt circa 127 ponden; en een Loopen beste Weit 130 ponden

ponden. Een Loopen heeft 16 Loopkens, of 32 groote en 64 kleine Maatjes.

Een Mudde is 4 Schepels.

Een Zak houd 3 Schepels, en koomt overeen met een Loopen.

Een Hoed is 8 Ton; een Ton 4 Schepels.

Een Ton-Last is 12 Tonnen.

Een Tonne Boter is 4 Vierendeels, of 320 pond; dus een Vierendeel 80 Pond.

Een Kintje Boter is 40 Pond, en dus een half Kintje 20 pond.

Een Ton Haring bevat 700 tot 800 Haringen, na dat ze groot zijn; en 12 Ton Haring doen een Last.

Een Riem wit Papier houd 20 Boek.

Een Riem grauw Papier, 40 Boek.

Een Boek Papier is 24 Boogen.

Een groot Hondert is 120 in getal.

Een Gros is 12 Dozijn of 144.

Een Dozijn is 12.

Een Snees of Stijge is 20.

Een Steen Vlas is 6 pond.

Betreffende de *oude maaten* van drooge Waaren; derzelver verdeeling en zwaarte was bij de oude Romeinen, als volgt.

Ligula of groote lepel vol, woog			10 ſcrup.
Cijathus hield	4 *Ligulas*, of		40 ſcrup.
Acetabulum	1½ *Cijnthus*, of		20 drach.
Quartarius	2 *Acetabula*, of		5 onc.
Hemina	2 *Quartarios*, of		10 onc.
Sextarius	2 *Heminas*, of		20 onc.
Semodius	8 *Sextarius*, of 13 pond		4 onc.
Modius	2 *Semodios*, of 26 pond		8 onc.

De *oude Griekſche of Attiſche maaten* van drooge dingen, waren aldus.

Cochleare, of lepel vol, woeg		3 7/12 ſcrup.
Cijathus, was	10 *Cochlearia*, of	1½ onc.
Acetabulum of *Oxibaphum*	1½ *Cijathos*, of	18 drach.
Cotijla	4 *Oxibapha*, of	9 onc.
Sextarius of *Xestes*	2 *Cotijlos*, of	18 onc.
Modulus of *Choenix*	1½ *Xestes*, of 2 pond	3 onc.
Medimnus	48 *Choenices*, of 108 pond.	

Maaten van natte Waaren.

De natte Waaren worden gemeenlijk in Voeders, Oxhoofden, Aamen, Ankers, Tonnen, Stoopen, Kannen, Potten, Mingelen, Pinten, Half-mingelen, Half-pinten, Vandeltjes, Half-vandeltjes, Mutsjes, enz. verdeelt.

Een Voeder Wijn, houd 6 Aamen.

Een Oxhoofd is 6 Ankers.

Een Aam houd 4 Ankers, of 100 Potten of 160 Mingelen: Te Dordrecht 40 Omkan, en te Keulen 36 Omkan.

Een Anker is 10 Omkan, of 40 Mingelen.

Een Last Bier is 12 Ton.

Een Hollandſche, Frieſche en Breemer Ton is 36 Omkan. Een Hamburger Ton 40 Omkan, en een Engelſche Ton 45 Omkan.

Een Kintje Honing word gerekent op 9 Half-kan.

Een Kan of Omkan is 4 Mingelen in Friesland en elders, en dus een Half-kan 2 Mingelen.

Een Stoop is 2 mingelen.

Een Mingelen Water, Wijn of Bier, weegt circa 2 Frieſche Koopmans-ponden, of 32 Oncen.

Een Pint Amſterdams is vijf-agtſte Mingelen, wegende 20 Oncen: Dus de kleiner maaten na rato.

De *natte maaten* der oude Romeinen, waaren als volgt.

Cochleare minus, hield			2½ ſcrup.
Ligula of *Cochleare majus*	4 *Cochl. min.* of		10 ſcrup.
Cijathus	4 *Ligulas*, of		13⅓ drach.
Acetabulum	1½ *Cijathos*, of		20 drach.
Quartarius	2 *Acetabulum*, of		5 onc.
Hemina	2 *Quartarios*, of		10 onc.
Sextarius	2 *Heminas*, of		20 onc.
Congius	6 *Sextarios*, of		10 pond.
Urna	4 *Congios*, of		40 pond.
Amphora	2 *Urnas*, of		80 pond.
Culeus	20 *Amphoras*, of		1600 pond.

De *oude Griekſche natte Maaten*, waaren aldus.

Cochleare minus, hield			3 7/12 ſcrup.
Chema	2 *Cochl. min.* of		7⅙ ſcrup.
Miſtrum	1¼ *Chema*, of		3 drach.
Concha of *Semicijathus*	2 *Conchas*, of		6 drach.
Cijathus	2 *Conchas*, of		12 drach.
Oxijbaphum of *Acetabulum*	1½ *Cijathum*, of		18 drach.
Quartarius of *Tetardon*	2 *Oxijbaphum*, of		4½ onc.
Hemina, of *Cotijla*	2 *Tetardon*, of		9 onc.
Sextarius of *Xestes*	2 *Heminas*, of		18 onc.
Congius, of *Choa*, *Chus*	6 *Xestes*, of		9 pond.
Amphora, of *Cadus*, of *Metretes*	12 *Choas*, of		108 pond.

Dog deeze oude Meet-maaten zijn niet meer in gebruik, en ook hebben dezelve niet altijd van het zelfde gewigt kunnen zijn; dewijl alle natte dingen niet even zwaar weegen; gelijk men rede in voorige tijden onderzogt en bevonden heeft, dat bij voorbeeld een Romeinſche *Sextarius*, met water, wijn, olie of honing aangevuld, woeg als volgt.

water.	*wijn.*	*olie.*	*honing.*
18½ oncen.	18 17/24 oncen.	16⅔ oncen.	25 5/8 oncen. en 83 greip.

Men gebruikt echter nog hedendaags in de Apotheeken kleine Meet-maaten, om het gewigt van natte medicinaale dingen er mede aftemeeten; dog dezelve meeten ook de zwaarte van allerlei vogten niet naauwkeurig af.

Anders is in Friesland en elders

Een Pond Koopmans-gewigt 16 Oncen, en medicinaal gewigt 12 Oncen.

Een Vandeltje, of vierdepart van een Mingelen, 8 Oncen.

Een Half-vandeltje 4 Oncen.

Een zogenoemd Stuivers-kantje 2 Oncen.

Een Wijnromer vol, word gerekent op 2 Oncen.

Een Coffij-kopje vol, op anderhalf Once.

Een Thee-kopje vol, op 10 Drachmen.

Een Eetlepel vol water, wijn, of diergelijk, op 3 drachmen; maar van Sijroopen op een half Once.

Een Druppel word gewoonlijk gerekent op ongeveer de zwaarte van een Gersten korrel, of op een Grein gewigts; maar dewijl de druppels van alle vogten niet even zwaar weegen, en de druppels ook van alle vogten niet even groot zijn, zo is de zwaarte der druppels ook ongelijk.

Een Dronk of Teug (*Hauſtus*), word gerekent op 1 en een half à 2 Oncen.

Daar

Daar is veel verwarring in de *maaten*, zo wel als in de gewigten, wordende dikwils zelfs in een zelfde Landſchap of Stad verſchillige *maaten* gebruikt; dat niet anders dan abuiſen, of veele moeite van reductie moet veroorzaaken. Zie GEWIGT.

MAAT-BESCHRIJVING; in 't latijn *Angeiographia*; is een beſchrijving van alles, waar mede men de hoedanigheden van 't een of ander meet.

MAATSCHAPPIJE, zie GENOOTSCHAP.

MAAIJER-SPIN, zie KREEFT-SPINNEN, *n.* II. *p.* 1637.

MACACCA-TOR, zie TOR-BOKKEN, *n.* III.

MACCAMA, zie BEZOAR-HERT.

MACEDONISCHE BERG-HIJSOP, zie HIJSOP, *n.* 3.

MACARONI, zijn een zoort van *Noedels*, die van Rijsten-meel, of ook van het beste Weiten-bloemmeel gemaakt worden, zijnde rond, van ongeveer een pennefchagts dikte en drie duimen lengte; men vind ze bij de Italianen en Drogisten.

MACER, is een vreemde zeldzaame ſchors van een boom, waar van de Ouden, als PLINIUS, GALENUS en andere ſpreeken; die geelagtig van koleur is, naar 't rood trekkende, en van een ſterke bittere en zaamentrekkende ſmaak; wordende uit de Indiën gebragt: De Portugeeſen, zegt men, noemen den boom, daar deeze Bast van koomt, den *Heiligen Boom*, of *Boom van St. Thomas*, wegens zijne groote nuttigheid in alle zoorten van loopen, chijl- of grauwe loop, roode loop, en braaking; men kan bijna niet twijffelen, of deeze Bast is de zelfde met de *Simarouba*, dewijl deeze daar mede in gedaante, koleur en kragten genoegzaam overeenkoomt; te meer, dewijl men zegt, dat op eenige plaatzen van Indiën de Simarouba, *Macer* van de Indianen genoemt word.

Men moet deeze ſchors niet verwarren, met de *Macis* of *Foelie*.

MACERATIO; *Macereeren*; *Weeking*; *week maaken*; beteken't zo veel als iets dat hard is, door middel van het zelve in water te zetten, of daar mede te bevogtigen, en week te doen worden: Of door overgieting van eenig vogt, 't zij warm water, azijn, of wijn-geest, enz. er de kragt uit te haalen; hoewel dit eigentlijker en ook meesttijds *Infuſie* of *infundeeren* genoemt word.

MACHINA; *Machine*, betekent een *Werktuig*; dog word daar door hooftzaakelijk verſtaan, een uit verſcheidene deelen of ſtukken *zaamengeſtelt werktuig*; gelijk men zodanige in allerlei konsten en weetenſchappen heeft, en er ook dagelijks nieuwe uitgevonden worden, welke dikwils van eene groote nuttigheid in het menſchelijke leeven zijn; gelijk men onder andere zien kan, aan de verſcheiderhande zoorten van *wind-* en *watermoolens*, *kraanen*, *uurwerken* en duizend andere groote en kleine, die niet anders dan zaamengeſtelde werktuigen zijn. Zie MECHANICA.

Zommige *Philoſophen* en Geneesheeren hebben het menſchelijke lighaam, niet alleen vergeleeken bij een *Machine*, maar ook zelfs tot eene *Machine* gemaakt; gelijk men in hunne Schriften het woord *Machina humana* vind, waar door ze het menſchelijke lighaam verſtaan.

Zeker Schrijver, LA METRIE genoemt, heeft in een uitgegeeven Boek, getijtelt *L'Homme-machine*, getragt te bewijzen, echter tegen alle reden aan, dat de Mensch zonder willekeur, volgens de noodzaakelijkheid zijner beweeg- of ſpring-vederen, zich beweegen en werken zoude: Dit kan wel in veelerlei beweegingen en werkingen des lighaams toegeſtaan worden, als bij voorbeeld in de inademing, kooking der maag, bereiding van de chijl, bloed, beweeging en omloop des bloeds, enz., en in welke opzigt men het lighaam als een *Machine* aanmerken kan; maar van deeze zo wel als van de willekeurige lighaamelijke en geestlijke beweegingen en werkingen, is de ziel als het beweeg-rad; die echter niets anders verrigten kan, dan onder het beſtier, regeering en toelaating van den eerſten grooten en algemeenen Beweeger van alles.

MACIES; betekent eene *Magerheid* des lighaams, of eene *Teering*; zie ook ATROPHIA en TEERING.

MACROCEPHALUS, of *Capito*; word genoemt iemand die een bovennatuurlijk groot hoofd heeft. Zie ook GROOTHOOFD.

MACROCOSMUS; *Groote Waereld*; betekent het geheele Waerelds-gebouw met alles dat er in is, behalven de Mensch, welke met de waereld vergeleeken, *Microcosmus* of kleine Waereld genoemt word, om dat er tusſchen de Mensch en de groote Waereld eene bijzondere overeenkomst zoude plaats hebben.

MACROOPTHALMUM, zie SLANGE-VISSCHEN, *n.* III.

MACROPIPER, zie PEPER (LANGE.)

MACRORHIZON; *Groot-wortelig*; Plant die een groote wortel heeft.

MACROURA, zie DUIVEN, *n.* XVI. *p.* 552.

MACULA; betekent in 't algemeen een Vlak; maar in de Geneeskunde verſtaat men daar door eene *Efflorescentia* of Vlek op de huid; waar onder inzonderheid de volgende voorkoomen.

MACULÆ HEPATICÆ; *Lever-vlekken*, zijn breede donkerbruine Vlekken, die gemeenlijk op de rug en borst, of ook wel, dog zelden, op 't voorhoofd voortkoomen: De oorzaak daar van is een verdikte taaiheid des bloeds, die door het zweet op de huid gedreeven word, zo dat deeze vlekken niets met de lever gemeen hebben, en dus t'onregte *Lever-vlekken* genoemt worden. Dezelve worden best geneezen door inwendige bloedzuiverende middelen, gelijk de *Maculæ Scorbuticæ*; zie aldaar.

MACULÆ MATERNÆ, zie MOEDER-VLEKKEN.

MACULÆ SCORBUTICÆ; *Scheurbuits-vlekken*; zijn groote vlekken, die hier of daar in de huid voortkoomen, en van verſcheiderhande verwen, als blauw, paars, lood-koleurig, groen, rood, enz. zijn, welke door een ſcherp alkalisch bloed ontſtaan, en doorgaans een zeker kenteken van de ſcheurbuit zijn. Om dezelve te geneezen, geſchied best door inwendige middelen; dewijl de uitwendige niet raadzaam zijn, vermits daar door de zondigende ſtoffe dikwils naar binnen gejaagt wordende, zulks veel nadeel in 't lighaam kan veroorzaaken. De verdunnende en bloedzuiverende middelen zijn hier zeer nuttig; gelijk de afkookzels van *China-wortel*, *klisſen-wortel*, en van de *tegenſcheurbuitige kruiden*, enz.; zie verder SCHEURBUIT.

MACULÆ SOLARES, zie SOMER-SPRUITEN.

MACULÆ VOLATICÆ; *Omzwervende Oog-vlekken*; zijn zodanige vlekken die voor de oogen ſchijnen om te zwerven; maar die in het oog zelve, of tusſchen het hoornagtig vlies en het crijſtallijne vogt zitten; en waar van de oorzaake is, eenige taaije aldaar zittende vezel-

vezeltjes, die door de tijd verdroogen, en de eigenſchap van een vlies aanneemen.

Dezelve worden zeer bezwaarlijk geneezen, om dat men aldaar geen geneesmiddelen kan in 't werk ſtellen: Ondertusſchen kunnen de *ontlastings-* en *kauw-middelen*, als mede de *nies-middelen* veeltijds van nut zijn; en onder de eerſte inzonderheid de *zoet* gemaakte *kwik* (*mercurius dulcis*), enz. Tot kauw-middelen dienen de *angelijke-wortel*, *meeſter-wortel*, *bertrams-wortel*, *maſtix*, *kruid-nagels*, *cardemome*, enz. Tot nies-middelen, de *betonie*, *marjoleine*, *tabak*, *daal-lelien*, *witte nies-wortel*, *bertrams wortel*, *benzoin*, enz.

BARTHOLINUS heeft in *Act. Hafnienſi Volum. I. Ann.* 1671. *Obſerv.* 21. het volgende ſnuif-poeder zeer aangepreezen. Neemt beste *tabak*, een once; *marjoleine*, twee drachmen, *oogen-troost*, *venkel-zaad*, een drachma; *koekjes van lorken-zwam*, een ſcrupel; *venkel-water*, zo veel genoeg is; maakt er een fijn poeder van; waar van de Lijder altemets wat in de neus moet opſnuiven.

De verſche wortel van *alcea* in de nek gehangen, word ook zeer gepreezen, waar bij een goede leevens-regel moet gehouden, en veel *venkel-* of *venkel-zaad* gebruikt worden.

MADAROSIS; betekent het *uitvallen des haairs uit de oogleeden*, gelijk na de kwaadaardige koortzen dikwils gebeurt: Zulks word op de zelfde wijze geneezen gelijk andre *Haair-uitvalling*.

MADELGEER, zie KRUISKRUID en KRUISWORTEL.

MADELIEVEN; *Maagdeliefjes*; in 't latijn *Bellis*. Hier van zijn verſcheidene zoorten, waar van wij de voornaamſte zullen aanmerken.

1. De *kleine Madeliefjes*, bij ons ook *Femme-bloemen* en *Tuintjes-bloemen* genoemt; *Bellis ſijlvestris minor*; *Bellis ſijlvestris* DODONÆI; (*Bellis ſcapo nudo*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *kleine Madeliefjes* met een geblade bloem-ſteel; *Bellis ſijlvestris minor caule folioſo*; (*Bellis caule ſubfolioſo*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *gemeene groote Madeliefjes*; *Bellis ſijlvestris*, *caule folioſo*, *major*; *Bellis major* DODONÆI, (*Chriſſanthemum foliis amplexicaulibus oblongis*, *ſuperne ſerratis inferné dentatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *groote Berg- Madeliefjes* met fijne gezaagde bladen; *Bellis* (*Leucanthemum*) *montana*, *foliis ſerratis rigidis*; (*Chriſſanthemum foliis imis ſpathulato-lanceolatis ſerratis*, *ſummis linearibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De *groote Berg-Madeliefjes* met Chrijſtanthemums-bladen; *Bellis* (*Leucanthemum*) *montana foliis Chriſſanthemi*; (*Chriſſanthemum foliis imis palmatis*, *foliolis linearibus pinnatifidis*, LINN. *Spec. Plant.*)

6. De *groote Madeliefjes* met Rhijnvaar-baden; *Bellis* (*Leucanthemum*) *Tanaceti folio*, *flore majore*.

7. De *doornige groote Madeliefjes* met naakte bloemen; *Bellis major ſpinoſa*, *petalis carens*; (*Chriſſanthemum floſculis omnibus uniformibus hermaphroditis*.

8. De *groote Americaanſche heesteragtige Madeliefjes*, van zommige kwalijk *Caapſche Aster* genoemt; *Bellis Americana frutescens ramoſa*; (*Chriſſantemum foliis lanceolatis ſuperne ſerratis utrinque acuminatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

9. De *Americaanſche jaarlijkſche* getakte en gekroonde *Madeliefjes*; *Bellis ramoſa umbellifera* CORNUTI; (*Aster foliis lanceolatis*, *lateribus inferiorum crenatis*, *radice annua*, *caule corijmboſo*, *pedunculis nudis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, ſpruit uit de wortel veele bladen, die langwerpig rond, glad, wat vleeſchig en iets gekertelt zijn, en meest tegen de aarde verſpreid leggen; tusſchen welke dunne korte ſteeltjes uitſchieten, die ieder een geſtraalde bloem draagen, met veele ſtraalbladjes, die wit of roodagtig zijn, maar in't midden is de bloem geel.

Daar zijn verſcheide veranderingen van; als 1. met fraaije *dubbelde bloemen* van verſchillige koleuren, als wit, rood, incarnaat en bont; 2. met *pijpjes bloemen*, van de zelfde koleuren; 3. met *kinderkens*, of kleiner bloemen, die nevens de hoofdbloem op ſteeltjes voortkoomen, en 4. met *dubbelde bloemen* die in de gedaante van een Haanekam groeijen: Deeze vier veranderingen worden in de bloem-tuinen onderhouden, daar ze een goede vertooning maaken.

De tweede zoort, gelijkt veel naar de voorige eerſte zoort, maar ze heeft ſteelen die met eenige bladjes bezet zijn.

De derde zoort, ſchiet uit de wortel verſcheide ſtengen, van anderhalf voet hoogte of hooger; aan welke langwerpige, ſmalle, ſtompe, grof gezaagde bladen groeijen, die de ſteng omvatten, en uit welker oxels bovenwaarts takjes met diergelijke bladjes voortſpruiten; op de top der ſtengen en takken, koomt een groote geſtraalde bloem voort, die in 't midden geel is, maar de ſtraalen zijn wit, naar die van de Camille gelijkende, en daar glad hoekig zaad naar volgt.

De vierde zoort, gelijkt naar de voorige, maar heeft wat breeder ſtompe bladen, die wat ſtijfagtig en beneden gezaagt, maar boven aan de ſtengen ongezaagt en ſmal zijn; de bloemen zijn wit, in het midden geel en groot.

De vijfde zoort, gelijkt ook naar de voorige, maar heeft geſnippelde bladen, naar die van de Kandiſche *Chriſſanthemum* gelijkende.

De zesde zoort, gelijkt mede naar de voorige, maar heeft bladen die naar de Rhijnvaar zweemen.

De zevende zoort, groeit heesteragtig; heeft bladen als de Lever balſem, dat is langwerpig en wat gekertelt, maar die aan't einde ſcherpe doorns hebben; op de top der ſteng en takken, koomen goud-geele bloemen voort, die geen ſtraalen hebben, naar die van het Cijpres kruid gelijkende.

De agtſte zoort, groeit heesteragtig, van drie voeten hoogte of hooger, en met veele takken, waar aan bladen groeijen, die breed, langwerpig, puntig en gezaagt zijn; de geſtraalde bloemen, die op de top der takken voortkoomen, zijn groot en van gedaante als die van de voorige zoorten, van koleur wit en van binnen geel.

De negende zoort, ſchiet een ſteng van anderhalf voet hoogte of hooger, die boven kroonswijze veel getakt en met bladen bezet is, welke langwerpig, puntig, en beneden gekertelt zijn, en witte bloemen op naakte ſteelen draagen, welke naar die van de voorige gelijken.

Plaats. De eerſte gemeene enkelde zoort, groeit in Hoog- en Neder-Duitschland, enz., overal in de vette weiden en op andere vette grazige plaatzen. De tweede zoort koomt voort in Zuid-Frankrijk, Italien, Sicilien en Spanjen. De derde zoort word in Hoog- en Neder-Duitschland enz. gevonden, in de weiden, aan de kanten van de akkers en elders, dog voornaamelijk op ſchaduwagtige plaatzen. De vierde zoort koomt in de berg-

agtige

agtige plaatzen van Zwitzerland, Frankrijk, Italien, enz. voort. De vijfde en zesde zoorten groeijen in Zuid-Frankrijk en elders. De zevende zoort groeit natuurlijk in Africa. De agtſte en negende zoorten hoozen in Noord-America, Canada en elders te huis.

Alle deeze zoorten zijn langleevend, behalven de tweede en negende zoorten, die eenjaarig zijn.

Kweeking. Dezelve worden alle, behalven de eenjaarige, ligtelijk vermeerdert door ſcheuring der wortelſpruiten, in het na- of voorjaar, en willen in allerlei goede, dog liefſt in zandagtige gronden zeer wel groeijen, kunnen ook onze winter-vorſt wel doorſtaan; behalven de zevende zoort, die in de winter, in potten geplant ſtaande, in het oranjehuis voor de vorſt bewaart moet worden. Men kan alle de groote zoorten ook door 't zaad voortkweeken, dat men in het voorjaar op een warm bedje zaait, en de jonge planten daar na in Augustus verplant, op de rabatten of elders, daar ze zullen blijven ſtaan; maakende een goede vertooning in haar bloeitijd.

Wegens de kleine dubbelde *Madeliefjes*, moet ik nog aanmerken, dat men dezelve altijd moet verplanten, tegen de volle maan, want als men zulks met een afneemende maan verrigt, zo vermindert de dubbelheid, en ze worden eindelijk geheel enkeld.

De tweede en negende eenjaarige zoorten, worden door het zaad gekweekt, dat men in het voorjaar op een warme plaats, of in een maatige warme broei-bak zaait, en de jonge planten daar na in de Maij-tijd op een warme plaats verplant, zo zullen ze in dat jaar bloeijen en rijp zaad geeven.

Eigenſchappen. De gemeene kleine en groote *Madeliefjes*, hebben een openende, verdunnende, pisdrijvende en wondheelende kragt; en worden inzonderheid gepreezen in de borſt-, lever- en milt ziektens, engborſtigheid, jigt, enz.; uitwendig, om wonden en zweeren te geneezen: Men gebruikt voornaamelijk de eerſte kleine zoort, en zo wel de bloemen als bladen, in aftrekzels of afkookzels; ook maakt men van de bloem-bladjes een *conſerf*.

MADELIEVEN (BLAAUWE-), zie GLOBULARIA.

MADEN, dus worden de Maskers of Wormen der Vliegen genoemt, verkrijgende na de ſtoffen waar op zij leeven, de bijnaamen van *Vleesch-*, *Kaas-maden*, enz.

MADRACIUM, zie MATRAS.

MADREPORA, is een ſteenagtig Zee gewas, dat op de grond der Zee voortkoomt, en nevens andere ſteenplanten, bij 't Coraal-viſſchen dikwils mede te voorſchijn koomt; beſtaande uit ſters-gewijze pijpjes, en die van het coraal enkel daar in verſchillen, dat de takken met verſcheide gaten doorboort zijn; dog daar zijn verſcheide zoorten van, en van verſchillige koleur, als wit, grijs, of rood, enz. Of men deeze Zee-lighaamen tot de Familie der Planten, of tot die der Steenen moet brengen, is men het niet wel eens over; hoewel de meesten zulks onder de Planten ſtellen: De Heer REAUMUR en andere houden diergelijke Zee-lighaamen, thans niet zo zeer voor Planten, als wel voor een mengzel van kleine gezellige Zee-wormtjes; zie verder LITHOPHIJTA en ZEE-PLANTEN.

Deeze *Madrepora's* zijn alkalisch en zamentrekkend, en hebben de zelfde zuurbreekende kragt als de Coraalen.

MAENA, zie ZEE-BRAASEMS, *n.* VI.

MAG-AAL, zie SNOT-VISSCHEN, *n.* X.

MAGAZIJN, dus noemt men in eene Vesting, de bewaarplaats van Oorlogs-tuig; als mede het Gebouw, waar in gemeenlijk de Timmerlieden, Smeeden en andere Handwerkers, tot gebruik van de Vesting en ten dienste van 't Geſchut, werken.

Ook noemt men *Magazijnen*, de verzamelplaatzen van Leevens-middelen en Voeder, tot onderhoud van Menſchen en Beesten, een Leger uitmaakende, en zonder welke zij niet kunnen beſtaan.

Kruid-Magazijn is de naam, die de bewaarplaats van het Buskruid draagt; dit Gebouw dient wel verzorgt, en zodanig met wulften overtoogen te worden, dat in gevalle van belegering, de Bomben er niet kunnen doordringen. De beste manier om dezelve te vervaardigen, word in de ſchoone Werken van VAUBAN en BELIDOR geleert.

Nog noemt men *Magazijn*, zekere Gebouwen alwaar de Kooplieden hunne Goederen opſlaan en bewaaren. Zie PAKHUIS.

MAGALEP, zie MAHALEP.

MAGDALEON; *Magdaleones*; betekent een *Pleisterrol*, dat is, een klomp Pleisters tot rollen gemaakt; het werk der Apotheekers en Heelmeesters zijnde: De *Zwavel-rollen* worden hier door ook verſtaan.

MAGELLANISCHE CANEEL, zie CANEEL (WITTE-).

MAGELLANISCHE GANS, zie DIOMEDEA, *n.* II.

MAGER; *Magerheid*; is een tegengeſtelde toeſtand van *Volſlagentheid*; beſtaande in een gebrek van vet, en in de inkrimping van de vleeſchige deelen; uitwendig kent men dezelve door 't uitſteeken van alle de verheventheden der beenige deelen: Het is nog een blijk van gezondheid, nog een teken van ziekte. De Ouderdom brengt noodwendig de *magerheid* met zich; het is mede een gevolg van ziektens, en die van een lang aanhoudende ſtrikte bekrompene leef-regel.

MAGERE SPIER, ook *ſmalle Spier* genoemt; in 't latijn *Gracilis Musculus*, is een der buigſpieren van het ſchaambeen, dezelve ontſtaat van de zaamenvoeging der Schoot-beenderen, en eindigt in 't binnenſte hoofd der *Tibia*.

MAGISTER; *Meester*; is een tijtel die men veelvuldig in de oude Schrijvers vind, en die tot een kenmerk verſtrekte, dat den Perzoon die dezelve droeg, tot eenige trap van verheventheid, *in ſcientia aliqua præſertim literalia* geraakt was. Oudtijds noemde men de zulken *Magistri*, aan wien wij in onzen tijd den naam van Doctoren geeven.

MAGISTERIUM; *Meester-poeder*; hier door word in de *Chijmie* verſtaan een zeer fijn poeder, dat uit een *ſolutie*, door bijvoeging van iets, nedergeſtort is; en koomt met een *præcipitaat* in zo verre over een; zo dat een *præcipitaat* ook een *magisterium* kan genoemt worden; dog wanneer een *præcipitaat* uit geene natte ſolutie, of geheel niet door een derde bijkoomende zaake ontſtaan is, zo kan zulks een *præcipitaat*, en geen *magisterium* genoemt worden.

Men kan de *magisteria* en regte *præcipitaaten* verdeelen, naar de ſtoffen daar ze uit bereid worden, in de volgende; 1. in *aardſche magisteria*, die men weder in drie zoorten kan onderſcheiden, als in *magisteria* van *vegetabilien*, van *animalien* en van *mineralien*; 2. in *metaliſche*; 3. in *zwavelagtige*; 4. in *harsagtige*; 5. in *vermengde*, en 6. in *valſche magisteria*; welke laatſte zo-

danig zijn, die wel den naam van *Magisteria* draagen, echter geen waare *Magisteria* zijn, gelijk bij voorbeeld het *magisterium* van *aluin*, van *wijnsteen*, van *jalappe*, en *scammonium*, enz.

Om een regt *magisterium*, zo wel als *præcipitaat* naar de order te maaken, worden er tot de hoofdzaaken vierderlei dingen vereischt; als 1. het *solvendum*, of de stoffe waar van men het *magisterium* maaken wil; 2. een *solvens* of het *menstruum*, waar mede men de stoffe wil oplosfen; 3. een *præcipitans* of de derde zaake, welke zich liever met 't *menstruum* vereenigt, als met het opgeloste, en daar door veroorzaakt, dat het opgeloste naar den grond zinkt, en 4. ook een *abluens* of *edulcorans*, om daar door de aankleevende *salinische* deeltjes van het *magisterium* of *præcipitaat* af te wasschen.

Aangaande 't *solvendum* of de stoffe; zo kan dezelve uit alle de drie Natuurrijken genoomen worden; ja men kan uit de meeste dingen *magisteria* en *præcipitaaten* maaken.

Het *solvens* of *menstruum* kan vierderlei zijn; naamelijk een *zuur* (*acidum*), of een *alkali*, of een *brandbaare geest*, of ook maar *water*.

Het *præcipitans* of de derde vereischte zaake, kan zeer veelerlei zijn, dog is bij de gebruikelijkste *magisteria* maar vierderlei, naamelijk een *zuur*, of een *alkali*, of *metalige stoffe*, of maar zuiver *water*.

Het *abluens* of *edulcorans* is maar *gemeen water*, of ten hoogsten *gedistilleert water*.

Betreffende de *præparatie* der *magisterien* en *præcipitaten*, in't algemeen, dezelve is juist niet zwaar of bezonder konstig, en bestaat daar in, dat men de stoffe in een bekwaam *menstruum*, naar den aart van de stoffe solveert; de solutie, als het noodig is filtreert, en 't gesolveerde vervolgens door een tegenstrijdig *præcipitans* nederstort; dat is, als de stoffe door een *zuur* gesolveert is, zo word tot 't *præcipitans* een *alkali* gebruikt; maar is de stoffe door een *alkali* gesolveert, zo neemt men tot 't *præcipitans* een *zuur*: Is de stoffe door een *brandende geest* ontbonden, dan dient tot het *præcipitans* enkel *water*; daar zijn egter bij het eene of andere *magisterium* of *præcipitaat* zomtijds nog deeze en geene bezondere behandelingen en handgreepen noodig, die men door de bijzondere beschrijving en door de oeffening leert: En schoon er hedendaags niet zo veel *magisteria* en *præcipitaaten* meer bereid en gebruikt worden, als voor deezen, zo zal het echter niet onnut zijn, om eenige der voornaamste en meest gebruikelijkste *magisterien*, van elke zoort hier te beschrijven.

Om Magisterium van Cochenilje te maaken.

Neemt *cochenilje*, zo veel gij wilt, stoot en wrijft ze klein, laat ze in genoegzaam *water* op een warme plaat weeken en trekken, daar gij wat *liquor* van *wijnsteen-zout* of van *potasch* bij moet doen, of maar wat van het *wijnsteen-zout* of zuivere *potasch* zelve; filtreert het roode afkookzel daar na, en giet bij het gefiltreerde allengskens zo veel *aluin-water* (dat is in water gesmolten aluin) als tot de verzadiging genoeg is; zo precipiteert zich het *magisterium* naar den grond; daar men dan het vogt zagtjes en voorzigtig van moet af-, en ruim zuiver water opgieten, en het omroeren; als het *magisterium* zich dan weder gezet heeft, giet men het water weder zagtjes af, en ander daar op, gelijk voorheen, om dus het zoutagtige daar van aftewasschen; ten laatsten het meeste water zagtjes afgegooten zijnde, laat men het overige door vloeipapier in een tregter van het *magisterium* aflekken; 't welke men dan in de schaduwe en bij een zagte warmte wel laat droog worden; zo heeft men een zeer fraai *rood magisterium*; het welke tot water-verf, illumineeren en schilderen zeer dienstig is, en in plaats van *carmijn* kan gebruikt worden.

Op de zelfde wijze kan men ook *roode Magisteria* maaken van *carmosijn-* of *kermes-beslën*, *spaanders* van *brasiljehout* of *fernamouc*, welk laatste men uitkooken moet; als mede *geele magisteria* van *kruis-beslën*, *curcuma*, *geelhout*, *wilde saffraan-bloemen*, *goudjes-bloemen*, *orleane*, enz., en *blauwe* van *blauwe koorn bloemen*, enz., gelijk ook *groene magisteria* uit de zappen van deeze of geene verfche kruiden; 't welke ook uit zommige drooge kruiden, als onder andere van de *serratula* kan geschieden; welke *magisteria* mede zeer dienstig tot het illumineeren en schilderen, en alle ook van veel dienst in de Katoendrukkerijen kunnen zijn.

Magisterium van Coralen te maaken.

Neemt *roode* of *witte coralen*, of van beide zaamen, zo veel gij wilt, stoot ze grofjes klein, giet er scherpe gedistilleerde *azijn* op, en digereert het een weinig in de warmte; als dan een gedeelte daar van gesolveert is, zo giet het vogt af, en weder andere gedistilleerde azijn op; en vervolgt dit zo lange tot dat al het *coraal*, of het meeste opgelost is; giet vervolgens de *solutie* bij elkander, filtreert ze door vloeipapier, en precipiteert het gefiltreerde met *liquor* of *gesmolten olie* van *wijnsteen*, dezelve allengskens indruipende; wascht ten laatsten het *precipitaat* met genoegzaam *water*, vijf of zes maalen af, om het te verzoeten, en laat het daar na zagtjes droogen.

Dit *magisterium* dient in de Geneeskunde tot 't zelfde gebruik als de *geprepareerde coraalen*: Men schrijft er inzonderheid een hartsterkende en vervrolijkende kragt aan toe, en prijst het ook tegen het vergift, roode loop en alle bloedstortingen: De dosis is van een half scrupel tot een half drachma.

Magisterium van Herts hoorn te maaken.

Neemt geraspte *punten* van *herts-hoorn*, zo veel gij wilt, giet er genoegzaame *gedistilleerde wijn-azijn* op, en laat 't eenige dagen in digestie staan; dan de *solutie* door vloei papier gefiltreert zijnde, druipt er *liquor van wijnsteen-zout* bij, zo veel genoeg is, tot verzaadiging, zo zal er een wit poeder geprecipiteert worden, dat verscheide reizen met zuiver water moet afgewasschen, en daar na gedroogt worden.

Andere maaken het geraspte herts-hoorn eerst vogtig met *geest van salpeter*; gieten er dan *goede wijn azijn* op, en præcipiteeren de solutie vervolgens met *gerectificeerde geest van vitriool*, of met *liquor* van *wijnsteen zout*; 't overige als vooren.

Op de zelfde wijze kunnen ook *magisteria* gemaakt worden, van *elands-hoorn* en *klauwen*, *een-hoorn*, *menschen-bekkeneel*, *tanden* van *wilde zwijnen*, *snoeks-kinnebakken*, *ijvoor*, *kreefts-oogen*, *baars-* en *karper steenen*: Item van *paarle-moer*, *oester-* en andere *schelpen*, enz.

Om Magisterium van Crijtsallen te maaken.

Neemt *crijstallen*, maakt dezelve twee of driemaal gloeijend, en lescht ze telkens in water af, stoot ze dan klein, en calcineert ze met eens zo veel *salpeter*; daar na met water afgewasschen, verzoet en gedroogt zijnde, giet er genoegzaame sterke *gedistilleerde azijn* op, die men

men ook wel met wat *geest* van *zout* ſcherpen kan, om ze te ſolveeren; geſolveert en gefiltreert zijnde, præcipiteert ze met gerectificeerde *geest* van *vitriool*; zo verkrijgt men het *magisterium*; dat vervolgens verſcheide reizen moet afgewaſchen en gedroogt worden.

Op diergelijke wijze kunnen ook *magisteria* gemaakt worden van de *Jooden-ſteen*, *lux-ſteen*, *graveel-ſteen* en *ſpiegel-ſteen*; als mede van de kostbaare ſteenen, als *Smaragden*, *Crijſtallen*, *Carneool*, *Robijnen*, *Saphijren*, *Granaten*, *Amethijſtinen*, enz.; hoewel het zelve thans zelden geſchied, en ook de preparatie in deeze dikwils niet wel gelukt, ſchoon men de allerſterkſte zuuren gebruikt die er te vinden zijn; daarenboven zijn deeze *magisteria* ook van geen of zeer weinig nut in de Geneeskunde, en derhalven niet noodig te maaken.

Om Magisterium van Wismuth of Marcaſiet te maaken.

Dit metaliſche *magisterium*, dat ook *Blanc d'Eſpagne* of *Spaansch-wit* genoemt word; word aldus bereid: Neemt *wismuth*, zo veel gij wilt, bij voorbeeld, een once; ſtoot het groſjes klein, doet het in een taamelijk groot glas, zet het, wegens de ontſtaande dampen, onder de ſchoorſteen, en giet er allengskens ongeveer een once *ſalpeter-geest* bij, en ſchud het zomwijlen zagtjes om, tot dat alles of althans 't meeste opgelost is; giet dan de ſolutie in een ander groot glas, en giet er allengskens bij beetjes, 5 of 6 pond zuiver *water* bij, daar van te vooren een half once *zee zout* in geſmolten is, als dan zal er een wit poeder na de grond zinken, dat men vervolgens verſcheide reizen moet afwaſchen en in de ſchaduwe droogen.

Men kan de ſolutie des *wismuths* ook verrigten met de ſolutie van *ammoniak-zout* of met *hoog gerectificeerde wijn-geest*.

Dit *magisterium* word veel gebruikt van de vrouwelijke Sexe tot een *Blanketzel*, om een wite huid te maaken; wordende ten dien einde onder *rooſe-*, *witte lelien-* of *boonen bloeizel-water*, of ook onder *pomade* gemengt.

Op de zelfde wijze kan men ook een *magisterium van zink* maaken, dat tot het zelfde gebruik dient, en ook een goed oogmiddel is.

Schoon purper-koleurig Magisterium van Goud te maaken.

Neemt *goud*, zo veel u belieft, ontbind het in *Koninglijk water*; maakt ook een ſolutie van *tin*, en drupt dan van beide ſolutien bij beetjes een na 't ander, in zuiver *gedistilleert water*; dog de ſolutie van het goud moet niet te ſterk, maar met water wat verzwakt zijn. Of men legt ook wel een ſtukje zuiver *tin* in de *goud ſolutie*, zo zal 't vogt bloed-rood worden, en er dus een fraai rood-koleurig poeder allengskens neerzinken, 't welk men vervolgens op de gewoone meergemelde wijze wel afwascht om 't te verzoeten, en daar na opdroogt.

Dit *magisterium van goud*, dat ook wel *purper-koleurige goud kalk* genoemt word, word gebruikt om het fraaije *rubijn-glas* te maaken, en de rubijnen na te bootzen.

Men kan ook nog op meer andere manieren *magisterien* van *goud* maaken; gelijk het *donderend goud* ook een zoort van *magisterium* is.

Magisterium van Zilver te maaken.

Neemt fijn *zilver*, ontbind het in *ſterk-water*; legt dan ſtukjes van dunne *koper-plaatjes* in de ſolutie, zo præciptieert zich het *magisterium*, als fijne vlekkige bladjes neder; dat men vervolgens naar gewoonte afwascht en droogt.

Magisterium van Koper te maaken.

Het koper in *ſterk-water* geſolveert zijnde, legt er ſtukjes *ijzer* in, zo valt het *magisterium van koper* neder.

Magisterium van Tzer te maaken.

Ontbind het *ijzer* of *ſtaal* in *ſterk-water*, en legt in de ſolutie *zink*, zo zal het *magisterium* van het *ijzer* neder vallen; dat men afwascht en droogt

Merkt, dat men met de *zink* alle metaliſche ſolutien præcipitèeren kan.

Magisterium van Tin te maaken.

Neemt zuiver *Engelſch tin*, ſolveert het in genoegzaame *gedistilleerde azijn*, en præcipiteert dan de ſolutie met *geest* van *vitriool*; dezelve druppelswijze er indoende; waſcht het *præcipitaat* vervolgens wel af, en droog het.

Of ſolveert het *tin* met *Koninglijk water*, en præcipiteert de ſolutie met de *liquor van wijn-ſteen-zout*; 't overige als vooren.

Dit *magisterium* word tot Blanketzels gebruikt, gelijk dat van *wismuth*.

Magisterium van Lood te maaken.

Neemt beste *lood-zuiker* in *crijſtallen*, twee of drie oncen; ſolveert dezelve in *wijn-azijn*, zo veel genoeg is; filtreert dan de ſolutie, en drupt er *liquor* van *wijnſteen* in, zo zal het eerst als melk, maar daar na een zoort van ſtremzel worden, dat zich in de gedaante van een wit poeder op de bodem van het vat zetten zal; roert dan alles wel door malkander, en giet het door een tregter die met vloei-papier voorzien is, zo zal het vogt zo klaar als water aflekken, en het poeder te rug blijven; dat men dan verſcheide reizen moet afwaſchen, en vervolgens laaten droogen, zo heeft men het witte *magisterium* van *lood*, het welke, gelijk 't *magisterium* van *wismuth*, tot Blanketzels gebruikt word: Ook dient het onder *pomade* vermengt, tegen jeukte en ſchurft. Zie op 't artijkel LOOD.

Magisterium van Zwavel te maaken.

Neemt *zwavel-bloemen* of fijn *geſtootene rouwe zwavel*, vier oncen; *wijnſteen-zout* of *gezuiverde potasch*, twaalf oncen; doet 't zaamen in een ijzere of verglaasde aarden pot, met zes of zeven pond *water*, en laat het toegedekt 5 of 6 uuren kooken, tot dat het vogt rood word, zo zal de zwavel opgelost zijn; filtreert dan de ſolutie, giet er allengskens na malkander bij, wat *gedistilleerde wijn-azijn*, of een ander zuur; bij voorbeeld, *vitriool-olie* of de *ſolutie* van *aluin*, tot verzadiging toe, zo zal het een melk worden en er een lelijke ſtank ontſtaan, als vuile eijeren; deeze melk moet men laaten ſtaan, tot dat er een wit poeder gepræcipiteert is; dat men dan, het vogt er zagtjes afgegooten zijnde, waſcht en droogt, gelijk andere *magisterien*.

Andere ſolveeren de *zwavel* met goed *kalk-water*, of met *zeepzieders-loog* van kalk en potasch gemaakt; het overige geſchied als vooren.

Dit *magisterium*, dat anders ook *Zwavel-melk* ge-

noemt word, word gepreezen in borst- en long-ziektens, van zes greinen tot een ſcrupel ingegeeven.

Magisterium van Antimonie te maaken.

Neemt *ſcorien* van *antimonie*, die men verkrijgt als de *regulus* van *antimonie* gemaakt word; kookt dezelve met ruim water uit, en als het niet genoegzaam ſmelten wil, zo doet er wat *wijnſteen zout* of *gezuiverde potasch* bij, zo verkrijgt men eene geelagtig-roode ſterke zwavelagtige *ſolutie*, die men moet filtreeren, en dan het gefiltreerde met genoegzaame gedistilleerde *wijn-azijn* præcipiteeren; en ten laatſten het gepræcipiteerde, gelijk andere *magiſteria*, afwaſchen en droogen.

Men kan deeze bereiding ook met *præparaten* van *antimonie*, als van de *ſaffraan* der *metaalen*, *lever* van *antimonie*, enz. maaken; als mede van *rouwe gepoederde antimonie*, door dezelve in een zuivere loog van *potasch*, of met *kalk-water*, of met *zeepzieders loog*, uit te kooken. Ook kan men tot de præcipitatie andere zuuren gebruiken, bij voorbeeld, *ſalpeter-geest*, *zout-geest*, *vitriool-geest*, *ſolutie* van *wijnſteen crijſtallen* of van *aluin*, enz., hoewel door de verſchillige præcipitanten, de kragt des *magisteriums* eenigzins verandert word.

Dit *magisterium*, dat ook *Gulde-zwavel van antimonie* (*Sulphur auratum antimonii*) genoemt word, doet zomtijds gemakkelijk braaken, dog is meest zagtjes buik-opennend, en kan in veelerlei gevallen nuttig zijn, als in de buikloop der Kinderen, als de kieſen ſtaan door te koomen. De doſis is tot agt greinen, maar voor Kinderen maar een half grein, of ten hoogſten een grein.

Yzeragtig Magisterium van Antimonie (*Magiſterium Antimonii martiatum*) *te maaken.*

Deeze word gemaakt, als men de gemelde ſolutie van de *ſcorien* van *antimonie*, met de ſolutie van *ijzer-vitriool* præcipiteert; waar door de ſolutie in een oogenblik zwart word, en er daar na een poeder van de zelfde koleur nedervalt, 't welke wel afgewaſchen en verzoet zijnde, moet men er verſcheidemaal *wijn-geest* over afbranden, en het droogen en bewaaren: Het overige geſchied verder als vooren.

Dit *magisterium*, dat anders ook *ijzeragtige* Zwavel van *antimonie* (*Sulphur antimonii martiatum*) genoemt word, word grootelijks gepreezen, om de allerſterkſte verſtoppingen te openen, het zweet en de pis in de ſlijmzugt (*cachexia*) en waterzugt te drijven, in de bloedſtortingen, derdedaagſche koorts, en andere langduurende kwijnziektens (*morbi chronici*), als mede in de oog-vloeijingen. De *doſis* is van een grein tot drie. Als het met het *bezoardicum minerale* gemengt word, is het een treffelijk *zweet-middel*.

Magisterium van Benzoin.

Neemt *benzoin*, trekt er met *hoog gerectificeerde wijngeest* of *geest* van *rooſen* eene tinctuur uit; ſtort dan deeze gefiltreerde tinctuur, plotzelijk in een groote partij rooſe-water, of maar gedistilleerd gemeen water, of giet de kwantiteit van een deezer wateren in eens op de *tinctuur*, zo vergaat de treffelijk fraaije roode koleur der tinctuur in een oogenblik, en het mengzel word wit als melk, welke de van ouds zogenoemde *Juffer-melk* (*Lac virginis*) is: Als men dan deeze melk een langen tijd laat ſtaan, (dewijl de fijnſte deeltjes uit dezelve zeer bezwaarlijk en langzaam nederzinken) zo valt er met de tijd een wit geelagtig poeder op de grond, 't welk men, na dat het daar bovenſtaande vogt afgegooten is, zagtjes en voorzigtig moet droogen en bewaaren, zo heeft men het *magisterium* van *benzoin*.

Men kan tot de præcipitatie ook het ſlap *zout-water* van *zuure zouten*, als *aluin water*, enz. gebruiken.

Dit *magisterium* is van een zeer aangenaame reuk, en heeft de kragt gelijk de *benzoin* zelf; dog word meest tot *parfums* gebruikt.

Op de zelfde wijze worden ook *magisterien* van *jalappe*, *ſcammonium*, *lorken-zwam* en *pokhout*, enz. gemaakt, dog die gewoonlijk den naam van *Harſen* (*Reſinæ*) draagen.

Zaamengeſteld hartſterkend Magisterium te maaken.

Neemt *roode coralen* en *baars-ſteenen*, van elks een once; *Orientaalſche paarlen*, een half once, alle drie geprepareert; *geraspt ijvoor* en *herts-hoorn*, van elks zes drachmen; ſolveert deeze dingen met *geest* van *zee-zout*, en præcipiteert de *ſolutie* met *geest* van *vitriool*, vervolgens wascht en verzoet het *præcipitaat*, en droogt het ten laatſten, gelijk anders gewoonlijk.

Magisterium tegen de vallende Ziekte te maaken.

Neemt *hoorns* en *klauwen* van *eland*, *herts-hoorn* en *menſchen-bekkeneel*, van elks één once; *Orientaalſche ſmaragden*, een half once; *opregte eenhoorn*, twee drachmen; deeze dingen geraspt of klein gemaakt zijnde, zo ontbind ze in *geest van zee-zout*, en præcipiteert de ſolutie met *vitriool-geest*, en behandelt het verder als het voorige *magisterium*.

Maar het ſtaat aan te merken, dat men deeze en diergelijke zaamengeſtelde *magisteria*, hedendaags op zeer weinige plaatzen meer maakt; maar men neemt liever de fijn gepræpareerde Ingredienten zelve, en mengt ze tot een poeder; dat ook ſchielijker en naar goedvinden van den Geneesheer kan geſchieden.

Magisterium van Aluin te maaken.

Neemt *zuivere aluin*, calcineert dezelve, en wanneer het meest *gebrande aluin* geworden is, ſtort hem dus gloeijend in *gedistilleerde azijn*: filtreert vervolgens het klaare, en dampt het tot de dikte van *honing* uit, zet het dan weg op een koele plaats, zo zullen er crijſtallen aanſchieten, die men vergadert, en het begeerde *magisterium* zijn; dat echter maar een valsch *magisterium* is, en ook van zommige *Refrigerans magnum* genoemt word, dewijl het zeer verkoelt.

Op alle de gemelde manieren, worden meer andere *magisteria* of *præcipitaten* gemaakt; maar die volgens 't gebruiken de gewoonte, meest doorgaans een anderen naam draagen; gelijk bij voorbeeld, de *mercurius vitæ*; *bezoardicum minerale*, *martiale*, *joviale*, *ſolare & lunare*; *materia perlata*, *mercurius præcipitatus albus*, *luteus*, *ruber & incarnatus*; *turpethum minerale*; *aurum fulminans*; *luna cornua*; *kermes minerale*, enz., en die men op haare plaatzen vinden kan.

MAGISTERIUM MARCASITÆ, zie BLANKETSEL (SPAANSCH-).

MAGISTERIUM TARTARI, is de *Tartarus vitriolatus* of *gevitrioolde Wijnſteen*.

MAGISTRAAT. Deeze naam bied een grootsch denkbeeld aan; hij past aan alle de zulken, die door de oeffening van een wettige macht, de Verdedigers en Beſchermers

Beſchermers van het algemeen welweezen zijn; en het is in deezen zin, dat die tijtel zelfs aan Koningen gegeeven word.

MAGMA, word genoemt een dikke zalf; als mede de droeſem, gest of moer van zappen; of is het uitgedrukte zap uit het overblijfzel van het geene reeds uitgeperst is; of men verſtaat daar door ook een ſmeerig vetagtig onzuiver mengzel van allerlei ſtoffen door malkander.

MAGNEET-STEEN; *Zeil-ſteen*; *Yzer-ſteen*; in 't latijn *Magnes*, is een zoort van ſteen die meest zwartagtig-graauw en poreus is, en die de wonderbaare eigenſchap bezit, dat hij het ijzer ſterk na zich trekt, en zich, aan een touw opgehangen zijnde, met zijne twee tegen malkander overſtaande Poolen, die hij heeft, altijd naar de Poolen der waereld keert: Dog men heeft er verſcheide zoorten van, die men onderſcheid volgens de Landſtreeken, daar ze uit koomen, als ook volgens haare koleur en kragt: De beste die uit Ethiopien gebragt word, is zwart, en heel zeldzaam; de Oost-Indiſche die uit China en Bengalen koomt, is lever-koleurig; de Arabiſche, rood-agtig; en de gemeene die uit Zweeden, Denemarken en Duitschland gebragt word, is ijzer-verwig; wordende deeze laatſte in menigte in 't Joachimsdal en te Sneeberg in Meisſen, omtrent de IJzer-mijnen gevonden, en daarom ook *Siderites* genoemt; gelijk dezelve ook over den geheelen Aardbodem, bijna uit alle Mijnen, daar men ijzergraaft, gehaalt word; men zegt ook, dat er een *witte magneet-ſteen* is, die van de Italiaanen *Calamitâ Bianca* genoemt word. Wat de uitwerking des *zeilſteens* betreft, de gemeene trekt, gelijk gezegt is, het ijzer aan, en keert zich ook te gelijk naar de Poolen; de andere zoort draait alleen naar de Poolen, maar trekt geen ijzer aan; en deeze zoort word te St. Jorisberg gegraaven; de derde zoort trekt wederom een anderen *magneet ſteen* na zich: Men zegt, dat er ook nog een vierde zoort is, die het ijzer niet na zich trekt, maar van zich ſtoot.

Een natuurlijke Zeilſteen heeft gemeenlijk twee plaatzen, vlak tegen malkander over, welke veel kragtiger het ijzer trekken, dan de andere zijden doen, deeze twee plaatzen noemt men de *Poolen*, en om dat een Zeilſteen aan zich vrij over gelaaten, met de eene Pool zich meest naar het Noorden wend en met de andere naar het Zuiden, zo heeft men de eene de *Noord-pool*, de andere de *Zuid-pool* genoemt. De Zeilſteen trekt met beide zijne Poolen het ijzer. Daar zijn Steenen met 3, 4, 5, en 6 Poolen. Daar zijn er van een teerlingze gedaante met 6 Polen, welke aan alle kanten het ijzer geweldig trekken, doch deeze deelen geen kragt mede aan ander ijzer, gelijk de andere Zeilſteenen doen.

De beſtaandeelen van de gemeene *magneet-ſteen*, zijn *ſteen-ſtoffe*, *olie*, *zout* en *ijzer*, of de *moeder* van het *ijzer*: De ſteen-ſtoffe als ſteen, bezit de zeilſteenige kragt niet, maar het ijzer, olie en zout, dat dezelve bevat, en door alle zijne deelen verſpreid is, maaken een zaamenſtel uit, waar in die kragt is gelegen; gelijk blijkt uit die ondervinding, naamentlijk, dat men het ijzer volkoomen de zeilſteenige kragt kan geeven, door het ſtrijken op zekere wijze met een ander ijzer; als mede dat het ijzer, wanneer het lange jaaren op een en de zelfde plaats in rust blijft, en door de roest niet verteert word, geheel in een Zeilſteen verandert.

Dat de *magneet-ſteen* ijzer bevat, blijkt klaar daar uit, dat de Chijmisten zulks door bijvoeging van *olie* en *zout*, enz. en ſmelting door een ſterk vuur er weeten uit te krijgen, dog uit de eene zoort van ſteenen meer als uit de andere.

De kragt en uitwerking des Zeilſteens, die zo nuttig in de groote Scheepvaart is, is in der daad zeer wonderbaar, en zedert lang het beſpiegelend en geſtadig onderwerp geworden van de hedendaagſche Philoſophen, om, was het moogelijk, de oorzaak van deszelfs werkingen te ontdekken; welke werkingen hoofdzaakelijk de volgende zijn:

1. Als men de *magneet-ſteen* in een weegſchaal legt, en de weegſchaal evenwigtig maakt, vervolgens er een ander *magneet-ſteen* zodanig boven of onder de eerſte houd, dat de Noord pool van de eene regt tegen over de Noordpool van de andere is, zo zal zich die welke in de ſchaal legt, naar de andere toe beweegen, of van deeze aangetrokken worden: Dog de aantrekking zal ſterker zijn, hoe ze nader bij malkander zijn.

2. Word op deeze wijze de aantrekkings-kragt ſterker in de eene dan in de andere beſpeurt, daar een groot verſchil tuſschen is; welke vermindering van kragt, men ook waarneemt, als andere zijden des ſteens buiten de Poolen, naar malkander toegekeert worden.

3. Wanneer de *magneet-ſteenen* met hunne tegengeſtelde Poolen naar malkander toegekeert worden, dat is de Noord-pool tegen de Noord-pool, of de Zuid pool tegen de Zuid-pool, zo ſtooten ze elkander weg: De kragten deezer wegſtooting is zomtijds ſterker in een korter, en zomtijds ſterker in een verder afſtand; daar is ook een zekere bepaalde proportie tuſschen de kragten en de afſtanden; dog de wegſtooting is veel geringer, als de aantrekking, en is verſchillig in de Poolen van verſchillige ſteenen; maar de aantrekking is zwakker in de zomer dan in de winter.

4. Als men een ijzer van gelijke zwaarte als voorheen in de ſchaal legt, en de ſchaal evenwigtig maakt, vervolgens de *magneet-ſteen* onder het ijzer houd, met de Pool regt om hoog, zo nadert het ijzer den *magneet-ſteen* met verſchillige kragten, naamelijk met zo veel te grooter kragten, hoe de ſteen nader bij het ijzer gebragt word; dog de aantrekking geſchied niet op een zo verre afſtand, als voorheen van de twee *magneet-ſteenen*; maar de aantrekking geſchied veel ſterker in kleine afſtanden van het ijzer naar de *magneet-ſteen*, als van twee *magneet-ſteenen*. Hoe het ijzer grooter is, hoe het zelve met grooter kragt aangetrokken word; en het gloeijend gemaakte ijzer word op de zelfde wijze aangetrokken, of het onderſcheid is maar zeer gering.

5. Wanneer men den *magneet-ſteen* of het ijzer in een dikke metaalen doos ſluit, dan worden ze op de zelfde afſtanden en met de zelfde kragten aangetrokken, als of ze beide ontbloot waaren; en dit geſchied zo wel in het lucht-ledige als in de opene lucht, zelfs hoe dik het metaal ook zijn mag.

6. Als de twee Poolen des *magneet ſteens* waterpas tegen malkander overleggen, en men ſtrooit er *ijzervijlzel* op eenige afſtand rondom, zo word het zelve in verſcheiderhande kromlijnſche rijen door de aantrekking geſchikt; het welke een bewijs is, dat de *magneet-ſteen* twee Poolen heeft.

7. Als men een ijzer blik aan de Pool des *magneet-ſteens* ſtrijkt, zo verkrijgt het zelve een magneetiſche of zeilſteenige aantrekkende kragt, en word in een waare *magneet* verandert: Maar als dit blik gloeijend gemaakt, of met de hamer ſterk geſlagen word, zo ver-

liest het alle magnetiſche kragt. Dus verkrijgt ook een gloeijend ijzer, aan de Zeilſteen geſtreeken wordende, geen kragt daar van; en de *magneet-ſteen* zelf gloeijend gemaakt wordende, verliest ook zijne kragt.

8. Als men den *magneet-ſteen* zodanig aan een lang touw ophangt, dat zijne beide Poolen water-pas tegen elkander over zijn, zo zal de eene Pool altijd naar het Noorden, en de andere naar het Zuiden draaijen.

9. Als men een ijzeren dunne naald aan de Pool van de *zeilſteen* ſtrijkt, en dan op de ſcherpe punt van een loodregt ſtijltje (dat geen ijzer is) in evenwigt, of op iets ligts, dat op het water drijft, legt, zo zal dezelve zich met zijne beide einden naar het Noorden en Zuiden keeren, even als de Zeilſteen zelve.

10 Dog deeze ſtrekking is niet altijd volkoomen naar het Noorden en Zuiden, maar wijkt iets naar het Oosten of Westen af; en verſchilt op verſchillige plaatzen des Aardkloots: Waar uit de vermaarde HALLEIJ beſlooten heeft, dat er twee Poolen des *magneet-* of *zeil-ſteens* in de Aardkloot zijn, zo wel aan zijn Noord- als Zuid-kant, daar de *magneet ſteen* op verſchillige plaatzen naar toe ſtrekt. Dog men heeft bevonden, dat de kragt van naar de Poolen te draaijen, in alle ſteenen niet even ſterk en ſnel is.

11. De gemelde afwijking naar het Oosten of Westen, verandert jaarlijks en neemt tot omtrent 20 graaden toe; waar na ze weder terugwaards afneemt, tot omtrent 20 graaden aan de overzijde, en deeze verandering van het eene uiterſte tot het andere, ſchijnt eerst binnen eenige Eeuwen volbragt te worden, welk tijdperk men nog niet vast heeft kunnen bepaalen. In deeze onze tijd is de afwijking in Europa Westlijk. Dog men heeft bevonden, dat er plaatzen op de Aardkloot zijn, daar de *magneet-ſteen* of geſtreekene naalde nooit van de Noord- en Zuid-ſtreek afwijkt, gelijk in een ſtreek der groote Noord-zee, en in een gedeelte van China en Nieuw-Holland; zie hier over onder andere HALLEIJ in de *Miſc. Cur.*

12. Als de naalde tusſchen twee waterpasſe puntige asſen beweeglijk en evenwigtig gemaakt is, en vervolgens aan de *magneet-ſteen* geſtreeken word, dan weegt het geſtreekene deel over, en word, als de naalde regt naar het Noorden gekeert is, ſterk nederwaarts gedrukt, dat men *inclinatie* noemt.

13. Dog deeze nederdrukking of *inclinatie* is verſchillig in verſcheide plaatzen des Aardkloots, en minder omtrent de *Linie (Equinoctiaal)* als omtrent de Poolen; verandert ook jaarlijks op een zelfde plaats; volgens de nauwkeurige waarneemingen van NOEL en FEUILLEE, in hunne Zee-reizen

14. Wanneer een ijzeren of ſtaalen blik aan de Pool van de *magneet ſteen* geſtreeken word, zo word het een waare *magneet ſteen*, trekkende dan ander ijzer aan; weshalven uit verſcheide zamengevoegde blikken, een ſterk trekkende *magneet ſteen* kan gemaakt worden.

15. Wanneer aan een zodanig blik een ander ijzer blik geſtreeken word, zo verkrijgt dit ook een magneetiſche kragt, even als van een *magneet ſteen*; en ijzer-vijzel daaromheen geſtrooit wordende, zo word zulks in diergelijke kromme rijen geſchikt, als van de *magneet-ſteen* zelf.

16. Men heeft ook zedert weinig jaaren bevonden, dat wanneer men een dikke ſtaaf ijzer aan het eene eind wigformig maakt, dog beneden niet geheel ſcherp, maar wat rond en glad, en men daar mede een ijzer blik op zekere wijze ſtrijkt, dat het blik een magneetiſche kragt verkrijgt, even als of het aan een *magneet-ſteen* geſtreeken was; gelijk de Heeren SAVEREIJ en MARCEL in de *Engelſche Philoſof. Transact.* fraai hebben beſchreeven.

Dit zijn de voornaamſte eigenſchappen van den *magneet-ſteen*; maar welke de natuurlijke oorzaake daar van zijn mag, is tot nog toe onbekent.

Deeze *ſteen* is bij de oude Grieken reeds bekent geweest, welke dien *Magneet* noemden, naar den naam van het Land, daar hij eerst gevonden is. Men vind aangetekent bij PLINIUS, dat hij, volgens de getuigenis van NICANDER, op den Berg Ida eerst zou gevonden zijn van een Herder, aan wiens ijzeren ſchupje hij bleef hangen; waar uit die leerde, dat deeze ſteen het ijzer aantrok, en er aan bleef hechten. De Ouden hebben geene andere eigenſchappen van den *magneet-ſteen* geweeten, als zijne kragt om het ijzer te trekken, welke waarlijk zeer verwonderenswaardig is; waarom er de Dichters LUCRETIUS en CLAUDIANUS ſchoone Gedichten op gemaakt hebben. Men heeft binnen den tijd van een eeuw ontdekt, dat het ijzer in de lucht lang ſtil ſtaande, dezelve aantrekkende kragt krijgt, en dus als in een *magneet ſteen* verandert. De Heer VALLEMONT heeft een Boek geſchreeven over dusdanig ijzer, te Chartres in Vrankrijk, in *magneet ſteen* verandert. Voor weinig jaaren bevond men, dat het IJzer-kruis, het welk te Delft op de oude Kerk ruim 200 jaaren geſtaan had, met een treffelijke aantrekkende kragt was begiftigt; dit ijzer is ſchilferagtig geworden, bruin van koleur, zo hard als gehard ſtaal, gezwollen, want het is van een ligter bijzondere zwaarte dan ijzer, maar evenwel veel zwaarder dan eenige natuurlijke *magneet-ſteen*, om dat het die ligter aarde niet in zich heeft.

Men ziet op een Toren te Marſeille een groote Klok, hangende op een ijzeren dikken as, welke aan beide zijden in een weeken ſteen gevat word, waar in hij draait; de as legt waterpas, en is geſtrekt Oost en West; deeze Klok, zo veel men uit aantekeningen kan opmaaken, heeft dus 520 jaaren gehangen; aan de twee uiterſte einden van den as, en aan de zijden van den ſteen, is een zoort van dik roest gegroeit, het welk beſtaat uit deelen van het afgefleeten ijzer en ſteen, wanneer de Klok geluid word, en uit olie, waar mede de as beſmeert is geweest; dit alles te zaamen is een dikke klomp geworden, welke men van den ſteen afſloeg, wanneer de Klok aan een nieuwen as, in plaats van de voorgaande, die verfleeten was, gehangen wierd; maar deeze klomp wierd bevonden, een uitmuntende magneetiſche kragt te hebben, veel ſterker dan men tot nog toe in eenige bekende natuurlijke *magneet-ſteen* gezien heeft; wanneer men de klomp in ſtukjes brak, vertoonde zij van binnen de gedaante en koleur van een Chineeſche *magneet ſteen*, met blinkende deeltjes, beſtaande als uit opeengegroeide plaatjes, en even hard als een *magneet ſteen*, gelijk in de Gedenkſchriften van de Franſche Koninglijke Academie, op het jaar 1731 ſtaat aangetekent.

De Wijsgeeren hebben gaan navorſchen, volgens welke wetten van aantrekking en wegſtooting de *magneet ſteenen* op elkander, of op ijzer werken. De wetten van aantrekking zijn gevonden, maar niet die van wegſtooting; want wanneer men een *magneet ſteen*, als ook eenig ijzer, in de gedaante van een rol brengt, zo dat de as van de rol, ook zij de as der Poolen, zo is de aantrekkende kragt van den *magneet ſteen* op het ijzer in verſcheide afſtanden, in een omgekeerde proportie van de afſtanden,

afſtanden, zo dat hoe de afſtanden van malkander grooter zijn, hoe de aantrekkings-kragt minder is.

Men heeft ook onderzogt, of er geen meer zoorten van lighaamen zijn, als ijzer en magneet-ſteen, welke van den *magneet-ſteen* getrokken worden; de ondervinding heeft er reeds een groote menigte van opgegeeven, en men vind er dagelijks veele andere meer; maar men heeft met een geleert, dat al wat van den *magneet-ſteen* getrokken word, alleen ijzer is, en dat het ijzer in veel meer lighaamen zit, als men in den eerſten opſlag gelooven zou; want alle zoorten van aarden, welke in het vuur gebakken rood worden, bevatten ijzer, hierom is alle kleij- en tichel- of pan-aarde niets als ijzer: Wanneer eenige planten of boomen in dergelijke aarde geplant ſtaan, worden zij in het opgroeijen gevult met die ijzerdeelen, welke men daar na in hunne aſche vind, ja de Dieren, welke deeze planten eeten, krijgen dit ijzer in hun lighaam; waar uit men het naderhand door de Scheijkonst haalen kan; zelfs is het in de honing. Zomtijds is het ijzer in de aarde onrijp, of te veel met andere ſtoffen gevult, zo dat het van den *magneet-ſteen* niet getrokken word; maar wanneer men dit ijzer met eenige olieagtige ſtof brand, word het volmaakt ijzer, het welk van den *magneet-ſteen* aangetrokken word.

Verſcheide Geleerden hebben getragt de oorzaak van deeze wonderbaare kragt opteſpeuren, maar niemand heeft tot nog toe iets op waare gronden kunnen bewijzen, waarom wij ons hier niet mede zullen ophouden, maar tot een andere eigenſchap overgaan, welke hier in beſtaat, dat wanneer men eenig ijzer of ſtaal over den pool der Zeilſteen heenſtrijkt, en dit menigwerf herhaalt op de zelfde wijze, dat dan de zeilſteenige kragt aan het ijzer medegedeelt word, zo dat dit ijzer wederom eenig ander ijzer kan aantrekken; de eene Zeilſteen deelt in dit wrijven aan het ijzer meer kragt, dan de andere mede; men heeft er welke aan een degen die kragt mededeelen, waar door men veele oncen ijzer met de punt kan optrekken; deeze zo veel kragt mededeelende ſteenen, worden *milde Steenen* geheeten, welke zomtijds zelfs met geen uitmunten de kragt begaaft ſchijnen; in tegendeel zijn er ſterk trekkende en groote ſteenen, welke aan het aangeſtreeken ijzer weinig kragten mededeelen; de meeste Zeilſteenen verliezen zelfs niets van hunne kragten, ſchoon men verſcheide ijzers agter elkander op hen aanſtrijkt, en met groote kragt begiftigt; andere daarentegen verliezen iets van hunne kragten, maar welke zij in zeer korten tijd wederom krijgen. Hier uit blijkt, dat uit den Zeilſteen kragt uitgaat, dat deeze kragt kan aan het ijzer medegedeelt worden, dat zij in het ijzer blijft, dog zo dat zij van een ijzer aan zeer veele andere ijzers wederom kan medegedeelt worden; zij vermindert door den tijd uit de ijzers; zij koomt door langen tijd van zelf in de ijzers, gelijk in het ijzer te Chartres, Delft en Marſeile gebleeken is: Wat is nu deeze kragt? zijn het fijne lighaamelijke uitvloeijingen? of is het iets onlighaamelijk is? Voornaame Wijsgeeren van ongen tijd hebben hier over veele nauwkeurige navorſchingen en redeneeringen gedaan, en bekennen, hoe zij meer moeite en vlijt hebben aangewend, hoe zij dit alles minder begrijpen, waarom wij ons hier in ook niet verder inlaaten, en liever die eigenſchap willen nazien, welke de nutſte voor het menſchelijk geſlagt is.

De Zeilſteen vrij aan zich zelf overgelaaten, draait zich met zijn eene pool naar het Noorden, en met zijn andere pool naar het Zuiden; van wie dit eerst uitgevonden zij, is onbekent. Naderhand heeft men gezien, dat een ijzer aan den Zeilſteen geſtreeken, zich even eens rechte; hier op heeft men een ijzer op een ſcherpen punt gezet, en laaten draaijen, het welk gemakkelijker en ſchielijker naar het Noorden en Zuiden draaide; daar na is men bedagt geweest, om een ijzer dus draaijende ſcheep te neemen, om bij nagt in betrokken lucht altoos het Noorden en Zuiden te kunnen weeten op Zee, en dus vaster te kunnen zeilen, dit is de oorzaak geweest van het Compas. De uitvinding hier van, of het gebruik ter Zee ſchijnt men aan de Franſchen verſchuldigt te zijn, om dat het in den jaare 1180 na CHRISTUS van een oud Fransch Dichter reeds beſchreeven is; hier van daan is deeze uitvinding voortgekroopen langs de overs van de Middelandſche Zee, zo naar Napels en Venetien, als mede Portugal; waarom in het jaar 1260 het Compas van PAULUS VENETUS, te Venetien, en in het jaar 1300 van JAN GOIJA in het Koningrijk Napels in gebruik is gebragt geweest, gelijk naderhand van de Portugeezen, wanneer die de Oost-Indiën gingen opſpeuren.

Men meende in den beginne van deeze groote uitvinding, dat het Compas het waare Noord en Zuiden aanwees; daar na ondervonden de Schrijvers, dat er plaatzen waaren, waar op het Compas het waare Noorden niet toonde, maar dat het eenige graaden oosterde of westerde; dat is, ten Oosten of Westen van de Middaglijn afweek. De tegenwoordige waarneemingen leeren ons, dat het Compas alle dag, ja bijna elk uur, een andere rigting heeft, ſchoon wel niet veel verſchillende in kleinen tijd, maar veel evenwel, wanneer er langen tijd voorbijloopt; zo dat indien het tegenwoordig op eene plaats regt Noorden en Zuiden wijst, het na eenige jaaren gantsch anders aldaar gerigt word. Dit zal blijken uit oude waarneemingen met de tegenwoordige vergeleeken; want in het jaar 1550 oosterde te Parijs het Compas wel 8 graaden; deeze miswijzing is allengskens vermindert, zo dat in het jaar 1660 te Parijs het Compas vlak Noord en Zuid ſtond; na dien tijd is de rigting ten Westen geraakt, en zodanig aangegroeit, dat zij te Parijs in het jaar 1733 reeds 15° 45′ ten Westen was, zo dat in den tijd van 183 jaaren de verandering in de rigting is geweest van 23 graaden en 45 minuten. De rigting van het Compas is wonderlijk verſchillende over de gantſche aarde, zijnde er maar weinige plaatzen, waar op het waare Noorden en Zuiden aangeweezen word; men kan het gemakkelijk verſtaan uit een Kaart, door den Heer HALLEIJ ontworpen; welke ook te zien is in de *Beginzels der Natuurkunde* van den nauwkeurigen Waarneemer der Natuure, den Hooggeleerden Heere MUSSCHENBROEK. De Wijsgeeren hebben met veel moeite en vlijt, na de waare oorzaak van de rigting en geſtadige veranderingen van het Compas gezogt, en hier toe veelerlei onderſtellingen opgegeeven, maar waar van geen één voldoende is, of op waare gronden en goed bewijs ſteunt; zo dat de oorzaak met recht voor onbekent en onbeweezen tot nog toe gehouden word.

Wil men een volledige verklaaring van de *Magneet* en derzelver kragten hebben, men ziene in het uitmuntende werk van den Groninger Hoogleeraar A. BRUGMANS, getijtelt *Tentam. Philoſophica de Materia Magnetica, ejusque actione in Ferrum & Magnetem cum fig. Leov.* 1765. 4o.

MAGNEETISCHE of ZEILSTEENIGE KRAGT; *Aantrekkings-kragt*; in 't latijn *Vis Magnetica, Attractiva, vel Sijmpathica*; word genoemt die kragt, wanneer men twee vrije van elkander afſtaande Lighaamen, van zelf na malkander toe ziet koomen, zonder dat men een

zigtbaare

zigtbaare of bekende voortſtootene oorzaake daar van zien of gewaar worden kan; en vermits de na elkander toekoomende lighaamen ſchijnen als getrokken te worden, word dit verſchijnzel een *Aantrekking*, en de kragt die dit te wege brengt, *Magneetiſche* of *Aantrekkings-kragt* genoemt.

Het is deeze kragt van aantrekking, waar door de meeſte Philoſophen gelooven, dat de eerſte of oorſpronkelijke deeltjes der vaste, zo wel als der vloeibaare lighaamen, aaneenhangen, en het lighaam uitmaaken: Dog waar van de waare oorzaake verborgen is.

Deeze na malkander toewijking en andere uitwerkingen der *aantrekking*, als ze door eene voortſtooting van andere lighaamen geſchieden, zo moeten die zodanig zijn dat ze 's Menſchen begrip en alle de tot hier toe gedaane proefneemingen, met alle de daar op berustende redeneeringen, te boven gaan; invoegen dat geen *Philoſooph* daar van iets zekers zeggen kan: Het kan zijn, dat de werkingen afhangen van de ſijne lighaamelijke uitvloeijingen; het kan ook zijn dat zij hunnen oorſprong aan onlighaamelijke uitvloeijingen verſchuldigt zijn, die echter geen geestige, maar van een andere bijzondere zoort moet zijn, welke men niet kent, nog misſchien ooit ontdekken zal.

Het zou ook kunnen weezen, dat deeze uitwerkingen ontſtaan door eene waare *aantrekkings-kragt*, die van de Schepper als een *natuur-wet*, in de lighaamen gelegt is, waar door alle van elkander af zijnde lighaamen op malkander werken, en elkander op zekere afſtand tragten te naderen, zonder voortſtooting van een lighaam; deeze *wet* hangt alleen en volmaakt van den Schepper af, en kan in der daad in weezen zijn, ſchoon de Mensch daar van niets weet, want hij begrijpt alleen het uitwendige en zigtbaare der lighaamen, en niets van het geene daar inwendig in omgaat; maar hij beſpeurt wel de uitwerking daar van, waar op hij redeneeren kan.

De Ouden waaren gewoon, een zaake of uitwerking, die ze niet konden bevatten, *verborgene Eigenſchappen* te noemen.

Dog ſchoon er in der daad onnoemelijke dingen in de natuur zijn, die voor de Mensch verborgen zijn, zo is het echter aan den Mensch, als het redelijkſte Schepzel, geoorlooft, om de dingen der natuur en haare wonderen na te ſpooren, voor zo verre zijn verſtand reiken kan, en derhalven is het niet minder geoorlooft, daar omtrent zijn gevoelen te zeggen, ſchoon het wit daar in niet volkoomen getroffen mogte zijn: Dewijl er derhalven verſchillige gevoelens over de *aantrekking-* en *wegſtootings-kragt* zijn, zo is echter 't waarſchijnlijkſte dat dezelve een *wet* is, door den Schepper in alle lighaamen ingeſchaapen, want daar word geen lighaam gevonden, dat niet min of meer aantrekking oeffent.

Maar men moet deeze kragt niet verwarren met de *zwaarte-* of *centerzoekende kragt* (*vis gravitatis vel centripeda*); want deeze is die kragt, waar door alle lighaamen, los gelaaten zijnde, naar een ander lighaam, daar het middel-punt der *zwaarte* in huisvest, daalen, of zich in een regte *linie* daar na toe beweegen, of opgehouden wordende, naar die linie drukken, en zich zelf en andere lighaamen tragten te beweegen. Bij voorbeeld, als een ſteen uit de lucht valt, zo daalt hij in een regte linie neder, tegen het middel punt des Aardkloots, omtrent 't welke, het middel-punt der zwaarte geplaatst is; 't welke zo wel in het lucht-leedige als in de lucht geſchied: En deeze zwaarte-kragt heeft plaats in alle lighaamen, die tot de aarde behooren, en zonder twijffel tot de Maan toe.

Maar het *middel punt der zwaarte* van alle Hoofd-planeeten, die zich rondsom de Zon beweegen, is in of omtrent 't middelpunt der Zon geplaatst; waar door de Planeeten zich naar de Zon tragten te beweegen, of van dezelve aangetrokken worden. Op de zelfde wijze is 't ook met de Hoofd-planeeten aan de eene, en hunne Satelliten of Maanen, die zich om dezelve beweegen, aan de andere kant gelegen, welke Satellitien zich naar die Planeet toe beweegen, of daar van aangetrokken worden, tot welke ze behooren.

Tegen deeze *centerzoekende kragt*, ſtaat over de *centervliedende* kragt (*vis centrifuga*), waar door de lighaamen in haare beweeging van het middelpunt der zwaarte tragten af te wijken, en zich te verwijderen; maar deeze beide kragten, naamelijk de *centerzoekende* en *centervliedende*, te gelijk zaamen werkende, worden hier door de Hemelſche Lighaamen in haare bepaalde kringze loop geduurig onderhouden: Want volgens de eerſte Natuur-wet of *centervliedende kragt*, moeten alle bewoogene lighaamen in regtliniſche beweegingen onveranderlijk volharden, ten zij er een andere kragt is, die haar zulks belet; het welke de *centerzoekende kragt* is; 't welke men zich verbeelden kan, met een ſlinger en ſteen daar in, zich rondom draaijende, want zo lange als de touwen vast en in dezelfde beweeging gehouden worden, beſchrijft de ſteen een ronde cirkel, maar zo dra men de ſlinger los laat, ziet men dat de ſteen in een regte linie voortvliegt: Deeze laatſte beweeging is de *centervliedende*, en de eerſte de *centerzoekende* beweeging; als men zich nu verbeeld dat de Zon de hand is, dat de *centerzoekende* of *aantrek-kragt* der Zon, de touwen van de ſlinger zijn, en dat een van de Planeeten, bij voorbeeld *Saturnus*, die de verſte van de Zon af is, de in de ſlinger leggende ſteen verbeeld, welke zich met zijne ring en 5 *Satelliten* door zijne *centervliedende kragt* van zijne kringze beweeging tragt af te wenden, en, gelijk de losgelaatene ſteen, in een regte linie langs zijne raaklinie voort te vliegen, dog dat hij door de aantrekkings-kragt der Zon, gelijk de ſteen in de ſlinger door het vasthouden der touwen gedwongen word, om langs zijn verordende kring rondom de Zon voort te loopen.

Behalven deeze eigenſchappen in de beweeging der hemelſche lighaamen, beſpeurt men ook nog andere eigenſchappen en hoedanigheden in dezelve: hier te wijdloopig en ook de plaats niet om te melden, maar daar men de Boeken der Natuurkundige en Astronomisten over inzien kan, inzonderheid KEIL in zijne *Inleiding tot de waare Natuur- en Sterrekunde*, en vooral den grooten en door kundigen NEWTON, welke op de grond van *aantrek-* of *centerzoekende* en *centervliedende kragt*, zijne geheele Natuurkunde gebouwt heeft, welke ook hedendaagsch als een vast fundament aangemerkt word.

En om weder tot de *magneetiſche aantrekkings-kragt* te keeren, als men dezelve wil bevestigt zien, zo heeft men maar de blijken gade te ſlaan, die uit veelerlei verwonderens- en weetenswaardige verſchijnzelen als van zelf vloeijen, en die men gevoeglijk, om de order, tot vier zoorten brengen kan; als 1. de onderlinge aantrekking der vaste lighaamen; 2. de onderlinge aantrekking der vloeiſtoffen; 3. de onderlinge aantrekking der vloeiſtoffen en vaste lighaamen, en 4. de wegſtooting van de *magneet ſteen*, ten aanzien van veelerlei vaste lighaamen.

Van

Van de zonderlinge aantrekking der vaste Lighaamen.

De eerſte zoort van verſchijnzelen der aantrekking, blijkt derhalven

1. Het ſterkst uit de zaamenhang der beſtaan-deeltjes, welke de vaste lighaamen zaamenſtellen: Want zonder deeze kragt, zoude de hardſte diamant van malkander vallen in een zeer fijn poeder.

2. Als men twee vlakke, glad gepolijste, zuivere en drooge ſtukken *ſpiegel glas* op malkander legt; want dan zullen ze elkander zo ſterk aantrekken, dat men veel moeite heeft om ze wederom van een te krijgen; 't welke met vlakke gladde ſteenen, enz. even gelijk gebeurt, en zo wel in het luchtledige als in de lucht, waar uit blijkt, dat het niet de perſſing van de buitenſte lucht is, die de lighaamen zaamendrukt, gelijk men anders konde denken. Indien men wilde beweezen hebben, dat deeze aantrekking groot zij, moet men die gladde lighaamen eerst ſterk op malkander drukken.

3. Wanneer men twee *looden kogels* wat affnijd, zodanig, dat haare oppervlaktens eenigzints glad en effen worden, en men voegt als dan dezelve met de hand tegen elkander, hen te gelijk een vierde deel van het rond omdraaijende, zo zal men bevinden, dat ze met een kragt van 40 à 50 ponden zaamen zullen hegten.

4. Als men holle glaſen kogels van wasch gemaakt, of andere kogels, die ligter als het water zijn, op 't water in een zuiver en niet vol vat legt, zo zullen ze met eene verſnellende beweeging naar de zijden des vats drijven; dewijl ze door het hout des vats aangetrokken worden.

5. Diergelijke zuivere holle glaſen kogels op het water leggende, drijven naar elkander in het midden toe. Dewijl nu deeze verſchijnzels in een door de luchtpomp luchtledig gemaakt ontvang-glas, even gelijk geſchieden, zo kan er geenzins de lucht oorzaak van zijn.

6. Als men een glaſen holle buis, het zij aan beide kanten open of geſlooten, bij helder weer in een zuivere plaats wrijft, tot dat het eenigzints warm geworden is, zo trekt dezelve allerlei ligte lighaamtjes, als vedertjes, een ſtrootje, enz. aan, en zulks zelfs op de affland van eenige duimen.

7. Het zelve doet ook, een niet holle cijlinder- of rolformig glas.

8. Maar als een *holle buis* aan beide einden geſlooten, en van binnen luchtledig is, vervolgens tot de zelfde trap van warmte gewreeven word, zo trekt ze echter niet aan, ten waare in de allernaafte affland.

9. Het *zegel-lak*, *zwavel*, *hars*, *colophonie*, *barnſteen*, en alle doorſchijnende Edel geſteentens, trekken, warm gewreeven zijnde, de ligte dingen, als vedertjes, ſtrootjes, enz. aan, even gelijk een glaſen buis.

10. Dog onder alle deeze aantrekkingen der lighaamen, is die van de *magneet-* of *zeil-ſteen*, zigtbaarlijk de grootſte.

Die *magneetiſche* aantrekking en zaamenhang der deelen, gebeurt volgens verſcheide wetten, waar van de volgende de voornaamſte zijn.

1. Als twee van de kleinſte volkoomen vaste beginzeldeelen elkander aanraaken, zo zal in het punt der raaking, de grootſte aantrekking zijn, die er geſchieden kan; en

2. Dewijl die lighaamtjes beide elkander aantrekken, zo zal de werking in het punt der raaking eens zo groot zijn, dan wanneer het eene lighaamtje alleen de kragt van aantrekking hadde.

3. Als de gedaante der lighaamtjes de zelfde blijft, zo zal haar kragt van aantrekking, op eenige affland minder zijn dan in de raaking, en daar van geduurig afneemen in eenen verderen affland; zijnde deeze afneeming van alle beginzel-deelen in alle lighaamen gelijk, indien haare grootte en gedaante gelijk is.

4. Als twee lighaamtjes malkander aanraaken met een groote oppervlakte, zo is de aantrekking grooter, dan wanneer ze malkander met een kleiner oppervlakte raaken; en derhalven is de kragt evenredig aan de grootheid der raaking; want de deeltjes die verder van de raaking zijn afgelegen, brengen niets toe tot de zaamenhanging: Waar uit volgt, dat als de maſſa van twee beginzeldeeltjes in een lighaam de zelfde blijft; de aantrekking ook zeer verſchillig kan zijn, volgens de verſchillige gedaante der deeltjes, 't zij dat ze elkander aanraaken, of op zekere affland gelegen zijn.

5. Hoe eenige maſſa poreuſer is, hoe haare zaamenſtellende beginzel-deeltjes elkander minder met haare oppervlaktens raaken; en derhalven ook de maſſa minder aantrekkende kragt hebben zal.

6. Wanneer twee lighaamtjes, die niet veerkragtig zijn, elkander aantrekken, en elkander koomen aan te raaken, zo ontſtaat daar door geene beweeging, maar ze kleeven aan malkander zo ſterk vast, als het volgens haare aantrekkings-kragt geſchieden kan. Hier uit blijkt, dat de zaamenhang der lighaamen zeer verſchillende moet zijn, en zo wel van de grootheid der oppervlaktens van de beginzel-deelen afhangt, als van de poreusheid en vastheid der lighaamen; ſchoon de werking volgens een zelfde wet geſchied.

7. De aantrekkings-kragt der deeltjes is in de aanraaking niet oneindig, want anders zouden geene lighaamen, van malkander kunnen geſcheiden worden: Ze is echter veel grooter als de zwaarte-kragt, anders zouden er geen zaamenhangende lighaamen zijn; dog ze is evenwel niet oneindig grooter als de zwaarte-kragt.

8. Wanner de aantrekkings-kragt niet alleen werkt in de volkoomene aanraaking, maar ook op eenige affland, zo worden daar door twee van malkander af zijnde lighaamen naar elkander toe bewoogen; als ze maar in een luchtledige plaats zijn, daar geen oorzaaken zulks verhinderen kan, of dat de affland niet al te groot is, invoegen dat de aantrekking grooter als de zwaarte-kragt zijn kan: Waar uit volgt, dat de lighaamen die zich na malkander toe beweegen, met verſnellende kragten bewoogen worden, dat is, dat de ſnelheid geduurig grooter word, naar maate ze elkander naderen, en in de raaking 't grootst is. Dog de groote lighaamen beweegen zich met een kleiner ſnelheid naar elkander, als de kleiner lighaamen.

9. Wanneer twee lighaamen, die zich door de aantrekking zeer ſnel naar elkander toe beweegen, veerkragtig (*elastijk*) zijn, zo zullen ze bij de raaking niet aan malkander vast blijven, maar wederom ſtuiten, volgens de wetten der aanbotzing van veerkragtige lighaamen.

10. Wanneer nu dezelve in de weeromſtuiting op het nieuw van het andere lighaam aangetrokken worden, in de zelfde ſtreek-linie, zo zal de ſnelheid vermeerderen, en ze zullen zich met een groote kragt naar het lighaam toe beweegen: En dewijl ze door de veerkragt geduurig van nieuws wederom ſtuiten, en in de zelfde ſtreek-linie weder aangetrokken worden, zo zullen ze ten laatſten door eene zeer raſſe ſnelheid bewoogen worden; en op deeze wijze zal een groote menigte van deeltjes in een lighaam in eene zeer groote inwendige beweeging kunnen zijn; waar uit blijkt, dat in de aantrekkende lighaamen, die een veerkragt hebben, even zo wel een wegſtooting als aantrekking plaats heeft.

Deeze gemelde dingen kunnen in de bevatting van de

reden en oorzaaken van de aantrekking en zaamenhegting der lighaamen, enz. zeer nuttig zijn; dog men kan deeze *aantrekking*, uit 't gezegde gevoeglijk tot de volgende regelen bepaalen: Als 1. De aantrekking is het grootst in de aanraaking der lighaamen, en neemt af in de afftanden; maar 2. de proportie der afneeming heeft in de meeste nog niet kunnen ontdekt worden; dog veele meenen, dat dezelve vermindert in reden bijna als de *cuben* of teerlingen der afftanden, en niet als derzelver vierkanten, gelijk in de zwaarte-kragt: Dog het is zeer waarschijnelijk, dat die proportie verschillig is in verschillige aantrekkende lighaamen. 3. De aantrekking is weerkeerig, dat is, beide lighaamen trekken elkander min of meer, naar maate van ieders grootheid, enz. 4. De aantrekking van groote lighaamen is na evenredigheid minder, als van kleine van de zelfde zoort, om reden, dat deeze naar proportie in de aanraaking meer oppervlakte hebben als de groote, inzonderheid als ze kloot-rond zijn. 5. De lighaamen worden met verfnellende kragten naar elkander toe bewoogen. 6. Deeze kragt werkt maar op geringe afftanden. 7. In de meeste lighaamen geschied ook eene wegstooting; en 8. deeze werkt op een verder afstand als de aantrekking.

Wat aangaat de *aantrekkings-kragt* van de *magneet-* of *zeilsteen*, zo heeft men wel voor deezen gemeent, dat dezelve alleen het ijzer aantrok, maar na dat men rede zedert verscheide jaaren deeze steen wat nader heeft begonnen te onderzoeken en na te gaan, heeft men bevonden, dat dezelve ook de deelen van veele andere lighaamen min of meer sterk na zich trekt, na dat deezelve gegloeit zijn.

De Heer Musschenbroek heeft de volgende *Tafel* gegeeven van Lighaamen, waar van na de enkele gloeijing, of met andere gemengde gemengt, alle de deelen sterk getrokken worden; als

Rood Porcelein.
Tichel-aarde, die gebrand wordende, hoog-rood word.
Gemeene Bolus.
Sefebroek.
Calmeij steen.
Bloed-steen.
Rood Krijt.
Engelsch-bruin.
Schoon-rood, of *Oost-Indisch rood.*
Geel Zand van Amersvoort.
Omber.
Fransch Geel, een zoort van Oker zijnde.
Geele Oker.
Doode kop van Vitriool.

Lighaamen, waar van na de gloeijing maar eenige deelen en met weing kragt getrokken worden.

Allerleij zoorten van Aarde, die in het gloeijen rood worden.
Twee zoorten van Oker-aarde, gegraaven bij Oosterhout.
Delfsche Aarde, gegraaven bij het Dorp Rijswijk; beide in 't branden rood wordende.
Witte Doornikfche Aarde.
Witte Aarde, gegraaven bij Dusseldorp.
Negen zoorten van Pijpaarde, waar van de bruinste de meeste deelen geeven, vooral die in het branden rood worden; de andere, welke graauw worden, geeven minder deelen.
Volders-aarde.
Zwavel-aarde.
Brusfels-zand.
Wit Uurglasen-zand.
Rood Uurglasen zand.
Cobalt.
Saffera.
Zwart Krijt.
Trijpel-aarde.
Maseroen-rood.
Arduin-steen.
Leij-steen.
Blauwe aderen van wit marmer.
Roode Aderen van rood marmer.
Tras.
Geele Bik.
Engelsche steen.
Puim-steen.
Riet-geel.
Terre verte.
Schijt-geel.
Konings-geel.
Groene Duitsche Asch.
Opermenr.
Berg-groen.
Pot lood.
Been lijm.
Fransch Krijt.
Franfche Gijps of *Pleister.*
't Blauw van de Lotharinger Wet-steen.
't Geel dito.

Lighaamen, aan welke men geen aantrekkende kragt heeft kunnen geeven.

Zwarte Marmer.
Engelsche blauwe Asch.
Albaster.
Pleister, *Spaa* genoemt.
Glacies Mariæ.
Wit Krijt.
Spek-steen.
Mosfel-schelpen.
Roosen-rood.
Wit Rotte-kruid.
Goud glit.

Die Heer zegt verder, na dat ik deeze proeven gedaan hadde, heb ik beginnen te gelooven, dat men moogelijk in alle gekouleurt zand, aarde, *margæ* (*mergel*) en steenen, deelen zal vinden, die na eene voorafgegaane gloeijing aangetrokken worden: Dit moet men door proeven nagaan. In de gemelde lighaamen te gloeijen met zeep, honing, bloed, menschen-drek, enz., heb ik gezien, dat de koleur, fijnheid der deelen en aantrekkingskragt verschilde, na dat het onderscheid der lighaamen was, maar mede zij gegloeit waaren; want het vuur drijft eenige fijne deelen van de zeep, honing, bloed, enz. in de porien van andere lighaamen in, en wel in meer of minder maaten, waar door de deelen van deeze lighaamen meer of min in grootheid aanwinnen, brozer of vaster worden, en in koleur verschillen. Zommig zand van zich zelf geene aantrekkings-kragt hebbende, krijgt dezelve, na dat het alleen, zonder bijdoen van eenig ander lighaam, gegloeid is, ja zelfs krijgt het die sterker, dan wanneer er zeep, honing of bloed, enz. bij gedaan was geweest.

De voorafgaande bereiding geschied met zeep, of met houts-koolen, vet, pik, wierook, olie, honing, menschen-drek, bloed, gal, enz., waar na zij dan zeer sterk en niet minder dan ijzer-vijlzel getrokken worden.

Zommige aardens krijgen door de gloeijing met honing, meer kragt dan met bloed of gal. In het algemeen brengt de gloeijing met gal, wel de allerminste kragt in de lighaamen.

Eene korte gloeijing van een half uur, drie-vierde, of een geheel uur, is beter om kragt in de lighaamen te verwekken, dan eene van twee, drie of vier uuren; want na eene lange gloeijing, gaat de kragt weder verlooren, enz.

Hier uit besluit ik, dat wanneer de porien van eenige lighaamen, door vlugge of vaste alcalische zouten, geopent, en met olie gevult worden, dan dezelve zodanige dispositie krijgen, dat zij door de Zeilsteen getrokken worden; maar als door lang branden de olie verteert word, dat dan deeze dispositie verlooren gaat.

Men ziet uit al het voorgaande, dat er een groot schouwtoneel geopent word, welke van den *magneet-steen* getrokken worden; want bij de asch van bijna alle de planten, koomen hier een menigte aardsche en gegraaven lighaamen; waar bij ik nog voegen zal, dat er in 't gemeene zee-zout en in de salpeter ook diergelijke deelen zijn, welke men na zommige voorafgegaane Chijmische

ſche preparatien er in vind; en gelijk het in de honing en castoreum is, zal men het moogelijk in veele andere dierlijke deelen ook vinden. Men heeft ook bevonden, dat de *zeil-ſteen* trok eene ſteen, welke men noemt *Loughneogh*; als mede zommige deelen uit de asch van Hollandſche turf. Men heeft 't ook bevonden in het overblijfzel na de overhaaling van lijn-olie, terpentijn-olie, honing, castoreum: Wanneer rood coraal gesmolten is in geest van vitriool, en men dezelve met een *alcali* doet præcipiteeren of ſchiften, heeft de Heer L'EMERIJ veele dingen hier in waargenoomen, welke door de *zeilſteen* getrokken worden. Andere hebben bevonden, dat de granaat-ſteenen ook getrokken worden.

Hier zou men kunnen vraagen, vervolgt dien Heer, of alle de lighaamen, in welke eene zeilſteenige kragt bevonden of gemaakt word, te vooren reeds ijzer waaren, dan of zij er in verandert zijn, door hen te gloeijen met vet; dan of er meer zoorten van lighaamen zijn als ijzer, welke van de *zeilſteen* kunnen aangetrokken worden? De Heer L'EMERIJ zegt, dat de deelen der planten, welke door de *zeilſteen* getrokken worden, in het brandpunt van de brandſpiegel eveneens ſmelten, en met de zelfde omſtandigheden, als ijzer-vijlzel.

Men weet door de ondervinding, dat wanneer men bij een aftrekzel van galnooten ijzer werpt, of vitriool waar in ijzer is, dat dan het aftrekzel zwart word: Hier op heb ik bij alle de onderzogte lighaamen, welke door den *zeilſteen* getrokken worden na de gloeijing, het aftrekzel van de galnooten gegooten, en heb bevonden, dat het van zommige in weinig uuren, maar van andere na 8, 12 of 24 dagen zwart wierd; ja van alle de aangetrokken lighaamen is het zwart geworden, dog van 't eene minder, van het andere meerder; waar uit ik beſloot, dat al het geene van de zeilſteen tot nog toe aangetrokken word, ijzer was, het zij volmaakt of onvolmaakt. Men vraagt hier ook nog, of er reeds ijzer was in de lighaamen voor de gloeijing met vet? Dit zo zijnde, moet het ijzer of deszelfs *matrix*, dan wel algemeen over de aarde in de lighaamen verſpreid zijn; om dat zo veele zoorten van gegraaven lighaamen daar toe gebragt kunnen worden, dat zij door de *zeilſteen* kunnen getrokken worden. Heeft dit nu rede zedert het begin der ſchepping in dezelve plaats gehad; of zoude men volgens eenige Chijmisten moogen ſtellen, dat er een algemeen *vitriolisch zuur* (*acidum vitriolicum*) in de lucht zweefde, het welke zich bijna in alle aardſche lighaamen indrong, in het eene minder, in het andere meerder. Dat dit aan de aarde vastgehegt, en daar na met olie ingelijft wordende, volgens onze behandeling het eerſte beginzel van ijzer word, en genoeg hoedanigheden bezit, om van de *zeilſteen* aangetrokken te worden, ſchijnt mij gantsch niet waarſchijnelijk te zijn, enz.

Eindelijk zegt dien Heer; Het zou alhier de plaats zijn om te zeggen en aantetoonen, door welke oorzaak de Compas-naalden gedreeven worden; waarom zij op zommige plaatzen onzer aarde zonder afwijking van de waare middags-linie is? Waarom zij op andere plaatzen ten Westen, en op andere plaatzen wederom ten Oosten afwijkt? Wat haar op de zelfde plaats alle jaaren niet alleen, maar bijna alle dagen, ja zelfs alle uuren min of meer doet afwijken? Of de afwijking, welke voorheen in Nederland ten Oosten was, en na 't jaar 1663 begonnen heeft ten Westen, zal blijven voortgaan naar het Westen, of wederomkeeren ten Oosten? Wat tijd hier toe verloopen zal? De Heer HALLEIJ onderſtelt, dat er binnen in onze aarde zoude zijn een groote *zeilſteen*, rondom los van de buitenſte ſchors der aarde, dat die om zijne eige as zou omdraaijen en ſchommelen, naar zich toetrekken al wat zeilſteenige kragt bezit, en door zijne geduurige beweeging de afwijking der Compas-naalde, in eene geduurige verandering houden. De Geneesheer BIESTER maakt ook eenige denkbeelden aangaande de afwijking, daar zulks dog ook maar eene onderſtelling is: Ik geloof echter, dat het voorzigtiger zal zijn, nog eenige eeuwen eerst waarneemingen te blijven doen, eer men een *ſijſtema* of zamenſtel van de Zeilſteen maakt.

Het ijzer beſtaat, volgens de Scheikunde, uit olie en aarde, en is moogelijk nog met eenige zouten vermengt. De Heer HOMBERG heeft ondervonden, dat er een zwarte olieagtige ſtoffe eerst ſmolt in het ijzer, gehouden in het brandpunt, dat de olie boven op dreef, waar onder was een wit metaal, het welke veel moeijelijker ſmolt. De Heer L'EMERIJ heeft bevonden, dat wanneer men na lang branden uit de vitriool alle olie en zout weg had gejaagt, er dan een zwart poeder overbleef, zijnde dit het metaliſche gedeelte van het ijzer, en dat dit van de *zeilſteen* aangetrokken word. Tot ijzer word dan vereischt olie en aarde, of een metaliſche ſubſtantie: Nu zal er zekerlijk dit plaats dienen te hebben, dat een zekere proportie van olie tot het metaliſche gedeelte koomende, zulks 't beste ijzer geeft, en het welk 't ſterkst van de *zeilſteen* aangetrokken word; en als er meer olie bij gedaan word, dat het dan minder getrokken word; om dat eigentlijk niet de olie, maar het metaliſche gedeelte getrokken word. Dog met het gloeijen van ons ijzer in de gemelde ſtoffe, vulden wij de porien met de olie; gelijk men ook doet, wanneer men ijzer tot ſtaal maakt: Wij bevonden ook, dat ons ijzer door de tweede gloeijing harder geworden was, en zich zo gemakkelijk niet liet vijlen als voorheen; waar uit wij bevestigt wierden in eene andere en voorheen gemelde waarneeming, dat naamelijk het ſtaal minder zeilſteenige kragt ontfangt dan het ijzer, en minder van de *zeilſteen* dan het ijzer aangetrokken word: Hoe men derhalven het ijzer nader aan het ſtaal brengt, hoe het minder zeilſteenige kragt ontfangen moet.

De oorzaak van de verſchijnzels des *zeilſteens* is verſchillende; eenige zeggen, dat de oorzaake der zeilſteenige uitwerkingen op andere *zeilſteenen* of op ijzer, van zeer fijne uitvloeijingen, vooral uit zijne poolen, als eene fijne vloeiſtoffe of lucht uitgaande, afhangt, welke niet ongelijk zijn aan die van barnſteen, enz.

Alle uitvloeijingen van de aanlokkende lighaamen kunnen wij wegblaazen of verſtooren, door vuurige uitdampingen, als anderzins; maar de kragt van den zeilſteen kan niet weggejaagt worden door de ſterkſte wind, het zij door een natuurlijke, of door konst gemaakt, nog door vlam, vuur, uitdampingen, of door iets anders.

Van de onderlingze aantrekking der Vloeiſtoffen.

Dat de vloeiſtoffen elkander ook aantrekken, is door de ondervinding bekent; en dezelve geſchied door de zelfde kragt en wetten, als in de vaste lighaamen; want haare deeltjes zijn alle vaste lighaamtjes, en derhalven met de algemeene eigenſchappen begaaft; verſchillende alleen van de groote lighaamen in kleinheid en gemakkelijke beweeglijkheid, op en over elkander.

De ondervindingen, welke deeze aantrekking der

vloeiſtoffen klaarblijkelijk aantoonen, zijn de volgende.

1. Word dezelve beſpeurt aan de druppels der vloeiſtoffen; welke door geene andere oorzaak haare rondigheid kunnen verkrijgen, dan door de onderlinge aantrekking; want daar kan in de trekking tuſſchen hen geen evenwigt zijn, ten zij ze van een middelpunt een gelijke afſtand hebben, dat is, ten zij de deelen een kloot gemaakt hebben, wiens oppervlakte een gelijke afſtand van haar middelpunt heeft: Dog deeze kloot is niet altijd volmaakt rond, om dat 1. de deelen zwaarte hebben, waar door ze tragten nedertedaalen, en 2. om dat ze door het vlak, waar op ze leggen, aangetrokken worden, min of meer, na dat deszelfs aantrekkings-kragt ſterk is; zo dat de druppels meesttijds van boven en beneden, min of meer plat-rond zijn; maar hoe kleinder de druppels zijn, hoe ze ronder zijn; want dan is haare zwaarte zo veel te minder. Deeze rondigheid nu kan door geen andere onderſtelling, naamelijk dat zulks zou geſchieden door de veerkragt der lucht, of door een fijner lucht, gelijk zommige gewilt hebben, verklaart worden; dewijl de druppels in het luchtledige ook rond zijn.

2. Als twee druppels op eene gladde watèrpaſſe vlakte niet ver van elkander koomen te leggen, en van de oppervlakte weinig getrokken worden, zullen ze naar elkander toeloopen, en zo dra de een de ander raakt, aanſtonds tot een kloot vergadert worden; gelijk men in twee druppels water op een boom-blad leggende, of in twee druppels zuivere kwikzilver op glad papier (de bladen en het papier geen of weinig aantrekkings-kragt hebbende,) zien kan.

3. Als men eenig klein vat vol water of andere vloeiſtoffe giet, tot overloopens toe, zo ziet men dat het water in 't midden hooger ſtaat, als aan de kanten des vats; gelijk men alle dagen bij het thee drinken waarneemen kan; het welke uit geen andere oorzaake geſchied, als door de aantrekking der deeltjes van de vloeiſtoffe.

4. De Chijmiſche en andere ſtremmingen (*coagulationes*) geſchieden, wanneer de onveerkragtige deelen met groote bevigheid zig naar elkander toe beweegen, en door de aantrekkings-kragt aan elkander vast gehegt blijven, en dus een vaste maſſa uitmaaken; gelijk bij voorbeeld de *fijnſte geest van pis*, gemengt met *alcohol* of *fijnſte geest van brandewijn*, terſtond verſtijft of ſtremt tot een maſſa of klomp, (*offa* genoemt,) gelijkende aan ijs. Dus word het *eijwit* of *weij van bloed* geſtremt door *geest van brandewijn*: Het *eijwit* en *bloed* word ook geſtremt door de *geest van zee-zout*, of van *ſalpeter*, en door *vitriool-olie*. Vast *ſalpeter* van zich zelf in de lucht geſmolten, en bij een zwaare *loog* van *potasch* gegooten, word aanſtonds tot een hard lighaam. De *zoetemelk* verandert door *lebbe* of door andere zuuren in een dik ſtremzel, daar vervolgens de Kaas van gemaakt word.

5. De crijſtalliſeering of crijſtalſchieting der zouten, welker deeltjes in het water omdrijven, ontſtaat door de onderlingze *aantrekking* van die deeltjes; want terwijl de zoutdeelen, in een groote menigte water geſmolten zijnde, omdrijven, blijven ze te verre van elkander, en worden ſterker getrokken door het water, dan zij elkander kunnen trekken; maar als veel van dit water door de zon, lucht, of door het vuur uitgewaaſemt word, koomt er een dun vliesje op het water, van de bovenſte zoutdeeltjes ontſtaande, die van hun water berooft zijn geworden; dit vliesje kan nu wederom andere zoutdeeltjes van onderen uit het veel verminderde water aantrekken, waar door het dikker en zwaarder wordende dan het daar onder zijnde vogt, eindelijk aan ſtukken breekt, en de ſtukken naar den grond zinken, daar ze dan geduurig meer zoutdeeltjes aantrekken, waar door ze meer aangroeijen, en tot kluiten van verſcheide groote worden, die men gewoonlijk *Crijſtallen* noemt: Dog deeze crijſtalliſatie kan niet geſchieden, ſchoon er veel water weggedampt is, zo lang het water warm is, of ſterk bewoogen word; maar alleen als dan, wanneer de loog in een koude en ſtille plaats gezet word. Maar alle de verſchillige zouten hebben hunne bijzondere eigen figuur van *crijſtallen*, waar van de oorzaak zeer duister is, en misſchien in de gedaante van de eerſte oorſpronkelijke beginzel-deelen, en derzelver vermenging bij de zaamengeſtelde zouten, gelegen is.

6. De opbruiſching (*effervescentia*), welke ontſtaat, als twee tegenſtrijdige lighaamen bij elkander gemengt of gegooten worden, heeft tot grond de *aantrekking* der deeltjes; want dan ontſtaat er tuſſchen de lighaamen die te vooren in rust waaren, een geweldige inwendige beweeging en gedruis; door dien de deeltjes naar elkander getrokken, maar wegens haare veerkragt geduurig weder teruggeſtooten worden, volgens de voorgemelde wetten; waar door dus ontſtaat een wrijving der deelen, verdunning, warmte, voortkooming van een veerkragtige vloeiſtoffe die naar de lucht ſweemt, blaazen en dampen, tot dat alles verſtoort zijnde, in rust koomt. De *opbruiſchingen* geſchieden meest, wanneer *alkaliſche zouten*, het zij vaste of in water geſmolten, met zuure vloeiſtoffen vermengt worden; hoewel ook zommige zuure vogten met andere zuure vogten, en alcaliſche met alcaliſche vogten opbruiſchen; bij voorbeeld, als men wat *zout van wijnſteen*, of *potasch*, of derzelver *loogen*, dat is, in water ontbonden zijnde, neemt, en giet er wat *geest van ſalpeter* op, zo zal er aanſtonds een groote opbruiſching geſchieden: Zommige geſchieden alleen met zuiver water bij de vogten te gieten, gelijk wanneer er *water* bij *vitriool olie* gegooten word; welke *olie* ook met uitgeperst *citroen-zap*, met de gedistilleerde wateren der planten, met haare olien en zouten opbruischt. Als men *water* bij de *rookende geest* (*ſpiritus fumans*) giet, die van ſublimaat en tin gemaakt is, ontſtaat er een geraas, als of men een gloeijend ijzer in die geest ſtak. Zomtijds veroorzaakt de lucht of 't vogt in dezelve een groote *effervescentie*; gelijk blijkt uit de *phosphorus* van meel, aluin en zwavel gemaakt, die door bijkoomende lucht van zelf in brand raakt, en dus met andere. Dog de opbruiſching is in alle niet even ſterk en zigtbaar, en de verſchijnzels zijn dus verſchillig: Maar dezelve geſchied in het luchtledige, zo wel als in de opene lucht, ook eigentlijk in een geſloten plaats en verdikte lucht.

7. De ontſteeking der *zwaare olien*, als ze met vermengt worden, hangen van de zelfde oorzaaken af als de voorige.

8. Zommige Chijmiſche *præcipitatien* of nederſtortingen, als van de *harſen* in *geesten* ontbonden, door bijgegooten water, geſchieden, om dat het water de geesten ſterker trekt, als het in 't water omdrijvende ontbondene hars; weshalven het water zich met de geest vereenigt, en de hars deelen als uitgeſtooten worden, welke vervolgens zich bijeenvoegen, of door haar eigen zwaarte naar den grond zinken.

9. Op de zelfde wijze worden ook de fijne poeders der metaalen, die in eenig ſmeltvogt (*menſtruum*), bij voorbeeld

voorbeeld in *ſterk-water*, ontbonden zijn, uitgeſtooten en nedergeſtort.

10. De *aantrekkings-kragt*, word ook klaar gezien in de zogenoemde *Philoſophiſche ſublimatie*, of de *groeijing der zouten*; want wanneer men *zee-zout* met *vitriool* in *water* ſmelt, en de ſmelting in een open kom of ſchotel op een koele plaats zet, zo beginnen de zouten als te groeijen rondsom aan de oppervlakte der ſchotel; ze klimmen in het vervolg naar boven, en zulks niet alleen tot den opperſten rand toe, maar zelfs verſpreiden ze zich om de gantſche buitenſte oppervlakte heen; kruipende allengskens door de aantrekkings-kragt des ſchotels overal naar toe; het welke waardig is om te zien.

11. De lucht word van bijna alle zwaarder vloeiſtoffen aangetrokken: Ze daalt daar in neder, en word gelijkelijk met dezelve vermengt, zeer verdikt en in haare veerkragt gelijk als geſtoort; kunnende niet als zeer bezwaarlijk, door kooking of door een lang verblijf in het luchtledige, daar van afgeſcheiden worden.

Van de onderlingze aantrekking der vloeibaare en vaste Lighaamen.

Deeze beſtaat daar in, dat zommige vaste lighaamen de vloeiſtoffe ſterk na zich trekken.

Tot verklaaring en betooging van deeze *aantrekking*, dienen de volgende voorbeelden van verſchijnzels.

1. Als men allerlei wateren, wijnen, azijnen, olien, geesten, en dunne olien in een zuiver glas doet, en dat niet vettig is, zo worden ze tegen de zijden van het glas aan en opgetrokken, invoegen dat ze daar hooger ſtaan als in het midden, en dus eene holle oppervlakte uitmaaken.

2. Wanneer men eenig zuiver vast lighaam, en dat niet vettig is, in een der gemelde vloeiſtoffen ſteekt, zo blijft de vloeiſtoffe bij het weder uithaalen daar aan hangen; zelfs kan men het lighaam tot op een kleine afſtand boven de oppervlakte uithaalen, eer de vloeiſtoffe zich daar van afſcheid; dat men klaarlijk zien kan.

3. Als men heel fijne glazen pijpjes, die zuiver en aan beide de einden open zijn, met het eene einde in een vloeiſtoffe ſteekt, zo zal dezelve zeer ſchielijk daar in tot eene aanmerkelijke hoogte opklimmen; dog de eene zoort van vogt hooger dan de andere; zijnde de hoogten, tot welke een zelfde vloeiſtoffe in de buisjes van verſchillige wijdte opklimt, in eene omgekeerde reden van de middel-lijn der buisjes; dat is, als bij voorbeeld een buisje een linie, en een ander twee linien wijd is, zo trekt het vogt in 't eerste tweemaal zo hoog op, als in het tweede. De menſchen-pis en 't ammoniak-zout trekken 't hoogst op; hier op volgen in order de volgende vogten, die minder hoog opklimmen, als olie van vitriool, loog van wijnſteen, zout-water, raap-olie, fijne geest van ſalpeter, terpentijn-olie, alcohol van brandewijn, en dan de *ſpiritus vini æthereus*. De kwik klimt niet eens tot de zelfde hoogte die hij in het glas heeft, maar blijft veel lager.

4. Wanneer men twee vlakke gepolijste zuivere en drooge glazen digt op elkander voegt, en dan in eenige van de gemelde vloeiſtoffen met het beneden-eind zet, het zij loodregt of ſchuins, zo klimt de vloeiſtoffe zeer ſchielijk tusſchen de glazen op, tot eenige duimen hoogte, en zulks zo veel te hooger of laager, na dat de glazen digter of iets wijder van elkander zijn, en na de zoort van het vogt, gelijk boven.

5. Als men deeze gemelde vlakke glazen zodanig in de vloeiſtoffe zet, dat twee van haar opſtaande zijden aan malkander ſluiten, maar de twee andere zijden aan de overkant een weinig van malkander ſtaan, zo zal de vloeiſtoffe daar tusſchen opklimmen tot verſchillige hoogte, naamelijk het hoogst daar de glazen aan malkander ſluiten, en vervolgens gedaurig laager, naar dat de glazen wijder van malkander zijn; welke linie der verſchillige hoogte een kromme linie uitmaakt, van dat zoort die men *Hijperbole* noemt, of volgens andere een *Parabole*, maar omgekeert.

Indien men dit experiment doet met kwik, zo word van de opklimmende kwik ook een Hijperboliſche Linie gevormt, maar in een omgekeerde ſituatie van de voorige.

6. Wanneer men deeze twee vlakke glazen zodanig plaatst, dat de twee boven-zijden aan malkander ſluiten; maar de twee beneden-zijden iets van malkander ſtaan, en dat er een druppel water of olie ergens tusſchen op het glas gedaan word, zo klimt de druppel opwaarts naar het nauwſte der glazen; maar als het een druppel kwik is, zo daalt dezelve nederwaarts, naar de wijder opening der glazen.

Alle de gemelde dingen geſchieden op de zelfde wijze zo wel in het lucht-ledige als in de opene lucht; waar uit blijkt, dat ze niet afhangen van de drukking, of werking van de veerkragtige lucht, en kunnen nog minder van een fijner drukkende lucht afgeleid worden; weshalven men niet anders beſluiten kan, als dat ze van de *aantrekkings-kragt* der lighaamen afhangen.

7. De zouten en de zuiker ſmelten in het water, om dat de zout-deeltjes de water-deeltjes meer aantrekken, als deeze zich zelf, waar door deeze als met een opgewakkerde kragt op de *maſſa* of zout-klomp gelijk als aanvallen, en wanneer de beweging grooter is als de zaamenhang der zout-deeltjes, zij deeze deeltjes van de maſſa afſtooten en ontbinden: Of als de zouten poreus zijn, dringen de water-deeltjes in de porien in, en ſcheiden de deeltjes van een, welke vervolgens in het water overal omdrijven.

De vaste alkaliſche zouten, trekken het water zeer ſterk na zich; als men dus bij voorbeeld, in de brandewijn eenig droog en vast alkalisch zout, bij voorbeeld vast *zout van wijnſteen*, of *potasch*, werpt, zo zal dit zout het water dat in de brandewijn is, ſterk in zich trekken, en er van geſmolten worden, vervolgens naar de grond zinken, en de geest alleen laaten, die wegens zijne minder zwaarte, naar boven klimt en boven het water drijft.

Laat men *ebſons-zout* in *water* ſmelten, die elkander niet ſterk trekken, en men giet er de fijnſte *geest van brandewijn* op, die het water ſterker trekt, zo zal aanſtonds het zout van het water verlaaten worden, en in crijstallen naar de bodem van het vat ſchieten.

8. Wanneer de beweeging, die door de *aantrekking* in de ontbindende ſtoffe ontſtaat, den zaamenhang der lighaamen niet overweldigen kan, zo blijven dezelve in haar geheel: Hier van daan is het, dat het water de meeste metaalen, de glazen, ſteenen, enz. niet ontbind.

9. Maar als eene ontbindende vloeiſtoffe puntige, ſnijdende en ſteekende deelen heeft, welke op de wijze als wiggen kunnen indringen; dan kan de zaamenhanging van de meeste vaste lighaamen, welke die ſcherpe deelen van zodanige ontbindende vloeiſtoffe (*menſtruum*) met groote kragt aantrekken, gebrooken worden. Op deeze wijze geſchieden de ontbindingen der metaalen in

zuure ontbindings- of ſmelt-vogten, en zulks met opbruiſching, kooking en hitte; daar geſchied een groote verdunning, 't deel word vlug, en er koomt een veerkragtige lucht voort; op de zelfde wijze en uit de zelfde oorzaake, als boven van de opbruiſching gezegt is. De ſmelt-vogten zijn voornaamelijk de geest en olie van vitriool, geest van ſalpeter, van zee-zout, enz., of het zijn eigentlijk de vogten daar de zouten geſmolten in omdrijven; dog wanneer deeze ſmelt-vogten zeer zwaar en dik zijn, en dus veel zout en weinig water bevatten, waar door de zout-deeltjes als tot kleine crijstallen geſtolt zijn, zullen dezelve op verre na zo ſterk niet werken, als wanneer ze in meer water ontbonden zijn: Dit ziet men, als de dikſte vitriool-olie, beste geest van ſalpeter, best ſterk-water, enz. op lood of eenige andere metaalen gegooten worden, deeze èr niet van worden ontbonden, dan na dat er water bij gegooten is.

Het gebeurt echter, dat zommige lighaamen gemakkelijker geſmolten worden door ſmelt-vogten van een zagter aart, dan door ſcherpe, wrange en bijtende; gelijk men ziet in de kwik en boom-olie, welke gemakkelijk het tin en lood doen ſmelten, daar deeze beide metaalen in de bijtende olie van vitriool niet geſmolten worden.

Daar zijn ook lighaamen welke van andere niet kunnen geſmolten worden, voor dat ze van een derde lighaam eenigzins los gemaakt zijn: Dus zal water alleen nooit krijt, nog eenige aarde, nog visch-ſchelpen ſmelten; maar als men die eerst beſprengt met een zuure geest, voornaamelijk van zee-zout, welke de deelen een weinig van een doet wijken, dan zullen ze daar na gemakkelijk in water ſmelten; en op deeze wijze kan men kalk zelfs vloeibaar maaken. De zwavel ſmelt niet op zig zelfs in water, maar als men dezelve eerst in een toegeſlootene ſmelt-kroes met potasch in het vuur gegloeit heeft, zal men hem daar na gemakkelijk in water ontbinden.

10. Maar het is zeer aanmerkelijk en te verwonderen, dat het goud alleen in het koninglijke water (*aqua regia*) kan ontbonden worden; waar van de oorzaake ſchijnt te zijn, om dat het goud het minst poreus is, en dus ook de gewoonlijke ſmelt-vogten niet ſterk genoeg door het zelve aangetrokken worden; en om de zelfde reden word het goud ook geſmolten van het kwikzilver. Dog het goud word ook in de *lever van zwavel*, die op het vuur geſmolten is, zodanig ontbonden, dat het zelfs naderhand in water ſmelt, en mede door het vloeipapier gaat.

11. De ſmelting der zouten door afdruiping (*per deliquium*) geſchied, om dat ze het vogt uit de lucht aantrekken, het welke de deelen ontbind; weshalven men de zouten ook, om aldus te ſmelten, in een vogtige plaats, bij voorbeeld in een kelder, plaatst.

12. Van de voorige ſmelting verſchilt weinig de aanzetting der zouten aan de metaalen in de opene lucht, waar uit vitriool of Spaansch groen ontſtaat, en de metaalen dus ontbonden worden; want de zouten die in groote menigte in de lucht omdrijven, worden van de metaalen ſterk aangetrokken, waar aan ze zich vast hegten, en met haare punten in de porien indringen, vervolgens door de ruwheid der lucht zo wel als door de zon daar in voortgedreeven worden: Wordende deeze zouten ook veeltijds geſmolten door het water van regen, ſneeuw, enz., waar door ze op het nieuw ſterker werken, en eindelijk het metaal ontbinden in de gedaante van een korst, die men *roest* noemt.

13. Er zijn ook veelerlei zoorten van aardens, welke de vogten inſlurpen of aantrekken, invoegen dat dezelve tot een aanmerkelijke hoogte daar in opklimmen, de lucht uit de porien drijven of zeer verdikken; gelijk inzonderheid de opklimming der vloeiſtoffen in de asch, in een glazen buis gedaan zijnde, klaar aantoont.

14. Op dezelve wijze trekken ook het katoen en de wol het water en de olie tot eene aanmerkelijke hoogte op, en zulks zo wel in het lucht-ledige als in de opene lucht.

15. Het vuur heeft ook ontwijffelbaar eene *aantrekkings kragt*, het zij dat het zelve door doorſchijnende middel-ſtoffen of over andere lighaamen gaat; gelijk MARALDUS, NEWTON en GRAVESANDE door veele proefneemingen bevonden hebben.

Van de Wegſtooting.

Dat er ook eene van zich *wegſtooting* in de lighaamen plaats heeft, blijkt uit de ondervindingen, en die in der daad nog wonderbaarlijker is als de aantrekking: Wat de oorzaake daar van zijn mag, is duister en onbekent. Dog moogelijk hangt dezelve af van een trekkende beweeging der lighaamen, die teffens ook een kleine aantrekkings-kragt bezitten, waar door ze zommige lighaamen niet kunnen aanraaken, of ze worden terug gedreeven, dog met een ongevoelige beweeging: Het kan ook zijn, dat zommige afhangen van uitvloeijingen welke de lighaamen wegſtooten daar ze tegen aankoomen: Hoe het zijn mag, het is duister en bezwaarlijk volkoomen te kunnen uitgevorscht worden: Ondertuſschen beſpeurt men de *wegſtooting* klaar aan de volgende verſchijnzelen:

1. Als men olie bij water giet, zal ze daar op drijven; en als men beide ſterk door elkander ſchud, zullen ze zich wel vermengen, echter niet vereenigen, maar de olie weder van het water weg en uitgeſtooten worden, tot dat ze wederom alle boven drijft.

2. Deeze wegſtooting blijkt nog klaarder, als men twee gladde houten bollen, waar van de eene met olie, en de andere met water rondsom beſtreeken is, op het water doet drijven; want dan zal het water door de aantrekking, rondsom de bol die met water beſtreeken is, iets boven zijne oppervlakte oprijzen; maar rondsom de bol die met olie beſtreeken is, word het water daarentegen door de wegſtooting iets nederwaarts gedrukt, en vertoont dus rondsom een groefje.

3. Op de zelfde wijze ſtoot ook de kwik het ijzer of ſtaal en de antimonie weg.

4. Men ziet de *wegſtooting* ook klaar in het kienroet of zwartzel, dat meest uit olie beſtaat, het welke op het water drijft, en zich niet daar mede wil vermengen, ten zij men het wrijft met eenige zeep, gelijk gal of oorſmeer, enz.

5. De meeste poeders, inzonderheid de harsagtige, willen niet mengen met water, wegens de wegſtooting.

6. Het is ook de vettigheid der vederen van de Water-vogels, welke maakt dat ze nooit nat worden, maar het water van zich wegſtooten. Insgelijks het haair der Dieren, als Paarde-haair, Kemels-haair, enz.

7. Dus ziet men ook, dat zommige kleine Waterdiertjes met drooge voeten op het water kunnen wandelen, daar men ondertuſschen klaar ziet, dat ze weezentlijk groefjes met hunne voeten in het water maaken, en zulks dus niet van hunne ligtheid koomt.

8. De *wegſtooting* is ook de reden, dat een drooge gladde

gladde naalde, zagtjes op het water gelegt wordende, daar op drijft.

9. Dog de *wegſtooting* word men in 't bijzondere gewaar aan de magneet-ſteen en het ijzer; want de eene tegens de andere keerende met tegenſtrijdige poolen, ſtooten ze elkander weg, gelijk te vooren gezegt is.

Wonderbaarlijk en beſpiegelenswaardig zijn inderdaad deeze dingen, en het ſchijnt zeker, dat door de *aantrekkings-* en *zwaarte-kragt* de natuurlijke vaste en vloeibaare lighaamen zijn, 't geene ze zijn; naamelijk, dat haare kleinſte zaamenſtellende beginzel-deelen daar door aan elkander kleeven en het lighaam uitmaaken; want men heeft tot hier toe nog geen andere oorzaake van de zaamenhanging kunnen vinden, die natuurlijker is, en met de ondervindingen beter overeenkoomt.

Zommige hebben geſtelt, dat de zaamenhanging geſchiedde, door eene drukkende fijne middelſtoffe, die de lighaamen omringt; dog dit is maar eene bloote onderſtelling. Het is wel waar en bekent, dat als men twee halve holle kopere kogels van gelijke grootte, nauwkeurig aan elkander voegt, en met wat wasch de zaamenvoeging digt ſtrijkt, vervolgens de kogel door de luchtpomp van binnen luchtledig maakt, dat de twee deelen of halve holle kogels zo vast te zaamen hangen, dat er ruim zo veel gewigt vereischt word, als een luchtcolom zwaar is, welker balis de grootte van de kogel heeft; dat eenige hondert van ponden gewigts bedraagt, om dezelve daar door van elkander te trekken: Maar deeze zaamenhanging ontſtaat door de drukking van de zwaarte der lucht, en heeft geene betrekking op de zaamenhanging van de beginzel-deelen der lighaamen door de aantrekking.

Andere hebben met CARTESIUS gemeent, dat de zaamenhanging beſtond in eene volkoomene rust der deelen; maar het is onmoogelijk te bevatten en te verklaaren, hoedanig de rust alleen de oorzaak zijn kan van eene zeer ſterke zaamenhanging.

Nog andere hebben geſtelt, dat zulks geſchiedde door eene tusſchen beiden koomende aantrekkende fijne vloeiſtoffe, op diergelijke wijze als twee planken of andere dingen zaamen gelijmt worden; maar zodanige vloeiſtoffe is onbekent, en moeste, indien ze in weezen was, uitermaaten fijn zijn: Dog wij meenen hier genoeg gezegt te hebben over deeze ſtoffe.

Wij moeten echter hier nog gedenken, van een ander zoort van *aantrekking* en *wegſtooting*, welke in deeze eeuw veel gerugt onder de Philoſophen en Liefhebbers der Natuurkunde gemaakt heeft, naamelijk de *electriciteit* of *barnſteen-kragt*, ook *aanlokkende kragt* genoemt, welke bijna op de zelfde wijze werkt als de magneetſteen-kragt, dog koomt meest overeen met die der warm gewreevene glazen buizen en barnſteen, waar van hier vooren gemeld is; ze is echter van de magneet- of zeilſteenige kragt onderſcheiden, vermits haare werking door iets dat er tusſchen geplaatst word, vermindert of geheel ophoud. De oorzaake van deeze kragt ſchijnt te zijn de uitvloeijingen uit het gewreevene en daar door warm gewordene lighaamen, welke uitvloeizels van een vette brandbaare aart ſchijnen te weezen, om dat ze licht en vuur kunnen doen voortkoomen; zie op het artijkel ELECTRICITEIT, en verder over deeze dingen de voorengemelde geleerde Schrijvers, MUSSCHENBROEK, GRAVESANDE, NEWTON, als mede DESAGULIERS *Natuurkunde uit ondervindingen opgemaakt*, en andere.

MAGNES, zie MAGNEET-STEEN.

MAGNES ARSENICALIS, ook *Lapis de tribus* en *Vitrum* of *Glas van Arſenicum* genoemt, is harde, brandende, gemaakte ſteen of klomp, die uit *zwavel*, *antimonie* en *wit arſenicum* op de volgende wijze bereid word.

Neemt van ieder der gemelde ſtoffen even veel, bij voorbeeld twee oncen; tot poeder gemaakt en onder elkander gemengt zijnde, doet het in een bekwaame groote kolf; zet dezelve vervolgens in het zand, zo diep als de ſtoffe daar in hoog legt; maakt er dan eerst een zagt vuur onder, en houd daar mede zo lange aan, als er uitwaasſemende dampen vernoomen worden, (daar men zich voor wagten moet); zo dra men ziet, dat er weinig of niets meer uitdampt, moet gij het vuur bij trappen vermeerderen, tot dat er niets meer uitkoomt, de ſtoffe wel vloeit, en dezelve een bruin-roode koleur verkreegen heeft; als dan laat men het koud worden, en vervolgens de kolf gebrooken zijnde, neemt men de harde ſtoffe er uit, die de *Magnes arſenicalis* is.

Deeze *magnes* of ſteen, word gepreezen, als een *amulet* of aanhangzel gebruikt, tegens de pest; dog zijn voornaamſte gebruik is, om er het *emplastrum magneticum arſenicale* of magneetiſche arſenicums pleister mede te maaken; het welke een heerlijk pleister is tegens de pestbuilen, doende dezelve rijp en week worden, drijft de etter uitwaarts en neemt de kwaadaardigheid tot zich, enz. Dit pleister word gemaakt, door middel van een deel van deeze fijn gepoederde ſteen, onder een-vijfde deel van het *emplastrum ſtichticum* te mengen.

MAGNES EPILEPSIÆ; dus word van CRATO de *Cinnabaris nativa* of *Berg-cinnaber* genoemt; denkelijk om dat hij in die ziekte zeer dienstig is; gelijk ook de ondervinding leert.

MAGNESIA, zie BRUINSTEEN.

MAGNESIA ALBA; *Magneſia nitri*; *Panacea ſolutiva*; is een zoort van kalk van de *ſalpeter*, die van de *moeder-loog* van de *ſalpeter* bereid word; zijnde deeze loog het vogt, dat op de ſalpeter-hutten, daar men naamelijk de ſalpeter in menigte vervaardigt, overblijft, na dat er de ſalpeter door crijſtalliſatie uitgetrokken is, en er geen crijſtallen meer ſchieten willen; welke loog men noodzaakelijk hebben moet, om de *magneſia alba* te maaken; 't welke geſchied door middel van de loog tot droog wordens toe zagtjes in te kooken, vervolgens te calcineeren, en dan door afwasſching te verzoeten, zo is de *magneſia* vervaardigt; maar men moet de calcinatie niet tot op 't hoogſte drijven, want anders verkrijgt men in plaats van een goed geneesmiddel, een doode kop die van geen kragt en waarde is.

Dog men kan deeze *magneſia* ook bereiden zonder de gemelde moeder-loog, te weeten, als men op *kalk* wat *geest van ſalpeter* en *van zout* giet, en het *mixtum* dan door calcineeren, enz. behandelt als eene verdikte *moeder-loog* van *ſalpeter*.

Dit *præparatum* heeft eertijds als een nieuwmodisch geneesmiddel, zeer veel geruchts in de geneeskundige waereld gemaakt, maar deszelfs roem is daar na weder verflauwt, gelijk het met meer andere nieuwe dingen gaat. Ondertusſchen word deeze *magneſia*, als ze wel bereid is, nog gepreezen, als een deftig en uitneemend middel in veeleerlei toevallen; inzonderheid in de verſtoppingen en daar uit voortkoomende gebreeken; het is, volgens de Heer HEISTER, een zeer goed *abſorbens* of opſlorpend middel en *laxans*, leidende de kwaade ſtoffen uit het lighaam af; weshalven het zeer dienstig is voor de *Hijpochondriaci* en *Melancolici*, daar de waereld

reld mede vervult is, en in meer andere omſtandigheden, daar het zagtjes purgeeren van veel nut zijn kan: Ze is ook dienstig, om als een zagt laxeer-middel te gebruiken, voor die geene die mineraale wateren gebruiken. De *doſis* is tot één drachma, of meer.

MAGNOLIA, zie TULP-BOOM.

MAGTBRIEF, zie DIPLOMA.

MAHALEB, of *Magaleb*; *Steen-kersſen*; *St. Lucien-hout*; is een Boom die tot 't geſlagt der Kersſen gerekent word, maar van de Heer LINNÆUS tot dat der Pruimen gebragt, en van hem *Prunus floribus corijmboſis, foliis ovatis*, in zijn *Spec. Plant.* genoemt is.

Beſchrijving. Hij gelijkt eenigzins naar de Kers- of Pruim-boom, maar zijn bloemen koomen in lange trosſen voort, zijn wit en klein, en gelijken naar die van de Pruim-boom; waar na ronde beſiën volgen, van grootte als peper-korrels, die met 't rijpen zwart worden. Men moet deeze boom niet verwarren met een ander zoort, die ook wel *Mahaleb*, maar te onregte, genoemt word; Zie VOGEL-KERS.

Plaats. Deeze boom word veel gevonden in Lotharingen, Zwitzerland, Savoijen, Oostenrijk, Frankrijk, Engeland en elders, in bergagtige plaatzen.

Eigenſchappen. Van deeze boom zijn de korrels of pitten uit de vrugten, onder den naam van *Mahaleb* of *Mahaleb-zaad*, in 't gebruik; welke men bij de Drogisten te koop vind; en waar van de Parfumeerders een aangenaam water distilleeren, dat ze tot 't maaken van welruikende *zeep-ballen* en andeze dingen gebruiken. Deeze pitten moeten versch, dik, grofkorlig en van de buitenſte ſchil wel gezuivert zijn, en daar bij een aangenaame reuk hebben.

Het hout van deeze boom, dat best onder den naam van *St. Lucien-hout* bekent is, heeft een rood en grauwagtige koleur, met een zwartagtig-bruine ſchors; is hard en zwaar, en ruikt aangenaam, welke reuk gedurig ſterker word met de ouderdom des houts; en het is wegens deeze goede reuk, als mede om dat het hard, echter ligt te bearbeiden is, en geen ſpint heeft, dat het van de Schrijnwerkers, Lijstmaakers, Draaijers en andere veel geacht en gezogt word, om er allerlei fraaije werken van te maaken. Zommige hebben gemeent, dat dit hout uit Oost-Indiën kwam; maar dat is zo niet; en men zegt, dat het beste uit Lotharingen gebragt word.

MAHOT, zie KATOEN-PLANT.

MAJORANA, zie MARJOLEINE.

MAJORANA SIJLVESTRIS, zie OREGO.

MAJUS, zie BLOEI-MAAND.

MAKELAAR, noemt men in Holland een zoort van Lieden, welke de Kooplieden gebruiken, om Bank-wisſelbrieven en alle Waaren in 't gros op te zoeken, te koopen en te verkoopen; de Koopen aan te tekenen, enz. Deezen pleeg men te Parijs *Courtiers* te heeten, en zedert eenigen tijd ſchijnen de *Agents de Banque* en *de Change*, van de zelfde Bediening te weezen.

Daar is niemand, die niet weet, dat Amſterdam eene der voornaamſte Koopſteeden van de waereld zij; het is daar druk van de oneindige menigte van Wisſels, die daar op getrokken worden; en de oneidige menigte van Koopwaaren, waar van de Pakhuizen vol zijn, en die daar zonder ophouden, in koomen, of van daan vertrekken, na de uitterſte deelen der aarde.

Ten gemakke van dien zeer grooten Koophandel, zijn er twee zoorten van Lieden, die hun werk maaken van de Kooplieden daar in de behulpzaame hand te bieden, te weeten *Makelaars* en *Beunhaazen*.

De *Makelaars*, zijn beëedigde Lieden, welke hun Ampt door de Overigheid gegeeven word, en die door de Overigheid verkooren zijnde, in haare handen den Eed afleggen. Zij maaken met den anderen een Gild uit, welker Hoofden zijn één Deeken, vijf Overlieden en twee Bos-meesters, die van Burgermeesters jaarlijks verandert worden. De *Makelaars* draagen, ten teken haarer Bedieninge, zeker Stokje met zilver beſlag, en Stads Wapen beſneeden, 't geen hen, bij het aanvaarden van hun Ampt, behandigt word. Zij moeten Lieden van eere, en tot dit emplooi bekwaam zijn, alzo zij het crediet van veele Kooplieden, waar mede zij doen, in handen hebben. Zij moeten geheim, verſtandig, voorzigtig zijn in hun doen; maar vooral dit tot hunnen ſtokregel hebben, *veel hooren, weinig zeggen.* Zij moeten nooit van den Handel van Negotianten en Kooplieden ſpreeken, nog van Accoorden door hunne bemiddeling aangegaan, en nooit kwalijk getuigen, daar iemands eer en welvaaren aan hangt. De *Makelaars* in Wisſels moeten den Koopman, wien zij vraagen, of hij Wisſelbrieven op deeze of geene Plaats noodig heeft, of eenig geld heeft uit te zetten, nimmer zeggen van wie de Wisſelbrieven zijn, voor dat de Koopman verklaart, dat hij ze noodig heeft; dan is het eerst de tijd, den Trekker, of zo ze ingetrokken worden, den laatſten endosſant te zeggen, zonder zich uit te laaten, of zij goed, of kwaad zijn; en wanneer hij die weigert, heeft hij nog reden te vraagen, nog de ſuffiſantheid van de Eigenaar te bewijzen. Hij moet niemand bedriegen, nog meer, nog minder, dan zijne kortaſie neemen, en met elk even opregt handelen.

Hij moet goede aantekening van geſlooten partijen houden; zijn er Graanen gekogt, de Monſters in goede bewaaring brengen; geen twee Goedspenningen van eene Koop ontfangen; geene Companijeſchap, veel min met Beunhaazen, ſluiten, ook geene bedriegelijke partijen; geen Koophandel, nog Factorij doen, nog Kooplieden bedienen, die in de Stad niet zijn; geen Zijde koopen, of reden laaten.

Bij het ſluiten van Partijen moeten zij hun Stokje toonen en naams-tekenen; zijns Meesters naam binnen vier-en-twintig uuren opgeeven; geen Contract voor zijn Meester ondertekenen; geene openbaare Verkooping zonder Appointement van Haar Ed. Groot Achtb. aanſlaan; zonder Vendumeester nog Secretaris iets aanvangen; met Vendumeester tijd beraamen, met den zelven den Inventaris collationeeren; geene verwarring nog complotten ten nadeel van den Verkooper aangaan; geen Koopmanſchap aanſlaan, dan die hij toonen kan. Eene partij uit de hand verkogt zijnde, moet den Vendumeester bekent worden gemaakt. Geene Zijde mag hij openbaar verkoopen, zonder zes dagen te vooren daar van kennis aan de Opzienders der Rederij te geeven.

Men telt er in Amſterdam drie hondert agt en zeventig Christenen, en drie-en-dertig Jooden; in de plaats van deeze, zo er eene plaats open raakt, verkiezen Burgermeesters, welker beurt het is, een anderen. Dus is het ook te Rotterdam en andere Plaatzen, in zekere Waaren.

Men noemt *Beunhaazen* zulke, die zonder van Burgermeesters gemaakt, of beëedigt te weezen, het werk van *Makelaar* verrigten, en zich met koopen en verkoopen bemoeijen, of met Wisſel-brieven, of het koopen en verkoopen van Waaren. Het getal deezer laatſte is nog grooter, dan dat van gezwooren *Makelaars*; ze dat

men

men er van't eene en het ander zoort menigmaalen meer dan duizend heeft, die op Kortaſie dienst doen; en die het alle doorgaans heel druk hebben.

Het eenige onderſcheid, dat men tuſschen dit tweederlei zoort van *Makelaars* heeft, is, dat de eerſten in Rechten geloof verdienen, zo er geſchil over de Waaren koomt; en de Beunhaazen in Rechten geen geloof hebben; en dat in geval van ontkennen door eenen der Koopliedeu, de koopen worden voor nul gehouden.

De Kortaſien worden van Kooper en Verkooper elk de helft betaalt, of men moet anders zijn afgeſprooken.

De Kortaſien zijn te Amſterdam in het ſtuk van Wisſel, door eene Ordonnantie van Januari 1613. en 22 November 1624. op 18 Stuivers, voor de honderd ponden Vlaams geſchikt; dat is 3 Stuivers ten honderd, te betaalen voor de helft door den Trekker, en de wederhelft, door den Schieter van't geld.

Om den Leezer de Kortaſien van Amſterdam te doen verſtaan, en het geen men de Makelaars betaalt, zullen wij hier een Tafeltje bijvoegen, 't geen SAMUEL RICARD daar van, in zijn algemeene Verhandeling van Koophandel, onder den tijtel van Wisſel, heeft te boek geſtelt.

Tafel van Kortaſie, het geen te Amſterdam tegen 18 Stuivers van elke 100 Ponden Vlaams gegeeven word.

	Gl.	St.
100 Pond Vlaams.	0	18
1000 Gulden.	1	10
1000 *Een* tegen 3000 Gl. gerekent.	4	10
100 Pond Sterlings, welke men voor 1000 Gl. rekent.	1	10
1000 Daalders, of $1666\frac{2}{3}$	2	10
1000 Rijksdaalders op *Leipzich* en *Breslauw*.	3	15
1000 Ducaten op *Cadix*, enz.	4	10
1000 Cruzaden.	4	0
1000 Gulden Bankgeld tegen Kasgeld.	1	0
Voor een Actie van honderd Ponden Vlaams van de Oos-Indiſche Maatſchappij, waar van men participeert 100 Guld.	4	10

Wil men hier meerder over weeten, men ziene in het bovengemelde Werk van RICARD.

MAKREELEN, is de naam, welk een Visſchen-geſlagt draagt, die den kop zamengedrukt en effen hebben; het kieuwen-vlies met zeven ſtraalen; het lijf effen, van agteren door de zijdſtreep gekield; ook dikwils bastaard-vinnen naar de ſtaart.

Tot kenmerken van dit geſlagt, bepaalt de Hr. GRONOVIUS; het lijf hooger dan breed, ongeſchubd, agterwaards verdunnende, en gemeenlijk bij de ſtaart horiſontaal breeder, zo dat het zich als vierkant vertoont; de zijdſtreep is bogtig en meestal met beenige plaaten geharnast; de kop hooger dan breed, ongeſchubd, weerloos, ſpitsagtig; de beide kaaken getand; het kieuwenvlies met dekzelen gedekt, uitſpanbaar, met zeven beentjes wederzijds; het getal der vinnen zeven of agt; op de rug één of twee; de buikvinnen onder de borstvinnen; een enkele aars-vin; zommige ſtraalen van de rug-, buik- en aarsvinnen zijn zomtijds gedoornd; takagtige beentjes, die los zijn van elkander en niet ſteekelig, van penceelswijze gedaante, worden in zommige agter de rug- en aarsvin gevonden.

Twée afdeelingen worden er van dit geſlagt bij zijn Ed. gemaakt; behelzende de eerſte afdeeling de zodanigen, die de gemelde bastaard-vin al, de andere van de geene die dezelve niet hebben. In 't geheel heeft hij zeven zoorten; naamelijk in de eerſte afdeeling twee, in de andere vijf. De Heer LINNÆUS heeft er agt; waar van de vier eerſten, gemelde vinnen van elkander afgezondert, de anderen die zaamengegroeit hebben.

I. *Gewoone Makreel*, bij ARISTOTELES, ÆLIANUS, ATHENÆUS en OPPIANUS onder de Griekſche naam Ἐκίμβρος bekend: Bij OVIDIUS, COLUMELLA, PLINIUS, MARTIALIS, GESNER, SCHONEVELD, ALDROVANDUS, JOHNSTON, WILLOUGHBIJ en RAIJ onder die van *Scomber*; en bij CHARLETON, PAULUS JOVIUS, WOTTON en SALVIANUS onder die van *Scombrus*. ARTEDI *Ichth. part. V. p.* 48. *n.* 1. noemt hem *Scomber pinnulis quinque in extremo dorſo polijpte rijgio, aculeo brevi ad anum*; (*Scomber pinnulis quinque*, LINN. *Sijſt. Nat.*) In Frankrijk draagt deeze Visch den naam van *Maquereau*, in Engeland *Macarel*, in Spanjen *Caralla* of *Cavallo*, te Romen *Macarello*, te Napels *Lacerto*, en te Marſeille *Aariol*.

Zie hier de beſchrijving en eenige bijzonderheden van den *Makreel*, die wij in PONTOPPIDANS *Naturl. Hiſt. von Norw. II. Th. p.* 255. vinden aangetekent: De Makreel (zegt dien Heer) is een welbekende Zeevich, van omtrent een half elle lang; zijn gladde huid is met cierlijke blauwe en groene ſtreepen bezet; het vleesch is, gelijk in de Haaringen, week en voor de zulken angenaam, die deszelfs vettigheid verdraagen kunnen, doch van de Geneesheeren word het niet voor het gezondſte gehouden, dewijl het moeijelijk zoude zijn te verteeren. Wanneer de Visch in het voorjaar eerst aankoomt, is hij 't magerst, wordende geduurende den zomer al langer hoe vetter. Van aart zijn de *Makreelen* onbeſtendig en vlugtig, begeevende zich bij groote ſchoolen van den eenen uitham in den anderen, en den Haaring verjaagende; zo dat er de Visſchers niet veel na verlangen; want ſchoon zij dezelve ook, met hoeken en netten, bij geheele Booten vol vangen, en de Visch ingezouten zijnde, voor een gedeelte uitgevoert word, zo is dog zulks in geenen deele met de voordeelen, die de Haaringvangst verſchaft, op te weegen.

In happigheid en lust tot verſlinden, behoeft de *Makreel* in geenen deele voor de Haaijen te zwigten; koomende daar in ook met de laatsgenoemde overeen, dat hij zeer gretig is na Menſchen-vleesch, zettende de geenen die naakt zwemmen na; welke heel ſchielijk opgevreeten worden, wanneer zij in en een ſchool van *Makreelen*, hoedanig men in Noorweegen *Stum* noemt, vervallen. Het is niet lang geleeden, dat men daar een droevig voorbeeld van zag: Zeker Matroos, die met zijn Schip in de Haven *Larkulen* lag, zich te water begeeven hebbende, om zich met zwemmen een weinig te verlustigen, raakte ſchielijk weg; zijne Kameraads verwonderden zich hier ten hoogſten over, tot dat zij na verloop van een of twee minuten, zijn lighaam bloedig en deerlijk gebeeten weder zagen boven koomen. Men vond het zelve met een meenigte *Makreelen* bezet, die men er ter nauwer nood van af koste jaagen; dog het was te laat, en na alle gedagten is zijn dood zeer pijnlijk geweest.

Volgens aanmerking van WILLOUGHBIJ, heeft de *Makreel* geene zwem- of lucht-blaas onder de rug, het welk zo veel te wonderlijker voorkoomt, dewijl hij, gelijk wij rede gezegt hebben, zeer hartig en vlug in het zwemmen

is. Ook zegt hij op het gezag van PLINIUS en BELLONIUS, dat men wel eer een *Garum*, 't welk zeer gewild was, bij de Oosterſche Volkeren uit de *Makreelen* bereidde. Aangezien dit *Garum* de kostbaare *Kaviaar* is, die gemeenlijk van de kuit der Steuren, welke in de wateren bij Aſof overvloedig voorkoomen, gemaakt en met groote onkosten jaarlijks uit Rusland naar Italien gevoert word, zo is de vraag, of de kuit van de *Makreelen*, die gelijk gezegt is, in de Middelandſche zee zich tot Kaviaar gebruiken laat, in Noorwegen niet tot het zelfde einde zoude kunnen gebezigt worden, in plaats van ze weg te werpen, wanneer de *Makreel* in overvloed gevangen, ingezouten, en even als Haaring gegeeten word.

De Heer ANDERSON zegt in zijne *Beſchrijving van Ysland*, dat de *Makreel* veel gelijkenis met een Haaring heeft, dog dat hij grooter is; zijnde gemeenlijk circa twee voeten lang. Men had hem verzekert, dat deeze Visſchen den winter in het Noorden doorbrengen, en 's voorjaars bij Schoonen een togt doen naar Hitland, gaande langs de kusten van Schot- en Ierland voort, en dan door de Spaanſche zee, zich eindelijk in de Middelandſche werpende, terwijl een ander ſmaldeel van hun ſchool zich afſcheidende, door het Kanaal te rug loopt, en zich eerst aan de Engelſche en Franſche, dan aan de Hollandſche kusten vertoont. Deeze kolom in Julij aan Jutland koomende, zend wederom een ſmaldeel af, 't welk zich in de Oostzee werpt, terwijl het overige langs de kust van Noorweegen en IJsland Noordwaards te rug keert. Dit was de Heer ANDERSON door twee ervaarene Visſchers van Heiligland verzekert.

De Beſchrijving, die de Heer GRONOVIUS ons van de *Makreel* of *Makril* heeft gegeeven, is zeer beknopt; zijn Ed. zegt, dat dezelve jaarlijks in de maanden Julij en Augustus in groote menigte, van de Katwijkers, op de vismarkt te Leiden te veil gebragt worden.

WILLOUGHBIJ beſchrijft de *Makreel*, als een Visch van een voet lang, en zomtijds ook wel een ellen; het lijf ſpilrond, dik en vleeſchig, dog aan beide einden ſcherp toeloopende. De Heer BASTER heeft door waarneemingen beweezen, dat zij niet ongeſchubd zijn, dog de ſchubbetjes zijn zeer klein, bijna als die van den Both: Hij heeft in de kaaken veelvuldige kleine ſcherpe tandjes; en gewoonlijk vind men zijn maag vol Vischjes. De Heer LINNÆUS verzekert, dat de *Makreel* en zijne medezoorten, 's nagts licht van zich geeven. Even als de Kabeljaauwen, zijn zij met een menigte bijhangzels aan den uitgang van de maag voorzien. Het is een zwaare Visch om te verteeren, dog derzelver ſmaakelijkheid houd hunne achting ſtaande. Dewijl zij zeer gulzig zijn, vangt men ze gemakkelijk, met allerlei zoort van aas.

II. *Bonet*; *Bonite*, of *ſchoone Makreel*; *Pelamijs*; (*Scomber pinnulis inferioribus ſeptem, corpore lineis utrinque quatuor nigris*, LOEFL. *Epiſt.*)

Deeze Visch is gemeenlijk drie of vier voeten lang, zeer dik en vleeſchig, hebbende de rug met kleine ſchubbetjes bedekt, die zo digt aan elkander ſluiten, dat zij nauwelijks te zien zijn; op de rug is de koleur leijagtig blaauw, op zommige plaatzen een weinig na het groene trekkende; aan den buik paerelgrijs, op de zijden naar de rug toe langs hoe bruinder wordende; vier geelagtige ſtreepen, die bij den kop haaren oorſprong neemen, loopen bijna evenwijdig langs het lijf heen, en vereenigen zich bij de ſtaart, welke na genoeg de geſtalte heeft van een *Makreel*; de oogen zijn groot en ſchril, als paarlen van git, die in zilverkoleurige kringen ſtaan; nabij de ſtaart, op de rug, zijn zes kleine vierkante vinnetjes, niet boven een duim hoog, en van onderen vind men er zeven. Dusdanig is de beſchrijving die er LEGUAT van geeft; en hij voegt er bij, dat hij ze op zijnen tocht naar Oost-Indiën in de Atlantiſche zee, bezuiden de Eilanden van Kaap Verde, in menigte onder de Dorado's heeft gezien. DES MARCHAIS zegt, dat hij rondom de Kanariſche Eilanden en Madera den Oceaan wel tagtig à honderd mijlen met *Boniten* bedekt, heeft waargenoomen.

Deeze Visch ſpringt wel tien of twaalf voeten hoog uit het water. Men vangt hem met harpoenen of met een hoek, op een en de zelfde wijze als de Dorado's, ſchijnende hij even als deeze laatſte, ook een vervolger van de vliegende Visſchen te zijn, dit geeft gelegentheid, om hem op de volgende wijze te vangen; men maakt een dunne lijn op de wijze als een hengel, aan de Raa van het Schip vast, het onderſte van deeze lijn is met een hoek gewapent, waar aan verſcheidene witte vederen zijn vast gehegt, men laat het dus een voet anderhalf boven water heen en weder ſlingeren; de *Bonite* het voor een vliegende Visch aanziende, valt er greetiglijk op aan, en vind zich aan den hoek gegreepen. Zijn vleesch word gezegt, uitmuntende te zijn, droog, vast en voedzaam.

De *Bonite* is niet minder in Amerika als in Europa geagt; zij is er onder den naam van *Germon* bekent. DU TERTRE zegt, dat haar ſmaak veel overeenkomst met Eendvogels heeft: Dog niet tegenſtaande de *Bonite* een uitneemend eeten is, zo wel in Europa als Amerika, verzekert echter MEROLLA, dat het vleesch van die, welke men in de zeën van Angola viſcht, zeer ſchaadelijk is. De Negers aan de Goud-kust eeren buitengemeen deezen Visch, en merken hem aan als een van hunne Goden.

III. *Thonijn*; *Spaanſche Makreel*; in 't latijn *Thijnnus* of *Thunnus*, door de Griekſche Schrijvers, zo als ARISTOTELES, AELIANUS, ATHENEUS en OPPIANUS &c. genoemt; word door ARTEDI *Ichth. part. V. p.* 49. dus omſchreeven, *Scomber pinnulis octo, vel novem, in extremo dorſo, ex ſulco ad pinnas ventrales*; OSBECK. *Iter.* 69. *Scomber albicans S. Albicor*; LOEFL. *Epiſt. Scomber pinnulis novem, pinna dorſi priori plicata, dentibus planis lanceolatis maxilla ſuperiore acuta*: (*Scomber pinnulis utrinque octo*, LINN. *Sijſt. Nat.*)

PLINIUS verzekert, dat de *Thonijnen* zomtijds zo groot worden, dat de ſtaart de breedte heeft van twee ellen, en de Visch eene zwaarte van vijftien centenaaren, dit maakt het zeggen van ATHENEUS geloofwaardig, dat de *Thonijn* lange jaaren leeft en zeer dik word, niettegenſtaande het getuigenis van ARISTOTELES, welke voorgeeft, dat hij maar twee jaaren zoude leeven.

Van ouds heeft men rede opgemerkt, dat de *Thonijnen* niet alleen ſchoolswijze, maar in een zekere ordre zwemmen, maakende een paralellogram uit, even als de Soldaten die marcheeren, zo dat men eene rij tellende, ten naasten bij van hun getal kan oordeelen. In de Golf van Tarento worden zij zo veelvuldig gevangen, dat men het best van den Visch, naamentlijk de buikſtukken, *Tarentello* noemt, en het overige, 't welk men voor het gemeene Volk overlaat, *Tonnina* of *Melandrija*. De *Pelamides* of jonge *Thonijnen*, ingelegt, werden *Sardæ* geheeten, en dienden niet alleen tot ſpijze, maar zijn ook aangepreezen geweest, tegens zulke waterzugt, die uit een gebrek van den milt ontſtaat.

Voor

Voor deezen, had men een zeer beroemde Thonijnenvangst te Conil, nabij de Straat van Gibraltar, in 't gebied des Hertogs van Medina Sidonia, die daar van jaarlijks wel tagtig duizend Rijksdaalders inkomſten trok; doch door het menigvuldig gebruik van Zouten-visch en Haaring, is deeze Vischerij ten eenemaalen in verval geraakt, ſchoon zij echter nog aan die geheele kust van Kadix af, tot aan de Straat toe plaats vind. In Maij en Junij worden er in de Baaij van Kadix een menigte in groote Fuiken gevangen, die doodgeſlagen zijnde, na dat het ingewand er is uitgehaalt, aan mooten geſneeden, na het wegneemen van de graat, geroost zijnde, in olie gebraaden, en vervolgens met verſche *olie*, *peper*, *nagelen* en *laurier-bladen* in Tonnetjes gepakt worden. Dus bereid en toegemaakt zijnde, verzend men ze alomme, dog wel 't meest na de Middelandſche zee, daar men dezelve hooger ſchat, dan de ſmaakelijke *Kaviaar* die van Conſtantinopolen koomt. Ook worden de *Tonijnen* wel in vieren gehakt, en na dus gezouten zijnde verzonden, om tot onderhoud van het Scheeps-volk der Galeijen te dienen. Zij worden ook in den Oceaan met netten gevangen.

De manier die hedendaagsch te Marſeille in gebruik is om deeze Viſchen te vangen, is al te zonderling om er hier niet van te gewaagen. Daar worden Netten toe gebruikt die den naam van *Mardrags* voeren, en waar van ieder jaarlijks wel drie duizend guldens kan opbrengen, wordende de Visch gemeenlijk voor anderhalve Stuiver het pond verkogt. Deeze Netten blijven, van het begin van September af, bijna vier Maanden lang midden in Zee, met Ankers wederzijds bevestigt, op de zelfde plaats: De touwen, waar van men deeze Netten vervaardigt, zijn niet dunner, dan van de netten die tot de vangst der Damherten gebruikt worden. Aan zekeren uithoek word het net vastgemaakt met een kabel, die van daar omtrent een mijl ver in Zee uitloopt, hebbende een fuikswijs-net aan het end, dat in verſcheidene kamertjes of verzaamelplaatzen is afgedeelt, waar van ieder van vooren open is, en van agteren in een naauwer afdeeling of zak uitloopt. Boven die openingen houd een Viſcher nagt en dag de wagt in zijn ſchuitje, en ſluit de zelve, zo dra hij gewaar word, dat er een *Thonijn* is ingegaan. Dus moet de Visch, daar uit willende, de andere opening opzoeken, die hem in een naauwer en ten laatſten in het allernaauwſte hok brengt, dat van onderen ook een net heeft. Zo dra nu daar eenige Viſchen in beſlooten zijn, weeten de Viſchers het zelve opteligten, tot dat het weinig meer dan een Mans langte onder water zij, dan ſpringen zij in dien zak, als in een zoort van Vijver, en haalen de *Thonijnen*, die zij aan de ſtaart grijpen, daar uit, werpende die in hunne ſchuiten, daar zij oogenblikkelijk van anderen, onder de kieuwen open geſneeden, en van hun ingewand ontdaan worden. Op deeze wijze worden er zomtijds eenige honderden, ja wel duizend te gelijk gevangen; waar onder niet zelden ook Dolphijnen, Zwaard-viſchen en Makreelen zijn.

IV. *West-Indiſche* of *Surinaamſche Makreel*, door de Heer Gronovius in de *Act. Upſ.* 1750. *p.* 37. *Scomber linea laterali curva, tabellis oſſeis loricata, corpore lato & tenui*, volgens Raij *Sijnop. Meth. Piſc. p.* 93. *n.* 10. is het de *Braſiliaanſche Trachurus*; waar aan de Inwoonders, volgens getuigenis van Marcgrave, den naam van *Guara tereba*, en die van *Concorda minor* geeven; (*Scomber pinnulis deçem, linea laterali loricata*, Linn. *Sijſt. Nat.*) De jonge Heer Gronovius *Faſc. I. n.* 308. betrekt tot dit zoort van Visch den *Salkotoc*, den *groenen Koningsvisch* en den *Dondioe-visch*, van alle de welken men de afbeeldzels bij Valentijn vind; als ook den *Saurus* die zilver-koleurig is, hebbende de kieuwen-dekzelen wederzijds met een zwarte vlak en de vinnen geelagtig, van Browne in de beſchrijving van Jamaika opgetekent. Zonder twijffel is het de *Guara tereba* der Braſiliaanen, die Raij onder den naam van *Trachurus* aldus beſchrijft:

De Visch word zeven of agt duimen lang, heeft den kop ſtomp, de oogkringen goud-koleurig; in de bek zijn zeer kleine tandjes; de ſtaart is gevorkt; van de kieuwen af loopt een ſtreep naar het midden van den visch, die vervolgens ſchuins nedergaat en tot aan de ſtaart regtuit ſtrekt. Deeze laatſte helft van de ſtreep is gewapent met haakjes die agterwaards zijn gekeert, en wederzijds met kleine driehoekige ſchubbetjes bekleed. De koleur is, op de rug en zijden, tot aan de ſtreepen toe, uit den glasgroenen blaauwagtig, voor het overige witagtig met een goudglans; de buikvinnen zijn wit; de overigen, benevens de ſtaart, goudgeel.

V. *Blaauwe Makreel*; in 't latijn *Glaucus*; (*Scomber pinnulis nullis, ſpina dorſali recumbente*, Linn. *Sijſt. Nat*) Deeze, die door de Heer Osbeck aan het Eiland *l'Aſcenſion*, in het midden van den Oceaan, tuſſchen Afrika en Amerika, is waargenoomen, word door Artedi *Gen.* 32. *Sijn.* 51. genoemt *Makreel met de rug tweevinnig, het tweede beentje van de agterſte rug-vin zeer lang.* Ook wil hij, dat het de *Glaucus* van Rondeletius zij, door Willoughbij te Romen en Livorno gezien.

Deeze Visch was breed en dun, van ruitswijze gedaante; op de rug was de koleur het donkerſte, aan den buik en de zijden zilveragtig; hebbende de ſchubben klein, de oogen middelmaatig, den bek van binnen blaauw, met bijster kleine tandjes. In plaats van een voorſte rugvin, is een rij van zeven ſtijve ſteekels, die zeer kort zijn en ſcherp, ſtrekkende de eerſte voorwaards, de anderen agterwaards, doch door een vlies zaamengevoegt. Agter de vinnen loopt het lijf zeer dun uit bij de ſtaart, die lang is en twee hoornen maakt, waar van de tippen zwart zijn.

VI. *Marsbanker*, of *Basterd-Makreel*; door de Grieken is deeze Visch Τραχῦρος genoemt, en bij navolging in 't latijn *Trachurus*; (*Scomber pinnulis unitis, ſpina dorſali recumbente, linea laterali loricata*, Linn. *Sijſt. Nat.*) Artedi die hem in de rang der geene plaatst, welke men *Piſces Acantophterigii* noemt, Visſchen die doornagtige zeven-vinnen hebben, noemt hem *Scomber linea laterali aculeata pinna ani oſſiculorum triginta*; het is de Σκαῦρος van Aristoteles, en de Τραχῦρος van Aelianus, de Engelſchen noemen hem in 't algemeen *The Horſe-Makrel*, de Duitſchers *Muſeken*, de Italiaanen *Sauro*, de Franſchen *Gascanel* en ook *Chicaron*.

De *Marsbanker* is veel kleiner dan de *Makreel*, doch koomt voor het overige genoegzaam met derzelver geſtalte en leevenswijs overeen. Hij heeft een zeer ruw kraakbeen, naar een zaagje gelijkende, het welk het hoogst en ruwst bij de ſtaart is. Hij is zo dik en rond niet, nog heeft de ſnoet zo ſpits als de Makreelen. De rug is hemelsch-blaauw; de buik zilverkoleurig met een weinig paarsch en de kieuwen zwart. De oogen zijn groot, de kaaken ruw, de tong ſcherp, en de ſtaart zeer gevorkt. Zijn vleesch is hard en droog.

De Heer HASSELQUIST, die een Visch van deeze zoort, welke te Smirna gevangen was, onder den naam van *Scomber Gracharus* heeft beſchreeven, vond denzelven niet ongeſchubd, gelijk de Ouden van den *Trachurus* gezegt hebben, maar met zeer kleine ſchubbetjes bekleed, die beneden de zijdſtreep ovaal waaren van gedaante; naar den kop toe was de koleur zwartagtig, boven de zijdſtreep blaauw, daar onder zilver-koleurig. Alle de vinnen vond hij wit, behalven de tweede rugvin, welker voorſte beentjes van boven zwartagtig waaren. De rob was driehoekig, met tien tot veertien bijhangzels aan het portier, de langte van één voet.

VII. *Amia*; (*Scomber pinnulis unitis, radio ultimo dorſalis, poſterioris longiore*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Men noemt hedendaagsch deeze Visch te Romen en Livorno *Leccia*.

Volgens WILLOUGHBIJ, die de *Amia* te Romen en Livorno heeft gezien, is hij zeer groot en in de voorſte rugvin met vijf of zes ſterke doornen, die allen agterwaards gekeerd ſtaan, gewapent. Zijne geſtalte zweemt naar die van een Salm, met het lijf dik, lang en bij de ſtaart vierkantig. De rug is donker-blaauw, met een flaauwe purper-gloed; aan de zijden is hij paarschagtiger: De ſchubben zijn aan den kleinen kant, de kaaken ruw, de oogen middelmaatig. In de voorſte rugvin waaren vijf, in de agterſte vier-en-dertig ſtraalen getelt, in de borst-vinnen twintig, in de buik-vinnen zes, en een-en-twintig in de aarsvin. De ſtaart had hij zeer gevorkt, ontelbaare bijhangzels vond men aan het portier, wel over de honderd, naamelijk; de rob was ſmal; de galblaas had de langte van negen duimen, en de zwem-blaas was uitgeſtrekt over de gantſche langte van den buik onder de rug.

VIII. *Zee-makreel*, door SLOANE *Jam. I. præf. p.* 28. *Tab. I. fig.* 3. afgebeeld en genoemt *Scomber major torofus*; (*Scomber pinnulis pinnaque dorſali coadunatis in unum*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze Visch, die zich diep in zee onthoud, waar van hij ook zijne bijnaam heeft ontleent, heeft een zeer plat lijf; de zijd-ſtreep recht; de rugvin beſtaat uit veertig ſtraalen of daar omtrent, zij neemt haaren aanvang aan den kop, en loopt bijkans tot aan de ſtaart toe, alwaar zij zaagswijze is getand; in de borst-vinnen waaren 19, in de buik-vinnen 5, in de aars-vin 22 ſtraalen; de ſtaart die zeer gevorkt was, had er 20. De Hr. LINNÆUS ſchijnt niet veemd te zijn of deeze is het *Lootſmannetje*, de *Voorlooper* of *Leidsman* van den *Haaij*.

MAKREEL-STEUR, dusdanig zegt de Heer PONTOPPIDANS word een zoort van *Steur* genoemt.

MAKRONNEN, of *Amandel koekjes*; in 't fransch *Macarons*; is een zoort van zuiker-gebak, gemaakt van *zoete amandelen*, *zuiker*, en *eijwit*; dat zeer ſmaakelijk en ook gezond en voedzaam is: Dezelve worden op de volgende wijze bereid.

Neemt *zoete amandelen*, zo veel gij wilt; bij voorbeeld één pond; weekt ze in *warm water*, en pelt ze daar na; gepelt zijnde, ſtampt ze in een mortier met een weinig *rooſen-water* tot een pap, doet er dan een half pond beste *witte zuiker* bij of meer, met geklopt *eijwit* van vier eijeren, en ſtampt het weder onder malkander tot een wel zaamenhoudende deeg, die echter niet al te ſtijf, maar wat aan de weeke kant zijn moet.

Formt dan van deeze deeg langwerpige ſtukjes, en legt ze op ſchoon wit papier digt bij een, dog dat ze elkander niet raaken; ſtrooit of zift er wat gepoederde *witte zuiker* over, en bakt ze op kopere blikken in de oven, tot dat ze droog zijn en wat koleur verkreegen hebben; maar de oven moet niet al te heet, echter taamelijk warm zijn, inzonderheid de vloer, om de deeg te doen rijzen; daar na neemt men ze uit de oven, en laat ze verder op een warme plaats wat droogen. Men kan ze ook in een raarte-pan bakken. Zie ook GEBAK, *pag.* 797.

MALA; betekent in 't algemeen *Appelen*: Ook betekent het in de *Anatomie* de bovenſte *Kinnebakken*; dus zegt men *Oſſa Malæ*; zie hier over verder ZIJGOMATICA.

MALABARISCHE CANEEL, zie CASSIE-HOUT.

MALABARISCHE KERNBIJTER, zie KERNBIJTER, *n.* XXIV. *p.* 1480.

MALABARISCHE NOOT, zie ECBOLIUM.

MALABATHRUM; *Folium Indum*; *Folium Caſſiae*; *Indiaansch Blad*; is een groot, dik, langagtig, glad en breed, naar boven toe puntagtig blad; waar door naar de lengte drie dikke zenuwen loopen, hebbende een aangenaame reuk en ſpecerijagtigen ſmaak: Deeze bladen worden uit Oost-Indiën gebragt, en men meent thans zeker te weeten, dat het de Bladen zijn van de *wilde* of *Malabaarſche Caneel-boom*, die ook op Java en elders groeit, en waar van men zegt, dat ook de *Canella alba*, of *Caſſia Lignea* koomt.

Deeze bladen moeten om deugdzaam te weezen, groot, groenagtig, versch, en niet van wormen doorbeeten zijn, en voorts van reuk en ſmaak, gelijk gezegt is.

Dezelve worden niet alleen gebruikt, om een aangenaame adem, door dezelve te kauwen, te maaken; maar zijn ook van nut in de Geneeskunde, als ze niet te oud zijn, want dan hebben ze een pis- en ſteen-drijvende en maagverſterkende kragt, gelijk de Caneel: Uitwendig worden ze zeer gepreezen tegen de ontſteckingen, en tranende oogen, enz.

Daar kan ook een Olie uit deeze verſche bladen gedistilleert worden, die in kragten veel overeenkoomt met de Caneel-olie, verſterkende de maag en andere deelen des lighaams.

MALACHITES, of *Molochites*, is de naam van een harde, ondoorſchijnende, ineengedrongene Mijnſtoffe, die een ſchoone groene koleur heeft. PLINIUS geeft de naam van *Malachites* aan een groen-koleurige Jaspis, maar WALLERIUS plaatst de *Malachites* onder den rang der *Chrijſocollen*, hij noemt ze *ærugo nativa ſolida*, of *lapidea*. Wat er ook van zij, de Hr. POTT heeft waargenoomen, dat de *Malachites* phosphorisch word, wanneer aan een middelmaatige hitte word blootgeſtelt, 't geen nimmer, zelfs in de allerfelſte hitte, aan de Jaspis gebeurt. Hij merkt de *Malachites* aan als een zoort van *Spath*, die van den aart der *Quartz* of *Keij-ſteen* is, en welke door koper, dat in de boeſem der aarde is ontbonden en tot groen gebragt, is doordrongen; zie POTT *Lithogognoſia*, *Tom. II. p.* 249.

BOETIUS DE BOOT beſchouwt de *Malachites* als een zoort van Jaspis; hij zegt, dat haar naam van haar koleur afkomſtig is; zijnde groenagtig, gelijkerwijs maluwe bladen, die de Grieken μαλαχη noemen. Hij onderſcheid er vier zoorten van; de eerſte heeft volgens hem, volmaaktelijk de groene koleur van Maluwe-bladen; de tweede heeft witte aderen en zwarte plekken; de derde is met blaauwe vermengt; de vierde koomt min of meer in koleur met de *Turkois* overeen, en is die welke men het meeste acht. Hij zegt, dat men er ſtukken vind die groot genoeg zijn, om klein vatwerk van te vervaardigen. Men vind van deeze Steen-

nen in Misnien, Boheemen, Tirol, Hongarien en in 't Eijland Cijprus. Zie B. DE BOOT *Lapidum & Gemmarum Hift.*

MALACIA, μαλακια, is de naam eener ziekte, welke in een kwaade of bedorven eetlust beftaat; en waar in de Zieke met een buitengemeene greetigheid, zeker bijzonder voedzel of fpijze begeert, en er boven maaten van eet.

Dit woord is gevormt van μαλακος, *kwaad*; want de verflapping der maag-vezelen is gemeenlijk de oorzaak der flegte verteeringen en buitengemeene eetlust. Zie EETLUST (BEDORVENE).

MALACODERMIS, met dit woord worden zodanige Dieren betekent, die een weeke huid hebben, om hun van de *Ostracodermis*, οστρακοδερμοι of Dieren die een harde huid hebben, te onderfcheiden. *Malacodermis* is gevormt van de griekfche woorden, μαλακος *week*, en δερμα *huid*.

MALACOSTRACEA, door eenige Natuurkundigen is deeze naam aan verfteende Schelp-visfchen, of wel aan derzelver indrukzelen in de fteen, gegeeven.

MALAGNETTE, zie CARDAMOME.

MALAKS STEKEL-VARKEN, zie STEKEL-VARKENS, *n.* V.

MALA RESINA, zie EIJER-PLANT.

MALAXEEREN; betekent zagt en fmeudig maaken, inzonderheid met *olie*, en word voornaamelijk verftaan, van Pleisters, als men dezelve met de handen die met olie bevogtigt zijn, kneed, en tot de rolformige gedaante van pleister-rollen formt.

MALDACHON, zie BDELLIUM GUMMI.

MALFAISANT, zie DUISEND-BEEN.

MALICORIUM; dus worden de droogе fchillen van *Granaat-appelen* genoemt.

MALLEMOKKEN, dusdanig noemen de Groenlanders een zoort van Meeuwen, die ten eenmaalen bont zijn van koleur; en welke, zo als RAIJ zegt, door de Amfterdammers *Groenlandfche Burgemeester* word geheeten. Zie MEEUWEN, *n.* IV.

MALLE NOOT, zie NUX INSANA.

MALLE PRUIMEN, zie NUX INSANA.

MALLEOLUS; een *Stek*; dus word ook een afgefneeden takje van een plant genoemt, dat men in de aarde fteekt, om daar in te bewortelen, en een nieuwe plant op zich zelf te worden: Hoe dit gedaan word, zie KWEEKING.

MALLOTE, zie MELILOTE.

MALOPE LINNÆI; *Malacoides*; is een zoort van *Maluwe* met betonie-bladen, en purperagtig-violette bloemen, die in Savoijen, Italien en elders in de weilanden groeit.

MALROUW; *Andoorn*; in 't latijn *Marrubium*. Daar zijn twee hooft-zoorten van, als *witte* en *zwarte Malrouw* of *Andoorn*; *Marrubium album nigrum*; met eenige neven-zoorten, waar van de volgende de voornaamfte zijn; als

1. De *gemeene witte Malrouw*; *Marrubium album vulgare*, *vel Prafium*; (*Marrubium dentibus calijcinis fetaceis uncinatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Spaanfche groote witte Malrouw*; *Marrubium album Hifpanicum majus*; (*Marrubium dentibus calijcinis fetaceis rectis villofis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *zwarte ftinkende Malrouw*; *Marrubium nigrum foetidum*; *Ballote*; (*Ballota foliis cordatis indivifis ferratis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *wollige zwarte Malrouw* met gepalmde bladen; *Marrubium nigrum, vel Ballote foliis gearnii Batrachioides*; (*Ballota foliis palmatis dentatis, caule lanato*, LINN. *Spec. Plant.*)

Befchrijving. De eerfte zoort, fchiet verfcheide vierkante grijze wolagtige ftengen uit de wortel, van een voet hoogte of meer, waar aan bladen, bij tweën tegen malkander over groeijen, die rondagtig, gerimpelt, rondom gekertelt en insgelijks wolagtig-grijs zijn; bij de oorfprong der bladen koomen bovenwaarts rondom de fteng witte gelipte bloemen, wervelswijze, uit fcherpe fteekende kelken voort; waar na vier ronde langwerpig rouwe zaaden in de kelken volgen.

De geheele plant heeft een fterken, dog niet onaangenaamen reuk, die dikwils wat naar die van de Muscus zweemt, inzonderheid in de winter-tijd.

De tweede zoort, gelijkt genoegzaam naar de voorige, behalven dat ze wat grooter groeit, en witagtiger is.

De derde zoort, of de *zwarte Malrouw*, gelijkt in gedaante ook genoegzaam naar de eerstgemelde zoort, behalven dat ze niet wolagtig word, maar zwartagtig van koleur is, en daarenboven een zwaare onaangenaame of ftinkende reuk heeft: De bladen zijn wat langwerpig en hartformig gerimpelt, en fijn gezaagt, en de bloemen zijn wit of zomtijds roodagtig van koleur.

De vierde zoort, die bij ons nog niet zeer bekent is, heeft wolagtig-witte ftengen, en zeer ruige wervels; de bladen zijn ingefneeden en wat gefnippelt, op de wijze als die der Aalbeflën, van bovenen glad en van onderen ruig.

Plaats. De eerfte zoort, groeit in Hoog- en Neder-Duitschland, enz. op vervallene plaatzen, naast de oude muuren, wegen, en elders.

De tweede zoort, word in Zuid-Frankrijk, Italien en Spanjen gevonden.

De derde zoort, koomt in Hoog- en Neder-Duitschland, enz. op diergelijke plaatzen voort, als de eerfte zoort.

De vierde zoort, groeit natuurlijk in Siberien, zijnde alle langleevende.

Kweeking. Men kweekt de eerfte zoort zomtijds bij ons in de tuinen, welke van deeze, zo wel als van de overige, ligtelijk gefchied door fcheuring der planten in het na of voorjaar; willende dezelve in allerlei goede gronden niet bezwaarlijk groeijen.

Eigenfchappen. De eerfte zoort heeft een openende, verdunnende, afvagende, worm- en ftonden-drijvende kragt; en word inzonderheid zeer gepreezen tegen de verftopping en verflijming der long, vogtige verkoudheid, hoest, teering, bloedfpuwing, hijpochondrije, geelzugt, opftijging der moeder en verftopte ftonden.

Men gebruikt het kruid in afkookzels, en men maakt er in de Apotheeken een fijroop van (*fijrupus de Prafio*), die in gemelde gebreeken zeer nuttig is; inzonderheid als men er een weinig *gefmoltene olie van wijn fteen* onder mengt.

De derde zoort, is van minder gebruik in de geneeskonst, maar men prijst ze in de zelfde gebreeken, dog inzonderheid in de moeder-ziektens.

MALROUW, *Alijfon* genoemt, zie ALIJSSON.

MALROUW (BASTERT-); in 't latijn *Marrubiaftrum*; word van zommige tot 't geflagt van de *Sideritis* gerekent; maar gelijkt anders veel naar de *gemeene Malrouw*, en groeit in de velden.

MALTUM, zie MOUT.

MALUM ISCHIATICUM, zie HEUPE-JIGT.
MALUS, zie APPELBOOM.
MALUS ADAMI; *Adams-appel*; is een zoort van Oranje-appel, die aldus genoemt word; zie ADAMS-APPEL en ORANJE-BOOM.
MALUS ARMENIACA, zie ABRICOOS-BOOM.
MALUS AURANTIA, zie ORANJE-BOOM.
MALUS CITREA, zie CITROEN-BOOM.
MALUS CIJDONIA, zie KWEE-BOOM.
MALUS HENRICUS, zie TAND-WORTEL.
MALUS INDICA, zie CARAMBOLOS.
MALUS LIMONIA, zie CITROEN-BOOM.
MALUS MEDICA, zie CITROEN-BOOM.
MALUS PERSICA, zie PERSIK BOOM.
MALUS PUNICA, zie GRANAAT-BOOM.

MALUWE; *Pappel-kruid.* Daar zijn zeer veele zoorten van, waar van de volgende de voornaamſte zijn; welke ook meest om haare bloemen in de tuinen gekweekt worden.

1. De *gemeene Maluwe*, ook *Kaasjes-kruid* of *Kaasjes-bladen* genoemt; *Malva ſijlveſtris*, *folio ſubrotundo*; *Malva ſijlveſtris punula* DODONÆI; (*Malva caule repente*, *foliis cordato orbiculatis*, *obſolete quinquelobis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *gemeene regtop-groeijende Maluwe*; *Malva ſijlveſtris folio ſinuato*; *Malva ſijlveſtris recta* DODONÆI; (*Malva caule erecto herbaceo*, *foliis lobatis obtuſis*, *pedunculis petiolisque piloſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Chineeſche Maluwe* met rondagtige gehoekte bladen en kleine witte bloemen rondsom de oxels der leden voortkoomende; *Malva annua rotundifolia*, *floribus omnibus minimis albis pentaphijllis verticillatim geniculo ambientibus*; (*Malva caule erecto*, *foliis angulatis*, *floribus axillaribus glomeratis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *Spaanſche Maluwe* met gelobde ſtompe bladen en groote bloemen; *Malva hederaceo folio*; *Malva hoetica vulgo*; (*Malva caule erecto herbaceo*, *foliis lobatis obtuſis*, *pedunculis petiolisque glabris*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De *Spaanſche Maluwe* met rondagtige gekertelde gladde bladen en groote bloemen; *Malva rotundifolia glabra ex hispania*, *flore amplo rubello*; (*Malva caule erecto*, *foliis ſemi orbiculatis crenatis*, *calijce exteriore diphijllo*, LINN. *Spec. Plant.*)

6. De *Kandiſche Maluwe* met rondagtige bladen en kleine purperagtige bloemen, aan de oxels der leden bij elkander voortkoomende; *Malva Cretica annua*, *flore parvo ad aliis umbellato*; (*Lavatera caule erecto*, *ramis inferioribus diffuſis*, *pedunculis confertis unifloris axillaribus*, LINN. *Spec. Plant.*)

7. De *Maluwe* met gladde verſchillig geformde bladen; *Malva folio vario*; (*Lavatera* 8, *vel foliis glabris*, *caule ſcabro herbaceo*, *pedunculis unifloris*, *fructibus orbiculo tectis*, LINN. *Spec. Plant.*)

8. De *driemaandige Maluwe*; *Malva trimeſtris vulgo*; (*Lavatera* 8, *ß*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, ſchiet dunne getakte ſtengen uit de wortel, van één en een half à twee voeten hoogte, die meesttijds tegens de aarde geboogen leggen, en waar aan bladen aan lange dunne ſteelen groeijen, die hartformig-rondagtig en rondsom gekertelt zijn; de bloemen koomen aan de ſteng en takken bovenwaarts op lange ſteeltjes voort, zijnde klokformig van gedaante, maatig groot, en bleek purper-rood van koleur; waar na platte donker-bruine of zwartagtige zaaden volgen, die in de kelk in een ronde kring aan elkander vast zitten, en als een kaasje formen, waar van deeze planten ook den naam van *Kaasjes-kruid* verkreegen heeft.

De tweede zoort gelijkt, om kort te gaan, genoegzaam na de voorige, maar ze groeit met haare ſtengen regt opwaarts, en haare bladen zijn wat hoekiger.

Daar is ook eene verandering van, die de bladen aan de kanten gekrult heeft, die echter zeldzaam is, en die men niet verwarren moet met de *Malva crispa* of *gekrulde Maluwe*, daar we in het vervolg van zullen ſpreeken.

De derde zoort, ſchiet regte getakte ſtengen uit de wortel, van drie of vier voeten hoogte, of hooger, met bladen die rond en wat hoekagtig zijn; de bloemen koomen rondsom de ſteng in de oxels der bladen wervelswijze voort, zijnde zeer klein, en wit van koleur; hoewel ze ook roodagtig gevonden worden, dog zelden; de zaaden gelijken na de voorige zoorten, en koomen op de zelfde wijze voort.

De vierde zoort, groeit op de zelfde wijze met ſtengen regt opwaarts, maar de bladen zijn hoekig of gelobt, op de wijze als die van de *Hedera* of Klim-op; de bloemen zijn groot en wit, purperagtig of incarnaat van koleur.

De vijfde zoort, groeit genoegzaam op de zelfde wijze als de voorige, maar heeft rondagtige gladde gekertelde bladen, en nog grooter witte of purperagtige bloemen.

De zesde zoort, groeit mede met hooge ſtengen regt opwaarts, die benedenwaarts getakt zijn; de bloemen zijn klein, wit of purperagtig van koleur, en koomen in de oxels der bladen voort, op diergelijke wijze als die van de derde zoort.

De zevende zoort, groeit met regte ſtengen, van één tot twee voeten hoogte, of hooger, waar aan bladen groeijen, die verſchillig van gedaante zijn, als beneden rond en gekertelt, in 't midden langwerpig, gehoekt en met lobben, en boven enkel langwerpig en puntig, en ook kleiner; de bloemen zijn tamelijk groot, en paarsagtig van koleur.

De agtſte zoort, verſchilt niet of weinig van de voorige, dan hoofdzaakelijk daar in, dat de bladen meest eenformig en langwerpig zijn, en ze ſchijnt maar eene verandering van de voorige te weezen. De zaaden van alle koomen bijna op gelijke wijze voort, te weeten in ronde kringen, digt aan elkander.

Plaats. De eerſte en tweede zoorten groeijen in Hoog- en Neder-Duitschland, overal of op veele ongebouwde, dog inzonderheid op vetagtige plaatzen, als aan de kanten van de velden, naast de tuinen, op de wallen, dijken, wegen, enz. De derde zoort groeit natuurlijk in China, Sijrien en elders in de warme Landen. De vierde en vijfde zoorten worden gevonden in Spanjen, Portugal, Noord-Africa of Mauritanien, enz. De zesde zoort groeit natuurlijk op het Eiland Candien. De zevende en agtſte zoorten worden gevonden in Zuid-Frankrijk, Italien en Spanjen. Het zijn alle éénjaarige planten, waar van de zes laatstgemelde zoorten bij ons veel in de tuinen gekweekt worden, wegens de bloemen, die een fraaije vertooning in de tuinen maaken.

Kweeking. Dezelve worden alle niet bezwaarlijk voortgekweekt door het zaad, dat men vroeg in het voorjaar zaait, gelijk andere zaai-bloem-gewaſſen, te weeten in kleine ronde kuiltjes, het zaad wat van elk-

ander

ander ſtrooijende, en dan met wat aarde overdekkende, zo zullen de jonge planten wel voortkoomen; mits dat men ze van het onkruid zuiver en ſchoon houd. De twee eerſte zoorten zoekt men tot het gebruik in het wild.

Eigenſchappen. De beide eerſte zoorten worden veel in de Geneeskunde gebruikt, inzonderheid de eerſte; dezelve hebben een maatig verwarmende, vogtigmaakende, verweekende, verzagtende, laxeerende en zeer pijnſtillende kragt; zijnde inzonderheid dienſtig, om allerlei inwendige ſcherpigheden te verzagten, en derhalven nuttig tegen brandende pis, graveel, heeschheid, hoest, enz.; men gebruikt de *bladen* of *bloemen* in afkookzels, of als thee getrokken. Uitwendig zijn dezelve zeer dienſtig tegens allerlei gezwellen en pijnen, om dezelve te verzagten en te verdrijven, of de gezwellen te doen rijpen; als mede in verzagtende clijsteeren en voetbaden.

Men maakt er in de Apotheeken een ſijroop van, als mede een zalf uit de worrel.

MALUWE (BOOMAGTIGE), ook *Roos-maluwe* en *Stok-* of *Herfſt-Rooſen* genoemt; in 't latijn *Malva arborea*. Daar zijn verſcheide zoorten van, die tot het voorige geſlacht der *Maluwe* behooren, maar daar van door haare boomagtige opgroeijing onderſcheiden worden; als

1. De *groote Roos-maluwe* of *Stok-roos*; *Malva roſea vel arborea*; *Malva hortenſis* DODONÆI; (*Alcea foliis ſinuato-angulosis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *groote Roos-maluwe* of *Stok-roos* met hoekige bladen; *Malva roſea folio ficus*; (*Alcea foliis palmatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Veneetſche Boom-maluwe*; *Malva arborea Veneta dicta*; *Malva arboreſcens* DODONÆI; (*Lavatera caule arboreo, foliis ſeptem angularibus tomentoſis plicatis, pedunculis confertis unifloris axillaribus*, LINN. *Sp. Plant.*)

4. De *Spaanſche Boom-maluwe* met zagte wolagtige en geel geſtipte bladen; *Malva foliis mollibus undulatis, in margine ſuperius micis ſulphureis ad ſolem ſplendentibus donatis*; (*Lavatera, caule arboreo, foliis ſeptem angularibus acutis crenatis plicatis tomentoſis, racemis terminalibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, ſchiet uit de wortel verſcheide regte dikke groene houtagtige ſtengen, van zeven, agt, en dikwils meer voeten hoogte, die bovenwaarts iets getakt zijn, waar aan groote, iets langwerpige, hoekige rouwe bladen groeijen; de bloemen koomen aan de ſtengen naar bovenwaarts, in lange trosſen op korte ſteelen voort, zijn vijf bladig, roosformig, en tamelijk groot, en van veelerlei koleuren, als wit, bleek rood, incarnaat, rooſen-rood, ſcharlaken rood, purper-rood, violet, donker-rood, geel, enz.

Daar zijn ook veranderingen van met fraaije dubbelde bloemen, van alle de gemelde koleuren; die uit 't zaad voortkoomen, en zich zeer cierlijk vertoonen; derhalven waardig, om in fraaije tuinen, inzonderheid in groote, gekweekt te worden.

De tweede zoort, verſchilt weinig van de voorgaande, dan hooftzaakelijk, dat haare bladen wat meer ingeſneeden en gehoekt zijn; koomende de bloemen met de voorige, zo in gedaante als koleur overeen; en men heeft ze ook zo wel fraai dubbeld als enkeld.

De derde zoort, groeit met een regte dikke ſteng op, van 8 tot 10 voeten hoogte, of hooger; die bovenwaarts in zijdtakken verdeelt is, zich als een boom vertoonende; waar aan bladen groeijen, die groot, rondagtig en wat gehoekt zijn, voorts zagt, glad en groen; de bloemen koomen in de oxels der bladen veel bij een voort; zijn klein, donker purper-rood van koleur, en van binnen zwart gevlekt en geſtreept; waar na zaaden volgen, die op de wijze als de overige groeijen.

Daar is ook eene verandering van, met bladen die aan de kanten wat gekrult zijn.

De vierde zoort, ſchiet ook een boomagtige getakte ſteng, met rondagtige, iets gehoekte, puntige, gekertelde en gegolfde zagte bladen, die bovenwaarts in de rand geele ſtippen hebben, welke in de zon helder blinken; de bloemen koomen aan het bovenſte der ſteng en takken in lange trosſen voort, en zijn wit of purperagtig van koleur.

Plaats. Waar de eerſte en tweede zoorten van zelve in 't wild groeijen, is niet wel bekent, althans heeft er de Heer LINNÆUS ook geen groeiplaats van aangetekent. De derde zoort word in Italien, omtrent Piſa, Livorno, Venetien en elders gevonden. De vierde zoort koomt in Spanjen en Portugal voort. Zijnde alle deeze zoorten twee- en meerjaarig.

Kweeking. De beide eerſte zoorten worden vermeerdert door haar zaad, dat men in het voorjaar op een bedje in een goede losſe grond zaait, en daar na de jonge planten, als ze wat ſterk geworden zijn, verplant, op een ander bedde, omtrent 10 à 12 duimen van elkander; om ze aldaar te laaten ſtaan tot het volgende jaar, als wanneer ze bloeijen, en er als dan de ſchoonſte en dubbeldſte bloemen uit te tekenen, met voorneemen, om dezelve in het volgende na- of voorjaar in de tuinen op de rabatten, avenuen, cingels, in de bosquets, naast de vijvers, basſins, en elders te planten, daar ze in haar bloei-tijd, geduurende de geheele na-zomer, een zeer fraai gezigt geeven, inzonderheid naast een water geplant wordende, door de weerſchijn; maar dewijl ze hoog opſchieten, moeten ze met goede ſtokken wel onderſteunt worden, dewijl ze anders ligtelijk door de wind omvergewaait en gebrooken worden. Dezelve kunnen aldus vier à vijf jaaren jaarlijks ſchoone bloemen voortbrengen, dewijl ze ook onze winterkoude wel kunnen tegenſtaan; maar daar na neemen ze af, en groeijen ſlegter; weshalven het best is, om, zo niet jaarlijks, echter om de twee of drie jaaren jonge planten door het zaad te kweeken; waar toe men altijd het zaad uit de dubbelſte en fraaist gekoleurde bloemen vergaderen moet; hoewel uit het zaad ook weder verſchillige koleuren voortkoomen, en men zal wel doen, dat men na verſcheide jaaren, met iemand ruilt met het zaad, die wat van de plaats afwoont, en daar men op vertrouwen kan, om goed zaad te verkrijgen, dewijl het zaad, dat men altijd op de zelfde plaats wint, met de tijd ſlegter en van weiniger waarde word; en dit heeft ook plaats met veele andere bloem- en andere zaaden, uit natuurlijke redenen.

Voorts dient nog geweeten, dat men deeze uit zaad verkreegene planten, daar na ook door ſcheuring vermeerderen kan.

De derde en vierde zoorten worden ook op de zelfde wijze vermeerdert door zaad, maar de derde zoort duurt alleen twee jaaren, in het tweede jaar bloeijende, en waar na ze, zaad gegeeven hebbende, verſterft. Dog de vierde zoort is langleevend, maar kan onze ſtrenge winters niet wel doorſtaan.

Eigenſchappen. De bloemen van de eerſte zoort worden

den ook in de Geneeskunde gebruikt, koomende in kragt overeen met de gemeene Maluwe-bloemen; dog worden inzonderheid zeer gepreezen tegen keel-ontfteeking, bruine, gezwellen, amandelen, enz. in afkookzel tot een gorgel-water gebruikt, voornaamelijk de donker-roode bloemen.

MALUWE (WITTE-), zie HEEMST.

MALVA, zie de zoorten op MALUWE.

MALVA HORTENSIS, zie AOUIJ.

MALVASIER: *Malvafier-wijn*; is een zoort van Sec of Wijn, die een der zoetfte, edelfte en kragtigfte is, en zijn naam van de Stad Malvafia, op het Eiland Morea heeft, daar omtrent hij groeit, als mede op Candia; doch zedert dat de Turken die Eilanden in hunne macht hebben, zo word de Wijnbouw aldaar weinig meer geoeffent, dan alleen van eenige Griekfche Christenen; zo dat er thans weinig *malvafier-wijn* meer uit die Eilanden koomt; maar daar word een diergelijke uit Zuid-Frankrijk, Italien, Spanjen, enz. gebragt, die voor *malvafier* verkogt word, en ook in hoedanigheid en kragten daar mede overeenkoomt. Dog men maakt ook *malvafier-wijn* door de konst, door middel van op goede fterke *wijn*, eenige fpecerijen te doen, als *kruidnagels*, *caneel*, enz. met *zuiker*, en het zaamen te laaten trekken, vervolgens door een filtreer-zak te laaten loopen.

Om zeer goede Malvafier te maaken.

Neemt vier deelen *beste meed*, en één deel *Rhijnfche* of andere *beste brandewijn*, die zagt en zuiver is, mengt het wel onder elkander, en laat het eenigen tijd ftaan, om zich wel met elkander te vereenigen, zo zult gij een zeer geurige *malvafier* hebben. De brandewijn verteert allengskens den honing fmaak van de *meed*, en doet hem een aangenaame wijn-fmaak verkrijgen.

MALVASIER-KRUID; dus word het *Edele Leverkruid* ook genoemt: Andere geeven deeze naam aan de *Scharleij*, om dat dit kruid, in de wijn gedaan zijnde, aan dezelve een aangenaame fmaak, als *malvafier* of *muscadelle wijn* geeft.

MALVATIVUM JUNIPERINUM, dus word een geneesmiddel genoemt, dat van *brandewijn* en *rob van jenever befiën* aldus bereid word; neemt *rob van jenever befiën*, zo veel u belieft, giet er *brandewijn* bij, zo veel genoeg is, en roert het altemets om, tot dat de *rob* in de *brandewijn* ontbonden is. Dit middel word zeer gepreezen tegens maag-drukkingen, zinkingen, en om het graveel en den fteen te drijven; als mede tegens de fcheurbuit en in pest-tijden: Het is ook een heerlijk middel tegens de moeder-gebreeken, en inzonderheid in de verflijmde moeder. De *dofis* is één of twee lepels vol daar van 's morgens te neemen, inzonderheid voor of na de nieuwe maan.

MALVAVISCUS, dus word de *Heemst* ook genoemt.

MAM-ADEREN, zie BORST-ADEREN.

MAMBERDIER, door GESNERUS *Quadr.* 153, RAIJUS *Quadr.* 81. en ALPIN. *Ægipt.* 229, *Capra Mambrica, five Sijriaca* genoemt; (*Capra auribus pendulis longiffimis*, LINN. *Sijft. Nat.*) Dit Dier, de elfde zoort van LINNÆUS zijn Geiten geflagt uitmaakende, heeft zijn naam ontleent van 't Gebergte *Mambre* in Sijrien, en is volgens getuigenis van BRISSON, die er de zoortnaam aan geeft, van *Bok met zeer kleine Hoornen, die regtop ftaan, een weinig agterwaards omgekromt, de Ooren zeer lang, nederhangende*, bij JOHNSTON *Tab.* XXVI. vrij wel afgebeeld. Men weet weinig anders van het *Mamberdier*, dan dat de koleur helder of bleek vaal, en dat de hoornen zwart zijn, twee en een half duim lang. Volgens LINNÆUS, worden zij in Indiën gevonden. Zommige verzekeren, dat de ooren van dit Beest tot op den grond nederhangen, het welk zekerlijk (zegt een zeer kundig Natuurbefchrijver) te verftaan zal zijn in dat poftuur, wanneer het om gras te eeten, voorover bukt.

MAMEIJ, zie MAMMAIJ.

MAMMA, of *Mammæ*; zie BORSTEN.

MAMMARUM VASA, of *Bloedvaten der Borsten*; dus noemt men de flag- en bloed-aderen, die naar de borsten loopen.

MAMMAIJ, of *Mameij*; (*Mammea*, LINN. *Spec. Plant.*) is een zoort van Perfik-boom, die groot en fchoon groeit, met rondagtige gladde en glanzende bladen; vrugten voortbrengende, welke groot, rond en rouwagtig zijn, naar die van de Perfiken gelijkende. Deeze boom groeit in de Eilanden Hispaniola en Jamaica. Daar word ook een mede-zoort van gevonden, die op Java groeit, en van de Heer LINNÆUS *Mammea ftaminibus flore longioribus* genoemt word, en vierkante vrugten voortbrengt.

MAMMEKENS-KRUID, zie CAPERFOELIE.

MAMMIFORMIS, *Mammillaris Proceffus*, 't *Borst-* of *mamswijze uitfteekzel*, ook *Tepelswijs-uitwas* genoemt; is het uitwendige uitfteekzel van het flaapbeen; welk ftomp, dik, kort en doorboort is, en het einde van de tepelgedaantige fpieren in zich ontfangt.

MAMS-SLAGADEREN; in 't latijn *Arteriæ Mammariæ*; deeze koomen van het voorfte deel van de onder fleutelbeens-flagader, loopen onder het borstbeen, en verdeelen hier en daar haar takken aan de uitwendige deelen, en bij de Vrouwen 't meest in de borsten.

MAMSWIJZE-SPIER, ook *Tepelswijze-Spier des Hoofds* genoemt; in 't latijn *Musculus Mastoideus*; neemt zijn begin van 't bovenfte en voorfte deel van het borst- en fleutel-been, en eindigt in de uiterlijke vlakte van het tepels-wijze uitfteekzel van het flaap-been, zijnde aan de zijden van 't agterhoofds-been ingeplant.

MAN, dus noemt men die geene die aan een Vrouw is verbonden, door eene band welke uit zijn aart onverbreekelijk is.

Dit eerfte denkbeeld, 't welk wij van de hoedanigheid van *Man* geeven, is op het Huwelijk in 't algemeen betrekkelijk, het zelve befchouwt zijnde volgens het recht der Volkeren, en zodanig als het in de meeste Landen in gebruik is.

Onder de Christenen, is een *Man*, die, welke door een burgerlijke overeenkomst, en Kerkelijke plegtigheden aan eene Vrouw verbonden is.

De *Man* word als het Hoofd zijner Vrouwe aangemerkt, dat is te zeggen, als de Meester van het Huwelijks genoodfchap.

Dit gezag van de *Man* over zijn Vrouw is de oudfte van allen; dewijl zij noodwendig de Vaderlijke magt, die der Meesters over hunne Bedienden, en die der Vorften over hunne Onderdaanen is voorafgegaan.

Zij is gegrond op het Goddelijke recht; want men leest GENES. *Cap. III. vs.* 16. *Tut uwen Man zal uwe begeerte zijn, endē hij zal over u heerfchappije hebben.*

De *Mannelijke magt* heeft verfcheidene uitwerkzelen.

De eerfte is, dat de Vrouw haar *Man* moet gehoorzaam zijn,

zijn, en onderdanig in dingen die niet ſtrijdig zijn met eere en deugd.

En ten tweeden, dewijl geen macht, zonder dwang in de waereld van vrugt kan zijn, zo moeten ook den *Man* eenige middelen van bedwang toekoomen, indien de Vrouw zich onder zijn gezach en redelijk beſtier, weigert te buigen.

Ten derden, word door de wetten van de meeste Landen, aan den *Man* een *Burgerlijk recht* over de Perzoon en goederen van zijne Vrouw gegeeven, 't welk den naam van *Voogdije* draagt; waar door een getrouwde Vrouw, zonder den Man haar niet mag verbinden, nog iets vervreemden, en hij een volkoomene beſtiering van haare ingebragte en verkreegene goederen bekoomt.

Meer andere voorregten verſchaft de mannelijke magt, te breed om hier te verhandelen, en die men in de boeken der Rechtsgeleerden kan nazien.

Dog hoe uitgeſtrekt de mannelijke magt ook zij, moet zij nimmer de paalen van een billijk gezach voorbij ſtreeven; want gebied Gods woord aan de Vrouw om haar *Man* gehoorzaam te zijn, gebied het teffens aan den *Man* om zijn Vrouw lief te hebben en haar te eeren; hij moet haar als een Gezellinne en geenzins als zijn Slaaf aanmerken; en dewijl het aan niemand geoorlooft is, zijn recht te misbruiken, zo kan een Vrouw, indien de *Man* haare goederen kwalijk beſtiert, zulks beletten, door ſcheiding van goederen bij den Rechter te verzoeken, enz.

MANAKIJN, is de naam van een Indiaansch Vogeltje, door de Heer LINNÆUS onder het geſlagt der *Meeſen* geplaatst. Zie MEESEN, *n.* IX.

MANATI LAPIS, zie ZEE-KOE-STEEN.

MANCHENILJE-BOOM; in 't lat. *Mancanilla*; *Arbor toxica & lactea, fructu ſuavi pomiformi, quo Indiani ſagittas inficiunt.* PLUMIER in zijne beſchrijving der Amerikaanſche Planten, onderſcheid drie zoorten van *Manchenilje boomen*; als 1. *Mancanilla piri-facie.* 2. *Mancanilla aquifolii foliis*; en 3. *Mancanilla lauri foliis oblongis.*

De voornaamſte deezer zoorten, is een Boom die veelvuldig op de Antilliſche Eilanden, aan de oevers der zee en op andere plaatzen groeit. Hij is groot en zeer ſchoon van geſtalte, dog teffens zeer gevaarlijk; zijn hoogte koomt doorgaans met die der Ockernoote-boomen overeen, en zijn ſtam heeft twee voeten middelijns; zijn ſchors is vrij glad, en van koleur graauwagtig; wanneer men er eene kleine inſnijding in maakt, vloeit er oogenblikkelijk een melkagtig zap uit, dat een ſcherp brandend en doodelijk vergift is, waar in de Indiaanen de punten van hunne pijlen doopen, dien zij willen vergiftigen om tegens hunne Vijanden in den ſtrijd te gebruiken; indien er van dit vogt op de bloote huid valt, brengt het er de zelfde uitwerking op voort, als kookende olie.

De bladen deezer Boom hebben veel overeenkomst met die van den Peereboom, zij veroorzaaken zweeren op het vel op de plaats daar zij het aanraaken. De bloemen zijn katjes, welke de gedaante van een air hebben, omtrent een half voet lang, en met verſcheidene vleeschagtige knobbeltjes bezet zijn, die een ſchoone koleur hebben; de vrugten koomen op plaatzen voort, welke van deeze katjes zijn afgeſcheiden, zij hebben de gedaante van die Appel, welke gemeenlijk *Pomme d' Apis* of *Aagjes-appel* word genoemt; het vleesch van deeze vrugt is met een wit zap vervult, dat naar het zap van de ſchors en bladen gelijkt; dit is mede een geweldig vergift: In 't midden van dit vleesch vind men een Noot, die de grootte van een kastanie heeft, zijnde van zelfſtandigheid taaij en houtagtig. De reuk van deeze vrugt is zo lieffelijk en verlokkende, dat men daar door grootelijks word aangevogten om er van te eeten. Het is een der geweldigſte vergiften die de Natuur voortbrengt; haar invreetenden aart is zodanig ſcherp, dat zij in korten tijd ontſteekingen, en zulke geweldige ſmerten veroorzaakt, dat men er daadelijk door bezwijkt.

Het heilzaamſte middel voor de geene welke 't ongeluk gehad hebben om er van te eeten, is hun door middel van veel warme olie te doen inzwelgen, aan 't overgeeven te brengen. Vervolgens geeft men hun verzagtende dingen, zo als melk, enz.; maar welke middelen, men ook bij der hand neeme, het indrukzel van het gif blijft langen tijd in 't lighaam, en de Zieke ſlijt zijn leeven al kwijnende.

Het water 't welk maar eenige minuten op de bladen van den *manchenilje-boom* heeft gelegen, neemt zulk een kwaadaardige hoedanigheid aan, dat die, welke de onvoorzigtigheid hebben, om wanneer het regent, zich onder dezelve te verſchuilen, wel haast met zeer pijnlijke diktens bezet zijn, die bleeke plekken op alle de plaatzen van het vel overlaaten, daar druppelen gevallen zijn. Zelfs is het gevaarlijk onder derzelver lommer te gaan ſlaapen; dewijl de uitwaasſeming deezer boom zodanig vergiftig is, dat zij niet alleen hoofdpijn verwekt, maar ook zelfs ontſteekingen aan de oogen, en builen op de lippen veroorzaakt.

Het hout van de *Manchenilje-boom* is zeer fraai, hard en vast, gelijk dat van de Nooteboomen; in een woord, een der ſchoonſte houten die Amerika voortbrengt; wegens zijne hardheid is 't ook genoegzaam onvergankelijk, en het laat zich zeer fraai polijſten. Derzelver koleur is helder grijs, een weinig geelagtig, gegolft, en met olijf-koleurige wolken, na den zwarten trekkende, geſchakeert.

De wapenen en pijlen, welke in het zap der *Manchenilje-boom* gedoopt worden, behouden een reeks van jaaren hunne vergiftige hoedanigheid. Men zegt, dat de Caraiben, welke deeze Boomen naderen om hunne pijlen te vergiftigen, het hoofd omkeeren, wanneer zij in de ſchors ſnijden, om te beletten, dat het zap hen niet in de oogen ſpringe. Indien de vrugt van de *Manchenilje-boom* in het water valt, vergiftigt hij alle de Viſchen die er van eeten; en ſchoon hij langen tijd in 't water legt, verrot hij echter niet, maar hij word met een zoort van ſalpeter overtoogen, die hem een vaste korst geeft, even als of hij verſteent was.

MAND, zie KORF.

MANDER-KRUID, zie CHAMÆDRIS.

MANDIBULA, zie KINNEBAKKEN.

MANDIBULARIUS, zie KAAUWSPIER.

MANDRAGORE; *Mandraagers-kruid*; *Slaap-appel*; *Tover wortel*; *Alruin*; in 't latijn *Mandragora fructu rotundo*; *Mandragoras* DODONÆI; (*Mandragora*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Deeze Plant ſchiet uit de wortel groote lange, gladde, bleek-groene bladen, naar de Beetebladen gelijkende; tuſſchen welke geen ſteng opſchiet, maar veele kleine bloemen, elk op een bezonder lang ſteeltje voortkoomen, die klokformig en van boven in verſcheide deelen gedeelt zijn, groenagtig-wit of blauw paarsagtig van koleur; waar na ronde geele en gladde

vrugten volgen als appeltjes, die van binnen platagtige nierformige zaaden bevatten: De wortel is dik, rond en lang, en van boven af meest doorgaans in tweën, of ook in driën verdeelt, en witagtig van koleur.

Daar is ook een verandering van, welke fmaller bladen heeft, en wiens vrugten peerformig zijn; die zommige het *wijfje*, en de voorige zoort het *mannetje* noemen.

Plaats. Dit gewas groeit in Zuid-Frankrijk, Italien, Spanjen, Kandien en elders op bergagtige plaatzen; en word bij ons zomtijds in de Tuinen uit liefhebberij gekweekt.

Kweeking. Dezelve geſchied door het zaad, dat men in het najaar op een bedje in een goede losſe grond zaait, zo zullen de jonge planten in het volgende voorjaar opkoomen, die men van het onkruid moet ſchoon en bij droogte vogtig houden, tot in de maand Augustus, als wanneer men dezelve voorzigtig moet verplanten op een bedde of elders, in een goede losſe, wat zandagtige en drooge grond, en die diep geroert is, dewijl haare wortelen heel diep naar beneden groeijen; want zo de grond in de diepte ſteenagtig of anders hard en daar bij nat is, tieren ze zelden wel; maar is de grond bekwaam, zo zullen ze in weinig jaaren zeer groot worden, veele bloemen en vrugten voortbrengen en oud worden; kunnende dezelve onze winter-koude vrij wel doorſtaan; dog het is best, dat men de wortelen in de winter met eenige ruigte tegen de vorst dekt, inzonderheid terwijl ze nog jong zijn.

Eigenſchappen. Deeze plant heeft eene verkoelende, verdoovende, ſlaapverwekkende en pijnſtillende kragt, dog word nooit of zelden inwendig gebruikt, maar wel uitwendig, inzonderheid de bast der wortel; en gepreezen tegen de roodheid en pijn der oogen, roos, harde zwellen, krop-gezwellen, enz.; men kookt de wortel of haar bast tot een pap, daar men een weinig *brandewijn* bijvoegt; men bereid van de wortel ook eene olie door kooking, welke in de voorige gebreeken dient; en met *ammoniak gom* tot een pleister gemaakt, en op de ſlaapen gelegt, ook dienstig geacht word in de hoofdpijnen, razernijen, heete koortzen, en in al te veel waaken: Hoewel men andere veiliger middelen heeft.

Dewijl deeze wortelen dikwils eenigzins de gedaante van het onderlijf met de beenen van een Mensch vertoonen, zo hebben de Kwakzalvers de gemeene Menſchen veele gelijkenisſen en beuzelingen van deeze wortel wijs gemaakt, en waar toe ze zouden kunnen dienen; die ook meest doorgaans andere groote wortelen, bij voorbeeld van de *Peonie*, welke ze door ſnijding met het mes een menſchelijke gedaante gegeeven hebben, daar voor vertoonen; gelijk MATTHIOLUS in zijne aanmerkingen over DIOSCORIDES *IV Boek*, in 't breede de guiterijen verhaalt, van die geene welke zich beroemen, van zulke te hebben, en ze voor waaragtige uit te geeven. Het is mede ook een fabel, het geene men van deezen wortel verhaalt, naamelijk, dat men ze niet zonder gevaar van zijn leeven, zoudurven uitgraaven, 't welke de ondervinding tegenſpreekt.

MANDUCATIO, betekent zo veel als *Masticatio* of *Kauwing*.

MANEGE, is de konst om Paarden te beteugelen, leerzaam te maaken, en te berijden.

De *manége* in zijn gantſche uitgeſtrektheid genoomen, omvat al het geen, de gedaante, de koleur, den ouderdom, de geſtaltheid en hoedanigheden der Paarden betreft, hun natuurlijke woonplaats, de manier om dezelve te voeden en te doen voortteelen, enz. De gebruiken, waar toe zij dienstig zijn, het zij voor den Oorlog, den Arbeid of het Zadel; insgelijks de middelen om ze tot die verſchillende gebruiken bekwaam te maaken. Dezelve behelst mede de kennisſe van de gebreken en ziektens der Paarden, de geneesmiddelen die hun dienstig zijn, met de verſcheidene Operatien die er eenige overeenkoomst met hebben, enz.

Het woord *manége* word ook gebruikt om maar enkel de konst, van wel te Paard te rijden, mede te betekenen.

MANGER BLANC, of *Blanc manger*; word aldus bereid: Neemt twee lood *visch-lijm*, klein geſneeden, zet het met een weinig *regenwater* op 't vuur, tot dat het geſmolten is; zet dan een pint *zoete room* op het vuur, en roert het tot dat het kookt; doet als dan de vischlijm daar bij, en wat *zuiker* na de ſmaak; roert het tot dat het koud is, doet 'er dan wat *oranje-water* in; en dan gedaan, daar men het in hebben wil.

MANGHES; *Ambo* of *Amba*; (*Cerbera foliis lanceolatis; nervis transverſalibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit is een mede-zoort van de *Ahouaij*; zijnde een zeer groote takrijke boom, die op veele plaatzen in Oost-Indiën groeit; hij heeft groote langwerpige puntige dikke en gladde bladen, en witte tregter-formige bloemen, waar na eijronde vleeſchige vrugten volgen, van grootte als een Ganze-eij, of grooter, die verſchillig van koleur op den zelfden boom zijn, als aan de eene tak groenagtig, aan de andere geel- of roodagtig, en een zeer aangenaame ſmaak, en reuk hebben, op de wijze als de Perſiken; bevattende van binnen twee harde zaaden, naar Kastanjes gelijkende. De Indiaanen eeten deeze vrugt, die koud van aart is, zo wel rauw als ingelegt, of op andere wijze bereid.

Daar is ook eene verandering van, die *wilde Manghes* genoemt, en gezegt word van de voorige niet te verſchillen dan door de cultuur; dezelve groeit hoofdzaakelijk op Malabar, daar hij de naam van *Odollom* draagt, en van de Portugeezen *Mangas bravos* genoemt word: Hij groeit kleiner; zijne bladen zijn ook kleiner, korter en dikker als die der voorige, en zijne vrugten zo groot als een Kwee-appel, bleek-groen en blinkende van koleur, vol van een wit melkagtig zap, maar hebben weinig vleesch; en men zegt dat deeze vrugten zeer vergiftig zijn.

MANGLE; *Mangles*; *Mangles aquatica, foliis ſubrotundis & punctatis*; (*Rhizophora foliis acutis, fructibus ſubulato-clavatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit is een groote boom, die in de West-Indiën, en op Malabar in Oost-Indiën, omtrent de Zeeoevers en moerasſen groeit; hij heeft bladen welke naar die van den *Peer-boom* gelijken, dog zijn wat langer en dikker, en zijne bloemen zijn klein, daar lange bruine peulen op volgen, welke naar *Pijp-caſſie* gelijken, en van binnen een merg bevatten, naar Oſſen-merg zweemende, dat bitteragtig van ſmaak is, echter van de Indiaanen, bij gebrek van andere ſpijze, gegeeten word; dog het voornaamſte gebruik van deeze boom, is deszelfs hout, dat hard en zwaar is, en veel tot Huis-timmeragie en ander werk gebezigt word.

Het is eene bijzondere en zeldzaame eigenſchap aan deezen boom, dat zommige van zijne takken in het aangroeijen zich nederwaarts tot de aarde buigen, daar in wortelen ſchieten, en tot boomen worden, gelijk de moe-

moeder boom; invoegen dat daar uit eindelijk een geheel bosch ontſtaat; hoewel andere zeggen, dat deeze jonge boomen uit de wortelen voortkoomen, die zeer verre onder en boven de grond voortloopen, en hier en daar weder uitſpruiten, waar door de vermeerdering der boomen ontſtaat; dat ook waarſchijnelijker is. Dat men aan de ſtam van deeze boom dikwils Oesters vast gehegt vind, gelijk men daar van verhaalt, ſchijnt voort te koomen, om dat de kleine Oesters door de wind bij onweer en ſtorm tegen de boomen, die omtrent de Zeeoevers groeijen, geſlingert worden, en daar aan vast blijven hangen.

MANGO, zie BLOEM-ZUIGERTJE, *n.* XV. *p.* 823.

MANGO BROMMER, dus noemt ALBIN een Jamaikaasch Vogeltje, bij de Heer LINNÆUS de vierde ſoort van zijn *Bloemzuigertjes* uitmaakende.

MANGOSTANS, of *Mangouſtans*; (*Garcinia*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit is een fraaije Boom, die in Oost-Indiën op veele plaatzen groeit, en veele overeenkomst met de Citroen-boom heeft; maar zijne bladen zijn grooter en langer, met eenige aderen verciert, en groeijen tegen elkander over; zijne bloemen zijn geel en roosformig; waar na vrugten volgen die de grootte van kleine Oranje-appelen hebben, en in een dikke koker of ſchors beſlooten zijn, welke boven gekertelt of gekroont is, op de wijze als de Granaat-appelen, zijnde van buiten een donker-aschgrauw, en van binnen roodagtig. Deeze vrugten zijn zeer zoet en aangenaam, en uitmuntend van ſmaak; weshalven ze in haar groeiplaatzen veel geacht en gekweekt worden; men vind ze thans ook veel te Batavia, Hoofd-ſtad van Nederlands Indiën, op Java, daar ze eerst van de Molukkiſche Eilanden naar toe gebragt zijn, en niet alleen wegens de vrugten, maar ook wegens haare regelmaatigheid in het groeijen, om er tuinen, enz. mede te vercieren, voortgekweekt worden.

MANIA, *Razernij*, *Dolheid*, *Krankzinnigheid*, enz. *Mania* is afkomſtig van het griekſche woord μαίνομαι, het welk eigentlijk betekent *ik ben raazende*, *woedende*. Met deeze naam noemt men een algemeene zinneloosheid zonder koorts, of ten minſten zonder wezentlijke koorts: Veeltijds is deeze zinneloosheid woedende, en met toorn en ſtoutmoedigheid gepaart, en als dan verdient dezelve in de ſtrikſte zin genoomen, de naam van *Mania*; indien de zinneloosheid met zagtheid en gerustheid gepaart gaat, daar bij geen andere dan belachgelijke uitwerkzelen voortbrengt, moet men ze eerder met de naam van *Gekheid* beſtempelen.

Gemeenlijk word de *mania* door eenige tekenen aangekondigt, die er de voorloopers van zijn; van dien aart is de melancholie, geweldige hoofdpijnen, aanhoudende ſlaapeloosheid, ongeruste en weinig duurende ſluimeringen, die teffens nog door verſchrikkende droomen geſtoort worden; voorts bekommeringen, droefheden die men niet in ſtaat is te verdrijven, angſten, ſchrikken, geweldige uitvallen van toorn, door de allergrootſte beuzelingen aan het zieden gebragt, enz. Wanneer de *mania* gereed ſtaat uitteberſten, worden de oogen aangedaan, van tijd tot tijd door flikkeringen van licht getroffen, die als een zoort van blixemſtraalen opleveren; de ooren worden gekwelt door een onophoudelijk gezuis en brommen; de lust tot het minneſpel word onmaatig; de zieken ſmelten in traanen, of lachgen tegens hunne gewoonte en zonder eenige ſchijnbaare reden onmaatig; zij ſpreeken veel, dog zonder eenige ſlot nog ſtijl, of houden een diep ſtilzwijgen, even als of zij in eenige verhevene beſpiegeling of overdenking gedompelt waaren; hunne oogen worden als onbeweeglijk, op een enkel voorwerp gevestigt, of wel woedende, dreigende en als verwart; de pols is hard, en volgens waarneeming van HIPPOCRATES, trekt hij dikwils tot aan de elleboog op; de pis is rood, zonder eenig zetzel, dog met een ligt wolkje er in. Wanneer de *mania* zich ten vollen heeft geopenbaart, zijn de Zieken doorgaans tegens de Omſtanders en ook veelmaalen tegens hun zelven verwoed; zij bijten, verbrijzelen, ſlaan en kloppen al wat hun omringt; ſcheuren hunne kleederen in ſtukken; ontblooten, zonder eenige ſchaamte, het gantſche lighaam; dus gaan zij geduurende de alderſcherpſte koude, zonder er eenig ongemak van te gevoelen; zij zijn niet aandoenlijker voor de honger, dorst, de nooddruft om te ſlaapen, enz. Daar zijn er, die volgens verhaal van FERNELIUS, tot veertien maanden toe, zonder ſlaapen doorgebragt hebben; hun lighaam word hard en onvermoeit, en hun geſtel onbegrijpelijk ſterk. Men heeft waargenoomen, dat zij verwonderenswaardige kragten bekoomen, taamelijk lang leeven, en dat de gewoone oorzaaken van ziektens, geene of ten minſten zeer weinig indruk op hun maakt; het is zeer vreemd hun ziek te zien, zelfs in zulke tijden, dat de allerbeſmettelijkſte kwaalen, heerſchen. Daar zijn er, die niet ophouden met zingen, praaten, lachgen of ſchreijen; zij veranderen elk oogenblik van redenwisſeling, ſpreeken zonder rijm of ſlot, vergeeten wat zij gezegt hebben, en herhaalen het onophoudelijk. Men vind er die vermetel en onverzaagt zijn, geen gevaaren kennen, dezelve ſtoutelijk trotzen en braveeren, een ieder verachten en uittarten; anderen in tegendeel zijn vreesagtig en angſtig, en in deezen is zomwijlen de dolheid aanhoudende, en op andere tijden, met tuſſchenpoozingen verzelt; de Zieken ſchijnen geduurende eenigen tijd, het volle genot van hun verſtand en reden te hebben; zij verwonderen door hunne wijsheid, die, welke hun als zinneloozen behandelen; maar na verloop van eenige uuren, eenige dagen, ja *zomtijds* geheele maanden, vervallen zij op nieuw in razernij. Geloofwaardige Schrijvers verhaalen, zinnelooze Menſchen gezien te hebben, die in het ſterkſte van hun aanval, vreemde taalen ſpraken, gedichten maakten, en zeer verheven over ſtoffen redenkaveléden die hun onbekent waaren; zommigen zelfs voorzeiden het toekoomende.

Onder de oorzaaken, welke deeze ziekte voortbrengt, zijn de hartstochten, de ingeſpannentheid van geest, te veelvuldig ſtudeeren, diepe peinzingen, toorn, droefheid, vrees, knellende en aanhoudende verdrietelijkheden, verachte liefde, enz. die, welke aanhoudende waarneeminnen ons geleert hebben, het meeste daar omtrent toetebrengen; opſtopping van gewoone ontlastingen, waar onder de uitwaaſeming als een der voornaamſte moet gerekent worden, ofte wel eene buitengewoone vermeerdering van deeze ontlastingen, telt men mede als oorzaaken van deeze kwaal. HIPPOCRATES en na hem FORESTUS en BONNINGERUS, hebben waargenoomen dat de *mania* of *razernij*, zomtijds een gevolg was van de opſtopping der maand-ſtonden en kraam-vloed; in deeze gevallen word zij door eene verzaameling van bloed in de borsten aangekondigt, *Aphor.* 40. *lib. V.* HIPPOCRATES merkt nog aan, dat de ophouding of ſtremming van een gezweer, van een wrat, de geneigt-

heid der vogten die in de zweeren zijn, dikwils door de *mania* gevolgt worden; de waarneemingen van SCHENKIUS bevestigen dit volkoomen.

ZACUTUS LUSITANUS verzekert, dat het zelfde uitwerkzel voortgebragt word, door de opstopping van ambeijen. Eene al te overvloedige uitloozing van het voortteelings-vogt, is het grondbeginzel van *mania* geweest in een Grijsaart, waar van H. DE HEERS spreekt; en in een jong Man, waar van FORESTUS melding maakt, die in den zomer eene bevallige Vrouw getrouwt hebbende, uitzinnig wierd, door het al te veelvuldig genot van het liefdespel. Kwaadaardige, ontsteekende en beete koortzen; de Kinderpokken en ijligheid in 't hoofd, hebben zomwijlen de *mania* tot een gevolg, zo als FABRICIUS, HILDANUS en EWINKLER het hebben opgemerkt. SIJDENHAM telt de *mania* of *krankzinnigheid* als eene der veelvuldigste toevallen op, welke na eene kwalijk behandelde tusschenpoozende koorts, door al te dikwils laaten en herhaalde hevige purgeermiddelen, word te wege gebragt, *Opusc. med. cap. V.* Daar zijn echter geen oorzaaken, welke sneller werken dan zommige vergiftige kruiden en planten; zo als bij voorbeeld het *stramonium*, het *bilsen-kruid*, de *besiën* van de *groote nagtschaje* of *bella donna*, het *zaad* van de *eijerplant*, de *coccels korrels*, enz.; de *opium* zelve in ijlende koortzen, onmaatig voorgeschreeven, wel verre van die te doen bedaaren, doet die in *mania* ontaarden. Zwaarmoedige, doffe Menschen; de zulken die in tegendeel van een zagten aart zijn, een leevendigen en vluggen geest hebben, Poëeten, Philosophen, Mathematici, en die welke zich met drift op algebraische uitrekeningen toeleggen, zijn 't meest aan deeze ziekte onderworpen.

Alle de opgenoemde oorzaaken, zijn door een veelvuldig aantal waarneemingen bevestigt; maar men heeft tot nu toe niet kunnen ontdekken, waar in eigentlijk het gebrek en de innerlijke ontschikking bestaat, die de oorsprong en onmiddelijke oorzaak der toevallen is, welke deeze ziekte uitmaakt. In het algemeen is de afleiding van de meeste ziektens des hoofds, en wel inzonderheid van die, waar in de werkingen des geestes zich verbonden vinden, met een verbaazende duisterheid overtoogen; de ontleedkundige waarneemingen geeven maar een flaauw licht dien aangaande; de hersenen van verscheidene *krankzinnigen* geopent zijnde, hebben geen 't minste gebrek aan de allernauwkeurigste waarneemingen, aangeboden; in anderen heeft men ze, als door een geelagtig vogt, bedolven gevonden. BAILLOU zag in eenigen de hersen-vaten gezwollen, en als door elkanderen gevlogten; insgelijks waaren zij in een *krankzinnige*, in welke men de *plexus choroides* buitenmaaten uitgezet vond, en bijna de geheele inwendige oppervlakte der holligheden of *ventriculi* omvattende, daar bij nog met roode vaatjes als doorweeven, die buitengemeen gezwollen en daar bij gestopt waaren, *Misc. natur. Curios. decad. 2. ann. 6.* De gewoone toestand der hersenen van zulke Menschen die *krankzinnig* gestorven zijn, is eene verdrooging, hardigheid en brosheid van de schorsagtige zelfstandigheid. Ziet over dit onderwerp H. DE HEERS *Obsery. 3. Le lettere mediche del Signor* MARTINI GHISI, *pag. 26.* BONETI *Sepulchretum lib. & tom. I. Sect. 8. pag. 205. Les observations de* LITTRE te vinden in de *Memoires de l'Acad. Royale des Sciences, ann. 1705. pag. 47.* ANT. DE POZZIS verhaalt, dat een *krankzinnige* van zijne ziekte wierd geneezen, door het ontlasten van een Rups, dien hij door een geweldige niezing uit den neus loosde. FERNELIUS zegt, twee groote ruige Wormen in den neus van iemand gevonden te hebben, die in een doodelijke krankzinnigheid was vervallen, gevolgt na de opstopping van een stinkende vloeijing uit den neus; en RIOLANUS verzekert, een Worm in de hersenen van een Paard, dat dol geworden was, gezien te hebben. Alle deeze gebeurtenissen, brengen niets toe, gelijk men klaar merkt, tot de bespiegelende of *theoretische* kennis van dit ongemak; dus niets zekers nog bewijsbaar dien aangaande aan onze Leezers kunnende mededeelen, zullen wij er ons niet bij ophouden; maar enkel vergenoegen met aantemerken, dat er noodwendig een eigenlijdig (*idiopathia*), of medelijdig (*sijmpathia*) gebrek in de hersenen moet heerschen. De wezentlijke toevallen der *mania* of *krankzinnigheid* spruiten voort, door dien de voorwerpen, zich niet zodanig aan de Zieken vertoonen, als zij wezentlijk zijn; men heeft aan de bijzondere en bepaalde beweegingen der hersen-vezelen, de vorming der denkbeelden en gewaarwording toegeschreeven. Wanneer die beweegingen, door uitwendige voorwerpen verwekt worden, zijn er de denkbeelden mede overeenkomstig; gevolgelijk zijn de redeneeringen daar uit vloeijende, gepast en juist; maar indien het bloed uitgezet word, dat snelle drukkingen der slag-aderen, of eenige andere ontschikking, van wat aart die ook mag zijn, de zelfde beweeging in de vezels drukt, zo bied zij als tegenwoordig zijnde, zulke voorwerpen aan, die afweezig zijn, en als waare welke niet dan in schimmen bestaan; en dus koomt het mij voor, dat de Krankzinnigen, niet dan bij gebrek van gewaarwording doolen: De buitenspoorigheid hunner redeneering, moet aan de onovereenkomst van hunne denkbeelden met de uitwendige voorwerpen toegeschreeven worden. Zij zijn jegens de Omstanders raazende en verwoed, om dat zij zich verbeelden, door Vijanden omringt te zijn, die gereed staan hun te mishandelen. Hunne ongevoeligheid, ten aanzien van koude, warmte, honger, slaap, enz., heeft zonder twijffel zijn oorsprong, om dat die indrukzelen niet tot de ziel geraaken; daarom heeft HIPPOCRATES gezegt, dat indien eenig deel door eenige oorzaak van smerte is aangedaan, zonder dat de Zieke het gevoelt, zulks ten teken van *krankzinnigheid* verstrekt.

De tekenen onderzoekende, die wij in het begin van dit artijkel gemeld hebben, kan men zich niet alleen verzekert houden, of iemand *krankzinnig* is, maar zelfs die ziekte voorspellen, wanneer zij aanstaande is; het is niet moogelijk, dezelve met de *ijlhoofdigheid* (*phrenesis*) te verwarren, dewijl deeze laatste eene hevige ziekte is, die altoos met ontsteekende koortzen gepaart gaat; men onderscheid dezelve ook ligtelijk van de *melancholie*, door de aanhoudentheid van het *delirium*, door de woede, razernij, stoutmoedigheid, enz. De Vrienden en Omstanders raadpleegende, kan men de oorzaaken gewaar worden, die dezelve hebben doen ontstaan.

De *mania* of *krankzinnigheid* is eene langduurende ziekte, die doorgaans geen 't minste gevaar voor het leeven na zich sleept; in tegendeel kan men zeggen, dat de zulken die er door aangetast worden, van andere ziektens en ongemakken zijn bevrijd; gemeenlijk zijn zij sterk, robust, en op hunne ongelukkige verdooling van zinnen na, welvaarende; ook leeven zij tamelijk lang. Stuiptrekkingen en *atrophia* de *krankzinnigheid* verzellende,

lende, verſtrekken tot zeer ongunstige tekenen; ook heeft men reden, om niet veel goeds te verwagten, wanneer de Zieken ſchielijk uit een diepe ſlaap tot een duurzaame dwijling of ijlhoofdigheid overgaan, en daar bij ongevoelig zijn aan het geweld eener hevige koude, en aan de werking van de allerkragtigſte purgeermiddelen; zulks kondigt zelfs de vermeerdering en wanhoopende toeſtand der *mania* aan. De dood is nabij, indien de kragten door onthouding van voedzel en geduurig waaken zijn uitgeput, inzonderheid indien hij daar te neffens door de vallende ziekte word aangetast.

Schoon de *mania*, ten aanzien van het leeven, niet gevaarlijk is, valt zij echter zeer bezwaarlijk om te geneezen, inzonderheid wanneer dezelve veroudert is; men acht ze volkoomen ongeneesſelijk, wanneer zij overerft. Men kan zich met eenige hoop van beterſchap vleijen, indien de aanvallen niet zwaar nog langduurende zijn, indien de *krankzinnigheid* nog maar van korten duur is geweest, en wel inzonderheid wanneer de Zieke nauwkeurig en zonder tegenzin de middelen gebruikt, die hem voorgeſchreeven worden; want't geen de geneezing der Krankzinnigen nog bezwaarlijker maakt, is dat zij een afkeer voor hunnen Geneesheer opvatten, en de middelen, dien hij hun voorſchrijft, als vergiften aanmerken. Wanneer de *mania* een gevolg is van kwalijk behandelde tusſchenpoozende koortzen, van eenige opgeſtopte uitvloeijing; van gezweeren die toegegroeit zijn en open hadden moeten blijven, of van verdoovende vergiften; heeft men meerder reden, om zich met de geneezing te vleijen, dewijl de herſtelling der opgehoudene uitloozingen, de formeering van nieuwe gezweeren, en de ſchielijke uitdrijving van de vergiftige planten, veeltijds van eene volmaakte gezondheid gevolgt zijn. HIPPOCRATES leert ons, dat een aderbreuk of de ambeijen een Krankzinnige overkoomende, hem veeltijds geneezen; *Lib. VI. Aphor.* 21. dat de roodeloop, de waterzugt, en meer gelijkzoortige kwaalen, tot een zeer gunstig teken verſtrekken; *Lib. VII. Aphor.* 5. dat indien er diktens in de gezweeren koomen, de Zieken geen gevaar loopen, om *krankzinnig* te worden; *Lib. V. Aphor.* 56. In FORESTUS *Obſerv.* 24. *Lib.* X. vind men aangetekent, dat een krankzinnig Meisje volkoomen genas, door gezweeren die zich aan haar beenen zetteden. De tusſchenpoozende en derdendaagſche koortzen, zijn ook, volgens HIPPOCRATES, kragtdaadige middelen, om de *mania* te verdrijven. De zulken, welke van deeze ziekte geneezen, blijven langen tijd droevig, verſlagen en kwijnende; zij behouden genoegzaam altoos een onverwinnelijke melancholie, die door het vernederend aandenken van hun voorleedene ſtaat, gevoed word.

De *mania* of *krankzinnigheid* is eene van die ziektens, daar de ſchranderſte en kundigſte Geneesheeren gemeenlijk geen raad toe weeten, terwijl Kwakzalvers en Operateurs, die de landen doorloopen, om hunne gewaande geheimen uitteventen, dikwils gelukken, om die te helpen. De geneezing, die door de natuur gewrogt word, is de eenvoudigſte en zekerſte; de Geneeskunde bied geen de minſte hulp aan, welk dienstig is, om de gebreeken der herſenen te verbeteren, waar uit de *mania* zijnen oorſprong heeft, of ten minſten die dat uitwerkzel onfeilbaar voortbrengt; ja wat meer is, een zodanig geneesmiddel, dat aan de eene *krankzinnige* tot geneezing heeft verſtrekt, vermeerdert de kwaal van een ander. De *opium*, bij voorbeeld, die door de beroemſte *Practici*, in de *krankzinnigheid* volſtrekt word verbooden, dewijl zij door hunne waarneemingen van derzelver kwaade uitwerkzelen onderrigt zijn; de *opium*, zeg ik, in een groote hoeveelheid gebruikt, heeft verſcheidene Krankzinnigen geneezen. Wij leezen in de *Journal des Savans du mois de Juillet*, *ann.* 1701. *pag.* 314. dat een jong Meisje volkoomen van de *mania* wierd geneezen, na eenen *balſem* doorgeſlokt te hebben, waar in een geheele ſcrupel *opium* was; insgelijks hebben eenige Medici ze in een groote hoeveelheid, met een gewenschten uitſlag voorgeſchreeven. WEPFERUS in zijne *Hiſt. Apoplect. pag.* 687. AETIUS en SIJDENHAM keuren er het gebruik niet van af. De ſchrik en hevige gemoeds aandoeningen, die zo dikwils de *mania* voortbrengen, zijn er zomwijlen het tegengift van geweest. SAM. FORMIUS *Obſervat.* 32. verhaalt, dat een krankzinnige Jongeling geneezen wierd, na dat men hem had gelubt. Hevige vallen, verzelt van eene kneuzing der herſen-pan, trepaneeren en *cauteriums*, zijn zomwijlen van een gelukkigen uitſlag geweest; men heeft zelfs gezien, dat de overſtorting van vogten (*transfuſio*) de *krankzinnigheid* ten eenemaalen heeft doen verdwijnen; zomtijds heeft die operatie maar enkel de toevallen vermindert; haare verdervende uitwerkzelen, zijn gantsch niet met zekerheid beweezen; ziet hier over DIONIS, *cours d'operations de Chirurgie demonſt. VIII. p.* 498. en MANGETI *Bibliotheca medico-practica*, *tom. III. lib. XI. p.* 344 *& ſequenſ.* Het ſchijnt mij toe, dat men om de *manie* te geneezen, het gantſche lighaam ſchielijk en geweldig moet ontroeren, en daar door eenige aanmerkelijke verandering te wege brengen; hier van daan koomt het ook, dat onweetende en drieſte *Empirici*, door hevig werkende middelen zomtijds gelukt zijn. Wanneer de *krankzinnigheid* van eenige opgeſtopte uitloozing zijne oorſprong heeft, moet men allerhande hulpmiddelen bij der hand neemen, om die weder in haaren voorigen toeſtand te herſtellen. In de raazende *krankzinnigheden*, zijn de aderlaatingen zomtijds van veel nut, dikwils is het dienstig en zelfs noodzaakelijk om die te herhaalen; de *arteriotomia* of het trekken van bloed uit ſlag-aderen, kan ook met voordeel te werk geſtelt worden: FABR. SELDANUS brengt verſcheidene waarneemingen te berde, die er het nut van bewijzen; *Efficac. Medic. part. II. p.* 45 *& ſeq.* Men moet niet verwaarloozen, om *Bloedzuigers* aan de ſlaapen en de ſpeenvaten te leggen; insgelijks acht men het koppen dienstig: Wat de blaartrekkende middelen betreft, derzelver gebruik kan zeer ſchaadelijk zijn: Enkelde aderlaatingen, die echter ruim gedaan wierden, hebben zomtijds de *krankzinnigheid* geneezen. FELIX PLATER verhaalt een Empiricus gezien te hebben, die alle de *krankzinnigen* genas, met ze in eene week tot zeventig maal toe te laaten; *Obſerv. lib. I. p.* 86. Een menigte beroemde Practici verzekeren, dat zij geen heilzaamer middel tegens de *mania* kennen. Braak- en purgeermiddelen, worden ook algemeenlijk goedgekeurt. De Ouden maakten een veelvuldig gebruik van de *helleborus*, 't welk, gelijk een ieder weet, een hevig werkend purgans is: HORATIUS raad aan de *krankzinnigen*, om na het Eiland Anticijrus, dat zeer vrugtbaar in het voortbrengen van *helleborus* was; te reizen. Eenige Hedendaagſchen zijn van gevoelen, dat men van geen hevig werkende purgeermiddelen moet gebruik maaken; zij denken, dat de *helleborus* der Ouden door eenig dienstig middel verzagt was. Men moet nogthans aanmerken

dat hoe minder gevoelig deeze Zieken zijn, hoe minder indruk zij van prikkelingen hebben, hoe meer het ook noodig is, dat zij geweldig geschud worden, en eischen om die reden, dat men hun sterker werkende geneesmiddelen geeft. Niet alleen is de uitwerping, door braakmiddelen te wege gebragt, nuttig, maar de algemeene schudding, die er uit voortspruit, is teffens zeer heilzaam. Bij de Ouden waaren de warme baden veel in gebruik tot behandeling der *mania*. GALENUS, ARETEUS CAPPADOX, ALEX. TRALLES, PROSPER ALPINUS, enz. roemen er de gelukkige uitslag van; men bedient zich hedendaagsch in deeze ziekte van geen andere dan koude baden. VAN HELMONT heeft ons de nuttigheid van dit geneesmiddel doen kennen; een enkel toeval had hem zulks geleert; men vervoerde op een wagen een krankzinnig Handwerksman, die middel vindende zich van de ketenen te ontdoen, waar mede hij gekluistert was, in een diepe waterkolk sprong: Men trok er hem uit, denkende dat hij dood was, maar weinig tijds naar na gaf hij tekens van leven en gezondheid, en hij leefde nog een geruimen tijd naderhand, zonder door eenige *krankzinnigheid* overvallen te worden. VAN HELMONT door dit voorbeeld aangemoedigt, beproefde, zedert, dat middel op verscheidene *krankzinnigen*, en bijna altoos met een volmaakte uitslag; behalven, zegt hij, wanneer men voor het leeven der Zieke beducht zijnde, hem niet lang genoeg in het water liet. Of de indompeling in zee of zoet water geschied, is ten eenemaalen onverschillig; de eenigste oplettenheid die men in acht moet neemen, is de Zieken schielijk en onverwagt in het water te doen dompelen, en ze er een langen wijl in te houden; men heeft niets voor hun leeven te vreezen. Koud of bevrooren water op het hoofd gelegt, of wel van een aanmerkelijke hoogte er op gestort, heeft de zelfde uitwerking voortgebragt; indien dit middel gelukt, word het van een diepe slaap gevolgt. Ik hebbe, zegt de Heer MENURET, een krankzinnig Mensch gekent, die uit de gevangenis breekende, geduurende verscheidene uuren genoegzaam naakt en zonder hoed in een stortregen liep, en door dat middel tot een volmaakte gezondheid herstelt wierd; ziet *les Memoires de l'Acad. Royale des Sciences ann.* 1734. *Histoir. p.* 56. *Psychrolousia ou the history of cold Bathings &c. pag.* 452. Eenige Schrijvers gebruikten in deeze ziekte met voordeel sterke aromatike essentien, en geestige dingen, en zulks in een groote dosis, zo als bij voorbeeld, *muscus*, *amber*, *campher*, enz. Anderen verzekeren, dat de bevogtigende, verfrischende, bedaarende en salpeteragtige middelen, die geene zijn, op welke men het meest staat kan maaken: Men kan echter niet zeggen, dat het cureerende middelen zijn, maar wel buitengemeen dienstig, om 't geweld der woede te doen bedaaren, en deeze hoedanigheid bezit mede in den hoogsten graad de *zuiker van Saturnus*, van twee tot agt greinen ingegeeven; deeze middelen zijn boven de *opium* te verkiezen, dewijl zij er het heilzaame van bewerken, zonder zo als dit laatste dikwerf gevaarlijke gevolgen na zich te sleepen. De *mania* of *krankzinnigheid*, die na tusschenpoozende koortzen overblijft, eischt een bijzondere behandeling. SIJDENHAM, de eenigste die er van gesprooken heeft, merkt aan, dat de aderlaatingen en purgeermiddelen, dezelve meer doet inwortelen en bevigermaakt; dat de dienstigste middelen, de zulken zijn, welke een verfrischende, hartsterkende en verkwikkende hoedanigheid hebben, zo als onder anderen de *theriaak*, *grevinne-poeder*, enz. Hij verzekert, verscheidene *krankzinnigen*, wiens ongeval aan die oorzaak moest toegeschreeven worden, door deeze behandeling geneezen te hebben.

MANICA HIPPOCRATIS; *Lek-zak*; *Coleer-* of *Zijg-zak*; word in de Chijmie en Apotheekers-konst een zoort van smalle zak genoemt, die van linnen of laken gemaakt en benedenwaarts puntig is; dienende tot het coleeren of filtreeren, om de troebele vogten, daar door klaar en helder te doen worden; zie verder COLEEREN en FILTREEREN.

MANIEREN, in de algemeenste zin, word hier door verstaan, vastgestelde gebruiken, om de zaamenleeving die de Menschen onderling moeten hebben, aangenaamer en genoeglijker te maaken. De *manieren* drukken de zeden uit, of enkelijk het uitwerkzel der onderwerping aan de gebruiken. Zij zijn ten aanzien van de zeden, 't geen de uitwendige plicht-waarneemingen ten aanzien van den Godsdienst is; zij verstrekken tot derzelver kentekenen, bewaaren ze, of neemen derzelver plaats in, en gevolgelijk zijn zij in de zaamenleeving van grooter belang, als zommige Zedekundigen het gedagt hebben.

Men weet niet genoeg, tot hoe verre de werktuiglijke gewoonte ons daaden doet verrichten, waar van wij in ons geen zedekundig grondbeginzel meer hebben, en hoe veel wij teffens toebrengen om dat grondbeginzel te bewaaren. Wanneer zommige daaden, zommige beweegingen, zich in onzen geest aan zommige deugden, zommige gevoelens hebben verbonden; herroepen die daaden, die beweegingen, zodanige gevoelens en deugden, in ons.

In China zijn de Kinderen verplicht, buitengewoone eerbewijzingen, aan hunne Ouders te pleegen; zij geeven hun onophoudelijke uitwendige bewijzen van eerbied en liefde; zeer waarschijnelijk is het, dat er in die uiterlijke blijken meer kragt der gewoonte dan wezentlijkheid plaats vind; maar de eerbied en liefde voor de Ouders is in China leevendiger en meerder aankleevende, dan in zulke Gewesten, alwaar die zelfde gevoelens wel bevoolen worden, dog zonder dat de Wetten de *manieren* voorschrijven, hoedanig die te betoonen. Daar ontbreekt in Frankrijk veel aan, dat het Gemeen alle de Grooten eerbied toedraagt dien zij groeten; doch echter zijn er de Grooten meer geëerbiedigt, als in zulke Landen, waar in de *manieren*, ten hunnen aanzien die tekenen van eerbied, niet eischen.

De gewoonte van zekere daaden, zekere gebaarden, zekere beweegingen, zekere uitwendige tekenen, onderhouden in ons die gevoelens beter, dan alle de leerstukken en de gantsche *Metaphijsica* der waereld.

Ik hebbe gezegt, dat de werktuiglijke gewoonte, ons daaden doet verrichten, waar van wij in ons geen zedekundig beginzel meer hadden; ik hebbe er bijgevoegt, dat zij in ons het grondbeginzel bewaarde; dog zij gaat verder, zij vermeerdert het zelve, of doet het zelfs te voorschijn koomen.

Daar is geene hartstocht, geene aandoening, geen gevoelen, geene ontroering, die niet zijn uitwerkzel op het lighaam heeft, en niet zommige spieren doet verheffen, nederdrukken, inkrimpen of opzwellen, en daar bij min of meer ons uiterlijk veranderende, een bijzondere uitdrukking heeft. De verdrietelijkheden en vermaaken, de begeertens en de vrees, de liefde of de afkeer,

keer, hoe zedekundig er ook de oorzaak van zij, brengen min of meerdere natuurkundige uitwerkzelen in ons voort, die door min of meerdere kenbaare tekenen aangekondigt worden. Alle de aandoeningen ſchilderen zich op 't gezigt, geeven er een zekere uitdrukking, maaken 't geen men de *Phijſionomie* noemt, veranderen de gewoonte des lighaams, geeven en neemen de houding, doen zekere gebaarden, zekere beweegingen maaken. Dit is eene waarheid, die niemand betwist.

Dog het is niet minder waar, dat de beweegingen der ſpieren en zenuwen, die gemeenlijk de uitwerkzelen van een zekere drift of hartstogt zijn, in ons zonder behulp van die hartstogt aangedaan, en herhaalt wordende, zich er tot een zeker punt toe, weder in voortbrengt.

De uitwerkzelen der muzijk op ons, verſtrekt tot een gevoelig bewijs van deeze waarheid: De indruk van 't klinkend lighaam op onze zenuwen, verwekt er verſchillende beweegingen in, waar van verſcheidene van den aart der beweegingen zijn, die door een zekere hartstogt zoude verwekt worden; en indien die beweegingen zich de een d'ander volgen, indien de Muzikant voortgaat met de zelfde trilling aan het zenuwgeſtel mededeelen, zal hij wel ras deeze of geene hartstogt in de ziel doen overgaan, als bij voorbeeld vreugde, droefheid, ongerustheid, enz. Uit deeze waarneeming volgt, dat indien zekere driften of hartstogten, aan het lighaam zekere beweegingen mededeelen, deeze beweegingen de ziel weerkeerig, ook weder tot deeze hartstogten geleiden; dewijl nu de *manieren* meestendeels in gebaarden, lighaams-gewoonten, handelingen, welke de tekenen, de uitdrukkingen, de uitwerkzelen van zekere gevoelens, enz. zijn; zo volgt hier uit, dat de *manieren* deeze gevoelens niet alleen moeten kenbaar doen worden en bewaaren, maar die zomwijlen ook doen voortkoomen.

De Ouden hebben hunnen aandagt meerder gevestigt dan wij, op den invloed die de *manieren* op de zeden hebben, en ten aanzien van de lighaams overeenkomſten met die der ziel. PLATO onderſcheid twee zoorten van dans, de eene welke een konst van nabootzing is, en om eigentlijk te ſpreeken, de *Pantomine* is; de andere beſtaat in die weetenſchap, om met welvoeglijkheid de gewoone beweegingen te maaken; deeze dans heeft zich tot in onze dagen ſtaande gehouden, en onze Dansmeeſters zijn Profeſſors der *manieren*. De Dansmeeſter van MOLIERE was zo verre het ſpoor niet bijster als men wel denkt, van zich hooger te ſchatten of ten minſten te vergelijken bij de Meester in de Wijsgeerte.

De *manieren*, moeten de eerbied en onderwerping der Minderen, ten aanzien van hunne Meerderen; betuigingen van menſchlieventheid en toegeeflijkheid der Meerderen voor hunne Minderen, en gevoelens van goedhartigheid en achting voor hun 's Gelijken, uitdrukken. Zij regelen de houding, ſchrijven die aan de verſcheidene trappen van ſtaat en aanzien voor, als mede aan Burgers van verſchillende toeſtand.

In zulke Oorden, alwaar de pracht een gering gebied voert, alwaar de Inwoonders met den Koophandel en het beploegen hunner Landerijen gebezigt zijn, daar de Menſchen zich meer door de uiterſte noodzaak en eigenbelang gedreeven, zien en bezoeken, dan door inzichten van eerzucht of lust tot vermaak; zijn de uiterlijkheden eenvoudig en beleeft; en de *manieren* verſtandiger dan inneemende. Het koomt er daar niet op aan, om bevalligheden te toonen, of die te ontmoeten; men vraagt, men belooft elkander niet dan 't geen recht en billijk is.

De *manieren* zijn lighaamelijk, ſpreeken aan de zinnen, aan de verbeelding; zijn eindelijk gevoelig, en daarom overleeven zij de zeden, daarom bewaaren zij die beter dan de voorſchriften en wetten; het is om de zelfde reden, dat bij alle Volkeren oude gebruiken heerſchen, ſchoon de beweegredenen, die dezelve hebben doen vaſtſtellen, niet meer in weezen zijn.

Een van de voornaamſte uitwerkzelen der *manieren* is; om in ons de eerſte beweegingen te belemmeren, zij beneemen de kragt en eerſte drift aan de natuur; maar ons de tijd van overdenking verſchaffende, belet zij ons om de deugd aan een bijweezend vermaak op te offeren, dat is te zeggen, het geluk van 't leeven aan het belang van een oogenblik.

De *manieren* moeten dus eene der voorwerpen van de opvoeding zijn, en kunnen zo wel door wetten als voorbeelden vaſtgeſtelt worden. De zeden zijn het innerlijke van den Mensch; de *manieren* het uitwendige. De *manieren* door wetten vaſtteſtellen, is niets anders dan de deugd hulde te doen.

MANIFEST, dit woord betekent eene Verklaaring, die Vorsten en andere Mogentheden, door middel van een opentlijk geſchrift doen, behelzende de redenen en middelen, op welke zij hun rechten en eiſchen gronden, wanneer eenige Oorlog, of andere onderneeming in 't zin hebben, en denken uittevoeren; in één woord, het is de *apologie* of verdediging van hun gedrag.

MANIHOT, zie MANIOC.

MANIOC; *Manihot*; in 't latijn *Jucca foliis cannabinis*; (*Jatropha foliis palmatis, lobis lanceolatis integerrimis lævibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit is een klein Boomtje of Heester, dat in de warmſte Gewesten van West-Indiën groeit; van welkers wortelen men een zoort van meel maakt, daar men brood van bakt, dat in plaats van brood van tarwe of rogge dient; welke graanen in die warme Gewesten niet kunnen groeijen.

Dit Boomtje ſchiet een getakte ſtam van vier tot negen voeten hoogte, die houtagtig, bogtig, rouw of knobbelagtig en breukig is, op de wijze als de ſtam van de Vlier-boom; waar aan groote handformige of gevingerde bladen groeijen, op de wijze als die van de Hennip, vijf, zes en meer bij een op de top der takken; zijne bloemen zijn vijf bladig, kort, klokformig en bleek-geel van koleur; waar na rondagtige vrugten volgen, die drie zaaden in drie celletjes bevatten, welke naar de zaaden van den Wonderboom (*Ricinus*) gelijken; de wortel is dik, krom, mergagtig, en van verſchillige grootte.

Dog daar zijn twee zoorten of veranderingen van, als 1. met een roode of purperagtige ſtam of ſteng, welker bladen ook purperagtig zijn, en 2. met een groene ſteng en groene bladen; de wortelen van de eerſte zijn ſmaakelijker als van de tweede, en worden vroeger bekwaam tot het gebruik, te weeten binnen een jaar; weshalven ze ook 't meest gebouwt word.

Behalven deeze twee zoorten, worden er ook nog andere gevonden, die tot dit Kruiden-geſlagt behooren, dog niet of zelden gebouwt worden.

De voortkweeking van deeze planten, geſchied in de gemelde warme Gewesten, door middel van takjes van 8 à 12 duimen lengte of meer, in de regen-tijden, in een goede diep bewerkte grond te ſteeken, (na dat ze vooraf

vooraf een paar dagen in de ſchaduwe, om wat te verwelken, gelegen hebben, om dat ze anders, wegens haar overvloedig melkagtig zap, ligtelijk rotten,) en dezelve vervolgens van het onkruid ſchoon te houden, zo groeijen ze binnen korten aan, en brengen na tien of twaalf maanden rijpe of bekwaame wortelen tot het gebruik voort, die in een goede grond de dikte van een mans-dije of been kunnen verkrijgen.

Deeze wortelen rauw gegeeten wordende, zijn een doodelijk vergift, maar gedroogt en behoorlijk toebereid, verſchaffen ze een meel en brood, dat zeer ſmaakelijk, en geheel niet ſchaadelijk nog ongezond is, en gewoonlijk *Caſſave* genoemt word. Dog men zegt, dat de bovengemelde groene zoort van *manioc* niet vergiftig is, en zonder hinder rauw kan genuttigt worden; maar dewijl dezelve ligter, ſpongieuſer en minder ſmaakelijk is, word dezelve weinig gebouwt.

De manier, om het meel van deeze wortelen te bereiden, is aldus: De wortelen rijp geworden zijnde, worden dezelve uitgegraaven, vervolgens in ruim water ſchoon afgewaſſchen, en dan met een mes afgeſchraapt; daar na worden ze op een grove kopere rasp geraspt, en dan het merg in een zak gedaan zijnde, het zap onder een pers er uitgeperst; welk zap eigentlijk het venijnige weezen uitmaakt; vervolgens word het merg door een zoort van teems gezeeft en fijner gemaakt, zo is het meel van de *manioc* tot het gebruik bereid; waar van vervolgens de *Caſſave* op tweederlei wijze gemaakt word; als

Ten eerſten, word het meel op een ijzere plaat, die over een helder vuur legt, uitgebreid, met de platte hand nedergedrukt en er een ronde koek van geformt van 10 à 20 duimen breed, en ongeveer één vinger dik; als dezelve dan op de eene zijde gebakken is, keert men hem om, en bakt hem op de andere zijde; en zo men die bewaaren wil, laat men hem in de zon droogen.

Of ten tweeden, men doet het gemelde merg of meel in een groote kopere ondiepe pot met een platte bodem, en roert het geſtadig met een roerſtok op een zagt gemaatigt vuur, eenige uuren lang, op dat het niet aanbrande, of zich in geen klompen zaamenhegte, en aldus de vogtigheid, met het nog terugbleevene venijnige of ſchaadelijke weezen, er allengskens te doen uitwaaſſemen; zijnde de bereiding volbragt, als de rook ophoud, en het meel roodagtig word en in kleine korrels aaneenkleeft; dit noemen de Franſchen op Martinique en elders *Couac*, kunnende dit op een droge plaats lange duuren, gelijk mede de *Caſſave*. Doch de Wilden maaken geen gebruik van deeze *Couac*, maar eeten alleen *Caſſave*, die ze dagelijks verſch bakken, dewijl ze verſch bereid en warm, 't ſmaakelijkſte is: Anderzins, om gebruik van de oudbakkene *Couac* en *Caſſave* te maaken, word dezelve met een weinig *water* of *vleeſchnat* bevogtigt.

Wanneer men het melkagtig zap, dat uit de geraspte *manioc* geperst is, in eenig vat laat rusten, zo zinkt er eene witte meelagtige ſtoffe op den grond van het vat, welke men vervolgens met water afwascht, en daar na in de zon laat droogen; wordende *Mouſſache* genoemt, en gebruikt tot haair-poeder; als mede van de Waſchſters tot het ſtijven van linnen, in plaats van *ameldonk* of witte ſtijfzel: Men maakt er ook kraakelingen en een zoort van *marſepain* van, met er *zuiker* onder te mengen. De Inwoonders der Franſche Americaanſche Eilanden, mengen ook een-derde van dit meel met twee-derde Fransch meel, en bakken er een zeer wit en ſmaakelijk brood van.

Voorts worden er uit de *Caſſave* en de gemelde melk, enz. nog meer andere ſpijzen door de Indiaanen en Negers aldaar bereid, onnoodig om hier te melden; zullende alleen nog zeggen, dat deeze wortelen van een groote nuttigheid zijn in de warme Landen, daar ze ligtelijk groeijen; dewijl ze tot vervulling van het meel van rogge, weit, enz. dienen, welke graanen in die heete Gewesten niet groeijen.

Men zegt, dat de *Roukou* of *Orleane* een tegengift is voor die geene, welke van de onbereide wortelen van *manioc* gegeeten hebben, mits dat ze terſtond gebruikt worde.

MANIPULUS; *Een hand vol*; dit woord word veel in de Ordonnantien der Geneesheeren gebruikt, en toegeëigent aan de kruiden en bloemen; betekenende een zodanige hoeveelheid of maat, als men met de hand, zonder dezelve ſterk toe te drukken, bevatten kan; en word gewoonlijk, bij verkorting, met de letter M. betekent.

MANNA, is oorſprongelijk een arabisch woord, het welk in alle taalen dus is overgenoomen. Het zelve heeft eigentlijk vier betekenisſen; als 1. verſtaat men er dat voedzel door, 't welk door Gon in de Woestijne aan de Jooden wierd gezonden. 2. Gaven de oude Grieken deezen naam aan de *Oliba* of Wierook met kleine korrels; zie WIEROOK. 3. Hebben eenige Botanici de zaaden van een zeker graan-gewas *Manna* genoemt, zijnde zeer goed om te eeten, en bekent onder den naam van *Gramen daktijloides esculentum. Gramen mannæ esculentum &c.* zie MANNA GRAS; en ten 4. betekent het een honingagtig zaamengevloeit ligchaam, van een witte of geelagtige ondoorſchijnende koleur, die in verſcheidene Landſtreeken van de ſchors en bladen van verſchillende Boomen word verzamelt.

Het is alleen van deeze laatſte zoort, dat wij hier zullen ſpreeken: Men noemt dezelve doorgaans enkel *Manna*, ook wel *Honing-dauw*; in 't latijn *Manna*, *Aeromel*, *Droſomel*, enz.

De *manna*, die in de winkels word verkogt, is een verdikt zap, dat wit of geelagtig van koleur is, veel van den aart der zuiker en honing hebbende, en in het water ſmeltende; dit zap is vetagtig, met een laxeerende hoedanigheid begaaft, van een zoetagtige ſmaak, die eenigzins ſcherp is; de reuk is weinig en laf. Het vloeit door of zonder inſnijding, op de wijze der gommen uit de dikke takken en bladen van zommige Boomen, in 't bijzonder uit die zoort van Esſchen-boom, welke veelvuldig in Calabrien, Sicilien, enz. groeit.

Men vind hem niet alleen op de Esſchen-boom, maar zomtijds ook op de Lorken-, Pijn-, Eicken-, Olijf-, Genever- en andere Boomen.

Met reden kan de *manna* een zoort van Gom genoemt worden, die uit de boomen vloeijende, in den beginne dun is, zich vervolgens verdikt, en eindelijk tot klonters word, onder de gedaante van een olieagtig weezentlijk zout.

De *manna* is van verſcheidene zoorten, zo wel ten aanzien van derzelver zelfſtandigheid, als gedaante, de Landſtreek waar die verzamelt is, en de Boomen waar uit hij voortkoomt; want de eene is vloeibaar en van eene zelfſtandigheid als honing; de andere is hard en korlagtig; deeze is in klonters, of bij kleine hoopjes,

en geene gelijkend na traanen of hangende water-droppelen. Ook onderſcheid men nog de *Oosterſche manna*, die uit Perſien en Arabien koomt, en de *Europiſche*, die in Calabrien, Sicilien, enz. groeit.

Van de *Oosterſche manna* zijn twee zoorten; naamelijk de *vloeijende manna*, die de conſiſtentie van honing heeft, en de *harde manna*. Verſcheidene Schrijvers hebben van de *vloeibaare manna* geſprooken: Rob. Consentinus en Bellonius zeggen, dat men dezelve in Arabien *Tereniabin* noemt, zijnde zulks een zeer oude naam. Zij gelooven, dat het de κάδμιον μελι van Hippocrates is, of wel de *Ceder-honing* en den *Dauw van de Berg Libanon*, waar van Galenus melding maakt. De beroemde Tournefort twijffelt ook geenzins, of deeze *vloeijende manna*, is de zelfde, die door Serapion en Avicenna, onder den naam van *Tereniabin* is beſchreeven.

De *Europiſche manna* is van verſcheidene zoorten, gelijk wij het rede hebben aangemerkt; doch men vind er geene die vloeibaar is. Het meeste gebruik word van die zoort gemaakt, welke in Calabrien en Sicilien, op een zoort van Esſchen-boomen word verzamelt.

De beste *manna* is die, welke wit of geelagtig is, ligt op 't gewigt, in korrels of holagtige brokken, zoet en aangenaam van ſmaak, daar bij zonder vuiligheid vermengt.

De *manna* heeft de eigenſchap van een maatigen ſtoelgang te verwekken, en de gal op eene gemakkelijke wijze, zonder het minſte letzel of hinder, te zuiveren; hij kan daarom ook zeer gerust tot een half once toe aan Kinderen gegeeven worden, in eenig vogt, zo als hoender-nat, gerste-water, thee, koffij of melk geſmolten zijnde; doch aan bejaarde Menſchen geeft men wel tot drie oncen toe. Men zegt, dat de *manna* ook veel verligting in de long- en borst-ziektens toebrengt.

In het algemeen word de *doſis* van een half lood tot twee oncen voorgeſchreven.

De Scheikundigen trekken door overhaaling uit de *manna* een helder vogt, dat een ſcherpe en zuuragtige ſmaak heeft: Volgens Glazer, is zulks een uitneemend zweetmiddel, zeer dienstig in kwaadaardige en andere koortzen; men geeft het van een half vierendeel- tot een vierendeels-lood toe.

MANNA ALUMINIS, is de *Zuiker van Aluin.*

MANNA-BOOM, zie ESSCHN-BOOM, *n.* 2. *p.* 678.

MANNA-GRAS; *Manna koorn*; *Hemels-dauw-gras*; in 't latijn *Gramen Mannæ*; *Gramen dactilon*; *Ros coelestis.* Daar zijn twee zoorten van, als

1. Het *tamme Manna-gras*; *Gramen dactilloides esculentum*; *Gramen mannæ esculentum*; *Gramen mannæ* Dodonæi; (*Panicum ſpicis digitatis patentibus, baſi interiore villoſis, floribus ſolitariis, ſarmentis repentibus*, Linn. *Spec. Plant.*)

2. Het *wilde Manna gras*; *Gramen dactilon ſilvestre*; *Gramen-mannæ* II. Dodonæi.

Beſchrijving. De eerſte zoort, ſchiet uit de wortel verſcheide knoopagtige ſtengen of halmen, van omtrent twee voeten hoog, waar aan lange rietagtige bladen groeijen, die bovenwaarts wat haairig zijn; op de top der halmen koomen veele lange dunne ros- of zwartagtige airen, bijna uit een punt, te zaamen voort, die als een pluim vertoonen, maar van malkander verſpreid ſtaan; welke na de koornagtige bloemen alleen aan de eene zijde witte zaaden voortbrengen, welke naar de Geers gelijken, maar wat kleiner zijn. De wortel loopt onder de grond voort, en ſpruit hier en daar nieuwe ſpruiten en halmen uit.

De tweede zoort, gelijkt in de groeiwijze en bladen genoegzaam naar de eerſte zoort, dog brengt geen pluim, maar eene regtopgroeijende puntige air voort, die uit verſcheide min of meer kleine airen boven malkander groeijende, beſtaat, welke wat rouwagtig en zomtijds wat zwartagtig-purper rood zijn, daar klein witagtig zaad in voortkoomt.

Plaats. De eerſte zoort word niet alleen in Hoog-Duitschland, Frankrijk, Italien en elders in de tuinen, wijnbergen en op andere onbebouwde plaatzen, van zelf groeijende gevonden, maar ook in zommige Landſchappen, als inzonderheid in Poolen, Litthauwen, Pruiſſen, Boheemen, Stirien, enz., wegens haar zaad opzettelijk op akkers gebouwt, en het zaad, dat door de cultuur wat grooter word, ook naar andere Gewesten tot 't gebruik gezonden.

De tweede zoort, groeit zo wel in Neder- als in Hoog-Duitschland en elders, hier of daar overvloedig nevens de dijken, bouwlanden en op meer andere plaatzen; beide zoorten zijn langleevend.

Kweeking. Wil men de eerſte zoort bij ons bouwen, zo koomt de kweeking, om kort te gaan, met die van de Geers overeeen; beminnende dezelve liefst een goede zandagtige grond: Het zaad word in Julij of Augustus rijp, als wanneer het moet geſneeden, vervolgens uitgedorscht en gezuivert worden.

Eigenſchppen. Van deeze planten koomt hooftzaakelijk het zaad van de eerſte zoort in aanmerking, het welke meest de naam van *Manna* of *Manna zaad* draagt, en, gepelt zijnde, dient, om er aangenaame en gezonde ſoupjes en pappen met *melk* en *boter* van te kooken, die ſmaakelijker zijn als die van Geers, evenaarende de Rijst in de aangenaamheid; deeze melk-ſpijze word veel in Poolen en Litthauwen bereid, en aldaar *Crachat* genoemt.

De wortelen van deeze plant zijn zoetagtig van ſmaak, en hebben eene openende kragt; wordende in de Landen daar ze veel groeit, en de wortelen aldaar wel een vinger dik kunnen worden, in de Geneeskunde gebruikt; gelijk de wortelen van het Honds-gras.

Het wilde *Manna-gras* heeft bij ons geen gebruik; ten zij, dat men het zaad vergadert, om er kleine vogelen mede te onderhouden.

MANNA MARTIS, is de *Tinctura martis* of *Yzertinctuur.*

MANNA MERCURII, is de *Mercurius dulcis ſolaris*; welke op de volgende wijze bereid word.

Neemt *mercurius dulcis* of *zoete kwik*, een once; *crocus ſolis* of *goud-ſaffraan*, twee drachmen; maakt ze beide op een wrijfſteen tot een ontastbaar poeder, en laat het zaamen een maand lang in een vlakke phiool in de warmte ſtaan, tot dat het een rood poeder word. Deeze *manna* word gezegt, het grootſte *arcanum* te zijn, om in langduurige koortzen enz. het hart te verſterken.

MANNA VITRIOLI EPILEPTICA, is de *Spiritus vitrioli tartariſatus.*

MANNA-ZAAD, zie MANNA-GRAS.

MANNELIJK, dit woord betekent onder alle de zoorten van Dieren, de mannelijke kunne. Deszelfs tegengeſtelde is *Vrouwelijk*: Dus is de Ram het mannelijk Dier, en de Oije of 't Schaap het vrouwelijke. Daar zijn *mannelijke* en vrouwelijke Planten, van dien

aart is de Hennip, enz. Het Mannetje onder de dierlijke zoort, meerder moed en kragt hebbende, dan het Wijfje, heeft men die uitdrukking op andere ſpreekwijzen toegepast; als bij voorbeeld, men is gewoon te zeggen, *een mannelijk verſtand*, *een mannelijke gedagten*, enz.

Door *mannelijk* word ook verſtaan, het geen aan den Man past of toebehoort, of het geen bijzonder aan den Man of de mannelijke kunne eigen is.

De *mannelijke ouderdom*, is de kragt en ſterkte van 's Menſchen leeven, en duurt van dertig tot vijf-en-veertig jaaren; als dan is het grootſte vuur, de Jeugd verzellende, uitgedooft, en men is nog niet met de zwakheden, aan den ouderdom verknogt, bezogt.

De Rechtsgeleerden maaken maar een enkelden ouderdom van de Jeugd en de mannelijke jaaren, het onderſcheid echter van de gemoeds-geſteltheden in die twee verſchillende leevens-perken, ſchijnt die onderſcheiding te vorderen, om dat de vuurigheid, welke in de Jeugd tot deszelfs hoogſte trap is geſteigert, en op de daaden en handelingen invloed heeft, gemaatigder is in den mannelijken ouderdom; en het is om deeze reden, dat men gemeenlijk de Jeugd bij den Zomer, en de mannelijke Jaaren bij den Herfſt vergelijkt.

MANNETJES, zie GEBAK, *p.* 797.

MANNETJES MAAKEN, is een ſpreekwijs, die ten aanzien van Haaſen en Beeren in gebruik is, wanneer zij zich op de agterſte pooten zetten, en de voorſten om hoog houden.

MANOMETRUM; *Manoſcopium*; is een werktuig, dat de verandering ten aanzien van de dikte en verdunning der lucht aantoont. Bij voorbeeld, als men een kogel, daar geen lucht in is, aan een weegſchaal hangt, en met een tegenwigt tot een evenwigt brengt.

In de *Memoires de l'Academie Royale de Sciences de* 1705. vind men eene Verhandeling van de Heer VARIGNON, waar in die ſchrandere Meetkundige de beſchrijving van een door hem uitgevonden *Manometrum* geeft, als mede een algebraiſche uitrekening, door welk men de eigenſchappen en hoedanigheden van dat werktuig kan leeren kennen.

MANQUEEREN, betekent het zelfde als *Failleeren*, *Banqueroet-ſpeelen*; zie BANKEROETIER.

MANS-BLOED, zie ST. JANS-KRUID, *n.* 5. *p.* 1260.

MANS KRAGT, dus word de *Ariſarum* ook genoemt; zie op dat woord.

MANS OOREN, zie HASEL-WORTEL.

MANSTROUW, zie KRUISDISTEL.

MANSUETÆ PLANTÆ; *Zagtaartige Planten*: Dus noemt de Heer LINNÆUS die vreemde of uitlandſche Planten, welke onze winterkoude niet wel kunne doorſtaan; dog die wat gedekt of in het oranje-huis tegen de vorſt bewaart wordende, ligtelijk overblijven.

MANTEL, dus word in 't algemeen alle kleeding genoemt, die om de ſchouders word gehangen.

MANTEL MEEUW, zie MEEUWEN, *n.* III.

MANTEL (ONSER VROUWEN-), zie SINNAUW.

MANUBRIUM, betekent in 't algemeen een *Handpatzel*, *Hegt* of *Greep* van eenig werktuig; maar in de *Chirurgie* verſtaat men daar door een deel van de Trepaan met een vierhoekig gat, daar de *modioli* of boorders bij de operatie in geſtooken worden.

MANUCODIATA, deeze naam geeven de Indiaanen aan den Paradijs-vogel. Ook draagt een voor ons onzichtbaar Geſternte in het Zuiden de naam van *Manucodiata*.

MANUFACTUUREN, dit woord heeft eigentlijk drie betekenisſen, dog die echter in 't hoofdzaakelijke met malkanderen overeenkoomen; als 1. verſtaat men er door al 't geen door Menſchen handen vervaardigt word; 2. zodanige Koopmanſchappen, die uit metaalen, ſteen, hout, zijde, enz. worden vervaardigt; 3. het maaken van zulke Waaren zelve.

MANUMISSIO, word die daad door verſtaan, waar bij een Meester zijn Slaaf of Lijf-eigene van zijne dienstbaarheid ontſlaat. Deeze ſpreekwijs is van het Romeinſche recht ontleent, alwaar de vrijlaating of bevrijding van Slavernije, *manumiſſio* word genoemt.

MANUS, zie HAND.

MANUS CHRISTI, is een zoort van *Zuikerkoekjes*, beſtaande uit gekookte *zuiker*, die in *rooſen-water* opgelost is, waar bij ook wel gepoederde *paarlen* gevoegt worden, en dezelve als dan de naam verkrijgt van *Manus Christi cum margaritis*, *vel Sacharum perlatum*, of *Parel-zuiker*, die tot het toemaaken van *Fuleppen* gebruikt word.

MANUSCRIPT, dus word een werk genoemt, het welk met de hand is geſchreeven; men drukt het veeltijds alleen met deeze drie letters uit MSS..

MANUS DEI PLEISTER; dus word een zoort van Pleister genoemt, die een wonderbaarlijke kragt heeft, om allerlei wonden, zweeren, enz. te geneezen, waar van ze haaren naam verkreegen heeft.

Deeze *Pleister* word op de volgende wijze bereid: Neemt *gom-galbaan*, en *opopanax*, van ieder een half once; *gom ammoniak*, anderhalf once; deeze gommen fijn geſtooten zijnde, ontbind ze in ongeveer vier oncen beste *wijn-azijn*, dezelve op een warme plaats zettende en altemets omroerende; als dan wel ontbonden of gesmolten en doorgezijgt zijnde, moet men in een pantje op een zagt koolen-vuur de azijn daar weder van afdampen, tot dat een druppel daar van op een tinnen of verglaast aarden tafelbord geſtort wordende, terſtond ſtolt.

Neemt dan een half pond *goud-glit*, en een half once *Spaans groen*; beide wel fijn gemaakt en gezift zijnde, kookt ze in één pond *boom olie* over een zagt vuur, onder geſtadige omroering, tot dat alles zaamen wel vermengt en op 't laatſte ros-bruin geworden is; als dan doet er tien oncen *nieuw wasch* bij, aan kleine ſtukjes geſneeden, en roert het geſtadig; als dan 't wasch wel geſmolten is, zo doet er de bovengemelde toebereide gommen, op het vuur weder geſmolten zijnde, bij, en roert het wel onder malkander.

Neemt vervolgens *beste magneet ſteen*, *maſtix*, *wierook* en *ronde holwortel*, van elks een half once; deeze dingen alle tot een zeer fijn poeder gemaakt zijnde, doet dezelve bij 't voorige geſmoltene, na dat het van het vuur genoomen en wat verkoelt is, en roert het wel door malkander; als het dan omtrent koud geworden is, kan men het op een met olie beſtreekene tafel gieten, en vervolgens met geoliede of nat gemaakte handen malaxeeren en tot pleister-rollen maaken.

Eigenſchappen. Deeze pleister heeft groote kragten, en is zeer heilzaam; onder anderen in de volgende omſtandigheden; dezelve zuivert de wonden, en doet er nieuw vleesch in voortkoomen, zonder er eenig bederf in te veroorzaaken, maar zelfs neemt ze het bederf, dat

er in ontſtaan kan, weg; ze ſtelpt ook het bloed der verſche wonden; en is dienſtig tegen alle gezwellen, op wat plaats des lighaams die ook voortkoomen; maar daar haair groeit, moet 't zelve eerst kort afgeſchooren worden. Zij rijpt en geneest alle zoorten van verzweeringen, klieren, kankers en fistels.

Ze geneest ook veilig en ſpoedig de geſchootene wonden; en alle andere die door verbranding zijn voortgekoomen; ze trekt het lood, ijzer, ſtukjes leem en alle andere dingen uit de wonden, als die er in zijn.

Ze geneest de koude klier-gezwellen, als mede in- en uitwendige verzweeringen des hoofds.

Ze is ook zeer dienſtig tegens de pest-builen, of pestkoolen, en diergelijke gezwellen; want ze maakt, dat ze niet verder loopen, en van 't venijnige ontlast worden.

Ze geneest de ſchurftheid des hoofds, 't kwaad-zeer der Kinderen, en de gezwellen en zweeren der Vrouwen borſten: Ook geneest ze de tand-pijn, als ze op de ſlaap van het hoofd of agter de ooren gelegt word.

Niet minder geneest ze ook de jigt van allerlei zoort; als men ze in de nek of op de ſchouders legt; en dient mede tegen andere pijnen des lighaams; want ze verſterkt de verzwakte zenuwen, en kan derhalven ook met veel baat gebruikt worden in de verlamde leden.

In de *fistels*, die in de oog-hoek koomen, is ze ook uitneemend; als mede tegen de *ſchillen* der oogen, die van al te groot licht koomen, en 't gezigt belasten, even als of men bijna blind was; in welk geval men de pleister op de geſlootene oogleden legt, en de oogen eenigen tijd wat geſlooten houden moet.

Ze is, om kort te gaan, nog in allerlei andere gebreeken, een heerlijk middel; dat de kennaars ook niet bezwaarlijk uit de ingredienten kunnen opmaaken, mits dat ze behoorlijk gebruikt of opgelegt worde, naar de omſtandigheid der wonde, of van het gebrek; volgens de konſt en kennisſe der *Chirurgie*.

Dog ik zou deeze Pleisters nog beter achten, als men er wat *terpentijn* of *balſem* van *Peru* bijvoegde.

MANUS MARINA; *Palma marina*; is een *Zee-plant*, die de gedaante van een uitgebreide hand heeft, zijnde dik, vleeſchig, en vliezig; groeijende in de zee, en bevat veele zout-, olie- en water-deelen in zich, waar door ze uitwendig gebruikt, een verdunnende en ontbindende kragt heeft.

MANUS ST. MARIÆ, zie HARTGESPAN.

MANWIJF, betekent iemand die van den aart der beide geſlagten heeft. Zie HERMAPHRODIET.

MANWIJVIGE PLANTEN, zie ANDROGINÆ PLANTÆ.

MANIJ, is een zoort van *maſtik* van een bruine koleur en taamelijk droog, waar van de Caraiben en Wilden van Orinoco zich bedienen, om de katoen- en andere draaden tot hun verſchillende werken, mede te overſtrijken.

MANIJL RARA, is een groote Boom, die op verſcheide plaatzen in Oost-Indiën groeit, een vrugt draagende die eetbaar is, en veel overeenkomst met de Olijven heeft. Zie het afbeeldzel van deezen Boom in de *Hortus Malabaricus*.

MAO, MAN of MEIN, is een gewigt, in zommige Oost-Indiſche plaatzen in gebruik, en welke zonder twijffel deeze drie verſchillende naamen, uit geen andere oorzaak heeft, dan om de verſchillende uitſpraak of der Oosterlingen, of wel die der Europeaanſche Kooplieden, welke den Handel in die Landen trekt.

De *mao* weegt tien *caris*; maar op plaatzen zo als Java en de nabuurige Eilanden, is de *cari* maar twintig *raels*, en op anderen zo als Kambaije, doet hij zeven-en-twintig *raels*; de *rael* houd anderhalf once Hollandsch gewigt. Men bedient zich van de *mao* om allerlei zoort van leevensmiddelen te weegen.

De *mao* van Akgbar, een Stad onder het gebied van den Grooten Mogol, weegt vijftig Amſterd. ponden; die van Ziamger, een Stad tot het zelfde Rijk behoorende, zestig.

MAPPA GEOGRAPHICA, is de latijnſche naam van een *Landkaart*; zijnde een vlakke figuur, op welke de plaatzen, die op den Aardbodem gevonden worden; als Bergen, Bosſchen, Rivieren, Steeden, Gebugten, Dorpen, enz., in een eene behoorlijke evenredigheid gevonden worden. Zie KAARTEN.

MAPPA HIJDROGRAPHICA, zie ZEE-KAARTEN.

MAPPA SPECIALIS, of *particuliere Kaart*, word zulk eene kaart door verſtaan, die een aanmerkelijk gedeelte van de vlakte des Aardbodems vertoont. Zo als bij voorbeeld, eene der vier Waereld deelen, Duitschland, Muscovien, enz.

MAPPA SPECIALISSIMA, betekent een Landkaart, waar op een klein gedeelte van den Aardbodem, zo als bij voorbeeld de Vereenigde Nederlanden, of wel eene van haare bijzondere Provintien, op geſchetst ſtaat.

MAPPA UNIVERSALIS; in 't fransch *Mappemonde*; is de naam welke men aan zulke Kaarten geeft, die den Aardkloot in zijn geheel verbeelden. En dewijl men op het papier maar een halfrond teffens kan afbeelden, verbeeld men op de *mappa univerſalis*, de beide halfronden der Aardkloot bijzonderlijk genoomen.

MARABOUT, is de naam die men aan een Zeil geeft, waar van men zich op een Galeij, wanneer het ſtormt, bedient.

MARACAS, ook *Cochmes* genoemt, deeze naamen geeft men in Peru, aan de Vaten, welke gebezigt worden, om die kostelijke Balſem in te gaaren, welke niet anders dan in die deelen van Amerika gevonden word, en er ook zijnen naam van draagt.

MARASMUS; *Marasmodes*; word een heimelijke inwendige koorts genoemt, die allengskens de *uitteering* veroorzaakt; of is de hoogſte trap van een *Febris hectica*; zie UITTEERENDE KOORTS.

MARAVEDI, is een kleine koperen Munt, die in Spanjen gangbaar is, en omtrent de waarde van een Hollandſche Duit heeft.

De Spanjaarden rekenen altoos bij *maravedis*, het zij in 't ſtuk van Handel of Finantien; ſchoon deeze munt niet meer gangbaar onder hun is: 63 *maravedis* maaken één *zilveren reaal*, zo dat één *Piaster* of ſtuk van agt reaalen, 504 *maravedis* behelst, en de *Piſtool* van vier ſtukken van agten 2016 *maravedis* bevat.

Deeze kleine waarde van de *maravedi*, veroorzaakt groote getallen in de rekeningen der Spanjaarden, zo dat een Vreemdeling of Correspondent daar van onkundig, in den eerſten opſlag zoude denken, verſcheidene duizenden voor eene Koopmanſchap ſchuldig te zijn, die hem weezentlijk maar weinige Ducaaten koomt te ſtaan.

MARCASIET, hier door verſtaat men een ſchitterende mineraale zelfſtandigheid, van een goud-geele koleur, uit ijzer, zwavel en aarde zaamengeſtelt, bij welke zich

zomwijlen toevallig eenig koper voegt. Deeze zelfſtandigheid met ſtaal geſlagen, geeft vonken van zich, waar uit men ziet, dat de *marcaſiet* en *pijrites* of vuurſteen, eigentlijk niet anders dan *ſijnonima* of meernaamen zijn, zo als HENCKEL het in zijne *Pijritologia Cap. II.* heeft te kennen gegeeven.

Zomtijds heeft men zich van het woord *Marcaſiet* bedient, om het *Bismuth* mede te betekenen, en men heeft het in die zin *Marcaſita argentea, ſive officinarum* genoemt. Eenige Schrijvers hebben ook aan de *Zink* den naam van *Goud-marcaſiet* gegeeven (*Marcaſita aurea*), waarſchijnelijk gegrond op de eigenſchap die de *Zink* heeft, om het koper geel te maaken. Door *marcaſita ferri* heeft men de *ijzer pijrites* willen betekenen, en PARACELSUS heeft den naam van *Marcaſiet* aan alle *Pijrites* of Vuurſteenen gegeeven. Andere Alchimisten hebben zich onverſchillig van het woord *marcaſiet* bedient, om er alle de halve metaalen, en de mijnen der andere onvolkoomene metaalen mede uit te drukken. Zommige beweeren, dat het woord *Marcaſhet* afſtamt van het hebreeuwſche *Marah*, 't welk *reinigen, polijſten* betekent.

MARCEPAIN, zie MARSEPEIN.

MARCHESVAN, eene der maanden van de Hebreërs of Jooden; het was de agtſte maand van hun jaar, en kwam ten deele met onze maand October, en ten deele met die van November, overeen.

MARDER, zie MARTER.

MARE, zie ZEE.

MARE, zie NAGT-MERRIE.

MARENTAKKEN; *Miſtel*; in 't latijn *Viſcum* of *Viſcus*; *Viſcum baccis albis*; (*Viſcum foliis lanceolatis obtuſis, caule dichotomo, ſpicis axillaribus*, LINN, *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit is een paraſitieke Plant, dat is, die niet uit den grond, maar op de takken van veelerlei boom-gewaſſen groeit, inzonderheid op de Eicke boom, Haſelnoote-boom, Appel-, Peer- en Pruim-boomen, Berken, enz. Dezelve wast uit eene zeer dunne wortel, die in de bast des booms, daar hij op voortkoomt, vastgroeit, met veele getakte takken, die tegen elkander overſtaan, en dikwils door en over elkander groeijen, ter hoogte van anderhalf tot twee voeten; de grootſte takken zijn ongeveer een vinger dik, houtagtig, taai, buigzaam, en met een bruinagtig- of bleek-groene ſchors bekleed; aan welke bladen bij tweën tegen elkander over groeijen, die langwerpig, tongformig, dik, hardagtig, vleeſchig, glad en bleek- of bruinagtig-groen van verf zijn. Deeze plant brengt tweërlei bloemen op verſchillige planten voort, als mannelijke en vrouwelijke; de eerſte koomen aan de knoopen der takken in trosjes voort, zijn klein, klokformig, en in vier deelen ingeſneeden, en dikwils zeven bloemen in het trosje te zaamen; dog deeze bloemen brengen geen vrugten voort, maar dienen, gelijk in veele andere planten, om de vrouwelijke bloemen met haar ſtuifmeel te bevrugten, welke bloemen in de oxels der takken voortkoomen, meesttijds maar drie of vier te zaamen, zijnde klein en geel van verf; en zich in de maand Februarij of Maart openende, waar na vrugten of beſiën volgen, die rond, witagtig, doorſchijnend, blinkend, en een weinig grooter als Erwten, of als witte Aal-beſiën zijn; bevattende van binnen één of twee platte hartformige zaaden, in een zeer taaije lijmagtige vogtigheid.

Het ſchijnt nog niet met zekerheid beſlist, of de mannelijke en vrouwelijke bloemen op de zelfde of op verſchillige planten der *marentakken* voortkoomen: De Heeren TOURNEFORT, BOERHAVE en LINNÆUS hebben het eerſte begrepen; daar in tegendeel de Schrijvers van de *Matiere medicale* zeggen, door de ondervinding geleert te hebben, dat er mannelijke planten van de *marentakken* zijn, welke nooit vrugten voortbrengen, en andere, die de wijfjes zijn, die er bijna het geheele jaar door mede bezet zijn; wij laaten dit verſchil en zijne beſliſſing aan het nader onderzoek der Botanisten over.

Plaats. Dit gewas word in meest alle Landſchappen op de boomen hier of daar groeijende gevonden, dog is doorgaans overvloediger in de warme Landen, gelijk in Frankrijk, Italien, enz.; en men zegt, dat het inzonderheid tuſſchen Romen en Loretto veel op de Eicken boomen gevonden word.

De Ouden waaren van gedagten, dat deeze plant alleen maar een uitwas van den boom zoude zijn, daar ze op groeit, en dus zonder zaad voortkwam; doch deeze meening vind hedendaags geen plaats meer bij de Botanisten, dewijl ze met redenen vaſtſtellen, dat er geen plant, hoe klein en gering ook, zonder zaad en zaadvoortbrenging groeit; ook word de meening der Ouden door veele proeven en ondervindingen wederſproken; en tot wat einde zouden ook de beſiën en zaaden der *marentakken* dienen, indien het niet hooftzaakelijk was tot de vermenigvuldiging der plant? maar op wat wijze dit zaad op andere boomen koomen en aldaar voortgroeijen kan, is wel eenigzints duister; maar wat zwaarigheid, om zulks nategaan, want het kan zeer wel geſchieden door de Vogels, inzonderheid door de *Lijsters*, welke deeze beſiën zeer gaarne eeten, en in den winter, wanneer ze rijp zijn, er ſterk op aazen: Deeze Vogels brengen zeer waarſchijnelijk de beſiën op andere boomen; want het kleeverige gedeelte der beſië, maakt zich bij het eeten dikwils met het zaad vast aan de bek van den Vogel, en om daar van ontſlagen te worden, ſtrijkt hij zijnen bek tegens de takken van een anderen boom, daar hij op gaat zitten, waar door het zaad met de kleeverige ſtoffe aan den tak vast blijft hegten, en aldaar, indien de tak bekwaam is, en het zaad niet vernielt word, in de volgende winter uitſpruit en groeit: De bekwaamſte takken hier toe zijn die, welke een gladde en ſpons- of weekagtige bast hebben, daar de eerſte zeer fijne worteltjes der *marentak* gemakkelijk kunnen indringen; en hier van daan is het ook, dat men ze op de eene zoort van boomen, meer groeijende vind, dan op de andere.

Andere denken, dat het zaad der *marentakken* op andere boomen door de Vogels overgebragt word, door middel van de drek, die de Vogels op de takken laaten vallen, welke drek met het zaad der gegeetene beſiën vermengt is: Dog deeze wijze is zo waarſchijnelijk niet, als de voorige; om reden, dat men zou denken, dat de drek voorbij de takken, en op den grond moeste vallen, ten waare bij geval, te meer, dewijl zich deeze Vogels meest op kleine of dunne takken nederzetten: Ook ziet men, dat de *marentakken* niet zelden onder aan de takken groeijende gevonden worden, daar het onmoogelijk is, dat de vallende drek zich kan vasthegten: Daarenboven kan men ook niet wel nagaan, hoe het zaad, door de maag van deeze Vogels gaande, die een zo heete en groote kragt van verteering heeft, zou bekwaam tot de voortteeling blijven: Dog deeze dingen kunnen de Liefhebbers van de Natuurs werkingen verder onderzoeken

Kweeking. Als men derhalven deeze zogenoemde roofzieke (*parasitieke*) plant wilde kweeken, en vermenigvuldigen, dat echter niet geschied, dewijl men ze in 't wild, daar ze van zelfop de eene of andere wijze groeit, tot het gebruik zoekt; zo zoude zulks kunnen geschieden, door middel van de rijpe besiën op een dunne tak van de eene of andere boom in stukken te kneuzen, zodanig, dat het zaad door de taaije stoffe der besiën op de tak hangen blijft; zo zal het zaad, als 't rijp is, op zijn tijd uitspruiten en aangroeijen; mits dat de tak daar toe bekwaam zij, gelijk boven aangeroert is; de Appel-, Peer- en Linde-boomen zijn hier toe zeer bekwaam, dewijl ze een gladde en weeke bast hebben; dog deeze cultuur schijnt nog weinig onderzogt, dewijl ze zeldzaam is. Wij konden over deeze stoffe meer aanmerken, maar dit zal hier genoeg daar over gezegt zijn.

Eigenschappen. Deeze singuliere plant schijnt mij toe, nog niet genoeg, aangaande het medicinaale gebruik, onderzogt te zijn; ondertusschen is ze rede overlang zeer gepreezen, als een *specificum* tegen de vallende ziekte, als mede tegens de duizeling en draaijing des hoofds en daar uit ontstaane gebreeken, beroerte, pleuris, enz., ook tegens de verstopte maandstonden, uitzakking der lijfmoeder, en om de Wormen aftedrijven.

Veele houden de *eicken marèntak* voor de beste in het medicinaale gebruik, die echter de zeldzaamste is; dog andere achten die van de *Haselnoote-* of *Linde-boom* even zo goed, en zelfs beter. Men gebruikt er de gedroogde takken en bladen gepoedert van, tot één drachma of meer; of men maakt er een afkookzel van; en men mengt ze ook onder andere gelijk-kragtige dingen.

Voorts dient deeze plant ook om er een *Vogel-lijm* van te bereiden, ten welken einde de geheele plant in water gekookt, of in een vijzel gestampt en vervolgens uitgewasschen word; dog van deeze *lijm*, die ook van een goed gebruik in de *Chirurgie* is, zal op het artijkel VOGELLIJM meer gezegt worden.

MARGA, zie MERGEL.

MARGARITIFER; *Paarl-draagend*, of dat daar na gelijkt; dit woord word onder anderen in de *Botanie* gebruikt, en zommige planten dus bijgenoemt; bij voorbeeld, de *Aloë margaritifera*, om dat haare bladen met witte knobbelties groeijen, die naar *paarlen* gelijken.

MARGE, dus noemt men het wit rondsomme de pag. van een gedrukt Boek, of wel de kanten der pag. van een *manuscript*.

MARGO, betekent in 't algemeen de uiterste *rand* van iets; en in de *Botanie* zo veel als *Limbus*, of de rand der bladen en bloem-bladen.

MARGOTAS, deeze naam word in Frankrijk aan kleine Vaartuigen gegeeven, die men op de Rivieren gebruikt; dezelve worden twee aan twee aan malkanderen gekoppelt, en gemeenlijk met hooij belaaden. Deeze Vaartuigen vereischen een zonderlinge behandeling; behalven hooij, worden er zomwijlen ook wel Graanen op gelaaden.

MARGRIETE; *Margritin*; is een zoort van zeer fijne *Glas-paarlen*, van allerlei koleuren, grootte en fijnheid: De fijnste van de geverfde worden veel tot het borduuren gebruikt, en men maakt er ook allerlei kwasten en andere fraaije dingen van. Dezelve worden in Duitschland, Frankrijk en Italien gemaakt, dog de fraaiste koomen van Venetien, en de allerfijnste witte worden *Stof-paarlen* genoemt. De grootste dienen veel in de handeling of ruiling met de Volkeren op de Africaansche Kusten en elders, welke er zeer greetig naar zijn, en andere kostbaare Waaren daar tegen verruilen. Dezelve zijn in de negotie alle, het zij groot of klein, aan draaden geregen, en worden in pakets, ponds-wijze verkogt.

MARGUERITES, of *Margrietes*; dus worden de *Madeliefjes* ook genoemt; zie aldaar.

MARIEN-BAD; *Balneum Mariæ vel Maris*; word de *Distillatie*, of liever het Bekken of de Ketel genoemt, daar het water in is, waar in het Distilleer-vat gezet word, als men uit het water distilleert. Zie BALNEUM en DISTILLATIE.

MARIEN-DISTEL, zie DISTEL.

MARIEN-GLAS; *Vrouwen-glas*; *Vrouwen-ijs*; *Muscovisch-glas*; *Spiegel-steen*; in 't latijn *Glacies Mariæ*; *Lapis Specularis*; is een zoort van *Talk*, welke zich in zeer dunne bladjes laat verdeelen en even doorzichtig is als glas; het word *Marien-glas* genoemt, om dat men het op zommige plaatzen van Duitschland, in plaats van glas gebruikt tot dekking van kleine doosjes, waar in afbeeldingen van de Moeder-maagd geplaatst zijn.

MARIEN-GROSCHEN, is een zilveren munt die in het Brunswijksche en Lunenburgsche gangbaar is, en het zes en-dertigste gedeelte van een Rijksdaalder uitmaakt. Men verdeelt de *marien grosschen* in twee *mattiers* of agt *goede penningen*.

MARIEN-MELK, dus word een zoort van *mergel*, of *witte gezegelde Aarde* genoemt, die uit Silesien en van elders gebragt word.

MARIEN-MUNTE, zie MUNTE (ROOMSCHE-).

MARIEN-ROOS, zie LIJCHNIS, *n.* I.

MARIEN-SCHOEN, zie PAPE-SCHOEN.

MARIETTE, zie KLOKJES-BLOEM, *n.* 12. *pag.* 1528.

MARIONETTEN, zijn kleine beweegbaare Figuurtjes, van bord-papier, hout, metaal, ijvoir of been, waar van de Kermisloopers zich bedienen, om het gemeene Volk te vermaaken, en zomtijds ook de zulken, welke men fatzoenlijke Lieden noemt.

De uitvinding van de *marionetten* is zeer oud. HERODOTUS kende ze reeds, en noemt ze beweegbaare Beelden, door middel van snaaren. In eene der Banketteeringen van XENOPHON, vroeg SOCRATES aan een Kwakzalver, hoe hij zo vrolijk koste zijn, daar hij zulk een droevig bedrijf bij der hand had? Ik, antwoorde deeze, ik leeve zeer aangenaam en vergenoegt van de gekheid der Menschen, waar van ik veel Geld trekke, door middel van eenige stukjes hout, dien ik doen beweegen. ARISTOTELES heeft niet te gering geacht, om van die menschelijke Figuuren te spreeken, die, zegt hij, met draaden gespannen wierden, welke hun de armen, beenen en het hoofd deeden beweegen. Men vind in het eerste boek van PLATO over de wetten, een schoone aanhaaling dien aangaande: Het is een Athenienser, welke spreekende ingevoert wordende, zegt, dat de hartstochten de zelfde uitwerkzelen op het ligbaam voortbrengen, als de kleine touwtjes op de houten figuuren doen, zij schudden alle onze leden, vervolgt hij, en werpen die in tegens malkanderen strijdende beweegingen.

Het gebruik van deeze beweegbaare Figuuren, ging met de Asiatische pracht en bederven zeden der Grieken tot de Romeinen, Overwinnaars van die vernuftige Volkeren, over; niets is zekerder, want daar word zomtijds in de latijnsche Schrijvers van gewaagt. HORA-

rius van een Vorst of Groote ſpreekende, die zich door de grilzucht van een Vrouw of begunſtigde Hoveling laat beſtieren, vergelijkt hem bij dat ſpeeltuig, wiens ſpringveeren bewoogen worden na de wil dier geene, welke den draad houd. *Gij*, zegt hij, *zijt gij niet de Slaaf van een ander? Houten Beeld, het is een vreemden arm, die al uw ſpringveeren in beweeging brengt.*

Tu mihi qui imperitas, aliis ſervis miſer atque
Duceris, ut nervis alienis mobile lignum.
Sat. 7. Lib. II. v. 81.

Laat ons hooren, wat de beoordeelaar der vermaaken van NERO er over zegt; *Terwijl wij op het Feest van* TRIMALCION *zaten te drinken* (zegt PETRONIUS), *brengt een Slaaf een geraamt van zilver, wiens ſpieren en wervelbeenderen eene verwonderlijke buigzaamheid bezaten. Men zette het tot twee maalen toe op de tafel, en dat Beeld van zelven wonderlijke beweegingen en grillen gemaakt hebbende, riep* TRIMALCION: *Zie daar dan, wat wij alle zullen zijn, wanneer de dood ons in het graf zal geſtort hebben.* Zonder twijffel, dat het geraamt van PETRONIUS, door gewigten, raderen, en inwendige ſpringveeren, is bewoogen en voortgedreeven geworden, even eens als wij zoortgelijke kunſtſtukken in onzen tijd gewrogt zien.

De Keizer M. ANTONINUS ſpreekt twee of driemaalen in zijn werken van dat zoort van Beelden, welke door ſpringveeren gedreeven worden; en bedient er zich van tot gelijkenisſen in het geeven van Zedelesſen. FAVORINUS, zo verheven door AULUS GELLIUS geroemt, de vrijheid van den Mensch en zijne onafhankelijkheid van het geſternte willende bewijzen, zegt; *Dat de Menſchen niet anders dan de werktuigen om te doen ſpeelen zouden zijn, indien zij niet uit hunne eigen beweeging handelden, en aan den invloed van dat geſternte onderworpen waaren.*

In een woord, alle de uitdrukkingen, waar van de Grieken en Romeinen zich bedienen, toonen, dat zij zo wel als de Hedendaagſche, de beweegbaare Figuuren kenden, die wij *Marionetten* noemen. De *Neuroſplesta* van HERODOTUS, XENOPHON en anderen, dat is de zeggen de werktuigen of machines met ſnaaren en ſpringveeren; de *Mobilia ligna nervis alienis* van HORATIUS; de *Catenationes mobiles* van PETRONIUS; de *Ligneolæ hominum figuræ* van APULEIUS; zijn alle uitdrukkingen, welke volmaaktelijk het zelve omſchrijven, als het geen men door de *Gelli buratini* der Italiaanen; de *The puppets* der Engelſchen, en de *Marionettes* der Franſchen verſtaat.

Het ſchouwſpel der *Marionetten*, ſchijnt voor de Franſche natie gemaakt te zijn. JEAN BRIOCHE een Tande-trekker, zettede dit ſpel in het midden der voorgaande eeuw, door zijne uitvindingen, geen weinig luister bij. Het is waar, dat op die zelfde tijd een Engelschman het geheim vond, om de *Marionetten* door ſpringveeren, zonder behulp van touwen, te doen beweegen; doch aan de *Marionetten* van BRIOCHE wierd de voorkeur gegeeven, om reden van de ſnakerijen dien hij hun deed zeggen. Eindelijk heeft FRANCHON of FRANÇOIS BRIOCHE, door BOILEAU onſterfelijk geworden, zich in dat edel handwerk, nog beroemder gemaakt, dan zijn Vader.

MARJOLEINE; *Majorane*; *Maijraan*; in 't latijn *Majorona*; *Amaracus*. Daar zijn drie zoorten van dit zeer welruikende kruid, als

1. De *gemeene Marjoleine*; *Majorana vulgaris*; (*Origanum foliis omnibus obtuſis, ſpicis ſubrotundis compactis pubeſcentibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Winter-Marjoleine*; *Majorana perennis*; *Majorana rotundifolia ſcutellata exotica*; *Origano cognata*, *Zaturhendi*; (*Origanum foliis carnoſis tomentoſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Kandiſche Marjoleine*; *Majorana cretica vel Smijrnea*; *Majorana cretica*, *origani foliis*, *villoſa*, *ſaturejæ odore*, *corijmbis majoribus albis*; (*Origanum foliis ovatis acutis ſerratis*, *ſpicis congeſtis umbellatim faſtigiatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, groeit kruidagtig, met verſcheidene getakte ſtengen uit de wortel, waar aan ook veele bladen groeijen, die klein, langwerpigrondagtig, zagt en haairig grijsagtig van koleur zijn. Aan de top der ſteng en takken, koomen langwerpigronde airtjes, ten deele wervels-wijze voort, die zeer kleine witte bloemtjes bevatten, waar na klein bruinagtig blinkend zaad volgt. De geheele plant heeft een zeer aangenaamen, bezonder hartverſterkenden reuk.

Daar is ook een verandering van, die in alle deelen wat fijner groeit, en daarom *Edele Marjoleine* genoemt word.

De tweede zoort, gelijkt in alle deelen genoegzaam naar de voorige, maar zegroeit, om kort te weezen, wat heesteragtiger, en de bladen zijn meesttijds hol, of lepelformig, en iets kleiner en vleeſchiger; voorts grijs en van den zelfden reuk als de voorige zoort.

De derde zoort, gelijkt ook naar de voorige zoorten, maar haare bladen en bloei-trosſen zijn grooter, en de bladen ook gezaagt en niet zo grijs als die van de voorige zoorten, naar die van de Orego zweemende, en haar reuk gelijkt veel naar die van de Satureij.

Plaats. Ik vinde nergens aangetekent, waar de eerſte zoort natuurlijk van zelf groeit, maar het zal waarſchijnlijk zijn, daar de tweede zoort gezegt word voortte-koomen, te weeten in Egijpten, Sijrien, en elders in de Oosterſche Landen. De derde zoort is gevonden ook in de Oosterſche Gewesten, omtrent Smirna en omgelegene Contreijen. De eerſte zoort word bij ons veel gekweekt, niet alleen wegens haare aangenaamheid van reuk, maar ook wegens haare treffelijke deugden in de Geneeskunde, ſchoon dikwils verwaarloost wordende, en ook om ze in ſpijs-bereidingen te gebruiken, daar ze boven andere aangenaam ruikende dingen, een der eerſte plaatzen in verdient.

Kweeking. De kweeking van de eerſte zoort en haare gemelde verandering aangaande, zulke geſchied door het zaad, dat uit andere warmer Gewesten, als uit Zuid-Frankrijk, Italien, enz. tot ons overgebragt word; dewijl het bij ons zijne rijpheid, wegens het kouder climaat, niet verkrijgt: Men zaait het zelve in de Maijtijd, als de koude nagten meest over zijn, op een warme plaats, tegen een muur, ſtaket of elders, in een goede losſe zandagtige grond; en verplant daar na de jonge planten, als ze ongeveer een halve vingers lengte verkreegen hebben, verſcheide planten (3 à 5 of meer) in een boschje bij malkander, op een goed vet, wat zandig bedde, op een halve voet afſtand, zo zullen ze wel aangroeijen; mits dezelve na het verplanten, en vervolgens bij droogte wat oozende en van het onkruid ſchoon houdende: Doch men zaait dezelve bij ons gewoonlijk in April in een koude of maatig warme broeibak, onderglaſen, om den groei te vervroegen; en men verplant

verplant de jonge planten daar na in de opene lucht, als gezegt is.

Wanneer dan de planten in de zomer aan het bloeijen gekoomen zijn, ſnijd men dezelve tot op één duim of anderhalf van de grond af, om het afgeſneeden kruid op een luchtige plaats buiten de zon te droogen, tot het keuken- of medicinaale gebruik; dat men vervolgens op een drooge en maatig warme plaats moet bewaaren, dewijl het anders, vogtigheid aantrekkende, of al te droog leggende, zijne goede kragten tot het eene of andere gebruik verliest. De afgeſneedene planten zullen voort weder uitſpruiten, en men kan dezelve daar na nog eens tot het gebruik afſnijden en droogen.

De tweede zoort, gelijk gezegt is, heesteragtig groeijende, word niet bezwaarlijk voortgezet, door ſteeking van jeugdige takjes in de Maij-tijd of Zomer-maanden, op de wijze als andere ſteek-gewaſen: Men kan ze in de opene grond of in potten ſteecken, en in beide gevallen moet men niet verzuimen, om ze in het eerst wat voor de brandende zon te bewaaren, en vervolgens haar het noodige vogt te bezorgen: Men kan ze ook, om de wortel maaking en groei te bevorderen, in een maatig warme broei- of run-bak zetten, tot dat ze aan het gewas zijn, als wanneer men ze daar na allengskens aan de opene lucht gewent, en vervolgens geheel buiten zet; ook kan men als dan, ieder jonge plant in een bezonder potje verplanten, of men bewaart ze onverplant, tot in 't volgende voorjaar.

In de winter moet men deeze zoort in het oranje-huis of in een ander vertrek, daar het niet of weinig in vriest, op een luchtige plaats bewaaren; want ſchoon ze tamelijk hard is, kan ze echter geen ſterke vorst doorſtaan; en op deeze wijze kan men de geheele winter dienst van haare groene bladen hebben; en hier om is deeze zoort zo veel te waardiger, om gekweekt te worden, zo wel tot het huishoudelijke als medicinaale gebruik.

De derde zoort, word om kort te weezen, op de zelfde wijze voortgekweekt als de voorige tweede; maar is bij ons minder bekent en in gebruik.

Eigenſchappen. Dit kruid heeft eene verwarmende, verdunnende, oploſſende, zeer hoofd-, hart-, maag en zenuw-verſterkende kragt, dog inzonderheid de fijne zoort, en is een uitneemend middel in de gebreeken des hoofds en der zenuwen, en de daar uit voorkoomende ziektens, als duizelingen en draaijingen des hoofds, ſchemeringen der oogen, enz., welke veeltijds voorboden van beroerte, kramp, lammigheid, en veelerlei andere zenuw-gebreeken zijn; ook is ze uit dien hoofde zeer nuttig in verkoudheid en verſtopping des hoofds, doet niezen en verſterkt het hoofd uitneemend; en is derhalven ook een der beste middelen tegen een zwakke memorie en het bruiſchen der ooren: Men prijst ze verders ook zeer tegen de maag- en moeder-gebreeken, winden, kolijk, als mede tegen opgeſtopte maand ſtonden, maagde-ziekte, en andere Vrouwelijke gebreekens. Dezelve word gebruikt in wijn getrokken, of het zap en poeder daar van. Men bereid er in de Apotheeken ook *gedistilleert water*, *conſerf*, *eſſentieele olie* en *balſem* van, waar van de *olie* een der treffelijkſten is; waar van eenige druppels ingenoomen, in alle de gemelde gevallen van ziektens, van een bezondere groote uitwerking is, meer als veele weeten, en men zou denken; weshalven het wenſchelijk was, dat men dit kruid in het algemeen meer bouwde, om *olie* daar van naar de konst, zonder vervalſching, te bereiden; benevens andere preparaten.

Behalven dat dit kruid van een groote kragt in de Geneeskunde is, zo is het ook niet minder nuttig in de Huishouding, ten opzichte van het Keuken-gebruik; want ik weet niet, of men wel ſmaakelijker ſoupen of zauſen, ragouts, enz. bereiden kan, en die gezonder zijn, dan daar men de *marjoleine* toe gebruikt; de Duitſche en Franſche Koks en verſtandige huishoudelijke Vrouwtjes, die zich met de keuken bemoeijen, weeten er zeer veel gebruik van te maaken. Het is waar, men maakt de keurlijke ſpijzen thans gewoonlijk ſmaakelijk met de zogenoemde *ſpecerijen*, maar deeze zijn in dit geval veeltijds al te ſterk en kragtig in de ſpijzen, ſchoon ze anders ook haare groote waarde hebben, en het is een groot onderſcheid om ſpijzen of medicijnen te nuttigen; de eerſte dienen ſmaakelijk, aangenaam, niet ongezond en voedende, maar de tweede, ook niet onſmaakelijk, maar herſtellende en geneezende te zijn. Hoe het zijn mag, de *marjoleine* is eene der voornaamſte *Ingredienten*, in het geene dat onze ervarene Koks gewoonlijk *Tuin-kruiden* noemen.

MARJOLEINE (GROVE), zie OREGE.

MARK-GEWIGT, is een gewigt, waar van men zich in Frankrijk en meer andere Staaten van Europa bedient, om verſcheidene zoorten van Koopmanſchappen, en inzonderheid Goud en Zilver mede te weegen.

Het *mark* word verdeelt in agt *oncen*, of 64 *gros*, 192 *penningen*, of 160 *esterlins*, of 300 *mijten*, of 4608 *greinen*.

De onderdeelingen zijn, elker *once* in 8 gros, 24 penningen, 20 esterlins, 40 mijten, en 576 greinen; het gros in 3 penningen, 2 en een half esterlin, 5 mijten, 72 greinen; de penning in 24 greinen, de esterlin in 28 greinen en vier vijfde deelen; de greinen eindelijk, in quartjes, agten-deelen, enz.

MARMELADE; *Dooſen-zap*; word genoemt een toebereide ſpijs of vleesch, die uit veelerlei vrugten, als uit *appelen*, *kwee-appelen*, *kwee-peeren*, *perſiken*, *kerſſen*, *aalbeſiën*, enz., met zuiker en ſpecerijen naar de konst vervaardigt, vervolgens in vlakke doozen gegooten, en als een aangenaame en gezonde *confituur* genuttigd word; dog dezelve word voornaamelijk van *kwee-appelen* of *kwee peeren* bereid en op verſchillige wijze genoemt, als *Kwee-zap*, *Cotignac*, enz.; zie KWEE-BOOM.

Daar worden veele zeer goede en aangenaame *marmeladen*, dog veeltijds onder andere benaamingen, uit Frankrijk, Italien en Spanjen gebragt, alwaar ze ook best kunnen gemaakt worden, om reden, dat de fijne vrugten, hier toe dienende, aldaar meerder rijp- en volmaaktheid verkrijgen als in deeze Noordlijker Gewesten. Men brengt ook een *marmelade van gember* uit Oost-Indiën, die zeer aangenaam en gezond is, behalven meer andere.

Men maakt ook *marmelade* van vrugten, om dezelve versch op tafel te zetten en als eene aangenaame ſpijze te eeten; wij zullen van de eene en andere zoort eenige voorbeelden geeven, als volgt:

Marmelade van Appelen te maaken.

Neemt goede *zuure appelen*, dienende hier toe best de *renetten*, *geele guldelingen*, en vooral *peppins d'or*; ſchilt ze en ſnijd ze in kleine ſnippels, en werpt ze terſtond in een pot met ſchoon *water*, op dat ze niet geelagtig worden; kookt dan een *ſijroop van brood zuiker*, tegen een pond *appelen* ook een pond *zuiker* neemende; dezelve wel gekookt en afgeſchuimt zijnde, zo neemt hem

hem van het vuur, en doet er de appel-ſnippels in, als hij wat verſlagen is; zet hem daar na weder op 't vuur om zagtjes te kooken, al geſtadig roerende, en wrijft teffens de ſtukjes appelen, met de houten roer-ſtok of roer-lepel wel klein, dat het wel gemengt word; als het dan nog wat gekookt heeft, doet er de klein geſneedene *ſchil* van een paar *citroenen* in, en dan nog wat zaamen, onder geſtadig roeren, gekookt hebbende, zo drukt er het *zap* van de twee geſchilde *citroenen* in, en roert het wel door malkander; zet het dan van het vuur, en verkoelt zijnde, doet het in een pot of doos, om het te bewaaren.

Maar wil men van deeze *marmelade* zo aanſtonds over tafel eeten, dan word dezelve op bijna de zelfde wijze bereid, behalven dat men niet zo veel *zuiker* behoeft te gebruiken, dog naar ieders ſmaak en ordonnantie; want de *zuiker* moet de *marmelade* goed houden, als men ze bewaaren wil.

Marmelade van Abricooſen.

Neemt tot een pond geſchilde omtrent rijpe *abricooſen*, daar de ſteenen uitgedaan zijn, drie-vierde pond geraspte *brood-zuiker*, roert het wel door malkander, dan op een maatig koolen-vuur gezet zijnde, laat het onder geſtadige roering en klein wrijving, ras afkooken, dan in een pot gedaan zijnde, bewaart men het. Op diergelijke wijze maakt men ook een aangenaame *marmelade van abricooſen*, om dezelve direct op de tafel te zetten, en warm te eeten, gelijk van de *appels* gezegt is; zijnde inzonderheid zeer aangenaam bij eenig gebraad.

Op de zelfde wijze kan men ook van geurige *perſiken*, *pruimen* en diergelijke vleeſchige vrugten, aangenaame *marmelades* maaken; dat ten deele het werk van de Confituriers, en ten deele ook van de verſtandige Koks is.

Om Marmelade van zwarte Aal-beſſen te maaken.

De *zwarte aal-beſſen* zijn anders bij veele Menſchen weinig geagt, egter kan men daar van een aangenaame en gezonde *marmelade* maaken, aldus:

Neemt bij voorbeeld, vier pond *zwarte aal-beſſen*, ſtoot ze klein en wringt ze door een doek; doet dan een half pond *brood-zuiker* bij het zap, en laat het zaamen over het vuur kooken, tot dat het wel gebonden is, en een bekwaame dikte heeft, mits het affchuimen niet verzuimende; doet het dan in potten, zo hebt gij een aangenaame *marmelade*, die teffens ook voor gravelige Menſchen zeer dienſtig is.

Marmelade van Citroen- of Oranje-appelen te maaken.

Neemt bij voorbeeld, twaalf beste zuivere *citroenen*, en twaalf *oranje-appelen*, ſchilt de laatſte hier en daar wat af, en laat ze een nagt in regen-water wat wit uittrekken; kookt ze dan zaamen in *regen-* of ander goed zuiver *water*, tot dat ze week zijn; dan op een gatjepan gedaan en wat verkoelt zijnde, ſnijd er het binnenſte mergagtige uit, wrijft het heel klein, en doet het door een grove teems, en ſnijd de ſchillen in kleine riemtjes; dit gedaan zijnde, neemt ongeveer drie ponden beste *brood-zuiker*, maakt daar van, fijn geraspt zijnde, een ſijroop, en als dezelve wel gezuivert, en dan van het vuur gezet zijnde, wat verkoelt is, doet er het doorgezifte merg van de *citroen* en *oranje* in, roert het wel door malkander en laat het tot de volgende dag ſtaan; als dan wederom op het vuur gezet zijnde, laat het onder geſtadig roeren zagtjes kooken, tot dat het ſtijf word; en dan in potjes of doozen geſchept: Is zeer goed en aangenaam.

Kwee-marmelade te maaken, op de manier van Juffr. E.

Neemt een pintje *nat* van geraspte beste *kwee-peeren*; een bierglasje vol *regen-water*, daar de *ſchillen* en *klokhuizen der kweën* in gekookt zijn, en drie-vierde ſtukjes van geſchilde *kweën*; kookt het te zaamen, tot dat de kweën heel week zijn, en wrijft het dan door een grove teems, doet er vervolgens een pond geraspte *brood-zuiker* bij, en laat het zaamen onder roering zagtjes kooken, tot dat het dik genoeg is; dan in potjes gedaan, is zeer goed.

MARMEL-DIER; *Bergrot*; *Rot der Alpen*; *Marmot*; in 't latijn *Marmota Alpina*; *Glis pilis efuſco & flavicante*; (*Mus cauda abbreviata ſubnuda, Auriculis rotundatis, Buccis gibbis*, LINN. *Syſt. Nat.*) Dit Dier, door den Heer LINNÆUS onder het geſlagt der *Muizen* geplaatst, word door PLINIUS, ALDROVANDUS, GESNERUS, JOHNSTON, enz. *Mus Alpinus* genoemt.

De geſtalte der *Marmel-dieren*, zweemt meer na die der Bevers, dan na de Rotten, en de kortheid der agterpooten, gevoegt bij de ruigheid hunner vagt, en de houding van het lijf, doet ze eenigermaaten naar de Beeren gelijken.

De natuurlijke grootte deezer Dieren, koomt genoegzaam met die der Katten over een, en dus grooter dan die, welke men veelvuldig van de Savojaards op Kermisſen en anderzints ziet vertoonen. Volgens de Heer BRISSON, is gewoonlijk zijne lengte, van 't end der ſnoet tot aan het begin der ſtaart gerekent, anderhalf voet; die van den kop van de neusgaten tot aan het agterhoofd toe drie duim negen linien, en die der ſtaart zes duimen. Wat de koleur betreft, die der oude *Marmel-dieren* is bruinder rood dan die der Jongen; de ſtaart is zwart of uit zwart en geel gemengelt; de agter-pooten hebben vijf ſcherp-genagelde vingeren, de voorpooten vier, bedienende zij zich van deeze laatſten, om in den grond te graaven en holen tot hun verblijf te maaken, als mede tot 't beklauteren der Rotzen; volgens de aanmerking van GESNERUS, kunnen zij wonderlijk hoog tusſchen twee muuren opklimmen; hunne tanden zijn genoegzaam zo als die der Rotten; dog de onderſte voortanden wijken met de punt van elkander af, en de bovenſte zijn breed, van buiten geel, zo dat hun gebit ook veel overeenkomst met dat der Bevers heeft. Boven onder de oogen zijn eenige borstel-haairen, en ter wederzijden van den bek ſtaan eenige rijen knevels; de ooren zijn kort, en vertoonen zich als afgeſneeden.

J. G. VELSCH, beroemd Geneesheer van Straatsburg, heeft de ontleeding van het *Marmel-dier* gedaan; men vind 't zelve geplaatst in de *Collections Academiques*, *Tom. IV. partie etrangére*, *page* 26. Bij de ontleeding vond men twee ſtrooken vet, vân een vinger dik, die onder de ſpieren van den buik, tusſchen de vliezen waaren begreepen, van welke SEVERINUS, die zo nauwkeurig de inwendige deelen van 't *Marmel-dier* heeft beſchreeven, geen de minſte melding maakt. Het waaren verlengingen van het vet vlies der nieren, zich over alle de darmen heen, tot aan het ſchaam-been uitſtrekkende, en het net bedekkende, waar in de meeste ingewanden van

den buik beſlooten zijn, even gelijk aan dat der wilde Dieren, die veel moeten loopen en ſpringen. De maag, die de gedaante als die van den Mensch had, was klein; de darmen bijna overal even dik, zijnde in 't geheel tien voeten lang; de lever, die hoog rood van koleur was, ſcheen uit afgezonderde klieren te beſtaan, even gelijk de nieren in jonge Kinderen; de milt, platagtig van gedaante, was uitermaaten groot; het alvleesch, zo als in de Honden, dubbeld; de balletjes vond men in de liesch verborgen, en hunne zelfſtandigheid bleek zeer duidelijk uit wederzijds omgeboogene en op elkander leggende vaatjes te beſtaan, zijnde met de aderen en ſlag-aderen, door middel van ſijne vliezen te zaamen gevoegt. De opperbal was, gelijk in de Stekel-varkens, van den bal afgeſcheiden.

De gantſche uitgeſtrektheid der Alpiſche Bergen, van de Grenzen van Dauphiné af tot in Tijrol, de Pirenéen, en de hoogſte Bergen van Duitschland, is de gewoone verblijfplaats der *Marmel-dieren*. Aldaar bewoonen zij de hoogſte toppen, en verbergen zich tegen 't aankoomen van den Herfst, wanneer de Bergen reeds met ſneeuw bedekt worden, in hunne winterwoningen, alwaar, volgens het berigt der Jaageren, verſcheidene bij elkanderen in een en het zelfde hol huisvesten, en doorgaans een oneven getal, van vijf, zeven, negen of elf uitmaaken; men verzekert, dat zij gelijk de Beeren en Dasſen, een goed gedeelte van het jaar, naamentlijk van October tot in April, in zulk een diepen ſlaap doorbrengen, dat zij, ſchoon men ze aantast, rukt en trekt of ſlaat, geen de minſte blijk van gevoel of beweeging geeven; zijnde dit ook het geen aanleiding tot het ſpreekwoord heeft gegeeven; *te ſlaapen als een Marmot.* Ja Borrichius verzekert, dat de *Marmotten* niet ontwaaken, ſchoon zij zelfs met meſſen geſneeden of geſtooken worden; waar van het zeggen van Martialis,

Toto mihi dormitur hiems, & pinguior illo,
Tempore ſum, quo me nil niſi ſomnus alit.

Ten aanzien van de verblijf-plaats deezer Dieren, zijn eenige bijzonderheden waar te neemen. De gelegentheid zulks toelaatende, graaven de *Marmel-dieren* hun hol onder een harde rots, even als of de natuur hun die voorzigtigheid geleert had, om zich voor 't opdelven der Menſchen te beveiligen. Deeze holen zijn wijd uitgeſtrekt, minder breed als lang, het is een zoort van gelderij, die de gedaante van een Y vormt; zij hebben twee ingangen, de een hooger, om in en uit te koomen, de ander laager, om de vuiligheid te loozen. Bij het aankoomen van den winter, maakt ieder zijn legerſtee van hooij of ſtroo, en, als de koude toeneemt en hevig word, of wanneer alle die tot het Gezin behooren, er binnen zijn, ſtoppen zij de gaten digt, en maaken ze zodanig toe, dat men ze van buiten niet kan gewaar worden; in deezen tijd zijn zij zeer vet, zommige weegen tot twintig ponden toe; geduurende drie maanden ſchijnt hun dit vet bij te blijven; dog na dien tijd neemt het allengskens af, en tegens 't einde van den winter, zijn zij ten eenemaalen mager. Wanneer de Jaagers derhalven deeze Dieren willen vangen, tekenen zij de plaats waar de ingang is, eer dezelve geſlooten zij, met een ſtok of ſteen; laatende hun doorgaans drie weeken, of een maand rusten, dewijl men ze in de felſte koude best kan betrappen; meestentijds zijn zij evenwel, uit oorzaake der diepte van hunne holen, zeer moeijelijk te vangen.

Aanmerkenswaardige wonderen, worden er ten aanzien van 't vernuft en de huishouding deezer Dieren verhaalt; zo als bij voorbeeld, dat zij de verandering van het weer, door luid te gieren, zouden aankondigen; dat er altoos, wanneer zij uitgaan, een aan den ingang van 't hol op ſchildwagt ſtaat, om de anderen te waarſchouwen, wanneer hij onraad mogt verneemen; en dat zij, als het mooij weer is, zich nu en dan eens buiten het hol verlustigen, welk laatſte echter onwaarſchijnlijk word, indien men het digt ſtoppen van hunne holen, en diepen ſlaap in aanmerking neemt. Op het gezach van Plinius, word door verſcheidene hedendaagſche Natuurbeſchrijvers nog te boek geſteld; dat de *Marmel-dieren* een zonderlinge behendigheid gebruiken, om den voorraad, dien zij verzaamelt hebben, naar hunne holen te brengen; zij zeggen, dat een van hun op de rug gaat leggen, en de anderen zijn lijf, tusſchen de pooten vol hooij ſtapelen, trekkende dezelve als dan, even gelijk een ſleede, bij de ſtaart voort; daar zijn er, die tot een bewijs hier van willen bijbrengen, de kaalheid van de rug die in deeeze Dieren zomtijds plaats heeft; echter acht de Heer Klein (*Hiſt. Avium Prodom. appendix.*) die handelwijze, zo wel in de *Marmel-dieren* als in de Bevers, ongeloofbaar; want de *Marmotten*, zegt hij, verzaamelen voor zich, zo min als de Mieren; van welke men dit ook voorgegeeven heeft, voorraad tegen den winter, die zij ſlaapende doorbrengen; en noodwendig zou het hooij, gras of andere groene kruiden; in 't kort in hunne holen moeten beſchimmelen en verrotten.

Men vind weinig wilde Dieren, die zo gemakkelijk zijn te temmen, als de jonge *Marmel-dieren*; doch de Ouden zijn boosaardig en geenzints te betrouwen; met weinig moeite leert men de Jongen allerlei grappen en konſtenarijen, als dansſen, ſpringen, zich als dood houden, hunnen Meester kammen, en insgelijks als de Aapen, hem 't hoofd luizen, benevens meer andere potzerijen van dien aart. Getemt zijnde, vervolgt het de Honden, en bijt die dikwils verwoedelijk; ook moet men zorg draagen, dat het aan de meubilen geen nadeel toebrenge; dewijl het, even gelijk de Rotten en Muizen, alles aan ſtukken bijt en knaagt, waar het kan bijkoomen. Indien men het eeten aanbied, vat het zulks gelijk de Inkhoorns, op de agterſte pooten zittende, met de voorpooten, die het als handen gebruikt aan, en brengt het aan den bek; getemt zijnde, eet het genoegzaam al wat de Kok ſchaft, en bemint inzonderheid de melk; zij drinken zeer zelden water, en weigeren den wijn. In vrijheid zijnde, voed het zich met wortelen, kruiden, vrugten, torren, ſprinkhaanen en kapellen. Onder het drinken, hoort men het Dier preutelen of mormelen, en het is om die reden, zegt de Heer Klein, dat de Duitſchers het *Murmelthier* genoemt hebben. Het Wijfje jongt maar eens in het jaar, en brengt teffens drie of vier kleinen voort. De reuk deezer Dieren is zo ſterk en walglijk, dat men die in de zomer naauwlijks kan verdraagen; zij leeven niet langer dan negen of tien jaaren; zomers ziet men de Alpiſche Bergen van hun grimmelen, zonder ze echter te kunnen vangen, dewijl zij ongemeen vlug en gaauw zijn.

De Bewoonders der Alpen, inzonderheid van Savojen en Tijrol, dat ten uitterſten behoeftige Menſchen zijn, eeten het vleesch der *Marmel-dieren*, wanneer zij

dezelve kunnen magtig worden; zij bereiden het op de zelfde manier als Varkens-vleesch, waar van het eenigermaaten den ſmaak heeft, dog het is zeer geil, taai en ten uiterſten zwaar om te verteeren. In de Geneeskunde gebruikt men het vet tot verzagting, pijnſtilling en losmaaking, inzonderheid tegens het nier-kolijk; tot dien einde word het op de lighaamsdeelen gesmeert, daar de pijn gevoelt word. Een ſmeering door PARACELSUS voorgeſchreeven, en uit één once *vet* van *Bergrotten* of *Marmel-dieren*, benevens één drachma *olie van roosen* en even zo veel *olie van camille bloemen* zaamengeſtelt, word als een buitengemeen dienstig middel in het zijde-wee aangepreezen.

Behalven het beſchreevene *Marmel-dier*, heeft men nog eenige verſcheidentheden, waar van zommige in Europa huisvesten.

Van deezen aart is het zogenoemde *Marmel-dier van Straatsburg*, zijnde de *Glis Cricetus* van GESNERUS *Quad. p.* 221, van KLEIN *Dispoſ. quad. p.* 56. enz. De gewoone naam in het hoogduitsch is *Hamſter*; zie de beſchrijving van dit Dier onder MUIZEN *n.* VI.

Nog het Dier, 't welk door BRISSON 't *Poolſche Marmeldier* word genoemt; in 't latijn *Marmota Polonica*; *Glis flavicans, corpore rufescente*; het is de *Mus Alpinus* van RZACHINSKIJ *Hiſt. Nat. Pol. p.* 233. de *Mus montanus* van eenige Schrijvers; de *Marmontana* der Italiaanen; het *Murmelthier* der Duitſchers, en de *Bobak* of *Swiszez* der Poolen; dit Dier koomt van maakzel en groote ten eenemaalen met het *Alpiſche* overeen, dog is geelagtig van koleur over 't geheele lijf, met een weinig ros haair aan den kop en ſtaart.

Amerikaansch Marmel-dier; *Monax*; *Marmota Americana*; zie MUIZEN, *n.* V.

Marmot van Bahama; in 't latijn *Marmota Bahamenſis*; *Glis fuſcus*. Dit is de *Cavia Bahamenſis* van KLEIN *Disp. Quad. p.* 59. Het *Bahamaasch Konijn* van CATESBIJ, *Tom. II. p.* 79. Dit Dier is een weinig kleinder dan onze Konijn; hij heeft ooren en pooten die volkoomen na die der Rotten gelijken; de koleur van zijn haair is bruin. Men vind hem veelvuldig te Bahama.

MARMER; *Marmer-ſteen*; in 't latijn *Marmor*; is een ondoorſchijnende, vast in een gepakte ſteen, die zich fraai laat polijsten, en gemeenlijk met aderen en vlakken van verſchillende koleuren is getekent. Schoon taamelijk hard zijnde, geeft deeze ſteen geen vonken, wanneer er met ſtaal op geſlagen word; de werking des vuurs brengt hem tot kalk, en hij laat zich in alle de zuuren ontbinden, waar uit men ziet, dat het een *Kalkſteen* is.

De koleuren van de *marmer* verſchilt in het oneindige. Men vind zoorten die maar een enkelde koleur hebben; deezen zijn wit, rood, geel, zwart of grijs, enz.; men heeft er anderen, die met aderen en verſchilllende koleuren vervult zijn. Die koleuren veranderen niets ten aanzien van den aart der ſteen, zij hebben hun oorſprong uit verſchillende mineraalen en metaliſche zelfſtandigheden, even gelijk als ten aanzien van andere ſteenen. De *zwarte marmer-ſteenen* ſchijnen door een pikagtige zelfſtandigheid gekoleurt te zijn, waar van men met deezelve te wrijven, de reuk ontdekt.

Men heeft verſchillende naamen aan de *marmer-ſteenen* gegeeven, en deeze naamen geregelt naar derzelver verſchillende koleuren, en de verſcheidentheid der plaatzen, alwaar men het vind. Het zoude een al te groote uitbreiding veroorzaaken, indien wij alle die naamen hier wilden bijbrengen, de voornaamſte zal men op ieder van zijn artijkel verſpreid vinden. In 't algemeen merken wij aan, dat de *marmers* der Ouden ons zeer weinig bekent zijn; PLINIUS heeft ons van de meesten, geen ander kenmerk dan den naam overgelaaten.

Alle *marmer-ſteen* is niet even hard, en laat zich niet even glad polijsten; men heeft er die gemakkelijk zijn te bewerken, en anderen, die ligt breeken en onder de beitel uitſpatten.

Het *marmer* word bij laagen en klompen gevonden, die zomtijds zeer dik en aanmerkelijk zijn; die, welke 't naaste aan de oppervlakte der Aarde leggen, zijn het ſlegtſte, dewijl die gemeenlijk vol ſcheuren en barſten zijn, 't geen de bewerkers van die ſteen, aderen van een vreemde zelfſtandigheid noemen, welke tot hinderpaalen verſtrekken, om het zijn behoorlijke glans te geeven.

BAGLIVIUS brengt in zijne Verhandeling de *Lapidum vegetatione*, een aantal voorbeelden bij, welke ten duidelijkſten bewijzen, dat het *marmer* op nieuw weder in de groeven word voortgebragt, daar het uitgehaalt is; hij zegt, dat men in zijn tijd gantsch effene wegen, op plaatzen zag, daar honderd jaar te vooren, zeer diepe groeven waaren geweest; hij voegt er bij, dat men Marmer-groeven heeft geopent, alwaar bijlen, hakken, hammers en andere gereedſchappen in *marmer* beſlooten, zijn gevonden, die waarſchijnelijk gedient hebben, om eertijds die zelfde groeven te ledigen, welke na verloop van tijd op nieuw zijn vol geworden, en bekwaam om voor de tweedemaal geledigt te worden.

WALLERIUS vermoed, dat het een zoort van krijt-kalk, of mergel-aarde is, die tot een baſis aan het *marmer* verſtrekt; dat zich hier bij een min of meerdere hoeveelheid van eenig zout, en pikagtige zelfſtandigheid, die bij het Zee-zout gevoegt, het *gluten* of de band heeft verſchaft, die de hardheid en zelfſtandigheid aan deezen ſteen heeft gegeeven; hij gist, dat het om die reden is, dat Italien, uit oorzaak van de nabuurſchap der zee, rijker in kostbaare *marmers* is, als de andere deelen van Europa.

Wat ook er van dit gevoelen zij, is het zeker, dat men zeer fraai *marmer* in verſcheidene Oorden vind, die verre van de zee afgeleegen zijn. Voor 't overige ſteunt dit gevoelen op meerder grond, dan dat van de Hr. LINNÆUS, die gelooft dat het kleij is, welke tot een *baſis* aan het *marmer* verſtrekt, want dat denkbeeld word ten eenemaalen om verre geſtooten, door de kalkagtige hoedanigheden die men in deezen ſteen beſpeurt.

De hoedanigheden, welke men aan het *marmer* heeft toegeſchreeven, voldoen tot een treffend bewijs, dat men veele ſteenen *marmers* heeft genoemt, welke in hun aart keijen- of leemagtige-ſteenen zijn, en van de bovengemelde grootelijks verſchillen. De hoedanigheid, om met de zuuren optebruiſchen, zodanig als de azijn, het ſterk-water enz., voldoet om oogenblikkelijk gewaar te worden, of een ſteen *marmer* is, en om het van de Jaspis, Porphijr-, Granit- en meer andere Steenen van dien aart te onderſcheiden, met welke men dezelve dikmaals verward heeft.

Daar zijn *marmer-ſteenen*, die als uit verſcheidene brocken van verſchillende koleuren zijn zaamengeſtelt, en aan malkanderen als door een ſteenagtig zap van dezelfs

zelfden aart als die brokken zijn gaar gelijmt. Deeze dusdanig gewrogte *marmer-ſteenen*, worden doorgaans *gebrooken-marmer* in het fransch *Bréches* genoemt. De *Bréche van Aleppo* is een *marmer*, uit min of meerder grootte zaamengeſtelt, die of roodagtig, grijs, bruin- of zwartagtig is, dog waar in het geele de overhand heeft. De *purpere Bréche* is een zaamengeſtelt *marmer* van witte, purpere, en zomwijlen bruine ſtukken. De *grijze Bréche* beſtaat uit grijs-koleurige, zwarte, witte, bruine, enz. ſtukken.

De Bewerkers van *marmer* geeven een oneindige menigte verſchillende naamen aan deeze ſteenen, ingerigt na de verſcheidentheid hunner koleuren. Dus is er *marmer*, 't welk zij *Egijptisch groen*, een ander *Zee-groen*, *groen van Campen*, *Anticq geel*, enz. noemen.

Het *marmer* bevat ſchulpen en ander zee-ligbaamen, welke men er zeer gemakkelijk in kan onderſcheiden. De *marmers* van die zoort, worden gemeenlijk *Schulpmarmers* genoemt. Van dien aart is de *Lumachelle*; het *marmer van Altorf*, het welke Ammons-hoorns bevat, enz.

Het *marmer*, 't welk den naam van *Marmora di ſtatuaria* draagt, is dat waar van men beelden, groepen, vaſen, enz. vervaardigt; tot dat gebruik kiest men gemeenlijk 't witſte en dat geen gekoleurde aderen heeft; om reden, dat van een min gemengder ſtoffe zaamengeſtelt zijnde, het gemakkelijker is te bewerken. Het zelve word in Saxen, Sileſien, Bareuth, enz. gevonden.

Het *Florentijnſche marmer* heeft dat bijzonders, dat 't uit ſtukjes is zaamengeſtelt, die op malkanderen gelijmt ſchijnen, en zomtijds zeer nauwkeurig, ruinen, verwoestingen, rotzen, enz. vertoonen.

Hoedanig de gedaantens of koleuren ook moogen zijn, die zich in het *marmer* vertoonen, verandert zulks niets aan zijnen aart, en het heeft altoos die zelfde hoedanigheden, welke wij het toegeſchreeven hebben. Zeker is het, dat deeze ſteen een uitneemende kalk uitlevert, en de Ouden bedienden er zich tot dat gebruik van. Men vermoed met veel waarſchijnelijkheid, dat het beſlag uit deeze kalk vervaardigt en tot metzelwerk gebezigt, aan hunne Gebouwen een veel grooter vastheid gaf, als die der hedendaagſche hebben; welke kalk van ſteenen branden, die op verre na zo hard en in een gedrongen niet zijn als het *marmer*.

Men vind genoegzaam in alle waerelds-oorden, overvloed van *marmer*; het *Italiaanſche marmer* word inzonderheid hoog geroemt; doch indien men zich elders zo veel moeite gegeeven had om het op te ſpooren, zoude men denkelijk niet minder geſlaagt zijn, om het te vinden. Een ieder kent het beroemde *marmer van Parisch*, waar van de oude Konſtenaaren zulke heerlijke Beelden hebben vervaardigt, dat de zulken er van, die tot nog toe aan de klauwen der alvernielende tijd ontſnapt zijn, tot een blijk verſtrekken, dat de Ouden verre weg de Hedendaagſche in de Beitel-konst overtreffen. Grieckenland, den Archipel, Egijpten, Sicilien en Spanjen, verſchaften aan de Romeinen het kostbaare *marmer*, waar mede zij die grootſche gebouwen vercierden, wiens verwoeste overblijfzelen zelve, nog eerbied inboezemen.

Men vind in Duitschland, Engeland, Zweeden, enz. een groote menigte *marmer-ſteenen* van verſchillende grootte en hoedanigheid. Frankrijk, het Languedokſche en Flaanderen verſchaffen menigvuldige groeven van deezen ſteen; en ik twijffel niet, of men zoude er ook in veele andere Landſchappen vinden, indien men zich de moeite deed om er na te zoeken.

Het *Albast*, 't welk door veele Schrijvers verkeerdelijk voor een gijpsagtige ſteen is aangemerkt, heeft alle de hoedanigheden, die men in dit artijkel aan het *marmer* heeft toegeſchreeven. Het moet dus als een *marmer* aangemerkt worden, dat zuiverder is, een weinig doorſchijnentheid heeft, en 't welk op een gelijke wijze is gevormt geworden, als de *Stalactites*; dit word door derzelver golvende aderen beweezen, welke ten teken verſtrekken, dat het door beddingen is voortgebragt, die zich allenskens en na verloop van tijd de eene op de andere gezet hebben.

In Arabien worden overgroote bedden van een ſneeuwwit helder *Albast* gevonden; echter is het niet aan deeze Landſtreek alleen eigen. Het zelve is een zeer ſchoone en fraaije ſteen, die in witheid het berugt *Parisch marmer*, en dat van *Carara* in Italien ver te boven gaat, en verdienende inderdaad voor de kostbaarſte van alle zoorten van *marmer* gehouden te worden. Het word altijd volmaaktlijk zuiver gevonden, is taamelijk hard van klomp, maar in kleine ſtukjes wat kruimelig, ook kan het zeer glad gepolijst worden.

De *Porfier-ſteen* is, volgens de gedagten van veelen, mede een ruwe zoort van *marmer*, waar van in ſteenagtig Arabien en Opper-Egijpten groote beddingen gevonden worden. Die ſteen is zeer digt en vast van ſtoffe, ongemeen zwaar, en van een bleeke vleeschkoleur, geſchakeert met zwart, groen en wit in groote vlekken, die van een halve tot een geheelen duim breed, en zomtijds, ſchoon zeer zelden, in onregelmaatige aderen geſchikt zijn. Wanneer men deezen ſteen breekt, heeft hij eene vrij gelijke oppervlakte, en vertoont zich helder in alle zijne deelen, dog eer glanzig dan glinſterend. Hij is ongemeen hard, kan zeer glad gepolijst worden, en is, inzonderheid in de groene deelen, zo doorſchijnend, dat men zeer diep in de zelfſtandigheid zien kan. De roode, witte en groene deelen van dit fraai *marmer*, vertoonen zich als platte oppervlaktens, veel gelijkende naar de bladen van Talk, ſchoon zij helderder zijn, en de zwarte vlekken, zijn in alle opzichten eveneens, behalven dat zij vervalscht zijn door een mengzel van aarde; die dit gedeelte baarblijkelijk zagter maakt, dan andere deelen van den ſteen. De witte en vleeschkoleurde deelen zijn vervalscht door eene aarde van deeze koleuren, maar de groene, die gemeenlijk eene ſchoone metaal-koleur hebben, gelijk de Edel geſteenten, zijn de helderſte van allen, en genoegzaam volmaaktelijk doorſchijnend.

Om allerleij koleuren aan het witte Marmer mede te deelen.

De Heer Du Faij (zie *l'Hiſt. de l'Acad. Roijale des Sciences Ann.* 1728. 1732.) is de eerſte geweest, die getoont heeft, hoe men het *witte marmer* vol vlammen van allerhande koleur kan krijgen, met er op te ſchilderen, hier toe verſcheide geſmolte verwen gebruikende, welke in de porien van het *marmer* indringen. Alle koleuren zijn hier geenzints dienstig toe, maar enkel zommige der geene, die uit het groeijend rijk hunnen oorſprong hebben, zo als de *eſſentie van thijm*, gemengt met de *geest van ammoniak-zout*; *draaken-bloed* of *guttegom* in *brandewijn* geſmolten; *lakmoes* in *citroen-zap* geſmolten, en meer andere van dien aart. Echter zal men aan het *marmer* ſterker, leevendiger en duurzaamer ko-

leuren kunnen bijzetten, die teffens ook dieper zullen indringen, indien men metaliſche ontbindingen gebruikt, die door middel van zuuren zijn opgelost, zo als bij voorbeeld, *ſterk-water*, *geest* van *zout*, enz.

Om Albast en wit Marmer, te zuiveren, en heel wit te maaken.

Neemt hier toe fijn geſtooten *puimſteen*, laat het geduurende twaalf uuren in onrijp *druivenat* trekken; doopt dan in deeze ſtoffe een ſpongie, en wrijft daar het *Albast* of *wit Marmer* mede, wascht het voorts met een linnen doekje, in zuiver water nat gemaakt, af, waar na men het zelve met een diergelijke drooge doek afveegt.

Om Marmer door konst natebootzen.

Het *nagebootſte marmer* beſtaat uit eene compoſitie, waar van *gebrande berg-ſteen*, of zogenoemde *pleister* de geheele baſis uitmaakt. De hardheid die men aan het zelve weet te geeven; de verſchillende koleuren die men er inmengt, en de uitneemende gladheid die het in 't polijsten aanneemt, maakt het dienstig om zeer natuurlijk de allerkostbaarſte Marmers te verbeelden.

De hardheid die het *pleister* kan verkrijgen, de weezentlijkſte hoedanigheid tot die konst zijnde, is ook de eerſte waar op de Bewerkers zich moeten toeleggen. Zij hangt volſtrekt van de trap der calcinatie of branding af, dien men aan het *pleister* moet geeven; en dewijl de ſteen die het zelve voortbrengt, aan eenig klein onderſcheid ten aanzien van zijn inwendige hoedanigheden onderhevig is, van de verſcheidentheden der Lucht-ſtreeken afhangende, waar in hij word gevonden, zo moet men met alle omzigtigheid gadeſlaan, wat trap van calcinatie aan ieder deezer zoort van ſteenen moet gegeeven worden, op dat het *pleister*, 't welk er uit zal voortkoomen, de grootſte trap van hardigheid aanneeme, die immers moogelijk is.

Schoon het *pleister* zeer hard word, wanneer het op zijn regte pas is gecalcineert, zo is nogthans derzelver oppervlakte met een menigte porien bezet, daar bij is het ſchoon hard zijnde, zo vast van zelfſtandigheid niet, of daar ſpatten hier en daar wel ſtukjes uit, wanneer men het polijst. Om dit te hulpe te koomen, beſlaat men het *pleister* in *lijm-water*, dit vervult niet alleen de porien, maar doet ook alle de deeltjes der pleister onderling zodanig vast aan elkanderen hechten, dat men het dusdanig even goed en glad als *marmer* kan polijsten.

Tot dit *lijm water* bezigt men gemeenlijk *Engelſche lijm*, zommigen mengen er wel *visch-lijm*, en zelfs *Arabiſche gom* onder. Met dit *lijm-water*, 't welk warm moet zijn, beſlaat men de *pleister*; maar dewijl de weinige vastheid der pleister inzonderheid wanneer het zelve geen ſteunzel heeft, vereischt, dat men een zekere dikte aan het voorgenoomen ſtuk werk geeft, zo maakt men, om de onkosten te vermijden, het lighaam of de baſis van 't werk zelven, van gewoone pleister, en als dan bekleed men het ter dikte van een-agtſte duim, met de compoſitie van *pleister* in *lijm-water* beſlagen.

Wanneer het werk voldoenende droog is, polijst men het, genoegzaam op de zelfde wijze, als men gewoon is het *marmer* te behandelen. Men gebruikt hier gemeenlijk een zoort van fijne ſlijpſteen toe; hier mede wrijft men het werk met de eene hand; en in de andere hand houd men een in zuiver water nat gemaakte ſpongie, met welke men geſtadig de gewreevene plaats ſchoon maakt en reinigt, om door dit wasſchen dat geene weg teneemen, 't geen van de oppervlakte is afgewreeven; men moet ook de ſpons van tijd tot tijd uitwasſchen, en die geſtadig vol zuiver water houden; vervolgens neemt men ter deegen fijn gemaakt *krijt* of *trijpel-ſteen*, ſlijpt daar een zes- of agt-dubbeld nat gemaakte doek in, en wrijft het werk daar mede, niet in gebreeke blijvende, om het van tijd tot tijd met de nat gemaakte ſpongie te zuiveren. Eindelijk neemt men *trijpel-ſteen*, die als bo ven tot een ontastbaar fijn poeder moet gewreeven zijn, doet die met *olie* op een ſtuk *hoede-vilt*, en wrijft er een nigen tijd het werk mede, ten laatſten gebruikt men de *hoede-vilt* enkel in *olie* bevogtigt.

Wil men het werk net en accuraat hebben, zo moet men de *ſlijp-ſteenen* vormen na een *houten mal* of *model*, 't welk de gedaante van de lijsten, holtens, randen, enz. heeft, die men in het werk wil plaatzen, en vooral zorge draagen, geduurig met de ſpons het gleepene aftewasſchen.

Wanneer men het een of ander *marmer* wil nabootzen, beſlaat men met *warm lijm-water*, in verſcheidene kleine potjes, de koleuren die in dat *marmer* gevonden worden; men voegt bij ieder van die koleuren een weinig *pleister*; van ieder koleur maakt men een koek, die bij na de grootte van een hand heeft; alle deeze koekjes legt men laagswijze de eene op de ander, zorg draagende, dat die der koleur, welke in het *marmer* de meeste overhand heeft, in een grooter aantal, of dikker gelaatst worden. Deeze dus opeengeplakte koekjes, legt men dan op zijde, en ſnijd dezelve dwars door aan daalders of ſchijven, en ſpreid die ſchielijk op een baſis, die men alvoorens van *pleister* tot vorming van het werk in gereedheid heeft gebragt, en maakt die oogenblikkelijk met de hand plat. Het is door dit middel, dat men in ſtaat word geſtelt, om de vreemde tekening der verſchillende koleuren natebootzen, die in de marmers gevonden worden. Indien men het afbeeldzel van zulke *marmers* tragt natebootzen, die *Bréches* genoemt worden, doet men in de compoſitie van die koekjes, wanneer men ze op de *baſis* uitſpreid, ſtukken pleister van verſchillende grootte, die met de koleur, welke aan het *bréche* eigen is, te vooren is beſlagen, en deeze ſtukken plat gemaakt zijnde, bootzen zeer natuurlijk de *bréche* na. Men dient aantemerken, dat in alle deeze bewerkingen, het *lijm-water* een weinig warm moet zijn, zonder welk het *pleister* al te ſpoedig zou hard worden, en geen tijd laaten om het te behandelen.

Men polijst dit gekoleurde op de zelfde wijze, als hier boven ten aanzien van de gronden is geleert, en indien men in het polijsten gewaar word, dat er zich hier of daar eenige kleine gaatjes hebben gezet, vervult men die met *pleister*, welke zeer dun, met *lijm-water* en de zelfde koleur is beſlagen. Voor dat men de olie tot het polijsten gebruikt, is het zelfs zeer dienstig, met heel dun *lijm-water*, waar in een weinig *gekleurt pleister* is ontbonden, het werk overteſtrijken; dit ſtopt alle de kleine gaatjes.

Tot alle deeze bewerkingen, moet men het beste en fijnſte *pleister* gebruiken; het geene dat doorſchijnend is, verdient de voorkeur boven alle de anderen.

Hoedanig men aan het Hout allerlei koleuren van *marmer* kan geeven, zie op het artijkel HOUT, *pag.* 1154.

MARMORATA AURIUM, betekent *Oorſmeer*, dat uit de kraakbeenderen in den gehoorgang zweet, en zich

zich aldaar vergaderende, ontlast. Dit *oorſmeer* heeft een goed gebruik in de Medicijnen, als mede in de Schilderkonst, 't welk op een ander plaats aangeweezen ſtaat te worden.

MARMOROIDES, is de geſlagt-naam, waar mede zommige Schrijvers die zoort van ſteenen betekenen, die na marmer-ſteenen gelijken.

M. DACOSTA bevat onder die naam, ſteenen die door hun weefzel, aart en hoedanigheid na de marmers gelijken, maar er van verſchillen, door dien de *marmoroides* niet zo als deezen beddingen of aaneengeſchakelde banken vormen, maar bij klompen in laagen van andere zelfſtandigheden gevonden worden; zie EM. MANDEZ DACOSTA *Natural hiſtorij of foſſilis I. pag.* 241.

MARMOT, zie MARMEL-DIER.

MARNA, zie MERGEL.

MAROCOSTINUM; aldus word een zeker *Extract* of *Pillen-maſſe* genoemt, van MINDERUS uitgevonden, haaren naam draagende van de kruiden *Marum* en *Coſtus*, waar uit ze zaamengeſtelt is.

MARROQUIN, ook *Leder van Marokko*, *Corduaansch* en *Turkſch-leder* genoemt, word van de Vellen van Bokken en Geiten, of uit dat van een gelijkſlagtig Dier, 't welk in het Oosten zeer gemeen is, door middel van *ſumak* of *galnooten* bereid; men vervaardigt het zelve van allerlei koleuren; en men bedient zich veelvuldig van dit leder tot Behangzels, Banden om Boeken, Vrouwen Schoenen, enz.

De oorſprong der naam van dit leder, leid men gemeenlijk af van *Marocco*, een Koningrijk in Barbarijen gelegen, alwaar men meent, dat de konst, om deeze Vellen dusdanig te bereiden, het eerſte is geopeffent.

Daar zijn *Levantſche Marroquinen*, als mede de zulken, die in Barbarijen, Spanjen, Vrankrijk, Flaanderen, enz. bereid worden. Men vervaardigt er zwarte, roode, geele, blauwe, purpere, enz. Het beſte *marroquin* is week, zagt en ſmeudig in het aanraaken, op de vleeschzijde wit, en op de andere met zigtbaare, echter geen te groote nerven of fronſels voorzien. De verſcheidene manieren, om het zwarte en gekoleurde *marroquin* te bereiden, is zo weinig bekent, en teffens zo weetenswaardig, dat wij oordeelen, den Leezer geen ondienst te zullen doen, met die bewerking hier een plaats te gunnen.

Manier, hoedanig het zwarte Marroquin word bereid.

Tot dit einde worden de Vellen, na met het haair daar aan gedroogt te zijn, geduurende drie dagen en nagten, in houten bakken, met zuiver water gevult, te weeken gelegt; vervolgens worden zij op een houten paard, (gelijk de Leertouwers gebruiken,) uitgeſtrekt zijnde, met een groot mes geſlagen, en op nieuw in de bakken, die weder met zuiver water zijn gevult, gelegt; welk water dagelijks verſchoont word; na er dus geduurende agt of tien dagen mede gehandelt te hebben, worden zij in een groot vat geworpen, ſtaande in den grond, en vol water zijnde, waar in *kalk* is gebluscht geweest: hier neemt men ze alle avonden, geduurende vijftien aaneenvolgende dagen, uit, en legt ze er 's morgens weder in. Als dan worden zij nogmaals in een ander vat met water en kalk gelegt, en er insgelijks geduurende vijftien dagen 's avonds uitgehaalt, en 's morgens weder ingelegt. Vervolgens in ſchoon water afgeſpoelt zijnde, en het haair met het mes er afgenoomen, legt men ze in een derde vat, en verandert ze geduurende agtien dagen lang op de zelfde wijze; waar na zij geduurende twaalf dagen in een rivier of ander loopend water te weeken gelegt hebbende, in emmers of bakken worden gedaan, en met houten ſtampers geſtampt. Dit verricht zijnde, worden zij op het houten paard gelegt, en het vleesch er afgenoomen; voorts op nieuw in versch water gelegt zijnde, word de zijde, daar het haair heeft gezeeten, ter deegen afgeſchraapt; en na eene derde weeking in ſchoon water, worden zij in bakken van een bijzondere gedaante, die gaten in den bodem hebben, geworpen. Hier inne worden zij geduurende den tijd van een uur gekneed en geſlagen, er geduurig ſchoon water bijvoegende; vervolgens op het paard uitgeſtrekt, en aan beide zijden geſchraapt; voorts nog eens in versch water gelegt, daar uit genoomen, en weder op 't paard uitgeſtrekt zijnde, naait men ze even eens als zakken, waar uit de agterſte pooten blijven hangen, die dus eene opening laaten, om er een zeker mengzel in te doen, waar van wij terſtond zullen ſpreeken. De Vellen dus genaait zijnde, worden in lauw water gelegt, waar in *honden-drek* ontbonden is, en in het zelve geduurende omtrent een uur met lange ſtokken omgeroert; dan twaalf uuren in ruste gelaaten zijnde, worden zij er uitgenoomen, en ter deegen in versch water afgeſpoelt. Dit gedaan zijnde, vult men ze door middel van een tregter met een mengzel van *water* en *ſumak* over het vuur tot kookens toe heet gemaakt, en dus gevult zijnde, worden de agterſte pooten opgehaalt, om de openingen te ſtoppen. Zodanig toegeſtelt, worden zij geduurende den tijd van vier uuren, in een vat met water onophoudelijk omgeroert, en er na dien tijd uitgenoomen zijnde, op elkanderen geſtapelt. Na dat zij genoegzaam gedroogt zijn, opent men ze, en vult ze ten tweeden maale met het zelfde mengzel; dan worden zij weder toegenaait, twee uuren omgeroert, en weder, gelijk te vooren, op hoopen gelegt en gedroogt. Deeze bewerking word ten derdenmaale herhaalt, doch echter met dat onderſcheid, dat zij nu maar een kwartiers uur worden omgeroert; als dan tot den volgenden morgen in ruste gelaaten zijnde, worden zij geopent, en op een rak te droogen gelegt, wanneer er de *ſumak* word uitgenoomen, en de Vellen in tweën, van den kop tot aan den ſtaart, met de haair-zijde naar buiten toegevouwen, en op het houten paard over elkanderen gelegt, om de drooging te bevorderen. Na dit alles, ſpreid men ze op eene houten tafel uit, het overgebleeven vleesch en de *ſumak* word er afgeſchraapt, en de haair-zijde eerst met *olie*, en vervolgens met *water* overſtreeken. Voorts worden zij met de handen uitgewrongen, na welks uitgeſtrekt, en, met de vleesch-zijde boven, op de tafel geperst met een ijzeren werktuig, gelijk aan dat der Leertouwers, daar na omgekeert zijnde, word de haairzijde ſterk met *biezen* gewreeven, om de olie, die er in gebleeven is, zo veel doenlijk is weg te krijgen. Als dan is het zo verre gevordert, dat het eerſte zwart op de haair zijde word gelegt, het welk door een zoort van verwe geſchied, die van *zuur-bier* met *ijzer-roest* gemengt, word vervaardigt. Als dan hangt men ze bij de agterpooten in de open lucht; half droog zijnde, worden zij afgenoomen, op een tafel uitgeſtrekt, en overal met een knop of houten werktuig gewreeven, 't welk vol van elkanderen kruisſende groeven is, het welk geſchied om den draad te verheffen. Verder worden zij met water overſpreid, daar na glad gemaakt,

door het wrijven met biezen, en een tweede zwart gekreegen hebbende, worden zij gedroogt, op de tafel gelegt, met een korken knop overſtreeken, weder bevogtigt, op nieuw glad gemaakt: en om den draad ten derdenmaale te verheffen, bedient men zich weder van den houten knop. Na dat de haair zijde op deeze wijze is bereid, word zij ſterk met een wollen doek gewreeven, en men zet haar glans bij met het *zap* van *berberisſen*, *citroenen* of *oranje-appelen*; de vleesch-zijde word door middel van een ſcherp mes toebereid. Men voleindigt deeze gantſche bereiding, door den draad een weinig te verheffen met den korken knop; het welk de Vellen in die ſtaat brengt, waar in zij verkogt, en door verſcheidene Handwerkers gebezigt worden.

Om rood Marroquin te bereiden.

De Vellen die hier toe geſchikt zijn, worden, na in den beginne genoegzaam de zelfde bereidingen en wasſchingen ondergaan te hebben, als wij hier boven van het zwarte hebben aangetekend, in *water* gelegt, waar in *aluin* is geſmolten; waar na zij gedroogt, uitgewrongen, op het paard gelegt, en met het vleesch binnenwaarts gevouden worden. In deezen ſtaat geeft men ze hun eerſte verf, door ze in zeker rood vogt te doopen, gemaakt van *lak*, en eenige andere ſtoffen, van welke de Verwers van deeze zoort van leder een groot geheim maaken: Men herhaalt deeze dooping in het roode vogt, zo menigmaalen als genoeg is om ze behoorlijk de koleur te doen aanneemen. Daar na worden zij in *water* gelegt, waar in *witte galnooten* tot poeder gemaakt, geweekt zijn, en weder uitgenoomen; in dit water leggende, worden zij geduurende een gantſchen dag agtereen met lange ſtokken omgeroert; vervolgens neemt men ze er uit, en hangt ze op een lat, die dwars over de kuip is gelegt, rood tegens rood, en wit tegens wit, in deezen toeſtand laat men ze den gantſchen nagt; 's anderendaags roert men het *galnoote-water* ter deegen om, en doet er de Vellen weder in, zodanig, dat zij ten eenemaalen onder het vogt bedompelt zijn. Na verloop van vier uuren, ſtrekt men ze weder over de lat; en na ze de een na den ander ter deegen met ſchoon water afgeſpoelt te hebben, wringt men ze uit; vervolgens ſpreid men ze op een tafel, alwaar men ze één voor één, aan de roode kant, met een ſpongie beſtrijkt, die in *lijn-olie* is gedoopt. Na deeze bewerking, hangt men ze bij de agterſte pooten aan haaken, alwaar men ze wind droog laat worden; vervolgens neemt men een ſpongie in ſchoon water gedoopt, en bevogtigt er, dog zeer maatig, de roode kant mede; als dan ſtrekt men ze op het houten paard uit, en polijst de roode kant tot tweemaalen toe, met een rol van hard hout, die zeer glad moet zijn. Na deeze laatſte bewerking, is het *marroquin* gereed, en in ſtaat om verkogt te kunnen worden.

De geele, purpere en meer andere zoorten van gekoleurde *marroquins*, worden op de zelfde wijze bereid, uitgenoomen de koleuren.

MARRUBIASTRUM, zie MALROUW.

MARRUBIUM, zie MALROUW.

MARS, is de naam die aan driederlei zeer verſchillige dingen gegeeven is; als 1. beteken het een der zeven Planeeten, die het verſte van de Aarde afſtaat; 2. word het IJzer en Staal aldus genoemt, zie aldaar; en 3. gaaven de oude Heidenen aan hunnen Krijgs-god den naam van *Mars*, daar de twee voorige hunnen naam van ontleent hebben.

MARSBANKER, zie MAKREELEN, *n.* VI. *pag.* 1945.

MARS DIAPHORETICUS, of *zweet-drijvend Yzer*, is een zeer goed Geneesmiddel, dat op de volgende wijze bereid word: Neemt *ijzer-roest* en *ammoniak-zout*, van elks zo veel gij wilt, gemengt zijnde, doet het in een ſteenen kolf, met een blinde helm daar op; zet deze zelve in het zand, of beter op een nauwe rooster, en ſtookt het vuur bij trappen aan, zo ver, dat de bodem van de kolf gloeijend word, houd met deeze trap der hitte zo lange aan, tot dat gij geen rook meer gewaar word; als dan laat de vaten koud worden, en de helm van de kolf genoomen zijnde, vergadert de daar in aangezette bloemen, ſmelt dezelve in zo veel *water* als daar toe noodig is; filtreert dan de ſolutie door vloei-papier en drupt er vervolgens *geſmolten olie van wijnſteen*, *geest van ammoniak zout* in, zo zal er een ſtoffe op de bodem des vats nedervallen, daar men het daar over ſtaande vogt zagtjes van moet afgieten, en dezelve droogen, zo is deeze *mars* bereid.

Dit *geprepareert ijzer*, drijft de zweet, en zet veeltijds ook de pis af, naar de geſteltheid der lighaamen zijnde een deftig middel tegen alle ziektens die uit een bederf der vogten ontſtaan: Het is uitneemend in de hijpochondrie en daar uit verder ontſtaande melancolie, als mede in de derdendaagſche koorts, enz. De dog is van een half tot een ſcrupel, met iets anders vermengt. Aangaande andere preparatien van IJzer, zie IJZER.

MARSEPEIN, of *Marcepain*, en ook *Masſepain* genoemt; in 't latijn *Martius panis*; is een zekere Confeſtie of Zuiker-gebak, dat uit Amandelen en Zuiker enz. op verſchillige wijze bereid word, en zeer aangenaam en gezond is. Zie hier verſcheide beste manieren om dezelve op het kortst te bereiden, dat anders het werk van de *Confituriers* is.

Om goede Marſepein te maaken.

Neemt een pond *zoete amandelen*, op de gewoone wijze, door weeking gepelt zijnde, ſtampt ze in een mortier heel klein, mengt het dan met drie-vierde pond ſiftooten *brood zuiker* en een weinig *roſe-water*, zet het dan op 't vuur, laat het door warm worden, en roert het tot dat het aan de kant begint te ligten; kneed het dan tot een deeg, rolt en formt het tot zulke figuuren als gij begeert; zet ze dan op papieren onder een taart-dekzel te bakken, daar boven op koolen vuur gedaan, maar onder geen vuur is; als ze dan bijna gaar zijn, ſo ſtrijkt ze met *roſe-water*, dik met *zuiker* gemengt, met behulp van een veer, over, 'om ze te verglazen, en dan weder braaf vuur op het dekzel gedaan, laat het dezelve haastig gaar bakken, zo zullen ze zeer goed weezen, maar men moet ze niet eer van het papier doen, dan wanneer de *marſepein* koud is.

Andere manier van bereiding.

Neemt *zoete* gepelde en heel fijn geſtampte *amandelen*, beste *witte* geraspte *brood-zuiker*, van ieder ſo voorbeeld agt oncen; best fijn *wit ſlijfzel-meel*, twee oncen; roert en mengt het wel onder malkander tot een deeg, op of naast een zeer zagt koolen-vuur onder gſtadige roering; als het dan wel gemengt en gereezen is, zo formt er op papier, daar wat van het gemelde me

over

overgeſtrooit is, koekjes van, van gedaante zo als het u belieft, het zij rond, vierkant, met ſterren of anders; dit gedaan zijnde, ſtrijkt dezelve aan de bovenkant over met geklopt *eij-wit*; legt ze dan op een bekwaam groot ijzer-blik, of in een taarte-pan, die gij met wat meel beſtrooit hebt, met weinig koolen er onder, en een dekzel met veel koolen er boven op, en laat ze dus zagtjes behoorlijk gaar en bruinagtig worden.

Wilt gij deeze *marſepein* vervolgens vercieren, als ze zich op de tafels aangenaam zullen vertoonen, gelijk men dezelve hoofdzaakelijk op gastmaalen, van bruiloften, en andere prachtige maaltijden van bijeenkomſten en tractatien gebruikt; zo kan men zulks doen, door middel van er met geklopt *eij-wit*, figuuren, die men er op begeert, bij voorbeeld een wapen, of naamen, bloemen, enz. eerst te ſchilderen, en er dan goud-bladen op te leggen, die er dus vast op blijven, en een fraaije vertooning maaken. Ook ſteekt men wel in de *marſepein*, op tafel gebragt wordende, eenige zindelijke *roo-ſemarijn takjes*, die men op de voorige wijze hier en daar verguld heeft; of eenige vergulde *kruid-nagels*, en men ſtrooit gewoonlijk wat gepoederde *zuiker* over en rondom de *marſepein*, het zij alleen, of met gepoederde *caneel* en *muscus* of *amber*, als men wil.

Om Marſepein roijaal te maaken.

Neemt een pond *zoete amandelen*, gepelt zijnde, ſtampt ze tot een fijne deeg, onder het ſtampen een weinig *gemeen* of *rooſen-water* er bij doende, op dat ze niet olieagtig worden; neemt dan een half pond beſte *witte brood-zuiker*, doet ze, klein gebrooken zijnde, in een confituur-pan, met een weinig *water*, alleen om te ſmelten, en laat ze vervolgens op het vuur, onder geſtadig roeren, kooken, tot dat de vezels vliegen; neemt ze dan van het vuur, al geſtadig roerende, en de maſſe 't onderſt boven keerende, op dat het nergens aan de pan vast raakt en verbrand, tot dat het omtrent koud en droog genoeg is; legt het dan bij brokjes of koekjes op een glad plankje of tafel, die met wat *zuiker* beſtrooit is; neemt dan deeze koekjes, ſtoot ze in een mortier met de geſtampte *amandelen* onder malkander tot een deeg, daar nog wat gepoederde *zuiker*, en, als het te hard is, het *wit* van een *eij* bijvoegende; ook kan men er wat geconfijte *oranje-* en *citroen-ſchil* mede onder ſtampen; als het dan wel onder malkander geſtampt en tot een bekwaam deeg gemaakt is, moet gij het uit de mortier neemen en op gepoederde *zuiker* leggen, om er vervolgens kleine langwerpige of ronde broodjes van te formen; ook kan men er ringen, ſtafjes, letters en allerlei andere gedaantens van maaken, naar begeeren; dit gedaan zijnde, moet gij *wit* van *eijeren* met *rooſe-water*, of beter met *water van oranje-bloeizels* wakker kloppen, en daar uw *marſepein* doorhaalen, en dan weder laaten afloopen; vervolgens in *gepoeijerde zuiker* wel omwentelen, en dezelve dan op vellen wit papier naast malkander leggen. Dit dus verre gedaan zijnde, is het er aan toe, om ze in den oven te ſchieten en gaar te bakken, waar toe de oven niet al te heet nog ook te flauwwarm moet zijn; want is hij te heet, zo verbranden ze ligtelijk; is hij daarentegen niet heet genoeg, zo verdroogen ze en krijgen geen koleur: Dog men kan ze ook bekwaamelijk in een taarte-pan, als men er niet te veel te gelijk maakt, gaar bakken, daar men alleen genoegzaam vuur van boven, op het dekzel doet, en geen of weinig van onderen.

Andere manier, om goede Marſepein te maaken, van Mejuffr. G.

Neemt *zoete amandelen*, zo veel u belieft, laat ze een nagt over in *koud water* weeken en ſchilt ze vervolgens; ſtampt ze dan in een mortier heel klein, allengskens onder het ſtampen een weinig *rooſen-water* bij beetjes bij doende; wel geſtampt zijnde, doet er omtrent even veel gewigts beſte gepoederde *brood-zuiker* bij, met één drachma *gom-draganth*, die in *water* wel geweekt en opgelost is, en ſtoot het door malkander tot een deeg; formeert dan hier van kleine langwerpig-vierkante koekjes, of van een andere gedaante, naar believen; legt ze op papieren, en laat ze in de oven of in de taarte-pan gaar bakken, als vooren; en maakt er op het laatst een ijs op, als gij wilt, door middel van ze met *eijwit* te beſtrijken en er gepoederde *zuiker* dik over te ſtrooijen, of met *rooſen-water* dik met *zuiker* gemengt.

Om Genueeſche Marſepein of Deeg (Paſta) te maaken.

Neemt het *vleesch* van *appelen*, *peeren*, *kweën*, *pruimen*, enz. dat gij wilt; kookt het met *zuiker* naar believen, tot een bekwaame dikte, onder geſtadige roering; doet dan dit gekookte vleesch in nat gemaakte formen, die de halve gedaante der vrugten hebben, daar het vleesch van is, en laat het in een ſtoof of maatig warme oven, of in de taarte-pan bakken, en van buiten droogen; voegt dan twee halve deelen net op malkander, raspt er *zuiker* over, en laat ze wederom droogen; als ze dan bekwaam droog zijn, kan men ze met ſteeltjes en kruid-nagels, voor de kruintjes, vercieren, en ook met koleuren verwen, zo als men wil: Dog in plaats om er vrugten van te formen, kan men er ook koekjes in papieren of blikken formen, van maaken, het zij rond, vierkant, enz., en dezelve op de gemelde wijze van buiten laaten droogen, is zeer aangenaam; en men kan ook eenige ſpecerijen mede onder het vleesch mengen, naar de geur der vrugten.

MARSUPIALIS, zie PHILANDERS, *n.* I.

MARTAGON, zie LELIE (KRUL-).

ST. MARTENS-HOUT, is een ſlegt rood hout, dat uit West-Indiën, van de Spaanſche Stad St. Martha gebragt, en tot het verwen gebruikt word.

ST. MARTENS KIKVORSCH, zie BOOM-KIKVORSCH.

ST. MARTENS-VOGEL, dus word een Vogel genoemt onder het geſlagt der *Valken* behoorende; zie VALKEN, *n.* IX.

MARTER; *Bosch marter*; *Huis-marter*; in 't latijn *Martes* of *Foijna*, waar van de Franſche naamen *Martre*, *Marte*, *Fouine* of *Foine*, en de Italiaanſche *Martaro* of *Martarello* moeten afgeleid worden. In 't Engelsch *Martin*, ook *Feld-marder* of *Wild-marder*; in 't Poolsch *Kuna*, en in 't Zweedsch *Moard*.

Dit Dier, door de Heer BRISSON, *p.* 247. *Muſtela pilis in exortu ex cinereo albidis, caſtaneo colore terminatis, veſtita, gutture flavo* genoemt; is door LINNÆUS onder de *Feriæ* of het geſlagt der *Weſelen* geplaatst, noemende hem in zijn *Sijſtema Nat. edit. 6. Gen. 6. Sp. 2. & Fauna Suec. n. 7. Muſtela fulvo-nigricans, gula pallida.* Het is de *Muſtela Martes* van M. KLEIN *Quad. p.* 64. van RAIJ *Sijnop. Quad. p.* 200. van ALDROVANDUS *Quad. digit. vivip. p.* 331. van CHARLETON *Exerc. p.* 20. de *Martes Sijlveſtris* van GESNERUS *Quad. p.* 867. van JOHNSTON *Quad. p.* 108. van RZACKINSKI *Hiſt. Nat. Pol.*

Pol. p. 222. en de *Martes Abietina* van den zelfden Schrijver *pag.* 314.

Ten aanzien van de lighaamsgeſtalte van de *Marter*, die heeft veel overeenkomst met die van de Wezel en Buntzing, en de grootte is genoegzaam als die van een Kat. Zijne lengte van het end van den ſnoet tot aan het begin van de ſtaart, is volwasſen zijnde zeventien, en die van de ſtaart, elf duimen. Hij ſtaat langer op de pooten, en heeft korter nagelen of klaauwen dan een Kat; ook is derzelver kop veel ſpitzer, en meer naar die van een Vos gelijkende; de ooren zijn breed en rond; de tong lang en glad, met ſcherpe tepeltjes bezet, doch zagt, naar agteren ſtrekkende. De zijden zijner bek, zijn even als die der Katten, met verſcheidene lange knevel-haairen bezet; ook glinsteren zijne oogen in de duisternis, en in het vallen koomt hij altijd op zijne pooten neder. Hij heeft vijf genagelde vingers aan zijne voetzoolen, die alle genoegzaam even lang zijn, en ten deele van een geſcheiden.

Wat de inwendige deelen betreft, vonden die van de Franſche Akademie, bij het ontleeden van een *Marter*, dezelve genoegzaam gelijk als die van den Vos: Het wangbeentje was zeer lang en gekromt; de tanden in de beide kaaken, zo als die in den Vos en Wolf; naamelijk zes ſnijtanden, die tamelijk klein zijn, bijzonder aan de onderkaak, evenwijdig of in een regte lijn geplaatst, ſtomp tevens en puntig; hij heeft twee groote honds tanden, die iets zijdwaarts hellen, en vijf kiezen wederzijds; de gehoorgang is gelijk als die in den Vos en Kater; de ſchouderbladen zijn buitengemeen breed; de darmen werden gelijk in de Veelvraat, alle van een zelfde wijdte gevonden, en zonder blinden-darm; de milt was tamelijk klein; het alvleesch witagtig; de ſlinker nier laager dan de rechter geplaatst; het teellid, 't welk zijn oorſprong van de banden van het ſchaambeen neemt, beſtond uit weezentlijk been, aan het end gedraait als een boor-ſret. In eene der Nieren van een *Marter*, die wanſtaltig, hard en kraakbeenig was geworden, vond men eenen dikken worm, van koleur ſcharlaken-rood, ſcherper en als driekantig aan de eene, ſtomper en rondagtig aan het andere end; dezelve was na evenredigheid veel langer dan de geene, die wel in de nieren van Wolven en Honden gevonden worden.

De *Marter* is een inwooner van Europa en Amerika, onthoudende zich zo wel in oude holle boomen van allerlei zoort, als in de tusſchenruimtens van ſtapels brand- of timmerhout, en in de gaten of klooven van oude gebouwen, als mede op hooij-zolders, in ſchuuren, en nabij de Duive- en Hoender hokken. Zijn geliefſte aas beſtaat in Vogelen, en wel inzonderheid van Hoenderen en Duiven; vind hij het middel om in hunne hokken te geraaken, bijt hij er bij menigte de keel af, en zuigt er het bloed uit. Insgelijks is hij een groot liefhebber van de eijeren, die hij veeltijds zonder breeken van de eene plaats naar de andere weet te vervoeren. Bij gebrek van lekkerder ſpijs, eet hij zelfs Muizen en Inkhoorns, wanneer hij die kan betrappen; zommige vrugten zijn ook zijne gading, doch nimmer voed hij zich met kruiden of bladen van boomen.

Den gantſchen dag brengen deeze Dieren met ſlaapen door; doch bij nagt loopen zij overal om aas op te ſpooren. Voor Honden zijn zij zeer bevreest, en wanneer zij van dezelve in een bosch overvallen worden, klimmen zij met de grootſte vlugheid in de boomen, om ze door dat middel te ontkoomen.

Even gelijk den Otter, houd de *Marter* veel om op een ſchoone plaats zijn afgang te brengen; zijn drek ruikt ſterk naar muscus, en het is aan deeze reuk, dat men veeltijds zijne verblijfplaats kan ontdekken. Behalven dit, geeft zijn gantſche lijf een ſtank uit, met die van den Buntzing overeenkoomende; ook vind men aan zijn fondament zekere blaasjes of beursjes, die een vogt van een lelijke reuk bevatten. Om deeze reden word hij ook onder de *Stink-dieren* geplaatst.

Men kan de *Marters* gemakkelijk tam maaken, doch als dan dient men ze van jongs af optevoeden; om er echter niet van beſchaadigt te worden, moeten hunne ſcherpe hoektanden, tot gelijke hoogte met de voortanden afgevijlt worden; want anderzins zijn zij in het geheel niet te betrouwen, inzonderheid wanneer de reuk van gezooden of gebraaden vleesch hunnen neus treft, want zulks verlokt hun zodanig, dat zij, wanneer men ze beletten wil, om daar iets van te rooven, ten eenemaalen als woedende worden. Een tam gemaakte *Marter*, loopt ook dikwils in de maand van Maart, zijnde hunnen bronstijd, voor altoos weg. Men vind ze zomtijds die zo tam zijn, dat zij met de Honden ſpeelen, en zich op allerlei wijze van de Menſchen laaten behandelen. In de maand van April is het, dat de Wijfjes in eene dragt doorgaans vier Jongen voortbrengen. Veeltijds maaken zij zich hier toe van een van die Nesten meester, welke de Inkhoorns met zo veel vernuft zaamenſtellen, enkel verwijden zij er de opening van. De *Marters* leeven zelden langer dan agt of tien jaaren; na verloop van één jaar, hebben zij genoegzaam hunnen geheelen wasdom gedaan.

De *Huis marter* word in Frankrijk en in de middelſte deelen van Europa veelvuldiger gevonden, dan de *Boſch-marter*; welke laatſte zich meest in Canada, echter ook in de Noordelijke Landen van ons Waereldsdeel onthoud. Deeze woont in groote Bosſchen, en vangt er op de zelfde wijze als de Veelvraat, het Gevogelte, dat op de takken te ſlaapen zit. Het is eigentlijk deeze, die ook wel den naam van *Goud-marter* voert, om reden van den roodgeelen glans, die op zijnen vagt afſteekt, en zijn bont zodanig gewild maakt, dat het viermaal zo veel waardig is, als dat van den *Huis-* of *Steen-marter*. Volgens aanmerking van GESNERUS, heeft een Jaager zijn fortuin gemaakt, die een zodanig Dier vangt. Zij onthouden zich enkel ook op in de oude Eicken; doch die der Beuken, hoewel kleiner dan der Denne-boomen, geeft de keurlijkſte vagt, wordende van alle bonten ook geſchat het naaste te koomen aan dat der Zabeldieren.

Het ſpoor of de prent, dat den *Marter* op de ſneeuw maakt, zoude men zeggen dat van een veel grooter Dier te zijn, dit ontſtaat, om dat zij ſpringende voortgaan, en met beide pooten teffens tekenen.

Vangst der Marters.

Om deeze verdervers van Hoender- en Duive-kotten uitteroeijen, maakt men van kleine Das-hondjes gebruik, die ze uit de holen en gaten jaagen, als wanneer men ze kan ſchieten. Deeze vangst geſchied niet enkel om deeze Roof-dieren te vernielen, maar meesttijds om den vagt, kunnende zomtijds de Jaagers hier van beſtaan; de beste tijd is op het end van den Herfst of tegen den Winter, zijnde als dan de vagten het kostbaarst. Ook kan men ze op verſcheidene andere manieren vangen; het zij in een zoort van groote Rottevallen, waar in men een

leevendig

leevendig Kuiken of een ſtuk Vleesch tot lokaas legt; of wel met knippen of ſlagen, en ijzeren angels die men zorgvuldig bedekken moet, dewijl deeze Dieren zeer loos zijn. Veeltijds gebeurt het, dat een *Marter*, met den voorpoot in een knip of beugel vast geraakt zijnde, denzelven afbijt of afſcheurt om zich te redden. Wanneer men zich aan het bewaaren der huid niet ſtoort, en men het vermaak verlangt van dit Dier met de Honden te zien vegten, weet het zich zeer lang en dapperlijk te verdedigen, dewijl deszelfs leeven zeer taaij is, en hij het niet dan met den laatſten ſnik opgeeft.

Zie hier nog de beſchrijving van een zeer eenvoudige Val, die buitengemeen dienſtig is, om *Marters*, *Buntzingen*, enz. te vangen.

Neemt twee plankjes, elk van ongeveer één voet breedte en drie voeten lengte, voegt dezelve aan het eene eind zodanig met garnieren van ijzer, of maar van dik leer, op malkander te zaamen, dat de bovenſte plank, die op de onderſte legt, beweeglijk kan opgeligt worden; maakt ook aan het vooreinde der benedenſte plank, in het midden een regtopſtaande ſtijl, van een ſtuk houten lat van anderhalf of twee voeten hoogte wel vast, daar het touw tot opligting van de bovenſte plank bij de opſtelling der Val over gelegt word; vervolgens maakt ook een zogenoemde tong van een dun ſmal hout, aan het agtereinde der Val op de benedenſte plank met een touw beweeglijk vast, mits dat deeze tong wat buiten de plank vooruitſteekt, en aan het vooreinde een kerf in zij, daar men een klein plat opſtel-houtje, dat aan het touw vast gemaakt is, in ſteeken kan, gelijk er ook ingediepte kerven in de voorgemelde lat tot het opſtellen zijn moeten. Als men dan deeze Val dus ver gereed heeft en gebruiken wil, zo ligt men de boven plank, met het touw dat daar aan bekwaamelijk vast en op behoorlijke lengte genoomen is, over de ſtijl heen op, en maakt het eene met het andere, door middel van het opſtelhoutje, aan de tong en ſtijl zodanig vast, dat alles zeer los en beweeglijk is, en dus de bovenſte plank, door de minſte aanroering van de tong, terſtond nedervallen kan, gelijk in meer andere Vallen op diergelijke wijze uitgevoert word: Maar daar het verder op aankoomt, is, dat men op de bovenſte plank eenig gewigt, het zij een zwaare ſteen of iets anders, leggen moet, om het Roof-dier, onder de Val koomende, bij het nedervallen van dezelve, te doen ſmooren; en om het zelve aan te lokken, bind men op de tong der Val eenig lok-aas, bij voorbeeld, een dun ſtuk vleesch, dood kuiken, eij, of diergelijk, daar dezelve gretig naar zijn; want zo dra een Ongedierte dit lok-aas, dat onder de bovenſte plank aan de tong vast gemaakt is, aanraakt, zal dezelve, als de Val wel opgeſtelt is, nedervallen, en het Ongedierte gevangen zijn en geſmoort worden.

Men heeft hier bij nog aantemerken, dat men bij het plaatzen van deeze Val, waarneemen moet, om dezelve te zetten, daar men beſpeurt dat die Roof-dieren haare gewoonlijke of dikwijlige doorgang hebben, het welke veeltijds is, daar zich een gat of opening door een muur, ſtaket, of andere beſlotentheid bevind, inzonderheid in Hoender-, Duive en andere hokken, enz.

Met deeze ſimpele Val, heb ik veele van de gemelde Roof-dieren gevangen, die ik door ander gewoonlijke en konſtiger toegeſtelde Vallen niet konde betrappen. De beste tijd van deeze vangst is in de wintertijd, als wanneer ook de vachten van deeze Dieren 't beste en waardigſte tot het gebruik zijn.

Ik zoude meer over de vangst van deeze en andere diergelijke Roof-dieren kunnen zeggen. Dog dewijl zulks op andere artijkelen van dit werk volledig geſchied, zoude het maar een onnutte herhaaling zijn; wij wijzen derhalven onze Leezers na die artijkels, en wel inzonderheid, na VOS, WOLF, enz.

Nut en gebruik van de Marters.

Het vleesch van den *Huis-marter* acht men zeer goed om te eeten. De vacht levert een kostbaar bont uit, die tot moffen, winter-voeringen in kleederen, en meer gebruiken van dien aart gebezigt worden. In de Geneeskunde acht men het vleesch een dienſtig middel om de zenuwen te verſterken. Het zelve in *olijven-olie* gekookt, en er zich dan op de zelfde wijze van bedient, als van de olie van jonge Honden, om de lighaams-deelen, die van jigtige pijnen of verlammingen aangetast worden, te beſtrijken en te ſmeeren, prijst men zeer. De drek heeft een oplosſende kragt, en wel inzonderheid tegens de verhardingen der klieren. De gal in venkel-water ontlaaten, roemt men tot wegneeming van de vlakken der oogen. Ook gebruiken de Parfumeurs de drek, die, gelijk wij aangemerkt hebben, zeer ſterk naar muscus ruikt, in de zaamenſtelling der reuk-werken.

MARTIUS, zie LENTEMAAND.

MARU DODONÆI, zie CERINTHE.

MARUM; *Mastik-kruid*; *Amber-kruid*. Daar zijn verſcheide kruiden die deeze naam draagen; welke de Heer LINNÆUS tot verſchillige geſlagten gebragt heeft; dog die wij hier te zaamen zullen verhandelen; als

1. De *opregte Marum*; *Marum cortuſi*; *Marum verum vulgo*; (*Teucrium foliis integerrimis ovatis utrinque acutis, racemis ſecundis villoſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Marum* naar Mastik ruikende; *Sampſauchus ſ. Marum Maſtichem redolens*; *Marum vulgare ſ. Clinopodium* DODONÆI; (*Satureja verticillis lanuginoſis, dentibus calijcinis ſetaceis piloſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *gemeene* of *Sijriſche Marum*; *Majorana Sijriaca vel Cretica*; *Marum Sijriacum vulgo*; (*Origanum ſpicis longis ternatis pedunculatis villoſis, foliis ovatis villoſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, is een klein kruidagtig heestertje; 't zelve ſchiet uit de wortel een dunne heesteragtige ſteng, met veele dunne houtige, witagtige takjes, van anderhalf à twee voeten hoogte, waar aan veele kleine dunne bladjes groeijen, die wat langwerpig-rond en aan de beide einden puntagtig zijn, voorts heel grijsagtig, en zeer ſcherp, aangenaam en doordringend van reuk; aan de einden der takjes koomen lange trosjes of airen voort, met kleine purperagtig-roode gelipte bloemtjes, waar na vier kleine naakte zaaden in de opene bloem-kookers volgen; hebbende het geheele gewas een zeer doordringende, bijzondere aromaticke reuk, die naar de Kamfer zweemt.

De tweede zoort, is ook een klein heestertje, gelijk de voorgaande zoort, en van omtrent de zelfde hoogte, groeijende met dunne houtige takjes, die met kleine hardagtige bladen bezet zijn, naar die van de Thijm gelijkende, maar zijn grijsagtig van koleur en wat grooter; aan de einden der takjes, koomen de bloemen in haair- of wolagtige trosjes bij wervels voort, die zeer

klein, gelipt en witagtig van koleur zijn: Het gantſche gewas heeft een zeer aangenaame en lieflijke reuk, naar die van de *Mastik*, op koolen geworpen, zweemende; zommige maaken van deeze en de voorige één zoort, dat echter zo niet is, ſchoon ze veel naar malkander gelijken.

De derde zoort, is mede heesteragtig en fijn groeijende, van andehalf voet hoogte, of meer, heeft 't aanzien van fijne Marjoleine; derzelver bladen zijn eij-rond, puntig en wat haairig; op het einde der takjes koomen langwerpige vierkante haairige trosſen of airen, meestijds drie bij een voort, uit kleine gelipte witte of bleekblauwagtige bloemtjes beſtaande. Het heele gewas heeft een zeer aangenaame reuk, naar die van de Marjoleine zweemende, maar die nog ſterker en kragtiger is.

Plaats. Deeze drie zoorten van *Marum* koomen natuurlijk van zelf, in de warmſte gewesten van Frankrijk, Spanjen en Portugal voort; dog zij werden ook mede in Kandien, Sijrien, Egijpten en in andere Orientaalſche plaatzen gevonden. Men kweekt ze veeltijds bij ons meest uit liefhebberij, wegens haar aangenaame reuk, dog ook tot het medicinaale gebruik, inzonderheid de eerſte zoort.

Kweeking. Dezelve geſchied bij ons door ſteeking van jonge takjes, die men in het voorjaar of zomer in potten, met goede losſe wat zandagtige aarde gevult, ſteekt, en dezelve, om de wortelſpruiting en groeijing te bevorderen, in een warme broei- of run-bak zet, en met beſchaduwen in 't begin, en met bevogtigen en luchtgeeving der bak op zijn tijd, wel onderhoud; zo zullen ze niet nalaaten wel te groeijen; als ze dan aan de groei zijn, moet men ze in de maand Julij of Augustus buiten de bak zetten, om aan de lucht te gewennen; als wanneer men ook ieder plantje, in een bijzondere kleine pot verplanten kan; daar na zet men ze in het najaar, tegen dat 't begint te vriezen, in een warm oranjehuis, om ze voor de koude te bewaaren, dewijl ze onze winter-vorst niet wel kunnen doorſtaan, inzonderheid de eerſte zoort; die men ook best bewaart in een getemperde trek-kas, daar altijd iets bij koude, maar niet te warm in geſtookt word: In het volgende voorjaar, als de vorstige nagten over zijn, zet men dezelve weder inde opene lucht, op een warme, voor de winden gedekte plaats.

Men kan van deeze planten, voornaamelijk van de eerſte zoort, aardige kleine kroon boomtjes, of pijramijdjes kweeken, van twee tot drie voeten hoogte, die een cierlijke vertooning, 't zij alleen of onder andere diergelijke kleine pot-gewasſen, maaken, en inzonderheid wegens haare zeer geurige doordringende reuk, zeer aangenaam zijn.

Maar het is aanmerkelijk, dat de Katten de eerſte zoort zo zeer beminnen en daar op zodanig verzot zijn, dat wanneer ze dezelve in de tuin ontmoeten, ze zich daar in zo lange op allerlei wijze omwentelen en honderd kapriolen maaken, tot dat de geheele plant verbrooken en vernielt is; gelijk ik dit meer als eens met veel ſpeculatie zelf waargenoomen hebbe, hoewel zij anders er meest bij nagt bij koomen; en weshalven men dikwils genoodzaakt is, als er Katten omſtreeks zijn, deeze planten op een of ander wijze, het zij door middel van netten, of dezelve op een hooge paal te zetten, enz. voor de Katten te bewaaren.

Eigenſchappen. De eerſte zoort, die het meest in de Geneeskunde dient, bevat zeer veel fijne olie in zich en heeft eene zeer hoofd-, hart-, maag, zenuw-ve ſterkende en zweet-drijvende kragt, veel overeenko mende met die van de *Marjoleine* en *Thijm*, maar veel fijner en werkt kragtiger. Men prijst het inzonderheid als een ſpecifiek middel tegen engborstigheid, w terzugt en moeder-ziekte; verder in allerlei gebreek die uit het hoofd en de zenuwen ontſtaan, beroert lammigheid, zinkingen, venijn, enz. Men gebruikt h kruid daar van in een aftrekzel, of gepoedert; of de *eſſ tieele olie* daar van, die zeer kostbaar is. Het gepoed de kruid met de ſnuif-tabak gemengt en opgeſnoove zuivert het hoofd zeer, verſterkt de herſenen en b ſtelt de reuk, enz.

In de Apotheeken word het gebruikt, om er de *Pili Marocostinæ* van te maaken; als mede de *Trochi Hedrijchoi*, welke beide Ingredienten zijn tot de co poſitie van de fijne *Veneetſche Theriaak*.

De overige twee zoorten hebben diergelijke kr ten, dog in een minder trap; en zijn bij ons min bekent en in gebruik.

MARIJBONSEN, dus word een zoort van *Wes* genoemt, die in Surinaamen te huis hooren.

MAS, betekent het *mannetje* of *mannelijke*, en wo veel in de *Botanie* gebruikt, om het mannelijk geſla der plant mede aantetoonen, die louter mannelijke blo men (*masculi flores*) voortbrengt.

MASCARADE, zie MASKERADE.

MASCH, of *Mas*, word op veele plaatzen genoem 't geene dat na het bier-brouwen van de graanen of mout terugblijft, en nergens toe dienstig is dan alleen e er de Verkens, Hoenderen, Ganſen, enz. mede te vo den, hoewel zulks weinig voedzel aan die Dier geeft, dewijl de meeste kragt er uitgekookt is.

MASCHALE, betekent het zelfde als *Axilla* of Oxi

MASHALISTER; dus word het tweede wervel-be van de borst-wervelen genoemt.

MASCULUS FLOS; *Flos ſterilis, paleaceus*, *abortivus*; *Mannelijke Bloemen*; *Looze Bloemen*; word in de Kruidkunde genoemt zodanige bloemen, die ge vrugtbeginzel en alleen maar helmtjes hebben, met ſtu meel bezet, waar door ze de vrouwelijke bloemen b vrugten, en zelfs geen vrugten geeven, gelijk zommig bloemen der *concommers*, *meloenen*, enz.

MASHOLDER, zie ESCHDOORN, *n.* 8. *pag* 670.

MASKER; *Mom-aangezigt*; *Larve*; deeze drie wo ſchillende woorden betekenen een dekzel, 't welk m over het aangezigt doet, om daar door onkenbaar worden.

De oorſprong der *maskers* is zeer oud, en van de Gri ken en Latijnen afkomſtig, die ze genoegzaam altoos o hunne Toneelen gebruikten.

Hoedanig de *maskers* der Ouden toegeſtelt waaren, leg ons weinig aan gelegen; wij zullen hier enkel aanteke nen, dat er hedendaagsch tweederlei zoorten van ge bruik zijn; naamelijk zwart fluweelene, van binnen me ſtijf papier gevoert, en daar over zeer fijne trijlie of ge wascht linnen, enz.; deeze vind men met en zonder gla ſen oogen; dit zoort woord 't meest op gemaskerde Bal of Dans-partijen en *Redouten* gebruikt. De andere zoort is gemeenlijk van bordpapier gemaakt, en draagt de naam van *Carnavals-masker*; deeze zijn met allerlei koleure beſchildert, en vertoonen zomwijlen wanſtaltige en aan- ſtootelijke

ootelijke tronien. Men gebruikt ze te Venetien en elders in de Carnavals vermaakelijkheden.

MASKER. Onder de Natuurkundigen word't woord *masker* gebruikt, om Rupſen, Maaden, en zodanige Wormtjes te betekenen, die na eenigen tijd in die ſtaat geleeft te hebben, de gedaante-wisſeling ondergaan, en in Vlinders, Kapellen, Uilen, Bokken, Torren, Vliegen, enz. veranderen.

MASKERADE; *Mascarade;* betekent een troup of bende gemaskerde of vermomde Lieden, zo wel Mans als Vrouwen, die zich inzonderheid in de Carnavalstijd gaan vermaaken en dansen. Dit woord ſtamt van 't Italiaanſche *Mascarata*, van 't Arabiſche *Mascara*, 't welk *ſpotswijſe*, *ſnaakerij* betekent.

GRANACCI is de eerſte uitvinder en zaamenſtelder van zodanige *maskeraden* geweest, waar door ernstige en heldhaftige daaden verbeeld worden; de zegepraal van PAULUS EMILIUS diende hem tot onderwerp, en hij verwierf er veel roem door. Deeze GRANACCI was een Kweekeling van MICHAEL ANGELUS, en ſtierf in het jaar 1543.

MASLACH, dus word een zeker zaamengeſtelt middel bij de Turken genoemt, het welke zij gebruiken, als ze een ſtrijd of gevecht willen onderneemen, om het zelve zonder gevaar of vreeze aantevaarden. Men gelooft, dat de *opium* deszelfs voornaamſte *ingredient* is.

MASSA; *Maſſe*; betekent eigentlijk iets ſtoffelijks, dat in een klomp bij elkander vergadert is; bij voorbeeld een *maſſa goud*, *zilver*, enz. Dog in de Geneeskunde word door *maſſa* verſtaan, alles dat uit veelerlei dingen te zaamen gemengt, dik en tamelijk droog is; gelijk bij voorbeeld veelerlei zoorten van *pillen-maſſa* (*maſſa pilularum*), enz. Eertijds betekende *maſſa*, *gersten-meel* met *water* en *olie* vermengt, dat een gewoonlijke ſpijze van 't Gemeen was.

MASSACREEREN. zie MOORDEN.

MASSA SANGUINEA, betekent in de Ontleedkunde, het bloed in de ſlag- en bloed-aderen.

MASSEL-AARDE, dus word een zoort van *Bolus* genoemt, die ſchoon rood is; vetagtig en zagt in het aanraaken, en aan de tong kleevende; zij is zeer zuiver, en word te Maſſel in Sileſien gevonden.

MASSEPAIN, zie GEBAK, *pag.* 797. en MARSEPEIN.

MASSETER, *Maſſorius*; zie KAAUW-SPIER.

MASSICOT, zie MASTICOT.

MASSIEF, word ten aanzien van zulke lighaamen gezegt, die vast, digt en niet ſponſieus zijn. Ook van dusdanige dingen, die zuiver en met geen andere zoorten zijn vermengt; zo als bij voorbeeld *maſſief-goud*, *maſſief-zilver*. Ten aanzien van ſteenen gebouwen, die zwaar en lomp zijn, zegt men ook *maſſive gebouwen*, enz.

MASSINGO, is de naam die een zoort van Graan draagt, zeer wel naar *Geers* gelijkende, behalven dat het grooter en vaster is; het zelve dient tot ſpijze aan de Inwoonders van Conga in Africa. Men zegt, dat de *maſſingo* zeer goed van ſmaak is; dog aan de Europeaanen, die zo ſterk van maag niet zijn dan de Negers, verwekt het doorgaans opgeblaazentheid en buik-krimpingen.

MAST-BOOM; dus worden de *Denne-* en *Pijn-boomen* ook genoemt, inzonderheid die fraai regt opwaarts groeijen, om dat men daar van de masten der ſcheepen maakt: Dezelve worden veel uit Noorweegen, Zweeden en andere noordlijk gelegene Landen, door de negotie, naar deeze Nederlanden tot het gemelde gebruik gebragt, dewijl ze aldaar 't meest groeijen.

MASTELEIN, *Masteluin*, noemt men Tarwe die met Rogge gemengt is, of het gemengde meel daar van; en het Brood, dat daar van gebakken is, word gewoonlijk *Mastelein-brood* geheeten, dat een zeer ſmaakelijk en voedzaam Brood is, en van veele ſmaakelijker en meer geacht word, als het klaare Tarwen-brood: Dog men onderſcheid het hooftzaakelijk in twee zoorten, als in 't *grove*, en 't *kleine* of *fijne*; het grove word dus genoemt, als er meer Rogge dan Tarwe onder is; en het fijne, als er meer Tarwe dan Rogge bij is. De Franſchen gebruiken het meer als de Hollanders; hoewel het in Amſterdam ook veel gegeeten word.

MASTICATIO, zie KAAUWING.

MASTICATORIA, zie KAAUW-MIDDELEN.

MASTICOT, zie MASTIKOT.

MASTIK; in 't latijn *Maſtiche*; *Maſtix*; *Gummi Maſtichis*, *vel Reſina lentiſci*. *Offic.* ῥητίνη σχινίνη, καὶ μαστίχη. DIOSCOR. *Maſtech. Arab.* is een zoort van *harsagtige gom*, die uit een zekere boom, *Mastik-boom* genoemt, het zij van zelf door de zonne-hitte, of door inſnijding der takken vloeit en verzamelt word: Deeze boom groeit eigentlijk in de Oosterſche Landen, van waar hij in de Griekſche Eilanden van den Archipel en verder naar Italien en Spanjen gebragt is, zo dat hij nu ook aldaar in de velden en gebergtens menigvuldig gevonden word; dog aldaar minder *gom* uitzweet, als in de eerstgemelde Landſchappen; echter word de meeste en beste *mastik* thans uit het Eiland Chio gebragt; alwaar de Inwoonders deezen boom menigvuldig cultiveeren, gelijk de Franſchen den Wijnſtok.

Daar zijn twee zoorten van *mastik*, als *witte* en *roode*, dog de eerſte is de gemeenſte en beste: In vermenging, word hij *Maſtix in fortis* genoemt; maar die met vlijt vergadert of uitgezogt en van alle onreinigheden gezuivert is, draagt den naam van *Maſtix electa*. De beste moet uit louter glanzende, doorſchijnende, harde, dog breukige, welruikende, en van alle ſtoffen hout gezuiverde korrels beſtaan, en hoe witter hij is, hoe beter, dog hij word met de ouderdom geelagtiger: De zwartagtige, die naar het aard-pik gelijkt, als ook de bleeke en onzuivere, deugt niets.

Men dient ook te weeten, dat deeze treffelijke *gom* of *hars*, dikwils met wierook of met hars uit de Denneboomen vervalscht word; dog de reuk, op koolen geworpen, ontdekt het bedrog wel haast, dewijl de vervalschte of niet oprechte, harsagtig ruikt.

Eigenſchappen. Deeze *harsagtige gom*, heeft veel eſſentieele olie en zout in zich, en bezit uitneemende deugden; hij is maatig verwarmend, verweekend, zagtjes zamentrekkend, en zeer maag-verſterkend; en derhalven zeer dienstig in de vogtige verkoudheid, ſcherpe catharren, of zinkingen op de keel en borst, hoest, walging, braaking, ſlapheid en pijn der maag, bevordert de kooking en verteering der ſpijzen; wijders tegens de buik- en andere loopen, graveel- en ſteen-ſmerten, enz.; men gebruikt dezelve gepoedert, tot één ſcrupel en meer, in eenig vogt; of men kauwt zo veel *mastik-korrels* in den mond en ſlikt ze neder. Daar word in de Apotheeken ook het beroemde *Mastik-water* van bereid, dat in de gemelde en meer andere gebreeken zeer dienstig is: Als mede een *Geest*, *Olie*, *Pillen* en *Pleister*; alle zeer nuttig zijnde.

Uitwendig is zijn gebruik niet minder nuttig, dienende dezelve in verkoudheid, catharren, vliegende jigt, zinkingen, tandpijn, enz., als men er het bed en de bed-

kleederen's avonds voor het ſlaapen gaan, mede berookt; en iets daar van kauwt, of het pleister daar van gebruikt, na de omſtandigheden. Ook is de *mastik* een *ingredient* in veele gecomponeerde geneesmiddelen; en hij is zeer dienstig, om de ſcherpigheid van zommige purgeermiddelen te temperen, daar mede vermengt wordende.

Wijder is hij een treffelijk reuk-poeder; en hij dient ook veel om er *Lak-vernisſen* van te bereiden.

MASTIK, de Franſchen noemen dus ook een zeker *Plak-lijm*, die uit verſcheidene ſtoffen bereid word, om er ſteenen, hout, metaalen, en gebrookene dingen, enz. mede aan een te lijmen en te vereenigen: Wij hebben hier van op de artijkels LIJM geſprooken, die men gelieve na te zien.

MASTIK-BOOM; in 't latijn *Lentiscus vulgaris*; (*Piſtacia foliis abrupte pinnatis, foliolis lanceolatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit is de boom daar de *mastik* van koomt, van welke wij zo even hier vooren geſprooken hebben; dezelve kan tot een tamelijke hooge boom opwaſſen, dog blijft ook veeltijds klein en heesteragtig, met veele takken groeijende, welke met lange geveerde altijd-groene bladen bezet zijn, die uit lanſenformige, hardagtige en donker-groene bladjes beſtaan, welke veeltijds roodagtige kanten en aderen, en een zwaaragtigen reuk hebben; in de oxels der bladen, koomen kleine mosagtige bloemen in een lang trosje of als een druifje voort, waar na vleeſchige beſiën volgen, zo groot als Erwten, die eerst groen zijn, maar met het rijpen paarsch, en ten laatſten zwart worden, bevattende een kleine harde zaad-ſteen; en de vrugt of beſië zelve is vetagtig en vol olie: Doch deeze boomen brengen mannelijke en vrouwelijke bloemen voort, welke op verſchillige ſtruiken of ſtammen groeijen, en dus geeven de mannelijke boomen geene vrugten.

Plaats. Deeze boom groeit natuurlijk van zelf, in de Oosterſche Landen, gelijk wij op het artijkel MASTIK gezegt hebben; maar word tegenswoordig, wegens de voordeelen van zijn *gom*, zorgvuldig en veel gekweekt van de Turkſche en Griekſche Inwoonderen der Eilanden van den Archipel, en wel inzonderheid op het Eiland *Scio* of *Chio*; om dat hij aldaar best ſchijnt te tieren, en goede *gom* uit te leveren; maakende de grootſte rijkdom van dat Eiland uit: Men kweekt deeze boom ook dikwils uit lief hebberij en verandering van vreemde gewaſſen bij ons aan; maar hij geeft bij ons geen *gom*, om dat ons klimaat daar toe te koud is.

Kweeking. Deeze boom word in de gemelde Eilanden van de Inwoonders vermenigvuldigt door inlegging der jonge takken; hoewel zulks ook door het zaad geſchieden kan, maar dat langzaamer toegaat; en op de zelfde wijze, te weeten door inlegging, moet die ook bij ons voortgekweekt worden; men legt ten dien einde jonge weekagtige takjes of wortelſpruiten, op de gewoone wijze van inlegging, in de aarde, dezelve in een knoop of lid wat inſnijdende en opſpoudende, zo zullen ze wortelen ſpruiten en jonge boomtjes worden; mits dat men dezelve in de zomer inlegt, en geduurig bekwaam vogtig houd; want anders maaken ze dikwils geen wortelen, maar de ingeſneedene wonde begroeit, gelijk van veelerlei andere hardbastige gewaſſen, alleen weder met een ſchors, zonder wortelen; dog om de wortel ſpruiting meer te bevorderen, is het nuttig, dat men de pot of tobbe, daar de boom in geplant ſtaat, (dewijl men ze bij ons daar in moet houden,) in een trekkas plaatst, en dezelve op zijn tijd behoorlijk luchtigt; waar door zo wel de moeder-boom als de inleggers, beter zullen groeijen.

Deeze boom is wel tamelijk hard, maar kan onze winter-koude niet doorſtaan; wesbalven dezelve 's winters in het oranje-huis, of in de getemperde kas, voor de vorst moet bewaart worden, op die wijze, om kort te gaan, als de Oranje- en andere diergelijke vreemde Boomgewaſen; maar in de zomer zet men dezelve in de open lucht op een warme zonnige plaats, en men onderhoud ze wel met oozen, enz.

Eigenſchappen. Van deeze boom word niet alleen de *gom-mastik* gebruikt, maar men bezigt ook het hout daarvan, dat men droog uit de gemelde gewesten tot ons overbrengt; zijnde uitwendig grauw, en inwendig wit hebbende een adſtringeerende ſmaak: Men maakt daar onder anderen Tandſtookers van, die in de tandpijn van veel nut zijn; ook word deszelfs afkookzel gepreſen in gorgel dranken.

In Italien kookt of perst men uit de vrugten van deezen boom eene olie, op de zelfde wijze als uit de Laurier-beſiën of zogenoemde *Bakelaars*; welke olie van Turken en andere Oosterſche Volkeren hooger geſchat word, als de Olijf olie, zo wel om te branden als tot geneesmiddelen. De Inwoonders van Chio, zegt men, dat bijna alle *mastik* kauwen, zo wel als de Vrouwen in de Turkſche Serails, en in de burgerlijke Woningen, om een aangenaame adem en aanlokkelijke reuk enz. te hebben; ſchoon dit kauwen ook voor de gezondheid dienen kan, en de tanden wit maakt; doch waarſchijnelijk is het uit een gewoonte, zo als men in de noordlijke Landſchappen andere dingen tot het kauwen gebruikt; gelijk bij voorbeeld de Braſil- of anders gemeene Tabak, enz., die geen aangenaame reuk geven.

In de *Ephemerides van Duitschland*, word het afkookzel van dit hout gepreezen, onder den naam van *drinkbaar goud van een gewas*, tegens de zinkingen en jeugkramp, enz., voortkoomende uit ſcherpe vogten en ſpanning der zenuwen, enz., en in dit geval kan misſchiet nicts beter zijn, dan de *mastik*, behoorlijk gebruikt.

MASTIK-KRUID, zie MARUM.

MASTIKOT; *Maſticot*; *Masticot*; *Mastichot*; is eene zekere geele verfſtoffe, die van *lood-wit* door zagte calcinatie gemaakt word, en tot het ſchilderen dient. Dog men heeft er drie à vier zoorten van, als gemene, middelzoort en fijne; die ook van verſchillige gele koleur zijn, als bleek-geele, geele die zeer ſchoon geel is, en goud-geele; welke verſchillige geele koleuren de *mastikot* verkrijgt, na dat dezelve korter of langer in 't vuur blijft; men kan zelfs het loodwit zo lang daar in arbeiden, dat het geheel rood word, en met de *menie* zeer overeenkoomt; behalven dat de *menie* meest geringer en beter koop is; welke *roode mastikot* meest *Sandix* genoemt word. Alle deeze zoorten van *mastikot* moeten in een zeer fijn poeder, zwaar in gewigt, en leder in zijn zoort fraai van koleur zijn. De *mastikot* word veel in Holland bereid, en van daar overal verzonden.

MAST-VISCH, zie KAZILOTTEN, *n.* IV. *pag.* 1469.

MAT, of *Matte*, is een weefzel, dat uit Riet, Biezen, Stroo, Boom-basten, Palm bladen en andere Planten, of derzelver Basten, die zich ligtelijk laaten buigen en vlegten, enz. vervaardigt word. Daar zijn verſcheiden

ſcheidene zoorten van, zo wel ten opzigte van de gedaante als koleur, breedte en deugd; ook heeft men gemodelde en ongemodelde, één- of meer-koleurige, geſchilderde, enkelde of dubbelde, grove en fijne.

Men gebruikt dezelve tot veelerlei dingen, en dus niet alleen tot het inpakken van allerlei Koop-waaren, die men wil verzenden, waar toe inzonderheid de grove van boom-bast dienen; maar ook om er veelerlei Korven tot verſchillende dingen van te maaken; gelijk onder anderen de zogenoemde *Cabats*, zo wel kleine als groote, in welke de Vijgen, Rozijnen en andere Vrugten uit de Levant, Italien en Frankrijk koomen, zijnde diergelijke *matten*, inzonderheid van palm-bladen gemaakt. Op de zelfde wijze bedient men zich ook daar van in de Huizen en op de Scheepen, om graanen, koorn, ooftvrugten en andere dingen daar op te leggen, die men niet wel inpakken kan, en echter gaarne droog bewaaren wil.

Behalven dat, worden ze ook veel, inzonderheid in deeze Nederlanden, tot bedekking der vloeren in de voorhuizen en vertrekken, om dezelve zuiver en zindelijk te houden, gebruikt; zelfs ook tot bekleeding der Muuren, in plaats van tapijten, als mede tot bekleeding of bedekking van fraaije Stoelen, Tafels, Kasten, Kabinetten, enz. Dog hier toe worden meest de fijne genoomen, die uit de Levant, Oost-Indiën en China gebragt worden: Deeze zijn wegens de leevendigheid van haare koleuren, daar ze mede beſchildert of geverft zijn, als mede wegens de konst van haar gemodelleert weefzel, zeer fraai geacht, en meest uit bast, riet en biezen vervaardigt: Men maakte er eertijds aldaar ook veele uit ſtroo; dog deeze manier is in onbruik geraakt.

In onze Provintien worden thans veele *matten* uit riet en biezen te Genemuiden in Overijſsel vervaardigt, die overal verzonden worden, en tot het gemelde gebruik van vloer-tapijten, enz. dienen.

In Moscovien en Lijfland, worden een overgroote menigte van *matten* van boom-bast vervaardigt, inzonderheid van de Linde-boomen, welke wijd en zijd vervoert, en er veel negotie mede gedreeven word; en die hooftzaakelijk dienen, tot inpakking en verzending van allerlei drooge Koopmans-waaren: Men heeft er grove en fijne van, en de meeste handel geſchied daar mede in de Zee-ſteeden, dog voornaamelijk in Holland.

Voorts heeft men ook *matten*, welke tot dekking van de broeibakken, enz. zo wel voor koude als regen, in de Hoveniers konst dienen, en van riet of ſtroo gemaakt worden; dog de eerſte zijn de beste, dewijl die van ſtroo door de regen al te zwaar en onhandelbaar, en daar door ook dikwils de glazen gebrooken worden. Deeze rietmatten worden ook veel van de Tigchelaars gebruikt, om de nieuw-geformde nog weeke of zagte ſteenen daar mede bij opkoomend regen-weer te bedekken; en dezelve worden in menigte in Zuid-Holland, omtrent het zogenoemde *Bies-bosch*, vervaardigt. Hoe men dezelve in de Tuin-oeffening, enz. zelve toeſtellen kan, word duidelijk aangeweezen in J. H. Knoop *Beſchouwende en Werkdadige Hovenier-konst*, *pag.* 536.

Behalven de *matten* van de gemelde geringe ſtoffen, heeft men ook nog *matten*, die van wolle, of zelfs van zijde, ten deele of in 't geheel, zeer fraai met allerlei figuuren gefabriceert zijn, die tot het zelfde gebruik van vloermatten, bekleedzels, enz. in de huizen van begoedigde en voornaame Lieden dienen, en die inzonderheid in Spanjen, Turkijen, Perſien en elders in de Levant vervaardigt worden.

MAT, is ook een ſpreekwijs in de Schilderkonst, waar door de verwen verſtaan worden, die onſchijnbaar zijn, geen glans hebben, en zich bezwaarlijk laaten behandelen, gelijk inzonderheid de *oker*, *umbra*, *masticot* en *menie*, van die zoort zijn, enz. Ook heeft het zijne betrekking op het *goud* en *zilver*, als het zelve zijn glans benoomen, en het dus *mat* gemaakt is. Hier van daan *Matten* of *matteeren*, zijnde een ſpreekwijs der Goud- en Zilverſmeeden en Vergulders, en betekent om aan het bewerkte goud en zilver zijnen glans te beneemen, en het dus als *mat* of *triſt* te doen uitzien. Dit word op verſcheiderhande wijze te wege gebragt.

Om het Goud te matteeren.

Neemt *rood krijt* en *vermiljoen*, wrijft het met geklopt *eij-wit*, of met een goede *witte lak vernis* zeer fijn en dun, en overſtrijkt daar mede, door middel van een fijne haair-penſeel, het wel glad bewerkte goud duntjes, zo dat het goud er door ſchijnt, zo zal het daar door *gematteert* zijn, of zijn eigenaartige glans verliezen, of men gebruikt daar toe maar een *geele olie-vernis*, met de gemelde dingen gemengt. Dit heeft ook plaats in het vergulden met goud-bladen, zo wel bij de Goudſmeeden, als in de Schilderkonst; als men bij voorbeeld Lijſten om Schilderijen, enz. met blad-goud verguld; en dikwils word, om de cieraad, niet het geheele verguldzel, maar een gedeelte daar van *gematteert*, bij voorbeeld, de verdiepingen of verhoogingen van loof- en beeld-werk, enz.

Om Zilver te matteeren.

Neemt *lood-wit*, wrijft het met geklopt *eij-wit*, of met *borax* en *water* zeer fijn, en gebruikt het, om kort te gaan, als het voorige, tot het *matteeren* van het *zilver*.

Dog de Goud- en Zilver ſmeeden hebben nog andere manieren, om het bewerkte masſive goud en zilver te *matteeren*; als onder andere, om door 't zelve door middel van eene zeer fijne vijl, of met een zeker ſcherpagtig poeder zagtjes over te arbeiden, waar door de glans weggenoomen word, enz.

MATER, is de latijnſche naam van Moeder of eene Vrouwe, die een Kind gebaart heeft.

MATER, dus word ook de *Matricaria* of het Moeder-kruid bij verkorting genoemt.

MATER DURA, zie DURA MATER.

MATER HERBARUM, dus word de *Artemiſia* of *Bijvoet* ook genoemt, maar uit wat reden, is mij onbekent.

MATER METALLORUM; *Moeder der Metaalen*; deeze naam heeft men aan de *leevendige Kwik* gegeeven; zeer waarſchijnelijk, om dat veele meenen, dat de metaalen daar uit gebooren worden.

MATERIA, zie STOFFE.

MATERIA MEDICA; hier onder worden verſtaan alle die dingen, welke zo wel tot een nuttig, als nadeelig gebruik in de Geneeskunde zijn: Of alleen alle enkelde dingen (*ſimplicia*), die tot de medicijnen behooren. In deezen zin word ook eene beſchrijving van die medicinaale dingen *materia medica* genoemt, gelijk men diergelijke van verſcheidene Doctoren in de Medicijnen heeft.

MATERIA PERLATA, ook van zommige *Magiſterium van zweetdrijvende antimonie* genoemt, dewijl ze daar uit bereid word, en ook meest daar uit beſtaat;

geſchiedende de bereiding aldus: Men kookt een gedeelte van *zweetdrijvende antimonie* ſterk in *water*, waar door een goed gedeelte daar van zich in het water ontbind; men filtreert daar na de ſolutie, en doet ze precipiteeren met *ſterke azijn*, of met *geest van vitriool*, zo verkrijgt men de *materia perlata*, die men vervolgens met *water* verzoet, daar na droogt en bewaart.

Dit poeder koomt met de *zweetdrijvende antimonie* in werking over een, verſterkt echter iets meer, en is fijnder; laat zich daarenboven zeer gemakkelijk in eenig bekwaam vogt ontbinden, en word billijk onder de veel vermoogende geneesmiddelen (*remedia polijchresta*) getelt; het tempert de overmaatige hitte, als ook de gisting des bloeds, en bevordert deszelfs omloop, verdeelt de ſtilſtaande vogten, en doet zagtjes zweeten; weshalven het in allerlei uitſlag des lighaams gebruikt kan worden, als in geers- of purper-koortzen, kinderpokjes en mazelen; in ſchurft en andere ziektens meer.

Daar is nog een ander zoort van *Materia perlata van* GRUGNERUS, die op de volgende wijze bereid word; neemt *geprepareerde paarlen* en *geprepareerde roode coraalen*, van ieder een half once; beste *antimonie*, één once, en *ſalpeter*, drie oncen; maakt het alles tot een fijn poeder, en detoneert het op de zelfde wijze als de zweetdrijvende antimonie, verzoet het daar na met *water*, en dampt het uit tot dat het droog is. Dit poeder kan met meer recht *Materia perlata* genoemt worden, dewijl er wezentlijk paarlen mede onder gemengt zijn; en men prijst het in diergelijke ziektens als boven; van anderhalf tot twee ſcrupels met eenig bekwaam vogt gegeeven, of onder andere middelen gemengt zijnde; dog moet veel gedetoneert zijn, anders doet het braaken.

MATERIALIST; *Drogist*; *Kruidenier*; is een Koopman of Winkelier, die in Droogerijen, Specerijen, Verf-waaren, Kruiden, en alle andere tot de *materia medica* en enkelde ſtoffen behoorende zaaken, handel drijft.

MATER PERLARUM, zie PAARLEN-MOER.

MATER PIA, zie HERSSEN-VLIES (DUNNE-).

MATHESIS; *Wiskonst*; is eene weetenſchap, welke de grootheden van allerlei zoort tot onderwerp heeft; naamelijk, om derzelver eigenſchappen, hoedanigheden en proportien, voor zo verre dezelve in getal, maat en gewigt beſtaan, te onderzoeken, te vergelijken en tot allerlei dingen in de gemeenzaame zaamenleeving toe te paſſen. Ze word *Wiskonst* genoemt, om dat niets daar in gedaan of toegeſtemt word, dan het geene zonneklaar door *Axioma's*, *Lemma's*, *Theorema's*, enz. aangetoont en beweezen word; dat ze voor andere weetenſchappen vooruit heeft, die alleen maar op veronderſtellingen (*hijpotheſes*) ſteunen, die onzeker zijn; ſchoon ze in zommige opzigten ook van nut kunnen zijn. Ze beſtaat eigentlijk uit twee Hoofd-deelen, als uit de gronden der *Arithmetica* en *Geometria Elementaris*, welke de twee ſleunzels of *pijlaaren* zijn, waar op alles, dat 't getal, de maat en 't gewigt, en gevolgelijk de geheele *Matheſis* betreft, berustende is.

Zommige noemen de *Matheſis*, *Geometria*; maar dit is enkel een deel daar van, die haare betrekking alleen op de Meet-kunde heeft, volgens haare naams-oorſprong en gebruik: Dog dewijl de *Matheſis* in verſcheide deelen kan gedeelt worden, en weezentlijk, volgens de onderwerpen, gedeelt word; zo dient men te weeten, dat dezelve de volgende zijn; als 1. De *Arithmetica univerſalis*, of algemeene Rekenkonst, met de *Algebra*, *Calculus differentialis en integralis*, enz. 2. De *Geometria elementaris*, of beſpiegelende Meetkonst; welke beide den grondſteun van de overige uitmaaken, die vorders zijn, 3. De *Geometria practica*, of werkdadige Meetkonst. 4. De *Mechanica*, of Werktuig-kunde, eene zeer nuttige en bezondere weetenſchap. 5. De *Hijdroſtatica*, of Waterweeg-kunde. 6. De *Hijdraulica*, of Waterleid-kunde. 7. De *Architectura civilis*, of borgerlijke Bouw-kunde. 8. De *Architectura militaris*, of Krijgsbouw-kunde, tot welke de *Artillerie* en *Pijrotechnia* of Vuurwerkers-konst behoort. 9. De *Geographia*, of Aardrijks-kunde. 10. De *Hijdrographia* of Water- en Zeevaarts-kunde, anders ook *Navigatie* of *Stuurmans-konst* genoemt. 11. De *Chronologia*, of Tijrekenings-kunde. 12. De *Aſtronomia*, of Sterre-kunde. 13. *Gnomonica*, of Zonnewijzer-kunde.

Hier bij koomt een tweede en derde Clasſe der bezondere Mathematiſche weetenſchappen, welke zijn; 1. De *Optica*, of Gezigts-kunde. 15. De *Catroptica*, of Spiegel kunde. 16. De *Dioptrica*, of Doorzigt-kunde. 17. De *Perſpectiva*, of Vergezigtkunde; welke alle vier haar betrekking op het gezigt hebben. 18. *Acouſtica* of Gehoor-kunde; en 19. de *Muſica*, of Stem-konst.

Tot de derde Clasſe behooren die weetenſchappen welke wel hoofdzaakelijk tot vermaak, en voorzigt gebruikt, tot ſpeculatie van den Geest dienen; als *Aſtrologia divinatoria*, of Ster-wikkunde; de *Chiromantia*, of Waarzegging uit de Handen. De *Phijſiognomia*, of Waarzegging uit het Aangezigt, en 't gene le weezen van 's menſchen lighaam. De *Geomantia*, *Punctteer konſt*; en ten laatſten de *Arithmetica pijthagorica*, of Naamletters-rekening. Hoewel deeze weetenſchappen van de derde Clasſe, zo noodig niet zijn, om deze te weeten of te leeren, en alleen tot beſpiegeling kunnen dienen, van verhevene geesten.

Dewijl nu de *Methode* of *Leerwijze*, een voornaame zaake is, om eene weetenſchap grondig en met order voortedraagen, en aan anderen te leeren, en om een *Questie* of *Voorſtel* optelosſen en te bewijzen; zo heet de *mathematiſche* of *wiskonstige methode*, boven andere daar in de voorrang, en kan op allerlei andere weetenſchappen toegepast worden; dog dezelve is tweërlei, *Sijntheſis* en *Analijſis*.

Sijntheſis, of eigentlijke *mathematiſche Methode*, is danige, welke begint met de allereerſte grondbeginſelen, waar uit na vervolg andere waarheden afgeleid worden, naar dat de eene uit de andere vloeit, of dat dezelve dienstig of noodig zijn, om andere waarheden te bevatten, tot dat men eindelijk trapswijze gerezen tot waarheden, waar door het voorgeſtelde klaar beweezen word.

De order, welke in deeze *methode* gehouden word, beſtaat daar in, dat men van de *Definitie* begint, en hier van voortgaat tot de *Axioma's* en *Postulata*, waar na vervolgens de *Theorema's* en *Problema's* gegrondvest worden; daar men overal, al waar het nuttig en noodig is, *Conſectaria* er bijvoegt. Het zal niet onnuttig zijn, deeze termen of konst-woorden hier te verklaaren.

Definitie of *Bepaling*, is eene explicatie der dingen daar men van ſpreekt, om dezelve beter te kennen en van andere te onderſcheiden, dog dezelve zijn tweërlei als 1. *Definitio nominalis*, of *woordelijke Bepaling*, zijn de zodanige, waar door de termen die men in 't ver-

ſtaat te gebruiken, verklaart en duidelijker of verſtaanbaarder gemaakt worden. 2. *Definitio realis*, of *zaakelijke Beſchrijving*, is zulke, waar door de oorſprong van een zaak verklaart word, of de wijze hoedanig dezelve geſchieden kan en moogelijk is.

Axioma; *Grond-regel* of *Grond-ſtelling*; is eene ſtelling, die in zich zelfs, nauwkeurig betragt wordende, zo klaar is, dat ze geen verder bewijs noodig heeft.

Poſtulatum of *Beding*, is eene ſtelling, dat er iets gedaan of niet gedaan kan worden, zonder daar aan te twijffelen, of dat er bewijs noodig zij.

Propoſitie of *Voorſtel*, is de voorſtelling van een zaake, die gedaan of beweezen zal worden, en is tweërlei, als *Problema* en *Theorema*.

Problema of *Werkſtuk*, is eene Propoſitie, waar door iets word voorgeſtelt te doen of uit te voeren, en beſtaat uit drie ſtukken; als *Propoſitie* of *Voorſtel*; *Reſolutie* of *Oplosſing*, en *Demonſtratie*, *Betooning* of *Bewijs*: In de eerſte word de zaake voorgeſtelt, die gedaan zal worden; in de Oplosſing word aangeweezen, op wat wijze, het geen er gedaan zal worden, het eene na 't ander in order verrigt word, en waar van het beſluit altijd is, *Dat gedaan moeste worden*, (*Quod erat faciendum*, of verkort, Q. E. F). In de *Demonſtratie* word beweezen, dat 't geene gedaan is, overeenkoomt met 't voorſtel, en waar van het beſluit altijd is, *Dat beweezen moeste worden*, (*Quod erat demonſtrandum*, of verkort, Q. E. D). Dog de *Demonſtratie* word niet altijd bij een *Problema* gevoegt; naamelijk als er een *Theorema* is voorafgegaan, waar op de oplosſing gegrondvest is, dat alsdan maar geciteert word.

Theorema; *Grond-les*, of *Leerſtelling*, ook *Vertoog* genoemt, is eene Propoſitie, waar in de eene of andere Eigenſchap, van een of meer grootheden moet beweezen worden; en het zelve beſtaat uit twee deelen, als dat *Propoſitie* en *Demonſtratie*; in de eerſte wordende Eigenſchappen om te bewijzen voorgeſtelt; en in de tweede worden de reden aangeweezen, waar door men van de waarheid overtuigt word, waar van het beſluit altijd is, als van de Demonſtratie van een *Problema*, Q. E. D.

Lemma of *Voorbewijs*, is een voorafgaand bewijs van eene waarheid, die van te vooren dient betoogt, om 't verige der Demonſtratie dies te korter en klaarder te betoogen, als er geen *axioma's* vooraf gemeld zijn, waar uit 't voorſtel klaarlijk kan beweezen worden.

Conſectarium; *Corollarium*, of *Gevolg*, is eene waarheid, die uit een voorgaande waare of beweezene zaak ontwijffelbaar getrokken, en op een bijzonder geval toepaſt word.

Scholium; *Aanmerking*, is een *Bijvoegzel*, na eene *Definitie*, *Axioma*, *Propoſitie*, enz.; waar over men deeze en geene nuttige aanmerkingen maakt, die betrekking op 't voorheen gezegde hebben.

Aangaande de Demonſtratie, dezelve is hoofdzaakelijk tweërlei; als *Demonſtratio directa* en *indirecta*, of *klaarende* en *overtuigende Demonſtratie*.

De eerſte is zodanige, welke regtſtreeks afgeleid en beſlooten word uit de voorafgaande *Definitien*, *Axioma's* en *Theorema's*, die betrekkelijk tot de voorgeſtelde zaake zijn; of uit de eigenſchappen, welke reeds te vooren daar uit afgeleid zijn; het welke geſchied door eene aaneenſchaakeling van *ſluit-redenen*, volgens de Regels der *Logica* of *Redeneer kunde*.

De tweede of *overtuigende Demonſtratie* is een zodanige, waar in getoont word, dat als de zaake anders was als ze voorgeſtelt is, dezelve volſtrekt *abſurd* of onmoogelijk zou zijn; waar uit volgt, dat de zaak zo is, als ze voorgeſtelt is. De eerſte manier, die ook *Demonſtratie van vooren* (*à priore*) of *regtſtreekſche Demonſtratie* genoemt word, is de beſte, en van de tweede, welke men ook *Demonſtratie van agteren* (*à posteriore*) noemt, behoort men zich niet te bedienen, dan wanneer de eerſte geheel niet gebruikt kan worden; dat weinig voorvalt.

In beide manieren van demonſtreeren, worden de Definitien, enz., waar op 't Bewijs ſteunt, doorgaans in de Schriften daar agter of op de kant geciteert en aangetekent, om dezelve te kunnen nazien, als men ze niet te regte begreepen of vergeeten hadde, om dus volkoomen van de waarheid der Demonſtratie overtuigt te zijn.

Behalven de gemelde manieren van demonſtreeren, zijn 'er ook nog eenige bijzondere manieren van verſchillige Wiskonſtenaars uitgevonden; welke in bijzondere voorvallen hunne nuttigheid hebben; als onder andere de *Methodus algebraica* of *ſtelkonſtige Manier van demonſtreeren*, daar men in plaats van termen, bekwaame Caracters bij 't demonſtreeren gebruikt, waar door de Demonſtratie kort en beknopt zaamengeſtelt word, zodanig, dat dezelve terſtond in 't oog valt, en daar door gemakkelijk bevat word.

Methodus indiviſibilium, of *manier van bewijzen door oneindig kleine deelen*, die in een geheel begreepen zijn: welke manier inzonderheid zeer dienſtig is, om in de Geometrie de gelijk- of ongelijkheid van twee of meer vlaktens of lighaamen kort en gemakkelijk te bewijzen.

Methodus infinitorum ſive progreſſionum, of *bewijs door de oneindige toe- en afneemende deelen*, welke eene Geometriſche Progreſſie, die in 't oneindige afklimt, leert ſommeeren; insgelijks om de reden tuſſchen zommige grootheden te vinden.

Analijſis; *Ars analijtica*, of *Ontbindings-konſt*; is eene Methode of Leerwijze welke leert, om eene *Queſtie* of *Problema* uit haare eigene omſtandigheden op te losſen, en het onbekende te ontdekken. Dezelve word hoofdzaakelijk onderſcheiden in *Algebra*, *Calculus differentialis*, en *Calculus integralis*.

In de *Algebra* of *Stelkonſt*, word de zaake der Queſtie veronderſtelt reeds gedaan te zijn, of opgeſtelt, zo als dezelve opgegeeven is, en vervolgens uit het bekende, dat met het onbekende vermengt is, ontdekt of gevonden het geene onbekent was, en gezogt word; al 't welke geſchied in deeze order, te weeten 1. door *Denominatie* of Benaaming, naamelijk, dat men aan het bekende of onbekende bekwaame en verſchillige naamen of tekens geeft; 2. door *Æquatie* of Vergelijking; 3. door *Reductie* of Herlegging, en 4. door *Conſtructie* of Regel: Dog de *Analijſis* en *Algebra* kan niet in alle deelen uitgevoert worden, zonder vooraf wel kundig in de *Arithmetica* en *Geometria elementaris* te zijn, als op welker gronden dezelve ſteunt; want de *Arithmetica* en *Geometria* zijn en blijven in alle weetenſchappen, van wat zoort of naam ook, derzelver grondſteun.

Calculus differentialis, of *Differentiaal rekening*; van de Engelſchen *Methodus Fluxionum*, of *Fluxie* en *Fluentie* genoemt, waar van de uitvinders de grootſte Wiskonſtenaars en Tijd-genooten, de Heeren LEIBNITZ en NEWTON zijn; dog tuſſchen de Duitſche en Engelſche geleerde waereld, word betwist, welke van beide de eerſte

ſte uitvinder daar van is, dan of ze beide te gelijk op deeze *methode*, zonder de eene van de andere weetende, gevallen zijn, welk laatſte het waarſchijnlijkſte is; op diergelijke wijze, als twee of drie Wiskonstenaars in Duitschland in deeze onze eeuwe, en bijna te gelijker tijd de *Quadratura circuli*, daar zo veele eeuwen, doch te vergeefsch, van groote Mannen in de konst na gezogt is, eindelijk gevonden hebben. Deeze *Methode* leert een oneindig kleine hoeveelheid vinden, die oneindig veelmaal genoomen, aan eene gegeevene hoeveelheid gelijk is; of ze is een verhevener zoort van *Algebra*.

Calculus integralis, of *Integraal-rekening*; van de Engelſchen *Methodus fluxionum inverſa* genoemt, is het tegenovergeſtelde van de *Differentiaal rekening*, en leert de *differentiaale* oneindig kleine hoeveelheden ſommeeren, enz.

Zie daar, de *mathematiſche* of *wiskonstige Methode*, die bij alle Geleerden en verſtandige Kennaars den roem heeft, om met de beste order en grond te geſchieden, en derhalven ook van de meeste kundige in alle andere weetenſchappen van belang, voor zo verre ze daar in toepasſelijk is, opgevolgt word; want een goede order is in alle dingen, buiten tegenſpraak, de voornaamſte zaake, waar door men van kleine zaaken al hooger opklimt tot grooter en verhevener; daarentegen een wanorder, of niet wel geregelde order en *methode*, en de kleine dingen verzuimende, of verachtende, een verwarring veroorzaakt, en men nooit tot de verhevener dingen geraaken kan.

Men kan over de *Matheſis*, haare oorſprong, voortgang, nuttigheid, enz. verder nazien op het artijkel GEOMETRIE, dat op de geheele *Matheſis* toegepast is; ſchoon de *Geometrie* maar een deel daar van uitmaakt; dog waar op, benevens de *Arithmetica*, alle de andere deelen gegrondvest zijn, gelijk wij boven aangemerkt hebben.

Men heeft thans veele Schrijvers of Boeken over de *Matheſis* of *Wiskunde*, die alle haaren lof verdienen, en elk in 't bijzondere haare waarde hebben; onder deeze munten echter, voor zo verre de *Matheſis* in 't algemeen, of te zaamen verhandelt, betreft, uit, C. WOLFFII *Elementa Matheſeos univerſalis*; OZANAM *Cours de Mathematiques*; WEIDLERI *Matheſis*; C. A. HAUSEN *Elementa Matheſeos*; J. C. STURMII *Matheſis enucleata*; BELIDOR *Cours de Mathematiques*; A. DE GRAAF *Matheſis*, enz. Ook zijn de *Mathematiſche Dictionaires* of Woordenboeken, tot de kennisſe van deeze groote Weetenſchap, zeer nuttig, als dat van STAMMETZ en anderen. Om de beste Schrijvers over de bijzondere deelen der *Matheſis* hier aantetoonen, zoude te wijdloopig zijn.

MATHOEN, zie PLEVIEREN, *n.* X.

MATIGHEID; in 't latijn *Sobrietas*; is eene beteugeling in 't gebruik van al het geen het welk moogelijk is, dat wij overdadig genieten.

De *matigheid*, ten aanzien van voedzel, heeft aan de eene kant de *gulzigheid* tot een tegengeſtelde, en aan de andere kant het al te verre gaand Vasten. De *matigheid* in het drinken, ſtaat tegens de Dronkenſchap over.

De *matigheid* is een zeer roemwaardige deugd; EPICTETUS en SENECA hebben er mij door hunne al te ſtrenge zedelesſen en ſpreuken geenzints het best van overtuigt; neen, het is door een Man, gewoon de vermaaken der waereld bijtewoonen, en wiens getuigenis aan niemand kan verdagt zijn. Het is HORATIUS, die zich in de beoeffening zomtijds door de leer van ARISTIPUS heeft laaten verleiden, doch inderdaad de maatige zedeleeer van EPICURUS volgde.

Een Vriend van MECENAS zijnde, durfde hij niet openlijk aan het Hof van AUGUSTUS de *matigheid* prijzen; maar hij verkondigt er op een veel geestiger en overtuigender wijze den lof van in zijne Schriften, dan of hij zulks opzettelijk als Zedekundige had behandelt. Hij zegt, dat de *matigheid* voor de lust genoeg is, dat zij diensvolgens ook aan de goede cier moet voldoen, en daar bij groote voordeelen aan geest en lighaam verſchaft. Deeze ſtelregels zijn onbetwistelijk waar, doch den Dichter draagt wel zorge, om ze, als van hem zelven komende, voorteſtellen. Hij plaatst ze in den mond van een verſtandig en door de natuur onderweezen Landman, die zonder het aan hem eigenaartig caracter afteleggen, zijne oordeelkundige overdenkingen met die gulle eenvoudigheid mededeelt, die er een ieder voor moet verrukken en inneemen. Ik verzoeke den Leezer hem te hooren ſpreeken, *Sat. 2. lib. II.*

Qua virtus & quanta, boni, ſit vivere parvo:
(Nec meus hic ſermo eſt, ſed quem præcepit Oſellus
Ruſticus, ab normis ſapiens, craſſâque Minervâ)
Diſcite, non inter lances, menſasque nitentes,
Quum ſtupet inſanis acies fulgoribus, & quum
Acclinis falſis animus meliora recuſat:
Verum hic impranſi mecum disquirite. Cur hoc?
Dicam ſi potero. Malè verum examinat omnis
Corruptus Judex.

„ Mijne Vrienden, de *matigheid* is geen geringe deugd.
„ Ik ben de geene niet die het zegge, het is OSELLUS
„ het is een ongeoeffend Landman, aan wien Natuurlijk verſtand en Oordeel de plaats van Wijsgeerte en
„ Letterkunde bekleeden. Koomt van hem die regt
„ van zo veel belang leeren; dog het is geenzints
„ die overdaadige maaltijden, daar de tafel verward
„ door het groot aantal van Schotels die er op geſtapt
„ ſtaan, daar de oogen door de luister van een dwaze
„ pracht, flikkeren, en dat de geest geneigt worden
„ om valſche indrukzelen te ontfangen, geen toegang
„ tot de waarheid laat; het is hier geenzints, zeg ik
„ dat gij er in kunt onderweezen worden. Het is, nuchteren zijnde, dat gij die ſtoffe moet onderzoeken
„ En waarom nuchteren? Zie hier de reden, of ik bedriege mij zeer: Om dat een Rechter, die verleid
„ zich niet in ſtaat bevind, rechtmaatig over een zaak
„ te vonnisſen.

In het 7e. *Hekel-dicht lib. II. v.* 105. kan HORATIUS zich op nieuw niet bedwingen, om onder eene verbloemde gebeurtenis, de voordeelen der *matigheid* aantepreezen. Hij veinst dat eene zijner Slaven van de vrijheid gebruik maakende, die het feest der *Saturnalia* hem verſchafte, hem deeze waarheid te gemoet voert, teffens hem zijne onmaatigheid verwijtende. „ Denkt gij (zegt de Slaaf) zeer gelukkig te zijn, en minder geſtraft te
„ ik, wanneer gij zo gretiglijk die tafels opzoekt,
„ alles met zulk een overvloed, lekkerheid en groote
„ kosten word opgedischt? Want wat vloeit hier aan
„ uit voort, dan dat die veelvuldige ſlemperijen,
„ de maag met raauwe en ongekookte zappen vervullen
„ en uw waggelende beenen weigeragtig maaken, om
„ lighaam door ongebondentheden vernielt, te ondſchraagen.

Q

Qui, tu impunitior illa
Quæ parvo ſumi nequeunt obſania captas?
Nempe inamareſcunt epulæ ſine fine petitæ,
Illuſique pedes vitioſum ferre recuſant
Corpus.

Het is dus waar, dat de *matigheid* ſtrekt om de gezondheid te bewaaren, en dat de konst om de ſpijzen te bereiden, tot prikkeling van de eetlust, die niet binnen de paalen van wezentlijke nooddruft beperkt is, met recht een vernielende konst mag genoemt worden.

Ik weete dat het onmoogelijk is, vaste regels ten aanzien van de *matigheid* in eeten en drinken, mededeelen, om dat de zelfde zaak voor de eene goed, en voor de andere overdaad kan zijn; maar daar zijn weinig Menſchen, welke niet bij ondervinding weeten, wat zoort en welke hoeveelheid voedzel met hun geſtel overeenkoomt. Indien mijne Leezers mijne Zieken waaren, en dat ik hun regels van *matigheid* met een ieder zijn ſtaat overeenkomſtig had voorteſchrijven, zoude ik hun raaden, zulke eenvoudige maaltijden te doen, als iets doenlijk was, en inzonderheid geurige ragouts te vermijden. Wat de drank betreft, ſtem ik volkoomen in gedagten overeen met den Ridder TEMPLE. „ Het eerſte glas „ wijn (zegt hij) is voor mij, het tweede voor mijne „ goede vrienden, het derde voor de vrolijkheid, en „ het vierde voor mijne vijanden". Maar dewijl iemand die in de groote waereld leeft, die zoort van regels, niet ten ſtrikſten genoomen, kan opvolgen; raade ik hem echter, zo *matig* te zijn, als eenigzints doenlijk is, en ingevalle hier omtrent een kleine inbreuk mogte geſchied zijn, door vasten en genoegzaame beweeging zijne gezondheid te herſtellen; oeffening inzonderheid; herſtelt de voerkragt van het verzwakte geſtel.

Wij zullen dit artijkel beſluiten, met aan onze Leezers de keurige omſchrijving van de *matigheid*, door den Geleerden Hoogleeraar P. CHEVALLIER, zo verrukkende geſchetst, mede te deelen. „ Men denke (zegt „ zijn Hoog Eerw.) de *matigheid* in haar ruimte genoo„ men zijnde, aan de edele en deugdzaame gezintheid „ des gemoeds, waar door iemand zich van dertelen „ wellust ſpeent, eenen teugel leggende op de vuile „ neiging tot de ſnerpende en verbodene lusten van het „ vleesch; en wars, van kwistige overdaad, in het be„ tamelijk gebruik van Gods aardſche zegeningen, niet „ verder gaat, dan de redelijkheid van den Mensch, en de „ wijze inzichten der hoogſte Goedheid, in het verlee„ nen haarer tijdelijke gaaven, zulks gedoogen". *Zestal van Kerk. Redenvoeringen &c. Gron.* 1770 *pag.* 8.

MATRAS; in 't latijn *Matracium;* dit woord heeft verſcheidene betekenisſen; als 1. verſtaan de meeste daar door een *kolf*, daar men een *helm* op zetten kan om te distilleeren; 2. andere verſtaan er een *Urinaal* of Pis glas door, en 3. word deeze naam wederom van andere aan de *Manica Hippocratis* of *puntige Lekzak* gegeeven, geſchikt, om er zouten in te ſmelten, enz.

MATRICARIA, zie MOEDER-KRUID.

MATRICE; in 't latijn *Matrix*, betekent eigentlijk *Baarmoeder*, *Lijfmoeder*, zijnde in alle de Dieren, dat vleeſchig gedeelte, het welk door de natuur is voorbeſchikt, om het mannelijke voortteelings-vogt te ontfangen, enz. Zie LIJFMOEDER.

Insgelijks word den naam van *matrice* gegeeven aan de omkleedzels der Chrijstallen en andere Steenen, ook aan die der Metaalen en Mineraalen.

De *matricen* of moeders der metaalen, die ook wel *metaal-aderen* worden genoemt, zijn gemeenlijk uit ſteenagtige of vaste lighaamen zamengeſtelt, die men zeer gegrond als het onderaardſche werkhuis kan aanmerken, waar in zich de meeste metaalen en halve metaalen zamenvoegen; ja volgens de gedagten van zommige, waar in de metaalen, worden ontfangen, gevormt en bewerkt. Dus zegt men, dat de *quartz* gemeenlijk de *matrice* van het goud is. Eene *mijn-ſtoffe*, die reeds is gevormt, kan tot een *matrice* of vergaderplaats aan een andere mijnſtoffe, wiens vorming laater is geſchied, verſtrekken. Bijna alle de ſteenen kunnen *matricen* van metaalen worden; maar die, welke het dienſtigſte tot dat gebruik is, zijn de *Quartz* en de *Spath*. Zie op die artijkels, als mede op dat van METAAL-GROEVEN.

Matricen worden ook genoemt, de origineele Gewigten en Maaten, welke door de Regeering op een daar toe beſtemde plaats worden bewaart, en tot een model dienen, om alle de anderen na te regelen.

De Lettergieters noemen mede *matricen*, de ſtukjes rood koper, waar in, door middel van een geharde ſtaalen ſtift, de figuur van de letters is ingeſlagen, en die dus tot vormen dienen om ze er in te gieten.

MATRICULA, is de naam van een Register, in welke men de naamen van zulke Perzoonen ſchrijft, die Lid van eenig lighaam of ſocieteit worden.

Hedendaagsch word de uitdrukking van *matricula* zelden meer gebruikt, dan ten aanzien van het Register der Advocaaten, waar op hunne naamen worden aangetekent, en dit noemt men *immatriculeeren*: Ook noemt men *matricula* het extract dat hen uit dit register word gegeeven, ten blijke hunner admisſie.

MATTE, is de naam van een Spaanſche zilveren Munt, houdende de waarde van een Duitſchen Daalder en 3 Grosſchen.

MATTEN, zie MAT.

MATTEN-BLOEM, zie KATOEN-GRAS.

MATTEN-LISCH, zie PAPIER-RIET.

MATTEN-VLAS, zie KATOEN-GRAS.

MATURANTIA (*ſc. Medicamina*); *Rijpmaakende Middelen*; zijn in de Genees- en Heelkunde zulke middelen, welke de kwaade ſtoffe, die in gezwellen, enz. vergadert en opeengepakt is, en anders niet los gemaakt en verdeelt kan worden, tot rijpheid brengen, en de ettermaaking bevorderen, om daar door afgevoert en het gezwel geneezen te worden: Zodanige zijn voornaamelijk, de *melk*, *honing*, *gekookte uijen* of *witte lelie-bollen*, *ſaffraan*, *wasch* en *pik*; en van de gecomponeerde, veelerlei *olien*, *zalven* en *pleisters*, als de *olie* van *witte lelien*, van *zeven-getij*, *baſilicums-* en *digeſtiev-zalf*, *pleister* van *gom ammoniak*, van *galbaan*, van *melilote*, enz.

MATURATIO, betekent in 't algemeen eene *rijpwording*, en word verſtaan 1. van de rijpwording der vrugten; en 2. in de Genees- en Heelkunde van het rijpen van een gezwel; waar door deszelfs kwaade ſtoffen tot etter overgaat, en de wonde of het gezweer daar door gezuivert en geneezen word.

MAUGELAAR, zie JAA-JA.

MAURINUS, zie JASPECH.

MAURITS-KERS, zie KERSSE-BOOM, *p.* 1485.

MAUS FALKE, zie BUIZERT.

MAUVIETTE, deeze naam word door zommigen wel aan de *Leeurikken* gegeeven.

MAX D'OR, is een gouden munt, die in het Keur-

vorstendom van Beijeren gangbaar is, en de waarde van 4 Duitsche daalders en 8 grosschen behelst, zijnde circa 8gulden 3 stuivers Hollandsch geld.

MAXILLA, zie KINNEBAKKEN.

MAXIMES, is een fransch woord, betekenende zo veel als regelen of grondbeginzels, van een Konst of Wetenschap.

MAIJ, zie BLOEI-MAAND.

MAIJ-APPEL, *Pomum majale*; *Anapodophijllum*; daar zijn twee zoorten van; als

1. De *gemeene Maij-appel*; *Anapodophijllum canadense*; (*Podophijllum foliis peltatis lobatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Virginische Maij-appel*; *Anapodophijllum Virginicum*; (*Podophijllum foliis binatis semicordatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beschrijving. De eerste zoort groeit laag, heeft gelobde bladen, waar tusschen een steng opschiet van een voet hoogte of meer, daar een zesbladige bloem op voortkoomt; waar na een vrugt volgt, die de gedaante van een kruik heeft, of gelijk die van de wilde Roos, *Hambotten* genoemt, te weeten eijrond, maar grooter; en dewijl het een appelagtige vrugt is, die in de Maij-tijd rijp word, heeft ze daar door den naam van *Maij-appel* bij veele verkreegen, zij bevat veele ronde gefranjede zaaden van binnen.

De tweede zoort, verschilt hoofdzaakelijk van de eerste daar in, dat ze twee half hartformige bladen te zaamen heeft.

Plaats. De eerste zoort groeit in de Noordelijke gedeeltens van Amerika, en de tweede hoofdzaakelijk in Virginien. De Kruid-beminnaars kweeken dezelve zomtijds hier te lande uit lief hebberij voort.

Kweeking. Dezelve geschied ligtelijk door middel van scheuring in de maand Augustus, en ze kunnen onze winterkoude vrij wel doorstaan.

MAIJ-BLOEM, zie LELIE VAN DALEN.

MAIJ-BOEKEN, zie BOEKE-BOOM.

MAIJ-DRANK, is een *Drank*, die men in de *Maijtijd* van *Kruiden* en andere Ingredienten toebereid, door middel van dezelve op *wijn* of *bier* te laaten trekken, en daar van dagelijks eenige romertjes vol te drinken; tot oogmerk hebbende, om het bloed te zuiveren, en daar door van toekoomende ziektens, ten minsten in dat loopende jaar, bevrijd te zijn; maar den bekenden en berugten *Arts*, spot met deeze dranken, of liever, wil zeggen, dat dezelve voor het grootste gedeelte onnut zijn, en meest door de mode gedronken worden, ja dat men zich daar door ziek maaken kan, als men weezentlijk niet ziek is, schoon dezelve, in geval van ziekte, zeer nuttig kunnen zijn; zie op 't artijkel KRUIDBIER.

MAIJER; in 't latijn *Blitum*; is een zoort van *Amaranth*, maar die van andere bij de *Melde* gerekent word; dog daar is een verwerring in, welke eigentlijk de regte *Blitum* is, en de zoorten daar van; wij zullen hier drie zoorten melden, die ons onder dien naam bekent zijn.

1. De *groote Maijer*; *Blitum majus* DODONÆI.

2. De *kleine Maijer*; *Blitum minus* DODONÆI.

3. De *veelzaadige* of *wilde Maijer*, *Blitum polijfpermum*.

Beschrijving. De eerste zoort, schiet een ronde steng uit de wortel, van anderhalf voet hoogte, die in eenige zijd-takken gedeelt is, en waar aan bladen groeijen, die breed, langwerpig, wat puntig en glad zijn, naar die van de Amaranth of Melde gelijkende, maar zijn zeer zagt, en bleek-groen van koleur; op de toppen der takken, gelijk ook in de oxels der bladen, koomen langwerpige druifsgewijze trosen voort, uit kleine bladelooze bloemtjes beftaande, waar na klein zaad volgt, dat in kleine dunne velagtige zaadhuisjes beflooten is.

De tweede zoort, gelijkt genoegzaam naar de eerste, maar groeit in alle deelen kleiner; behalven dat ze, ook meest met haare takken tegen de aarde nedergebooge legt, en de bloei-trosjes kleiner zijn.

Van beide zoorten, zijn er ook die roode of roodetige bladen hebben; op de zelfde wijze als men ook diergelijke van de Amaranth vind; en hier van daan is het, dat men in de *Botanie* van *groene* en *roode Maijer* gewag maakt, dog dat alleen veranderingen zijn, die dikwils voortkoomen door de verschilligheid van de grond, enz. gelijk dat in meer andere kruid-geslachten, als voornaamelijk in de Amaranthen, enz., plaats heeft.

De derde zoort, groeit bijna als de tweede zoort, dat is te zeggen, niet regtopwaarts, maar met haare takken nederwaarts tegen de grond leggende, en diergelijke bladen en bloemen voortbrengende, maar de bloemen koomen tot onderscheid van de voorige, in de oxels der baden bij hoofdjes voort, met diergelijke kleine zaad-huisjes en zaaden, gelijk de voorige zoort.

Plaats. Alle deeze drie zoorten, koomen in Hoog Duitschland, in de Nederlanden en elders, op ongebouwde vette plaatzen, in de moes-tuinen en elders dikwils van zelf voort, en zijn eenjaarig.

Eigenschappen. Deeze planten hebben een verzagtende en weekmaakende kragt, en kunnen als Melde of Spinagie, 't zij gestooft of anders gebruikt worden; hoewel ze weinig in gebruik zijn.

MAIJ-KERS *Enkelde* en *Dubbelde*, zie KERSSEBOOM, *pag.* 1485.

MAIJLANDSCH-GOUD, is Zilverdraat, dat te heel dun *blik* of *laan* geslagen, en vervolgens alleen op de eene zijde verguld is, dog zo sterk, dat wanneer het daar na gesponnen word, men niet als goud ziet, door dien de niet vergulde zijde, geheel bedekt word. Het word uit *Maijland* in Italien gebragt, daar het zijn naam van draagt, en is gewoonlijk op kleine houte roltjes gerolt; dog van verschillige fijnheid, en gevolglijk ook van verschillige duurte en gebruik zijnde. Men heeft zo wel te Lions als te Parijs dikwils getenteert, om deeze koop-waar natemaaken, dog te vergeefs; zo dat het, om het geplatte zilver-draat alleen op de eene zijde zo konstig te vergulden, een geheim voor de Maijlandsche Zilverdraat-bewerkers blijft.

MAIJZ, zie TURKSCHE WEIT.

MAZAMA, zie BEZOAR-HERT.

MAZELEN. Deeze zijn een zoort van Pest ziekte, even als de Pest en de Pokjes, dog van een zonderlingen aart, dog mede afkomstig uit Egipten, door middel van den Handel overgebragt in Afie, en vervolgens in Europa; evenwel schijnt het, dat de Heilige Oorlog of Kruisvaart, in het laatste der elfde en begin der twaalfde eeuw, dezelve meest voortgeplant heeft. Zij schijnen nooit uit bedorvene lucht voorttekoomen, maar zij schijnen hier of daar verschoolen gehouden te worden, in kleederen, en dan op een of andere wijze te voorschijn te koomen.

SIJDENHAM beschrijft deeze ziekte zeer wel, zeggende, dat zij eene koorts is, niet ongelijk aan die der Pokjes,

Pokjes, dat is, verzelt door eenen uitflag en ontfteeking over den geheelen huid, en van gelijken binnen in de longen, van waar de hoest en moeijelijke ademhaaling afhangen. Zij eindigt in zes of zeven, en op 't langst in agt dagen, met fchilfering. Of fchoon de ziekte zelve minder gevaarlijk is dan de Pokjes, zo koomt zij met heviger toevallen te voorfchijn; lang na dat zij over is, blijft dikwils de hoest aanhouden, en traaning der oogen.

De hevige ontfteeking van het blood en de aandoening der longen, vereifchen in het begin eene fterke aderlaating, als de Lijder fterk is, vooral eer de plekken of puistjes uitkoomen, om der longen wille, welke niet te fchielijk in veiligheid konnen gebragt worden. De aderlaating moet herhaalt worden, als de hevigheid der koorts het vereischt.

Het lighaam moet koel en vogtig, en open gehouden worden, door den geheelen loop der ziekte.

Dog vooral behoort men bij de verkoelende en verzagtende dranken, met falpeter gemengt, borst-kruiden te doen, en fijroopen welke verzagten, of wel men moet *olie van amandelen* met *honing*, of met *Arabifche gom* gemengt, nu en dan teffens laaten flikken.

Sijdenham gaf zelfs in het begin der ziekte *diacodium* of flaapmiddelen, dog onzes oordeels zeer te onrecht, om dat zij den uitflag beletten; van beter dienst zijn deelve in het laatst der ziekte, om dat zij rust verfchaffen, en de hoest bedaaren; dog inmiddels moet men de zweermiddelen niet vergeeten; allerlei melk is voordeelig, vooral van Ezelinnen, als die te verkrijgen is.

Deeze ziekte, welke zo dikwils niet geacht word, kan zo doodelijk zijn, dat men er van ijst, gelijk in 't jaar 1672, toen volgens Dr. Mortons waarneemingen, er te Londen weekelijks 300 Menfchen van ftierven; en Roosen van Roosenstein getuigt dat in Zweeden binnen 11 jaar, 95.101 daar aan geftorven zijn. Kinderen evenwel worden er meer van aangedaan, dan oude Menfchen; in beide zijn altoosduurende traaningen der oogen en een zwakke borst, dikwils de gevolgen van die ziekte.

De beroemde Dr. Home te Edinburgh merkt op, dat hij in het jaar 1758 aldaar hevig woedde, en een twaalfde gedeelte wegfleepte; hij voegt er bij, dat eene dunne loop, die van zelve kwam den vierden of vijfden dag, en eene zagte vogtige uitwaasfeming, zeer voordeelige tekenen waaren.

Meest is te verwonderen, dat hij (*p.* 255. *meduall faits and Exp.*) zeer ftellig zegt, niet zeldzaam te gebeuren, dat deeze ziekte den zelfden Mensch tweemaalen aanast, 't geene anders zo niet gemeent word; hij voegt er bij, dit in twee gevallen gezien te hebben, en gehoort te hebben, dat zommige de *mazelen* driemaal gehad hadden.

Deeze groote Geneesheer, befchouwende hoe veelen ftierven van deeze ziekte, hoe veelen er de oogen door bedorven wierden, en de teering kreegen, ondernam de Inënting, zie *ib. p.* 266. het welke hij deed met het bloed van den Lijder, konnende anders geene ftof krijgen; hij koos het te neemen in het hoogfte van de koorts, van een groote roode vlak, waar in hij eene kleine fneede gaf; een weinig catoen wierd gebezigt, om dit bloed op te drinken, daar na deed hij eene kleine fneede op ieder arm, als in de Inënting der Kinderziekte, liet het katoen er drie dagen op leggen, wanneer gemeenlijk de uitflag begon, wordende vooruitgegaan door niezen en boesten. Wij hebben het voornaamfte befchreeven onder INENTING van MAZELEN, en beveelen den Leezer vooral deeze keurlijke proeven na te gaan; of wel de fraaije *Difertatie* van Joan. A. B. Boehme *de nonnullis ad morbillorum inſitionem ſpectantibus*, *Halæ* 1766. of wel de *Comment. de rebus in medicina geſtis vol IX. p.* 504. *& ſeq.* Men kan evenwel niet ontkennen, dat of fchoon Dr. Home eerst de Inënting gedaan hebbe der Mazelen in den jaare 1758, dat Alex. Monro *Junior* dezelve te Berlijn in het jaar 1757 eerst voorgeftelt heeft.

MEANDRITES, is de naam die zommige Natuurkundigen aan een zoort van delfbaare *Madrepora* geeven, meerder bekent onder den naam van *Neptunus herſenen*. Het is een lighaam van een kringswijze omloopende gedaante, wiens oppervlakte met hobbelige voorens of groeven bezet is. De Natuurkundigen hebben er verfcheidene zoorten van onderfcheiden, na de verfcheidentheid die zij in de voorens, welke men op de oppervlakte ziet, befpeuren. Dus heeft men ze met de verfcheidene naamen van *Cerebrites*, *Erotijlus*, *Placenta*, *Coralloidea*, *Undeletus*, *Kijmatites*, enz. getijtelt.

MEATUS, van dit woord is de eigentlijke betekenis in 't nederduitsch een *Gang* of *Weg*; dit is in de Geneeskunde ook zodanig overgenoomen, en aldaar verftaat men door *Meatus* den Weg, waar door de geesten, zappen, vuiligheid, dampen, winden, enz., 't zij in- of uitgaan; dus zegt men *Meatus genitalis*, *Lachrijmalis*, *Urinarius*, enz., om de *Zaad* en *Geboorte-weg*, de *Traanweg* en de *Pis-weg* mede te betekenen.

MEATUS AUDITORIUS, zie GEHOOR-GANG.

MECAXOCHITL, is de naam die een kleine zoort van lange Peper draagt, welke in Amerika groeit, en door de Inwoonders onder de Chocolade word gemengt. De Ridder Hans Sloane noemt dezelve in't latijn *Piper longum*, *humilius*, *fructu ex ſummitate caulis propendente*. Dezelve groeit in Nieuw Spanjen, en men vind ze zeldzaam bij de Drogisten.

MECHANICA, of *Werktuig-kunde*, ook *Beweegingskonst* genoemt; is eene Weetenfchap, welke de Eigenfchappen der bewoogen wordende Lighaamen, of die tot de beweeging overhellen, onderzoekt en leert kennen. Ze word derhalven in het algemeen in twee hoofd-deelen of takken onderfcheiden; als in de *Weeg-kunde* (*Statica*), en *Beweeg-* of *Werktuig-kunde* (*Mechanica*); welke twee hoofd-deelen wederom in verfcheide onderdeelen door de Wiskonstenaars verdeelt worden, als voornaamelijk in de *Verplaats-kunde* (*Phoronomia*), en *Kragtkunde* (*Dijnaſtica*); waar van de eerfte leert de tijden, fnelheden en doorgeloopene ruimtens te onderzoeken en kennen, zonder acht te flaan op de eigentlijke onderlingze aandoeningen of gewrogten der lighaamen op malkander, welk laatfte eigentlijk de *Kragt-kunde* betreft.

Doch dewijl de *Mechanica* in die uitgeftrektheid, zeer wijdloopig en diepgaande is, en niet zonder de verhevenfte *Algebra* kan verhandelt worden, zo kan men de *Mechanica* zeer gevoeglijk bepaalen, gelijk ook veele voornaame Wiskonstenaars gedaan hebben, tot dat deel, het welk leert door konstige uitgevondene Werktuigen, de menfchelijke en andere kragten te hulpe te koomen, het zij om de kragten te vermeerderen, tot beweeging van iets, of om de beweeging fchielijker te doen zijn, dan anders door eene kragt op zich zelven, zonder behulp van Werktuigen, of haare compofitie, geschieden kan.

Dat deeze Weetenfchap van een zeer groote nuttig-

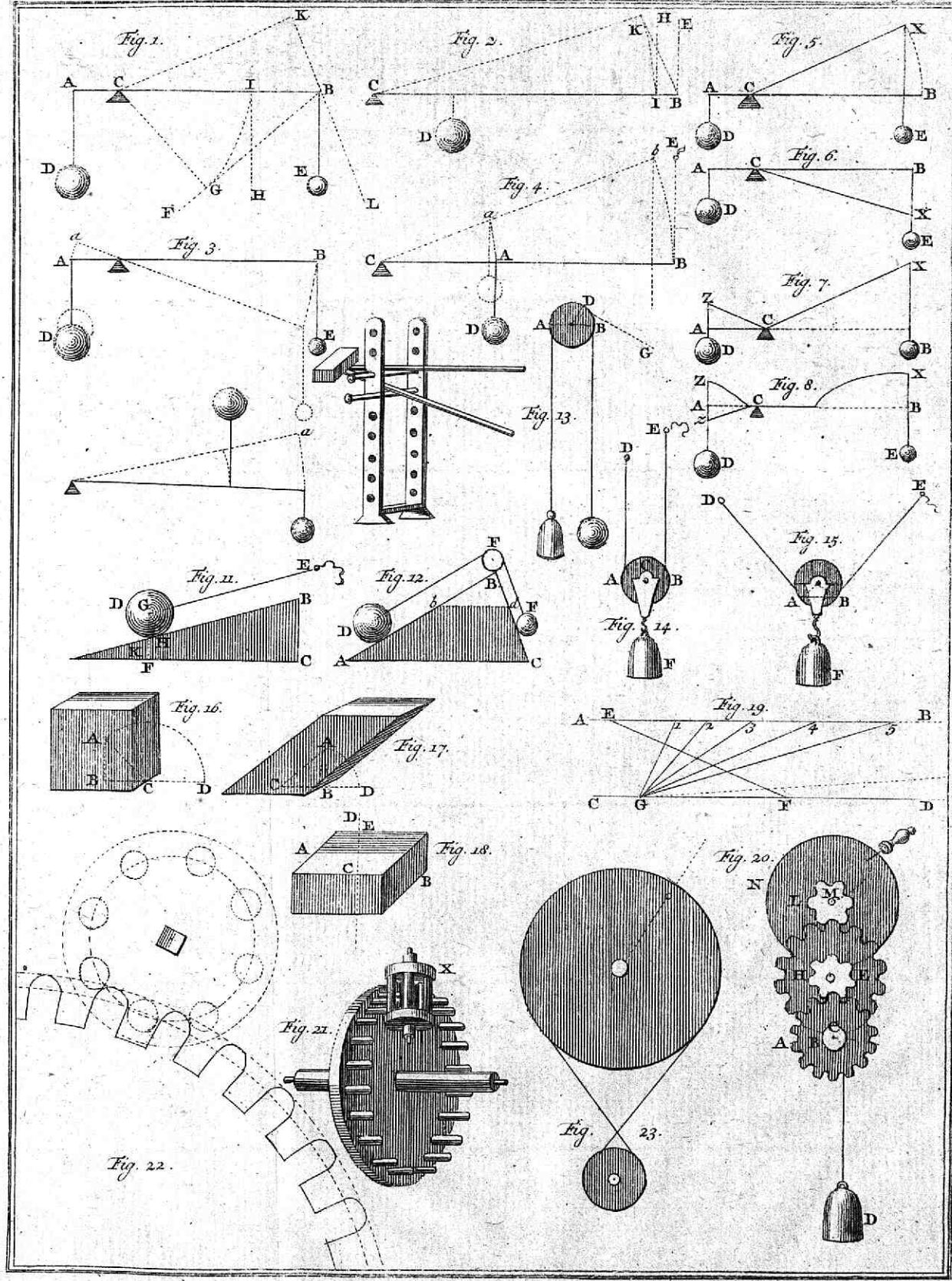
Fig. 1.
Fig. 2.
Fig. 5.
Fig. 6.
Fig. 4.
Fig. 3.
Fig. 7.
Fig. 8.
Fig. 13.
Fig. 14.
Fig. 15.
Fig. 11.
Fig. 12.
Fig. 16.
Fig. 17.
Fig. 19.
Fig. 18.
Fig. 20.
Fig. 21.
Fig. 22.
Fig. 23.

heid in het menſchelijke doen is, zal niemand ontkennen, die maar eenige kennisſe van dezelve heeft, en haar groot gebruik inziet: Om daar van overtuigt te zijn, heeft men maar zijn oogen en gedagten te wenden, op veelerlei Mechaniſche Werktuigen, als onder andere op allerlei Molens, Kraanen, Uurwerken en duizend andere groote en kleine dingen of werktuigen in het dagelijks gebruik, die alle dienen om de kragten te vermeerderen, van een zeer nuttig gebruik zijn, en op de gronden der *mechanica* ſteunen; ſchoon de meeste Menſchen, die gronden niet weeten, nog haare nuttigheid genoegzaam aanmerken.

De *Mechanica* is in het bijzonder ook van eene zeer groote nuttigheid in de *Architectuur* of Bouwkunde, zo wel wat de Civiele, als Militaire en Scheeps-bouwkunde betreft; daarenboven ontdekt ze en leert de oorzaaken kennen van de meeste natuurlijke beweegingen der lighaamen, enz.

De beknoptheid en natuur van ons werk, laat niet toe, om hier breedvoerig over deeze nuttige weetenſchap te handelen; wij kunnen echter niet nalaaten, om de voornaamſte gronden van dezelve hier bij te brengen, en voor eerst te ſpreeken, van de enkelvoudige Werktuigen, en dan verder nog iets te zeggen over de gecomponeerde Werktuigen; waar uit een Liefhebber van deeze nuttige weetenſchap, verdere gevolgen zal kunnen trekken.

En gelijkerwijs aan het menſchelijke lighaam, dat in der daad niet anders dan een overkonstig mechaniek zamenſtel is, drie dingen bij deszelfs werking waargenoomen worden; naamelijk 1. het *organiſche* of *werktuigelijke lighaam*; 2. de *ziel*, waar door de lighaamelijke werktuiglijke deelen gedreeven of in beweeeging gehouden worden, en 3. de zogenoemde *uiterlijke zinnen*, die van de ziel afhangen, waar door de Mensch het werk aantast en tragt te volbrengen; zo kan men in de *mechanica* of aan een werktuig en deszelfs gebruik, drie dingen aanmerken; als 1. het werkuig zelve, het zij enkeld of zaamengeſtelt; 2. de geappliceerde kragt, tot beweeging, en 3. de zaake, die door het werktuig gedreeven word. Deeze drie dingen maaken eigentlijk het onderwerp van de *mechanica* uit; waar van het derde deel zeer wijdloopig is, als bevattende zeer veele zoorten van beweegings-machines. Wij zullen van het eene en andere, gelijk wij aangeroert hebben, de voornaamſte gronden bijbrengen, en voor eerst ſpreeken van de *enkelde werktuigen der Mechanica* in het algemeen.

I. *Van de enkelde Werktuigen der Mechanica.*

Deeze zogenoemde *enkelde werktuigen*, die de grondſlag in de *mechanica* leggen, en waar uit wederom veele andere kunnen gecomponeert en daar door de kragt vermeerdeert worden, zijn de volgende,

1. De *Hevel*, *Hef-* of *Hand-boom*.
2. De *Balans* of *Weegſchaal*, en *Unſter*.
3. De *Katrol*.
4. De *Wind-as*.
5. Het *Hellend Vlak*.
6. De *Wigge*.
7. De *Schroef*.
8. De *Rader-* of *Kam-* en *Drijf-werken*.

Deeze enkelde werktuigen hebben elk in het onderzoek en gebruik zijne bijzondere eigenſchappen en nuttigheid, dienende het eene beter in het eene, en het andere in een ander geval, waar op men nauwkeurig heeft te letten.

De *Hevel* is zeer eenvoudig, en lijd niet ligtelijk een compoſitie of multiplicatie, dog dezelve is van veel gebruik en nuttigheid; laatende zich overal ligtelijk appliceeren en werkt met veel kragt, echter meest tot een kleine afſtand, of hoogte.

De *Balans* of *Weegſchaal*, is een werktuig, dat bij ieder bekent is, als dienende tot onderzoek der zwaarte van allerlei dingen; gelijk ook de *Unſter*, dat door zijn veerkragt werkt.

De *enkelde Katrol* geeft geene kragt, maar wel gemak, dog de zaamengeſtelde *Katrollen* (*Takel* of *Fijn* genoemt) geeven een groote kragt, en dienen best tot opligting van zwaare lasten, in groote hoogtens, als mede tot bekwaame beweeging en directie der lighaamen.

De *Wind-as* koomt in kragt veel over een met de Hevel, en is van veel gebruik tot opwinding van zwaare lasten, enz.

De *Hellende Vlakte* dient, om een zwaare last, bij voorbeeld een groot Schip, daar op gemakkelijker om hoog te brengen.

De *Wigge*, is een toegeſcherpt werktuig, het welk dient, om daar mede deeze en geene dingen, bij voorbeeld grof hout te klooven, dat is, van malkander te ſcheiden.

De *Schroef*, heeft naar proportie van haare ruimte, de ze beſlaat, de grootſte kragt, en kan op veelerlei wijze geappliceert worden, en ook daar andere werktuigen van geen gebruik kunnen zijn; en hier toe behoort ook de *Schroef zonder eind*.

De *Kam-* en *Drijf-raden*, zijn de konstigſte werktuigen, die met veel kragt werken, en ook dienstig zijn, als de beweeging eenpaarig en langduurend zijn zal; dog dezelve behooren eigentlijk niet tot de enkelde, maar tot de zaamengeſtelde werktuigen.

Van deeze Werktuigen kan men op haare bijzondere artijkels nader bericht vinden; weshalven we hier daar van niet verder zullen ſpreeken.

Maar eer wij nu verder gaan, om nog het voornaamſte van de *mechanica* aantemerken, zo zullen wij voor eenige *Definitien* en *Axioma's* of *Grond regels* laaten vooregen, welke in de *Mechanica* voorkoomen, en waar op dezelve gegrondvest is.

II. *Mechaniſche Definitien.*

1. *Definitie* of *Bepaaling*. Door *Beweeging* word verſtaan, de overgang of overbrenging van een lighaam van de eene plaats naar de andere; daar de *rust* tegen overgeſtelt is, als zijnde de verblijving van een lighaam in de zelfde plaats. Het denkbeeld der *beweeging* bluit dus vier dingen in zich; als 1. die van eene kragt of *vermoogen*, welke dezelve voortbrengt; 2. die van een *lighaam*, het welke veelerlei zijn kan; 3. die van een *tusſchenruimte* of *weg*, zonder welke geene beweging van de eene plaats in de andere geſchieden kan; en 4. die van de *tijd*, welke geduurende de beweeging verloopt.

Uit de vergelijking van de twee laatstgemelde denbeelden, vloeit het denkbeeld van de *ſnelligid der beweeging* voort, welke een min of meer ſchielijke voortgang van de eene naar de andere plaats in de zelfde tijd veronderſtelt.

Voorts word de *beweeging* nog nuttiglijk bepaalt in *eigentlijke* en *betrekkelijke*, *waare* en *ſchijnbaare*, *gelijdige* en *verſnellende* of *vertraagende beweeging*.

De *eigentlijke beweeging van een lighaam* is die, wel

ke ten opzichte op zich zelve wezentlijk beſtaat, zonder acht te ſlaan op de *betrekkelijke beweeging*, welke die is, daar men acht ſlaat op een zeker bepaalt deel van het geheel-al, of alleen van den aard-kloot: Welke beide denkbeelden ook plaats hebben ten opzichte van de *eigentlijke* en *betrekkelijke rust*. Om hier van een voorbeeld te geeven tot opheldering, zo onderſtelt, dat zich een Man in een Schip op Zee bevind; wanneer nu dezelve ſtil zit of ſtaat, terwijl het Schip voortgaat, zo hebben ze beide, Man en Schip, een zelfde *eigentlijke beweeging*, om dat ze beide wezentlijk tot een en het zelfde punt des aard-kloots naderen; maar de Man is in eene *betrekkelijke beweeging* ten opzichte van het voortgaande Schip. Maar indien men nu deeze Man veronderſtelt over het Schip te gaan, in eene regt tegengeſtelde rigting van des Schips gang, beide met gelijke ſnelheid voortgaande, dan zal de Man eene *betrekkelijke beweeging* ten opzichte van het Schip hebben, en in eene *eigentlijke rust* zijn, ten opzichte van alle de deelen des aard-kloots.

Waare beweeging, is die geene, welke in der daad plaats heeft in de lighaamen, die beſpeurt worden in beweeging te zijn; daarentegen is

Schijnbaare beweeging, de zulke, welke ons van de lighaamen of voorwerpen dus toeſchijnt, en die echter in rust zijn. Bij voorbeeld, een Man in een Schip vaarende, ziet de oevers en andere voorwerpen zich beweegen en als wegvlieden; dit is een *eigentlijke beweeging* en *ſchijnbaare rust* van de Man, en de oevers met andere voorwerpen, zijn ten opzichte van hem in een *waare rust* en in een *ſchijnbaare beweeging*. Deeze bepaaling van beweeging, koomt onder andere veël te pas in de *Astronomie*.

Geſtadig, word de *beweeging* genoemt, wanneer een lighaam gelijke ruimtens in gelijke tijden afloopt; of dat het zelve altijd de zelfde ſnelheid behoud.

Verſnellende beweeging word genoemt, die, wanneer een lighaam in gelijke tijden al grooter en grooter ruimtens doorloopt, of dat de ſnelheid al geduurig evenreedig vermeerdert en toeneemt.

Vertraagende beweeging daarentegen, is, wanneer een lighaam in gelijke tijden al kleinder en kleinder ruimtens doorloopt; of dat de ſnelheid al geſtadig evenredig vermindert en afneemt.

Alle deeze beweegingen kunnen *eenvoudig* of *zaamengeſtelt* zijn; geſchiedende de eene in *rechte linien*, de andere in *verſchillende kromme linien*; zommige in *de zelfde vlaktens*, andere in *verſchillende vlaktens*; waar op men vooral in veelerlei zaaken, de *mechanica* betreffende, wel te letten heeft.

2. *Definitie. Kracht* of *Vermoogen*, word genoemt ieder oorzaak, die door zijne werking in ſtaat is een lighaam, dat in rust is, tot de beweeging te brengen, en van plaats te doen veranderen; het zij dat die verandering wezentlijk geſchied, of niet.

Een in beweeging zijnde lighaam, een ander in rust zijnde lighaam ontmoetende, zal op het zelve eene werking doen, die gelijk is aan die geene, welke aan het eerſte lighaam door de werkende oorzaak ingelijft is. Dit ſchijnt een *Natuur-wet* te zijn, welke God in alle lighaamen ingelegt heeft, en door alle proefneemingen aldus bevonden word.

Eigentlijke kragt, word van zommige genoemt, de geheele werking welke een vermoogen in ſtaat is te weeg te brengen, en als ze dezelve dadelijk uitvoert, wanneer ze behoorlijk of op de voordeeligſte wijze geapplikeert word; daarentegen is de *betrekkelijke kragt*, als het vermoogen zijne werking niet verder kan volbrengen, dan in die omſtandigheden, waar in dezelve gebruikt word.

Voorts is men in de *theorie* of beſpiegeling der *mechanica* gewoon, de *kragt* te onderſcheiden in *leevendige kragt* en *doode kragt*; waar van de eerſte betekent zodanige, die een lighaam of last wezentlijk in beweeging brengt: Daarentegen door *doode kragt* verſtaan word, die *kragt* welke eene last maar tegenſtaande ophoud, of met dezelve in evenwigt is.

3. *Definitie. Machine* of *Werktuig*, noemt men al het geene dat een kragt vermoogend maakt, om een voordeelige beweeging voorttebrengen, volgens de gemelde eerſte gronden der beweeging.

4. *Definitie. Rust-punt* of *Beweegings punt*; in 't latijn *Hipomochlion*; *Centrum motus*; *Fulcrum*; word genoemt het punt C., waar op het werktuig rust, of om 't welke het zelve beweeglijk is, gelijk bij voorbeeld bij de *Hef-boom*; zie Fig. 1. Tab. B.

5. *Definitie. Linie van Directie* of *Streek-linie*, noemt men de linie, naar welke de kragt of last bewoogen word; zodanige zijn in Tab. B. Fig. 1. ten opzichte van de *hevel*, de linien AF, BG, BE en BI, waar op in de beweeging van lighaamen of lasten zeer nauwkeurig dient acht gegeeven te worden; en waar bij nog dient aangemerkt, dat de *ſtreek-linien*, dus ook de hier door ontſtaande kragten, zeer verſchillend kunnen zijn; maar dat die van een hangend of vallend lighaam, altijd een *lood-linie* is, dewijl alle zwaare lighaamen natuurlijk tegen het middel-punt des aardkloots, en dus regthoekig op de horizont nederdaalen.

6. *Definitie.* De *Diſtantie* of *Afſtand*, naamelijk van het Rust-punt, is eene regte linie CG, welke uit het rust punt C, loodregt op de ſtreek-linie BF getrokken word. Zie Fig. 1. Tab. B.

De *Afſtand* is op het grootst, als de Streek linie der kragt, bij voorbeeld BE, regthoekig aan het werktuig gehegt is, en dan is ook de kragt op het grootst.

7. *Definitie. Middelpunt der zwaarte*, (*Centrum Gravitatis*), is een ſtip C binnen eenig lighaam, door welk het zelve in twee evenwigtige deelen gedeelt word, op watwijze men het zelve ook door een vlakte doorſnijde. Zie Fig. 18. Tab. B.

Een zodanig ſtip daalt met het lighaam, als het vrij, of los aan zich zelf is, altijd natuurlijker wijze nederwaarts, tegen het centrum des aardkloots, en nooit van zelf opwaards.

8. *Definitie. Middel-punt der groote*, (*Centrum magnitudinis*), is een ſtip binnen het lighaam, door het welke het zelve in twee even groote deelen gedeelt word; ſchoon ze niet altijd evenwigtig zijn.

9. *Definitie.* Door *compoſitie* of *zaamenſtelling*, verſtaat men een zaamenvoeging, van twee werktuigen, aan of in malkander; bij voorbeeld, als een ſchroef door een tand-rad gedreeven word. Door *multiplicatie* of *vermenigvuldiging*, daarentegen word verſtaan, als verſcheide, het zij gelijk of ongelijkzoortige werktuigen aan of in malkander gevoegt worden, om elkander te beweegen en te drijven; waar door de kragt der werktuigen boven maaten kan vergroot worden.

Maar hier bij ſtaat vooraf in het algemeen aantemerken, dat hoe meer de kragt van een *machine* toeneemt of vergroot word, hoe langzaamer dezelve werkt; invoegen dat men aan de tijd verliest, het geene men

aan de kragt wint; weshalven men in het toeſtellen van werktuigen vooral acht te ſlaan heeft, waar in het met het werktuig meest op aankoomt, of op de kragt, of op de tijd, en vervolgens op de duurzaamheid en nauwkeurigheid.

Het ſtaat ook nog aantemerken, dat men in het onderzoek, en de leer der *mechanica*, zich de werktuigen verbeeld te beſtaan uit eene volmaakt harde en onbuigzaame ſtoffe, en op het volmaaktst uitgearbeid, ook de wrijving niet in aanmerking neemende, om te gemakkelijker haare eigenſchappen en wezentlijke kragten te kunnen onderzoeken en verklaaren; dus maar acht ſlaande op de dingen of omſtandigheden, die een werktuig tot een zodanig maaken. Bevind men daar na, gelijk men meest doorgaans bevind, dat de ſtoffe, waar uit het zelve beſtaat, of eenige andere omſtandigheden, deszelfs vermoogen verhinderen, zo onderzoekt men dezelve in het bijzonder, en tragt ze in de practijk wegteneemen of te verbeteren.

Uit deeze *Bepaalingen* vloeijen de volgende *Axioma's*,

III. *Axioma's of Grondſtellingen der Mechanica.*

Eerſte Axioma.

Wanneer een gelijkſlagtig Lighaam A B zodanig opgehangen word, (zie Fig. 18. Tab. B.) *dat de linie D E daar 't aanhangt, verlengt wordende, door deszelfs middelpunt der zwaarte C gaat, of op iets legt, welks verlengde door dat punt gaat, dan hangt of legt dat lighaam ſtil*; want dan word dat lighaam in evenwigtige deelen gedeelt, waar van het eene niet meer nederwaarts drukt als het andere, weshalven er geen redenen zijn, waarom het niet zoude ſtil hangen.

Hier uit kan men deeze gevolgen opmaaken; 1. dat het geene, welke het middel-punt der zwaarte draagt of ondersteunt, zulks draagt ook de geheele last; 2. dat men vooronderſtellen kan, als of de geheele zwaarte van een lighaam in het middel-punt der zwaarte bij malkander vereenigt was; welke beide mechaniſche ſtellingen, die door de ondervinding bevestigt worden, van veel nuttigheid in de *mechanica* zijn.

Tweede Axioma.

Wanneer een lighaam door en door uit eenerlei ſtoffe beſtaat, dan koomt het middel-punt der zwaarte overeen met het middel-punt der grootte.

Want dan zijn er geen redenen of oorzaaken, waarom de deelen van gelijke grootte niet evenwigtig zoude zijn; en dewijl dus het lighaam door het middel-punt der grootte, in twee even groote, en door het middelpunt der zwaarte in twee even zwaare deelen gedeelt word, zo moet dus het middel-punt der zwaarte noodzaakelijk overeenkoomen met het middel-punt der grootte; dat van veel belang in de *mechanica* is.

Derde Axioma.

Wanneer de ſtreek linie A B van een lighaam (Fig. 16 en 17. Tab. B.) *binnen zijn baſis of grondſteun valt, waar op het rust, dan kan het zelve niet om ver vallen; maar zo dra dezelve buiten de baſis gaat, dan valt het zelve, en wel naar die kant, daar de ſtreek-linie buiten de baſis gaat.*

Want volgens de 7de *Definitie* of *Bepaling*, daalt 't zwaarte-punt A, waar uit de ſtreek-linie begint, altijd nederwaarts en nooit van zelve opwaarts; waar uit, om hier niet breedvoerig te gaan, volgt, dat het lighaam vallen moet, als de ſtreek-linie buiten de baſis koomt, zie de gemelde Figuuren.

Uit dit *Axioma* vloeijen zeer fraaije, in de konsten, wetenswaardige en nuttige *gevolgen*, als

1. Dat als een lighaam zodanig ſchuins ſtaat, dat zijn ſtreeklinie juist op 't einde der *baſis*, bij voorbeeld in C valt, (Fig. 16.), zulks als dan nog niet valt; maar de val gereed ſtaat, en de minſte daar bij koomende oorzaak of kragt, het zelve doet omvallen.

2. Dat hoe breeder derhalven de *baſis* des lighaams is, naar proportie van de hoogte, hoe vaster het zelve ſtaat, en er meer moeite of kragt noodig is, om het zelve om ver te werpen; want de *ſtreek-linie* moet dan door een groote ruimte gaan, eer ze buiten de *baſis* koomt,

3. Uit 't voorige kan men verder opmaaken, dat wanneer de *ſtreek-linie* in een lighaam, dat op eene niet al te ſchuinſche of ſteile helleude vlakte ſtaat, buiten de *baſis* valt, dat 't zelve vallen moet; het zij opwaarts of nederwaarts; waar bij nog te letten ſtaat, dat wat meer de *ſtreek linie* over de helft der *baſis* valt, dat dan het lighaam niet valt, maar afglijd; maar valt de linie over de helft der *baſis* opwaarts, dan blijft het lighaam over eind ſtaan.

Deeze beſchouwingen zijn geenzins zonder nut, maar van zeer veel gebruik, inzonderheid in allerlei Bouwzaaken, en andere diergelijke bedrijven, als mede tot onderzoek en verklaaring van de natuurlijke ſtelling en beweegingen van Menſchen en Dieren; gelijk Borelus gedaan heeft, in zijn werk de *Motu Animalium*, P. I. *propoſ.* 245 *& ſeq.* De Liefhebbers der *Mechanica* zullen 't niet ongevoeglijk of onnut aanmerken, om nog van eenige dingen, behalven de voorige, bij wijze van *Gevolgen*, te ſpreeken.

4. *Gevolg.* Als men zijn oog ſlaat, op de gemeene *Bouwkunde*, die in het menſchelijke leeven zo veel plaats verdient; zo moet men immers zeggen, uit het gezegde vloeijende, dat de beste verdeeling van een gebouw, de zulke is, als de muuren dus geſchikt worden, dat wanneer het gebouw door 't midden van de vier (of meer) zijden, in vier gelijke deelen doorſneeden of gedeelt wierde, alle de deelen even veel en even zwaare muuren hebben; want op deeze wijze rust het gebouw op zijn middelpunt der zwaarte, en kan dus te vaster ſtaan.

5. *Gevolg.* Men heeft zich derhalven ook niet te verwonderen, dat de ſcheeve Toorens te Bologna en Piſa in Italien zo vast ſtaan en niet omvallen, want haare ſtreek-linie valt niet over de Baſis: Of deeze Toorens opzettelijk aldus ſcheef uit de konst gebouwt, of dusdanig naar eene zijde gezonken zijn, dit kunnen de Reizigers, die dezelve gezien hebben, en daar van verhaalen, niet verzekeren; maar men heeft een voorbeeld te Leeuwarden, aan een zeer oude en hooge onvolbouwde ſteenen Kerk-tooren, een Antiquiteit en Cieraad deezer oude Stad, gewoonlijk de *Oude Hove* genoemt, die zeer naar de eene zijde overhangt, en evenwel vast ſtaat, uit voorgemelde redenen; maar dat deeze Tooren niet volbouwt is, daar van is buiten alle twijffel de reden, de vrees, dat hij door zwaarder last in de volbouwing, nog meer mogte zinken en geheel omvallen.

6. *Gevolg.* Dat dus ook de verbaast hooge *Obelisc* te Romen, zo vast ſtaat, dit koomt uit de zelfde grondbeginzelen voort, want behalven dat ze de wind, om dat

ze boven heel ſmal zijn en een breede voet hebben, niet veel kan aandoen, zo is haar zwaarte-punt ook heel ver beneden haar midden der hoogte, 't welk dezelve zeer vast doet ſtaan.

7. *Gevolg.* Maar om dit *axioma*, op de menſchelijke en dierlijke ſtellingen en beweegingen des lighaams toe te paſſen, zo ziet men klaarlijk, dat dit *axioma* daar in grootelijks te paſſe koomt, want 't ſtaan of gaan van een Mensch aanmerkende, zo zal een kundige ras zien, wat hem op de voeten houd; aangezien dezelve niet ligtelijk zijdwaarts vallen kan, zo lange hij op de beide voeten ſtaat; dewijl hij zijn zwaarte-punt omtrent midden in de buik heeft, zo dat zijn ſtreek-linie regt tuſſchen de beide voeten in valt, en dus niet ligtelijk buiten de *baſis* raakt; maar voor- of agterwaarts kan het ligter kunnen geſchieden; dog om zulks te verhoeden, heeft hij de voeten veel langer als breed.

8. *Gevolg.* Zo lange een Mensch op een ſtoel met het lighaam en de beenen regtop zit, zo kan hij niet opſtaan; om dat zijn zwaarte-punt en de ſtreek-linie buiten de *baſis* der voeten is, en op de ſtoel rust, maar zo dra hij door vooroverbuiging des lighaams, en te rughaaling der beenen, het zwaarte-punt boven de voeten brengt, dan kan hij opſtaan, en zulks heel gemakkelijk. Dus is het ook gelegen, als men met het lighaam regtop, en met de beenen uitgeſtrekt op de vlakke grond ſit.

9. *Gevolg.* Als een Paard ſtil ſtaat, 't welk zijn zwaarte-punt midden in den buik heeft, zo is zijn *baſis* daar het op ſtaat, het geheele tuſſchen zijne voeten begreepene vierkant, en de ſtreek-linie valt midden daar op: Hier van daan is het, dat een Paard meer vermoeit, als het zelve onder den Ruiter altijd ſtil moet ſtaan, dan wanneer het met dezelve voortgaat; want in 't eerſte geval word het zwaarte-punt, even als geduurig nederwaarts gedreeven of gedrukt; maar in 't tweede geval, word zulks in het gaan bij beurten, tot een zekere korte rust gebragt; gelijk dit ook plaats in andere Dieren, en ook bij den Mensch heeft, zo als de ondervinding genoegzaam leert: Waar bij wij hier nog aanmerken zullen, dat een Paard in het voortgaan niet twee en twee voeten te gelijk opligt; maar 't ligt eerst, bij voorbeeld, de linker-voorvoet, en voorts ſchielijk daar na de regter-agtervoet op, enz., het welke dient om het lighaam voort te zetten en ondertuſſchen rust 't lighaam op drie voeten, enz.

10. *Gevolg.* Als een Ruiter te paard zit, zo behoort hij zodanig te zitten, dat zijn zwaarte-punt, met het zwaarte punt des Paards een en de zelfde ſtreek-linie uitmaakt; want anders zit hij niet alleen onvast en ongemakkelijk, maar vermoeit ook het Paard zeer veel, en het zelve word zeer ligt gedrukt.

11. *Gevolg.* Maar als men met een Paard rent of galoppeert, moet men zich een weinig agterwaarts buigen, op dat de ſtreek-linie een weinig agter die des Paards koomt, opdat beide met de ſprong weder in eens koomen; want als de beide ſtreek-linien, voor de ſprong een linie uitmaaken, zo loopt de Ruiter gevaar, dat zijn ſtreek-linie voorwaarts kan verplaatst worden, waar door noodzaakelijk een val zou kunnen ontſtaan.

12. *Gevolg.* Wanneer een Paard opboomt of ſteigert, zo brengt het 't ſtip des zwaarte punts tuſſchen zijne beide agter-voeten, waar door 't zelve, wegens zijn korte hoeven, ligtelijk agterover ſlaan kan; om dit te verhoeden, moet zich de Ruiter zo veel voorwaarts buigen, dat zijn ſtreek-linie een weinig voor die van het Paard vooruit is.

Daar vloeijen veel meer andere zeer nuttige beſchouwingen en gevolgen uit dit *axioma*, die wij hier niet alle kunnen aanhaalen; maar die men niet bezwaarlijk, als men 't *axioma* wel verſtaan heeft, zelve daar uit zal kunnen opmaaken; en wij gaan over tot een

Vierde en algemeen Axioma der Mechanica.

De Gewrogten zijn altijd evenredig aan derzelver oorzaaken.

Dit moet men zo verſtaan, dat een *gewrogt* aangroeit in de zelfde evenredigheid als de oorzaake; of in de zelfde rede afneemt.

Gevolg. Uit dit *axioma* volgt, dat wanneer een *gewrogt* afhangt van verſcheidene onder elkander verſchillende omſtandigheden; of dat er verſchillende dingen zaamenloopen om een gewrogt uit te voeren; dan zal deeze daad altijd zijn als het product of vermenigvuldigde der oorzaaken, welke aangroeijende, dezelve grooter maaken, gedeelt door het product der oorzaaken, welke aangroeijende, dezelve kleinder maaken.

Of anders; een daad door verſchillende oorzaaken ter uitvoer gebragt, is in een zaamengeſtelde reden, der regte redenen van alle die geene, welke aangroeijende, de daad grooter maaken, en van de omgekeerde redenen van alle die geene, welke afneemen moeten, om de zelfde daad te vermeerderen.

Wij kunnen dit nuttig *axioma* hier niet wis- en ſtelkonſtig, wegens ons bepaalt beſtek van beknoptheid, verklaaren; dewijl zulks ook aan de meeste Leezers onbevattelijk zoude zijn. Wij zullen derhalven alleen maar een voorbeeld geeven, tot nader begrip en opheldering van dit *axioma*: Stelt derhalven, dat men een Wagen naar een zeker plaats wil voeren, zo is het klaar, dat de gemakkelijkheid van deeze vervoering of gewrogt, af hangt van verſcheidene dingen; als 1. van de laading des wagens; of 2. van het getal der Paarden of andere Trekbeesten, die men tot de vervoering gebruikt; of 3. van de kragten van die Dieren; of 4. van de langte van de weg; of 5. van deszelfs bekwaam- en gemakkelijkheid, en 6. van de tijd, die men tot de vervoering gebruiken wil. Nu ziet men, dat de gemakkelijkheid van de overvoering vermeerderen zal, naar maate dat er een grooter getal Paarden gebruikt word, of dat dezelve ſterker zijn; dat de weg gemakkelijker is, en dat er meer tijd toe gebruikt word; terwijl de vragt of laading en de lengte van den weg verminderen, enz., en in tegenſtelling zal de gemakkelijkheid der overvoering verminderen, naar dat de gemelde dingen veranderen of verminderen. Veel meer andere nuttige gevolgen kan men uit dit *axioma* trekken, die wij hier niet allen zullen aanhaalen; maar wij zullen nog een tweede en derde algemeene *Axioma* laaten volgen, die niet minder aanmerkelijk zijn.

Vijfde en algemeen Axioma, tot de Mechanica betrekkelijk.

Een Lighaam heeft van zich zelf geen het minſte vermoogen, om zijn ſtaat van rust of beweeging eenigzins te verminderen. Hier uit kunnen de volgende gevolgen getrokken worden.

1. *Gevolg.* Als een lighaam in rust is, zal het altijd in rust blijven, tot dat er een uiterlijke kragt koomt die het zelve in beweeging brengt. Op de zelfde

wijze

wijze zal ook een lighaam in beweeging gebragt zijnde, altoos in beweeging blijven, tot dat eenig beletzel 't zelve te keer gaat.

2. *Gevolg.* Een lighaam, 't welk eens een indruk tot beweeging verkreegen heeft, beweegt altoos op eene daar aan evenredige wijze, zonder van weg te veranderen, nog zonder derzelver fnelheid te vermeerderen of te verminderen; dat is te zeggen, een lighaam tragt altoos zich gelijkformig en in een zelfde regte linie te beweegen.

3. *Gevolg.* Een in beweeging zijnde lighaam, kan geen kromme linie in zijne loop befchrijven, ten zij 't in zijnen weg door een vreemde oorzaak daar van afgeleid word.

4. *Gevolg.* De fnelheid van een in beweeging zijnde lighaam, kan niet toeneemen, ten zij aan dat lighaam een nieuwe fnelheid ingelijft worde: Dus kan ook de fnelheid van een lighaam niet verminderen, dan wanneer er een tegenftrijdige indruk der fnelheid, aan ingedrukt word.

Deeze vier gevolgen hebben alleen plaats in de eigentlijke beweeging, of als zodanig aangemerkt, maar niet in de betrekkelijke.

Wij moeten nog eenige melding doen, van de Term, *kracht van loogheid (vis inertiæ)*, waar van zich de *Mechanici* dikwils in hunne werken bedienen, om daar door aan te toonen die eigenfchap, welke alle lighaamen hebben, om in rust te blijven, of hunnen weg in een regte linie te vervolgen; waar uit volgt; *dat de wederftand, welke zich tegens de verandering van ftand eens lighaams aankant, uit derzelver loogheid gebooren word.*

Zesde en algemeen Axioma.

De onderlinge werkingen van twee lighaamen op elkander, zijn altoos gelijk en in tegengeftelde ftreeken: Of, de werking en wederwerking zijn altoos gelijk. Of nog anders, een lighaam kan op 't ander niet werken, zonder in het zelve een wederftand te vinden, die gelijk is aan de aangewende poogingen.

Om dit *axioma* met een voorbeeld op te helderen, zo heeft men maar acht te flaan op een zwaare fteen, die door een Mensch of Paard aan een touw getrokken word, want dan zal men waarneemen, dat de fteen even zo fterk agterwaarts trekt, als het Paard voorwaarts, en de fterker aangewende kragt des Paards doet de fteen beweegen: Om dit nog klaarder te zien, zo ftelt, dat het touw in het fterk trekken doorgefneeden word, dan zal dat deel van het touw dat naar 't Paard toe is, door zijn veerkragt naar het paard toe fpringen, en dat deel dat naar de fteen toe is, zal om de zelfde reden naar de fteen toe vliegen: Indien nu het touw niet naar de fteen toe getrokken wierd, zou dit gewrogt of verfchijnzel niet kunnen gefchieden.

Deeze laatfte drie Axioma's, worden anders *Natuurwetten* genoemt, die eerst van DESCARTES gevonden, en vervolgens van de groote NEWTON verder toepasfelijk gemaakt zijn; zijnde van zeer veel belang, zo wel in de *Mechanica*, als in de geheele befpiegeling der Natuurkunde.

Nu zouden wij over verfcheidene andere dingen der *Mechanica* moeten fpreeken, die uit de voorgaande *Axioma's* of Grondregels verder vloeijen, als wij dezelve uitvoerig moesten verhandelen, maar wij zullen ons vergenoegen, om nog van eenige dingen te handelen, die van veel nut kunnen zijn voor die geene, welke achting voor deeze grootelijks nuttige weetenfchap, in de algemeene zaamenleeving hebben, om dezelve door de oefening en practijk verder na te gaan. Wij zullen derhalven kortelijk nog fpreeken; 1. van de applicatie der kragten aan de werktuigen: 2. van de bewoogene werktuigen, en 3. van de wrijving, die van veel belang is in de practijk zijn.

IV. *Van de Applicatie der kragten aan de Werktuigen.*

De *applicatie* of toepasfing der kragten aan de werktuigen, het zij van Menfchen of Dieren, enz., gefchied voornaamelijk op drieërlei wijze; als 1. door de hand*den*, welke alleen aan den Mensch eigen zijn; 2. door *trekking*, en 3. door *treeding* met de *voeten*; deeze laatfte zoorten zijn dus gemeen aan Menfchen en Dieren, maar ze zijn alle drie gegrondvest op de voormelde *axioma's*, dog wel meest op de grondftellingen van de Hevel (zie HEVEL). Hier geen volkoomene regel en bewijzen van alle daar op berustende werktuigen te nemende geeven, zo zullen wij alleen eenige daar van die het meest in gebruik zijn, befpiegelen en hare nuttigheid inzien.

Behalven de *Hevel*, als het eenvoudigfte, dog zeer nuttige en verst uitgeftrekte werktuig, heeft men op de grond uitgevonden, en men bedient zich in 't klein van een *Draai-arm*, *Touw rad*, *Trek-arm* met geboogene kniën of haaken, de *dubbelde Hevel* met fpeer-haaken en de *Domme-kragt*.

De *Draai arm*, aan een draaijend werktuig geapplicqueert dient, om het zelve gemakkelijker te doen omdraaijen, maar niet om de kragt door de kromte of bogt van de arm te vermeerderen.

Het *Touw rad*, is een machine of werktuig, waar door men één of meer raden door middel van een touw, dat daar overheen gefpannen is, tragt te beweegen: Dit heeft wel die kragt niet als een kam- of fter-rad, maar men kan er zeer veel mede uitvoeren, en het zelve wel tot vermeerdering of vermindering van een beweging gebruiken: In het eerfte geval moet het beweegings-rad het grootst, en in het tweede geval het kleinst zijn; en in deezen koomt het fter- of kam-rad, dat de trilling drijft, en vice verfa daar mede in de kragt over een; zie op RADER-WERK. Wilt gij hier van een eenvoudig exempel zien, zo ziet maar een Spinnewiel in, hier in drijft het groote rad de fpoel, en alzo gaat gemakkelijk.

Dan heeft men ook nog een *Trek arm* in 't gebruik om een rad of andere dingen te beweegen, door middel van geboogene ftaaven, die de kragt vermeerderen, dog deeze moeten zeer nauwkeurig gemaakt zijn, en dannig, dat ze niet wijken, anders word de beweeging door het gebrek van toeftel, geftuit.

Ziet men met oplettenheid de beweeging der werken van de Draaijers, door middel van een fnaar of touw of anderzins; berust dit niet geheel op de *mechanica*, en inzonderheid op de gronden van den hevel.

De zogenoemde *Dommekragt*, is een genoegzaam bekent werktuig, 't welk dient, om zeer zwaare laften mede opteligten; maar weinige weeten, waar deszelfs kragt in beftaat; het zijn de drijf-raden, waar van het kleinfte het grootfte drijft, die de kragt te wege brengen, om een last opteligten; deeze kragt kan door proportie der rad-werken, zo ver vergroot worden, als ze tot de last of zwaarte in reden ftaat, als 1 tot 2

o en meer; dat is, dat de kragt van een Man het dit werktuig 25 à 30 Centenaars en meer zeer gemakkelijk opligten kan, (wordende de kragt van een eenen Man, om iets zonder werktuigen opteligten, op 100 pond bepaalt,) weshalven het ook zo wel in de iviele als Scheeps-bouwkunde, en in 't Militaire, bij le Artillerije, enz. van veel nuttigheid en gebruik is: Maar het dient aangemerkt, dat als dit werktuig zijn eeste kragt, en met de minste moeite zal toonen, het zelve hegt, sterk en nauwkeurig gemaakt moet zijn, naamelijk, dat de tanden der raden niet alleen sterk, maar ook wel verdeelt en uitgearbeid zijn, zo dat alles, volens zijn bestek, wel in elkander past; gelijk in alle verktuigen, inzonderheid rad-werken, dient in acht genomen.

Wat aangaat de beweeging der werktuigen, door trekking en beweeging in 't rond, zulks geschied al meest door middel van een touw en asse of disel-boom, daar en Last-dier voor gespannen word; waar bij weinig anders aantemerken staat, dan dat de disel-boom, de beweeging daar door geschiedende, een bekwaame lengte moet hebben, en behoorlijk geappliceert zijn, na dat men de kragt of rasigheid in het werk beoogt; want wil men kragt vermeerderen, zo moet men de disel-boom langer maaken, maar dan gaat het werk langzaamer: Om hier van een voorbeeld te geeven, zo stelt, dat men aan een Paarde Gortmoolen een lange disel-boom toegt, zo zal dit wel veel verligting aan het Paard geeven, maar het werk zal langzaamer gaan, en bij gevolg nadeelig aan den Gortmaaker zijn; maar om dit te verhoeden, zet hij een Paard in 't werk, dat meer kragten heeft en rasser voortgaat, enz. Dog men moet hier bij ook aanmerken, dat een Paard of ander Last-dier, met in een groote kring te loopen, langer uithouden kan dan in een kleiner kring; en ook als de Moolenmaaker de gronden der *mechanica* verstaat, zo is hij in staat, om de moolen, door middel van eene kleine bijvoeging of wegneeming, te verligten, en het werk rasser en voordeeliger te doen gaan.

Ik heb verscheidene maalen met speculatie gezien, dat men een Paard aan eene tamelijk lange disel van een trek-moolen gespannen hadde, echter zodanig, dat de touwen of streek-linie een scheeven hoek met de disel-boom maakten; hier door verbeelde men zich meer kragt te verkrijgen, maar door de grond-regels van de hefboom, daar deeze disel-boom op gegrondvest is, kan men niet bezwaarlijk opmaaken, dat de schuinte van de touwen niets tot vermeerdering der kragt toebrengen kan, gelijk uit het gezegde op het artijkel van de Hefboom, en Fig. 1. Tab. B. kan afgeleid worden, maar dat zulks eer verstrekt tot last en verhindering van het Paard in zijnen arbeid.

In zommige gevallen kan het ook dienstig zijn, dat men de disel-boom der Paarde-moolens, enz. naar boven krom omgeboogen maakt, om het Paard daar onder om te draaijen, inzonderheid als de disel-boom de geheele ruimte inneemt, en het Paard dikwils moet omgekeert worden, gelijk bij zommige diergelijke Moolenwerken noodig is.

Wat de beweeging der werktuigen door het *treeden* betreft; dit geschied altijd door middel van een groot rad, en zulks op tweederlei wijze, als door een *regtopstaand hol-rad*, of door een *schuins leggend rad*: Het eerste word van binnen of van buiten getreeden, maar het tweede alleen van buiten boven op.

Het eerste, dat het gebruikelijkste en ook 't beste is, oeffent zijne kragt, gelijk andere enkelde rad-werken, door middel van zijne asse, en zijn buitenste omtrek; hoe grooter derhalven de reden van de halve diameter der asse tot de halve diameter des rads is, hoe ook deszelfs kragt grooter is; op de zelfde of diergelijke wijze als bij een wind-asse. Deszelfs beweeging geschied of door Menschen, of door Dieren, als door makke Paarden, Ezels, Osfen, Koeijen, Honden, enz. naar zijn grootte en gebruik; welke van binnen daar in, of van buiten daar op bij treeden schijnen voort te gaan, en echter op de zelfde plaatze blijven: Zijnde dit rad zeer bekwaam tot opligting van zwaare lasten; gelijk bij voorbeeld water uit diepe bronnen, ertzen uit bergwerken, opligting van steenen in de Bouwkunde, en hondert andere dingen; vorders ook tot beweeging en vermeerdering der kragten van andere *machines* en rad-werken, als kraanen, hellende vlaktens, enz. Dus word 't zelve in't klein ook veel gebruikt, tot draaijing van braadspitten in de Keukens, daar men een Hond in laat loopen, enz.

Het tweede gemelde schuins leggende rad, waar bij zo wel een drukking op 't vlak, als voorttreeding tot beweeging, plaats heeft, bezit derhalven op verre na zo veel kragt niet als het voorgemelde staande rad; echter kan het zelve in zommige gevallen met veel nut tot beweeging van een machine gebruikt worden, inzonderheid als er geen zeer groote kragt vereischt word, en zulks te meer, 1. dewijl men zulk schuins leggend rad veeltijds gebruiken kan, in plaatze daar een staand rad niet wel toepasselijk is; 2. om dat deeze raden haar kragt vermeerderen, door haar eigen swong of omdraaijing; 3. om dat men haar meesttijds een veel grooter straal of halve diameter geeven kan, en 4. om dat de leevendige kragt tot beweeging heel gemakkelijk daar bij geappliceert kan worden.

V. *Van de Beweeging der Machines of Werktuigen door het water.*

Daar loopende Rivieren, Beeken of andere diergelijke leevendige Wateren zijn; kan men veelerlei *machines* daar door in beweeging brengen en van nut doen zijn; dienende hooftzaakelijk om allerlei water-, rad- en molen-werken te drijven: maar hier bij zijn nog veel meer oplettenheden noodig, als bij de appliceering der leevendige kragten; want daar toe word, behalven wat eigentlijk de mechanike beweeging der werktuigen betreft, een grondige kennisse van de hoedanigheid en kragt des waters vereischt; 't welke tot de *Hijdrostatica* of *Waterweegkunde* behoort, en de geheele weetenschap, om 't water, of iets door 't water te beweegen, draagt den naam van *Hijdraulica* of *Water-werktuigkunde*. Wij zullen echter hier eenige nuttige aanmerkingen over deeze zoort van beweeging, naamelijk door het water, geeven, die voor de oplettende niet onnuttig kunnen zijn; als 1. heeft men daar bij acht te slaan op de hoedanigheid en hoeveelheid des waters, om raderwerken te kunnen drijven; 2. op de constructie der water-raden tot dat oogmerk, en 3. op de leiding des loopenden waters naar de raden, om dezelve in een goede beweeging te brengen.

Wat het eerste, naamelijk de *hoedanigheid en hoeveelheid des waters* betreft, zo is het zeker, dat het zelve een stroom of snelheid hebben moet; en na maate dat die stroom groot is, zal ook de beweeging der water-raden en van de geheele machine grooter of kleiner zijn.

Maar om nu een ſtroom des waters te wege te brengen, daar hij niet, of niet in genoegzaame hoeveelheid is, zo kunnen de volgende aanmerkingen van veel nut zijn.

1. Wanneer de *machine*, die door het water moet gedreeven worden, niet altijd behoeft te gaan, en er weinig water voor handen is, dan is het beste middel, om het water te vergaderen in een groote kom of vijver, waar uit men vervolgens het water op zijn tijd door middel van een goot boven op, midden of beneden in het water-rad laat vallen, 't welke dan het rad omdrijft, en na deeze omſtandigheden moet ook het water-rad eenigzins anders toegeſteld zijn.

2. Wanneer de rivier maar maatig ſterk vloeit, zo heeft men daar bij te letten, eer men een water- of moolenwerk aan zodanige rivier wil beginnen, hoe ſterk de kragt van de ſtroom of de val des waters is; en dewijl dezelve dikwils niet ſterk genoeg, maar te flaauw is, om een water-rad omtedrijven, zo moet men de ſtroom en val vermeerderen, door middel van een dam, die dwars, echter ſchuins door de rivier loopt, waar door het water niet alleen verhoogt, maar ook het zelve naar de kant van het rad toegeleid, en zijn kragt aldaar grootelijks vermeerdert word, om, na het openen van de ſchutting, het rad omtedrijven, 't welke doorgaans van onderen geſchied. Op deeze wijze worden de meeste moolens, van allerlei zoort, in Duitschland, Frankrijk en elders, daar rivieren of ſtroomen, groote beeken, enz. zijn, in beweeging gebragt, en daar men van geen of zeldzaam van windmoolens weet; zelfs kan een zulke wel toegeſtelde rivier, drie, vier tot zes en meer water-raden te gelijk drijven, dog het eene dan wat langzaamer gaande als het andere.

3. In groote rivieren, die een ſterke ſtroom hebben, kan het water zo veel kragt en ſnelheid hebben, om zonder het zelve door dammen te ſtuiten, en haar loop te verſnellen, om raden van moolens, die op Scheepen leggen, te beweegen; gelijk men diergelijke water-maal-moolens in de groote rivier den Rhijn, omtrent Mentz, en elders in groote rivieren vind. Dog als de ſtroom des waters niet ten vollen ſnel genoeg is, zo kan dezelve dikwils ook verſnelt worden, alleen door middel van dezelve te vernauwen, daar het te paſſe koomt; zonder met zwaare kosten een geheele dam dwars over de rivier te leggen.

Wanneer kleine loopende beeken of andere wateren met een genoegzaame ſnelheid van de bergen of andere hoogtens afvloeijen, zo kan de beweeging van een moolenwerk of andere machine ook geſchieden, door middel van een ſchuins leggend water-rad, dat van boven ſchulpswijze toebereid is, waar in het water ſtort, en het zelve daar door bewoogen word, op diergelijke wijze als wij boven van het ſchuins leggend rad, dat door levendige kragten gedreeven kan worden, geſprooken hebben. Diergelijke rad-werken worden weinig gevonden, echter vind men dezelve in Zwitzerland, Savojen, Provence en elders, daar de Landen bergagtig zijn.

Bij alle deeze toeſtellen is het noodig, dat men op verſcheidene dingen acht ſla; als 1. op de val of ſnelheid des waters, om dezelve niet alleen door middel van een water-waag (daar wij op een ander plaats van ſpreeken,) van een zekere diſtantie afteneeten; en hoe men het water best verhoogen en ſnelheid geeven kan; maar ook hoe men 2. het overvloedige rivier water bij opzwelling en overſtroomingen best verhoeden kan. Om dit laatſte, zo veel moogelijk, voortekoomen, maken men in kleine wateren gewoonlijk zogenoemde *Vloed-deden*, beſtaande uit een ſterke houten ſchutting, die men in cas van noodzaakelijkheid, ophaalen kan, om het overvloedige water daar door te laaten uitvloeijen, over een ſchuins afloopend bedde, dat buiten de ſchutting dam of oever wel toegeſtelt is, om het overvloedige water een aftogt te geeven; en in dit geval is het beter dat men aan de opening een grooter, dan een kleiner doortogt geeft, want het water heeft een groote kragt, alleen door zijn loop, maar ook door zijne zwaarte persſing, meer als veele Menſchen kunnen bevatten: Om deeze kragt in groote rivieren voorteekomen, maakt men als dan zogenoemde *ſluizen* of *vensten*, waar door het overvloedige of overſtroomende water, bij opening, kan afloopen, en welke ook dienen om de Scheepvaart, op ſcheeprijke wateren niet te ſtremmen, welke door de ſluizen op de bekwaamſte tijd gemakkelijk kunnen paſſeeren; anderzins loopt het door opzwelling der rivier overvloedig gewordene water over de door de rivier gaande moolen-dam weg.

Dewijl een rivier door veele aanhoudende regen of geſmolten ſneeuw, dikwils zeer hoog kan opzwellen, waar door de Moolen onbruikbaar word, zo word de water-moolens veeltijds zodanig gebouwt, dat men het water-rad met de binnenſte rader- en drijf-werken bij hoog water, tot zekere hoogte opwinden kan, om de moolen aan de gang te houden; maar dit vereiſcht veele kosten, en ſuffiſant werk.

Wegens de opſtaande water-raden, moeten wij nog kortelijk dit aanmerken, te weeten, dat er meer tweederlei zoorten van zodanige *raden* in gebruik zijn, wordende de eerſte zoort *overſlaand water rad*, en de tweede, *onderſlaand water-rad* genoemt; het eerſte is een zodanig rad, daar het water van bovenen of van lager op ſtort, en het tweede, daar het water van onderen tegen het rad aanſtuit, en het zelve door ſtroom en ſnelheid omdrijft. De eerſte zoort komt te paſſe daar weinig water is, en men het water op het rad leiden kan; en in dit geval werkt de zwaarte en drukking des waters zo wel mede tot de beweeging, als deszelfs loop. De tweede zoort van raden heeft haar gebruik in de rivieren, daar genoegzaam water is, om een nauwte te zaamen gebragt kan worden, om 't rad van onderen te drijven; het welke als dan hooftzaaklijk door de ſnelheid des waters geſchied. Na maate nu dat de eene of andere zoorten van deeze waterraden te paſſe koomen, zo is er echter groot onderſcheid in derzelver conſtructie, om daar door de kragt te vermeerderen; wij zouden hier over kunnen uitweiden, maar ons beſtek laat zulks niet toe, en zullen alleen deezen opzigte nog maar zeggen, dat hoe grooter het *water-rad* gemaakt word, hoe meer kragt en voordeel het zal kunnen doen, volgens de gronden der *mechanica*, en ſchoon het dan wat langzaamer omloopt, zo is echter de rasheid der machine, als dezelve noodig is, van binnen zeer ligtelijk vermeerdert worden.

Ik heb dikwils met opmerking gezien, dat men een water-moolen, met zijne binnen-werken, aan groote rivieren, niet hooger bouwde, dan de laage oever der rivier was, en zulks meest uit gewoonte, of laat my liever zeggen uit onkunde, waar door de water-raden niet zeer groot konden worden: Wat verhinderingen zijn er, om een laage grond naast een rivier, daar men een moolen aanleggen wil, te verhoogen, of binnen

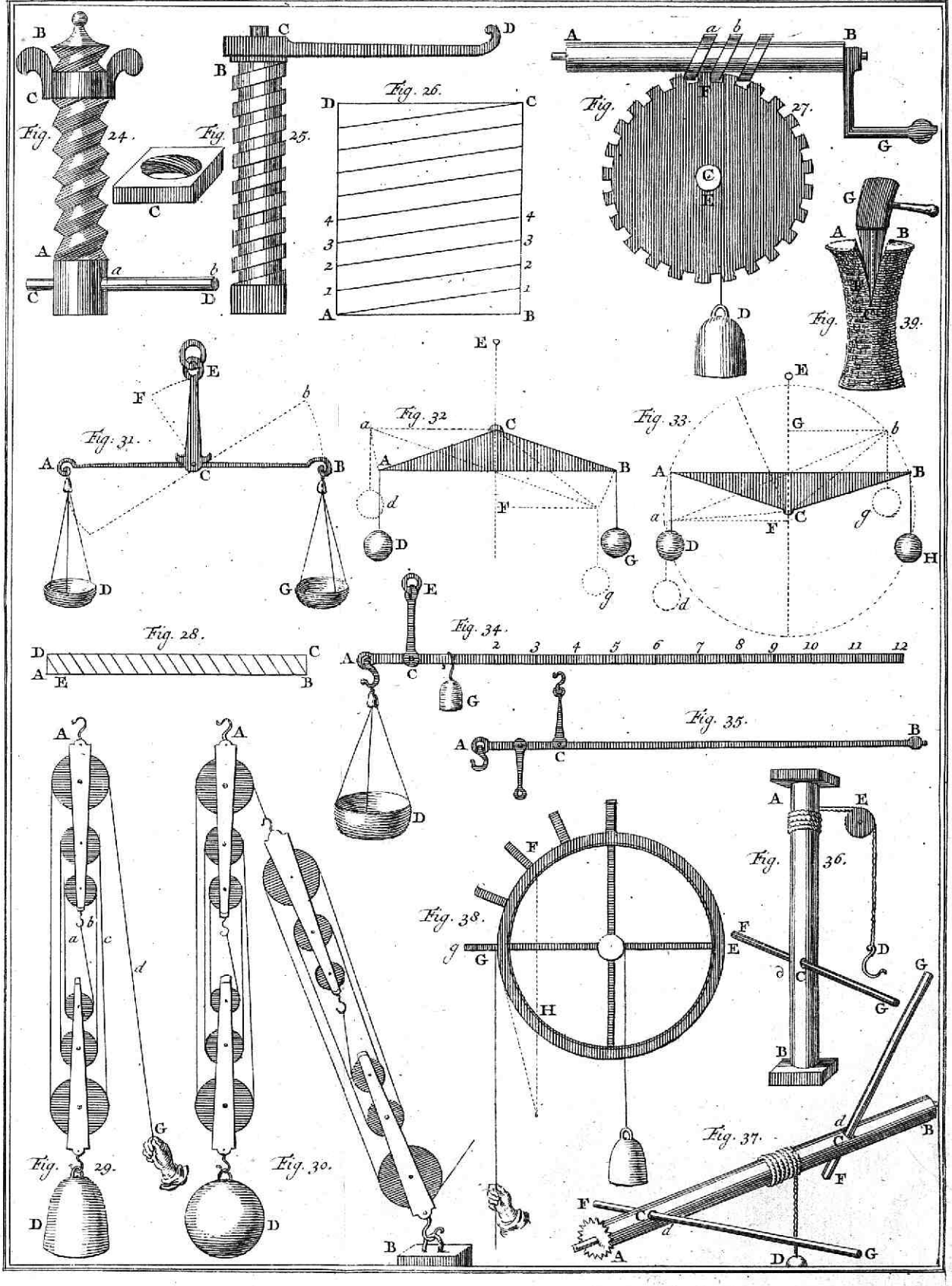
Fig. 24.
Fig. 25.
Fig. 26.
Fig. 27.
Fig. 39.
Fig. 31.
Fig. 32
Fig. 33.
Fig. 28.
Fig. 34.
Fig. 35.
Fig. 29.
Fig. 30.
Fig. 38.
Fig. 36.
Fig. 37.

binnen-werken der machine of moolen hooger te brengen? want hier door zal men niet alleen meer kragt, ten opzigte van het water-rad, maar ook meer kragt en ruimte, enz. binnen de moolen verkrijgen: En zo het is, dat het buiten- of water-rad der machine wat te langzaam omdraait, zo kan zulks, gelijk wij rede aangemerkt hebben, zeer ligtelijk door multiplicatie der machine van binnen, van kundige Moolen-machine-maakers geholpen worden.

VI. *Van de beweeging der Machines of Werktuigen door de wind.*

De wind is zeer bekwaam om *machines*, inzonderheid uit rad-werken beſtaande, te drijven, weshalven men zich voornaamelijk daar van bedient in die Landſchappen, daar men geen of weinig rivieren of loopende beeken heeft, gelijk in deeze Nederlanden en elders, en zich derhalven met een groote nuttigheid van de wind bedient, tot beweeging van allerlei grooter en kleinder Moolens, als Graan-, Olie-, Zaag-, Cement- en Papier-moolens, enz. Ook dienen dezelve aldaar zeer veel om de laage landen, die in de winter of anderzins met water onderloopen, of te veel vervult worden, in het voorjaar wederom tot het gebruik droog te maalen; dat is te zeggen, om de daar toe geſchikte waterwerken in beweeging en uitwerking te brengen, gelijk de dagelijkſche ondervinding leert. Men kan echter door de wind-moolens, in 't algemeen, zo veel niet uitregten, als door de moolens, die door het water gedreeven worden; om reden, dat de lucht dikwils een langen tijd ſtil en zonder beweeging kan zijn; daar in tegendeel de rivieren of beeken, enz. altijd loopen; ſchoon deeze ook haare beletzels hebben; bij voorbeeld, als het water door overvloedige toevloeijing van andere wateren, te hoog; of door te weinig toevloeijing, te laag en te droog word.

Men heeft hooftzaakelijk twee zoorten van wind-moolens, om een *machine* in beweeging te brengen, tot hier toe uitgevonden, en in de practijk gebragt; als 1. een zodanige, daar het geheele gebouw der moolen op een regte ſtijl, die op een vast voetſtuk ſtaat, moet omgedraait worden, om de vleugels of wieken naar den wind te keeren, tot beweeging; en 2. zodanige, waar aan alleen het dak met de vleugels, en het aan derzelver ſpil of aſſe vast zijnde kamrad, enz. omgedraait word; het overige een vast ſtaand gebouw blijvende, weshalven dit ook van ſteen kan opgebouwt worden, het zij rond of agtkant.

Bij welke twee zoorten van moolens, de volgende dingen, aangaande haar conſtructie, aantemerken zijn; als 1. dat de lengte der vleugels na proportie van de grootte der moolen moet geſchikt zijn; want hoe grooter of langer dezelve zijn, hoe meer en beter beweeging dezelve kunnen geeven, gelijk dit uit de gronden van de rad werken, of van de hevel, duidelijk afteleiden is; echter moeten ze ook niet al te lang zijn, want dan zoude bij ſterke wind, de geheele moolen kunnen om ver gedreeven, of ten minſten het binnen-werk vernielt worden; dewijl men daar door ook niet in ſtaat zou zijn, om de moolen te regeeren, en bij ſterke wind ſtil te doen ſtaan. Men maakt de vleugels, of wieken van gemeene groote maal-moolens gewoonlijk 60 à 70 voeten lang; daar men zeer veel mede verrigten kan; dog ze worden ook wel van 80 tot 90 voeten lengte gemaakt, welke echter dikwils niet meer uitwerken, als die met wat kleiner vleugels, daar het rad-werk van binnen wel toegeſtelt is. De breedte en vlakte der vleugels word doorgaans toegeſtelt van dunne latten, welke door gaten in de vleugel-balken, op een voet, min of meer afſtand, gemaakt, geſtooken worden; over welke latten vervolgens bij ſlappe wind een zeil hooger of laager uitgebreid en vast gemaakt word, om de wind te vangen; dog als de wind ſterk waait, kan dezelve de vleugels beweegen zonder de zeilen: Maar deeze gemelde latten moeten zodanig in de vleugels gezet worden, dat ze naar bovenwaarts allengskens iets koomen te draaijen, dat is, dat elk na vervolg een weinig grooter hoek maakt met de vleugel, zodanig, dat de bovenſte lat een hoek van omtrent 30 graaden met de benedenſte lat, aan het eind der ſpil maakt, want anders zoude de wind de vleugels niet kunnen vatten en omdrijven.

Om het kleine dak met de vleugels van de tweede of vaſtſtaande zoort van moolen, gemakkelijk om te draaijen, zo is het dak en zijn voetſteun, daar het op rust en draait, cirkel-rond, ſchoon de moolen agt- of meerkantig is; in deeze ronde voetſteun, van hout zijnde, is een diepe ſmalle goot uitgearbeid, in welke verſcheide rollen van metaal of zeer hard hout, op gelijke afſtand van elkander ingezet zijn, zodanig, dat ze maar een weinig boven de bovenſte rand der goot uitſteeken; over deeze goot word vervolgens een ander houten kring toegeſtelt, daar het dak met de vleugels en 't aan haare ſpil of aſſe vast zijnde kroon-rad, dat verder in een drilling grijpt, op de gemelde metaalen rollen kan omdraaijen, enz.

Vermits nu de vleugels der moolen, geduurig naar de wind, bij deszelfs verandering van ſtreek, moeten gekeert worden, zo is het zeer aanmerkelijk, hoe dat men een zo zwaare last, gelijk een groote moolen is, evenwel gemakkelijk kan draaijen en wenden, zo als men wil, als het noodzaakelijk is: Dit vloeit weder eenvoudig uit de gronden van de zeer nuttige *mechanica*: Want tot dien einde is aan de eerſte zoort of ſpilmoolen, een ſchuinſe boom aan de moolen vast gemaakt, daar ook gewoonlijk de trap tot het opgaan naar de moolen aan vast is, die de kragt van een hevel volbrengt; en om deszelfs kragt te vermeerderen, zijn er paalen rondsom de moolen in de grond geſlagen, daar men een wind-as, takel of diergelijk om vast maakt, om de omdraaijing en verzetting der moolen te verligten.

De beweeging of rondsomdraaijing der moolen van de tweede zoort, geſchied ook door middel van een ſchuinſe arm of balk met twee armen, die zaamen aan het beweeglijke dak vast zijn, en waar door het zelve, door middel van een wind as of takel, enz. die aan ijzere ringen op de omgang der moolen, vast gemaakt worden, op zijn tijd omgedraait word, om de vleugels naar de wind te zetten, gelijk de voorige; moetende de vleugels bijna vlak tegen de wind gezet worden, als dezelve de meeste kragt tot omdraaijen der vleugels oeffenen zal.

Voorts ſtaat bij deeze wind moolens nog een zaake van belang in acht te neemen, en werkſtellig gemaakt te worden; welke is, om de moolen bij het maalen, na believen en zulks ſchielijk te doen ſtil ſtaan; en hoe bezwaarlijk dit ook ſchijnt te kunnen geſchieden, inzonderheid als de moolen bij ſterke wind in een ſnelle beweeging is, zo heeft men echter een zeer eenvoudig middel uitgevonden, dat in deezen het oogmerk volkoomen voldoet; hier in beſtaande, dat men een ronde boog van zwaar hout maakt, die over de ronde kant van

het bovenſte regtopſtaande kroon-rad, dat de geheele moolen drijft, nauwkeurig tot op de helft toe ſluit, en zodanig toegeſtelt is, dat hij door middel van een hevel, dat is, een langer ſteevige hand-boom, die buiten de moolen uitſteekt, en een daar aan vast zijnde touw, op de omgang der moolen gemakkelijk kan opgeligt en nedergelaaten worden; hier door kan men de geheele moolen regeeren; want als men dezelve wil doen ſtil ſtaan, dan word de gemelde boog, door de gemelde middelen los en nedergelaaten, als dan deeze boog op 't kam-rad drukkende, zo word, niet zo zeer door zijne zwaarte, als wel door zijne wrijving, de beweeging allengskens geſtuit, zo dat de moolen ſchielijk genoeg koomt ſtil te ſtaan, hoe ſterk ook de wind zijn mag, mits dat de gemelde ring nauwkeurig op het kam-rad ſluit en drukt: En dit is een bewijs, hoe zeer de wrijving en drukking eene beweeging kan verhinderen; waar van wij hier na nog iets zullen zeggen.

Eer ik van deeze wind-machines, daar nog veel over te zeggen was, afſcheide, moet ik nog aanmerken, dat het bij de zwaare wind-moolens wat laſtig valt, om dezelve bij verandering van wind, geduurig wederom naar dezelve te draaijen; weshalven reeds in voorige tijden verſtandige Wiskonſtenaars en Mechaniſten, hunne gedagten hebben laaten gaan, om een wind-moolen uit te vinden, die met alle winden zich beweegen konde, zonder de moolen om te draaijen; echter weet ik niet, dat tot hier toe er een zodanige uitgevonden, of in de practijk gebragt is; ſchoon het zelve mij niet ondoenlijk toeſchijnt, als men de regte gronden en voordeelen, daar toe dienende, kwam te onderzoeken en te ontdekken. Ik hebbe nergens anders iets daar van geleezen, als in de *Mathefis* van den zeer verſtandigen Wiskonſtenaar en *Architect*, de Heer C. L. Sturm, daar hij een aanwijzing en afbeelding van een diergelijke moolen geeft; dog dit ſtuk der *mechanica* of moolen-werken, ſchijnt nog niet veel onderzogt en nageſpeurt te zijn; daar het ondertusſchen zeker is, dat een zodanige wind-moolen, te weeten, die met alle winden, zonder veele moeite, beweeglijk was, en ook op zijn tijd naar begeeren in ſtilſtand konde gebragt worden, veele voordeelen boven onze thans gewoonelijke wind-moolens zoude hebben. Dog wij laaten dit aan de verdere ſpeculatie der kundige Liefhebbers over. Wij hebben geen tijd en gelegentheid gehad, om dit ſtuk der *mechanica* en meer andere, verder te kunnen nagaan.

VII. *Van de beweeging der Machines, door het gewigt.*

De *machines* of konſt-werktuigen, kunnen ook door *gewigten*, die men er aan appliceert, in beweeging gebragt worden, en de plaats vervullen daar de voorgemelde kragten niet applicabel zijn; egter dienen dezelve hooftzaakelijk, daar geen zeer groote beweegings kragt vereischt, en alleen maar getragt word, om de beweeging aanhoudende te doen zijn.

Dog men kan het *gewigt* van tweederlei zoort aanmerken; als 1. dat uit aan touwen hangende zwaare ligchaamen, als ſteenen, metaalen, enz. beſtaat, en 2. bevat men daar onder de veer-kragten, dat is, die door haare uitſpanning werken, en een werktuig beweegen, gelijk de om een ſpil gewondene ſtaalen veeren: Deeerſte worden tot tweederlei oogmerken gebruikt, naamelijk of dat ze de machine beweegen, of dat ze alleen dienen tot tegen gewigten, om het werk der beweeging te verligten of te regelen.

Aangaande de *machines*, die door een *gewigt* bewogen worden, heeft men derhalven aantemerken, dat men zich daar van niet anders bedienen kan, dan wanneer men met maatige kragt ſnelligheid wil te wege brengen, waar bij het begin der beweeging, daar de kragt of het gewigt aan geappliceert is, maar zeer langzaam behoort te gaan, gelijk bij voorbeeld aan de uurwerken, draaijers, en veele andere diergelijke: Bij zodanige werktuigen, worden dus de volgende dingen vereiſcht. 1. moet het gewigt over katrollen worden opgehangen. 2. moet het zelve een groote ruimte hebben om doorte vallen, op dat het niet te dikwils behoeft opgewonden te worden; 3. moet er een bijzondere wind-as met een ſpeer of keer-rad aan het werktuig weezen, waar door het afgevallen gewigt weder afzonderlijk kan opgewonden worden; en 4. is 't noodig, om de zwaarte des gewigts na proportie van de last of tegenſtand, te kunnen calculeeren, hoewel hier bij mede ook het onderzoek en de onvinding te baat moet koomen.

Als er derhalven ruimte ontbreekt, tot afloopinge des gewigts, zo bedient men zich met veel nut en voordeel van verſcheidene katrollen, of van een takel, waar heen het touw gelegt word; want dan loopt het touw van het gewigt, als het behoorlijk geappliceert is, langzamer af: Dog als men de zelfde ſnelheid der *machine* behouden wil, zou 't gewigt zo veel maal ligter zijn als het halve getal der touwen, of het getal der bij denſte katrol-ſchijven bedraagt.

Wat de *tegen-gewigten* betreft; deeze hebben hunne nuttigheid in veelerlei *machines*, en kunnen op veelerlei wijze veranderen; dienende wel meest om eene geappliceerde leevendige kragt van Menſchen of Dieren te verſterken; bij voorbeeld, men maakt de armen der ophaal-bruggen aan de eene kant gewoonlijk veel zwaarder als aan de andere, daar de Brugge door middel van hangingen aan vast is, waarom? om dat de kragt tot opligging der Brugge daar door maar zeer gering behoeft te zijn: En dus is het ook gelegen met de nuttig uitgevondene zogenoemde *Engelſche Vengsters* of *Schuifraamen*, want dezelve aan wederzijden verborgene tegen-gewigten hebbende, die bijna het gewigt uitmaaken van het raam, die men opſchuift, zo brengt zulks niet alle te wege, dat men de vengster-raam gemakkelijk opſchuiven kan, maar ook, dat dezelve opgeſchooven zijnde vast blijven ſtaan. De *verborgene Trappen*, die zomtijds in de vertrekken van aanzienlijke Lieden toegeſteld worden, om gemakkelijk in de boven-vertrekken te komen, en inzonderheid voor oude Lieden dienen, zijn van den zelfden aart en toeſtel, naamelijk met tegengewigten in de muur, die verborgen zijn. Op dierlijke wijze, kan men ook Arm ſtoelen voor oude en zwakke Menſchen toeſtellen, om daar door op een zeer ligte wijze uit de benedenſte in de bovenſte verdieping te koomen; en meer andere nuttige uitwerkſels te gen en gemakken, die de *tegen wigten* verſchaffen.

Ten opzigte van de kragt der beweeging, welke door ſtaale en andere veeren voortkoomt; dezelve laat zich alleen appliceeren aan *machines* of werktuigen, welke geen groote en hooftzaakelijk maar een gelijkmaatige beweegings kragt noodig hebben, en hebben dat voordeel, dat dezelve zeer beknopt in een kleine ruimte geſchieden kan; gelijk men onder andere zeer klaar ziet aan de Zak-horologies.

Aangaande de beweeging der veeren zelve, daar mede is het dus gelegen, dat ze zodanig toegeſtelt zijn moet, dat wanneer

wanneer de veer opgewonden is, dezelve een egaale kragt kan oeffenen, om het werktuig, 't zij door middel van een ketting, snaar, enz. in een gelijke beweging te houden; ten dien einde is het noodig, dat de zelve om een spil gewonden zij, die de gedaante van een *conus* of *kegel* heeft; waar door de laatste zwakste kragt der veer allengskens versterkt word, gelijk uit de voorgemelde gronden, inzonderheid uit die van den *hefboom*, openbaar word; en op dat de gespanne veer niet weder in eens kan teruggaan, ten dien einde word er een speer-rad beneden aan de kegel vast gemaakt. Het voornaamste derhalven, daar het hier bij op aankoomt, is, de spil een behoorlijke kegelformige gedaante te doen hebben, geproportioneert naar de kragt der veer, en dat deeze nauwkeurig egaal en van gelijke stoffe gemaakt zij; indien deeze dingen niet wel in acht genoomen zijn, zo kan het werk niet egaal gaan; en men heeft zich derhalven niet te verwonderen, dat alle horologies of uurwerken niet evenwel of met elkander gelijk gaan, schoon ze anders wel genoeg gemaakt zijn.

Nu zou ik wel willen spreeken, als een gevolg van het voorige, over de bewoogene *machines* of werktuigen, maar dit laat ons bestek nu niet toe, ik zal alleen maar aanroeren, dat er zeer veelerlei nuttige min of meer zamengestelde werktuigen uitgevonden zijn, die of door de kragten van Dieren, of door die van 't water of den wind bewoogen worden; onder welke men als van de voornaamste, behalven de Moolen-werken, aanmerken kan, de Water-schep werken, gelijk daar zijn de Emmer- of Flesen-machine, het Schep rad, het Paternoster-werk, de Hesische of Papinische Water-machine, het Hollandsche Water-rad, de Pomp- en Druk-werken, de Water-schroef en Water-zuiger; voorts de Steen-tang, de zo nuttige Kraanen, de Bok of Drievoet, de Ram of Haaij, en veel meer andere; die begeerig is, over zulke werktuigen verder onderregt te zijn, gelieve in te zien de Werken die van schrandere Wiskonstenaars en Mechanisten over deeze stoffe geschreeven zijn, en waar van wij zommige hier agter zullen opgeeven.

VIII. *Van de Wrijving der Machines over elkander.*

Ten besluite moeten wij nog iets zeggen, van de wrijving der werktuigen op of over elkander; want gelijk wij boven aangemerkt hebben, dat men in de bespiegeling der *mechanica*, de werktuigen eerst aanmerkt, als geen hinderpaalen hebbende, maar echter de *wrijving* de beweeging zeer verhindert, of de last verzwaart, en dus de kragt verzwakt, zo dient daar op bij het toestellen van werktuigen nauwkeurig acht geslagen te worden, om de wrijving te verminderen, zo veel immers moogelijk is; want dezelve kan niet geheel weg genoomen worden.

Als men derhalven op de oorzaaken der wrijving let, zo bevindmen, dat dezelve uit verscheidene hinderpaalen ontstaat; als 1. van de rouwigheid der oppervlaktens, welke alle groote lighaamen min of meer hebben, hoe glad dezelve ook gemaakt moogen zijn; wordende de rouwe verhevene deeltjes van het eene lighaam in de holligheden of porien van het andere, door de op elkander-persing, gedrukt, waar uit een geduurige tegenstand tegens de beweeging ontstaat; 2. van de weekheid der lighaamen; 3. van de min of meerdere drukking der lighaamen op elkander, en 4. van de onbeweeglijkheid des eenen lighaams.

Voorts zo is de wrijving, en bij gevolg de tegenstand grooter, na maate van de oppervlaktens der lighaamen, die op elkander bewoogen worden, grooter zijn; dog in geen tot nog toe zekere bekende reden, schoon men veele proeven hier over in 't werk gestelt heeft. Ook bevind men, dat de snelheid de wrijving zomtijds vermeerdert.

Uit welke dingen blijkt, dat de *wrijving* der gladste bewoogen wordende lighaamen zodanig toeneemen kan, dat er een groote kragt vereischt word, om dezelve te overwinnen; en waar uit volgt, dat men de geappliceerde kragt aan een werktuig, dat *wrijving* onderhevig is, boven de calculatie vergrooten moet, om het zelve te beweegen, en zulks op verschillige wijze, en min of meer, na de omstandigheden des werktuigs, zwaarder drukking, rouwigheid, snelheid, enz., het welke niet anders dan door de ondervinding kan bepaalt worden.

Het smeeren der op elkander wrijvende deelen met olie, vet of zeep, vermindert de wrijving wel iets, om dat die dingen de porien stoppen, en de oppervlakte gladder maaken, dog dit helpt bij zwaar drukkende *machines* niet veel van belang. Men heeft bevonden, dat de drooge gladde dingen dikwils beter zijn, als de vette; gelijk bij voorbeeld *potlood* en diergelijk.

Men heeft ook waargenoomen, 1. dat twee lighaamen van verschillige zoort of stoffe, minder wrijving op elkander hebben, als die van een zelfde zoort zijn; 2. dat twee even harde bewoogen wordende lighaamen een grooter wrijving op elkander hebben, dan wanneer het harde op een zagter beweegt, weshalven men ook het ijzer of staal best op koper of metaal doet beweegen; en uit al het gezegde kan men meer andere nuttige gevolgen trekken.

De Schrijvers, die over de *Mechanica* geschreeven hebben, zijn onder andere Wallisius in zijne *Mechanica*; Ph. de la Hire *Traité de Mechanique*; Varignon *Nouvelle Mechanique*; Lamij *Mechanique*; J. J. Blassiere *Grondbeginzelen der Werktuigkunde*; Desaguliers *Natuurkunde uit ondervindingen opgemaakt*; en ten opzigte van zamengestelde Werktuigen, vind men er veele vergadert en afgebeeld in de werken van Bökler, Perrault, in Leupold *Theatrum machinarum universale*, en meer andere.

MECHOACANNA; *witte Purgeer-wortel*; *witte Rhabarber*; *Indiaansche Brijonie*; in 't latijn *Mechoacanna*; *Brijonia Americana*; *Convulvulus Americanus*, *Mechoacan dictus*; *Jeticucu*, Marcgrav. *Braf.* Dit is een wortel, die in de Americaansche Landschappen Mechoacan, Peru en elders aldaar voortkoomt; de plant is, zo men zegt, een zoort van *Convulvulus* of *Klokjes-winde*, die roodagtige bloemen heeft, daar peulen op volgen met witagtige zaaden; hoewel ze nog niet te regte beschreeven schijnt. Deeze wortel word gewoonlijk uit de gemelde Landschappen in schijven tot ons overgebragt, en heeft een aschverwige bast: de beste moet inwendig wit, wel gedroogt, zwaar en harzig weezen, en bijna geen reuk nog smaak hebben, waar door ze van onze gemeene *Brijonie-wortel* te onderkennen is, daar ze anders zomtijds wel mede vervalscht word; en ze word best in Geers bewaart en goed gehouden.

Eigenschappen. Dezelve heeft eene zeer zagtjes en gemakkelijk purgeerende kragt, voerende alle water- of weij- en slijmagtige vogtigheden uit de darmen en uit het geheele lighaam, en is derhalven heel dienstig in catharren, waterige oppoffing der huid, water-zugt, pijn

in de gewrigten, jigt en podagra; men neemt ze van een half tot twee drachmen gepoedert in, naar den ouderdom, of tot een half once in infusie; dog men gebruikt ze meest voor kleine Kinderen, om te laxeeren, dewijl ze zonder smaak als meel is; men geeft aan zeer jonge Kinderen, 10 tot 20 greinen, en aan de oudere tot één drachma; maar men moet voorzichtig zijn, dat het van de oprechte onvervalschte *Mechoacanna* zij; hoewel ze thans bij ons weinig gevonden, en in haar plaats meest de *jalappe* gebruikt word, die genoegzaam de zelfde kragten heeft; en, zo als het ons voorkoomt, zeer waarschijnlijk de zelfde wortel is, dewijl men van veele diergelijke vreemde drogerijen geen regt bericht heeft.

MECHOACANNA ALBA, zie JALAPPE.

MECONIUM; dit latijnsche woord word tweezins gebruikt; als 1. betekent het de onzuiverheid of den drek, die bij de eerstgeboorene Kinderen in de darmen, inzonderheid in het *Instestinum rectum* word gevonden, zijn naam draagende van het slegtste *Opium* of *Heul-zap*, dewijl hij daar na gelijkt, en het zelve 2. ook deezen naam draagt; zie hier over verder op OPIUM, en van het eerste op KINDER-ZIEKTENS.

MECONOLOGIA; betekent eene beschrijving van de *Opium*.

MEDAILLES; *Gedenk-penningen*; *Histori-penningen*; bij HORATIUS *Numisma* genoemt, zijn stukken metaal, het zij van goud, zilver, koper, tin, enz.; waar op 't eene of andere afbeeldzel, enz. is geslagen of geschroeft.

De *Medailles* of *Gedenk-penningen*, kan men aanmerken als stukken en bewijzen, waar door een geschiedenis word opgeheldert en bevestigt.

Het zijn deeze, zegt de Heer G. VAN LOON in zijn *Voorbericht tot de Hedendaagsche Penningkunde* ** waar op als in metaale bladen de voorgevalle geschiedenissen zeer beknoptelijk zijn te boek gestelt; 't zijn deeze, die de wijdluchtige beschreeve Historien bevestigen; 't zijn deeze, die te gelijk het verstand en het oog verluisteren.

Het gebruik om door *medailles* de naam van verheevene en doorluchtige Personaadjen aan het laatere geslagt overtebrengen, is zeer oud, en heeft reeds vroegtijdig onder de Grieken en Romeinen plaats gevonden.

Zedert verscheidene Eeuwen, en wel inzonderheid in onzen tijd, gebeuren er weinig merkwaardige zaaken, die niet door een Gedenk-penning worden vereeuwigt; dit heeft zo wel plaats bij de Geboorte, Huwelijk en Dood van Koningen en Vorsten, als ten aanzien van Oorlogsverklaaringen, Vrede verhandelingen, Veldslagen, Overwinningen en wat meer van dien aart is. Ook word de Geleertheid van een bijzonder Perzoon, de schrandere uitvinding van een noestig Konstenaar of Handwerkman, niet zeldzaam door het slaan van eenen *gedenkpenning*, waar op zijn afbeeldzel pronkt, benevens een korte beschrijving of zinnebeeldige vertooning, van het geen hem deezen roem waardig maakt, aan de Nakomelingen overgebragt.

Alle Gedenk-penningen worden in *Ouden*, in die *van de Middel eeuwe* en *Hedendaagschen* verdeelt.

Door de *Ouden* verstaat men alle zodanigen, die voor de derde of negende Eeuwe na CHRISTI geboorte gemunt zijn, zijnde deeze verschillende tijdstippen, naar de verschillende smaak der Liefhebberen daar bij gezet; dewijl eenigen, volgens JOBERTS, *Kennisse der Gedenk-penningen*, *pag.* 3. de oude Penningen doen eindigen na Keijzer GALLIENUS, andere met den tijd van CONSTANTIJN, *de Groote*, andere met AUGUSTUS, bijgenoemt AUGUSTULUS, enz.

Door die *der Middel-eeuwe*, verstaan de Liefhebbe alle de *Penningen*, welke voor omtrent 300 jaare tot de hier bovengemelde tijdstippen door de Got *Hunnen*, *Wenden*, *Franken* en andere Volken zijn slagen. Het plomp en onbeschaafd maakzel van deeze geeft volleedig de barbaarsheid dier Eeuwen te kenne zulks zij niets bevatten, 't geene het oog kan verlu gen; dit is ook oorzaak, dat zij weinig geacht worde en enkel eene plaats in de Penning-kasten verdien om de opvolging der Vorsten, van die tijden te k nen opmaaken.

Hedendaagsche, noemt men de zodanige, die zed omtrent 300 jaaren herwaart door de onderscheid Volken van Europa, naar 't voorbeeld der Ouden, maakt zijn, om den lof hunner Helden, zo wel ten zien van den Krijg als Geleertheid te vereeuwigen, de dierbaare geheugenis van de wonderwaardigste St gevallen huns lands, op eene zo aangenaame wijze de Nakoomelingen te bewaaren.

Dewijl de hedendaagsche *Medailles* of *Histori-pen gen*, tot drie gantsch verschillende einden gemaakt zo worden zij ook door de Liefhebbers, volgens aart van ieder, in *Gedenk-*, *Tover-* en *Leg-penningen* deelt.

Men noemt de eersten *Gedenk-penningen*, om d enkel ter gedagtenis, van eene beroemde zaak, of tot onsterfelijke roem van eenige Doorluchtige Per nen, en tot geen ander oogmerk of gebruik gemaakt Het is dan op deeze zoort van *Penningen*, dat men roemde Zee- en Veld-slagen, Belegeringen, Intree Krooningen, Geboorten, Inhuldigingen, Huwelijk Lijkstatien en getroffene Verbonden der Vorsten, beeld ziet; insgelijks veele Mannen, beroemt zo hunne Geleertheid als Krijgs-deugd; ook verscheid Vrouwen der bijzondere Doorluchtige Stam-huize veele Amptenaaren, zo in de Kerk als den Staat; gaders de onderscheidene Kerk-diensten, Ridder-ord Stichtingen van Kerken, Paleijzen en andere voorn me Gebouwen, veelerhande Plegtigheden, en met woord, alles afgebeeld, 't geen zo wel tot den Staa den Godsdienst zijne betrekking heeft.

Door *Tover-penningen* verstaat men de zulken, op allerhande misselijke caracters en onverstaanba spreuken geprent staan; en aan wien in bijgeloviger t dan de onze, de kragt om te betoveren, de Tover veelerlei zoort van hardnekkige kwaalen te geneer zeer belachgelijk wierd toeschreeven. Men vind huidigen dage nog Kwakzalvers, die, niet tegenst de het streng Verbod der Overheid, de onbeschaa heid hebben, diergelijke Penningen als heilzaame m delen voor tandpijn, hoofdpijn en andere kwaalen te venten; en wat grootelijks te verwonderen is, vind ligtgeloovige Zotten, die ze koopen.

De *Tover-penningen*, die ook wel *Goedergeluk-penn gen* worden genoemt, zijn zeer oud, en men schrijft zelver oorspronk aan de Hebreeuwen toe. De Are ren noemen dusdanige Penningen *Telesmat*, de Chalde *Thalmannja*, de Hebreeuwen *Taraphin Hatalismaath*, ook *Schilden Davids*, de Latijnen *Amuleta Astronomi* de Spanjaarden en Franschen *Talismans*.

Leg penningen, die ook den naam van *Reken-penn gen* draagen, zijn de zulke, welke eertijds veelvuldig inzonderheid in ons Gemeenebest, jaarlijks op 's Lan kos

ɔsten wierden geſlagen, en even als in deezen tijd de lmanakken, aan verſcheidene Amptenaaren uitgedeelt: e voornaamſte kreegen die van zilver, in een ronde oogopſtaande doos van het zelfde metaal, terwijl aan indere Bedienden koperen van de zelfde ſtempel in een operen doos wierden uitgedeelt. Deeze Penningen dienen om mede te rekenen, en de Nederlandſche Jeugd ierd doen ter tijd te gelijk met het leeren leezen en chrijven, in het cijfferen met de *Leg-penningen* onerweezen. Die meerder van 't gebruik deezer Penningen, en de manier hoedanig er mede te rekenen, begeert onerrigt te zijn, ziene in G. VAN LOON *Hedendaagſche enningkunde*, *pag.* 158. *en very.*

Ons beſtek laat geenzints toe, om hier te verhandeen, dat geene 't welke vereischt word, om de kundigeid te bezitten, van te konnen beoordeelen, of een *enning* alle de hoedanigheden bezit, dien hij moet hebben; derzelver echtheid te onderſcheiden; de ſchikking an een Penning-kas te regelen, enz. De zulken die daar ef hebberij voor hebben, en in dat voornaame ſtuk der Geſchiedkunde willen onderweezen zijn, kunnen zich voleedig genoegen in de menigvuldige Werken, die zo wel en aanzien van de Oude als Hedendaagſche *Gedenk-peningen* het licht zien; enkel zullen wij tot een leidraad aan onze Lezers mededeelen, welke Schrijvers ij het nuttigſte oordeelen, om hun hier in tot Gidzen verſtrekken, als mede welke derzelver beste drukken ijn.

Vooraf moet ik nog aanmerken, dat ik veronderſtel, dat de zulken van mijne Leezers, die zich in deeze eetenſchap willen onderrichten, zo wel als ik overtuigt jn, dat men nimmer groote voortgang in de Penningunde zal maaken, zonder de kennisſe der geleerde Taaen, van de Griekſche en Romeinſche Geſchiedenisſen, an de oude en nieuwe Geographie, Chronologie en Mijnologie. Indien ik echter aan een Jongeling ſprak, die evoorens nog in alle deeze wetenſchappen niet mogte nderweezen zijn, zoude ik hem raaden: een begin te aaken met de *Chronologiſche Tafelen* van D. PETAVIUS, etijtelt *Opus de Doctrina Temporum*, de beste druk is e van Antv. 1705. in drie deelen in folio; PH. BRIETII *arallela Geographiæ veteris & novæ*; hier moet men bijoegen C. CELLARII *notitia Orbis antiqui*, *ab ortu Rerum ublicarum ad Conſtantinorum tempora*, *cum Tabulis Geographicis*; men zal wel doen de voorkeur te geeven aan e Leipziger druk van 1733, *in* 4o. 2 deelen, met de aarneemingen van M. SCHWARTZ; voeg hier nog bij et Werkje van den Abt BANIER over de *Fabelkunde*, n 3 deelen in 8o. in 't nederduitsch vertaalt, dog oorpronkelijk in 't fransch geſchreeven.

Dewijl de Geſchiedkunde de voornaamſte ſtudie van en Lief hebber van *medailles* moet zijn, bevat men ligelijk, dat om die te verſtaan, HERODOTUS, DIOCASIUS, DIONISIUS HALICARNASSENSIS, TITUS LIVIUS, TACITUS, JUL. CÆSAR, VELLEJUS PATERCULUS, enz. hoeten geleezen worden. Na maate hij voortgang in de Penning-kunde zal maaken, moet hij SUIDAS, PAUSANIAS, PHILOSTRATUS, en onder de Hedendaagſche RHODIGINUS, GIJRALDUS, ROSINUS en meer andere van dien aart, onder de oogen hebben; deezen zullen hem van groot nut zijn in 't verklaaren van Zinnebeelden, Leenſpreuken, enz.; ook zal een minder geoeffende daar omtrent veel licht kunnen krijgen, in het ſchoone Werk van onzen uitmuntenden Nederlandſchen Dichter HUBERT CORNELISZ. POOT, getijtelt, *Groot Natuur- en Zedekundig Waereld-Toneel*, *met* 500 *platen*, *in drie deelen in folio*, *Delft* 1726—1750.

Tot deeze hulpmiddelen zal hij voegen, JOAN. HARDUINI *Opera Selecta*, *Amſt.* 1690. *in folio*, en wil hij grooter voortgangen maaken, moet hij noodwendig leezen EZECH. SPANHEMII *Diſſertationes de præſtantia & uſu Numismatum antiquorum*, *editio nova*, *Tom. I. Lond.* 1706 *in fol. Volumen alterum*, *Opus posthumum*, *ex Autoris autographo editum*, *ac Numismatum iconibus illuſtratum*, *ab* Is. VERBURGIO, *Amſt.* 1717. *in folio.*

Vervolgens moet hij zich de Werken verſchaffen, waar in de oude *medailles* van allerlei zoort afgebeeld en verklaart worden. Zie hier eenige van de noodzaakelijkſte.

De kennisſe der *Griekſche Stede-medailles*, zal men in de Werken van GOLTZIUS, over Sicilien en Griekenland vinden, waar van de tijtels zijn; HUB. GOLTZII *Sicilia & magna Græcia*, *ſive Historiæ Urbium & Populorum Siciliæ & magnæ Græciæ*, *ex antiquis numismatibus reſtitutæ*, de beste druk is die van Antw. 1618. in folio, door den arbeid van J. DE BIE met de aanmerkingen van ALEX. SCHOTT uigegeeven. Het andere werk van GOLTZIUS over de *Medailles der Griekſche Steden*, met uitbreidingen van L. NONNIUS een geleerde Spanjaart, is na zijn dood uitgekoomen, en draagt tot opſchrift, LUD. NONNII *Commentarius in* HUB. GOLTZII *Græciam Inſulas*, *& Aſiam minorem &c. Ant.* 1620. *in folio.*

Wij hebben een uitneemend Werk van J. VAILLANT over de *Griekſche Stede-penningen*, welke met de hoofden der Keijzers zijn geſlagen, en waar in een Liefhebber alles vind, wat hem tot opheldering dien aangaande van eenigen dienst kan zijn. De tweede druk, welke de beste is, en met veele aantekeningen vermeerdert, heeft tot tijtel, *Numismata Imperatorum*, *Augustarum & Cæſarum a populis Romanæ ditionis græcæ loquentibus*, *ex omni modulo percuſſa &c. editio altera ab ipſo Autore recognita*, *ſeptingentis nummis aucta*, *&c. Amſt.* 1700. *in folio.*

Bij dit kunnen nog de drie volgende Werken gevoegt worden; *Numismata Muſei Teupoli &c. Venet.* 1736. 2 *Vol.* 4o. ERASM. FROELICH *quatuor tentamina in re Monetaria vetere*, *ed. altera*, *Viennæ* 1737. *in* 4o. *en* NIC. HAIJM *Teſoro Britanico.*

Wij zijn met vier Werken verrijkt over de *Medailles* der Romeinſche Familien; als 1 FULV. URSINI *Familiæ Romanæ quæ reperiuntur in antiquis numismatibus*, *ab urbe condita*, *ab tempora Divi Augusti Rom.* 1577. *in folio.* 2. *Idem.* . . . CAR. PATINUS, *&c. reſtituit*, *recognovit*, *auxit. Pariſ.* 1663. *in fol.* 3. *Nummi antiqui Familiarum Romanarum*, *perpetuis Interpretationibus illuſtrati*, *per* JOAN VAILLANT, *&c. Amſt.* 1703. 2 *Vol. in folio.* 4. THESAURUS MORELLIANUS *ſive Familiarum Romanarum numismata omnia juxta ordinem* F. URSINI *&* CAR. PATINI, *a Celeb. antiquario* AND. MORELLIO: *Accedunt nummi miscellanei Urbis Romæ*, *Hispanici & Goltziani*: *Nunc primum edidit*, *& commentariis perpetuo illuſtravit*, SIGEB. HAVERCAMPUS, 2 *Vol. in folio. Amſt.* 1734.

Ten aanzien van de Keijzerlijke, moet men noodwendig hebben, 1. *Imperatorum Romanorum numismata*, *a Pompejo magno ad Heraclium*, *ab* ADOLP. OCCONE *olim congeſta*, *Studio* FRANC. MEDIOBARDI, *Mediol.* 1730. *in folio.* 2. *Numismata Imperatorum a Trajano Decio*, *ad Palæologos Augustos ſtudio* D. ANS. BANDURII *&c.* 2 *Vol. in folio. Pariſ.* 1718. 3. *Imperatorum Romanorum numismata*, *a Julio Cæſare ad Heraclium*, *per* CAR. PATINUM, *Amſt.* 1697. *in folio*, *edit. ſec.* 4. *Regum & Im-*

pe

peratorum Romanorum numismata aurea, argentea, ærea, a Romulo & C. Julio Cæsare usque ad Justinianum, Antv. 1654. 5. Jac. Oiselii *Thesaurus selectorum numismatum antiquarum, cum fig. Amst.* 1677. *in* 4o. 6. *Imperatorum Romanorum numismata aurea, a Julio Cæsare ad Heraclium collecta & explicata a* Joan. Hamelario, *Antv.* 1627. *in* 4o. *cum. fig. æneis*; en eindelijk ten 7. Joh. F. Vaillant *Numismata ærea, Imperatorum in Coloniis. Pariſ.* 1688. *in fol.* 2 *Vol.*

Het is mede nuttig en zelfs van belang, dat men weete, welke *medailles* zeldzaam zijn, om daar door in ſtaat te weezen, ze na hun regte waarde te kunnen ſchatten. De Hr. J. F. Vaillant verdient een bijzondere roem, ten aanzien van zijn verklaaring over de zeldzaame *medailles*; zijn Werk hier omtrent is getijtelt, *Numismata Imperatorum Romanorum præſtantiora, a Julio Cæsare ad Posthumum & Tijrannos, per* Jo. F. Vaillant *&c. Tom. I. De Romanis æreis Senatus-Conſulto percuſſis, &c. cui acceſſit ſeries numismatum maximi moduli nondum obſervata, Tom. II. De Aureis & argentis &c. Pariſ.* 1692. *in* 4o. Men moet echter ook de eerſte druk van dit Werk hebben, *Pariſ.* 1682. om dat er de Kabinetten in gemelt worden, waar in ieder Medaille te vinden is, die er in beſchreeven zijn, 't welk in de tweede druk is nagelaaten.

Eindelijk is het Werkje van Lod. Jobert, waar van wij een goede nederduitſche uitgaave bezitten, onder de tijtel van *Kennisſe der aloude en hedendaagſche Gedenkpenningen, enz. in* 8o. *Leiden* 1728., het beste dat men nog tot heden bezit, om de beoeffening van die oude Gedenkſtukken gemakkelijker, nuttiger en aangenaamer te maaken. Voeg hier nog bij den Engelſchen Schrijver Addison *Verhandeling van de Aloude Gedenk-penningen met plaaten, Leid.* 1727. 8o.

Wat de Hedendaagſche Penningen der onderſcheidene Rijken en Staaten van Europa betreft, heeft men weinig Schrijvers over, zie hier de eenigſte die wij kunnen aanprijzen.

Claudii du Moulinet *Historia ſummorum Pontificum a Martino V. ad Innocentium XI. per eorum numismata; id eſt, ab anno* 1417. *ad anno* 1678. *Pariſ.* 1679 *folio.*

Numismata Pontificum Romanorum à tempore Martini V. *ad ann.* 1699, *illuſtrata a* Phil. Bonanni, *Romæ* 1699. 2 *Vol. folio.*

Sijlloge numismatum elegantiorum, quæ diverſi Imp. Reges, Principes, Respublicæ, diverſas ob cauſas, ab anno 1500 *ad annum usque* 1600 *cudi fecerunt, &c. opera* Joh. Jac. Luckii, *Argent.* 1620. *folio.*

Sijmbola divina & humana Pontificum, Imperatorum Regum: Acceſſit brevis iſagoge Jac. Trijpotii *ex muſæo* Oct. de Strada. *Sculptor* Egid. Sadeler, *Pragæ* 1601. *folio.*

La France metallique, contenant les actions célebres, tant publiques que privées, des Roi & Reines, marquées en leur Medailles d'or, d'argent & de bronze, par Jaques de Bie, *Paris* 1636. *in folio.*

Ten aanzien van onze Vereenigde Gewesten, kunnen wij roemen op eene volleedige beſchrijving van Historie-penningen, zedert den jaare 1405 tot 1716 ingeſloten. Beginnende de beſchrijvinge van den Heere F. v. Mieris van die eerſte tijd af, en eindigende met den jaare 1558, bij welk tijdperk den Heere G. v. Loon het heeft opgenoomen, en ons eene ſchoone aaneenſchakeling van Nederlandſche Gedenkpenningen tot den jaare 1716 nagelaaten.

Deeze uitmuntende Werken, die bijna niet te onthe-ren zijn, voor iemand welke maar eenigzins liefhebber heeft om 's Lands geſchiedenisſen op eene korte en aan-genaame wijze, door het verklaaren der Historie-pen-ningen, opgeheldert te zien; zijn getijtelt

1. *Historie der Nederlandſche Vorsten, welken zedert de regeering van* Albert *Graaf van Holland tot den dood van* Karel *de V. het hoog gezach aldaar gevoert hebben enz., met meer dan* 1000 *Historie-penningen, geſterkt opgeheldert door* F. van Mieris, 3 *deelen, 's Hage* 17[illegible] *in folio.*

2. *Beſchrijving der Nederlandſche Historie-penningen of beknopt Verhaal van 't geene zedert de overdracht der Heerſchappije van Keizer* Karel *de V. aan Koning Phi-lips zijnen Zoon, tot het ſluiten van den Utrechtſchen Vre-de in de zeventien Nederlandſche Provintien is voorgev-allen, door Mr.* Gerard van Loon, 4 *deelen, 's Ha-* 1723. *in folio.*

Bij deeze twee Werken, moet men nog de beide o-deren van den Heere G. van Loon voegen, waar v het eene getijtelt *Aloude Hollandſche Historie*, 2 deele *'s Hage* 1734. *in folio*, een volkoomen denkbeeld v ſchaft van de oude Gebruiken en Zeden onzer Voor-ders, tot opheldering dienende van veele oude Stuk-tot de Nederlandſche Penningkunde betrekkelijk; en-andere genoemt de *Hedendaagſche Penningkunde, 's Hage* 1734. *in folio*, 't welk tot een richtſnoer ſtrekt om den oorſprong van 't Geld, de opkomst en onderſcheid der Gedenkpenningen, den aart en de-kenwijze der Leg penningen, de wijze van 't cijffer der Ouden, den oorſprong der Cijffer-letteren, Toor-penningen en Noodmunten; mitsgaders van de v-grondregelen, die in 't ontwerpen, vergaderen, ſchik-en behandelen der Penningen moeten worden in a-genoomen, duidelijk te leeren kennen en aan de h-te geeven.

Wil men nog ten aanzien van de Munten der Grav-van Holland onderricht weezen, men doorbladere-Werk van den geleerden Heere Korn. van Alkem-getijtelt *De Goude en Zilvere gangbaare Penningen Graven en Gravinnen van Holland, in er echte ſtand waare weezens vertoont en behandelt, enz. Delft* 17[illegible] *in folio*; en dat van F. v. Mieris *Beſchrijving Biſchoppelijke Munten en Zegelen met plaaten, L-* 1726. *gr.* 8o.

Zie hier nu nog de beste manieren, hoedanig *Med-les* op verſcheiderhande wijzen aftegieten, overtedr-ken, enz.

Hoe men Medailles en ander werk van Me-taalen kan gieten.

De *medailles* worden op verſcheiderhande wijze g-gooten, als van Metaal, Pleister, Lijm, enz. H-zullen wij aanwijzen, hoe zulks best van Metaal g-ſchied.

Hier toe moet men voor eerst gereed hebben goede fij-aarde of zand, daar de gedaante der *medaille* in afg-drukt, en vervolgens gegooten moet worden; ten w-ken einde wij hier verſcheide zoorten van aarde zull-beſchrijven, om, als men de eene zoort niet hebb-kan, men ten minſten de andere zal kunnen verkrijgen en het dient ook geweeten, dat men ieder zoort zo w-alleen, als twee of meer zoorten onder elkander k-gebruiken, dewijl ze alle zeer goed zijn: Maar h-voornaamſte van deeze konst is, dat de aarde, daar m-

medailles in gieten wil, zeer fijn en bijna ontastbaar oet zijn, op dat alles daar in zeer net en zuiver zou nnen afgegooten worden: Wanneer ook de aarde el ſubtijl en wel bereid is, zo word de vorm hard, kan daar na verſcheidene maalen tot het gieten die-n.

1ſte *Aarde.* Neemt *ſmirgel-* of *amaril-ſteen*, ſtoot en aakt die wel fijn, en laat ze gloeijen; dit poeder ord daar na met zeker vogt tot een deeg gemaakt, om de gedaante der *medailles* in te drukken, gelijk het enē en andere hier agter nader gezegt word; welke vor-en men ook veele jaaren kan bewaaren, en als ze koo-en te breeken, kan men de aarde weder ſtooten, fijn aaken en gebruiken als vooren.

2*de Aarde.* Neemt *ſtukken* van *potten* van Valentiſche rde gebakken, daar de Glasblaazers hunne glasſtoffe de oven in geſmolten houden, en even zo veel *ſtukken* n gewoone *ſmeltkroezen*; ſtoot ze wel klein, en wrijft daar na op een wrijfſteen met water; vervolgens gloeit t, wrijft het wederom wel klein, en bewaart het in n houten doos of zakje, tot het gebruik.

3*de Aarde.* Neemt *oeſterſchelpen* en *eijerſchaalen* van der even veel, laat ze zaamen gloeijen, ſtoot en wrijft daar na, gelijk van de tweede aarde gezegt is, en be-aart ze.

4*de Aarde.* Neemt *hamerſlag* van *ijzer*, doet het in n ſmeltkroes, zet het in gloeijende koolen, giet er herpe *wijn-azijn* bij, en laat het aldus agt uuren lang het vuur ſtaan; giet er daar na wederom *azijn* op, en oud het wederom in het vuur gloeijend; wrijft het daar-op een wrijfſteen, gelijk boven gezegt is, en bewaart et.

5*de Aarde.* Neemt *puimſteen*, die viermaalen agter en gegloeit en t'elkens in *azijn* gebluscht is, een deel, *hamerſlag*, twee deelen; mengt het onder een, en oeit het, als vooren gezegt is; ſtoot het dan klein, rijft het fijn, en bewaart het als vooren.

6*de Aarde.* Neemt *Schaape-beenderen*, inzonderheid an de kop, brand ze, ſtoot ze en wrijft ze wel klein; et ze daar na in een ijzeren ſmeltkroes zo lange in het uur, tot dat ze wel door gloeijende zijn; doet er dan ij een handvol *ſchaapevet*, mengt het met een ijzer wel oor elkander, op dat het vet met het poeder wel kan erbranden, laat het aldus een half uur lang in het vuur aan; daar na van het vuur genoomen zijnde, ſtoot het el klein, laat het wederom gloeijen, wrijft het dan et water, en gloeit het eenige reizen agter een, zo zal et eene zeer fijne aarde worden.

7*de Aarde.* Neemt *gebrand zeeſchuim*, ſtoot en zift et, en doet voorts daar mede als van de Schaape-been-eren gezegt is.

8ſte *Aarde.* De Goud- en Zilver-ſmeeden gebruiken n onze Nederlanden tot het gieten van hun werk meest *Bruſſels zand*, dat zeer fijn gewreeven word.

Ook kan deeze vorm-aarde van meer andere dingen ereid worden, als van *tripel-aarde*, van *asch van wijn-aards-ranken*, van *drooge paardedrek* die gebrand word, van *olus*, van *roode aarde*, en van meer andere diergelijke dingen, die nooit in het vuur ſmelten, nog bersten of korsten maaken, en alle ingedrukte figuuren ontfangen.

Om alle de voorſchreevene aardens tot de uiterſte fijn-heid te brengen, dat men ze bijna niet voelen kan, zulks kan op de volgende wijze geſchieden.

Neemt van de voorſchreevene poeders, ſtoot ze en zift ze, zet ze daar na in een gloeijend vuur, tot dat ze gloeijend worden, en wrijft ze daar na met water; het welke aldus tot zes à zeven reizen agter een geſchied zijnde, doet het in een verglaasde pot, giet er zo veel water op, dat het er vier à vijf vingerbreed over ſtaat; roert het met een ſtok wel om, op dat het water wel troebel worde, laat het dan een korten tijd ſtil ſtaan, en giet het daar na zagtjes in een andere pot; giet er dan weder ander zuiver water op, roert het met een ſtok wel om als vooren, en als het een weinig geſtaan heeft, zo giet het wederom af bij het ander water; dit moet men aldus verſcheide reizen herhaalen, tot dat al het ſubtijlſte van het poeder is overgegooten in de andere pot; 't groffſte dat er in de eerſte pot overſchiet, kan men wederom ſtooten en gloeijen als boven gezegt is, en daar na waſchen als vooren: Dit aldus gedaan zijnde, moet men het overgegooten water eenigen tijd laaten zinken, daar na het water zagtjes boven afgieten, en het poeder laaten droogen, wederom klein wrijven en ziften, zo zal men het poeder zo fijn hebben als 't moogelijk is; dat men vervolgens in een beſlooten doos of pot moet bewaaren.

Om nu deeze aardens of poeders in de vormen wel vast aan een te doen houden, bedient men zich hier toe van het volgende water, dat van zommige *Meesteresſe* genoemt word; neemt *gemeen zout*, zet het in een verglaasde pot in 't vuur een geheel uur lang, en giet er zo veel zuiver *water* op, dat het er vier à vijf vingerbreed over ſtaat; roert het dan zo lange over het vuur, tot dat het ten eenemaalen geſmolten is, en giet het daar na door een linnen doek, of laat het door vloei-papier lekken: Met dit water worden de voorzeide poeders getempert of toegemaakt, gelijk in 't vervolg gezegt word: Dog in plaats van dit water, kan men ook *eijwit* neemen, dat wel geklopt is tot water; en 't welke zelfs nog beter is, om de poeders vast aan elkander te doen houden, en de vormen op het allerzuiverſte te bereiden; of men kan van dit geklopte eijwit onder het gemelde zout water mengen, als wanneer het 't bekwaamst tot het gemelde gebruik is: Andere mengen er *gom-water* onder, en nog andere neemen alleen goed klaar *bier*, dat wat kleeverig is, tot de toemaaking van aarde.

Om nu verder van het afgieten der *medailles*, of ander fijn metaal-werk, te ſpreeken, zo moeten wij voor eerst iets zeggen van de Gereedſchappen, enz. die men hier toe noodig heeft, dewijl zonder bekwaame inſtrumenten, geen goed werk kan volbragt worden: Voor eerst heeft men noodig, een bekwaame kleine Smelt-oven of Fournuis; daar na goede harde Houts- of Smids-koolen; goede Smeltkroezen, die van een aschverwige koleur zijn; Waaijers, Blaasbalg, en groote lange Pijpen, om er de vuiligheid mede afteblaazen die in de ſmeltkroes legt; lange ligte Tangen, om de koolen, die boven op de kroes leggen, mede afteneemen; Perſſen om de vormen digt in een te drukken, daar het metaal in zal gegooten worden; harde Bordjes of Plankjes, daar men de vormen tusſchen aan elkander drukt, en om die te keeren en te wenden, zo als men wil; Paſſers, om er de holligheden der vormen mede aftemeeten, wanneer zij tegen elkander zullen aangelegt worden; ſmalle bekwaame Mesjes, om er de gootjes mede uit te ſnijden, daar het metaal door in de vorm moet loopen; twee kleine Borſteltjes, één van Verkens-borſtels, en één van 't fijnſte Koperdraad, tot het reinigen der vormen, voor en na het gieten, en het zuiveren der *medailles*, enz.

Deeze dingen gereed hebbende, kan men tot het vor-

men en gieten overgaan; het welke aldus geſchied: Neemt het eene deel der vorm of fles, daar de gaten aan zijn, anders ook de *Vrouw* genoemt, legt ze op een plat bord, en in het midden van dezelve uwe *medaille* of *medailles*, (als gij meer als één wilt gieten, of ander werk), die van te vooren met zout water of azijn gezuivert, afgeborstelt, en weder wel gedroogt moet zijn. Daar na neemt men van de bovengemelde aarde of poeder, bevogtigt het met het voorzeide meesteresse-water, en doormengt het daar mede met de handen, dat het juist zo klam word, dat het aan elkander vast houd; vult dan met deeze aarde de vorm, daar de *medaille* op 't bord in gelegt is, drukt ze met de handen wel hard daar in, en ſtrijkt ze daar na boven effen op de vorm of fles af; legt er dan een ander plat bord op, en keert de vorm tuſſchen beide de borden om; neemt dan het eerſte bord af, en het ander halve deel der vorm daar op, de haaken in de oogen ſluitende, en vult die met aarde als voorheen, dezelve wel aandrukkende en boven effen afſtrijkende; opent dan de vorm, en is het wel afgedrukt, zo keert de *medaille* nederwaarts, dat zij er uitvallen; maar als men zag, dat de figuur niet zeer volkoomen in de aarde was, zo perst ze tuſſchen twee bordjes in een pers, op dat de figuur wel in de aarde gedrukt worde; vervolgens de *medaille* uit de vorm gedaan zijnde, zo ſnijd met een mesje een fijn gootje van de mond van de vorm of fles tot aan het indrukzel, en voorts van het eene indrukzel tot aan het andere, indien gij meer als één *medaille* of ander patroon daar in gevormt hebt, op dat het met een goot vol loopt; zet dan de beide deelen der vorm tegens het vuur, op dat ze wel door droogen; als gij daar na gieten wilt, zo legt de twee halve deelen, elk alleen, over twee ijzere roeden regt over de vlam van het vuur, tot dat ze zeer heet en bijna glandig zijn, en uwe metaal geſmolten zijnde, zo ſluit ze te zaamen en ſchroeft ze wel digt met een Goudſmids ſchroef, of tuſſchen eene leggende persſe, of beklemt ze anders tuſſchen eenig ding wel vast, en giet het metaal, het zij koper, zilver, tin, of wat het zij, zeer heet in de heete vorm of fles, zo zal het zeer net loopen; laat het daar na koud worden, en de vorm geopent zijnde, neemt er het gegootene werk voorzigtig uit; maar men moet aanmerken, dat men de vorm voor het gieten boven een brandende olie-lamp-zwart moet berooken. De vormen kan men verſcheide reizen tot het gieten gebruiken, als men ze voorzigtig behandelt; maar als ze niet meer kunnen dienen, dan kan men de aarde weder ſtooten, wrijven en ziften, gelijk boven gezegt is; en hier door zal de aarde zelfs beter worden, dan ze te vooren was.

Wat het ſmelten van 't metaal aangaat, zo geſchied zulks met het *tin* en *lood* ligtelijk in een ijzeren ſmelt-lepel, op een gemeen vuur; maar tot het koper, geel koper of mesk, zilver en goud, moet men een klein ſmelt-fournuis hebben, 't welk men van zes platte ſteenen hoog metzelt; op de tweede ſteen legt men een rooster, en laat onderdezelve van vooren een opening, maar de vier ſteenen hoogte boven de rooster legt men rondom digt; als men dan ſmelten wil, zo legt op de rooster eerst een ligt turf-vuur, en als dit brand, zo legt er wat houts- of Smids-koolen op; hier op zet uw ſmeltkroes met het metaal, en legt daar voorts Smids-koolen om heen, maar op de kroes een turfſtuk, en dekt dan het fournuis met een dak-pan; beziet het vervolgens altemets, en ſtookt het wel aan met de waaijer of blaasbalg, en als de kroes in de koolen zinkt, zo haalt hem met de tang op en ſtookt luſtig aan; zo zal het metaal eindelijk ten, en als het koper of mesk is, zo is het een dat zulks geſmolten is, wanneer de vlam blauw-en agtig word; ſtookt het als dan nog vrij heet, teg gij het wilt gieten.

Indien gij koper ſmelt, zo doet in het geſmolte wat *glas-ſmout*, zo zal het zeer ſubtijl loopen, e water; maar als gij tin ſmelt, zo doet er ongeve hondertſtegedeelte *antimonie* en *ſublimaat* in, zo niet alleen beter loopen, maar ook harder wor

Groote dingen, als Vijzels, Gewigten, enz., men in pot-aarde, die met korte heede van v doorgekneed is; en deeze vormen maakt men o troonen, als vijzels, enz. gevormt, zo als h haagt; het binnenſte word aan één ſtuk, maar tenſte aan twee ſtukken geſneeden als het droog de vijzel er uit te krijgen enz.

Daar zou nog veel over het vormen en gieten van len, enz. kunnen gezegt worden, maar het gemel hier in ons Werk daar over genoeg gezegt zijn: W len alleen nog aanmerken, dat men de *medailles* van 't zij dat ze oud of nieuw zijn, gelijk mede ander ge werk, kan opzieden en ophelderen, aldus; neem *dailles* of eenig ander werk, dat gij zuiver en ſcho hebben, legt het op gloeijende koolen, keert en we zo lange tot dat het aſchverwig word; borstelt he wel af met een borsteltje van 't fijnſte koperdraad, het voorts in het volgende water; neemt één handv *gecalcineerde wijnſteen* en *aluin*, van elks even ve zaamen omtrent zo veel als van het zout, of wat kookt het in wat water, met het koper of ander we wrijft het daar na met een lapje, in dat water beve wel af, en als het dan bij 't vuur gedroogt is, zo wr droog af en polijst het, zo zal het zeer ſchoon en worden.

Wilt gij het koper of mesk verzilveren, zo neer dunne plaatjes van heel fijn zilver, bij voorbeel Spaanſche realen geklopt; knipt ze aan kleine ſtuk ontbind ze in *ſterk-water*; ontbonden zijnde, z het zaamen in een kom met ſchoon water, zo za ver naar den grond zinken in de gedaante als meel dit dan met wat *wijnſteen* en *zout* in een nieuwe p ſchoon *water*, en als het wel kookt, doet er uw of mesk in, en kookt het zaamen wel, zo zal h worden; maar het koper moet, eer men het kookt wel gezuivert en glad gemaakt weezen, 't welke voorgemelde wijze geſchied.

Om kleine en groote Medailles met een deeg aftedrukken.

Neemt de *weeke kruim* van *verſch wittebrood*, zo uit de oven koomt, kneed en rolt het zelve met e op een gladde plank zo lang tot dat het als een ſtijve d worden is, en hoe langer men het met de rol bearbei het beter word; dit gedaan zijnde, drukt 't ter dee de vorm, die daar toe gemaakt, of tot de *medail* ſneeden is, en laat het dan droogen, zo zal het zee worden en de *medaille* zuiver afgedrukt zijn. M dit deeg ook een koleur geeven, door middel eenig fijn aardagtig poeder mede onder te bearbeide voorbeeld tot rood, *vermiljoen* of fijn gepoedert *roo* tot blauw, *ſmalte* of *Berlijns-blauw*; tot geel, *geel* tot bruin, *umbra* of *Keulſche aarde*; tot wit, *wit k ceruis*, enz. Deeze koleuren vercieren niet alleen gedrukte *medaille*, maar maaken ook dat het deeg kleeverig is, en zich beter laat indrukken.

Deeze deeg is zeer dienstig voor Medailleurs en Signet-
jders, om bij het graveeren er afdrukzels mede te maa
n, en het werk te onderzoeken, waar en wat er nog
tbreekt; en hier toe kan men de deeg gemakkelijk in de
kerhand met de regterhands-duim bearbeiden en men-
n.

MEDE-EETERS, zie DRAAKWORMEN.

MEDE-GEVOEL. Dit word *Weerpijn* genoemt, en
ngt af van de aandoening der zenuw-takken; bij voor-
eld, eene zuigende Vrouwe, die zeere tepels heeft,
elt pijn in de oxels, daar na langs den arm tot de voor-
nd, om dat de tweede ribbe-zenuw aan de mam takken
eft, en dat zij teffens vereenigt is met de vel-zenuw van
n arm.

Op de zelfde wijze geeft een zenuw-fteek aan den vinger
n, en ontfteeking langs den arm. Een hard gezwel van
oor, geeft pijn in de flaap, en boven op het hoofd, om
harde tak van het zevende paar zenuwen, welke zich
ar over verfpreid. Pijn in eene kies, ontftelt het ge-
ele hoofd. Wormen in de darmen, geeven krieuwe-
g in den neus, maaken niezing, en dergelijken.

Deeze voorbeelden zijn genoeg, om een denkbeeld te
even van *weerpijn* of *mede-gevoel* der deelen, om welke
en te verftaan, iemand een zeer uitgebreide kennis in
Ontleedkunde behoort te hebben.

MEDELIJDEN; in 't latijn *Mifericordia*; *Commife-
tio*; word voor een hartstocht van edele, goedwillige
deugdzaame zielen gehouden, fchoon het teffens be-
nt is, dat het ons geen grooter deelgenoot der elen-
van anderen doet worden, dan over het geheel ge-
omen ons behaaglijk is.

Wanneer men het *medelijden* befchouwt, als een teder-
rtige deelneeming in onheilen die ons niet betreffen,
eft men het als een bewijs aangedrongen, van de
edaardige en gezellige geneigtheid der Menfchen,
e hoe kragtig, echter ten eenemaalen zonder eigen-
at is.

Het *medelijden*, voor een vermaakelijke aandoening ge-
ouden zijnde, is het zelve als een blijk van louter
lf belang, enz. veroordeelt.

Om hier alle de verfchillende gedachten, die ten aan-
ien van het *medelijden* zijn gevormt, te berde te bren-
en, zoude ons al te ver afleiden; wij vergenoegen ons
et te zeggen, dat het *medelijden* in 't algemeen voor
e hartstocht word gehouden, welke door het lijden
n zulke Perzoonen word gaande gemaakt, die met ons
geen nauwe betrekking ftaan, en met wiens welvaart
ns geluk, door fterker driften, niet vereenigt is: Want
ie zou de angftige benaauwtheid van eene Moeder,
ier Kind, van haar borst gefcheurt, in een woestijn
r verflindinge word overgegeeven, den naam van *me-
elijden* toeëigenen; fchoon het gevoel van iemand, die
aar vreemd is, en dien de traanen om haar onheil toe
e oogen uitbarsten, dat hij moogelijk een uur daar na
al vergeeten zijn, billijker wijze niet anders kan ge-
oemt worden.

Indien derhalven het *medelijden*, door een andere
artstocht word verflonden, wanneer wij den rampfpoe-
digen met kragt beminnen, dan ftrekt het *medelijden* eer
ot een bewijs van de zwakheid dan van de fterkte dier
lgemeene menschlieventheid, voor welke zommige zo
eftig geftreeden hebben; met welke zij den hoogmoed
van het Menschdom gevleit, deszelfs ondeugden bedekt
hebben; ja welke zij ongerijmdelijk beweeren dat vol-
doende was, om een Sterveling van de gunst des He-
mels te verzekeren, en vergoeding te doen voor het
involgen van alle lusten, en het verwaarloozen van
alle plichten.

Indien de menfchelijke goedhartigheid volftrekt zui-
ver en gezellig waare, zou het geheel onnoodig zijn,
het woeden eener pestilentie, of de jammer van een
hongersnood, met onderfcheiden gevallen, en bijzon-
dere omftandigheden te verhaalen, om er ons gevoelig
van te maaken; wij zouden ongetwijffelt, onherftelbaa-
re rampen betreuren, in voorvallende onheilen deel nee-
men, zonder het minfte mengzel van vermaak: Die
bedrieglijke droefheid in welke men bewust is, dat het
vermaak zo zeer de overhand heeft; die uitvinding,
welke voor eeuwen lang gebezigt is tot het verdichten
van valfche rampfpoeden, tot geen ander einde dan om
het zelve optewekken, zou verwisfelt worden voor een
eerlijke ontferming, in welke onze fmart zuiver zoude zijn,
en waar van wij om die reden ons zouden wenfchen be-
vrijd te zien.

MEDELIJDING, zie CONSENSUALE.

MEDEMIDDELPUNTIGE CIRKELS, zie CIR-
CULI CONCENTRICI.

MEDIAAN-ADER; in 't latijn *Vena Mediana*;
koomt voort uit de vereeniging der inwendige hoofd-ader-
tak, met den grooten tak der lever-ader. De naam van
mediaan-ader is haar gegeeven, om dat ze bij haar be-
gin, bijna in het midden des arms is gelegen, als ook
om dat ze uit de hoofd- en lever-ader even als tusfchen
beide de middelfte is. Doch zij loopt meest na den duim
en den voorften vinger.

MEDICA; *Slakken-klaver*, of *Slakken drieblad*; in 't
latijn *Mecica cochleata*; *Trifolium cochleatum*. Hier van
heeft men de volgende zoorten, welke de aanmerke-
lijkfte zijn,

1. De *gemeene Medica*, of *Slakken-klaver*; *Trifolium
cochleatum, fructu nigro hispido*; (*Medicago leguminibus
cochleatis, ftipulis dentatis, caule diffufo*, LINN. *Spec.
Plant.*)

2. De *Sijrifche Medica*, met fmalle getande of gefnip-
pelde bladen, en doornige vrugten; *Trifolium cochlea-
tum fpinofum Sijriacum, foliis laciniatis.*

3. De *grijze wollige Zee-medica*, met doornige vrug-
ten; *Trifolium cochleatum maritimum tomentofum*; (*Me-
dicago pedunculis racemofis, leguminibus cochleatis fpino-
fis, caule procumbente tomentofo*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *Medica*, met nier- of fikkel-formige getande
hauwen; *Trifolium filiqua falcata*; *Lunaria radiata Ita-
lorum* LOBELII; (*Medicago leguminibus reniformibus
margine dentatis, foliis ternatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De *geveerde Spaanfche Medica*, met nier- of fikkel-
formige getande hauwen; *Loto affinis filiquis hirfutis
circinnatis*; (*Medicago leguminibus reniformibus margine
dentatis, foliis pinnatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

6. De *wilde Medica* of *wild Burgondisch Hooi*; *Tri-
folium filijveftre lateum, filiqua cornuta*; *Medica flave
flore* CLUS. *Hift*; (*Medicago pedunculis racemofis, legumi-
nibus lunatis, caule proftrato*, LINN. *Spec. Plant.*)

Befchrijving. De eerfte zoort, fchiet veele ronde
dunne ftengen uit, van ongeveer twee voeten lengte of
meer, die niet regt overend ftaan, maar tegen de aar-
de leggen; aan welke bladen langagtige fteeltjes groei-
jen, gelijk de klaver-bladen, naamelijk uit drie bladjes
beftaande, die rondom wat gekertelt zijn; uit de oxels
der bladen, koomen kleine bleek-geele vlinter-bloemen
voort, gemeenlijk drie, vier of meer bij een, na welke

rondagtige vrugten of hauwen volgen, die veelmaal in het rondom gedraait zijn, op de wijze als ſlakke-huisjes; bevattende van binnen hier en daar in de omdraaijingen klein wit nierformig zaad.

Daar zijn zeer veele veranderingen van deeze zoort, welkers onderſcheid hoofdzaakelijk beſtaat in de verſchillige gedaante der vrugten of zaad hauwen, als zijnde rond, plat-rond, langwerpig-rond, ton-formig, peerformig, plat, ſchild-formig, glad of doornig, grooter of kleiner, enz.; ook groeit de eene zoort wat grooter of kleiner als de andere, en de bladen zijn eenigzins verſchillig in gedaante; daar is ook een zoort, die een bruine vlek op de bladjes heeft.

De tweede zoort, is ook maar eene verandering van de voorige zoort, daar van meest verſchillende, dat ze ſmalle geſnippelde bladen heeft, en haare vrugten zijn doornig.

De derde zoort, koomt in de gedaante ook met de overige zoorten overeen, maar ze groeit heesteragtig, en heeft wolagtig-grijze bladen; de bloemen en hauwen koomen in een langwerpig trosje, verſcheidene bij malkander voort, en de hauwen zijn tamelijk groot en doornig.

De vierde zoort, verſchilt weinig anders van de voorgaande zoorten, dan dat ze kromme hauwen heeft, gelijk een nier of ſikkel geformt, die aan de rand getand zijn, groeijende uit de oxels der bladen, vier, vijf of meer bij een.

Daar is ook een verandering van, die veel hauwen te zaamen voorbrengt, dog die zeldzaamer is.

De vijfde zoort, is van de voorige zoort onderſcheiden, daar in, dat ze geveerde bladen heeft; de hauwen koomen anders in gedaante veel met de voorige overeen.

De zesde zoort, is een wilde zoort van *Burgondisch Hooi*; dezelve ſchiet veele dunne getakte ſtengen uit de wortel, van twee voeten lengte, die nederwaards tegen de grond leggen, en waar aan drie-bladige bladen groeijen; de vlinteragtige bloemen koomen aan het einde der ſtengen en takken in langwerpige trosjes voort, zijnde klein en geel van koleur, waar na platte halve maanformige omgedraaide hauwen volgen, die daar door de gedaante van een hoorntje vertoonen, veel gelijkende naar die van het *Burgondisch Hooi*, maar zijn kleiner, gelijk ook het geheele gewas in alle deelen kleiner groeit.

Plaats. De eerſte zoort met haare veranderingen, worden natuurlijk in het wild groeijende gevonden, in Zuid-Frankrijk, Italien, Sicilien, Spanjen, als mede zommige ook in Engeland, Hoog-Duitschland en elders, op en aan de kanten van de akkers, en op andere zandagtige plaatzen. De tweede zoort koomt in Zuid-Frankrijk en Italien voort. De derde zoort word veel gevonden omtrent de oevers van de Middellandſche Zee. De vierde en vijfde zoorten groeijen in Italien en Spanjen; en de zesde zoort word gevonden in veele gewesten van Hoog-Duitschland, Zweeden en elders in droge zandagtige weiden en op andere plaatzen.

De eerſte zoort en haare veranderingen, gelijk ook de tweede, vierde en vijfde zoorten, zijn éénjaarig, maar de derde en zesde langleevend. Men kweekt dezelve, behalven de zesde zoort, bij ons veeltijds in de tuinen, wegens de aardigheid der hauwen, want de bloemen hebben niets fraais.

Kweeking. De gemelde éénjaarige van deeze planten worden vermeerdert door haar zaad, dat men in het voorjaar, als de koude over is, op een warm raba de bloem-tuin zaait, ter plaats daar de planten zu blijven ſtaan, dewijl ze het verplanten niet wel kun verdraagen, als waar door ze ſlegter groei maaken; ſtrooit ten dien einde eenige zaad-korrels in een gem kuiltje; en als de planten opgekoomen zijn, moet ze van het onkruid ſchoon houden, en niet verzu om er ſtokken bij te ſteeken en ze daar aan op te den, dewijl ze anders tegen de grond leggen bli zo zullen ze in de zomer bloeijen en daar na rijpe ten voortbrengen; beminnende alle liefst een goed ſe zandagtige grond en warme ſtandplaats.

De derde zoort kan mede vermeerdert worden haar zaad, gelijk de voorige, of anders ook door ken, die men in de zomer in een ſchaduwagtige ſteekt, of beſchaduwt, en aldus met der haast zulle wortelen, als men niet verzuimt om ze bij droogte tig te houden: De jonge planten moet men daar potten, met goede zandagtige aarde gevult, planten 's winters, dewijl ze geen vorst kunnen verdraagen een warm oranje-huis of ander vertrek, op een luc plaats bewaaren, daar men haar ook bij zagt weer vrije lucht moet geeven.

De zesde zoort word bij ons zelden gekweekt; de Heer LINNÆUS, die ze *Zweedsch Hooi* noemt, dezelve aan, als zeer nuttig om te zaaijen tot weiden, in plaats van het Burgondisch Hooi, tot voor het Vee, dewijl ze in de ſlegtſte zandagtige gr veel beter groeijen wil, als 't gewoone Burgondiſch wij hebben daar van rede op het artijkel BUR DISCH HOOI geſprooken, alwaar men hier ove der nazien kan.

MEDICA, zie BURGONDISCH HOOI.

MEDICAGO, zie CIJTISUS MARANTH MEDICA en BURGONDISCH HOOI.

MEDICAMENTUM, zie GENEESMIDDEL

MEDICINA, zie GENEESKONST.

MEDICINÆ DOCTOR, zie GENEESHEE

MEDICIJN-WINKEL, zie APOTHEEK.

MEDICINAALE WATEREN, zie DISTIL TIE, *pag.* 504.

MEDITULLIUM, betekent het middelſte dee iets; daar door word ook dikwils de middelſte p de boomen verſtaan.

MEDIUS, betekent de *middelſte*, die in het mi is; dus is in de Ontleedkunde *Medius digitus*, de *delſte Vinger* aan de hand of aan de voet; en *M venter*, de *middelſte Buik*, dat is de borst, anders *T* genoemt.

MEDOC-STEENEN, deeze naam word aan ſt van Rots-crijſtal gegeeven, die onder de gec van langwerpig ronde Keijſteenen, in een oord van konje, het *Land van Medoc* genoemt, gevonden den. Zommige hebben gedagt, dat deeze Steenen zoort van Diamanten waaren; doch zulks is ten maalen mis; zij verſchillen in niets van het wezen Rots-crijſtal, en laaten zich met het zelfde gema pen. Men maakt er knoopen, en andere kleine terijen van.

MEDULLA, zie MERG.

MEDULLA CEREBRI, *Hersſen-merg*, dus no men de weeke en witte zelfſtandigheid der hersſen die van buiten met de bast, of ſchorsagtige zelfſtand heid is overtrokken.

MEDULLA LIGNORUM, zie MERG.

MEDULLA OBLONGATA, *het verlengde Merg*, s een mergagtig deel, dat de gedaante van een ſpons eeft, en dusdanig word genoemt, om dat het van vooren van de hersſenen, en agterwaards van het witte weezen, ijn oorſprong neemende, in den bodem van het bekkeeel geplaatst is; van daar gaat het door het groote gat van het achter-hoofd uit het bekkeneel, en ſtrekt zich uit door de geheele langte der rugge-graat, en word als dan *Lenden-* of *Rugge-merg* genoemt. Zie op die beide artijkels.

MEDULLA SANORUM, zie LAC LUNÆ.

MEDULLA SPINALIS, zie RUGGE-MERG.

MEE, zie MEEDE en MEE-KRAP.

MEEDE; *Mee* of *Mee-drank*; *Honing-water*; in 't atijn *Mulſum*; *Hijdromel*; *Melicratum*; is een drank die uit *water* en *honing* gekookt, en in plaats van *wijn* gedronken word; inzonderheid word dezelve veel in de koude Landen, daar geen Wijn wast, maar veel Honing valt, als in Rusland, Poolen, Litthauwen, Lijfland, Zweeden, Denemarken en Norwegen vervaardigt; waar uit men ziet, dat de konst dat geene kan vergoeden, het welke de natuur aan een Landſchap heeft geweigert.

Daar word ook veel *meede* in onze Nederlanden gemaakt, dewijl er veele Bijen gefokt worden en er dus rijkelijk Honing valt; maar de *meede* word er thans niet meer zo veel vertiert en gebruikt als eertijds, toen de Wijn zo overvloedig niet uit Frankrijk gehaalt wierd als tegenwoordig.

Gelijk er nu tweërlei Honing is, te weeten witte en bruine, zo heeft men ook *meede* van die beide koleuren, waar van de eerſte voor de beste gehouden word; welke ook, als hij oud geworden is, en zijn Honing-ſmaak verlooren heeft, in kragt en ſmaak na bij de Spaanſche of Malvaſier-wijn koomt. In Rusland en elders weet men ook de aangenaame ſmaak van de *meede*, door vermenging met Aard-beſiën, Frambooſen, en Kersſen, enz. nog te vermeerderen.

De *meede* is een aangenaame en gezonde drank, en veel beter als ſlegte Wijn, inzonderheid als hij van goede Honing, en wijnagtig bereid is; hij verſterkt, maatig gebruikt het harte en de maag, en is dienstig in de aamborstigheid, hoest en andere borst-kwaalen; echter is hij voor alle natuuren niet even nuttig, dienende inzonderheid niet voor de cholerijke en bloedrijke Menſchen, dewijl hij de gal vermeerdert en zeer heet van aart is; en in 't algemeen is hij beter voor oude als jeugdige Lieden.

Men onderſcheid nog de *meede* in *enkelde* en *zaamengeſtelde*: De *enkelde* word alleen van *water* en *honing* gemaakt, en als hij door veel kooken en gisting zo ſterk als Wijn is geworden, noemt men die *wijnig* of *wijnagtig*, welk eigentlijk de regte *meede* is; want men kookt ook *meede*, die men niet laat werken en die men *gemeene meede* noemt; *zaamengeſtelde meede* is zodanige, daar behalven het water en honing, nog iets anders word bijgevoegt, het zij om de ſmaak, of om dezelve als medicijne te gebruiken. De beste tijd van Mee-kooken is in de zomer.

Manier om Meede te bereiden.

Om *meede* te maaken, moet men tot één pond *honing* drie pond *water* neemen, *witte honing* is de beste, en die de nieuwſte is, en aangenaamſte, is allerbest daar toe. Men laat ze met *water* in een koper vertinde ketel ſmelten, en dit mengzel zagtjes kooken, tot dat het zo dik is geworden, dat er een ei met zijne ſchel op drijven kan. Men moet onder het kooken wel op 't ſchuimen paſſen, en de *meede* daar na door een doek laaten loopen. Vervolgens giet men de grootſte helft of het meeste in een nieuw vat, dat eerst eenige reizen met heet water is uitgebroeid, en daar na met één of twee pinten witte wijn, zo dat er geene onaangenaame reuk met allen in is. Als het vat vol is, doet men er geen ſpont op, maar men dekt het alleen met een ſtuk lijnwaat toe, om te beletten, dat er geene vuiligheid in valt. Daar na zet men het in de hoek van den haart, bij geen groot vuur, nagt en dag, om het vogt zagtjes warm te doen worden en gesten.

Het overige gedeelte van de *meede* moet in bottels of aarden kruiken worden gedaan, die wel ſchoon zijn; maar men moet ze niet ſtoppen, en alleen met linnen dekken, en ze op verſcheidene plaatzen van de ſchoorſteen nederzetten. Deeze *meede* welke in de bottels is, dient om die, welke uit het vaatje rijst door de gisting, die omtrent zes weeken moet duuren, te vergoeden. Daar na moet men het ſpont-gat van het vaatje zeer naauw ſtoppen; evenwel moet men er de ſpont niet te vast inſlaan, om dat men die nu en dan er moet uithaalen, om het vaatje van tijd tot tijd optevullen, het geen in de kelder moet zijn gelegt, en daar den gantſchen winter in blijven. Als gij merkt, dat de *meede* in de kelder niet meer ſlinkt, en dat zij geduurig met het ſpont-gat gelijk ſtaat, ſlaat er dan de ſpont digt in, en raakt niet meer aan 't vaatje, als om er de *meede* uit 't tap-gat te tappen; of men kan de *meede* op flesſen tappen en aldus bewaaren.

Het zoude veel beter weezen, dat men de *meede* in de zon liet gisten; maar dewijl dit hemel-licht niet altijd ſchijnt, kan deszelfs hitte geene zo gelijke, nog ſchielijke werking voortbrengen, dan die, welke men in de ſtooven of ſchoorſteenen vind. Men zoude daar een middel tegen kunnen vinden; het geen zoude wezen, alle avonden, als de zon onderging, het vaatje in de ſtoof, of warme plaats te brengen; maar dat zoude veel zorg en oplettenheid vereiſchen; zo men het bezinkzel met het goede zelve niet wilde mengen. Dit bezinkzel is bruin en dunder, als dat van Wijn.

De *enkelde gemeene meede*, word gelijk de *wijnige*, gemaakt, uitgenoomen dat men ze niet laat werken, en dat ze voorts, na ze gemaakt is, gebruikt word: Ook word ze doorgaans dunner, met meer *water* gekookt.

Zaamengeſtelde of gemengde Meede.

Terwijl gij het *water* en *honing*, boven aangetekent, laat kooken, kunt gij *rozijnen* in tweën gesneeden doen kooken. Men neemt een half pond tot zes pond *honing*, en vier pinten *water* om het te kooken. Dit vogt op de helft vermindert zijnde, laat het door een lijnwaat loopen, met een ligte uitpersſing van de *rozijnen*. Doet het daar na onder de *meede*, en laat het met malkander een tijd lang kooken. Doet er daar na wat geroost *brood* in, in *bier* geweekt; en er het ſchuim afgenoomen hebbende, het geen er weder opgekoomen is, neemt de *meede* van het vuur; laat ze dan rusten, en giet het heldere zoetjes af van zijn bezinkzel; giet het vervolgens over in een vaatje, gereed gemaakt, als boven. Maar gij moet er te vooren één once *zout van de beste wijnſteen* in gedaan hebben, dat in een glasvol *geest van wijn* geſmolten is, en men moet maaken, dat het vaatje

gansch vol zij. Daar na zult gij het vaatje open op ſteenen in de zon leggen, of op den oven van een Bakker, of in een vertrek waar in een kagchel, die vrij warm geſtookt word, en 't geduurig aanvullen, tot dat 't niet meer ſchuimt. Hebbende het voor de laatſtemaal opgevult, moet gij het nauwkeurig ſluiten, en het in de kelder brengen; alwaar het eenige maanden lang hebbende ſtil gelegen, men er uit tappen, of dezelve op bouteilles doen kan.

Deeze gemengde *meede* is heel aangenaam en goed om de maag te verſterken, maar voor al die een heete maag hebben, of welker dampen na het hoofd ſtijgen, en om de verſtoppingen van den onderbuik te openen, de teering, benauwde borst, en andere long-ziektens te genezen.

Om ze aangenaamer te maaken, kan men vijf of zes druppen *eſſents van caneel* in de *brandewijn* mengen, welke men gebruikt, om het *zout van wijnſteen* te ontbinden. Men kan er ook *ſchillen van citroen* op laaten trekken, of *frambooſen*, *bloemen* of *kruiderijen*, naar elks ſmaak. Men gebruikt ze ook in de plaats van Wijn.

Andere manier, om goede Meede te kooken.

Neemt tot negen pond ſchoon *regen water*, één of twee pond *witte honing*, kookt het zaamen in een ketel tot dat er een eij in drijft, het zelve onder het kooken wel afſchuimende; neemt 't dan van 't vuur, doet het in een houten tobbe, en als het bijna koud is, zo doet er een weinig *gest* van goed *bier* (of dat beter is, *wijn-moer*) in, en wanneer het dan opgereezen ſtaat, zo giet het in een zuiver vaatje, en laat het op een warme plaats gesten als bier; vult het ondertusſchen op met gekookte *meede*, die men van de overige in flesſen bewaart heeft, en als het gesten bijna gedaan is, zo maakt het digt toe; legt het dan in de kelder en tapt er van wanneer gij wilt; maar hoe langer hij legt, hoe beter hij word.

Men kan er ook, als men wil, in 't kooken of gesten, wat *caneel*, *kruid nagels* of *alands-wortel*, enz. in doen, waar door de *meede* ſmaakelijker word.

Andere, die ze wijnagtiger en aangenaamer willen hebben, doen er bij, *zap van kersſen*, *roode aal-beſiën*, *frambooſen*, *wijn-druiven* of *kwee-peeren*; bij voorbeeld, bij agt pond van de voorzeide *meede*, twee pond van een der gemelde *zappen*, en twee pond *witte honing*, kookt het tot dat het niet meer ſchuimt, te weeten één of tweemaal op, en laat het dan gesten als voorzeid is.

Nog andere goede manier.

Neemt *honing* en *water*, van ieder even veel, kookt het zaamen, en ſchuimt het wel af; als het dan genoeg gekookt heeft, dat men daar aan weet, als er een eij in drijft, zo doet het in een vatje, daar *brandewijn* in geweest of dat met *brandewijn* omgeſpoelt en daar mede doordrongen is, (want de *brandewijn* maakt de *meede* niet alleen ſterker, maar geeft ze ook een aangenaame wijnagtige ſmaak) met een paar grein *amber-gris*; maakt dan het vatje toe en legt het in de zomer in de zon, of anders op een Bakkers oven, en als het begint te gesten, zo opent het vat, dat er de ſchuim uitloopen kan, in welke tijd van gesting men het vat niet moet roeren; als dan de grootſte drift over is, zo maakt het vat digt toe en bewaart het in de kelder tot het gebruik.

Om witte Meede te maaken die Jaaren lang kan goed blijven.

Neemt in het voorjaar in de maant Maart of April, een anker of veertig mingelen zuiver *regen* laat dit water een kwartier of half uur in een ter zuivere ketel kooken, gaar zijnde, zo doet er 44 pond zuivere *witte honing* bij, en laat het als zaamen zo lange kooken dat het niet meer ſchuim intusſchen de ſchuim ter deegen afneemende; indien de *meede* langer laat kooken, word ze bruin. Doet het geheele kookzel in een ſchoone tobbe, om te verre te verkoelen dat het melk-warm is, daar na zuiver en wel gezwavelt vat gedaan, en in een en maatig warme kelder gelegt en het ſtil laaten om te werken of te gesten, zonder iets bij te doen dat de *meede* klaar en zuiver word; en de moer dik na den grond zinkt; als dan kan men ze vleſſchen tappen, mits zulks voorzichtig geſchiede en vooral zorg draagende, dat er geen dik of in de flesſchen koomt.

Ingevalle de *meede*, niet tegenſtaande dezelve er mer overgewerkt heeft, nog niet klaar en zuiver eenigzints troebel mogte zijn, moet men dezelve najaar in een anderzuiver vat, dat wel gezwavelt is, ſteeken of tappen, en laaten het dus nog 3 à 4 ſtille leggen, zo dat dezelve dan heel ſchoon en worde, en met alle veiligheid in flesſchen kan worden. En ſchoon de *meede* in het eerſte vat al vrij ſchoon en zuiver mogte zijn, houde ik het voor best, om ze in een tweede vat over te ſteeken.

De *meede* op deeze wijze bereid, blijft een van jaaren goed, en ik heb die dikwils voor aangaande Wijn doen drinken; in een woord, ik durf zeggen het een der beste manieren is, om deeze drank reiden.

Om een medicinaale zaamengeſtelde Meededrank te bereiden.

Neemt *aland-wortel*, een half once; grofjes kleſneeden zijnde, kookt het in drie pond *water* tot derde; doet er dan bij *hijſop*, twee vingergreepen *witte honing*, anderhalf of twee oncen, en laat een korte tijd zaamen opkooken, en ſchuimt het tusſchen wel af; neemt dan de pot van het vuur, het door, en bewaart het in een fles; hier van men altemets een romertje vol lauwwarm drinken; de een deftig middel in borst-ziektens, moeijelijke haaling, vogtige aamborstigheid en verkoudheid, enz., het verdunt en verdeelt de taaije en zoutige ke vogten in de long en elders.

Een balſamieke Meede-drank te bereiden, tegen de Longzugt en Teering.

Neemt *eeren-prijs*, *hondjes-draf*, toppen met de bloe van *betonie*, van *St. Jans-kruid* en van *wol-kruid*, elks een vinger-greep; klein geſneeden zijnde, in een zuivere pot, giet er drie pond kookend op, en laat het een half uur wel toegedekt ſtaan te ken, doet er dan bij, *witte honing*, anderhalf zijgt het vervolgens door, en gebruikt het altemets een romertje vol; dit is een zeer goed in de beginnende of niet al te ver gevorderde het opent en geneest de zweeren in de het bevordert de opgeeving en ontlasting van agtige vluimen, en is mits dien ook zeer dienstig *empijema* of etterborst, als mede in andere long len, aamborstigheid, enz.

MEE-KRAP; *Krab* of *Krap*; *Grapp*; *Rötte*;

nsch *Garance*; in 't hoogduitsch *Röthe* of *Färber-Rö-*
; in 't engelsch *Madder*, en in 't latijn *Rubia*; *Rubia*
nctorum. Daar zijn drie zoorten van deeze veel gebruikt
rdende Verf plant; als:

1. De *wilde Mee-krap*; *Rubia ſijlvestris aspera*; (*Ru-*
foliis ſenis, LINN. *Spec. Plant.*)
2. De *tamme Mee-krap*; *Rubia tinctorum ſativa.*
3. De *vreemde vierbladige blinkende zeer ruige Mee-*
ap; *Rubia quadrifolia asperrima lucida peregrina* HER-
INNI; (*Rubia foliis quaternis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, ſchiet uit de wortel
rſcheide vierkantige rouwe ſtengen, van twee tot drie
eten hoogte, en die bovenwaarts wat getakt zijn; waar
n ſmalle langwerpige rouwe bladen, wervels wijze groei-
n, aan elke wervel vijf of zes bladen ſterswijze ſtaan-
; aan de top der ſteng en takjes, koomen kleine vier-
vijf-bladige bleek-geele bloemen voort; waar na twee
ppige vrugten of beſiën volgen, die naast malkander
ten, welke klein rond zwartagtig zaad bevatten; de
ortel is lang, dik, wat getakt en van buiten en binnen
ai rood.

De tweede zoort, koomt in alle deelen overeen met de
rſte, behalven dat ze door de cultuur, in allen niet zo
uw van ſtengen en bladen is, en wat lijviger en vol-
akter groeit.

De derde zoort, gelijkt ook genoegzaam naar de voo-
e zoorten, maar ze maakt meer en hooger ſtengen uit
wortel, en heeft maar vier bladen aan de wervels, die
inkend en zeer ruw zijn.

Plaats. De eerſte of wilde zoort, groeit natuurlijk
n zelf in Zuid-Frankrijk, Italien en elders, als mede
ntrent de Rhijn- en Donauw-ſtroom, in en naast de wei-
n en heggen, in de wijn-bergen en op andere plaatzen.
e tamme zoort word op veele plaatzen tot de Negotie
bouwt; dewijl het een voornaame Verfſtoffe is; dog
oftzaakelijk maakt men er zijn werk van om ze veel te
veeken in Zeeland, Vlaanderen, den Elſas, Sileſien,
randenburg, Saxen, Frankrijk, Italien, enz., en ze-
ert eenige jaaren, ook in Friesland en Groningerland.
Vaar de derde zoort eigentlijk natuurlijk groeit, is ons
et bekent, althans de Heer LINNÆUS wijst er de
laats of 't Landſchap ook niet van aan: Alle de zoor-
en zijn langleevende.

Kweeking van de Mee-krap.

Deeze nuttige plant, naamelijk de tweede zoort, kan
p driederlei wijze voortgekweekt worden; als 1. door
et *zaad*; 2. door de *wortel-ſpruiten*, die men van de
ude planten afneemt; en 3. door *inlegging*; dog de tweede
anier is de gewoonlijkſte, om dat de planten daar door het
chielijkst aangroeijen en groot worden, om er voordeel
at te trekken; waar van wij derhalven eerst zullen ſpree-
en. Om ze dan op deeze wijze, door ſpruiten, te kweeken,
unnen wij voor eerst zeggen, dat de kweeking voor
undige Tuin-oeffenaars of Land-bouwers, niet bezwaar-
ijk kan vallen, dewijl dezelve op de ordinaris wijze van
cheuring en planting geſchied: Maar zie hier een kort
erigt daar van, voor de zulke die in deezen niet zeer
undig zijn.

Men bereid in de herfst, door diepe omploeging of
ſpitting een akker of ſtuk land, dat men vervolgens de
winter over aldus laat leggen, om van de vorst wel door-
gevrooren en murf te worden; daar na moet deeze akker
in het volgende vooriaar na de vorst, zo dra de grond
droog en handelbaar is, wederom wel en zo diep als doen-
lijkis om gearbeid, daar na tot lange bedden van zes of meer
voeten breedte, met een ſmal pad tuſſchen beiden ver-
deelt, en aldus tot de planting gereed gemaakt worden;
wanneer dan vervolgens in April de groei der planten be-
gint, maakt men de aarde rondom de oude planten wat
los en neemt er de jonge ſpruiten of zij-ſcheuten (*kiemen*)
af, met zo veele wortelen daar aan als doenlijk is, en
men plant dezelve op de wel bereide bedden, in rijen,
ongeveer één voet of anderhalf van malkander, zo wel
de rijen als de planten in de rij, dog in het verband; kan
dit planten geſchieden in een vogtige tijd, of als men re-
gen te gemoet ziet, zo is het zo veel te beter, dewijl
de jonge planten dan niet alleen zo veel te ſchielijker en
beter aan de groei raaken, maar het geeft ook daar na zo
veel te betere wortelen, tot voordeel; anders moet men
bij droogte niet verzuimen, om ze dagelijks te oozen,
tot dat ze wel in de groei zijn: Vervolgens heeft men
er weinig anders aan te doen, dan om de bedden zeer
zorgvuldig van het onkruid ſchoon te doen houden, in-
zonderheid terwijl ze nog jong zijn; want anders worden
ze door het onkruid zodanig verzwakt, dat ze niet alleen
niet wel tieren, maar er ook in 't geheel weinig nut en
voordeel van koomt; daarenboven is het voor deeze
planten ook zeer dienstig, dat de grond rondom de plan-
ten in het na- of vroeg in het voorjaar door omhakking
of ſpitting geroert worde, zonder de groote of hoofd-
wortelen te beſchaadigen, want aan de kleine wortelen
kan het zo veel kwaad niet, en elk kundige weet, wat
groot voordeel dusdanige roering aan allerlei vaste plan-
ten, tot bevordering van de groei toebrengt.

Aldus onderhoud men dan de planten op de akkers of
bedden twee of drie jaaren lang, in welke tijd doorgaans
haare wortelen, indien de grond goed is, een bekwaa-
me grootte verkrijgen, om daar na uitgegraaven en tot het
gebruik ingezaamelt te worden: In de herfst verdorren de
ſtengen en bladen, die men als dan moet affnijden en
de grond zuiveren, hoewel men ze er ook wel aan kan
laaten blijven, dat dikwils tot beter conſervatie van de
planten in de winter dient.

Maar nu zou men kunnen vraagen, in wat gronden
deeze *mee-krap* het best tiert, om voordeel te doen? Hier
op kan men tot antwoord geeven; dat dezelve in aller-
lei góede gronden zeer wel groeijen wil, maar dat ze in
alle, geen wortelen van de zelfde groot- en ſchoonheid
maakt. Ze bemint liefst ſterke kleiagtige of lijvige gron-
den, die los en in de diepte wat vogtig zijn, echter geen
al te vogtige, inzonderheid niet die in de winter nat zijn,
of in het water ſtaan; want hier door verſterft ze, of ze
raakt aan 't kwijnen, en er koomt weinig goeds van. De
uitgedroogde moeragtige gronden ſchijnen voor haar groei
ook zeer gunſtig te zijn: In zandagtige gronden wil ze
ook wel groeijen, maar ze wasſen daar in langzaamer en
de wortelen blijven kleiner, geevende derhalven minder
voordeel, ſchoon ze anders geenzins minder in deugd,
maar eer beter zijn.

Om de *mee-krap* door het zaad voort te kweeken;
moet men 't zelve in de Maij-tijd, op een wel toebereid
vrugtbaar bedde zaaijen, niet al te digt, of men moet de
jonge opgekoomene planten daar na verdunnen, zo dat
ze egaal en ten minſten een paar vinger breed van mal-
kander ſtaan.

Deeze jonge planten moet men vervolgens neerſtig en
zorgvuldig van het onkruid ſchoon houden; ook bij
droogte met 't noodige vogt voorzien, en op 't zelfde bed-
de laaten ſtaan, tot in het volgende voorjaar, als wanneer

ze, indien ze in een goede grond gezaait zijn, en men ze wel behandelt heeft, goede jonge planten worden, om dezelve in het volgende voorjaar voor goed te verplanten, daar ze zullen blijven voortgroeijen, op de zelfde wijze, om kort te gaan, als wij hier boven van de *kiemen* of *zijſpruiten* gezegt hebben; dezelve vooral, op een van natuur vrugtbaar bedde of akker plantende, indien men voordeel wenscht, en van 't onkruid wel ſchoon houdende; want dan zullen ze wel aangroeijen en goede planten worden; die dan maar een jaar kunnen verſchillen in het gewas, met die welke van *kiemen* gekweekt zijn, om de wortel tot 't gebruik uit te delven.

Dog wil men de *mee-krap* door inlegging voortkweeken, zo verkiest men hier toe in de zomer van de fleurigſte jonge ſtengen, van oude planten, die men tegen de aarde nederbuigt en een paar duimen diep daar in legt, op de gewoone wijze van inlegging der planten, mits dat er een knop of lid in de aarde koomt, die men ook wat inſnijden of wonden kan, zo zullen de ingelegde takken wortelen ſpruiten en jonge planten worden, welke men daar na in het volgende voorjaar verplant, gelijk van de *kiemen* en *zaailingen* gezegt is: Dog dit inleggen, zo wel als 't zaaijen, word zelden gedaan, dewijl men genoegzaam *kiemen* of *ſpruiten* van de oude planten, tot voortkweeking verkrijgen kan; maar de zaaijing kan nuttig zijn, als men geen *kiemen*, maar wel zaad van elders kan verkrijgen. Zie over 't eene en andere verder 't artijkel KWEEKING.

Het ſtaat nog aantemerken, dat de grond, daar *mee-krap* in gebouwt geweest is, daar na zeer bekwaam is, om er twee tot drie jaaren beste Graanen, als Weit Gerst en Rogge, enz. in te bouwen; want de *mee krap* vermindert de grond niet, maar ſchijnt dezelve eer te verbeteren; waar na men er weder *mee-krap* in plaatzen kan, als men wil; dog oordeele het beter, dat zulks in een nieuwe grond geſchiede.

De derde gemelde zoort, word alleen van zommige Liefhebbers in de kruid-tuinen, wegens de verandering van vreemde planten, onderhouden, en door ſcheuring of ſpruiten voortgezet, gelijk de voorige.

Hoe men de Mee-krap inoogst, en verder tot het gebruik behandelt.

De *mee-krap*, te weeten van kiemen geplant, en wel gegroeit hebbende, zo zijn haare wortelen doorgaans in ſtaat, om twee jaaren na de planting tot het gebruik uitgedolven te worden; om dat ze als dan een bekwaame dikte of grootte verkreegen hebben; hoewel men het niet eens is, in welke dikte deeze wortelen 't best en voordeeligst zijn; zeggende zommige, dat het voordeeliger is, dezelve liever een jaar langer te laaten ſtaan groeijen, om dikker te worden, dan om ze vroeger uit te graaven; ook zegt men, dat de ouder en dikker wortelen beter koleur geeven, dan de jonger en dunner; het welke de ondervinding moet beſlisſen: Ondertusſchen is het zeker, dat ze in de eene grond vroeger kunnen bekwaam en ook beter worden, als in de andere.

Hoe het zijn mag, als men dezelve oordeelt bekwaam te zijn, zo word ze in de maand October of November, na dat het kruid begint te verdorren, uit de grond gegraaven, en de wortelen van het kruid gezuivert en vervolgens gewasſchen; hoewel andere meenen, dat het beter is, dat men ze niet wascht: Daar na laat men ze op het hoogſte en droogſte van het land eenige dagen lang wat afdroogen, en men zuivert ze van de vezel-wortelen en aanhangende aarde, (indien ze niet gewasſchen zijn,) en men brengt vervolgens in huis, om ze wijders in een kachgel of toe met opzet gebouwde oven, die maatig heet gemaakt is, volkoomen te droogen, en men ontdekt, dat ze genoeg gedroogt is, wanneer de wortelen onder het menbuigen breeken. Vervolgens klopt men dezelve jes, om ze van de nog aankleevende aarde en van deelte van de opperſte ſchors te ontdoen, welke anders deeze verſtof een gedeelte van haar ſchoonheid het gebruik van verwen beneemen. Andere raaden om de gedroogde wortelen in een zak van grof linnen doen, en dezelve met geweld heen en weder te den, waar door de opperhuid los gaat, die men volgens gemakkelijk van kan afwannen, en dus de wortelen zeer zuiver verkrijgen; welke de beste in het gebruik zijn. Men zegt, dat de wortelen zo veel indroogen dat agt pond verſche, maar één pond drooge verſchen.

Deeze gedroogde en gezuiverde wortelen worden volgens aldus geheel verkogt; dog meest eerst in ros-moolen tot een grof poeder geſtampt of gemalen en in deeze gedaante in digte zakken of vaten zijnde, vertiert: Ze moet wel voor de lucht bewaard worden, anders verliest ze haare kragt en deugd. De wortelen der *mee-krap* moeten, om goed te zijn, ſterke reuk hebben, die een weinig naar die van Zoethout zweemt; de ſchors moet glad zijn, en het houtagtige gedeelte vast kleeven: Het poeder der *mee-krap* moet vetagtig zijn en aaneenkleeven, wanneer men het tuſschen de vingers wrijft; het moet niet ouder dan één jaar zijn, 't welk de beste koleur geeft, maar als het veel ouder is, verliest het zijne kragt en koleur in het verwen. Men kan de goede of hoedanigheid, zo wel der wortelen als van het poeder onderkennen, door middel van dezelve in *aluin* te laaten trekken, vervolgens er ſtukjes ſtof in verwen, en dezelve met andere ſtoffen te vergelijken met beste *Zeeuwſche mee-krap* rood geverft zijn.

Eigenſchappen en gebruik der Mee-krap.

De *mee-krap* is eene verſtoffe, welke veel gebruikt word, om daar mede niet alleen allerlei, inzonderheid wolle ſtoffen rood en bruinrood te verwen, maar ook om veelerlei andere gemengelde vaste koleuren daar mede te maaken. Men zegt, bevonden te hebben, dat vier pond verſche wortelen van de *mee-krap* even veel, om er mede te verwen, uitwerken, als één pond droge gepoederde, waar door men omtrent de helft de kosten zou kunnen beſpaaren, indien men de wortelen verſch gebruikte, daar men ze verſch hebben kan. In onze Nederlanden word deeze wortel zeer veel in-land en daar omtrent gebouwt, welke boven alle die in andere Landſchappen groeit, wegens haare fraaije koleur, veel geacht en overal verzonden word: Men heeft ze zedert eenige jaaren ook in Friesland en Groningerland beginnen te bouwen, die aldaar ook zeer wel groeit en goed is; maar men zegt, dat de Reders niet dat voordeel van de Meekrap-bouwerij niet kunnen hebben, gelijk in Zeeland; 't welke men hooftzaakelijk ſchrijft, om dat men in Friesland, wegens het eenigſins kouder climaat en grond, niet zo wel laage Turkſche boontjes tuſschen de *krap* bouwen kan, gelijk in Zeeland, 't welk aan de Zeeuwen nog veel voordeel voor landen, boven de wortel aanbrengt: Het kan ook zijn, dat deeze wortel aldaar voorſpoediger groeit en grooter

ord, als in Friesland; of ook dat men hier de regte
ltuur niet weet, of in zommige deelen verzuimt.
Bij de inkoop moet men zodanige *krap* kiezen, die wel
oog, niet verſtikt of bruin-zwart, maar fraai helder
n bloed-rood is, of bijna als ſaffraan er uitziet; voorts in
aste klompen, en van een ſterke niet onaangenaame
euk. Dog men vind bij de Drogisten veeltijds tweeder-
ei zoorten, waar van de eene *Verwers-rood*, en de ande-
e *Grap*, *Krap*, *Mee-krap* of *Mee* genoemt word: Het
erwers rood word uit de geheele wortel gemaakt, zo
ls ze gegraaven en gedroogt is; maar de *mee-krap* be-
aat niet uit de geheele wortel, maar daar van word eerst
e buitenſte bast en de binnenſte houtagtige pit wegge-
aan, en dan het overige tot een grofagtig poeder ge-
aalen; en deeze laatſte houd men voor de beste. Het
aat ook nog aantemerken, dat er bij de Buitenlanders
ok zomtijds een zoort van *Krap* verkogt en verzonden
ord, die den naam van *Billon de Garance* of *gemeene*
Krap draagt, welke niets anders is als een roodagtige aar-
e, die met het ſtof van *krap* vermengt is; dezelve is van
einig waarde, want ze geeft niet alleen weinig koleur,
aar bederft ook de wollen ſtoffen en andere dingen,
ie daar mede geverft worden, door haare ſcherpte, of
nderzins, geheel; weshalven men zich daar voor heeft
e wagten; en om welke reden derzelver verkooping ook
n zommige plaatzen bij zwaare boete verboden is.
Behalven dat de wortel der *mee-krap* veel tot de ver-
erijen dient, zo word ze ook in de Geneeskunde ge-
ezigt; hebbende eene verwarmende, zeer oplosſende,
aamentrekkende en pisdrijvende kragt; en word inzon-
erheid gepreezen tegens inwendige wonden en geſtolt
loed, van vallen, enz.; als mede tegens de beginnen-
e geel- en waterzugt, verſtopte ſtonden der Vrouwen,
nz. Men gebruikt ze meest in een afkookzel, 't zij in
vater, bier of wijn, en men kan er ook met *wijn geest*
en *tinctuur* van bereiden, die in de gemelde gebreeken
ebruikt kan worden; ze is voorts één van de zoge-
oemde V *kleine openende* of *afzettende wortelen*.
Het is aanmerkelijk, dat bij het aanhoudend gebruik
van deeze wortel, dezelve niet alleen de pis rood verft
als bloed, maar zelfs de beenderen worden er rooſen-
rood van; en dit heeft ook plaats in de Dieren, die men
daar van onder het voeder geeft.
De ſteelen en bladen zijn in het Huishoudelijke, we-
gens haare ruwigheid, zeer nuttig, om er tinne vaten
mede te ſchuuren en te zuiveren, welke er een zeer
ſchoone glans van verkrijgen.
Verſcheidene Schrijvers hebben over de *mee-krap* in
het bijzonder geſchreeven; gelijk onder andere ook de
Heer Du Hamel *in zijne beginzelen van den Landbouw*,
die men nazien kan; als men meer daar over begeert te
leezen, in het Werk van de laatstgemelde, word ook
eene beſchrijving gevonden van de Stoof en Moolen,
welke men te Rijſsel heeft, tot bereiding van de *mee-
krap*; als mede van de Moolen, die men te Corbeil heeft
opgerecht, om de *mee krap* te maalen.
MEEL; in 't latijn *Farina*; is, gelijk bekent is, ge-
maalen en tot poeder gebragt *graan*; dienende niet al-
leen om er brood van te bakken, maar ook om allerlei ſpij-
zen in de keuken van te bereiden, die gewoonlijk den
naam van *meel ſpijzen* draagen, als veelerlei pappen,
koeken, taarten en ander gebak, ſauzen, enz. Het
meel is hooftzaakelijk tweederlei, als *ongebuidelt* of grof,
en *gebuidelt* of fijn; het eerſte is 't geene dat met de
zemels, zijnde de gebrookene ſchil der graanen, ver-

mengt, en ook meesttijds niet zeer fijn gemaalen is; maar
het tweede, daar de zemels door middel van een meel-
buidel op de moolen of van de Bakkers van afgeſcheiden
zijn: Het ongebuidelde, word tot grof brood; maar het
gebuidelde, tot fijn brood en tot ſpijs-bereiding gebruikt;
hoewel men ook *meel* heeft en gebruikt, daar de zemels
maar voor een gedeelte uitgezift zijn. Tot brood dient
voornaamelijk het *meel* van *rogge* en *tarwe of weite*, waar
van het voedzaamſte, gezondſte en ſmaakelijkſte brood
en andere ſpijzen bereid worden. Er word ook veel
meel van *boekweit* door de Gortmaakers gemaalen en fijn
gebuidelt, 't welk hooftzaakelijk tot het keuken-gebruik
dient, en in deeze Provintien veel van het Gemeen tot
het bakken van pannekoeken, enz. gebruikt word, de-
wijl het doorgaans goedkooper als het tarwen-meel is;
dog het is op verre na zo voedzaam niet, ſchoon het
anderzins niet ongezond nog onſmaakelijk is. Van *gerst*
en *haver* word zelden *meel* gemaalen, dewijl het brood,
dat daar van gebakken word, wreed en onſmaakelijk is;
ten waare in duure tijden; hoewel wat fijn *gersten-meel*
onder *weiten-* of *boekweiten-meel* gemengt wordende,
zulks een goed en niet onſmaakelijk brood of gebak geeft:
Maar men maakt van *haver* een grof meel of fijne gort,
waar van zeer gezonde ſoupen, inzonderheid voor zwak-
ke en zieke Menſchen, bereid worden, (zie HAVER).
Men maakt ook *meel* van *rijst*, waar van aangenaam en
zeer ſmaakelijk gebak en andere meel-ſpijzen bereid kun-
nen worden; maar het brood, dat daar van gebakken
word, is droog en niet zeer ſmaakelijk, ten zij terwijl
het nog warm of versch is. Ook kan er van *aardappe-
len* een zoort van *meel* bereid worden; zie AARDAP-
PELEN.
Er worden in de Apotheeken ook *meelen* uit deeze en
geene andere zaaden dan graanen gemaakt; dog welke
voornaamelijk in de Heelkunde dienen tegen veelerlei
gezwellen, enz.; als onder andere van *groote boonen*, *fe-
nugreek*, *lupijnen*, *heemst-wortel*, *lijnzaad* en *krok*: dee-
ze worden van de Apotheekers gewoonlijk op ordonnan-
tie *ex tempore* bereid.
Eigenſchappen. Alle *meelen* bevatten veele olie- en
aard-deelen in zich, en hebben, met eenig vogt tot een
deeg of pap gemaakt, een verdikkende en voedende kragt;
maar de *meelen* van lijmagtige zaaden, als uit *gerst*, *lijn-
zaad*, enz., in de gedaante van een *melk* (*emulſio*) gebruikt,
zijn oplosſend en verzagtend. De Hr. Boerhave houd
alle de *meelen*, uit *boonen*, *erwten*, *cicers*, *lijn-zaad*,
rogge, *gerst*, enz. voor *emplaſtiek* of de porien ſluiten-
de, en telt ze daarom onder de etter- en rijpmaakende
middelen. Het *roggen-meel* is in het bijzonder zeer
dienstig, droog opgelegt wordende, in ontſteekingen,
roos, enz.; doch waar toe ook het *tarwen-meel* dienen
kan. Volgens de Heer Slichting, is het altoos veel
beter, dat men in plaats van *boonen-* of *krok-meel*, het
lijnzaad meel, *tarwen-brood* of *biscuit* gebruikt; en het
tarwen brood is altijd van meer nut als de meelen.

Hoe men het Meel best bewaart.

Om allerlei *meel* van *graanen* lange goed te houden,
zo koomt het er hooftzaakelijk op aan, dat het nieuw
gemaalen *meel* niet aan 't broeijen raake, nog muf wor-
de, of er wormen in groeijen; om 't zelve dus daar voor
te bewaaren, is het voor eerst noodig, dat het graan niet
al te versch, maar wel droog en hard zij, alvoorens het
gemaalen word; daar na moet het in meel-kasſen of in
vaten digt op elkander gepakt, en de vaten wel geſloten

en voor de lucht bewaart worden, welke vatèn vervolgens in een drooge en koele plaats moeten gezet worden; want het is de overmaatige warmte, gepaart met de vogtigheid, die het *meel* doet broeijen; of zo het niet broeit, zo veroorzaakt de vogtigheid, dat het muf word, of er meel-wormen in koomen; inzonderheid als men het niet wel tegens de lucht gefloten houd. Op deeze wijze kan men het *meel* wel tien jaaren en langer goed houden, als het noodig is, gelijk in Vestingen als anderzins zomtijds gebeurt.

Men zegt, dat wanneer de *graanen* in de afneemende Maan gemaalen worden, dat zulk *meel* langer tegens het verderf goed blijven kan, dan wanneer men dezelve met de toeneemende Maan doet maalen: Dit is eene zaak, die de ondervinding best kan beflisfen, dewijl ik er geen bewijs voor hebbe; maar dit weet ik, dat de bovengemelde middelen zeer nuttig zijn tot lange bewaaring van het *meel*. Ondertusfchen is het zeker, dat het *verfche meel* altijd beter en voedzaamer brood en andere meel-fpijzen geeft, dan het geene dat lang is gemaalen geweest.

Het *fijne meel*, inzonderheid van *tarwe*, dient verders ook in het Huishoudelijke nog tot ftijfzel-pappen, en om er mede te lijmen of te pappen, als inzonderheid voor de Stijvers, Boekbinders, Zadelmaakers, Weevers, enz.

MEEL (BLOEM); *Bloem van Meel*, of *Meel-bloem*; in 't latijn *Flos Farinæ*; *Pollen*; *Simila*, of *Similago*; aldus word het fijnfte *Meel* genoemt, inzonderheid van *Tarwe*, dat van alle zemels en grove deelen wel gezuivert en zeer wit en fijn is; het word van zommige ook, wegens zijne fijn- en vlugtigheid, *Stuif-meel* (*Farina volatilis* of *volans*) genoemt; hoewel anders door *Stuif-meel* verftaan word, het *meel* dat op de moolen bij het buidelen en fijn maaken, buiten de kas of elders verftuift, en vervolgens zaamengevoegt zijnde, hoofdzaakelijk dient, dewijl het doorgaans onzuiver en met ftof en vuilnis vermengt is, tot het mesten en vetmaaken van Varkens en andere Dieren, enz. Om goed *Bloem-meel* te hebben, moet zulks van de beste Winter-tarwe gemaalen worden.

MEEL-BOOM (INDIAANSCHE), door CLUSIUS *Arbor farinifera* genoemt; is een boom of boomagtig gewas, die *meel* tot fpijze voortbrengt, en in Oost-Indiën, inzonderheid op de Eilanden Amboina, Ternate, en meest alle de Molukkifche Eilanden en elders groeit: Dezelve word befchreeven een ftam te hebben, zo dik als de dije van een Man, en omtrent tien voeten hoogte, maar die zo zagt of week is, dat men hem gemakkelijk met een mes doorfnijden kan; op den top groeit een ronde kop als een Sluit-kool, waar in een zoort van *wit meel* gevonden word, het welke de Inwoonders neerftiglijk vergaderen, om er brood, of koeken, en andere fpijzen op hunne wijze van te bakken en te bereiden; en men zegt, dat dit *meel* bijna fneeuw-wit, zeer goed van fmaak, en wel voedende is, bijna als onze Tarwen meel of Tweebak, als men er toe gewent is; maar dewijl het brood, enz. daar van, echter wat fmets of laf is, zo mengen de begoedde Inwoonders gewoonlijk wat *peper* of *caneel* met *zuiker* of *honing* van de Dadel-boom, en andere dingen, onder de deeg, waar door de daar van bereide fpijzen zeer fmaakelijk worden.

MEEL-BUIL, is een Bakkers Gereedfchap, waar mede zij het meel van de zemelen affcheiden. Dit werktuig beftaat uit een langwerpige rol of cijlinder, waar aan verfcheidene hoepels zijn vast gehegt, die een zoort van fijn zijden lijnwaat ophouden, waar door in 't draajen het meel heen zift. De *Meel-builen* zijn ongelijk, fijn of grof; de meesten zijn zodanig toegeftelt, dat ze te gelijk fijn en grof meel kunnen ziften.

MEEL-DAAUW, zie DAAUW.

MEELIG, of *Meelagtig*; is een term van de Tuinbouw, die zijne betrekking op de fmaak der vruchten voornaamelijk op Peeren en Appelen, heeft, en bekent, als derzelver vleesch pappig is, gelijk *meel* met *water* gemengt, ook zomtijds weinig geuriger fmaak heeft; gelijk dit aan veele gemeene zoorten van Zomer of Herfst peeren eigen is, of ze worden zulks, als ze overrijp zijn.

MEEL-TORREN, is de geflagt-naam van een zoort van Infekten, welke de Hr. LINNÆUS met den naam van *Tenebrio* beftempelt, betekenende eigentlijk iemand die het licht fchuwt, en zich over dag verholen houd. De ze Torren, waar van de wormen der meeste verfcheidenheden in het meel en andere fpijzen leeven, noemt SULZER, wegens haaren verflindenden aart, dog zeer eigentlijk, *Haus-fchaben* of *Huis-motten*.

De kenmerken der *Meel-torren* heeft veel overeenkomst met verfcheidene andere zoorten van *Torretjes* en *Torren*, bijzonderlijk in de gezoomtheid van het borstftuk; doch zij verfchillen van zommigen door het uitfleeken van de kop, dien zij niet, gelijk de *Schildpadjes*, *Schilddragers* en veele *Torretjes* daar onder bedekt hebben, of uittrekken en verbergen kunnen. Hun borstftuk is ook niet plat, zo als in de Aard-torren, maar een weinig verheven-rond; en de dekfchilden zijn zo ftijf niet, daar bij ongezoomt. Ook zijn zij door de gedaante der fprieten, die als uit kraalen aan een draad gereegen, zijn zaamengeftelt, van de andere geflagten onderfcheiden. Hier kan men nog bijvoegen, dat er vijf leedjes zijn in de voeten van het eerfte en tweede paar, en maar vier in die der agterpooten, hebbende dit insgelijks in de *Spaanfche-vliegen* en *Aard-vlooijen*, doch in weinig anderen plaats. De bijzonderheid van de dekfchilden aan een gegroeit, en geen vleugelen daar onder te hebben, gaat in alle de zoorten niet algemeen door.

LINNÆUS heeft veertien zoorten van dit geflagt, waar onder eenige Uitheemfche, en volgens hem, zijn de vijf laatften ongevleugelt.

I. *Meel-tor*; in 't latijn *Molitor*; (*Tenebris niger totus*, LINN. *Sijft Nat.*) word door de Heer GEOFFROIJ *Tenebrio met negen gladde ftreepen* genoemt, en hij zegt, dat men hem in de vuiligheid der huizen vind. Het meest echter ontmoet men deeze *Torren* in de Meel-molens en Bakkerijen. Het Masker, dat onder den naam van *Meel-worm* bekent is, onthoud zich in het meel, of ook in 't Soldaaten-brood, daar het dikwils twee jaaren in blijft, voor dat het verandert, zegt LINNÆUS.

Deeze *Meel-wormen*, die een lekker aas voor de Nagtgaalen zijn, en het beste middel om deeze zoetkweelende Vogeltjes te vangen, zijn geel of rood rosagtig, ja zomtijds bijna oranje van koleur, gelijk FRISCH reeds heeft waargenoomen, zeggende, dat zij in alle vervellingen, welke, gelijk in andere Infekten viermaalen plaats heeft, hunne geele koleur, die nabij aan het kastanje-bruin koomt, behouden. Eigentlijk heeft ieder ring of lid een bruiner zoom, die de koleur naar de buiging van het lijf, dat zeer ftijf is, een weinig doet verfchillen. De *Worm* is lang en fmal, aan de kop met twee voelers of fprieten voorzien, en daar onder twee nijpers, die zo ftark zijn,

lat het Insekt daar mede door dikke planken kan booren, of een gat in 't hout maaken, om zich daar in te verbergen.

Voorts zegt de Heer FRISCH, dat de *Meel-worm* een gantsch jaar leeft, voor dat dezelve in een *Tor* verandert. ntusschen vreet hij al gestadig meel, en laat daar in zijn wartagtige drek; boorende tot op den bodem in hetzelve, en, schoon het meel niet zaamengedrukt is, valt og de opening, door hem gemaakt, agter hem niet toe. Den tijd zijner verandering gekoomen zijnde, kruipt hij veg, of knaagt in het hout een gat, 't welk groot genoeg om hem te bevatten. Voor de laatste verandering sterende, of ook nog leevende, kunnen deeze *Wormen* ligelijk uit het meel gezift worden; dog de drek, de vier uidjes en het houtzaagzel, dat zij maaken, blijven zomds in het meel, en worden mede in het brood gebakken. Wanneer zij eens hunne huisvesting in een meelvat gekomen hebben, heeft men veel moeite om ze er uit te rijgen, dewijl de gatjes in het hout, daar de Jongen of ieren in kunnen zitten, met meel verstopt zijn; het este middel om deeze lastige gasten te verdrijven, is het at een gantsch jaar ledig te laaten, en het dikwils uitkloppen. Met grond kan men deeze Insekten ook *Houtormen* noemen, dewijl zij geen meel kunnende bekoomen, de schors van boomen en rottig hout knaagen.

Wanneer de *Worm* zijn laatste huid heeft afgelegt, verandert hij in een Pop, die mede geel is, en de twee punten aan de staart behoud, loopende agterwaarts spits, en ig zijnde door drie steekeltjes op ieder ring. Na erloop van eenige weeken, koomt de *Meeltor* daar uit te voorschijn, zijnde in den beginne geel, dog word wel aast zwartagtig bruin, met den kop en het borstschild anzig, en de dekschilden dof van koleur, de lengte is im een half duim. Deeze Insekten paaren zeer schiek, en leggen geelagtige eijeren.

II. *Moorsche Meeltor*; in't latijn *Tenebrio mauritanicus*; (*Tenebrio niger subtus piceus, Thoracis marginibus antice posticeque dente angulatis*, LINN. *Sijst. Nat.*) De potte van dit Insekt is nauwelijks meerder dan twee derden van een duim; de koleur is van boven geheel zwart, en onderen, als mede de sprieten en pooten, pek zwart; de dekschilden zijn gestreept; de rand van het borststuk heeft van vooren wederzijds een uitsteekend, van agteren en flauw tandje. Dit Insekt is door de Heer BRANDER Algiers gevonden.

III. *Keuken-tor*; in't latijn *Tenebrio culinaris*; (*Tenebrio ferrugineus, elijtris striatis*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze, die de grootte en gedaante van een middelmaatige or heeft, is roestkoleurig, met gestreepte dekschilden. LECHE vond dezelve in de Zuidelijke deelen van Zweeen, zich in vuiligheden onthoudende.

IV. *Barbarische Meeltor*; in't latijn *Tenebrio barbarus*; (*Tenebrio alter glaberrimus, thorace orbiculato, capitis clijantice margine elevato*, LINN. *Sijst. Nat.*) De grootte van dit Insekt koomt met die van de *Keuken-tor* over in; zijn koleur is zwart en glanzig; hij heeft 't borstk rond, en het kopstuk van vooren met een verhevn rand; de dekschilden zijn van agteren aan elkander vast en nauwlijks spits. De Heer BRANDER heeft eeze Tor in Amerika waargenoomen.

V. *Graaver*; in't latijn *Fossor*; (*Tenebrio piceus, dijtis anticis palmato-digitatis*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze, e viermaal zo klein als de voorgaande is, heeft het lijf t langer als een Weegluis, en is bruin; de voorpooen gelijken naar die van den Mos-krekel; hij onthoud zich bij Upsal, in de Duinen of Zand-heuvelen dien hij doorgraaft, als mede in rottige Beuken-boomen.

VI. *Looper*; in't latijn *Cursor*; (*Tenebrio fuscus, Thorace oblongo; angulis quinque denticulatis*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze heeft de grootte van een Luis; zijn koleur is bruin, met het borststuk langwerpig en vijfhoekig getand; men heeft hem in Zweeden, in de huizen in rottende kruiden of vrugten gevonden.

VII. *Luisagtige Meel-tor*; in't latijn *Tenebrio pediculoris*; (*Tenebrio niger, elijtris fasciis duabus flavis latis*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze, die zo wel als de twee volgende, circa de grootte van een Luis of Weeg-luis heeft; is van koleur zwart, met twee geele banden op de dekschilden.

VIII. *Doolende Meel-tor*; in't latijn *Tenebrio erraticus*; (*Tenebrio niger, antennis thorace suborbiculato elijtrisque ferrugineis, Elijtris apice fuscis*, LINN. *Sijst. Nat.*) De koleur van deeze is zwart; met de sprieten, het rondagtig borststuk en de dekschilden, roestkoleurig; de dekschilden aan de tippen bruin.

IX. *Bleeke Meel-tor*; in't latijn *Tenebrio pallens*; (*Tenebrio pallide testaceus*, LINN. *Sijst. Nat.*) De koleur van dit *Meel torretje* is bleekagtig rood.

X. *Stinkende Meel-tor*; in't latijn *Tenebrio martisagus*; (*Tenebrio apterus, coleoptris mucronatis*, LINN. *Sijst. Nat.*) Eigentlijk behoort deeze niet tot de *Meel-torren*, maar volgens zijne woonplaats tot de *Kelder-torren*; met rede konde men hem ook onder het getal der *Aard-* of *Mest torren* plaatzen, dewijl hij zich dikwils op't Veld en in de Tuinen in vogtige plaatzen, onder de vuiligheden onthoud; zijn reuk is zeer onaangenaam, waar door hij de toenaam van *Stinkende* heeft bekoomen. Hij is ten eenemaalen ongevleugeld, en niet gelijk zommige *Aard-torren*, van welken men, om dat er een zoort van kleine wiekjes onder de dekschilden zitten, met meer nauwkeurigheid kan zeggen, dat zij niet vliegen, dan dat zij ongevleugeld zijn. Zelfs zijn in deeze zoort de dekschilden aan malkanderen vast, zo dat men die niet dan met geweld van een kan scheiden; de koleur is ten eenemaalen zwart.

Volgens zommigen, is het stinkend vogt dat zij van agteren uitgeeven, op wol of katoen gedruipt, zeer dienstig tegens de pijn in het oor, daar in gesteeken zijnde; anderen prijzen de olie, waar in deeze Torren zijn gekookt, als een goed middel om wratten te verdrijven, insgelijks tegens het kwaad zeer, en schurft op het hoofd.

XI. *Steekelige Meel-tor*; in't latijn *Tenebrio muricatus*; (*Tenebrio apterus, coleoptris obtusis, striis muritis*, PET. *Gaz. II. T. 62. f. 14.*) Deeze, die ongevleugeld is, met stompe dekschilden, en daar op steekelige streepen, hoort in Spanjen te huis.

XII. *Blaauwe Meel-tor*; in't latijn *Tenebrio coeruleus*; (*Tenebrio apterus coerulescens, Thorace suborbiculato, coleoptris obtusis*, PET. *Gaz. T. 22. f. 6.*) Gemeenlijk is deeze twee derde duimen lang, dog men vind er grooter en kleiner; hij onthoud zich mede in Spanjen; is ongevleugeld, met stompe dekschilden, en daar op steekelige streepen.

XIII. *Gehoekte Meel-tor*; in't latijn *Tenebrio angulatus*; (*Tenebrio apterus, Thorace teretiusculo, coleoptris angulatis*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze is ongevleugeld, met het borststuk spilrondagtig, op ieder dekschild zijn vier verhevene streepen, waar van de derde, op zijde verheven is, gekield, getand.

XIV. *Aardtoragtige Meel-tor*; in 't latijn *Tenebrio caraboides*; (*Tenebrio apterus, Thorace ovali marginato, coleoptris carinatis*, LINN. *Sijst. Nat.*) Dit Inſekt, dat volſtrekt ongevleugeld is, heeft een ovaal borſtſtuk dat gerand is; de dekſchilden maaken een verheven rug, en ſchijnen als aan malkander vast gegroeit te zijn.

MEEL-SPIJZEN, noemt men zodanige, die van meel bereid worden; zijnde van zeer veelerlei meer of min ſmaakelijke zoorten, die door de konst van 't bakken en kooken, daar uit kunnen gemaakt worden; dog waar onder het brood de eerſte plaats toekoomt, dewijl zulks het voedzaamſte, gezondſte en noodzaakelijkſte van alle *meel-ſpijzen* is, te weeten, als het van goede graanen of meel en behoorlijk wel gebakken is; 't welke hooftzaakelijk van roggen- of tarwen-meel geſchied; zie ook MEEL.

MEEL-WORMEN, dus worden de Maskers genoemt, waar uit de *Meel-Torren* voortkoomen.

MEER, of *Meir*; dusdanig noemt men een binnen zijne oevers beſlooten water binnen lands, dat geen gemeenſchap met de Zee heeft, en uit zoet water beſtaat; kunnende verſchillig van grootte zijn; dus heeft men bij voorbeeld het Haarlemmer-meer in Holland, dat vrij uitgeſtrekt is, en met zeer groote Scheepen kan bevaaren worden: Ook vind men veele kleine en groote *meeren* in Friesland. In Duitschland zijn onder veele andere vermaard het *Meer van Geneve*, de *Boden-zee*, en meer andere.

De *meeren* ontfangen haar water meest door rivieren of beeken, die zich daar in ontlasten, of door het regen- en ander, zonder rivierswijze toevloeijend water, en ze ontlasten zich ook meest weder van haar water door rivieren, beeken, of andere uitvloeijingen. De grond der *meeren* is zeer verſchillig van aart, want men vind er die een zandige of keizelagtige grond hebben; andere hebben een kleiagtige, ſlijkige of moerasſige grond, enz., en volgens dien is ook het water der *meeren* van verſchillige hoedanigheid, en min of meer helder of zuiver en gezond; dog doorgaans hebben de *meeren*, welkers grond zand-, ſteen- of kleiagtig is, het zuiverſte en gezondſte water.

Meeren, die een ſlijkige of kleiagtige grond hebben, droog gemaalen en door water-moolens vervolgens droog gehouden wordende, leveren dikwils een zeer vrugtbaaren grond uit, zo wel tot wei- als bouwland, gelijk verſcheide droog gemaakte *meeren* in Holland, als onder andere de vermaakelijke Diemer meer, de Beemſter, Wormer, Zijp, enz. daar van kunnen getuigen; welke Landſtreeken voor deezen ondiepe water-poelen of *meeren* geweest zijnde, thans de heerlijkſte Landsdouwen, in vrugtbaarheid, van geheel Holland uitmaaken, en derhalven ook met de fraaiſte Hoffteden en Boereplaatzen bebouwt zijn, zo dat het een lust is, om deeze Landſtreeken door te rijden of te doorwandelen; men ziet hier ook uit, wat de ijver en neerſtigheid der Menſchen, onder Gods zegen en bijſtand, niet al doen kan!

Men heeft zedert eenigen tijd het overleg gemaakt, om het Haarlemmer-meer droog te maaken, dewijl dat *meer* wegens de nabuurige zee niet alleen gevaarlijk voor Holland is, maar ook door afkabbeling en wegſpoeling der oevers, die zeer bezwaarlijk daar voor te beveiligen zijn, geduurig van de naastleggende grond verſlind, en daar door zich geduurig verder uitſtrekt; maar dit is tot hier toe agtergebleeven.

Ondertuſſchen geeven diergelijke groote *meeren*, niet alleen veel vermaak aan de daar omtrent gelegene H[o]ſteden en andere Plaatzen, maar zijn ook voordeelig[e] gens de Visſcherij, dewijl ze doorgaans zeer visch[rijk] van veelerlei zoort van Visſchen zijn.

MEER-AMSEL, zie LIPVISSCHEN, *n.* XXX[I] *pag.* 1848.

MEER-DISTEL, is de *Marien-* of *Vrouwen-distel*.

MEER-ENGEL, deeze naam word wel aan een [zo]van *Haaij* gegeeven, die doorgaans *Schoer-haaij*, [en] word genoemt; zie derzelver beſchrijving op HAAIJ[EN] *n.* IV. *pag.* 992.

MEER-GANS, zie KROP-GANSEN, *n.* 1. [*pag.*] 1647.

MEER-JUNCKERLEIN, zie LIPVISSCHEN, XIV. *pag.* 1847.

MEER-KATTEN, zijn een zoort van Dieren, [die] het grootſte getal van het Aapen-geſlagt uitmaaken. dewijl wij op het artijkel AAP weinig ten aanzien [van] het geheele geſlagt deezer Dieren aangetekent heb[ben] zo wijzen wij den Leezer, zo wel ten aanzien van [de] beſchrijving der *Aapen* in 't algemeen, als der *Meer[katten]* in 't bijzonder, naar SIM.

MEER-KOOL, zie ZEEWINDE.

MEER LINSEN, zie WATER-LINSEN.

MEERMIN; *Sijrena*; is een ingebeeld Dier, dat onderen Visch, en van bovenen Mensch zoude [zijn]. Bij zommige oude Schrijvers vind men veelvuldige[n] deren van dit niet in weezen zijnde Schepzel te boe[ken] ſtelt; alle te belachgelijk, om hier eene plaats te [in]ſlaan.

MEER-NAAMEN; *Sijnonima*; verſtaat men [de] woorden door, die, ſchoon in uitſpraak en vorming [der] letters verſcheiden zijnde, echter een en de zelfde[n] betekenen.

MEER-RADIJS, zie PEPER-WORTEL.

MEER-REDIK, zie PEPER-WORTEL.

MEER-SCHUIM, zie ZEE-SCHUIM.

MEER-VENKEL, zie ZEE-VENKEL.

MEEREL, zie MEREL.

MEER-WINDE, zie ZEE-WINDE.

MEESEN, is een geſlagt van zeer bekende [kleine] Vogeltjes, welke ARISTOTELES Ἀιγιθαλοι noemt, de Latijnen *Pari*; in 't engelsch draagen zij den [naam] van *Titmauſen*, in 't fransch *Meſange*, in 't [hoog]aansch *Parruſa* en in 't hoogduitsch *Maijſe* of *Me[ijſe]* en *Meiſe*.

Deeze Vogeltjes verſtrekken tot groot nut in de [Moes]hoven en Tuinen, dewijl zij niet alleen op Rupzen [aas]zen, maar ook derzelver eijertjes, inzonderheid die Ring-rupzen, vernielen.

Volgens LINNÆUS, zijn de kenmerken van dit geſl[acht] dat zij een bek hebben, die in het minſte geen inſni[jding] gen heeft; de tong geknot en aan het end met borſ[tel]ge vezeltjes uitloopende; ook zegt de Heer BRISS[ON] dat alle de zoorten eveneens als de Spechten, langs de[n] ken der boomen klimmen of kruipen.

De Heer LINNÆUS telt twaalf zoorten van dit V[o]len-geſlagt op, waar onder hij ook de *Manakijns* [in] geplaatst, die bij BRISSON een bijzonder geſlagt [uit] maaken.

1. *Gekuifde Mees*; in 't latijn *Parus criſtatus*; (*P[arus] capite criſtato*, LINN. *Faun. Suec.*) Deeze Vogel, in 't fransch den naam van *Meſange huppée* draagt, [en] men de Zweeden *Toffſmijſa* of *Toffſita*, de Engel[ſchen] *Creſted* of *Juniper-Titmouſe*, om dat hij zich ver-

Jenever-boomen onthoud, en de Duitſchers *Kobel-*, eubel of *Heijden-meiſs*. Dit Vogeltje is vijf duim g, van het einde des beks tot aan het uiterſte der art toe gerekent; de koleur is van boven rosagtig- js, van onderen witagtig, en die van de kuif, wel- het tot een groote cieraad verſtrekt, en bijna drie- erde duim lang is, wit en zwartbont. Men ziet het er zeldzaam, doch het word echter in ons gantſche eereld-deel gevonden.

II. *Plakker, gemeene groote Mees, Kool-mees*; in 't ijn *Parus major*; zommigen hebben hem ook *Fringil-* o getijtelt, misſchien om dat hij de Vinken door zijn uid aanlokt, het welk eenigzints na het geroep der nken zweemt; (*Parus capite nigro, temporibus albis, ha lutea*, LINN. *Faun. Suec.*) In 't fransch draagt ze *Mees* den naam van *Charbonniere*, in 't engelsch eije, het welk *Oſſen-oog* betekent, in 't hoogduitsch egel-*meiſs* en *Brandt-meiſs*, doch het meest *Kohl-* ijs, uit oorzaake van de zwartheid zijner kop. De beſchrijvingen, die ALDROVANDUS, WILLOUGH-, BELLONIUS, enz. ten aanzien der koleur van dit Vo- tje geeven, verſchilt; doch de aanmerking die AL- OVANDUS ten deezen opzichte maakt, is zeer gegrond; naamentlijk de natuur altoos vrugtbaar in haare voort- ngzelen, behaagen ſchept tot ſpeelingen, en dat het enzins te verwonderen is, dat de verſcheidenheid van it, klimaat, en landſtreek, ook onderſcheid veroor- akt in de koleur der vederen, van Vogelen, die tot zelfde zoort behooren.

De grootte van deeze *Mees* koomt genoegzaam met e van een *Vink* overeen; van bovenen is de koleur oenagtig-blauw, van onderen geelagtig, aan den buik it; de kop en keel zwart, doch met een witte vlak onder oogen, met zwart omringt, die er den naam van *Spie-* *l-mees* aan geeft.

In zommige deelen van Vrankrijk, noemt hem het andvolk den *Patroon der Tzerſmeeden*, om dat hij het tik- en met een hamer op een ambeeld ſchijnt natebootzen, enkelijk heeft hij hierom ook den naam van *Plakker* kreegen. OLINA noemt hem *Spermizzola*, en zegt, t hij ten aanzien van de zang, de geachtſte van alle de *eeſen* is; dat hij vier of vijf jaaren leeft; dat zijn ge- hreeuw dikwils verveelt; dat het een moedige Vogel , die de Jongen met veel dapperheid tegens andere Vo- len verdedigt; ook is hij zeer ſtout en vinnig in 't bij- n, zo wel ten aanzien van den Mensch als van ande- Vogelen die hem beledigen. Het getal der Jongen e het Wijfje doorgaans in eene broed voortbrengt, is gen of tien, en volgens het bericht van zommigen, kwils wel twaalf of vijftien; het nest, dat zeer plat is, meest uit koe-haair zaamengeſtelt, plaatst het in ga- n van boomen. De eijertjes zijn aschgraauw of vuil wit an koleur, met roodagtige ſtippen inzonderheid aan et end, getekent.

De *Plakkers* of *groote Meeſen* zijn zeer gemeen in Eu- pa, en worden niet alleen in de bosſchen, maar ook de moes-hoven en tuinen gevonden. Het zijn we- entlijke Roof vogels en zij eeten vleesch. Voor alle nderen vliegen zij op de Krengen en gehangene Misdaa- igers; wanneer zij zelfs van hun eigen zoort vinden ie ziek of zwak zijn, vervolgen zij dezelve en pikken en de hersſenen toe de kop uit. Ook beſtaat hunne pijze in Inſekten en Wormpjes, die zij in de winter it de reeten der boom-ſchorſen weeten te haalen, krui- ende ten dien einde langs de ſtammen en takken op, gelijk de *Spechten*. Zij ſlokken hun aas niet ſchielijk in, maar proeven het, zo het ſchijnt, eerst met de tong. Men kan ze in kouwtjes houden, doch zij leeven er zelden lang in, niet tegenſtaande al het eetbaare, dat men hun aanbied van hunne ſmaak is. Bovenal beminnen zij Hazel-nooten en Hennip-zaad; ook kan men hun Slek- ken, jonge Kaas en Mieren-eijeren geeven; als dan kwee- len zij genoegzaam het gantſche jaar door. De Heer FRISCH zegt, dat wanneer men ze in kouwtjes zittende, niet anders dan Hennip-zaad geeft, zij zeer ſpoedig blind worden; en ALDROVANDUS heeft aangetekent, dat zij groote beminnaars van Kaars-ongel zijn, en dat dit een goed lokaas is, om hun te vangen, en dat wanneer men hun, in kouwen zittende, er zomtijds wat van geeft, zij aangenaamer zingen. Bijna nooit ziet men ze op den grond zitten.

De *Plakker* of *groote Mees* bevat veel olie en vlug zout; men gebruikt ze tot ſpijs, inzonderheid in de herfst; maar dewijl er niets verhevens in de ſmaak is, worden zij zelden anders dan door het gemeene Volk gegeeten. Men acht dezelve goed te zijn tegens de roos, en om de pis te drijven; tot dien einde laat men het vleesch ſterk droogen, waar na het tot poeder gewree- ven, en van een tot vier ſcrupels toe, in witte wijn word ingegeeven.

III. *Amerikaanſche Mees*; in 't latijn *Parus Americanus*, door CATESBIJ *Carol I. p.* 64. *Parus Fringillago* genoemt; (*Parus coeruleſcens, Temporibus pectore dorſaque flaveſcentibus, Hijpochondriis purpuraſcentibus*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze, door BRISSON onder het geſlagt der *Vijgen-eeters* geplaatst, draagt bij hem den naam van *Vink-mees* of *Kruiper-vink*. Die, welke aan den Heer REAUMUR uit Kanada was gezonden, was blauwagtig van koleur; met de wangen, borst en rug geelagtig; den onderbuik purperverwig.

IV. *Pimpeltje*, *Pimpelmees*, *blauwe Mees*, *kleine Mees*; in 't latijn *Parus coeruleus*; (*Parus remigibus coeruleſcentibus, primoribus margine exteriore albis, fronte alba, vertice coeruleo*, LINN. *Faun. Suec.*) In 't fransch draagt dit Vogeltje den naam van *Meſange bleu*, ook *Nonnette*, in Savooijen *Moijne* of *Moijneton*, in 't Engelsch *the Blew Titmouſe* of *Nun*, in 't zweedsch *Blaumes*, in 't ſpaansch *Chamaris*, en in 't italiaansch *Parus-ſolin*.

Het *Pimpeltje* heeft gemeenlijk de lengte van vier duimen, van de tip des beks tot aan het uiteinde der ſtaart gerekent; zijn kop is wit en zwart, behalven aan de bovenkant, daar hij blaauw is, en onder heeft hij een witte ring met een blaauwe halskraag, voorts loopt er een zwarte band over de keel en oogen; de borst is groenagtig, en de rug donker-violet; den bek kort, dik, aan het einde ſcherp en van een duistere koleur; zijn pooten zijn loodkoleurig; de buitenwaardſche vingeren aan de middelſte vastgehegt. De Heer HERRAN heeft opgemerkt, dat het Mannetje van deeze *Mees* een wei- nig grooter is dan het Wijfje, en dat alle de koleuren ook in hem leevendiger zijn. Deeze Vogeltjes zijn bij ons niet minder gemeen dan de *Plakkers*, en verſchillen weinig in leevensmanier met dezelve. Zij verſtrekken mede tot een groot nut aan de boomen, dewijl zij de Rupſen en derzelver eijeren vernielen.

V. *Zwart-kop*, *Vleesch mees*, *Kool-mees*; in 't latijn *Parus Ater*, in 't engelsch *the Colemouſe*, in 't fransch *Meſange noire*; (*Parus capite nigro, dorſo cinereo, Occipite pectoreque albo*, LINN. *Faun. Suec.*) Deeze is nog

veel kleiner als het *Pimpeltje*; zijn bek, beenen, voeten en nagelen zijn zwart-koleurig, ook is zijn kop van bovenen zwart; het benedenſte van de keel, de twee wangen, en het geheele onderlijf, is wit; de rug aschgrauw. De naam van *Vleesch-mees* of *Kiod-meiſe*, zeid men, hem door de Noorwegers gegeeven te zijn, om dat hij zeer greetig naar vleesch is, ſluipende bij de Boeren in de kaſſen en ſpijskamers, ja laatende het vleesch dat te rooken hangt, nauwelijks onbeſchaadigt.

VI. *Riet-mees*, *Moeras-mees*; in 't latijn *Parus paluſtris*; in 't fransch *Meſange de marais*, in 't engelsch *the Marsch Titmouſe* of *Black-kap*, in 't zweedsch *Entita & Tomlinge*, in 't hoogduitsch *Mur-meiſs*; (*Parus capite nigro, Temporibus albis, dorſo cinereo*, LINN. *Faun. Suec.*) Deeze is kleiner dan het *Pimpeltje*; hij heeft een zwarten kop, de wangen wit, de rug aschgraauw na het groene trekkende, en de pooten loodverwig. Hij onthoud zich, op de heiden en moerasſige plaatzen van Europa, als mede in de Jenever-boomen.

VII. *Langſtaart*; in 't latijn *Parus caudatus*, in 't fransch *Meſange a longue queue*, in 't zweedsch *Ahltita*; (*Parus vertice albo, cauda corpore longiore*, LINN. *Faun. Suec.*) De grootte van dit *Meesje* is iets minder dan die van het *Pimpeltje*; de koleur van het lijf is vuil rooſeverwig, van onderen met eenig wit gemengt; de hals zwart; de kop wit van boven. Hij onthoud zich in de esſchen-boſchen. Volgens aanmerking van RAIJ, brengt deeze *Mees* onder alle Vogeltjes het grootſte getal van eijeren te zaamen. Het nest is ook met de grootſte konst en vernuft zaamengewrogt, en zodanig bewerkt, dat het in zijn geheel aan een eij gelijkt, het welk op eene van zijn punten ſtaat; na de zijde is een klein gatje om uit en in te koomen: Door dit middel zijn de eijeren en de Jongen tegens het kwaade weer beveiligt, en op dat de Jongen er zo veel te zagter in zouden leggen, is het nest van binnen met dons gevoert, het buitenſte is uit mos, wolle en ſpinrach zeer konſtig zaamengeweeven. In het begin van den herfst koomt hij te voorſchijn, en men ziet hem geduurende den geheelen winter.

VIII. *Baard-mannetje*, *gebaarde Mees van Jutland*, volgens FRISCH *Indiaanſche Mosch*; in 't latijn *Parus bearmicus*, in 't fransch *Meſange barbue de Juthland*, in 't engelsch *Beard-manica*; (*Parus vertice cano, cauda corpore longiore*, LINN. *Sijſt. Nat.*) EDWARDS *Hiſt. Nat. des Oiſeaux*, *Tom. I. Tab. LV. pag.* 55. geeft een cierlijke afbeelding van dit *Meesje*, onder den naam van *la petite Pie-Grieche* of *kleine Klauwier*. Men vind hem niet alleen in Juthland, maar ook in de ziltige moerasſen van Eſſex en Lincoln in Engeland; zijn lengte van de punt des beks tot aan het uiteinde der ſtaart, is zes en een halve duim; den bek is kort, dik en van een geelagtige koleur; het lijf is rosverwig, van onderen bleek aschgraauw; het Mannetje heeft een kuif van zwarte vederen op den kop, welk nederwaarts hangt, en zich van den bek, tot aan het agterſte der oogen aan weerskanten uitſtrekt, alwaar die vederen een zoort van baardje vormen, het welk aan den Vogel den naam van *Baard-mannetje* heeft gegeeven. Opmerkelijk is de zorg en tederheid, die dit Diertje voor zijn Wijfje heeft, wanneer deeze haar op de tak van een boom of elders ter rust begeeft, overdekt hij ze den gantſchen nagt met zijnen vleugel; zij is kleiner dan het Mannetje, heeft geen baard, en haar borst is bleeker van koleur.

IX. *Manakijn-witkopje*, dus door BRISSON genoemt, die dit Vogeltje zo wel als de drie volgende, onder geſlagt ſtelt, het welk hij *Manakijns* noemt. Men het bij SEBA *Muſ. II. p.* 102. *Tab. XCVI. fig.* 5. beeld, en aldaar beſchreeven onder den naam van *cula toto corpore nigra, cum vitta alba.* Dit Vogeltje, in Braſilien en Surinaamen word gevonden, heeft de grootte van een *Pimpeltje*; derzelver koleur is zwart met den kop van bovenen wit; de borstelige veze dien het aan den bek heeft, zijn in het zelve ſtijve in de andere *Manakijns*.

X. *Goudkopje*; in 't latijn *Parus Americanus* gu *luteo*, ook *Parus Auricapillus* en *Erijthrocephalus*; *rus niger, capite femoribusque fulvis*, LINN. *Sijſt.* Dit is de *goudkoppige Manakijn* van BRISSON, en Vogeltje dat EDWARDS *Tom. I. Tab. XXI. fig.* 2. 21. onder den naam van *Meſange noire, a la Tête* afbeeld en beſchrijft; ook vind men het bij SEBA *LX. fig.* 7. dien het noemt *Mexikaansch Vogeltje Chichiltotolh.* De koleur van dit fraaije Beestje zwart, met een weerſchijn van glad ſtaal over het g le lijf, dog de kop oranje-koleurig of goudgeel; grootte koomt met de voorige overeen. De woon is Zuid-Amerika en Caijenne.

XI. *Roodkopje*; in 't latijn *Parus aureola*; (*Par ger, capite pectoreque coccineis, remigibus antrorſum cula alba*, MUS. AD. FR. II.) Deeze is mede bij WARDS *Tom. II. Tab. LXXXIII. fig.* 2. *pag.* 83. o den naam van *Manakijn noir & jaune* afgebeeld e ſchreeven; BRISSON noemt hem de *roode Mana* doch hij is zwart van lijf, met de kop, keel en oranje-koleurig, het middelſte van den buik met roo mengelt, en de randen der wieken geel; de woon is Caijenne.

XII. *Gevlakte Manakijn*; in 't latijn *Parus cela*; *rus niger, roſtro albo, macula alarum, baſique cauda vis*, MUS. AD. FR. *Tom. II.*) Deeze, die zich in In onthoud, is zwart, met den bek wit, een vlak o wieken en aan den wortel van den ſtaart geel.

MEESTER; *Magister*; betekent 1. een Heer o genaar van een zaak of zaaken, goederen, enz. en hij volkoomen vrije macht over heeft; 2. iemand over andere heeft te gebieden; 3. die onderwijs in nige weetenſchap geeft, en 4. die een konst of amb wel verſtaat en oeffent. Zie ook MAGISTER.

MEESTER-KNEGT, noemt men een zodanige, de vereischte bekwaamheden heeft, om de plaats Meester in eenige Konst of Handwerk te oeffenen e vervullen, en zich dus in ſtaat bevind, om de neer of het ambagt van eene Weduwe of onmondige Kin ren, waarteneemen.

MEESTER-POEDER, zie MAGISTERIUM.

MEESTER-STUK, of *Proef*, word genoemt kere ſtukken werk, die een Ambagts-man verplicht vooraf te maaken, als hij Meester of Baas wil word om daar aan te zien, of hij zijn werk verſtaat en bekwaam is, om als Meester toegelaaten te worden wordende het gemaakte werk, dat volgens elk bijzon ambagt verſchillig is, gewoonlijk door de andere Me ters van het zelfde ambagt, in tegenswoordigheid de Magiſtraat of Policiemeesteren van dezelve, bezigtigt en goed- of afgekeurt; waar op dan de nieuwe Mee ter, indien het werk goedgekeurt is, als zodanige in Gild aangenoomen word, en vrijheid verkrijgt, om Meester te moogen arbeiden, en Knegts te houden, en

Anders betekent *meester-ſtuk* ook een ſtuk werk,

zoort het zijn mag, dat volkoomen wel uitgevoert volbragt is, zo dat het boven andere van zijns gelijk uitſteekt; de Franſchen noemen het *Chef d'oeuvre.*

MEESTER-WORTEL; *Keizer-wortel*; *Negen-kraai*; latijn *Imperatoria*; *Magiſtrantia*; *Ostrutium*; *Laitium germanicum*; *Aſtrantia* DODONÆI; (*Imperato*- LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit Kruid-gewas, dat veel naar de Anke gelijkt, ſchiet uit de wortel verſcheidene bladen lange ſteelen, die uit verſcheide kleine langwerpige agde bladjes veders-wijze beſtaan, en meest drie te nen gevoegt zijn, tusſchen welke een holle ſteng hiet van anderhalf à twee voeten hoogte, die benemeesttijds roodagtig, en bovenwaarts wat getakt is, welke takjes kleine witte roosformige bloemen in een n (*umbella*) voortkoomen, uit verſcheide bloembladeſtaande; waar na twee zaamengevoegde naakte zaana ieder bloem volgen, die platagtig-eijrond, en wat eept en geboort zijn; de wortel loopt dwars onder rond lids- of knobbels-wijze voort, heeft de dikte één duim, en is zeer vezelagtig, van koleur uitwenruin of rosagtig, en inwendig wit; hebbende in 't ven, een zeer ſcherpe, prikkelende en aromatijke k.

ar zijn van de Botanisten ook nog twee verande- n van aangetekent; als 1. de *ſmalbladige Pijreneeeester-wortel*, *Imperatoria Pijrenaica tenuifolia*, de *grootſte Meester-wortel* van de Alpiſche gebergImperatoria alpina maxima: Dog deeze veranden zijn bij ons minder bekent, dan de eerſte zoort, e bij ons veel tot het medicinaale gebruik gekweekt

aats. Deeze plant word natuurlijk groeijende geen in de gebergtens van Oostenrijk, Stirien, Tijd Zwitzerland, Italien en elders: De veranderinaar van groeijen voornaamelijk op die plaatzen, haar naam aanwijst.

weeking. De kweeking en vermeerdering van deeant is zeer ligt, als geſchiedende gemakkelijk door ring der wortelſpruiten in het na- of voorjaar, die op een bedde, op één of anderhalf voet diſtanvan elkander plant; zo zullen ze niet nalaaten, wel oeijen: Ze groeijen in allerlei goede gronden zeer maar beminnen liefst die welke wat kleiagtig of en vogtig zijn, en ze verdraagen onze ſterkſte winude zonder veel hinder. De twee veranderingen en op de zelfde wijze, bij ons vermenigvuldigt wor-

genſchappen. Van deeze plant word hooftzaakelijk ortel in de Geneeskunde gebruikt; dezelve bevat olie- en harsagtige deelen in zich, en heeft eene armende, verdunnende, openende, pis- en zweetende, hart-, hoofd- en maag-verſterkende, als menijn tegenſtaande kragt; wordende derhalven groos gepreezen tegens aamborstigheid en ſlijmen in de koude en zwakke maag, winden, buik-krimpinkolijk, opſtijging der moeder, verſtopte ſtonden, el, na ween der Vrouwen en onvrugtbaarheid; als tegens kramp- en andere zenuw-trekkingen, anderden aagſche koortzen, enz. De Heer HOFFMAN ze onder andere hemels-hoog, om de verſtopte len der Vrouwen weder te doen koomen, en om de ugtbaarheid of koelheid der Mannen te geneezen: gebruikt het *poeder* daar van, tot één drachma, of afkookzel, of anders de *geconfijte wortel*: Men kan er ook een *eſſents* met beste *brandewijn* van uittrekken, die in alle de gemelde gebreeken zeer nuttig is.

Uitwendig is deeze wortel een voornaam *reſolvens* of verdeelend middel, en inzonderheid dienstig, in een omſlag of pap gebruikt, tegens allerlei knoest- en knoestagtige gezwellen (*ſcirri*); in de mond gekauwt wordende, of het afkookzel daar van, als een mondſpoeling gebruikt, is zeer dienstig om het hoofd te zuiveren en tegens zinkingen en tandpijn, maakt ook een zuivere en aangenaame adem: Voorts is het afkookzel van deeze wortel, of het poeder daar van met *verkens-reuzel* gemengt, ook een zeer goed middel zo wel tegen gemeene als kwaade ſchurft des hoofds, enz.; ze is ook dienstig, om de ſplinters of kogels uit de wonden te trekken.

MEETKONST, is eene weetenſchap, welke leert, om allerlei dingen, als lengtens, vlaktens en lighaamen wel te meeten, en derzelver grootte of inhoud te vinden. Men kan hier over nazien de artijkels van GEOMETRIE, LANDMEETKONST en MATHESIS, enz.

MEET-STOK, is een ſtok of roede van hout, die in verſcheide gelijke deelen, bij voorbeeld in voeten, gedeelt is, om daar mede de lengte of breedte van eenige zaake aftemeeten; de Architecten, Timmerlieden, Metzelaars, en andere bedienen zich gewoonlijk van een kleine *meetſtok*, van hard hout, zilver, koper, of andere ſtoffe gemaakt, die één, twee of drie voeten lengte heeft, en in duimen, halve- en kwartiers-duimen, en één duim die op 't einde in twaalf linien gedeelt is, om dezelve in hun werk te gebruiken; maar om die gemakkelijk bij hun te kunnen draagen, zo is dezelve doorgaans zodanig gemaakt, dat men hem door middel van garnieren, in twee of meer deelen zaamen leggen, en aldus verkorten kan. Een zodanige *meetſtok* moet nauwkeurig de lengte van één voet of meer bevatten, volgens de juiste maat der plaatze, daar men hem gebruikt, dewijl de voeten niet overal even groot zijn; zie MAAT.

MEET-TAFELTJE, word genoemt een klein vierkant Tafeltje, ieder zijde van één of anderhalf voeten lengte, het welke in de *Landmeetkonst* dient, om daar mede groote en kleine Landerijen en Landſchappen op te meeten en in een Kaart te brengen, als mede om diſtantien en hoogtens te meeten, gelijk men anders door middel van het *astrolabium* doet; maar het *meet-tafeltje* is daar toe even zo bekwaam en in veele gevallen zelfs nuttiger en nauwkeuriger, inzonderheid in het kaart maaken, enz., als men deszelfs gebruik te regte verſtaat en nauwkeurig werkt. Die van deszelfs toeſtel en gebruik nauwkeurig bericht begeert, kan zulks vinden in MORGENSTER *Werkdadige Meetkonst*, vermeerdert door J. H. KNOOP.

MEEUWEN; in 't latijn *Larus*; is de algemeene naam van een zeer bekend geſlagt van Water-vogelen, die de Franſchen *Goiland* of *Mouette*; de Engelſchen *Mew* of *Gull*; de Duitſchers *Mewe* of *Mow*; de Italiaanen *Oca*; de Venetiaanen *Crocalo*, en de Noorwegers *Maage* of *Maaſe* noemen. De Heer KLEIN zegt, dat de griekſche naam λαρος aan deeze Vogel is gegeeven, uit oorzaake dat zij groote beminnaars van het Vischje *Lari* zijn.

De kenmerken der *Meeuwen* beſtaan, in een ongetande, regte, meswijze bek, aan de punt ſchuins afloopende; de onderkaak beneden de punt bultig; ſtreepswijze neusgaten, die naar vooren toe wijder zijn dan agter.

De

De Heer BRISSON merkt aan, dat de bek aan de punt haakswijze is, en de onderkaak van onderen hoekig. De pooten, welker ſchenkels in alle deeze Vogelen van vederen zijn ontbloot, ſtaan omtrent het midden des lighaams, en zijn korter dan het zelve. De wieken zijn zeer lang.

De Heer LINNÆUS telt zes zoorten van dit geſlagt op, die wij hier laaten volgen.

I. *Winter-meeuwtje*; in 't latijn *Larus tridactijlus*, door BELLONIUS, RAIJ en anderen *Larus* of *aschgraauwe Meeuw* genoemt; (*Larus albicans, dorſo caneſcente, rectribus exepto extimo nigris, Pedibus tridactijlis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De Engelſchen noemen deezen *Winter-meeuw*, welke naam hem ook door KLEIN en zommige andere Schrijvers word gegeeven; de Braſiliaanen *Guacu*, en die van Cambridge *Coddij Moddij*.

Deeze Vogel is de gewoone *Meeuw* der binnen-wateren van gantſch Europa; zijne grootte is omtrent als die van een wilde Duif, en hij verſchilt weinig in koleur met de *Kutge-gaap* van MARTENS, 't welk een Groenlandſche Vogel is, in Italien onder den naam van *Galetra* en *Galeder* bekent, die den Heer BRISSON *aschgraauwe gevlakte Meeuw* noemt: Van zijn geluid, dat naar *Kutge-chef* zweemt, heeft hij zijn naam ontleent. Zijn bek is zwart; de pooten, die drie vingers hebben, zijn geelagtig; van deszelfs ſlagpennen, de zes van den eerſten rang aan het end, zijn de vier buitenſten uitwaarts zwart; de vijfde en zesde aan de tip met een witte vlak getekent; dit en de koleur der dekvederen maakt de wieken fraaij zwart-bont; ook hebben de ſtaart-pennen zwarte ſtippen.

II. *Grijze Meeuw*; in 't latijn *Larus griſeus*, door ALBIN *Av. II. p.* 77. *Tab.* 84. afgebeeld, en *Larus albus* of *witte Meeuw* genoemt; (*Larus albus, dorſo cano*, LINN. *Faun. Suec.*) De Zweeden geeven aan deeze den naam van *Homaoka*, en de Laplanders *Straule*; derzelver grootte is omtrent als een Hoen; de bek en pooten zijn geel.

De Heer BRISSON beſchrijft nog twee of drie zoorten van aschgraauwe *Meeuwen*, de een wat grooter, de ander een weinig kleinder zijnde dan de zo even gemelde. Denkelijk is het de *Goiland cendré* of *aschgraauwe Zee-meeuw* van BRISSON, welke de grootte van een Eend heeft, en zich aan de ſtranden van ons waereldeel zo veelvuldig onthoud.

In de Noordelijke deelen van Europa zijn de *Meeuwen* zeer gemeene en bekende Zee-vogels, die zich met Haaring of andere kleine Vischjes, die zij uit het water haalen, voeden. Hunne manier van die te vangen, verſchilt veel van die der *Duikers*; want zij zijn geenzints tot duiken bekwaam, ook ziet men ze zelden zwemmen. Gelijk aan elk bekent is, vallen zij plotzeling uit de lucht op het water neer, en ſtijgen met hunne prooij weer naar om hoog. Wanneer zij veelvuldig over zommige inhammen van de Zee in Noorweegen zweeven, ſtrekt zulks ten teken aan het Strandvolk, dat de gelegentheid gunſtig is, om de Netten of Hoeken naar Zeevisch uittewerpen. De *Meeuwen* worden zelven ook wel aan die hoeken gevangen, en zulks enkel om de vederen, die men hun met de huid te gelijk, van het lijf afſtroopt.

Het is op de uitſteekende hoeken Lands, en drooge Zand banken aan den oever der Zee, dat deeze Vogels hun nest maaken; deeze plaatzen, door de bank *Scheeren* genoemt, zijn zomtijds met zulk een menigte *Meeuwen* bedekt, dat zij zich van verre geheel wit vertonen: Ook blijkt zulks uit 't groot aantal van eijeren welke men aldaar inzaamelt; dewijl ieder Vogel op 't hoogſt maar drie eijeren legt, welke beurtelings van Mannetje en Wijfje, den tijd van veertien dagen gebroed worden. De Jongen zijn het eerſte jaar doorgaans grijsagtig van koleur, en ongetwijffelt heeft dit aanleiding gegeeven, tot de vermenigvuldiging der zoorten by eenige Schrijvers.

Daar zijn zommige onder deeze *Meeuwen*, die *Zee-Meeuwen* worden genoemt, deeze hebben een geele of roode pooten, en zijn zo groot als een Hoen; zommige zijn blaauw en wit, van agteren met eenige ſwarte vederen; eenigen, zijn op de vleugels en rug blaauw, om welke reden zij *Mantel-meeuwen* genoemt worden, als de volgende.

III. *Mantel-meeuw*; in 't latijn *Larus marinus* CLUSIUS en ALBIN *Larus nigreſcens marinus* geheeten (*Larus albus, dorſo nigro*, LINN. *It. Gotll.* 214.) is de grootſte onder alle de *Meeuwen* van Europa, hoevende in lijvigheid, weinig voor een Gans te ſtaan, en men zegt, dat men wel eens zeven Haaringen gelijk in zijne maag heeft gevonden. De koleur van de hals, keel, borst en buik, is ſpierwit; die van de vleugels en ſlag pennen git-zwart; waar tegen wederom de ſtaart-pennen wit zijn, en de ſlag pennen witte ſtippen hebben; de bek is geel, dog aan de onderkaak met een zwarte vlak getekent; de pooten zijn witagtig, de nagels zwart.

Deeze *Meeuwen* zijn menigvuldig aan de meeſte delijke kusten van Europa; inzonderheid op het dat aan Texel vast is, meest uit Duinen en Zanten beſtaande; men vind ze aldaar in zulk een menigte, dat het zelve, ter oorzaak van de eijerzer *Meeuwen*, *Eijerland* word genoemt. De ſtdie er door de Provintie van Holland word onden, geniet veel voordeel door 't verkoopen deeren, welke tot ſpijze worden gebruikt, en door Holland verzonden; ook mag niemand dan Hij, ne Dienaars, en die Hij daar toe verlof geeft, opraapen.

IV. *Kok-meeuw*; in 't latijn *Larus fuſcus*, in 't *Herring-Gull* of *Gannet*, in 't fransch *Griſon*; (*bus, dorſo fuſco*, LINN. *Faun. Suec.*) KLEIN den naam van *Plautus Præconſul*, om dat hij Vogel, die MARTENS *Burgemeester* noemde, word; ook koomt hij er volkoomen, volgens van RAIJ mede overeen, behalven dat deeze tervinger heeft. Derzelver grootte is genoeg die van een tamme Eend.

MARTENS in zijne beſchrijving van de Groenl of Spitsbergſche Vogelen, gewaagt van eene *Raadsheer* noemt, en welke volgens de opgegeeven merken, ongetwijffelt tot het geſlagt der *Meeuw* hoort; deeze heeft het geheele lijf ſneeuwwit; de en ſmal, ſcherp, van koleur zwart, insgelijks ten, welke drie vingeren hebben; de wieken de ſtaart langagtig en breed, als die van de *M* Het is (zegt hij) een zeer aanzienlijke Vogel, zijn verblijf op 't drooge houd, dan in het water doorgaans beminnen zij de eenzaamheid, doch zullende uitgaan, verzaamelen zij zich, en vallen gantſche troepen teffens op aan.

Daar is een zoort van *Meeuw*, die van de *Cataractes* of *Cataracta* word genoemt, om dat

zelijk op zijn prooi nedervalt; in Engeland draagt hij naam van *bruine Meeuw*, en hij is volgens gedagten van ij, de *Gannet van Cornwal*; echter word hij in Enge- ook *Plongeon* of *Duiker* genoemt. In grootte ver- lt hij zeer weinig van de *Kok-meeuw* of *Burgemeester*; op de rug is de koleur donker-bruin, insgelijks den en hals; van onderen is hij graauwagtig met bruine ars-ſtreepen; de ſlag- en ſtaart-pennen zijn zwart; zijn is ſterker en dikker, dog teffens ook korter dan die andere *Meeuwen*, de koleur is zwart, en gelijk als in Havikken haakswijze omgekromt, ook zweemt de eele gedaante naar een Roofvogel. Aan zijne poo- heeft hij zodanige kromme nagelen, dat men ze welijks op die wijze in eenige ander Zwem-vogel aan- t.

en vind onder de *Meeuwen* ook zodanige die geheel bont koleur zijn, en in Groenland *Mallemokken* genoemt den, ſchoon er volgens RAIJ door de Amſterdam- s den naam van *Groenlandſche Burgemeester* aan word eeven. De Cornwallers noemen hem *Wagell*, die de Faro-Eilanden *Skua*, de Franſchen *Caniar*, *Colin*, *Criſard*. Derzelver kop is na evenredigheid grooter dan van de andere *meeuwen*, die hij gelijk deezen, zit- de tuſſchen de ſchouders inhaalt, en dan maakt hij zeer grappig postuur. Zijn grootte is een weinig ner, dan die der *Zee-meeuwen*; over het gantſche lijf jn koleur bleekagtig asch-graauw, met bruine vlak- ; de ſlag pennen donker-bruin; de ſtaart-pennen bont; ek zwart.

Spotter; in 't latijn *Atricilla*; (*Larus albus, capite umque apicibus nigris, roſtro rubro*, LINN. *Sijſt. Nat.*) oon deeze niet grooter dan een Duif is, en wee- lijk onder de kleine zoorten van het geſlagt der *Meeu-* behoort, noemt hem echter CATESBIJ *Larus major.* IN geeft hem den naam van *kleine Meeuw met een rte kop en roode bek*, waar door hij genoegzaam van ndere *Meeuwen* is onderſcheiden. Van BRISSON word *Mouette rieuſe*, 't welk *lachend Meeuwtje* of *Spotter* be- ent, geheeten, uit oorzaake om dat hij een zoort van end geluid maakt; dog te vooren was hem reeds den n van *Laughing Gull*, 't welk het zelfde betekent, eeven. De koleur van deeze Vogel is wit, met den en de tippen der wieken zwart; den bek rood. De onplaats is Amerika en de Weſtindiſche Eilanden.

I. *Stront-jaager*; in 't latijn *Larus Paraſiticus*; (*La- rectricibus duabus intermediis longiſſimis*, LINN. *Sijſt.* .) RAIJ noemt hem *Coprotheres*, en EDWARDS *Avis ica*; BRISSON *Stercorarius*; de Noorwegers *Jo-Tijf*, welk *Vogel-dief* betekent, of ook wel *Kijuffa*; Zweeden *Labbe*; de Laplanders *Chihu*, en de Finnen rito.

n geſtalte gelijkt deezen Vogel naar een Duif, dog in otte naar een Kraaij. De Mannetjes zijn zwart van en iets grooter dan de Wijfjes; hunne oogen zijn rt; de tong van vooren ſpits, dun en geſpleeten, agteren met dunne haakjes voorzien; de rug is bruin; keel, borst en buik wit; zij leggen haare eijeren, n gelijk de *Meeuwen* op kleine Eilandjes en Klippen, onthouden zich meest midden in Zee; men vind ze lle Waereld-deelen, benoorden den Keerkring van de eeft.

Het is MARTENES, die aan deezen Vogel den naam van *ont-jaager* heeft gegeeven, om dat hij den *Meeuw* die tke-gaap genoemt word, zo lang vervolgt, tot dat elve uit angst zijnen afgang loost, welke dan van hem opgevangen en gegeeten word: MARTENS verze- kert, zulks met eigen oogen gezien te hebben, en RAIJ voegt er bij, dat de Cornwallers het zelfde getui- gen.

De Noorwegers verzekeren, dat het hem niet alleen is te doen om de vuiligheid der *Meeuwen*, maar dat hij ook, indien het in zijn vermoogen is, hunne prooi af- handig maakt. In Zweeden heeft men dikwils waarge- noomen, hoedanig hij de *Meeuwen* dwingt, om hunne prooij aan hem overtegeeven. Hij ſlaat de een voor, den anderen na met zijne vleugelen, tot zij de Vischjes, die zij gevangen hebben weder uitbraaken, of hunne ſtront laaten vallen, 't welk dan gretig door hem word inge- ſlokt. Ook zijn de *Meeuwen* ten uiterſten verſchrikt, wanneer zij deeze Vogel gewaar worden, zij ſchreeuwen dan ijſelijk, dog zulks ſtrekt hun tot weinig hulpe. Daar ontſtaat bij die gelegentheid zomtijds wel een hevig ge- vegt tuſſchen de *Stront-jaagers* en de *Meeuwen*; doch een *Stront-jaager* kan wel drie *Meeuwen* te doen geeven, dewijl het een ſtoutmoedige Vogel is.

Zelden worden er meer als twee of drie van deeze Vogels teffens gezien; zij ſchijnen niet uit zee te koomen, dan om de ſchoolen van Haaring en Sprot te volgen, en dus ſtrekken zij aan de Viſchers tot een teken, dat dezelve het ſtrand naderen. Hij is zeer gretig, om de Viſch die hem toegeworpen word, inteſlokken, en zeer behendig om ze met zijnen bek te vangen. Wanneer er in 't geheel geen *Stront jaagers* verſchijnen, is het in 't algemeen een ſlegt viſch-jaar.

De Heer BRISSON beſchrijft nog een Vogel, dien hij de *geſtreepte Stront-jaager* noemt, en welke ook in de Noordelijke Landen huisvest. Deeze is een weinig groo- ter dan de voorgaande. De bek, die uit verſcheidene ſtukken aan elkander gewrogt ſchijnt zaamengeſtelt te zijn, is twee duimen lang, en de neusgaten leggen zeer zigtbaar op het bovenſte gedeelte; de ſtaart is zes dui- men lang; de wieken ſlaan vierdehalf voet uit; de kop is bruin van koleur, insgelijks de rug, doch de tippen der vederen hebben roode randen; van onderen is hij vuil-wit, met bruin overdwars geſtreept; de ſtaartpen- nen zijn aan den wortel wit, voor het overige donker- bruin; de bek is hoornagtig, aan het end zwart; de pooten geel.

MEEUWTJE, zie DUIVEN, *n.* IV. *pag.* 551.

MEGER-KRUID, zie WALD-STROO.

MEIER, word genoemt 1. een Man, die de Goede- ren van een Eigenaar, 't zij Boereplaatzen of andere Landerijen en vaste Goederen, in gebruik heeft, om daar door voor zich en zijn Huisgezin zijn beſtaan te hebben; mits daar van aan den Eigenaar voor dit ge- bruik, jaarlijkſche huur of renthe betaalende; gelijk de meeste Huis- of Landlieden in de geheele Nederlanden zodanige *Meiers* of Huurders zijn; dog wat de Huur aangaat, die kan zeer ongelijk zijn, na de deugd en waar- dije der Landerijen of Goederen, en na andere tijds om- ſtandigheden, die wij hier niet alle kunnen uitdrukken: Een zodanig *Meier* of Huisman is verplicht, om de ge- huurde Goederen zodanig te gebruiken en te behan- delen, net als of het zijne eigene waaren; indien hij dit doet, zal hij, zo wel als den Eigenaar, groot voor- deel onder Godes zegen, er van kunnen genieten; maar dit ſtaat hier bij nog aantemerken, dat het beter is, dat de *Meier* of Huisman, de Landerijen voor veele jaaren in huur mag hebben, dan voor korte jaaren, indien hij de zaake behartigt; want dezelve kan bij miswas of an-

dere tegenſpoedige gevallen, als de grond, enz. hebbende leeren kennen, de flegte jaaren door de goede vergoeden, als hij niet ten eenemaalen door groote ongevallen agter uit gezet word, en de Eigenaar is nooit verzekert, of hij een beter Huirsman verkrijgen zal; zo wel Eigenaar als *Meier* of Huurder, zijn derhalven verplicht, om elkander in redelijke zaaken te gemoete te koomen, en de last met elkander te draagen; gelijk dit ook van wel inziende en verſtandige Eigenaars, zo wel in onze Nederlanden als elders, tot lof en voorſpoed, tot hier toe waargenoomen word, daar men den zuuren arbeid van den Landman, die ook zijn beſtaan moet hebben, ja zonder welke geen Land beſtaan kan, in deugdelijke opmerking neemt. Wij beklaagen oprechtelijk, de ſterfte van het Rundvee, in deeze onze tijden en Landen, waar door zo wel Eigenaars als Huurders veel koomen te lijden, en mits dien ook de geheele Staat van Regeering! Dog wij hoopen, dat er betere tijden voor het algemeen zullen volgen.

2. Word ook *Meier* genoemt een Man, of zoort van Opper-knegt, die van een Heer of ander Eigenaar over een Meijerij of Boerderij geſtelt is, om op alles, wat zo wel het werk, als het gemaak betreft, acht te ſlaan, dat zulks van de Knegten, Meiden, Dag-arbeiders, enz. wel en op zijn behoorlijke tijd bezorgt en verrigt worde; waar van hij verplicht is, aan zijn Heer dagelijks of bij gelegentheid rapport te doen en rekenſchap te geeven; en waar voor hij een zeker Jaarloon, benevens de Kost en Huisvesting geniet, weshalven een zodanige ook wel *Kost-meier* genoemt word; want op veele groote Plaatzen of Meijerijen, houden de Heerſchappen ook *Meiers*, die, benevens het Jaarloon, in plaats van de Kost, een zeker gedeelte van het Gemaak of de Imkomſten der Plaatze of Meijerij, als Graanen, Erwten, Boonen, Boter, Kaas, Slagt-vee, Bier, Vuur, Licht, enz. gegeeven word, tot onderhoud van zich zelf, en van zijn Huisgezin, indien hij getrouwt is.

Zo wel van de eene als andere van deeze *Meiers*, worden hooftzaakelijk drie hoedanigheden vereiſcht; te weeten, 1. dat het werk, daar hij over geſtelt is, wel moet verſtaan; 2. dat hij neerſtig, en 3. dat hij getrouw moet zijn; deeze drie dingen ſluiten alles in, dat men daar over in het breede zou kunnen zeggen; wij zullen alleen dit er nog bijvoegen, dat hij het hem toevertrouwde werk in alle deelen zodanig behoort waarteneemen, als of het zijn eigen was, en al het voordeel van zijn Heer en Meester moet zoeken, en tragten te bevorderen; waar tegen, als hij dit wel waarneemt, hem zijn Heer verplicht is, alle gunst, toegenegentheid en bevordering te bewijzen.

MEI-MAAND, zie BLOEI MAAND.

MEINEEDIG, is de misdaad van degeene, die voorbedagtelijk een valſchen eed heeft gezwooren; en door het woord *Meineediger* word de Perzoon verſtaan, die deeze misdaad heeft gepleegt.

Men noemt gelijkelijk *Meineediger*, die welke een valſchen eed gedaan heeft, met eene zaak te bevestigen die hij wiste onwaar te zijn; en een zulke die vrijwillig zijn eed heeft verbroken, de belofte niet volbrengende die hij onder aanroeping van Gods naam, zo plegtig heeft gedaan.

Hier uit ziet men, dat *meineedigheid*, een zeer affchuwelijke misdaad beide tegens God ende den Naasten is. God die de waarheid zelven is, tot getuige aanteroepen om een zaak te bevestigen die men weet onwaar te zijn, is iets waar van de natuur moet zidderen, en kan niet dan uit den boezem van een allerondeugenst Mensch voortkoomen; ja het is Gods verregaande lankmoedigheid alleen, welke verhindert dat de aarde zich niet onder zijne voeten opene en hem leevendig inzwelge. Tegens zijne Naasten zondigt hij insgelijks op de allerſterkſte wijze, dewijl hij hem door zijn valſch getuigenis nadeel doet lijden, den Rechter misleid, en die zomtijds een vonnis doet vellen, welke de Schuldige rechtveerdigt, en de Onſchuldige veroordeelt.

Laat de *Meineediger* zich gerust ſtellen zo veel hij wil, met het denkbeeld dat zijn misdaad voor de Menſchen bedekt zal blijven; een Alweetend God heeft het gezien. Zijn eigen geweeten zal hem tot een Beul verſtrekken, en indien hij geen opregt en waar berouw over zijne misdaad heeft; indien hij het ongelijk niet, zo veel doenlijk is herſtelt, dat hij door zijn valſch zweeren heeft veroorzaakt; zal zijn overgang tot de Eeuwigheid allerrampzaligst weezen, en een altoosduurende wroeging zal hem hier onophoudelijk zijne misdaad verwijten.

MEIR, zie MEER.

MEIR-FOREL, zie SALMEN, *n.* VI.

MEIR-HEN, zie WATER-HOENTJES, *n.* II.

MEIR-SLANGEN; in 't latijn *Cobitis*; is de naam van een Visſchen-geſlagt, welke onder de vierde rang der Visſchen behoort welke *Buik-pooten* genoemt worden, om dat de buikvinnen agterlijker dan onder de borstvinnen zijn geplaatst.

De kenmerken, behalven die van den gemelden rang, beſtaan de oogen te hebben in het bovenſte van den kop; het kieuwen-vlies met vier tot zes ſtraalen; de dekzels van onderen geſlooten; het lijf bijna rolrond, of weinig naar de ſtaart verdunnende.

De Heer LINNÆUS bevat vier zoorten onder dit geſlagt, die wij hier laaten volgen.

I. *Hoogkijker*; in 't latijn *Anableps*; (*Cobitis capite inermi depreſſo, oculis prominulis*, LINN. *Sijſt. Nat.*)

De geſtalte van den *Hoogkijker* is langwerpig rond, van vooren op den kop platagtig, met ſchubben gedekt tot over de kieuwendekzelen; de lippen zijn ongeſchubd, met ſcherpe tandjes, en het vlies, dat dezelve vereenigt, maakt zekere plooijen in de hoeken van den bek; de rug is bruinagtig zwart; de buik uit den witten geel; de zijden ieder met vier zwartagtige ſtreepen, overlangs getekent; de oogen gelijken naar geel blinkende bolletjes, en zitten als buiten den kop; het kieuwen-vlies heeft zes ſtraalen; onder de vinnen, die bruin-koleurig zijn, heeft de rug-vin, die enkeld is en digt bij de ſtaart geplaatst, maar zeven beentjes, gelijk ook de buik-vin; de aars-vin negen; de borst-vinnen twee-en-twintig; in de ſtaart-vin die van omtrek rond is, ſchijnen zij niet getelt te zijn.

II. *Bermtje*; in 't latijn *Cobitis Barbatula*; (*Cobitis cirris oris ſex, capite inermi compreſſo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Zie BERMTJE.

III. *Grondel*, *Gedoornde Grondel*; in 't latijn *Cobitis Tænia*; word door ARTEDI en GRONOVIUS *Cobitis aculeo bifurco infra utrumque oculum*, WILLOUGHBIJ en RAIJ *Tænia cornuta*, de Zweeden *Tonglake*, de Engelſchen *Groundling*, de Franſchen *Loches*, en door de Duitſchers *Steinhiſſer* of *Steinpicker*, uit oorzaake dat zij kleine ſteentjes inzwelgen, geheeten; (*Cobitis cirris oris ſex, ſpina ſuboculari*, LINN. *Sijſt. Nat.*)

Dit Vischje, het welk men geenzints met het geſlagt van Visſchen, het welk wij op het artijkel GRONDELS hebben

hebben beſchreeven, moet verwarren; is door zommige wegens de gedaante van het lighaam, met den naam van *gehoornde Lintworm* beſtempelt. Zo wel in geſtalte, koleur, als grootte koomt het vrij wel met het *Bermtje* overeen; alleenlijk is het lijf wat breeder en de kop grooter; doch de gevorkte doorn onder ieder oog, maakt het voornaamſte onderſcheid uit. Ook heeft de Heer J. BASTER in zijne *Natuurkundige Uitſpanningen* waargenoomen, dat de ſchubbetjes van dit Vischje veel kleinder zijn dan die van het *Bermtje*, als mede van een andere gedaante.

Men vind dit Vischje in 't algemeen in de meeste rivieren, meiren en poelen van Europa, en in 't bijzonder in die van onze Nederlandſche Provintien.

IV. *Modderkruiper*, door JOHNSTON, RAIJ en WILLOUGHBIJ *Muſtela foſſilis*, ARTEDI *Cobitis coeruleſcens lineis utrinque quinque longitudinalibus*, SCHONEVELD *Pœcilia*, de Duitſchers *Peisker* of *Beisker*, ook *Meerputten* genoemt; (*Cobitis cirris oris octo, ſpina ſupra-oculari*, LINN. *Sijſt. Nat.*)

De gewoone langte van dit Vischje is als de handpalm, en de dikte als een vinger; de koleur is op de rug aschgraauw met veele ſtippen en vlakken, die ten deele zwart en ten deele blaauw zijn geſprenkelt; aan de zijden heeft hij een zwarte en witte ſtreep; aan den buik is hij geel met witte vlakken, als mede kleine roode en zwarte ſtippeltjes; de vleeſchige baardjes aan den bek ſpreiden zij in 't zwemmen uit; in de rug-, buik- en aars-vin, zijn ieder zes, in de borstvinnen elf, en in de ſtaartvin vijftien beentjes gevonden.

Den naam van *Modderkruiper* is aan dit Vischje gegeeven, om dat er zomtijds na de overſtroomingen der rivieren in de overgelaatene ſlibber, ja ook dieper in de ſlijk of modder van gevonden worden.

De *Modderkruiper* woont zo wel in de rivieren en andere wateren van ons Land, als in de meeste overige van Europa. In Zweeden acht men hem een zeer lekkere Visch te zijn.

MEIRVALLEN, is een Visſchen geſlagt dat door het latijnſche woord *Silurus* word betekent.

De kenmerken van deeze Visſchen zijn, een ongedekte kop; de bek met eenige draadswijze baardjes, even als voelers gewapent; het kieuwen-vlies met vier, tot veertien ſtraalen; het voorſte beentje der borst-vinnen, of de eerſte ſtraal van de rug-vin, graatagtig en agterwaards getand.

Veertien verſcheidene zoorten, bevat dit geſlagt, wiens beſchrijving wij hier laaten volgen.

I. *Aſiatiſche Meirval*; in 't latijn *Aſotus*; (*Silurus pinna dorſali unica, cirris quatuor*, LINN. *Sijſt Nat.*) Dit Oost-Indisch Vischje, het welk in 't Kabinet der Akademie van Stokholm is te vinden, heeft twee baardjes boven, twee onder aan den bek die met eenige tanden is voorzien. In de rug-vin was een ſtijve graat, doch een zaagswijze getande in de borst-vinnen gelijkerwijs in de andere zoorten, de aars-vin was lang, aan de ſtaart gehegt. In deeze zijn getelt twee en tagtig ſtraalen, in de buik-vinnen dertien, in de ſtaart-vin zestien, gelijk men er ook, dat aanmerkelijk is, in het kieuwen-vlies zestien heeft gevonden.

II. *Europiſche Meirval*; in 't latijn *Glanis*, door ARTEDI *Silurus cirris quatuor in mento*; GRONOV. *Muſ.* I. *n.* 25. *p.* 6. *Silurus cirris duobus ad maxillam ſuperiorem, quatuor in mento*; door de Turken *Glano*, de Polakken *Sum*, de Zweeden *Mal*, de Oostenrijkers *Harcha*, de Franſchen *Silure*, de Engelſchen *the Seatfisch*, en door de Duitſchers *Scheid* of *Scheiden*, *Wals* en *Waller* genoemt; (*Silurus pinna dorſali unica, cirris ſex*, LINN. *Sijſt. Nat.*)

Schoon deeze Visch den bijnaam van Europiſche voert, is hij echter in de Oosterſche Landen veelvuldiger dan in ons Waerelddeel, alwaar hij zeldzaam gevangen word, dewijl hij zich in ſlijkerige poelen diep in 't water onthoud. Men vind hem niet alleen in verſcheidene meiren van Zwitzerland en Zweeden, maar ook in de kreeken en bogten van het Haarlemmer-meir. In de Elve, Weisſel en Donau, koomt hij meer voor dan in den Rhijn. Zijne vraatzugt is oorzaak, dat men niet zeer gretig na hem verlangt, dewijl hij een regte Visch-verſlinder is.

Men zegt, dat deeze Visch ongemeen groot word, en dat er in de Elve gevangen zijn die honderd en twintig pond zwaar waaren. GESNERUS betuigt, gehoort te hebben, dat men er één in een meir van Hongarijen gevangen had, die meer dan agt ellen lang was, en over de honderd en vijftig ponden zwaar. WILLOUGHBIJ verzekert, er van geen minder grootte te Weenen gezien te hebben.

De Heer OSBECK beſchrijft een *Meirval* van ongeveer twee ellen lang; dezelve was omtrent agt duimen breed en ruim één lispond zwaar; zijn huid was van koleur blauwagtig met donkere ſtreepen, die ongeregelt over het lijf liepen, voorts was hij dun, ſlijmig en ongeſchubd; het onderlijf als ook den kop, was van onderen wit; de kop van bovenen plat, van vooren half rondagtig ſtomp; aan de bovenkaak twee baardjes, van dikte als een ſtroohalm en ſpits uitloopende ter lengte van agt duimen; insgelijks vier aan de onderkaak van twee duimen lang; voorts was de ſmoel met wratten bezet, en het bovenſte van den kop oneffen; de bovenkaak, die met kleine beweeglijke tanden bezet was, vond men wat korter dan de onderkaak; de tong breed, dik, glad, kort, en een weinig geſpleeten.

De Heer GRONOVIUS in zijn *Muſ. Ichtijol.* geeft een omſtandige beſchrijving van zulk een Visch uit het Haarlemmer-meir, alwaar zijn Ed. aanmerkt, dat dezelve menigvuldig is, verbergende zich in die land-engten, daar de monden van andere rivieren of ſlooten nabij zijn, en op welke plaatzen zich dagelijks een groot getal van andere Visſchen verzamelt, dat den Visſcheren ook niet onbekent is, die aldaar insgelijks op een goeden vangst hoopende hunne Netten ſpannen, waar in zij niet zelden den *Meirval* vinden.

Verſcheidene Schrijvers verſchillen grootelijks in het beſchrijven van deezen Visch; dog alle koomen zij daar in over een, dat de huid ongeſchubd is; ook is het, zegt de Heer LINNÆUS, de grootſte Visch der zoete wateren. Men verzekert, dat zijn vleesch lekker en aangenaam van ſmaak is; ook word hij op zommige plaatzen beter dan Salm geacht, dog bij de Jooden is het een verboden ſpijze.

III. *Ruuwe Meirval*, door GRONOVIUS *Aspredo*, en door KLEIN *Batrachus* genoemt; (*Silurus pinna dorſali unica, radiis quinque, cirris octo*, LINN. *Sijſt. Nat.*)

Deeze Visch, uit Surinaamen afkomſtig, heeft den kop breed, plat, naakt en oneffen, bijna als de Knorhaan; de oogen zijn klein en zwart; de bek zeer breed; de tanden beſtaan uit tweebeenige wratten binnen de bovenlip, die verbreed is en langer dan de onderſte; de bek heeft aan weerskanten een langer baardje, en twee kortere aan den rand van de bovenlip; als ook aan

die van de onderlip, benevens nog twee anderen, die zeer klein zijn onder de keel; aan den kop of borst, vind men geen ſchubben of vleeſchige zelfſtandigheid, maar alles is been; de borstvinnen beſtaan ieder uit agt enkele ſtraalen, waar van de buitenſte allerdikst en ſtompagtig is, van binnen en buiten met ſtijve, ſcherpe, kromme tanden; de rugvin heeft vijf zagte ſtraalen; de buikvinnen, die bijna op zijde van de navel ſtaan, hebben zes, de aarsvin heeft vijf-en-vijftig, en de ſtaartvin elf ſtraalen.

IV. *Schilbe*; in 't latijn *Mijſtus*, door HASSELQUIST *Silurus ſchilbe*, *Niloticus* genoemt; (*Silurus pinna dorſali unica, radiis ſex, cirris octo*, MUS. AD. FR. II.)

Deeze Visch, die door Dr. HASSELQUIST in de Nijl wierd gevangen, had de lengte van één ſpan, de breedte in het midden van den buik was twee duimen. Men vond tamelijke groote Visſchen, van het Karper- of Voorngeſlagt in zijn rob; hij had geen ſchubben, en een gladde dunne huid; op de rug en ſtaart was de koleur bruin, voor het overige witagtig, en voor de aarsvin zilver-koleurig. De kop was breeder dan hoog, het lijf hooger dan breed; de ſnoet halfrond met een zeer wijde gaaping; de kaaken met een bijna ontelbaare menigte kleine tandjes bezet; de oogen weinig uitpuilende met zwarte appelen en geele kringen; de neusgaten aan de hoeken van den bek; de zijden zeer plat, met een regte ſtreep, digt aan de rug, ſmal, gegroeft zijnde; de navel veel digter aan den kop, dan aan de ſtaart.

V. *Bont-aal*; in 't latijn *Silurus anguillaris*, door de Heer HASSELQUIST *Silurus Charmuth*, *Niloticus* genoemt; (*Silurus pinna dorſali unica, radiis ſeptuaginta, cirris octo*, MUS. AD. FR. II.)

Deeze, die ook in de Nijl bij Roſette en Kairo gevangen, en van de Arabieren *Charmuth* genoemt word, verſchilt door het getal der beentjes die er in de rugvin zijn, aanmerkelijk van den voorgaanden. De Heer GRONOVIUS een bijzonder geſlagt maakende, onder den naam van *Clarias* van een Visch door den Engelſchen Heer RUSSEL aan hem geſchonken, en *the Blackfisch* 't welk *zwarte Visch* betekent, genoemt, wordende van de Inboorlingen omſtreeks Aleppo *Siloor* geheeten, betrekt daar toe den *Charmuth* der Arabieren van HASSELQUIST, insgelijks ook den *Bont aal* of *Negen-oog*, dat is de *Indiſche Lampreij* van WILLOUGHBIJ; en zelfs dien Visch, welke KLEIN *Enchelijopus* noemt, met den kop als van een Slak gehoornd, en van onderen gebaard zijnde. De bijnaam van *anguillaris* drukt ook uit, dat hij in gelijkenis overeenkomt met een Aal.

Die, welke zich in den Nijl onthoud, heeft den kop en het lijf agter de rugvin zeer plat; aan den kop, die geſtippelt en boven gegroeft is, vond men drie uitſtekken; op ieder kaak had hij vier baardjes, en een menigte van zeer kleine tandjes tot aan het gehemelte; de tong was zeer ſtomp, met een dikken huid bekleed, en tot haare tip toe aan de keel gehegt; in het kieuwenvlies zaten tien beentjes; zijn lijf was met een dikken huid bekleed, dog zonder ſchubben; de navel zat in 't midden van het lijf.

VI. *Kikvorsch-meirval*; in 't latijn *Silurus batrachus*; (*Silurus pinna dorſali unica, radiis ſexaginta, cirris octo*, MUS. AD. FR. II.) Deeze die in Aſia en Africa te huis hoort, heeft denkelijk den naam van *Kikvorsch*, wegens de gedaante van zijn kop gekreegen. Het voorwerp, dat in het Koninglijke Zweedſche Kabinet word gevonden, heeft in het kieuwenvlies vijf, in de rugvin zestig, in de borstvinnen agt, in de aarsvin agt-en-veertig, en in de ſtaartvin veertien ſtraalen.

VII. *Elfſtraalige Meirval*; in 't latijn *Silurus undecimalis*; (*Silurus pinna dorſali unica, radiis undecim, cirris octo*, MUS. AD. FR. II.) Dit Vischje, 't welk men niet weet waar van daan is, word in het Zweedſche Kabinet gevonden. Het getal der ſtraalen, die zo wel in de rug, als in de borstvinnen en ook in de aarsvin elf zijn, heeft hem den naam van *elfſtraalige* gegeeven.

VIII. *Stijfbaard*; in 't latijn *Silurus militaris*; (*Silurus pinna dorſali poſtica adipoſo, cirris duobus rigidis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze, die in het zelfde Kabinet word gevonden en uit Aſien afkomſtig is, heeft de oogen op de zijden van den kop, en twee ſtijve, beenige baardjes aan den bek; de zijdſtreep is regt; in de rugvin zijn zeven, in de borstvinnen elf, in de buikvinnen zeven, in de aarsvin twintig en in de ſtaartvin agtien ſtraalen.

IX. *Katvisch*; in 't latijn *Silurus catus*, door MARCGRAAF *Braſ.* 173. *Bagre ſpecies ſecunda* genoemt; (*Silurus pinna dorſali poſtica adipoſa, ani radiis viginti, cirris octo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze Visch, die in de Noorderdeelen van America, zo wel in verſche als zoute wateren word gevonden, is ongeſchubd; zomtijds heeft hij wel de lengte van twee voeten; de koleur is op den rug blauwagtig-zwart, aan den buik vleeschverwig; onder ieder oog is een zeer lang vleeſchig baardje; voor de oogen twee die kleiner zijn, en aan de onderlip hangen er verſcheidene; de kop is zeer groot en rond, met een zeer wijden bek, in ſtaat om een Visch van gelijke grootte als hij zelve is, inteſloken. Het is een verſlindende Visch, die zo min zijn eigen zoort als anderen ſpaart; zijne tanden zijn zeer klein. Het vleesch word voor een zeer goede ſpijze gehouden, en ſmaakt naar Aal.

X. *Scheilan*, is de arabiſche naam van een Vischje, 't welk de Heer LINNÆUS *Clarias* noemt, en 't welk GRONOVIUS *Muſ. I. n.* 83. *Mijſtus cirris ſex longiſſimis, pinna dorſi ſecunda longiſſima, a priori ad caudam extenſa* tijtelt; (*Silurus pinna dorſali poſtica adipoſa, ani radiis undecim, cirris ſex*, LINN. *Sijſt. Nat.*)

De lengte van deezen Visch is anderhalf ſpan; het lijf is ongeſchubd, met een taaije huid bedekt; de koleur van bovenen blaauwagtig, van onderen witagtig; de kop plat; het lijf zaamengedrongen; de rug ſcherp; tusſchen de oogen een groefje; de ſnoet ſtompagtig; de onderkaak veel korter dan de bovenſte; een kleine bek; korte tanden; van de zes baardjes, waaren twee zeer lang, twee de helft korter, en twee zeer kort; het kieuwenvlies had zes ſtraalen; in den rugvin telde men zeven beentjes, waar van één ſterk gedoornd, in de borstvinnen negen, in de buikvin zeven, in de aarsvin twaalf, en drie-en twintig in de ſtaart, die zeer gevorkt was.

De *Scheilan* is aanmerkelijk, wegens een groot, ſterk been, dat onder den voorſten hoek van het kieuwenvlies begint, en zich nederwaarts boven de borstvin uitſtrekt, zijnde aan den onderſten rand zeer ſterk aan het lighaam gehegt, en aan den bovenſten tot een driehoekig plaatje uitgebreid; de eerſte ſtraal der borstvinnen is ſtijf en aan de punt ſpits, op ieder zijde gehakkelt of getand. Men acht de kwetzuuren, hier door toegebragt, voor venijnig; Dr. HASSELQUIST, had op een Zweedsch Koopvaardijſchip den Kok er door zien ſterven.

XI. *Indiſche Meirval*; in 't latijn *Aſcita*; (*Silurus pinna dorſali poſtica adipoſa, ani radiis octodecim, cirris ſex*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze, wiens naam uitwijst waar hij van daan is, heeft het lijf zeer klein, van groot-

te

te als de *Phoxinus* zegt de Heer LINNÆUS; de kop is kort en ſtomp, de huid ſlijmerig. In de rugvin zijn agt, in de borſtvinnen twaalf, in die van den buik zes, in de aars- en ſtaartvin ieder agtien ſtraalen. Men zegt, dat wanneer den kuit volgroeit is, den Visch overlangs openſplijt, wegens de zwelling van zijn buik.

XII. *Geribde Meirval*; in 't latijn *Silurus coſtatus*, door GRONOVIUS *Muſ. II. n.* 177. getijtelt *Mijſtus cirris ſex longiſſimis, unico ſquamarum aculeatarum ordine utrinque in lateribus*; (*Silurus pinna dorſali poſtica adipoſa, ſquamis ſerie ſimplici, cirris ſex, cauda bifida*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Vischje is de vierde zoort van de tweede verdeeling van de Heer GRONOVIUS zijn geſlagt van *Mijſtus*; hij heeft zes baardjes, en eene rij van gedoornde ſchubben op de zijde, wordende om die reden *Bagre armé* of *gewapende Bagre* genoemt; en ADANSON die hem op de kust van Senegal vond, gaf hem den naam van *Machoiran*; de Hollanders noemen hem *Klip-Bagre*.

Het lijf van deeze *Meirval* is langwerpig, tien duimen uitgeſtrekt; de kop breed en zaamengedrukt, met den bek ſtomp en tandeloos; van de zes baardjes zijn de onderſten één duim, de bovenſten twee duimen lang; derzelver oogen zijn klein, blauwagtig en een-vierde duim van den bek afzittende; op den rug en agter de kieuwen is hij met ſchilden gedekt, waar van de laatſten ſmal zijn; de rugvin heeft een wederzijds getande graat, die dik en breed is, en twee kleinen aan den buik; op de rug is de Visch bruin, aan de zijden bleeker en gevlakt; langs de zijden loopt wederzijds een rij van tandjes, met de punten agterwaarts gekeert. Schoon deeze Visch eetbaar is, word hij echter weinig geacht.

XIII. *Dreg-Dolphijn*; in 't latijn *Callichthijs*, door GRONOVIUS *Muſ. I. n.* 70. *Callichtijs cirris quatuor, lateribus duplici ſquamarum ordine*, genoemt; (*Silurus pinna dorſali poſtica uni radiata, ſquamis ordine duplici, cirris quatuor*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Volgens de Heer MARCGRAAF, zoude dit het Vischje zijn, dat de Braſiliaanen *Tamoata*, en de Portugeezen *Soldido* noemen. VALENTIJN in zijne *Beſchrijving van O. en N. Oost-Indiën*, heeft hem *Dreg-Dolphijn* genoemt, denkelijk om dat hij door zijn lijf naar den Dolphijn, en door zijn gebaarden bek, naar een Dreg gelijkend. De Heer KLEIN betrekt hem onder 't geſlagt der *Harnas-mannen*; in het Werk van SEBA draagt het den naam van *Plecoſtomus*, en BARBERE *Æquin.* 175. tijtelt het *Mullus paluſtris minor loricans*, 't welk *kleinere geharnaste Moeras-Barbeel* betekent.

De *Tamoata* of *Dreg-Dolphijn* is een Rivier-vischje, dat drie en een half duim lang is; de kop is één duim lang, en iets breeder dan het lijf; niet kwalijk gelijkt den kop naar die van een Kikvorsch; hebbende den bek niet wijd en tandeloos, met een baardje van één duim lang aan ieder zijde; de oogen zijn zeer klein, en met goud-geele kringen verciert; van boven is de kop met een hard ſchild gedekt, en het lijf met een bekleedzel van langwerpige geſchubde lighaamen geharnast, die in den omtrek zeer fijn zijn getand, en op vier rijen geſchikt; de ſchubben loopen in het midden van ieder zijde op de rug en onder aan den buik te zaamen; de koleur is ten eenemaalen ijzer-grauw, inzonderheid aan den kop. Het word in de Beekjes van Amerika gevonden, uit welken het wanneer die uitdroogen, over het land heen en weder water gaat zoeken.

De Heer GRONOVIUS zegt, dat dit Vischje zich in de Rivieren van Surinaamen onthoud, en aldaar den naam van *Kwikwi* voert. Zijn Ed. vond in het kieuwenvlies drie beentjes, in de voorſte rugvin agt, in de borſtvinnen zeventien, in de buikvinnen en in de aarsvin ieder zeven, en in den ſtaart veertien.

XIV. *Geharnaste Meirval*, door CATESBIJ *Car. III. p.* 19. *Cvtaphractus Americanus*, en door GRONOVIUS *Muſ. I. n.* 71. *Callijchtis cirris ſex, lateribus uno ſquamarum ordine*, genoemt; (*Silurus pinna dorſali poſtica uni radiata, ſquamis ordine ſimplici, cirris ſex, cauda integra*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De Heer GRONOVIUS is van gedagten, dat dit de Visch is die in het Werk van VALENTIJN den naam van *Ikan Renne* draagt.

Het lijf van deeze *Meirval* is hooger dan breed; de kop breeder dan hoog, ja zelfs breeder dan het lijf in 't midden; van boven beenig; aan de bek, die klein is, zitten zes dunne baardjes; de tandjes zijn zeer klein, en zitten ten deele aan de randen der kaaken, en gedeeltelijk aan den ingang van de keel; de oogen die klein zijn, zitten digt aan den bek, doch ſtaan verre van elkanderen; de rug is breed en met een ſchild bekleed, dat den gantſchen kop bedekt; aan de rugvin toe, zijn de zijden ongeſchubd, verder met een rij van beenige en gedoornde ſchilden bedekt; de borst en buik zijn ongeſchubd, van koleur wit en bruin-bont; de navel is iets nader aan den ſtaart dan aan den kop; in de voorſte rugvin zijn vijf beentjes, waar van het eerſte zeer ſtijf, dik en lang, wederzijds ſteekelig is; een diergelijk beentje is ook in de borstvinnen; in de buikvinnen zijn zes, in de aarsvin negen, en in de ſtaart negentien. Bij het openen vond de Heer GRONOVIUS een groote luchtblaas, die van binnen door een overlangs vliezig middelſchot was verdeelt, even gelijk als die in de gewoone *Meirval*; het vleesch bevond hij hard en vezelig te zijn.

MEL, zie HONING.

MELA, zie TENT-IJZER.

MELAATSHEID, is de zelfde ziekte als *Lazerij* of *Leproſij*; zie LAZERIJ.

MELANAGOGA, is de latijnſche naam van zodanige Purgeermiddelen, welke de zwarte gal uitdrijven; gelijk voornaamelijk de volgende met haar gebruik en *doſis* zijn.

Epithijmum, in aftrekzel, van een halve tot één once.

Verſche *eicken-varen*, van een halve tot twee oncen.

Gezuiverde *ſenés-bladen*, gepoedert van een half tot anderhalf drachma; in aftrekzel, van twee drachmen tot een halve once; het extract daar van, van één tot twee ſcrupels.

Zwarte nies-wortel, in aftrekzel, van twee tot vier drachmen; het extract daar van, van tien tot twintig greinen.

MELANCOLIE; in 't latijn *Melancholia*; is het gewoone gevoelen van onze onvolmaaktheid. Zij is tegengeſteld aan de vrolijkheid, welke uit het genoegen ten aanzien van ons zelven voortſpruit; veeltijds is zij het uitwerkzel van de zwakheid der ziel en werktuigen; ook is zij het van de denkbeelden eener zekere volmaaktheid, die men nog in zich zelven, nog in anderen, nog in de voorwerpen zijner vermaaken, nog in de gantſche natuur vind; zij ſchept behaagen in de beſpiegeling, welke de hoedanigheden der ziel genoegzaam oeffent, om haar een aangenaam denkbeeld van haare beſtaanbaarheid te geeven, en die haar teffens van de ontroering der hartstochten, van de leevendige gewaarwordingen, die haar in eene uitputting van kragten zoude ſtorten, bevrijd. De *melancolie* is in geenen deele eene Vijandin der Wellust, zij geeft zich aan de verrukkingen der Liefde over, en ſmaakt met ge-

noegen de tedere en aandoenlijke vermaaken der ziel en zinnen; De Vriendſchap is haar noodig, en zij bemint allerteederst het voorwerp haarer Liefde. Een beroemt Schilder heeft haar afgemaalt als eene jeugdige Vrouw, die wel in 't vleesch is, doch aan wien de frisheid ontbreekt; zij is omringt van Boeken, die ginds en weder verſtrooit leggen; op haar Tafel ziet men omgeworpene Globen, en wiskundige Werktuigen verwerdelijk onder een; een Hond legt aan de voeten van de tafel; zij peinst met de grootſte ingeſpannentheid op een Doodshoofd ſtaroogende, 't welk zij in haar handen houd. Een ander heeft haar verbeeld onder de gedaante van eene zeer jonge Vrouw, die er gantsch mager en verſlaagen uitziet; zij is in een leuning-ſtoel gezeeten, met den rug tegens het licht gekeert; men ziet eenige Boeken en Muſijk-inſtrumenten, hier en daar in haar kamer verſpreid; een vat met Wierook ſtaat aan haar zijde te branden; met de ééne Hand onderſteunt zij haar Hoofd, in de andere houd zij een Bloem, die weinig haar aandagt trekt; haar Oogen zijn op de grond gevestigt, en haar Ziel als ten eenemaal met zich zelven bezig, ontfangt geen de minſte indruk van de Voorwerpen, die haar omringen.

Wat de *melancolie*, als eene ziekte aangemerkt, betreft, is die het zelfde met *Hijpochondrie*: Dog het woord *melancolie*, beduid eigentlijk in het grieksch *zwarte Gal*, zo dat dit woord de aart der ziekte, en *Hijpochondrie* de plaats aanwijst.

De gal is zodanig bedorven, dat al het eeten, inzonderheid vet zijnde, in het allerſcherpſte zuur verteert, winden maakt, en alle de toevallen te wege brengt, welke in de Hijpochondrie opgetelt en aangetekent zijn. Zie HIJPOCHONDRIE.

Godsdienstige melancolie, is eene droefheid, uit het valſche denkbeeld ſpruitende, dat Godsdienst de alleronſchuldigſte vermaaken veroordeelt, en dat zij geen ander middel aan de Menſchen voorſchrijft om zalig te worden, dan vasten, traanen en droefheid des harten.

Deeze droefheid, is teffens eene ziekte des geestes en van het lighaam, ſpruitende voort uit de ontſchikking van het werktuig, uit bijgeloovige en ijdele vreezen, ongegronde bekommeringen, en valſche denkbeelden die men zich van den Godsdienst maakt.

De zulken, welke door deeze allernaarſte ziekte zijn aangetast, beſchouwen de vrolijkheid als het deel der Verworpelingen, de onſchuldige vermaaken als verregaande beleedigingen tegens het Opperweezen, en de allerwettigſte aangenaamheden die het leeven verzellen, als een waereldſche pracht en ijdelheid, ten eenemaalen ſtrijdende met een eeuwige gelukzaligheid.

Men ziet echter veele Menſchen van uitmuntende verdiensten, aan de kwellingen van deeze ziekte en verregaande dooling overgegeeven; deeze verdienen het allergrootſte mededoogen, en zijn weerdig dat Menſchen welke teffens deugdzaam en verlicht zijn, hunne liefdaadige zorgen met de allerkragtigſte poogingen te werk ſtellen, om deeze ongelukkige en verdoolde Stervelingen op de rechte weg te helpen, en hun van denkbeelden te rug te doen koomen, die zo ſtrijdig zijn met de waarheid, de reden, de ſtaat van Mensch en het geluk van zijne beſtaanbaarheid.

De gezondheid zelve die ons zo dierbaar is, beſtaat om de verrichtingen waar toe wij beſtemt zijn, met genoegen, ſtandvastigheid en vrolijkheid waarteneemen; het is dat genoegen, die ſtandvastigheid, die vlug- en vrolijkheid te vernielen, van zijn lighaam te vermageren en uitteputten door een gedrag dat daar toe aanleiding geeft; de deugd moet niet gebezigt worden, om de geneigtheden uitteroeijen, maar om die te regelen; de beſchouwing en verheerlijking van het Opperweezen, gepaart bij de oeffening der plichten, waar toe wij bekwaamheid hebben, zijn zo verre af om de vreugde uit ons gemoed te bannen, dat men ze veel eer als onuitputbaare bronnen van vergenoegen en gerustheid kan aanmerken. In een woord, die, welke zich van den Godsdienst een ander denkbeeld vormen, gelijken aan de Beſpieders, welke Moses tot ontdekking van het beloofde Land zond, en die door hunne valſche berichten het Joodſche Volk den moed benam om er intetrekken. De zulken integendeel, welke ons de vreugde en gerustheid doen opmerken, welke uit de deugd voortſpruiten, zijn gelijk aan die Beſpieders welke heerlijke vrugten te rug bragten, om het Volk overtehaalen, het verrukkende Land te gaan bewoonen, die dezelve hadden voortgebragt.

MELANCOLIE-MIDDELEN, of *Middelen tegen de Droefgeestigheid*. De droefgeestigheid is buiten tegenſpraak een naare toeſtand, dewelke met of ook zonder redenen of gevoelige oorzaaken ontſtaan kan: Ze verſchilt van de *Mania* of *Dolheid* daar in, dat de Lijders zo driftig en wild niet zijn; want daar de eerſte woelende en als woedende zijn, zijn de *melancolijken* daarentegen droevig, treurig en vreesagtig, en ſchuwen andere Menſchen, zoekende naar eenzaame plaatzen, niet weetende waar zij gaan of blijven, of wat zij doen zullen. De hoofdoorzaake van deeze ziekte is een droevig en vreesagtig denkbeeld, het welke in de leevens-geesten ingedrukt is, en geduurig wederom vernieuwt word; waar toe aanleiding kan geeven, het verlies van tijdelijke goederen, zwaar-grievende ongelukken, tegenſpoed, geweetensangst, vervolgingen, ſchrik, hoon, verborgene liefde, enz.; dog ook kan dezelve ontſtaan uit eenige andere ziekte, gelijk inzonderheid uit de *hijpocondrie* of miltziekte, welke dikwils met de *melancolie* gepaart gaat, of die daar op volgt, en als deeze verergert, ontſtaat er de *mania* uit. Ook kunnen er rauwigheden in de eerſte wegen, wormen, of enkele verſtoppingen en knoestgezwellen in de lever of milt, darmſcheil, en andere ingewanden de oorzaak van zijn. Echter koomt deeze ziekte meest over aan een zeker zoort van Menſchen, die een zogenoemt zwart-gallig en zwaarmoedig bloed, en diergelijke zappen hebben; want aan andere natuuren, die aan alles zo zwaar niet tillen, maar luchtig van geest zijn, zal men zelden deeze ziekte beſpeuren; en ze zijn te beklaagen, die diergelijke geest niet bezitten, dewijl ze haar natuur niet kunnen veranderen: Maar hoe het zijn mag, deze ziekte is zeer bezwaarlijk te'geneezen; dog wij zullen hier eenige middelen laaten volgen, die in dezelve van veel nut kunnen zijn, en veele geholpen hebben.

Voor eerst moet er op de geſteltheid in de eerſte wegen vooral acht geſlagen worden, om dezelve door purgeer- of laxeer-middelen te zuiveren, en dat het lighaam, als het zelve verſtopt is, natuurlijk open gehouden worde; want dit kan dikwils alleen de oorzaak van *melancholie* zijn of worden, inzonderheid als de buiks-traagheid lang aanhoud. Vermoed men door eenige kentekens, verſtoppingen, knoest-gezwellen, of wormen, enz. in de ingewanden, zo moet men die door bekwaame middelen tragten weg te neemen, of de wormen uit drij-

ven

ven. Daar na moet men verſterkende en *tegen-melancolijke* middelen in 't werk ſtellen; als daar zijn, *Rhijnſche* of andere goede *zuivere wijn*, en wijnagtige dranken, gelijk beste *appel-* of *peer-wijn*, enz.; vervolgens worden zeer gepreezen, als *ſpecifica*, de *zwarte nies-wortel*, *eicken-varen-wortel*, *duive-kervel*, *cicorei-wortel*, *lever-balſem*, *melisſe*, *hertstonge*, *agrimonie*, *vanille*, *bloemen van bernagie* en *osſetong*, *angelier-* en *maij-bloemen*, *ſaſſefras*, *anijs-* en *venkel-zaad*; als mede de vroegtijdige vrugten, inzonderheid *zuuragtige kersſen*, *aalbeſiën*, goede *appelen* en *peeren*, enz. Deeze vrugten, wel rijp genuttigt zijnde, en de bereidzels daar van kunnen meer uitwerken in deeze ziekte, als men zoude kunnen denken. Voorts prijst men als *medicinalia* zeer, de zoutagtige dingen, als *crijſtallen van wijnſteen*, *gevitrioolde wijnſteen*, *zout van alſem*, *van cardebenedicte*, enz.; en dan de oplosſende en openende middelen, als *openende ijzer-ſaffraan*, *geprepareerd ijzer*, *berg-cinaber* of *van antimonie*, *kreefts-ſteenen*, *geprepareerd* en *gebrand hertshoorn*, *ſaffraan*, *caneel*, *olie van caneel* en *van ſaſſafras*, *kermes-confectie*, *hiacijnt-confectie*, enz.

Uit alle welke dingen en meer andere, men zaamengeſtelde middelen kan bereiden; waar van de volgende veele herſtelt hebben.

Neemt *eicken- boom-vaaren wortel*, één once; *zwarde nies-wortel*, een half once; *duive-kervel*, één handvol; *toppen van St. Jans-kruid*, *herts-tong*, *melisſe* en *agrimonie*, van elks een halve handvol; *caneel* een half once; grofjes klein gemaakt zijnde, laat 't op anderhalf of twee mingelen goede *witte wijn* trekken, daar na doorgezijgt zijnde, drinkt de Lijder daar van dagelijks een paar romers vol; maar zo het te ſterk mogte ontlasten, moet hij wat minder, of bij afwisſeling van dagen daar van neemen. Dit is een heerlijk middel, dat ik weet dat veele geholpen heeft, als de kwaal uit verſtopping der ingewanden voortkoomt, gelijk veeltijds gebeurt.

Men kan deeze kruiden ook als Thee ſterk laaten trekken, te weeten, t'elkens tot 't atrefkzel één vingergreep neemende, en er's morgens en agtermiddags eenige thee-kopjes vol van drinkende min of meer, naar dat het werkt.

Of neemt *conſerf van bleeke roosen*, twee oncen; *geprepareerde kreefts-oogen*, één drachma; *geſtaalde wijnſteen*, twee drachmen; *extract van zwarte nies-wortel*, één drachma; *gedistilleerde olie van caneel*, vier druppels; mengt het tot een brok, waar van de Lijder 's morgens en 's avonds zo veel neemt, als een noote-muscaat groot.

Of neemt *mijrobolanen*, twee oncen; doet er beste *pruimen* bij, en maakt er een afkookzel van, met of zonder *zuiker*, hier van moet de Lijder altemets een thee-kopje vol gebruiken; het zal hem veel goed doen, en allengskens geneezen.

Ik weet bij ondervinding aan andere, dat als men goede toebereidzels van beste geurige *appelen*, tot ſpijze maakt, bij voorbeeld van *Pepin d'ors*, *Renetten*, *Gulderlingen*, enz. met *caneel*, *kruidnagels*, en diergelijke verſterkende dingen, en dat de Lijder daar van dikwils warm neemt, dat hij daar door groote verligting en allengskens volkoomen herſtelling zal genieten, mits een goede *dieet* daar bij in acht neemende.

Maar als deeze ziekte door uiterlijke oorzaaken ontſtaan is, gelijk wij boven gemeld hebben, dan kunnen alle de inwendige middelen niets of weinig helpen, zo lange de uitwendige oorzaake der ziekte niet weggenoomen of verbetert is: Hoe zal, bij voorbeeld, een Man die in zijne goede meening, voorneemens of bedrijven, gedwarsboomt of verhindert word, kunnen gezond en fleurig weezen; zal hij niet daar door *melancolijk* of anders ziek kunnen worden? Is dan niet het beste middel, dat men een zodanig Mensch te gemoete koomt, en hem in zijn goed voorneemen ondersteunt en favoriſeert? Want men moet wel weeten onderſcheid te maaken, tusſchen een *melancolie* uit de natuur of ziekte, en een *melancolie* uit toevallen en tegenſpoeden: Een edel en welmeenend hart kan zo veele tergingen niet doorſtaan als een laf en ongevoelig hart, zonder daar van gevoelig getroffen en aangedaan te worden! Dog in alle gevallen, moet men een melancolijke Lijder niet te veel in de eenzaamheid laaten, nog in treurige gezelſchappen doen koomen, maar in tegendeel hem tot alle geoorloofde, niet onredelijke vermaaken aanzetten; inzonderheid zijn voor een zodanige Lijder zeer nuttig, het rijden, vaaren, veel wandelen, en andere lighaams beweegingen, die zeer veel tot de verbetering der *melancolie* kunnen toebrengen, ja niet zelden dezelve geheel geneezen. Ziet ook op de artijkels HIJPOCHONDRIE; welke aldaar gemelde middelen ook hier van nut kunnen zijn, en vorders op MANIA.

Is het dat de *melancolie* uit een inwendige ziels-ontroering ontſtaat; dan zullen Godvrugtige en verſtandige Leeraars de beste Geneesheeren zijn! voor zo verre de menſchelijke hulp in 't geestelijke betreft.

MELANSANE, zie EIJER-PLANT.

MELANTHERIA, is de naam die door eenige oude Schrijvers aan een mineraale zelfſtandigheid is gegeeven, over wiens aart de gevoelens der Natuurkundigen, zeer verdeelt zijn geweest. Men heeft volkoomen reden om te gelooven, dat het geen zij daar door hebben willen betekenen, niet anders is als een zoort van Aarde of zwarte Steen met vitriool belaaden. Dit is het geen de Heer HENCKEL in zijne *Pijritilogia* heeft aangetoont.

MELANTHIUM, dus word ook het *Kruid* in 't latijn genoemt, daar het *Nardus zaad* van koomt; anders *Nigella* geheeten; zie JUFFERTJES IN 'T GROEN.

MELANURUS, zie ZEE-BRAASEMS, *n.* IV.

MELAQUETTE, aldus word de vrugt van het *Campechie-hout* genoemt, die onder de Chocolaade gebruikt word.

MELAS, zie ZOMERSPRUITEN.

MELEAGRIS, dus word de Plant ook genoemt, die anders den naam van *Fritillaria*, en in 't duitsch *Kievits-eijeren* draagt; ook draagt het Egijptiſche *Paarlhoen* de latijnſche naam van *Meleagris*, om dat het fraai bont gevlekt is, gelijk de eijeren van Kivieten.

MELDE; in 't latijn *Atriplex*; *Chenopodium*. Daar zijn verſcheidene zoorten van dit kruid-gewas, waar van de volgende de voornaamſte zijn.

1. De *gemeene tamme Melde*; *Atriplex hortenſis albá*, *ſ. pallide virens*; *Atriplex hortenſis*, DODONÆI; (*Atriplex caule erecto herbaceo*, *foliis triangularibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *groote beſiën-draagende Melde* of *Spinagie*; *Atriplex baccifera major*; *Chenopodio-morus major*; (*Blitum capitellis ſpicatis terminalibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *kleine beſiën-draagende Melde*; *Atriplex baccifera minor*; *Chenopodio-morus minor*; (*Blitum capitellis ſparſis lateralibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De

4. De *ſtinkende Melde*, ook *Boks-melde*, en *Schaamkruid* genoemt; *Atriplex foetida*; *Chenopodium foetidum*; *Herba vulvaria*; *Tragium germanicum*; *Futuaria*; (*Chenopodium foliis integerrimis ovatis, caule decumbente, cijmis dichotomis*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De *Zee-melde*; *Atriplex maritima laciniata*; *Atriplex marina* DODONÆI; (*Atriplex caule herbaceo, foliis deltoideo-lanceolatis obtuſe dentatis ſubtus farinaceis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, heeft langwerpige bijna driekantige dunne zagte bladen, veel naar die van de Spinagie gelijkende, waar tuſſchen een vierkante getakte ſteng opſchiet, van anderhalf tot twee voeten hoogte; op de top der ſteng en takken koomen veele kleine bloemen in lange trosſen uit een vijf bladige kooker voort, die zonder bloem-bladen zijn, en alleen uit veele geelagtige helmſtijltjes beſtaan; waar na platte ronde zaaden in de kooker volgen, dog de bloemen zijn op de zelfde plant mannelijk en vrouwelijk, dat is, die geen zaad geeven, en andere die zaad voortbrengen.

Daar zijn verſcheide veranderingen van dit kruidgewas, beſtaande daar in, dat deszelfs bladen of donkergroen, of helder-groen, witagtig of rood zijn; het welke ten deele van de natuur des gronds af hangt.

De tweede zoort, groeit genoegzaam met bladen en ſtengen, gelijk de voorige, maar niet zo hoog; en brengt in de airen roodagtige ongeregelde zappige beſiën voort, daar klein rond grijs zaad in beſlooten is.

De derde zoort, verſchilt van de voorgaande daar in, dat ze niet alleen in alle deelen veel kleiner groeit, maar ook de bladen wat geſnippelt zijn, en de beſiën aan het bovenſte der takken, tuſſchen de bladen verſtrooit voortkoomen.

De vierde zoort, is ook een klein kruidgewas, met een veel getakte ſteng, die tegen de grond leggen, waar aan veele kleine eijronde en eenigzins driekantige bladjes groeijen, die meesttijds meelagtig wit, of als met meel beſtrooit zijn; aan de toppen der ſteng en takken, koomen kleine trosjes met veele kleine geelagtige bloemtjes voort, waar na klein wit platagtig zaad volgt. Het geheele gewas heeft een zeer vuile ſtinkende reuk, op de wijze als een ſtinkende Bok; zommige hebben deeze reuk vergeleeken bij die van een onrein, zich niet zuiver houdend ſlegt Vrouwsperzoon, waar van dit kruid den naam van *Vulvaria* verkreegen heeft; en het is aanmerkelijk, dat als men iemands kleederen met dit kruid beſtrijkt, zo zullen hem de Honden, die zulks van verre ruiken, aanpisſen.

De vijfde zoort of *Zee-melde*, ſchiet veele getakte ſtengen uit de wortel, die tegen de aarde leggen; waar aan bladen groeijen, die langwerpig-driekantig, grof getand, en van onderen witagtig zijn; aan het bovenſte der ſteng en takken, koomen veele dunne lange trosjes als lange druifjes boven elkander voort, uit veele kleine bloemtjes beſtaande, waar na klein zaad volgt, gelijk de voorige.

Plaats. De eerſte zoort word, zo men zegt, natuurlijk groeijende gevonden in Tartarijen en Siberien: Hier te Lande en elders bouwt men dezelve in de moestuinen, als een moeskruid. Daar word ook een wilde zoort bij ons gevonden, die veel naar de tamme zoort gelijkt, maar in alle deelen kleiner groeit: Men vind dezelve aan de kanten van vette akkers, wegen, en op andere vette plaatzen. De tweede en derde zoorten groeijen natuurlijk in zommige Gewesten van Hoog-Duitschland, inzonderheid veel in Tirol; voorts in Italien en elders op vette plaatzen. De vierde zoort koomt in Hoog- en Neder-Duitschland hier en daar in de vette moestuinen, op mesthoopen en elders voort. De vijfde zoort groeit aan de Zee-kanten van Engeland, Frankrijk, Italien, enz. Zijnde alle éénjaarig.

Kweeking. De eerſte, die men, gelijk gezegt is, in de moeshoven kweekt, word in het voorjaar gezaait, in een goede vette grond, op de zelfde wijze als de Spinagie; men moet ze niet al te dik zaaijen, want dan worden de bladen grooter en nuttiger; of zo ze te dik opkoomen, moet men de jonge planten daar na verdunnen, en dezelve vervolgens van het onkruid ſchoon houden; en men acht de witte of geelagtige zoort het best of ſmaakelijkst tot het keuken-gebruik.

Men kan de *melde* ook in de zomer tot het gebruik zaaijen, waar toe ze in dien tijd bekwaamer is, als de Spinagie, dewijl ze zo ras niet bij warm weer doorſchiet; inzonderheid als men ze als dan op een wat ſchaduwagtige en vogtige plaats zaait, of daar ze alleen de morgenzon geniet. Om er zaad van te winnen, laat men een gedeelte daar van, zonder het zelve tot het gebruik afteſnijden, opſchieten, en men verzamelt daar van vervolgens, om kort te gaan, het zaad als van de Spinagie en diergelijke moeskruiden.

De tweede en derde zoorten, worden bij ons en elders alleen om de aartigheid der beſiën, van zommige Liefhebbers van planten gekweekt, 't welke ligtelijk geſchied door haar zaad, dat men in het voorjaar op een vet bedje of elders zaait, daar men begeert, op de voorgemelde wijze. Deeze planten koomen ook veeltijds, zo wel als de eerſte zoort, van het rijpe gevallene zaad in het voorjaar van zelf voort, inzonderheid de derde zoort; en ze beminnen alle liefst een grond, die wat zandagtig, dog vet en vogtig is.

De vierde en vijfde zoorten, worden bij ons zelden gekweekt, maar wil men zulks doen, zo geſchied het ligtelijk door haar zaad in het voorjaar te zaaijen, op de voorige wijze; dat men ten dien einde vergadert, of zich bezorgt heeft.

Eigenſchappen. De eerſte zoort heeft eene verkoelende, verweekende, laxeerende en pijnſtillende kragt; dog word zelden als medicijne gebruikt, ten zij uitwendig tot clijſteeren, pijn-verzagtende ſtoovingen en ſlaapverwekkende voetbaden, daar ze zeer nuttig toe is; maar haar voornaamſte gebruik is, om de bladen, even als Spinagie te ſtooven, of dezelve in ſoup en groen moes, enz., benevens andere diergelijke moes-kruiden te gebruiken; hoewel ze hier te Lande weinig gebouwt word; maar meer in Holland, Duitschland en Frankrijk; inzonderheid weeten er de Franſchen goed gebruik van te maaken; want ſchoon deeze bladen in alles zo ſmaakelijk niet zijn als de Spinagie, zo laaten ze echter niet na, wel bereid wordende, een zeer goed en gezond geſtoof uit te leveren, dat de Spinagie zeer na evenaart; en de *melde* heeft dit nog boven de Spinagie vooruit, dat ze, laat gezaait wordende, de geheele zomer door tot de gemelde ſpijze dienen kan; daar in tegendeel de Spinagie, laat gezaait wordende, haastig opſchiet, en onbruikbaar word.

De overige zoorten hebben bij ons geen gebruik in de Medicijne, nog in de Huishouding, maar kunnen in diergelijke gemelde omſtandigheden dienen, dewijl ze alle een verzagtende eigenſchap hebben: De vierde zoort word inzonderheid gepreezen tegen de vrouwelijko

ke gebreeken, als moeder-opſtijgingen, en daar uit verder voortſpruitende ongemakken, 't zij in decoctie of ſtoovingen, enz. gebruikt: Men prijst ze ook zeer in vuile ſtinkende wonden, het zap daar van of 't afkookzel gebruikt, enz.

MELDE (WILDE-). Daar zijn zeer veele zoorten, die den naam van *wilde Melde* (*Atriplex ſilveſtris*) draagen, welke onnoodig zijn hier te melden, maar die men begeerende te weeten, de Boeken der Botanisten over nazien kan.

MELES, zie DAS.

MELIA LINNÆI, zie AZEDARACH.

MELIANTHUS; *Honing-bloem*; is een Africaansch gewas, dat ook *Pimpinella maxima Africana*, genoemt word.

Beſchrijving. Dit kruid- of heesteragtig gewas ſchiet een getakte ſteng uit de wortel, van twee tot drie voeten hoogte, of hooger, waar aan geveerde bladen groeijen, zeer na die van de Pimpinelle gelijkende, maar zij zijn grooter en dikwils witagtig; op 't opperſte der takken, koomen groote trosſen voort, met vierbladige ongeregelde donker-bruine bloemen, van welke elk een rood of zwart zoet honingagtig vogt bevat, daar dit gewas zijn naam van ſchijnt ontleent te hebben; waar na vrugten volgen, die na een vierhoekige blaas gelijken, welke rondagtige zaaden in vier celletjes bevatten.

Daar is ook eene verandering van, die in alle deelen kleiner en hooger groeit, en kleiner trosſen van bloemen voortbrengt, welke een fraaijer koleur hebben, dan die van de voorgaande zoort, als zijnde gemengt van rood, groen en geel.

Plaats. Dit gewas groeit natuurlijk in Noord-Africa of in Barbarijen, en elders in dat Waereld-deel, en word bij ons zomtijds in de tuinen van Liefhebbers van vreemde planten onderhouden.

Kweeking. Dezelve geſchied niet bezwaarlijk door ſcheuring of de zijd-ſcheuten, welke men in het voorjaar van de oude plant afneemt, en in bijzondere potten plant; men kan ze ook vermenigvuldigen door ſtekken in de zomer-maanden in potten te ſteeken, die men vervolgens in de ſchaduwe plaatst, en met vogt onderhoud, zo zullen ze wel bewortelen en aangroeijen: 's Winters moet men deeze planten bij ons in het oranjehuis, op een luchtige plaats overhouden, dewijl ze onze ſtrenge wintervorst niet kunnen doorſtaan, ſchoon ze tamelijk hard van aart zijn, en in zagte winters dikwils kunnen overblijven, als ze in een warme grond en ſtandplaats geplant ſtaan; beminnende liefst een losſe zandagtige aarde; en ſchoon de plant van boven bevriest, zo blijven echter de wortelen over, en ſpruiten in het voorjaar wederom uit; inzonderheid als men de wortel met eenige ruigte overdekt.

MELICA, zie ZORG ZAAD.

MELICERIS, zie HONING GEZWEL.

MELICRATUM, zie MEEDE.

MELIGUETTE, of *Malaguette*; dus word van de Franſchen de plant of vrugt genoemt, die anders den naam van *Paradijs-korrels* draagt.

MELILOTE, of *Meloote*, bij verkorting ook *Honingklaver*; *Steen-klaver*, en *welruikende geele Klaver* genoemt; in 't latijn *Melilotus*; *Trifolium odoratum.* Daar zijn veele zoorten van dit kruid-gewas, waar van de volgende de voornaamſte en bekendſte zijn.

1. De *gemeene Duitſche Winkel melilote*; *Melilotus officinarum Germaniæ*; *Trifolium odoratum ſ. Melilotus* Donæi; (*Trifolium leguminibus racemoſis nudis dispermis, caule erecto*, Linn. *Spec. Plant.*)

2. De *Italiaanſche Melilote* met rondagtige bladen; *Melilotus Italica folliculis rotundis*; (*Trifolium leguminibus racemoſis nudis dispermis rugoſis obtuſis, caule erecto, foliis integris*, Linn. *Spec. Plant.*)

3. De *Melilote* met peulen als *vogel-voet*; *Melilotus corniculis reflexis, major*; (*Trifolium floribus ſpicatis, leguminibus nudis mucronatis facatis declinatis*, Linn. *Spec. Plant.*)

4. De *laage Melilote* met peulen als *vogel-voet*; *Trifolium ſiliquoſum humile, ſiliquo ornothopodii*; (*Trifolium leguminibus nudis octo ſpermis ſubternis, calijce duplo longioribus, caulibus declinatis*, Linn. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, ſchiet een regte ſteng met veele takjes, van 2 tot 3 voeten hoogte, of meer, waar aan driebladige bladen op ſteeltjes groeijen, gelijkende naar die van de Klaver, maar zijn kleiner, witagtiger, en rond om de kanten wat gekertelt; aan het bovenſte der ſteng en takjes, koomen verſcheide langagtige trosjes, of airtjes met bloemen voort, die vlinteragtig en geel zijn, en een zoete aangenaame reuk hebben, gelijk ook de geheele plant; na de bloemen volgen heel kleine naakte breedagtige donker-bruine of zwartagtige hauwtjes, die ieder één of twee kleine rondagtige bleekgeele zaaden bevatten.

Daar zijn ook drie veranderingen van; als 1. die grooter en houtagtiger groeit; 2. met witte bloemen, welke ook hooger ſtengen, maar kleiner bladen en minder reuk heeft; en 3. nog eene met blauwagtig-paarſe bloemen, dog die zeldzaamer gevonden worden.

De tweede zoort, gelijkt veel naar de voorige eerſte zoort, maar heeft rondagtige bladen, die niet gekertelt zijn, en rouwe ſtompe hauwtjes.

De derde zoort, koomt ook in de gedaante genoegzaam met de voorige overeen, maar heeft krom omgebogene puntige hangende hauwtjes, die in de groei-wijze de gedaante van een vogelvoet vertoonen.

De vierde zoort, verſchilt van de voorgaande daar in, dat ze kleiner en met haar ſtengen nederwaarts tegen de aarde leggende groeit, en langer peulen heeft, die meer naar een vogelvoet gelijken. De beſchouwing van deeze planten, zal ze verder niet bezwaarlijk leeren kennen en onderſcheiden.

Plaats. De eerſte zoort groeit natuurlijk in Hoog-Duitschland, en ook in zommige Landſchappen van Nederland, vorders in Frankrijk, Engeland, enz. naast de akkers, weiden, beemden, en op andere grasagtige vrugtbaare plaatzen; de drie overige zoorten worden in Zuid-Frankrijk, Italien en elders gevonden. De eerſte zoort, met haar twee eerstgemelde veranderingen, kunnen twee à drie jaaren in leeven blijven, als de winter niet al te ſtreng is, maar de overige zoorten zijn éénjaarig: Men kweekt deeze zoorten ook bij ons in de tuinen tot 't medicinaale gebruik, dog voornaamelijk de eerſte zoort, die van veel kragt in de Heelkunde is.

Kweeking. Dezelve geſchied door het zaad, dat men in het voorjaar zaait, en de jonge planten daar na op een ander bedde verplant, op agt of tien duimen afſtand; te weeten, die meer als één jaar overblijven; dog ze groeijen alle best als ze niet verplant worden, weshalven men ze niet te digt moet zaaijen, of de jonge planten op een bekwaame afſtand moet verdunnen; vervolgens moet men ze van het onkruid wel ſchoon houden, zo zullen ze in de zomer bloeijen, en daar na rijp zaad

voortbrengen; beminnende dezelve alle liefst een goede losse zandagtige grond; dog de overjaarsche zoorten blijven best over, als men ze afsnijd eer het zaad rijp is, of terwijl ze nog bloeijen, behalven daar men zaad van winnen wil; want bij tijds afgesneeden zijnde, spruiten ze weder jonge scheuten uit, en bevestigen zich tegen de winter.

Eigenschappen. De eerste zoort, die hoofdzaakelijk in de Genees- en Heelkunde gebruikt word, voornaamelijk haare toppen met de bloemen, heeft een verwarmende, verzagtende, oplossende en zeer pijnstillende kragt; wordende inzonderheid het afkookzel daar van, zonder of met Camille zeer gepreezen tegen buikpijn, kolijk, opgestopte pis, inwendige inflammatien, graveel- en steen-smerten, zinkingen, enz. Uitwendig is dezelve zeer dienstig, om allerlei gezwellen te verzagten en de pijn te stillen, als mede tegen pleuris en roode oogen; men maakt er ten dien einde met nut pappen of stoovingen van; er word ook een water uit gedistilleert, en een olie van gemaakt, die in de gemelde gebreeken insgelijks van nut zijn: Dog inzonderheid is de *melilote-pleister*, waar van de toppen en bloemen van dit kruid de *basis* uitmaaken, zeer beroemt; het welk op de volgende wijze bereid word.

Neemt bloemen en bladen van *melilote*, zes oncen; bloemen en bladen van *camille*, *alsem*, *marjoleine*, *laurier-besiën*, *heemst-wortel*, *zaad van fenugreek*, *van ammi*, *van eppe*, *cardamome*, *hout-cassie*, *cijper-wortel*, *Florentijnsche lisch-wortel* en *Indiaansche spijkenarde*, van elks drie drachmen; *vette vijgen*, twaalf stuks; *gom-ammoniak* met *azijn* gezuivert, tien drachmen; *gom-bdellium* en beste gezuiverde *stijrax*, van elks vijf drachmen; *geel wasch*, zes oncen; *pijn-hars* en *boks-vet*, van elks derdehalf once; *terpentijn*, anderhalf once; *marjoleine* en *nardus-olie*, van elks drie oncen; laat de gom-ammoniak, bdellium en terpentijn smelten, doet er dan het wasch, hars, vet en olien bij; als deeze dingen dan door zagte opkooking wel vermengt zijn, en dezelve daar na wederom wat koud geworden zijn, zo doet men het overige gepulveriseert daar bij, en ten laatsten de tot een pap gestampte vijgen, en maakt er pleister-rollen van na de konst. Dog dit pleister word ook nog op andere wijzen, of met minder Ingredienten gecomposeert en vervaardigt, van even gelijke nuttigheid; zijnde het gegeevene voorschrift, volgens de Brandenburgsche Pharmacie.

MELILOTE (BLAAUWE-), zie SEVENGETIJ.

MELINUM. De Ouden gaven deeze naam, aan eene Aarde die zeer wit was, en waar van zich de Schilders bedienden om in't wit te schilderen. Men zegt ons, dat die aarde ligt was, zagt in het aanraaken, en zich tusschen de vingers liet fijn wrijven; in het water geworpen, maakte zij een kleine opbruisching; zij hegte zich aan de tong, en smolt als boter in de mond. Het is van deeze aarde, dat men zich oudtijds bediende tot het wit in de Schilderkonst; zedert heeft men 't *ceruis* of *loodwit* in de plaats gestelt, doch dit is aan geel te worden onderhevig. De Heer HILL verzekert, dat het *melinum* of de aarde waar van wij speeken, altoos dezelfde koleur behield, 't geen waarlijk de moeite waardig is om te onderzoeken.

De naam deezer Aarde kondigt aan, dat men ze in't Eiland Melos of Milo vond; maar na de beschrijving die men er van geeft, schijnt het dat 't niet noodig is, dat wij ze zo verre gaan haalen, dewijl wij witte aardens in ons Land hebben, die alle de kentekenen bevatten, welke van de *melinum* worden opgegeeven; het koomt er maar enkeld op aan om te weeten, of deezen zich met de olie willen vermengen, 't welk een noodzaakelijke hoedanigheid is, om in de Schilderkonst van gebruik te kunnen zijn.

VITRUVIUS zegt, dat de *melinum* een metaal is; hij spreekt zo als de Ouden, die onverschillig Metaal noemden, al wat uit de grond wierde getrokken, want het *melinum* is een opregte aluinagtige aarde, volgens DIOSCORIDES van een geelagtige koleur; doch zo als PLINIUS en meer anderen getuigen, wit.

MELIS, deeze naam word door zommige Natuurbeschrijvers aan de *Buntsing* of *Bontsem* gegeeven; zie BUNTSING.

MELISOEN-KRUID, anders *Roer-kruid*, is een zoort van *Gnaphalium*.

MELISSE, *Citroen-* of *Limoen-kruid*; *Bijen-kruid*; *Confilie de grein*. Veele zoorten of veranderingen; zijn er van dit gewas die den naam van *Melisse* draagen, dog wij zullen hier eerst spreeken van de gemeene of meest gebruikelijke *melisse*. Dezelve word in't latijn meest *Melissa*, *Melissa hortensis*, anders ook *Citrago*, *Citrana*, *Apiastrum*, *Melissophijllum*, enz. genoemt, hebbende deeze naamen haaren oorsprong van de reuk der Melisse, om dat ze een aangenaame Citroen- of Limoen-reuk heeft. (De Heer LINNÆUS noemt ze, tot onderscheid van andere medezoorten, *Melissa racemis axillaribus verticillatis*; *pedicellis simplicibus*, *Spec. Plant.*)

Beschrijving. Dit Kruid-gewas schiet verscheide vierkante stengen uit de wortel, van één of anderhalf voet hoogte, waar aan bladen groeijen, die wat langwerpig hartformig, gekertelt en wat gerimpelt zijn; aan het bovenste der steng en takken, koomen uit de oxels der bladen kleine witagtige lip-bloemen, wervels-wijze, op steeltjes voort, waar na vier kleine rond- en zwartagtige naakte zaaden in de bloem kelken volgen. Het geheele gewas heeft een zeer aangenaame reuk, inzonderheid als het gewreeven word, zeer na die van Citroenen of Limoenen zweemende.

Daar zijn ook nog twee veranderingen van, 1. met geel-bonte bladen, die zich fraai vertoont, terwijl de bladen jong zijn, 2. met grooter wat ruiger en zwaar ruikende of stinkende bladen, anders *Roomsche Melisse* genoemt.

Plaats. Deeze plant groeit natuurlijk in de Savoische en Italiaansche gebergtens en elders. De bonte verandering is gevallig voortgekoomen; en de derde zoort word in Italien, inzonderheid omtrent Romen en elders gevonden. Men kweekt de gemeene *melisse* bij ons veel in de hoven, tot het medicinaale en andere gebruiken.

Kweeking. Deeze zeer aangenaame en gezonde plant, word zeer ligtelijk vermeerdert door scheuring in het na- of voorjaar: Men plant de jonge spruiten op een bedde, op agt à tien duimen distantie, en houd dezelve vervolgens schoon van het onkruid, zo zullen ze niet nalaaten wel te groeijen, en men kan de planten drie tot vier jaaren, op't zelfde bedde staan laaten, eer men ze verplant of scheurt: De gemelde twee veranderingen worden op de zelfde wijze voortgekweekt; maar de Roomsche zoort is wat tederder, en begeert een warme grond en standplaats; beminnende alle liefst een goede losse zandagtige en vette grond.

Eigenschappen. De *melisse* heeft eene verwarmende, oplos-

oplosfende, zeer hoofd-, hart-, maag- en moeder-verſterkende kragt, en is inzonderheid zeer dienstig in hijpochondrije, melancolije, hart-klopping, draaijing des hoofds, en andere hoofd- en zenuw-gebreeken, beroerte, lammigheid, enz.; vorders is ze zeer nuttig in veelerlei vrouwelijke gebreeken, als opſtijging der moeder, opgeſtopte ſtonden en nageboorte, enz. Men gebruikt ze als *thee*, of in *wijn* getrokken en anders. In de Apotheeken maakt men er een heerlijk gedistilleert water en geest van, het zij met of zonder wijn, en vorders een *olie*, *conſerf*, *extract*, *eſſents* en *ſtroop*; welke alle in de gemelde gebreeken kunnen gebruikt worden en van veel nut zijn. Dit kruid moet ook een der voornaamſte Ingredienten zijn van het zogenoemde *Eau de Carmes*, als het opregt zal zijn, ſchoon 't zelve ook wel zonder het zelve, en alleen uit *citroenen* of *limoenen*, enz. gemaakt word.

Uitwendig gebruikt men dit kruid ook veel tot voetbaden en ſtoovingen in veele van de gemelde ziektens, inzonderheid in de zenuw- en vrouwelijke gebreeken.

Anderzints word het zelve ook veel gebruikt, wegens zijne aangenaame geur, als een toekruid bij kroppen ander ſalaad, als mede in de kruid-wijnen, en zogenoemde Maij-dranken, 't zij alleen of met geurige kruiden gemengt; want als men het zelve in goede wijn wat laat trekken, zo zet het aan dezelve niet alleen een geurige ſmaak, maar ook eene hartverkwikkende kragt bij. Zie ook op KRUID-WIJN.

MELISSE (MOLUKSCHE), of *Meliſſe Molucca*; in 't latijn *Meliſſa Moluccana*, *Molucca* en *Moluccella*. Daar zijn voornaamelijk twee zoorten van bekent, als

1. De *gladde molukſche Meliſſe*; *Meliſſa moluccana odorata*; *Molucca lævis* DODONÆI; (*Moluccella calijcibus quinquedentatis, denticulis æqualibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *doornige molukſche Meliſſe*; *Meliſſa moluccana foetida*; *Molucca ſpinoſa* DODONÆI; (*Moluccella calijcibus ſeptemdentatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, ſchiet eene veel getakte ſteng uit de wortel, waar aan veele bladen tegen malkander over groeijen, naar die van de gemeene *meliſſe* gelijkende, maar zijn diep en ongelijk ingeſneeden, of gekerft: Rondom welke bovenwaarts, in haare oxels, witte lip-bloemtjes, uit vijftandige wijde klok-formige kelken voortkoomen; waar na vier naakte hoekige zaaden in de kelk volgen.

De tweede zoort, groeit ook met veele ſteelen en bladen uit de wortel, de bladen naar die van de voorgaande zoort gelijkende, dog zijn eenigzints dieper geſneeden; de bloem-kookers of kelken zijn ook diergelijk, dog wat nauwer en meest zeventandig, en met harde zeer ſcherpe doorns van vooren bezet, waar uit witagtige lipbloemen voortkoomen, en waar na vier naakte zaaden in de kelken volgen.

Plaats. De eerſte zoort groeit natuurlijk in Sijrien en omleggende Landſchappen: De tweede zoort word in de Molukkiſche Eilanden gevonden; zijnde beide zoorten eenjaarig.

Daar is ook naderhand nog een ander mede-zoort van deeze plant bekent geworden, die heesteragtig groeit, en beneden in de oxels der bladen, daar de bloemen voortkoomen, doorns heeft, die bij malkander ſtaan, enz., wordende van de Heer LINNÆUS in zijne zeer nuttige *Spec. Plantar.* genoemt, *Moluccella calijcibus ginquefidis, corollis calijce longioribus.* Dezelve groeit in Savoijen, Piemont en elders in die Gewesten in de ſteen-rotzen, zijnde langleevend. Deeze zoort van *meliſſe*, inzonderheid de beide eerſten, worden zomtijds van de Liefhebbers van vreemde planten, bij ons in de tuinen onderhouden.

Kweeking. Deeze geſchied, om kort te weezen, door het zaad, dat men in het voorjaar op een warm gelegen bedje, niet al te digt zaait, of de jonge planten daar na op een bekwaame distantie verdunt, en vorders van het onkruid ſchoon houd; men kan de jonge planten ook verplanten, maar ze groeijen best onverplant; ze bloeijen in de zomer, en zullen daar na in de herfst rijp zaad voortbrengen, als dezelve niet al te nat en koud is, waar door het zaad niet rijp worden kan. De derde gemelde heesteragtige langleevende zoort of verandering, is bij ons weinig bekent, maar kan ook door haar zaad, of door ſtekken voortgezet worden, en moet bij ons, in potten geplant ſtaande, des winters in het oranje-huis, voor de vorst bewaart worden, gelijk andere diergelijke planten.

Eigenſchappen. Deeze planten zijn hier te lande van geen gebruik; maar men zegt, dat ze veel olie en zout bevatten, en een hersſen- en hart-verſterkende kragt hebben, omtrent als de gemeene *meliſſe*.

MELISSE (TURKSCHE-); *Vreemde Meliſſe*; *Turkſch* of *Vreemd Citroen-kruid*; in 't latijn *Meliſſa turcica vel peregrina*; *Meliſſophijllum*; *Cedronella*; *Moldavica*. Daar zijn ook verſcheidene zoorten van deeze Melisſe; maar de drie volgende zijn de meest bekende en gebruikelijkſte, als

1. De *Turkſche Meliſſe* met Betonie-bladen; *Meliſſe peregrina, folio oblongo*; *Meliſſa moldavica*; (*Dracocephalum floribus verticillatis, bracteis lanceolatis, ſerraturis lanceolatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Oosterſche Meliſſe* met Betonie-bladen, en grooter bloemen; *Meliſſa* (*Moldavica*) *orientalis, betonicæ foliis flore magno*; (*Dracocephalum floribus verticillatis, bracteis oblongis, ſerraturis ſpinoſis, foliis ſubtomentoſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Canariſche driebladige Meliſſe*; *Meliſſa forte canarina triphijllos, odorem camphoræ ſpirans penetrantiſſimum*; (*Dracocephalum floribus ſpicatis, foliis compoſitis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, ſchiet uit de wortel een veel getakte vierkante ſteng, waar aan bladen tegen elkander over groeijen, die langwerpig-hartformig, gekertelt en wat gerimpelt zijn; zeer veel gelijkende naar de Betonie bladen, maar zijn wat korter en geelagtigergroen; aan het bovenſte der ſteng en toppen, koomen uit de oxels der bladen, die aldaar zeer fijn geſnippelt zijn, blauwe of purper-violette gelipte bloemen, wervelswijze, uit ſterformige kelken voort; waar na vier naakte zaaden in de kelken volgen, die langwerpig en zwartagtig zijn, hebbende witte punten.

Daar is ook eene verandering van met witte bloemen, maar die zeldzaamer is.

De tweede zoort, verſchilt weinig van de voorgaande, dan dat ze grooter groeit, de bladen wat langer en iets wolagtig, en de bloemen veel grooter zijn. Beide deeze zoorten hebben een zeer ſterke citroen-reuk, of gelijk de gemeene Melisſe, maar ſterker of zwaarder.

Men vind ook nog een zoort of verandering van deeze planten, die langwerpige puntige bladen heeft, na de Wilge bladen gelijkende, maar haare bloemen zijn klein en violet, of wit.

De derde zoort, groeit met veele hardagtige getakte ſtengen uit de wortel, tot drie á vier voeten hoogte en meer; aan welke meest drie bladen te zaamen groeijen, die langwerpig en puntig zijn; de bloemen koomen aan het bovenſte der takken airswijze voort, en zijn blauw of wit: Het geheele gewas heeft, gewreeven wordende, een zeer ſterke doordringende reuk, naar die van de Camfer of Terpentijn zweemende.

Plaats. De eerſte zoort groeit natuurlijk in Moldavien en elders. De tweede zoort word gevonden in de Oosterſche Landen; en de derde zoort koomt in de Canarie-Eilanden, als mede in Amerika voort. De beide eerſte zoorten zijn éénjaarig, maar de derde zoort is langleevend.

Kweeking. De beide eerſte zoorten worden, om niet te breedvoerig te gaan, voortgeteelt door haar zaad, op de zelfde wijze als de voorgemelde Moldaviſche Melisſe; dezelve op een bedde niet al te dik zaaijende, of de jonge planten daar na verdunnende; willende dezelve in allerlei goede losſe gronden zeer wel groeijen, doch beminnen liefst een goede zandagtige grond, en een warme ſtandplaats.

De derde zoort, word vermeerdert door ſtekken of jonge takjes, in potten te ſteeken, die men vervolgens op een ſchaduwagtige plaats moet zetten, en met vogt onderhouden, zo zullen ze binnen korten wortelen maaken; doch om de wortel-ſpruiting te bevorderen, kan men de potten in een maatig warme broei- of runbak zetten, dezelve met beſchaduwen, bevogtigen en luchtgeeving wel onderhoudende; als dan de ſtekken bewortelt en aan het groeijen zijn, moet men dezelve verplanten, ieder in een bijzondere pot, en op een warme plaats zetten, tot in 't najaar, als het begint te vriezen, wanneer men ze in het oranjehuis moet overbrengen, om dezelve aldaar op een luchtige plaats te overwinteren; dewijl deeze plant wel tamelijk hard is, maar geen vorst kan tegenſtaan.

Eigenſchappen. De eerſte zoort van de *Turkſche Melisſe* koomt in kragten zeer veel overeen met de gemeene Melisſe, en word van zommige nog veel kragtiger geacht in alle de aldaar gemelde gebreeken: Men kan er met *wijn* een zeer aangenaam en verſterkend geestig water of *eau de carmes* uit distilleeren, dat in flauwtens zeer kragtig is. Hoe men zulk water moet distilleeren, kan men zien op het artijkel DISTILLATIE, *pag.* 506., en hoe het *Eau de Carmes* bereid word, zie op dat artijkel.

MELISSE-WATER, zie EAU DE CARMES.

MELISSE (WILDE-); deeze naam draagen verſcheidene zoorten van Planten, dog meest word daar door de *Cardiaca* of *Hartgeſpan* verſtaan.

MELISSOPHIJLLUM, zie MELISSE (TURKSCHE-).

MELK; in 't latijn *Lac*; is een wit, ondoorſchijnend vogt, het welk uit de borsten der Wijfjes van de leevendbaarende Dieren word getrokken.

Onder alle dierlijke zappen zal men niet ligt eene vinden (zegt zeker Schrijver), het welk den Mensch op menigvuldiger wijzen nuttigheid aanbrengt als de *melk*. Zij is het gewoonlijkſte voedzel der jonge Dieren die leevende gebooren worden en weinige Menſchen groeijen zonder dezelve op. Zij is nog in den ouderdom onze ſpijze, onze drank, onze artzenij, onze verſterking en verkwikking. Haare olij geeft ons de Boter, haare aardagtige ſtoffe de Kaas, haare waterige deelen verſchaffen ons de Weij en haar zout de heilzaame Melk-zuiker.

De *melk* word in de borsten der zogende Dieren, door middel van bijzondere klieren uit hun bloed afgeſcheiden. Zij gelijkt eenigermaate naar het voedend zap, het welk in onze darmen door de verteeringskragten, uit de ſpijzen afgeſcheiden en in 't bloed gevoert word. Doch zij is te gelijk met de waterige deelen des bloeds vermengt, en onderſcheid zich nog bijzonderlijk hier door van de chijl en andere dierlijke vogten, dat zij in de Scheijkundige ontbinding geen vlug loog-zout geeft, ſchoon zij anderzints zo wel zuure als middel-zouten bevat. Dit laatſte geeft de Heer MACQUER als het bijzonder onderſcheidend kenmerk op van de *melk*, en van de chijl of het melkzap uit de ſpijzen. Van de laatſten krijgt de *melk*, naar het oordeel van BOERHAVE, haare olij, van het dunne water des bloeds, haare waterigheid; en door deeze vermenging, word zij niet alleen dunder dan het bloed, maar ook dunder dan de weij van het bloed zelve. Dat nu uit zulk eene inwendige vermenging eener olij met water eene *melk* voortkoomen kan, blijkt volkoomen uit de bereiding van de *amandel-melk*, zijnde niet anders dan de olie der Amandelen, door het ſtampen en wrijven der amandelen met het water verbonden.

Nauwkeurig onderzoekende, uit welke deelen eigentlijk de *melk* beſtaat, zal men bevinden, dat zij uit *olij*, uit *water*, uit *aarde*, uit *zout* en uit een *ſlijm* is zaamengeſtelt. Eene bewerking die vrij gemakkelijk is, ſcheid deeze deelen van malkanderen en vertoont ze ieder afzonderlijk. De kennis deezer bewerking, ſchoon niet in alle deelen op de zelfde wijze geſchiedende als hedendaagsch, is echter in aloude tijden bekent geweest; want HIPPOCRATES verzekert, dat de Schijten de *melk* floegen en daar door haare deelen van malkander ſcheidden. Het geen na deeze bewerking boven kwam, was de *room*, de *olij*, of de *boter*; het geen in 't midden dreef, was de *huij* of *weij*, en het geen op den bodem zakte was de aardagtige zelfſtandigheid of de *kaas*; ten aanzien van het *zout*, zullen wij in 't vervolg van dit artijkel toonen, hoedanig die uit de *melk* te bekoomen. Dat er wezendlijk *zout* in huisvest, kan men duidelijk gewaar worden door de zoete ſmaak die de *melk* heeft. Wat eindelijk de *ſlijm* betreft die dit vogt bevat, kan men duidelijk zien, in de bereiding der eerſte *weij*, welke niet anders dan door dikwils herhaald doorzijgen, van haar *ſlijm* ontdaan kan worden.

Dat de *melk* voedende kragten bezit, en diensvolgens tot ſpijze kan dienen, is iets dat geen bewijs noodig heeft, dewijl alle zuigende Dieren, en de meeste onzer Kinderen, in hun eerſten leeftijd daar door alleen gevoed worden. Ook kan zij tot volkoomen onderhoud van volwaſsene Menſchen verſtrekken, zonder dat die eenig ander voedzel gebruiken, zo als uit het voorbeeld van PHILINUS bij ATHENAEUS blijkt, welke langen tijd zonder eenige andere ſpijze, dan enkele *melk* geleeft heeft; hoedanige voorbeelden er ook in onze dagen verſcheidene voor handen zijn. En hoe kan dit anders zijn, daar de *melk* uit die zelfde deelen is te zaamengeſtelt, waar uit ons lighaam beſtaat, en wel in die zelfde maate en evenredigheid, welke tot den groei en wasdom onzes lighaams vereischt word? De *melk* zelve is reeds een uitgewerkt dierlijk zap, het welk zich zeer ligt in zijne deelen daar het uit beſtaat, laat ontbinden, en het welk de natuur den Dieren tot voedzel heeft aangeweezen. Bijaldien een middel van onderhoud, bijaldien een ſpijze of voedzel, dat zulke voortreffelijke

treffelijke eigenſchappen en achtenswaardige voorrechten bezit, niet zal aangeprieezen worden, zo weet ik niet, welke wij goed op aarde zullen noemen. Dewijl wij echter veeltijds door onze dwaasheid, de beste ſpijzen in vergif veranderen, zal het zeer dienstig zijn, dat wij hier eenige nuttige aanmerkingen over het gebruik der *melk* plaatzen.

Wij gebruiken verſcheidene zoorten van *melk*, het zij voor ons voedzel, of wel tot een geneesmiddel. Inzonderheid bedienen we ons tot een van die beide oogmerken van de *melk* van Vrouwen, van Geiten, van Ezelinnen en van Koeijen.

De *Vrouwen-melk* goed zijnde, is zeer dun en zoet. De *Geiten-melk* is wateriger, de *Ezelinne-melk* nog dunder en de *Paarde-melk* het allerdunſte. De *Koeijen-melk* is onder alle de gemelde zoorten, minst waterig, en op dit verſchil moet men, naar eisch van de verſchillende oogmerken die men in 't gebruik der *melk* bedoelt, acht geeven.

De *Vrouwen-melk* kan onder twee oogpunten als medicinaal beſchouwt worden; 1. als het gewoone, dienstige en natuurlijke voedzel der Kinders uitmaakende; 2. als een medicinaal voedzel in zommige gevallen aan Bejaarden voorgeſchreeven. Wij zullen ze hier niet dan onder het laatſte oogpunt beſchouwen. Wat het eerſte betreft, zie MINNE.

De *Vrouwen-melk* is zeer dienstig voor een zulke, die *melk* drinkt om vet te worden, en teffens een zwakke verteerings-kragt heeft; een zulke moet een Minne zuigen, dewijl de *Vrouwen-melk* de meeste overeenkoomst met de zappen zijns lighaams heeft, en weinig verteerings-kragten vordert, maar tevens evenwel genoegzaame olij-deelen bevat om hem te mesten. Hier om geeft men de zwakke maagen der Kinderen en de elendigſte teeringagtigſte Menſchen de borsten van Minnes te zuigen, op dat er niet door het uitmelken eerst een deel vervliege, en een ieder weet hoe rood en vet gezonde Kinderen worden terwijl zij aan de borst zijn.

Hier om is de *Vrouwen-melk* van de vroegſte tijden af aan, als de heilzaamſte van allen, en het meest overeenkoomende met de menſchelijke natuur aangemerkt; en inzonderheid als zeer dienstig geroemt in *uitteerende koortzen*, in *tabidis*, enz.

Wat de omſtandigheid betreft om de Zieke te doen zuigen, en hem dus eene *melk* te doen inzwelgen, die door een gewaande leevendigmaakende geest bezwangert is, het welk GALENUS zelven heeft geroemt; kan men op aanmerken, dat het nimmer is beweezen, dat de *melk* een zodanige geest bevattede, en nog minder dat de minst bijkoomende lucht, in ſtaat was die te doen vervliegen.

Wij denken zekerlijk ook niet gunstig over de manier, om jonge Mansperzoonen die door een teeringagtige ziekte ten eenemaalen zijn uitgeput, *tabe conſumptis*, met jeugdige, frisſche, poezele, zindelijke Minnen te doen leggen, op dat de arme Zieke op zijn gemak zo veel *melk* mag zuigen, als de Min kan verſchaffen. FORESTUS roemt te vergeefsch, de vermaarde waarneeming ten aanzien van een Jongeling, door dit zonderlinge middel uit de armen der dood gerukt; nog ijdelder is volgens mijn gedagten het gevoelen van een zeer beroemd hedendaagsch Schrijver, welke voorgeeft, dat een zeer vlugge uitwaasſeming uit het jonge, gezonde lighaam der Minne gaande, en in het zeer zwakke lighaam der Zieke dringende, (*ſubtiliſſima exhalantia é valido juvinili corpore inſinuata debiliſſimis &c.*) hem op een zeer heilzaame wijze moet verleevendigen en kragten bijzetten. Het voorbeeld van DAVID, wiens kille ledemaaten men door dit middel verwarmde, brengt onze Schrijver als een voorbeeld te berde; doch dit beſluit niets ten voordeele van zijn gevoelen; want 1. vind men geenzints aangetekent, dat dit middel van eenige goeden uitſlag is gevolgt geworden; 2. al was dit zelfs een goed hulpmiddel tegens een verkleumtheid van een grijzen ouderdom, ſchijnt het echter, dat de uitwerking van dat middel zeer te onrechte moet worden toegeſchreeven aan de indringing der *tenuiſſima exhalantia é validé juvenili corpore, in effætum ſenile &c.* Het blijkt dus klaar uit dit alles, eerſtelijk dat de *tenuiſſima exhalantia*, het welk de *transpiratie* of uitwaasſeming betekent, hier volſtrekt niets toe doet. Ten tweeden, dat indien Jongelingen, door uitteerende koortzen tot de laatſte trap van zwakheid gebragt, daar van kosten te rug koomen en herſtellen met geſtadig bij jeugdige, frisſe Minnen te leggen, dat als dan waarſchijnelijk die heilzaame verandering (indien het gebruik van de *Vrouwen-melk* zulks niet geheel en al uitwrogte) moest toegeſchreeven worden aan de geduurig opgewekte minnelust, die nimmer door het genot uitgedooft wierd, en als een kragtig hartſterkend middel zoude werken. Dat eindelijk, indien de Godsdienst al toeliet, om tot een diergelijk middel overtegaan, zulks echter altoos een twijffelagtige toevlugt zoude zijn, om dat de zoort van koorts, vierige begeerte en geduurige ſtuiptrekking, waar in ik mijn Zieke bij een ſchoon jeugdig Vrouwsperzoon leggende, veronderſtelle; toeſtand waar aan hij volgens een zeer bekende waarneeming, ten hoogſten onderhevig is; dat die toeſtand zeg ik eerder bekwaam ſchijnt, om den dood te verhaasten dan die voortekoomen, al ſchoon men verzekert waare dat de Zieke het minne ſpel niet ten einde bragt, met zo veel te meerder reden indien hij zulks volvoerde; want het is een bekende zaak, dat het minne-ſpel voor teeringzugtigen doodelijk is, en dat veele ten tijde van de omhelzing zelve, geſtorven zijn.

Koeije-melk, word met nut gegeeven aan de zulken, die goede ſpijsverteerings-kragten hebben, doch evenwel mager en uitgeteert zijn; deezen zullen hier door in het kort, dik en vet worden; inzonderheid in het voorjaar, wanneer de Koeijen eerst in de weiden koomen, en zich met het zap van het jonge gras, en andere malſche kruiden voeden; als dan alle morgens nugteren een bouteille *melk*, zo warm als dezelve van de Koeij koomt, een halve maand lang gedronken, is van een zeer grooten dienst tot het gemelde oogmerk.

Geite- of *Ezelinne-melk*, is ten uiterſten dienstig voor de zulken, dien het niet te doen is om vet te worden, maar enkel om hunne ongeſtelde vogten te verbeteren. De *melk* voed en mest des te minder, naar maate zij wateriger is, en zij is des te wateriger, naar maate zij dunner is; want de Heer LEEUWENHOEK heeft beweezen, dat de vettigheid der *melk* af hangt van de menigte der bolletjes, welke daar in drijven en dezelve verdikken.

De zulken, die *Ezelinne-melk* gebruiken, drinken dezelve maar eens daags, zijnde de *doſis* van agt oncen tot een pond; men gebruikt ze 's morgens nugteren, of 's avonds zich ter ſlaap begeevende; en wat de trap van warmte betreft, die moet zodanig zijn als ze direct na het melken is; tot dien einde brengt men de Ezelin-

naast het bed of voor de deur der Zieke, alwaar men haar in een glazen vat melkt, het welk een nauwe hals heeft, en het welk men geduurende het melken in een pot of vat met lauw water houd, en het dus den Zieke geeft. Men roert er zomtijds wel wat zuiker in, doch zulks is overcollig, dewijl de *Ezelinne-melk* zeer zoet van aart is.

De *Ezelinne-melk* acht men van veel nut, in drooge hoest, die zijn oorſpronk uit de borst heeft, in de beginzelen eener geel-ziekte, in bijna alle de aandoeningen der waterwegen, in de ontſteeking der ingewanden, in de witte vloed, enz. Het voorjaar en den herfst, rekent men voor de beste tijd om deeze *melk* te gebruiken. Wat verders bij deeze melk kuur dient in acht genoomen; en hoedanig het Dier te voeden, te behandelen, enz., kan men nazien op het artijkel EZEL, *pag.* 708.

De *Paarde-melk*, die de dunſte van allen is, en diensvolgens ook de minſte bolletjes heeft, voed of mest derhalven ook het minst. Zulk eene dunne waterige *melk*, heeft ondertuſschen het voordeel, dat zij alle de fijne buisjes onzes lighaams beter doordringt, en zich volkoomener met onze vogten vermengt, waar tegens de vettere *melk* haare olijagtige deelen bijnaar onverandert in het bloed aflegt, uit het welke dezelve in de vliezen, die met vet-celletjes voorzien zijn, worden gebragt.

Men zal vraagen, wat men dan van de *melk* te verwagten heeft, als men ze niet om zich te voeden, maar tot verbetering van ongezonde zappen gebruiken wil? Hier op dient geantwoord, dat eene goede gezonde *melk*, eene verzagtende, verſlappende en ſmeedigende kragt heeft, en dat zij de vogten verzoet, en derzelver loogzoutige ſcherpte tempert. In deeze opzichte kan men ze met nut gebruiken tot verzagting van de ſcherpte des bloeds, tot vermindering van het hoesten dat daar uit voortkoomt, om den oorſprong van de ſcorbuit wegteneemen, de koude pis en zelfs de buikloop te geneezen; alleenlijk moet zij in deeze gevallen zeer verdunt gedronken worden. Door deeze haare verzagtende kragt, en bijzondere eigenſchap om de bijtende ſcherpte te temperen, is zij een groot tegengift voor die geenen, die door mineraliſche vergiften benadeelt zijn, of al te hevig werkende braakmiddelen hebben ingenoomen; of door Spaanſche vliegen, geweldige ſmerten in de pis-wegen lijden. Alleenlijk moet men twee zaaken in deezen in acht neemen; voor eerst moet men in deeze gevallen de *melk*, zo ras doenlijk na het gebruikte vergif, en wel in een groote hoeveelheid drinken; ten anderen moet men deeze melk kuur niet tegens zodanige vergiften gebruiken, welke door hunne zuuren werken, dewijl deezen door de *melk* eerder aangezet dan verzagt zouden worden. Dit word men duidelijk gewaar in de Scheijkundige ontleeding van de Boter, waar in men op 't eind der distillatie, zo als de Heer Macquer heeft waargenoomen, witte dampen ziet opgaan, die even zo ſcherp als zwavel-zuur zijn, en zelfs eene ontſteeking in de keel kunnen veroorzaaken. Die met zuure oprispingen en de zoode in de maag is gekwelt, zal bevinden, dat door het gebruik van *melk* zijn ongemak vermeerdert; dus moet men zich wagten, om in ziektens die uit zuur hunnen oorſprong hebben, geen toevlugt tot *melk* te neemen, maar veel liever tot andere tegenmiddelen, of enkel zuiver water laaten drinken.

Dit zijn nu de werkingen welke men van de *melk* heeft te verwagten, na dat zij wel verteert, door de darmen en in het bloed is overgegaan. Doch zal zij wel verteert worden, moet zij door een goede maag worden bewerkt en ſpoedig veranderen. Hier door word in geenen deele verhoed, dat de *melk* niet zoude ſtremmen; want dit doet zij reeds in den mond, en nog meer in de maag, alwaar zij altoos genoeg zuur aantreft van de overblijfzelen der gebruikte ſpijzen om haar te doen ſtremmen en ſchiften. De *Vrouwen-melk* word van de gezondſte Kinderen in groote menigte en altoos geronnen, weder overgegeeven; het zelfde word ten aanzien van zuigende Kalveren waargenoomen. Den maag van zulke Kalveren die nog niets dan *melk* genuttigt hebben, bevat zulk veelvuldig zuur, dat men na een behoorlijke bereiding van dezelve, de *melk* er mede kan doen ſtremmen; hoedanig deeze bereiding word te werk geſtelt, kan men nazien op het artijkel LEBBE, *pag.* 1785. Doch dit ſtremmen van de *melk* in de maag is van weinig belang of nadeel, dewijl het ſtremmen of ſchiften der *melk* geenzints eene bederving kan genoemt worden. Maaken wij geen gebruik van alle de deelen, welke van de *melk* als zij geſcheiden word, voortkoomen, het zij afzonderlijk of allen te gelijk, naar dat het te paſſe koomt, zonder dat wij er eenig nadeel door lijden? Men kan boter, kaas, room, weij, melk, enkel of met malkander vermengt eeten; en wat nadeel kan het derhalven te weege brengen dat de genuttigde *melk*, in de maag eveneens ſcheid, als of wij dezelve dus geſcheiden gegeeten hadden, nadien doch alle haare deelen te gelijk door de verteeringskragten bewerkt, tot den aart van ons lighaam verandert, en tot *melk-zap* en *chijl* gemaakt worden. Hierom is het een zeer ijdele vrees, dat men bij melk-ſpijzen, geen zuure ſpijzen of geen bier durft gebruiken, indien men hier mede niet anders bedoelt, dan dat de *melk* niet in de maag zoude ſtremmen. Zij ſtremt evenwel, en wat kan er meer door veroorzaakt worden? Laaten wij zuure-melk, karne-melk, zuure-weij, zuure-kaas, en bier en melk-zoppen eeten; al wat wij in deezen te vreezen hebben, is niet daar uit afteleiden, dat de *melk* ſtremt; maar hier in te zoeken, dat onze maag of tot alle melk-ſpijzen bedorven is, zijnde met eene bijtende ſcherpte overlaaden; of wel dat die te zwak is. In zulk een maag, brengt ook de beste *melk* eene bezwaaring, benauwtheid en veele winden voort. Het is bekent, hoe veele lucht-bellen de *melk* opgeeft wanneer zij gewarmt word, en deeze lucht maakt oproerige beweegingen in een buik, waar in maag en darmen, niet ſterk genoeg zijn om dezelve voort te drijven. Misſchien zouden zommigen denken, dat de *melk* als een voedend zap der Dieren, het welk reeds gekookt en geheel bereid is, geene verdere verteering of bewerking van maag of ingewanden noodig heeft, maar onverandert in het bloed mag overgaan. Doch de zodanigen bedriegen zich; alles, wat den weg der ſpijs-verteering doorgaat, word van de verteeringskragten bewerkt; en derhalven word alles verteert eer het in 't bloed koomt, ten zij het uit eigener aart onontbindbaar en onveranderlijk is, gelijk bij voorbeeld het zuiver water. De *melk* ſtremt in de maag; zij kan derhalven de kragten der ſpijs-verteering niet onverandert ondergaan, en dus kan zij onmoogelijk in dien ſtaat als zij genuttigt word, in ons bloed overgaan. Men heeft hier van de proef genoomen, en leevendige Dieren onmiddelijk *melk* in de aderen geſpuit, maar het gevolg daar van is de dood geweest.

weest. *Melk* en *Melk-ſpijzen* moeten derhalven alleen van zulke Menſchen, zo wel tot voedinge als tot geneezinge gebruikt worden, die wel verteeren en lighaamsbeweegingen hebben.

Of ſchoon de *melk* van zommige Dieren boven die van anderen in 't algemeen de voorrang heeft; zo wel ten aanzien van haare voedzaamheid, als de Geneeskundige kragt die zij bezit, gelijk boven rede is aangetoont, zo is dezelve echter in andere opzichten nog verſchillende, waar op men in haare verkiezing mede heeft te letten. Eene goede *melk* moet in 't algemeen zoet, iets kleeverig, niet te zwaar in 't water, maar ligt ontbindbaar, van koleur niet blaauw nog al te geel, maar ſneeuwwit en ten eenemaalen zonder reuk zijn. Volgens deeze kentekenen is het, dat de Geneesheeren de *melk* der Minnes beoordeelen. Nog dient men hier bij te weeten, dat ſpijs en drank, leevenswijze, beweeging, rust, hartstochten, en belemmerde natuur-ontlastingen de beste *melk* in zeer korten tijd gantsch veranderen kunnen; en om deeze reden, kan de melk-proeve zeer bedriegelijk zijn. Wanneer eene Minne van 't platte Land, door arbeid en grove ſpijze, door eene bedaarde geeſtgeſtheltheid en gezondheid, de beste *melk* in haare borsten naar de Stad brengt, zo kan dezelve in weinig dagen, ſlegt en ondeugend worden, als zij in een voornaam Huis geplaatst, haare werkzaame leevenswijze ſtaakt, ongewoone lekkere ſpijzen eet, twist heeft met Dienstbōden, en haare volmaakte gezondheid door dit alles gedeeltelijk verliest. Op de zelfde wijze is het met de *melk* der Dieren gelegen, zo dra zij eenige ſchaadelijke kruiden eeten, zo word hunne *melk* daar door bedorven; en de Dieren zijn niet altoos zo ſchrander, als eenige Wijsgeeren hen onderſtellen, om die Kruiden en Planten welken hen nadeelig zijn, door eene natuurlijke ingeeving (*inſtinct*) van zelve te vermijden. De Heer D. Hagstroom brengt in de *Gedenkſchriften van de Zweedſche Akademie der Weetenſchappen*, verſcheidene Planten bij welke de *melk* bederven, en meld bijzonderlijk, dat de Koeijen een zeker zoort van *Liguſticum* gretig eeten, waar van haar *melk* en vleesch, een zeer kwaaden ſmaak en reuk krijgen. Een zoort van *Euphorbia* 't welk de Schaapen zonder weerzin eeten, veroorzaakt dezelven een buikloop, en haare *melk* krijgt daar van een allerlelijkſten ſmaak. De Koeijen en Geiten nuttigen die zelfde plant insgelijks gretig, en met de zelfde uitwerking op haare *melk*. Een zoort van *Sonchus*, waar van de Rendieren en Koeijen veel houden, bederft den ſmaak haarer *melk* even zeer; en hierom is het geenzins eene overtollige zorgvuldigheid van hen, die een *melk-diēet* houden, dat zij hunne Koei of Geit of Ezelin niet in een gemeene Stads- of Dorp, maar in eene afzonderlijke weide laaten loopen, waar van zij gerust zijn, dat zij daar geen ſchaadelijke planten eeten zullen. Door dit middel zoude men het voordeel der melk-kuuren nog grooter kunnen maaken, indien men het voeder der Beesten met zodanige kruiden vermengde, welke bijzonderlijk tegens de ziekte der Patienten, die de *melk* drinken, dienen. In de zo even aangehaalde *Zweedſche Gedenkſchriften*, word dit door de Heer Bielke voorgeſtelt: Wanneer Kinderen zegt hij ziek zijn, zo moeten dikwils hunne Minnes de medicijnen in hunne plaats inneemen. Men zou dit verder kunnen uitſtrekken, en, bij voorbeeld eene Koei, om de *melk*, met *Taraxacum*, *Lepelblad* en andere *Tetradijnamiis*, of met het zelfde inzigt omtrent de *melk*, eene Geit, tegens de jicht en ſchurft, met *Dulcamara*, en misſchien om de koorts te verdrijven met *Tithijmalus Linnæi* kunnen voeden: Om die zelfde reden, zoude het ook van dienst zijn, te verhoeden, dat niet zo veele vergiftige planten, als *Hondstong* en dergelijke bij de Dorpen groeiden, van welken het Vee, ſchoon zelden, nu en dan echter eet.

Wanneer de *melk* ſtilſtaat, vereenigen zich de bolletjes of vet-deeltjes met elkander, en drijven als eene olie op het water derzelve; dit is het geen men *Room* noemt.

Verſche *room* is zeer aangenaam, en is de oorzaak die de *melk* zo zoet, ſmaakelijk en voedzaam maakt. Het is ook de *room*, die met de geheele zelfſtandigheid van de *melk* vereenigt zijnde, haar die doove witte koleur bijzet, welke zij heeft. De *room* word bij de koffij gebruikt, en vermeerdert daar door deszelfs olie en hitte. Bloedrijke en vette Menſchen moeten zich hier voor wagten, en wel inzonderheid de zulken die een zwakke maag hebben, dewijl alle olie dezelve nog meer verſlapt. De *room* is, behalven dat, van een veelvuldig gebruik in de Huishouding, daar worden veel aangenaame ſpijzen enz. van vervaardigt, waar van men de bereiding kan nazien op het artijkel ROOM.

Wanneer uit de *room*, door een geweldig ſtampen en wrijven de waterige deelen gewerkt worden, koomt hier van de *Boter* voort: De Heer Macquer leid de vastigheid van de *boter* af, van het zuur 't welk daar mede, gelijk in alle vaste olien verbonden is, en 't welk zich ook gelijk mede boven is gezegt, op 't einde van de overhaaling of distillatie vertoont.

Dat de *boter* in ons Land, inzonderheid in de Huishouding, van een bijna onontbeerlijk gebruik is, weet een ieder. In de Genees- en Heelkonst verſtrekt zij mede van dienst; wanneer kramp het lighaam geſlooten houd, zo kan een vette boterham nugteren gegeeten, en een heete drank daar bij gebruikt, die kramptrekking ontſpannen en de ontlasting herſtellen. De kookende of geſnerkte *boter*, veroorzaakt lelijke oprispingen en zode in de maag, en de geſmoltene *boter* welke van haar zout is ontbloot, bederft meer de maag, maar ontbind in borstziektens den ſlijm beter, dan de gezoutene. Als de Koeijen in Maij nieuwe kruiden beginnen te eeten, zo krijgt de *melk* hier van te deezer tijd eenige medicinaale kragten, en die gaan meer of min tot de *boter* over. Het is ten deezen opzichte dat Van Helmont dezelve *Herbarum magiſterium* noemde, en dat de *Maij-boter* ook boven andere tot geneesmiddelen gebruikt word, gelijk derzelver lekkere ſmaak haar ook de voorkeur verſchaft bij het nagerecht. Zie verder over de eigenſchap der *boter*, als mede derzelver manier van bereiding op het artijkel BOTER.

Als zich de *melk* ſcheid, zo drijft de *boter* boven, en de *kaas* zakt naar beneden. Deeze laatſte maakt 't groſſte gedeelte van de *melk* uit, waar in echter nog voedzaamheid genoeg is. Even als de boter, bevat zij eene olie en een zuur; doch haare olie is zo dik niet, en haar zuur is zwakker en in geringer hoeveelheid. Daarentegen laat de *kaas*, in eene Scheijkundige ontleeding, eene bezwaarlijk verbrandbaare aarde over; en hier uit blijkt dat dezelve veel meer aarde bevat, dan de boter. Dit veroorzaakt ook, dat de *kaas* zeer zwaar valt te verteeren, en geheel niet dienstig is voor Menſchen die zwakke verteerings-kragten hebben. In de Genees- en Heelkunde is de *kaas* zomwijlen ook van gebruik; jonge vette *kaas* als een pap op zommige gezwellen gelegt,

doet

doet dezelve rijpen, en JUNGKER verzekert, dat de *oude kaas* uitwendig gebruikt, de ſmerten van de jigt en podagra te dier tijd, als zij een weinig beginnen afteneemen merkelijk verzagt en ſpoediger verdrijft. Ook gelooft hij niet, dat de *kaas* de beſchuldiging verdient, dat zij den ſteen, de jicht en het podagra veroorzaake. Het is echter onbetwistbaar, dat het voornaamſte gedeelte van haare zelfſtandigheid, aardagtig en onverteerbaar is. Zij bezet de vaten waar in de *melk* bereid word, allengskens, met een ſteenharde aardagtige *melk-tartarus*; en zelfs verhard zij in het menſchelijke lighaam zomtijds zodanig, dat zij de gedaante van harde aardklompen aanneemt. Zie verder over dit gedeelte van de *melk* en derzelver bereiding, op KAAS.

Wanneer de *boter* door karning van het overig gedeelte der *melk* is afgeſcheiden, draagt dit overblijfzel gemeenlijk de naam van *Boter-melk*, *Karne-melk*, en in Friesland *Suip*. Schoon dit veel overeenkomst met de *Huij* of *Weij* heeft, is het zelve echter veel zwaarder te verteeren, dewijl het alle de aardagtige deelen nog bevat, die eigentlijk den *Kaas* uitmaaken. De *Karnemelk* verſtrekt tot een veelvuldig gebruik in de Huishouding, zo wel tot ſpijze voor Menſchen, als tot meſting van Varkens, enz. Zie KARNEMELK.

De *Huij* of *Weij*, word op tweederlei wijze uit de *melk* gemaakt, naamelijk of door middel van zuur, waar door men *zuure weij* krijgt; of zonder zuur, waar door men *zoete weij* bekoomt. Alle zuuren, zonder uitzondering ſcheiden de *melk*; echter bedient men zich meest van *citroen zuur* of *cremor tartari*, om deeze ſcheiding uittewerken. Doch dewijl de *weij* daar door gemeenlijk al te zuur word, zo kan men dit voorkoomen, wanneer men de *melk* door middel van *lebbe*, of ook met er eijeren door te ſlaan, laat ſtremmen. De beste bereiding van de *weij* voor zieken, houd men die geene te zijn, welke onder den naam van *Hofmanſche weij* is bekent, en die de Heer CARTHENSER *zoete melk-weij*, *ſerum lactis dulce* noemt: Zie hier, hoe FRED. HOFFMAN er de bereiding van voorſchrijft in zijne *Diſſertatio de ſaluberrima ſeri lactis virtute*. Hij neemt verſch gemolkene *melk*, doet die in een tinnen ſchotel op een koolen-vuur zagtjes uitdampen, tot zo lange dat er een korlig geelagtig poeder overblijft; als dan werpt hij op dat poeder zo veel water, als door de uitdamping is weggewaasſemt, hij laat het een weinig opkooken en voorts doorzijgen. Den Schrijver beweert met reden, dat dit vogt veele hoedanigheden heeft, die de gewoone *weij* in deugd te boven gaan.

Wanneer men de *weij* overhaalt, krijgt men veel water, een zuuren geest en eene tamelijke dikke olie. Indien men de kool- of aardagtige ſtof, die in het retort overblijft uitloogt, zo bekoomt men eenige krijſtallen van zee-zout. Het *caput mortuum* of de *doodekop*, geeft na de verbranding ook een weinig vast loog-zout. De olie van de *weij*, is door een zuur daar mede vermengt, tot een zoort van zeep gemaakt; dat is te zeggen, dat zij zich in 't water ontbind, gelijk uit de volkoomene helderheid der *weij* blijkt. Hier uit kan men opmaaken, dat de *weij* nog genoegzaame voedende deelen in zich bevat, om zelfs ſterke Lieden te voeden. MESUE bericht, dat de Arabieren dezelve tot dit oogmerk rijkelijk gedronken hebben. SCHEUCHZER verzekert, dat in Zwitzerland de Varkens met de magerſte *weij* alleen gemest worden; en dat dit in Friesland menigvuldig geſchied met *weij* van eerst afgeroomde en vervolgens geſtremde *melk*, zonder dat deeze Dieren van hun vroegſte leeftijd af eenig ander voedzel krijgen, is iets dat zeer bekent is. Men heeft voorbeelden, dat iemand jaaren agter een niet anders dan *weij* en *gersten-water*, zonder eenig ander voedzel heeft gebruikt; en elk weet dat elendige Podagristen en teeringagtige Menſchen met enkele *weij* kunnen onderhouden worden. Hierom is de weij-kuur in het voorjaar voor zwakkelijke Lieden van veel dienst. De *weij* verkoelt het bloed, en is in galkoortzen en alle heete ziektens, een zeer heilzaame drank. Zij ſtuit en dempt de zieding des bloeds, en is voor ſcorbutieke, hijpochondriſche, en alle zulke Menſchen die de beginzels van uitteerende ziekten in zich beſpeuren, van een uitſteekend voordeel.

De Hr. HOFFMAN merkt aan, dat de geleerdſte Schrijvers die over de ſcorbuit gehandelt hebben, het gebruik der *weij* tegens die ziekte aanprijzen. De Heer LIND., die veel laater dan HOFFMAN heeft geſchreeven, en eene volleedige Verhandeling over de ſcorbuit zaamengeſtelt, plaatst de *weij* mede onder het getal der heilzaamſte middelen tegens die kwaal.

Nog ſchrijft de Heer HOFFMAN, in navolging van SILVATICUS beroemd Italiaansch Geneesmeester aan de *weij* groote deugden toe tegens de krankzinnigheid of *mania*, geneigtheden tot beroertens, eerst beginnende kanker in de borsten, de vallende ziekte, enz.

De *weij* heeft veel overeenkomst met de *Ezelinne-melk*. HIPPOCRATES gaf aan zijne Lijderen genoegzaam onverſchillig *Ezelinne melk* of *Geiten-weij*; en FRED. HOFFMAN ſchrijft op het gezach van HIPPOCRATES, aan de *weij* alle de deugden toe, die deezen Schrijver aan de *Ezelinne-melk* geeft.

In 't algemeen moet de *weij* in menigte gebruikt en er langen tijd mede aangehouden worden; men moet echter zorge draagen, dat het de maag niet verzwakke; dat is te zeggen, dat door deszelfs gebruik de eetlust niet vermindert en de kragten afneemen, want zulks is het eenige, dog groote gebrek van de *weij*. Men ziet voor het overige wel, dat deeze aanmerking geen plaats kan vinden, dan alleen in ſleepende ongemakken en ziektens; want in dringende gevallen, zodanig als heete koortzen en ontſteekingen der ingewanden, behoeft men weinig om de eetlust en verzwakking der ſpieren te denken.

Behalven de opgenoemde zaamenſtellende deelen van de *melk*, zijn zommigen van gevoelen, dat dezelve nog daarenboven ook een *ſpiritus* of *geest* in zich bevat. In het algemeen is 't zeker, dat er buiten de planten en gewaſſen, niet ligt iets word gevonden waar uit een zoort van brandewijn kan getrokken worden, en de *melk* ſchijnt hier toe ook niet zeer geſchikt te zijn. De Heer HALLER houd het gantſche gevoelen, dat de *melk* een zoort van brandewijn zoude opleveren, voor een verdichtzel, waar van hij den oorſprong denkt te vinden in de Beſchrijving van Tartarijen door JOH. DE LUCCA, waar uit PURCHAS het heeft overgenoomen. LISTER en DU HALDE zijn deezen in de zelfde dooling nagevolgt. STRAHLENBERG verhaalt zeer omſtandig, dat de Tartaaren de *Paarde-melk* ſlaan, daar zij bijzondere vellen toe hebben; dat zij het dikke uitdrukken, en de *weij* afzonderlijk vergadert hebbende die distilleeren, waar uit zij dan een zoort van brandewijn zouden bekoomen, die zij *Arechi* noemen: ISBR. IDES voegt daar bij, dat de overhaaling twee of driemaalen herhaalt word. Ondertusſchen zegt JOH. DE LUCCA, dat de Tartaaren *gerst* bij

de *Paarde-melk* doen; en hier uit beſluit de Heer VAN HALLER, dat de *weij* niet anders *fermenteert* en geest uitlevert, dan door het kooren dat er word ingedaan. Men zoude in deeze beſlisſing moeten ſchijnen te berusten, indien wij niet van nieuwere en zeer geloofwaardige ooggetuigen vertrouwde berichten hadden, dat er uit *Paarde-melk* zonder eenig bijgevoegt graan, een zoort van brandewijn of geestige drank gemaakt word. De Heer VOGEL, zeer vermaard Profeſsor te Göttingen, durſt de moogelijkheid der zaake niet lochenen, na dat hij het getuigenis van den Heer GMELIN des aangaande heeft geleezen; „ Als GMELIN, ſchrijft hij in zijne „ Chijmie, niet uitdrukkelijk verzekerde, dat de Sibe„ riſche Tartaaren uit enkele *Paarde-melk*, zonder daar „ iets verder bij te doen, brandewijn maaken, zoude „ ik het bezwaarlijk gelooven kunnen." De Heer Profeſsor MULLER in Petersburg, bevestigt dit getuigenis van den Heere GMELIN op nieuws: „ De Tartaaren, „ zegt hij, Jakuten, Mongaalen en andere Volkeren, „ die eene groote Vee-kweekerij hebben, doen de *Paar*„ *de-melk* gisten, en vervaardigen daar uit een dronken„ maakenden drank, dien zij *Kumijs* noemen. Zij dis„ tilleeren ook een zoort van *Brandewijn* uit de *Kumijs*. „ Dit hebben zommigen in twijffel willen trekken, ver„ moedende, dat men misſchien *meel* met de *melk* laat „ fermenteeren, waar uit men dan den brandewijn kreeg, „ naardien men anders uit dierlijke zappen, door de „ fermentatie en distillatie geen geest konde krijgen. „ Maar niets is zekerder, dan dat de behandeling dier „ Volkeren op die wijze geſchied als ik heb opgegeeven, zonder dat er graanen toegebezigt worden. Het „ moet zijn, dat de kruiden, welke het Vee eet, hun„ ne vegetabiliſche kragt nog oeffenen. Ook zelfs de „ *Koeije-melk* geeft *Kumijs*, die echter zo ſterk niet is, „ noch zo veel kragt heeft om dronken te maaken." Hier uit zou men met veel ſchijn kunnen beſluiten, dat het gevoelen van den Profeſsor MULLER op goede gronden is geſtaaft; ook merkt de Heer VAN HALLER zelven aan, dat de *Paarde-melk* de minſte bolletjes of vetdeeltjes bevat. Volgens JUNKER toont de *melk* nog eenige blijken eener vegetabiliſche vermenging; en BOERHAVE tekent in zijne Chijmie aan, dat de *Vrouwen melk* meer tot rotting, die der Dieren in tegendeel meer tot den aart der zuuren geneigt is, en hij geeft er die reden van, om dat de Menſchen vleesch eeten, de Dieren in tegendeel van gewaſsen leeven: Dit alles ſtrekt tot bekragtiging van de Heer MULLER zijn gevoelen.

Dat de *melk* een zoort van zout bevat, die er kan uitgetrokken worden, is iets dat beweezen is. De Hr. KÆMPHER verhaalt, dat de Brachmannen eertijds de konst geweeten hebben, om de *melk-zuiker* te maaken; wat er ook van zij, FABRICIUS BARTHOLETUS, een Italiaansch Geneesheer, is de eerſte die in 't begin van de voorige eeuw, van het weezentlijke *melk-zout* melding heeft gemaakt, en zulks onder den naam van *manna* of *melk-ſalpeter* (*nitrum lactis.*) ETTMULLER heeft er eene beſchrijving van gegeeven, dien hij uit deezen Autheur heeft ontleent. TESTI, een Venetiaansch Geneesheer, is de tweede, die op het einde van de voorige eeuw, het middel heeft gevonden om zout uit de *melk* te trekken, en hij heeft aan het zelve den naam van *Sacharum lactis* of *Melk-zuiker* gegeeven; zie *Ephem. Nat. Cur. III. Obſ.* 33.

Deeze Geneesheer maakte vierderlei zoort van *melkzuiker*. De eerſte was zeer vettig; de tweede minder; het derde bevattede bijna geen vette deelen, en het vierde was met eenige andere geneesmiddelen vermengt. Dit *zout* was onderhevig om even eens als het ſmeer van Dieren, ſterk of rans te worden, inzonderheid wanneer men het in toegeſtopte vaten bewaarde; daarom raad den Autheur het aan de vrije lucht bloot te ſtellen.

De Heer VERHEIJEN ſpreekt ook van het *eſſentieele zout der melk*, 't welk hij gekreegen had, door zekere hoeveelheid *Koeije-melk*, op een zagt vuur te doen uitdampen; waar van het overblijfzel, gedroogt zijnde, tot poeijer gewreeven en in regen-water ontdaan, na de doorzijging de reuk en ſmaak had van *melk*, doch opbruiſchte met de loog zouten; invoegen hij daar uit beſluit, dat het een waaragtig *zuur zout* zij. Deeze proefneeming is meer dan eens door den Heer VULLIJAMOZ, Geneesheer te Lauſanne, herhaalt, die er altoos een klein weinigje *ſal neutrum* van gekreegen, en nooit de minſte opbruiſsching, daar bij, waargenoomen heeft.

De Heer FICKIUS heeft in den jaare 1710 in Duitschland de manier geopenbaart, om het *zout van zuiker* te vervaardigen. Eindelijk heeft men in Zwitzerland de manier, om dit *zout* te bereiden, tot volkoomentheid gebragt; maar de bereiding zelve word geheim gehouden. De Heer CARTHEUSER geeft er, wel is waar, een bijzonder verhaal van, 't welk van hem, t' onrechte word toegeſchreeven aan den Heer TESTI; doch de Heer VULLIJAMOZ, deeze manier op het allerſtipſte volgende, heeft dus geen greintje kunnen krijgen.

In Zwitzerland is een Chijmist genoemt CREUZIUS, die eene verwonderlijke bekwaamheid heeft, om dit zout te maaken, doch bij ongeluk wil hij het geheim aan niemand ontdekken; 't welk des te meer is te beklaagen, alzo het geene, 't welk hij bezit, ongelijk fraaijer is dan de anderen; zijnde witter, zagter en vaardiger ſmeltende op de tong. Wat verder de bereiding en eigenſchappen van dit zout betreft, zie MELK-ZUIKER.

MELK-ADEREN, zie MELK-VATEN.

MELKAGTIG; in't latijn *Lacteus*; dus word al het geene genoemt, dat tot de Melk behoort, of van dezelve koomt. Ook noemt men *melkagtig*, dat naar Melk gelijkt of er aldus uitziet.

MELK-CHRIJSTALLEN, zie MELK-ZUIKER.

MELK-DISTEL, dus word door zommige Schrijvers de *Marien-* of *Vrouwen distel* genoemt; zie DISTEL.

MELK-DRANK, zie EMULSIO.

MELK-GEBREEKEN DER VROUWEN; Deeze beſtaan voornaamelijk daar in, dat er gebrek van melk bij de zuigende Vrouwen is, of dat dezelve te overvloedig, taai of bedorven is, enz.

Middelen om de Melk der Zoog-vrouwen te vermeerderen, (Lactis Defectio.)

Het gebrek van melk kan ontſtaan uit een taaiheid des bloeds, gebrek van voedzel, al te weinig drinken, gemoeds- en lighaams-ziekten, tegennatuurlijke nauwte der melk-pijpjes, nagelaate of al te zagt zoogen, enz. Om de melk te vermeerderen, zijn dienstig goede voedzaame en wel verteerbaare ſpijzen, als *vleesch-* en *hoenderzoppen* met *peterſelie* of *peterſelie-wortel* en *venkel* gekookt, geſtoofde *krop-ſalaad*, *ſpinagie*, *witte kool* met lange zoup en *peper*, *bloem-kool* met *melk* geſtooft, *amandels*, *beste rozijnen*, veel *venkel* of *anijs-zaad* in de ſpijzen genuttigt, daar het in past, als in *karnemelks pap*, geſtoofde *appelen*, enz., of van die overzuikerde *zaaden* altemets iets gegeeten, is ook zeer dienstig.

Of laat de Zoog-vrouw 's avonds 8 à 10 druppels *venkel-* of *anijs-olie* inneemen, met eenig warm vogt.

Of kookt *anijs-* of *venkel-zaad* in *melk*, en laat er de Vrouw altemets, doorgezijgt zijnde, warm van drinken.

Voorts is ook als medicijne dienstig, gepoederde *maanmelk* of *steen merg*, gepoederde *drooge aardwormen*, *geprepareert berg-crijstal*, enz.

Maar als de *melk* door eenige ontsteltenis verdweenen was; zo neemt *walschot*, een half drachma; *zweetdrijvend spies-glas* en *geprepareerde kreefts-oogen*, van elks één scrupel; *gedistilleerde venkel-olie*, zes druppels; mengt het en laat ze het in eens inneemen.

Middelen tegens de overvloed van Melk, (*Lactis abundantia.*)

Als de *melk* te overvloedig is, 't welk ontstaan kan door eene vogt- en bloedrijkheid, of uit 't al te veel nuttigen van zeer voedende spijzen en dranken; of dat de wegen der melk-klieren door het al te sterk zuigen der Zuigelingen te veel geopent worden; of door een gebrek van die wegen. Om de overvloedige melk te verminderen; word voor eerst vereischt, dat de Vrouw een zobere leevenswijze onderhoude, en zich speene van sterk voedende spijzen, inzonderheid van veel drinken, dog zij mag wel een glas *wijn* bij de maaltijd neemen: Hier nevens moet ze de overvloedige *melk* altemets uitmelken, anders kunnen er gezwellen en kwaade borsten uit ontstaan: Daar na zijn de volgende uiwendige middelen dienstig, als *kruisemunt*, *wijnruit*, *peterselie*, *kervel*, *alchimilla*, waar van men met een weinig *roozen-* of *gemeene azijn* een pap stampt, en dezelve op de borsten legt.

Of kookt een pap van *roggenbrood-kruim* met ruim *zout* en legt 't op.

Of bestrijkt de borsten en tepels met uitgeperst *zap* van *weegbree*, dit vermindert de melk.

Of legt er doekjes op, die in gesmolten *wasch* gedoopt zijn: een pleister van gestooten *cumijn-zaad* en *wasch* gemaakt, is ook zeer goed.

Indien de Zoog-vrouw zeer volbloedig mogte zijn, is eene aderlaating ook niet onnut.

Om de Melk te verdrijven.

Als eene Vrouw haar Kind niet langer kan laaten zuigen, en van de borst afwennen wil, zo zijn de voorgemelde middelen, om de *melk* op te droogen, daar toe ook zeer dienstig; men legt die op, na dat dezelve voorheen uitgemolken is.

Of maakt een smeerzel van *brandewijn*, en gesmolten versche *boter*, smeert daar de borsten mede en legt er een *grauw papier* over heen; als het papier droog geworden is, moet men de borsten wederom smeeren, en daar mede aanhouden, tot dat de melk weg is.

Men prijst ook zeer 't volgende middel: Neemt een schacht van een pen, vult die met *kwikzilver* en dan met *lak* op 't einde wel digt gemaakt zijnde, moet ze de Vrouw tusschen de borsten hangen, zo zal de melk ongevoelig opdroogen. Hier nevens moet de Vrouw zich onthouden, gelijk boven gezegt is, van veel drinken en sterk voedende spijzen tot dat de *melk* opgedroogt is.

Eene Vrouw die een Kind zoogt, of van de borsten afwend, moet ook zorg draagen, dat ze de borsten wel warm houd, en er geen koude inkoome, 't wek ligtelijk kwaade borsten kan veroorzaaken.

Middelen tegens bedorven Melk, (*Lactis alteratio.*)

Hier door word meest verstaan *geronnen* of *gekaasde melk* in de borsten (*lactis coagulatio vel cajescentia*), 't welk ontstaan kan uit zuure spijzen, verkouding des ligbaams, moeijelijdheid, ontsteltenis, enz. Hier tegen moet men bij tijds middelen in 't werk stellen, eer het tot een zwelling, enz. koomt; zijnde inwendig zeer dienstig, om de gestolde *melk* te verdeelen, *kreefts-oogen*, *gebrand herts-hoorn*, *gepoederde pisjebedden*, *lebbe van een haas*, of *bokje*, naar de omstandigheden of oorzaaken; uitwendig moet men daar nevens opleggen, *gekneusde peterselie*, *kervel*, of *kruise munt*, of een *pleister van walschot*.

Of kookt gestooten *lijnzaad* of *lijnzaad-koeken*, in *water* tot een pap, en legt ze op de borsten, dit is zeer goed.

Of neemt *linsen*, *cicers* of *grauwe erwten*, in pekel gekookt, *kruise-munt*, *peterselie*, *kruim van witte-brood*, en een *dooijer van een eij*, kookt er met *melk* een pap van en legt ze op.

Maar als het rede te ver gekoomen, en de borst of borsten gezwollen en ontstooken zijn, dan kan men middelen daar tegen vinden op 't artijkel BORSTEN.

Middelen tegen taaije Melk der Vrouwen, (*Lactis spisitudo vel viscositas.*)

Als de *melk* taai is, welk door een overvloed van olieagtige en gebrek van waterdeelen ontstaat, dan is veel *thee* of dunne *coffij*, goed *dun bier* of *zoete weij* gedronken, heel dienstig, wordende hier door de taaijigheid der melk verbetert.

Middelen tegen waterágtige Melk, (*Lactis serositas vel aquositas.*)

Dit gebrek kan ontstaan, uit eene al te groote wateragtigheid des bloeds, of zomtijds ook wel uit eene niet genoegzaame werking der melkvaten: Het zelve word verbetert door 't gebruik van *Arabische gom*, *gomdraganth*, *geleij van herts-hoorn*, *slijm van heemst wortel* met *zuiker*, en door *slijmagtige spijzen*.

Of neemt gepoederde *Arabische gom*, *gom draganth* en *zoethout* of *witte zuiker*, van elks even veel; mengt 't onder malkander; en geeft hier de Vrouw des morgens en 's avonds een halve lepel vol van in.

Middelen tegen zuure en scherpe Melk, (*Lactis aciditas.*)

Als de *melk* kwalijk gestelt en zuur of scherpagtig is, waar van de Kinderen buikkrimpingen en buikpijn, ja zelfs stuipen of zogenoemde termijnen krijgen en veel schreijen, dan is zeer dienstig dat de zogende Vrouw 's morgens en 's avonds een goede mespunt vol *geprepareerde kreefts-oogen* inneemt, 't welk de *melk* verbetert; waar nevens zij, gelijk in alle tijden en gevallen bij de zoging, een goede levens-regel in acht neemen, en zich wagten moet voor zuure en scherpe spijzen en dranken, waar door de melk bedorven en scherp word, welke van het Kind gedronken wordende, het zelve doet ziek worden. Zie ook op 't artijkel KINDER-ZIEKTENS.

MELK-GEEVEND, zie LACTESCENS.

MELK-GELEIJ. Om een aangenaame *geleij* van *melk* te maaken; zo neemt *zoete melk*, doet ze in een ketel of pot met de *geele schil* van een *citroen* en *witte zuiker* naar believen; laat 't op het vuur twee of drie wallen op kooken, maar roert 't gestadig, dat er geen vel opkoomt,

dan

dan van het vuur genoomen zijnde, laat het al roerende verkoelen, tot dat het lauw-warm geworden is, doet er dan ſtremzel in, en vervolgens in een ſchotel gedaan zijnde, roert't wel door een.

MELK (GERONNE-) DER VROUWEN, zie MELK-GEBREEKEN.

MELK (JUFFER-), zie JUFFER-MELK.

MELK-KOORTS; in 't latijn *Febris lactea*, is een zoort van koorts, die de Kraam-vrouwen gemeenlijk drie of vier dagen na 't baaren, als de kraamzuivering vermindert, overkoomt, met een kleine ijzing, waar op zo voort volgt warmte, dorst, onrustigheid, pijn omtrent de rug en ſchouderbladen, met opzwelling en hitte der borsten, waar bij ook de kraamzuivering wel vloeit; dog het is een zagte koorts die niet gevaarlijk is, en zelden boven de drie of vier dagen duurt, wordende meest van zelve door eene zweeting, of, dog zeldzaam, door eene zagte buikloop geneezen: Om de Kraam-vrouw in een zagte zweet te houden, kan men haar eenig zagt zweet-middel geeven, als *zweetdrilvende antimonie*, *kreefts-oogen*, *gebrand herts-hoorn*, *gebrand ijvoor*, *gezegelde aarde*, *mijrrhe*, *zout van alſem* of *cardebenedicte*, *zaad van akeleij* of van *ſteek-raapen*; zie ook op KRAAMEN.

MELK-KRUID, dus word de *Polijgala* ook genoemt.

MELK-KUUR, zie MELK.

MELKMAAKENDE-MIDDELEN; in 't latijn *Galactophera*; zijn zodanige geneesmiddelen, welke de Melk in de borsten overvloediger maaken.

MELK (MAAN-), zie LAC LUNÆ.

MELK-MIJT; in 't latijn *Acarus lactis*; (*Acarus, Abdomine ovato obtuſo, poſtice ſetis, quatuor longitudine corpore, declinatis*, LINN. *Syſt. Nat.*) Dit Inſekt, hèt welk zo als de meeste zijner medezoorten buitengemeen klein is, onthoud zich in oude room der melk en melkvaten; derzelver lijf is geelagtig doorſchijnende, van agteren zeer ſtomp, met vier borstels, die onder het gaan naſleepen. De bek en pooten van het zelve zijn tegelroodagtig.

MELK- OF BOTER-BOER, zie LANDBOUWER, *pag.* 1749.

MELK (OVERVLOEDIGE-), zie MELK-GEBREEKEN.

MELK-SPIJSEN, zijn zodanige die van Melk op allerlei wijze bereid worden.

MELK-STEEN; in 't latijn *Lapis lacteus*; is de naam die zommige Schrijvers aan de zelfde kalkagtige en opſlurpende zelfſtandigheid hebben gegeeven, die anderen, *Maan-melk*, *Lac lunæ* of *Moroctus* genoemt hebben. De naam van Melk-ſteen is haar gegeeven, om dat zij het water wit verft en als melkagtig maakt. Men ſchreef haar eertijds verſcheidene medicinaale kragten toe. Zie DE BOOT, *Lapid Hiſt.* en LAC LUNÆ, *pag.* 1713.

MELK (TAAIJE-), zie MELK-GEBREEKEN.

MELK-VATEN; *Melk-aderen*; zijn kleine lange ligchaamtjes, welke de *chijl* uit de ingewanden van de algemeene verzamel-plaats voert.

Men verzekert, dat HIPPOCRATES, ERASISTRATUS en GALENUS deeze vaten reeds gekent hebben; doch ASELLIUS is de eerſte geweest die in 't jaar 1622 eene nauwkeurige beſchrijving in 't licht gaf, van die geene welke hij in de Dieren gezien had, en welke hij *melk-aderen* noemt, om dat het vogt het welk zij bevatten na melk gelijkt; zie DOUGLAS *Bibliot. anatom.*, *pag.* 236. *edit.* 1734. TULPIUS was de eerſte in het jaar 1537 die ze in den Mensch ontdekte. HIGHMOR en FOLIUS in 1639. VESLINGIUS heeft dezelve dikwils in den Mensch gezien, en hij heeft er de afbeelding van in plaat gegeeven. Die welke DU VERNEIJ in de *Act. Petropol. Tom.* 1. heeft doen plaatzen, is de nauwkeurigſte van allen. Ten tijde van BARTHOLINUS, zijn deeze aderen, zodanig met de *water-vaten* verwerd geworden, dat eenige gezegt hebben, dat ze hunnen uitgang in de lever hadden, anderen in de baarmoeder, en zommige eindelijk in andere verſchillende deelen.

MELK-WEG; in 't latijn *Galaxia*; *Via lactea*; *Circulus lacteus*; dusdanig word in de Sterrekunde de heldere en witte Streek genoemt, die een ontelbaare menigte van kleine vaste Sterren maakt, welke men niet dan met behulp van een Verrekijker kan zien.

MELK-WEGEN; in 't latijn *Galactophora ductus*; zijn de leidingen der melk in de borsten der Vrouwen; gemeenlijk uit zeven kanaalen beſtaande, die met kleine punten of ſpitzen allerwegen in de klieren beginnen, en te zaamen in de ſchijf der Vrouwelijke borst eindigen.

MELK (WATERAGTIGE)-, zie MELK-GEBREEKEN.

MELK-WEIJ, zie HAASEN-LATUWE.

MELK-ZUIKER; *Melk-zout*; is een zout dat uit de melk word vervaardigt. Op het artijkel MELK *pag.* 2031 hebben wij het geſchiedkundige van dit middel geſchetst; hier is het de plaats om derzelver bereiding aan onzen Leezers medetedeelen, als mede welke eigenſchappen en hoedanigheden er aan worden toegeſchreeven.

De Heer VULLIJAMOZ Geneesheer te Lauſanne, heeft in de *Receuil periodique d'Obſervat. de Medicine &c. Decemb.* 1756. *pag.* 446. Scheijkundige waarneemingen over de manier van bereiding, eigenſchappen en gebruik van dit zout medegedeelt, welke verhandeling mede is te vinden in de *Uitgezogte Verhand. 2de deel pag.* 542. *enz.* Wij kunnen niet beter doen, dan dat gedeelte het welk tot ons onderwerp dient, hier te laaten volgen.

Zie hier, hoe men dit Zout in veele winkels bereid. Tien ponden goede Koeije-melk neemende, laat men die een etmaal ſtaan en ſchept er de room af, waar na het overige op een zagt vuur gezet word, om het kaasagtig gedeelte daar afteſcheiden. Dan de weij door een hijpokras-zak, en verder door vloeipapier, gefiltreerd hebbende, laat men ze, in een glazen kolf uitwaaſemen, tot dat dezelve gebragt zij op een zesde deel; vervolgens zet men het op een koele plaats om krijstallen te ſchieten, die afgewaſchen en eindelijk op papier gedroogd worden. Deeze manier deugd niet het minſte; want dit zout van melk word rans, het welk maakt, dat men het in glazen is genoodzaakt te bewaaren. Zodanig is het niet geſteld met het geene in Zwitzerland word toebereid; want men kan het zelve, vier jaaren lang, in houten doozen bewaaren, zonder eenig nadeel; dewijl het, daar door, alleenlijk een weinig geeler word. Afwagtende dat het den Heer CREUZIUS behaage zijn geheim te openbaaren, zullen wij hier de beste manier opgeeven van dit Zout te maaken, welke ons voorgeſteld word van den Heer VULLIJAMOZ, die dezelve heeft van een zeer goeden Chijmist en bekwaamen Apotheeker.

In de Alpiſche Bergen, zegt hij, naar den kant van

Zwitzerland, maakt men twee zoorten van *Melk-zuiker*, waar van het eene in *krijstallen* is, het ander onder de gedaante van *koekjes* verkogt word. Dit laatſte zoort vereischt de volgende bereiding. Men neemt, op de gewoone manier, de room van de melk af, en laat ze vervolgens door middel van ſtremzel ſtijf worden, om er de weij van te krijgen, welke door een ſchoone linnen doek gezegen en op een zagt vuur uitgerookt word; al zagtjes roerende, tot dat zij de dikte heeft van honing. Als dan doet men het overblijfzel in vormen en geeft er verſcheiderlei figuuren aan, welken men in de zon laat droogen. Dit is de zogenoemde *Melk-zuiker in Koekjes*. Het ander zoort word van deeze gemaakt. Men laat zodanige Koekjes in water ſmelten, en zuivert ze met wit van een ei. Het vogt, doorgezegen zijnde, word tot de dikte van ſijroop gebragt, en nedergezet om te krijstalleeren. De *krijstallen* vind men van elkander afgezonderd, maakende teerlingze klompjes, die glinſterend en zeer wit zijn, bij laagen gehegt aan de wanden van het glas. Wil men daar na nog eens het overblijvende vogt dik maaken en zetten het zelve neder, zo bekoomt men weder nieuwe *krijstallen*. Zulks kan tot de derdemaal herhaald worden. De krijstallisatie van dit Zout is als die van Kandij-zuiker. De eerſte *krijstallen* zijn ſchitterend wit van koleur; de tweede ſtroogeel, en de laatſten bruinagtig; maar, wanneer men deeze op nieuws in zuiver water laat ſmelten, zo krijgen zij haar eerſte witheid weder.

Het voorjaar, zegt de Heer VULLIJAMOZ, doet veel tot volkoomenheid van deeze operatie. Omſtreeks de maand van Meij is de melk der Dieren op het beste, en dan bevat dezelve een groote veelheid van *eſſentieel zout*, gelijk de vermaarde Heer MALOUIN heeft opgemerkt. Onze Schrijver beweert, dat, ſchoon de melk van alle Dieren, die melk hebben, bekwaam zij om zulk Zout te geeven, het zog der Vrouwen daar toe best is, waar aan volgt de Ezelinne-, Geite- en Koeije-melk.

Het eigenaartig Zout van melk word ſpoediger of traager ontdaan in water, naar maate het water meer of minder warmte heeft. In één once kookend water heeft de Heer VULLIJAMOZ zeven drachmen van dit zout doen ſmelten, zonder dat er het minſte vliesje op kwam; terwijl de zelfde veelheid van zout naauwlijks wilde ſmelten in één pond water, dat niet warmer was dan tot 167 graaden op den Thermometer van FAHRENHEIT.

Onze Chijmist heeft dit Zout gemengt met veele verſchillende vogten, om te zien of het daar in te ſmelten waare; gebruikende, tot deeze proeven, *Melk zuiker* in Zwitzerland gemaakt, die redelijk goed was. Het zuur van vitriool ontbond dezelve in een oogenblik, uitgenoomen dat er eenige klompjes bleeven hangen in het vogt, op welken het zuur geen uitwerking deed. Deeze klompjes waaren in 't geheel onſmeltbaar, het zij in water of op de tong, en men vind ze niet in het zout, het welk van den Heer CREUZIUS bereid word. De Heer VULLIJAMOZ heeft dit Zout, bij verſchillende kwantiteiten, gedaan in ſterk gemaakten Azijn, in zeer zuiver ſterk Water, in het afdruipzel van gebranden Wijnſteen, in Geest van Ammoniak-zout, als ook in Voorloop van Brandewijn. In geen van deeze vogten was het, na verloop van vier en twintig uuren, ontdaan, ſchoon men ze geſteld had in eene warmte van 45 graaden. Als men die vogten op het vuur zette, begon het zout daar in te ſmelten; maar onze Waarneemer zogt alleen zich te verzekeren aangaande de verſchijnzelen, welken dit zout zou voortbrengen in verſchillende vogten, met den zelfden trap van warmte. Eene kwantiteit van deeze *Melk-zuiker*, gedaan zijnde in Geest van Salpeter, bleef een uur lang op den bodem van het toegedekte glas, zonder eenige verandering; na dien tijd kwam er een zoort van opbruiſching, gelijk aan die, welke geſchied, wanneer men Geest van Vitriool giet op Zee zout; doch deeze opbruiſching was in lang zo vaardig niet, en de rookende geest, welke er uit voortkwam, had eene groene koleur.

Onze Schrijver beweert, dat dit *eſſentieele zout* van de melk tot de *ſalia neutra* behoort, en bewijst zulks, door dien het noch met de zuuren noch met de loogzouten opbruischt, en dat het den ſijroop van vioolen niet doet veranderen van koleur. Na het doen ſmelten van eene kwantiteit van dit zout in warm water, het vogt gefiltreerd en in verſcheide vaten verdeeld hebbende, had hij in ieder één van de bovengemelde vogten gegooten, en er kwam geene opbruiſching noch kennelijke verandering in; uitgenoomen, wanneer hij het vitrioolische zuur gebruikte; want toen wierd het mengzel geelagtig rood. Dit zout, in water ontbonden zijnde, doet de ijzerdeelen van den inkt op den bodem van het vat zakken, even gelijk de gewoone zuiker, in water geſmolten zijnde, doet. Dit alles bewijst, dat de *Melk zuiker* een waaragtig *ſal neutrum* is; maar, is het een *ſal neutrum* zaamengeſteld uit twee enkele zouten, of uit een zout, met eene inſlurpende aarde, of eenig ander beginzel, vereenigd?

De *ſalia neutra*, eigentlijk zo genoemt, zijnde zaamengeſteld uit zuuren en loogzouten, geeven geen blijk van eenig ontſteekbaar beginzel. In de andere zoorten van *ſalia neutra* zijn de geenen, die uit zout met olie vereenigt beſtaan, de eenigſten, die branden kunnen. Olie verbrand, gelijk men weet, voor een groot gedeelte; zij bevat niettemin water en aarde; welk water en aarde oorzaak zijn van derzelver mengbaarheid in waterige ſcheivogten. Daar uit blijkt, om welke reden de zwavel zich niet ontbinden laat in water, ſchoon zij zamengeſteld is uit olie met een vitrioolisch zuur ingelijfd; want deeze olie is te zuiver, bevattende niet genoegzaam aarde en water.

Wanneer men *Melk-zuiker*, in een kroes, op een ſterk vuur houd, zo vloeit dezelve en krijgt eene zwartagtige koleur. Eenigen tijd daar na word de ſtof dik. Indien men ze dan weder op het vuur zet, zo brand ze, doch zonder geheel verteerd te worden. Op den bodem van het vat blijven zwarte, vaste, aardagtige klompjes over, die in geener manieren ontſteekbaar zijn; daar de zwavel ten eenemaal verdwijnt. Dit aardagtig overblijfzel, het welk men krijgt van de *Melk-zuiker*, word tot asch gemaakt door middel van het vuur, en bevat als dan eenig vast loogzout; gelijk blijkt uit de opbruiſching, die er ontſtaat, als deeze asch gemengt word met geest van ſalpeter. De Heer VULLIJAMOZ heeft dit loogzout *geſatureerd* met zulk een zuur, en, het doorgezegen vogt uitwaasſemende, kreeg hij er een poeijer van, dat een waar *Nitrum* was, alzo het op gloeijende koolen *detoneerde*. Hij liet op dit zoort van *Caput mortuum* eenige druppels olie van vitriool vallen, en er openbaarde zich een reuk, zweemende naar die van het zuur van zeezout; waar uit hij beſluit, dat het moogelijk dit zuur zal zijn, het welk aan de *Melk zuiker* haaren prikkelenden, zoutigen, ſmaak geeft.

Onze Chijmist vergelijkt de *Melk-zuiker* met de Spaanſche

ſche Zeep, en toont er het onderſcheid van aan. Alzo deeze twee zelfſtandigheden zaamengeſteld zijn uit een vast loogzout en eene olie, zo zou het ſchijnen dat zij de zelfde eigenſchappen hebben moesten; nogtans is de Zeep altijd ſcherp van ſmaak, de *Melk-zuiker* in tegendeel zoet en aangenaam. Goede Zeep blijft, jaaren lang, zonder eenige verandering, de *Melk-zuiker*, lang bewaard zijnde, gist en gaat over tot wijn en azijn. Het zoutige beginzel van de Zeep is een voortbrengzel van het vuur, dat van de *Melk zuiker* is van de natuur herkomſtig. Beide deeze gemelde ſtoffen bevatten olie, dewijl zij ontſteekbaar zijn. Het is onmoogelijk Loogzout te krijgen uit de *Melk-zuiker*, zonder verbranding, daar de bijmenging van zuuren het zelve oogenblikkelijk ontdekt in de Zeep.

De Heer VULLIJAMOZ beweert; 1. Dat de *Melk-zuiker* eene waaragtige olie en tevens ook een zuur bevat. Hij bewijst zulks, zeggende dat derzelver ſmaak juist die zelfde is, welken de azijn verkrijgt, wanneer dezelve, door het ontbinden van lood, ceruis maakt of *lood-zuiker*; het geen koomt van dat dezelve het zwavelagtig gedeelte van het metaal heeft ontwikkeld; 2. De zelfde Heer toont aan, dat de *Melk-zuiker*, van eigener aart, tot gisting koomt; het welk een eigenſchap is van de zuuren. Hoe een vogt, in gisting zijnde, minder bekwaam is om te branden, zo veel te meer zuure deelen bevat het zelve; die kenbaarer worden gemaakt door de wegdrijving van het brandbaare, gelijk de gisting doet; 3. Onze Schrijver heeft zich verzekert van de aanweezentheid van dit zuur, door *Melk-zuiker*, op het zand te *distilleeren* met geſlooten vaten, als wanneer dezelve hem een kleine kwantiteit gegeeven heeft van een wezentlijk zuur vogt; 4. De *Melk-zuiker* met geest van vitriool aantastende, is er eene van eenſcheiding der beginzelen (*decompoſitie*) uit voortgevloeid. Het natuurlijk zuur, als het zwakſte zijnde, werd verdreeven, door dien het zuur van vitriool deszelfs plaats innam. Daar kwam een waaſem uit, welke, in het *recipient* verdikt zijnde, een vogt gaf, hoedanig men krijgt van getapte melk, wanneer men die distilleert; maar het had een zuurer ſmaak. Dit zelfde vogt bruischte met krijt, en, als de bijmenging van het vitrioolisch zuur geſchiedde, was de waaſem, die er uit voortkwam, van reuk als een zuur uit Plant-gewaſſen.

Onze geleerde Chijmist, twee cijlindriſche glazen genoomen hebbende, welken hij bijkans vulde met melk, wierp in het eene eenige drachmen van 't *eſſentieele zout* van melk, ſchudde toen die beide flesſen ſterk, en liet ze daar na ſtil ſtaan. Na verloop van vier-en-twintig uuren, zag hij, dat de melk, waar in het zout was geſmolten, geen room gemaakt had, terwijl de andere, bij welke hij niets gedaan had, daar mede geheel bedekt was. Hij doet ons zien, dat, wanneer men twee melkagtige vogten aan zich zelf overlaat, de geene, die geen zout van melk bevat, van een geſcheiden word, en dat men, deeze twee vogten vermengende, de anders in 't kort te verwagten zijnde ſcheiding der beginzelen belet. Door de twee volgende proefneemingen betoogt de Heer VULLIJAMOZ, dat de *Melk-zuiker* de ontwikkeling van het zuur der melk vertraagt, wanneer dezelve zich nog niet heeft doen bemerken; maar dat ze die verſnelt, wanneer dezelve reeds aanvang genoomen heeft. In twee glazen, gantsch verſche melk gedaan hebbende, liet hij in 't eene vier drachmen *Melk-zuiker* ſmelten; bij het ander deed hij niets. De zuivere melk, in dit glas, was zuur geworden; de andere had niet de minſte reuk. Twee glazen op nieuws gevuld hebbende met goede melk, herhaalde hij de voorige proefneeming, en bevond, dat, door zout van melk te doen in de melk, die reeds zuur was, de ontwikkeling van het zuur verſneld waare.

Onze Schrijver merkt, met genoegzaamen grond, aan, dat, indien men agt moet ſlaan op het geene door BOERHAAVE en HOFFMAN, tot lof der nuttigheid van de gewoone zuiker, is gezegt, zulks immer zo veel te pas koomt ten opzicht van de *Melk-zuiker*; alzo dezelve zaamengeſteld is uit even de zelfde beginzelen, maar bevrijd van de nadeelige ſcherpheid, onatſcheidelijk van de zuiker, welke maakt, dat dezelve verhittende is en de tanden der geenen, die ze veel gebruiken, verbijt. Het *eſſentieele zout* van de melk brengt de zelfde uitwerking voort als de weij, en is zelfs een middel van algemeener dienst; dewijl men er dit voordeel van heeft in zwakke maagen, die een overvloed van vogt niet verdraagen kunnen; dat deeze *Melk-zuiker* kan worden ontdaan in zodanig en zo veel vogts, als de toeſtand en kragten van den Zieken vereiſchen. Het is een zeer zagte en zeer ligte zeep; met een woord, het is eene *geconcentreerde* weij. Zij verdunt het vet in lighaamen, die te olieagtig zijn van temperament; zij ſtrekt tot een zeer lenig openend middel in zulke Perzoonen, welker vezelen te hard zijn en te droog. Verſcheidene Autheuren oordeelen dat het een wonderbaar middel zij voor het *voeteuvel*; zij brengen veele waarneemingen bij, van deszelfs goede uitwerkingen in *jigtige* en *rheumatieke* kwaalen; doch de Heer VULLIJAMOZ heeft niet veel op met deeze eigenſchappen, welke men toeſchrijft aan de *Melk-zuiker*; zeggende, dat de ondervinding hem het tegendeel heeft doen blijken.

MELO, zie MELOEN.

MELOCACTUS, zie MELOEN-DISTEL.

MELOCARDUUS, zie MELOEN-DISTEL.

MELOCHIA, zie CARCHORUS.

MELONELLA, zie HONINGRAAT-MOT.

MELOEN; *Meloon*; in 't latijn *Melo*; *Melo vulgaris*; (*Cucumis foliorum angulis rotundatis, pomis torulosis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit kruidagtig vrugt-gewas koomt in de groeiwijze genoegzaam met de Concommers overeen; kruipende met dunne, lange getakte ſteelen of ranken langs den grond; waar aan bladen groeijen, welke na die van de Concommers gelijken; dog zij zijn kleiner, rondagtiger, niet zo kantig of gehoekt, nog zo rouw; de bloemen gelijken ook naar die der Concommers, zo wel ten aanzien van derzelver gedaante als geele koleur; de vrugten, die na de bloemen volgen, en eigentlijk *meloenen* genoemt worden, zijn meest al veel grooter als Concommers; dog van deeze vrugt worden veelerlei zoorten of veranderingen gevonden, die zo wel in grootte, gedaante als koleur verſchillen; zijnde zommige zo groot als een Menſchen-hoofd, andere klein als een vuist of oranje-appel; zommige rondagtig, andere langwerpig; eenigen zijn glad, effen en groen, andere witagtig en geribd, of als met vezels netswijze overtrokken of geborduurt, welke daarom ook *genette* of *geborduurde* worden genoemt; nog zijn er zoorten, die als met knobbels of wratten overdekt zijn, en de naam van *gecarbonkelde Meloenen*, dog in deeze Nederlanden meest die van *Kanteloupen* draagen; ook is er onderſcheid in de koleur van het vleesch, hebbende zommige zulks wit, andere

ligt-geel, hoog oranje-geel of roodagtig, zommige groenagtig, enz.

Onder alle welke veranderingen, de volgende bij ons voor de beste zoorten gehouden worden.

1. De *genette* of *geborduurde Meloen*; deeze zijn wederom van verſcheidene zoorten, als langwerpig of rond, en min of meer met fijner of grover grijsagtige vezels of aderen netswijze van buiten overdekt: Dezelve zijn meest al van de beste en ſmaakelijkſte.

2. De *geribde Meloen*; welke van de ſteel af tot aan de ander punt toe met tamelijk diepe groeven en hoogtens voorzien, en daar door als geribd ſchijnen te zijn; zijnde geen van de ſlegtſte, inzonderheid als ze daarenboven nog wat geborduurt zijn; men heeft ze van een langwerpige en ook van een korter rondagtige gedaante. De ongeribde gladde *meloenen*, zijn meest al ſlegt van ſmaak.

3. De *Zuiker-meloen*, is een zoort van kleine ronde *genette meloen*, welke een aangenaame zuikeragtige ſmaak heeft en vroeg rijp word, weshalven ze veel geacht is.

4. De *gecarbonkelde Meloen* of *Kanteloupe*, in Italien en elders ook *Zatti-meloen* genoemt. Hier van heeft men verſchillige zoorten, als grootere en kleinere, min of meer wratagtige, en groen of geelagtige van koleur, zijnde meest doorgaans zeer zuikeragtig en ſmaakelijk, en derhalven boven alle andere hier te lande hoog geacht. Daar is ook een kleine zoort van, die vroeg rijp word.

5. De *Oranje-meloen*, is een kleine ronde, geele *meloen*, de gedaante, grootte en koleur van een Oranjeappel hebbende, waar van ze den naam draagt; haar vleesch is roodagtig, dog haar ſmaak is gering; wordende derhalven alleen maar meest uit liefhebberij gekweekt.

Plaats. Waar de *meloenen* eigentlijk van zelve natuurlijk groeijen, is ons onbekent; dog het zal zeer waarſchijnelijk in de Oosterſche Landen zijn; maar ze worden in Italien en andere warme Gewesten veel gebouwt, alwaar ze zeer gemakkelijk gekweekt worden, even gelijk bij ons de Concommers.

Kweeking der Meloenen.

Om deeze aangenaame vrugt, die bij veelen hoog geacht is, in ons climaat te kweeken; zo moet men voor eerst goed zaad hebben, dat naamentlijk van de beste zoorten gewonnen en wel rijp is; dit zaad moet niet te versch nog te oud zijn; want de planten van het verſche éénjaarige zaad, maaken doorgaans al te ſterke weelige ranken, en geeven geen of weinig vrugten; daarentegen de planten van het al te oude zaad, ſchoon het zelve zijne groeijende hoedanigheid wel agt tot tien jaaren behouden kan, al te zwak gewas maaken, om goede en groote vrugten voorttebrengen; het zaad van twee tot vier jaaren oud, word derhalven voor het beste geacht, gelijk zulks ook de ondervinding bevestigt.

Dog als men geen ander als versch zaad hebben kan, dan kan men het zelve eenigzins betemperen, door middel van het op een warme plaats, op eenige afſtand van het vuur te zetten, een paar maanden voor dat het gezaait zal worden, waar door de waterige deelen des zaads, welke eigenlijk de weelige groei veroorzaaken, meest uitwaasſemen: Of men kan het zaad in zijn broekzak draagen, 't welk de zelfde uitwerking doet, en dat zaad zal daar door even goed, of weinig minder worden, als 't geene dat twee of drie jaaren oud geworden is.

Om het zaad te proeven, of het rijp en deugdzaam tot de groei is, kan men het voor de zaaijing in water werpen; als het dan naar den grond zinkt, is het goed; maar het geene op 't water drijft, is ondeugend en onbekwaam tot de groei. Men kan het ook één nagt of wat langer voor de zaaijing in water laaten weeken, waar door het, daar na gezaait zijnde, eerder ſpruit; dog dit is juist niet noodig. Maar om het zaad in wijn, azijn, of zoete melk te weeken, gelijk zommige Schrijvers zulks aanprijzen, is geheel nutteloos, want zulks kan geen meerder deugd aan de vrugt toebrengen, gelijk zij waanen.

Men ontbied of verkrijgt zomtijds *meloen-zaad* uit de warme Gewesten, als uit Zuid-Frankrijk, Italien, Spanjen, Portugal, de Levant, West-Indien, enz., in verwagting, om daar door nieuwe zoorten van vrugten en wat buitengewoons te verkrijgen; maar dit valt zelden wel uit; want ſchoon men in die warme Gewesten buiten tegenſpraak zeer goede *meloenen* heeft, van veelerlei zoorten, zo wil echter dat zaad bij ons, wegens het kouder climaat, niet wel aarten, en daar koomt zelden iets goeds van; niet om dat de planten van zulk zaad bij ons niet zouden willen groeijen, maar om dat ze dikwils al te weelig groeijen, en daar door geen of zelden goede vrugten geeven, inzonderheid als men het zaad terſtond zaait, eer het drie of vier jaaren oud geworden is, dewijl zulk vreemd zaad doorgaans éénjaarig is: Dog als men eens vrugten van zulk vreemd zaad verkreegen heeft, verbetert het daar uit gewonne zaad en word vrugtbaarder, als zich naar ons climaat ſchikkende: Het beste Gewest, om zich vreemd *meloenzaad* te bezorgen, is Zuid-Frankrijk; dewijl niet alleen dat Gewest getempert van climaat is, maar ook de Tuiniers aldaar veel hun werk maaken, om van de beste zoorten van *meloenen* te kweeken.

Ook ſtaat nog wegens het zaad aantemerken, dat het nuttig is, dat men het zomtijds verwisſelt tegen ander zaad, dat op andere wat afgelegene plaatzen gewonnen is, mits van de zelfde of andere goede zoorten weder verkrijgende; want de ondervinding leert, dat wanneer het zaad verſcheidene jaaren in de zelfde plaats en grond gezaait word, 't zelve verbastert, en van jaar tot jaar veel ſlegter vrugten geeft.

Dit van het *meloen-zaad* vooraf gezegt hebbende, dat van belang is, om dat de goede uitſlag van den arbeid en onkosten veel daar van afhangt, zo zullen wij nu verder van de kweeking ſpreeken; hier omtrent dient aangemerkt, dat dewijl ons Nederlandsch klimaat, zo wel als het Hoogduitſche, in het voorjaar te koud voor dit gewas is; men het zaad bij ons in broei-bakken moet zaaijen en aankweeken, 't welke op verſchillige tijden geſchied; naamelijk, om de vrugten te vervroegen, in het begin van Februarij, dewijl van het vroeger gezaai zelden veel goeds koomt; en daar na voor laater vrugten, in 't begin van Maart, of laater.

Men ſtelt dan ten dien einde in het laatst van Januarij of begin van Maart, een kleine mestberg of broeibak van verſche Paarde-mest, op een warme voor de winden gedekte plaats toe, van maar één glasraam groot, (hoe zulks geſchied, zie op het artijkel BROEIBAK,) die met goede vette, wat zandagtige, luchtige aarde, vier duim dik, voorzien is: Als dan de grootſte hitte, na twee of meer dagen, uit de bak gewaasſemt en vervloogen, en dus de aarde gemaatigt warm is, 't welke men door inſteeking van de vinger of hand in de aarde tot op de mest, kan ontdekken; zo is het tijd, om het zaad te

te zaaijen; ten dien einde maakt men in de aarde der bak, van boven naar beneden, met de vingers, kleine breede greppeltjes van een halve duim diepte, en op de afſtand van vijf à zes duimen van elkander; in deeze greppeltjes ſtrooit men vervolgens het zaad, niet te digt bij elkander, en overdekt het zelve daar na met aarde, tot dat de greppels gevult zijn: Men begrijpt ligtelijk, dat men de zoorten, als men meer als één zoort zaait, gelijk meest gebeurt, ieder bijzonder in de greppeltjes moet zaaijen, die men met een ſtokje en nommers onderſcheid; vervolgens zorg draagende, om de bak 's nagts tegens de koude, en bij ſlegt weer met matten wel te bedekken; en men moet ook denken om de Muizen, dat het zaad door dezelve niet vernielt worde; gelijk op het artijkel CONCOMMERS *pag.* 414 gezegt is; daar wij den Leezer na toe wijzen.

In omtrent vijf dagen, na de legging des zaads, zullen de jonge planten boven den grond koomen, als dan moet men niet verzuimen, om de bak dagelijks door een weinig openzetting van de glas-raam, te luchten, op dat de planten niet door de damp der bak verſtikt worden; en dit openzetten, moet min of meer geſchieden, naar de geſteltheid der buitenlucht; inzonderheid moet men zeer nauwkeurig acht geeven op het luchten bij zonneſchijn, want als dan de bak geſlooten bleef, of niet tegen de zon gedekt was, zouden de planten in korten tijd verbranden; daar anderzins de zon in alle tijden zeer voordeelig voor de planten is, als de bak maar lucht genoeg heeft. Het is ook nuttig, dat men de vogtigheid, die van binnen aan de glas-raam, door de damp der bak voortkoomt, met een lap zomtijds afdroogt, om dat dezelve de planten, daar ze op valt, doet rotten.

Indien de planten te hoog opſchieten, gelijk dikwils gebeurt, als de bak ſterk broeit, dan moet men die van tijd tot tijd met de warme aarde der bak van ter zijden aanhoogen, zo zullen daar in nieuwe wortelen uit de ſteel ſchieten, en goede planten worden.

Wanneer dan de jonge planten zo ver in de groei gevordert zijn, dat ze het derde blad hebben verkreegen; ſtelt men één of meer nieuwe groote broeibakken (na dat men veel *meloenen* kweeken wil,) van verſche Paardemest toe, ieder van vier bekwaame groote glas raamen; die met vier à vijf duimen hoogte aarde moeten voorzien zijn: Als dan de broeibak wat uitgewaasſemt en de aarde gemaatigt warm geworden is, gelijk wij boven van de kleine bak gezegt hebben; verplant men de jonge planten uit de kleine bak, in deeze nieuwe warme bak, door middel van een Meloen-boor (zie MELOEN BOOR), of maar met de hand, dog voorzigtig, dat de aarde om de wortelen niet veel geroert werde, maar om dezelve vast blijft: Men zet gewoonlijk drie of vier planten, in het midden onder ieder glas-raam, en ongeveer een hand breed van eſkander in het rond; de planten verplant zijnde, moet men haar wat water rondsom geeven, en ze tegens de zon beſchaduwen, tot dat ze wortel gevat hebben; vervolgens moet men niet verzuimen, om de bak dagelijks, en ook wel bij nagt, min of meer te luchten, naar dat de bak heet en de buitenlucht dus of zo geſtelt en kouder of warmer is, gelijk boven rede is gezegt.

Wanneer de planten het vierde blad hebben verkreegen, moet men het bovenſte hartje of eindje der ſteng afknijpen, dat de Tuiniers *lubben* noemen, om er ranken te doen uitloopen; welke vervolgens omtrent zes duimen lang geworden zijnde, ordentelijk in het rond moeten geſchikt worden, zo als men ze denkt te laaten leggen, dewijl het verleggen naderhand haar nadeelig is; dus moet men ook de zij-ſcheuten der ranken, die van tijd tot tijd voortkoomen, in behoorlijke order leggen, dat ze niet dwars door elkander loopen en verwarren; maar men moet de ranken of zij-ſcheuten geenzins korten, ten zij wanneer ze heel lang geworden zijn, en de plant rede vrugten vertoont; want het korten doet haar meer ſcheuten uitſchieten, 't welke niet alleen verwarring veroorzaakt, maar ook zwakke ſcheuten doet voortkoomen, die niet kragtig genoeg zijn, om goede vrugten voorttebrengen; ook blijven de eerſte vrugten, die aan zulke ſcheuten voortkoomen, niet vast, maar bederven en vallen af; beter is het derhalven, dat als de plant te veel ſcheuten heeft, dat men hier en daar de zwakſte geheel uitſnoeit; dog hier in moet men ook voorzigtig en oplettend zijn, dewijl de beste vrugten niet altijd aan de ſterkſte ſcheuten, maar zomtijds aan zwakker voortkoomen.

Indien ondertuſſchen de warmte der bak verflauwt, zo dat de aarde te koud wierde, gelijk veeltijds gebeuren kan, als de vorst of koude in de voortijd lange aanhoud; dan moet men de bak van buiten rondsom tot boven toe, met nieuwe verſche Paarde-mest omzetten, waar door de warmte van de oude mest der bak weder aan de gang gebragt en vermeerdert word; want het is eene zaak van veel belang, dat de aarde der bak altijd wel en egaal warm gehouden werde; vermits de planten, wanneer ze geen even gelijke warmte, inzonderheid aan haare wortel, in haare groei genieten, of de aarde omtrent geheel verkoud, aan het kwijnen raaken, en er nooit iets goeds van koomt; waar op men derhalven nauwkeurig heeft acht te ſlaan: En om de planten voor de indrang van de buiten-koude in de bak te bewaaren, moet men wel zorg draagen, om dezelve 's nagts, en bij koud en vorstig weer met een betrokkene lucht, gelijk mede ook bij regen of ſneeuw, ook overdag min of meer met rietmatten te dekken; daarentegen moet men ook nooit verzuimen, om de bakken 's morgens bij heldere zonneſchijn te ontdekken, zo dra de zon daar op ſchijnt; want één uur zonneſchijn, verkwikt de planten meer, en doet ze beter groeijen, dan twee of meer donkere dagen; en men kan in 't algemeen zeggen, dat veel warme zonnige dagen, inzonderheid in de winter- en voorjaars-tijd, de kweeking en vervroeging der *meloenen* voorſpoedig maakt. Maar als de zon zeer ſterk en brandig ſchijnt, is het nuttig, dat men de planten op de middags-tijd, te weeten van elf tot één of twee uuren, met matten of ſtroo beſchaduwt, dewijl de ſterke branding der zon onder de glazen haar zeer nadeelig zijn kan, wordende daar door verſchroeit, ſchoon de bak gelucht is.

Voorts moet men de planten, te weeten de aarde rondsom dezelve, dikwils met goed versch water oozen; dog men moet haar niet te veel te gelijk geeven, en de aarde niet al te nat maaken: Als men in de tijd gevordert is, en de planten wat groot geworden zijn, is het nuttig, dat men de planten geheel, over alle haare bladen zagtjes beſproeit, 't welk de planten zeer verfrischt, en haar groei bevordert; maar dit moet nooit anders geſchieden, da wanneer de lucht warm is; en in 't algemeen moet men zorg draagen, om niet over dag in de zonneſchijn te oozen, 't welke zeer nadeelig voor de planten is, vermits het dezelve doet verſchroeijen; maar men moet daar toe de avond- of vroege morgen-uuren waarneemen; gelijk wij elders meer gezegt hebben.

Wanneer de planten beginnen te bloeijen, verneemt men altijd tweederlei bloemen aan dezelve, als *manne-*

lijke

lijke en *vrouwelijke*; waar van de eerſte, die van de Tuiniers gewoonlijk *wilde*, *valſche* of *looze bloemen* genoemt worden, en doorgaans 't overvloedigst zijn, geen vrugten voortbrengen, en alleen dienen, om de tweede zoort of vrouwelijke bloemen, door haar ſtuifmeel te bevrugten; deeze laatſten zijn ook van de mannelijke of looze bloemen gemakkelijk te onderſcheiden, door dien de bloem altijd vast zit op de jonge vrugt, van de Tuiniers *ſchepzel* genoemt, welke de looze bloemen niet hebben. Veele Tuiniers, die in deeze zaaken onkundig zijn, plukken deeze looze bloemen zorgvuldig af, om dat ze meenen, dat dezelve de plant verzwakken, en nadeelig voor de jonge vrugten zijn, 't welke een groote misſlag is; vermits dezelve volſtrekt noodig tot de gemelde vrugtbaarmaaking van de jonge vrugten zijn, zonder welke er zelden iets van koomt, maar ze worden geel en bederven; weshalven het noodig is, deeze looze bloemen niet, of niet alle, afteplukken, voor dat ze de gemelde dienst gedaan hebbende, verwelken, of dat de jonge vrugten gezet zijn.

Wanneer de vrugten omtrent de grootte van een hoender-eij verkreegen hebben, moet men dezelve op een ſtuk leij- of ander dunne ſteen leggen; om dat ze anders op die kant, daar ze op de aarde leggen, ligtelijk rotten, of ten minſten mis-koleurig of anders onvolmaakt worden. Met het oozen moet men van tijd tot tijd aanhouden, inzonderheid bij heet en droog weer: Maar wanneer de vrugten tot een merkelijke grootte gekoomen zijn, moet het vogtig maaken ſpaarzaamer geſchieden; want het water, het welke men ze dan geeft, dient wel om de vrugt grooter te maaken, maar ze word daar door ook teffens ſlegter van ſmaak; daar het ondertuſſchen zeker is, dat eene vrugt van middelbaare grootte en geurige verhevene ſmaak, veel meer waardig is, als de grootſte *meloen*, die waterig, groenagtig en ſlegt van ſmaak is.

Tegen dat de vrugt begint rijp te worden, moet men ze alle dagen voorzigtig omkeeren, om ze van alle zijden aan de lucht bloot te ſtellen, en daar door overal rondsom gelijkelijk te doen rijp worden. Zommige zijn gewoon, om de bladen van de ranken omtrent de vrugt weg te doen, als dezelve omtrent halfwasſen is, en zelfs vroeger, om dezelve daar door meer aandoening van de zon te doen hebben, denkende, dat ze daar door beter groeijen en volmaakter zoude worden; maar dit doet meer na- als voordeel, dewijl de ſterke aandoening der zon veroorzaakt, dat de buitenſte ſchil hard, en de groeijing belet word, 't welke de vrugt taai en ſlegt van ſmaak doet worden.

Om te weeten, of een *meloen* begint rijp te worden, zulks beſpeurt men aan het veranderen van haare koleur tot den geelen, en het uitgeeven van reuk, als men er digt aan ruikt; maar dat ze volkoomen rijp en bekwaam is, om afgeſneeden en gegeeten te worden, dit kent men, als de ſteel zich van de vrugt begint afteſcheiden en dezelve geeler word, ook is de reuk in dien tijd veel ſterker; als dan moet men ze in de morgen- of avondſtond affnijden, met een lange ſteel daar aan, anders verliest ze haare geurigheid; en om de cieraad, laat men ook wel twee of drie bladen aan de ſteel blijven: Indien men een rijpe *meloen* over dag in de heete zon afſnijd, om ze terſtond te eeten, dan moet men ze in een emmer met koud put- of pomp-water leggen, om te verkoelen; want terwijl ze warm is, is haar ſmaak zo geurig niet als koud. Maar is het, dat men een *meloen* niet terſtond nuttigen, maar een paar dagen bewaaren, of naar een wat afgelegene plaats verzenden wil, dan moet men ze niet te rijp laaten worden, maar affnijden, zo dra ze begint van koleur te veranderen, en eenige reuk te geeven; want dan zal ze in het leggen of onderwegs verders rijp worden; hoewel het beter is, dat ze aan de plant haare bekwaame rijpheid verkrijgt, en een wel rijpe *meloen* kan niet veel langer dan één dag duuren, zonder haare beste ſmaak te verliezen.

Om de keuze van een goede *meloen* te doen, zo moet men acht ſlaan op de volgende uitwendige tekenen; dat ze niet te geel nog te groen of niet over-rijp, en daar bij wel gevoed zij, hebbende een dikke en korte ſteel, en koomende van een ſterke fleurige plant, niet te ſchielijk door eene al te groote hitte uitgebroeit, zwaarwigtig in de hand, vast en niet week als men daar op drukt, en niet hol klinkende als men er op klopt; voorts moet de *meloen* bij 't opſnijden, droog en roodagtig van binnen, en haar vleesch geurig en verheven, zuikeragtig of wijnagtig van ſmaak zijn.

Om goed zaad te winnen, moet men zorg draagen, om het te bewaaren van zulke vrugten, die wel rijp en niet al te ſterk gebroeit zijn, vast van vleesch, en van de beste ſmaak: Men laat het met het merg eenige dagen op een papier uitgebreid leggen, waar na men het uitwascht, of ſchoon uitpluist; vervolgens droogt, en op een maatig warme plaats, daar de Muizen niet kunnen bijkoomen, in een papieren zakje bewaart, waar bij men niet verzuimen moet, om elke zoort te tekenen en er het jaargetal, waar in het gewonnen is, bij te zetten.

Dus ver aangeweezen hebbende, hoe men de *meloenen* vervroegt; moet ik nu nog iets zeggen van derzelver kweeking in de ordinaris tijd, of voor laater vrugten; dog waar in ik kort zal zijn, om dat dezelve meest al overeenkoomt met de voorige vroeger kweeking.

Men zaait ten dien einde het zaad, omtrent 't midden van Maart, of laater, in een maatig warme broeibak, en behandelt de jonge planten daar na met luchtgeeving, dekking, enz. op bovengemelde wijze: Als dezelve dan drie of vier bladen verkreegen hebben, verplant men ze in één of meer andere groote bakken, die men hier toe eenige dagen vooraf, met vier tot vijf duimen dik aarde toegeſtelt heeft, na dat de grootſte hitte en damp daar uit vervloogen en de aarde gemaatigt warm is; dezelve in 't begin tegen de zon dekkende, en het luchten der bak niet verzuimende: Deeze broeibakken kunnen, om dat men in de tijd gevordert en de ſterkſte koude over is, met minder mest, minder diepte in de grond en minder hoogte daar boven, toegeſtelt worden.

Als dan de planten het vierde blad verkreegen hebben, moet men ze alle lubben, om ranken uit te ſchieten, en men behandelt ze daar na verder met oozen, luchten, in order ſchikken, ſnoeijen, dekken enz., als boven gezegt is.

Wanneer dan de planten zo ver aangegroeit zijn, dat ze aan alle kanten tegen de houten bak koomen, 't welk omtrent het midden van Maij zal zijn, of eerder, naar dat de planten tierig groeijen, moet men de bak door middel van klinker-ſteenen, die men onder de hoeken en in 't midden der bak legt, zo ver opligten, dat er de ranken onder door, over de mest-berg kunnen groeijen, die men ten dien einde ook zagtjes leiden en in order ſchikken moet, dat de ranken niet over malkander kruiſen en verwarren; maar als de nagten in dien tijd nog koud zijn, moet men zorg draagen, om de einden der ranken, die buiten de bak zijn, met matten te bedekken, want anders lij-

den

den deeze eindens der ranken, tot veel nadeel der planten.

De ranken zich vervolgens uitgeſtrekt hebbende, tot de kanten der mest-bergen, moet men de grond aan wederzijden, omtrent twee voeten breed wat uitſpitten, daar in een gedeelte oude vergaane Paarde-mest leggen, en dezelve verder met wat goede aarde overdekken, ter hoogte van de mest-berg; hier door verkrijgen de ranken meer plaats, om naar alle kanten verder uit te loopen, zonder van de berg of bergen neder te hangen, en de vergaande mest, die aan weerskanten gelegt is, is van veel nut voor de wortelen, welke zich zeer ver verſpreiden.

Men moet niet verzuimen, om de bakken naar de omſtandigheid van het weer veel te luchten, en de planten van tijd tot tijd, inzonderheid bij droog weer, te oozen, om haar het noodige voedzel te doen hebben; maar de planten wat groot en de lucht getempert geworden zijnde, moet het water zagtjes over de geheele planten en broei berg geſproeit worden, dewijl dit de planten veel verfrischt, en aldus de wortelen, welke de aanvoerders van het voedzel in de plant en nu verre verſpreid zijn, overal het vogt ontfangen. Indien er een warme en zagte regen in de Maij-tijd en zomer valt, zo is het zeer nuttig, dat men de bak van de glazen ontdekt, en de planten laat beregenen, want deeze natuurlijke oozing verkwikt haar grootelijks, en is vrugtbaarder als tienmaal te oozen.

Men kan de glazen altijd over de planten laaten leggen, zo lang dezelve duuren, mits de planten door openzetting der glazen van ter zijden geduurig lucht te laaten genieten. Dog als de zomer zeer warm is, kan men de glazen ook wegneemen, en dus de planten voor de lucht bloot laaten leggen; maar is de zomer koud en guur, dan is het beter, de glazen over de planten te laaten, of dezelve bij verandering van de warmte en opkooming van koud of guur weer, er weder over te leggen; dewijl de *meloenen*, zo wel de planten als vrugten, een warme lucht tot haar volmaakte groei vereiſchen. Met de dekking der bakken 's nagts tegen de koude, kan men ophouden, zo dra de nagten wat warm geworden zijn.

Voorts moet men de planten en jonge vrugten verder behandelen, als gezegt is; en er niet te veel aan ſnoeijen en korten, alleen maar zommige zwakke ranken, en daar men geen jonge vrugten aan verneemt, geheel weg ſnoeijen, om de overvloed en verwarring der ranken te beletten, en de ranken rondsom zagtjes, zonder kneuzing in order ſchikkende: Men moet ook geen bladen afplukken, ten zij de geele en bedorvene; want de bladen dienen grootelijks, niet alleen tot de groeijing, maar ook tot beſcherming der planten en vrugten bij al te groote zonnehitte; en men moet wijders de bak altijd wel zuiver en ſchoon van het onkruid houden.

Manier om Meloenen zonder aarde, mest, of water voortteteelen, door den Heer Reijnolds.

Deeze ontdekking ons in de *Nieuwe Vaderlandſche Letteroeffeningen*, 2e *Deel*, 2e *St. pag.* 563. medegedeelt, vinden wij voor de Liefhebbers van Meloen-kweeking, van al te veel belang, om hier niet eene plaats te gunnen; zie hier hoedanig dezelve geſchied.

Maak een bed gereed van gebruikte run, vier voeten diep, zes voeten breed, en twaalf voeten lang, overdekt het zelve met vier raamen; men moet zorg draagen dat er geen water of regen bij koome, want een van beiden zou het broeijen van het bed verhinderen. Dit bed moet omtrent eene maand voor het zaaijen der zaaden vervaardigt worden; de maand Maart is er de geſchiktſte tijd toe.

Wanneer het bed warm word, 't welk doorgaans in twintig dagen gebeurt, moet men eenige Meloen-zaaden in warme melk, in een aarden pot, in het runbedde zetten, en daar zes-en-dertig uuren laaten blijven, om den groeij der zaaden te bevorderen. Maakt dan, op gelijken afſtand van elkander, vier gaten in het bed, ieder negen duimen overkruis wijd, en vier duimen diep. Op den grond deezer gaten moet men, ter dikte van drie duimen, run ſtrooijen, die zo fijn gemaakt is als zaagzel, zet daar in eenige van die zaaden, druk ze een weinig met de vinger, bedek voorts met dergelijke fijne run 't gezaaide ter dikte van twee duimen, druk dan alles met de vlakke hand neder.

Als de planten eene bekwaame grootte gekreegen hebben, kies dan de beste uit, en neem de overige weg, verder moeten ze zuiver gehouden en de noodige warmte gegeeven worden.

Op deeze wijze, zegt de Heer Reijnolds, dat hij verſcheide jaaren de lekkerſte *meloenen* geteelt heeft, ook denkt hij dat ze zuiverder van ſmaak en gezonder zijn, dan die op ſtinkende mesthoopen groeijen. Volgens deeze manier te werk gaande, is men ook bevrijd van Wormen en Ongedierte. Heete bedden van deezen aart, kunnen desgelijks tot het teelen van andere gewaſen gebruikt worden.

Om Meloenen onder glaſen klokken of lantaarns voort te kweeken.

Men kan de *meloenen* ook onder glaſen klokken of lantaarns voortkweeken; ten dien einde moet het zaad omtrent het midden van April, in een maatig warme kleine broei-bak gezaait worden, als boven gezegt is; daar na graaft men in 't begin van Maij, op een warme plaats een kuil uit, van vier of vijf voeten breedte, ongeveer één voet diepte, en lang, naar dat men veele planten kweeken wil, deeze kuil vult men op met verſche Paarde-mest, mits dezelve vast trappende; over deeze mest legt men vervolgens goede vette losſe aarde, ter dikte van vier à vijf duimen, en maakt aldus een zoort van broei-berg; op welke men vervolgens, als de aarde door de mest wat warm geworden is, de jonge planten uit de bak verplant, op vier à vijf voeten afſtand, en drie à vier planten in het rond bij elkander, en men begiet ze om grond te vatten; over deeze planten zet men glaſen klokken of lantaarns, die hoe grooter en wijder, hoe beter zijn, en men beſchaduwt de planten door overdekking met 't eene of andere, tegen de zon, zo lange tot ze wortelen gevat hebben en aan 't groeijen zijn; vervolgens moet men deeze klokken dagelijks luchten door middel van dezelve aan de eene zijde, daar de wind niet van daan koomt, met een ſteen of houtje min of meer op te zetten, op dat de planten niet verſtikken of door de zon verbranden: Ook kan men, als het zagt en zonnig weer is, de klokken van 10 of 11 tot 3 à 4 uur 's agtermiddags geheel afneemen, om de planten aan de lucht te gewennen en ſterk te maaken; en terwijl de nagten nog koud zijn, moet men ze met Moscoviſche matten overdekken.

Wanneer dan de ranken, zo ver tot aan de klokken gegroeit zijn, moet men de klokken met klinkers op drie zijden zo ver opligten, dat de ranken onder door, over de ge-

heele grond kunnen loopen, die men dan ook in order moet ſchikken, gelijk boven gezegt is.

Als men vervolgens in de tijd gevordert, en het weer warm geworden is, de planten ondertusſchen grooter geworden zijnde, neemt men de klokken of lantaarns geheel weg, dewijl ze als dan van geen nut meer zijn.

Vorders moet men de planten met bevogtigen bij droogte, ſnoeijen, ſchoon houden van het onkruid, enz. behandelen op de zelfde wijze als bij de voorige manieren van kweeking geleert is.

Dog men heeft aan te merken, dat deeze manier van kweeking der *meloenen* bij ons, wegens onze koude en ongeſtadige luchtſtreek, niet altijd wel gelukt; want als de Maijtijd en zomer koud en guur is, zullen de planten niet wel kunnen groeijen, en is alleen de nazomer koud, zullen de vrugten, welke op deeze wijze van kweeking laat aankoomen, niet wel rijp worden. Deeze kweeking der *meloenen*, voegt derhalven beter in de warme Landen, gelijk in Hoog-Duitschland, Hongarijen, Frankrijk en elders, dan in onze Gewesten.

Men kan de *meloenen* ook kweeken onder raamen, met geoliet papier overtrokken, in plaats van onder glasraamen, welke aldus vervaardigt worden: Het papier word eerst over ligte raamen, van vuuren-hout gemaakt, die zo groot als glas-raamen zijn, en twee of drie dunne houten roeden tusſchen beiden, van boven nederwaarts hebben, met ſtijfzel geplakt, en vervolgens, de ſtijfzel droog zijnde, met lijn-olie aan de beide zijden overſtreeken; welke droog geworden zijnde, zo zijn ze tot 't gebruik gereed: Deeze papier-raamen zijn wel in allen zo goed niet als glas raamen, dewijl ze de zonneſtraalen zo wel niet kunnen doorlaaten, maar ze zijn daarintegen van veel minder kosten; en men kan de laate *meloenen* zeer wel daar onder kweeken, als er maar wel op 't lucht geeven acht gegeeven word; want dit niet behoorlijk geſchiedende, en de raamen te digt over de planten gehouden wordende, worden dezelve geel en ziekelijk, en er is dan weinig goeds van de vrugten te verwagten.

Aangaande de bereiding der mest-bergen, aankweeking der jonge planten, enz., dezelve koomt voor het overige volkoomen overeen met 't geene te vooren van de kweeking der laate *meloenen*, of in de ordinaris tijd aangeweezen is; alleen moet ik nog zeggen, dat men de bak niet alleen veel luchten moet, naar de geſteltheid van de buitenlucht, maar dat men de raamen bij warm weer over dag ook geheel afneemen kan; 't welk ook bij zagte warme regen niet moet verzuimt worden.

Ook ſtaat nog aan te merken, dat dewijl deeze papieren raamen zeer ligt zijn, dat men zorg draagen moet, dezelve bij windig weer, inzonderheid wanneer ze opgezet zijn, met touwen op de eene of andere wijze vast te maaken, dewijl ze anders door de wind van de bak afvliegen en daar door dikwils in ſtukken raaken.

Eigenſchappen en gebruik der Meloenen.

De *meloenen*, te weeten haar vleesch, dat zagt, ſmeltbaar en zappig is, is koud en vogtig van aart en van een zeer aangenaame ſmaak, als het van een goede zoort en ter deegen rijp is; het zelve verkoelt en verkwikt in de warme zomer-dagen zeer, vervrolijkt het harte, maatigt de verhittinge des bloeds, en is dienſtig tegen de kwaalen der blaas en der nieren; maar wegens haaren kouden aart moet men er niet te veel van eeten, en niet anders dan met wat peper en zout of zuiker, en er een glas wijn op te drinken; want te veel er van gegeeten, kunnen ze koortzen, winden, geweldige kolijken, buikloop, enz. veroorzaaken, dewijl ze dan te veel verkoelen, in de maag ligtelijk rotten en daar in hangen blijvende, kwaade zappen veroorzaaken: In het algemeen dienen dezelve beter voor heete als voor koudvogtige natuuren, en die een zwakke maag hebben, beter voor jeugdige dan voor oude Lieden; ook beter in heete dan in koude tijden.

Het zaad van de *meloenen*, dat veel naar het Concommer-zaad gelijkt, maar meest geelagtiger en kleiner is, heeft veel gebruik in de Geneeskunde, zijnde een van de vier groote verkoelende zaaden, en dient hoofdzaakelijk om er ('t zij alleen of met de overige drie verkoelende zaaden, als *Citrul-*, *Concommer-* en *Calbasjezaad*) verfriſchende *Emulſien* of Melken van te bereiden, welke nuttig zijn in allerlei inwendige verhittingen, graveel en moeijelijke waterloſſingen; waar toe ook het overzuikerde zaad dienſtig is.

Men verkrijgt door uitperſſing ook eene olie uit het zaad, die zeer verzagtende, pijnſtillende, en inwendig dienſtig is tegen de ſcherpigheden in de nieren en borst, en uitwendig tegen de pok-putten, vlekken en rimpels der huid.

MELOEN-BERG; *Mest-berg*; word genoemt de hoop mest, die men toeſtelt, als men een broeibak voor *meloenen*, of ook andere planten, wil aanleggen; om dat ze boven de rondsom gelegene grond moet uitſteeken, en dus als een berg vertoont; hoedanig men deeze bergen behoorlijk moet toeſtellen, zie op 't artijkel BROEIBAK.

MELOEN-BOOR; *Meloen-planter*; is een werktuig, waar mede men de jonge Meloen-, Concommer en andere planten, uit de eene broeibak in de andere, of in de opene grond verplant; beſtaande gewoonlijk uit een vierkant ſtuk vertind ijzer-blik, dat zodanig zaamengerolt is, dat het een cijlinder of rol vertoont, van zes à agt duim middellinie, en even zo veel hoogte; dienende om de jonge planten daar door met de aarde om haare wortelen te verplanten, zonder veel roering der jonge wortelen: Men ſteekt ten dien einde de boor rondsom de plant diep in de aarde, daar na drukt men dezelve met de linkerhand zaamen, en houd met de regter de aarde beneden in de boor tegen, dat ze er niet uit kan vallen; brengende vervolgens de plant met de aarde aldus over in een gemaakte kuil, daar de plant ſtaan zal; men beſtopt de boor rondsom met aarde, en de plant aldus in den grond ſtaande, trekt men de boor voorzigtig uit.

MELOEN-DISTEL; in 't latijn *Melo cactus*; *Melocarduus*; *Echino-melocactus*. Daar zijn twee zoorten van dit ſingulier vreemd gewas bij ons bekent, als

1. De *groote Meloen-distel*; *Melocactus Indiæ occidentalis*; *Echino-melocactus major*; (*Cactus ſubrotundus quatuordecim angularis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *kleine Meloen distel*; *Echino-melocactus minor lacteſcens, tuberculis ſ. mammillis majoribus*; (*Cactus ſubrotundus, tectis tuberculis ovatis barbatis*, LINN. *Spec. Pl.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, is een vleeſchig, rondagtig, van buiten groenagtig gewas, dat van boven naar beneden veele (dikwils veertien, min of meer) uitſteekende ribben en daar tusſchen diepe vooren heeft; op de rug der ribben, zijn wol- of katoenagtige knobbels, min of meer in getal, na den ouderdom en grootte der plant, uit welke gemeenlijk tien doorns, van ongeveer één duim lengte

lengte groeijen, die ſterswijze uitgebreid ſtaan, en bruin of grauwagtig van koleur zijn, met paarsagtige ſcherpe punten, welke de plant zodanig wapenen, dat men ze niet kan aanraaken, zonder zich te kwetzen; op het bovenſte der plant groeit een wolagtige knoop, van één duim hoogte of meer, met verſcheidene paarſe of geele doorntjes als borsteltjes tusſchen de wolle; aan het opperſte van de knoop koomen verſcheidene kleine pijpagtige en klokformige bloemen voort, waar na kleine langwerpig ronde bloed-roode vrugten als beſiën volgen, van ongeveer één duimbreed lengte, die naar benedenwaarts dunner zijn, en veel klein zaad bevatten.

De tweede of kleine zoort, verſchilt in 't maakzel veel van de voorige groote zoort, want in plaats van ribben, is dezelve rondsom digt bezet met veele langwerpig- of eij-ronde kleine groene knobbels als tepeltjes, welke boven op veele fijne doorntjes of ſtikkels hebben, die in 't rond uitgebreid ſtaan; de vrugten koomen niet uit het bovenſte der plant voort, gelijk aan de voorige groote zoort, maar uit de holligheden tusſchen de gemelde tepeltjes, voorgegaan wordende van witte wolagtige knobbeltjes, die de kleine bloemen omringt; de vrugten zijn klein, van gedaante als die van de groote zoort, van koleur ook bloed-rood, en vol van klein zaad.

Deeze twee zoorten zijn bij ons 't bekentst, maar er worden van de eerſte zoort ook nog verſcheidene veranderingen in haare natuurlijke groei-plaatzen gevonden; als 1. de *groene Meloen-distel* met zeer lange witte kromme doorns; 2. met ſchroefswijze ribben en kromme doorns; 3. met dunne geelagtige doorns, en 4. met breede platte kromme doorns; dog welke bij ons zelden gezien worden.

Plaats. Deeze planten groeijen in de warmſte Gewesten van America en Americaanſche Eilanden, en worden niet anders gevonden dan aan de ſteenrotzen en op ſteenige dorre plaatzen. De beide eerſte zoorten worden zomtijds bij ons van de Liefhebbers van vreemde zeldzaame planten en in de Academiſche tuinen, wegens haare ſinguliere en ſpeculatieve gedaante, onderhouden en voortgekweekt; dog de eerſte zoort is zeldzaam, dewijl ze wat bezwaarlijk voort te kweeken is, en de planten die uit West-Indiën overgebragt worden, doorgaans niet aan de groei raaken en bederven, om dat ze onderweegs op de Scheepen door onkunde niet wel behandelt, of niet zeer droog gehouden worden, gelijk vereischt word, als ze zullen goed blijven; als kunnende geen 't minſte water verdraagen.

Kweeking. Om de eerſte zoort te vermeerderen, zo moet men haar zaad, als men zulks heeft, (want het kan bij ons rijp worden,) in het voorjaar in een pot, die met fijne kalk-puin en zee-zand onder elkander gemengt, gevult is, zaaijen, en 't zaad met het zelfde mengzel duntjes bedekken; de pot vervolgens in een warme runbak zettende, zo zullen de jonge planten omtrent tien weeken daar na voor den dag koomen, die men verders door de warmte koesteren, en vooral geen water geeven moet; maar dewijl men zelden goed zaad van deeze plant verkrijgt, en de jonge planten zeer langzaam aangroeijen, en dus deeze manier van vermeerdering ook onzeker is, zo word ze zelden gedaan; maar men kan zich van eene andere manier van vermeerdering bedienen, die doorgaans wel gelukt; te weeten, men moet de kop der plant kwetzen of afſnijden; want dan zal de plant veele zijd takjes uitſchieten, welke men vervolgens, als ze wat aangegroeit zijn, van de plant afneemt, en in potten, gevult met kalk-puin en zand, plant, en in een warme runbak zet, zo zullen ze wortelen maaken, en goede planten op zich zelf worden; maar eer men deeze zijd-takjes plant, moet men ze in de ſtookkas een week of twee op een warme plaats leggen, op dat het gewonde deel opdroge, want anders rotten ze in korten tijd, en men moet ze verder zeer droog houden.

De tweede of kleine zoort, word alleen en niet bezwaarlijk door het zaad vermenigvuldigt, dewijl de oude planten bij ons gewoonlijk jaarlijks veele vrugten en rijp zaad voortbrengen: Dit zaad zaait en behandelt men op de zelfde wijze als boven van de groote zoort gezegt is; dog de kalkpuin en 't zand mag wel met wat zandagtige aarde gemengt worden; zo zullen de jonge planten na eenige weeken doorgaans opkoomen, die men daar na, wat aangegroeit zijnde, ieder in een bijzonder potje in gemelde aarde plant.

De eerſte zoort deezer planten, is wat tederder als de tweede, en moet derhalven 's winters in een warme ſtookkas, en 's zomers in een runbak gekoestert worden, zonder haar eenig water te geeven, dat haar ſchielijk doet rotten; ook moet men er niet veel lucht bij laaten koomen; maar de tweede zoort kan men in 't warmſte van de zomer wel buiten in de opene lucht op een warme plaats, bij andere diergelijke vreemde planten, zetten, en haar als dan ook in zeer heet weer een weinig water geeven; maar in de winter moeten ze niets hebben, wil men ze voor het rotten bewaaren; dog om goed rijp zaad te verkrijgen, is het beter, dat men ze in de zomer in de trekkas of runbak houd.

MELOEN-POMPOEN; in 't latijn *Melo-Pepo*; is een zoort van Calbas of Pompoen, daar van alleen verſchillende in haare vrugt, die rondagtig, vleeſchig, geſtreept en hoekig is, en meest verdeelt in vijf verdeelingen, in zich bevattende platte zaaden, die aan een ſponsagtige moederkoek vast zitten.

Men telt er verſcheidene zoorten of veranderingen van op; als 1. de gemeene witte of platte *Meloen-pompoen*; 2. de groote witte; 3. de citroenformige; 4. de wratagtige; 5. de wratagtige met witte vrugten en zaaden, en 6. de geelagtige *Meloen pompoen* met ruige bladen. Dog de hedendaagſche Botanisten ſtellen ze onder het geſlacht der *Calbaſſen* of *Pompoenen*, dewijl ze daar mede in de groeiwijze genoegzaam overeenkoomen; haare kweeking geſchied ook op de zelfde wijze; zie op het artijkel CALBASSE.

MELOEN-TUIN, noemt men een afgezonderde plaats van den Moes tuin, daar men niet alleen *meloenen* kweekt, maar ook doorgaans verſcheiderhande andere Keuken-gewaſſen, als Concommers, Krop ſalaad, Aard-beſiën, enz. vervroegt.

Deeze plaats moet warm en op het zuiden en oosten voor de zon open leggen, maar voor de westlijke, noordwestlijke, noordlijke en noordoostlijke winden door hooge muuren, ſchuttingen of ſtaketten wel gedekt zijn, en als er hooge boomen aan die kanten agter ſtaan, zal het des te beter zijn, om dat die boomen de winden, welke zeer nadeelig voor de broeijerij zijn, veel afkeeren en breeken.

De grond van de *meloen-tuin* moet hoog en droog zijn; want indien dezelve zeer nat is, gelijk in de laage gronden, hooftzaakelijk in de winter en het voorjaar, gebeurt, kan men niet wel vroege mestbergen toeſtellen; daarenboven verkoud een natte waterige grond, de broeibergen zeer ſchielijk.

Aangaande de grootte van de *meloen-tuin*, deeze moet geſchikt worden na de omſlag en grootte van de Broeijerij, dat is, na dat men veel broeibakken toeſtellen wil of noodig heeft. Men rekent gewoonlijk ongeveer agt voeten breedte voor ieder berg, dat is vijf voeten voor de kuil, en één en een half voet voor het opzetten van de mest rondsom de bak buiten de kuil; maar als men veele broeibergen toe te ſtellen heeft, legt men verſcheidene naast elkander in eene rij, en maakt dus een lange kuil; en zo men twee of meer rijen broeibakken voor elkander leggen wil, moeten de kuilen ten minſten ruim drie voeten van elkander zijn, zo dat er een ſmal pad tusſchen de broeibergen kan blijven.

Voorts is het zeer nuttig, dat de *meloen-tuin* niet ver van de ſtallen of mesthoop af zij; want dit ſpaart veele moeite en kosten, om de mest naar de *meloen tuin* te brengen: Ook behoort het water, dat men tot het oozen noodig heeft, om de zelfde rede, er niet te ver van afgelegen te zijn. Wil men deeze Tuin beſluiten, dat er niemand vreemds bij de broeibakken koomen kan, zo kan zulks van vooren geſchieden door een laag latwerk of ſtaket met één of twee deuren er in. Hoe men de mestbergen toeſtelt, zie op het artijkel BROEIBAK.

MELOEN (WATER-), zie CITRULLE.

MELOLONTHA, zie MEIJ-KEVER.

MELONGENA, zie EIJER-PLANT.

MELOOTE, zie MELILOTE.

MELO-PEPO, zie MELOEN-POMPOEN.

MELOPS, zie LIP-VISSCHEN, *n.* XXIII. *pag.* 1847.

MELOSIS, dusdanig noemt men den arbeid der Heelmeesters, wanneer zij met een Tenteer-ijzer of *Proevet*, de diepte der wonden onderzoeken.

MELOTIS, is de naam van een Heelkundig Werktuig, 't welk tot de gebreeken der ooren word gebruikt.

MEMBRANA; *Vlies*; is een zoort van dun vel, 't welk buigzaam is, en door verſchillende zoort van vezels, die door elkanderen geweeven zijn, is gevormt; het zelve dient om zekere deelen van het lighaam te bevatten of te overdekken. Zie VLIES.

MEMBRANA ADIPOSA, zie VLIES.

MEMBRANA ARACHNOIDES, zie VLIES.

MEMBRUM, betekent een lid, 't welk uit veele deelen beſtaat, als een hand, voet, oog, enz.

MEMMEKENS-KRUID, zie CAPERFOELIE.

MEMORIAAL, is de naam van een boek, 't welk als tot een geheugen voor de Kooplieden, enz. verſtrekt, om dagelijks al hunne zaaken in aan te tekenen.

Het *memoriaal* is eigentlijk een zoort van *Journaal*, 't welk niet in 't net gebragt is; ook noemt men het zomtijds wel *Kladboek*; zie KLADBOEK.

Dit boek, zo onvolkoomen als het ook mag zijn, is het eerſte en misſchien het nuttigſte van alle daar zich de Kooplieden van bedienen, dewijl het tot een baſis en fondament van alle de overigen verſtrekt.

MEMORIE, zie GEHEUGEN.

MEMORIE (ZWAKKE-), zie GEHEUGEN (VERZWAKT).

MEMORIE-BOEKJE, zie AGENDA.

MENAGERIE, is de naam van een Gebouw of Plaats, waar in veelerlei zoort van uitheemſche Dieren en Gevogelte word onderhouden. Hier in worden afzonderlijke hokken, het zij van ijzer- of koper-draad, of wel van ſterker tralie-werk, naar den aart der bijzondere Dieren vereischt. In 't midden behoort een Vijver te zijn voor de Water-vogelen. Op de Vorſtelijke Lusthoven 't Loo en te Honſlaarsdijk, beide aan de Erfſtadhouder der Vereenigde Nederlanden toebehoorende, zijn ſchoone *menagerien*; inzonderheid munt die van 't Loo in veelvuldigheid van allerlei zoort van Gedierte uit. Het voegt aan weinig anderen dan aan Vorsten, om *menagerien* te hebben.

MENDONI, zie METHONICA.

MENDOSA, ook *Sutura Squamea*, is de naam van de naad, welke men aan de ſlaapbeenderen geeft, ter plaatze, alwaar zij zich met het voorhoofds-been vereenigen; in 't nederduitsch noemt men ze wel *ſchubagtige naad*.

MENGEL, zie MINGEL.

MENGZEL, zie MIXTURA.

MENGZEL VAN AARDE, noemt men in de Tuinerij en Landbouw, eene vermenging van verſcheide zoorten van goede aardens of aardſtoffen, om daar mede den natuurlijken grond te verbeteren, en de groeijing der planten daar door voorſpoediger te maaken.

Deeze mengzels zijn verſcheiden, en moeten geſchikt en bereid worden naar den aart of hoedanigheid der gronden, die men daar door zoekt te verbeteren, naamelijk naar dat dezelve *zandig*, *ligt* en *los*, of *kleijagtig*, *zwaar* en *vast* zijn; als mede eenigzints naar den aart der gewasſen, die men daar in tragt te kweeken of te bouwen.

In het algemeen vereischt een zandig, los en heet land, een mengzel van een lijvigen en koelen aart; gelijk de bagger of ſlijk uit gragten, ſlooten, vijvers, enz. Daarintegen het land dat kleijagtig, vast of taai en van een kouden aart is, een mengzel van een losſen en vuurigen aart.

1. Om een goed *mengzel* voor een *losſe zandige grond* te bereiden, zo neemt van de natuurlijke grond, bij voorbeeld twee deelen, vette *bagger* of *ſtraat-ſlijk*, drie deelen, oude vergaane *koe-mest*, twee deelen, en *woudaarde* (die in de bosſchen onder de boomen van de verotte bladen en hout ontſtaat), een deel; laat deeze ſtoffe in het najaar bij malkander brengen, daar na wel door malkander mengen, en op een laage hoop of lange ſtreek zetten, vervolgens de winter over gelegen hebbende, moet dezelve in het voorjaar bij droog weer, wederom omgezet en wel door malkander gemengt worden, zo zal ze tot 't gebruik goed zijn, en hoe meer ze in de winter doorvrooren is, hoe beter ze zijn zal: Wil men ze heel fijn hebben, dan moet ze door een aard-zeef geworpen worden; kunnende men hier door tweërlei aarde maaken, naamelijk eene die heel fijn, en een tweede die wat grover is, naar dat men de aard zeef ſteiler overeinde of ſchuinzer zet.

Of neemt drie deelen van de natuurlijke aarde, twee deelen oude koe mest, drie deelen bagger, en drie deelen goede lijvige of losſe kleijagtige aarde: Mengt en behandelt deeze ſtoffe als vooren.

2. Voor een *ſtijve* en *koude* kleijagtige grond, is 't volgende mengzel zeer nuttig: Neemt zee- of ander goed zand, of zandige grond, één deel; oude vergane mest, twee deelen; de bovenſte vilt-aarde uit goed vet weij- of ander land, twee deelen; natuurlijk mol of woud aarde, twee deelen; hout of turf-asch, een half deel, en een weinig oude Schaapen-, Duiven- of andere heete mest; deeze ſtoffen moeten wel onder malkander gemengt en behandelt worden, gelijk de voorige mengzels.

Of neemt tot een *ſtijve kleijagtige grond*, vier deelen van die ſtijve aarde, wel geroert en gebrooken; vier

deelen

deelen ſcherp zand, en twee deelen asch van verbrande vaaren, brem en ander onkruid, of van hout, en behandelt ze als vooren.

Of neemt vier deelen van de ſtijve grond; twee deelen verrot hout of bladen, of goede woud-aarde; twee deelen gebrande gras-zooden, en twee deelen zand; gemengt en behandelt als vooren.

Of neemt van de ſtijve aarde, oude vergaane Paardemest en zand, van elks vier deelen; blad- of woud aarde, twee deelen; wat oude Schaape-mest en asch; dit zal een goed mengzel worden op de voorige wijze bereid zijnde.

Op diergelijke wijze kan men nog meer andere mengzels van aarde maaken. Zie ook op de artijkels AARDE en BLOEMEN.

MENIE; in 't latijn *Minium*; is een ſchoone roode verf, en niets anders als een *Lood-kalk* of *Lood-ſaffraan*, die in een open reverbereer-vuur op 't hoogſte gecalcineert word; want zonder bijkoomende rookende vlam word het nooit ſchoon rood: Indien dezelve niet lange en maar alleen tot op de helft gereverbereert word, zo blijft ze geel en is als dan het zogenoemde *Lood-geel*. De *menie* kan zo wel uit Lood-kalk of gemeene Lood-asch, als uit Lood ertz, Ceruis of Lood-wit en Glette gemaakt worden; dog de ſchoonſte word uit lood-wit, de ſlegtſte uit glette, en een middelzoort uit afſchraapzel van lood-wit bereid. De fijnſte en ſchoonſte *menie* word te Venetien en inzonderheid te Neurenberg bereid; en de beste moet droog, fijn en, fraai rood zijn: Dezelve word van zommige Bedriegers ook wel vervalscht, met geſtooten rood krijt of met meel van hoog- roode tichel-ſteenen of dakpannen; dog dit bedrog kan men ontdekken in 't wrijven op de wrijf-ſteen, want de opregte *menie* is fijn in 't wrijven, niet zandagtig, en fraai hoog rood van koleur, daarintegen de vervalschte hard, zandig en lelijk.

De *menie* word niet alleen van de Schilders gebruikt tot ſchilderen, en van de Pottebakkers tot het verglaſen, maar dient ook veel in de Heelkunde; hebbende een zagt zaamentrekkende, verkoelende, opdroogende en heelende kragt, weshalven ze met veel nut onder veelerlei pleisters en zalven gemengt word, en zij maakt het voornaamſte Ingredient uit van het vermaarde *Neurenberger pleister*; men maakt ook een bijzonder pleister van *menie*.

Om de *menie* tot het ſchilderen op 't zuiverst en fijnſte te hebben, zo moet men dezelve in water wasſchen of zwemmen, en het fijnſte daar door afſcheiden: Dog ze word weinig tot het ſchilderen gebezigt, inzonderheid met water-verf, dewijl ze wat ſchraal en dor, en niet wel te behandelen is.

Wil men de *menie* weder tot Lood reduceeren, zo doet ze in een ſneltkroes met even veel *koolen-ſtof*, dekt dezelve wel toe, of luteert hem digt, en zet hem dan in het vuur, eerst wat ſterk en daar na maatiger vuur geevende, zo zal de *menie* wederom in lood veranderen.

MENINGOPHILAX, is een grieksch woord, 't welk *Hersſen-beſchermer* betekent; het is zaamengeſtelt van μήνιγξ, *genit.* μήνιγγος, *membrana meninx*, *hersſen-vlies*, en van φύλαξ, *cuſtos*, *bewaarder*.

Het is een Heelkundig werktuig, 't welk tot hoofdwonden word gebruikt, en uit gulde of zilvere plaaten beſtaat, die op de opening der hersſenen, na het trepaneeren, gelegt worden.

MENINX, is de latijnſche naam van het Hersſenvlies; zie DURA MATER.

MENINX TENUIS, zie HERSSEN-VLIES (DUNNE-).

MENISCUS-GLASEN, noemt men de zodanige, welke aan de eene zijde bol, aan de andere zijde hol zijn, zo als bij voorbeeld een Horlogie-glas, enz. Deeze glazen kunnen van verſcheidene zoorten zijn, want de bolte van de eene zijde kan zijn van denzelven kloot als de holte van de andere zijde; of de bolte van de eene zijde kan zijn van een grooter kloot, dan de holte; of van een kleiner kloot, dan de holte, enz.

MENISPERMUM; *Americaansch klim-op*. Daar zijn verſcheide zoorten van dit heesteragtig klimmende gewas, als

1. De *klimmende Meniſpermum* met genavelde bladen; *Meniſpermum canadenſe ſcandens*, *umbilicato folio*; (*Meniſpermum foliis peltatis ſubrotundis angulatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *klimmende Meniſpermum* met Hondsdraf-bladen; *Meniſpermum canadenſe ſcandens*, *umbilicato folio*.

3. De *Carolijnſche Meniſpermum* met Hondsdraf-bladen; *Meniſpermum folio hederaceo*, DILLENII; (*Meniſpermum foliis cordatis peltatis lobatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, ſchiet houtagtige buigzaame dunne ſtengen uit de wortel, van 10 tot 12 voeten hoogte, die zich rondom de planten, welke daar omtrent ſtaan, draaijen; waar aan bladen groeijen die rondagtig, gehoekt en genavelt zijn; de bloemen, die in de herfst bloeijen, beſtaan uit verſcheidene bladen, en zijn roosformig; waar na een vrugt of beſië volgt, die een plat uitgeholt zaad bevat; maar deeze vrugten worden bij ons niet rijp.

De tweede zoort, verſchilt weinig van de voorige, dan dat de bladen minder genavelt zijn, en veel naar die van de Hondsdraf gelijken.

De derde zoort, groeit bij ons zelden hooger dan vier tot vijf voeten; haare ſtengen worden niet houtig; haare bladen zijn veel kleiner dan die van de voorige zoorten, en hartformig, gelobt en genavelt.

Plaats. Deeze planten groeijen natuurlijk in Virginien, Canada en andere Noordelijke Gewesten van America, en worden zomtijds bij ons van de Liefhebbers van vreemde planten gekweekt.

Kweeking. Dezelve geſchied niet bezwaarlijk in het voorjaar door de uitloopers der wortel, welke ze gewoonlijk in menigte voortbrengen: Ze kunnen onze winter-vorst vrij wel doorſtaan, als ze op een warme plaats en in een drooge grond geplaatst ſtaan; dog in ſtrenge winters vriezen ze zomtijds dood; maar als men de wortel met mest of eenige ruigte dekt, blijft dezelve behouden en ſpruit daar na nieuwe ſcheuten uit: Verder heeft men er niets aan te doen, dan ze van het onkruid ſchoon te houden en met ſtokken te onderſteunen, ten zij ze omtrent boomen geplant zijn, rondom welke de beide eerſte zoorten zich vast maaken.

MENSCH; in 't latijn *Homo*. Met recht (zegt de geleerde Schrijver van de *Nat. Hiſt. volgens het zaamenſtel van* LINNÆUS,) word de Mensch aan het hoofd der Dieren van den eerſten rang geplaatst; want zijn lighaams-geſtel koomt het meest met de volmaaktheid der Dieren overeen, en ten aanzien van de heerſchappij over dezelve, mag hij billijk de *Koning der Dieren* genoemt worden. Onder de Hebreën voert de Mensch den naam van *Animal loquens*, en de Ægiptiſche Priesters noemden hem *Animal adorandum & admirandum*;

MERCURIUS TRISMEGISTUS gaf hem den tijtel van *Animal Dei fimillimum, & Deorum interpres*; ARISTOTELES, *Animal Politicum*; CICERO, *Divinum Animal, plenum rationis & conſilii*; en PLINIUS, *Mundi Epitome, & Naturæ deliciæ.*

Het woord *Mensch* is, zo wel als *Man* afkomſtig van het oude Saxiſche woord *Mænan*, het welk volgens CHARLETON *gevoelen*, *oordeelen* betekende, overeenkomſtig met het griekſche woord Μίνος, en met het latijnſche *Mens* het *verſtand*. Dit alles duid aan, dat de bekwaamheid om te denken, het tegenwoordige met het voorledene en toekoomende te vergelijken, daar uit overteleggen, wat men te doen of na te laaten hebbe, wat noodig, nuttig of ſchaadelijk zal zijn, en zijn gedagten op een verſtaanbaare wijze aan zijnen Medemensch uit te drukken, de eigenſchap zij die den Mensch boven de Dieren verheft. Want hoewel er zommigen onder de Dieren zijn, die den Mensch in veele opzichten nabijkoomen, zijn er echter geenen die hem overtreffen in de vermoogens van den geest, of evenaaren in 't gebruik der reden. Niettemin kan hij, volgens zijn zichtbaare lighaamsgeſtel, leevensmanier en voortteeling, onder de Dieren getelt en als zodanig beſchreeven worden.

De Heer LINNÆUS geeft den *mensch* het bijſchrift KEN U ZELVEN. Zich zelf te kennen is de eerſte trap der wijsheid; de ſpreuk van SOLON, die wel eer met gouden letteren boven aan den Tempel van DIANA geſchreeven was. Men moet zich zelven *natuurlijker wijze* kennen, dat men een lighaam heeft zo teder en bijna niets in zijnen oorſprong, naakt ter waereld koomende, in zwakheid opgroeijende, aan duizenderleij moeijelijkheid, gevaaren en rampen onderhevig. „ Naakt „ op den blooten grond, heeft de natuur den *mensch* „ (zegt PLINIUS) op zijnen geboortedag aanſtonds tot „ ſchreijen veroordeelt; om aan handen en voeten ge„ bonden te worden; een Dier dat over alle anderen be„ vel moet voeren, dat niets ter waereld, zelfs ſpree„ ken, loopen, nog eeten kan, veel minder eenige „ wetenſchap of handwerk oeffenen, zonder onderwijs". Ondertuſſchen word dit Schepzel tot volwaſſentheid koomende, het afbeeldzel van zijn Schepper in de heerſchappij over het ondermaanſche, een wonderſtuk der natuur en een kleine waereld in den grooten; met een woord een Schepzel om welks wille alle Schepzelen zijn voortgebragt. Een Schepzel aan den anderen kant, dat duizenderleij zwakheden van lighaam en geest onderhevig is. „ Geen Dier is het leeven broofcher, de on„ gemakken, zorgen, gevaaren, menigvuldiger, dan dit „ kortſtondig werktuig, waar van het halve leeven, bij„ na een dood is (zegt PLINIUS); want de jaaren der „ jonkheid worden niet gerekent, en die van den ouder„ dom kunnen nauwlijks den naam van leeven draagen; „ wanneer de zinnen verdooven, de leden verſtijven, „ de werktuigen van de voeding verzwakken, en het ge„ heele lighaam als verkwijnt en langzaamerhand ver„ nietigt word, om tot ſtof wedertekeeren". *Zedekundig* moet de *mensch* zich zelven kennen; ten aanzien van het einde waar toe hij is geſchaapen, om GOD zijnen Schepper wiens eeuwige kragt ende almacht uit de Schepzelen gekent word, te verheerlijken door het betragten van zijnen plicht, zo ten aanzien van den Schepper, als jegens zijn Evennaasten en zich zelven, om dus zo veel in hem doenlijk is het oogmerk der Scheppinge te beantwoorden. Dit alles geeft aanleidinge tot de *Godsdienstige* en *Staatkundige* kennisſe van zich zelve.

De *mensch* verſchilt van alle andere zoogende Dieren door deeze kentekenen; een recht opſtaand lighaam, doch haairig op het hoofd, aan de wenkbraauwen en oogranden, in de oxelen en op de ſchaamelheid; de baard der Mannen, de *Nijmphæ* en *Clitoris* der Vrouwen, die twee borſten hebben aan de borſt. Het hoofd is naevenredigheid, met grooter herſenen voorzien dan alle andere Dieren; hij heeft een lel voor in de keel; zijn aangezicht ſtaat in een ſtreek, die evenwijdig aan den buik is; de neus ſteekt uit, doch is niet zeer lang en zaamengedrukt; de kin ſteekt uit; hij heeft geen ſtaart; de voeten rusten in het gaan op de hielen.

De Heer LINNÆUS die den *mensch* in de eerſte rang van zijne Dieren ſtelt, welke hij *Antro-morpha* noemt, onderſcheid dezelve in 't algemeen in twee zoorten, naamelijk *Dag-mensch* en *Nagt-mensch*. Tot de eerſte zoort behooren alle Menſchen die op den Aardbodem leeven en ons bekent zijn. Hier van heeft hij zes verſcheidentheden aangetekent, zijnde dezelve ook alle met verſtand begaaft, en ſpruitende het onderſcheid uit de oeffening en woonplaats; naamelijk

I. De WILDE MENSCH, die op handen en voeten gaat, is ſtom en ruighaairig over het lighaam, en koomt derhalven zeer na aan de Beesten. Zie hier meerder over, op WILDE MENSCH.

II. De AMERIKAANEN zijn rood van huid, galagtig van temperament, recht van geſtalte. Zij hebben zwart, regt, dik haair; wijde neusgaten; het aangezigt vol ſproeten; de kin omtrent baardeloos. Zij zijn hardnekkig, vrolijk, vrijheidminnende. Zij ſchilderen hun lijf met roode ſtreepen. Zij worden geregeert door de Gewoonte.

III. De EUROPEERS zijn blank van vel, bloedrijk en lijvig van geſtel. Zij hebben doorgaans geelagtige haairlokken; de meesten de oogen blaauw; de aart is wispeltuurig, vernuftig, bekwaam tot uitvindingen. Zij draagen kleederen die digt om 't lijf ſluiten. Zij worden door Wetten geregeert.

IV. De ASIAANEN zijn bruin van vel, zwartgallig, taaij van leden. Zij hebben zwart haair en graauwe oogen. Zij zijn ſtreng van aart, beminnende de pracht en praal, en zijn geldgierig. De kleederen hangen hun los om 't lijf. Zij worden door Gevoelens geregeert.

V. De AFRIKAANEN zijn zwart van huid, en van een ſlap waterig temperament. Zij hebben zwart, ondereengedraaid, wollig haair op 't hoofd; de huid zagt als fluweel; de neus plat opgewipt, en dikke lippen. De Vrouwen hebben lang neerhangende borſten. Deeze Menſchen zijn boosaartig, luij, achteloos; zij beſmeeren hun lighaam met vettigheid, en worden door Willekeur geregeert.

VI. MONSTREUSE of WANSCHAPEN MENSCHEN. Zomtijds zegt de Heer LINNÆUS, hangt deeze wanſtaltigheid af van de Woonplaats of het Gewest; dus vind men Menſchen op zommige Bergen, die klein van lighaam, doch werkzaam en vlug, maar tevens vreesagtig zijn; daarentegen zijn de Inwooners van het Zuid-end van America, aan de Straat van Magellaan, die de naam van Patagoniers draagen, volgens verſcheidene berichten, verbaazend groot van ſtatuur en traag. Zomtijds zegt hij, word de Mensch door konſt, of met voordagt wanſchapen gemaakt; de Hottentotten bij voorbeeld, onder welken alle Mansperzoonen maar een bal hebben. De Hiſtorie

torie der Amazoonen, Vrouwsperzoonen zo men verhaalt, die om beter de wapenen te kunnen voeren, zich van een borst beroofden, neemt hij niet in aanmerking; maar wel dat de Vrouwelijke kunne in zommige Landen van ons Waereldddeel, door den middel ſtijf te knellen, haar lighaam een mismaakte geſtalte geeven. Andere Natien op den Aardbodem, zegt hij, doen zulks, door de jonge Kinderen het hoofd zaamen te drukken, waar door het puntig naar boven uitpuilt bij de Chineezen, en plat van vooren werd bij de Inwoonders van Kanada.

Hier bij kan men met recht voegen de menigvuldige wanſtaltigheden, in 't geſlagt der Menſchen voorkoomende, die door de natuur toevallig zijn veroorzaakt. Deeze beſtaan, of in een bovenmaatige langte en grootte; of in een buitenſpoorige dikheid en zwaarte van het lighaam; of in een bijzondere kleinheid, gelijk in de Dwergen, die dan ook doorgaans gebogcheld zijn; of dat twee Menſchen aan elkander zijn gegroeit; of ook in eene overtollige of gebrek van eenige ledemaaten, een ſcheefheid of kromte van dezelve of van het geheele lighaam, en andere mismaaktheden. Zie hier over DWERG, HAAIR-VLEGT, MONSTER en REUS.

Wat de *Nagt mensch* en derzelver eigenſchappen betreft, zie NAGT-MENSCH.

Nu gaan wij over tot de Natuurlijke Historie van den *Mensch*; geen beter Gids ontmoet ons hier toe, als de Heer BUFFON die dit even bevallig als nauwkeurig heeft behandelt. De Geleerde Heer M. HOUTTUIN Med. Doct. te Amſterdam, is zo uitneemend geſlaagt in het Uittrekzel het welk hij hier van in zijne *Natuurlijke Historie volgens het zaamenſtel van de Heer* LINNÆUS heeft gegeeven, en daar te boven zijn zijne bijvoegzelen op dit ſtuk, zo oordeelkundig en weetenswaardig, dat het ten uiterſten vermetel zoude zijn, ons te vleijen dit te kunnen evenaaren; wij oordeelen dus niet beter te kunnen doen, dan het zelve als een voornaam onderwerp tot verciering van ons Woordenboek, hier te laaten volgen.

Indien iets in ſtaat kan zijn ons een denkbeeld te geeven van den Mensch, het is de toeſtand, waar in hij zich bevind onmiddelijk na zijne geboorte, onbekwaam om nog eenig gebruik te maaken van zijne werktuigen der zinnen, uit- of inwendig. Het Kind, dat ter waereld koomt, heeft allerlei zoort van bijſtand noodig; het is een voorbeeld van elende en ſmerte; in deezen aanvang van zijn leeven is het naar evenredigheid zwakker dan eenig Jong van Dieren. Gebooren wordende gaat het van het eene Element in 't ander over; koomende uit water, dat het in zijns Moeders lighaam van alle kanten omringde, bevind het zich aan de lucht bloot geſtelt, en ondergaat in een oogenblik de aandoeningen van deeze werkzaame vloeiſtof. De lucht werkt op de zenuwen van de reuk en op de werktuigen van de ademhaaling; deeze werking brengt een ſchok voort, een zoort van niezing, welke de holligheid van de borst opheft en aan de lucht vrijheid geeft om in de longen te gaan; zij verwijd derzelver blaasjes en doet ze uitzwellen; zij word aldaar verwarmt en tot zekeren trap verdunt, waar na de veerkragt der ingeſpannen vezelen haare tegenwerking doet op deeze ligte vloeiſtof, en maakt dat dezelve weder uit de longen gaat.

Deeze werking is den Mensch en veele andere Dieren volſtrekt noodzaaklijk; zij onderhoud het leeven, en, als zij eindigt, ſterft het Dier. Ook eindigt de ademhaaling, eenmaal begonnen zijnde, niet dan met de dood, en, zo dra het Jong de eerſtemaal adem gehaalt heeft, blijft het zulks doen zonder ophouden. Het zugten en geſchreij, 't welk een Kind laat hooren op 't eerſte oogenblik als het adem haalt, zijn ontwijfelbaare blijken van de ongemakken, die de werking van de lucht het zelve doet gevoelen.

De meeste Dieren hebben de oogen nog eenige dagen na hunne geboorte geſlooten; het Kind doet ze open, zo dra het gebooren is, doch zij ſtaan ſtijf en duister; het kan er niets mede zien, want het gezigt vestigt zich op geen voorwerp. Het begint niet te lachgen dan veertig dagen na zijne geboorte; als wanneer het ook begint te huilen; want het vroeger geſchreij en zugten gaat niet met traanen vergezelt. Het kan zich niet overend houden, dewijl de beentjes nog geboogen zijn, door de gewoonte, die het gekreegen heeft in 't lighaam van zijn Moeder; het heeft de magt niet om de armen uitteſtrekken, of iets met de hand aantevatten; als men er de hand aftrok, zou het agterover blijven leggen, zonder zich te kunnen omkeeren.

De grootte van een Kind, dat voldragen ter waereld koomt, is gemeenlijk een-en-twintig duimen; de borst, over de langte van het borstbeen gemeeten, is bijkans drie duimen; op de negen maanden weegt de Vrugt doorgaans twaalf ponden. Het hoofd van den nieuwgebooren is grooter naar evenredigheid van het lighaam, en deeze onovereenkomſtigheid, die nog veel grooter was in den eerſten leeftijd van het Kind, verdwijnt niet dan na verloop der eerſte Jongheid. De huid, van een Kind dat gebooren word, is zeer fijn; zij vertoont zich roodagtig, dewijl zij genoegzaam doorblinkende is, om een flaauwe ſchijn van de koleur des bloeds door te laaten. Men geeft zelfs voor dat de Kinderen, welker huid de roodſte is als zij ter waereld koomen, de geenen zijn, die naderhand het mooiſte en blankſte vel hebben. De form van het lighaam en de leden van een nieuwgebooren Kind is niet naar behooren, alle deelen zijn te rond, zij vertoonen zich zelfs als gezwollen, wanneer het Kind welvaarende is en niet magerder dan gewoonlijk. Na verloop van drie dagen krijgt het doorgaans de geluw, en op dien zelfden tijd is er melk in deszelfs borsten, die men er uitdrukt met de vingeren. De overtolligheid der zappen en de zwelling van alle deelen des lighaams verminderen naderhand allengs, naar maate het Kind groeit. In eenige nieuwgebooren Kinderen ziet men klopping in de top van het hoofd op de plaats van de fontanel, en in allen kan men daar den polsſlag voelen van de boezems of aderen der hersſenen, indien men er de hand op legt. Boven deeze opening groeit een zoort van korst of ſchilferigheid, die men genoodzaakt is met borstels te wrijven, om ze te doen afvallen, naar maate zij droog word.

Het water, 't welke de vliezen bevatten, laat op het Kind een witagtige lijmigheid; die zomtijds zo taai is, dat men zich genoodzaakt vind om dezelve met eenig zagt vogt te verdunnen, ten einde ze af te kunnen veegen. In deeze Landen gebruikt men altoos de voorzigtigheid, om het Kind niet te wasſchen dan met laauw water; doch geheele Natien, zelfs die de koude Gewesten bewoonen, hebben de gewoonte, van haare Kinderen, zo dra zij ter waereld gekoomen zijn, in koud water te dompelen, zonder dat dezelven daar van eenig nadeel lijden. Men zegt zelfs dat de Laplanders hunne Kinderen in de ſneeuw laaten leggen, tot dat de koude hun zo ver bevangen heeft, dat er de ademhaaling door geſtremt worde,

worde, en dat zij ze als dan in een bad van warm water dompelen. Zij koomen zelfs niet vrij, met zo onbeſchroomt gewaſchen te worden op 't oogenblik van hunne geboorte; men wascht ze nog, op de zelfde manier, driemaalen 's daags, geduurende het eerſte jaar van hun leeven, en de drie volgende jaaren baad men ze driemaal 's weeks in koud water. De Noordſche Volkeren maaken zich wijs, dat de koude baden den Mensch ſterker maaken en bekwaamer tot het verdraagen der wisſelvalligheid van hun klimaat; weshalven zij zich, van jongs op, daar aan tragten te gewennen. Het is zeker, dat wij niet genoegzaam weeten, tot hoe verre zich de paalen uitſtrekken van 't geene ons lighaam in ſtaat is te verdraagen, aan te neemen of te verliezen door de gewoonte. Bij voorbeeld, de Indiaanen van de Land-engte tuſſchen Noord- en Zuid-Amerika, dompelen zich onbeſchroomt in koud water, om zich te verkoelen wanneer zij ſterk zweeten; hunne Vrouwluij werpen zich daar in wanneer zij dronken zijn, om de Dronkenſchap ſchielijker te doen overgaan: de Kraamvrouwen baden zich met hun nieuwgebooren Kind, een oogenblik na dat zij bevallen zijn, in de Rivier of in Zee; en, niet tegenſtaande deeze zonderlinge gewoonte, die wij, hier te Lande, als zeer gevaarlijk zouden aanmerken, ſterven er de Vrouwen zeer zelden in de kraam, hoe ſterk zij ook kinderen moogen; daar wij bij ons, ondanks alle aangewende zorgvuldigheden, een groot getal Moeders in de kraam en veele Kinderen kort na de geboorte zien ſterven.

Eenige oogenblikken na zijne geboorte loost het Kind zijn water, en dit is doorgaans wanneer het de warmte van 't vuur gevoelt. Zomtijds werpt het te gelijk de zwarte vuiligheid uit, welke in de darmen gegroeit is, geduurende den tijd van zijn verblijf in de lijfmoeder. Deeze ontlasting geſchied niet altijd zo vaardig, dikwils word zij vertraagt; maar als die niet gebeurde in 't eerſte etmaal, zou het te vreezen zijn, dat het Kind er pijn in de buik van kreeg, of eenige andere ongeſteltheid, en als dan tragt men deeze ontlasting door eenige middelen te bevorderen. Deeze vuiligheid, die men, wegens haare gelijkheid aan het verdikte zap van de Heulbollen, *Opium* genaamt, *Meconium* noemt, is zwart en taai. Men weet, dat het Kind volkoomelijk van dezelve ontlast zij, wanneer de volgende afgang een andere koleur heeft; zij word geel en deeze verandering heeft doorgaans plaats op den tweeden of derden dag. Als dan is de reuk der vuiligheid veel leelijker dan die van de eerstgemelde, 't geen bewijst, dat de gal en andere zappen van het lighaam zich daar onder beginnen te mengen.

Men laat het Kind niet zuigen zo dra het geboren zij, 't is niet, dan tien of twaalf uuren na de geboorte, dat het zelve de eerſte maal aan 't borst gelegt moet worden. Nauwelijks is het ter waereld gekoomen, of men bakert het zelve, dat is, men omwind het met luijers en zwagtels van veelerlei zoort, die het niet toelaaten van plaatzing te veranderen; gelukkig, als men het niet zo ſtijf heeft geknelt, dat er de ademhaaling door belet worde, en men de voorzigtigheid gehad heeft, om het op zijde te leggen, ten einde het vogt, dat het Kind uit den mond moet loozen, van zelf daar uit kan loopen: want het krijgt zo veel ruimte niet, dat het zijn hoofd kan omdraaijen, om zich dit kwijt te maaken. De Natien, die zich te vreede houden met haare nieuwgebooren Kinderen toe te dekken of te kleeden, zonder ze te bakeren en met zwagtels te omwinden, doen die niet beter dan wij? De Siammers, de Japanders, Indiaanen, Negers, de Wilden van Kanada, die van Virginie, Braſil, en de meeſte Volkeren van het Zuider deel van Amerika, leggen de Kinderen naakt in Hangbedden van Katoen, of in een zoort van wiegen, bedekt en gevult met peluerijen. Het is geloofbaar, dat deeze gewoonten niet onderhevig zijn aan zo veel onvolkoomenheden als de onze.

In het bakeren van de jonge Kinderen kan men niet vermijden, dezelven zodanig te knellen, dat het hun zeer doet; de pogingen, die zij in 't werk ſtellen om zich daar van te verloſſen, zijn meer in ſtaat om het zaamenſtel van hun lighaam te bederven, dan de kwaade plaatzingen, waar in zij zich zelf zouden kunnen brengen, wanneer zij los en vrij gelaaten werden. De omzwagteling van het Kind kan vergeleecken worden bij de keurslijven, die men de Meisjes in haare jongheid draagen laat. Zulk een zoort van harnas, zulk een ongemakkelijk ſtuk gewaads, dat men uitgedagt heeft om het lighaam te onderſteunen, en te behoeden voor wanſtaltigheid, veroorzaakt in tegendeel dikwils groote ongemakken.

Indien de beweeging, welke de Kinderen, die ſtijf gebakert zijn, tragten te maaken, hun in leevensgevaar kunnen brengen, niet minder kan de onwerkzaamheid, waar in deeze toeſtand hun houd, hun benadeelen. Het gebrek van lighaamsbeweeging is in ſtaat om de aangroeijing der leden te vertraagen, en de kragten te verminderen. Derhalven moeten zodanige Kinderen, wien vrijheid gelaaten word om hunne leden naar welgevallen te beweegen, ſterker zijn van natuur, dan de geenen die gebakert worden. Om deeze reden was het, dat de oude Peruviaanen aan de Kinderen de armen vrij lieten in een zeer wijde bakerkas, en, wanneer zij ze er uithaalden, zetten zij ze los en vrij in een gat, in de aarde gemaakt en met doeken bekleed, daar zij met het halve lijf uitſtaken. Op die manier, naamelijk, hadden zij de armen vrij, kunnende hun hoofd beweegen en hun lighaam buigen naar believen, en leerende dus op hunne beentjes ſtaan, zonder gevaar van te vallen of zich te kwetzen. Zo dra zij in ſtaat waaren om een voet te verzetten, bood men ze het borst een weinig van verre aan, als een uitlokking om de Kinderen tot loopen te verplichten. De jonge Negertjes zijn zomtijds in een plaatzing, die hun veel meer vermoeit, om te zuigen. Zij omvatten een der heupen van de Moeder, met hunne kniën en beenen, en knellen die zo ſtijf, dat zij zich daar aan kunnen ophouden, zonder dat de Moeder ze op de armen draagt; dan vatten zij een der borsten, die zeer lang nederhangen, met de handen, en zuigen ze zonder ophouden en zonder te vallen, niet tegenſtaande de verſcheiderlei beweegingen van de Moeder, die middelerwijl aan haar gewoone werk blijft. Deeze Kinderen beginnen met de tweede maand te loopen, of liever op kniën en handen voort te kruipen, welke oefening hun in 't vervolg met gemak doet loopen in dat poſtuur, bijna even zo ſnel als op de voeten.

De nieuwgebooren Kinderen ſlaapen veel, maar hunne ſlaap word menigwerf afgebrooken. Zij hebben ook noodig dikwils voedzel te gebruiken. Men laat ze, over dag, van twee tot twee uuren zuigen, en bij nagt zo menigmaal als zij wakker worden. Daar word een zeer groote oplettentheid vereischt om ze te helpen, of liever moet men tragten, al hetgeene hun ongemak geeven kan, voor te koomen, door een gedeelte van hunne luijers ten minſte twee of driemaalen 's daags, en zelfs, als 't noodig is, bij nagt te verſchoonen. Deeze zorg is zo noodzaakelijk, dat de Wilden zelfs daar omtrent oplettende

lettende zijn, ſchoon haar het linnen ontbreekt, en zij zo dikwils de bont-vachten niet veranderen kunnen, als onze Vrouwen hun ſchoon linnen geeven. Dit gebrek vervullen zij, met op bekwaame plaatzen eenige dingen te leggen die gemeen genoeg zijn, om dezelve niet te behoeven te bezuinigen. In het Noordelijk deel van Amerika legt men, beneden in de wiegen, een goede veelheid van dat ſtof, 't welk uit hout valt dat van de Wormen is geknaagt; de Kinderen worden op dit ſtof gelegt en met pelterijen bedekt; dit ſtof trekt de vogtigheid in zich en men ververscht het om zekeren tijd. Ons houtzaagzel of kaf zou misſchien daar voor verſtrekken kunnen.

Niets is er dan de moederlijke tederhartigheid, die in ſtaat zij tot deeze aanhoudende oppaſſing, deeze geringe oplettentheden, die zo noodzaakelijk zijn tot behoud van het Kind. Kan men dezelven van gehuurde Voedſters of Minnemoers, die er dikwils zeer ruw mede te werk gaan, wel verwagten? Eenigen laaten haare Kinderen verſcheide uuren leggen, zonder de minſte ongerustheid over derzelver toeſtand; anderen zijn wreed genoeg, om geen aandoening te hebben van derzelver geſchreij; als dan ſtellen deeze ongelukkige Schaapen alle poogingen in 't werk, die zij kunnen; zij krijten zo lang en zo ſterk als het hunne kragten toelaaten; eindelijk veroorzaakt deeze overmaat hun ongemakken, of brengt ze ten minſten in een ſtaat van vermoeitheid en verzwakking, welke hun lighaam zeer van zijn ſtel helpt en zelfs invloed heeft op hunnen geest.

Daar is een gewoonte, waar van de onachtzaame en traage Minnen of Voedſters veel misbruik maaken. In plaats van kragtige middelen in 't werk te ſtellen om het Kind te helpen, houden zij zich te vreede met de wieg ſterk heen en weder te doen gaan, om het Kind te doen bedaaren. Dit wiegen brengt het zelve in zekere verbijstering en door de langduurigheid in bedwelming of verdooving der zinnen, waar op dan de ſlaap volgt. Deeze gedwongen ſlaap is maar een ſtreelend middel, dat de oorzaak van het tegenwoordig zijnde ongemak niet wegneemt; ja men kan zelfs de Kinderen een weezentlijke kwaal toebrengen, door ze te lang of te ſterk te wiegen. Zulks kan een braaking veroorzaaken, of ook hun hoofd en hersſenen, die zeer zwak en teder zijn, voor een tijd of voor altoos, door de ſterke ſchudding ontſtellen; gezweegen nog het verdriet en ongemak, dat men hun aandoet, door ze niet te helpen, wanneer zij zo duidelijk hulp begeeren.

De oogen der Kinderen zijn altijd gekeert naar den helderſten kant van de plaats daar zij zich bevinden, en, indien maar één van de twee zich daar op vestigen kan, zal het andere, niet genoegzaam geoefent zijnde, zo veel kragt niet verkrijgen. Om dit ongemak voor te koomen, moet men de wieg zodanig plaatzen, dat het licht, 't zij van den dag of van een kaars, van het voeten-end daar in ſchijne; met welke plaatzing de beide oogen het op den zelfden tijd ontvangen en door de oefening een gelijke kragt verkrijgen kunnen. Als één der oogen meer kragt dan het andere aanneemt, zal het Kind *Scheelziende* worden; want men vind in de ſtukken van de Akademie der Weetenſchappen (*Hiſt. & Mem. de l'Academie Royale des Sciences de Paris de l'ann.* 1743.) betoogt, dat de ongelijkheid van kragt in de oogen, oorzaak zij van het ſcheel zien. Het zelfde ongemak kriigt een Kind, wanneer het altijd aan het zelfde borst, of op een zelfde zijde aan de borsten gelegt word.

De Moeder of Min moet, geduurende de twee eerſte maanden, haar Kind of Voedſterling geen ander voedzel geeven dan zog. Zelfs zal het best zijn, dit niet te doen in de derde en vierde maand, vooral wanneer het Kind zwak en teder is. Hoe ſterk ook een Kind van geſtel mogt zijn, kunnen er ongemakken uit voortkoomen, indien men 't zelve, voor 't end van de eerſte maand, andere ſpijze dan melk uit Vrouwen borsten geeft. In Italie, Turkije, ja in alle de Oosterſche Landen in 't algemeen, laat men de Kinderen, een geheel jaar lang, niet dan zog gebruiken. De Wilden van Kanada zoogen hunne Kinderen tot den ouderdom van vier of vijf, en zomtijds tot dien van zes of zeven jaaren. In deeze Landen is het, dewijl de meeste Moeders en Minnen geen genoegzaam zog hebben tot voldoening der Kinderen, de gewoonte, om dezelven lammertjes-pap van melk en meel, (pap van water, melk en biskuit, of enkel van brood en water) gekookt, te geeven, zelfs van de eerſte dagen hunner geboorte af. Dit voedzel ſtilt den honger, doch dewijl de maag en het gedarmte naauwelijks open en nog te zwak zijn om die ſpijze te verteeren, welke veel grover en lijmagtiger is dan het zog, zo ziet men dikwils, dat de Kinderen er van lijden, niet groeijen willen, ziek worden en zomtijds er mede heen gaan. De ſtuipjes der Kinderen, die in de eerſte maanden zo gemeen zijn, hebben veeltijds geen andere oorzaak, dan een opvulling van de maag met zuur, uit de onverteerde ſpijzen van dergelijken aart. Hoe dikwils ziet men zich genoodzaakt, de Kinderen, die men voorneemens was met de pappot groot te brengen, weder aan 't borst te doen leggen; dat hun dan nog zomtijds in 't leeven houd en tierig maakt. Melk van Beesten kan het gebrek van 't Vrouwen zog vervullen, mits men acht geeve op 't geene hier voor gezegt is. Onder de Landlieden gebeurt het meermaalen, dat de Kinderen worden opgebragt met Geiten- of Schaapen-melk, en zij groeijen niettemin zeer wel.

Zomtijds bevind men dat de Kinderen niet kunnen zuigen; 't welk blijkt, wanneer zij de tong niet buiten de tanden kunnen uitſteeken. Als dit gebrek voorkoomt, is het algemeen geroep, dat zulk een Kind van de tongriem geſneeden moet worden; doch een der voornaamſte hedendaagſche Genees- en Heelkundigen is van oordeel, dat men dit niet zo onbeſchroomt en onvoorzigtig moet doen, als wel eer gebruiklijk is geweest; alzo die Operatie naauwelijks in een van de duizend Kinderen vereischt word (Heister *Inſtitut. Chirurg. Part. II. Sect. II. Cap.* 88.) Veel eer zal men de aanmerking van een hedendaagsch Chirurgijn in acht neemen; „ Te onder„ zoeken, naamelijk, of de tong van zulke Kinderen ook „ te digt tegen het gehemelte en als aan het zelve vast„ gekleeft zij; als wanneer men die daar af moet ſcheien en drukken ze nederwaarts met een ſpatel, een le„ pelſteel of iets dergelijks. Door dit middel heeft de „ Heer Lapie, door wien zulks eerst aan de hand ge„ geeven is, twee Kinderen in 't leeven behouden, die „ den tepel niet konden vatten, zonder eenige blijk„ baare oorzaak van verhindering (*Hiſt. de l'Acad. Royale de Chirurgie, Tom. III. p.* 16.)

De gezondheid der jonge Kinderen hangt ook veel af van de eigenſchap van 't zog dat zij gebruiken. Zommige Kraamvrouwen krijgen het in deeze Landen, voornaamelijk onder de Stedelingen, of geheel niet, of te ſchraal, en zomtijds, door zwakheid van lighaam of ongeſteltheid van geest, voor het Kind ondienstig, ja ſchaadelijk. Men begrijpt ligt, dat, daar de meeste Vrou-

wen, onder braave Burger-lieden in de Steeden, zo zwak zijn in de Kraam, in vergelijking met die van 't Landvolk en van andere Gewesten, haar zog ook veelal flegter moet zijn van aart; want in een gezond lighaam worden de vogten best bewerkt. Ook weet iedereen, hoe veel aandoening het eeten van koude vrugten of falade, het ftaan in de koude lucht en dergelijke geringe zaaken, daar de Moeder of Min geen ongemak van heeft, op het zuigend Kind hebben, al is het zelfs verfcheide maanden oud.

Goed zog is middelmaatig van dikte, zoet van fmaak, niet zout of fcherp. Men kan dit onderzoeken, door een druppel daar van in 't oog te doen, 't welk nog naauwer proef is dan de fmaak alleen. Over de dikte kan men oordeel vellen, door een druppel te laaten vallen op de nagel van den vinger. Als het zog er op leggen blijft, is 't bekwaam; als 't er aanftonds afloopt, is het te dun; als 't er taai aan hangen blijft, te dik. Desgelijks, indien het met witagtige druppels aan de omgekeerde hand, daar men 't zelve op uitgeftort heeft, blijft zitten, zo is 't bekwaam van dikte; als 't er geheel afloopt, is het te dun. Wederom het zog, zo eerst uit het borst gedrukt, moet niet heet maar koel zijn op de hand. Aan de reuk, die lieflijk moet zijn, kan de goede eigenfchap van het zog ook gekent worden.

Niet minder voorzorg is er noodig, omtrent de Min of Voedfter, die men gebruiken zal om een nieuwgebooren, of zelfs wat ouder Kind, te zoogen. Zij dient vooral geen befmettend ongemak te hebben aan het lighaam, nog eenige aanmerkelijke ongefteltheid van den geest; want het een, zo wel als 't andere, word eenigermaate aan 't Kind medegedeelt. Men verkiest er gemeenlijk eene, die jong is, goedaartig, niet driftig of geil, niet overmaatig vet of al te mager; welker borsten niet zeer dik gezwollen, maar langwerpig zijn en met redelijke tepels voorzien; geevende door een zagte drukking het zog met verfcheide ftraaltjes uit. Men neemt er liefst eene, die niet lang geleeden in de Kraam gelegen heeft; want het oude zog is te dik en vet om verdraagen te worden van een nieuwgebooren of zeer jong Kind; het nieuwe, wederom, behoort niet aan het Kind gegeeven te worden dan eenige dagen na de verlosfing van de Kraamvrouw, als zijnde in 't eerst te waterig en flaauw.

Na verloop van vijf, zes of agt maanden, in zommigen vroeger, word de maag van het Kind bekwaam om vaster voedzel te verdraagen. Als dan kan men het veilig melk-pap geeven, en vleeschnat daar brood in is geweekt. Over 't jaar zijnde, geeft men ze gebak, brood, eijeren en andere zagte, ligt verteerbaare fpijze. Met vleesch zal het best zijn te wagten, tot dat hunne maag fterk genoeg is ter verteering van het zelve (*Tractat. de Morbis Puerorum, Amft.* 1760.) Dit moet omtrent alles in acht genoomen worden; want de ondervinding leert, dat veele Kinderen van jongs af zich gewennen kunnen, tot het gebruiken van allerlei gewoone fpijzen, wanneer die hun, eerst door de Moeder of Voedfter gekaauwt zijnde, worden in den mond geftooken.

De voortanden, die men *Boter-tanden* noemt, zijnde in den Mensch vier van vooren aan ieder kaak, koomen gemeenlijk het allereerst te voorfchijn, en wel op den ouderdom van zeven, agt of tien maanden, zomtijds niet voor het einde van het eerfte jaar. Dit uitkoomen, echter, word zomtijds zeer vervroegt. Men ziet meermaalen Kinderen ter waereld koomen met tanden, die groot genoeg zijn om de tepels van hunne Moeders of Minnen te kwetzen; ja men heeft volkoomen uitgegroeide tanden gevonden in de menfchelijke vrugt, lang voor den gewoonlijken tijd der geboorte. De fpruit der tanden is vooraf begreepen in het holletje en bedekt met het tandvleesch; aangroeijende fchiet zij wortels in den bodem van het holletje en verlangt zich naar het tandvleesch toe. Het lighaam van den tand drukt allengs tegen dit vlies, en rekt het tot dien trap uit, dat het breekt en fcheurt om den tand door te laaten.

Deeze operatie, fchoon natuurlijk, volgt de gewoone wetten niet van de natuur, die alle haare werkingen, bij gezondheid, in het lighaam volbrengt zonder de minfte pijn, ja zelfs bijna zonder eenige gewaarwording of gevoeligheid. Hier word een geweldige en pijnlijke pooging gemaakt, die vergezelt gaat met huilen en fchreeuwen, en zomtijds nadeelige gevolgen heeft. De Kinderen verliezen aanftonds hunne vrolijkheid en lachgend gelaat; zij worden droevig en onrustig; als dan is hun tandvleesch rood gezwollen, vervolgens word het wit, wanneer de knelling zo ver koomt, van den loop des bloeds in de vaten te ftremmen. Zij brengen er alle oogenblikken den vinger aan, om de jeuking te verminderen die zij daar gevoelen; men helpt ze daar in, door hun den fteel van een Kinderbel, of iets anders dat hard is en glad, van ijvoor of koraal, in de hand te geeven, 't welk zij dan uit eigen beweeging in den mond fteeken, en tusfchen het tandvleesch knellen op de plaats die hun zeer doet. Deeze pooging, tegen die van den tand aan werkende, vermindert de fpanning van het tandvleesch en ftilt de pijn of jeukt voor een oogenblik; zij ftrekt ook tot verdunning van het vlies der kaaken, 't welk daar door gemakkelijker breekt; maar dikwils gefchied dit breeken niet zonder moeite en gevaar.

Verfcheide hulpmiddelen worden er zomtijds in dit geval vereischt. Zo dra naamelijk als de Kinderen, op den tijd van het uitkoomen der tanden, door fterk fchreeuwen en flaapeloosheid, als ook door ftuipen en de vallende ziekte, met een koortsje daar nevens, en fterke hitte in den mond, geplaagt worden, moet men toezien, of er ook eenige zwelling in het tandvleesch zij, die het uitgroeijen van een tand of tanden te kennen geeft. Indien iets zodanigs zich openbaart, moet men een Geneesheer haalen, die alles zal aanwenden, om de ontfteeking te doen bedaaren, waar toe zomtijds eene aderlaating vereischt word, dewelke volgens SIDENHAM, het vaardigfte middel is in dit geval. Men wrijft het tandvleesch met een vinger, die met honing en boter ondereengemengt, beftreeken is, of fmeert het met eenige andere verzagtende dingen, om het zelve week te maaken. De hersfenen van een Haas zijn, ten dien einde, bij zommige Vrouwtjes in veel achting. Indien het tandvleesch bij uitftek rood en ontftooken is, word het zap van Nagtfchade en Maluw bladeren tot ftilling van de pijn aangepreezen (*Tractat. de Morbis Puerorum, Amft.* 1760.) In zommige gevallen is 't noodig, dat een Heelmeester geroepen worde, om het tandvleesch door te fnijden, 't welk niet gefchied voor dat men den tand kan voelen, en dan onmiddelijk verligting geeft. De operatie is zonder het allerminfte gevaar, en neemt doorgaans de gemelde toevallen weg, vooral, indien men het gefneeden tandvleesch vervolgens naarftig met fijroop van vioolen of roozen-honing beftrijkt. In tegen-

deel

deel heeft het verzuim van deeze doorſnijding, alleen, naar oogenſchijn, Kinderen, zelfs van verſcheide maanden oud, om hals geholpen (HEISTER *Inſtitut. Chirurg. P. II. S. II. Cap.* 84.)

De hoektanden, die aan ieder zijde van de voortanden één, en dus vier in getal in den mond zijn, krijgt het Kind doorgaans op de negende of tiende maand. Tegen 't einde van het eerſte of in den loop van het tweede jaar, ziet men zestien andere tanden voor den dag koomen, die *Kiezen* of *Agtertanden* geheeten worden, vier aan ieder zijde van de hoektanden, boven en onder in den mond. De tijd van het uitkoomen deezer tanden, echter, kan niet ſtipt bepaalt worden. De voortanden, hoektanden en de vier voorſte kiezen, vallen natuurlijk uit, in het vijfde, zesde of zevende jaar, maar daar koomen anderen in de plaats, 't geen men noemt de verwiſſeling van Tanden. De laatſten krijgt men eerst op het zevende jaar, dikwils laater en zomtijds niet voor den ſtaat van huwbaarheid. Daar zijn nog vier andere tanden, aan ieder end der kiezen één, die men *Tanden van 't Verſtand* genoemt heeft, om dat zij zelden koomen voor den ſtaat van volwasſenheid en zomtijds veel laater, ja wel eens op de dertig of veertig jaaren. In zommige Menſchen zelfs, ſchoon tot een hoogen ouderdom koomende, blijven zij altijd in hunne holletjes verſchoolen.

Zommige Schrijvers hebben beweert, dat de tanden, even gelijk de nagelen, groeijende blijven zo lang men leeft, en dat zij in den Mensch al langer en langer zouden worden, even gelijk in zekere Dieren, naar maate dat hij in jaaren toenam, indien de wrijving van de ſpijzen haar niet geduurig afſlijten deed; doch dit gevoelen word door de ondervinding klaarblijkelijk wederlegt. Immers, zodanige Menſchen, die niet dan van week en vloeibaar voedzel leeven, hebben de tanden niet langer dan de geenen die harde dingen kaauwen en vermaalen in hunnen mond, en, zo iets in ſtaat waare om de tanden te doen afſlijten, het moest veel eer haare geduurige wrijving tegen elkander zijn, dan die van de ſpijzen.

Bijna alle Kinderen hebben, als zij ter Weereld koomen, blond en zommigen bijna geheel wit haair op 't hoofd. Eenigen hebben het rood en anderen zwart; maar alle de geenen, die t'eeniger tijd blond, ros of bruin haair zullen krijgen, hebben het in den eerſten tijd min of meer blond. Die blondhaairig moeten worden hebben doorgaans de oogen blaauw; de roodhaairigen hoog geel en de bruinhaairigen bleek-geel, of bruin; maar deeze koleuren kan men niet zo wel onderſcheiden in de oogen van nieuwgebooren Kinderen, die bijna altemaal blaauwagtig zijn.

Uit de koleur van het haair kan men met zekerheid niet van de temperamenten oordeelen, veel minder gaat het vast, dat de Menſchen, die rood haair hebben, kwaadaartig zouden zijn. Egter hebben de Inwooners der Zuidelijke Deelen van Europa, door een genoomen, bruiner en digter haair, dan die der gemaatigde of Noordelijke Deelen. De koleur ſchijnt veel af te hangen van de groeijing en geſteltheid van het haair zelf; dewijl men ziet, dat het in den ouderdom verandert, en, gelijk in de jonkheid, weder wit of grijs word. Het is aanmerkelijk, dat de huid van Menſchen, die eenigen tijd geheel naakt aan de lucht zijn blootgeſteld geweest, ruighaairig word, bijna als de huid der Beesten. Ook heeft men Mans- en Vrouwsperzoonen gezien, wien het gantſche aangezigt vol haair groeide. De lighaamen der Kinderen, die ter Weereld koomen, zijn als met eene zagte wolligheid bedekt. (HALLER *in Prælect. Acad.* BOERHAAVII. *Vol. III. p.* 527.)

Van zommige Kinderen word gezegt, dat zij met een Helm gebooren zijn, en dit heeft veelen weleer in het denkbeeld gebragt, als of dit een voorteken waare van eenig toekoomend geluk of ongeluk. ÆLIUS LAMPRIDIUS verhaalt in de levensbeſchrijving van ANTONINUS DIADUMENUS, wiens hoofd bij de geboorte, met een kroon of krans omringd was, dat de Kinderen, natuurlijker wijze met zulk een hoofddekzel ter Weereld koomen, het welk van de Vroedvrouwen heimelijk geborgen, en daar na aan de Advokaaten verkogt word, die meenden dat hun zulks in het pleiten zeer veel hielp. Men heeft zich eertijds wijsgemaakt, dat, wanneer dit helmswijze vlies zwartagtig van koleur was, de Kinderen aan naare droomen en veel ongemakken van lighaam en geest onderhevig zouden zijn, indien het zelve niet, gedroogt en tot poeijer gemaakt, aan zulk een Kind ingegeeven werde. Een rood vlies of helm, in tegendeel, was een voorteken van groote bekwaamheid en geluk in alle onderneemingen. (LEVIN. LEMN. *de occultis Naturæ Miraculis. Libr. II. Cap.* 8.) Men is thans in 't algemeen verzekert, dat het een overblijfzel zij van de vliezen, waar in de vrugt voor de geboorte is vervat, die zich zomtijds voor 't aangezigt of om een gedeelte van 't hoofd vasthegten, zomtijds ook wel de ſchouderen of het geheele lighaam omkleeden. Die vliezen, naamelijk, kunnen op de eene of de andere manier, door de kleverigheid van het vogt, dat in dezelven vervat is, aan of om het Kind blijven zitten. Meest zal dit derhalve gebeuren in Kinderen, die zich binnen de lijfmoeder minst beweegen, en, dewijl de zodanigen gemeenlijk zwakker zijn van natuur, zo volgt dat er weinig reden is, om uit dit helmswijze vlies te beſluiten, dat zij moediger of minder aan gevaaren onderworpen zouden zijn dan anderen. (JOUBERT, *des Erreurs Populaires. Livr. IV. Chap.* 6.)

Men vind Kinderen, die op de twee jaaren, alles onderſcheidelijk herhaalen en uitſpreeken wat hun voorgezegt word, maar de meesten ſpreeken niet voor de derdehalf jaar, en zeer dikwils duurt het veel langer. Men merkt aan, dat de geenen die laat beginnen te praaten, nooit zo vaardig ter taal zijn als anderen. Ook zijn er eenige letteren, die de Kinderen een geruimen tijd niet kunnen uitbrengen, om dat er meer moeite vereischt word om zulks te doen, dan tot anderen. Immers de klinkletter A, die door een enkele wijde openzetting van mond en keel geformeerd word, hoort men ze al vroeg maaken; daar dan eenige gemakkelijke medeklinkers, gelijk de B en P of M, door de van een wijking en ſluiting der lippen, bijkoomen; maar die letters, tot welker vorming een zonderlinge buiging en beweeging van de tong vereischt word, blijven zomtijds geheel agter; het welk men gewaar word in de geenen, die hun geheele leeven lispen of brouwen, zo men het noemt, om dat zij de L of R niet behoorlijk kunnen uitſpreeken. Dit kan veroorzaakt worden door een te groote kortheid van de tongriem, of ook door de ſlapheid van de tong, welke de algemeene oorzaak hier van is in de eerſte kindsheid. De Chineezen, Inwooners van Mexico en Nieuw Engeland, hebben in 't geheel geen R in hunne Taal.

Zomtijds ontſtaat dit gebrek uit eenige ongeſtalte in de deelen van de ſpraak, een tong, die onbeweeglijk is, te dik zijnde of te groot, en dan is het onverhelpe-

lijk, even gelijk het ſtameren, of het praaten door de neus, wegens, een gebrek aan het gehemelte. Indien het enkel voortkoomt uit de onbeſeſtlijkheid van het Kind, uit een kwaade gewoonte of het navolgen van Menſchen, die gebrekkelijk zijn van ſpraak; dan is het door opletendheid, of door de konst van Leermeesters, zeer wel te verhelpen, ja gemakkelijker dan het leeren ſpreeken aan ſtom en doof geboorenen, het welk men ook ziet te geſchieden. Gemeenlijk egter neemt de bekwaamheid, om vaardig, bevallig en duidelijk, te ſpreeken, in een Kind even trapswijze, hoewel veel ſchielijker toe, dan het verſtand, waar in de oefening ook veel, ja wonder veel vermag, indien het waar is, het geen thans verhaald word van een Jongetje van vijf jaaren oud, uit Montpellier uit Parijs gebragt; het welk door zijne vernuftige antwoorden op allerlei vraagen, in de Taalkunde, Historiën en Wiskonstige Weetenſchappen, tot verwondering der Geleerden ſtrekte.

Tot aan den ouderdom van drie jaaren is het leeven der Kinderen zeer onzeker, maar in de volgende twee of drie jaaren loopt het niet zo veel gevaar, en op de zes of zeven jaaren is men meer van eenigen tijd leevens verzekert, dan in eenigen anderen ouderdom. Indien men de nieuwe tafelen raadpleegt, die te Londen, aangaande de trappen van Sterflijkheid in de verſchillende ouderdommen, uitgegeeven zijn, zo blijkt, dat van zeker getal Kinderen, op den zelfden tijd geboorren, er meer dan een vierde deel in het eerſte jaar ſterven, meer dan een derde deel in twee jaaren en ten minſte de helft in drie jaaren tijds. Doch deeze ſterflijkheid der Kinderen is, op ver na, overal zo groot niet als te Londen; want de Heer DU PRE' DE ST. MAUR heeft zich uit een groot getal waarneemingen, die in Vrankrijk zijn gedaan, verzekert, dat er zeven of agt jaaren vereiſcht worden, eer de helft der Kinderen, die op een zelfden tijd geboorren zijn, ſterft. Uit naauwkeurige aantekeningen, in een voornaam Hollandsch Dorp, omtrent tagtig jaaren lang gedaan, heeft de Heer STRUIJCK opgemaakt, dat bijkans de helft der Kinderen, *beneden de tien jaaren* ouderdom, ſterft. De ſterflijkheid der jonge Kinderen ſchijnt trapswijze te verminderen, tot aan den ouderdom van zes jaaren. Zelfs in de eerſte maand ſterven er, van zeker getal Kinderen, niet veel minder, dan in de overige elf maanden van het eerſte jaar, en het getal der Kinderen, die binnen het jaar heen gaan, is ruim twaalfmaal zo groot, als dat der geenen, die tuſſchen de een en twee jaaren oud ſterven. Van de vijf tot de tien jaaren is de ſterflijkheid zeer klein, want op dien ouderdom ſterft naauwlijks een twintigſte deel der Kinderen, die onder de tien jaaren overlijden.

Onder de geboorenen zijn, volgens een beſtendige wet der natuur, altijd meer Jongens dan Meisjes, en, volgens de ondervindingen door gemelden Heer, uit de aantekeningen van verſcheide plaatzen in ons Nederland, opgemaakt, zou het er op de honderd omtrent zes verſchillen. Volgens de Sterflijſten van Londen is de proportie van de Jongetjes tot de Meisjes, in honderd zeſtien jaaren tijds, ook geweest als 91 tot 86.

Van de Kinderen koomen eenigen dood ter Waereld, en dit wel omtrent van de vijf-en twintig één. De gewoone kraam is van één Kind, doch men vind er ook van twee, drie en meer. Onder de vijftig leevendig geboorren Kinderen ſchijnt omtrent één paar Tweelingen te zijn. Drielingen koomen hier te Lande zeer weinig, en Vierlingen nog zeldzaamer voor, en bijna nooit ziet men ze in 't leeven blijven. Zo men ARISTOTELES geloof mag geeven, waaren de Drie- en Vierlingen oudtijds in Egijpte gemeen en de Vijflingen niet zeldzaam. Onder de hedendaagſchen vind men ook geloofwaardige voorbeelden, van vijf Kinderen t'eener dragt; doch dit ſchijnt de uiterſte paal te zijn der Menſchelijke vrugtbaarheid; ſchoon bij zommigen geſproken word, van zes, zeven en agt Kinderen, te gelijk geboorren. (HALLER. *Annot. in Prælect.* BOERHAV. *Tom. V. P. 2. pag.* 551.)

Het is een bekende zaak, dat de Kinderen, die men lang en hard laat ſchreeuwen, dikwils een Breuk krijgen. Zulk een ongemak vereiſcht een ſpoedige hulpe, door het lijf, na dat de breuk is ingebragt, te omzwagtelen, en met een kompres op die plaats gelegt, het weder uitkoomen van de breuk te verhoeden. Indien men hier niet zorgvuldig in is, en het Kind nog eenige jaaren geen bandje draagen laat, loopt het gevaar om in zijne jongelingſchap, en zijn geheele leeven lang, met zulk een laſtig ongemak gekweld te zijn. In Kinderen is het ſnijden van de breuk, gelijk veele Kwakzalvers of Landloopers de gewoonte hebben, geheel verwerpelijk; ja Jongelingen, van twintig of meer jaaren, kunnen zomtijds nog door bekwaame breukbanden tot geneezing worden gebragt. (HEISTER *Inſtitut. Chirurg. P. II. Sect. V. Cap.* 116.)

Doch in het behandelen van de breuk, in jonge Kinderen, is eene bijzondere voorzigtigheid noodig. Immers men weet, dat de beide ballen, of een derzelven, niet alleen in de vrugt, in Kinderen van eenige weeken, maar zelfs in Jongetjes van ettelijke jaaren oud, dikwils nog niet in het balzakje zijn gedaalt, zo dat het zelve ledig, of maar één bal, gevonden word. Zomtijds zitten de ballen, gelijk in de Vogelen en andere Dieren, die geen balzakje hebben, altoos plaats heeft, in de lenden, onder of bij de nieren; zomtijds laager, in de holte van het buikvlies, tegen den mond aan van een lange ſcheede, die zich naar het balzakje uitſtrekt, en door welke zij, bij vervolg van tijd, in het zelve daalen moeten. Zeer ligt, nu, kan het gebeuren, dat, wanneer de ingewanden van den onderbuik, door de ſterke nederdrukking van het middelrift, benedenwaards worden geperſt, een of de beide ballen uitſchieten, of dat zij een gedeelte der darmen, die in het zelfde buikvlies zijn beſlooten, met zich neemen. Het eerſte geval is geen darmbreuk, die echter zich als zodanig vertoonen kan; het andere is er een, daar men het Kind als mede ter Waereld gekoomen kan aanmerken, om dat de geſteldheid der deelen gelegenheid tot dezelve gegeeven heeft (HALLER *Opuscula Pathologica. Obſerv. XXVIII.*) Waarſchijnlijk zal iets dergelijks oorzaak zijn, dat zommige Kinderen breuken krijgen, anderen niet; immers, dat hierom de darmbreuken in de Jongetjes bijna alleen voorkoomen, is overblijkbaar. In alle lieſchbreuken der jonge Kinderen, derhalve, moet men naauwkeurig letten, om geen bal te neemen voor den uitgezakten darm; dewijl de drukking of beknelling van den bal zeer nadeelig zou kunnen zijn.

Ondertuſſchen moet men zich niet bekommeren, wanneer de Kinderen eenige jaaren oud worden, met geen of maar één bal in 't zakje; want zomtijds koomen die eerst op de agt of tien jaaren, of op den tijd van huwbaarheid, daar in. Zomtijds geſchied dit door de natuur alleen; zomtijds is het de uitwerking van een breuk,

of ook van geweldige beweeging, door een ſprong of val. Al openbaaren zich de ballen niet; men is daarom niet minder tot de voortteeling bekwaam, en de waarneeming heeft doen zien, dat Menſchen, in deezen ſtaat zijnde, meer kragt daar toe hebben dan anderen. Ook vind men Menſchen, die, het zij van natuure, of door uitſnijding, weezentlijk maar één bal hebben, en dit gebrek ſchaad aan de voortteeling niet. Men merkt aan, dat de bal, die dus alleen blijft, veel grooter word dan gewoonlijk. Daar zijn Menſchen geweest met drie ballen, en deeze worden gezegt van meer vermoogen te zijn dan anderen.

Uit het voorbeeld der Dieren blijkt, hoe veel deeze lighaamsdeelen toebrengen tot de kragt en moedigheid. Welk een verſchil is er niet tuſſchen een Os en een Stier of Bul, tuſſchen een Hamel en ongeſneeden Ram, tuſſchen een Haan en een Kapoen? Daar zijn, bovendien, bijzondere betrekkingen, waar van wij de oorzaaken niet weeten, tuſſchen de deelen der voortteeling en die van de keel. De gelubden, naamelijk, hebben niet alleen geen baard, maar hunne ſtem heeft nooit de gewoone grofheid van een Mannelijken toon, zijnde in tegendeel zeer fijn en bekwaam tot zingen. Deeze overeenkoomst, tuſſchen de ſtem en de werktuigen der voortteeling, openbaart zich niet alleen in de gelubden, maar ook in de andere Mansperzoonen en zelfs in de Vrouwelijke Sexe. De ſtem verandert bij den ſtaat van huwbaarheid, en de Vrouwen, die een zwaare ſtem hebben, worden onderſtelt meer naar de min te hellen. Men heeft als dan, of wat laater, een geruimen tijd lang, de ſtem heesch en onbevallig, doch naderhand word zij voller, vaster, ſterker en zwaarder, dan te vooren; welke verandering zeer kennelijk is in de Jongelingen, doch in de jonge Dogters zo veel niet, om dat die van natuure een fijnder geluid hebben.

De gemelde tekenen van huwbaarheid zijn gemeen aan de beide Sexen, maar bovendien heeft ieder bijzondere tekenen; naamelijk het voor den dag koomen der ſtonden en de zwelling van den boezem in de Vrouwsperzoonen; de baard in de Jongelingen. Deeze tekenen, echter, zijn zo zeker niet, als de anderen; want de baard, bij voorbeeld, verſchijnt niet altijd ſtipt op den tijd der huwbaarheid, en, gelijk men geheele Natien vind, daar de Mannen bijna geen baard hebben, zo zijn er ook daar de Vrouwen geen ſtonden krijgen. Dit word verzekert van de Inwooneresſen van Groenland en van die van Braſil. In 't algemeen weet men, dat die uitvloeijing in minder hoeveelheid voorkoomt bij de Volkeren, die de Noordelijke Gewesten van Europa bewoonen. In Spanje word dezelve, door een genoomen, gerekent op veertien en zestien oncen, in de Nederlanden op zes of agt oncen. Onder het Vrouwvolk, die zich ſterk beweegen, of een zwaaren arbeid doen, gelijk de Boerinnen, is zij veel kleinder, dan onder de Stedelingen, en onder deeze grootst bij de geenen, die een gemaklijk leeven leiden.

Dit maakt ook den tijd der huwbaarheid zeer verſchillende. Zeer zeltzaam en bijna ongeloofliijk is het voorbeeld van een Meisje, dat op haar vijfde jaar in de kraam kwam, het welk MANDELSLOH in Indie zou gezien hebben, gelijk ook van veele anderen, die de ſtonden gehad zouden hebben onder het tiende jaar; zou men ook niet moogen twijfelen, of de Meisjes van zekere Provincie van *Indoſtan* op haar tiende jaar bevrugt worden, zo THEVENOT verhaalt, en in *Balagatta* op haar agtſte; doch in Europa heeft men dergelijke voorbeelden, van vroege vrugtbaarheid, gezien. In Languedok krijgen zij de ſtonden merkelijk vroeger dan te Parijs, in de Nederlanden tuſſchen de veertien en zes en twintig jaaren, zo de Heer DE GORTER heeft aangetekent; want hier omtrent maakt de lighaamsgeſteltheid, de opvoeding en leevensmanier, een zeer groot verſchil. In alle Zuidelijke Deelen van Europa, en in de meeste Steden, zijn de Meisjes op de twaalf en de Jongens op de veertien jaaren huwbaar; doch in de Noordelijke Gewesten, en ten platten Lande, de Meisjes op haar veertiende, de Jongens op haar zestiende jaar.

Ondertuſſchen is het aanmerkelijk, dat, hoe vroeger de Meisjes huwbaar zijn, de ſtonden in haar zo veel te eer weder ophouden. Die dezelven krijgen op het veertiende jaar, raaken ze doorgaans op haar veertigſte kwijt, die ze op haar twintig jaaren krijgen, op haar vijftigſte of daar omſtreeks. In Italie en Spanje, alwaar de Vrouwsperzoonen, dikwils, op de twaalf of veertien jaaren trouwen, zijn zij doorgaans op haar dertigſte reeds onvrugtbaar. Dit is ook in de Indiaanſche waargenoomen door THEVENOT. Doch deeze regel lijd veel uitzondering, dewijl men voorbeelden weet van Vrouwen, die boven de zestig jaaren ouderdom nog in de kraam gekoomen zijn. Het al of niet hebben der ſtonden is geen zeker teken van vrugtbaar- of onvrugtbaarheid. Zie MAAND-STONDEN.

De tuſſchentijd der ſtonden is onder alle Natien bijna de zelfde en koomt gemeenlijk om de maand of vier weeken, waar van zij haare naam hebben gekreegen; doch in bijzondere Perzoonen is hier omtrent een zeer groot verſchil, zodanig dat men er heeft, die ze krijgen om de zes weeken, anderen om de drie weeken en zommigen tot twee ja drie maal in de maand. De tijd der duuring is van drie, vier of vijf dagen in de meesten; doch zommigen vind men, wien dezelven vijf, zes, ja een geheele week, bijblijven.

Het is onbeſchrijflijk, aan welk eene verſcheidenheid van kwaalen het ophouden der eerst aanſtaande of reeds eenige jaaren gewezen ſtonden, de Vrouwsperzoonen onderhevig maakt. Men heeft er de vallende ziekte, dolheid of razernij, en de dood zelve uit zien voortkoomen; ja alle zoort van ziekten, zegt HIPPOCRATES, ſpruit uit dezelven. Doch niet minder verwonderlijk is het, welk een menigte van wegen deeze ontlasting zich, wanneer de natuurlijke uitgang was verſtopt, gebaand hebbe, om den Mensch in het leeven te behouden. Bloedſpuuwen en bloedbraaken is gemeen; ook ziet men het dikwils met den afgang loozen of door de neus, uit de keel, kwijlvaten, enz. Doch men vind ook voorbeelden, dat het bloed, in de zodanigen, door onzichtbaare gaatjes der huid is uitgekoomen; in zommigen boven op het hoofd, uit de wang, uit den binnenſten ooghoek, uit de tip van de neus, uit het vel van de rug, de borsten, den duim en de enden der vingeren; in eenigen als zweet, in anderen met een ſpringende ſtraal, en zomtijds uit de armen, beenen, en verſcheide plaatzen van het lighaam, te gelijk.

Onder de Mansperzoonen zijn eenige weinigen ook aan dergelijke een maandelijkſe ontlasting onderhevig. In 't algemeen word aangemerkt, dat zij om de maand, of minder of meer tijds, eenige dagen hebben, wanneer hun een overvloed van vogten traag, vadzig en onlustig, maakt; het welk niet dan door een rijkelijke ontlasting, het zij van zweet, dik drabbig water, of

van bloed overgaat; welke laatſte men in eenigen door de neus of natuurlijke wegen, in anderen op veelerlei plaatzen, en zelfs door de toppen der vingeren, heeft zien loozen.

Het lighaam krijgt zijn volle langte zelden voor dat de Mensch den ſtaat van huwbaarheid bereikt heeft. Zommige jonge Lieden worden weinig of niet grooter na hun veertiende jaar; anderen blijven groeijen tot de twintig jaaren en daar boven. Bijna allen zijn zij, in den tijd van hunnen wasdam, rank van lijf en ſchraal van leden, hebbende dunne beenen en kuiten; alzo de tusſchenruimten der ſpieragtige deelen nog niet naar behooren met vet gevult zijn; maar allengs neemen die in dikte toe, de ſpieren krijgen haar gedaante en volheid, de leden worden ronder en vleeſchiger, en het lighaam koomt, voor den ouderdom van dertig jaaren, in de Mansperzoonen tot den hoogſten trap van volmaaktheid, ten opzigt van de geſtalte. De vrouwelijke Sexe bereikt doorgaans veel vroeger dien ſtaat van volwasſenheid. Zij zijn eerder huwbaar; haare aangroeijing, die, over 't geheel genoomen, zo groot niet is als in de Mansperzoonen, geſchied ook in minder tijds; want, dewijl haare ſpieren en alle andere lighaams-deelen, zwakker, losſer en weeker van zelfſtandigheid zijn, dan die van het mannelijk lighaam, gelijk zelfs in de beenderen blijkt; zo hebben zij minder tijds noodig, om tot hunnen grootſten trap van uitſpanning te koomen, die het toppunt is van de volmaaktheid der lighaams-geſtalte. Dus bevind men dat de Vrouwsperzoonen, doorgaans, op haar twintigſte jaar zo volmaakt van geſtalte zijn, als de Mansperzoonen op hun dertigſte.

Het is aanmerkelijk dat, daar de vrugt, in de lijfmoeder beſlooten, hoe nader aan de geboorte hoe meer aangroeit; het Kind, in tegendeel, en de Mensch, hoe ouder wordende, hoe minder toeneemt. In de jongheid zijn de bovenſte lighaams-deelen grooter dan de onderſten. Het hoofd, bij voorbeeld, is ongelijk grooter, naar evenredigheid van het lijf, dan in volwasſen Menſchen, en maakt, in de vrugt, meer dan een zesde deel der langte van 't geheele Kind uit; de onderſte ledemaaten, van de hielen tot aan de heupen, zijn op ver na niet half zo lang als 't lighaam. Naar maate nu het Kind ouder word, groeijen de onderſte deelen meer aan dan de bovenſten, en dit maakt het grootſte verſchil der geſtalte tusſchen de Kinderen en Bejaarden.

Het lighaam van een welgemaakt Man, moet niet rank zijn nog poezel, maar grof en wel geſpiert, met duidelijke onderſcheiding der ledemaaten en kenbaare trekken van 't gelaat; alles vind men er kragtig getekent. In de Vrouwen zijn de trekken fijnder en zagter uitgedrukt, de geſtalte van lighaam en leden is ronder, en de beweeging der ſpieren, die van de knokkels en geledingen, openbaart zich nauwelijks. De ſterkte en moedigheid is 't geen den Man doet uitmunten, gelijk de Vrouwen praalen met haare bevalligheid en ſchoonheid. Ook zijn zij, door één genoomen, een weinig kleiner of korter van lighaam dan de Mannen, wier gewoone langte is tusſchen de vijf en zes Rhijnlandſche voeten. In de Vrouwen is, daarenboven, het voorſte van de borst verhevener dan in de Mannen, 't welk haaren boezem en uitpuilende mammen opheft en nog meer ſieraad bijzet aan haare geſtalte. Dus is de holligheid van de borst in de Mannen dieper, in de Vrouwen breeder, naar evenredigheid van 't overige des lighaams. Het voornaamſte verſchil, echter, heeft in de heupen plaats, welken de vrouwelijke Sexe veel dikker en grooter heeft, om dat de beenderen, die het bekken zamenſtellen, ten einde de vatbaarheid van 't zelve te vergrooten, in haar breeder zijn. Uit dit verſchillend maakzel der beenderen in 't bovenſte en onderſte van 't lighaam, kan men doorgaans een vrouwelijk geraamte zeer wel van een mannelijk onderſcheiden. De Schilders en Beeldhouwers neemen dit vooral in acht, maakende een Mannen-beeld aan de borst de helft breeder dan aan de heupen, en een Vrouwen beeld aan de heupen de helft breeder dan aan de borst.

De geſtalte van den Mensch is in veele opzigten voortreffelijk, en zodanig als een Heerſcher der Aarde, wien alle andere Dieren onderworpen zijn, voegt en betaamt. Zijn lighaam heeft een opgeregt postuur, niet naar den grond hellende dan bij willekeur; zijne armen dienen niet om hem te onderſteunen, maar om blijken te toonen van zijne magt en gezag; tot zijn nooddruft en beſchuttinge; tot zijn bijzonder vermaak door de fijnheid van haar gevoel; tot omhelzing en liefkoozing; met één woord, tot het uitvoeren van meest alle zijne begeerten. Zijne oogen zijn niet geduurig naar de aarde gekeert, als die van veele Dieren, maar zijn gezigt ſtrekt zich over den Aardbodem, dien hij met voeten treed, vermaakende middelerwijl zich in de ſchoonheid van het geſchapene. Slaat hij de oogen hemelwaards, daar kent zijn gezigt geen paalen, en doorloopt, als in een oogenblik, de onmeetelijke ruimte van 't Geheelal. Welk een vermaak ſchept hij niet uit het gehoor der aangenaame klanken en melodijën van Muſiek en Speeltuigen? Hoe hoog verheft hem de ſierlijkheid van taal boven de vierpoetige Dieren, die, in vergelijking met den Mensch, waarlijk ſtom mogen genoemt worden? Weinig zijn er, daar men iets in vind dat zweemt naar die wonderbaare verandering van gelaat, waar mede hij de gemoeds bewegingen, en geſteldheid van zijn geest, op zulk een verheevene manier uitdrukt.

Schoon het lighaam van den Mensch uitwendig tederder zij dan dat van eenige der groote Dieren, het is niettemin zeer ſpieragtig, en misſchien ſterker naar reden van zijne grootte, dan de lighaamen der allerſterkſte Beesten. Want zo wij de kragt van een Leeuw bij die van een Man vergelijken willen, moeten wij in agt neemen, dat het denkbeeld, 't geen wij maaken van de ſterkte van dit Dier, eenigermaate valsch is; dewijl het grootſte deel daar van is toe te ſchrijven aan zijn muil en ſcherpe klaauwen. De wapenen, die de Mensch van de natuur ontfangen heeft, zijn onſchadelijk; ach! dat de konst hem er niet in de hand gegeeven had, die nog verſchrikkelijker zijn dan de nagelen en tanden der verſcheurende Dieren. Dog men kan, op een bekwaamer manier, de vergelijking van de kragten opmaaken; te weeten uit het draagen van zwaare lasten. Daar word verzekerd, dat de Pakkedraagers, met zekere haaken op de rug, te Konſtantinopolen, de zwaarte van negen honderd ponden torzen. Volgens den regel van Borelli zouw de kragt der vier ſpieren, die het ſcheenbeen uitſtrekken, in dit geval zijn van meer dan zes-duizend ponden. (*De Motu Animalium P. I. Prop.* 40.) Men rekent dat vijf of zeven Man trekken kunnen tegen een Paard, en ſchoon zij hier in al minder ſterk zijn mogten, naar de zwaarte of grootte gerekent; kunnen zij het ten minſte langer uithouden en overtreffen dit Dier in vlugheid. Immers het is bekend, dat de zogenoemde *Hardloopers*, in dat opzigt, niet voor de Paarden zwigten, blijvende altijd

tijd voor uit, hoe ſterk ook gedraafd word. Een Man, het loopen gewoon, zal dag voor dag meer wegs afleggen dan een Paard, en, indien hij maar even ver gaat, zal hij, zo lang geloopen hebbende dat het Paard afgereden is, nog in ſtaat zijn, om zijnen togt zonder ongemak te vervolgen.

De beſchaafde Mensch kent zijne kragen niet, nog weet hoe veel hij er door oeffening en gewoonte van verkrijgen zou kunnen, dat hem door een gemakkelijk leven thans ontbreekt. 't Is waar, men vind onder ons ook eenige weinige Menſchen van een bijna ongelooflijke ſterkte, en de ondervinding leert, in de droevige gevallen van ſtuipen, ijlhoofdigheid en dolheid, welk een klein gedeelte van zijn natuurlijke kragt de Mensch gewoonlijk oeffent. Immers, men heeft dolle Menſchen, door het krabben met de vingeren alleen, een gat zien maaken in een dikken vasten muur, daar men met ijzeren werktuigen veel moeite toe gehad zou hebben. Ook worden uit hoofde van weddenſchappen, nu en dan voorbeelden getoond van onbegrijpelijke ſnelheid en kragt: dog dit geſchenk van de natuur, dat den Mensch zeer veel waardig zoude zijn indien het tot zijne verdediging of tot een nuttigen arbeid aangelegt werde, is van weinig dienst in eene burgerlijke Maatſchappij, daar de geest meer doet dan het lighaam, en de arbeid der handen het lot alleen is der Menſchen van't geringſte zoort.

Ondertusſchen is deeze bekwaamheid van den geest, niet alleen om den Mensch den arbeid, waar toe hij bekwaam is, met meer gemak en minder vermoeijing te doen volbrengen; maar ook om hem een ongelijk grooter kragt te helpen oeffenen, dan eenig Dier kan doen, van een onbeſchrijflijke nuttigheid in de zaamenleeving. Door dit middel weet hij die verbaazende gevaarten van Oorlogſcheepen in het water te brengen, over zijde te krengen en weder regt te zetten, op te ligten, ja, wanneer zij onder water, en zelfs in den modder gezonken zijn, daar weder uit te haalen; een bijna ongelooflijke doch niettemin gebeurde zaak. (*Zie Mem. de Math. & Phiſiq. Tom. II. pag.* 501. *vergeleeken met* NOLLET *Natuurk. Leſſen II. D. II. St. bl.* 664.) Hoe zou men anders ontilbaar zwaare balken en ſteenen kunnen brengen in het bovenſte van hooge Gebouwen en Toorens? Is er dus eene bepaaling aan de Menſchelijke kragt, welke, door konst geholpen, die der Olijphanten ver te boven gaat? Men heeft daar van een ander voorbeeld gezien, in het uit den grond delven, vervoeren, opregten en op zijn voetſtuk zetten, van die fraaije Obelisk voor de St. Pieters Kerk te Romen, zijnde een ſtuk Graniet-ſteen van omtrent een millioen ponden zwaar. (*Zie* KEITSZLERS *Reizen, 2de St. bladz.* 165, 166.)

Verwonderlijke zaaken, inderdaad, ja die bijna ongelooflijk zijn, worden er verhaald van de ſnelheid der Wilden in het loopen. Ondertusſchen is't zonderling, daar de Vrouwen onder de beſchaafde Natien, als zwakker van aart zijnde dan de Mannen, met reden van den zwaarſten arbeid worden verſchoond, dat dit Volk hunne Vrouwen bijna al het werk laat doen. Zij zijn het die 't Land bouwen, de vrugten inzaamelen en voor de huishouding zorgen; terwijl de Man luij en ledig in zijn hut blijft leggen, koomende daar niet uit, dan om te jaagen of te viſchen, of om uuren agtereen, in een zelfde postuur, overend te blijven ſtaan. Dit Volk, naameliik, weet alleen van ſtil ſtaan en hard loopen, niet van wandelen; en er is niets, dat hun meer verwondert, dan ons in een regte lijn te zien voortgaan en dan weder den zen zelfden weg te rug koomen, verſcheide maalen agtereen; zij kunnen niet begrijpen waar toe die noodelooze beweeging ſtrekt en beſpotten ons over zulk een onnutte bezigheid.

Alles verandert in de natuur, alles verwisſelt van gedaante, alles vergaat. Het lighaam van den Mensch is niet zo dra gekoomen tot den top van zijn volmaaktheid, of het begint te vervallen. Dit verval is in't eerst ongewaarwordelijk, maar openbaart zich eerlang zonneklaar. De vliezen neemen den aart aan van kraakbeenderen; de kraakbeenderen veranderen in been; de beenderen worden harder; de vezelen ſtijver; de huid word droog en rimpelig; het haair word grijs; de tanden vallen uit; het aangezigt verliest zijn ſchoonheid, en het lighaam word krom. De eerſte blijken van deezen ſtaat doen zich dikwils voor het veertigſte jaar bemerken; zij neemen trapswijze doch vrij langzaam toe, tot zestig jaaren, en dan ſneller tot de zeventig; als wanneer de gebreeken des ouderdoms zeer blijkbaar zijn en geduurig aanwasſen, wordende van de ſtok-oudheid gevolgt, en de natuurlijke dood doet doorgaans het lighaam eindigen, omtrent de tagtig of negentig en voor de honderd jaaren. Zeer veele Menſchen, 'tis waar, bereiken den hoogſten trap van ouderdom vroeger, en zijn reeds op hun zeventigſte jaar afgeleefd; maar anderen, wederom koomen tot ver over de honderd jaaren. Men heeft er gezien die één en een vierde Eeuw bereikten, zijnde niettemin nog ſterk en gezond tot aan hunnen dood.

Aangezien de beenderen en kraakbeenderen niet alleen, maar ook de ſpieren en andere zagte lighaamsdeelen, minder vast en weeker van zelfſtandigheid zijn in de Vrouwsperzoonen, zo is er voor dezelve meer tijds noodig, om tot die onbuigzaamheid te koomen, welke de afgeleefdheid maakt. Bijgevolg zouden de Vrouwen ouder moeten worden dan de Mannen, en dit heeft ook in zeker opzigt plaats: Want uit de tafelen der ſterflijkheid van de Menſchen blijkt, dat de Vrouwen, wanneer zij zekeren trap van jaaren bereiken, vervolgens langer leeven dan Mannen van dien zelfden ouderdom. Als een Vrouwsperzoon, naamelijk, de bijzondere ongemakken van haar Sexe en van het kinderbaaren te boven is; ſchijnt zij bekwaamer te zijn om nog eenigen tijd te leeven. Dat een Vrouw, die vijftig jaar oud is, nog twintig jaaren in het leeven zal blijven, tegen een Man van dien zelfden ouderdom, beiden gezond en zonder blijkbaare ongemakken, is anderhalfmaal zo waarſchijnlijk, of de kans ſtaat als 3 tot 2. (STRUIJK. *Aanh. op de Giſſingen over den ſtaat van het Menſchelijk geſlagt. Amſterd.* 1740. *bladz.* 378.) Ook leert de ondervinding, dat Menſchen die langzaam tot hunnen ſtaat van volwasſenheid koomen, het langst leeven, en zodanigen, die zwak van natuur en ſlap van geſtel zijn, ſterven doorgaans zo vroeg niet, als de geenen die in gezondheid en ſterkte uitmunten, vooral indien het vroeg is naar hunne jaaren. In Kinderen, die vroeg blijken geeven van verſtand en bekwaamheden, is deeze aanmerking algemeen.

Thans zullen wij de oppervlakte van den Aardkloot doorloopen, om de verſcheidenheden te kennen, die onder de Menſchen van verſchillende Gewesten voorkoomen. Beginnende met de Noordelijke Landen, zo vinden wij in Lapland, en op de Noordelijke Kusten van Tartarie, een zoort van Menſchen, die klein zijn van ſtatuur, en van een zonderlinge gedaante, welker gelaat niet minder wild is dan de zeden. Deeze Menſchen, die van het menſchelijk geſlagt ontaart ſchijnen te zijn, bewoonen niet

niettemin zeer uitgebreide Landen, in grooten getalle. Zij hebben altemaal het aangezigt breed en vlak, een kromme platte neus; den oogappel geel, bruin en naar het zwart trekkende; de oogleden naar de slaap van het hoofd opgekrompen; de wangen grootelijks uitgezet, den mond zeer wijd, een scherpe kin, dikke lippen, een flauwe stem, een groot hoofd met glad zwart haar, en een bruine huid. Zij zijn zeer klein, kort en grof, doch niettemin mager; meestendeels maar vier voeten en de grootste vijfdehalf voeten lang. Bij alle die Volkeren zijn de Vrouluij immer zo leelijk van gelaat als de Mannen, en gelijken er zo veel naar, dat men ze in den eersten oplag niet van elkander onderscheiden kan. De Groenlanders zijn ook wel klein, doch hebben een wel gemaakt lighaam. De borsten hunner Vrouwen zijn zo lang, dat zij het Kind de pram geeven over haare schouders heen; het end der borsten is zwart als git en het vel over het lijf van een zeer donkere olijf koleur.

Deeze Natiën gelijken elkander niet alleen in leelijkheid en kleinheid, in koleur van haair en huid, maar zij hebben ook allen bijna de zelfde geneigtheden en manieren: Zij zijn altemaal plomp, bijgelovig en bot van verstand. De Deensche Laplanders hebben een groote zwarte Kat, waar aan zij al hunne geheimen zeggen en die zij in alle hunne zaaken raadpleegen; 't welk daar op uitkoomt, om te weeten, of zij dien dag, op de jagt of vischvangst, gelukkig zullen zijn of niet. Bij de Zweedsche Laplanders is in ieder Huisgezin een Tamboer, om den Duivel raad te vraagen, en, schoon sterk van lighaam en groote loopers zijnde, heeft men ze, wegens hunne vreesagtigheid, noch nooit ten Oorlog kunnen gebruiken. Altemaal gaan zij op de Jagt van Beeren, Vossen, Hermelijnen en Sabeldieren, om er de Huiden van te bekoomen, en deeze Bonten koomen zij verruilen voor sterken drank en tabak, daar zij groote Lief hebbers van zijn. Hun voedzel is gedroogde Visch en Vleesch van Rendieren of Beeren, hun Brood bestaat uit meel van vischbeenderen, gestampt en gemengd met de jonge bast van pijn- of beukeboomen: De meesten maaken geen gebruik van zout; hunne drank is Walvischtraan en water, daar zij geneverbesiën in laaten aftrekken. Zij hebben, mag men haast zeggen, geen denkbeeld van Godsdienst noch van een Opperweezen; de meesten zijn Afgoden-dienaars, en allen zeer bijgeloovig. Zij baaden zich naakt, in 't houdert, Meisjes en Jongens, Moeder en Zoonen, Broeders en Zusters onder een, zonder eenige schaamte of denkbeeld van schande. Als zij sterk zweetende uit deeze baden koomen, gaan zij zich in eene rivier werpen, waar van het water kilkoud is. Men zegt, dat zij hunne Vrouwen en Dogters den Vreemdelingen aanbieden, agtende het voor een groote eere, dat iemand bij dezelve slaapen wil.

De Laplanders gebruiken 's winters de huid der Rendieren tot kleeding, en bij zomer het vel van Gevogelte; aan linnen hebben zij geen kennis. Die van Nova Zembla loopen met baggen van blaauwe steen in de doorboorde neus en ooren; zij maaken zich blaauwe streepen aan het voorhoofd en de kin; haare Mans snijden zich de baard rond en draagen in 't geheel geen hoofdhaair. De Groenlanders kleeden zich met de huid van Robben; zij schilderen zich ook het aangezigt blaauw en geel, en draagen baggen in de ooren. Zij woonen altemaal onder den grond, of in hutten die bijna t'eenemaal bedekt zijn met boombast of beenderen van Visschen. Zomtijds hebben zij onderaardsche gangen, om geduurende den winter gemeenschap te kunnen houden met hunne nabuuren. Eene nagt, van verscheide maanden agter een, noopt hun geduurig licht te branden in dit verblijf, door middel van een zoort van lampen, die zij aan houden met die zelfde traan of Walvisch-olie, welke hun tot drank strekt. Bij zomer woonen zij niet met meer gemak dan 's winters; want zij zijn genoodzaakt huis te houden in een dikken rook, 't welk het eenigste middel is dat zij hebben uitgedagt, om zich te beschutten voor het steeken der Muggen, die misschien overvloediger zijn in deeze koude Gewesten, dan in de allerheetste Landen.

Niettegenstaande zulk een harde en naare levensmanier, worden deeze Menschen bijna nooit ziek, en koomen altemaal tot een zeer hoogen ouderdom. De oude Lieden zijn er zelfs zo kloek en sterk, dat men ze naauwlijks van de Jongelingen kan onderscheiden. Het grootste ongemak, daar zij onderhevig aan zijn, en dat zeer gemeen onder hun voorkoomt, is de blindheid; want, geduurende den winter, de herfst en het voorjaar, schittert hun, als zij uitgaan, de sneeuw onophoudelijk in de oogen, en bij zomer word hun gezigt, niet minder dan in hunne onderaardsche holen, door den rook bedwelmd, 't welk hun, in vervolg van tijd, blind maakt.

Het Tartarische bloed heeft zich aan den eenen kant vermengt met dat der Chineezen, aan den anderen kant met dat der Oostelijke Russen, en deeze vermenging heeft de eigenschappen van dit Ras niet geheel doen verdwijnen. Immers onder de Moskoviten zijn veel Tartaarsche aangezigten, en schoon deeze Natie, in 't algemeen, van het zelfde bloed zij als de andere Europische Natien, men vind er nogthans veele onder, die grof zijn van lighaam, met dikke billen en korte beenen, gelijk de Tarters. De Chineezen zijn, op ver na, zo verschillende niet van de Tartaaren, als de Moskoviters; men is zelfs niet verzekert, dat zij van een ander Ras zijn: De enkele zaak, die zulks zou kunnen doen denken, is de geheele verschillendheid van naturel, zeden en gewoonten, onder deeze twee Volkeren.

De Tarters, in het algemeen, zijn van natuure stoutmoedig, oorlogzugtig en leeven van de Jagt: Zij beminnen de vermoeijing en de onafhanglijkheid; zij zijn lomp en wreed tot beestagtigheid toe. De Chineezen hebben gantsch tegenstrijdige manieren; het is een zagtzinnig, vreedzaam, traag, bijgeloovig Volk; onderwerpelijk tot slaafagtigheid toe; verveelende door hunne beleefdheden en ceremoniën. Maar, indien men ze bij de Tarters in de trekken van het gelaat en de gestalte vergelijkt, zal men er geen onduidelijke blijken van overeenkomst in vinden. Men kent dit Volk in de Hollandsche plaatzen der Oostindiën te wel, dan dat men niet het onderscheid, tusschen hun en de Europeaanen, bemerkt zou hebben. Het is zeker, dat zij in 't algemeen het aangezigt breed hebben, de oogen klein en diep, een platte neus en een zeer ijle baard, die naauwlijks voor de dertig jaaren te voorschijn koomt.

Nog eene zaak, waar in de Chineezen met de Tarters overeenkoomen, is de schoonheid der Vrouwsperzoonen, die, onder de allerwoeststen van de Tartaarsche Natie, bekoorlijk worden gezegd te zijn, boven alle verbeelding, en zeer minzugtig omtrent Vreemdelingen. De koleur van haar gelaat is als van leliën en roozen, met twee zwarte oogen praalende en met zwarte haairlokken, waar bij haar sneeuwwitte armen en boezem wonderlijk afsteeken. Daarenboven maaken zij zich door haare

haare geſpraakzaamheid en leevendigheid nog beminnelijker. Het is hierom minder te verwonderen, dat deeze Vrouwsperzoonen zo gewild zijn bij de Turken en tot ſeraad ſtrekken van 't Serrail van den Grooten Heer. Op gelijke manier worden de Chineeſche Vrouwsperzoonen, niet tegenſtaande haare platte neusjes en ingezonken oogen, voor zeer bevallig gehouden: Maar men zegt, dat zij, bovendien, in zedigheid uitmunten.

De Japanders gelijken in gedaante zo veel naar de Chineezen, dat men ze als een zelfde Ras van Menſchen zou kunnen aanmerken. Zij zijn een weinig geelagtiger of bruiner van vel; doch de verſchillende woonplaats, in dat Land, maakt hier in veel onderſcheid, zo wel als de manier van leeven; gelijk er ook een groot verſchil gevonden word tusſchen de Inboorlingen der Zuidelijke en Noordelijke deelen van China, Japan en Groot Tartarie. Iets hebben alle deeze Volkeren gemeen, dat zeer zonderling voorkoomt, naamelijk de voeten der Meisjes, door ſtijf binden, van jongs af zo klein te houden, dat zij er in 't vervolg naauwlijks op gaan of ſtaan kunnen. Men wil, dat de voeten van een volwaſſen Vrouwsperzoon, in China, dikwils niet grooter zijn dan die van een drie jaarig Kind.

De Mogollers en andere Volkeren van het Schier-Eiland van Indië, zweemen taamelijk naar de Europeaanen in geſtalte en gelaat, maar zij verſchillen er min of meer van in koleur. Hunne Vrouwen verſchillen van de Europiſche boven dien ook door de langte van haare dijën en beenen, en de kortheid van haar lighaam. Zij zijn olijf-koleurig van vel, gelijk de Mannen, zeer zindelijk en uitermaaten vrugtbaar, volgens 't verhaal van THEVENOT; doch niet te min zeer kuisch. Zij kraamen zeer gemakkelijk, en men ziet er dikwils door de Stad loopen, die 's daags te vooren eerst bevallen zijn. De Inwoonders van Ceijlon gelijken veel naar die van de Malabaarſche kust; zij hebben, zo wel als die, groote laag neerhangende ooren: Alleenlijk zijn ze niet zo zwart, hoewel zeer bruin. Zij hebben een zagtzinnig humeur, en zijn, van natuure zeer vlug, behendig en vernuftig. Altemaal hebben zij pek-zwart haair op het hoofd, dat van de Mansperzoonen zeer kort gedraagen word. Het gemeene Volk loopt bijkans naakt; de Vrouwen met den boezem bloot, en dit gebruik is in Indië zelfs vrij algemeen. De Stad Goa plagt wel eer de groote markt te zijn van de ſchoonſte Vrouwen en Meisjes uit dat Waerelddeel. Men vind er nog Slavinnen, die keurlijk op Inſtrumenten ſpeelen, naaijen en borduuren kunnen; blank, geelagtig, bruin, zwart, ja van allerleij koleuren. De Perſiaanen, die aan de Zeekust woonen, verſchillen weinig van de Indiaanen. Het Perſiaanſche bloed is, door vermenging met den landaard van Georgie en Cirkasſie, zeer veel verſraait, en men ziet in dat Gewest tegenwoordig de ſchoonſte Vrouwen van de geheele Waereld.

De Volkeren van Perſie, Arabie, Egijpte en geheel Barbarie, kunnen aangemerkt worden als een zelfde Natie, welke in de tijd van Mahomet en zijne Opvolgers zich grootelijks uitgebreid, wijde Landſtreeken overweldigt en zich wonderbaarlijk vermengt heeft met de natuurlijke Inwoonders deezer Landen. De Perſiaanen, Turken en Mooren, zijn tot zekeren trap van beſchaafdheid gebragt, maar de Arabieren zijn meestendeels gebleeven in eenen ſtaat van onafhangelijheid, die de veragting van wetten onderſtelt. Zij leeven, gelijk de Tarters, zonder order, zonder Staatsbeſtuur en bijna zonder zaamenwooning: De Diefſtal, Plundering en Struikroverij, word verdedigd door hunne Opperhoofden; zij rekenen zich hunne misdaaden tot eere, en hebben geen achting voor de Deugd, noch voor eenige menſchelijke verbintenisſen, onderwerpende zich aan geenen, dan die uit Dwaalleer en Bijgeloovigheid zijn geſprooten.

Zommige Arabieren hebben het gebruik, van zich een donker-blaauwe koleur te doen leggen op de armen, lippen en andere blijkbaarſte lighaamsdeelen. Deeze verf word er met kleine ſtippen op getekent, en men maakt dat zij in het vleesch doordringt, door middel van een naalde, daar toe gemaakt, 't welk een onuitwischbaar merk inprent. De Vrouwsperzoonen van woest Arabie verbeelden zich, dat blaauwe lippen, handen en kin, haar wonder fraai ſtaan. Alle de Arabieren zijn op hunne Vrouwen zeer jaloers, en, 't zij dezelven door hun gekogt zijn of gerooft, zij worden altoos van hun met zagtheid, ja zelfs met eenig ontzach, behandelt.

Volgens 't getuigenis van TAVERNIER, zijn de Vrouwsperzoonen van Turkomannie en Cirkasſie, even gelijk die van Georgie, zeer ſchoon van gelaat en welgemaakt van geſtalte. Hij zegt, dat zij altijd friſch en jeugdig blijven tot de vijf-en-veertig of vijftig jaaren toe; dat zij zeer arbeidzaam zijn, en zich dikwils begeeven aan het allerzwaarſte werk. Deeze Volkeren maatigen zich de allergrootſte vrijheid aan in Huwelijks-zaaken; want, zo 't gebeurt, dat de Man niet voldaan is over zijn Vrouw en het eerſte daar over klaagt, laat de Heer van de Plaats hem die afneemen, haar verkoopen en een ander geeven aan den Man. Even zo gaat het, wanneer de Vrouw het eerſte klaagt over haaren Echtgenoot, want dan laat men ze in vrijheid en neemt haar van den Man af.

De Mingreliers zijn, volgens het bericht van de Reizigers, immer zo ſchoon en wel gemaakt als die van Georgie of Cirkasſie, en het ſchijnt dat deeze drie Volkeren maar een zelfde Ras van Menſchen uitmaaken. In Mingrelie, zegt CHARDIN, vind men Vrouwsperzoonen van wonderbaare ſchoonheid, in wier gelaat en postuur een ongemeene deftigheid doorſtraalt; zij hebben, boven dien, zo bevallige lonken, dat ieder een, die ze aanziet, daar door ingenoomen word. Zodanigen, onder haar, die minder ſchoon zijn en bejaard worden, blanketten zich afgrijslijk en beſchilderen haar geheele aangezigt, wangen, wenkbraauwen, voorhoofd, neus en kin; de anderen vergenoegen zich met de wenkbraauwen te koleuren. Zij ſchikken zich op zo veel zij kunnen. Haar gewaad zweemt naar dat der Perſiaanſche Vrouwen; zij draagen een Sluijer, die maar het bovenſte en agterſte van het hoofd bedekt: zij zijn ſchrander, beleeft en zeer minzugtig, maar te gelijk zeer trouwloos; daar is geen kwaadaartigheid te bedenken, die zij niet in 't werk ſtellen om zich Minnaars te verkrijgen, om die te behouden of den hals te breeken.

De Mannen van dat Land hebben ook veele kwaade hoedanigheden. Zij brengen hunne Kinderen tot ſteelen en rooven op; zij maaken er hun werk van, ſtellen er hun vermaak in, en hunne glorie; zij vertellen, met een ongemeen genoegen, de rooverijen, die door hun gepleegt zijn, en beroemen zich daar op ten hoogſten; de leugen, dieverij en moord, voeren bij hun den naam van heerlijke daaden; veelwijverij, overſpel en bloedſchande, is onder deeze Volkeren gemeen. Men ontſchaakt elkander de Vrouwen; men gebruikt, zonder ſchroom, zijne Moeije en de Moeije van zijn Vrouw; men trouwt

twee of drie Vrouwen te gelijk en ieder onderhoud zo veel Bijwijven als hij wil, wordende een Man zo veel aanzienlijker en vermoogender geſchat, hoe meer Vrouwen hij heeft.

De jaloersheid heerscht weinig in Mingrelie, en wanneer een Man zijne Vrouw op de daad met eenen Minnaar betrapt, heeft hij recht om hem te dwingen dat hij boete geeve, neemende zelden daar van een andere wraak. Die boete beſtaat in een Speenvarken, waar van zij met hun driën eeten. Zij geeven voor, dat het een zeer prijswaardige gewoonte zij, veel Vrouwen en Bijwijven te hebben, om dat men dus meer Kinderen teelt, die weder voordeel aanbrengen door ze voor gereed geld te verkoopen of te verruilen voor huisraad, kleederen en leevensmiddelen. Ook zijn de Slaaven in dit Land niet duur; Mansperzoonen, van vijf-en-twintig tot veertig jaaren oud, kosten niet meer dan vijftien Kroonen, die ouder zijn, agt of tien; de mooije Meisjes, tusſchen de dertien en agttien jaaren, twintig Kroonen; de anderen minder; de Vrouwen twaalf en de Kinderen drie of vier Kroonen.

De Turken, die een groot getal van deeze Slaaven koopen, zijn een Volk, zamengeſteld uit verſcheide andere Natien. Die van Armenie, Georgie en Turkomannie, hebben zich vermengt met de Arabieren, en zelfs met de Europeaanen, ten tijde der Kruistochten naar het Heilige Land. Het is derhalven niet moogelijk, de natuurlijke Inboorlingen van Klein Aſie, Sijrie, en het overige van Turkije, te onderſcheiden. Alles, wat men zeggen kan, beſtaat hier in, dat de Turken in 't algemeen ſterk en taamelijk wel gemaakt zijn; ja dat men zelfs zelden onder hun gebochelden en kreupelen vind. Hunne Vrouwen zijn ook doorgaans ſchoon van aangezigt en volmaakt van geſtalte, zeer blank, om dat zij weinig buitenshuis koomen, en als zij uitgaan altijd over hun geheele hoofd met een ſluijer bedekt. De jaloerheid heerscht, gelijk men weet, onder de Turken zeer, en niettemin zijn de Vrouwen zeer minzugtig, weetende allerlei listen uit te vinden, om hunne Mannen te bedotten. Zij baaden zich zeer dikwils, gelijk de doorgaande gewoonte is in de Oosterſche Landen; zij laaten zich dagelijks bewierooken en ſtellen alles in 't werk om haare ſchoonheid te behouden of te vermeerderen. Geen Vrouw, zelfs van een Boer of Arbeidsman, is er in Aſie, zegt Belon, die niet wangen zo frisch heeft als een roos, het vel blank als een lelie, en zo zagt, dat men op ſluweel ſchijnt te tasten. Ondertusſchen is 't bekent, dat de Perſiaanen veel van Bruinetten houden, en de Turken beminnen de zodanigen, die roodagtig zijn van koleur.

De Inwooners van het noordelijk deel van Griekenland zijn ſterk van lighaam en blank, die der zuidelijke deelen en der Eilanden bruin van vel. In 't algemeen geſprooken, zijn de Griekſche Vrouwen nog fraaijer van leest en leevendiger dan die der Oosterſche Landen; weshalven men ook zegt, dat de ſchoonſte Dames van het Serrail uit Griekenland worden gehaalt, en men heeft er tot Sultaninnen zien verheffen, wegens haare bevalligheid. De Inwooners der overige Eilanden en Kusten van de Middellandſche Zee, zelfs de Spanjaarden, zijn altemaal veel bruiner of geelder dan de Franſchen, Engelſchen, Nederlanders, Duitſchers, en alle de Inboorlingen der noordelijke deelen van Europa en Aſia, tot in Lapland, alwaar, gelijk wij gezegt hebben, een geheel verſchillend zoort van Menſchen is.

De Veelwijverij, weet men, heerscht onder de Mahometaanen en alle de Volkeren van Aſie, zelfs de Tarters en Chineezen, gelijk zij onder de Israëliten van ouds heeft plaats gehad. Hierom zou het wel ſchijnen, of dezelve meer overeenkomſtig waare met de menſchelijke natuur, dan zich bij ééne Vrouw te houden, gelijk de Christelijke leer medebrengt; doch men ziet niet dat die Landen meer bevolkt zijn dan de onzen; en de afſchuwelijke misdaaden, die er gedoogt worden, toonen klaar, dat de Veelwijverij uit de zonde haaren oorſprong en voortgang heeft. Zonderling is 't, dat er aan de Grenzen van Perſie, tegen Turkije, zekere Christenen woonen, die men *Sabeërs* of *Christenen van St. Jan* noemt, welke, volgens hunne Wet, twee Wijven hebben moogen, daar zij zich mede in huwelijk verbinden, en zulks is aan hunne Priesters of Kerkedienaars ook geoorloft (*Mariage Ceremonies in all the parts of the World, Chap. IX. Dublin* 1744.)

Ondertusſchen koomt het in bedenken, of er zulk een overvloed van Vrouwsperzoonen zij in alle de Oosterſche Landen. Volgens de Wet der Natuur, die in Europa plaats heeft, worden, gelijk wij gezien hebben, altijd minder Meisjes dan Jongetjes gebooren, en uit de Sterflijsten blijkt wel, dat er van de mannelijke Kinderen, in de jongheid, omtrent een zesde deel meer ſterven, dan van de vrouwelijke; doch dit verſchil kan overe na niet goedmaaken, het geene er, ten opzigt van de leevenswijze in Europa, aan te kort zou koomen; daar men echter niet zeggen kan, dat de Vrouwsperzoonen zo zeer overſchieten. Doch hier van kunnen verſcheide redenen zijn; de geduurige Oorlogen verſlinden in die Landen zeer veel Manvolk, en het dienstbaar werk word er meer door Mansperzoonen verrigt. Daarenboven zijn het, onder de Turken bij voorbeeld, niet alle Mans die veele Vrouwen hebben, maar alleen de vermoogentſte, en tot oppaſſing van dezelven worden veele Geſneedenen gebruikt. Ook kan men aanmerken, dat de Vrouwsperzoonen in 't algemeen vroeger huwbaar zijn dan de Mannen, die zelfs aldaar zelden trouwen voor hun twintigſte jaar. In China, daar de oorlog tegenwoordig geheel verbannen ſchijnt te zijn, is nog de overvloed van Vrouwsperzoonen zo groot, dat zommige Ouders de onmenſchelijke gewoonte hebben, om hunne Kinderen, zo 't Meisjes zijn, indien zij vreezen, dezelven niet behoorlijk te kunnen opbrengen, te vermoorden, of tot een oneerlijk leeven te verhuuren of te verkoopen. De gruwelijke manier, om de Jongetjes te ontmannen, ten einde daar mede voordeel te doen, al was 't maar enkel om ze lieflijker ſtem te doen hebben, heeft zelfs in Italie plaats.

In de Noordelijke deelen van Afrika, is men omtrent dit ſtuk zo onbepaalt niet als in Turkije. Die van Algiers en Tunis neemen gemeenlijk maar ééne Vrouw of twee op 't meeste, daar de Turken in den Alkoran toegelaaten word, vier wettige Vrouwen te hebben en zo veele Bijwijven of Slaavinnen, als zij onderhouden kunnen. In Egijpte heeft ook de Veelwijverij plaats, zo wel als onder de Mooren van Fez en Marokko. De Egijptiſche Vrouwen houden zich niet op met de verſiering van hun aangezigt en haair, gelijk die van Europa, maar leggen zich voornaamelijk toe op de zuiverheid van haar lighaam, en baden zich dagelijks, om vet en poezelig te worden, zo Alpinus verhaalt.

De Negers van Guinée zijn zeer wild en wreedaartig; Moord, Overſpel en Dieverij, word bij hun niets gere-

kent;

kent; zij zijn Afgodendienaars en onthouden zich tweemaal in de week, met veel ſtrengheid, van wijn, als ook zomtijds van zekere ſpijze, waar in de Zoon den Vader, en de Dogter haare Moeder, zeer ſtipt navolgt. Zij zijn zeer vrolijk als 't hun wel gaat, doch mistroostig, tot wanhoop toe; wanneer men hun hard behandelt of hunne Kinderen met geweld ontneemt. Niets kan men hun betrouwen, en geen wonder, want zij verkoopen elkander, gelijk men weet, tot de allerhardſte Slaavernij. Zo wel de Mannen als de Vrouwen loopen naakt, doch tooijen hun lighaam zo veel op, als moogelijk is, en draagen ringen van goud of elpenbeen om de armen, beenen en den hals; hun haair binden en ſtrikken zij netjes op, en verſieren het met koraalen, pluimen en andere ſnuisteringen; het lighaam met banden en zoomen; terwijl zij om den middel een kleedje hebben van ſtoffen, meer of min kostbaar, naar dat het hun vermoogen toelaat.

Men zoude hier billijk moogen vraagen, welke de oorzaak zij van de zwartheid der Negers in Afrika, die zekerlijk de zwartſte Menſchen op den Aardbodem zijn. Tegenwoordig is men verzekert, dat die zwartheid haare zitplaats niet heeft in de huid, noch in de opperhuid, maar in zeker ſlijmagtig of ſnotterig bekleedzel, 't welk over het geheele lighaam legt, tusſchen de huid en de opperhuid. De eigentlijke huid is in alle Menſchen van de zelfde koleur; de opperhuid is in de Zwarten zo wel wit als in de Blanken, hoewel zij zomtijds eenige zwartheid heeft aan de binnenzijde, door de afkleuring van die zwarte ſlijmagtige ſtoffe, welke in water ſmelt en in het behandelen afgeeft. Van deeze tusſchenkoomende ſtoffe hangt al de verſchillentheid van de koleur der huid in de Menſchen af. Zij is in de Europeërs wit of geelagtig, in de Aſiatiſche bruin, in de Amerikaanen ros, in de Afrikaanen zwart. Maar, welke de oorzaak zij van dit verſchil, kan men even zo weinig vaststellen, als waarom de Varkens in zommige Landen bijna altemaal wit, in anderen gemeenlijk zwart van haair zijn. Van de verbranding door de Zon, immers, kan zij alleen niet afhangen; want de Negers zijn zwartst in die lighaamsdeelen, welken de ſchaamte ook hun zorgvuldig doet bedekt houden. De hitte te Senegal heeft men, wel is waar, veel grooter bevonden dan ergens op den geheelen Aardkloot, zo veel mij bekent is; naamelijk 38 Graaden op den Thermometer van Reaumur, dat 117 en een halve Graad is op dien van Fahrenheit; doch waarſchijnelijk zijn er buiten dien nog inwendige oorzaaken van deeze zwartheid, misſchien plaats hebbende in de gal of in het bloed, gelijk zommigen willen.

De Negers zijn, zo wel als de Europeaanen, aan de Kinderpokjes onderhevig, en deeze regtten dikwils groote verwoestingen onder hun aan, doch men vind niet dat zij eenig middel daar tegen gebruiken gelijk de Tarters, die ze hunne Kinderen, inzonderheid de Meisjes, al zeer vroeg inënten, op dat zij de ſchoonheid van haar aangezigt niet verliezen zouden. Daarenboven hebben de Negers nog een Landkwaal, hun meer dan de Europeaanen, die daar te Lande zijn, aantastende, de *Draakworm* genoemt, welke onder de Arabieren ook plaats heeft en zeer gemeen is te *Medina* in Arabie, weshalven zij dikwils *Vena Medinenſis* genoemt word. Fockenbrogh zegt daar van, ſchertzende; „ Guinéa is een „ Land, daar de Wormen niet wagten tot dat de Men„ ſchen dood zijn, maar hun nog leevende doorknaa„ gen. " Zommigen echter verbeelden zich, dat het geen leevendige Worm, maar alleen een verdikt vogt zij, onder de gedaante van een lange, ronde, witagtige koord, in een ader vervat; doch hoe koomt het dan, dat men bij het uithaalen van denzelven geen bloedſtorting verneemt, enz. Boven dien zijn de Negers, zo wel als de Europeaanen, daar te Lande veelerlei ziekten, die uit ontucht en overdaad ſpruiten, onderhevig. Dit maakt hun zo zwak van natuur, dat zij zelden, zegt men, veel hooger ouderdom dan vijftig jaaren bereiken.

Het Zuiderdeel van Afrika word bewoont door een nog wilder en woester Volk dan de Negers, die men in het algemeen begrijpt onder den naam van *Kaffers*; hoewel er tusſchen deeze Volkeren, die in bijzondere Rijken zijn verdeelt, een groot verſchil en een geduurige oorlog is. Van geſtalte zweemen zij naar de Negers, hebbende platte neuzen, dikke lippen en wollig haair op het hoofd, doch de koleur is in veelen kaſtanie-bruin. Onder deeze Volkeren vind men de grootſte beestagtigheid, misſchien, die er bij Menſchen op den geheelen Aardbodem plaats heeft. Zij eeten bijna alles wat hun voorkoomt; doode Visch, rottende Krengen en Zeehonden zijn bij hun een lekkernij, en men verzekert, dat er ook onder zijn, die Menſchen ſlagten, en gebraaden zijnde opeeten. Het aanmerkelijkſte is, dat dit Volk tot een hoogen ouderdom koomt, dikwils van over de hondert jaaren; doch waarſchijnelijk zal dit zo heel nauwkeurig niet onderzogt zijn.

Tot de Kaffers word gerekent te behooren de Natie der Hottentotten, woonende omtrent de Kaap de Goede Hoop; maar dit Volk is door verkeering met de Hollanders zeer veel beſchaafder geworden. Zij zijn op verna zo zwart niet als de Negers, ja men wil zelfs, dat hunne Kinderen, onder de Europeaanen opgevoed zijnde, blank blijven. Zij bedekken de ſchaamdeelen, dog loopen anders meest naakt, beſmeerende hun lighaam met vettigheid en met roet, om gitzwart te zijn. Hun gewoone voedzel is melk en vleesch van Beesten, inzonderheid Schaapen, die zij zeer zorgvuldig aanfokken, en de darmen zijn bij hun de grootſte lekkernij. Pater Tachard verhaalt, dat zij meer trouw en liefde jegens elkander betoonen dan de meeste Christenen. Overſpel en Dieverij word bij hun met de dood geſtraft. Ieder Natie heeft haaren Opperſte of Kapitein, wien zij in alles gehoorzaamt. Zij maatigen zich de vrijheid aan, om zo veel Vrouwen te neemen als zij onderhouden kunnen; evenwel hebben de allervermoogenſten er zelden meer dan drie. Het is een ſterk, vlug en werkzaam Volk, inzonderheid tot den wapenhandel bekwaam, houdende zelfs eenig Krijgsvolk op de been. Men verwondert zich, in 't bijzonder, over de bekwaamheid die zij hebben, om breede diepe rivieren, met hunne ballast of bagagie op het hoofd, te kunnen overzwemmen.

In de geheele nieuwe waereld is, om zo te ſpreeken, maar één Ras van Menſchen, zo veel de Inboorlingen aangaat; want een groot deel der Inwoonderen beſtaat uit Europeërs van allerlei Natien. Hunne natuurlijke koleur is ros of roodagtig, uitgenoomen in de Noordelijke deelen, alwaar men eenige Menſchen vind die naar de Laplanders gelijken, en ook zommigen met blond haair, zweemende naar die der Noordelijke Landen van Europa. Voor het overige begrijpt dit groote Waereldsdeel niet dan Menſchen, waar onder bijna geene verſchillentheid is. Misſchien ontſtaat deeze overeenkom-

ſtigheid der Inboorlingen van Amerika, grootendeels uit die van hunne leevenswijze. Alle de natuurlijke Amerikaanen zijn Wilden geweest, toen de Europeaanen voet kreegen in de nieuwe Waereld, en die geenen, welken er nog van overgebleeven zijn, in Zuid-Amerika, in Mexico en Peru, zijn wel door de Spanjaarden tot eenige beſchaafdheid gebragt, maar men vind ze nog zeer vastkleevende aan hunne oude gewoonten. Die van Noord-Amerika, hebben zelfs nog hunne vrijheid behouden.

De Baron De Hontan geeft ons de volgende Beſchrijving van de Wilden van Kanada. Zij zijn, zegt hij, zo bot en beestagtig niet als zommigen zich verbeelden. De lighaamsgeſtalte is doorgaans regt, wel gemaakt en van tamelijke langte; het aangezigt niet onbillijk, inzonderheid dat der Vrouwsperzoonen, die echter al te vet en zwaarlijvig zijn. Men vind er zelden gebochelden, kreupelen, blinden of ſtommen onder. De oogen zijn groot, en zwart, gelijk ook het haair; de huid bijna olijfkoleurig; de tanden zo wit als ijvoor. Zij draagen naauwelijks kleederen, dan in den winter, en woonen met verſcheide huisgezinnen te gelijk in ééne hut, die zij van hout maaken en dikwils met bast van boomen toedekken. Zij leeven bijna alleen van 't Wild; dat zij vangen, en zijn zeer goede Jaagers; doch van den Landbouw maaken zij weinig werks en eeten bijna geen brood. De bontvachten of pelterijen dienen voor een gedeelte tot hunne kleeding, het overige verkoopen zij aan de Europeaanen, of liever verruilen het voor ſterken drank, waar van zij groote liefhebbers zijn. Geld is bij hun niet in gebruik en zij verachten het zelve, zeggende dat het tot rooverij, moord en allerlei misdaaden, daar zij een grooten afkeer van hebben, aanleiding geeft.

De Inboorlingen van Virginie zijn ook friſch en ſterk van lighaam, doch uitgenoomen de jagt, daar zij insgelijks hun werk van maaken, ten uiterſte traag, hoewel niet onbedeelt van verſtand. Zij hebben zonderlinge denkbeelden en zijn zeer bijgeloovig ten opzigt van de Waarzeggerij, meenende dat daar door alle diefſtal en ſchenddaaden aan 't licht worden gebragt. Zij ſchilderen hunne armen, handen, beenen en aangezigt, met verſcheide afbeeldingen van Beesten en met zwarte ſtippen, om zich te verfraaijen; draagende oor-cieraaden van ſchulpen in plaats van paarlen. Veelen hebben een kroon van vogel-vederen op het hoofd, en zommigen draagen een zoort van ſchoudermantels, die zo konſtig uit pluimen van allerlei koleuren zijn zamengeſtelt, dat men zich over hun vernuft moet verwonderen.

In 't algemeen hebben de Wilden van Amerika, wanneer zij in vrijheid worden gelaaten, de onnozelheid van alles aan te bidden dat hun ſchaaden kan. Men heeft gezien, dat zij voor het Schietgeweer en Kanonſtukken nederknielden. Toen de Engelſchen eerst een Vaartuig op een binnenlandsch meir in Nieuw Engeland bragten, meenden de Wilden dat het een groote Visch waare, en liepen van verbaastheid weg. Doch de Duivel is het voornaamſte voorwerp van hunne aanbiddinge; ten minſte indien men de alleraffchuwelijkſte Beelden, die te bedenken zijn, welken in hunne Tempelen of Pagoden, inzonderheid bij die van Mexico en Peru gevonden zijn, daar voor houden mag; doch alle Afgodendienst word daar, zo veel moogelijk, door de Spanjaarden met geweld belet. Dat zij echter, met zagte behandeling, niet onleerzaam zijn, bewijst de onderwerping der Inwooneren van de binnenlandſche Landſtreek in Zuid-Amerika, *Paraguaij* genoemt, aan de Jeſuiten.

Uit het voorgemelde blijkt, dat de oorſprong der Amerikaanen de zelfde zij als die der andere Volkeren op den Aardbodem. Daar kunnen oudtijds wegen en middelen geweest zijn, ons onbekent, die Menſchen uit de oude in de nieuwe waereld overbragten. Immers, waar van anders die overeenkomst in geſtalte tusſchen de Wilden van Noord-Amerika en de Oosterſche Tartaaren; die gelijkheid der Inboorlingen van dit waereldsdeel onder elkander? Wij hebben gezien, hoe zeer de opvoeding een Mensch veranderen kan, en in geſtalte, ſpraak en zeden, wild, ja beeſtelijk maaken. Vind men niet zo wel Afgodendienaars in Lapland, Tartarie en Guinée, als in Amerika, en, gelijk de Kaffers Menſchenvleesch zouden eeten, word niet het zelfde verzekert van de Kannibaalen?

Dit leid ons, natuurlijk, tot het onderzoek van 't getal der Menſchen op den geheelen Aardbodem. Van veelen is naar het zelve op eene zeer losſe manier gegist; zodanig, dat het bijna de helft verſchilde, en dit is te minder te verwonderen, wegens de tegenſtrijdigheid, die in dit opzigt plaats heeft in de berichten van zommige Landen, en de onzekerheid van de meesten, die de andere Waereldsdeelen betreffen. Het getal der Menſchen in Europa, word, met veel waarſchijnelijkheid, op ruim 100 millioenen begroot, gelijk Riccio-lus het al ſtelde. Maar dat in Afia vijfmaal zo veel Volks zou zijn, gelijk hij opgeeft, is gantsch ongeloofbaar, en voornaamelijk geſprooten uit de bijstere vergrooting van 't getal des Volks in China. In 't geheele Rusſiſche Rijk, dat bijna de helft beſlaat van Afia, mag men met reden gisſen, dat nog geen 30 millioenen Menſchen zijn; in China omtrent 60 millioenen. Neemt men dan Turkije, Arabie, Perſie, Indie en de Eilanden, te zamen op 100 millioenen; zo zal Afia ſlegts omtrent 200 millioenen Inwooners uitleveren. Ten opzigt van Afrika is naauwelijks een gisſing te maaken; maar, de onbewoondheid der binnenſte deelen in aanmerking neemende, ſchijnt het genoeg dat men er zo veel Volk in ſtelle als in Europa. Ook meent men, volgens de waarneemingen van een hedendaagsch Reiziger door Noord-Amerika, met reden te kunnen onderſtellen, dat in dat groote Land geen meer Wilden zijn, dan Inwoonders in de Stad Parijs. Zuid-Amerika is, insgelijks, op veele plaatzen zo ſchraal bewoont, dat men misſchien best het getal des Volks, in dit gantſche Waereldsdeel, ook op omtrent 100 millioenen zal begrooten. Dit maakt in 't geheel ongeveer 500 millioenen voor 't getal der Menſchen op den Aardbodem, gelijk de Heer Struijck al voor lang gerekent heeft (*Giſſingen over den Staat van 't Menſchelijk Geſlagt, Amſt.* 1740. *bladz.* 328.) Hoe veel waarſchijnelijker is dit dan de bijstere begrooting, die men thans weder als iets nieuws ziet te berde brengen, en, Riccio-lus als het waare tragtende te overtreffen, dit getal op 953 millioenen ſtelt. Hondert millioenen Menſchen is in der daad wat veel, om daar mede zo ruimſchootig te zijn.

Dus de Natuurlijke Historie van den Mensch, door den Heer De Buffon, beknoptelijk, met veele bijvoegingen voorgedraagen hebbende, gaa ik over tot de beſchrijving van het Menſchelijk Lighaam, uit de naſpooringen en ontdekkingen van de oude en hedendaagſche Anatomisten opgemaakt.

In

In de ontleedkundige beſchrijving van den Mensch, en van alle andere groote Dieren, kan men gevoeglijkst eerst ſpreeken van de *Beenderen*; want die zijn het, welken de geſtalte van het geheele lighaam beter uitdrukken, dan eenige andere vaste of vloeibaare deelen; zij geeven ſteunzel aan de ſpieren, die het lighaam beweegen; zij blijven in weezen, wanneer al het overige door verrotting is vergaan.

In de Beenderen koomt eerst hunne oorſprong of aangroeijing in aanmerking; want in de ongebooren vrugt vind men, in de eerſte maanden, in 't geheel geen beenderen. Die lighaamsdeelen, welke naderhand been worden, zijn als dan vliesagtig, uit verſcheide vezelen, en zeer kleine vaatjes zamengeſteld, waar van zij gevoed worden. Deeze vezelen en vliezen worden vaster door het verdikken van het waterige vogt, in dezelven vervat, en als kraakbeenig. Tegen de eerſte plaatjes, vervolgens nieuwe laagen van vezelen en plaatjes aan gevoegt zijnde, worden die allengs vaster gemaakt, en door middel van ſchuinze, dwarsloopende vezeltjes, als met ſpijkers of nagelen, zamengehegt zijnde, groeit er eindelijk been van; dat zo veel vaster van zelfſtandigheid is, hoe digter de plaatjes tegen elkander aan gevoegd zijn, en altoos is derzelver tusſchenruimte met een mergagtig zap gevuld.

De Beenderen zijn van veelerlei figuur. Men vind er die plaat- of ſchottelswijze zijn, en geſchikt, om, met anderen zamengevoegd, een holligheid te maaken, die eenig voornaam lighaamsdeel bevat; gelijk de beenderen van het bekkeneel; of geheel plat, om breeder aanhegting en meer vastigheid te hebben, gelijk de ſchouderbladen en heupebeenderen. De meesten zijn langwerpig, en of boogswijze gekromd, gelijk de ribben, of bijna regt uit geſtrekt, gelijk die der ledemaaten. In 't algemeen hebben zij veelerlei uitwaſſen en holligheden, dienende tot de geleding met elkander en om meer kragt te geeven aan de werking der ſpieren. Veeler deezer uitwaſſen zijn in de jongheid kraakbeenig, doch worden in de volwaſſenheid volkoomen been: waar uit blijkt, om wat reden het zamenſtel der Bejaarden zo veel ſterker is, dan dat der Kinderen. De geledingen zijn, in Volwaſſenen, ook de ontwrichting minder onderhevig. Zommigen derzelven maaken een volmaakt ſcharnier uit; anderen draaijen als een kloot in zijne pan, en dit maakt, dat wij de armen en beenen niet alleen naar alle kanten beweegen, maar ook in 't ronde draaijen kunnen.

Het zamenſtel der Beenderen, ontbloot van alle vleesch en zagte deelen, word een *Geraamte* (*Scheleton*) genoemt. Men onderſcheid in het zelve drie deelen, naamelijk hoofd, lighaam en ledemaaten. Van ieder zal ik in 't bijzonder ſpreeken.

Het Hoofd beſtaat, ten grootſten deele, uit een rondagtige doch langwerpige beenkas, het *Bekkeneel* genoemt, zamengeſteld van agt voornaame beenderen, die met elkanderen een digte holligheid maaken, welke de herſenen bevat. Men vind, wel is waar, in een gedroogd bekkeneel verſcheide openingen, doch deeze zijn, in een leevendig Mensch, en zelfs in een Lijk, altemaal gevuld of ten naasten bij geſlooten. Van de gemelde agt beenderen maaken er vier het bovenſte van het bekkeneel uit; naamelijk het voorhoofdsbeen, de twee opperhoofdsbeenderen en het agterhoofdsbeen; de ſlaapbeenderen de zijden van het hoofd. De vier eerſten zijn met naaden zaamengevoegd, die als met tanden van een zaag in elkander ſchieten, en zo vast vereenigt, dat niets dan het uiterſte geweld in ſtaat is om ze uit elkander te doen gaan. De twee laatſten van de agt beenderen des bekkeneels ſluiten het onderſte en voorſte gedeelte, wordende genoemd het Wiggebeen en Zeefbeen: Het een wegens zijn figuur en plaatzing, het andere wegens zijne zeefagtige zelfſtandigheid. Dus hebben ook alle de beenderen van het bekkeneel, in 't midden van hunne dikte, iets dergelijks, 't welk onder den naam van *Tusſchenlaag* (*Diploë*) onderſcheiden word van de beide tafelen, tusſchen welke het begreepen is.

Het Aangezigt is zaamengeſteld uit verſcheide ſtukken beens, die begreepen worden onder twee voornaame deelen, de *Kaaken* genoemt, waar van de bovenſte onbeweeglijk is, de onderſte beweeglijk. De bovenkaak beſtaat uit dertien beenderen; te weeten de twee eigentlijk genaamde kaakebeenderen, die ver de grootſte zijn van allen, de twee jeukbeendertjes, die de wangen ſteunen; de twee eigen beendertjes van de neus; de twee nagelbeentjes die de traanbuis uit de oogen gedeeltelijk doorgang geeven; twee ſponsagtige beentjes in de neus; de twee van het gehemelte, en dat enkeld been, 't welk een gedeelte van het middelſchot der neus uitmaakt, het *Ploegbeen* (*Vomer*) geheten. Deeze beendertjes zijn door enkele naden, doch niettemin zeer vast zaamengevoegd. De onderkaak beſtaat, in een volwaſſen Mensch, maar uit één ſtuk beens, gelijkende naar een boog, wiens enden opwaards rijzen, waar mede zij, op een zeer kopstige wijze, gewricht word aan de ſlaapbeenderen.

Men vind in deeze, zo wel als in de bovenkaak, wanneer 't getal vol is, zestien tanden, teweeten vier die in 't midden van de kaak of voor in den mond ſtaan, bijtelswijze ſcherp en met hunne ſcherpte nevens elkander gevoegd. Men noemtze om die reden, *Snijtanden* (*Inciſores*) of Voortanden, en in de Kinderen dikwils *Boter-* of ook *Lachtanden*, om dat zij in 't lachen zich meer vertoonen dan de anderen. Aan ieder zijde van deeze ſtaat een tand, die er dus vier in 't geheel uitmaaken, gemeenlijk *Hondstanden* (*Caniní*) om hunne gedaante genoemt; want zij zijn rondagtig ſpits; en ook wel Hoektanden, om dat zij als op de hoeken van den mond ſtaan, tusſchen de voorſte en agterſte tanden. De twee in de bovenkaak draagen den naam van *Oogtanden*, om dat derzelver wortels naar de oogen ſtrekken, boorende zomtijds tot in de holten der kaakbeenderen door. Het getal der agtertanden, die men gemeenlijk Kiezen noemt, is twintig, vijf wederzijds boven en onder. Zij draagen eigentlijk den naam van *Maaltanden* (*Molares*); want het kaauwen of vermaalen der ſpijzen is hun werk, waar toe zij bijzonder geſchikt zijn, zo door de oneffenheid van hunne oppervlakte, de Kroon genoemt, als wegens hunne plaatzing. De twee voorſten, die aan de hoektanden volgen, zijn kleinder dan de derde en vierde; de vijfde in ieder rij komt zeer laat en zelden voor de volwaſſenheid te voorſchijn; weshalve men die agterſte kiezen *Tanden van 't Verſtand* genoemt heeft.

De Tanden, hoe klein ook in vergelijking met de andere beenderen, zijn wonderbaar ten opzigt van hun maakzel. De natuur heeft haare zelfſtandigheid, welke uitermaate hard moest zijn, om zo veele jaaren een zo ſterke wrijving te kunnen uitſtaan, bekleed met een korst, die van been verſchilt en als glasagtig zich vertoont; weshalven men ze noemt het *Verglaasd der Tanden*; een ſtof, zo hard, dat niets bijna, dan de vijl en knaagende of ſcherpe vogten, in ſtaat is om ze te beſcha-

digen. Zij moesten niet volſtrekt gehegt zijn aan een been, om dat de aandoening van een harde beet, anders door het geheele lighaam dreunen zou; ten dien einde zijn zij zeer konstig in holletjes geplaatst, daar zij met hunne wortels als ingeklonken zijn, omringd met een ſponsagtige zelfſtandigheid, die de ſterke drukking wederſtaat en tevens vasthegting maakt. Om gevoed te worden, ontvangen zij door een klein gaatje in den wortel, de vaatjes daar toe noodig. Niet minder zonderling is het hoe de holletjes, in tandelooze oude Lieden, zich weder ſluiten, en dus hun nog eenige bekwaamheid tot kaauwen wedergeeven.

Het Hoofd rust op een beenige kolom, die den ſtam uitmaakt van het lighaam, naamelijk de *Ruggegraad*. Deeze is zaamengeſteld uit vier-en-twintig ſtuks beenderen, de Wervelen genoemt, en eindigt in een vast been, dat men het Heiligbeen noemt, uitloopende in het ſtuitbeen. De wervelbeenderen zijn ringswijze ſtukken, die op elkander leggen met kraakbeenderen daar tuſſchen, en zaamengewricht door middel van hunne uitſtekken, waar van de agterſte, de *Graad* (*Spina*) genoemt, dien naam mededeelt aan het geheele zaamenſtel. Zij maaken met elkander een holle kooker, waar in het ruggemerg is vervat, zijnde niet volkoomen regt, maar eenigermaate als een *ſ* geboogen. Men verdeelt ze in zeven halswervelen, twaalf ruggewervelen en vijf lendenwervelen, zijnde de eerſte de bovenſte en kleinſte, de laatſte de onderſte en grootſte van de ruggegraat.

Aan de ruggewervelen zijn, wederzijds, door geleding gehegt twaalf ribben, die het holle gewelf van de borst uitmaaken. Ieder rib is, ten dien einde, boogswijze gekromd, maakende de helft van een ovaalen kring, behalve de vijf onderſte, die daarom genoemd worden *onegte Ribben* (*Coſta ſpuria*). De zeven bovenſte ribben zijn, met hunne voorſte enden, ingeplant in het borstbeen, 't welk de twee ſleutelbeenderen, met zijn bovenend, hegten aan de ſchouderbladen; die van agteren tegen de ribben aan leggen. Het onder-end van het borstbeen gaat, met de ribben, in de ademhaaling, op en neder, en is door middel van kraakbeenderen zaamgevoegd met de enden der onegte ribben, behalven de twee laatſten. Het uitſteekend end van het borstbeen word, om dat het zomtijds puntig uitloopt, het *Dolkswijze Kraakbeen* genoemt.

Het Heiligbeen, onder aan de ruggegraat, beſtaat in de Jongheid ook uit een zoort van wervelen, vijf in getal, doch in Volwasſenen zijn zij zaamengegroeid, en maaken één driehoekig been uit, dat zo wel behoort tot de beenderen van het *Bekken* (*Pelvis*) als van de ruggegraat. Immers aan de vlakke breede zijden van het zelve, met kraakbeen bekleed, zijn gehegt de heupbeenderen, die het voornaamſte deel van de ongenoemde beenderen uitmaaken. Dit zijn twee groote ſtukken, ieder zaamengeſteld uit drie beenderen, naamelijk het darm of heupebeen, dat met zijne weerga de heupen maakt; het zitbeen, daar het gantſche lighaam op rust, wanneer men zit; en het ſchaambeen, 't welk met zijn weerga van vooren is zaamengegroeid. De heup- of darmbeenderen, die de bovenſten en ver de grootſte zijn van de drie, maaken den bovenrand van het bekken, aan de zijden; de ſchaambeenderen, die de kleinſten zijn, ſluiten het van vooren. Deeze drie beenderen, echter, zijn in de volwasſenheid zodanig zaamengegroeid, dat men geen ſcheiding kan vinden.

Niet genoeg kan men zich, over het konstig zaamenſtel der beenderen van den romp of ſtam des lighaams, verwonderen; het zij men agt geeve op de zaamenvoeging der wervelbeenden in de ruggegraat, die dezelve ſtevig tevens beweeglijk maaken; op de inplanting der ribben en haare figuur, zodanig geſchikt, dat zij de noodigſte deelen tot het leeven beſchutten kunnen en tevens dienen tot een onophoudelijk bewegend werktuig in de ademhaaling; of op de plaatzing der beenderen van het bekken, 't welk de natuur zorgvuldig in de Vrouwen wijder en grooter gemaakt heeft dan in de Mannen, om dat het in dezelve behalven de waterblaas en de nabuurige deelen, ook de lijfmoeder, en in de zwangerheid de Vrugt, moest kunnen bevatten.

De Ledemaaten of *Buitenleden* des lighaams zijn de armen en beenen, die men niet minder konstig geplaatst en geſchikt vind, zo om den Mensch te beſchermen als tot de beweegingen, den arbeid en alle noodwendigheden.

In de bovenſte ledemaaten koomt voor eerst in aanmerking, het ſchouderblad en ſleutelbeen, beide ſtrekkende om den arm aan het lighaam vastigheid te geeven. Het eerſte heeft zijn ſteunzel van agteren aan de ribben, daar het door middel van vleesch aan gehegt word; het andere aan het borstbeen. In den uitſteekenden hals van het ſchouderblad, is een kleine indrukking of ondiepe pan, die de knop ontvangt van het opper-armbeen, deszelfs *Hoofd* (*Caput Humeri*) genoemt, welke door ſterke banden daar in gehouden word, en door middel van deeze geleding zich in 't ronde kan beweegen. Aan 't onder-end van het opper-armbeen is met een ſcharniergeleding gevoegd de onder- of voor-arm, gemaakt van twee beenderen, naamelijk de groote en kleine ellepijp. Aan derzelver onder-end is de hand gewricht, die uit veele beenderties beſtaat, waar van agt de voorhand, vier de agterhand en de overigen de vingeren uitmaaken, die uit drie rijën van beendertjes zaamengeſteld zijn, allen op elkanderen beweeglijk. De agterhand noemt men het middelſte deel van de hand, daar de vingers op rusten, om dat het, ten opzicht van den arm, aan de voorhand volgt.

Een dergelijke ſchikking heeft er plaats in de onderſte ledemaaten, die men in dijën, ſchenkels of beenen, en voeten verdeelt. Het dijëbeen, dat het grootſte, dikſte en zwaarſte is, onder alle de beenderen van 't geraamte, heeft aan zijn boven-end een groote ronde knop, die ingenoomen word van een zeer wijde holte in de beenderen der heupen, en wel aan de buitenkant der zelven, genoemt de *Heupkom* (*Acetabulum Coxæ.*) Geen geleding in 't geheele lighaam is zo diep en vast, of zodanig met banden en kraakbeenderen tegen alle uitwendig geweld beſchut, 'twelk voornaame Ontleedkundigen heeft doen denken, dat 't dijebeen nooit ontwricht kon worden, maar dat veeleer deszelfs hals moest breeken, waar van men voorbeelden heeft gezien. Echter is men thans verzekerd, dat het hoofd des dijebeens, zijnde de gemelde knop, insgelijks uit zijne pan, de heupkom naamelijk, kan ſchieten en blijven rusten op eenige plaats daar buiten; zijnde de droevige en dikwils onherſtelbaare oorzaak van het mank gaan.

In jonge Kinderen gebeurt dit dikwils door de verflapping der banden, derzelver verrekking wanneer zij nog zwak en teder zijn, en veelerleij andere toevallen. Ook kan zulk zoort van ontwrichtingen afhangen van een kwaade vorming der deelen in de vrugt, van een moeijelijke baaring, of alleen daar van, dat het Kind onvoor-

onvoorzigtig bij de voeten word afgehaald. Het hoofd des dijebeens zit dan of los in de heupkom, of op derzelver rand, of in een nieuw gemaakte holligheid ter zijde; en dit ontdekt men niet, voor dat de Kinderen zullen beginnen te loopen; wanneer zij waggelen, niet regtop kunnen ſtaan, en vervolgens gaan zij al hun leeven kwalijk.

De Beenen of Schenkels beſtaan, even gelijk de voorarm, uit twee beenderen, waar van men 't eene, dat voorst en dikst is, het Scheenbeen, dat agterlijkst en dunst is, het Kuitbeen noemt. In de geleding van deeze beenderen met het dijebeen, de Knie genoemt, is van vooren een klein rond been geplaatst, genoemt de *Knieſchijf*. Het zelve bepaalt de beweeging van den ſchenkel voorwaards, dat hij niet verder gebragt kan worden, dan in een regte lijn met het dijebeen; doch laat de buiging vrij. Ter zijden heeft dit gewricht geen beweeging, om dat het een ſcharnier-geleding is. Onder aan de ſchenkelen zijn de voeten gehegt, die men ook in voor- en agtervoet en toonen verdeelt. Onder de beenderen van den voorvoet telt men het hielbeen, dat als het ſteunſtuk van dezelve uitmaakt, zijnde het grootſte, en het kootbeen, waar op eigentlijk het been rust. Voorts koomt de plaatzing der beendertjes, bijna met die der handen overeen.

Tot de beenderen van het lighaam behooren nog eenige kleine beendertjes, die men zelden in een geraamte vind, genoemt *Zaadbeentjes* (*Oſſicula Seſamoidea.*) In eenige geledingen der toonen en vingeren zijn zij, bijna gelijk de knieſchijf in de knie, geplaatst; doch zij moeten er zo noodig niet zijn, want zij worden op ver na niet in alle die geledingen gevonden; en het getal is veel kleiner, dan men zich plagt te verbeelden. Men erkent nu, dat er niet meer dan zestien zijn; te vooren werden er agt-en-veertig gerekent. De twee grootſten hebben omtrent de groo.e van een gewoone paarl, doch de gedaante is langwerpig.

Dit maakt een merkelijk verſchil in het getal van alle de beenderen des lighaams, waar onder buiten twijfel de gehoorbeentjes, het tongbeen, en misſchien ook de kraakbeenderen van het ſtrottenhoofd, die in den ouderdom zomtijds been worden, te tellen zijn. Men kan gevoeglijk die van 't hoofd, de tanden mede geteld, op *zestig* rekenen; die van den romp des lighaams, (daar onder begrijpende die van den hals, de drie ſtukken van het tongbeen, en de vier kraakbeenderen van het ſtrottenhoofd; maar het heiligbeen en ſtuitbeen, zo wel als de ongenoemde beenderen, ieder voor één ſtuk, gelijk zij waarlijk in Bejaarde zijn, aanmerken,) beloopen een getal van *vier-en-zestig* beenderen: Die der ledemaaten zijn in de armen en handen aan ieder zijde *dertig*, in de dijen, ſchenkels en voeten, van ieder been *dertig*; het welk met *zestien* zaadbeentjes, uitmaakt een getal van *tweehondert-zestig*, voor de beenderen van het Menſchelijk lighaam in 't geheel.

De beenderen, die anders harde, onbuigzaame lighaamsdeelen zijn, neemen zomtijds een tegennatuurlijke weekheid aan, zodanig, dat menze als wasch kan buigen. Indien de ſpieren, niettemin, haar kragt behouden, dan krimpen zodanige Menſchen op eene wonderbaare wijze in. Men heeft gezien, dat volwaſſene Perzoonen daar door gebragt werden tot de grootte van een Kind van drie of vier jaaren. Zomtijds is dit een overblijfzel of uitwerking van de *Engelſche Ziekte*, een kwaal die Kinderen van omtrent een jaar, of beneden de twee jaaren oud, aantast, en ze, indien dezelve niet door de natuur of konst geneezen word, vroeg in het graf ſleept, of hun geheele leeven ongelukkig maakt. Deeze ziekte is meest kenbaar aan de grootte van 't hoofd, de zwelling van den buik, de ſcherpe uitſteeking van de borst en de dikte der knokkelen in de gewrichten, of liever de afwijking derzelven van elkander, waarom men gemeenlijk zegt, dat zodanige Kinderen *dubbelde leden* hebben. Door de aanhouding van deeze ziekte, tot de tien of twintig jaaren, worden dikwils de beenderen wel hard, doch in een zeer tegennatuurlijke gedaante; te weeten krom en op veelerlei wijzen mismaakt. Zie ENGELSCHE ZIEKTE.

Van de beenderen ga ik over tot de gemeene bekleedzelen. Het geheele lighaam is overtoogen met een huid, die min of meer dikte heeft, in verſcheide deelen van den Mensch en in zommige Dieren bij uitſtek taai is, gelijk uit het leder, dat daar van bereid word, blijkt. De menſchelijke huid is daar toe ook bekwaam, doch zij verſchilt zeer naar de geſteltheid en leevensmanier. Deeze huid is een zamenweefzel van peesagtige vezelen, wonderbaarlijk door elkander gevlogten, en met een overvloed van bloedvaatjes en zenuwen geſchakeert. Zij kan zich op een verbaasde manier uitrekken en weder intrekken, zonder in haare zelfſtandigheid iets aan te winnen of te verliezen, gelijk men ziet in de zwangerheid, waterzucht en in de gezwellen. Zij is aan de binnenzijde bezet met een menigte van kleine holletjes, die men *Geerstkliertjes* (*Glandulæ Miliares*) genoemt heeft wegens haare gedaante, en verſcheide ſmeerkliertjes, die hunne loosbuisjes hebben naar buiten, dienende om de ſtoffe van het zweet, of alleen die vettigheid, welke het vel lenig houd, te ontlasten. Aan de buitenzijde heeft zij een groote menigte van kleine heuveltjes, de *Tepeltjes der Huid* (*Papillæ Cutaneæ*) genoemt, daar zich de enden der zenuwtjes en waarſchijnelijk ook die der fijnſte vaatjes in uitſpreiden. Dus dient zij zo wel tot het werktuig van 't gevoel, als tot de onzigtbaare doorwaasſeming, die beiden over het geheele lighaam plaats hebben.

Tuſſchen deeze tepeltjes legt een ſlijmige ſtoffe, die dezelven omvat en van de huid naauwlijks afgeſcheiden kan worden, en dan gedroogd zijnde zich als een zeef, met menigvuldige ronde gaatjes doorboord, vertoont; draagende deswegens den naam van het *Malpighiaanſche Huidnet* (*Rete Malpighianum*). Het heeft geen vaatjes of buisjes, en is op de meeste plaatzen van het lighaam zeer dun, ja naauwlijks te vinden, dan in die deelen, daar men het ſchêrpſte gevoel heeft. De opperhuid, die door branden, of door weeken in water, of ook door blaartrekkende middelen, van de huid zo dikwils afgeſcheiden word, legt over deeze ſlijmagtige ſtoffe heen, en bekleed tevens de toppen der gemelde tepeltjes. Zij is als uit verſcheide ſchubbetjes zamengeſteld, die over elkander leggen, en ſlijt geduurig af, groeijen aanſtonds weder aan; ja zo veel meer, als de afſlijting grooter is. Het eelt, dat aan de handen en voeten groeit en enkel uit eene verdikking van de opperhuid beſtaat, geeft hier een klaar bewijs van.

Dit bekleedzel ſtrekt zich verder uit dan de huid. Het dringt in openingen die met geen huid overtoogen zijn, en maakt daar ook, gelijk op de lippen, een rok die de gevoeltepeltjes dekt en beſchut. De opperhuid heeft haar koleur van het onderleggende net, en is daarom in de Europeaanen blank, in de Mooren zwart, hoewel die

die zwartheid haar niet eigen ſchijnt te zijn. Zij bekleed de holletjes waar in de haairtjes zijn geworteld, en de haairtjes zelf, ja de nagelen, die egter veel in maakzel en zelfſtandigheid van de opperhuid verſchillen, worden door weeking met dezelve afgeſcheiden. Op die wijze is het doenlijk, de geheele opperhuid der hand of voet van een lijk af te ſtroopen, zo dat zij zich, gedroogd zijnde, als een handſchoen of ſok vertoont.

Onder de huid legt een ander algemeen bekleedzel, dat men het *Vetvlies* (*Membrana Adipoſa aut Celluloſa*) noemt, beſtaande uit een dun zamenweefzel van vliesagtige vezelen, die een menigte van hokjes of celletjes maaken, welke zich ongemeen kunnen uitzetten, door lucht, water of door vet, dat de natuurlijke ſtof is, die daar in opgegaard word. Van de meer of minder opvulling van dit vlies met vetagtige ſtoffe, hangt de verſchillende vetheid en ook veelal de dikte der Menſchen af. Het legt niet alleen over de ſpieren heen, maar vervult derzelver tusſchenruimten, en zelfs die der ſpiervezelen; zodanig dat men twijfelt, of er wel één zulk vezeltje zij, dat niet zijnen vetrok heeft. Het dient, in 't algemeen, tot beſchutting van het lighaam tegen de koude, tegen het ſtooten van harde lighaamen, tegen zwaare drukking en perſſing; het geeft beweeglijkheid aan de ſpieren en maakt ze buigzaam; doch al te veel met vet opgevuld zijnde, veroorzaakt het een logheid en traagheid, die ſteeds toeneemt en dikwils onoverwinnelijk word.

Van de Ouden zijn nog twee gemeene bekleedzelen opgeteld geweest, naamelijk het *Vleeschvlies* (*Membrana Carnoſa*), het welk in veel-viervoetige Dieren plaats heeft, gelijk men ziet aan de Koeijen en Oſſen, die door middel van het zelve de huid beweegen om de vliegen daar af te jaagen; doch dit is in den Menſche niet te vinden, dan misſchien aan en omtrent 't aangezicht. Het zo genoemde *Spierenvlies* (*Muſculorum communis*), het welk dezelven in 't algemeen bedekken zou, zijn maar bijzondere uitſpanzels van dat vlies, waar mede de ſpieren zijn overtoogen, of de peesagtige uitbreidingen van eenige anderen.

De ſpieren, naamelijk, die het geene men 't *vleesch* noemt uitmaaken, zijn bondels van vezelen, welke in zekere ſtrekking nevens elkander leggen, en door haare beweeging, ieder op zich zelve, de geheele ſpier doen inkrimpen, het peesagtige end naar zich toe trekken, en dus de vaste deelen, doorgaans beenderen, daar zij aan gehegt is, beweegen. Dikwils heeft een ſpier aan ieder end een pees, zomtijds ook peezen in 't midden, die altijd dunner en witter zijn dan dat geene, het welk de buik van de ſpier genoemt word, doch het getal van vezelen is in beiden even groot. Zommige ſpieren beſtaan uit verſcheide vlakten of laagen van vezelen, en zommige peezen zijn vliesagtig uitgebreid, als wanneer men ze *Breedpeezen* (*Aponeuroſes*) noemt; men vind ook eenige weinige ſpieren zonder peezen. Zij zijn met zenuwen, aderen en ſlagaderen, als ook met watervaatjes, rijkelijk voorzien.

Voor het overige is het maakzel der ſpiervezeltjes niet genoegzaam bekend, om daar uit iets zekers ten opzicht van de eigentlijke oorzaak of manier van derzelver zamentrekking te beſluiten. Zommige meenden ontdekt te hebben, dat hun vleezig deel uit verſcheide holletjes of vakjes, anderen dat het uit zekere blaasjes, en anderen wederom, dat het uit eene ſpongieuſe of mergagtige zelfſtandigheid beſtaat. Men heeft er gezien, die derzelver zamentrekking door zulk een blaas of ſponsagtig geſtel verklaarden, en, inderdaad, die verklaaring heeft veel ingang gevonden, tot dat men, door de allernaauwkeurigſte beſchouwing met de fijnſte vergrootglazen, al die blaasjes heeft zien verdwijnen, zo dat er niets dan een regte vezel, met een allerfijnst netwerk van vaatjes omweven, overbleef. Deeze vezeldraadjes, die zo fijn zijn, dat dertig van dezelven, nevens elkander gelegt, de breedte van een hoofdhaairtje naauwlijks evenaaren, houden zommigen thans voor de uiterſte enden der zenuwen, en, indien het holle buisjes zijn, ſchijnt de zamentrekking der ſpieren daar door eenigermaate verſtaan te kunnen worden.

Dit brengt ons tot den oorſprong der zenuwen, de *Herſenen* naamelijk, die in het bekkeneel beſlooten zijn, en van daar hunne zelfſtandigheid uitbreiden door het geheele lighaam. Het bekkeneel is van binnen bekleed met een vlies, het welk het harde of dikke *Herſenvlies* (*Dura Mater*) genoemt word, beſtaande uit peesagtige vezelen, en behalve de aders en ſlagaders, die tot voeding van het zelve ſtrekken, verſcheide wijde *Boezems* (*Sinus*) hebbende, die het bloed, dat van de herſenen terugkoomt, ontvangen, eer het in de aderen van den hals word uitgeſtort. Het zelve omvangt de herſenen, die een eigen vlies hebben, het dunne *Herſenvlies* (*Pia Mater*) genoemt, met een zeer dun ſpinnewebs-vlies overtoogen. In de herſenen onderſcheid men een voor- en agter-brein, waar van het eerſte, ook de groote Herſenen genoemt, het voorſte en bovenſte der holligheid van het hoofd vult, de kleine herſenen het agterſte gedeelte of het agterhoofd. Beiden beſtaan zij uit eene ſchorsagtige zelfſtandigheid, die de buitenſte, en eene mergagtige de binnenſte is. De oppervlakte der eigentlijke herſenen vertoont zich met verſcheide darmswijze ſlingeringen, en dit maakt, dat men zomtijds boertende ſpreekt van Menſchen, die darmen in het hoofd hebben. De mergagtige zelfſtandigheid koomt in de kleine herſenen, wanneer die doorgeſneeden zijn, zeer fraai getakt en als boomswijze uitgeſpreid, voor het oog. In de groote herſenen maakt zij verſcheide uitpuilingen en holligheden, waar van het gebruik niet zeer bekend is.

Men gelooft in 't algemeen, dat de groote herſenen behalve die zenuwen, welken tot de zintuigen dienen, ook alle de zodanigen afgeeven, welker werking aan de magt der ziel onderworpen is, en de kleine herſenen de geenen, die onmiddelijk tot de werkingen van het leeven vereischt worden. Het is zeker, dat van hun beiden afkoomt het *verlangde merg*, waar in zommigen meenen dat de zitplaats zij van de ziel, of de gemeene Gevoelplaats (*Senſorium commune*), die van anderen egter, met even weinig grond, elders geplaatst word in het brein. In het verlangde merg, dat als een aanhangzel van de herſenen is, vind men de ſchorsagtige zelfſtandigheid binnen geplaatst, de mergagtige buiten. Het ſtrekt zich door het agterhoofdsgat uit en word het ruggegraats-merg, dat de drie vliezen van de herſenen heeft, en zenuwen uitgeeft naar alle lighaamsdeelen. Zie HERSSENEN.

Buiten aan het hoofd openbaaren zich de voornaamſte zintuigen, die zenuwen krijgen onmiddelijk uit de herſenen. Die van het gezigt zijn twee oogen, onder het voorhoofd geplaatst in het bovenſte van het aangezigt, en niet alleen met wenkbraauwen, maar ook met oog-

leden

leden beſchut. De bol van het oog, die bijna volmaakt rond is, legt in het ooghol op een zagte bedding van vet, en is door zijne ſpieren naar alle kanten beweeglijk. Hij beſtaat uit een buitenſte rok, het *wit van 't oog* genoemt, omkleedende den *harden rok*, die van vooren doorſchijnende is, en daar het *Hoornvlies* (*Cornea*) maakt. Hier binnen legt het vaatagtige vlies, het welk een zamenweefzel is van bloedvaatjes en van vooren het *Druivenvlies* (*Uvea*) word, in welks midden een opening is, de Oogappel geheten. Het allerbinnenſte vlies van het oog is dat geene, het welk men het *Netvlies* (*Retina*) noemt, zijnde een uitbreiding der gezigtzenuw. Deeze omvat het glasagtige vogt, het welk het agterſte en grootſte deel van den oogbol vult, die van vooren het waterige vogt heeft, dat het hoornvlies uitgeſpannen houd. Tuſchen beiden is in zijn eigen kasje geplaatst het krijstallijn, gemeenlijk de *lens* genoemt, om dat het de gedaante van een vergrootglasje heeft en ook tot zulk een gebruik dient. Dit lighaampje is het, dat men, verduistert of ondoorſchijnende geworden zijnde, in het ſtrijken van de ſtaar met een naald plagt neder te drukken, doch dat men nu, volgens de nieuwe manier van oogligting, door eene opening in het hoornvlies en in dat kasje gemaakt, met enkele drukking op den oogbol daar uit doet ſpringen.

Dewijl nu, zonder dit kristallijne lighaam, de Mensch ook kan zien, zo blijkt, dat het zelve niet volſtrekt tot het gezigt vereiscbt word; maar om volkoomen duidelijk te zien is het noodig. Het gezigt, naamelijk, kan verſcheide gebreken hebben, die egter den Mensch niet blind maaken. Dus zijn er die niet van nabij, anderen die niet van verre kunnen zien; het eerſte is aan oude Lieden en aan Vaarendsgezellen gemeen; het andere aan de geenen die veel, gelijk men zegt, met de neus in de Boeken zitten. Deeze laatſten moeten dikwils het voorwerp nader aan zich hebben dan op den afſtand van omtrent een voet, het welk de maat is van het volmaakt gezicht. Zij kunnen ook geen ſterk licht verdraagen en knijpen hunnen oogappel meer toe dan andere Menſchen. Een hulpmiddel voor hun is, dat zij brilglazen gebruiken, die een weinig uitgehold zijn, het welk maakt dat zij op een verder afſtand kunnen zien, en hunne oogen, in het leezen, minder geweld aandoen; waar door, gelijk men zegt, het gezicht verſterkt word.

Maar, wat is de reden van het duidelijk zien? de bekwaame afſtand, alleen, is daar toe niet genoegzaam; het voorwerp moet zodanig voor ons oog geplaatst zijn, dat deszelfs beeld op die plaats valle, daar de ziel er eene volmaakte aandoening van heeft. Zien wij met een oog of met beide? Zeer dikwils met één, en dit wel meest met het regter oog; doch, het andere te hulp neemende, ziet men meer voorwerpen, men ziet ze klaarder en onderſcheid meer punten van een zelfde voorwerp. Van den afſtand kan men met één oog geen oordeel vellen. Men verhaalt dat zommige Menſchen, onder de heete luchtſtreek in Afrika en Amerika, bij dag blind zijn en bij nagt zien; anderen hebben geen gezicht dan met een zeer ſterk licht, gelijk veele oude Lieden, die bij avond en in 't donker geheel blind zijn. Menſchen, die maanden agtereen gezeten hebben in donkere gaten, daar zij het licht geheel misſen, krijgen allengs een bekwaamheid om in den duister te zien, ja te leezen; doch daar weder uitkoomende, zijn zij ſtokblind, en moeten van langzaamerhand zich aan 't licht gewennen. Beſpeuren wij niet dagelijks, hoe veel het kort verblijf in een donker gemaakt vertrek vermag, om ons dingen te doen zien, die even te vooren ons volſtrekt onzichtbaar waaren? Dit alles hangt derhalve enkel af, van eene ſchielijke of langzaame, een veranderlijke of bijblijvende geſteldheid in het oog, en wel voornaamelijk in den oogappel, die zich in een ſterk licht zamentrekt en wijder maakt in de donkerheid of ſchemering.

Hoe zal men begrijpen, dat wij met twee oogen niet dubbeld zien? Dit is een oude vraag, welke zommigen op een zeer wonderlijke manier hebben opgelost. Aristoteles en anderen meenden, dat wij maar met één oog zagen; naderhand heeft men zich verbeeld, dat de ziel de voorwerpen gewaar wierd in den zamenloop van de twee gezichts aſsen. Briggs is van gevoelen, dat in de gezichts-zenuwen vezeltjes zijn, op verſcheiderlei wijzen geſpannen, waar van de zodanigen, die aan den zelfden kant geplaatst zijn in de beide oogen, ook de zelfde aandoening en ſlingering ondergaan. Doch het waarſchijnlijkst is, dat de zelfde aandoening op het netvlies der oogen, niet meer dan één eenvoudig denkbeeld in de hersſenen verwekt, en dat wij dus op gelijke wijze met twee oogen het voorwerp enkeld zien, als wij met twee ooren een zelfden klank hooren, met twee neusgaten de zelfde reuk ruiken, enz. Zou egter de plaatzing der zenuwen, nevens elkander, hier ook niet veel toe doen kunnen? Want het is, uit een zeer eenvoudige proefneeming, bekend, dat wij, twee vingers kruislings over elkander leggende, daar mede weezentlijk dubbeld voelen. Zie ook OOG.

De Ooren, die de werktuigen van het gehoor zijn, ſtaan aan de zijden van het Hoofd. Zij gelijken eenigermaate naar een ſchulp, vooral in die Menſchen daar zij niet, van jongs af, plat tegen het hoofd aan gedrukt worden gehouden; als wanneer zij ook bekwaamer zijn om het geluid te vangen. Hiertoe zijn zij, zeer konſtig, met twee randen en twee uitpuilingen voorzien, en van een kraakbeenige zelfſtandigheid, die zeer veerkragtig is. De oorgang loopt binnenwaards naar het trommelvlies, het welk ſchuin ſtaat, ten uiterſte geſpannen, en aan het welke dat gehoorbeentje gehegt is, het geen de Hamer genoemt word, die met zijn kop gewricht is aan het aambeeld, en dit, door middel van een klein rond beentje, aan den ſtijgbeugel, die met zijn breede end het ovaale venster ſluit. Deeze vier beentjes zijn begreepen in de holligheid van den Trommel (*Tijmpanum*), uit welke een buis van gemeenſchap gaat in de holligheid van den mond, genoemt de *Trompet van Euſtachius*, die een vrijën toegang aan de lucht geeft, en maakt dat wij, met den mond open, duidelijker hooren. Voorts heeft de holligheid van den trommel, door middel van het ovaale venster, gemeenſchap met den doolhof, een holte in het harde gedeelte van het ſlaapbeen, dat men het *Steenbeen* (*Os Petroſum*) noemt, en door het ronde venster met de wenteltrap. In deezen doolhof en deszelfs halfcirkelswijze kanaalen, is het zagte gedeelte van de gehoorzenuw als een dun vliesje uitgeſpreid, ontvangende aldaar de indrukkingen van het geluid. Zie ook OOR.

De Neus, ook wonder wel geſchikt tot het ontvangen van de reuk, is in haar bovenſte deel hard en beenig, in het onderſte zagt en kraakbeenig. Door het middelſchot word zij in twee holligheden verdeelt, die opwaards gaan naar het zeefbeen, nederwaards naar de

keel. Bovendien hebben de groote boezems of holligheden van de kaak- en voorhoofds-beenderen gemeenſchap met de neusgaten. In deeze geheele ruimte, zo wel als in de holletjes van het zeefbeen en de ſpongieuſe beentjes, is het ſnotvlies verſpreid, daar de vezelen van de reukzenuwen in leggen. Hoe aandoenlijk dezelven zijn, blijkt uit het niezen, en de verkoudheid maakt ze tot ruiken ſtomp, ja dikwils geheel onbekwaam.

De zintuigen van de Smaak en 't Gevoel verſchillen zeer weinig. Beiden beſtaan zij eenvoudig, naar het ſchijnt, in de aandoenlijkheid der uiterſte zenuwtepeltjes op het aanraaken der lighaamen of vogten. Maar het zintuig van de ſmaak heeft alleen plaats in den mond, en, zo men thans door proeven meent verzekert te zijn, in de tong alleen (HALLER. *Primæ Lineæ Phiſiologiæ. pag.* 232.), niettegenſtaande het oude denkbeeld, dat het gehemelte de zoetigheid der ſpijzen ſmaakte. De overige deelen der mond en keel, inzonderheid de lippen, hebben egter van ſcherpe en zamentrekkende ſtoffen ook aandoening, zo wel als de tanden van het zuur. Het gevoel is over de geheele huid verſpreid, doch met de toppen der vingeren voelen wij het naauwkeurigſte. Zommigen hebben daar zulk een fijn gevoel, dat zij zelfs de koleur van een voorwerp kunnen onderſcheiden. De tepeltjes van de tong zijn grooter en zagter dan die van de huid, altoos vogtig en daar door tot dat fijn zoort van gevoel, het welk men Smaak noemt, bekwaam. Verſcheide Beesten, wien het ten uiterſte noodig was, de goede uit de ſchaadelijke kruiden te ſchiften, hebben langer tepeltjes en een fraaijer zamenſtel van tong.

De Tong is niet alleen het werktuig van de ſmaak, maar ook het voornaamſte ſpraaklid, gelijk het ſtrottenhoofd van het gezang. Met den mond open, zonder de tong te beweegen, kan men geluid en verſcheiderlei toonen maaken, doch niet ſpreeken. De geſteldheid van het ſtrottenhoofd, van de keel en borst, maakt de ſtem fijn en zagt, of grof en heesch, gelijk in de verkoudheid blijkt. Alle klinkletters of vokaalen kunnen in den mond geformeerd worden, zonder behulp van de tong, doch tot de meeste medeklinkers moet zij tegen de lippen, tanden of eenig ander gedeelte van den mond, aangeſlagen worden. Uit het gebrek van oefening in deezen, ſpruit de onbevalligheid der ſpraak vande Wilden en andere vreemde Natien.

Behalve de ſmaak en ſpraak dient dit overkonſtige werktuig, de tong, ook tot het zuigen, inſlokken, zwelgen, en uitſpuwen. Hoe veel zij tot het zuigen dient, is blijkbaar in de jonge Kinderen. De ſpijzen, in den mond geſtoken, en met de tanden afgebeeten, worden door de tong tuſschen de kiezen gebragt, en klein gemaakt zijnde, met ſpeekzel gemengt, door die zelfde tong naar het keelgat voortgeſtuwd. Op gelijke wijze dient zij tot het inſlokken van drank, het zij voor, na, of met de ſpijzen. Dan hebben wij, boven de keel en agter in den mond, een zonderling vliesagtig geſtel, het welk in het zwelgen den doorgang uit den mond in de neus kan ſluiten, daar anders de drank uit zou koomen. Ook is er een kraakbeentje, het welk nedergedrukt zijnde de luchtpijp ſluit, en waar over, als een brug, de ſpijs en drank in de opgeligte opening van den ſlokdarm neergeſtooten word, die dan verder door zijne zamentrekkende ſpieren werkt, om ze in de maag te brengen.

De Maag, die het voedzel uit de keel ontvangt, is een hol ingewand, geplaatst in het bovenſte der holligheid van den buik, zodanig, dat deszelfs midden bijna regt onder die plaats koomt, welke men de *Kolk van 't Hart* gewoon is te noemen. Het heeft, in een volwaſſen Mensch, bijna de gedaante van een zakpijp, zijnde rondagtig langwerpig; in een jong Kind is het geheel rond. Het legt bijna dwars onder de ribben, en met zijn wijdſte gedeelte, dat den ſlokdarm ontvangt, aan de ſlinkerzijde; weshalve men daar gemeenlijk pijn in de maag gevoelt. Naar de regter zijde van het lighaam, daar de opening is die zich in het gedarmte ontlast, word de holligheid allengs naauwer. Het beſtaat, even gelijk de ſlokdarm en het gedarmte, uit verſcheide rokken, een buitenſten die vliezig, een tweeden die ſpieragtig is, een derden die zenuwagtig genoemt word, en een binnenſten rok, met veele korte vezeltjes, even als de pool van ſluweel. Tuſschen deeze vier zijn eenige celluleuſe vliezen, die het getal der rokken zouden kunnen vermeerderen. Haare grootte verſchilt zeer. Zij is in Vrouwen doorgaans kleinder dan in Mannen. Men heeft ze in iemand, die naauwlijks iets nuttigde dan ſterken drank, weinig grooter dan een eij gevonden; in tegendeel is haare holligheid in groote Bier- of Wijnzuipers zeer uitgezet. Ik heb ze bij de ontleding van een Lijk gezien, ter grootte van een Koeblaas.

De Spijzen, in de maag gekoomen, worden daar gemengt met het ſlijm, dat er zich altoos in bevind, en met het vogt dat door den binnenſten rok van dit ingewand uitzijpert. Dit vogt is, wanneer men het zuiver bekoomen kan, niet ſcherp, zuur of bitter, maar volmaakt als kwijl van den mond. De verſcheiderlei ſpijs en drank, die men ingenoomen heeft, word derhalve hier in dit vogt geweekt en door de warmte des lighaams gebroeid, terwijl de ſpieragtige rok dezelven, al perſſende, onder elkander mengt en kneed, waar bij de lucht zich voegt, brengende door haare uitzetting een zoort van gisting of verrotting te weeg, naar den aart der ſpijzen; of liever, zij verkleint de vaste deelen langs hoe meer, en ontbind die in de vogten; waar toe ook de drukking van het middelrift en de buikſpieren niet weinig helpt. Dit noemt men de kooking van de Maag, of de verteering der Spijzen, die dus bekwaam worden gemaakt om in het gedarmte over te gaan, alwaar zich dan aanſtonds de gal en 't alvleesch zap bij dezelven voegt, om de chijlmaaking te bevorderen.

Verſcheide Ingewanden zijn er, die op of omtrent de maag leggen, en welker werking, tot dit einde ſtrekt. Aan het ſlinker end, daar zij de grootſte holte heeft, is er de milt met een gedeelte van het net aangehegt. De lever dekt haar van vooren en van boven; het alvleesch legt er van agteren onder, gelijk de karteldarm, als de maag ledig is, van vooren. Het net, dat de ingewanden van den buik voor een gedeelte dekt, is aan den omtrek van de maag gehegt; het kleine net aan derzelver bovenkant.

Meest alle deeze ingewanden dienen tot de galmaaking, inzonderheid de lever, het grootſte derzelven, dat een voornaam deel van den buik beſlaat. Dezelve legt meest in de regter zijde, doch ſtrekt zich ook dikwils tot in de ſlinker zijde uit, het welk doorgaans plaats heeft in de Vrugt, alwaar dit ingewand, naar evenredigheid, meer grootte heeft dan in volwaſſen Menſchen. Gemeenlijk koomt het omtrent twee vingerbreedten laager dan de onderſte ribben; meer of min, egter, naar dat het middelrift, waar het aan gehegt is, en welks beweegin-

beweegingen het volgt, meer neergedrukt is naar de buik toe of meer opgeligt naar de borst, als ook, naar dat de maag en het gedarmte vol is of ontledigt. Van boven is het rond en effen, van onderen platagtig met verſcheide ongelijkheden en holten, waar onder een, daar het galblaasje in huisvest. De lever krijgt twee ſtijve banden van het buikvlies, die haar aan het middelrift, waar zij tegen aanlegt, vast hegten, en een derde band ſcheid haar in twee kwabben, die egter niet zo duidelijk afgezonderd zijn als in de Honden. Deeze banden dienen om dit ingewand te ondersteunen, dat het niet in den buik wiggele, om zo te ſpreeken; maar deszelfs voornaamſte ſteunzel zijn de maag en ingewanden; want men bemerkt, dat, indien het aan zijn eigen zwaarte word overgelaaten door de ledigheid van deeze werktuigen, er eene rukking, die dikwils van een pijnlijk gevoel vergezeld gaat, uit voortkoomt.

De bereiding en afſcheiding van de Gal word door dit Ingewand op de volgende manier verrigt. De lever ontvangt, door middel van de poort-ader, die tot haar alleen behoort, het bloed, 't welk terug koomt uit de rokken van de maag en die der darmen, uit het darmſcheil en net, als ook uit de milt en het alvleesch. Dit bloed word door verſcheide kanaalen te zaamen gebragt in een dikke ſterke buis, die dan weder, met verſcheide takken zich in de lever uitbreid. Na dat de gal hier afgeſcheiden is, vloeit het overige bloed, te zaamen met het geene door de ſlagaderen was aangebragt, in de leveraderen terug, die het in de hol-ader onlasten. De gal, die in de geheele zelfſtandigheid van dit ingewand dus afgeſcheiden is, loopt door naauwe buisjes, die zich zaamenvoegen en allengs grooter worden, in de leverbuis uit, waar de buis van het gálblaasje ingeplant word, maakende dus een gemeene buis, die de gal, een weinig onder den uitgang van de maag, in 't gedarmte ontlast. Digt daar nevens, of daar mede vereenigt, vind men den uitgang van de buis, die het alvleesch zap ook bij de verteerde ſpijzen mengt.

De Milt is een ingewand van donkerder rooder koleur, dan de lever, of liever blaauwagtig, week en broosch van zelfſtandigheid, in de ſlinker zijde des lighaams onder het middelrift gelegen, tusſchen de onderſte ribben en de maag, digt boven de ſlinker nier. Haare figuur is langwerpig ovaal; de grootte omtrent zeven of agt vingerbreedten en half zo veel overdwars, de dikte een duimbreed. Men heeft over haar gebruik van ouds her getwist, en hedendaags is men het daar omtrent nog niet volkoomen eens. Dat zij een geheel nutteloos ingewand zou zijn, ſtrijd tegen de reden en de wijsheid van den Schepper. Men heeft ook dikwils opgemerkt dat in Dieren, daar zij uitgeſneeden was, ongemakken in de lever zijn ontſtaan. Waarſchijnlijkst mag men derhalve beſluiten, dat zij iets toe brengt tot de galmaaking; te meer, dewijl de maag, opgevuld zijnde, dit ingewand meest drukt, en dus de uitvloeijing van bloed uit hetzelve in de poortader bevordert. Dit bloed, nu, terwijl de maag ledig was aldaar opgegaard, zal misſchien eenigen trap van dunheid en ſcherpheid verkreegen hebben, die tot eene goede bereiding van de gal vereischt kan worden.

Na dat de gal en het alvleesch-zap bij de brij van het ingenoomen voedzel, zo dra die uit de maag gekoomen is, gemengt zijn, word daar van, met de overige bijkoomende vogten van het gedarmte, een zoort van *Emulſie* gemaakt. Dit geſchied door de werking der dunne darmen, die met de dikke in den buik begreepen zijn, en te zaamen een kanaal uitmaaken, 't welk, zo men gemeenlijk rekent, zesmaal, doch dikwils zeven of agtmaal zo lang is als het lighaam van den Mensch; de dunne darmen alleen omtrent zes of zevenmaal. Zij leggen in 't midden en voor in den buik, op eene wonderbaare manier over elkander geſlingerd zonder eenige verwarring. Men onderſcheid ze in een twaalfvingerendarm, die naast aan de maags regter mond volgt, en wegens zijne kortheid dien naam voert; in een nugteren darm, dus genoemt, om dat men hem meest altijd ledig vind, en den krinkeldarm, die meest is gekrinkeld. De ruimheid van de zenuwagtigen rok, ten opzigt van de overigen, maakt, met den donsagtigen, aan den inwendigen wand menigvuldige verdubbelingen, die zich in een gedroogt ſtuk darm als ringagtige ſchotjes vertoonen, doch eigentlijk de oogluikende Klapvliezen (*Valvulæ conniventes*) genoemt worden, om dat zij op dergelijke wijze als de oogleden naar elkander toekoomen. Deeze dienen, buiten twijfel, om den te ſchielijken doorgang van de voedzel-brij te vertraagen en het voedzaame daar uit te melken. In den Krinkeldarm (*Ileon*), die ook de lange Darm genoemt word, als de langſte zijnde van de drie, verdwijnen deeze klapvliezen grootendeels. Deeze eindigt in een zak, de blinde Darm genoemt; doch de overgebleevene ſtof van het voedzel gaat zijdewaards af in de dikke darmen, die rondom de anderen in den buik leggen. Dat deel derzelven, 't welk de karteldarm (*Colon*) genoemt word, is het langſte en eindigt in den regten darm, die de vuiligheid door het fondament uitloost.

De dunne Darmen zijn te zaamen gehegt door een dubbeld vlies, 't Darmſcheil (*Meſenterium*) genoemt, 't welk vol vaten en klieren is, en in welks verdubbeling de chijlvaten loopen, die 't melkagtige uit de darmen opgeſlurpt, naar het bloed brengen. Het olieagtige, naamelijk, en vette deel der ſpijzen, door de gal ontbonden en gemengd met waterige zappen, neemt, gelijk men in de *Emulſiën* ziet, een witte koleur aan; het lilagtige uit het vleesch der Dieren, in water verdund, volgt dien zelfden weg, en het wateragtige, op zich zelf, word zeer ſchielijk ingenomen door de mondjes van deeze vaten. Echter vind men zelden in de dunne darmen dikke vuiligheid; want er komt geduurig nieuw vogt bij, uit de rokken zelf. In drie of vier uuren, of daar omtrent, is bijna alle chijl uitgetrokken. Om die reden kunnen de chijlvaten in de Dieren best vertoond worden, twee of drie uuren na dat zij een goede maaltijd gedaan hebben; want vervolgens voeren dezelven bijna niets dan enkel wateragtig vogt. Zomtijds heeft men ze ook, door de Ontleedkunde, in Menſchen, die door een ſchielijk toeval geſtorven waaren, blijkbaar gevonden. Een dergelijke opſlurping van het fijnſte deel der ſpijzen, ſchijnt ook plaats te hebben in de maag.

Men is, reeds lang, van deeze opſlurping verzekerd geweest; doch de eigentlijke manier, hoe dezelve geſchiede, is eerst door de hedendaagſche proefneemingen ontdekt geworden. Door een mondje, dat in het uitterſte van ieder donsvezeltje open is, word de chijl ingehaald met eene kragt, welke met die der haairbuisjes kan vergeleeken worden, en word ontvangen in de holte van 't verſlapte vezeltje, wanneer de darm zelf ſlap is; doch door de zaamentrekking, die, uit de beurtlingze beweeging der Darmen (*Motus Periſtalticus*), op derzelver ſlapheid volgt, word het rond uitgezet bolletje gedrukt, en het vogt daar uitgeperst in een buisje, het

welk zich in den tweeden celluleuſen rok begint te vertoonen, en verder naar buiten doorgaande een Chijl- of Melkvaatje (*Vas Lacteum*) word. Deeze vaatjes, die men van den eerſten Rang heet, planten zich in de klieren van het darmſcheil, waar uit weder anderen voortkoomen, die, dus, een chijl voeren, met de waterige vogten uit alle deelen des lighaam gemengd en verdunt, tot dat uit de middelſte klieren eenige chijlvaten in de lenden opwaarts gaan en hun vogt uitſtorten in de zogenoeme *Chijlbak* (*Receptaculum Chijli*), die echter in veele Dieren kenbaarder is dan in den Mensch. Dit heeft men met hun gemeen, dat de chijl of 't voedend zap verder met een taamelijk lange buis, langs de ruggeraat heen, opwaards gevoert word, tot aan 't bovenſte van de borst, daar zij zich op een zeer konstige wijze, gemeenlijk in de onderſleutelbeenſche ader ontlast, en dus de chijl in het bloed brengt. Deeze Buis, genoemt de *Borstbuis* (*Ductus Thoracicus*), heeft meer klapvliezen, die het vogt beletten terug te keeren, in den Mensch, daar dezelve om zijn opgeregt lighaam zeer noodig waaren, dan in de Dieren, dog minder klapvliezen dan de chijlvaten.

Wij gaan nu over, om de werktuigen te beſchouwen, die het bloed door 't lighaam voeren, en dus dien omloop, de *Circulatie* genoemt, zo hoognoodig en bijna onafſcheidelijk van het leeven in alle Dieren, aan den gang houden. Dit geſchied door de ingewanden van de borst, een holligheid des lighaams, van klokswijze gedaante, rondom door de ribben bepaald en van onderen door 't middelrift digt geſlooten. Voor 't overige is de geheele holligheid, even als de buik, met vlies omkleed, genoemt het Borst-vlies, dat in 't midden van de borst een middelſchot uitmaakt, 't welk de holligheid op en nederwaarts in tweën ſcheid. De voornaamſte ingewanden, daar in vervat, zijn de longen en het hart.

Het Hart, tuſschen de verdubbeling van dit middelſchot in zijn eigen hartzakje geplaatst, is een holle ſpier, die men als het naaste werktuig van 't leeven moet aanmerken; dewijl zij het eerſte leeft en 't laatſte ſterft van alle lighaamsdeelen. De gedaante is eenigermaate kegelagtig, doch meer in de Dieren, alwaar het hart met zijn punt nederwaarts geſtrekt is, dan in den Mensch, daar het met zijne zijde op het middelrift legt, ſtrekkende de punt naar de ſlinkerhand. Daarom voelt men het in de ſlinker zijde kloppen, en 't breedſte deel koomt na genoeg in 't midden van de borst. In dit breedſte en bovenſte deel, dat den Grondſteun (*Baſis*) van den kegel maakt, geeft het hart vier wijde vaten uit, waar van twee behooren tot ieder van deszelfs Holligheden (*Ventriculi*), die men gemeenlijk de regter en ſlinker, doch, met meer eigenſchap, de voorſte en agterſte noemt. De gemelde vier vaten, de wijdſte van het geheele lighaam, zijn twee ſlagaders en twee aders, voor ieder holligheid één. De aders hebben met de holligheden geen gemeenſchap, dan door middel van twee bijzondere ontvangplaatzen, de *Ooren van 't Hart* (*Auriculæ*) genoemt, wegens haare uitwendige gedaante. Het zijn twee holle ſpieren, die het bloed, dat zij uit de aderen ontfangen, met kragt in het hart perſen. Van de aderen word de geene, die in de regter of voorſte holligheid koomt, de Hol-ader (*Vena Cava*) genoemt; die geene, welke met de ſlinker holligheid gemeenſchap heeft, de Long ader; van de ſlagaderen, de eerſte de Long-ſlagader, de andere de groote Slag-ader (*Aorta*). Aan de opening van de voorſte holligheid zijn in de ader drie klapvliezen, wegens haare figuur driepuntige; aan die van de ſlinker holligheid twee, om gelijke reden ook de Mijterswijze genoemt; aan die in de ſlagaderen van beide de holligheden zijn er drie, die de Halvemaanſche genoemt worden. Zie HART.

Dit konstgeſtel dient eeniglijk tot de *circulatie* of omloop des bloeds door het lighaam. Immers de hol-ader brengt het zelve, onophoudelijk, van alle deelen, in de voorſte of regter holligheid, waar uit het door de long ſlagader heen, in de longen geperst, en dan onmiddelijk weder, door de long-ader in de ſlinker of agterſte holligheid terug gebragt word. Deeze perst 't zelve, door de groote ſlagader heen, die 't zelve brengt door het geheele lighaam in alle deszelfs deelen, van waar het weder door de aderen in de hol-ader, en dus in 't hart, terug koomt. Het hart heeft hier toe, tweederleij beweeging, de verſlapping of verwijding, en toeknijping (*diaſtole & ſyſtole*), of in 't algemeen de *klopping van het Hart* genoemt, die ten deele wel van deszelfs aanzienlijke zenuwvlegten, doch voornaamelijk ook van de aandoenlijkheid voor de prikkeling van het invloeijende bloed, ſchijnen af te hangen. Immers de beweeging van het hart houd eenigen tijd, ja zomtijds uuren agtereen, na dat 't uit het lighaam genoomen is, ſtand. De klapvliezen, nu, dienen om de terugvloeijing van het bloed te beletten en ſluiten de opening der vaten, als ook die der holligheden, volmaakt.

Men rekent dat het hart, bij gezondheid, omtrent hondert-duizentmaal in de vier-en-twintig uuren klopt, 't welk na genoeg overeenkoomt met de polsſlagen, die er bijna zeventig in één minuit geſchieden. Dewijl echter, de holte van het hart, en in 't bijzonder die van de ſlinker holligheid, maar klein is, als niet veel meer dan één once vogts kunnende bevatten; zo kan men rekenen dat al het bloed, omtrent in één kwartier uurs ééns door 't hart loopt. Immers men heeft wel eer het bloed van een Mensch, door een genoomen, maar op vijf en twintig pond gerekent, dog bij nader onderzoek van de holligheid der vaten is gebleeken, dat men 't zelve, met de overige omloopende vogten, voor 't allerminſte, op eens zo veel moet ſchatten. Welk eene wrijving, nu, moet niet die klomp bloeds ondergaan, welke met zo veel kragt van het hart uitgeworpen word, dat zij, in ééne minuit tijds, 149 voeten wegs zou afloopen? Hoe vreeslijk moet die wrijving, en daar door de hitte vermeerdert worden, in heete koortzen en andere kwaalen, als het hart, of de pols, ten minſte twee- of driemaal ſlaat in eene ſekonde? Immers de roode bloedbolletjes, welker middellijn of dikte, van vermaarde Mannen en bekwaam tot dergelijk onderzoek, gerekent is op minder dan een drieduizendſte deel van een duim, zullen daar door noodwendig moeten verkleint of in weiagtige ontbonden worden.

Doch eene maatige wrijving van het bloed was tot verſcheidene inzigten noodig, en deeze wrijving heeft zekerlijk plaats in de longen, daar de voedende zappen in de allerkleinſte vaatjes, door de perſing der lucht, zo men met reden onderſtelt, tot roode bolletjes en dus tot bloed gemaakt worden. Waarom anders, ontbreekt in de menſchelijke Vrugt de hoogroode koleur aan het bloed, en in de Viſchen de warmte zelfs; dan dat in geen van beiden die werking der longen plaats heeft. Het zijn twee ſponsagtige lighaamen, of liever één, in twee groote kwabben verdeelt; waar van de een de regterzijdſche holligheid van de borst, de andere de ſlinkerzijdſche

kerzijdſche opvult, zijnde door het middelſchot van elkander afgeſcheiden. In het geheel beſchouwd zijnde, heeft de long bijna de figuur van een Oſſe hoef; de koleur is rood in Kinderen, maar vervolgens word zij bleeker, en in oude Lieden vind men ze blaauwagtig of bont; ja zomtijds loodverwig. Ieder groote kwab is in een menigte kleine kwabbetjes verdeeld, en deeze wederom beſtaan uit ontelbaare blaasjes, troswijze te zaamen gevoegd; want de geheele long is een uitbreiding van de Luchtpijp (*Trachea*), die, van het ſtrottenhoofd afkoomende, door den hals in de borst nederdaalt, en van kraakbeenig vliesagtig word. Haare pijpjes breiden zich uit tot blaasjes, die met bloedvaatjes netswijze overſpreid zijn, en door de inademing der lucht uitgeſpannen worden. Zie ook LONG.

Men begrijpt zeer ligt, dat, in deeze geſteldheid van het Menſchelijk lighaam, de ademhaaling volſtrekt vereischt word tot den omloop des bloeds en derhalven tot het leeven; maar wat de reden zij, dat geen Mensch een aanmerkelijken tijd in het leeven kan blijven, zonder ververſching van lucht, is zo klaar niet. Men heeft in den Duikelaars-klok ondervonden, dat ieder minuit eenige drachmen verſche lucht vereischt worden tot het leeven van den Mensch; en veele Dieren, zelfs Muizen en Vogeltjes, ſterven ook wel dra in een nauwe digt geſlooten plaats. Het ſchijnt dat de lucht haare veerkragt, waar door zij de ademhaaling werkt om de longblaasjes uit te ſpannen, door den tijd verliest, en zulks kan men toeſchrijven aan de waterige dampen, waar mede zij vervuld word. Immers hoe ligt een mistige lucht zij, wijst de Barometer aan, en de ongezondheid der dampige plaatzen is bekend.

Het bloed word geduurig uit de ſlinker holligheid van het hart, door het geheele lighaam verſpreid. Dit geſchied door middel van de groote Slagader (*Aorta*), die, uit het hart opwaarts uitgegaan zijnde, zich aanſtonds nederwaards ombuigt, en uit haare kromte drie voornaame takken uitgeeft, die door den hals naar het hoofd loopen en zo wel de zelfſtandigheid der herſenen, als de deelen van het aangezigt, en al wat tot het hoofd behoort, gelijk ook de armen en handen, van bloed voorzien. Die ſlagader, nederwaards gaande, geeft bloedvaten aan de ribben, het middelrift, en verder aan alle de ingewanden van den buik, tot dat zij zich in twee groote takken verdeelt, die naar de onderſte ledemaaten loopen.

Dit konſtig geſtel van ſlagaderen, dient niet enkel om het bloed, in de uiterſte einden der haairvaatjes, weder over te geeven aan de terugvoerende aderen, gelijk in de longen; maar bijna in alle deelen des lighaams worden van het ſlagaderlijke bloed eenige vogten afgeſcheiden, die tot voeding of tot andere gebruiken ſtrekken. Men kan deeze vogten onderſcheiden in vier hoofdzoorten; naamelijk 1. die wel dun, doch eenigzins kleverig zijn en door het vuur of voorloop ſtremmen, gelijk wit van ei; hoewel zij, zo lang de Mensch leeft, geduurig uitwaaſemen, gemeenlijk *Lijmpha* genoemt; 2. die wateriger zijn en niet ſtremmen, gelijk de traanen, de pis, en een gedeelte van het zweet, benevens de vogten der onzigtbaare doorwaasſeming; 3. die dik en taaij zijn, gelijk al het ſlijm, dat de inwendige holligheden van het lighaam aan de wanden bekleed; 4. die vet of olieagtig zijn; gelijk het merg der beenderen, het vet, de gal en het oorſmeer.

De wijze, op welke de afſcheiding deezer vogten uit de mengelſtoffe van het bloed geſchied, is het onderwerp geweest van een groot geſchil onder de hedendaagſchen. Het is naamelijk blijkbaar, dat in het Menſchelijk lighaam een menigte rondagtige lighaampjes gevonden worden, die geen vet zijn nog vleesch; of zamenhoopingen van zodanige lighaampjes, die hunne uitwerpbuisjes in een gemeen kanaal vereenigen. Beiden noemt men ze Klieren, en de gelijkheid van gedaante heeft doen denken, dat de enkele of bolagtige Klieren (*Glandulæ conglobatæ*) van even de zelfde uitwerking waaren als de zamengehoopte Klieren (*Conglomeratæ*). Ja men is zo ver gekoomen van alle afſcheidingen, zelfs die der ingewanden, dewelken uit- of inwendig iets klieragtigs vertoonden, te houden voor eene uitwerking van klieren. Doch de inſpuiting heeft geleert, dat bijna overal de vogten uit de fijnſte ſlagader-buisjes in de uiwerpbuisjes overgaan, zonder dat men eenige bijzondere holligheid, die tot de afſcheiding eigentlijk kon dienen, ontdekt. Echter word in dezelven, bij het naauwkeurigst onderzoek, iets gevonden, dat niet vatagtig is, en in bijzondere ingewanden van een verſchillende gedaante. Ook ſchijnen de lijmphatieke vaten, die altemaal door klieren loopen, iets daar uit te ontfangen, tot verdunning der vogten; zonder dat men eenige buisjes, tot uitwerping of inſtorting, zelfs niet in de allergrootſte derzelven, die in de jongheid zo uitmunt, de *Borsklier* (*Thijmus*) genoemt, ontdekt. De zaamengehoopte klieren daarentegen hebben zeer zigtbaare uitwerpbuizen, gelijk die de kwijl afſcheiden, enz. Deeze beſtaan, oogſchijnlijk, wel uit een menigte van bolagtige kliertjes, al kleiner en kleiner, tot dat zich het oog in de kleinheid verliest; doch zij verſchillen van de bolagtigen daar in, dat ieder zodanig kliertje, een blijkbaar uitwerpbuisje heeft, 't welk zich met aderen vereenigt en in de groote uitloopt. Voorts zijn er in de darmen, in den maag, keel, mond en elders, zekere Putjes (*Crijptæ*) of Holletjes, die een ſlijmagtige vogtigheid, tot lenigmaaking of beſcherming van deeze deelen, uitleveren, *Slijmkliertjes* (*Glandulæ mucoſæ*) genoemt, en andere dergelijke pijpjes, overal in de huid verſpreid, die een vet, oliagtig vogt bevatten, 't welk uit den vetrok afgeſcheiden word. Deeze voeren gemeenlijk den naam van *Smeerkliertjes* (*Sebaceæ*).

Met de verklaaring van de werking der klieren is het omtrent even eens gegaan als met die van de zenuwen. Door het ontdekken van derzelver waar geſtel zijn alle onderſtellingen, hoe bevallig ook voorkoomende, eensklaps verdweenen, en een algemeene duisterheid heeft zich verſpreid over de afſcheiding der vogten. Dewijl men in het lighaam geen vaatjes kent dan ronde, en geen vogten, dan welker deeltjes bolrond zijn, zo kon geen figuur der deeltjes of openingen, daar men zo veel mede plagt ingenoomen te zijn, in aanmerking koomen. Aan den anderen kant ſcheen de enkele trap van fijnheid der vogten en naauwheid der vaatjes niet te voldoen. Men heeft derhalven toevlugt moeten neemen tot zekere werking der kleine ſlagadertjes, die uit het bloed, het welk allerlei deelen bevat, zodanig vogt bereid en afſcheid, als ten dienſte van dit of dat ingewand, of tot de eigenſchap van deeze of geene klier behoort; terwijl het overſchietende bloed door de aderen weggevoert word. De meer of minder ſnelheid van het toevloeijende bloed; de wonderbaare verſcheidenheid van bogten en omwindingen der allerkleinſte ſlagaderlijke vaatjes in bijzondere ingewanden; derzelver meer of minder veerkragt; de

werking der zenuwen, en meer, kan hier op invloed hebben, en het zijne toebrengen tot de afscheiding der vogten. Zijn de bolagtige klieren, die als uit een mos- of sponsagtige zelfstandigheid bestaan, ook eenigermaate tot doorzijging der wateragtige vogten dienstig?

Onder de Ingewanden, waar in de afscheiding der vogten zich het eenvoudigste en duidelijkste openbaart, zijn de Nieren. Dus noemt men twee langwerpig-ronde, doch platagtige lighaamen, het een ter regter, het andere ter slinkerzijde van de ruggegraat in de lenden en zeer digt tegen de spieren van de rug aan geplaatst en met bandagtige vliezen gehegt aan de voornaamste ingewanden des buiks. Zij ontfangen ieder, aan haare holronde zijde, van de groote slagader, in derzelver nederdaalen, en van de onderste holader een dergelijken tak; genoemt de *uitmelkende vaten* (*Vasa emulgentia*), om dat het dunne wateragtige deel des bloeds, door middel derzelven, van het dikke, als 't waare afgezondert word. In geen ingewand kan men zo gemakkelijk de natuurlijke afscheiding, door een konstige inspuiting, 't zij met wasch, water, of lucht zelfs, nabootzen. Daar door ontdekt men, dat de buitenste zelfstandigheid, de klieragtige genoemt, welke als de schors van de nier maakt, bestaat uit een zaamenweefzel van kleine slangswijs gedraaide vaatjes, die van de slagaderen afkoomen, en uitloopen in lijnregte buisjes, welke zich zaamenvoegende een zoort van tepels maaken, die het vogt uitspuiten in de holligheid of het bekken van de nier.

Ieder nier, naamelijk, heeft aan haar binnenkant, of in de holle zijde, een vliezige holligheid, van tregterswijze gedaante, die, van de nier af allengs nauwer wordende, een vliesagtig kanaal maakt, door 't welke de pis gebragt word in de waterblaas. Men is thans verzekert, dat dit de eenigste wegen daar toe zijn aan 't welke oudtijds getwijfelt werd. De waterblaas, nu, tusschen den regten darm en 't schaambeen geplaatst, buiten het vlies dat alle de ingewanden des buiks omvat, is grooter of kleiner, naar dat zij meer of minder door de pis word uitgezet, en verheft zich door sterke opvulling, tot boven het schaambeen. Zij heeft, zo wel als de pisleiders (*ureteres*), drie rokken, welker binnenste donsagtig en steeds met slijm overtoogen is, gelijk die der darmen. Zij ontlast zich door den watergang (*urethra*), die aan zijn begin een sluitspier heeft, waar door het onwillig afloopen van de pis, in den natuurlijken staat, belet word. Zijne langte verschilt zeer in de bijzondere Sexen. In Mannen is dezelve van tien of twaalf duimen, en als een S krom geboogen; in de Vrouwen nauwelijks van twee duimen en heeft maar een flauwe bogt; zijnde ook veel wijder; welk alles maakt, dat zij van een steen in de waterblaas zelden behoeven gesneeden te worden, dewijl men dien meestal kan uithaalen door den waterweg.

Alle de opgetelde lighaamsdeelen zijn de beide Sexen gemeen; doch nu koomen wij tot het geene, waar in dezelven hoofdzaakelijk van elkander verschillen; de Teeldeelen naamelijk; in welken de Mannetjes en Wijfjes van alle groote Dieren, ja van de Insekten zelfs, onderscheiden zijn. Eerst zal ik van die der Mannen, dan van die der Vrouwen spreeken, en vervolgens de nieuwe gevoelens over de voortteeling beschouwen.

Uitwendig vertoont zich, in de mannelijke Sexe, het balzakje (*scrotum*), en de schaft (*penis*). Het eerste bevat twee ballen, gemeenlijk *testikels* genoemt, die in een vliesagtige beurs beslooten zijn. Dit zakje, van buiten met de huid omkleed, heeft een naad, die zich van de voorhuid, langs de schaft heen, over het zelve uitstrekt, tot aan het fondament. Van binnen is het voorzien met een spieragtigen rok (*dertos*), door welken het opgetrokken, gefronselt en geplooit word, het geen voornaamelijk gebeurt, wanneer men zich aan de koude bloot stelt of sterk beweegt. In 't algemeen is't bekent, dat de slapheid van het zakje voor eene daadelijke verzwakking of ongesteltheid word gehouden, vooral in de Kinderen. De testikel, die in grootte en gedaante taamelijk wel naar een Duiven-ei gelijkt, heeft drie eigen bekleedzels of rokken; een buitensten genoemt de *Scheede-rok* (*Tunica vaginalis*), over welken heen is uitgespreid de opschortende Spier (*Cremaster*). Terwijl deeze langs den scheede-rok nederdaalt en den testikel nadert, wijken haare vleeschige vezelen van elkander, en haare uitspreiding schijnt een zoort van vlies te maaken, 't welk verscheide Ontleedkundigen bij den naam van roodagtigen rok (*erijthroides*) onderscheiden hebben; doch dezelve is digt met den scheede-rok vereenigt. Ligt kan men zich in deeze twee naamen vergissen, dewijl de scheede-rok, in 't grieksch *Elijthroides* genoemt word; doch zij zijn inderdaad niet gemakkelijk van elkander af te zonderen. De binnenste rok, die den testikel onmiddelijk omkleed, word de witagtige (*albuginea*) geheeten, en van deezen schijnt ook de opperbal (*epididijmis*) omvangen te worden.

De zelfstandigheid der ballen is een zaamenhooping van ontelbaare vaatjes, zeer aardig darmswijze geslingert en gedraait. Deeze vaatjes eindigen in den opper-bal, die als een dikke Rups op de testikel legt, en zijne vaatjes wederom vereenigt in het afvoerend vat (*vas deferens*). Zodanige vaten zijn er tot ieder testikel of opperbal een, en dus twee in 't geheel, die uit het balzakje, langs de zaadvaten, in 't lighaam opklimmen, en zich ontlasten in de zaadblaasjes (*vesicula seminales*), leggende van agteren onderaan de waterblaas. Deeze ontvangen dus het zaad, dat uit het bloed, 't welke door de zaad-slagaders in de testikelen gebragt was, is afgescheiden en bereid, bewaarende het zelve tot den tijd der ontlastinge.

De zaadblaasjes zijn vliezige beursjes, gemeenlijk omtrent drie vingerbreedten lang en een duim breed, van gedaante als een kleine plat gedrukte peer. Hunne inwendige zelfstandigheid is celluleus; de uitwendige bestaat uit een sterk en eenigermaate spieragtig vlies. Zij hebben ieder een loosbuisje, die te zaamen uitloopen in de holligheid van den watergang, nabij den hals van de blaas. Doch inmiddels gaan zij door een klieragtig lighaam, of zo zommigen willen, een dubbele klier, de *Voorstaanders* (*Prostata*) genoemt, welker loosbuisjes, ten getale van tien of meer, een slijmagtig vogt in den watergang uitwerpen, dat voornaamelijk schijnt te dienen om dit kanaal glibberig te houden. Men heeft dit vogt, dat in de Gesneedenen ook gevonden word, dikwils ten onrechte voor mannelijk zaad gehouden. De kleine verhevenheid, daar deeze vaatjes in den watergang, digt onder aan den hals van de blaas, eindigen, is langwerpig-spits van gedaante, en word het *Haanenkopje* genoemt.

Dat uitwendig lighaamsdeel, 't welk men de Schaft (*Penis*) noemt, word opgehouden door een vliesagtigen band, die 't zelve aan de zaamenhegting der schaambeenderen vast maakt. Het vel, 't welk de schaft bekleed, aan 't end omgeslagen zijnde, voert den naam

van

van voorhuid. De eigen deelen van de ſchaft zijn, de ſpongieuſe lighaamen, de watergang en het hoofdje (*glans*). Doch buitendien heeft de watergang ook een celluleus geweefzel, waar mede hij rondom is bekleed, tusſchen zijne vliezen. Dit geweefzel, nu, maakt niet alleen het hoofdje, maar aan 't begin van den watergang, bij de blaas, een ronde uitpuiling, die de bol (*bulbus uréthra*) genoemt word. Het hoofdje is zeer gevoelig, om dat de zenuwtepeltjes er, even als aan de lippen van den mond, maar met een zeer dun vliesje zijn overtoogen. Voorts heeft de ſchaft ook haare ſpieren, die tot derzelver opregting, tot voortſtuwing van de pis en andere gebruiken, ſtrekken; als ook haare bijzondere klieren, vaten en aanzienlijke zenuwen.

Onder de Teeldeelen der Vrouwen koomt voornaamelijk de *lijfmoeder* (*uterus*) in aanmerking, alzo dezelve de Vrugt ontfangt en tot den tijd der verlosſinge onderhoud, beſchermt en bewaart. Dit lighaamsdeel is in de Maagden zeer klein en gelijkt veel naar een zaamengedrukte peer; maar, van het begin der zwangerheid af, word het allengs grooter, zettende zich, op een verbaazende wijze, in de rondte uit. Naar vooren toe echter heeft het altijd een zoort van ſnoet (*os tincæ*), die in de ſcheede uitſteekt, maakende het geene men den inwendigen mond noemt van de lijfmoeder, die door de breede banden in de zijden aangehegt is, en door de ronde banden gemeenſchap heeft met het uitpuilende deel der ſchamelheid. Zij heeft, aan haaren bodem, de enden der *trompetten van Fallopius* (*tubæ Fallopianæ*), die met een fijn buisje doorgaan in haare holligheid, doch langs hoe wijder worden naar 't andere end, alwaar zij zekere plooijen maaken, die zomtijds naar een waaijer gelijken. Deeze trompetten hebben de langte van omtrent zeven of agt vingerbreedten. Men heeft ze zomtijds gevonden, omvattende met hunnen waaijer, of een gedeelte daar van, de eijernesten (*ovaria*), dat twee langwerpige lighaamen zijn, rondagtig doch een weinig plat, leggende aan de zijden van de lijfmoeder, waar aan zij, zo wel als aan de trompetten, door de breede banden gehegt zijn of vastgemaakt. Hunne zelfſtandigheid is ſpongieus, doch zeer digt, met eenige kleine blaasjes, ter grootte van een erwt of daar omtrent, die een vogt als wit van eij bevatten.

Deeze blaasjes, welker getal in één eijernest zomtijds tien of twintig is bevonden, worden thans gemeenlijk voor eijertjes gehouden, welken het mannelijk zaad op gelijke wijze bevrugt, als men zulks in de eijeren van het Gevogelte waarneemt. Men verbeeld zich dat één van die Diertjes, welken de wonderbaare ontdekkingen van LEEUWENHOEK, in zulk een menigte en in eene zo verbaazende kleinheid, in het zaad der mannelijke Dieren hebben doen zwemmen, het eerſte beginzel is van het Dier, waar van het, in zijne ſlangswijze gedaante, reeds het hoofd en de ruggegraat, die waarlijk zich in het Vrugtſchepzeltje allereerst, en, voor dat zich nog eenige leden openbaaren, aan 't oog voordoen, zou afſcherzen; dat het zelve, 't zij in de lijfmoeder, in de trompet van Fallopius, of in het eijernest, een eijtje ontmoetende, 't welk rijp en gereed is om het Diertje te ontfangen, door zekere vaatjes, daar het in 't zaad zijn voedzel mede ingezoogen heeft, aan het eijtje of deszelfs vaatjes gehegt word; en dat het verder, met dit eijtje, in de holte van de lijfmoeder, aan derzelver donsagtige wanden of bodem zich aanhegt, waar van het zijne vliezen en moerkoek krijgt.

Na de ontdekking deezer Diertjes zijn hier nog verſcheide omſtandigheden bijgevoegt, die, als men derzelver verbaazende kleinheid in aanmerking neemt, gantsch ongeloofbaar voorkoomen. Immers LEEUWENHOEK zegt waargenoomen te hebben, dat deeze Diertjes van beiderlei ſexe zijn, 'twelk dienen kon, om den oorſprong te verklaaren van de Mannetjes en Wijfjes uit een zelfde zaad; hij voegt er bij, dat zij aangroeijen, paaren en voortteelen, en van huid verwisſelen. HARTSOEKER heeft getragt uit te leggen, hoe er een in het eijtje gaat, en met het zelve zich vereenigt; waar bij een ander deed, dat zij waarlijk de figuur van kleine Menschjes hadden, hoedanig eene figuur van deeze Diertjes bij gisſing door HARTSOEKER was afgebeeld; maar LEEUWENHOEK zelf verwierp deeze losſe denkbeelden.

Van anderen, heeft dit gevoelen, in 't eerst, verſcheide tegenwerpingen ontmoet. Hoe koomt het, zeide men, dat deeze Diertjes in de grootſte Schepzelen niet grooter zouden zijn dan in de kleine; in de Walvisſchen niet grooter dan in de gemeene Visſchen, gelijk LEEUWENHOEK verzekerde; hoe kunnen er in zo verbaazende veelheid geſchapen zijn, om niets uit te voeren; waar toe derzelver overmaatige kleinheid, enz. Doch dit alles zou men omtrent de zaaden der Plantgewasſen, met even veel regt, kunnen aanmerken. Een gewigtiger tegenwerping was, dat in verſcheide andere vogten, als ook in 't menſchelijk bloed, insgelijks Wormpjes gevonden werden. Dit heeft LEEUWENHOEK zelf verlegen gemaakt, zo dat hij onderſtellen moest, de zaadvaten op de een of andere wijze gekwetst te hebben. Anderen losſen dit op, met de gedagten, dat de Wormpjes, die zich in het bloed of andere menſchelijke en dierlijke vogten vertoonen, door verrotting gebooren zijn; gelijk men zulks dagelijks in rottend hooiwater verneemt, dat van dergelijke allerkleinſte zeer vlug beweegende lighaamtjes krielt.

Dus is dit gevoelen, dat de gezegde Diertjes aan het mannelijk zaad van allerlei Dieren eigen zijn, zo algemeen aangenoomen geweest, dat men zelfs de onvrugtbaarheid in de Mansperzoonen door de afweezendheid van zodanige Diertjes, of door derzelver traagheid in vuile beſmettingen, getragt heeft te verklaaren. Tegenwoordig echter ontmoet dit gevoelen nieuwe tegenwerpingen, die het zelve in zijnen grondſteun aantasten. De Heer DE BUFFON, naamelijk, heeft zijn werk gemaakt om het mannelijke zaad van veelerlei Dieren, en zelfs van Menſchen, uit lijken, die nog niet koud waaren, met mikroskoopen te onderzoeken, en hij verhaalt nooit zodanige Diertjes, als door LEEUWENHOEK zijn afgebeeld geweest, daar in te hebben kunnen vinden. De Diertjes, die daar in voorkwamen, hadden zomtijds, wel is waar, ſtaarten, doch deeze ſtaarten waaren zeer dun en van verſcheiderlei langte, ſchijnende ſlegts toevallig er aangegroeit te zijn, dewijl zij ze eerlang kwijt raakten. Hunne beweeging was geenzins vlug, maar, als zij ſtaarten hadden, wiggelden zij een weinig heen en weer, dan over de eene dan over de andere zijde, en, als zij geen ſtaarten hadden, dan bewoogen zij zich zomtijds troepswijze; koomende verders in alles overeen met die lighaamtjes, welken men in andere dierlijke vogten, in de aftrekzels van plantgewasſen en elders, vind.

Ondertusſchen kan men niet denken, dat het deezen Heer aan bekwaame werktuigen heeft gehapert. Hij verhaalt, dat het Mikroskoop, 't welk hij gebruikte, hem

hem door den Engelſchen Heer NEEDHAM was bezorgt, die betuigde dat het kleinſte glas van het zelve veel ſterker vergrootende was, dan de allerbesten van LEEUWENHOEK. Hier uit beſluit hij, dat deeze Waarneemer de gemelde Diertjes veel grooter en overzulks duidelijker heeft afgebeeld, dan dezelven weezentlijk van hem kunnen gezien zijn. En hoe bezwaarlijk dit aan LEEUWENHOEK zelf viel, blijkt uit zijn eigen verhaal, daar hij zegt, dat, wanneer hij aan een Tekenaar zijne Diertjes in de hom van een Kabeljaauw wilde laaten zien, die hij zelf zo menigmaal en zo duidelijk gezien had, hij nooit daar toe had kunnen koomen; niet alleen wegens derzelver uitneemende kleinheid; maar ook, om dat zij zo broosch waaren; ja hij getuigt maar zelden, en niet zonder de naauwkeurigſte oplettentheid, aan eenigen derzelven ſtaarten te hebben kunnen ontdekken; dikwils vond hij, in 't mannelijke zaad der Dieren, niet dan ronde lighaamtjes, en zomtijds niet het allerminſte, dat naar Diertjes geleek.

Ook ſchijnt het, om de waarheid te zeggen, dat veele Waarneemers, 't zij van den zelfden of van laater tijd, de uitneemende bekwaamheid van LEEUWENHOEK veelal tot waarborg gebruikt hebben van hunne denkbeelden, ten opzigt van de gedaante deezer Diertjes, waar omtrent een groot verſchil geweest is onder hun, en waar aan LEEUWENHOEK zelf in vervolg van tijd twijfelde. Zommige van de allerbekwaamſten in dit ſtuk, gelijk BAKER en VALISNIERI, hebben de afbeeldingen van LEEUWENHOEK ſlegts gekopieerd. Weinigen zijn zo edelmoedig als de Heer HALLER, die getuigt, dat hij geen glas vond onder die van 't microskoop van *Culpeper*, 't welk deeze Diertjes in genoegzaame grootte vertoonde, om derzelver gedaante, genoegzaam duidelijk te onderſcheiden (*Annot. in Præl. Acad.* BOERHAVII, *Vol. V. P. I. p.* 354.)

Zie hier de Waarneemingen van den Heer NEEDHAM op het zaad van een zoort van Zee-kat, *Calmar* genoemt, in welker hom deeze ſcherpziende Heer de zogenoemde Zaaddiertjes veel grooter dan in andere Visſchen vond, ja zo groot dat men ze met het bloote oog kon zien, zijnde drie-vierde duims lang. Geduurende den geheelen zomer, toen hij te Lisſabon de Zee-katten opende, vond hij in dezelven geen het minſte blijk van hom. Het was tegen 't midden van December, dat hij de eerſte tekenen beſpeurde van een nieuw vat, met melkagtig zap gevult. Dit zap, vervolgens door hem onderzogt zijnde, vond hij niet dan ondoorſchijnende bolletjes te bevatten, die in zeker zoort van weiagtig vogt dreeven, zonder eenigen ſchijn van leeven; maar eenigen tijd daar na wierd hij in 't vogt uit de hom van een andere Zee kat, in verſcheide deelen der bewaarplaats, gantsch voltooide *gewerktuigde deeltjes* gewaar, die niets waaren dan kleine veeragtige lighaamtjes.

Dezelven beſtonden van buiten uit een doorſchijnende kraakbeenagtige ſcheede of koker, waar van het bovenend uitliep in een rondagtige knop of hoofdje, zijnde door de ſcheede zelf gemaakt, die zich omſlaat en den dienst doet van een klapvlies. In deeze uitwendige ſcheede is vervat een doorſchijnende buis, die het vereend lighaam, daar wij van ſpreeken, influit, benevens een klepje, een tonnetje of emmertje, en eene ſpongieuſe zelfſtandigheid. De ſchroef beſlaat het bovenſte deel van de buis en ſcheede; de zuiger en het emmertje zijn in 't midden geplaatst, en de ſpongieuſe zelfſtandigheid maakt het onderſte uit. Deeze werktuigen pompen het melkagtig vogt; de ſpongieuſe zelfſtandigheid zuigt zich daar van vol, en, voor dat het Dier zaad ſchiet, is de geheele hom niet anders dan een zamenſtel van deeze *gewerktuigde deeltjes*, die het melkagtig vogt geheel en al ingepompt en opgelekt hebben.

Zo dra deeze kleine werktuigjes uit het lijf van het Dier koomen, en in 't water of in de lucht zijn, werken zij gelijk de afbeelding vertoont. De veer rijst op, gevolgt van de klep, het emmertje en ſpongieus lighaam, 't welk het vogt bevat; zo dra nu de veer, en de buis daar dezelve in ſluit, buiten de koker beginnen te koomen, buigt zich de veer, en niet te min gaat de geheele toeſtel, daar binnen, voort met zich te beweegen, tot dat de veer, de klep en het emmertje, geheel buiten de koker geraakt zijn. Naauwlijks is dit geſchied, of al het overige ſpringt er in een oogenblik buiten, en het melkagtig vogt, dat ingepompt was en in 't ſpongieuſe lighaam begreepen, vloeit weg door het emmertje.

Na eene zeer omſtandige beſchrijving van deeze werking, en naauwkeurige overweeging deezer werktuigen, beſluit de Heer NEEDHAM, dat er veel reden is, om te denken, of niet de Zaadwormtjes der andere Dieren ook een zoort van werktuigen zijn, gelijkformig aan deeze, en welker werking op bijzondere tijden geſchied; want, zegt hij, laat ons onderſtellen, dat er in het verbaazend getal van Zaadwormtjes, die men op den zelfden tijd in 't veld van 't mikroskoop gewaar word, alleenlijk eenige duizenden zijn, die op een zelfden tijd werken en zich ontwinden, zulks zal genoeg zijn om ons te doen gelooven, dat zij altemaal leeven; laat ons insgelijks begrijpen, voegt hij er bij, dat de beweeging van ieder deezer Zaadwormtjes, even gelijk die der werktuigjes van de gemelde Zeekat, omtrent een halve minuit aanhoude; en, dewijl er dus eene geduurige agtereenvolging van werking en werktuigen is, zo zal zulks lang kunnen duuren, en de zogenoemde Diertjes zullen, het een voor, het ander na, ſchijnen te ſterven. Buiten dien, om welke reden zou de *Calmar* alleen in zijn zaad werktuigjes hebben, terwijl alle andere Dieren met Zaadwormtjes, waare Diertjes zijnde, zouden voorzien zijn. De *analogie* is hier van zo veel kragt, dat men naauwelijks zijne toeſtemming daar aan kan weigeren.

De Heer NEEDHAM merkt dog daarenboven aan, hoe de Waarneemingen van LEEUWENHOEK zelf aan de hand ſchijnen te geeven, dat de Zaadwormtjes veel overeenkomst hebben met de *gewerktuigde Lighaamtjes* (*Corps organiſés*) in 't zaad van de *Calmar*. „ Ik heb „ (zegt LEEUWENHOEK van 't zaad der Kabeljaauwen „ ſpreekende) deeze ovaale lighaamtjes genoomen voor „ zodanige Diertjes, die geborsten waaren en uitgeſpan„ ren, om dat zij viermaal zo groot waaren als de lig„ haamen van deeze Diertjes, toen die zich in 't lee„ ven bevonden; " en, op een andere plaats, ſpreekende van het zaad van een Hond, zegt hij; „ Ik heb op„ gemerkt, dat deeze Diertjes menigmaal van figuur ver„ anderen, inzonderheid wanneer het vogt, daar zij „ in zwemmen, uitwaasemt; hunne voortgaande be„ weeging ſtrekt zich niet verder dan de breedte van „ een haairtje uit. " Dit alles wel overwoogen zijnde, gist eindelijk de Heer NEEDHAM, dat de zogenoemde Zaaddiertjes wel ſlegts een zoort van natuurlijke werktuigen konden zijn, veel eenvoudiger van zamenſtel dan het lighaam van een Dier.

Voornaame zwaarigheden zijn er, in der daad, tegen het gevoelen, 't welk aan die Zaadwormtjes de eigenſchappen

ſchappen van Diertjes toeſchrijft. Is het te begrijpen, dat, daar alle andere dierlijke Schepzelen, hoe tederder, hoe minder koude verdraagen kunnen, deeze Diertjes niet te min in 't zaad-vogt, dat aan een vrij grooten trap van koude is blootgeſtelt, niet alleen in 't leeven blijven, maar zelfs zich vlug beweegen zouden, daar de warmte ze aanſtonds traag maakt door de verdikking van het vogt? Welk eene overeenkomst heeft er plaats; indien, gelijk LEEUWENHOEK ſtelt, in 't mannelijk zaad der Kikvorſchen tienduizend Diertjes zijn, tegen één eijtje in de kuit van 't Wijfje? Hoe verbaazende is het getal van hondertvijftig duizend millioenen Diertjes in de hom van een Kabeljaauw, gelijk hij rekende?

De allervoornaamſte zwaarigheid, echter, die tegen dit gevoelen bijgebragt kan werden, is, dat het zelve eenen voortgang van kleinheid tot in het oneindige onderſtelt. Immers, 't zij men, met zommigen der hedendaagſche Natuurkundigen, ſtelle, dat de eerſte beginzels der Dieren vervat zijn in de vrouwelijke eijertjes, 't zij met anderen de Diertjes van het mannelijk zaad daar voor houde; in beide gevallen moet men begrijpen dat er van de Schepping af maar eene ontwinding der lighaamen heeft plaats gehad, en nog plaats hebben zal, zo lang de waereld ſtaat. Onderſtel nu eens, dat zodanig een Schepzeltje duizend millioenen maal kleiner zij dan een volwaſen Mensch; zo zal het Zaaddiertje van de tweede voortteeling ook zo veel kleiner moeten geweest zijn, dan het was in den eerſten Mensch. Derhalven kan de proportie, van dit Zaaddiertje tot het menſchelijk lighaam, niet dan door een getal van negentien cijferletters worden uitgedrukt. Om de zelfde reden vereischt de kleinheid van een Zaaddiertje, in de derde voortteeling, een getal van agt-en-twintig; in de vierde een getal van zeven-en-dertig; in de vijfde een getal van zes-en veertig; en in de zesde voortteeling een getal van vijf-en-vijftig cijfers.

Om zich eenig denkbeeld te maaken, welke eene kleinheid door deeze proportie uitgedrukt worde, zo zullen wij de uitgeſtrektheid van een ſpheer of holle bol in vergelijking neemen, die den loopkring van Saturnus tot zijnen grooten cirkel heeft. Onderſtellende nu de Zon een millioenmaal grooter dan de Aardkloot; en dat de afſtand van Saturnus, van het middelpunt dier ſpheer, duizend middellijnen van de Zon evenaare; zo zullen wij bevinden, dat er niet meer dan vijf-en veertig cijfers noodig zijn, om het getal uit te drukken van de kubiek-lijnen, (dat is zeventien-hondert-agt-en-twintigſte deelen van een kubiek-duim,) in deeze ſpheer begreepen; en, ieder kubiek-lijn verdeelende in duizend millioenen deeltjes, zo zal men maar vier-en-vijftig cijfers tot uitdrukking van dit getal behoeven. Bijgevolg zou een Mensch, in vergelijking met het Zaaddiertje van de zesde Voortteeling of *Generatie*, grooter zijn, dan de ſpheer van het Planeetgeſtel is ten opzicht van het kleinſte ſtofdeeltje, dat met een Mikroskoop kan waargenoomen worden. Wat zou het zijn, indien men deeze rekening tot de tiende, ja tot de honderſte of honderdvijftigſte Generatie vervolgde, die men ten minſte rekenen moet, zedert de Schepping, in het Menſchelijk Geſlagt te hebben plaats gehad. Immers de geest verliest zich in eene kleinheid, nog onverbeeldelijker dan de uitgeſtrektheid van het Heelal!

Om de bijgebragte en meer andere redenen oordeelt de Heer DE BUFFON de beide gevoelen, zo van eijertjes als van zaaddiertjes, verwerpelijk. Hij ſtelt vast, dat de zogenoemde Zaaddiertjes niet anders zijn dan de *leevendige werktuigelijke deelen van het voedzel* (*Parties Organiques vivantes*), en hij beweert, dat men ze niet alleen vind in de zaad-vogten van de beide ſexen, maar ook in de chijl, in de vuiligheid die aan de tanden groeit, en in den afgang. Hij meent beweezen te hebben, *dat de voeding en voortteeling van een zelfde oorzaak afhangt*; dat de voeding, naamelijk, geſchied door de innerlijke doordringing van deeze werktuigelijke deelen in iedergedeelte van het lighaam, en dat de hervoortbrenging bewerkſtelligd word door het overtollige van die zelfde werktuigelijke deelen, verzamelt in zekere plaats, naar welke zij van alle lighaamsdeelen worden toegevoerd. De Vrugt, reeds geformeerd door vermenging der vogten van de beide ſexen, word in de lijfmoeder verder opgekweekt, even gelijk zulks geſchied in de eijeren der Vogelen buiten het lighaam; doch van de eijertjes vind hij, in de Dieren die leevendige Jongen voortbrengen, geen bewijs. Zie daar dan ook het beroemde ſtelzel, dat alle Schepzelen uit eijeren voortkoomen, geheel verworpen.

„ Het geen men zeker weet, (om zijn eigen woor-
„ den te gebruiken,) is, dat alle Dieren en Plantgewas-
„ ſen, en alle derzelver deelen, een oneindige menigte
„ bevatten van leevendige werktuiglijke klompjes, die
„ men een ieder klaar voor het oog kan brengen. Deeze
„ werktuiglijke klompjes neemen agtervolgelijk verſchei-
„ derlei gedaanten en verſchillende trappen van be-
„ weeging en werkzaamheid aan, volgens de bijzonde-
„ re omſtandigheden. Zij zijn veel menigvuldiger in
„ de zaadvogten der beide ſexen en in de vrugtbegin-
„ zels der Planten, dan in de andere deelen der leeven-
„ de en groeijende Schepzelen; zij zijn er, ten minſte,
„ veel blijkbaarder en meer ontwikkeld; of, zo men
„ wil, daar is een grooter menigte van deeze kleine
„ lighaampjes in beweeging. In de Planten en Dieren
„ heeft derhalve een leevende zelfſtandigheid plaats,
„ hun beiden gemeen, en deeze leevendige werktuig-
„ lijke zelfſtandigheid is juist de ſtoffe, die tot de voe-
„ ding vereischt word. Het Dier neemt zijn voedzel
„ van Dieren of Planten, even gelijk de Planten zich
„ ook voeden kunnen met de in kleine ſtofdeeltjes ont-
„ bonden lighaamen der Planten of Dieren. Deeze voe-
„ dende zelfſtandigheid, aan het een zo wel als het an-
„ der eigen, is altoos leevende, altoos werkzaam; zij
„ brengt een Dier of Plant voort, wanneer zij een in-
„ wendige vorm, een bekwaame lijfmoeder vind, die
„ tot het een of ander geſchikt en met het zelve over-
„ eenkomſtig is; maar, wanneer deeze werkzaame ſtof
„ zich in grooten overvloed verzameld bevind op plaat-
„ zen, daar zij zich kan vereenigen, zo formeert zij in
„ het dierlijk lighaam andere Dieren, gelijk den Lint-
„ worm, de Aarsmaaijen, de Wormen die men zomtijds
„ vind in de aderen, in de boezems der herſenen, in
„ de lever, enz. Dit ſlag van Dieren is zijn oorſprong
„ niet verſchuldigt aan andere Dieren van dergelijke ge-
„ daante; hunne voortteeling geſchied niet op de zelfde
„ wijze als die der andere Dieren. Men mag derhalve
„ gelooven, dat zij door deeze werktuiglijke ſtoffe
„ voortgebragt worden, wanneer dezelve uit de vaten
„ is geſtort, of niet opgenoomen word door de vaten,
„ welke dienen tot de voeding van het lighaam des
„ Diers, daar zij in huisvesten. Zeer waarſchijnlijk
„ is het, dat als dan deeze voortbrengende zelfſtandig-
„ heid, die altoos werkzaam is en ſtrekt om zich tot

„ een werktuig te maaken, Wormen en kleine gewerk-
„ tuigde lighaamen van verſcheiderlei zoort formeert,
„ naar de verſchillende plaatzen, de verſchillende lijf-
„ moeders, alwaar zij zich verzaameld bevind. Wij
„ zullen in het vervolg gelegenheid hebben, om bree-
„ der de natuur te onderzoeken van deeze Wormen en
„ van veele andere Dieren, die op dergelijke manier
„ voortkoomen, en te doen zien, dat derzelver voort-
„ brenging zeer verſchillende is van het denkbeeld,
„ dat men tot heden toe daar van gehad heeft ".

Ik zou hier bij kunnen voegen, hoe de Heer De Buffon de voortbrenging van de Aaltjes of Slangetjes in den azijn, in de verzengde tarwe, in het meel; van de Diertjes in de aftrekzels van planten en vleesch der Dieren, in water; hoe hij de gisting zelve, en om kort te gaan, alles bijna, aan deeze eene zelfde werkzaame leevende ſtoffe, die de oorzaak der voortteeling van Menſchen, Dieren en Planten, zou zijn, toeſchrijft; zo dat men niet behoeft te vraagen, of de *twijfelagtige Voortbrenging* (*Generatio Æquivoca*) der Ouden, en het lang verworpen denkbeeld, dat de verrotting leevendige Schepzelen voortbrengt, door hem weder ter baan gebragt en als ten throon gevoerd zij. Zie hier, hoe hij zijn Vertoog over de voortteeling der Dieren beſluit.

„ Men vind zekerlijk *gewerktuigde Wezens* (*Etres Organiſés*), die wij als Dieren beſchouwen, en die egter niet voortgeteeld zijn door Dieren van de zelfde zoort als zij; men vind er, die niet dan zekere werktuigen zijn; men vind van deeze werktuigen, welker werking tot zekere uitwerking is bepaald, en die niet kunnen werken dan eenmaal en geduurende zekeren tijd, gelijk de homvaatjes van de Zeekat; anderen zijn er, die men, zo langduurig en zo dikwils als men wil, kan doen werken, gelijk die van de verzengde tarwe; daar zijn plant-aartige wezens die *bezielde Lighaamen* (*Corps animés*) voortbrengen, gelijk de vezels in het Menſchelijk zaad, waar uit werkzaame bolletjes voortkoomen, die zich beweegen door hunne eigen kragten. In de klaſſe van deeze gewerktuigde wezens, die niet zijn voortgebragt dan door het bederf, de gisting, of liever de ontbinding van het zamenſtel van ſtoffen uit Dieren of Planten; in deeze klaſſe, zeg ik, vind men gewerktuigde lighaamen, dat *waare Dieren* zijn, die huns gelijke kunnen voortbrengen, ſchoon zij zelfs niet op zodanige manier zijn voortgebragt. De paalen van deeze verſcheidenheden zijn misſchien nog grooter, dan wij ons kunnen verbeelden ".

Ik wil niet onderzoeken of de bezielde lighaamen', welken de Heer De Buffon hier op het laatſte zegt, dat hij uit de vezelagtige ſtoffe, die hij door het mikroskoop zag groeijen in het Mannelijk Zaad, heeft zien voortkoomen, iets minder zijn dan *Zaaddiertjes*. Ik vraag alleen; of iemand der geenen, die de ontdekkingen van Leeuwenhoek erkennen, wel ooit deeze Diertjes aangemerkt heeft *bezield* te zijn, en of hij zelf, of eenigen van zijne Navolgers, ze wel ooit hooger opgegeeven heeft, dan *gewerktuigde Wezens?*

De manier van Bevrugting in den Mensch, is, volgens het gevoelen van den gemelden Heer, als volgt. „ In het Menſchelijk Zaad, zegt hij, vind men, gelijk in het zaad van alle groote Dieren, zulk een overvloed niet van Werktuiglijke Klompjes (*Molecules Organiques*), als in het zaad van zulke Dieren, die veel Jongen te gelijk voortbrengen. Ik begrijp dat het zaadvogt van den Man, in de ſcheede uitgeſtort, en dat van de Vrouw, in de lijfmoeder verſpreid, ſtoffen zijn van gelijke werkzaamheid, beiden beladen met zodanige deelen, tot de voortteeling bekwaam, en deeze onderſtelling ſchijnt genoegzaam bewezen te zijn door mijne proefneemingen; dewijl ik de zelfde lighaampjes in beweeging heb gevonden in het vogt der Wijfjes als in dat der Mannetjes. Ik zie dat het Mannelijk vogt in de lijfmoeder koomt, daar het zelve het Vrouwelijk vogt ontmoet. Deeze twee vogten, nu, hebben een volmaakte Overeenkoomst (*Analogie*), alzo zij beiden zamengeſteld zijn uit deelen, niet alleen in gedaante of figuur, maar ook in beweegingen en werkingen, volſtrekt gelijkformig. Derhalve begrijp ik, dat, door deeze vermenginge der twee zaadvogten, deeze werkzaamheid der werktuiglijke klompjes van ieder der vogten als vast gezet is, door de elkander opweegende werkingen van hun beiden; zodanig, dat ieder werktuiglijk klompje, ophoudende zich te beweegen, blijft op de plaats, die het zelve voegt, en deeze plaats kan niet zijn dan die van het lighaamsdeel, welke het te vooren in het Dier befloeg, of liever die, van waar het zelve in het dierlijk lighaam is toegevoerd geweest. Dus zullen alle de klompjes, die van het hoofd des Diers afgekoomen zijn, zich vastzetten en ſchikken in een gelijke order aan de geene, in welke zij wezentlijk zijn toegevoerd geworden; die van de ruggegraat afgekoomen zijn, zullen zich, insgelijks, in een overeenkomſtige ſchikking plaatzen, zo ten opzicht van de figuur als van den ſtand der wervelbeenderen, en eveneens zal het zijn met alle andere lighaamsdeelen; de werktuiglijke klompjes, die van ieder der deelen van het dierlijk lighaam toegevoerd zijn, zullen natuurlijk den zelfden ſtand aanneemen en zich ſchikken in de zelfde order, waar in zij zich bevonden toen zij van deeze deelen afkwamen, en bijgevolg zullen deeze klompjes, noodwendig, een klein gewerktuigd wezen formeeren; dat in alle opzichten gelijk is aan het Dier, waar van zij het uittrekzel zijn ".

De Heer De Buffon meent door dit gevoelen duidelijk reden te kunnen geeven van een vraagſtuk, dat zedert den tijd van Aristoteles door de Natuurkundigen nog nooit is opgelost geworden; te weeten, waar het van daan koomt, dat zomtijds Mannetjes zomtijds Wijfjes gebooren worden. „ De Vrugt, zegt hij, is van de „ Mannelijke Sexe, wanneer het getal der werktuiglijke klompjes van den Man het grootſte is in de vermenging der twee vogten; van de Vrouwelijke, indien het getal der werktuiglijke deelen van de Vrouw grooter is; en het Kind gelijkt naar den Vader of de „ Moeder, of naar beiden, volgens de verſchillende vereenigingen van deeze werktuiglijke klompjes; dat „ is te zeggen, naar dat zij zich in zulke of zulke veelheid bevinden in de vermenging der beide vogten ".

De toeneeming van de Menſchelijke Vrugt, in de lijfmoeder, is zo gemakkelijk niet na te gaan, als die der Pullen in de eijeren van het Gevogelte. Uit de waarneemingen egter, daar omtrent gedaan, ſchijnt men met zekerheid te kunnen beſluiten, dat dezelve, onmiddelijk na de vermenging der zaadvogten, de gedaante van een bolletje of klootje aanneemt. Immers, drie of vier dagen na de bevrugting, word in de lijfmoeder een langwerpig

werpig rond blaasje gevonden, ten minſte de langte hebbende van een half duim, en beſtaande uit een bij uitſtek dun en teder vliesje, het welk een vogt bevat dat veel naar wit van eij gelijkt. In dit vogt kan men eenige kleine zamengevoegde vezeltjes beſpeuren, die de eerſte beginzelen zijn van de Vrugt. De eene helft van het vliesje is overtoogen met een geweefzel van kleine vezeltjes, die tot aanhegting van het zelve aan de lijfmoeder ſtrekken zullen.

Veertien dagen verloopen zijnde, kan men in dit vliesje zeer duidelijk het hoofd, en daar aan zelfs de neus, mond, oogen en ooren, onderſcheiden. Men ziet ook aan het dunne lighaam van het Schepzeltje, dat de langte heeft van omtrent een half duim, zekere bultjes of uitpuilingen, alwaar de ledemaaten moeten uitgroeijen, en agt dagen daar na vertoonen die zich zichtbaar, doch de armen koomen ſpoediger voort, dan de beenen. Ter ouderdom van een maand, is de Vrugt meer dan een duim lang; men kan er alle ledemaaten, ja zelfs de vingeren en teenen, in onderſcheiden; ook vertoonen zich de vaten en ingewanden blijkbaar. De vliezen, daar zij in beſlooten is, hebben nog eene langronde of eijformige gedaante; de moerkoek beſlaat maar een derde van de geheele klomp, daar zij in de eerſte dagen wel de helft van uitmaakte.

Ten einde van zes weeken heeft de Vrugt de langte van bijna twee duimen. De Menſchelijke gedaante word in dezelve langs hoe volmaakter; doch het hoofd is, naar de andere deelen te rekenen, noch veel te groot. Men heeft het hart zien kloppen in een Vrugt van vijftig dagen; ja het ſloeg zelfs vrij lang na de uitwerping. Op twee maanden ouderdom is de beenmaaking kennelijk in het midden van de beenderen der armen en beenen, en aan de punt van de onderkaak, die als dan veel voorbij de bovenkaak uitſteekt. De ſleutelbeenderen zijn reeds been en de navelſtreng is geformeerd, doch zeer kort. Drie maanden oud zijnde is de Vrugt nagenoeg drie duimen lang, en weegt omtrent drie oncen. Nog anderhalve maand laater is de langte zes of zeven duimen; alle deelen des lighaams, ja de nagelen zelfs der vingeren en teenen, kunnen klaar gezien worden.

Om de werkingen van de Vrugt in de lijfmoeder te begrijpen, moet men acht geeven op de bijgevoegde deelen, die noch tot de Moeder noch tot het Kind behooren, en niettemin volſtrekt worden vereischt om de Moeder het haare te doen toebrengen aan de Vrugt. Een der voornaamſten is de Navelſtreng (*Chorda Umbilicalis*), dus genoemt, om dat zij in de navel haare aanhegting heeft of uitgaat van het Kind, en dat zij naar een ſtreng of koord gelijkt. Deeze beſtaat uit twee ſlagaders, afkoomende van de takken der groote ſlagader, en één ader, die zich in de poort-ader ontlast, van waar een deel des bloeds, aanſtonds, met een ruim kanaal in de hol-ader en het hart overgaat. De ader is wel eens zo dik, en derhalve ten minſte viermaal zo wijd als de ſlagaderen van de navelſtreng. Deeze drie vaten breiden zich aan het end, met ontelbaare zeer fijne takmaakingen, tuſschen twee vliezen uit, en maaken een plat rondagtig lighaam, tegen de lijfmoeder aangevoegd, het welk de Koek (*Placenta*) geheeten word, hebbende de dikte omtrent van een duim, de breedte van agt of negen duimen, en zomtijds meer. Dewijl deeze koek door inmonding zamengevoegd word met de vaatjes van de lijfmoeder, zo verbeeld men zich gemeenlijk dat dit geſtel diene, om de Vrugt deel te doen hebben aan den omloop des bloeds en de werking der longen, die in dezelve, op zulk een wijze als in de Moeder, geen plaats heeft.

De Vrugt is in twee vliezen vervat, waar van het buitenſte, dat ook de koek bekleed, dik, ſpongieus, ruig en vol vaatjes zijnde, het Adervlies (*Chorion*); het binnenſte, daar dit vlies tegen aan legt, dun en doorſchijnende, het Lamvlies (*Amnios*) genoemt word. In de Dieren is een derde, wegens zijne figuur het Worstvlies (*Allantois*) genoemt, en ook wel Pisvlies, om dat het de pis van de Vrugt onfangt. Hierom heeft men zich verbeeld, dat het in de Menſchen ook noodig waare, en inderdaad de zwaarigheid, waar die ontlasting anders geſchiede, heeft veelen het zelve ook aldaar doen plaatzen; doch door de ervaarenſte Ontleedkundigen is het niet gevonden. Men onderſtelt derhalve, dat in de Menſchelijke Vrugt weinig pis van het bloed afgeſcheiden, en dezelve met het bloed in de aderen van de Moeder te rug gevoerd worde.

Een groot geſchil is er geweest over de manier, op welke de Vrugt haar voedzel ontvangt. Men kon niet twijfelen of het moederlijke bloed, aan dezelve door de ader van de navelſtreng toegebragt, moest in ſtaat zijn, om de Vrugt van voedzel te voorzien. Daarom heeft men gemeend dat de Vrugt, in de eerſte maanden, op die wijze alleen gevoed werde; in de volgende maanden, als derzelver werktuigen van verteering allengs tot volmaaktheid koomen, onderſtelde men, dat zulks geſchiede door middel van het vogt, in de vliezen vervat. Zommigen, zelfs, zijn zo ver gegaan, van te beweeren, dat de Vrugt in 't geheel geen ander voedzel kreeg, dan dit vogt; het welk zeer bekwaam tot voeding is, en in de maag niet alleen, maar ook in het gedarmte gevonden word. Men heeft in de vuiligheid van nieuw gebooren Kalven, voor dat zij eenig voedzel buiten het lighaam genuttigd hadden, veel haair gevonden; waar uit zommigen opmaakten, dat het ongebooren Kalf zich zelf likte; maar anderen meenen, dat dit haair een wezentlijk bewijs van het geſtelde is; alzo men het in 't vogt der vliezen drijvende gevonden heeft. (*Phil. Tranſact. Vol. XLIX. Part. I. for.* 1755. *p.* 254.) Doch waar van daan hebben dan zodanige Kinderen, die met den mond of keel geſlooten ter waereld koomen, hun voedzel gehaald?

De Heer De Burron brengt hier omtrent weder een nieuw gevoelen ter baan. In de eerſte plaats ontkent hij, dat de bloedvaten van de lijfmoeder en die der koek mondeling met elkander vereenigt zijn. „ Men heeft, „ zegt hij, de ſlagaders van de ſtreng ingeſpooten en het „ vogt is door de ader terug gevloeid, zonder eenige „ uitſtorting. Ten anderen, kan men de tepeltjes van „ de lijfmoeder uit de holletjes van de koek haalen, „ zonder eenige ontlasting van bloed; alleenlijk zijpert „ uit beiden een melkagtig vogt, en dit ſtrekt tot voe„ ding van de Vrugt. Het koomt mij voor, dat dit vogt „ in de adertjes van de koek word ingenoomen even „ gelijk de chijl in de onderſleutelbeenſche ader, en „ misſchien verrigt de koek grootendeels het geene de „ long anders tot de bloedmaaking toebrengt. Immers, „ dit weet ik zeker, dat het bloed zich veel vroeger in „ de koek dan in de Vrugt vertoont, en ik heb dikwils „ in eijeren, die een of twee dagen gebroed waaren, „ waargenoomen, dat het bloed allereerst voor den „ dag koomt in de vliezen, en dat de bloedvaten er zeer

„ groot en menigvuldig zijn, terwijl, uitgenoomen die „ ſtip alleen, daar zij in uitloopen, het geheele lighaam „ van het kleine Pulletje niets is, dan een witte en bij- „ na doorſchijnende ſtof, in welke men nog geen bloed- „ vat kan vinden.

„ Doch men dient hier niet alleen de voeding van de „ Vrugt, maar ook die van al den omſlag in aanmerking „ te neemen. De koek, het vogt en de vliezen, naa- „ melijk, groeijen zo wel aan als de Vrugt, en bij ge- „ volg moeten zij ook een zoort van leeven heb- „ ben. Waarom zal men meer zeggen, dat de koek „ door de Vrugt, dan dat de Vrugt door de koek gevoed „ worde. Alles zwemt, in het begin van deeze aan- „ groeijing, zonder eenige aanhegting in de lijfmoeder, „ en derhalve kan diestijds de voeding niet geſchieden, „ dan door indringing (*intus-ſuſception*) van het melkag- „ tig vogt, daar in vervat. De koek, nu, ſchijnt eerst „ dit voedzel in te trekken, de melk tot bloed te maa- „ ken, en aan de Vrugt door de aderen toe te voeren; „ het vogt van het lamvlies ſchijnt niets te zijn dan dit „ zelfde melkagtig vogt gezuiverd, waar van de veel- „ heid vermeerdert door eene dergelijke indringing, „ naar maate dat dit vlies aangroeit, en de Vrugt kan „ uit dit vogt, door den zelfden weg van indringing, „ het noodige voedzel trekken tot zijne ontwinding; want „ men moet in aanmerking neemen, dat in den eerſten „ tijd, en zelfs tot de twee of drie maanden toe, het „ lighaam van de Vrugt maar zeer weinig bloeds bevat; „ het is wit als ijvoor en ſchijnt niet zamengeſteld te „ zijn dan uit *lijmpha*, welke vastheid aangenoomen „ heeft; dewijl nu de huid doorſchijnende is en alle lig- „ haamsdeelen zeer week zijn, zo kan men gemakke- „ lijk begrijpen, dat het vogt, in het welke de Vrugt „ zwemt, ze op ſtaande voet kan doordringen, en dus „ de noodige ſtof verſchaffen tot haare voeding en ont- „ winding. In den laatſten tijd alleen, kan men den- „ ken, dat de Vrugt voedzel inneemt door den mond, „ dewijl men in haare maag een vogt vind, gelijk aan „ het geene het lamvlies bevat, als ook pis in de blaas „ en afgang in de darmen; en dewijl er geen pis, noch „ *meconium* (het welk de naam van deeze vuiligheid is,) „ in de holligheid van het lamvlies gevonden word, zo „ is er vooral reden om te gelooven, dat de Vrugt geen „ afgang uitwerpt; te meer om dat men er heeft zien „ gebooren worden met een geſlooten fondament, „ zonder dat daarom te meer *meconium* in het gedarmte „ waare".

Niettegenſtaande de Vrugt niet onmiddelijk raakt aan de lijfmoeder, en er alleenlijk door de kleine uitwendige tepeltjes van haare bekleedzelen aan gehegt is, zonder dat men eenige gemeenſchap van zenuwen kan bewijzen of met waarſchijnlijkheid onderſtellen plaats te hebben; zijn er van alle tijden her geweest, die beweerden, dat, al wat aandoening op de zwangere Vrouw had, ook aandoening had op het Kind. Men heeft dit niet alleen tot lighaamelijke aandoeningen bepaald, maar ook uitgeſtrekt tot die van den geest. Ontelbaar zijn de Historiën van wanſtaltigheden des lighaams in het Kind, uit het enkel beſchouwen van iets onnatuurlijks door de Moeder geſprooten. Men vind, bij voorbeeld, met veel kragt verzekerd, dat een Vrouw, ſchielijk een Bedelaar ziende met een haazemond en het gehemelte geſpleeten, ook zulk een Kind ter waereld bragt; Helmont verhaalt, dat eene, die de Graaven van Egmond en Hoorn te Brusſel had zien onthoofden, een Vrugt baarde zonder hoofd en met den hals bloedig. Die laatſte omſtandigheid, alleen, maakt het verhaal genoegzaam verdagt.

Doch ſchoon men deeze fabelen de Vrouwtjes al uit het hoofd kon praaten, men zal haar, willens of onwillens moeten toeſtaan, dat ten minſte de *Moedervlakken* (*Nævi*) uit iets dergelijks haaren oorſprong hebben. En, inderdaad, indien zij bewijzen kunnen dat er moedervlakken zijn, zal men het haar ligt gewonnen geeven. Maar hier in beſtaat het geſchil, zal men zeggen. Geen Kind, bijna, komt ter waereld, of het heeft, hier of daar, eenige vlak aan het lighaam. Geen Vrouw is er, welke in den tijd haarer zwangerheid niet wel iets voorkoomt, waar op haare verbeelding werkt; die niet zomtijds door driften vervoert word, om iets met kragt te begeeren, of door ontſteltenis word aangedaan. Zo nu het geval wil, dat de een of andere vlak, in het ter waereld gebragte Kind, betrekkelijk kan gemaakt worden tot iets, dat de Kraamvrouw heugt zich wedervaaren of ontmoet te zijn, zal men zulks een Moedervlak noemen. De vraag is, of dit met reden geſchiede, en of de inbeelding van de geene, die er overeenkomst in vinden, niet meer daar aan toebrengt dan de Moeder?

Maar zal men zeggen, deeze vlakken hebben dit bijzonders, en zijn daar aan kenbaar, dat zij als 't in den tijd van de vrugten is, welker gedaante zij uitdrukken; bij voorbeeld van Aardbeijen, Kersſen, Moerbeſiën, of wat dies meer is, van koleur veranderen. Ik zal hier bij brengen wat de Heer De Buffon, dien aangaande zegt. „ Met een weinig meer opletten dheid en minder voor- „ oordeel, zou men deeze koleur der vlakken van het vel „ veel menigvuldiger zien veranderen; dit moet telkens „ gebeuren, zo menigmaal de beweeging van het bloed „ verſneld word en deeze uitwerking heeft vooral plaats „ in den zomertijd, wanneer de warmte van de lucht de „ vrugten rijp maakt. Deeze vlakken zijn altoos geel, „ of rood, of zwart, wanneer het bloed deeze koleur „ geeft aan het vel, om dat het met te grooter veel- „ heid in de vaatjes dringt, waar mede de huid is door- „ vlogten. Indien deeze vlakken in de belustheid der Moe- „ der ontſtaan, hoe koomt het dan dat zij niet zo veel- „ derleij figuuren en koleuren hebben, als de onderwer- „ pen van die belustheid? Welke zonderlinge afbeeld- „ dingen zou men niet in deeze vlakken zien, indien „ de ongeregelde lusten van de Moeder altemaal zich op „ de huid van het Kind vertoonde"?

Het is zeker dat de Vrugt, nog in haare vliezen vervat zijnde, geen gemeenſchap heeft met de uitwendige lucht, en dat zij, bijgevolg, geen adem haalt. De long van zulk een vrugt drijft niet, maar zinkt in het water; weshalven deeze proef gebruikt word om te onderzoeken, of een Kind geleefd heeft of niet. Echter wil men zich wijs maaken, zomtijds gehoord te hebben, dat de Vrugt zugtte, ſteende of ſchreide; doch dit zijn fabelen, enkel toe te ſchrijven aan het geluid, 't welk de winden maaken in het lighaam. Alleenlijk kan het gebeuren, dat tegen den tijd der verlosſinge, na het breeken der vliezen, het Kind begint adem te haalen eer het ter waereld is gekoomen, en dat het dan ook ſchreit. Te vooren mist het den omloop van het bloed door de longen, welke de ademhaaling veroorzaakt, en het bloed gaat ten deele uit het regter oor van het hart in het ſlinker over, door een opening het *Ovaal Gat* (*Foramen Ovale*) genoemt, die de ongebooren Vrugt eigen is, en naderhand

allengs

allengs geflooten word; ten zij men dezelve door gewoonte open houde; gelijk men wil dat in de Duikelaars en andere Menfchen, die een geruimen tijd zonder ademhaaling leeven kunnen, plaats heeft.

De duuring der zwangerheid in het Menfchelijk geflagt, is gewoonlijk van negen maanden; wanneer men zegt, dat de Vrugt *op haar tijd* ter waereld koomt. Zelden echter loopt de negende maand vol uit, ten zij men op maanefchijnen wilde rekenen, van agt-en-twintig dagen. En hier mede koomt overeen, dat, volgens de waarneeming der Vroedvrouwen, de tijd der kraam omtrent tusfchen den twee honderd twee-en-vijftigften en twee honderd-vier-en-zeventigften dag na de Bevrugting, invalt. Echter zijn er voorbeelden van veel vroeger kraam, en zelfs van leevendige Kinderen, op de vierde, vijfde en zesde maand gebooren; doch de zodanigen fchijnen niet in het leeven te kunnen blijven, die voor het begin van de zevende maand, dat is voor den honderd-twee-en-tagtigften dag ter waereld koomen. Zommigen hebben zich verbeeld, dat Kinderen van de agtfte maand meer gevaar loopen om jong te fterven, dan die van de zevende, en dit gevoelen is zelfs vrij algemeen aangenoomen geweest; maar de ondervinding heeft het tegendeel doen blijken. Men ftelt hedendaags, hoe nader de tijd van negen maanden uitgeloopen is, hoe meer waarfchijnlijkheid, dat het Kind in 't leeven blijven zal. Men erkent, dat die van zeven maanden doorgaans zwak zijn en zelden tot volwasfenheid koomen.

Zo ftrekt zich dan de tijd der Kraam van 't begin der zevende tot de volle negen maanden uit, en dat vroeger koomt word voor een Misdragt gehouden. Maar de vraag is, hoe ver die tijd zomtijds wel over de negen maanden loopen? De Romeinen hielden de Kinderen die na de tiende maand, zo men voorgaf, geboorenwaaren, voor Onwettig. Het Parlement van Parijs heeft een Meisje, van den driehonderd-en-vierden dag, voor Wettig erkent, en een ander, van den driehonderd-en-twaalfden, veroordeeld. In Regten moet zekerlijk een bepaaling daar omtrent zijn, en 't koomt vreemd voor, dat die van Montpellier een Kind van twintig maanden nog voor Wettig houden. Het is waar, men vind verfcheide berigten van Kinderen, die over het jaar, ja anderhalf jaar en langer na de Bevrugting, zouden ter waereld gekoomen zijn; dog bij kundige Luiden zijn die gevallen doorgaans van bedrog verdagt. Op de elfde maand weet men dat Kinderen ter waereld gebragt zijn, die dan ook zomtijds fterker en grooter dan gewoonlijk, ja met een geflooten Hoofd en met Tanden gebooren worden; doch in zulk een geval, en in alle anderen daar de kraam langer duurt, moet iets aan de geftaltheid van het Kind of van de Moeder haperen, het welk den gewoonen loop der natuur dermaaten vertraagt en als buiten paalen ftelt.

Te vooren hebben wij den Mensch befchouwd, van zijne Geboorte af tot aan den ftaat van Volwasfenheid, en zijne veranderingen nagegaan, geduurende deeze toeneeming; vervolgens hebben wij de verfcheidenheden, en de Geftalte, Aart en Leevensmanier der Menfchen, die op den geheelen Aardkloot zijn, in agt genoomen; toen zijn wij overgegaan tot de Ontleedkundige befchrijving van den Mensch, wij hebben zijne Beenderen, zijne Zintuigen, zijne Ingewanden nagefpoort, en derzelver gebruik kortelijk doch niettemin naauwkeurig, aangeweezen; de manier, op welke hij zijns gelijke voortbrengt, heeft ons nu laatst bezig gehouden. Eindelijk zien wij den Mensch weder in den ftaat, waar in hij op het toneel des waerelds verfchijnt. Thans zullen wij nog onderzoeken, wat nuttigheid men hebben kan van de deelen van 't Menfchelijk Lighaam in de Geneeskunde.

Men kan den Mensch, in dit opzigt, aanmerken als leevendig of dood, en de Geneesmiddelen, die hij uitlevert, onderfcheiden in zodanigen, die van een leevend Lighaam of van een Lijk genoomen zijn. De eerften zal ik bepaalen tot het Hoofdhaair, de Nagelen, het Oorfmeer, de Kwijl, het Bloed, den Afgang, en van de Vrouw het Zog en de Nageboorte; de anderen tot het Vet, de Mumie, het Bekkeneel, en de Mos, die op het zelve groeit.

De reuk van Haair, dat verbrand word, is dienstig om de opftijging te doen bedaaren. Door distillatie geeft het zelve een vlug, doordringend zout, dat in de vallende ziekte, beroerdheid, flaapzugt en dergelijke kwaalen, aangepreezen word. Men geeft het van 6 greinen tot 16, met eenig bekwaam vogt in; daarenboven verfchaft het hoofdhaair, wanneer men het zelve door een kromhals, in het zand gezet, distilleert, een olie, die zeer dienstig geagt word om het haair te doen groeijen en weder koomen, op plaatzen die kaal geworden zijn; wanneer men deeze olie met honing tot een zalfje mengt, en er dus het hoofd mede beftrijkt. De asch van haair, van een half tot één geheel drachma, afgetrokken in een glas wijn, word aangemerkt als een goed middel tegen de geelzugt; wanneer men dit aftrekzel, doorgegooten zijnde, 's morgens inneemt op een nugtere maag, en daar mede eenige dagen aanhoud.

De Nagels der Vingeren en Toonen werken met braaken en afgang geweldig; het is een middel dat men in het Leger gebruikt, om fchielijke ontlasting te maaken. Zij worden ook tegen de vallende ziekte aangepreezen. Men geeft ze tot één fcrupel op zich zelf, of tot twee fcrupels, één nagt afgetrokken in een glas wijn. Schroderus fchrijft er de volgende bereiding van voor. Neemt een vierdeloots nagelknipzel, laat het in één pond goede wijn weeken, tot dat het in flijm verteerd is; filtreer dan 't vogt en doet er één once brandewijn bij; bewaarende het dus tot gebruik. De gifte is van één tot zes drachmen, in de vallende ziekte, flaapziekte, waterzugt en verouderde afgaande koortzen.

Het Oorfmeer heeft een zeepagtige, zuiverende doch niettemin balfamieke hoedanigheid; het is nuttig in de kwetzuuren der zenuwen en peezen: 't zij op zich zelf gebruikt, of gemengd met *Balf. Sulphuris* of *Peruvianum*. Ettmuller prijst hetzelve, gemengd met uitgeperste nooten-olie, aan, om de wonden te zuiveren. Agricola geeft de befchrijving van een zalfje, zaamengefteld uit oorfmeer, loodzuiker en olie van nooten, 't welk in weinig tijds, op eene verbaazende manier, de ontfteekingen, zwelling der gewrichten en verzweeringen, geneezen zou. Het is inzonderheid bekwaam om de kleine kwetzuurtjes, die men zich zomtijds aan de wortels der nagelen maakt, en de barsten in de lip, die uit winterkoude ontftaan, te heelen. Men geeft ook voor, dat het, tot een half drachma, met eenig bekwaam vogt, ingenoomen zijnde, tegen het kolijk dienstig zou zijn; doch wij hebben tot inwendig gebruik, buiten twijfel, beter en minder walgelijke geneesmiddelen.

De Kwijl of 't Speekzel bevat een vlug armoniakaal-zout, 't welk er ook eene zeepagtige hoedanigheid aan geeft, die het tot een wondmiddel dienstig maakt. Het is bekend, dat veele Beesten hunne wonden geneezen door

ze af te likken, en in den Mensch vind men dergelijke voorbeelden. Een Geneesheer verhaalt, dat op zekeren dag een zijner Broederen, in't ontleeden, zich met het snijmesje aan het hoornvlies van het oog kwetste, daar aanstonds veel waterig vogt uitliep, en het eenigste middel, daar tegen gebruikt, was, dat zijn Moeder 's morgens, nugteren zijnde, de wonde zagtelijk met de tong likte, waar door dezelve, binnen weinige dagen tot heeling was gebragt. (*Ephemerid. Natur. Curioforum Decur. II. Ann. III. pag.* 195.) De verzagting, die het speekzel toebrengt aan jeukt en ontvellingen van de huid, is ieder een bekend. Veelen hebben er ook baat bij gevonden tegen de aambeijen, wanneer zij die eenige maalen wreeven met papier, dat in speekzel was nat gemaakt. In het uitzuigen der wonden of steeken van venijnige Beesten, heeft het zekerlijk ook zijne nuttigheid. Daarenboven vind ik aangetekend, dat het met goeden uitslag tegen de koorts gebruikt zij. (*Ibid. Decur. III. Ann. V. & VI.*) Zommige Schrijvers, eindelijk, verzekeren, dat het inslokken van een brok broods, die gekaauwd is door een perzoon, werkelijk de stonden hebbende, dezelven in een andere, daar zij opgestopt waaren, kan doen wederkoomen.

Alle deeze waarneemingen, die bewijzen, dat het speekzel geen enkeld waterig vogt zij, moeten ook buiten twijfel stellen, of, zo 't in een gezond Perzoon verscheide goede eigenschappen heeft, dat van een Mensch, die met eenige kwaal behebt is, van nadeelige uitwerkingen zal zijn. Men kan derhalven de gewoonte van zodanige Minnen en Moeders niet genoeg misprijzen, die, ziekelijk of zwak van gestel zijnde, niet nalaaten de pap, makronnen of ander voedzel, eerst in haaren mond te steeken, voor dat zij het aan de Kinderen geeven; 't geen derzelver verteering bederft, geduurig in hun bloed een besmette chijl brengt, en de bronader is van een menigte ziekten, welken ze uitteerende doen sterven, of waar van den ingewortelde oorzaak dikwils nooit kan weggenoomen worden.

Het Bloed van den Mensch verschilt, gelijk wij te voore ngezien hebben, weinig van dat der Beesten, en het levert, door distillatie, bijna het zelfde uit als alle de andere lighaamsdeelen der Menschen en Dieren. Men zou er derhalven dergelijken geest, olie en vlug zout, als dat van Hertshoornen uit bereiden kunnen, doch dit is niet in gebruik. Veel meer gerugts heeft van oudsher gemaakt, de aanprijzing van het drinken van 't warm zijnde bloed van een Mensch, tegen de vallende ziekte. Celsus verhaalt, dat iemand door dit middel van deeze elendige kwaal is verlost geworden; doch Tulpius beschrijft twee gevallen, waar in het bloed van een zo even onthoofden Jongman, gedronken zijnde door twee zodanige Perzoonen, de kwaal verergert heeft, in plaats van te verdrijven. Men geeft, wel is waar, voor, dat de Patient zich daar op sterk beweegen moet, ten einde hij aan het zweeten raake, doch nietteminn is dit afschuwelijke middel, naderhand nog in verscheiden gevallen nutteloos bevonden. Zelfs heeft men gezien, dat zodanige, die bloed van Menschen hadden ingenomen, ijlhoofdig en dol geworden zijn; ja een derzelven sterf drie dagen daar na. Waarlijk reden genoeg om zulk een geneesmiddel, waar van de natuur zelf een afgrijzen heeft, geheel te verwerpen! Echter weet men door ondervinding, dat zomtijds de bloedstortingen ophouden, en inzonderheid het bloeden uit de neus, wanneer men linnen, in bloed gedoopt, op 't voorhoofd legt, en het daar laat droogen; doch met enkel water gelukt dit ook wel eens, en nog beter met azijn. Anderen raaden aan, het bloed op het vuur uit te waasemen, en dan tot een poeijer te maaken, het welk men in de neusgaten kan blaazen; zommigen willen, dat men het zal gieten op een heet ijzer, en den waasem daar van in de neus ontvangen. Doch het is te denken, dat in alle die middelen meer inbeelding dan weezentlijke kragt plaats heeft.

De Pis word in de Verwerijen veel gebezigt, inzonderheid tot die daar men blauw verft, om de stoffen beter te doen doordringen; gelijk men ze oudtijds ook tot purperverwen gebruikte. Als zij te rotten gestaan heeft, bedienen zich de Vollers en Zijverwers daar van, om de wol en zijde schoon te maaken. Tot het bereiden van armoniak-zout en van salpeter, is zij noodig. Uitwendig is het een zeer goed middel, tot verzagting der pijnen van de podagra; 't zij als een stooving, of met Alst gestooten tot een pap, en dus opgelegd. Men wascht daar mede de deelen des lighaams, die met kwaad zeer, schurft of dauwworm, geplaagd zijn, en zij is bij uitstek dienstig tot 't doen verslaan van pijnen in de leden, of in de spieren, die uit koude ontstaan zijn, of uit eene verkleuming der vogten. Dus, weet men, is het een bekend middel, de handen, die door de winterkoude barstig zijn van vel, 's avonds te wasschen met zijn eigen water. Inwendig kan de pis gebruikt worden als een openend, verdunnend, oplosfend, zuiverend geneesmiddel; zij neemt de verstoppingen der ingewanden zomtijds weg, geneest de geelzugt, verdrijft de opstijging en bevordert den loop der stonden. Ramazzini verhaalt, dat het in Italien gemeen is voor jonge Dogters, die bleek en ongedaan zijn, zich te geneezen, door eenige tijd lang van haar eigen water te drinken. (*De Morbis Artificum pag.* 96, 97.) Het is ook nuttig in de jigt, lamheid, waterzugt en alle miltzugtige kwaalen. Men gebruikt het ter veelheid van vijf of zes oncen, versch geloosd en lauw, 's morgens, voor dat men iets genuttigd heeft, en dat van een jong, gezond Mansperzoon, is best. Ook word 't in klijsteeren tegen het kolijk en hardlijvigheid gebruikt, als wanneer het zout, daar in zijnde, tot een zagte prikkeling verstrekt, maakende deeze klijsteeren meer purgeerende, dan die enkel verzagtende zijn. Door de Scheijkunde krijgt men uit de pis veel kragtiger middelen. De geest en het vlugge zout zijn sterk zweetdrijvende, en niet alleen dienstig tegen de verstoppingen, wanneer die uit eene taaijheid der vogten of slijmigheid ontstaan, maar ook tegen de derdendaagsche koorts. Men geeft het zout van zes tot zestien greinen in, en de geest van agt tot twintig druppelen, in eenig bekwaam vogt. Als men twee drachmen van deezen geest mengt met twee oncen overgehaalde brandewijn, zal men een uitmuntend middel hebben om de verlamde leden te wrijven, als ook tegen de heupe-jigt. De stinkende olie dient uitwendig tot het oplosfen van koude gezwellen, tegen de lamheid, en door de enkele reuk tegen de opstijging. De *Phosphorus*, die men op een konstige wijze uit de pis bereid, is tegenwoordig zo zeldzaam niet als voorheen.

De Afgang van den Mensch is zo walgelijk, dat men naauwlijks zoude denken, dat die tot eenig geneesmiddel strekken kon. Nogthans kan men niet twijfelen aan deszelfs verzagtende en week maakende kragt, in het bevorderen van de rijpwording der gezwellen, wanneer die zeer spoedig vereischt word. Ettmuller verhaalt,

hoe

hoe hij heeft ondervonden, dat in een Pesttijd een pap van vuiligheid het best ſlaagde, om de kwaadaartige gezwellen tot eene voordeelige ettermaaking te brengen. Men laatze ook droogen en maaktze tot poeijer, dat, met honing tot een papje gemaakt zijnde, om den hals gelegt word in eene ontſteeking van de keel. Door distillatie met de retort geeft de Menſchen-drek, wanneer zij in de lucht bijna tot poeijer is gedroogd, een water en olie, die men, door verſcheide overhaalingen, t' eenemaal van den walgelijken reuk kan zuiveren. Het water word gezegd het gezigt bij uitſtek te verſterken, en de vlakken van 't hoornvlies weg te neemen, indien men van 't zelve eenige druppelen, verſcheide maalen op een dag, in het oog laat vallen; 't doet het haair groeijen, 't maakt het vel mooij, geeft er een goede kleur aan, neemt de lidtekens weg en de ruuwheid der handen. Men vind, ten dien opzigte, eene waarneeming van zekeren Geneesheer, (*Ephem. Natur. Curioſorum Tom. IX. Ann.* 1752.) die verhaalt, dat hij een Juffrouw gekend heeft van veel aanzien, welke door 't gebruik van zulk drekwater, tot in zeer hooge ouderdom het mooiſte vel en de ſchoonſte koleur, die men wenſchen kon, behouden had. Zie hier, op wat wijze zij zich eenigen voorraad daar van bezorgde.

Deeze Juffrouw had een jongen gezonden Dienaar, die zijn gevoeg deed in een vertind koperen bekken, 't welk een dekzel had, dat nauwkeurig ſloot. Zo dra hij zijn afgang gemaakt had, werd het bekken ſchielijk toegedaan, op dat er niets zou weg waaſemen, en, als de Jongman oordeelde dat alles wel bekoeld was, vergaderde hij zorgvuldig het vogt, dat onder aan het dekzel hing, en deed het in een fleſje, om, even als een kostbaar reukwatertje, gebruikt te worden bij het Toilet van zijne Juffrouw. Deeze Dame verzuimde niet, alle dagen haar aangezigt en handen daar mede te waſſchen, en door dit middel wist zij haar ſchoonheid zo lang zij leefde te behouden.

Wij twijfelen niet, of dit water, 't welk zagt en olieagtig is, zal inderdaad kunnen ſtrekken om de huid lenig en mooij te houden; doch men ſchijnt waarlijk te veel aan de ſchoonheid verſlaafd te zijn, indien men zich daar toe van een zo walgelijk middel bedient. De olie van drek die door distillatie overkoomt, is goed als een ſmeering gebruikt, tegen ſchurft, krauwagie, ontvellingen van de roos, en, zo men wil, zelfs tegen de kanker, voornaamelijk die der borſten. Zommigen hebben voorgewend, dat men door een langduurige zagte broeijing de Menſchen-drek zo ver kan brengen, dat zij de reuk krijgt van Moskeljaat of Sivet, en dit word van PARACELSUS *Westersch Sivet* genoemt. Dat de reuk van moskeljaat voort kan koomen uit vermenging van dingen die gantsch onaangenaam ruiken, is bekent door de ondervinding van LEMERIJ (*Hiſt. de l'Acad. Roijale de Sciences de Paris, Ann.* 1760.) Men weet ook dat zij door verbranding gebooren word in de ſchors van *Caſcarille*, daar te vooren zodanig een reuk niet in was. Wie zal dan zeggen, of het oude gevoelen, dat de reuk der moskeljaat door de ſtank van een zekreet word kragtiger gemaakt, te verwerpen zij? En dus zou de afgang ook misſchien door langduurige bereidingen, wel al zijne kwaade reuk verliezen, en een geheel andere aanneemen kunnen. Ziet men geen dergelijk voorbeeld in de geest en olie van lighaamsdeelen der Dieren door ſterk vuur daar uit gehaalt, die in 't eerst ijslijk ſtinken, dog door verſcheide overhaalingen gantsch niet onaangenaam worden van reuk.

Het Zog of de Melk der Vrouwen, bevat eene maatige veelheid boter- en kaasagtige deelen en veel weij; dit maakt dezelve verſterkende en dienstig in zodanige gevallen daar een ligt verteerbaar voedzel vereischt word, uit hoofde van een gebrek of verzwakking der ingewanden, gelijk in de teering en borſtkwaalen, alwaar de ſcherpheid en ziltigheid van het bloed moet verbeterd worden. Dewijl ook het zog ons eerſte voezel is, kan men met reden denken, dat het meer overeenkoomst met ons geſtel heeft dan iets anders. Het is, zegt Doktor CHEIJNE, zekerlijk het overeenkoomſtigſte en natuurlijkſte voor ons lighaam, en waar van men, zo in de Kindsheid, als in de Jongelingſchap en in de zwakheden van den Ouderdom, heilzaame uitwerkingen gewaar word. Geene verzwakking is er bijna, hoe groot ook, waar van dit vogt het lighaam niet herſtellen kan; en het zou van nog meer kragt zijn, indien het niet bedorven werde door de onachtzaamheid der Minnen. Indien zij niet dan goed voedzel gebruikten, niet dronken dan water, of zich van ſterke drank en zwaare wijn ſpeenden; indien zij zorg droegen voor hun lighaam en het zelve zuiver hielden; zo zou haare melk, als door oneindige fijnder en teerder buisjes afgeſcheiden wordende dan die der Beesten, een regte *Nectar* zijn, zo wel in de teering, als in de lammigheden en zenuwziekten. Maar, zo als de zaaken tegenwoordig zijn, daar men haar geen regelmaat in ſpijs en drank kan doen onderhouden, noch zich verzekeren van haar gedrag, is het, in zulke gevallen, dikwils beter, toevlugt te neemen tot Ezelinnen en Geiten-melk, of tot het onſchaadelijk en gezonde voedzel van Koeije-melk met gerste-water, haveren-pap en dergelijke.

De Nageboorte is op veelerlei manieren gebruikt geweest. Men heeft ze nog warm zijnde op het aangezicht gelegt, om de ſproeten te verdrijven, en de vlakken, die de Kindertjes zomtijds met zich ter waereld brengen, daar mede gewreeven gaan, zo men zich wijs maakt, weg. Men plagt ze ook, gedroogd en tot poeijer gemaakt, tegen de vallende ziekte in te geeven; als mede ter bevordering van den arbeid en om de naweën te doen bedaaren. De gifte was van één tot twee ſcrupels, in een kopje vleeschnat. Door distillatie krijgt men er een vluggen geest uit, die in verſcheide vrouw- of vrijster-kwaalen aangepreezen word. ETTMULLER verzekert, dat door dit middel de ſtonden weergekoomen zijn in een Vrouwsperzoon, die dezelve zes jaaren was kwijt geweest, en dat de Koning van Poolen, die de vallende ziekte had, er door geneezen is geworden. Zie hier, hoe men met die distillatie te werk gaat.

Men neemt de Nageboorte met alle zijne vliezen, van een gezonde Vrouw, zo het moogelijk is van een Jongetje bevallen zijnde en in haar eerſte kraam; men doet die in een kolf, waar aan een ontvanger word gevoegd, en, de openingen wel digt geſtreeken zijnde, laat men het in een zagte warmte broeijen, waar door de nageboorte allengs verrot en tot een zoort van ſlijm verteert. Na verloop van zes maanden, op het minſte, distilleert men met een zagt vuur, om den vluggen geest te bekoomen. De tijd egter kan verkort worden, door te maaken dat de nageboorte ſpoediger zich tot een vogt ontbinde; het welk geſchied, indien men het vlies, waar mede dezelve omkleed is, daar af neemt, eer men ze in de kolf doe.

Omtrent alle de gemelde geneesmiddelen moet echter in

in acht genoomen worden, dat alle lighaamsdeelen, het zij van een Mensch of Dier, het zij vast of vloeibaar, been, vleesch, bloed of andere vogten, door de Scheikunde bijna het zelve uitleveren; dat ook de vlugge zouten, oliën, geesten, uit de dierlijke ſtoffen gehaalt, in kragt en uitwerking, zo de ervaarenſte Geneeskundigen getuigen, weinig of niet verſchillen. Dit zal waarſchijnlijk de reden zijn, dat men hedendaags zo weinig werk maakt van geneesmiddelen te bereiden uit ſtoffen, die zo walgelijk en aanſtootelijk zijn; al waare het ſlegts om de inbeelding te gemoet te koomen in zwakke herſenen. Immers de geest en het vlugge zout van hertshoornen, van ammoniak-zout en dergelijken, kunnen tot het zelfde einde ſtrekken.

Een voornaame reden, van dien aart, is er tegen het inwendig gebruik van Menſchen-vet, hoe zeer ook het zelve, van ouds, tegen de teering, en tot ontbinding van geronnen bloed, dat vergaard was in het een of ander ingewand, aangepreezen zij. Uitwendig kan het zelve, met groot nut, gebruikt worden tegen de beeving der leden en allerlei toevallen van lammigheid. In de beenbreuken, ontwrichtingen, verſtuikingen, kneuzingen der zenuwen en peezen, is het ook van dienſt; het ſtilt de pijnen van de jicht, en men beſtrijkt er wel de ruggegraat mede, volgens haare langte, in de verkwijning en de ziekte der Kinderen, die Ledenvang genoemt word. Inzonderheid doet het in deeze gevallen dienſt, wanneer het met balſem van Peru en ſpijk-olie gemengt word, om het doordringender te maaken. Anderen prijzen een ſmeering, van menſchen-vet en geest van vitriool gemaakt, als een voornaam middel aan, tegen de droogheid en ſtijfheid der geledingen.

Het vet of ſmeer, in het algemeen, is verzagtende, weekmaakende, en min of meer pijnſtillende, wanneer het versch gebruikt word; rans geworden, krijgt het meer bekwaamheid tot oplosſing. Zodanige vetten, nu, die van natuur vloeibaarst zijn, waar onder dat van den Mensch uitmunt, zijn bij hunne verzagting meest doordringende. Anderen hebben een kennelijke ſcherpheid in zich, het welk ze bekwaamer maakt tot wegneeming van verſtoppingen en verdrijving van koude, ſlijmagtige ſtoffen, die zich vastgezet of vergaard hebben in eenige vliezen, ſpieren, peezen, of in de gewrichten. Van de eerſte zoort zijn het merg van Herten beenderen, het vet van Muilezels, Honden, Endvogels, Ganzen, Kapoenen, Hoenderen en andere tamme Beesten. Van de andere zoort zijn, het vet van Beeren, Wolven, Vosſen, Bonſems, Slangen, Adders, en dergelijke wilde Dieren, van heeter aart. Het vet van de Snoek, in het bijzonder, word gezegt zeer kragtig te zijn tot verdunning en rijpmaaking. De Varkens-reuſel is, gelijk men weet, menigvuldigst in gebruik, doch koud van natuur; maar dezelve kan, door het bijvoegen van gedistilleerde olien, geesten en balſems, genoegzaam doordringende gemaakt worden. Wanneer men, in de Geneeskonst, van vet op zich zelve ſpreekt, zonder eenige onderſcheiding, bedoelt men doorgaans Schaapen of Geiten-ongel.

Door *Mumie* word verſtaan een gebalſemd Menſchelijk Lighaam, hoedanigen men oudtijds plagt te haalen uit de graffteden der Egijptenaaren, waar van nog heden de overblijfzels eenige mijlen van Groot-Kairo te vinden zijn. De Egijptenaars verrigten die balſeming op verſcheiderlei wijzen, doch gemeenlijk gebruikten zij daar toe eenige gommen of balſemagtige ſtoffen, na dat de Lijken met zout of ſalpeter doordrongen waaren en gedroogd. Men zoude hedendaags dergelijke droogerijen kunnen neemen; doch, het zij dat de regte manier van balſeming niet gevolgd worde, of dat de ſpecerijen minder kragtig zijn, of de lucht van ons klimaat te dampig; immers men bevind dat de Lijken, door ons gebalſemd, op ver na geen twee duizend jaaren en daar over duurzaam zijn, gelijk de hunnen. Buiten dien worden zomtijds, in de Zand-woeſtijnen van Afrika, doode lighaamen gevonden van Menſchen, die, door het ſtuivende zand overſtelpt en verſmoord, daar onder door de hitte droog geworden zijn. Deeze Lijken zijn zeer ligt en hoornagtig hard, wordende witte Mumiën genoemt; doch zij hebben in de Geneeskunde geen gebruik.

Men moet geenzins zich verbeelden, dat de Mumie, welke ons hedendaags toegebragt en bij de Drogisten verkogt word, de waare Mumie der Egijptenaaren zij; want de Lijken, die men daar van heeft, worden, als een groote zeldzaamheid, in de Kabinetten der Liefhebberen bewaart. De geene, die wij nu hebben, is, zo men wil, van Lijken, welken de Joden en de Christenen zelfs, in de Oosterſche Landen, na dat zij er het ingewand en de herſenen uitgehaalt hebben met mijrrhe, aloë, wierook, joodenlijm en andere droogerijen balſemen, laatende dezelven vervolgens in de zonneſchijn, of door de hitte van 't vuur droogen, om ze hard te maaken en de ſpecerijen er wel in te doen dringen. Misſchien koomt de kragt op 't zelfde uit. Men moet zulke Mumie verkiezen, die glanzig zwart is, zuiver, en taamelijk ſterk, doch niet onaangenaam van reuk. Men plagt ze veel te achten, tot het ontbinden van 't geſtremde bloed in de holligheden des lighaams, na eenen val, ſlag of ſtoot, als ook om 't vleesch weder te doen groeijen. Zij zou in dit geval, niet alleen door haare balſamieke deelen, maar ook door de zouten, waar mede zij bezwangert is, kunnen werken. Ook heeft men ze tegen verſcheide kwaalen van het hoofd en de lijfmoeder aangepreezen. De gifte was van een half drachma tot twee ſcrupels; doch inwendig is zij thans zeer weinig in gebruik. De tinktuur, met brandewijn daar van gemaakt, kan van twaalf tot vier-en-twintig druppelen met een wonddrank ingegeeven worden. Ook word zij in eenige pleisters nog gedaan, volgens het voorſchrift der Ouden.

Niet minder plagt men ingenoomen te zijn met de kragten van het gedroogde Menſchen bekkeneel, tot geneezing van de vallende ziekte, beroertheid en andere kwaalen der herſenen. Men wilde zelfs, dat het van 't verſche hoofd genoomen zou worden van een gezond en jeugdig Mansperzoon, die een geweldigen dood geſtorven was en niet begraaven. Vooral moest het zelve niet zijn van iemand, die aan eene ziekte was geſtorven of door vuile kwaalen beſmet. De eenvoudigſte toebereiding werd de beste geoordeelt; men droogde het en maakte het tot een fijn poeijer; dat ingegeeven kon worden van twaalf greinen tot twee ſcrupels, 't zij op zich zelf, of onder andere middelen gemengt. Het branden, zekerlijk, berooft het zelve van zijn vlugge deelen, waar in men voorgaf dat de kragt hooftzaakelijk beſtond, die het zelve deed aanprijzen als een bijzonder middel tegen de gemelde kwaalen. Zelfs werd een voornaame kragt, boven die van de andere beenderen des bekkeneels, toegeſchreeven aan zekere driekantige beentjes, die men, zomtijds, in de zamenvoeging van de been-

deren

derén des opperhoofds met dat van het agterhoofd ontmoet.

GALENUS echter, en verſcheide andere Schrijvers in de Geneeskunde, hebben reeds aangemerkt, dat de beenderen van het hoofd geen bijzondere eigenſchap hadden, die hun niet gemeen waaren met de andere beenderen, zo van den Mensch als van Beesten, en dat zij altemaal ſlegts werkten als zuurbreekende middelen. ERASTUS zegt, hoe de ondervinding hem geleerd had, dat de hertshoornen ongelijk beter waaren; en JUNKER ſchrijft de uitwerking, die men er zomtijds tegen de vallende ziekte van gewaar word, aan de andere middelen toe, waar onder men het mengt. Thans zijn er wederom Geneeskundigen, die verzekeren, dat zij met het zelve alleen, in poeijer ingegeeven, zeer wel geſlaagd zijn in het geneezen van die kwaal, zo in bejaarde Perzoonen als in Kinderen. Door distillatie krijgt men er een geest, olie en een vlug zout uit, niet minder kragtig dan die van hertshoorn en dergelijken, doch bijster ſtinkende.

Op de bekkeneelen, wanneer zij eenige jaaren aan de open lucht bloot geſteld blijven, groeit zomtijds een zoort van Mos, *Usnea* genoemt, die men uit Ierland doet koomen, alwaar dezelve gezegt word zeer gemeen te zijn. Men merkt ze aan, als zeer bekwaam tot bloedſtemping, uitwendig opgelegt zijnde. In het bijzonder word het ſteeken van een klein brokje daar van, in de neus, voor een onfeilbaar middel tegen het neusbloeden gehouden. Men zou ze ook inwendig tegen de vallende ziekte kunnen laaten gebruiken; want het is zeker dat zij veel vlug zout bevat, het welk met dat van het bekkeneel overeenkoomst heeft. Ondertusſchen zijn wij, met de meeste hedendaagſche Geneeskundigen, van oordeel, dat de welvoeglijkheid verbied zodanige afſchuwlijke middelen voor te ſchrijven, daar wij veele anderen hebben van dergelijke en misſchien van grooter kragt.

Gedagten over de verſcheiden Staaten en Leevensſtanden der Menſchen, vertaalt uit de Werken van STANISLAUS LIZINSKIJ, *Koning van Poolen, enz.*

Verſcheiden Lieden zijn van gedagten, dat er geen verſchillentheid van ſtaat of omſtandigheid onder de Menſchen behoorde plaats te hebben. Zij wenden voor dat het einde, waar toe de eerſte Mensch wierd geſchaapen, zulk eene ongelijkheid niet noodzaaklijk maakte; dat dezelve bij zijne afkomelingen voor een langen tijd onbekent was; dat in den tijd der eenvoudigheid, en, als 't waare, in den bloei der natuure, de Menſchen geen denkbeeld van overheerſching en dienstbaarheid hadden; en dat er zelfs geen vermoeden bij hen was, dat onderſcheidingen en waardigheden, welken tegenwoordig haare bezitters minder in eer verheffen dan zij de menſchelijke natuur verlaagen, ooit in weezen konden zijn, en voorwerpen van eerzucht en afgunst worden. Het zijn dan de ondeugden, zeggen zij, die ongelukkige vrugten van de ongehoorzaamheid onzes eerſten Vaders, die Meesters en Slaaven gemaakt hebben, en die zommigen tot een ſtaat van grootheid en onafhangklijkheid verheven, en anderen tot een ſtaat van laagheid en onderwerping vernedert hebben.

Dit gevoelen is met ſchijn van waarheid bekleed; dog indien ik het zelve niet durf tegenſpreeken, ben ik echter even zo bevreest om het aan te neemen. Ik beken de ongelukkigheid waar in het Menschdom gewikkelt is door de misdaad van den eerſten Mensch; maar ik kan niet begrijpen dat er minder ongelijkheid op de aarde zou zijn geweest, indien dit misdrijf nimmer was begaan geworden. Kan men daar aan twijfelen, wanneer men eens eene opvolging van Ouders en Kinderen heeft toegeſtemt, en gevolgelijk gezach in de eerſten, en eene volſtrekte noodzaaklijke afhangkelijkheid in de laatſten?

Ik ſta toe dat deeze ongelijkheid in 't eerst enkel binnen de enge paalen van ieder Huisgezin beſtond. Ik vind er zelfs vermaak in, mij den menſchelijken ſtam in zijn kindſchen ſtaat voorteſtellen, maar niet zodanig als de Poëeten voor ons dien beſchreeven hebben onder de benaaming van de gouden eeuw. Ik begeer niet, in navolging van hen te zeggen, dat in dien tijd beeken van melk en wijn door alle de deelen des aardrijks vloeiden, dat de eicken van honing droopen, en dat de natuur uit zich zelve de uitſteekendſte vrugten voortbragt. Dat geen, 'twelk ten minſten zeer waarſchijnlijk voorkoomt, is, dat de eerſte Menſchen, nog naauwlijks de klanken van eene taal weetende uittebrengen, die zij allengs bij kleine gedeeltens hadden leeren vormen, overeenkomſtig met hunne bevattingen en behoeften, met elkanderen leefden in het aangenaam genot van vertrouwen en vreede. Weinige dingen begeerende, en in ſtaat zijnde om zich dezelven zo gemakkelijk te verſchaffen als lucht en water, tot welken niemand van hen een uitſluitend recht had, bragten zij hunne dagen door zonder zorg, haat, klagten en krakeelen. Eenvoudig, en misſchien onſchuldig zonder deugd, beſtond hunne voornaamſte bezigheid in het bebouwen van den grond rondom hunne woningen; of, op hun gemak onder het lommer aan den kant van een beek uitgeſtrekt, zogten zij hun vermaak in hunne kudden te zien weiden, langs de bloemrijke welden. Zij waaren in 't geheel niet gewoon aan de oorlogstrompet, die thans het alarm van den ſtrijd blaast; ook niet aan de onſtuimige zee, die hen met ſchrik vervulde, doch wier woede wij tegenwoordig trotſeeren. Zij waaren niet genoodzaakt voor de rechtbank te verſchijnen, om daar de vrugten van hunnen arbeid uit de handen van eenen onbillijken Roover te rukken, of hunne opwagtingen bij de Grooten te maaken, om onderdaaniglijk hunne beſcherming af te ſmeeken. Allen op denzelfden gelijken voet van bezitting, macht, gemak en gelukzaligheid zijnde, kon er ongetwijfelt geene ondergeſchiktheid, of afhangklijkheid bij hen plaats hebben.

Maar wanneer het Menschdom uit deezen ſtaat van Kindsheid tot een meer gevorderden Ouderdom kwam, toen het de eerſte prikkelingen tot glori of vermaak gevoelde; toen Huisgezinnen, tot dien tijd afzonderlijk van elkander leevende, tot een lighaam gebragt wierden, en men verſcheiden Genoodſchappen vormde van hen die naauwlijks eenige kennis aan elkanderen hadden; toen er onderſcheiden trappen van gaven en vernuft waaren, trappen noodzaaklijk tot bevordering der kunsten; toen geweld, ſtoutheid en kunstenaarij te hulp geroepen werden door gebrek en onbekwaamheid; toen eindelijk de Mensch, arm en naakt in de waereld gebragt, en in 't eerst aandoenlijk voor de zorgen van hen die hem opgebragt hadden, geloofde dat hij de minſte verplichting aan de rest van het Menschdom niet had, en dat hij het mogt aanvallen zonder gevaar, of met goed gevolg te keer gaan, toen, zeg ik, was het noodzaake-

lijk, dat hij wierd onderworpen aan regels van order en gedrag; het was noodzaakelijk door ſtrenge wetten, indien zulks mooglijk was, de gelijkheid te vernietigen, die reeds averechtſche poogingen aanwendde om zich zelve te vernielen, en den eenen of anderen Man met een genoegzaam gezach te bekleeden, om, ten besten van de menſchelijke natuure, zorg te draagen dat zij nooit het hoofd weder opſtak.

Zonder derhalven zo ver als tot den tijd van onzen eerſten Voorvader te rug te gaan, en hem de afhangklijkheid, in welke wij leeven, te last te leggen, moet deeze ongelijkheid bij noodzaakelijk gevolg zijn oorſprong neemen onder Menſchen die eens tot het beſluit zijn gekoomen om in gemeenſchap te leeven. En hoe zou het anders kunnen weezen dan dat de zelfde order onder hen wierd ingeſtelt, die elk een moet bekennen in zijne gedagten en overweegingen te hebben, deeze naamelijk, waar bij zommigen boven anderen geſtelt worden, en waar door allen zo veel afhangen van die, welke hen de geboorte gaven, als van hun betrekking, tot en vereeniging met deezen, welken zij op hunne beurt voortbrengen? Zij konden de zelfde klimming beſchouwen door de groote uitgeſtrektheid der waereld. Konden zij dan niet begrijpen, dat de deelen, hoedanig ook geſtelt, van dat verbaazend werktuig, onderling zo verbonden en onderſchikt zijn, dat de wanorder van een enkel deel, de beweeging, die hun ziel is, zou veranderen, en het in 't eigen oogenblik verwoesten, laatende het zonder vermoogen en werkzaamheid? Laat ons derhalven eeniglijk aan den aart van den Mensch, in Genoodſchappen leevende, toeſchrijven, het onderſcheid van ſtaat en omſtandigheid, die bij aanhouding het onderwerp van klaagen is; en laat ons het zelve liever als eene volmaaktheid dan als een kwaad, 't welk volſtrekt noodzaaklijk is, aanmerken.

Zeer gemakkelijk zoude ik deeze volmaaktheid kunnen bewijzen, doch ik zal mij te vreeden houden met die door eene gemeenzaame vergelijking op te helderen. Maakt een Bouwmeester, wanneer hij voorneemens is een boog of gewelf op te haalen, van de ſteenen die daar toe geſchikt zijn, gebruik bij de roes, gelijk men zegt, en zonder eenige order? Zommigen legt hij laag en anderen hoog, naar hunne grootte, dikte en evenredigheid. Hangt de vastheid, of, dat het zelfde is, de volmaaktheid van zijn werk, niet af van de ſchikking die hij hen geeft, en zijne oplettentheid om den een bij den ander te plaatzen, zodanig dat zelfs het gewigt van ieder ſteen in 't bijzonder, dient als eene ondersteuning van het geheel, en dat zelfs het geen zijn werkſtuk tot bederf zou ſtrekken, noodzaaklijk moet medewerken om het in ſtand te houden?

Het zelfde zou men moogen zeggen van de zaamenleeving der Menſchen in verſchillende ſtaaten onderſcheiden. De verbinding daar van, de duurzaamheid en volmaaktheid, beſtaan voornaamelijk in de ſchikking van derzelver leden, en in hunne ongeſchiktheid ten aanzien van elkanderen. Ongelukkiglijk zijn er maar weinige ſteenen van dit aanzienlijk gebouw op de plaats gelegt, waar op zij behooren te liggen. Elke ſteen plaatst zich er in naar zijn welgevallen; zo dat er minder reden is om verbaast te ſtaan, over de verwarring en wanorder, die in het opgerecht geſticht heerſchen, dan te zien dat het magtig geweest is om zo lang in ſtand te blijven.

Tegenwoordig zijn de dingen op zulk een voet gebragt, dat belang alleen beſliſſende is in de verkiezing van eenen leevensſtaat; 't welk de reden is, waarom het gemeene welzijn van de zaamenleeving, dat weezenlijk het gemeene doelwit behoorde te zijn, zelden of nooit geraadpleegt word. Wij gelijken in 't geheel niet naar die Romeinen, welken door HORATIUS met zo veel vreugd en vermaak gemeld en gepreezen wierden. Deezen waaren de Regulusſen, de Fabriciusſen, de Curiusſen, de Camillusſen, welken een geharde armoede binnen het naauw beſtek van de wooningen hunner Voorvaderen beſlooten had, en die, met hun ongepolijst voorkoomen, en onbeſchaafde houding, nimmer wilden beſluiten tot het aanvaarden eener bediening, dan wanneer zij bij zich zelven overtuigt waaren daar in hun Vaderland van nut te kunnen zijn. De boerſche Landman nam dan de laſtige bezigheden van een Dictator op zich; en met het zelfde vermaak, waar mede hij zich bevlijtigde om de Vijanden van zijn Vaderland het hoofd te bieden, kwam hij te rug, om den arbeid van den ploeg weder te aanvaarden, wanneer de welvaart van het Gemeenebest hem niet noodzaakte deeze nuttige bezigheid te verlaaten. Indien er Lieden van verdiensten waaren, die men verzuimde in eenig ampt van het Gemeenebest te gebruiken, toonden zij zich daarom niet minder ijverig voor deszelfs glorie, en zij wendden geen poogingen aan, om, door de onzuivere adem van jaloersheid, de lauren te doen verwelken van die geenen, welke waardig gekeurt waaren om het te beſtieren. En dus zag men ook niemand door gunst alleen verheven worden, en indien ik zo ſpreeken mag, men zag de pesten, het ſchuim en uitſchot des Volks nooit in 't bezit van de eerſte Staatsbedieningen.

Hoe weinigen hebben de verheven rangen, in welken zij zich bevonden, aan hunne deugden te danken gehad, of hebben de verkrijging der Eerampten, waar mede zij bekleed waaren, gezogt met een oogmerk om hun Vaderland te dienen! Veelen zodanigen zijn er ongetwijfelt toen gezien en worden nog gezien in onze dagen. Maar zijn de meesten van hen niet gelijk aan dat arm, vermagert en geſchroeit graan, dat, geduurende een langen tijd het ſpeeltuig der winden geweest zijnde, om hoog gedreeven word, en bij geval op hooge heuvels vast raakt, waar het, zonder eenige nutte vrugt voorttebrengen, zich verhovaardigt in boven de vrugtbaare valeijen te ſtaan, daar de vermaakelijke airen groeijen, die een overvloed van graan belooven.

Kunnen wij nalaaten de gewoonte der Lacedemoniërs te roemen, wier Kinders op kosten van het Gemeenebest wierden opgevoed? Hun oogmerk daar mede was hen tot dien ſtaat van leeven toetepaſſen tot welken zij best bleeken geſchikt te zijn. Uit deeze kweekerij kwamen de gezonde planten voort, die zelden feilden in 't beloonen van de zorg aan hunne koestering te koste gelegt, vrugten voortbrengende van zonderlingen dienst voor hunne Medeburgers.

Door deeze wijze van handelen, zag men nooit, gelijk bij ons, Lieden zonder bekwaamheid, uit den gemeenſten leevensſtand, tot den verhevenſten eerſtaat als opvliegen; gelijk aan die kleine beekjes, welken geweldige ſtroomen geworden, de velden verwoesten die zij eerder vruchtbaar hadden moeten maaken, en zomtijds eiken mede ſleepen, onder wier ſchaduw zij te vooren menigmaal opdroogden. Anderen insgelijks, van hunne kindschheid opgebragt in eene nuttelooze ledigheid, zag men zich nooit indringen in bezigheden, wier waarneeming hunne bekwaamheden te boven gingen, en zich

daar

daar in handhaven, door de trotſche opgeblaazenheid, waar mede de onkunde en onbekwaamheid zich vermommen. Niemand van dat ledige Volk zag men rondom zwerven van ſtad tot ſtad, onafhangklijkheid predikende, en zich Vijanden van alle verbintenis verklaarende, achteloos omtrent alle pligten, behalven die welke hen door de gewoonten der waereld worden opgelegt; Burgers op zich zelven ſtaande en zich aan geene gemeenſchap houdende; aan wien het leeven eene onmeetelijk ledig is, dat zij niet weeten te vullen; en die door hunne verdrietelijkheid en werkeloosheid naar de aarde worden gedrukt, die eeniglijk het voordeel van hen ontfangt, dat ze hen ziet ſterven, zonder dat zij geleefd hebben.

Ik ben van gevoelen, dat om een goeden leevensſtand te verkiezen, men bij het rijpen der jaaren een proef van den zelven moest neemen, voornaamlijk in beroepen die van een moeijelijken aart zijn. Een Jongman behoorde nooit den Krijgsdienst te aanvaarden, dan na dat hij een langen tijd tegen moeijelijkheden en gevaaren gehard was geworden. Eer dat men den Geestelijken ſtaat omhelsde, behoorde men door eene lange ervaarenheid overtuigd zijn geworden, dat men hoofdzaaklijk naar arbeid en moeite ſtond, naamelijk het bezorgen der zaligheid van anderen en van zich zelven, en geenzins naar de verkrijging van een gemaklijk en lekker leeven. Maar ongelukkig gaat de gewoonte in zwang, dat men zich aan een leevensſtand overgeeft, zonder eenig recht denkbeeld of gegronde kundigheid van den zelven te hebben; en dit is derhalven ook de oorzaak dat men zijn pligt zo moeijelijk en lastig vind, dat men zo veel weêrzin in het waarneemen daar van heeft; wordende den zelven alleen uit noodzaake verricht, dat is, door een beweegreden, die hem harder maakt, en van welke men zich dikwils zonder ſchroom ontſlaat, ja zelfs zonder de minſte gewaarwording van ſchaamte.

Terwijl ondertusſchen de natuur bij aanhoudendheid bezig is met het afzonderen der elementen die zij bevat, en terwijl zij, om derzelver duurzaamheid, waar van de haare afhangt, te doen ſtand houden, elk van hen plaatst in die order, welke door hunne onderſcheiden graaden van zwaarte word aangeweezen, veranderen wij haaren regel door zamenvoegzels en mengzels van welken zij een afkeer heeft; wij verwarren bezigheden en talenten; wij plaatzen een THERSITES op de ſtandplaats die een ACHILLES vereischt; een SILENUS op die welke een PLATO vordert; eenen DIAGORAS, waar een SOCRATES ſtaan moest. Behoeven wij ons dan wel te verbaazen, dat zo veele Rijken gevallen zijn, en dat er om die reden thans nog verſcheiden waggelen? De natuur eens gedwongen om een verkeerden weg te gaan, kan niet wederkeeren in het pad dat zij gebaand had, om zich in eene aanhoudende onverderflijkheid te bewaaren! Ook kan zij geen juiste evenredigheid meer vormen tusſchen Menſchen en Standen, ook geen juist evenwigt tusſchen Natuur en Zeden.

Twee onvermijdelijke ongelukken zijn het gevolg hier van: Het eerſte is dat de beste talenten gemeenlijk in duisternis begraaven blijven; een Man, die zijn Vaderland doorluchtig zou hebben kunnen maaken, wroet dikwils in een winkel van koopgoederen, terwijl hij echter met droefheid de poogingen gevoeld van een geest, die er op bedacht is, zonder kennis er van te hebben, en verpligt is belang te ſtellen in beuzelachtige dingen, door de noodzaaklijkheid om er gemeenzaam mede te weezen uit hoofde van een behoorlijk beſtaan. Het ander ongeluk is, dat de meesten van hen, die verheeven gemoederen hebben uit hoofde der nutte kennis die zij verkreegen, en bekwaam zouden zijn tot waarneeming van de uitſteekendſte ampten, zich zelven genoodzaakt zien, om, tot verkrijging derzelven, hun hof te maaken bij Lieden van een veel te gering begrip om van hunne verdiensten naar waarde te oordeelen, waarom ze liever verkiezen naar eene afgezondertheid uit te zien, welker waardij en vermaak in hun gezicht dagelijks grooter word door nieuwe en aanlokkelijke bekoorlijkheden; terwijl zij zich gelukkig oordeelen, om dat ze eeniglijk aan zich zelven voor hunne ſtudiën en overweegingen verantwoordelijk zijn. Deezen mag men zeggen nuttelooze Leden van een ſtaat te zijn; maar het is de ſtaat die hen nutteloos laat. Zij beklaagen zich niet dat zij er niet werkzaam in zijn; zij zien niets boven hen dan de Godheid; zij zijn Koningen der Koningen, en hun vrijheid vervuld bij hen de plaats van rijkdom en eer.

Gelukkig is de Man die kan leeven gelijk zij leeven! Maar veel gelukkiger is hij, die, na zijn ſmaak onderzocht te hebben, zonder zich zelven te vleijen, een leevensſtand heeft verkooren, die met zijne geſteltenis overeenkoomt, en dien hij zo veel eer aandoet door zijne deugden, als hij den zelven nuttig maakt voor de zamenleeving, van welke hij een Lid is.

MENSCHELIJKHEID; in 't latijn *Humanitas*; is eene neiging tot weldaadigheid ten aanzien van alle Menſchen, en die men zelden in andere dan grootmoedige en gevoelige Zielen ziet opwellen. Deeze edele en verhevene aandoening word gekwelt door het leed van anderen, is geſtadig op middelen bedagt, om die te hulp te koomen; hij zou den gantſchen Aardbodem willen doorloopen, om de Slavernij, het Bijgeloof, de Ondeugd en de Rampſpoed te vernietigen.

Hij verbergt ons de gebreeken van ons Medemenſchen, of belet ons om die te gevoelen, maar hij maakt ons geſtreng ten aanzien van derzelver misdaaden. Hij rukt uit de handen der Deugeniet, de wapenen, die aan een deugdzaam Mensch noodlottig zouden kunnen zijn. Wel verre van ons van de banden der zaamenleeving te willen ontſlaan, bewerkt hij in tegendeel, dat wij beter Vrienden, beter Burgers, beter Echtgenooten worden. Hij ſchept lust en vermaak om zijne weldaadigheid op de weezens uitteſtorten, die de Natuur bij ons geplaatst heeft. Ik hebbe deeze Deugd de oorſprong en bron van zo veele anderen, in veele Hoofden, dog in zeer weinig Harten gezien.

MENSCHEN-EETER; in 't latijn *Vultur aurea*; is een Roof-vogel, die bij de Heer LINNÆUS de vierde van zijn Gieren-geſlagt uitmaakt; HERNAND. *Mexic.* noemt hem *Tzopilotle ſive Aure*; MARCGR. *Braſ.* 207. *Urubu Braſilienſibus*; CATESB. *Carol. I. p. 6. Buteo ſpecies Gallo pavonis*; SLOANE *Jamaic. II. p.* 294. *Vultur Gallinæ Africanæ facie*, en BROWN *Jamaic. p.* 471. *Vultur pullus, capite implumi, cute craſſa rugoſa ultra aperturas Naſales laxata*; (*Vultur fuſcogriſeus, remigibus nigris, roſtro albo*, LINN. *Siſt. Nat.*) Deeze Vogel, die op veele plaatzen van Zuid-Amerika en op de Westindiſche Eilanden huisvest, word door de Ingezetenen van Mexico *Tzopilotle*, die van Braſilien *Urubu*, die van Peru *Suijuntu*, en die van Guajana *Kiankia* en *Ouroua* genoemt. De Europeaanen hebben hem ook eenige naamen gegeeven, afgeleid van zijne eigenſchappen; dus noemen hem de Engelſchen op Jamaika *Kreng-Rave*, de Franſchen van Gua-

jana *Schreeuw-lelijk*; de Nederlanders aan de Kaap *Stront-vogel* of *Stront-jaager*; doch in 't algemeen word hij *Menſchen-eeter* genoemt.

Volgens zommigen is zijne grootte als die van een *Rave*; anderen zeggen dat hij in lijvigheid niet voor een Arend behoeft te zwichten. De Heer BRISSON verzekert, dat hij in grootte en dikte nabij den *Kuiken-dief* koomt: De huid, die den kop en hals bedekt, is een weinig gerimpelt, uit den geelen, blauwen, witagtigen en bruinroſſen gemengelt, bezet met eenige zwarte haairen, dun gezaaid; al't overige van het lijf is met zwarte vederen bedekt, die een weerſchijn hebben van paars en groen, zo wel als die der wieken en ſtaart; de oogappel is rond en zwart; de kring roodagtig en de oogleden ſaffraangeel; de kaale huid, of 't vlies, dat het grondſtuk van de bek bedekt, is uit den geelen blaauwagtig: In die huid vind men, omtrent het midden der langte van den bek, een neusgat, dat wijd is, en overdwars geplaatst; de bek is wit; de pooten zijn vleesch-koleurig, en de nagelen zwart.

Men verhaalt van deezen Vogel, dat hij meest van Krengen of Lijken van Menſchen leeft, doch ook van Slangen en ander Ongedierte. Hij vernagt op boomen en rotzen, koomende 's morgens na de Steeden vliegen, om daar zijn aas te zoeken in alle vuiligheid, weshalven hij ook zeer ſtinkt; vervolgt wordende, braakt hij het ingeſlokte voeder uit. Volgens verhaal van ACOSTA, zijn de Jongen wit, en verkrijgen hunne zwartheid niet dan na de volbrenging van hunnen groei. Men zegt dat het vleesch van deeze Gieren, gegeeten zijnde, goed voor de Kinderpokjes is.

MENSCHEN-LEERE, zie ANTHROPOLOGIA.

MENSCHEN-LIEFDE; *Philantropie*; is een lieffelijke, geduldige en zonder eigen belang gepaart gaande Deugd, die het kwaad verdraagt zonder het goed te keuren; zij bedient zich van de kennisſe haarer eigen zwakheid, om die van anderen te kunnen draagen. Zij vordert maar alleen het goede van de menſchelijkheid, en word in die goedheid zonder eigen belang, nimmer moede. Daar zijn twee manieren om zich aan de Menſchen te hegten; de eerſte is, om zich er door zijne Deugden van te doen beminnen, om van het vertrouwen, dat wij daar door op hun verkrijgen, gebruik te maaken tot hunne verbetering, en deeze *Menſchen-liefde* is ten eenemaalen Goddelijk. De tweede manier is, om zich aan hun door de list van vleijerie over te geeven, om hun daar door te behaagen, inteneemen en te regeeren. In deeze laatſte beoeffening, zo gemeen bij de beſchaafde Volkeren, is het niet de Menſchen die men bemint, maar zich zelven.

MENSCHEN-LUIS, zie LUISEN, *n.* I. *pag.* 1872.

MENSCHEN-VRIEND, zie HAAGDISSEN, *n.* XXV. *pag.* 969.

MENSTRUA, zie MAANDSTONDEN.

MENSTRUUM; *Solvens*; *Schei-vogt*; *Ontbindings-vogt*; *Oplos-vogt*; *Smelt-vogt*; betekent in de *Chijmie* en *Pharmacie* een zodanig vogt of vloeibaar lighaam (behalven vuur en lucht), 't welke in een ander lighaam indringen, en deszelfs zaamenhangende deelen ſcheiden, en dus het lighaam geheel ontbinden of oplosſen kan; welke deelen zich of met het *ſchei-vogt* vereenigen, of in't zelve van zelf, of door bijvoeging van eenige andere ſtoffe, naar de grond zinken; en deeze ſcheiding word eene *Solutie* genoemt: Maar als 't *menſtruum* het lighaam niet geheel ontbind, en alleen zekere fijne deelen daar van losmaakt en affcheid, dan draagt het den naam van *Extractie*. Dog deeze *menſtrua* of *ſchei-vogten* kunnen veelerlei zijn; als 1. 't *water*; 2. 't *bier*; 3. de *wijn*; 4. de *azijn*; 5. de *geeſten*, zo wel de zwavelagtige als ſaliniſche, alkaliſche en zuure; 6. de *olien*, zo wel de gedistilleerde als uitgeperſte, en 7. 't *kwikſilver*.

Maar men dient te weeten, dat elk *menſtruum* niet alle lighaamen oplost, maar dat tot ieder lighaam een zodanig *menſtruum* moet gekoozen worden, dat de kragt bezit om het zelve op te losſen. Ook kunnen door een *menſtruum* dikwils maar zekere deelen van een lighaam opgelost worden, terwijl andere onverandert en onopgelost blijven.

Het *water* lost alle *zouten* op, en is dus 't algemeene *menſtruum* van alle *zouten*, dog met dat onderſcheid, dat het eenige zouten ligter en rasſer, en in grooter menigte oplost als andere; en men moet aanmerken, dat het warme water de zouten veel ligter, rasſer en in een veel grooter menigte ſolveert, dan 't koude. Dus laaten zich de alkaliſche en vlugge urijnagtige zouten, ligter en rasſer oplosſen als de middel-zouten: Bij voorbeeld *wijnſteen-zout*, *potasch*, *zout van herts-hoorn*, en de *zuiker*, ſolveeren zich ras en ligt, zelfs in koud water; maar wat langzaamer de *vitriool*, *aluin* en *ſalpeter*, en nog langzaamer 't *keuken-zout*: De *tartarus vitriolatus* daarintegen en het *arcanum duplicatum*, middel-zouten zijnde, losſen zich in het koude water zeer bezwaarlijk, en de *gemeene wijnſteen* bijna geheel niet op; maar is het water warm, zo lost het die dingen geheel, hoewel langzaam, op.

Dog de ondervinding leert, dat een zekere hoeveelheid water ook maar een zekere hoeveelheid van 't eene of ander zout, van 't eene minder en van 't ander meer, oplost; bij voorbeeld, één pond water zal niet veel meer als ongeveer zes oncen *keuken-zout* oplosſen; dog 't is aanmerkelijk, dat als het zelve van dat zout verzadigt is, en niet meer daar van kan oplosſen, het evenwel nog van een ander zout, een zekere hoeveelheid oplost. Wijders lost 't *water* alle geleij- en ſlijmagtige lighaamen, en alle gommen op, als *lijm*, *hoorn*, *beenen*, *vleesch*, enz. Insgelijks *ſlijm van kwee-korrels*, *lijn-zaad*, *vlooi-kruid* en *fenugreek-zaad*, enz., *gom-draganth*, *Arabiſche gom* en diergelijke. Daarintegen lost 't water geene harſen, olien, vetten nog zwavelagtige en metaaliſche lighaamen op. Alle de gemelde dingen worden ook van het *bier* en de *wijn* op de zelfde wijze opgelost.

De *azijn* lost allerlei aardagtige lighaamen op; als *eijerſchillen*, *mosſelen*, *coraalen*, *paarlen*, *kreefts-ſteenen* en dergelijke. Onder de metaalen tast hij het *koper* aan en verandert het in Spaansch groen; het *ijzer* maakt hij tot roest, en 't *lood* tot loodwit. Uit het Rijk der Planten, lost hij het *opium*, de *gom ammoniac* en *galbaan* enz. op, en zuivert dezelve. Dit alles doet ook de *zuure wijn*, het *zap van citroenen*, *kweën*, *wilde zuure appelen*, *most*, en ook de *wijnſteen*, als men hem in heet water laat ſmelten. De *gedistilleerde azijn*, trekt het *antimonie-glas* uit, en verandert het *wijnſteen zout* in een middelzout, *terra foliata tartari* genoemt.

De *zuure mineraale geesten*, gelijk de *ſalpeter-geest*, *gemeene zout-geest*, *Koninglijk water*, *geest* en *olie van vitriool*, ontbinden in 't algemeen de *metaalen*, *ſteenen* en allerlei aardſche lighaamen: Inzonderheid ontbind de ſalpeter-geest en het ſterk-water, het *ſilver*, *kwikſilver*, *lood*,

lood, *ijzer*, *koper*, *wismuth* en *tin*, en doorbijt ook de *regulus van antimonie*; maar word hij met't zuur van het gemeene zout vereenigt, zo lost hij de gemelde *regulus* en het *tin* nog ligter op, en zelfs ook het *goud*. Het vitriool-zuur tast onder alle metaalen het ijzer het liefst aan, hier naast het *koper*, dog nog eer de *koper-asch*; het lost ook bij ſterke hitte en onder precipitatie, het *ſilver*, *tin*, *regulus van antimonie*, *kwikſilver* en *lood* op.

De geest van het gemeene zout lost het *ijzer*, *koper*, *tin* en *wismuth* tamelijk ligt op, maar de *regulus van antimonie* niet anders dan wanneer hij geconcentreert is, dog het *ſilver* en *lood* bijna nooit, dan onder de precipitatie. In 't algemeen ſtaat ook nog van alle zuuren, zelfs ook van de azijn, wijnſteen en citroen-zap aan te merken, dat ze ook de *zink* oplosſen, en bezonder de daar uit ontſtaande *cadmia*.

De *vaste alkaliſche zouten*, in water ontbonden en tot loog gemaakt, losſen de *zwavel*, de uitgeperſte *olien*, *vettigheden*, *lijmen* en *gomagtige harſen*, gelijk ook zommige *mineralien* en *metaalen* op, voornaamelijk als ze met *levendige kalk* geſcherpt zijn. KUNKEL verzekert, dat het *vlugge zout* uit de *vitriool* en *wijnſteen*, het *goud* en *zilver* oplost: Inzonderheid ſchrijft men aan het vlug gemaakt *wijnſteen-zout*, dat ook het *circulatum minus Paracelſi* genoemt word, eene bijzondere kragt toe, om de mineralien en metaalen te ontſluiten, en hunne *zwavels* daar uit te trekken.

De *middel-zouten* zijn in haare werking zagter; de *tartarus ſolubilis*, *ſal vegetabile van* GLAUBER, en de *terra foliata tartari* dienen het meest tot de vegetabiliſche extractien, vermits ze zo wel de harſige als ſlijmige deelen tot zich neemen; maar 't *ammoniak-zout* en *ſal ſecretum Glauberi* kunnen beter gebruikt worden, als't fijnſte deel uit de metaliſche lighaamen zal getrokken worden.

Van de *zwavelagtig-ſaliniſche menſtrua*, bezitten veele eene zeer fijne doordringende kragt, gelijk het mengzel van *geest van piſſe* en *geest van wijn*, en de *zoetgemaakte mineraliſche geesten*, welke de zogenoemden vasten *zwavel* (*ſulphur fixum*) uit de metaliſche preparaten en uit de ſmeltglaſen trekken.

De *lever van zwavel* (*hepar ſulphuris*) lost alle *metaalen* in het fijnſte poeder op. De *zuiker* neemt ook de *gedistilleerde olien* na zich, en maakt ze bekwaam om zich met 't water te laaten vermengen. De *terpentijn* lost de gomagtige harſen, als *gummi hederæ*, *galbani* en *mijrrhe* op. De *dooijer van eijeren* vermengt zich ligtelijk met *terpentijn* en andere harſen, als met *hars van jalappe*, *ſcammonium*, *balſem van Peru* en met alle *olien*, alle deeze dingen oplosſende. De *wijn-geest* lost de olieagtige en harsagtige deelen der *vegetabilien* op, en zulks zo veel te meer, hoe hij zuiverder is, en hij laat de ſlijmige aardagtige deelen onaangeroert; maar hij tast de vetten en olien niet anders aan, dan wanneer ze met zout vereenigt zijn; gelijk men aan de *zeep* ziet, die hij in menigte ontbind.

De *olien*, zo wel de gedistilleerde als uitgeperſte, losſen alle *vettigheden*, dog maar alleen eenige *harſige lighaamen*, gelijk de *camfer* en *gom-ſandarac*, en zelfs ook de *zwavel* op; met welke laatſte ze zich zo nauw vereenigen, dat zij van dezelve bijna geheel niet weder in een vaste gedaante kunnen afgeſcheiden worden. Ja ook zijn de *metaalen* niet van de oplosſende kragt der olien uitgezondert, gelijk men aan de proef met de *terpentijn-olie* en *koper-ſaffraan* zien kan.

Het *kwikſilver* ſcheid en ontbind de *metaalen* door middel van *amalgamatie*; dog het eene *metaal* ligter als het andere, en 't ijzer geheel niet; maar het *goud* 't ligtſte van allen.

Wij moeten hier nog aanmerken, dat er Chijmisten geweest zijn, en misſchien nog zijn, welke met HELMONT en PARACELSUS roemen, dat ze een algemeen *menſtruum* hebben, waar mede ze alle lighaamen, zonder onderſcheid, in haare eerſte ſtofdeelen kunnen onbinden, maar zulks word van veele gehouden voor een *Non-ens*, dat is, voor iets dat niet in weezen is; want tog, waar zou men het *menſtruum* in bewaaren, indien het alle lighaamen koste ontbinden?

MENTAGRA; betekent *gevlekte* of *ſchubagtige Lazerij* in het aangezicht, welke met de ſchurft of krauwagie eenerleij oorzaak en geneezing heeft; zie zulks op zijn plaats.

MENTHA, zie MUNTE.

MENTHA CATTARIA, zie KATTE-KRUID.

MENTHA SARACENICA, zie MUNTE (ROOMSCHE-).

MENTHASTRUM, zie MUNTE.

MENTO, deeze naam word door zommige Schrijvers aan die geenen gegeeven, wiens onderlip verder dan de bovenſte uitſteekt.

MENTUM, zie KIN.

MENIJANTHES, zie WATER-KLAVER.

MEPHITES, zie AVERNI.

MEPHITIS, zie KWASJE.

MERCURIAAL-KRUID, zie BINGEL-KRUID.

MERCURIALIA; *Kwik-middelen*; worden genoemt alle zulke geneesmiddelen, die van *Mercurius* of Kwikſilver gemaakt zijn, of voor het grootſte gedeelte uit Kwikſilver beſtaan.

MERCURIALIS, zie BINGEL-KRUID.

MERCURIUS, is een der Planeeten of Dwaalſterren, die het naast aan de Zon is, en zijnen omloop rondom de Zon, tuſschen de Zon en Venus, in drie maanden volbrengt. Deszelfs kloot is kleiner als die van onze Aarde, en hij word van zommige gerekent 22000 halve diameters des Aardkloots van ons af te zijn, in zijn middel afſtand; bedraagende ieder halve diameter 860 Duitſche of Geographiſche Mijlen. Zie ook PLANEETEN.

MERCURIUS, zie KWIKSILVER.

MERCURIUS DULCIS, zie KWIKSILVER, *pag.* 1699.

MERCURIUS DULCIS DIAPHORETICUS, zie KWIKSILVER, *pag.* 1700.

MERCURIUS REGENERATUS, zie HERLEVENDIGMAAKING.

MERCURIUS SUBLIMATUS CORROSIVUS, zie KWIKSILVER, *pag.* 1699.

MERDIGERA, zie GOUDHAANTJES, *n.* LXII, *pag.* 918.

MERDIVOMUS, zie COPRIEMETOS.

MEREL; *Meerle*; in 't latijn door de meeste Schrijvers *Merula* genoemt, maakt de twaalfde zoort van het *Lijſter-geſlagt* bij LINNÆUS uit. De Franſchen noemen deeze Vogel *Merle noir*; de Engelſchen *Blach-Bird* of *Black-Ouſle*; de Italiaanen *Merlo* en *Merlo negro*; de Duitſchers *Amſel* of *Schwartz-Amſel*; de Zweeden *Kohltrast*, en de Polakken *Kos*; (*Turdus ater*, *Roſtro palpebriſque fulvis*, LINN. *Faun. Suec.*)

De *Merel* is ruim zo groot als een Spreeuw; de

koleur van het Mannetje is ten eenemaalen zwart met een geelen bek; doch de Jongen hebben in het eerſte jaar den bek bruin. Het Wijfje is geheel en al bruin, doch rosagtig aan de borst, met een bonte keel en een zwartagtige bek. Men vind ook *Merels* met een witte kop, en die bont over het geheele lijf, als ook die ten eenemaalen wit zijn; zomtijds hebben deeze laatſten den bek rood en de pooten geel.

Volgens zommigen is de naam van deezen Vogel afkomſtig, om dat hij alleen en niet bij ſchoolen vliegt. Bij zomer-avonden, maakt het Mannetje tot aan middernacht zijn gekrijsch, dat niet onaangenaam is, wanneer men het in eene valeij hoort, of wel in een bosch daar een weerklank plaats heeft. Zomtijds houd men ze in een kooij, en dan kan men ze alder aangenaamst leeren fluiten. Het Wijfje legt t'eener broed vier of vijf eijeren, zijnde blaauwagtig van koleur, met bruine ſtippels of vlakken. Hun nest wrogten zij zeer konstig, gemeenlijk in de haagdoorn, ongeveer een Mans lengte van den grond. Uitwendig beſtaat het zelve uit boomtakjes, worteltjes en mos, met kleij te zaamen gevoegt; doch zij leggen niet gelijk de Lijsters, hunne eijeren op de bloote kleij, maar bekleeden het nest met een voering van hooij, ſtroo, haair of andere zagte ſtoffen; van tijd tot tijd, verpoost het Mannetje het Wijfje in het broeden; ook brengt hij het zelve eeten, en houd de wagt omtreeks het nest. Zij beminnen digte bosſchagiën tot haar verblijf. Hun voedzel beſtaat in veelerlei beſiën, gelijk de Lijsters, en worden onder dezelven niet alleen, maar op gelijke wijze met ſtrikken, lijmſtokjes of met netten gevangen en eveneens gebruikt en tot ſpijze bereid. Dikwils blijven zij ook, met dezelven, den winter over.

De Schrijvers van *la Suite de la Matiere Medicale*, *&c.* verhaalen ons, dat zeker Liefhebber in Vrankrijk, weinig jaaren geleeden het vermaak had, om de huishouding deezer Vogelen op het nauwkeurigſte na te gaan. Ten dien einde werd door hem een Mannetje en Wijfje *Merel* in een vlugt geplaatst, in welker midden een piramied van Taxis was. Zij leiden eerst mos tot den grondſlag van hun nest, vervolgens ſpreiden zij daar op ſtof uit, waar mede zij hun keel gevuld hadden, en, zich de pooten hebbende nat gemaakt, maakten zij daar een koek van, en dus gingen zij voort, laag op laag. Het Wijfje broede haare eijeren, wordende middelerwijl wel gevoed door het Mannetje. Wanneer de Jongen uitgekoomen waaren, gaven de Ouden hun Aardwormen, die zij in ſtukken gebeeten hadden; ontvangende zorgvuldig den drek, welken ieder Jong loosde na dat het eeten gekreegen had, en deeze drek ſtrekte gedeeltelijk tot voedzel voor de Ouden. Dus broeiden zij viermaal in het jaar, maar het geene zeldzaam is, de twee laatſte broedzels werden door hun vernielt. Onze Waarneemer zag het Mannetje de Jongen, den een na den anderen, dooden, en die aan het Wijfje geeven; waar uit hij denkt te kunnen beſluiten, dat dit de reden zij, waarom de *Merels*, die van natuur zo vrugtbaar zijn, echter in lang zo menigvuldig niet gevonden worden als de *Lijsters* en *Leeurikken*. Maar deeze daad ſchijnt zodanig te ſtrijden met de gewoone natuur, dat het te wenſchen zoude zijn, voegen er de Schrijvers van de *matiere medicale* bij, dat een dusdanige waarneeming verſcheidemaalen herhaalt wierd.

Daar is nog een *Merel*, die *Berg-merel* word genoemt, in 't latijn *Merula Saxatilis*, en *Ruticilla major* volgens Olina; de Zweeden noemen hem *Lappskata* of *Olijcksfogel*; de Engelſchen *the Greater Rotſtard*.

Deeze heeft na genoeg de grootte van de voorig beſchreevene, en zijn koleur is zwartagtig bruin, maar de vederen zijn grijs gerand; ook heeft hij een rosagtige ſtreep dwars over de borst; de ſtaartpennen zijn zwartagtig, insgelijks den bek, en de pooten bruin.

Deeze Vogel word in de Bosſchen van Lapland gevonden; en men zegt dat hij zo ſtout is, van in tegenswoordigheid van Menſchen niet te ſchroomen, om wanneer die zitten eeten, op de tafel te vliegen, en van de ſpijze te rooven.

Hier laaten wij nu de onderſcheidene manieren volgen, om de *Merels* het bekwaamſte te vangen.

Hoedanig men een Net ſpant, om Merels te vangen.

Dit Net moet met ſchuinſe langwerpige, en niet met vierkante gaten gemaakt worden, elke een duim breed, van dun en ſterk gaaren, dubbeld gedraait, of getweernt en geverft. Het opzet daar van moet gemaakt worden, gelijk onder het woord NET zal gezegt worden, van zeventig of tagtig maazen. De hoogte dient zeven of agt voet te zijn, zo dat het, geſpannen zijnde, noch vijf of zes voeten hoog blijve, meer of minder, naar de hoogte der plaatzen, daar men 't wil gebruiken. Gij kunt dit Net met ringetjes maaken, gelijk mede bij het woord NET is aangeweezen, zo niet, moet men een touw door alle de maazen van 't bovenſte eind doorhaalen, gelijk uit de bijgevoegde tekening op Plaat XXXIII. de bovenſte fig. is op te maaken, daar gij ziet, dat de koorde A. B. door alle de maazen van boven doorgehaalt is.

Om Merels bij dag te vangen.

Dit zoort van Jagt geſchied gemeenlijk ten tijde van mistig weer, om dat de *Merels* laag vliegen, en altijd langs de heggen.

Voor eerst moet men dan een ſtok bij der hand hebben, D. F. lang zes voet, een weinig geklooft aan 't eind D. en puntig aan 't ander eind F. zo als op Plaat XXXIII. de bovenſte fig. word aangeweezen. Draag deezen ſtok dan met het Net op den arm, en een mes in den zak, om zich, des noods zijnde, daar van te bedienen; en wandel dan langs de heggen, daar gij gist, dat zich *Merels* onthouden; indien er de eene of andere voor u uitvliegt, die altijd de hegge E. langs vliegt, en dertig, veertig, of vijftig paſſen van u weder gaat zitten, merk dan die plaats, en nadert tot op twintig ſchreeden daar van daan, daar hij is gaan zitten, en ſpan het Net in deezer voegen.

Onderſtel dat de plaats daar de *Merel* zich nedergezet heeft, langs eenen weg zij, daar van beide zijde heggen zijn, bij voorbeeld, E. I. kies dan de tak van een boom, die wat na den weg toe uitſtaat, als die met de letter C. getekent is, en die omtrent zes voet hoog boven de grond is verheeven, maak daar in een kleine kloof A. met een mes, hegt daar het dunne ſtukje hout losjes in, 't welke aan het bindgaren van het Net vast gebonden is; ga dan van daar naar de andere kant F. I. van den weg, om een ander tak, van dezelve gedaante, op dezelve wijze toeteſtellen, mits deeze regt tegen over den anderen ſta, hegt het dunne ſtukje houts insgelijks daar in, 't welke aan het andere eind van het touw, dat door het Net gaat, vastgebonden is, zo dat het zelve

touw

touw als geſpannen ſtaat, en het Net uitgerekt hangt dwars van de vlakte van de hegge, daar de Vogel zit. Dit gedaan zijnde, neem een omweg van agteren om tot op dertig treeden voorbij de plaats, daar de *Merel* zich gezet heeft, en treed dan op hem toe, zo zal hij weder te rug vliegen, daar hij van daan gekoomen is, en al ſcheerende langs de heggen, in het Net koomen, 't welk op hem zal vallen, en hem verſtrikken, haal er hem dan uit, en maak Jagt op meer anderen.

Indien daar bij geval geene andere heggens waaren, behalven de geene waar in zich de Vogel gezet heeft, moet men dat vergoeden met den ſtok D. F. dien gij tegen over den boom E. A. moet ſteeken, afzijnde van die hegge zes of agt voet, naar de langte van uw Net, en u daar van bedienen, even als van den eenen tak.

Ander middel om Merels en Lijsters te vangen.

De Boeren Jongens, die in een wijngaard-land woonen, vangen eene menigte *Merels*, Lijsters, Tortelduiven en andere zoorten van Gevogelte, welke de Druiven eeten, voornaamelijk tegens het laatst van den Wijnoogst, als de Jagers haar noodzaaken om in de bosſchen haare ſchuilplaatzen te zoeken. Indien gij u wilt vermaaken met de Jagt van deeze Vogels, door middel van Strikken, of Spring-vallen, zo neem waar het geen in de XXXIII. Plaat de benedenſte fig. word aangeweezen.

Zoek in de Bosſchen, welke langs de Wijnbergen zijn, de plaatzen daar deeze Vogels zich ophouden, ſpan daar Wippen of Spring-vallen op verſcheide plaatzen, naar de volgende wijze. Verkies eenen tak van een heester of ſtam R. in de tweede figuur Plaat XXXIII., welke taamelijk regt en hoog zij, ſnij alle zijd-takken daar van rondsom af, van onderen op tot de hoogte van vier of vijf voet; maak er dan met een gloeijend ijzer of boor een gat door heen, ter plaatze van de letter H. omtrent ter wijdte van eene ſchrijfpen; neem dan een andere ſtruik of dunne boom S., omtrent vier voeten van den anderen afſtaande, ſnij daar mede de takken rondom af, en bind aan het eind L. een klein touwtje van een halve voet lang, waar aan gij een kleine ſtrik van Paarde-haair M. in 't midden moet vastknoopen, zo dat het eind N. overſchiet. Vorders moet men ook een kleine ſtok P. O. hebben, die vier vingers lang is en als een kleinen wederhaak aan 't eind O. en aan 't ander eind een rondagtig ſpits hebbe; dan moet gij den ſtruik S. doen overbuigen, aan den welken de ſtrik vast gemaakt is, en 't touwtje met den ſtrik door het gat van den overſtaande boom heen haalen, zo verre, dat de knoop M. ook daar door heen zij, gelijk in de eerſte figuur te zien is; daar na moet men de punt P. van het kleine ſtokje losjes in het gat H. ſteeken, en de krom geboogen ſtruik aan de andere kant daar aan laaten trekken, welke tegengehouden zal worden aan de knoop, der ſtrik M. ter oorzaak van het ſtokje P. O., 't welk hem vast houd en het gat toeſtopt, zo dat het touwtje daar niet doorglippen kan: Voorts den ſtrik zagtjes geſpannen, en als eenen ronden ring geopent zijnde, op 't meermaalen genoemde dwarshoutje P. O., 't welk den Vogel voor een zitſtok moet verſtrekken; vervolgens hegt men een trosje druiven, ter plaatze gemerkt Q. ruim een handbreed boven dit houtje, in dier voegen dat geen Vogel de druif kan bereiken, ten zij hij zich op het ſtokje zette, het welk terſtond zal vallen, zo dra hij daar op koomt, of zich daar aan vast houd om aan de druif te trekken, en dus doende aan den ſtrik M. vrijheid zal laaten om door het gat te rug te glippen, door het opwippen van de geboogen heester S. welke den ſtrik naar zich trekkende, maaken zal, dat de Vogel bij de beenen vastgehouden en gevangen worde. In plaats van een boschje druiven, kan men ook wel een bosje lijster-beſiën boven den ſtrik hangen, 't geen op het zelfde uitkoomt.

Men heeft met voordagt twee Printverbeeldingen gemaakt, om de gedaante en bijzondere ſtukken te duidelijker voor te ſtellen. De eerſte ſtaat geſpannen, de andere ongeſpannen; en men kan de bijzondere deelen, die daar toe behooren, bemerken, als zijnde getekent met de zelfde letters, zo in de eene, als in de andere tekening.

MEREL-VISCH, zie LIPVISSCHEN, *n.* XXXIX. *pag.* 1848.

MERG; in 't latijn *Medulla*; word genoemt het olieagtige, het welk binnen in de holle beenderen der Dieren zit, voornaamelijk in de ſchenkels; evenwel is het in eenen volſtrekten zin al het olieagtige, het welke binnen de kleine celletjes van alle beenderen, geenen uitgezondert, gevonden word. Dit vet is aangenaamer dan het geene elders gevonden word, en dunner, dat is, iets lijviger dan olie, en dunner dan boter.

De Ontleedkundige twisten over het gebruik van het zelve, zo dat zommige het houden als noodig tot de voeding van het been, en anderen tot ſmeering der geledingen, terwijl een derde ſtelt, dat dit vet alleen de holletjes der beenderen vult, om dezelve ligter en nogthans vol te doen zijn. Welk laatst gevoelen waarſchijnelijkst is.

Dit Been-merg word afgeſcheiden van het bloed in de celletjes van het inwendig beenvlies, welke in de kleine beenderen, en in de uiterſtens der grootere alle opgehouden worden door beenagtige huisjes (*cancelli*) zo dat het niet gemakkelijk is, dit *merg* er uit te haalen, dan na dat de beenderen doorgehakt, en gebrijzelt zijn, gelijk de ſchaamele Gemeente doet om er dit *merg* uit te kooken: eene ſpaarzaamheid welke in Friesland zeer geoeffent word, voornaamelijk omtrent de beenderen der Slacht-beesten.

In de groote holle beenderen is het *merg* in losſe vliezen, en word niet geſteunt door been-celletjes; ook is het minder bloederig dan in de kleine beenderen, of uiterſtens der lange beenderen.

In de oude Menſchen is niet alleen even veel *merg*, maar eerder meer in de beenderen. In alle beenderen zijn de holtens er door opgevult, zo dat, het geene gezegt word van de Paarden, als of de pijpen hol wierden door het lang loopen, geheel onwaar is; dit ſteunt op het oude gevoelen als of het been-merg drong in de geledingen om die ſmeerig en glad te houden; daar het zeker is, dat er afzonderlijke klieren zijn die met eene vettige, maar lijmerige ſtoffe afkleinzen om de kaakbeenderen glad en glibberig te houden, en dan de beweeging te helpen.

Het Rugge-merg, is geheel verſchillend van het Beenmerg; de holte van het hoofd word vervolgt langs alle de wervelen tot aan het ſluitbeen toe, en deeze holte word voor eerst gedekt door het beenvlies van ieder wervel in het bijzonder; daarenboven gaat het dikke hersſenvlies uit het hoofd nederwaarts, en vormt eene wijde kooker; in welke het rugge-merg nederdaalt.

Dit *merg*, is eigentlijk afkomſtig van de groote en kleine hersſenen, welker vereeniging het verlengt *merg* uitmaakt; het geene ter dikte van een vinger loopt tot

omtrent

omtrent de eerſte lenden-wervel, daar eindigt het in een punt, uit welke eene zenuw loopt; digt bij het einde koomen bij paaren aan beide de zijden alle de zenuwen uit, welke door de lenden en heiligbeens-wervelen naar bniten loopen.

Deeze Merg-pijlaar word omringt van het dunne hersſenvlies (*pia mater*,) en word gehegt door het ſpinragsvlies aan de *dura mater* of harde vlies, en tusſchen ieder wervel loopt er een paar zenuwtakken uit, aan beide de zijden, die men bij paaren telt; zo evenwel, dat van zommige het paar zenuwen, het welke tusſchen het hoofd en den atlas of bovenſte wervel uitgaat, het tiende paar hoofd-zenuwen, van anderen het eerſte paar hals-zenuwen genoemt word; het welke groote verwarring, en weinig nut aan de Ontleedkunde bijzet.

Dit rugge-merg word in de agterwaardſche boggels gedrukt, en maakt dus verlamming in die deelen welke zenuwtakken krijgen van het *merg* onder de drukking. Zie HERSSENEN en ZENUWEN.

MERGANSER, zie DUIKER-GANS.

MERG DER PLANTEN: *Medulla plantarum*; ook *Matrix*, en *Cor* genoemt; is de losſe ſponsagtige witte ſtoffe, die men midden in de weeke ſtengen der planten of jeugdige takken der heesters en boomen vind, en het welke in de houtige planten met den ouderdom weggaat. Men noemt ook *merg*, het binnenſte en zagte weezen der Ooſt- en andere Vrugten, dat het zaad omringt; als van Appelen, Peeren, Kweën, Pruimen, Meloenen, enz., als mede van de *Tamarinde* en *Caſſia*; hoewel dat der Ooſt-vrugten meest den naam van *Vleesch* draagt.

MERG (STEEN-), zie LAC LUNÆ, *pag.* 1713.

MERGEL, *Mergel-aarde*: in 't latijn *Marga*; is een kalkagtige aarde, die zeer ligt is, weinig in een gepakt, haar zamenhang in de lucht verliest, met de zuuren opbruischt, en in een woord niet anders van de Krijt-aarde verſchilt, dan dat zij zo vast en in eengedrongen niet is als deeze.

Niets is verwarder dan de beſchrijving die de Natuurkundigen ons van de *mergel* geeven; hunne opgaaven van die zelfſtandigheid koomen geheel en al niet met malkanderen overeen; zij ſchrijven aan haar hoedanigheden toe, die haar ten eenemaalen vreemd zijn, of die zij ten minſten niet bezit, als door haar toevallige vermenging met andere zelfſtandigheden, en inzonderheid met leemagtige aardens; het is ook deeze vermenging die de oorzaak der dooling van de meeste Natuurkundigen dien aangaande, ſchijnt te weege te brengen; zij is oorzaak dat VALLERIUS en verſcheidene anderen de *mergel* onder het geſlagt der *leem-aardens* geplaatst hebben, dat is te zeggen van zulke aardens, die in het vuur hard worden, eene hoedanigheid die geenzints aan de *mergel* als zodanig behoort, maar die haar niet kan toegeſchreeven worden, als na maate van het gedeelte Leem of Kleij, waar mede zij zomtijds vermengt is. Men begrijpt ook ligtelijk, dat het aan de vermenging der *mergel* met de Leem is, dat de hoedanigheid van tot glas te worden, die zommige Schrijvers haar geeven, moet worden toegeſchreeven; wij weeten immers, dat de *leem* met een *kalkagtige aarde* vermengt, de bekwaamheid verkrijgt om tot glas te worden, ſchoon zij geſcheiden zijnde, de eerſte deezer aardens maar door de werking des vuurs hard word, en de tweede in *kalk* verandert. In een woord, het is onbetwistelijk dat de *mergel* eene *kalk-aarde* zij, die met de zuuren opbruischt, en van het *krijt* niet verſchilt, dan om dat zij minder verbonden of minder vast is dan de laatſte; ook is het als *kalk-aarde* dat zij de hoedanigheid bezit om de gronden vrugtbaar te maaken, en de Heer POTT heeft in zijne *Lithogeognoſia*, met veel reden doen opmerken, dat men haar eigenaartige deel, waar door zij de hoedanigheid bezit om de gronden vrugtbaar te maaken en de wasdom der Kruiden, enz. te bevorderen, wel moet onderſcheiden van haar bijvallige deelen, zo als de kleij, het zand, enz.

Indien men op de onderſcheiding let, die wij gemaakt hebben, zal men ligt begrijpen, dat het met zeer weinig reden is, dat de *mergel* door verſcheidene Schrijvers onder het getal der *leemagtige aardens* is geplaatst geworden; men zal vermerken dat het gantsch niet nauwkeurig is om den naam van *mergel* aan *pijp-aardens* te geeven, aan de zulken waar van men Porcelein maakt, aan aardens die gebruikt worden om ſtoffen in de Vol-molens te zuiveren, aan die welke in het vuur hard worden, enz. Alle die aardens hebben hoedanigheden die niet dan aan de Leem-aardens behooren.

Het is ook bij gebrek, van op die onderſcheidingen gelet te hebben, dat inzonderheid de Engelſche Schrijvers op zulk eene verwarde en tegenſtrijdige wijze van de *mergel-aardens* ſpreeken; want zommige vertellen ons, dat niets beter is dan *mergel* om zandagtige gronden vrugtbaar te maaken; anderen beweeren in tegendeel, dat die aarde van groot nut is om al te vaste en ineengepakte kleij-gronden te verbeteren; ligtelijk begrijpt men, dat een zelfde aarde niet dienstig kan zijn, om aan zulke tegenſtrijdige inzichten te voldoen. Wij zullen tragten aan die tegenſtrijdigheden, welke geen andere oorſprong hebben, als dat men den aart der zelfſtandigheid waar van men ſprak, niet wel kende, uit den weg te ruimen, en wij zullen in 't voorbijgaan aanmerken, dat zulks tot een bewijs verſtrekt, hoedanig men kan bedroogen worden, indien men niet anders dan de uitwendigen opflag der zelfſtandigheden van het Mineraalen-rijk raadpleegt.

Indien de aarde die men vind droog is, ſtofagtig, niet zamenhangende en in de zuuren oplosbaar, zo is het oprechte *mergel*; als dan zal zij dienstig zijn, om al te vette en zwaare gronden vrugtbaar te maaken, om dat zij die zal verdeelen, de al te ſterk zamenkleevende deelen van de kleij los maaken, en ze daar door in ſtaat ſtellen om van het water beter doordrongen te kunnen worden, wiens vrije omloop wezentlijk veel tot de groeij der Planten toebrengt. Indien aan de andere kant, het geen men *mergel* noemt, een leemagtige of kleijaarde is, of ten minſten een kalk-ſteen, met een voornaam gedeelte kleij of leem vermengt, zal zij zeer dienstig zijn, om magere en zandige gronden te verbeteren, zij zal hun meer zamenhang bijzetten, eene hoedanigheid die aan het leemagtige gedeelte verſchuldigt is.

Oprechte *mergel*, dat is te zeggen de zulken die kalkagtig is en volkoomen met den aart van het krijt overeenkoomt, zal zeer dienstig zijn, om een laage vogtige grond, die volgens de uitdrukking van den Landbouwer *zuur* en *koud* is, te verbeteren; deeze zuurigheid ſpruit voort van het water en de planten en kruiden die zij op dat zoort van plaatzen heeft doen rotten; als dan zal de oprechte *mergel*, een kalk-ſteen zijnde, dat is te zeggen opſlurpende en loogzoutig, dienstig zijn, om zich met de

de zuure deelen, die in een zodanige grond de overhand hadden, en aan derzelver vrugtbaarheid nadeelig waaren, te vereenigen. Door de vereeniging van dit zuur met de *mergel*, zullen zich volgens de uitdrukking der Scheijkunde *middel-zouten* vormen, die veel kunnen toebrengen om den groei te bevorderen.

Het is dus van veel belang, om vooral te weeten, wat het eigentlijk is, het geen men *mergel* noemt; en zich nauwkeurig te onderrichten, of die welke men in een Landſtreek vind, zuiver en kalkagtig is, dan of het leem is, of gemengde aarde met leem, waar aan men den naam van *mergel* geeft. Om zich dienaangaande te onderrichten, heeft men er de proef maar van met *ſterk-water* of eenvoudig *wijn-azijn* te neemen; indien de ſtoffe zich ten eenemaalen ontbind, zal zulks ten teken verſtrekken, dat het zuivere oprechte en kalkagtige *mergel* is, indien er ſlegts een gedeelte van word opgelost en dat er een genoegzaame hoeveelheid onbindings-vogt bijgevoegt zijnde, er altoos een gedeelte van die aarde overblijft die zich niet laat oplosſen, zo is het een blijk dat de *mergel* met leem of kleij vermengt was. Indien er in het geheel niets van ontbind, is het een vast teken, dat de aarde die men gevonden heeft, niets anders dan een zoort van leem of kleij is, aan wien men gevolgelijk de naam van *mergel* niet kan geeven.

Men dient ook den aart der gronden te raadpleegen, die men met *mergel* zal willen vermengen; daar zijn er, die uit eigen aart kalkagtig en ſpongieus zijnde, niet vereiſchen om meerder verdeelt te worden; in zulk een geval kan de oprechte *mergel* haar niet dienstig zijn; men zal beter ſlagen, tot vrugtbaarmaaking van dusdanige gronden, om er kleij of leem bijtevoegen.

In het algemeen kan men zeggen, dat de *mergel* vrugtbaar maakt, voor zo verre zij kalkagtig is; dat wil zeggen, voor zo verre zij uit deeltjes is zamengeſtelt, die zich ligtelijk in het water laaten ontbinden, en bekwaam zijn om door die zelfde wateren aan de wortels der planten gevoert te worden, die derzelver allerfijnſte deeltjes, dienstig om de groeij der planten en kruiden te bevorderen, als dan inſlurpen.

De *mergel* is ten aanzien van de koleur zeer verſcheiden; men vind er witte, graauwe, roodagtige, geele, bruine, zwarte, enz.; deeze koleuren zijn enkel toevallig, en hebben geen anderen oorſprong dan van de vreemde mineraale zelfſtandigheden met welke deeze aarde vermengt is.

Men ſteekt of boord de Landen, daar men vermoed, dat *mergel* in is, en zelfs ſchoon men dit niet vermoed, maar alleenlijk hoopt of wenscht, en hij die het zelve in zijn Land ontdekt, mag zich verzekert houden een ſchat gevonden te hebben, ſchoon hij dien grond vijf-en-twintig of dertig voeten hoog moest ophaalen, want de grootte en duurzaame verbetering van zijn Land zal hem die onkosten rijkelijk betaalen. De *mergel* legt op ongelijke dieptens, onder den bovenkorst van den grond, en ſchijnt van een zeer *alcalijnen* of loogzoutigen aart te zijn, waar door ze het *acidum vagum* of vlottend zuur, dat in de lucht omzweeft, ſterk aantrekt, en hier mede vereenigt, een middelzout word, eene zeepagtige natuur aanneemt, en dus voor alle Landen en Gewaſsen eene kragtige en heilzaame mest verſtrekt. Dit is de beſchrijving die er de *Uitgevers van de Verhandelingen over den Nieuwen Landbouw, 3de deel. pag.* 165. van geeven.

Hoedanig de Mergel tot mesting der Landen word te werk geſtelt.

Men haalt ze eerst uit den grond en men legt ze aan brokken daar op, even gelijk men met de mest doet. Eenige dagen daar aan valt ze door den regen en de zonneſchijn van een; dan ſtrooit men ze over het Land om ze daar na met de ploeg onder te arbeiden. De *mergel* is heet van aart; en hoe voorzichtig men ook is, doet zij dikmaal het Koorn verbranden.

Als men in het eerſte jaar ondervind, dat het een deel Koorn niet doet opkoomen, hoeft men er zich niet over te verwonderen, want dat is de aart van die mest. En zo men daar over niet wel in zijnen ſchik is, kan men zich daar mede troosten, dat men er daar na den tijd van negen of tien jaaren lang, overvloed van Koorn, zonder mesten, van zal oogſten.

MERGUS, bij zommige Schijvers, word met deeze naam, een Water vogelen-geſlagt betekent, 't welk in het nederduitsch den naam van *Duikers* draagt; zie op dat artijkel.

MERIDIAAN, zie MIDDAGS-CIRKEL.

MERLANGUS, zie WIJTING.

MERLUE, is de naam, die de Franſchen aan die zoort van Zee-visch geeven, welke wij *Kabeljaauw* noemen.

MERLUCIUS, zie STOKVISCH.

MEROPS; *Meliſophagus*; is de geſlagt-naam van zekere Vogeltjes, die op de Bijen jagt maaken en dezelve inſlokken; zie BIJENEETER.

MERULA, zie MEREL.

MERULA LABRIS, zie LIPVISSCHEN, n. XXXIX. *pag.* 1848.

MERVEILLE DE PERU, zie JALAPPE.

MESARÆUM, zie MESERÆUM.

MESCAL, is een klein Perſiaansch gewigt, maakende omtrent het hondertſte gedeelte van één gemeen pond; het is de halve *dethem* of halve drachma der Perſiaanen. Drie hondert *dethems* of zes hondert *meſcals*, maaken de *Batman* van *Tauris*, die vijf ponden veertien oncen Nederlandsch gewigt bevat.

MESCH; *Meſsing*; dus word het *geele Koper* genoemt; in 't latijn *Aurichalcum*; dat van *Koper* met bijvoeging van *Calmeij*, door zaamenſmelting bereid word, en 't welk de naam van *Meſsing brandend* raagt: Het koper verkrijgt daar door een fraaije geele koleur, als goud, te weeten als het gepolijst is, en een groote vastigheid; ook word het zwaarder in 't gewigt, want men rekent, dat 64 ponden koper, 90 ponden *mesch* of geel koper geeft; maar het koper verliest eenigzins zijne groote rekbaarheid, daarintegen is de *mesch* in het ſmelten en gieten vloeibaarder, vloeijende gemakkelijk in allerlei zoort van vormen, en neemt nauwkeuriger alle de gedaantens aan welke men het geeven wil. Uit de toebereide *mesch*, worden vervolgens ook dikke en dunne blikken en kladder-goud, door middel van een hamer, die door het water gedreeven word, geſlagen; ook word er draat van veelerlei dikte van getrokken, en voorts allerlei Koopwaaren van vervaardigt, als Bekkens, Ketels, en veelerlei Huis- en Keuken-gereedſchappen, Lampen, Kandelaars, Armblakers, Luisters, Kaars-kroonen, Spiegel-oogen, Grendels, Hengzels, Paſsers en andere Mathematiſche en Natuurkundige Inſtrumenten, Weegſchaalen, Gewigten, Ringen, Gespen, Knoopen, ja honderd andere ſnuſterijen meer. Tot alle deeze dingen word zagte *mesch* vereischt, want die welke uit hard en

wreed koper bereid is, word flegter van koleur en laat zich bezwaarlijk bearbeiden; hoe zuiverder en zagter dus het Koper, en hoe beter de Calmeij is, hoe fchooner ook de *mesch* word: Dezelve word niet alleen op veele plaatzen in Duitschland, voornaamelijk te Goslar, te Aaken, in Tirol, in 't Voigland en te Frijberg in Meisfen, maar ook inzonderheid het meeste in Zweeden gemaakt en bearbeid: Zie ook op 't artijkel KOPER, en wegens het fmelten en gieten, op MEDAILLE en SMELTEN.

MESEMBRIJANTHEMUM, zie FICOIDES.

MESENTERIUM, zie DARMSCHEIL.

MESERÆUM; *Meſaræum*; μεσαραιον, is de naam die door de Schrijvers aan het *Darmſcheils-ſmeer* der dunne darmen word gegeeven.

MESICA, is de naam van een Boom uit Afrika, die veelvuldig in 't Koningrijk van Congo groeit, de grootte van een Nooteboom heeft, en wiens hout een hars of gom bevat, die men in de medicinaale gebruiken bezigt.

MESOCOLON, zie DARMSCHEILS-VLIES DER DIKKE DARMEN.

MESOCRANON, is 't zelfde als *Vertex*; de *Kruin van 't Hoofd*.

MESOMPHALON, is zo veel als *Umbilicus*; de *Navel*.

MESOPHRIJON, dus noemt men dat deel des aangezigts, 't welk tusfchen de beide wenkbraauwen over den neus tot aan 't einde der ftar loopt; eenigen noemen het ook *Glabella*, om dat er geen haairen op zitten.

MESOPLEURII, dus worden de 22 Spieren genoemt, die op beide zijden tusfchen de Ribben leggen, als elf in- en elf uitwendige.

MESOPTRICA, zie DIOPTRICA.

MESPILEUS LAPIS, is de naam die zommige Natuurkundigen aan een zoort van verfteende Zee-appels hebben gegeeven, uit oorzaake van derzelver gelijkenis met de Mispels.

MESPILUS, zie MISPEL-BOOM.

MESPILUS APII FOLIO LACINIATA, zie AZAROLUS en MISPELBOOM.

MESPILUS APII FOLIO SIJLVESTRIS SPINOSA, zie HAAGDOORN, *n.* 1.

MESPILUS SPINOSA, zie HAAGDOORN.

MESQUITE, is de naam van een Amerikaanfche Boom, die de grootte en dikte van een Eicke heeft, dog de bladen grof, en van koleur ligter groen. Hij draagt een zoort van peulen, omtrent gelijk onze Turkfche boonen. In deezen zijn 3 à 4 zaaden, veel dikker dan gemeene Boonen; wordende door de Inwoonders *Huiszathe* genoemt. Deeze vrugt word gedroogt, en even gelijk als bij ons de Galnooten, tot het maaken van Inkt, gebruikt. Ook dienen dezelve, om er het Vee, inzonderheid de Geiten, mede te mesten; welke dus veel hooger gefchat worden. Ingeval de Indiaanen bij gelegentheid gebrek aan Graan hebben, bakken ze Brood van dit zaad. Dit word er ten minften van gezegt in de *Journal de Trevoux*, *Novembre* 1704, *p.* 1976.

MESSING, betekent het zelfde als *Aurichalcum* of *geel Koper*. Zie MESCH.

MEST, dus word genoemt de afgang der Dieren; zijnde die van de viervoetige huislijke Dieren, inzonderheid van de Paarden, Hoornvee en Schaapen, ook meest doorgaans met ftroo, dat tot haare bedding gedient heeft, vermengt; hoewel in deeze Nederlanden de *Koemest* meest zonder ftroo is, dewijl men die Beesten aldaar geheel niet ftrooit, maar haar drek alle morgens uit de ftal brengt, en dezelve zeer zuiver gehouden word.

De *mesten* kunnen derhalven veelerlei zijn: en de ondervinding heeft zedert de alleroudfte tijden geleert, dat de mest in het algemeen zeer nuttig is, om allerlei gronden, die of uit de natuur mager en fchraal, of door de bebouwing met allerlei gewasfen, uitgeteelt zijn, te verbeteren en vrugtbaar te maaken, dewijl ze veele fijne *aard-*, *zout-*, *zwavel-*, *falpeter-* en andere deelen bevat, die de groei der planten zeer bevorderen; dog dewijl de *mest* verfchillig van aart, en de eene heeter of kouder is, en meer vrugtbaarmaakende deelen bevat als de andere, volgens den aart der Dieren daar bij vanaf koomt; ook de gronden van verfchillige natuur, het zij vaster of losfer, kouder of warmer, vogtiger of drooger, en vrugtbaarder of onvrugtbaarder zijnde, zo is het niet onverfchillig, om allerlei *mest* in de zelfde grond te gebruiken; maar de *mest* moet naar den aart des gronds gefchikt zijn; bij voorbeeld, gronden die los, droog en heet van aart zijn, vereifchen een *mest* van een lijvige en koude hoedanigheid, gelijk *Koemest*, enz.; daarintegen voor zulke gronden, die lijvig of vast, koud en vogtig zijn, een mesting het best is, die warm, los en luchtig van aart is, gelijk de *Paardemest*, enz.; het ook gantsch niet onverfchillig is, of men de *mest* versch gebruikt, dan wel wanneer hij oud of bijna verrot en tot aarde geworden is.

Wij hebben te vooren op 't artijkel LAND BOUW, rede van de *mest* en deszelfs regte gebruik tot verbetering der gronden breedvoerig gefprooken, als mede van verfcheide andere ftoffen, die met veel nut tot mesting en verbetering der gronden kunnen dienen, waar heenen wij den Leezer wijzen, om zulks hier niet weder te herhaalen; wij zullen alleen nog maar aanmerken, dat de verfche met ftroo doormengde *Paarde-mest*, in de Tuinoeffening zeer dienstig en van veel gebruik is, tot het toefkellen van broei-bakken, tot vervroeging en aankweeking van allerlei planten; waar toe de Koe mest, fchoon met ftroo gemengt niet deugt, of ten minften zo goed niet is; dewijl hij zeer langzaam aan het broeijen raakt, inzonderheid in de koude jaars tijden, en eindelijk aan het broeijen geraakt zijnde, al te fterk broeit.

De verfche ftrooagtige Paardemest is ook van veel nut, om in de winter de wortelen van veelerlei planten, die geen harde vorst kunnen doorftaan, en meer andere dingen daar mede te overdekken, en ze dus voor de vorst te bewaaren en te behouden.

De broeijende Paarde mest heeft ook zijn gebruik in de *Chijmie*, dienende om allerlei *Tinctuuren* en *Esfentien*, enz. daar in uit te trekken, wordende ten dien einde de flesfen of phioolen met de ftoffen daar in begraaven; dog de *mest* moet hier toe niet al te fterk, en alleen maar zagt broeijen: De oude Chijmisten noemden deeze warmte des Parde mests, verbloemder wijze, *Venter equinus*, *Paarde-buik*. Deeze Chijmifche uittrekking van *Tinctuuren*, enz. kan ook gefchieden in een hoop verfche run, of beter in een runbak, welke zelfs beter daar toe dient als mest, dewijl de run zagter en egaaler broeit, en lang warm blijft.

MEST-BERG, zie MELOEN-BERG.

MESTEN; *Mesting*; betekent in de Tuin- en Landbouw, *mest* over de magere en onvrugtbaare gronden te brengen, het zij dat ze uit de natuur of door uitteeling onvrugt-

onvrugtbaar zijn; om dezelve dus vrugtbaarder te maaken, en beter vrugten te doen voortbrengen: Zie wegens 't *mesten* op de artijkels LAND-BOUW, MEST, enz.

MESTEN, is ook een woord dat de Boeren gebruiken, om daar mede te kennen te geeven, dat men de mest uit de Koeij- of andere Stallen weggenoomen, en dezelve gezuivert heeft.

MESTEN, word ook van Dieren gezegt, die men vet maakt; hoedanig zulks geſchied, vind men op de artijkels der Dieren, die men meest gewoon is vet te maaken.

MEST-HOOP, betekent een plaats digt bij de ſtal, daar de mest van Paarden, Koeijen, en andere Dieren vergadert, en op een of meer hoopen te zaamen gebragt word; men kan de mest van verſcheiderhande Vee, wel op een hoop bij malkander brengen, als dezelve alleen in den Land-bouw tot verbetering der gronden zal dienen; maar in de Tuin-bouw is het beter, om ieder zoort apart te houden; dewijl men er dan verſchillig gebruik van kan maaken in de vermenging met de aarde, naar den aart der gronden en planten; gelijk dan de verſche ſtrooagtige Paarde-mest ook van zeer veel dienst is tot 't maaken van broei-bergen.

Om de belden of akkers van de bloem- en moes-tuinen met mest te voorzien en te verbeteren, zo moet men de mest in de hoop leggen laaten, tot dat hij bijna geheel verrot is, dewijl verſche mest te ſcherp voor de wortelen der planten is, en dezelve doet kwijnen en eindelijk verſterven, gelijk we op meer andere plaatzen gezegt hebben; en zo men de mest tot bereiding van aarde tot bloem- en andere gewaſsen gebruiken wil, moet dezelve geheel vergaan en meest tot aarde geworden zijn; waar bij aan te merken ſtaat, dat om de rotting van de mest te bevorderen en dezelve raſser tot aarde te doen worden; de *mest hoop* een of meermaalen, geduurende de rotting moet omgezet en t' onderſte boven gekeert worden: Ook moet men zorgvuldig acht ſlaan, dat er geen onkruid op de *mest hoop* groeit, maar dat 't zelve van tijd tot tijd er uitgewied of afgeſtooken worde, ten minſten eer het rijp zaad verkrijgt; want dit verzuimende, word 't onkruid door het uitgevallen zaad, met de mest of mestaarde, bij deszelfs gebruik in de tuin gebragt; dat dan even lastig valt, als of het zich in de tuin verſpreid hadde, het welke ook mede plaats heeft ten opzigte van de Bouwlanden; zijnde dit geen zaake van een klein belang, wil men de tuinen van het onkruid ſchoon houden, en veel moeite en kosten van wieden, enz. ontgaan.

MESTKEVERTJES, is de nederduitſche naam van een Inſekten-geſlagt, dien de Heer SULZER *zwarte Spek-Kevers* noemt; de Heer GEOFFROIJ tijtelt ze in 't algemeen *Attelabus*; in 't fransch *Eſcarbot*; en de Heer LINNÆUS heeft hun de naam van *Hister* toegeëigent, niet onwaarſchijnlijk om dat hem deeze Torretjes zo veel werk gekost hebben, eer hij een vaste bepaaling had gemaakt, hoedanig ze best met overeenkoomst van hunne geſtalte te plaatzen. Niettegenſtaande alle de tot nog toe bekende zoorten van dit geſlagt zwart zijn, maakt er echter de koleur geen kenmerk van uit, en dewijl men, ten minſten de eerſte zoort, in de drek en aarde vind, kan men ze nauwlijks *Spek-Kevers* noemen. De geſtalte van het lijf ſchijnt eenigermaate keveragtig te zijn.

Deeze Torretjes, te vooren door de Heer LINNÆUS tot de *Lievenheers-haantjes* betrokken; heeft hij er nu met reden van afgeſcheiden en er een bijzonder geſlagt van gemaakt; dewijl zij door de figuur van de ſprieten zeer veel van de *Lievenheers-haantjes* verſchillen. Hunne ſprieten zijn wel knodsagtig of geknopt, maar dit knopje is niet geklooft, noch overdwars in blaadjes verdeelt. Als men het echter door een microskoop beſchouwt, vertoont het zich uit ringen te beſtaan, die digt tegens elkander zijn aangevoegt, zo dat men ze niet van een kan ſcheiden; hebbende aan den rand, kleine verheven glimmende ſtipjes. Zij maaken derhalven op het oog een onverdeelde knods uit, waar van de ſteel is geknakt of met een vrij ſcherpen hoek naar het lijf omgebogen aan het onderſte lid of bosje, het welk lang platagtig en zodanig neergebogen is, dat men de geheele ſprieten nauwelijks kan zien. Zij kunnen den kop intrekken, als wanneer zich ſlegts de nijpers die vrij groot zijn, naar reden van het lijf vertoonen. Insgelijks als de *Kevers* hebben zij de dekſchilden, korter dan het agterlijf.

Vier zoorten heeft de Heer LINNÆUS onder dit geſlagt betrokken, wiens beſchrijving wij hier laaten volgen.

I. *Eenkoleurig Mestkevertje*; in 't latijn *Hister unicolor*; (*Hister totus ater, elijtris ſubſtriatis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De Heer GEOFFROIJ *Hiſt. des Inſect. env. Paris, Tom. I. pag.* 94. noemt het *l'Eſcarbot noir*, en zegt, dat men het omſtreeks Parijs, zomtijds in de drek en dikwils op het zand ontmoet.

In grootte is dit Diertje zeer verſchillende, als zijnde één, drie of vier liniën lang, en één, twee of drie liniën breed; deszelfs lijf is zwart, zeer glad en glinſterende; de dekſchilden korter dan het agterlijf, ſtompagtig, met eenige flaauwe ſtreepen; het borſtſtuk ongeſtreept, maar omringt met een klein geutje; de kop is zeer klein, en word van het Diertje, als het verſchrikt, even als de Hout-torretjes doen, geheel ingetrokken, zo dat het zelve zich als zonder hoofd vertoont; de bek heeft twee ſcherpe tanden tot nijpers; de ſprieten zijn knodsagtig onverdeelt; het agterlijf ſteekt een weinig buiten de ſchilden uit, en is zeer ſtomp.

De woonplaats van dit *Mestkevertje* is door gantsch Europa, in de aarde, in zand, en in de drek der Paarden. De Heer LINNÆUS zegt, dat men het tweemaal zo groot in de Indiën vind.

II. *Dwergje*; in 't latijn *Pijgmæus*; (*Hister totus ater, elijtris lævisſimis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze zoort, die in Zweeden is gevonden, was aan de voorige volkoomen gelijk, doch viermaal zo klein, en de ſchilden in het geheel niet geſtreept.

Dr. SCOPOLI verhaalt in zijne *Entomol. Carniol, pag.* 13., dat hij, tegen het end van September, in de holte van een Paddeſtoel, een *Mestkevertje* vond dat ongevleugelt was, doch zeer ſnel in het loopen; het was kleiner dan een *Menſchen-luis*, langwerpig ovaal, met zwarte oogen en halve dekſchilden, de pooten glad en dikagtig.

III. *Tweevlakkig Mestkevertje*; in 't latijn *Hister bimaculatus*; (*Hister ater, elijtris poſtice rubris*, LINN. *Sijſt. Nat.*) GEOFFROIJ die dit *Kevertje* omſtreeks Parijs bij de eerſte zoort vond, noemt het *l'Eſcarbot a taches rouges*, en zegt, dat het een bruin-roode vlak op ieder dekſchild heeft. Dr. SCOPOLI vond er een in de Koeijendrek, dat de ſchilden aan het end ros had, met agt fijne ſtreepjes; het lijf ovaal glimmende, wat kleiner dan de eerſte zoort.

IV. *Viervlakkig Mestkevertje*; in 't latijn *Hister quadrimaculatus*; (*Hister ater, elijtris bimaculatis*, LINN.

Sijſt. Nat.) De Heer LINNÆUS zegt, dat het grooter is dan de anderen, en op het voorſte van het dekſchild een ongelijke, doch op het agterſte een halfmaanswijze roode vlak heeft.

De Heer GEOFFROIJ vond dit niet, maar een ander gelijkzoortig *Mestkevertje*, het welk hij *l'Eſcarbot bronzé* noemt, om reden van de glanzige koper-koleur die het zelve op de zwarte heeft; de kop daar van was onder het borſtſtuk zo zeer niet verborgen, dat ook geen zo ſterke uitranding had als de andere. In de Mannetjes vond hij het agterlijf, dat veel buiten de ſchilden uitſteekt, ſpitzer dan in de Wijfjes; de langte was een zesde duim, en de breedte half zo veel. Van deeze zoort, had hij ook eene verſcheidentheid gevonden, die ten eenemaalen zwart was.

MESUE LAPIS, is de naam die zommigen aan de Lazuur-Steen, of *Lapis Lazuli* hebben gegeeven.

MES-VISCH, zie SCHILD-VISSCHEN.

METAAL-ADEREN, zie METAAL-GROEVEN.

METAALEN; in 't latijn *Metalla*; zijn harde, zwaare, glinſterende, ondoorſchijnende zelfſtandigheden, die in het vuur vloeibaar worden en een bolronde (*convexe*) oppervlakte aanneemen; doch koud wordende wederom ſtollen en hunne voorige vastheid herkrijgen; ook laaten zij zich door den hamer uitſlaan; alle hoedanigheden die de onderſcheidene *metaalen* in een verſchillende trap bezitten.

Men telt gemeenlijk zes *metaalen*; te weeten *Goud*, *Zilver*, *Koper*, *Tzer*, *Tin* en *Lood:* Doch niet lang geleeden hebben eenige Schrijvers er een zevende bijgevoegt, het welk men *Platina* of *Wit-goud* noemt; zie WIT-GOUD.

De *waare metaalen* hebben drie voornaame en onderſcheidende kenmerken; als 1. de ſmeedbaarheid of hoedanigheid om zich onder den hamer uittebreiden, en zich te buigen inzonderheid wanneer zij koud zijn; 2. in het vuur zijnde, tot vloeijing overtegaan; en 3. vastheid in het vuur te hebben, en er niet geheel en al of ten minſten al te ſchielijk door verteert worden; de zelfſtandigheden die deeze drie hoedanigheden in zich vereenigen, moeten voor waare en oprechte *metaalen* gehouden worden. Daar zijn verſcheidene mineraale zelfſtandigheden, welke in verſcheidene opzigten met de *metaalen* overeenkoomen, en eene of twee van deeze hoedanigheden bezitten; maar dewijl zij ze alle niet hebben, noemt men ze *halve Metaalen*; deeze zelfſtandigheden hebben uiterlijk wel het aanzien der waare *metaalen*, maar zij verbrijzelen onder de hamer, en de werking van het vuur doet hun verdwijnen, en maakt ze ten eenemaalen vlug, ſchoon zij de hoedanigheid bezitten, om in het vuur tot vloeijing te geraaken.

Men verdeelt de *Metaalen* in *volmaakte* en *onvolmaakte*. De *volmaakte metaalen* zijn die, welke geen de minſte verandering door het vuur ondergaan; na die tot vloeijing te hebben gebragt, is het vuur niet in ſtaat om ze te *calcineeren* of in kalk te veranderen, noch er eenig gedeelte van te verteeren; de lucht en het water, brengen ook geene verandering op de volmaakte *metaalen* te wege; men telt er twee van deeze zoort, naamelijk het *Goud* en het *Zilver*.

Onvolmaakte Metaalen, noemt men de zulken, die door de werking van het vuur haar glans en metaaliſche gedaante verliezen, en die er ten laatſten door vernielt worden, derzelver deelen van elkanderen verwijdert en er zelfs een groot gedeelte van word vernietigt; van dien aart is het *Koper*, *'t Tzer*, het *Tin* en *'t Lood*.

Om de zaaken eenvoudiger te maaken, kan men zeggen, dat de zulken *volmaakte metaalen* zijn, die door de werking des vuurs hun *phlogiſtike kragt* of het vuurvattend gedeelte niet verliezen, 't welk zij noodig zijn, om de metaaliſche gedaante te vertoonen, die hun eigen is; in plaats dat de *onvolmaakte metaalen* die geene zijn, welke door het vuur, van dat gedeelte berooft worden. Zie PHLOGISTICA.

De Scheijkundigen van den ouden tijd hebben de *Metaalen* in *Zon-* en *Maan-metaalen* verdeelt. Volgens hun, zijn de *zon metaalen* het Goud, Koper en IJzer, en de *Maan-metaalen*, het Zilver, Tin en Lood. De eerſten zijn gekoleurt, en de anderen wit. De Heer ROUELLE heeft bevonden, dat deeze onderſcheiding gantsch zo ongerijmt niet was, als het eenige Chimici gedagt hebben; en de *maan-* of *witte metaalen* bezitten wezentlijk hoedanigheden, die haar van de *zon* of *geele metaalen* onderſcheid.

Ook heeft men 't Goud en Zilver, met den naam van *dierbaare* of *edele Metaalen* beſtempelt, uit oorzaake van de groote waarde die de Menſchen aan haare bezitting hegten; de andere gemeender *metaalen*, zijn *onedele Metaalen* genoemt. Indien men echter niet dan de nuttigheid raadpleegde om de waarde aan de zaaken te geeven; zoude zeer ſchielijk het IJzer in dierbaarheid, het Goud overtreffen.

De Alchimisten telden zeven *metaalen*, dewijl zij het *Kwikzilver* bij de zes opgenoemden voegden; zij geloofden ook, dat ieder deezer zeven *metaalen* door den invloed van eene der zeven Planeeten beſtiert wierde, en zij bedienden zich zelfs van de naamen der Planeeten om de verſchillende *metaalen* mede te betekenen. Dus noemden zij het Goud, *Sol* of *Zon*; het Zilver, *Luna* of *Maan*; 't Koper, *Venus*; 't IJzer, *Mars*; 't Tin, *Jupiter*, en 't Lood, *Saturnus*.

Schoon wij gezegt hebben, dat de *metaalen* zwaare, rekbaare, ſmeedbaare en vaste lighaamen in het vuur zijn, moet men echter niet denken, dat zij alle deeze hoedanigheden, in de zelfde trap bezitten. Dusdanig is het, dat ten aanzien van 't gewigt, het Goud alle de andere *metaalen* in zwaarte te boven gaat; vervolgens het Lood, voorts het Zilver, Koper, IJzer, en eindelijk het Tin, het welke 't ligtſte van allen is.

Schoon men de evenredigheid van het gewigt der *metaalen* niet ten allernaauwkeurigſten kan bepaalen, dewijl zij zelden zuiver, dat is te zeggen zonder eenig ander metaal vermengt zijn; zo laaten wij hier echter een Tafeltje volgen, 't welk zo naauwkeurig is berekent als iets doenlijk was.

Evenredigheid van de Gewigten der Metaalen, tot een vierkante duim.

	Once.	Eng.	Grein.
Een duim *Goud* weegt	12	2	52
Een duim *Lood*	7	2	30
Een duim *Zilver*	6	5	28
Een duim *Koper*	5	6	36
Een duim *Tzer*	5	1	24
Een duim *Tin*	4	6	17

Insgelijks is het ten aanzien van de *rekbaarheid* der *metaalen* gelegen, die verſchilt ongemeen. Het Goud bezit die hoedanigheid in de verregaanſte trap; vervolgens het Zilver, Koper, IJzer, Tin, en eindelijk het Lood. Wat de *ſmeedbaarheid* of de hoedanigheid, om

door

door hamer-ſlagen uitgezet te worden, betreft; bezit het Lood en Tin die meerder als eenig ander *metaal*; als dan volgt het Goud, 't Zilver, Koper en ten laatſten het IJzer, het welk het minſte ſmeedbaar van allen is.

Een andere algemeene hoedanigheid der *metaalen* is, om door middel van het vuur, tot vloeijing gebragt te worden, en er een bolronde gedaante in aan te neemen, zonder dat het noodig zij, haar tot dien einde iets toe te voegen; doch alle ſmelten niet even gemakkelijk, dat is te zeggen, niet door de zelfde trap van hitte. Daar zijn er onder die zeer ſchielijk met een flaauw vuur ſmelten, en voor dat zij gloeijen; anderen in tegendeel ſmelten ter zelver tijd dat zij gloeijend worden, en vereiſchen tot dien einde een veel heviger vuur, als de eerſten; dusdanig zijn het Goud en 't Zilver. Eindelijk vereiſchen het Koper en 't IJzer een allergeweldigst vuur, en gloeijen lang te vooren, eer zij tot ſmelting geraaken. Zie SMELTING.

De *metaalen* worden door verſcheidene *menſtrua* of ontbind-vogten opgelost; daar zijn ontbind-vogten, die op de eene werken, zonder de anderen aan te doen; dusdanig is het dat de *geest van ſalpeter*, het Zilver, Koper, IJzer, enz. ontbind, zonder op het Goud te werken. Maar eene waarheid, die wij aan de ontdekking van de Heer ROUELLE verſchuidigt zijn, is, dat alle de *zuuren* op de *metaalen* werken; tot dien einde moet te vooren hunne onderlinge zaamenhang verbrooken worden, dat wil zeggen, dat zij in allerfijnſte deeltjes moeten geſcheiden zijn. Intuſſchen is het zeker, dat er *metaalen* zijn, die meerder geneigtheid hebben om zich door een ontbind-middel te laaten oplosſen, als andere *metaalen* die er echter al in opgelost zijn; dusdanig is het, dat wanneer Zilver door *geest van ſalpeter* is opgelost geworden, en men hier vervolgens Koper bijvoegt, het ontbind-vogt het Zilver verlaat, om zich met het Koper te vereenigen.

De meeste *metaalen* en *halve metaalen* hebben de eigenſchap, om zich met het *kwikzilver* te vereenigen of te *amalgameeren*; maar deeze vereeniging geſchied niet met het zelfde gemak ten aanzien van alle, en daar zijn er die geen de minſte geneigtheid hebben om te *amalgameeren*; zie KWIKZILVER, *pag.* 1689.

De werking van het vuur, zet alle de *metaalen* uit, of doet die zwellen en meer plaats beſlaan, als te vooren doen zij koud waaren. De hitte der dampkring (*atmoſphæra*) is insgelijks voldoende, om de *metaalen* te doen uitzetten, echter gebeurt deeze uitzetting ongevoeliger.

Behalven het Goud en Zilver, doet het vuur aan alle andere *metaalen* haar glans en metaaliſche gedaante verliezen, hij verandert dezelve in een zoort van aarde of asch, die men *metaaliſche Kalk* noemt; door deeze calcinatie, verliezen zij haare zamenhang of verbinding, zij veranderen en vermeerderen in gewigt; het Lood, bij voorbeeld bekoomt den aart van glas; zij veranderen van koleur; zij zijn minder ſmeltbaar; zij hebben haare klank verlooren, en zijn niet meer in ſtaat om zich met het Kwikzilver te vereenigen. Die veranderingen worden met min of meerder ſnelheid op de verſchillende *metaalen* bewerkt; doch men kan altoos aan die asch of kalken haare eerſte metaaliſche gedaante wedergeeven, met er een vetagtige of vuurvattende ſtoffe bijtevoegen, en als dan op nieuw aan de werking des vuurs bloot te ſtellen; zie REDUCTIE. De kalken der *metaalen* met *fritte* gemengt, dat is te zeggen, met die ſtoffe waar van men Glas vervaardigt, verſt 't zelve verſcheidentlijk, na evenredigheid der koleur die aan ieder *metaal* in 't bijzonder eigen is. Zie EMAILLEEREN, *pag.* 626-628, en GLAS, *pag.* 882. enz.

De *metaalen* in het vuur ſmeltende, vereenigen zich de eene met de andere, en vormen 't geen men *metaaliſche vermengingen* noemt; dusdanig is het dat 't Goud zich met het Zilver en Koper vermengt; anderen vereenigen zich geheel en al niet door ſmelting; van dien aart is het Lood en IJzer. Daar zijn ook *metaalen*, die zich met de *halve metaalen* vereenigen; dus is het bij voorbeeld, dat het Koper zich met de *zinc* vereenigt, en het *latoen* of *geele koper* voortbrengt. De door ſmelting vermengde *metaalen*, bevatten niet de zelfde ruimte, die zij elk in 't bijzonder beſloegen; daar zijn er, wiens omtrek door de vermenging vermeerdert, en in tegendeel anderen die kleinder worden. Het zelfde heeft ook plaats ten aanzien van de vermenging der *metaalen* met de *halve metaalen*.

Dusdanig zijn de algemeene hoedanigheden, die aan alle de *metaalen* eigen zijn: Op de artijkels van ieder *metaal* in 't bijzonder, zal men de kentekenen beſchreeven vinden, die dezelven eigen zijn, en van de andere *metaalen* onderſcheiden. Zie GOUD, KOPER, LOOD, TIN, IJZER en ZILVER.

De gevoelens der oude Alchijmisten en beſpiegelende Natuurkundigen, die over den aart der *metaalen* hebben willen redeneeren, zijn al te onzeker en zeer duister geweest; zij beſchouwden het *zout*, *zwavel* en *kwikzilver* als de eerſte beginzels der *metaalen*; dit gevoelen heeft ſtand gegreepen, tot dat BECCHER door onverwerpelijke bewijzen had doen zien, dat deeze drie geſtelde beginzels, zelven zamengeſtelde lighaamen waaren, en diensvolgens niet als eerſte of natuurlijke beginzelen konden aangemerkt worden; dit vooraf beweezen, beſchouwt deeze ſchrandere Scheijkundige de *metaalen*, en insgelijks alle de andere lighaamen der natuur, als uit drie zelfſtandigheden zamengeſtelt, dien hij *aardens* noemt. De eerſte deezer aardens, is de zoutagtige of glaszoortige (*terra vitreſcibilis*); de aarde van de tweede zoort, is de vette of ontſteekbaare aarde (*terra inflammabilis vel ſulphurea*); en de derde vlugge of mercuriaale aarde (*terra mercurialis*). Na zijn gedagten, zijn deeze drie aardens in de zamenſtelling van alle de *metaalen* te vinden, en het is van haare min of meer naauwkeurige en volkoomene zamenbinding, dat de volmaaktheid der *metaalen* af hangt, en haar onderſcheid word door geen andere oorzaak te wege gebragt, als om dat eene van deeze beginzelen boven de anderen de overhand heeft, en na maate der verſchillende proportien of evenredigheden na welke het zich in de *metaalen* verbonden vind. Schoon 't zeer bezwaarlijk valt, om de *metaalen* tot een zodanige trap op te losſen of te *analiſeeren*, dat men deeze drie beginzels duidelijk en de een van de andere onderſcheiden kan doen zien, tragt echter BECCHER haare beſtaanbaarheid door redeneeringen en proefneemingen te bevestigen, die er al vrij veel gewigts bijzetten.

1. Bewijst hij de beſtaanbaarheid van een *glaszoortige aarde*, door de hoedanigheid die alle de *metaalen*, behalven het goud en zilver eigen is, om in het vuur te calcineeren, of in eene aarde of asch te veranderen, die aan een behoorlijk vuur blootgeſtelt zijnde, tot glas word. Volgens die zelfde Schrijver, word die glas-

zoortige aarde, in de Keijfteen en Quartz gevonden, en het is aan haar dat de loog-zouten de hoedanigheid verfchuldigt zijn, om in glas te veranderen.

2. Volgens BECCHER beftaat het tweede zamenftellende beginzel der *metaalen*, in de *vette* of *ontfteekbaare aarde*; zij verbetert en tempert de droogte der glaszoortige aarde: Het is door deeze aarde, dat hij heeft willen betekenen, 't geen men 't *ontfteekbaare beginzel*, of het *phlogiftícum* der metaalen noemt, en dit is zekerlijk iets waar van men de beftaanbaarheid niet kan ontkennen.

3. Eindelijk ftelt BECCHER een derde zaamenftellend beginzel der *metaalen*, dewelke hij *vlugge* of *mercuriaale aarde* noemt, het is deeze laatfte, dien hij als de wezentlijkfte voor de *metaalen* aanmerkt, en die haar de metaalifche gedaante geeft. De twee eerst opgenoemde beginzels of aardens zijn ook in der daad aan de fteenen en het groeijend rijk, enz. eigen; maar volgens hem, is het de mercuriaale aarde, die bij de twee anderen gevoegt, aan de metaalen de rekbaarheid mededeelt die haar eigen is, en die haar in de ftaat van metaaligheid brengt.

Dusdanig is de befpiegelende leerwijze van BECCHER over den aart der *metaalen*; dezelve is zedert door STAHL en de meeste Chijmisten aangenoomen, verbetert en verklaart; het fchijnt echter, altoos zeer bezwaarlijk te zullen zijn, om iets met zekerheid over zulk eene duistere zaak, als de eerfte beginzelen der *metaalen* vast te ftellen; inzonderheid indien men in aanmerking neemt, dat de enkelvoudige deelen altoos aan onze zinnen ontfnappen, en dat die evenwel de eenigfte middelen zijn, welke de natuur verfchaft, om over de natuurkundige wezens te oordeelen.

Dit vastgeftelt, is het niet te verwonderen, dat de gevoelens der Natuurkundigen zodanig verfchillende zijn over de vorming der *metaalen*; het is nog eene van die gefchilftukken, welke de Natuur aan de befpiegelingen en ftellingen der Natuurkundigen heeft overgelaaten. Daar zijn twee algemeene gevoelens over deeze vorming; de eene beweert, dat de *metaalen* zich nog dagelijks in den boezem van onzen Aardbol vormen, en dat het door de verfchillende bewerking en vereeniging van haare allereerfte beginzel-deeltjes is, dat zij voortgebragt worden; men beweert nog, dat die deeltjes onderhevig zijn om rijp te worden en zich te volmaaken, en dat door deeze rijpwording, de metaalifche zelfftandigheden, die in haaren oorfprong onvolmaakt waaren, allengskens en met behulp eener zoort van gesting, een grooter trap van volmaaktheid bekoomen. De Alchijmisten zijn nog verder ten aanzien van deeze denkbeelden gegaan, en hebben een groot aantal verbloemde uitdrukkingen verzonnen, zo als bij voorbeeld *metalisch* en *mercurialisch zaad* of *fperma*, *falinisch* en *vitriolisch zaad*, enz.; duistere en onverftaanbaare fpreekwijzen voor de zulken zelfs, die ze verzonnen hebben.

De beroemde STAHL is van gedagten, dat de *metaalen* de zelfde oorfprong hebben als de Waereld, en dat de *Metaal-aderen* of *Groeven*, die haar bevatten, van haare Schepping af aan, zijn gevormt geworden; die kundige Chijmist gelooft, dat GOD in den beginne de *metaalen* en *metaal-groeven* dusdanig fchiep als zij tegenswoordig zijn; hij grond zijn gevoelen op de regelmaatigheid die in de leiding van die metaal-aderen gevonden word; insgelijks haare overeenftemming in gelijkheid, 't welk geenzins een uitwerkzel van 't geval fchijnt te kunnen zijn, voorts haare leidingen en voortgangen, die nimmer geftuit worden dan door toevallige hinderpaalen, welke door verfchillende omwentelingen aan zekere gedeeltens van den Aardbodem te beurt gevallen, hebben kunnen worden voortgebragt. Niet tegenftaande het gezach van zulk een groot Man, heeft men echter genoegzaame redenen om te denken, dat de *metaalen* en haare *groeven* of *aderen* nog dagelijks gevormt en voortgebragt worden, veelvuldige waarneemingen fchijnen die waarheid vaststeftellen, en overtuigen ons dat die zelfftandigheden in den boezem der aarde veranderingen ondergaan, uit elkanderen gewrogt, en weder op nieuw voortgebragt worden.

De *metaalen* worden dan in den boezem der aarde gevonden; men ontmoet ze er zomtijds zuiver, dat is, onder de metalifche gedaante, die haar eigen is, en als dan worden zij *Metalla nativa* of *Maagde metaalen* genoemt; maar de ftaat waar in de *metaalen* het gewoonlijkst gevonden worden, is die der *mijnen*, dat is te zeggen, in een ftaat van vermenging, het zij met *zwavel*, met *arfenicum*, of wel met beide deezer zelfftandigheden teffens; zie MIJNERALISATIE. Het is in deeze twee toeftanden, dat de *metaalen* in de *metaal-aderen* of *groeven* geplaatst zijn; haare vermenging met de *zwavel* of *arfenicum*, geeft haar gedaantens, koleuren en hoedanigheden, die zeer verfcheiden zijn, van die welke ze zouden hebben, indien zij zuiver waaren; men is dus verplicht verfcheidene bewerkingen bij der hand te neemen om haar te zuiveren; dat wil zeggen, om haar die zelfftandigheden te beneemen, waar mede zij vermengt is, om haar van rotsfteen of aarde te fcheiden, waar aan zij in de aderen gehegt was, en om haar in een woord onder die gedaante te doen verfchijnen, die noodig is om haar tot de verfcheidene gebruiken der Menfchen te doen dienen. Deeze bewerkingen zijn 't onderwerp der *Metallurgia*. Zie METALLURGIA.

De *metaalen* worden echter niet altoos in regelmaatige en aaneenvolgende aderen gevonden; men ontmoet ze dikwils zo wel als haare Mijn-ftoffen, het zij vermengt in de beddingen van aarde, het zij in klompen die door de wateren voortgeftuwt worden, het zij in ftof in 't zand der rivieren en beeken verfpreid. Dit geeft reden om te denken, dat de *metaalen* en haare Mijn-ftoffen, welke zich in die toeftanden bevinden, van de aderen zijn afgerukt geworden, en door 't geweld der ftroomen of door deeze of geene omwenteling of overftrooming van eenig gedeelte onzer Aardkloot, zomtijds op plaatzen zijn vervoert, die zeer verre gelegen waaren van die daar zij haaren oorfprong hebben.

Zie hier nu nog eenige Tafels van de proportie der *metaalen*, welke in veelerlei opzigten zeer nuttig kunnen zijn.

1fte Tafel.

Indien een masfa Goud, bij voorbeeld, weegt 100 pond, zo weegen de volgende Lighaamen, de zelfde grootte of inhoud hebbende, volgens DECHALES,

	Pond.		Pond.
't *Kwikzilver*	$71\frac{1}{2}$	*Yzer*	42
Lood	$60\frac{1}{2}$	*Gemeen Tin*	39
Zilver	$54\frac{1}{2}$	*Fijn Tin*	$38\frac{1}{4}$
Rood Koper	$47\frac{1}{3}$	*Zeilfteen*	26
Geel Koper	45	*Marmer*	21

Steen

Steen	14	*Wijn*	$5\frac{1}{4}$
Crijſtal	$12\frac{1}{2}$	*Wasch*	5
Water	$5\frac{1}{3}$	*Olie*	$4\frac{3}{4}$

Andere ſtellen de proportie der zwaarte van de *metaalen*, die gelijke grootte hebben, onder elkander en tegens het water aldus:

't Goud	19	*Geel Koper*	8
Kwikzilver	14	*Tin*	7
Lood	11	*Blok-Tin*	$6\frac{3}{4}$
Zilver	10	*Tzer*	$6\frac{1}{2}$
Koper	8	*Water*	1

2de Tafel.

Aantoonende de proportie van het gewigt der *metaalen* en eenige andere ſtoffen, alle één cubic-duim groot of van inhoud zijnde.

	Onc.	Dr.	Gr.
't Goud, weegt één duim	12	2	17
Kwikzilver	8	6	8
Lood	7	3	30
Zilver	6	5	28
Rood Koper	5	6	36
Geel Koper	5	3	43
Tzer	5	1	24
Gemeen Tin	4	6	17
Fijn Tin	4	5	5
Zeilſteen	2	8	12
Marmer	2	4	44
Steen	1	5	53
Crijſtal	1	4	19
Water	0	5	12
Wijn	0	5	5
Wasch	0	4	65
Olie	0	4	43

Door deeze Tafel kan men ligtelijk de zwaarte van een der gemelde Lighaamen vinden, als haare inhoud bekent is; en omgekeert, haare inhoud als haare zwaarte bekent is; maar men moet aanmerken, dat de in de Tafel aangetekende zwaarte, volgens Parijsch gewigt is, welke Tafel men ook gemakkelijk in andere gewigten zoude kunnen reduceeren, als men de proportie van het Parijſche tegen dezelve weet. Ook verſchilt het gewigt der gemelde Lighaamen na dat de maat van de voet en duim in verſchillige plaatzen grooter of kleiner is.

Merkt. Dat volgens het Parijſche gewigt, één pond heeft 2 mark of 16 oncen; de once 8 grosſen of drachmen; het drachma 3 deniers of ſcrupels, en de ſcrupel 24 greinen; dus één drachma 72 greinen.

3de Tafel.

Aanwijzende hoe zwaar de *metaalen* en eenige andere Lighaamen in het water weegen, en hoe veel ze aldus in het zelve van haar gewigt verliezen, als ze daar in gewoogen worden; ſtellende van ieder 1000 greinen, zo weegt

	Grein.		Grein.
Fijn Goud in 't water	944	*Tzer*	873
Kwikzilver	932	*Fijn Tin*	866
Lood	911	*Antimonie*	728
Fijn Zilver	906	*Berg-Crijſtal*	622
Wismuth	905	*Gemeene Zwavel*	507
Zink	890	*Barnſteen*	96
Koper	880		

Door deeze *Tafel* kan men de proportie der zoortelijke zwaarte, van twee of meer van de gemelde lighaamen van gelijke grootte of inhoud vinden: Want *de reden der zwaarte van even zwaare lighaamen, is als overhands de deelen des gewigts, die ieder in een zelfde vloeiſtoffe vermindert is.* Derhalven om bij voorbeeld de proportie der zoortelijke zwaarte van het Goud en Koper te vinden, zo trekt 944 en 880 ieder van 1000, rest 56 en 120; ergo is de proportie van het Goud tot het Koper gelijk 120 tot 56, of verkort, gelijk 15 tot 7. Of deelt 1000 door 56 en 120, koomt $17\frac{48}{56}$ en $8\frac{1}{3}$, zijnde de proportie tusſchen het Goud en Koper als vooren; welke manier van *reductie* beter is, om een Tafel te maaken.

Het zal de Lief hebbers deezer nuttige wetenſchap, niet onaangenaam zijn, dat wij hier bij voegen, de manier hoedanig men de *metaalen* en andere zwaare lighaamen in het water weegt, om haare zwaarte in het zelve, en vervolgens daar door de proportie van haare zoortelijke zwaarte te vinden. Men neemt een ſtuk van het lighaam, van zwaarte als men wil, bij voorbeeld 1000 grein, dit maakt men met een fijne zijden draad of Paarde-haair (welke geen gewigt van belang heeft) aan de eene ſchaal van een nauwkeurige kleine weeg-ſchaal vast, en laat het dan, als de ſchaalen door tegenwigt in evenwigt gebragt zijn, in een vat met water neder zinken, en weegt vervolgens nauwkeurig hoe veel gewigt het verlooren heeft, dat men aantekent; op welke wijze men de *metaalen* en veelerlei andere lighaamen niet bezwaarlijk zelfs onderzoeken, en dus de proportie van haare zoortelijke zwaarte die ze tot malkander hebben, vinden kan.

Dog het ſtaat aan te merken, dat men juist niet noodig heeft gelijke zwaarte van de vaste lighaamen te neemen; want men kan het verlies der zwaarte in het water ligtelijk reduceeren tot gelijke zwaarte: Bij voorbeeld als 1000 grein Lood in het water verliezen 56, Wasch 60 grein, koomt $5\frac{34}{100}$ grein.

Maar als men een lighaam in het water of andere vloeiſtoffe wegen wil, die zoortelijk zwaarder is, als dat lighaam, zo moet men eerst een zwaarder lighaam in het water op de voorige wijze weegen en zijn verlies onderzoeken, dan maakt men het ligter lighaam, bij voorbeeld *wasch*, aan het gewogene zwaarder lighaam vast, en onderzoekt wederom, hoe veel het verlies van beide zaamen in het water is; als men dan het eerſte verlies van het laatſte aftrekt, zo rest het verlies van het *wasch*.

Over de proportie der zwaarte van de *metaalen*, als mede der vloeiſtoffen en andere nuttige dingen dien aangaande, meer begeerende te weeten, kan men behalven andere, nazien MORGENSTERS *Werkdadige Meetkonst*, vermeerdert door J. H. KNOOP, *pag.* 658 en vervolgens.

Om alle zoorten van Metaalen zagt te maaken.

Neemt *borax*, *mercurius ſublimatus*, *ſal ammoniac* en *euphorbium*, onder een geſtooten, werpt het op het *metaal* het geen gij wilt zagt maaken, als het geſmolten is.

Om een Borax te maaken, die bekwaam is, om Metaalen zagt te maaken.

Doet *ſalpeter* en *campher* ſmelten, van elks even veel,

in

in een loog van twee deelen *asch* van *eiken hout*, en een deel *leevende kalk*; het geen er afgeſmolten is, laat dat loopen door een graauw papier, en daar na over een zagt vuur uitdampen; het geen er dan over blijft, werpt het op uwe *metaalen*, terwijl het ſmelt.

Het is dienstig te weeten, dat IJzer harder is dan Koper, en het geel Koper harder dan het roode.

Stoffen, die een IJzer dat in het vuur gegloeit is, doorvreeten. Men hoeft er niets op te leggen, dan een ſtukje *zwavel*, om er gat in te hebben; om een zilvere gloeijende plaat door te vreeten, moet men er een ſtukje *ſublimaat corroſief* op leggen. Dit vreet met geraas door, en maakt er een gat in, twee of drie linien diep.

Om Engelsch of Prins metaal te maaken.

Neemt een half pond fijne geſlagene *mesch* of *geel-koper*, laat het in een ſterk vuur voor de blaasbalg ſmelten, als het zelve dan geſmolten is en in de ſmeltkroes drijft, zo doet er 10 lood *ſpiauter* of *zink* bij, en laat het alduis zich oplosſen; dat is, als het begint te knasteren, even als of de kroes wilde in ſtukken breeken, zo laat het toegedekt ſtaan, tot dat men niets meer hoort; als dan doet er een half lood *Spaansch-groen* bij, laat het weer ongeveer twee of drie minuten toegedekt ſtaan, en giet het dan in een giet-naalde die (warm gemaakt zijnde) met pik wel beſtreeken is, en als het *metaal* wat verkoelt is, legt het in het water, dat het geheel koud word; ſlaat het daar na in ſtukken, doet het weder in een ander kroes, zet het in het vuur en laat het ſmelten, doet er dan weder één of anderhalf lood *Spaansch-groen* bij, en laat het een weinig ſtaan; als dan kan men daar van gieten wat men wil. Het gegootene werk moet daar na wel uitgevijlt en dan eerst met fijn gepoederde puimſteen en water, door middel van een houtje (dat naar de gedaante van de holligheden of dieptens van 't gegootene werk moet geſneeden zijn,) uit den rouwen geſleepen, en daar na met tripelſteen en water fijn gepolijst worden; vervolgens met een lapje zuiver afgeveegt zijnde, legt men het op een zagt en zuiver koolen-vuur, tot dat het roodagtig, of zo warm word, dat men het niet in de hand lijden kan; als dan laat men het koud worden, en veegt het met een zuiver doekje ſchoon af, zo is het werk veerdig.

Dit *Prins-metaal*, heeft een fraaije goud-koleur, maar is zeer bros, vallende ligtelijk in ſtukken, en laat zich dus ook niet met de hamer ſlaan nog tot draad trekken; dog men weet thans door compoſitie een zekere behandeling om diergelijke goud- en zilver-koleurige *metaalen* te maaken, die niet zo bros als het *prins-metaal*, maar taaij en hamerbaar en zeer fraaij zijn, gelijk onder andere de *tomback* en *pinsbek*; waar van op haare artijkels ſtaat gehandelt te worden. Zie ook KOPER.

Hoe men de vormen tot het gieten van kleine dingen maaken en de *metaalen* ſmelten kan; zie op de artijkels MEDAILLE en SMELTEN; en hoe de *metaalen* en *ertzen* in het klein kunnen geſmolten worden; zie op het artijkel GLAS-BLAASEN, *pag.* 889.

METAAL GROEVEN; *Metaal aderen*; in 't fransch *Filons*, en in 't latijn *Venæ Metallæ*, zijn de dikke takken die onder de aarde voortſchietende en verſpreid zijnde, met heele of halve metaalen ten deele of geheel zijn vervult; ook gebeurt het wel dat deeze aderen ledig gevonden worden, en enkeld huisvesten er crijstal-ſchietingen in. Volgens de gewoone uitdrukking der Mijn-werkers, is de *Groef* de voornaamſte ader van de Mijn; men dient wel te letten, van haar niet te verwarren met de kleine takjes die er uit voortvloeijen, en welke door de bank *vezelen* of *kleine aderen* genoemt worden. Een vaste ader die de naam van *Groef* draagt, word veeltijds te weege gebragt door de afbreeking van een Rots in haare bedding, welke met mijnſtoffen is vervult. Meestentijds zijn de *Groeven* diep in de aarde ingelaaten, daar zich takken van verſpreiden, die zich wederom in aderen verdeelen, na de hoeveelheid en middellijn van de onderaardſche vezelen.

De *Metaal-groeven* kunnen drieleedig beſchouwt worden; als 1. ten aanzien van haare richtingen; 2. haare uitgebreidheid, en 3. ten aanzien van de ſtoffe die zij bevatten.

Wat de richting betreft, die beſchouwen de Mijnwerkers, betrekkelijk tot de vier hoofd-winden, het kompas verſtrekt hun hier in tot Gids; doch wanneer de *Groef* nog niet bekent is, word die richting uit die der laagen of beddingen der Rotzen, welke tot omkleedzelen of bedekzelen der *Groeven* dienen, ontdekt.

Ook verſchilt de legging der *Groeven*, ten aanzien van de gezicht-einder; dit is mede een zaak die aan de opletentheid der Mijnwerkers niet moet ontſnappen, en welke niet ongepast de *helling* of *buiging van de Groeven* kan genoemt worden; dezelve worden door een Quadraat bepaalt; en het is een beweezene zaak, dat hoe nader de *Groeven* bij het loodlijnige koomen, hoe meerder *metaal* zij ook bevatten; door de bank zijn de *Groeven* flegt voorzien, die met den gezicht-einder evenwijdig voortloopen. Dat gedeelte der *Groef*, het welk het oppervlak der aarde nadert, word gemeenlijk *Hooft*, en dat geene het welk er zich van verwijdert, de *Staart* genoemt.

Ten aanzien van de uitgebreidheid der *Metaal-groeven* in derzelver dikte en uitgeſtrektheid beſtaande, is geen vaste bepaaling; men vind plaatzen daar de *Groef* eensklaps ophoud; op andere word dezelve door een Rivier of Valeij afgebrooken, doch zij vertoont zich als dan aan de overzijden, en loopt dikwils eene uitgeſtrektheid van verſcheide uuren voort. Daar zijn plaatzen op welke de *Groef* flegts eenige duimen dik is, en op anderen beſlaat zij dikwils een breedte van verſcheidene voeten, ja zomwijlen van eenige roeden. Hier ziet men een *Groef* in de breedte uitgezet, en ginds is het een klomp die verbaazend diep legt, en als in de afgrond weg zinkt.

De rijkdom van een *Groef*, word bepaalt na maate van de hoeveelheid van delfſtoffe die zij bevat. Men vind wel in de *Groeven* zommige plaatzen, die ten eenemaalen met delfſtoffe vervult zijn; daar men wederom anderen ontmoet die enkel uit afgezonderde klompen of ſtukken beſtaan. In eenige gedeeltens vind men onvrugtbaare ſpongieuſe ſteenen, elders mijn-vloeijingen en ertzen, die op verſcheiderhande wijzen, het zij door het water, of door de onderaardſche of mineraale uitwaasſemingen ontbonden zijn. Eene vaste waarneeming is, dat hoe meer aderen aan de *Metaal groef* behooren, hoe rijker ook dezelve is.

Ten aanzien van de ſtoffe of het voortbrengzel van de delfſtof, zulks is het *metaal* zelve, het welk door de metaalkundige bewerkingen uit de *ertzen* word getrokken; zie METALLURGIA. De verdere deelen welke de *ertzen* uitmaaken, en gelijk wij te vooren onder het artijkel *Metaal* rede hebben aangetekent, uit *zwavel* en *arſenicum* beſtaande, doen dit voortbrengzel zeer in waarde ver-

verſchillen, en het is hier om dat de *Groeven* kostbaar en edel of onedel, gemeen en onvrugtbaar genoemt worden, na maate zij meer of min *blend*, *kristallisatien*, *pijriten* of *vuurſteen*, enz. bevatten. Over het een en ander kan men nazien de werken der Natuurkundigen, en wel inzonderheid die van AGRICOLA, KRAMERUS, LEHMAN, SCHLUTTER, ERCKER, enz.

Het volgende dient nog ten aanzien van de *Metaalgroeven* waargenoomen.

1. Dat zodanige Mijnen die uit *Groeven* zijn gevormt, doorgaans veel meerder *metaal* behelzen, dan de zulken, die uit laagen beſtaan.

2. Een *diepe Groef* is doorgaans de beste voor den Onderneemer en de Bewerkers, dewijl men als dan ſtoffe aan alle kanten vind, en dat men haar door het vervaardigen van Putten en Galderijen bekwaam kan maaken, om te bearbeiden.

3. Doorgaans worden de *Groeven* onderſcheiden in *voortloopende*, *zwakke*, *verloorene* en *wedergevondene Groeven*.

4. Men noemt de Rots geheel, wanneer het bed dat zij aan de *Groef* verſchaft, door geen barsten, affnijdingen of openingen word afgebrooken.

5. Zulke plaatzen van de *Groeven*, die ledig worden gevonden, noemt men *barsten* of *ſpleeten*; en zodanige affnijdingen die met quartz of ſpath zijn bekleed, draagen den naam van *Nesten van Druſen*.

6. De *Metaal-groeven* worden *volle Groeven* genoemt, wanneer zij de gantſche uitgeſtrektheid van de *Barst* beſlaan, zonder dat er eenige ledige plaats tusſchen gevonden word.

7. *Gekorrelde Groeven*, noemen de Mijnwerkers, wanneer de *ertz* als uit zandkorrelen beſtaat.

8. *Platte-groeven*, zijn de zulken welke evenwijdig met den gezicht-einder loopen.

9. Men noemt in tegendeel *diepe Groeven*, die loodlijnig loopen, en den Berg indringen; doch zijn zij ſchuins, verkrijgen zij haaren naam van die geene, waar na zij het meeste hellen.

10. Indien er in de *barsten* ſtoffen van Metaal-ertzen en daar benevens ledige plaatzen gevonden worden, zo noemt men dit *edele barsten*, en zulks kondigt in 't algemeen, de nabijheid van goede *ertz* aan.

11. Indien de *barsten* lek zijn, dat is te zeggen indien er water doorvloeit, en er van boven van de oppervlakte der aarde water inſtort, zo noemt men dit *onvrugtbaare barsten*, en het is verlooren arbeid, om daar Metaal te zoeken.

12. *Regelmaatige barst*, noemt men een zulke, die haare richting behoud; en in tegendeel *onregelmaatige*, wanneer zij van loop verandert.

13. Indien er verſcheidene *barsten* in eene voornaame loopen, zo noemt men dit de *Hoofd-barst*, en het is inzonderheid in deeze dat het *metaal-ertz* moet gezogt worden.

14. Meestentijds zijn de *Groeven* hellende, en zeer zeldzaam loodlijnig; door de bank zijn zij van een zoort van ſchors of zelf kant van de Rots omtoogen, welke de Duitſchers *Salbande* noemen. Zie SALBANDE.

15. Het bovenſte gedeelte van de *Groef*, draagt den naam van *Dak*, en het onderſte *Steun*.

Veel was er nog ten aanzien van de *Metaal-groeven* te zeggen, wij hebben hier enkel eene ſchets van het voornaamſte gegeeven, het welk wij voldoende voor ons werk achten. Die grondiger hier omtrent begeert onderricht te zijn, raadpleege de werken, die hier opzettelijk over zijn geſchreeven.

METAAL-LIJM, zie LIJM, *pag.* 1893.

METAAL-SCHUIM; is de naam die men aan alle onzuiverheid geeft, die van de ertzen of metaalen in ſmeltovens afgaat. Zo veelerlei ertzen als er zijn, zo veelerlei is ook dit ſchuim.

METABASIS, betekent zo veel, wanneer Geneesmeesters van de eene *indicatie* tot de andere, en van 't eene geneesmiddel tot het andere overgaan.

METACAL, volgens POCOCKIUS is de *metacal* een gewigt in Ægijpten, gebruikelijk om paarlen te weegen. Dit gewigt heeft de zwaarte van twee *caraat*, en ieder caraat bevat vier *grein*; zestien caraaten maaken één *drachma*, en twaalf drachmen één *once*.

METACARPUS; *Post-brachiale*; *Thenar*; in onze ſpraak de *Na-hand*; is dat gedeelte der hand, 't welk tusſchen de vuist en vingeren zit. Het woord *Metacarpus* is afkomſtig van het griekſche μετα, *na*, en καρπος, *hand*.

De *metacarpus* heeft vier, en als men het voorſte des duims daar bij rekent, vijf langagtige, zwakke en pijpagtige beenderen, waar van die geene welke den *index* of voorſte vinger onderſteunt, de dikſte en langſte is.

METACONDIJLI, is de latijnſche naam van de voorſte leden of toppen der vingeren voor de nagelen.

METALLUM, zie METAALEN.

METALLURGIA, dusdanig noemt men het gedeelte der Chijmie, dat zich met de behandeling der metaalen bezigt, als mede de middelen, om die van de zelfſtandigheden te ſcheiden, waar mede zij in den boezem der aarde vermengt en zaamengeſtelt zijn, insgelijks om haar die ſtaat van zuiverheid te verleenen, welke haar noodzaakelijk is om tot de verſcheidene gebruiken van het leeven dienstig te zijn.

Indien de Natuur, ons de Metaalen altoos zuiver aanbood, en daar bij ontdaan van de vreemde zelfſtandigheden, zoude er niets gemakkelijker zijn dan de *Metallurgia*; die wetenſchap zoude zich als dan bepaalen, om de metaalen, door dezelve aan de werking des vuurs blootteſtellen, te doen ſmelten, en zodanige gedaantens te doen aanneemen die men goed vind. Maar het is er dusdanig niet mede gelegen, en het is iets vreemds de metaalen zuiver in de boezem der aarde te vinden; en wanneer men er al van dien aart ontmoet, is het gemeenlijk in zeer kleine van een geſcheidene deeltjes, die aan aardens of ſteenen gehegt zijn, daar men ze moet affcheiden, voor dat men er klompen van kan maaken, die eene behoorlijke grootte hebben, dienstig tot de gebruiken, waar toe men ze beſtemt.

De ſtaat, waar in men meestentijds de metaalen aantreft, is in die van mijnſtoffen; als dan zijn zij met Zwavel of Arſenicum vermengd, of ook wel met beide teffens: Veeltijds zijn verſcheidene metaalen, in dien toeſtand onder malkanderen verward, en alle deeze vermengingen zijn zodanig ſterk verbonden, dat niets dan de kragt van het vuur, op verſchillende wijzen te werk geſtelt, in ſtaat is die te vernielen. Voegt hier bij, dat de mijnſtoffen, welke metaalen bevatten, zodanig aan rotsſteen en aardens zijn gehegt, dat men ze daar eerst van moet affcheiden, voor dat men haar aan de werking des vuurs bloottſtelt. Alle die verſchillende inzigten, hebben eene menigte werkingen en verſchillende bearbeidingen voortgebragt, welkers beoeffening *Metallurgia* genoemt word.

Men ziet dus, dat de *Metallurgia* in de gantſche uitgeſtrektheid van haare betekenis, alle de bewerkingen bevat, die ten aanzien van de metaalen geſchieden; bij gevolg bevat zij de konst, om de Mijnen te probeeren, of wel de zelfſtandigheden die de metaalen bevatten, 't welk er maar een gedeelte van is, en iets dat noodwendig voor af moet gaan. Dat gedeelte word *Docimaſia* of *konst van Eſaijeeren* genoemt, en de uitdrukking van *Metallurgia* word bij uitneementheid aan de bearbeidingen in het groot gegeeven, op mineraale zelfſtandigheden te werk geſtelt, te vooren door middel van de *Docimaſia* onderzogt. Zie ESSAIJ.

Den arbeid van de *Metallurgist* begint, daar die van de bewerking der Mijnen een einde neemt; zie MIJNEN. Wanneer de mijnſtoffen van de groeven of beddingen die dezelve bevatten, is losgemaakt, word dezelve na de oppervlakte der aarde gevoert, in daar toe beſtemde plaatzen, daar zij nog onderſcheidene bewerkingen moet ondergaan. De eerſte deezer bewerkingen word *ſchiften* genoemt; het zelve beſtaat om het mineraal met hamerſlagen te verbrijzelen, om daar door zo veel als het doenlijk is, de zelfſtandigheden die metaal bevat, van zulke die uit enkel ſteen beſtaan, van een te ſchelden.

Na dat het mineraal is geſchift, brengt men het na de Stamp-moolen, alwaar het verplettert word, en tot ſtof gemaakt. Deeze bewerking word door een andere vervangen, die men *waſching* noemt, en welke beſtaat om het mineraal 't welke verplettert is geworden, in het water te waſchen, op dat de aard en ſteenagtige deelen door middel van het water weggeſpoelt worden, en dus van de geene welke metaliſch en zwaar zijn geſcheiden; deeze laatſten vallen ſchielijk, ter oorzaake van haare zwaarte, die grooter is als die van de aardens of ſteenen, na de grond. Het dusdanig bereide mineraal noemen de Duitſchers *Schlich*.

Wanneer het mineraal zwaar met Zwavel of Arſenicum is bezet, ſtapelt men het zelve voor of na dat het is geplet, laagswijze op hout of koolen; men ſteekt dit vervolgens in den brand, en met behulp van een zagt vuur, verdrijft men allengskens die zelfſtandigheden, met welke dat metaal was vermengt, en het metaal meerder vastheid in het vuur hebbende, blijft over. Zomtijds is men verplicht, om deeze bewerking verſcheidene maalen op een en het zelfde mineraal te herhaalen, na maate dat het meer of min met de zelfſtandigheid beladen is, die men belang heeft om van het metaal afte zonderen: Deeze bewerking word *rooſteren* genoemt.

Daar zijn zeer weinige *mijn-ſtoffen*, die men niet verplicht is te rooſteren, voor dat men ze laat ſmelten. Wanneer men zulks nalaat, moeten de mijnſtoffen een zeer zuiver metaal bevatten; men rooſtert de mijnſtoffen niet welke Goud bevatten, dat ten eenemaalen gevormt is, zo als ook niet het Zilver-ertz dat in de mijnen van Peru, Chili en Potoſi gevonden word; zulks behoeft niet anders dan met kwikzilver geamalgameert te worden; echter leert ons A. BARBA, dat zommige deezer mijnſtoffen niet kunnen geamalgameert worden, voor dat zij warm gemaakt zijn.

Na deeze rooſtering word de ertz of mijnſtoffe, na het ſmelt-fornuis gebragt, aldaar ſtapelt men het zelve bij laagen met houtskool, de een om de ander; het vuur moet evenredig zijn, met den aart van het mineraal dat men bewerkt; maar alvoorens het mineraal geſmolten word, is men veeltijds verplicht er zodanige ſtoffen bij te voegen, die de ſmelting bevorderen; het is de ondervinding die de *Metallurgist* tot een Leidsman moet verſtrekken, ten aanzien van de ſtoffen die het dienſtigſte zijn om de ſmelting van de mijnſtoffen te bevorderen, dien hij bewerkt, en om de aardagtige en ſteenige zelfſtandigheden met welke zij vermengt is, tot glas te brengen. Om hier over te oordeelen is men veel Chijmiſche kundigheid noodig, en daar bij een volkoomene kennis van de aart der aardens en ſteenen, als mede van de uitwerkzelen die haar verſchillende mengingen in het vuur te wege brengen.

De ſmelt-fornuiſen, moeten geregelt worden na den aart der mijnſtoffen en metaalen, die er in zullen worden behandelt; en voorts ten aanzien van de hoogte en ſterkte, geſchikt zijn, na de duurzaamheid en felheid van het vuur dat men er in zal ſtooken; zulks is zo veel te noodzaakelijker, dewijl zommige metaalen zeer ligt ſmeltende, om zo te ſpreeken, maar door den Oven moeten gehaalt worden, terwijl anderen die niet dan met veel moeite ſmelten, er veel langer in moeten blijven. Daar zijn metaalen, zo als het Lood en Tin, die de werking des vuurs verteert, of ſchielijk tot Kalk brengt, terwijl anderen veel langer tegenſtand aan het vuur bieden. Dog het is hier de plaats niet om daar over uitteweiden, de verſchillende werking van het vuur op de metaalen, word op ieder zijn bijzonder artijkel aangeweezen, waar na wij den Leezer wijzen. Zie KOPER, LOOD, TIN, IJZER, enz.

Wij zullen maar in het algemeen aanmerken, dat den oven of 't fornuis, van zodanige ſteenen moet vervaardigt zijn, die het geweld van het vuur kunnen verduuren, en niet onderhevig zijn om tot glas te veranderen; ook moet men alle voorzorg gebruiken, dat die Ovens geen vogt uit de grond daar zij op geplaatst zijn, na zich trekken; het is om dit te verhinderen, dat men er holle kanaalen of een zoort van doorloopende rioolen onder metzelt, daar de buitenlucht vrij kan doorſpeelen.

De werking van het vuur dat in de ſmelt-ovens word aangeſtooken, vermeerdert grootelijks door de wind der Blaasbalgen; daar door ſmelt het mineraal, en het metaliſch gedeelte dat het zelve bevattede, valt in een Bekken 't welk onder in den oven van potaarde of leem en geſtampte koolen onder een gekneed, is zamengeſtelt; een geringe trap van hitte is voldoende om de mijnſtoffen van Lood en Tin te doen ſmelten; maar 't is gantsch anders met die van Koper of IJzer gelegen, die veel bezwaarlijker zijn om in vloeijing te brengen. Wanneer men denkt dat de ſtoffe een behoorlijke vloeijbaarheid heeft aangenoomen, ſteekt men onder aan den Oven het *Oog* door, dat is te zeggen een gat, het welk geduurende de bewerking met leem- of klei-arde geſtopt was, en als dan loopt de ſtoffe vloeibaar geworden zijnde, door die opening in een Bekken dat voor den oven ſtaat; wanneer men mijnſtoffe van Lood of Tin bewerkt, laat men het oog altoos open, om dat deeze metaalen zeer ſchielijk in kalk overgaande, na maate dat het zelve ſmelt, in 't bekken loopt, zonder de tijd te hebben van te verkalken of verteert te worden.

Op de oppervlakte van het geſmolten metaal, drijven verglaasde ſtoffen, die men *Scorien* noemt; deeze zijn van aardens, ſteenen en vreemde zelfſtandigheden zamengeſtelt, die de werking van het vuur in een zoort van glas heeft verandert, en waar in nog dikwils metaliſche deelen zijn overgebleeven. Die Scorien kan men ten tweedenmaale bij een nieuwe ſmelting van mijnſtoffen voegen, om er door dat middel het nog in zich hebbende metaal uit te bekoomen.

Zeldzaam

Zeldzaam is de gesmoltene stoffe door de eerste smelting voortgebragt, een zuiver metaal, gemeenlijk is 't nog met zwavelagtige en arsenicale, en zomtijds met vreemde metalische deelen belaaden. Het is dit onzuivere mengzel 't welke men *Matte* noemt; veeltijds is men verplicht, inzonderheid wanneeer men Koper bewerkt, om deeze *matte* door een groot aantal, verscheidene vuuren te doen doorgaan, om daar door de vreemde en schaadelijke stoffen, waar mede het metaal nog vermengt is te verdrijven en te vernielen; de vuuren worden vermeerdert na de min of meerder zuiverheid der *matte*; deeze bewerkingen word de *roosteringen der matte* genoemt. 't Geen na die verscheidene roosteringen overblijft, word op nieuw in de smelt-oven gedaan, alwaar het nog eens de zelfde bewerking ondergaat als de eerstemaal, en op nieuw eene *matte* voortbrengt; dog deeze tweede *matte* is veel zuiverder, en met minder vreemde deelen bezet als de eerste.

De laatstgemelde bewerkingen, worden inzonderheid geoeffent in de behandeling van het Koper, wiens mijnstoffen het bezwaarlijkste zijn te bearbeiden; want de Koper-mijnen zijn doorgaans met zwavel, arsenicum, ijzer-deelen, en een min of meerder hoeveelheid zilver belaaden; zonder nog steenen en aardens te rekenen, die haar tot een Baarmoeder verstrekken. Wanneer het Koper een zodanige veelheid Zilver bevat, dat het de moeite waard is kosten te doen om het er uit te haalen, voegt men er Lood bij, ten dien einde dat metaal 't welk veel geneigtheid heeft, om zich met 't zilver te vereenigen, zich hier mede belaste, waar van men het naderhand affscheid.

De beoeffening der *Metallurgia* moet geenzints als een Handwerk aangemerkt worden, zij verdient in tegendeel alle de oplettentheid van een natuurkundig Chijmist, voor wien de verschillende bewerkingen der metaalen en mineraalien een aaneenschakeling van ondervindingen zullen verschaffen, dienstig om hem den waaren aart der zelfstandigheden, van het mineraalische Rijk te doen kennen.

Men kan aan de oudheid van de *Metallurgia* niet twijffelen; het getuigenis der Heilige Schrift bewijst, dat die Konst zelfs voor de algemeene Zondvloed bekent was, dezelve leert ons dat TUBALKAIN, *eenen Leermeester van allen Werker in koper ende ijzer was*, GENES. IV. vs. 22. Waar uit men ziet dat men reeds in die eerste tijden der Waereld, de kennis bezat, om de twee allermoeijelijkste metaalen te bewerken. Na de Zondvloed verspreide zich die wetenschap, en de ongewijde geschiedenis leert ons, dat SEMIRAMIS de Gevangenen, die zij in den Krijg had gemaakt, gebruikte om in de mijnen te arbeiden.

De behoeftigheid maakte de Menschen vernuftig, en de bewerkingen der *Metallurgia* verspreide zich onder een groot aantal van Volkeren. Het schijnt dat de Egijptenaars zeer verre in die wetenschap gevordert waaren; inzonderheid blijkt zulks uit de vernieling van het gulden Kalf door MOSES, en derzelver volkoomene oplossing in de wateren dien hij aan de Israëliten deed drinken; bewerking die door de beroemde STAHL aan de *hepar sulphuris* word toegeschreeven, die de hoedanigheid heeft om het goud tot zo verre te ontbinden, dat het zich met 't water laat mengen. De Heilige Schrift leert ons, dat die Wetgeever der Jooden in alle de wetenschappen der Egijptenaaren was onderweezen geworden.

Het geval heeft mede kunnen toebrengen om aan Menschen van verschillende Landen, de manier te ontdekken om de metaalen te bewerken. In brand gestooken hout, nabij een metaal-groef die aan de oppervlakte der aarde eindigde, heeft in hun de eerste denkbeelden van de *Metallurgia* kunnen doen opkoomen; de Wilden van Kanada, stellen ten huidigen dage nog geen ander middel te werk om zich Lood te verschaffen. De Rijkdommen en de menigte der kostbaare metaalen, die zo wel de gewijde als ongewijde Geschiedenisen ons leert, dat verscheide Volkeren in de vroegste tijden bezeeten hebben, strekt mede tot een bewijs van de oudheid der bewerkingen van de *Metallurgia*.

Maar deeze Konst schijnt inzonderheid in Europa, van de Noordsche Volkeren gekweekt te zijn geweest, van wien de Duitschers dezelve geleert hebben. Het is bij die Volkeren, dat de *Metallurgia* zedert een groot aantal van Eeuwen geoeffent, een trap van volmaaktheid heeft aangenoomen, waar toe geene andere Volkeren tot nu toe hebben kunnen geraaken. Die bewerkingen waaren noodzaakelijke gevolgen van de menigte Mijnen van allerleij zoort, door de Voorzienigheid in die Landen geplaatst, en het was natuurlijk dat men tragtede zijn voordeel met de rijkdommen te doen, die in de boezem der Aarde beslooten waaren. De smaak en lust voor de beoeffening der *Metallurgia*, op de voordeelen gegrond die er uit voortspruiten, is bij de Zweeden en Duitschers niet verflauwt geworden; wel verre van te verminderen, is dezelve gestadig toegenoomen; men is niet afgeschrikt geworden door dien de Mijnen minder rijk wierden; in tegendeel, men heeft de zorgen verdubbelt, en middelen gezogt, om ze met meerder nauwkeurigheid en spaarzaamheid te behandelen. De meeste Vorsten hebben de onderneemingen van dien aart begunstigt, en dezelve als een weezentlijke tak van Koophandel in hunne Staaten aangemerkt. Die zorgen zijn niet vrugteloos geweest; het is niemand onbekent, wat groote opkomsten het Keurvorstelijk Huis van Saxen, zedert verscheidene Eeuwen uit de Mijnen van Misnien trekt; men weet ook de aanzienlijke zommen, welke de Mijnen van den Hartz aan 't Huis van Brunswijk verschaft. Ten aanzien van de Zweeden is bekent, hoedanig de *Metallurgia* in dat Rijk bloeit; door de Regeering aangemoedigt, en bijgestaan door de raadgeevingen van eene Academie der Wetenschappen, dien 't nut van het Vaderland meerder bezig houd, dan voorwerpen van bespiegeling, verkrijgt in Zweeden die weetenschap dagelijks een nieuwe luister, en een ieder weet dat de metaalen de voornaamste tak van den Koophandel, in dat Rijk uitmaakt.

Het is ook uit die Landen dat de eerste kundigheden van die weetenschap tot ons is overgebragt. GEORG. AGRICOLA kan als Stigter der *Metallurgia* aangemerkt worden. Hij is te Glaucha in Misnien in het jaar 1494 gebooren: Hij leide zich met groote ijver op de beoeffening der Griekse en Latijnsche Letterkunde, en maakte er groote voortgang in. Na in Italien de Geneeskunde bestudeert te hebben, ging hij dezelve vervolgens beoeffenen te Joachimsthal, en daar na te Chemnitz, beide plaatzen zeer beroemt door derzelzer Mijnen en bewerking van de *Metallurgia*. De gelegentheid dien hij aldaar had, om door zich zelven die bewerkingen te onderzoeken, en den aart der onderaardsche Holen, waar uit de mijn-stoffen gehaalt worden, nategaan; ontfonkte in hem de lust, om de weetenschap van de behandeling der mijn-stoffen en *Metallurgia* uit de duisternis te trek-

ken, waar in zij tot op zijn tijd toe was bedolven geweest. Want niemand kan betwisten, dat de Griekſche, Romeinſche en Arabiſche Schrijvers er zo ingewikkelt en verward over gehandelt hebben, dat men er genoegzaam geen onderrichting uit kan bekoomen. AGRICOLA ondernam om dat gebrek te vervullen, en zulks maakte hij werkſtellig, door het uitgeeven van de volgende Werken.

1. *Bermannus, ſeu Dialogi de rebus foſſilibus.*
2. *De cauſis ſubterraneorum, libri IV.*
3. *De natura eorum quæ effluunt ex terra, lib. IV.*
4. *De natura foſſilium, lib. X.*
5. *De menſuris & ponderibus, libri V.*
6. *De re metallica, libri XII.*
7. *De prætio metallorum & monetis, libri II.*
8. *De reſtituendis ponderibus & menſuris, liber I.*
9. *Commentariorum, libri VI.*

Hij gaf eenige deezer werken in 't jaar 1530 uit, de andere kwamen vervolgens de een na d'andere in 't licht. Het is inzonderheid in de Verhandeling *de re Metallica*, dat AGRICOLA zeer uitgebreid en met de uiterſte nauwkeurigheid de verſchillende bewerkingen der *Metallurgia* behandelt: Dat werk is altoos aangemerkt als de veiligſte Gids voor de zulken die zich op die weetenſchap willen toeleggen. Het is wel waar, dat zedert AGRICOLA verſcheidene kundige Mannen, ontdekkingen van belang in de *Metallurgia* gedaan hebben; maar hij zal altoos de roem verdienen van de weg voor zijne Navolgers gebaant te hebben, en die wetenſchap uit de verwarring te hebben getrokken, waar in die voor zijn tijd gedompelt lag.

Onder die welke AGRICOLA gevolgt zijn, verdient de beroemde BECCHER een verhevene plaats. Zijn werk 't welk tot tijtel heeft *Phiſica ſubterranea*, heeft een groot licht over de kennisſe der metaalen verſpreid. Wat zijne verhandeling over de *Metallurgia* betreft, het zelve moet als een onvolkoomen werk, en de vrugt zijner Jeugd aangemerkt worden; het zelve is vervult met de denkbeelden der oude Alchijmisten, en STHAL heeft er in 't hoogduitsch eene uitbreiding over gemaakt, waar in hij het gebrekkige van BECCHER heeft aangeweezen, en teffens verbetert daar het noodig was.

Het is inzonderheid aan STAHL, dat de *Metallurgia* de grootſte verplichting heeft; hij bragt in die weetenſchap zijn doordringende geest en Chijmiſche kundigheden over. Die groote Man gaf reden van de verſchillende verſchijnzelen, die de metaalen in de verſchillende bewerkingen die men ze doet ondergaan, aanbieden. Wij hebben van hem een zeer korte, dog uitneemende latijnſche Verhandeling over de *Metallurgia*; behalven dat zijn zijne *Verhandeling over de Zwavel*, zijn *Specimen Beccherianum*, en zijne *uitbreiding over de Metallurgia van* BECCHER, werken die een groot licht over dat onderwerp bijzetten.

Verſcheidene andere Hoogduitſche Schrijvers, hebben zeer nuttige werken over de *Metallurgia* in het licht gegeeven. Dat van de Heer LOEHNEISS in 't hoogduitsch, in een Deel in folio, onder de tijtel van *Bericht von Bergwerk*, is een werk dat in verſcheidene opzigten veel achting verdient. Het zelfde oordeel kan men vellen over de *Speculum Metallurgiæ politiſſimum* door de Heer BARTH. ROESLER, in 't jaar 1700 in 't hoogduitsch in een Deel in folio, aan de waereld medegedeelt.

JAN CHRIST. ORSCHALL, Opziender der Mijnen en Smelterijen van den Landgraaf van Heſſen, verdient eene verhevene plaats onder de Metallurgisten, men heeft van hem verſcheidene verhandelingen over de *Metallurgia*, die groote achting verdienen; te weeten, *Ars fuſoria fundamentalis & experimentalis*; de *Verhandeling der drie Wonderen*; een *nieuwe Leerwijze om het Koper te ſmelten*, enz.; alle deeze werken zijn oorſprongelijk in het hoogduitsch geſchreeven, en naderhand in 't fransch vertaalt.

EMAN. SWEDENBORG, een Zweed van geboorte, heeft een latijnsch werk door den druk gemeen gemaakt, onder den tijtel van *Opera mineralia*, in drie ſtukken in folio; in de twee laatſte ſtukken heeft hij alles verzaamelt, wat de verſchillende behandelingen van het Koper en IJzer betreft: Schoon men kan zeggen dat zijn werk eenige nuttige dingen behelst, moet het echter aangemerkt worden als eene zamenflanzing zonder keurigheid en oordeel.

Het volkoomenſte werk over de *Metallurgia* dat wij aan de hedendaagſche Schrijvers zijn verſchuldigt, is dat van CHRIST. AND. SCHLUTTER; het zelve heeft in het hoogduitsch het licht gezien onder den tijtel *Grundlicher unterricht von hutten wercken*, het is in het jaar 1738 te Brunswijck in folio gedrukt, en met een groot aantal Plaaten verciert, die de verſchillende Fornuiſen afbeelden, welke tot de bewerkingen van de *Metallurgia* dienen. Het zoude echter te wenſchen zijn dat den Autheur Scheikundige verklaaringen bij zijne beſchrijvingen hadde gevoegt, en dat hij reden van de verſchillende bewerkingen had gegeeven, daar hij van ſpreekt, zulks had zijn boek nog oneindig meer nut bijgezet.

De Heer C.E. GELLER heeft in 1751 eene Verhandeling over de eerſte beginzelen der *Metallurgia* in 't licht gegeeven, het welk veele weetenswaardige zaaken behelst.

Behalven de voornaame Schrijvers dien wij hebben opgeteld, hebben Duitschland en Zweeden er veele anderen voortgebragt, die verſcheidene uitneemende werken over de *Metallurgia* of zommige van derzelver deelen hebben in 't licht gegeeven. Onder die Schrijvers verdient in de eerſte plaats LAZ. ERCKER, die van nabij AGRICOLA is gevolgt, genoemt te worden. Men heeft van hem een zeer geacht werk in 't hoogduitsch oorſpronkelijk uitgegeeven, onder den tijtel van *Aula ſubterranea*; wij bezitten hier van eene nederduitſche vertaaling, met verſcheidene kundige aanmerkingen vermeerdert, voerende tot opſchrift *Het Proefboek van* L. ERCKER, *over de Metaalen en Mineraalen, of uitvoerige opening der onderaardſche waereld*, enz. met 43 kopere plaaten, in den jaare 1743 in 's Hage in gr. 4o gedrukt. Ook moet men de zulken onder het getal der *Metallurgisten* ſtellen, welke over de *Docimaſia* geſchreeven hebben, zo als FACHS, SCHLINDLER, KIELSING, KRAMER, enz. Verſcheide andere Chijmisten en Natuurkundigen hebben mede toegebragt om een groot licht over de konst van de metaalen te bewerken, te verſpreiden; dusdanig zijn inzonderheid KUNCKEL, de beroemde HENCKEL en zijn Leerling ZIMMERMAN. Wij hebben ook nog onder de in leeven zijnde Schrijvers, ſchrandere Mannen, die aan de *Metallurgia* groote diensten gedaan hebben en nog doen, onder deezen telt men de beroemde Heer POTT, die in de *Lithogéonoſia* eene menigte uitneemende inzichten verſchaft tot de behandeling der mijnſtoffen; de Heeren MARCGRAAF, LEHMANN, beide Leden van de Academie der Weetenſchappen te Berlijn, verdienen ook, zo wel als de Heer BRANDT van de Zweedſche Academie, verhevene plaatzen, onder 't getal der hedendaagſche Metallurgisten.

METAMBA, is de naam van een Boom, die veelvuldig in de Afrikaanſche Koningrijken, Congo, Angola en Loango groeit. Men trekt er een aangenaam en zeer zoet ſmaakend vogt uit, dog dat zo ſterk niet is, als de zoort van wijn die men uit de Palm-boomen trekt. Het hout is tot verſcheidene gebruiken dienſtig, en van de bladen bedient men zich om de huizen te dekken; men vervaardigt uit de bladen ook een zoort van ſtoffe, welke de gangbaare munt van dat Land is.

METAMORPHOSIS, *Gedaantewisſeling*; in de Natuurkunde noemt men dusdanig de verandering, die de Rupſen, Maden, enz. ondergaan, voor dat zij tot haare ſtaat van volkoomentheid in Kapellen, Vliegen, Vlinders, enz. geraakt zijn; zie INSEKTEN.

METAPEDIUM, zie METATARSIS.

METAPHRENUM, dusdanig word dat deel van het menſchelijke lighaam wel genoemt, 't geen van den rug naar het middelrift loopt.

METAPHIJSICA, betekent de verhevene Natuurkunde; daar de Bovennatuurlijke dingen, die het Geestelijke en Goddelijke betreffen, in onderzogt en nageſpeurt worden, voor zo verre het aan den Mensch doenlijk is.

METAPTOSIS van μεταπιπτω, *verandering tot ſlimmer of beter*, betekent de overgang van eene ziekte tot een andere, het zij tot beterſchap of ſlimmerwording. Men noemt ze *Diadochis*, wanneer de verandering ten besten verſtrekt, en *Metaſtaſis*, wanneer de Lijder daar door verergert.

METASTASIS, dit woord is ten eenemaalen grieksch, μεταστασις, gevormt en afgeleid van μεταϑημι, 't welk *overgang* of *van plaats veranderen* betekent. Men verſtaat er door volgens de letterlijke en meest aangenoomene zin in de Geneeskunde, de overgang eener ziekte van het eene deel in 't andere, het zij zulks van buiten naar binnen, of in tegendeel van binnen naar buiten plaats heeft.

METASIJNCRISIS, is volgens THESSALUS eene verandering in het gantſche lighaam, of alleen in zommige van derzelver deelen. Die uitdrukking is betrekkelijk tot het gevoelen van ASCLEPIADES, ten aanzien van de lighaamen der Dieren, dien hij zeide, dat zo wel als 't overige van het Heelal, door de zamenkomst der ſtofdeeltjes gevormt waaren.

Zommigen verſtaan ook door *Metaſijncriſis* de werking van een uitwendig opgelegt geneesmiddel, wanneer de vogten uit de binnenſte deelen getrokken en te voorſchijn gebragt worden; zo als bij voorbeeld door *trek pleisters*, *fontanellen*, enz.; welke middelen om die reden ook wel *Metaſijncritica* genoemt worden.

METATARSUS, *Metapedium*, van het grieksch μετα en ταρσος, is het middelſte gedeelte der voet, tuſſchen de *tarſus* en *teenen*; dezelve beſtaat uit vijf beenderen, zijnde die van de dikke of eerſte teen de dikſte van allen, en die van de tweede de langſte; de anderen worden nageraden alle korter.

METATHESIS, *Transpoſitio*, van μετα, *trans*, en τιϑημι, *pono*; dusdanig noemt men in de Geneeskunde, wanneer de oorzaak van eene ziekte of kwaal, die niet weggeruimt kan worden, ergens anders heen gewend word, daar ze zo veel nadeel niet kan veroorzaaken; zo als bij voorbeeld bij het te rug drijven van den ſteen in de blaas, of het nederdrukken van de *cataract*, als zij niet wel kan uitgeligt of weggenoomen worden.

METEORA, zie LUCHTVERHEVELINGEN.

METHODE, of *Leerwijze*; in 't latijn *Methodus*; word genoemt een bekwaame of gevoeglijke wijze, om iets te doen of te leeren, en is op allerlei weetenſchappen toepaſelijk. Dus word in de Geneeskonst *Methodus medendi* genoemt, de Leer van de behandeling der Ziektens, zo als ze op goede en vaste gronden der konst gebouwt is, om volgens dezelve de Lijders of te hulpe te koomen en hunne ſmerten te verzagten, of hen in 't geheel te geneezen.

Dit woord *methode* word ook gebruikt, om de Leerwijze te betekenen, hoe de eene gedagten, zaake of ſtelling uit de andere vloeit, en men dus bij trappen van de deelen en eenvoudigſte gronden voortgaat tot 't geene 't welk daar uit volgt of getrokken kan worden, om een zaake te doen, of de waarheid daar van te bewijzen; en deeze *methode* word *ſijnthetiſche* of *zamengeſtelde* genoemt; want daar is ook nog eene andere *methode*, die den naam van *analijtiſche* of *methode van ontbinding* draagt; daar het zamengeſtelde voorts in zijn geheel genoomen, en vervolgens in zijne beginzelen of deelen ontbonden word, om daar door tot de waare kennis der zaake te koomen; deeze *methode* word gewoonlijk de *mathematiſche methode* genoemt, waar van men verder nazien kan op het artijkel MATHESIS.

Men noemt ook *methode*, de ſchikking der natuurlijke of geſchapene dingen in de drie Natuur-rijken, in eene goede order, om die dingen beter van elkander te onderſcheiden en te leeren kennen; wordende dezelve ten dien einde verdeelt in *claſſen*, *ordens*, *geſlagten*, *zoorten* en *veranderingen*: Het ſtaat elk wel vrij, om in deezen een *methode* naar zijn zin te verkiezen of zelf op te maaken, maar dezelve moet met de natuur overeenſtemmen, en de ſtandvaſte geſlagt tekens (*notæ caracteriſticæ*) tot een grondſlag hebben. Een zodanige goede in order ſchikking, is niet alleen van een groot nut, maar geeft ook veel vermaak aan diegeene, welke hunnen tijd aan het verzamelen en beſpiegelen van natuurlijke dingen of zeldzaambeden, 't zij Dieren, Planten of Mineralien, beſteeden; en deeze *methode* koomt in meest alle andere konsten en weetenſchappen mede te paſſe. In de *Botanie* of Kruidkunde heeft de Hr. LINNÆUS veel moeite gedaan, om eene nieuwe en betere *methode* voorteſtellen, die thans ook van de meeste *Botanivi* gevolgt word; gelijk hij ook de *methode* omtrent het Dieren rijk grootelijks verbetert en in order geſchikt heeft.

Wegens deeze *methode* heeft men nog aan te merken, dat hoe korter de omſchrijvingen en denkbeelden zijn, om het geheugen niet te lastig te vallen, hoe beter dezelve is; mits dat dezelve grondig, duidelijk en verſtaanbaar zij; want men moet de middelen der kennisſe nooit lastiger en zwaarder maaken, dan de zaaken zelve zijn; zijnde dus de ligtſte en kortſte *methode* of leerwijze altoos voor de beſte te achten en te volgen.

METHODICI, worden zulke Meesters genoemt, die eene weetenſchap volgens een zekere bekwaame leerwijze of ſchikking voordraagen of aan andere leeren. In de Geneeskunde, noemt CELSUS zulke Geneesmeesters *Methodici*, welke naar eene vooraf vastgeſtelde handelwijze, alle ziektens behandelen, zonder ooit daar van af te wijken, ſchoon het de omſtandigheden anderzints vereischte.

METHONICA (*Malabrorum*), *Mendoni*, *Lilium Zeijlanicum ſuperbum*, *Trotſche Lelie*; (*Glorioſa*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit is een zoort van Lelie, die uit de wortel een dunne ſlappe ſteng opſchiet, waar aan bladen overhands groeijen, van gedaante gelijk die van de witte Lelie, maar hebben aan 't eind een klawiertje. De bloem heeft geen kelk, en beſtaat uit zes bladen, welke fraai ingeſneeden, gevedert en agterwaarts omgeboogen zijn; waar door de bloem eene grootſche vertooning maakt, en daar ze haar naam van draagt; na welke een eijronde vrugt volgt, bevattende verſcheide ronde zaadjes in drie celletjes.

Plaats. Deeze plant groeit natuurlijk op Malabar in Oost-Indiën; en word bij ons zomtijds van de Beminnaars van vreemde planten gekweekt.

Kweeking. Dezelve geſchied door ſcheuring der wortelſpruiten in de maand Augustus, wanneer haare bladen verdort zijn; welke men in potten, gevult met goede ligte zandagtige aarde plant; dezelve vervolgens op een warme zonnige plaats zettende, en haar bij droog weer wat water geevende, dog niet te veel, dewijl de wortelen anders ligt willen rotten.

Tegens het laatſte van Augustus of begin van September, na dat het weer is, moet men ze in de ſtookkas zetten, dog haar in 't eerst daar in veel vrije lucht laaten genieten, tot dat het kouder word, als wanneer men ze warmer moet houden, zo zullen de bladen in November te voorſchijn koomen, en men kan haar als dan wat meer water geeven, dog niet te veel; ook moet men vervolgens een ſtok bij de opſchietende ſteng ſteeken, om ze te onderſteunen, dewijl ze anders over den grond kruipt. Voorts moet men ze de winter door tamelijk warm, echter niet al te heet houden, op dat de wortelen niet bederven.

De jonge geplante wortel-ſpruiten hebben doorgaans twee à drie jaaren werk, eer ze bloeijen, geduurende welke tijd ze niet moeten verplant worden, maar men kan jaarlijks de bovenſte aarde uit de potten neemen, en dezelve met nieuwe aarde weder aanvullen, om de wortelen aan te zetten, dog die men zorg draagen moet, niet te beſchaadigen. In 't warmſte van de zomer kan men de potten in de opene lucht op een warme plaats zetten, maar het overige gedeelte van 't jaar moeten ze in de ſtook-kas gehouden worden.

METLE, is de naam van een Mexikaanſche Boom, uit wiens ſtam men door inſnijding een zeer helder vogt bekoomt, het welk een aangenaame en verkwikkende drank uitlevert; dit zap op het vuur gezet zijnde, verdikt zich tot een zoort van honing, die deeze Volkeren voor een groote lekkernije achten. De bladen van de *Metle* zijn zeer groot, en met ſtevige doornen bezet, welke de Inwoonders tot Steek-priemen en Naalden gebruiken.

METOPIUM, zie GALBAN-GOM.

METOPOSCOPIA, de konst om het temperament, de geneigtheden, de zeden, in een woord het gantſche caracter van een Perzoon, door de beſchouwing van zijn voorhoofd of gezichts-trekken te ontdekken. Het woord *Metopoſcopia* is zamengeſtelt van het griekſche μετωπον, *voorhoofd*, en van σκοπεω, *ik beſchouwe*.

De *Metopoſcopia* is maar een gedeelte van de *Phijſionomia*, want deeze laatſte grond haare gisſingen op alle de deelen van het lighaam. De eene en de andere zijn zeer onzeker, om niet te zeggen ten eenemaalen ongegrond, want niets koomt meerder met de waarheid overeen als het zeggen van zeker Dichter, *fronti nulla fides.* Zie PHIJSIONOMIE.

METRENCHITES, zie MOEDER-TRECHTER.

METZCUITLATL, is de naam zegt FRANC. XIMENEZ, die de Mexicaanen aan een ſteen geeven, welke aan het *marien-glas* of een zoort van *ſchilferagtige gijpsſteen* gelijkend, maar die echter een wezentlijke *talk ſteen* is, dewijl de werking des vuurs er geen de minſte verandering op te wege brengt. Die ſteen is goud-geel, een weinig na het purper trekkende. Zie DE LAET, *de Gemmis & Lapidibus.*

METZELAAR-BIJEN, zie HOMMELS, *n.* XII. *pag.* 1082.

MEUM, zie BEER-WORTEL.

MEUM PALUSTRE; *Daucus paluſtris*; *Apium ſilveſtre* DODONÆI; *Thijſſelinum Plin.* LOBELII; *Oliſenichium*; zie EPPE (WILDE-).

MEUNE, zie GRONDELS, *n.* II.

MEUNIER, zie DIKKOP.

MEXIKAANSCH BLOEMZUIGERTJE, zie BLOEMZUIGERTJES, *n.* I.

MEXIKAANSCHE GEHOORNDE ACACIA, zie EGIJPTISCHE DOORN, *n.* IV.

MEXIKAANSCHE KERNBIJTERS, zie KERNBIJTERS, *n.* VIII en XIX.

MEXIKAANSCH SALAMANDERTJE, zie HAAGDISSEN, *n.* XXXV. *pag.* 971.

MEIJ-KEVER, of *Molenaar*, bij de meeste Natuurbeſchrijvers onder den naam van *Melolontha* bekent; (*Scarabæus muticus teſtaceus, Thorace villoſo, cauda inflexa, inciſuris abdominis albis*, LINN. *Faun. Suec.*) De Ouden hebben het grieſche woord Μηλολόνθη gebezigt, om zekere Tor te betekenen, die na alle waarſchijnlijkheid deeze zelfde is, welke op de bloemen der Appelboomen aast; niet de *groene* of *gouden Torren*, gelijk zommigen, zelfs CHARLETON gedagt hebben, want deeze ſchijnen bij ARISTOPHANES *Chrijſomelolonthia* genoemt te zijn. De Overzetters van het Oude Testament, hebben daar op het oog gehad met het woord *Kever*, in 't latijn *Brachus*; als die het geboomte zeer benadeelt en de hoope op een goede inzaameling van Ooft te leur ſtelt, zie I KONINGEN VIII. *vs.* 37. en JOEL II. *vs.* 25. Ook is eigentlijk deeze Tor eene der geenen, die wij in ons Land gewoon zijn *Kevers* te noemen, wegens de ſpitsheid van het agterlijf. In Duitschland is hij zo algemeen onder den naam van *Maijen-Kaefer* of *Meij-kever* bekent, dat de Heer ROESEL hem in zijne beſchrijving noemt, *der allenthalben bekannte Maijen-Kæfer.* De Heer FRISCH is echter van gedagten, dat veeltijds de *Junij-Kever* met de *Meij-Kever* verward word, die dus zegt hij, is genoemt, om dat er in de maand Meij de Boomen en Bloemen meest door beſchaadigt worden.

De gemeenſte naam die deeze Tor bij ons voert, is die van *Molenaar*, die zommigen willen afleiden, om dat zij de jonge botten der Kerſen, Abrikoozen en andere Vrugtboomen vergruizen en als tot ſtof maalen; doch waarſchijnelijker ſpruit deeze afkomst van zeker Spel der Kinderen of Jongens, in Duitschland zo wel als Vrankrijk, met deeze Kevers, ook in Gelderland niet ongewoon. Zij neemen een ſtukje papier, dat als een lint dubbeld is gevouden en maaken het met een ſpeld aan een der dijen of pooten van het Inſekt vast, dat zij dus op een ſchrijfpen of glad ſtokje ſteeken, en dan draait het even als een molentje zeer vlug om; want de Tor willende wegvliegen, word door zijn poot te rug gehouden, en de ſcheeve werking doet hem ronddraaijen. Meest houden de Jongens van die geene, welke het lijf witagtig hebben

en

en als met meel beſtrooit, welke zij door den naam van *Meel-molenaars* van de anderen onderſcheiden, die roodagtig van lijf zijn, en die zij om die reden *Mostert-maalers* noemen.

De Franſche naam *Haneton* of *Hanneton*, is volgens de gedagten van de meesten, afteleiden van het gonzend geluid, het welk deeze Kevers vliegende, maaken; waar in zij boven anderen uitmunten, en waar door zij zo men zegt, de Muggen wegjaagen. Hier van is het latijnſche woord *Burdigale* afgeleid, om dat men ze *Burdigone* noemde en *Scarabæus ſtridulis*, het welk zo veel als *brommende Tor* betekent. In Engeland voeren zij den naam van *Dor* of *Hedge-Chafer*, dat is *Haag kever*; want de Vrugtboomen ſtaan er gelijk in Duitschland, zomtijds in de heggen aan de zijden der wegen.

Deeze Tor heeft omtrent de grootte van een vingers lid; eenige rekenen de langte op een duim, de breedte op een half duim. De koleur ſchijnt min of meer te verſchillen; want zommigen noemen die zwartagtig bruin, anderen naar ijzergraauw of roestkoleur trekkende, anderen donkerrood of kaſtanie bruin; minst oneigen kan men ze roodagtig of bleekrood noemen. Op de ſchilden zijn vier glimmende ſtreepen, en het geen wel voornaamentlijk deeze Tor onderſcheid, zijn die driehoekige witte merktekens aan de zijden van het agterlijf, op ieder ring een, als ook het ſpitze neergeboogen uitſtek, dat er als een ſtaart aan maakt. In zommigen vond Roesel het borſtſtuk van de zelfde koleur als de dekſchilden, naamelijk roodagtig, in anderen zwart; die hij als bijzondere zoorten aanmerkt, welke in het eene jaar meer dan in het andere zouden voortkoomen; doch volgens verzekering van de Heer Geoffroij zijn dit niet anders dan verſcheidentheden. Dit borſtſtuk is eenigzints ruig, insgelijks de pooten, waar van de voorſten zomtijds drietandig zijn aan de dijen, gelijk in de Rhinoster-Tor, zomtijds tweetandig; de agterſten langst en ſterkst.

Deeze Kever heeft voor aan den kop een rond gat, dat naar de keel loopt en hem voor bek dient, welke bek met een harde ſtompe lip is bedekt. In de borst verneemt men, zekere vooſe, rondagtige vleeschklompjes of kliertjes die rood van koleur zijn, en welke men misſchien voor longen zoude kunnen houden; midden tusſchen dezelve door, loopt de keel, die zwartagtig is, en waar op men het hart als een roodagtige ſtip, gewaar word. In het Wijfje heeft de lijfmoeder twee hoornen, en men heeft eenige eijertjes daar aan zittende gevonden. Aartig zijn de darmen door een gedraait, en veele luchtbuisjes daar door verſpreid, zo als in de *Rhinoster-Tor*, zijnde de maag in het midden derzelven geplaatst.

Zeer kennelijk is de paaring der *Meij-Kevers*, ook blijven zij lang aan elkander zitten. Het Wijfje bevrugt zijnde, boort een gat in den grond, en daar in gekroopen zijnde, legt zij de eijeren nevens elkander.

Uit deeze eijeren koomen na verloop van eenigen tijd Wormen te voorſchijn, die de Tuinlieden en Landbouwers in Vrankrijk *Vers blancs*, dat is *witte Wormen* noemen, en in Duitschland *Engerlinge* of *Kwat-wormen*; hier te lande volgens Goedaart *Koorn-wormen*, om dat zij de wortelen van de Tarw en andere Graanen afknaagen; in de Moeshoven beſchaadigen zij die der Erwten en der Salaade niet minder; weshalven bij dezelve daar mede opvoede, en dus bevond, dat zij wel in het vierde jaar leeven onder de gedaante van Wormen.

Deeze *Kwat-wormen*, zijn in geenen deele zo groot, als die der *Rhinoster-Torren*; zijnde in het vierde jaar ſlegts anderhalf duim lang; de koleur is geelagtig wit, met den kop oranje en het agterſte blauwagtig zwart; op de rug word men twee rimpels in ieder ring gewaar, en langs elke zijde loopt een zoort van zoom of lijst, waar in negen luchtſtippen zijn; aan den kop is een zoort van tang, waar mede zij de wortels ſchijnen aan ſtukken te knijpen, om het zap daar uit te zuigen. Het ſchijnt dat zij ten minſten eens in het jaar van huid verwisſelen, en des winters als het vriest, kruipen zij diep in de aarde, verbergende zich aldaar tot aan het voorjaar, zo men wil zonder voedzel te gebruiken; en, dewijl de aflegging der huid in een zoort van bol of tonnetje, dat zij voor zich maaken, geſchied; hebben zommigen deeze Kevers ook onder de *Pillen-Torren* getelt. Een diergelijk holletje dient tot de laatſte verandering in een pop, welke oranjekoleurig is, en verder weinig van de poppen der andere Torren verſchilt. Het aanmerkelijkſte is, dat die pop den geheelen winter over in deeze geſtalte blijft.

Zommigen zijn van gedagten, dat de *Kevers* hier uit voortkoomende, verſcheidene maalen paaren en voortteelen; dit zo bevonden wordende, zoude tot verklaaring kunnen ſtrekken van hunne ſterke vermenigvuldiging in zommige jaaren. Gantſche Koornakkers en Moeshoven, heeft men zien verſlenſen door het nadeel, dat de Wormen van deeze Kevers aan de wortelen van kruid en graanen toebrengen. Dit nadeel word vergroot, dewijl zij zeer lang Wormen blijven, en de Kevers zelf overvloedig zijnde, maaken niet alleen de vrugtboomen, maar zelfs geheele bosſchen van zwaare Eicken, bladeloos. Mouffetus verzekert in Normandijen waargenoomen te hebben, dat zij aldaar om het derde jaar menigvuldigst zijn: Hij verhaalt, dat in 't jaar 1574 den 27 Februarij, een zo verbaazende menigte van deeze Inſekten in Severn viel, dat de raderen van de moolens, die door het water van de Rivier bewoogen worden, er door tegengehouden werden. In de Verhandelingen der Koninglijke Societeit van Dublin vind men aangetekent, dat men eens in Ierland heeft beſlooten om zeker bosch in brand te ſteeken, ten einde de gemeenſchap daar door met een land afteſnijden, het welk door deeze Kevers was kaal gevreeten. Niet lange jaaren geleeden, werd een Landgoed niet ver van Norwich in Engeland, door deeze Inſekten zodanig benadeelt, dat de Eigenaar genoodzaakt was den Huurder van het zelve met geld te onderſteunen, die hem verzekerde dat hij in weinige dagen, meer dan tagtig Schepzels van deeze Kevers had ingezaamelt.

Over dag vliegen deeze Inſekten niet, maar onthouden zich onder de bladen van het geboomte verſchoolen, zijnde als in ſlaap tot aan het ondergaan van de Zon, wanneer zij met groote troepen aan het vliegen raaken, en zulks zo onbeſtuurzaam, overal tegens aan ſtuitende, dat men in Engeland het ſpreekwoord gebruikt, *zo onbezuisd als een Meij-kever*; Raij noemt hen om die oorzaak, de *blinde Tor*. De Kraaijen en Varkens zijn er zeer gretig naar, zo wel als naar de Wormen; doch dit alles voldoet niet om deeze Kevers te vernielen wanneer zij menigvuldig zijn, en dewijl de Wormen volgens gedaane proeven, niet alleen de ſtrengſte vorst kunnen verduuren, maar zelfs in het water niet verdrinken, valt het zeer bezwaarlijk deeze Inſekten uitteroeijen.

Het geboomte door deeze Kevers aangetast wordende, is het beste middel om ze te verdelgen, dat men de takken over dag ſterk ſchudde, en dan de geenen die er uit-

gevallen

gevallen zijn, of dood trappe, of aan hoopen veege en verbrande. Tot de uitroeijing der Wormen, die de wortels der planten beſchaadigen, is niets beter, dan dat men ze zo veel doenlijk zij, tegen den winter uit den grond zoeke, ſnijdende de wortels, die door dezelven uitgeknaagd zijn, wat hooger af. Om te beletten dat de Kevers niet aan de boomen koomen, kan men dezelven berooken met den damp van Koe-drek, oude lappen of hoornen, die men ſmeulen laat. Zommigen verzekeren ook, dat zij een afkeer van Peonie-roosen hebben, om welke reden dit kruid veelvuldig in de Wijngaarden geplant word. Het vliegen dat zij 's avonds doen, maakt dat er de Vledermuizen met gretigheid op aazen. Zommigen beweeren, dat de menigvuldigheid deezer *Keveren* tot een voorteken van herfst-ziektens zoude verſtrekken; anderen merken het aan als eene voorboode, van een rijkelijken oogst.

Even gelijk de andere Torren, bevatten de *Meij-kevers* veel vlug zout en olie, en denkelijk is het dat men ze tot dezelve oogmerken zou kunnen gebruiken; echter is het niet waarſchijnelijk, hun voedzel in aanmerking neemende, dat zij zo ſcherp zijn als de Mest- of Drektorren of Spaanſche-vliegen, inzonderheid als deeze laatſten, dewijl het inwendig gebruik derzelven als een goed middel tegens de beet der dolle Honden word aangepreezen. In de *Ephem. Nat. Curioſor.* 1742. *pag.* 325. verhaalt Dr. HARTMANN, dat zekere Dame een geheim bezat, het welk zij veele jaaren had ingegeeven aan de geene die gebeeten waaren, en dat niemand derzelven de watervrees gekreegen had. Eindelijk bekende zij hem, dat het alleen beſtond in het gebruik van *Meij-kevers*, en wel volgens deeze toebereiding.

Men neemt er vijf voor een Volwasſen en drie voor een jong Perzoon; men doet ze in honing ſterven, en neemt er dan den kop af, die als nutteloos verwerpende; dan ſtampt men ze en geeft ze den Lijder, des morgens op een nugtere maag in, met een lepel vol van den honing, waar in zij geſmoort waaren. De eerſte gifte neemt men zo dra het moogelijk is, na de beet, en gaat er zeven dagen lang mede voort, als wanneer de Lijder gerekent word geneezen te zijn. Tot dit oogmerk kan men de *Meij kevers* in hun ſaizoen vergaderen, en dezelven, tot dat men ze noodig heeft, in honing of olijf-olie bewaaren. Het eenigſte is dat men met het gebruik van dit middel niet wagte, tot dat de watervrees zich geopenbaart heeft.

Dr. SCOPOLI, *Entomologia Carniolica*, *Vindob.* 1763. *pag.* 7. prijst de olie, waar in *Meij-kevers* hebben ſtaan trekken, als een dienstig middel aan, om de *Weegluizen* te dooden of te verjaagen.

MEIJ-MAAND, zie BLOEIJ-MAAND.

MEIJ-MUGGEN, zie HAFT.

MEIJ-TORREN, is een Inſekten-geſlagt, waar onder niet alleen de zogenoemde *Meij-wormen*, maar ook de alom bekende *Spaanſche-vliegen*, en verſcheidene bij-zoorten, zijn t' huis gebragt.

Tot kenmerken daar van, ſtelt de Heer LINNÆUS de zonderlinge figuur der Sprieten, die ook wel uit bolletjes of ringetjes, als aan een draad gereegen zijn zamengeſtelt, maar het uiterſte leedje eijrond hebben; het borſtſtuk rondagtig; de dekſchilden zagt en buigzaam; den kop bultig geboogen.

Onder dit geſlagt, brengt hij voor eerst, de *Meij-wormen* die ongevleugelt zijn; en ten tweeden de *Spaanſche-vliegen* van verſcheiderleij gedaante en grootte; maakende in 't gebeel agt zoorten uit.

EERSTE AFDEELING.

Meij-torren die ongevleugelt zijn, met de dek ſchilden zo lang niet als het lijf.

I. *Meij-worm*; in 't latijn *Pro-ſcarabæus*, ook *Anticantharus* genoemt; (*Meloë apterus, corpore violaceo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De Duitſchers noemen hem, om dat het lijf van agteren in de Wijfjes zo wormagtig is, en dat hij in de Meij-mand voor den dag koomt, *Maij-worm*. De Franſchen tijtelen hem ook wel *Scarabée onctueux*, 'twelk *ſmeerige* of *vette Tor* betekent, uit oorzaake van de oliëagtige ſmeerigheid van zijn lijf, en de Engelſchen geeven er om de zelfde reden, den naam van *Oij-beetle* aan.

Zommige hebben te boek geſtelt, dat dit Inſekt de dikte van een vinger en de langte van een pink heeft; dog zeer zeldzaam ontmoet men ze van die grootte: Doorgaans is de langte op 't hoogſte één duim, en de breedte een half duim. Den kop heeft veel gelijkenis met die van een Vlieg, is groot en nederwaarts geboogen; het borſtſtuk is ſmal, rondagtig en ongezoomt, van twee dekſchilden voorzien, die even als leer buigzaam zijn. Den kop, het borſtſtuk en de dekſchilden, die maar een gedeelte van het agterlijf bedekken, zijn altemaal ſagrijnagtig gepointilleert, dog de ringen van het lijf met een gladder huid bedekt. De Wijfjes die het agterlijf veel verder uitſteekende als de Mannetjes hebben, vertoonen zich als half Worm en half Vlieg: Doorgaans is de koleur violet of glimmend blaauwagtig, inzonderheid onder aan het lijf; dog die van den kop, het borſtſtuk en de dekſchilden, dof zwart.

Het gewoone verblijf der *Meij-wormen*, is op vlakke Velden en Heuvels aan de zijde die naar de zon legt, in de maand Meij. Derzelver voedzel beſtaat in veelerleij groente en kruiden, inzonderheid de zulken die ſcherp zap hebben; zij hebben een reuk naar die van vioolen zweemende. In de paaring haakt zich het Mannetje, met zijne kromme ſprieten aan het Wijfje, en blijft er lang aan zitten, wordende van 't zelve voortgedraagen. Wanneer het Wijfje eijeren zal leggen, begraaft zij zich ongeveer een duim diep in de aarde, en koomt na zulks verricht te hebben weder te voorſchijn, leevende als dan nog eenige dagen, doch een koude nagt voldoet om haar te doen ſneeven. In de maand Junij van het zelfde jaar koomen de Jongen te voorſchijn; deezen zijn roodagtig geel, hebbende een lang agterlijf, en onder het voorſte van 't lijf dat uit drie ringen beſtaat, zes pooten. De Heer FRISCH zegt, dat zij na eene herhaaling van huidverwisſelingen, in de laatſte van welken zij eerst de dekſchilden krijgen, die hun als gevleugelt vertoonen ſchoon zij het niet zijn; den winter in kleijige aarde, daar de nattigheid en vorst niet bij kan koomen, overblijven tot in de volgende Meij-maand.

Wanneer men dit Inſekt maar effen aanraakt, geeft het een ſmeerig vogt, van geelagtige koleur uit de gewrichten van zijne pooten, dat naar olie gelijkt en de handen beſmet; volgens het berigt van GLAUBER, geneest dit vogt 't welk ſcherp van reuk is, de ſleepende ziektens; het koomt de toevallen voor van 't Graveel en Podagra, maakende zomtijds ontlasting van boven en van onderen, doch gemeenlijk door wateren. In den beginne moet dit middel maar bij weinige droppelen teffens gebruikt worden, dewijl het zeer vermoogend is, en veel van den brandenden aart der *Spaanſche vliegen* heeft. Men prijst 't poeijer van deeze Torren aan, als een goed middel tegens de beet van een dollen Hond.

II. *Rood-*

II. *Roodlijvige Meij-tor*; in't latijn *Meloë majalis*, en door FRISCH *Pro ſcarabæus alter* genoemt; (*Meloë apterus, ſegmentis dorſalibus abdominis rubris*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze, zegt de Heer LINNÆUS, die het agterlijf rood heeft, onthoud zich in de Zuidelijke deelen van Europa; ook is dezelve door den Heer BRANDER, in Afrika en door KALM in Amerika waargenoomen.

TWEEDE AFDEELING.

Meij-torren die gevleugeld zijn en geheel groen.

III. *Spaanſche Vlieg*; in 't grieksch *Cantharis*; in 't latijn *Veſicatorius*, en in 't fransch *Mouche canthariде*; door MOUFFETUS, ALDROVANDUS, JOHNSTON en RAIJ *Cantharis Officinarum* genoemt; (*Meloë alatus viridiſſimus*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De Franſchen pleegen dit Inſekt ook *Mouche d'Eſpagne* te tijtelen; zijnde die naam zo wel als de Nederduitſche van *Spaanſche Vlieg* afkomstig, om dat men ze eertijds alleen uit Spanjen kreeg; dog hedendaags verzamelt men ze in menigte door geheel Duitschland, Vrankrijk, Italien, Engeland, de Nederlanden en zelfs in de Zuidelijke deelen van Zweeden, daar zij zich op de Liguster, Kamperfoelie, Vlier, Populieren, Esſchen en andere Boomen onthouden; echter ſchijnen zij het meest de bladen van de Sijringen, Liguster en Esſchen te beminnen, knaagende dezelve aan de kant af even als of zij gekartelt waaren. PAUL. HERMANNUS verzekert, dat hij daar door een oude Esſchen-boom heeft zien ſterven.

De *Spaanſche Vliegen* verſchillen ongemeen in grootte. Omſtreeks Parijs, vind men ze van een derde tot drie vierde duims, ja zomtijds bijna één duim lang. De koleur is ook niet altoos geheel groen of zeer groen; maar zomwijlen bij uitneementheid goudglanzig, of ook met hemels-blauw gemengeld; dog ſteeds zeer bevallig en fraaij voor het gezigt. Door middel van 't vergroot-glas, ontdekt men dat de dekſchilden geſtreept zijn, en het borſtſtuk fagrijnagtig is geſtippelt. De kop zo wel als de borſt van onderen, is eenigermaate haairig ruig; de ſprieten zijn zwart; de dekſchilden even als die van Torren hard; aan de voor- en middel-pooten zijn ieder vijf, aan de agterpooten alleen vier leedjes, gelijk in de Meeltorren, en ook in de overige van dit geſlagt plaats heeft.

MOUFFETUS verdeelt de zoorten der *Spaanſche Vliegen* in groote en kleine. De groote worden zegt hij het meest geacht; en die, welke men in de Apotheeken gebruikt, zijn ſchoon groen glimmende van koleur, met goud gemengt.

Deeze Inſekten koomen van Wormen voort, die een gedaante hebben welke naar die van een Rups gelijkt. Schoon hunne paaring leevendig is, duurt zij echter vrij lang; zij paaren op de Boomen geduurende de grootſte hitte van den dag; de Wijſjes met eijeren vervult zijnde, klimmen op de Mannetjes, en laaten zich bevrugten.

De *Spaanſche Vliegen*, begeeven zich gelijkerwijs de Springhaanen, troepswijze van de eene na d'andere plaats, waarſchijnlijk zich van het Zuiden Noordwaards verſpreidende. In de *Ephemerides Natur. Curioſ.* vind men twee waarneemingen, de eene van Dr. FRED. LACHMUND, die ons verhaalt, dat men in 't jaar 1667 in de maand Junij, omſtreeks de Stad Hildesheim, een zo groote veelheid van *Spaanſche Vliegen* had, dat alle de Willige-boomen er vol van waaren. De andere is van Dr. THEOD. CHARLES, die ons berigt geeft, hoe in de maand Meij van het jaar 1685, met een heldere lucht en zagt weer, een groote wolk van zulke Inſekten in zijne nabuurſchap zich op eenen enkelen Liguster-boom kwam nederzetten, die door hun ten eenemaalen van bladen beroofd wierd, zonder de bloemen te beſchaadigen. Deeze twee Doctoren voegen er bij, dat het een oud denkbeeld is, onder het gemeene Volk in Duitschland verſpreid, dat er alle zeven jaaren een overvloed koomt van *Spaanſche Vliegen*. Zeker is het, dat zij er zomtijds in zulk een veelheid koomen, dat zij zich als een Zwerm Bijen in de lucht vertoonen; daar zij als dan nedervallen, verſpreid zich tot een taamelijke afſtand, de onaangenaamen reuk, die hun zelfs kenbaar maakt, wanneer men ze op zoekt om te vangen, dat best kan geſchieden tegen het ondergaan van de Zon; zijnde deeze vangst zeer gemakkelijk, dewijl ze log in het vliegen zijn; ten dien einde ſpreid men een laken of ander kleed op den grond uit, onder den Boom waar op zij zitten, en de takken zagtelijk met een ſtok geſlagen zijnde, vallen zij alle daar op, en worden ligtelijk bij een verzamelt; als dan moet men ze ſchielijk doen ſterven en door vuur uitdroogen. DIOSCORIDES wil, dat men ze doen zal in een vat, dat niet gepekt is, en, daar een doek over gebonden hebbende, het omgekeerd houden, in de damp of waasem van kookende Azijn, tot dat zij dood zijn. Doch daar leid weinig aangelegen hoedanig men dit verricht, indien ze maar wel gedroogt zijn, voor dat ze ter bewaaring worden weggeſlooten.

De Ouden wilden, dat men den kop, de dekſchilden en pooten, van de geenen die zij gebruikten, weg zoude werpen; maar zulks is niet noodig. Het weinige dat daar van in 't poeijer der gedroogde *Cantharides* overblijft, kan geen ſchaade doen. Doch men moet ook zorg draagen, om het ſtof niet weg te werpen, en alleen de groenglimmende ſtukjes der dekſchilden te gebruiken, want deeze zijn tot de blaartrekking onbekwaam. De zulken die de *Spaanſche Vliegen* behandelen, moeten zorg draagen, dat zij onder het ſtampen of uitziften der zelven, het ſtof daar van, het welk zeer vlug en ſcherp is, niet inademen.

Deeze Inſekten, waar uit door middel van de Scheikonst, veel vlug zout gehaalt word, hebben een bijzondere ſcherpheid en brandende eigenſchap, op wat wijze zij ook gebruikt worden. Inwendig is het niet veilig, om dat zij zo geweldig werken op de waterwegen, verzelt met vreesſelijke pijn en bloedwateren, waar op door de hevige ontſteeking der deelen, zomtijds den dood volgt. Evenwel is de hevigheid der uitwerking naar de veelheid, die men gebruikt, en naar de toebereiding grootelijks verſchillende. Vijftien à twintig droppels van de esſents door TULPIUS voorgeſchreeven, in één once bekwaam vogt gedaan, en hier mede vier à vijf dagen aangehouden, zoude een uitneemend middel zijn, in de nierſmerten en het graveel te verzagten; zie LITHONTRIPTICON VAN TULPIUS. Een ſcrupel van 't poeijer deezer Inſekten, op vier oncen Rhijnſche wijn gezet, en, gefiltreert zijnde, tot één lepel vol in zeven lepels *wijn* gegeeven, volgens het voorſchrift van TH. BARTHOLINUS, is voor de waterzugt dienstig, en zal zo gevaarlijk niet zijn als het *electuarium*, of de conſerf daar van gemaakt met *honing*, en door verſcheidene prikkelende middelen aangezet, om de minnelust optewekken. Veele voorbeelden zouden wij hier uit verſcheidene Schrijvers kunnen bijbrengen, hoe ſchaadelijk, ja veeltijds doodelijk het inwendig gebruik van deeze Vlie-

gen is, waar door dezelve ook van zommigen onder het getal der vergiften gerekent worden. BOERHAVE ſchrijft als dienſtige middelen hier tegens, voor, braakmiddelen, waterige vogten, olieagtige zelfſtandigheden, zuuren die de verrotting wederſtaan, enz. Volgens POMET is het in Vrankrijk aan de Apotheekers niet geoorloft, aan iemand wie het ook zij, dien zij niet kennen, *Spaanſche Vliegen* te verkoopen, zo min als Rottekruid of dergelijke vergiften.

Wanneer men deeze Inſekten, zelfs uitwendig al te veelvuldig gebruikt, kunnen zij nadeelig zijn; doch als dan is er zeldzaam gevaar onder vermengt. Hedendaagsch worden er nauwelijks andere blaartrekkende pleisters gebruikt; waar van ook de nuttigheid aan een ieder is bekent. Zomtijds worden deeze pleisters op de pijnelijke plaats zelve gelegt, gelijk op de borst in uitwendig zijdewee; zomtijds op eenigen afſtand daar van, om de ſcherpe vogten van een edel deel af te wenden. Zelfs dienen zij tot het zuiveren van rottige wonden en zweeren; doch in dit alles moet men derzelver werking op de waterwegen in 't oog houden.

ALDROVANDUS *Hiſt. Inſector. L. VIII. c.* 1. zegt, dat er omſtreeks Bologne in Italien, *Water-cantharides* zijn die boven op het water en zelfs op den grond daar van, met een ongelooflijke ſnelheid kunnen voortloopen. Zij hebben de gedaante en grootte van Wandluizen; haar zwarte koleur, ſchijnt in de zon ſchitterend groen te zijn, zo wel als 't uiterſte van haare vleugelen. Wanneer deeze Vliegen op het water voortloopen, glinſteren zij gelijk als zilver; om welke reden zegt RUISCH, men ze met regt *Pijgolampides* kan noemen. Deeze Inſekten kunnen ook vliegen, wanneer het hun luſt.

IV. *Sijriſche Meij-tor*; in 't latijn *Meloë Sijriacus*; (*Meloë alatus, viridi coeruleus, Thorace luteo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze, die zich in het Kabinet der Koningin van Zweeden bevond, en uit Sijrien afkomſtig was, had een groenagtig blaauwe koleur, behalven het borſtſtuk dat geel was.

V, *Meij-tor van Suikereij*, door HASSELQUIST *Iter.* 410. *n.* 101. *Chrijſomela Cichorii* genoemt; (*Meloë alatus niger, Thorace hirſuto, Elijtris faſciis tribus flavis*, LINN, *Sijſt. Nat.*) Dat het zeker is, dat de Ouden een ander zoort van Vliegen tot trekpleisters gebruikten, dan wij nu doen, blijkt niet alleen uit het berigt van den Griekſchen Geneesheer NIKANDER, die dezelve *Koorneeters* noemt; maar ook uit DIOSCORIDES, welke uitdrukkelijk zegt, dat de *Cantharides*, die men in de graanen vind, zeer dienſtig zijn om tot het geneeskundig gebruik te bewaaren; voegende er bij, dat de kragtigſten zijn van gemengelde koleur, en die geele ſtreepen dwars over de vleugelen hebben, met het lijf lang, dik en wel gevoed. PLINIUS gebruikt genoegzaam de zelfde bewoordingen, wanneer hij van deeze Inſekten ſpreekt. IMPERATUS, verzekert, dat zodanige Torretjes, als die der Ouden, in de Suikereij huisvesten, welke in de Oosterſche gewesten veelvuldig aan de kanten der bouwlanden groeit, en op wier bloemen de Heer HASSELQUIST overal deeze zoort vond, welke hij echter als eene middelſlag telt, tuſſchen de Olijphantjes en andere Torretjes, haar het *Goudhaantje van de Suikereij* noemende. Derzelver grootte verſchilt weinig van die der *Meijworm*, en de geſtalte koomt er ook zeer wel met overeen, zijnde ongeveer een duim lang. In plaats van geele banden, hebben zommigen zwarte vlakken op de geele dekſchilden. De Heer LINNÆUS (*Amoenit. Academ. Vol. VI. p.* 138.) kreeg voor eenige jaaren een gantſche Chineeſche Apotheek, waar in hij ook een doosje of laadje vond, dat met dergelijke Torretjes als deeze gevuld was. Hier uit beſluit hij met rede, dat de *Cantharides* der Ouden, nog ten huidigen dage bij de Chineezen in gebruik zijn.

In Zweeden heeft men een *Meij-tor* gevonden, die in koleur veel naar deeze zoort geleek, hebbende twee zwarte vlakken, op het agterſte gedeelte der geele dekſchilden. Dezelve kwam vroeg in het voorjaar te Upſal voor, gemeenlijk in drooge zandige graften of greppels van het land.

VI. *Algierſche Meij-tor*; in 't latijn *Meloë Algiricus*; (*Meloë alatus niger, Elijtris testaceis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze die zwart is, met bruin-roode dekſchilden die buigzaam zijn; heeft de geſtalte van een *St. Jans* Vlieg, en is te Algiers gevonden, waar van hij zijnen naam voert.

VII. *Schaeffers Meij-tor*; (*Meloë alatus viridis, Pedibus luteis, Antennis abbreviatis clavatis, brevibus, irregularibus*, LINN. *Sijſt. Nat.*). De Heer LINNÆUS heeft deeze *Meij-tor* dusdanig genoemt, om dat de Heer Paſtoor SCHAEFFER, zo bekend wegens de uitgave zijner Natuurkundige waarneemingen, daar van de afbeelding voor eenige jaaren aan hem had gezonden. Deeze Torretjes vond hij omſtreeks Regensburg, 't menigvuldigst in de maanden Meij en Junij, op de bloemen der Kroontjesdraagende kruiden, die wit van koleur zijn, in 't wild groeijende; of ook op dergelijke in de Hoven; bij voorbeeld op het Duizendblad en de Kamille, welken, gelijk die der wilde wortelen, zij meest ſcheenen te beminnen, en waar op zij ook de paaring verrigten; doorgaans zijn zij met het ſtuifmeel van die bloemen grootendeels bedekt, en vertoonen zich deswegens eer geel dan groen, dat anders haar natuurlijke koleur is. Zij hebben de eigenſchap, met de *St. Jans* Vliegen gemeen, van, wanneer zij aangeraakt of ontrust en geplaagt worden, den kop en 't borſtſchild ſterk neer te buigen en de pooten in te trekken, zo als de meeste Torretjes doen. Bij heet weer zijn zij zo vlug en ſchuw, dat men ze nauwlijks, ten minſten met bloote handen, zonder netje, niet ligt kan vangen. De Heer SCHAEFFER heeft ze in zijne *Abhand. von Inſekten, II band, Regensb.* 1764. *pag.* 291. enz. uit oorzaake van de zonderlinge figuur der ſprieten, die in het Mannetje den kop als met een kroon vercieren, doch in het Wijfjen alleen knodsagtig zijn, den naam van *der Weichſchaalingen Cronen und Kaulen Kaefer* gegeeven.

VIII. *Meij-tor der Bloemen*; in 't latijn *Meloë floralis*; (*Meloë alatus niger, Elijtris faſciis duabus ferrugineis obſoletis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze, wiens grootte weinig die van een Luis overtreft, koomt menigvuldig in Zweeden op de bloemen der Distelen en Doornen voort; derzelver koleur is zwart, met twee flaauwe roestkoleurige banden op de dekſchilden.

MEIJ-VOGEL, dusdanig word door zommige een zoort van *Zee-Zwaluw* genoemt; zie STERNEN, *n.* III.

MEIJ-WORM, zie MEIJ-TORREN.

MEZEREUM, zie PEPER-BOOM.

MEZZO-TINTO; een prent in *Mezzo-tinto* gedrukt, is het zelfde als het geen wij *Zwarte-konſt* noemen; die zoort van prenten zijn zeer na de ſmaak van de Engelſchen; zij vereiſchen ook zo veel arbeid niet, als die, welke na de gewoone trant gegraveert zijn.

MIASMA, betekent eene *Beſmetting*, welke onder de

de leevensgeesten en het bloed vermengt word, gelijk in Pest, Scorbuit, enz. gebeurt.

MICA, is de naam die eenige Schrijvers aan een zekere steen geeven, die door de werking des vuurs niet kan gesmolten worden, nog in kalk veranderen, en als een oprechte *talk-steen* moet aangemerkt worden; zie TALK.

De *mica* is uit dunne schilfers of bladen zamengestelt, die men ligtelijk kan verbrijzelen, schoon zij tot een zekere trap toe buigzaam zijn. De *vergulde mica*, *mica aurea*, is uit kleine goud-koleurige schilfers zamengestelt, het welk oorzaak is, dat men het zelve ook *Katten-goud* noemt. De *verzilverde mica*, *mica argentea*, *argijrites*, *argijrolijtus*, is schitterende wit zo als zilver, men noemt het zelve ook *Katten-zilver*. De *loodige* noemt men *mica pictoria*; dezelve is loodverwig. Behalven deeze opgenoemden zijn er nog andere zoorten van *mica* die rood of groenagtig van koleur zijn. Men noemt *schubagtige mica*, die, welke in omgeboogene schilfers even als schubben word gevonden, en in 't latijn den naam van *Mica squamnosa* draagt.

MICROCOSMUS, is een griekesche uitdrukking, welke letterlijk *kleine Waereld* betekent. Eenige oude Wijsgeeren hebben dusdanig den Mensch als bij uitnementheid genoemt, als volgens hun het klein begrip bevattende van al het geen de *microcosmus* of *groote waereld* verwonderenswaardig behelst.

Maar is de Mensch het klein begrip der volmaaktheden van het geheel al, kan men teffens zeggen, dat hij ook het klein begrip van zijne onvolmaaktheden is.

Het woord *microcosmus* is zamengestelt van het grieksch μικρὸς, *parvus*, *klein*, en κόσμος, *mundus*, *waereld*.

MICROGRAPHIA, betekent de beschrijving der voorwerpen, welke al te klein zijn, om ze zonder behulp van een Microscoop te kunnen beschouwen.

MICROGRAPHUS, zie TORRETJES, *n.* X.

MICRO-LEUCO-NIJMPHEA, dus word de kleine witte *Nijmphæa* of Water-rook ook genoemt; zie VORSCHEN-BEET.

MICROPHONUS, deeze naam heeft men aan zodanige werktuigen gegeeven, welke dienstig zijn om kleine geluiden te vermeerderen, even als de Microscoopen de kleine voorwerpen vergrooten. Van dien aart is de *Spreek-trompet*. Dit woord is weinig in gebruik, en koomt af van μικρὸς, *klein*, en van φωνὴ, *geluid* of *stem*.

MICROPTHALMUS, dus word een zulke genoemt, die uit de natuur kleine oogen heeft.

MICROSCOOP, is de naam van een Werktuig, 't welk dient om kleine voorwerpen te vergrooten, en om zulken te doen onderscheiden die te klein zijn, om met het bloote oog gezien te kunnen worden. Het woord *microscoop* is afkomstig van de Griekesche woorden, μικρὸς, *klein*, en σκέπτομαι *ik beschouwe*.

Van de verscheidene beschrijvingen der *microscoopen*, die in de Schriften der Natuurkundigen zijn te vinden, hebben wij er geen beter tot vervulling van ons ontwerp gevonden, dan die van den Heere NOLLET, wij volgen dien Heer zijn leiddraad, er bij voegende, 't geen wij oordeelen tot meerder opheldering te kunnen verstrekken.

De *microscoopen* helpen ons van nabij zien, gelijk de *Verrekijkers* en *Telescoopen* ons in staat stellen om van verre te zien. Zo gelukkig als deeze de beoeffening der Sterrekunde begunstigen, van zo ongemeen en onwaardeerbaar een voordeel zijn die tot bevordering van de Natuurkunde, en de kennis der Natuurlijke Historie. Deezen ontbeerende, waaren wij van ontelbaare ontdekkingen en een eindeloos getal van nuttige kundigheeden verstooken gebleeven, door welke de BORELLI's, HOOK, MALPIGHI, LEEUWENHOEK, REAUMUR, LEDERMULLER, SLABBER, en zo veel andere groote Mannen, die met behulp van deeze nieuwe zintuigen tot in de geheimen der natuur doorzagen, zich beroemd gemaakt hebben.

De *vergrootglazen* en *microscoopen* zijn of *enkel* of *zamengestelde*. De eerste bestaan uit een klein doorschijnend lighaam, van een klootronde of verheven-ronde gedaante; en doorgaans is dat klein lighaamtje gemaakt van glas. De andere zijn een verzameling van verscheidene glazen, door wier koppeling en juiste schikking onder elkanderen, de beeltenisen der voorwerpen sterk vergroot, en op een gevoeglijke en makkelijke wijs den aanschouwer onder het oog gebragt worden.

Indien men alles wat de schijnbaare grootte van de lighaamen kan doen toeneemen, den naam van een *microscoop* wil geeven, moet men de uitvinding van het *enkel microscoop* tot dien tijd brengen, toen men eerst de eigenschap en werking van verheven-ronde glazen begon te leeren kennen; in welken geval, men tot meer dan vierhondert jaaren zou moeten opklimmen. Maar, dewijl men er ruim zo veel om 't oogmerk en 't gebruik dat men van die zoort van glazen maakte, als om derzelver vorm en de eigenschap, die daar uit sproot, deezen naam aan gegeeven heeft, dunkt mij dat men billijk zeggen mag, dat dit Werktuig eigentlijk zo genoemt, niet bekend is geweest, voor 't begin van de voorgaande eeuw; want men vind, naar 't mij toe schijnt, nergens eenige waarnemingen, met het *microscoop* gedaan, die niet zijn van lateren tijd. Ten opzigt van de *zamengestelde microscoopen*, verzekert de Heer HUIGENS, van ooggetuigen gehoort te hebben, dat DREBBEL zijn Landsman, zulken te Londen in het jaar 1621 vervaardigde. FROUTANA, in een werk, dat hij in 't jaar 1646 in het licht gaf, beweert, dat hij die zoort van werktuigen reeds zedert het jaar 1618 toegestelt had; voor dien tijd blijkt niet, dat er iemand is geweest die ze heeft vervaardigt.

Het is eene zekere en bekende zaak, dat de doorschijnende verheven-ronde glaasjes, naar maate dat ze kleiner zijn en ronder van beloop, meer kragt hebben om de voorwerpen te vergrooten. Dit is dan ook de reden waarom een bolletje glas aan de punt van een naald in de kaars gesmolten, of een druppel water in een rond gaatje, dat in een dun bladje lood geslagen is, gevat, een vrij goed Vergrootglas of *microscoop* uitlevert. Ligtelijk zal men hier van de oorzaak kunnen begrijpen, indien men nagaat wat er gebeurt, wanneer men een klein lighaam door een Vergrootglas van een zoort die grooter is beschouwt, en men zal moogelijk met niet minder verbaastheid zien, dat dit glasbolletje en die waterdruppels voor *microscoopen* strekken, niet om dat zij de beeltenis van het voorwerp vergrooten, maar alleen, om dat zij ze duidelijker maaken, en ze ons klaarder doen zien; en dat het zelfde voorwerp door het zelfde rond gaatje, ledig en op den zelfden afstand gezien, zich even groot vertoont, als wanneer men 't door den waterdruppel of door het glasbolletje ziet.

Het vermoogen van de *enkele microscoopen* om te vergrooten, ontstaat eigentlijk alleen maar daar uit, dat men door hun middel iets onderscheiden en duidelijk kan zien, op een zeer kleine afstand van het oog. Om

derhalven te weeten hoe veel maalen een vergrootglaasje een voorwerp vergroot, heeft men flegts de langte of afftand van deszelfs brandpunt te vergelijken met den afftand, op welken men dat zelfde voorwerp duidelijk met het bloote oog kan zien. Indien deeze twee afftanden, bij voorbeeld, tot elkander ftonden als een twee-de lijn en 8 duimen, zou men moeten zeggen, dat het vergrootglaasje 192 maalen vergrootte, om dat een halve lijn één honderd twee en negentigfte gedeelte is van agt duimen. De volgende Tafel bevat die berekening in de uiterfte nauwkeurigheid.

Tafel van de kragt der verhevenronde Glaasjes waar van men gebruik in de enkele Microscoopen *maakt, na de afftand van haare brandpunten, op een duims fchaal in honderd deelen gedeelt, berekent; waar door men ziet, hoe veel maalen de Diameter, de Oppervlakte, en de Cubus of Teerling vergroot worden door die glaasjes heen, ten aanzien van de oogen wiens eenvoudig gezigt agt duimen is, of van agthondertfte deelen van een duim.*

Het Brandpunt van een glas zijnde.		Vergroot de Diameter.	Vergroot de oppervlakte.	Vergroot de Teerling van een voorwerp.	
$\frac{1}{2}$ of 50	Honderdfte gedeelten van een duim.	16	256	4,069	maalen.
$\frac{4}{10}$ of 40		20	400	8,000	
$\frac{3}{10}$ of 30		26	676	17,576	
$\frac{1}{5}$ of 20		40	1,600	64,000	
15		53	2,809	148,877	
14		57	3,249	185,163	
13		61	3,271	226,981	
12		66	4,356	287,496	
11		72	5,184	373,248	
$\frac{8}{10}$ of 10		80	6,400	512,000	
9		88	7,744	681,472	
8		100	10,000	1,000,000	
7		114	12,996	1,481,544	
6		133	17,689	2,352,637	
$\frac{1}{20}$ of 5		160	25,600	4,096,000	
4		200	40,000	8,000,000	
3		266	70,756	18,821,069	
$\frac{1}{50}$ of 2		400	160,000	64,000,000	
1		800	640,000	512,000,000	

Het meest vergrootende glas uit het *microoscoopen* Kabinet van de Heer LEEUWENHOEK, de Franfche Koningl. Societeit aangebooden, heeft zijn brandpunt op de diftantie van het twintigfte gedeelte eener duim; bij gevolg vergroot het den diameter van een voorwerp 160 maal en de oppervlakte 25,600 maal. Dog het fterkst vergrootende glas van het *enkeld microscoop* van WILSON, zodanig als men 't ten huidigen dage maakt, heeft gemeenlijk zijn brandpunt, op de diftantie van ongeveer een vijftigfte gedeelte van één duim, dienfvolgens vergroot het de diameter van een voorwerp 400 maalen, en deszelfs oppervlakte 160,000 maal.

Dewijl deeze Tafel in effene getallen is berekent, is dezelve zo gemakkelijk, dat die niet geheel en al onkundig in de Rekenkonst is, er gemakkelijk mede zal kunnen te regt raaken.

Deeze zelfde Tafel kan ook dienen om de vergrootingskragt der glazen, van een *dubbelde microscoop* te berekenen; inzonderheid dewijl zij weinig meerder vergrooten, als die der *enkelde microscoop* van WILSON.

Dog dewijl het *enkelde microscoop* de voorwerpen alleen vergroot, om dat ze er ongemeen kort voor zijn, en dat men het oog zelfs zeer na aan 't glas, en er genoegzaam als op moet houden, is het in 't gebruik vrij ongemakkelijk en belemmerd, en kan in zeer veele voorvallen in 't geheel van geen dienst zijn. Want een groote menigte van voorwerpen is er, daar men 't niet gevoeglijk toe zou kunnen gebruiken, en het valt altijd zeer bezwaarlijk om de zulken, die men er door befchouwen wil, genoegzaam verlicht te doen zijn. Deeze gebreeken hebben aanleiding gegeeven tot het uitvinden van de *zamengefteldе microscoopen*; wier voornaamfte deugd daar in beftaat, dat ze bijna evenveel uitwerking doen, als het *enkel microscoop*, met vergrootglazen van een merkelijk verder brandpunt. Dit maakt hen veel gemakkelijker in 't gebruik, en van algemeener dienst; daar nog bij koomt, dat men er met een opflag van het oog veel ruimer veld en merkelijker grooter getal van zigtbaare deelen door ontdekt.

De voornaamfte voordeelen en volmaaktheden, die een goed *microscoop* kan bezitten, en daar men inzonderheid op te letten heeft, zijn deeze; dat het tot allerhande zoorten van voorwerpen kan gebruikt worden; dat het gelegentheid laat om de voorwerpen genoegzaam te verlichten; en dat het gemakkelijk te behandelen is. Wat men tot nu toe al bedagt en uitgevoert hebbe,

be, om aan deeze drie voorwaardens te voldoen, omſtandig te willen verhaalen, zoude zo bezwaarlijk vallen, als het ten eenemaalen noodeloos is. Ieder heeft den toeſtel van het *microscoop* verandert naar zijn bijzondere ſmaak of oogmerken; en veele Werklieden hebben het om het hooger in prijs te doen ſteigeren, met zo veel overtolligheden en kwalijk geplaatste verſierſelen overlaaden, daar er een bijzondere beoeffening, en daar weinige zich toe verledigen willen, vereischt word om te leeren, hoe men er mee omgaan moet. Zie hier de weezendlijkſte ſtukken, en daar het inzonderheid op aankoomt.

Om het *microscoop* van algemeen gebruik te doen zijn, en er allerhande zoorten van dingen mee te kunnen beſchouwen, behoort het zo geſtelt te zijn, dat men het tot doorſchijnende zo wel als ondoorſchijnende en duiſtere Lighaamen gebruiken kan. Het zal derhalven tot beſchouwing der eerſtgenoemde niet kwalijk zijn, dat men het Werktuig in een bijna waterpas ſtand en tegen den dag kan houden, op dat er het licht van buiten invalle, even omtrent als in een Verrekijker; of 't geen nog beter is, dat men op eenigen afſtand onder het Voorwerp-glas een Spiegeltje heeft, dat men naar welgevallen draaijen en ſchuins zetten kan, om het licht van den dag of van een kaars te vangen, en het zelve van onderen op het Voorwerp, dat men beſchouwt aftekaatzen. De ondoorſchijnende en duistere Lighaamen verlicht men, met er, door middel van een Spiegeltje of van een verheven rond Glas, ten dien einde in den vereischten ſtand geplaast, van boven genoegzaam licht op te doen vallen.

De grootſte zwaarigheid die men in 't gebruik van het *microscoop* ontmoet, is de juiste plaats te treffen, daar het voorwerp dient gezet te worden, op dat het net op zin behoorlijken afſtand ſtaa van het Voorwerp-glas. Dit moest men kunnen doen door middel van beweegingen, die zeer nauwkeurig te meeten waaren en na te gaan, inzonderheid wanneer het glas zeer kort van brandpunt is; dog dit is iets daar de meeste Werklieden doorgaans niet gelukkig in ſlaagen; of anders word ook dit voordeel weder door andere nadeelen opgewoogen, die het merkelijk in waardij doen afneemen. Het beste en veiligſte dat men er tot nog toe op heeft uitgedagt, zijn welgemaakte ſchroeven, die het lighaam van 't *microscoop* langzaam en met evenmaatige en gelijkformige beweeging op en nederwaarts doen rijzen of daalen, en 't voorwerp naderen of er van afwijken.

Een *microscoop*, daar men niet meer dan een enkel voorwerps-glas bij had, zou alleen maar tot het beſchouwen van voorwerpen van een zekere beproefde grootte dienen kunnen. Het moet met verſcheidene voorzien zijn van verſchillende kragt, 't eene ſterker, 't ander minder ſterk vergrootende, om ze beurtelings naar den aart der Voorwerpen op den Buis te kunnen plaatzen; dog ik bevind ook, dat het vrij noodeloos is zich met een groot getal van glazen, in trappen en zoorten te belemmeren. Met drie of vier kan de nauwkeurigſte en werkzaamſte Waarneemer alles wat hij er mede te doen heeft, naar genoegen uitvoeren.

De beste Schrijver over 't gebruik van de *microscoop* houde ik te zijn den Engelschman H. Baker, zijne Schriften over dat onderwerp zijn in het nederduitsch vertaalt, en voeren ten tijtel *Nutttig gebruik van het Microscoop* en *het Microscoop gemakkelijk gemaakt*, 2 *deelen in gr. Octavo*, in de Jaaren 1744 en 1756 te Amſt. gedrukt, met de noodige plaaten tot opheldering.

MICROSCOOP; ZONNE-MICROSCOOP. Dit werktuig, hangt geheel en al van de ſtraalen der Zon af, en dewijl men er geen gebruik van kan maaken, dan in een kamer, daar het gantsch duister is, noemt men het zomtijds, *Microscoop van de donkere kamer*; het zelve is zamengeſtelt uit een buis, een ſpiegel, een bolrond vergrootglas en een *enkeld microscoop*. Het werktuiglijke van dit *microscoop* is zo eenvoudig, dat het weinig omſchrijving vereischt; het voldoet te zeggen, dat de ſtraalen der Zon door middel van de ſpiegel door de buis heen op het voorwerp gebragt zijnde, het welk in het *microscoop* is geplaatst, dat voorwerp zich zeer duidelijk en alleruitneemendst, op een ſcherm vertoont, het welk met wit papier of linnen is bekleed.

Wanneer men zich van het *zonne-microscoop* wil bedienen, moet men de kamer zo duister maaken als het doenlijk is, want het is van de duisterheid der kamer en helderheid der zonneſtraalen, dat de duidelijkheid en volmaaktheid van het afbeeldzel hangt.

Dit *microscoop* is het aangenaamſte en tijdkortenſte van alle die men uitgevonden heeft, en misſchien ook het nuttigſte om ontdekkingen te doen ten aanzien van voorwerpen die niet al te ondoorſchijnende zijn, om dat die veel grooter verbeeld worden, als men in ſtaat is door eenig ander middel te kunnen doen. Het heeft ook verſcheidene andere voordeelen die geen ander *microscoop* kan hebben; de zwakſte oogen kunnen er zich zonder het minſte letzel van bedienen; een groot getal Menſchen kunnen te gelijk het zelfde voorwerp beſchouwen, er alle de deelen van nagaan, en zich onderhouden over het geen zij zien, het geen hun in ſtaat ſtelt om zich onderling wel te verſtaan en de waarheid te vinden; in plaats dat men met andere *microscoopen* verpligt is om de een na de ander door een gaatje te kijken, en dikwils een voorwerp te beſchouwen, dat niet in het zelfde daglicht nog plaatzing is geſtelt. De zulken welke de tekenkonst niet verſtaan, kunnen ook door deeze uitvinding een nauwkeurige afbeeelding van het voorwerp ſchetzen het welk zij begeeren; want zij behoeven maar een ſtuk wit papier op het ſcherm vast te hegten, en daar op door middel van een pen of penceel de gedaante trekken die er op afgebeeld ſtaat.

Zonder te vergrooten kan men zeggen, dat dit *microscoop* behalven derzelver wezendlijk nut, nog merkelijk fraaijer en verrukkelijker ſchouwſpel uitlevert dan de Toverlantaarn. Een Vloo, op het voorwerpſchijfje een weinig geplet, vertoont zich zo groot als een Schaap; een Luis beſlaat den omtrek van vier à zes voeten; het ſtof van een Kapel gelijkt naar blaadjes van een Anjelier; een weinig op het voorwerpglaasje gewaasſemt, vertoont het heerlijkſte zilvermoor dat men met oogen kan beſchouwen; de allerkleinſte Inſekten, die men met de punt van een naald kan opvatten uit ſtilſtaande wateren, laaten zich onder zo veelerhande verſchillende vormen zien, en zo zonderling van maakzel en gedaante, dat men er zich niet genoeg over verwonderen kan; maar niets maakt een zeldzaamer en aangenaamer vertooning dan de omloop van het bloed, in het *darmſcheil* van een jongen Kikvorsch, of in de ſtaart van een nog niet ten vollen ontzwagteld en gevormt Kikkertje. Men zou zeggen dat men eene Landkaart zag, wier Beeken en Rivieren met een ſnellen ſtroom onophoudelijk voortvloeijende, alle ſchijnen te leeven.

De vergrooting der voorwerpen door het *zonne-microscoop* is gemakkelijk te berekenen. De algemeene re-

gel is deeze. *De ſchijnbaare grootte van het voorwerp door het microscoop of op het wit laken gezien, ſtaat tot deszelfs ſchijnbaare grootte op het bloote oog, als de afſtand van het laken tot den brandpunts afſtand van het vergrootglaasje.* Indien het laken derhalven, (of een ſcherm van tamelijk effen en helder wit papier, welke ongetwijffelt ruim zo goed is,) op den afſtand hangt van 10 voeten, en het vergrootglaasje een brandpunt heeft van een half duim, zal de vergrooting ſtaan als 10 voet tot een half duim, en het voorwerp dus (want 240 halve duimen zijn er in 10 voeten,) 240 vergroot worden. De gantſche oppervlakte van het voorwerp zal bij gevolg op de ſcherm 57600 maal grooter gezien worden dan met het bloote oog. Wil men de vergrooting weeten van den inhoud van een voorwerp of lighaam, die, ſchoon ze met Verrekijkers en Microscoopen niet gezien word, in de vergelijking met de grootte van andere lighaamen van de zelfde vorm te pas kan koomen; men heeft, gelijk bekent is, de Teerling van de middellijn te neemen, dat is hier 240 maal 240 maal 240; en dus de oppervlakte 57,600 nog eens met de middellijn 240 te vermenigvuldigen, het welk het verbaazend getal van 13,824,000 geeft.

Doch dewijl in het *zonne-microscoop*, het voorwerp in of zeer nabij het brandpunt van een verhevenrond glas geplaatst is, ſtaat het er voor een zo ſterken trap van hitte bloot, dat het dikwils, naar de voorwerpen zijn, er te ſchielijk door opdroogt, of om hals raakt. Wanneer men voor dergelijke toevallen te vreezen heeft, moet men een gedeelte van het verhevenrond glas dekken, of het voorwerp een weinig verder of een weinig nader dan deszelfs brandpunt, en dit wat meer daar van af plaatzen.

De uitvinding van dit nieuw Werktuig der Gezichtkunde, word in het algemeen aan den Heer LIEBERKUHN, Lid van de Koninglijke Academie der Weetenſchappen te Berlijn, toegeſchreeven; doch in de nederduitſche uitgaave van H. BAKER *het Microscoop gemakkelijk gemaakt*, vind men op bladzijde 20 eene aantekening, waar in gezegt word, dat de Heer D. G. FAHRENHEIT, die in het jaar 1736 overleed, reeds eenige tijd voor zijn dood een *zonne-microscoop* vervaardigt, en de Heer LIEBERKUHN het zelve te Amſterdam gezien, een geruimen tijd eer hij na Engeland vertrok, en daar ſtelzels van dergelijken aart deed vervaardigen: Dus ſchijnt het derhalven, dat de eer der eerſte uitvinding aan de Heer FAHRENHEIT behoort. Wat hier ook van mag zijn, zo is het zeker, dat de Heer LIEBERKUHN in het jaar 1748 of daar omtrent, aan de Berlijnſche Akademie twee fraaije nieuw uitgevondene *microscoopen* dien hij zelven bewerkt had mededeelde, te weeten het *Zonne-microscoop* en het *Microscoop tot ondoorſchijnende voorwerpen*, welke beide naderhand door de Engelſche Konſtenaars CUFF en ADAMS zijn verbetert en tot grooter volmaaktheid gebragt. De *zonne-microscoop* van LIEBERKUHN was zonder ſpiegel, en kost bijgevolg van geen dienst zijn; dan geduurende zommige uuren van den dag, wanneer men de *Tubus* vlak tegens de Zon kost plaatzen; maar de bijvoeging van de ſpiegel verſchaft het middel om de ſtraalen der Zon door weeromkaatzing in de Tubus te brengen. Zie hier meerder over in de *Philoſ. Tranſact. n.* 458. *Sect.* 9.

MICTUS CRUENTUS, betekent *Bloedige Pis* of *Bloed-piſſen*, zie PIS-GEBREEKEN.

MIDDAGS-BLOEM, zie FICOIDES.

MIDDAGS-CIRKEL; *Middags-rond*; in 't latijn *Meridianus*; is een groote onbeweeglijke Cirkel aan den Hemel, die door de *waereld-poolen* en door het *Zenith* en *Nadir* gaat, den Horizont dus in het Zuiden en Noorden regthoekig doorſnijdende, en den Hemel of Aardkloot in twee gelijke deelen deelt, in het oosterſche of weſterſche deel.

Hij word *Meridiaan* of *Middags-cirkel* genoemt, om dat, als de Zon deezen Cirkel van eenige plaats paſſeert, het dan middag is, niet alleen op die plaats, maar ook op alle plaatzen die onder deeze Cirkel leggen, en middernagt voor die, welke regt daar tegen over onder dezelve woonen; en uit het gezegde volgt, dat er zo veele *meridiaanen* zijn, als verſchillige ſtippen of plaatzen op den Aardkloot, die oostlijker of weſtlijker leggen; hoewel er in der daad niet meer als eene is, als men de Zon onderſtelt ſtil te ſtaan, en den Aardkloot van het westen naar het oosten zich om te wentelen, gelijk zulks het hedendaagſche *waereldsſijstema* bij de meesten is, en dan is het middag op de eene of andere plaats, als dezelve door de dagelijkſche omwenteling des Aardkloots onder deeze *meridiaan* koomt.

Deeze *meridiaanen* worden in de Kaarten en op de Globen, met kromme linien van 10 tot 10 graaden, of op de groote Kaarten ook wel van 5 tot 5 graaden aangetoont, welke linien geduurig digter bijeen en in de poolen zaamen koomen. Maar om de *meridiaan* van elk plaats op de globen aan te wijzen, hier toe dient de kopere ring, welke door de poolen gaat, en waar in de globe teffens rondom draait, zijnde dezelve in 360 graaden gedeelt, ieder quadrant, van de *Equator* af tegen de poolen toe, in 90 graaden, welke de plaatshouder van alle de *meridiaanen* is; want een voorgegeeven plaats op de globe net daar onder draaijende, ik ſtel Leeuwarden, zo is hij de *meridiaan* van *Leeuwarden*, enz.

Van alle *meridiaanen* is men gewoon eene, dat is, die over een zeker plaats gaat, voor de *eerſte meridiaan* te verkiezen, om van daar af oostlijk om, rondom den aardkloot of globe, tot weder aan de eerſte *meridiaan*, 360 graaden te tellen, en dus de *lengte* (*longitudo*) en *meridiaan* van ieder plaats van den aardkloot of globe te bepaalen; het welke van zo veele nuttigheid in de *Geographie* en *Navigatie* is. Maar de *Geographisten* verſchillen in de plaatzing van de *eerſte meridiaan*, trekkende zommige dezelve over het Eiland Fuego van Capo verde; andere door het Eiland St. Nicolai van die Capo; andere door de Vlaamſche Eilanden del Corvo of Flores; wederom andere door het Eiland St. Jago; nog andere door het Eiland Palma, een der Canariſche Eilanden, enz. Dog de Hollanders trekken die door het Canariſche Eiland Teneriffa, over den zeer hoogen Berg, *Pico del Teudo* genoemt; en de Franſchen, op bevel van Koning LODEWIJK *de XIIIde*, door het Canariſche Eiland Ferro, dat circa 2 graden westelijker legt als Teneriffa; dog zommigen trekken dezelve thans door de Hoofdſtad van haar Land, gelijk zommige Engelſche Geographisten dien over Londen trekken: Maar deeze verſchillen veroorzaaken veel verwarringen in de kaarten en lengte der plaatzen, of ten minſten dat men dezelve veeltijds volgens een ander eerſte *meridiaan* moet reduceeren.

De kopere *meridiaan* op de Aard-globe is van veel gebruik, want

1. Dient hij om den Aardkloots-breedte en Poolshoogte daar aan af te tellen, en daar door benevens een

Compas

Compas of Middags-linie, de Globe in zijn behoorlijke ſituatie te brengen, overeenkomſtig met de ſituatie des Aardkloots.

2. Wijst hij aan welke plaatzen op den Aardkloot te gelijk voor-, of na-middag hebben: Want alle de plaatzen die onder de *meridiaan* leggen, hebben te gelijk middag en middernagt, en die welke oostelijker leggen, vroeger, maar die westelijker leggen, laater, naar dat ze min of meer oostelijker of westelijker leggen.

3. Van de *meridiaan* van zeker plaats, tellende tot de *meridiaan* van een ander plaats die oostelijker of westelijker legt, weet men hoe veel graaden ze in de lengte verſchillen, en dit verſchil door 15 deelende, (dewijl 15 graaden een uur uit maaken,) zo weet men ook hoe laat het op die plaats is; dog hier toe dient anders de kleine kopere *uur-cirkel*, die boven de noordpool op de kopere *meridiaan* vast gemaakt is, zodanig, dat zijn wijzer met de globe rondom draait, zijnde die cirkel in tweemaal 12 uuren verdeelt.

4. Hij verdeelt de *natuurlijke dag* (naamelijk van Zons-opgang tot Zons-ondergang) gelijk ook den Konſtigen (van 12 uur des nagts tot weder 12 uur der volgende nagt) in twee gelijke deelen.

MIDDAGS-LINIE; in 't latijn *Linea meridionàlis*; is een Linie welke op een effene horizontaale vlakte regt zuid en noord getrokken is: Een zodanige Linie, die zeer nauwkeurig getrokken is, is niet alleen zeer nuttig en noodig in de *Astronomie* of *Sterrekunde*, tot veelerlei Sterrekundige Waarneemingen, maar ook in de *Gnomonica* of *Zonnewijzers-kunde*, om de horizontaale en andere Zonnewijzers daar na behoorlijk te vervaardigen en te plaatzen, als mede, om de Uurwerken en Pendullen daar na te ſtellen; de afwijking der Compaſſen te vinden, enz.

Hoe men de Middags-linie kan vinden.

Daar zijn verſcheiderhande manieren om deeze Linie te vinden; maar wij zullen hier alleen eene manier aanwijzen, die eenvoudig en echter zeer nauwkeurig is, als men wel werkt.

Verkiest of bereid op een opene zonnige plaats, een grond die wel effen en regt horizontaal is, ſteekt dan ergens in dezelve een dunne, ronde, wel regte en overal even dikke ſtok van 10 of meer voeten hoogte, zodanig dat hij volkoomen loodregt ſtaat; meet dan met een *quadrant*, 2, 3 of 4 uuren voordemiddag, nauwkeurig de hoogte der Zon, en trekt terſtond, door middel van een lange lijnregt geſchaafde lat, als een lineaal, een nette linie midden langs de ſchaduwe van de ſtok op den grond, dog daar men eerst ſchielijk eenige dunne ronde prikjes in ſteeken kan. Daar na let de volgende nademiddag wel op, om met de *quadrant* wederom net de zelfde hoogte de Zon waarteneemen, die ze de voormiddag hadde, en trekt ſchielijk wederom een linie in het midden langs de ſchaduwe des ſtoks: Dus heeft men dan door de ſchaduwe des ſtoks twee linien verkreegen, die in het midden des ſtoks een hoek formeeren, welke hoek men, volgens de werkdadige Meetkonst door eene linie in twee deelen, of midden door moet deelen, zo zal de middelſte lijnie de middags-linie zijn: Deeze deeling kan aldus geſchieden; maakt de twee eerst getrokken linien op den grond net even lang, en hoe langer ze zijn hoe beter; trekt dan van de beide uiterſten overdwars een regte linie, en deelt dezelve nauwkeurig in twee gelijke deelen; trekt vervolgens door dit midden, uit het midden van de ſtok een regte linie op den grond, zo is de hoek in tweën gedeelt.

Men kan het werk ook op de volgende wijze verrigten: Zo dra gij 's voordemiddags de hoogte der Zon gemeeten hebt, ſteekt omtrent op het einde van de ſchaduwe des eerſten ſtoks, een lange regte ſtok, regt perpendiculaar; doet ook zo 's agtermiddags, als gij wederom de zelfde hoogte der Zon waarneemt, zo formeeren de twee nauwkeurige gezette ſtokken met de eerſte een hoek; verlengt dan de gezichts-linien van de eerſte met de tweede en derde ſtok, door middel van meer ſtokken in die gezichts-linien verder uit te zetten, zodanig, dat ze alle in een regte linie koomen te ſtaan; want hoe langer die twee linien der ſtokken worden, hoe nauwkeuriger men de hoek in tweën deelen kan; het welke vervolgens geſchied door middel van die linien net even lang af te meeten, daar men op het eind van elke linie een ſtok ſteekt, net in de rooijing der overige ſtokken, dan deelt men de afſtand tuſchen de twee laatst gezette ſtokken net in twee gelijke deelen, en zet aldaar een ſtok, deeze deelt de hoek in tweën gelijk; dan zet men in de rooijing of gezichts-linie tuſchen deeze laatſte en de eerſte ſtok meer andere ſtokken, die zullen de *middags-linie* aantoonen. Schoon nu deeze manier wat rouw ſchijnt, zo durf men echter verzekeren, dat het eene van de beste is, als men maar nauwkeurig te werk gaat; om dat de hoek uit grooter linien beſtaat, dan wanneer men op de kleine ſpatie van een plank of bord werkt, gelijk anders gewoonlijk geſchied.

Maar om nu deeze gevondene *middags-linie* op het *obſervatorium*, of naar een ander plaats, over te brengen en te bewaaren; zo neemt men op een heldere zonnige middag waar, als de ſchaduw van de gemelde eerſte ſtok op den grond, net in de gevondene *middags-linie* is, als dan geeft men een teken aan die geene welke op het *obſervatorium* is, om aldaar volgens de ſchaduwe van een dunne lange ſtijl, die op eene effene horizontaale vlakte regt perpendiculaar opgeregt is, een linie te trekken, zo heeft men aldaar de *middags-linie*; die men daar na verder verlengen en verplaatzen kan naar believen: Indien de plaats waar heen men deeze linie overbrengen wil, wat ver af of niet zienbaar is, kan het teken gegeeven worden door middel van een ſnaphaans-ſchoot, enz.

MIDDELANDSCHE KABELJAAUW, zie KABELJAAUWEN, *n.* XV. *pag.* 1390.

MIDDEL-LINIE, betekent het zelfde als *Diameter*; zie aldaar.

MIDDELMAATIGHEID; in 't latijn *Mediocritas*; is de ſtaat die het regte midden houd, tuſchen den overvloed en de armoede. Gelukkige ſtaat die alle verachting te boven ſtreeft, en niet aan de pijlen der Nijd is blootgeſtelt! Het is ook deeze ſtaat waar in de Verſtandige zich vergenoegt, weetende dat de Fortuin niet, dan een glimp van geluk aan haare Gunſtelingen uitdeelt, en dat den arbeid om zonder een waare noodzaak zijne bezittingen te vermeerderen, niets anders uitwrogt dan om ongerustheden opeenteſtapelen. Verblinde Stervelingen dien de gierigheid, de eerzugt en de wulpsheid door ijdele aanlokzelen tot aan het boordje van het graf geleid! Gij, die de bepaalde vermaaken van een ſnel voorbijvlietend leeven, door onnutte en dagelijks nieuw opwellende zorgen, vergiftigt! Gij, die de geruste en vreedzaame aangenaamheden der *middelmaatigheid* veracht; die meerder van het noodlot vergt als de natuur van

uw eischt, en die als nooddruften beſchouwt het geen de dwaasheid uw inboezemt! Gelooft mij, kisten opgepropt met geld, of een ſchitterende ſtar voor de borst maakt niet gelukkig; een kostbaar juweelen halsverciersel verrijkt het hart niet; alle goederen, aangenaamheden en vreugden der zinnen, beſtaan in de gezondheid, de vreede en het noodzaakelijke; de *middelmaatigheid* bezit dat noodzaakelijke: Zij onderhoud door de maatigheid aan haare wetten onderworpen, de gezondheid, en de vreede is haar onaffcheidbaare Gezellinne. *Auream quisquis mediocritatem* . . . . .

Indien ge uw wenſchen kunt bepaalen,
ô Sterv'ling! zult gij zegepraalen
Van alle tegenheên, en leeven zonder juk;
Doch zo ge op 't ſpoor der Waereldlingen,
Naar rijkdom, eer en rang wilt dingen,
Verkrijgt ge meerder roem, maar minder waar geluk.

MIDDELPUNT, zie CENTRUM.

MIDDELPUNT-ZOEKENDE KRAGT; *Vis centrifuga*; van deeze natuurlijk in de lighaamen ingeſchaapene wonderbaare eigenſchappen, hebben we kortelijks geſprooken op het artijkel MAGNETISCHE KRAGT, *pag.* 1934, dat men hier over nazien kan.

MIDDELPUNT VAN ZWAARTE, noemt men een zodanige punt in een lighaam, waar op indien een lighaam rust, of waar aan het hangt, het van alle kanten altijd in evenwigt is.

MIDDELRIFT, *Middelſchot*, *Dwars-vlies der Borst*; in 't latijn *Diaphragma*, *Diazoma*, *Phrenes*, *Septem transverſum*; is een vleesch-ſpier tusſchen den onderbuik en de borst, dwars gelijk een trommel uitgeſpannen; in het midden zeer peesagtig, van een ronde gedaante, en in zijn omtrek aan de einden der zevende, agtſte, negende, tiende, elfde en twaalfde rib gehegt, van vooren bevestigt met zwaardformige knorbeenen, inzonderheid met het onderſte ſchildbeen bevestigt; het zelve trekt zich met zijne zamengevatte vezeltjes in twee ſtaarten, welke in de twee lenden-wervels worden ingeplant. Tusſchen deeze gaat de groote pols-ader naar beneden. Het *middelrift* ontfangt van de naastgelegene groote aderen bloed- en ſlag-aderen. De zenuwen, welke zeer aanzienlijk zijn, worden het zelve van het ruggemerg medegedeelt. Het *middelrift* heeft op de regter zijde een gat, waar door de holle-ader gaat; en op de linkerzijde benedenwaarts een dat veel grooter is, waar door de ſtrot gaat. Het *middelrift* maakt niet alleen een ſcheiding tusſchen de borst en onderbuik, maar dient ook tot het uitademen; want dewijl de lucht die kort te vooren in de long was gekoomen, word uitgeperst, drijven de deelen van den onderbuik, die onder het inademen benedenwaarts geperst worden, maar nu weder tot haar natuurlijke geſteltheid keeren het *middelrift* in de holligheid der borst, ten einde het de long zamendrukke, en den uitgang der lucht bevordere.

MIDDELRIFTS-ADER; in 't latijn *Vena Phrenica*; heeft haaren oorſprong van de holle ader, en word op beide zijden in een grooten tak verdeelt, waar van de eene de naam voert van *benedenſte*, en de andere van *bovenſte middel-rifts bloed-ader*.

MIDDELRIFTS-ZENUW; in 't latijn *Nervus diaphragmatis*; deeze koomt voort met drie wortelen van even dezelve zenuwen van den nekke, van welken eenige arm-zenuwen voortkoomen.

MIDDEL-SCHOTS VLIESEN, zie DIAPHRAGMONTES.

MIDDEL-ZOUT, zie ZOUT.

MIER; in 't hebreeuwsch *Remala*, ſtammende af van het grondwoord *Namal*, het welk *ſnijden* of *affcheeren* betekent, en dus op haar knaagenden aart zeer toepaſselijk is, in 't chaldeesch en ſijrisch *Sumſemana*, in 't grieksch μύρμηξ, in 't latijn en italiaansch *Formica*, in 't ſpaansch *Hormiga*, in 't engelsch *Hant*, *Emote* en *Pismire*, en in 't hoogduitsch *Ameiſſen*. Dus word in die verſcheidene taalen een Insekt of gekorven Diertje genoemt, het welk van ouds zo wel in de gewijde als ongewijde Schriften, niet minder is berugt is geweest dan de nijvere Bijen. Men prijst haar werkzaamheid en naarſtigheid, en ze worden uit dien hoofde tot een voorbeeld geſtelt, aan 't welk zich de Luiaard, volgens de Spreuken van SALOMON (*Proverb. VI. vs. 6.*) moest ſpiegelen. En niet tegenſtaande de waarneemingen van laater eeuwen ten bewijze ſtrekken, dat de vroege Schrijvers in veele opzichten niet wel onderricht ſchijnen geweest te zijn, ten aanzien van het bedrijf en huishoudelijk beſtier deezer Insekten; zo blijft echter de werkzaamheid der *Mieren*, een zaak van verwondering; ja de nijverheid der *Mieren* gaf aan HIERONIJMUS een indruk, van de ongeſchiktheid van het ledig gaan der Geestelijken in de zaamenleeving.

Om een goede order in het beſchrijven deezer Diertjes, en derzelver eigenſchappen te houden; zo zullen wij eerst, na de kenmerken die ze van andere Gekorvenen onderſcheid, te hebben opgegeeven; derzelver voornaamſte zoorten zo kort doenlijk beſchrijven; vervolgens haare Lighaamsgeſtalte, Huishouding en gantſche Leevenswijze nagaan; als dan haare vernielenden aart, en de ſchaade die zij in Hoven en Tuinen veroorzaaken, aantekenen, er teffens de middelen bijvoegende, die de ondervinding heeft geleert de beste te zijn om ze uitteroeijen; en eindelijk dit artijkel beſluiten met het gebruik aantetoonen, dat men van deeze Insekten in de Geneeskunde maakt.

Het voornaame kenmerk, dat de *Mieren* van de Bijën en Wespen onderſcheid; is een regt opſtaand Schubbetje, tusſchen het borstſtuk en agterlijf geplaatst, en dat de ſprieten wel geknakt, doch op een andere wijze geboogen zijn. Ook heeft er, in de geſtalte van deeze Insekten, eenige bijzonderheid plaats, die de ongevleugelde *Mieren* hoedanig de meeste zijn, zeer kenbaar maakt. Deeze laatſten en de Wijfjes, hebben een verborgen Angel, die aan de Mannetjes, welke zeer klein doch ook gevleugeld zijn, ontbreekt. Zie op Plaat XXXII. eenige afbeeldingen van *Mieren*, waar van eene door het Microskoop beſchouwt zijnde, is afgetekent.

Van de onderſcheidene zoorten der Mieren.

In Europa is het getal der zoorten van *Mieren* niet zeer menigvuldig. Omſtreeks Parijs heeft men er maar zesderleij gevonden; niet meer dan vijfderleij in Karniolie, en zevenderleij in Zweeden; hier bij voegende die zich in de andere Waereldsdeelen onthouden, maakt in't geheel een getal van zeventien zoorten uit, wiens beſchrijving wij hier na de aangenoomen order van den Heer LINNÆUS, laaten volgen.

I. *Zeer groote Mier*, door de Grieken en Latijnen *Hippomijrmex* genoemt; is die zoort waar aan RAIJ *Inſ.* 69 den naam van *Formica maxima* geeft; (*Formica nigra*, *abdomine ovato*, *femoribus ferrugineis*, LINN. *Sijſt. Nat.*)

Deeze

Deeze behoort tot die *Mieren*, welke in de Noordelijke deelen van Europa, zich al zwervende in de rottige ſtammen van Boomen onthoudende, gevonden worden, en die mede in Noord-america, door den Heer KALM zijn waargenoomen; ook vond LINNÆUS er op Gothland zodaanigen, wier lijf bijna de grootte van eene Bije had, zijnde gantſchelijk glad en meestendeel zwart, dog voor aan het agterlijf, aan het borſtſtuk en van onderen, waaren zij bruin-geel; in ieder kaak hadden zij vijf tanden, waar mede zij vinnig konden bijten; ieder ſpriet beſtond uit dertien leedjes, van welken het onderſte zeer kort, het tweede zo lang als de halve ſpriet, en de elf volgende klein, dog gelijk van grootte waaren; het ſchubbetje op de rug, tuſſchen het borſtſtuk en het agterlijf was ovaal, en in 't geheel niets uitgeſneeden.

Deeze zoort word van de Zweeden *Haestmijra* en van de Hooglanders *Bjornmijra* genoemt. Van gelijkzoortige *Mieren* gewaagt de Hr. RAIJ, onder den naam van *Paarde-mieren*, zijnde veel grooter dan de gewoone, insgelijks veel ſterker en ſneller in 't loopen; hij zegt dat het middelſte deel des lighaams, het welk met een zo dun bandje niet als in anderen verknogt is, een geelagtige koleur heeft; het agterlijf dik, zwart en minder glanzende dan in de gewoone *Mieren*. Zij maaken haare nesten in de bosſchen en aan de haagen boven den grond, van ſtrooitjes, takjes of brokjes hout, en leggen eijeren zo als de anderen.

II. *Roſſe Mier*; in 't latijn *Formica rufa*, door RAIJ *Inſ. 69. Formica media rubra* genoemt; (*Formica thorace compreſſo toto ferrugineo, capite abdomineque nigris*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze die middelmaatig van grootte is, neſtelt in de hoopen van kafagtige of met kaf vermengde bladen in de Bosſchen van Europa, als mede ook volgens de waarneemingen van den Heer KALM in Noord-amerika. Zie hier de beſchrijving die er de Heer LINNÆUS in de *Stokh. Verhand. III. ſtuk bladz.* 47 van geeft. Men noemt ze in Zweden (zegt hij) *Piſſmijror*, dat is *Pis-mieren*, om dat na haar ſteek, waar mede zij zeer gereed is, doch die weinig nadeel toebrengt, zekere vogtigheid op het geſtooken deel verblijft; waar uit de gemeene Man opmaakt, dat zij zich door haare vijand te bepiſſen, tragt te verdedigen. Deeze zijn het, die breede diepe heirbaanen maaken, van haare woonplaats ſtrekkende, naar dikwils ver afgeleegene Koornvelden; het welk niet zo zeer door haare zwaarte, maar door het geduurig loopen, langs een zelfde pad geſchiedt. Zij zijn het ook, uit welker neſten men zulk een vriſſche zuure reuk krijgt, wanneer men die omroert, of de hand daar boven houdt. Deeze geeven den aangenaamſten zuuragtigen ſmaak, wanneer men ze kaauwt, en worden daarom alleen gebruikt in de Geneeskunde. Zij zijn het die de harst van de Jenever-boomen bij een verzaamelen; inzonderheid, wanneer de Mierenesten oud, en tuſſchen Kreupelbosſchen van dien aart geleegen zijn. Men vind deeze harst meest met een groot gat doorboord; dezelve word van de Landlieden onder den naam van Wierook verzaameld, en tot berooking der wooningen gebeezigd; dewijl zij op het vuur gelegd, een niet minder verfriſſchende geur geeft, dan de Jenever beſiën.

III. *Bruine Mier*; in 't latijn *Formica fuſca*, door RAIJ *Inſ. 69. Formica media, nigro colore Splendens* genoemt; (*Formica cinereo fuſca, Tibiis pallidis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze draagt in Zweeden den naam van *Swart miror*, 't welk *Zwarte-mier* betekend, hoewel zij veel eer bruin is, hebbende het lijf met zeer kleine haairtjes bekleed, die maaken, dat, in zekere plaatzing tegen het licht, dit voorwerp zich zwart vertoont. Zij zijn wat kleiner (zegt de Hr. LINNÆUS, *Stokh. Verhand. III. ſtuk pag.* 47.) dan de naast voorgaande, en maaken meest haar nest onder de Aarde, alwaar haare woonplaats die uit zand beſtaat, met gras bedekt is, in het welke verſcheide heuveltjes daar door ontſtaan; zij draagen er Koorn in, en zijn bij de Tuinlieden meest gehaat, dewijl zij niet alleen de Aarde opgraaven, en zich reeten daar in maaken, maar ook geduurig op de Boomen onthouden; doch zij ſteeken of beſchaadigen niet, wanneer zij verontrust worden.

IV. *Zwarte Mier*; in 't latijn *Formica atra*, door RAIJ *Inſ. 69. Formica minor é fuſco nigricans* genoemt; (*Formica tota nigra nitida*; *Tibiis cineraſcentibus*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Het is deeze welke in Zweeden den naam van *Sma-mijror* draagt, en de kleinſte is onder alle de aan de Heer LINNÆUS bekende *Mieren*, gelijkende zeer veel na de tweede zoort of *Roſſe-mier*, doch niet half zo groot zijnde; de koleur is glinſterend zwart, met de ſchenkels aschgrauwagtig. Zij bouwen even als die neſten in de Aarde, en ſteeken ook niet van belang.

V. *Vaale Mier*; in 't latijn *Formica obſoleta*; (*Formica ſupra nigra, ſubtus teſtaceo-rufa*; *abdomine ſubgloboſo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze die van bovenen glanzig zwart is, van onderen rosagtig vaal, met het agterlijf genoegzaam klootrond, heeft een Kop die natuurlijk zo dik is als het borſtſtuk, 't welk een ſpilronde gedaante heeft; tuſſchen het borſtſtuk en agterlijf bevind zich een laag geknot ſchubbetje.

VI. *Roode Mier*; in 't latijn *Formica rubra*, door RAIJ *Inſ. 69. Formica minima rubra* getijtelt; (*Formica teſtacea, oculis punctoque ſub abdomine nigris*, LINN. *Sijſt. Nat.*) In Zweeden noemt men deeze *Etter-mijror*, en bij de Uplanders *Roedgioeter*; ook zijn zij bij ons ruim zo bekend en gemeen als de *zwarte mieren*. Zij zijn wat kleiner dan de naast voorgaande, en rooder dan eenige anderen. Zij maaken, even als de zwarte, haar nest dat uit louter zand beſtaat, onder den grond, het welk heuveltjes in het gras-land veroorzaakt. Wanneer men ze tergt of verontrust, tragten zij zich met haaren angel te verdedigen, het welk eene jeukte veroorzaakt, even als of men zich aan brandnetelen gebrand had; om welke reden deeze zoort in de Westindien, daar men ze ook vind, *Brand-mieren* genoemt worden.

VII. *Egijptiſche Mier*; in 't latijn *Formica Pharaonis*; (*Formica rufa, abdomine magis fusco*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De naam van deeze Mier wijst derzelver woonplaats aan; zij is bij uitſtek klein; rosagtig van koleur, met het agter lijf bruiner.

VIII. *Arabiſche Mier*; in 't latijn *Formica Salomonis*; (*Formica rufa, abdomine nigro ſubvilloſo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze die rood is, met het agterlijf zwart en eenigermaate ruig, onthoud zich in Arabien en het Joodſche Land, als mede in Epijpten.

IX. *Zuiker-Vreeter*; door BROWNE *Jamaic.* 440. *Formica minima Saccharivora* genoemt; (*Formica nigra, pedibus maxillisque rufis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze zoort die zeer klein is, heeft een zwarte koleur, met de pooten, ſpieren en nijpers ros; het lijf is met witte haairtjes beſprengt; het ſchubbetje aan het ſteeltje is dik en niet ingeſneeden; het zelve onthoud zich in Amerika, maakende haar nest, in de toppen van zuikerriet en dezelven vernielende.

X. *Veen-Mier*; in 't latijn *Formica cæſpitum*; (*Formica petiolo*

petiolo nodis duobus alternis, posteriore majore, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze zoort, die mede in kleinte onder de Mieren uitmunt, heeft het agterlijf nauwlijks zo lang als, en den Kop breeder dan het borſtſtuk; het heeft twee knobbeltjes, welke de plaats van het ſchubbetje, tuſſchen het borſtſtuk en agterlijf vervullen. Men vind deeze in de Turfagtige of Veenige brokken gronds in Europa.

XI. *Vraatige Mier*, door BROWNE *Jam.* 440. *Formica domestica omnivora* genoemt; (*Formica thorace bidentato, petiolo binodoſo, corpore testaceo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze is zeer klein, heeft het lijf roodagtig en het agterlijf bruin. Zij worden, zegt de Heer LINNÆUS in Zuid-Amerika onder de *Huismieren* gerekent, en vreeten bijna allereij eetbaaren waaren op.

XII. *Tweetandige Mier*; in 't latijn *Formica bidens*, (*Formica thoracis gibbere bidentato; capite ovato, antennis ferrugineis, articulo infimo nigro*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze die de bult van het borſtſtuk tweetandig heeft, den kop eijrond met roestkoleurige ſprieten, wier onderſte leedje zwart is, wierd zo wel als de volgende door de Heer ROLANDER in Zuid-Amerika waargenoomen.

XIII. *Zestandige Mier*; in 't latijn *Formica Sexdens*; (*Formica thorace ſexſpinoſo; capite dijdimo, utrinque postice mucronato*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze heeft haar bijnaam van de drie paaren doornen, welke agter aan het borſtſtuk geplaatst zijn, en waar van de twee voorſten voorwaards uitſteeken; de middelſten zeer klein zijn, en de twee agterſte overeind ſtaan; het ſteeltje van het agterlijf heeft twee knobbeltjes.

XIV. *Dikkoppige Mier*; in 't latijn *Formica cephalotes*; (*Formica thorace quadriſpinoſo capite didijmo, magno utrinque postice mucronato*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze Mieren onthouden zich in Zuid-America; zij hebben het geheele lighaam roestkoleurig ruig, en bovendien het ſteeltje van 't agterlijf met twee knobbeltjes, het eene agter 't andere, voorzien.

XV. *Zwarte Mier uit Surinaamen*; in 't latijn *Formica atrata*; (*Formica thorace quadriſpinoſo, capite depreſſo, marginato, utrinque bispinoſo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze die te Surinaamen te huis hoort, is middelmaatig van groote; het borſtſtuk heeft vier doornen; de kop is plat en gerand, en wederzijds met twee doornen voorzien.

XVI. *Purperagtige Mier*; in 't latijn *Formica hæmatodes*; (*Formica ſquama petiolari conica; capite ſubdidijmo, maxillis porrectis rubris*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De koleur van deeze is bloed-koleurig of purperverwig; dezelve heeft een kegelvormig ſchubbetje, in plaats van ſteeltje; de kop eenigermaate dubbeld; de nijpers uitſteekende en rood. De Heer ROLANDER, heeft deeze, zo wel als de voorgaande en volgende in Zuid-amerika waargenoomen.

XVII. *Stinkende Mier*; in 't latijn *Formica foetida*; (*Formica gibbere petiolari transverſe compreſſo, Abdominis primo ſegmento contractiore, Maxillis porrectis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze Mier die op plaat LXIX in het eerſte deel van SEBA word afgebeeld, is ontzachgelijk groot en hoort in Surinaamen te huis; zij heeft in't geheel een zwarte koleur; de bult die op het ſteeltje zit, is overdwars zamengedrukt, den eerſten ring van het agterlijf ſmaller; de nijpers uitſteekende. Men verhaalt als eene bijzonderheid van deeze Mieren, dat zij kleine ſpinnekoppen tot haar aas vangen, en zelf van groote ſpinnekoppen opgevreeten worden.

Beſchrijving van de Voortteeling, Huishouding en verdere levenswijs der Mieren.

In de zamenleevingen der *Mieren*, die zeer talrijk zijn, vind men er zo wel als onder de Bijen, driederleij; te weeten Mannetjes, Wijfjes en Werk-mieren, zijnde deeze laatſten zonder Kunne. Mannetjes en Wijfjes beide hebben wieken, doch de *Werk-mieren* niet, en zij krijgen ze ook nimmer, wat zommige Natuurbeſchrijvers hier van moogen zeggen. Van alle de *Mieren* zijn de Mannetjes de kleinſten, en aan de grootte van haare oogen kenbaar; de Wijfjes zijn de grootſte en lijvigſte, doch van zeer kleine oogen voorzien; eindelijk hebben de Werk-mieren die ongevleugeld zijn, de kaaken of nijpers grooter dan de beide anderen.

Men vind in de Mieren-Nesten niet dan Werk-Mieren en Wijfjes, die er van tijd tot tijd koomen om eijeren te leggen; terwijl de Mannetjes herom vliegen, nu en dan met de Wijfjes paarende. Denkelijk heeft dit zommige Schrijvers misleid, die in de Mieren-nesten gewiekten vindende, welke veel grooter dan de anderen waaren, de Mannetjes voor Werk-mieren gehouden hebben. Gelijk rede is gezegt, vind men nimmer Mannetjes in het nest, doch zij zijn op een zomerſchen avondſtond ligtelijk waar te neemen, als wanneer men ze met de Wijfjes gepaard in de lucht ziet zweeven; want deeze laatſten voerenze al vliegende met zich, en een onkundige ſtaat zeer verwondert, dezelven betrappende, te zien dat hij er in plaats van één, twee heeft gevangen, waar van het eene vijf of zesmaal zo groot is als 't andere.

Wat de voortteeling der Mieren betreft, dezelve is niet minder aanmerkelijk dan die der Bijen. In het heetſte van den zomer dat de tijd der eijerlegging is, vind men de Wijfjes-mieren in de nesten, alwaar zij haare eijeren leggen, die wit zijn en bijna onzigtbaar klein: Eenige dagen verloopen zijnde, koomt hier het Masker uit voort, beſtaande in een wit Wormpjen, 't welk allengskens aangroeit, en eindelijk grooter dan de *Mieren* zelven word. Het zijn deeze wormpjes, die men zeer oneigen gewoon is, *Mieren-Eijeren* te noemen, en welke men aan de Nagtegaalen tot haar voedzel geeft.

Behalven het geen de Heer LEEUWENHOEK rede heeft in 't werk geſtelt, om de dwaalingen ten aanzien van de Mieren-eijeren wegteneemen, en 't geen daar omtrent in het werk van Mejuff. M. S. MERIAN *over de Europiſche Inſekten* is te vinden, heeft de Heer KING Lid van de Koninglijke Sociëteit van Londen, de duisterheden en misvattingen hier omtrent, door zijne waarneemingen volkoomen opgeheldert.

„ Men vind (zegt hij,) in de nesten eene zelfſtandigheid, naar poeijer zuiker of wit zout gelijkende, dog
„ weeker en zagter. Hier van de veelheid neemende
„ der grootte van een mosterd zaadje, en dit voor het
„ Microskoop brengende, ziet men als het met de punt
„ van een naalde verſpreid word, hoe het beſtaat uit een
„ meenigte van witte doorſchijnende Lighaampjes, in
„ bijzondere vliezen beſlooten, en de figuur hebbende
„ van een vogel-eij. Deeze zelfſtandigheid ook in de Mieren gevonden hebbende, twijffel ik niet, of het zijn
„ haare eijeren, te minder om dat dezelve veranderen in
„ kleine Wormpjes, als Mijten, naauwlijks zigtbaar met
„ het bloote oog; die wat grooter wordende zich geel
„ en haairig vertoonen, en dan gelijken naar de Kaasmaaden.

„ Onder deeze gedaante worden zij bijna zo groot
„ als

„ als de Mieren, en hebben ieder een zwarte vlak, dog
„ vervolgens omkleed zijnde met een wit vlies, dat haar
„ een eijronde figuur geeft, noemt men ze zeer oneigen
„ Mieren-eijeren. Ik heb verſcheidene derzelve geopend,
„ zelfs van de kleinſten, en vond in eenigen niet dan
„ wormpjes, in anderen onvoltooide, in anderen zelfs
„ geheel voltooide, doch witte Mieren, met de oogen
„ zwart, en diestijds nog zonder beweeging. In eeni-
„ van deeze zogenoemde eijeren, evenwel, heb ik Mieren
„ gevonden die aanſtonds liepen, en niet van de overi-
„ gen verſchilden, dan door de traagheid van haare be-
„ weegingen. Dit is een zeker bewijs, dat het gedagte
„ Vlies niet dient dan om het wormpje, geduurende
„ den tijd van zijne verandering in een *Mier* te beſchut-
„ ten.

„ De zorgvuldigheid, die deeze Inſekten voor haar
„ Kroost hebben, is merkwaardig. Als men een Mie-
„ ren-nest omgerooid heeft, gaan zij met alle man aan
„ 't werk, om deeze zogenoemde eijeren in veiligheid
„ te brengen, leggende ieder zoort op een bijzonderen
„ hoop. Indien men ze vermengt, of op nieuws van
„ elkander doet, en daar bij een ſtuk ſteen of iets der-
„ gelijks legt, waar onder zij dezelve kunnen verbergen,
„ zal men ze na verloop van één of twee uuren, aldaar
„ elk op zich zelve, opgehoopt vinden.

„ Ik heb verder waargenoomen, (vervolgt de Heer
„ KING) dat in de zomer, de *Mieren* alle morgens het
„ geene men haar Eijeren noemt, in het bovenſte bren-
„ gen van het Nest, alwaar men dezelve vind van tien
„ uuren s' morgens, tot vijf of zes uuren na den middag;
„ voor al ten één, twee of drie uuren, en laater als het
„ heet weer is, gemeenlijkst aan de zuid-zijde. Des
„ avonds tegen zeven of agt uuren, wanneer het koud
„ of regenagtig weer is, vind men ze één voet, en zom-
„ tijds wel anderhalf voet diep onder den grond."

Het blijkt derhalven klaar uit het bovenſtaande, dat die Lighaamtjes, grooter dan de Mieren zelfs, en geelagtig of vuil wit van koleur, welke men gemeenlijk Mieren-eijeren noemt, niet zijn dan de Popjes der Mieren of de Wormpjes, nog niet veranderd, en om dat zij geen pooten en nauwlijks een zigtbaare kop hebben, naar eijtjes gelijken. Het aas dat de Mieren na het nest brengen ſtrekt in de eerſte plaats, tot voeding van deeze wormpjes. Indien het verhaal van zommigen waar is, dat ſchaars van voedzel voorzien zijnde, de *Mieren* zelf vasten, om de Jongen geen honger te laaten lijden, verſtrekt zulks onbetwistbaar tot het grootſte voorbeeld van Kinderliefde, dat men zoude kunnen uitdenken.

Wanneer het Masker gereed ſtaat om in een Popje te veranderen, legt het ten tweedenmaalen zijn huid af, en krijgt een vliesagtig bekleedzel, door het welk alle de leden van den *Mier*, die zich in het Popje vertoonen, omwonden zijn. Voor deeze Popjes draagen de Mieren een gelijke zorg, als voor de wormpjes en eijertjes.

Onze taak ten aanzien van de voortteeling deezer Inſekten, vervult hebbende; ſtaat ons nu te onderzoeken, wat ten aanzien van haare Huishoudingen en Leevenswijs, opmerking verdient.

Daar is geen Inſekt mijns weetens, daar men meer fabelen van verhaalt als van de *Mieren*. De Ouden dagten er eene ſchranderheid en vooruitzigt in te beſpeuren, daar het Menſchelijk vernuft als 't waare voor moest ſtil ſtaan. Om niet van de zulken te melden, welke er eene kennis der Bouwkunde, Sterrekunde, eene geſchikte Regeeringsform, Gemeenebest of Staatsbeſtuur, en wat meer van dien aart is, aan toeſchreeven; zal ik maar alleen zeggen dat PLUTARCHUS, ARISTOTELES en CICERO *Lib. III de Natur. Deorum* er niet alleen verſtand, maar ook een ziel in ſtelden, met reden en geheugenis begaafd, en CELSUS wilde haar geenzins geteld hebben onder de onredelijke Dieren. PIJTHAGORAS en verſcheidene anderen met hem, hebben zich verbeeld, dat deeze Inſekten met elkander ſpraaken en redeneerden, om dat zij bij de ontmoeting vertoeven; en dat zij overleg hebben in haar arbeid. De wijste der Koningen telde haar onder de vier kleinſte der aarde, die in wijsheid voortreffelijk waaren. *De Mieren*, (zegt bij SPREUKEN XXX. *vs.* 25.) *zijn een onſterk Volk, evenwel bereiden zij in de zomer haare Spijze.* Hier uit hebben de Oudvaders onbeſchroomdelijk vast geſteld, dat zij van de Jaargetijden kundig waaren, en tegen het aankoomen van den winter haare Schuuren als met koorn of winterkost, opvulden enz.

Geen gering getal der Hedendaagſchen, zijn in andere dwaalingen vervallen, ten aanzien van deeze Inſekten. Zommigen hebben geſchreeven, dat alle de *Mieren* na verloop van tijd wieken kreegen, zelfs die Werk-mieren of zonder Kunne zijn. Anderen, dat zij de wieken kwijt raakten, en dus ongevleugeld wierden. Ook hebben weinigen de Mannetjes van de Wijfjes en van de Werk mieren behoorlijk onderſcheiden.

Met volkoomen reden echter kan men van de *Mieren* getuigen, dat zij ongemeen vlijtig en arbeidzaam zijn. Dit heeft PONTANUS zeer fraaij in deeze onderſtaande Verzen afgeſchildert.

Apparet certo tenuis ſed ſemita calle,
Qua nigrum Formica agmen trahit ordine longo,
Feſtinant aliæ, ut plenos populentur acervos,
Illa redit rapto gravida, atque e pondere feſſa
Invitat ſociam in prædam, & ſeſe ore ſalutant.
Pars condit Terræ, atque Hiſemi male credit iniquæ,
Emicat agmen agens, ſegetique infertur abactæ.

Dit Inſekt zegt ÆLIAN *Hiſt. Lib. IV.* rust zelfs s' nagts niet; en volgens PLINIUS *Lib. XI. cap.* 30. ziet men ze wanneer het lichte Maan is, vlijtig werken. Ook beſpeurt men in de gang der *Mieren*, een groote neerſtigheid, een uitneemende order en eene verwonderlijke eensgezindheid. ARISTOTELES *Lib. IX. cap.* 38, verzekert dat zij in het heen en wedergaan altoos dezelfde weg houden; en PLINIUS *loc. cit.* heeft opgemerkt, dat men door haar geduurig en ſterk loopen, Steenen heeft uitgeſleeten gezien; waar uit hij als tot een gevolg trekt, dat de naarſtigheid de zwaarſte hinderpaalen te boven koomt. Onder de goede hoedanigheden waar mede de *Mieren* begaaft zijn, erkent PLUTARCHUS in haar eene bijzondere toegenegentheid, de eene voor d'andere. Die welke niet belaaden zijn, maaken plaats aan anderen die een last draagen. Indien er onder zijn die al te zwaare pakken torsſchen, ſchieten fluks anderen toe om haar te helpen, en voor een gedeelte te ontlaaden. Wanneer zij uitgaan om voorraad op te doen, volgen zo als ÆLIANUS getuigt, de Jongſten de Oudſten, en neemen haar tot geleiders. Dit heeft VIRGILIUS gelegentheid gegeeven om te zingen.

It nigrum campis agmen, prædamque per herbas
Conjectant calle angusta, pars grandia trudunt,
Obnixe frumenta humeris, pars agmina cogunt,
Castigatque moras, opere omnis ſemita fervet.

Wij gaan nu over om de Huishouding der *Mieren*, volgens de nauwkeurigſte waarneemingen en ondervindingen nageſpoort, aan onze Leezers medetedeelen.

Doorgaans woonen deeze kleine Inſekten onder den grond, in zekere Nesten, welke zij aan de wortels van een Boom, aan de voet van een muur, of elders, op een drooge plaats maaken. Zomtijds heeft dit nest maar eenen, zomtijds twee of drie ingangen, zodanig toegeſteld en gewelfd, dat het regenwater er niet in kan loopen. Het Nest zelf is in zekere onderaardſche holligheid, dikwils een voet en dieper vrij groot, van binnen onregelmaatig verdeeld, en zonder verdiepingen of gaanderijen. In dit Nest verſchuilen zich, daar overwinteren de *Mieren*; het is tevens haar geboorteplaats en woonhuis, waar van de bouwing haar een oneindigen arbeid heeft gekost.

Tot vervaardiging van dit nest, zijn zij genoodzaakt geweest, de aarde uittegraaven en naar buiten te brengen, 't welk ondoenlijk ſchijnt, wanneer men haare kleinte en ligtheid in aanmerking neemt: Doch volgens het ſpreekwoord, *veele handen maaken ligt werk*, is het hier ook geſteld. Een verbaazend getal *Mieren* werkt te gelijk, zonder elkander te belemmeren; zij verdeelen zich in twee hoopen, waar van de eene aarde uitvoert, en de andere weder inkomt om te arbeiden, dus gaat het werk onophoudelijk en onafgebrooken voort. Het zijn de Mieren zonder Kunne, alleen, die met deezen arbeid zijn belast; ook zijn het de Werk-mieren die tot voedſters der Jongen van het gantſche Gemenebest verſtrekken, zonder dat Mannetjes en Wijfjes iets van 't een of ander verrichten.

Wanneer het Mieren nest is in order gebragt, neemen deeze Inſekten, daar des avonds haaren intrek, en als dan zijn zij eerst bedagt om zich van voedzel te voorzien, tot deezen tijd toe bezigen zij zich enkel met haaren arbeid; doch het werk voltrokken zijnde, gaan zij op roof uit; alles is haar gaading, vrugten, zaaden, zuiker, brood, krengen, doode Inſekten, enz. Zo dra zij eenig aas hebben gevonden, ſtellen zij alle haare pogingen te werk om het, 't zij geheel of in ſtukken na haar nest te ſleepen. De mededeelzaamheid en behulpzaamheid tevens, ſchijnt haar inzonderheid in deezen opzicht als aangebooren te zijn. Verſcheide helpen elkander, om ſtukken die voor één alleen veel te log en zwaar zijn, voort te ſtuiven; en hier in is het inzonderheid dat haar overleg en vernuft uitblinkt, dewijl zij die op verſcheide manieren, zomtijds drie of vier Mieren over eene brok te werk zijnde, voortrollen, en, wanneer het nest in een boom of boven aan een muur is, zetten zij er als 't waare de ſchouders onder, terwijl andere deeze ſtukken voortſtuuven. Wanneer deeze of geene de ontdekking van een Roof doet, ſchijnt het als of zij daar van aan het gantſch Gezin kennis geeven, want zij zijn niet zo dra in de algemeene wooning te rug gekeert, of men ziet een goed aantal *Mieren*, uit het nest, zich na de plaats daar de Roof legt toe ſpoeden, om elkander behulpzaam te zijn, en ſneuvelt bij toeval de eene of d'andere van den hoop, zo word deszelfs Lijk, door de anderen als ten grave gebragt. Deeze en meer gelijkzoortige bedrijven, hebben in de voorige Eeuwen gelegenheid gegeeven, dat men aan deeze Inſekten, meer dan dierlijke begaaftheden toe ſchreef.

Het voedzel dat op deeze wijze door de Mieren aan haar woonplaatze word gebragt, leggen zij geenzints ter bewaaring op. In de Nesten vind men niet meer dan eenige overblijfzels, welke zo ſchielijk niet konden op gegeeten worden, en zo dra dezelve beginnen te verderven, brengen zij die naar buiten. De zogenoemde graankorrels, die voor het oog koomen, wanneer een Mierenest omgerooid word, zijn niet anders dan Wormen of Poppen in haare vliezen beſlooten, en de zorgvuldigheid, met welke dezelve van de *Mieren* gedraagen, voortgeſleept en geborgen worden, ſtrekt alleenlijk ten bewijze van de zorg, die zij voor haar Jongen of voor de voortteeling hebben. Het is nauwlijks te begrijpen hoe dat zulke kleine Diertjes, zulke zwaare laſten kunnen torſchen, dewijl de vragt dien zij draagen, verſcheidene maalen de zwaarte van haar lighaam te boven gaat; om die reden is er volgens de gedagten van PLINIUS, geen ſterker nog moediger dier als de *Mier*, en OVIDIUS in zijne *Metamorph. Lib. VII* zegt er van; *Grande onus exiguo Formicas ore gerentes.* Doch s'winters zijn zij gantſch anders geſteld, zij worden als dan in haare nesten als levenloos en door de koude verkleumd gevonden; want zo dra als de paaring is geſchied, begeeven zich de bevrugte Wijfjes, naar het nest om haare eijeren te leggen; en wanneer dit is verrigt ſterven alle de Mannetjes, als mede een groot gedeelte der Wijfjes, zo dat er weinig anders dan Arbeiders in het begin van den winter gevonden worden. Geduurende het koude jaar-ſaiſoen, blijven zij in haar nest, waar in zij in een ſtaat van verdooving, zonder eenige beweeging, zo als eenige andere Inſekten op een gehoopt leggen. Hier uit vermerkt men, hoe nutteloos het voor deeze Inſekten zoude zijn, om in den winter voorraad te verzaamelen. Zo ras nu de Lente de eerſte warmte aanbrengt, beginnen de Mieren uit haare ſtaat van verdooving te ontwaaken, en men ziet ze uit haare wooningen koomen, om de verſche lucht inteademen en voedzel te zoeken.

Van de ſchade die de Mieren te weege brengen, met aanwijzing van de beste middelen om dezelve uitteroeijen.

De *Mieren* zijn zeer ſchaadelijk in een Tuin, inzonderheid bederven zij de beste en lekkerſte vrugten, wanneer die nog aan de Boomen zitten. In de Perſik-boomen boven al zijn zij een der laſtigſte ongedierten, en wanneer zij er eens de overhand in krijgen, heeft men het hartzeer van zijne beste boomen te zien kwijnen en dikwils uitgaan; doch het zijn niet eigentlijk de *Mieren*, die deeze verwoesting in de eerſte plaats aanrichten, maar wel een zoort van *Plantluizen* die zich aan de boomen hegten, en de bladeren doen omkrullen, met er het zap uittezuigen; deeze *Plantluizen* worden door de *Mieren* tegens ander ongedierte beſchermt, dewijl de eerſten zeer greetig zijn, naar een zoort van zuikeragtig en honingagtig vogt, dat de laatsten van agteren uitgeeven, en waar mede zij doorgaans in de gedaante van ſchuim bedekt zijn. Zommigen zijn van gedagten dat wanneer men de Boomen van *Mieren* weet te zuiveren, deeze *Plantluizen* haare beſcherming miſſende, zeer lige zijn om te vernielen. Wat hier ook van mag zijn, zeker is het, dat de *Mieren* behalven dat aan de rijpe vrugten, en in andere opzichten zeer veel nadeel aan planten en kruiden doen; ook in Huis koomende, aan vleesch, brood, zuiker en andere zoetigheden geen geringe ſchaade toe brengen; dit alles heeft geleegentheid gegeeven, om verſcheidene middelen uittedenken tot vernieling van deeze Inſekten; wij laaten hier de zul-

zulken volgen, die de ondervinding geleert heeft de besten te zijn.

Wanneer men met *Mieren*, in een Kas daar eetbaare waaren, of Confituuren en andere zoetigheden bewaard worden, gekwelt is; kan men niet beter doen, dan hier en daar eenige ſtukjes of klontjes *camfer* op planken van de kas te leggen, dewijl de reuk hier van voor de *Mieren* doodelijk ſchijnt te zijn; men kan er ook een goed gedeelte vangen, door potjes met water in een kas te zetten, waar op ſtukjes gezuikerd papier drijven; doch als dan, moet men ze wegwerpende verpletteren, dewijl verdronken *Mieren* met de Muggen enz. gemeen hebben, dat zij weder bij koomen, en als een nieuw leeven aanneemen, wanneer in dien toeſtand aan de zon of eenige andere warmte bloot geſteld zijn.

Om de *Mieren* van de Boomen af te weeren, zegt men goed te zijn, de ſtammen derzelven met *oſſen-gal* of een afkookzel van *lupijnen* te beſtrijken.

Tot het zelfde einde kan men ook *lijm* of *teer* gebruiken, om te beletten dat de *Mieren* niet na boven klimmen. Gepulveriſeerde *wijnſteen* met *water* tot een pap gekookt, en hier van onderen de ſtammen der Boomen mede beſtreeken, word ook voor een zeer goed middel gehouden.

Indien het Espalier-boomen zijn, of die tegens ſtaakettingen of muuren aanſtaan, word zeer gepreezen tot verdrijving der Mieren, om de boomen eerst ter deegen met een gieter overal nat te maaken, en er dan braaf Tabaks-ſtof op te ſtrooijen, dit moet na verloop van eenige daagen herhaalt worden.

Dog niets is beter wanneer dit Ongediert in de Boomen huisvest, dan een weinig *camfer* op een test met koolen te leggen, en die zodanig te plaatzen dat de rook er van in de boomen op ſlaat; dit middel moet mede van tijd tot tijd herhaalt worden.

Om een Mierennest uit te roeijen, word dit volgende, als een zeer goed middel aangepreezen. Een zodanig nest ontdekkende, zo roert het met een ſtok ter deegen om, en giet er een bekwaame hoeveelheid kookend water in, als wanneer men ligtelijk kan begrijpen dat alle de Mieren ſterven, en dus het nest uitgeroeit is; dog dewijl meestentijds de *Mieren* bij de voet of wortel der Boomen huisvesten, en aldaar haar nest maaken, zo is er een vond noodig, om die vernielende Diertjes uit haar nest te lokken, en van den Boom af bij een te doen verzamelen, dewijl de Boom en zijne wortels onwederſpreekelijk door het kookend water vernield, of ten minſten zeer beſchaadigt zoude worden. Zie hier waar in dit middel beſtaat, dat wij durven verzekeren onfeilbaar door te gaan en te gelukken: Maakt in de grond met een ſtok of iets anders een geutje, ter diepte van één derde duim en één duim breed, van het Mierennest af te beginnen, en gaat zo 3, 4, 5 voeten of na goedvinden langer voort, tot dat gij uw's dunkens verre genoeg van den Boom af zijt, om die door het kookend water niet te beſchaadigen; maakt dan aan 't einde van deeze reet of geut een kuil, van een half voet meer of min na goedvinden diep; vult deeze kuil gedeeltelijk met de gemeenſte potzuiker, en ſtrooit de geheele geut langs door zeer dunnetjes van dezelfde zuiker; zo zal men binnen korten tijd het genoegen hebben, dat de *Mieren* op de zuiker aazende, haar nest zullen verlaaten, en langs de geut in deeze kuil vergaaderen; alwaar men ze dan gemakkelijk op de voorſchreeven wijze, met kookend water kan dooden. Om de zuiker voor de regen te beſchutten, moet men de kuil met een aarden pot bedekken.

Men kan mede als een middel tot uitroeijing van de *Mieren* betrekken, de list die de Vogelvangers in 't werk ſtellen om de zogenoemde eijeren magtig te worden, tot voeding der Nagtegaalen en eenige andere vogeltjes. Zie hier hoe zulks te werk gaat, volgens de aantekeningen van de Heer LINNÆUS in de *Sokh. verhandelingen van* 1741.

„ Dewijl men gezien heeft, (zegt dien Heer,) hoe „ vlijtig de Mieren deeze zogenoemde eijeren, wanneer „ de Zon ſterk ſchijnt, daar voor tragten te verber„ gen; zo hebben de Vogelvangers daar uit de konst ge„ leert, om alle de eijeren van een Nest, op een ge„ makkelijke wijze te bekoomen, zij hangen naamelijk „ bij de Mierhoopen, doeken op, of zetten er plank„ jes voor om ſchaduw te maaken. Als nu de hitte der „ zon de hoopen doet opſcheuren, zo neemen de Mie„ ren de Eijeren, en brengen die ijlings in de gemaakte „ ſchaduwe, waar door men dezelve dan in meenigte „ kan vergaderen.

Verſcheidene bijzonderheden tot de Mieren van andere waerelddeelen betrekkelijk, en beſchrijving der nadeelen die zij toebrengen.

In andere Waerelddeelen veroorzaaken de *Mieren* vrij grooter nadeel dan in Europa. In Amerika heeft men ze niet alleen, die in de toppen der Suiker-rieten neſtelen en dezelve bederven, maar ook de zulken die naar alle ſpijzen of eerbaare waaren zo gretig zijn, dat men ze daar nauwlijks voor kan beſchutten; ja daar zijn zodanigen, die zelfs allerlei Stoffen, Klederen, Boeken en Huisraad vernielen, en wat meer is, die de Gebouwen zelfs aantasten, en in korte jaaren bouwvallig maaken. Deeze laatste zijn zeer klein, en worden *Houtluizen* of *witte Mieren* genoemt, doch behooren tot een ander geſlagt en rang. De grootſte *Mieren* doen veel ſchade aan 't geboomte en veld-gewaſſen; zij maaken haare nesten in heuveltjes als groote molhoopen, wel twee of drie voeten hoog, en tien voeten breed. Deeze nesten vernielen de Negers door middel van vuur. Ook zijn er zogenoemde *Brand-mieren*, die aan de Zuikerplantagien zeer veel nadeel toebrengen; en anderen in tegendeel aan wien men de naam van *Mieren van bezoek* heeft gegeeven, door welke allerlei Ongediert in de Huizen vernielt word. Deeze laatſte aazen veel op de nesten van zekere Wespen of Wilde-bijen, welke zij na de Wespen verjaagd te hebben, ten eenemaalen van honing berooven.

Verſcheide Schrijvers hebben te boek geſteld, dat men op de kust van Afrika Mieren van ongelooflijk vermoogen vind. De Nesten die zij maaken hoedanigen de Heer ADANSON onlangs ook te Senegal vond, vertoonen zich aan de kust van Guince, als Negers-hutten, zijnde dikwils agt of tien voeten hoog. Zij ſchroomen zelfs geen Schaapen of Geiten aan te vallen, en wanneer die geen tijdig ontzet krijgen, worden ze somtijds levendig door dit geſpuis opgevreeten; in de wooningen der Europeaanen koomende, is men op 't bed niet veilig. Wanneer een levende Rot van een enkelde *Mier* word aangerand, is hij zijn leeven kwijt, indien de andere *Mieren* haaren *makker* te hulpe koomen. Troepswijze gaan zij op den roof uit, en oogſchijnlijk hebben zij zekere Leidslieden of Gidzen, die in grootte uitmunten.

Geduurende het verblijf, dat de Engelſche Capitein SMITH, te Kaap Corſe aan de Goudkust hield, gebeur-

de het, dat een groote troep van zodanige Mieren, het Kasteel kwam bezoeken. Het was bijna dag, wanneer de voorhoede in de Kapel trad, alwaar eenige Negers huisbedienden, op den vloer ſliepen. Deeze werden door de aankomst van deeze ongenoodigde gasten opgewekt, en de Kapitein wierd wakker door het geweld dat zij maakten, kunnende zich niet genoegzaam verwonderen, wanneer hij de oorzaak vernam; de agterhoede was nog een geheel end wegs van het Kasteel af. Men hield raad over dit voorval, en nam het beſluit, van een lange loop buskruid te maaken, over den weg dien de *Mieren* zich gebaand hadden, als mede op alle plaatzen, daar zij zich begonnen te verſpreiden; door dit middel deed men er verſcheide duizenden, die reeds in de Kapel waaren, een doodelijke ſprong doen. De agterhoede het gevaar verneemende, keerde ſpoedig na haar woonplaats te rug.

Al hebben de *Mieren* dezelfde taal niet als de Negers, zijn doch veele Europeaanen, (zegt dien zelfden Heer) in de verbeelding, dat zij eenige ſpraak hebben. Ten minſten kan men niet twijffelen, of zij moeten op deeze of geene wijze hun oogmerk aan malkander mededeelen. Zie hier wat de ondervinding hem dien aangaande had geleert. Op eenige afſtand van de Nesten vier *Mieren* gewaar wordende, die tot den roof ſcheenen uitgegaan te zijn, doodde hij een wilde Haan, en ſneet dien op haar weg; zij bragten eenige ogenblikken door, met zo het ſcheen te overweegen, of dit een prooij waare van haar gading; vervolgens begaf zich eene te huiswaards, om kennis aan 't algemeen te geeven, terwijl de anderen de wagt bleeven houden, bij den dooden Haan. Den Autheur ſtond vreemd te kijken, van na weinig toevens, een groot getal Mieren te zien verſchijnen, die regt op den Haan aankwaamen, en niet draalden om dezelve weg te ſleepen. In andere gevallen die zelfde proef herhaalende, nam hij waar, dat zo de eerſte troep niet ſterk genoeg was, wegens de zwaarte van den last, er aanſtonds een tweede Bode werd afgezonden, die te rug kwam met een nieuwe troep tot verſterking van de eerſte.

De Heer SMITH koomt met BOSMAN over een, dat er driederlei *Mieren* aan de Goudkust zijn; naamelijk roode, witte en zwarte. De roode gelijken volmaakt na de Europiſche; het zijn deeze die men *Brandmieren* noemt, om dat zij uit de Boomen op het lighaam vallende, zo geweldig ſteeken, dat het ſchijnt, of men door vonken van vuur gebrand waare. De twee andere zoorten zijn veel grooter, en zommigen niet minder dan een duim lang. Deeze maaken haare nesten zomtijds op de boomen, zomtijds op den grond als pieramieden meer dan een mans langte hoog, en volgaten zeer ſpits van top. Het gebouw is zo ſteevig, dat hij het met zijne rotting niet aan ſtukken kon ſlaan, en de meenigte van *Mieren* die zich toen in de openingen vertoonden, deed hem de vlugt neemen, dewijl hij wist dat de beet van een zodanige *zwarte mier*, ſchoon niet gevaarlijk zijnde, echter een heevige pijn veroorzaakt.

Uit BARRERE *Histoire naturelle de la France equinoxial, pag. 197. &c.* blijkt, dat er nog ongelijk meer verſcheidentheden van *Mieren*, onder de heete luchſtreek zijn, want hij teld er veertienderleij zoorten van op in zijne beſchrijving van Caijenne. Onbetwistelijk is het, dat zij de heete en drooge Landen, boven andere, beminnen. In Oostindie ontbreeken mede die ſchaadelijke Inſekten niet. BOCHART verhaalt dat er op zommige plaatzen van dat gewest *Mieren* gevonden worden, die alle eetbaare waaren en kleederen zouden bederven, indien men geen zorge droeg om de kaſſen en kisten die dezelve bevatten, op vier ſtanders of pijlaaren van de muur af te plaatzen, en die van onderen in bakken met water gevuld te doen rusten, om daar door de *Mieren* te beletten van er bij te koomen; doch deeze vernuftige Dieren (vervolgt hij) bedienen zich van de ſchil eener graan-korl of klein brokje ſtroo, en in dat zoort vanſchuitjes, drijven zij het water over, en koomen tot haar doelwit.

Dat er aan de Ganges *Mieren* zouden zijn; die de *gom-lak* vergaderen, zo als bij veele Schrijvers te boek geſteld is, vind thans geen geloof meer, en ſtrijd ten eenemaalen met de waarneemingen van den Heer LEDERMULLER, zie de *Amuſemens microscopiques, Neur.* 1764. door hem uitgegeeven. Veel waarſchijnelijker is het, dat de *Mieren* op die ſtoffe aazen, even als op het vogt of zap dat de *Plantluizen* vergaderen, en van agteren uitgeeven, het welke door de *Mieren* opgelekt word; zo als wij rede hier voor hebben aangetekent.

Van het gebruik der Mieren in de Geneeskunde, en de kragt van derzelver waaſem.

Het is zedert lang bekend, dat de *Mieren* een groote veelheid van zuur uitleveren; doch het was voor de Heeren NEUMAN en MARGGRAAF overgelaaten, ons te berigten, dat zij ook door distillatie en door uitperſſing, Oliën gaaven, gelijk aan die, welken de Plant-gewaſſen gemeenlijk uitleveren.

Onder alle Dieren is de *Mier* de eenigſte, zegt de Heer SAM. FISCHER, die door overhaaling een zuuren geest geeft; de anderen brengen altoos een urijnagtig zout voort. Zie hier meerder over in de *Transact Philoſ. ann.* 1670. *n.* 68. *art.* 1. en de *Collections Academiques, Tom. II. pag.* 300.

Ook zijn de *Mieren*, zo wel als haare Eijeren en de Nesten zelfs, voor verſcheidene Eeuwen reeds onder de geneesmiddelen geteld geweest. Men heeft ontdekt, dat zij door distillatie, een geest geeven die ſcherp zuur is, en deeze waaſem openbaart zich door het enkel omroeren van een Mieren-nest; doch hier van ſtraks nader. Gemeenlijk werden zij met brandewijn overgehaald; zie DISTILLATIE *pag.* 507. Het vogt dat hier uit voortkoomt, droeg bij ouds een zonderlinge tijtel, om dat men het tot herſtelling van de uitgepeputte kragten der natuur in bejaarde lieden, dienstig oordeelde. Het werd *moedgeevend-* of *moedverwekkend-water* (*aqua magnaminitatis*) genoemd. ETTMULLER prijst het aan, als de kragt der voortteeling in de beide Sexen bevorderende. Wanneer men *Mieren* kneust en laat rotten, komt er door de Retort een zeer doordringende vlugge geest van over. Uitwendig word de olië, die er veertig dagen in de zonneſchijn op geſtaan heeft, tegen doofheid en andere ongemakken gebruikt. De zogenoemde eijeren ingenoomen, hebben de eigenſchap van ſterk winden te doen loozen; ook worden zij tegens te doofheid aangepreezen; indien men er de wangen enz. der kinderen mede beſtrijkt, belet zulks de uitpuiling der baard, zegt SCHRODERUS. De *geest van mieren* word in de jigten lammigheden niet minder dienstig geoordeelt, dan die van Aard wormen. Het Nest, met de Mieren en Eijeren in water gekookt, ſtrekt tot een nuttig Bad voor dergelijke lighaams-kwaalen.

Wanneer een *mieren-nest*, dat een weinig groot is, geo-

pend

pend word, en men de neus bij de oppervlakte van het zelve brengt, zo verheft zich daar uit een waasfem, die de reuk op eene fterke en onaangenaame wijze aan doet. Een levendige Kikvorsch in die waasfem gehouden, zodanig dat hij dezelve niet ontwijken kan, fterft in minder dan vier of vijf minuiten, zonder dat hij zelfs door de getergde *Mieren* behoeft gebeeten te zijn.

De Heer de Roux Med. Doktor van de Faculteit te Parijs, heeft verfcheidene proefneemingen over de uitwerking van de waasfem der *Mieren* genoomen. „ Eenige jaaren is't geleeden, zegt dien Heer (zie *Journal de Medicine, Chirurgie &c. Septemb.* 1762. *pag.* 237), dat ik op het Land zijnde, *Mieren* wilde verzamelen. Ik ftelde vrugteloos verfcheidene pogingen te werk, om er een genoegzaam aantal van te bekoomen. Het middel dat mij 't best gelukte, was in het midden van een Mieren-nest, een flesch met een langen hals te plaatzen, en daar in met de handen de Mieren te verzamelen, die er ingevallen zijnde in menigte langs de wanden van het glas opklommen. Terwijl ik hier mede bezig was, nam ik waar, dat de eerfte *Mieren*, die ik in de flesch had doen vallen, er even gemakkelijk van binnen, weder tegen opklommen, als van buiten; maar wanneer ik zekere veelheid van dezelve in de flesch gegaard had, konden de allervlugften zelfs niet hooger koomen, dan tot omtrent de halve hoogte van de flesch; zij vielen ijlings naar om laag, als of zij door een verftikkende damp bevangen waaren. Een gantfche nademiddag in die bezigheid doorgebragt hebbende, voelde ik des avonds een weinig hitte aan mijne vingeren, die zwollen en rood wierden; 's anderendaags fcheide de opperhuid van de huid af, als of ik er een blaartrekkend middel had opgelegd, en de vingers van beide mijne handen vervelden t'eenemaal.

„ Zie hier een geval, vervolgt de Hr. Roux, van nog zeldzaamer aart, dat mij door den Baron d'Holbac is medegedeeld. Zeker man een Metzelaar van bedrijf, *Tesfier* genoemt, een Mieren-nest willende wegdoen, dat zich in zijn tuin gevestigd had, bedagt het zelve te bedekken met een glazen klok, hoopende dat de warmte, welke die klok voortbragt, de *Mieren* zou doen fterven. Dit middel gelukte hem, maar de klok hebbende willende wegneemen, en onvoorziens met zijn aangezigt bij derzerver opening koomende, voelde hij een fterken waasfem, die hem op ftaande voet een zwaare hoofdpijn veroorzaakte; zijn Ligham zwol allengs; hij wierd beroeringen en benauwtheden gewaar, die hem voor zijn leeven deeden duchten. Dit duurde de gantfche nagt; 's anderen daagsch vertoonde er zich een uitflag op zijn huid, en het ongemak nam trapswijze af. Dit uitflag duurde drie dagen, ten einde van welken de oppervlakte fchubswijze afviel.

MIEREN-EETERS, is de naam van een viervoetig dieren-geflagt 't welk in 't Griekfch *Myrmecophaga* word genoemd; door de Amerikaanen *Tamandua*; de Sweeden *Myrbioern*; de Engelfchen *Great-Ant-Bear*, 't welk overeenkomt met *Urfus Formicarius*, of *Mieren-Beer* zo als Cardanus het heeft getijteld; in 't Franfch *Fourmillier Tamanoir* en volgens Des Marchais *Tom.* III. *pag.* 307. *Mangeur de Fourmi* of *Renard Americain*; de Inwoonders van Congo hebben het *Umbulu* gedoopt, en die van Gujana *Aurari*.

De Heer Klein heeft de *Mieren-eeters* in zijn twee-de gezin der haairige en gevingerde Dieren gebragt, behelzende den genen die drie vingeren hebben aan de voorpooten; doch hier blijkt genoegzaam uit, hoe onvolkomen zijne fchikking is, dewijl de zoorten van dit geflagt twee, drie of vier-vingerig aan de voorpooten zijn. De Hr. Brisson ftelt de *Mieren eeters* en het *Schubdier* om dat zij geheel tandeloos zijn, in zijn eerften rang der viervoetige Dieren. Om de zelfde oorzaak had Linnæus er te vooren zijnen derden rang van gemaakt, onder den tijtel van *Agriæ*; doch thans brengt hij ze onder de *Bruta*, (die geene voortanden hebben) in den tweeden rang; en hij telt er drie zoorten van op, die door 't getal der vingeren of nagelen onderfcheiden worden.

De kenmerken van de *Mieren-eeters*, zijn zeer eenvoudig. Zij hebben geen tanden; een rolronde Tong die zich kan uitrekken, en een haairig Ligham; zommige hebben een zeer langen, anderen een veel korter fnuit, doch altemaal een kleinen Bek.

Alle de *Mieren-eeters*, hoe verfchillende ook in gedaante en grootte, hebben dit gemeen, dat zij op kleine Infekten aazen, doch inzonderheid op Mieren, waar van in Amerika, alwaar ze bijna alleen gevonden worden, een groote menigte is. Met reden zoude men zich mogen verwonderen hoe dat zulk een groot Dier, als de tweede zoort van *Mieren-eeter* is, zich met zulke kleine Diertjes koste verzaadigen, indien het niet bekend was, dat er in Amerika veel grooter Mieren zijn dan bij ons. Een zonderlinge list ftellen deeze Dieren te werk om hun voedzel te bekoomen: Een Mieren neft ontdekkende, gaan zij er nevens leggen, en gebruiken tot een werktuig der vangft, een lange rolronde Tong, welke de groote *Mieren-eeter* over de twee voeten uit zijn Bek kan fteeken, en, wanneer dezelve dus op den grond legt, gaan er de *Mieren* die na alle fchijn het zich verbeelden een Worm te zijn, in menigte opzitten, als wanneer dit Dier, de Tong fchielijk intrekkende, dezelven verflindt. De Natuur heeft dit Schepzel geen ander middel gegeeven, om zich de koft te befchaaren; want de opening van den Bek is klein en rond, en het is met geene Tanden om te bijten, te verfcheuren of te kaauwen, voorzien; hoewel het twee Kakebeenen heeft.

Alle de *Mieren-eeters* zijn zeer taaij van leven, dit blijkt inzonderheid uit 't geen de Heer Marcgraaf verhaalt van eenen die, gevild zijnde, ten grootsten deele nog leefde, fchoon hij agt dagen honger geleden hadt. Boven aan de flinker Nier vond hij een driehoekig uitftek, door een dubbeld dun vlies aan de Nier gehegt; in de Darmen veele ronde Wormen; de Klapvliezen van het Hart en 't Galblaasje waaren zeer groot. De Huid zegt hij is dik; 't Vleefch ruikt als dat der Vosfen en wordt niet gegeeten. De Groote *Mieren-eeter*, ja zelfs ook de allerkleinfte, is zeer gewild wegens zijne vagt, die als Bont gebruikt word. Derzelver vet word zo als van veele andere Dieren, voor ontbindende en zenuw verfterkende gehouden.

Beschrijving der Onderscheidene zoorten van Mieren-eeters, na de Ordre van de Heer Linnæus.

I. *Twee-vingerige* of *kleine witte Mieren-eeter*; in 't lat. *Tamandua didactua*; (*Mijrmecophaga Palmis didactijlis, plantis tetradactijlis* Linn. *Sijft. Nat. ed.* 6.) Deeze die door de Negers te Surinamen *Coati* genoemd word,

word, door BARRERE *Hiſt. de la France Equin. pag.* 163. *Tamandua minor flaveſcens*; door BRISSON *pag.* 28. *Mijrmecophaga rostro brevi pedibus anticis didactijlis, posticis tetradactijlis* en door de Franſchen van Guajana de *kleine Mieren-eeter* doch door de Ingezetenen *Ouatiriouaou*; is de kleinſte zoort van dit geſlagt, zegt BRISSON. Hij is van 't eind van de ſnoet tot aan het uiterſte van den ſtaart, omtrent vijftien duimen lang, en de ſtaart is langer dan het lijf en de kop te zaamen, de hals is zeer kort; aan de voorpooten heeft hij twee klaauwen, waar van de uitwaardſche zeer groot is. De ſnoet is kort, doch de gaaping van den Bek wijder dan in de anderen; de ooren zijn klein; de oogen tamelijk groot; 't geheele lijf is uit den witten geel met grijs daar onder gemengd; digt bezet met haair, op 't gevoel zo zagt als zijde. Hij woont in Guajana.

II. *Drie-vingerige of groote ruige Mieren-eeter*; in 't latijn *Tamandua tridactijla*; (*Mijrmecophaga manibus tetradactijlis* LINN. *Sijst. Nat. ed.* 6.) Deeze wordt van de Braſiliaanen *Quacu* geheeten; van de Guajaners *Quariri*; van de Inwoonders van Congo *Umbulu*, in 't algemeen *groote Mieren eeter*; de Heer BRISSON noemt hem *Fourmillier Tamanoir* en ook *Mijrmecophaga rostro longisſimo, pedibus anticis tetradactijlis, posticis pentadactijlis, cauda longisſimis pilis veſtita.* Hij is, zegt dien Heer de grootste zoort van dit geſlagt, hebbende van 't end van den ſnoet tot aan 't uiterſte van de ſtaart, de lengte van zes en een halve voet; naamelijk de kop van veertien duimen; den hals van vier duimen, en het lijf zo wel als de ſtaart, elk van twee voeten zes duimen; de agterpooten zijn maar een voet lang, en de voorſten een weinig langer; aan deeze zijn vier, aan de anderen vijf vingeren of klaauwen altemaal met ſterke nagelen gewapend; die in het midden der voorpooten zijn de langsten. De ſnoet is zeer lang, de gaaping van den bek zeer klein; de ooren zijn kort en rond; de oogen klein. De ſtaart van dit Dier is breed en met zeer lange haairen bezet, zodanig dat dezelve, wanneer hij ze overend ſteekt, hem voor een zonneſcherm verſtrekt. Al zijn haairen, iets dat zeer zeldzaam is, zijn plat en langer aan 't agterſte dan aan 't voorſte van zijn lijf, ſtaande die aan den hals en den kop voorwaards gekeerd; zij zijn alle wit en zwartbont, doch de agterlijkste zwartst. Een breede zwarte ſtreep, loopende dwars over de borſt, en langs de zijden opwaards, eindigt verſmallende op de rug, omtrent in 't midden der langte van het Dier. De agterpooten zijn zwart, de voorpooten wit, met een zwarte plek digt aan den voet. Het heeft twee uijers aan de Borſt en zes aan den Buik, 't dier loopt langzaam en klimt ook in de Boomen. De woonplaats is aan de Kaap de Goede Hoop, in Guajana en Braſil.

III. *Vier-vingerige* of *kleine Mieren eeter*; in 't latijn *Tamandua tetradactijla*; (*Mijrmecophaga manibus tetradactijlis, plantis pentadactijlis*, LINN. *Sijſt. Nat. ed.* 6.) Deeze word in 't algemeen, de *kleine Mieren eeter* genoemd, en bij de Braſiliaanen *Tamandua* I. Hij is maar half zo lang als de groote of *Tamandua Guacu*, doch omtrent eens zo groot als de allerkleinſte of *Coati*. De koleur van den kop, ſchenkels, pooten, de ſtaart, en 't geheele voorſte deel des Lighaams, is uit den witten geelagtig, doch die van het agterſte deel donker rood. Hij heeft even gelijk de groote, een bruinen band voor om het lijf, die wederzijds naar boven ſtrekt tot aan het midden van de rug; de ſtaart is bijna hairloos. Hij woont in Guajana en Braſil.

De Heer LINNÆUS zegt van deezen. Hij gaat bij nagt uit en ſlaapt over dag, met den kop onder de voorpooten verborgen. Vergramd zijnde, grijpt hij den ſtok aan, en ſnorkt, opzittende als een Hond op de agterpooten. Het uiterſte van de ſtaart is kaal waar mede hij zich kan ophangen aan de Takken der Boomen, 't welk in den voorgaanden geen plaats heeft.

De Heer BRISSON heeft nog een bijzondere zoort, dien hij noemt, *Mijrmecophaga rostro longisſimo, pedibus anticis tridactijlis, posticis pentadactijlis, auriculis longis flaccidis*; en welke bij SEBA *Theſ.* 1. *pag.* 65. *f.* 1. is afgebeeld onder den naam van *Tamandua Guacu Braſilienſis, ſeu Urſa formicaria.* De eerſt gemelde Heer, beſchrijft hem aldus; de voorpooten zijn in drie, de agterpooten in vijf vingeren verdeeld; de middelste nagel of klaauw der voorpooten is veel grooter dan de anderen; de gaaping van den bek klein; de ooren lang en ſlap hangende; de oogen redelijk groot; de ſtaart is lang en loopt ſpits aan 't end, zijnde van boven bleek vaal. Het geheele lijf is met lang haair bedekt, dat van boven helder kastanie bruin is, van onderen roſſer. Het Dier woont in de Weſtindien.

MIEREN-LEEUW; in 't latijn *Formica Leo*; (*Hemerobius hirtus, alis nebuloſis, vaſis piloſis; Antennis clavatis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een Inſekt onder het geſlagt der *Land-Juffertjes* of *Gaasvliegen* behoorende, en 't welk men wel onder de wonderlijkſte ontdekkingen deezer Eeuwe mag rekenen. Het is de kundige Heer REAUMUR, die de eerste deszelfs verandering ontwikkeld heeft, wegens haare ongewoonheid vreemder zijnde dan die der Rupſen, en meerder verbazende voor een onderzoeker der Natuur.

De Heer GEOFFROIJ heeft dit thans zeer bekende Inſekt wegens de knodsagtige ſprieten van de *Gaasvliegen* afgeſcheiden, en een bijzonder geſlagt daar van gemaakt. Hij merkt aan, dat het den gemelden naam om dergelijke reeden voert, als de *Stink Vlieg* dien van *Leeuw der Plantluiſen.* Zie hier de korte beſchrijving dien hij van de zonderlinge levens-manier van het Masker, onder den Tijtel van *Formica-Leo* of *Fourmi Lion*, in zijn *Hist. des Inſectes env. Paris. Tom.* 11. *pag.* 256 geeft.

De Mieren-Leeuw komt voort uit Eijtjes, die door zijn Juffertje gelegd zijn in de ſcheur van een ſteenen muur, of op een andere plaats, die voor regen en vogtigheid beſchut is; in een zeer fijn, droog zand, doorgaans aan den voet van eenige overgande ſteilte, tegen 't zuiden blootſtaande. Aldaar worden de Eijtjes uitgebroed, en de Inſekten onthouden er zig, tot dat zij veranderen. Hunne koleur is graauw, en het lijf met kleine knobbeltjes bedekt, van figuur ovaal zijnde, loopt van agteren ſpits uit.

Dit dient hun, om te gemakkelijker in 't zand te kunnen booren; want zij gaan, ſchoon zij zes pooten hebben, niet dan agter-uit. Voor aan den kop zijn getande, ſcherpe nijpers, van binnen hol, waar mede dit Masker niet alleen de Vliegen en verſcheide andere Inſekten, maar vooral de Mieren, naar welken het zeer gretig is, aanvat en uitzuigt. Deeze nijpers dienen hetzelve, dus, zo wel tot een bek of ſnuit, als tot wapenen, om zig te verweeren; op gelijke manier als de Leeuw der Plantluizen gebruik van de zijnen maakt. Maar de Inſekten, op welken het aast, niet vervolgen kunnende, moet het een list gebruiken, om die te betrappen, en dit maakt wel de aanmerkelijkſte bijzonderheid uit van den Mieren-Leeuw.

Dit

Dit Inſekt duikt in het zand, en maakt daar in loopgraaven, die, wanneer het een bekwaame plaats gevonden heeft, zig als een krultrek inwaards wenden, tot dat het in 't midden van een holte is gekoomen, die de gedaante van een rond kuiltje heeft. Middelerwijl werpt het zelve het zand, met een verwonderlijke kragt, ver daar buiten, om de kanten van het holletje effen te maaken, op dat zijn prooij daar in mogt rollen. Een Mier of Vlieg, over 't zand loopende, valt onverhoeds in dit Kuiltje, en wordt aanſtonds gevat door de nijpers van den Mierenleeuw, die zig in het middelpunt, omlaag, geheel met zand bedekt, bevindt, hebbende alleenlijk de nijpers bloot. 't Gebeurt dikwils, dat hij een Vlieg of grooter Diertje, wegens de ſterke beweeging die het maakt, moet loslaaten; doch de Mieren worden gemeenlijk zijne prooij, en in het worſtelen, met een Vlieg of dergelijken, heeft hij ook het voordeel, van een vast ſteunpunt te hebben aan het zand, dat hem bedekt. Om deeze Inſekten magtig te worden, gebruikt de Mierenleeuw nog een andere behendigheid. Zo dra hij, aan het afrollen van eenige korrels zand, beſpeurt, dat er een op de kant van zijn kuiltie is gekomen, of daar in glijdende weder op zoekt te klauteren, werpt hij een Hagelbuij van zand op hetzelve, en doet het dus veelal, tot onder zijn bereik nedergakken. Hij ſpaart zelfs andere Mierenleeuwen niet, welke bij toeval in zijn kuiltje komen.

Wanneer het Masker van de *Mieren-Leeuw* volgroeit is, graaft het geen kuiltje meer, maar maakt onregelmaatige loopgraaven in het zand, en ſpint zich eindelijk een rond Tonnetje, naar een Erwt gelijkende, het welk van buiten uit zandkorreltjes beſtaat, en van binnen bekleed is met fijne witte zijde. Hier in verandert het tot een Popje, 't welk een geheel andere geſtalte heeft, vertoonende in 't klein alle de Lighaamsdeelen van het Juffertje, dat er uit voort moet koomen; hoewel het zeer weinig naar hetzelve gelijkt. Het is halfmaanswijze krom geboogen, en vertoont zich dus ten deele uitwendig buiten het Tonnetje uitſteekende, wanneer het volmaakte Inſekt, die gevangenis verlaaten heeft.

Het zelve gelijkt in geſtalte, zeer naar onze gewoone kleine Juffertjes, doch de wieken zijn met zwarte vlakjes gewolkt. De kop zweemt, eenigermaate, naar die der Inſekten, welken men 't wandelende Blad noemt, en de ſprieten vertoonen zich hoornagtig. De koleur van 't voorlijf is geel, en die van 't agterlijf zwartagtig met bleek geele ringetjes; zijnde het borſtſtuk, alleen, wat ruighaairig. Het legt zijne eijtjes, die een weinig bleek roozerood zijn, en langwerpig rond, in het zand of elders. Men had de paaring van deeze Inſekten nog niet waargenoomen.

In Karniolie heeft Doktor Scopoli onzen Mierenleeuw, die doch den ouden bekend geweest is, niet ontdekt; maar hij vondt, omſtreeks de waterleidingen der Idriaſche Mijnen, niet zeldzaam een Gaasvlieg, zeer naar dit Juffertje gelijkende, welke van hem genoemd word *Fulvicephalus*, en een andere die geel was, met de oogen zwart. In Zweeden, voornaamelijk in Oeland, word de Mierenleeuw, die men er *Sandpiller* noemt, op drooge zandige plaatzen gevonden.

Daar is nog een zoort van *Mieren-Leeuw* door Roesel *Inſ. III. Tab. XXI. fig.* 2. afgebeeld en beſchreeven. Zie LAND JUFFERTJES *n. V. pag.* 1761.

MIGRAINE, is een verbasterd fransch woord afkoomende van *hemicrania*, of *halve, ſchéele hoofdpijn*, gelijk wij het noemen.

Deeze pijn hangt af van aandoening op de Zenuwen van eene zijde des hoofds, inzonderheid van de aandoening langs de harde tak van het zevende paar Zenuwen, en der zelver vereeniging met de eerste verdeeling van het vijfde paar Zenuwen, die men de *opſthalijnci* heet.

Een verwarmende hoofdplaaster, of wel een blaar trekkende plaaster doet hier zeer veel goed, ook ſmeeringen met warme balzems, zoo op de ſlaap als voorhoofd.

Vermits lieden die hijpochonder zijn, veel aan de *Migraine*, of ſcheele hoofd pijn lijden, en derhalven de Vrouwen die opſtijgingen hebben, voor al zo zij zich ergeren, kwaadmaaken of ontſtellen, is *Migraine* voor een beſchaaft woord van knorrigheid, ingedrongen.

MILAANSCHE KAAS, zie KAAS *pag.* 1376.

MILD, zie MILT.

MILDAADIGHEID, *Mildheid*; in 't latijn *Liberalitas*; is eene neiging om aan anderen, van zijne eigene goederen mede te deelen. Zo als alle de andere hoedanigheden, die haaren oorſprong uit de goedaardigheid, het mededoogen en de begeerte van loftuitingen enz. trekken, moet insgelijks de *Mildaadigheid* aan de rechtmatigheid en billijkheid getoetst zijn, om eene deugd te worden. Ook kan de *mildadigheid* door geene anderen dan Particulieren geoeffend worden, om dat zij goederen hebben, die hun in eigendom toebehooren. In de Souverainen is zij onrechtmatig, ja zelfs gevaarlijk. De thans regeerende Koning van Pruiſſen nog Kroon-Prins zijnde, beloonde zeer mildaadelijk eene beroemde Actrice; doch het roer der Regering in handen hebbende, wierd haare jaarwedde aanmerkelijk beſnoeid; en bij deeze gelegentheid, zeide hij deeze opmerkelijke woorden: *Eertijds gaf ik mijn geld, en nu geef ik dat van mijne Onderdaanen.*

Bijgevolg is de *mildaadigheid* eene deugd, welke beſtaat, om zonder eigen belang en op zijn pas, nog te veel nog te weinig te geeven.

MILIUM, zie GEERS.

MILIUM SOLIS, zie PAARL-KRUID.

MILLEFOLIUM, zie DUISEND-BLAD.

MILLEGRANA, zie BREUK-KRUID.

MILLEPEDES, zie PISSEBEDDEN.

MILLEROLLES, is de naam van een zekere Maat en Gewigt, waar van men zich veelvuldig te Marſeille bedient; 7 *Millerolles* maaken een Pijp olie, en men rekent 28 *Millerolles* op een Last.

MILLIOEN, is een getal, dat tienmaal honderdduizend, of duizendmaal duizend, bevat.

MILLIOENPOOTEN; in 't latijn *Julus*; is de naam van een Inſekten geſlagt, dat veel overeenkomst met de Duiſendbeenen heeft, en alleen in de geſtalte des lighaams, daar van verſchilt. Zij hebben het lijf niet platagtig, maar ten minſten in het bovenſte gedeelte of de rug, cijlindrisch rond. De ſprieten, boven dien, zijn niet borſtel- of draadagtig dun, maar uit kleine ronde leedjes, als een kettingje van kraalen, zamengeſteld; daar die der Duiſendbeenen wel veertien leedjes hebben, beſtaan deeze, in verſcheidene, uit niet meer dan vijf zulke kraaltjes, zo Geoffroij aanmerkt, die er meer dan honderd pooten te hebben aan toeſchrijft, het welk echter niet in alle *Millioenpooten* plaats heeft. Ook gaat die eigenſchap van wederzijds, eens zo veel pooten te hebben als ringen aan het lijf, niet in alle zoorten door.

Het getal der verſcheidentheden van dit Inſekten-geſlagt, is acht, waar van wij de beſchrijving hier laaten volgen.

I. *Ovaale Millienpoot*; in 't latijn *Julus ovalis*; (*Julus pedibus utrinque viginti*, LINN. *Sijſt. Nat.*) In de *Amoen. Acad.* van de Hr. LINNÆUS *Tom. IV. p.* 253. word dit Inſekt dus beſchreeven.

Het lijf is bijna ovaal, blaauwagtig bruin en zeer glad, met twaalf verdeelingen op de rug gedekt, waar van de eerſte en laatſte ieder gelijken naar het vierde deel van een Kogel. De kop is ſtomp en bruin, met uitgeholde ſtippen; de ſprieten zijn dikagtig, en beſtaan ieder uit zes klootronde leedjes; het getal der pooten die zij hebben is twintig, die op zijde zamengedrukt zijn, en in een kromme nagel uitloopen, met een doorntje dat overeind ſtaat aan de bovenkant. Het onthoud zich in de Europiſche Oceaan.

II. *Dikke Millioenpoot*; in 't latijn *Julus craſſus*; (*Julus pedibus utrinque octinginta*, LINN. *Amoen. Acad. Tom. IV. p.* 253.) Deeze die in China te huis hoort, heeft het lijf een vinger dik en is bleek van koleur; het lijf beſtaat uit agt-en-veertig verdeelingen, die aan den rand geelagtig zijn; de ſprieten zijn geknopt, met zes leedjes, en, zo wel als de pooten, in getal zes-en-negentig paar uitmaakende, bleek of geelagtig. Van deeze is eene verſcheidentheid in Karolina waargenoomen, die behalven den kop, negen-en-veertig verdeelingen had, en niet meer dan van tachtig tot acht-en-tachtig pooten; aan de zijden, was op ieder verdeeling of ring een zwarte ſtip.

III. *Gewoone Millioenpoot*; in 't latijn *Julus terreſtris*; (*Julus pedibus utrinque centum*, LINN. *Faun. Suec.*) De Heer GEOFFROIJ heeft van deeze zoort omſtreeks Parijs waargenoomen, die tweehonderd pooten hadden, doch maar vijf lijnen, dat is omtrent een half duim lang waaren, zijnde de koleur zwartagtig en zeer glimmende. Dit Inſekt is zeer hard van lijf, en kromt zich om of rolt zich in een, wanneer men het aanvat of plaagt. Zij koomen in de aarde, of op den grond onder ſteenen, voort.

IV, *Platagtige Millioenpoot*; in 't latijn *Julus complanatus*; (*Julus pedibus utrinque triginta, Corpore planiuſculo, Antennis clavatis*, LINN. *Faun. Suec.*) De platheid van het lijf, maakt deeze als tot een middelſlag tuſſchen de *Duizendbeenen* en *Milioenpooten*; weshalve Dr. SCOPOLI dezelve onder de *Duizendbeenen* plaatst, daar zij doch, wegens het getal der pooten tot dit geſlagt ſchijnt te behooren. Zie hier zijne beſchrijving van dit Inſekt.

Het lijf is een duim lang, plat, bruinagtig, aan den rand van koleur als de pooten. Zomwijlen zijn de agterſte ringen in het midden zeegroen, aan de zijden rosbruin; de zijden van den tweeden, zesden, negenden en elfden ring, niet zelden bleek geel. Ieder ring is met een dwarzen ſtreep getekent en eenige knobbeltjes, aan den zijdrand gekarteld zijnde. De ſprieten beſtaan uit zes leedjes, die haairig zijn; uit de drie voorſte ringen, koomen wederzijds drie, dat is uit ieder een pootje voort; maar uit de andere wederzijds twee, zo dat het getal der pooten een-en-dertig is. Het koomt in de Bosſchen tuſſchen het mos, niet zeldzaam voor.

V. *Zandige Millioenpoot*; in 't latijn *Julus ſabuloſus*; (*Julus pedibus utrinque centum & viginti*, LINN. *Faun. Suec.*) De lengte van deeze is een duimbreed, en de dikte een duive-veertjes ſchaft; de koleur is aſchgraauw, met twee ſtreepen, die bleek roestkoleurig zijn, op de rug overlangs, en ieder leedje aan de zijden in de langte geſtreept, bleeker. Het beſtaat uit zestig verdeelingen, of daar omtrent; de pooten zijn witagtig; de ſprieten hebben vijf leedjes. Aangeraakt zijnde, rolt dit Inſekt zich zaamen tot een platte krul, met de pooten echter naar den grond gekeerd.

VI. *Indiſche Millioenpoot*; in 't latijn *Julus Indus*; (*Julus Pedibus utrinque centum & quindecim*, LINN. *Muſ. Ad. Frid.*) Voor meer dan honderd-dertig jaaren, heeft MOUFFETUS, de afbeelding van deeze groote *Aardduizendbeen* of *Scolopendra* zo als hij ze noemt, aan het licht gegeeven; volgens hem was de langte tuſſchen de vier en vijf duimen, en de dikte ſchraag een half duim. De koleur van het geheele lijf zegt hij, was uit den bruinen zwartagtig glimmende, 't getal der pootjes, die geelagtig waaren, ſtelt hij van ieder zijde zestig. Getergt zijnde (voegt hij er bij) bijt deeze Duizendbeen zo vinnig, dat LUD. ATMARUS, ſchoon Handſchoenen aan hebbende, en een dubbele doek om de hand, het naauwlijks kon verdraagen; want het Dier had de nijpers zo diep en ſtijf in het linnen gekneepen, dat men het naauwlijks en niet dan met veel moeite, kon afſchudden.

VII. *Bruine Millioenpoot*; in 't latijn *Julus fuſcus*; (*Julus pedibus utrinque centum & viginti quatuor*, LINN. *Amoen. Acad.*) De afbeelding van deeze in de Chineeſche verzameling van de Heer LAGERSTROOM te vinden, had wederzijds honderd agt-en-twintig pooten; het lijf van dikte als een Ganſe-ſchaft, een ſpan lang, en het beſtond uit half zo veel loodkoleurige ringen, die bruin gerand waaren, en de pooten bleek. Deeze ſchijnt zeer na met de West-Indiſche van SEBA overeen te koomen, welke in zijn tweede deel op *Tab.* XXIV is afgebeeld, en gezegd word, het voornaame voedzel van de Blindſlangen te zijn. Van deeze word getuigd dat zij de eijertjes, even als de Garnaalen, tuſſchen de pooten draagt, tot dat dezelve uitgebroed worden, en de uitkoomende Jongen van zelfs wegkruipen.

VIII. *Allergrootſte Millioenpoot*; in 't latijn *Julus maximus*; (*Julus Pedibus utrinque centum triginta quatuor*, LINN, *Sijſt. Nat.*) Deeze in de Indiën te huis hoorende, is bijna een voet lang en drie vierde duim dik; behalven den kop en 't ſtaartſtuk, heeft dezelve zeventig leden of ringen, dat is honderd veertig pooten, die zeer blijkbaar uit zes leedjes beſtaan. Ieder ring heeft op zijde een zwarte ſtip.

MILPHÆ; *Milphoſis*; betekent het uitvallen der haairen uit de wenkbrauwen.

MILT; in 't latijn *Lien*; *Splen*. De *milt* is in de ſlinker zijde van den buijk meeſt agterwaarts gelegen, vlak onder, en tegens het middenrif, met de holle zijde tegens de maags blinde zijde, en met de bolle zijde in de holte van het middenrif, en tegens de nier.

Zij beſtaat, uit celletjes, welke vol bloed zijn, door welker midden eene *arteria* en *vena*, ſlagader en ader loopt, en over de oppervlakte met het buikvlies bekleed zij veele watervaten. De ſlagader koomt uit de boven buiks ſlagader; de aders vereenigen zig met die van de maag, die daar om *vaſa brevia* of *korte ader* genoemd worden, eenige met die van het netvlies.

Men ſchrijft aan de *milt* toe, het bereiden van bloed voor de lever; althans zoo draa de *milt* verdikt, word de kooking geſtuit; of liever, zo als de *milt* aangedaan wordt lijdt ook de lever, en hier van koomt de melancholij of hijpochondrij, welke de Engelſchen de *ſpleen* of *milt-ziekte* noemen.

Welke

Welke nuttigheid de *milt* hebbe, is onbekend; men heeft ze in Honden dikwils geheel uit gesneden, zonder dat die dieren er door geleeden hebben. Waar uit veelen hebben willen besluiten, als of de *milt* geheel onnut was.

Het schijnt twijffelagtig als men wel de plaatsing der lever naagaat, of wel de hardheid in de slinkerzijde aan de *milt* moet toegeschreeven worden: Die veele doode lighaamen geopend hebben, merken op, dat de levers slinker kwabbe zeer dikwerf geheel uitgespreid is over de maag, tot diep in de slinker zijde; in welk geval heel ligt de hardheid der lever, kan toegeschreeven worden aan de *milt*.

De *milt* word zomwijlen zeer dik, vooral in Kinderen, zo dat zij een groot gedeelte van den buik vult en zich als een koek laat voelen; althans als een half ronde rand, rondloopende van het kuiltje van 't hart langs de navel, tot in de slinkerzijde.

Veelen meenen dat in de scheurbuik, de *milt* zeer groot wordt, doch dat is tegens de ondervinding strijdende; want die zeer veele lighaamen in ons land geopend hebben, waar van veelen zo niet aan scheurbuik, ten minsten met die ziekte behebt sterven, vinden het tegendeel; dog zomtijds is zij hard, als of er een dik vel leder op lag, tegens de buiten zijde.

MILT-ADEREN, in 't latijn *Venæ lienaris* of *splenicæ*; zijn de aderen welke de Milt doorloopen; zij koomen van den slinkeren tak der Poortader.

MILT-KRUID; *Steen-vaaren*; *kleine Herts-tong*; in 't latijn *Asplenium sive Ceterach*; *Scolopendrium verum*; *Phijllitis*; *Asplenium* DODONÆI; (*Asplenium frondibus pinnatifidis, lobis alternis confluentibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beschrijving. Dit kruid-gewas, een zoort van vaarenkruid zijnde, heeft kleine smalle gladde bladen, van ongeveer een hand-palm lengte, welke aan beide zijden diep tot bijna aan de middel ribbe, met rondagtige lobben, fraai ingesneeden zijn, op de wijze als eicken-vaaren, dog beurswijze en niet tegen malkanderen over: De benedenste zijde der bladen is ruig, bevattende zeer veele kleine bloemtjes, die met het bloote oog niet zigtbaar zijn; waar na vrugtjes volgen, die het sijne zaad bevatten, dat geel is en als stof vervliegt.

Plaats. Deeze plant groeit in Hoog- en Neder-Duitschland, Engeland, enz. op donkere schaaduw- en zandagtige plaatzen, als mede in de klooven der rotzen en elders.

Daar is ook nog een andere plant, die *Groote miltkruid* genoemt word, dog bij ons meest de naam van *Gracht-vaaren*, draagt; zie daar van op dat Artijkel.

Kweeking. Dezelve geschied op dezelfde wijze als die van de Herts-tong, dog word zelden in de Tuinen geplant.

Eigenschappen. Dit kruid, een van de V zogenoemde *Haair-kruiden* (*Herbæ capillares*), heeft eene verwarmende, openende, afvaagende, pis- en stondendrijvende kragt, en is zeer dienstig tegen verstopte Ingewanden; inzonderheid tegen verstoptheid en hardheid der milt, hijpocondrie en engborstigheid; men gebruikt de bladen in wijn, of in water als thee getrokken.

MILT-MIDDELEN; in 't latijn *Splenetica*; zijn zodanige die in de gebreeken der Milt nuttig zijn; van deezen aart zijn de volgende, als *alsem*, *duifend-guldenkruid*, *herts-tong*, *miltkruid*, *duivekervel*, *schurfte*, *chamædris*, *veld-cijpres*, *chelidonie*, *bernagie-bloemen*, *kapper-bloemen* en *vaaren-wortel*, *eicken-vaaren-wortel*, *capper-wortel*, *tamarisscen-bast*, enz.; vervolgens de opslurpende en tempereerende middelen, als de *kreefts-oogen*, *paarle-moer*, *coraalen*, *ijvoor*, *gebrand herts-hoorn*, *snoeks-kaaken*, *witte* en *armenische bolus*; daar na de ijzer-middelen, als *ijzer-vijlzel*, *openende ijzer-saffraan*, *esents van ijzer* met *appel-zap* bereid, enz. wijders de *geest van ammoniak-zout*, *gesmolten wijnsteen-olie*; dog onder allen, zijn de opslurpende en ijzermiddelen de voornaamste, dewijl ze het zuur en de scherpte in de zappen te keer gaan, en daar door de verstoppinge, en de daar uit voortkoomende gezwellen, knoest-gezwellen en pijn, 't best geneezen. Tegen de ontsteeking der *milt*, zijn benevens een aderlaating, dienstig, de *lood-zuiker*, *'t zweetdrijvend lood*, *berg-crijstal*, de *salpeter*, en die middelen welke op 't artijkel INGEWANDEN (ONTSTOKENE) gemeld zijn.

Uitwendig zijn in de *milt-gebreeken* nuttig, de verweekende en oplosende dingen, als *camille-boemen*, *melilote-bloemen*, *capper-bloemen*, *vlier-bloemen*, *tabaks-bladen* en *brijonie*, daar men een pap van maakt en dezelve omtrent de plaats der milt oplegt.

Of men maakt een pleister van *gom-ammoniak*, *galbaan*, *sagapeen* en *bdellii*, dat men oplegt; of men gebruikt een *pleister* van *scheerling*, van *melilote*, van *galbaan* met *saffraan*, of van *kikvorschen* met of zonder kwik; welke pleister men met *camille-*, of *capper-olie* mengen, of malaxeeren kan.

MILT-ZIEKTE, *Miltzucht*; is de zelfde met Hijpochondrij en Melancholij, om dat in alle die ziektens niet alleen de lever, maar ook de milt, het alvleesch en alle de darmscheil klieren, aangedaan, verhard en belet worden in het affscheiden van gal, en andere zappen, zonder welken de spijzen niet verteeren konnen; zij erkent dezelve oorzaaken, te groot eene neiging tot zitten, geene beweeging, en hartstogten welke ongemeen veel werken op de buiks ingewanden, en derzelver werking stooren; de beklemdheid, vrees, schrik enz. hoe sterk doet die de ingewanden niet aan, die wij zo even opgenoemd hebben: Vrees en schrik doet menig een, het zij met verlof gezegd, zich tegens wil en dank bevuilen, zo hevig werken die driften op de darmen, en onder-buik; alle eetlust gaat weg, bij die door ongelukken bedroeft word enz.

Dezelfde geneezingen derhalven als in de lever verstoppingen, zijn noodzaakelijk; buikzuiverende, verdunnende en bittere, zoo wel als zeep middelen, vervolgens staal en verwarmende tinctuuren; onder allen is niets beter dan te paard rijden, zig vermaaken met spel 't gene beweging maakt; hier in koomen alle groote Geneesheeren over een, voornaamelijk MEAD, bij wien wij den beroemden OOSTERDIJK wel mogen voegen, welke zijn hoofddeel over de *milt-ziekten* dus sluit. *De geneesmiddelen inderdaad, welke men gewoon is* Splenetica *tegens de milt geschikt, te noemen; zijn de zelfde als die men in de lever ziekten gebruijkt, en hebben dezelfde kracht.*

MILTZUCHTS-MIDDELEN; van de *Milt-ziekte* op het artijkel HIJPOCONDRIJE volledig gesprooken zijnde, zullen wij hier alleen nog maar verscheidene zeer goede middelen plaatzen, welke in deeze langduurige kwijn-ziekte, daar niet weinig Menschen mede geplaagt worden, van zeer veel nut bevonden zijn, en veele geholpen hebben; doch het zal niet onnut weezen, om voorafeenige der voornaamste toevallen deezer ziekte, waar

uit dezelve gekent kan worden, en de oorzaaken waar uit dezelve ontſtaan kan, volgens de groote BOERHAVEN kortelijk voor af te laaten gaan.

In den beginne, als de ziekte-ſtoffe zich rede in het bloed vast gezet heeft, bederft ze mede alle de overige zappen, en veroorzaakt dadelijk verſcheiderhande ongemakken, waar aan deeze ziekte kenlijk word; als, de uit en inwendige koleur des Lijders, word eerst bleek, vervolgens geeler, lootkoleurig of zwartagtig, verzelt met diergelijke vlekken; de pols word traager en de ademhaaling, langzaamer: De omloop des bloeds is in de bloevaten goed, maar in de zijd-vaten minder goed; de affcheiding en ontlasting door de natuurlijke wegen, is minder, langzaamer en dikker; de eetlust des Lijders word minder, en hij eet weiniger; hij word mager, treurig, en bemind de eenzaamheid; de gemoeds-aandoeningen zijn groot, en onverzettelijk; hij ſpreekt weinig, en is loom en traag tot de beweeging, doch heeft teffens een grootte geſtadigheid in allerlei ſtudien en arbeid.

Als nu de zondende ſtoffe of zappen in het bloed, dikker, taai en onbeweeglijk word, dan word ze in de Hijpochondriſche vaten of van de Lijders boven-buik gedreeven, en een verſtopping daar in veroorzaakt; de Lijder gevoelt als dan een zwaare drukking, benauwtheid en opſpanning in de milt, maag, alvliesch, net of darmvlies, inzonderheid na genuttigde ſpijze en drank; de ademhaaling word bezwaarlijk, de gal en zappen der ingewanden bederven; waar door de kooking der maag en eerſte bereiding der ſpijzen geheel gekrenkt word, en hier door de ſpijzen uit keukengewaſſen bereid, in een rauw zuur, maar die van dieren in een rottig alcali, of ranzig olieagtig weezen veranderen; waar uit veelerlei kwaalen ontſtaan, doch die bij alle Lijders niet eenerlei zijn of te gelijk koomen; beſtaande hoofdzaakelijk in de volgende, als in oprispingen, opblaazinge, winden, kramp, hart-pijn, hartklopping, hooftpijn, weinig eetlust, en op andere tijden een groote honds-honger; voorts hardlijvigheid, verharde afgang; de Lijder is meestijds treurig, inzonderheid voor de maaltijd; en na dezelve, word hij dikwils overvallen door hitte en duizelingen, enz.

Maar als vervolgens de kwade ſtoffe, door de aanhoudende oorzaaken en langduurendheid, ſcherp en bijtend word, dan verergert de ziekte; de verſtopte kleine vaten, daar zich de zondigende ſtoffe vast gezet heeft, worden uitgerekt, geknaagt en bedorven; waar door dan ook de milt, maag, alvliesch, net, darmſcheil, lever, of darmen, geheel bedorven, en dus de bovengemelde kwaalen grootelijks vermeerdert, en inzonderheid alle de functien, voornamelijk van de herſenen, geſtoort en verwart worden; het welk als dan *zwarte gal* genoemt word, en de hoogſte trap van de *Hijpochondrije* of *miltzucht* uitmaakt; waar door dan dikwils een verwarring der herſens, verwarde denkbeelden, gekheid, en eindelijk de *mania* op volgt, indien de ziekte niet door goede middelen tegen gegaan word.

Wat de hooftoorzaake deezer ziekte betreft, die heeft voornaamelijk haaren zeetel in het bloed, het welke bedorven, dik, taai, zwart, vet en aardagtig geworden zijnde, de bedurvene zappen vervolgens in de milt, maag, alvliesch, net, darm-ſcheil, darmen, lever, of baarmoeder gevoert worden, daar ze eene verſtopping veroorzaaken, en alle de functien van die ingewanden verhinderen en bederven: Dit nu kan uit veelerlei oorzaaken ontſtaan; als uit alles dat de vloeibaare en beweegbaare deelen uit het lighaam jaagt, en de overige vaster maakt: Vervolgens eene overmaatige oeffening des Geests, wanneer die dag en nagt over een zelfde zaake peinst; veel nagt-waaken, groote gemoeds-beweegingen, het zij van vreugde of treurigheid; vrees, eenzaamheid, grootte en moeizaame beweegingen des lighaams, die dikwils geſchieden, voornaamelijk in zeer heete en droogetijden; een ſtille lucht; moerasſige woonplaats; grootte liefdedriften, overmaatig bijſlaapen; rouwe, harde en drooge, aardagtige ſpijzen, als dezelve lang en met leedigheid zonder veel beweeging genuttigt worden; gelijk ook diergelijke dranken; waar toe behooren, gezouten en gerookt vleesch, inzonderheid van harde en oude dieren, onrijpe vrugten, rouwe en niet wel gegeste meel-ſpijzen; rouwe niet wel gegest bier, ſlegte wijn, adſtringeerende, ſtremmende, vastmaakende en verkoelende geneesmiddelen, langzaame vergiften, en diergelijke; en eindelijk niet wel geneezene heete ziektens. Doch men moet aanmerken, dat een natuurlijke ingeboorene melankolijke aart, ook veel toebrengt tot deeze ziekte, en niet zelden alleen de hooft-oorzaake daar van kan zijn; ook zijn voornaamelijk de Mannen meer daar aan onderheevig als de Vrouwen, en wel inzonderheid, die een ſcherp, doordringend en diep verſtand bezitten.

Wat de geneezing deezer ziekte betreft, die is geenzins ligt; inzonderheid als dezelve veroudert is. In den beginne zijn de *abſorbentia* en alle dingen die het zuur en de ſcherpigheid tegen gaan en verbeteren, de verſtoppinge openen, en de zondigende ſtoffe door zagte purgeermiddelen afvoeren, zeer dienſtig; bij voorbeeld.

Neemt *anijs-* en *venkel-zaad*, *galange* en *zedoar-wortel*, het geel van *oranje-* en *citroen ſchil*, van elk een halfonce; gezuiverde *ſenés-bladen* en *wijnſteen crijſtallen*, van elk een once; alles tot een fijn poeder gemaakt en vermengt zijnde, neemt de Lijder daar van dagelijks s'morgens, middaags en avonds na de maaltijd, telkens een half drachma.

Of neemt *geprepareerde kreefts-oogen*, twee drachma; *ijzer-vijlzel*, een drachma; *wijnſteen-crijſtallen* een half once, maakt er een poeder van, en gebruikt het als 't vorige. Bij deeze middelen kan men ook een drachma of meer *ſalpeter* voegen, die zeer nuttig in deeze ziekte is, inzonderheid voor heete temperamenten.

Of neemt *galange wortel*, een once; *zwarte nies-wortel*, een halve once; *duive-kervel*, een handvol; *agremonie*, *herts-tong*, *toppen van St. Jans kruid*, van ieder een halve hand vol; *mijrrhe*, *caneel* en *kruid-nagels*, van ieder een drachma; *coriander-zaad*, een half drachma; *ijzer of ſtaal-vijlzel*, twee once; *wijnſteen-zout*, twee drachma, alles grofjes klein gemaakt en in een fles gedaan zijnde, giet er zo veel goede *brandewijn* of *jenever*, of beter *geest van lepel bladen* op, dat die twee of drie vingerbreed er overſtaat, en laat het op een warme plaats ſtaan te trekken, daar na doorgezijgt zijnde, gebruikt de Lijder van deeze tinctuur 30 à 40 druppels of meer, s'morgens en avonds, in wijn of eenig ander vogt.

Men kan deeze *ſpecies* ook, op anderhalf of twee mingelen goede wijn laaten trekken, en dan doorgezijgt zijnde, er s'daags een paar romers vol van drinken.

Of neemt *wortel* van *eicken-vaaren* een once; *duivekervel* een hand vol; *agrimonie*, *hertstong* en *rhijnvaar*, van elk een halve hand vol; beste *oranje-ſchil*, een drachma; *gezuiverde ſénes-bladen*, een halve once; *zoet hout*, twee

drachma

drachma; *venkel-zaad* een drachma; klein gemaakt zijnde, kookt het, behalven de *senés-bladen*, in anderhalf à twee mingelen water, tot dat er een derde verkookt is; dan van het vuur genoomen, laat er de *senés-bladen*, terwijl het nog heet is, een vierendeels uur in trekken, en zijgt het dan door: Hier van drinkt de Lijder, s'daags altemets een paar kopjes vol van, lauwwarm, min of meer naar dat het purgeert. Dit is een zeer goed middel.

Men kan van deeze *species* ook als *thee* wat sterk laaten trekken, en er s'daags eenige kopjes vol van drinken.

Of neemt *cichoreij-* of *taraxicums-wortel*, *patich-wortel* en *cicken-varen wortel*, van elk een half once; *agrimonie*, *duivekervel* en *hoppe*, van elk een halve hand vol; *zoet-hout*, twee drachma; kookt dit in drie pond of ruim anderhalf mingelen water, tot dat er een derde verkookt is; dan van het vuur genoomen zijnde, laat er terwijl het nog heet is, een kwartiers uur in trekken *gezuiverde senés-bladen* een once, *anijs-zaad* een drachma, en *zout van glauber* of *wijnsteen-zout* een halve once; daar na met zagte uitperzing doorgezijgt zijnde, gebruikt het als de voorige drank.

Maar als die ziekte veroudert is, dan kan men van de volgende middelen gebruiken. Neemt *conserf van bleeke roozen*, van *kruize-munt*, van elk een once; *extract van zwarte nies-wortel*, een drachma; van *alands-wortel*, twee drachma; *openende ijzer-saffraan*, drie drachma; *gom ammoniak*, twee drachma; *koekjes van mijrrhe*, *caneel* en *gevitrioolde wijn-steen*, van elk een drachma; *sijroop van de V openende wortelen*, zo veel genoeg is om er een brok van te maaken, waar van de Lijder s'morgens en avonds zo veel neemt, als een muscaate-noot groot: Dit is een goed middel.

Of neemt *zweet-drijvend spies-glas*, *roode coraalen*, *bergzinnaber en kreefts oogen*, van elk een scrupel; *ijzer-vitriool* een halve scrupel; *extract van opium*, twee grein; maakt het tot een fijn poeder, waar van de Lijder des morgens een tiende deel, of omtrent een halve scrupel inneemt; als de stoffe hier door los en in beweeging geraakt is, het welke men aan een zwakke en ongelijke pols, walging, parzing, benauwtheid en klein koortsje bespeurt, dan moet dezelve terstond door eene zagte purgatie, of door boven gemelde laxeerende dranken, of met zoete *melkweij*, afgevoert worden.

Voorts zijn ook de natuurlijke of gemaakte zuure bronwaters, zeer nuttig in deeze ziekte, inzonderheid het *pijrmonts*, *seltser* en *spaa-water*; zie GEZONDHEIDS-BRONNEN.

Uitwendig, kunnen ook de smeeringen uit olien en balsems bereid, van nut zijn; als *palm-olie*, *capper-olie*, *camille-olie*, *dil-olie*, *olie van oranje-schil*; enz. Item de maag-pleisters, alt het *pleister* van *tacamahaca*, van *broodkorst*, enz.

Ook zijn de stoovingen en baden zeer dienstig, welke uit de volgende kruiden kunnen bereid worden, als uit *heemst bladen*, *maluwe bladen*, *melde*, *vlier-bloemen*, *camille bloemen*, *wolkruid-bloemen*, *toppen* van *dille*, *anijs* en *venkel*, *fenugreek-*, *carweij-* en *comijn-zaad*, *jenever-* en *laurier-besien*, enz.

Nevens, alle deeze middelen, moet zich de Lijder door wandelen of anderzins, veel beweeging maaken, doch zonder vermoeijing; zijnde het dikwils te paard rijden van veel nut; hij moet de treurige gezelschappen en aanspraaken mijden, maar zich dikwils in lustige, vroolijke en aangenaame bijeenkomsten begeeven, of daar toe aangezet worden. Zijne spijze moet ligt, wel te verteeren en laxeerend zijn; gelijk daar zijn de keuken-gewassen, inzonderheid die den buik los maaken, als *spinagie*, *melde*, *bete*, *latuwe*, *kervel*, *peterselie*, *zuuring*, allerlei *kool*, enz. en de daar van met jonge Hoenders, Kapoenen, Duiven, Kalf- en ander jong vleesch, toebereide zopjes: Item, goede welrijpe en aangenaame vrugten, als *kerssen*, *aalbesien*, *kruisbesien*, *appelen* en *peeren*, enz. en de daar uit toebereide spijzen, marmelade en sijroopen. De drank moet ligt en goed zijn, gelijk goed *dun bier*, *tizaan*, goede *appel- of peer- wijn*, *weij van melk*, enz.; voorts moet den Lijder zich vooral onthouden van de bovengemelde dingen, die oorzaake tot deeze ziekte geeven.

MILVUS, zie KUIKENDIEF.

MIMOSA, zie KRUIDJE ROER MIJ NIET.

MIMULUS LINNÆI; *Digitalis perfoliata glabra*, *flore violaceo niniore*; *Gratiola canadensis latifolia*, *flore magno coeruleo.*

Beschrijving. Deeze plant gelijkt veel naar de *gratiola*, maar groeit hooger en met geen of weinig takken; de bladen zijn doorwassen en de bloemen blauw of violet, doch worden ook wel met witte bloemen gevonden, maar zeldzaamer.

Plaats. Dezelve groeit in Virginiën en Canada; en word zomtijds hier te lande, van de Bloem-liefhebbers gekweekt.

Kweeking. Zulks geschied door scheuring der planten, in het voorjaar, moetende men dezelve op een goede warme plaats planten, en ze bemind liefst een goede zandagtige grond; kunnende onze winter-koude vrij wel verdraagen.

MINERA, zie MIJN-STOFFEN.

MINERAALE BEZOAR, zie BEZOARDICUM MINERALE.

MINERAALE COLCOTHAR, zie CHALCITIS.

MINERAALEN RIJK, zie RIJK DER MINERAALEN.

MINERAALIEN, zie DELF- en MIJNSTOFFEN.

MINERAAL-WATER; *Aqua mineralis*; word zodanig Fontein- of Bron-water genoemt, dat min of meer van deeze of geene minerale deelen bevat; want het water onder de aarde loopende, neemt van die Lighaamen, eenige deeltjes meede, daar het over heen vloeit en vereenigt zich met dezelve; loopt 't over eenig zout heen, zo word het *zoutig*; vloeit het over eenige *mineralien*, zo zal het zich met *mineraale* deeltjes verzadigen, enz.; waarvan dus de *mineraale* wateren haaren oorsprong hebben, en verscheiden zo wel van hoedanigheid als werking zijn, naar dat ze van het eene of andere *mineraal*, 't zij zouten, aarde, vitrioolen, metalen, zwavel, zeepen en veelerleij andere zoorten van lighaamen bevatten; hoewel die, welke tot de gezondheid dienen, meest ijser-aarde, alkalisch of middel-zout in zich houden. Men onderscheid de *mineraale* wateren in 't algemeen, in *koude* en *warme*, en vervolgens wederom in vier zoorten, als 1. De *zoute wateren*, als zout-bronnen of zee-water; 2. De *martiaale-wateren* of ijzer voerende bronnen, welke daar van eene versterkende en zaamentrekkende kracht hebben, en in een zwakke maag, moejelijke verduwing, en langduurige kwijn ziektens zeer nuttig zijn; 3. De *zuurbronnen*, deeze zijn verkoelend en hebben dikwils verscheiderhande mineraale deelen in zich, doch wel meest een middel-zout of een alkalisch zout, en ook veeltijds

ijſer-deelen, of ijzer-vitriool; 4. de *warme mineraale wateren*. De vreemde ſtoffen, die deze *wateren* bevatten, kunnen daarvan afgeſcheiden worden, 't zij door middel van uitdamping, of wel door distilleering of præcipitatie.

De kenteekens van deze *wateren* of haare bij zig voerende deelen, zijn de volgende.

De *aardagtige mineraale wateren*, zijn zulke, die veele aard- of aardagtigtige deelen in zich bevatten, en dergelijk grondzetzel geeven, inzonderheid als men er gesmolten wijnſteen-olie in druipt; want dan worden daar door die deelen, in de gedaante van een fijn poeder op de bodem van het glas nedergeſtort: Deeze wateren zijn niet gezond, en inzonderheid nadeelig voor Menſchen die aan het gravcel onderheevig zijn.

De *martiaale* of *ijzeragtige mineraale wateren* gelijk die van Pijrmont, Spaa, Schwalsbach, enz. geeven doorgaans een rood of geel aardagtig grondzetzel.

Het *vitrioolagtige water* heeft een zaamentrekkende ſmaak; wanneer dit water zich met een zeekere leem of krijtagtige aarde vermengt, word het een *aluinagtig water*; ontmoet het een ijſeragtige aarde of *pijrites*, zo verandert het in een *ijſeragtig water*; en als in dit met vitriool vermengde water, gal-nooten of 't afkookſel daarvan gedaan word, zo word het bruin of zwartagtig; komt dit *vitrioolagtig water* in zijn weg bij koper, zo tast het 't zelve aan en word een *koperagtig water*, en wanneer men er dan een ſtuk ijzer in doet, zo ſcheid het koper zich daar van af, en zet zich op 't ijzer neder, dat daar door een roode koperige koleur verkrijgt. Maar als het *vitrioliſche water*, *zink* aantast, zo verkrijgt het te gelijk de eigenſchap om het koper een geele koleur te geven, en men noemt deze ſoort van *wateren*, *cementatie wateren*.

Wanneer het *water* eenig middel-zout bevat, ontdekt men zulks door uitwaaſeming des *waters*, want dan laat het een zodanig zout te rug; gelijk het *bronwater* van *Egra* in Boheemen en dat van *Ebzon* in Engeland en meer andere doen; deze *wateren* maaken geen opbruiſching, nog met de zuuren nog met de loogzouten, maar ze geeven een zwavelagtigen reuk van zich, als men er eenig zuur in druipt, en zij laaten een geelagtige witte zwavel naar de bodem vallen.

De *alkaliſche mineraale wateren*, welke een alkalisch zout bevatten, worden gekent door indrupping van eenig ſterk zuur; bij voorbeeld, ſterkwater, ſalpeter- of vitrioolgeest, want dan bruist het mede op; het verft ook den ſiroop van violen groen, en het blauw papier.

De *ammoniacale mineraale wateren*, bevatten een pisagtig zout, en hebben een onaangenaame reuk; zij geeven een blauwe koleur aan het koper, dat in het vitriolisch zuur ontbonden is, en dit water purgeert geweldig, dog men vind ze weinig; daar is een Fontein van nabij Frankfort aan de Maijn, de *Krätz-bron* genoemt.

Daar zijn ook *mineraale wateren* die *zeepagtig* zijn, dezelve hebben een melkagtig aanzien, en zijn vetagtig in het aanraaken, gelijk het loogagtig water van de zeep; men vind dit water onder anderen in Engeland op verſcheide plaatzen, als mede te Acijs in het Graafſchap Foix, in Frankrijk, en elders, daar men zich er van bedient, om de ſtoffen te zuiveren en wit te maaken.

Ook vind men *bitumineuſe mineraale wateren*; deeze zijn vet, vlug, en voor een gedeelte brandbaar, om dat ze met peterolie bezwangert zijn, weshalven ze ook *Brandende Fonteinen* genoemt worden. Men vind van dit zoort van wateren nabij Cracauw in Polen, als mede in Zwitzerland, te Tremolac in Frankrijk, en nabij Edenburg in Schotland; haare koleur is zeer verſchillend, en haare ſmaak is zuur en zeer doordringende; doende alle Dieren ſterven, die zich in de rivieren bevinden, in welke zij zich ontlasten.

Het is aanmerkelijk, dat men in de opregte *mineraale wateren*, welke tot de gezondheid dienen, altijd iets zonderlings vind, het welke door de konst niet kan nagemaakt worden, en alleen het werk en een weldaad der natuur is, te weeten de *mineraale geest*, die dezelve in zich bevatten, en die van zommige de *Ziel der mineraale wateren* genoemt word. Men kan ligtelijk ontdekken, of een *Gezondheids-bron* er mede voorzien is of niet; want in 't eerſte geval een glas vol uit de bron ſcheppende, zo zullen er ontelbaare kleine blaasjes in de gedaante van zand of ſtof in het water om hoog klimmen; en de bouteilles met diergelijk water opgevult en vast toegeſtopt, koomen te barsten: Dit is eene zelfſtandigheid, die veel ſubtieler, zuiverder en teffens ook veel elaſticker is, als de lucht die ons omringt: Het is hier van daan, dat deeze *mineraale geest* in de kleinſte vaatjes van ons Lighaam indringt, en door zijne elaſticiteit alles in beweeging brengt; zo dat men zelfs veel eer dronken word, als men dergelijke wateren met wijn vermengt en drinkt, dan wanneer men maar zuivere wijn alleen gedronken hadde: Ja men heeft ook Zuurbronnen, die ons door haare eigen zelfſtandigheid, zonder bijdoen van wijn, kunnen dronken maaken.

Ten aanzien van de *warme minerale wateren*, dezelve zijn *enkelvoudig* of *zamengeſtelt*, meer of min gekoleurt, zwaar, helder, en warm of heet, ze bevatten een meenigte vuuragtige ſtoffen, die meer of min aanmerkelijk is; dog de meeste deezer wateren zijn *zamengeſtelt*, dat is, met verſcheiderhande deelen belaaden.

Wanneer deeze *warme wateren* vitriool- en ijzeragtig zijn, zo bevatten ze in haar zamenſtel eene geele okeraardagtige ſtoffe, die ze laaten vallen; en ze maaken het aftrekzel der galnooten, zeer zwart.

Zijn deeze wateren zwavelagtig, zo hebben ze een reuk als de lever van zwavel, die meer of min ſterk in zekere jaars-tijden is; en haar nederzetzel dat brandbaar is, formt weezentlijk met het wijnſteen zout een zwavellever (*hepar ſulphuris*). Deeze wateren maaken het zilver zwart, en hebben een reuk als de Opaalſteen; zij geeven op veel plaatzen dampen uit, die ſchaadelijk voor Menſchen en Dieren zijn, en men ruiktze van zeer verre.

De *warme wateren* bezitten niet alle dezelfde trap van warmte, want zommige zijn maar lauw-warm, andere zeer heet, ja zelfs zo heet, dat men er in zeer korten tijd Eijeren in hard kooken kan; gelijk onder anderen, dat van het *Carels-bad* in Boheemen is.

Nu kan men vraagen, op wat wijze deeze wateren haare warmte in de aarde verkrijgen? Veele willen het toe ſchrijven aan een onderaardsch vuur; dog andere gelooven met meer waarſchijnlijkheid, dat deeze warmte ontſtaat uit eene vermenging van ongelijkflagtige deelen; inzonderheid van zout-, zwavel- en ijzer-deelen, of van pijriten, enz. welke het water in zijn onderaardſche weg ontmoetende, of ten deele van andere plaatzen mede voerende, daar door een effervefcentie of opbruiſching ontſtaat; die zo groot kan worden, dat het water daar door min of meer verhit word, gelijk uit de Chijmie bekent

kent is, dat de opbruiſchingen een groote hitte kan veroorzaaken; de reuk, ſmaak, en uitwerkingen van deeze wateren, als men dit water drinkt of er zich in baad, en de aart des gronds, door welke ze vloeijen, ſchijnen deeze onderſtelling klaar te bevestigen: Deeze wateren kunnen echter ook wel koud of weinig warm, aan haare Fontein of uitloop verſchijnen, en evenwel heel warm of heet in de onderaardſche hoolen geweest zijn; het welke kan afhangen van de afſtand der plaats, daar de orzaaak van de hitte haar verblijf heeft.

Deeze *warme mineraale wateren*, worden weegens haare bij zich voerende zwavel, vaste zout- en andere deelen, zeer dienstig geagt tegens zinkingen, heupejigt, beroerte, lammigheid, ſlaap-ziekte, en koude zinkingen, dog men zegt dat ze voordeeliger voor de Vrouwen als Mannen zijn; echter kunnen alle Menſchen niet eenerlei warmte dier wateren verdraagen, nog er zich even lang in baaden; weshalven dergelijke wateren, met veel omzigtigheid moeten voorgeſchreven worden, te meer dewijl ze ook niet alle van gelijken aart en hoedanigheid om te geneezen zijn: Ook dient het lighaam voor het gebruik dier wateren, door zagt purgeerende en zweetdrijvende middelen toe bereid; en na 't eindigen der water-cuur wederom een zagte purgatie gebruikt te worden.

Maar dewijl men niet op alle plaatzen warme badwateren vind, of ieder een niet na dezelve toe reizen kan, zo kan men zich ook bedienen van door konst na gemaakte warme mineraale wateren; welke bijna dezelfde uitwerking doen, als de natuurlijke. Zie op de artijkels BAD en WARME BADEN; en wegens de *koude mineraale wateren* op de artijkels GESONDHEIDS-BRONNEN en ZUUR-BRONNEN. Begeert men meer over de *mineraale wateren* te leezen, kan men onder andere inzien GOTTFR. BERGERS *Abhandlung de Thermis Carolinis; und dem Urſprunge aller Sauer-brunnen*, Leipzig 1709, in 4to. Ook heeft men bijzondere beſchrijvingen van de *Mineraale wateren*, die hier en daar in Duitschland en andere Rijken gevonden worden.

MINERA CINNABARIS, zie KWIKZILVER, *pag.* 1694.

MINERALOGIA, zie RIJK DER MINERAALEN,

MINERA MARTIS; *Yzer-mineraal*; *Yzer-ſteen*; is een ſteen, die gemeenlijk bruin, of als verroest ijzer van koleur is; hoewel de beste ook een blauwe koleur heeft, en zeer nabij aan het gezuiverde ijzer koomt: Daar is ook een aarde, welke in het vuur behandelt en gesmolten wordende, ijzer uitlevert; gelijk er zodanige gevonden word in Gelderland ontrent Deventer, waar van men aldaar allerlei ijzer-werk giet; en in het algemeen bevatten veelerlei roode, of roodagtige aardens, ijzer deelen in zich; zie ook op MAGNEET en IJZER.

MINERA MERCURII, zie KWIKZILVER, *pag.* 1693.

MINERVA; in 't latijn *Coluber minervæ*; is de naam van een Indiaanſche Adder, wiens koleur zee groen is, met een bruinen band op de rug en drie op den kop.

MINEUR, zie KAAUWTJES, *n.* 1. *pag.* 1464.

MINGEL, of *Mengel*, is een maat van natte waaren, welke hooftzaakelijk in Friesland gebruikt word; inhoudende ongeveer de zwaarte van twee pond water, en is derhalven meer als een Hollandſche pint, welke een en een vierde pond water bevat.

MINIATUUR-SCHILDEREN, Deeze benaaming ſchijnt haaren ontſprong te ontleenen van *mignard*, in het fransch klein, en bevallig; want deeze ſchilderij, is inderdaat als eene verkleining der voorwerpen: Onderwijlen geeft dit woord te kennen, niet alleen de genoemde verkleining, maar teffens dat de koleuren met water en gom gemengd gebeezigd zijn, tot onderſcheiding van olieverf, email, gewasſchen en dergelijke ſchilderijen.

Het *Miniatuur ſchilderen* is eene kunst om in 't klein op een wit panneel ofgrond, te ſchilderen; op zulk eene wijze, dat alle de verlichtingen en hoogzels, door den witten grond en niet met verf gemaakt worden; als mede dat alle de overige koleuren, van den doorſchijnenden grond haaren luister ontfangen. Men gebruikte daarom wel eer gebleekt been, wit marmer en albast wel glad gemaakt en doofgepolijst; vervolgens elpenbeen, of ijvoor, of eijerſchaalen, papier enz.; thans neemt men er ook pergament toe, als men grooter ſchilderije wil hebben dan het ijvoir opgeeft.

Deeze manier floot derhalven veele koleuren uit, voor al de zulke welke niet doorſchijnend waren; om dat de tinten en halve koleuren, door de doorſchijnentheid moesten bewerkt worden. De ſchilderije zelfs wierdt dus min volkoomen, om dat men veelerleije koleuren niet verkrijgen konde; veel min de verſcheidenheid van trappen in de tusſchen koleuren, welke men in de olje verfbragt, en welke men trachte na te bootzen op het ijvoor.

De Konstenaars verder inziende, oordeelden zich niet gebonden aan de gebreken dezer manier; zij mengden de koleuren met wit, even als in de olieverf, voor al in den grond, in de klederen, en andere voorwerpen; alleen bleef het naakt daar van uitgezonderd; deeze manier noemt men nu *miniatuur-ſchilderen*, en de eerste *peinture à l'epargne*, ſchilderen door het licht uit te ſpaaren.

Vermits men het naakt niet konde treffen, als men de verf ſchoon dunneties ſtreek over het ijvoir, of het gaf vuijle koleuren; heeft men door ſtippeling gewerkt, welke op eenen kleinen afſtand verdwijnende, dezelfde uitwerking deedt, als of men het in een geſchilderd hadde. De Franſchen hebben er minder in uitgemunt, dan de Hollanders en Duitſchers; ook kan men zeggen dat men thans weinige Meesters heeft in die konst; men heeft geen geduld genoeg, en men voldoet zich door de natuur te volgen, dan met zapverwen, dan met dekken; om kort te zijn, men tracht de natuur te evenaaren, zonder zich aan de manier te verſlaaven.

Men heeft noodig een palet, verven, penceelen, ijvoor, en pergament.

Het *Palet* word uit een ſtuk ijvoor omtrent 6 duijm lang, 3 of 4 breed gemaakt, dik genoeg om niet te buigen of krom te trekken, ovaal of vierkant; zommige laaten langs den rand op gelijke afſtanden eenige holletjes van een halve duim middellijn maaken, om er de verwen in te bergen; dog dit ſchijnt zo goed niet, dan wanneer men de verwen in ſchulpjes bewaart, en er een weinig van op het palet zet, als zij met ſchoon water eerst vogtig gemaakt zijn en gemengt met den top van den vinger, en daar mede geplaatst worden.

Zommigen beginnen van boven af met het zwart, donker en helder rood, laaten er verſchillend geel op volgen, daar na het groen, blaauw, violet en lak; zo dat het midden ſchoon blijve, om de tusſchen koleuren te maaken, of door verdunning of door wit, 't welk men mede op het Palet plaatst.

Ande-

Anderen gebruiken eene grooten paerlemoeren ſchulp; anderen een ſtuk ſpiegelglas, waar onder men een ſtuk papier plakt; ook wel een wit plateel, welke men naar zijnen ſmaak laat bakken.

Als men op ijvoir zal ſchilderen, moet het zeer wit en zonder aderen zijn, en daarom van jonge tanden genoomen worden; het moet wel effen maar niet met olie gepolijst zijn, alleen met ſpaanſche biezen effen gemaakt, en met *tripelſteen* en *water* geſchuurt worden; het moet niet dik zijn, anders word het duister, en het naakt verliest zijne doorſchijnendheid en luister. Eer men er opſchildert, veegt men het af, met linnen nat gemaakt in een weinig witte *azijn*, of *aluin-water*; dit neemt alle vettigheid weg, en doet de verwen beter hegten; daar na plakt men er een ſtukje papier agter, met gom; men gebruikt dezelfde zorge bij albast, marmer of eijerſchaalen, die men evenwel eerst moet week maaken en dan netjes uitſpreiden.

De verwen moeten met voorzigtigheid gekoozen worden; want die van planten getrokken zijn, worden geel of rood, of wel trekken geheel weg; die uit metaalen gemaakt zijn, worden zwart of wel witagtig, om dat het vitriool weg trekt, het welke de luister der verwe maakte: Voor al moet men op het Palet geene koleuren van planten en metaalen enz. onder een mengen; men behoort voor al zulke te kiezen, die uit aardagtige ſtoffe beſtaan; doch deeze moeten lang gewreeven worden eer ze bekwaam zijn, op een ſpiegelglas bij voorbeeld; doch de Schilders moeten die moeite zelfs neemen, anders konnen zij er geen ſtaat op maaken.

Men kan neemen.

Carmijn, die nooit verandert.
Vermilioen; *mineraal.*
Rood Engelsch; *min.*
Steen-gal; *uit dieren.*
Napels geel; *min.*
† Stil de grain of Schijtgeel, ligte en bruine; *uit planten.*
Gutte-gom, met of zonder gom.
Orpiment, of opiement; *min.*
Masticot; Loodgeel, donker en bleeke.
Terreverte; *min.*
Zapgroen; *uit planten*, of de vrucht van de *ſpina cervina.*
† Blaauwe as; *min.*
Ultramarin, of Lazuurſteen.
Berlijns blaauw; *uit oſſenbloed.*
Tournezol; Lakmoes uit de plant *Heliotropium.*
Cochenille; *inſekten, en planten.*
† Lak; *compoſitie.*
Karmozijn; *plant.*
† Bistre; Roet, voor al die door kooking verkreegen is.
Omber, die niet gebrand is; *aarde.*
† Roodaard.
Engelsch rood; *aarde.*
Bruine oker; *aarde.*
† Geele oker; *aarde.*
Oostindiſche Inkt.
Been, of ijvoor-zwart.
Schulpwit; *metaal.* Doch dit word zwart.
Been-wit, van gebrande ſchaapenbeenderen; dees verliest nooit zijn koleur.
Aal-, of Snoeken-gal, zonder gom: Deeze isgoed in boomen, voor al om de verandering met blaauw gemengd.
Lamp-zwart.
Zwart van *Acajou-nooteu*; deze ontdoet men van de ſchil, doorbrandze, en dooft ze uit met een doek in azijn natgemaakt.

Alle deeze koleuren, moeten niet in ijvoire bakjes of van hout gedaan worden, maar in ſchulpen; na dat men ze eerst gewreeven, en met gom water ter dikte van room, gemengd heeft.

Maar voor al dient men niet te veel gom te gebruiken, en eerst de proef neemen, door een weinig in de hand te ſtrijken en te laaten droogen; wanneer het dan barst, is het een teken dat te veel gom heeft; wij hebben die een weinig meer gom vereiſchen, gemerkt met een †

Gomwater. Men ſmelt een ſtukje heldere arabiſche gom in een glas met zuiver water, daar na doet men het door een ſchoon natgemaakt doekje, giet het in een flesje en bewaart het wel toegeſtopt; zommige Schilders doen er een weinig brandewijn, anderen een weinig candij-zuijker bij, om er meer glans aan te geeven: Voor al moet men zorg draagen, dat er geen ſtof nog op de verwen, nog op het paneel koome; en het daarom met papier of glas dekken.

Een *Miniatuur ſchilderij*, mag niet boven 4 of 5 duimen hoog zijn, anders worden ze hard, om dat ze te zwaare diepzels vereiſchen: ook niet beneden de 2, of 2 een tweede duijm, anders moet men ze met een vergroot glas bezien.

Het *Miniatuur ſchilderen a l'eſpargne*, geſchied met de hoofdkoleuren die doorſchijnende zijn, en alleen door ſtipjes; om welke reden men het ook *pointilleeren* noemt.

De *Penceelen* voor het *miniatuur* moeten dikagtig, en niet te lang, en ook niet te ſcherp een punt hebben; als dan is de *toets* of *touche* zagter en murwer; men zet ze op ſtokjes van ijvoor, ebben- of palm-hout, welke met een weinig lak beſmeert, daar de ſchaft ophoud, op dat het water als ze gewaſſen worden, er niet indringe; men moet ze altoos in eene doos met geſtampte *peper* bewaaren, of met *campher* om er de Mijt uit te houden.

Over de penceel ſlagen, in het miniatuur. Als men pointilleert, gelijk men gewoon is geweest van ouds, zo krijgt alles de zelfde dikheid, gelijk als linnen, wollen, laken, fluweel, glas, de lucht, enz. het welke een groot nadeel is: De Schilders hebben daarom ſlagen gemaakt met de penceel, na den loop der plooijen, en die enkel of gekruist, of wel dubbeld gekruist; om op deeze wijze de aart der verſchillende ſtoffen te verbeelden; ook langwerpige ſtreepjes, enz.; dit moet een ieder doen, na dat hij best oordeelt of ſlaagt.

Pergament om op te ſchilderen, is best op ongebooren kalfs-vel. Het Franſche en Engelſche is het beste; het moet niet alleen wit maar zonder kalk zijn, geene aderen noch vlekjes hebben; men moet er een hoekje van nat maaken, met de tong; indien het langzaam droogt is het goed, doch ſchielijk droogende zal het vloeijen, en onbeugend zijn: Het moet wel geſpannen, en daarom op een bortpapier geplakt zijn; het welk wel glad, en wit is; voor al, moet er nog een wit papier tuſſchen ingelegd worden.

Men plakt de randen vast met Arabiſche gom, na eerst het pergament van agteren met een vogtigen doek gewreeven te hebben: dan droogt het egaler; maar wanneer de ſtukken te groot zijn, moet men ze plakken, of liever hegten op glas, want het bortpapier trekt te ligt krom.

Men ſchets en tekent eerst den omtrek, met een gouden, zilveren of koperen pen, en nooit met potloot. Het

is altoos beter den omtrek eerst op een papier te tekenen, en dan over te trekken, op het perkament of ijvoor; dat is het papier eerst lugtig met rood aarde beſmeeren, om er den omtrek duidelijk mede te maaken.

Het ijvoor, en perkament dulden geen groote hitte, of worden krom. Het zonnelicht doet de roode en geele koleur vervliegen.

Nog verſcheide aanmerkingen en onderrigtingen wegens het Miniatuur-ſchilderen.

I. Om daar in wel te ſlaagen, moet men net en fraai kunnen tekenen: Maar gelijk die lieden, welke zich daar aan begeeven, dikwils dit niet zeer fraai of gantsch en al niet kunnen doen, en echter willen ſchilderen, zonder zich de moeite te hebben gegeeven van te leeren tekenen, het welke de uitvoering eener konst is, waar in men niet dan met der tijd, en door een geduurige oefening, een groot man word; heeft men middelen uitgedagt om hun daar in te gemoete te koomen; door deezen tekent men, zonder het tekenen te kunnen.

II. Het eerſte is den omtrek te geeven, dat is, dat zo men eene plaat of tekening in miniatuur wil hebben, moet men de witte zijde daar van, of een ander papier met zwart krijt zwart maaken, wrijvende het ſtijf met de vingers, bekleed met een doekje. Daar na moet men het met een doekje afwrijven, op dat er geen poeijer op blijve, die in ſtaat is om het parkament vuil te maaken, daar men op ſchilderen wil. Hier op moet men het plaatje, of de tekening, met vier ſpelden, of anders op het paneel vast maaken, op dat het niet zou kunnen verſchuiven; mits dat de tekening boven aan het zwartgemaakte, op het perkament koome. Daar na moet men met een ſtompgemaakte naald of ſpeld, over de voornaamſte trekken van de tekening heen haalen, over de zwieren en plooijen der kleederen, en in het algemeen over alles, wat men van malkander moet onderſcheiden; drukkende daar zo ſterk op, dat de trekken op het perkament blijven ſtaan.

III. *In het klein brengen*, is eene andere manier, die niet doenlijk is dan voor de zulken die wat tekenen kunnen, en die een ſchilderij willen maaken, of wat anders, waar van men den omtrek niet kan door trekken. Men leeft daar op deeze wijze meede: Men verdeelt het ſtuk in verſcheiden gelijke deelen, met kleine vierkanten, welke men met zwarte kool tekent, zo het helder en er het zwart op te zien is, of met wit krijt, zo het te bruin is; waar na men ze even eens, van gelijke grootte, op wit papier maakt, waar op men het tekenen moet; want zo men het ten eerſten op het perkament wilde doen, en het terſtond niet gelukt, zo zoude men het perkament vuil, en met verkeerde trekken maaken; maar als het op 't papier in het net ſtaat, dan trekt men het perkament door, gelijk boven gezegt is. Als het oorſpronkelijke en het papier in dien ſtaat zijn, kijkt men na, wat men in elke ruit van het ſtuk ontmoet, dat men tekenen wil; bij voorbeeld, een hooft, een arm, een hand, enz. en waar het geplaast is, en men zet het in die ruit op het papier even eens. Op deeze wijze vind men, waar men elk deel zetten moet, en het koomt er alleen op het wel maaken en zaamenvoegen aan. Men kan ook op deeze wijze een ſtuk zo wel in het klein als in het groot brengen, als men wil; maakende de ruiten van zijn papier grooter of kleinder, dan die van het oorſpronkelijke. Maar men moet altijd maaken, dat het getal daar van even groot zij.

IV. Om een ſchilderij, of iets anders van de zelfde grootte na te tekenen, kan men ook een papier, met terpentijn of andere olie beſtrooken en gedroogd gebruiken, of van een vluis van varkensblaas, dat zeer doorzichtig is. Men vind deeze bij de goudſlagers. De talk voert ook het zelfde uit. Een van deeze dingen legt men op het ſtuk, en men ziet er alle de trekken door heen, die men er met potloot of inkt met het penceel op moet maaken. Daar na neemt men het af, maakt er een ſtuk papier, of perkament op vast, legt het tegen een glas aan, en tekent op het geen men er opgelegd heeft, met potloot of een zilveren naald, alle de trekken, welke gehaald zijn op het geen men gebruikt, en welke door het glas heen te zien zijn.

Men kan zich op deeze wijs ook van glas bedienen, dat tegen den dag gezet is, om alle plaaten en tekeningen op papier of perkament, na te tekenen, maakende dezelve vast onder het papier, of onder het perkament waar op men het wil tekenen; deeze uitvinding is zeer goed en zeer gemakkelijk, om ſtukken van de zelfde grootte te maaken.

Zo men de ſtukken aan de andere kant wil doen zien, moet men ze maar omkeeren, en leggen de gedrukte, of getekende kant op het glas, maar op de rug van de tekening of plaat, het papier of perkament.

Het is nog een goed middel, om een ſchilderij van olie verw na te tekenen, op de voornaamſte trekken een penceelſtreek te zetten, met lak en olie gevreeven, en er een papier van dezelfde grootte over heen te leggen: Daar dan de hand overheen laatende gaan, zullen de trekken van het lak zich aan het papier vast zetten, en de tekening van een ſtuk op het papier afgeſchetst zijn, het geen men dan even als de andere over kan tekenen. Men moet verdagt zijn, dat men de ſtreeken van het lak, op de ſchilderij, eer zij droog zijn, met een ſtuk kruim van wittebrood weer moet afwrijven.

Men kan ook geſtampte houtskool in een linne zakje doen, waar mede men het ſtuk moet wrijven, dat men wil na tekenen, na dat men de voornaamſte trekken heeft geprikt, en daar wit papier of perkament onder gelegd.

V. Maar een zekerder en gemakkelijker middel, dan dit alles, voor imand die niet tekenen kan, is een *Teeken-paralellogram*. Zij wordt gemeenlijk van tien ſtukken hout, als latjes van twe linien dik, en een halven duim breed, een voet of meer lang gemaakt, na dat men groter of kleinder ſtukken maken wil. Om 't gebruik daar van gemakkelijker te maaken, zal ik er hier eene afbeelding van geeven, met eene uitlegging, hoe men ze gebruiken moet; zie *Plaat. XXXII.* de onderſte *fig.*

De kleine plank met A. getekend, moet van dennehout weezen, bekleed met laken, of met de eene of andere ſtoffe, om dat men het er op moet vast maaken, 't geen men wil natekenen, mitsgaders het perkament, waar op men wil tekenen. Men ſteekt de paſſer met een groote ſpeld, of naald aan 't eind van den eersten voet B. zeer vast, op dat zij vast ſta; evenwel zo niet dat het belette gemakkelijk te draajen; als men van groot in 't klein wil brengen, brengt men zijn oorſpronkelijke op den eersten voet door C. getekend, en 't perkament of papier, waar op men tekenen wil, op 't eind der laatste voet, getekend door B; en brengende het verder of nader bij, naar maate dat men 't grooter of kleiner wil maaken.

Om van klein groot te maaken, moet men het oorſpronkelijke en zijne copije, maar van plaats veranderen, brengende die na C. en 't ander na B. toe.

In 't een en 't ander moet men potlood, of eene naald van zilver in de voet zetten, onder welke men zijn perkament legt, en een ſtompe naald in 't oorſpronkelijke, waar mede men alle de trekken moet volgen, geleidende die met eene hand, en onderſteunende ze met de andere zachtelijk op het potlood of op de naald, welke het perkament tekent; doch als het genoeg draagt, is 't niet nodig er aan te raaken.

Men kan ze ook van dezelfde groote haalen, maar men moet ten dien einde de paſſer op eene andere wijs op de plank vast maaken; want dan moet het in 't midden vast gezet worden, 't geen door D. getekend is, en 't oorſpronkelijke en deszelfs copij aan weerskanten leggen, en maaken dat zij overhoeks even ver van 't middelſte ſtaan, dat is, van C. tot E. als de ſtukken groot zijn; men kan zelf verſcheiden copijen te gelijk maaken, van verſcheiden en gelijke groote.

VI. Zie daar alle gemak, dat men aan hun, die niet tekenen kunnen, kan geven; want die tekenen kunnen, hebben dit geen van allen nodig.

Als het ſtuk op perkament getekend is, moet men met een penceel karmijn daar over zeer klaar alle de trekken maaken, op dat zij onder het arbeiden niet uitgaan; daar na zal men het perkament met kruim van witte brood ſchoonmaaken, op dat 'er geen zwart overblijve, en dat zachtjes, om 't perkament niet ruw te maaken.

Van de koleuren, penceelen ênz.

VII. De koleuren welke men tot ſchilderen in *miniatuur* gebruikt, zijn te vooren gemeld; maar gelijk alle de aard-koleuren, en andere dove ſtoffen, altijd voor fijne werken al te grof of met zand vermengt zijn, zo kan men echter 't fijnſte daar uit haalen, door middel van ze fijn te poederen, dan in ruim water te doen, 't omteroeren, en het een weinig ſtaan te laaten, zo zinkt 't groove naar de grond, en men giet dan het nog wat troebele in een ander vat, en laat 't zinken; dit zinkzel is 't fijnſte, daar men dan het water van afgiet, en het laat droogen.

VIII. Zo men een weinig Koejen-, Karper-, of Paalinggal, inzonderheid de laatſte, onder alle groene koleuren doet, als mede onder zwart, grijs en geel, zal men er eene luister aan bijzetten, die zij van zich zelven niet hebben. Men moet de gal uit de paaling haalen, als men ze den hals affnijd, en ze aan een ſpijker ophangen, om ze te droogen; en als men ze gebruiken wil, moet men ze met brandewijn vochtig maaken, en ze met de koleur mengen, welke men reeds moet nat gemaakt hebben. Dit maakt ook, dat de koleur zich gemakkelijker aan het perkament vast zet, 't geen niet wel geſchiedt als er maar eenig vet aan is; daar bij belet de gal, dat zij niet ſchiften.

IX. Daar zijn koleuren, die door het vuur ſchoon worden, als de oker, bruin rood, ultramarijn en omberaarde; alle andere worden er zwart in: Doch zo men de gezegde koleuren in een brandend vuur ſteekt, veranderen zij; want het bruin rood word dan geel, de geele oker word rood, de aard van omber word ook rood, de ceruis word er citroen geel in, en dit laatſte noemt men masticot.

Let wel, dat de geele oker gebrand, veel zachter word, dan zij anders is, en veel zachter dan het zuiver bruinrood: Desgelijks het bruin rood gebrand, word zachter dan de zuivere geele oker; 't eene en 't ander is goed; de ſchoonſte ultramarijn, en die allertrouwſt zonder rood vlies gekookt is, word veel glinſterender; maar zij verminderd, en is groover en harder voor *miniatuur* te bewerken, als 't op deeze wijs word fijn gemaakt.

X. Men maakt alle deeze koleuren nat, in kleine daar toe gemaakte kommetjes van ijvoor, of in ſchelpen, met water waar in Arabiſche gom en kandijzuiker geweekt is. Bij voorbeeld, in een glas met water moet men een ſtuk Arabiſche gom doen, zo groot als een lid van een duim, de helft zuiker candij; dit laatſte maakt dat de koleuren niet ſchiften en barſten, dat zij altijd doen, als zij er niet bij is, of zo het perkament vet is.

Men moet het gom-water in een geſlooten boutelje houden, die wel ſchoon is, en daar nooit met een penceel iets uitneemen, als er maar eenige koleur aan is, maar men moet het met een pijpje, of iets dergelijks doen.

Men doet van dat water, met de koleur welke men vogtig wil maaken in de ſchulp, en men wrijft het met de vinger, tot dat het fijn is; zo 't te hard is, moet men het in de ſchulp, met gedagte water laaten weeken eer men het mengt, daar na laaten droogen, en zo met allen doen, uitgenoomen met groen van *Iris*, blaas-groen en gom gutte, welke men niet moet mengen dan met zuiver water; maar 't ultramarijn, de lak en de bister, moeten meer gegomd zijn dan andere koleuren.

Zo gij zeeſchulpen gebruikt, moet men ze een dag twee, of drie in warm water laaten weeken, om er het zout aan te beneemen dat er anders bij blijft, en dat de koleuren bederft, welke men er in doet.

XI. De koleuren ſchikt men op het *palet* aldus: Op de eene kant de koleuren voor het vleesch, op deeze wijs. Men doet in 't midden veel wit in een groote plek, om dat deeze de koleur is, welke men meest gebruikt; en op de kant plaatst men van de linker na de regterhand toe de volgende koleuren, die wat ver van een ſtaan; als wit, masticot, ſtil de grain, orpiment en oker.

Het groen 't geen uit ultramarijn of Berlijns blauw, ſtil de grain en wit, zo veel van 't een als 't ander, gemaakt word; het blaauw gemaakt van ultramarijn, indigo en wit, zo dat 't zeer bleek is.

Vermillioen, karmijn, bister en zwart.

Aen de andere kant van de Palet zet men op, wit, eveneens als voor het vleesch-maaken; en als men klederen of andere dingen wil maaken, zet men bij het wit de koleur waar van men ze maaken wil, gelijk ik naderhand zeggen zal.

XII. Daar legt veel aan geleegen, dat men goede penceelen gebruikt; om die wel te kiezen, moet men ze een weinig nat maaken, en zo men ze draajende op de vinger, alle de haairen ziet bij een komen, en niet dan een punt houden, zijn zij goed. Maar zo zij niet bij een koomen, en veele punten maaken, en het eene haair langer dan 't ander is deugen zij niet, vooral niet om te ſtippen en vleesch te maaken; en als zij al te puntig zijn, zo dat er maar vier of vijf haairtjes voor de andere uit ſteeken, al hoewel zij zich anders bij een houden, laaten zij niet na goed te zijn; maar men moet ze met een ſcherp mesje affnijden, doch zorg draagen dat men ze niet te ver affnijd; 't is goed dat men er één zoort, of drie heeft; de groſſte dienen om den grond te maaken, de middelſte om te ſchetzen, en de kleinſte om te eindigen.

Om de haairen uwer penceelen te doen ſluiten, en een goede punt te doen worden, moet men ze onder den arbeid menigmaal op de lippen zetten, ſluiten, en met de tong vogtig maaken, zelfs als men er de koleur aan

gedaan

gedaan heeft ; want is er te veel aan, neemt men het er op die wijs af, en daar blijft niet meer aan dan noodig is om gladde gelijke trekken te maaken; men hoeft niet te denken, dat dit eenig kwaad zal doen, alle de koleuren van het *miniatuur* ('t Orpiment dat een vergift is, uitgezondert) hebben, bereid zijnde, nog kwaade fmaak, nog kwaade hoedanigheden; men moet voor al deeze uitvinding gebruiken, om te ftippen, en om het in 't net te doen voor het vleesch maaken, op dat de trekken net zijn en niet te vol verfs; want wat de klederen en andere dingen, zo om te fchetzen als af te fchilderen, belangt; men kan zich te vreden houden met de haairtjes van zijn penceel bij een te haalen, en ze te ontlasten als zij te vol koleurs zijn, met ze over de kant van de fchulp of het papier te haalen, 't geen men over zijn werk heen moet leggen, om er met de hand op te rusten, geevende er eenige ftreeken op, eer men't op het ftuk zet.

XIII. Om wel te werken moet men in een kamer zijn, daar niet meer dan een venfter in is, en daar digt aan gaan zitten, met een tafel of lesfenaar die bijna zo hoog als het venfter is, en zodanig dat de dag altijd van de linker kant, en niet van vooren, nog van de regterhand koomt.

XIV. Als men eenige koleur wil leggen tot een grond, die over al even kragtig is; moet men zijn mengzel in de fchulp maaken, en er genoeg in doen voor het geen men wil fchilderen, want is er niet genoeg, valt 't moeijelijk dezelfde koleur weder te maaken, zonder dat zij te bruin of te ligt is.

XV. Na van het parkament, penceelen en koleuren gefprooken te hebben, dienen wij te zeggen hoe men ze gebruikt. Voor eerft, als men een ftuk wil maaken, het zij 't vleesch, klederen of iets anders is, moet men met fchetzen een aanvang maaken; dat is, de koleur aan groote vlakken zo gelijk leggen als men kan, gelijk zij doen die met olie fchilderen, en er nog al de kragt niet aan geeven, welke men er aan zoude kunnen geeven, eer men 't af heeft; ik wil zeggen, dat men de dagen niet te donker moet maaken, en de fchaaduwen wat minder bruin moet leggen, als zij zijn moeten; om dat men daar over heen ftippende, gelijk men na het leggen van den doodverf doen moet, de koleur altijd eene kragt word bij gezet, die op 't laast te bruin zoude worden.

XVI. Daar zijn verfcheiden manieren van pointilleeren of ftippen, en elke Schilder heeft de zijne; de een maakt de ftipjes rond, de ander langwerpig, en de anderen maaken kleine ftreepjes, die zij allerlei weegen heen kruisfen, tot dat het even eens uitziet als of het geftipt was. De laatfte manier is de befte, de ftoutfte, en heeft de meeste moeite in; hier om raade ik hun die in *miniatuur* willen fchilderen, deeze laatfte manier te gebruiken, en zich eerst te gewennen zulks net, vol en zagt te doen; dat is, dat de ftippen, waar in men werkt zich verliezen, en dat zij niet voor den dag koomen, dan zo veel als noodig is om te zien dat het geftipt werk is. Hard en droog te werken, 't geen men *Arceren* noemt, is het tegendeel, en men moet er zich wel voor wagten; dit gefchied al ftippende met een koleur die bruinder is dan de grond, en het penceel niet vogtig genoeg van koleur is, 't geen het werk doet ruw voor den dag koomen.

XVII. Doe ook uw best, om de eene uwer koleuren in de andere te doen verdwijnen, zonder dat men ziet waar ze van een fcheiden; verzagt zo uwe trekken met koleuren die aan weerskanten zijn, dat uwe trekken ze niet fchijnen van een te fnijden of te fcheiden. Door dit woord gefneeden, verfta ik eene zaak die net fnijd, en zich met de nabuurige koleuren niet vermengt, en 't welke men niet doet, dan aan de einden der kleding.

XVIII. Als de ftukken af zijn, moet men ze een weinig hoogen, dat is, op de einden der dagen eenige kleine ligte tinten geeven, welke men met de overige verdrijft, dit voert veel uit; gelijk ook de diepzels hier en daar, in de dieptens wat fterker moeten zijn.

XIX. Na dat de koleuren op uw palet, of in uwe fchulpen droog zijn geworden, moet gij ze wat met water mengen, om ze te gebruiken; en ziet men dat er de gom uit is, 't geen te zien is wanneer zij ligt afgaan, of aan de handen of iets anders, het geen men er over heen wrijft, blijven hangen, dan doet men er wat meer gom-water in plaats van zuiver water in; tot dat zij wel gefteld zijn.

Van de Pourtraiten, Beelden, Kleedingen, enz.

XX. Men heeft verfcheiden gronden rondom Schilderijen, of Pourtraiten; de een is donker, gemaakt van bister, omber-aarde of Keulfche aarde, met een weinig wit; de ander is geel, waar in men Indigo doet, om te fchilderen. Maak een gewasfchen grond van de koleur, of 't mengzel, het geen gij maaken wilt, of naar de fchilderij, welke gij na fchilderen wilt; dat is, een zeer lichte grond, waar in bijna niets is dan water, om in 't perkament in te dringen; doet er daar na den dikker grond over heen, en ftrijkt 't glad met groote ftreeken zo fchielijk uit als gij kunt, raakende geen tweemaal op dezelfde plaats, eer het droog is; om dat de tweede ftreek weg neemt, 't geen men met de eerfte gaf, inzonderheid als men met het penceel een weinig drukt.

XXI. Men maakt nog andere bruine koleuren, een weinig uit den groenen; deeze zijn allermeest in gebruik, en bekwaamst om ze onder allerlei figuuren en pourtraiten te doen, om dat zij het vleesch wonder fraai doen voor den dag koomen, en zich gemakkelijk maaken, zonder dat het noodig zij ze te ftippen, gelijk men meenigmaalen anderen moet doen, die ten eerften niet gelijk fchijnen, daar men in deeze doorgaans terftond flaagt. Om ze te maaken, moet gij zwart mengen met ftil de grain en wit door een, en van alle de koleuren meer, of minder neemen, naar dat gij den grond lichter wilt hebben, of donkerder; gij zult er een zeer lichten grond van maaken, daar na dikker, gelijk van de eerfte gronden gezegd is; men kan ze nog zo men wil, van andere koleuren maaken; maar zie daar de gemeene.

XXII. Als men een Heilige op eenen van die gronden fchildert, en men een kleine luister om het hoofd van de beeltenis wil maaken, moet men op die plaats de dunfte koleur leggen, of geene in 't geheel; inzonderheid, als die luister wat helder moet weezen; maar leggen voor de eerfte wit met wat oker gemengt, vrij dik; en naar maate dat 't verder van het hoofd afraakt, doet er een weinig oker bij, en om deeze koleur met den grond te laaten verdwijnen, arceert men met de penceel met groote ftreeken, en volgende het rond van den luister, mengt men onder dat van den grond nu eens wat meerder wit, zo het te bruin is, om daar mede te werken, tot dat het een zich ongevoelig in 't ander verliest, en men geene fcheiding vind, welke ze fnijd.

XXIII. Om een geheele grond van een luister te leggen, fchetst men zeer licht met wat oker en wit; doende daar iets

meer van het eerſte bij, naar maate dat men nader aan de kant van de ſchilderij koomt; en als de oker niet ſterk genoeg is (want 't moet al bruinder en bruinder worden) doet men er van de galſteen bij, daar na een weinig karmijn en eindelijk wat bister. Men moet deeze dood-verf zo zagt leggen als moogelijk is, dat is, dat de wolkjes zich zonder ſtreek ſcheiden; daar na ſtipt men over die koleuren heen, om 't alles met malkander te verdrijven; dit is werk dat vrij lang duurt, en wat moeijelijk is; in 't bijzonder als men er wolken van luister op den grond vind; men moet er den dag kragtiger van maaken, na dat men verder van de Beeltenisſen af koomt, en eindigen daar mede even als met het andere al ſtippende en de wolken rondende, waar van men het heldere met het donkere ongevoelig vermengen moet.

XXIV. Om een lucht voor den dag te maaken, neemt men Ultramarijn of Berlijns blaauw en veel wit, 't geen men met den anderen mengt. Hier van maakt men eenen grond zo effen als men kan, met een groot penceel, en met groote ſtreeken gelijk de gronden, leggende het er van bleek tot bleeker op, naar dat men meer den zichteinder nadert, welke men met vermillioen, of lood-geel moet maaken, en van wit gemengt, in de zelfde kragt als de lucht eindigt, en zelf een weinig minder, doende dat blaauw in het rood verliezen, 't geen men tot op de dijken doet daalen; doet daar op 't laatst galſteen en veel wit onder; zo dat dit mengzel nog bleeker dan het eerſte zij, zonder dat er een affcheiding in alle de koleuren van den lucht is.

XXV. Als men Wolken in den lucht heeft, kan men de plaatzen daar zij zijn moeten overſlaan, dat is, daar geen blaauw op doen, maar het dood-verwen; zo ze ros zijn met vermillioen, gal ſteen en wit met wat indigo; en zijn zij zwarter, moet men er van 't laatſte wat meerder in doen, maakende de dagen van de eene en de andere, van maſticot, vermillioen en wit, meer of minder van de eene of de andere van die koleuren, na dat de kragt is, waar van men ze maaken wilde, of volgens die van het oorſpronkelijke, 't welke men kopieert, rondende de draaijen al ſtippende: Want het is moeijelijk om ze zeer gelijk te leggen, als men dood-verft, en is de lucht niet gelijk genoeg moet men ſtippen.

Men kan ook de plaats der Wolken niet overſlaan, maar ze op den grond van den lucht leggen, voegende er het heldere bij, maar er niet te veel wit op leggen, en maakende de ſchaaduwen maar ſterk. Dit is eerder gedaan.

XXVI. De lucht van een nagt, of onweeder, word van Indigo, zwart en wit onder een gemaakt; dit legt men, gelijk de lucht van den dag; men moet onder dat mengzel doen, oker, vermillioen of bruin-rood, om wolken te maaken, waar van de dagen van maſticot of lood-geel moeten zijn, en een weinig, nu eens wat rooder, dan eens wat geelder naar welgevallen; en als het een onweders-lucht is, en dat men op eenige plaatzen helderheeden ziet; zo die blaauw of rood zijn, zal men er mede leeven, gelijk als met een lucht van den dag, doende het alles onder malkander verdwijnen, zo wel in het ſchetzen als in 't ſchilderen.

XXVII. Om een blaauwe kleeding te maaken; zo doet ultramarijn of Berlijns-blaauw bij het wit, dat op de palet is; neem een deel van 't een en het ander bij een, zo dat het bleek zij en ligbaam heeft, uit dit mengzel zult gij het bleeke maaken, daar na zult gij er meer blaauw bij doen, om te ſchilderen; dat bruinder is, ga daar mede op die wijs tot de plooijen toe voort, die de donkerſte zijn, en de zwaarſte ſchaaduwe hebben; daar men zuivere ultramarijn of berlijns-blaauw toe kan neemen, en dat alles in dood verf; dat is met groote ſtreeken, maakende het evenwel zo effen als men kan, verdrijvende het heldere onder het bruine, met eene koleur die zo bleek niet is als de dag koleur, nog zo bruin als de ſchaaduwe. Men zal daar na met de zelfde koleur ſtippen, waar mede men gedood-verft heeft, maar een weinigje ſterker, op dat de punten wat zigtbaar moogen zijn; alles moet in een verſmelten, en de plooijen moeten niet geſneeden ſchijnen: Als het blaauw niet bruin genoeg is, om de ſterkſte ſchaaduwen te maaken; hoe zij ook gegomd mag zijn, doet men er indigo onder, om er de laatſte hand aan te leggen; en als het uitterſte der dagen niet licht genoeg is, hoogt men met wit, en zeer weinig ultramarijn of Berlijns-blaauw.

XXVIII. Eene Kleeding van karmijn, word even eens gemaakt als die van blaauw; behalven dat men op de bruinſte plaatzen een grond van vermillioen legt, eer men met karmijn de dood-verf maakt, welke men gebruiken zal, zonder wit er boven op; en in de ſterkſte ſchaaduwen, zal men ſterk gommen; om meer te diepen, doe er een weinig bister bij.

XXXIX. Men maakt nog een andere roode Kleeding, welke men gantsch en al vermillioen dood-verft, doende daar wit bij om te droogen, maar het enkel voor de bruinſte plaatzen neemende, doet men daar voor de grootſte ſchaaduwen ook karmijn bij; men ſchildert het daar na gelijk andere kleedingen, met de zelfde koleur af, en zo de karmijn met de vermillioen niet bruin genoeg zijn, arbeid men met de eerſte zuiver, doch alleen de zwaarſte ſchaaduwe.

XXX. Men maakt eene Kleeding van lak, even als die van karmijn, doende daar veel wit op de lichte plaatzen bij, en zeer weinig op de bruine, men eindigt mede met ſtippen, maar men doet daar vermillioen in.

XXXI. De violette kleederen worden ook op deeze wijze gemaakt, door het mengen van karmijn met ultramarijn of Berlijns-blaauw, en doende er voor het hoogzel wit onder: Wilt gij dat uwe violet kolombijn zij, moet er meer karmijn als ultramarijn in weezen; maar wilt gij 't blaauwer hebben en donkerder, doet 'er meer ultramarijn als karmijn bij.

XXXII. Men maakt eene Kleeding van vleesch-koleur; met het leggen van eene grond van wit, vermillioen en lak; men ſchaaduwt het voorts met de zelfde koleuren, doende daar alleen wat minder wit in. Men moet de Kleeding zeer bleek en teder maaken, om dat zij van lichte ſtoffe moet zijn, en de ſchaaduwen daar van, moeten niet donker weezen.

XXXIII. Om eene geele kleeding te maaken, moet men eenen grond van maſticot leggen, daar na er gomme gutte overheen ſchilderen, behalven op de lichte plaatzen, waar op men de maſticot alleen moet laaten; daar na ſchaaduwt men met oker, gemengd met een weinig gomme gutte en maſticot, doende daar meer of minder van het laatſte bij, na de kragt der ſchaaduwen; en als deeze koleuren niet bruin genoeg zijn, doet men daar galſteen bij; waar mede men zuiver in de ſterkſte ſchaaduwen werkt, doende daar bister bij; zo het noodig is ze nog bruinder te maaken, ſchildert men met de zelfde koleuren, daar men mede gedood-verft heeft, al ſtippende, en doende het hoogzel onder 't diepzel ſmelten.

XXXIV. Zo

XXXIV. Zo gij napels-geel of ſtil de grain, in de plaats van maſticot en gomme gutte neemt, zult gij een ander zoort van geel krijgen.

XXXV. De groene Kleeding word gemaakt, door eene gemeene grond van Berg groen te leggen, waar mede men, zo men het blaauw vind, maſticot voor de dagen moet mengen, en gomme gutte voor de ſchaduwen; men moet daar na bij dat mengzel *verd d'Iris* of blaas groen mengen, om te ſchaduwen; en naar maate dat de ſchaduwen ſterker zijn, doet men er van de laatſte meer in, ja zelfs neemt men zuivere, daar men heel bruine moet maaken; men ſchildert het zelf veel fraaijer af, met een weinig bruiner koleuren.

Als men wat meer blaauwof geel, in de koleuren doet; zal men groen van zo veelerlei koleur maaken, als men zelfs wil.

XXXVI. Om eene zwarte Kleeding te maaken, doodverft men met zwart en wit, en men ſchildert af met de zelfde koleur, doende daar meer zwart bij, naar maate dat de ſchaaduwe bruinder word; onder de donkerſte doet men indigo, inzonderheid als men wil dat de Kleeding na fluweel zweemt: Men kan zomwijl eenige ſtreeken met wat lichter koleur maaken, om de hoogzels van de kleederen te geeven.

XXXVII. Om eene witte Kleeding van wol te maaken, moet men een grond van wit leggen, daar een weinig oker of orpiment in is, of galſteen, op dat het wat geelagtig ſchijne; daar na affchaduwen, en de ſchaduwen met blaauw, een weinig zwart, wit en biſter voltrekken, doende van 't laatſte onder 't bruine.

XXXVIII. De dood-verf van wit graauw, word met zwart en wit gelegt, en men voltrekt het met de zelfde koleur, maar wat ſterker.

XXXIX. Men heeft nog andere Kleedingen, welke men *veranderlijke* noemt, om dat de ſchaaduwen van eene andere koleur moeten weezen, als de hoogzels. Men gebruikt ze meest aan de kleederen der Engelen, en voor jonge en tedere Luiden, voor ſjerpen en andere ligte klederen daar veele plooijen in zijn, en die als van de wind moeten waaijen: De gemeenſte zijn de violette, men maakt er twee zoorten van, de eene waar van de dagen blaauw, en de andere waar van zij geel zijn.

XL. Voor de eerſte neemt men een grond van ultramarijn of berlijns-blaauw en van wit, zeer bleek op de hoogzels, en men ſchaduwt met karmijn, ultramarijn en wit, even als men in een violette Kleeding doet; zo dat niets, dan de grootſte dagen blaauw ſchijnen; men moet ook met violet ſtippen, daar veel wit in is, en men moet die ongevoelig in de ſchaaduwe doen verdwijnen.

XLI. De andere word gemaakt met op de dagen, in de plaats van blaauw een grond van maſticot te leggen, gaande niet anders te werk, als met eene gants violette Kleeding, uitgenoomen dat men moet ſtippen, en de hoogzels in het bruine doen verdwijnen; dat is, het geele en het violet, met een weinig gomme gutte, geel van napels, en wit met violet vermengen.

XLII. Het roode van Karmijn word gelijk het laatſte gemaakt, dat is, dat men de dagen van maſticot maakt, de ſchaaduwen van karmijn; en om 't een in het ander te doen ſmelten, gebruikt men gomme gutte.

XLIII. Het rood van lak, gelijk dat van karmijn.

XLIV. Het groen van menie als dat van lak, mengende altijd berg groen met dat van iris of blaas-groen, om de ſchaaduwen te maaken die niet zeer bruin zijn.

XLV. Men kan nog verſcheiden zooorten van kledingen naar welgevallen maaken, dragende niet te min zorg voor het vereenigen der koleuren, niet alleen in één ſtoffe maar ook in één tros van veelerlei koleuren, zich wagtende zo veel mooglijk om blaauw bij rood te brengen, groen bij zwart, en dus met anderen die ſnijden, en welker vereeniging niet zagt genoeg is.

XLVI. Men maakt ook nog verſcheiden andere Kleederen van bemorste koleuren, als bruin-rood, biſter, van indigo, enz. en alle op dezelfde wijs; en andere van gebrooken en gemengde koleuren, onder welke men altijd eene overeenſtemming moet waarneemen, op dat het mengzel niets ſcherps in het gezigt voortbrenge; daar omtrent is geene regel; men moet alleen door de ondervinding en oeffening, leeren wat kragt de koleuren hebben, en op deeze kennisſe voort gaan.

XLVII. Het Lijnwaat, word op dezelfde wijze geſchildert; na dat men de plooijen geſchildert heeft, gelijk die van kleederen, legt men overal een grond van wit, daar na maakt men de ſchaaduwen met een mengzel van ultramarijn, zwart en wit, weinig of veel van 't laatſte, naar dat zij ſterk of zwak zijn; en in de binnenſte diepzels doet men wat biſter gemengd met wit, zettende maar eenige deuken met dit mengzel, of met biſter wel alleen in de uiterſten van de grootſte ſchaaduwen, waar in men vouwen moet tekenen, en ze met de overigen doen verliezen.

XLVIII. Men kan ze ook op eene andere wijs maaken, leggende eenen grond met dit mengzel van ultramarijn, zwart en wit heel bleek, en ſchaaduwende gelijk boven is gezegd met de zelfde koleur, maar die een weinig ſterker is; en als de ſchaaduwen geſtipt en afgeſchildert zijn, zet men de hoogzels met zuiver wit, laatende ze verdwijnen met den grond van het lijnwaat; maar hoe men het maake, men moet als 't af is, eenige deuken van orpiment en wit op eenige plaatzen geeven, leggende ze daar ligtjes als een water op; en 't geen er onder is, laat niet na voor den dag te koomen, zo wel de ſchaaduwing als de ſtipping.

XLIX. Men maakt het *lijnwaat* geel, door een grond te leggen van wit gemengd met een weinig oker, daar na doodverwt en volmaakt men de ſchaaduwen met biſter, gemengd met witten oker, en in de ſterkſte ſchaduwen met zuivere biſter; en eer men het affchildert, maakt men hier en daar deuken met oker en wit, en anders met wit en ultramarijn, zo op de ſchaaduwen als op de hoogſels, maar zeer ligt; en men doet het alles, 't geen van groote kracht is in malkander al ſtippende verdwijnen; als men het affchildert, hoogt men de einden van de dagen met masticot en wit; men kan op deeze zo wel als op 't witte zekere ſtreepen hier en daar zetten, gelijk aan de Egiptiſche windſels; dat is, kleine blaauwe en roode ſtreeken tusſchen twee blaauwe, die zeer helder op den dag zijn, en zeer ſterk ſchaaduwen; men ſchikt gemeenlijk de Maagden met dat zoort van ſluijer op; men maakt er ook ſjerpen van, die om den hals open zijn, om dat zij zich zeer wel na de koleur van 't vel ſchikken.

L. Wanneer men wil, dat het naakt en andere dingen doorſchijnen, en dat de ſtof, of andere dingen die er onder zijn, er door heen ſchijnen; moet men de eerſte grond vrij helder leggen, en mengen in de koleur om te ſchaaduwen, iets van 't geen er onder is, inzonderheid op 't einde van de ſchaaduwen, en niet maaken dan 't einde der daagen, inzonderheid voor het

cel van masticot en wit, en voor 't wit, zuiver wit.

Men kan 't nog op eene andere wijze doen, voor al, wanneer men wil, dat zij gantsch en al wit zijn, gelijk het gaas van Lions, of witte zijde; ten dien einde moet men doodverwen, en opschilderen 't geen er onder is, als of men er niets overheen wilde doen; daar na zal men ploojen tekenen die wit zijn, met wit en met masticot, en men zal schaaduwen met bister, of zwart, blaau en wit, naar de koleur welke men maaken wil, bemorzende het andere geensins; dit is ook niet noodig, dan voor de minst heldere.

LI. 't Floers word op de zelfde wijs gemaakt, uitgenoomen dat men de koleuren der schaaduwen en der daagen tekent, en de kanten met kleine draatjes van zuiver zwart op 't geen er onder is, 't geen men ook in 't fijn moet afgeschilderd hebben.

LII. Als men een stof wateren wil, moet men er golfjes op maaken, met een koleur die wat lichter of bruinder is, op de hoogzels en diepzels.

LIII. Daar is eene manier van schilderen, waar door men zijden van wollen-kleederen onderscheiden kan. Deeze zijn aardachtiger en beter te gevoelen, en geene zijn lichter en vliegender; maar men moet aanmerken, dat het ten deele eene uitwerking van de stoffe, en ten deele van de koleur is, en van ze op eene wijs te gebruiken, die beter op de onderwerpen en diepsels pasende is. Ik zal hier een woord van die veelerleije hoedanigheden zeggen.

LIV. Wij hebben geene koleur die meer van 't Licht en nader aan de Lucht koomt, dan 't wit. Dit doet ons zien, dat zij licht en vluchtig is; men kan ze niet te min houden op het voorste, en ze iet van eene ander koleur bijzetten, die er na bij koomt, zwaarder en gevoeliger is, of met ze te zaamen te mengen.

LV. 't Blaauw is de vluchtigste koleur; men ziet ook dat de lucht met deeze koleur 't verste word verbeeld, maar zij word zo veel voller van figuren als zij meer met wit is gemengd.

LVI. Het zwart is de zwaarste en aardachtigste koleur van allen, hoe men er meer van met andere koleuren mengd, hoe zij daar nader aan koomen. Niet te min maaken de veelerleije schikkingen van wit en zwart, de vertooningen daar van verschillende; want zomwijl doet het wit het zwart wijken, en het zwart het wit naderen, gelijk in de schaaduwen van bollen of Beelden die men wil ronden, daar men geduurig wijkende deelen in heeft, die door de kunst het oog bedriegen; onder 't wit zijn alle lichte koleuren begrepen, gelijk onder het zwart alle donkere koleuren.

Het ultramarijn en Berlijns-blaauw, zijn dus zachte en luchtige koleuren.

De Oker is het zo zeer niet.

De Masticot, en het Berg-groen zijn zeer luchtig.

't Vermillioen en Karmijn, koomen den andere zeer na.

't Auripigment en de Gomme-gutte, koomen een weinig meer met den andere over een.

't Lak houdt een midden, dat meer zacht dan ruw is.

Het *Stil de grain* is eene onverschillige koleur, die licht de hoedanigheden der anderen aanneemt; gij zult ze ook aardachtig maaken, mengende ze met koleuren die niet helder zijn, en in tegendeel wijkende, als gij ze mengd met wit en blaauw.

Het bruine rood, de omber-aarde, de bruine-groenen en de bister, zijn de zwaarste en de aardagtigste na het zwart.

LVII. De Schilders die de kunst van 't Perspectief, en de overeenkoomst der koleuren wel verstaan, neemen altijd in acht, dat zij de gevoeligste en bruinste koleuren op den voorgrond van hunne stukken plaatzen; en de helderste en wijkenste voor de verschieten. En wat de vereenigingen der koleuren belangt, de menigvuldige vermengingen welke men daar van kan maaken, zullen de overeenkomst en den strijd, welke ze met den andere hebben, leeren. Daarom zult gij uwe maatregels beraamen, om ze met eene overeenkomst te plaatzen, die aan 't gezicht behaagt.

LVIII. Om Kanten, Pasementen en dergelijke te maaken, legt men eenen grond van blaauw, zwart en wit, gelijk in Lijnwaaten, daar na legt men de bloemen met zuiver wit; voorts maakt men de schaaduwen met de eerste koleur daar over heen te leggen, en men schildert op de zelfde wijs af, als zij op vleesch-koleur, of andere dingen koomen, welke men er door wil laaten schijnen; men schildert in 't net 't geen er onder is, als of men er niets over-heen wilde doen, en boven overheen maakt men punten of tanden met zuiver wit, schaaduwende en schilderende in 't net, met het ander mengzel.

LIX. Wilt gij eenige Pelterij schilderen, moet gij een doodverw als voor een kleed leggen, zo 't bruin is, van bister en wit; maakende de schaaduwen met de zelfde koleur, met weinig wit; zo zij wit is, met blaauw en wit en een weinig bister; en als uwe doodverw af is, moet gij in de plaats van stippen kleine trekjes maaken, draajende ze dan eens deezen, dan eens geenen weg heenen, zo als het haair loopt. Men hoogt de daagen van het bruin met oker en wit, en 't ander met wit en een weinig blaauw.

LX. Om een Gebouw te maaken; zo't steen is, neemt men indigo, bister en wit, waar meede men doodverwt; en om 't te schaaduwen legt men van 't laatste, en meer bister dan Indigo, naar de koleur der steenen die men maaken wil; men kan er ook oker onder mengen, om te doodverwen en in 't net te schilderen; maar om het fraajer te maaken, moet men hier en daar, inzonderheid als het oude gemetzelde muuren zijn, geele en blaauwe streeken maaken, de eene met oker en de andere met ultramarijn, doende daar geduurig wit deur, 't zij voor het doodverwen, als zij maar door de doodverw heen schijnen, 't zij er over heen, laatende ze smelten onder de andere, als men afschildert.

LXI. Als het Gebouw van Hout is, gelijk er van veelerleije zoorten is, zo maakt men het naar welgevallen; maar het gemeenste is de dood-verw met oker, bister en wit te leggen, en in 't net te schilderen, zonder of met zeer weinig wit; en zijn de schaaduwen zeer sterk, met zuivere bister. Onder de andere doet men zomwijl vermillioen, en zomwijl groen of zwart; en met een woord volgens de koleur, welke men daar aan wil geeven; en men eindigt al stippende, gelijk de Kleederen en andere dingen.

LXII. Om Vleesch te maaken zijn zo veelerhande koleuren, dat men kwaalijk over de voorwerpen die zo bijzonder zijn, algemeene regels zoude kunnen geeven; men houdt ze ook niet, als men door de oeffening de bekwaamheid heeft gekreegen om gemakkelijk te werken, en die daar toe gekomen zijn, doen hun best, om het oorspronkelijke na te schilderen, of zij schilderen op hunne eigen verbeeldingen, zonder te weeten hoe; zo dat

zij

zij die de meeste bekwaamheid hebbende, het met minder oplettentheid en moeite doen dan andere, ook meerder moeite zouden hebben, om reden van hunne leer in 't ſtuk van ſchilderen te geeven, zo men hen eens vroeg, wat voor koleuren zij gebruikten, om zo, of zo een koleur te maaken, en hier een deuk en daar eene andere te geeven.

Middelerwijl gelijk de beginnende, waar voor dit kleine werk geſchikt is, in 't begin eenige handleiding moeten hebben; zal ik hier in 't algemeen leeren, hoe men Vleesch moet maaken.

LXIII. Voor eerst, na dat men het Beeld met karmijn heeft geſchetst, en 't ſtuk geordineerd, legt men er voor Vrouwen, Kinderen en in 't algemeen voor alle teder vleesch, een witte grond op met een weinig van dat blaauw gemengd, 't geen men voor Weezens maakt; waar van ik 't mengzel gezegd hebt; maar zo, dat men het nauwlijks zien kan.

LIV. En voor de Mans, in de plaats van blaauw legt men in deeze eerste grond een weinig Vermillioen; en zijn ze oud, doet men er een weinig oker onder.

LXV. Daar na maalt men alle de trekken met vermillioen, karmijn en wit onder een, en men maakt alle de ſchaaduwen met dat mengzel, doende daar wit naar gelang onder, dat zij zwak zijn; en leggende er geen op de bruinste, en niet als ſtippen op zekere plaatzen, daar men ſterke deuken moet geeven; bij voorbeeld, in de hoeken der oogen, onder de neus, oogen, kin, in de ſcheidingen der vingeren, in alle de Ledemaaten, de hoeken der nagelen, en in 't algemeen over al daar men eenige ſcheiding vindt in de ſchaaduwen die donker zijn. Men moet ook niet vreezen aan deeze alle de kracht te geven, welke zij door de eerste dood-verw hebben moeten; om dat men daar op met groen werkende dit altijd het rood verzwakt, 't geen men er op gelegd heeft.

LXVI. Na het leggen van 't rood, maakt men blaauwe deuken met ultramarijn, en veel wit op de plaatzen die wijken, dat is op de ſlapen van 't Hoofd, onder en in de hoeken der oogen, aan weerskanten van den mond, boven en onder, en een weinig in 't midden van 't Voorhoofd, tuſschen de oogen en de neus, op de kant der kaaken, aan den hals, en andere plaatzen die ik weet niet wat voor een blaauw oog hebben.

Men gebruikt ook geelachtige koleuren met oker, of auripigment, en een weinig vermillioen met wit gemengd, boven de wenkbraauwen, aan de kanten van de neus, om laag een weinig onder de wangen, en op andere deelen die daar aan koomen. 't Is inzonderheid om deeze koleuren, waarom men het natuurlijke moet in acht nemen, om het te treffen; want, alzo het ſchilderen een nabootzen van de natuur is, bestaat de volmaaktheid van die kunst in de juistheid en levendigheid van die vertooning, voor al in een Pourtrait.

LXVII. Als gij dan uwen eersten grond en dood-verw en koleuren gelegd hebt, moet er op 't ſchaaduwen alſtippende toegelegd worden, met het groen voor de Vleeschmaaking, mengende daar, naar den regel door ons gegeven, voor de koleuren, een weinig blaauw onder voor de wijkende deelen; en in tegendeel doende er een weinig meer geel onder voor die, welke een weinig gevoeliger zijn, dat is, die een weinig meer voor koomen; en eindelijk de ſchaaduwen aan de kant van den Dag. Men moet die koleur ongevoelig vermengen, in den grond der Vleeschmaaking, met blaauw, daar na met rood, volgens de plaatzen daar men ſchildert; zo het mengzel van groen niet bruin genoeg maakt, moet men over de ſchaaduwen heen, eenige maalen herhalen, zomtijds rood, zomtijds groen, en geduurig al ſtippende, tot dat het is gelijk 't behoort.

LXVIII. En zo men met die koleuren aan de ſchaaduwen alle kracht niet kan geeven, welke ze hebben moeten; ſchildert men in de donkerste plaatze met bister, gemengd met auripigment, oker of vermillioen, en zomtijds gantsch zuiver naar de koleuren die men maaken wil, maar ligtjes, zettende uw Vleesch-koleur zeer helder.

LXIX. Men moet op de hoogzels met een weinig vermillioen ſtippen, of met karmijn met veel wit en een weinig okers gemengd, om ze in de ſchaaduwen te doen verdwijnen, en om de koleuren ongevoelig, de eene in de andere te verſmelten, draagende al ſtippende of arcerende zorg, dat uwe trekken den draai van uwe hoogzels volgen; want in de plaats van na alle kanten heen te kruisſen, moet deeze een weinig meer voor den dag koomen, om dat het de deelen rond. En gelijk dit mengzel een te rooden koleur kan geeven, zo men ze geduurig gebruikte, werkt men ook overal om de koleuren met de anderen zeer te verwarren, en de ſchaaduwen met blaauw, een weinig groen, en veel wit; zo dat dit mengzel zeer bleek ſchijnt, uitgenoomen evenwel, dat men van deeze koleur op de kaaken niet moet leggen, noch op de uiterſten der hoogzelen, niet meer, dan van het andere mengzel de laatſte, welke men met al haar dag moet laaten, gelijk zekere plaatzen der kinne, der neuze en van het voorhoofd en boven de kaaken, welke niet te min met de kin rooder, dan 't overige moeten zijn, zó wel als de voeten, 't binnenſte der handen, en de vingeren van de eene en de andere.

Let wel, dat de laatſte mengzels zo bleek moeten zijn, dat men er naauwlijks het werk van moet kunnen zien, zijnde niet dan om het werk te verzagten, en de vereeniging van de eene onder de andere koleuren te maaken, de ſchaaduwen in de hoogzels en trekken te doen verliezen. Men moet ook zorg draagen, dat men niet te veel werkt met het mengzel van rood op de blaauwe vleesch koleur, noch met het blaauw op de anderen; maar van tijd tot tijd van koleur veranderen, als men ziet dat men ze al te blaauw, of rood maakt, tot dat het werk is afgeſchilderd.

LXX. Men moet het wit der oogen, met dat zelfde blaauw en een weinig vleesch-koleur ſchaaduwen, en maaken de hoeken der oogen aan de kant der neuze, met vermillioen en wit, zettende daar een klein deukje van rood in: Men verzagt dit alles met dat mengzel van vermillioen, karmijn, wit en een weinig okers.

Het zwart der oogen, word met dat mengzel van ultramarijn en wit een weinig ſterker gemaakt, doende daar een weinig biſter onder zo zij geelagtig zijn, of een weinig zwart zo zij grijs zijn, en 't kleine ronde de Chriſtalijn genoemt 't geen in het midden is, maakt men zwart en ſchaaduwt de oog-appel met indigo, biſter of zwart, naar dat zij gekoleurd zijn, geevende aan de eene en de andere een kleine deuk zuiver vermillioen rondom het chriſtallijn, 't geen men in het afſchilderen verdrijft, dit geeft leevendigheid aan het oog.

Het rond van de oogen maakt men van biſter en karmijn, dat is, de ſcheuren en de wenkbrauwen, als zij ſterk zijn, inzonderheid die van boven, welke men daar na moet met het mengzel van rood en blaauw verzagten, waar van ik te vooren heb geſprooken, op dat zij verdwijnen en dat niets geſneeden ſchijnt.

Als

Als dit gedaan is, geeft men een kleine deuk van zuiver wit op 't heldere vogt aan de dagzijde; dit doet het oog ſchitteren en geeft het leeven.

Men kan het wit van 't oog, aan de dagzijde, ook verlichten.

LXXI. De dood-verf van den mond, legt men van vermillioen met wit gemengd, en ſchildert die af met karmijn, welke men verzagt gelijk 't ander; en gelijk karmijn niet bruin genoeg maakt, mengt men daar bister onder; dit word van de hoeken verſtaan en de ſcheiding van de lippen, en inzonderheid op zommige plaatzen der mond binnenwaards.

LXXII. De handen en alles wat vleesch is, word even als het aangezicht gemaakt, maar 't eind der vingeren moet wat rooder zijn dan het andere. Na dat het gantſche werk in de grond gelegd en geſtipt is, moet men alle de onderſcheidingen der deelen tekenen, door kleine deuken van karmijn en auripigment onder malkander, zo wel in de ſchaaduwen als hoogzels, maar meer dan in de eerſte, en doen het verdwijnen in 't overige vleesch.

LXXIII. De wenkbraauwen en de baard, maakt men als de ſchaaduwe van het vleesch, en men maakt ze wit met bister en oker of met zwart, naar de koleur welke ze hebben, haalende ze met kleine trekken, gelijk zij moeten loopen; dat is, dat men ze de natuurlijke loop van haair moet geeven; men verlicht er de dagen van met oker en bister, een weinig vermillioen en veel wit.

LXXIV. Wat de haairen belangt, men legt een grond van bister, oker, wit en een weinig vermillioen; als zij heel bruin zijn, moet men zwart in de plaats van oker hebben; daar na ſchaaduwt men met de zelfde koleuren, doende daar minder wit bij, en men ſchildert af met zuiver bister of wel gemengd met oker of zwart, met kleine losſe trekken die malkander zeer na zijn, doende ze golfs of kruls-wijze loopen, na dat het haair is gekruld. Men moet de hoogzels ook met kleine trekken van oker, of auripigment met wit en een weinig vermillioen leggen; daar na doet men de dagen al werkende in de ſchaaduwen verliezen; nu eens met bruine, dan eens met het bleeke. En wat de haairen belangt die rondom het hoofd zijn, waar door men het vleesch heen ziet; men moet ze ontwerpen met de koleur, en zelf met het vleesch maaken, ſchaaduwende en werkende er onder, even als of men er niet van wilde maaken; daar na maakt men 't en ſchildert het in 't fijn met bister, en men hoogt het gelijk andere dingen.

De grijze haairen ontwerpt men met wit, zwart, bister, en men ſchildert het met dezelfde koleur af, maar veel ſterker; hoogende de dagen van het haair zo wel, als die der wenk-braauwen en baard, met wit en zeer bleek blaauw, en na het ontwerpen gelijk de andere, met de vleesch koleur, en men ſchildert het met bister op.

LXXV. Maar 't voornaamſte is, zijn werk zagt te maaken, door de koleuren onder een te mengen, zo wel als de baard en de haairen die op het voorhoofd zijn, met de andere haairen en het vleesch maaken, draagende zorg dat men niet ſtijf en hard zij, en dat de trekken der ronden van vleeschmaakingen niet zijn geſneeden.

Men moet zich ook gewennen, om geen wit onder zijne koleuren te doen, dan naar dat men helder of bruin maakt, want de koleur daar men naderhand mede werkt, moet altijd wat ſterker zijn dan de eerſte reis, of 't moest weezen om te verzagten.

LXXVI. De veelerlei kolorieten, kunnen gemakkelijk door 't meer of minder bij doen van rood, blaauw of geel of bister gemaakt worden, het zij voor de ruwe ſchets, of voor 't afſchilderen. Die der Vrouwen moet wat uit den blaauwen zijn, van Kinderen uit den rooden, en de eene en de ander fris en bloozende; en die der Mannen wat geelder, inzonderheid als zij jaaren hebben.

LXXVII. Om de koleur van eenen Dooden te treffen, moet men een grond van wit auripigment of oker zeer bleek leggen; een ſchets maaken met vermillioen en lak, in de plaats van karmijn, en veel wit, en daar na er over heen werken met een mengzel van groen, waar in men meer blaauw dan andere koleur heeft, op dat het vleesch, blaauw- en purperagtig ſchijne; de deuken worden er op gezet, gelijk op andere koleuren, maar daar moet meer blaauw dan geel in doorſchijnen, voor al aan de wijken de zijden, en aan den kring der oogen; en deeze laatſte moeten niet zijn dan aan de deelen die meest malkander naderen. Men verdrijft, volgens de gewoonte de eene onder de andere, nu eens met zeer bleek blaauw, dan eens met oker, wit en een weinig vermillioen, ſmeltende het alles onder een; men moet de deelen en zwaaijen met dezelfde koleuren ronden.

De mond moet, als gants violet zijn; men laat niet na ze met een weinig vermillioen, oker en wit te ontwerpen, maar men ſchildert ze af met lak en blaauw; en om daar de ſterkſte deuken te geeven, neemt men bister en lak; hier mede maakt men ook die der oogen, neus en ooren.

Zo het een Kluis- of Martel-beeld is, daar men bloed in moet doen zien; na dat het vleesch maaken gedaan is, moet men den grond met vermillioen leggen, en afſchilderen met karmijn, maakende aan de bloeddruppen een kleine weerſchijn, welke ze rond.

Voor de doorne-kroon, moet men een grond van zeegroen en van maſticot leggen, met bister en groen ſchaaduwen, en de dagen hoogen met maſticot.

LXXVIII. Men legt den grond van ijzer met *indigo*, een weinig zwart en wit, en ſchildert met zuivere indigo af, hoogende met wit.

LXXIX. Om vuur en vlammen te maaken, maakt men dagen van maſticot en auripigment; en voor de ſchaaduwen, mengt men daar vermillioen en karmijn onder.

LXXX. Een rook, word door indigo, zwart en wit, en zomwijlen bister gemaakt; men kan er ook vermillioen of oker bij doen, naar de koleur waar mede men ze wil maaken.

LXXXI. Men ſchildert paarlen, leggende eenen grond van wit en een weinig blaauw; men ſchaaduwt en rond ze met dezelfde koleur, dog wat ſterker; men maakt een klein wit ſtipje, bijna in 't midden aan de dagzijde, en aan de andere zijde, tuſchen de ſchaaduwe en den rand der paarlen geeft men een deukje met maſticot, om weerſchijn te maaken, en onder de paarlen maakt men een weinig ſchaduw, van de koleur der grond waar op zij leggen.

LXXXII. De diamanten maakt men van zuiver zwart, en daar na hoogt men ze met kleine trekjes van wit aan de dagzijde; 't is 't zelfde voor allerlei ſteenen, welke men ſchilderen wil, en men heeft niet, dan van koleuren te veranderen.

LXXXIII. Om een beeltenis van goud te maaken, legt men een grond van ſchulp-goud, en men ſchaaduwt met galſteen. Met zilver is 't even eens, uitgenoomen dat men met indigo ſchaaduwen moet.

LXXXIV. Ik heb van verſcheiden kleinigheden, ieder in 't bijzonder ten dienſte der beginnende geſprooken, om dat de manier waar op die dingen gemaakt worden, en de koleuren welke men daar toe gebruikt, veel zullen helpen tot de kennisſe van die, waar van niet geſprooken is; terwijl men kennisſe en gemak verwagt, welke oeffening gewoon zijn te geeven aan hun, die zich op die kunst toe leggen. Een groot middel, om tot die volmaaktheid te geraaken, is na zeer goede oorſpronkelijke ſtukken te ſchilderen, men gebruikt een anders arbeid met vermaak en gerustheid; men zoude veel werk hebben, om zulke fraaije ſtukken zelfs voor den dag te brengen, en het is beter een goed nabootzer te zijn, als een ſlegt uitvinder.

Het geen ik van 't mengen en de verſcheidenheid der koleuren, waar mede men vleesch en andere dingen moet ſchilderen, geleerd hebbe, kan inzonderheid dienen als men na prenten ſchildert, en niets dan wit en zwart ziet; al hoewel het niet min noodig is, als men begint Schilderijen na te bootzen, zonder te weeten hoe men met de koleuren moet leeven, en zonder derzelver kragt en uitwerking te kennen; want dit onderſcheid is er tusſchen het *miniatuur* en het ſchilderen met olij-verf, dat in het ſchilderen de koleuren op het palet genoomen worden, gelijk ze op de ſchilderij er uit zien, en menze er in eens op legt, zo dat men niet meer dan de moeite hoeft te neemen, om te vinden wat zo een dag of ſchaduwe uitvoert; maar dusdanig is 't met *miniatuur* niet geleegen, alwaar meenigmaal de laatſte grond welke men er oplegt, zijn koleur niet houd, maar een andere van de eerſte aan neemt die er onder leggen, of liever de eerſte en laatſte maaken eene derde koleur, welke uitvoert 't geen wij begeeren; en hoe het zij, zo gij wit, groen, karmijn, blaauw, orpiment, biſter, enz., waar van die koleur gemaakt is, wilt mengen, die koleuren zouden 't niet te min voortbrengen, zo men ze niet onder een mengde, want het is niet dan door werken met het een, en dan weder met het ander, dat men er toe geraakt, en als men 't gemaakte ziet zonder het te zien doen, zoude men een Tovenaar moeten weezen, zo men de orde en manier daar van konde giſſen, onderſtelt, dat men nog Meester nog Boek heeft. Hier om heb ik hier in het bijzonder zo veele kleine onderrigtingen willen geeven, en ik ben verzekerd, dat de ondervinding aan zulke, die in ſtaat zijn om ze te gebruiken, zal doen zien, dat zij om er kundig in te weezen, niet minder dienstig zijn.

Van Landſchappen.

LXXXV. Het Landſchap ſchilderen is vermaakelijk, om dat men daar in vrijheid heeft te varieeren, en niet zo bepaald als in het portraiteeren en beelden is; behalven dat de Landſchappen zich fraai vertoonen, als ze wel uitgevoert zijn. 't Is in 't bijzonder voor de Landſchappen, dat het LXXXVI. Artijkel en de volgende, wegens de Natuur en de verſcheidenheid der koleuren gelden; om dat de order, en de verdeeling welke men daar in maakt, zeer veel dient om 't wijken en de verheid, welke het oog bedriegen te doen voorkoomen; en de grootſte Landſchaps Schilders hebben altijd waargenoomen, dat ze op de eerste lijnen van hun Landſchap, de aardachtigste en donkerste koleuren gebruikten, houdende de lichtste voor 't geen zich van verren vertoont.

Maar om mijn oogmerk niet uit het gezigt te verliezen, zal ik in de plaats van algemeene voorſchriften, mijn werk maaken van die eerst beginnen eenig bijzonder onderwijs voor de Practijk te geeven.

LXXXVI. Voor eerst na den aart van uw Landſchap te hebben geſchikt, gelijk van andere ſtukken, moet gij de ſtukken gronds, die eerst voorkoomen, ontwerpen; zo zij bruin moeten ſchijnen, met blaas- of iris-groen, biſter en een weinig berg-groen, om aan uwe koleur lighaam te geeven. Daar na moet gij met dat mengzel, maar een weinig bruiner ſtippen, doende daar wat zwart bij.

Voor die licht zijn, maakt men een grond van oker en wit, daar na ſchaduwt en ſchildert men met biſter, en men mengt onder eenige een weinig groen, inzonderheid voor de ſchaduwen, en ſchildert daar voorts meede af.

Men ſchildert zomwijl op den voorgrond eenige brokken Lands roodachtig, zij worden ontworpen met bruin, rood, wit en een weinig groen, en men ſchildert op de zelfde wijs af, doende daar een weinig meer groen bij.

Om kruiden en andere bloemen op de voorgronden te maaken, moet men, na dat zij afgeſchetst zijn, de zelve met zee- of berg-groen en met wat wit ontwerpen, en voor die geelachtig zijn, moet men er een weinig masticot onder doen, daar na ſchaduwt men met iris-groen, of met biſter, of galſteen, zo men ze als verdort wil doen ſchijnen.

De voorſten, die wat volder moeten ſchijnen, worden met berg groen ontworpen, men ſchaduwt en voltooit met blaas-groen, doende daar wat biſter bij, om hier en daar een deuk te geeven.

Die zich nog verder vertoonen, worden van zee-groen en een weinig blaauw gemaakt, en met berg-groen geſchaduwt.

Eindelijk, hoe zij meer wijken, hoe men ze al blaauwer moet maaken, en de verste gezichten moeten van ultramarijn en wit wezen, mengende daar op eenige plaatzen een weinigje vermillioen onder.

LXXXVII. *Water* ſchildert men met indigo en wit, men ſchaduwt met de zelfde koleur, maar wat ſterker; en om in 't fijn te ſchilderen zonder ſtippen, maakt men trekken zonder kruisſen, gevende ze den zwier van golven, zo er zijn. Men moet zomwijl een weinig groen op zekere plaatzen mengen, en de hoogſels met zuiver wit maaken, inzonderheid als het water bruischt.

Rotzen ontwerpt men, gelijk ſteene gebouwen; uitgenoomen, dat men er wat groen voor 't ontwerp en de ſchaduwen onder doet. Men doet er bij geelblaauwe deuken, welke men afſchilderende met de andere moet doen verdwijnen, insgelijks als er kleine takken zijn met bladeren, mos of kruiden. Wanneer alles in 't net is, ſchildert men er over heen om te hogen, met groen en masticot. Men kan er geele, groene, rosagtige van maaken, om droog te ſchijnen, zo wel als de dijken. Men ſtipt Rotzen gelijk 't overige, hoe zij verder ſchijnen hoe men ze grijzer maakt.

Kasteelen, oude Muuren, en andere ſteenenen of houten gebouwen, worden gemaakt gelijk ik gezegd heb, ſprekende van de bouwkunde, als zij op de eerste linie zijn: Maar als men ze in 't verſchiet wil doen koomen, moet men er bruin rood en vermillioen, met veel wit onder doen, en met dat mengzel teder ſchaduwen; en hoe ze meer wijken, hoe de trekken minder hard voor de ſcheidingen moeten ſchijnen; en gelijk de Daken gemeenlijk van Lei zijn, maakt men ze een weinig blaauwer dan 't ander.

LXXXVIII. Men maakt geene *Boomen*, voor dat de Lucht afgedaan is. Men kan niet te min de plaats ſchoon houden, wanneer zij veel plaats wegneemen, van wat zoort zij ook moogen weezen. Men moet ze in 't ruw ontwerpen, die nader zijn met berg-groen, en daar wat ooker in doen, terwijl men ſchaduwt met dezelfde koleuren, met een weinig iris-groen gemengd. Daar op moet men al ſtippende bladen maaken, maar zonder kruisſen; want het moeten kleine lange ſtippen weezen, die wat bruiner en gevoed genoeg zijn, welke men aan den kant waar heen de Takken gaan, door kleine deuken moet geleiden, die wat donkerer zijn; daar na hoogt men de dagen met berg- of zee-groen en masticot. Men gaat op dezelfde wijs met 't maaken van bladen voort, en als er takken of drooge bladen koomen, ontwerpt men die met bruin rood of gal ſteen, met wit; en men ſchildert met gal-ſteen af, zonder wit of bister.

Van Bloemen.

LXXXIX. 't Is vermaakelijk Bloemen te ſchilderen, niet alleen om den luister van haare verſcheiden koleuren, maar ook om de weinige tijd en moeite, welke men noodig heeft om ze te maaken; 't is niet dan plaizier en weinig arbeid. Men bederft een Aangezicht, zo men het eene oog hooger of laager dan 't ander plaatste, of een kleine neus bij eene groote mond, en dus met de andere deelen; maar dit vreest men in Bloemen niet, zo de fouten daar niet grof in zijn zo bederven zij niets. Luiden van 't grootste aanzien, die zich met ſchilderen vermaaken, houden zich bij bloemen of bij Landſchappen. Men moet echter zijn werk maaken, van net na te ſchilderen; en tot dat deel der *miniatuur* zend ik u gelijk voor 't overige, na de natuur: Want 't is 't beste model 't geen gij u kunt voorſtellen; werk dierhalven na natuurlijke bloemen, en zoek daar de koleuren en verſcheidenheid van op uwe Palet te krijgen; een weinig oefening zal 't u ligt doen vinden; en om u daar in gemak toe te brengen, zal ik u ten eersten in 't vervolgen van mijn oogmerk zeggen, hoe men eenige maakt. Men kan ook geduurig geene natuurlijke bloemen hebben, en men is dikmaals genoodzaakt na plaaten te arbeiden, daar men niets dan graveerzel in ziet. In dit geval gebruikt die van BLOEMART en de Heeren ROBERT en BAPTISTE, die zijn goed.

XC. 't Is eene algemeene regel, dat de bloemen geſchilderd en gegrondverwd worden, gelijk de andere figuuren; maar de manier van ze te ontwerpen, en ze in 't fijn te ſchilderen verſchilt veel: Want men ontwerpt in 't ruw alleen met groove ſtreeken, die men terſtond doet draajen daar de koleuren moeten loopen, met de welke men afſchildert; alzo die zwaajen daar veel toe helpen. Men trekt ook, om in 't fijn af te ſchilderen, in plaats van arceren of ſtippen, kleine fijne trekjes zeer na bij een, zonder kruisſen, laatende daar verſcheiden maalen uwe Penceelen overgaan, tot dat uw bruin en wit alle kracht hebben, dat gij daar aan geven moet.

XCI. *Roofen.* Na het doortrekken van den omtrek, en 't tekenen der roode roofen met karmijn, legt men een bleeke grond van karmijn en wit, daar na ontwerpt men ſchaduwen met dezelfde koleur, maar men doet er minder wit onder; en daar na legt men er zuivere karmijn op, doch die in 't begin zeer helder is; maakende ze naar mate dat men werkt al geduurig ſterker en de ſchaduwen bruinder; dit geſchiedt met groote ſtreken. Daar na eindigt men werkende daar op met kleine trekken van dezelfde koleur, die men doet loopen gelijk die van 't graveerzel, zo men na een plaat werkt, of gelijk de roofe-bladen zich krullen, zo men na een ſchilderij werkt; doende de ſchaduwen in de hoogzels verdwijnen, en de kanten der lichtste bladen met wit en karmijn. Men moet het hart der Roofen, en de kant der ſchaduwen bruiner dan 't andere maaken; en doen onder 't ſchaduwen van de eerste bladen een weinig indigo, inzonderheid als de Roofen gansch wijd openſtaan, om ze te volder te doen ſchijnen. Men ontwerpt de ſtijltjes met gomme gutte, daar men een weinig blaas-groen heeft onder gedaan om te ſchaduwen.

De *geſtreepte Roofen* moeten bleeker, dan de anderen zijn, om de ſtreepen beter te zien, die men met karmijn in de ſchaduwen een weinig bruiner maakt, en zeer helder op de dagen, arcerende geduurig met trekken.

Voor de *witten* moet men een grond van wit leggen, in 't ruw ſchetzen en afſchilderen gelijk de roode; maar met zwart, wit en een weinig bister, en maaken de ſtijltjes een weinig geeler.

Men maakt de *geelen* met een grond van masticot te leggen, en met gom-gutte, galſteen en bister te ſchaduwen, hoogende met masticot en wit.

De ſteelen, bladen en knoppen, van allerlei zoorten van Roofen, worden in 't ruw met berg-groen ontworpen, waar in een weinig masticot en gom-gutte is gedaan; en om te ſchaaduwen doet men er wat iris-groen bij, doende daar minder van andere koleuren onder, als de ſchaduwen ſterk zijn; 't groen der bladeren van buiten moet blaauwer zijn dan 't binnenste. Hierom moet men 't ruw ontwerpen met zee groen, en doen daar iris-groen onder om te ſchaduwen, maakende de aders of ribben van dien kant helderder dan den grond, en die van binnen bruiner.

De Doornen, die op de ſteel en de roofen-knoppen ſtaan, worden met kleine deuken van karmijn gemaakt, die men allerwegen heen maakt; en die welke aan de takken zijn, ſchetſt men in 't ruw met berg-groen en karmijn, en men ſchaduwt ze met karmijn en bister, maakende ook het onderste der telgen rooder, dan 't bovenste; dat is, dat men ze mengen moet met groen, karmijn en bister, om ze te ſchaduwen.

XCII. *De Tulpen.* Gelijk er een oneindige meenigte van verſcheiden Tulpen is; zo kan men niet zeggen hoe zij alle zijn. Ik zal alleen de fraaiste uitkippen, welke men geſtreepte noemt, waar van de ſtreepen met vrij helder karmijn op eenige plaatzen, en bruiner op andere zijn gemaakt; ſchilderende af met kleine trekjes van dezelfde koleur, welke, als ſtreepen geleid moeten worden. In andere legt men een eerste grond met vermillioen; daar na ſchets men ze gemengd met karmijn en men ſchildert in 't net met zuivere karmijn. Onder eenige doet Veneetſche lak onder 't vermillioen, in de plaats van karmijn.

Men maakt ze ook van lak en karmijn onder een gemengd, en van enkel lak, of met wit, om ze in 't ruw te ſchilderen, of met colombijne of Veneetsche lak.

Men heeft ook violetten, die men ontwerpt met ultramarijn of Berlijns-blauw en karmijn of lak, zomtijds wat blaauwer, zomtijds wat rooder; de manier om de eene en de andere te maaken is even eens, de koleur alleen verſchilt.

Men moet op zommige plaatzen, gelijk tusſchen de ſtreepen van vermillioen en karmijn of lak, blaauw van ultramarijn en wit in doen; en zomtijds een licht vio-

let,

let, 't geen men met trekken, gelijk het overige ſchildert, en in de ſtreepen doet verdwijnen: Daar zijn er ook die fletſche ſtreepen hebben, welke men van lak, biſter en oker maaken moet, maar dit geſchied niet, dan in fijne en zeldzaame Tulpen, en niet in de gemeene.

Om er den grond van te ſchaduwen, neemt men gemeenlijk Indigo en wit, voor die welker ſtreepen karmijn zijn.

Voor die van lak, zwart of wit, zommigen bister, en onder anderen mengt men groen.

Men kan ook ſchaduwen met gomme-gutte, en omberſche aarde, altijd met ſtreeken zodanig de bladen hebben.

Men maakt nog andere, welke men *Geboorde* noemt; dat is, dat de tulp niet gemengt is, uitgenoomen aan de kanten der bladen, daar als een zeker borduurzel legt, welke is wit op violet, rood op geel, geel op rood en rood op wit.

Het violet word met ultramarijn, karmijn en wit gelegt, en men ſchaduwt en ſchildert in 't net af met dat mengzel; 't boordzel verſchoont men, dat is, dat men daar niet legt dan een ligte grond, welke men ſchaduwt met ligte indigo.

Het geel ſchetst men met gomme-gutte, en ſchaduwt het met dezelfde koleur, gemengt met oker en omberſche aarde of biſter; het boordzel word van vermillioen gelegd, en men ſchildert met een weinig karmijn af.

Het rood word van vermillioen gelegd, en men ſchildert in 't fijn met dezelfde koleur, doende daar karmijn of lak onder; de grond en het boordzel word van gomgutte gemaakt, en om in 't net af te ſchilderen, doet men daar gal-ſteen en omberſche aarde of biſter bij.

Het wit, word zwart, blaauw en wit geſchaduwt; de Chineeſche inkt is daar zeer goed toe, derzelver ſchaduwen zijn teder; zij doet alleen de uitwerking van blaauw en wit, gemengd met zwart; de boordzels van de witte tulp worden van karmijn gemaakt.

In alle die zoorten van tulpen laat men een ribbetje in het midden der bladen, die klaarder dan de andere is, en men maakt de ſtreepen in den grond rood, met kleine dwarsſtreepjes al draaijende; want zij moeten niet geſneeden zijn, gelijk de ſtreepen.

Men maakt ze ook van veele koleuren, als men ze vind waar van de grond van binnen, als zwart is; men ontwerpt en ſchildert die in 't net met Indigo, zo wel als de kapjes, die rondom het zaadhuisje zijn; en zo de grond geel is, word een ontwerp gemaakt van gomme gutte, en men eindigt met daar Omberſche aarde, of biſter bij te voegen.

Het blad en de ſteel van de tulp, worden gemeenlijk van zee-groen gedoodverfd; men ſchaduwt en zet af met iris groen, door groote trekken langs de bladen; men kan er ook eenige van berg-groen maaken, doende daar maſticot bij, en de ſchaduwe met blaas-groen, op dat zij veel eer geel dan groen zouden weezen.

XCIII. Van de *Anemone*. Daar zijn er van veelerleije zoorten, zo wel dubbelde als enkele. De laatſte zijn gemeenlijk zonder ſtreepen; men maakt violetten met violet en wit, ſchaduwende met dezelfde koleur, de eene wat rooder de ander wat blaauwer, nu eens heel bleek dan eens heel bruin.

De andere ontwerpt men met lak en wit, en men ſchildert ze op dezelfde wijze af, doende daar minder wit bij, en eenige zonder wit.

Andere maakt men van vermillioen, en ſchaduwt die met dezelfde koleur, doende daar karmijn bij.

Men ziet ook witte citroen-gekoleurde; van de laatſte legt men den grond met maſticot, de eene en de andere ſchaduwt en ſchildert men zomtijds af, met vermillioen en zomtijds met lak heel bruin, en voor al kort bij het hart in den grond, die ook zomtijds van een koleur als zwart is. Deeze maakt men van Indigo, of van zwart en blaauw, mengende onder eenige wat biſter, enz. en werkende geduurig met fijne ſtreekjes, doende het bruine in het witte verdwijnen.

Daar zijn nog andere, die in de grond nog helderder zijn dan de andere, en zomtijds gantsch wit, ſchoon het overige der Anemoon zeer bruin zij; de ſtijltjes van alle Anemoonen worden van *indigo* en zwart, met zeer weinig wit gemaakt, ſchaduwende op eenige met zuivere indigo, en hoogende met maſticot.

De dubbelde Anemoonen zijn van veelerleije koleuren; de fraaiſte hebben hunne groote bladen geſtreept, de ſtreepen van de eene maakt men van vermillioen, daar men karmijn om uit te haalen bij doet, ſchaduwende het overige van de bladen met indigo, gemengt met karmijn, maakende hier en daar ſterke ſtreeken, voor al in 't hart en kort bij de groote bladen aan de ſchaduwkant. Men haalt ze met karmijn met kleine ſtreeken uit, gelijk de ſtreepen en de bladen loopen.

Men maakt de ſchets, en haalt de ſtreepen van eenige andere met karmijn zo wel uit, als de kleine bladjes, laatende niet te min in het midden van deeze laatſten een klein rondje, 't geen men maakt van violet bruin, doende het met het overige verdwijnen; en na dat alles uit gehaald is, zet men deuken van deeze zelve koleur rondom de kleine bladen, voor al aan de ſchaduwkant, doende ze verdwijnen in de groote, waar van 't overige zich ſchaduwen laat met indigo of met zwart.

Aan eenige maakt men de kleine bladen van lak en violet, ſchoon de ſtreepen van de groote van karmijn zijn.

Men heeft nog anderen, waar van de ſtreepen van karmijn door 't midden van de meeste groote bladen gemaakt worden, leggende er op eenige plaatzen vermillioen onder, en doende die koleuren verdwijnen met de ſchaduwen van den grond, die gemaakt word van indigo en wit; dekleine blaadjes worden gegrond van maſticot, en geſchaduwd met zeer bruine karmijn aan de ſchaduwkant, en zeer lichte van de dagzijde; laatende daar de maſticot zuiver, en geevende niet dan eenige kleine deukjes van auripigment en karmijn, om de bladen te ſcheiden, die men zomtijds met een weinig groen heel licht ſchaduwen kan.

Men maakt dubbelde *Anemoonen* ook gantsch rood, en gantsch violet; de eerſte maakt men van vermillioen en karmijn zonder wit, en worden geſchaduwd met zuivere karmijn, wel gegomt, op dat zij zeer bruin moogen weezen.

De violette Anemoonen, worden van violet en wit gegrond, en uitgehaald zonder wit.

Eindelijk daar zijn zo wel dubbelde, als enkelde van allerlei koleuren, en welke op dezelfde wijs worden gemaakt.

Het groen van de eene en de anderen, is berg groen, daar men maſticot onder doet om te ſchetzen; men ſchaduwt en haalt uit met blaas-groen; de ſteel maakt men wat rosagtig; daarom ſchaduwt men ze met karmijn met biſter gemengd, en zomtijds met groen, na dat men ze heeft met maſticot gegrond.

XCIV. De *Anjelieren*. Het is met de Anjelieren gelijk met de Anemoonen en Tulpen, want men heeft geſtreepte en ook andere van eene koleur.

De eerſte worden zomwijlen van vermillioen en carmijn geſtreept, zomwijlen van zuiver lak, of met wat wit; de eene zijn bruin, de andere bleek, zomtijds met kleine ſtreepjes en zomwijlen met groote.

Haare gronden worden gemeenlijk met indigo en wit geſchaduwt.

Daar zijn Anjelieren die bleek vleesch-koleurig zijn, en geſtreept met eene andere die wat ſterker is, welke men van vermillioen en lak maakt; andere die van lak en wit zijn, welke men ſchaduwt en ſtreept zonder wit; andere zijn gantsch rood, en worden geſchilderd van de bruinſte vermillioen en karmijn welk men kan krijgen, de andere zijn gantsch van lak. En eindelijk, er zijn nog andere zoorten, waar van de natuur of verbeelding de regel is; 't groen van de eene en de anderen is zee-groen, geſchaduwd met iris-groen.

XCV. *Martagons.* Men legt de grond van lood geel of menie, zij worden geſchetst van vermillioen, en in het ſterkſte van de ſchaduwen met karmijn; ſchilderende ze met die zelfde koleur in 't net, door trekken die al draaiende gelijk de bladen loopen; men hoogt met lood-geel en wit, en de ſtijltjes worden van vermillioen en karmijn gemaakt.

De groente word van berg-groen gemaakt, met iris-groen geſchaduwd.

XCVI. *Hemerocallen.* Met heeft ze van drie zoorten; van appelbloesſem, als dan die een weinig rooder, en de zulken die bleek en witagtig zijn.

Voor de eerſte legt men een grond van lak en wit, men ſchaduwt en ſchildert met de zelfde koleur maar ſterker af, doende daar een weinig zwart onder, om ze te verdooven, voor al op de bruinſte plaatzen.

De tweede worden met wit gegrond, dat met weinig lak en vermilioen is gemengd, zo dat deeze twee laatſte koleuren er naauwelijks in ſchijnen; daar na ſchaduwd men met zwart en een weinig lak, maakende wat meer rood in het hart van die bladen die naast aan den ſteel zijn, welke zo wel als 't zaadknopje van dezelfde koleur moeten zijn; inzonderheid na om hoog, en om laag een weinig groener.

De ſteel der helmtjes word van maſticot gemaakt, en geſchaduwd met blaas-groen.

De andere Hemerocallen worden gedoodverfd door een grond van zuiver wit te leggen, welke met zwart en wit geſchaduwd en geſneeden word.

De ſteel van de laatſte, en 't groen van allen word van zee groen en iris groen gemaakt.

XCVII. *Hijacinthen.* Daar zijn er van vijf koleuren, blaauwe, bruine, bleeke, appelbloesſeme en witte.

De eerſte maakt men van ultramarijn of Berlijns blaauw en wit, en men ſchaduwd en ſnijd met meerder wit.

Andere worden gegrond en geſchaduwd met bleeker blaauw.

De vleesch-koleurige worden van lak, wit, en een weinig blaauw geſchetst, en met dezelfde koleur geſchilderd, maar een weinig ſterker.

Eindelijk op de laatſte legt men eenen grond van wit, daar na ſchaduwd men met zwart, met een weinig wit, en haalt alles met trekken naar den zwaai der bladen uit.

Men maakt het groen, en den ſteel van de blaauwen van zee- en iris groen zeer bruin, en in den ſteel der eerſte, kan men een weinig karmijn doen, om ze rosagtig te maaken.

De andere twee, zo wel als 't groen, word van berg-groen met maſticot geſchaduwd.

XCVIII. Van de *Peonie-roos.* Men moet een grond leggen van Levantſche lak en wit, zeer ſterk, daar na met minder wit ſchaduwende, en in 't geheel geen wit in de bruinſte plaatzen; daar na haalt men met trekken van die zelfde koleur uit, en al draaijende, als in de roos, gommende ſterk in de ſterkſte ſchaduwen, en dagende met een hoogzel de kanten der verlichtſte bladen met een weinig wit en lak: Men maakt ook kleine aders, die als de trekken van arcering gaan, maar die helderder voor den dag koomen.

Het groen van deeze Bloem is zee groen, 't geen met iris-groen word geſchaduwd.

XCIX. De *Hof-bloemen* of *kleine Made-lieven.* Deeze zijn van vier of vijf koleuren, men heeft ze van bleek, violet, vleesch-koleur, wit en geel.

De violetten worden van ultramarijn, of berlijns-blaauw, karmijn en wit gemaakt, en daar minder wit om te ſchaduwen onder gedaan.

De vleesch-koleur maakt men van colombijne lak, een weinig ultramarijn met veel wit, en men ſchaduwd met dezelfde, doch wat ſterker koleur.

Voor de witte legt men eene grond van wit, en men ſchildert gelijk de anderen, met ſtreeken af.

Men maakt de hartjes van die drie hof-bloemtjes van maſticot, op de wijs van een ſtar, welke men ſchaduwd met gomme gutte, zettende in 't midden een klein rond van blaas-groen.

De ſteel der bladen en de knoppen, worden van berg-groen geſchetst, 't geen met een weinig maſticot word gemengd, en afgeſchilderd met iris-groen, maakende de kanten of aders die op de bladen zijn te zien, van die zelfde koleur, hoogende de dagen van de groſſte met masticot.

C. *Ranunkels.* Daar zijn 'er van veelerleije zoort; de ſchoonſte zijn de pivoine en oranje: Voor de eerſte legt men een grond van vermillioen, met een weinig gomme-gutte, men doet daar bij karmijn om te ſchaduwen, ſchilderende met deeze laatste koleur af, en een weinig gal-ſteen.

Ook kan men zulks met Levantſche lak doen, in de plaats van karmijn; voor al in 't hartje.

De Oranje maakt men van gomme gutte, en haaltze uit met gal-ſteen en vermillioen, en een weinig karmijn, laatende eenige geele ſtreeken; 't groen van de ſteelen is berg groen en zeer bleeke maſticot, doende daar iris-groen bij om te ſchaduwen; die der bladen is een weinig bruiner.

CI. *De Krocus.* Men vindt ze van tweederleije koleur, geele en violette; de geele worden geſchetst van masticot en galſteen, en geſchaduwd met gomme-gutte en galſteen, waar na men op elk blad van buiten drie aders in 't lang maakt, onderſcheiden van den andere met bister en zuiver lak, laatende dezelve zich in kleine trekjes op den grond verliezen; 't binnenste der bladen laat men gantsch geel.

De violetten worden van karmijn gemaakt, die met een weinig ultramarijn of berlijns blaauw, en wit zeer bleek gemengd is; men ſchetst en haalt ze uit met minder wit; maakende ook ſtreepjes van een zeer bruin rood aan eenige, gelijk aan de geelen, en aan de anderen niets als kleine aders. Zij hebben alle de helmtjes geel, die gemaakt worden van auripigment en galſteen. Om den ſteel te maaken, legt men een grond van wit, en ſchaduwt met zwart met een weinig groen gemengd; 't groen van deeze koleur word van berg groen zeer bleek geſchetst, en geſchaduwd met blaas-groen.

CII. De

CII. De *Iris*. De *Perſiſche Iris* word gemaakt met op de binnenſte bladen te leggen een grond van wit, en ze te ſchaduwen met indigo en groen, met elkanderen gemengd; laatende eene kleine witte onderſcheiding in 't midden van elk blad; en aan 't buitenſte legt men op dezelfde plaats een grond van masticot, welke men ſchaduwt met galſteen en auripigment, maakende kleine bruine en langwerpige ſtippen wat ver van een, om 't ganſche blad heen. Op 't eind van eenige, maakt men een groote vlak van bister en lak, en aan de andere van zuivere indigo, maar zeer zwart; 't overige en 't buitenſte van de bladen word van zwart geſchaduwd.

Het groen word van zee-groen en masticot zeer bleek gemaakt, en geſchaduwd met blaas-groen.

De *Iris van Suſa*, word gegrond van violet en wit, doende daar een weinig meer karmijn, als ultramarijn of berlijns blaauw onder; en om ze te ſchaduwen, doet men voor al in 't midden een weinig; in teegendeel, als men de aders van deeze zelfde koleur maakt, laat men in 't midden der bladen van binnen een kleine geele ader.

Men heeft noch anderen *Iriaſſen*, die dat zelfde geaderde op de eerſte bladen hebben, waar van 't einde alleen blaauwer, als 't ander is.

Andere worden geſchaduwd en opgeſchilderd van een zelfde violet, dat veel rooder is; zij hebben ook eenige aders van 't midden na de bladen van buiten toe; deeze worden geſchaduwd met indigo.

Men heeft ook geele, die gemaakt worden door een grond te leggen van auripigment en masticot, ſchaduwende dezelfde met galſteen, en maakende de andere van bister over de bladen heen. Het groen van de eene en de andere is zee groen, gemengd met een weinig masticot, voor de ſteel; het geen blaas-groen ſchijnt.

CIII. Van de *Jasmijn*. Deeze maakt men met een grond van wit, met zwart en wit geſchaduwd, en voor het buitenſte der bladen mengd men daar een weinig bister door, maakende van elks de helft, aan deeze kant een weinig rosachtig met karmijn.

CIV. Van de *Tuberooſe*. Om deeze te maaken legt men een grond van wit, en ſchaduwt met zwart met wat bister op eenige plaatzen, en op het buitenſte der bladen doet men een weinig karmijn, om ze een rosachtiger ſchijn te geeven, voor al aan de einden.

De helmtjes worden van masticot gemaakt, en met blaas-groen geſchaduwd; 't groen grond men van berggroen, en men ſchaduwd met iris-groen.

CV. Van de *Elleborus*. De bloemen der *Elleborus* worden bijna op dezelfde wijs gemaakt; dat is, dat men den grond van wit legt, en ſchaduwd met zwart en bister, maakende het buitenſte der bladeren hier en daar wat rosachtig.

De helmtjes worden van bruin-groen gemaakt, gehoogd met masticot en bister, en uitgehaald met iris-groen en bister.

CVI. Van de *witte Lelij*. De grond van deeze word van wit gelegd; men ſchaduwd met zwart en wit; de helmtjes zijn van auripigment, galſteen en groen gemaakt, als aan de Tuberoſen.

CVII. De *Zomerzotjes*. Zij worden geſchetst en uitgehaald als de Lelij; de helmtjes maakt men van masticot en ſchaduwd die met galſteen, en 't groen maakt men van zee-groen en iris groen.

CVIII. Van de *Jonquille*. Men legt den grond van masticot en galſteen, en men haalt uit met gomme gutte en galſteen; 't groen word geſchetst, van zee-groen en galſteen.

CIX. De *Narciſſen*. Alle de geele Narciſſen, dubbelde en enkelde, worden gemaakt met een grond van masticot te leggen, men ſchetst met gomme-gutte, en haalt uit door 't bijdoen van omberſche aarde of bister, uitgenoomen de kelk die in 't midden is, welke van auripigment en galſteen gemaakt word, en welke men boord met vermillioen en karmijn; de witten worden van wit gegrond, en met zwart en wit geſchaduwd, uitgenoomen de geele Kelk of Klok, welke men van masticot en gomme gutte maakt; 't groen is zee-groen met iris-groen geſchaduwd.

CX. Van de *Goudsbloem*. Men maaktze met een grond van masticot te leggen, en daar na een van gomme-gutte, ſchaduwende met deeze zelfde koleur, waar in men vermillioen gemengd heeft; en om uit te haalen, doet men er bij galſteen en een weinig karmijn.

't Groen word van bergroen gemaakt, 't geen met iris-groen geſchaduwd word.

CXI. De *Indiſche Roos*. Om eene Indiſche Roos te maaken, legt men een grond van masticot en eene andere van gomme gutte; daar na ſchetst men, daar bij doende galſteen, en haalt met de laatſte koleur, doende daar bister en zeer weinig karmijn in de ſterkſte ſchaduwen, bij.

CXII. Van de *Indiſche Anjelier*. Men maakt ze leggende een grond van gomme gutte; ſchaduwd met dezelfde koleur, waar in men veel karmijn zal doen en een weinig galſteen, laatende rondom de bladen een klein geel boordzel van gomme-gutte zeer geel in de dagen, en bruinder in de ſchaduwen, de helmtjes worden van bister geſchaduwd; 't groen zo der Rooſen als Anjelieren, word van berg-groen geſchaduwd, en met iris uitgehaald.

CXIII. De *Zonnebloem*. Deeze word geſchaduwd van maſticot, gom gutte, en opgemaakt met galſteen en bister.

't Groen word gegrond van berg-groen en masticot, en geſchaduwd met blaas-groen.

CXIV. De *Angelieren der Poëten*, en de *Christus oogen*, worden gemaakt door 't leggen van eene grond van lak en wit, en te ſchaduwen met zuiver lak, met een weinig karmijn; en voor de laatſte, welke men daar na over al met ronde ſtippen ſtipt, welke elk van den anderen onderſcheiden zijn; en men hoogt de kleine draatjes die in 't midden zijn, met wit.

CXV. De *Scabioſen*. Daar zijn twee zoorten van Scabioſen, roode en violetten; de bladen van de eerſte worden van veneetsch lak gemaakt, daar men een weinig wit bij doet, en ſchaduwd zonder wit; en 't midden 't geen een groote zaadknop is, alwaar de helmtjes zijn, word gegrond en uitgehaald met zuiver lak, met een weinig ultramarijn of indigo, om ze bruiner te maaken; men doet er naderhand kleine witte ſtippen overheen, die een weinig langwerpig, en vrij ver van een zijn, maar helderder aan de dagzijde dan in de ſchaduwe, doende die naar alle kanten toe gaan.

De andere worden gemaakt, door 't leggen van een grond van bleek violet, zo wel op de bladen, als op de knop van 't midden, ſchaduwende het een en 't ander met dezelfde koleur, een weinig ſterker; en in de plaats van kleine witte deuken, om de helmtjes te maaken, maakt men ze violet, en rondom alle maakt men een klein rond, en dat op de gantſche knop.

Het groen word van berg-groen en masticot gemaakt en van iris-groen geſchaduwd.

CXVI. Van de *Gladiolus*. Men legt den grond met colombine-lak en wit zeer bleek, en men ſchetst en ſchildert af met zuiver en zeer klaar lak, op de plaatzen die zeer bruin op de andere zijn, doende daar zelf in de ſterkſte ſchaduwen bister onder; 't groen is berg-groen met iris geſchaduwd.

CXVII. Van de *Hepatica*. Men heeft roode en blaauwe, enkelde en dubbelde. De blaauwe word gemaakt door overal een grond van ultramarijn of berlijns-blaauw, wit en een weinig karmijn of lak te leggen, ſchaduwende het binnenſte van de bladen met dat mengzel, maar vrij ſterker, uitgenomen die van den eersten rang, voor welke en de buitenſte van alle, men daar bij doet indigo met wit zeer bleek, en men zet af met minder wit; 't groen word van berg-groen, masticot en een weinig bister geſchaduwd, voor al aan het buitenſte der bladen.

CXVIII. Van de *Granaatbloem*. De bloem van den Granaatboom word van lood-geel of menie gemaakt, met vermillioen en karmijn geſchaduwd, en met de laatſte koleur uitgehaald.

Het groen word gedood-verfd van berg-groen en masticot, en met iris-groen geſchaduwd.

CXIX. De bloem van *roode Indiſche boonen*. Zij worden geſchaduwd met Veneetſche lak en wit, terwijl men 't middelſte der bladen ſchaduwd met zuiver lak, doende daar een weinig auripigment in; de bladen met berg-groen, en geſchaduwd met iris.

CXX. De *Akeleij*. Men heeft Akeleijen van allerhande koleuren; de gemeenſte zijn violet, appelbloesſem en rood; wat de violetten belangt, men moet den grond met ultramarijn of berlijns blaauw, karmijn en wit leggen, en met dat mengzel doch veel ſterker ſchaduwen.

De Appelbloesſeme worden op dezelfde wijs gemaakt, doende daar minder ultramarijn dan karmijn in.

De Rooden worden gemaakt van lak en wit, en afgeſchilderd met minder wit.

Men maakt ook geſtreepte van veelerleije koleuren, welke men moet ontwerpen en uitmaaken, gelijk de anderen maar bleeker, maakende ſtreepen van een koleur die bruiner is.

CXXI. *Ridderſpooren*. Men heeft ze van veelerleije koleuren en ſtreepen, de meeſte zijn violet, appelbloesſem of rood, en worden als de Akeleijen gemaakt.

CXXII. *Violen*, en *Driekoleurige*. Het is eveneens met de Violen, als met de Driekoleurige gelegen; uitgenomen, dat men aan deeze laatſte de twee middelbladen blaauwer heeft dan aan de anderen; dat is, de kanten: Want het binnenſte van deeze is geel, men zet er kleine zwarte aders in, die uit het hart komen en in 't midden eindigen.

CXXIII. De *Lijchis*. *Muſcipula*. Men heeft ze van twee zoorten, witten en rooden; de laatſte worden van lak en wit gemaakt met een weinig vermillioen, en men haalt uit met zuiver lak; wat de knoppen belangt, dat is de pijpen der bloemen, men ſchetst ze met wit en met een weinig vermillioen, doende daar bister of galſteen bij om uit te haalen.

De bladen van de witten worden gegrond van wit, wordende daar bij bister en masticot op de knoppen gedaan, welke men met zuivere bister ſchaduwd, en de bloem-bladen met zwart en wit. Het groen van alle deeze bloemen word van berg-groen en masticot gemaakt, en met zee-groen geſchaduwd.

CXXIV. De *Keizers-kroonen*. Men heeft ze van twee koleuren, al geele en roode of oranje. De eerste word gemaakt door een grond van auripigment te leggen, en te ſchaduwen met galſteen en auripigment, met een weinig vermillioen.

De andere word gegrond van auripigment en vermillioen, en geſchaduwd van galſteen en vermillioen; maakende het begin der bladen aan de ſteel, van lak en bister zeer bruin, en zo wel aan de eene als de andere, de aders van dit mengzel langs de bladen heen.

Het Groen word van Berg-groen en maſticot gemaakt, en geſchaduwd van iris-groen en gomme-gutte.

CXXV. *Cijclamen*, of *Varkens-brood*. Het roode word van karmijn, een weinig ultramarijn of Berlijns blaauw en veel wit gegrond, en afgeſchilderd met dezelfde koleur, maar een weinig ſterker, doende niets dan karmijn in 't midden der bladen; aan 't hart en in het overige, doet men een weinig meer blaauw.

Van de witte legt men den gond van wit, en ſchaduwd met zwart; de ſteelen van de eene en de andere moeten een weinig ros zijn, en het groen berg- of iris-groen.

CXXVI. De *Violieren*. Men heeft ze van veelerleije zoort, witte, geele, violetten, rooden, geſtreepte en van veelerleij koleur.

Voor de witte legt men een witte grond, en ſchaduwd met zwart, en een weinig indigo in 't hart der bladen; voor de geele met maſticot, gomme gutte en galſteen.

De Violetten worden met violet en wit geſchetst, en afgemaakt met minder wit, maakende de koleur, in het hart wat helderder, en zelfs een weinig geel.

De roode van lak en wit, en men werktze uit zonder wit.

De geſtreepte dood-verft men van wit, en men maakt de ſtreepen, zomwijl van violet daar veel ultramarijn in is; andere, waar in men nu eens meer karmijn, dan eens lak, dan eens karmijn in doet; de eene met wit, en de andere zonder wit, ſchaduwende de andere met indigo.

De helmtjes van allen, worden van berg groen en maſticot gemaakt en uitgehaald met iris-groen.

De bladen en de ſteelen worden van 't zelfde groen gedood-verfd, en om uit te haalen, daar iris-groen bijgevoegd.

Ik zoude geen eind hebben, wilde ik hier alle de bloemen opnoemen, die men ſchilderen kan. Maar dit is genoeg, om van andere kennisſe te geeven, en zelf zoude er een dozijn genoeg toe geweest zijn, zo men altijd naar leevendige ſchilderde, want men heeft dan maar te doen 't geen men ziet. Maar ik heb gedagt, dewijl men meermaalen Plaaten na ſchildert, dat men kwaalijk te vreeden zoude zijn, hier de koleuren niet te vinden, waar mede men verſcheide bloemen maakt. In allen gevallen, om te beſluiten gelijk ik heb begonnen; elk kan neemen en laaten vaaren 't geen hem behaagt.

CXXVII. Ik zal hier geen bijzonder onderwijs, voor eene oneindige meenigte van andere onderwerpen bij doen; dit is niet noodig, en deeze kleine verhandeling is grooter uitgedijd dan ik mij had voorgeſteld. Ik zal in 't algemeen nog ſlegts zeggen, dat de Vrugten, Visſchen, Slangen, en alle zoorten van kruipende Dieren, moeten geſchilderd worden, gelijk de Figuuren mede brengen; dat is, gearceerd of geſtipt.

Maar Vogels en alle andere beesten, moeten geſtreept worden, insgelijks als de bladen.

CXXXVIII. Gebruikt aan geen van alle deeze dingen loodwit; dit is niet goed dan in olieverf, en hetword zo zwart als inkt, zo het niet is geweekt dan in gomwater.

Inzonderheid zo gij uw werk in een vogtige plaats legt, of bij reukwerk. 't Veneetſche wit, is immers zo fijn en wit, en in deszelfs gebruik hebt gij u niet te ontzien, voor al in 't ſchetzen, en doe er van onder alle uw mengzels daar het noodig is, om er een lijf aan te geeven, dat uw werk dikt, en het geen het zagt doet ſchijnen.

Dog de ſmaak der Schilders is in dit ſtuk zeer verſchillende, de eene gebruiken er weinig, de andere in 't geheel niet van; maar de manier van deeze is mager en droog, de anderen doen er veel van in, en dit is ongetwijffeld de beste manier, en die bij ervaaren luiden meest in gebruik is; want behalven dat zij vaardig is, zo kan men, als men deeze gebruikt allerlei zoorten van ſtukken na ſchilderen, 't geen anders gantsch onmoogelijk zoude weezen, wat er ook andere tegen moogen zeggen, die willen dat men in *miniatuur* geen kragt kan geeven, nog alle de verſcheidenheid van koleur, welke men in ſtukken van olie-verf ziet; dit is echter nietwaar, ten minsten voor de goede Schilders, en de uitwerking bewijst dit genoeg; want men ziet Figuuren, Landſchappen, Pourtraiten en alle andere dingen in *miniatuur*, op zo een grootſche en edele wijze uitgehaald, dat het veel fijnder en tederder is als in olie.

Ik weet echter wel dat deeze Schilderkunst haare voordeelen heeft, al was 't geene andere, dan dat zij meer werk in minder tijd voor den dag brengt. Zij is beſtendiger in tegenheeden; en men moet ze ook het recht van ouderdom, en de eere van oudheid geeven.

CXXIX. Maar *miniatuur* heeft ook zijne voordeelen; en zonder die te herhaalen, welke ik reeds heb aangetoond, is zij ook veel zindelijker en gemakkelijker; men draagt gemakkelijk al zijn gereedſchap in zijne zak; men werkt overal, als men er maar lust toe heeft, zonder dat men behoeft zo veel voorbereidzels te maaken; gij kunt er uitſcheiden en het weder hervatten, en dat zo menigmaal als het u behaagt; 't geen in de eerſte niet kan geſchieden, daar men naauwlijks zonder voorbereiding aan kan gaan.

Maar let wel, dat het met het een en 't ander is gelijk met de Comedie, waar in de grootſte of de minste volmaaktheid der Toneelſpeelen niet beſtaat, in de grootſte of kleinſte rollen te ſpeelen; maar in die wel te ſpeelen, welke hun zijn opgelegd; want zo, die de geringſte Perſonagie ſpeelt, zich daar in beter kwijt dan hij die voor den Held ſpeelt, zal hij ongetwijfeld beter de goedkeuring en lof verdienen.

Op dezelfde wijze is het in de Schilderkunst geleegen, haare uitneementheid beſtaat niet in de echtheid van het onderwerp, maar in de handelwijs; zo men bekwaamheid in 't eene heeft, werpt u hier van niet onbedagt in het andere; en hebt gij van den Hemel een goed vonkje tot die kunst gekreegen, ziet dan waar toe ze u gegeeven is, en baant u daar toe eene gemakkelijke weg. De eene zullen gantsch anders met Beelden te werk gaan, anderen zullen beeter in Landſchappen gelukken, deeze werken fraai in het klein, die niet even goed in het groot zouden zijn; deeze geeven goede koleuren, en bezitten de tekening niet; andere hebben geen geest als in bloemen; en de Bassans hebben zich eenen naam door Beesten verworven, welke zij op eene fraaije wijze hebben geſchilderd; en beter dan iets anders.

Dit wil zeggen, dat elk zich met het geen, daar hij meest in gelukt moet ophouden, zonder zich met de talenten van een ander te bekleeden, en een werk te onderneemen 't geen boven zijn vermoogen is; 't is ook niet dienstig de natuur te dwingen, om ons te geeven, het geen ze ons geweigerd heeft; en het is zo wel voorzichtig als zedig; niet eens in de gedagten te neemen, om te ſchijnen dat men een gaaf bezit, die men niet heeft; want dit is de gebreeken te ontdekken, welke men heeft, en tot zijne ſchande te arbeiden. In tegendeel, daar is niemand die alle de hoedanigheden heeft bezeeten, welke aan veele groote Schilders hebben achting gegeeven; dus moet elk zich maar met het beſcheiden deel zijner gaave te vrede houden.

Wel verre daar van, dat mijn onderwijs daar veel toe doen zal, ik geef het u niet dan als een toegift van beter middelen; men zal gewis onder een uitneemend Meester met meer voortgang leeren, want van deeze zal men de lesſen en fraaiſte voorſchriften der kunst ontfangen en zien in 't werk ſtellen; en al hoewel de maaking der tekening, welke ik in 't begin gegeven heb zeer goed is, is het niet te min beter om ze door oeffening te krijgen; want zo gij geene zonderlinge aart tot 't tekenen, met een uitneemend goed oog en hand bezit, zult gij 't kwaad hebben eene uwer ſtukken netjes te ſchilderen, en het zal groot gevaar loopen, of op 't eind uwe werken niet zullen, zonder evenredigheid en zonder fraaiheid, gebrod weezen; om dat gij in het opleggen der koleuren, daar de trekken van zult verliezen; en nog moeilijker dezelve zult weder kunnen vinden, zo gij 't tekenen niet wel verſtaat. Ik vermaan derhalven de Liefhebbers der Schilderkunt, zo veel als ik kan, om voor eerst wel te leeren tekenen, dat de grond van de Schilderkunst is; en dan 't oorſpronkelijke met eene onvermoeide naarſtigheid, en zo net als mooglijk is te leeren na ſchilderen; met een woord, om door alle de gewoone trappen tot volmaaktheid der kunst te koomen, waar van de wetten, zo wel als van veele andere, gemakkelijk worden geleerd. Maar dit is niet genoeg, men moet ze ook weeten ter uitvoer te ſtellen; de wetenſchap is niet zonder oeffening, en de oeffening zonder wetenſchap is een blinde geleidſter, die ons verleid, in de plaats van ons te geleiden, daar wij gaan willen; maar te weten wat men doen wil, en wel te doen 't geen men weet, is 't waare middel om daar mede veel uit te voeren, met der tijd verder te vorderen, en van een goed Leerling een uitneemend Meester te worden.

Voor het overige leg ik mij niet toe, om zodanig te weezen, maar midlerwijl kan ik zeggen, dat de luiden, die de moeite zullen neemen, van in dit kleine ſchool te gaan, met een weinigje geſchiktheid en lust te leeren, daar geen berouw van zullen hebben; want zo men er zonder vermaak aan blijft, geloof ik ten minsten, dat men er niet uit zal koomen, zonder veel gevorderd te zijn.

Manier om verſcheidene koleuren voor de Miniatuur-ſchilderij te maaken.

Dewijl het een zaake van belang bij het ſchilderen is, om goede verfſtoffen te hebben, zo zullen wij eenige der voornaamſte, daar veel aan gelegen is, leeren maaken en toebereiden; de overige vind men op haare bijzondere *naam-artijkels.*

Om goede Karmijn te maaken.

Wij hebben rede op de artijkels CARMIJN en KARMIJN voorſchriften gegeeven, om *carmijn* te maaken, hier volgt nog een andere, die men zegt dat zeer goed is.

Neemt zes kannen *rivier-water*, dat men met een nieuw houten, aarden of glaſen vat moet ſcheppen, en daar na door een vloei papier en glaſen trechter, in een aarden vat filtreeren: Daar na in een zuiver tinnen vat doen, en als het ſterk kookt, doet er een once grof gepoederde *cochenille* in, welke in een glaſen of ſteenen mortier gepoedert is; roert het met een tinnen of houten ſpatel, die niet afverſt, wel om, de tijd in welke men 300 tellen kan, dat ongeveer 80 ſeconden bedraagt; daar na doet er ook 16 grein gepoederde *rots-aluin* bij, dat men ook moet laaten kooken, zo lange als men 100 telt, of ongeveer 16 ſeconden; als dan neemt het terſtond van het vuur en laat 't koud worden.

Neemt daar na een paar dozijn of meer fijne of Delfsporceleine borden, zet ze op een tafel en vult ze met een wel zuivere tinne lepel vol met 't afkookzel, dog zo dat gij de grond niet oproert, en dat er geen ſtof op de borden valt: Deeze borden laat aldus ſtaan, zo lange tot dat zig de *carmijn* op de bodem der borden gezet heeft, en het water geen koleur meer heeft; als dan moet gij het water heel voorzigtig en zuiver af zijgen, op dat de aangezette *carmijn* niet geroert en troebel gemaakt worde, die gij vervolgens op een laauw-warme plaats moet laaten droogen, en dan tot het gebruik verzaamelen en bewaaren.

Het afgegootene water doet weder in het vat, daar 't grond-zetſel van de *cochenilje* in te rug gebleven is; laat dan een once gepoederde *aluin* in een aarden vat ſmelten, en in een ander dergelijk vat drie oncen *potasch* in warm water ſmelten; laat beide vogten vervolgens, ieder bijzonder 24 uuren lang verkoelen, en daar na door vloei-papier lekken: Giet dan het water van de potasch in de verf, en als gij het wel omgeroert hebt, doet er ook het aluin-water bij, en roert het om; laat het daar na een tijd lang ſtaan, zo zal er zich een fijn poeder op de grond zetten; giet dan het water zagtjes daar van af, neemt het poeder uit het vat, wrijft het op een wrijfſteen, en laat 't daar na droogen; welk poeder de ſchoonſte *Veneetſche* of *Florentijnſche* lak is.

Men verkrijgt door deeze behandeling, ongeveer een half drachma *carmijn*, en meer als drie oncen lak.

Nota. Men moet tot het bereiden van de *carmijn* een ſchoone heldere zonnige dag te wagt neemen, want dan word hij veel ſchoonder, dat zeer aanmerkelijk is, 't welk ook bij het bereiden van andere fijne heldere koleuren, plaats heeft.

Om ſchoone roode Lak te maaken.

Neemt een pond ſcharlaaken rood geverfde *wol*, of *ſcheerwolle*, of lappen van *ſcharlaaken rood laaken*; kookt dezelve in een ſcherpe loog van *potasch*, die gefiltreert is, zo lang tot dat ze geheel wit geworden is, dan koel geworden zijnde drukt de wolle uit, en giet de geverfde loog door een puntig filtreer zakje; neemt dan een half pond *aluin* of meer, laat ze in genoegzaam warm water ſmelten, giet het dan in de geverfde loog, en roert alles wel om, zo zal de loog ſtremmen en dik worden: Doet ze dan weder in de filtreer-zak, zo zal de klaare loog daar door loopen en de lak daar in blijven; indien de loog nog geverft door loopt, moet men ze wederom een weinig laaten kooken, en er dan nog meer geſmolten *aluin* bij doen, zo zal ze ten laatſten dik worden en de *lak* niet meer doogen.

Wanneer dan alle de *lak* in de zak terug gebleeven is, moet men verſcheidemaal zuiver water daar op gieten en laaten uitlekken, om daar door het overige van de aluin weg te neemen: Neemt als dan een plaat van gijps of krijt, of een of meer nieuwe tichelſteenen, daar men linnen docken op uitbreid, legt de *lak* daar op, om raſſer te droogen; want indien hij lang legt en vogtig blijft, zo word hij ſchimmelig en ongedaan; weshalven men ook andere tichelſteenen neemen moet, als de eerſte geen vogt meer kunnen aantrekken: Men kan er ook kogeltjes van formen en droogen, en men bewaart ze ten laatſten.

Andere manier om ſchoone Lak maaken.

Neemt een goed gedeelte witte *wijn-geest*, om daar in een half pond geſtootene *aluin* op te losſen; opgelost zijnde, doet er negen oncen gepoederde en doorgeziſte *kermeſijn-beſiën* bij, doet dan alles zaamen in een glaſen vat, met een wijden hals en roert het wel om, zo zal de wijn-geest eene ſchoone koleur verkrijgen; laat het vier dagen dus ſtaan, en giet daar na de geverfde wijn-geest, in een vat van Delfs-porcelein; neemt dan twee oncen gepoederde *aluin*, laat die in warm water ſmelten, en giet het dan in de geverfde wijn-geest, laat dezelve vervolgens door de filtreer-zak lekken, zo zal de *lak* te rug blijven; neemt dezelve met een houten of beenen lepel daar uit, en laat hem als vooren gezegt is, droogen.

In plaats van *kermeſijn-beſiën*, kan men ook *cochenilje* neemen.

Nog een andere goede manier.

Maakt een loog van gezuiverde *potasch* of van *wijnſteenzout*; gefiltreert zijnde, doet er een weinig opgeloste *aluin* bij, doet dan de loog in een glaſen vat, met een wijde mond; daar na doet gepoederde *cochenilje* in een klein zakje van digte Lijn-waad en bind het toe, roert dan het zakje in de loog, die wat warm moet zijn, tot dat de verf tamelijk daar uit is; de eerſte die er uit koomt is de beſte, en men kan de volgende daar van in een ander vat met loog afzonderen: Als er dan geen verf meer uit koomt, zo neemt helder *aluin-water*, giet daar van in de loog, tot dat alles geſtolt is, giet het daar na door een filtreer-zakje, zo blijft de *lak* te rug, die men verder behandelt en droogt, als vooren. Deeze manier is de kortſte en minſt kostbaare, welke KUNKEL aanwijst.

Om Columbijn-lak te maaken.

Neemt *ſpaanders* van best *Braſilje-hout* of *Fernabuc* 8 lood; maakt dan een loog van zuivere *potasch*, doet ze gefiltreert zijnde in een nieuwe aarden pot, en maakt ze zo heet, dat men het met de vinger naauwlijks lijden kan; doet dan *Braſilje-hout* in de heete loog, een kwartiersuur lang; zijgt het door een zuivere doek, in een nieuw verglaasd aarden vat, en roert fijn geſtooten *aluin* in de verf, tot dat ze dik word, dezelve geſtadig met een houten ſpatel omroerende; daar na giet die door een puntig lek-zakje in een ander aarden vat, zo blijft de *lak* in het zakje te rug, daar men dan twee of driemaal zuiver water overgiet tot dat het helder loopt, vervolgens verzaamelt men de *lak*, die men droogen moet als de voorige.

Men kan er ook wat *mee-krappe* of *cochenilje* in laaten trekken.

Deeze *lak* is wel goed, en ſchijnt zelfs bij het gebruik in 't

in 't eerst dikwils schooner en hooger van koleur als de *fijne lak*, maar hij verandert en word slegter. Om daar in niet bedroogen te worden, als men de *lak* koopt, zo kan men hem probeeren op de volgende wijze: Doet eenige druppels (4 of 5) *vitriool-olie* in een aarden vat, en giet er allengskens zo veel zuiver water op, tot dat het een zuuragtige smaak als een zoete citroen verkreegen heeft, bewaart dan dit vogt in een vles wel gestopt. Als men dan het *lak* probeeren wil, doet er een erwte groot van in een thee-kopje, giet er een halve lepel vol van het gemelde vogt op, en laat 't ongeveer 5 à 6 minuiten staan; als dan de *lak* goed is, zal hij zijne schoone koleur behouden, maar is hij van Brasilje-hout gemaakt, zo zal hij roodagtig-bruin worden.

Daar zijn nog meer andere manieren om *fijne* en *grove lak* te maaken, maar de gemelde zijn de beste en gemakkelijkste.

Hoe men goede vloeibaare, roode en blaauwe verf of Inkt kan maaken, om daar meede te schrijven of kaarten, prenten enz. te illumineeren, vind men op 't artijkel INKT.

Lak van verscheiderhande koleuren uit bloemen enz. te bereiden.

Men kan ook *lak* maaken uit bloemen, kruiden en vruchten, van verscheiderhande koleuren, als voornaamelijk geel, rood, blaauw en groen; welke tot 't schilderen met water-verf heel dienstig zijn: De manier op welke deeze *lakken* bereid worden, vind men op het artijkel LAK *pag.* 1721. daar wij hier zullen bijvoegen, 1. dat men de loog welke daar toe gebruikt word, bereiden kan van *wijnsteen-zout*, of *pot-asch* en *aluin*, maar dat de pot-asch wel gezuiverd moet zijn enz.; en 2. De planten en bloemen enz. die hier toe het bekwaamst zijn. Naamelijk tot geel, de *brem-bloemen*, *geele narcisse*, *goud-bloem*, *geele violieren*, *curcuma*, *saffraan*, *wilde saffraan*, *fustet-hout* of *geel-hout*, *onrijpe kruijsbessien* enz.; tot rood, *roode koorn-bloemen*, *granaat-bloemen*, *St. Jans-kruid-bloemen*, best *Brasilje-* of *Fernabucspaanders*, *rood sandel-hout*, *cochenille*; *bessien* van *nagtschaaje*, van *vlier*, van *hadik*, *moerbessien*, *brambessien*, enz.; tot blaauw, *blaauwe koorn-bloemen*, *blaauwe Lisch*, *blaauwe violen*, *zee-gras* der verwers, *blaauw hout*, enz. hoewel de koleur der blaauwe bloemen licht verandert, en zelden voldoet; tot groen de bladen van *ruite*, van *stramonium*, van *tabak*, van de *Virginische sumach* die een schoon donker-groen geeven, van *Beeren-klaauw*, van *kruis-bessien*, enz. en van meer andere planten, tot verschillige verwen, dat men door het onderzoek kan ontdekken.

Men kan de koleur ook uit allerlei bloemen trekken, door middel van dezelve in helder en klaar *limoen-zap* te leggen, en ze dan in de zon te zetten, des anderen daags giet men het geverfde zap af in glasjes of schelpen en laat het in de zon opdroogen; als men het voorts tot 't schilderen gebruiken wil, maakt men het met *gom-water* toe.

Ultramarijn te maaken.

Neemt beste orientaalsche blaauwe *lazuur steen*, slaat die in kleine stukjes als een erwte groot, zet dezelve dan in een smelt-kroes in het vuur; en als ze geheel gloejend geworden zijn, werpt ze in sterke *wijn-azijn*, zo worden ze murf; wrijft ze dan op een wrijfsteen met azijn, tot een zeer fijn poeder; want daar in bestaat het voornaamste van deeze operatie. Neemt dan ongeveer half zo veel gewigts als 't poeder weegt, zuivere *juffers-was*, en ook half zo veel *colophonie*; smelt 't in een verglaasde aarden pan, over 't vuur onder malkander, en werpt er dan allengskens onder gestadig roeren, het poeder in; giet daarna deeze masa in koud water, en laat het 8 dagen daar in leggen: Daar na vult twee vaten met heel warm water; neemt dan een rol of stuk van de masa, en kneed dezelve in de eene pot met warm water zo lange tot dat gij denkt, dat het schoonste blaauw daar uit getrokken is, als dan kneed de masa in het water van de andere pot, zo zal er nog blaauwe verf uitkoomen, maar die bleecker en niet zo schoon is als de eerste; laat dan de potten een dag of vier stil staan, zo zet zich 't blaauwe poeder dat de *Ultramarijn* is, op de grond, daar men dan het water zeer zagtjes van moet afgieten, en 't zelve droogen.

Maar merkt wel; dat men tot 't kneeden voor al zeer zuivere handen moet hebben, want anders word de verf onzuiver.

Daar zijn meer andere manieren, om *Ultramarijn* te bereiden, maar de gemelde is een van de beste, zijnde volgens KUNKEL in de glasmakerij zeer geroemd.

Dewijl er nu maar weinig van deeze verf uit de *lazuur steen* koomt, en de Griekische *Lazuur-steen* zelfs kostbaar is, zo is de *ultramarijn* ook zeer kostbaar: Doch het is een blaauwe verf die alle andere blaauwen overtreft, zo wel in schoonheid als duurzaamheid, zelfs in het vuur; en men kan ze in het *Miniatuur schilderen* niet wel missen, schoon het *berlijns-blaauw* ook eene schoone blaauwe verf is; gelijk ook het *berg-blaauw*, 't welke op diergelijke wijze uit de Armenische of Occidentaalsche *lazuur-steen* getrokken word, als de *Ultramarijn*, maar op verre na zo schoon niet is, en ook zijne koleur niet behoud, maar groenagtig word.

Lazuur-blaauw.

Men bereid ook een schoon *Heemels-blaauw* uit zilver; en ook uit andere dingen, die men in het *Miniatuur-schilderen* met nut kan gebruiken, ziet derzelver bereiding op 't artijkel LAZUUR-STEEN. Ook is de beste *blaauwe-asch* een goede *licht-blaauwe* koleur, maar dezelve moet met water afgespoelt en gezuivert worden.

Iris- of Lisch-groen te maaken.

Neemt een goed gedeelte van de blaauwe bladen der *blaauwe Lisch-bloemen*, knipt met een scheer de benedenste einden en al dat niet blaauw is daar van af, en doet dan het overige in een porcelein of glasen vat en laat het daar in, vast zaamen gedrukt staan, tot dat het een viool-blaauw zap word: Laat daarna een weinig gepoederde *aluin* in een klein weinig heet water smelten, en giet dan van dit water een klein weinig bij het blaauwe zap, en wel door malkander geroert zijnde, laat men het nog een paar dagen koud gesten; maar het vat moet altijd toegedekt zijn, op dat er geen stof in koome. Daar na giet 't zap in kleine verf-glaasjes, of in mossel-schelpen, en laat het droogen; men kan geduurig meer zap uit het groote vat in de glaasjes of schelpen gieten, als het vogt van de eerste vervlogen is, en het eindelijk geheel laaten opdroogen.

Dit is eene der fijnste groene verwen, die in het *Miniatuur-schilderen* zeer schoon is.

Andere manier.

Neemt bladen van de *blaauwe Lisch-bloémen*, die gezuivert zijn als boven, doet ze in een glaſen, of beter in een zuiver koperen vatje, ſtrooit er een klein weinig gepoederde *aluin* en *levendige kalk* bij, en ſtoot en roert het wel door malkander; laat het dan de tijd van tien of twaalf dagen rotten; gerot zijnde, drukt het uit in ſchelpen; dit groen is levendiger en bruiner, dan wanneer men de bladen enkel ſtampt en het zap terſtond uitdrukt, zonder het met de aluin te laaten rotten.

Merkt, dat men er niet te veel *aluin* moet bij doen, en na maate dat men er minder of meer bij doet, zal men verſcheiden groen bekoomen.

Op dezelve wijze kan men ook *zap-groen* van *blaauwe violen* en andere blaauwe bloemen maaken, maar dat donkerder word: Als mede ook van *groen gras* en van *ruite bladen* enz. dat 't onderzoek verder zal leeren.

Blaas-groen te maaken.

Neemt *rhijn-beſiën* (zijnde de vrucht van de *rhamnus ſolutivus*), als ze bijna rijp zijn, ſtampt ze in een mortier met wat gepoederde *aluin*, doet het dan in een glaſen of aarde potje en laat het wat rotten; drukt er daar na het zap uit, doet het in een blaas, bind dezelve boven toe, en laat het groen op een drooge plaats of in de ſchoorſteen droogen en hard worden.

Het *zap-groen* is een goed *groen* tot 't ſchilderen met water-verf, maar dient wegens zijne vettigheid alleen tot 't affchaduwen en verdiepen; als mede om andere groene verwen daar mede te verſterken; en dewijl het op de ſchilderij van zelfs vast droogt, zo heeft men er geen gom-water toe te mengen.

Indien het *zap-groen* te veel naar den geelen trekt, kan men daar wat toegemaakte *Indigo* of *Berlijns-blaauw* bij mengen; men zal dan een fraaije donker-groene koleur verkrijgen.

Uit de gemelde onrijpe *rhijn-beſiën*, kan men op dezelfde wijze ook een *zap-geel* maaken.

Andere Manier.

Neemt rijpe *rhijn-beſiën*, kneust ze wat, en dan in een nieuwe pot gedaan zijnde, ſtrooit er wat gepoederde *aluin* over, zo veel genoeg is, en mengt het, laat ze dus een paar dagen ſtaan trekken; doet er dan wat water op, en laat het over 't vuur zagtjes kooken, tot dat het wat dikagtig word, zijgt het dan door een doek en doet het doorgezijgde in een blaas, hangt die in een drooge plaats op, en laat het beſtollen en droogen.

Om ſchoon vloeijend Groen te maaken.

Neemt best *Spaansch-groen*, zo veel gij wilt, en omtrent half zo veel witte *wijn-ſteen*, of *wijnſteen-crijſtallen*; ſtoot of beter wrijft het tot een fijn poeder, doet het dan in een nieuwe pot, giet er *wijn-azijn* met ruim de helft water gemengt op, en laat het een nagt weeken; kookt 't daar na zagtjes op een koolen-vuur, tot dat het ongeveer op de helft verkookt is, laat het dan een paar dagen ſtil ſtaan, en giet het dan zagtjes af, of zijgt 't door een doek in een glas, zo zult gij een ſchoon groen verkrijgen, dat zeer bekwaam is, niet alleen om daar mede te illumineeren of Plans te waſchen en te ſchrijven, maar ook daar mede te ſchilderen in *miniatuur*; als men het weet beboorlijk wel te gebruiken.

Men moet er niet al te veel nat bij doen, anders word het te dun en bleek; of te bleek zijnde, moet men het vogt meer uitkooken.

Wanneer men 't *Spaansch-groen* met *azijn* fijn wrijft, tot een dikke pap, en dezelve dan in Deeg van huisbakken brood bakt, zal dezelve veel ſchoonder worden.

Ander ſchoon vloeijend Groen.

Neemt *gedistilleerd Spaansch groen*, bij voorbeeld één once; wrijft het op een wrijfſteen heel fijn, doet het dan in een zuiver glaſen vlesje met een half lood gepoederde *wijn-ſteen crijſtallen*, en een klein brokje *Arabiſche gom*, giet er dan half *wijn-azijn* en half *water* op, zo veel genoeg is, te weeten niet te veel, dewijl de verf anders te dun word; zet of hangt het vlesje dan op een warme plaats, bij een vuur, ſchoorſteen of elders, eenige dagen lang en ſchud het altemets om, zo zult gij een zeer ſchoon blauwagtig-groen verkrijgen, dat nog beter is als 't voorige, tot dezelfde gebruiken: Als het grove vervolgens gezonken is, giet men het klaare boven af in een ander vlesje, om het te bewaaren.

Hoe ouder deeze groene koleuren worden, hoe ze beter zijn, en men kan uit dezelve veelerlei andere groene koleuren maaken, door middel van ze met *gutte-gom*, of *zap-groen* te mengen; met *maſticot* of *ſtil de grain* gemengt, geeft het ook een fraai groen, tot het *Miniatuur-ſchilderen*: Maar tot olie-verwen dient het *Spaansch-groen* niet, dewijl het door zijne ſcherpte de andere verwen en geheele ſchilderij bederft.

Men kan het *Spaansch-groen* tot *miniatuur*, ook op een ſteen zeer fijn wrijven met water en azijn, daar een paar druppels *honing* bijdoende, om het lighaam te geeven; en als men het gebruiken wil, maakt men het toe met *gom-water*; maar om verſcheiderhande groen te maaken, kan men er *maſticot* of *ſtil de grein*, *gutte-gom* of *ſaffraan*, enz. onder mengen.

Om een ſchoon *donker-groen* te maaken, tot 't affchaduwen of verdiepen; moet men *Berlijns-blaauw* met wat *maſticot*, *ſtil de grein* of *gutte-gom*, zaamen wrijven.

Om Stil de Grein of Schut-geel te maaken.

Neemt *beſiën van Avignon* (zijnde een zoort van rhijnbeſiën), bij voorbeeld agt lood; ſtoot die en laat ze in een paar pinten zuiver *water*, met een weinig gepoederde *aluin* kooken, tot dat het ongeveer op de helft verkookt, of tot dat het ſchoon geel geworden is, en drukt het dan door een doek: Neemt vervolgens *wit van Troijen* of *loodwit*, dat voorheen met water wel fijn gwreeven en daar na weder gedroogd is, doet er van het geele afkookzel bij, zo veel genoeg is om er een Deeg van te maaken, waar uit men kleine koekjes formt, en dezelve op een luchtige plaats, dog in de ſchaduwe droogt; wil men het *ſtil de grein* bruinder hebben, zo moet men de koekjes op 't nieuw in het geele afkookzel, heet gemaakt zijnde, weeken, om er dan weder een deeg van te maaken, en kleine koekjes van te formen; en dit weeken kan men herhaalen, als men de verf nog bruinder hebben wil; maar wagt uw, om met ijzer of ander metaal in de verf te koomen, want daar door bederft dezelve; en men moet zich van een houten ſpatel bedienen.

Men kan het *lood-wit* ook verwen met *water*, dat met *gutte-gom* of *ſaffraan* wel geverft is.

Andere Manier.

Neemt *geele verwers bloemen* (in 't latijn *Flos tinctorius* genoemt) kookt dezelve in een ketel of aarden pot, in zuiver

zuiver *kalk-water* tot dat het geel er uit gekookt is, zijgt het dan door een doek, doet er een weinig *aluin* in ſmelten, en gebruikt het dan tot het lood-wit als vooren.

Om vloeijende geele Verf of Inkt te maaken.

Neemt *operment*, wrijft die met *gom-water* en wat *viſchgal* heel fijn, doet het dan in een ſchoon potje, met een weinig goede *ſaffraan*, *Arabiſche gom*, en *wijn* of *water*, niet te veel of te weinig, en laat het op koolen zagtjes kooken, tot dat het geel en dik genoeg is; koud geworden zijnde, giet het af in een flesje en bewaart het; is een ſchoone goud-geele verf: Men kan ze ook in ſchelpen laaten opdroogen, tot 't ſchilderen; maar men moet zich wagten om daar iet van in het lighaam te krijgen, dewijl de operment een vergift is.

Of neemt *beſte ſaffraan*, laat die in water daar een weinig *aluin* en *Arabiſche gom* in geſmolten is, trekken; zo zal het een ſchoone goud-geele verf worden, die men ook tot 't ſchilderen kan gebruiken; maar de ſaffraanverf wil in de lucht ligtelijk verbleeken, en nog meer in de zon.

Of neemt *rhijn-beſiën* die nog niet rijp zijn, het zij verſche of gedrooogde, ſtoot ze wat klein, doet er dan een weinig *water* bij met wat gepoederde *aluin*, en laat het trekken of kookt 't een weinig, giet het vervolgens door een doek, en bewaart het in een vlesch; dit is een ſchoon geel, dat men ook tot het ſchilderen en illumineeren gebruiken kan.

Of neemt de *bast van appel-boomen*, ſchraapt de buitenſte korst en het ruige daar van af, ſnijd het overige in ſtukjes en giet er water op, laat het twee of driemaal opkooken, doet er dan wat gepoederde *aluin* in, roert het wel om, en laat het nog eens opkooken.

Om Cinnaber of Vermillioen te zuiveren.

De *cinnaber* is een fraaije roode verf, die tot 't ſchilderen veel gebruikt word, maar dewijl ze in de waterverwen doorgaans bruin opdroogd, zo moet men dezelve eerst zuiveren op de volgende wijze.

Wrijft de *cinnaber* op een ſteen met zuiver water wel af, en laat hem dan in een glaſen of porceleinen vat droogen; giet er dan genoegzaame *piſſe* over, roert het om en laat 't ſtaan tot dat de *cinnaber* gezonken is; als dan giet de *piſſe* zagtjes af en weder verſche er over, en laat het een nagt ſtaan, als wanneer men de piſſe af, en er weder nieuwe opgiet; dit ververſchen moet men vier of vijf maal herhaalen. Neemt dan *eij-wit*, zo veel gij meent noodig te hebben, mengt het met wat zuiver *water*, en klopt 't met een houtje of nieuwe houten lepel, zo lang, tot dat het helder als water word; giet het dan op de *cinnaber*, dat het twee of drie vinger breed daar boven ſtaat, roert het met een houtje wel door malkander, en als de *cinnaber* gezonken is, giet men 't eij-wit er van af en weder ander op; dit herhaalt men met 't eij-wit, drie of vier reizen, en laat dan ten laatſten de *cinnaber* droogen.

Zommige wrijven de *cinnaber* alleen met *Kinder-pis* en *brandewijn* op een wrijfſteen, en wasſchen hem daar na met het zelfde vogt driemaal af.

Om de *cinnaber* nog ſchooner te maaken, zo kan men in het wrijven er wat in water ontbonden *gom gutte*, met een weinig *ſaffraan-water* bij doen, dan word hij niet zwartagtig. Of men kan er een weinig beste *menie* onder mengen.

Om Schoone Biſter of Roet-verf te maaken.

Neemt *roet* uit de Schoorſteen, van de vetſte en bruinſte, gewoonlijk *Spiegel-roet* genoemt, doet dezelve in een verglaasde pot, giet er wat water op, en laat 't een weinig op het vuur kooken; giet het daar na door een doek, en bewaart het in een vlesje.

Men kan het ook in ſchelpen gieten en laaten opdroogen, zijnde de *biſter* van veel gebruik in het ſchilderen met water-verf.

Andere bruine Verf.

Neemt *witte vitriool*, wrijft ze heel fijn, en doet van dit poeder in heete Braſilie-verf, niet te veel nog te weinig, naar 't oog.

Om Lood-wit te zuiveren.

Dewijl het *lood-wit* in de Schilderijen met de tijd zwartagtig word, zo kan men zulks verbeteren, door middel van het zelve te zuiveren op die wijze als op 't artijkel LOOD, *pag.* 1860. aangeweezen is: Onder alle *lood-wit*, is het *Veneëtſche* 't beste; dat egter bij ons zeldzaam is.

Het *ſchilfer* of *ſchelp-wit* is het beste van allen; het welke men zegt dat gemaakt word uit dun *lood*, dat eenige jaaren in de grond begraven word, in welke tijd het in een ſchoon wit verandert; dog de regte maniet van bereiding, is ons onbekend.

Het *wit* van gebrande Beenderen, is ook zeer goed.

Goed zwart van Perſik-ſteenen te maaken.

Neemt *perſik-ſteenen*, doet ze in een nauwe pot, met een wel ſluitend dekzel daar op, wel toe geluteert en dan eerst wel gedroogd; zet de pot dan in een koolen-vuur, om de ſteenen tot koolen te branden, dan de pot koud zijnde, neemt de koolen er uit en bewaart ze, die vervolgens met *gom-water* moeten fijn gewreeven en toegemaakt worden; is een ſchoon zwart.

Om Yvoor-zwart te maaken.

Neemt gevijlt *ijvoor* of het zaagzel daar van, maakt het met lijn-olie vogtig; doet het dan in een pot met een welſluitend dekzel, die men wel digt moet ſmeeren; zet de pot op een zagt koolen-vuur, zo lange tot dat het niet meer rookt; neemt hem dan ſchielijk van het vuur, zet hem op zand en ſtelpt er een ander vat over; zo zult gij een zeer ſchoon zwart hebben.

Wil men *kien-roet* gebruiken, zo moet men die eerst in een zuivere pot of ſmeltkroes gloeijend maaken en laaten afrooken, om hem zijn vettigheid te beneemen, dewijl het zich anders niet met gom-water wil laaten mengen; dog het zelve is niet zeer goed tot *miniatuur*, bedervende ligtelijk andere verwen, daar het mede gemengt word.

Anders is de *Chineeſche inkt*, een van het beste zwart, om tot *miniatuur* en andere ſchilderijen met waterverf te gebruiken; inzonderheid als ze van de opregte of beste is.

Een Vernis te maaken, om de Miniatuur-ſchilderijen mede te overdekken.

Om de *miniatuur-ſchilderijen* te conſerveeren, moet men er, of een glas in de raam voor doen, of er een *lak-vernis* over leggen, want anders zouden ze door ſtof, vliegen, enz., ras bedorven worden.

Deeze *vernis* kan op de volgende wijze bereid worden, die zeer goed is: Neemt van de beste witte gepoederde *barn-ſteen*, twee lood, en gepoederde *camfer*, één

grein; doet het in een vles en giet er vijf oncen *hoog-gerectificeerde brandewijn*, of *sterke voorloop van jenever* op; laat het dan wel toegestopt, veertien daagen lang in de zon staan, schud het dagelijks twee of driemaal om; maar dit moet in de honds dagen geschieden, anders moet men het op heete asch maaken: Men giet de *vernis* daar na door een doekje, en bewaart die in een vlesje, wel gestopt.

Hollandsche Vernis, tot dat zelfde gebruik.

Neemt *terpentijn-olie*, een lood; beste *Veneetsche terpentijn*, drie vierde pond; en gepoederde zuivere *sandarak*, drie lood; doet deeze stoffen in een aarden verglaasde pot, die drie voeten heeft, als mede een verheeven dekzel, laat dezelve op een zagt koolen-vuur zo lange kooken, tot dat het altemaal wel gesmolten is, en de vernis er helder en klaar uitziet, bewaart het dan wel voor stof.

Of neemt zuivere *sandarak*, *mastik* en *gom animi*, van elks twee lood; *barnsteen* en *terpentijn*, van elks een lood; maakt deeze dingen, die gestooten kunnen worden tot een fijn poeder, doet ze dan zaamen in een zuivere vles; giet er twaalf lood zuivere *terpentijn-olie* op, en zet het wel gestopt op een warme plaats, tot dat de stoffen gesmolten zijn, de vles altemets omschuddende; gesmolten zijnde, wringt het door een doek en bewaart de *vernis* wel gestopt, die zeer goed is tot veelerleij dingen.

Om deeze *vernissen* te gebruiken, moet men dezelve met een groot zagt penceel, schielijk over het schilderij strijken, en als't droog is, strijkt men het weder over, en zulks daar na nog verscheide reizen; moetende de *vernissen* wat warm gemaakt zijn. Dog wat goede zoort van *vernis* men ook hebben mag, zo loopt men echter gevaar, dat het schilderij door de overstrijking bederft, inzonderheid bij de eerste overstrijking, wegens het vloeijen der koleuren.

De beide laatste *vernissen* kunnen ook dienen, om geschilderde Prenten daar mede te vernissen; maar het papier moet voor af wel gelijmd zijn, anders slaat de *vernis* door.

Zie hier nog een ander kostelijke *witte vernis*, om zo wel schilderijen van olie-verwen, als van waterverven enz. te overstrijken: Neemt *gom-sandarak*, anderhalf once; *mastik*, een half once; *Veneetsche terpentijn*, twee drachmen; stampt het fijn, doet het in een vles en giet er het vierdedeel van een boutelje hoog *gerectificeerde brandewijn* of *voorloop* op, die het buskruid in brand steekt; maakt de vles met een blaas wel toe, zet ze op een warme plaats en schud ze dikwils om, tot dat de *gommen* alle gesmolten zijn: Laat ze dan tot de andere dag rusten, en roert er als dan bij twee drachmen *Veneetsche terpentijn-hars*, en één drachma *gom copaal*, die men apart op een warme plaats heeft doen smelten, in twee drachmen *roosemarijn-olie*; schud het wel door malkanderen, op dat het zich met elkander vereenige; zo hebt gij een kostelijke *vernis*, om niet alleen schilderijen, maar ook andere dingen te over-vernissen.

Om de *Veneetsche-terpentijn* te zuiveren en tot hars te maaken, zo moet men hem omtrent drie uuren lang in een ketel met water kooken, zo zal hij zich zuiveren en hard worden, en als hij in stukjes breekt gelijk hars, dan is hij goed, en men moet hem dan droogen.

MINIUM zie MENIE.

MINNE; *Voedster*, in 't latijn *Nutrix*; is eene Vrouw, welke een kind voedt met haare melk, en het in de eerste jaaren opvoedt.

De hoedanigheden van eene goede *Min* moet men beoordeelen uit haare jaaren, den tijd op welke zij gekraamd heeft, het lighaams gestel en dat der borsten, uit den aart van het zog, en eindelijk uit haar natuurlijk bestaan of carakter.

De gevoeglijkste jaaren in ons land, zijn van de 20 tot de 40 jaaren; die melk voegt best aan een eerst gebooren kind, welke in het begin in de mammen gemaakt word: Dit immers zuivert het Kind. Hoe verschillend dit *Colastrum* of biest (zo als wij het bij de Koeijen noemen) is, blijkt uit onze gebakken; want deeze zijn lugtiger en beter te verteeren, dan die met oude melk bereid zijn. Evenwel is men zo weinig oplettend, als men zijne kinderen aan eene vreemde *Minne* overgeeft, van niet alleen oude melk, maar van een of twee jaar te geeven aan een eerstgeborenen; men laat de *Minnen* door zuigen, of schoon de ondervinding leert, dat in eene Kraamvrouw de melk dun, en langzaamerhand gelijk ook het kind toe neemt, en dikker wordt.

Men let meer op de gezondheid, en niet zonder reden, veelen immers zelfs in ons land zedert de geduurige veranderingen van guarnizoenen, en de meer uitgestrekte zee-vaart, gevoegd bij de ongebondenheid, zijn onderheevig aan de venus-ziekte of schoon getrouwd: Zo dat dikwerf de kinderen besmet zijn eer zij spreeken konnen, gelijk men met voorbeelden uit alle steden, en zelfs in de voornaamste familien zou konnen bewijzen; schurft en kwaad-zeer, besmetten de arme schepzelen mede, wanneer de gehuurde *Min* niet wel onderzogt word.

De *Min* moet gaave, niet te groote mammen hebben, met goede wel uitsteekende tepels of speenen; de melk moet niet te dun nog te dik zijn, wit, zoet, zonder mismaak; omtrent de dikte der melk hebben wij reeds gezegd, dat de tijd moet in aanmerking genoomen worden.

Maar de *Min* moet vrolijk zijn, waakzaam, oplettende en zagt, voor al maatig; niets bederft onze gehuurde *Minnen* meer dan eene vette keuken, voor al indien zij gewoon zijn het schraal te hebben; het zog droogt dan op, en zij stoppen de hongerige kinders allerlei eeten in de mond, en wel zulk, 't welke bejaarde naauwlijks verteeren konnen.

Hoe veel waarschijnlijkheid er is om eene *Minne* te konnen verkrijgen, die voorzigtig en waakzaam is bij een vreemd kind, 't welke zij alleen om het geld opkweekt, kan een ijder ligt bevroeden; de ondervinding leert dit dagelijks, veele kinderen raaken er door om het leeven, of worden doodgelegd als zij er bijslaapen; niet onaardig hebben de Italiaanen, van hoepelen een zoort van een wiegekap, aan vier plankjes vast gehegt, gemaakt, om over de kinderen heen te leggen in het bed, op dat er de slaapende *Min* niet opleggen zoude, en het smooren.

Legt men de kinderen in de wieg voor het bed, zo vallen zij er mede in slaap, of leggen het buiten de wieg, of zetten het op het hoofd, of met de mond in het kussen, waar door menig een het leven verliest.

Het blijkt dus aan alle kanten, dat het gevaarlijk is vreemde *Minnen* te neemen, en alle deeze beschouwingen, maaken het de rijke moeders nog meer te pijne waard hunne kinderen zelven te zuigen; en nooit zijn Kinderen gelukkiger, nooit Moeders meer gevleid! nooit meer

meer bemind van hunne Mans; wat Vader ziet niet met verrukking zijn Kind in den arm van zijne Vrouwe, de moeders borst ſtreelen, terwijl het lagchend de ſneeuwwitte melk uit zijne mond laat loopen? hoe vergenoegd is zulk eene Moeder, hoe innerlijk verheugd? evenwel gebeurt het dat de onmogelijkheit, dat gebrek van zog en krachten dit verhinderen, en het Kind overgegeven moet worden aan eene vreemde *Minne*. Dog dan behoort men zulk eene te zoeken, die even oud kraams is, althans zo na als mogelijk is. Indien men zulk eene niet verkrijgen kan, of wel geene gezonde braave *Min*, is het best de pap-pot te geeven, mits de Moeder die zelve bereidt; anders is het gevaar nog grooter. Zie OPVOEDING; en de Verhandelingen van BALAXERD en CAMPER, in de Haarlemmer verhandelingen.

Wij zullen met een voorbeeld uit het Turkſche rijk genomen dit artijkel beſluiten. Wanneer de Vader ſterft, betaalt de weduwe 3 *per cento* van alle de goederen aan den Sultan, en men maakt 7 deelen van het overige. Waar van er 2 zijn voor de Moeder, 3 voor de Zoonen, 2 voor de Dochters; maar als de Moeder zelve gezogen heeft trekt zij nog een derde van de 5 deelen. Indien op gelijke wijze onze Vrouwen een groter erfdeel kreegen uit de Mans boedels, misſchien zag men in de huizen der rijken nooit gehuirde melk!

Men kan evenwel tot lof van onze Vrouwen zeggen, dat verre weg de meeſten, zelfs onder de rijken die pligt heilig houden, en niet ligt *Minnen* huuren, dan wanneer 'er eene volſtrekte onmogelijkheid plaats heeft.

MINNEDRANK, zie PHILTRUM.

MINORATIVA, betekent het zelfde als *Laxantia*; *Laxeer-middelen.*

MINUIT, afkomſtig van het latijnſche woord *Minutus*, 't welk *Klein* betekent, is het zestigſte gedeelte van een graad. Zie GRAAD.

In de tijdrekening verſtaat men door *Minuit*, het zestigſte gedeelte van een uur; bevattende ieder *Minuit* zestig ſeconden.

MINUTUS, zie KABELJAAUWEN, *n.* VI. *pag.* 1389.

MINIJVER, zie JALOUSIE.

MINZAAM, zie VRIENDELIJK.

MIRALETUS, zie ROCHEN, *n.* IV.

MISANTROPIA, beteekent een zoort van *Melancolie* of afkeer van Menſchen, als wanneer iemand de tegenwoordigheid van andere Menſchen, zelfs die van zijne vrienden, niet meer aangenaam is; maar hij alle gezelſchappen mijd, zich ingeſpannen houd en de eenzaamheid zoekt.

Een zodanige *Miſantrope*, moet even als de Hijpocondriake en Melancolijke menſchen, behandelt, en inzonderheid tot veel bijwooning van aangenaame en lugtige gezelſchappen, veel wandelen, rijden, jagen, enz. aangemoedigt en aangezet worden; want anders worden ze ligtelijk geheel en al melankolisch.

MISERERE MEI, zie KRONKELDARM.

MISGEBOORTE, zie MISKRAAM.

MISKRAAM, in 't latijn *Abortus*; is eene Vrugt welke na eene voorafgaande vloed uitgedreven wordt, onder de gedaante van een vleeschige klomp, in welker midden dikwils een helder vlies gevuld met vogt gevonden word, waar in het Kindje hangt. Het wordt *Miskraam* genoemd tot de zeven maanden toe, als wanneer volgens HIPPOCRATES waarneemingen, een Kind levendig geboren wordende konde opgroeijen. Daar zyn voorbeelden dat vrugten van 6 maanden geleefd hebben, zelfs van 5 eenigen tijd na de geboorte.

Evenwel *Miskraamen* de meeste Vrouwen op de 3 maanden, en 6 weeken na de bevrugting.

De oorzaaken zijn ſchrik, een val, ſtoot, ſprong, en al wat het lighaam hevig ontroeren kan, of zodanig ſchokken dat het vrugtje los en eindelijk uitgedreven wordt.

Deeze vleeschklompen of eijeren, beſtaan gemeenlijk uit geklont en gekneld bloed, welke rondom het wezentlijk eij zig vasthegt, zo dat de groote hier door 3 of viermaal die van het eij overtreft. Het eij op zich zelve heeft eene nageboorte omtrent een derde beſlaande van het zelve, daar hangen vaten aan als vezelen welke in klieragtige takjes uitloopen, en als gedeeltens van de koek uitmaken; binnen in hangt het Kindje aan den ſtreng. RUYSCH, TRIOEN en HEISTER hebben er zeer veele van verbeeldt; wanneer 'er geen Kindje ingevonden wort, noemt men het *Mola* of *Zuiger*, of ſchoon het waarlijk eene *Miskraam* geweest zij; zeer veele maalen immers gebeurt het, dat het eitje breekt, en het Kindje of geheel of vergaan, uitgedreeven word met de eerſte vloed, en dat de nageboorte niet dan zeer laat daar na, op verſcheidene herhaalde vloeijingen volgt.

Onder de oorzaken van *Miskraamen*; behoort vooral geteld te worden een al te wulpſche omhelzing, wanneer de Vrouwe eerst ontvangen heeft. De bijſlaaping behoorde in dit geval uitgeſteld te worden; de natuur zelve ſchijnt dit aan de hand te geven, bij de meeste Vrouwen immers word een afkeer der bijſlaaping gevoeld, zo dra zij bevrugt zijn.

De hulpmiddelen zijn zeer gering in dit geval; want meestal *Miskraamen* de Vrouwen, om dat het tedere vrugtje dood is. De bloed-vloed is derhalven een middel, waar van de natuur zich bediend om het uit te werpen. Deze vloed te willen ſtuiten is de natuur geweld aan te doen, en verkeerd te werken. Men beveelt gemeenelijk terſtond eene aderlaating; even als of de Vrouwe geen bloeds genoeg verloor? men beveelt rust zo wel omtrent de hartstogten, als lighaams beweegingen, om dat men meent dat hier door minder vloeijing zal gemaakt worden. Dog dit alles helpt niet als het Kindje waarlijk dood is: Waarom dan alle die middelen vraagt de leezer? zie daar! men onderſtelt dat 'er eene vloeijing kan komen om dat een klein gedeelte van de koek ſlegts los geworden is, en dat door aderlaatingen de drift van het bloed, welke men meent van te grooten veelheid af te hangen, kan getemperd worden. Dit kan gebeuren op de 5, 6 en 7de maand, maar op de derde maand is dit zeer zeldzaam, evenwel men gebruikt die voorzorgen, of het was dat men het vrugtje behouden konde; en wat ſchade? geene Vrouwe immers lijdt veel bij dit verlies.

Wanneer eene hartstogt, eene val, te groote beweeging enz. de waarſchijnelijke oorzaak is, komen de ſlaap-middelen te pas, en eene algemeene rust van het geheele lighaam. HIPPOCRATES raadde de Zangeresſe wijdbeens van eene hooge tafel te ſpringen op dat zij *Miskraamen* zoude, 't welk gelukte; waar uit volgt dat eene gezonde Vrouwe, zich door te hevige arbeid of ſpringen, zulk een toeval op den hals kan haalen.

Het *Miskraamen*, dat is de voorboden, kunnen zeer lang duuren, zo dat dan eens vloed, dan eens ſtilſtand plaats hebbe bij verwisſeling, en het eij niet dan na

verloop van eenige maanden uitgedreeven word; men heeft zomwijlen wel 5, 6, zelfs 9 maanden geteld, eer dit geheel en al geschiedde. Wij mogen hier uit besluiten, dat geduurig weder koomende ongeregelde vloeijinge tekens zijn, dat het vrugtje dood is, en als dan moet men ophouden van aderlaatingen en dergelijke middelen; men zoude in dit geval drijvende middelen moeten geeven, indien zij 'er waren.

De vraage is zijn 'er middelen om een *Miskraam* voort te zetten en af te drijven; dat is, zijn 'er *Abortive* middelen? De geneesheeren zijn wel eer in dat begrip geweest, en daarom heeft HIPPOCRATES met eenen eed zijne Leerlingen doen zweeren, dat zij de zulke niet geeven zouden; welke eed als nog op alle onze Hoogeschoolen, bij het Doctor worden afgenomen wordt.

Tot deeze middelen behooren hevige purgatien, *zevenboom*, *nieswortel*, *holwortel*, *mijrhe*, *boraks* enz: Wij zullen voor een oogenblik toestemmen, dat deeze zulke krachten hadden; hoe komt het dan vraage iemandt, dat de onwettige bezwangeringen haaren gang gaan, en deeze ontuchtige Vrouwen door het vermoorden hunner onnoozele Kinderen, zich aan den dood bloot stellen? Allen proberen eerst de afdrijvende middelen, en geene zoude immers tot zulk eenen openbaaren euveldaad koomen, indien de gewaande afdrijvende middelen zulk eene kracht hadden. Het geeven van die dingen is nochthans strafbaar, om dat het tegen de goede zeden strijdt, en de Moeder er door verzwakt wordt, en gevolgelijk ook het Kind, 't welke in dit geval met een bedurven of zwak gestel geboren wordt.

Onderwijlen zoude het niet kwaad zijn, indien men vruchtdrijvende middelen hadde, om het doode scheepzel af te zetten, doch ook hier in moeten wij de hulp der natuur afwagten. Deeze opent langzamerhand de wegen, en de lijfmoeders mond; de vloed vermeerdert, en deeze perst het Kind met de nageboorte uit.

De wel eer beroemde Puzos, voornaam vroedmeester te parijs, wil, men zal als de vloed sterk is, en men voor de Vrouwe vreest, met de hand de natuurlijke deelen en den Moeder-mond openen, om het kindje er uit te haalen. Dit kan mogelijk zijn, als de vrugt 7 of meer maanden oud is, maar nimmer in jongere *Miskraamen*; ook kan niemand de natuurlijke sluiting dier deelen overwinnen, zo de natuur de banden en de wegen niet los en open maakt; zo dat dit altemaaal voorstellingen zijn, die geene plaats kunnen hebben; of hebben zij plaats, zo is er ontsluiting, en de natuur, heeft als dan geen hulp van nooden.

Om een Miskraam te verhoeden.

Als een zwangere Vrouw eenig letzel of ontsteltenisze overgekoomen is, worden de volgende middelen gepreezen, om een *Miskraam* te verhoeden.

Neemt *conserf van roode roosen*, een half once; *kermiskorrels* of *cochenilje*, gepoederd *draaken-bloed*, en *geprepareerde coraalen*, van elks één drachma; *alkermes-confectie*, twee drachmen; *sijroop van roode roosen*, zo veel genoeg is om er een *opiaat* of brok van te maaken, waar van de Vrouw een half drachma of als een muscaate noot, 's morgens en avonds nugteren moet inneemen.

Of laat de Vrouw een halve once *gezuiverde salpeter* inneemen, in agtgiften, alle twee of drie uuren een half drachma; en daar neevens niet drinken als een *gerstendrank*, daar wat *honing* en *azijn* in gemengt is, dit is zeer goed.

Of laat de Vrouw *geconfijte kwee-peeren*, of *kwee-peeren* met *caneel* of *zuiker* gestoofd, eeten; dit versterkt zo wel de Vrouw als Vrugt zeer; en is ook dienstig om gemakkelijker te doen baaren in de regte tijd, als de zwangere Vrouw daarvan eenige dagenvoor heen, alkemets wat nuttigt.

Of neemt *noote-muscaat*, *caneel* en *witte zuiker*, van elks een half lood; maakt er een poeder van, waar van de Vrouw 's morgens, 's middags en avonds een mespunt vol inneemt.

Nevens deeze middelen, moet de Vrouw zich eenige dagen in 't bedde en heel stil houden.

Als dezelve bloed-rijk, of anders niet te zwak is, is eene maatige aderlaating op de arm ook heel nuttig.

Maar als een vloeijing koomt, en de Lijderesse eene verwarring in 't hoofd vertoont, of haar een duistering voor de oogen komt, en de oogen verward uitzien; dan is alle moeite te vergeefs; hoe eer zij als dan van haare last ontledigt word, hoe beter het is.

MISPELBOOM, of MESPEL-BOOM; in 't latijn *Mespilus*, en in 't fransch *Neflier*. Daar zijn verscheide zoorten van deeze boom, als

1. De *gemeene Mispel-boom*; *Mespilus vulgaris vel fijlvestris*; (*Mespilus inermis, foliis lanceolatis integerrimis subtus tomentosis, calijcibus acuminatis*, LINN. *Spec. Plant.*)
2. De *groote Tuin-mispel*; *Mespilus folio laurino major.*
3. De *Napelsche Mispel*, *Azarole* genoemt; *Mespilus apii folio laciniato*; *Mespilus aronia veterum*; (*Crataegus foliis obtusis bitrifidis subdendatis*, LINN. *Spec. Plant.*)
4. De *laage Mispel*, met ongezaagde bladen; *Chamæ Mespilus Gesneri*; *Cotoneaster folio rotundo non serrato*; (*Mespilus foliis ovatis integerrimis*, LINN. *Spec. Plant.*)
5. De *laage Mispel*, met gezaagde bladen; *Cotoneaster folio oblongo serrato*; (*Mespilus inermis, foliis ovalibus serratis glabris, floribus capitatis, bracteis deciduis linearibus*, LINN. *Spec. Plant.*)
6. De *laage Mispel*, *Amelanchier* genoemt; *Alni effigie*, *lanato folio*, *minor*; *Aria Theophrasti*; (*Mespilus inermis, foliis ovalibus serratis, cauliculis hirsutis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beschrijving. De eerste of gemeene zoort, word geen groote boom, maar groeit veeltijds krom en struikagtig, verdeelt zijnde in harde taaije takken, waar aan bladen groeijen die vrij langwerpig en puntig zijn; zijne bloemen, die aan de einden der kleine takken voortkoomen, zijn vijfbladig, roosformig, groot en wit van koleur, waar na de vrugten volgen, die rondagtig en naar beneden wat puntig zijn, maar hebben aan het boven-einde een breeden en wijden navel, met korte puntige bladjes of uitsteekzels rondom, zo dat ze als een krans of kroon vertoonen, haare koleur is rosagtig-grijs; en haar vleesch witagtig en wrang, als ze versch zijn, maar wat geleegen hebbende word het rotagtig-week, en is dan zoet en aangenaam van smaak; en daar zijn in dit vleesch meest vijf platagtige harde zaaden, die men gewoonlijk Mispel-steenen noemt.

De tweede of Tuin-zoort, gelijkt in de groeiwijze genoegzaam geheel naar de voorige zoort, behalven dat de vrugten veel grooter en platagtig-rond, en de navel of kroon ook veel grooter is; dog men vind er drie veranderingen van, als

1. De *groote zuure Mispel.*
2. De *groote zoete Mispel*, en
3. De *Spiegel-mispel.*

Welke

Welke laatſte van de overige verſchilt, daar in, dat ze van buiten heel glad en glanzig is.

De derde zoort of *Azarole*, kan de groote verkrijgen van een kleine appel-boom; deszelfs takken zijn met doorns bezet, en de bladen diep gesnippelt als die van de Eppe, of gelijken veel naar de Haagedoorn, maar zijn grooter; wordende roodagtig eer ze afvallen; de bloemen koomen aan de einden der kleine takken in trosjes voort, en zijn vijfbladig en groen of groenagtig van koleur; de vrugten die daar op volgen, zijn langwerpiger van gedaante als de wilde Mispel, maar veel kleiner, echter veel grooter als die van de Haagedoorn, en verkrijgen met het rijp worden een roode koleur; haar vleesch moet om het te eeten, eerst week worden, gelijk de gemeene Mispelen, zijnde als dan van een heel aangename ſmaak, en bevat van binnen drie harde ſteenen, of zaaden.

Daar is ook eene verandering van, die genoegzaam na de voorige gelijkt, behalven dat haare bladen van onderen ruig zijn; ze draagt bij zommige den naam van *Mespilus orientalis, apii folio ſubtus hirſuto.* De Hr. LINNÆus ſtelt deeze beide zoorten of veranderingen, onder het geſlagt van de *Haagedoorn*, daar ze ook veel overeenkomst mede hebben, zo wel in de gedaante als vrugten, enz.

De vierde zoort groeit heeſteragtig, van drie of vier voeten hoogte, met eijronde bladen bijna als Kweebladen, maar kleiner, dikker, boven groen, en onder grijsagtig, aan grijs- of zwartagtige takjes. De bloemtjes zijn klein, vijfbladig, hol en grasverwig, drie of vier in een trosje bij een zittende; waar na genavelde vrugten of beſiën volgen, welke naar die van de Haagedoorn gelijken, en met 't rijpen rood worden, zijnde met een bleek voos merg vervuld, dat rijp zijnde een zoetagtige ſmaak heeft, en vijf zaadſteenen van binnen bevat.

De vijfde zoort, groeit ook heesteragtig en laag als de voorige, welker taaije en zwartagtige takjes bovenwaards met vijf of zes eijronde, boven groene en onder grijsagtige, fijn gezaagde bladen bezet zijn, naar de Pruimboom-bladen gelijkende; waar tusſchen ronde trosjes met kleine vijfbladige paarsagtige bloemen voortkoomen, op welke kleine genavelde zwarte vrugten of beſiën volgen, die een zoetagtige ſmaak hebben, en eenige harde zaadſteentjes bevatten.

De zesde zoort, groeit meede heesteragtig, met veele zeer getakte ſcheuten uit de wortel, van zes tot agt voeten hoogte, met een zwartagtigen bast, waar aan eijronde gezaagde bladen groeijen, die boven groen maar onder wolagtig en grijs zijn, waar tusſchen de bloemen in kroontjes voortkoomen, die vijfbladig en zonder reuk zijn, waar na volzappige vrugten of beſiën volgen, die boven met vijf ſnippelingen verciert, en grooter zijn als de vrugten van de Haagedoorn; wordende met 't rijpen zwart, en hebben een honingzoete ſmaak.

Plaats. De eerſte zoort, groeit in zommige gewesten van Hoog-Duitschland in het wild, in de heggen en bosſchen, op rouwe plaatzen, inzonderheid omtrent Straatsburg, en elders omſtreeks de Rhijn-ſtroom. De tweede zoort en haare veranderingen, worden in de hoven gecultiveert, en zijn buiten twijfel veranderingen en verbeteringen, door het zaad en de cultuur. De derde zoort en haare verandering, groeit natuurlijk in de Oosterſche Landen, en word veel gekweekt in Italien en Napels. De vierde, vijfde en zesde zoorten, worden gevonden op de bergen en bergagtige plaatzen van Oostenrijk, Zwitzerland, Italien en elders.

Bij ons word voornamelijk de tweede en derde zoort, in de tuinen gekweekt; de overige zoorten, vind men alleen bij zommige Liefhebbers van vreemde buitenlandſche planten.

Kweeking. De vermeerdering van de tweede zoort, geſchied door enting of oculeering op jonge Haagedoornboomtjes, Peer- of Kwee-boomtjes, op welke ze zeer wel vatten; daar na verplant men de jonge geënte boomen, als ze een bekwaame groote verkreegen hebben, daar men begeert; dog het welk meest geſchied aan de waters-kanten, gelijk de Kwee-boomen, en om dezelfde reden aldaar gemeld: Ze willen anders in allerlei goede gronden heel wel groeijen, dog in een wat vogtige en lijvige worden de vrugten het grootst, hoewel ze in een maatige drooge grond het ſmaakelijkst zijn. Men kan ze ook tegen een Eſpalier planten en leiden, daar de vrugten veel grooter en ſmaakelijker zullen worden: Maar men moet weinig van de kleine takken ſnoeijen, of dezelve korten, dewijl de vrugten meest aan derzelver einden voortkoomen.

Men moet de vrugten lang aan de boomen laaten, eer men ze afplukt, waar door ze beter worden; zelfs doet haar een kleine vorst geen kwaad; geplukt zijnde, moeten ze op een drooge plaats nedergelegt worden, eenige weeken daar na worden ze week en bekwaam om te eeten. Zommige leggen dezelve op ſtroo, maar zulks doende moet 't zelve zeer zuiver zijn, en geen de minste kwaade of muffe reuk hebben, anders trekken de *Mispelen* die reuk ſchielijk aan, en verkrijgen mede een muffe onaangenaame ſmaak.

De derde zoort of *Azarole*, word mede door het enten of oculeeren op jonge plantzoenen van Haagedoorn vermenigvuldigt, welke vervolgens op een warme voor winden gedekte plaats of aan een Eſpalier, in een goede warme losſe grond moeten geplantworden, dewijl ze veel warmte begeeren; kunnende onze winter vorst vrij wel doorſtaan, als die niet al te ſtreng is; en brengen aldus geplaatst, en wat bejaard geworden zijnde, jaarlijks bij ons rijpe vrugten voort, die men ſmaakelijker agt als de *Mispels*; maar ze moeten, om ze te eeten, ook eenige tijd geleegen hebben en week gworden zijn.

De vierde, vijfde en zesde zoorten, worden niet bezwaarlijk vermeerdert door haare uitloopers uit de wortel, of anders door inlegging van jonge takken in het voorjaar, die in een jaar genoegzaam zullen bewortelen, om ze daar na van de oude af te neemen en te planten daar men begeert, 't welke meest geſchied in de Bosquets of Wildbosſchen, wegens de verandering van gewasſen; dewijl de vrugten ſchoon eetbaar, echter weinig gegeeten worden.

Eigenſchappen. De *gemeene tamme Mispels* worden van veele als ze week geworden zijn, voor een aangenaame vrugt gehouden, en met ſmaak gegeeten, dog daarentegen van andere, als een rottige vrugt afgekeurt; het koomt in deezen op de liefhebbers aan. Ze hebben eene verkoelende en zaamentrekkende kragt, inzonderheid als ze nog niet week zijn, en men agt ze in de Geneeskunde dienstig, tegen de buik- en roode-loop. De zaadſteenen hebben dezelfde kragt; zij drijven ook de pis, en worden gepreezen tegen de nieren- en blaaſen-ſteen, om dezelve te vergruizen; dog dit is niet zeker, en moet de ondervinding nader leeren.

Het hout deezer boomen is zeer hard, gelijk ook de wortel, en derhalven zeer dienstig tot tanden van Molenraden en ander werk, dat heel hard hout vereischt, waar toe het ook veel gezogt word.

MIST, *Nevel*, in 't latijn *Nebula*, beſtaat uit dampen die langzamerhand uit de aarde oprijzen, of van boven uit de lucht zeer langzaam neervallen, zo dat zij in de lucht als op een ſchijnen te hangen. Wanneer de *Mist* alleen uit waterdampen beſtaat, brengt hij geene ſchade aan de gezondheid der Dieren toe, ook ſtinkt hij als dan niet. Doch wanneer dezelve in uitwaasſemingen beſtaat, ſtinkt hij zomtijds zeer en is ongezond, veroorzaakende veele en ook wel doodelijke ziekten. Het blijkt klaar, dat de *Misten* dikwils uit andere ſtoffen als uit waterdampen beſtaan; om dat men na de *Mist* bevonden heeft, dat op het water een vet rood vliesje dreef, niet ongelijk aan dat geen, het welk de Chijmisten waarneemen, wanneer zij hunne *gulden zwavel van antimonie* maaken. In natte jaaren valt er in Frankrijk dikwils een zoort van vetten *Mist*, welke de land- en tuinlieden *Nielle* of *Honingdauw* noemen, waar door al het koorn verandert; inzonderheid word er de Rogge zodanig van bedorven, dat het brood er uit gebakken, zeer nadeelig voor de gezondheid is, en dikwerf het koude vuur veroorzaakt.

Wanneer het *Mist*, is de lucht dood ſtil; nimmer *Mist* het, wanneer er eene friſe koelte waait, want zo ras de wind begint op te ſteeken, houdt de *Mist* op, word verdreeven en door de lucht verdeelt: Gemeenlijk *Mist* het s' avonds, en wel na dat het aardrijk door een ſterke zonneſchijn des daags zeer warm is geworden, en de lucht na zonnen ondergang zeer ſchielijk verkoud; want als dan rijzen de aardſche en waterige warmgemaakte deeltjes, in deeze koude lucht op. s' Avonds zijn zij zichtbaarder dan bij dag, en worden ook door de koude der lucht waar in zij oprijzen, verdikt, zo dat zij gemakkelijker kunnen gezien worden. In Nederland gebeurt dit meest, in de Lente en in de Herfst; minder in de Zomer, uit oorzaak dat er in dat ſaizoen, geringer onderſcheid tuſſchen de hitte des daags en de koude des avonds, dan wel in den voor- en natijd is. Ook *Mist* het s' morgens met het opgaan der Zonne wel, als wanneer de lucht van de zonne-ſtraalen ſpoediger verwarmd wordt, dan de uitwaasſemingen die daar in hangen; deeze wordende nu van een grooter bijzondere zwaarte dan de lucht, daalen neer; ook worden zij door de zonneſtraalen neer geſtooten, om dat ook de bovenſte deelen der uitwaasſemingen eer dan de laagere verwarmd worden, en het vuur zich naar alle kanten gelijkvormig uitzet, worden de bovenſte naar de laagere deelen gedreeven, zij loopen tot een, worden grooter en zwaarder, en vallen dus op de aarde.

Het *Mist* 't allermeeste in de winter-maanden, het minst in den Zomer. In den winter geſchied dit, om dat de koude van onzen dampkring de opgaande dampen en uitwaasſemingen ſchielijk verdikt; en hierom ziet men in den winter zijn eigen adem uit den Mond gaande, onder de gedaante van eenen *Nevel*, welken men in den zomer niet ziet: Om dezelve reden *Mist* het in de koude Noordſche landen veele daagen agter een.

De Heer MUSSCHENBROEK (wiens beſchrijving over de *Mist*, wij ook tot een leid-draad in het ſtellen van dit artijkel volgen) heeft waargenoomen, dat het hier te lande meest *Mist*; wanneer de wind west, of dat die vooraf gegaan is, ook met zuide of zuidooste winden, maar zelden met andere; want die winden brengen ons uit de nabij liggende Zee, veele dampen mede. Ook *Mist* het wanneer 't vriest en de vorst blijft duuren, zo wel als in wak weer. Indien het eenige dagen agter malkanderen gemist heeft, begint het gemeenlijk te regenen ofte ſneeuwen, dewijl de dampen dan als tot grooter deelen zaamenſtremmen.

Het *Mist* ook, het zij de kwik in de Barometer hoog of laag ſtaat. Het *Mist*, terwijl de kwik hoog ſtaat; wanneer de lucht lang zeer ſtil geweest is, en ondertuſſchen zeer veele dampen en uitwaasſemingen de lucht opgevuld hebben, en die ondoorzichtbaar maaken; of om dat de uitwaasſemingen, door de ſtille lucht neerzakken.

Het *Mist* terwijl de kwik hoog ſtaat, wanneer de lucht niet lang van te vooren is ſtil geworden, noch naderhand lang ſtil blijft, en als uit zich laat vallen al het geen er in hong, en wat zij ter oorzaake van haare ijlheid niet langer kan ophouden, of als geſmolten bewaaren.

Wanneer het ſterk *mist*, word de aarde nat, even of het er ligtjes op geregend had; want de *Mist* beſtaat dikwils uit dezelve, doch ijler dampen dan de regen, welke uit de lucht op de aarde eveneens, doch langzaamer neervallen: Ook valt de *Mist* zonder onderſcheid, op alle zoorten van Lighaamen.

De *Mist* beſtaat op verſcheide tijden, uit deeltjes of drupjes van verſcheide grootte; zijnde nu fijnder, dan wederom grover; ja zomtijds is ieder deeltje bijna een zichtbaar drupje voor het bloote oog. Hier om begrijpt men ook ligt, waarom men in dien *Mist* eenen Regenboog heeft kunnen zien, ſchoon zonder koleuren, welke DECHALES heeft waargenoomen.

De *Mist* dringt dikwils tot in het binnenſte van onze Huizen, wanneer hij zeer nat is; hij hegt zich aan de muuren, en loopt er met geheele ſtraalen bij neder; ook hegt hij zich aan alle lighaamen, zonder eenig onderſcheid.

De Ondoorzichtbaarheid des dampkrings, ten tijde als het *Mist*, word veroorzaakt door de onordentelijke poren, zo in grootte, figuur als ligginge, welke de uitgedampte deelen met die der lucht maaken; ook door het groot verſchil der digtheid, 't welk tuſſchen de uitwaasſemingen en de lucht is: Want terwijl het zonnelicht trâcht door de lucht te loopen, word het zeer ongelijk aangetrokken, en geduurig van zijnen rechten weg afgeleid, zo dat het belet word daar door heen te koomen. Hierom gebeurt het dikwils, dat de lucht ſchoon met weinig dampen vervuld, nevelagtig en duister ſchijnt te zijn; daar zij in tegendeel doorſchijnend en helder word, zo ras zij met meer dampen vervuld raakt, maar welke gelijker door haar heen overal verſpreid liggen.

De *Nevel* is zomtijds heel dun, en door eene groote ſtreek des dampkrings heen verſpreid, onderſcheppende een maatig gedeelte van licht; als dan kan men met zijn bloote oog de Zon aanſchouwen, zonder dat het er door bedorven of verzwakt word; ook ſchijnt de Zon dan bleek en zonder ſtraalen rondom haar, daar onderwijlen de lucht ons blaauw voorkomt, even of het middelmaatig helder weer was.

Veeltijds word het in den Zomer op den dag helder, wanneer in den morgenſtond de lucht vol *Nevel* is geweest. De oorzaak hier van is, om dat die *Nevel* ijl en dun zijnde, door de zonneſtraalen naar de aarde gedreven is, en dus de lucht zuiver en helder laat; of dat de *Nevel* door dezelve nog veel verdunt en verſpreid geworden is, zo dat de deelen, ver van een geraakt en zeer klein zijnde, overal heen door de lucht zweeven.

De reden waarom er ſchielijk dikke *Nevels* op, aan de zijden en toppen van hooge Bergen koomen, is, om dat

de winden de ijle uitwaasemingen en dampen door de lucht heen verspreid, tegens de Bergen doen stuiten, en hen ineendringende dikker maaken.

Wanneer men in een Valleij staande, eene Berg van ter zijden beschouwd, alwaar hij door de Zon beschoenen word, ziet men dat er een dikke damp, als rook uit een schoorsteen uit opgaat; maar wanneer men regt voor de beschoene plaats des Bergs staat, ziet men deezen damp niet; dit koomt niet om dat in het eene geval damp opgaat, en in het andere niet, maar het hangt af van de luchtstraalen tot ons oog koomende: Wanneer wij in een donkere kamer zijn, waar in de Zonnestraalen door weinig openingen koomen, zal men van ter zijden deeze straalen beschouwende, hen zien vol vezeltjes en stofjes in een geduurige beweeginge; maar wanneer men de straalen regt in het oog, of min van ter zijden ontfangt, ziet men er geene stofjes in: Even eens is het geleegen met den opgaanden damp uit den Berg van ter zijden beschouwd; want deeze word nu gezien, en schoon hij evenwel opgaat, word hij niet gezien, als men regt van vooren staat.

MISTEL, zie MARENTAKKEN.

MISTIO; of *Mixtio*; betekend een vermenging van verscheiderhande dingen onder malkander, zie ook MIXTUUR.

MISIJ, zie CHALCITIS.

MITELLA; een *Armband*; is een band van Lijnwaad of iets anders gemaakt, waar in een ontwrichte arm gedraagen word.

MITELLA LINNÆI, is een zoort van Amerikaansche plant, die van andere tot't geslagt van de *cortusa* gerekent is, brengende geairde bloemen voort, welker bloem bladjes gefranjet zijn. Men heeft er twee zoorten van; als 1. met een twee bladige bloeij-stijl, en 2. met een naakte bloeij stijl.

MITHRIDAAT, is de naam van een zeeker geneesmiddel, 't welk na zijnen uitvinder MITHRIDATES Koning van Pontus en Bithijnien, is genoemd. Deezen MITHRIDATES hield zich zelven voor den volkomenste kenner der kragten van alle eenvoudige geneesmiddelen. Zijne vleijers versterkten hem niet weinig in zijne gunstige verbeelding, en de geschied-schrijvers roemen hem als een tweeden SALOMON. POMPEJUS, die door het gerugt een groots denkbeeld van deszelfs geheimen hadt opgevat, maakte zich na deezen Vorst overwonnen te hebben, meester van deszelfs schriften, doch in plaats van geheimen, niet anders dan een paar eenvoudige Recepten vindende, kost hij zich niet bedwingen over zijn eigen ligtgeloovigheid te lachgen. Dewijl er echter altoos menschen gevonden worden, die van 't vooroordeel van 't gemeen zoeken gebruik te maaken, om zich zelven te verrijken, maakte men aanstonds te Romen, onder den tijtel van een *Tegengift van Mithridates*, 't welk onder zijne papieren zou gevonden zijn, eene weitsche zamenstelling van geneesmiddelen bekend, hoedanige zamenstellingen noch heden voor handen zijn, doch daar MITHRIDATES geen het minste deel aan heeft. QUINTUS SERENUS SAMMONICUS berigt ons, dat niettegenstaande de menigerhande bereidingen van de *Mithridaat*, het eenige echte voorschrift van dit middel zij, zo als het zelve in het Kabinet des Konings is gevonden, eene vermenging van twintig bladen *wijnruit*, een weinig *zout*, twee *nooten* en even zo veel gedroogde *vijgen*. Dit was nu 't middel, dat alle vergiften zoude te loor stellen, en 't welk zelfs, volgens berigt van GALENUS, wanneer men daar 's morgens een Dosis van innam, het geweld dier vergiften den volgenden dag, moest verijdelen. Tot bewijs hier van, wierd het voorbeeld van de eerste uitvinder bijgebragt. Men zeide dat hij zich daar zo wel van hadde bediend, dat hij naderhand geen vergif meer koste te vinden, 't welk sterk genoeg was, om hem toen hij 't wenschte, te doen sneeven.

Hier door bekwam dit middel zulk een roem, dat Roomsche Keijzers het zelve met eigen handen bereiden. De oude Geneesheeren tragten het op allerlei wijzen te verbeteren, en men zag verscheidene schriften in 't licht koomen, waar in de deugden van dit wonder-middel heemel-hoog verheven wierden. ANDROMACHUS Lijfartz van NERO maakte daar groote veranderingen in, bij liet er de *scine* uit, deed er de *vipers* bij en verminderde het *opium*; bij noemde het γαλην tot de tijden van TRAJANUS, wanneer het, 't zij wegens de *vipers* die er in waaren, of wegens de kragt om derzelver beet onschadelijk te maaken, *Theriaak* wierd genoemd; zie THERIAAK. Hedendaagsch is het noch onder deezen naam bekend, doch onze Apothekers maaken noch den oorspronkelijken *Mithridaat* volgens een voorschrift van DEMOCRATES in jambische verzen vervat, en bij GALENUS te vinden.

Volgens de Brandenburgsche Apotheek, geschied de bereiding uit de volgende ingredienten.

Neemt *mijrrhe*, zes drachmen; beste *caneel*, en *spijke-narde*, van ieder tien drachmen; beste *saffraan*, beste *lorken zwam*, *gengber*, *wierook*, *thlaspi-zaad* en *terpentijn*, van elk tien drachmen; *kemels-hooij*, negen drachmen; *seseli*, *uitgeperste olie van muscaatenoot* (in plaats van *opobalsamum*); *arabische stoechas*, *zedoar*, *galbanum*, *lange peper*, *bevergeil*, *opoponax*, beste *stijrax*, *lauriers-bladen*, *hijpocistis-zap*, van elk één once; *hout-casie*, *bdellium*, van elk één once; *cubeben*, *witte peper*, *berg-polium*, *scordium*, *zaad van candische peen*, van elk zeven drachmen; *arabische gom*, *calmus-wortel*, *gentiaan-wortel*, *cardamome*, *roode roosen*, *candische dictam*, *celtische-nardus*, *peterselie-zaad*, beste *opium*, van elk vijf drahmen; *anijs*, *ronde hol-wortel*, *angelijke-wortel*, *beer-wortel*, *olsenichium*, *valeriaan-wortel*, *acacia-zap*, *gom-sagapeen*, *toppen van St. Jans kruid*, *zee-scincus*, van elks twee en een half drachmen; *jenever-besien*, twee drachmen; *cijper-wortel*, *rhodisch hout*, van elk een half drachma; beste *honing* tien pond; beste *witte wijn*, zo veel genoeg is: Yder in 't bijzonder op een behoorlijke wijze klein gemaakt zijnde, word alles volgens de konst gemengt, en tot een *electuarium* gebragt.

Hier ziet men uit, dat de *Mithridaat* de alderzeldzaamste zamensanfing van tegengiften is, die men zoude kunnen verzinnen. Zonder hier een reeks van tegenwerpingen tegens dit middel bij te brengen, die al voor lange zijn geschied, voldoet de ondervinding alleen, om dit zo geroemde doch ijdel geneesmiddel, waar door zelfs alle toekoomende kwaalen moesten voorgekoomen worden, haar geheele agting en aanzien te beneemen; naardien zij daar door in den rang van veele gemeene zweetdrijvende artzenijen verlaagd word, welke men als zweetdrijvend roemt, en die behalven dat, zekerlijk zeer weinige, of om beter te zeggen geene deugden hebben.

MIVA; *Rob*, of *Geleij*, word genoemt een met zuiker dik gekookt zap, of merg van eenige vrugten; doch voornaamelijk word hier door verstaan, het *kwee-zap* of kwee-

kwee-vleesch; hoedanig zulke *Miva* of *Rob* bereid word, zie op 't artijkel KWEE-BOOM.

MIXTUM; *Mixta*; *Mista corpora*; *Gemengde Lighaamen*: Dus worden van de Philoſoophen de natuurlijke Lighaamen genoemt, voor zo verre ze uit Elementen of enkelde beginzel-deelen zijn zaamengeſtelt: Dezelve worden gemeenlijk onderſcheiden in *volkoomene* en *onvolkoomene Lighaamen*: Door de eerſte worden verſtaan, zo wel de *Mineralen*, als *Planten* en *Dieren*; en door de tweede de *Verhevelingen* (*Meteora*): Dat de eerſte volkomene genoemt worden, is, om dat, ſchoon ze beide uit vuur, water, lucht en aarde; of volgens de Chijmiſche beginzelen, uit zout, zwavel en *mercurius* beſtaan, echter deeze Elementen met de eerſte veel nauwer en volmaakter vereenigt zijn, zo dat ze niet zo ligt daar in kunnen ontdekt, en weder van elkander geſcheiden worden, als in de onvolmaakte; als welke zeer ligtelijk wederom tot de Elementen, uit welke ze beſtaan, kunnen gebragt worden. Het temperament en de gantſche natuur der gemengde *lighaamen*, hangt ook van zulk eene vermenging af, naamelijk, naar maate dat ze meer of min met die Elementen vermengd zijn; enz.

MIXTURA; *Mistura*; een *Mixtuur*; *Mengzel*: Dus noemt men in het algemeen eene zaamenvoeging en menging, van verſcheiderhande dingen onder malkander: Maar in de Geneeskunde verſtaat men daar door hedendaags, een *mengzel* dat uit vloeibaare en drooge dingen, zonder weeking of kooking, *ex tempore* zaamengeſteld word; en waar toe worden genoomen *gedistilleerde wateren*, *geesten*, *zappen*, *eſſentien*, *tinctuuren*, *gedistilleerde olien*, *vlugge* en *vaste zouten*, *poeders*, enz. Deeze *mixtuuren* worden gewoonlijk met eenige Medicinale *ſijroop* verzoet, en hebben dus meest een aangenaamen ſmaak; wordende bij een of twee lepels vol of meer, om het half uur, één of twee uuren, koud ingenoomen, en zo er poeders in zijn, die naar de grond zinken, moet men dezelve voor het inneemen wel omſchudden.

De *Mixtuuren*, anders gewoonlijk *Drankjes* genoemt, worden veel van de Geneesheeren voorgeſchreeven, dewijl ze ſchielijk kunnen gereed gemaakt worden, inzonderheid daar de ziekte haastige hulpe vereischt, daar bij gemakkelijk in te neemen, en ook van een goede uitwerking zijn, als ze wel geordineert worden; zie ook DRANKJE.

Het zal niet onnut zijn hier eenige, Voorſchriften van *Mixtuuren* te laaten volgen, die van veel nut bevonden zijn in de daarbij genoemde en meer andere gebreeken; en tot voorbeelden kunnen dienen.

Verſterkende, pijnſtillende en rustverwekkende Mixtuur.

Neemt *melisſe water* en van *citroen ſchillen*, van elks één once; *levens-geest van Matthiolus*, een halve once; *vloeibaar laudanum van Sijdenham*, 25 druppels; *ſijroop* van *koorn-roſen*, een halve once; mengt het tot een *Mixtuur* of *drankje*.

Zamentrekkende en verkoelende Mixtuur, enz.

Neemt *rooſe-water*, vier oncen; *gepoederde granaat-ſchillen*, twee ſcrupels; *zoete ſalpeter-geest*, 20 druppels; *ſijroop van mijrthen*; een halve once, mengt het.

Oploſſende en openende Mixtuur.

Neemt *water van marjoleine*, vier oncen; *van oranje-bloeſems*, één once; *tinctuur van barnſteen*, twintig druppels; *polijchrest zout*, een halve once; *ſijroop van kermes*, een halve once; mengt het.

Openende en de Moeders-opſtijging bedaarende Mixtuur, enz.

Neemt *gedistilleerde olie van barnſteen*, *van caneel*, en van *cedro*, van elks twee druppels; maakt er met *witte zuiker*, een geoliede zuiker (*Eleoſacharum*) van; doet hier bij *ſijroop van roſemarijn-bloemen*, en *windbreekende ſijroop van Sijlvius*, van elks twee drachmen; *water van oranje-bloeſems*, drie drachmen; en *water van marjoleine*, zes oncen: Mengt het.

Andere Mixtuur tegen de Moeders-opſtijging.

Neemt *water van melisſe* en *van bijvoet* of *moeder-kruid*, van ieder twee oncen; gepoedert *bevergeil*, twaalf grein; *vloeibaar laudanum van Sijdenham*, vijf-en-twintig druppels; *ſijroop van bijvoet*, of van *oranje-bloeſem*, een halve once: Mengt het.

Van deeze voorgaande vijf *mixtuuren*, kan om de een of twee uuren, een lepel vol ingenoomen worden.

Mixtuur tegen een verſtikkende Cathar en Hoest.

Neemt *water* van *hijſop*, van *ſcordium*, van *eerenprijs*, en *water tegen de engborstigheid van Ludovicus*, van elks één once; *geest van ammoniak-zout*, *met ammoniak-gom* bereid, drie drachmen; *gebarnſteende liquor van hertshoorn*, twee drachmen; *azijnhoning met zee-ajuin* bereid, *ſijroop van tabak*, van elks een half once; mengt het. Hier van moet de Lijder om de half uur een lepel vol ingegeeven worden; zijnde een zeer goed middel in deeze benauwende ziekte.

Maagverſterkende Mixtuur, tegen walging uit rouwigheden, enz.

Neemt *water van kruiſemunte*, één once; *van caneel*, *zap van oſſetong* en *van kwee-peeren*, van elks zes drachmen; *zoete ſalpeter-geest*, twee ſcrupels; *gedistilleerde olie van caneel*, vier druppels; *ſijroop van coraalen*, *van quercetanus*, of *ſijroop van oranje ſchil*, zes drachmen; mengt het.

Verſterkende Mixtuur.

Neemt *water van oranje-bloeſems*, twee oncen; *van melisſe*, drie oncen; *extract van kina-kina*, één drachma; *ſijroop van violen*, één once; mengt het, om daar van om 't uur een lepel vol te neemen.

Of, neemt *water van melisſe*, vier oncen; *van marjoleine* en *van caneel*, van elks één once; *Gravinne poeder*, een half drachma; *ſijroop van oranje-ſchil*, zes drachmen; mengt het en gebruikt het als 't voorige.

Temperende en rust verwekkende Mixtuur.

Neemt *water van cichoreij* en van *honds-gras*, van ieder twee oncen; *geprepareerde kreefts-oogen*, of *oester ſchelpen*, *gezuiverde ſalpeter* en *gevitrioolde wijn-ſteen*, van elks één drachma; *gezuiverde berg-cinnaber*, één ſcrupel; *vloeibaare laudanum van Sijdenham*, twintig druppels: Mengt het tot een drankje; de *doſis* is alle uuren één lepel vol, wel omgeſchud.

Dit drankje is nuttig in 't begin van alle heete en woelende ziektens, want het matigt de gesting des bloeds en drift der geesten, zet de pis af, en bereid 't lighaam tot de buikzuivering; het dient ook, om groote trekkingen en trillingen van de leden des lighaams te ſtillen; maar

als

alsde Lijder een kwaad geſtelde borst en hoest heeft, moet men de ſalpeter uit het drankje weg laaten: Deeze drank is ook nuttig in alle ziektens der Kinderen met of zonder koorts, veroorzaakt door 't zuur in de maag, daar ze zo zeer aan onderheevig zijn: Maar men moet haar minder geeven, naamelijk ongeveer een halve lepel vol, tweemaal 's daags.

Men ordonneeert ook *Mixtuuren* om te purgeeren; bij voorbeeld:

Purgeerende mixtuur.

Neemt *water van zuuring*, zes oncen; *extract van rhabarber*, twee ſcrupel; *gezuiverde ſalpeter*, een half drachma; *ſijroop van ſenés-bladen*, een once; mengt het. Hier van neemt men 's morgens ieder half uur een lepel vol, warm, tot dat men begint open lijf te krijgen; of anders koud met warme koffij gemengt.

Daar worden ook *Mixtuuren* ten deele door infuſie gemaakt; bij voorbeeld:

Verkoelende en laxeerende Mixtuur.

Neemt *tamerinde*, een half once; laat het in *water* van *honds-gras* weeken; dan doorgezijgt zijnde, mengt onder het doorzijgzel *rob van vlierbeſiën*, een once; en *gezuiverde ſalpeter*, twee ſcrupel. Hier van neemt men des morgens ieder uur een thee-kopje vol, warm.

MIXTURA SIMPLEX; of *Spiritus de tribus*; *enkelde Mixtuur* of *Mengzel*; is een zeker Mengzel dat men in de Apotheek tot 't gebruik gereed houd, en op de volgende wijze bereid word.

Neemt *gekamferde geest van theriaak*, vijf oncen; *gerectificeerde geest van wijnſteen*, twee oncen; *gerectificeerde geest van vitriool*, één once; mengt deeze dingen en digereert het drie dagen lang, zo zal deeze *Mixtuur* een bruinagtig geele koleur verkrijgen. Zommige haalen deeze *Mixtuur* over, en als dan word ze *gerectificeerde* genoemt.

Deeze *Mixtuur* is een uitneemend middel, inzonderheid in kwaadaardige koortzen, en pijnen die door een drift in het bloed voortſpruiten, enz. De Doſis is 30 à 40 druppels.

MNEMECÆPHALICUS, is de naam van een Balſem die volgens 't zeggen van SENNERTUS *Med. pract. lib. I. cap.* 5. door Hertog KAREL VAN BURGUNDIE voor tien duizend guldens van een Engelſch Geneesmeester is gekogt. Zommigen verzekeren, dat deeze balſem zo heilzaam is, dat het gebruik daar van de voorledene zaaken altoos in het geheugen bewaard. Doch is dit wezendlijk zo, zo moet men zich ten hoogſten verwonderen, dat dit middel niet in praktijk word gebragt, dewijl derzelver bereiding geen geheim meer is, maar op de boven aangehaalde plaats bij SENNERTUS word gevonden.

MOARD, zie MARTER.

MOBITJES, is de naam die op Rio de Berbice een zoort van Vlooijen draagt; welke voornaamentlijk in de West-indiën op zandagtige plaatzen huisvesten, de Menſchen bij de beenen opſpringen, en kwaadaartige zweeren te weege brengen, die zomtijds de dood veroorzaaken. Zie ook VLOOIJEN *n.* II.

MOCHLIA, word de wederherſtelling van ontwrichte leden door verſtaan, wanneer bij voorbeeld een arm of been uit zijn plaats is geweeſt, en weder ingezet.

MODDER; *Slijk*; in 't latijn *Limus*; hier door verſtaan veele de gemeene Aarde, daar men allerlei planten in kweekt; dog meest doorgaans word daar door verſtaan, een ſlijmagtige Aarde, die in het water ontſtaat, en op deeze of geene plaats van de grond des waters of oevers geſpoeld en bij een vergaderd is; wordende meest gevonden in Meiren, Poelen, Stads-gragten en andere ſtilſtaande wateren; inzonderheid daar veel riet en andere water-planten in groeijen, of daar veel van allerlei vuilnis in koomt; want ze ſchijnt voort te koomen uit allerlei Lighaamen, die in het water verrotten, zo wel van Planten als Dieren, en Inſecten, enz.; waar mede de fijnſte aard- en zand-deelen zich vermengen en vereenigen.

Deeze *modder* of *ſlijk* heeft meest eene bruin- of zwartagtige koleur, en is in 't algemeen zeer vrugtbaar, dog de eene minder en de andere meer, ook de eene grover of fijnder als de andere; zijnde derhalven heel dienstig om de losſe ontvrugtbaare zandagtige en andere gronden vrugtbaar en bekwaam te maaken, tot beter groeijing van allerlei gewaſſen, als ze daar mede gemengt word.

De vette fijne *ſlijk* uit Meiren en Poelen, inzonderheid daar veel riet in groeit, is in het bijzondere zeer nuttig tot bereiding van eene aarde, om daar allerlei fijne bloem- en andere gewaſſen in te planten en te kweeken, welke in dezelve bijzonder wel groeijen en tieren willen.

De Zee geeft ook een zoort van *ſlijk* van zich, het welke ze agter zich te rug laat, bij de Ebbe, op plaatzen die ze door de Vloed overſtroomt; welke van zommige *Adams-aarde* genoemt word; en naar gisſing ontſtaat, uit de meenigte van doode Visſchen, als mede van Planten en andere Lighaamen, die daar in verrotten: Hoewel het zeer waarſchijnelijk is, dat teffens de lucht ook iets toebrengt tot vermeerdering van de *ſlijk*, zo wel in zoet- als zout-water; aangezien men waarneemt, dat als men zuiver water in een vles wegzet, dat er met na verloop van tijd *modder* of *ſlijkagtige* ſtoffe, zich op den grond en aan de zijde van de vles zet, en zulks zo veel te meer, als de vles niet geſtopt, maar open of alleen met een ſtuk linnen gedekt is; zie *Memoires de l'Academie Roijale des Sciences, ann.* 1700. Het is buiten twijfel voor 't grootſte gedeelte deeze *zee-ſlijk*, welke de aangeſpoelde Landen naast de zee, zo vrugtbaar maakt tot bouwing van allerlei gewaſſen; gelijk dezelve meest doorgaans zeer vrugtbaar zijn; waar van onder anderen het *Bild* in Friesland, een aangeſpoelde Landſtreek zijnde, en andere aldaar, kunnen getuigen. Het is mede meest aan het *ſlijk* toe te ſchrijven, 't welke het zoete water agter zich laat, dat de ſchraale weij- en andere landen vrugtbaarder maakt, als men het zelve in de wintertijd van elders daar over leiden kan, zo dat het in die tijd dezelve bevogtigt en er zagtjes over heen vloeid; men is in de ſchraale bergagtige Landſtreeken van Duitschland en elders niet onkundig van deeze verbetering des gronds, en dezelve word doorgaans met voordeel in het werk geſtelt, daar het geſchieden kan.

MODDER-KRUIPER, zie MEIR-SLANGEN *n.* IV. *pag.* 2017.

MODE; *Nieuwe Moden.* Dit is eene algemeene uitdrukking van alle gebruiken, die in de zamenleeving door de grilziekheid der Menſchen zijn uitgevonden. Zij bevat gewoontens, manieren van houding, van kleederen, van eeten, drinken, van al wat tot overdaat betrekkelijk is. Men kan haar in eenen politiken en wijsgeerige zin aanmerken.

Zij is haare geboorte ſchuldig, aan den ijver om door wat nieuws te behaagen; en of ſchoon zij afhangt van de veranderlijkheid en ligtvaardigheid van den geeſt, en verachtens waardig ſchijnt, doet zij eenen Staat oneindig voordeel; zij onderhoudt de konsten en den handel. Frankrijk trekt er het meeste voordeel van, gelijk blijkt uit Mijlord BOLINGBROKES opmerking, die optekent dat ten tijde van COLBERT, de *Moden* en dergelijke kleinigheden der Franſchen aan Engeland, 5 of 600, 000 pond ſterling kosteden, zo ſterk was de afleevering.

De bezadigde Volkeren hebben dus een groot deel hunner ſchatten beſpaart, gelijk die van Aſie, en noch heden de Turken. In ons land hebben de Vrieſen, en onder dien de Hinlopers, langst hunne oude klederen gehouden; doch ook deeze beginnen door te groote rijkdommen verdartelt, uit te ſpatten, en zich door de vermenging van hunne kleding met die van andere Volkeren te verarmen.

De nieuwe *Moden*, konnen politijk geredeneerd, te Parijs, te Londen, te Amſterdam voordeelig zijn, maar in de kleine ſteeden zijn ze altoos verderfelijk; men hangt zijne overvloed aan die dwaasheden, en als dan laat men de armen van honger ſterven.

Men berispt gemeenlijk, bejaard geworden zijnde, alle nieuwe *Moden* van klederen, tooizel, meubilen, en gebouwen als wanſtaltig, 't welke van de gewoonte afhangt; want een *Mode* heden oud geworden, ſchijnt ons nu die er aan gewoon zijn, zeer wel paſſende en betaamelijk, daar zij in het begin even grillig was als die wij nu berispen. Het heugt veelen dat de Vrouwen het haair plat droegen en nederhangende, nu zijn wij gewoon aan de hooge hoofd tooizels, en wel haast zal men die manier verwerpen, en de oude afgelegde weder opnemen.

De *Mode* van klederen, van de ſpijzen te bereiden is nog zo berispelijk niet, als die van den ſmaak in konſten en wetenſchappen, die van het leven, gezondheid, van geweeten, geest, verſtand en kennis. Hier moeten de Philoſophen hun wee over uitroepen! en onderwijlen volgen zij de *Mode* hunner wetenſchap met de zelfde drift als eene Franſche Juffer die van haar toilet. Het was de *Mode* Ariſtoteliaanſch, Carteſiaanſch, Newtoniaanſch, Wolfiaanſch te zijn! alle dag, brengt een Profeſor eene nieuwe *Mode* in zijne Collegien en in zijne wetenſchap; de Studenten volgen die even greetig, als het fatzoen hunner paruiken.

MODEL; *Voorbeeld*; dusdanig word al 't geen genoemd, dat als een *origineel* of oorſpronkelijk ſtuk word aangemerkt, en waar van men eene nabootzing of copij wil maaken.

Door *Model* verſtaat men ook in de Bouwkunde, de lighaamelijke verbeelding van een zaak in 't klein; zo als bij voorbeeld, de afbeelding van een Veſting, Huis, Toren enz. in Hout, Gijps of Kleij. Ook noemen de Beeldhouwers, Schilders, Zilverſmeden en meer andere Konstenaars of Handwerkers, al het geene zij onderneemen na te maaken, een *Model*.

MODIOLUS; dus word dat deel van een *Trepaan* of *Been boor* genoemt, 't welke tot het booren omgedraaid word, zijnde tweërlei; het eene heeft in 't midden een punt, en word het Mannetje (*Mas*), en het ander dat geen punt heeft, het Wijfje (*Fæmina*) genoemt. Zie TREPAAN.

MOEDER, in 't lat. *Mater*. Eene *Moeder* is eene Vrouw welke een Kind gebaard heeft, het zij wettig of onwettig, 't welk geene veranderige maakt in de betrekkinge die de *Moeder* heeft tot haar Kind; de plichten zijn dezelfde, maar beginnen eerder, wanneer eene Vrouwe dien ſtaat wettig verwagt.

Moeder te zijn, is van ouds reeds eene eere gerekend; niet alleen om dat het eene blijk van zegen was zwanger te zijn en te baaren, maar om dat eene Vrouwe zonder dat nimmer haar plichten voldoen kan, welker volvoering zoo luisterrijk als moeijelijk is.

De plichten van eene Moeder, moeten derhalven een weinig nader onderzogt en voorgeſteld worden; ten welken einde wij het oog alleen zullen vestigen, op gehuwde Vrouwen.

Een jonge Vrouwe moet, zo als zij zich in den huwelijken ſtaat begeeft, zich voorſtellen, dat zij zich in de mogelijkheid ſtelt om *Moeder* te zijn, en van dat ogenblik af aan zich gedraagen overeenkomſtig aan dien ſtaat, en derhalven matigheid, zo in het beſtier van haare lusten als driften oeffenen. Wellust en een vadzig leeven, bederven de kracht haares lighaams, en maaken haar onbekwaam tot voortteeling, of tot het voortbrengen van ſterke en gezonde Kinderen.

Wulpsheid inzonderheid, of ſchoon het geoorloofd is zijne lusten te boeten, is even zondig, en ten hoogſten ſchadelijk tot de voortteeling: Veele miskraamen om dat zij pas bezwangerd zijnde zich hier in te buiten gaan. Het bijſlaapen moet als een middel ter voortteeling, en niet als eene hoererije geoeffend worden. Het Opperweezen de maatigheid der Vrouwen hier in mistrouwende, heeft haar eene afkeer van den bijſlaap gegeeven, zo dra de bevrugting geſchied is. Zij konnen zich derhalven te eerder bedwingen, mits dat zij de liefkozingen vermijden.

Zwanger zijnde, kan men eene Vrouwe van dat oogenblik af aan reeds als *Moeder* beſchouwen, en onderworpen aan haare wezenlijkste plichten, welke wij reeds gezegd hebben in maatigheid te beſtaan zo omtrent vermaaken, ſpijzen, beweeging en ſlaapen, inzonderheid in het vieren der driften van het gemoed. De Schepper heeft deezen ſtaat zo gelukkig gemaakt voor de Vrouwen, dat zij alle huiswerk doen konnen zonder ongemak, ook allerlei eeten verteeren en nuttig maaken konnen voor haare tedere vrugt. De armſte brengt even ſterke, ja ſterker kinderen voort dan de rijkſte, om dat maatige beweeging nuttig is voor de gezondheid, en de ſpijzen te beter gekookt worden.

Zij moet zich egter voor ſpringen wagten, voor ſtooten, en al wat met hevigheid de Lijfmoeder nederwaarts perst. De Rijken moeten derhalven het danzen en ſpringen laaten, om het gevaar van miskraamen voor te koomen.

Zo dra de buik opgezet, en het keurslijf, dat ſchadelijk cieraad voor onze Vrouwen! ongemakkelijk wordt, moet zij het geheel aflaaten; het dwingt immers de Lijfmoeder voor en nederwaarts, waar door de baaring naderhand te zwaarder wordt. Onze rijke Vrouwen evenwel zijn zo dwaas, van haaren buik in te rijgen, op dat men vooral niet merke dat zij zwanger is, even of het eene ſchande was, zulke doorſlaande bewijzen van Gods zegeningen en gunst te dragen? Al deeze dwang van het lighaam moet agter geſteld, en alle grillige netheid van leest aan eene zijde gezet worden.

De jonge *Moeder* moet alleen voor haare vrucht zorgen,

gen, en zo dra de zwangernis vordert, op haaren boezem letten; die moet niet gedrukt worden, maar vrij zijn; daar behooren geene kunsten aangedaan te worden, om dat de Schepper al wat nodig is, zelfs verzorgt, en niets van dien aart aan onze nalaatigheid toe vertrouwt. De ſtaat van zwangernis is daarom eene natuurlijke ſtaat; de Vrouwe moet eeten, drinken, zich beweegen, haar huiswerk doen, even als te vooren; zij moet zich uit het hoofd brengen, alle de vertellingen der oude Vrouwen, van nu door ſchrik, dan door lust naar een of ander eeten, haare vrucht te konnen ſchaaden; alle die verdigtzelen hebben nu een einde. Zie INBEELDINGS-KRAGT.

Tijdig behoord zij om haare kraam-kamer en luijermand te zorgen, op dat zij niet overvallen worde; het oogenblik van bevrugting immers is onzeker, en buiten het geweeten; zij kan ook ontijdig bevallen, wanneer eene hartstogt, die niet te voorzien was, haar ſterk aandoet, of iets anders gebeurt 't welk de orde der natuur om zo te ſpreeken als omkeert.

Zij doet best, eene Vroedvrouw bij tijds te ſpreeken, hoewel die zeldzaam te laat koomen, en meest al door voorbaarigheid en ongeduld de baaring lastig maaken; voorzigtigheid evenwel is in alle gevallen prijsſelijk.

Bevallen zijnde, verandert haare pligt; het Kind vereischt nu onmiddelijke zorgen, reiniging, voedzel, alle welke zij in dit land zelve niet uitvoeren kan; haare Oppaster of Baker, zal in het begin haar behulpzaam zijn; zij moet zich maatig koesteren, en vooral denken op de borsten, om de gezegende melkbronnen haar Kind niet te onthouden; zo als het Kind honger, of dorst ſchijnt te hebben, moet het aangelegd worden, het zuigt eerst de borst uit, en krijgt dat vogt, 't welke het lighaam zuivert en de taaije afgang uitwerpt, 't welke in de lijfmoeder vergaart was.

Een weinig ſmert moet haar niet af ſchrikken; wat haare pligt moeijelijker is, wat de eer die zij behaalt, door dezelve wel te betrachten grooter zal zijn. Zij zal dan altoos haar Kind zelve zoogen, en daar aan alle kleine en inderdaat belachgelijke vermaaken opofferen; is het vermaak van zijn Kind zelve aan de borst te hebben, te vergelijken met dat van een gezelſchap of comedie bij te woonen? moet niet het gedenken aan het tedere Schaap, nu overgegeeven aan de handen van eene vreemde, al het genoegen weg neemen van het geſnap te hooren van eenige Vrouwen, of het laf gevlei van vreemde Mannen? moet de melk welke in de borsten tintelt, het hart niet doen kloppen van eene *Moeder*, die dit buiten ſpoorig vermaak ſtelt, boven de troetelingen van haar Kind? moet zij niet geduurig bloozen, wanneer zij haar pligt-verzuim herdenkt?

Moeder geworden en herſtelt zijnde uit de kraam, behoort zij haar Kind te kleeden, en zelve te reinigen; ik ſpreeke van Moeders over het geheel, weinige konnen dit door anderen laaten doen, en wanneer men al eene Kinder-meid door loon daar toe bekoopt, is het niet te min *'s Moeders* plicht de afgang te bezien, op dat men de oorzaak weete van het ſchreijen. De *Moeder* moet geduurig bezien, of het ook ſmert heeft van de doeken, of ook eene breuk het Kind dreigt; in een woord, laat de *Moeder* zich ontrekken van het afzienlijke, maar laat zij het oog houden over de gezondheid van het Kind, en over de kleeding; veelen immers worden hier door bedorven, of elendig mishandelt.

Alle deeze zorgen, hebben alleen betrekkinge op het lighaamelijke geſtel van het Kind. Het zedelijke vereischt geene mindere oplettenheid.

Het Kind altoos geſtreeld, gevleid en met tederheid behandeld van eene goede *Moeder*, ſleept dikwerf door kleine ſtoutigheden het hart weg van zijne voedſter, en misbruikt haare liefde. Het zijn de beginzelen die tegengegaan moeten worden, en daarom moet de liefde met ontzag gepaart gaan, en de eerste ſtoutheid tegengegaan worden; ſchielijk immers, verwildert uw Kind, en gij meent haast dat de roede het eenigst middel is om uw ontzag in ordre te houden; veelen gaan tot deezer middelen over, en leenen het gezag des Vaders om het Kind tot gehoorzaamheid te dwingen. Dwaaze *Moeder!* geef liever in het begin niets toe aan het ſchreeuwend gedwing van uw Kind, volg zijn hoofd niet, en leer het in den wieg gehoorzaamen.

Zijt gij te zwak, en kunt gij het gevlei niet weerſtaan van uw Kind, ſtraf het niet met verſchrikking, of maak het niet bang door dreigingen met Honden, zwarte Mannen of Spooken enz.; niets bederft meer den inborst, en niets maakt het Kind vreesagtiger. De dienstboden en al wat huirlingen zijn, bedienen zich van die middelen in uwe afweezenheid, en daarom alleen is het noodzaakelijk dat gij uwe Kinderen zelve behandelt, en altoos bij uw hebt. Gezegende ſtaat der Huislieden! daar is de *Moeder*, Min, Baker en Kindermeid; daar geniet het Kind alle de voordeelen die de gezegende Schepper het toegeſchikt heeft; ongelukkige Stedelingen, en nog ongelukkiger gij rijkste onder dezelven, zelden geniet gij het genoegen van oprechte wederlielfde uwer Kroost; hoe wilt gij dat zij u beminnen, daar gij hun uwe hulp en toeverzicht geweigerd hebt, toen zij die meest noodig hadden? gelukkig is de wereld, van weinig rijke Inwooners te bezitten; het menſchelijk geſlacht verbasterde anders geheel, nu houdt de ſchraalheid de meeste huishoudingen in order.

Voor al moeten de *Moeders* nimmer uit het oog verliezen, hoe noodzaakelijk het zij met den Vader eerst eene ſchikking te maaken omtrent de opvoeding, op dat beide gelijkerhand hunne vlijt aanwenden om de Kinderen zagt, vreedzaam en billijk, of met behoorlijk ontzag op te voeden.

Dus doende zult gij geen gezegender ſtaat bevinden op deeze wereld, dan die van *Moeder* te zijn; alle uwe geledene ſmarten zult gij vergeeten, wanneer uwe Kinderen groot geworden, U uwen ouderdom gezellig en gemakkelijk maaken.

Stiefmoeder.

Moejelijker plicht is er niet, dan die van eene *Stiefmoeder*; zij moet al het geene doen, 't welke eene eigen *Moeder* verſchuldigd is, 't welke daarom moejelijk zo niet onmoogelijk is, om dat zij geene natuurlijke betrekkinge gevoelt; en de Kinderen mede van liefde ontbloot, de goede order van de *Stiefmoeder* ras ſtrengheid, en haare kaſtijdingen wreedheid noemen.

De Man, Vader over die Kinderen, neemt ſchielijk hunne partije en wreekt zich, aangedaan door de weerloosheid van zijne kinderen, over zijne tweede Vrouwe, die zeldzaam of nooit zo veel liefde hem kan inboezemen als de eerste gedaan heeft: Het zij het onmogelijk zij tweemaal te beminnen met gelijke kracht, het zij het verſchillend interest van de tweede *Moeder* en Kinderen dit onmogelijk maaken.

Zulk eene *Moeder* moet tweemaal meer verſtand hebben, tweemaal meer geduld, het welke bijna over het geheel onmoogelijk ſchijnt; zekerlijk moeſten de Jooden daarom de Susters van hunne geſtorvene Vrouwen trouwen; deeze hadden ten minsten als Moejen grooter betrekking, en volbrachten haare plichten gemakkelijker; het bloed en zelfde interest werkten te zaamen, en dus geſchiede alles in beter order.

MOEDER, *Huis-moeder*; word genoemt een *Moeder* of Vrouw van het Huis-gezin, welke zig niet alleen bemoeit met de opkweeking der Kinderen, maar ook met de Huis-houdelijke zaaken.

Pligten van eene goede Huis-moeder.

Eene zodanige *Moeder* of Vrouw, heeft veele pligten waar te neemen, wil ze den naam van een goede *Huis-moeder* dragen; waar van wij maar de voornaamſte kortelijk zullen melden.

1. Zij moet vroom en Godvreezend zijn, en aan haaren Man, als 't hoofd des huis-gezins, alle liefde en agting betoonen, gelijk de Man daarentegen verpligt is, zijne Vrouw te beminnen, te beſchermen en in waarde te houden; zij moet in voorſpoed niet trots en hovaardig, en in tegenſpoed niet kleinmoedig en ongeduldig worden, maar 't zelve met geduld dragen, en alle tegenſpoed met haaren Man deelen, en nevens hem God ootmoedig om verzagting en ſterkte ſmeeken.

2. Zij moet allen vlijt aanwenden, niet alleen voor de lighamelijke opkweeking van haare Kinderen, en zorg dragen dat dezelve niet door de Minnen, Kindermeiden of anders verwaarloost of kwalijk behandelt worden; maar zij moet ook voor allen, zo wel als de Vader niet verzuimen, om haare Kinderen in de vreeze Gods, eer en deugd op te voeden; hen in alle de pligten van een Christen te onderwijzen, en de liefde tot Christus, als met de melk doen inzuigen; want zij zijn de Ouders naar den vleesſche niet, dan om ze naar den geest te zijn, beſtaande dus de waare vreugd der Ouderen, die zig naar de wetten van 't Evangelium gedragen, over hunne Kinderen, meer in de voortgang van een Christelijken wandel, dan in die van de weereld.

3. Een *Moeder* moet derhalven, zo wel als de Vader, hunne Kinderen goede voorbeelden geeven, en dezelve beſtraffen en tuchtigen, over dingen die kwalijk gedaan en ſtrafbaar zijn.

4. Dat ze hun met zagtmoedigheid als Vader en Moeder moeten behandelen, niet met eene ſtraffigheid als zommige Stiefmoeders, die in ſtaat is, hun tot wanhoope te vervoeren, en te brengen tot kleinagting voor hunne Ouders; de roede moet derhalven wel geduurig bij de hand zijn tot een waarſchouwing, maar niet onverſchillig gebruikt worden; het berispen en ſtraffen moet met verſtand, zonder drift en toornigheid, te regter tijd en niet geduurig geſchieden; aangezien het geduurige berispen, of kijven, ſchreuwen en ſtraffen, de Kinderen eer verhard en hardnekkiger maakt, dan verbetert.

5. Na maate dat de Kinderen ouder en grooter worden, moeten zij tot de werkzaamheid en bezigheden gewend en aangezet worden, om niet ledig te loopen, dat een groot bederf voor dezelve is; mits hun egter een behoorlijke ſpeeltijd te laaten; men moet ze na de ſchool ſtuuren, om wel te leeren leezen, ſchrijven en cijfferen, 't welke de nuttigſte gifte is, die de Ouders aan hunne Kinderen kunnen geeven. Het is in 't bijzonder de pligt der Moeder, om het oog op haare Dogteren te houden, en wel voornamelijk als ze 12 of 14 jaaren oud geworden zijn, dewijl dat de gevaarlijkſte tijd voor hun is; in welke hun inzonderheid de deugd en eerbaarheid moet ingeboezemt worden.

6. De pligt van eene Huismoeder is verder, om de huislijke zaaken neerſtelijk te bezorgen, inzonderheid die eigentlijk de Vrouwen aangaan; zo wel wat de keuken, als wolle, en linnen te redden, het naaijen, het wasſchen, het huis en huis-geraad ſchoon te houden, enz. betreft.

7. Zij moet ten dien einde het oog geduurig op het Huisgezin, inzonderheid op de Meiden houden, op dat dezelve hun werk neerſtiglijk en getrouw verrigten, en niet lui en ledig omloopen: Zij moet heh ook daar in door neerſtigheid, in haare eigen bezigheeden, met goede voorbeelden voorgaan.

8. Het is een zaake van belang, dat men niet alte veel vertrouwen op de Dienstboden moet ſtellen, door haar bijna over alles te laaten gaan, of haar de ſleutels te geeven, van iets te haalen uit plaatzen die op het ſlot zijn, 't zij Koornzolder, Spijs-kamer, Kelder, Kisten of Kasten, enz. Maar valt er iets te haalen of uit te geeven, zo moet de Huis-moeder of Huis-vader het niet te bezwaarlijk agten, om zulks zelfs te doen; want de ondervinding leert, dat er veele ontrouwe Dienst-booden zijn; en het ſpreek-woord zegt, gelegentheid maakt dieven; ook worden de Dienstbooden veeltijds, door andere boosaardige Menſchen tot ontrouw en kwaad doen verleid. De *Huis-moeder* moet derhalven alles dat van belang is, opſluiten, en de ſleutels op haare zijde draagen, voornaamelijk als ze niet van huis is.

9. Ondertuschen behoord ze ook zorg te draagen, dat de Dienstbooden behoorlijk en genoezaam goed eeten en drinken, en zulks op een behoorige en geregelde tijd verkrijgen; want anders maakt de beknibbeling, niet alleen onwillige en knorrige, maar ook ontrouwe Dienstbooden; die ook daar door dikwils hunnen dienst verlaaten, en daarenboven de *Huis-moeder* een kwaaden naam geeven; zo dat ze daar door bezwaarlijk goede Dienstbooden verkrijgen kan: Behalven dat de Dienstbooden, die dikwils zwaar arbeiden moeten, ook 't noodige voedzel toekoomt, om bij kragten en gezondheid te kunnen blijven.

10. Zij moet de Dienstbooden, Knegten en Meiden, niet alte veel werk te last leggen, meer als ze ordentelijk kunnen doen; en hen ook hun rusten op zijn tijd na gedaan werk, en hoofdzaakelijk 's Zondags vergunnen, om wat adem te ſcheppen; overdenkende dat het onze Mede-menſchen en geen Slaaven zijn, die ook haare ruste noodig hebben, zullen ze in ſtaat zijn om hun werk wel te verrigten, inzonderheid als ze zwaar werk moeten doen.

11. De *Huis-moeder* zo wel als de Huis-vader, moeten de Dienstbooden ook zorgvuldig tot de Godvreezentheid en den Godsdienst aan zetten, en hen ten minsten 's Zondags de tijd vergunnen, om ter Kerke te kunnen gaan; ze moeten dezelve voorts, zo wel als hunne Kinderen, tot alle deugden en goede daaden aandrijven, en niet dulden, dat ze vloeken, zweeren, of dertelheeden en andere onredelijke dingen bedrijven.

12. En willen ze hunne agting behouden, zo moeten ze zich niet te gemeen met dezelve maaken, en nog

minder

minder met hun ſchertzen; want dit veroorzaakt zekerlijk eene kleinagting, en vervolgens eene ongehoorzaamheid bij de Dienstbooden voor hunne Heeren en Vrouwen.

13. Men moet de Dienstbooden ook niet prijzen in hunne tegenwoordigheid, want dit verwekt bij hen een laatdunkenheid en groothertigheid, en veroorzaakt, dat ze daar na dikwils mede willen heerſchen, en eindelijk de Heer en Vrouw niet gehoorzaamen: Maar heeft men goede Dienstbooden, zo moet men dezelve, door ze zagtjes te behandelen, en hun bij gelegentheid eenige weldaaden buiten hun verdienst te betoonen, bij hun pligt zoeken te houden; want het is oneindig beter, dat de Dienstbooden hunne Heeren en Vrouwen met liefde dienen en gehoorzaam zijn, dan door dwang.

14. Voorts behoort eene *Huis-moeder*, niet groots en hoovaardig te zijn, 't zij in kleederen, vercierzels, kleinoodien, en andere kostbaare dingen; want dit verzwakt de huishouding grootelijks, ja de pragt kan dezelve geheel ruineeren. Haar kleeding behoord derhalven zindelijk en zedig te zijn, en niet boven haare ſtaat; gelijk ook die van haare Kinderen. De Ouden hebben reede aangemerkt en met reden gezegt, dat de cieraad van een Vrouw, niet beſtaat in ſchoone en kostbaare kleeding, maar in deugd, tugt en eerbaarheid; in waarheid, vroomigheid, mildaadigheid, ſtilzwijgendheid, zagtmoedigheid, ſpaarzaamheid, eerlijk en redelijk gemoed.

15. Een *Huis-moeder* behoord ook ingetoogen te weezen, dat is, niet veel uit te gaan in gezelſchappen of anders, ten zij het de noodzaakelijkheid vereischt, nog ook veel aan de deuren en venſters te ſtaan, en alles daar buiten te willen zien en beoordeelen; want dit veroorzaakt niet alleen verzuim en nadeel, in haare huislijke zaaken, maar geeft haar ook den naam, van nalaatig en ligtvaardig te zijn: Om dezelfde reden moet ze zich ook niet te veel ophouden met viſiten van haare vrienden of buuren te ontfangen en te geeven, en nog minder met groote tractatien; dit alles verſtrekt maar tot groot nadeel, en men ziet niet zelden dat door de pragt en overdaad een anderzints welgeſteld Huisgezin, te gronde gaat.

16. Eindelijk, zo is het een groote bekwaamheid van eene *Huis-moeder*, als ze in afwezigheid van de Huis-vader, of nevens dezelve, de huislijke bezigheeden, die anders gewoonlijk het ampt van de Man zijn, en door dezelve verrigt worden, waarneemen kan; naamelijk het ontfangen en uitgeeven, het koopen en verkoopen, het boek-houden, brieve-wiſſeling, enz.; met een woord, het beſtier van de geheele Huishouding.

MOEDER AZIJN, zie AZIJN.

MOEDER-ELIXIR, zie ELIXIR, *pag.* 622.

MOEDER-ESSENTS, zie ESSENTS, *pag.* 682.

MOEDER-KANEEL; is de *Hout-kaſſie* of *Caſſie-baſt*, zie CASSIE (HOUT-).

MOEDER-KOEK, zie NAGEBOORTE.

MOEDER-KOEK DER PLANTEN; *Placenta ſeminum*, is het bovenſte deel des ſteels, of de voetſteun, waar de deelen der vrug-voorbrenging, als de kelk, bloem-krans, helm-ſtijltjes, 't ſtampertje, zaad-huis en het zaad op vast gehegt zijn; dog dezelve word weder onderſcheiden in vijf zoorten, als 1. in *eigene*, die maar eene vrugt brenging of bloem bevat; 2. *gemeenzaame*, die veel bloemen bevat, gelijk de zaamengeſtelde, bij voorbeeld de (*Scabioſe*); 3. de *kroon* (*Umbella*); 4. *bloei-tros* (*Cijna*); en 5. *hoos-bloem* (*Spadix*): Dog veeltijds word daar door ook alleen verſtaan het mergagtige deel der bloem of vrugt, waar in het zaad vast zit, en daar uit zijn voedzel ontfangt tot dat het rijp is; gelijk in de geſtelde bloemen.

MOEDER-KRUID; *Mater* of *Meter*; in 't latijn *Matricaria vulgaris ſ. ſativa*; *Matricaria* DODONÆI; (*Matricaria foliis compoſitis planis, foliolis ovatis inciſis, pedunculis ramoſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit kruid-gewas heeft dunne langwerpige bleek-groene bladen, die in veel bladjes verdeeld en aan de kanten ingeſneeden en gekerſt zijn; tuſſchen welke een of meer ronde getande ſtengen opſchieten, van twee tot drie voeten hoogte, op welke getakte ſteelen met geſtraalde bloemen uit een ſchubagtige kelk voortkoomen, welker bladjes wit zijn; waar na het zaad volgt: De geheele plant heeft een ſterk en onaangenaamen reuk, en taamelijk bitteren ſmaak.

Daar zijn verſcheide veranderingen van; als 1. *met naakte bloemen*; 2. *met pijpagtige bloem-bladen*; 3. *met dubbelde witte bloemen*; 4. *met dubbelde witte in 't midden geele bloemen*; 5. *met dubbelde pijpagtige bloemen*; 6. *met dubbelde bloemen*, waar van de *rand-bladjes vlak, maar die in het midden pijpagtig zijn*; 7. *met fraaije gekrulde bladen en enkelde pijpjes-bloemen.*

Plaats. De gemeene zoort, groeit in Hoog-Duitschland, Frankrijk en elders, op onbebouwde vette plaatzen op mesthoopen; enz., wordende ook in de tuinen tot het medicinaale gebruik gekweekt, en van de gemelde veranderingen, worden inzonderheid de dubbelde zoorten veeltijds in de bloem-tuinen, wegens de bloemen onderhouden, die een goede vertooning maaken; ze zijn alle één-en meer-jaarig.

Kweeking. Dezelve geſchied zeer ligt door het zaad, dat men vroeg in het voorjaar zaait, en de jonge planten daar na verplant waar men begeert, zo zullen ze nog in het zelfde jaar bloemen en rijp zaad geeven, als 't najaar wat gunstig is; dog om ze tot het volgende jaar over te houden, is het beter om de ſtengen af te ſnijden zo dra ze uitgebloeid hebben; waar door ze beter nieuwe ſpruiten uitſchieten en overblijven, kunnende onze winter koude vrij wel tegenſtaan, en willen in allerleij goede gronden zeer wel tieren.

Men kan dezelve ook door ſcheuring of wortelſpruiten, als mede door ſteeking vermeerderen, dog dit geeft geen zo goede planten als van 't zaad; en dewijl de oude planten ook ligter in de winter bederven als de zaailingen, zo is het raadzaam dat men ze altemets door het zaad vernieuwt.

Eigenſchappen. De gemeene zoort, die voornaamelijk in de Geneeskunde gebezigt word, heeft eene verwarmende, verdunnende, openende, afvagende en moederverſterkende kragt; en is inzonderheid zeer dienstig in veelerlei gebreeken der Moeder, als opſtijging, verſtopte ſtonden, bleeke zugt, maagde-ziekte, om de nageboorte en doode vrugt af te drijven; enz., als mede tegen een zwakke maag, ſpijs-walging, buik-pijn, koorts, en duizelingen; men gebruikt ze in afkookzels of in wijn getrokken: Uitwendig is ze dienstig in halve hoofdpijn, en draaijing des hoofts, geſtampt en op de hoofdſchedel gelegt; tegen het ſuizen der ooren en verharde borsten, als men daar van kneust en in de ooren ſteekt, of op de borsten als een pap legt.

In de Apotheek maakt men er een *gedistilleert water* en *ſijroop* van, die in gemelde gebreeken van veel nut zijn.

MOEDER-LOOG, word de *Looz* genoemt, die bij 't maaken van ſalpeter te rug blijft, als de ſalpeter door crijſtalliſatie er uit getrokken is, welke nog eenige ſalpeter- maar veel meer alkaliſche zoutdeelen bevattende, dient om de *magneſia alba* of *ſalpeter-kalk* (*Calx nitri*) daar uit te bereiden.

MOEDER MAALEN, *Moeder-Vlekken*, in 't latijn *Nævi Materni*; zijn zekere vlekken in het vel, daar men mede geboóren wordt; deeze zijn of rood, of paars, of lever-koleur, of bruin, vlak of verheven, kaal en met haair; indien zij bruin en haairig zijn, worden zij Muiſen genoemd, en meest allen toegeſchreeven aan verbeelding, of lust en begeerte, die in de zwangernis heeft plaats gehad.

Heeft de roode vlek eene ronde form, zo is het een Kers; indien met pooten en een kop, welke door eene geholpene verbeelding duidelijk gemaakt wordt, een Haan, of dergelijk gedierte.

Veeltijds doen die *maalen* zich op in het aangezigt, en zijn zo uitgeſtrekt dat zij een groot gedeelte van het weezen beſlaan; deeze ontcieren, maar worden niet kwaadaardig; doch die verheven zijn en buiten het vel uitpuilen, en een papagtige ſtoffe bevatten, worden grooter en altemets kwaadaardig, en deeze behooren, als het mogelijk is, hoe eerder hoe liever weg genoomen te worden; met het mes, als zij gevat konnen worden, of met het gloeijend brand-ijzer 't welke zekerst is, en geene bloedſtorting veroorzaakt.

Moeder-Maalen op het bekkeneel geleegen, moeten niet gebrand worden, op dat het been niet aangedaan worde en afſchilfere. *Moeder-Maalen* bij den grooten ooghoek, in den top der neus, in de zelfſtandigheid der lippen, kan men op geenerlei wijzen geneezen, om dat men een wond- teken maakt ſlimmer dan de kwaale; in zommige kruipen die gezwellen in, en worden dus draagelijker: Doch wanneer die in de winkbraauw komt, ſlaap van het hooft, borst, arm, bil of rug zig opdoen, kan men ze weg neemen op de gevoegelijkſte wijze; enkele reizen gebeurt het dat zij verheeven worden en hard, zelfs in kankeragtige gezwellen overgaan, 't welk in de kindsheid kan voorgekoomen worden.

De leverkoleurde vlekken konnen niet weg genoomen worden; maar de zoogenoemde muiſen zeer wel, om dat zij altoos in de oppervlakte van het vel zitten.

De oorzaaken zijn eene onſteltenis in het vel, welke van het vaatgeſtel of opperhuid afhangt, en geenzints van de kragt der verbeelding der Moeder. Zie INBEELDINGS KRAGT.

MOEDER-NAGELEN; in 't laten *Anthophijlli*; aldus worden de Kruidnagels genoemt, die haare volkomene rijpheid bijna verkreegen hebben: Dezelve zijn grooter als de gemeene Kruidnagels, veel dikker en zwaarder, omtrent als het uitterſte lid van de kleine vinger; haare koleur is donker rosagtig bruin, en haar binnenſte pit of merg van een zeer aangenaamen reuk en ſmaak: Dog men ziet dezelve niet veel in Europa; en men zegt dat de Apotheekers dikwils de allergrootſte uit de gemeene kruid-nagels zoeken, en dezelve voor *moeder-nagels* verkoopen: Dezelve worden in haar natuurlijke groeiplaatzen, in Oost-Indiën, in zuiker geconſijt, en aldus naar Europa gezonden, maar dit is een niet gemeen *conſijt*: De opregte hebben de zelve kragten als de gemeene kruid nagels, dog worden inzonderheid ook gepreezen tegen moeder kwaalen, witte vloed en onvrugtbaarheid. Zie KRUID-NAGELS.

MOEDER-OPSTIJGING, zie MOEDER-ZIEKTE.

MOEDER-PIL; *Vrouwen-zet-pil*; in 't latijn *Peſſarium*; *Peſſulus*; word genoemt zeker uitwendig geneesmiddel, of ronde langwerpige prop, ter lengte van drie of vier vingers breete; dienende om in de moeder ſchede te ſteeken, tegen veelerlei gebreeken der Lijf-moeder; en word uit verſcheiderhande Ingrediënten, als uit *poeders*, *zappen*, *honing*, enz. gemaakt, naar vereisch van de kwaal. Om de maandſtonden te bevorderen kan de volgende pil gemaakt worden.

Neemt *aloes*, een half once; *mijrrhe*, twee drachmen; *witte lorken-zwam* en *nardus-zaad*, van elks een half drachma; *koekjes van mijrrhe*, één ſcrupel; deeze dingen tot poeder gemaakt zijnde, mengt ze met wat *zap van bingelkruid*, of met *honing*, om er een *moeder pil* van te maaken.

MOEDER PLAAG, (*Hijſterica Paſſio*; *Hijſteralgia*); De ouden meenden, dat de Lijfmoeder een leevend dier was, welke dan eens opvloog en in de keel zat, dan weder nederwaarts ſtoof en uitzakking veroorzaakte, dan eens middeweegs bleef zitten en allerlei benaauwdheid te wege bragt.

Zij lokten dat zogenoemde Dier na beneden, met allerlei aangenaame reuken, met *peſſariën* of *moeder pillen*, of dreeven het met ſtinkende dingen als *duivelsdrek*, *caſtorium* enz. naar beneden, en op zijne plaats.

Deeze verdigtzelen hebben altoos geloof verdient, of ſchoon niet in het geheel, evenwel ten deelen, en geene Vrouw is er, die niet aan de Lijfmoeder toeſchrijft, alle de ongeſteldheeden van haar lighaam, inzonderheid die van de bijzondere ſpanningen der zenuwen veroorzaakt worden.

De zaak is dus: De Lijfmoeders-zenuwen zijn vereenigd met die van de blaas, en nieren, met die van alle de ingewanden des buiks niet alleen, maar mede met die van de borst, het agtste paar met de ribbe zenuwen vereenigd, maaken de takken uit welke na de opgenoemde deelen gaan, waar bij koomt dat het ſpraaktuig de te rug keerende takken van het agtste paar krijgt.

De Vrouwen zijn zwakker, ligter bewoogen, ſchielijk zwelt de keel, of liever het ſpraaktuig; wij noemen dit de *globus hijſtericus*, of de moer zit in de keel, en veroorzaakt moejelijkheid in het zwelgen, zelfs in het ſpreeken, ook wel ſtomheid, die zelden lang duurt.

Dan eens werkt de ſpanning op het hart, en geeft hartkloping, dan op de nieren en maakt de pis zo helder als water, dit teken nam de groote SIJDENHAM voor het voornaamste.

Bij zommige valt die ſpanning op de blaas, en geeft alle de toevallen van ſteen enz.

In de Mannen hebben dezelfde toevallen plaats, maar dan heet het *hijpochondrie* en *melancolie* daar wij reeds van gemeld hebben; de geneezing van de *Moederplaag* geſchiedt even eens, en daarom zullen wij er ons niet lang mede ophouden; alleen er bijvoegen, dat de Meisjes die er mede behebt zijn, ligt ſchreijen, en even ligt lachgen, zo dat dit teken gevoegd bij heldere pis, en ligte aandoenelijkheid, de ziekte zeer net en aller zekerst bepaalt.

MOEDER-PIJN; in 't latijn *Hijſteralgia*; is volgens BLANKARD eene pijn der Lijf moeder, veroorzaakt door eenige ontſteeking of iets anders; en is onderſcheiden van de moeder ziekte of moeder opſtijging; zie aldaar.

MOEDER (RAAZENDE-); *Ritzigheid*; in 't latijn *Furor uterinus*; ook *Nijmphomania*; *Priapismus Feminarum*, en *Melancholia mulierum*; is een niet zeldzaam toeval of kwaal der Vrouwen, beſtaande daar in, dat dezelve eerst treurig en onrustig zijn, daar na melancolijk worden, en eindelijk in een zoort van raazernij vervallen, waar van de Maagden ook niet bevrijd zijn, dog koomt wel meest de jonge Weduwen over, of die een onvermoogend Man hebben: Ontſtaande meestijds uit geilheid, dartelheid, en verboodene bijſlaap. De oorzaak daar van is eene prikkeling en geduurige ritzing tot liefdens-bedrijven, waar toe niet weinig toebrengt, een ſcherpigheid des bloeds en des zaad zaps, voedzaame en heete ſpijzen en dranken, gift, liefdens-dranken, enz.

Het zekerſte geneesmiddel deezer ziekte, is het trouwen of bijlegging, maar dewijl zulks aan alle niet vergund is, of niet altijd geſchieden kan, zo moeten er andere middelen gebruikt worden; dienende daar toe inzonderheid de verkoelende en verdoovende middelen, als de IV *groote verkoelende zaaden*, *'t zaad van plompen*, *van hennip*, *van latuwe*, *van de kuiſchboom*; wijders *camfer*, *gezuiverde ſalpeter*, *prunel-zout*, *lood-zuiker*, *ſijroop van plompen*, enz., van welke dingen men zaamengeſtelde middelen kan bereiden, bij voorbeeld de volgende Melk.

Neemt *zaad van kuiſchboom*, één once; *van de* IV *groote verkoelende zaaden*, van elks twee drachmen; maakt er met *water van plompen*, zo veel genoeg is, een melk van, en doet daar bij *prunel zout*, een ſcrupel; *camfer*, negen grein; waar van de Lijderesſe om de drie uuren, één of twee lepels vol moet neemen.

Of laatze wat *gezuiverde ſalpeter* in de gewoonlijke drank ſmelten, en daar dikwils van drinken.

Na deeze middelen, kan ook eene aderlaating nuttig zijn; als mede een koud bad of ſtooving.

De lendenen moet de Vrouw ſmeeren met geweekte *roozen olie*, *ruit-olie*, of *plompen-olie*, enz.

Eindelijk zo moet er een zobere en ingetoogene leevens-wijze in agt genoomen worden; waar bij gevoegt kunnen worden goede vermaaningen, afraadingen en bedreigingen, dog welke dikwils alleen weinig helpen.

MOEDER-RINGEN, dusdanig worden zodanige Ringen genoemt, welke men gebruikt om de uitgezakte Lijfmoeder binnen te houden. Zie LIJFMOEDER pag. 1892.

MOEDER-SPIEGEL, in 't latijn *Dioptra*; is de naam van een heelkundig werktuig, welkers gebruik hedendaagſch ten eenemaalen is afgeſchaft. Men pleeg zich hier van te bedienen, om de Baarmoeder te openen, tot gemakkelijker afhaaling van de doode vrugt.

MOEDER-STEEN, door CARDANUS *Hijſteropetra* of *Lapis Hijſtericus* genoemt. Zie HIJSTEROLIJT.

MOEDER-TRECHTER, in 't latijn *Metrenchites*, is een heelkundig werktuig, waar mede men de daar toe dienſtige middelen, in de beſchadigde Lijfmoeder ſpuit.

MOEDER-TROMPET, zie EIJER-LEIDER.

MOEDER (VERKOUDE EN VERSLIJMDE-); het gebeurt niet zelden bij de Vrouwen en Maagden, die van een koudvogtig temperament zijn, veel zitten en weinig beweging hebben, dat haare Lijfmoeder geheel verſlijmt en verkoud, waar door ze Bleekzugtig worden, en veelerlei ongenmakken verkrijgen, het welke ook dikwils de oorzaak van onvrugtbaarheid kan zijn.

Om dit ongemak te verbeteren, zijn voor eerſt de zagte purgatien dienstig; vervolgens de afvagende en zenuw-verſterkende middelen, als *duivekervel*, *eupatorium*, *rhijnvaar*, *alſem*, en inzonderheid de *roſemarijn* en *jeneverbeſiën*.

Bij voorbeeld. Neemt *roſemarijn* een handvol, verſche *jeneverbeſiën*, een halve once; klein gemaakt zijnde laat het op een mingelen goede *wijn* trekken, dan doorgeſijgt zijnde, drinkt de Lijderesſe daar van 's morgens en avonds een romervol. De Lijderesſe kan deeze twee dingen ook op goed *bier*, of een vingergreep daarvan als thee ſterk laaten trekken, en altemets dagelijks daar van drinken met zuiker.

Of neemt *roſemarein*, één handvol; *duivekervel* en *moeder-kruid* van elk één halve handvol; *alands-wortel* één half once; *jeneverbeſiën*, drie drachmen; laat deeze dingen op anderhalf mingelen *wijn* trekken, en gebruiken als 't vorige.

Of laat ze van het *malvaticum ſuniperinum* gebruiken, dat op zijn plaats beſchreeven is: Dit is een zeer goed middel, om de Moeder van de ſlijmigheeden te zuiveren.

Of neemt *conſerf van roſemarijn en van alſem*, van elk één half once; gepoederde *mijrrhe* en *caneel*, van elk één drachma; *rob van jeneverbeſiën*, één once; mengt het tot een brok, waar van de Lijderesſe 's morgens en avonds zo veel neemt als een muſcaate noot groot; dit is ook een goed middel, dat veele Vrouwen van deeze kwaal geneezen heeft.

MOEDER-VERSTIKKING, zie MOEDER ZIEKTE.

MOEDER-VLEKKEN, zie MOEDER-MAALEN.

MOEDER-WATER; *Aqua hijſterica*; is een gedistilleerd water, dat tegen de Moeder-ziekte dienstig is; zijnde het volgende zeer nuttig.

Neemt *bruine zedoarwortel* en *bevergeil*, van elks een half pond; *meliſſe*, drie hand vol; *katte kruid* en *moederkruid*, van elks een hand vol; klein geſneeden zijnde doet het in een glaſen kan of vles, giet er twee ſtoopen *ſpaanſche wijn* op, en laat het drie daagen ſtaan te trekken, distilleert het daar na, naar behooren.

MOEDER-WORTEL, is de *Arnica*, *ziet aldaar*.

MOEDER-ZIEKTE; *Moeders-opſlijging*; *Moeders-verſtikking*; in 't latijn *Hijſterica paſſio*; *Epilepſia hijſterica*; is een wonderbaare en moeijelijke ziekte, bij de Vrouwelijke Sexe, als ze daar mede gekwelt zijn, die uit veelerlei toevallen beſtaat, welke zich echter niet alle te gelijk voordoen, en ook verſchillen naar de bijzondere geſteldheden en levens manier der Lijderesſe: De voornaamſte toevallen zijn de volgende: In het begin koomt er een rekkende pijn in 't onderlijf, oprisping en walging, dog die zelden van braaking gevolgt word, met beweeging en winden in de buik; en de Zieke gevoelt als of er een bal zich in het lighaam beweegde, die zich in het eene of andere deel vast zet: Haare ademhaaling word moeijelijk, kort, en menigvuldig, en zij verzwakt van dag tot dag, zij gevoelt op haar borst een drukking, en word als dan dikwils ſchielijk door een worging overvallen, waar door het ſchijnt als of ze ſtikkken moeste, en daar koomt ook een ligte flauwte bij, dog waar door de pols weinig verandert.

Maar indien het toeval hooger ſtijgt, valt de Lijderesſe zomtijds in eene diepe ſluimering, en dan verbleekt zij, verliest de ſpraak, het gevoel en de beweeging, zo dat het ſchijnt als of zij van de vallende ziekte, of van een beroerte was overvallen; haare ademhaaling is dan

zeer zwak, langzaam en bijna niet te beſpeuren; de pols verzwakt, zo dat men dezelve dikwils voor dood zoude houden; en als dan word deeze ziekte in het bijzonder *moeders-verſtikking* (*Suffocatio uteri*) genoemt. Zo dra dit toeval ophoud, hoort men de darmen rommelen, de oogen openen zich, en de wangen krijgen een levendige koleur: Het gevoel, de beweeging en het verſtand koomen weder, de Zieke komt weder bij, en herrinnert zich volkoomen alle de tovallen haarer ziekte; welke van de vallende ziekte onderſcheiden is, daar in, dat de oogen hier zo niet draaijen, de mond zo niet ſchuimt, en de ſtuipen of trekkingen veel ligter zijn, dan in de kramp en vallende ziekte.

Deeze toevallen der opſtijging, vallen in zommige Vrouwen zeer dikwils voor, en kunnen zelfs doodelijk worden, indien daar in niet bij tijds voorzien word: Daar zijn ook eenige tekens van gevaarlijkheid, als onder anderen, indien de toevallen hevig zijn en lang duuren, indien de ademhaaling zeer moeijelijk en de pols ſnel en ongeregeld, of dezelve niet te voelen is, en als de beweeging en het gevoel verlooren gaat; als dan vertoont zich een koud zweet op de ledemaaten, en zij vallen in bezwijming, het welke een voorboode van de dood is. Minder gevaarlijk is de ziekte, zo lange de ademhaaling vrij is, voor al wanneer het gevoel en de beweeging behouden blijven, al kwamen er dan alle de andere toevallen bij.

De perzoonen aan Moeders-opſtijging onderheevig, zijn doorgaans mager, en geplaagd met ruſteloosheid en droomen, zij beminnen het zittend leeven, en zijn weinig geneegen tot beweeging en lighaams oeffening: Koomende dus meer over aan de Stads- als Land-vrouwen.

De hoofdoorzaak van deeze kwaal, is een convulſiefſche trekking der Baar-moeder, 't welk uit verſcheiderhande bijoorzaaken ontſtaan kan; als door toorn, verhitting, zuur voedzel, verkouding des onderlighaams, man-ziekte, welriekende of ſtinkende dingen, ongegiſte, of met gist opgevulde dranken, pijn, enz.

De geneezing is tweërlei; de eene in de aanval, en de tweede buiten dezelve. In de aanval moet men alleen bedagt zijn, om de Lijderesſe wakker te maaken en weder te doen bij koomen; als de aanval ſterk is, en zij haare kennisſe verlooren heeft, gebruikt men veelerleije middelen; men wrijft de planten der voeten met ſcherpe doeken, rekt de Lijderesſe bij de haairen, of men berookt dezelve met ſtinkende berookinge, als van *hoorn*, *haairen*, *klauwen*, *vederen*, *oude lappen*, of *met duivelsdrek*, *bevergeil*, *galbaan*, *ſagapeen*, *paradijs hout*, enz. Of men gebruikt ſterke *ſnuif-poeders*; of houd haar ſterke vlugge zouten onder de neus, als *geest van herts-hoorn* en van *ammoniak-zout*, enz.

De rooking van 't afſchaafzel van *paarde-hoef* van onderen op, is inzonderheid een der beste beproefde middelen, om zelfs de grootſte *verſtikking* weg te neemen. Dog dewijl er ook Vrouwen zijn, die geen ſtinkende dingen kunnen verdraagen, hoewel weinige, zo moet men dezelve wakker maaken, met welruikende middelen, als *amber*, *muscus*, *zibeth*, *olie van muscaate-noot*, *ſlag-balzem*, *balzem van kruidnagels*, *caneel*, enz., welke dingen men onderde neus ſtrijkt, en op boomwol gedaan, van onderen gebruikt.

Indien de ſtikking door de gemelde middelen niet mindert, gelijk echter meest gebeurt, dan moet er een ſcherp klijſteer gezet worden, bij voorbeeld van *camille*, *moederkruid*, *ruite*, *lavas-wortel*, *angelike-wortel*, *meester-wortel*, *laurier-* en *jenever-beſiën*, *bevergeil*, *geest van ammoniakzout*, *van herts-hoorn*, *vlug-zout van barnſteen*, *electuarium diacatholicum* of *diaphœnicum*, enz.

Of bereid het volgende klijsteer: Neemt *toppen van camille* en *van melisſe*, van elks een halve handvol; *anijszaad*, één vingergreep; kookt 't zaamen in anderhalf pond *water* of *pens-nat*, tot dat er een derde verkookt is, dan doorgezijgt zijnde, doet er bij één once *electuarium diacatholicum*, en gebruikt 't tot een klijsteer.

Als de ziekte door het eene of andere der gemelde middels wat bedaard, en de lijderesſe weder bij gekoomen is, kan men het volgende drankje geeven, om de kramp-trekkingen te ſtillen, de zieke geheel te doen bijkoomen, en haar rust te verſchaffen: Neemt *water van melisſe* en van *bijvoet*, van elks twee oncen, gepoederde *bevergeil*, twaalf grein, *vloeibaar laudanum van Sijdenham*, twintig druppels, *ſijroop van bijvoet* of *van oranje bloeizel*, een halve once; mengt het tot een drankje, waar van de Lijderesſe om de twee uuren, één lepelvol moet gebruiken.

Of geeft haar maar eenige druppels *olie van melisſe* met een glas *Wijn*; of een à twee druppels *laudanum opiatum*; dit ſtilt de opſtijging zeer, ook is het *èau de carmes* uitneemend.

De lijderesſe dan zo ver van het toeval herſtelt zijnde, moeten er middelen gebruikt worden, welke de oorzaak van de kwaal weg neemen: Derhalven als de ziekte voortkoomt uit zuure ſpijzen, zo zijn de opſtoppende middelen dienstig, voornaamelijk *gebrand herts-hoorn* met *wijnſteen crijstallen*, en wat *gedistilleerde camillen-olie* gemengt. Is er koude de oorzaak van, zo dienen de *verwarmende*, *zweetdrijvende* en *oplosſende* middelen, die ook nuttig tegen de ontſteltenis zijn. Is de oorzaake geleegen in een ſcherpigheid des bloeds, zo gebruikt men tegen ſcheurbuitige middelen: Daarenboven worden de *antihijſterica* als *ſpecifica* met veel nut gebruikt, van welke de volgende de voornaamſte zijn, als *bijvoet*, *averuit*, *moederkruid*, *roosemarijn*, *ſcharleij*, *alſem*, *maarentakken*, *lavaswortel*, *angelijke-*, *gentiaane-*, *en galange-wortel*, *camillebloemen*, *oranjeſchil*, *peen-zaad*, *akeleij-zaad*; *jenever beſiën*, *ſaffraan*, *bevergeil*, *duivels drek*, *geest van ammoniak zout*, zo wel enkelde al met *bevergeil* bereid; *tinctuur van bevergeil*, van *duivels-drek*, van *ſaffraan*, van *barnſteen*, *gebarnſteende liquor van herts-hoorn*, *vlug zout van roet*, *moeder-elixir*, *olie van melisſe*, enz. Uitwendig kunnen ook zalven en pleisters dienen, om op de navel en het onderlijf te leggen; die uit *camille-*, *carwei-*, *venkel-*, *ſpijk-*, *barnſteen-* en *bevergeil-olie*, of *bever-geil*, *gom ammoniak*, *galbaan*, *duivels-drek*, enz. gemaakt zijn.

Of gebruikt van de volgende zaamengeſtelde middelen. Neemt *lavas-wortelen*, *zedoar-wortel*, van elks een halve once, *melisſe*, *moeder kruid* en *roosemarijn*, van elks een halve handvol, *'t geel van oranje-ſchil* en *peen-zaad*, van elks een drachma; *jenever-beſiën* een vingergreep; klein geſneeden zijnde, laat het op ander half mingelen goede witte wijn trekken; dan doorgezijgt zijnde, drinkt de Lijderes daar van 's morgens, middaags na den eeten, en 's avonds een romertje vol. De Lijderesſe kan ook deeze kruiden ſterk laaten trekken als thee, t'elkens een vingergreep neemende, en daar van s' daags eenige thee kopjes vol drinken, 's morgens en 's agtermiddaags.

Of neemt *tinctuur van bevergeil*, *van barnſteen*, en *moeder-elixir*, van elks een drachma; *geest van ammoniakzout* en van *roſemarijn*, van elks een half once; mengt het, waar van de Lijderesſe 's morgens en 's avonds, telkens 30 à 40 druppels moet inneemen.

Of

Of neemt *zedoar-* en *galange-wortel*, *beste mijrrhe* en *gom-galbaan*, van elks een half once; *bevergeil*, een once; *barnſteen*, een half once; *laurier-beſiën* en *kruid-nagels*, van elks twee drachmen, *ſaffraan*, een drachma; *opium*, een half drachma; grofjes klein geſneeden en geſtooten zijnde, doet het in een vles, giet er *geest van roſemarijn*, of beste *brandewijn* over, ter hoogte van twee à drie vingerbreed, en laat 't op een warme plaats wel trekken, daar na doorgezijgt zijnde, bewaart men het: Van dit elixir gebruikt de Lijderesſe als 't voorige.

Of neemt *extract van aloé*, een half once; gepoederde *barnſteen*, twee drachmen; gepoederd *bevergeil*, anderhalf drachma; *gezuiverde opium* en *extract van ſaffraan*, van elks een half drachma; *geſmolten olie van wijnſteen*, twee drachmen; mengt het naukeurig tot een pillen-maſſa en maakt er pilletjes van, waar van de Lijderesſe de zwaarte van vijftien tot twintig greinen, 's morgens en avonds moet inneemen, en twee of drie uuren op vasten; dog ze moeten niet gebruikt worden in de tijd der maand-ſtonden, en zwangerheid.

Of neemt gedroogde *wijnruit*, *candiſche diptam* en *mijrrhe*, van elks zes drachmen; *duivels-drek*, *bevergeil* en *gom opoponax*, van elks een half once; *eickenmaarentakken*, een drachma; maakt het met *tinctuur van barnſteen*, tot koekjes of pillen, waar van de Lijderesſe 's morgens en avonds eenige moet inneemen.

Men prijst ook zeer voor die Vrouwen of Maagden, welke dikwils aan zwijmingen door de *moeder-ziekte* onderhevig zijn, een doek om het lijf te draagen, die men ſtijf toehaalt; en veele Vrouwen draagen er met nut een zagte riem tegen om het lijf; dog dezelve moet niet al te vast toe getrokken worden: Maar dat de moeder zoude tot in de keel op ſtijgen, gelijk veele Menſchen in die verbeelding zijn, is maar een herzenſchim en een geheel onmogelijke zaak.

Indien de Lijderesſe volbloedig is, kan ook eene *aderlaating* van nut zijn, maar zulks niet zijnde, is het niet raadzaam. Een zagte purgatie tusſchen de andere medicijnen gebruikt, is ook niet ondienstig.

Voorts moet de Vrouw eene goede gemaatigde levensregel, in eeten en drinken in agt neemen, zich veel beweegen en uitſpanning maaken, en zich wagten voor ſterke hartstogten, als toorn, haat, vreeze, ſchrik, enz.

MOEIJELIJK, *bezwaarlijk*, 't geen met moeite word verrigt. De Algebra is een zeer *moeijelijke* of *bezwaarlijke* oeffening. De weg die wij in deeze weereld moeten afleggen, is kort, doch daar zijn Menſchen aan wien zij zeer *moeijelijk* zal gevallen zijn. De kennisſe der taalen, veronderſtelt een lange en *moeijelijke* oeffening van het geheugen. Een vermaak 't welk met geen de minste *moeijelijkheid* verzeld gaat, is doorgaans ſmaakeloos.

MOEIJELIJKE ADEMHAALING, in 't latijn *Dijſpnœa*. De hoofd-oorzaak hier van kan veelerlei zijn, en op zich zelfs, of door medelijden der beledigde ſpieren van de borst, bij voorbeeld van zwellinge, wonden, verlamming enz. ontſtaan; of dat de lucht-pijp der longe van weij, bloed, ſlijm, zwellinge enz. belemmerd is, en dat uit verſchillige bijoorzaaken verergert kan worden, als door dikke en zwaare lucht, dampagtige plaatzen, mistig weer enz.

Tot de geneezing, zijn de inſnijdende en openende middelen dienstig, om dat deeze ziekte wel meest uit verſtopping van ſlijmagtige ſtof voortkomt, de voornaamste daar van die hier te paſſe koomen, zijn: De *aland-wortel*, *lavas-wortel*, *liſch-wortel*, *hol-wortel*, *arons-wortel*, *brijonie-wortel*; *ſalie*, *hijzop*, *andoorn*, *melisſe*, *roſemarijn*, *zee-ajuin*, *pokhout* en *ſaſſefras*, *gom-ammoniak*, *galbaan*, *maſtich*, *terpentijn*, *walſchot*, *borſt-elixir*, *borſt-water*, *water van ijſop*, *munte*, *honing-azijn* met *zee-ajuin bereid*, enz.; uit welke dingen men aftrekzels, of afkookzels in *wijn*, *bier* of *water*, en andere zaamengeſtelde geneesmiddelen bereiden kan.

Bij voorbeeld. Neemt *alands-wortel*, een half once; kookt het in anderhalf mingelen (3 pond) water tot op één mingelen; doet er op 't laatst bij, *hijzop* en *hondsdraf*, van elk een vinger greep; *witte honig* drie à vier lood; laat 't zaamen wat opkooken, om de honing een of tweemaal af te ſchuimen, dan van 't vuur genoomen en verkoelt zijnde, zijgt het door; hier van drinkt de lijder dagelijks altemets als gewoone drank.

Of laat maar *alands-wortel* in *wijn* of goed *dun bier* trekken en het als gewoonlijke drank gebruiken: Of laat hem 's morgens, middags, en avonds een glasje goede *alands-wijn* neemen.

Of neemt *Florentijnſche liſch-wortel*, *alands-wortel*, en beste *witte zuiker*, van elk één drachma; maakt er een poeder van, waar van de lijder altemets een mes punt vol moet in neemen, met eenig vogt: Hier nevens is eene purgatie ook heel nuttig. Zie ook ENGBORSTIGHEID en BORSTMIDDEL, enz.

Indien de *Moeijelijke ademhaaling* uit volbloedigheid ontſtaat, dan is eene aderlating zeer nuttig en nodig; maar koomt ze voort uit *ſlijmzugt* (*cachexia*) of *ſcheurbuit*, enz. dan moeten er middelen gebruikt worden, welke in die ziektens, ieder in 't bezonder dienstig zijn, gelijk op zijn plaats aangeweezen word. Doch zo de ziekte haaren oorſpronk heeft van een teering, etter of ſteenagtige ſtoffe, die de takjes der lugt-pijp bezet heeft, of van een waterborst, gebultheid of andere gebreeken der luchtvaten, dan word dezelve nooit of zelden geneezen; en het is moeijelijk, dat men veeltijds niet regt agter de oorzaaken van deeze ziekte, te weeten de bezwaarlijke ademhaaling, in levende Menſchen koomen kan, inzonderheid als ze door de laastgemelde oorzaaken ontſtaat.

Dikwils ontſtaat dezelve ook uit winden, opſpanning des buiks, en opgeſtopte of niet wel afvloeijende pis; als dan zijn de *windbreekende* en *waterloſende* middelen, zeer dienſtig.

MOEITE, in 't algemeen geeft men deeze naam, aan alle zodanige gewaarwordingen, die in ſtaat zijn onze beſtaanbaarheid voor ons zelve onaangenaam te maaken. Daar zijn *moeiten* die het Lighaam aandoen, en *moeiten* die den Geest kwellen. Zijn er meer *moeiten* dan vermaaken in het leven? zulks is eene vraag, die nog niet is beſlist. Men telt alle de *moeiten* op, doch hoe veele vermaaken die niet in rekening gebragt worden.

MOER, in 't latijn *Fæces*; word genoemt het dikke zinkzel, dat zich in de gegiste vogten, als *wijn*, *bier*, *azijn*, enz. na de gisting op de grond zet.

MOER-AAL, door ARTEDI *gen.* 25. *ſijn.* 41. *Muræna pinnis pectoralibus carens* genoemd; (*Muræna pinnis pectoralibus nullis*, LINN. *Sijſt. Nat.*). De *Moer-Aal* onder het geſlagt der Aalen behoorende, is die zoort van *Muræna*, waar van meest alle oude Schrijvers zo Grieken als Romeinen, met groote lof hebben geſchreeven, en als een der lekkerſte gerechten geroemt, geevende haar zommigen den bijnaam van *Helena* of *pronk*

der maaltijden. PLINIUS *libr.* IX. *cap.* 23. verhaalt, dat POLLIO de Slaven die ter dood veroordeeld waaren, in zijne vijvers aan zodanige Visschen liet voorwerpen, op dat dezelve daar door te lekkerder mogten worden. Ook word de Griekſche naam van hunne groote vetheid afgeleid, door welke zij zich niet onder water konden dompelen, maar altoos aan de oppervlakte zwemmen, 't welk hunne huid door de zonneſchijn verſchrompeld maakte.

Deeze Visch is door veelen met de Lampreij verward, en dit is zo zeer niet te verwonderen, dewijl de uiterlijke geſtalte er vrij wel met overeenkomt; evenwel gelijken zij, ruim zo veel naar aalen, doch hebben het lijf breeder, de bek meer uitgeſtrekt in langte, ſcherp en zamengedrukt op zijde; de koleur zegt men, is bruinagtig of geel en zwart, ja zomtijds goud-geel bont; de gaaping van den bek zeer wijd, onder en boven met een rij van zeer kleine tandjes, behalven welken de Visch er in 't midden van 't gehemelte twee grotere heeft, die beweeglijk zijn gelijk in de Adders; de oogen die klein zijn, ſtaan in goudgeele kringen, met een doorſchijnend huidje overdekt; aan 't end van den bek zijn twee pijp-agtige uitſteekzels en boven de oogen twee andere, waar van zegt de heer WILLOUGHBIJ de eerſte misſchien tot de reuk, de laatste tot het gehoor dient.

Van ouds her is reeds van de *Moer aalen* getuigd, dat zij een ſcherp gehoor hebben, en door fluiten van de Visſchers gelokt en gevangen worden.

In de Middelandſche Zee is deeze Visch zeer gemeen; zij worden ook wel doch zeldzaam in de Oceaan, tusſchen Europa en Amerika gevonden. Men merkt als iets bijzonders aan, hoe dezelve in de Zee zijn oorſprong hebbende, en niet in de Rivieren opkoomende, egter door zoet water geſpeend en vet gemaakt word. Hij leeft van vleesch, en zijn beet word niet alleen gevaarlijk, maar zelfs vergiftig gezegd te zijn. De groote gelijkheid van deeze Visch met de Slangen, deed de ouden voor zeker gelooven dat er maar een wijfjes *Muræna* was, die met de Slangen paarde. Zeker is het dat zij ſterk voortteelt, hebbende genoegzaam altoos jongen.

Vangst der Moer aalen.

De *Moer-aal* word niet dan aan kusten die klippig en ſteenagtig van grond zijn, gevangen. Van deeze ſteenen worden verſcheidene uitgehaald, om een graft of ſloot te maaken tot aan 't water, en dan een of twee Krabben verpletterende, die men in deeze ſloot wascht of wel daar in wat bloedt doende, ziet men er aanſtonds dit ſchepzel inkoomen, dat dan, op de volgende wijze gevangen wordt. Men doet aan den haak van den Hengel een ſtukje visch of vleesch, daar de *Moer-aal* op aanvalt, en 't zelve in zijn gat wil ſleepen, 't welk tusſchen twee ſteenen is. Als dan word er veel handigheid vereischt; want indien het dier maar zo lang tijd word gegunt, dat het zijn ſtaart hier of daar aan vast kan haaken, zou men 't eer de bek aan ſtukken trekken dan het op te haalen. De *Moer-aal* opgehaald zijnde kost het nog veel werks om den zelven te dooden, ten zij men de handgreep kundig is, om hem ſchielijk de ſtaart af te ſnijden, of die te kneuzen; als wanneer hij aanſtonds ſterft.

Het vleesch der Jongen is wit en vrij ſmaakelijk, doch dat der Ouden zeer lijmig en vol graten, ook zijn er geweeſt, die het voor vergift hielden.

MOERAS, noemt men een zeekere grooter of kleiner uitgeſtrektheid van grond, die zeer los en poreus, met water natuurlijk doormengt, en daar door zeer bol is, zo dat een Mensch of Dier, dat bij ongeluk op koomt te geraaken, in dezelve geheel weg komt te zinken en moet verſmooren, zo hij geen ſchielijke hulpe bekoomt, dewijl haare weekheid meest doorgaans zeer diep naar beneeden gaat: Deeze grond beſtaat meest uit een zwartagtige aarde of ſlijk, die min of meer met zand-, veen-, of andere aardagtige ſtoffe doormengt en van eene bijzondere aart is; daar groeit dikwils riet, bieſen en andere water-planten en heesters in, die van tijd tot tijd verrottende, de moeras nog ſlijkiger maaken.

Deeze *moerasſen* zijn nooit of bezwaarlijk droog te maaken; dewijl ze meest doorgaans laag leggen; en zijn derhalven van geen nut of gebruik, tot Veld-bouwerij; maar men heeft door opmerking bevonden, dat de *moerasſen* door lengte van tijd allenskens drooger worden, en waarſchijnlijk ten laatſten geheel opdrogen; gelijk men onder anderen zegt waar te neemen ten aanzien de *moerasſen* die omtrent Coeverden en 's Hertogenbosch gelegen zijn.

MOERAS BARBEEL, zie MEIR-VALLEN, *n.* XIII. *pag.* 2018.

MOERAS-KRAB, zie KRABBEN, *n.* XIII. *pag.* 1621.

MOERAS-KRAKOLLEN, zie KRAKOLLEN, *pag.* 1624.

MOERAS-LOOPER, zie STRAND-LOOPERS.

MOERAS-MEES, zie MEESEN, *n.* VI. *pag.* 2012.

MOERBESIE-BOOM; in 't latijn *Morus*; daar zijn verſcheide zoorten van deeze Vrugt-boom, als

1. De *Moerbeſie-boom* met zwarte vrugten; *Morus nigra*; (*Morus foliis cordatis ſcabris*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Moerbeſie-boom* met witte vrugten; *Morus fructu albo*; (*Morus foliis oblique cordatis lævibus*, LINN. *Spec Plant.*)

3. De *Virginiſche Moerbeſie-boom*; *Morus Virginiana*, *foliis latisſimis ſcabris*, *fructa rubro longiori.*

Beſchrijving. De *Moerbeſie-boom* die een groote, hooge, met veel takken uitgebreide boom kan worden, heeft een rouwe oneffene ſchorſe aan de ſtam en grootſte takken; zijn bladen zijn groot, hartformig en puntig van gedaante, rondom gezaagt, rouw in het gevoel, en donker-groen van koleur: Hij heeft tweërlei bloemen, als mannelijke en vrouwelijke; de eerſte zijn katjes-bloemen, die in de oxels der bladen uit een vierbladige kelk voortkoomen, en uit vier helm-ſtijltjes in eene geele wolagtigheid zittende, beſtaan: De vrouwelijke bloemen hebben geen helm-ſtijltjes, maar een ſtampertje dat in een vrugt of beſie verandert; komende de vrugten zomtijds aan dezelve boom, niet ver van de katjes of mannelijke bloemen, of zomtijds op andere boomen voort, welke aangroeijende, langwerpig rond en groot worden, en uit veele korrels of kleine beſiën zamengeſtelt zijn, gelijkende genoegzaam naar de groote Bram-boozen, en verkrijgen met 't rijpen een donker-bruin, roode of zwartagtige koleur, bevattende een purper rood aangenaam wijnagtig zap, als ze wel rijp zijn; het zaad is in de kleine bijzondere korrels bevat.

Daar is eene verandering van, die aardig geſnippelde bladen heeft, en kleine zwarte vrugten voortbrengt, groeijende de boom ook niet zo groot.

De tweede zoort gelijkt genoegzaam in de groei wijze aan de eerſte zoort, maar haare bladen zijn wat ſcheef-

ag-

agtig hart-formig, niet zo rouw en witagtiger van koleur; haare vrugten zijn wit, niet zo wijnagtig en aangenaam van ſmaak als de zwarte, maar wat laf of ſmets-zoet.

Daar zijn ook nog twee veranderingen van; als 1. met witte wat purperagtige vrugten, en 2. met roode vrugten.

De derde zoort gelijkt ook veel naar de eerſte zoort, maar haare bladen zijn veel grooter, rouwer en ruiger, en de vrugten zijn lang, dun en rood van koleur.

Plaats. De gemeene *Moerbeſie-boom* groeit natuurlijk in China, van waar hij met de Zijde wormen eerst in de Oosterſche Landen, en vervolgens in Europa gebragt is, ten deele wegens de vrugten, en ten deele ook, en wel meest, wegens de Zijde-wormen; om dat de bladen van deezen boom het eenigſte voedzel, der gemelde Wormen is.

Kweeking der Moerbeſie-boomen.

De vermeerdering deezer Boomen, geſchied niet bezwaarlijk door de uitloopers of wortelſpruiten, welke men van de ouden afneemt en op zich zelfs plant, als ze eigen wortelen gemaakt hebben; maar zulke niet hebbende, moet men dezelve inleggen, zo zullen ze binnen twee jaaren bewortelen, en dan kunnen verplant worden, daar ze zullen blijven ſtaan. Maar om veel van zodanige uitloopers of wortel-ſpruiten te verkrijgen, als de boom van zelf geene uitſpruit, zo moet men daar mede handelen, gelijk men met de Linde- en Ipe-boomen gewoonlijk doet; naamelijk, men moet een of meer jeugdige *Moerbeſie boomen* omtrent de wortel afkappen, zo zal dezelve niet nalaaten veele ſpruiten uit te ſchieten, die men dan in het volgende voorjaar op de gewoone wijze inlegt, en vervolgens zorg draagt, om ze met een regte ſtam op te leiden, zie het artijkel KWEEKING. Deeze boomen kunnen ook wel door 't ſteeken van jonge takken, op een beſchaduwde plaats voortgekweekt worden; maar dit gaat onzeker, dewijl er dikwils maar weinige van bewortelen, inzonderheid in een heete en drooge tijd, als men dezelve als dan niet geduurig vogtig houd.

Deeze boomen, die veele ver en diepgaande wortelen, zonder veele hairwortelen maaken, willen in allerleij goede vette losſe gronden heel wel tieren, maar beminnen liefst de vrugtbaare zandagtige, die niet te nat nog te droog zijn; want in natte koude ſtijve kleijgronden maaken ze ſlegte voortgang: Daarenboven beminnen ze, als haare afkomst uit een warm gewest hebbende, bij ons een opene, dog warme voor de ſcherpe winden gedekte ſtandplaats: Dezelve kunnen onze winter-vorst taamelijk tegen ſtaan, maar in ſtrenge langduurende winters, vriezen ze dikwils dood, of worden ten minſten zo zeer daar door gekrenkt, inzonderheid van boven; dat ze aan 't kwijnen raaken en eindelijk verſterven; dog als men ze bij tijds in 't voorjaar, omtent de wortel afkapt, zullen ze dikwils wederom nieuwe ſpruiten uit de wortel maaken; waar door men weder jonge boomen aankweeken kan: Dog de witte zoort is wat harder van natuur, en kan de vorst beter doorſtaan; en bij aldien deeze boomen wel groeijen, en niet door de vorst beledigt worden, zo kunnen ze heel groote en oude boomen worden.

Men plant ze bij ons ook wel tegen de muuren van Huizen en elders, op de zuider- of zuid-ooster Expoſitie, inzonderheid de zwarte zoort, om ze daar aan uit te breiden, daar ze zeer wel tieren en ſchoone groote en wel rijpe vrugten voort brengen, ook dus minder gevaar voor de vorst hebben; te meer, als men ze in harde winters met ſtroo of matten overdekt: En dewijl deeze boomen zich ſterk uitbreiden, zo moet men ze op geen minder afſtand als 20 à 25 voeten planten; dog men kweekt ze bij ons maar weinig om de vrugten, zo wel om dat een groote boom een groote menigte vrugten geeft, als om dat er juist niet zeer veele liefhebbers van zijn.

Deeze boomen willen weinig geſnoeit of gekort weezen, men heeft er derhalven niet aan te ſnoeijen, dan alleen hier of daar de groote takken weg te neemen, die er te overvloedig zijn of zich kruiſsen, om de overige meer lucht te doen hebben; als mede de dorre takken.

De grond om deeze boomen, moet jaarlijks of om de twee jaaren omgeſpit, en met oude mest voorzien worden; waar door niet alleen de boomen beter zullen groeijen, maar ook grooter en beter vrugten zullen geeven.

Deeze Boom ſpruit zijne bladen in het voorjaar het laatst van alle andere zoorten van boomen uit, en niet eer dan wanneer hij gevoelt, dat de lucht warmer en geſtaadiger word, zo dat men na zijne uitbotting doorgaans geen nagt-vorst meer te vreezen heeft; weshalven dezelve van zommigen op een leerſpreukige manier de *Wijste* aller boomen genoemt word.

Kweeking der Moer-beſiën door haar zaad, om binnen weinig tijd veele jonge boomen te hebben.

Het is bekent, dat men in veele gewesten van Europa, in deeze tijden veel zijn werk maakt, zo wel als in China, Perſien en elders, om *Zijde-wormen* te fokken en te onderhouden, tot verkrijging van de Zijde, voor allerlei Zijde-fabrijken; dewijl nu de *moerbeſie-bladen* het eenigſte voedzel is, daar die wormen van kunnen leeven en wel tieren, vermits alle andere groene bladen, als men haar die bij gebrek van de *moerbeſie-bladen* geeft, dezelve doen ziek worden en verſterven, en dat er, om een groote meenigte *zijde-wormen* te onderhouden, gelijk het noodig is, als men er voordeel mede doen wil, ook veel bladen vereischt worden, om die beesjes de noodige kost te bezorgen; zo kan men deeze boomen ook voortkweeken door middel van haar zaad, waar door men niet alleen meer, maar ook ſchielijker jonge boomen kan verkrijgen, dewijl dezelve raſſer aangroeijen.

Om dit dan op de beste wijze te doen, moet men een ſtuk Land of Akker in een Enterij of elders verkiezen, dat uit een goede grond beſtaat, en op een warme voor de winden gedekte plaats geleegen is, van groote, naar men het noodig agt; dit moet men roeren en bearbeiden, op dat het wel los en roerbaar worde: Daar na verdeelt men het Land in bedden van 4 à 5 voeten breedte, met een ſmal pad tuſschen beiden, van een en een tweede voet breed: Dit gedaan zijnde, maakt men dwars over de bedden breede groefjes, van ongeveer een duim diepte, en op de afſtand van een à een en een halve voet van malkander; hier in zaait men vervolgens het zaad niet al te digt nog ook te ijl: Men kan het zaad voor af vier-en-twintig uuren in water weeken, op dat het te eer en beter zoude opkoomen; maar dan moet men 't zelve uit het water genoomen zijnde, met wat droog zand vermengen, dewijl men het anders niet wel egaal zaaijen kan; gezaait zijnde, overdekt men het zelve door middel van een klauw met aarde; dog men kan er in 't

midden der greppels een ondiepe holligheid laaten, om het water beter te houden, als men het zaad naderhand oozen wil, gelijk men niet verzuimen moet te doen, als er droogte na het zaaijen volgt; en aldus zal het zaad niet na laaten te ſpruiten, en de jonge boomtjes voor den dag te koomen; indien het zaad goed is.

De tijd van het zaad te zaaijen, is in den herfst of in het voorjaar, zo dra de grond na de winter bekwaam droog en handelbaar geworden is, en deeze laatste tijd agt men de beste voor de zaaijing. Het zaad moet men vergaderen uit de wel rijpe *moerbeſiën*, of men moet 't zelve zich bezorgen uit de warme gewesten, als uit Italien, Spanjen of Zuid Frankrijk, doch 't geen uit dit laatste gewest koomt, is 't beste, dewijl dat uit heete gewesten in de kouder klimaaten zo goed niet wil aarten; wordende het goede zaad daar aan gekend, dat het dik, zwaar en blond is, en gekneust wordende veel olie uitgeeft, als mede krimpt, als men het op gloeijende koolen werpt.

Het zaad dan opgekoomen zijnde, moet men de jonge planten of boomtjes, na dat ze wat opgegroeid zijn, door uittrekking verdunnen, daar ze al te digt mogten ſtaan, waar door de overige meer ruimte en lucht verkrijgende, zo veel te beter zullen groeijen: En bij dit verdunnen moet men agt ſlaan, om voornaamelijk die jonge boomtjes te behouden, welke de grootſte, lichts-groene en zagte bladen hebben; dewijl die met donker-groene en rouwe harde bladen, geen zo goed voedzel voor de Zijdewormen is, en de grootstbladige meer voedzel uitleveren; aangezien uit 't zaad doorgaans verſchillige zoorten of veranderingen voortkoomen. Men moet ook niet verzuimen, om de jonge boomtjes geduurig van het onkruid ſchoon te houden, en dezelve bij droog weer van tijd tot tijd, in de vroege morgen- of avondſtonden te oozen, 't welk haar groei zeer bevordert.

Vervolgens moet men zorg draagen, om de jonge boomtjes met een regte ſtam op te leiden, en haar derhalven niet meer als een ſcheut laaten houden, als ze meer dan eene maaken, de overige zwakſte weg ſnoeijende, waar door dezelve ook ſterker aangroeijen: Dog men behoord ze nooit hoog van ſtam te kweeken, om dus gemakkelijker bij de kroon en bladen te kunnen koomen.

Wanneer de boomtjes aldus twee jaaren in de kweekplaats gegroeit hebben, zullen ze meest doorgaans in ſtaat zijn, om verplant te worden daar ze zullen blijven ſtaan; alwaar men ze tot 't gebruik der Zijdewormen, in een park bij malkander moet planten, op twintig en vier en twintig voeten of meer afſtand, als de grond zwaar en goed is; maar in een zandige aarde, kan men ze wat digter, te weeten, op agtien tot twintig voeten zetten. Men maakt ten dien einde in het voorjaar, 't welk de beste tijd tot de verplanting is, groote ronde gaaten naar de tuinlinie, en in het verband, van drie tot vier voeten wijdte, en twee à drie voeten diep; niet om de boomen zo diep te planten, maar om de aarde los te maaken, met oude mest of goede vette aarde te vermengen, en dezelve dus vrugtbaarder te maaken, inzonderheid als dezelve uit de natuur niet zeer vrugtbaar was, wordende de gaten vervolgens weder met de aarde voor het grootſte gedeelte gevult: Doch nog beter is het, als de geheele grond, daar de boomen zullen ſtaan, tot twee à drie voeten diepte omgeſpit en geroerd word, om dat de wortelen met de tijd zich ver verſpreiden, en dezelve dan bij vervolg een geroerde losſe grond ontmoetende, de boomen zo veel beter zullen groeijen, of in een goede groei volharden; zie hier over het artijkel DELVEN.

Bij het verplanten der jonge boomen, dat op de gewoone wijze geſchied, moet men in agt neemen, om haare pen-wortel te korten, en dezelve vervolgens niet te diep met de wortel in de grond te planten, of dat dezelve daar na in de grond weg zinken; weshalven de geroerde grond der gaaten voor af wel getrapt moet zijn, want de boomen te diep ſtaande, zullen ze zekerlijk aan het kwijnen raaken, inzonderheid als de grond wat nat was: De boomen geplant zijnde, moet men ze wat vogt geeven, en dezelve ook bij droogte met oozen onderhouden, om ze dus wel aan de groei te doen koomen: Vervolgens moet men er ook goede regte ſtokken bij zetten, om ze voor 't ſlingeren van de wind te beſchermen, die haar anders in de groei zeer veel nadeel doet: Voorts, om deeze boomen in goede ſtaat van groei te onderhouden, zo behoord de grond rondom dezelve jaarlijks in de winter of 't voorjaar omgeſpit en wel geroerd, ook als 't noodig is, met oude mest verbetert te worden.

Men kan de jonge boomtjes ook, na dat ze twee jaaren oud geworden zijn, voor eerst, in een andere plaats op akkers in rijen verplanten, op vier à vijf voeten afſtand, om ze aldaar te laaten groeijen, tot dat ze vijf, zes, of meer jaaren oud geworden zijn, en dus meer groote verkreegen hebben, eer men ze voor goed plant daar ze zullen blijven ſtaan; en indien men ſchoone regte ſtammen begeert, zo kan men die welke heel krom en mismaakt zijn, bij de verplanting, of beter het volgende jaar, omtrent de wortel affnijden, zo zullen ze met een ſterke regte ſcheut opſchieten, en hunne veragtering wel haast weder inhaalen.

Voorts heeft men aan te merken, dat wanneer men *Moerbeſie boomen* op gemelde wijze aan kweeken wil, tot onderhoud van *Zijde-wormen*, men daar toe gewoonlijk de *witte zoort* verkiest, om dat haare bladen niet alleen zagter van aart zijn, en nuttiger voor die Inſecten geagt worden, maar de boomen ook wat harder van natuur zijnde, dus niet zo veel in de winter van de vorst koomen te lijden: Hoewel men zegt ondervonden te hebben, dat de wormen, welke met bladen van de *zwarte Moer-beſie* onderhouden worden, veel beter Zijde maaken, dan die welke bladen van de *witte zoort* verkrijgen, gelijk ook de Perſiaanen altijd de gemeene zwarte zoort tot dat einde gebruiken: Men zegt ook mede ondervonden te hebben, dat als men de gemelde Wormen eenige tijd met de bladen van de *witte Moer beſiën* gevoed heeft, en men haar daar na van de *zwarte zoort* geeft, dezelve daar van dikwils koomen te bersten, en dus om hals raaken.

De *Moerbeſie-boomen*, inzonderheid die men wegens de vrugten voortkweekt, kunnen ook geënt of gezoogt en geoculeert worden, op jonge uitloopers of zaailingen van *Moerbeſie boomen*, maar dit is weinig voordeelig; want ſchoon men zegt, dat de vrugten van zulke geënte boomen, grooter en ſchoner zouden worden, zo wel, als ook de bladen tot voeding der Zijdewormen, zo leert echter de ondervinding, dat de vrugten en bladen van ongeënte boomen, even zo groot kunnen worden als die van geënte, als de boomen maar van een goede zoort zijn, en dezelve in een goede grond geplant ſtaan, zo dat men deeze moeite niet noodig heeft te doen: Daar en boven zullen de ongeënte boomen, veel ouder kun-

nen

nen worden als de geënte boomen, inzonderheid die van zaad gekweekt zijn.

Alle de oude Schrijvers over de Land- en Tuin-bouw zeggen, dat men de *Moerbeſieboomen* ook op Ipen-, Olme-, Linde en Vijgeboomen enten kan: Doch dit is niet zo, maar eene dwaaling der Ouden, en een naſchrijving van de eene Schrijver uit de andere, zonder eigen ondervinding, welke anders leert; naamelijk, dat er veel overeenkomst van geſlagt, zoort of natuur tusſchen de gewaſſen moet zijn, die men op elkander enten wil, als de enting wel gelukken zal.

Manier om de Moer-beſie-bladen te vergaderen enz.

In het afplukken en vergaderen deezer bladen, tot 't gezegde gebruik, moet men er voorzigtig mede omgaan en dezelve niet met veel geweld afſcheuren, om daar door de jonge tak te kwetzen of te kneuzen; ook moet men ze niet alle van de takken afplukken, en dezelve geheel kaal maaken, want dit zou de groei der boomen geheel bederven, maar men moet ze alleen hier en daar van de boomen wegneemen, en de takken een gedeelte der bladen laaten houden; of men moet de takjes geheel met de bladen afſnijden, 't welke de boomen minder nadeel doet dan de takken geheel van bladen te ontblooten, dewijl ze geduurig weder nieuwe takken uitſchieten: Hier uit volgt ook, dat er tot een compleete of groote fokkerij van Zijdeworden, ook een genoegzaame meenigte van *Moerbeſie-boomen* noodig zijn.

Men heeft in veele Landſchappen van Europa, die een warm klimaat hebben, groote fokkerijen van de gemelde Zijde-ſpinders aangelegt, en ten dien einde groote bekwaame gebouwen, en plantagien van *Moerbeſie-boomen* toegeſtelt, om zijde voor de Zijde fabrijken te verkrijgen, en er winst mede te doen; maar in deeze Nederlanden is dit tot hier toe, zo veel ik weet, nog niet ondernoomen; zeer denkelijk wegens het koude klimaat; ſchoon het echter waarſchijnelijk is, dat het in deeze Landen even zo wel als in andere zoude gelukken, dewijl de ondervinding leert, dat deeze Wormen, welke veele Liefhebbers bij ons alleen uit liefhebberij en vermaak onderhouden, heel wel kunnen vermeenigvuldigt worden, en goede zijde ſpinnen; hoewel misſchien in allen niet zo zagt als in warmer luchtſtreeken. De onderneeming van de fokkerij deezer Inſekten bij ons in 't groot, ſchijnt derhalven niet zo zeer geſtaakt te blijven, door gebrek van onderneemers en de daar toe vereischte middelen, maar om dat 'er gebrek van *Moerbeſie-boomen* is; dog wel hoofdzaakelijk, om dat de *Moerbeſie-boomen* onderheevig zijn bij ons in ſtrenge winters ligtelijk dood te vriezen, waar door zodanige fokkerijen, weegens gebrek van het noodige voedzel voor die Inſecten, in de daar op volgende jaaren zouden moeten te niete gaan. Dog indien men ooit dergelijke fokkerijen aanleggen wilde, om er voordeel mede te doen, zoude men mijns oordeels, deeze zwaarigheeden zeer wel kunnen te boven koomen, als de onderneeming op een zeekere wijze geregeld wierde; want om in korten tijd veel *Moerbeſie-boomen* te verkrijgen, zoude niet bezwaarlijk kunnen geſchieden door middel van dezelve in een goede grond te zaaijen en verder te kweeken, op die wijze als boven aangeweezen is; en dit moeste zekerlijk geſchieden twee of drie jaaren, voor dat men de fokkerij der Zijdeſpinners begon, om dus genoegzaam voedzel voor dezelve te hebben: En ik zoude het veel beter achten, om deeze boomen niet hoog op ſtam, maar heester- of ſtruikswijze te kweeken, en dezelve daarintegen zo veel te digter te planten, naamelijk op 6 à 8 voeten afſtand van malkander; want ſchoon de boomen, dan geen groote kroonen maaken, zo zal evenwel het meerder getal niet minder, en waarſchijnlijk meerder bladen uitleveren dan de ſtam-boomen die wijd van malkander geplant ſtaan, en groote kroonen maaken. Deeze *Moerbeſie-boomen* op ſtruiken, zoude men daar na, om de vier of vijf jaaren omtrent de wortel, in de herfst of voorjaar kunnen afkappen, om weder nieuwe ſcheuten uit te ſpruiten, gelijk men bij ons gewoon is met de wilde gewaſſen, als Els, Berk en Eiken, tot kap-hout dienende, te doen; waar door men niet alleen een overvloed van ſcheuten en bladen zoude bekoomen, maar die ook grooter en zagter zouden zijn; dewijl zodanige jonge ſcheuten, door de kragt der wortel, altijd grooter en fleuriger bladen voortbrengen, als ze in een bekwaame goede grond ſtaan, en hoe meer ook de ſtruiken daar na beſnoeit worden, hoe meer takken met bladen ze zullen uitſpruiten. Dog men begrijpt niet bezwaarlijk, dat deeze afkapping en verjeugdiging der ſtruiken, niet over de geheele *Plantagie* te gelijk moeste gaan; zulks moeste jaarlijks maar met een gedeelte daar van, bij voorbeeld, een derde, of een vierde geſchieden; om dus genoezaame voorraad van bladen te hebben, en weshalven de *Moerbeſie-plantagie* zo veel te grooter moeste zijn. Deeze waarneeming kan derhalven niet alleen van nut zijn, in koude klimaaten gelijk het onze is, maar ook in warmere.

Maar de grootſte zwaarigheid bij ons, zouw zijn, om de *Moerbeſie-boomen* of *Struiken* in de ſtrenge winters tegen de vorst te beſchermen en over te houden: Ik ben van gedagten, dat men hier tegen ook middelen zoude kunnen vinden; welke zijn, dat men de ſtruiken in de winter zoude moeten bedekken met eenig los ruig ſtroo, 't zij van *erwte-*, *haver.*, *rogge* of *boek-weite*, enz., of eenige andere ruigte, op de wijze als men gewoon is, de Vijge-boomen bij ons te bewaaren, door middel van haare takken, eerst te zaamen te binden, en dan met ſtroo te omwinden; of de ſcheuten, terwijl dezelve nog jeugdig en buigzaam zijn, nederwaarts te buigen en tegen de grond te leggen, vervolgens met ſtroo te overdekken. Maar men zal zeggen, dit zoude veel kosten en moeite veroorzaaken; dog die zullen minder zijn als men misſchien denkt, indien het alles met order en beleid geſchied; want het ſtroo enz. moeſte men bij tijds in de nabijheid vergaderen, waar van de kosten niet overgroot kunnen zijn, en daar kan in een dag veele mede gedekt worden; ook is de dekking juist niet alle winters noodig, dewijl dezelve niet alle even ſtreng, maar veeltijds gematigt zijn, en de *Moerbeſiën* al een taamelijke vorst kunnen uitſtaan: Men kan met de dekking wagten, tot dat men ziet, dat de vorst aanhoudende begint te worden; en zo men de vergaaderde ruigte tot dekking niet noodig hadde, zal dezelve niet verlooren zijn, want men zal daar goede meſting van kunnen maaken; en het voordeel van de Zijde-ſpinnerij wel gaande, zal ze deeze kosten niet bezwaarlijk kunnen vergoeden: Zonder kosten kan geenerlei Fabrijk ondernoomen worden, en 't begin daar van is altijd 't zwaarſt.

Men zoude ook de nabuurige Land-lieden kunnen aanmoedigen, om mede *Moerbeſie-boomen* aan te kweeken, en vervolgens de bladen daar van tot de fokkerij der Zijdewormen te verkoopen, welke daar bij goed voordeel vindende, niet in gebreeke van die kweeking zouden blijven, en de Zijde-fokkerij dus met het noodige voedzel

voor de wormen, nog beter zou kunnen voorzien worden.

Dit gezegde zijn maar onze ſpeculatien over deeze ſtoffe, die ons echter niet ondoenlijk toeſchijnen, indien men dergelijke fokkerijen van Zijde-wormen, in deeze Nederlanden wilde onderneemen, gelijk in andere Landen, om daar voordeel van te trekken: Men zou van 't eene en andere in het klein voor eerst de proef kunnen neemen, met 't kweeken van *Moerbeſie-boomen* beginnende. Die meer over de fokkerij der Zijde-ſpinners en de daar toe noodige *Moerbeſie-boomen*, als mede over de Zijde fabrijken, enz. begeert te leezen, kan onder anderen inzien J. AUNANT *L'Art. de cultiver les Meuriers, &c. Hanau* 1744. Zie ook het artijkel ZIJDE-WORMEN.

Eigenſchappen en gebruik der Moerbeſiën.

De vrugten van deeze Boom, of de *Moerbeſiën*, te weeten de zwarte, die vol van een zeer purper-rood zap, en aangenaam amper-zoet van ſmaak zijn, worden, wel rijp zijnde, van veele voor een lekkere vrugt gehouden en ook zeer gezond geagt, inzonderheid in heet weer, want ze verkoelen zeer, en verſterken teffens't hart en de leevensgeesten; dog ze geeven weinig voedzel, en worden gezonder geagt voor als na de maaltijd; maakende als dan den buik zagtjes los, en verzagten dezelve. De *witte Moerbeſiën* zijn wel zoeter, maar ſmets of walgagtig zoet en niet zeer aangenaam.

De *Moerbeſiën* rijpen niet alle te gelijk, zo als de meeſte zoomervrugten, maar na malkander, van Julius of Augustus af tot in September, en de overrijpe vallen altijd af, maar die zijn zo ſmaakelijk niet, als die welke net van pas rijp van de boom geplukt worden; wordende zulks daar aan gekend, als ze bij een zagte aanraaking van de ſteel los gaan.

Men kan de *Moerbeſiën* ook confijten, 't welk geſchied op dezelfde wijze, als de Frambozen geconfijt worden; moetende tot dat einde niet al te rijp zijn. Ook maakt men *geleij* en *rob* van haar zap, op dergelijke wijze als van Aalbeſiën, enz. Welke confituuren heel verkoelende, dorſtlesſchende en verkwikkende zijn, in koortzen en heete zoomerdaagen; ten welken einde men er ook aangenaame *juleppen* van bereiden kan.

De *Moerbeſiën* dienen ook, om er een aangenaamen wijn van te maaken, door middel van dezelve op *wijn* te zetten, er wat *caneel* of *caneel water*, en *zuiker* naar believen, bij te voegen, en het wat te laaten trekken, vervolgens door te zijgen; welke *wijn* in het bijzonder voor de zwangere Vrouwen dienstig geagt word, om de Vrugt en Baarmoeder te verſterken, en die ook van de Siroop of Geleij kan bereid worden, door middel van dezelve met wijn te mengen, en er *zuiker* en *caneel* bij te voegen.

Men kan van de *zwarte Moerbeſiën* ook een aangenaam rood *liqueur* bereiden, door middel van dezelve op goede *brandewijn* te zetten; daar men *zuiker* en eenige *ſpeceriјen* bij voegt, op diergelijke wijze als van de *morellen* gezegt is; zie KERSEBOOM.

Het *zap* van de *zwarte Moerbeſiën*, dient ook om veelerleij vogten, en zommige confituuren mede rood te ve wen.

De *zwarte Moerbeſien* hebben ook haar gebruik in de Geneeskunde, inzonderheid de onrijpe of die nog niet geheel rijp zijn. Dezelve hebben als dan eene zamentrekkende, verkoelende en verſterkende kragt; en worden gepreezen tegen allerleij buikloop, bloedſpuwing en overvloedige ſtonden; men gebruikt tot dien einde de gedroogde vrugten gepoedert, of het afkookzel daar van, met *zuiker* wat verzoet: Men maakt er in de Apotheeken ook *ſijroop* of *rob* (*Rob diamorum*), en een *honing* (*Mel diamorum*) van, tot dat zelfde gebruik dienende.

Uitwendig zijn de *onrijpe Moerbeſiën* ook zeer dienſtig tegen de ontſteeking van de mond of keel, en derzelver zweeringen te zuiveren, als mede tegens de ſprouw; men maakt er een afkookzel van met wat *zuiker*; of men mengt de *ſijroop* met *water* en wat *honing*, daar een weinig *camfer* bij doende, tot een gorgelwater; dat van eene bijzondere goede uitwerking in de bruine of keelontſteekinge gezegt word te zijn.

De kleine takjes van de *Moerbeſie boom* gedroogd en tot poeder gemaakt, word als een bijzonder goed middel gepreezen tegen het graveel en de ſteen; doende piſſen en het zand in overvloed afvoeren, als er 's morgens nugteren een drachma zwaar, van ingenoomen word met wijn.

Men zegt, dat als de jonge Hoenders veel van de afgevallene *Moerbeſien*, inzonderheid van de *witte*, koomen te eeten, dezelve in korten tijd zeer vet daar van worden.

Het hout van de *Moerbeſie-boomen*, dat vrij hard en geelagtig van koleur is, is dienſtig om er allerlei Schrijnwerkers, Draaijers en ander zindelijk werk, tot huislijk gebruik van te maaken. Men zegt ook, dat als men dit hout in het water laat rotten, om er de ſchors van los en week te maaken, dat dezelve dienen kan, om er Touw-werk van te vervaardigen.

Om de rijpe Moerbeſien lange te bewaaren.

Neemt van de bekwaame rijpe *zwarte Moerbeſiën*, die niet gekneust moeten zijn, doet ze in een Confituurvles met een wijde mond, of in een pot; en giet er het uitgeperſte zap van andere rijpe *Moerbeſien* over, daar genoegzaame beste *witte zuiker* in geſmolten is, zo dat ze daar mede ruim overdekt zijn; maakt de vles of pot wel digt met een blaas, en zet hem op een droge plaats, zo zullen de *Moerbeſiën* lange, tot in de winter om te eeten, goed blijven.

Hoe men het zap van de Moerbeſiën lange kan bewaaren.

Neemt een partij *zwarte Moerbeſiën*, perst er het zap uit, en laat het wat ſtaan te zinken, giet dan het klaare af, doet het in flesſen met lange dunne halzen, zo dat dezelve in de hals niet geheel vol worden; giet er dan *witte boom-olie* of beter *amandel-olie* boven op, maakt de vlesſen wel digt, en zet ze op een droge koele plaats, zo zal het zap zeer lange goed blijven; moetende men bij deszelfs gebruik de olie eerst boven afgieten.

Men kan 't zap ook eerst op een zagt vuur, tot omtrent de helft laaten inkooken, en het dan bewaaren als vooren, op welke wijze het beter duuren zal.

Om wijn van Moerbeſiën te maaken.

Neemt uitgeperst zap van *zwarte Moerbeſiën*, doet 't in een groote vles of zuiver vatje, ſtopt het toe, en als het begint te gisten of te werken, zijgt het door een wolle doek, en doet 'er voor elk pond van dit zap twee lood witte *zuiker* bij; giet het dan door een Hijpocras- of puntige lek-zak, en bewaart het in vlesſen, wel toegeſtopt.

Men

Men kan het zap ook in vlesſen laaten uitgesten, geduurig zap er bij gietende, op dat de vlesſen vol zijn, en de gist met de vuilnis kan uitloopen, tot dat het bijna uitgegist heeft, en dan in de flesſen bewaaren, wel toegeſtopt: Maar deeze wijn zal in het begin zo zoet en ſmaakelijk niet zijn als de vorige, maar word ſmaakelijker hoe ouder hij word.

Om de vlekken uit te maaken, die van 't zap der Moerbeſiën aan de vingeren of in lijnwaat gekoomen zijn.

Als het zap der *Moerbeſiën* aan de vingeren of in lijnwaat, enz. gekoomen is, gelijk bij het plukken en behandelen der vrugten ligtelijk gebeurt, zo zitten de roode vlekken, die daar van koomen, zeer vast, en kunnen door geen zeep-water afgewaſchen worden: Maar zie hier goede middelen om dezelve weg te neemen; wrijft de vingeren of het linnen met 't zap van onrijpe of met gekneusde onrijpe *Moerbeſiën*, waſcht dezelve daar na met warm water en droogt ze; 't welk men herhaalen moet, zo de vlek niet ten eerſten volkoomen weg gaat. Anders kan men daar toe ook andere zuure zappen, als onrijpe *druiven*, *verjus*, of *citroen-zap* gebruiken; dog het kortſte en gereedſte middel, om die vlekken uit lijnwaat te krijgen, is, dat men dezelve nat maakt, en met de rook van zwavel berookt en opdroogt; dit doet die vlekken zo voort verdwijnen, koomende dit voort van het vitriolisch zuur dat in de zwavel is.

Enkelde Sijroop van onrijpe Moerbeſiën (Sijrupus de moris ſimplex) te maaken.

Neemt uitgeperst zap van *Moerbeſiën*, die niet geheel rijp maar nog rood zijn, bij voorbeeld vier pond; laat het zelve na de uitperſing een nagt over of langer ſtaan te zinken; giet er dan het klaare van af, en clarificeert het met eij-wit; zijgt het vervolgens door een wollen doek en laat het op 't vuur een derde deel inkooken; doet er dan bij een pond beste *witte zuiker*; en laat het voorts op eenzagt vuur kooken, tot de dikte van een ſijroop.

Enkelde Honing van Moerbeſiën (Mel morum, of Diamorum ſimplex) te maaken.

Deeze word op dezelfde wijze bereid, behalven dat men in plaats van zuiker, beste witte *honing* gebruikt.

MOER-BIJE, dus word gemeenlijk het Wijfje of de Koningin der Bijën genoemt. Zie HONING-BIJE, *pag.* 1103.

MOES, betekent in de *geneeskunde* en *pharmacie* zo veel als *Rob*; dat uit zappen van vrugten, als bij voorbeeld van *jenever-beſiën, vlier-beſiën, kerſen, moerbeſiën* enz. bereid word, door middel van dezelve met of zonder *zuiker*, tot de conſiſtentie van een dikke ſijroop te kooken, waar van de *Rob* door zijn meerder dikte onderſcheiden is.

De huishoudelijke Vrouwtjes maaken ook op diergelijke wijze, veelerlei aangenaame *robben*, *moeſen*, of *geleijen* uit 't zap van veellerlei geurige vrugten, als van *aalbeſiën, kerſen, frambooſen, berberisſen, kween, peeren* enz. waar van men de bereiding op een ieders artikel vinden kan.

In veele plaatzen, inzonderheid in Duitſchland, maakt men ook eene *Moes* van het vleesch van rijpe vruchten, voornaamelijk van de *pruimen*, *kwetzen* genoemt, en zulks als ze daar overvloedig groeijen, men doet dit door middel van ze eerst week te kooken, daarna door een haairen teems met een houten lepel te wrijven, om er de ſteenen en vellen van af te ſcheiden, en dan het doorgedaane vleesch of merg tot de dikte van een dikke ſijroop te kooken, onder geſtadige roering met een houten ſtok of lepel, op dat het niet aanbrande. Dit *Moes* word tot ſpijsbereiding gebruikt, en veele gemeene menſchen aldaar, eeten 't zelve op brood, bij gebrek van boter. Men bereid diergelijk *Moes* ook hier te lande en elders van 't vleesch van *kerſen, pruimen* enz. met *witte zuiker*, die men er op 't laatst van 't kooken bijvoegt, en waar door 't *Moes* aangenaamer word, dienende het zelve hooftzakelijk tot 't maaken van taarten, koeken en ander gebak.

Men noemt in de kookerij ook *Moes* of *groen Moes*, ook *war-Moes*, een geſtoof van deze of geene *Moes*- of *keuken gewaſſen*; 't zij van een alleen of van verſcheide onder malkander naar de jaarstijd, die klein geſneeden of gehakt en met verſch *vleesch, kalfs-ſchinkel, ham, aal*, enz. of ook zonder *vleesch*, alleen met goed *vleesch-nat* en *booter*, kort afgeſtooft worden; zijnde een aangenaam en gezond eeten. De kruiden welke voornamentlijk hier toe gebruikt worden, zijn de volgende, als *algoede, bete, drieblad* of *wilde angelike, kleine gouwe, kervel, knoflooks-kruid, krul-kool*, en de ſpruiten van allerlei *kool, latuwe, longen kruid, maluwe-bladen, melde, netels, peterſelie, porreij, ſpinagie, zuuring, veld-zalaad, water-kerſe, winter-kerſen* enz. Men bereid ook veel diergelijke *Moeſen*, voor zieke Menſchen, inzonderheid voor teeringzugtige, ſcheurbuitige, hardlijvige, enz. uit deeze en geene medecinale kruiden, welke naar den aart der ziekte moeten gekoozen worden, en die dikwils van een zeer goede uitwerking tot geneezing zijn.

MOES-KRUIDEN, of *keuken-kruiden*; noemt men zodanige kruiden en vrugten, welke in de keuken tot allerlei ſpijzen gebruikt en toebereid worden, ziet op 't artijkel KEUKEN-KRUIDEN.

MOES VAN APPELEN, zie APPELEN.

MOF of *Muf*, is een bekend zoort van kleeding of bedekking; dienende om de handen daarin tegen de koude te beſchermen; dezelve worden hooftzaakelijk van allerlei pelterijen of bontwerk gemaakt, en zulks groter of kleiner, naar de mode; zijnde voornamentlijk een dragt der Vrouwen, terwijl de Mannen in de winter meest ruige of andere handſchoenen tegen de koude dragen. De aanzienlijke Vrouwen en Dames draagen ook *Moffen* van vederen; en daar worden te Geneve of Neufchatel, ſchoone paarlkoleurige fraai glanzende *Moffen* voor Vrouwen vervaardigt, van de huid en vederen van een water-vogel *Greve* genoemt, die alleen in de Alp-gebergtens gevonden word; welke *moffen* van de Dames zeer geagt en gezogt worden; anders worden ook diergelijke *moffen* gemaakt, van andere fraaije vederen, 't zij geverſde of ongeverſde, als mede van fraije ſtoffen, *fluweel, drap d'or*, enz.; doch van wat ſtoffen dezelve ook gemaakt mogen worden, zo koomt het er hooftzakelijk op aan, dat ze van binnen met goed peltwerk gevoerd zijn, waar toe meesttijds lams- of ſchaaps-vel gebruikt word, en zo de *mof* niet geheel van buiten en binnen van peltwerk is, zo worden ten minſten ook de kanten daar meede geboord, waar toe veeltijds kostelijk bontwerk als *hermelijn* enz. genomen word.

MOL, is een klein Diertje door den Heer LINNÆUS (*Sijſt. Nat. & Fauna Suec. p.* 7. *n.* 17.) in de rang der *Feræ*, en door de Heer KLEIN onder het gezin der *Pendactijla* geplaatst. Alle de zoorten van het geſlagt deezer Dieren, leeven in den grond en maaken er ritten of holen in, waar in zij zich verbergen.

De kenmerken zijn volgens de Heer LINNÆUS, zes voortanden boven en agter onder in den bek; een groote hoek-tand en vier kleine; de kiezen of agtertanden ſcherp. Hier voegt de Heer BRISSON bij; genagelde vingeren, en de zoolen der voorpooten met de binnenzijde buitenwaards gekeerd. Daar zijn volgens dien Schrijver zes zoorten; namentlijk de *gemeene Mol*, de *witte Mol*, de *bonte Mol*, de *Virginiſche Mol*, de *roode Amerikaanſche Mol*, en de *goudkoleurige Mol van Siberiën*. KLEIN telt er maar vier op, en de Heer LINNÆUS niet meer dan twee, namelijk de *Europiſche* en *Aſiatiſche*;

I. *Europiſche* of *gemeene Mol*; word in 't Hebreeuwſch genoemt *Thinſchemeth*, doch volgens de Heer JAULT *Haphor-eberoth*; in 't Griekſch Ἀσπάλαξ & Σκάλοψ; in Latijn en Italiaanſch *Talpa*; in 't Spaanſch *Topo*; in 't Switſerſch *Schaer* of *Schaer-mus*; in 't Hoogduitſch *Mulwurf* en *Maulwurf*; in 't Poolſch *Kret*; in 't Sweedſch *Mullvad*, en in 't Engelſch *Mole* of wel *Maldwrap* en *Vant*, zeggen GESNERUS, ALDROVANDUS en RAIJ. De Heer KLEIN *Disp. Quad. p.* 236. geeft er de volgende omſchrijving van, *Talpa nostras nigra communiter* en de Heer BRISSON *p.* 280. *Talpa caudata nigricans, pedibus anticis & poſticis pentadactijlis*; (*Talpa caudata, Pedibus pentadactijlis.* LINN. *Sijſt. Nat.* X.)

De langte van dit Dier, is van 't uiterſte van den ſnoet tot aan 't begin van de ſtaart, ongeveer vijf duimen; die van den kop, van 't uiterſte van de Neus tot aan het agterhoofd, anderhalven duim. Het heeft een zeer korte ſtaart; de oogen van groote als geerst-zaad, zwart en onder 't haair verſchoolen; de neus vier lijnen buiten de bovenkaak uitſteekende; de pooten zijn zeer kort, de voorſten breeder dan de agterſten, en bekwaam om in de aarde te wroeten; vijf vingeren aan ieder poot, die met ſterke nagelen zijn gewapend, inzonderheid in de agterpooten. Over het gantſche lijf is dit Beest bekleed met kort digt haair, zo zagt als zijde en zwart van koleur. Men vind ze onder den grond, in de Velden, Akkers, Weiden en Tuinen.

GEORG. SEGERUS heeft in de *Ephem. Natur. Curioſ. Dec. I. ann.* 1671. *Obſerv.* 56. eene Ontleedkundige beſchrijving van de *Mol* gegeeven. In het zelfde werk *Decad. II. ann.* 1682. *Obſerv.* 32. vind men ook de Ontleding van dit Dier, door GUALT. CHRISTOP. SCHELHAMMER. De Heer GAUTIER Schrijver van de *Obſervations ſur l'Hiſtoire naturelle*, geeft mede de beſchrijving van alle de uitwendige en inwendige deelen van de *Mol*: Zie hier't geen wij daar omtrent, uit de beste Schrijvers hebben verzaamelt.

De *Mol* leeft gemeenlijk in de Aarde, zo als de Viſſchen in het water, en de Vogelen in de lucht. Veele der hedendaagſchen, hebben zich in navolging der Ouden verbeeld, dat deeze Dieren geheel niet konden zien, waar van ongetwijffeld het ſpreekwoord zijnen oorſprong heeft, *zo blind als een Mol*. Doch dit is eene groove dooling, dewijl de Ontleedkundigen al vroeg hebben bevonden, dat de *Mollen* met oogen zijn voorzien, doch die, om dit zintuig voor kwetzing in het wroeten onder den grond te beſchutten, als geheel onder 't haair verborgen waaren. DERHAM kost bijna niet gelooven dat het wezendlijk oogen waaren, doch eindelijk ontdekte hij met behulp van 't microskoop, dat de oogen hoe klein ook, met een *kristallijn* en *glasagtig vogt* voorzien waaren, zo als bij GALENUS reeds was aangetekend. Ook verbeeld hij zich, dat het Beest dezelve kan intrekken en uitbrengen, als de Slakken de hunne, om er zich bij gelegentheid van te bedienen; dewijl zij er onder den grond geen gebruik van kunnen hebben. Zie hier hoedanig de Heer GAUTIER in zijne *Obſervations ſur l' hiſtoire Naturelle* deeze oogen beſchrijft.

Haare groote is omtrent als die van een Moſtaardzaadje, en zij zijn met een zwart vlies omwonden; de opening van de *regenboog* en 't *kristallijn*, is bij uitſtek klein; de *gezigtzenuw* die zij hebben, is dun en zeer lang, om dat de oogen ver van de hersſenen afſtaan, zij gaat van den oogbol onder de ſlaapſpier door, en dringt door een klein gaatje, dat onder deeze ſpier is in het bekkeneel; het oog ſtaat in geen beenige holte, gelijk dat der andere Dieren, maar is van vooren met de bekleedzelen, zijdelings met de ſlaapſpier, aan den onderkant met de peeſen der voorhoofd ſpieren, van agteren met de Ringſpier omgeven en ſtraalswijze met haair omringd, 't welk het Beest kan doen uitſpreiden, om des noods te kunnen zien.

Het luttel gebruik dat de *Mollen* van hun gezigt maaken, word volkomen vergoed door de fijnheid van hun gehoor en reuk. De Heer GAUTIER merkt het inwendig geſtel haarer ooren aan, als zeer bekwaam, om de aandoeningen der lucht diep in den grond te ontfangen. Hij zegt dat de *gehoorgaaten* zeer wijd zijn, van twee beenige ſtukken gemaakt, en dat zij regt door naar de hersſenen loopen: Hij verzekert er met behulp van een microscoop, twee *hamers* en twee *aambeelden* te hebben in waargenoomen. SCHELHAMMER en verſcheidene andere met hem, zeggen echter dat dit zintuig in de *Mollen* vrij veel overeenkomst heeft, met dat der andere viervoetige Dieren, zonder van deeze verdubbeling het minste te gewaagen. De *reukzenuwen* zijn in de *Mol* grooter dan in eenig ander Beest, hebbende de neus zeer lang en beweeglijk, en van gedaante als een Varkensſnuit, die ver buiten de kaaken uitſteekt.

Men vond in de ontleeding van de *Mol*, dat de huid zeer dik en taaij was, moeijlijk om door te ſnijden, en ter naauwer nood van het vleeſchig vlies, dat daar onder legt, afteszonderen. De maag was zeer groot; de darmen over al van dezelfde gedaante en wijdte, behalven dat de endeldarm zich aan 't fondament een weinig uitzette; de lever beſloeg een aanmerkelijk gedeelte van de holligheid des buiks, zijnde in verſcheidene lobben of kwabben verdeeld; de milt geleek veel na die van een Hond; de nieren waaren van gedaante als van een Mensch, doch niet grooter dan een boon; het hart had een kegelformige figuur; de longen waaren met een ſpongieuſe zelfſtandigheid bedekt; de hersſenen, zijn volgens opmerking van de Heer SEVERINUS, groot en onderſcheidelijk.

De deelen tot de voortteeling dienende, zijn in dit Beestje verwonderenswaardig; de wijsheid van den Schepper oordeelde dit noodig, dewijl zij onder den grond moesten paaren, zonder die beweegingen werkſtellig te kunnen maaken, die andere Dieren daar toe verrichten. Zij hebben de ſchaft buiten gemeen lang;

ja

ja zo men denkt, na evenredigheid langer dan eenig Schepzel; want dezelve is bijna half zo lang als 't geheele lijf. De Heer GAUTIER vond behalven de gewoone balletjes, die inwendig onder de huid geplaatst waaren, de zaadblaasjes die van de pisblaas waaren afgezondert, ieder met twee vreemde lighaamen vergezelt, welke gemeenschap met elkander hadden, en zich het eene in de afvoerende buis, het andere in de zaadblaasjes ontlasten; in de balletjes die platagtig en van figuur als eijernesten zijn, ontdekte hij geelagtige greintjes, te zaamen gehoopt, door middel van eene spongieuse zelfstandigheid.

Ligtelijk begrijpt men dat de *Mol* groote kragt noodig heeft, om de aarde die zomtijds hard is door de drooge, om te wroeten; tot dien einde heeft de alverzorgende Natuur, haar ook met bekwaame hulpmiddelen voorzien, om dit te kunnen uitvoeren. Haar gebeente is vast, met diepe gewrichtsholligheden en hooge knobbeltjes voorzien. Om de borstspier meer kragt bij te zetten, steekt het borstbeen scherp voorwaards uit, zo als in de Vogelen; het bovenend komt niet onder de sleutelbeenderen, zo als in den Mensch, maar veel hooger, en geeft een tweede borstspier af, wiens strekking regt strijdig is met die van de eerste; de tegengestelde werking van deeze spieren word geholpen door de groote rugge-spier, die niet alleen gewoonlijker wijze, maar verdubbeld is met een andere spier; deeze twee, beiden tegen het agterste gedeelte der onechte ribben aan leggende, en zich aan de enden zaamenvoegende, vormen te zaamen een dikke spier, die in 't voorste van het opper-armbeen word ingeplant; dit been is zeer kort en dik, hebbende bijna de gedaante van een dobbelsteen, in de uitgeholde hoeken gewricht met de naaste beenderen.

Behalven de *gewoone Mol* die zwartagtig is, word in ons Land ook zomtijds een *witte Mol* gevonden, die men in 't werk van de Heer SEBA afgebeeld vind; ook eene, die over 't geheele lijf als gemarmeld met witte vlakken op een zwarten grond is, en door de Heer KLEIN de *Oostfriesche* word genoemt; de Heer BRISSON houd ze alle beide voor enkelde verscheidentheden. Volgens LINNÆUS behoord de *Virginische Mol* tot het geslagt van de *Spitsmuisen*. Hij maakt alleen van de *Siberische-mol* die geen staart heeft, een bijzondere zoort.

II. *Siberische Mol*; in latijn *Talpa Asiatica*; (*Talpa ecaudata, palmis tridactijlis*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze door de Heer BRISSON de *vergulde Mol van Siberiën* genoemt; om dat zij over het lijf een groenagtige goudgeele glans heeft; verschilt in het getal der vingeren van de *gemeene Mol*. De neus is korter dan in onze *Mollen*, en de zoort zo klein, dat het Beest nauwlijks schijnt een kop te hebben. De Heer SEBA geeft in zijn *Mus. I. pag.* 51. *Tab. XXXII. Fig.* 4, 5. de afbeelding van het Mannetje en Wijfje, zijnde het laatste dat op de rug leggende vertoond word, aan den kop en snoet met korter en bleekgeel haair bedekt, doch aan den buik met cierlijke koleuren gemarmeld; de neusgaaten staan wijd open; de tanden in de boven en onder-kaak, zijn scherp als die der Rotten; uitwendig vertoonen zich geen prammen, koomende die waarschijnelijk voor den dag wanneer het Dier heeft gejongd; de woonplaat is Siberiën.

Verscheidene bijzonderheden ten aanzien van de Mollen; de schaade die zij veroorzaaken, benevens de dienstigste middelen, om haar te vangen en uitteroeijen.

De *Mol* schijnt in de Aarde te leeven, en daar in zijn voedzel te zoeken gelijk de Visschen in het water, en buiten dit element schijnt zij nauwlijks te kunnen leeven. Het is hierom dat zommigen, schoon t'onregt haar onder de kruipende Dieren hebben geteld, anderen onder de Wormen of Insekten. Haar voornaamste voedzel bestaat in wormen; echter eet zij ook wel wortelen van zommige kruiden, en, zo men zich verbeeld, bij gebrek van 't een en ander ook aarde; waar van men de proef heeft genoomen, met een *Mol* aan wien men niets dan aarde gaf, in een vat te sluiten; doch na verloop van een geruimen tijd stierf zij daar van, ten eenemaalen uitteerd.

Daar word verzekert, dat men in de maand December de *Mollen* in haare nesten zal vinden, heuveltjes maakende die uit mos, bladeren, kaf en aarde zijn zamengesteld, en veel grooter omtrek beslaan dan de gewoone Molhoopen. Wat hier ook van mag zijn, zo is het echter zeker, dat men ze in dien tijd meest slaapende zal aantreffen, dewijl zij onder die Dieren behooren, welke de winter zonder eenig voedzel te gebruiken, slaapende doorbrengen; koomende in dit opzigt met de Beer, Das, Egel, Marmot en Vledermuis overeen. Deeze nesten maaken zij doorgaans op warme drooge plaatzen; schoon de *Mollen* anderzints gantsch niet schuw voor 't water zijn, en zeer vaardig over een plas of sloot heen zwemmen. ALBERTUS verzekert door ondervinding te weeten, dat de *Mollen* ook Padden en Kikvorsschen eeten, dewijl hij op zekeren dag ooggetuige was, dat een Pad door een *Mol* wierd vastgehouden, die uit al haar magt schreeuwde, denkelijk door de pijn welke haar het bijten van de *Mol* veroorzaakte; hij merkt teffens aan, dat de Kikvorsschen en Padden ook doode *Mollen* eeten, wanneer zij die vinden. Veelvuldig worden ook de *Mollen* van de Wezeltjes, Egels, Vosen en zommige Roofvogelen verslonden; de Katten en eenige Honden vangenze en bijten ze dood, doch nimmer eeten zij dezelve op, ten zij door grooten honger daar toe geperst wordende.

Het is nog maar zedert korte jaaren, dat men de oorzaak heeft gevonden van het zonderlinge verschijnzel dat er ten aanzien van de doode *Mollen* plaats vind. De krengen van genoegzaam alle de Dieren blijven op den grond leggen, tot dat zij door Roof-dieren verslonden of verrot zijn; doch dat van de *Mol* agteloos weggeworpen zijnde, zag men binnen kort verdwijnen, of ten halve zo 't scheen weder in den grond kruipen. Ten laatsten wierd ondekt, dat er zekere Torren zijn, thans om die reden *Doodgraavers* genoemd, die dit werk verrichten; en hoe veel kleinder zij ook zijn dan de *Mol*, heeft de natuur hun met eene behendigheid begaafd, om dit werk zodanig met overleg te verrichten, dat een zulk Torretje in staat is een geheele *Mol* te begraaven, schoon er doorgaans echter verscheidene over bezig zijn. Volgens proefneemingen die men heeft in 't werk gesteld, geschied dit begraaven, om ongemoeid met hun gezin dit kreng te kunnen verslinden.

De *gemeene Mol* word door geheel Europa gevonden, echter in gronden die steenagtig zijn zeldzaamer, dan in de zulken die week van aart zijn. Men zegt dat zij in Noorwegen genoegzaam onbekend zijn, daar zij in tegendeel volgens bericht van JOHNSTON in Thessalien, zo menigvuldig pleegen gevonden te worden, dat een gantsch Steedje door haare ondergraavinge zoude zijn vernield geworden. Hoe onwaarschijnlijk dit ook voor-

komt, zo het is echter onbetwisbaar, dat dit dier een onbegrijpelijke ſchade aan de bebouwde landen, weiden, moeshoven en bloemperken kan toebrengen; zij ontcieren niet alleen een tuin en land door de hoopen die zij opwerpen, maar vernielen ook het gezaaide en geplante, om welke reden zeker ſchrijver met het grootſte recht zegt, dat men het de *Peſt der tuinen* mag noemen. Geen wonder dan ook, dat men op alderhande middelen is bedagt geweest, om dit vernielende ras uit te roeijen.

Doorgaans is het 's morgens en tegen den avond, dat de *Mol* in den grond wroet, en inzonderheid wanneer het geregend heeft; waarſchijnelijk om dat de wormen die haar geliefdſte voedzel uitmaaken, als dan in beweeging zijn. Wanneer het aardrijk door aanhoudende droogte en hitte, zodanig is verſchroeid en hard geworden, dat dit Dier het zelve ter nauwernood kan omwroeten, ziet men het zomtijds uit zijne gaten koomen. Het is niet waarſchijnelijk dat zij zulks doen, zo als zommige Schrijvers denken om te paaren, maar veel eer om het voedzel dat zij niet meer in den grond kan vinden, daar boven te zoeken. Zommige willen echter, dat het Mannetje in den bronstijd boven de grond verſchijnt om een anderen, die op zijn Wijſje loert weg te jaagen. Bij deeze gelegentheid raaken zij zomwijlen verwoed aan 't vegten, en zijn als dan voor Menſchen en Beesten zeer gemakkelijk te betrappen.

Zie hier de beste middelen, welke tot dees tijd toe bekend zijn, om de *Mollen* te vangen.

Wanneer zij aan 't wroeten zijn, 't welk gemeenlijks zo als rede is gezegd, 's morgens en tegens den avond geſchied, beloerd men ze en ſpit ze uit den grond; doch daar toe word veel behendigheid en een bijzondere vlugheid vereiſcht, dewijl de minste beweeging in het aardrijk, haar met wroeten doet ophouden; men moet hier omtrent ook aanmerken, dat men ze altoos van agteren moet opdelven, dewijl zij indien men zulks van vooren doet, fluks omkeeren en in hunne reeds gemaakte ritten weg vlieden. Men heeft ook verſcheidene zoorten van Vallen uitgedagt, die in de ritten worden gezet, en die met de noodige zorgvuldigheid behandelt zijnde, zelden misſen of zij vangen dit ongediert; onder deeze vallen verdient in een tuin inzonderheid de voorkeur, die welke twee ronde beugels heeft, en bij een ieder is bekend. Ook kan men de *Mollen* verdrijven, door water in de ritten te laaten loopen; door zwaveldamp; door drek van Menſchen of Beesten, en andere vuiligheden die zeer ſtinken in den grond te graaven; bij zommige Schrijvers vind men nog een aantal andere middelen te boek geſteld, doch waar van de meesten in praktijk geſteld wordende, weinig aan de verwagting voldoen, waarom wij ze ook met ſtilzwijgen voorbij gaan. Zie hier echter nog een voorſchrift 't welk in het *Hamburgiſch Magazijn*. 24. *Band*. 1. *Stuck pag*. 217. als onfeilbaar word voorgeſchreeven.

Geteld hebbende hoe veel *Mol-hoopen* er in een tuin zijn, neemt men zo veel *nooten* waar van men de doppen heeft afgedaan, en kookt die een of anderhalf uur lang, met een goede hand vol *dulle kervel* of *ſcheerlingkruid* (*cicuta*) in water, als dan ſteekt men in ieder *Molhoop* zulk een *noot*; de *Mollen* die er groote liefhebbers van zijn, eeten deeze *nooten* en ſterven er van, zo dat men ze den volgende morgen dood vind voor haare gaten. Denkelijk, zouden de *Lupinen* dezelfde uitwerking voortbrengen, dewijl die al voor lang als doodelijk voor de *Mollen* zijn aangemerkt. Eene proefneeming hier omtrent, waar aan weinig moeite vast is, kan dit beſlisſen.

MOL, deeze naam draagt ook een zoort van wit en zoet Bier, dat voornamelijk te Nimweegen best gebrouwen wordt; zijnde aangenaam van ſmaak, en word derhalven veel naar Holland en in andere Provintien vervoert: Het is in de warme zomer-dagen, in welke tijden het voornamelijk gedronken word, zeer verkoelende en verkwikkende: Men drinkt het ook dikwils half met witte wijn vermengt, en wat citroen-ſchil er bij gedaan, dat een aangenaame drank is. Dit zoort van Bier kan niet lang duuren, maar word ligtelijk zuur en moet versch gedronken worden.

MOL, dus word ook eene zeer losſe fijne Aarde genoemt, gelijk die van verrotte Bladen, verrot Hout, Takken enz. welke *Mol* zeer dienstig is tot bereiding van aard-mengzels, om er allerlei fijne Bloem en andere gewasſen, in te planten en te kweeken.

MOLA, is een klompvleesch welke uit de Lijfmoeder uitgedreeven word, na voorafgaande bloedſtorting even als een Miskraam, doch heeft geen vruchtje in zich. Men noemt het een *zuiger*, ook wel een *vlieger*; de beuzelagtige vertellingen der Vrouwen brengen mede dat zij vliegen konnen, en van de eene Vrouwe in de andere opvliegen, als zij de rokken niet digt geſlooten houden.

Eigentlijk konnen deeze vleesch klompen bij Maagden en Weduwen, zo wel als bij getrouwde Vrouwen gevonden worden; zij beſtaan uit geklont bloed, 't welke lang gekneed wordende in de lijfmoeder, zodanige ligbaamen maakt.

Wanneer het de nageboorte eener vrucht is, noemt men het *mola*, doch dan zijn er tekens van zwangernis voorafgegaan. zie MISKRAAM.

MOLARIS (DENS.) *Maal-tand*, *Bak-tand* *Kies*; zie KIESEN.

MOLDAVICA, zie MELISSE (TURKSCHE.)

MOLENAAR, zie KABELJAAUWEN, *n*. VI. *pag*. 1389.

MOLENAAR; zie MEIJ-KEVER.

MOLENSTEEN-VISCH, zie STEKEL-BUIKEN, *n*. VI.

MOL-GEZWEL; *Schildpad-gezwel*; in 't latijn *Talpa nigra* of *Testudo*; is een zoort van zagt honing- of papgezwel, dat op 't hoofd voortkoomt, maar dat zich wegens de ſpanning der huid niet veel in de hoogte verheffen kan, en zich derhalven meer onder de huid in de breete uitſtrekt, in de gedaante, van een Mol of Schildpadde, waar aan het kenbaar is; bevattende een vet- of pap-agtige ſtoffe in een bijzonder vlies, zakje of rok, welke uit onzuivere lijmige ſcherpe en zuure vogten des bloeds ontſtaat, die zich tuſschen het bekkeneel en de huid ontlast en aldaar zitten blijvende, bederft.

Dit gezwel is of met of zonder verzweering en inecting van het bekkeneel, en zeer gevaarlijk, inzonderheid als het bekkeneel aangetast, of doorknaagd en bedorven is; dog in het begin, of als het bekkeneel nog niet bedorven en het gezwel zonder verzweering is, kan het ligter geneezen worden; en als dan kunnen de oplosſende en verdeelende middelen dienen, gelijk de volgende zijn; *kalk-water* met *camfer-geest* gemengt, of een pleister van *gom ammoniak*, *galbaan*, *ſtijrax calam*, *pijn-hars*, *wasch-olie*, *pokhout-olie*, *tichelſteen olie*, en gepoederde *brionie-wortel*; of een pleister van *tabak*, of

van *kikvorſchen* met of zonder *kwik*; of neemt *gom-ammoniak*, *galbaan* en *ſagapeen*, in azijn ontbonden, van elks een half once; *mijrrhe* en *zwavel-bloemen*, van elks twee drachmen; *camfer* een half drachma; *olie van witte lelien*, *tichelſteen-olie* en *eende-vet*, van elks twee drachmen; *geel wasch*, zo veel genoeg is, om er een pleister door onder malkander ſmelting van te maaken.

Of maakt de volgende pap: Neemt verſche *heemſt-wortel*, anderhalf once; *lisch wortel*, een half once; *camille-bloemen* en *melilote-bloemen*, van elk een halve handvol; *gekneuſt lijnzaad*, een drachma; kookt deeze dingen in ſchoon water week, en dan klein geſtampt zijnde, doet er bij verſche *paarde-drek*, een once; gekookte *ajuin*, twee drachmen; *varkens-reuſel* en *camille-olie*, van elks een halve once; mengt het tot een pap, die men op het gezwel moet leggen, en 's anderen daags vernieuwen.

Maar als het gezwel, rede de overhand genoomen heeft, en niet kan verdreeven worden; dan zijn de gemelde middelen nutteloos, maar men moet het tragten rijp te maaken, om het gezwel van de kwaade ſtoffe te ontlasten, waar toe de volgende kunnen dienen.

Neemt verſche *witte lelie-bollen*, anderhalf once; *uijen* onder de asch gebraden, een once; *heemſt* en *maluwe-bladen*, en *melilote-bloemen*, van elks een halve handvol; *vette vijgen*, twaalf ſtuks; kookt deeze dingen in zuiver water week, dan in een mortier klein geſtampt zijnde, doet er bij *boonen-meel*, anderhalf once; *baſilicums-ſalf*, een once, en een *eijer-dooi*; mengt het voorts tot een pap.

Of legt er een pleister op, van *pik*, *hars*, wat *wasch*, en *olie* gemaakt. Als dan het gezwel rijp of bijna rijp is, moet 't zelve ten eerſten door een diepe inſnijding geopent, gezuivert en vervolgens geheelt worden.

Andere willen, dat men bijtende middelen zal gebruiken, als *boter van antimonie*, of de *helſche ſteen*, om door oplegging van dezelve, de huid met de onderleggende rok-vliezen des gezwels door te knaagen, en de korst of roof daar na afgeligt zijnde, aan de ſtoffe een uitgang te geven: Ook dient er voor al gelet, dat het gemelde vlies tot op 't bekkeneel geheel uitgeroeit worde, om dat dit kwaad anders na de geneezing, dikwils wederom van nieuws te voorſchijn koomt, of het worden fiſtuleuſe zweer gaaten, weshalven men aanprijst om nog een tijd lang bijtende middelen te gebruiken, als *gebrande aluin*, *ſpaans-groen*, *rooſen-honing* met wat *geest van vitriool* gemengt, enz.; of als deeze middelen te langzaam werken, dat dan het overgebleevene van het vlies door de hand van een bekwaam Chirurgijn, moet uitgehaalt worden. Zie HONING-GESWEL.

Indien nu bij dit gezwel een bederving des bekkeneels is, dan is er weinig middel tot geneezing, en veele Heelmeesters raaden, zulke gezwellen onaangeroert te laaten, of alleen maar ſtreel-middelen te gebruiken, inzonderheid als ze onmiddelijk op de *ſatuuren* of naden des bekkeneels gevonden worden: Zo anders de bederving des beens weinig en van geen groot belang is, dan kan het behandelt worden als een bekkeneels-breuk; maakende eene opening met de *Trepaan*, en het bedorven been wegneemende; of met de rasper afraspende, het lijdende deel vervolgens zuiverende en heelende, gelijk eene hoofd-wonde, daar een bekkeneels-breuk bij is, behoord geneezen te worden.

MOLITOR, zie KAAUW-SPIER.

MOL-KREKEL, *Veen-mol*, in 't latijn *Grillo Talpa*; (*Gryllus bulla*, *Thoracis ſcutello abdomina longiore*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Inſekt onder het geſlagt der *Krekels* behoorende, word in Engeland *Ten-cricket*, in Frankrijk *Courtilliere* of *Taupe-grillon*, en in Duitschland *Reut-worm*, *Acker-werbel* en ook wel *Mold-worff* genoemd.

In 't algemeen koomen de Krekels in de meeste kenmerken met de Springhaanen overeen, en verſchillen hoofdzakelijk, ſlegts door de twee borstels agter aan het lijf. Doch de *Mol-krekel* heeft boven dien noch een bijzondere geſtalte, welke vreemd is, en haar zelfs afſchuwelijk maakt in 't aanzien, zo dat men er voor zoude ſchrikken, indien men niet zag dat de kinderen er zonder hinder meede ſpeelen, en deeze Inſekten even zo veilig behandelen kunnen, als de Gouden-torren en Meij-kevers.

De kop van den *Mol-krekel* is in aanmerking van het lighaam klein, langwerpig, met vier dikke korte voelertjes en twee lange ſprieten die zo dun als draaden zijn; agter deeze ſprieten ſtaan de oogen, en tusſchen de twee groote, die ruw of met facetten zijn, gelijk gewoonlijk in de Inſekten, vind men drie kleine; zo dat het vijf oogen heeft, op eene rij overdwars geplaatst. Het borſtſtuk maakt een zoort van langwerpig harnas, bijna cilindrisch, 't welk zich even als met fluweel bekleed, vertoond. De dekſchilden zijn kort en reiken niet verder dan het midden van 't agterlijf, zij leggen kruisſelings over elkander, en hebben een cierlijke tekening van zwarte of bruine aderen. De wieken uitgebreid zijnde, beſlaan eens zo veel breedte als de langte is van het geheele dier; doch zij leggen gemeenlijk zamen geplooit langs de rug en eindigen in een punt, die zelfs over 't agterlijf uitſteekt. Het lijf is week van zelfſtandigheid, en heeft aan 't end twee borstelagtige ſpitzen, die tamelijk lang zijn. De agterſte pooten hebben niet veel bijzonders, doch de twee voorpooten munten in dit opzigt uit; derzelver dijen zijn zeer dik en plat; de ſchenkels die uitermaaten breed zijn, loopen buitenwaards uit, in vier dikke zaagswijze klaauwtjes; binnenwaards in twee, tusſchen welken de voet geplaatst en dikwils verborgen is. De kop en 't lijf, als ook het borſtſtuk is donker-bruin; doch de dekſchilden zyn bleek-geel, en de pooten oranje-verwig.

Ten aanzien van de voortteeling der *Mol krekel*, heeft men het volgende waargenoomen. Het Wijſje door het Mannetje bevrugt zijnde, word als dan zeer gezwollen, en legt twee- of driehonderd eijeren, die ze in een holletje onder den grond, doch niet zeer diep verbergt, en ze aldaar tot aan 't uitkoomen toe, zegt men, zorgvuldig gadeſlaat. Deeze eijeren zijn rondagtig, van koleur en grootte omtrent als geerstzaad; zij blijven ongeveer een maand leggen, eer de Jongen uitkoomen, die zich dan bijna als kleine zwarte Mieren vertoonen. Gemeenlijk worden de nesten in weidlanden of graszomen, aan de kant der koornvelden gemaakt, alwaar de Jongen aanſtonds haar voedzel vinden, aan de worteltjes van het gras; doende daar door allengs groote plekken op het Land geel worden, en ten eenen malen verdorren; zijnde aan dit merkteeken zeer ligtelijk te ontdekken. In October en November, zijn zij ongeveer een vingerlid lang, en als dan zoekt elk op zich zelfs zijn aas. Het is ook omtrent in deeze tijd, dat zij van huid verwisſelen, blijvende doorgaans in dat vel tot aan het voorjaar toe in de aarde, daar zij, wanneer het ſterk vriest, al dieper en dieper zich in verbergen en wegens gebrek van voedzel klein blijven; doch als 't een zagte winter is geweest, koomen zij reeds in Maart te voorſchijn. Van de vleugelen of dekſchilden, ziet men niets

voor de vierde vervelling, en als dan komt het Insekt allengs tot zijn volkoomen grootte, welke het gemeenlijk in de voorzomer, doch zomtijds niet dan in de herfst bereikt.

Na de laatste of vijfde verwisseling van huid, wanneer zij insgelijks als naar ieder vervelling, omtrent een uur lang gantsch wit van koleur zijn, is 't dat de *Mol-krekels* de meeste schaade toebrengen. Al vroeg begeeven zij zich, uit de weiden in de Koornlanden, en wanneer zij een Land dat braak legt, door moeten, geschied zulks al kruipende onder de oppervlakte; zo dat zij dergelijke, doch veel kleiner ritten maaken, als de Mollen; waar aan zij ook ligt te ontdekken zijn. In zommige oorden, en wel inzonderheid in Zeeland, brengen zij groot nadeel aan het Koorn toe, insgelijks aan het gewas in de Tuinen en Moeshoven; hoewel men in dat opzigt dikwils, hun van de wormen daar de Meijkevers en Mest-torren uit voortkoomen, niet onderscheid. De Mollen die men uit oorzaake van het omwroeten des gronds, zo vinnig vervolgt, zuiveren het land zo wel van *Mol-krekels* als van Wormen.

De ondervinding heeft geleert, dat deeze Insekten buiten gemeen taai van leven zijn. De heer GOEDAART, hing er eene zes etmaal aan een touwtje, tot dat het zelve door de zonneschijn verschroeid, en ten eenemaalen zwart geworden zijnde, eerst op den zevenden dag stierf. Hij verzekert, dat zij geen gebruik van hunne wieken maaken. Volgens RAIJ zouden die hun dienen om voort te huppelen. Tegen den avond kweelen zij, of maaken een scherp geluid, het welk daar in van dat der gewoone Krekelen verschilt, dat het ten einde toe onafgebroken voortgaat en niet zo knarzende is. Waarschijnelijk kweelt het Mannetje, om het Wijfje tot zich te lokken.

Zo min als de *Mol-krekels* veel nattigheid kunnen verdragen, zijn zij ook niet in staat om groote droogte te wederstaan; het braak leggen der Landen strekt, om dat hun als dan 't gewoone voedzel ontbreekt, insgelijks tot hunne uitroeijing. Dr. SCOPOLI verzekert, dat zij door Paarden-mest worden aangelokt en door die van Varkens verdreeven. Men heeft veel in gebruik, om potten met water te plaatzen in de vooren der akkers; egter is het getal 't welke men door dat middel vangt, zeer klein. Zommige Boeren zoeken de nesten op, die zeer bezwaarlijk zijn te vinden. In eenige landstreeken, graaft men hier en daar stukken van Adders, in het land, die dan rottende, de *Mol-krekels* verdrijven zouden. Volgens aanmerking van ROESEL is het allerzekerste middel om de plekken op het land, die door deeze Insekten, wanneer zij zich bij elkander houden, tot verdorren gebragt zijn, met kookend water te begieten, waar door men ze vernielt.

Men verhaalt dat in zommige landen, de Boeren gaarne de *Mol-krekels* in de weidlanden zien, om dat zekere kruiden, die het gras anders verstikken, daar door vernielt worden. Dr. SCOPOLI *Entom. pag.* 106. zegt, dat de *Mest-krekels* in Karniolie, tegen de klier-gezwellen die men scrofels noemt, aan de hals geappliceerd worden.

MOLLE CLUSII; *Peruviaansche Peper-boom*; *Lentiscus Peruviana*; *Piperodendron* (*Schimus foliis pinnatis*; *foliolis serratis*, *impari longissimo*, *petiolo æquali*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beschrijving. Dit vreemde Boomgewas heeft gevederde bladen, welker bladjes gezaagt, smaller en langer zijn dan die van de Mastich-boom, en gekneust wordende, een melkagtig lijmig zap geeven, dat een reuk en smaak heeft als venkel of fasefras; uit de oxels der bladen, koomen groote trosen druifs-wijze voort, met veele kleine witagtig-geele vijfbladige bloemen; waar na ronde vrugten volgen, van groote als peperkorrels, die met 't rijpen een roode koleur verkrijgen, gelijk de vrugten of besiën van Aspergies, en van binnen eenige harde zaad-korrels in een vetagtig merg bevatten; hebbende een reuk en smaak als jenever-besiën.

Plaats. Deeze boom groeit natuurlijk in Peru, en zulks zo men zegt, in groote meenigte: Hij word ook zomtijds in Europa, van de Liefhebbers van vreemde planten, voortgekweekt.

Kweeking. Dezelve geschied bij ons, door middel van inlegging der jeugdige dunne takjes of wortel spruiten, die men op de gewoone wijze moet insnijden, om te beter wortelen te maaken, dat ze anders bezwaarlijk doen; en om de wortel-spruiting nog meer te bevorderen, zo moet men den boom met de inleggers, in een run- of trek-kas zetten, om meer warmte te genieten; daar bij niet verzuimen, de inleggers dikwils te oosen en de kas over dag min of meer te lugten, naar maate van de buitenlucht: Wanneer ze dan wortelen gemaakt hebben, 't welke meestijds niet eer dan binnen twee jaaren geschied, dan neemt men dezelve van de oude boom af, en plaatst ze op zich zelfs in potten; beminnende liefst een goede losse zandagtige aarde: In de winter bewaart men deeze boomen, in een warm oranje-huis; maar in de zoomer kan men ze in de opene lucht, op een warme plaats zetten.

Eigenschappen: De schors en bladen van deeze boom, worden voor oplossende en pijnstillende gehouden, en dienstig geagt in stoovingen tegen koude zinkingen, pijn en zwelling der beenen en dijen: Het poeder der schors word ook zeer gepreezen, om de vuile wonden en zweeren te zuiveren en te geneezen. Het wijnagtige vogt uit zijne vrugten, word in de nierkwaalen gepreezen.

Daar vloeit ook uit de schors door insnijding, een witte welriekende harst, die veel overeenkomst met de *gom elemi* heeft, en die in melk gekookt zijnde, gezegt word de vlekken en vliezen der oogen te verdrijven.

MOLLE-KRUID, zie WONDERBOOM.

MOLLITIO; *Weekmaaking*; dus noemt men 't week en murf maaken van allerlei dingen, in het eene of andere vogt, of op een andere wijze.

MOLLUGO DODONÆI; *Bergwald stroo*, *Mollugo montana latifolia ramosa*; *Gallium montanum latifolium ramosum*; *Rubia sylvestris lævis*; (*Gallium foliis octonis ovatis linearibus subserratis patentissimis mucronatis*, *caule flaccido*; *ramis patentibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beschrijving. Dit kruid-gewas schiet verscheide dunne vierkante getande stengen, uit de wortel op, van drie of meer voeten hoogte, welke tegen de aarde geboogen leggen; aan welke kleine langwerpige eijronde gladde bladjes, wervelswijze voortkoomen, meest doorgaans agt bladen rondom de steng vlak uitgebreid staande; de bloemen koomen op de top der stengen en takken, in lange trosen voort, zijnde klein en wit, waar na kleine ronde vrugten of zaad-oxzels volgen; gelijkende dit kruid in de gedaante genoegzaam naar 't Kleefkruid, behalven dat het niet rouw, maar glad van stengen en bladen is.

Daar is ook eene verandering van; van de gemelde niet verschillende, dan dat ze niet ter aarde legt, maar regt op

op groeit, en geen ſteunzel noodig heeft, om zich over eind te houden, gelijk het voorige.

Plaats. De gemeene zoort word gevonden, op de plaatzen daar het kleefkruid groeit; te weeten in de tuinen, naast de heggen en elders. De gemelde verandering groeit voornamelijk op rouwe bergagtige plaatzen, aan de Rhijn, Maas, enz., zijnde deeze planten van geen gebruik.

MOLMIGE BIJE, zie HONINGBIJE *n.* XXVIII. *pag.* 1121.

MOLOCHITES, zie MALACHITES.

MOLOSSUS een zoort van *Torretje*; zie DOG.

MOLUCCA en MOLUCCELLA, zie MELISSE (MOLUKSCHE-)

MOLUKSCHE MELISSE, zie MELISSE (MOLUKSCHE-)

MOLUKSCH-HOUT; *Lignum moluccenſe*; *Pavana*; *Cadel-avanacu*, der Malabaren; (*Croton foliis ovatis acuminatis ſerratis, caule arboreo*, LINN. *Spec. Plant.*) Is het hout van een boom, die op de Molukſche Eilanden groeit, welkers bladen naar die van de wilde Maluwe gelijken, en zijne vrugten naar groote Hazelnooten; zijnde zwartagtig en met een zagte ſchors omkleed: De Inwoonders van die Landen, kweeken deezen boom, dien ze *Pavana* noemen veel in hunne tuinen, en agten zijn hout zeer veel; hebbende eene purgerende, wormdodende en vergift tegenſtaande kragt. In Europa is het zeldzaam.

MOLIJ. Daar zijn verſcheide zoorten van dit klijſtergewas, welke de Heer LINNÆUS tot het geſlacht van 't *Allium* gebragt heeft, en waar van de volgende de voornaamſte zijn.

1. De *groote breebladige Indiaanſche Molij*, met lelieblomen; *Molij Theophraſti*, DODONÆI, (*Allium caule planifolio umbellifero, ramulo bulbifero ſtaminibus ſimplicibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Spaanſche breedbladige Molij*; *Molij latifolium hiſpanicum.*

3. De *breedbladige geele Molij*; *Molij latifolium flavo flore*; (*Allium ſcapo nudo ſubcijlindrico, foliis lanceolatis ſeſſilibus, umbella faſtigiata*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *ſmalbladige gekroonde Molij*; *Molij anguſtifolium umbellatum*; (*Allium caule planifolio umbellifero, foliis inferioribus hirſutis, ſtaminibus ſubulatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De *kleine Molij*, met een drietandige ſteng; *Molij parvum, caule triangulo*; (*Allium ſcapo nudo triquatro*, LINN. *Spec. Plant.*)

6. De *welruikende Molij*, met dunne rol-ronde bladen en gekroonde bloemen; *Molij moſchatum copillaceo folio*; (*Allium caule teretifolio ſubnudo umbellifero, umbella faſtigiata, petalis truncatis, ſtaminibus tricuſpidatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

7. De *laage Molij*, met gras-bladen; *Molij humile, folio gramineo, Chamæ-molij*; (*Allium ſcapo nudo ſubmillo, foliis linearibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, ſpruit uit een dikke bol verſcheide bladen uit, die lang, breed, puntig en glad zijn, en elkander omvatten; tusſchen welke een ſteel opſchiet van anderhalf voet hoogte of meer, op welks top een platagtige krans of kroon van veele zesbladige geſterde bloemtjes voortkoomt, die op lange ſteeltjes ſtaan en wit of purperagtig van koleur zijn; tusſchen de bladen koomt nevens de ſteel, een ander bladig plat ſteeltje voort, dat op zijn top een korrel of klein bleekagtig bolletje draagt, het welke in de aarde geplant wordende, uitſpruit, en een nieuwe plant word: De bol is dik, rond en wit, en met een zwarte ſchors bedekt.

Daar is ook eene verandering van, welke geen bloemen geeft; maar in plaats van dezelve, veele kleine bolletjes in een platagtig hoofd, op een dunne korte ſlappe ſteel heeft, dat met een vlies omkleed is; welke bolletjes geplant wordende, groeijen en nieuwe planten worden.

De tweede zoort, koomt in de groei-wijze genoegzaam met de voorige overeen, maar de bladen zijn ſmaller en ſtaan aan de ſteel wat verder van een; de bloemen die ook geſtert zijn, hebben een paarſche of purperagtige koleur, met zes paarſche helmſtijltjes, en geen onaangenamen reuk, gelijk de overige zoorten; waar na kleine drie kantige zaadhuizen volgen, met zwart kantig zaad: Daar koomt ook dikwils, een klein bolletje in de oxels der bladen aan de ſteel voort, van een groene of bleekagtige koleur.

De derde zoort, heeft breede lange lanſenformige ſtijve bladen, die gootswijze uitgeholt zijn; de ſteel is een voet of meer hoog, brengende op zijn top een kroon voort van veele zesbladige geſterde geele bloemen met zes geele helmſtijltjes, elk op een dun lang ſtijl ſteeltje zittende, waar na driekante zaadhuisjes volgen.

De vierde zoort ſchiet een dunne hooge ſteel uit een kleine bol op, waar aan verſcheide lange ſmalle bladen, als gras-bladen groeijen, die boven wat omgeboogen zijn en nederwaarts hangen, en van welke de benedenſte bladen aan de eene zijde wat ruigagtig zijn; op de top des ſteels koomt een kroontje met veele kleine witte geſterde bloemen voort, waar na driekantige zaad-huisjes volgen.

De vijfde zoort, is een kleine zoort van *molij*, die eenige kleine ſmalle bladen en een naakte driekante ſteng heeft, met kleine geſterde witte bloemen.

De zesde zoort, is ook een kleine zoort, en kenbaar aan haar dunne rolronde bladen, en dat de einden van haare witte bloembladjes afgeknot zijn, en dezelve een aangenaame muscusreuk hebben.

De zevende zoort, ſchiet uit een kleine geele bol eenige ſmalle lange ruige bladen, als gras-bladen, van omtrent een voet lengte, tusſchen welke een zeer korte en bijna geen ſteel voortkoomt, met een kroontje van witte geſterde bloemtjes, die op de rug paarsagtig zijn, waar na vrugten of zaadhuisjes volgen, als cicers, met zes zwarte kantige zaaden.

Plaats. De eerſte zoort, groeit in de Oosterſche landen, Griekenland en elders; de tweede zoort, word in Spanjen gevonden; de derde zoort, koomt voort in Zuid-Frankrijk, Italien en Hongarijen, enz.; de vierde en vijfde zoort in Italien, Spanjen en Afrika; de zesde word in Zuid-Frankrijk, Italien en Spanjen, op heuvelagtige plaatzen gevonden.

Bij ons kweekt men dezelve, inzonderheid de drie eerſte zoorten, dikwils in de Tuinen, wegens haare bloemen.

Kweeking. Dezelve geſchied ligtelijk door de bollen, welke men in de maand Augustus of September, na dat de bladen vergaan zijn, en eer ze weer nieuwe vezelwortels ſpruiten, uit de grond graaft, en de kleine bollen er van afneemt, die men dan afzonderlijk ergens op een bedde plant, om aan te groeijen; de groote zet men weder in de bloem-tuin, daar men begeert: Zij willen in allerlei goede gronden zeer wel groeijen, dog beminnen liefst de zandagtige, en kunnen onze winter-vorst vrij wel verdraagen.

MOLIJDÆNA zie POTLOOD.

MOMBERS, worden in 't algemeen zulke Perſoonen genoemd, die 't opzigt hebben op alle minderjaarige, die beneden de 25 jaaren zijn.

Doch de Heer U. HUBER geeft den naam van *Mombers*, aan die geene die de opzigt en voorzorge van onmondige Kinderen is betrouwd, loopende in de Jongens tot 14½ jaaren, en in de Meisjes tot haar 12 jaaren vol zijnde verloopen. Maar die geſtelt zijn over de Jonge lieden van meerder jaaren als 14 en onder de 25, dien noemt hij Voogden. zie VOOGDEN.

MOMORDICA, zie BALSEM-APPEL.

MONANDRIÆ, bevat volgens het ſijſtema van LINNUÆS, de bloemen welke maar een helmſtijltje hebben.

MONANGIÆ PLANTÆ, bevat de planten met eenvakkige zaadhuizen.

MONANGIOSPERMON, is een Kruid dat maar een naakt zaad draagt.

MOND, (*Os*). De *Mond* is die holte, welke tuſſchen de twee kaaken gemaakt word, en van de lippen voor en zijdelings door de koonen. De tanden ſchieten binnen in den *mond*; de tong legt in den bodem; en het zagte verhemelte met de huig of gorgel, bepaald den *mond* van agteren.

De *mond* word dikwijls alleen genoomen, voor den ſpleet der lippen; en waarlijk deeze is de eigentlijke *mond* of opening en weg, tot den binnen *mond*.

De *mond* word altoos bevogtigt 1. door ſpog, welke koomt voor het grootst gedeelte uit de oorklieren langs de buiſen van *Steno*, die dwars over de kaauwſpieren of *masteteres* loopen, en tusſchen de vezelen der koonſpier of *buccinator* in dringen, om zich te ontlasten vlak tegens de derde of middelſte ſpier van de opperkaak.

2. Door de ſpog uit de onderkaak, en ondertongſche klieren.

3. Door de ſpog welke uit de kliertjēs der lippen, tong en ſlap-verhemelte, afgeklenst word.

Deeze ſpog geeft de ſteenagtige korst om de tanden voornaamelijk aan de zijde daar niet gekaauwd word, wegens eenige bedorvene kiezen.

De ſpijze geeft ook eene ſlijmerigheid om de tanden; die onaangenaame reuk, en eindelijk bederf veroorzaakt.

Dit alles moet voorgekoomen worden door den *mond* dikwerf te zuiveren, en met zodanige middelen zuiver te houden als die minſt de tanden ſlijten, en nogthans de ſlijmerigheid ontbinden.

MOND-HOUT, zie LIGUSTER.

MONDILLO; is de naam van een Koornmaat, waar van men zich te Palerma bedient; vier *Mondilli* maaken de *Tomolo*, en 16 *Tomoli* de *Salmen*; 685 en twee derde *Mondilli* maaken een Amſterdamſch Laſt.

MOND-LIJM, zie LIJM.

MOND-MIDDELEN; de beste zijn ſchoon, koud water, en daar mede 's morgens opgeſtaan zijnde, en na den eeten, 's middags en 's avonds den geheelen *mond* te ſpoelen, terwijl men met den vinger zo veel mogelijk de ſlijmerigheid afwrijſt.

Zommige gebruiken hunne eigene pis, 't welke ons verfoejelijk voorkoomt; het is waar daar is eenig zout in, maar waarom konnen wij dit zelfde niet met regen- of puts-water waar in een weinig potasch geſmolten is, bereiken?

Zo dra men een ligt ſchuurzel wil hebben, een zout-, 't welke de ſlijmen ontbindt, eene gom die het bederf tegengaat, is het best te neemen.

Kreeftsoogen een half once; *cremor tartari* drie drachma; *aluin* tien grein en *mirrhe* een drachma; houd dit voor een tand poeder, en ſchuurt of met een tandborſtel, of met uwen vinger de tanden.

Voeg bij het regen- of put-water *geest van lepelbladen*, zo zult gij het beste *mondmiddel* hebben, den *mond* zuiver houden, de tanden vast maaken, en eene goede geur houden.

Veele tand-poeders worden met *roode bolus* aangezet, doch dit is onaangenaam, en geeft altoos roode kringen om de nagels.

Die liefhebbers van rooken zijn, keuren de tabaks-as voor best, en die is waarlijk niet kwaad, als houdende loogzout, die als potasch is, in zich; anderen neemen gebrand brood en dergelijken; het *middel* door ons opgegeeven is zindelijk, en voldoet aan alle de vereiſchtens; men kan de ingredienten naar believen en noodzaake vermeerderen, verminderen en veranderen.

MOND-ONTSTEEKING, in 't latijn *Inflammatio oris*. Het gebeurt zomtijds dat de *mond* van binnen overal benevens de tong ontſtoken, of met kleine puistjes, als ſprouw bezet is, dat zeer veel pijn veroorzaakt, zodanig dat men geen ſpijze in de *mond* dulden en doorſlikken kan: Dienſtige middelen hier tegen, zijn de volgende.

Neemt *vlier-bloemen*, een handvol, kookt ze in een mingelen water, met wat gepoederde *ſalpeter* of *gebrande aluin*, tot dat er een derde verkookt is, dan doorgezijgt zijnde mengt er wat *honing* onder, en gebruikt het tot een gorgel-water, daar men den *mond* dikwils mede ſpoelen moet.

Of neemt *roode-rooſen*, *weegbree* en *agrimonie*, van elk een halve handvol; *gal-nooten* of *granaat appel ſchors*, één drachma; kookt het in anderhalf mingelen water tot op een mingelen, doet bij het doorzijgzel *rooſen-* of *gemeene honing* en wat *gebrande aluin*; en gebruikt 't als 't voorgaande.

Of neemt *water van vlier-bloemen*, 4 oncen; *geest van zeezout*, twee drachmen; en *rooſen-honing*, één once; mengt het, waar mede men altemets de *mond* ſpoelt, en het wat daar in houd: Dit is een deftig middel tegen ontſteeking en verzweering van de *mond* en ook van de keel.

Voor kleine Kinderen, moet men alleen hier wat van met een vedertje in de *mond* omſtrijken; of men gebruikt alleen *rooſen-honing*, daar men een weinig *geest van zout* ondermengt.

MOND SCHROEF; is een heelkundig werktuig, dienende om tusſchen de tanden te worden geſtoken, om door dat middel dezelve van malkanderen teſchroeven en de *mond* open te maaken. De afbeelding hier van word gevonden in HEISTERS *heelkund. onderwijz. Tab.* XIV. *fig.* 15.

MOND SPIEGEL, is de naam van een heelkundig werktuig, dienende om in branden of andere konſtbewerkingen, den *mond* wel open te houden, zodanig dat zij zich dan niet kan toeſluiten, zie de afbeelding hier van bij HEISTER *Tab.* XXV. *fig.* 16.

MOND SPOELING, zie DIACLIJSMA.

MOND (STINKENDE); in 't latijn *Foetor oris*; Dit kan uit drierlei oorzaken ontſtaan; als 1. uit verſweering van het tandvleesch, of der klieren van den mond en hals, en uit bedorvene en rotte tanden; ook uit ſcheurbuik of veneriſche ziekte en in dit geval is de onaangenaame reuk geduurig: 2. Uit verzweering in de long bij longzugt of teering; en dan word die meeſt beſpeurt bij 't ſterk uitademen en kuchen; 3. door eene kwaade kooking der maage, inzonderheid bij

bij die geene die veel vleesch eeten; welke kwaade reuk, meeſt na den eeten en geduurende de ſpijsverteering, beſpeurt word.

Na maate nu van deeze verſchillende oorzaken, moeten er ook verſchillende geneesmiddelen gebruikt worden: In het eerste geval, moet men de verſweeringen van het tandvleesch enz. tragten te geneeſen, gelijk men op 't artijkel SCHEURBUIT zien kan; maar zijn de tanden hol, zo moeten dezelve weg genoomen, of de wormtjes, die er zich dikwils in bevinden, gedood worden, zie TANDPIJN; en zo er een veneriſche beſmettinge de oorzaak van is, word die allerondraaglijkſte vuile lucht niet weggenomen, dan na dat het Ligbaam, door kwik of andere middelen, van de vuile beſmetting gezuivert en geneeſen is.

Ontſtaat de kwade lucht uit de long- of teerings-zugt, dan moeten daar middelen tegen gebruikt worden, en men kan borst- en hoeſt-verſagtende middelen tuſſchen beiden laaten gebruiken.

En zo de ſtinkende lucht uit de maag voortkoomt, dan is een zagt braak-middel dikwils van nut, benevenseenig maag-middel, zie MAAG. Of neemt *Eſſents van oranje-ſchil* en *windbreekende Eſſents*, van elk een halve once; *olie van caneel* en *kruidnagels*, van elk twee druppels; mengt het, waar van men 's morgens en avonds 30 à 40 druppels, met wijn of iets anders inneemt.

Ondertuſſchen kan men de kwade lucht eenigzints verbeteren, door middel van deeze of geene welruikende dingen in de mond te kauwen; als bij voorbeeld *citroenſchil*, *kruidnagels*, *geconfijte calmus* of *corianderzaad*, enz. Doch deeze dingen neemen het kwaad niet weg, en kunnen alleen van nut zijn, als een zodanige geinficeerde, in eenig geſelſchap moet verſchijnen.

MOND-WONDEN, in 't latijn *Vulnera Oris*, De *wonden* der *mond*, ſchoon door en door den wang gaande, geneezen zeer ligt; zij vereiſchen geene hechtingen, ten ware zij tot in den ſpleet toe door liepen, dan kan men ze hegten met naald en draad; of door eene hegting, gelijk bij de *haaze-mond* en *kanker* in de lip gezegd is; zie HAAZEN-MOND en KANKER.

MONEDULA PIJRRHOCORAX, zie HOPPEN, *n.* IV. *pag.* 1144.

MONITOR, zie HAAGDISSEN, *n.* V. *pag.* 966.

MONKJE, zie DOODS-HOOFDJE.

MONNIKS-KAP, zie WOLFS-WORTEL.

MONNIKSKAP-SPIER; in 't latijn *Musculus Cucullaris*, is een ſpier van 't ſchouderblad; die aldus word genoemd, om dat hij de gedaante van een *monniks kap* heeft; dezelve neemt zijn begin van 't agterhoofdsbeen, van de doornagtige uitwaſſen van den hals, en van het zevende of agtſte van den rug; eindigende in den doorn van 't ſchouderblad, in deszelfs hooſd en 't ſleutel-been.

MONNIKS-ZWAAN, zie DOD-AARS.

MONOCEROS-PISCIS, zie HOORN-VISSCHEN, *n.* II. *pag.* 1132.

MONOCOCCOS; *eenkorrelig*; *eenzaadig*; bloem of vrugt, die maar een zaad bevat.

MONOCOLON, *Monocolum*, door zommigen word dusdanig den *blinden Darm*, (*Inteſtinum cœcum*) genoemt; zie DARMEN.

MONOCOTIJLEDONES, *Eenlobbige planten*; welker zaad maar uit een lobbe (*cotijledon*) beſtaat.

MONOCULUS, *Eenoogige*; iemand die maar een goed oog heeft, of met 't eene oog niet wel ziet.

MONODON, zie EENHOORN-VISCH.

MONOECIÆ PLANTÆ, zijn zulke planten, die mannelijke en vrouwelijke bloemen, op de zelfde plant te gelijk hebben, zo als de *meloënen*, *comcommers* enz.

MONOGAMIA, *Eenhuwelijk-verbintenis*; daar de Man maar eene Vrouwe heeft; in tegenſtelling van de *Polijgamie*, daar de Man verſcheide Vrouwen te gelijk heeft, gelijk bij de Mahometanen plaats vind.

MONOGRAMMA; in 't Griekſch μονογραμμος, bij CICERO *Monogrammus*. Door dit woord verſtaat men een naam die in malkander geſlingert is, en die maar een trek van een enkele letter ſchijnt te zijn; zo als men bij voorbeeld wel op zommige ſignetten ziet.

MONOGRAPHUS; betekent een Schrijver die maar over eene zaake alleen ſchrijft; bij voorbeeld van een geſlacht van Planten, of van een Plant alleen.

MONOGIJMNOSPERMÆ; betekent zulke Planten, welke maar een naakt zaad na de bloem voortbrengen.

MONOGIJNIÆ; betekent de Planten, welker bloemen maar een ſtampertje hebben.

MONOHEMERA FEBRIS, is een koorts die ſlegts een dag duurt.

MONOPAGIA; *Monopegia*; bij zommige Schrijvers vind men dit woord gebezigd, om een zwaare hoofdpijn aan de eene zijde van het hoofd te betekenen.

MONOPETALUS FLOS; *Eenbladige bloem*, die alleen uit een blad beſtaat; dus noemt men alle bloembladen die beneeden zamengegroeit zijn, ſchoon ze dikwils van boven diepe ſnippels hebben, en dus uit verſcheide bloem-bladen ſchijnen te beſtaan.

MONOPOLIUM, is de haatelijke en ongeoorloofde handel, die iemand drijft, wanneer hij zich alleen meester van eenige Waaren maakt, om dezelve daar na tot zulk een hoogen prijs te ſlijten, als hij zelfs goed vind; of wel wanneer iemand Privilegie van een Vorst bekoomt om met uitſluiting van een ieder, in de een of de andere Waaren alleen Koopmanſchap te moogen doen; of wel wanneer alle de Kooplieden in zommige Waaren de handen in een ſlaan, om de prijs daar van te verhoogen.

Het woord *Monopolium* is afkomſtig van het Griekſche μονος & πωλειν, 't welk *alleen verkoopen* betekend; het was zo haatelijk aan de Romeinen, zegt SUETONIUS, dat TIBERIUS er zich van willende bedienen, er aan den Senaat oorlof toe verzogt.

Ook wierd het pleegen van *monopolie* bij die zelfde Volkeren, als een zwaare misdaad aangemerkt en geſtraft; de zulken die er van overtuigd wierden, ſtrafte men met een altoos duurende ballingſchap, en alle hunne goederen wierden verbeurt verklaart; zo als men het kan nazien in de *L. un. Cod. de Monop.*

Dewijl er niets tot onderhoud van het leven, noodzakelijker is dan Koorn; is er ook geen hatelijker nog gruwzaamer *Monopolie*, dan die van zulke Kooplieden en andere Menſchen, welke het zelve opkoopen, om het in tijd van kommer en hongersnood voor een onbetaamelijke prijs, weder te verkoopen.

Ziet over de *Monopolien* in 't algemeen BARBERIUS *in viatorio juris*, *Tit. de Colleg. illicitis & Monopolis*; FRANC. LUCANUS, *in ſuo tractatu celeberrimo in ſecunda parte principali de caſibus bonorum publicandorum*; DAMHOUDER, *in enchiridio praxeos rerum criminalium.*

MONOPHIJLLUS, *een-bladig*; bij voorbeeld *Monophijllus calijx*, eenbladige kelk, die maar een blad heeft.

MONOPS, zie BONASUS.

MONOPIJRENUS, worden de beſiën genoemt, die maar een pit of korrel hebben.

MONORCHIS, dusdanig word een Mansperzoon genoemd, die maar een zaadbal heeft.

MONORCHIS, is ook een zoort van *orchis*, die maar een wortel-klootje heeft.

MONOSITIA, dus word die gewoonte genoemt, om 's daags maar eenmaal te eeten.

MONOSPERMUS, *Eenzaadig*; *Monoſpermæ plantæ*, *Eenzadige planten*; zijn de zodanige die maar een zaad in de bloem voortbrengen, gelijk de *Polijgonum*, enz.

MONOSTIJLUS, *Een-ſtijlig*; *Monoſtijlus flos*, *een-ſtijlige bloem*; die maar een *ſtijl* heeft.

MONS, beteekent een Berg; zie BERGEN.

MONSTER, *Wanſchepzel*, *Misgedrogt*; in 't latijn *Monſtrum*; worden genoemd alle zodanige ſchepzelen, welkers gedaante niet natuurlijk en min of meer affchuwelijk is.

Men heeft Kinderen zonder hoofd, hals en armen zien gebooren worden, zonder hart, longen, maag, lever enz., anderen zonder mond, neus en tong, zonder oogen, zonder ooren, zonder hersſenen zeer dikwerf: Het zelfde is in verſcheidene Dieren waargenoomen; in Honden, Katten, Konijnen, Lammeren, Varkens, Kalveren en Paarden. Ook in het gevogelte, Kalkoenen, Hoenders en Eenden.

Zomwijlen heeft het hoofd zagte gezwellen en ſpleeten, overeenkomſtig met de geſpleetene rugge-graaten.

Veeltijds is het aangezigt, alleen door een enkelen of dubbelen haazen-mond geſchonden, welke lastig is, of doodelijk als teffens het geheemelte geſpleeten of geheel weg is. Zie HAASENLIP.

De lever hangt vrij dikwerf uit den navel, en maakt een groot gezwel, doch zelden leeven deeze kinderen lang.

De teeldeelen zijn mede vrij veele maalen aangedaan, meest in Jongens, zoo dat er geene blaas is, en het lid ondoorboort blijft; een omgekeerde blaas, valt ook bij de Meisjes voor.

Men vindt geen voorbeeld van twee mannelijke roeden, doch verſcheidene van twee natuurlijke wegen en lijfmoeders in Vrouwen, met eene enkele uitwendige opening. In Mans zijn meer dan eens 3 ballen waar genomen, ook dikwerf maar eene.

De aars is zeer dikwijls geſlooten, ook ontbreekt de endeldarm in veelen van deezen, waar door de herſtelling onmogelijk wordt.

De handen, vingers, armen, voeten, beenen, ontbreeken niet zeldzaam; dan aan eene, dan aan beide de zijden.

Veeltijds is er eene verdubbeling van deelen, twee hoofden op eenen romp; of twee rompen aan een hoofd. Een hoofd uit den buik groeijende, of wel een geheel Kind. Dubbelde teenen, handen, doch meest vingers, twee pinken of twee duimen.

Twee Kinderen aan een gegroeid met de opper-hoofdsdeelen, voor-, agterhoofden, met de voorſte deelen der hoofden, zo dat de aangezigten ontbreeken; aan den hals, borst, doch meest met den borst en buik vereenigd: In dit geval zijn zij meest altoos van een en dezelfde Sexe. Een enkele reize heeft men ze met het onderlijf aan een gegroeid, gezien.

Waar zouden wij een einde vinden? Wij moeten den Leezer voor eerst aanraaden, ALDROVANDUS, *hiſtorie der monſters*, *Bonon.* 1642. in het latijn in fol. gedrukt. AMBROSIUS PARÉ, in alle taalen overgezet; daar naa FORTUNATUS LICETUS, *lib. III. 4to. Patavii* 1634. SCHENKIUS; voornaamelijk de *Verhand. van Frankrijk*, *Engeland*, *Duitschland*, *Holland enz.* Onder deezen munten die van LEMERIJ, DUVERNEIJ, WINSLOW, en LISTER uit. HALLER heeft er zeer veel over geſchreeven, en VALISNIERUS, BLANCARD, TULP; vooral dient LIJCOSTHENES geleezen; BARTHOLINUS, STALPERT VAN DER WIEL. Ik durf zeggen, dat het getal der Schrijvers ſchier zo groot is, als dat der *Monsters*.

Alle Anatomisten bijna, hebben er iets over uitgegeeven, of geeven er nog over uit, KAU, BOERHAAVE, en hondert anderen; de Wijsgeeren hebben derzelver beſchouwing, tot hun richterſtoel betrokken; MAUPERTUIS, NEEDHAM en DE BUFFON, munten er in uit; wij zullen de kortheid betrachten, en de verſchillende gevoelens in het algemeen aanhaalen.

Het is echter haast niet mogelijk er eenig denkbeeld van te hebben, wanneer men de bevrugting, voorteeling en wat verder tot de kennis van ons maakzel behoort, niet wel verſtaat; of ſchoon alle leezers deeze begaafdheden niet hebben, zullen wij ons evenwel op deeze ſtoffe, die allen zo verbaasd, naar het begrip der meesten ſchikken.

De Oude Heidenen overgegeeven aan allelei ongerijmde bijgeloovigheid, merkten de *Monsters* van Menſchen en Dieren aan, als voorbeduidingen van onheilen, oorlogen, pest enz., of ſchreeven de wanſchaapenheid hunner Kinderen toe aan de gramſchap der Goden, die de misdaaden der Ouderen op hunne waardſte panden wrooken.

De oude Starrekijkers leidden de gedrogtelijke wanſchaapenheid af, van den invloed der Dwaal-ſtarren, 't welk een regt denkend Christen zo wel, als het eerſte gevoelen veroordeelen zal. Het is wel waar dat het ſtraffen der Kinderen, om de onrechtvaardigheid der Ouderen in de Goddelijke wetten geleerd word als billik; maar daar worden andere ſtraffen en bij andere geleegenheden bedoeld; ook moeten wij de *Monsters* als gevolgen van natuurlijke oorzaaken aanmerken, anders was het ongerijmd, Koeijen, Varkens, Hoenders, Eenden enz. in *Monsters* veranderd te zien.

Deeze zedelijke beſchouwingen ſchijnen gelegenheid gegeeven te hebben, tot eenige grouwelijke wetten, zelfs in ons Vaderland; HUBER beweert daarom met veel aandrang, *Hedend. Regtsgeleerdheid. Lib. I. Cap. IV. §. 16 pag. 18.* " Dat gedrochten, die van Vrouwen „ gebooren, geene menſchelijke gedaante hebben, hoo„ danige ook het recht der menſchen niet genieten, maar „ tijdelijk om het leven gebragt zullen worden." Bij welke gelegenheid hij veele andere Regtsgeleerden aanhaalt, maar ZACHIAS alleen zal ons hier genoeg zijn, die in zijne *Quaest. med. Legal. pag.* 468. *n.* 12. zeer uitdrukkelijk zegt; *De wetten dulden*, *dat wanſchepzels ongeſtraft door een ieder gedood worden.* Doch wij verlaaten dit gruwelijk gevoelen, 't welke ook heeden niet langer omhelsd word, en gaan over tot het onderzoek der natuurlijke oorzaaken.

1. Het is een zeer oud gevoelen door ARISTOTELES reeds opgegeeven, als of de Kinderen voortgebragt wierden uit de vermenging van deelen, zo wel van den Vader als Moeder afkomſtig; zij laagen dit dus uit, dat wanneer

wanneer de Moeder er de meeste deelen aan beſteeden, als dan het Kind naar de Moeder, doch als de Vader het meest er aan toebragt, naar den Vader geleek; en wanneer een grooter overvloed te zaamen gebragt wierdt dan nodig ware, als dan *Monsters* te voorſchijn kwamen; dat is met dubbelde leeden, twee hoofden, vier beenen enz.; of wel als er aan ontbrak, dat als dan een Kind zonder hoofd, arm of been gebooren werd; welk gevoelen wel beſchouwd, niet veel verſchilt van het volgende.

2. NEEDHAM, MAUPERTUIS en BUFFON, meenen dat er zijn, zekere, zo als zij het noemen, *georganiſeerde of werktuiglijke deeltjes*; bij voorbeeld een van het hart, oog, oor, neus enz. en dat die te zaamen komende, een Kind uitmaaken; dat is, die deeltjes zouden komen uit ijder zulk deel van de Ouders; als nu dubbelde deelen van het hoofd te zaamen gebragt wierden, zo had het Kind twee hoofden, en zo met de overige. Wanneer ſlegts voor een oog, maar een oog enz.; die deelen nu, alle onder eengehutzeld, zouden door eene eigene kragt, door aantrekking, ijder op zijne plaats koomen, en op deeze wijze de Kinderen ontfangen worden.

BONNET die groote en beminnelijke Wijsgeer, heeft de ongerijmdheid hier van aangetoond.

En niemand onzer ziet niet, dat dit gevoelen aan onnoemelijke zwaarigheden onderheevig is; de groote en moeijelijke vraag blijft altoos, waarom, en hoe koomt het, dat er georganiſeerde deelen dubbeld en overtollig te zaamen koomen?

Het gevoelen van PARÉ, de overvloed van voorteelings deelen, ſchijnt hier mede toe te behooren.

3. Het derde gevoelen is, dat de *germina*, of de zaaden of eerste beginzelen der Kinderen, bij de ontvanging reeds zouden *Monsteragtig* zijn; dit word van DUVERNEIJ en WINSLOW ſterk beweerd tegens LEMERIJ, die een hevige twist gehad heeft met DUVERNEIJ over den oorſprong der *Monsters*, in het begin deezer eeuwe.

Het komt ons wel waarſchijnelijk voor, dat de eerste zaaden reets bij de meeste *Monsteragtig* zijn, doch dit lost de zwarigheid niet op; de vraag is hoe komen die reets zoo wanſchaapen?

4. LEMERIJ beweert, dat de eerste beginzelen welgeſchaapen zijn, om dat God geene onvolmaaktheden voortbrengt, maar dat al het wanſchaapene afhangt van uiterlijke oorzaaken, als drukking enz.; bij voorbeeld, twee dooijers in een Eij, geeven volgens de waarneemingen van de meeste natuurkundigen *Monsters*, zij zouden door de drukking als in een geſchoven worden; op die wijs zouden twee Kinderen afzonderlijk in een eitje ontvangen, aan eengroeijen daar zij elkander raakten, even als twee takken van afzonderlijke boomen. Dit gevoelen heeft veele aanhangers gehad, als LANCISIUS, VALISNIERI enz.; doch geen minder tegenſtreevers, en zeer gegronde tegenwerpingen ontmoet. Hoe koomt het dat in eene dragt een Kind welgeſchaapen, het andere *monsteragtig* is, daar nogthans veele voorbeelden van zijn.

Hoe koomen er zes vingers aan eene hand? zal men ſtellen, dat het andere Kind geheel en al gedooken is in het eerste op den duim of vinger na?

5. De groote HARVEUS ſtelt eene *epigeneſis*, of bijgroeijing in de deelen der Kinderen; van welk gevoelen ook NOORTWIJK is, en anderen. Dat is een Kindje zoude bij de ontvanging nog onvolkoomen zijn, de deelen nog uitgroeijen, en dus konden er wanſchaapene vrugten gebooren worden, zonder handen, beenen, neus, kin enz.; dit is redelijk, want als een Kind de groote van een geerste korrel heeft, zijn er nog geene handen, beenen, nog teeldeelen, geen neus, kin enz., een toevallige verſtopping in een of ander voedend vat, kan derhalven het Kind doen gebrekkig zijn. Maar hoe koomen hier door twee hoofden, twee rompen, geen hoofd, en andere *Monsters*? dit gevoelen is derhalven mede in alles niet toereikende.

6. Eindelijk wil men deeze vreemde verſchijnzels afleggen, van de grillige verbeelding en inbeeldingskracht der moeders. Wij hebben daarvan reeds de ongerijmdheid aangetoond, zie INBEELDINS KRACHT.

Beſluit. Het blijkt, dat tot nog toe niemand, een eenige altoos doorgaande oorzaak der *Monsters*, voorgeſteld of aangeweezen heeft, en dat dit zo zonderling en verwonderlijk verſchijnzel, boven ons verſtand verheeven, en alleen den grooten Schepper bekend is.

Evenwel konnen wij van de bijgroeijing of *epigeneſis*, zijnde het 5de gevoelen, hazenmonden en dergelijken, afleiden; ook gebrek aan handen, beenen enz., om dat eene verſtopping in het voedend vat, de voortgroei beletten moet; maar geenzints de overige wanſchaapenheden.

Ook kan men van uiterlijke drukking afleggen, de binnenwaartſche beenen, of horl-voeten, gedraaiden hals, armen enz. maar meerder niet.

Wij wijzen onzen lezer verders naar de aangepreezene Schrijvers.

MONSTER, betekent ook zo veel als een *ſtaaltje* van iets, dat is, een klein gedeelte daar van, bij voorbeeld van Laaken, Stoffen, Graanen, enz., om het te bezichtigen en te onderkennen, eer men er van koopt of opſlaat.

MONSTRUM, zie MONSTER.

MONTFOORTJES, zie GEBAK. *pag.* 798.

MONTI-FRINGILLA, zie BERG-VINK.

MONTMORANCIJ-KERS, zie KERSSEBOOM. *pag.* 1488.

MONIJCHA; met dit woord worden zodanige Dieren betekend, die ongedeelde hoeven hebben; zoal s bij voorbeeld het Paard enz. Integendeel noemt men *Dionijcha*, *Biſulca*, die geenen, wiens hoeven geſpleeten zijn.

MOOR, *Mooriaan*; zodanig noemt men zulke Menſchen die een zwarte huid hebben, zo als de Negers, de Æthiopiers enz. zie MENSCH. *n.* V. *pag.* 2044.

MOORDEN, is de daad om wreedelijk het leven te beneemen, aan de zulken die niet in ſtaat zijn zich te verdedigen; of 't geen 't zelfde is, aan wien door geweld, de middelen om zich te verdedigen zijn benoomen.

MOOR-KRUID; in 't latijn *Æthiopis*; *Æthiopis foliis ſinuoſis*; (*Salvia foliis oblongis dentato-angulatis hirſutis, verticillis lanatis, corollarum labio ſaccato*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit kruidgewas heeft groote breede langwerpige bladen, die aan de kanten tandswijze ingeſneeden en hoekig, voorts wolagtig-wit en zagt zijn, gelijk de bladen van het Wol-kruid; leggende ook aldus over de grond; in het midden der bladen ſchiet een vierkante ſteng uit de wortel op, die met diergelijke kleiner bladen bezet en bovenwaarts getakt is; aan welke takken witte gelipte bloemen werwelswijze voortkoomen, na die

van de doove Netels of Scharleij gelijkende, waar na twee dikke zaaden in de kelken volgen.

Daar is ook eene verandering van, met geſnippelde bladen.

Plaats. Dit gewas groeit in Slavonien, Griekenland, Afrika en elders, en is een- of tweejaarig.

Kweeking. Dezelve geſchied door het zaad, dat men in April op een warme plaats, of in een maatig warme broei-bak zaait, en de jonge planten daar na op een bedde in een warme plaats van de tuin verplant, op een en een half à twee voeten afſtand, zo zullen ze zomtijds in de nazomer bloeijen; dog meest in het tweede jaar, weshalven men ze 's winters tegen de harde vorst met ſtroo of andere ruigte moet dekken, of in potten geplant zijnde, in het oranje-huis moet bewaaren; om dat deeze plant onze winter-koude wel taamelijk, maar geen harde vorst kan doorſtaan.

Eigenſchappen. Dit gewas word dienstig geagt in de pleuris en heupe-jigt, enz.; dog bij ons is het niet in gebruik, om dat 't zeldzaam is.

MOORSCHE MEELTOR, zie MEEL-TORREN, *n.* II. *pag.* 2009.

MOOR VAN KWIK, zie KWIK-SILVER, *pag.* 1697.

MOOS, zie MOS.

MOPPEN, zie GEBAK, *pag.* 798.

MORBILLI, zie MAZELEN.

MORBUS; *een Ziekte*; *Krankheid.* Zie ZIEKTE.

De Geneesheeren onderſcheiden de *Ziektens* gemeenlijk in de volgende.

Morbus acceſſorius, bijkoomende ziekte.
Acmasticus, ſtilſtaande.
Acutus, ſcherpe, vinnige.
Adventitius, aankoomende.
Æſtivus, Zomer ziekte.
Autumnalis, Herfst ziekte.
Benignus, goedaardige.
Brevis, korte.
Caducus of *Comitialis*, vallende ziekte.
Calidus, warme.
Chronicus, langduurige.
Comitatus, vergeſelſchapte.
Communis, algemeene.
Congenius, aangeboorne.
Congruus, gevoeglijke.
Connatus, met geboorene.
Conſtans, ſtandvastige.
Conſuetus, geweone.
Contagioſus, beſmettelijke.
Continuus, geduurige.
Contractus, verkorte
Diurnus, dag-ziekte.
Diuturnus, dagelijkſche of langduurige.
Epacmaſticus, toeneemende.
Erraticus, dwalende.
Externus, uitwendige.
Frigidus, koude.
Gallicus, ſpaanſche Pokken.
Hæreditarius, erfziekte.
Hecticus, uitteerende.
Hijbernus, winter-ziekte.
Homotonus, eenparige.
Humoralis, vogtige; in de vogten zittende.
Implicitus, ingewikkelde.
Inconſtans, ongeſtadige.
Inconſuetus, ongewoonlijke.
Innatus, ingeborene.
Inordinatus, ongeregelde.
Internus, inwendige.
Intermittens, tuſschenpoſige.
Inveteratus, verouderde.
Irregularis, ongeregelde.
Legitimus, wettige of waare.
Lethalis, doodelijke.
Localis, *Topicus*, plaatſelijke.
Longus, langduurende.
Lunaticus, maanziekte.
Malignus, kwaadaardige.
Manifeſtus, openbaare.
Matutinus, morgen- of uchtend-ziekte.
Melancholicus, droefgeeſtige.
Mobilis, beweeglijke.
Nativus aangeborene.
Naturalis, natuurlijke.
Nocturnus, nagt-ziekte.
Non congruus, niet gevoeglijke.
Nothus of *Spurius*, bastert-ziekte.
Occultus, verborgene.
Ordinatus, geregelde.
Organicus, werktuiglijke of leden-ziekte.
Palabundus, zwervende.
Pandemius, algemeene.
Paracmasticus, afgaande.
Particularis, bijzondere.
Patrius, zie *Morbus Endemius.*
Paulatinus, allengskens overkoomende.
Peracutus, zeer ſcherpe.
Periodicus, tijdhoudende.
Peſtilentialis, pest- of beſmettelijke-ziekte.
Poſterus, navolgende.
Primarius, de voornaamſte.
Productus, verlengde.
Putridus, rottige.
Regius of *Arcuatus*, geele-ziekte.
Regularis, geregelde.
Repentinus, ſchielijke.
Recens, verſche.
Salutaris, heilſame.
Scheticus, ligt te verdrijvene.
Secundarius, de minder voornaame of ſterke.
Sideratus, Beroerte.
Solitarius, die alleen is.
Sonticus, zwaare, bijblijvende.
Sparſus, *Sporadicus*, verſtrooide, verſpreide.
Spiritualis, geestelijke, ziekte der geesten.
Spurius, zie *Nothus.*
Stabilis, beſtendige.
Supernaturalis, bovennatuurlijke.
Topicus, zie *Localis.*
Univerſalis, algemeene.
Venenatus, vergiftige.
Vernaculus, land-ziekte.
Vernus, voorjaars-ziekte.
Veſpertinus, avond ziekte.

MORBUS ANIMATUS; *Levende ziekte*, word door verſtaan een ziekte, die van een leevende oorzaak, bij voorbeeld van *Wormen*, enz. voortkoomt.

MORBUS ARTICULARIS, betekent de *Jigt.*

MORBUS ARQUATUS, betekent de *Geele-ziekte.*

MORBUS ASTRALIS, word van zommige de *Pest* genoemd, als of zij door de invloed der Sterren veroorzaakt wierd.

MORBUS ATTONITUS, zie BEROERTE.
MORBUS CADUCUS, beteekent de *vallende ziekte.*
MORBUS CASTRENSIS, de Veld- of Soldate-ziekte, zie ONGARISCHE ZIEKTE.
MORBUS CIRRHORUM, betekent de ziekte der *Haair-vlecht.*
MORBUS COMMENSALIS, is de *Vallende Ziekte.*
MORBUS COMITIALIS, betekent ook de *Vallende Ziekte.*
MORBUS COSTALIS, 't *Zijde-wee* of de *Pleuris.*
MORBUS DOMINORUM, de *Heeren-ziekte*; 't *Podagra* of *Jigt.*
MORBUS ENDEMIUS of *Vernaculus*, een *Landziekte*, die maar aan een zeker Landſchap en Volk eigen is; gelijk de *Longenzugt* aan de Engelſchen; de *Haairvlegt* aan de *Polakken*; de *Scheurbuit* aan de Nederlanders, enz.; zie LAND-ZIEKTE.
MORBUS EPIDEMIUS, een *Landziekte*, die zekere tijd of ſtreek houd, en niet altoos regeert, maar uit eene gemeene oorzaak ontſtaat, en veele Landen doorloopt; gelijk de *Roodeloop*, *kwaadaardige Koortzen*, enz.
MORBUS HERCULEUS, betekent de *Vallende-ziekte.*
MORBUS HUNGARICUS, zie ONGARISCHE-ZIEKTE.
MORBUS LUNARIS, zie MAAN-ZIEKTE.
MORBUS MARINUS, zie ZEE-ZIEKTE.
MORBUS NAUTICUS; *Scheeps-ziekte*; hier door verſtaat men de ongemakken, ziektens en kwaalen, welke den gemeene Matroos en Soldaat op de Scheepen ter zee overkoomen, en ten deele aan de zee zelfs en vervolgens voornaamelijk aan de levenswijze der Zee-lieden, in ſpijs en drank toe te ſchrijven zijn; en onder welke de *Scheurbuit* eene der voornaamſte is. De Heer PRINGLE, LIND, DU HAMEL en eenige andere hedendaagſche Schrijvers hebben met alle roem over deeze ſtoffe geſchreeven, welke men met nut over de behandeling deezer ziektens kan nazien.
MORBUS REGIUS, zie GALZUCHT.
MORBUS SACER, betekent de *Vallende-ziekte.*
MORBUS VIRGINEUS, zie MAAGDE-ZIEKTE.
MORELLE-BIER, zie BIER.
MORELLE-KERS, zie KERSSEBOOM.
MORETUS; dus word een *Wijn* genoemt, de met Moerbeſiën bereid word, en dienſtig voor de zwangere Vrouwen is: Zie MOERBESIE-BOOM, *pag.* 2166.
MORGEN; is een Hollandſche Veld-maat, die 600 vierkante Rhijnlandſche Roeden bevat; wordende ook op't Bild in Friesland en elders meer, gebruikt.
MORGEN-SCHEEMERING, zie SCHEEMERING.
MORIAAN, zie MOOR.
MORIAAN-HOENDEREN, zie HOENDEREN, *n.* III. *pag.* 1060.
MORILJE; in't latijn *Boletus eſculentus*; *Fungus præcox* DODONÆI; in't hoog-duitsch *Morchiel* en in't fransch *Morille*; (*Phallus pileo ovato, ſtipite nudo rugoſo*, LINN. *Spec. Plant.*)
Beſchrijving. Deeze eetbaare zoort van *Kampernoelje* is eijrond, en de grootſte van groote als een klein Hoender-eij, zijnde van binnen hol, en van buiten over al met ongeregelde groote gaaten, zo dat ze eenigzins naar Honing-raaten gelijken; haar ſteel is kort, en haar koleur is beſmult wit, of geelagtig.
Daar is ook een verandering van, die boven puntig is; en een tweede of mede-zoort, die koraals-wijze getraliet is, en van CLUSIUS *Fungus coralloides cancellatus*, maar van LINNÆUS *Clathrus acaulis ſubrotundus*, genoemd word: Dezelve is in't eerst zo groot als een Hoender-eij en ſneeuw-wit; daar na gaat dat eij open en vertoont zich ongeregeld nets- of traliewijze, als uit veele doormalkander gevlogtene roode coraalen beſtaande; deeze zoort is niet eetbaar.
Plaats. De eerſte zoort groeit in Hoog-Duitschland, Bohemen, Frankrijk, enz. in de bosſchen, en voornaamelijk omtrent de wortelen der Eicken-boomen, onder of tusſchen de afgevallene en verrotte bladen of verrot hout; inzonderheid worden ze veel gevonden in Sileſien en Boheemen, en van daar over al gedroogd verzonden; dewijl ze veel in de keuken tot bereiding van paſteijjen, ſauzen, enz. als een lekkernij gebezigt worden: In deeze Nederlanden worden ze zelden groeijende gevonden, maar men verkrijgt ze uit Duitschland of Frankrijk, en vind ze bij de Drogisten of Apothekers te koop. De tijd dat ze uit de aarde voortkoomen, is in April en Maij.
De tweede gemelde verandering, of *coraal-morilje*, word in Zuid-Frankrijk en Italien tusſchen het riet gevonden, en is hier te lande onbekend.
Eigenſchappen. De *moriljes* zijn van den aart der overige eerbaare *kampernoeljes*, dat is, dat ze niet alte gezond egter ook niet ſchadelijk zijn, als ze wel toebereid zijn en niet te veel gegeeten worden: Ze moeten wel gedroogd zijn en daar na op een drooge plaats bewaart worden, want anders koomen er wormen in, of ze bederven. Om de verſche *moriljes* te droogen, worden ze aan draaden gereegen en dan in de lucht en zon gehangen, tot dat ze volkoomendroog zijn.

Hoe men de Moriljes bereid.

De *Moriljes* in ſtukken geſneeden en afgewasſchen zijnde, wegens het zand enz., zo doet ze in een casserol of pan met *boter*, of *uitgebraaden ſpek* en fruitze daar in; hakt dan *peterzelie* en wat *chalotten* klein, doet het bij de *moriljes* met wat *zout*, *peper*, *nootemuscaat*, en *bouillon*, laat het zaamen week en gaar ſtooven, en doet er ten laatſten wat *citroen-zap* bij; men kan er ook geſtooten *biscuit* bij doen, om het wat te binden; of men roert er op't laatſte, als men wil aanrigten, *dooijers* van *eijeren* in.
MORINA LINNÆI; *Morina orientalis*, *Carlinæ folio.*
Beſchrijving. Deeze Plant die door de Heer TOURNEFORT in Perſiën eerst ontdekt is, heeft bladen die langwerpig, glad, fraai, blinkende en doornig zijn, naar die van de Carlijne gelijkende; hier tusſchen ſchiet een getakte ſteng op, van twee tot drie voeten hoogte, aan welke groote roodagtige bloemen uit een kelk, wervelswijze voortkoomen, die ongeregeld en gelipt zijn, en met haar kelk in een ander kelk, als in een kooker zitten, waar in veele rondagtige en hoekige zaadjes gevonden worden.
Plaats. Dezelve groeit in Perſiën, omtrent Ispahan en elders in de Oosterſche landen, zijnde langleevende en word bij ons zomtijds in de bloemtuinen gekweekt.
Kweeking. Dezelve geſchied door het zaad, 't welk in de herſst kort na dat 't rijp geworden is, in een goede losſe zandige aarde, gezaait word, ter plaatze daar de planten zullen

blijven ſtaan; want dewijl ze lange pen-wortelen maaken, zo kunnen ze het verplanten niet wel veelen, en als het zaad in 't voorjaar gezaaid word, koomt het doorgaans eerst het volgende voorjaar op; gelijk ook zomtijds wel dat zaad doet, dat in de herfst gezaait is. De planten opgekoomen zijnde, heeft men er weinig anders aan te doen, dan de planten te verdunnen daar ze te digt ſtaan, zo dat ze op ongeveer anderhalf voet van malkander ſtaan, vervolgens moet men ze van het onkruid ſchoon houden, en haar bij aanhoudend droog weer, altemets wat water geeven.

Deeze planten verliezen in de winter haare bladen, en ſpruiten in het voorjaar weder nieuwe uit, en de jonge planten geeven voor het derde jaar geen bloemen.

MORINGA; *Moringu*; *Moringha zeijlanica, foliorum pinnis pinnatis, flore majore, fructu anguloſo*; (*Guilandina inermis, foliis ſubbipinnatis, foliolis inferioribus ternatis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

Beſchrijving. Dit is een groote boom, die echter niet veel takken maakt, welke knoeſtagtig en breukig zijn; zijne bladen zijn geveert, en gelijken veel naar die van de Mastik-boom, maar zij hebben een ſmaak als Raap-kruid: De vrucht is ongeveer een voet lang, agthoekig, en zo dik als een Radijs, van koleur groenagtig-aschgrauw en geſpikkeld van buiten, maar van binnen wit, vol merg, en in eenige affcheidingen verſcheide groene teere zaaden bevattende, die naar cicers gelijken en ſcherp van ſmaak zijn.

Plaats. Deeze boom word in geheel Ooſt-Indien gevonden, maar meeſt op de kust van Malabar.

Eigenſchappen. De vrugten van deeze boom worden geheel Oost Indien door, gekookt zijnde, gegeeten; en men gebruikt zijne wortel ook tot medicijne, wordende zeer gepreeſen tegen 't bort, melaatscheit, vergift, en allerlei zoorten van beſmettelijke ziektens.

MORLUA, zie KABELJAAUWEN, *n.* III. *pag.* 1386.

MORMELAARS, is de naam van een Visſchen geſlagt, 't welk in 't lat. *Mormijrus* word genoemd. De Heer LINNÆUS telt er maar twee zoorten van op, beiden uit den Nijl afkomſtig.

De kenmerken zijn; in de kop te hebben veele tanden, die uitgerand zijn; een ſtreepswijze opening agter de zijden van den Kop, de ſchubben die het Lijf dekken geſchalied of over elkander leggende, en de Buikvinnen achterlijker ſtaande dan de Borstvinnen.

I. *Karperagtige Mormelaar*; in 't latijn *Mormijrus cijprinoides*; (*Mormijrus cauda bifida acuta*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze, die om zijn lighaams geſtalte *karperagtige* word genoemd; heeft in de Rugvin 27, in de Borstvinnen 9, in de Buikvinnen 6, in de Aarsvin 32 en in de Staartvin, 19 ſtraalen.

II. *Palingagtige Mormelaar*; in 't latijn *Mormijrus anguilloides*; (*Mormijrus cauda bifida obtuſa*, Mus. *Ad. Frid.* II.) De Heer HASSELQUIST, die eene omſtandige beſchrijving van deeze Visch in zijne reize na Egijpten geeft, zegt dat de Arabieren hem *Cachive* noemen; derzelver langte is een ſpan, de breedte bij de Buikvinnen een duim; de koleur boven de zijdſtreep, over de rug, is blaauwagtig-groen; daar onder aan den Buik, helder vleeschverwig; boven op den Kop cierlijk verguld; het Lijf is op de zijden plat, breed en dunagtig, met een ſcherpe Rug, dat echter weinig naar een Aal of Paaling ſchijnt te zweemen; de Kop loopt ſteil af, naar een klein rond pijpagtig bekje, waar in eenige kleine tandjes op de beide kaaken. Van de vinnen, heeft de Rugvin, die zich over de gantſche Rug uitſtrekt, bij de 80 ſtraalen; in de Borstvinnen 10, in de Buikvinnen 6 die zeer klein en ſcherp zijn, in de Aarsvin 19 en in de Staartvin 24 ſtraalen.

MORMEL-DIER, dusdanig word de *Marmot* wel genoemd; zie MARMEL-DIER.

MORNEL, zie PLEVIEREN. *n.* VI.

MOROCARPUS; *Chenopodio-morus*, is de beſiëndraagende Spinagie of Melde; zie MELDE.

MOROCTUS, zie MELK-STEEN.

MORPHÆA, zie ALPHUS.

MORPIONS, zie LUISEN, *n.* II. *pag.* 1874.

MORS, zie DOOD.

MORS IN OLLA; *De Dood in de Pot*; deeze naam hebben de Ouden aan de *Coloquint-appel* gegeeven, om dat dit gewas zo bitter en ſchadelijk is.

MORSELLEN; *Zuiker-koekjes*; ook *Tabletten* genoemt, in 't latijn *Morſelli*; *Morſuli*; deeze naam draagen in de Geneeskunde en bij de Zuikerbakkers kleine aangenaame platte koekjes, van verſcheiderhande gedaante, als rond, langwerpig, hoekig enz.; welke uit zuiker, die in eenig gedistilleert vogt geſmolten en tot een behoorlijke dikte gekookt is, gemaakt worden, waar bij men eenige ſpecerijen of medicinaale dingen, naar goedvinden doet; ook kan men er wat welruikende *oliën*, als gedistilleerde *olie* van *kaneel*, van *kruid-nagels*, *muscaatenoot*, of *tinctuur van amber* enz. bij voegen, om de aangenaamheid.

Ook noemt men *Morſellen*, diergelijke drooge medicinaale of andere koekjes, die uit *poeders*, *conſerven* en *confituuren* gemaakt zijn.

Om Citroen-morſellen te maaken.

Neemt beste *brood-zuiker*, een pond; klein geſtooten zijnde, ſmelt het in wat meliſe- of gemeen water, en kookt het dan tot een taamelijke dikte, intuſschen het zelve affchuimende en met een houten ſpatel of lepel dikwils roerende, inzonderheid tegen dat het dik begint te worden, op dat het niet aanbrandt; dan van het vuur gezet en wat verkoelt zijnde, roert er twee à drie oncen afgeraspt geel van citroenſchil onder, en laat het op een zagt vuur al roerende een bekwaame dikte verkrijgen, legt het dan met een lepel bij brokjes op met zuiker beſtrooid papier, leijen of glaſen, en formeert er *morſellen* of koekjes van, van gedaante na believen; of ſtort de *zuiker* uit op glas, of leij-ſteen, en als die koud is, formeert er koekjes van, zo als 't uw belieft, en laat die in de warmte droogen, dan in doozen tuſschen papieren bewaart.

Andere Manier.

Neemt het zap uit *citroenen*, en wat geraspte *geele ſchil* daar van, roert daar zo veel fijn gezifte *brood-zuiker* bij, tot dat er een lepel in ſtaan kan; zet het dan op wat vuur en laat het door en door heet worden maar niet kooken, formeert er dan koekjes van, op de voorige wijze, en laat ze droogen.

Op dezelfde beide manieren, kan men ook *morſellen* of *koekjes* van *oranje-* en *china-appelen* maaken.

Morſellen van Citroen-zap enz. te maaken,

Smelt een pond beste *brood-zuiker* in wat water, en laat het op een zagt vuur tot een taamelijke dikte kooken, dan van het vuur genoomen zijnde, doet er twee oncen zuiver

ver *citroen-zap* bij, of zo veel tot dat de zuiker begint te ſtollen; maakt er dan *morſellen* van, op de voorige wijze.

Aldus kan men ook koekjes maaken, met het *zap* van *zuure kerſen*, *aalbeſiën*, *frambeſiën*, enz.

Morſellen of Koekjes van kerſen, met oranje-bloeſem te maaken.

Neemt twee pond *kerſen*, doet er de ſteenen uit, en perst er dan met een lepel het zap uit, zo dat er niets van of maar weinig bij blijft; dan de kerſen in een pan gedaan zijnde, laat ze zo lange kooken tot dat men met een lepel het nat dat er op koomt, afgenoomen heeft, zo dat er geen zap van belang meer op is; ſtrooit er dan drie of vier lepels beste *witte gezifte zuiker* in, laat het zaamen kooken en roert het wel, teffens met de lepel de kerſen klein roerende, en 't ſchuim zo veel men kan er af neemende, kookt het zo lange tot dat het ſtijf en droog word; doet er dan *oranje-bloeiſel* bij, te weeten alleen de bloem-bladjes, die voor heen gereed gemaakt en in ſtukjes gebrooken zijn; roert het wel door malkander, dan van het vuur gezet zijnde, roert er nog wat *zuiker* onder, en dan eens weder op 't vuur en wat laaten opkooken, al geſtaadig roerende, dan weder van 't vuur genoomen, roert er nog zo veel *zuiker* in als gij proeft dat het naar uw ſmaak zoet genoeg is, en maakt er op leijen of glaaſen, koekjes van als vooren.

Morſellen van Aalbeſiën.

Neemt de korrels uit de *aalbeſiën* en kookt ze op een koolen vuur, onder geſtadige roering, tot dat het wat dik word; doet er dan beste *witte zuiker* bij, tot één pond *beſiën* ongeveer één vierde pond *zuiker*, dezelve al langzaamer hand inſtrooijende en wel omroerende, ook 't ſchuim er afneemende; als het dan dik genoeg is zet 't van het vuur en roert er nog wat *zuiker* in; maakt er vervolgens koekjes van, als vooren.

Op dezelfde wijze kan men ook, van andere vleeſchige vrugten *morſellen* maaken.

Rooſe-morſellen, of drooge Rooſen-conſerf te maaken.

Neemt één pond beste *witte brood zuiker*, laat die in een pantje ſmelten in zes onzen *rooſen-water*, of zo veel genoeg is; kookt het daar na op een zagt koolen-vuur al roerende en ſchuimende, tot een taamelijke dikte; dan van het vuur genomen zijnde, mengt er allengkens onder, anderhalf of twee oncen gepoederde *roode rooſen*, die van haar witte eindjes gezuiverd en in de zon ſchielijk gedroogd zijn; wel doorgemengt zijnde, en als het begint te verkoelen en aan de kanten te ſtollen, maak er *morſellen* van, op de voorige wijze.

Morſellen van Vioolen te maaken.

Neemt één pond beste *witte brood-zuiker*, laat het in wat *water* ſmelten en kookt het dan tot een dikke conſiſtentie; neemt 't dan van het vuur, altijd roerende met een ſpatel, en wat verkoelt zijnde, doet er drie oncen ſterke *infuſie van gezuiverde en geſtampte vioolen* bij, of zo veel als de zuiker kan inzwelgen, en laat het nog zo lang op een zagt vuur ſtaan, al roerende, tot dat het de vereischte dikte heeft, en maakt er dan koekjes van, als vooren.

Op deeze wijze maakt men ook *morſellen* met het afkookzel van *rooſen*, *vioolen*, *perſik-bloemen*, enz.

Morſellen of Tabletten van oranje-bloeſem.

Neemt van de beste *witte brood-zuiker*, ſmelt die in een weinig water, en laat het in een klein pantje op een zagt vuur kooken tot dat 't dik word; neemt dan gezuiverde en klein geſneedene *oranje-bloeſem*, doet ze in de zuiker, als die hoog opſchuimt en droog gekookt is, en roert 't wel door malkander, en dan van het vuur genoomen zijnde, doet het op leijen of glaſen en formt er koekjes van; of giet het in kleine vierkante formtjes van kaarten, die gereed moeten ſtaan op een zeefje; op dat ze luchtig zouden weezen, en daar moet geen wind of togt zijn, ter plaatze daar de *morſellen* gemaakt worden.

Purgeer-morſellen.

Neemt een half pond beste *witte brood-zuiker*, ſmelt het in een weinig water, en kookt het tot bekwaame dikte, doet er dan bij *wijnſteen-crijſtallen*, anderhalf once en *diagrijdium*, drie drachmen; beide fijn gepoedert, en *kruidnagel-olie*, een half ſcrupel; roert het wel door malkander, en maakt er *koekjes* van op de voorige wijze.

Deeze koekjes purgeeren zagtjes, inzonderheid de galagtige vogten; men gebruikt ze, zo alleen op eetende, tot een half lood, of in iets vermengt. Zie ook op het artijkel KOEKJES (ZUIKER-) en TABLETTEN.

MORSULÆ, zie KOEKJES (ZUIKER-).

MORSUS DIABOLI, zie DUIVELS-BEET.

MORSUS GALLINÆ, zie HOENER-BEET.

MORTEL, dus noemen de Steenhouwers een mengzel van *gips* een gepoederde *ſteen*, of van diergelijke ſtoffe; waar van ze zich bedienen, om de kleine gaaten en de gebreeken weg te neemen, die de ſteenen hebben, waar van ze beelden of andere werken maaken; hoe men diergelijke mengzels maaken kan, zie op 't artijkel LIJM (STEEN-).

Doch voornamelijk word *mortel* van de metzelaars genoemt, het beſlag van kalk, zand en water waar mede ſteenen muuren opgemetzeld en bepleiſtert worden, hoedanig dit best bereid word, zie op 't artijkel KALK.

MORTIFICATIO, zie DODING.

MOS of *Moſch*, in 't latijn *Muscus*; is een geſlacht van Planten, dat voor 't minste van allen gereekent word en zeer uitgeſtrekt in zoorten is; maar die de Heer LINNÆUS in verſcheide geſlachten en onderhoorige zoorten onderſcheid. Wij zullen hier alleen van eenige zoorten ſpreeken, die ten deele haar gebruik in de geneeskunde hebben, als

1. 't Gemeene *Aard-moſch*; *Muscus terreſtris & paluſtris*, DODONÆI; *Muscus vulgatiſſimus*; (*Hijpnum* LINNÆI.)

2. *Boom-mos*; *Muscus arboreus* DODONÆI; *Muscus arboreus*, *Usnea officinarum*; *Muscus quernus*; (*Lichen filamentoſus pendulus*; *ramis uniplexis*, *ſcutellis radiatis*, LINN. *Spec. Plan.*)

3. *Honds mos*; *Muscus caninus*; *Lichen pulmonarius ſaxatilis digitatus*; (*Lichen foliaceus reflens lobatus obtuſus planus ſubtus venoſus villoſus*, *pelta marginali adſcendente*; LINN. *Spec. Plant.*)

4. *Menſchen-Bekkeneels-mos*; *Muscus ex cranio humano*; *Usnea cranii humani*; *Flos cranii*.

Beſchrijving. De eerste zoort, is een zeer bekende kruipende plant, uit korte, kruipende getakte ſtengtjes beſtaande, die met veele kleine haair-fijne ſmalle puntige bladjes digt bezet zijn, van koleur groen of geelagtig.

Daar zijn veele veranderingen van deeze zoort, zo wel ten opzigte van de groeiwijze, als ten aanzien van de groote en koleur, enz.

De

De tweede zoort, of het *boom-mos*, is niet anders dan eene vergadering van veele lange, fijne, menigvuldig gedeelde en onder elkander verwarde bladagtige haairige ſnippelingen, dewelke om de ſtam of takken van boomen lang nederwaarts hangen; doch op de eene boom dunner of dikker, ook korter of langer, dan op de andere; deszelfs koleur is meeſt al witagtig, doch word ook bruin, ros, asch-grauw of zwartagtig enz. gevonden.

Ook zijn er veranderingen van, die breeder en geſnippelde getakte bladen hebben, als *hert-hoorns* of *koralen* enz.

De derde zoort, is een mede-zoort of verandering van het *ſteen-lever kruid*, daar van hoofdzakelijk verſchillende, dat deszelfs bladen rondagtig en gelobd, of als gevingert, en van onderen geaderd en haairig zijn; zie LEVER-KRUID (STEEN-)

De vierde zoort, is een mede-zoort van het *aard-mos*, maar veel kleiner en korter groeijende.

Plaats. De eerste zoort en haare veranderingen, groeit op dorre onvruchtbaare en ook op vogtige wateragtige gronden, in welke laatste het doorgaans grooter word dan in de eerste. De tweede zoort word op de oude boomen van veelerlei zoort gevonden; als, op de Eiken, witte en zwarte Populieren, Olmen, Ipen, Berken, Appel- en Peer-boomen, Denne- en Pijnboomen enz.; inzonderheid in groote bosſchen en op duiſtere plaatzen. De derde zoort groeit op zand- en ſteenagtige plaatzen, op en naast de ſteenen en elders. De vierde zoort, word gevonden op doods-hoofden die in het been-huis leggen, als mede op die van gerechte Menſchen, welke op 't rad leggen of op de paal ſteeken.

Eigenſchappen; de eerste zoort is van geen gebruik in de geneeskunde, maar de tweede zoort heeft een zamentrekkende en opdrogende kracht, en word zeer gepreeſen tegen braakingen, buik- en roode-loop en andere Bloedvloeijengen in een afkookſel gebruikt; uitwendig om het bloed te ſtillen, tegen waggelende tanden, 't bloeden van 't tandvleesch, neus en andere wonden, ook om de navel-breuk der Kinderen te geneeſen: Doch de *Mos van Eiken-boomen*, word 't best geacht, inzonderheid die witagtig is.

De derde zoort, koomt in krachten veel overeen met 't *ſteen-leverkruid*, doch word hoofdzakelijk gepreeſen tegen de dolle Honds-beet, daar deeze *Mos* zijn naam van draagt; maar of het de deugd genoegzaam bezit, om de ongemakken, welke door die beet ontſtaan, te keer te gaan en weg te neemen, durf ik niet verzekeren.

De vierde zoort, word een bijzondere kracht toegeſchreeven om allerlei bloedſtortingen te geneezen, niet alleen inwendig gebruikt, maar ook als het alleen uitwendig in de hand gehouden word; inzonderheid 't geene dat op 't hoofd van een gerecht Menſch groeit; zie op 't artijkel MENSCH. *pag.* 2079.

In het huishoudelijke heeft het *mos*, geen of weinig gebruik; men bedient zich van het gemeene drooge *aard-mos*, tot digtſtopping van deeze of geene dingen; ten welken einde, het inzonderheid de ſcheeps-timmerlieden gebruiken.

Men bedient er zich ook van, tot inpakking van deeze en geene dingen, die men verzenden wil; om niet gekneust of gebrooken te worden, enz.

Het is bekend, dat de gemeene zoorten van *aard-mos*, zeer nadeelig aan de weij- en andere gras-landen zijn, als het zelve er veel in groeit, gelijk dikwils gebeurt in zodanige die niet zeer vrugtbaar zijn, of laag en waterig leggen, want het verdrukt 't ſpruitende gras en doet het verſtikken: Het beste middel, om dit *mos* te verdrijven, is, dat men de weij-landen in de winter of in het voorjaar, eer het gras begint te ſpruiten, met ſcherpe asch duntjes overſtrooit, welke het *mos* dood bijt, en aan het gras geen hinder doet, maar 't welke daar na te beter groeijen zal, dewijl de asch de grond ook vrugtbaarder maakt, inzonderheid als men daar wat oude verrotte ſchaape- of andere mest onder mengt: Ook is het nuttig dat men de *mosſige* weij-landen teſſens na de winter met een egge over egt, om het *mos* los te maaken.

Gelijk nu de weij-landen door 't *mos* veel koomen te lijden, zo worden ook de ooft-boomen zeer daar door gekrenkt, als ze met *mos* begroeit zijn; doch welk *mos* wederom van veelerlei andere zoorten is, hier onnodig zijnde, om haare bijzondere Botaniſche naamen op te noemen. Om dit *mos* te verdrijven, is het beste middel, een ſcherpe *loog* van *asch* of *kalk* te maaken, en daar meede de boomen in de winter of vroege voorjaars-tijd, door middel van een houten of kooperen ſpuit, die een knop met veele kleine gaatjes heeft, rondom en overal te beſpuiten; hier door word het *mos* gedood en daar na allengskens met de regen afgeſpoelt, zo dat men geheel zuivere boomen zal verkrijgen, gelijk ons de ondervinding met genoegen geleert heeft; en dit ſcherpe water doet geen hinder aan de boomen, ook niet aan de boom-knoppen, terwijl dezelve nog geſlooten zijn.

MOSCARDINO, zie HAZELMUIS, *n.* II. *pag.* 1011.

MOSCH; *Musch*; *Gemeene Mosch*, door de meeste Schrijvers in 't latijn *Paſer domeſticus* genoemt, is een alderbekenst en gemeen Vogeltje, onder het geſlagt der Vinken behoorende. Zie VINKEN, *n.* XXVII.

MOSCHARDINA; dus worden zekere koekjes genoemt, die met *muscus* en *amber* toebereid worden, dienende om in de mond te houden, tegen de ſtinkenden adem; men kan diergelijke koekjes uit *gom dragant* maaken, en dezelve met eenige aangenaame ruikende gedistilleerde *olie* beſtrijken, als *rooſen-olie*, *kruid-nagel-* of *caneel-olie*, of ook met *tinctuur van amber*, enz. Zie ook MUSCERDA.

MOSCHATA, zie MUSCAATE-NOOT.

MOSCHATELLINA; *Moſchatella*; *Ranunculus nemoroſus*, *Moſchatellina dictus*; *Fumaria bulboſa ſ. tuberoſa minima*; (*Adoxa*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit gewas ſchiet eenige geſnippelde bleekgroene, gladde, blinkende bladen uit de wortel, welke naar die van de Duivekervel (*Fumaria*) gelijken; waar tusſchen een ſtengje van een hand breed hoogte opgroeit; op wiens top vier of vijf vierbladige groene bloemtjes bij elkander in een hoofdje voort koomen, waar na een zagte zappige vrugt of beſie volgt, die vier zaaden bevat, welke naar het Lijnzaad gelijken: De wortel is langagtig-wit, hol en met ſchubbetjes voorzien, uit welke bovenwaarts kleine vezel-wortelen groeijen; de bladen en bloemen geeven een zoete muscagtige reuk van zich, inzonderheid bij vogtig weer; waar van deeze plant haar naam van *moſchatella* draagt.

Plaats. Dezelve groeit in Hoog- en Neder-Duitschland, enz. in de weijlanden, aan de oevers der beeken, naast

maast en onder de heggen, ſtruiken en boomen, in zandagtige gronden; zij bloeit in April en vergaat ſchielijk.

Eigenſchappen. Men ſchrijft aan haare wortel eene oplosſende, zuiverende, en wondheelende kragt toe, en dient meest uitwendig, hoewel ze zelden in gebruik is.

MOSCH DUIF, zie DUIVEN, *n.* XXII. *pag.* 553.

MOSCH VAN MEXICO, zie KERNBIJTER. *n.* XIX. *pag.* 1480.

MOSCOVADE; dus word de graauwe *Poeijer-zuiker* genoemt, welke de eerſte zuiker is, die uit het zap van het zuiker-riet gemaakt word, en de ſtoffe bevat, waar uit vervolgens alle andere zoorten van zuiker bereid worden. Dezelve koomt in vaten tot ons, en moet witgraauw, droog, niet vet nog ſmeerig zijn, ook zo veel moogelijk niet brandig, of naar de rook ſmaaken.

MOSCOVISCH-GLAS, zie MARIEN-GLAS.

MOSCOVISCHE MATTE, zie MATTE.

MOSCOVISCHE WOL, dus word van de Hoedemaakers 't haair of een zoort van zeer fijne dons genoemt, dat aan de buik der Bevers gevonden word.

MOSDRAGER, zie KRABBEN, *n.* XXXIV. *pag.* 1623.

MOS-HOMMEL, zie HOMMELS, *n.* IV. *pag.* 1082.

MOSKAAT, zie MUSCAATE-NOOT.

MOSKAAT-EEND, zie EENDEN, *n.* VI. *pag.* 586.

MOSKIETEN, zie MUGGEN.

MOSKUS, zie MUSCUS.

MOS-LONGEN-KRUID, zie LEVER-KRUID (STEEN-)

MOSQUITUS, zie BLOEMZUIGERTJE, *n.* VIII. *pag.* 223

MOSSEL; in 't latijn *Mitulus* en *Musculus*, is een bekende Schelp-visch, waar van verſcheidene zoorten zijn, die naar haaren aart in de zeën, rivieren, kreeken en meiren leeven. De Heer LINNÆUS *Faun. Suec. pag.* 380. plaatst de *Mosſelen* in de rang van de *geſchelpte Wormen*, onder de naam van *Concha*.

Om een goede ordre te houden; zullen wij eerst de zoorten opgeeven, die gemeenlijk bij drie bepaald worden; als I. de *gemeene Zee-mosſel*; II. de *Rivier-mosſel*; en eindelijk III. den *Meir* of *Vijver-Mosſel*; bij deeze beſchrijving zullen wij eenige bijzonderheden voegen, ten aanzien van de gewoone eetbaare *Mosſelen*; daar na de manier aantoonen hoe dezelve 't best in de keuken te bereiden, en eindelijk dit artijkel beſluiten, met het gebruik aan te toonen, dat de *Mosſelen* aan de Geneeskunde toebrengen.

Zoorten der Mosſelen en derzelver Beſchrijving.

1. *Gemeene Mosſel, Zee-mosſel*; in 't latijn *Musculus vulgaris major*. Dit alom bekende Dier, is een Schelpvischje of Inſekt, wiens gedaante langwerpig is; haare groote is verſcheiden, en zij gelijkt vrij wel na een ſpier, waar van ook denkelijk de latijnſche naam *Musculus*, moet afgeleid worden. Zij is malsch, witagtig, aan haare randen eenigzints met franjes bezet, zij zwemt in het zoute water, is lekker en zeer goed om te eeten, beſlooten in een ſchelp uit twee op malkander ſluitende deelen zamengeſteld, die vrij dun, uitwendig bol, en van een zwartagtig blaauwe koleur, inwendig hol en melk witagtig blaauw zijn, doorgaans glad aan beide zijden, dog zomtijds met pokagtige knobbels bezet, die door Pijp-wormen of kleine Zee-inſekten worden voortgebragt. Door de ſluit-ſchelpen beſpeurt men kleine blaauwe aderen of ſtreeken, die gemeenlijk derde half vinger lang en een breed zijn; voorts is de ſchelp breed, aan het agterſte gedeelte ſpits en aan het voorſte rond, zijnde hier ook de band geplaatst, die de twee ſtukken te zaamen hegt, welke eene vrij groote holligheid, van gedaante als een ſchuinze ruit (*rhomboides*) vormt. De Geneesheer HEIDE heeft eene naauwkeurige ontleeding der *Mosſelen* gedaan, waar van de nederduitſche uitgaave in een ieders handen is; hij heeft waargenoomen, dat zij een tong, vet, ingewanden, een maag, lever-enz. hebben; als mede een zoort van hoornen, die zij even als de Slakken uit en intrekken. In alle de deelen van dit klein ſchepzel is een ſlingerende beweeging, die de Heer HEIDE *Staalswijze beweeging*, noemt.

Wij leeren uit eene Verhandeling, van den onvermoeide Natuur-onderzoeker, de Heer REAUMUR, *over de voortgaande beweeging van de Schelp-visſchen*; dat de *Zeemosſelen*, ſchoon gemeenlijk aan de ſteenen, of aan elkander door een zoort van vezelen of draaden vast gehegt, echter de bekwaamheid bezitten om zich te kunnen beweegen; en om dit te bewijzen, voldoet het volgende bij te brengen. In de tijd dat het niet warm genoeg meer is, om zout uit de ziltige moerasſen te kunnen bekoomen, werpen zomtijds de Visſchers *Mosſelen* die zij aan de oevers van de zee hebben gevonden in die moerasſen; zij beweeren dat hier door haar vleesch malſcher word, dewijl zij als dan in een water leeven, 't welk dagelijks verſcher word, door het regenwater dat er in valt, het is door 't zelfde middel, dat men het vleesch der Oesters groen maakt. De Visſchers werpen de *Mosſelen* van elkanderen verſpreid, en op verſchillende afſtanden in deze moerasſen; doch wanneer zy haar in 't vervolg weder opvisſchen, vinden zij ze in groote klompen bij een verzaamelt. Nu is het tastbaar en onwederſpreekelijk, dat om dusdanig bij elkanderen te vergaderen, 't noodig is geweest, dat de *Mosſelen* zich beweegden; doch de vraag is welk deel zij hier toe gebruiken. Om dit te weeten, behoeft men ſlegts de ſchelpen der *Mosſelen*, aan de tegen overgeſtelde zijde van 't ſcharnier te openen; als dan vertoond zich zeer duidelijk een zeker zwart of bruinagtig deel in 't midden van de *Mosſel*, 't geen eenigzints langwerpig is, hebbende de lengte van zes of zeven linien, en niet kwaalijk na een Dieren-tong gelijkende. Het is dit deel 't welk men de *voet* of veel eer den *arm van de Mosſel* kan noemen, dewijl zij door middel van het zelve eer voortſleept, dan gaat. Wanneer de *Mosſel* zich bereid om van plaats te veranderen, zo opent zij eerst een weinig haare ſchelpen; vervolgens ziet men 't eind van dat zwarte deel op den rand verſchijnen, ſtrekkende het zelve zomtijds tot op den afſtand van anderhalf duim buiten de ſchelpen uit; als dan bediend zij er zich van om regts en links de grond te onderzoeken; vervolgens vouwt het dit deel, 't wel vleeschig en zeer buigzaam is, te zamen, en hegt het aan eenig vast lighaam; in dier voegen, dat wanneer de *Mosſel* het zelve zamentrekt, haaren ſchelp gedrongen word, om dit lighaam te naderen. Dus ziet men dat de uitvoering van deeze *voortgaande beweeging* in de *Mosſelen*, niet kwaalijk gelijkend na die van een Man, welke op zijn buik leggende, zich alleen van eene hand bedient, om zich naar een lighaam voort te trekken, 't geen hij heeft aangegreepen: echter maaken de *Mosſelen* geen veelvuldig gebruik van het vermoogen dan zij hebben om zich te konnen beweegen; want zij zijn meest altoos aan elkanderen, of aan andere lighaamen door middel van haare vezelen of draaden vast gehegt, en zij bedienen zich niet van deeze zoort van arm, dan wanneer die draaden gebrooken zijn.

De Heer POUPART, Lid van de *Acad. Roijale*, had reeds waargenoomen, dat de *Rivier-mosſelen*, wanneer zij op het platte gedeelte van haaren ſchelp leggen, naar haaren wil, een zeker deel uit ſteeken, dat men Arm of Been kan noemen, deszelfs gebruik in aanmerking neemende; dewijl zij er zich van bedienen, om het zand onder haar uit te delven, en dus bij gevolg aan de eene zijde een flaauwe helling te bekoomen, zodanig dat zij zich ten laatſten op het ſcherpe gedeelte van haare ſchelp geplaast vinden; waar na zij die zelfde arm zo verre uit ſtrekken, als haar eenigzints doenlijk is, en trekken als dan de ſchelp tot zich; dusdanig gaan zij door een zoort van groef voort, die zij zelfs in het zand werken, en die de ſchelp ter wederzijden onderſteund.

Van wat kant men de Natuur ook beſchouwe, is zij verwonderenswaardig in haare verrigtingen, en dit blijkt ook ten klaarſten in de *Mosſelen*; wanneer men die aan de kant opent daar zij zich van zelven ontſluiten; ziet men in 't midden van 't Dier, die zoort van tong, waar van rede is geſprooken. Het is uit de wortel derzelve, dat een groot getal draaden voortkoomen. die wanneer zij aan een nabuurig lighaam zijn vast gehegt, de *Mosſelen* in bedwang houden; ieder van deeze draden heeft omtrent de dikte van een haair, en de lengte van één of twee duimen; met haare uiteindens zijn zij somtijds aan ſteenen of ſtukken van ſchelpen vast gehegt, dog meestentijds aan de ſchelpen van andere *Mosſelen*; en dit is de reden, waarom men doorgaans groote klompen van deeze Schelp-visſchen op malkanderen geſtapeld en vereenigt vind. Deeze draaden zijn doorgaans zo veel van elkander verwijdert, als hunne lengte en getal het kan toelaaten; en zij ſtrekken zich aan alle kanten uit, en kleeven zich rondsomme aan de verſchillende lighaamen die zich onder het bereik der *Mosſelen* bevinden. De Heer REAUMUR verzekert er somtijds meer als hondert vijftig van geteld te hebben, welke dienden om een eenige *Mosſel* vast te hegten: Deeze draaden kan men gevoeglijk als zo veele kabeltouwen aanmerken, welke ieder van hunne zijde trekkende, de *Mosſel* om zo te ſpreeken voor anker en in bedwang houden. Doch van welke eene behendigheid bedienen zich de *Mosſelen*, om zich met die draaden vast te hegten, en hoe kunnen zij die met hunne uiteindens vast kleeven, die veel dikker als het overige zijn? Wij hebben hier boven reeds gezegd, dat de *Mosſel* uit haare half geopende ſchelp, een zoort van arm uitſteekt, die zij bij trappen verlengt, en vervolgens weder doet inkrimpen; het is door deeze herhaalde uittrekkingen en inkrimpingen, dat zij deeze arm de lengte van twee duimen kan geeven, en dat zij eindelijk ſlaagt om zich door haare draaden, op verſcheidene plaatzen, welke meer of min van malkanderen zijn verwijdert, vast te hegten. Dus kan men met waarheid zeggen, dat de zee zo wel Spinſters in de *Mosſelen* ontmoet, als de aarde in de Zijde-wormen, Rupſen, en Spinnekoppen. Ook ziet men hier uit, dat het zelfde deel tot zeer verſchillende gebruiken dient, dewijl het de *Mosſel* dan eens tot een arm of been verſtrekt om voort te gaan, en dan wederom tot een werktuig om draaden te ſpinnen. De verrigting van alle deeze bijzonderheden, worden zeer omſtandig en nauwkeurig in het werk van den Heer REAUMUR gevonden; als onder anderen ook de Beſchrijving van de Spleet of het Kanaal, door welke het vogt gaat dat de draaden vormt, en in welk het vervolgens ſtremt en zelfſtandigheid verkrijgt: Dit gaf aan deeze groote Natuur onderzoeker gelegentheid om te zeggen, dat het ſpinnen van de Zijwormen, Rupſen en Spinnekoppen, naar den arbeid van de Gouddraad-trekkers gelijkt; doch in tegendeel dat der *Mosſelen*, meer overeenkomst heeft met de verrichtingen der Werklieden, die de metaalen in vormen gieten.

Het is op deeze wijs dat zich de Heer REAUMUR over de voortgaande beweeging, en de manier van ſpinnen der *Mosſelen* uitdrukt. Doch door de nieuwe proefneemingen te Rochelle door de Heer MERCIER DU PATIJ werkſtellig gemaakt, en te vinden in zijne *verhandeling over de Mosſelhokken Tom. II. de L'Academie de Rochelle* zoude dit heel anders toegaan. Deeze *Mosſel-hokken* zijn een zoort van omheiningen, die van paalen gevormt zijn en met latten doorvlogten, 't geen een zoort van vaste horden maakt, in ſtaat om 't geweld van het water te kunnen weerſtaan; hier aan is het dat de *Mosſelen* zich in groote trosſen hegten, om haar kuit te ſchieten. De heer MERCIER tragt door waarnemingen en ondervindingen, welke verdienen geleezen te worden, te bewijzen, dat de *voortgaande beweeging* door de heeren POUPART, HEIDE, REAUMUR en anderen aan de *Mosſelen* toegeſtaan, geen de minſte wezendlijkheid heeft, en dat zij geenzints de *bijſſus* of draaden ſpint, die haar aan de omliggende lighaamen vast hegt, dewijl het als een wezendlijk deel van dit ſchepzel, met haar gebooren word en aangroeit. De Heer D'ARGENVILLE (*part. I. pag.* 35. *edit.* 1757.) beweert mede, dat de *Mosſelen* nimmer van plaats veranderen, ten zij men ze met voordagt los maake, en hij zegt (*part. II. pag.* 53.) dat de Viſſcher met een puntig ijzer *Mosſelen* van haaren klomp los gemaakt, en die in leeg gemaakte *Mosſel-hokken* geworpen hebbende, zij aanſtonds het voorwerp zoeken, 't welk het naast bij haar legt en er zich door een groot aantal draaden aan vast hegten; vervolgens werpen zij haar kuit, welke veel *Mosſelen* voortbrengt, die aan haar gehegt en gebonden zijn, maakende dit haare familie uit. De *Mosſel* voegt hij er bij, kan zekerlijk door zijn gewaande voortgaande beweeging niet bij de andere *Mosſelen* koomen die ver van haar afgelegen zijn, en door de Visſchers in het *Mosſel-hok* zijn gelaaten. Daar word omtrent een jaar tijd vereiſcht, om een *Mosſel-hok* op nieuw te bevolken; wel te weeten indien men er een tiende gedeelte van de *Mosſelen* in heeft gelaaten. De inzameling der *Mosſelen* geſchied in de Maanden Julij, Auguſtus, September en October; enkel is er de tijd van de kuit-ſchieting en groote hitte, van uitgeſloten.

De *Zee-mosſelen* worden langs genoegzaam alle de Zee-ſtranden, gevonden. Behalven veelvuldige andere Vijanden die haar vernielen, heeft de Heer REAUMUR waargenoomen, „dat er een kleine Schelpvisch is van die zoort welke men *Tol* of *Slak met een platagtige mond* noemt, (in 't latijn *Trochus*), deeze hegt zich aan de ſchelp van de *Mosſel*, doorboort haar met een rond gat dat de breedte van een linie heeft, hier in ſteekt hij zijn ſnuit die vijf of zes lijnen lang is, en die hij in een ſlangen trek beweegt, en in die plaatzing het vleesch van de *Mosſel* uitzuigt. De bovengenoemde Heer heeft opgemerkt, dat de ledige *Mosſelen* dien en aan ſtrand of in de kreeken vind, meestentijds met verſcheidene, doch altoos ten minſten met een gat doorboord zijn; waar uit hij beſluit dat die zoort van *Tollen* veel toebrengen, om de *Mosſel-kreeken* te ontvolken.

II. De *Rivier-mosſelen* zijn geheel verſcheiden van de *Zee-mosſelen*, ook zijn zij van veel geringer hoedanigheid

heid. De *Rivier-mosſel* is tweeſlagtig, en vermenigvuldigt haar geſlagt zonder behulp van eenig ander Dier van haar zoort. Het is de Heer MERIJ, die deeze ontdekking heeft gedaan, (zie *Mem. de l'Acad. des Sciences*, *An.* 1710. *p.* 408.) ook verzekert hij, dat zij acht ſpieren heeft die aan de inwendige oppervlakte van haare twee ſchulpen zijn vast gehegt; dat zij haar voedzel door de *Anus* in krijgt, en door dat zelfde deel adem haalt, dewijl er geen buis is die van haar mond na de longen gaat. Ook zegt hij dat de *Rivier-mosſel*, zich door middel van een ſterke veer opent, en zich door de zamentrekking van twee vaste ſpieren weder toeſluit. Deeze *Mosſelen* verzekert men dat in het water zwemmen, en zich zomtijds op deszelfs oppervlakte vertoonen, doch doorgaans kruipen zij over het ſlib. Wat de teeldeelen van dit dier betreft, daar omtrent heeft iets zonderlings plaats; zij hebben twee eijerhuisjes en twee zaadblaasjes, waar van elk zijn bijzonder kanaal heeft: Het is door middel van deeze vier kanaalen, dat de eijeren en het zaad-vogt van de *Mosſel*, zich naar de opening van den aars begeeft, alwaar deeze twee zelfſtandigheden zich in het uitgaan vereenigen, 't welk voldoende tot de voortteeling ſchijnt en haars gelijken voortbrengt. Het is ook aanmerkelijk dat de eijerhuisjes van de *Mosſelen*, zich alleen in de Lente van hunne eijeren ontlasten, en er zich niet voor de Herfſt weder mede vervullen; hier van koomt het dat men ze in den Herfſt altoos ledig vind, en in den Winter vol eijeren.

In de *Ephem. Natur. Curioſ. Decad. II. An.* 1687. *Obſ.* 112. vind men eene Verhandeling van de Heer G. C. SCHELHAMMER, waar in gezegt word, dat de *Mosſelen* in Duitſchland zeer veelvuldig in de Rivieren worden gevonden, en ten aanzien van de gedaante en dikte na de *Zee-mosſelen* gelijken, doch op verre na zo goed niet zijn om te eeten. Hij verzekert er eene van dit zoort te Jena gevonden te hebben, die zevenmaal grooter was dan alle de anderen, en een paarl bevattede die de dikte van een erwt had.

III. De *Meir- of Vijver-mosſel* is altoos grooter dan de *Rivier-mosſel*, doch anderzints het zelfde zoort van Dier. Haare beweeging doet haar in 't zand en in het ſlijk groeven vormen, waar in zij zich ter diepte van twee of drie voeten indringt: Even gelijk zo als de *Rivier-mosſelen*, opent zij haare twee ſluitſchelpen, en doet er een groote tong of plat lighaam uit voortkoomen. Men heeft opgemerkt dat de *Vijver-mosſelen*, meerder eenzaam leeven, dan de *Rivier-mosſelen*.

Verſcheidene *Rivier-* en *Vijver-mosſelen* verſchaffen vrij ſchoone paarlen; als onder anderen de *Mosſelen* die in Schotland, Beijeren, Lotharingen enz. gevonden worden. In de *Zee-mosſelen* worden zomtijds ook wel paarlen gevonden, doch deeze zijn altoos klein en overtreffen zelden de groote van een ſpelds knop.

Men zegt dat er op eenige plaatzen van Brazil, *Mosſelen* gevonden worden die zo groot zijn, dat zij wanneer men ze van haare ſchelpen heeft afgeſcheiden, zomtijds acht oncen 't ſtuk weegen, en dat de ſchelpen van deeze *Mosſelen*, buiten gemeen fraaij zijn, en haar binnenſte nog in zwaarte overtreffen. De Zee en Rivier van Isſini in Afrika, brengt volgens 't bericht van de Reijzigers, *Mosſelen* van een verbaazende groote voort.

Verſcheidene bijzonderheden over het gebruik der Mosſelen, en hoedanig zij 't best worden bereid.

Volgens 't geen Dr. LISTER zegt, beſtaat het voornaamſte gebruik dat de Inwoonders van Lancaster in Engeland van de *Mosſelen* maaken, om de Landen die nabij de Zee zijn geleegen er mede te mesten, tot dien einde worden zij gekneusd en half verpletterd. De Heer LINNÆUS verhaalt, dat de grond van het Landſchap Helſingen in Sweeden, uit een groot gedeelte van die ſchelpen is zamengeſteld; en hij voegt er bij dat de Hollanders en Engelſchen de *Mosſelen* eeten, doch de Sweeden niet.

De *Mosſelen* bevatten veel olie, ſlijm en vlugzout. Die der Zee is onwederſprekelijk de meestgeagtſte, zijnde ook veel gezonder en beter van ſmaak, als de *Rivier-* en *Vijver-mosſels*. Men moet zodanige *Mosſelen* verkiezen die blank, mals, wel gevoed en lekker van ſmaak zijn. Haar vleesch maakt open lijf, maar het geeft weinig goed voedzel, en is niet dienstig dan voor de zulken die een goede maag hebben, en van een galagtig temperament zijn; want zij verteeren bezwaarlijk, en brengen ſlijmige vochten voort; zelfs worden zij van zommigen voor koorts-verwekkende gehouden, en om verſtoppingen in den onderbuik te weege te brengen. De geneesheer MOEHRING brengt in de *Ephem. Natuur. cur. vol. VII. an.* 1744. *pag.* 115. verſcheidene waarneeminge te berde, die ten bewijze verſtrekken, dat de *Mosſelen* onderhevig zijn, om door ziektens die haar aantasten, vergiftigd te worden, waar door haar gebruik ten uiterſten gevaarlijk word. Eenige menſchen van zodanige *Mosſelen* gegeeten hebbende, vervielen in benauwtheeden en ſtuiptrekkingen enz. 't welk geen de minste twijffel overliet, of zij hadden vergif binnen. Men kost de zieken niet geneezen, dan door herhaald gebruik van braak- en tegengifts middelen, waar door zij na verloop van eenigen tijd herſtelden. Dit moet dan, zeggen de ſchrijvers *de la ſuite de la matiere medicale &c.* het gebruik der *Mosſelen* en andere *Schelp-visſchen* verdagt maaken; inzonderheid na ſtrenge Winters, dewijl als dan een gedeelte der Visſchen door de koude omkoomende, het water door haare bederving beſmet; 't welk die uitwerking heeft, dat de *Mosſelen* en andere Schelp-visſchen, die dit bedorven water indrinken, een ſchadelijke hoedanigheid bekoomen, wanneer men ze tot ſpijze gebruikt.

De *Mosſelen* worden op verſcheiderhande wijze toebereid; 't best en gezonds zijn zij gekookt, met een mostert- of eijer-ſaus en de peper die dient er vooral niet bij vergeten, dit maakt haar eenigzints beter te verteeren voor gezonde maagen; want wij herhaalen het, voor oude lieden en alle zodanige Menſchen wiens maag zwak is, die moeten zich volſtrekt van dit voedzel onthouden.

Hoe men de Mosſelen best kookt.

De *Mosſelen* gepluist, gezuivert en gewasſchen zijnde, hangt men ze in een ketel over 't vuur, met zeer weinig of bijna geen *water*, en een weinig *ajuin*; de ajuin openbaart of er ongezonde *Mosſelen* bij zijn, welke als dan zwartagtig word; dekt de ketel digt toe en laat ze ſchielijk kooken, en als 't nat door 't vuur om hoog gedreven word, dan zijn ze goed; doet ze dan op een ſchotel en dekt er een ſervet over dat ze warm blijven, tot dat gij ze voordient. Men eet ze met een *zuure ſaus*, of met een goede *mostert-ſaus*; of men maakt een ſaus van half *wijn-azijn* en *water*, een goed ſtuk *boter*, wat *noote-muskaat*, *peper* en gewreeven *witttebrood* of geſtooten *biscuit*: Is een goede ſpijze, en de *Mosſelen* zijn in de herſst en wintermaanden, van October tot in de Maart 't best en ſmaakelijkst.

Merkt wel; indien het gebeurde dat men *kwaade Mosſelen* gegeeten, en daar door ongeſteldheid en pijn in de Ingewanden verkreegen hadde; dan is een goede dronk *wijn-azijn* 't beste geneesmiddel.

Mosſelen, hoe te ſtooven.

Maakt ze raauw open, en doet er de baarden van weg, legt ze dan in een ſchotel, doet er wat *boter*, geſtooten *biscuit*, *peper*, *noote-muſcaat* en een paar *harde eijers* gekruimelt, met wat *limoen-zap* bij; zet ze op het vuur, en doet er een dekzel met vuur over heen; laat ze dan ſchielijk afſtooven, en bijna gaar zijnde, keert ze eens om, en voorts gaar geſtooft; dan aangerigt en er nog wat *limoen-zap* over gegooten.

Op een andere manier.

Kookt de *Mosſelen* gaar, doet er dan de baarden af, en hakt ze met een weinig *peterſelie* klein; en doet ze dan in een ſchotel met wat *boter*, giet er een glasje *wijn* bij, en ſtrooit er wat geſtooten *biscuit*, *peper*, en *noote-muscaat* over, dekt ze dan digt toe en laat ze luſtig ſtooven, tot dat ze gaar zijn, dan wat *citroen-zap* er over gedaan, en zo gegeeten.

Men kan de *Mosſelen* ook in ſchelpen braaden of bakken, of er ook pasteijtjes van maaken, gelijk van de Oesters.

Hoe men de Mosſelen kan inmaaken, om ze voor een tijd lang te bewaaren.

Doet de *Mosſelen* met 't nat uit de ſchelpen, laat dan 't nat zuiver afloopen in een caſserol of pot, doet er bij wat *zout*, het nat van eenige *citroenen*, en wat geſtooten *peper*, *kruid nagels* en *noote-muscaat*, laat ze even op kooken, dan van 't vuur genoomen en koud geworden zijnde, doet ze zaamen in een ſteenen pot of fles, ſmelt er een bodem van *vet* of *boter* over, en bind het met een blaas digt toe, dat er geen lucht bij kan koomen; dan kunnen de *Mosſelen* lange goed blijven, en men kan ze vervolgens ſtooven of braaden, zo als men wil.

Op dezelfde wijze kan men ook de Oesters bewaaren.

De *Zee-mosſelen* kunnen ook uitgeſchelpt, met *zout-water* in vaatjes ingemaakt en bewaart worden; gelijk zulks in de Zee-ſteeden dikwils geſchied, om ze te verzenden.

Gebruik van de Mosſelen in de Geneeskunde.

Men maakt in de Geneeskunde gebruik van de *Mosſel-ſchelpen*, en bereid die tot poeijer; het zelve is zeer dienſtig tegens de anderdaagſche koortſen. Tot dien einde neemt men zo veel ſchelpen als men wil, en laat die geduurende eene nagt in wijn-azijn weeken; s'anderendaagſch neemt men er het ſlijmige af, dat er door den azijn is aangezet, en na dezelve tot poeijer gemaakt te hebben, bewaart men ze tot 't gebruik. De doſis is een half drachma in *Card. ben. water* of *wijn* in den aanval van de koorts genoomen. Dit poeijer doet maatiglijk zweeten, 't geen dikwils de koorts verdrijft. Men bedient er zich ook van, enkel gewaſchen, gedroogt en gepoeijert zijnde, om de pis te drijven, en de buikloop te ſtremmen die 't gevolg van een al te ſterke purgatie is; als dan is de doſis van een ſcrupel tot een halve drachma. Dewijl dit poeijer *abſorbeerende* of inſlurpende is, belet zij zagtelijk de uitloofinge. Voor het overige komt het in kragt genoegzaam met het poeijer van Oeſter-ſchelpen en Slakkenhuisjes overeen. De Paardemeesters gebruiken het ook als een droog oogmiddel, 't welk zij de Paarden in de oogen blaaſen, tot wegneeming van diktens enz.

MOSSEL (EENDE- of GANSE-). Onder het groot aantal van Zee-dieren, die in hardkorstige ſchaalen of ſchelpen woonen, is een geſlagt, dat door de bank *Klip-Pokken*, *Zeepuisten* en *Zee-Eickelen* genoemd word. De ſchelpen van deeze Dieren zijn in verſcheidene kameren verdeeld, en eigentlijk de huizen van 't geen de groote Natuur onderzoeker LINNÆUS, *Tritons* noemt; dat is van Dieren, welker lichaamen langwerpig, welker tongen als een ſlakkentrek rond in een gedraaid, en welker Hoofden voorzien zijn van een merkelijk getal van ſpieren, hoornen of vingeren, met dewelke zij kunnen voelen en vatten.

Tot dit geſlagt der *Zee-* of *Klip-Pokken*, behooren alle die grootere en kleinere *Schelp-wratten*, dewelke men in talooſe menigte op allerleij uitwerpzelen van de Zee, op de *Mosſelen*, *Oesters*, aan Paalen, Klipſteenen, Houtbrokken en de huiden der Schepen vind vast zitten. Ook behoort tot dit geſlagt die *Schelpagtige-Pok*, welke op de dekzelen der *Zee Schilpadden* veeltijds word gevonden; en eindelijk word tot dit geſlagt, de zogenoemde *Ganſe Mosſel* 't huis gebragt.

In 't latijn word dezelve, *Concha Anatifera* of *Ganſenbaarende Schelp*, genoemt; een naam welke het Dier aan de ſprookjes en beuzeltaal van zommige onweetende Zeelieden is verſchuldigt, als die voorlang verhaalden, dat de Rotganſen uit deeze *Mosſelen* groeiden. Zij zagen namentlijk, meermaalen deeze Vogelen met hunne jongen, digt onder de rotſen en tuſſchen de klippen, op welken de *Ganſe mosſel* voortteelt, in grooten getale aaſen. De ſneeuw-witte en langwerpigronde Schelpen van het Dier, die wel zo wat van verre na een eij konden zweemen, wierden voor de eijeren aangezien, en de verbeelding maakte van de zich beweegende ſprieten en ruighaairige vingeren, deezer *Mosſelen*, met dewelke zij meest al buiten de ſchelp in 't water ſpeelen, de poddeveeren van de kwanswijze uit den dop breekenden Jongen.

De Franſchen noemen dit Zee-voortbrengzel, *Bernacle* of *Rotgans*; blijvende liever bij dien naam, dan de uitdrukking van *Concha Anatifera* overneemende; om dat gelijk zij zeggen, deeze laatste, een Geſlagtnaam is, onder welken ook de *Zee-Pokken* en *Zee-Eickelen* worden begreepen; zijnde dit echter geene grondige reden, dewijl *Concha Anitifera* geen geſlagtmaar enkel een zoort-naam is, door welke nimmer iets anders word uitgedrukt, dan alleen de *Ganſe-mosſel*, wier geſlagt-naam in 't latijn *Lepas* is, door welken zij onder de *Klip-pokken* gebragt worden.

De bepaaling, bij gevolg, welke van de *Ganſe-mosſel* word gegeeven, is deezen; *Klip-pok met platte ſchelpen en met een rolronde vlieſige buis, welke als een darm, aan het grondſtuk van de ſchelpen vast is.*

Volgens 't verhaal van zommigen, zoude dit dier enkel op de kusten van Schotland voortteelen; doch de ondervinding heeft geleert, dat zij zulks in de meeste Zeën doen, op de Klippen, aan Scheepswrakken en andere harde Lighaamen, op dewelken het zich zetten kan. Zelfs in de Noordzee, aan onze kust, word de *Ganſe-mosſel*, ſchoon eerst misſchien van elders op de huid der Scheepen overgebragt en geplant, voortteelende gevonden, zijnde dikwerf in groote menigte op de oude overblijfzelen van de gezonkene Scheepen, waar

waar van de door ſtorm afgeſlagene en op het ſtrand geworpene brokken, meermaalen bevonden worden, vol leevende *Ganſe-moſſelen* te zitten.

Meest al groeijen de *Ganſe-moſſelen* aan boſſen, digt bij een: Met haar zeſſen of zevenen, zitten zij aan haar onderst einde nauw vereenigd, op een en 't zelve gemeene grondſtuk; en vertoonen zich dus omtrent even eens, als zo veele uitſpruitzelen van een en dezelve plant-wortel.

De Schelp die de *Moſſel* bevat, is op 't uiterlijk aanzien *twee-ſchaalig*; Doch wanneer men hem wat nauwkeuriger onderzoekt, ziet men terſtond dat elke Schaal uit twee ſtukken beſtaat, die aan elkanderen door middel van een fijn vlies zijn verknogt, met het welk de gantſche holte der ſchelpen is bekleed, en 't welk zich tuſſchen elke verdeeling van den ſchelp voegende, de ſtukken daar van in diervoegen zamenhegt, dat het Dier het water en zijn voedzel na zich kan trekken. Het is door deeze zamenhegting der ſchelpen, dat de *Ganſe-moſſelen* niet nodig hebben dezelve te doen gaapen, zo als de *Moſſelen* en *Oeſters* verplicht zijn. Zodanige gaaping word haar ook belet, door een krom en hol ſtaand ſcharnier, aan welks kanten haare ſchelpen, middelende het bovengezegde vlies, zijn verbonden, en het welk zich tot over de helft van den omtrek der ſchelpen uitſtrekt, terwijl deeze op elke van hunne verdeelingen een hoek maaken, zulks zij eene opening tuſſchen beiden laaten, omtrent in de gedaante van eene langwerpige ruit. Hier door word alles, wat de *Ganſe-moſſelen* door de beweeginge met haar ſprieten na zich trekt, gemakkelijk binnen deeze holligheid getrokken en gehouden, Wanneer het Dier ſtil is, ſtaat zijn ſchelp altoos open, om dat geduurig nieuw water van nooden heeft, 't welk het beurt om beurt inzuigt en uitwerpt, 't geen men kan zien uit de beweeging der twee tegens elkanderen overſtaande ſprieten, dewelken naar die van zommige Inſekten ſweemen, en welker beweeging veel overeenkomſt heeft met die der kieuwen van andere Viſſchen.

De Kop van den *Ganſe moſſel* is van twintig of meer ſprieten, hoornen of vingeren voorzien, welker lengten trapswijze kleiner word, en die elk een onregelmaatige kromme linie maaken, ſluitende de eene onder tegen de anderen; de holle zijde van deeze ſprieten, hebben verſcheidene inſnijdingen, en op de tusſchenruimten tusſchen deeze inſnijdingen, ſtaan bosjes haair die niet kwalijk na penceelen gelijken: Deeze ſprieten kan de *Ganſe-moſſel* naar haar goedvinden uitſteeken en inhaalen, en door er mede in het water te werken, 't zij binnen of 't zij buiten haaren ſchelp, maakt zij als een draaikolk, waar door het aas of voedzel dat zij zoekt, na haar toegedreeven word.

In het midden van de groep deezer ſprieten, juist boven den mond van 't Dier, is een holle tromp uit een ruighaairige buis beſtaande, en dewelke in gewrichten is verdeeld: Zij bevat een zoort van lange ronde tong, die zeer wel na de Spechten-tongen gelijkt, en die de *Ganſe-moſſel* denkelijk, naar zij 't nodig heeft, uit die tromp of koker ſchieten en weer intrekken kan.

De Bek van dit Dier is zeer opmerkenswaardig, dezelve beſtaat uit zes plaatjes, dewelke zich van elkanderen kunnen verwijderen, en op hunnen rondhevenen kant met ſcherpe punten als een zaag getand zijn; zij ſtaan in een ronden kring, en zitten met hunne breedtste einde in den bek vast; de ſtand en ſchikking deezer getande plaatjes is zodanig, dat zij beurtelings op en nedergaande, met de tegen elkanderen overſtaande tanden op de Lighaamen werken, die hen voorkoomen; maakende zij met malkanderen eene ſluiting, juist eveneens als die van eene beurs, welkers koordjes toegetrokken zijn, dat is, eene rimpelige en geplooiden; hier uit kan men ligt begrijpen, dat wanneer deeze deelen op het aas werken, zij niet gemakkelijk zich iets daar van laaten ontſnappen.

Weinig merkwaardigs, vertoond het lighaam van den *Ganſe-moſſel* zelve; de gedaante heeft vrij veel gelijkenis, naar het lighaam van eene kleine *Oester*.

MOSSEL-GOUD en MOSSEL-ZILVER; ook *Schelp-goud* en *Schelp-zilver* genoemt; word van *Goud-* en *Zilver bladen* gemaakt, en in kleine ſchelpen gedroogt; dienende tot het Schilderen en Illumineeren: Men heeft echt en onecht *moſſel-goud*; 't onechte word uit bladen van *metaal-* of *ſchilder goud* gemaakt, maar is zo ſchoon en beſtendig niet in 't gebruik als het echte. Hoe dit *ſchelp-goud* en *zilver* toebereid word, zie op't artijkel GOUD, *pag.* 910.

MOST; in 't latijn *Mustum*; dus word de nieuwe uitgeperste Wijn genoemt, die nog niet gegest en zijn droesem nog niet op de grond gezet heeft, zijnde zoet en aangenaam van ſmaak, en waar van de beste is, die zonder of met weinig perſing uit de druiven vloeit; die welke na deeze uitgeperst word, is ſlegter, en hoe de *most* zoeter is, hoe hij meer geagt word. Het is een aangenaame drank, maar niet zeer gezond, als hij te veel gedronken word; en wegens zijne aangenaamheid heeft men verſcheiderhande middelen uitgevonden, om dezelve voor de gesting te bewaaren, en dus lange zoet te behouden; onder welke wel het beste is, dat men een vatje of bouteille met beste nieuwe *most* opvult, dezelve met een ſtop wel digt maakt, dat er geen water in dringen kan, en dan in een put of water-bak diep onder het water neder laat; hem na zes of agt weeken weder daar uit neemende, zo zal de *most* een geheel jaar zoet blijven, als men ze op een koele plaats bewaart.

Andere doen de *most* in een van binnen bepikt, en daar na met zwaavel-rook wel bezwaavelt vatje, en leggen het vatje wel digt geſlooten in een koude kelder, waar door de *most* ook zoet blijft.

Men zegt ook, dat als men *moſtert-zaad* klein ſtoot, en in een linnen zakje in de *most* hangt, zulks het gisten belet, en de *most* lange doet zoet blijven, ook zijn ſpinnen verhindert.

Op deeze gemelde manieren, kan men ook andere uitgeperste zoete zappen, als van Appelen, Peeren enz. zoet bewaaren.

MOSTAART- OF MOSTERT-KRUID; in 't latijn *Sinapi*; daar zijn verſcheide zoorten van, waar van de volgende de voornaamſte zijn.

1. Het *zwarte Moſtert-kruid*; *Sinapi Apii folio*; *Sinapi ſativum* II. DODONÆI; (*Sinapis ſiliquis hiſpidis, roſtro obliquo longisſimo*, LINN. *Spec. Plant*)

2. Het *witte Moſtert-kruid*; *Sinapi Rapi folio*; *Sinapi ſativum* I. DODONÆI; (*Sinapis ſiliquis glabris tetragonis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. Het *wilde Moſtert kruid*; *Sinapi Erucæ folio*; *Sinapi* III. *vel ſilveſtre* DODONÆI.

4. Het *wilde Akker-Moſtert kruid*; *Rapiſtum flore luteo*; (*Sinapis ſiliquis multangulis toroſo-turgidis, roſtro longioribus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, heeft rouwe geſnipeide

pelde bladen, op de wijze als de Eppe; tusschen welke een rouwe steng met takken opschiet, van drie tot vier voeten hoogte; aan welke naar bovenwaarts veele kleine vier bladige geele bloemen airswijze voortkoomen; waar na lange dunne zaad-hauwtjes volgen, die klein rond bruinagtig-zwart zaad bevatten, 't welke zeer scherp en bijtend van smaak is.

De tweede zoort, heeft rouwe gesnippelde bladen, welke in de gedaante veel naar die van Raapen of Radijsen gelijken, maar kleiner zijn; koomen voorts in de groeiwijze meest met de voorige zoort over een; de bloemen zijn ook geel, maar de houwen zijn vierkantig glad, en eindigen in een lange punt, en het zaad is geelagtig, en in allen niet zo scherp als 't voorgaande, maar wat grooter.

De derde zoort, heeft lange veerswijze diep ingesneedene, en gezaagde rouwe bladen, aan getakte stengen, die naar de voorige zoorten gelijken; de bloemen zijn geel en het zaad is roodagtig, zijnde niet minder scherp dan dat van de voorige zoorten.

De vierde zoort, heeft gesnippelde rouwe bladen, als de Raapen of Radijsen, waar tusschen eene getakte steng opschiet, aan welke bovenwaarts geele bloemen voortkoomen, waar na gestreepte of veelhoekige opgezwollene, wat lidformige zaad-houwen volgen, die rond zwart zaad bevatten, dat scherpagtig van smaak is.

Plaats. De beide eerste zoorten, worden in Hoog- en Neder-Duitschland enz. gevonden, op de akkers, in de moes tuinen, naast de gragten en elders op vetagtige plaatzen. De derde zoort, groeit op veele dorre plaatzen, zelfs die rouw en steen- of gruisagtig zijn, gelijk ook wel in wateragtige gronden. De vierde zoort vind men hier of daar op de akkers der bouw-landen: De beide eerste zoorten worden ook veel tot het Huislijke en Medicinaale gebruik, in de tuinen en velden gebouwt; zijnde alle deeze zoorten eenjaarig.

Kweeking. Deeze planten worden ligtelijk voortgekweekt; men zaait dezelve in het voorjaar op een akker of bedde niet al te dik, of men moet de jonge planten daar na door uitwieding of omhakking verdunnen, om dat ze anders te stenterig opschieten, en daar door minder en kleiner zaad voortbrengen; beminnende dezelve liefst een losse zandagtige vette grond; men zaait dezelve ook wel in de keuken-tuin, wat digt, op dezelfde wijze als de Tuinkerse, om de jonge bladen als een toekruid bij salaade te gebruiken, waar toe de oude bladen al te scherp zijn; en om ze hier toe vroeg te hebben, kan men ze ook in een maatig warm broeibak zaaijen.

Eigenschappen. Het zaad van de beide eerste zoorten heeft eene verwarmende, opdroogende, insnijdende, openende, rijpmaakende, pis- en stonden-drijvende kragt, en word zo wel inwendig als uitwendig gebruikt, inzonderheid dat van de eerste zoort of 't zwarte zaad; dat het scherpste is: Het zelve is dienstig voor de maag, bevorderende de kooking, tegen de slijm-ziekte, scheurbuit, duiseling, en bewaart voor de beroerte, als meede tegen walging, zwaare hoest, graveel en steen; uitwendig maakt het de huid rood, trekt blaaren, en is dienstig om rijpe gezwellen te openen, als mede tegen de onzuiverheid der huid, zomersprui ten enz., en tegen de lammigheid der leden en tong van beroerte, en tegen een zeere keel, in gorgelwater gebruikt.

Men kan ook eene *olie* uit dit zaad persen, en het is aanmerkelijk dat deeze *olie* zagt en zoet van smaak is; daar integendeel de gedistilleerde olie uit dit zaad, scherp, vuurig en brandende is: De uitgeperste olie is, volgens de Heer Boerhave, een deftig middel in heevige pijnen uit graveel en steen onstaande. Daar kan ook een geest met levendige *kalk* uit bereid worden, die in de geraaktheid en jigt-pijnen zeer nuttig is.

Dit zaad is wijders ook het voornaamste Ingrediënt in de *mostert-pap*, (*Sinapismus*), zie het volgende artijkel.

Voorts is het *mostert-zaad* ook van veel gebruik in het Huishoudelijke, of in de keuken; want men maakt er door klein maaling met *azijn*, of eenig ander nat, een vloeibaare scherpe pap of sauze van, gewoonlijk slegts *Mostert* genoemt, die men niet alleen op de tafels gebruikt, om ze met vleesch, inzonderheid gezouten en gepeekeld vleesch, spek, ham, enz. te eeten, zo wel om de smaak, als voornaamelijk om die spijzen beter te doen verteeren; maar men bereid er in de keuken ook verscheiderhande smaakelijke sauzen van, bij vleesch en visch, enz. Dog deeze *mostert* word op verscheiderhande wijze toe gemaakt, waar van wij de beste manieren hier zullen aanwijzen.

Manier om de Mostert te maaken.

Op de gemeene wijze geschied zulks aldus: Neemt *zwart mostert-zaad* één deel, en *wit zaad* vier of zes deelen, wascht 't in warm water af, dan het water er schoon af gegooten zijnde, weekt het één nagt in water en dan het water weder afgegooten, maalt het in een Mostert-moolen met goede *azijn* tot een pap, daar men een weinig *bloem-meel* onder mengen kam, om het meer te binden.

Hier te lande en elders, word de *mostert* meest met *karnemelk* gemaalen en toegemaakt, om de goedkoopheid; maar deeze *mostert* kan niet lange duiren, inzonderheid in de warme tijden, en dient maar voor één of twee dagen; daarintegendeel de *mostert* met *azijn* bereid, lange kan bewaart worden, en ook smaakelijker is.

In de Wijnlanden maakt men de *mostert* toe met nieuwe zoete *wijn-most*, zo wel van ongekookte als tot eenige dikte ingekookte *most*, welke zeer aangenaam van smaak is en lange duuren kan; wordende zodanige *mostert* in kleine vaatjes wijd en zijd, uit de Wijnlanden, als een lekkernij verzonden, en er presenten mede gedaan, van welke in Frankrijk die van Dijon, Anjou en Angers, en in Duitschland, die van Regensburg en Keulen, voor de beste geagt word.

Om het zaad in de *azijn* te breeken, en dus den *mostert* te maaken, bedient men zich van een kleine daar toe geschikte Hand-mostert-moolen; of anders maar van eene taamelijk groote zuivere ijseren kogel, die men in een houten kom, daar het zaad met wat nat in is, laat om rollen, waar door het zaad schielijk gebrooken word, daar men dan wat Bloem-meel mede onder mengt; ook gebruikt men hier toe een zoort van een houten mortier met een houten stamper, waar door men 't zaad door roering breekt; dog dit houd veel langer aan.

Men heeft bij de groote Steeden, gelijk hier te Leeuwarden en elders, zelfs kleine Wind-mostert-moolens, daar men de *mostert* tot verkoop op maalt.

Om zeer aangenaame Mostert te maaken.

Dit kan op verscheiderhande wijze geschieden; als ten eersten, dat men onder de met *azijn* gemaalen *mostert*, wat *poeder-zuiker* mengt, of anders wat *honing*; deeze is niet minder van smaak, als die met *wijn-most* toe bereid is: Maar wil men hem nog aangenaamer hebben,

zo maalt of mengt er wat *geconfijte kwee-peeren* of *kwee-vleesch*, of *geconfijte oranje-* of *citroen-fchil* mede onder; dit geeft er een zeer aangenaame geur aan; men kan er ook wat fijn gepoederde *caneel* mede onder mengen, dat de geur niet alleen vermeerdert, maar ook de *mostert* gezonder maakt: Of doet er eenige korrels *coriander-zaad* bij, dit geeft er ook een goede fmaak aan.

Of neemt beste *geele drooge oranje-fchil*, *caneel* en *anijs-zaad*, van elk één drachma; *coriander zaad* en *kruid-nagels*, van elk een half drachma; maakt elk tot een zeer fijn poeder, en mengt het dan zaamen met genoegzaame *mostert*, die met *azijn* toe gemaakt is, daar *witte zuiker* naar believen bij voegende; zo zal het na een paar dagen een exellente *mostert* worden, die men ook lange bewaaren kan, en zeer gezond voor de maag is.

Als men geen *mostert-zaad* heeft, kan men ook een witte *mostert* maaken van *peper wortel*, die men met even veel *kruim van wittebrood*, of *biscuit* en *azijn* fijn wrijft, daar men dan *witte zuiker* en andere van de gemelde dingen bij voegen kan, naar believen.

Om Mostert-koekjes te maaken, daar men fchielijk Mostert van bereiden kan.

Neemt, bij voorbeeld, twee oncen *mostert-zaad*, en een agtfte once *gepoederde caneel*, maalt het zaamen met wat *azijn*, en beste witte *brood-zuiker*, naar believen, tot een ftijve deeg, maakt hier van kleine koekjes, en laat ze in de zon of op een oven droogen, en bewaart ze in een doos op een drooge plaats: Als men dan natte *mostert* hebben wil, zo heeft men maar van de koekjes in wat azijn of verjuis te laaten fmelten, zo zal men fchielijk aangenaame *mostert* hebben. Men kan onder de deeg ook wat *kwee-vleesch* en fijn gepoedert *coriander-zaad*, en zelfs ook wat *amber* mengen, naar ieders fmaak en believen.

MOSTERT-PAP; in 't latijn *Sinapismus*, *Phœnigmus*; is een zoort van blaartrekkend of roodmaakend middel, maar zagter als de Spaanfche vlieg-pleifters, de fcherpe vogten door middel van blaaren uitlokkende en uittrekkende, waar van het *mostert zaad* de *bafis* is. De Ouden bedienden er zich meer van, als de Hedendaagfche; daar men in deszelfs plaats meest de fterke blaar trekkende middelen (*veficatoria*) of *fpaanfche vliegen* gebruikt: Echter zijn ze in zommige gebreeken van veel nut, als onder anderen, in de fcherpe oog-ziektens in de nek, tegen koortzen op de pols der handen, tegen de jigt op de pijnelijke plaats gelegt, enz. Men bereid ze op verfcheiderhande wijze, bij voorbeeld.

Neemt fterke *zuurdeeg*, zes oncen; *gekneust mostert-zaad*, zes drachmen; geftampte *wijnruit*, een hand vol; *gemeen zout* en *wijn-azijn*, van elk een halve hand vol; mengt het tot een dikke pap.

Of neemt gekneust *Mostert-zaad*, zes drachmen; gekneust *rakette-zaad*, twee drachmen; geftooten *peper*, één half drachma; *fterke zuurdeeg*, één hand vol; en *brandewijn* zo veel genoeg is; mengt het tot een pap.

Behalven het *mostert-zaad*, zijn er meer andere *vegetabilien*, die door haar bij zich hebbend fcherp en vlug zout, de kragt hebben, om de huid rood te bijten en blaaren te trekken, gelijk onder andere, de *peper-wortel*, *bertram-wortel*, fcherpe *weij-ranunkel*, *peper*, *gember*, *euphorbium*, enz. Zie ook ROODMAAKENDE MIDDELEN.

MOSTERT-KRUID (VREEMD.), zie SINAPISTRUM.

MOSTERT-KRUID (BOERE), zie KERSE.

MOTACILLA, zie KWIKSTAARTEN.

MOTACILLA SUECICA, zie BLAAUW-BORSTJE.

MOTTEN of *Mot-uiltjes*, zijn Infekten onder het geflagt der *Nagt-kapellen* behoorende; en hoe bekend deeze vernielende diertjes ook zijn, is er een nauwkeurige oplettentheid nodig, wegens derzelver kleinheid, om ze door haare kenmerken van de andere *Nagt kapellen* te onderfcheiden. Onder de *Motten* worden de zodanige betrokken, wiens wieken om het lijf zijn te zamen gerold, en de kop min of meer gekuifd hebben; voorts de onderfte wieken bleek, fleets van koleur, en alle als met een zoort van franje geboord. Hier kan bijgevoegd worden, dat het Rupsje in een fcheede huisvest, 't welk verder tot befchutting van het Popje dient, waar uit het *Mot-uiltje* in 't vervolg zal te voorfchijn koomen.

Zodanige *Motten*, die de tapijten, wollen klederen en behangzels afknaagen, zijn aan deeze fcheede allerkenbaarft. Zij maaken die van vezeltjes wol, welken het Rupsje afknaagt en als te zamenweeft; vergrootende naar vereisch, de fcheede op een zeer konftige wijze. Dus heeft het fcheedje, de koleur van de ftoffe, waar op de *Mot* aast, en word bont, wanneer men haar op een anders gekoleurde ftoffe zet. Aanmerkelijk is het ook, dat zommige van deeze Infekten, even eens als de Schildpadden haar wooning met zich omdraagen, die niet eerder dan tegen de verandering vaft maakende, als wanneer het Rupsje daar van de beide enden, die anders open zijn, toefluit. De *Motten* die men in Pelterijen of in het dons van opgezette Vogelen vind, gaan op dezelve wijze met de haairtjes of vezeltjes der pluimen te werk.

Onder de *Veld motten* maaken zommigen zich ook dusdanige fcheeden, die enkel in den aart der ftoffen waar uit ze beftaan, verfchillen. Dus zijn er *Gras-motten*, die de haairen van zekere fijne wolligheid maaken, welke er op eenige zoorten van gras is, waar door het fcheedje zich als befchimmeld vertoond. Anderen die op de Eicken huisvesten, maaken de haaren van afgekauwde brokjes van bladen, die zij met draaden van haar fpinfel zaamenvoegen. Dit brengt een veel vaster huisje te weege, 't welk zomtijds op een zeer aardige wijze is vercierd, en als met lijftwerk praalt. Brokjes ftroo en vezeltjes van droogе fteelen der planten, worden door andere *Motten* tot die zamenftelling gebezigd. Hier van, dat zommige deezer fcheeden, zich als ftekelig of gedoornd vertoonen.

Men vind ook nog *Motten*, die in de zamenftelling van haar verblijf vrij wat vafter bouw-ftoffen bezigen. Daar zijn er zodanigen, die langs de muuren van oude gebouwen kruipen, en haar fcheedjes maaken, als ten eenemaalen bedekt zijnde met kleine korreltjes van kalk of fteen; deezen worden doorgaans *gekaproende motten* in 't franfch *Teignes a capuchons* genoemd, uit oorzaake van de geftalte haarer fcheeden, die aan 't eene end puntig uitloopt. Deeze *Motten* aafen op een zoort van *Schurft* of *Lichen*, 't welke niet alleen aan de fteenen, maar ook aan de Boomen groeit, en als dan maaken zij haare fcheedjes van dit fchurfagtig gewas zelven. Op een gelijke wijze, weeten de *Koornmotten* de uitgeknaagde graantjes, tot haare huisvefting aan elkander te hegten.

Alle deeze *Motten*, hebben eene gelijke gedaante-

ver-

verwisfeling, als de *Huis* of *Kledermotten*. Haar fcheedjes vaft gezet en gefloten hebbende, veranderen zij in een Pop, die vrij fpoedig een *Kapelletje* of *Uiltje* uitlevert, waar van de fchoonheid meeftentijds van een nauwkeurig Natuuronderzoeker die deeze kleine Dertjes door 't Microfcoop befchouwt, verrukking en verwondering baart. Van een groote menigte, zijn de wieken als met goud of zilver doorzaaid, 't welk in banden of perken is verdeeld; anderen pronken met de levendigfte en heerlijkfte verwen die er kunnen bedagt worden, en dit alles word door de kuifjes of aigretten en franjes, waar mede veele zijn opgecierd, nog buiten gemeen verfraaid.

Het getal der *Motten* die door onderfcheidene Befchrijvers van dit gedeelte der Natuurlijke hiftorie zijn aangetekend, bepaald zich tot vierentzestig zoorten; waar van de meeften op boomen en kruiden aafen, huisveften en haare gedaante verwisfeling ondergaan, anderen op oude gebouwen en muuren, zommige worden in verfcheiderleij zoort van eetbaare waaren gevonden, en eenigen zoeken haar voedzel in wolle klederen, pelterijen, ja zelfs papieren en boeken. Alle deeze verfcheidentheden te willen befchrijven, zoude ons beftek voorbijftreeven; enkel zullen wij ons bepaalen, de zulken aan te ftippen die ons de meefte fchade toebrengen, er teffens de hulp- en behoed-middelen bijvoegende, die het beste zijn bevonden, om deeze laftige en verderfelijke gaften uitteroeijen en te verdrijven.

Onder deezen telt men inzonderheid de vier volgende zoorten.

I. *Laken-mot*; in 't latijn *Tinea Veftianella*; (*Phalæna Tinea, alis cinereis, apicibus adfcendentibus plumofis; palpis recurvis*, LINN. *Sijft. Nat.*) deeze heeft de wieken aschgraauw, zich aan de tippen verheffende en daar bij gepluimd; de baardjes ongekromd.

II. *Tapijt-mot*; in 't latijn *Tinea tapetzella*; (*Phalæna Tinea, alis nigris poftice albidis; capite niveo*, LINN. *Faun. Suec. edit.* 2.) de wieken van deeze zijn zwart, van agteren witagtig; de kop fneeuw wit.

III. *Bont mot*; in 't latijn *Tinea pellionella*; (*Phalæna Tinea, alis canis medio puncto nigro; capite fubgrifeo*, LINN. *Faun. Suec. edit.* 2.) deeze *Mot* heeft grijskoleurige wieken, met een zwarte ftip in 't midden; den kop graauwagtig.

IV. *Kleder-mot*; in 't latijn *Tinea Sarcitrella*; (*Phalæna Tinea, alis cinereis; Thorace utrinque puncto albo*; LINN. *Faun. Suec. edit.* 2.) de koleur der wieken van deeze is aschgraauw, het Borstftuk wederzijds met een witte ftip getekend.

Geenzints is het denkelijk, dat deeze vierderleij *Motten* juist alleen op die ftoffen aafen, waar van zij den bijnaam voeren; dewijl zij in de befchrijving der Sweedfche Dieren, thans altemaal worden aangemerkt als *Motten*, die op een en dezelfde wijze, bijna, de wollen kleederen, behangzels, tapijten, vellen, bont, en al wat van dien aart is vernielen. Die immers van het laaken of de wollen ftoffen, welken de Heer REAUMUR in een oude Berlijn, met roode ftof bekleed gevonden had, worden door LINNÆUS vergeleeken met de geenen die RAIJ in Engeland *Kleder-motten* noemt, en met die welke in Lapland op zulke overtrekzels aafen, als men aldaar van de huiden der Rendieren, met de ruigte binnenwaards gekeerd, gewoon is te draagen.

De ondervinding leert ook genoegzaam overal, dat de *Motten* zeer gewillig uit de eene, in de andere ftoffen overgaan. Die welke in de vagten van opgezette Vogelen of ruige Dieren, gebooren worden, fchroomen geheel niet de wollen Klederen, Behangzels of Tapijten, aan te taften en deerlijk te vernielen. Zommige verfchillen evenwel van de anderen daar in, dat zij geen losfe fcheedjes maaken, die zij met zich omdragen, maar de ftoffen afknaagen onder zekere vafte geweifjes, op dergelijke wijze getormeert, en het zijn deeze, welke de Heer REAUMUR *fausfes Teignes*, 't welk *Basterd-* of *onechte-motten* betekend, noemde; waar van de Kapelletjes of Uiltjes in koleur met de gemelde *Tapijt mot*, overeenkwaamen.

Schoon de Heer GEOFFROIJ dit verfchil van bewerking der *Kledermotten*, in het maaken van losfe of vaste fcheedjes, niet fchijnt opgemerkt te hebben; dient het echter wel in agt genoomen te worden, indien men de ftoffen voor de *Motten* wil beveiligen. Tot vernieling der *echte Motten* is het van veel dienst, als de kleederen in de nazomer, wanneer de *oude motten* weg en de jongen zo eerst uitgekoomen zijn, dat is in Augustus of September, worden uitgeklopt of afgeborfteld; ja men zal bevinden dat zij er, indien zulks op den regten tijd gefchied, door de minfte beweeging afvallen. De *onechte* of *Basterd-motten* in tegendeel, ontduiken niet alleen 't gezigt, dewijl zij binnen in de wolligheid huisvesten, maar blijven zelfs zitten, indien het afborftelen, niet ftijf en met een harden borftel gefchied.

Middelen om alderhande ftoffen enz, van Motten te bevrijden, en daar in zijnde dezelve uit te roeijen.

De heer REAUMUR, heeft ten nutte van het menschdom, een goed antal middelen onderzogt, die tot uitroeijing van deeze huis-plaag mogten ftrekken. In de eerste opflag in aanmerking neemende, hoe de vette of vuile wol, zo wel als zij is afgefchooren, als wanneer zij noch op het Schaap zit, niet onderhevig is aan de *Motten*, bedagt hij, dat het van dienst zoude kunnen zijn, de geweeven ftoffen daar mede te beftrijken, en dit middel flaagde naar wensch. Het is eenigzints overeenkomftig met het verhaal van RHASES, welke berigt, dat de kleederen in een Leeuwen huid bewonden, van de *Motten* vrij zijn; want het is bekend dat die de onbereide vagten, in 't algemeen niet aantasten. REAUMUR bevond andere vettigheid en Oliën zo dienstig niet, uitgenoomen de *Olijven-olie*, en 't is aanmerkelijk, dat CATO reeds een voorfchrift tegen dit ongedert heeft opgegeeven, 't welk niet anders dan eene bereiding is van het dik der uitgeparste Olijven.

Een groot aantal kruiden en fpecerijen, die door de Ouden als nuttig tegen de *Motten* zijn aangepreezen, werden door den heer REAUMUR onderzogt; doch bij bevond geen van alle, voor haar volftrekt doodelijk. Het bevogtigen van de ftoffen met een fterk aftrekzel van *tabak*; met een oplosfing van *potasch* in *water*; het beftrijken met *Olijven-olie* of beftrooijen met geftooten *peper*, kan wel dienen om de *Mot* eenigen tijd uit de klederen te houden, doch naa dat de fterkste reuk van die middelen was verdweenen, vernam men die laftige gasten weeder op nieuw.

Geen beter noch krachtiger middel is er om ze te vernielen, als de *terpentijn olie*. Een druppel daar van op een lapje fergie van ruim een handpalm groot, gedaan, dat men in een zuiker-glas ftak van ongeveer drie

drie duimen wijd en vijf duimen hoog, deed alle de *Motten* die er in waaren, ſpoedig ſterven.

Zie hier hoedanig men er mede handelt. Neemt een lepel vol *eſſentieele olie van terpentijn*, of *ſpijk-olie*, mengt die met even zo veel *wijn-geest*; het is met dit mengzel, dat men de Tapijten en andere dingen borſtelt; want gelijk rede is gezegd, zo is de reuk van deeze *olie* voor de *Motten* even dodelijk als voor de Vlooijen, en bederſt de tapijten noch andere ſtoffen in 't geheel niet. De beste tijd om dit te doen is in April en midden in den Zomer-tijd. Doch zijn het dingen die men niet wel borſtelen kan, zo legt men tusſchen dezelve in de Kast of elders, papieren die met deeze olie doordrongen zijn. De *wijn-geest* alleen op een gelijke manier gebruikt, wrogt het zelfde uit, en zou dus van Menſchen kunnen gebruikt worden, die een afkeer hebben van den reuk van *terpentijn-olie*. Het gebruik van deeze beide middelen, brengt ook geen 't minste nadeel aan de koleur der fijnste ſtoffen toe, daar die van den damp van *brandende zwavel*, veel te lijden hebben, ſchoon anders een onfeilbaar middel om de *Motten* te dooden.

De *camfer* aan klontjes in opene doosjes tusſchen de ſtoffen ingezet, en dezelve zomtijds met brandende *camfer* berookt, is meede een onfeilbaar middel, doch zeer kostbaar.

Tabaks-rook is insgelijkseengoed middel, tot uitroeijing van de *Motten*.

Om het Bont-werk of berĕide vagten, voor de *Motten* te bewaaren, daar zij doorgaans nog een veel grooter verwoesting op aanrichten, als op de wollen ſtoffen; zo verſtrekt tot een goed middel, dat men dezelve in Maart of April bij goed weer en zonneſchijn, eenigen tijd in de opene lucht hangt, dezelve als dan met een rotting ter deege uitklopt, en vervolgens eer men ze zaamen legt, dik met drooge *hop* beſtrooit. Anderen ſtrooijen wat fijn geſtooten *peper* en *laurier-beſiën* onder een gemengt, en dan in *wijn-geest* bevogtigd, tusſchen de haairen, 't welk uitneemende bevonden is.

De drooge bladrijke takken van *Gagel* tusſchen het Wol- en Bont-werk gelegt, is ook zeer goed; dewijl de *Mot* ook niet over derzelver ſterke reuk kan. Insgelijks zijn ook de harſige ſpaanderen van *vuuren-hout* en andere *houten*, die een ſterke reuk hebben, hier toe dienstig, op dezelfde wijze gebruikt.

Om de *Mot* uit de Boeken te houden, kan men niet beter doen, als 't geen daar omtrent op 't artijkel BOEKERIJ, *pag.* 227. word aan de hand gegeeven.

MOTTEN-KRUID, in 't latijn *Blattaria*, hier van heeft men de volgende zoorten.

1. Het geele *Motten-kruid*; *Blattaria lutea*; (*Verbascum foliis amplexicaulibus oblongis glabris*; *pedunculis ſolitariis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. Het *purpere Motten kruid*; *Blattaria purpurea*; (*Verbaſcum foliis ovatis crenatis nudis ſcabris caule ramoſo*, LINN. *Spec. Plant*).

3. Het *Motten kruid*, met wolkruids-bladen en groote geele bloemen; *Blattaria perennis ſolio verbaſci*, *flore luteo amplo*.

4. Het *Ceijlonſche Motten kruid*, met groote ſchoone roode bloemen; *Blattaria zeijlanica*, *flore amplo coccineo*; (*Pentapetes foliis haſtato lanceolatis ſerratis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort heeft langwerpige, gezaagde, puntige gladde bladen, die op de grond verſpreid leggen, en waar van de benedenſte bogtig ingeſneeden zijn; tusſchen deeze bladen ſchiet een ſteng uit de wortel, van vier tot vijf voeten hoogte, die met kleiner bladen bezet, en bovenwaarts getakt is; langs welke takken veele geele bloemen, airswijze, uit een in vijfen gedeelde kelk voortkoomen, die eenbladig maar in vijf ronde deelen gedeeld zijn; na welke ronde drooge zaadhuisjes volgen, die veel klein zwartagtig zaad in twee celletjes bevatten.

Daar worden verſcheide veranderingen van gevonden, zo aangaande de bloemen, die of bleek-geel, oranjekoleurig, wit, purperagtig of roose-koleurig enz. zijn, als mede ten opzigte van de bladen en groeiwijze, zijnde min of meer getand, gekertelt of geſnippeld, en hebbende ook min of meer takken; welke veranderingen uit het zaad voort koomen.

De tweede zoort verſchilt van de voorige, dat ze langwerpig eij-ronde, rouwe of rimpelige, en gekertelde bladen heeft; verſcheide ſtengen uit de wortel opſchiet, die met weinige bladen bezet zijn, en geen of weinig takken heeft, ook niet zo hoog op groeijen als die der voorige; haare bloemen, die mede airswijze aan 't bovenſte der ſtengen voort koomen, zijn purperagtig-blaauw of viool-koleurig, waar na ronde zaadhuizen volgen, als die der voorige.

De derde zoort verſchilt van de eerſte zoort daar in, dat ze groote wollige bladen heeft, naar die van het Wolkruid gelijkende, en groote geele bloemen aan de getakte ſteng voort brengt.

De vierde zoort, ſchiet uit de wortel een veel-getakte ſteng op, van drie tot vier voeten hoogte, waar aan langwerpige, ſpiesformige, gezaagde gladde bladen groeijen; op de toppen der ſtengen koomen ſchoone roode vijfbladige of in vijven gedeelde bloemen voort, van gedaante naar die der voorige gelijkende, waar na dun zaad in de zaadhuisjes volgt.

De vijfde zoort behoort eigentlijk tot een bijzonder Planten-geſlagt, dat de Heer LINNÆUS, met den naam van *Pentapetes* gedoopt heeft.

Plaats. De eerſte zoort, inzonderheid met geele bloemen, word in Hoog- en Neder-Duitschland, enz. gevonden op vette zo wel drooge als vogtige plaatzen, naast de dijken, gragten en andere wateren. De tweede, of purpere zoort is in deeze Landen zeldzaamer, maar word meer in Hoog-Duitschland, Boheemen, Italiën en elders gevonden. De derde zoort is maar eene verandering van de eerſte zoort, door het zaad; en de vierde zoort is uit Ceijlon gebragt.

De eerſte zoort met haare veranderingen, zijn tweejaarig; de tweede en derde zoorten zijn langlevend, en de vierde zoort is éénjaarig. Men kweekt dezelve ook wegens haare bloemen, in de bloemtuinen.

Kweeking. Dezelve geſchied van de eerſte drie zoorten, door 't zaad, dat men in het voorjaar, in April of Maij, op een bedje zaait, en de jonge planten daar na verplant, daar ze zullen blijven voortgroeijen, en van het onkruid ſchoon houd, zo zullen ze in het volgende jaar bloeijen- en rijp zaad geeven; zij kunnen onze ſtrengſte winter-koude wel doorſtaan, als ze in een drooge grond ſtaan; beminnen liefst een losſe zand- of ſteenagtige niet al te vette grond; maar als ze te vroeg gezaait zijn en in het eerſte jaar in de bloem opſchieten, zijn ze zo ſterk niet tegen de vorst, inzonderheid de eerſte tweejaarige zoorten, en gaan dan meest doorgaans in de winter verſterven. De tweede en derde langleevende zoorten,

ten, kunnen ook door ſcheuring vermeerdert worden, dog de planten worden daar door zo goed niet, en verminderen allengskens, weshalven het best is, dat men ze om de twee of drie jaaren door zaaijing vernieuwt.

De vierde eenjaarige zoort, zaait men in April, in een maatig warme broei-bak; men verplant daar na de jonge planten in de bloemtuin op een warme plaats; dog men kan het zaad ook, op een zodanige plaats in de opene grond in kuiltjes zaaijen, maar dan moet men de jonge planten daar na verdunnen, zo dat er maar één, twee, of drie ſtaan blijven, zo zullen ze fraai bloeijen en rijp zaad voortbrengen; dit is een cierlijk Bloem-gewas in de Bloem-tuinen.

MOTTEN (ONGEVLEUGELDE-), zie SCHIETERS.

MOTUS; *Beweeging*, betekent iets, dat niet ſtil is, of op dezelfde plaats ſtil blijft, maar geduurig van plaats verandert en voort gaat, het zij in een regtlinisſche, kromme, of kringſche beweeging; gelijk bij voorbeeld, ten opzigte van de laatſte, de Hemelſche Lighaamen, als Zon, Maan en Sterren, welke eene kringſche dog ten deele waare, en ten deele ſchijnbaare beweeging voortbrengen; zie STREREKUNDE.

MOTUS ACCELERATUS, noemt men, wanneer de ſnelheid der beweeging gedurig toeneemt.

MOTUS AEQUABILIS, word genoemd, wanneer een Lighaam geduurig met een evengelijke ſnelheid, bewogen wordt.

MOTUS AEQUALIS of MEDIUS, is een zodanige eigen beweeging der ſterren, als de ſterren ter zelver tijd even verre loopen of bewoogen worden. *Motus aequalis* is geene beweeging, die met ons gezicht aan den Hemel word waargenomen, maar door rekening word gevonden. Ik ſtel bij voorbeeld in een Jaar dat is 365 daagen, 5 uuren en 49 minuten, doorloopt de Zon met haar eigen beweeging haaren gantſchen kring of 360 graaden, hoe verre gaat ze derhalven in een dag of 24 uuren? en door de regel van drieën vind ik, dat zulks 59 minuten en 8 ſecunden is. Dit is nu 't geen men de *Motus Aequalis* of *Medius* noemt.

MOTUS ANIMALIS; *Dierlijke Beweeging*, verſtaat men door, wanneer zich de Mensch en deszelfs deelen ieder in 't bijzonder, gelijk de vogten in het lighaam bewegen. De voornaamſte oorzaaken hier van zijn de levens-geesten, dewijl deezen door de Zenuwen tot de beweeglijke vezelen als zijnde de werktuigen der beweeging gebragt zijnde, dezelve opblaazen, en dus de vereenigde deelen van de eene ruimte tot de andere brengen.

MOTUS ANOMALIÆ, noemt men in de ſterrekunde die beweeging, waar door een Planeet van het punt zijner kring, *Apogaeum* of *Aphelium* verder afwijkt. Dewijl nu het *Apogaeum* en *Aphelium* zelfs beweeglijk is, zo volgt, dat de *motus anomaliæ* eenigzints minder is, dan de eigentlijke beweeging der planeeten.

MOTUS APPARENS, *Verus* of *Inæqualis*; is die beweeging der Sterren zodanig als ze den Menſchen toeſchijnt; zo dat de ſterren ter zelver tijd niet alle even verre ſchijnen te loopen. Dus doorloopt bij voorbeeld, de Zon de helft der *ecliptica*, van den *Ram* tot aan de *Waag* in 186 dagen en 14 uuren, maar het ander deel van de Waag, tot wederom aan den Ram in 178 dagen 15 uuren; en dus gaat de Zon in verſcheidene lente- en zomerdagen maar 57 minuten, en integendeel in zommige herfſt en winter dagen 61 minuten verre.

MOTUS COELI, of *Stellarum*; is de beweeging des Hemels of der Sterren; en betekent zodanig eene eigenſchap, waar bij aan de bewoonders der Aarde de Hemel en Sterren van plaats ſchijnen te veranderen; het zij zulks weezentlijk of wel in ſchijn, ten aanzien van de lighaamen zelfs, of wel omtrent hunne deelen gebeurt.

MOTUS COMMUNIS of *Primus*; dusdanig word in de Sterrekunde die gemeene beweeging genoemt, wanneer de Hemel benevens alle de Sterren, als van het Oosten na het Westen met den *Aequator* paralel, dagelijks eens rondom de Aarde ſchijnt te loopen.

MOTUS COMPOSITUS; noemt men wanneer een lighaam door verſcheide kragten, die malkanderen niet ten eenemaalen tegengeſteld zijn, voort gedreven word.

MOTUS CONVOLUTIONIS; noemt men die beweeging, wanneer zich een lighaam, niet alleen rondsom zijn As draait, zo als in een *motus vertiginis* gebeurt, maar zich teffens van zijn plaats verder beweegt. Tot een voorbeeld hier van kan men neemen een wagen-rad, het welk zich niet alleen om zijn As beweegt, maar ook teffens van plaats verandert en met den wagen voort gaat.

MOTUS CONVULSIVUS; noemt men zodanige beweegingen, waar door 't een of 't ander deel des menſchelijken Lighaams tegens wil en dank, en dus tegen-natuurlijk word bewoogen: Deeze beweegingen worden ook *Convulſiones* of *Stuip-* en *kramp-trekkingen* genoemt, en gebeuren wanneer de vezeldraadjes, dikwils als door geweld zamengetrokken worden.

MOTUS CRITICUS, dusdanig woord de natuurlijke beweeging, in genoegzaam de meeste van zulke ziektens genoemt, die met zeer heftige, doch teffens heilzaame gevolgen gepaart gaat, en waar door het kwaade van 't goede word afgeſcheiden.

MOTUS DIURNUS; dus noemt men, 1. de gemeene beweeging of *Motus Communis* waar van boven is geſprooken; 2. de beweeging die een Ster binnen 24 uur maakt, volgens de *motus primus* en *ſecundus* zamen genomen, bij voorbeeld wanneer een ſtip des Hemel in 24 uuren 360 graaden doorloopt, zo loopt de Maan wegens haar *motus ſecundus* 12 graaden minder, en diensvolgens maar 348 graaden, en dit is 't geen *motus duirnus* word genoemd.

MOTUS HORARIUS; word de grootſte beweeging door verſtaan, die door een Planeet in een uur volbragt wordt.

MOTUS INAEQUALIS, zie MOTUS APPARENS.

MOTUS IRREGULARIS; is de beweeging van een lighaam, wanneer het ter zelver tijd niet teffens even verre voortgaat.

MOTUS LATITUDINIS of *Anomalia latitudinis*; dusdanig word de afſtand der Planeeten, van hun *draakenhoofd* of *nodus adſcendens* genoemt.

MOTUS LIBRATIONIS, *Trepidationis* of *Recipreationis*; dus word genoemt wanneer een Lighaam zich niet gantsch en al om zijn As draait, maar her- en derwaarts overhelt, zich van de eene na de andere zijde wendende. Dusdanige beweeging hebben GALILÆUS, HEVELIUS en anderen, aan de Maan waargenomen.

MOTUS LUNÆ A SOLE, of *Longitudo Lunæ a Sole*; dus noemt men de afſtand der Maan van de Zon, dat is, hoe verre de Maan in een zekere tijd van de Zon afwijkt.

MO-

MOTUS MEDIUS, zie MOTUS AEQUALIS.

MOTUS MUSCULARIS; dus word de *beweeging der Spieren* genoemt, geſchiedende door den invloed der levensgeesten, of van 't zenuw-zap; welk door zijn drift naar den loop der zenuwen, of ook ten deele naar den wil des menſchen zelven, op eene onbepaalde wijze zo ſterk in de ſpieren invloeit, dat derzelver buik opzwelt, en deeze zich dienvolgens verkorten en 't beweegbaare deel volgen moeten. Deeze beweeging is of vrijwillig, gelijk bij de ſpieren der geledingen; of noodzaakelijk en werktuiglijk, gelijk in het Hart, de Maag enz.; of wel gemengd, als in 't *Middenrif*, en in de *Sluit-ſpieren van den Aars*.

MOTUS PERISTALTICUS, of *Vermicularis inteſtinorum*; betekent de *Wormswijze beweeging der darmen*, welke dient om den *chijlus* en de *foeces* voort te ſtuwen; zij word door de vleeschagtige vezelen van het tweede bekleedzel der darmen, zo wel naar lengte als breedte, om dat zij zich als aard-wormen te zaamen trekken, gemaakt.

MOTUS PERPETUUS, of *Eeuwigduurende beweeging*; word een werktuig door verſtaan, 't welk eens in beweeging gebragt zijnde, zich altoos zonder eenige bijkoomende hulp beweegt; of ten minſten tot zo lange, als de ſtof waar uit het werktuig is zaamengeſteld, kan duuren. Een zodanig werktuig is er tot heden toe, nog niet uit gevonden.

MOTUS PRIMUS, zie MOTUS COMMUNIS.

MOTUS PROPRIUS; *Motus ſecundus*; dusdanig noemt men de bijzondere beweeging of eigen loop, als wanneer ieder zoort der Sterren, in 't bijzonder van het Westen na 't Oosten omloopen, en met dien loop een bijzonderen Kring omſchrijven, dien ze echter niet alle in even denzelven tijd volbrengen, dewijl bij veele Sterren, de *motus proprius* zeer ſnel, bij anderen zeer langzaam is.

MOTUS RECIPROCATIONIS, zie MOTUS LIBRATIONIS.

MOTUS REGULARIS; noemt men, wanneer zich een Lighaam in een even gelijke tijd, even verre beweegt

MOTUS RETARDATUS; noemt men, wanneer de ſnelheid der beweeging van een Lighaam, geſtadig afneemt en vermindert.

MOTUS REVOLUTIONIS, is als zich een Lighaam om een middelpunt, of om een in 't midden ſtaand lighaam beweegt.

MOTUS SECUNDUS, zie MOTUS PROPRIUS.

MOTUS SIMPLEX, verſtaat men een enkele beweeging door, als een Lighaam maar van een eenigen kragt word aangedreeven.

MOTUS SPIRALIS; noemt men, wanneer zich een Lighaam dusdanig rondsomme een middelpunt beweegt, dat het met die beweeging een ſlakken-linie ſchijnt te maaken, en diensvolgens nu eens nader aan zodanig een middelpunt koomt, dan eens verder daar van afwijkt.

MOTUS STELLARUM, zie MOTUS COELI.

MOTUS TONICUS; dusdanig noemt men die beweeging en kragt, welke door de ſterkte der beweegende vezelen, en door den behoorlijken invloed der zenuwzappen ontſtaat. Eigentlijk geeft de *motus tonicus*, zo veel als een ſpannende en uitgerekte beweeging der deelen te kennen, waar door de gezonde handelingen of werkingen des lighaams onverhinderd geſchieden, en in ſtaat zijn, om het ſchadelijke af te ſcheiden en uit te drijven.

MOTUS TREPIDATIONIS, zie MOTUS LIBRATIONIS.

MOTUS VERMICULARIS INTESTINORUM, zie MOTUS PERISTALTICUS.

MOTUS VERTIGINIS; is die beweeging, wanneer het Lighaam wel zelfs op zijn plaats blijft, maar deszelfs deelen rondsom den As loopen, gelijk een rad om zijn As loopt, ſchoon de wagen ſtil ſtaat.

MOT-WORM, is het masker van een *Torretje*, dat doorgaans het *geſtippeld-* en ook wel *Bontwerkers-Torretje* word genoemt. De Heer LINNÆUS noemt dit *Torretje* in zijne *Faun. Suec. Dermeſtes niger, Coleoptris punctis albis binis*. Hij zegt dat het in Zweeden *Mahl* word genoemt, en zich in vleesch, kleederen, ſpieren en wanden onthoud. Het lijf is ovaal, zwart, met een witte ſtip op ieder ſchild, en boven dien zijn er in zommigen, nog vijf zeer kleine witte ſtipjes waar te neemen. De Heer SCOPOLI verzekert, dat het zelve, behalven de gemelde twee op de rug, nog drie witte ſtippen op het borſtſtuk heeft. De ſprieten beſtaan, volgens hem, uit een zwarte knop, die wit gerand is met een rosagtige ſteel, en de ſchilden zijn zomtijds kastanje-bruin.

Volgens waarneeming van de Heer GEOFFROIJ, verſchilt dit *Torretje* veel in groote, zijnde zomtijds een zesde, en ook wel een agtſte duim lang. Derzelver wormpje, 't welk wij *Mot-worm* noemen, is, zegt hij, haairig, en uit geelagtige en bruine ringetjes zaamengeſteld, zich zo wel in Krengen als bonte Vagten onthoudende, aan welke laatſten, het veel nadeel doet. Het *Torretje* dat daar uit voortkoomt, vind men dikwils in de Huizen, als ook in de Tuinen op de bloemen. Het is geheel bruin, zwartagtig, glimmende, hebbende alleen op ieder dekſchild een witte ſtip, door kleine haairtjes van die koleur geformeerd. Op 't midden van deszelfs borſtſtuk, nabij het ſchildje, en aan de beide zijden van het zelve, vertoonen zich nog drie andere kleinere witte ſtipjes.

In de afbeelding, welke de Hr. FRISCH *Inſect. V. Th. p. 22. Tab. VIII.* ons van een zodanig *Torretje* mede deelt, zijn vier witte ſtippen duidelijk zigtbaar, en nagenoeg even groot getekent. Hij beſchrijft het masker daar het uit voort koomt, en deszelfs veranderingen, volgens eigen waarneemingen, zeer omſtandig, onder den naam van *Mot-worm met een langhaairige ſtaart*, als volgt.

„ Met den algemeenen naam van Worm ben ik
„ inzonderheid, gewoon die kruipende Inſekten te be-
„ tekenen, welke de kortſte pooten hebben, en niet tot
„ de Rupſen behooren, onderſcheidende dezelven van
„ de Maden, die geen pooten in 't geheel hebben, en
„ eindelijk ook in een andere geſtalte overgaan. Mót-
„ ten noem ik zodanige Inſekten, die gewoon zijn al-
„ lerleij dingen, welke men in Kaſſen, Kisten of Laa-
„ den, leggende bewaart, weg te knaagen. Onder
„ zodanige *Mot-wormen* kan men de gemelde wel bo-
„ ven anderen ſchadelijk noemen, dewijl dezelve tot
„ de langleevende behoort. De meeste Inſekten ſter-
„ ven binnen een jaar na hunne geboorte, doch deeze
„ Wormpjes heb ik over de twee jaaren in een tinnen
„ Doosje, (dewijl zij door hout heen vreeten,) met
„ een weinig wol levendig gehouden.
„ Wanneer deeze *Mot-wormen*, dus, in een wollen

„ gewaad of Dekens, eenmaal gekoomen zijn, blijven „ zij niet alleen lang daar in en vermenigvuldigen on„ telbaar, wanneer men er niet naar ziet, tot dat zij „ alles weg gevreeten hebben; maar zij kunnen zich „ ook lang behelpen met zeer weinig voedzel, en wag„ ten, tot dat zij door hout, en andere ſtoffen door„ geknaagd en nieuwe ſpijze gevonden hebben. Eenig „ ſterk gelijmd pak-papier kan evenwel zodanige ſtof„ fen, die zij zoeken, beſchutten voor het Torretje, „ daar deeze *Motwormen* van afkomſtig zijn, als men „ dezelven daar te deeg in berolt. Het wollen goed, „ naamelijk, word in de Lucht of op doffe plaatſen, „ wel dra vogtig, en geeft dan een muffe reuk van „ zich, waar door deeze Torretjes worden aangelokt, „ of ſchoon wij die reuk niet eens gewaar worden. „ Het omgewonden papier, nu belet die reuk zich „ zodanig uit te ſpreiden, al was 't dat het wollen goed „ begon te bederven, en verhindert bovendien het in„ koomen van de Torretjes.

„ Dit *Motwormpje* is bruin van koleur, en ziet er „ kort na de vervelling, uit als verguld leder, heb„ bende tien uitpuilende ringen, en op ieder ring veel „ kleine korreltjes, als van grof gedrukt ſagrijn. De „ voegen, tuſſchen de ringen, zijn witagtig, en ge„ dekt door haairtjes, die aan den rand van ieder ring „ ſtaan; omze te beſchutten voor het geene daar tus„ ſchen in kon vallen; vuurig rood van koleur. Dee„ ze haairtjes ſtaan beurt om beurt, een korter en een „ langer; doch de punten zijn altemaal gerigt naar de „ middelſtreep van de ronde rug. De zes pooten van „ dit Wormpje ſtaan voor aan het lijf, onder den „ eersten ring, van den hals af gerekend. Zij hebben „ geen buiging of knie, en aan 't end maar een enkele „ klaauw, die omtrent een derde deel der langte van „ den poot heeft, en niet aanmerkelijk of haakswijze „ krom geboogen is. Van agteren zijn zij met klei„ ne haairtjes, in de geheele langte bezet. De ſtaart „ heeft zo lange haairtjes als het wormpje is, tot veer„ tig in getal, welke, bij zonneſchijn den glans „ vertoonen van de Regenboog. Deeze ſtaart houd de „ deeltjes der fijn geknaagde wolle, die op het ſpits „ toeloopend Lighaam leggen, in de hoogte, ſchuift „ en drukt dezelven, in 't voortkruipen, wat in 't ron„ de bij een, en duuwtze een weinig plat, dat het gat, „ waar het Inſekt doorvreet, open blijve. De buik is „ wat witagtiger bruin, doch ook als verguld leder, „ met kleine ſtijve haairtjes digt bezet, wegens de ge„ ſtadige wrijving van het Lighaam. De gang is bij „ verdeelingen of als ſchietende. Wanneer, naame„ lijk, ieder paar pooten een ſchreede gedaan heeft, „ moet het lange lijf nagehaald worden; want het ag„ terlijf word niet, gelijk in zommige Wormen, door „ zekere werktuigen voortgeſchooven, maar de voe„ gen, die tuſſchen de ringen zijn, laaten zich uittrek„ ken, en trekken zich wederom te zaamen, tot aan „ zekere knopjes op ieder ring, waar op eenige haairt„ jes zijn geplaatst ".

„ Dewijl het viermaal vervellen van deezen *Mot„ worm*, (zegt FRISCH,) met zo lange tuſſchenpoozin„ gen geſchied, en zij eenige Jaaren kunnen leeven, „ zo ben ik dikwils moede geworden en heb ze weg „ geworpen, als niet meer ſtaat maakende op hunne „ verandering, en hunne vervelling aanmerkende gelijk „ die der Kreeften, welke daar door niet van geſtalte „ veranderen; tot dat ik, in 't jaar 1722., na herhaal„ de onderzoekingen, deeze Wormpjes eindelijk de „ geſtaltewisſeling zag ondergaan, op de volgende ma„ nier.

„ De drie eerſte vervellingen geſchieden zo, dat het „ uitgezette Lighaam de oude huid, boven op de rug, „ over de drie voorſte ringen, in de langte doet bars„ ten; waar op vervolgens de huid, door veele be„ weegingen die het Wormpje maakt, allengs geheel „ word afgeſchooven. De afgelegde bruine huid is al„ toos, van binnen, nog met een witte huid gevoerd. „ De verandering tot een popje geſchied in de vierde „ huid; wanneer deeze van boven open barſt, komt „ er het Popje uit voort. Dit heeft den kop zeer ne„ derwaards geboogen, zijnde rondom wollig of ruig „ door fijne korte witte haairtjes, en hebbende op de „ zes middelſte ringen kleine bruinagtige oogjes, van „ binnen wit. Terwijl deeze Pop nog wit is, ziet „ men er ook reeds de bruine oogen van het Inſekt „ aan, dat, wanneer zij bruin geworden is, als een „ glimmend zwart Torretje daar uit kruipt, hebbende „ op de ſchildjes, van boven, ieder een witte ſtip ".

MOUCHES; *Schoon-pleistertjes*; dus worden die kleine zwarte pleisters van Taffet genoemt, welke de Juffers en Dames gebruiken, om in 't aangezigt te leggen, en zich daar mede op te ſchikken, en te vercieren. Zij zijn haaren oorſpronk verſchuldigt, aan een zekere ſchoone franſche Dame, die in een geſelſchap zullende verſchijnen, een puist in het aangezigt hadde verkregen, het welke zij door middel van een diergelijk zwart heelkonstig pleistertje, tragte te verbergen. Dit helderde haar ſchoondheid zodanig op, dat zij deswegens, door het gantſche gezelſchap wierd toegejuicht; 't welk de andere Dames niet weinig tot jalouſie verwekte, en ook beſlooten, zich met diergelijke *Mouches* te vercieren, om daar door nog bevalliger te ſchijnen, dan haare andere natuurlijke en weeſentlijke ſchoonheid medebragt; hier door raakte dit vercierſel, doch inzonderheid in Italien, Frankrijk en Hoogduitſchland, enz. zodanig in de mode, dat er bijna geen Dames, zonder diergelijke fraaje pleistertjes, in de geſelſchappen durfden verſchijnen; zelfs vergenoegden zij zich niet met een, maar plakten twee drie, en meer van zodanige pleistertjes op de Tronie. Het was daar mede bij die tedere Sexe gelegen, gelijk met de *Blanketzels*, welke eerst bloosend-rood moesten zijn, daarna keurde de mode de witte Blanketzels veel fraaijer; tot dat eindelijk zo wel de *ſchoon-mouches* als Blanketſels geheel en al verworpen zijn, en daartegen wederom andere uit gevonden, om het Lighaam, een zwier bij te zetten, en galanter te vertoonen; en dus veranderen de moden in de wereld van tijd tot tijd. Het is ondertusſchen een zekere waarheid dat het eigentlijk de goede hoedanigheden en deugden zijn, die zo wel de Mans- als Vrouwsperzonen uit- en inwendig vercieren, en dat bij de ſchoone Kunne, geen fraajer koloriet in het aangezigt kan gebragt worden, dan benevens een natuurlijke gezonde koleur, het bloosende ſchaam-rood.

MOUETTE zie MEEUWEN.

MOURICON, is de Indiaanſche *Coraalboom*; (*Erijthrina* LINN.)

MOUSSACHE, is de naam van een zoort, van *Amelonk* of *Stijfzel*, 't welk in de Westindiën uit de *manioc* word bereid; zie MANIOC, *pag.* 1958.

MOUSSERONS; is de franſche naam van een zekere kleine zoort van *Lente-campernoelje*; in 't na-

tijn

tijn van zommige *Fungella* genoemt, die in het voorjaar in de bosschen, tusschen het mos, en andere kruidagtige ruigte voortkoomen, en daar ze zo wel de Fransche als Duisſche naam van draagen.

Beſchrijving. Dit zijn kleine *Paddeſtoeltjes* of *Kampernoeljes*, op korte ſteeltjes en met convex-ronde, of met kegel-formige hoofdjes die van onderen gerimpelt zijn, en min of meer de groote van een erwte hebben, dog worden met't aangroeijen veel grooter; haar koleur is wit, geel of incarnaat, en haar vleesch wit, aangenaam van reuk en ſmaak, wordende veel tot ſpijze gebruikt, zo wel versch als gedroogd; en hier toe zijn de jongſte en kleinſte de beste.

Plaats. Dezelve worden in Hoog- en Neder-Duitschland enz., in het voorjaar gevonden, in boschagien en andere vogtige plaatzen, tusschen het mos, kruid-bladen en andere ruigten.

Hoe men de Mousſerons toebereid.

Indien ze versch zijn, zo wascht ze eerst wel, doet ze dan in een casserol of pan, en fruit ze een weinig in verſche *boter*, doet er dan wat goede Bouillon bij, met wat fijn gehakte *peterſelie*, *peper*, *kruidnagels* en *foelie* of *noote-muscaat*, benevens een *chalot*, als gij wilt, en wat *citroen-zap*, en laat het gaar ſtooven; is een ſmaaklijk tusſchen-ſchoteltje.

De gedroogde *mousſerons* kan men op diergelijke wijze bereiden, na dat men ze wat heeft laaten weeken: Dog dezelve worden meest in ſauzen en pasteijen gebezigt, gelijk de *champignons* en andere eetbaare kampernoeljes.

MOUSSONS, of *Monſoens*; is de naam die de Zeevaarenden, aan een beſtendigen wind geeven, die in zekere ſtreeken der Zee in de Indiën zes maanden lang onveranderlijk waait, daar in tegendeel in de zes andere maanden een tegengeſtelde wind heerscht.

MOUT; in 't latijn *Maltum*, ook *Bijne*; dit beſtaat uit koorn of graanen, 't zij *gerſt*, *weit*, *haver*, *ſpelt*, *rogge*, of *boekweit* enz., dat door voorgaande bevogtiging van water en warmte, tot ſpruiting of 't begin van uitgroeijing gebragt en dan voorts weder gedroogd is; dog voornamelijk word, als van *mout* geſprooken word, eigentlijk 't *mout* van Gerst gemaakt, daar door verſtaan, dewijl het zelve wel hoofdzaakelijk tot 't Bier brouwen dient, ſchoon er ook bier uit *mouten* van andere bovengemelde graanen bereid, of gebrouwen word; dog naar dat het *mout* van verſcheiderhande graanen, als mede op verſchillige wijze gemaakt is, ontſtaat er ook verſcheiderhande bier uit.

Om Mout te maaken.

Neemt *gerſt* (of ander Graan, dat gij wilt) die versch is, doet ze in een of meer kuipen of andere vaten, giet er genoegzaam water op om te weeken, en laat 't ſtaan tot dat ze gezwollen is en begint te bersten; of tot dat men de beide einden tusſchen de duim en vingers te zaamen kan drukken; dog hoe lange de gerst (of ander graan) eigentlijk tot dien einde ſtaan moet te weeken, kan niet in het algemeen bepaalt worden, als afhangende van de min of meerder deugd en ouderdom der gerſte: Als dan de gerſte genoegzaam, gelijk gezegt, opgezwollen is, word het water door middel van een kraan, beneden in het vat zijnde, daar van afgetapt en de gerst op de zouder of een andere luchtige en ruime kamer gebragt, en op de vloer, die best van onverglaasde Tichelſteenen is, niet al te dik geſtrooit; vervolgens dikwils voors-wijze omgekeert, dat met de voeten geſchieden kan, op dat de overvloedige vogtigheid, daar van afdrooge. De gerst dan bekwaamelijk droog zijnde, ſchupt men dezelve op een of meer platte hoopen, die niet al te hoog moeten zijn, zo zal de gerst beginnen warm te worden, te kiemen, wortelen te ſchieten, uit te ſpruiten en in malkander te begroeijen, waar bij dan voor al in agt te neemen ſtaat, dat men de gerst niet al te veel nog ook te weinig moet laaten uitwasſen, aangezien hier aan zeer veel, ja 't meeste gelegen is, om goed *mout* en vervolgens goed bier te verkrijgen; want wast de gerst te veel uit, zo verliest het *mout* veel kragt; maar is de gerst te weinig uitgewasſen, zo word 't *mout* niet kragtig genoeg, en't zelve geeft in beide gevallen geen goed Bier, of ten minsten het bier word veel kragtiger, als de gerst van pas uitgewasſen is, 't welke men daar aan ziet, als de gras-ſcheutjes beginnen voort te zetten, en dat gemeenlijk binnen 5, 6, of ook wel meer dagen geſchied, volgens de deugd of oudheid der gerst, of ook de warmte des weers.

De gerst van pas uitgewasſen zijnde, als wanneer die ook in de hoop vast in malkander begroeit, en nu tot *mout* geworden is, word het zelve met de handen of voeuit malkander gewreeven of met houten van malkander geklopt, en vervolgens gedroogd; 't welk op tweërlei manieren geſchied; naamelijk in de opene warme lucht, of door middel van vuur. De eerſte manier kan niet wel anders geſchieden dan in de zomer; wordende het nieuwe en nog vogtige *mout*, tot dien einde op een ruime luchtige zolder, die met gladde ſteenen of planken gevloerd is, gebragt, en taamelijk dun van elkander gelegt; en om het droogen te bevorderen, moet men 't zelve dagelijks één of meermaalen met de voeten, voors-wijze, of anders met de ſchop roeren en omkeeren, tot dat het wel droog is: Welke zooort van *mout* als dan *Lucht-mout* genoemt word, en een zeer luchtig en gezond bier geeft, dat geelagtig is.

Om het *mout* op de tweede manier, naamelijk door het vuur te droogen, dat in alle tijden van het jaar geſchieden kan, zo moet men daar toe een van boven opene oven of werktuig hebben, gewoonlijk *Est* genoemt, waar in een kaggel ſtaat, over welke op een bekwaame afſtand, een ijzeren rooster legt, op welke een haairen kleed geſpreid of anders maar Horden van hout gelegt worden, om het *mout* daar op te droogen: Als dan het natte *mout*, of de uitgewasſene gerst, op de eene of andere wijze wel gedroogd is, word het eigentlijk *mout* genoemt; en het door 't vuur gedroogde, in het bijzondere *Est-mout*.

Daar is weinig onderſcheid, tusſchen het *lucht-* en *est-mout*, als dit laatſte langzaam en niet al te ſchielijk uit gedroogd nog aangebrand of rookerig is; behalven dat het *est-mout* meest doorgaan bruinder bieren geeft, als het *lucht-mout*; maar is het *est-mout* al te ſterk gedroogd en de kiemen bijna verbrand, zo geeft 't een ſlegt, dikwils brandig ſmaakend en niet lang duurend bier; ondertusſchen heeft het welgedroogde *est-mout*, die voortrekkelijkheid, dat het beter duuren kan dan't *lucht-mout*, het welke veel ligter de vogtigheid bij regen- of dampig weer aantrekt, en daar door muf of zelfs ſchimlig worden kan, dat een kwaad onſmaakelijk bier maakt; moetende derhalven het *mout* ook op een drooge plaats, in houtene kasſen wel voor alle vogtigheid bewaard worden.

De gemelde manier om *mout* te maaken, is de gemeen-

te en beste, dat ook met allerleij graanen op dezelfde wijze kan geschieden; hoewel andere daar wel iets anders mede handelen, inzonderheid met de spruiting en eerste drooging, als het graan uit de week-kuip komt, dog het weezentlijke koomt met ons gezegde over een: Hangende het voornaamste, om goed *mout* te maaken, voor zo verre de behandeling betreft, hoofdzaakelijk daar van af, om 't zelve behoorlijk wel, niet te kort nog te lange te doen spruiten, en 't zelve vervolgens wel te drooge en te bewaaren; dog ik moet deeze volgende nuttige en zeer dienstige aanmerkingen er nog bij voegen.

1. Dat de nieuwe, één of tweejaarige gerst (of ander graan) daar toe de beste is, om dat ze zo veel te gemakkelijker en beter uitwast en goed *mout* word: Of

2. Dat men ten minsten gerst, van eenerleij ouderdom neemen moet; want *let wel*, uit gerst van verschilige ouderdom ondermalkander tot het mouten gebruikt, word nooit of zelden wat goeds, om er goed bier van te maaken, en zulks uit tweërlei oorzaaken; als 1. om dat de versche gerst eer kiemt en uitwast als de oude, derhalven als de versche gerst behoorlijk genoeg uitgewassen is, zal het de oude nog niet zijn, en dus geen kragt tot 't bierbrouwen hebben. En wil men 2. zo lang wagten, tot dat de oude gerst ook genoegzaam uitgewassen is, zo wast de versche gerst ondertusschen te veel, en verliest haar beste kragt, die tot het bier-brouwen vereischt word; zo dat door beide gevallen het *mout* een ondeugend bier geeft: Want als men wagt, tot dat de oude gerste behoorlijk uitgewassen is, terwijl de versche gerst te veel uitwast, zo veroorzaakt zulk *mout* een slegt en ligt zuur wordend bier; maar slaat men agt op de bekwaame uitwassing van de versche gerst, en ondertusschen de oude gerst nog niet gekient of uitgewassen is, zo koomt van deeze oude onuitgewassen gerst, veel rouwe slijmigheid in het bier bij het brouwen, waar door vervolgens de gisting niet wel gelukt; 't bier word slijmig, taaij of lang, en blijft troebel; kort gezegt, het *mout* van versche en oude gerst onder malkander gemaakt, geeft geen zo goed en kragtig bier, dan even zo veel *mout* dat van gelijke oude gerst gemaakt is; het duurt zo lange niet, en word veel eer stomp of zuuragtig, of bederft anders op de eene of andere wijze.

3. Om de voorgemelde redenen, kan men ook geen goed bier van gemengd *mout* maaaken, van verschillige graanen te gelijk; bij voorbeeld, van *gerst* en *tarwe*, of van *gerst* of *tarwe* en *haver*, en zo voorts, schoon ze van eenerlei ouderdom waaren, dewijl het eene zoort van graan vroeger spruit als het ander; maar wil men *mout* van tweërlei graan onder malkander tot 't bier brouwen gebruiken, zo moet het *mout* van elke zoort bijzonder gemaakt zijn, dat men daar na bij het brouwen onder malkander mengen kan, naar believen.

4. Het staat nog aan te merken, dat om goed en kragtig bier te brouwen, men tot 't *mout* maaken de beste en zwaarste gerst (of andere graanen) dient te neemen, dewijl daar in, gelijk bekent is, een groot onderscheid is: En het is aanmerkelijk, dat 'er ook onderscheid in de graanen is, naar 't land waar in dezelve gebouwt zijn, en wel inzonderheid ook naar de mest, die tot bemesting en vrutgbaarmaaking des Lands gedient heeft, waar in de graanen gegroeit zijn: Boven al bevind men, dat de gerst of andere graanen die op een akker gegroeit zijn, welke enkel met Schaape-dong bemest is, tot *mout* gemaakt zijnde, aan het bier een heel bezondere smaak geeft.

Ten laatsten moet ik nog aanmerken, dat het *mout* van allerlei graanen, zo wel als de *ongemoute graanen*, ook dient en noodig is, tot distilleering van *brandewijn* of zo genoemde *jenever*, waar van men onder die artijkels na zien kan; daarenboven heeft het *mout* van gerst, ook nog andere groote nuttigheden, niet alleen in het brouwen maar ook in het brood bakken, enz.

Kundige menschen in huislijke dingen, weeten, hoe noodig de *gest* is, om veelerleij *meelspijzen*, *gebak*, *koeken*, enz. te doen gesten of rijzen, zo als men het gewoonlijk noemt; en dezelve daar door niet alleen lugtiger en smaakelijker, maar ook gezonder en voedzaamer te maaken; dewijl het nu dikwils gebeuren kan, dat men geen *gest* kan bekoomen, wat raad dan, om goede *gest* tot het brood-bakken enz. te verkrijgen? Zie hier in zodanig geval.

Hoe men goede Gest maaken kan.

Laat goed *mout* van gerst tot grof meel maalen, kookt vervolgens een weinig *hoppe* in water, en maakt hier mede het *mout meel* niet te weinig nog te veel nat; dat is te zeggen, niet al te veel van het *hop nat* er op doende, en zet het in een lauwe warmte, zo zal het uit zijn eigen aart beginnen te gisten en een goede *gest* worden, om dezelve zo wel in het bakken als brouwen enz. met veel nut te gebruiken; wij hebben er de ondervinding van, schoon deeze manier van *gest* te bereiden nog niet zeer bekent is; maakt er uw gebruik van.

Wij weeten wel, dat men de toebereidingen van meelspijzen ook kan doen gesten of lugtig maaken met andere dingen, als onder anderen met *eijeren*, enz. maar deeze middelen zijn in geval van brouwen en bakken zeer dikwils niet van dezelfde goede dienst. Hoe men *zuur deezem* tot 't fermenteeren of rijzen van het brood-bakken, enz., nog op een andere wijze kan bereiden, zonder *zuurdeezem*, hier van staat op 't artijkel ZUUR-DEEZEM verder gesprooken te worden.

MOUT-WIJN, dusdanig word hier te Lande en elders van de *Distilateurs* en *Stookers*, van koorn-brandewijn of zo genoemde *Jenever*, getjiteld, de geest die bij de eerste distillatie overkoomt, en nog niet heel zuiver en onsmaakelijk is; wordende vervolgens door een tweede distillatie gerectificeert en tot een zuivere en heldere geest gebragt.

MOXA; word een zeker brandend Geneesmiddel genoemt, dat uit een katoenagtige stoffe bestaat, 't welk men zeer aanprijst, als grootelijks nuttig in de *mania*, *vallende ziekte*, *jigt*, *chiragra* en *podagra*, enz. Men maakt er ten dien einde punt-en langagtige staafjes van, in de gedaante van rook kaarsjes, en zet dezelve in de *mania en vallende ziekte* op het hoofd, maar in de *jigt*, *podagra*, enz op het pijnlijke deel, en dan van boven in de brand gestooken zijnde, laat men het nederwaarts uitbranden; hier door word een roof zonder groote of ten minsten, met verdraaglijke pijn, veroorzaakt, dat men zegt, het gebrek zo niet geheel weg te neemen, ten minsten de pijn daar van voor een langen tijd grootelijks te stillen.

De stoffe van dit middel is een wolagtige zelfstandigheit, van de een of andere plant, die uit Oost-Indiën gebragt word, en eerst zedert ongeveer 50 Jaaren tot ons, in dunne langagtige bosjes, van omtrent een stroohalms dikte, overgevoert is; men zegt, dat men zich in Oost-Indiën veel daar van bedient in de gemelde en meer andere gebreeken, inzonderheid in China en Japan. Echter is dit middel geen nieuws in Europa, want men vind in de

Flora

Flora Lapponica van de Heer LINNÆUS aangetekent, dat de Laplanders zich tot geneezing, van deeze en geene ziektens of gebreeken met veel voordeel, van dit middel weeten te bedienen, en bijna van geen andere geneesmiddelen weeten.

Van welke plant deeze wolagtige ſtoffe in Oost-Indiën eigntlijk koomt, is onzeker, maar bij ons in Europa wil men, dat de wolagtige dons op de *Bijevoet* dergelijke kragten heeft. Maar zo als het mij voorkoomt, kan het niet veel verſchillen, wat wolagtigheid men daar toe gebruikt; want het ſchijnt, dat het daar van bereide uitwendige middel, door zijne branding alleen de koude vogten in beweging brengt, los maakt en eenigzints na zich trekt, om door de branding gemaakte wonden en roof te ontlasten; gelijk het door de *veſicatoria*, en meer andere dergelijke bijtende of blaar-trekkende middelen geſchied: Het is derhalven, ſchoon goed in zijn zoort ter gelegene tijd gebruikt, een middel naar de mode. Wil men daar over meer leezen, men zie de *Amœnitates exoticæ* van KÆMPHER in, daar men een omſtandig berigt van derzelver gebruik en uitwerkzelen zal vinden, en niet ongevoeglijk zal het zijn, hier aan te merken, wat de geleerde vertaalder van WOITS, *Schatkaamer* dien aangaande zegt, namentlijk *dat het niet te gelooven is, dat de Moxa, zo ſchielijk de gemelde ziekte zouw geneezen, want dan zouw men hier te lande zo veel Podagriſten niet vinden:* Dog dit neemt niet weg, dat ze daarom van nut kan zijn, zelfs in de *jigt* en *podagra*, als men maar een weinig pijn van de branding niet vreest.

MOZAISCH-WERK, hier door verſtaat men niet alleen de konst om veelerlei kostbaare marmers te houwen en te polijsten, maar ook de wetenſchap om die met oordeel, en na vereischt in een zoort van pleiſter, *Stuc* genoemd ten dien einde gereed gemaakt, aan kleine ſtukken, zodanig te kunnen zamenvoegen dat zij Schilderijen vormen, die alderhande Beeldwerk, Dieren, Hiſtorij-ſtukken, Landſchappen, Vrugten, Bloemen enz.; vertoonen en natuurlijk nabootzen.

Eertijds gaf men veelerlei naamen aan het *Mozaisch-werk* en zulks uit oorzaake van haare verſcheidenheid; de eene noemden het *muſaisch* van 't latijn *muſivum*, 't welk in 't algemeen een vernuftig en wel gewerkt konſtſtuk betekend, doch volgens SCALIGER, van 't grieksch μοῦσον, om dat die zoort van werken zeer effen gepolijst waaren; want μῶσον, ἰυμῶσον & μῶσικὸν worden in die zin bij de grieken genomen: Anderen noemden het *muſibum*, zo als men het nog in eenige manuſcripten vind, en wel inzonderheid in de verzameling die wij aan GRUTERUS verſchuldigt zijn; ook vind men er die aan deze konst de naamen van *Muſaicum*, *Muſeacum* en *Moſiacum* van *Muſeis* gegeven hebben, zo als het J. L. VIVES, *lib.* XVI. en AUGUSTIN. *de civitate Dei.* hebben aangetekend; daar zijn nog anderen die het van 't grieksch μῶσῖον, *Muſico cantu*, of van een hebreeuwsch woord, 't welk *Vermenging* betekend, doen afſtammen; doch NEBRICENSIS en eenige met hem gelooven, 't welk ook de meeste waarſchijnlijkheid heeft, dat het van 't grieksch woord μοῦσα, *Muſa* moet afgeleid worden, om dat er, zegt hij, veel konst tot dat zoort van ſchilderſtukken vereischt wierd, en de meesten derzelver tot vercierzelen aan de *Muſen* of Zang godinnen verſtrekten.

De gewoonte om *Mozaiſche-werken* te maaken, is volgens zommige Schrijvers zeer oud. Verſcheidene willen derzelver oorſprong bij de Perſen zoeken, die groote liefhebbers van dat zoort van konst ſtukken zijnde, de nabuurige volkeren aangeſpoort hadden, om er naauwkeurige onderzoekingen na te doen. Een van hunne Koningen AHASUERUS genoemd, deed een marmeren vloer vervaardigen, die zo keurig en konſtig gewerkt was, dat het voor een ſchilderſtuk kost doorgaan. Anderen verzekeren dat Conſtantinopolen de voedſter van deeze wetenſchap geweest is, en dit gevoelen gronden zij om dat in hunnen tijd, die ſtad genoegzaam de eenigſte was, waar van bijna alle de Kerken en bijzondere gebouwen er mede verciert waaren, en dat het van daar na de andere Landſchappen van Europa zoude overgebragt zijn. Zeker is 't dat het zich van daar tot aan de nabuurige volkeren van Aſſijriën, vervolgens in Griekenland verſpreid, en eindelijk na 't verhaal van PLINIUS deed men er ten tijde van SYLLA, in het Latium koomen, om er de pragtigſte gebouwen meede op te cieren. 't Geen men voor zeker weet is, dat deeze konst ten tijde van AUGUSTUS begost bekend te worden, onder den naam van een nieuwe uitvinding. Doch doen beſtond het eigentlijk, om alderhande zoort van dingen, met ſtukken glas die een bijzondere bereiding vereischten, te ſchilderen. Die bereiding beſtond in de manier om het glas in de kroeſen te ſmelten, het vervolgens alderhande koleuren te geeven, en het op gepolijst marmer uit te gieten, daar na in kleine ſtukjes te ſnijden, en eindelijk om het zodanig in een grond van pleister te ſchikken, dat het 't voorgenomene ſchilderſtuk verbeelde. In het werk van NERI vind men een uitnemende verhandeling, om dit zoort van kunst ſtukken te vervaardigen. Na deeze manier met glas, volgde die van met allerlei zoort en koleuren van marmers te werken, welkers vervaardiging ook vrij minder arbeid verſchaſte, dan die met glas; eindelijk is die konst zedert verſcheidene eeuwen verzuimt, ten laatſten geheel en al verwaarloost, inzonderheid zedert men de manier heeft uitgevonden om op allerlei zoort van metaalen te ſchilderen, 't geen veel duurzaamer is, niet zo als het andere blootgeſteld zijnde, om na verloop van tijd af te ſchilferen. Eertijds gaf men ook aan het *Mozaisch-werk* de naam van *Marqueterie in ſteen*, 't welk men van *Marqueterie in hout* onderſcheidde, en onder deeze naam begreep men niet alleen de konst om ſchilderijen van ſteenwerk te maaken, maar ook om vloeren met verſchillende tekeningen te vervaardigen, zodanig men er nog veele, in Vorſtelijke en andere Publicque Gebouwen en Kerken vind.

MOZAMBIEKZE-HOENDEREN, zie HOENDERS. *n.* III. *pag.* 1060.

MUCAGO; *Mucilago; Slijm*; of *Slijm agtige vogtigheid*; dezelve is van verſcheiderhande zoorten, als 1. word in de Genees- en Ontleedkunde daar door verſtaan, een natuurlijke *Slijm*, gelijk de *Slijm der Ingewanden*, (*Mucus inteſtinorum*); 2. de *tegen natuurlijke* en *wijnſteen agtige-ſlijm*, (*Mucilago tartarea*); waar uit men wil, dat 't gruis in de *Pis*, en de Knobbels (*nodi*) in 't *Podagra* voortkoomen; en 3. *door konst gemaakte Slijm*, welke met water of eenig ander vogt uit ſlijm-agtige dingen getrokken word; gelijk als 't *Slijm uit kwee-korrels*, *vlooikruid-zaad*, enz.; of uit zommige wortelen en gommen, gelijk uit *Heemſt-wortel*, enz. uit *Arabiſche-gom*, *Gom-draganth* enz.

MUCILAGO, zie MUCAGO.

MUCOR, is een zoort van *Aard-mos* of *Lichen*, dat er als een *Slijm* uitziet, van verſchillige koleur, als groen, geel, of bruinagtig enz.; het groeit ſchielijk in vogtige plaatzen en vergaat ook weer ras.

MUC-

MUCRO, betekent een ſcherpe punt van iets, bij voorbeeld van een Deegen, Mes enz.

MUCUNA BRASILIENSIS; *Phaſeolus ſiliquis latis, hispidis & rugoſis*; is een zoort van Boon, die in de Indiën aan een rankagtige plant groeit, welke tot aan de hoogste Boomen toe opklimt; de bladeren gelijken veel na die van onze Turkſche-boonen, doch zijn vaster en zenuwagtiger; dezelve worden van de Indiaanen gebruikt, om zwart mede te verwen; wanneer de vijfbladige geele bloemtjes zijn afgevallen, volgen er peulen, die onder 't rijpen zwart worden, en bedekt zijn met zeer fijne en ligte ſpitze en zeer doordringende haairtjes, die zich gemakkelijk aan de huid hechten en er een ſmertelijke jeukte te wege brengen; de peul bevat twee a drie zaaden of Boomen, die wit, vast en laf van ſmaak zijn.

MUCUS, betekend *Slijm*, of een taaije vogtigheid, van allerlei zoort, en op allerlei plaatſen. In het menſchelijke Lighaam, word eigentlijk de *ſnot der neus* aldus genoemt, maar de overige taaije vogten aldaar, draagen den naam van *Pituita*.

MUDDE, of *Muid*, is de naam van een Koornmaat, die men in zommige Landſchappen, als onder anderen in Groningerland, gebruikt; zijnde wat grooter als een *Loopen* in Friesland, want 30 *Mudden* doen een Last, daar gewoonlijk 36 Frieſche Loopen een Last uitmaaken. Een *Mudde* is dus een vijfde *Loopen*, of een *Loopen* is vijf-zesde *Mudde*

MUDDE, dus word op zommige plaatſen ook een *Bunſing* genoemt, zie aldaar.

MUGAGTIGE-HAFT, zie HAFTEN. *n.* V. *pag.* 996.

MUGIL, zie HARDER.

MUGGEN; de Inſekten welke in 't nederduitsch door deeze naam worden betekent, hebben haaren latijnſchen geſlagt-naam zo men wil, van haare voornaame eigenſchap, naamelijk het ſteeken als met een prikkel in de huid, of van het kwetzen derzelve tot uitzuiginge van het bloed. VIRGILIUS nog maar vijftien jaaren oud zijnde, heeft een uitneemend gedigt over dit Inſekt gemaakt, dat den tijtel van *Culex* voert. Zommige zijn van gedagten dat de derde plaag der Egijptenaaren, die men gemeenlijk aan Luiſen toeſchrijft, voor een plaag der *Muggen* moet worden genomen, en de vierde voor een plaag der Vliegen. In't grieksch worden deeze Inſekten Κώνωψ of Σίφος genoemt, in 't latijn *Culex*, in 't fransch *Couſin*; in 't engelsch *Gnats*, en de Duitſchers die de Vliegen *Mucken* heeten, geeven aan de *Muggen* den naam van *Schnakke*.

Men kan nauwelijks een plaag verzinnen, die in alle waereldsdeelen zo algemeen en duurzaam is, als die van de *Muggen*. ALDROVANDUS in *Proemio de Culicibus*, zegt er van; *Minora nunc proſequamur corpora, ſed major facultate & viribus. Quis autem curat (inquiat aliquis) Culicem, tenue corpuſculum, vile et ineptum ac moleſtum omnibus? Tu autem, quisquis es, qui hoc objicis, nobis multo es moleſtior, quam tibi Culex, quem non fruſtra creavit rerum natura, a quâ nihil fruſtra.* Van het midden des Aardbodems, het welke door de loodregte zonneſtraalen word geſchroeit, ſtrekt zich deeze plaag tot bij den Noordpool uit. In de Noordelijke deelen van Lapland, immers; op die Gebergten daar het grootſte deel van't jaar een ijzelijke koude heerscht, zijn de Ingezetenen genoodzaakt, zich de handen en het aangezigt met zekere ſmeering te beſtrijken, tegen het ſteeken der *Muggen*, of dezelven te verdrijven door het maaken van een zwarten, dikken rook, best van *alandswortel* en *hennip* of *zwam*, in hunne Hutten of Landwooningen; zelf de Rendieren worden 'er zodanig door gekweld, dat zij dikwils bij de Hutten koomen, om in die rook eenige rust te erlangen. Deeze plaag, zegt de Heer LINNÆUS *Sijſt. Nat. edit. XII.*, ſtrekt ondertusſchen den Laplanderen tot voordeel; dewijl de Eenden en Ganzen door de *Muggen* aangelokt, en de Kuikens der Veldhoenderen met dezelve gevoed worden.

Het is een ieder bekend, hoe lastig de *Muggen* op de Buitenplaatzen, ten platten Lande, ook zelfs in onze Provintien zijn. Doch de eene lijd er meerder last van dan de andere; terwijl men zelfs ook menſchen vind, die er geheel vrij van loopen, al zijn ze nog zo zagt en teder van huid. Men weet hier al zo min reden van te geeven, als waarom de wijfjes *Muggen* bijna alleen van deezen bloeddorstigen aart zijn. Of de *Muggen* die in de West-Indiën den naam van *Mosquito's* draagen, in deeze beide opzigten met de Europiſche overeenkoomen, ſtaat te onderzoeken; doch dit is zeker, dat men er in broekige Landsdouwen, zo wel in Amerika als Afrika, op eene wreede wijze van geplaagd word. De Heer ADANSON zegt in zijn *Voijage au Senegal*, dat zo dra de moerasſige plaatzen, aan de kust van Senegal opgedroogd zijn, dezelve door de hitte van de zon, zulk een menigte van *Muggen* uitleveren, die de Franſchen *Maringoins* noemen, dat de Negers zelfs, wanneer men in de Kreeken onder het geboomte vaart, het bloed langs het lighaam loopt, wegens het geweldig ſteeken van deeze en andere bloedzuigende Inſekten, die aldaar, ook, bij nagt wel 't vinnigst bijten. BELONIUS verhaalt ook, dat met zijn gezelſchap na de kant van groot Kairo reizende, zij deerlijk door een zoort van *Muggen*, wierden gekweld en geteiſterd.

Hiſtoriſche beſchrijving van de Muggen.

Behalven dat ALDROVANDUS in de voorige eeuw reeds twee tafelen, van verſchillende zoort van *Muggen* heeft in't licht gegeeven; kan men met grond zeggen, dat er van weinig Inſekten, de huishouding met zo veel opletentheid en nauwkeurigheid, door de kundigſte Liefhebbers van deeze eeuw is onderzogt en beſchreeven; SWAMMERDAM, HOOKE, BONANNI en LEEUWENHOEK ſchijnen een bijzonder vermaak gevonden te hebben, in de ſchoonheid van deeze zo gehaate Inſekten, door het Microskoop te beſchouwen en af te beelden, en derzelver verwonderlijken oorſprong na te ſpooren. Ook is men aan deeze en eenige andere Schrijvers, verſcheidene waarneemingen ten aanzien van de *Muggen*, verſchuldigt; insgelijks over de verſchillende gedaantens die zij gehad hebben, voor dat zij gevleugeld wierden, het welk ook alles door de waarneemingen van de Heer REAUMUR is bewaarheid. De Hr. J. M. BARTH heeft in 't jaar 1737 te Regensburg, eene Verhandeling over de *Muggen* het licht doen zien, hier in heeft hij verzaameld, al wat de Ouden en Hedendaagſche 't best over die Inſekten geſchreeven hebben. Hij verhandelt er in het breede de waarneemingen van SWAMMERDAM, LEEUWENHOEK en BLANKARD, waar bij hij de zijne heeft gevoegd. De Heer REAUMUR is echter van oordeel geweest, dat alle de Autheuren dit onderwerp, op verre na, zodanig niet hadden uitgeput, of hij vond er nog veele bijzonderheden bij te voegen, door hem op nieuws ontdekt, en in zijn bijzonder vertoog over deeze Inſekten, onder de tijtel

tijtel van *Hiſtoire des Couſins* in 't licht gegeeven. Zie hier de beſchrijving die den kundigen Autheur, van de *Natuurlijke Hiſtorie volgens het zamenſtel van* LINNÆUS *Iſte Deel* 12*de ſtuk*, ten deele gevolgt na de verhandeling van de Hr. REAUMUR, er van geeft.

Het Masker der *Muggen* onthoud zich, gelijk die van zommige *Tipula's*, allermeest in ſtilſtaande Wateren. De Kommen en Waterbakken, die men in de Tuinen heeft, zijn er doorgaans rijkelijk van voorzien. De geſtalte is geheel zeldzaam, en gelijkt bijna meer naar een Viſchje dan naar een Wormpje of Made; of liever naar een Garnaal; inzonderheid, dewijl het den kop niet aan het dunne, maar aan het dikke end heeft, tegenſtrijdig met veele Maskers der Vliegen. Het Lijf beſtaat uit negen ringen, buiten en behalve den Kop, die als een Lighaamsdeel op zich zelve uitmaakt, en met twee oogen niet alleen, maar ook met ſpitſe nijpers en met verſcheide haairkwastjes is voorzien. Uit den laatsten of agtersten ring, die de kleinste is, op zijde, komt een buisje voort, aan 't end wijder en met franje voorzien, dienende tot de ademhaaling. Het end van dit buisje is van die natuur, dat het niet nat word, ſchoon het Wormpje zich diep in 't Water bevind, en, weder aan de oppervlakte gekoomen zijnde, blijft het daar mede aan dezelve hangen; gelijk SWAMMERDAM dit zeer fraai, in ongemeen vergroote afbeeldingen, heeft aangetoond en beſchreeven; (zie zijne *Hiſtoria Inſectorum Generalis. Tab.* II. *p.* 96. en *Bijbel der Natuur Tab.* XXXI.)

Dit Wormpje begeeft zich, van tijd tot tijd, in het Water naar om laag, om zijn aas te zoeken en te vangen, het welk in *Water-Vlooijen*, *Luisjes*, en andere Inſekten beſtaat. Het maakt als dan verſcheide draaijen en zwemt middelerwijl, tamelijk vlug, door de beweeging van zijn ſtaart. Het is op zijde ook met zekere vinswijze haairtjes voorzien. Zomwijlen komt 't dan ook met zijn kop aan de ſtaart, even of 't het end van 't buisje met zekere vettigheid beſtrijken en te gelijk het water daar afvegen wilde; gelijk de Eenden, en andere Zwemvogelen, dit met den bek aan hunne veders doen. Vervolgens zich weder opgehangen hebbende, loost het nu en dan zijne vuiligheden door het end van de ſtaart, die men, dewijl het lijf doorſchijnende is, daar door kan zien paſſeeren. Na verſcheide vervellingen tot zijne volwaſſenheid gekoomen, en dus omtrent een vierde duims lang geworden zijnde, werpt het zijne huid en tevens het buisje der ademhaaling af, veranderende in een Popje, het welk eene niet minder zonderlinge gedaante heeft.

Het Lijf van dit Popje, beſtaat uit een gelijk getal van ringen, en word ook allengs dunner naar de ſtaart, doch de kop is als voorover tegen 't Lighaam omgeboogen, en maakt aldaar een dikken knobbel, terwijl uit de rug, die zich als bultig vertoont, twee Luchtbuisjes, naar peperhuisjes of tregtertjes gelijkende, voortkoomen. Het Popje hangt, door middel van dezelven, aan de oppervlakte van het Water, even als het Masker met zijn buisje daar aan gehangen had; doch thans is de ſtand omgekeerd, en 't kop-end boven. Buiten twijfel dienen die tregterties of Hoorntjes tot ademhaling voor het Popje, dat door dezelven, van tijd tot tijd, lucht komt ſcheppen; begeevende zich, als het eenigzins verontrust word, naar beneden, en als dan ook zeer vlug zwemmende, door middel van de zwemvin, die het heeft aan 't end van zijne ſtaart; doch het gebruikt geen voedzel.

Ten einde van acht of tien dagen, ziet men het volmaakte Inſekt, daar uit, te voorſchijn koomen. Tot deeze verandering houd zich het Popje aan de oppervlakte van het Water: Alsdan gaat de huid in het bovenste gedeelte, tusſchen de twee hoorntjes, open, en de *Mug* brengt daar eerstelijk haar kop en borſtſtuk door; vervolgens de voorste pooten, met welken zij zich op het afgeſtroopte velletje op het Water drijvende houd, als of 't een Schuitje ware, trekkende allengs het overige van haar Lijf ook daar uit. Men begrijpt ligt, dat in deeze houding, zo wel, als in die van Pop en Wormpje, deeze Inſekten een lekker Aas voor de Vischjes zijn, welke men, ten dien einde, met haar open bekje, dikwils ziet drijven langs de oppervlakte van het Water, en zulks meest in warm ſtil weer; 't welk mooglijk de reden ook is, dat menze alsdan best met den Hengel kan vangen; dewijl zij alsdan aan 't aazen toe zijn. Doch de *Mug*, er uitgekoomen, ontſnapt zijne Vijanden in dat element, het welke voor haar zelf verderflijk is: Want, door den wind of beweeging van 't water, in het uitkoomen omver geraakt zijnde, moet zij verdrinken. De Lucht, ondertusſchen, verſchaft aan het Gevogelte, haar geen minder veelheid van verſlinders, die echter op ver na niet in ſtaat zijn om Menſchen en Dieren te bevrijden voor de bloeddorstigheid van deeze Inſekten. Men is er in Boſchagtige Landsdouwen en bij de ſtaande Wateren of Rivieren, meest van geplaagd; alzo de *Muggen* zich daar meest onthouden tot het leggen van haare Eijtjes in het water.

De *Mug* gelijkt, in geſtalte, zeer naar de *Schoenlappers* of *Tipula's*, en heeft niet minder lange pooten dan die, naar evenredigheid van haar Lijf, dat zeer klein is, doch langwerpig, en bijna rolrond, uit acht ringen beſtaande. Zij heeft den kop klein, het borſtſtuk groot en rond, van boven als gebogheld of gebult. Men vind daar vier luchtippen aan, die bijna eveneens geplaatst zijn als in de Vliegen; maar de kleine gladde oogjes of bultjes op den kop ontbreeken aan de *Muggen*, wier ſprieten ook geheel anders zijn.

Die der Wijfjes beſtaan uit veele leedjes, van elkander onderſcheiden door vier haairtjes, welken ieder, ter wederzijde twee, uitgeeft; des de ſprieten naar een dubbelde kam gelijken. In de Mannetjes van zommige zoorten, maaken de ſprieten een zeer fraaije vertooning. Voor 't bloote oog alleenlijk als een vederbosje, hebben zij, door 't Mikroskoop, of enkel door een Vergrootglas beſchouwd zijnde, eene geſtalte die verwonderlijk, en naauwelijks te beſchrijven is; meest gelijkende naar die van zommige zoorten van dat kruid, 't welk men Kattenſtaart noemt. Daar zijn echter Mannetjes, wier ſprieten maar weinig van die der Wijfjes verſchillen.

De Snuit, waar mede zij haar werk verrigten, dient tot een bijzonder kenmerk van dit geſlagt. Deeze ſnuit beſtaat uit een ſcheede, waar in de Angel vervat is, en die ſcheede rolrond zijnde en ruig van buiten, word gemeenlijk voor het werktuig, daar zij mede ſteeken, aangezien. Zomwijlen geeft de ſcheede een pijltje uit, dat zich, op 't bloote oog, als de punt van een ſcherpe naald vertoont, en door SWAMMERDAM voor een enkelen Angel is genoomen; doch de alles overtreffende ſijnheid der glazen van LEEUWENHOEK, deed denzelven ontdekken, dat die Angel uit verſcheide draadjes zaamengeſteld is. Nu men zulks weet, is er alleen-

Die eijtjes hebben een zeer aartige Figuur; zij gelijken naar fleſchjes, welken gemaakt worden, om met drank in de zak te draagen, en zouden, derhalven, zonder eene bijzondere ondersteuning, niet aldus 't onderste boven, of met den hals om laag, op 't water kunnen blijven ſtaan. In kleinte koomen zij overeen met de kleinheid der *Muggen*, zijnde elk op zich zelven naauwlijks zichtbaar, doch in menigte dus bij elkander gevoegd, ziet menze in de Zoomer dikwils op de ſtaande wateren drijven. Aan het onder-end koomen er de Wormpjes uit. 't Is ontwijffelbaar, dat de Visſchen ook veel op dezelve aazen, en dus maaken, dat de *Muggen* zo ſterk niet vermenigvuldigen, als zij anders wel zouden doen.

Zoorten van Muggen, en derzelver Beſchrijving.

De Heer REAUMUR zegt, dat men gemakkelijk drie zoorten van deeze Inſekten omſtreeks Parijs kan vinden; waar van de grootſte het lijf wit en zwart getijgerd, en op het borſtſtuk zwarte of zeer bruine golven heeft, die met witte of grijsagtige gemengd zijn; de oogen van deeze *Muggen* zijn bruin. Een andere zoort, die een weinig kleiner is, gelijkt taamelijk wel naar de voorgaande in de koleur van het borſtſtuk, en in die der oogen, maar dezelve heeft het lijf bruin. De derde zoort, zijnde de kleinſte van de drie en de gemeenſte, heeft het borſtſtuk ros of *feulje mort*, en het lijf witagtig; onder aan het agterlijf is ieder ring, alleenlijk, met een zwarte vlak getekent, zijnde het overige graauw, en de oogen zeer ſchoon groen. Dr. SCOPOLI merkt aan, dat de *aschgraauwe zingende Mug*, die hij als de eenigſte zoort in Karniolie opgeeft, het agterlijf, of met banden, of met paaren van zwarte ſtippen, zo veel als er ringen zijn, heeft getekent. In het waterige deel van onze Provintien, vind men ongetwijffeld meer dan eene zoort van *Muggen*. De Heer LINNÆUS heeft er vijf of zes zoorten in Zweeden waargenomen, wiens beſchrijving wij hier kortelijk laaten volgen.

I. *Zingende-mug*; *Kouſin*; *Neefje*, in 't latijn *Culex pipiens*; (*Culex cinereus*, *Abdomine annulis fuſcis octo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De Heer KALM vond van deeze zoort in Noord-Amerika, die men aldaar zo wel als in de West-Indiën en Zuid-Amerika, *Mosquetoos* of *Mosquitoos* noemt, en hem in Penſijlvanie, bij nagt zeer lastig waazen, zijnde niet grooter dan onze gewoone *Muggen*. Zie ook KOUSINS.

II. *Vorkſnuit*; in 't latijn *Culex biforcatus*; (*Culex fuſcus roſtro bifurco*, LINN. *Faun. Suec.*) De koleur van deeze *Mug* is bruin, met een vorkige ſnuit. De Heer LINNÆUS zegt dat zodanige *Muggen* niet ſteeken, en dewijl men deeze gevorkte ſprieten, alleenlijk in die met gepluimde ſprieten waarneemt, zullen het waarſchijnelijk de Mannetjes van de gewoone *Muggen* zijn, door welken wij zelden geſtooken worden, zo min als door de Mannetjes *Bremſen*.

III. *Vlooagtige-mug*; in 't latijn *Culex pulicaris*; (*Culex alis hijalinis*, *maculis tribus obſcuris*, LINN. *Faun. Suec.*) Deeze voert de bijnaam van *Vlooagtige-* of *Vlooo-mug*, niet alleen om haare kleinte, maar ook van wegen de vlakjes, die zij na haar bijten overlaat. De Zweeden noemen ze *Swidknott*. In vogtige weijlanden en aan de rivieren, ontmoet men, bij zomer, tegens den avond, als een geheele nevel van zodanige *Muggen*, die wel niet vinnig ſteeken, dog door haare kitteling zeer lastig zijn en naauwlijks te verdrijven, laatende overal daar zij bijten of ſteeken, een vlakje op de huid die na de beet van een Vloo gelijkt. Haar lijf naauwlijks een twaalfde duim lang, is bruin, de ſprieten zijn dun en niet haairig of gepluimd, de wieken leggen over elkander op het lijf, vertoonende zich als een enkelde wiek met drie bruine banden. De Laplanders verdrijven ze, zo wel als de andere *Muggen*, met tabaks-rook.

IV. *Krieuwelaar* in 't latijn *Culex reptans*; (*Culex niger*, *alis hijalinis*, *pedibus nigris*, *annulo albo*, LINN. *Faun. Suec.*) deeze zoort voert haar naam van het krieuwelen dat zij op het aangezigt en de handen veroorzaakt, en voor Menſchen die teder van huid zijn, bijna onverdraaglijk is; zij laaten zich door blaazen of beweeging der handen niet verjaagen. In Zweeden worden zij *Knot* en in Lapland *Meckere* genoemd. In grootte en geſtalte, verſchillen zij weinig van de voorgaande zoort.

V. *Paarden mug*, in 't latijn *Culex equinus*; (*Culex ater*, *abdomine fusco*, *fronte alba*, LINN. *Faun. Suec.*) Dit kleine zoort van *Muggen*, die naauwlijks een Luis in grootte overtreffen, zijn in Lapland zeer gemeen, en plaagen inzonderheid de Paarden en Runderen, door ſtoutelijk, al bloedzuigende, tusſchen het haair in te loopen. Menſchen worden er zeer zeldzaam van aangedaan.

VI. *Drek-mug*, in 't latijn *Culex ſtercorius*; (*Culex teſtaceus alis reticulatis*, *linea thoracis tribusque abdominis*, *nigricantibus*, LINN. *Sist. Nat.*) deeze die tegelrood is, met netsgewijze wieken, draagt haaren bijnaam van de ſtoffe, waar op zij word gevonden.

Door wat middelen men de Muggen 't best kan verdrijven, of zich daar voor beſchermen.

Om deeze zo lastige Inſekten, die zich inzonderheid in de bosch- en boomrijke plaatzen onthouden, en daar door de buiten-plaatzen in de zomertijd dikwils zeer onaangenaam maaken, door dien deeze Diertjes gewoonlijk tegen den avond in de vertrekken en ſlaapkaamers koomen, als men de vengſters laat open ſtaan, en als dan den rustenden Mench, zeer op zijn legerſteede plaagt, zo dat het bezwaarlijk is uit te ſtaan, in de geheele omtrek buiten het huis te verdrijven, is niet wel te doen, maar er zijn veel middelen om ze uit de vertrekken te houden, of dezelve daar uit te doen verhuizen, als zij er in zijn: Het eerſte geſchied, door middel van de vengſters tegen den avond te ſluiten, want het is voornaamelijk omtrent die tijd, dat ze op de baan koomen en zich in de vertrekken vervoegen.

Doch als ze rede daarin zijn, is het beste middel om ze daar uit te jaagen, dat men een boschje hooi neemt, en het zelve, na alle de glaſen open gezet te hebben, in de brand ſteekt, om daar mede een ſterke rook in het vertrek te maaken, want deeze lastige gasten hier groote vijanden van zijnde, zullen ze daar door uit de opene vengſters tot een toe verkaſſen, waar na men de vengſters ſluit; deeze rook is ook juist niet onaangenaam van reuk, als het hooi maar versch en zuiver is; men kan er ook wel wat welruikende dingen bij voegen.

Anderzints, om van deeze ongenoodigde gasten, des nagts op het bedde ontſlaagen te zijn, zo hebben ook veele, die in de zomer wegens de aangenaamheid, hun verblijf korter of langer op buitenplaatzen houden, een gebreid netje, gordijns-wijze voor het bedde, dat van zijde met kleine mesſchen gebreid is, zo dat de *Muggen* er

niet kunnen doorkoomen, en er echter lucht genoeg tot de ademhaaling doorgaat; met welk net zo wel 's daags, na 't bedmaaken, als 's nagts het bedde geſlooten word: Dit is een goed middel, om rust voor dat ongedierte op zijn ſlaapſteede te genieten, daar het zich onthoud en men het niet anders kwijt worden kan. Dog men heeft daar toe, juist geen behangzels van gebreid net van nooden; men kan zich hier toe bediene van Gaas-linnen, dat wijd en luchtig geweeven is; gelijk men tot *Chaſies* voor de glaſen gebruikt, dat dezelfde dienst doet.

MUGGEN-KRUID; deeze naam draagt de gemeene *Conijza*, die langwerpige grijsagtige bladen, geele bloemen, en een zeer ſterke ſtinkende reuk heeft, groeijende naast de wegen, ſlooten, dijken en elders. Ze heeft deeze naam verkreegen, om dat men wil, dat ze Muggen en Vlooijen verdrijft, dog dit gaat niet zeker, zie ook CONIJZA.

MUGGEN-POEDER; dus word de *Cobalt* ook genoemt, om dat dezelve de *Vliegen*, anders ook *Muggen* genoemt, dood, als men dezelve gepoedert zijnde, met *bier*, *melk* of *honing* mengt, en in de kamers nederzet; maar dit moet met voorzigtigheid geſchieden.

MUIDHOND, zie ZEELT.

MUIL; dus word gewoonlijk de *mond* bij de Dieren genoemt, tot onderſcheid van 's menſchen-mond.

MUIL, betekent ook een zoort van *Schoenen*, zonder agter-hakleeren, daar men de voeten maar inſteekt, zonder dezelve verder vast te maaken; dienende voor de Mansperzoonen meest alleen, om daar in gemakkelijker binnen huis te gaan; dog de Vrouws-perzoonen draagen de *muilen* veel als een gewoonlijke dragt, zo wel buiten als binnen huis, en ook als een vercierzel, zijnde ten dien einde dikwils zeer net en cierlijk van gêverſt leder, fraaije ſtoffen, zijde, goud of zilver enz. opgemaakt of geborduurd enz.

De Mannen draagen ook een zoort van *muilen*, die hak-leeren hebben, welke men optrekt zonder dezelve gelijk ſchoenen, toe te gespen, deeze worden gewoonlijk tot onderſcheid, bij ons *Pantouffels* genoemt.

MUIL-EZEL, is een viervoetig Dier, van een Paard en Ezelin, of van een Ezel en Merrie geteeld. Het is den Hebreen bekent geweest onder de naam van *Pered* of *Pirdah*, zijnde het Mannetje en Wijfje; de Grieken noemen het Ἡμίονος, 't welk *Half-ezel* betekend; de Chaldeen *Cudana*; de Arabieren *Beal*. De naamen welke dit Dier in de Europeaanſche taalen heeft, zijn van 't latijn, ſche woord *Mulus* afkomſtig.

GESNERUS *de quad. L. I. pag.* 19. zegt, dat de Ouden de Dieren van een Paard en Ezelin geteeld, *Hinnuli* noemden, om dat zij hinniken als het Paard; en die van een Eezel en Merrie voortgebragt *Muli*, dewijl derzelver bulken volkoomen met dat van een Ezel overeenkoomt. Zij noemden de eerſten ook *Bardi*, welken naam, de Muildrijvers nog hedendaagsch aan deeze Beesten geeven. De Heer LINNÆUS *Faun. Suec.* plaatst dit Dier in den rang van die Lastbeesten welke de Latijnen *Jumenta* noemen, en noemt het *Equus cauda extrema ſetoſa*; 't welk ook volkoomen aan den Ezel past, en zo wel de eene als d'andere van 't Paard onderſcheid, wiens ſtaart overal ruig is, *cauda undique ſetoſa*. De Heer BRISSON noemt het *Equus auriculis longis, erectis, juba brevi.* Het is de *Aſinus biformis*, *Hijbridus* van KLEIN *Diſp. Quad. p.* 6. *B.* de *Mulus* van RAIJ *Sijnop. Quad. pag.* 64., van ALDROVANDUS *Quad. ſolip. pag.* 358., van GESNERUS *Quad. pag.* 794., van JOHNSTON *Quad. pag.* 15., van CHARLETON *Exercit. pag.* 4. en van H. SLOANE, *Vol. II. pag.* 327.

De *Muilezels* zijn dan halfſlagtige Dieren, uit de vermenging van Ezels en Paarden voortkoomende. Die van een Ezel met een Merrij ſpruit, is grooter, dan die van eene Ezelin, welke door een Hengst beſprongen is, geboo-ren word. In Spanjen, alwaar men de *Muilezels* veelvuldig gebruikt zo om te berijden als voor Rijtuigen te ſpannen, zijn geheele Stoeterijen van deeze Dieren, en men is er niet minder keurig in het uitkiezen van Ezels om de Merrijen te beſpringen, als in Vrankrijk omtrent de Spring-hengſten. Auvergne, echter, Poitou en andere Povintien van Vrankrijk, leveren ook een groot aantal van *Muilezels* uit. Men vind er menigvuldig in China en andere Oosterſche landen; doch in de Noordelijke deelen van Europa zijn zij zeldzaam.

Deeze Dieren zijn met de kragt der Paarden, en de hardheid der Ezelen begaafd, zo dat zij tot allerlei zwaar werk in ſtaat zijn; doch veelal zijn zij koppig en kwaadaartig, ook veeltijds ſchrikagtig, zo dat men met zommige niet zonder gevaar kan omgaan. In dit opzigt zijn de *Muilezels* meerder te vreezen, dan de *Muilezelinnen*, welke laatſte meest al onder den Man gebruikt worden. Zij hebben een ſterk geheugen en zijn zeer fijn van reuk, In geſtalte verſchillen zij weinig van de Paarden, dan door de kortheid der maanen, en door de kwast aan het end van de ſtaart; ook is zomtijds hun geluid verſchillende, en zij hebben even gelijk de Ezels een kruis op den rug.

Doorgaans is het van half Maart tot half Junij, dat men Merrijen door de Ezel laat beſpringen, op dat de *Muilezels* ter waereld koomen mogen in een tijd van 't jaar, wanneer er overvloed van gras is. Agt dagen voor dat de Merrij beſprongen word, laat men haar ophouden met werken, geevende haar dagelijks eenig voeder. Voorts moet even het zelfde in agt genoomen worden, als omtrent de Paardenteelt; echter met dit verſchil, dat de Merrijen die door een Ezel beſprongen zijn, een gantsch jaar loopen, en dat zij haar Veulen niet langer dan zes maanden kunnen zoogen, wegens de pijn en ſmerte, welke zij na dien tijd aan haare uijers hebben. Op het zien van de Merrij worden de Spring ezels zo doldriftig, dat men ze altoos gemuilband moet houden, op dat zij die geen welke ze naar de Merrij brengt, niet door het ſlaan met de kop beledigen.

Eertijds was men in de waan, dat een *Muilezel*, met een *Muilezelin* niet konde voortteelen, dewijl dit Dier voor een monster wierde gehouden: Doch de ongegrondheid van dit gevoelen blijkt zeer duidelijk, dewijl het verſcheidene maalen is gebeurt, dat eene *Muilezelinne* een Jong voortbragt. In 't jaar 1703. zag men daar nog het voorbeeld van te Palermo op Sicilien, alwaar een zodanige van drie jaaren oud, het Jong dat zij geworpen had met haar eigen melk opvoedde: Ook zijn deeze Dieren buiten gemeen geil en driftig om te paaren, doch men moet hun zulks beletten, dewijl zij anderzints door hunne kwaadaardigheid niet handelbaar zijn. De leeftijd van de *Muilezels*, word doorgaans op dertig jaaren gerekend.

MUISAGTIG GOUDHAANTJE, zie GOUDHAANTJES *n.* LXXV. *pag.* 919.

MUISEN, is een viervoetig Dieren-geſlagt, waar in, behalven de gewoone inlandſche en vreemde *Bosch-en Water-rotten*, *Huis-* en *Veld-muiſen*, ook eenige zeer zeldzaame Dieren zijn begreepen; zo als het *Gui-*

neeſch-Biggetje, de *Lemming*, het *Marmeldier* of de *Marmot*, de *Hamster*, de *Egijptiſche ſpringer* en de *Vliegende Muis*.

Daar heerſcht een groot verſchil onder de hedendaagſche Natuur beſchrijvers, ten aanzien van de ſchikking der Dieren, welken door de Heer LINNÆUS in het geſlagt der *Muiſen* zijn gebragt. De Heer KLEIN die de verdeeling zijner gezinnen, onder de Dieren die haairig en gevingerd, of met klaauwen zijn, naar 't getal der vingeren maakt, heeft de *Cavi'as* of *Indiaanſche Konijntjes*, in een ander gezin dan de *Rotten* en *Muijen* gebragt, welken hij met de *Inkhoornen*, *Mollen* en *Vleder-muiſen*, als vijf onderdeelingen van het geſlagt der *knaagende Dieren* op geeft, die vijf vingeren of toonen hebben. De Heer BRISSON maakt van de *Cavia's* het *Konijnengeſlagt*, van de *Marmeldieren* en dergelijke ruigſtaarten het *Rotten-geſlagt*, en brengt onze gewoone *Rotten* en *Muiſen* met eenige uitheemſchen, tot het *geſlagt der Muiſen*.

De kenmerken, waar onder de Heer LINNÆUS alle de gemelde Dieren begrijpt, zijn zeer eenvoudig; namelijk dat zij de onderſte voortanden ſcherp als elſen hebben. Dus was dit geſlagt in ſtaat om eene groote verſcheidenheid van Dieren te bevatten; in zommigen van welken de ſtaart zeer kort is of geheel ontbreekt, in anderen langer dan het lijf, en kaal in 't een, haairig in 't ander; jaa ook met een kwast aan 't end. Zommigen hebben uitwendig geen ooren, in anderen zijn zij kaal, in anderen haairig, in de meeste niet lang. De voorpooten zijn veelal vier-, de agterpooten vijf-, in zommigen egter maar drie vingerig.

Zoorten van het Muiſen-geſlagt.

Het getal der zoorten van dit geſlagt, bepaalt de Heer LINNÆUS op zestien, waar onder het *Guineeſch-biggetje* de eerste plaats bekleed, en de *Vliegende-muis* de laatste.

De Heer BRISSON telt twaalf zoorten in zijn *Muiſengeſlagt* op, waar onder zeven *inlandſche Rotten* en *Muiſen*.

Zoorten van het Muiſen-geſlagt volgens het Sijſtema van de Heer BRISSON.

I. De ROT. *Rattus.*

Mus cauda longiſſima, obſcure cinereus; of, Muis met een zeer lange ſtaart, donker aschgraauw van koleur. *Woont in de Huiſen.*

II. De MUIS. *Sorex.*

Mus cauda longiſſima, obſcure cinereus, ventre ſubalbeſcente; of, Muis met een zeer lange ſtaart, donker aschgraauw, aan de buik witagtig. *Woont in de Huiſen.*

III. De BOSCH-ROT. *Mus Sijlvestris.*

Mus cauda longiſſima, ſupra dilute fulvus, infra albicans; of, Muis met een zeer lange ſtaart, van boven bleekvaal, van onderen witagtig. *Woont in de Bosſchen.*

IV. De GROOTE VELD-ROT. *Mus Campestris major.*

Mus cauda longiſſima, fuscus, ad latera rufus; of, Muis met een zeer lange ſtaart, het lijf bruin, aan de zijden ros. *Woont in de Velden.*

V. De AMERIKAANSCHE MUIS. *Sorex Americanus.*

Mus cauda longiſſima, dilute ſpadiceus; of, Muis met een zeer lange ſtaart, en bleek bruin-rood van koleur. *Woont in Amerika.*

VI. De AMERIKAANSCHE ROT. *Rattus Americanus.*

Mus cauda longiſſima, ſupra ex fuſco flaveſcens, infra albicans, auriculis retrorſum ſitis; of. Muis met een zeer lange ſtaart, van boven geelagtig ros, van onderen witagtig, de ooren agterlijk geplaatst. *Woont in Amerika.*

VII. De WITTE VIRGINISCHE ROT. *Mus albus Virginianus.*

Mus cauda longa, albus mijſtace nigricante; of, Muis met een lange ſtaart, 't lijf wit van koleur met zwartagtige knevels. *Woont in Virginie.*

VIII. De ROT VAN NOORWEEGEN. *Mus Norvegicus.*

Mus cauda longa & ailute cinero fuscus; of, Muis met eene lange ſtaart, uit den bleeken aschgraauw en bruin. *Word in Noorwegen gevonden.*

IX MULOT.

Mus cauda longa; ſupra é fusco flaveſcens, infra ex albo cineraſcens; of, Muis met een lange ſtaart, het lijf van boven uit den bruinen geelagtig, van onderen uit den witten aschgraauwagtig. *Woont in de Bosſchen, Velden en Tuinen.*

X. DE OOSTERSCHE ROT. *Mus Orientalis.*

Mus cauda longa, rufus, lineis in dorſo albicantibus Margaritarum æmulis; of, Muis met een lange ſtaart; 't lijf ros, met witte ſtreepen op de rug, die als uit paarlen ſchijnen zaamen geſteld te zijn, getekend. *Woont in Oostindiën.*

XI. De WATER ROT. *Mus Aquaticus.*

Mus cauda longa, pilis ſupra ex nigro & flaveſcente mixtis, infra cinereis veſtitus; of, Muis met een lange ſtaart, het lijf van boven bekleed met haair, dat uit zwart en geelagtig gemengeld is, van onderen aschgraauw. *Word op waterige plaatzen gevonden.*

XII. De KLEINE VELD ROT. *Mus Campeſtris minor.*

Mus cauda brevi, pilis è nigricante & ſordide luteo mixtis in dorſo, & ſaturate cinereis in ventre veſtitus; of, Muis met een korte ſtaart, het haair uit zwart en vuilgeel gemengeld op de rug, donkergrijs aan den Buik. *Men vind hem in de Velden, en voornaamentlijk geduurende den Oogsttijd.*

Zoorten van het Muiſen-geſlagt, benevens derzelver beſchrijving volgens het Sijſtema van de Heer LINNÆUS.

I. *Guineeſch Biggetje*, bij MARGOR. *Braſil.* 224. *Cavia Cambaija* genoemt; door GESNERUS *Quadr.* 367. en ALDROVAND. *Dig.* 391, 393. *Cuniculus Indicus*; JONST. *Quadrup.* 161. *Porcellus Indicus ſive Cuniculus Indicus*; RAIJ *Quadr.* 223. *Mus ſ. Cuniculus Americanus Guineënſis Porcelli pilis & voce*; (*Mus cauda nulla palmis tetradactijlis, plantis tridactijlis* LINN. *Sijſt. Nat.*) De Heer BRISSON tijtelt dit Diertje, 't welk veel grooter is dan een Rot, het *Indiaanſche Konijn* en onderſcheid het bij den zoortnaam van *Cuniculus ecaudatus, auritus, albus aut rufus, aut ex utroque variegatus*; of *Konijn zonder ſtaart, met ooren, wit of ros van koleur, of uit beiden gemengeld*; het is de zevende zoort in zijn Konijnen geſlagt. De Franſchen zegt hij noemen het *Cochon d' Inde*; de Duitſchers *Indianiſch Kunele* of *Indiſch Seule* als ook *Meerferckel, Meerſchwein* 't welk *Zee varken* betekend; de Polakken *Zwinke Zamorska*; de Zweeden *Marswin* en de Engelſchen *Gnix Pig.*

De lighaamsgeſtalte van dit Diertje, heeft meer overeenkomst met dat van een Biggetje, dan van een Konijn; deszelfs langte is omtrent een voet; het lijf en de

de kop is zeer dik; de ſnuit ſtomp; de boven lip als in de Haas geſpleeten, doch digt; de onderlip veel korter dan de bovenſte zo dat zich de bek onder den ſnuit vertoont; nevens de neusgaaten ſtaan tamelijk lange knevels, insgelijk drie borstel-haairtjes aan den boven-, drie aan den onderkant der oogleden; de oogen die bruin van koleur en groot zijn, puilen uit; de ooren zijn wijd uitgeſpreid, rond van rand, kort en ſtomp, van buiten ten eenemaalen kaal, zo dat de aders doorblinken, van binnen een weinig haairig; de pooten zijn kort, en met zeer lange ſcherpe nagelen gewapend, inzonderheid de agterpooten; het lijf is met zagt haair bedekt, 't welk tamelijk digt ſtaat, doch zeer kort is, een weinig langer en ſtijver in de nek. Zeer veel verſchilt de koleur in dit geſlagt, en dat 't aanmerkelijkſt is, zelfs bij die welke in 't wilde voort koomen, 't geen zeer zeldzaam onder de Dieren gezien word. Men vindze geheel wit, of geheel ros, doch de meesten zijn uit wit en ros of geelagtig rood gemengeld; zommigen hebben zwarte vlakken.

De onderſte voortanden zijn, gelijk in de Rotten, elswijze ſcherp, de bovenſte die krom ſtaan, ſtomp en bijna driekantig; de kiezen maaken een dubbele rij, wederzijds vier, waar van de bovensten zijdelings uitwaards wijken, de ondersten inwaards, en deeze ſchijnen, zo wel als die, ieder uit twee tanden, doch met een derde die dunner is, in 't midden te beſtaan; zo dat zommige Schrijvers de gedaante van die kieſen, niet onaardig bij de letter W vergelijken. Het Bekkeneel, heeft uit oorzaake van zijne langwerpigheid, meer overeenkomst met dat van het Konijn, dan van den Inkhoorn of Bever; de ooghollen hebben echter zulk een hooge rand niet.

Volgens berigt van de Heer RAIJ heeft de ontleeding van dit Dier door ENTIUS werkſtellig gemaakt, weinig bijzonders ontdekt. Den Blinden daarin had het zeer groot, ja grooter dan de maag, waar in het eenigermaaten met de Haaſen en Konijnen overeenkomt, en hier door word het denkbeeld van derzelver herkaauwing bevestigd. Tuſchen de Schaft, die zeer groot was, en het uiterste van den Endeldarm, vond men gelijk in de Haas een groote holligheid, uit welker wanden een witte ſtinkende ſtoffe kost uitgedrukt worden, even als uit de klieren bij den aars.

Behalven het vermaak dat men van deeze Biggetjes heeft, door hunne gebaarden en vlugheid verſtrekken zij ook tot een lekkere ſpijſe. Men plukt het haair uit en braadze, wanneer hun vleesch de malscheid van Konijnen- en de vetheid van Varkens- of Zwijnen-vleesch heeft. Zij worden derhalven dikwils in Europa, wegens hunne ſterke voortteeling, voor de Keuken zo wel als tot vermaak aangefokt.

Dit Diertje heeft zijn oorſprong uit Guinea, of wel uit Braſil; het word ten minsten zomtijds uit Zuid-Amerika in Europa overgebragt, alwaar men het in huis moet houden, en zorgvuldig zo voor de koude als Katten bewaaren, die er niet minder vuurig na zijn, dan naar de Rotten en Muiſen, laatende het zelve wanneer zij het in hunne klaauwen krijgen, zelden ongeſchonden vrij. Zie hier kortelijk de eigenſchappen van dit Dier, zodanig als men het vind in LINNÆI *Amœnit. Academ. Vol.* IV. *p.* 190. *ſub Tit. Mus Porcellus.*

De ſpijze welke deeze Diertjes wanneer men ze in Europa heeft, nuttigen, is allerlei zoort van aard- en boom-vrugten; doch zij kunnen, gelijk onze Konijnen, weinig natte, weeke kost, of zulke die afgang maakt, verdraagen, ſtervende dikwils aan de loop, indien zij te veel moeskruiden, kool of wortelen eeten. Zij drinken zeer weinig, en moeten zuiver water of verſche melk hebben. Nimmer eeten zij ſtaande, maar altoos zittende en herkaauwen op de wijze der Haazen en Konijnen, ſlurpende den drank met een uitgeſtoken tong, eveneens als de Katten. Hunne beweeging is vlug, en zij tragten zich altoos in de eene of de andere ſchuilhoek te verbergen. Geſtadig zijn zij bezig, zich de pooten te likken en het haair te ſtrijken, gelijk de Katten, 't geen de een ook dikwils den ander doet, en de Moer inzonderheid haare Jongen. Het klimmen valt hun lastig en zij ſpringen zelden, doch gaan zomtijds op de agterſte pooten ſtaan, om in de rondte te gluuren; niet gaarne willen zij in een hok beſlooten zijn, 't welk hun ook ziek maakt. Zij zijn liefhebbers van zagte, warme, zuivere legerſteede. Terwijl het Mannetje ſlaapt, houd het Wijfje daar bij waakende, de wagt; zij maakt zomtijds een weinig geluid, en bemerkende dat het Mannetje niet ſlaapt, loopt zij toe, plukt hem bij haair en doet hem opſtaan, nemende zijn legplaats in; wanneer hij op zijn beurt haar bewaakt. De ſtem van 't Mannetje is grof, die van 't Wijfje fijn en piepende. Onophoudelijk ſchijnen zij met elkander te praaten, zwijgende bijna nooit ſtil dan onder 't ſlaapen. Wanneer zij honger hebben, of van iemand worden aangelokt die hun eeten geeft, toonen zij zeer duidelijk hun verlangen door 't woord *ovi*, en betuigen hun vermaak, wanneer de ſpijs hun behaagt, door een zonderling geluid, 't welk naar dat van een Klokhen zweemt. Men kan ze veilig behandelen, want zij doen den Mensch geen kwaad, en bewijzen zelfs veel vriendſchap aan hunne oppaſſers; doch anders zijn zij zeer ſchuw en krakeelzugtig, vegtende dikwils om de ſpijzen gelijk de Honden, of om de legplaats gelijk de Varkens. In 't vegten vat gewoonlijk de een den ander in de nek, bij 't haair, en plukt hem geweldig, terwijl deeze als een Paard agter uit ſlaat, weerende zo met ſchoppen als krabben den andere af; 't gevegt beginnen zij met knarzen der tanden, en indien het twee Mannetjes zijn, raakt dikwils de een zwaar gekwetst, die dan huilende van de ſtrijdplaats wijkt. De uitwerking van dit bijten in de nek is, indien die gebeeten word jonger dan de ander zij, zomtijds van zulk een gevolg, dat deszelfs agterlijf verlamt, en hij dus jammerlijk omkoomt.

Ongelooflijk ritzig zijn de Mannetjes, maar de oude Wijfjes laaten zich zelden dekken, ſchoon zommige lang genoeg vrugtbaar blijven. Nimmer zijn de Wijfjes geilder dan op den dag wanneer zij gejongd hebben, en worden aanſtonds weder bevrugt; zijnde dit misſchien het eenigſte Dier, dat op den zelfden dag wanneer zij heeft geworpen, zich van het Mannetje gebruiken laat. Na verloop van vijf weeken brengt zij doorgaans twee, nimmer drie, en zelden meer dan vier jongen ter wereld. Men moet ze als dan van alle anderen afzonderen, want deeze zouden haar zuigen, en de nieuw geborenen het zog ontrooven, terwijl de Moer, als alles in 't gemeen is, haar Jongen niet van de anderen onderſcheid. Zij verlost zich zelven, haalende de Jongen een voor een met den bek uit, hun ſchielijk de navelſtreng, afbijtende, en ze door likken ſchoon makende; doch het Mannetje geeft haar indien hij er tegenwoordig is, zelden de tijd daar toe. De Jongen

koomen

koomen met oogen en haair voorzien ter wereld, en na verloop van twaalf uuren kunnen zij de Moer in 't loopen volgen, er in vlugheid niet voor wijkende; ook zijn zij bijna aanſtonds in ſtaat, om dergelijk voedzel te gebruiken als de Ouden, 't welk hen zeer wel te ſtade komt; want als zij bij toeval in vuiligheid raaken, heeft er de Moer een afkeer van en zou ze laaten ſterven; het is ook om die reden dat men verpligt is, deeze Diertjes geduurig, van een ſchoone warme ſlaapplaats of nest te verzorgen.

II. *Konijn van Java*, in 't latijn *Lepus Javenſis* ook *Leporinus*; (*Mus cauda abbreviata, palmis tetradactijlis, plantis tridactijlis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De Heer BRISSON die er zijn eerſte zoort van Konijnen van maakt, noemt het *Cuniculus caudatus, auritus, rufescens, fusco admixto*; en KLEIN die het onder de *Asterhaſen* of *Cavia* plaatst, *Cavia Javenſis*. De grootte van dit Dier is omtrent zo als dat van een Haas; naar 't lijf gereekend is de kop klein, de oogen zijn groot en uitpuilende; de ooren hebben veel gelijkenis na die der Muizen; het agterlijf is dik en grof, de pooten lang; het geheele Dier is met rosagtig haair bekleed, waar onder eenig bruin gemengd is. Het woont op de Eilanden van Java en Sumatra, in Oost-indiën.

III. *Lemming*, *Noorweegſche Muis*; door de Sweeden *Rothmaus*, *Sabelmaus* en ook *Tialmus* genoemd, door de Laplanders *Lummich*; (*Mus cauda abbreviata pedibus pentadactijlis*, LINN. *Sijſt. Nat.* X.) is een Dier 't welk ongeveer zo groot is als een Mol, waar van hij ook omtrent de gedaante heeft; doch in koleur verſchilt hij er grootelijks van, dewijl die uit zwart, geel en ros is gemengeld, of zomtijds ook bruingeel gelijk de Buntſingen; hier en daar geſtreept en gevlakt. De pooten en ooren zijn zeer kort, insgelijks de ſtaart die ruig is, geel en zwart; de kop gelijkt naar die der andere *Muiſen* en hij heeft knevels aan den bek; 't getal der voortanden is onder en boven twee, dat der kieſen twaalf, drie wederzijds in ieder kaak; aan elke poot zijn vijf ſcherpe kromme nagelen, waar van de middelſten 't langſte zijn.

Dit zoort van *Muiſen* ſchijnt eeniglijk aan de Alpen van Lapland bepaald te zijn, en pleegen als de voornaamſte plaag, van de omleggende Landſtreeken aangemerkt te worden. Men maakte zich wijs, dat zij uit de Wolken op het Aardrijk nedervielen, en dat dus het Land door dezelven, zo als eertijds Egipten, onmiddelijk van Gods hand bezogt werde; hierom gebruikte voortijds, de Roomſche Geeſtelijkheid, een formulier van bezweering en vervloeking daar tegen. Geleerde Mannen zelfs, zo als WORMIUS en SCALIGER hebben het nedervallen van deeze Dieren, met den regen en derzelver vorming in de Wolken, niet voor onmoogelijk aangezien, ja zij hebben zulks met veele redenen getragt te ſtaaven: Anderen hebben gedagt, dat een nevel of dikke mist in ſtaat waare, om ze van de Bergen af te ſleepen. In PONTOPPIDANS, *Nat. Hiſt. van Noorwegen II. Th. pag.* 62, word het niet als onwaarſchijnlijk voorgeſteld, dat zij door een wervelwind in de taale des Lands *Oes* genoemd, die in ſtaat is een gantſche last Haringen uit de Zee over 't Land te ſmijten, van de Bergen afgerukt en dus verſpreid zouden worden.

Echter zijn alle de hedendaagſche Natuurkundigen van oordeel, dat dit alles voor verdichtzelen moet gehouden worden, en de Heer LINNÆUS, meent den oorſprong van deeze dwaaling ontdekt te hebben. In eene Verhandeling te vinden in *der Kon. Schwed. Akad. Abhandl. auf das Jahr.* 1740. *Vol.* II. *p.* 75. zegt hij, „ Hedendaagsch, zijn er nog eenige luiden, die ge„ looven, dat de wolken in Lapland, Menſchen en „ Rendieren zelfs, met zich kunnen wegvoeren; wes„ halve de genen, die in 't gebergte reizen, genoodzaakt „ zouden zijn, wanneer er een wervelwind ontſtaat, „ plat op den grond te gaan leggen. Ik ben zelf, meer „ dan eens, op de hoogſte bergen en van de wolken „ omringd geweest. De ijsbergen zijn de allerhoog„ ſten, en ſtrekken zig, op verſcheide plaatzen, langs „ de Alpen heen, tot drie en vier mijlen in de breed„ te uit; op welken geen groene of kaale plek gronds, „ maar een altoosduurende ſneeuw, die zoo hoog als „ de hoogſte berg, op het Aardrijk legt, te zien is, „ en welker oppervlakte overal met baaren is als de „ golven van de Zee. Deeze ſneeuw is hard, zo dat „ men er onmogelijk doorkomen kan en zo vast als ijs: „ Men ziet er breede door den vorst veroorzaakte bars„ ten in, daar bij den zomer de zonneſchijn de ſneeuw aan „ de kanten doet ſmelten, waar van het water afloopen„ de beeken maakt, en dus ontſtaan er afgronden, met „ loodregte kanten, of van onderen breeder, in dee„ ze ſneeuwbergen, van vijftien tot dertig vademen „ diep.

„ Wanneer de Laplanders, in 't reizen over deeze „ Bergen, aan de kimmen een klein donker wolkje be„ ſpeuren, weeten zij aanſtonds, dat zij op een be„ kwaame plaats ſtil houden, of hunne weg naar zulk „ een plaats rigten moeten, daar zij verſchuiling kunnen „ vinden. Het wolkje rijst langs hoe hooger, wordt „ van tijd tot tijd grooter, tot dat het den halven Ho„ riſont beſlaat, en brengt een ſtormwind met zig, „ overdekkende eindelijk Menſchen en Beesten als een „ dikke nevel: De natte deeltjes zetten zig aan alle „ haairen, en het wordt zo duiſter, dat men naauwlijks „ de handen, veel min de voeten zien, noch het ge„ roep van een anderen, die op eenigen afſtand is, „ hooren kan. Wanneer nu iemand in zulk een dui„ ſternis voortgaat, daar men niet voor zig uit kan zien, „ is het ligt te begrijpen, dat hij gereedelijk in zulk „ een afgrond, tuſſchen het van een geborſten ijs, „ vallen, en daar levendig begraaven worden of ver„ drenken kan. Hier uit zal het gerugt ontſtaan zijn, „ dat de wolk Laplanders en Rendieren met zig voert, „ en van de Bergen om laag ſmijt. Anders kan de wolk „ zo min iets opheffen als den nevel, en nog veel min„ der deeze *Muiſen*, die, gelijk andere Dieren, in de „ gebergten ter wereld gebragt en opgevoed worden, „ van welken zij, in zekere jaaren, als geheele volk„ plantingen, afkomen, en dit op zulk een ſchielijke „ wijze, dat in voorige tijd de inwooners der Provin„ tiën, digt aan Lapland gelegen, die zulks niet ge„ woon waren, het voor een plaag des Hemels aan„ merkten, welke zij met Vaſt- en Bededagen tragtten „ af te weeren".

De Lemmingen houden in die gebergten huis; men vind ze er alle jaaren, en zelden zal men, in het doorreizen derzelven, een hoop aarde of heuveljes ontmoeten, in welke zig geen gat vertoont, dat zo wijd is, dat men er, met alle de vijf vingeren te gelijk, in den grond kan koomen. Men vind er zelden meer dan een of twee in, doch dikwils met vijf of zes Jongen bij zich; hoewel zij, gelijk de *Muiſen*, agt pram-

men

men hebben. Zij zijn niet zeer vreesagtig, keffende, wanneer men ze nabij komt, gelijk een jong Hondje, en bijtende in den Stok, dien men ze voor den bek houdt. Hunne ſpijze is gras en Rendieren-mos; zij herkaauwen gedeeltelijk, als andere *Muiſen*, doch zo volkomen niet; even of het een bastaard-zoort ware. De Honden der Laplanders leeven, wanneer zij met de Rendieren ter weide gaan, grootendeels van dit Gedierte.

Het allermerkwaardigſte in deeze *Muiſen* is hunne vlugt van de bergen, gelijk men het mag noemen; dewijl men opgemerkt heeft, dat zeer weinigen derwaards wederkeeren en de meesten ſneuvelen. Toen de Heer HOGSTROEM, in 't voorjaar 1742, te *Kaitom*, in *Luleao-Lapmark*, aankwam, vernam hij, dat deeze *Berg-muiſen*, wat over de drie jaaren te vooren, in ongelooflijke menigte, een reize verder naar 't Ooſten ondernomen hadden. In de zomer van dit jaar beſpeurde hij, dat deeze Dieren weder op hunne terugreize naar de gebergten zig bevonden. Zo wel Laplanders als Boeren verzekerden hem, dat het altijd hunne gewoonte was geweest, na een langer of korter tijd, dus, op de zelfde wijze als zij heen waren gereisd, terug te keeren; doch met dit onderſcheid, dat naauwlijks het honderdſte deel van hun overgebleeven was; dewijl zij, onderwegs, aan zulk een menigte van toevallen en gevaaren onderhevig zijn.

't Gemeen gevoelen is, dat in de twintig jaaren eens of tweemaal het Land, dat digt aan de Laplandſche Alpen legt, zo wel in Sweeden als in Noorwegen, van een heirleger deezer Dieren overſtroomd word. Van 't gebergte *Koelen*, 't welk het Ampt Nordland van Sweden affcheidt, en voor derzelver eigentlijke vaderland gehouden wordt, ziet men ze, als het de tijd is van hunne reize, overkomen, en in groote troepen, ten deele door Nordland en Finmark naar den Oceaan, ten deele door Sweeds Lapmark naar de Boden-Zee marſcheeren. Volgens het berigt van den Heer LINNAEUS, geſchiedt hunne marsch in een regte lijn, waar van zij naauwlijk ooit ter zijden afwijken, of eenigen omweg neemen, en, wanneer zij zulks van wegen een rotsſteen, die hun ontmoet, genoodzaakt worden te doen, dan zoeken zij aan de andere zijde hunne ſtreek weder, en gaan in den eersten koers voort. Zo zij aan een rivier of meir komen, daar zwemmen zij met den zelfden koers over, en zo hun op 't water een vaartuig voorkomt, ſpringen zij er liever op en aan de andere kant weder af, dan dat zij hunnen koers veranderen zouden. Men verhaalt, dat zommigen deezen togt onderneemen, met hunne Jongen in de bek of op de rug.

Overal, daar dit Ongedierte zijnen weg neemt, is de ſchade bijster groot; want zij vertreeden niet alleen het gras, maar eeten 't zelve, en 't ſtaande koorn, met wortelen en al op; zo dat de Landman een zeer ſlegten Oogſt te verwagten heeft. Egter worden er van de Beeren, Wolven, Vosſen, Bontſems, Marters en dergelijke Dieren, een groote menigte vernield, en de Honden zelfs maaken er jagt op; zo dat ver de meesten onderwegs ſneuvelen, eer zij de Zee aan den eenen of anderen kant bereiken, waar in men wil dat de overigen, al voortgaande in die zelfden koers, zouden loopen en om hals komen: Hoewel dit egter bezwaarlijk met haaren gemelden terugtogt naar de bergen is overeen te brengen. Daarenboven is dit onheil niet algemeen; treffende, gelijk de plaag der Sprinkhaanen, maar eenige weinige diſtrikten. In zekere Heerlijkheid van 't ſtigt van Bergen, worden om de drie of vier jaaren, eenigen van deeze *Muiſen* gevonden, die maar weinig in getal zijn, en geen aanmerkelijke ſchade doen. Zommige bijgelovige luiden houden daar jaarlijks een zogenaamd *Muiſen-feest*, hier in beſtaande, dat zij hunne beste kleederen aandoen, en, in plaats van werken, dien dag lui en ledig, meest ſlaapende, doorbrengen: 't Welk, misſchien, van een Bedeſtond of Dankdag wegens dit Ongedierte zal afkomſtig zijn.

IV. *Marmeldier*, in 't latijn *Marmota*, (*Mus cauda abbreviata ſubnuda, auriculis rotundatis, Buccis gibbis*; LINN. *Sijſt. Nat.*) Zie MARMELDIER.

V. *Amerikaanſche Marmot*; in 't latijn *Monax*; (*Mus cauda mediocri piloſa, corpore griſeo, auriculis ſubrotundis, Palmis tetradactijlis, plantis pentadactijlis*; LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Dier heeft omtrent de groote van onze Konijnen; deszelfs oogen zijn zwart en uitpuilende; de ooren kort en rond; knevels die uit haair zo hard als Varkens-borſtels beſtaan, en dergelijke haairen ter wederzijden van den bek. Het gantſche lijf is met haairen bedekt, donkerbruin op de rug, aan de zijden een weinig lichter, en aan den buik 't lichtst; de nagels, vingers en pooten, zijn tot den hiel toe zwart; de ſtaart, die meer dan de helft der langte van het lijf heeft, is met bruin en zwartagtig haair bekleed. Dit Dier huisvest in Noord-Amerika, en wel voornamelijk in Marijland.

VI. *Hamſter*, in 't latijn *Cricetus*; door de Heer BRISSON *Straatsburgſche Marmot* genoemd, met deeze omſchrijving; *Marmota argentoratenſis, ſive, Glis ex cinereo rufus in dorſo, in ventre niger, maculis tribus ad latera albis*; (*Mus cauda ſubabbreviata, auriculis rotundatis, corpore ſubtus nigro, lateribus rufeſcentibus*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Volgens zeggen van de Heer BRISSON is dit Dier een half elle lang, heeft zeer korte pooten en een ſtaart die omtrent agt duim lang is; boven op den kop, op de rug en ſtaart, is de koleur rosagtig grijs; aan de zijde van 't ligbaam ros, de keel wit en de buik zwart; wederzijds aan de kaaken heeft het een zoort van zak, waar in men zegt dat hij het koorn verzamelt en na zijn nest voert; de Heer LINNÆUS betuigd, dat het getal der vingeren van de pooten, hem zo wel in deeze *Muiſen* als in de voorgaande zoort, onbekend is.

De *Hamster* komt menigvuldig in Thuringen en Polen voor, alwaar het zich in de tarw-akkers onthoud, diepe holen in den grond gravende, die aan 't eind drie vertrekken hebben, in eene van welke het zijne woonplaats heeft, in 't andere zijn voorraad oplegt, en in het derde zijn vuiligheden loost. Men wil ook dat het bijzondere zoorten van ſpijzen, gelijk graan, erwten, boonen enz. in de bijzondere kamertjes bewaart, brengende dezelven in de gemelde zakken na zijn hol, dat, behalven den ingang, die zeer krom en bogtig loopt, nog een regt gat heeft om door te gluuren. Tweemaal in 't jaar brengt het zes jongen voort.

De *Hamſter* zegt men een ſchadelijk Dier te zijn, dewijl het zo veel koorn en andere Veldvrugten vernielt of wegſleept. Men graaft het uit den grond, ten deele ook om den voorraad magtig te worden, dien het in zijn hol heeft opgezameld; doch het is gevaarlijk aan te doen, en moet met ijzeren haaken worden uitgehaald. Het beste middel om ze te vernielen, is poeijer van *witte nies-*

koomen met oogen en haair voorzien ter wereld, en na verloop van twaalf uuren kunnen zij de Moer in 't loopen volgen, er in vlugheid niet voor wijkende; ook zijn zij bijna aanſtonds in ſtaat, om dergelijk voedzel te gebruiken als de Ouden, 't welk hen zeer wel te ſtade komt; want als zij bij toeval in vuiligheid raaken, heeft er de Moer een afkeer van en zou ze laaten ſterven; het is ook om die reden dat men verpligt is, deeze Diertjes geduurig, van een ſchoone warme ſlaapplaats of nest te verzorgen.

II. *Konijn van Java*, in 't latijn *Lepus Javenſis* ook *Leporinus*; (*Mus cauda abbreviata, palmis tetradactijlis, plantis tridactijlis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De Heer BRISSON die er zijn eerste zoort van Konijnen van maakt, noemt het *Cuniculus caudatus, auritus, rufescens, fusco admixto*; en KLEIN die het onder de *Asterhaſen* of *Cavia* plaatst, *Cavia Javenſis*. De grootte van dit Dier is omtrent zo als dat van een Haas; naar 't lijf gereekend is de kop klein, de oogen zijn groot en uitpuilende; de ooren hebben veel gelijkenis na die der Muizen; het agterlijf is dik en grof, de pooten lang; het geheele Dier is met rosagtig haair bekleed, waar onder eenig bruin gemengd is. Het woont op de Eilanden van Java en Sumatra, in Oost-indiën.

III. *Lemming*, *Noorweegſche Muis*; door de Sweeden *Rothmaus*, *Sabelmaus* en ook *Tialmus* genoemd, door de Laplanders *Lummich*; (*Mus cauda abbreviata pedibus pentadactijlis*, LINN. *Sijſt. Nat.* X.) is een Dier 't welk ongeveer zo groot is als een Mol, waar van hij ook omtrent de gedaante heeft; doch in koleur verſchilt hij er grootelijks van, dewijl die uit zwart, geel en ros is gemengeld, of zomtijds ook bruingeel gelijk de Buntſingen; hier en daar geſtreept en gevlakt. De pooten en ooren zijn zeer kort, insgelijks de ſtaart die ruig is, geel en zwart; de kop gelijkt naar die der andere *Muiſen* en hij heeft knevels aan den bek; 't getal der voortanden is onder en boven twee, dat der kieſen twaalf, drie wederzijds in ieder kaak; aan elke poot zijn vijf ſcherpe kromme nagelen, waar van de middelſten 't langſte zijn.

Dit zoort van *Muiſen* ſchijnt eeniglijk aan de Alpen van Lapland bepaald te zijn, en pleegen als de voornaamſte plaag, van de omleggende Landſtreeken aangemerkt te worden. Men maakte zich wijs, dat zij uit de Wolken op het Aardrijk nedervielen, en dat dus het Land door dezelven, zo als eertijds Egiipten, onmiddelijk van Gods hand bezogt werde; hierom gebruikte voortijds, de Roomſche Geestelijkheid, een formulier van bezweering en vervloeking daar tegen. Geleerde Mannen zelfs, zo als WORMIUS en SCALIGER hebben het nedervallen van deeze Dieren, met den regen en derzelver vorming in de Wolken, niet voor onmoogelijk aangezien, ja zij hebben zulks met veele redenen getragt te ſtaaven: Anderen hebben gedagt, dat een nevel of dikke mist in ſtaat waare, om ze van de Bergen af te ſleepen. In PONTOPPIDANS, *Nat. Hiſt. van Noorwegen II. Th. pag.* 62, word het niet als onwaarſchijnlijk voorgeſteld, dat zij door een wervelwind in de taale des Lands *Oes* genoemd, die in ſtaat is een gantſche last Haringen uit de Zee over 't Land te ſmijten, van de Bergen afgerukt en dus verſpreid zouden worden.

Echter zijn alle de hedendaagſche Natuurkundigen van oordeel, dat dit alles voor verdichtzelen moet gehouden worden, en de Heer LINNÆUS, meent den oorſprong van deeze dwaaling ontdekt te hebben. In eene Verhandeling te vinden in *der Kon. Schwed. Akad. Abhandl. auf das Jahr.* 1740. *Vol.* II. *p.* 75. zegt hij, „ Hedendaagsch, zijn er nog eenige luiden, die geloven, dat de wolken in Lapland, Menſchen en „ Rendieren zelfs, met zich kunnen wegvoeren; wes„ halve de genen, die in 't gebergte reizen, genoodzaakt „ zouden zijn, wanneer er een wervelwind ontſtaat, „ plat op den grond te gaan leggen. Ik ben zelf, meer „ dan eens, op de hoogſte bergen en van de wolken „ omringd geweest. De ijsbergen zijn de allerhoogſten, en ſtrekken zig, op verſcheide plaatzen, langs „ de Alpen heen, tot drie en vier mijlen in de breedte uit; op welken geen groene of kaale plek gronds, „ maar een altoosduurende ſneeuw, die zoo hoog als „ de hoogſte berg, op het Aardrijk legt, te zien is, „ en welker oppervlakte overal met baaren is als de „ golven van de Zee. Deeze ſneeuw is hard, zo dat „ men er onmogelijk doorkomen kan en zo vast als ijs: „ Men ziet er breede door den vorst veroorzaakte barsten in, daar bij den zomer de zonneſchijn de ſneeuw aan „ de kanten doet ſmelten, waar van het water afloopende beeken maakt, en dus ontſtaan er afgronden, met „ loodregte kanten, of van onderen breeder, in deeze ſneeuwbergen, van vijftien tot dertig vademen „ diep.

„ Wanneer de Laplanders, in 't reizen over deeze „ Bergen, aan de kimmen een klein donker wolkje beſpeuren, weeten zij aanſtonds, dat zij op een be„ kwaame plaats ſtil houden, of hunne weg naar zulk „ een plaats rigten moeten, daar zij verſchuiling kunnen „ vinden. Het wolkje rijst langs hoe hooger, wordt „ van tijd tot tijd grooter, tot dat het den halven Horiſont beſlaat, en brengt een ſtormwind met zig, „ overdekkende eindelijk Menſchen en Beesten als een „ dikke nevel: De natte deeltjes zetten zig aan alle „ haairen, en het wordt zo duiſter, dat men naauwlijks „ de handen, veel min de voeten zien, noch het geroep van een anderen, die op eenigen afſtand is, „ hooren kan. Wanneer nu iemand in zulk een duiſternis voortgaat, daar men niet voor zig uit kan zien, „ is het ligt te begrijpen, dat hij gereedelijk in zulk „ een afgrond, tusſchen het van een geborsten ijs, „ vallen, en daar levendig begraaven worden of verdrenken kan. Hier uit zal het gerugt ontſtaan zijn, „ dat de wolk Laplanders en Rendieren met zig voert, „ en van de Bergen om laag ſmijt. Anders kan de wolk „ zo min iets opheffen als den nevel, en nog veel min„ der deeze *Muiſen*, die, gelijk andere Dieren, in de „ gebergten ter wereld gebragt en opgevoed worden, „ van welken zij, in zekere jaaren, als geheele volk„ plantingen, afkomen, en dit op zulk een ſchielijke „ wijze, dat in voorige tijd de inwooners der Provin„ tiën, digt aan Lapland geleegen, die zulks niet ge„ woon waren, het voor een plaag des Hemels aan„ merkten, welke zij met Vast- en Bededagen tragtten „ af te weeren".

De Lemmingen houden in die gebergten huis; men vind ze er alle jaaren, en zelden zal men, in het doorreizen derzelven, een hoop aarde of heuveljes ontmoeten, in welke zig geen gat vertoont, dat zo wijd is, dat men er, met alle de vijf vingeren te gelijk, in den grond kan koomen. Men vind er zelden meer dan een of twee in, doch dikwils met vijf of zes Jongen bij zich; hoewel zij, gelijk de *Muiſen*, agt pram-

men

men hebben. Zij zijn niet zeer vreesagtig, keffende, wanneer men ze nabij komt, gelijk een jong Hondje, en bijtende in den Stok, dien men ze voor den bek houdt. Hunne ſpijze is gras, en Rendieren-mos; zij herkaauwen gedeeltelijk, als andere *Muiſen*, doch zo volkomen niet; even of het een bastaard-zoort ware. De Honden der Laplanders leeven, wanneer zij met de Rendieren ter weide gaan, grootendeels van dit Gedierte.

Het allermerkwaardigſte in deeze *Muiſen* is hunne vlugt van de bergen, gelijk men het mag noemen; dewijl men opgemerkt heeft, dat zeer weinigen derwaards wederkeeren en de meesten ſneuvelen. Toen de Heer HOGSTROEM, in 't voorjaar 1742. te *Kaitom*, in *Luleao-Lapmark*, aankwam, vernam hij, dat deeze *Berg-muiſen*, wat over de drie jaaren te vooren, in ongelooflijke menigte, een reize verder naar 't Ooſten ondernomen hadden. In de zomer van dit jaar beſpeurde hij, dat deeze Dieren weder op hunne terugreize naar de gebergten zig bevonden. Zo wel Laplanders als Boeren verzekerden hem, dat het altijd hunne gewoonte was geweest, na een langer of korter tijd, dus, op dezelfde wijze als zij heen waren gereisd, terug te keeren; doch met dit onderſcheid, dat naauwlijks het honderdſte deel van hun overgebleeven was; dewijl zij, onderwegs, aan zulk een menigte van toevallen en gevaaren onderhevig zijn.

't Gemeen gevoelen is, dat in de twintig jaaren eens of tweemaal het Land, dat digt aan de Laplandſche Alpen legt, zo wel in Sweeden als in Noorwegen, van een heirleger deezer Dieren overſtroomd word. Van 't gebergte *Koelen*, 't welk het Ampt Nordland van Sweden affcheidt, en voor derzelver eigentlijke vaderland gehouden wordt, ziet men ze, als het de tijd is van hunne reize, overkomen, en in groote troepen, ten deele door Nordland en Finmark naar den Oceaan, ten deele door Sweeds Lapmark naar de Boden-Zee marſcheeren. Volgens het berigt van den Heer LINNAEUS, geſchiedt hunne marsch in een regte lijn, waar van zij naauwlijk ooit ter zijden afwijken, of eenigen omweg neemen, en, wanneer zij zulks van wegen een rotsſteen, die hun ontmoet, genoodzaakt worden te doen, dan zoeken zij aan de andere zijde hunne ſtreek weder, en gaan in den eersten koers voort. Zo zij aan een rivier of meir komen, daar zwemmen zij met den zelfden koers over, en zo hun op 't water een vaartuig voorkomt, ſpringen zij er liever op en aan de andere kant weder af, dan dat zij hunnen koers veranderen zouden. Men verhaalt, dat zommigen deezen togt onderneemen, met hunne Jongen in de bek of op de rug.

Overal, daar dit Ongedierte zijnen weg neemt, is de ſchade bijster groot; want zij vertreeden niet alleen het gras, maar eeten 't zelve, en 't ſtaande koorn, met wortelen en al op; zo dat de Landman een zeer ſlegten Oogſt te verwagten heeft. Egter worden er van de Beeren, Wolven, Vosſen, Bontſems, Marters en dergelijke Dieren, een groote menigte vernield, en de Honden zelfs maaken er jagt op; zo dat ver de meesten onderwegs ſneuvelen, eer zij de Zee aan den eenen of anderen kant bereiken, waar in men wil dat de overigen, al voortgaande in die zelfden koers, zouden loopen en om hals komen: Hoewel dit egter bezwaarlijk met haaren gemelden terugtogt naar de bergen is overeen te brengen. Daarenboven is dit onheil niet algemeen; treffende, gelijk de plaag der Sprinkhaanen, maar eenige weinige diſtrikten. In zekere Heerlijkheid van 't ſtigt van Bergen, worden om de drie of vier jaaren, eenigen van deeze *Muiſen* gevonden, die maar weinig in getal zijn, en geen aanmerkelijke ſchade doen. Zommige bijgelovige luiden houden daar jaarlijks een zogenaamd *Muiſen-feest*, hier in beſtaande, dat zij hunne beste kleederen aandoen, en, in plaats van werken, dien dag lui en ledig, meest ſlaapende, doorbrengen: 't Welk, misſchien, van een Bedeſtond of Dankdag wegens dit Ongedierte zal afkomſtig zijn.

IV. *Marmeldier*, in 't latijn *Marmota*, (*Mus cauda abbreviata ſubnuda, auriculis rotundatis, Buccis gibbis*; LINN. *Sijſt. Nat.*) Zie MARMELDIER.

V. *Amerikaanſche Marmot*; in 't latijn *Monax*; (*Mus cauda mediocri piloſa, corpore griſeo, auriculis ſubrotundis, Palmis tetradactijlis, plantis pentadactijlis*; LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Dier heeft omtrent de groote van onze Konijnen; deszelfs oogen zijn zwart en uitpuilende; de ooren kort en rond; knevels die uit haair zo hard als Varkens-borſtels beſtaan, en dergelijke haairen ter wederzijden van den bek. Het gantſche lijf is met haairen bedekt, donkerbruin op de rug, aan de zijden een weinig lichter, en aan den buik 't lichtst; de nagels, vingers en pooten, zijn tot den hiel toe zwart; de ſtaart, die meer dan de helft der langte van het lijf heeft, is met bruin en zwartagtig haair bekleed. Dit Dier huisvest in Noord-Amerika, en wel voornamelijk in Marijland.

VI. *Hamſter*, in 't latijn *Cricetus*; door de Heer BRISSON *Straatsburgſche Marmot* genoemd, met deeze omſchrijving; *Marmota argentoratenſis, ſive, Glis ex cinereo rufus in dorſo, in ventre niger, maculis tribus ad latera albis*; (*Mus cauda ſubabbreviata, auriculis rotundatis, corpore ſubtus nigro, lateribus rufeſcentibus*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Volgens zeggen van de Heer BRISSON is dit Dier een half elle lang, heeft zeer korte pooten en een ſtaart die omtrent agt duim lang is; boven op den kop, op de rug en ſtaart, is de koleur rosagtig grijs; aan de zijde van 't lighaam ros, de keel wit en de buik zwart; wederzijds aan de kaaken heeft het een zoort van zak, waar in men zegt dat hij het koorn verzamelt en na zijn nest voert; de Heer LINNÆUS betuigd, dat het getal der vingeren van de pooten, hem zo wel in deeze *Muiſen* als in de voorgaande zoort, onbekend is.

De *Hamster* komt menigvuldig in Thuringen en Polen voor, alwaar het zich in de tarw-akkers onthoud, diepe holen in den grond gravende, die aan 't eind drie vertrekken hebben, in eene van welke het zijne woonplaats heeft, in 't andere zijn voorraad oplegt, en in het derde zijn vuiligheden loost. Men wil ook dat het bijzondere zoorten van ſpijzen, gelijk graan, erwten, boonen enz. in de bijzondere kamertjes bewaart, brengende dezelven in de gemelde zakken na zijn hol, dat, behalven den ingang, die zeer krom en bogtig loopt, nog een regt gat heeft om door te gluuren. Tweemaal in 't jaar brengt het zes jongen voort.

De *Hamſter* zegt men een ſchadelijk Dier te zijn, dewijl het zo veel koorn en andere Veldvrugten vernielt of wegſleept. Men graaft het uit den grond, ten deele ook om den voorraad magtig te worden, dien het in zijn hol heeft opgezameld; doch het is gevaarlijk aan te doen, en moet met ijzeren haaken worden uitgehaald. Het beste middel om ze te vernielen, is poeijer van *witte nies-*

nieswortel onder deeg van *honing* en *meel*, tot koekjes gebakken, bij hunne hoolen te zetten; dit eeten zij greetig en is volſtrekt voor hun doodelijk. Men zegt dat het vleesch van de *Hamſter* eetbaar is, en goede ſpijze uitlevert; doch veelvuldig gegeeten wordende, ſchurſt en uitſlag op 't lijf veroorzaakt; het vel verſtrekt tot een goed bont: Men kan de Jongen tam gemaakt zijnde, even als *Inkhoorntjes* in kooitjes houden.

VII. *Veld muis*, *Aard-muis* ook *Land rot*; in 't latijn *Mus terreſtris*; door RAIJUS *Quadr.* 218. *Mus agreſtis*, *capite grandi brachijuros* genoemt; (*Mus cauda mediocri ſubpiloſa*, *palmis ſubtetradactijlis*, *plantis pentadactijlis*, *auriculis vellere brevioribus*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze zoort is grooter dan een gewoone Muis, en haar oogen zijn genoegzaam in het haair, dat zij langer dan de Muis heeft, verborgen; de ſtaart is niet boven één duim lang en met meer haair bezet dan die van de Rot, doch niet zeer digt; de koleur is uit zwart en vuil-geel gemengeld op de Rug, doch donkerder aan den Buik.

Het is dit zoort van *Muiſen*, die zomwijlen op een beklaaglijke wijze de Weij-landen en Bouw-akkers omwroeten, zo dat men in de Nederlanden, zodanige jaaren, wanneer zij ſterk vesmenigvuldigen, gewoon is *Muiſe-jaaren* te noemen, en die als een groote landplaag aanmerkt. Dit zoort van *Muiſen* kan het ook lang in het water houden, dewijl men ze bij gantſche troepen op de Zuider-zee heeft zien zwemmen. Onnoemelijk is de ſchade dien zij toebrengen, en wel inzonderheid aan gras en kruiden, daar zij de wortelen van afknaagen en opeeten; ook dooden zij, volgens verzekering van de Heer LINNÆUS, de Eendepullen.

VIII. *Water-rot*; in 't latijn *Mus aquaticus*, *vel amphibius*; (*Mus cauda elongata piloſa*, *plantis palmatis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Zie ROTTEN, *n.* I.

IX. *Huis-rot*; in 't latijn *Rattus*; door ALDROVANDUS, RAIJUS en GESNERUS *Mus domeſticus major* genoemt; (*Mus cauda elongata ſubnuda*, *palmis tetradactijlis cum unguiculo pollicari*, *plantis pentadactijlis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Zie ROTTEN, *n.* II.

X. *Huis-muis*; in 't latijn *Sorex*, ook *Muſculus*, in 't hebreuwsch *Achar*, in 't grieksch Μῦς ἀγραῖος, in 't italiaansch *Sorice en Sorgio di Caſa*, in 't fransch *Souris* en in 't hoogduitsch *Maus*; (*Mus cauda elongata ſubnuda*, *palmis tetradactijlis*, *plantis pentadactijlis*, LINN. *Sijſt. Nat.*)

Deeze, zijnde de gemeene *Muis*, is van 't end der ſnuit tot aan de ſtaart toe, twee duim, negen linien lang; de langte van de ſtaart is drie duimen en vier linien; zo dat de *Muis* genoegzaam een derde der lengte van den *Rot* heeft; in lighaams geſtalte verſchilt hij er ook zeer weinig van, dan alleen dat hem 't nageltje aan de voorpooten, 't welk in deezen voor één duim of vijfden vinger verſtrekt, ontbreekt; voorts heeft het breede ronde ooren die als doorſchijnende zijn; de oogen zijn groot; aan de voorpooten heeft het vier, en aan de agterpooten vijf vingeren; de koleur van de vagt is boven op het lighaam donker grijs, en aan den buik en verdere onderſte deelen iets witagtiger. Men vind zomtijds ook *Muiſen* die geheel en al wit van haair zijn.

De inwendige deelen zijn als volgt: In de ontleding vind men de huid, aan de zijden van de borst en buik, met een groot aantal zeer zichtbaare zenuwtjes doorvlogten, die op een regelmaatige wijze zijn geplaatst, en in de huidſpier eindigen; de maag heeft de gedaante van een zak-pijp; de dikke darmen vertoonen zich als met knoopen, van wegen de vuiligheden of keutels die daar in zijn vervat, inzonderheid de endeldarm, die anders dun is als een draad, en wit; het hart is middelmatig van grootte, ſchuins in de borst geplaatst, met zijn punt naar de linkerzijde; de milt, lever en nieren, zijn rood van koleur; de longen helder geel; het bekkeneel zeer dun en als doorſchijnende

De ondervinding leert, dat de *Muis* een vreesagtig, vlug, ſlim Diertje is, zeer ſcherp van gehoor, daar bij fijn van ſmaak en reuk. Het zwerft overal, op de koorn. zolders, in de huizen en zelfs in de bosſchen bij de huizen, voornamentlijk daar eickeldraagende boomen groeijen, zegt de Heer LINNÆUS. Over dag houd het zich uit ſchrik die het voor menſchen en beesten heeft, doorgaans ſchuil; doch bij nagt gaat het onbeſchroomd om de kost te zoeken, het welk ze op den reuk ontdekt, en geen moeite of arbeid ſpaart om ze magtig te worden, knaagende zelfs ten dien einde een beſchot van planken aan kaſſen en kisten, of 't gevlogten teen van mandewerk door: Hun keuze valt doorgaans op de lekkerſte kaas en het beste brood, ook is het zeer greetig naar vet en vleesch of ſpek; eetende verders al 't geen de menſchen tot ſpijs verſtrekt. Het zeggen van ARISTOTELES, als dat de *Muiſen* geheel niet drinken, heeft de ondervinding onwaar gemaakt, dewijl men zelfs heeft gezien, dat zij menſchen-ſpog en pis bij gebrek van water oplekten. Volgens RICHELET knaagt de *Muis* al wat hij vind, wanneer gebrek aan drank heeft, en het is om deeze reden zegt hij, dat men water in een Boekvertrek zet, op dat zij niet aan de papieren mogen knabbelen en die bederven.

Behalven de Katten en Wezeltjes, waar van de eene in huis, de andere op het land veele *Muiſen* verdelgen, maaken er de Kat-uilen en andere Roofvogelen ook jagt op; ook is het een ieder bekend, hoe veele er in vallen worden verſtrikt en om hals gebragt; doch niet tegenſtaande dit alles, blijft er altoos nog een genoegzaam antal van dit Ongediert over, om de Menſchen tot een plaag te verſtrekken. Dit moet men eensdeels aan de ſterke voortteeling der *Muiſen* toeſchrijven, en anderdeels aan hunne kleinte, waar door zij in ſtaat zijn in ſchuilhoeken te dringen, waar uit men ze met geen moogelijkheid kan vernestelen. ARISTOTELES verzekert, dat zij zo wel in de ſchielijke voortbrenging als in menigte van Jongen, boven alle andere Dieren uitmunten; zeker is het, dat zij van twee tot viermaal in 't Jaar werpen, en doorgaans van vijf tot zeven Jongen voortbrengen. Ook heeft men opgemerkt, dat er meer Mannetjes dan Wijfjes onder de *Muiſen* zijn.

Het geluid dat deeze Diertjes maaken, is ſcherp; men noemt het piepen, om dat het na 't geluid van een fluitje zweemt; ook ſcheppen zij, volgens verzekering van zommige Schrijvers, vermaak in de muſijk. Zij kunnen ook tam gemaakt worden, en wanneer zij dit ter degen zijn, zullen zij nimmer tragten te ontvlugten; men houd ze zomtijds in kooitjes met een moolentje en rad, 't welk zij door in 't rad te loopen, zeer ſnel doen omdraaijen; doch door het geſtadig piſſen dat zij doen, worden zij lastig, door de leelijke ſtank die zulks verwekt.

Het *Muiſen-haair* verſchaft een merkwaardig voorwerp ten dienſte van het Mikroscoop; daar is geen doorſchijnender haair dan dit, en het vertoond zich als eene buis, die eenig merg bevat, 't welk uit vezelen is zaamengeſteld, welke zo veel duistere ſtreepen maaken, die in eenige haairtjes overdwars, in anderen ſpiraalswijze geplaatst zijn; deeze mergagtige duistere deelen, zijn niet anders

anders dan kleine ſlangswijs omgedraaide vezelen, en digter aan een dan in andere deelen van het haair; waarſchijnelijk dienen zij tot een zagte en ongewaarwordelijke uitwaasſeming van eenig vogt, en dus kan de vagt in de haairige Dieren, zo wel ſtrekken tot de onzigtbaare doorwaasſeming, als om dezelve voor de koude te beſchermen.

Gebruik van de Muiſen.

Hoe veragtelijk en ſchadelijk dit Diertje ook voor het menſchelijk geſlagt is, hebben deeze echter gezogt er hun huip in te vinden, tot geneezing van zommige kwaalen. Nog heden is in zommige Landſchappen het gemeene Volk in de waan, dat wanneer men twee of drie *Muiſen*, of een *Rot*, gevild, en de kop en pooten afgeſneeden, in water kookt en het zop daar van aan de Kinderen te eeten geeft, die gewoon zijn in 't bed te wateren, het zelve hun dit doet nalaaten. Om de walgelijkheid te vermijden willen anderen, dat men hun de asch van een verbrande *Muis* of *Rot* driemaal daags tot één ſchrupel ingeeve; ook verzekert men, dat die asch op de wratten gewreeven dezelve wegneemt, de barsten der winterhanden geneest en tot opheldering der oogen dienstig is: Het warme bloed van een leevendig opgeſneeden *Muis* of *Rot* is zeer vermaard tot het doen vergaan der kliergezwellen aan den hals, indien men er die mede wrijft, en vervolgens een lint daar in gedoopt zo lang om den hals draagt, tot dat het van zelven afvalt: Niet minder vermaard zijn bij zommigen de *Rotten* of *Muiſen-keutels* in *wijn azijn* ontbonden, en als een ſmeerzel tegens de ſchurftigheid der huid gebruikt; of met *honing* en *ajuin zap* gemengd, om op 't hoofd van tijd tot tijd geſtreeken zijnde, het haair te doen groeijen; deeze *keutels*, die onder den naan van *Muſcerda* bekend zijn, pleegen onder den tijtel van *Album nigrum* of *Album ſtercus* in de Apotheeken gevonden, en zomtijds inwendig gebruikt te worden; haar kragt beſtaat in ſterk te purgeeren; en in aanhoudende opſtoppingen van den afgang, wanneer er gevaar bij is, is het gantsch niet onraadzaam dit middel te beproeven, 't zij men 't zelve inneemt, of wel onder een klijsteer mengt: Kleine Kinderen kan men door hun, drie of vier keuteltjes met *zog* of *pap* in te geeven, een open lijf maaken; gedroogd en tot poeijer gewreeven, van twaalf grein tot één drachma gebruikt, ſchat men het dienstig, om de waterloozing te bevorderen, als mede tegens 't graveel.

XI. *Hazel-muis*, in 't latijn *Mus avellanarius*; (*Mus cauda longa piloſa, corpore rufo, gula albicante*, Linn. *Sijst Nat.*) zie HAZEL-MUIS.

XII. *Bosch-muis*, in 't latijn *Mus ſilvaticus*, door Raijus *quadr.* 218. *Mus domeſticus medius*, genoemd; (*Mus cauda longa, palmis tetradactijlis, plantis pentadactijlis, corpore griſeo, pilis nigris, abdomine albido*, Linn. *Sijſt. Nat.*) Deeze, die bij Brisson onder den Franſchen naam van *Mulot*, de negende zoort van zijn *Muiſen-geſlagt* uitmaakt, heeft de langte van vier en een halve duim.

De Heer Linnaeus zegt, dat hij in de bosſchen en tuinen van Europa woont, en op eenen dag zomtijds, de alderhardſte planken, doorboort.

XIII. *Geſtreepte-muis*, in 't latijn *Mus ſtriatus*; (*Mus cauda elongata ſubnuda, palmis tetradactijlis, plantis pentadactijlis, corpore griſeo, pilis nigris, abdomine albido.* Linn. *Sijſt. Nat.*) Bij Seba vind men van deeze eene afbeelding en beſchrijving, onder den naam van *Ooſterſche- of Ooſtindiſche Muis.* Bij Brisson maakt het de tiende van zijn *Muiſen-geſlagt* uit, en hij zegt dat dezelve witte ſtreepen over den rug heeft, welke als uit paarlen ſchijnen zamengeſteld te zijn. De koleur is ros, de langte van 't lijf twee duimen, de ooren en pooten zijn kort, de voetzoolen breed; de ſtaart dik en anderhalf duim lang. Het Dier onthoud zich in de Indiën.

XIV. *Langbeenige-muis*; in 't latijn *Mus longipes*; (*Mus cauda longa veſtita, palmis tetradactijlis, plantis pentadactijlis, femoribus longisſimis*, Linn. *Sijſt. Nat.*) De Heer Linnaeus maakt van deeze zoort van *Muis* gewag in de beſchrijving van 't Kabinet van den Koning van Zweeden, en hij zegt, dat deszelfs agterpooten de langte hebben van het lijf, 't welk geel is van koleur. Men vind ze onder de verzengde Luchtſtreek.

XV. *Springer*; in 't latijn *Jaculus*, door Aldrovandus *Quadr.* 395. *Cuniculus ſive Lepus indicus*, *Utias dictus* genoemd; (*Mus cauda elongata floccoſa, palmis pentadactijlis, plantis tridactijlis, femoribus longisſimis, brachiis breviſſimis*, Linn. *Sijſt. Nat.* 10.) Weinig ſchijnt men van dit Diertje geweeten te hebben, voor dat de Heer Hasselquist het zelve, op zijne Reize door Egijten en Paleſtina, in 't jaar 1749, naauwkeurig waarnam; gelijk het van hem in de Verhandeling der Stokholmſche Academie op 't jaar 1752, omſtandig word beſchreeven, onder den naam van *Egijptiſche Berg-rot* of *Mus Jaculus*, dat is *Springer*, om dat het gelijk zommige Vogels ſpringt of huppelt. Het is, zo als wij rede hebben aangetekent aan Aldrovandus bekend geweest, die er onder den tijtel van *Indiaansch Konijn* of *Haas*, *Utias* geheeten, een zeer goede afbeelding van geeft.

Dit Dier heeft eene zonderlinge lighaams geſtalte; want de agterpooten zijn langer dan het lijf, en de ſtaart is meer dan driemaal zo lang; de grootte van het lijf overtreft een weinig die van een gewoone *Huis-muis*; den kop is langwerpig, en de bovenkaak die ver vooruit ſteekt, maakt het voornaamſte deel van den ſnuit uit, aan wiens end een klein witagtig bultje is, dat nederwaarts twee verlangingen heeft, waar tusſchen een niet zeer diep groefje zich vertoond; de knevel-haairtjes zijn niet alle even lang, zommigen wit en kort; deeze ſtaan aan de zijden van den bek; bij de neusgaten vind men er die langer zijn en zwart; de allerlangſte, waar van eenigen omtrent drie duim haalen, ſtaan tusſchen beiden en zijn krom, van koleur uit wit en zwart gemengeld; de oogen zijn tamelijk groot, uitpuilende en zwart; de ooren zijn lang en breed, ten eenemaalen kaal en dun, zo dat men er de bloedvaten ten allerklaarſten in kan zien; de voorpooten zijn ter naauwernood een duim lang, waar aan vingeren die met kromme nageltjes zijn gewapend; de agterpooten in tegendeel, over de drie duimen, en onder de knije kaal, gelijk in zommige Vogelen, hebbende regte, korte en ſpitze nagelen; de ſtaart is van dikte als een ſchrijf pen, negen duim lang, met zeer kort ſtijf haair bekleed, doch hebbende aan 't end een kwast van zagt haair; van dien aart is ook het haair dat dit Diertje over 't gantſche lijf heeft, dog lang en dik; de koleur is boven op den kop en het lijf, ingelijks aan de ſtaart muisvaal; onder aan den buik en de kwast aan 't end van de ſtaart wit; doch de ooren en pooten vleesch-koleurig.

Dit Diertje heeft eenige zeer bijzondere eigenſchappen; derzelver voorpooten gebruikt het niet om te loopen, maar om zijne ſpijze aan den bek te brengen en zich vast te houden: Het ſtaat en gaat op de agterpooten,

welk laatste naauwlijks in eenig viervoetig Dier plaats vind; want de Aapen en Meerkatten, hoe bekwam ook om op de agterpooten te ſtaan en te zitten, gebruiken echter in 't gaan de voorpooten ook, en dit gaan op twee beenen ſcheen alleen den Mensch eigen te zijn; hoewel het echter ook waar is, dat dit Diertje eerder ſpringt dan loopt, en even als een pijl voortſchiet; wanneer het de voorpooten niet gebruikt, zijn die ten eenemaalen onder het haair verborgen; ſlaapende legt het de agterpooten onder den buik, en rust op de knijen; zo als de meeste van het Muiſen-geſlagt; het ſlaapt over dag en is bij nagt in beweeging. Zij zijn zeer bezwaarlijk tam te maaken, men houd ze echter te Kairo in kooitjes; en zo als de Heer HASSELQUIST van gedagten is, zoude men ze misſchien ook leevendig in Europa kunnen brengen, indien men maar zorg droeg, om ze ter deegen voor de koude te bewaaren. Hunne ſpijze beſtaat in brood en tarw, echter is het *Sempſem-zaad* (*Seſamum*) hun lekkerſte geregt.

Het veelvuldigſte worden deeze Diertjes in Arabien en Tartarien gevonden, alwaar het van de Inboorlingen gegeeten en voor een goede ſpijs word gehouden. De Heer HASSELQUIST heeft ze ook gevangen in de heuvel, die als een wenteltrap om de eerſte Epijgtiſche Pijramiede gaat, en zijn Gidſen verzekerden hem, dat zij op den bodem van de grootſte Pijramiede, welke voor 't overige van een onbeſchrijflijke menigte Vledermuiſen word bewoond, huisvesten.

XVI. *Vliegende-muis*; in 't latijn *Mus volans*; door RAIJUS *Quadr.* 215. *Sciurus americanus volans* genoemt; (*Mus cauda elongata villoſa, palmis tetradactijlis, plantis pentadactijlis, lateribus extenſis volitans*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Amerikaanſche Dier is van verſcheidene Schrijvers tot de Inkhoorns te huis gebragt, doch thans word het van de Heer LINNÆUS als de laatſte zoort in het *Muiſen-geſlagt* geplaatst; dien Heer zegt, dat het in Virginiën en Mexico huisvest, en dat de huid van de ooren af tot aan de voor- en agterpooten en ſtaart, uitgeſtrekt is, boven aan met een gevouwen zwarten rand.

BRISSON, die aan dit Dier de naam van *Virginiſche vliegende Inkhoorn* geeft, zegt, dat de langte van 't lijf is, van het uitterſte van den ſnoet tot aan 't begin van de ſtaart, omtrent vijf en een half duim dat is omtrent als een *Huisrot*; zijn ooren zijn groot, en hij heeft een tamelijk lange dikke ſtaart; aan ieder poot zijn vijf vingeren, met kleine ſcherpe kromme nageltjes gewapend, de duim van de vingeren afſtaande; boven op is de koleur van 't lijf ros, van onderen uit den aschgraauwen geelagtig.

MUISE-DOORN, of *Muis doorn*; *Keerbeſiën*; *Steekende Palm*; *Laurier* van *Alexandrien*; in 't latijn *Ruſcus*; *Laurus Alexandrina*; *Chamæ-mijrtus*. Daar zijn verſcheide zoorten van dit lage heesteragtige kruid gewas, als

1. De *gemeene Muiſe-doorn*; *Ruſcus mijrtifolius aculeatus*; (*Ruſcus foliis ſupra floriferis nudis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Muiſe-doorn*, met de vrugten op de bladen groeijende; *Ruſcus anguſtifolius, fructu folio innaſcente*; *Laurus alexandrina, fructu folio inſidente*; (*Ruſcus foliis ſubtus floriferis nudis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Muiſe-doorn* met vrugten op een ſteel zittende; of het eigentlijke *Tongenblad*; *Laurus alexandrina, fructu pediculo inſidente*; *Hijppogloſſum Dioſcoridis*, *vulgo*; (*Ruſcus foliis ſubtus floriferis ſub foliolo*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *Muiſe doorn* met vrugten op de toppen der takken groeijende; *Ruſcus fructu ſummis ramulis innaſcente*; *Laurus alexandrina ramoſa, fructu è ſummitate caulium prodeunde*; (*Ruſcus racemo terminali hermaphrotidico*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De *Muiſe-doorn* met vrugten, die aan de kanten der bladen voortkoomen; *Ruſcus latifolius, è foliorum ſinu florifer & baccifer*, DILLENII; (*Ruſcus foliis margine floriferis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort ſchiet uit de wortel verſcheide getakte hardagtige ſtengetjes, van ongeveer een voet hoogte, waar aan veele kleine langwerpige, doornig-puntige bladen groeijen, die veel gelijkeniſſe met de Mijrtus- of Bosboom-bladen hebben, maar dikker, ſtijver en donkerder-groen zijn; op het midden van ieder blad koomt een kleine bloem voort, waar na een ronde vrugt of beſie volgt, die met 't rijpen ſchoon rood word, op de wijze als de Aſpergie-beſiën, maar wat grooter, bevattende harde zaad-korrels.

De overige zoorten, om ons niet met een breedvoerige beſchrijvinge op te houden, gelijken na de voorige zoort, maar brengen haare bloemen en vrugten op verſchillige wijze voort; gelijk uit haare benaamingen kan afgeleid worden, en om dat 'er op de bladen van de derde zoort, een klein bladje voor en naast de vrugt groeit, dat naar een tong gelijkt, zo word dezelve ook *Tongenblad* genoemt, in 't latijn *Hijppogloſſum* DODONÆI; behalven andere naamen, die men aan dezelve geeft, als onder anderen, *Bonifacia*, *Uvularia*, *Biſlingua*, *Linguapagana*, *Victoriola*, enz.

Voorts ſtaat er nog aan te merken, dat er veranderingen van zijn, inzonderheid van de beide eerſte zoorten, die ſmaller of breeder bladen hebben; 't welke zekerlijk niet anders dan door het zaad voortkoomt.

Plaats. De eerſte en tweede zoorten groeit natuurlijk op berg- en heuvelagtige rouwe plaatzen, van Zuid-Frankrijk, Italien, enz. De derde zoort koomt mede op dergelijke plaatzen voort, zo wel in Italien, als in Oostenrijk, Hongarije en elders. Waar de vierde zoort groeit ſchijnt bij ons onbekend te zijn, dewijl de Heer LINNÆUS zelf ook geen groei-plaats daar van aanwijst. De vijfde zoort is uit de Canarie-Eijlanden gebragt, en groeit heesteragtiger en hooger als de overige zoorten.

Alle deeze zoorten worden ook bij ons, door zommige Liefhebbers van vreemde gewaſſen, gekweekt.

Kweeking. Alle deeze zoorten, worden, om kort te gaan, voortgezet door ſcheuring der wortel-ſpruiten; maar de bewaaring derzelver is niet even eens; want de drie eerſte zoorten zijn hard, en kunnen onze winterkoude wel doorſtaan, als die niet al te ſtreng is, en dezelve op een lauwe voor de ſcherpe winden gedekt, wat ſchaduwagtige plaats geplant ſtaan; beminnende liefst een zandagtige drooge grond, maar bederven ligtelijk 's winters in een waterige. Anders houd men dezelve ook wel in potten, om ze 's winters in het oranje-huis voor de vorst te bewaaren.

De vierde en vijfde zoorten, zijn wat tederder, en moeten bij ons noodzaakelijk 's winters in het oranje-huis voor de koude beſchut worden: Inzonderheid is de Canariſche zoort de tederſte; die ook het hoogst opgroeit en wel zes à agt voeten hoog worden kan.

Deeze planten geeven juist geen groote cieraad in de Plaiſier-tuinen, maar echter hebben ze zo wel haare waarde, wegens haare altijd-duurende groente, bij de Liefhebbers, als andere planten.

Eigenſchappen. De eerſte gemeenſte zoort heeft ook haar

haar gebruik in de Genees-kunde, zijnde de wortel een van de V zo genoemde *openende wortelen*, daar men de kragt aan toeſchrijft, dat ze verwarmende, openende, pis- ſtonden-drijvend er verſterkend zijn; wordende inzonderheid gepreezen tegen verſtopte Ingewanden, opgeſtopte piſſe, graaveel, geel- en water-zugt, en diergelijke uit ſlijm ontſtaande gebreeken, in afkookzels of anders gebruikt.

MUISEN-DREK, zie MUSCERDA.

MUISEN-GERST, *Muiſe-koorn*; is de *Phœnix* DODONÆI.

MUISEN-HAVER, is de *Bromos* DODONÆI.

MUISEN MET STEERTEN, zie AARD-AKKERS.

MUISEN OOR; *Groot Muiſen-oor*; *haairig Haviks-kruid*; *Nagel-kruid*; in 't latijn *Hieracium murorum*; *Auricula muris*; *Piloſella*. Daar zijn verſcheide zoorten van kruiden die deeze naam draagen, als

1. De *gemeene groote haairige Muiſen-oor*, ook *Fransch* of *Gulden Longen-kruid*; *Hieracium mirorum*, *folio piloſiſſimo*; *Piloſella major quibusdam*, *aliis Pulmonaria flore luteo*; *Pulmonaria gallica vel aurea*; (*Hieracium caule ramoſo*, *foliis radicalibus ovatis dentatis*; *caulino minori*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *groote regtopſtaande Muiſen-oor*; *Hieracium Piloſellæ folio*, *erectum*, *majus*; *Piloſella major erecta*; (*Hieracium foliis ovatis ſubdentatis*, *ſcapo nudo racemoſo*, *floribus ſuperioribus primoribus*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *kleine regtopſtaande Muiſen-oor*; *Hieracium Piloſellæ folio erectum minus*; *Piloſella major erecta altera*; (*Hieracium foliis integerrimis lanceolatis*, *ſcapo nudo multifloro*.

4. De *kruipende Muiſen-oor*; *Piloſella major repens*, *hirſuta*; *Piloſella*, *vel Auricula muris*; (*Hieracium foliis integerrimis ovatis*, *caule repente*, *ſcapo unifloro*; LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, die ook nog velerlei andere duitſche en latijnſche naamen draagt, heeft langwerpige getande en geſnippelde, haairig-ruige bladen, naar die van het gemeene *Haviks-kruid* gelijkende, daar ze eigentlijk ook eene mede zoort van is, en die veel tijds geel-bruin, of ros gevlekt zijn, gelijk de bladen van het Longen-kruid; tusſchen welke een hoekige holle ſteng met takken opſchiet, van één voet of anderhalf hoog, op welke veele bloemen voortkoomen, met veele platte tongformige bloem-bladjes, gelijk die van het haviks-kruid; waar na klein bruin- of zwartagtig zaad, met ſtuif-wol, volgt.

Daar zijn verſcheidene veranderingen van, als met breder of ſmaller, min of meer geſnippelde en ook ruiger of gladder bladen, die ook niet altijd gevlekt, maar bleeker of donkerder-groen van koleur en zonder vlekken zijn.

De tweede zoort heeft eij-ronde, eenigzints getande ruige bladen, tusſchen welke een naakte ongetakte ſteng opſchiet, waar aan bloemen op ſteeltjes, airswijze voortkoomen, die naar de voorige gelijken en bleek-geel van koleur zijn. Men heeft opgemerkt, dat de hoofd wortel van deeze zoort, beneden kort afgeknot en even als afgebeten is.

De derde zoort, gelijkt veel naar de voorige, maar heeft lanſenformige heele wat ruigagtige blaaden, en een naakte ſteng, met veel bloemen, die geel en van maakzel zijn als de voorige zoorten.

De vierde zoort, heeft langwerpige eij-ronde haairig-ruige bladen; en ſpruit veele rankjes uit de wortel, die zich rondom verre over de grond verſpreiden, en hier en daar nieuwe boſchjes of planten maaken; uit 't midden der bladen ſchiet een of meer korte haairige ſtengjes of ſteeltjes op, die een taamelijk groote geele bloem draagen, geformeert gelijk die der overige zoorten, waar na zaad met ſtuif-wol volgt.

Plaats. De eerſte zoort groeit in Hoog-Duitschland, Frankrijk en elders, op bergagtige rouwe ſchaduwagtige plaatzen, tusſchen het mos, enz. De drie overige zoorten worden ook in Hoog-Duitschland, Frankrijk, enz. en mede in de Nederlanden, gevonden; op ſchraale zandagtige plaatzen naast de weiden, wegen, dijken en elders. Bij ons word de eerſte zoort zomtijds in de hoven gekweekt tot 't medicinaale gebruik.

Kweeking. Dezelve is zeer ligt als men ze in de tuinen kweeken wil; geſchiedende door ſcheuring der wortelſpruiten in het voorjaar; kunnende deeze planten onze winter-koude zeer wel verdraagen, maar beminnen liefst een zandagtige drooge grond.

Eigenſchappen. De eerſt gemelde zoort, word dikwils in de Geneeskunde gebruikt; hebbende een verzagtende, vogtigmaakende, zaamentrekkende, verkoelende en wondheelende kragt, en is derhalven zeer dienſtig in de gebreeken der long en andere ingewanden, als long-zugt, teering, bloedſpuwing en andere bloedſtortingen, enz.; wordende daar tegen dikwils met groote nuttigheid in afkookzels gebruikt; welk afkookzel ook niet minder dienstig is tot een wond-drank, tegen in- en uitwendige wonden, of zweeren, enz.

De tweede en overige zoorten, hebben ook een zagte zaamentrekkende en wondheelende kragt, en kunnen in dergelijke gebreeken dienen, als de eerſte zoort; en men weet dikwils niet, welk kruid of zoort de beste dienst tot geneezing doet, voor den lijdende Mensch.

MUISEN-OORTJE; *Muisoortje*; *Baſtert Hoenerbeet*, of *Muur-*, *Nagel-* of *Anjelier-gras*; in 't latijn *Mijoſotis*; *Auricula muris*; *Carijophijllus holoſteus*; *Ceraſtium*; *Alſine hirſuta*. Daar zijn verſcheide zoorten van, als onder anderen, de volgende.

1. Het *gemeene ruige lijmige Muisoortje*; *Mijoſotis hirſuta*, *altera*, *viſcoſa*; *Alſine ſpuria* IV. DODONÆI; (*Ceraſtium erectum viſcoſo villoſum*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. Het *Muisoortje* met groote bloemen; *Mijoſotis arvenſis ſubhirſuta*, *flore majore*; *Carijophijllus arvenſis hirſutus*, *flore majore*; *Holoſteum carijophijllæum*; *Tabernemontani*; (*Ceraſtium foliis lineari-lanceolatis*, *obtuſis glabris*, *corollis calijce majoribus*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. Het *Berg-muisoortje*, met groote bloemen; *Alſine mijoſotis facie*; *Lijchnis alpina*, *flore amplo niveo*, *repens*; *Alſine alpina glabra*; (*Ceraſtium foliis ovatis lanceolatis*, *caule diviſo*, *capſulis oblongis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. Het *grijſe kruipende Muisoortje*; *Mijoſotis arvenſis polijgoni folio*; *Lijchnis incana repens*; (*Ceraſtium foliis lanceolatis*, *pedunculis ramoſis*, *capſulis ſubrotundis*. LINN. *Spec. Plant.*)

5. Het *Oorientaalſche Muisoortje*, met doorgewaſſene bladen; *Mijoſotis orientalis perfoliata*, *Lijchnidis folio*; (*Ceraſtium foliis connatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort ſchiet veele korte getakte ſtengjes uit de wortel regt opwaarts, waar aan veele kleine eijronde puntige bladen groeijen, die veel, gelijk ook het geheele gewas, naar de gemeene kleine Hoenerbeet zweemen, behalven datze zeer haairig ruig en meesttijds, hoewel niet altijd, ook wat kleverig in het aantasten zijn; de bloemen koomen aan de einden der takjes voort, zijn klein, wit van koleur, en niet veel over

de kelk uitſteekende; waar na een langwerpig omgekromt zaadhuisje volgt, dat naar een Osſen-hoorn gelijkt, het welke veel klein zaad in zich bevat, gelijk ook de overige mede zoorten voortbrengen.

Daar is ook een verandering van, die gladder bladen heeft, en niet lijmig is.

De tweede zoort verſchilt weinig anders van de voorige zoort, dan dat ze ſmaller-langwerpiger bladen heeft, die ook ruig zijn, maar de bloem is grooter en witter.

De derde zoort verſchilt van de voorige hoofdzaakelijk daar in, dat ze breeder, minder ruige bladen en grooter bloemen heeft, en ook de plant op de grond meer voortkruipt.

De vierde zoort komt mede met de voorige genoegzaam in de groeiwijze overeen, maar de bladen zijn wat puntiger, gelijkende naar die van het *Weeg-gras* (*Polygonum*), en de zaadhuizen zijn roodagtig. Eindelijk

De vijfde zoort, is hier te lande vreemd, en kenbaar daar aan, dat ze ſteng-omvattende bladen heeft, naar die der voorige of naar de Lijchnis gelijkende.

Men moet deeze planten niet verwarren met het Bloejende-gras (*Gramen floridum*), waar van onder de naam van *Oogentrooſt-gras* ſtaat geſprooken worden.

Plaats. De eerſte zoort groeit in Hoog- en Neder-Duitschland, enz. overvloedig naast de akkers, heggen en wegen, op ongebouwde plaatzen en elders. De tweede groeit op dergelijke plaatzen, maar in minder hoeveelheid. De derde zoort word hoofdzaakelijk gevonden, op bergagtige plaatzen van Hoog Duitschland, Frankrijk, enz. De vierde zoort, vind men hier en daar in de warmſte gewesten van Hoog-Duitschland; dog meer in Frankrijk en Italien. De vijfde zoort hoord in Griekenland en andere Oosterſche landen te huis: Zijnde de eerſte en laatstgemelde zoort eenjaarig.

Dezelve worden niet of weinig, nog in de medicijnen nog in de huishouding gebruik, weshalven wij daar van niet verder hebben te zeggen; als alleen dat ze misſchien in de medicijnen van nut zoude kunnen zijn, dat ons egter niet bekend is.

MUISEN-PEPER, zie LUIS-KKUID.

MUISEN-STEERT; in 't latijn *Cauda muris* DODONAEI; *Holoſteo-affinis, cauda muris*; *Ranunculus gramineo folio, flore caudato, feminibus in capitulum ſpicatum congeſtis*; (*Mijoſurus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit is een zoort van gras, of liever een klein gras-agtig gewas, dat ſmalle korte grasagtige bladen heeft, dog die dikker, ſtijver of vleeschiger en ſtomper zijn; tusſchen welke dunne ronde ſtengjes of ſteeltjes opſchieten, die aan haar boven-einde een lange dunne air hebben, naar een Muiſe-ſtaart gelijkende, uit welke allengskens kleine vijf bladige tongformige, groenagtige bloemtjes met veele helmſtijltjes voortkoomen; en dewijl deeze bloemtjes, veel overeenkomst in de groeiwijze met de Ranunkel-bloemen hebben, zo hebben zommige Hedendaagſche Botanici, deeze plant mede onder 't geſlacht der Ranunkels gerekent, ſchoon dezelve volgens LINNAEUS een bijzonder geſlacht uitmaakt. De zaaden op de bloemen in de air volgende, zijn naakt, klein, en bruinagtig van koleur.

Plaats. Dit kleine kruid-gewas, word in Hoog- en Neder-Duitschland enz. gevonden, in zandgagtige plaatzen, dog die vet en vogtig zijn; men vind het in deeze Nederlanden ook veel omtrent de Zeekanten; echter moet men het niet verwarren met 't kleine Zee-gras, daar het met zijne ſtijve bladjes, in de eerſte opſlag veel naargelijkt.

MUIS-VALK, zie VALKEN, *n.* XXIII.

MUIT; betekent eigentlijk een *Voogelkooi*; hier van daan komt het ſpreekwoord *in de muit zitten*, 't geen gebruikt word van iemand, die in huis blijft zitten. Ook zegt men *in de muit zetten* van Vogels, inzonderheid Schildvinken, die men in de zomer in een kas, kist of donkere plaats zet, op dat zij niet zouden zingen; dus handelt men met Schildvinken, welke men, als zij pas aan 't zingen zijn, in de *muit* zet, op dat zij hunnen zang des zomers mogten uitſtellen, om in de Vinketijd in 't najaar bekwaam te weezen, om bij de knippen gezet, of op het Vinke-tou gebruikt te worden.

MUITEN, is een woord van de Liefhebbers der Vogelen, inzonderheid van Schildvinken; 't welk gebruikt word, om daar door te betekenen, 't zetten van een Schildvink in een donkere plaats, waar in hij niet zingt; dit kan men jaarlijks aan eene en dezelfde Vogel niet doen, zonder denzelven te verderven, en kaal in zijne veders te doen worden.

MUIT-LAADE, is een zoort van Kooi met digte traalien, waar in men eene andere Kooi zet, en die veel grooter is dan deeze, om daar door te verhoeden, dat zij van Sperwers, Muiſen en ander Ongedierte bij de knippen, enz. niet kunnen beledigt worden.

MULET, zie HARDER.

MULETS, dus worden de *Werk-bijen* genoemt, zie HONING-BIJEN, *pag.* 1103.

MULSUM, zie MEEDE.

MULTICAULIS; *Veel-ſteelig* of beter *Veel-ſtengig*, word van de planten gezegt, als ze veel ſtengen te gelijk voortbrengen.

MULTIFIDUS; in veel deelen *Geſpleeten*, anders *Geſnippeld* genoemt; zie ook LACINIATUS.

MULTIFLORUS, *Veel bloemig*; dit zegt men van de planten, als zij veele bloemen te gelijk voortbrengen.

MULTILOCULARIS, of *Multivaſcularis*; *Veel-vakkig*; dat in veel vakjes gedeelt is; wordende dit woord ook meest in de Botanie gebruikt, om daar door de planten aan te toonen, welker zaadhuisjes, van zeer veelerlei gedaante zijnde, in verſcheidene min of meer vakjes natuurlijk verdeelt zijn, daar de zaaden in voortkoomen en rijp worden.

MULTIPARTITUS; in *veel deelen gedeelt*, verſchilt van *multifidus*, in zekere opzigten van deeling.

MULTIPLICATUS; *Vermenigvuldigt*, word gezegt in de Botanie en anders, als iets, meer deelen of bladen heeft als naar gewoonte; bij voorbeeld *multiplicatus flos*, is een bloem die meer bladen heeft als gewoonlijk, en die men anders *dubbelde bloem*, in 't latijn *Flos plenus* noemt.

MULTISETUS; *Veel-borſtelijk*, dat veel borſtels heeft.

MULTISILIQUOSUS; *Veel-peulig*; word gezegt van planten die veel peulen dragen.

MULTIVASCULARIS, zie MULTILOCULARIS.

MUMIE, is een gebalzemd lighaam, uit de aloude graven der Egiptenaaren herwaards gebragt. Doch eigentlijk is het geene men in een Apotheek *Mumie* noemt, niet het vleesch dier lijken, maar de compoſitie waar mede men dezelve balzemde.

De kunst van de *mumien* te bereiden was reets lang voor Mozes den Egiptenaaren bekend. Het hout der kisten was van *fijcomore* een zoort van Boog-hout, een gemee-

gemeene boom in het Oosten, 't welke 3000 jaaren goed bleef, en niet dan zelden wormsteekig gevonden wordt. De Joden hebben aller eerst het gebruik der *mumie* in de medicijnen ingevoerd.

De *Mumien* worden meest van Cairo, of digt er bij, gehaald uit de onderaardsche graf kelders of *catacombes*; dikwils evenwel wordt men bedroogen, en men koopt eene compositie van menschen-vleesch gedroogd in den oven, bestrooit met poeder van *mijrrhe*, *aloë*, *pek* en andere *gommen* van geringe prijs.

De meeste en beste Schrijvers zijn van gevoelen, dat de Egiptenaaren niets dan *joodenlijm* gebruikten, na eerst de lighaamen eenige weeken te hebben laaten weeken in sterke pekel.

Hoe het ook zij, het gebruik of liever de ophef der deugden van de *mumie* is zeer belachhelijk; op zijn best konnen de gommen iets doen, en dan konnen wij die versch neemen zonder dat er menschen-vleesch onder is.

MUMIE-BALSEM; of *Mumie-gom*; daar door verstaan zommige een zeker *balsem* of *gom*, die uit de *mumie* getrokken is; dog andere willen dat hij niets anders is als de *Asphalt* of *Jooden-lijm*, die zeer dienstig tot 't Balsemen der doode Lighaamen is, en die men meent in oude tijden, bij de Egiptenaren veel daar toe gebruikt te zijn.

MUMME, is een zoort van zeer zwaar en sterk gehopt bier, dat te Brunswijk van gerooste Mout gebrouwen en overal verzonden word; het draagt de naam van een Brouwer van dezelfde naam, *Mumme*, die het aldaar voor lange tijden eerst aldus zwaar gebrouwen heeft, en het waagde, om 't over Zee te zenden, daar 't zich goed hield en voortreffelijk bevonden wierd; waar op hij een Negotie daar mede naar Holland en Engeland, enz. begon, van waar het overal naar verre plaatzen, zelfs naar Oost-Indiën, verzonden wierd, en de naam van *Scheepsmumme* verkreeg: Dog deeze Negotie is niet meer zo groot als wel eertijds, inzonderheid ten tijde van het Hanseatische verbond, daar Brunswijk mede in begreepen was: Echter worden jaarlijks nog verscheidene lasten daar van naar Oost-Indiën gezonden; waar bij aanmerkelijk is, dat dit bier onderweeg eenige reizen verandert en zuur word, voornaamelijk als 't de Linie passeert, en evenwel in Oost-Indiën koomende, zijn goede smaak en aangenaamheid wederom verkrijgt, ja men zegt, dat het door deeze lange reize en verandering nog aangenaamer en sterker word; dog dit is te verstaan van de *dubbelde mumme*, want men brouwt ook *enkelde*, die zig zo verre niet laat vervoeren, schoon ze ook sterk en goed is.

De *mumme* is zeer zwaar, kragtig en voedzaam, en dient derhalven niet voor de dorst, maar alleen om er bij gelegentheid een paar glaasjes vol, wegens de smaak en tot versterking van te drinken; zij is inzonderheid ook goed 's morgens, in plaats van eenig Liqueur.

MUNDATIO, beteekent zo veel als *Purificatio* of *Zuivermaaking*, dat is, iets van het onzuivere en ondeugende te reinigen.

MUNDIFICANTIA; *Mundificativa*; *Wondzuiverende middelen*; zijn zodanige, die de wonden van de bedorvene wei des bloeds, welke de wonden verstikt, en van andere bedorvenheeden zuivert en reinigt; zijnde in de Heel-kunde van zeer veel nut, tot geneezing der wonden en zweeren, als ze behoorlijk gebruikt worden. Van deezen aart zijn er veele, als onder andere van de beste, de *camomille*, *salie*, *laurier-beslën*, *sevengetij*, *melilote*, *tabak*; *mijrrhe*, *aloë*, *terpentijn*, en de preparaten daar van, als *tinctuur van mijrrhe*, *van aloë*, *elixir proprietatis*, *geest en olie van terpentijn*, *olie van camille*, *van zevengetij*; wijders *apostel-zalf*, *basilicum-zalf*; enz.

MUNDUS, zie CATHAROS.

MUNNE, zie DIKKOP.

MUNNIKSKAP, zie WOLFS-WORTEL.

MUNTE; *Mente*; in 't latijn *Mentha*: Daar zijn verscheide zoorten van, waar van de volgende de voornaamste zijn.

1. *Kruise-munte*, (van veele kwaalijk *Kruis en munte* genoemt, zijnde een verbasterde naam); *gekrulde* of *gekronkelde Munte*; *Balsem*; *Balsem-kruid*; in 't latijn *Mentha crispa vulgo*; (*Mentha floribus spicatis*, *foliis cordatis dentatis undulatis sessilibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *gladde Akker-* of *Tuin-munte*, anders *Bruinheilige* genoemt; *Mentha arvensis verticillata glabra*; *Mentha* I. DODONÆI; (*Mentha floribus verticillatis*, *foliis ovatis acutis serratis*, *staminibus corolla brevioribus*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *ruige Akker-munte*; *Mentha arvensis*, *verticillata*, *hirsuta*; *Calamintha arvensis*, *verticillata*; (*Mentha floribus verticillatis*, *foliis ovatis acutis serratis*, *staminibus corollam æquantibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *smalbladige gearde Munte*, ook *Balsem munte*, en *Hert-munte* genoemt; *Mentha angustifolia spicata*; *Mentha* III. & IV. DODONÆI; (*Mentha spicis solitariis interruptis*, *foliis lanceolatis serratis sessilibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De *wilde Munte*, ook *Paarde-munte* genoemt; *Mentha sijlvestris longiore folio*; *Menthastrum* DODONÆI; (*Mentha spicis confertis*; *foliis serratis tomentosis sessilibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

6. De *Water-munte*; *Visch-munte*; *Roode-munte*; *Mentha aquatica*, *sive Sijsimbrium*; *Sijsimbrium* DODONÆI; (*Mentha floribus capitatis*, *foliis ovatis serratis petiolatis*, *staminibus corolla longioribus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beschrijving. De eerste zoort schiet vierkante stengen op, die bovenwaarts wat getakt zijn, van anderhalf voet hoogte of meer, waar aan hertformige getande en gekronkelde donker-groene steel-looze bladen tegen malkander over groeijen; op de toppen der steng en takjes koomen kleine gelipde bloemen, airswijze voort, die roodagtig van koleur zijn, waar op vier zaaden in de bloemkelk volgen. De wortelen kruipen even onder de grond herwaarts en derwaarts voort, en maaken veele nieuwe uitspruitzels; en het heele gewas heeft een zeer aangenaame balsemagtige reuk, waarom dit Kruid de naam van *Balsem* bij uitnemenheid draagt, schoon veele van de overige medezoorten, ook een diergelijke reuk hebben.

De tweede zoort heeft eijronde, puntige, gezaagde bladen, die donker-groen en wat rouwagtig zijn; uit de wortel schieten regte vierkante wat haairige stengen met takken op, die bruin- of donker-rood van koleur en met dergelijke bladen bekleed zijn, twee en twee tegen elkander overstaande, gelijk in alle de zoorten, aan welke na bovenwaarts veele rood-agtige of witte lip-bloemen, airs-wijze in werwels met bladjes groeijen; na welke vier kleine zaaden in de bloei-kelk volgen. Het geheele gewas heeft een zeer aangenaame reuk, naar die van de voorige Kruise-munt of naar de *Basilicum* gelijkende; worden de ook van veele onkundige voor de echte Kruise munt geplant, daar ze nogthans veel van verschilt.

De derde zoort gelijkt in alles naar de voorige, behalven dat de bladen haairig, ruiger en de stengen meest

tijds

tijds niet rood zijn, dat door de groei-plaats of cultuur voortkoomt.

De vierde zoort heeft ſmalle lange gezaagde puntige en kortſteelige bladen, naar die van de wilge bladen gelijkende, dog zomtijds wat korter of langer, dat misſchien uit den aart des gronds of door het zaad voortkoomt; haare ſtengen zijn mede vierkant en getakt, gelijk die der overige zoorten, en de bloemen koomen in lange airen, dog bij werwels of niet in eens, en met bladjes daar onder voort, zijnde bleek-rood of witagtig van koleur, waar na zaad volgt gelijk dat der voorige.

De vijfde zoort heeft groote langwerpig-ronde gezaagde, hairagtig-witte of grijze ſteellooze bladen; de ſtengen zijn vierkant en getakt, op welke kleine roodagtige of witte bloemen in groote airen, digt bij malkander voortkoomen, maar die in verſcheide deelen gedeelt of onderbrooken zijn; waar na zaad in de bloem-kelken volgt, na dat der overige zoorten gelijkende; de reuk van deeze zoort is wel niet onaangenaam, maar wat zwaarder als van de overige zoorten.

Daar is ook eene verandering van, die rondagtige en minder grijze bladen heeft, die ook wat rouwer zijn.

De zesde zoort, heeft groote rondagtige gezaagde, puntige, wat rouwe, donker-groene bladen, die min of meer haairig-ruig zijn, naar de groeiplaats; de ſtengen die uit de wortel opſchieten zijn vierkant, en meestijds donker- of bruin-rood en getakt; op welke trosſen van kleine gelipde bloemen airswijze, boven malkander voort koomen, die roodagtig van koleur zijn, waar na vier kleine zaaden in de bloem-kelken volgen, gelijk in de overige zoorten; dezelve heeft een ſterke balſamijke reuk.

Plaats. De eerſte zoort groeit natuurlijk van zelfs, volgens de aantekening van de Heer LINNÆUS, in Siberien, en word bij ons veel in de tuinen gekweekt, zo wel om haare zeer aangenaame reuk, als ook voornaamelijk wegens haare groote medicinaale kragt. De tweede zoort groeit in Hoog-Duitschland, Frankrijk en andere warme gewesten, in gebouwde en ander vrugtbaare gronden, inzonderheid op boom- en lommerijke plaatzen; ze word ook veel in Hoog- en Neder-Duitschland, onder de naam van *Balſem* of *Bruinheilige*, in de plaats van de voorige gekweekt, om dat ze in de reuk en kragten er veel mede overeenkoomt. De derde zoort, die gelijk wij te vooren aangeroert hebben, maar eene verandering van de voorige tweede zoort, of deeze van de eerſte is, word veel gevonden in Hoog- en Neder-Duitschland, Frankrijk en Engeland, enz. op dergelijke gemelde plaatzen. De vierde zoort koomt ook omtrent de akkers, weiden en andere vette plaatzen voort, dog meer in Hoog-Duitschland als in de Nederlanden. De vijfde zoort groeit zo wel in Hoog- als Neder-Duitschland overvloedig op vogtige en vette plaatzen, naast de wateren en elders. De *Water munte* of zesde zoort groeit, mede op dergelijke plaatzen, en dikwils zeer veel, naast de ſlooten, gragten en andere plaatzen in deeze Nederlanden.

Alle deeze zoorten van *munte* zijn langlevend, en waar van men de eerſte en tweede zoort, en ook zomtijds van de overige zoorten, wegens haare medicinaale nuttigheid in de hoven kweekt.

Kweeking. Dezelve zijn alle zeer gewillig, om zich te laaten voortplanten, door middel van ſcheuring; het welke best vroeg in het voorjaar geſchied, eer ze uitſpruiten; en dewijl ze veele loopende wortelen of ranken met veele vezelwortelen maaken, zo is het dienſtig en noodig, dat men dezelve om de twee of drie jaaren verplant, om haar meer lucht en ruimte te geeven. Men zet de jonge ſpruiten, om gemelde redenen, op twee en een half of twee roeden afſtand, op een bedde; beminnende dezelve alle liefst een goede lijvige vette, wat vogtige grond.

Eigenſchappen. Alle deeze zoorten van *munten*, dog bij uitſtek de *kruiſe-munt*, hebben een verwarmende, oplosſende, zeer maag- en hoofdverſterkende, wind- en ſtonden-drijvende kragt, en zijn van een groote uitwerking in veelerlei moeijelijke ziektens en ongemakken, als onder veele andere, tegen buikkrimpingen, kolijk, moederpijn, walging, braaking, zoode, hik, engborſtigheid, zwaare hoest, draaijing en pijn des hoofds, in- en uitwendige kramptrekkingen, enz. Men gebruikt ze op veelerlei wijze, in afkookzels, aftrekzels, enz.; men maakt er ten dien einde in de Apotheeken ook *conſerf*, *ſijroop*, *gedistilleerd water*, *geest* en *olie* van, die in de gemelde ziektens of gebreeken van een uitneemende kragt zijn, meer als veele Menſchen denken; en ik wenschte wel dat men derhalven in de noodige gevallen, er meer zijn gebruik van maakte, want ik zegge het door ondervinding; ondertusſchen is het waar, dat zommige Heeren *Doctoren*, zo hier als elders, echter nog de groote nuttigheid, van deeze Planten en haare *preparaten* in zien, en zich met voordeel, tot groote baat van hunne patienten, daar van bedienen, in plaats van andere zogenoemde nieuwmodiſche Chijmiſche en andere middelen.

Men kan onder anderen van de *kruiſe-munt* een heerlijke *Eſſents* maaken, als men de langzaam in de ſchaduwe gedroogde bladen daar van op beſte *wijn-geest* of *Koorn-brandewijn* laat trekken; en zo men de groene bladen hier toe gebruikt, verkrijgt men een aangenaame groene *Eſſents*; die beide in de bovengemelde gebreeken van groote nut zijn.

De *munte*, inzonderheid de *kruiſe-munte*; is ook een deftig uitwendig middel in veelerlei gebreeken, want ze lost op, verdeelt en verdrijft de kwade vogten in een gezwel, en heelt de wonde: Wat is er wel moeijelijker bij een zogende Vrouwe, dan als haare borsten door verkouding, of anderzints, door ſtolling der melk verharden of knobbelagtig worden, en eindelijk aan het zwellen raaken; niets word beter bevonden, om dit ongemak te geneezen, als maar de *kruiſe-munte* gekneusd zijnde, of een pap daar van met *witte-brood* gekookt, er op te leggen; dit heeft veele Vrouwtjes ſchielijk geneezen; mits dat men er niet te lange mede wagte, tot dat het kwaad al te verre gekoomen is; maar als dan heeft men niet beter bevonden, als een pleister van de *gommen* met *carweijzaad* toebereid: Dit kruid is ook dienſtig, en misſchien een der beste, om de melk der zogende Vrouwen op te droogen, als ze haar Kind van de borst willen afwennen.

De *munte* is ook dienſtig tegen hoofdpijn, en daarenboven een zeer wondheelend middel, als men het zap daarvan, alleen of met wat honing gemengt, in de wonde ſtrijkt; dog nog beter is het als men hetzelve in *boom-olie* in de zon laat trekken, of wat over het vuur kookt. Men zegt ook, dat als men een tak van de *munte* in de melk legt, dat dezelve in de warme dagen zo ligtelijk niet ſtolt, of ten minſten zo ſchielijk niet als anders. Ze is ook dienſtig om de nieuwe kaazen, daar tuſſchen gelegt wordende, voor wormen en bederf te bewaaren. Ook zeggen zommigen, dat ze zeer dienſtig is, om de vlooijen te verdrijven als men ze in het bedde legt, en waar

waar toe inzonderheid de *water-munte* aangepreezen word, maar ik durf niet verzeekeren of dit middel voldoenend genoeg tegen dit in de zomer dikwils zeer plagend Inſekt is; men kan het onderzoeken die het noodig heeft. Dit weet ik zeker, dat een bezweete Paarde-deeken onder het bedlaaken gelegt, ſchoon het wat onzindelijk ſchijnt, het beſte middel tegen dit laſtig Inſekt is, want hier door zullen de Vlooijen wel ras verhuizen; dog nader hier over op het artijkel VLOOIJEN.

Voorts ſtaat aangaande het huishoudelijk gebruik der *munte* nog aantemerken, dat men dezelve in de keuken ook tot aangenaame ſauzen gebruikt; dog voornamelijk als een toekruid bij ſalade, te weeten de tedere bladen of jonge ſpruiten, en om die ten dien einde in de winter of vroegtijdig te hebben, plant men ook wel van de wortelen in een matig warme broei-bak, zo zullen ze niet nalaaten, met de haaſt uit te ſpruiten en jonge ſcheuten tot gebruik te geven.

MUNTE (AKKER-), zie MUNTE.

MUNTE (KATTEN-), zie KATTEN-KRUID.

MUNTE(MARIEN-)zieMUNTE(ROOMSCHE-).

MUNTE (PAARDE-), zie MUNTE.

MUNTE (ROOMSCHE-); *Vrouwen-munte*; *Balſem-kruid*; *grootte Balſem*; *kleine Kost*, in 't latijn *Mentha hortenſis corijmi bifera*; *Mentha Saracenica*; *Herba divæ*; *Muriæ*; *Salvia romana vel benedicta*; *Panaces chironinum*; *Tanacetum hortenſe foliis & odore menthæ*; *Costus hortenſis vel hortorum*; *Balſamita major* DODONÆI; (*Tanacetum foliis ovatis integris ſerratis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Deeze zoort van *munte*, die eigentlijk niet tot 't geſlacht van de munte (*mentha*), maar tot de Rijnvaar *Tanacetum* behoort, heeft langwerpige eijronde bladen, die gezaagt en aangenaam bleek- of licht-groen van koleur zijn, tuſſchen welke ſtengen opſchieten, die bovenwaarts getakt en getrost zijn, waar aan trosjes groeijen, met kleine bloemen, na welke zaad volgt, gelijk dat van de Rijnvaar.

De geheele plant heeft een zeer aangenaame, balzamieke reuk, naar die van de *munte* zweemende, waar van ze haar naam gekreegen heeft.

Plaats. Deeze plant groeit natuurlijk van zelfs, in Savoijen, Zuid-Frankrijk, enz. en is langlevend.

Eigenſchappen. Dezelve koomt, om niet te breedvoerig te gaan, in kragten genoegzaam overeen met de *kruiſe*- en andere zoorten van *munten*, 't welke de aangenaame reuk niet onduidelijk ſchijnt te kennen te geven; men prijst ze echter, daarenboven nog bijzonder in de buikloopen, en wel voornamelijk tegen het bij geval te veel ingenomen *opium*, als mede tegen 't vergift; ook zegt men, dat deszelfs rook tegen de Slangen dienſtig is; doch dit ſchijnt meer plaats te hebben, in Landſchappen daar meer Slangen zijn, dan bij ons.

MUNTE (WATER-), zie MUNTE.

MURMEL-DIER, zie MARMELDIER,

MUSA; *Piſang*; *Bananas*; *Ficus indica*; *Poma Paradiſi*; *Pacoira*; *Bihai*; *Indiaanſche Vijgeboom*; (*Muſa ſpadice nutante.*)

Beſchrijving. Dit vreemde Indiaansch gewas, is geen boom en ook geen heester, maar ſchiet uit de wortel een lijn-regte, weeke, ſponsagtige ſteng of ſtam op, die allengskens dikker en hooger word, en met verſcheidene over malkander leggende dunne ſchorſen, als bladen bedekt is, welke hier en daar geborſten en geſcheurt zijn; aan het bovenſte der ſteng groeijen verſcheide groote en lange, van vooren rondagtige dunne gladde bladen in het rond, die, naar maate van de groote der plant, wel 7 of 8 voeten lang en twee voeten of meer breed zijn, hebbende in 't midden naar de lengte een dikke ribbe, waar uit veele fijne dwarze zijd-aderen voortkoomen, die de bladen vercieren, welke anders aan de boven kant aangenaam licht-groen, maar van onderen wat bleeker zijn. Uit de top der ſteng ſchiet tuſſchen de bladen een lange ſteel, waar aan veele geele of roode veelbladige ongeregelde bloemen, troswijze aan korte ſteeltjes, groeijen; waar na langwerpige wat kantige vrugten volgen, ongeveer de lengte van een hand hebbende, die met een dunne ſchil bekleed zijn, en met 't rijpen geelagtig worden; bevattende van binnen een mergagtig zagt vleesch, dat angenaam van ſmaak en zeer goed om te eeten is; gelijkende deeze vrugten in de gedaante en koleur, veel naar onze witte gladde concommers.

De geheele ſtruik verdort, na dat hij vrugten gedraagen heeft, en als dan ſpruiten uit de wortel weder verſcheiden jonge planten, die zeer ſchielijk opgroeijen en binnen omrent een jaar wederom zo groot geworden zijn, dat ze vrugten geeven; kunnende dit gewas in die tijd wel vijftien tot twintig en meer voeten hoog wasſen, zo dat dit een der ſchielijkſt groeijende gewasſen is.

Daar zijn eenige veranderingen van, voornamelijk ten opzigte van de bloemen, die of geel, rood, of zwartagtig zijn; ook word er een zoort gevonden, die niet zo groot en hoog opgroeit en korter rondagtige welruikende vrugten heeft, welke men zegt dat ook veel ſmakelijker als die van de gemelde zoort zijn, en van zommigen *Bananas-vijgen* genoemt worden.

Plaats. Deeze Planten groeijen natuurlijk zo wel in Oost-Indiën, als in de warme gewesten en eijlanden van West-Indiën, daar ze veel wegens het gebruik van haare vrugten gekweekt worden; voorts ook in Africa, Aſien, Arabien, Egijpten, en in andere zeer warme Landſtreeken van de Oosterſche Landen. In Europa word dit gewas zelden gezien; dog zomtijds in de thuinen van voornaame Kruid-beminnaars en in de Academie-tuinen, als eene bijzondere zeldzaamheid gekweekt en onderhouden, gelijk ik dezelve voor omtrent 40 jaaren op verſcheide plaatzen van Hoog-Duitschland, als onder andere te Weenen in de heerlijke Lust-tuinen, van wijlen den Doorl. Prins EUGENIUS van Savoijen, en in de fraaije Vorſtel. Markgraavelijke tuin te Carols-ruh hebbe zien fleurig groeijen, en volkomene rijpe vrugten voortbrengen.

Niet minder fraai heeft men deeze zeldzaame plant, ook onlangs zien groeijen en rijpe vrugten geeven, in de ſchoone Academie-tuin te Franeker, onder het beſtier van den Hoog Geleerden Heer OUWENS, Profesſor *Honorarius & Archiater Friſiæ*, enz. en doorde cultuur van wijlen den zeer bekwaamen *Hortulanus* MEESE, welke plant zeer hoog en fleurig was; en het is uit de *Muſa Cliffortiana* bekend, dat deeze plant ten tijde dat de Hr. LINNÆUS, in Holland was, ook aldaar in de Tuin van den vermaarden Heer en groote begunſtiger der Wetenſchappen, de Heer CLIFFORT, te Hartekamp, gegroeid en gebloeid heeft; insgelijks ook nog bij verſcheidene andere liefhebbers van vreemde gewasſen.

Kweeking. Deeze boom word voortgezet en vermeerdert, door de jonge wortel-ſpruiten, welke voortkoomen na dat de boom vrugten gegeeven en men de ſtam bij de grond afgeſneeden heeft, gelijk boven gezegt is; men plant dezelve in potten, met goede losſe vette wat zandagtige aarde gevuld, welke vervolgens geſtaadig, zo wel in de zomer als in de winter, in broeijende run, in een

ſtook- of trek-kas moeten gehouden worden, dewijl deeze plant veele warmte omtrent haare wortel, zo wel als rondom begeert; en na maate dat de planten aangroeijen en grooter worden, moeten ze ook in grooter potten of vaten verplant worden, met aarde om haare wortel; dog men kweekt zelden meer als een of twee, dewijl ze groot wordende, veel plaats beſlaan, inzonderheid in de hoogte; en de beste wijze om dezelve 't ſpoedigst te doen groeijen en goede vrugten te geeven, is, dat men de planten, na dat ze eenigen tijd in potten gegroeid hebben, uit de potten met de aarde neemt en in een runbak in de ſtook-kas plant, in oude vergaane run, die men op de verſche run gelegt, en met wat goede luchtige aarde vermengd heeft; hier in zullen de wortelen zich verre verſpreiden en de planten weelig en hoog groeijen; maar de ſtook-kas moet ten dien einde vrij hoog zijn, en wel 20 of meer voeten hoogte hebben: Wanneer de warmte der run verflauwt, moet er verſche rondom gezet worden, welke de oude run weder aan de gang brengt, mits zorg draagende, om er als vooren oude run op te leggen, daar de wortelen in voortgroeijen, welke anders zouden verſchroeijen.

In de warme zomer-tijd moet men deeze planten overvloedig water geeven, dewijl ze wegens haare groote bladen veel uitwaaſemen, en dus veel water begeeren; maar in de winter moet zulks ſpaarzaamer geſchieden; als dan moet er ook gelet worden, om de ſtook-kas altijd egaal warm te ſtooken, naar maate van de buiten-lucht, en dat er vooral geen vorst in de kas dringt; begeerende deeze plant ongeveer een trap van warmte, zo als de Ananasſen, en andere dergelijke exotiſche Planten.

Eigenſchappen. De vrugten van deeze plant zijn verkoelend, vogtigmaakend en hart-verkwikkend, en worden gepreezen in heete en rouwe borst-ziektens, enz. Dog meest dienen dezelve in de gemelde warme landen, daar ze natuurlijk van zelfs, of met weinig cultuur groeijen, tot ſpijze, 't zij rouw, als ze wel rijp dog niet over-rijp zijn, zijnde als dan een aangenaame ſpijze, en die ookgezond en ligt te verteeren is, al mede gebraaden, gebakken of geſtoofd met wat *zuiker*, *kaneel* of andere ſpecerij; hebbende dan, zo men zegt, de aangenaame ſmaak van de op dergelijke wijze bij ons toebereide Kwee-peeren. Dog dit alles heeft in Europa geen plaats, dewijl deeze plant aldaar maar wegens de zeldzaamheid en wegens de bijzondere groote bladen, en zinguliere ſchielijke groeiwijze, van voornaame Liefhebbers van vreemde gewaſſen gekweekt word, en de vrugten die er bij ons van koomen, zo rijp, ſmaakelijk en nuttig niet kunnen worden, als in haare natuurlijke groeiplaats.

Ondertuſſchen ſtaat van dit gewas nog aantemerken, dat veelen het zelve houden voor de *Vijgeboom*, waar mede onze aller-eerſte Ouders, ADAM en EVA, hunne naaktheid naar den val in het *Paradijs* bedekten; en die zommige naar de Joodſche taal *Dudaim* noemen: Dit heeft ook veel waarſchijnelijkheid, aangezien de groote en dunheid der bladen daar toe zeer bekwaam was, en deeze plant ook in die warme gewesten groeit, daar men meent dat het Aardſche *Paradijs* geſtaan heeft; dog wij zullen hier over niet verder uitweiden, dewijl het onzeeker is. Die meer over deeze plant in 't bijzonder gelieſt te weeten, kan onder anderen daar over inzien, LINNÆI *Muſa Cliffortiana florens Hartecampi prope Harlemum*, *Lugd. Batav.* 1736 in 4to. J. P. BREIJNIUS *Hiſtoria Muſæ in Act. phiſ. med. volum.* 8. *append. pag.* 179. L. GARCU, in de *Philoſoph. Tranſact. n.* 415. en meer andere.

MUS ALPINUS, zie MARMELDIER.

MUS AVELLANARUM, zie HAZEL-MUIS.

MUSCA, zie VLIEG.

MUSCAAT, zie MUSCAATENOOT-BOOM.

MUSCA EPHEMERA, zie EPHEMERA en HAFT.

MUSCADEL-DRUIF; *Fontignac-druif*; is een zeer zoete en aangenaame vleesſchige *druif*, die in Zuid-Frankrijk, Italiën en in andere warme landen 't best groeit, en waar uit aldaar een zeer aangenaame wijn geperst word; in ons en dergelijk klimaat, word deeze druif zelden behoorlijk rijp, ten zij door konst-middelen. Zie WIJN-GAARD.

MUSCARI, dus word een zoort van *Druifjes-Hijacinth* genoemt, die een aangenaame muskagtige reuk heeft. Zie HIJACINTH.

MUSCATE-NOOT-BOOM, in 't latijn *Nux moſchata*; *Nux mijriſtica*; dit is de boom welke de *muscatenooten* en *foelie* voortbrengt, in Oost-Indiën groeijende. Dezelve heeft de groote en gedaante van een Peer-boom; deszelfs ſchors is aschverwig en glad en zijn hout is mergagtig; zijne bladen zijn langwerpig, puntig en glad, aan de boven zijde licht-groen en aan de onder zijde witagtig, gelijkende naar die van de Perſike-boom, en geeft, gewreven wordende, een aangename reuk van zich; zijne bloemen aan de einden der kleine takjes bij een, twee, drie en meer voortkomende, zijn roosformig, geelagtig van koleur en hebben een lieflijke reuk; waar na vrugten aan langagtige ſteelen volgen, welke de groote en gedaante van een rijpe Perſik hebben, en de noot in drie omkleedzels of ſchillen bevatten; waar van de eerſte of buitenſte ſchil vrij dik, vleesſchig, zappig en eerst groen is, maar word met 't rijpen der vrugt roodagtig van koleur, met geele, goudgeele en purperagtige vlekken gevlekt; barstende als dan van zelfs op, gelijk de bolſters van onze wal-nooten: Onder deeze eerste grove ſchil of bolſter is de tweede ſchil, die dun en als in verſcheide ſtrooken net- of liever taks wijze, verdeelt is; hebbende een zeer aangenaame geelagtig-roode koleur, en een zeer ſpecereijagtige bij uitſtek geurige reuk, en een ſcherpe balzamieken ſmaak; en dit is het geene dat bij ons en elders *foelie* (in 't latijn *macis*) of ook wel *muscate-bloem*, doch te onregte, genoemd word: Deeze tweede ſchil bekleed de derde ſchil, welke de noot in zig bevat, en dun houtagtig hard, bruinagtig van koleur en breukig is. Deeze noot, zijnde de *muscate-noot*, is min of meer langwerpig-rond, de grootſte ongeveer een kleine duim dik, gerimpeld, grijsagtig bruin, hard, breukig, en inwendig met geel-agtige en bruin roode aderen gemarmert of geſchakeert; hebbende een zeer aangenaame reuk, en een ſcherpen, iets bitteren, doch ſpecereijagtigen lieflijken ſmaak, en bevat veele olie.

Men ziet het geheele Jaar door bloemen, onrijpe en rijpe vruchten, te gelijk op deeze Boomen, die altijd groen zijn, en men oogst twee- of driemaal in het Jaar de rijpe Vruchten in, naar dat het Jaarſaiſoen gunstig is, enz.

Plaats. De *Muscatenoote-boom* groeit op de Molukkiſche en eenige andere Indiſche eijlanden, daar omſtreeks, doch worden voornaamelijk op de Bandaſche eijlanden gekweekt, welke uit zes kleine eilanden beſtaan, als *Nera*, *Lontar*, *Poulo-aij*, *Gunongapij*, *Pulorong* en *Roſſingijen*; van welke de drie eerste bij uitſtek vrugtbaar in deeze *Nooten* zijn; en dewijl de Hollandſche Oost-Indiſche Maatſchappij, meester van deeze

ge eijlanden is, zo heeft ze ook den algemeene handel en verkoop van de *foelie* en *muscatenooten*; welke jaarlijks in groote menigte uit Oost-Indien naar Holland gevoert worden; behalven dat de Maatſchappij zeer veele daarvan in andere werelds-deelen verzend; want deeze Boomen zijn zeer vruchtbaar, draagende in goede jaaren zo veele nooten, dat de takken door haare zwaarte dikwils tot op de Aarde nederbuigen.

Wanneer de *muscate-nooten* rijp zijn, dat aan haar koleur en opbersten gekend word, worden ze van de Inwoonders afgeplukt, van de buitenste bolster ontdaan, en dan de *foelie* met een mesje er afgenoomen, die in de Zon gedroogt en daarna met zoutwater wat beſproeit word, om te beletten dat ze niet te veel zou droogen en haare olie verlieſen; wordende ten laatſten in kleine zakjes, of andere bewaar-plaatzen digt gepakt, tot de verzending.

De *nooten*, die dan nog in de houtige ſchil beſlooten zijn, worden vervolgens gedroogt, tot dat ze geluid geeven wanneer men ze ſchud, en dan door middel van 't ſlaan met kleine ſtokjes van haare ſchil gezuiverd, die daar door in ſtukken ſpringt; men ſchift vervolgens, de beſte, middelmatige, en flegte of ondeugende van elkander, en men wascht ze in Kalkwater, dat van ſchelpkalk gemaakt is; 't welke dient, om ze voor het bederf en wormen enz. te bewaaren, dewijl ze anders zo lange niet zouden kunnen duuren, want hier door kunnen de welrijpe *nooten* 20 en meer jaaren goed blijven, ſchoon ze allengskens wat verminderen; doch de onrijpe ingeoogste *nooten*, zijn ras aan het bederf en de wormen, onderhevig.

Zommige onderſcheiden de *muscate-nooten*, in *Wijfjes* en *Mannetjes*; waar van de eerste rondagtig, en de tweede vrij langwerpig zijn; doch dit onderſcheid wil weinig zeggen, dewijl beide zoorten maar veranderingen van malkander, en dezelve genoegſaam van eenerlei deugd en kracht zijn; maar daar is nog een zoort of verandering van deeze *nooten*, die zommige de *wilde-* of ook de *Mannelijke muscate-noot* noemen, welke op de kust van Malabar, als mede ook, op de Molukſche eijlanden en elders groeit. De Boom die dezelve voortbrengt is veel grooter en hooger als de gemeene *muscatenoot-boom*, maar minder tak- en bladrijk; derzelver *foelie* is bleek, heeft minder zap en een onaangenaame reuk; de *noot* is groot, langwerpig, ingebogen of dikwils vierkant, en heeft weinig geur en ſmaak, zijnde van binnen met zwartagtige aderen geſtreept.

Daar is ook een langagtige zoort van deeze *nooten*, die de naam van *Moeder-nooten* draagt; deeze zijn groot en veel zwaarder dan de gewoone *muscate-nooten*, maar anders daar van niet onderſcheiden, koomende, zo men zegt, aan de uiterſte einden der groote takken voort, en worden zelden afzonderlijk verkogt, maar onder de anderen vermengt.

Nog is er een zoort, die *Konings-noot* (*Nux moſchata regia*) genoemt word, zijnde niet groot en half plat; welke *nooten* ook niets boven de overige vooruit hebben, dewijl het naar zodanige zijn, die bij tweën of drieën in eene vrugt naast malkander gegroeit en daar door aan de eene zijde plat geworden zijn; op diergelijke wijze, als men bij ons veeltijds twee half platte pitten in Perſik-ſteenen en in andere vrugten vindt.

Als de *muscate-nooten* in Holland gebragt zijn, worden ze doorgaans, door laſt van de Bewindhebbers der Maatſchappij, geſorteert, en voornamelijk in drie zoorten onderſcheiden, als in *fijne*, *middelſte*, en *flegtſte*.

Goede *muscate-nooten* moeten ſchoon van aanzien, volkomen, groot en zwaar, uitwendig aschverwig, inwendig roodagtig, en met aderen gemarmert of doortrokken en olieagtig zijn, en voor 't overige uit de lieflijke reuk en ſcherpe aromatieke ſmaak beoordeelt worden: Een kenteken van beste verſche *nooten* is ook, dat er, als men er met een naalde inſteekt, een olieagtige vogtigheid uitkoomt.

Wat de *foelie* betreft, zo moet de beste grof van bloem, ſchoon hoog-geel van koleur en ſcherper van ſmaak als de *noot* zijn: De kleine, bruine en bleeke is niet goed, want dit is een teeken dat ze of van niet wel rijpe vrugten, of bedurven, of al te oud, kragteloos en verlegen is.

Eigenſchappen. De *muscate-nooten*, zijn zeer hoofd-, hart-, maag-, moeder-, en alle ingewanden, benevens de levensgeesten en zenuwen verſterkend, en in het bijzonder zeer dienstig tegen flauwtens, hoofd-pijn, hart-klopping, winden, buik-krimping en kolijk, uit winden en verkouding ontſtaande, tegen de hik, braaking, buik- en roode-loop, het van zeifs afloopen der piſe, overnatuurlijke zweet, enz.; ze zijn ook goed, voor de zwangere Vrouwen, om de vrugt te verſterken, en, niet ligtelijk te miskraamen: Men gebruikt ze ten dien einde met veel nut in de ſpijzen, daar ze bij paſſen. Uitwendig is de rooking van deeze *nooten* een deftig en beproefd middel, niet alleen tegen 't winderig kolijk, maar ook tegens de pijn en ſmerten, welke aan de gebaart hebbende Vrouwen dikwils overkoomt, mits de rook van onderen en wel toegedekt ontfangende: Ook dient deeze rooking grootelijks aan de beroerde of daar door verlamde Menſchen, als ze ſchielijk, bij of voort na 't overval, gebruikt word.

Men maakt er in de Apotheeken verſcheidene *preparaten* van, als onder anderen zo wel een *uitgeperſte* als *gedistilleerde olie*, *balzem*, *water*, *geest*, *eſſents*, en *eau de muscade*. De uitgeperſte *olie* word meest uit de Indiën in porceleine potten gebragt, dewijl men ze aldaar, wegens de overvloed en verſchigheid der *muscaten*, beeter en onkostbaarder maaken kan, ſchoon ze ook wel hier te lande uit verſche *nooten*, zo wel geperſt als gedistilleert kan worden. De uitgeperſte *olie* is roodagtig geel, dik en taijagtig, en droogt zelfs op 't laatſte bijna op; maar de gedistilleerde *olie* is vloeibaar en fijner van deelen, ſchoon beide anders in kragt weinig verſchillende; doch de gedistilleerde is kostbaarder en hooger in prijs. Zij dienen beide grotelijks in de voorgemelde ziektens en gebreeken, zo wel in- als voornamelijk uitwendig, en de uitgeperſte *olie* is de *baſis* of grondſlag van een meenigte zamengeſtelde *balzems* en *zalven*, die uitwendig tegen de beroerte, lammigheid, ſtuip-trekkingen en andere zenuw-gebreeken dikwils van grootte dienst zijn.

Voorts is bekend, dat de *muscate nooten*, zo wel als de *foelie*, van zeer veel gebruik in de keuken zijn, om de ſpijzen en ſauzen geurig en welſmaakende te maaken.

In Indiën worden de *muscate-nooten* ook, eer ze rijp geworden zijn, in *zuiker* of *honing* geconſijt, op dergelijke wijze als bij ons de onrijpe walnooten; die men vervolgens in potten bewaart, dog de in zuiker geconſijte zijn de beste, en de grootſte worden 't meest geagt. Veele van deeze geconſijte *nooten* worden met de Scheepen der

Hollandſche Maatſchappij jaarlijks naar Holland gebragt en aldaar duur verkogt, zijnde een heerlijk en kostbaar confijt, dat aangenaam en zeer maag-, hart- en herzenverſterkend is: Ze worden op voornaame tafels bij het nageregt voorgedient, en ook zomtijds wel daar van bij of na het theedrinken gegeeten; maar men zegt, dat als men er een onmaatig gebruik van maakt, dat ze dan 't hoofd aandoen, en zo wel bedwelming als ſlaapziektens, kunnen verwekken.

Men maakt deeze vrugt in Indiën ook in vatten, in peekel, of zout en azijn in, welke mede naar Europa gezonden worden; en als men dezelve eeten wil, weekt men ze in zoet water, om ze te ververſchen, en men kookt ze vervolgens in ſijroop van zuiker of honing: Ook eeten ze zommigen, ververscht zijnde, als ſalaad; enz.

De *Foelie* heeft dezelfde hoedanigheid als de *nooten*; maar is fijner van deelen en kragtiger, minder zaamentrekkende dog 't bloed meer verhittende; men kan ze in alle de gemelde ziektens en gebreeken met nut gebruiken; men prijst ze in 't bijzonder ook zeer tegen de anderdaagſche koortzen, en ze is zo wel als de *muscate-noot*, ook een ingredient in veele zaamengeſtelde Medicamenten; uitwendig is de gepoederde *foelie* een zeer goed middel, tegen oude zweeren op de ſcheenen en voeten.

In Indiën word een *uitgeperſte olie* uit de *foelie* gemaakt, die niet dik gelijk die van de Nooten is; deeze word ook wel in Europa gebragt, maar is zeldzaamer en kostbaarder als de *muscatenoot-olie*, weshalven deeze meest in haar plaats gebruikt word, te meer, dewijl ze beide in kragten weinig van elkander verſchillen: Daar word in Holland zo wel als elders, ook *gedistilleerde olie* van de *foelie* gemaakt en verzonden, die vloeibaar is; dog waar van in de winter een gedeelte ſtolt; deeze olie is insgelijks kostbaar, en word daarenboven in de Negotie nog dikwils vervalſcht, 't zij met Amandel- of Benolie, of met Wijngeest, enz.; welke vervalſching niet zelden ook met de overige olien uit de *nooten*, *foelie* en andere geſchied. Zie OLIE.

Om Eau de Muſcade of Muscatenoot-water te maaken.

Neemt op een ankers ketel 30 mengelen *brandewijn*; en wilt gij 't ſlegter hebben, neemt *koorenbrandewijn*, met 5 mengelen water; twee pond *nootemuscaat*, grof geſtooten; die twee of drie dagen in *brandewijn* is geweekt; distilleert 't met zagt vuur, (alzo 't zeer ligt overloopt) zo lang als het proef houd. Verder kunt gij het zoeten met beste *anijs*, en koleuren met *kurkuma*.

Anders.

Neemt op de ketel 30 mengelen *brandewijn*, met één pond gekneusde en geweekte *nootemuskaat*; distilleert zo lang als proef houd; men zoet het met zeven pond *zuiker*, en koleurt 't met *ſantelhoud* in een potje franſche *wijn* gekookt.

Essents van Muscatenoot.

Neemt *muscate-nooten* zo veel gij wilt, bij voorbeeld vier oncen; ſtoot of raſpt dezelve klein, doet het in een kleine phiool of fles, en giet er zo veel beste gerectificeerde *wijn* of *koorn-brandewijn* op, dat die een paar vingerbreed er overſtaat; laat het dan op een warme plaats bij het vuur, of elders eenigen tijd trekken, zulks zomtijds omſchuddende; zo verkrijgt gij een *muscaat esſents*, die zeer kragtig en eene der beste medicinaale preparaaten van de *muscate-noot* is, welke in de bovengemelde ziektens en gebreeken kan gebruikt worden, zo wel in- als uitwendig; men kan er ook wat gepoederde *folie* mede laaten trekken, wil men dezelve aangenaamer van ſmaak op de tong hebben, zo kan men er wat *zuiker* naar believen bijvoegen, en men moet ze daarna ſiltreeren, om ze klaar te hebben.

Met deeze *esſents* kan men ook ras eene *eau de muscade* maaken, als men daar van eenige druppels in beste *wijn*- of *koorn brandewijn* doet.

Hoe men de olie uit de Muscate-nooten perst.

Dit kan wel op de gewoone manier van uitperſsing, gelijk andere olieagtige vrugten of zaaden, geſchieden, maar zie hier, op wat wijze zulks 't best verrigt word.

Neemt een gedeelte *muscate-nooten*, bij voorbeeld, één pond, ſtampt dezelve in een mortier heel ſijn en als tot een deeg, en doetze dan in een haaire teems; dektze met een ſervet of linnen doek, en zet ze op een ſchotel met heet water, die over een zagt koolen vuur ſtaat, om langzaam heet te worden; als dan de *muscaat* vrij heet geworden is, zo doet dezelve haastig in een pars-zakje, of anders maar in een vierkant ſtuk ſijn linnen, dat wel te zaamen gevouden is, en legt het onder een kleine pars, tot dit gebruik geſchikt; dan parst de olie in eene daar onder gezette porceleine of andere verglaasde ſchotel wel uit, zo zult gij de geele olie verkrijgen, die vervolgens koud geworden zijnde, ſtolt en bijna zo dik als wasch word, welke men dus warm, of daar na weder warm en vloeibaar gemaakt zijnde, in een porceleine of ander zindelijk aarden potje, wel geſlooten, bewaard.

Volgens de gemeene manier word de ſijn geſtootene of geraspte *muscatenoot*, in een opene pan over 't vuur heet gemaakt, en daar na uitgeprest; maar deeze manier is zo goed niet, om dat daar door veele van de beste en vlugſte deelen der olie, uitwaasſemt en vervliegt, want de *muscate-noot* bevat niet alleen veele grove, maar ook zeer ſijne esſentieele olie teſſens.

Deeze *olie* bezit zeer veele kragten, zo wel in- als uitwendig gebruikt, gelijk wij boven aangemerkt hebben: Als men ze inwendig wil gebruiken, laat men ze in wat vleesch-nat of een ander bekwaam warm vogt ſmelten en de Lijder inneemen, die er veel hulp in de gemelde ziektens van zal genieten; de *Doſis* is van vier tot tien en meer greinen.

Mengt men deeze *olie* met *maſtik-olie*, men zal er door ſmeering een groote baat bij vinden, in veelerlei uitwendige gebreeken, als *beroerte*, *lammigheid*, *kramp*, *jigt*, *podagra*, *chiragra*, en veel andere dergelijke leden- of zenuw-ziektens, die den Mensch dikwils afgrijslijk kunnen kwellen en martelifeeren.

MUSCERDA; *Album nigrum*; *Muiſedrek*; de *Keutels* of de *Afgang der Muiſen*; dezelve heeft eene losmaakende en purgeerende kragt, en is nuttig in een groote verſtoptheid des buiks, men ſmelt 5, 6 of meer daar van in *melk* en geeft ze den Lijder in; dit genoemde middel heeft veele geholpen, daar andere middelen te kort ſchooten, om den buik te openen; zommige gemeene Vrouwen in Duitſchland, geeven de helft van deeze *Doſis* als een gewoon middel, aan haare Kinderen, als ze verſtopt zijn.

Men noemt ook *muſcerda* of *muiſedrek*, zekere welruikende kleine Koekjes of Brokjes, die uit *catechu* met andere Ingredienten bereid worden, in 't latijn *Muſcer-*

da de terra Catechu, dienende om de kwaade reuk van den mond of ſtinkenden adem te verbeteren: Dezelve kunnen op verſcheiderhande wijze bereid worden, maar zie hier een zeer goed voorſchrift.

Neemt gepoederde *catechu*, één once; beste *muscus*, één halve ſcrupel; *zibeth*, twee grein; *canceel-* en *nagel-olie*, van elk vijf druppels; *citroen-* en *rooſen olie*, van elk zeven druppels; *jasmijn-olie*, vijf druppels; *ſlijm*, dat is in *rooſen-* of *gemeen water* ontbondene *gom draganth*, zo veel genoeg is, om er een ſtijf deeg van te maaken, en er vervolgens kleine koekjes van te vormen, die men daar na droogt en bewaart, waar van men een in den mond neemt, en daar in allengskens laat ſmelten; dit geeft niet alleen een goede uitademing, maar verbetert en verſterkt ook het door ſcorbuit of anders bedorvene tandvleesch, dat dikwils de oorzaak van de ſtinkende adem is; hoewel die ook uit dieper leggende deelen ontſtaan kan, inzonderheid uit 't bedorven of onzuivere *Pancreas*, enz.

MUSCIPULA; *Lijchnis viſcoſa*; is een zoort van *Lijchnis* met pikagtige ſtengen, zie LIJCHNIS, *n.* 13.

MUSCOVISCH GLAS, zie MARIEN-GLAS.

MUSCULUS, zie SPIER.

MUSCUS, dit is een olieagtig reukwerk, van eene donkere amber kleur, ſterk, en doordringend van reuk, ſcherp en bitteragtig van ſmaak; 't welke gevonden wordt, in eene beurs gelegen digt bij de teeldeelen van eene Afiatiſche zoort van *Kat*, of *Bunſing*, of wel in eenen zak geleegen onder den buik tuſſchen den navel en teeldeelen, van een zoort van *Afiatiſche Bokken*.

De *Muscus kat* verſchilt niet van den *Civet-kat*; LINNÆUS noemt deezen *gen.* 54. *pag.* 5. *Viverra cauda annulata, dorſo cinereo-nigroque undatim ſtriato, pag.* 65. *ed.* 12. of *Zibetha*. Deeze wordt niet alleen in de Indiën en China, maar ook in Mexico gevonden.

De *muscus zak*, legt tuſſen den aars en het vrouwelijk of manlijk deel, hebbende aan beide zijden twee klieren, die dit vogt afſcheiden in den gemeenen zak of beurs, die als een zeef doorgaat is, en eene afzonderlijke opening heeft om dit vogt door te laaten; de klieren zelven ſchijnen uit blaasjes te beſtaan, die allen gemeenſchap met elkander hebben.

Deeze reukſtoffe is nooit ſterker, dan wanneer zij verſch is, zelfs twee daagen na dat het beest dood is; doch het is niet waar dat zij ſterker word door den tijd. De Jaagers ſnijden alles met elkanderen uit, en als dan blijft de *muscus* geſlooten in den zak, en deeze droog geworden zijnde; laat de reuk door, en doet de reuk dus rondom verſpreiden, en ſterker ſchijnen; echter is zij nooit ſterker, dan bij het leven of kort na den dood van het Dier; ook is de *muscus* nergens, dat is in geen een ander deel, dan het beſchreevene, van het geheele Dier; het bloed zelfs heeft er niets van.

IJder Dier geeft niet meer dan een lood *muscus*.

Het *Muscus dier van Aſie*, is de *Capra moſchifera* van RAIJ en ALDROVANDUS, en wordt *Moſchus. gen.* 28. *p.* I. *edit.* 12. *pag.* 91. van LINNÆUS genoemd. Het wordt op de grenzen van het Muscovitisch Tartarijen en van China gevonden, voornaamelijk te Kauki bij Leao, in de Provintie van Suchum, Hauhungfu, en Paoningfu, bij Kiating en eenige deelen van Junan. De Chinezen noemen het *Muscus-bokje*, het houdt zig op in de bosſchen en wildernisſen.

Het draagt den *muscus* in eenen zak, tuſſchen den navel en de teeldeelen, ter grootte van een Hoendereij met haair bedekt, van eene vloeiagtige zelfſtandigheid, voorzien van een ſluitſpier.

Hier binnen in zitten veele kliertjes, welke deeze ſtoffe afſcheiden; men jaagt, en doodt dit Dier, men ſnijdt deeze klier weg en naait de opening toe. Dit is de waare *Afiatiſche muscus*, zo als die ons gebragt wordt. Nauwlijks vindt men 3 of 4 drachmen, of een vierde loot, of een loot te zaamen in deeze zak; men bedriegt dus zo veel men kan, en men verkoopt de nieren en andere deelen van dit Dier, ſlegts met de *muscus* beſmeert, voor waare *muscus*.

De *muscus* die in Holland verkogt wordt, brengt men uit Tunquin, uit Bengalen, ook wel uit Muscovie; men verkoopt ze tegens 9 gulden de once, in de zak, doch buiten de zak tot 12. Weinig wordt er thans van verkogt, als bijna geheel, om de ſterke reuk, uit de mode zijnde; wel eer trok Vrankrijk s'jaars 4 à 500 oncen, daar nauwlijks nu een enkele once gebruikt wordt.

Daar is nog een *Varken* bij LINNÆUS *gen.* 35. *ſp.* 3. *pag.* 103. *ib.* welke op den rug niet verre van het heiligbeen een *muscus klier* draagt; doch van eene onaangenaame reuk, niet ongelijk aan de *castoreum*. Het Dier zelfs word in America gevonden, voornaamenlijk te Mexico, Panama en in Brazil. BUFFON heeft in het X deel, voornamentlijk *pl. IV. en V.* de plaats van de opening, en *pl. VI.* de klier zeer duidelijk afgebeeldt.

Over eenige jaaren, als men alles aan de uitwerkingen van kramptrekking, en irritabiliteit toeſchreef, gebruikte men tot verveelens toe de *muscus* in allerlei dranken, ſmeeringen en clijſteeren. Thans wordt ze nauwlijks meer voorgeſchreeven, en dient alleen om eenige reuk-werken, een weinig aan te zetten.

MUSCUS, zie MOS.

MUSCUS PULMONARIUS, zie LEVERKRUID (STEEN-)

MUSCUS TEGULARIS; *Dak-mos*; is zulk *Mos*, dat op de dak-pannen van oude Huizen groeit; 't welke gepreezen word tegen 't neus-bloeden, als men het met *azijn* op 't hoofd legt.

MUSCUS TERRESTRIS, zie AARD-MOSCH.

MUSKEEREN; noemt men, als men iets een aangenaame reuk geeft, die naar *muscus* of andere dergelijke ſtoffe ruikt; aldus kan men veelerlei dingen, als Kleederen, Handſchoenen, Moffen, Kouſen en hondert andere meer, op een zeer ligte wijze *musqueeren*, want men heeft dan niet anders te doen, als maar wat *muscus* bij die dingen te doen of te leggen, zo zullen ze de reuk daar van aantrekken, welke zeer lange duurt.

Om een Degen- of ander Geweers-kling te Muskeeren, waar van de reuk lange duuren kan.

Neemt 8 grein *amber-grijs*, 6 grein beste *muscus*, en 4 grein *zibeth*; wrijft het met een weinig *candij zuiker* in een kleine glaſen- of ſteenen-mortier wel onder malkander, en doet er dan vier ſcrupel beste *ben-olie*, of bij desſelfs gebrek *amandel-olie* bij, en vermengt het wel; houd dan de Degen-kling over een zagt en zuiver kolen-vuur, om dezelve wel heet te maaken, en beſtrijkt die met het gemelde mengzel, maar eens, zeer dunnetjes door middel van een kleine ſpons of lapje, zo zal de Kling zeer lang een ſterk en aangenaame

reuk behouden, en van zich geeven, zo dikwils men ze uit de ſcheede trekt.

Men wil, dat een zodanige Gemuskeerde Degenkling, een zeer groote kragt bezit, in de verdediging tegen zijn vijand, meer als een gemeene niet *gemuskeerde* kling; maar ik voor mij geloove, dat als iemand genoodzaakt is, om met een kling te vegten, het hoofdzaakelijk op de edelmoedige couragie, en het verſtand om de kling te dirigeeren aan koomt, om naar de overwinning te dingen. Schoon ik er niet zeer tegen ben, dat de uitwaasſemende ruikende deelen wel eenige aandoening bij de tegenpartij kan verwekken, tot verzwakking; veele voorbeelden zijn er, die ik zoude kunnen bijbrengen, om te toonen, dat de eene of andere reuk voor- of nadeel vewekken kan, indien de bepaaltheid van ons werk zulks toeliet; dog twee zaaken moet ik in 't voorbijgaan, nog aan merken, over deeze ſtoffe; welke zijn, 1. dat het wenſchelijk waare, dat men nooit een kling gebruikte tot belediging; maar 2. dat als dezelve noodzaakelijk gebruikt moet worden, tot onvermijdelijke defenſie, dat men dan een ſteun hebbe, op een waarlijk goede grond, waarom men hem moet gebruiken. Vreede en goede *Harmonie* is in de menſchelijke zamenleeving voorzeker 't best, dog alles moet geſchieden onder het toevertrouwen en de voorzienigheid van den Opper beſtierder!

MUSKUS, zie MUSCUS.

MUSKUS-DIER, door RAIJUS *Quad. pag.* 127. *Animal moſchiferum*; door GESNERUS *Quadr. pag.* 695. *Capreolus moſchi*; door ALDROVANDUS *Biſulc.* 743, en JOHNSTON *Quadr.* 55, *Capra Moſchus*, genoemt; draagt bij de Chineeſen den naam van *Hiam*, bij de Italiaanen die van *Capriolo del Muſco*, en bij de Duitſchers die van *Biſemthier* of *Biſemreeh*; de Heer LINNÆUS *Sijſt. Nat.* maakt er onder den naam van *Moſchus*, een bijzonder geſlagt van.

BRISSON, die in zijn vijfde rang, welke de gewoonlijk zogenoemde herkauwende Dieren bevat, een afdeeling van de zulke maakt, die geen hoornen hebben; brengt dezelve tot een geſlagt onder den naam van *Tragulus* of *Chevrotain*, waar van het *Muſcus-Dier* bij hem de vijfde of laatſte zoort is. De Heer KLEIN plaatst het onder de *Bokken*, waar toe de naam, dien het bij zommige Schrijvers draagt, die wij hier boven hebben aangetekent, aanleiding ſchijnt te geeven; doch RAIJUS is van oordeel, en wel met rede, dat het noch tot de *Harten* noch tot de *Bokken* behoort, dewijl het zeker is, dat het geen hoornen draagt, en noch twijffelagtig of het wel herkauwe.

Wat de lighaams geſtalte van dit Dier betreft, men kan het zelve beter bij een *Rhee* of *Hinde* dan bij een halfjaarige *Big*, zo als zommige Schrijvers doen, vergelijken, dewijl het ſchraal is van lijf en dun van pooten. Volgens de Heer BRISSON is de langte van de top des hoofds tot aan de ſtaart, dien het zeer kort heeft, drie voeten, en die van de kop een half voet; de ooren welke na die van onze *Konijnen* gelijken, zijn vier duimen lang; de voorpooten veertien duimen; de ſnuit is puntig; het heeft in 't geheel zes en-twintig tanden, te weeten agt ſnijtanden in de onderkaak, en even zo veel kiezen, wederzijds vier, in de bovenkaak ook zo veel agtertanden, en daarenboven twee hoektanden, aan ieder zijde een. De koleur van den kop en pooten is bruin, die van den buik en onder den ſtaart wit; doch voor 't overige is 't gantſche lijf met haair bedekt, dat uit geel kaſtanie bruin met wit is gemengeld.

Dit Dier word 't meeste in Tartarijen aan de grenzen van China gevonden, alwaar de kostbaarheid der ſtoffe die 't draagt, hoewel het zeer moeijelijk te vangen is, aanleiding geeft om er op te jaagen. In 't algemeen is er weinig aangaande de levenswijze van het *Muskus-dier* bekend, doch zommigen zijn van gedagten, dat het op welriekende planten, en in 't bijzonder op de *Nardus* aast.

Nu dienden wij nog iets ten aanzien van het Beursje te zeggen, waar in de *Muskus* is beſlooten; dit beursje is een weinig agter de navel geplaatst, heeft de langte van drie, de breedte van twee duimen en puilt omtrent één duim uit; hoewel men het wegens de langte van het haair, daar het in zit, niet zeer duidelijk kan zien. In een gedroogde vagt, vond men de huid van dit beursje zeer hard, zo dat men die ter naauwer nood met een ſcherp pennemes kost doorſnijden; de zelfſtandigheid van de *muskus* daar in vervat, omtrent een half once zwaar, was nog vrij week en vogtig, tot walgens toe ſterk van reuk; door dezelve liep een bogtig vlies, als met een zilverglans blinkende, en de ſtoffe zelven vertoonde zich als geronnen bloed, daar zij 't droogst was uit korreltjes beſtaande, die wanneer men ze doorſneed, van binnen glinſterden, Men had geen opening of gaatje ontdekt, waar door iets vreemds in dit beursje gebragt kost zijn.

De deugd van de *Muskus*, is uit de kragtigheid van derzelver reuk 't best kenbaar, die geen gelijk heeft in verſpreiding en duurzaamheid. Zommigen hebben er ook groote kragten aan toegeſchreeven, tegen flauwten, opſtijging, benauwtheid, hartklopping, duizeligheid, eindelijk tegen allerlei kwaalen van de hersſenen en zenuwen; doch het is zeker, dat de reuk in zommige geſtellen, inzonderheid van Vrouwsperzoonen, zwaare toevallen kan veroorzaaken, en word om die reden ook zeldzaam meer gebruikt; van ouds is zij ook tot bevordering der bevrugting aangepreezen geweest, en zij verwekt bloedvloeijingen, bijzonder uit de neus. Indien iemand eene wonde in de borst heeft gekreegen, en hem worden eenige greinen *muskus* onder de tong gelegd, zegt men dat er aanſtonds bloed uit de wond zal koomen. Ook heeft menze zedert eenigen tijd, op zich zelf, in taamelijke veelheid, tegen de vallende ziekte en andere ſtuiptrekkingen beginnen integeeven. Zie ook MUSCUS.

MUSKUS-KAT, zommige Schrijvers geeven deezen naam, ſchoon zeer oneigentlijk, aan den *Civet-Kat*.

MUSKUS-ROT; in 't latijn *Caſtor moſchatus*, is bij veele Schrijvers bekend onder den naam van *Water-rot van* CLUSIUS; anderen, zo als KLEIN enz., noemen hem de *Muskus-rot* en 't *Water-marmel-dier*; de Engelſchen geeven er ook, in navolging van CHARLETON den naam van *Moskoviſche Rot* aan, en de Zweeden die van *Dæsman*; de Heer LINNÆUS, die er zijn tweede zoort van het *Bever-geſlagt* van maakt, noemt hem *Bever met een lange, platte, lancetswijze ſtaart*; (*Caſtor cauda longa, lanceolata plana*, LINN. *Sijſt. Nat.*)

In geſtalte zweemt dit Dier veel naar een *Mol*, doch is wel de helft grooter, en de ſnuit, waar van het bovenſte deel ver onder 't onderſte uitſteekt, gelijkt naar die van een *Spits-muis*, en het gebruikt denzelven ook om in den grond te wroeten; de ſtaart heeft omtrent de lengte van het lijf, doch is nauwlijks één duim breed, 't welk gantsch niet ſtrookt, met 't geen zommige Schrijvers aantekenen, dat dezelve omtrent zo breed als 't gantſche lighaam zoude zijn; deeze ſtaart loopt in een ſtompe punt uit,

uit, en is met zeer kleine ſchubbetjes bedekt, waar tuſſchen eenige haairtjes uit koomen; de agterpooten zijn grooter dan de voorſte; doch in beiden zijn de ſchenkelen kort; over 't gantſche lijf heeft dit Dier een vagt van zeer fijn haair, 't welk op de rug glinſterend bruin is, en aan den buik geelagtig wit of aschgraauw.

De Heer LINNÆUS zegt dat de *Muskus-rot* in moerasſige ſtaande wateren huishoud, en in Zweeden zoude gezien zijn, doch niet door hem zelven, koomende in Rusland dikwils voort; de eigentlijke woonplaats zoude Amerika zijn, en het Dier zich inzonderheid met de *Kalmus plant* voeden.

Men merkt aan, dat de *Muskus rot* een dergelijke levensmanier heeft als de *Bever*, bouwende zich ook wooningen of hutten aan 't water in de biezen, en dat zijne tanden insgelijks aan den buitenkant geel zijn. De huid of vagt verſchaft een zeer fraaij en fijn bont, dat hoog word gewardeert, uit oorzaake van deszelfs muskus-reuk; want dit Dier heeft, zo men verhaalt, eene buil, die uitgeſneeden zijnde, zeer aangenaam ruikt, zonder dat er echter eenige *muskus* in word gevonden. Pater DU TERTRE zegt, dat de Inwoonders van Martinique deeze Dieren eeten, doch dat men uit oorzaake van den al te ſterken muskus-reuk, dezelve, gevild zijnde, eene nagt over in de open lucht laat leggen, en er zelfs het eerſte afkookzel van weg doet.

MUSKUS-ZWIJN, zie VARKENS, *n.* III.
MUSTELA, zie PUIT-AAL.
MUSTELA MEPHITIS, zie KWASJE.
MUSTELUS LAEVIS, zie GLADDE HAAIJ.
MUT, zie HAFTEN, *n.* VIII. *pag.* 993.
MUTELLINA, zie EPPE (WATER-).

MUTS, dus noemt men een hoofd-dekzel zo wel bij de Mannen als Vrouwen; dog is op verſchillende wijze toegeſtelt, naar de Sexe; wij zullen hier ons daar over niet uitbreiden, en alleen maar zeggen dat de *mutſen* bij de vrouwelijke Sexe gebruikelijk, meest van fijne Lijnwaad gemaakt worden, dog van verſchillig fatzoen; en worden doorgaans van vooren verciert met Kanten, en zommige zoorten ook met fraaije Linten enz. die aan de Sexe tot een fraai hoofd-vercierſel verſtrekken; als ze maar niet tot hovardij gebruikt worden.

MUTSJE, is een natte maat, dat in Holland en elders gebruikt word, bevattende een half pint half, dat is één agtſte pint; wegende ongeveer vijf oncen water of wijn; en is dus wat meer als één zo genoemd *half vaſtdeltje*, of half vierde mingelen in Friesland, dat vier oncen weegt, koopmans gewigt.

MUUR, zie HOENERBEET.

MUUR, *Muuren*. Wat *muuren* zijn, is bekent genoeg; maar men verſtaat hier door *muuren*, de zulke, daar men vrugtboomen tegens plant, om door de meerder warmte, die daar aan, door weerom kaatzing van de zonne-ſtraalen, veroorzaakt word, beter en ſmaakelijker vrugten te teelen; dienende dezelve echter voornaamelijk, voor veelerlei buitenlandſche vrugten, die anders op half- of hoogſtamd in de opene lucht geplant, bij ons bezwaarlijk rijpe vrugten geeven, of anderzints onvolmaakt worden; gelijk onder andere inzonderheid de *abricoozen*, *perſiken*, *druiven*, ſiine *peeren* enz.

Men heeft verſcheiden uitvindingen bedagt, om de Muuren op een konſtige wijze zodaanig toe te ſtellen, dat zij meerder warmte geven, als inzonderheid, 1. *muuren* met *niches* of ronde hoolen; 2. van *retranchement*; 3. met *zigge-zaggen*, of 4. die agter over hellen.

De eerſte zijn zodanige, die opzettelijk met halve cirkel-rondens, van 8 tot 10 of meer voeten diameter opgebouwt zijn.

De tweede, beſtaan uit inhammen, dat is, uit holtens, die drie zijden hebben, waar van de agterſte evenwijdig met de ſtreek der geheele *muur*, maar de twee korter *zijd-muuren* ſchuins, of een ſchuinzen hoek met de andere maakende, loopen.

De derde, zijn zulke, daar de geheele *muur* geheel geen regte linie uitmaakt, maar met hoeken in- en uitwaarts loopt, op de wijze als de *zigge-zaggen*, een zoort van *Approches* zijnde, die in het belegeren van een Veſting, als men dezelve zeer digt nadert, gemaakt worden, en waar van ze de naam hebben, gelijk de voorige de naam van een *retranchement* dragen.

De vierde zoort, zijn *muuren* die niet loodregt opgebouwt zijn, maar min of meer agter over hellen, dog de overhelling moet niet al te groot zijn.

Alle deeze zoorten van *muuren* zijn uitgevonden, om, gelijk gezegt is, meer warmte door de reflectie der zonneſtraalen te verkrijgen; maar de ondervinding heeft geleert, dat ze minder voordeelig dan de regtliniſche zijn, en de vrugten daar aangeplant, minder rijp of volmaakt worden: Want wat de *muuren* met ronde holtens betreft, deeze ſchijnen wel voordeelig te zijn, door dat de zonneſtraalen op alle tijden van den dag, daar op regthoekig weerom kunnen ſtuiten en dus meer warmte veroorzaaken; maar ſchoon dat waar is, zo komt echter hier een ander inconvenient bij, namentlijk, dat de wind die daar in valt, door de rondheid der *muur*, van de een naar de andere zijde word te rug gekaatst, 't welke de lucht rondom de vrugt veel kouder maakt, dan die welke er verder van af is; zo dat in plaats van het rijp worden der vrugten, 't welk beoogt word te bevorderen, dezelve veel laater rijp worden, dan aan regtliniſche *muuren*, die een goede *expoſitie* hebben; behalven andere ongemakken van de wind, die in de holtens door dwarreling enz. ontſtaan kunnen; daarenboven is het niet de eenpaarige ſterke hitte, die de vrugten rijp en volmaakt maakt, maar eene allenskens toe- en weder allengskens afneemende gemaatigde warmte, die lange op den dag duurt; aangezien een brandende hitte op een ſtelp, of te lang aanhoudende, zo wel voor de planten of vrugten, als Dieren nadeelig is, gelijk zulks de ondervinding genoegzaam leert.

Met de *muuren* van *retranchement* en *zigge-zagges*, is het genoegzaam op weinig na, even eens geleegen, als met de halve cirkels-wijze uitgeholde *muuren*; weshalven wij daar over niet verder zullen uitweiden.

Betreffende de *agteroverleggende muuren*: deeze kunnen geen groot voordeel aanbrengen, in het ordinaris beplanten met vrugten; want door haare agteroverleggende ſchuinte vallen de ſtraalen der zon midden op de dag bijna loodregt daar op, en veroorzaaken dus te veel hitte, en daarintegen 's morgens en 's avonds ſchuinſer daar op vallende dan op die welke loodregt opſtaan; welke beide gevallen niet voordeelig voor de vrugten kan zijn. Daar en boven zijn deeze agteroverhellende *muuren* onderhevig, dat de koude en dikwils ſcherpe uit de lucht neervallende dampen, koude rijpen, hagel, enz. de daar aangeplante boomen en vrugten meer treffen en aandoen kunnen, dan aan loodregte *muuren*, blijvende aan dezelve ook meer hangen; zo dat er uit 't gezegde en uit de ondervinding volgt, dat de loodregt opgemet-

zelde

zelde *muuren*, de beste tot verkrijging van rijpe en smaakelijke vrugten, van de bovengemelde zoorten zijn.

Ondertusschen moet ik aanmerken, dat de agteroverleggende *muuren*, van nut kunnen zijn tot het vervroegen der vrugten in de winter of het voorjaar, indien als dan met glaasen gedekt worden; want daar door ontfangen de boomen meer loodregte lucht en aandoening van warmte, door de reflexie der zonne-straalen, die binnen de glasen behouden blijft, en dus zullen de vrugten zo veel te beter tieren en volmaakter worden, mits dat er behoorlijk op 't luchten enz. agt gegeeven worde, gelijk op het artijkel BROEIJ-KONST aangeweezen is.

Men bouwt ook iets agteroverleggende *muuren*, die men door middel van verscheide daar in gemaakte boven malkander heen en weder loopende Rijoelen, van een stook-oven afgaande, verwarmen kan; deeze zijn zeer nuttig tot 't teelen van vroege vrugten, als inzonderheid tot vroege *persiken*, *abrikoosen* en *pruimen*, als ze behoorlijk wel toegesteld zijn, en men er 't regte gebruik van weet te maaken; men kan hier over nazien MILLER, groot *Hoveniers-woordenboek*, op 't artijkel MUUREN, en J. H. KNOOP *Werkdaadige Hoveniers-konst*; in 't Hoofddeel over de BROEI-KONST.

Om weder tot de gemeene regtlinische *muuren* te keeren, zo dienen daar van nog de volgende dingen aangemerkt, als, dat dezelve niet hooger als 8, 9 tot 10 voeten hoog behoeven te weezen, dewijl de boomen dan ruimte genoeg in de hoogte hebben, dog om haar de nodige ruimte tot de uitbreiding van haare zijd-takken te geeven, zo moet men ze niet te digt, maar op een bekwaame afstand van malkander planten, na den natuurlijke aart van de min of meerder sterke uitbreiding der takken, in ieders geslagt en zoort; willende onder anderen de *peeren*, *abricosen* en *druiven* de meeste ruimte hebben. Men plant de boomen derhalven aan de *muuren* op 14. 16 tot 18 en meer voeten afstand: Wat de dikte der *muuren* betreft, die bij ons gewoonlijk van klinkerts of gebakken steen opgemetzelt worden, deeze heeft geen vaste bepaaling; het komt er hoofdzaakelijk op aan, dat ze sterk genoeg zijn, en een goed fondament hebben, om lang te kunnen duuren; men maakt ze gewoonlijk van anderhalf steen, dat is, ongeveer dertien duimen dik, dog om de meerder sterkte, inzonderheid als de *muur* hoog moet zijn, moet dezelve van agteren met pijlasters, op de afstand van 10 à 14 voeten opgemetzelt worden; deeze pijlasters ondersteunen de hooge *muuren*, die veel meer van de winden hebben te lijden als de laage, grootelijks, en bewaaren ze dus voor 't om ver waaijen of scheef zakken, enz.

Deeze *muuren* behooren met kalk wel glad bepleistert te zijn, niet alleen om dat de straalen der zon beter daar op wederom-stuiten en meer warmte verwekken, maar ook om te verhinderen dat de voegen der *muuren* geen nestel plaatzen, voor allerlei ongedierte worden; ten minsten moeten de voegen om deeze reden, met goede kalk wel digt gestreeken worden.

Dog het is niet genoeg, om maar *muuren* te doen opbouwen, om goede vrugten te verkrijgen; hier bij dient vooral ook gelet, dat ze een bekwaame *expositie* op de zon hebben, welke geenzins onverschillig is, en waar over men 't artijkel EXPOSITIE verder nazien kan; zullende hier alleen maar zeggen, dat de beste *expositie* voor *muuren* is die, welke op 't Zuid-zuid-oosten, of Zuid oosten ziet, om dat ze vroeger van de morgen-zon aangedaan word, als de Zuider; want schoon de *expositie* die vlak tegen het Zuiden ziet, van veele voor de beste gehouden word, zo is die echter veeltijdsal te heet en brandend op het midden van den dag, inzonderheid in heete zoomers, en voor vrugten, die geen alte sterke warmte noodig hebben of kunnen veelen, waar door de vrugten verschroeijen of anderzins onvolmaakt worden. De *expositie* die veel van 't Zuiden naar 't Westen afwijkt, is slegter als de overige, inzonderheid de Zuid-westlijke en Westlijke, dewijl de vrugten daar aan te weinig zon en eene afneemende warmte genieten; dog dezelve kunnen beplant worden met eenige zoorten van vrugten, die zo veel hitte tot haare rijpwording niet noodig hebben als andere; en wat de Noordlijke *expositie* betreft, deeze is nauwelijks de moeite waard, om ze met vrugtboomen te beplanten, ten zij alleen om ze met groente te bekleeden; dewijl de vrugten die daar tegen geplant worden, nog veel beter in de vrije lucht zouden rijpen. Men heeft derhalven bij het opbouwen van *muuren*, om ze met vrugtboomen te beplanten, voor al te letten, om aan dezelve een goede *expositie* te doen hebben; dog dewijl dit niet altijd, of overal even gelijk kan geschieden, zo moet men ten minsten zorg draagen, om aan zodanige fijne vrugten die de meeste warmte noodig hebben, de beste *expositie* te geeven; 't welke ook waar te neemen staat aan *muuren* die zonder opzet, om ze met boomen te beplanten, toegesteld worden, gelijk bij voorbeeld de *muuren* van Gebouwen, omheiningen van Moes en andere Tuinen, enz.

Om de takken der boomen behoorlijk aan de *muur* te kunnen uitbreiden en vast maaken, zo is het noodig, dat dezelve met dunne latten van greinen- of ander hout voorzien worden, welke loodregt opwaarts, aan twee water-pas loopende, 2 à 3 duims dikke ribben, de eene rij omtrent boven, de andere onder aan de *muur* vastgemaakt zijnde, op 5 à 6 duimen afstand vast gespijkert worden, op dergelijke wijze als men de losse *Espaliers* toestelt (zie aldaar); deeze latten zijn beter als de dwars of horizontaal loopende latten, ten eenen, om dat ze fraaijer staan als men op cieraad ziet, en ten anderen ook, om dat men de takken daar aan beter leiden en vast binden kan: Deeze latten moeten nooit te digt aan de *muur*, maar omtrent drie of vier duimen daar van af, vast gemaakt zijn, om rede, dat de vrugten dan altijd op een bekwaame afstand van de *muur* blijven, en aldaar de voordeeligste warmte en lucht rondom genieten, 't welke haar niet alleen beter doet groeijen, maar ook volmaakter rijp en smaakelijker worden, gelijk dit de ondervinding klaar aanwijst; aangezien de vrugten die op gemelde afstand van de *muur* rijp worden, meest doorgaans veel grooter en volkoomener zullen bevonden worden dan die digt aan de *muur* gegroeit zijn.

Men heeft voor deezen de gewoonte gehad, gelijk ook nog wel geschied, om tot bespaaring van de latten, en anderzints, de takken der boomen aan spijkers vast te binden, die in de voegen der *muur* geslagen worden; maar dit is niet goed om verscheiderhande reden; want voor eest worden de voegen der *muur* daar door bedorven en de *muur* verzwakt; ten tweeden worden er gaaten in de *muur* gemaakt door de oude spijkers, die niet wel geplaatst meer zijn, jaarlijks er uit te haalen, waar in veelerlei ongedierte zijn huisvesting neemt, die de vrugten op haar tijd vernielen; ten derden, zo koomen de takken daar door te digt aan de *muur* te leggen, 't welk nadeelig voor de vrugten is, gelijk wij boven aangemerkt hebben; en ten vierden, zo veroorzaakt het

ijzer

ijzer aan de takken, als dezelve tegen de ſpijkers koomen te leggen, gelijk dikwils onvermijdelijk is, roestplekken of de kanker, waar door dezelve niet zelden bederven; en ſchoon men dit door middel van leertjes of lapjes, die men om de tak doet en dezelve in de *muur* vast ſpijkert, zoekt te verhelpen, zo is zulks echter een zeer langwijlig werk dat geenzints past, daar veel boomen aan *muuren* te binden zijn, behalven ook, dat het geheel niet zindelijk ſtaat. De beste wijze is derhalven, om de *muuren* met latten op de bovengemelde wijze te voorzien, welke ook lange jaaren kunnen goed blijven, als ze van goed hout gemaakt zijn, en met verf onderhouden worden; waar toe men meest de witte verf gebruikt, om dat de *muuren* daar door, inzonderheid in de tijd dat de boomen bladeloos zijn, zich fraaijer vertoonen in zindelijke Tuinen.

Tot beſluit van dit artijkel over de *muuren*, moet ik nog een vraag beantwoorden, die men zoude kunnen opperen, over het met opzet toeſtellen van *muuren*, om goede vrugten bij ons en elders te verkrijgen, naamelijk of het wel noodig, of de moeite waardig is, deeze onkosten te doen: Om deeze vraag met redenen te beantwoorden, zeg ik voor eerst, dat het zeker is, gelijk de ondervindinge leert, dat de Muuren groot voordeel doen als men beoogt, goede en ſmaakelijke vrugten te hebben, die anders bij ons niet wel kunnen rijp worden; en wat is dog een anderzints aangenaame vrugt, alsze niet wel rijp of onvolmaakt is; de algemeene goedkeuring en verkwikking van aangenaame vrugten, zo wel in de ſmaak als tot gezondheid verſtrekkende, als dezelve op de tafels verſchijnen, verſtrekt tot een groot bewijs, dat men wel op middelen en 't noodige toeſtel bedagt mag weezen, om zodanige goede vrugten te verkrijgen. De Heer QUINTINIE, eertijds Gardenier van Koning LOUIS XIV, van Frankrijk, deed derhalven zijn best, om de aan hem toe vertrouwde Koninglijke Moes-tuin, met verſcheide wel geëxponeerde *muuren*, op zekere bekwaame distantien, te doen voorzien; hier door hadde hij het vergenoegen, om aan zijn Koning de beste en ſmaakelijkſte vrugten, op ieders tijd te leveren; waar over de Koning hem ook met zijn Koninglijke gratie, tot verder oeffening van zijne konst en goede meening enz., begunſtigte. Zie QUINTINIE *inſtructions pour les Jardins fruitiers & potagers, &c.*

Wat aangaat de kosten om *muuren* op te bouwen, tot dit oogmerk, die zijn zeekerlijk niet gering, maar wij kunnen in deezen niet anders zeggen, als dat ieder Eigenaar, het zij groot of klein, die een Tuin tot vermaak, of om ſmaakelijke vrugten te willen hebben, onderhoud, moet weeten, hoe ver hij gaan kan, om kosten aan te wenden. Het kan altemaal niet Koninglijk zijn, maar ieder Eigenaar van een Tuin, kan in 't particulier zijn vergenoegen neemen, om iets te hebben van goede vrugten of bloemen, enz. dat hem in 't klein zo veel vergenoeging kan geeven, als een Koning in een grooter omſlag.

Wij ſtappen derhalven de noodige kosten van *muuren* over, en zullen alleen nog zeggen, dat men in plaats van *muuren*, ook *ſtaketten* of *heiningen* van hout kan doen toeſtellen, om daar aan vrugten te planten, en rijp te doen worden; dog deeze zijn zo goed niet als de *muuren*, om verſcheiderhande redenen; ſchoon ze niet nalaaten, ook van veel dienst te zijn, tot 't meer gemelde oogmerk: Men kan hier over verder nazien op de artijkels HEININGEN, ESPALIER en STAKETTEN.

MUUR-BLOEM; zie LEUCOJE (GEELE-) *n.* 1. *pag.* 1816.

MUUR- of HAASEN-LATUWE, zie HAASEN-LATUW *n.* 5. *pag.* 987.

MUUR-KRUID, is de *Parietaria*, anders in 't duitsch ook *Glas-kruid* genoemt; zie aldaar; en derhalven moet men het niet verwarren met de *Muur* (*Alſine*), 't welk ook wel *muur-kruid* genoemd word, en dat dikwils verwarring in de onderſcheiding geeft.

MUUR-NAGTEGAAL, zie KWIKSTAARTEN *n.* XXI. *pag.* 1705.

MUUR-PEPER, zie HUIS-LOOK *n.* 10. *pag.* 1165.

MUUR-RUIT, zie RUIT (MUUR-).

MUZIJK. Zommige Schrijvers hebben voorgegeeven, dat de Vogelen het Menschdom zingen geleerd hebben, door hun voorbeeld het zelve doende begrijpen, hoe wel geſchikt de verſcheiden buigingen en toonveranderingen der ſtem zijn, om het oor vermaak aan te doen; maar de Menſch heeft een uitmuntender meester, aan wien hij voor het onderwijzen deezer kunst zijn dankbaarheid verpligt is.

De uitvinding der *muzijk*, en die der ſpeeltuigen, in welken een voornaam gedeelte van dezelve beſtaat, is een geſchenk van God, zo wel als de uitvinding der andere kunsten. De eenvoudige gift der ſpraak, die in zich zelve van zulk een hooge waarde is, zet zij levendigheid bij, maakt ze aandoenlijker; en meer geſchikt om de inwendige gevoelens der ziele te uiten. Wanneer het hart door eenig voorwerp ingenomen, zich van genoegen aangedaan en als ontſtooken gevoeld, dan is de gewoone taal niet genoegzaam voor deszelfs verrukkingen. Het word als buiten zich zelv' vervoerd, en geeft zich over aan de beweegingen, door welken het zich voelt aangedaan; het verheft en verdubbeld het geluid der ſtem, en herhaalt derzelver woorden bij verſcheiden tusſchenpoozen; en met alle deeze poogingen noch niet vergenoegd, roept het ſpeeltuigen te hulpe, die het gemak ſchijnen te geeven, door aan de klanken eene verſcheidenheid, hoogte en duurzaamheid toetebrengen, tot welke de Menſchelijke ſtem niet bekwaam is.

Dit deed de *muzijk* gebooren worden, dit maakte haar zo beminnelijk en geacht, toonende ter zelver tijd, dat, eigentlijk geſprooken, haar waar gebruik geheel tot den Godsdienst behoort, die het alleen voegt de ziel zulke levende gevoelens in te boezemen, als waar door zij opgetoogen en vervoerd word; haare dankbaarheid en liefde verheven worden, die in haar verwondering en verrukking doen voortkomen, en haar vervolgens, bij ondervinding, van haar geluk bewustheid doen hebben.

Zodanig was het eerste gebruik dat de Mensch van de *muzijk* maakte, die natuurlijk, en zonder konst of fijne beſchaaving was, in deeze tijd van onnozelheid, in de vroege jeugd der waereld; en ongetwijfeld bewaarde het geſlacht van Seth, aan 't welk de waare wijze van aanbidding was toebetrouwd, haar in alle zuiverheid. Maar zommige perzoonen, meer aan de zinnelijkheden en driften verſlaafd, en zich meer toeleggende om de last des levens ligter, hun ballingſchap aangenaamer, en hunne elenden draaglijker te maaken, leiden zich ſterker toe op het vergrooten der bekoorlijkheden van de *muzijk*, en bevlijtigden zich tot derzelver verbeetering, maakende haar gantſchelijk tot een kunst, hunne opmerkingen aan zekere regels bepaa-

lende, en doende haar ondersteunen, versterken, en verscheidenheid bijzetten door speeltuigen.

Overeenkomstig het bovengemelde, werd dit zoort van *muzijk* door Mozes in het geslacht van Kaïn (dat uit Bannelingen bestond,) geplaatst, en maakt 'er Jubal, een zijner afkomelingen, den Vader van. En uit de gevolgen zien wij, dat de *muzijk* in 't algemeen aan de voorwerpen der driften is toegewijd. Zij dient om deeze voorwerpen cierlijker te maaken, meer aanzien te geeven, en bekoorlijker te doen zijn, door bijvoeging van nieuwe bevalligheden, hen tot in het binnenste der ziele doende doordringen, om dezelve een Slavin der driften te maaken, haar als enkel in de ooren zich doende vestigen; voorziende haar tevens van eene nieuwe geneigdheid, om haare vertroosting in het uitwendige te zoeken, en van een nieuwen tegenzin in haare gewoone overweeging en nadenken. Het misbruik der *muzijk*, bijna zo oud als haare uitvinding, heeft veroorzaakt, dat Jubal meer navolgers heeft dan David. Doch dit behoort de *muzijk* zelve, tot geen verwijt te strekken; want, gelijk Plutarchus zeer billijk aanmerkt, niemant, die reden bezit, zal de wetenschappen het misbruik te last leggen, dat er door zommigen van gemaakt is; maar zulks moet enkel geweeten worden, aan de verderflijke neiging van hen die ze ontheiligen.

De oeffening der *muzijk*, is, door alle tijden heen, het vermaak geweest van allerlei Volken, van het meest barbaarsch af, tot dat, het welk zijn roem steld in beschaafd te zijn: En men moet toestaan dat de Schepper der natuur, in den Mensch een trek en geneigdheid tot gezang en eenstemmigheid heeft ingeplant, dienende om zijn vreugd te koesteren in tijden van voorspoed, zijn angst te verdrijven in tegenspoed, en hem te troosten onder de moeilijkheid en last van zijnen arbeid. Geen Kunstenaar is er, die zijn toevlugt tot deeze onschuldige uitvinding niet neemt, en 't geringste deuntje doet hem bijna al zijne afmattingen vergeeten. De eenstemmige maat, met welke de Arbeider 't gloeijend ijzer op het ambeeld slaat, schijnt 't gewigt der zwaare haamers te doen afneemen. De Galeiroeijers genieten verkwikking in hunne slavernij, door het *concert* dat de gelijkmaatige en eenstemmige beweeging hunner riemen formeert. De Ouden gebruikten, met een zeer goeden uitslag, speeltuigen, gelijk nog in gebruik is, om het vuur van dapperheid in den boezem hunner Krijgsbenden te doen aanwakkeren, en Quintilianus schrijft de achting die zich de Romeinsche benden verworven, gedeeltelijk toe, aan de indrukzelen die het krijgsgeschal van piepen en trompetten op de Legioenen maakte.

Ik heb reeds aangemerkt, dat de *muzijk* in gebruik was bij alle Volken, maar de Grieken waaren het die er aanzien aan hechtte, en door de waarde die zij er op stelde, dezelve tot een hoogen graad van volmaaktheid deeden oprijzen. Het wierd in hunne grootste Mannen eene verdienste gerekend, in de *muzijk* uit te munten, en in tegendeel wierd het voor schandelijk geacht, zijne onkunde in dezelve te moeten belijden. Geen Held maakte Griekenland doorluchtiger dan Epaminondas, en zijn bevallig dansen en bekwaame behandeling van speeltuigen, wierden gesteld onder zijne uitmuntende hoedaanigheden. Eenige tijd voor dat bij bloeide wierd de weigering van Themistocles, om bij gelegenheid van een feest een stuk op de lier te speelen, als verachtelijk aangezien. Onkundig in de *muzijk* te zijn, wierd in die tijden gehouden voor een groot gebrek van opvoeding.

Om deeze reden was het, dat de vermaardste Wijsgeeren, die ons hunne geschriften over de staatkunde hebben nagelaaten, gelijk Plato en Aristoteles, het onderwijzen der jeugd in de *muzijk* hebben aanbevolen. Onder de Grieken was het een vornaam gedeelte der opvoeding. Behalven dit heeft zij eene noodzaakelijke verbintenis, met dat gedeelte der spraakkunst dat maat-klank genoemt word, en het geen geschikt is om de lengte en kortheid der lettergreepen in de uitspraak te doen opmerken, de maat der vaerzen, derzelve toonen en rijmklanken, en bijzonderlijk de wijze van klank-geeving aan de woorden. De Ouden waaren ten volle overtuigd, dat door hunne jeugd vroeg begrip van *muzijk* en eenstemmigheid te doen hebben, derzelver zeden veel gemakkelijker te vormen waaren, en hun gemoed veel beter geschikt wierd, om alles, wat prijswaardig en beschaafd is, te ontfangen; zijnde, volgens Plutarchus, geen ding zo bekwaam als de *muzijk* om den Mensch in alle tijden des levens tot deugdzaame bedrijven aan te zetten, en voornaamlijk om den Krijgsman de gevaaren des oorlogs kloekmoedig te doen tegengaan.

De *muzijk* was nochtans in geen hooge achting bij de Romeinen, geduurende de gelukkigste tijden van hun Gemeenebest. Men zag die kunst aan als een zaak van weinig belang; gelijk Nepos te recht aanmerkt. En het verwijtend schrijven van Salustius wegens eene Romeinsche Dame, dat zij het zingen en dansen beter verstond dan een Vrouw van karakter betaamde, toont genoegzaam, wat de Romeinen in zijn tijd van de *muzijk* dachten. Zodaanig was de gestrengheid der Romeinen, voor dat zij gemeenschap met de Grieken hadden; maar dezelver schatten en rijkdommen magtig wordende, deeden hen dezelven tot zo verregaande uitspoorigheden vervallen, als waar meede men de Grieken nooit heeft kunnen beschuldigen.

De Ouden schreeven wonderbaare uitwerkingen aan de *muzijk* toe; beide het aanzetten en onderdrukken der hartstochten naamentlijk; het leenigen der zeden, en het hervormen der Natiën, hoe woest en barbaarsch van aart, tot menschlijkheid en beleeftheid. Maar onder alle de voorbeelden van deeze zoort die zij gegeeven hebben, is mooglijk geen aanmerkelijker te vinden, dan het volgende, dat door Polijbius, ten aanzien der Arkadiërs verhaalt word.

Het beoeffenen der *muzijk*, zegt die Hiftorieschrijver, heeft zijne nuttigheid bij alle Volken, maar is volstrekt noodzaaklijk bij de Arcadiërs. Dit volk, hoe ruuw anders van zeden, had bij het opregten van zijn Gemeenebest, zulk een hoog gevoelen van de *muzijk*, dat zij niet alleen hunne Kinderen dezelve leerde, maar de gantsche jeugd verpligte, om zich er op toe te leggen, tot zij 't dertigste jaar haars ouderdoms bereikt had. Het is geen schande onder hen onweetend te zijn van andere kunsten; maar geen zingen geleerd te hebben, en niet in staat te zijn, om er bij gelegenheid blijk van te geeven, word voor zeer veragtelijk gehouden.

Hunne eerste Wetgeevers schijnen, door het maaken van zulke instellingen, het invoeren van weelde noch verwijfdheid in het oog gehad te hebben, maar alleenlijk het verzagten der woeste geaartheid van de Arcadiërs, en om, door de oeffening der *muzijk*, hun somber en droefgeestig gemoedsgestel optebeuren, dat ongetwijfeld

getwijfeld veroorzaakt word door de koude der lucht, welke genoegzaam door gantsch Arkadie heen word ingeademt. Zodanig luid het bericht ons door POLIJBIUS gegeeven, die alle de aangenaame manieren en deugdzaame neigingen der Arcadiërs gantschelijk aan de beoefening der *muzijk*, onder hen in zwang gaande, toeschrijft; en, integendeel de woeste ruuwheid en het barbaarsch gedrag der Cijnethiërs, aan het veronagtzaamen deezer weetenschap onder dat Volk.

Maar het is noodig dat wij aanmerken, wat zoort van *muzijk* de Ouden, en bijzonderlijk PLATO en ARISTOTELES zo ernstig aan beveelen. Deeze, verhaalt ons QUINTILIANUS, was die niet van welke de Toneelen toen ter tijd weergalmden; die, door haare wellustige en verwijfde deunen, niet weinig had toegebragt om het geen hen, van de Mannelijke deugd der Voorvaderen was overgebleeven, te doen verdwijnen; maar dit slag van melodij waar van Mannen van eer en dapperheid gebruik maakten, om den lof van anderen te zingen, die met hen van dezelfde geneigdheid waaren. „ Het is ver „ van mijn oogmerk, vervolgt QUINTILIANUS, deeze „ gevaarlijke speeltuigen aantebeveelen, wier kwijnen„ de klanken de ziel verzwakken en tot onzuivere ver„ wijfdheid aanvoeren, en waar van alle lieden van deugd „ en verstand een afschrik benooren te hebben: Ik heb „ alleen die beminnelijke kunst in het oog, welke door „ het vermoogen van eenstemmigheid de ziel kan raaken, „ ten einde de hartstogten op te wekken of tot bedaa„ ren te brengen, naar dat de gelegenheid of de reden „ zulks vereischt. "

Dit is de zoort van *muzijk*, die bij de grootste Wijsgeeren en verstandigste Wetgeevers onder de Grieken, zo hoog in agting stond, dewijl ze de woeste gemoederen beschaafde, de ruwe en stugge neigingen leenigde, en het Volk geschikter maakte tot gehoorzaamheid, de zaamenleeving aangenaamheid en vermaak bijzettende, en in hunne natuurlijk verschriklijke koleuren die ondeugden ten toon stellende, die den Mensch tot ongevoeligheid, wreedheid en gewelt doen overslaan.

De Gezangen der oude Hebreeuwen zijn algemeen bekend, en men weet bij welke gelegenheden zij geschreeven, en tot welke gebruiken zij geschikt waaren. Onder de andere Volken, zelfs de bijgeloovigste en barbaarste, wierd de melodij, als een louter gevolg van haare eerste instellinge, steeds gebeezigt om het Opperweezen aan te roepen, om het in stand blijven van een verbond of wet te vereeuwigen, of om elkander tot deugd en dapperheid aan te moedigen, en de bedrijven van groote Mannen op te haalen.

Maar in vervolg van tijd, raakte de *muzijk* van haare eerste oogmerk verdwaald; en PLUTARCHUS zelf klaagt op verscheiden plaatzen in zijne werken, dat zijne tijdgenooten, in stede van de mannelijke, edele en goddelijke *muzijk* der Ouden, in welke alles verheeven en deftig was, die van het Tooneel hadden ingevoerd, welke niets verwekte dan ondeugd en losbandigheid. Zomtijds haalt hij het gezag van PLATO aan, om te bewijzen dat de *muzijk*, de Moeder van overeenstemming, welluidenheid en vermaak, door de Goden niet aan den Mensch gegeeven was, alleenlijk om zijn gehoor te kittelen, maar om order en rust in de ziel te herstellen, die te dikwils door schrik en vermaak gestoort worden. Zomtijds vermaant hij ons, dat wij niet te veel op onze hoede kunnen zijn, tegen de gevaarlijke bekoorlikheden van een ontaarde wellustige *muzijk*, en wijst de middelen aan om dit gevaar te vermijden. Hij verklaart, dat eene vleijende *muzijk*, wellustige en verleidelijke zangen, de zeden bederven; en dat de Muzikanten en Poëten hunne onderwerpen van wijze en deugdzaame perzoonen, behooren te ontleenen.

Het is geen wonder dat PLUTARCHUS over de ontaarding der *muzijk* in zijn tijd klaagt, wanneer wij vinden dat PLATO en ARISTOTELES zulks lang voor hem gedaan hebben. Maar moogelijk zal men vraagen, hoe het is bij gekoomen, dat de *muzijk*, een weetenschap waar mede men zo veel op had, zijne oorsprongelijke verheevenheid is kwijt geraakt, in een tijd dat de Welspreekendheid, Poëzij, Schilder- en Beitel-konst voorspoedig wierden aangekweekt. Men kan hier op antwoorden, dat de naauwe verbintenis die de *muzijk* met de Poëzij heeft, de voornaamste oorzaak van haar verval was. Elk deezer zusterlijke kunsten, in 't eerst verbonden zijnde aan eene juiste navolging van het geen schoonst in de natuur was, en geen ander oogmerk hebbende, dan te onderwijzen terwijl zij vermaakten, en beweegingen in de ziele te verwekken, strekkende om te gelijk eerbied voor de Goden en begeerte tot bevordering van het geluk der zaamenleeving te doen voort koomen, gebruikten zij hier toe de uitgeleezendste uitdrukkingen en verhevenste gedagten, welken zij in de betoverendste vaerzen en klanken overbragten. De *muzijk*, inzonderheid alzins eenvoudig, geschikt en verheeven, bleef standvastig binnen de paalen haar door de Wijsgeeren en Wetgeevers voorgeschreeven, die meest Dichters en Muzikanten waaren. Maar door de voortgangen die het Toneel onder het volk maakte, en door den dienst aan zekere Godheden, voornaamlijk aan Bacchus, beweezen, wierden allengs deeze wijze geregeldheden verwoest. Zij deeden een zoort van poëzij gebooren worden, die de losbandigste van allen in uitdrukkingen, maat en gevoelens was. Die slag van gezangen eischte een *muzijk* van dezelfde zoort, en, bijgevolge, zeer veel verschillende met de edele eenvoudigheid der oude. Al de wanvoeglijke overtolligheid van geluid, en verandering van ijdele cieraaden, wierden tot uitspoorigheid gebragt, en gaven genoegzaame reden tot billijke klagten aan elk die in deeze bekoorlijke wetenschap uitmuntte, en er den besten smaak van had.

In 't kort, de *muzijk* aan wellustige, ongebonden en verderflijke stukken toe te passen, is haar te versteeken van haar oorsprongklijk oogmerk; het is een kunst, zo wel geschikt om deugdzaame aandoeningen in de ziel te doen oprijzen, als te misbruiken ten dienste der ondeugd. Maar het edelst gebruik waartoe de *muzijk* kan dienen, is de lof en verheerlijking van dat weldadig Weezen, 't welk het gantsch heelal, door een enkel woord, uit niet deed te voorschijn koomen, den Mensch met eene redelijke en onsterflijke ziel begiftigde, hem de heerschappij schenkende, over alle de Schepselen op deezen Aardkloot, en tevens de glorijrijke belofte van eene eeuwigduurende gelukzaligheid, wanneer dit kort en haastvoorbijgaand leven geëindigd is, in de gezegende wooningen der eeuwigheid.

Medicinaale nuttigheid der Muzijk in veele ziektens, na het voorschrift van den Artz, of Geneesheer.

De Mensch is uit der aart geneigd tot de *muzijk*, en heeft in deeze neiging een natuurlijk middel om zich tegen de aanvallen van zwaarmoedigheid en knorrige lui-

men te verdeedigen, welke hem zijn geluk ontneemen, zijne gezondheid benadeelen, en zijn leven verkorten.

Dat door de hartstogten dikwils ziektens voorgekoomen of geneezen worden, is zulk eene uitgmaakte en bekende zaak, dat zij niets minder dan mijn bewijs behoeft.

Maar nu behoort de *muzijk* onder die middelen, welke de hartstogten verwekken, vermeerderen, veranderen en leiden kunnen. Zij moet derhalven een ontwijffelbaaren invloed op de gezondheid der Menschen hebben. Dit hebben de oude Volkeren al begreepen, en 't geen zij ons van de uitwerkzelen der *muzijk* op de gezondheid verhaalen, is wel dikwils te ver getrokken, maar bewijst echter altoos, dat derzelver vermoogen zeer aanmerkelijk zijn moet. „ Men verhaalt van een zeekeren Timotheus, dat hij door een Phrijgisch gezang Alexander in zulk eene woede bragt, dat hij van tafel opstond, en naar de wapenen liep, tot dat hij eindelijk door een ander onder- of tegen-phrijgisch gezang weder gestild wierd. Even eens verhaalt D'Embri in zijn *Comment. over het Leeven van* Apollonius van Thijana, dat de *Musicus*, Claudin *de Jonge*, bij het bijleger van den Hertog Joijeuse, in 1581, eene *Aria gecomponeert* heeft, welke in een Concert, daar zij wierd uitgevoerd, een Edelman vervoerde om de hand aan 't geweer te leggen, en hard op te zweeren, dat hij zich niet bedwingen konde van te vegten, en elk uitdaagde die met hem wilde slaan; maar eene andere tegenphrijgische *Aria* bragt hem weder in stilte." Ik wil gaarne gelooven, dat bij Alexander de dronkenschap meer gewerkt hebbe dan de *muzijk*. En wat den Edelman betreft, het geen deeze voor de uitwerking der eerste *Aria* hebbe opgegeeven, kan zeer wel eene gewaande kloekmoedigheid zijn geweest, en een voorgewende lust om een tegenpartij te zoeken, en de uitwerking der laatste de vrees van een te vinden. Desniettegenstaande zien wij echter uit de ondervinding, dat de geluiden der *muzijk* de Soldaaten ten strijd aanzetten en als verhitten, en dat de Paarden zelve hier moedig worden. Wat kunnen zij derhalven niet wel bij eenen bedronkenen, of iemand die buiten zich zelven vervoerd is, en wiens verbeeldingskracht in vuur en vlam staat, te weege brengen, als zij ter rechter stond, en met de juiste toonen op zijn hart werken.

„ De *Centaurus* Chiron, bezaadigde het woeste caracter van Achilles door de kragt der Toonkonst, „ en David verdreef met het geluid zijner Harpe de „ droefgeestige luimen, welke den Koning Saul benauwden. Empedocles behoefde slegts een aanvang „ met zingen te maaken, om een raazend jong Mensch „ te bezaadigen." En deeze voorbeelden der Ouden zijn te minder te veragten, omdat niet alleen Asklepiades, een Grieksch Geneesheer, de krankzinnigen door de *muzijk* geholpen heeft, maar om dat dit ook in laater tijden menigmaalen gedaan is, en nog geschied. De Heer D. Kæhler heeft in de *Gedenkschriften van de Koninglijke Zweedsche Academie der Weetenschappen* beweezen, „ dat de dolligheid der Italiaanen, welke zij aan 't steeken der Tarantula-spinnen toeschrijven, niet anders „ is, dan eene gemeene melancolieke krankzinnigheid, „ en elk weet, dat die door de *muzijk* en het Danzen „ geholpen word." Men kan derhalven den *Tarantismus*, of de ziekte door de Tarantula veroorzaakt of daar aan toegeschreeven, met die, welke in Duitschland de St. Vitus-dans word genoemt, in den grond voor eenerlei houden, en de natuurlijke drift der St. Vitus-danzers bewijst, dat de *muzijk* een groot vermoogen heeft over dit zoort van zwaarmoedigheid. Daar zijn veele bijzondere voorbeelden, welke het zelfde bewijzen. „ Een zekere Schotsman werd met zijne „ drie Zoonen ongelukkig in de opstand van 1715 inge„ wikkeld, en waagde, vol ijver voor de zaak, die hij „ gerechtig hield, het grootste gedeelte van zijn ver„ mogen voor den Pretendent. Maar toen de rebellen „ bij *Dublin* geslaagen wierden, bleeven twee van zij„ ne Zoonen in den slag, en hij zelf wierd gekwetst „ en viel in de handen zijner Vijanden. Men droeg „ zorg voor zijne wonden, en hij werd hersteld, waar„ na men hem te *Edimburg* in eene tamelijke vrijheid „ leeven liet. Maar eerzugt en droefheid deeden hem „ in een zenuwziekte vervallen, en stortten hem in „ zodanig eene mijmering en naargeestige gepeinzen, „ dat hij met geen Mensch spreeken, en zelfs geene „ spijs gebruiken wilde. Zijn Doctor wist dat hij te „ vooren een bijzonder vermaak in de Harp gehad en „ zich daar dikwils mede verlustigd had, en liet, door „ een der bekwaamste Harp-speelers eenigen zijner ge„ liefdste stukken speelen. Bij het eerste stuk toonde de „ Lijder reeds eene ongewoone beweeging in het ligh„ haam en in het gemoed: En dewijl dit spel dagelijks „ herhaald wierd, kwam hij eindelijk zo ver, dat hij van „ gemeene zaaken spreeken wilde en wel haast goede „ spijzen en geneesmiddelen gebruiken, tot dat hij ein„ lijk volkoomen hersteld wierd."

Bij alle zoorten van Krankzinnigheid heerschen zekere verbijsterende hartstogten, en de *muzijk* is in staat dezelve te bevredigen, en op deeze wijze iet tot de geneezing dier ziekte toe te brengen. Dat de *muzijk* deeze werking op de hartstogten door eene natuurlijk kragt oeffene, blijkt uit het ontwijffelbaar voorbeeld van een „ Kind van twee jaaren, 't welk van Ouderen, die zel„ ve liefhebbers en beoeffenaars der *muzijk* waaren, ge„ boren zijnde en opgevoed wordende, ten uitterstten „ vroolijk wierd, zo dra dezelve eenige luchtige stuk„ ken speelden, en daarentegen in eene diepe droefgeestigheid verviel, zo ras het droevige of zelfs al te ern„ stige toonen hoorde, 't welk zo lang duurde, tot dat „ zijne ongunstige gesteldheid door een vrolijker *muzijk* „ weder verdreeven wierd. Is het na dit alles, wel onge„ looflijk, 't geen ons Seneca van Mæcenas verhaalt, „ dat hij naamelijk in eene zwaare droefgeestigheid van „ eene bestendige slaapeloosheid vergezeld, vervallen „ was, toen hij de liefde, welke Augustus voor zijne „ Gemalin had, ontdekte; dat deeze ongesteldheid drie „ jaaren had geduurd, en noch door den Wijn, noch „ door het geruisch van zagte watervallen had verdree„ ven, noch aan zijne oogen eenige slaap verschaft kun„ nen worden, tot dat dit beide eindelijk door de zoete „ toonen eener *muzijk*, die men hem van verre hooren „ deed, werd uitgewerkt. In de *Memoires van de Fransche Academie der Weetenschappen* worden twee voor„ beelden bijgebragt van geneezingen, die aan raazende „ Menschen, welke in heete koortzen lagen, door de „ *muzijk* wierden te werk gesteld: En 't was bijzon„ der opmerkelijk, dat bij den eenen alle de toevallen „ van de koorts ophielden, zo lang de *muzijk* duurde." Ik zoude een groote menigte van zodanige geschiedenissen en voorvallen kunnen bijbrengen, welke wel bevestigd en ontwijffelbaar zijn, en waar uit het zelfde, het welk ik tot nog toe heb aangedrongen, even eens blij-

ken

ken zoude, naamelijk dat de *muzijk* in alle eigentlijk zo genoemde gemoedsziektens, of ongeſteldheden, die uit den geest haaren oorſprong neemen, eene waare Artzenij is, die onmiddelijk op de zenuwen, en hier door op het lighaam en de ziel tevens werkt. Hierom oordeele ik de gedagten van een zeker Engelsch Schrijver, ganſch niet te ver getrokken of ongegrond, te weeten, dat de Geneesheeren, die het toezigt over Dolhuizen hebben, „ de *muzijk* veel meer te werk ſtellen moesten, dan „ thans gebruikelijk is, en dat zij dezelve met hunne „ geneesmiddelen moesten verbinden en zaamen laaten „ werken." Maar hier bij ſtaat te letten, dat die Geneesheeren dan zelven kenners der Toonkunst moesten zijn, en uit den toeſtand van ieder zieken kunnen oordeelen, welk zoort van hartstogten, en op welk eene wijze, in hen opgewekt of geſtild, en welke zoort van *muzijk* daar toe gebruikt moet worden. Al wie zonder zodanig eene nauwkeurige onderſcheiding, de moeite wilde neemen, om de Gemoedsziekten door middel van de *muzijk* te herſtellen, zoude even zo ongerijmd handelen, als wanneer hij alle koortzen met gelijke poeders verdrijven wilde. Hippocrates heeft al aangemerkt, dat niet allerhande *muzijk* zich voor allerhande Patiënten ſchikt.

Dewijl nu de invloed der Hartstogten zo veel vermoogen heeft op den ſtaat van veele Zieken, zo ziet men ligtelijk, dat de *muzijk* ook in andere ongeſteldheden, als die men eigentlijk ziektens van het Gemoed noemt, goede diensten doen kan. Dit is bijzonderlijk van de zenuwziektens zeer waarſchijnlijk, dewijl de *muzijk* onmiddelbaar door de zenuwen werkt. Maar men kan het ook van andere ziektens zeggen, voor zo verre zij door zekere Hartstogten verergerd worden. „ Men weet bij voorbeeld, dat, in Peſttijden, meer „ Menſchen door de vrees voor die ziekte, dan door „ de ziekte zelve ſterven. Kan men het derhalven wel „ voor louter fabelagtig houden, het geen ons van Thales *den Mileſiër* verhaald word, dat hij verſcheide „ Menſchen van de Pest zou geneezen hebben, „ door op de Cijther te ſpeelen? Kan niet de *muzijk* „ bij de Soldaaten de vrees verdrijven? Die lieden, welke door de beeten van dolle of vergiftige Dieren raazend worden, zijn als het waare in den hevigſten brand van driften en gemoedsbeweegingen, waar door hun ongemak onherſtelbaar word. Zoude hier de *muzijk* niet van dienst kunnen zijn? Gellius meld inderdaad, dat Theophrastus de *muzijk* bij vergiftige Slangenbeeten hebbe aangepreezen. En Mohammed raad dit zelfde middel aan (in een Geſchrift, 't welk nog niet uit het Arabisch overgezet is, en ten tijtel voert, De *Medicina Prophetæ, over de Geneeskunde van den Propheet,*) als iemand van een Schorpioen vergiftigd is.

Men kan zekerlijk op zulke getuigenisſen, niet te veel vertrouwen. De beeten van Slangen en Scorpioenen zijn niet altoos vergiftig; en zulke Menſchen zouden misſchien ook zonder de hulp der *muzijk* gezond geworden zijn. Ondertusſchen leert toch de natuur der zaake, dat de *muzijk* in zodanige ziektens van dienst kan zijn, en de bijgebragte geſchiedenisſen krijgen hier door een merkelijken trap van geloofwaardigheid.

De Jigtige pijnen zijn Zenuw-ziektens, en dus kunnen er ook wel gevallen zijn, waar in dezelve door de *muzijk* verzagt worden. Athenæus, melt, uit een verlooren Werk van Theoprastus, dat men door de phrijgiſche Harmonie de heupjigt geholpen hebbe. Die zelfde geneezing der heupjigt, door de *muzijk*, bevestigt ook Cælius Aurelianus. Men kan in het algemeen zeggen, dat een middel, 't welk zo kragtig op de hartstogten werkt als de *muzijk*, in zeer veele ja de meeste ziektens, met vrugt gebruikt kan worden. Herophilus zeide, dat hij geloofde, dat de pols zich naar eene harmoniſche wet regelde. Zo veel is ontwijffelbaar, dat de *muzijk* voor zo verre zij hartstogten regelt, een merkelijke invloed op de pols kan hebben; en dit is in iemand, die ſmaak in de Toon-kunst heeft, en voor haare aandoeningen vatbaar is, even weinig te verwonderen, als dat de pols eener verliefde jonge Juffer verandert, zo dra een ſchoon galant Heer haar zegt, Ik bemin U.

Deeze wijduitgeſtrekte omvang van de werkingen der Toon-kunst in de Geneeskunde, heeft te weeg gebragt, dat zommige Geneesheeren de *muzijk*, even eens als andere Artzenijën, ter geneezing der ziektens in 't algemeen gebruikt hebben. Van Xenocrates is bekend, „ dat hij zijne patiënten, zomtijds een ſtukje voorge„ ſpeeld heeft." En die het menigvuldig gebruik deezer harmoniſche Artzenij in ziektens nader kennen wil, die kan veele heilzaame uitwerkingen daar van bij Martianus Capella leezen. Roger Baco prees ze den Grijzaarts in hunne afgeleefde leeftijd, tot vervrolijking van den geest aan; en de Arabier Rhazes geloofde, dat de Moeders zo wel aan haar zelve, als aan haare nog ongeboorene Kinderen deeze verſterking der Levensgeesten ſchuldig waaren.

Uit hoofde dan van dit alles, denk ik geenzints iets wonderlijks te drijven, als ik mijne Leezeren zo wel het leeren als het aanhooren der *muzijk*, uit aanmerking hunner gezondheid en de vervrolijking van hunnen geest, aanprijze. Men kan niet te veel overtuigd zijn, hoe voordeelig de toeſtand van een zagte vreugde en een duurzaam vermaak voor de gezondheid zij; en wat aangenaamer, kragtiger en onſchuldiger middel kan ik hier toe voorſlaan, dan de Toon kunst, die ons door haar vermoogen als tot vreugde dwingt. Een bekwaam Muſicus maakt zich meester van ons Hart, dat wij hem ter zelfder tijd vrijwillig overgeeven, en wekt zodanige beweegingen in het zelve op, als hij goedvind. Laat ons derhalven die beweegingen, die wij allen zoeken, die ons allen heilzaam zijn, vreugde en vergenoeging naamelijk, door dit middel poogen te vervorderen.

Het eenigſte gebrek van deeze blijde maakende Artzenij is dit, 't welk alle Artzenijën hebben, dat zij alleenlijk naar de bezondere geſtellen werkt, en derhalven bij de zulken mist, die zulke elendige ooren hebben, dat zij de ſchoonheden der Toonkunst niet hooren of voelen kunnen. Te deezer oorzaake is 't mij des te aangenaamer, dat ik de Ouderen, die hunne Kinderen gelukkig tragten te maaken, door eene medicinaale beweegreden, welke tot het geluk eens Menſchen zo onontbeerlijk noodig is, als vreugde en gezondheid, verpligten kan, om die oude vergetene grondregel der Grieken weder aan te neemen, en hunne Kinderen tijdig in de gronden der Toonkunst te laaten onderregten

MIJCTERES, dusdanig word in 't Griekſch de neusgaten genoemt.

MIJDESIS, is de naam welke eene verrotting draagt, die uit al te veel vogtigheid ontſtaat.

MIJDRIASIS, is een beginzel der *Amaurosis*, of *Zwarte Staar.*

MIJNEN, in 't latijn *Fodinæ metallicæ* of *Metalli fodinæ*; is de naam welke men aan die diepe plaatzen der

aarde geeft, waar uit de metaalen, halve metaalen en andere mijneraale zelfſtandigheden welke tot de gebruiken van het leven dienen, zo als bij voorbeeld, de *Steen kool*, het *Steen-zout*, den *Aluin* enz. getrokken word.

De natuur niet vergenoegd, met de wonderen, die zij op de oppervlakte der aarde en boven onze hoofden wrogt, heeft nog voor ons ſchatten onder onze voeten willen opeenſtapelen. De waarde die de Menſchen aan de metaalen hebben gehegt, gevoegd bij de nooddruft die het hun verſchaft, heeft hun alderhande zoort van middelen doen verzinnen om het te bekoomen. Te vergeefs had de Voorzienigheid rijkdommen in de dieptens der aarde bedolven en verborgen; te vergeefs waaren zij door de hardſte en ongenaakbaarſte Rotſen omheven; de begeerte om ze te bezitten heeft die hinderpaalen overwonnen, en die beweegreden is ſterk genoeg geweest, om niet tegenſtaande de onzekerheid van den goeden uitſlag, zeer zwaare bewerkingen te onderneemen.

Itum est in viſcera terræ,
Quasque recondiderat ſtigiisque admoverat umbris,
Effodiuntur opes, irritamenta malorum.

Zo als hier beneden op het artijkel MIJNSTOFFEN zal gezegd worden, vind men zelden de metaalen onder de gedaante die haar eigen is; gemeenlijk zijn zij *gemijneraliſeerd*, dat wil zeggen, door de zelfſtandigheden met welke zij zijn vereenigd, als onkenbaar gemaakt en verborgen, zie MIJNERALISATIE. Men is dus ervarentheid nodig, en daar bij oogen die gewend zijn om de zelfſtandigheden te onderſcheiden, welke de metaalen behelſen; want het zijn geenzints de zulken, welke de meeste luister hebben, die 't rijkste zijn; dikwerf zijn het onaanzienlijke klompen, welke de dierbaarste *metaalen* behelzen; waar uit men ziet, dat de bewerkingen der *mijnen* voorafgaande kennisſen veronderſteld, die zeer uitgeſtrekt moeten zijn, dewijl zij alle de zelfſtandigheden, welke de natuur in haaren boezem bevat, tot onderwerpen heeft. Onder die kennisſen, is eene van het grootste belang, die welke den aart der gronden leert kennen, om *mijnen* met eenig vooruitzigt van wel te zullen ſlagen, te openen.

Het is gemeenlijk, in de bergachtige landen dat de *mijnen* moeten gezogt worden. De *Mijneralogisten* hebben waargenoomen dat de hooge Bergen, die ſteil opgaan en uit harde rotsſteen zijn zamengeſteld, de gevoeglijkſte niet zijn, om er *mijnſtoffen* uit te haalen; indien men bij geval een *metaal-groef* in een Berg van dien aart heeft ontmoet, heeft men veel moeite dezelve te volgen, en hij is dikwils van geen groote uitgeſtrektheid. Aan de andere kant, zijn de laage gronden ook te veel aan 't water blootgeſteld, 't welk men veel moeite heeft om weg te krijgen; men geeft dus, indien het in zijne macht is, de voorkeur aan Bergen of gronden die allengskens rijſen; den arbeid word er gemakkelijker, en kan er doorgaans langer vervolgd worden.

Wanneer men *Mijnen* wil doen bewerken, in een Landſchap alwaar zulks nog niet is geſchied, is het nodig om door overvloed van geld, Werklieden uit een Land te doen koomen, alwaar die bewerkingen geſchieden. De Inwoonders zullen van hun leeren, hoedanig zij moeten werken, en daar door ſteld men zich in ſtaat om Vreemdelingen te kunnen ontbeeren. De Souverein moet de arbeiders ook door vrijdommen en gunstbewijzingen aanmoedigen, om hun daar door als 't waare 't gevaar te doen vergeeten, dat hun beroép verzelt. De hardheid van deezen arbeid is ook zodanig, dat die bij de Romeinen tot eene ſtrafoeffening wierde gebruikt. De gezondheid der Werklieden is gemeenlijk in groot gevaar, inzonderheid in *Arſenicaale mijnen*, dewijl die geſtadig met vergiftige uitwaasſemingen vervuld zijn. De zulke welke in Saxen in de *Cobaltmijnen* werken, leeven niet lang; zij zijn aan de teering en longziektens onderhevig, dit belet egter de Kinderen niet, om vrijwillig dezelfde gevaaren te loopen als hunne Vaders, en zich een groot gedeelte van hun leeven in onderaardſche holen te begraaven, zonder het daglicht te aanſchouwen, geduurig in gevaar om door opkoomende wateren te verdrinken, of door het vallen van ſteenen en inſtorting van Rotſen, gekwetst of verpletterd te worden. In't jaar 1687 ſtorte eensklaps de beroemde Koperberg in Zweden in, dit wierd veroorzaakt, doordien men hem al te veel had uitgegraaven, en de pijlaars die men tot onderſchraaging had gelaaten, niet meer in ſtaat waaren het gewigt van den Berg te torſchen; tot groot geluk viel zulks op een feeſtdag voor, en niemand bevond zich op dat ogenblik in die onderaardſche holen, welke anderzints verſcheidene duizenden van Werklieden bevatte. Dewijl men in Zweeden heeft gemerkt van welk een groot belang de bearbeiding der *mijnen* voor dat Rijk is, zo is er ook alles werkſtellig gemaakt, om het wreede lot der Mijn-werkers te verzagten; de zulken die het ongeluk hebben om gewond te worden, of buiten ſtaat geraaken om te kunnen werken, worden in een Hospitaal, 't welk in 1696 is geſtigt op Lands kosten onderhouden, en men geeft hun 18 thalers ieder Maand. Zie NAUCLERUS *de Fodinis Cuprimontanis*.

De Voorzienigheid, heeft in bijna alle de deelen van onzen Aardkloot *mijnen* verſpreid, daar zijn weinig Landen die er ten eenemaalen van ontbloot zijn; maar zommige *metaalen* zijn overvloediger in deeze, dan in geene contreijen.

In Europa zijn de Zweedſche *mijnen* het alderbekenſt, inzonderheid ten aanzien van 't koper en ijzer; den arbeid geſchied er met de grootste naukeurighied, en trekt alle de aandagt en ondersteuning van de Regeering na zich. De *mijn* van Adelſors geeft *Goud*. Noorweegen heeft ook *mijnen* die de tegenswoordig regeerende Koning van Denemarken, ſchijnt te willen doen bewerken. Rusland en Siberiën hebben een groot aantal *mijnen*, waar van zommige door de zorge van PETER DE I. in waarde zijn gebragt. Volgens verhaal van GMELIN, hebben de meeste *mijnen* in Siberiën die bijzonderheid, dat zij genoegzaam aan de oppervlakte van het aardrijk gevonden worden, in plaats dat in meest alle andere Landen dezelve diep onder den grond moeten worden gezogt. Polen bevat inzonderheid onuitputbaare *mijnen* van *Steen-zout*, zonder die van verſcheidene zoorten van *metaalen* te rekenen.

Duischland is zedert verſcheidene Eeuwen beroemd door haare *mijnen*, en door de groote zorge met welke men die bewerkt. Het is aan dat Land, dat wij alle de kundigheden zijn verſchuldigt, die wij over de bewerkingen der *mijnen* en de *Metallurgia* bezitten. Een ieder heeft van de beroemde *Hartzſche mijnen*, aan het huis van Brunswich toebehoorende, hooren ſprecken. De *mijnen* van Misnien worden met de grootste

grootste zorgvuldigheid bewerkt. ALBINUS verhaalt in zijn *Kronijk van de Mijnen van Misnien pag.* 30. dat men in 1418 te Schneeberg een metaal-ader van zilver ontdekte, die zo rijk was, dat er een ſtuk *maagde-zilver* van wierd afgebrooken, op het welk den Hertog ALBRECHT VAN SAXEN met zijn gantſche gevolg in de *Mijn* ſpijsde, en waar uit men vervolgens 400 quintaalen zilver trok. Bohemen heeft *mijnen* van *tin* en andere *metaalen*. Carniolien en Stijrien hebben *mijnen* van *kwikzilver*, *lood* en *ijzer* enz. Hongarijen en Tranſijlvanien bevatten zeer rijke *goud mijnen*.

Engeland was oudtijds vermaard door derzelver rijke *tin-mijnen*, in de Provincie van *Cornwal* gelegen; zij is het hedendaagſch niet minder door haare *mijnen* van *ſteen-kool*; men vind er ook *lood*, *ijzer* en *koper*. Niettegenſtaande alle die voordeelen, hebben de Engelſchen, ons geen een werk van eenig belang, over de bewerking van hunne *mijnen* medegedeeld.

Vrankrijk bezit ook een groot aantal van *mijnen*, maar tot heden toe, heeft het zich nog zeer weinig met dat gedeelte haarer Rijkdommen opgehouden; echter worden de *lood-mijnen* van Pompéan in neder Bretagne, met groote zorgvuldigheid bewerkt.

Spanjen was eertijds zeer vermaard, door haare *goud-* en *zilver-mijnen*. Volgens verhaal van STRABO, TITIUS LIVIUS en PLINIUS hebben de Carthaginenſers en Romeinen er ontelbaare Schatten uitgehaald. Deeze *mijnen* zijn hedendaagſch ten eenemaalen onbekend; die van Amerika hebben alle die Schatten, welke men om zo te ſpreeken voor de deur had, uit het gezigt doen verlieſen. Thans bearbeid men in Spanjen genoegzaam geen andere *mijnen*, als de *Cinnaber-mijn* van Almaden. In Catalonien vind men *koper-* en *ſteen-zout-mijnen*, en in Biskaaijen *ijzer-mijnen*, wiens deugd zeer geroemd word. Men zegt dat er in Arragon, nabij Arandez, een *mijn* van *Cobalt* is, waar van men nimmer de weerga in deugd heeft gezien.

In de Vereenigde Provincien vind men geenen *mijnen*, ten zij men daar voor mogte houden, het *ijzer-ertz*, 'twelk in zommige Contreijen word gevonden.

Aſiën heeft menigvuldige *mijnen* van *goud* en *edelgeſteentens*; en het is inzonderheid Indiën, die onuitputbaare ſchatten van dien aart bevat. Men heeft volkoomen reden om te denken dat het in Indiën is, daar men het *Ophir* moet plaatzen, waar van de Heilige Schrift ons zegt, dat SALOMON zo veel Gouds trok; de Heer POIVRE, kundig Reijziger, welke in die Landen geweest is, verzekert ons, dat de Indiaanen nog ten huidigen dage in hunne taal de naam van *Ophir* aan alle *Goud-mijnen* geeven. Japan bevat ook veel *goud* en van het beste zoort van *koper*. De *Diamanten* en kostbaare *geſteentens*, vind men in de Koningrijken van Golconda, Pegu, Bisnagar, Siam, enz. De Eilanden van Sumatra, Ceijlon enz., leeveren mede groote ſchatten van dien aart op.

De gedeeltens van Afrika die bekend zijn, verſchaffen een groote hoeveelheid *goud*. Men vind het overvloedig in Senegal, op de kust van Guineé, in 't Koningrijk Calam, Congo, enz. De Koningrijken van Ethiopiën, Abijſiniën en Sofala, merkt men insgelijks aan, als zeer rijk van *goud* te zijn. In de meeste van die Landen, word het *goud* aan de oppervlakte van den Aardbodem gevonden, en men behoeft zich de moeite niet te doen om het diep uit de Bergen te delven.

Het is aan niemand onbekend, welk een ruim veld Amerika aan de ſchraapzugt der Spanjaarden, welke de ontdekking van dat gedeelte der waereld hebben gedaan, heeft opengezet. Peru, Potoſi en Mexico hebben hunne Overwinnaars in 't bezit van ſchatten geſteld, die door een niet wel beſtierde Staatkunde met meerder ſpoed zijn verſpild, als zij verkreegen waaren. Die Rijkdommen zijn noodlottig voor haare Bezitters geworden, door de talrijke Volkplantingen die zij uit Spanjen hebben doen trekken, daar door is dit Rijk gedeeltelijk onbewoond geworden, en men heeft de Landen bij gebrek van Inwoonders onbebouwd laaten leggen.

Ten huidigen dagen verſchaffen de *mijnen* van de nieuwe waereld, ſchoon op verre na, zo overvloedig niet als voor deezen, aanzienlijke Rijkdommen aan de Spanjaarden, die ze onder de andere Natien uitſtorten, waar van zij door hunne aangeboorene vadzigheid, ten aanzien van genoegzaam alle de noodruften des levens, afhankelijk zijn geworden; men kan het zelfde van de Portugeeſen zeggen, deezen ſchijnen het *goud* en *zilver* om geen andere reden uit Braſiliën en Oost-Indiën te haalen, als om de Engelſchen, waar van zij door gebrek aan Manufactuuren de Factoors geworden zijn, te verrijken. Die twee Volkeren verſtrekken tot een zeer levendig bewijs, dat het niet alleen 't *goud* is, 't welk een Staat magtig en ontzachgelijk kan maaken. Een vrij en handeldrijvend Volk, trekt ten laatsten de Schatten na zich van de zodanige, die niet dan Rijkdommen ten deele hebben.

MIJNERAALEN; in 't lat. *Mineralia*. Men bediend zich gemeenlijk van dat woord, om in 't algemeen alle de zelfſtandigheden te betekenen, die in de boeſem de aarde worden gevonden, en als dan is het een *Sijnonimum* met *Delfſtoffen* of *Foſilia*; zie FOSSILE. In deeze uitgeſtrekte betekenis der *mijneraalen*, zijn al de niet leevende en zonder werktuigen voorziene lighaamen, die in het binnenste van den aardbodem en op derzelver oppervlakte gevonden worden, bevat; zo als de *aardens*, de *ſteenen*, de *metaalen*, *halve metaalen*, *ontſteekbaare zelfſtandigheden*, *zouten* en *verſteeningen*.

De *Vegetabilien* leeven en groeijen; de *Dieren* groeijen, leeven, en genieten boven dat het gevoel of *inſtinct*, maar de *mijneraalen* zijn aan groeijing en verandering onderhevig, zonder te leeven nog te gevoelen.

Zommige Schrijvers, neemen gemeenlijk het woord *mijneraalen* in een min uitgebreider betekenis, en zij geeven die naam niet, dan aan de *zouten*, *ontſteekbaare zelfſtandigheden*, *metaalen* en *halve metaalen*, dat is, aan de enkelde zelfſtandigheden, die in de zamenſtelling der *mijnſtoffen* gevonden worden. Zij weigeren de naam van *mijneraalen* aan *aardens*, *ſteenen*, enz. Het is niet te begrijpen, waar op deeze onderſcheiding gegrond is; zij ſchijnt geen andere oorſprong te hebben, als de begeerte om de naamen te vermeerderen, die men reeds voor al genoeg in de verſcheidene takken van de Natuurlijke-Historie heeft vermeenigvuldigt. Onder de *mijneraalen* moet men dan in 't algemeen bevatten, alle de zelfſtandigheden van het *mijneraalen rijk*, dat is die, welke aan de aarde behooren.

Verſcheidene hedendaagſche Natuurkundigen, hebben getragt, om de *mijneraalen* in een ſijſtematiſche

order

order te ſchikken, of aan eene methode of leerwijze te bepaalen, gelijk aan die welke de Kruidkundigen ten aanzien van het groeijend rijk hebben aangenoomen. De beroemde LINNÆUS, verdeeld in zijn *Sijſtema Naturæ*, de zelfſtandigheden van het *mijneraalen rijk* in drie Claſſen; te weeten, 1. de *Steenen*, 2. de *mijnſtoffen*, 3. de *Foſſilia* of *Delfſtoffen*; hij onderdeelt de *ſteenen* in *glasveranderende*, in *kalkagtige* en in *vuurverduurende*: De *mijnſtoffen* onderdeeld hij in *zouten*, *zwavels* of *ontſteekbaare zelfſtandigheeden*, en in *mercuriaale zelfsſtandigheden*, 't welk de *metaalen* en *halve-metaalen* bevat; eindelijk onderdeelt hij ze in *zamenſtollingen* (*Concreta*), *verſteeningen* en *aardens*.

De Heer JOH. GOTTSCHALK WALLERIUS, Lid van de Koninglijke Academie van Sweeden, en Hoogleeraar in de Scheikunde te Upſal, gaf in 't Jaar 1747 in de Sweedſche taal een werk over de *mijneralogie* in 't licht, het welk in 't Jaar 1753 in 't fransch onder den tijtel van *Mineralogie, ou distribution methodique des ſubſtances du Regne mineral*, is gedrukt. Dit Werk, dat 't volledigste is 't welk wij over deeze weetenſchap bezitten, is met nauwkeurige waarneemingen, en zeer leerzaame aantekeningen verrijkt. De Schrijver heeft zich niet alleen vergenoegd, om een enkelde optelling van de *mijneraalen* te geeven, hij heeft er teffens ook zeer nauwkeurige beſchrijvingen, en ſcheikundige ontbindingen bij gevoegd. Wij denken onze Leezers geen ondienst te zullen doen, met hier de *Geſlagt-tafel* der *Mijneraalen*, naar het Sijſtema van dien Heer geſchikt, te laaten volgen; te meer dewijl die hedendaagsch in de rang-ſchikking der Natuur-kabinetten, 't meeſte word gevolgd.

Mineralogiſche Geſlagt-tafel naar het Sijſtema van de Heer JOH. GOTTSCHALK WALLERIUS.

Alle de *mijneraalen* zijn na dit Sijſtema, bevat in vier *Claſſes* of *Benden*: Als

A. AARDENS; *Terræ*.
B. STEENEN; *Lapides*.
C. ERTZEN; *Mineræ*.
D. VERSTEENINGEN; *Petrificata*.

EERSTE BENDE.

A. AARDENS.

(*Terræ*.)

I. GEMEENE AARDE, (*Terræ macræ*). Bevat twee *genera* of *geſlagten*; als, 1. zwarte en roode Aardens, (*Humus atra & rubra*); 2. Krijt (*Creta*).

II. LEEM, (*Terræ pingues*). Heeft twee geſlagten; 1. Kleij, (*Argilla*); 2. Mergel, (*Marga*).

III. ERTZIGE AARDEN, (*Terræ minerales*). Drie geſlagten; 1. zoute Aarden, (*Terræ ſalinæ*); 2. zwavel-Aarden, (*Terræ ſulphureæ*); 3. metaalige Aarden, (*Terræ metallicæ*).

IV. ZANDEN, (*Arenæ*). Vier geſlagten; 1. Drijfzand, (*Glarea*); 2. Gemeen-zand, (*Arena*); 3. Metaalzand, (*Arena metallica*); 4. Dier-zand, (*Arena animalis*).

TWEEDE BENDE.

B. STEENEN.

(*Lapides*.)

I. KALK-STEENEN, (*Lapides calcarei*). Deeze rang bevat vier geſlagten; als 1. Gemeene Kalk-ſteen, (*Calcarius*); 2. Marmer, (*Marmor*); 3. Gijps, (*Gijpſum*); 4. Spath, (*Spatum*).

II. GLAS-STEENEN, (*Lapides vitreſcentes*). Zes geſlagten; 1. Leij, (*Fiſſilis*); 2. Zand-Steen, (*Cos*); 3. Keizel-Steen, (*Silex*); 4. Jaspis, (*Petro-ſilex*); 5. Kwartz, (*Quartum*); 6. Crijſtallen, (*Crijſtalli*); waar onder de *Edel geſteentens* behooren.

III. VUUR-VERDUURENDE-STEENEN, (*Lapides apijri*). Zes geſlagten; 1. Glimmer, (*Mica*); 2. Talk, (*Talcum*); 3. Tuf-Steen, (*Lapis ollaris*; 4. Hoorn Steen, (*Corneus*); 5. Amianth, (*Amianthus*); 6. Asbest, (*Asbestum*).

IV. VELD-STEENEN, (*Saxa*); maar een geſlagt, namentlijk Keijen, (*Saxum ſimplex et mixtum*).

DERDE BENDE.

C. ERTZEN.

(*Mineræ*.)

I. ZOUTEN, (*Salia*). Deeze rang bevat negen geſlagten; als, 1. Vitriool, (*Vitriolum*); 2. Aluin, (*Alumen*); 3. Salpeter, (*Nitrum*); 4. Keuken-zout; (*Muria*); 5. Alkaliſch zout, (*Sal alcali*); 6. Zuur-zout, (*Sal acidum*); 7. Middel-zout, (*Sal neutrum*); 8. Ammoniak, (*Sal ammoniacum*; 9. Borax, (*Borax*.)

II. ZWAVEL, (*Sulphura*). Bevat vier geſlagten; als, 1. Berg-vet, (*Bitumen*); 2. Barnſteen, (*Succinum*); 3. Amber, (*Ambra*); 4. Zwavel, (*Sulphur*); behoorende mede onder deezen rang, de *Pijrites* en *Marcaſiten*.

III. HALVE METAALEN, (*Semi-metalla*). Zes geſlagten; 1. Kwik, Cinnaber, (*Hijdrargijrum*); 2. Rottekruid, (*Arſenicum*); 3. Kobalt, (*Cobaltum*); 4. Spiesglas, (*Antimonium*); 5. Wismuth, (*Wismuthum*); 6. Spiauter, Blende enz., (*Zincum*).

IV. METAALEN, (*Metalla*). Zes geſlagten; 1. IJzer, (*Ferrum*); 2. Koper, (*Cuprum*); 3. Loot, (*Plumbum*); 4. Tin, (*Stannum*); 5. Zilver, (*Argentum*); 6. Goud, (*Aurum*).

VIERDE BENDE.

D. VERSTEENINGEN.

(*Petrificata*.)

I. STEEN-VERHARDINGEN, (*Pori*). Twee geſlagten; 1. door vuur, als Puimſteen, (*Pumex*); 2. door water, als Dropſteen enz., (*Stalactites*, *Tophus*, *Incruſtatum &c.*)

II. VERSTEENINGEN, (*Petrificata*). Vier geſlagten; 1. van Planten, (*Vegetabilia*); 2. van Coralen, (*Corallia*); 3. van Dieren, (*Animalia*); 4. van Schaal-Dieren, (*Animalia teſtacea*).

III. SPEELINGEN DER NATUUR, (*Figurata*). Drie geſlagten; 1. geteekende Steenen, (*Lithomorphi*); 2. gebeelde Seenen, (*Litoglijphi*); 3. gevormde Steenen, (*Lithotomi*).

IV. STEENEN IN DIEREN EN PLANTEN. Twee geſlagten; 1. in Planten, (*Calculi vegetabilium*); 2. in Dieren, (*Calculi animalium*).

De Heer WOLTERSDORFF, verdeelt in zijn *Sijſtema Minerale*, te Berlijn in 't jaar 1756 gedrukt, de *Mineraalen* in zes *Claſſen* of *Benden*, te weeten.

I. De AARDENS; deezen onderdeelt hij, 1. in *Aardens*; 2. in *Stof*; 3. in *Alkaliſche aardens*; 4. in *Gijpſen*; 5. in *Glaszoortige aarden*.

II. De STEENEN; dien hij even als de *aardens* in vijf rangen (*ordines*) onderdeelt.

III. De ZOUTEN; deeze onderdeelt hij, 1. in *Zuurezouten*; 2. in *Loog-zouten*, en 3. in *Middel-zouten*.

IV. De HARSSEN, (*Bitumina*); deeze zijn *vaſt*, of *vloeibaar*.

V. De

V. De HALVE METAALEN, deeze verdeelt hij ook in vloeijbaaren zo als het *Kwikzilver*, en in vaste.

VI. De METAALEN, die in *volmaakte* en *onvolmaakte*, verdeelt zijn.

De Heer FRED. AUG. CARTHEUSER, verdeelt in zijne *Elementa Mineralogiæ*, alle de *mijneraalen* in zeven *Clasſen* of *Benden*; te weeten. 1. in *Aardens*, waar van zommige in het water oplosbaar zijn, en andere niet. 2. In *Steenen*, die hij na haar weefzel, in *gebladerde*, *vezelige* of *geſtreepte*, *verbondene*, *korlagtige* en in *vermengde*, onderdeeld. 3. In *Zouten*, die of *zuur* of *alkalisch* zijn, of *middelzouten*, of *twijffelagtig*, zo als de *vitrioolen* en de *aluin*. 4. In *Ontbrandbaare zelfsſtandigheden*; deezen onderdeeld hij in *natuurlijke* en *verbasterde* (*genuina & paria*); de eerste zijn de *aard-pekken* of *lijmen* (*bitumina*) en de *zwavel*; de laatsten de *humus* of *terra vegetabile*. 5. De *Halve metaalen*, welke hij in *vaste* die zich onder den hamer laaten uitzetten, in *vaste* die de hamer niet kunnen verdraagen, en in *vloeijbaare* onderdeelt. 6. De *Metaalen*, welke vlug en buigzaam zijn, of vlug en hard, of vast in 't vuur. 7. In *vreemde Mijneraalen* (*Heteromorpha*) welke in *waare* en *valſche verſteeningen* en in *gebeelde* of *gefigureerde ſteenen*, worden verdeeld.

De Heer JUSTI heeft in 1757. een hoogduitsch werk in 't licht gegeeven, onder de tijtel *Ontwerp van het mijneraalen rijk*, hier in verdeeld hij de *mijneraale zelfſtandigheden*; 1. in *Metaalen*; 2. in *Halve metaalen*; 3. in *Onſteekbaare zelfſtandigheden*; 4. in *Zouten*; 5. in *Verſteeningen*; 6. in *Aardens* en *Steenen*. De Heer POTT heeft in zijne *Lithogéognoſia* getragt, om de *mineraale zelfſtandigheden* in een Sijſtematiſche order te ſchikken, geregeld na der zelver eerſte beginzelen, zodanig als die door de Scheijkunde worden opgelost. Doch deeze weg ſchijnt dikwils te moeten bedriegen, om dat de meeste zelfſtandigheden van het *mijneraalen-rijk* niet zuiver zijn, maar vermengd, en na maate van haare vermengingen verſchillende oplosſingen geeven, inzonderheid wanneer men ze aan de werking van het vuur bloot ſtelt.

Behalven deeze Schrijvers, heeft de Heer GELLERT in zijne *Chijmia metallurgica*, nog een methodiſche verdeeling van de *mijneraalen* gegeeven; naamentlijk, in *aardens*, *ſteenen*, *zouten*, in *metaalen* en *halve metaalen*. Dit zelfde ſpoor heeft ook de Heer LEHMANN gevolgd in het eerſte deel van zijne *Natuurkundige* en *Mijneralogiſche werken*.

Onder de Engelſchen, had Dr. WOODWARD al getragt om de *delfſtoffen* en *mijneraalen*, na een methodiſche order te ſchikken; dit heeft hij in zijn Engelſche werk volvoert, 't welk tot tijtel heeft, *An attempt towards a Natural Hiſtorij of the Foſſils of England*. Zijn Sijſtema grond zich enkeld op het maakzel en de uiterlijke gedaante der lighaamen, en is bij gevolg niet voldoende om haar aart en de wezendlijke caracters die de een van d'andere onderſcheiden, te doen kennen. Zedert hem, heeft de Heer HILL in 1748 in 't engelsch eene *Algemeene Natuurkundige Hiſtorie der Delfſtoffen* in een deel in Folio uitgegeeven, waar in hij een nieuwe Sijſtematiſche verdeeling der zelfſtandigheden van het *mijneraalen-rijk* voorſteld. Hij verdeeld dezelve, 1. in *enkelde en niet metaliſche Delfſtoffen*; 2. in *zaamengeſtelde en niet metaliſche Delfſtoffen*; 3. in *metaliſche Delfſtoffen*. Van deeze drie verdeelingen, maakt hij vervolgens een groot aantal onderdeelingen in rangen en geſlagten, veelen op kentekenen gegrond, die dikwils maar toevallig aan die lighaamen zijn. Eindelijk beſluit hij met aan die verſchillende zelfſtandigheden benaamingen te geeven, die van het griekſche zijn afgeleid, welke tot een bewijs verſtrekken, dat hij die taal kundig is, maar die, indien men ze aannam, de beoeffening der *Mijneralogie* veel bezwaarlijker zoude maaken als zij is, dewijl men reeds maar een al te groot aantal van onnutte benaamingen heeft, die de Schrijvers in dat gedeelte der Natuurkundige Hiſtorie ingevoerd hebben. Het zoude dus te wenſchen zijn, dat in plaats van de woorden te vermenigvuldigen, men die poogde te verminderen, en alle de zulke die onnut zijn te verbannen, om daar door de beoeffening der *Mijneralogie* gemakkelijker te maaken, en die dus minder te doen afhangen van de uitwerking eener goed geheugen, dan wel aan weezendlijker kundigheden.

Ten laatsten heeft EMANUEL MENDEZ D'ACOSTA lid van de Koningl. Societeit van Londen, in 1757 in 't engelsch een werk het licht doen zien, 't welk tot tijtel voert *Natural Hiſtorij of Foſſils*, hier in vind men een nieuw Sijstema ten aanzien van de ſchikking der zelfſtandigheden van het *mijneraalen rijk*. Hij heeft getragt een nieuw Sijstema van het *mijneraalen rijk* te maaken, volgens de gronden van WOODWARD en WALLERIUS, en de gebreken waar in die twee Schrijvers gevallen waaren, te ontwijken. De Heer D'ACOSTA beſchrijft dan alle de uitwendige hoedanigheden der Delfſtoffen, zonder daarom haare inwendige te vergeeten, die door middel van 't vuur en ſcheijkundige oplosſingen kunnen ondekt worden. Zijn werk is nog niet voltooit, maar door t' geen er 't licht van ziet, beſpeurt men dat het gantſch en al niet zonder verwarring is, en men vind zelfſtandigheden naast malkanderen geplaatst, die zeer verſchillende kentekenen hebben.

In 't algemeen, kan men zeggen, dat alle de Sijstematiſche verdeelingen der *mijneraalen* die tot nu toe het licht gezien hebben, aan een groot aantal zwarigheeden en tegenwerpingen onderhevig zijn: Het is onbetwistelijk dat de uitwendige gedaante niet toereikende is, om ons de lighaamen van het *mijneraalen rijk* te doen kennen; de uitwendige gelijkheid die de natuur somtijds aan twee lighaamen heeft gegeeven, die inwendig door wezendlijke kentekenen verſchillen, kan ons ligt misleiden; behalven dat, zoude die oppervlakkige kennis der Lighaamen, zeer onvrugtbaar en van geen nut zijn; want dewijl de Natuurlijke hiſtorie het nut der zamenleeving tot een voorwerp dient te hebben, moet men zich de kennis eigen maaken, van de inwendige hoedanigheden der *mijneraale zelfſtandigheden*, om door dat middel de gebruiken te leeren kennen, waar toe zij kunnen gebezigd worden; en het eenigſte middel om deeze kennis te bekoomen, is de beoeffening der Scheijkunde. Nu is het ongetwijffeld zeer bezwaarlijk om een methodiſche ſchikking te vinden, die de *mijneraalen* onder alle die verſchillende oogpunten teffens, aanbied; daar is zelfs weinig hoop, dat men immer die twee zaaken zal kunnen vereenigen. Men moet echter de *Sijſtematiſche ſchikkingen* niet verwerpen; dezelve verſtrekken tot een groot gemak, en wel inzonderheid aan de eerstbeginnende in het beoeffenen van een gedeelte der natuurlijke Historie, die voor de anderen niet behoeft te wijken, ten aanzien van de verſcheidentheid haarer voortbrengzelen.

MIJNERALISATIE, dusdanig noemt men in de

mijneralogie de bewerking waar door de natuur een metaal, of half-metaal met *zwavel* of *arſenicum* of wel met beide deezer zelfſtandigheden teſſens, vereenigt. Door deeze Vereeniging word 't aanſchouwen van 't metaal ten eenemaalen verandert; het heeft zijn glans, rekbaarheid en andere eigenaartige hoedanigheden verlooren; in een woord het metaal is niet te herkennen, en de gantſche vereeniging neemt eene gedaante aan, die volkoomen vreemd is aan 't metaal dat zij bevat. Als dan zegt men dat een dusdanig metaal *gemijneraliſeerd* is, dat is te zeggen, dat het in de ſtaat van *mijnſtoffe* of *mineraal* is. Dusdanig is het dat 't *zilver* 't welk een wit metaal is, wanneer het met *Arſenicum* en een klein gedeelte *ijzer* is verbonden, de gedaante van een klomp *roode crijſtallen* aanneemt, welke zomtijds zo doorſchijnende zijn als granaat-ſteenen, dat is 't geen men de *roode zilver mijnſtoffe* noemt. In die *mijnſtoffe*, is het *zilver* en een gedeelte *ijzer*, met 't *Arſenicum*, *gemijneraliſeerd*. Het *zilver* met een gedeelte *zwavel* verbonden, word een donker grijſe zelfſtandigheid, even buigzaam als het lood, en zo week, dat men het met 't mes kan ſnijden; als dan zegt men, dat in zulke *mijnſtoffe* het *zilver* met de *zwavel*, *gemijneraliſeerd* is.

Het effene of wel *gemijneraliſeerde lood* met *zwavel*, heeft een cubiſche gedaante, welke men *galena* of *loodertz* noemt. Dat zelfde metaal, met *Arſenicum* verbonden, vormt zomtijds *groene koleurige* of *witte crijſtallen*, die men *witte* of *roode lood ertz*. noemt.

Het *tin* is door *arſenicum gemijneraliſeerd*, en de maſſa, die uit derzelver verbinding ontſtaat, bevat vierhoekige *crijſtallen*.

Het *koper* of *ijzer*, 't welk, 't zij met *zwavel* of *arſenicum gemijneraliſeerd* is, neemt een groot aantal verſchillende gedaantens aan, die haar voor een ieder onkenbaar maaken, wiens oogen niet gewoon zijn om ze in de toeſtand van *mijnſtoffen* te beſchouwen.

Wat het *goud* betreft, tot heden toe heeft men het nog nimmer *gemijneraliſeerd* gevonden, men ontmoet het altoos onder haar eigenaartige gedaante en koleur. Dewijl ons egter alle de voortbrengzelen der natuur niet bekend zijn, is men niet in ſtaat te beſlisſen, of het *goud* volſtrektelijk onbekwaam is, om *gemijneraliſeerd* te worden.

De *halve-metaalen*, zijn zo wel als de *heele*, onderhevig om *gemijneraliſeerd* te worden; dat is te zeggen, zij kunnen, zodanig met *zwavel* of *Arſenicum* verbonden zijn, dat zij een gantſch andere gedaante aanneemen, als die hun van natuuren eigen is. Dusdanig vormt het *Antimonium* of *ſpiesglas* met *zwavel* vereenigd, een maſſa uit ſtreepen of naalden zamengeſteld, 't welk men *raauwe Antimonie* noemt. 't *Arſenicum* met *zwavel* vereenigd, brengt een geele of roode gebladerde maſſa voort, die men *Orpiment* noemt. Het *Cobalt* vertoond zich ook onder een meenigte verſcheidene gedaantens; insgelijks is het met de *Zinc* geleegen, welke niet te herkennen is in de *Calaminth-ſteenen Blend*, 't welk haar gewoone mijnſtoffe is. Ten aanzien van de *Bismuth*, die vind men altoos onder de gedaante die haar eigen is, en tot nu toe heeft men ze nimmer *gemijneraliſeerd* ontmoet.

Het *kwikzilver* is met *zwavel gemijneraliſeerd*, en als dan vormt het een maſſa van een ſchoon roode koleur, die men *Cinnaber* noemt.

De *metaalen* welke niet *gemijneraliſeerd* zijn, en die men onder haar eigenaartige gedaante vind, worden *Metalla nativa* of *Maagde-metaalen* genoemt.

De Scheijkonst heeft het zo verre gebragt, dat zij de Natuur in een groot aantal *mijneraliſatien* kan naboorſen; dusdanig bekoomt men *kwikzilver* met *zwavel* vereenigende, opregte *Cinnaber*. *Zilver* met *arſenicum* mengende, en een weinig *ijzer-ſaffraan* bij dat mengzel voegende, bekoomt men eene zelfſtandigheid die gelijk is aan het *roode zilver-ertz*. enz.

MIJNERALOGIA; de *Mineralogia* in haar gantſche uitgeſtrektheid genoomen, is dat gedeelte der natuurlijke-historie, 't welk zich met de kundigheid der zelfſtandigheden van het *mijneraalen rijk* bezigt; dat wil zeggen, met de *aardens*, de *ſteenen*, *zouten*, *ontſteekbaare zelfſtandigheden*, en *verſteeningen*; in een woord, met alle levenlooze lighaamen zonder gevoelige zintuigen begaafd, die in de boezem der aarde en op deszelfs oppervlakte gevonden worden.

In een min uitgeſtrekter zin, verſtaat men door *mijneralogia*, het vervolg der bewerkingen die men onderneemt om de *mijnen* uit te arbeiden, en als dan bevat men ook onder die naam de *Metallurgia*. Zulks is gegrond, op de onderlinge verbinding van die twee wetenſchappen, die zich wederzijds behulpzaam zijn, en alle beide het zelfde doel treffen. Want het is inderdaad zeer moeijelijk of zelfs onmogelijk, dat de *Metallurgist* volkomen kundig in zijne wetenſchap zij, indien hij niet geholpen word door het licht, dat de *mineralogia* bijzet; dat is te zeggen, indien hij niet volkomen de zelfſtandigheden kan, dien hij moet bewerken. Te vergeefs zoekt hij in de eene of d' andere deezer kundigheden ervaren te worden, zonder behulp van de *Chijmie* of *Scheikonſt*.

Onder wat oogpunt men de *mijneralogie* ook beſchouwe, is haar onderwerp zeer ruim, en haare takken wijd uitgeſtrekt. Zij bezigt zich met de zelfsſtandigheden, waar van het Rond dat wij bewoonen is zamengeſteld; zij beſchouwt de verſchillende omwentelingen die haar te beurt zijn gevallen, zij volgt er het ſpoor van, en zulks dikwils in eene zo lang voorleedene oudheid, dat geen eenig geſchiedkundig gedenkſtuk er ons 't geheugen van heeft bewaard; zij onderzoekt, welke die verwonderenswaardige voorvallen hebben mogen zijn, waar door zo veele lighaamen oorſpronkelijk aan de zee behoorende, tot in de ingewanden der aarde zijn vervoerd geworden; zij weegt en wikt de oorzaken welke zo veele lighamen van het *Dieren-* en *Groeijend-rijk* verplaatst hebben, om ze aan het *Mijneraalen-rijk* te ſchenken; zij verſchaft grondige en geen gegiſte redenen, van die onderaardſche vuur poelen, van die gevoelijge ſchuddingen, die de aarde tot in haare fondamenten ſchijnen te doen waggelen en verwrikken; van de uitſtroomingen dier brandende Bergen in genoegzaam alle de vier waereldsdeelen aangeſtooken, waar van de uitwerkzelen kille ſchrik en verwondering inboezemt; zij peinst over de vorming der Bergen en derzelver verſcheidenheden; over de wijze dat de beddingen zijn voortgebragt, die als tot een korst voor onzen Aardbodem ſchijnen te verſtrekken; over de voortkooming der Rotſen, Edel geſteentens, Metaalen, Zouten enz.

De Wateren die zich aan de oppervlakte der Aardbodems en in haar binnenſte bevinden, behooren mede tot de *mijneralogie*, voor zo verre zij tot de vorming der ſteenen mede werken, door de deeltjes welke zij of ontbonden of week gemaakt hebben, door de beddingen die

die zij op den aardbodem voortbrengen, door de geſtadige omwentelingen die zij uitwerken, en door de verplaatzing van lighaamen die zij mede gevoert hebben; in een woord de *mijneralogia* bezigt zich met de *wateren*, voor zo verre zij de algemeene uitwerkers zijn, waar van de natuur zich bedient, tot voortbrenging van de *mijneraale zelfſtandigheden*.

Hoe wijd uitgeſtrekt deeze voorwerpen ook zijn, hoe groot de verſchijnzelen der natuur, die zij beſchouwd, ook mogen wezen; veragt de *mijneralogie*, egter geenzints de in ſchijn alderbeuzelagtigſte omſtandigheden; alle gebeurtens worden dierbaar voor haar, zij verzamelt die zorgvuldiglijk, om dat zij weet, dat zomtijds de aldergeringſte beuzelingen haar tot de kennis van de diepſte geheimen der natuur kan leiden; het is altoos de fakkel der ervarentheid die haar voorlicht en tot gids verſtrekt, en zij laat zich geene *ſijſtemaas* of leerwijzen toe, dan die op zekere en meermaalen beproefde waarnemingen zijn rustende, en als dan zijn het ook aaneenſchakelingen van waarheden. Zie ook FOSSILE, METALLURGIA, MIJNERAALEN, MIJNERALISATIE, en MIJNSTOFFEN.

MIJNSTOFFEN; in 't latijn *Minera*; *Glebra metallica*. In een algemeene zin, word alle aard- of ſteenagtige zelfſtandigheid, welke 't een of ander *metaal* bevat *Mijnſtoffe* genoemt; dus noemt men alle zodanige ſtoffen *Goudmijn-ſtoffe*, in welke dat metaal is gevonden geworden. Dog in een min uitgeſtrekter zin, geeft men de naam van *mijnſtoffe*, aan alle zulke *metaalen* die *gemijneraliſeert* zijn, 't welk wil zeggen, met *zwavel* of *arſenicum* vermengt, of wel met beide teffens; en het is deeze vermenging, welke te wege brengt, dat zij haar gedaante, luister en hoedanigheden verliest. Zie MIJNERALISATIE.

Het is in deeze toeſtand dat de *metaalen* 't gewoonlijkst in de groeven of metaal-aderen worden gevonden, als dan zegt men dat die metaalen *gemijneraliſeert* zijn, of in de ſtaat van *mijnſtoffe*; in plaats dat wanneer een metaal in de boezem der aarde word gevonden, onder de gedaante die haar eigen is, men haar *Metalla nativa* of *Maagde-metaal* noemt.

Dikwils zijn er verſcheidene metaalen, in een en dezelfde *mijnſtoffe*, onder elkander vermengd en verward; van die aart is meestentijds de Mijnſtoffe welke het koper bevat, dewijl men zeer zeldzaam *koper-mijnen* vind, die niet teffens een gedeelte *ijzer* bevat, en alle de *lood-mijnen* behelzen min of meer *zilver*. Zulks is eigentlijk 't geen de zwaarigheid veroorzaakt, om de *mijnſtoffe* in den eerſten opſlag te onderſcheiden, daar zijn geoeffende oogen toe noodig, zomtijds is men verpligt om het mikroſcoop te baat te neemen, en dikwils is zulks nog zonder vrugt, en wil men verzekert zijn wat de *mijnſtoffe* behelst, is men gedrongen, het zelve door middel van 't *eſſaij* te ontleeden.

In de benaamingen die men aan de verſchillende zoorten van *mijn-ſtoffen* geeft, moet men altoos het *metaal* raadpleegen, dat er de overhand in heeft; hoe natuurlijk deeze waarneeming ook zij, is zij echter dikwils door de meeste *Mijneralogisten* verwaarloosd geworden; zij hebben ten aanzien van de naamen, die zij aan hunne *mijnſtoffen* hebben gegeven, veeltijds eerder na de waarde te werk gegaan, van een metaal dat er toevallig en in een kleine hoeveelheid in gevonden wierd, als ten aanzien van dat geene 't welk er 't meeste in was; dus zien wij dikwils, dat zij den naam van *zilver-mijnſtoffe* geeven, aan 't geen wezendlijk *lood-mijnſtoffe* is, en waar van 't quintaal op zijn best eenige oncen *zilver* oplevert tegens een groote hoeveelheid *lood*; het is met veel reden, dat de Heer ROUELLE dit gebrek aan de meeste Schrijvers verwijt; die geleerde Scheij-konſtenaar heeft zeer oordeelkundig aangemerkt, dat om met behoorlijke nauwkeurigheid in de natuurlijke Hiſtorie te ſpreeken, een *mijnſtoffe* van dien aart, *lood-mijnſtoffe welke zilver bevat*; en niet *zilver-mijnſtoffe* moeste genoemt worden. De zelfde waarneeming kan op een groot aantal andere *mijnſtoffen* toegepast worden, die met al zo weinig nauwkeurigheid genoemt zijn; en men vermerkt ligtelijk dat die benaamingen zeer bekwaam zijn om de Natuurkundigen in verwarring te helpen, die zich eer na den aart, als wel waarde van de metaalen, in eenige *mijnſtoffen* bevat, moeten regelen.

Het is in de dieptens der Aarde, dat de natuur zich bezig houd met het voortbrengen der *mijnſtoffen*; en ſchoon die bewerking, eene van die geene is, welke zij 't zorgvuldigſte voor ons verbergt; hebben echter veele Natuurkundigen getragt eenige van haar geheimen te doorgronden. Zommige Schrijvers, onder welke zich de beroemde STHAL bevind, zijn van gedagten, dat de *metaalen* en *mijnſtoffen*, welke in de aderen of groeven gevonden worden, met het begin der waereld zijn geſchaapen; anderen integendeel gelooven met meerder reden, dat de natuur nog dagelijks *metaalen* voortbrengt, 't welk zij uitwrogt door de hoofd-deelen te vereenigen, of wel de beginzelen die tot haare verſchillende zamenſtellingen vereischt worden; dat is te zeggen, de drie aardens, welke BECCHER de *glaszoortige-*, de *ontſteekbaare-* en de *mercuriaale-aarde* noemt, waar uit volgens zijn gedagten alle de *metaalen* zijn zaamengeſtold; zie METAALEN. Wat er ook van mag zijn, zo kan men echter niet twijffelen, of daar worden dagelijks nieuwe *mijnſtoffen* voortgebragt, het zij dat de *metaalen* zedert den aanvang der waereld in weezen zijn, of het zij dat zij zelven ook dagelijks gevormt worden.

MIJN-VLOEIJINGEN, zie FLUORES METALLI.

MIJOGRAPHIA, is de naam die dat gedeelte der Ontleedkonst draagt, welke de beſchrijving der Spieren betreft. Het is zamengeſteld van het grieksch μυον, *ſpier*, en γραφη, *beſchrijving*.

MIJOLOGIA, betekend eene beſchrijving des Spieren, of de kennisſe van het geen de ſpieren des Menſchelijken lighaams betreft.

Het woord *mijologia* is gevormt van μυον, een *ſpier*, en λογος, redenvoering.

MIJOPIA, zie AMBLIJOPIA en GEZIGT (VERZWAKT-).

MIJOSIS, is een gebrek van 't gezigt in 't oog, als dit al te eng is en geene ſtraalen inlaat.

MIJOSOTIS, zie MUIS OORTJE.

MIJOSURUS, zie MUISE-STEERT.

MIJOTOMIA, is dat gedeelte der Ontleedkonst, welke de leerwijze beſchrijft, die men moet in agt neemen, bij het ontleeden der ſpieren. Het is zamengeſteld van het grieksch μυον, *ſpier*, en τομη, *ontleeding*.

MIJRABOLT, is in de negotie een zoort van *mijrrhe*, die men uit Oost-indiën over Suratte brengt, maar die eigentlijk uit Arabien komt.

MIJRICA; *Mijrix*; dus word de *Tamarisken-boom* ook genoemt.

MIJRICA LINNÆI, is de *Gagel* en deszelfs medezoorten.

MIJRIOPHIJLLUM, zie WATER-DUISENDBLAD.

MIJRMECIÆ, is de naam van een zoort van bruine wratten, die plat zitten, en, geen ſteel hebbende, en onderſcheiden zijn van de *Acrochordones*, die als aan draaden te zaamenhangen.

MIJRMECOPHAGUS, zie MIEREN-EETER.

MIJROBALANEN; *Purgeer-* of *Roodeloop-pruimen*; in 't latijn *Mijrobalani*, is een zoort van Vrugt, die na onze Pruimen gelijkt en uit Oost-indiën koomt, 't zij in *zuiker* ingemaakt, of gedroogt; hebbende een purgeerende kragt, en worden in de Geneeskunde gebruikt.

Beſchrijving. Men heeft er vijf zoorten van, als

1. De *geele Mijrobalanen*; *Mijrobalani citrini*; deezen zijn langagtig-rond, rimpelig, zwaar en geel van koleur, hebben een dikke ſchil, vast vleesch en een kleine pit. De boom heeft bladen gelijk onze *Sorbus*.

2. De *groote zwart-bruine Mijrobalanen*; *Mijrobalani chebuli*; deeze zijn de grootſte van allen, van gedaante langagtig, ruig en hoekig, zwaar en een weinig rimpelig, hebbende een langagtig doorgaate pit: De bladen des booms geljken, zo als men zegt, naar die van de Perſike- of Amandel-boom.

3. De *Bellirijſche Mijrobalanen*; *Mijrobalani bellirici*; zijn zomtijds rond- en zomtijds hoekagtig, van buiten ligt bruin en van binnen geelagtig, hebbende een harde pit, een zeer zaamentrekkende ſmaak, en een ſcherpe zoete reuk: De bladen des booms zegt men, dat veel naar die van de Laurierboom gelijken.

4. De *aschvervige Mijrobalanen*; *Mijrobalani emblici*; zijn rond, rimpelig, hebbende een klein pit; als de vrugt rijp is gaat ze in ſtukken, 't welke de oorzaak is, dat wij ze meest in kleine ashverwige, omgekrulde ſtukjes verkrijgen. De boom heeft kleine gekertelde bladen.

5. De *Indiaanſche* of *zwarte Mijrobalanen*; *Mijrobalani Indi*: Deeze zijn klein, langwerpig-rond en meest agtkantig, van groote als de Olijven, van buiten zwart of grauw, en van binnen glad of glinſterend, maar hebben geen pit: De bladen des booms gelijken naar die van onze Wilge-boomen. Dog deeze *Mijrobalaan-boomen* zijn in Europa onbekend, maar groeijen op verſchillige plaatzen van Oost-indiën, als te Bengalen, Malabar, enz. van waar de vrugten, gelijk gezegt is, tot ons over gebragt worden.

Eigenſchappen. Deeze vrugten hebben een zagte buikzuiverende, en teffens ook een weinig adſtringerende en verkoelende kragt, en verſterken de maag; ze worden derhalven in de buik- en roode-loop met nut gebruikt, en dienen ook in meer andere ziektens, wordende de *geele* en *Indiaanſche* voor de beste geagt en 't meest gebruikt: Dog hedendaags vervult de opregte Rhabarber meest haar plaats. De doſis der *Mijrobalanen* is in ſubſtantie, gepoedert, tot twee drachmen, en in infuſie of decoctie, van één half once tot zes drachmen.

MIJRRHE; in 't latijn *Mijrrha*; is een harde droge en harsagtige gom, beſtaande uit geel-bruine of roodagtige ſtukken, die uit een zekere boom in Oost-indiën, Arabien, Africa, Egijpten en elders vloeit, van waar ze in kisten of ledere zakken tot ons gebragt, en dan uitgezogt en in zoorten geſchift word; te weeten hoofdzaakelijk in drie zoorten, als in *uitgezogte*, (*electa*), *fijne*, (*fina vel Meſana*), en *gemeene*, (*communis*); de eerſte zoort moet helder, rood, klaar en doorzigtig zijn, ook in het beaaſemen terſtont een hooger koleur verkrijgen; de tweede zoort heeft witte of grijze ſtreepen; en de derde zoort is grof en met onzuiverheden vermengt; beſtaande ook meest uit kleine zwarte ſtukjes.

Goede *mijrrhe* moet bitter van ſmaak, dog aangenaam en ſpecerijagtig op de tong, en taamelijk ſterk van reuk zijn, voorts breukig, ligt, éénkoleurig, en klein korlig; ook als ze gebrooken word, gladde en witte aderen toonen. Dog onder alle word de *Troglodijtiſche* voor de beste geagt, welke bleek of groenagtig, glanzend en bijtend is.

Het is niet zeker bekend, van wat voor een zoort van boom de *mijrrhe* eigentlijk koomt, nog op wat wijze dezelve vergadert word; want wat SERAPION, DIOSCORIDES, THEOPHRATUS, GALENUS, PLINIUS en andere daar van ook melden, zo zijn het niet anders dan loutere gisſingen en onzekerheden; en het is in der daad aanmerkelijk, dat men van een ſtoffe, die zo veele eeuwen bekent en in het gebruik geweest is, geen meerder berigt bij ons van derzelver voortkooming heeft, aangezien men dezelve rede in het Oude Testament, in de *Boeken van* MOSES, onder andere *Geneſis*, *Cap.* 43. in het *Hooge Lied*, en *de Spreuken van* SALOMON, in de *Pſalmen*, en elders gemeld vind; vervolgens in het Nieuwe Testament, ten tijde van onzen Zaligmaaker. Daar zijn er welke meenen, dat wij de regte *mijrrhe* der Ouden niet meer hebben of ontfangen, en dat onze hedendaagſche *mijrrhe* een andere zoort van drogerij zij, en dat de oude geuriger en aangenaamer geweest is; maar dit koomt mij geenzins waarſchijnelijk voor, om reden, als men aanmerkt; 1. dat onze hedendaagſche *mijrrhe* uit dezelfde Gewesten en Landſtreeken gebragt word als bij ouds, en 2. dat dezelve nog een zeer kragtige en nuttige drogerij en reukwerk is: En wat de reuk en ſmaak betreft, deeze kan zeer verſchillig aangemerkt worden, naar de tijden, plaatzen, omſtandigheden en bevatting der Menſchen, die in deezen zeer verſchillig en onſtandvastig zijn; wat de eene aangenaam noemt, zal den andere dikwils veragten, enz. dog wij willen dit nu hier niet verder nagaan, en alleen nog het voornaamſte van de eigenſchappen en het gebruik der *mijrrhe* aanmerken.

Eigenſchappen. De *mijrrhe* heeft een verwarmende, openende, verdunnende, maag- en moeder verſterkende, pijnſtillende en verrotting, als mede venijn tegenſtaande kragt, en is derhalven zeer dienstig tegen de verſtoptheden der Ingewanden, gebreeken der moeder, ſcheurbuit, hijpochondrie of miltzugt, geelzugt, engborſtigheid, hoest, verſtopte ſtonden, moederziekte, ſlijm-zugt (*cachexia*) en andere ziektens die uit bedurvene vogten ontſtaan zijn. Uitwendig is ze zeer heelende en nuttig, om allerlei vuile wonden en gezweeren, kneuzingen, enz. te zuiveren en te geneezen; tegen 't heet vuur (*gangræna*) en been-vreeter (*caries oſſis*) en meer andere ongemakken.

Haare kragt beſtaat hoofdzaakelijk in haare *eſſentieele olie*, en ze heeft zo wel rauw, als in haare preparaten beerlijke kragten, beide in de Genees- en Heel-kunde: De *mijrrhe* onder de tong gehouden, is volgens ALLEN, het beste *preſervatief* in de Pest; en men houd ze met een weinig *opium* gemengt, voor een *ſpecificum* om de verſtopte maaand-ſtonden, weder te regte en aan de gang te brengen; als mede tegen de moeders opſtopping; maar

om

om dat ze wel eenige drift in 't bloed verwekt, zo moet men ze tegen de na-weën, en tegen de vermindering of opstopping der kraamzuivering niet ingeven, als zijnde als dan nadeelig; als mede niet in kinder pokken en maselen. Ze is ook een voornaam Ingredient in de compositie van de *Theriaak*.

De Preparaten daar van zijn, *tinctuur*, *olie* of *liquor*, *essentieele* of *gedistilleerde olie*, *koekjes* van *mijrrhe*, enz. wordende de *mijrrhe* voorts nog in zeer veele zaamengestelde middelen gebruikt.

Om de Tinctuur of Essents van Mijrrhe te bereiden.

Neemt beste *mijrrhe*, stoot die klein en dan in een vles gedaan zijnde, giet er zo veel *brandewijn* op, dat die er drie of vier vingerbreed over staat, en laat het op een warme plaats eenige dagen trekken, de fles altemets omschuddende, tot dat de *tinctuur* wel uitgetrokken is; dan giet men de klaare tinctuur af in een andere fles, en bewaart ze wel gestopt tot 't gebruik. Men kan er een weinig *liquor* van *wijnsteen-zout* of van *vaste salpeter* (*Alkahest van Glauber*) bij voegen, om de tinctuur beter uit te trekken.

Deeze *tinctuur* is zeer dienstig in bovengemelde ziektens; en men gebruikt ze ook in moeijelijke baarensnood, slaap-ziekte, beroerte, lamheid, enz. men geeft ze van zes tot vijftien druppels en meer, met eenig bekwaam vogt. Uitwendig is ze zeer nuttig in de voorgemelde uitwendige gebreeken, en inzonderheid ook om het koudvuur te stuiten; tegen de zwaare kneusingen en de beenvreeter

Olie of Liquor van Mijrrhe te bereiden.

Kookt *eijeren* hard, snijd dezelve dan in het lang in tween door, doet er de doijer uit, en vult het wit met fijn gestootene *mijrrhe*; voegt dan de beide deelen der eijeren wel te zaamen, dezelve met een draad omwindende, hangt ze in een kelder, of vogtige plaats, bij een draad op, en zet er een pot onder, zo zal er allengskens een vogt uitdruppen, 't welke de *olie* is, die men bewaart; dog dit word t'onregt olie genoemt, dewijl het maar een gesmolten vogt of *liquor* van *mirrhe* is, dat de vlugge olieagtige en andere deelen der *mijrrhe* bevat.

Deeze *olie* of *liquor*, is uitneemend om de kloven der Vrouwen-borsten en winterhanden te geneezen, als mede om de puisten en vlekken uit 't aangezigt weg te neemen, en de natuurlijke koleur te bewaaren; verder tegen de haairwormen, om wonden te geneezen, enz. Dog deeze *liquor* moet niet oud zijn, maar altijd versch gemaakt worden.

De *essentieele olie van de mijrrhe* word door distillatie verkregen, 't zij dat men de *mijrrhe* alleen uit een glasen retort-distilleert, of met bijvoeging van schoon zand, gestootene steenen, tichelsteen-meel, of kalk, enz.; dog deeze word zelden gemaakt, om dat door de distillatie altijd veele van de fijnste deelen verlooren gaan.

Men dient ook aan te merken, dat deeze *olie*, zwaar van aart zijnde, met geen sterke of gerectificeerde *brandewijn* overgaat, zo dat men van de *mijrrhe* geen overgehaalde geest met brandewijn, die volkoomen zuiver van *phleghma* is maaken kan; maar als men deezen geest echter maaken wil, moet men daar toe phleghmatijken *wijn-geest* gebruiken, of dezelve, indien hij gerectificeerd en zuiver is, met een goed gedeelte water vermengen, en vervolgens bij de distillatie eenige *phlegma* met de geest over laaten koomen. Het welke dus ook dient in agt genoomen, in het distilleeren van zaamengestelde geesten, daar *mijrrhe* mede bij is; want anders zal de geest niets van de *mijrrhe* bevatten.

MIJRRHIS; *wilde Kervel*; daar zijn veele planten die de naam van *mijrrhis* dragen, wij zullen hier alleen een zoort melden die de gemeenste is; dezelve word in 't latijn genoemt *Mijrrhis annua vulgaris*, *caule fusco*; *Chærophijllum sijlvestre*; *Anthriscus Plinii quibusdam*, *semine longe cicutoriæ vel chærophijlli*; (*Chærophijllum caule scabro*; *geniciculis tumidis*, LINN. *spec. plant.*)

Beschrijving. Deeze plant heeft gesnippelde bladen, op die wijze als de kervel; schietende uit de wortel een steng met takken op, van twee tot drie voeten hoogte; op welke witte roosformige bloemen in kroontjes vootkoomen, welker bladjes ongelijk van groote zijn; waarna lange gestreepte gladde zaaden, t'elkens twee te zamen, volgen. De steng is veeltijds bruinrood gevlekt en de leden der takken zijn wat opgezwollen.

Plaats. Dezelve groeit in Hoog- en Nederduitschland, enz. naast de akkers, wegen, heggen en elders, en is tweejaarig. Zie ook KERVEL.

MIRSINITES; is zo veel als *Vinum mijrrhatum*, of *gemijrrhede Wijn*.

MIJRT ACANTHA, is de *Ruscus* of *Muisedoorn*.

MIJRTEN-BOOM, zie MIJRTUS-BOOM.

MIJRTILLUS, zie KRAAK-BESIEN.

MIJRTO-CIJSTUS, PENNÆI; *Hijpericum s. Ascijrum frutescens magno flore*; (*Hijpericum floribus pentagijnis*, *caule fruticoso*, *foliis ramisque cicatrisatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beschrijving. Deeze plant is een zoort van *st. Jans-kruid* die heesteragtig groeit; deszelfs bladen zijn klein en van onderen wratagtig, gelijk ook de takken; maar ze brengt groote geele bloemen voort, op de wijze als de *cistus*, waar na puntige zaadhuisjes volgen, die in vijf celletjes gedeelt zijn.

Plaats. Dezelve groeit natuurlijk op 't Eiland Majorca, en word bij ons wegens haare aartigheid, en om dat ze het grootste gedeelte van 't jaar bloeit, van zommige liefhebbers in de tuinen onderhouden.

Kweeking. Dezelve geschied of door 't zaad, dat men in 't voorjaar in een maatig warme broeibak zaait, en de jonge planten daarna in potten verplant, of door steeking van takjes, gelijk de Mijrtus-boom, moetende 's winters ook, even als de Mijrtus en andere diergelijke gewasen, in het Oranje huis bewaart worden, dewijl ze geen koude nog vorst kan verdragen.

MIJRTUS-BOOM; *Mijrten boom*; in 't latijn *Mijrtus*. Daar zijn veele zoorten of veranderingen van, welkers onderscheid hoofdzaakelijk bestaat in de groot- of kleinheid, en min of meerder puntigheid der bladen; waar van de volgende de voornaamste zijn.

1. De *gemeene breed bladige Italiaansche Mijrtus*
2. De *boetische Mijrtus met breede Laurierbladen*.
3. Dezelve met *geelbonte bladen*.
4. De *gemeene kleine Mijrtus met Thijm-bladen*,
5. De *smalbladige Boetische*, *ofregt op groeijende Mijrtus*.
6. De *Tarentijnsche Mijrtus met smalle bladen*.
7. Dezelfde met *roodagtige takken*, *en een sterken naar Muskaat zweemende reuk*.
8. Dezelfde, (No. 6) met *geel bonte bladen*.

9. De *Mijrtus met kleine ſmalle puntige, of met Roſemarijn-bladen.*

10. De *Mijrtus met Bosboom-bladen*, ook *Bouquet-mijrtus* genoemt.

11. De *Mijrtus met Granaatbooms-bladen.*

12. De *Mijrtus met dubbelde bloemen.*

Beſchrijving. De *Mijrtus* is eigentlijk een altijd groenend heester-gewas, dat zomtijds tot een kleine boom opgroeijen kan; hebbende veele lange, taaije en buigzaame takken, waar aan veele gladde, aangenaam-groene en blinkende bladen, eene om 't ander en min of meer digt bij elkander groeijen, maar die min of meer groot, breed en puntig zijn, naar de zoort, gelijk ten deele onder haare benaamingen gemeld is: Uit de oxels der bladen van de uitterſte takken, koomen roosformige witte bloemen op langagtige ſteeltjes voort, uit verſcheidene bladen beſtaande, waar na een lange min of meer groote genaveldе wrattige vrugt of beſie volgt, die in verſcheide celletjes verdeelt, en vol van klein nierformig en witagtig zaad is.

Alle deeze zoorten van *mijrtus*, hebben een zeer aangenaame en lieflijke reuk, zo wel in de bladen als bloemen, het welke haar, behalven het medicinaale gebruik, waardig maakt om ze bij ons voort te kweeken, zo wel tot cieraad in de tuinen, als om haare takjes in zomer- en winter-bouquetten of ruikers, 't zij in bloem-potten, of in *Juffers-bouquetjes*, te gebruiken, tot welke laatſte de kleine zoorten van *mijrtus*, en inzonderheid de zo genoemde *Bouquet-mijrtus* (No. 10), zeer bekwaam zijn, daar men dan eenige andere cierlijke takjes en bloemen, 't zij in de zoomer uit de tuin, of 's winters uit de oranjerij, bij voegt: Ik hebbe dikwils vermaak gehad, om Menſchen van diſtinctie daar mede uit mijn Tuin plaiſier te doen; het welke ook niet anders dan vermaakelijk en verkwikkelijk kan zijn, inzonderheid voor zulke, die zelfs geen eigen tuin hebben, en vermaak in aangenaame planten en bloemen neemen. De oude Romeinen gebruikten de *mijrtus* veel in hunne Laurier- of Eerekranzen, en ze eigenden dezelve toe aan de Heidenſche Godinne VENUS, die, gelijk bekend is, eene geſingeerde Godinne der planten en der Minne was; volgens PLINIUS, *Lib.* 15, 29. en andere.

Plaats. Deeze planten groeijen natuurlijk van zelfs in Italien, Spanjen, Portugal; als mede in Aſia, Afrika, en andere niet al te heete gewesten.

Kweeking. De vermenigvuldiging van dit heesteragtig gewas, kan op driërlei wijze geſchieden, als, door uitloopers, inlegging en ſteeking van jonge takjes; geſchiedende bij ons meest op de laatsgemelde wijze. Men verkiest ten dien einde, in de Maij-tijd, jonge éénjaarige regte ſcheuten, die men van de benedenſte bladen voor een gedeelte ontbloot, en dan in potten, met ligte, vette, wat zandagtige aarde gevult, omtrent een paar duimen diep en even zo ver van malkander ſteekt, op de gewoone wijze van ſteeking: Vervolgens zet men de potten in een maatig warme broei- of run-bak, om de wortelſpruiting en groeijing te bevorderen; waar bij men agt geeven moet, om dezelve in 't eerst bij ſterke zon te beſchaduwen en de bak te luchten, min of meer, naar maate dat de buitenlucht warm is. Als dan de ſtekken bewortelt en wel aan 't groeijen zijn, moet men dezelve allengskens, door ruime openzetting der bak, aan de opene lucht gewennen, en eindelijk ontrent de maand Augustus, geheel uit de bak in de tuin zetten, dog 't welke moet geſchieden op een warme zonnige, voor de koude winden gedekte ſtandplaats, om ze dus tegen de winter wat te verharden, alwaar men ze laat ſtaan, tot in 't begin van October, als de nagten beginnen koud te worden, als wanneer men ze in het oranje-huis op een luchtige plaats moet zetten, om ze daar in te overwinteren; moetende de jonge planten in de winter dikwils bevogtigt dog niet alte nat gemaakt, en de aarde rondom zuiver en ſchoon gehouden worden.

Daar na in de volgende April of Maij, verplant men deeze jonge planten, ieder in een bijzonder potje, gevult met goede losſe aarde, 't welke voorzigtig, en met een kluitje aarde om de wortel, moet geſchieden; en men moet ze wat aan-oozen; vervolgens zet men ze op een beſchaduwde plaats, in of buiten het Oranje-huis, tot dat ze wortel gevat hebben, daar na kan men ze elders op een warme plaats van de tuin plaatzen, daar ze voor de ſterke winden gedekt ſtaan, en men moet niet verzuimen, om ze geduurende de zoomer dikwils te ooſen, zo dra de aarde begint droog te worden, dewijl ze veel vogt begeeren. Als dan in de herſt de nagten beginnen koud en vorſtig te worden, moeten dezelve weder in de oranjerij gebragt, en aldaar de winter over behandelt worden, gelijk boven gezegt is.

Na maate dat de planten of jonge boomtjes vervolgens grooter worden, moet men dezelve in het voorjaar, of in de maand Augustus, in wat grooter potten verplanten, en men moet er een dun regt ſtokje digt bij ſteeken, om ze daar aan vast te binden en regt op te leiden, inzonderheid bij zulken, die genegen zijn, om een kromme ſtam te maaken. Men kan van deeze jonge boomtjes Pijramiden of ronde Kroontjes-boomen teelen, zo als men wil; moetende tot de laatſte de benedenſte takken allengskens weggeſnoeit worden, tot dat de ſtam de begeerde hoogte heeft; de Pijramiden zo wel als de Kroon-boomtjes, moet men vervolgens door inkorting der jonge ſcheuten met 't ſnoei-mes jaarlijks in de Maij-tijd, in die gedaante onderhouden, en men kan ze bejaard en groot geworden zijnde, ook met de ſcheer, knippen en fatſonneeren; maar men moet van zulke boomen, die geſnoeit of geknipt en kort van takken gehouden worden, geen bloemen verwagten; weshalven inzonderheid die zoort met dubbelde bloemen niet moet geſnoeit of gekort worden, dewijl ze anders geen bloemen geeft, daar haare meeste fraaijigheid in beſtaat; ook moet men de boomen, daar men fraaije *Bouquets* of ruikertjes van tijd tot tijd van afſnijden wil, niet fatſoeneeren tot Pijramiden, of ronde Kroon-boomtjes, maar vrij laaten groeijen; inzonderheid dient dit niet te geſchieden aan de fijne of klein-bladige zoorten, nog minder aan de *Bouquet-mijrtus* en die met *granaatappel-bladen*, welke het meest en bekwaamst tot dat oogmerk gebruikt worden; men kan derhalven in groote Tuinen eenige boomen daar toe met opzet houden.

De *mijrtus-boomen* bejaard geworden zijnde, worden op dezelfde wijze onderhouden als de jonge boomen; te weten, dat men haar op zijn tijd het noodige en wat ruim vogt moet bezorgen, dewijl ze bij ons in potten moeten gehouden worden, en dat men ze in de winter in de oranjerij, of in een ander vertrek, daar het niet in vriest, voor de vorst moet bewaaren, mits haar bij zagt onvorſtig weer veel lucht door de venſters te laaten genieten, zo zullen ze gemakkelijk overblijven. Men kan ze ook, zo men wil, in het voorjaar uit de potten in de opene grond planten, daar men tot cieraad van de Tuin begeert, op dezelfde wijze als men met de Roſemarijn gewoon

is

is te doen; maar dan moet men zorg draagen, om ze in het najaar weder vroeg, in de maand Augustus of begin van September, en vooral met een kluit aarde om de wortels, in potten te planten, om zig voor de winter daar in te kunnen bevestigen.

Eigenſchappen. De *mijrtus* is verkoelend, opdroogend, zaamentrekkend en verſterkend, en heel dienstig in allerleij vloeijingen, als, buik- en roode-loop, overvloedige maand-ſtoonden der Vrouwen, bloed-ſpuwen, bloed-wateren, *catharren*, verzweeringen in de nieren en blaas, enz.: Men kan ten dien einde een afkookſel van de bladen maaken, of dezelve mede onder andere kruiden van die natuur in afkookſels mengen. Uitwendig heeft het afkookſel geen minder nuttigheid, want het is zeer dienſtig voor verſtuikte leden, zinking, jigt, kramp, overtollig zweeten, ſtinkende reuk der oxels en voeten, bederf van de mond- en 't tand-vleesch, waggelende tanden, keel-gebreeken, enz.

Men maakt in Zuid-Franrijk, Italien en elders, daar deeze heester natuurlijk groeit, ook *ſijroop* van zijne beſiën, die in alle de gemelde gebreeken van veel dienst is, maar die men bij ons niet wel kan hebben, want ſchoon hij wel uit de gemelde plaatzen overgezonden word, zo is die echter bij ons niet lang volkoomen van die kragt, als daar hij bereid word, zo niet geheel zuur en bedorven; men gebruikt bij ons met meerder nut, den *ſijroop* of *rob* van *kraak-beſiën*, (*Sijrupus mijrtillorum*) die genoegzaam dezelfde eigenſchappen en kragt heeft.

Daar word ook een *olie* van bereid, welke een hoofd- hart- en maag-verſterkende kragt heeft, en gepreezen word tegen zinkingen, kneuſingen, enz.

Men distilleert in Italien en elders ook uit de bloemen met water een gedistilleert water, dat *eau d'Ange*, dat is *Engel-water* genoemt word, het welke een aangenaame reuk, wat adſtringeerende en zeer zuiverende kragt heeft; weshalven het veel geagt en gezogt word van de Vrouwelijke Sexe, om het aangezigt daar mede te waſchen, zuiver en blank te maaken.

MIJRTUS BRABANTICA, zie GAGEL.

MIJRTUS (SCHERPE-), dus word de *Ruſcus* of *Muiſedoorn* van zommige genoemt.

MIJSANTROPHIA, zie APANTROPHIA.

MIJSI, is een zoort van *Vitriool*, die niet zeer bekend is, maar gezegt word, van een goudagtige koleur, en als een Star ſchitterende te zijn, die zomtijds word gevonden in de Gollarſche mijnen. Zommige meenen, gelijk onder andere Dr. WENDEL, dat het de *Minera martis ſolaris* zij, dog dit is niet zeker.

MIJSTUS, zie MEIRVALLEN, *n.* IV. *pag.* 2018.

MIJT-EETERS, zie DRAAK-WORMEN.

MIJTEN, is een Inſekten geſlagt; 't welk in 't latijn *Acarus* word genoemt, denkelijk van het Griekſche *Akeiros*; in 't neederduitſch pleeg men ze ook wel *Ziertjes* te noemen, wegens de kleinheid; doch die naam word thans aan andere Inſekten gegeeven, en de meesten hebben verſchillende benaamingen, zo als wij in de beſchrijving der zoorten zullen zien.

De kleinheid die in de meesten zeer aanmerkelijk is, onderſcheid dit geſlagt zo zeer niet, als wel 't getal der pooten, 't welk in de *Mijt* agt is; in het getal der oogen, koomen zij met de *Vlooijen* overeen, hebbende zo als deeze, twee ter wederzijde van den kop, en dit maakt hun voornaamste verſchil met de *Spinnekoppen* uit, naar welken zij veel al, wegens de pooten gelijken. De Heer LINNÆUS zegt, dat de ſprieten of voelers met leedjes zijn, en naar pooten gelijken.

Te vooren telde men maar een en dertig zoorten, doch thans is dit geſlagt tot vijfendertig vermeerdert, niet tegenſtaande nog verſcheidene zijn uitgemonſterd, en in dat van de *Kreeftſpinnen* te huis gebragt. Zie hier kortelijk de beſchrijving van de onderſcheiden zoorten.

I. *Olijphants-luis*; in 't latijn *Acarus Elephantinus*; (*Acarus orbiculatus depreſſus, macula baſeos ovata*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze denkelijk de aldergrootste van dit geſlagt, dewijl zij de grootte heeft van wit Lupijnen zaad of boontjes, is donkerblaauw van koleur, met een dikken rand. Het word in de Indiën gevonden, alwaar het zich als een *Luis* op de Olijphanten onthoud.

II. *Egijptiſche Mijt*; in 't latijn *Acarus Ægijptius*; (*Acarus obovatus fuscus, margine albo. M. L. U.* 425.) Deeze die een dwars ovaale gedaante heeft, is bruin van koleur, met een witte rand.

III. *Schaaps-Tek*; in 't latijn *Acarus reduvius*; (*Acarus obovatus planus, macula baſeos obovata*, LINN. *Faun. Suec.*) Deeze zoort verſchilt door het getal der pooten en in andere opzigten aanmerkelijk van de *Schaapsluiſen*; van de *Tekken* of *Honds-luiſen* worden zij onderſcheiden, door dien zij een lang ſnuitje en het lijf altoos plat hebben, met de pooten donker-rood en de rug aschgraauw, het agterlijf hart-vormig met drie kleine zwarte ſtipjes daar op; de grootte is als die van een *Weeg-luis*. Zelden booren zij met den kop in de huid, want zij zuigen er maar nu en dan bloed uit, en loofen de vuiligheden die daar uit voortkoomen van agteren, waar door de wol groen gekoleurd en grootelijks bedorven word, dewijl men er die ſmet naauwelijks met heete loog, veel min met koud water uit kan krijgen; daar bij blijven zij wel een jaar leevend in de afgeſchooren vagten der Schaapen. De Heer LINNÆUS zegt, dat dit ongediert, op Oeland in Sweeden, *Feſting* genoemt, zich op de Runders en Honden in de Bosſchen onthoud.

IV. *Indiaanſche Mijt*; in 't latijn *Acarus Indus*; (*Acarus ovalis ferrugineus, macula baſeos ovata atra*, LINN. *Sijſt. Nat. ed.* XII.) Deeze die langer is dan de voorgaande zoort, is roest-koleurig, en in de Indiën zeer gemeen.

V. *Amerikaanſche Bosch-luis*; in 't latijn *Acarus Americanus*; (*Acarus obovatus rubicundus, ſcutello geniculisque pedum albidis*, KALM *Act. Stockh.* 1754.) Dit Inſekt tot een groote landplaag in Noord-Amerika en elders verſtrekkende, verſchilt veel in grootte. Zommigen zijn zo klein, dat men ze naauwlijks zien, laat ſtaan vangen kan; anderen worden, wanneer zij zich vol bloed hebben gezoogen, zo dik als het end van een vinger; doch de gewoone langte is een twaalfde duim, en de breedte in het midden iets minder; het lijf is een weinig langwerpig rond, dun en platagtig, van boven glad en effen, in den rand in zommigen, als gegolfd; zij hebben een glinsterend donkerroode koleur, en een klein wit vlakje op 't midden van den Rug, dat echter niet algemeen is.

VI. *Bloedzuiger*; in 't latijn *Acarus ſanguiſugus*; (*Acarus abdomine poſtice crenato, ſcutello ovato ſubfulvo, roſtro tripartito*, LINN. *Sijſt. Nat.* XII.) Deeze die in Zuid-Amerika huisvest, zuigt het bloed uit de beenen van Menſchen, die in 't land gaan wandelen, en kan daar naauwlijks uitgetrokken worden.

VII.

VII. *Tek- of Honds-luis*; in 't latijn *Ricinus*; (*Acarus globoſo ovatus, macula baſeos rotunda, antenni clavatis*, LINN. *Faun. Suec.*) Deeze zoort van *Tekken*, die men in Sweeden *Flott* noemt, is bij de Ouden onder den naam van *Ricinus* bekend geweest. Men vind ze 't meest op de Honden, doch ook op het Rundvee en de Schaapen, in ons weereldsdeel.

VIII. *Dikpootige Mijt*; in 't latijn *Acarus craſſipes*; (*Acarus pedibus ſecundariis craſſiſſimis*, LINN. *Faun. Suec.*) De groote van deeze is als een kleine Vloo, en de koleur is kaſtanie-bruin. In zommige tuinen van Sweeden is dit Inſekt gemeen, onthoudende zich op de aarde, loopende heen en weer, en men vind er dikwils verſcheidene bij een.

IX. *Vledermuiſen-luis*; in 't latijn *Acarus Vespertilionis*; (*Acarus thorace angulato cruciato, pedibus unguiculatis corpore longioribus*, LINN. *Faun. Suec.*; Deeze die de *Vledermuiſen* tot een plaag verſtrekt en in deszelfs wieken huisvest, heeft genagelde pooten, die langer zijn als het lijf.

X. *Vinken-luis*; in 't latijn *Acarus Paſſerinus*; (*Acarus femoribus tertiis craſſiſſimis*, LINN. *Faun. Suec.*) Dit Luisje dat ongemeen klein is, en voor het bloote oog, nauwlijks een ſtipje vertoond, is door de Heer LINNÆUS op eenen *Vink* gevonden, waar van hij het ook zijnen naam heeft gegeeven.

XI. *Beweeg-poot*; in 't latijn *Acarus motatorius*; (*Acarus pedibus primis longiſſimis motatoriis*, LINN. *Faun. Suec.*) Dit diertje dat maar de groote van een *Neet* heeft, is witagtig geel van koleur, men vind het op de Paddeſtoelen, en overzulks op ſchaduwagtige plaatzen.

XII. *Plantluisagtige Mijt*; in 't latijn *Acarus aphidiides*; (*Acarus pedibus primis longioribus curſoriis, abdomine poſtice bicorni*, LINN. *Faun. Suec.*) Deeze is zeer klein, rood van koleur, en heeft aan het agterlijf twee hoorntjes als de *Plantluiſen*; het zelve is in Sweeden aan de ſtammen der Pijnboomen gevonden.

XIII. *Toragtige Mijt*; in 't latijn *Acarus Coleoptratus*; (*Acarus ater, lateribus nigro ſubcoleoptratis*, LINN. *Faun. Suec.*) Deeze naauwlijks zo groot als papaver-zaad, is door de Heer KALM onder de ſteenen waargenoomen.

XIV. *Spinder*; in 't latijn *Acarus telarius*, (*Acarus rubicundo hijalinus, abdomine utrimque macula fuſca*, LINN. *Faun. Suec.*) Dit Inſekt, dat ongemeene klein is, en doorſchijnend rood van koleur, is zo wel in Sweeden als door Doktor SCOPOLI in Karniolie en door GEOFFROIJ omſtreeks Parijs waargenoomen.

XV. *Kaasmijt*; in 't latijn *Siro*, (*Acarus lateribus ſublobatis, pedibus quatuor poſticis longiſſimis, femoribus, capiteque ferrugineis, abdomine ſetoſo*, LINN. *Faun. Suec.*) Deeze die onze beste zoorten van kaas bederft en uitvreet, en die men ook somtijds in het meel en andere eetbaare waaren vind, heeft het lijf van agteren dik en rond, naar vooren dunner en aan den kop ſpits toeloopende, zonder eenige kwabbigheid op de zijden; zij heeft agt pooten, die ruig en genoegzaam gelijk van langte zijn, de koleur is doorſchijnend geelagtig.

XVI. *Melk-mijt*; in 't latijn *Acarus lactis*, (*Acarus abdomine ovato obtuſo, poſtice ſetis quatuor longitudine corporis, declinatis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit *Mijtje* is een diertje, het welk zich in oude room van melk en in de melkvaaten onthoud; hebbende het lijf glasagtig doorſchijnende, van agteren zeer ſtomp, met vier borstels, die onder 't gaan naſleepen; de bek en pooten van het zelve zijn tegel-roodagtig.

XVII. *Rooloop-diertjes*; in 't latijn *Acarus diſſenteriæ*; (*Acarus pedibus ſetis duabus, abdominis ovati poſtice a ſetis quatuor, longitudine corporis horiſontalibus*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Ten aanzien van deeze zonderlinge diertjes kunnen wij niets beter te berde brengen, dan 't geen in een Verhandeling over de *leevende puisten* gezegt word, die door den Heer NIJANDER van Calmar in 't jaar 1757, te Upſal, onder de voorzitting van de Heer LINNÆUS is verdedigd; zie *Amoenitat. Academ., Vol. V. pag.* 92. *&c. Diſſ.* 82. *ſub Titulo, Exanthematæ viva.*

„ De regeerende roode loop is een inwendig ſchuifft
„ der darmen; gelijk de ontleeding der lighaamen van
„ Menſchen, die aan deeze kwaal geſtorven waaren,
„ heeft aangetoond. Dat dezelve door beſmetting van
„ den afgang en gemeene ſekreeten voortgeplant worde,
„ ſtaat bij geen ervaren Geneesheer in twijfel. BAR-
„ THOLINUS heeft reeds verhaald, hoe een Deenſch
„ Doktor, in de voorgaande Eeuw, te Helſingburg,
„ meermaalen met de roode loop bevangen zijnde ge-
„ weest, eindelijk waarnam, dat zijne uitwerpſelen der
„ darmen met kleine diertjes, die weezentlijk leefden,
„ doch zich naauwlijks kenbaar beweegden, vervuld
„ waaren. In dit opzigt kunnen wij niet voorbij, hier
„ een waarneeming te plaatzen, door welke dit ſtuk
„ grootelijks word opgehelderd.

„ Nu vier Jaaren geleeden kreeg de Heer ROLAN-
„ DER, die in de kost was bij de Ed. Heer Voorzit-
„ ter, de roode loop. Hij werd er met Rhabarber en
„ verzagtende middelen, op de gewoone manier, van
„ geneezen; maar acht dagen daarna, kreeg hij ze
„ weer, en werd wederom geneezen; toen hij, acht
„ dagen daarna, ten derdemaale met die kwaal bevan-
„ gen werd, onderzogt men naauwkeurig naar de oor-
„ zaak, dat dezelve hem dus in 't bijzonder overkwam;
„ terwijl alle de anderen van het huisgezin, die een
„ zelfde levensmanier en tafel gebruikten, gezond
„ waaren. De Heer Voorzitter raadde de Patient, die
„ voornaamelijk zich toelei op deInſektenkunde, dat hij
„ zijn afgang onderzoeken zou, op dat het met meer
„ zekerheid blijken mogte, of de waarneeming van BAR-
„ THOLINUS golde, dan niet. Dit gedaan hebbende
„ zeid' de Patient, dat hij er millioenen van diertjes
„ in gezien had, die, volgens zijne naauwkeurige be-
„ ſchrijving, *Mijten* waaren, en wel naast gelijkende
„ naar die van het Meel; zommigen gaven dan de ſchuld
„ aan zijn drinken bij nagt; want, onder den maaltijd
„ niet drinkende, was hij gewoon eenig dun vogt, om
„ de dorst te leſchen, bij zich te houden. Die oor-
„ zaak, echter, ſcheen niet genoegzaam, tot dat hij,
„ den beker van geneverboomen-hout, welken hij daar
„ toe gebruikte, beſchouwende, daar in, tusſchen de
„ ribbetjes, een wit ſtreepje ontdekte, 't welk naauw-
„ lijks zigtbaar was met het bloote oog, maar, met
„ een vergrootglas bekeeken zijnde, bevond hij, dat
„ dit witagtige niets anders was dan eene ontelbaare
„ menigte van dergelijke *Mijten*, als hij in zijn afgang
„ gevonden had. Hij nam verder waar, dat deeze dier-
„ tjes, door het gieten van drank in den beker, niet
„ van plaats veranderden; maar dat zij, omtrent mid-
„ dernagt, hunne plaats verlaatende, aan de opper-
„ vlakte kwamen, waarſchijnlijk om aas te zoeken;
„ alwaar

„ alwaar zij tot tien uuren 's morgens bleeven, en dan
„ wederom naar de voorige plaats te rug keerden. Deeze *Mijten* op een vogtig ſchijfje geplaatst hebbende,
„ bevond hij, dat zij weinig aandoening hadden van
„ verſcheiderlei bijgeſtorte vogten, en zonder nadeel
„ door de olie liepen; maar brandewijn deed hun kwaad,
„ en nog meer de tinctuur van Rhabarber, 't welk inzonderheid merkwaardig is. Dewijl de Rhabarber,
„ gelijk men weet, een bijzonder Geneesmiddel is voor
„ de roode loop, en de ſcherpbladerige Patich, zeer
„ na met dezelve verwant, een gewoon hulpmiddel te-
„ gen de ſchurft; zo vinden wij hier de reden van die
„ overeenkomſtigheid.

„ De diertjes bleeven aan den beker, ſchoon met warm
„ water driemaal afgewaſſchen zijnde of uitgeſpoeld,
„ hardnekkig hangen. Hij vond dergelijken, vervol-
„ gens, dikwils aan vaten daar zuure drank in was, en
„ onder aan de ſtoppen der biertonnen. Hierom zou
„ men vermoeden moogen, of niet die roode loop,
„ waar mede de Landſtreek van Schoonen, *Gijinge* ge-
„ noemd, bijna jaarlijks, ten tijde van den Oogst, ge-
„ kweld word, zo wel als die, waarmede de Legers ge-
„ plaagd zijn, uit dezelfde zoort van *Mijten*, zich in
„ zuure drank verſchuilende, en dan door den afgang,
„ op een beſmettende wijze, voortgeplant wordende,
„ afkomstig zou kunnen zijn. Om dezelfde reden
„ mooglijk, was den Israëliten onder 't Oude Testa-
„ ment, aanbevolen, hunne vuiligheid, zo dra die uit-
„ geworpen waare, met Aarde te bedekken. Zou het
„ voor die van Schoonen en de Soldaaten in de Legers
„ niet beter zijn, aarden en metaalen vaten tot den
„ drank te gebruiken, daar deeze Inſekten zich niet zo
„ gemakkelijk aan hechten? Onder 't gemeene Volk, is
„ al van ouds, het denkbeeld geweest, dat men van
„ vogt, het welk de geheele nagt in de open Lucht ge-
„ ſtaan had, het bovenſte moest afgieten, eer men er,
„ op een nugter hart, van dronk. Gedagte waarnee-
„ ming leert ons, dat die *Mijten* alsdan in beweeging
„ zijn, en dus zal de ondervinding zulks voorgeſchree-
„ ven hebben. Door het drinken van verſchaald bier
„ ontſtaat buikpijn, welke een teug brandewijn dikwils
„ wegneemt; zijnde een middel, dat naast aan de Rha-
„ barber komt, in het dooden van deeze Inſekten".

Volgens LINNÆUS hebben de *Roo-loop diertjes*, aan wiens beſtaanbaarheid, wij nu niet meer met reden kunnen twijffelen, het lijf glasagtig; ieder poot van agteren met twee haairtjes gewapend, het eene in 't midden het andere aan 't end; het agterlijf eij rond, glad, met vier borſtel haairtjes bepaald, die bijna langer dan het lijf zijn, van elkander afſtaande, twee boven, twee onder.

XVIII. *Mijt van raaſende ſchurft*, in 't latijn *Acarus exulcerans*; (*Acarus pedibus longiſſimis ſetaceis, anticis duobus brevibus*, LINN. *Faun. Suec.*) den zelfden zo even bijgebragte Autheur zegt, dat in de *raaſende ſchurft* de *Mijten* moeijelijker gevonden worden, dan in de gewoone ſchurft, en zij maaken ook een andere zoort uit, die de vier agterſte pooten tweemaal zo lang als het lijf heeft.

XIX. *Knobbel-poot*, in 't latijn *Acarus geniculatus*; (*Acarus niger, femorum geniculis ſubgloboſis*, LINN. *Faun. Suec.*) deeze die zwart is, met de buiging der dijen knobbelig, onthoud zich aan doode takken der Boomen.

XX. *Verf-mijt*, in 't latijn *Acarus tinctorius*; (*Acarus abdomine rubro, depreſſiuſculo hirſuto, poſtice obtuſo; tibiis anterioribus pallidioribus*; LINN. *Sijst. Nat.*) de Heer LINNÆUS zegt, dat deeze onlangs van de kust van Guinée ten dienste van de verwerijen is begonnen aangebragt te worden; zij heeft het lijf van grootte als de *Tekken*; de geſtalte en koleur van de *Aardſpinnetjes*, en is over het gantſche lijf ongemeen ruig; de bek beſtaat uit twee roode klaauwen; de vier voorvoeten voorwaards gekeerd, zijn een weinig bleeker dan de ſchenkelen.

XXI. *Rood Waterſpinnetje*, in 't latijn *Acarus aquaticus*; (*Acarus abdomine ſanguineo depreſſo, tomentoſo, poſtice obtuſo*; *aquaticus*, LINN. *Faun. Suec.*) deeze heeft het agterlijf bloed-rood, plat en ruig, van agteren ſtomp, en leeft in 't water.

XXII. *Rood-Aardſpinnetje*, in 't latijn *Acarus holoſericeus*; (*Acarus abdomine ſanguineo depreſſo tomentoſo, poſtice retuſo*; *terrestris*, LINN. *Faun. Suec.*) dit zijn die *roode Aardſpinnetjes*, welke in Engeland *Tant* of *Taint* worden genoemd, en voor 't welk de Osſeweiders aldaar zo bevreesd zijn, volgens getuigenis van RAIJ, dewijl men zich verbeeld, dat het voor de Runderen een vergift zij, dezelven met het gras in te ſlokken.

XXIII. *Beſſen-ſpinnetje*, in 't latijn *Acarus baccarum*; (*Acarus abdomine diſtento rubro, lateribus obſcurioribus*, LINN. *Faun. Suec.*) deeze die veel kleiner is dan het voorgaande *roode aard-ſpinnetje*, en niet plat van rug, ook niet gerimpeld of ruig, maar glad en gezwollen van lijf, met eenige haairtjes hier en daar, en aan het borſtſtuk wederzijds een zwarte ſtip; komt zeer dikwils op het geboomte, inzonderheid op de roode aalbeſiën en derzelver vrugt voor, loopende zeer ſnel.

XXIV. *Vlieg-Luisjes*, in 't latijn *Acarus Muscarum*; (*Acarus abdomine rufo*; *pedibus posticis longiſſimis, filiformibus*, LINN. *Faun. Suec.*) volgens de beſchrijving der Zweedſche Dieren, is deeze *Mijt* de allerkleinſte. In 't derde deel van LEDERMULLER, daar men de gewoone *huis-vlieg* met deeze *Luisjes* beladen, onvergelijkelijk groot en fraaij vind afgebeeld, word gezegd, dat zij op de Rupſen ook voorkoomen, doch als dan rood, in plaats van helder-bruin zijn gelijk op de Vliegen.

XXV. *Patattes-Luis*, in 't latijn *Acarus batatas*; (*Acarus ſanguineus ſcabriuſculus, pedibus anterioribus longitudine corporis*, LINN. *Sijst. Nat.*) deeze onthouden zich in Surinaamen en elders in de West-Indiën in 't gras, en loopen de Menſchen die er doorgaan bij de beenen op, kruipende dan tusſchen vel en vleesch, het welk een onverdraaglijke jeukte veroorzaakt. De geenen echter, die blootsbeens of zonder kouſen door het land loopen, zijn er weinig van gekweld.

XXVI. *Bijen mijt*, in 't latijn *Acarus gijmnopterorum*; (*Acarus abdomine rubro, lateribus punctis binis coccineis*, LINN. *Faun. Suec.*) deeze is zeer klein, rond van agterlijf, van koleur blij-rood, met eenige haairtjes, en heeft van vooren aan de zijden, wederzijds een paar donker-roode ſtippen, de eene voorlijker, de andere agterlijker geplaatst; zij huisvest in het geele pluis of bont der *Hommel-bijen*, waar van zij haaren naam voert.

XXVII. *Torren-luisje*, in 't latijn *Acarus coleoptratorum*; (*Acarus rufus, ano albicante*, LINN. *Faun. Suec.*)

van deezen, zegt de Heer FRISCH, zitten de Jongen op oude kragteloose *Torren*, aan alle voegen des lighaams, gelijk schubben, bij elkander stil; maar de Ouden, loopen geduurig heen en weder; zij hebben aan ieder poot een enkeld spits nageltje of klauwtje, en tusschen de voorpooten een snuit met een dubbelde zwarte stekel, om te zuigen; in de Jongen is de rug geheel wit, doch in de Ouden wordt zij bruin en krijgt een witte doorsnijding.

XXVIII. *Steen-mijt*, in 't latijn *Acarus rupestris*; (*Acarus fuscus, linea dorsali bicolore*, LINN. *Faun. Suec.*) deeze, die de grootte en gestalte van 't *rood Waterspinnetje* heeft, doch donker van lijf is met een streep langs de rug, meestal van vooren witagtig, van agteren rood zo als de pooten zijn, komt op steenen en in de velden voor.

XXIX. *Gehoornde Mijt*, in 't latijn *Acarus longicornis*; (*Acarus ruber, antennis bifidis rostro longioribus*, LINN. *Faun. Suec.*) het lijf van dit Insekt is ten eenemaalen rood, maar de pooten, sprieten en snuit zijn wat bleeker; men vind het onder steenen en den bast van boomen, ook komt het zomtijds op het hooft der Menschen, en verwekt aldaar een gewaldige jeukte.

XXX. *Oever-mijt*, in 't latijn *Acarus littoralis*; (*Acarus fusco-rufus, pedibus sanguineis*, LINN. *Faun. Suec.*) deeze wierd aan het strand van Oeland, op de steenen loopende gevonden; zij geljjkt zeer wel na die, welke op de aalbesië-boomen zich onthouden.

XXXI. *Kampernoelje-mijt*, in 't latijn *Acarus fungorum*; (*Acarus fusco-rufens, abdomine subgloboso, glabro*, LINN. *Faun. Suec.*) deeze, die de grootte van een gewoone *Neet* heeft, onthoud zich troepswijze aan de wortels der Paddestoelen, loopende zeer traag.

XXXII. *Blauwe-mijt*, in 't latijn *Acarus tremella*; (*Acarus subglobosus, atrocoerulescens, nitidus*, LINN. *Faun. Suec.*) deeze is op het kwabbig aangroeizel der Genever-boomen, gevonden.

XXXIII. *Ruuwe-mijt*, in 't latijn *Acarus scaber*; (*Acarus cinereus depressus, lateribus scabris*, LINN. *Faun. Suec.*) in 't vroege voorjaar komt deeze in de aarde voor, zijnde een zeer klein Diertje dat op de rug gelegd zijnde, de pooten naar alle kanten uitsteekt.

XXXIV. *Wilgen-mijt*, in 't latijn *Acarus salicinus*; (*Acarus ruber linea dorsali duplici fusca, antice bifurca*, LINN. *Faun. Suec.*) dit Diertje, 't welk zeer snel loopt, gelijkt wel na de roode *Aard-spinnetjes*, en word op de wilgen gevonden.

XXXV. *Saffraan-geele-mijt*, in 't latijn *Acarus croceus*; (*Acarus fulvus, thoracis lateribus puncto rufo*, LINN. *Faun. Suec.*) deeze die dikwils, bij de *Gal-wespjes* in de zogenoemde wilde-roozen zich onthoud, is bijna zo klein als de *Kaasmijt*, en dus niet onderscheidelijk met het bloote oog, dan door de koleur, welke zich als een oranje koleurig stipje vertoond.

MIJTULUS, zie MOSSEL.

MIJURUS, betekent de veranderende en allengskens afneemende Pols slag.

MIJXA; de *Snot* of *Slijm*, die uit het tepels-wijze uitsteekzel in de neus gelost word.

MIJXA, zie SEBESTEN.

N.

NAAD; is een zaamenvoeging van veelerleij dingen, die met de naalde geschied, 't zij van linnen-, wollen- of zijden-stoffen, leeder enz., om er een zaamen gevoegd stuk van te maaken; en hoe sterker de naad genaait is, hoe vaster het zal houden.

NAAD; in 't latijn *Sutura*; koomt in de Geneeskunde in twee betekenissen voor, als;

I. Verstaat men in de Ontleedkunde door *Sutura* of *Raphe*, eene zamenvoeging der Beenderen, gelijk men dezelve in de beenderen van het Bekkeneel ziet. Deeze worden in *waare* of in *valsche* verdeeld. De waare zijn die geenen, welke de beenderen zo te zaam voegen, even als of het door twee zaagen, die met tanden in malkander gevoegt zijn, geschiedde: Van deeze heeft men er drie in 't Bekkeneel; als 1. de *Kroons naad* (*Sutura coronalis*), klimmende op beide de zijden der slaapen, tot aan de hoogte des hoofds naar boven, en 't starbeen met de voorhoofds-beenderen vereenigende; 2. de *Winkel-naad* (*Sutura lambdoidea*), klimmende van 't achterste deel des hoofds op beide zijden van de grond des achterhoofds schuins opwaards, en loopt zo in 't midden des hoofds, als men het na de lengte beschouwd in een winkel of hoek te zaam; zij hecht het been des achterhoofds, aan de beenderen van het voorhoofd en de slaapen; 3. de *Pijl-naald* (*Sutura sagittalis*), deeze loopt van den hoek der *winkel-naad* door den werwel door; bij de Kinderen loopt zij tot aan de neuse, en vereenigt de beenderen van 't achterhoofd onder malkanderen, en zo ze zich wijder uitstrekt ook verscheidene beenderen des voorhoofds. Door *valsche naad* verstaat men een zodanige, door welke de beenderen op zulk een wijze worden te zamengevoegd, dat de rand van het eene het andere bedekt.

II. Betekend *Naad* of *Sutura* in de Heelkunde eene hegtinge der wonden. Deeze is ook tweederleij; als 1. een *rechte naad* of *hegting* (*Sutura vera*) welke door middel van een naald en draad geschied; en 2. *drooge* of *onechte naad* of *hegting* (*Sutura sicca vel spuria*), naamentlijk wanneer de wonden door behulp van pleisters vereenigd worden.

NAAGEBOORTE, alle Dieren in een Eij zittende en uit verscheidene vliezen met een of meerder koeken bestaande, breeken eerst dit door, en komen ter waereld, daar na het Eij nu onnut geworden, om welke rede het de tweede of *naageboorte* genoemt word.

In Menschen bestaat zij uit een ronde koek, streng, en vliezen. De koek is meest al rondagtig 7 of 8 duimen overkruis, dan eens meerder dan minder, en is een duim dik; wanneer er twee Kinderen zijn, zijn de koeken aan elkander vast, en als in een gesmolten; daar drie, vier of meer kinderen zijn, is het getal evenredig, om dat ijder kind in een afzonderlijk Eij zit, ten zij het Monsters waaren die aan een gegroeid bevonden wierden, dan is er een Eij, en een navelstreng.

In de Dieren als Koejen, Schaapen, Paarden enz. is nog een vlies het pis vlies, pog vlies, *Allantoidei*, 't welke met de blaas gemeenschap heeft, of schoon het niet schijnt pis te bevatten. Doch dit word nimmer bij

bij Menſchen bevonden, hoe zeer zommige daar op aandringen, gelijk bij NOORTWIJCK *de Utero* en ALBINUS in zijne *Annotationes Academicæ* kan gezien worden.

Deeze koek is een zaamenweefzel van ſlagaders en aders, welke uit oneindige kleine vaatjes als haairtjes beſtaan, die allen ſchijnen te eindigen in de agterkant der koek, alwaar zij door een vlies gekoppeld worden; welke vlies RUIJSCH recht beſchreeven heeft, en NOORTWIJCK.

De agterkant vertoond zich gemeenlijk als gekloofd in verſcheidene deelen, 7 of 8, minder of meerder na de grootte der koek: Deeze verdeeling ſchijnt af te hangen van de trosſen, kleinere vaten, welke uit de groote takken afkoomen. In de Koejen en Schaapen zijn honderden kleine koekjes, welke men druiven noemt, die ijder in een celletje zitten, anders dan in Menſchen, want de koek zit eigentlijk in geene holte, maar plaatst zich tegens den binnenkant der Lijfmoeder, en zuigt daar het voedzel, even als een boom door de haairworteltjes uit den grond zijn voedzel trekt.

Wel eer meende men dat het ſlagaderlijk bloed van de Moeder, onmiddelijk in de aders der koek geſpooten en opgenoomen wierd, en dat het wederkeerend bloed van het Kind wederom gebragt wierd, door de ſlagaders van het Kind, ſtreng, en koek naar de lijfmoeder, en dat op deeze wijze gemeenſchap tusſchen Moeder en Kind plaats hadde, en de voeding geſchiede.

NOORTWIJCK zegt, en beeld af eene koek welker vaten hij langs de vaten der lijfmoeder opgeſpooten hadde. Doch dit word ſterk ontkend, en men meent dat er ſlegts eene melkagtige ſtoffe, afgezonderd word tusſchen de lijfmoeder en de koek, en dat deeze opgenoomen zijnde en in het Kind gebragt de voeding maaken zouden. In dit geval kreeg het Kinds bloed nimmer lucht, 't welke niet waarſchijnlijk is. Die veele zwangere Vrouwen geopend hebben, zeggen zulk eene melk-ſtoffe niet gevonden te hebben. De groote ALBINUS heeft kleine ſlagaders ontdekt in de lijfmoeder, die eigentlijk het bloed van de Moeder tot het Kind zouden brengen.

Het is zeker dat inzonderheid de aders door groote takken, zich in de lijfmoeder vereenigen met wijde aders; en om die reden is het, dat als de koek losgaat voor of na de geboorte, zulk eene groote bloedſtorting ontſtaat.

De oppervlakte naar het Kind gekeerd, heeft een ſterk vlies 't welke het buitenſte vlies van het Eij uitmaakt. Uit het midden, of daar omtrent, zomtijds uit den rand koomen alle de bloedvaten te zaamen, en loopen uit in twee ſlagaders, en eene ader, welke in een ſcheede verbonden en gekronkeld voortloopende, de lengte van 12, 16 of wel 24 duim hebben; deezen bundel noemt men den *Navelſtreng*, welke wel eens knoopen heeft in ſchijn, die van de omſlingeringen der ſlagaders afhangen en niets beduiden, of ſchoon onze Vrouwen daar uit de veelheid der nog te koomen Kinderen uit eene Vrouw willen bepaalen; eene gekke bijgeloovigheid overgenoomen van eene TROTULA, waarſchijnlijk eene Romeinſche Vroedvrouw, of ſchoon zij onder de oude Latijnſche Geneesheeren geſteld word.

De ſtrengs ſcheede is een dik als kraakbeenig vlies, zeer doorgaat en ſponsagtig, bevattende dwarſche verdeelingen, die bij NOORTWIJCK zeer net worden afgebeeld, welke zodanig van het eene tot het andere eijnde loopen, dat in ijder juist een vat legge beſlooten.

Binnen deeze ſtrengs-ſcheede en verdeelingen, is een lilagtig vogt, 't welke onmiddelijk ſchijnt te zijpelen door de zijdelijkſche openingen der vaten.

Want als men in de vaten blaast, gaat ook dit ſponsagtige op, en als men daar in blaast de vaten; indien dit eens zo was, zoude men aller klaarst de affcheiding van het vogt daar het Kind in hangt, konnen uitleggen.

De ſtrengs buitenkant loopt uit in een vlies, 't welke zeer taai, dun en effen is, geheel los van den wortel des ſtrengs bij de koek, over welke dit vlies uitgeſpreid is, en even vastgehegt, tot dat het een behangzel inwendig van het druiven vlies, of *chorion* maakt, en dus het Eij vormt, waar in het Kind hangt.

Tuſchen dit Lams-vlies en de koek is zeer dikwerf een lilagtig vogt, even als in den ſtreng.

Men ziet hier ligt uit volgen, dat de ſtreng bij levendige Kinderen zeer dik en als opgeſpannen ſtaat, even als een druif aan den wijngaards rank; maar dun en ſlenterig is, als een druif die afgevallen rimpelt en in een ſchrinkelt, wanneer de vrugt dood is.

Deeze *navelſtreng* word ingeplant in den navel van het Kind, de twee ſlagaders hebben gemeenſchap met de onderbuiks ſlagaders welke zijdelings langs de blaas loopen, en de ader met de poortader in de lever, en van daar onmiddelijk door bijzondere buijzen in de holader, die buis heet men de *Canalis venoſus*, die zomwijlen dubbeld is, even als de ſlagaders van den ſtreng zomwijlen enkeld gevonden worden.

Deeze ſtreng word bij den buik van het Kind omvat van een uitpuilend ruim vel, welke men het huisje van den navel noemt. Als het Kind gebooren is, verſchrinkelt deeze ſtreng, en valt af van zelfs den 6, 7, of 8ſte dag.

Waar uit de ongerijmtheid blijkt van zommigen, die ſtellen, dat de Zwarten de Kinderen den ſtreng niet wel bezorgende, altoos navel-breuken hebben zouden; de Leezer begrijpt ligt uit deeze beſchrijving, dat het Opperweezen die bezorging aan den Menſchen niet toevertrouwd heeft, maar den ſtreng van zelf doet afvallen, wanneer de bloedvaten van binnen genoeg toegetrokken zijn.

Binnen in het Lams-vlies is een vogt, 't welk het Kind, rondom omringt; veele gisſingen zijn er omtrent zijne nuttigheid, en affcheiding.

De groote en voorzienige Schepper, heeft de Kinderen in het water doen hangen en leggen tot zij gebooren worden, op dat zij niet door uiterlijke drukking zouden lijden, even gelijk de Wijsgeeren aantoonen, dat een aller weekst ſtarretje van wasch gemaakt en in een blaas met water gehangen niets van zijne gedaante verliest, of die blaas met 20. 100. 1000. of 10000 ponden gedrukt word, de perſing rondom even groot zijnde doet zij nooit hinder. De beſcherming dan van de tedere Vrugt, tegens uitwendige onheilen, is de eerste en voornaamste nuttigheid.

De tweede is volgens zommigen, om het Kind te voeden: Men ſtelt dat dit vogt indringt in den mond, en maag, en dus het Kind voed, of ſchoon dit niet waarſchijnelijk is; want hoe groeijen dan ſchepzels zonder mond, en hoofd? ook is er altoos een lijmerig zetzel in, 't welke dit water tot de voeding onnut ſchijnt te maaken; te meerder, dewijl de pis en afgang er in loo-

pen kan. In het algemeen is het niet waarſchijnelijk dat het Kind dit vogt opſlorpt.

De derde is, om de geboorte te helpen, en de lijfmoeder te openen; de vliezen immers perſen door, en openen de tedere lijfmoeder op de aller zagtste, en teffens krachtdadigste wijze. Om die reden is de verlosſing traag, wanneer het water zo als men het noemt dropsgewijze is afgeloopen. Zie KRAAMEN, VERLOSSEN enz.

Wanneer het gebeurt, dat de Kinderen geheel nog in het vlies geſlooten, 't welke zomwijlen, ſchoon zelden voorvalt gebooren worden, of een ſtuk er van om het hoofd geſlingerd houden; noemt men die met den helm gebooren zijn, eene fabel waardig aan de kozelerijen der oude Vrouwen in de kraamkamer.

Als het vlies te taai is, moet het gebrooken worden, evenwel moet men daar meede niet ſchielijk beginnen.

Naageboortes plaats in het lighaam. De koek plaatst zich overal, boven, voor, atgter, zijdelings en tegen den mond der baarmoeder; overal ſchijnt zij voedzel te trekken. Ook gebeurt het in *entranterine* Kinderen, of die in de *trompetten van Fallopius* blijven groeijen, dat de koek even groot word, en voedzel trekt in die buis, of ſchoon een dun vliés zijnde.

Allerſmertelijkst is het, als de koek den mond der lijfmoeder bedekt; want als dan opent zich de mond bij de verlosſing, en het Kind kan niet voortgeſtuwt nog gevoeld worden, en de Vrouwe ſterft door bloedvloed, die even zoo min geſtuit kan worden, zo de verlosſing niet ſpoedig ondernoomen wordt; men boort in dit geval met de vingers door de koek, en haalt het Kind zo ſpoedig als mogelijk; gelijk met voorbeelden, inzonderheid bij DENIJS bevestigd wordt.

Als de koek en *naageboorte* afkoomt eer het Kind gebooren is, zo kan de Geneesheer veilig zeggen dat het Kind dood is. Men noemt dit *Filius antepartum* het Kind voor de geboorte; men behoorde het te noemen, de *naageboorte voor de geboorte.*

Naageboorte hoe verlost wordt. Dit is eene zeer groote vraage. Zij komt van zelve, als men ſlegts tijd geeft, even als het Kind ook doet: De Schepper heeft dit geheele beloop aan zich zelven behouden, en niet laaten afhangen van de onbezonnenheid der Menſchen. Men behoort dan eenigen tijd te wagten, tot die van zelve uitvalt of los legt in de ſchede; maar dit duurt zomwijlen lang, en is verdrietig voor de meeste Vrouwen, voor al die op ſtoelen kraamen, om dat zij verlangen op het bed te leggen en te rusten.

Als men ze haalen wil, houdt men den ſtreng met eene hand wel vast, en gleidt de andere hand daarlangs tot in de lijfmoeder, men onderzoekt of de inplanting van den zelven uit het midden der koek is; zo ja, ſpreidt men de vijf vingers uit langs de koek, en men beknijpt ze er tusſchen; zo dat niet wil, pelt men ze los door de vingers tusſchen de koek en lijfmoeder te brengen, en een gedeelte gevat hebbende haalt men ze naar zich; men moet nooit aan dien ſtreng trekken in dit geval, uit vreeze dat men de lijfmoeder uittrekke, en doe omkeeren.

Wanneer deeze poogingen niet helpen, moet men wagten.

Zomtijds blijft de koek in eene holte zitten boven in de lijfmoeder, door dien deeze zich toetrekt uit 't midden, door ſtuiptrekking; in dit geval is best te wagten, en een ſlaapmiddel te geeven, de koek immers ſchoon een of twee daagen inblijvende, doet geen naadeel.

Zomwijlen zijn zommige vaten der koek zo diep ingedrongen in de zelfſtandigheid der lijfmoeder, dat de koek in ſtukken ſcheurt, en eenige ſtukken blijven zitten; doch ook dit doet geen hinder, na verloop immers van eenige daagen, gaan zij af met de vloed.

De *Naageboorte* moet na de verlosſing aan de bijzijnde Vrouwen vertoond worden, volgens de wetten van de meeste welgeregelde ſteden. Dit is nuttig op dat de Kraam-vrouwe gerust zij, en de bijzijnde geen ergwaan, of vreeze overhouden.

Doch of die verbrand word of begraaven doet niets tot de zaake: De Dieren eeten ze op, waar van Menſchen een afgrijzen hebben; in America evenwel bijten de Vrouwen dien ſtreng af, even als de Dieren, misſchien eeten zij het overige op, het welke geen hinder doen zal. Zommige grilzieke Geneesheeren hebben er poeders van ingegeeven, om wonderen dan in Kinderbaaren, dan in het ſtoppen van den vloed te doen; dog met weinig reden.

De *Naageboorte* wordt dikwils met *hijdatides* of water-vaten gevonden, ook wel met abscesſen, alle welke geen hinder doen aan Moeder of Kind, mits dat ze niet al te groot zijn, en de opvoeding beletten.

Middelen teegen de terugblijving der Naageboorte.

Als de *Naageboorte* niet wel afgaat, of te rug blijft, kunnen er geweldige en naare toevallen bij de kraamvrouw ontſtaan, als onverdraagelijke pijn en ſcheuring, inwendige rotting, heevige bloeding, kwade koorts, hooft-verwarring, raſernij, ja bij aanhoudentheid de dood. De *Naageboorte* blijft meestijds op tweërlei wijze agter; want ze is of aan de baarmoeder noch geheel vast, of ze is ten deele reeds van haare zijde los, maar belemmert om af te gaan. De oorzaak van deeze te rug blijving kan veelerlei zijn, als onder anderen, vroegtijdige ſcheuring der navel-ſtreng, hevige gemoeds-beweging, ſchielijke verkouding, koud drinken, ſtinkende dingen, en niet zelden kwalijke behandeling in 't kraamen, enz.

Dienstige middelen in dit ongeval heeft men de volgende bevonden.

Neemt *bijvoet*, alleen of met wat *zeven-boom*, te zamen een halve handvol, kookt het in een half mingelen *wijn* en dan doorgezijgt zijnde, laat de Kraamvrouw daar van altemets wat drinken.

Of geeft haar wat gepoederde *caneel*, met wat gepoederde *ſaffraan* met *wijn*; of wat *caneel-water* met gepoederde *ſaffraan*, of geeft haar een half of heel drachma gepoederde *barnſteen* met wat *wijn*; dit is zeer goed.

Of neemt *lavendel-zaad*, één drachma; gepoederde *barnſteen*, twee ſcrupel; *zeven-boom* en *extract van ſaffraan*, van elk een half ſcrupel, maakt er een poeder van, en geeft het de Vrouw in twee reizen, met *wijn* of eenig ander nat.

Of, ſnijd een groote dunne ſneede *brood*, roost dezelve op koolen, beſtrijkt ze dan met *bevergeil*; legt ze vervolgens warm onder de navel der Vrouwe, doch zo dat ze den navel niet beroere, en als ze begint koud te worden, maakt ze weder warm.

Of neemt gedroogde en gepoederde *lever van aalen*, en geeft de Kraam-vrouw daar van één drachma in twee

twee reizen met *wijn* in; dit wordt zeer gepreezen en voor een dienstig middel geagt.

Of neemt *water van vlierbloemen*, twee oncen; gepoederde drooge *lever van aalen*, een half drachma; *fijroop van bijvoet*, een once, mengt het tot een drankje, 't welke mèn in eens in geeft, en dat indien het nodig is, met even zo veel moet herhaalt worden.

Uitwendig zijn ook de ſterke niespoeders dikwils van veel nut, om dat daar door de vastzittende *Naageboorte* los kan worden; maar de Vrouw moet, volgens HIPPOCRATES, bij het nieſen de neus en mond met de hand toehouden, om meer werking te doen. Ook kunnen de verzagtende ſtoovingen, van *melilote*, *camille*, *wol-kruid*, *heemst-* en *maluwe-wortel*, *vlier-bloemen*, *lijn-* en *fenugreek-zaad* enz. bereid, veeltijds dienstig zijn, als mede de rookingen van onderen, met *bevergeil*, *mijrrhe*, *galbaan*, *zwarte nieswortel*, *caneel*, enz. elk alleen of onder malkander gemengt, en verder clijſteeringen, enz.

NAAKT; *'t Naakt*, word in de Schilder- en Beeldhouwers-konst genoemt, alle de deelen des Menſchelijken lighaams, die niet met kleeding bedekt zijn: Daar word veel konst en bekwaamheid in een Schilder vereischt, om het *naakt*, dat is het vleesch of de huid, zo wel de harde als weeke deelen, wel in zijn koleur en hoedanigheid voor te ſtellen, naar de voorwerpen.

Een *naakte figuur* of ſchilderij, is in 't algemeen een zodanige, die in 't geheel niet bekleed is, of welkers gewaad die deelen niet bedekt, welke de gewoonte anders bijna bij alle Natien laat bedekt zijn, uit een natuurlijke eerbaarheid en zedigheid; maar in 't bijzonder word door naakte figuur, of beeld, de *fraaije Sexe* verſtaan. De zedige Schilders en Beeldhouwers wagten haar dus, om de deelen des lighaams, die de natuur verbied openlijk te vertoonen, ontdekt te laaten; en de groote Italiaanſche Konst-ſchilder ALBANO, verachte die geene, welke geile postuuren in de Schilderkonst afmaalde, en verwonderde zich met reden, dat dingen, welke het niet geoorlooft is openlijk te toonen, in de Paleiſen der Grooten, of in de Cabinetten der Particulieren, als tot cieraaden worden opgehangen.

NAAKTE MANNETJES, dus word de *Colchicum* genoemt, om dat ze bloeit eer de bladen voor den dag koomen.

NAAKTE MEISJES, is de naam van de *Tijdeloozen*, om dat ze heel vroeg in het voorjaar bloeijt, eer de bladen uitſpruiten.

NAAKTE VROUWTJES, aldus worden de *Colchicum* en *Tijdeloozen*, om de gemelde reden ook in 't nederduitsch genoemt.

NAAKT ZAAD; in 't latijn *Semen nudum*; dus word in de Botanij het zaad genoemt, dat in geen zaadhuis beſlooten of geheel omdekt is, maar open in de kelk of anders zit; gelijk bij voorbeeld, het zaad van de *Salie*, enz.

NAALDE, in 't latijn *Acus*; is een klein bekend werktuig, het welke dient om veelerleij dingen, als linnen, wollen, zijde, ſluweel, leer enz. er mede zaamen te hegten, tot verſcheiderleij gebruik. Dog de *naalden* zijn van zeer meenigerleij zoorten, als groote, kleine, middelmaatige, dikke en dunne, ronde, hoekige, met vierkante of lange oogen, pak-naalden, enz. De gemeenſte zijn de rond-puntige, welke van Kleermaakers, Linnen- en Wol-naaiſters, en anderzins in huishoudingen gebruikt worden en onvermijdelijk noodig zijn. Dezelve worden van ijzer of ſtaal gemaakt, dog die van ſtaal, zijn de beste in 't gebruik, mits dat ze niet alte veel gehard zijn, want anders willen ze zeer ligt breeken, maar die van klaar ijzer buigen te veel, dat nog ongemakkelijker is; veele *naalden* worden er te Luik en daar omſtreeks gemaakt, deezen zijn wel goed, echter meest te buigzaam en dus ongemakkelijk in 't gebruik, wordende ook ras ſtomp. Men zegt, dat de *naalden* die in Holland en in Spanjen gemaakt worden, de beste zijn.

Men moet de *naai-naalden* niet verwarren met de Spelden, die ook van ſtaal, dog meest van kooper gemaakt worden, tot een groot gerief voor de Vrouwelijke Sexe.

Behalven de gemeene *naalden* heeft men ook nog andere *naalden*, als *radier-naalden* tot 't etſen, emalieeren in kooper, zilver, goud, enz., als mede *haair-naalden*, *ſpik naalden*; *probier-* of *ſtrijk-naalden*, tot het onderzoeken van de deugd van zilver en goud, enz., en meer andere, welke alle op haare bijzondere wijze toegeſtelt zijn, naar ieders gebruik.

NAALDE-KERVEL; *Venus-kam*; *Vrouwen-kam*; in 't latijn *Scandix*; *Pecten veneris*. Daar zijn verſcheide zoorten van planten, die aldus genoemt worden; maar wij zullen hier alleen van drie zoorten ſpreeken, die het bekentst zijn, als

1. De *gemeene Naalde-kervel*; *Scandix ſemine roſtrato*, *vulgaris*; *Pecten veneris*, *vulgo*; (*Scandix ſeminibus lævibus roſtro longiſſimo*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Kandiſche Naalde-kervel*; *Scandix cretica vel Italica*; *Aniſomarathrum* COLUMNI; (*Scandix ſeminibus ſubulatis hiſpidis*, *floribus radiatis*, *caulibus lævibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Orientaalſche Naalde-kervel*, met groote bloemen; *Scandix orientalis flore maximo*; (*Scandix ſeminibus pedunculo villoſo brevioribus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, heeft lange geſnippelde bladen, op de wijze als kervel, of liever als de geele peen, maar zijn meer en fijner geſnippelt, als mede donkerder-bruin; tuſschen de bladen ſchiet een ronde getakte ſteng op, die hol en een voet of meer hoog is; op de top der ſteng en takken koomen verſcheide bloemen in kleine kroontjes of knoopjes voort, welke veelbladig en wit zijn, waar na lange puntige zaaden volgen, de gedaante van een Vogels bek of groote Pak-naalde vertoonende, waar van dit kruid zijn naam draagt, en welke uit twee aan malkander gevoegde zaaden beſtaat.

De tweede zoort gelijkt naar de voorige, maar heeft fijnder bladen; dog die aan de ſteel zitten, welke dun en weinig getakt is, zijn grooter, en hebben een aangenaame reuk en ſmaak; de bloemen koomen ook in kleine knoopjes ſters-wijze, veele bij een voort; waar na langwerpige paarsagtige rouwe zaaden volgen, die boven puntig, en beneeden breed zijn, ſplijtende van onderen op.

Daar is ook eene veranderinge van die kleiner groeit.

De derde zoort gelijkt veel naar de eerſte zoort, behalven dat de bloemen veel grooter zijn, en op rouwe ſteeltjes zitten.

Plaats. De eerſte zoort groeit in Hoog- en Neder-Duitschland, Engeland, Italien enz. op vette akkers, tuſschen het koorn en elders. De tweede zoort, word in Zuid-Frankrijk, Italien en Kandien gevonden; en de derde zoort, groeit natuurlijk in de Oosterſche Landen. Men kweekt ze bij ons zomtijds in de Tuinen, weegens de aartigheid der lang gebekte zaaden, zijnde alle één jaarig.

Kweeking. Deeze geſchied ligtelijk door het zaad, dat men vroeg in het voorjaar, of in de herfst, kort na dat het rijp geworden is, in een goede losſe grond zaait, ter plaatze daar men begeert, dog willen liefst in een ſchaduwagtige plaats groeijen; de jonge planten moet men vervolgens, daar ze te dik of digt mogten ſtaan, verdunnen en van het onkruid ſchoon houden; hebbende verder geen oppaſſens noodig. De planten koomen ook dikwils, van zelfs van het gevallen zaad op.

Eigenſchappen. Deeze kruiden hebben een openende, verdeelende, waterafdrijvende, en wondheelende kragt; zijnde dienstig in de verſtoppinge van de lever, milt en blaas, dog worden bij ons nooit of zelden in de Geneeskunde gebruikt. De bladen van de eerſte en tweede zoort, kunnen dienen om dezelve in de Maij-tijd tot groen-moes en zoppen te gebruiken, als mede de jonge bladen ook tot ſalaad; waar toe ze inzonderheid in Italien en Spanjen gebezigt worden.

NAALDE-STEEK DER JAPONEESEN, *Acu punctura*; word genoemt een zekere operatie, bij de Inwoonders van Japan in gebruik, om de Jigt te geneezen; waar van de Heer KÆMPFER in zijne *Amœnitates Exoticæ* ſpreekt, *pag.* 581. Het is een pijnlijk middel, dat eenige overeenkomst met de branding, door middel van de *Moxa* heeft, om de Jigt te verdrijven of te geneezen.

NAALD GELEIDER, zie ACUTENACULUM.

NAALD VAN ARISTOTELES, zie BLINDVISCH.

NAALD-VISSCHEN, *Zee-Naalden*, is een Visſchengeſlagt, van ouds reeds dus genoemd, uit oorzaake van derzelver lighaams geſtalte, dewijl hun lighaam lang en dun is: De latijnſche geſlagt naam die ARTEDI er aan geeft, heeft zijne afleiding daar van, dat de kaaken zamengegroeid zijn.

Derzelver kenmerken zijn; een rolronde bek, die met een klepje, dat aán de onderkaak zit, word geſlooten; zijnde de kieuwen-openingen mede gedekzeld, en de Visch heeft een luchtgaatje in de nek; de buikvinnen onbreeken hem.

De Heer LINNÆUS teld onder dit geſlagt zeven zoorten, waar onder de *Zee-adder* en het zogenoemd *Zee-paardje*, mede eene plaats beſlaan.

I. *Zeskantige Naaldvisch*, in 't latijn *Tijphe*; door ARTEDI *Gen.* 1. *Sijn.* 1. *Spec.* 3. en GRONOV. *Muſ.* 1. *n.* 4. *Sijngnathus corpore medio hexagono, cauda pinnata*, en door WILLOUGBIJ. *pag.* 158. en RAIJUS *pag.* 46. *Acus ſecunda ſpecies, ſeu Acus Ariſtotelis* genoemd; (*Sijngnathus pinnis caudæ ani pectoralibusque radiatis, corpore ſexangulato*, LINN. *Sijst. Nat.*

Deeze zoort die zo wel in de Oost-zee, als in de Middelandſche en in de Noorder Oceaan, aan de zeekusten nu en dan voorkomt, word door de Franſchen *Trompette*, door die van Marſeille *Gagnole*, en door de Engelſchen *Needle-fisch*, *Hornfisch* of *Garfisch* genoemd. RONDELETIUS beſchrijft er eene van een elle lang, die een vinger dik was, doch hedendaagsch vind men ze op verre na zo groot niet. De Heer KLEIN geeft een zeer fraaije beſchrijving van dit Vischje onder den naam van *Solenoſtomus*, die in 't midden van het lijf zeskantig is, van de navel tot aan de vin toe vierkant, met kleine vinnetjes aan de kieuwen, en eene op 't midden van de rug, alle nauwlijks zichtbaar, ten zij wanneer het Vischje in 't water zich beweegt; dat op de manier der Adders, met een fraai getekende en harde huid is bekleed.

II. *Zeevenkantige Naald-vicsh*, in't latijn *Acus*; (*Sijngnathus pinnis caudæ ani pectoralibusque radiatis, corpore ſeptem angulato* LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze zoort is volgens WILLOUGBIJ *Ichthijol. Spec. Pisc. pag.* 2, 3. van den navel tot aan het end der rugvin, vijfkantig, en verder tot aan de ſtaart vierkantig. 't Getal der beentjes in de vinnen verſchilt weinig: ARTEDI vond in deeze een klein aars-vinnetje van 5 ſtraalen, gelijk hij er in de voorgaande een van drie ſtraalen gevonden had, de langte van het voorwerp door hem onderzogt, was nog geen vijfdehalf duim. Van deeze twee zoorten, zegt hij, koomen zo wel Mannetjes als Wijfjes voor; wordende de laatſten van de eersten gemakkelijk onderſcheiden, door zekere groote lange blaas, welke zij digt agter de navel, tot halver wegs tusſchen dezelve en de ſtaart, uitgeſtrekt hebben. In deeze blaas zijn een menigte eijeren vervat, egter veel minder in getal dan in andere Visſchen die beenige vinnen hebben, in volwaſſene veel grooter dan raap zaad, melk-wit van koleur. In eenige opzichten, kan men dezelve jongwerpende noemen, dewijl het vrugtbeginzel uit de blaas voorkomende, levendig is.

Niet onwaarſchijnlijk koomt het voor, dat dit het Vischje is, 't welk in Noorweegen *Nebbe ſild* of *Acus mariæ*, het welk *Naaijnaald van Maria* betekend, getijteld word. De Heer PONTOPPIDANS zegt in zijne *Naturl. Hiſt. von Norwegen II. Th. pag.* 261, dat hij er zodanig een bezat, van over de drie vierendeel elle lang, zijnde aan het lijf niet dikker dan een ſchrijfpen, met de ſtaart, die bijkans de helft der langte van den Visch uitmaakt, aan 't end als een draad uitloopende: De kop zegt hij, zo wel als het overige, is kantig of hoekig, en de bek gelijk een Vogelſneb, doch aan 't uiterſte end heeft dezelve een kleine verhooging of vlakte, gelijk een Verkens-ſnuit. Dit Vischje ſchijnt zich in het water niet op te houden, maar men vind het helve in 't natte zand van den Oever, daar men het met een ſpade uitgraaft, om het vervolgens voor aas aan den hengel te gebruiken; want hier dient het nergens anders toe, maar wel in de Middelandſche zee, alwaar het naar 't bericht van GESNERUS, in 't zout gelegt, voor een ſmaakelijke ſpijze gehouden word. In Nordland evenwel, zou het ook op dergelijke manier gemuttigt worden.

III. *Kouze-bandje*, in 't latijn *Sijngnathus Pelagicus*; (*Sijngnathus pinnis pectoralibus caudæque radiatis, Ani nulla, corpore ſeptem angulato*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De Heer KLEIN *Piſc. Miſſ. IV. pag.* 27. *N.* 19. *Tab. VI. fig.* 1. beeld een Vischje uit de Kroos-zee af, dat van de Hollanders, zegt hij, *Kouſe-bandje* genoemt word, zijnde hem door een Vriend medegebragt. Het zelve was kastanje bruin van koleur, met witte dwarsſtreepen; den buik kort, plat, driekantig hebbende; het agterſte van het lijf ſpilrond; behalven de kieuw-vinnen had het zelve aan de navel ook een klein aarsvinnetje, bijna regt tegen over het begin van de rugvin, die taamelijk lang en verheeven was, wit en bruin gemengeld, zo wel als die van de ſtaart.

IV. *Ambonſche zee-Geep*, in 't latijn *Sijngnathus æquoreus*; (*Sijngnathus pinna caudæ radiata, pectoralibus anique nullis, corpore augulato*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze die zo wel als de voorige uit den Oceaan afkomstig is, heeft in de rugvin 30 en in de ſtaartvin 5 ſtraalen.

V. *Zee-*

V. *Zee-adder*, in 't latijn *Ophidion*; (*Sijngnathus pinnis caudæ ani pectoralibusque nullis, corpore tereti*; LINN. *Sijst. Nat.*) Het lijf van deeze is ſpilrond, zonder eenige ſchubben, van koleur uit den groenen vuilgeel, niet in een vin maar in een ſpitze punt uitloopende; de bek is korter dan van de Naald-visſchen; de vier kieuwen zijn wederzijds met een kleine opening voorzien; het lijf is geringd, bijna gelijk als dat der Aardwormen, en zelden dikker dan een Ganſen-ſchaft of ſchrijfpen; de grootſte langte der geenen die de Heer WILLOUGBIJ gezien had, was vijf en een half duim, hebbende deeze maar eene vin, en die op de rug, van 25 ſtraalen, en aan de onderkaak een tepelformig knobbeltje.

Het is eigentlijk dat Vischje, 't welk zo wel in de Oost-zee als in de Bodden-zee van Zweeden, menigvuldig word gevonden, en aldaar *Hafs-nahl of Hafe-nahl* genoemd.

VI. *Barbaarſche Naald-visch*, in 't latijn *Sijngnathus barbarus*; (*Sijngnathus pinnis caudæ anique nullis, corpore ſexangulato*, LINN. *Sist. Nat.*) Deeze wiens lijf zeskantig is, zonder ſtaart en aars-vin, onthoud zich in den Oceaan aan de kusten van Barbarijen.

VII. *Zee paardje*, in 't latijn *Hippocampus*; (*Sijngnathus pinna caudæ nulla, corpore ſeptem angulato, tuberculato, cauda quadrangulata*, LINN. *Sijst. Nat.*) Onder den Grieksſchen naam van *Hippocampus*, was van ouds een Vischje bekend, dat men hedendaagsch *Equus marinus* of Zee paard, in 't fransch *Cheval marin* of *Hippocampe*, in 't Italiaansch *Cavallo marino* noemt. De reden van dien naam is, dat deszelfs hoofd eenigermaate naar een Paardskop zweemt, welke gelijk door de kromte van de nek, en door een zoort van vezelen of haairtjes aan dezelve, die zich in het leevend en zwemmend Diertje, als de maanen van een Paard vertoonen, nog meer verſtrekt word; ook zijn er kleine haairtjes op 't overige van 't lijf: De kleinheid doet er ons den naam aan geeven van *Zeepaardje*.

De Heer KLEIN heef deeze Vischjes gebragt in de familie der Visſchen, die de huid hard, ruuw en knobbelig hebben, noemende hetzelve *Craijracion*, die het lijf omgeboogen heeft als hij gedroogd is, en met inkervingen hoekig, de huid lederagtig en taaij; den kop eenigermaate naar een Paardshoofd gelijkende; den bek pijpagtig aan 't end gedekzeld. Onder aan den buik heeft het twee ſpleetjes, door een van welken zegt men, de vuiligheid ontlast word, door 't ander het zaad of de kuit, zo dat het dan niet Jongwerpende zou zijn, gelijk de *Naaldvisſchen*. ARTEDI, zegt hij, ſchrijft er kieuwendekzels aan toe, die van onderen geſlooten zijn, en wederzijds met een klein ſpeldegaatje in de nek gaapende; doch het heeft zulke dekzelen niet. Kieuwen worden er door WILLOUGBIJ en RONDELETIUS, t'onregte aan geweigerd; die BELLONIUS er met reden, aan toegeſchreeven heeft, met open gaatjes boven de borstvinnen.

Zijn Ed. geeft drie verſcheidenheeden op van deeze Vischjes, welke de Heer GRONOVIUS altemaal, zo wel als de groene en geele *Zeepaardjes* van VALENTIJN, tot deeze zoort betrekt. Men ziet uit het gemelde klaar, dat de ongebaardheid geen verſchil maakt, nog ook de meer of minder kromte van het lijf. Wat het getal der inkervingen betreft, waar op ARTADI gelet wilde hebben in de *Naaldvisſchen*; dit is bijster verſchillende, want RAIJ heeft in de ſtaart alleen, van een kleintje uit de Sraat Sunda, geteld 35 naaden, in een groote maar 25. Te Venetie evenwel, had WILLOUGBIJ er een gekreegen, die wel viermaal grooter was dan de gewoone, en met zulke dikke vezelen gehaaird, dat het die door 't droogen niet ligt verliezen zou: Hij merkt aan dat de ſtaart die geſtalte behoud, welke men er in 't leevende Vischje aan geeft; om de aardigheid zal men dan aan zommigen die kromme geſtalte hebben toegebragt.

Men ontmoet deeze Vischjes in de Oceaan, en ook in de Middelandſche Zee, als gezegt is; overvloedig worden zij op het Zee-ſtrand te Pozzuoli, bewesten Napels, van langte en dikte als een vinger gevonden. De Dames hebben er aldaar veel agting voor, inzonderheid de geene die zelfs haare Kinderen zoogen; want men verzekert, dat, door dezelve te eeten, het zog der Minnen word vermeerdert. Dit ſtrijd zeer tegen de denkbeelden der Ouden, die de *Zeepaardjes* voor vergiftig hielden, ten minſten beweerden, dat uit derzelver buik een verſtikkend venijnig vogt kwam, gelijk ÆLIANUS. Evenwel getuigt die zelfde Autheur, dat zij uitmuntend zijn om de beet van dolle Honden te geneezen; ten dien einde werden deeze Vischjes, gebraden zijnde, gegeeten, en iets daar van gekneusd of geſtampt, en gemengd met *honing* en *azijn*, op de wond gelegt. Zommigen willen zelfs, dat er door de Kollen gebruik van gemaakt worde, om iemand tot liefde te verwekken. De kaale plekken op het hoofd gekoomen, door 't uitvallen van het haair, werden door de Asch van dit Diertje, in *reuzel*, *pek* of *zalf* gemengd, daar op te ſtrijken, weder met haair gevuld, zo DIOSCORIDES getuigt.

NAALD-WANTS, dusdanig word door de Heer GEOFFROIJ in zijne *Hist. des Inſectes env. Paris*, een kleine *Water-mug* genoemt, die de Heer LINNÆUS onder het geſlagt der *Wantſen* heeft geplaatst; dezelve word op 't water gevonden, doch loopt zo ſnel niet, en is zeldzaamer dan het Inzekt, 't welk men op 't artijkel *Water-mug* zal beſchreeven vinden.

NAALDE (ZEE-), *Naald-visch*, *Hoorn-visch*, Zie NAALD-VISCH.

NAAM-LOOS, zie ANONIJMUS.

NAANTJE, *Naantjes-boom*; word in de Tuinerije een boom genoemt, die op een laage ſtam groeit, en door jaarlijkſche ſnoeijing klein en laag gehouden word, moetende de ſtam niet hooger dan van 6 tot 12 duimen zijn, en de hoogte der takken dient die van 4 à 5 voeten ten hoogsten niet te overtreffen, op dat ze in een fraaije tuin de uitzigt niet ſtoppen, en men er dus overheen zien kan. Dog zij moogen in zommige gevallen, inzonderheid als ze de uitzigt niet verhinderen, wel hooger zijn; want men plant deeze boomen niet alleen om de vrugten, 't welke echter het voornaamſte oogmerk is of zijn moet, maar ook om de cieraad in fraaije tuinen, 't welk door het ſnoeijen en goed onderhoud verkregen word; daarenboven is het ook zeker, dat de *Naantjes-boomen*, door ze wel te ſnoeijen, en anderzints behoorlijk behandelt wordende, grooter, ſchooner en ook ſmaakelijker vrugten geeven, daar ieder Tuinoeffenaar even begeerig na is; maar een zodanige moet ook weeten, dat alle zoorten van vrugt-boomen niet even bekwaam zijn, om er *Naantjes* van te maaken, als men veele goede vrugten begeert; het zijn alleen zulke zoorten, die van jongs op gewillig vrugten voortbrengen, zonder ze veel met ſnoeijen of op andere harde wijze te behandelen; want ieder geſlagt van gewas niet alleen, maar ook ieder zoort in 't geſlagt heeft zijn bijzondere natuur of hoedanigheid; om deeze redenen is het ook, dat men de eene zoort

van

van *Naantjes*- of andere boomen niet onverſchillig, met een goede kennisſe behandelen moet: Dog

Het zijn hoofdzaakelijk de *Appel*- en *Peere-boomen*, die men tot *naantjes* kweekt en plant, en hier bij ſtaat ook nog aantemerken, dat dezelve tot dit oogmerk niet op wilde plantſoenen uit haar zaad moeten geënt of geoculeert worden, maar zulks moet ten aanzien der *Appelen* op *Paradijs ſtammetjes* geſchieden, of op die van *Kwee appelen*, en ten opzigte van de *Peeren* op *Kwee-peeren* op *Doorn-ſtruik*, dewijl de boomen, die op wilde plantſoenen geënt worden, al te weeldrig groeijen, zo dat ze niet door't mes binnen de paalen kunnen gehouden worden, of te veel geſnoeit en kort gehouden wordende, geheel geen vrugten geeven.

De *Kerſen*, *Pruimen*, *Abrikooſen* en *Perſiken* deugen geheel niet tot *Naantjes boomen*, dewijl ze weinig of niet willen geſnoeit zijn, om vrugten voort te brengen, ten waare eenige weinige zoorten.

Om van de *Naantjes-appel*- en *Peere-boomen*, de beste vrugten te hebben, zo moeten dezelve in het midden, ook hol geſnoeit en niet te veel groote takken er aan gelaaten worden, op dat de vrugten dus beter door de zon en lucht kunnen aangedaan worden; want daar door zullen ze zo veel te meer volmaaktheid verkrijgen, zo wel in groote als koleur en ſmaak; en men kan met reden heel ſchoone en ook veele vrugten van de *Naantjes-boomen* verwagten, als maar de regte zoorten daar toe gekoozen zijn, en dezelve zo in 't ſnoeijen als anders wel behandelt worden, ſchoon ze die overvloed niet kunnen voortbrengen als groote opgaande boomen, die haar vrijheid in het groeijen hebben.

De zoorten die van de *Appel*- en *Peere-boomen* het bekwaamst tot *Naantjes* zijn, kunnen wij hier niet alle optellen, wij zullen echter eenige van de vrugtbaarſte, ſmaakelijkſte en waardigſte, voor de Liefhebbers, die genegen zijn om zodanige in hunne Tuinen te hebben, aanwijzen; onder de Appelen zijn het, de *Calville rouge d'eté*, *witte Kruid-appel* of *Pomme de Palestine*, *Framboos-appel*, *Zoomer*- of *Herfst-parmain*, *Pippin d'or*, *Aurea-libertas*, *Pigoen*, *Princesſe noble*, *Belleſleur*, *Pomme madame*, *Oranje-appel*, *Pomme d'apis*, *Fenouillet*, *Calville rouge & blanche d'hijver*, *Reinette blanche*, *Reinette verte*, enz.

Onder de Peeren zijn de voornaamſte, de *Citron de ſirène*, *Petit Muscat*, *Muscat Robert*, *Bruſſelſche Peer*, *Cher à dames*, *Orange musqueé d'eté*, *Bon chretien d'eté*, *Beurré griſe*, *Rouſſelet*, *Gezegende Peer*, *Beurré blanc* of *Doijonnée*, *Verte longue*, *Colmar*, *St. Germain*, enz.

Wil men *Kerſen* tot *Naantjes* planten, zo dienen hier toe best, de *Praagſche Muscadel* en dubbelde *Maij-kers*. Tot Pruimen, de *Abricoos-pruim*, *Boere witte*, *St. Catharine pruim*, *dubbelde Mirabelle* of *groene Damas*, *enkelde groene Mirabelle*, *Perdrigon hatif*, *Reine Claude*, *Oranje-pruim*, enz.

Dog het dient ten laatſten aangemerkt, dat de *Naantjes boomen* hedendaags niet meer in zulke groote achting zijn als wel eertijds, om reden; 1. dat ze te veel plaats beſlaan, inzonderheid als ze bejaard en groot geworden zijn, en na proportie maar weinig vrugten geeven; 2. dat men dezelve, als ze zich cierlijk zullen vertoonen, veel ſnoeijen en korten moet, zo wel in de zomer als winter, 't welke mede de vrugtbaarheit benadeelt, voornaamelijk als ze niet door een kundige hand behandelt worden, en wel bijzonder als ze van ondraagbaare zoorten zijn; en 3. dat ze groot geworden zijnde, de uitzigt te veel ſtoppen, op plaatzen ſtaande, daar een ruim gezigt vereischt word; voegt hier 4. bij, dat men, als dezelve groot geworden zijn, niets onder of tusſchen dezelve zaaijen of planten, nog ook dikwils bezwaarlijk tusſchen dezelve wandelen of gaan kan.

Thans worden derhalven de *Eſpaliers* meer geacht, zo wel hooge als laage, om dat ze minder ruimte en grond weg neemen; hoewel hier ook bij dient gelet om er de regte zoorten van vrugten tegen te planten, als men veele en goede vrugten daar aan wenscht te hebben. De *Naantjes-boomen* worden anderzins nog veel in de kleine borgerlijke Tuinen geplant, om reden, dat ze zich, wel onderhouden wordende, bevallig op 't oog vertoonen, en ook goede vrugten geeven, ſchoon niet in overvloed, als men maar van de regte vrugtbaare zoorten plant, gelijk wij te vooren rede aangemerkt hebben, en dezelve behoorlijk tot *Naantjes* geënt zijn, om niet alte ſterk te groeijen, en dezelve dus kort en cierlijk te kunnen houden.

Wat de afſtant aangaat, waar op de *Naantjes-boomen* moeten geplant worden, dezelve hangt niet alleen af van de ruimte des gronds, maar ook van de enting; want zijn de Appelen op Paradijs of Kwee, en de Peeren op Kwee of Doorn geënt, of geooculeert, zo kan men ze't digtst, te weeten op 6, 8 à 10 voeten afſtand planten, maar zo ze op wilde plantſoenen geënt zijn, dan moeten ze noodzaakelijk veel wijder afſtant hebben, dewijl ze als dan veel ſterker groeijende, zich verder uitbreiden; hoewel de eene zoort uit de natuur, ook veel ſterker groeit als de andere.

Wegens het *planten* en *ſnoeijen* deezer boomen, kan men op derzelver artijkels nazien.

NAANTJES-AMANDEL, zie AMANDEL-NAANTJES.

NAANTJES KABELJAAUW, zie KABELJAAUWEN, *n.* VI. *pag.* 1389.

NAANTJES-KERS, zie KERSSE-BOOM.

NAARBORSTIGHEID, zie ENGBORSTIGHEID.

NACHT, zie NAGT.

NADENKEN, zie WANTROUWEN.

NADIR; *Voetpunt*, word in de Geographie en Aſtronomie dat punt genoemt, dat regt diametraal of perpendiculaar onder onze voeten aan de overkant van de aardkloot of Hemel is; het is derhalven regt diametraal tegen onze *zenith* of toppuut over, en maakt 't *zenith* uit van onze Tegenvoeters; zijnde van veel gebruik in de gemelde wetenſchappen, als mede in de *Gnomonica* enz. Men begrijpt niet bezwaarlijk, dat dit punt, zo wel als 't *zenith*, geen vast puut is, maar dat 't zelve varieert zo dikwils als men van plaats op de aard-kloot verandert.

NADOENING, zie IMITATIE.

NAEVI MATERNI, zie MOEDER-VLEKKEN.

NAGEBOORTE, zie NAAGEBOORTE.

NAGEL, zie SPIJKER.

NAGEL, of *Vlies der Oogen*, in 't latijn *Clavus*; *Unguis*; *Pterijgium*, is een gebrek der oogen, dat zijn zitplaats in de binnenſte oog-hoek heeft, waar in 't zelve voortgroeit tot dat de geheele oog-appel daar mede bedekt is. Deeze *nagel* is gemeenlijk wit van koleur en van een dun zenuwagtig weefzel, waar door het zien in 't eerst niet veel belemmert word, doch allengskens verergert. Dit *vlies* neemt eigentlijk zijn begin, zo men zegt, van de zamengroeijing der *Tunica adnata*, oor-

oorſprong neemende, door de toevloed van overvloedig voedzel; hebbende dus tot oorzaak, een al te grooten toevloed van voedzel na die deelen, en men moet wel onderſcheid weeten te maaken, tusſchen dit ongemak en de ſtaar, of andere vliezen der oogen.

Om dit ongemak te geneezen, als het eerst wel gekent is; moet men uitwendige middelen gebruiken, die niet al te ſcherp echter kragtig genoeg zijn, om het vlies en deszelfs oorſprong allengskens weg te neemen. Hier toe kunnen derhalven dienen, het zap van *tarasticum*, van *ſchel-kruid*, *honing van ſchel kruid* en van *roozen*, *olie van mijrrhe*, *bloemen van zink*, *aloë*, beste witte *kanarie-zuiker* met wat witte *vitriool* gemengt, *kalkwater*, enz. en dit laatſte is mogelijk nog 't beste, als het behoorlijk wel gebruikt word.

Men kan van de gemelde en meer andere dingen, ook zaamengeſtelde middelen bereiden; waar van het volgende oogwater zeer gepreezen word. Neemt beste *aloë* en *vleeschlijm*, van elk één drachma; *ſaffraan* een half drachma; *camfer* vier of zes grein; maakt het alles tot een poeder, en doet het dan in beste *rhijnſche* of andere *witte-wijn* met *rooze-water*, van elk vier of zes oncen, om een oogwater te worden, daar men de oogen dikwils meede wasſchen moet. De zagtjes ſcherpe dingen, en die de oog-zenuwen verſterken, kunnen in deezen veel nut bijbrengen.

NAGEL-BAST, zie CASSIE (NAGEL-)

NAGEL-BLOEM, zie ANJELIER.

NAGEL-BOOM, zie KRUID-NAGELBOOM en SIJRINGE.

NAGELEN, zie KRUID-NAGELEN.

NAGEL-HOUT of *Nagelholt*, dus word zomtijds het gerookte rundvleesch wel genoemd; te weeten de magere ſtukken die van de agter-bouten geſneeden worden. Wat eigentlijk oorzaak tot deeze benoeming heeft gegeeven, is iets dat wij openhartig aan den Leezer moeten bekennen, niet te weeten.

NAGEL-HOUT, zie CASSIE (NAGEL-)

NAGEL-KANEEL, zie CASSIE (NAGEL-)

NAGEL-KOPPEN; *Ronde Nagels*; *Nagels van Plinius*; *Pimant*; *Peper van Jamaica* of *van Thevet*; *Amomum*; in 't latijn *Piper Jamaicenſe*; *Pimenta*; *Amomum*; *Cocculi Indi aromatici*.

Beſchrijving. Dit is een drooge ronde vrugt van groote als Peper-korrels, en bruin van koleur; hebbende een ſcherpe aromatieke ſmaak, zeer na overeen koomende met die der Kruid nagels; dezelve worden uit de West-Indiën, inzonderheid van Jamaica gebragt; maar men weet niet zeker van wat plant deeze vrugt koomt, dog men zegt, dat ze op een boom groeit, die een zoort van *Mijrtus* is, en genoemt word, *Mijrtus arborea aromatica*, *foliis laurinis*, SLOAN.; *Carijophijllus aromaticus*, *Americanus*, *lauri acuminatis*, *foliis*, *fructu orbiculari*; PLUKN. (*Mijrtus foliis alternis*, LINN. *Spec. Plant*)

Eigenſchappen. De *Nagel-koppen* koomen in ſmaak en kragten zeer na over een met de Kruid-nagels of met de Nagel-casſie, en kunnen dus in derzelver plaats in alle de ziektens, waar tegen dezelve dienstig zijn, zeer gevoeglijk gebruikt worden; zijnde zeer hart-, hoofd- en maag-verſterkend, openend, pis-, ſtonden- en wind drijvend.

Men gebruikt ze in deeze Nederlanden en elders ook veel in de keuken, als een ſpecerij bij de ſpijzen, in plaats van de kruid-nagels, dewijl ze daar mede in reuk, ſmaak, en kragt na genoeg overeen koomen en veel goedkooper zijn; zelfs worden ze van zommige tot dit gebruik beter geagt als de kruid-nagels, om dat ze niet zo heet van aart zijn, en dus het bloed niet zo zeer verhitten, bij heete natuuren.

NAGEL-KRUID, zie MUISEN-OOR en NAGEL-WORTEL.

NAGEL-NOOT; *Noot van Madagascar*; in 't latijn *Nux carijophijllata*; is een Noot van groote als een Muscaate-noot, maar wat ronder en bruiner, die een reuk en ſmaak heeft als kruid-nagels, dog wat zwakker, en een korl of zaad in zich bevat. Dezelve groeijen op een boom, welks bladen gezegt worden naar die van de Laurierboom te gelijken, en die in menigte op het eijland Madagascar of *St. Laurents* gevonden word, waar van deeze nooten tot ons overgebragt worden; men gebruiktze in de Geneeskunde, zo wel als de tweede ſchors des booms die na *Caneel* gelijkt, en als kruid-nagels ſmaakt, dog zelden; zij hebben beide eene hoofd-maagverſterkende en winddrijvende kragt, verwekkende de eetlust en weerſtaan 't vergift, enz.

NAGELS, zijn hoornagtige uitgroeizels van de opperhuid, waar meede zij zo ſterk vereenigd zijn, dat zij na den dood er te gelijk meede afgetrokken worden, als de vingers of teenen eenigen tijd in warm water gelegen hebben.

Onder den *nagel* leggen langwerpige vezelen, welke den *nagel* voedzel geeven; deeze vezelen zijn vol bloedvaaten en zenuwen, zo dat om die reede dit deel zeer gevoelig is.

De wortel der *nagels* loopt vrij diep onder het vel, of rand van den *nagel*, voornaamelijk aan den grooten teen.

Hoe men ook het zamenſtel begrijpt, het is even als dat van hoornen en klauwen der Koeijen, alleen is de gedaante anders; de groeijing is volmaakt dezelfde. Het halfmaantje is ſlegts een verdikking van dit hoorn, en om die reede is dit deel witter bij de Mooren; want onder den *nagel* als een vereeniging van het *epidermis*, legt het gekoleurd vlies even als onder den huid der Zwarten.

De *nagels* geeven eene groote ſteevigheid aan de vingers, doch worden lastig en geheel ſchadelijk, wanneer die buiten de vingers einden uitſteeken. De Chineezen hebben hier hunne roem in, zij draagen, voornaamelijk de Vrouwen, of aan alle de vingers of aan den pink eenen ſcherpen *nagel*, meer dan een duim lang; welken zij zeer zindelijk houden.

Aan de Voeten, voornamelijk bij oude Menſchen, groeijen ze dikwils krom uit, even als een kleine Ramshoorn, men heeft er beſchreeven en gezien die drie of vier duimen lang waaren, dik, en krom, om dat de ſchoenen dezelve dwingen. Men kan ze affnijden, of zaagen, om dat *nagel* even als hoorn geen gevoel heeft, als men ſlegts het papagtige welke de voeding geeft, niet raakt.

Onze opperhuid word nu en dan hoornagtig, maakt exteroogen, of groeit uit in lange hoorns. Deeze hoornagtige verhardingen hangen af van de drukking der teenen, of andere deelen, maakende dus een zoort van eelt, welke geduurig meer en meer verdikt.

De *nagels* zijn aan geene ziekte onderhevig, dan alleen aan hoornagtige uitgroeijing, welke door dwang gemaakt word, of wel door het beknellen van den vinger of teen, waar door een nieuwe *nagel* die zomtijds zeer wanſchaapen wordt, te voorſchijn koomt.

De *Vijt* of *Reduvia*, bij zommigen in Friesland een *Honnen-mees* genoemd, is eerder eene verzweering onder om den rand van den *nagel*, welke dikwils den *nagel* doet vernieuwen, geheel of ten deele. Kinderen zijn zeer veel maalen daar aan onderhevig, zo dat het ongemak den eenen vinger na den anderen aandoet. Stooving met vermurwende pappen, is het veiligſte en beste middel.

De *Nagels* worden in bejaarde en oude Menſchen ribbeliger, harder en dikker, even als de hoornen bij de Koeijen en Rammen, bij Handwerklieden eerder en meest, om de geduurige drukking.

NAGEL-WORTEL; *Nagel-kruid*; *Gezegende Wortel*; *Gezegend Kruid*; *Carijophijllata*; *Herba benedicta*; Daar zijn verſcheide zoorten van dit Kruid-gewas, waar van de volgende de voornaamſte zijn.

1. De *gemeene Nagel-wortel*; *Carijophijllata vulgaris*; *Carijophijliata* I. Dodonæi; *Herba benedicta*; *Sanamunda*; *Nardus ruſtica*; (*Geum floribus erectis*, *fructu globoſo ariſtis uncinatis nudis*, *foliis lijratis*, Linn. *Spec. Plant.*)

2. De *Berg-Nagel-wortel*; *Carijophijllata alpina lutea*; *Carijophijllata* II. *vel montana* Dodonæi; (*Geum flore erecto ſolitario*, *fructu oblongo*, *ariſtis plumoſis*, Linn. *Spec. Plant.*)

3. De *Water-nagel-wortel*; *Carijophijllata aquatica*, *nutante flore*; (*Carijophijllata floribus nutantibus*, *fructu oblongo*, *ariſtis plumoſis*; Linn. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte gemeenſte en in de Geneeskunde hoofdzaakelijk en veel gebruikelijke zoort, heeft veerswijze, gedeelde, ruige of rouwe gekertelde bladen, welke veel naar die van de *Agrimonie* gelijken, maar zijn donkerder-groen en wat harder; tusſchen dezelve ſchiet een ronde dunne ſteng op, met takken, van anderhalf tot twee voeten hoogte en meer, op welke vijfbladige roosformige bloemen aan lange ſteeltjes voortkoomen, die geel van koleur zijn, na welke ronde rouwe hoofdjes volgen, die uit het zaad zaamengeſtelt zijn, 't welke langagtige ſteeltjes heeft, die met kleine haakjes voorzien zijn, waar door het zelve rijp zijnde, aan de kleederen blijft hangen. De wortel is vezelagtig en ros van koleur, hebbende een aangenaame reuk, naar die van de Kruidnagels zweemende, waar van dit gewas den naam draagt,

Daar is ook eene verandering van, die grooter geele of goud-geele bloemen voortbrengt.

De tweede zoort, heeft dikker, grooter en ruigagtiger veerswijze gedeelde bladen als de eerſte zoort, waar van het uiterſte bladje vrij groot is; waar tusſchen verſcheide enkelde ongetakte ſtengen opſchieten, elk op haar top een groote goud-geele bloem draagende, die uit veel bladen beſtaat, waar na een langwerpig-rond hoofdje volgt, uit zaad beſtaande, dat geſteert en als met veertjes bezet is, waar door de hoofdjes ruig ſchijnen. De wortel is dik en lang, en kruipt horizontaal onder de grond voort, veele vezel-wortels naar beneden in zijn ſtengte maakende, en heeft ook een aangenaame reuk.

De derde zoort, gelijkt van bladen veel naar de voorige tweede zoort, maar die zijn zeer haairig of wolagtig, gelijk mede de geheele plant; de ſtengen zijn getakt en dikwils bovenwaarts purperagtig, op welke bloemen groeijen, die uit vijf, zes, en zomtijds meer bladen beſtaan, en wat nederwaarts omgeboogen zijn; zomtijds vind men ze ook, de eene bloem uit de andere groeijende; na de bloemen volgen langwerpig-ronde zaadhoofdjes, zaad bevattende dat ſteertjes heeft, welke ook veeragtig ruig zijn, gelijk die van de voorige zoort, dog de wortel van deeze heeft geen bijzonder aromatieke reuk, zo als de voorige.

Plaats. De eerſte zoort groeit in Hoog- en Neder-Duitschland, enz., naast de wegen, in de graazige tuinen en elders; dog voornaamelijk op ſchaduwagtige plaatzen, naast de heggen, in bosſchen en elders. De tweede zoort, word gevonden in de bergagtige Landen van Hoog-Duitschland, Oostenrijk, Stirien, Zwitzerland, enz. en de derde zoort vind men zo wel in Neder-als Hoog-Duitschland op vogtige plaatzen, in de vogtige weiden en elders, hoewel ze ook in bergagtige vogtige plaatzen gevonden word. Dezelve zijn alle harde en langlevende planten.

Men kweekt de eerſte en tweede zoort bij ons en elders ook in de tuinen, tot het medicinaale gebruik, maar het ſchijnt mij toe, dat men nog in het onzekere leeft, welke zoort van beiden eigentlijk de regte medicinaale *nagel-wortel* is, dewijl de wortelen van beide een aromatieke reuk hebben, en de tweede zoort dikker van wortelen is; dog zeer denkelijk hebben ze beide dezelfde kragt.

Kweeking. Deeze planten worden zeer ligtelijk vermeerdert door ſcheuring, in het voorjaar, op de gewoone wijze; waar bij men alleen in agt te neemen heeft, om haar een goede losſe grond en vooral een wat ſchaduwagtige plaats te geeven; en als men ze op een bed bij malkander planten wil, moet men ze op een à anderhalf voeten diſtantie planten.

Eigenſchappen. De wortel van deeze plant heeft eene openende, iets zamentrekkende, zweet- en pisdrijvende, hoofd-, hart-, maag- en zenuw-verſterkende kragt, en men prijst ze inzonderheid ook tot verſterking, zo wel van de Mannelijke als Vrouwelijke teelkragten, tot voorteeling, als er middelen hier voor zijn. Anderzints is het ook een heerlijke wortel, om het bloed te zuiveren, de verſtoppingen der Ingewanden, aderen enz. te openen, en daar door het hart, maag, en alle zenuwen te verſterken.

Deeze wortel in goede *wijn*, of in goed *dun-bier* gedaan, en laaten trekken, 't zij alleen of met *alands-wortel*, *aardbezië-bladen*, *pimpinel-bladen*, *waldmeester*, enz. geeft een zeer bloedzuiverende en maagverſterkende *wijn* of *bier*, die men in de Maij-tijd tot dien einde drinkt, en de wijn word daar door heel aangenaam en vervrisſchende van reuk en ſmaak; dienende inzonderheid voor Menſchen, die cachetisch of ſlijmagtig zijn: Dezelve droog met *zoet-hout* of *thee* ſterk getrokken, is van veel nut in inwendige wonden en gezweeren: Ook is het aftreksel van deeze wortel, of dezelve gepoeijert, dienstig als iemand gevallen hebbende, men vreest, dat er inwendig bloed geſtort en geſtolt is.

Met de *klisſen-wortel* in water of wijn een weinig gekookt, is een deftig zweetdrijvend middel, inzonderheid in zijde-pijnen, enz.

Men maakt er ten dien einde ook een *Tinctuur* of *Eſſents* van, die niet minder nutttig in de gemelde gebreeken is.

Uitwendig gebruikt, heeft de wortel zo wel als 't kruid ook veele nuttigheid in pappen en ſtoovingen, tegen gezwellen, zinkingen, jigt en gebreeken der zenuwen, enz.. Als men op 't einde van Maij de geheele plant diſtilleert, en met't gedistilleerde water de Moeder-vlekken dikwils wascht, verdwijnen dezelve daar door, zo als men verzekert.

Tinctuur

Tinctuur of Esfents van Nagel-wortel te maaken.

Neemt verſche *nagel-wortel*, droogt dezelve op een warme plaats buiten de zon, maatig droog; doet ze dan klein gefneeden, in een vles en giet er goede ſterke *brandewijn* op, zo veel dat die er drie à vier vinger breed over ſtaat, en laat het op een warme plaats eenige daagen ſtaan te trekken, zulks altemets eens omſchuddende; daar na giet men het klaare af of filtreert het, men neemt er 40, 50 of meer druppels van, in wijn of iets anders. Men kan er ook wat *alands-wortel*, 't *geel van oranjeſchillen* en *caneel* bijvoegen, met den weinig *ſaffraan*, om de Esfents te koleuren, maar dan word het een gecomponeerde *Esfents*, dog die zeer aangenaam en gezond is, voor de maag en in gemelde gebreeken.

NAGEREGT, zie DESERT.

NA-GRAS, word het *Gras* genoemt, dat na de eerſte afmaaijing en hooijing in de Weilanden wederom uitwast; en *Na-hooi*, noemt men het *Hooi*, dat van dit tweede afgemaaide gras gemaakt word. De Hoog-Duitſchers noemen het *Grummet*.

NAGT, is dat gedeelte van de natuurlijke dag, welke duurt zo lang de Zon beneden onzen Horizont is.

De eigentlijke *nagt*, dat wil zeggen de duisternisſe, begint niet voor dat het *ſchemerlicht* een einde neemt, en de *nagt* zodanig als die hier voorgeſteld word, is niet anders dan Sterrekundig beſchouwd.

Onder de *Linie* (*Æquator*), zijn de *nagten* even lang als de dagen, onder het *Aſpunt* of Pool duurt de *nagt* de helft van 't jaar. De tijd der *nagt-eveningen* (*æquinoxia*) maakt dag en *nagt* overal even lang.

In 't *Noordelijke half-rond*, 't welk door ons bewoond word, is van de herfst-evening tot aan die van het voorjaar, de nagten langer dan de dagen; in tegendeel van de voorjaars-evening tot aan die van de herfst, zijn de *nagten* korter dan de dagen.

De langſte *nagten* van het Noordelijk half-rond, vallen in de winter-zonneſtand voor, en de kortſten in de Zomer-zonneſtand; het tegengeſtelde vind plaats in het zuidelijk half-rond.

De oude Galloiſen en Germaanen, verdeelden den tijd niet bij dagen maar bij *nagten*; zulks blijkt uit verſcheidene plaatzen van TACITUS en JUL. CÆSAR. Ten huidigen dage is zulks nog bij de Arabieren in gebruik.

Onder de eerſte Engelsch-Saxen, onderhield men dezelfde gewoonte: Wij leezen in de handelingen van een Concilie in het jaar 824 in Engeland gehouden: *Ibi finita & proſcripta contendione coram Epiſcopo poſt* 30 *noctes, illum juramentum ad Weſtminſter deductum eſt.* Hier van hebben de Engelſche bewoordingen *ſevennight*, *fortnicht*, 't welk *zeven nagten*, *vier nagten* betekent, haaren oorſprong.

NAGT-BLAAREN; *Epinictides*; *Puſtulæ nocturnæ*, zijn zulke blaaren of puisten die in de nagt uitbreeken, inzonderheid in de zomertijd, en dikwils groote pijn veroorzaaken.

Hier tegen zijn inwendig dienſtig, buikzuiverende en zweetdrijvende middelen, als mede eene ader-laating, en uitwendig *geſmolten wijnſteen-olie*, of *jeneverbeſiën-olie*; ook is eene waſching met *vlier-bloemen water* of *camfer-brandewijn*, gemengt met *kalk-water* zeer goed, of anders met *nagtſchaije-water*.

NAGT-BLINDHEID; de Heer FOURNIER, Geneesmeester in 't *Hotel Dieu* te *Montpellier*, heeft in de behandeling deezer Ziekte gelukkigst geſlaagd. De Londonſche Doctoren verhaalen wel, dat in eene periodieke *nagt-blindheid* het negendaagſche gebruik van een drank met *alst-zout* groote dingen gedaan, en op een anderen tijd de *kina* met gebrande *nooten-muskaat* op een nagt eenig voordeel aangebragt hebben. Maar dit alles zijn kleinigheden in vergelijking der beſtendige en ſteeds eenpaarige werkingen, van de middelen door den Heer FOURNIER gebezigt. De Liefhebbers zullen mij verpligt zijn, als ik hen een uittrekzel uit het Berigt, dat gemelde Heer daar van geeft, mede deele, en mijne Lezers in het algemeen behooren 't mij dank te weeten, dat ik hen een nieuwe Ziekte leer kennen, welke zij zich door onvoorzigtige Verkouding op den hals kunnen haalen.

„ Daar kwaamen drie Patiënten van het Regiment
„ BRIQUEVILLE in t' *Lazareth*, welke klaagden over
„ koorts, hoofdpijn, beſlagen tong, ſtinkenden adem,
„ overlaade of bezwaarde maag, walging, braakagtig-
„ heid, en bijzonderlijk, dat zij onbekwaam waaren om
„ hun dienst waar te neemen, dewijl zij des morgens en
„ des avonds noch licht, noch voorwerpen zien konden,
„ en niet anders dan bij heldere zonneſchijn, hoewel
„ dan noch vrij onduidelijk, de voorwerpen konden on-
„ derſcheiden. De Heer FOURNIER ſtonde verſteld over
„ dit toeval, en beſchoude de Oogen deezer *Nagt-blinden*
„ en *Dag-zienders* met alle moogelijke nauwkeurigheid.
„ Zij waaren blauw; het voorſte gedeelte was een weinig
„ met vogten overlaaden; het hoornvlies en het glas-
„ agtig vogt waaren in hunnen natuurlijken ſtaat, hel-
„ der en doorſchijnende; de Oogappel alleen was zeer
„ verwijderd 't welk de Londonſche Geneesmeesters
„ aan hunne *Nagt-blinden* ook hadden opgemerkt. Al
„ het overige in het Oog ſcheen natuurlijk te zijn. De
„ Heer FOURNIER beſloot hier uit, dat het ongemak
„ agter in het Oog ſchuilen moest, alwaar het netvlies
„ door de eene of andere oorzaak verſlapt, of met dik-
„ ke vogten bezet mogt zijn. Hierom liet hij den Lij-
„ deren eene ader openen, en gaf hen, wegens hunne
„ andere ongemakken, een braakmiddel; leggende ook
„ eene ſpaanſche vlieg-pleister agter de beide ooren. Den
„ volgende morgen begonden de Lijders de voorwerpen
„ voor de eerſte maal weder te zien. Het braak-
„ middel had goed gewerkt, en de blaartrekkende plei-
„ ſters hadden eene verbaazende hoeveelheid waters bij
„ een gehaald; ondertuſſchen was het hoofd nog zwaar,
„ de maag nog drukkende, en de walging hield aan.
„ Hierom wierd er een ader op den voet geöpend, het
„ braakmiddel herhaald, en de ſpaanſche vliegen in haa-
„ re werking onderhouden. Die laatſte middelen namen
„ alle toevallen weg, en de Soldaaten zagen weder zo
„ goed als te vooren. Men liet derhalven de ſpaanſche
„ vliegen toeloopen, en zij keerden na eenige dagen
„ na hunne Regimenten te rug. Kort daar na kwaa-
„ men agt *Nagt-blinden* in 't Hospitaal, welke de her-
„ ſtelling der eerſten vernoomen hadden; zij wierden
„ op dezelfde wijze als de voorigen behandelt en ge-
„ holpen, en zedert dien tijd zijn er over de zeventig,
„ dergelijke Blinden in 't Hospitaal geweest en genee-
„ zen.

„ Dat de voorafgaande oorzaak deezer Ziekte aan ee-
„ ne door koude, ſneeuw, wind en nevel te rug gedre-
„ vene doorwaaſeming zij toe te ſchrijven, kan een Sol-
„ daat bewijzen, die, na eene volkoomene herſtelling
„ zijner *nagt-blindheid*, onvoorzigtig verſcheide onge-
„ regeldheden beging, en zich onder 't ſpeelen met zij-
„ ne Makkers zodanig verhittede, dat hij zijn hoed af-

„ wierp, en zijn rok uittrok, ſchoon het een zeer koud
„ en winderig weder was. Eenige ogenblikken daar na
„ bemerkte hij met verbaastheid, dat hij alle voorwerpen
„ maar zeer flauw en duiſter zien konde, en eindelijk ge-
„ heel blind wierd. In die uitterſte verlegenheid ging hij
„ naar de naaste Stad Nimes, alwaar men hem zeide,
„ dat alle hoop van geneezing voor hem verlooren was,
„ dat hij een Staar op beide de Oogen had, en dat eene
„ twijffelagtige operatie, en welke daarenbooven nog
„ lang verwijlt moest worden, voor hem de eenige mo-
„ gelijke hulp was. Dit droevig bericht floeg den jongen
„ Kaarel ten eenenmaal neder, en hij ijlde derhalven
„ weder naar het Hospitaal te *Montpellier*, daar hij te
„ te vooren zulk een gewenschte hulp gevonden had.
„ De Heer FOURNIER vond het kristallijne vogt in de
„ Oogen onbeſchadigt, en verloste hem derhalven van
„ de vrees voor de Staar. Hij merkte het tegenwoordig
„ ongemak aan als een hooger graad zijner voorige blint-
„ heid, en herſtelde ze in eenige dagen met dezelfde mid-
„ delen volkoomen.

Het gebeurt misſchien meermaalen, dat deeze Ziekte voor de zwarte Staar en voor ongeneeslijk gehouden word. Men konde deeze Geneeswijze bij alle Blinden veilig beproeven, en dan zoude men moogelijk hooren, dat ook de zwarte Staar zomtijds geneezen konde worden.

„ Verſcheide Menſchen denken, dat de ſpijzen van *ui-*
„ *jen* en *knoflook*, ſchadelijk voor de Oogen zijn; mis-
„ ſchien om dat deeze gewaſſen uitwendig ſmerte aan de
„ Oogen doen, en ze doen traanen. De Poolen, Hon-
„ gaaren, Franſchen en Jooden, die zo veel *knoflook* en
„ *uijen* eeten, en echter zo goed zien, als andere Men-
„ ſchen en Volkeren, kunnen deeze dwaaling ten dui-
„ delijkſten wederleggen."

NAGTEGAAL, dit zoetkweelend Vogeltje, is de eerſte zoort van LINNÆUS zijn geſlagt der *Kwikſtaarten*, en de dertiende van dat der *Vijgen-eeteren* van BRISSON. De Hebreën hebben hem *Tachmas* geheeten, de Grieken Ἀηδὼν ook *Philomêlê*, welk laatſte woord *Zanger bij uitneementheid* betekent; de latijnſche naam is *Luſcinia*; de franſche *Roſſignol* of *Rouſſignol*, waar van de Italiaanen hun *Luſcigniulo* en *Roſſignolo* afgeleid hebben; de Spanjaarden noemen hem *Ruiſſenor*; de Engelſen *Nightingale* en de Duitſchers *Nachtegal*; (*Motacilla rufo cinerea, genuum annulis cinereis*, LINN. *Faun. Suec.* & *Sijſt. Nat. X.*)

De geſtalte van dit Vogeltje verdient eene nauwkeurige beſchrijving, dewijl men zelden gelegenheid heeft, om het van nabij te beſchouwen. Derzelver grootte is omtrent als die van een *Puttertje* of *Musch*, ſchoon hij langer dan dezelve ſchijnt te zijn; zijn lighaam is zo ligt, dat hij zegt men, in alles, maar één once weegt. De koleur is van boven bruin-grijs, naar 't roſſe trekkende, van onderen bleek aschgraauw; de ſtaartpennen zijn bruin-ros, gelijk de ſtaart van boven, maar van onderen witagtig, even als de buik; de borst is groenagtig donker van koleur; hij heeft eene langachtigen, tederen, weeken en zwartachtigen bek, en wanneer hij deezen opent, dan laat hij een wijde keel zien, welke oranje geel van koleur is; zijn beenen zijn langagtig en zijn klaauwen zeer dun. Dus vertoond zich de *Nagtegaal* graauwagtig, en heeft geen de minſte fraaiheid in zijn pluimagie. ALDROVANDUS en verſcheidene andere Schrijvers met hem, verzekeren geheel witte gezien te hebben, echter kan men zulks met regt onder de zeldzaamheden der Natuur rekenen.

De *Nagtegaal* is een eenzaame, wilde en vreesagtige Vogel, zo lang hij nog niet tam gemaakt is; het is aan die ingeſchaapene vreesagtigheid, dat men de gewoonte toeſchrijft, dien hij heeft, om geſtadig de ſtaart te bewegen; 't welk aan de Heer LINNÆUS aanleiding heeft gegeeven, om hem *Motacilla* of *Kwik-ſtaart* te noemen. Hij woont in de Bosſchen van Europa, zingende 's avonds en in de vroege morgenſtond zo verrukkelijk, dat er, in dat opzigt, niets aangenaamers kan uitgedagt worden. Daar is een kragt van geluid, eene veranderende voortrolling van toonen, en eene aanhoudenheid zonder tuſſchenpoozing; om kort te gaan, een ſtem van zulk een langen adem en zo konſtig beſtuurd in zijn gezang, dat ieder een die de kleinheid van het Beeſtje gade ſlaat, er over verbaast moet ſtaan en met een eerbiedige verrukking uitroepen, aanbiddelijk Opperweezen, hoe verheeven ſtraalt uwe wijsheid en almagt, in al het geſchaapene door! Het is dit ſtreelend gezang 't welk de *Nagtegaalen* tot een bekoorend vermaak van 't Landleeven in de zomer maakt, en zekerlijk aanleiding heeft gegeeven, dat het in de Provintie van Holland is verbooden, dezelve te vangen, hun nesten te ſtooren of de eijeren te zoeken, op eene boete van hondert gulden voor ieder gevangen Vogel of geſtoord Eij, volgens *Art. LI.* van het *Placcaat en Ordonnantie op de Houtvesterije en de Jagt in Holland en West-Vriesland, de dato den* 24 *Julij* 1767. Zie op JAGT *pag.* 1218. In 't algemeen heeft een dusdanig verbod in de Provintie van Vriesland geen plaats; en dit maakt dat 'er zich nauwlijks een *Nagtegaal* in den omtrek van Leeuwarden of elders, door zijn verkwikkend gezang heeft geopenbaart, of hij word tot ſpijt van de Wandelaars door de hebzuchtige Vogelaars opgevangen.

Zeer te onrecht heeft den Oudvader AMBROSIUS, en na hem ALB. MAGNUS, GESNERUS, BELONIUS, ALDROVANDUS en JOHNSTON te boek geſteld, dat het Wijfje van den *Nagtegaal* even zo wel als het Mannetje zingt, om zich te verlustigen en het verdriet van haar broeden draaglijk te maaken; teffens zoude haar zingen toebrengen om haare eijeren ſpoediger te verleevendigen, gegrond op het voorgeeven dat 't behulpzaam zoude zijn, om haar natuurlijke warmte te onderhouden en gaande te maaken; doch de ondervinding leert, dat deeze anderziuts om hunne kundigheid eerbiedenswaardige Mannen, ten deezen opzigte kwaalijk onderrigt zijn geweest, dewijl het niet alleen zeker is, dat het Wijfje geheel en al niet zingt, maar zelfs genoegzaam geen geluid geeft.

Volgens getuigenis van ARISTOTELES, ÆLIANUS en PLINIUS, zingen de *Nagtegaalen* onophoudelijk, geduurende veertien dagen in de Lente; na welke tijd haar gezang niet meer zo levendig is, maar trapswijze vermindert en flaauwer word. JUL. SCALIGER voegt er bij, dat het zingen, 't welk de *Nagtegaal* in den herfst doet, zodanig van zijn lentezang verſchilt, dat men zich nauwelijks kan verbeelden dat het dezelfde Vogel zij. Wanneer de Jongen zijn uitgebroed, zingt het Mannetje of in 't geheel niet meer, of zeer weinig, dewijl het zich dan ten eenemaalen aan de zorg van hunne opvoeding overgeeft, en het gezelſchap van zijn Wijfje, welke het ongemeen lief heeft, boven alles verkiest. OLINA in zijne *Verhandeling over de zingende Vogels* en met hem een goed aantal Lief hebbers, beweeren, dat wanneer men de Jonge *Nagtegaalen* zo vroegtijdig uit het nest neemt, dat zij de Ouden niet hebben hooren zingen, en ze als dan in een kooitje opvoed, de zulken even zo goed zingen,

n, als die, welke in de vrije lucht zijn opgevoed, dewijl de natuur alleen hun het gezang, dat hun eigen is, van zelven leraart; dog dit is geheel mis, want het zeggen van GESNERUS ten deezen opzichte, word volkoomen door de ondervinding bevestigt, naamelijk, dat, wanneer men jonge *Nagtegaalen* vangt die nog niet zingen kunnen, de zulken nimmer zo fraaij leeren zingen, als die welke door de Ouden zijn onderweezen, die zulks met de uitterſte zorgvuldigheid waarneemen, en de Jongen hooren hun met een zodanige opmerking aan, dat zij naderhand de aan hun gegeevene leſſen herhaalen. Volgens 'tzeggen van veele Natuurkundigen, is de *Nagtegaal* een lief hebber van de Muſijk, en wel inzonderheid van een lieffelijk maat-gezang, ook zoude hij veel van een aangenaame reuk houden. In de *Verhandeling* van den Heer LA CHAMBRE *over de vriendſchap en den haat, welke men onder de Dieren beſpeurt*, vind men aangetekent, dat de *Nagtegaal* een der ijverzugtigſte Vogeltjes is die er gevonden worden, zo wel ten aanzien van zijn Wijfje als gezang; hier van daan ook, dat men nimmer twee nesten van *Nagtegaalen*, de eene digt bij den ander zal ontmoeten, en gebeurt het dat zij malkanderen hooren zingen, zullen zij zodanige hoog verheven toonen opzoeken om malkanderen te overtreffen, dat een van beiden zich dood zingt; het is ook om deeze reden dat de *Nagtegaalen*, nimmer eenige reisgezelſchappen uitmaaken, zo als ten aanzien van veele andere Vogelen plaats vind.

Veele zijn van gedagten, dat de *Nagtegaal* een *Trekvogel* is; anderen in tegendeel beweeren, dat hij nimmer de zee overreist, maar zich 's winters voor de koude verſchuilt, zonder zijn geboorte-plaats te verlaaten.

Doorgaans neſtelt den *Nagtegaal* digt bij eenen heuvel of heldere beek, en wel inzonderheid aan zodanige plaatzen daar een weergalmende Echo beſpeurt word; hier is het dat hij 't alderlieſst zingt en zijne onvergelijkelijke ſchoone keel het oor uit de eene verwondering in de andere leid, even als een viool, waar uit eene meesterlijke hand ſteeds heerlijker en aandoenlijker toonen weet voorttebrengen; zulke toonen, welke het gemoed van den Toehoorder betoverd, in verwondering brengt, en gantsch wegrukt; hier is het zeg ik, dat hij zijn gezang, in zulke maaten, en onder zulke verpoozingen mededeelt, dat hij na zijn eigen ſtem luiſtert, en, door middel van 't weêromkaatzend geluid, ſteeds herhaalende, daar op antwoord. Ook heeft dit Vogeltje doorgaans maar twee of drie plaatzen, dien hij uitkipt om te zingen; wanneer men beſpeurt dat hij deeze plaatzen verlaat, mag men ook met zekerheid beſluiten, dat hij met zingen zal ophouden; doch zo ras hij derwaarts wederkeert, verſtrekt zulks tot een vast teken, dat hij zich terſtond zal doen hooren. Wanneer het Wijfje eijeren legt en broed, laat het Mannetje zich in de aller lieffelijkſte en tederſte toonen uit, zijne poogingen verdubbelende, om op 't aandoenlijkſte en keurigſte te zingen, als of hij door dit middel het Wijfje zogt te verlustigen, en de verdrietelijkheid van het broeden te verzagten. Doorgaans maakt hij zijn nest taamelijk laag, en niet verre van den grond in de ſtruiken, in de Palm- of Taxis boomtjes of aan de voet eener Haage; dit nest is wat langagtig, en beſtaat meerendeels uit drooge eicken bladeren, die zo konstig zijn zaamengeſteld, dat ze ſchoon zonder eenige vasthechting zeer vast aan malkanderen houden, wanneer men het maar niet uit zijn plaatze neemt; dog zo ras men het aanroert, valt het uit malkanderen. Schoon de *Nagtegaalen* doorgaans bij ons maar twee broedzels doen, zegt men echter dat zij in warmere Landſtreeken, wel tot viermaal toe in een jaar eijeren leggen en Jongen opkweeken; in 't algemeen broeden zij vier of vijf eijeren teffens, welke groenagtig en geſpikkeld zijn.

Daar zijn verſcheidene middelen uitgedagt, om deeze Vogeltjes magtig te worden en te vangen; gemeenlijk geſchiet dit, door middel van een rond hoepelnetje, waar onder men eenige *Meelwormen* legt, 't welk 't geliefdſte voedzel van de *Nagtegaal* is, en het bekwaamste lokaas om hem te betrappen. De beste tijd om deeze vangst werkſtellig te maaken, is van den opgang der Zonne tot tien uuren 's morgens; zelden zal het misſen, wanneer er zich ergens een *Nagtegaal* bevind, of men zal hem ſpoedig het netje gezet hebbende, vangen, want daar is geen nieuwsgieriger Vogel in de weereld dan hij, en hij zal geen ogenblik in gebreke blijven, om wanneer men het netje geſteld heeft, en daar op is weggegaan, derwaarts te koomen om te zien wat men daar gemaakt heeft, als wanneer hij door de *Meel wormen* word verlokt en gevangen. Men houd ze in Kouwtjes om het vermaak van hun gezang ook in huis te genieten; zij beginnen dan omtrent middernagt te zingen, en men zegt dat zij de redenen, die er 's daags geſprooken zijn, zo duidelijk herhaalen, dat men ze verſtaan kan, ſchoon men er niets van weet; hier van vind men een ongehoord voorbeeld bij GESNERUS *de Avibus. pag.* 594. aangetekent, het geen alle de merktekenen van verciering aan zich heeft, en hier in zoude beſtaan; dat twee *Nagtegaalen* 's nagts in een aaneengeſchakeld geſprek, alle de redenen herhaalden die er geduurende den dag tuſſchen verſcheide Menſchen gewisſelt waaren. Zommige voeden ze met *kruim* van *brood* en 't *hart* van een *kalf* of *lam* onder een gehakt, andere geeven hun zulk *hart* alleen; anderen voedenze met *mieren-eijeren*; dog het gemakkelijkſte en beste is een *deeg* van *gerookt rundvleesch*, met even zo veel *cicers* en *zoete amandelen* te zaamen, waar onder, als 't fijn gemaakt en gemengd is, een weinigje *ſaffraan* gedaan word, en dan alles met *verſche eijeren* gekneed; hier van koekjes gebakken zijnde, word daar van een brokje in de hand fijn gewreeven, aan het Beestje gegeeven. Dit geſchied om dat deeze Vogeltjes niet van *graan* leeven, maar van *wormpjes* of *rupſen*, welken het te moeijelijk zou zijn, in genoegzaame veelheid aan hun te bezorgen. De *witte wormpjes*, die men in *rottige duivemest* vind of in *oud meel*, zijn boven al van hunnen ſmaak, en dienen zo wel als *zwarte ſpinnekoppen* om hun van hardlijvigheid te geneezen.

Wat verders de behandeling der gevangene *Nagtegaalen* betreft; hoedanig de Kooijtjes moeten toegeſteld worden; de dienſtigſte middelen om hunne ziektens te geneezen, en nog veele andere bijzonderheden hier toe betrekkelijk, zal men volledig behandelt vinden, in een fransch Werkje, genoemt *Traité du Roſſignol franc ou chanteur*; *Paris* 1751, en waar van wij ook eene nederduitſche vertaaling bezitten, onder den tijtel van *Aëdologia, of verhandeling van den Nachtegaal* in den jaare 1759 te Amſt. bij D. ONDERDE LINDEN gedrukt.

NAGT-KAPELLEN, is een Inſekten geſlagt, dat bij zommigen ook *Uilen* word genoemt, in onderſcheiding van de *Dag-kapellen*, welken zij *Vlinders* noemen. De *Nagtkapellen* worden in het algemeen door WILKES in 't engelsch doch zeer oneigen *Moths*, dat is *Motten* genoemt. De Heer LINNÆUS heeft den geſlagtnaam van *Phalæna* gebruikt, welke zuiver grieksch is, en van over oude tijden de *Vliegen* die bij nagt licht geeven, of *Inſekten*

welke des avonds, of bij nagt, naar een brandende kaars of fakkel toeſchieten, betekende. Men zegt dat de *Nagt-kapellen* of *Uilen* dit ook doen, en dus gemakkelijk te vangen zijn, wanneer men met een brandende toorts door de bosſchen gaat. Zommigen volgen het in 't fransch met den naam van *Phalene*; doch de kundige Heer REAUMUR heeft alle de *dons-vleugelige Inſekten* maar in *Papillons diurnes & nocturnes*, dat is *Dag- en Nagt-Kapellen*, onderſcheiden. De Duitſchers gelijk ROESEL, geeven de naam van *Nacht-Vogel* aan die van dit geſlagt.

De *Nagt-kapellen*, hebben verſcheide aanmerkelijke bijzonderheden, die haar van de *Dag-kapellen* onderſcheiden; ſchoon men niet kan zeggen, dat zij alleen, ten nauwſte genomen, juist bij nagt alleen vliegen; is 't doch zeker, dat de meesten niet bij dag, dan bij toeval en gedwongen, of ſtilzittende en onder eenig bedekzel zig verſchuilende, gevonden worden. Haare *Rupſen* verſchillen ongelijk meer in geſtalte dan die der *Dag-kapellen*; de *Poppen* zijn ook altoos rondagtig, en niet hoekig gelijk die der *Dag-kapellen*. De ſprieten van de *Nagt kapellen*, verſtrekken ook tot een voornaam kenmerk van onderſcheiding met de *Dag-kapellen*; die van de eerſte hebben meer de figuur van hoorntjes, verdunnende of verſmallende allenskens van den wortel af, naar 't end toe, en aldaar ſpits uitloopende; zij zijn niet geknopt of knodsagtig, en dus aan 't end dikker, gelijk in de *Dag-kapellen*. Bovendien is in de houding der wieken, eene aanmerkelijke bijzonderheid; zij lichten dezelven niet op, maar vliegende, hebben zij die meest horiſontaal, en ſtil zittende, hangen de wieken neer, als zijnde in de meesten niet bekwaam om over end gezet te worden, gelijk die der *Dag-kapellen*: De wieken, namelijk van deeze, koomen met haaren binnenkant, onder het lijf, en die der *Nagt kapellen* daar boven op, het zelve bedekkende niet alleen, maar in zommigen zelfs omvattende. Ook zijn de *Nagt-kapellen* in 't algemeen zo fraai niet, als de *Dag-kapellen*. Haar lijf is naar evenredigheid van de wieken, grooter en dikker, des zijn zij ook veel logger en minder bekwaam tot vliegen, hoewel men er onder vind die zeer ſnel zijn en niet gemakkelijk te vangen: Ongemeen groot is in dit opzigt het verſchil der Mannetjes en Wijfjes, die daar aan niet alleen, maar ook door de koleur, veel al gemakkelijk van elkander zijn te onderſcheiden. Men heeft er zelfs onder ondekt, wier Wijfjes in 't geheel geen wieken, of niet dan kleine ſtompjes hebben, tot vliegen onbekwaam; ja zommigen gelijken in 't geheel niet, na een vliegend ſchepzel.

De Heer LINNÆUS heeft drie honderd en vijf zoorten van *Nagt-kapellen*; die alle te beſchrijven, zoude het beſtek van ons werk verre voorbij ſtreeven; wij wijzen derhalven onze Leezers na het meermaalen aangehaalde uitmuntende werk, van den Heére HOUTTUIN getijtelt *Natuurlijke Historie enz. volgens het zamenſtel van den Heere* LINNÆUS Iſte *deel* IX*de ſtuk*. Enkel zullen wij hier nog bijvoegen, dat dit Inzekten geſlagt, door de Heer LINNÆUS op de volgende wijze word verdeelt.

DE NAGT-KAPELLEN
Worden verdeelt in zeven
BENDEN.

I. PLUIM SPRIETEN, (*Bombijces*); met de ſprieten pluimswijze gekamd.

Ongetongde, (*elingues*); die geen blijkbaare zuiger hebben; en

de rug *effen*, *niet gekamd*; met de wieken uitgebreid, 7 *zoorten*; de agterſte voor uit ſteekende, 14 *zoorten*; dakswijs afloopende 13 *zoorten*.

de rug *gekamd* of ruw door borſteltjes, 6 *zoorten*.

Getongde, (*ſpirilingues*); die een omkrullende zuiger hebben; en

de rug *effen*; met de wieken uitgebreid, 4 *zoorten*; met de wieken dakswijs afloopende, 8 *zoorten*.

de rug *gekamd*, 6 *zoorten*.

II. BORSTEL-SPRIETEN, (*Noctuæ*); met de ſprieten ongepluimd en borſtelagtig.

Ongetongde, (*elingues*), 5 *zoorten*.

Getongde, (*ſpirilingues*); met de rug effen 22 *zoorten*; met de rug *gekamd* 41 *zoorten*.

III. LANDMEETERS of *Spanrupſen*, (*Geometræ*); wier *Kapel* ſtilzittende, doorgaans de wieken horiſontaal, vlak uitgebreid houd.

met *Gepluimde ſprieten*, (*pecticornes*); de agterſte wieken hoekig of getand, 7 *zoorten*; de agterſte wieken ongekarteld, rond van rand, 21 *zoorten*.

met *Ongepluimde ſprieten*, (*Seticornes*); de wieken hoekig, 7 *zoorten*; de wieken rondagtig 40 *zoorten*.

IV. BLADROLLERS, (*Tortrices*); waar van de *Kapel* de wieken ſtompagtig en bijna vlak heeft, 24 *zoorten*.

V. GESCHAARDE, (*Pijralides*); wier wieken zamengevoegd een ſchaarswijze driehoekige figuur maaken, 8 *zoorten*.

VI. MOTTEN, (*Tineæ*); met de wieken om het lijf cijlinders wijze, te zamen gerold; het voorhoofd gekuifd, 65 *zoorten*.

VII. VEER-UILTJES, (*Alucitæ*); die de wieken vederagtig, tot aan het gewricht toe geſpleeten hebben.

NAGT-MENSCHEN; *Onderaardſche Menſchen*; in 't latijn *Troglodijtes*; deezen onderſcheid de Heer LINNÆUS, als een bijzonder zoort van de *Dag-menſchen*, waar onder hij alle anderen die op den aardbodem leeven en hun verſtand hebben, begrijpt; zie op 't artijkel MENSCH. Volgens PLINIUS is de woonplaats aan de grenzen van Æthiopien, doch volgens de hedendaagſche Schrijvers in de ſpelonken van Java, Amboina en Ternaten. Het lighaam is blank, regt op gaande, de helft kleinder dan het onze; het hoofd haair gekroest, of wollig onder een gedraaid, gelijk in de Negers, doch wit van koleur; de oogen rondagtig, met een goud geele appel en kring, de oogleden van vooren opleggende met een oogluikend vlies. Hij kijkt overzijde, is bij dag blind en houd zich ſchuil; bij nagt ziet hij en gaat uit om zich de kost te beſchaaren. De ouderdom is vijf-en twintig jaaren; mag men de Reizigers gelooven, zo ſpreekt hij met een gillend geluid; denkt en gelooft dat de Aarde om zijnent wil is geſchapen, en dat hij eens weder daar over heerſchen zal.

NAGT-MERRIE; *Mare*; *Nagt-drukking*; in 't latijn *Incubus*; *Ephialtes*; *Invaſio*; *Suffocatio* of *Suppreſſio nocturna*; is een ongemak dat iemand 's nagts op 't bedde ſchielijk overkoomt, in den ſlaap of half waakende, dog nim

nimmer anders dan wanneer men op de rug legt. De Lijder gevoelt eene benauwdheid op 't lijf, even als of iemand op hem ging leggen en hem drukte, zo dat hij bijna geen adem haalen kan, en willende roepen, geen geluit kan geven; na verloop van eenigen tijd gaat dit ongemak ſchielijk over, waar door het ſchijnt als of de Drukker eensklaps van den Lijder affprong. Veele bijgeloovige Menſchen, inzonderheid in voorige eeuwen, hebben gelooft, dat deeze drukking weezenlijk door een Geest geſchiede die hem kwam kwellen; daar het geen andere oorzaak heeft, dan een krampagtige trekking of aanſtooting in de werktuigen der ademhaaling en zenuwen des borst, waar door de invloed der levens-geesten in die deelen geſtuit, en de verbeelding teffens beledigt word; verſcheide dingen kunnen hier toe aanleiding geeven, als overmaatig eeten en drinken, een kwaade geſteltheid der zappen in de maag en darmen, kwaade kooking, volbloedigheid, ſlijmzugt, ongeregelt leeven, enz.

Als dit ongemak dikwils koomt, zijn de volgende middelen dienstig: Neemt *valeriaan-wortel* en *peonie-wortel*, van elk een halve once; *caneel*, twee drachmen; maakt er een poeder van, waar van de Lijder 's morgens en avonds een drachma moet inneemen, met wijn of eenig ander vogt.

Of neemt *peonie wortel*, *valeriaan-wortel*, en *alands-wortel*, van elks een half once; *paradijs-hout*, *citroen-ſchillen* en *kruidnagels*, van elks een drachma; *ſaffraan*, één ſcrupel en *wijnſteenzout*, één drachma; grofjes klein gemaakt, en in een vles gedaan zijnde, giet er zo veel *beste brandewijn* op, dat die er ruim een paar vingerbreed over ſtaat, laat 't dan op een warme plaats ſtaan te trekken, zulks altemets omſchuddende, en vervolgens doorgezijgt zijnde, neemt de Lijder daar van 's morgens en avonds 30 à 40 druppels in.

Of neemt *water* van *linde-bloeizel* vier oncen; *water tegen de beroerte*, één once; philoſofisch toebereid *herts-hoorn*, en *geprepareerde barnſteen*, van elks één drachma; *alzem-zout*, een half drachma; *ſijroop* van *peonie bloemen*, één once; mengt het tot een drankje, waar van de Lijder 's morgens, middags en avonds één goede lepel vol inneemt.

Dog eer men deeze middelen gebruikt, is het dienstig en nodig, dat de Lijder purgeere, of een vomitief gebruikt, en daar door het lighaam zuivert, 't welke veeltijds alleen genoeg is: En is hij volbloedig, dan is een aderlaating van veel nut; waar nevens hij een goede dieet moet houden.

NAGT RAAVE, zie BERG-HOPPE.

NAGT-SCHAIJE; *Nagtſchaduwe*; *Nagtſchaade*; in 't latijn *Solanum*: Daar zijn zeer veele zoorten van dit kruidgewas; dog wij zullen hier alleen van eene ſpreeken, die haar gebruik in de Geneeskunde heeft.

Dezelve is de *gemeene Nagtſchaije*; *Solanum vulgare vel officinarum*; *Solanum hortenſe*, DODONÆI; *Morella*; *Uva lupina*; (*Solanum caule inermi herbaceo, foliis ovatis dentato-angulatis, umbellis nitantibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit gewas ſchiet uit de wortel een ſteng op, met eenige takken, van anderhalf voeten hoogte, waar aan bladen groeijen, die langwerpig, eijformig en puntig, week en heel donker-groen van koleur zijn; dog zomtijds zijn ze ook tandswijze hoekig; aan de takken koomen trosjes met drie, vier of meer bloemen op langagtige ſteelen voort, die eenbladig maar in vijf deelen gedeelt en ſter-formig zijn, hebbende een witte koleur; waar na kleine groene, eijronde vrugten of beſiën volgen, die nederwaarts hangen, en met 't rijpen zwart of donker-purperagtig worden; bevattende van binnen in het zap veel klein rond platagtig zaad.

Daar zijn ook nog twee veranderingen van, als met roode en met geele beſiën, welke verder niet van de voorige verſchillen, dan dat ze ook ligt-groener en haairiger bladen hebben.

Plaats. De gemeene zoort groeit in Hoog- en Neder-Duitschland, enz. in de moestuinen, en elders op vette, wat lommeragtige plaatzen, naast de heggen, oude muuren, op mesthoopen, enz., en zulks veeltijds in zulken overvloed, dat ze voor een onkruid verſtrekt; de gemelde twee veranderingen worden zeldzaamer, en meer in Duitschland, Frankrijk, en elders gevonden; zijnde alle eenjaarig.

Eigenſchappen. Deeze Plant heeft een verkoelende, iets zaamentrekkende, pijnſtillende en ſlaapverwekkende kragt, dog word alleen uitwendig gebruikt, dewijl ze inwendig zeer gevaarlijk, zo niet doodelijk is; zijnde voor al een vergift voor de Koeijen en Varkens, als mede voor jonge Kuikens van Hoenderen, Eenden, enz. Het kruid zo wel als de beſiën, is dienstig voor allerleij inflammatien en heete pijnlijke gezwellen, roos, harde knoesten kankeragtige gezwellen, kankeragtige voorteetende en vloeijende verzweeringen, drooge krauwagie, puisten en jeuking der huid, hoofd-pijn enz. Men gebruikt ten dien einde de gekneusde bladen, of het zap uit de bladen of vrugten, met een weinig *brandewijn* gemengt, om de al te koude verdoovende kragt te temperen; de gekneusde bladen warm op de blinde gezwollene en pijnlijke ambeijen gelegt, geneest dezelve. In zommige plaatzen van Duitschland, zijn de Vrouwtjes gewoon, als de kleine Kinderen in de wiege niet wel ſlaapen willen of kunnen, een handvol van dit kruid onder haar hoofd of hoofd-kuſſen te leggen, waar door ze wel haast in een zoete ſlaap raaken, van de uitwaasſemende ſlaapverwekkende deelen des kruids. Tegen zwaare hoofdpijn, ontſteltenis der herſenen en ijlhoofdigheid uit hitte, kan men de gekneusde bladen, of 't zap daar van, met een weinig azijn gemengt op 't voorhoofd leggen, dat dikwils zeer nuttig is.

Daar word ook een water uit gedistilleert, dat onder anderen zeer dienstig tot een blanketzel is; dewijl het de huid zuivert van puisten, blaartjes enz., en daar door het vel ſchoon en blank maakt.

NAGTSHAIJE (GROOTE-), *Dullebeſiën*, zie BELLADONNA.

NAGTSCHAIJE (HEESTERIGE-), in 't latijn *Solanum fruteſcens*. Van dit heesteragtig gewas, dat tot 't geſlagt der *Solanums* behoort, zijn veele zoorten, zonder of met doorns, die meest alle uitlandsch zijn; wij zullen hier alleen van vier zoorten ſpreeken, die veel in de Tuinen, wegens de aardigheid der vrugten, gekweekt worden, inzonderheid de eerſte zoort; als

1. De *Heesteragtige Nagtſchaije*, doorgaans *Amomum Plinii* genoemt; in 't latijn *Solanum fruticoſum bacciferum*; *Pſeudocapſicum* DODONÆI; *Amomum Plinii vulgo*; (*Solanum caule inermi fruticoſo, foliis lanceolatis repandis, umbellis ſeſſilibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Heesteragtige Nagtſchaije* van *Guinea*, met ſmalle ſtompe donkergroene bladen; *Solanum africanum lignoſum, folio atro viridi angusto oblongo obtuſo*; (*Solanum caule inermi fruticoſo, foliis ovatis integerrimis, pedunculis lateralibus filiformibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Africaanſche ſteekelige Heesteragtige Nagtſchaije*,

je, met veerswijze diep ingesneedene bladen; *Solanum pomiferum frutescens africanum spinosum nigricans, borraginis flore, foliis profunde laciniatis*; (*Solanum caule aculeis recurvis, foliis sinuatis subtus tomentosis utrinque aculeatis, pedunculis aculeatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *Virginische steekelige Heesteragtige Nagtschaije*, met bogtige grijze bladen, en groote geele eijformige vrugten; *Solanum spinosum incanum, foliis sinuatis, flore boraginis, fructu luteo ovuli gallinacei magnitudine & forma*; (*Solanum caule aculeato fruticoso, foliis repandis, calicibus aculeatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beschrijving. De eerste zoort wast heesteragtig op, ter hoogte van drie, vier of meer voeten, met veele dunne groene takken, waar aan bladen groeijen, die smal, langwerpig, puntig en glad zijn; aan de takken koomen bloemen in trosjes voort, die in vijven gedeelt en sterformig zijn, hebbende een witte koleur; waar na ronde, groene vrugten volgen, welke met 't rijpen aangenaam helder-rood worden, van groote als kleine kersen, bevattende veele kleine ronde platte zaaden in zich.

De tweede zoort gelijkt veel na de voorige, maar heeft breede eijronde donker-groene bladen; de bloemen koomen aan de takken in trosjes of kroontjes voort, waar na groote ronde donker-roode of zwarte vrugten volgen als kersen, met dergelijk zaad als de voorige.

De derde zoort heeft heel donker groene of zwartagtige doornige takken, waar aan langwerpige, veerswijze, diep ingesneedene of bogtige bladen groeijen, die van onderen wolagtig, en aan beide zijden met scherpe doorns bezet zijn, de bloemen, die aan de takken op steekelige steeltjes voortkoomen, zijn in vijven gedeelt, ster-formig en blauw van koleur, gelijkende veel naar de Bernagie-bloemen; waar na ronde geele of roode vrugten volgen als kersen, met klein rond plat zaad.

De vierde zoort heeft een doornige steng en doornige bloemsteelen, maar geen doornige bladen, die langwerpig, bogtig en grijsagtig zijn; de bloemen gelijken naar die van de voorige zoort; waar na groote geele vrugten volgen, de gedaante en grootte hebbende als een klein Hoender-ei.

Plaats. De eerste zoort word op het Canarische Eijland Madera, en de tweede in Guinea gevonden; de derde en vierde zoorten koomen ook in Afrika voort. Van welke vier zoorten, voornaamelijk de eerste, veel in onze Tuinen gekweekt word, wegens de roode vrugten.

Kweeking. Om de eerste zoort te vermenigvuldigen, geschiet zulks best door het zaad, dat men in het voorjaar in een pot, met goede losse vette aarde gevult, niet alte digt zaait, en de pot in een maatig warme broei- of run-bak zet, om de groeijing te bevorderen; de aarde moet men van tijd tot tijd bevogtigen en de bak behoorlijk luchten, tot dat de jonge planten in de zomer eenige groote verkreegen hebben, als wanneer men ze allengskens aan de ruime lucht moet gewennen, en vervolgens geheel uit de bak in de opene lucht, op een warme plaats moet zetten, om hard te worden tegen de winter; men brengt dezelve vervolgens in het najaar, als de nagten beginnen koud en vorstig te worden, in het oranje-huis op een luchtige plaats, en onderhoud ze met bekwaamelijk vogt, en veel lucht bij zagt weer, tot in het voorjaar, als wanneer men ze uit de pot verplant, ieder in een bijzonder potje, met goede vette aarde gevult; welke potjes men vervolgens op een warme plaats zet, of beter in een maatig warme broei- of run-bak, om haar groei te bevorderen, waar in men ze met bevogtigen en lucht geeven behandelt, gelijk boven van het eerste jaar gezegt is. Dog men kan de jonge planten ook wel in het eerste jaar in potjes verplanten, zo dra dezelve eenige grootte verkreegen hebben, en men koestert ze dan nog in de bak als vooren.

Men kan van deeze zoort kleine cierlijke stam-boomtjes formeeren, door 't opsnoeijen van de benedenste takken, maar anders moet men er niet te veel aan snoeijen, nog de takken veel korten, want dan geeft ze minder vrugten, waar in de fraaijigheid van dit gewas in de plaisiertuinen hoofdzaakelijk bestaat, inzonderheid in de wintertijd, onder andere oranjerij-gewassen; om dat de vrugten als dan bij ons rijp en fraai rood wordende, een aangenaame vertooning maaken; men gebruikt als dan de takjes met de vrugten afgesneeden, ook veel in cierlijke *winter-bouquetjes* voor de aangenaame Sexe, daar men dan deeze of geene *winter-bloemen*, als in de winter bloeijende *jasmijn, laurus-tinus, mijrtus, oranje-laurier* en andere cierlijke takjes enz. bij voegt, zo kan men daar van een fraai *bouquetje* maaken, dat bij veele in deeze, anderzints van bloemen en groente bij ons ontbloote en melancolijken tijd, niet onaangenaam is.

Wat aangaat de overige gemelde zoorten, dezelve kunnen, om kort te gaan, op dezelfde wijze door het zaad voortgekweekt worden; maar ze begeeren wat meer warmte, zo wel in de zomer- als winter-tijd. Men kan ze alle ook wel door stek voort zetten, op de gewoone wijze; maar dan geeft het geen zulke goede planten.

Anders hebben deeze gewassen bij ons geen gebruik.

NAGT-SCHAIJE (VIRGINISCHE-), zie PHIJTOLACCA, en verder op 't artijkel SOLANUM.

NAGT-SCHOON; dus word de *Jalappe* ook genoemt, om dat de bloemen bij ons 's nagts open gaan, schoon ze zulks ook over dag 's voormiddags bij betrokkene lucht, of regenagtig weer doen.

NAGT-SCHREEUWER, zie KIKVORSCHEN, *n.* VIII. *pag.* 1504.

NAGT-UIL, zie UILEN, *n.* VI.

NAGT-VIOOLEN; *Nagt-violier*; bij *nagt-ruikende Violier* of *Damast-bloem*, in 't latijn *Hesperis*. Daar zijn verscheide zoorten, die onder de naam van *Hesperis* begreepen zijn, of tot deszelfs geslagt gereekent worden, maar in 't bezonder worden *Hesperis* of *Nagt-violen* genoemt, de volgende zoorten.

1. De gemeene *Nagt-violier*, *Hesperis montana pallida odoratissima*; *Viola nocturna vulgo*; (*Hesperis caule hispido ramoso patente*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De vreemde of *Sijrische groote Nagt-violier*, ook *Melankolijke Nogt-violier* genoemt. *Hesperis sijriaca*; *Hesperis melancolica.*

Beschrijving. De eerste zoort, heeft langwerpige puntige bladen, op de wijze als de gemeene Damastbloem, maar die wat breeder, dikker en grijsagtig of hairig zijn, gelijk ook de geheele plant, tusschen welke een steng met takken opschiet, van anderhalf à twee voeten hoogte, waar van na bovenwaarts, veele vierbladige kruisformige bloemen voortkoomen, van gedaante als die van de enkelde Violieren of Damast-bloem, die een bleeke of donker witte koleur hebben, en met veele bruine of rosagtige aderen gestreept of gemarmert zijn. Deeze bloemen hebben over dag geen reuk, maar tegen den avond en in de nagt verspreiden ze een zoete zeer aangename geur van zig, naar die van de violen of violieren zweemende, waar van deeze plant de naam

naam verkreegen heeft; na de bloemen volgen lange rondagtige eenigzints vierkante houwen, naar die van de Violier gelijkende, welke klein, plat- en rosagtig zaad bevatten.

Daar is ook eene verandering van, van de vorige niet verſchillende, dan dat de bloemen geen of zeer weinig reuk hebben, noch bij dag noch bij nagt, 't welke misſchien van de grond, ſtandplaats of landſtreek voortkomt.

De tweede zoort, gelijkt in alles naar de voorige, behalven dat ze in alle deelen grooter en weeldriger groeit, dikder ſtengen heeft, en de bloemen ook grooter dog donkerder van koleur zijn en beter open gaan; dewijl de bloemen van de vorige eerſte zoort, dikwils als gerimpelde en verſchroeide bladen heeft.

Plaats. De eerſte zoort groeit in Oostenrijk, Hongarijen en elders op bergagtige plaatzen; de tweede zoort is af komſtig, zo men zegt uit Sijriën; zijnde beide tweejaarig, dog blijven zomtijds ook langer over.

Kweeking. Dezelve geſchied niet bezwaarlijk door het zaad, dat men in het voorjaar, in een goede losſe grond, op een warme plaats zaait en de jonge planten daar na verplant, ter plaatze daar men begeert, zo zullen ze het volgende jaar bloeijen: Maar als men wil, dat de planten langer dan twee jaaren zullen duuren, zo moet men de bloei-ſtengen affnijden, als de bloemen het bloeijen meest gedaan hebben, want dan zullen de wortelen, als de plant vrisch en fleurig is, nieuwe ſpruiten maaken, waar door ze in 't volgende jaar wederom bloeit, en zulks als dan met meer takken en beter als 't vorige jaar. Dog om zaad te winnen, kan men een of meer planten, daar toe, zonder de bloemen af te ſnijden houden; zie ook DAMAST-BLOEM.

NAGT-VLINDER, zie NAGT-KAPEL.

NAGT-WANDELAARS en NAGTWANDELING; νυκτιβάτης, heeft zijn oorſprong van twee latijnſche woorden, *nocte* en *ambulans*, waar van de zin is, *iemand die bij nagt wandelt.* Met deezen naam heeft men zodanige Menſchen beſtempelt die 's nagts ſlaapende opſtaan, en als dan gaan *wandelen*, ſpreeken, ſchrijven, ja zelfs bezwaarlijker bezigheden verrichten zonder te ontwaaken; men heeft er zomtijds zelfs gezien, die verſtandiger en vernuftiger waaren, ſchoon in een diepe ſlaap gedompelt. De ziekte zelve word *Noctambulismus* genoemt. SENNERTIUS bedient zich ook van het woord *Nocti-ſurgium* of *bij nagt opſtaan*, om dezelve te betekenen; dog deeze bewoordingen zijn zo nauwkeurig nog zo gebruikelijk niet als die van *Slaap-wandelaars* en *Slaap-wandelen* (*Somnambulus & Somnambulismus*) zie SLAAP-WANDELAARS; want men kan ſchoon geheel niet van die ziekte aangedaan, *bij nagt opſtaan en gaan wandelen.* De *Nagt-wandelingen* zijn zeer eigen aan Menſchen die ter deegen ontwaakt zijn; behalven dat kan men geduurende den dag door de *ſlaap-wandeling* overvallen worden, zo als zomtijds gebeurt aan de geenen die een middag-ſlaapje houden. CASTELLUS verhaalt een beroemd Godgeleerde gekend te hebben, die alle dagen na de maaltijd in ſlaap viel, en zo dra zijn ſlaap ter deegen gevestigd was, ſtond hij op, wandelde, ſprak met zijn Vrouw, en keerde vervolgens na de armſtoel te rug waar in hij in ſlaap gevallen was; bij zijne ontwaaking, bleef hem geen 't minste denkbeeld over van 't geen er gebeurt was.

NAHAND, in 't latijn *Metacarpus*; *Post-brachiale*; *Thenar*, is dat deel van de hand, 't welk tuſſchen de vingeren en de voorhand is; hebbende vier, doch als 't voorſte des duims daar bij gerekent word, vijf langagtige, zwakke en pijpagtige beenderen.

NANUS, zie DWERG.

NAPELLUS, zie WOLFSWORTEL.

NAPELSCHE KALI, zie KALI, *n.* 5. *p.* 1401.

NAPELSCHE MISPEL, zie MISPEL-BOOM, *n.* 3. *pag.* 2148.

NAPELSCH GEEL; is een zoort van mineraale aarde, of doorgaate weeke ſteen, welke omtrent Napels gevonden word, dienende na dat hij gewreeven en van zijn mineraale zout, daar hij veel van bevat, afgewasſchen is, tot 't ſchilderen, zo wel met water- als olieverf enz.; het is een ſchoone geele verf, maar men moet er bij het wrijven of op het Palet, geen ijzeren mes bij gebruiken, om de verf daar mede zaamen te ſtrijken, dewijl de koleur daar door bederft, en eene graauw- of groenagtige koleur verkrijgt.

NAPHTA, is een zoort van *Peter-of ſteen olie*, zijnde de fijnſte, vloeibaarſte en koſtelijkſte onder de mineraaliſche Olien. Dezelve heeft onder anderen die bijzondere eigenſchap, dat ze de vlam des vuurs van verre aan zich trekt, en daar door in de brand vliegt, en ontſtooken zijnde, niet ligt weder te blusſchen is. Men zegt dat er in Perſien, omtrent *Schomachié* en *Bagdad* veele Fonteinen van zijn, en dat men ze aldaar meest tot 't branden in lampen gebruikt, dog de beste daar van verzend; ze word ook in Italien, inzonderheid in het Hertogdom Modena gevonden, die helder, wit, of geel-rood- of groenagtig en goed van reuk is. Ook koomt ze in Frankrijk, inzonderheid in Auvergne, uit de aarde voort; als mede in Languedoc, die rood en onder de naam van *Olie van Gabau* bekent is; zijnde die van Auvergne meest zwartagtig en onaangenaam van reuk. Onder alle zoorten is de witte, en die een lieflijke reuk heeft, de beste, maar zeer zeldzaam, en de zwarte de flegtſte: De opregte en beste, zegt men dat eertijds uit Babijlonien gebragt wierd, maar thans uit Perſien koomt.

Deeze *Naphta* koomt voorts in kragten overeen met de *Asphalt* en *Steen-olie*, en men zegt dat ze dikwils met dezelve vermengt word, te weten, de gemeenſte zoorten.

NAPUS, zie STEK RAPE.

NAPUS SIJLVESTRIS, zie KOOL-ZAAD.

NARCIS-LELIE, zie LELIE-NARCISSE.

NARCIS LEUCOIJE, zie TIJDELOOSE(WITTE-).

NARCISSE, *Narcis-bloem*; in 't latijn *Narciſſus.*

Daar zijn zeer veele zoorten of veranderingen van dit bol- of klijſter-gewas, zo wel in de bladen als bloemen, welke alle hier op te noemen, te wijdloopig zoude zijn; men kan ze gevoeglijk onderſcheiden in de volgende hooft zoorten, welke de voornaamſte zijn, en ook het meeſte in de bloem-tuinen gekweekt worden; kunnende men wijders de Botaniſten, als onder anderen DODONÆUS, LOBEL, enz.; als mede de lijſten van onze Nederlandſche Bloemiſten daar over inzien.

1. De *breedbladige witte Narciſſe*, met een korte ronde kelk; *Narciſſus albus medio purpureus*, DODONÆI, (*Narciſſus ſpatha uniflora, nectarii limbo ratato breviſſimo*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *breedbladige geele Narciſſe*, met een korte klokformige kelk; *Narciſſus luteus, calijce brevi*; (*Narciſſus ſpatha uniflora, nectarii limbo campanulato breviſſimo* LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *breedbladige geele Narciſſe*, met een lange klokformige kelk; *of geele Tijdelooze*, ook *Paasch-bloem* genoemt;

noemt; *Narcisſus luteus, calijce longo; Narcisſus luteus ſijlvestris* DODONÆI; (*Narcisſus ſpatha uniflora, nectarii limbo campanulato erecto petalo aequale*; LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *breedbladige Narcisſe*, met korte klokformige kelken, en veele bloemen op de ſteel, doorgaans *Tacette* genoemt; *Narcisſus polijanthos*; (*Narcisſus ſpatha multiflora, nectario campanulato, foliis planis*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De *ſmalbladige witte of geele Berg-narcisſe*, met een heel groote kelk; *Narcisſus montanus juncifolius*; *Bulbocodium*; (*Narcisſus ſpatha uniflora, nectario turbinato maximo, genitalibus declinatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

6. De *ſmalbladige geele Narcisſe*, met twee of meer bloemen op de ſteel en een korte kelk, doorgaans *Jonquille* genoemt; *Narcisſus juncifolius major, & minor* DODONÆI; (*Narcisſus ſpatha multiflora, nectario campanulato brevi, foliis ſubulatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

7. De *kleine laate Herfst-Narcisſe*; *Narcisſus autumnalis minor*; *Narcisſus autumnalis parvus* DODONÆI; (*Narcisſus ſpatha uniflora, nectario brevisſimo ſexpartito*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De gedaante en groeiwijze deezer bolbloemen is zo bekent, dat wij daar van alleen maar zullen zeggen, dat zommige zoorten breede en andere ſmalle bladen hebben; zommige hebben maar eene, andere twee drie of veel bloemen op de ſteel, welke laatſte kleiner als de overige, en wit of geel zijn, ook wit met een geele kelk, of geel met een goud-koleurige kelk; wordende die bij ons gewoonlijk *Tacetten* of *Tros-narcisſen* genoemt, en boven de overige veel geagt, wegens haare fraaije bloemtros; daar is bij ons thans één zoort van bekent, welke den naam van *Soleil d'or* of *gouden Zon* draagt, wegens haare fraaije geele koleur en goudverwige kelk, die in 't bijzonder zich zeer fraai vertoont, en veel geagt is, behalven meer andere, die ook haare fraaijigheid hebben. Onder de geele *dubbelde narcisſen*, word er eene zoort gevonden, die boven de ander dubbelde zoorten in cierlijkheid uitmunt, welke uit geele en goud- of oranje-geele bloem-bladjes, onder malkander gemengt, beſtaat, en zeer dubbeld is; hebbende daar om ook de naam van *Incomporable* verkreegen: Nog is er een dubbelde zoort, die *Nonpareille* wegens haare ſchoonheid genoemt word, koomende met de voorige veel overeen.

De *geele Jonquilles*, zo wel de enkelde als dubbelde, zijn ook zeer aangenaame bloemen, beide wegens haar cierlijkheid als zeer lieffelijken reuk, welke de reuk van alle andere *Narcisſen* nog verre overtreft, ſchoon de meeste ook een goede reuk hebben; en onder alle andere, ruiken de witte enkelde of dubbelde ook zeer zoet en aangenaam, welke reuk naar de Muscaatenoot of Jasmijn zweemt.

Kweeking. Alle deeze zoorten worden door de bollen voortgekweekt, die men uit de grond neemt, wanneer de bloemen gedaan hebben en de bladen meest verdort zijn, 't welke in de maand Junius of Julius is; men legt dezelve vervolgens op een drooge plaats in de ſchaduwe, en men zuivert ze daar na van de aarde, dorre wortelen en vuilnis, ook ſcheid men de grootſte bloeibaare bollen van de kleindere af, die men daar na ieder afzonderlijk plant, de eerſte om te bloeijen, maar de kleinere om aan te groeijen en met de tijd bloeibaar te worden; zijnde de beste verplantings-tijd der bollen, in 't laatst van September of begin van October op het langtst. Dog men dient ze alle twee tot drie jaaren in de grond te laaten ſtaan eer men ze opneemt en verplant, want hier door zullen ze niet alleen beter bloeijen, maar zich ook meer vermeenigvuldigen; echter moet men ze ook niet langer onverplant ſtaan laaten, dewijl ze als dan in het bloeijen veel verminderen. De vierde en zesde zoorten zijn veel tederder als de overige, en kunnen onze winterkoude niet zonder bederf doorſtaan, weshalven men de bedden, daar men ze gewoonlijk op plant, op drie à vier duimen afſtand, in de winter met los ſtroo of ſtrooagtige mest moet dekken, zo lange de vorst duurt: Men zet de fraaiſte zoorten ook wel in een houten koude bak, die men bij vorst met houten luiken, en daar over heen ſtroo of lange mest dekt.

Ze beminnen alle liefst een goede losſe kleiagtigé of lijvige grond; dog inzonderheid moet de grond voor de 4de en 6de zoorten wel bereid, los en voor al versch zijn, die men met wat goede blad- of weg-aarde en een weinig oude mest moet vermengen; maar men moet de aarde niet al te ſterk bemesten, dewijl ze als dan minder bloeijen of de bollen bederven; en als men de bollen opneemt, moet men haar altijd een nieuwe verſche aarde geeven, weshalven, indien men ze weder op dezelfde plaats planten wil, de aarde een voet of anderhalf diep moet uitgraaven, en andere goede in de plaats gebragt worden.

De overige gemeene zoorten zijn hard, en hebben zo veel omflags niet noodig, willende in alle gronden wel tieren, inzonderheid op ſchaduwagtige plaatzen; en men plant dezelve in de plaiſier-tuinen, meest langs de kanten van de rabatten en elders; dog men moet ze om de drie of vier jaaren ten langſten opneemen en verplanten, anders bloeijen ze weinig of niet.

Men kan alle deeze zoorten ook door haar zaad vermenigvuldigen, waar door dikwils nieuwe zoorten of veranderingen voortkoomen, maar dit is het werk niet van ieder particulier Liefhebber van bloemen, maar wel van zulke Bloemisten, welke hun zaak van het cultiveeren en vermenigvuldigen der bloem- en andere cierlijke gewasſen maaken, om er hun rijkelijk beſtaan van te hebben, gelijk te Haarlem en elders in Holland geſchied, ten waare een Bloem-liefhebber genoegen daar in nam, en gedult genoeg hadde om de bloemen af te wagten, dewijl uit 't zaad der *narcisſen*, gelijk uit meer andere bolgewasſen, eerst vier, vijf en meer jaaren na de zaaijing, bloemen voortkomen.

De *Tros-narcisſen* of *Tacetten* zijn in het bijzonder ook zeer bekwaam, om ze in potten te planten en in de winter door vuurwarmte in ſtook-kasſen of anders te vervroegen, kunnende men dezelve aldus heel vroeg, in de maand Januarius of Februarius in bloem hebben, als men haar een bekwaame warmte, en het noodige vogt op zijn tijd bezorgt. Men kan ze ook zeer gemakkelijk op glaſen met water gevult, in de winter doen bloeijen, waar toe ze bekwaamer zijn als de Hijacinthen, dewijl deeze dikwils, als ze niet zeer nauwkeurig met ſchoon water, bekwaame en egaale warmte, enz. opgepast worden, op 't water aan het rotten gaan of anderzins bederven. Men plaatst de glaſen met de bollen op de ſchoorſteen of andere warme plaats in de kamer daar in geſtookt word, en deeze bloemen maaken dan een cierlijke vertooning in de anders van groente, bloemen en veele andere natuurlijke vermaaken der Tuinen en Velden, ontbloote Winter-tijd.

NARCISSE (HERFST-), zie LELIE-NARCISSE, *n.* 7. *pag.* 1803. en NARCISSE *n.* 7.

NARCISSE (ZEE-); in 't latijn *Narcisſus maritimus*, *Pancratium*. Daar zijn voornaamelijk twee zoorten 't bekentst van,

1. De *gemeene Zee-narciſſe* of *Pancratium*; *Narcisſus maritimus vulgo*; *Lilio-narcisſus albus maritimus minor*; *Pancratium Montſpesſulanum*; *Hemerocallis valentina*; (*Pancratium ſpatha multiflora, petalis planis, foliis lingulatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Illijriſche Zee-narciſſe*; *Narcisſus Illijricus liliaceus*; *Pancratium Illijricum floribus albis*; *Lilio-narcisſus hemerocallidis facie*, EIJST.; *Narcisſus tertius Matthioli vulgo*; (*Pancratium ſpatha multiflora, foliis enſi formibus, ſtaminibus nectario longioribus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort ſpruit uit een taamelijk groote en dikke bol of klijster, verſcheidene lange, platte, breedagtige, tongformige en eenigzints ſtijfagtige bladen, die in Augustus voor den dag koomen en den geheelen winter groen blijven; waar tusſchen een ſteng of ſteel in de Maijtijd opſchiet, van een voet hoogte of hooger, op wiens top uit een dun vliesje, drie, vier of meer bloemen voortkoomen, welke in gedaante veel gelijken naar de geele Paaschbloem, hier vooren gemeld, hebbende ook lange kelken in het midden, met verſcheidene uitſteekende Helmſtijltjes, maar zijn wit van koleur; waar na een driehoekig zaadhuis volgt, daar de bloem op zit, bevattende het zaad in drie celletjes.

Daar word ook eene verandering van gevonden met geele bloemen, en nog een tweede met roode bloemen, doch die zijn zeldzaamer.

De tweede zoort ſpruit uit een groote en dikke bol, in 't voorjaar verſcheide bladen uit, die breed, kort en ſtomp zijn, veel naar de Hijacinth-bladen gelijkende, maar zijn platagtig; waar tusſchen een ſteel opgroeit, van een voet hoogte of meer, op welke 6, 8, 10 of veel meer witte welruikende bloemen, uit een dun vlies voortkoomen, die de gedaante van een kleine witte Lelie hebben, met een klein wit kelkje in het midden, die aan de kanten in veele ſnippelingen verdeelt is, en van binnen zes uitſteekende helmſtijltjes heeft, waar na hoekige zaadhuisjes volgen, die klein zwart rondagtig zaad bevatten.

Plaats. Deeze bol-planten worden gevonden in Zuid-Frankrijk, Italien, Sicilien, Sardinien en Spanjen, enz. omtrent de zeekanten. Bij ons worden ze zomtijds van de Liefhebbers van vreemde planten in de hoven onderhouden.

Kweeking. Dezelve worden voortgezet en vermenigvuldigt door de jonge klijſters, op dezelfde wijze als de Narcisſen, maar men moet de bollen niet lange uit de grond laaten; en dewijl ze geen ſterke vorst kunnen verdraagen, zo moeten ze bij ons 's winters met los ſtroo of andere ruigte gedekt worden. Maar het is aanmerkelijk, dat de tweede zoort bij ons niet gemakkelijk wil bloeijen, ſchoon ze anders wel groeijen, ſtaande dikwils veele jaaren zonder eene bloem te geeven; het ſchijnt dat ze in het bijzonder de Zeelucht en een eigenaartige grond begeert; het zal derhalven misſchien, om ze in de tuinen te doen bloeijen, niet ondienſtig zijn, dat men de grond met wat Zee-zand vermengt, en de bollen om de twee jaaren opneemt en verplant.

NARCISSUS AUTUMNALIS; zie LELIE-NARCISSE en NARCISSE.

NARCISSUS JACOBÆUS, zie LELIE-NARCISSE, *n.* 5. *pag.* 1802.

NARCISSUS TERTIUS MATTHIOLI, zie NARCISSE (ZEE-).

NARCOSIS; *Doofmaaking*, *Verdooving*; gelijk bij voorbeeld geſchied in de Verlamming, of door 't gebruik van te veel *Opium*.

NARCOTICA; ναρκωτικος, *Narcoticus, Soporiferus, Obſtupefaciens*: Dit woord is afkomstig van het griekſche ναρκωσις, *Sopor*, *Stupor*, 't welk men veelvuldig bij HIPPOCRATES gebezigd vind, om de vermindering van het gevoel en beweeging door de uitwerking der verſpreiding van het zenuw-zap, waar uit eene verſlapping der zenuwen volgt, mede te betekenen.

Dus heeft men alle zodaanige middelen *Narcotica* genoemt, die *verdoovende* en *ſlaapmaakende* zijn, onder deezen teld men inzonderheid *'t bilſenkruid*, de *mandragora*, *belladonna* of *groote nagtſchaije*, *dolle kervel*, *datura*, *opium*, enz. Deeze verdoovende dingen, hebben de kragt om veelerlei pijnen te ſtillen; dog moeten met de uitterſte omzigtigheid gebruikt worden.

NARDE (BASTERT of VALSCHE); *Nardus ſpuria narbonenſis*; (*Nardus ſpica recurva*, LINN. *Spec. Plant.*) dit is een zoort van Gras, met geele veeſelagtige wortelen ontrent 't begin der bladen, waardoor ze wat na de *Indiaanſche narde* gelijkt en daardoor misſchien de naam van *narde* verkreegen heeft, anders weet ik niet waar van, dewijl ze geen ſpecerijagtige reuk nog ſmaak heeft. Dezelve groeit in Zuid-Frankrijk, Italien en elders.

NARDE (CELTISCHE), *Celtiſche ſpijker narde*, in 't latijn *Nardus celtica*; *Valeriana celtica*; (*Valeriana floribus triandris, foliis ovato-oblongis obtuſis integerrimis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Deeze plant kruipt en verſpreid zich met lange dunne ſchubagtige ſteeltjes of worteltjes, verre over en onder de grond heen, waar aan bladen groeijen, die langwerpig-rond en ſtomp, in 't begin groen zijn, maar daar na geelagtig worden; daar tusſchen ſpruit een geknoopte ſteng uit, van een ſpan hoogte of meer, die op hun top kleine zijd-ſteeltjes met twee, drie of meer bleeke roode pijpagtige bloemen hebben, welke aan het uiteinde in vijf deelen ſterswijze gedeelt zijn, waar na langwerpige platagtige zaaden volgen. Het geheele gewas heeft een aangenaame ſpecerijagtige reuk, inzonderheit als de bladen beginnen geel te worden, daar bij een ſcherpe bitteragtige ſmaak.

Plaats. Dezelve wast op de hoge bergen van Stijermark, Tirol, Switzerland, Italiën en elders meer, alwaar het dikwils onder het aard-mos voortkruipt, en van waar men ons de gedroogde wortelen, in boschjes gebonden, toezendt, tot het medicinaale gebruik.

Eigenſchappen. Deeze wortel heeft eene verwarmende, iets zamentrekkende, pis- en wind-drijvende, hoofd hart- en maag-verſterkende kragt, en word inzonderheid gepreezen tegen de winden, en windzugt, beſmettelijke koortſen, enz.; ze verſterkt de maag en het geheele lighaam, en men gebruikt ze in plaats van de *Indiaanſche nardus*, daar ze in kragten veel mede over eenkoomt; ze is ook een ingredient in de Theriaak.

NARDE (INDIAANSCHE), *Indiaanſche Spijkenarde*; in 't latijn *Nardus Indica*; *Spica Indica*; *Calamus odoratus Matthioli*; (*Andropogon paniculæ ramis ſuprade compoſitis proliferis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Deeze *nardus* is niet anders, als het bovenſte vezelagtige deel der wortel van een zoort van Indiaansch gras of *cijperus*, dat in veel plaatzen van

Oost-Indiën, Sijriën en elders groeit, en van waar ze gedroogt in Europa gebragt word; ze is ongeveer een vinger lang en ook zo dik, van koleur rosagtig-bruin, hebbende een ſcherpe bitter en ſpecerijagtige ſmaak en aangenaame reuk, naar die van de Cijperwortel zweemende. Dog daar zijn twee zoorten van, een *groote* en *kleine*, welke laatſte zeldzaamer als de eerſte is, en minder gezogt word; de groote zoort die veel in de geneeskunde gebruikt word, moet, om goed te zijn, kort, geel-bruin, veel dradig, welruikende en ſpecerijagtig van ſmaak en reuk, en vooral verſch zijn, want zo ze geen aangenaame reuk of ſmaak heeft, is ze zekerlijk oud en nergens toe nut.

Eigenſchappen. Dezelve komt in kragten genoegzaam overeen met de voorgemelde *celtiſche narde*, maar is eenigzins kragtiger, als ze verſch en goed is; die egter weinig gevonden word.

Dezelve dient ook, om er de *enkelde of dubbelde nardus-zalf* van te maaken, die uitneemend dienstig is, in de kramp en in allerlei verlammingen der leden.

NARDUS AGRESTIS, zie VALERIANE.

NARDUS CELTICA, zie NARDE (CELTICHE-).

NARDUS INDICA, zie NARDE (INDIAANSCHE-).

NARDUS NARBONENSIS, zie NARDE (BASTERT-)

NARDUS RUSTICA; *Wilde* of *Boeren-narde*, is de *Hazel-wortel.*

NARDUS VULGARIS, is de gemeene *Spijke-narde*, zie LAVENDEL.

NARDUS-ZAAD, dus word het zaad van de *Nigella* genoemt, zie JUFFERTJE IN 'T GROEN; *n.* 2.

NASALE; *Naſalia*; een *Neusprop*, of *Neusproppen*, word in de geneeskunde genoemt Proppen die in de neus-gaten geſtooken worden, om te doen niezen en het hoofd te zuiveren; dezelve worden uit veelerlei niespoeders bereid, die met ſlijm van *gom-dragant* of met *terpentijn* tot pröppen gevormt worden, en waar toe dienstig zijn *kruid-nagels*, *foelie*, *muscate-noot*, *bertram-wortel*, *ijzop-bladen*, *tabaks-bladen*, *marjoleine*, *gedistilleerde olie van anijs*, *van marjoleine*, *roſemarijn*, enz.

NASCALE, een *Penſeel*; word in de heelkunde genoemt een zoort van zagt Penſeel, welke in keelziektens gebruikt word, om de keel te zuiveren en af te veegen. Ook word een zekere kogel ronde *Moederzetpil* aldus genoemt, dienende, om de maandſtonden bij de vrouwen te bevorderen, en tegen het uitzakken der moeder.

NASTURTIUM, zie KERSE.

NASTURTIUM AQUATICUM, zie WATERKERSE.

NASTURTIUM HORTENSE, zie KERSE.

NASTURTIUM HIJEMALE, zie WINTERKERSE.

NASTURTIUM INDICUM, zie KERSSE (INDIAANSCHE).

NASTURTIUM PRATENSE, zie CARDAMINE.

NASTURTIUM SIJLVESTRE, zie HERTSHOORN (KRUIPEND-).

NASUS, zie NEUS.

NAT; onder dit woord word allerlei vloeibare vogtigheid begreepen; het zij Water, Bier, Wijn, enz. dog veeltijds word er in 't bezonder het *nat* door verſtaan, daar vleesch in gekookt is, 't welke egter tot onderſcheid beter *vleesch-nat* genoemt word, of de *jeu* daar van; kunnende dit *nat*, of de *jeu*, uit allerlei vleesch en gevogelte bereid worden, door middel van het zelve in matig veel water, met een wel geſlooten dekzel te kooken of te braden, en er dan het zap bij het nat uit te drukken; dienende om de geſtoofdens of ragouts kracht bij te zetten, tot zauſen enz. Zie ook BOUILLON.

NAT (KERS VAN DER-) zie KERSSEBOOM *pag.* 1487.

NATER-TONG, zie ADDERS-TONG.

NATER-WORTEL, zie SLANGEN-KRUID.

NATES; *Clunes*; de *Billen*; *Aars billen*; zijn het onderſte of vleeschagtige gedeelte des Menſchelijken lighaam, daar zij op zitten.

NATES CEREBRI; hier door verſtaat men in de ontleed-kunde twee groote uitſteekzelen in de Herſenen, die wegens haare gedaante, hoewel oneigentlijk, aldus genoemt worden.

NATIVITAS, dus word de *Geboorte* van een Mensch genoemt, na dat de vrugt in 's moeders lighaam voltooit is; zie GEBOORTE, KRAAMEN enz.

NATRIX, deeze naam draagt een zoort van *Stalkruid* met geele bloemen en ook een *Water ſlang.*

NATRUM, is een zoort van *zout* of *ſalpeter*, 't welke uit twee ſtilſtaande Meiren in Neder-Egijpten voortkoomt, daar het ook den naam van *Latroi* draagt. Het zelve is van verſcheide koleuren, als wit, geel, grijs, zwart en roodagtig, dat voor 't beste gehouden word; koomende in veele dingen met de *zoude* overeen, voornamelijk het witte, hoewel het ook eenigzins aan de ſalpeter gelijkt. Men gebruikt het ten deele zo als het is, en ten deele ook met ſalpeter, *zoude*, *keuken zout* of andere zouten vermengt, tot 't bleeken van lijnwaad, als mede tot peekel voor vleesch, het welke men zegt, dat een goede ſmaak daar van verkrijgt. Zie ook ANATRUM.

NATURA, zie NATUUR.

NATURALIS FACULTAS; het *Natuurlijk vermogen*; word genoemt die werking, wanneer ons lighaam en bloed, door de dierlijke geesten, zonder ons gevoel en meede weeten gevoed, vermeerdert en onderhouden word.

NATUREL, zie INBORST.

NATUUR; *Natura*; dit woord word door de Philoſophen in verſcheiderhande betekenisſen genoomen, dog wel hoofdzaakelijk in de volgende twee.

1. Verſtaat men daar door, de eerſte en oorſpronkelijke oorzaak van alle geſchaapene dingen in het Heel-al, door welkers kragt en vermoogen dezelve zijn het geen ze zijn, en met een geduurige nauwkeurige order en opvolging daar in voortgaan. De *natuur* in deeze zin genoomen, word van zommige Geleerden genoemt, *Natura naturans*, dat zo veel zeggen wil, als *Scheppende* of *Opper-natuur*: Dit is God, de Drie-eenige en Almagtige zelfs, van welke alle geſchapene dingen, naar zijn wille, wijsheid, voorzienigheid, goedertierentheid en almacht haar begin en weezen verkreegen hebben.

2. Word door *Natuur* verſtaan, het weezen, ingeſchapene aart, eigenſchap, kragt en neiging der geſchapene dingen, waar door ieder in zijn zoort, van alle andere

dere zoortelijke onderſcheiden is, en die hunne uitwerkzelen voortbrengen met een geduurige order, volgens zekere vastgeſtelde oorſpronkelijke Wetten of Regels, die den Schepper in den beginne bij haare eerſte ſchepping, in hun weezen heeft ingelegt en daar ze niet kunnen buiten gaan: In deeze zin word de *natuur* van zommige Geleerden genoemt *Natura naturata*, dat zo veel betekent als *Geſchapene natuur*. Zie ook NATUUR-WETTEN.

Deeze verklaaring van 't woord *Natuur* is kort, klaar en algemeen; dog 't zelve word ook nog op andere manieren verklaart en in verſcheide andere betekenisſen gebruikt, waar van de Heer BOIJLE, in zijne *Verhandeling over de Natuur*, onder anderen de volgende opgeeft.

1. Word *natuur* gebruikt voor het zaamenſtel van de Waereld, het konſtſtuk van het Heelal, of de verzaameling van alle geſchaapene weezens. Als men dus ſpreekt van den *Schepper* der *natuur*, zo verſtaat men daar door GOD, die de *natuur*, dat is, alle weezens, in 't Heelal geſchapen heeft. In deeze zin noemt men de *Zon* ook *de Vader der Natuur*, en het *Oog der Natuur*, om dat ze eensdeels, de Aarde verwarmt en vrugtbaar maakt, en anderdeels het Heelal verlicht, enz.

2. Begrijpt *natuur* in een bepaalder zin, in zich de verſcheide zoorten van weezens, geſchapene en ongeſchapene, lighaamelijke en geestelijke. Dus zegt men de *Menſchelijke natuur*, dat is, alle Menſchen, die dezelfde redelijke Ziel bezitten; *Engelagtige Natuur*; *Goddelijke Natuur*.

3. In een nog bepaalder zin, word *Natuur* gebruikt voor het weezen van een zaak, of die eigenſchap, welke maakt dat een ding is het geene het is; bij voorbeeld het is de *natuur* van de Ziel om te denken, enz.

4. *Natuur* word ook in 't bijzonder gebruikt voor de beſtendige order en loop der ſtoffelijke dingen, volgens de wetten, die GOD gelegt heeft op de beweeginge, door hem ingedrukt: In deeze zin zegt men; de dag en nagt volgen uit de *natuur* op malkander; de ademhaaling is uit de *natuur* noodzaakelijk tot het leeven: Dus ook; de wonderwerken zijn gewrogten boven het vermoogen der *natuur*; of, de konst gaat de *natuur* te boven, als men door middel van konsttuigen en bewegende kragten, uitwerkingen ziet voortbrengen, welke die in de gemeene loop der dingen te boven gaan.

5. Ook word *natuur* gebruikt, om te betekenen een verzaameling van kragten, die aan eenig Lighaam, inzonderheid aan een levend, eigen zijn; dus zegt men, de *natuur* is ſterk; de *natuur* is zwak; de *natuur* is uitgeput, enz.

6. In een nog bepaalder zin, word *natuur* gebruikt voor de werking der Voorzienigheid, het beginzel van alle dingen, of dat geestelijk weezen, 't welk door het geſchapene verſpreid is, en in alle Lighaamen werkt en beweegt, en daar aan zekere eigenſchappen geeft, en zekere uitwerkingen voortbrengt. In deeze zin betekent *natuur*, de eigenſchappen of hoedanigheden, die GOD aan zijne Schepzelen gegeven heeft.

De Heer BOIJLE ſtelt ook nog een ander denkbeeld der *natuur* voor, dat hij 't bekwaamst agt, om veele ſtel-regels en uitdrukkingen, betrekkelijk tot het woord *Natuur*, te kunnen verſtaan, en hij maakt ten dien einde onderſcheid tusſchen *algemeene* en *bijzondere natuur*.

7. *Algemeene natuur*, omſchrijft hij te zijn, de verzaameling der Lighaamen die de waereld zaamenſtellen, aangemerkt als een beginzel, door welks kragt ze werken en lijden volgens de wetten der beweging, door de order der dingen voorgeſchreeven.

8. *Bijzondere natuur* van elk ondergeſchikt of op zig zelfs beſtaande ding, zegt hij te beſtaan in de *algemeene natuur*, toegepast op een onderſcheiden gedeelte van het Heelal; of te zijn eene zaamenkomst van de mechaniſche eigenſchappen, (gelijk Grootte, Figuur, Order, Stand, en plaatzelijke Beweeging) of deelen, die bekwaam en genoegzaam zijn, om uit te maaken de bijzondere zoorten, of regt te geeven tot de bijzondere benoemingen van het bijzondere lighaam, dat ze uitmaaken; wordende de zaamen-loop van alle deeze aangemerkt, als het beginzel van beweeging, rust, enz.

Hier uit ziet men, dat het woord *Natuur* geenzins ongodistisch is, gelijk het van zommige uitgekreeten word, indien 't maar in de regte zin opgevat en niet misbruikt word.

NATUUR-KUNDE; *Natuur-onderzoeking*; ook *Natuurlijke* of *Natuur-kundige Philoſophie* genoemt; in 't latijn *Phiſica*; *Philoſophia Naturalis*; is een deel van de algemeene *Philoſophie* of Wijsgeerte, en beteekent de wetenſchap of kennis der natuurlijke geſchapene Lighaamen, of wel die de oorzaaken, eigenſchappen, verſchijnzelen en uitwerkzelen die men in de natuurlijke lighaamen naſpeurt en zoekt te ontdekken, voor zo verre 't door de natuurlijke reden, of door konst, of door andere wegen des Menſchelijken verſtands, geſchieden kan.

Het voorwerp der *natuurkunde* is derhalven de *ſtoffe* welke onder allerleij gedaantens voorkoomt, die wij gewoonlijk *natuurlijke lighaamen* noemen, benevens alle hunne *eigenſchappen* en *aandoeningen*.

Haar oogmerk is, om de Menſchelijke kennisſe te verbeteren, en den Mensch klaarder en redelijker denkbeelden en begrippen te doen hebben, van de natuur der dingen, door het ontdekken van de oorzaaken en eind-oorzaaken der veelerleij verſchijnzelen in de voorwerpen, voor zo verre zulks geſchieden kan.

Hier uit nu volgt klaar, dat de *ſtudie der Natuurkunde* niet anders dan van veel nuttigheid, in het menſchelijke leven is: Het is onder anderen door de *natuurkennis*, dat de Menſchen van de Beesten worden onderſcheiden, aangezien deeze de verſchillige verſchijnzelen der natuurlijke dingen wel zien, maar van geene de reden ofte oorzaake kunnen aanwijzen. Het is door dezelfde *Natuurkunde*, dat de Geneesmeester kennis verkrijgt van den aart des Menſchelijken lighaams, en van de kragten en uitwerkzels der planten en andere geneesmiddelen: De Apotheeker leert daar door de reden van de preparaaten en verſcheiderhande compoſitien: De *Chijmist* of Stofſcheider de wijze om de Metaalen, Mineraalen, Planten, Dierlijke Lighaamen, enz. te ſcheiden en tot haare beginzel-deelen te doen overgaan: Het is de *Natuurkundige Philoſophie*, waar door de Sterrekundige, de natuur, het maakzel en de geſteltheid der Hemelſche Lighaamen leert kennen: Allerleij Konſtenaars en Ambagtslieden worden daar door bekwaamer gemaakt, tot 't uitvinden en zaamenſtellen van veelerleij nuttige werktuigen in de gemeene zaamenleeving: De Landman zelfs, kan daar door de wegen en middelen leeren, om zijne Landen te verbeteren, en tot zijn voordeel vrugtbaarder te doen worden: Met een woord, daar zijn geen Staaten, Konsten of Hanteeringen, welke niet, 't zij direct of indirect, eenig nut uit de *natuurkundige Philoſophie* of *Natuurkennisſe* kunnen trekken.

Behalven de veelvuldige nuttigheden, die deeze We-

tenſchap aanbrengt, zo geeft dezelve ook op duiſenderleij wijze vermaak in haare beſtudeering en naſpeuring, niet alleen door de wonderbaare verſchijnzelen, die men in de natuurlijke dingen, bij haare nauwkeurige betragting en onderzoek, gewaar word; maar ook door de verwonderingswaardige verſchijnzelen, welke men door proefneemingen met bekwaame daar toe geſchikte Werktuigen, in dezelve ontdekt.

Daarenboven, zo leid ons de *Natuurkunde* ook op tot den oppernatuur, of het Opperwezen God; ze leert ons dezelve, in tegenſtelling der *Athëisten*, beter kennen, en in zijne Schepſelen te erkennen; ze ſpoort ons aan, en doet ons niet nalaatig zijn, om aan dien grooten Maaker en Regeerder van alle geſchapene Wezens, die wij bij en rondom ons, zo wel in het onbegrijpelijk klein als in het verbaazend groot, gewaar worden, geduurig te denken, dezelve boven alles te loven, te eeren, te danken en te verheerlijken!

Het zal niet onnut zijn, voor de jonge Liefhebbers der *Natuurkunde*, om eenige der voornaamſte woorden, of termen, en axioma's, enz. te verklaaren, waar van men zich in de beſtudeering deezer weetenſchap met nut bedient.

Wat door het woord *natuur* verſtaan word, is op het artijkel NATUUR gezegt; dog in de *Natuurkunde* of 't onderzoek der natuurlijke dingen, betekent het voornamelijk, dien bijzonderen ſtaat of geſtaltheit, waar door eenig wezen in zijn zoort, van alle andere onderſcheiden is.

Door *Oorzaak* (*Cauſa*), verſtaat men alle vermoogens waar door de dingen zijn, 't geen ze zijn. Dog de Philoſophen onderſcheiden de algemeene oorzaaken, gewonelijk in twee zoorten, als in *eerſte* en *tweede oorzaaken*. De *eerſte oorzaak* is God, als den Schepper van alle geſchapene wezens: De *tweede oorzaaken*, ook *eind-oorzaaken* genoemt, zijn die welk haar vermoogen en uitwerkzels voortbrengen volgens zekere onwrikbaare wetten, die door de eerſte of opper-oorzaak daar in gelegt zijn. Dus ziet men bij voorbeeld, dat de Zon dampen veroorzaakt; de dampen, wolken; de wolken regen, bronnen, beeken, rivieren, groeijing, enz. doch alle deeze eind-oorzaaken, werken en beſtaan onder de invloed van de *eerſte* of *opper-oorzaaken*. De *eerſte* en *tweede oorzaaken* koomen dus over een met *opper-* en *geſchapen natuur*; zie NATUUR.

Door *Eigenſchap* (*Proprietas*) *der dingen*, verſtaat men de hoedanigheden en werkingen, welke aan dezelve ieder in 't bijzondere, eigen, of ook met meer andere gemeen zijn: Dus is, bij voorbeeld, het lachgen, weenen, redeneeren, enz. een *eigenſchap* van de Mensch; de oneindigheid eene *eigenſchap* der ruimte; de goedheid eene *eigenſchap* van God, enz.

Door *Uitwerkzel* (*Actio*) word verſtaan, alles dat door het vermoogen of de uitwerking van eenige natuurlijke oorzaak, voortgebragt word: Dus zijn bij voorbeeld de Dampen, *uitwerkzels* van de verdunning der vogten, door de warmte en de aantrekkingskragt der Zon; de Regen een *uitwerkzel* van de verdunning der bovenlucht, tusſchen de wateragtige wolken of dampen; het IJs het *uitwerkzel* van koude; de Zigtbaarheid het *uitwerkzel* van 't licht, enz.

Door *Verſchijnzel*, (*Phænomon*), verſtaat men in een woord alle de eigenſchappen, uitwerkzelen en veranderingen, die men in eenig natuurlijk weezen, door waarneming met onze zinnen, ontdekt.

Wet (*Lex*), is een zodanige regel, naar welke God, de Schepper en opper-oorzaak gewilt heeft, dat alle verſchijnzelen geduurig volkomen evenmatig, of gelijk zouden geſchieden, die door gelijke natuurlijke of eind-oorzaaken voortgebragt worden.

Axioma's of Grondstellingen.

Gelijkerwijze de *axioma's* in de Wiskonst en andere wetenſchappen van veel nut zijn, even zo zijn ze zulks ook in de *Phijſica* of *Natuurkunde*; want, dewijl een *axioma* eene ſtelling is, die van zich zelfs nauwkeurig betragt wordende, zo klaar is dat ze verder geen bewijs nodig heeft, zo vermijd men daar door de wijdlopigheeden en onnodige betoogingen.

1. *Axioma.*

Niets heeft geen wezentlijke eigenſchappen: Want door *niets* hier zo veel verſtaan wordende, als een *niet-beſtaanlijkheid* of *niet weezentheid*, zo is het klaar, dat *niets* geene eigenſchappen van een *iets* of weezentheid hebben kan; gelijk bij voorbeeld; *deelen*, *groot-* of *kleinheid*, *warmte*, *koude* enz.

2. *Axioma.*

Daar is iets in het weezen: Want daar een weezen of zelfſtandigheid is, kan zulks niet zijn zonder *iets*.

3. *Axioma.*

Tusſchen iets en niets; *of tusſchen weezentheid en niet-weezentheid is geen derde*: Het welke ook uit zich zelfs klaar en ontwijffelbaar is.

4. *Axioma.*

Het geene in wezen is, en onafhankelijk van eenig ander geſchapen wezen maakt eigentlijk, in aanmerking van deszelfs beſtaanlijkheid, het wezen of de zelfsſtandigheid uit van de zaak, die beſtaat; 't welke in 't vervolg klaarder zal worden.

5. *Axiom.*

Geenerlei wezen of zelfſtandigheid, kan natuurlijker wijze uit niets voortkoomen; of uit niets kan geen iets worden: Want indien *niets*, *iets* konde worden, dan zoude het eenige eigenſchappen moeten hebben, het welke ſtrijd tegen het eerſte *Axioma*, en bijgevolg abſurd is.

6. *Axioma.*

De ſtoffe, het wezen, of de zelfſtandigheid van eenig ding, kan natuurlijker wijze niets tot de ſtand van niets overgaan, of *tot niets worden*: Want indien *iets* tot *niets* konde worden, dan zoude *niets* zekere eigenſchappen hebben, het welke wederom ſtrijd met 't eerſte *axioma*; en vermits het ook onmogelijk is, dat er op dezelfde tijd een *iet* en een *niet* is, zo kan er geen derde of een tusſchen-ſtant van beſtaanlijkheid tusſchen het zijn en niet zijn van een ding weezen; want dit ſtrijd tegen het derde *Axioma*.

7. *Axioma.*

Alle uitwerkzelen hebben een oorzaak, die voor dezelve beſtaan heeft: Want als men bij voorbeeld zeide, dat eenig natuurlijk ding de oorzaak van zig zelfs was, is even zo veel als te zeggen, *dat het in wezen is geweest, voor dat het in wezen was*, dat abſurd is.

8. *Axio-*

8. *Axioma.*

Indien wij zelfs de oorzaak niet zijn, van een zeeker gewrogt, dan moet het zelve ontſtaan of afhangen van een ander oorzaak: Dit volgt klaar uit het voorige *Axioma*, en blijft altoos waar.

9. *Axioma.*

Alle dingen volharden, voor zo ver in hun is, in dezelfde ſtaat, waar in ze in 't eerſte begin hun wezen verkreegen hebben; dat is te zeggen, dat 't geen in 't begin, bij voorbeeld, rond of vierkant, regt, krom enz. gemaakt is, altijd in die ſtaat uit zig zelfs volhard, en zonder eenige andere oorzaak geen ander ſtaat van gedaante, enz. aanneemen kan. Dit is een waare zaake.

10. *Axioma.*

Alle veranderingen van eenig wezen, worden door zekere oorzaaken, buiten 't zelve voortgebragt. Dit is ook een conſtante waarheid.

Wij zouden deeze *Axioma's* met voorbeelden kunnen ophelderen, maar wij moeten hier kort gaan, te meer, dewijl wij niet opzettelijk over deeze dingen ſchrijven, en maar een ſchets daar van aan de weetgierigen tragten te geeven, die tot verdere *ſtudie der natuur* opleiden kan.

REGELS.

Als men de *natuur* of *natuurlijke dingen* nagaan en beſtudeeren wil, zo moet men daar in ook een goede order en leiding waarneemen, zo wel als in de *Matheſis* en andere verhevene Wetenſchappen, om daar door verwarring en mistasting te vermijden; waar toe de volgende Regels kunnen dienen en van zeer veel nut zijn.

1. *Regel.*

Dat men zorg draage, geen meer *oorzaaken der natuurlijke dingen te ſtellen, dan zodanige, die waaragtig en genoegzaam zijn, om derzelver Verſchijnzelen te verklaaren*; want de natuur werkt altijd eenvoudig, en doet niets vergeefs; gebruikende bij gevolg geen overvloedige middelen, daar dezelve door weinig of minder middelen haar oogmerk kan bereiken.

2. *Regel.*

Dat men agt moet geeven, om *aan dezelfde natuurlijke uitwerkzels, altijd dezelfde natuurlijke oorzaaken toe te ſchrijven:* Dit volgt ten deele uit de voorgaande *Regel*; want de Natuur gewoon zijnde, eenvoudig en altijd op dezelfde wijze te werken, zo moeten wij, bij voorbeeld, dezelfde oorzaaken toe ſchrijven aan de ademhaaling en 't leven der Menſchen als aan dat der Beesten; dezelfde oorzaaken van het licht in het vuur als in de Zon; en dezelfde oorzaaken van de weeromkaatzing des lichts op de Maan en andere Planeeten, als op onze Aarde enz.

3. *Regel.*

Dat de hoedanigheeden, welke men in alle Lighaamen, waar omtrent men proeven neemen kan, gelijk en op alle tijden dezelfde beſpeurt, voor algemeene eigenſchappen van alle Lighaamen gehouden moeten worden: Want dewijl de Natuur altijd overeenkomſtig met zich zelven werkt, zo kan men niet anders, als beſluiten, dat die Eigenſchappen, welke in alle Lighaamen door naauwkeurige herhaalde proeven (daar men proeven neemen kan) gelijk bevonden worden, algemeen zijn; en dus ook beſtaan in die, waar omtrent men geen proeven genoomen heeft, of neemen kan.

4. *Regel.*

Dat men de Voorſtellen en Beſluiten, welke uit de genoomen proeven afgeleid worden, voor waar en gegrond moet houden, niet tegenſtaande die tegen eenige aangenoomene gevoelens of onderſtellingen aanloopen, en zig zo lange aan dezelve moet houden, tot dat andere verſchijnzelen dezelve verbeteren, of eenige uitzondering onderhevig maaken: De Reden hier van is zeer klaar, want het is zeker, dat een proefneeming en ondervinding, als ze behoorlijk wel gedaan is, meer plaats verdient als eene bloote *hijpotheſis* of onderſtelling.

HIJPOTHESE of ONDERSTELLINGE.

Dewijl het in de *Natuur-onderzoeking* ondoenlijk is, om ontrent alle natuurlijke, zo wel aardſche als hemelſche voorwerpen, proeven te kunnen neemen, zo hebben de *Philoſophen*, inzonderheid in de voorige oude tijden, hunne toevlugt genoomen tot Onderſtellingen of *Hijpotheſen*; zijnde zodanige ſtellingen, welke uit deeze en geene waarneemingen opgemaakt worden, en waar door men een zaake klaarder kan bevatten, en andere eigenſchappen des voorwerps, enz. daar uit kunnen afgeleid en beſlooten worden.

Doch de hedendaagſche *Philoſophen* of *Natuur-onderzoekers*, verſchillen in meening over het gebruik der *Hijpotheſe*; wordende dezelve van zommige geheel afgekeurt, als oordeelende, dat alles wat in de natuurkundige onderzoekingen, alleen op bloote onderſtellingen (die ook inderdaat niet anders als goede gisſingen zijn) ſteunt, de naam van *Philoſophie* of *Natuur-kunde* onwaardig is; hebbende tot dien einde nieuwe middelen en wegen uitgevonden, tot de *natuur-kundige* onderzoekingen, naamelijk de Proefneemingen en daar uit opgemaakte ondervindingen.

Andere Phijloſophen daarintegen, verwerpen de *Hijpotheſe* niet ten eenemaal, voornaamelijk in dingen, daar het geheel ondoenlijk is, derzelver hoedanigheid en eigenſchappen, die men navorſchen wil, door andere klaarder wegen, naamelijk door proefneeming te ontdekken. Een zodanige toelaating der *Hijpotheſe*, heeft derhalven waarlijk ook groote redenen; want indien men geheel geen *Hijpotheſe* erkennen of aanneemen, en alles door proefneemingen bevestigen wilde, zo is het zeker, dat de *kennisſe der natuur* of *natuurlijke dingen* tot een zeer kleine omtrek zou gebragt worden.

Maar, men moet bij het gebruik der *Hijpotheſe* of *onderſtellingen* omzigtig zijn, en zich van geen andere bedienen, dan welke noodzaakelijdheid vereischt, en die de volgende hoedanigheden bevatten.

1. Dezelve moeten met de gezonde redeneering overeenkoomen.

2. Zij moeten noodzaakelijk zijn, en niet dan bij gebrek van genoegzaame proeven gebruikt worden.

3. Zij moeten met de ondervinding in dergelijke dingen, overeenſtemmen.

4. Zij moeten bekwaam zijn, om de verſchijnzelen te verklaaren.

5. Zij moeten natuurlijk gepast zijn, op 't voorwerp of geval, dat onderzogt word.

6. Zij moeten moogelijk zijn.

7. Zij

7. Zij moeten in zich zelfs waarſchijnelijk weezen, en eindelijk ten

8. De uitvinder of gebruiker van dezelve, moet vrij zijn van alle vermoeden van vooroordeel, drift en voor-ingenoomenheid.

Wanneer de *Hijpotheſen* op zodanige gemelde gronden berusten, zo is het gewis, dat haar gebruik niet wel afgekeurt kan worden, en dat men er zich in veelerlei bezwaarlijke *natuurs-onderzoekingen* van bedienen kan. Die begeerig is, over het *gebruik* en *misbruik* der *Hijpotheſen* in de wetenſchappen, meer te weeten, gelieve in te zien de fraaije *Diſſertatie*, gedaan te *Franeker* door BENJAMIN BOSMA, *de uſu & abuſu Hijpotheſeum.*

Ondertusſchen blijft het zeker, dat de verklaringen en bewijzen, welke op proef-ondervindingen berusten (daar men proeven neemen kan,) de beste zijn; aangezien dezelve de ſcherpzinnigſte redeneeringen, in kragt van overtuiging, verre te boven gaan; en de Mensch kan nooit beeter onderrigting, aangaande de inwendige aart der natuurlijke dingen, verkrijgen; de Goddelijke openbaring uitgenoomen.

Hier van dan is het ook, dat de *Phiiſica* of *natuurkundige Philoſophie* zedert de voorleedene en deeze onze Eeuwe zo kragtig, van tijd tot tijd toegenoomen heeft en verbetert is; te weeten, zedert dat Mannen, door een groote geest verlicht, de proefneemingen, door allerlei geestig uitgevondene werktuigen, bij de hand gevat en werkſtellig gemaakt hebben; onder welke waarlijk groote Mannen, als de voornaamſte verbeteraars der oude *onzeekere Philoſophie*, en als Grondſtichters der hedendaagſche *proefkundige Philoſophie* of *natuur kunde*, gedenkens en roemens-waardig zijn VERULAMIUS, GALILÆUS, TORRICELLUS, BACON, BOIJLE, CARTESIUS, HUIGENS, NEWTON, WOODWARD, HALLEIJ, DERHAM, GRAVESANDE, MUSSCHENBROEK; DESAUGUILLIERS, ENGELHARD, NOLLET en de groote WOLFF in Duitschland, behalven meer andere brave Mannen; welke alle, ieder in 't bezonder, min of meer toegebragt hebben, tot de nieuwe, verbeterde, proefkundige *Philoſophie*. Men moet zig waarlijk verwonderen, ja verbaast ſtaan, als men haare geestige uitvindingen, en werken in de Philoſophie gewrogt, met aandagt en opmerking inziet, die er maar eenige kennisſe van heeft; dog daar blijft nog een ruim veld over voor de nakomelingen, om nog meer naſpeuringen en proefneemingen in de natuurlijke dingen te doen, en dus de *natuurkundige Philoſophie* allengskens nog volmaakter te maaken, ſchoon ze in deeze onze tijden rede tot een groote trap van volmaaktheid gebragt is, in vergelijking van de voorige tijden.

Aangaande de *Inſtrumenten* of *werktuigen*, welke van tijd tot tijd, tot de proefneemingen uitgevonden zijn, en nog kunnen worden; die zijn veelerlei, en moeten elk in zijn zoort, geſchikt en bekwaam zijn tot 't onderzoek der zaake die men doen wil. Het is ondoenlijk, om hier alle de ten dien einde tot hier toe uitgevondene werktuigen te beſchrijven; het zal egter niet onnut weezen, om de voornaamſte en meest gebruikelijke, welke zo wel tot de beſpiegelende als ondervindelijke *Philoſophie* of *Natuurkunde* dienen, hier op te noemen; welke de volgende zijn.

1. De *Lugt-pomp*; waar door veele nuttige en teſſens vermakelijke proefneemingen kunnen gedaan worden.

2. De *Verrekijker* (*Teleſcopium* of *Tubus*); waar van men twee hooftzoorten heeft als 1. De *Dioptriſche* of *Doorzichtkundige*, welke alleen door ſtraalbuiging vergroot, en 2. De *Cata-dioptriſche* of *ſpiegel doorzichtkundige*, welke te gelijk door ſtraalbuiging en weerom-ſtuiting der ſtraalen werkt: De eerſte word gewoonlijk *gemeene Kijker*, en de tweede *Newtoniaanſche* of *Gregoriaanſche Kijker* genoemt, om dat hij door NEWTON uitgevonden en door GREGORIUS verbeetert is.

3. Het *Vergroot-glas* (*Microſcopium*); waar van verſcheide zoorten zijn, en die het voorwerp min of meer vergrooten. Met deeze glaazen heeft men veele verwonderens-waardige ja verbazende ontdekkingen in de natuurkunde gedaan, inzonderheid ten aanzien van kleine Schepſelen.

4. De *Donkere Kamer* (*Camera obſcura*); deeze dient ook tot veelerlei natuurkundige ondervindingen, inzonderheid aangaande de reflexie der koleuren, tot de ſchilder-konst enz. betrekkelijk.

5. Het *Weer glas* (*Barometer* of *Baroſcopium.*)

6. De *Warmte-meter* (*Thermometer*, of *Thermoſcopium*); beide tot het onderzoek van de zwaarte en trap der warmte van de lucht, en verandering van het weer, enz. dienende.

7. De *Vogt-meter*, of *Vogt-wijzer*, (*Hijgrometer* of *Hijgroſcopium*; welke dient om de vogtigheid der lucht te ontdekken.

8. De *Wind bol* (*Oelopila*); dienende tot 't onderzoek van het vermogen der lucht, die in eene holle bol is en door warmte aangedaan word, te onderzoeken, tot eenige verklaring van de wind.

Men vind deeze werktuigen nader beſchreeven op haare bezondere artijkels in dit werk, enz.

Behalven de gemelde, zijn er nog veele andere, werktuigen die tot bijzondere proefneemingen uitgevonden en geſchikt zijn, en hier niet alle kunnen gemeld worden.

Laat ons nu nog, tot een ſchets aantoonen, wat in de *Natuurkunde* in het algemeen van de liefhebbers deezer nuttige weetenſchap, hooftzaakelijk onderzogt en aangetoont is, of nader ſtaat te onderzoeken; zulks is.

1. De natuur en eigenſchappen der *ſtoffen* en *lighamen in 't algemeen.*
2. De *uitgebreidheid en grootheid der lighamen.*
3. De *deelbaarheid en rekbaarheid der lighamen.*
4. De *vastigheid der lighaamen.*
5. De *formbaarheid der ſtoffe en lighaamen.*
6. De *beweegbaarheid en rustbaarheid der lighamen.*
7. De *drukkende kragten of vermogens, of de beweging en rust der lighamen.*
8. De *zwaarte- en center-zoekende kragt.*
9. De *center-vliedende kragt.*
10. De *hard- en zagtheid, buigbaarheid en veerkragt der lighamen.*
11. De *onderlingſe aantrekking en wegſtoting der lighamen.*
12. De *vloeiſtoffen in het algemeen.*
13. De *werking der vloeiſtoffen door de zwaarte.*
14. De *werking der vloeiſtoffen die door een klein gat van een vat vloeijen.*
15. De *zoortelijke digtheid en zwaarte der vloeiſtoffen en vaste lighamen, in vergelijking tgen malkander.*

16. De

16. De *tegenſtandbieding der vloeiſtoffen aan de daar door heen bewogen wordende vaste lighamen.*
17. *Het water in het bezonder.*
18. *Het Vuur.*
19. De *Eigenſchappen des Lichts in het algemeen.*
20. *Het wederomſtuitend en gebrooken licht.*
21. De *Koleuren.*
22. De *eigenſchappen des Gezigts.*
23. De *Lucht.*
24. *Het geluid en gehoor.*
25. De *Luchtverhevelingen.*

Van alle deeze en meer andere natuurkundige dingen vind men berigt in de werken van de bovengemelde *Philoſophen*; dog voor de nederduitſche leezer, kan inzonderheid dienen, MUSSCHENBROEK *Natuurkunde*, en NIEUWENTIJDS *Weereld-beſchouwing*; als mede MARTIN, *Philoſophiſche onderwijzer*, behalven meer andere.

Daarenboven heeft men duizenden van voorwerpen in de drie natuur-rijken, naamelijk onder de Dieren, Planten en Mijneraalen, die men dagelijk natuurkundig beſchouwen en onderzoeken kan, en daar in veele wonderen zal ontdekken.

NATUUR-LEER; in 't latijn *Phiſiologia*; betekent genoegzaam 't zelfde als *Natuurkunde* of *Phiſica*, en is daar van niet of weinig anders onderſcheiden, dan daar in, dat ze de natuurlijke dingen ieder in zijn zoort, aart en eigenſchap verklaart, beredeneert, leert kennen en die beſchrijft, daar het woord *Phiſica* of *Natuur-kunde* veronderſtelt een kennisſe, die men rede min of meer van natuurlijke dingen verkreegen heeft.

Dog in het bijzonder, betekent *Phiſiologia* bij de Geneesheeren niets anders dan *Anthropologia*, of eene *Redeneering over 's menſchen natuur*; en in deeze zin maakt ze het eerſte deel van de Geneeskunde uit, waar door de weezentlijke geſteltheid der vaste en vloeibaare deelen des menſchelijken Lighaams verklaart word, zo als ze door den Almoogenden, aan alle Menſchen ondeelbaar of bijzonder gegeeven is: Deeze *natuur leer* kan zonder de kennisſe der *Ontleedkunde* niet beſtaan, nog deeze zonder de eerſte; weshalven deeze beide Wetenſchappen aan elkander verknogt, tot de grondige kennisſe der Geneeskunde onontbeerlijk zijn.

NATUURLIJKE en NIET NATUURLIJKE DINGEN; in 't latijn *Res Naturales & non Naturales*: dit zijn twee woorden of uitdrukkingen, die in de Natuurkunde, doch wel hooftzaakelijk in de Geneeskunde gebruikt worden; betekenende de *natuurlijke dingen*, zodanige die den gezonden toeſtand des Menſchen uitmaaken, welke van zommige drie in getal gerekent worden; als 1. de *Gezondheid zelve*; 2. de *Oorzaaken der gezondheid*; 3. de *Uitwerkingen der gezondheid*. Dog andere brengen ze tot zeven; als 1. de *Elementen*; 2. de *Temperamenten*; 3. de *Zappen*; 4. de *Leevens-geesten*; 5. de *deelen*; 6. de *Faculteiten* of vermoogens; 7. de *Functien* of verrigtingen des menſchelijken Lighaams, in ieder van deszelfs deel.

De *niet natuurlijke dingen*, worden de zulke genoemt, die eendeels tot de gezondheid en anderdeels ook tot de ongezondheid of ziekte iets kunnen toebrengen, na datmen ze wel of kwaalijk gebruikt. Dezelve zijn zes in getal; als 1. de *Lucht*; 2. de *Spijs* en *Drank*; 3. de *Beweging* en *Rust*; 4. *'t Slaapen* en *Waaken*; 5. de *Gemoedsbewegingen*; 6. de *Ontlastingen* en *Terugblijfzels*; welke dingen in der daad zeer veel uitwerken tot de ſtaat van gezondheid of ziekte der Menſchen, naar dat ze gebruikt of kunnen gebruikt worden.

Hier bij kan men voegen de *tegen-natuurlijke dingen* (*Res præter naturales*); zijnde zodanigen, die een ziekte te weege brengen; als 1. de *ziekte zelve*; 2. de *oorzaaken der ziekte*, en 3. de *toevallen*.

NATUURLIJKE GELIJKHEID, is die welke tusſchen alle Menſchen plaats vind, enkel, door de geſteldheid van hunnen aart of natuur. Deeze *gelijkheid* is het grondbeginzel en ſteun der vrijheid.

De *natuurlijke* of *zedelijke gelijkheid* is dan gegrond op de geſteldheid van de Menſchelijke natuur, die aan alle de Menſchen gemeen is, welke op dezelfde wijze ter weereld koomen, opgroeijen, beſtaan en ſterven.

Dewijl de Menſchelijke natuur het zelfde, in alle de Menſchen is, zo blijkt ook ten allerduidelijkſten, dat volgens het *natuurlijk recht*, een ieder alle de andere, moet achten en behandelen als zo veele wezens die hem van natuuren gelijk zijn, 't geen wil zeggen die Menſchen zijn zo wel als hij.

Uit dat grondbeginzel van *natuurlijke gelijkheid* der Menſchen, ſpruit verſcheidene gevolgen. Ik zal de voornaamſte doorloopende, denkelijk mijne leezers niet verveelen.

1. Volgt uit dat grondbeginzel, dat alle Menſchen, van natuuren vrij zijn, en dat de reden hun niet afhankelijk heeft kunnen maaken, dan tot hun eigen welzijn en geluk.

2. Dat niet tegenſtaande de ongelijkheden in het ſtaatkundige beſtier, door het onderſcheid van ſtanden, adeldom, magt, rijkdommen enz. voortgebragt; die geene welke verhevender als anderen zijn, hunne minderen moeten behandelen als van natuuren *gelijk* met hun zijnde, alle beledigingen met zorgvuldigheid vermijden, voor al niets meerder eisſchen als 't geen men hun verſchuldigt is, en in tegendeel, met Menſchlieventheid vorderen, 't geen hun 't alderonbetwistbaarſte toekoomt.

3. Dat een zulke, die geen bijzonder recht heeft verkreegen, uit kragte van welk hij eenige voorkeur kan vorderen, niets meerder moet begeeren als anderen, maar in tegendeel hun gelijkelijk dezelfde rechten en voordeelen doen genieten, dien hij aan zich zelven toekent.

4. Dat een zaak die tot het algemeen behoort, ook algemeen moet zijn in genot, of beurteling bezeten, of tusſchen de geene die het zelfde recht hebben, in egaale portien verdeelt, of door een billijke en wel geprijſeerde compenſatie; of dat men eindelijk, indien zulks onmogelijk is, er de beſliſſing van aan 't lot moet overlaaten; zijnde dit laatſte middel, in veele gevallen een gemakkelijke toevlucht, die alle argwaan van verachting en eenzijdigheid uit de weg ruimt, zonder in 't minst de achting van die geene te krenken, voor wien zij niet gunſtig is.

5. Om eindelijk meerder te zeggen, zo vestig ik met den oordeelkundigen HOOKER op 't onbetwisbaare grondbeginzel van *natuurlijke gelijkheid*, alle de plichten van liefdadigheid, menschlieventheid en rechtveerdigheid, waar toe de Menſchen onderling zijn verpligt; en om dit te betoogen zou men weinig werk bebben.

De lezer zal nog andere gevolgen kunnen trekken, die zich uit het grondbeginzel der *natuurlijke gelijkheid* van de Menſchen opdoen. Ik zal maar enkeld aanmerken, dat het de verbreeking van dat grondbeginzel is, 't welk

't welk tot de ſtaatkundige en burgerlijke ſlavernij, heeft aanleiding gegeeven. Daar uit is geſprooten, dat in zulke landen alwaar een willekeurig gezag plaats vind, de Vorſten, Hovelingen, eerſte Staatsdienaars, en die welke de finantien beſtuuren, alle de rijkdommen van de gantſche Natie bezitten, terwijl het overig gedeelte der Mede-burgers niet dan het noodzakelijke heeft, en een groot aantal van het gemeene volk in armoede zucht.

Dat men mij egter het ongelijk niet doe, van te onderſtellen, dat ik door een zoort van uitzinnigheid vervoert, in een Staat die ſchim van *volſtrekte gelijkheid*, die nauwlijks in het aldervolmaakſte ingebeelde Gemeenebest zoude kunnen ſtand grijpen, wilde goedkeuren; ik ſpreek hier niet anders dan van de *natuurlijke gelijkheid* der Menſchen; de noodzakelijkheid van de verſchillende ſtanden, trappen, eerbewijzingen, voorregten enz. die in alle Regeeringen moeten ſtand grijpen zijn mij al te wel bekend; en ik voeg er zelfs bij, dat de *natuurlijke* of *zedelijke gelijkheid* daar niet is tegengeſteld. In de ſtaat der natuur, worden de Menſchen wel in de *gelijkheid* gebooren, maar het is niet mogelijk dat zij er inblijven; de zamenleeving doet hun die verliezen, en zij worden niet weder *gelijk* als door middel van wetten. ARISTOTELES vehaalt dat PHALEAS *van Chalcedonien* een middel had verzonnen, om ten aanzien van goederen alles op een gelijke voet te brengen; hij wilde dat de rijken huwelijks giften aan de armen zouden geeven, en er zelfs geene ontfingen, en dat de armen geld voor hunne dogters kreegen, en er geen voor gaaven. „ Maar zo als het de Heer MONTESQUIEU in zijne *Esprit des Loix* aanmerkt, heeft „ zich nimmer eenig Gemeenebest bij een dusdanige „ ſchikking goed bevonden; het ſtelt de Burgers onder voorwaarden waar van de verſcheidenheden zodanig in 't oog loopen, dat zij die *gelijkheid* zelven „ moeten haaten, die men zoude willen tragten vast„ te ſtellen, en die het ten uiterſten dwaas zoude zijn om „ te willen invoeren."

NATUURLIJKE GODSGELEERTHEID, zie GODSGELEERTHEID, *pag.* 898.

NATUURLIJKE HISTORIE, of *Geſchiedenis*. Het onderwerp der *Natuurlijke Historie*, is even uitgeſtrekt als de Natuur zelven; zij bevat alle de wezens die op de aarde leeven, in de lucht zweeven en in de wateren zwemmen; alle de zodanige die de oppervlakte der aarde bedekken, benevens die welke in haare ingewanden beſlooten zijn. De *Natuurlijke historie* in haare geheele uitgeſtrektheid genoomen, zoude het gantſche geſchaapene bevatten; dewijl de Hemel-lichten, de lucht en derzelver verſchijnzelen, even zo wel als den aardkloot in de natuur zijn begrepen; ook heeft PLINIUS een der grootſte Wijsgeeren onder de Ouden, een *Natuurlijke Historie* geſchreeven, onder den tijtel van *Hiſtoria mundi*. Maar hoe meerder kennisſen men heeft verkreegen, hoe meerder men ook is geneigt en zelfs genoodzaakt geworden, om de *Natuurlijke historie* in verſcheidene geſlagten van wetenſchappen te verdeelen. Deeze verdeeling is niet altoos nauwkeurig, om dat de wetenſchappen niet zodanig onderſcheiden zijn, of zij hebben overeenkomſten de eene met d'andere, zo dat zij in verſcheidene opzichten verbonden zijn en in een vloeijen, het zij ten aanzien van de algemeenheden, of wel in de uitbreidingen.

De *Aſtronomie* of Hemel-loopkunde, die verre van de *Natuurlijke historie* vervreemd ſchijnt, volgens de denkbeelden die men hedendaagsch van die twee wetenſchappen vormt, is er echter door de beſpiegelende kennis der aarde aan verbonden, en zoude er nog nader bijkomen, indien de *Teleſcoop* en andere Verrekijkers, een zodanig goed uitwerkzel koste voortbrengen als het *Microſcoop*, dat wonderbaare werktuig, 't welke ons voorwerpen doet zien, die door haare oneindige kleinheid al zo min onder het bereik van onze oogen zijn, als de zulken die door een onmeetbaaren afſtand van ons zijn geleegen. Indien men het eindelijk zo verre bragt, om de voorwerpen die tot het zaamenſtel der Planeeten behooren, duidelijk genoeg te kunnen zien, om met grond over haare gedaante, beweeging, verandering enz. te oordeelen, zoude men wel haast de eerſte beginzelen van derzelver *Natuurlijke historie* magtig worden; zonder twijffel zoude zij veel verſchillen met die van onzen aardkloot, maar de kennisſe van de eene, zoude niet anders dan dienstig kunnen zijn tot verſtand van d'andere. Het voldoet de overeenkomst aangetoont te hebben die de *Natuurlijke historie* met de Hemel loopkunde kan hebben; het zoude zich met een ſchim zijn te bezigen, daar omtrent verder te willen aandringen; laaten wij niet buiten de cirkel van onzen Kloot treden, die levert ſtoffe tot veele andere wetenſchappen, welke oneindig nauwer aan de *Natuurlijke historie* zijn verbonden, en waar van 't zeer bezwaarlijk valt, de waare ſcheidpaalen te ontdekken.

De *Dieren*, *Planten* en *Mijneraalen*, maaken de drie voornaamſte deelen der *Natuurlijke historie* uit; die deelen vormen het onderwerp van verſcheidene wetenſchapen, die uit de *Natuurlijke historie* voortkoomen, even als de takken van een Boom uit de ſtam ſpruiten. Laaten wij die *Boom der wetenſchappen* onderzoeken, en zien welke trap van kragt, de ſtam aan ieder van zijne takken bijzet.

De beſchrijving van de voortbrengzelen der natuur, maakt de baſis van haare geſchiedenis uit; zulks is 't eenigſte middel, om ze elk in 't bijzonder te doen herkennen en een nauwkeurig denkbeeld van haare overeenkomſten te geeven. Daar zijn twee zoorten van beſchrijvingen; de eene is onvolkoomen en d'andere volkoomen. In de eerſte heeft men enkel tot doel, om ieder zaak zodanig te ſchetzen, dat men ze door dat middel van de anderen kan onderſcheiden; deeze beſchrijving is maar alleen eene benaaming, die dikwils zeer dubbelzinnig is, wat konst men ook in 't werk ſtelle om de onderſcheidende kenmerken van elke voorwerp, uittedrukken. De voortbrengzelen der natuur, zijn al de veelvuldig en verſcheiden; de meeste verſchillen onderling niet dan door zulke geringe onderſcheidingen, dat men niet kan hoopen om ze in een *phraſis* of ſpreekwijs te ſchetzen. Om hier van overtuigd te worden, voldoet het om de oogen maar op de Sijstema's van naamlijsten te vestigen, die ten aanzien van de *Natuurlijke historie* gemaakt zijn; zij zijn alle gebrekkig. Indien men echter de lijst der Schrijvers van die Sijstema's doorloopt, zal men niet twijffelen of zij hadden er nauwkeuriger gemaakt, indien het moogelijk ware geweest, tot die trap van volmaaktheid in de beſchrijving te geraaken, die geen ander doel hebben als de naamgeeving, en maar eenige deelen van elken voorwerp bevatten. De volkoomene beſchrijvingen drukken alle de voorwerpen in haar geheel uit, en niet alleen doen zij dezelve zonder dubbelzinnigheid kennen, maar zij toonen de overeenkomſten aan, die zich tuſſchen

de

de zaamenſtellende deelen bevinden.

Volgens dat inzigt, bevatten de beſchrijvingen zo wel de inwendige als uitwendige deelen van elke voorwerp; zij drukken zo veel als het doenlijk is, de evenredigheden der gedaante en van 't gewigt uit; de afmeetingen van de uitgeſtrektheid, en alle de hoedanigheden die een juist denkbeeld, van de natuurlijke ſchikking of geſteldheid der voornaame deelen, van iedere zaak geeven. Door dusdanige beſchrijvingen kan men het eene voorwerp met het andere vergelijken, en over de gelijkheid en 't verſchil dat er in haare overeenkomst plaats vind, oordeelen; men kan de verſchillende middelen leeren kennen, dien de natuur bezigt om het zelfde uitwerkzel voorttebrengen, en men koomt eindelijk tot algemeene beſluiten, die wel van 't meeſte belang zijn, tot verſtaanbaarheid van de *Natuurlijke historie*.

De Natuurkundige beſchouwt een zaak op geen andere wijze, dan om die met de anderen te vergelijken; door voorkeur neemt hij in elke zaak de kenmerken waar, die haar van d'anderen onderſcheiden, en hij ſtelt alle zijne poogingen te werk om de loop der natuur, in haare voortbrengzelen te beſchouwen. Integendeel beſchouwt de Ontleedkundige, elke zaak in zich zelven; hij ontwimpelt elke van haare deelen, om de minst zichtbaarſte te ontdekken, en hij ſtelt al zijn konst te werk om de eerſte werkende ſtoffe, te ontdekken, benevens alle de konstuigen waar van zich de natuur bedient, om de ademhaalende Lighaamen te doen beweegen.

Tot nu toe heeft de Ontleedkunde, nauwelijks iets anders tot een onderwerp gehad als de Mensch, dit is ook ongetwijffelt het voornaamſte; maar het menſchelijk lighaam bevat niet alle de ſchetzen van het werktuiglijke der Dierlijke huishouding. Daar zijn in de Dieren natuuurlijke ſchikkingen die zeer veel verſchillen met die van de Menſch, zij hebben deelen die meerder ontwimpelt zijn; dezelve de een met d'ander vergelijkende, en ze op de Mensch toepaſſende, zal men beter den Mensch in 't bijzonder kennen, en't werktuiglijke van de natuur in 't algemeen. Dat groote onderwerp is die der vergelijkende Ontleedkunde, die een nauwer overeenkomst met de *Natuurlijke historie* heeft, als de enkele Ontleedkunde, om dat men uit deeze niet dan waarneemingen in 't klein kan trekken; terwijl de andere beſluiten geeft en algemeene verrichtingen, die het ſtelzel van de *Natuurlijke historie* der Dieren, uitmaakt.

De *Geneeskunde* is een tak van de *Natuurlijke historie*, welke uit de Ontleedkunde een gedeelte van haar voedzel trekt. Men zal nimmer een goede beſpiegelende kennisſe in de Geneeskunde hebben, voor dat men kundig is geworden in de *Natuurlijke historie*, en zulks om dat men nooit de *Dierlijke huishouding* van de Mensch zal kennen, indien men niet van de verſchillende natuurlijke ſchikkingen der Dieren onderricht is; ook zoude men in de beoeffenende Geneeskunde veel ſpoediger voortgangen maaken als men tot nu toe gedaan heeft, indien er ten aanzien van de Dieren een vergelijkende Genees- en Heel-konst wierde in 't werk geſtelt, zo als er ten aanzien van de Ontleedkonst plaats vind.

De *Kruidkunde* is eene der voornaamſte en uitgebreidſte takken, van de *Natuurlijke historie*, doch de werken der Kruid-beſchrijvers doorloopende, ziet men die tak vermagert door een vreeslijke loot, die genoegzaam al haar voedzel na zich trekt. De naamgeeving der Planten 't welk maar een klein gedeelte van haare *Natuurlijke historie* is, ſchijnt het voornaamſte doel der Kruidkundigen geweest te zijn; de meeste hebben zich op niets anders toegelegt als om naamregisters te maaken. De betekenis der naamen, en verklaaring der uitdrukkingen, zijn de eerſte beginzelen van alle de wetenſchappen, en die eerſte beginzelen zijn misſchien in de kruidkunde noodiger dan in eenige andere kundigheid, om dat het getal der kruiden en planten zo groot is, dat er zonder die voorzorg veel verwerring en mistasting in het toepaſſen der naamen zoude gebeuren. Het was dan ten uitterſten noodig, om ten aanzien van de Kruidkunde een Woordenboek te hebben, welke haare naamen en de volkoomen beſchrijving van alle de bekende planten behelsde, en 't welk dus tot een verklaaring voor alle de Schrijvers verſtrekte. Welk een leerwijze men ook gebruikte tot de ſchikking van een diergelijk werk, zoude het nuttiger zijn als alle de *Sijstema's* die immer zijn gemaakt geworden tot de geregelde verdeeling der Planten; door middel der volkoomene beſchrijvingen die dat Woordenboek zoude bevatten, was men verzekert er de naam van alle de planten in te vinden, die men onder de oogen had; 't geen men tot nog toe, door de leerwijze van naamregisters niet heeft kunnen doen, om dat die niet anders dan onvolkoomene beſchrijvingen bevatten, die niet voldoende zijn, om alle de planten door die leerwijze aangetoont, te herkennen. Ook zoude misſchien dat Woordenboek, eens in weezen zijnde, de Kruidkundigen van dat hersſenſchimmige voornemen doen afzien, om in hunne Sijstema's, de onbegrijpelijke order der Natuur, die niet dan door de Schepper alleen kan bevat worden, na te volgen.

De eerſte denkbeelden die men van de *Natuurlijke historie* heeft gehad, hebben zonder twijffel in den Landbouw en aanfokking van Dieren beſtaan; men is begonnen met Planten te kweeken en Dieren op te brengen, die tot voedzel kosten gebruikt worden. Na zich het noodige verzorgt te hebben, heeft men zich op onderzoekingen toegelegt, die de wetenſchappen hebben doen gebooren worden; door middel van herhaalde bewerkingen, beſpiegelingen en overdenkingen, en met behulp van de Eeuwen, heeft men ze tot een hoogen trap van volmaaktheid verheven. Het is te verwonderen dat in het midden van zo veel ontdekkingen, van verſchillenden aart, de Landbouw zo weinig gevordert is. Zedert verſcheide eeuwen ploegt en zaait men genoegzaam op de zelfde wijze; men kan evenwel niet twijffelen of daar zijn middelen, om met meerder voordeel te ploegen en te zaaijen. De konst om Bosſchen en Wildernisſen te bevolken, is nauwelijks wel gekent geweest dan in onze dagen. Welke naſpooringen kunnen dan van meerder belang zijn, als die, welke toebrengen om den grond vrugtbaarder te doen worden, en zodanige zaaken te vermeerderen en overvloediger te maaken, die aan de menſchen noodzakelijk zijn? die onderwerpen zijn 't alderdierbaarſte voor de Natuuronderzoekers, voor Geleerden van allerleij ſlag en voor welmeenende Ingezetenen; ook kan men den arbeid van de zulken niet te veel roemen en aanmoedigen, welke zich toeleggen om den aart der gronden te onderzoeken, de ploeg te verbeteren, de graanen te bewaaren, de zaaden te zuiveren en voor bederf te behoeden, Bosſchen aan te leggen, vreemde Planten en Boomen in zijn land te kweeken enz.

De Landbouw heeft deelen van uitbreiding, die den aandagt der Kruidkenners verdienen, en die zij door de algemeene kennisſen, welke zij van de Planten hebben,

beter kunnen volmaaken, als zodanige Lieden die maar bepaalde kennisse een ieder in zijn wetenschap heeft. De aankweeking van keuken-groentens en vrugtboomen, de konst van enten enz., zijn de zorgen der Kruidkundigen weerdig, om dat het mogelijk is die voortbrengzelen te doen verscheiden worden, en door de cultuur onze rijkdommen in dat opzigt vermeerderen. Men kan de hoedanigheden der Peulvrugten tot zulk een trap veranderen dat zij geheel verbeteren, en in eenige opzichten als van zich zelven verschillen; ja men kan om zo te spreeken, door de cultuur vrugten vormen, die er nimmer geweest zijn. De naamregisters der Kruidkunde raadpleegende, zal men vinden de *latuw van Batavia* is maar eene verscheidenheid van de *wilde latuwe*; de *St. Germain-peer* is maar eene verandering van de wilde zoort enz. Maar deeze verscheidenheden zijn wezentlijke goederen, waar voor wij erkentenis verschuldigt zijn aan de vernuftige en arbeidzaame Menschen die ze ons verschaft hebben, terwijl de kenmerk aankondigende benaamingen van een onnutte plant, in zich zelven niet anders is dan een ijdele kennis, en dat de affchetzing van een nieuw Planten geslagt, maar een hersenschim is.

De Kweeking behoort even eens tot de Botanie, als de andere gedeeltens der Land-bouw, en kan een zoort van weezentlijk nut hebben, onafhankelijk van het onschuldige vermaak dat zij ons verschaft. De Bloemisten weeten onder Tulpen van verschillende koleuren, te onderscheiden, van welke zoorten, het zaad gestreepte bloemen zal voortbrengen, en zij voorzien de verandering van koleuren, die elke jaar in die streepen zal voorvallen. De kweeking der Bloemen vereischt aanhoudende zorgen; men moet oplettende weezen, ten aanzien der aart van ieder plant, om daar door de ziektens voortekoomen, waar aan zij onderworpen zijn, en om te beletten dat zij niet verloopen of ontaarden; dus is men in staat, om zo te spreeken, om de verscheide hoedanigheden van haar temperament, haare erfziektens en andere bijzonderheden der groeijende Huishouding, te kennen.

De kunde van die huishouding is het verhevenste deel der Kruidkunde; om er toe te geraaken, is men verpligt geweest, met het uitgebreid onderzoek van alle de deelen der Planen te beginnen; het is een zoort van Ontleedkunde, welke eenvoudiger is als die der Dieren, maar geen minder nauwkeurige en juiste nafpooringen vereischt. Kundige waarneemers, hebben er snelle voortgangen in gemaakt; de uitvinding van het Microskoop heeft aan hun het middel verschaft, om de alderonzigtbaarste deelen der groeijende zelfstandigheden te ontdekken: Door de Ontleedkundige uitlegging van alle de Planten, of ten minsten van de zulken, die door haare natuurlijke schikking van elkanderen verschillen, zoude men een helder licht over 't werktuiglijke der voortgroeijing verspreidden. Men heeft rede groote ontdekkingen over de ontwimpeling van de zaad-keenen, over de voortgroeijing der planten, over de zuigingskragt der wortelen en bladen, over de loop en uitwaasseming van het voedend zap enz. gedaan; maar daar zijn nog veel andere kundigheden in alle de deelen der Kruidkunde, waar van het te wenschen waare, dat wij meerder kennis hadden. Zij moeten alle toebrengen tot bevordering der wetenschap van de groeijende huishouding; schoon deeze minder is zamengesteld dan de Dierlijke, is zij echter nog niet beter ontwimpelt geworden. Hoe grooter voortgangen die beide wetenschappen zullen maaken, hoe meerder overeenkomst men er in ontwaar zal worden; men weet reeds dat de beenderen, door 't vlies dat dezelve bekleed, en de naam van *periostium* draagt, even gelijk worden voortgebragt als het hout door de schors; men kan het zap der planten bij het bloed der Dieren vergelijken; de planten zelven trekken haar voedzel door de zuiging der wortels en bladen, insgelijks als de Dieren door de mond of zuig-deelen die hun voor mond verstrekt doen; in de planten gebeurt, kookingen, ontlastingen, uitwaasfemingen, enz.; zij zijn zeer onderscheidenlijk van geslagt, door de werktuigen bekwaam om het zaad-spruitje (*embrijo*) voort te brengen, het zelve vrugtbaar te maaken en te voeden; eindelijk zo heeft de *Polijpus*, al zo veel overeenkomst met de Planten als Dieren.

De Dieren en Gewassen hebben veel meer onderlinge overeenkomst, als wel de Mijneraalen met een van beiden. Het maakzel van deezen is eenvoudiger en haare zelfstandigheid is minder zamengesteld, diensvolgens zijn zij ook gemakkelijker te beschrijven, en beter de eene van d'andere onderscheiden tot vorming eener ontwerp van haare *Natuurlijke historie*. Het lighaam der *Historie* bestaat in de verklaaring van de vorming der *mijneraalen*, en die is onafscheidelijk van de bespiegelende of *theoretijsche* kundigheid der Aarde, dewijl wij de naam van *mijneraalen* aan alle de deelen zijn verschuldigt, waar van die Kloot is zamengesteld. Ook bevat de *Natuurlijke historie* der *mijneraalen* de optelling van haare gebruiken en eigenschappen; doch derzelver naukeurige oplosfing kan niet geschieden, dan door middel der Scheikunde.

Deeze wetenschap begint, daar de *Natuurlijke historie* eindigt. De Natuurkundige onderzoekt alle de voortbrengzelen der Natuur, in haar eigen boezem; hij ligt met omzigtigheid het dekzel op, dat haar bedekt; hij beschouwt ze met een oplettend oog, zonder er de hand aan te slaan, is hij verpligt om haar aanteraaken, geschied zulks altoos met de uitterste omzigtigheid, uit vrees van haar te mismaaken; word hij genoodzaakt om in 't binnenste van een lighaam te dringen, zo verdeelt hij het niet dan met tegenzin, hij verbreekt er de vereeniging om geen andere reden van, als om er zo veel te beter de banden die haar zaamen houd, van te leeren kennen, en om een volkoomen denkbeeld, zo wel van haar inwendig maakzel als uitwendige gedaante, te bekoomen. In tegendeel beschouwt de Scheikundige de werken der Natuur niet anders dan in de verrichtingen der konst; hij scheid alle de voortbrengzelen der natuur; hij ontbind en verbreekt dezelve; hij stelt haar aan de werking van het vuur bloot, om zelfs de alderkleinste deeltjes, waar uit zij zijn zaamengesteld uit malkanderen te scheiden; in een woord, hij laat niets onbeproeft, om haar eerste beginzelen en oorsprong te ontdekken.

Gelukkig is de Eeuw, waar in de wetenschappen tot zulk een verheeven trap van volmaaktheid zijn gesteigert, dat elk eene der deelen van de *Natuurlijke historie* het voorwerp van andere wetenschappen is geworden, die alle tot het geluk der Menschen als zamenvloeijen; met reden kan men gelooven, dat de *Natuurlijke historie* het grondbeginzel van alle die wetenschappen is, en dat zij een begin van haar genoomen hebben; doch haar eigen oorsprong is in de nagt der tijden verborgen.

In de tegenswoordige Eeuw word de wetenschap der *Na-*

Natuurlijke historie meerder aangekweekt, als zij het immer gedaan is; niet alleen maaken er de meeste Geleerden een voorwerp van ſtudie of verlustiging van, maar men ziet thans een ſmaak, voor die wetenſchap onder veele Menſchen verſpreid, die alle dag levendiger en algemeener word. Van alle de geene die de *Natuurlijke hiſtorie* beoeffenen, of zich met derzelver ſtoffen bezig houden, neemen de eene de voortbrengzelen der natuur waar, en beſtudeeren hunne waarneemingen; derzelver inzigt is, om die wetenſchap te volmaaken en de waarheid te kennen; anderen verzaamelen die zelfde voortbrengzelen der natuur, en ſcheppen vermaak in die te bezichtigen. Deezen zijn misſchien al zo dienſtig als de eerſten tot bevordering van de *Natuurlijke historie*, dewijl zij met 't verzaamelen van die voortbrengzelen der natuur in de Kabinetten, die zich van tijd tot tijd niet alleen in de voornaamſte Steeden, maar zelfs in de Provintien van alle de Europeaanſche gewesten vermeerderen, de warneemingen gemakkelijker maaken.

Het groot aantal van die *Natuur-kabinetten* ſtrekt tot een onwederſpreekelijk bewijs van de algemeene ſmaak voor die wetenſchap; men kan dezelve niet verzamelen als met veel moeite en groote kosten; dewijl de waarde der natuurs zeldzaamheden thans tot een zeer hoogen prijs is geſteigerd. Een dusdanig gebruik van de tijd en 't geld, veronderſteld de begeerte om in de *Natuurlijke hiſtorie* ervaren te worden, of ten minſten voor die wetenſchap eenen ſmaak te toonen, die door 't voorbeeld van anderen en volgzucht word ſtaande gehouden. In de voorgaande en in het begin van onze eeuw, waaren er veel meer madailje- of penning-kabinetten als tegenswoordig; hedendaagſch verkiest men de kabinetten van *Natuurlijke hiſtorie*, boven die der werktuigen van proef ondervindelijke natuurkunde. Indien zich die ſmaak ſtaande houd, zullen misſchien veele Menſchen liever kabinetten van *Natuurlijke hiſtorie* hebben, als groote Bibliotheeken. Maar alles heeft zijne wisſelvalligheden, en het gebied der mode ſtrekt zich tot over de wetenſchappen uit. De ſmaak voor de afgetrokkene wetenſchappen heeft die voor de oudheidkunde vervangen, vervolgens is de proefondervindelijke natuurkunde met meerder ijver voortgekweekt dan de afgetrokkene wetenſchappen; tegenswoordig bezigt de *Natuurlijke hiſtorie* het algemeen meerder, dan de proef ondervindelijke natuurkunde en alle andere wetenſchappen. Maar zal de ſmaak voor de *Natuurlijke hiſtorie*, op zijn tijd ook voor eenige andere wetenſchappen moeten wijken?

Dit is zeker dat de kundigheid der *Natuurlijke hiſtorie* noodwendig zo lange moet ſtand houden, als die der natuurlijke wetenſchappen, dewijl zij er de baſis van is, en de kennis van haare ſtoffen mededeelt. Haar onderwerp is even wetenswaardig als van belang; de beoeffening der natuur is alzo aantrekkelijk, als haare voortbrengzelen verwonderlijk zijn. De *Natuurlijke hiſtorie* is onuitputtelijk; zij is gelijkelijk dienſtig om de allerverhevenſte verſtanden te oeffenen, en om tot een uitſpanning en tijdverdrijf aan Menſchen te verſtrekken, die door plicht andere bezigheden moeten waarneemen, als mede aan de zulken die de verveeling van een werkeloos leeven tragten te ontwijken; de *Natuurlijke hiſtorie* bezigt hun door tijdverdrijvende, gemakkelijke, aantrekkende en veranderende onderzoekingen, gepaart bij aangenaame en onderrichtende leezingen. Zij verſchaft oeffening aan lighaam en geest; wij zijn door voortbrengzelen der natuur omringd en maaken er zelven 't ſchoonſte gedeelte van uit. Men kan zich op de beoeffening van die wetenſchap in alle tijden, plaatzen en jaaren toeleggen. Met zo veele onderſcheidene voordeelen, moet de *Natuurlijke hiſtorie* eens gekend zijnde, altoos in eere en aanzien blijven; hoe meerder men er zich op zal toeleggen, hoe verlokkender ook haare beoeffening zal worden; en dewijl de algemeene ſmaak er na toehelt, en dat het voorbeeld en de volgzucht zich bij de behaaglijkheid en het nut van de *Natuurlijke hiſtorie* voegen om haare vordering uit te wrogten, zal zij groote voortgangen in onze eeuw maaken.

Wij hebben over de *Natuurlijke hiſtorie* tamelijk goede werken, zo wel ten aanzien van de beſchrijvingen, als waarnemingen en Sijstema's, en zulks voldoende tot eene diepe en grondige beoeffening van die wetenſchap; maar daar word een nauw gezette keuze ten aanzien van die boeken vereischt, en het is ten uiterſten voordeelig een goede leerwijze te volgen, in de beoeffening die men wil onderneemen, zo wel door het leezen der boeken, als door het beſchouwen van de voortbrengzelen der natuur. Nimmer zal men eene Natie door het leezen van haare beste geſchiedenis zo grondig leeren kennen, als of men er perzonelijk had onder gewoond, haare zeden en aart door zich zelven waargenomen, en dat men getuige was geweest van de verrichtingen haarer regeerings beſtier: Even eens is het met de *Natuurlijke hiſtorie* gelegen; de aldernauwkeurigſte beſchrijvingen, de oplettenſte waarnemingen en de zinrijkſte Sijstema's, verſchaffen in geenen deele zulk een regtmatig denkbeeld van de voortbrengzelen der natuur, als de tegenswoordigheid der wezenlijke voorwerpen; maar men kan niet alles zien, alles waarneemen, alles beoeffenen. De Wijsgeeren vergoeden zulks, zij dienen ons tot Gidſen en lichten ons voor door Sijstema's op bijzondere waarnemingen gegrond, en door de kragt van hun vernuft opgebouwt. Om die Sijstema's te kunnen verſtaan en te beoordeelen, om er het waare van het valſche in te kunnen ſchiften, om er zich het tafreel der natuur in te verbeelden, moet men de natuur zelve gezien hebben. Die welke ze voor de eerſtemaal met de oogen van een Natuurkundige beſchouwt, verwondert zich over 't oneindig aantal van hare voortbrengzelen, en verliest zich in haare verſcheidenheden. Wie zoude durven onderneemen, de gantſche oppervlakte der Aardbodem te gaan doorſnuffelen, om de voortbrenzelen van elke climaat, van elke landſtreek te beſchouwen? wie zoude durven onderneemen om in de dieptens van alle de mijnen en ſteengroeven te daalen, op alle de verhevenſte bergen te klauteren, en alle de zëen te doorkruiſen? dusdanige hinderpaalen, zoude aan de alderonderneemenſte den moed beneemen, en aan de beoeffening der *Natuurlijke hiſtorie* vaarwel doen zeggen.

Maar men heeft het middel gevonden, om ten voordeele der Natuurkundigen, de oppervlakte der aarde min uitgebreider en effener te maaken; men heeft de wezens van elker zoort van Dieren en Planten, als mede ſtaalen of brokken van Mijneraalen in de Natuurkabinetten verzaamelt. Men ziet er de voortbrengzelen van alle de Landen der weereld, en om zo te ſpreeken eene verkorting van de gantſche natuur. Haare voortbrengzelen bieden er zich in menigte, voor de oo-

gen van den Waarneemer aan; hij kan zonder moeite en vrees de alderwoeste en wreedſte Dieren naderen; de ſnel vliegenſte Vogelen blijven er onbeweegbaar; de voortbrengzelen der zëen en rivieren zijn er van alle kanten op een geſtapelt, en men beſchouwt er tot de allergeringſte Inſecten; de innerlijke overeenkomst der Dieren word er ontdekt, door de geraamtens en andere inwendige deelen van hun lighaam te beſchouwen; ter zelver tijd, ziet men de wortels, bladen, bloemen, vrugten en zaaden der planten; de Mijneraalen zijn uit de ingewanden der aarde getrokken, om hier ten toon te ſtaan. Een ieder die met de begeerte om onderricht te worden, bezielt is, moet op die beſchouwing, zich gelukkig achten in een eeuw te leeven die zo gunstig is aan de wetenſchappen, en hij zal met een nieuwen ijver bezielt worden, om al langs hoe meer voortgangen in de *Natuurlijke hiſtorie* te maaken.

De eerſte beginzelen van die wetenſchap, kan men in de *Natuur-kabinetten* verkrijgen; maar men zal er nimmer voldoenende kundigheden bekoomen, uit oorzaak dat men er de natuur niet levendig en werkzaam ziet; welke bereiding men ook in 't werk ſtelle, ten aanzien van de lighaamen der Dieren en derzelver deelen, zijn zij niet meerder dan een flaauwe afbeelding van de leevende voorwerpen. Kan men de gedroogde planten vergelijken, bij die geene welke door de ſchoonheid haarer bladen, bloemen en vrugten tot een cieraad voor onze velden en tuinen verſtrekken? De Mijneraalen behouden beter in de kabinetten haare natuurlijke gedaante, als de Dieren en Gewaſen; maar daar is enkel zulk een klein gedeelte van elke Mijneraal, dat men door die geringe ſchets niet over de verbaazende uitgeſtrektheid der ſteenen, aardens, metaliſche zelfſtandigheden enz. kan oordeelen, insgelijks niet over haare vermenging en plaatzing. De Natuuronderzoeker kan dan in de kabinetten niet anders dan een ſchets der Natuur zien; maar deeze is voldoende om hem inzichten te geeven, en onderwerpen tot zijne naſpooringen mede te deelen. Na dezelve in de kabinetten beſchouwt te hebben, is het dienstig voor dat men de onderwerpen in de boezem der aarde gaat onderzoeken, om in een uitgelezen werk derzelver beſchrijving en geſchiedkunde na te gaan; deeze voorafgaande oeffening, maakt de waarneming gemakkelijker en doet veel zaaken vermerken, die anderzints bij een eerſte gezigt zouden ontſnappen. Wanneer men eenige voorwerpen in haar geheel en op de plaats die haar eigen is, heeft beſchouwt, moeten de boeken voor de tweede maal geraadpleegt worden, en met aandagt zodanige artijkels nagegaan, die overeenkomst hebben met 't geen men gezien heeft; bij deeze tweede leezing is men beter in ſtaat, om de waare zin van zulke plaatzen te begrijpen, die duister of dubbelzinnig ſchijnen. Vervolgens weder in het kabinet tredende, bekoomt men nog meerder licht over dezelfde zaaken; men kan ze er op een wijze verbeeld of bereid zien, die in ſtaat is om eigenſchappen te doen vermerken, welke zich in haar natuurlijk en oorſpronkelijk verblijf niet voor het oog opdoen. Eindelijk is het deplaats, die men bij voorkeur zo dikwils als doenlijk is, moet bezoeken, om dezelfde zaak op verſchiedene tijden, onder verſchillende gedaantens, en met verſchillende inzigten betrekkelijk tot 't geen men tot onderwerp heeft, en met die welke er mede vermengt zijn, of wel de zodanige die dezelve omringen, te beſchouwen.

De voornaamſte verrichtingen der *Natuurlijke hiſtorie* zijn op de overeenkomſten gegrond, welke de zaaken onderling met malkanderen hebben, als mede op de verſcheidenheden en gelijkenisſen, die tusſchen de voortbrengzelen der natuur, gevonden worden. De Natuuronderzoeker moet die de eene met de andere vergelijken, teffens hunne hoedanigheden en overeenkomſten gadeſlaande, om zo veel doenlijk is, de zelfſtandigheid en eigenaartige gedaante van ieder ſtoffelijk wezen op zich zelven te herkennen. Hij kan tot zijn doel niet koomen, als met lange en bezwaarlijke zamenvoegingen te maaken, die altoos gebrekig zullen zijn, indien hij er niet tot eerſte beginzelen alle de overeenkomſten die een voortbrengzel der natuur met alle overige voortbrengzelen heeft, toe gebruikt. Die zamenvoegingen maaken het onderwerp der beſpiegelingen van de Natuurkundigen uit, en bepaalt de bijzondere leerwijze, die elke Autheur zich in 't zamenſtellen zijner boeken voorſchrijft, als mede in de order die men volgt tot de ſchikking van een natuur-kabinet. Doch deeze konst van zamenvoeging en leerſtellige of *methodiſche* ſchikking, kwalijk begreepen zijnde, worden als dan een klip, die de eerst beginnende bezwaarlijk ontwijken, en er eens opgeraakt zijnde, hebben zij de grootſte moeite der wereld om er af te koomen. Die klip heeft een ſterke aantrekkings-kragt; men wil in een boek de order der natuur ſchetzen, benevens de ſchakeeringen van haare voortbrengzels; dezelve in een kabinet ſchikkende, wil men die zelfde order volgen, en zig na het natuurlijk Sijstema regelen; men denkt tot de hoogſte trap van volmaaktheid geſteigert te wezen; en men zoude er wezenlijk ook toe geraakt zijn, indien dat Sijstema volkomen overeenkomſtig met de natuur geweest waare. Ik weet niet of het Menſchelijke vernuft bekwaam is om een dusdanige ontdekking te doen, ten minsten ſchijnt die nog zeer verre af te zijn. Men heeft tot heden toe, nog maar een klein gedeelte der waarneemingen gedaan, die het zelve moeten vooraf gaan; men heeft zich vergenoegt om de kenmerken getrokken uit de verſcheidenheden en gelijkheid die tusſchen de voortbrengzelen der natuur, in eene enkele van haare zamenſtellende deelen of van haare hoedanigheden beſchouwd gevonden word, zamen te voegen, en op die grond, heeft men *methodique* verdeelingen van alle de voortbrengzelen der natuur gemaakt, terwijl men ieder van deeze wezens op haar zelven zo wel in haar geheel als ten aanzien van alle derzelver deelen, zoude moeten waarneemen, haar onderling in alle opzichten de een met d' andere vergelijken, en de geheele aaneenſchakeling van nodige zamenvoegingen maaken, om algemeene beſluiten te hebben, die de gantſche order der natuur zoude omvatten en kenbaar maaken.

Dus is alle *Methodique* verdeeling, die enkel op bijzondere gevolgen gegrond is, gebrekkig, en kan door nieuwe uitgebreider zamenvoegingen en algemeener gevolgen, ſtrijdig bevonden worden. Men kan dezelve in de beoeffening der *Natuurlijke historie* niet te veel mistrouwen, zo wel in 't leezen van boeken als bij 't bezichtigen van kabinetten; zij bieden ons niets anders dan een ſlegt zamengeſteld tafreel aan, dewijl er de voorwerpen der natuur kwalijk in verſpreid zijn. Intusſchen is het al een groot voordeel, die onderwerpen verzamelt te zien, en haare ſchikking ſchoon in de grond

grond niet goed, is aan zaamenvoegingen en gevolgen verknogt, die overeenkomſten leeraaren, welke zommige deelen van zekere voortbrengzelen der natuur onder malkanderen hebben. Behalven dat, zo verligten die *Methodique* verdelingen het geheugen, en ſchijnen de mengelklomp te ontwarren, welke door de voorwerpen der natuur gevormt word, wanneer men ze verwardelijk beſchouwt; maar men moet nimmer uit het oog verliezen, dat die Sijstema's op geen andere gronden, dan willekeurige overeenkomſten van Menſchen gevestigd zijn, en geenzints met de onveranderende natuurwetten overeenkoomen. Indien men ze met een blind vertrouwen volgde, zouden ze op elke ſtap doen verdoolen; het zijn geen anders dan ontrouwe Gidzen, die men moet verlaten, zo dra men licht genoeg heeft bekoomen om zich zelven te geleiden.

NATUURLIJKE VRIJHEID, is het regt dat de Natuur aan alle Menſchen geeft, om zodanig met hunne perzoonen en goederen te handelen, als zij zulks het dienstigſte tot bevordering van hun geluk oordeelen; egter onder die bepaaling van niet te ſtrijden tegens de wet der Natuur, en dat zij er geen misbruik van maaken, ten nadeele van andere Menſchen. De Natuur-wetten, zijn bijgevolg, als de regel en richtſnoer, van die *vrijheid*; want hoewel de Mensch in de eerſte Natuur-ſtaat, onafhankelijk de een van d'andere is, zo zijn zij evenwel alle aan de Natuur-wetten onderworpen, en verpligt na dezelve hunne daaden te beſtieren.

De eerſte ſtaat die de Mensch door de Natuur verkrijgt, en welke men voor 't dierbaarſte van alle goederen wardeert dien hij kan bezitten, is de ſtaat van *vrijheid*; hij kan zich tegens geen ander verruilen, verkopen nog verliezen, want van natuuren worden alle de Menſchen vrij gebooren, 't geen wil zeggen, dat zij niet aan de magt van een Meester zijn onderworpen, en dat niemant op hun een regt van eigendom heeft.

Uit kragt van die ſtaat, verkrijgen de Menſchen van de Natuur zelven, de magt om te doen wat zij goed vinden, en om na welgevallen met hunne goederen enz. te handelen, echter onder voorwaarde dat zulks niet ſtrijdig zij met de regeeringsform, waar aan zij zich hebben onderworpen.

Bij de Romeinen verloor een Mensch zijn *natuurlijke vrijheid*, wanneer hij in een openlijke Oorlog, door de Vijand wierd genoomen, of dat men hem tot ſtraffe van eenige misdaad, tot ſlavernij verwees. Doch de Chriſtenen hebben de ſlavernij in vrede en oorlog beide, afgeſchaft, ja zelfs zodanig, dat de Krijgsgevangenen die zij op de Turken enz. maaken, voor vrije Menſchen worden gehouden; zo dat indien iemand eene van die Gevangene doodſloeg, hij als een Moordenaar aangemerkt en geſtraft zoude worden.

Wat meer is, alle de Christen Mogentheden hebben geoordeelt, dat eene ſlavernij die aan de Meester een regt van leeven en dood over zijne Slaaven geeft, ſtrijdig is met de volmaaktheid, waar toe de Christen Godsdienst de Menſchen roept. Maar welk is de rede dat de Christen Mogenheden, gedreeven door de grondbeginzelen van die zelfde Godsdienst, onafhankelijk van het natuurlijk regt, de ſlavernij der Negers niet verbieden? Het antwoord is gereed, om dat zij die voor hunne Colonien, Plantagien en Mijnen noodig zijn. *Auri ſacra fames!*

NATUUR WET; de *Natuur-wet* is de eeuwige en onveranderlijke regel, die tot een richtſnoer van onze daaden moet verſtrekken. Zij is gegrond op het wezenlijke onderſcheid dat er tusſchen goed en kwaad heerscht. 't Geen het gevoelen van die geene begunſtigd, welke die onderſcheiding weigeren te erkennen, is van de eene kant de zwarigheid die men zomtijds ontmoet, om de eigenlijke ſcheidinge welke de deugd en ondeugd van malkander verwijderen, aantetoonen; van d'andere kant, de verſcheidenheid van de gevoelens, welke men onder de Geleerden zelven vind, die onder malkanderen twisten, om te weeten, of zekere dingen, inzonderheid ten aanzien der Staatkunde, recht of onrecht zij, en eindelijk de vlak tegens malkanderen aanſtrijdende wetten, die men over alle deeze zaaken in verſcheidene eeuwen en landen heeft gemaakt. Maar zodanig als men in de Schilderkonst ziet, dat twee tegengeſtelde koleuren, zagtjes en allengskens vermengd wordende, die twee ſtrijdende koleuren een middel-koleur voortbrengt, en dat zij zo wel onder malkanderen vermengen, dat 't allerſcherpſte oog niet in ſtaat is om nauwkeurig aantetoonen, waar de eene eindigt en de andere begint, ſchoon de koleuren echter zo verſchillende van malkanderen zijn, als 't moogelijk is; volgt hier ook uit, dat ſchoon 't in zeker twijffelagtige en tedere gevallen kan gebeuren, dat het rechte ſtip alwaar de ſcheiding van de deugd en ondeugd zit, zeer bezwaarlijk is, om nauwkeurig aan te toonen, zo dat de Menschen zomtijds daar over verdeelt, en de wetten der Volkeren niet overal gelijk zijn geweest; zulks daarom niet belet, of daar is wezenlijk en inderdaad, een zeer groot onderſcheid tusſchen recht en onrecht. De eeuwige onderſcheiding van goed en kwaad, de onverbreekelijke regel van rechtveerdigheid, trekt zonder moeite de goedkeuring van ieder Mensch die redeneert en denkt; want daar is niemand, aan wien het gebeurt om in gelegenheden van aanbelang die regel vrijwillig te overtreden, of hij voelt dat hij tegens zijn eigen grondbeginzelen, en het licht zijner reden aan handelt, en nimmer zal het feilen, of hij doet zich zelven daar omtrent geheime verwijtingen. Integendeel is er geen Mensch die na overeenkomſtig met die regel gehandelt te hebben, zich zelven niet dank weete en toejuiche de kragt te hebben gehad om die verzoekingen te weerſtaan, en niets gedaan te hebben, dan het geen hem zijn geweeten voorſchrijft goed en billijk te zijn; dit is 't geen de Apostel PAULUS met de volgende woorden, uit het 2de *Cap.* van zijn Brief aan de Romeinen heeft willen betekenen: *Dat de Heijdenen die de* wet *niet en hebben, van natuure de dingen doen die der* wet *zijn, deeze de* wet *niet hebbende, zijn haar zelven een* wet, *als die betoonen het werk der* wet *geſchreeven in haare herten, haare conſcientie mede getuigende, en de gedachten onder malkanderen haar beſchuldigende, ofte ook ontſchuldigende.*

Ik wil niet ontkennen dat er Menſchen gevonden worden, die door een ſlegte opvoeding bedorven, door ongebondenheid verlokt, en door een lange gewoonte aan ondeugd en misdaaden eigen geworden, op een verregaande wijze, hunne natuurlijke grondbeginzelen bedorven hebben, welk bederf zich ook zodanig van hunne reden heeft meester gemaakt, dat zij hem ſtilzwijgenheid opleggen, om na geen andere ſtem dan die van hunne vooroordeelen, driften en begeerlijkheden te luisteren. Veel eer dat zulke Menſchen zich zullen overgeeven en hun wangedrag bekennen, zullen zij uw op een onbeſchaamde wijze ſtaande houden, dat zij niet in ſtaat zijn, dat natuurlijk onderſcheid het welk er tusſchen 't goed en kwaad plaats vind, en dat men hun

zo veelvuldig voor preekt, te zien; maar die zelfde Menſchen hoe verregaande en ijsſelijk hunne verdorventheid ook mag zijn, wat moeite zij ook aanwenden om aan 't overig gedeelte der Menſchen de wroegingen die hunnen boezem doorknaagt, en de verwijtingen te verbergen die zij zich zelven doen; kunnen zij echter zomtijds zich niet bedwingen om haar geheim te laaten ontſnappen, en zich op zekere ogenblikken, dat zij niet op hun hoede tegens zich zelven zijn, te ontdekken. Daar is inderdaad geen Mensch ſchelmsch en boosaardig genoeg, die na ſtoutelijk en zonder ſchroom een doodſlag te hebben begaan, indien de zaak ten zijne keuze wierd gelaaten, de goederen niet liever door andere middelen zoude hebben willen verkrijgen als door misdaden, ja al was hij zelfs van ſtraffeloosheid verzekert. Daar is geen Mensch met de grondbeginzelen van HOBBES vooringenoomen, en in zijn natuurſtaat gelaaten, die, alle zaken gelijk geſteld, niet liever tot zijn eigen behoud zoude willen zorgen, zonder verpligt te zijn het leeven aan alle zijn's gelijken te beneemen, dan met zulks te doen. Men is niet ondeugend, indien het geoorloofd is dusdanig te ſpreeken, dan zijn lijf verdedigende; dat wil zeggen, om dat men op geen andere wijze zijne begeertens zoude kunnen voldoen en zijne hartstochten inwilligen. Steekeblind moet men zijn, om de misdaden en gruwelen met die deugd te verwerren, die wierde zij zorgvuldig gekweekt, aan de wereld de wezenlijkheid van die geestige treeken zoude doen zien, waar van de Oude Dichters zich hebben bediend, om de gouden eeuw te ſchilderen.

De *Natuur wet* is gegrond, zo als wij rede hebben aangemerkt, op de wezenlijke onderſcheiding, welke tusſchen het zedelijk goed en kwaad plaats vind; daar uit volgt dat die Wet niet willekeurig is. „ De *Na-* „ *tuur-wet*, zegt CICERO *Lib.* II. *de Legib.*, is geen „ uitvinding van 's Menſchen verſtand, nog een wil„ lekeurige bepaaling die de Volkeren hebben ge„ maakt; maar een indruk der eeuwige reden welke „ het Heelal beſtiert. De ſchennis waar mede TAR„ QUINUS, LUCRETIA hoonde, was er niet te minder „ een misdaad om, ſchoon er als doen te Romen „ nog geen geſchreeven *wet*, tegens die zoort van „ geweldenarijen was. TARQUINUS zondigde tegens „ de *natuur-wet*, die van alle tijden *wet* was, en „ geenzints van het ogenblik dat zij is beſchreeven „ geworden. Haar oorſprong is al zo oud als de „ Goddelijke Geest; want de waare, eerſte en „ voornaame *Wet* is geen andere, dan de voor„ treffelijke en uitmuntende reden van den groote „ JUPITER.

Dat het dus voor ons een onbetwistelijke ſtelregel zij, dat de kenmerken der deugd in 't binnenſte onzer ziele zijn gevestigd; ſterke gemoeds-driften en hartstochten verbergen ze ons wel voor eenige ogenblikken, maar zij wisſchen ze nimmer uit, om dat zij onuitwischbaar zijn. Om ze te begrijpen is het niet nodig zich tot de Hemelen te verheffen, of in d' afgronden neder te daalen; zij zijn alzo gemakkelijk te bevatten als de aldereerſte beginzelen van de gemeenste wetenſchappen: Aan alle kanten vloeijen er bewijsredenen uit, 't zij wij ons zelven tot een onderwerp onzer overdenkinge neemen, of wel onze oogen vestigen, op 't geen zich alle dagen rondsomme ons bevind. In een woord de *Natuur-wet* is met zulke ſchoone caracters, ſterke uitdrukkingen en levendige treken in ons hart geſchreeven, dat het niet mogelijk is, haar te miskennen.

NATUUR-WETTEN; verſtaat men ook zekere algemeene Wetten of Regels door, waar door men bevind, dat alle bewegingen der natuurlijke lighaamen en hunne werktuigen op malkander onveranderlijk geſchieden, en door welke alles dat tot de beweeging behoort, verklaart kan worden; wordende derhalven ook wel *Wetten der beweeging* genoemt.

Dog gewoonlijk draagen ze de naam van *Newtoniaanſche Natuur-wetten* naar de groote *Philoſooph* NEWTON, die zich daar van in zijne Philoſophiſche Werken, bij uitſtek bedient heeft; ſchoon CARTESIUS dezelve rede in zijne *Philoſophie* heeft voorgeſteld, maar of CARTESIUS de eerſte vinder daar van is, kan men ook niet met zekerheid aantoonen.

Daar zijn drie van zodanige *Natuur-wetten*, als volgen.

Iſte. Natuur-Wet.

Alle Lighaamen volharden in hunne ſtaat van rust, of eenformige beweging, in een regte linie, zo lange ze niet door eenige kragt buiten haar, genoodzaakt worden dien ſtaat te veranderen.

Dit volgt uit de Eigenſchap van *werkeloosheid en traagheit* (*vis inertiæ*) der lighaamen, die men in alle lighaamen waarneemt, te weeten, dat geen levenloos lighaam het vermoogen heeft, zich zelfs te bewegen, zonder een buiten daarop werkend vermoogen, en altijd tegenſtant bied, tegen dat vermoogen; welke tegenſtant altijd gelijk is in het zelfde lighaam; maar in verſchillige lighaamen evenredig, met de hoeveelheid der ſtoffe die ze bevatten.

Daarintegen een in beweging gebragt zijnde lighaam, moet noodzaakelijk altijd in die beweging, naar een regte linie, en met dezelfde ſnelheid volharden, zo lange, tot dat een ander grooter of kleiner vermoogen, door eene tegen aanwerkende kragt, hoe genoemt, de beweging allengskens vertraagt, het bewoogene lighaam van zijn cours, namelijk van de regte linie doet afwijken, en ten laatſten geheel tot den ſtaat van rust doet overgaan.

Dus zoude bij voorbeeld, een kogel uit een kanon geſchooten wordende, altijd in eene regte linie, en met dezelfde ſnelheid voort gaan, was het niet dat haare beweging door de tegenſtand der lucht, allengskens vertraagde, en dezelve teffens door haar eigene zwaarte, van de regte linie afgeleid wierde, tot dat ze ten laatſten in rust koomt.

Dus ook houd een ronde *tol*, welker deelen door de aantrekkende kragt, elkander geduurig trekken, uit de regtliniſche beweging, alleen op, van in het ronde te loopen, om dat ze door de lucht als mede van de wrijving des gronds, daar ze op draait, word tegen gehouden.

Volgens deeze Wet is het ook, dat de Hemelſche lighaamen, als *Planeeten*, *Satelliten* en *Comeeten*, altijd in haare gelijkformige beweging, met even gelijke ſnelheid volharden; om dat ze gewesten doorwandelen die ontbloot zijn van alle gevoelige tegenſtand; maar dat ze een kringſche of elliptiſche loop volbrengen, hier van is de oorzaak, de centertrekkende en centervliedende kragt, waar van wij iets meer in het kort op 't artijkel MAGNETISCHE KRAGT, *pag.* 1933. aangemerk hebben.

Hier

Hier uit kan een hoogagter der waare *Natuur-kunde* aanmerken en opmaaken, hoe groot de kragt of 't vermoogen van den grooten Schepper wezen moet, die zulke verbaazende groote Hemelſche lighaamen, de eerſte *impulſie* of indruk tot haare regelmaatige beweging gegeeven heeft, en waar in ze zullen blijven volharden, zo lange het door dien AANBIDDELIJKEN SCHEPPER bepaalt is.

IIde Natuur-Wet.

De verandering van beweging, is altijd eevenredig aan de drukkende of de beweging veroorzaakende kragt, en geſchied altijd volgens de regte Linie, langs welke de kragt werkt.

Hier uit volgt, dat als een zekere kragt een zekere beweging voortbrengt, een andere kragt, die twee-, drie-, of meermaal zo veel vermoogen heeft, eene twee-, drie of meer dubbelde beweging voortbrengen zal; het zij dat de kragt te gelijk werkt, of dat ze bij trappen ingedrukt word; te weeten als ze alle naar dezelve regte linie geſchieden; maar geſchieden ze niet naar een zelfde regte linie op malkander, dan is de kragt zaamengeſteld, na maate van de min of meer ſchuinze indruk der kragt op het lighaam; dat wij hier niet verder kunnen verklaaren, maar daar die geene een denkbeeld in 't klein van kunnen maaken, die het Billard-ſpel verſtaan, en voorts heeft men met de *Mechanica* daar over te raadpleegen.

Uit deeze *Natuur-wet* volgt verder, dat er geen natuurlijk zich altijd van zelfs bewegend werktuig, of zo genaamt *perpetuum mobile*, kan gemaakt worden; Want dewijl, volgens deeze *Natuur-wet*, de voortgebragte beweging altijd evenredig is, aan de kragt die de beweging voortbrengt; hoe zoude 't dan kunnen geſchieden, dat een Machine, in beweging gebragt zijnde, in geduurige agtervolging van dezelfde beweging zouw volharden? nademaal op onze Aardkloot niets geſchieden kan, dan in eene tegenſtand-biedende lucht, waar door zekerlijk eene natuurlijk gemaakte beweging verliezen moet, en het dus onmoogelijk is, dat de eerſte ingedrukte kragt tot de beweging te rug keeren kan; het welke nogtans noodzaakelijk tot eene zodanige geduurige beweging zou vereiſcht worden. Daarenboven, dewijl in de lighaamelijke zaamenſtellinge van Machines niets kan geſchieden zonder wrijving, en dezelve hoe min ook, de beweging allengskens vertraagt; hoe zouw men dan een werktuig kunnen maaken dat geheel zonder wrijving was? Meer andere redenen hier, om de kortheid niet te melden, kan men nazien bij den grooten Mechanicus DESAGULIERS, die onder anderen daar over geſchreeven heeft, in zijne *Natuurkunde uit ondervindinge opgemaakt*, enz.

Ik heb in mijn jonge jaaren, omtrent 50 jaaren geleden, er tegenswoordig geweest, dat een verſtandig *Mechanicus* te Hesſen-Caſſel, een werktuig vervaardigde, dat de naam van *Perpetuum mobile* droeg, beſtaande in een groot hol rad, 't welke men zegt, dat veele maanden lang in gelijke beweging bleef, in een beſlooten kamer op 't luſtſlot *Weisſenſtein*, welke door den Landgraaf CAREL, die Doorluchtige groote beminnaar en bevorderaar der Weetenſchappen en Konſtenaars, eigenhandig verzeegeld was: Wat hier van is, laaten wij in zijn waarde berusten.

IIIde Natuur Wet.

De werking, tegen-drukking of tegen-werking, is altijd gelijk aan de drukking of werking, dog in een regtſtreekſche linie: Of dus, de werking van twee harde Lighaamen op malkander, is altijd gelijk, dog in een regtſtreekſche ſtrekking tegen malkander.

Uit deeze *Natuur-wet* blijkt de reden van veelerlei Natuurkundige ondervindingen: Bij voorbeeld.

Als men een Steen met de vinger drukt, zo drukt de Steen even ſterk wederom op de vinger.

Wanneer een Paard eene last, bij voorbeeld, een zwaare Steen, aan een Touw gevestigt zijnde, trekt, zo trekt de ſteen even ſterk agterwaarts, als 't Paard voorwarts, en de ſterker kragt des Paards doet den ſteen bewegen; de wrijving des ſteens niet in aanmerking neemende. Dit kan men klaar zien, als het touw ſchielijk in 't midden aan ſtukken geſneeden word, want dan zal het eene einde naar 't Paard en 't ander naar de ſteen toe vliegen.

Als men met een haamer op een ambeeld ſlaat, zo ſpringt de haamer te rug, waarom? om dat er gelijke drukking en weder-drukking is, maar de zwaarte des ambeelds veel grooter zijnde als die van de haamer, ſpringt deze om die reden door de ſlag te rug of om hoog.

De Schuitevoerder zijn Schip trekkende, word even zeer van het Schip getrokken als hij het Schip trekt; maar dat hij een zwaar gelaaden Schip voorttrekken kan, door zijne kragten, koomt daar van daan, dat 't Schip in eene vloeijbaare wijkende ſtoffe is; want zo het Schip op het land ſtond, zouw hij het zelve door zijne kragt niet in het minſte kunnen verroeren.

Een Kanon afgeſchooten wordende, zo werkt het ontſtooken buskruid met gelijke kragt, zo wel op 't Kanon als op de Kogel; dog dat de Kogel veel verder voor uit vliegt als 't Kanon agterwaarts door dezelfde kragt gedreeven wordende, koomt alleen door de tegenſtand-biedende zwaarte des Kanons: De kragt van het buskruid op het Kanon en op de Kogel blijven dus gelijk; hoewel hier nevens de wrijving van het Roopaard, daar het Kanon op rust, tegen de grond, ook eenigzins in aanmerking koomt.

De Zeil-ſteen het ijzer aantrekkende, zo trekt het ijzer den Zeil-ſteen met dezelfde kragt wederom; gelijk men klaarlijk zien kan, als men ze beide op iets vlottends legt, en op het water laat drijven, want dan naderen ze elkander door de onderlingſche aantrekking te gelijk.

Een uit de lucht vallende ſteen, trekt den Aardkloot zo ſterk aan als de aarde den ſteen; maar dat men geen beweging van de aarde naar den ſteen gewaar word, koomt voort door het verbaazend groot verſchil der groote en ſnelheid tusſchen de Aardkloot en den ſteen.

Wie, die maar eenigzins agting voor de beſpiegelingen der *Natuur* heeft, moet niet verwondert ſtaan over de gemelde en veele andere wonderzaaken der natuurlijke dingen, die van de Schepper daar in gelegt zijn: Indien men dezelve aan een geheel onkundige vertelde, zouw hij ze wel gelooven? Inzonderheid het laatsgemelde voorbeeld, daar het nogtans vaste waarheden zijn, die met het geſchaapene wezen, in wezen zullen blijven zo lange als ze beſtaan.

En van deeze *Natuur-wet* kangt af, de geheele leer van de *vermindering* of *vermeerdering* der kragten en ſnelheden, van twee tegen of op malkander werkende vermoogens, enz.

NAUSAE, zie WALGING.

NAVEL, is dat ingetrokken lidteken, 't welke alle Menſchen in het midden van den buik hebben, afkomſtig van het toetrekken des Navelhuisje na de

geboorte, als de ſtreng afgevallen is. Zie NAAGEBOORTE, en STRENG.

Alle Menſchen die gebooren zijn hebben zulk eenen *navel*, het geval waar van STALPERT V. D. WIEL gewag maakt als of een Kind zonder *navel* gebooren, en derhalven niet door den ſtreng gevoed was in de Moeder, is ſlegts kwalijk van hem begreepen, het was een Kind zonder blaas, of met een omgekeerde blaas, welke gemeenlijk in den *navel* uitpuilt, en maakt dat die vervolgens niet gezien word. Zie *Cent. Post part.* 1. *obſ.* 32. *p.* 327.

In de Dieren puilt de *navel* meer uitwendig uit, uitgezonderd in de Aapen, die hier in meer met de Menſchen over een koomen.

NAVEL-ADER, in 't latijn *Vena umbilicalis*; deeze komt van de lever, en word gemeenlijk voor een zijdtak der Poort-ader gehouden.

NAVEL (BLOEDENDE-), *Hæmatomphalus*; is een ongemak, dat zomtijds bij eerst geborene Kinderen voorvalt, wanneer het overblijfzel der navelſtreng al te ras afvalt, en hier door nog eenig bloed uit de nog niet genezene navel-ſlag-aderen vloeit.

NAVEL-BREUK. Daar de navelvaten uit den buik uit en ingaan, is eene ronde opening in de zo genoemde *linea alba* of witte ſtreek, die gemaakt word van alle de vliezen der buikſpieren, van het borstbeen af tot het ſchaambeen toe. Deeze opening word op veelerleije wijze omwoelt van vezeldraaden, die of ſchoon trekkeragtig, nogthans verwijdering onderhevig zijn; vooral bij bejaarde en vette Menſchen, dog meest bij Vrouwen, die gekraamd hebben. De rede is deeze; geduurende de zwangernis, zet zich dit klein openingetje, even een penneſchagt wijd, evenredig uit met den geheelen buik, en word zomtijds ter groote van een zestehalf; wanneer nu veel vetheid hier op volgt, puilen de darmen, en het net hier langzaamerhand uit, niet eigentlijk in het Navelhuisje, maar daar boven. En deeze gezwellen hebben dikwijls de groote van een mans-hoofd en meerder; zelfs zijn er voorbeelden van de zulke, die alle darmen in dit gezwel beſlooten hadden.

Deeze groote uitzetting doet het vel dun, en doorſchijnend worden; ontvellen, veretteren, verzweeren, verrotten en bij zommige eene verſterving die haast doodelijk is, geboren worden. Wanneer het net-vlies alleenlijk uitgeſchooten is; word de breuk minder gevaarlijk geacht.

In Kinderen ziet men honderde maalen als een halve vinger uitpuilend Navel-breukje, vooral in de zulke die harde en dikke buiken hebben: Dit ongemak herſteldt genoegzaam van zelfs, zo dra de verharding geneest.

In kleine Navel-breukjes bij Kinderen, is een *kruishechting* met een *kleefpleiſter* best; in Mans en Vrouwen in het begin een dergelijk met een *plat knoopje* van *lood* er in, of een *potje* of iets dergelijks.

Aller ongelukkigst is het, dat bij Vrouwen welker breuken groot worden, volſtrekt geen band helpt; want het is onmogelijk om er een dwarſe band om te houden, door dien de beweegelijkheid van het deel te groot is: De band van Mr. SURET, in de franſche Heelk. verh. beſchreeven, deugt zo min als de overige.

De band van MONNIKHOF is de beste, naamelijk, die welker gordel om de heupen loopt, en aan welker voorkant een ſtaartveer oploopt tot den Navel, welke een ronde holle plaat in het midden tegens den buik drukt. Beter dan deeze, of ſchoon nog gebrekkelijk, word er nergens gevonden, alleen behoort de beugel langer te zijn, en beide de heupen te omvatten.

Tot beklag van het Menschdom, moet men zeggen, dat het bedwingen van deeze breuken in bejaarde, en vette Menſchen, volſtrekt onmogelijk is.

NAVEL-KRUID, zie VENUS-NAVEL en SAXIFRAGE.

NAVEL-STRENG, zie NAAGEBOORTE.

NAVEL-SLAGADEREN, in 't latijn *Arteriæ umbilicales*, zijn twee in getal, en koomen van de darmſlag-ader, omtrent van de plaats, alwaar ze in een in- en uit-wendige verdeeld worden, klimmende daar van daan op zijde van de pis-blaas, tot aan de Navel.

NAVIGATIE, door dit woord verſtaat men de Scheep-vaart, en al wat daar eenige betrekking toe heeft; zie HIJDROGRAPHIE en LONGITUDO.

NA-WEEN; *Pijn na de Baaring*, in 't latijn *Dolor post partum*, is eene pijn, welke doorgaans van de Kraam-Vrouwen na de baaring in het onderlijf en in den rugge gevoelt word. De oorzaak hier van is eene hevige aanprikkeling in de Baar-moeder, welke van de buiten-ſluiting des Kinds voortkoomt; waar bij veeltijds komt de koude, door de uitwendige lucht veroorzaakt. Ook zijn veeltijds zulke Vrouwen aan dit toeval onderworpen, die een ſcorbutiek lighaam hebben. Dus is het nodig dat 't lighaam voor koude bewaart worde, en hierom word het aanſtonds na de baaring, met een dubbel gevouwen doek of laken omſlaagen.

NAIJA, zie BRIL-SLANG.

NEBULA, zie MIST.

NEBULA, in de Heelkunde word door *Nebula* of *Nevel* een bijzonder gebrek der Oogen verſtaan, beſtaande daar in, dat men geduurig voor de oogen als een Nevel ziet, en bij gevolg het gezicht duister is; dit heeft tot oorzaak, dat het hoorn-vlies met eene tegennatuurlijke vogtigheit overtrokken is, en daar door ook zijne natuurlijke koleur verlooren heeft.

Zeer dienstige middelen hier tegen zijn, het *zap van venkel* of van *groote gouwe*, met wat *rooze-* of *venkel-water* verſlapt; *gedistilleert venkel-water*, waar in wat *witte vitriool* met of zonder *brood zuiker* geſmolten is; dit is inzonderheid een goed middel voor nevelagtige duistere oogen; *gal van aal*, met *witte zuiker* gemengt, is ook goed.

Of neemt *borſtorffer-* of *beste renet-appelen*, kookt ze week, neemt dan het vleesch daar van, mengt het met wat *venkel-* en *roose-water*, daar een klein weinig *witte vitriool* in geſmolten is, en legt het als een papje tusſchen een gevouden fijn linnen doekje, warm op de oogen.

Of neemt *oſſen gal*, met wat *witte brood-zuiker* gemengt, en beſtrijkt de oog-appels zomtijds daar mede.

NECTAR, is de naam die de Heidenſche Dichters aan den drank van hunne Goden gegeeven hebben, wat SAPHO er ook van mag zeggen, die de *Nectar* voor de Hemelſche ſpijze wil gehouden hebben; doch HOMERUS, dien aangaande beter onderrigt dan de Dichteresſe van Lesbos, maakt van de *Nectar* altoos de drank der Goden. Gemeenlijk geeft hij het bijwoord van *goode* aan die

die welke GANIJMEDES aan den grooten JUPITER ſchonk. HEBE diende dezelve aan de andere Godheeden voor. FESTUS noemt de *Nectar*, *Murrhina potio*; en zekerlijk moet het een allerheerlijkſte drank geweest zijn, want dat woord is vervolgens, op een leenſpreukige wijze door de Dichters van alle Volkeren gebruikt geworden, om de alleruitmeemendſte Vogten mede te betekenen. Wanneer de een of ander voor deezen te Romen pleeg vergood te worden, was men gewoon te zeggen, *dat hij rede de Nectar uit de beker der Goden dronk.* Eindelijk weet ik niet, welk dat uitneemend aangenaam ſmaakend lekker vogt is geweest, die *vinum pigmentatum*, of om beter te zeggen die *Nectar* welke eertijds door de Karthuizer-Monniken, over de maaltijd werd gedronken; maar ik vinde, dat *de Statuten van 't jaar* 1368, *part* II. *ch.* 5. §. 30, hun er in 't toekoomende het gebruik van verbied; en inderdaad, zij kennen het zelve ten huidigen dage niet meer.

NECTAR CATHARRHORUM; dus word de *Tinctuur van ſaſſafras* genoemt, om dat ze een deftig middel tegen de catarrhen is.

NECTARIUM, zie HONING-KAS.

NEDERPLOFFING, zie PRÆCIPITATIE.

NEDRIGHEID; in 't latijn *Humilitas*: Wij kunnen onze Leezers over deeze treffelijke deugd, niets beters mede deelen, dan de vertaaling van het ſchoone Vertoog *over de waare en valſche nedrigheid*, te vinden in het *Recueil de pieces d' Eloquence &c.*

Gelijk de Christelijke Godsdienst eenige deugden, die onder het Heidendom geoefent wierden, behouden en aan heiliger gebruik heeft toegewijd, voerde dezelve ook te gelijk anderen in, die nooit tot eere van 't valſche Godendom gedient hadden, en alleen tot verheerlijking van den waaren GOD geſchikt wierden. De *Nedrigheid* is de eerſte van deeze deugden, die zulk eene zuivere en heilige eerbewijzing tot oogmerk hadden. Zij zag met den Godsdienst, van wien zij den grond en 't waare kenmerk is, het licht; zij eigent zich geene andere beginzelen toe; want zij is het werk niet van menſchelijke wijsheid, die zij verijdeld. Kan zij van elders dan uit den Hemel haaren oorſprong hebben? zij, die met een kleinachting voor 't aardſche bezield is!

De verwaanden en heerſchzuchtigen onder de Menſchen, verwaarloosden de kennis eener deugd, die alle anderen in zich bevat; zij verwaarloosden deeze deugd magtig te worden, uit vreeze van hunne groote naamen en eertijtels te zullen verliezen, ſtellende onder 't getal der deugden alleen zodaanigen, die hen eenen deugdzaamen roem konden verwerven. Zij ſloegen Godheden gade, bij welken het voor verdienſten gehouden wierd, de toejuiching der Menſchen verkreegen te hebben.

De Oude Wijsgeeren hadden van deeze deugd geen beter begrip; ja wat ſtuurschheid zij ook lieten blijken, bleef nochtans de Mensch door hen geſpaard: Al hun toegeevenheid hield zich bezig met hem te vleijen; zijn grootheid bouwden zij op het laage van alles wat hem omringde, en beſlooten dus, uit zijne grootheid, het verachtelijke van alle dingen. Deeze bevatting van 's menſchen hoogheid was de bron, waar uit zo veele verſchillende gevoelens voortvloeiden: De een hield zijn grootheid ſtaande, zonder hem iets van alles wat hem voldoen kon te ontzeggen; anderen bepaalden hem op eene ſtrenge wijze, zelfs tot onthouding van alle Menſchelijke verkeering toe. Ik poog hier geen melding te doen van eene *Nedrigheid*, die door valſche zedigheid, bijna allerleiën roem tracht te ontwijken, en ſlechts tot een hulpmiddel dient om naar glorie te ſtreeven: Deeze is zo oud als de Mensch zelfs, en de Christelijke Godsdienst beſchouwt in haar zijne geduchſte viandinne.

Maar de waare *Nedrigheid* is alleen het onfeilbaar merkteken van den Godsdienst, en een deugd, die alleen door denzelven gewrocht word: Ten dien einde was het nodig, dat het licht des Euangeliums zijne ſtraalen in 't binnenſte van 't Menſchelijk hart deed dringen, om de wolk van eigenliefde, waar achter het zich voor zich-zelven verborg, te verdrijven; om de duiſterheden, waarin de Mensch zich aan den Mensch onttrok, op te helderen; om hem alle zijne misſlagen te doen kennen, en ter zelver tijd hem die kennis te doen toeſtemmen.

Het werk der *Nedrigheid* beſtaat niet alleen in den Mensch te vernederen; zij houd hem ſtaande, en verheft hem ook; maar met dit onderſcheid; zij verheft het geen door hem vernederd wierd, en vernedert wat hij verhief.

Zij bewaart de trekken, die hem door de Goddelijke hand ingedrukt zijn, en verdelgt den hoogmoed, als eene van de doodelijkſte merktekenen, die de zonde in hem heeft voortgebragt; zij behoed zijn grootheid, en ontdekt zijn zwakheid; in één woord, zij verhoogt en vernedert hem. Zie daar 't verband deezer verhandeling.

Men moet zich in den eerſten opſlag verwonderen, dat de *Nedrigheid* tot des Menſchen grootheid noodzaaklijk word geacht; en dat een deugd, die geene andere werking ſchijnt te hebben, dan zijn hoogmoed te overwinnen, en hem zijn gebreken te verwijten, ſtrekken kan om hem grooter te doen worden; maar als men de natuur deezer deugd naar behooren overweegt, zal men erkennen, dat zij niet dan de onderbrenging eener valſche, ingebeelde en ijdele grootheid bedoelt, en dat zij daar door de waare grootheid zoekt ſtaande te houden.

Waarin beſtaat de *Nedrigheid* anders, dan in de onderſcheiding die de Mensch in zich zelven maakt, tusſchen het geene dat Goddelijk, en dat, 't welk niet Goddelijk is? Wat is zij anders, dan eene toeſtemming, dat hij zelfs den ſtichter zijner grootheid niet is; dat hij zich geen ander begin dan van GOD toeſchrijft? Wat is zij anders, dan een rechtvaardigheid die hij oefent, door dankbaarlijk te erkennen dat hij zijn weezen aan GOD verſchuldigt is? Kan hij wel roemruchtiger den eernaam van werkmeester zijner volmaaktheden afſtaan, dan door het werktuig van GOD te worden? Dit gevoelen van zijn geringheid; deeze erkentenis van zijne onmagt, noopt GOD aan om alles goeds voor hem uit te werken. 't Is deeze deugd welke die voordeelige onderhandeling bevestigt, waar in GOD den Mensch meer ſchenkt, naar maate den Mensch zich minder toeëigent. 't Is door het toedoen der *Nedrigheid*, dat GOD rekening met de Menſchen houd van de weldaaden die hij hen beweezen heeft; en dat hij de gaaven, met welken hij hen verrijkte, ontfangt als geſchenken, ſchoon zij dezelven aan hem verſchuldigt zijn.

Laaten we ons niet verbeelden, dat alle andere deugden den Mensch zodaanige voordeelen aanbrengen: In tegendeel, zij worden hem ſchadelijk zo de *Nedrigheid*

haar niet verzelt; zij zijn voor hem eerder zo veel ſteenen des aanſtoots en gelegenheden tot zijnen val, dan middelen om hem te verheffen. 't Is de deugd van *Nedrigheid* alleen, die aan alle anderen luiſter bijzet; zonder haar zijn zij niet dan trotſche ſteiltens, die de Mensch met moeite beklimmen moet; ja, zo zij ooit eenigen roem tot zich trekken, geſchied zulks meer door verraſſing dan wezenlijke verdienſte.

Dikwerf zagen wij den Mensch andere middelen, die hij meende tot zijne grootheid te kunnen ſtrekken, ter hand neemen. Verwonderd over de loftuitingen, welken anderen hem gaven; verblind door de ijdele eertijtelen van deugd, waar mede zij hem vleiden, geloofde hij dat zij de waare rechters zijner verdienste waaren, en raadpleegde alleen met de geheimen zijner eigenliefde, tot uitvinding van middelen om zich hier in te bevestigen.

Maar als de waan, 's Menſchen grootheid aan de wispeltuurigheid van 't lot en 't geluk onderwerpt; wanneer zij dezelve een ſpeeltuig van de ongeſtadige denkbeelden van anderen maakt, dezelve tot rechters over zijne grootheid ſtellende; wanneer zij den Mensch een zucht inboezemt tot grootheid die niet dan in de gedachten van een ander beſtaat; een grootheid die op de eerſte verandering van ons geluk bezwijkt, en ſlechts zo lange duurt als het anderen behaagt, dan, zeg ik, luiſtert de waan nergens naar. Dat wij dan aan de *Nedrigheid* de zorg over laaten om de waardij van den Mensch in acht te neemen. Dat wij het aan de beſtiering der Goddelijke gaaven overlaaten, om voor haar behoud te waaken: God is het die de magt heeft om dat geene te behouden, 't welk door zijn vermoogen alleen geſchonken kan worden.

Maar naauwlijks is de eigenliefde eens t' ondergebragt, of zij rijst, op 't onvoorzienst, in een andere veel gevaarlijker gedaante weder op: Nu is zij niet gelijk voorheen, moedig en verwaand, maar zedig en nedrig. Om derhalven met minder moeite in 't harte van den Mensch te ſluipen, maakt zij zich van trap tot trap meeſtreſe van zijn verſtand, en zich nu niet bevlijtigende om zijne deugden in eenen heldren dag te ſtellen, bedient zij zich van de konst om dezelven te verbergen: Zij durft die deugden niet meer voor de oogen van anderen vertoonen, maar poogt hen kennis te doen krijgen van een zorg, waar op men zich toeleidt, om van zijne deugden onkundig te willen weezen. Dewijl zij weet dat zommige deugden, hoe luiſterrijk zij ook zijn moogen, minder van waarde zijn dan de zedigheid die haar verbergt, maakt zij van deeze deugden niet dan gedwongen gewag, als of men er geen eigendom aan had, en voegt dus bij de achting van weldoen, de glorie van zulk een roem te willen ontwijken.

Zie daar dan den Mensch nog eens ten prooije aan zijne driften. Zo dra hij zich toeleid om niet deugdzaam te willen ſchijnen, ſmaakt hij de zoetheid van anderen te doen gelooven dat hij deugdzaamer is, dan hij wezenlijk zou kunnen doen blijken. Anderen ſtellen zich aanſtonds in de bezitting van het recht om hem te beſtieren door loftuitingen, waar mede zij hem vleijen, naamenlijk; dat hij de deugd alleen om haar zelve, en dus met de zuiverſte oogmerken bemint.

De *Nedrigheid* is een zeer tedere deugd, die ons ligtelijk ontſnapt. Wij worden haar bezit dikwils niet eerder gewaar, dan wanneer wij in gevaar zijn haar te verliezen: Haar behouding kost ons veel meer zorg dan haar verkrijging, en, 't zij dat wij haar al of niet verkreegen hebben, altoos dienen wij te ſtrijden om haar te bezitten, om dat wij haar bezitten moeten als of wij haar niet bezaten. De bewustheid in den Mensch, dat hij zijne eigenliefde uitgeroeid heeft, is voor hem niet minder gevaarlijk, dan wanneer hij haar nog gevoelt en in zijn boezem koeſtert. De eigenliefde is een vijandin die nooit ten vollen t' ondergebragt is, indien wij ons van de kundigheid deezer t' onderbrenging niet ontdoen; zij is een vijandin die ons telkens overwinnen zal, naar maate wij het minst overtuigd zijn, dat zij ons overwonnen heeft.

Wat zijt gij verderflijk voor den mensch, ô valſche *Nedrigheid!* gij, die hem dan doet ſchipbreuk lijden, wanneer hij de haven in zal ſtevenen! Gij, die hem bijna ten toppunt van de hoogſte verheffing op doet ſtijgen, om hem naderhand met meerder roem neder te ſtorten! Gij, die hem aan Gode betwist, wanneer hij Gode waardig word! Gij, die ſteeds wacht tot het offer gereed en in ſtaat is om hem te worden toegewijd, op dat gij 't als dan hem ontrukken en aan den afgod der verwaandheid opöfferen moogt! Maar wat zijt gij moeijelijk te verkrijgen, ô onſchatbaare waare *Nedrigheid!* en wat is het nog moeijelijker u te bewaaren! Om u te bezitten moet de Mensch zich zelven verzaken; en, om u te behouden moet hij onbewust zijn dat hij u bezit. Doch wat zijt gij ten zelven tijde noodzaakelijk voor den Mensch, die zijne grootheid niet dan door u behouden kan, gelijk hij zijne zwakheid ook niet dan door uw beſtier kan ontdekken!

Gelijk de *Nedrigheid* den Mensch verhoogt, door hem zijn grootheid te verbergen, zo vernedert zij hem ook, door 't vertoonen zijner nietigheid. Ten dien einde ontdekt zij hem de zwakheid zijner natuur, de onredelijkheid zijner begeerten, de laagheid zijner hartstochten, en de algemeene ongeregeldheid zijner ziele. Nu laat de Mensch af zich langer te vleijen; hij beſchouwt zich in zich zelven, en niet in anderen die hem misleidden; hij ontdekt zijne zwakheden, en zoekt in de geenen die hem kenbaar zijn anderen, waar van hij nog onbewust is; eindelijk word hij gewaar dat hij zelve de oorzaak van alle zijne gebreeken is. Tot dus verre had hij te vergeefsch zwak geweest, en zich van het eenig voordeel van zodanig te zijn niet bediend, naamelijk, om zijn zwakheid te kennen. Wat deed hij eertijds niet om haar te verbergen! De deugden en ondeugden wierden met evengelijke uiterlijkheden bekleed; een drift wierd eerlijk zo dra zij van nut kon zijn; geluk, toevalligheid, meening, alles had recht om een daad voor deugdzaam te doen doorgaan, al kwam dezelve ook uit eenen bedorven en vergiftigen oorſprong voort.

Maar de deugd van *Nedrigheid*, die aan anderen den prijs overlaat, rukt het masker van dien ſchijnheiligen Mensch af. Zij hergeeft aan de deugd wat men haar verſchuldigd is, en aan 't geluk wat het zelve toebehoort. Zij berooft zijne handelingen van alle de gunſtige omſtandigheden die buiten haar zijn, en dezelven aan den Mensch in haare grondbeginzelen vertoonende, ontdekt zij hem alle derzelver verfoeilijkheden.

Weg dan met een maatſchappij, weg dan met een za-

zamenleeving, waarin Menſchen elkander vleijen om gevleid te worden; waarin zij de blijkbaarſte misſlagen van anderen met deugdzaame verwen affchilderen, om de hunne beter te kunnen bedekken; een zamenleeving, waar in den een de anderen over bedrevene ondeugden met buitenſpoorige loftuitingen overlaad; waar in men't bedriegen tot een konst maakt, om op zijn beurt bedroogen te kunnen worden.

Welk eene verandering ondervind de Mensch, op de beſchouwing van zo veele verſchillende onvolmaaktheden! Welke denkbeelden, geheel tegenſtrijdig met de voortgaande, komen in hem over zich zelven op! Hij haat zich zelven, na zich vorheen zo zeer bemind en tot een voorwerp van zijne toegeevenheden uitverkooren te hebben. 't Herdenken aan zijne eertijds toegejuichte zwakheid, beneemt zijn deugd den wettigen roem; zijne deugden verliezen zich in 't groot aantal zijner wanbedrijven, daar integendeel zijne wanbedrijven voorheen onder den ſchijn van deugden bedekt bleeven. Hier houd hij echter geen ſtand; zijn haat gaat nog verder, en zich niet ſterk genoeg vindende, om het altoos jegens zich zelven uittehouden, zoekt hij bij hen, die hij eertijds tot een medegenoot in 't bedriegen ſtrekte, bijſtand om zich nog beter te leeren kennen, en alle de verborgene plaatzen van zijn hart te ontdekken. Van niets maakt hij bij hen een geheim dan van zijne deugd; hij ſpoort hen tegen hem aan door de kennisgeeving zijner gebreeken, willende hen nu niet langer misleiden dan in de vergrooting zijner eigene onvolmaaktheden.

Een nedrig Mensch ſluit nimmer den vrede met zich zelven, en durft zich niet op de verovering deezer deugd gerust ſtellen. Hij vreest altoos door de valſche *Nedrigheid* verrast te zullen worden, door deeze vijandin, die, onder voorwendzel van der Menſchen gebreken ten toon te ſtellen, dezelven poogt te bedekken; die, niets bij den Mensch dan merkteekenen van zwakheid vindende, naar middelen uitziet waarvan zij haar bedienen mooge, om zelfs deeze zwakheid te verbergen.

Gelijk de deugden, waar mede men ons vleit, ons verdacht worden, zo laaten ons de onvolmaaktheden, die men ons met beleid en ijver ontdekt, voordeelige indrukzelen na. Maar de valſche zedigheid verkleint der Menſchen gebreken, op dat zij ze niet gelooven; of vertoont meerder kwaad dan er inderdaad is, op dat men niet gewaar worde wat er van zij. Deeze behendigheid zou gelukken kunnen, indien de *Nedrigheid* aan de genegenheden van een nedrig Mensch geen paalen wist te ſtellen, en hem zijn zwakheid niet had leeren kennen, zonder ze hem te vertoonen.

Gij bedriegt u, ô Schijnheiligen! ô valſche Nederigen! die aan uwe verwaandheid een deugd poogt te verbinden, welke alleen ſtrekken moet om haar te overwinnen! Gij, die uwe boezemwonden ſlechts vertoont, om ze te verbergen, en niet om er van geneezen te worden! zoekt, gelijk Heidenen, naar deeze ijdele glorie, waarop gij zo driftig gezet zijt, of oeffent deeze *Nedrigheid*, gelijk Chriſtenen. Streeft naar loftuitingen en vleijerijen door de gewoone handelwijze van uwe heerschzuchtigheid en door de ten toon ſtelling van alle uwe deugden, of zijt nedrig om u zelven te vernederen. Is het niet ſtrafwaardiger een heilige deugd tot zulk een doemwaardige en godloos gebruik te doen dienen, dan haar geheel en al van u te verbannen? Is het niet ſtrafwaardiger zich nedrig te vertoonen, om hoogmoedig te weezen, dan hoogmoedig te zijn zonder nedrig te ſchijnen?

De *Nedrigheid* is dan alleen in ſtaat, om de zwakheden van den Mensch met voordeel en ontdekken: Zij is alleen bekwaam, om de geneezing zijner gebreken uit te vinden; deeze wonderdaad te onderneemen, en dus zijne grootheid op zijne geringheid te bouwen; even gelijk de bouwkundigen, die de gronden van een gebouw dieper vestigen, naar maate zij het zelve hooger zoeken op te trekken.

De Mensch kan, zo lang hij in den ſtaat der *Nedrigheid* blijſt, zich nimmer uit het oog verliezen. De *Nedrigheid* vergenoegd zich niet met hem aan te ſpooren, om zich geduurig met zijne nietigheid bezig te houden, en zich zelven ſteeds als een ſchuldigen te behandelen. Zo dra zij verwinnaaresſe is, rant zij, zonder ophouden, haare overwonneling aan, en bedient zich van alle de voorrechten, welke zij op hem heeft. Deeze ſtrenge meesteresſe rekent het goede dat hij doet voor niets, en verbied hem zelfs dat hij 't kenne. In tegendeel verwijt zij hem de minſte onvolmaaktheden welke hij bedrijft, zonder dat hij zich kan verontſchuldigen; ja hij mag zich verzekerd houden over het kwaad, ſtreng te zullen worden geſtraft, zonder dat het goede immer in vergelijking kome.

Men is nimmer tot het harde uiterſte gekomen, om aan ongelukkigen het voordeel te ontzeggen, dat zij uit hunne ongelukken trekken konnen; ja, is het hen niet langer vergunt, zich over het goede dat zij verlooren hebben te verheugen, zij moogen zich ten minſten verblijden over dat geen 't welk hun val of hunne wederwaardigheden hen aan de hand geeven. Men benijd hen de begeerte noch glorie niet om hunne ongelukken met geduld te verdraagen, veel min de zoetheid om het geene, dat zij niet meer genieten, te verachten.

De *Nedrigheid*, ziende dat het nutteloos zou zijn, den Mensch zijne misſlagen te ontdekken, zonder hem de ſtraf daarvan te doen gevoelen, ſtelt hem buiten ſtaat om zich zelven te redden, en buiten alle hoop van verzachting: Hij moet zijn gebrek kennen, en overtuigt worden, dat hij het zelve zo groot niet kent als het wezenlijk is; hij moet zijne ongelukken gevoelig gewaar worden, en zich geduuriglijk beſchuldigen dat hij 't vermogen niet bezit om ze te lijden.

Poogt hij 't vermaak te genieten, dat hij zich uit zijnen elendigen ſtaat, getrokken heeft; dit vermaak word hem verboden. Hij word genoodzaakt werkzaam te zijn, op dat hij zich van zijne wanbedrijven ontdoe, en hij wordt belet om de vordering die hij in deeze onderneeming gemaakt heeft, gewaar te worden. Hij is verpligt naar hulpmiddelen uit te zien, en men doet hem niet bemerken dat hij zijne kwaal eenig nut heeft toegebragt; ja, al waaren alle zijne gebreeken geneezen, hij zal ze echter, zonder ophouden, voor zijne oogen hebben.

ô Menſchelijke nietigheid! hoe nuttig word gij voor een Mensch, wanneer hij u kent! Nauwlijks heeft hij zijne gedachten op u gevestigd, of hij ontdekt voordeelen, die hij, door u te kennen, genieten kan. Een oprechte ziel, u opmerkzaam overweegende, is oprecht zonder hoogmoed en verwaandheid; en een zondaar is er inwendig door overtuigd, van zijne geringheid

en de meenigte zijner wanbedrijven, zonder dat hij er verder door bedorven word. Is het niet door de geduurige overweeging onzer nietigheid, dat wij onze deugden zorgvuldig bewaaren, en dezelve waardig maaken om aan GODE opgeofferd te worden? Dat wij alle klippen der vleijerij en loffpraak, waar mede de ganfche waereld vervuld is, voorzichtig vermijden? Dat de ftrikken, die ons door anderen gefpreid worden, ons niet doen vallen, en dat de Menfchen geen voordeel meer op ons hebben, om ons te kunnen hinderen?

De grootheid van den Mensch, blijft door de befchouwing van deeze zijne nietigheid, onbenadeeld: Integendeel heeft de *Nedrigheid*, die deeze twee zaaken in den Mensch met elkander verbond, tusfchen beiden zulk eene naauwe vereeniging doen ftand grijpen, dat de eene zonder de andere onbeftaanbaar is. De Mensch kan geenzints groot zijn zonder nedrig te wezen, en nog minder nedrig wezen zonder groot te zijn. Hoe veel is hij niet in fterkte aangenoomen, fints hij in zijne eigen oogen verzwakt fchijnt; en hoe veel is hij niet met voordeel verzwakt, fints hij door de *Nedrigheid* gefterkt is! Van welk eene uitgeftrektheid is deeze deugd! 't Zij dat de Mensch een oprechte, 't zij dat hij een zondaar is, hij kan noch in den ftaat des eerften blijven, noch uit dien des laatften geraaken, zonder de *Nedrigheid*.

Maar gij alleen zijt het, ô GOD! van wien wij deeze deugd moeten affmeeken. Van u is het dat wij deeze fterkte moeten wachten, en tevens het geheim om daarvan onkundig te weezen. Gij alleen kunt onze gebreken verminderen, zonder dat er het denkbeeld, 't geen wij er van hebben, door verminderd word. Maak ons dan bekwaam om u, het geen het uwe is, toe te wijden, en aan den Mensch, 't geen aan den Mensch behoort, over te laaten. En gij, aanbiddelijke Zoon! die, als Mensch, den roem uwer wonderwerken aan uwen Hemelfchen Vader opgedragen hebt, en de zwakheden onzer natuure gewillig geleden, vergun ons deeze *Nedrigheid*, die ons, geduurende ons verblijf op aarde, niets voor oogen brengt dan onze gebreken en zwakheden, maar die ons, op eene onbekende en verborgene wijze, een fchat van glorie in den Hemel vergadert!

NEDIJS; bij HIPPOCRATES vind men dikwils dit woord gebezigt, om het Onderlijf en in 't bijzonder de Maag te betekenen.

NEEFJES, zie COUSINS.

NEFLIER, zie MISPEL-BOOM.

NEFRENDIS, betekent zulke Menfchen, 't zij ze jong of oud zijn, die geene tanden hebben.

NEGEL-BOOM, zie SIJRINGE.

NEGEN-KRAAIJ, zie MEESTER-WORTEL.

NEGEN-OOG, dus word door zommige Schrijvers de *Rivier-Lampreij* genoemt, zie LAMPREIJEN, *n.* II. *pag.* 1731.

NEGEN-OOG, deeze kwaal verfchilt niet van een bloedvin, dan alleen hier in, dat zij doorbreekende meer dan eene opening maakt, waar uit bloederige etter loopt, en even traag geneest, en pijnelijk is. Zij vallen voor in allerlei ouderdom, en hebben hunne zitplaats in het vel en vetrok, voornaamelijk in het vet, welker vezelen de ettet niet ligt doorknaagt: Evenwel moet men niet haastig zijn met ze te openen.

Wij fpreeken niet van middelen om ze te verdrijven, of fchoon HEISTER. *p.* 330. §. 4 daar veel mede op heeft, maar oordeelen dat alle zulke gezwellen rijp gemaakt moeten worden met vermurwende pappen en *bafilicum-zalf*, door deeze wordt de pijn geftild, de deelen rekken ligter, en geeven dus ruimer doortogt aan de rijp geworden ftoffe.

Pappen van *brood* en *melk* met *water*, van *haver gort*, van *bloemen* van *vlier* met *meel* enz., zijn de gemakkelijkfte, en beste.

Doorgebrooken zijnde moet men nog lang *empl. de Galbano*, of *rustings-zalf* opleggen, tot dat alles geheeld is.

Men mag het gezwel door vlijmen, als het groot, en de etter rijp is.

NEGEN-OOG; deze naam draagt ook de zo genoemde *Carbonkel*, ook *Koole* en *Perfiaansch vuur*; in 't latijn *Carbunculus*, *Anthrax*; dat een zeer brandend gezwel is, van het voorige verfchillende, en dikwils fchielijk tot eene verfterving of volmaakte bederving van het lijdende deel overgaande.

Het zelve word gekent daar aan, dat het veeltijds uit een klein puistje met ontfteeking rondom, ontftaat, dog ook dikwils van veele kleine puistjes te gelijk, die naderhand tot een blaasje zaamen loopen; en ook wel zonder eenige puistjes; de Lijder gevoelt als dan een fteekende pijn in het aangedaane deel; 't zelve word gelijk als zaamen getrokken, ook allengs meer bedurven, en verkrijgt een zwarte of aschgrauwe koleur: De deelen die rondom de *Negen-oog* leggen, worden verandert op dergelijke wijze als in het heet vuur; zij worden zeer ontftooken en vinnig pijnlijk. Alle *Negen-oogen* zijn zeer gevaarlijk, maar als de natuur, 't zij alleen of geholpen door goede middelen, deeze ontftookene deelen rijp maakt, eer de befmetting der verfterving daar in is voortgekroopen, en het bedurvene, naamelijk de *Negen-oog* afcheid en uitwerpt, dan kan dit kwaadaardige gezwel verder niet bezwaarlijk geneezen worden, op die wijze als een ander geopend gezwel of bloed-vin; maar zo dit niet gefchied, dan is het meest doorgaans doodelijk: Zijnde die welke blauw of zwart zijn, en vooral die in befmettelijke tijden voorkoomen, het gevaarlijkst; maar van minder gevaar, die eerst rood zijn en dan geel worden.

Dienstige middelen zijn de volgende.

Neemt in eerfte begin een *roode kools-* of *boere- koolsblad*, maakt 't warm of fruit het iets, beftrijkt het dan met *raap olie* en legt het op 't zeer; dit is dikwils van veel nut, in het begin.

Of neemt beste *brandewijn*, fmelt er *theriaak* in, en ftooft het gezwel daar mede, om zijne kwaadaardigheid te betemperen.

Daar na, om de fcheiding tusfchen het gezonde en befmette te bevorderen, is zeer dienstig *pik* en *teer* zagtjes onder malkander gefmolten, en dan als een pleister opgelegt.

Tot ftuiting, of om de voortkruiping van het kwaad te beletten, word ook zeer gepreezen, om het lijdende deel te branden, met een gloeijend daar toe gefchikt ijzer, tot rondom aan de kanten, aldaar ophoudende, als er pijn gevoelt word, want in het bedorvene gevoelt men niets: Deeze operatie kan, als ze behoorlijk wel gefchied, niet anders als van nut zijn, dewijl het kwaad daar door vernielt word, en er dan niets anders als een brand-wonde uit ontftaat, mits dat zulks in den beginne en voorzigtig gefchiede, en de *Negen-oog* niet omtrent de

de edele deelen des Lighaams plaats heeft.

Andere prijzen een *potentiaal brandmiddel* aan; bij voorbeeld het volgende: Neemt gepoederde *levendige kalk*, een once; *weeke zeep*, zo veel genoeg is, om er een zalf of pleister van te maaken, dat men op de *Negen-oog* legt, en twee of drie uuren daar op laat leggen.

Ook word van zommige als een zeer goed middel aangepreezen, de *booter van antimonie*, naamelijk, om daar mede, door middel van een veertje, het lijdende deel rondom, tot aan het gezonde te beſtrijken, waar door de voortkruipende bederving geſtuit word.

Het voortkruipende kwaad dan gelukkig geſtuit zijnde, kan men tot ſcheiding van de korst, die door de brand-middelen ontſtaan is, gebruiken *baſilicums-zalf*, of maar goede verſche *boter*, het zij alleen of met *baſilicums-zalf* gemengt.

Of neemt *ongezoutene boter*, één once; *baſilicums-zalf*, drie drachmen; *theriaak*, één drachma; en één *eijer-dooir*; mengt het tot een zalf.

Vervolgens dienen afvagende en heelende middelen, gelijk bij andere geopende gezwellen.

Ten laatſten moet ik nog aanmerken, dat men ook in dit gevaarlijk gezwel met groot nut in den beginne inwendige middelen gebruiken kan, te weeten zweet-middelen; dog hooftzaakelijk is de *kina kina* hier zeer dienſtig, om de kwaadaardigheid der *Negen-oog* te ſtuiten, die men gebruiken kan, zo als op het artijkel HEET-VUUR gemelt is. En het dient voor de niet wel kundige Chirurgijns ook nog aangemerkt, dat ze op hunne hoede moeten zijn, om dit gezwel niet te verwarren met de Bloed-vinnen, daar ze anders in de eerſte opſlag veel naar gelijken. Ook moeten ze niet confundeert worden met de Pest-builen.

NEGER, dusdanig noemt men zekere Menſchen, die verſchillende gedeeltens der Aardbodem bewoonen. Van de keerkring der Kreeft af tot aan die van de Steenbok toe, is Afrika door geen andere dan zwarte Ingezeetenen bewoond. Niet alleen onderſcheid hun de koleur, maar zij verſchillen ook van de andere Menſchen, door alle de gezigtſtreeken; breede en platte neuſen, dikke lippen en wol in plaars van haair, ſchijnen een nieuw zoort van Menſchen uit te maaken! Wij kunnen niet beter doen, dan omtrent deeze materie, aan onze Leezers eene vertaaling mede te deelen, van de Verhandeling dien aangaande aan de Academie van Berlijn gezonden.

Menſchen, die door hun koleur, en de oorzaak derzelve, zo onderſcheiden van ons zijn, gelijk de Zwarten; zijn verſchijnzels, die zich dagelijks voor ons gezigt vertoonen, en echter voor ons altoos nieuw zijn. De Natuurkundigen hebben alles aangewend, om de oorzaak van dit onderſcheid te ontdekken, en mogelijk zijn zij daar in zo ver gegaan als 't geoorloofd is. Ik zal echter wagen, daar omtrent eenige aanmerkingen te maaken, en des te gewilliger, om dat ik ze toeſchik aan een beroemd Genootſchap, dat na billijkheid zal oordeelen of er eenigen onder zijn, welke deszelfs oplettenheid verdienen.

Oudheid der Negers op de Aarde. De eerſte Mensch was blank.

De *Negers* zijn mooglijk zo oud op de waereld, als de Blanken. Zesduizend jaaren, die bijna verloopen zijn tuſschen den eerſten Mensch en ons, beletten ons dat wij weten kunnen of hij blank of zwart is geweest. De heilige Historie zwijgt volſtrekt in dat opzigt. Wij kunnen echter met reden denken, dat hij blank is geweest; voor eerst, om dat men zelden *Negers* ziet dan in de landen tuſschen de twee zonnekeerkringen gelegen; daar ADAM geſchapen wierd en leefde vierhondert mijlen ten Noorden van den Kreefts-zonnekeerkring: Ten tweeden, zelden, of veeleer nooit, heeft men de koleur der *Negers* zien verbleeken door verandering van luchtſtreek, daar die der Blanken geeler word, naar maate zij de verzengde luchtſtreek naderen. Deeze eene aanmerking voldoet genoeg, om met zekerheid te beſluiten dat de Zwarten van de Blanken moeten afkomſtig zijn, en door verloop van eeuwen de donkere koleur, die hen van ons onderſcheid, moeten gekreegen hebben: Ten derden, de *Negers* zijn zeer veel minder in getal dan de Blanken; men kent bijna alle de landen die door *Negers* bewoond worden; hun oppervlak zal omtrent twee millioenen vierkante mijlen zijn; de landen, door de Blanken bewoont, bevatten meer dan agt millioenen dier mijlen; en nadien de eerſte vol woeſtijnen en volſtrekt onvrugtbaare ſtreeken zijn, mag men denken, dat het getal der *Negers* tot dat der Blanken ten hoogſten ſtaat, als een tegen twaalf.

Verſcheide gevoelens, over de oorzaak van de koleur der Negers.

De geheele wereld is 't genoegzaam eens dat de koleur der Negers, eigentlijk berust in het netvlies dat het gantſche menſchlijk lighaam bedekt, en geplaatst is tuſschen de huid en de opperhuid. Dit is het eenige deel dat wezenlijk de *Negers* van ons onderſcheid. Het is bij hen zwart, dog bij de een min dan bij den ander; en is dus de oorzaak van de verſcheiden ſchakeering van koleur, die men onder hen beſpeurt. In 't gemeen verzwakt de opperhuid min of meer de kragt van de koleur, die donkerder is, wanneer dat dun bekleedzel afgenoomen word.

Maar de plaats van de koleur der *Negers* aan te wijzen, is niet de oorzaak van dezelve te verklaaren; wat heeft men om die te ontdekken, niet al verzonnen! Wij vinden weinig opheldering des aangaande, in de werken der Ouden. De vreeslijke hitte, die de jammerlijke val van PHAETON over de Aarde verſpreidde, zengde de Africanen, en drukte op hen die onuitwisbaare koleur; dit is de vernuftige vinding, van den Vader der verdichtzelkunde. OVID. *Metam. Lib.* 2.

Twee eerſte Menſchen van verſcheiden koleur te onderſtellen, zou de zwaarigheid oplosſen en doen verdwijnen; maar dit gevoelen is te ſtrijdig met de heilige Schrift en de overleevering, om toegeſtaan te kunnen worden, en komt niet over een met het geene wij boven gezegt hebben; of men zou, gelijk de Hr. MAILLET, *Tilliamed, ou entretiens d'un Philoſophe Indien*, zo veel eerſte menſchen moeten ſtellen als er volken zijn, die eenig merkwaardig onderſcheid hebben met andere volken. Men zoude de Irokooizen, de Samojeden, de Peruaanen, de Chinezen, ieder een verſcheiden oorſprong moeten toeſchrijven.

Zommige Schrijvers hebben gedagt de oorzaak van de zwartheid der *Negers* te vinden in de gevolgen van den vloek van NOACH, billijk ontſtooken over de onbeſchaamdenheid van zijn Zoon CHAM, uitgeſprooken over CANAAN, zijn Kleinzoon, en deszelfs nakoomelingſchap. Men keurt deeze gedagten te wel gegronder, omdat men blijken denkt te vinden dat CHUS, zoon van CHAM, zich aan den boord van de groote Rivier de Niger, in Africa, heeft nedergeſlaagen en gevestigt. Maar hoe heeft de

zwart-

zwartheid, de uitwerking van deeze vervloeking kunnen zijn? Die was over CANAAN en zijn nakoomelingſchap uitgeſprooken, en CHUS was zijn Broeder. Daarenboven kost deeze koleur tot geen blijk van verwerping ſtrekken, dan voor luiden die alleen gewoon zijn Blanken te zien. Daar zijn veel Negerinnen, die, door vlugheid, rijzigheid en zagtheid van vel, en volkoomen welgemaaktheid van het geheele lighaam, den rang zouden betwisten aan onze ſchoone Jongvrouwen.

De dienstbaarheid, tot welken een groot deel *Negers* gebragt is, zouw veel eer 't gevolg kunnen zijn der vervloeking van NOACH, zij ſtrekt zich ook eigenlijk niet verder uit; en de *Negers* van Senegal, die van alle de Inwooners der verzengde luchtſtreek in Afrika de verſtandigſte zijn, zeggen door eene overlevering, die onder hen levendig word gehouden, vernoomen te hebben dat hunne ſlavernij een gevolg is van de zonde van hunnen Voorvader CHAM, die zijn Vader beſpotte. *Histoire de St. Domingue du Pére* CHARLEVOIX. *tom. II. liv.* 12. *p.* 498.

Doctor BARRERE, *Obſervations de Médecine de la Société d'Edimbourg. tom. VII. p.* 36. een groot Natuurkundige; heeft gedagt de oorzaak deezer zwartheid te vinden in de gal der *Negers*, die hij onderſtelt zwart en verſpreid te zijn, tuſſchen het vel en de opperhuid. Maar hoe zouw die overloop van de gal, zo duurzaam zijn? Daarenbooven, de gal, aan het vel vreemd zijnde, zouw door zijn verblijf, hoe duurzaam ook, het vel niet kunnen verwen, daar in tegendeel de zwarte koleur innerlijk aanhangende is. De Hr. LITTRE *Histoire de l'Academie des Sciences de Paris* 1702. *p.* 31. nam daar van de proef; hij lag een ſtuk vel van een *Neger* in de ſterkſte ſcheiſtoffen, zonder dat de koleur iets veranderde. Maar ſchoon alle de proefnemingen het gevoelen van BARRERE bevestigden, zou echter de oorzaak van de koleur der gal, en die van haare geduurige overlooping in geſchil blijven.

De vernuftige Schrijver van het Schouwtooneel der Natuur, berigt in de laatſte deelen van zijn werk, *Tom. VIII. part. 1. p.* 162. 173. dat de *Negers* afdaalen van de Nakomelingen van ISMAEL, die, na zich door geheel Arabie verſpreid te hebben, en na dat de Natiën der Ethiopiërs, der Saracenen enz. uit hen gebooren waaren, over de roode Zee, of de landengte van Suez in Afrika zijn overgegaan, en daar het wezen gegeven aan het geſlagt van zwarte Menſchen, die voornamelijk het westelijke van dat werelddeel bewoonen. Hij denkt dat de beginzelen met welke de lucht die zij inademen bezwaard is, hen allengs deeze onderſcheiden koleur heeft mede gedeelt. Dit gevoelen is vrij waarſchijnlijk; hij bewijst het door de gewoonte, die nog bij verſcheide dier volken in zwang gaat, zelfs bij de *Negers* om hunne Kinderen niet te beſnijden dan omtrent den ouderdom van 13, 14 of 15 jaaren, ter gedagtenis van hunnen gemeenen Vader ISMAEL. Bijna al de *Negers*, uitgezondert die van het Koningrijk Benin, en 't Landſchap Akra, op de Goudkust, volgen deeze gewoonte.

Zal ik hier het doorluchtig vernuft roemen, dat aan het hooſd eener vermaarde Academie uitmunt, en dat door dezelfde hand, met welke hij het uitgebreid Heelal meet, een verſcheidenheid van gebloemte over alle zijne werken ſtrooit? Hij heeft het vernuftige ſtelzel bedagt over de vorming der zaaden of grondbeginzels, en gevolgelijk over den oorſpong der *Negers*. Zo ik denken mogt, dat hij deeze ſtof niet ernſtig had willen behandelen, maar alleen om zijn geest van afgetrokkener bezigheden te ontſpannen, zou ik verzoeken eenige kleine aanmerkingen te moogen maaken over zijn gevoelen.

Ik zouw zeggen, dat, zo de koleur der *Negers* ontſtaat, door dien van geſlagt tot geſlagt de zaaddeelen, oorſpronklijk zwart en gelijkvormig zich vereenigt hebben, om een zwarte vrugt te vormen, men ook elders dan onder de verzengde luchtſtreek, *Negers* zou moeten vinden. Zij die gematigde luchtſtreeken bewoonen, zouden ook bekwaam moeten zijn om dergelijke afzetzels voort te brengen, en bij gevolg afkomelingen hebben die eerlang volkoomen zwart zouden zijn. Ik zouw nog zeggen, dat men zeer gemeenzaam blanke geſlagten, zelfs geheele volken van die koleur tuſſchen de zonnekeerkringen zou moeten vinden. Waarom zouden de zwarte zaaddeelen, zich eer en geduuriger vereenen te Benin of te Congo, dan te Weenen of te Londen?

Giſſingen over de oorzaak van de koleur der Negers.

Ik eigen aan den grond van mijn gevoelen geen nieuwheid toe, ik hoop alleen dat het waarſchijnlijkheid zal hebben. Ik lei, gelijk veel Schrijvers gedaan hebben, de oorzaak van de koleur der *Negers* af, van de werking der lucht, en de natuur der luchtſtreek; maar bijzondere waarnemingen, die ik op het berigt der reizigers heb gemaakt, kunnen eenig licht over dit onderwerp verſpreiden, 't welk in zich zelve zeer duister is.

't Is niet alleen aan de nabijheid der zon, en aan de werking van dat hemellicht, dat met zo veel ſnelheid, en bijna lijnregt zijne ſtraalen over de geheele verzengde luchtſtreek nederſchiet, dat ik de koleur der *Negers* toeſchrijf; zo deeze nabijheid de eenige oorzaak van hunne zwartheid was, dan zouw daar uit volgen dat hoe digter de volken aan de Linie waaren, hoe zij zwarter moeſten zijn. Dit word echter door de ondervinding volkomen ontkent.

De *Negers* van de Goudkust, die op 5 graden breedte liggen, zijn niet uitſteekend zwart. Die van het Koningrijk van Juida, tuſſchen de 6 en 7 graaden, zijn min zwart dan die de boorden van Senegal en de Gambra bewoonen, ſchoon deeze op de 18 tot 20 graaden liggen. En de *Negers* van Congo, tuſſchen de 5 en de 11 graaden, zijn olijf-koleur, en hebben roode haairen.

Twee andere oorzaaken, kunnen denk ik, veel tot de zwartheid der *Negers* toebrengen.

Eerſte Oorzaak. De zwaarte en vogtigheid der Lucht.

De eerſte is de zwaarte en de vogtigheid der lucht, die zij inademen. Deeze lucht kan veroorzaakt worden door dat de Landen, die zij bewoonen, buiten gemeen laag en moerasſig zijn, en zodanig zijn eigentlijk bijna alle de westelijke kusten van Africa. De lucht is daar zodanig beladen met dampen, dat de vochtigheid tot in de zakken der klederen doordringt, en het ijzer aldaar doet roesten. Ook zijn de bewooners dier kusten veel zwarter, dan die zich meer landwaarts in onthouden; zelfs onder de eerſten zijn zij, die de laagſte gronden bewoonen, de donkerſte van koleur; gelijk bij voorbeeld die van Senegal. De kust, van die rivier af tot aan Cabo Verdo toe, is zo laag, dat zij vervult is van *marigrots*, dat waterige poelen zijn, door de overſtrooming der zee veroorzaakt. Die van de Goudkust, in tegendeel, zijn minder zwart, ook is de grond daar veel

hooger.

hooger.

Al de ondervindingen bevestigen het geen ik voorstel. De Guanches, die oude Inwooners van de Kanarische Eijlanden, volken van welken men ons zo veel fabelagtige vertellingen heeft gedaan, liggen eigentlijk niet onder de verzengde luchtstreek; maar echter, niet meer dan 5 graaden van de Zonnekeerkring gelegen, gevoelen zij de hitte der Zon zeer sterk. Zij die aan den Zuidkant van het Eijland Teneriffe woonen zijn olijf-koleur, en men ziet die koleur verhelderen naar maate dat zij Noordlijker op het Eijland woonen. De oorzaak deezer verandering is niet dat zij verder van de verzengde luchtstreek verwijdert zijn; zouden 18 mijlen afstants zulk een aanmerkelijk onderscheid kunnen maken? Neen, de gesteltheid van den grond van 't Eijland is daar van de eenige oorzaak; de Noordelijke gronden van Teneriffe zijn veel verhevener dan de Zuidelijke zij zijn vol bergen, en rijzen allengs van de zeekusten tot aan de Piek van Canariën; dit kunnen de beschrijvingen en de kaarten van het Eijland ons leeren.

In Afrika zelfs, en onder de gezengde luchtstreek, vind men, wanneer men landwaarts indringt, de koleur der *Negers* zo merkwaardig verminderen, dat het veel eer Blanken dan Zwarten zijn. De Ridder van MARCHAIS, die de groote Rivier van Senegal meer dan 500 mijlen landwaarts in is opgeweest, zekerlijk tot aan Tombut toe, de Hooftstad van Nigritie, die landstreek zo beroemt door den rijken handel die daar jaarlijks word gedreven door de Caravanen der Arabieren, of liever der Barbarische Mooren; die Ridder vond daar Natiën die bijna blank waaren. Men kan de hoogte van den grond dier landstreeken bijna afmeeten, 't zij door de lengte van den loop van Senegal, die, zeer snel stroomende, eene groote helling hebben moet; 't zij door de hoogte van verscheiden watervallen, die hem op verscheiden plaatzen breeken; men kent onder anderen die van Galaam, van Fele, en van Govina, welke minste hoogte veertig vademen is.

Africa is in 't algemeen het laagste van alle landen tusschen de twe Zonnekeerkringen gelegen; ook zijn in Africa de schoonste *Negers*. Men vind ze wel in Indië op de Philippijnsche Eijlanden, maar hun koleur is zo donker niet, en het geene zonderling is, is dat de Inwooners van Calichut in Malabar, op de westkust van het Schier-eijland van Indië, bijna blank zijn, schoon Calichut op 10 of 11 graaden ligt. Men kan de oorzaak daar van vinden in eene groote gematigtheid der lucht; de regen die daar van Maij tot October valt, matigt de hitte zo zeer, dat er eene geduurige Lente heerscht, terwijl de kust van Coromandel, die aan geenen kant van 't gebergte Gate is, de felste hitte moet verduuren. In het Shouwtooneel der natuur worden eenige aanmerkingen gemaakt over de oorzaak van dat verschijnzel.

Laat ons nog de Africanen vergelijken met de bewooners der Karibische eijlanden, die oude volken van Zuid-America en der Antilles eijlanden. Hun koleur is zeer gezengt, maar nadien hun land zeer hoog is, hebben zij de donker bruine verf niet die de Africanen onderscheit. Dat de grond zeer verheeven is, blijkt in het eijland Martinique, wiens midden vol hooge heuvels is, die door de Créolen Mornes genoemt worden, en op welke men een frische lucht verneemt; dus is het ook in Guiana, de landengte van Panama enz.; de landen zijn daar hoog en bergagtig.

In Peru, langs de gantsche vlakte die tusschen de zee en hooge gebergte Andes is, en omtrent zestig mijlen breedte heeft, vind men Inboorlingen, die omtrent de kusten woonen, welke geeler zijn, en zelfs een koperagtige koleur hebben, die hen onderscheit; daar zij, die naast aan den voet van 't gebergte Andes woonen, zo blank zijn als wij; de grond zich allengs naar het gebergte verheffende.

Dat de Hottentotten, schoon zij de bergen bewoonen, ons zo zwart toeschijnen, is niet om dat zij eigenlijk zodanig zijn; het is alleen om dat zij de wanhavenigste volken van de waereld zijn. Eene van hunne minwalgelijkste gewoonten is, geduurig hun lighaam te wrijven met een mengzel van schaapenvet en roet.

Tweede oorzaak. De winden.

Een tweede oorzaak, aan welke ik genegen ben de koleur der *Negers* toe te schrijven, is de wind, die met min of meerder kragt en aanhoudenheid heerscht in de verscheiden landschappen onder de verzengde luchtstreek, na dat zij min of meer voor dezelve bloot liggen. Bijna in gantsch Africa den grond laag zijnde, loopen er de winden heftiger voort, en zijn er menigvuldiger. Ik spreek hier van geen *Tornadors*, van geen *Hermetans*, en andere orkanen van die zoort, welke er zeer gemeen zijn; maar van de schier eenzelvige en gestaadig doorwaijende winden; die zijn in America nog in de Indiën dus niet, het land is geheel met bergen doorregen. De doorluchtige Academisten, die, tot onder de Linie, de hitte der Zon getrotzeert hebben, en van welken ik de bovenstaande aanmerking ontleent heb, schrijven de min of meer geele koleur der Peruanen toe aan den Oostenwind, die geduurig blaast. Zij die aan den voet van 't gebergte Andes woonen, gevoelen de kragt daar van niet; deeze keten van hooge bergen strekt hen een beschutzel; de wind gaat hen een mijl boven het hooft; daar zij, die nader aan de zee zijn, al de uitwerking van ondervinden.

Wat is dan die uitwerking? De dagelijksche ondervinding leert ons, dat de wind tegen de oppervlakte van een vochtig lighaam geftuit, het zelve lighaam verandert en zwart maakt. Ik heb daar van een zonderlinge proef gezien. Een Juffer van 19 jaren, die door regelmatige wezens trekken, eene groote schoonheid, en eene aangename vrolijkheid van karakter, veele minnaars tot zich getrokken had, verviel, ik weet niet hoe, in den buitenspoorigsten waan van godsdienstigheid; dit jeugdig meisje nam voor, al haar bevalligheden, tot de minste trekken toe uit te wisschen; zij ging naar heur buitenplaats, en maakte dag aan dag des morgens haar aangezicht nat, en zonder afdroogen stelde zij het bloot voor wind en lucht; offerende dus zonder reden, eene natuurlijke schoonheid op aan de inbeeldingen der dweperij; deeze dwaaze onderneming slaagde haar zo wel, dat in drie maanden, haare koleur bruin geel wierd, en zij in weinig tijds verloor het geene veele anderen, zelfs voor een deel van hun leeven, zouden hebben willen koopen.

Indien dan, geduurende drie of vierduizent jaaren, van geslagt tot geslagt, de Menschen geheel naakt, van 's Moeders borst af aan, voor de hitte der Zon, de vogtigheit der lucht, en voor den wind zijn bloot gestelt, is het dan niet zeer waarschijnlijk dat zij daar door eene zwartheit hebben kunnen verkrijgen, die onuitwisbaar is, om dat de grondbeginzels der koleur verandert zijn geworden; ik wil zeggen, de gesteltenis der deelen die

het licht weerkaatzen.

Ik zal niet onderneemen om eene volſtrekt onwederſpreekelijke reden te geeven van de wijze op welke deeze verandering geſchied, te weten door 't ſteeken der zonne. Ik zou meer kennis van de geſteldheid der Menſchelijke lighaamen en van de Natuur moeten hebben; en moogelijk zou ik dan nog niet beter ſlaagen, 't is mij genoeg mijne gisſingen hier over voorteſtellen.

Ik denk dan dat het netvlies, het geene wij gezegt hebben de plaats der zwartheid te zijn, behalven de breede openingen, van welken het is te zaamengeſtelt, nog als doorzaaid moet zijn van eene oneindige menigte van onzichtbaare kleine openingen. De geſtaadige hitte droogt volſtrekt de vogten op, die in die tusſchenwijdten kunnen zijn, zo dat al de ſtraalen opgeſlokt zijnde, het licht niet af ſtuiten kan.

Dit ſtrijt in het minst niet met het geene ik hooger gezegt heb van de vogtigheid; ik ſprak toen alleen van de uitwendige vogtigheid, van de vogtigheid der lucht, die niets uitvoeren kan dan de werking der Zon ſterker te maaken door de grofheid der deelen die zij in beweeging brengt; daar het vogt, van het welke ik hier ſpreek, inwendig is, natuurlijk, en volſtrekt onafhankelijk van de lucht.

Verklaaring van eenige bijzondere Waarneemingen.

Men zal moogelijk door deeze ſtelling al de voorkoomende zwaarigheden kunnen oplosſen.

1. Hoe komt het dat de Kinderen der *Negers* bijna blank gebooren worden? Het is zekerlijk om dat zij, nog vervuld en doordrongen van het vogt in 't welk zij voor hun geboorte leefden, een zekeren tijd noodig hebben om uittewaaſemen.

2. Waarom zijn de *Negers* blank, in de palmen van hunne handen, en onder de bal van hunne voeten? Om dat de ſterke drukking, die op die deelen geſchiet door de geſtaadige werkzaamheid, de kleine openingen van 't netvlies, die de lichtſtraalen opſlokken ſluiten of verëelen. Dus toont het vel eene effen oppervlakte, bekwaam om te doen afſtuiten.

3. Waarom zijn de *Negers* zwarter na hunnen dood, dan geduurende hun leeven? Om dat, behalven de uitwendige drooging, dan eene inwendige daar bij komt, door den geheelen ſtilſtand der vogten, die ook tot 't netvlies zijn betrekking heeft.

4. Waarom ſchijnt, wanneer een *Neger* zich brand, de wonde blank? Om dat het vuur het netvlies geſchonden heeft; en om dat eene der uitwerkingen van 't vuur is, te beletten dat iets, het welke die ſchending ondergaan heeft, meerder eenig voedzel erlange.

Dus kan men reden geeven van de buiten gewoonlijkſte verſchijnzels omtrent deeze ſtof; maar ik zeg nochmaals, ik geef dit alles alleen voor enkele gisſingen op.

NEGERHOENDEREN, zie HOENDEREN, *n.* III. *pag.* 1060.

NEGOTIE, zie KOOPHANDEL.

NEGUNDO, zie ESCHDOORN.

NEIGING, zie INCLINATIO.

NEK; in 't latijn *Nucha.* Door *nek* verſtaat men het agterſte gedeelte van den hals, van het hoofd af, tot tusſchen de ſchouderbladen toe: In de *nek* loopen alle de hals zenuwen neder en opwaarts, dat is de agterhoofds zenuwen over het geheele agter en zijde-hoofd tot op den kruin, de overige tot de ſchouderbladen, en ten einde uit: Spaanſche vliegpleiſters, en ſetons of dragten worden daarom op deeze plaats gelegt of gezet, om de ſcherpe vogten van de oogen, ooren, en hals af te trekken, veeltijds met een goeden uitſlag.

NEK ADER of WERVELBEENS-ADER, in 't latijn *Vena Cervicalis*, loopt tot de wervel-beenderen, tot het ruggemerg en de nabij gelegene ſpieren, en koomt voort van de ſleutelbeens-ader.

NEK-ZENUWEN; in 't latijn *Nervi cervicis*, zijn het eerſte paar, 't welk tusſchen de twee bovenſte wervelbeenderen in de ſpieren des hoofds en in 't uitwendige oor verdeelt word.

NENUFAR, zie PLOMPE.

NEPENTHES AUREORUM, word volgens de Neurenbergſche Apotheek uit de volgende dingen bereid: Neemt *Extract* van *opium*, een half once, *goudſaffaan*, twee ſcrupels; *hars van paradijs-hout*, beste *grauwe amber*, van elk één ſcrupel; maakt er een poeder van.

NEPENTHES LINNÆI, ook *Planta mirabilis deſtillatoria* genoemd, is de naam eener Plant daar men weinig anders van weet, dan dat hij op Ceijlon groeit.

NEPETA, zie KATTE-KRUID.

NEPETA MONTANA, deeze naam word door zommige Schrijvers, wel aan de *Berg Calaminte* gegeeven.

NEPHRITICUM LIGNUM, zie GRAVEEL-HOUT.

NEPHRITICUS; dat tot de nieren behoort of voor dezelve dienstig is, dus betekent *Nephritica* (*remedia*) zulke geneesmiddelen, die in de nier-ziekten en graveel dienstig zijn.

NEPHRITIS, zie GRAVEEL en NIER-ONTSTEEKING.

NEPHROTOMIA, is de naam van de Operatie, door welke de ſteen uit de nieren word getrokken.

Dat woord is grieksch, en koomt af van νέφρος, *ren*, *nier*, en τομη, *ſectio*, ſnijding.

De Heeren DE LA FITTE en HEVIN, hebben beide waarneemingen over deeze Operatie gedaan, welke te vinden zijn in de *Mem. de l'Academie Roijale de Chirurgie*, van de eerſte in *Tom II*, en van de laatſte welke tot tijtel voert *Recherches historiques & critiques ſur la Nephrotomie ou taille du Rein*, in *Tom. III.*

NEPTUNUS-HERSSENEN, zie MEANDRITES.

NERIUM, zie OLEANDER.

NERVINA; *Zenuw-middelen* of *Zenuw-verſterkende middelen*; zodanige zijn voornamelijk de volgende: *Salie marjoleine, roſemarijn, lavendel, ſpijke, wijnruit, chamædrijs, veld-cijpres, ſt. jans-kruid-bloemen, betonie-bloemen, laurier-beſiën, jenever-beſiën, barnſteen, eelandsklauwen, berg-cinnaber* en *van antimonie, eenhoorn, ſpecificum cephalicum, markgravinne-poeder* enz. De uitwendige zijn, behalven de gemelde kruiden; *barnſteen-olie, jeneverbeſiën-olie, terpentijn-olie, peter olie, bevergeil-olie, ſtinkende olie van wijnſteen, olie van aardwormen, olie* en *geest van mieren, wilde katten vet*; enz. en verder ook nog de bijzondere middelen tegen de kramp (*Antiſpasmodica.*)

NERVUS, betekend *Zenuw*; hier van zijn er een zeer groot aantal in het Menſchelijk lighaam verſpreid, welke men zegt dat alle hun oorſprong van de hersſenen hebben. Zie ZENUWEN.

NESSEL KOENING, zie KWIKSTAARTEN, *n.* XXIX. *pag.* 1705.

NESTEN, zie VOGEL-NESTEN.

NESTELING, zie KARPERS, *n.* XXIII. *pag.* 1448.

NESTEL-KNOOP, zie TOVERIJE.

NET, *Netten*, *Net wand*, hier door verſtaat men al zodanig tuig, 't welk van bijzondere zoort en dikte van gaarn, en enkel ook wel van zijde, op zekere daar toe gemaakte houtjes word gebreid en vervaardigt; men gebruikt dezelve om te visſchen, als mede om Vogels, viervoetige Dieren enz. te vangen.

Dewijl de Visſcherij en Vogel-jagt een der voornaamſte tijdverdrijven van het landleeven is, zijn wij aan onze Leezers verſcheide bijzonderheden ten aanzien van de *netten* en derzelver verſcheidenheden verſchuldigt, doch voor en al eer wij daar toe overgaan, zullen wij alvoorens een denkbeeld zoeken te geeven, hoedanig men de *netten* moet breiden en vervaardigen, hier bij eene beſchrijving voegende van de werktuigen die men daar toe nodig heeft.

Beſchrijving der Werktuigen die men tot het Nettebreiden nodig heeft, en de manier om dezelve te gebruiken.

1. Moet een zulke die zijn ledige tijd met *nette-breiden* wil ſlijten, zich van een dozijn houte *naaldens* voorzien die naar de wijdte der maaſen, waar van 't *net* zal zamengeſtelt worden van verſcheidene groote moeten zijn; zie derzelver afbeeldzel op *plaat* XXXIV de onderſte afdeeling *Fig.* 1. Deeze *naaldens* worden doorgaans van *vlier-hout* of *hazelaar* vervaardigt, en zijn gemeenlijk, negen, tien of twaalf duimen lang, en zo dik als de rug van een mes.

2. Is men verſcheidene *breid-houtjes* van verſchillende dikte noodig, geregeld na de wijdte der maaſen, waar uit het *net* zal beſtaan; deeze breid-houtjes worden om de ligtheid van wilgen-hout gemaakt.

3. Moet men een ſchaar hebben, die gemakkelijk in de zak kan gedraagen worden, zonder dat men gevaar loopt om er zich aan te kwetzen; dewijl men die gedurig van doen is, wanneer men *netten* verſtelt of nieuwe maakt, om entjes touw of gaarn af te ſnijden enz.; zie de afbeelding van een ſchaar, die hier zeer dienſtig toe is op *Plaat* XXXIV de boovenſte afdeeling, *Fig.* 3.

4. Om het gaarn te tweernen is het zeer dienſtig een houten Molentje te gebruiken, 't welk uit verſcheidene ſtukken is zaamengeſtelt, zo als uit *Plaat* XXXIV *Fig.* 1 en 2 van de bovenſte afdeeling kan gezien worden, en waar van wij hier de beſchrijving laaten volgen.

Neemt twee ſtukken hout, I. G. en F. H. zes duimen lang, daar op de einden in 't midden gaten in zijn; neemt nog twee andere houtjes F. G. H. I, welke koomen moeten in de twee eindelingſte gaatjes van de twee eerſte houtjes, zo dat zij met malkander een vierkant uitmaaken; buiten deeze vier houtjes moet men een vijfde hebben, K. P. N. anderhalf voet lang, dat de helft dikker is dan de twee laatſte, zijnde aan het eind K. zo geſneeden, dat het zich vrij in 't gat bewegen kan, en 't andere eind O, moet zo geſneden zijn, dat 't er boven over heen ſteekt, en hoe langs hoe dunner na het eind N. word, gelijk de punt van de ſpil, waar op men vet gaarn ſpint.

Neemt voorts een ſtuk bodem van een ton of een ander plat hout, dat een halve duim dik is, en groot negen duimen, ſnij het rond, gelijk gij in *Plaat* XXXIV *Fig.* 1 ziet, maakt in 't midden M. een gat, om 't eind N. van het ſpilletje, tot aan O. te doen ingaan, het geen omtrent op twee duimen na aan 't hout H. F. is. Dus zal het Molentje gemaakt zijn. Om dat Molentje te gebruiken legt men de kluwens gaaren in een bak, en bint de einden aan de punt van 't houtje N. vast; men maakt een ſnaar aan twee einden van een houten boog Q. R. vast, deeze ſnaar doet men eene ſlag om 't houtje; ter plaatze door T. getekent; en het Molentje, of houtje rond doende omgaan, gaat men al agter uit, naar maaten dat het tou draait; deeze Molen gaat om als men den boog doet voort gaan, gelijk men op de viool ſpeelt, of gelijk een Smit die in een ſleutel een gat boort.

Als er een groote langte van dit getweernde gaarn is, en de Boog ten einde geloopen, doet men 't van het eind N. af, om 't op het eind van 't houtje te winden, op de plaats door P. getekent, tegen het rond houtje aan; en als al 't gaarn daar op is gewonden, maakt men 't weder aan het eind van het houtje vast, om gelijk te vooren, te tweernen.

5. Het gaarn door middel van het beſchreeven Molentje getweernt zijnde, wind men het aan kluwens, vervolgens een *net* willende opzetten doet men het op de onderſtaande wijze op de *naaldens*.

Neemt het *kluwen gaarn* op *Pl.* XXXIV *onderſte afd. Fig.* 3 afgebeeld met Y. en ſteek een eindje van het touw F. in de Naald, zettende den duim van de linkerhand daar op, en houdende het andere deel van 't gaarn met de rechterhand, zult gij 't ſteeken door de opening D. C. en het tweemaal om de *pen* I. van de Naald doen, dit gedaan zijnde, brengt het *touw* H. in de *kerf* B. en keer de Naalde aan de andere zijde, om het touw aan de pen te doen door de opening C. D. leg het dan in de *kerf* B., om dit touw nogmaals door te ſteeken; gaat zo voort tot dat de Naald vol is.

Zo menigmaal als gij 't *touw* om de *pen* wilt doen, moet gij niet anders doen, dan den duim op de *plaats* G. te drukken, dan zal de *pen* na buiten koomen; dit zal maaken, dat het touw er agter koomt zonder in de *opening* D. vast te blijven.

6. Als de *Naald* vol is, neem dan een *Breidhoutje*, om te werken, gelijk *fig.* 2. op de aangehaalde *plaat* verbeeld word; doe er twee ſlaagen van 't touw om, en knoop de twee einden te zaamen. trek het dan van 't *breidhoutje* af: Dit zal uwe eerſte Maas zijn, welke met de *cijffers* 4. 5. *fig.* 3. getekent is; als gij ziet dat deeze Maas te groot is, neemt dan een houtje, dat wat kleinder is, en is het te klein neemt dan wat dikker.

De eerſte Maas zijnde gemaakt, ſla een Spijker, met 4. getekent, en doe daar de Maas aan, zodanig, dat de knoop op de helft van die luds zij; neemt dan uw breidhoutje 5. 7, nabij de maas 3. en ſlaande dan uw gaarn 6. over 't breidhoutje heen, ſteek uwe naalde in de maas agter het breidhoutje om, en haal het touw vast om het breidhoutje, zo dat de plaats 6. onder 3. kome, en haal het aan 't breidhoutje, zet er dan uwen duim op, om het vast te houden, ſlinger voorts het gaarn voor de doorſtooken maas om, en ſteekt ze daar na boven de punt uwer naalde agter de maas om, en haal hem door en aan, dan zult gij eene tweede knoop hebben, welke de tweede maas uitmaakt, daar na moet gij 't houtje weder uit de tweede maas haalen, om 't onder de tweede te houden; dus zult gij ook met de derde doen, en zo zult gij met de andere voort gaan, en zo vervolgens. Deeze manier noemt men *Opzetten*.

7. Wil men in plaats van tweemaal te doorſteeken, zulks met eens doen; begint dan de eerſte maas zo als hier boven gezegt is, en er voorts uw breidhoutje onder, zie *fig.* 4 *van de zeldfde plaat*; leg het gaarn op het

midden L. en houd dat met uw duim van de linker hand vast, houdende de drie agterſte vingers regt uit, legt dan uw touw over het houtje, om de drie middelſte vingers I. onder het breidhoutje heen, en digt bij den duim, en maakt er als een rond van M. dat over de maas heen legt, daar na zult gij de punt van de Naald onder het houtje heen binnen den ſlag ſteeken, en in het doorhaalen van het touw 't eind dat van de naald afhangt, om den pink of kleine vinger vast haalen; dan zult gij uwe Naald daar door haalen, en haalen uw touw na u, houdende uwen duim op L.; laat dan eerst ſlippen de ſlag die om de twee middelſte vingers is, en als die vast aan 't houtje is, laat dan ook de bogt ſlippen die om de pink is, en haalt den knoop ſtijf toe; als de tweede Maas gedaan is, haal er dan het breidhoutje uit, en houd het onder die maas, om een derde te maaken, en dus met de andere; deeze manier waar mede men maar eens doorſteekt, is vaardiger dan de eerſte.

Zo gij deeze beiderleij manieren van *netten* breijen niet kunt verſtaan, om dat het wat duister is, volg mijnen raad, en ga bij iemand die breijen verſtaat, als dan zult gij het gemaklijk vinden, en hij zal u in eenen dag gemakkelijk beide deeze breiſteeken leeren; en als gij het kent, kunt gij verzeekert zijn dat met aandagt leezende het geen hier gezegt word, gij allerlei zoorten van *netten*, die gij bedenken kunt, zult kunnen maaken.

8. De maazen gemaakt zijnde zodanig op *Art.* 4 en 5. is geleert, en vervolgens een *net* willende opzetten, moet men in de eerſte plaats in agt neemen, dat om een *net* te hebben, dat geſpannen de verlangde grootte heeft, het opzetzel tweemaal zo lang moet zijn.

Bij voorbeeld; gij wilt een *net* hebben lang van A. tot aan het cijffer 8. toe, *Fig.* 5. van *Plaat* XXXIV *benedenſte afd.*; volg dan deeze manier van Nettenbreijen, tot aan de letter B. welke tweemaal zo lang is, om dat die maazen, zijnde van de eene en de andere zijde open, gelijk men in Fig. 5. ziet, het *net* de helft korter zal worden.

Hebbende de noodige langte gebreid, open dan de Maazen, aan de weerszijde, ſteek een touwtje door den gang A B. van *fig.* 6., en knoop de einden daar van aan malkander: 't Opzetzel af zijnde, en in ſtaat om te vervolgen, moet men dit alles in acht neemen, om zo een *net* te maaken als men wil dat ſchuine ruiten heeft.

Gewigtige onderrechting voor een Fuik, met verſcheiden Inken.

Men maakt zelden Fuiken, dan om te visſchen; die op *Plaat* XXXV. *bovenſte Fig.* is afgebeeld, zal tot een model kunnen dienen om er anderen na te maaken.

Uit deeze *Figuur* kan men zien, dat na de groote opening, of voornaamſten ingang S. P. R. 'er van binnen in het *net* nog een ander *net* is, 't geen men de *keel*, of den *ink* noemt, om dat de Fuik daar door ingaat, en 't *net* naauwer wordt; desgelijks, om dat die *ink* of *keel* hoe langer hoe naauwer van E. e. tot L. wordt.

Als men een *net*, daar eene, of meer *inken* aan zijn, wil maaken, moet men eene gang maazen, rondom de plaats breijen, daar de *ink* wezen moet; men zal die maazen in vieren deelen, en in 't begin van elk deel, zal men twee maazen te gelijk opneemen, dat is, dat men ze door twee maazen zal ſteeken, die malkander volgen.

Bij voorbeeld de Figuur die hier is afgebeeld, heeft twee en dertig maazen, die in vieren gedeeld, zal voor elk vierde deel geeven acht maazen; men zal dan de eerſte twee maazen te gelijk nemen in A., en vervolgen met breijen, tot B. alwaar men weder twee maazen te gelijk zal opneemen; wanneer men weder tot D. vervolgen zal, en desgelijks doen; en ten laatſte nog twee anderen in D. deeze maaken de vier plaatzen uit, welke bepaald zijn, om twee maazen in elken gang bij een te nemen, om door dit middel den ingang van den *ink* hoe langer hoe naauwer te maaken, op eene langte, die men ze geven wil.

Hoe men Netjes maakt, die ſluiten gelijk een Beurs.

De *net-beursjes*, die men maakt, om met de *Fret Konijnen* te vangen, zijn van dat zoort.

Om ze te maaken, zet men zo veel op, als men tot de wijdte, die men begeert, meent nodig te wezen, en men vervolgt met breijen tot eene langte, welke men meent dat ze moeten hebben. Als het gebreid is, haalt men alle de maazen van 't eind bij een, om ze bij een te knoopen, gelijk in de letters E. F. van *Fig.* 2. *Plaat* XXXV. *bened. afdeeling* te zien is, welke een Konijne *netje* verbeeld, dat in ſtaat is, om gezet te worden; *Fig.* 3. die er een verbeeldt ten halve gedaan, zal tot een ontwerp dienen.

Om te beletten, dat een Net met ſchuinſe maazen, niet langer kan worden.

Als men een *net*, met maazen over dwars heeft, en men 't wil gebruiken, zonder dat het langer of korter wordt, dat dienſtig is voor de langte en breedte, welke men hebben wil, zo dat het zich altijd in eenen ſtaat houdt en dat de maazen gantsch open zijn en vierkant ſchijnen, gelijk in *Fig.* 1. *Plaat* XXXVI. *ond. afd.* te zien is; 't geen een Patrijs-net, of ſleep-net, om Patrijs te vangen verbeeldt. Dusdanig is 't ook met de ladders van een ſchakel, of de grootte maazen van een Kwartel-net gelegen.

Tot dien einde moet men de breedte opzetten, welke men wil, en 't vervolgens tot de langte breiden, die 't hebben moet. Als men aan den laatſten gang van de maazen gekomen is, zo verandert men van breihoutje en neemt er een dat de helft, of twee derden kleinder is, als dat, waarop men 't *net* gebreid heeft, en men breid eenen gang op dat klein houtje, dit gedaan zijnde neemt men 't touw weg, en ſteekt het door alle de maazen van de zijde van 't *net*, en maakt het aan de ſpijker vast; om aan de twee zijden van het *net*, een rij met kleine maazen te maken, gelijk men aan de twee einden heeft gedaan; zo neem daar na de draad weg, en ſpan het *net*, gelijk in de *Figuur* te zien is. Gij zult zien, hoe die kleine maazen het zelve ſtijf houden, van A. na B. en in de langte, van B. tot G. en A. tot F. dat de breedte uitmaakt.

Maar om zich niet in dit zoort van kleine maazen te bedriegen, welke te klein gemaakt oorzaak zoude zijn, dat het *net* in 't midden zakachtig werd, moet men daar een proef van neemen, in twee of drie van de eerſte maazen, en van breihoutjes veranderen, tot dat men de vereischte grootte krijgt, op dat zich alle de maazen van het *net* vierkant open houden. Want indien het houtje al te groot was, zoude het, geſpannen zijnde, te lang

we

wezen, te ſmal of niet wel geſteld. Men kan daar ligt een proef van nemen.

Hoe men een Net moet maaken, om gemeste Patrijzen te vangen.

Ziet de afbeelding van een zodanig *net* op *Plaat XXXV. fig.* 1., gevoeglijkst is het zelve met vierkante maazen te breiden.

Het word van drie ſtukken gemaakt, het grootſte A. B. F. G. zal zes voeten lang wezen, en vier voeten breed, en de twee andere ſtukken, P. Q. I. H. en K. L. X. Y. zullen vier voeten lang zijn, en een voet breed; men moet ze aan 't groote vast maaken, beginnende met de hoek Q. en laatende van Q. R. tot aan 't eind G. zo veel langte, als het kleine *net* breed is, te weeten één voet; deeze langte zal aan het punt R. overſchieten, waar van daan men zal beginnen de twee ſtukken, beginnende met Q. aan een te naaijen; gaande daar mede voort tot aan de letters P. S. en laatende zo veel langte van 't groote *net* van S. af tot aan B. als van Q. tot aan 't eind G. Dit gedaan zijnde, zet het andere ſtuk X. Y. daar aan, en recht tegen over V. T. op de zelfde wijs.

Deeze *netten* bij een vergadert zijnde, zult gij vier andere ſtokken hebben gelijk die, welke met de letters C. E. N. verbeeld zijn, lang achtien duimen en een vinger dik, met een keep aan 't eind N. om 't vast te maaken aan elken hoek, R. S. T. V. daar de *netjes* vast zijn gemaakt: Men zal aan alle deeze houtjes een gaatje maaken, op een halve voet na aan 't eind C. om daar een ijzeren of koperen ring in te ſteeken, gelijk men aan de gardijnroeden doet.

Daar na moet men een touwtje neemen, dat vrij ſterk is, en ſteeken het met een eind door den ring van het houtje, 't geen vast zal zijn aan den hoek van het *net*, dat getekent is met de letters Q. R., en van daar aan den hoek van 't kleine *net*, ſteekende dat door alle de maazen van de kant, en koomende net door de maas I; ſteek het daar na in den ring van 't houtje, 't geen aan den hoek P. S. zal wezen, van daar in de maas van den hoek van 't groote *net* B., en dus in 't ronde, tot aan den laatſten hoek G. en eindelijk in den ring met 't ander eind. Men zal die twee einden laaten hangen, elk een voet vier of vijf lang, en knoopen ze te zaamen, gelijk men ze in de letter M. ziet.

Hoe men het Net maakt, het geen de naam van Puit draagt.

Dit *net* het welk een zoort van *Fuik* is, kan men afgebeeld zien op *Plaat XXXV.* onderſte afdeeling *fig.* 2. en 3; zijnde *fig.* 2. het *net* in zijne volkoomenheid op gezet, en *fig.* 3. alleen 't geraamte er van, en om er 't fatſoen en de evenredigheid van te doen begrijpen.

Om dit te maaken moet men 16 maazen opzetten, en van vier tot vier maazen in de eerſte gang, na het opzetten, meerderen, en de andere gangen op dezelfde wijs, meerderende recht over die op de rij der voorgaande maazen zijn zullen, tot dat 't *net* anderhalf voet lang zal zijn, welke eene van de ingangen uit maakt. Als men die langte heeft, zal men niet meer meerderen, en voortgaan zonder meerderen of minderen; en als men nog drie voeten gebreid heeft, laat men een opening in de plaatze, daar men heeft in het ronde gewerkt, keer alsdan uw werk om, als of gij een *net* wilde maaken, dat niet was geſlooten; en als gij tot de maas gekoomen zijt, daar gij de oude manier van breijen hebt verlaaten, keer dan op de maazen om, die gij maakt; en als gij aan het ander eindé zijt gekoomen, blijft dan zo voortgaan ter langte van eene voet, op dat er opening zij om de Vis uit te haalen; dit gedaan zijnde, zal men weder in 't rond breijen gelijk men in 't begin gedaan heeft tot drie voeten langte. Uwe *Puit* zal zeven voeten langte hebben, zonder de twee ingangen of *inken*; dan zal men de tweede *ink* maaken, neemende twee maazen te gelijk, om elken vierde maas in 't ronde van het *net*, en dan mindert men tot zestien maazen, gelijk men aan 't ander eind is begonnen.

Daar na zal men de Hoepels vast maaken, zettende de eerſte A. G. net op de maazen daar men eerst heeft beginnen te minderen; eene andere D. K. aan de andere kant van den buik; eindelijk de twee andere hoepen tuſschen beiden op de plaatzen gemerkt B. H. C. I. even wijd van een; maakt er daar na de *inken* aan, gelijk men doet aan den buik eener *fuik*, en ſluit dus den ingang M. De vier Hoepen van de *puit* moeten de grootte van eene bier-ton hebben, die erook zeer goed toe zijn.

Als men dat *net* wil ſpannen, moet men vier ſtokken neemen D. F. K. V. die een arm dik zijn, en vijf en eene halve voet lang; en maaken deeze met touwen rondom de hoepen vast, om de *puit* in ſtaat te houden, gelijk een ton zoude doen, en door de letters A. B. C. D. blijkt: Men moet vier touwtjes aan 't hout G. H. I. K. laaten hangen om daar ſteenen aan vast te binden, op dat de *puit* na den grond zinke: Ook zal men een touw L. R. van één roede of anderhalf lang, aan de *puit* vast maaken, om ze op te haalen, als men er niet bij kan koomen, zonder zich nat te maaken; maar dit doet men ook met twee houten kruiswijs boven, dwers over de hoepels vast te maaken daar men een haak in ſlaat; hier door doet men ze ook ſtevig ſtaan.

Een Net, dat uitnemend is om in allerleije zoorten van waters te zetten.

Dit word vijf gatig, of *vijf Inkenet* genoemt. 't Is vierkant, en ſchijnt een Kooi te zijn; men ziet het zelve op *Plaat XXXVI. fig.* 1. afgebeeld, in die geſtalte als het in 't water moet ſtaan en opgezet worden; in *fig.* 3. van dezelfde Plaat ziet men er enkel het geraamte van, om er er zo veel te beter de Structuur van te kunnen begrijpen.

Het zelve beſtaat uit zes ſtukken, zijnde in elke eene *Ink* of ingang in 't midden, uitgenoomen die, welke om laag en ten eene maalen geſlooten is.

Om te leeren, hoe men dit *net* maakt, zullen wij onderſtellen, dat het acht voeten vierkant heeft, en vier voeten hoogte. Zet dan acht-en-twintig Maazen op, die elke een duim wijd zijn, en werk op de gewoone wijze, zonder meerderen of minderen tot veertig voeten langte, 't geen vierhonderd en tachtig gangen maazen uit zal maaken. Neem dan een touwtje en ſteekt dat door alle de maazen van de eene kant van dat *net* heen; knoop de twee einden aan een, en maak ze aan een ſpijker vaſt, om aan de andere kant te werken, beginnende met de eerſte maas, waar aan gij het gaarn dat op uwe naalde is, zult vaſt knoopen, en breijen daar van honderd en twintig ſteeken; en, als gij op die plaats gekomen zijt, keer dan uw werk om en breid daar heen, daar gij zijt van daan gekomen, als of gij een bijzonder *net* wildet maaken, en gaat zo voort tot dat gij honderd en twintig maazen, zo wel lang zijt, als breed. Dit ſtuk *nets* dus gewerkt zijnde, zal dienen om 't bovenſte van het *net* te maaken. Dit af zijnde, zo breid aan 't tegen-

overſtaande eind, na dat gij uw *net* weder geregen zult hebben, nog een ſtuk van honderd en twintig maazen vierkant, 't geen voor 't onderſte zal dienen.

Dit gedaan zijnde, ſteek dan vier rechte ſtaaken A. C. D. B. zodanig in den grond, dat zij een vierkant uitmaaken, en acht voeten van den andere ſtaan. Maak een touw om laag vaſt aan de vier ſtaken E. F. G. T. en een ander touw op de plaatzen gemerkt A. C. D. B. ſpan dan uw *net* in de langte daar aan van binnen vaſt, en rijg het van boven en onderen, rondom dat touw toe; ſpan dan uw boven en onderſtuk, om ze desgelijks elke aan hunne touwen vaſt te rijgen aan 't *net* dat rondom gaat, dus zal uw *net* zo vierkant zijn als een dobbelſteen. Dan moeten er de *inken* of ingangen nog maar aan vaſt gemaakt worden. Deeze moet men met twaalf maazen opzetten, en meerderen, van drie tot drie maazen, voor de eerſte gang maazen, na het opzetten; en zo voortgaan aan elken gang maazen op elk der plaatzen, tot dat het twee voeten langte hebbe. Men moet zulke vijf *inken* maaken van het zelfde fatzoen, als 't eerſte, 't eene zal zijn voor boven H. en de andere voor de vier zijden; en als zij gedaan zijn, open ze en ſpan ze in 't ronde op elke kant van het *net*; ſnij er daar na uit 't geen noodig is, naar de groote van den ingang van de *ink*, welke gij er in naait. Span er daar na de touwtjes aan; zo dat de *inken* geſpannen ſtaan. De ondervinding zal uw het overige leeren, en het *net* zal in ſtaat zijn, om gezet te worden.

Andere manier om dat Net te maaken.

Dit geſchied met elk ſtuk op zich zelf te maaken; op de volgende manier.

Men moet met de kleine opening A. zie *fig.* 3. *Pl.* XXXVI. van den *ink* beginnen, en zetten twaalf ſteeken op, die elke van een duim zijn, en in de eerſte gang, welke gij na het opzetzel moet maaken, zult gij meerderen van de eerſte maas af, een tweede meerdering op de vierde maas, een andere op de zevende en de laatſte op de tiende. Dit zijn vier meerderingen in eenen gang; men moet het zelfde in alle de gangen der maazen onderhouden, welke men gaan zal; zettende geene meerderinge meer dan vier in een gang; en om u daar in niet te bedriegen, maak deeze vermeerderingen gedurig op den rang van die der voorgaande, zij zullen als rechte linien A. C. A. I. A. B. maaken. Deeze linien zullen dubbeld wezen, gelijk zij ſchijnen, ſchoon dezelve ſlangswijs loopen. Op deeze wijs zal men met zekerheid en zonder fout werken. Zo gij wel acht geeft op de plaatzen met de letters H. G. D. E. I. F. zult gij zien. dat de meerderingen, dus gemaakt, malkander volgen.

Als er ontrent twee voeten zijn van A. tot de letter C, of B, dan zult gij eene meerdering maaken, en aan de achtſte maas eene andere, en aan de zestiende weder eene, om dus om de achtſte maas te blijven vermeerderen, tot dat het *net* de langte van zes voeten hebbe; wanneer het in 't ronde aan de wijdſte kant gemaakt zal zijn, gelijk de Figuur en de geſtipte boog K. H. M. aantoonen.

Mengzel, waar mede men de Netten taant, om ze voor het rotten te bewaaren.

Om de *netten* te bewaaren, moet men ze *taanen*, dan kan men zelange goedhouden, en het Gevogelte, en de Visch is er zo ſchuw niet voor, als dat ze wit zijn. Men heeft maar drie zoorten van koleuren, die voor allerleije *netten* goed zijn; te weten, bruin, geel, en groen.

De eerſte is de gemeenſte, en bewaart het want 't allerbeſt. Dit word van run gemaakt, die men bij de Looijers haalt en waar mede de Huiden bereid worden. Maar, dewijl men dit niet overal vind als men het van nooden heeft; is die, welke men met *Notenbolſters* maakt, ook goed en voldoende genoegzaam; zie hier hoedanig men dezelve gereed maakt.

Graaft de *Notenbolſters* in den grond, tot dat zij half verrot zijn, neemt ze daar na er weder uit, en op twee ſchepels van dezen *bolſter*, giet twee emmer *water*; laat alles met malkander den tijd van een uur koken, legt daar na uwe *netten* op den grond van de ketel, en de *bolſter* en 't *nat* er boven op, en laat ze daar in vier en twintig uuren ſtaan; haal ze er daar na uit, en wring ze wel en draag zorg, dat gij ze ſpant, om ze te laaten drogen.

Het tweede verfzel, 't welk geel is, word van *Schelkruid* gemaakt, 't geen men met groote handvollen moet neemen, en beſtrijken daar de *netten* overal mede, als, of men ze met zeep beſmeerde, en als het gedroogd is zal het geel zijn.

De laatſte of groene koleur is 't allerbekwaamst om Vogelen te vangen; om dat zij de Kruiden gewoon zijn te zien, die van dezelfde koleur zijn, en daar over loopende maakt het hun zo ſchuw niet, als zij de *netten* met die koleur geverft zien. Zij word van groen Koorn gemaakt, dat gehakt, geſtampt en gekookt is, en waar mede men het *net* overal beſmeert: De koleur welk door een Zijverwer daar aan word gegeeven, is veel beter, en zal langer duuren, en men raad u die te gebruiken, zo gij op een zodaanige plaats zijt, daar men ze kan bekoomen.

Wat men dient in agt te neemen om Netten lang te bewaaren.

Zo als hier boven is gezegt, verſtrekt het zomtijds *taanen* der *netten* tot een groot behoud van dezelve; doch behalven dit dient er in agt genoomen te worden; 1. dat wanneer men met een *net* heeft gevischt, het zelve ter deege van alle vuiligheid moet worden gezuivert, en terſtont in de lucht gehangen om te laaten droogen, dewijl het anderzins zeer ras verrot; 2. dient men de *netten* op zulke plaatzen te bergen daar geen Rotten nog Muizen bij kunnen koomen, en dus is het best om ze aan de zolder op te hangen; 3. moet men niet nalaatig zijn, zo dra er een of meer Maazen aan ſtukken zijn gebrooken, dezelve aanſtonds te ſtoppen, dewijl de breuk anderzins in korten tijd grooter word. Dit voorſchreeven in agt neemende, zal men langen tijd de *netten*, ſchoon dezelve veelvuldig gebruikende, voor bederf kunnen bewaaren.

Om meer andere zoorten van *netten* te vervaardigen; zie op VISSCHEN, VOGEL en alle zodanige artijkelen waar bij het te ſtaade koomt, Netten te gebruiken.

NET, *Net vlies*; in 't latijn *Epiploon*, *Omentum*, *Operimentum*, *Rete*, *Reticulum*. Alle Dieren, als Menſchen, Koeijen, Paarden, Honden enz. hebben een dun *vlies*, met veele vaten doorweeven, even als of het een *net* waare, van den maag en dikke darm afkomſtig, en dubbeld nederhangende over al 't gedarmte van den buik tot in het bekken toe.

De

Dit *Net-vlies* is vast aan de milt, loopt onder langs de maag, in de Koeljen langs de lebbe tot aan de holte der lever, en ontfangt een tweede *vlies* van de opperbogt van den dikken darm.

In Kinderen kan men deeze *vliesen* opblaazen 't welk eene fchone vertooning maakt, en als dan ziet men als een zak gevormd van een allerdunst *vlies*, van de penszak afkomftig met veele vaten, langs welken in bejaarden veel vet loopt, zo dat vooral in Beesten dit *vlies* zomtijds zeer vet, en ondoorfchijnend is. Dit is het groote *net-vlies*.

Het kleine legt tusfen den flokdarm, boven de holte der maag en lever in; zaamenftel en overige omftandigheden, zijn gelijkvormig.

Doch aan den dikken darm onder, vindt men zeer veele aanhangzels, als of het kleine *net-vliezen* waaren, deeze konnen zomwijlen bij uitftek door vet opgezet zijn.

Het *Net-vlies* fchijnt de beweeging der darmen gemakkelijk te maaken, kan afgefneeden worden zonder naadeel, gelijk men in buik-wonden, en allerlei breuken dikmaal verplicht is te doen. Zo dat de tegenwoordigheid van dit *vlies* niet vollftrekt nodig is, tot het leeven.

NET-ADER; in 't latijn *Venæ epiploicæ*; deezen hebben haar oorfpong van de onderfte *milt-ader-ftam*, en van een tak der *rechte poort ader-tak*.

NET-BREUK, gelijk de darmen zo kan ook het *net-vlies* door de openingen des buiks uitfchieten: Men ziet daarom, *net-breuken* aan den navel, liesch, en onder den dijenband maakende een *dije-breuk*. In de *linea alba* wordt van gelijken het *net* uitgefchooten gevonden. Doch allermeest in de *navel*, en *liesch-breuken*.

Kinderen en jonge lieden zijn er aan onderhevig, dog meest bejaarde, vooral die zeer vet zijn.

De *Net-breuken* zijn of enkel *net*, zeer dun zijnde bij magere of tengere Menfchen, of wel beftaan uit zeer vet *net-vlies* op een gepakt, even als kluitjes, of keutelijes zig aan het gevoel opdoende. Dit laatfte zoort is ligt in te houden, maar het eerste zeer moeijelijk om dat het dunne *net-vlies* door eene zeer kleine opening fchiet.

Het vertoont zig aan het gevoel, in Mans, als of er eenige wormen in den ftreng der zaad vaaten waren, die daar door mede dikker is, het gezwel zelve is niet pijnelijk, en laat zig niet inbrengen dan in het bed, als de lijder legt en warm is: Dit wordt dikwijls voor eene *cirfocele* gehouden. Het flimfte is, dat er bijna geene banden zo volkomen fluiten konnen, dat zij deeze *breuk* inhouden.

De vette *net-breuk* 't zij op zich zelve, het zij met gedarmte uitgefchooten, bedriegt dikwils den Heelmeester als er verftropping plaats heeft, om dat zij het verkeerdelijk houden voor keutelen, die zij bij gedeeltens willen inbrengen.

In *verftropte breuken* ondekt men dit *net* zeer dikwils zo fterk in een gepakt, dat het, of fchoon de ring reets genoeg verwijdert is om den darm in te brengen, moet afgebonden en onder den band afgefneeden worden, 't welk nogtans zonder eenig toeval volkoomelijk geneest, alleen houd men in dit geval den band in den wond, om bij de afvalling dit verrotte ftuk te verzekeren.

Dikwerf ziet men zulk een *net* jaaren lang uit hangen zonder ongemak, dan die de zwaarte veroorzaakt. De *net-breuk* is niet zeer gevaarlijk ten zij dezelve den darm beknelt die telfens uithangt.

Evenwel zijn er voorbeelden van verftropt *net-vlies*, zelfs in eene *dije-breuk*, zonder darm verzeld, waar door koud vuur gebooren wierdt, welke zig over den geheelen buik uitfpreidde, en den dood veroorzaakte.

NETEL; *Barn-netel*, of *Brand-netel*; in 't latijn *Urtica*. Hier van zijn verfcheide zoorten daar de volgende de gemeenfte en bekendfte van zijn.

1. De *groote Brand-netel*; *Urtica major*; *Urtica urens* II. Dodonæi; (*Urtica foliis oppofitis cordatis racemis geminis*, Linn. *Spec. Plant.*)

2. De *kleine Brand-netel*; gewoonlijk *Heete Nétel* genoemt; *Urtica urens minor*; *vel minima* Dodonæi, (*Urtica foliis oppofitis ovalibus*, Linn. *Spec. Plant.*)

3. De *Roomfche Netel*; *Urtica urens*, *pilulas ferens*; *Urtica romana vulgo*; (*Urtica foliis oppofitis*, *amentis fructiferis globofis*, Linn. *Spec. Plant.*)

Befchrijving. De eerfte zoort fchiet uit de wortel, die vezelagtig, en geelagtig is, en verre onder de grond voortkruipt, een vierkante getakte fteng op, van twee voeten hoogte of meer; waar aan bladen tegen malkander over groeijen, die hartformig-langwerpig, puntig, gezaagt, en wat haairig en rouw zijn: Aan de toppen der takken en uit de oxels der bladen koomen lange dunne trosfen met bloemen voort, die uit helm-ftijltjes beftaan, en de mannelijke bloemen zijn, en geen vrugt of zaad geeven; maar daarintegen koomen op andere takken of planten die Vrouwelijk zijn, op de fteelen fpitze zaadhuisjes voort, zonder zigtbaare bloemen, welke rond, plat en blinkend zaad bevatten.

De tweede zoort, gelijkt veel naar de voorgaande, maar is kleiner, zelden hooger dan een voet opgroeijende; en de bladen zijn ook korter en eijrondagtiger, ook zagter, en bleeker groen van koleur; brandende ook meer als de voorige.

De derde zoort gelijkt ook veel naar de eerfte zoort, maar fchiet zo hoog niet op, en de bladen zijn kleiner, en fterk brandende; uit de oxels der bladen koomen kogel-ronde rouwe groene bolletjes op fteeltjes voort, groter zijnde als erwten, welke het zaad bevatten, dat plat, puntig, bruin en blinkend is, en zeer veel naar het Lijnzaad gelijkt.

Daar is ook eene verandering van, die minder gezaagde bladen heeft, welke naar die van het Glas-kruid gelijken; en nog een andere die fraaije groen-, geel- en rood-bonte bladen heeft.

Plaats. De eerfte zoort groeit in Hoog- en Neder-Duitschland enz. naast de heggen, wegen, oude muuren en elders op ongebouwde vervallene plaatzen.

De tweede zoort word op diergelijke plaatzen gevonden, gelijk mede in de hoven en op vochtige akkers en bouwlanden; verftrekkende dikwils tot en lastig onkruid.

De derde zoort, word gevonden in de weiden van Engeland, Switzerland, Zuid Frankrijk, Italien, enz. Deeze zoort met haare veranderingen word bij ons en elders zomtijds uit liefhebberij in de hoven gekweekt, zijnde eenjaarig gelijk ook de tweede zoort; maar de eerfte zoort is langlevend, en heel hard van aart.

Kweeking. Dezelve gefchied ligtelijk door het zaad, dat men in het voorjaar zaait, gelijk andere zaaigewaffen, ter plaaze daar men begeert. Daar is weinig fchoon-

heid

heid aan, maar men doet wel een takje daar van in een Bouquet, als men iemands neus bedriegen wil.

Eigenſchappen. De eerſte en tweede zoort, die men in het wild zoekt, worden in de Geneeskunde gebruikt, hebbende de eerſte een maatig verwarmende, openende, inſnijdende, verweekende, pis- en ſteen drijvende, en zeer bloedzuiverende kragt, en word derhalven gepreezen tegen bloed-ſpuwing, bloed-loopen, bloed-piſſen, long-zugt, teering, pleuris, etterborst, geele ziekte, heete koortzen, om de Kinder-pokken en maazelen uit te drijven, en tegen het graveel; men gebruikt daar tegen de wortel of bladen in afkookzels of infuſie, of wel 't zaad.

Uitwendig dient de *Netel* tegen neus-bloeding, bloedende aambeijen, koude gezwellen, enz. De gekneusbladen, of het zap, of een pap daar van gebruikt.

Men prijst de *Netels* ook zeer, om zwaare jigt, geraaktheid, verlamming en andere uitwendige zenuwegebreeken te geneezen; namelijk, als men het lijdende of ſmertelijke deel daarmede altemets als gesſoelt, tot roodwordens toe, en het dan met beste witte wijn wascht; dit middel is geenzins te veragten, en heeft dikwils geholpen, ſchoon het in het eerst wel wat pijn ſchijnt aan te brengen. En de brandende kragt der *netelen* is aanmerkelijk; hebbende haare oorſprong uit zeer ſijne ſcherpe ſteekels, waar mede de bladen als haairen bezet zijn, en die aan haar onderſte gedeelte een blaasje hebben, gevult met een ſcherp bijtend zap, dat bij 't branden of ſteeken uit een zeer kleine opening, van de punt der ſteekels vloeit, en benevens de ſteek, pijn en jeukte verwekt; gelijk men dit door het Microscoop ontdekt heeft. Een zeer goed middel tegen deeze branding is het zap der plant zelfs, als men het gebrande deel daar mede ſmeert, of anders met boom-olie.

Men zegt ook, dat de *brand-netels* een tegen-gift zijn, tegen de Dulle-kervel; dog dit is nog niet zeeker beweezen.

De *kleine brand-* of *heete-netel* is openend, pisdrijvend, en laxeerend, en komt in kragten veel overeen met de voorige groote *netel*, maar is inzonderheid zeer heilzaam in borst-kwaalen, bloed-ſpuwing, long-ontſteeking en beginnende long-zugt, als men de bladen in afkookzels gebruikt, of dat men dezelve met andere nuttige borst-kruiden, als een groen-moes kookt en dikwils daar van eet. Ook word dezelve zeer gepreezen in de *pleuris*, als den Lijder het afkookzel daar van drinkt, en ook een pap daar van op de pijnlijke plaats in de zijde legt.

De derde of *Roomſche netel*, koomt in kragten genoegzaam overeen met de voorige zoorten, maar word bij ons zeldzaamer gebruikt, dewijl ze in deeze landen ook weinig gevonden word.

NETEL-BOOM, deeze naam word door zommige Schrijvers, aan de *Lotus-boom* gegeeven.

NETEL-DOEK; is een weefzel, 't welk eigentlijk uit de groote Brand-netels gemaakt word, waar van het de naam draagt; want als men de *netelen* op dezelfde wijze als het Vlas en Hennip droogt, roost en braakt, zo geeven ze even zulke vezelen, die zich laaten hekelen en tot fijn gaarn ſpinnen; waar uit men zeer fijn linnen maaken kan, maar dat een weinig grijsagtig is, en best rouw of ongebleekt gebruikt word: Eertijds wierd diergelijke lijnwaad veel in Picardijen gemaakt en zeer hoog geagt; dog hedendaags word geen *netel-doek* meer uit de *netelen* vervaardigt, ſchoon men veelerleij zoorten van zeer fijne of grover witte ſtoffen heeft, die den naam van *netel-doek* draagen, maar die van Vlas of Katoen, inzonderheid van de laatſte gemaakt worden, en meest alle uit Oost-Indiën, Perſien, enz. koomen, dewijl men ze in Europa, nog niet regt heeft kunnen na maaken. Haar gebruik is inzonderheid voor de Vrouwsperzoonen, tot veelerlei Kleding, als Hooft-bedekzels, Manchetten, Hals-doeken, Schortel-doeken, enz.

NETEL (DOOVE-); in 't latijn *Lamium Galeopſis*; *Urtica iners*. Daar zijn verſcheide zoorten van; de volgende zijn bij ons de voornaamſte.

1. De *gemeene Doove Netel*; *Lamium album foetens, folio oblongo*; *Urtica iners, ſive Lamium* I. DODONÆI; (*Lamium foliis cordatis acuminatis ſerratis petiolatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Doove Netel* met rondagtige bladen; *Lamium purpureum foetidum, folio ſubrotundo*; *Urtica iners II.* DODONÆI; (*Lamium foliis cordatis obtuſis petiolatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Doove Netel* met ſteng-omvattende bladen, ook *kleine Akker-netel* genoemt; *Lamium folio caulem ambiente*; *Morſus Gallinæ folio hederulæ, II* DODONÆI; (*Lamium foliis floralibus, ſeſſilibus amplexicaulibus obtuſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, ſchiet verſcheide vierkante getakte ſtengen uit een vezelagtige wortel, van anderhalf tot twee voeten hoogte; waar aan bladen groeijen, die langwerpig-hartformig, puntig, gezaagt en wat rouw zijn, maar geen brandende ſteekels hebben, gelijk de in het voorige artijkel beſchreevene *Netels*, en daarom ook den naam van *Doove Netels* draagen; uit de oxels der bladen koomen taamelijk groote gelipte bloemen wervels-wijze voort, die meest doorgaans wit, doch zomtijds ook wat rood of purperagtig zijn; waar na vier naakte zaaden in ieder bloemkelk volgen.

Daar is ook eene verandering van, die geel-gevlekte bladen heeft, en nog een andere met een witte ſtreep over de bladen. Ook is er een zoort van *Doove netels* met geele bloemen.

De tweede zoort, groeit uit een vezelagtige wortel, met veele getakte ſtengen op, van een à anderhalf voeten hoogte of meer; waar aan bladen aan langagtige ſteelen groeijen, die rondagtig-hartformig, gerimpelt en gekertelt zijn, van een donkergroene koleur, en zwaare onaangenaame reuk; de bloemen koomen aan het bovenſte der takken, en uit de oxels der bladen voort, zijn helm-formig en purperagtig of beſmult geelagtig van koleur; waar na het zaad in bloemkelken volgt.

De derde zoort, groeit ook dikwils met veele getakte ſtengetjes uit de wortel, maar laag, van een vierde voet, of wat meer hoogte; hebbende kleine bladen die rondagtig en gekertelt zijn, en rondom de takken groeijen; aan het bovenſte der takken koomen kleine helmformige, purperagtige bloemen voort, waar na zaad volgt, op de wijze der voorgaande.

Daar is ook eene verandering van, die wat grooter groeit.

Plaats. De eerſte zoort groeit in Hoog- en Neder-Duitschland enz., veel in de tuinen en elders, naast de heggen, en op andere ongebouwde plaatzen. De twee- de en derde zoorten worden op dergelijke plaatzen gevonden; dog inzonderheid op de akkers der Moes-tuinen en Velden enz; zijnde de eerſte zoort langlevend, maar de tweede en derde eenjaarig.

Eigenſchappen. De eerſte zoort heeft een verwarmende,

de, opdroogende en pisdrijvende kragt; en word zeer gepreezen tegen de overvloedige ſtonden, buik- en roode-loop, en witte vloed; de zagtjes gedroogde bloemen daar van, als thee getrokken en met zuiker gedronken, zijn een dienstig middel, tegen de chatarren op de keel en borst, dienende ook in de bloedrijkheid; dewijl ze het overvloedige bloed in de weij verandert, en door de piswegen afvoert.

De tweede zoort is een zeer goed borst-middel, tegen de engborstigheid, als mede beginnende teering of longzugt, als men ze in een drank gebruikt.

NETEL-KOORTS, ook wel *Netel-ziekte*; dat is ziekte waar in het vel uitſlaat met roode puistjes, als of het met brand-netels geſlagen was. Zij behoort tot *koortſen met uitſlag*; Oosterdijk noemt haar *Purpura urticata. pag.* 36. §. 7. en onderſcheidt ze in *witte* en *roode*; de witte noemt men ook *geers-koorts*, welke altoos gevaarlijker is dan de *purper* of *ſcharlaaken koorts*.

Zij is eene hevige *koorts* welke voor den uitſlag zwaare toevallen veroorzaakt, en door zeer veele andere verzeld wordt.

Nergens wordt meer voorzigtigheid dan hier vereischt, *bloedlaating* is zeer zeldzaam dienſtig, dog zeer dikwils herhaalde *clijſteeren* van verkoelende verzagtende middelen; *ſpaanſche vlieg-pleiſters* aan armen en beenen, zomtijds in den nek gelegd doen een zeer groot voordeel; ook *zuur deeg* aan de voeten. Onderwijlen moet men zig zorgvuldig wagten van zweetdrijvende en verhittende drogerijen, maar een zagte uitwaasfeming behoort, door veel vogt te drinken, onderhouden te worden. *Salpeter* en deszelfs verſcheidene toebereidzelen, zijn aller bekwaamst om de hitte inwendig te temperen; evenwel zijn de, *antiſeptiſche* middelen zomwijlen nodig, om dat er altemets iets kwaadaardigs onder loopt.

NETEL ZIEKTE; *Roode Hond*; in 't latijn *Efflorentia ſcorbutica*; deeze ziekte beſtaat daar in, dat de huid over het geheele Lighaam met veele kleine roode vlekken of harde blaartjes bedekt is, met groote jeukte en dikwils met een klein koortsje vergezelſchapt, even als of ze met Netels gegeesſelt was; dog welke blaartjes ſchielijk weder verdwijnen, zonder etter, vogtigheid of kwaadaardigheid na te laaten. Zijnde de oorzaak van deeze ziekte, een ſcherp onzuiver ſcheurbuitig bloed; dog deeze ziekte is niet gevaarlijk, als er goede middelen gebruikt worden.

Dienstige middelen hier tegen, zijn de zweetdrijvende bloedzuiverende en tegen ſcheurbuitige middelen: Als inzonderheid, de *tinctuur van coraalen*, van *mirrhe*, van *antimonie*, van *de houten*, van *ſaffraan*, *groene eſſents*, *elixir proprietatis*, *geest* of *vlug zout van herts-hoorn*, *theriaak*, enz.

Of neemt, *water van vlierbloemen*, en van *carde-benedicte*, van elk twee oncen; *geest van herts hoorn*; *tinctuur van mirrhe*, van elk één drachma; geprepareerde *kreefts-oogen*, anderhalf drachma; *rob van vlier-beſiën*, één halve once; mengt het tot een drankje, waar van de Lijder om de twee uuren één lepel vol neemt, wel omgeroert.

Of neemt *vlierbloemen*, kooktze in *melk* met wat *ſaffraan*, of trekt het ſterk als thee; hier van moet de Lijder altemets een paar thee kopjes vol drinken, lauw warm; en 's morgens en avonds een half drachma *theriaak* inneemen; zich hier nevens warm houdende.

NETOPION, in 't griksch νήτοπιον, is de naam door de Ouden aan een kostbaare en welruikende Balſem gegeeven, die uit een mengzel van fijne Specerijen was zaamengeſtelt. De Romeinſche Dames maakten er uit weelde gebruik van. Hippocrates ſchrijft het veelvuldig in de ziektens der Baarmoeder voor. Het woord *Netopion* betekent zomtijds *Egijptiſche balſem*, en ook wel *zoete amandel-olie*.

NEUROGRAPHIA, betekent de *beſchrijving der zenuwen*. Raim. Vieussens Geneesheer te Montpellier, heeft een uitneemende latijnſche Verhandeling het licht doen zien, getijtelt *Neurographia univerſalis*; hij bewijst er in, dat er meerder zenuw takken in het vel, dan in de ſpieren en alle andere deelen gevonden worden.

Duncan insgelijks een Geneesheer van Montpellier, heeft een andere Verhandeling die insgelijk zeer geagt is, uitgegeeven, onder den tijtel van *Neurographia rationalis*.

NEUROLOGIA, dit woord ſchijnt een min uit geſtrekter betekenis te hebben dan *Neurographia*; aangezien dit laatſte niet alleen de Verhandelinge over de zenuwen bevat, maar ook de prenten en ſchetzen die dezelve afbeelden; in plaats dat *Neurologia* zich maar alleen over de beſchrijvingen uitſtrekt. Wij bezitten een ſchoone verhandeling van Wallis over de *Neurologia*, tot tijtel voerende, *Cerebri anatomia*, *Nervorumque deſcriptio & uſus*.

NEURADA LINNÆI; *Chamædrifolia tomentoſa muſcarienſis*; is een jaarlijkſche plant, die wolagtige bladen heeft, wat naar die van de *Chamædrijs* gelijkende, en in Egijpten en Arabien groeijende.

NEURENBERGER ROOD, is een roode Aarde, welke omtrent Neurenberg gegraven, daar na in de oven gedroogt, en vervolgens overal verzonden word; deezelve moet niet ſteenagtig en regt droog zijn. Omtrent dezelfde plaats word ook een ſchoone geele Verf uit de grond gegraven, en mede verzonden.

NEUS, de *neus* of ſchoon uitwendig niet zeer groot bij Menſchen, ſtrekt zich nogtans zeer verre uit met zijne holtens; welke minder tot den reuk, dan tot afzondering der ſnot ſchijnen te dienen.

1. Beſtaat 't beenig reukdeel uit een zeer dun, wonderlijk, en zonderling in een gekronkeld been, 't welk het *opperſte ſpongieus been* genoemd word; en uit twee genaamde *onderſte ſpongieuſe beentjes*, die nederwaarts geboogen ſtaan. Deeze zijn door Palfijn, door Cheselden, Bidlo en Albinus zeer fraai afgebeeld.

Deeze beenderen zijn alleen van onderen bekleed met een bijzonder vlies, 't welke veele kleine ſlijmkliertjes heeft, en oneindig veele bloedvaten en zenuwen, zo dat het zeer gevoelig is, en geſtooten wordende ligt bloedt.

De *opperſte ſpongieus beenderen* zijn geplaatst tusſchen de oogholten, en zijn even diep, de onderſte zijn vast aan de binnen-kant der opperkaak en verhemeltens beenderen.

De viervoetige Dieren hebben deeze zeer verſchillende van Menſchen, ook grooter, meerder gekronkelt, naar maate zij ſterker rieken moeten.

Het *opperſte ſpongieus been* krijgt onmiddelijk de zenuwen van het eerſte paar die uit het voorſte deel der herſenen gebooren door het zogenoemde *zeefbeen* met duizende kleine takjes uitgaan, om zig door 't neusvlies te verſpreiden, en den reuk behulpzaam te zijn. In de Visſchen vindt men die deelen der herſenen

als balletjes afgeſcheiden van de groote herſenen, gelijk de Prof. CAMPER in den Kabeljauw en andere Viſchen heeft aangetoont.

Behalven deeze zenuwen, komen er nog takjes van den eerſten tak van het vijfde paar zenuwen, uit het oog-hol, die tuſſen het *os planum* en het *voorhoofds-been*, langs een of twee gaatjes indringen in het hoofd, en zig als dan vereenigen met de reuk zenuwen.

Verders geeft de tweede tak van het vijfde paar zeer veele takken binnen in den *neus*, en deeze ſchijnen meerder tot de inwendige gevoeligheid van den *neus*, dan tot den reuk te dienen.

2. Alle ademende Dieren ruiken door middel der lucht, welke de ruikende deelen brengt tegen de zenuwen, om die rede heeft de Schepper den *neus* geplaatst digt bij de luchtpijp, en ons langs deszelfs gaten doen ademen. Maar in de Viſchen worden de reukdeelen door water aangevoerd, en daarom hebben de *neus-gaten* geen gemeenſchap met den mond, dog meestal een klepje, 't welk de viſchen geduurig beweegen, en op deeze wijze het water in en uit den *neus* brengen; zommige hebben pijpjes tot het zelfde gebruik; in den Roch, Snoek en dergelijken, zijn de reuktuigen zeer fraai, en opmerkenswaardig: Men vindze bij CASTERIUS, bij COLLINS en WILLOUGBIJ, zeer wel beſchreven en afgebeeld.

Doch, om te rug te keeren van deeze kleine uitweiding, moeten wij herhaalen, dat in ons, en in alle ademende ſchepzelen, de *neus* behalven de opgenoemde ſpongieuſe beentjes nog eenige groote holtens heeft, als.

I. De genaamde *ſinus frontales* of *voorhoofds holtens*, welke zig boven de ooghollen uitbreiden tot diep naar binnen; deeze zijn in het midden van een geſcheiden, hier en daar verdeeld door halfdoorloopende middenſchotjes, en ontlasten zig boven in den *neus*. Inwendig zijn ze bekleed met een glad uitgeſtrekt ſnotvlies.

II. De *ſinus ſphenordales* of *wiggebeens holtens*, mede in tweën verdeeld, en tot het groote gat van het agterhoofds been zomtijds uitgeſtrekt, leggen in het midden van het hoofd, en ontlasten zig voorwaarts, aan de agterkant van de bovenſte ſponſieuſe beenderen.

III. De twee *ſinus palatini*, of *verhemeltens beenderen holtens*, die gevonden worden in die deelen welke het ooghol vol maaken: Deeze zijn klein en brengen weinig vogt toe.

IV. De *opperkaaks holtens*, of *ſinus maxillares*, deeze leggen onder de ooghollen, en daalen neder tot de wortels der kiezen, zij ontlasten zig aan de bovenkant door eene kleine opening boven het onderſte ſponſieus been.

Alle deeze holtens zijn bijna onzigtbaar in Kinderen, worden grooter in bejaarden, en zijn allergroots in Oude lieden, die misſchien om die rede den *neus* druipende hebben. Wijders zijn ze zo konstig geſchikt, dat de bovenſte zig ontlasten als wij overeinde zijn; de wiggebeens holtens, als wij het hooft over buigen, en de opperkaaks holtens als wij het hooft op zijde houden.

In de viervoetige Dieren, als Paarden, Koeijen, Schapen enz., zijn de voorhoofd holtens allergrootst, en loopen opwaarts tot over de herſenen, zo dat dikwijls deeze holtens voor die van het hoofd zijn genoomen; en de onervarene Geneesheeren misleid zijn geworden, oordeelende uit de grootte als of die Dieren geene herſenen gehad hadden.

Alle deeze holtens zijn aan de lucht bloot geſtelt, en om die reden van binnen met een ſnot-vlies voorzien, om tegenſtand te bieden tegens de ſcherpe deelen daar de lucht dikwerf mede bezwangerd is. Eene ontſteeking der vliezen gelijk in verkoudheid, maakt die zwaarte binnen in het geheele hoofd, die wij verſtoptheid en zwaarte noemen; om dat de opgenoemde holtens zo hoog boven de oogen, onder, en agter in den *neus* leggen.

De *Neus* beſtaat dan uit de beſchreevene neus-beenderen en holtens, alle welke in tweën afgedeelt worden, door een beenagtig middelſchot, loopende van boven het beenagtig verhemelte van den mond tot aan het zeefbeen, voorwaarts tot aan de *neus* beenderen, daar deeze eindigen is het middenſchot kraakbeenig en dubbeld, loopende tot in het uiterſte topje van den *neus*, geeft daar aan de grootte en breette; eindigende voor, onder in twee gaaten, die langwerpig zijn om de lucht door te laaten. Maar om te beletten dat niet allerlei veertjes, ſtof, of andere ſchadelijke deelen in de longen zouden geraaken, heeft de Schepper er veele hairen ingeplant, die door DU VERNEIJ *Oeuvres anat. tom.* 1. *pl.* 14. *fig.* 1. uitneemend afgebeeld zijn.

Agter in den mond zijn twee ovaale, groote gaten, waar door de lucht vrijelijk in den keel gaat, de *neus-gaten* konnen willekeurig verwijd, of vernaauwd worden, zo dat wij nauwkeurig willende ruiken, die fluiten door het toedrukken der neuslellen. De Dieren hebben daarom de neuslellen nog beweegelijker dan wij.

Digt agter de binnen holtens, of gaten der *neus*, zijdelings, zijn de openingen der *trompen* of *buizen van euſtachius*, die met het oor inwendig gemeenſchap hebben: Het neus-vlies is hier mede vereenigd, en in verkoudheid hooren wij eenen hollen klank in het oor bij de inademing om die rede.

Niemand heeft den *neus* van binnen zo fraai, en duidelijk afgebeeld, als DU VERNEIJ *ib. fig.* 1. 2. 3. 4. 5. *en* 6.

Binnen in den *neus* ontlasten zig nog de *traanbuizen*, agter en zijdelings, langs de onderſte ſponſieuſe beenderen. De traanen loopen langs den bodem der *neus*, agter in den mond. Behalven deeze zijn er nog twee kleine buisjes, welke even agter de bovenſte ſnijtanden in den mond uitkoomen, en wijde monden hebben in den bodem van den *neus* aan de zijde van het middenſchot. DU VERNEIJ heeft ze afgebeeld *ib, fig.* 1. *b.* zij worden dikwils gevonden, ſchoon zij ook wel eens ontbreeken. In de meeste viervoetige Dieren zijnze veel grootter, en ſchijnen zeker fijn of dun ſnot door te laaten.

Op deeze wijze beſtaat dan de *neus* inwendig; uitwendig is hij met veele klieren bezet, die eene vettige ſtof kleinzen; de *neus* zweet ook meerder dan de andere deelen onzes aangezigts. In de Koeijen is het neusvlies als een zeef, en de dikke droppen ſijpelen er geduurig door: Wij hebben geen haair om den *neus*, en alle viervoetige Dieren hebben dit vel kaal; uitgezondert het Rendier, welker *neus* geheel en al met ruig haair bedekt is, zekerlijk om de koude te weder-ſtaan.

Onze *neus* is uitwendig zeer gevoelig, gelijk ook inwendig: Deeze gevoeligheid hangt af van de veele zenuwen, die er zig door verſpreiden; verſcheidene zijn reets inwendig loopende geſteld, hier koomen bij veele takken van den tweeden tak van het vijfde paar zenuwen, door het onder ooghols-gat naar buiten gaande, om zich naar den *neus* en opperlip te verdeelen. Deeze nu hebben gemeenſchap met zeer veele takken van den-harden tak van het 7de paar, welke door den beroemden MECHEL in de *Berlijnſche verhandelingen* zeer keurig afgebeeld zijn, en door DU VERNEIJ *ib. pl.* 13.

De vereeniging van deeze zenuwen met den *intercostalis* of *tusſchenribbige zenuw*, en met de *middenrifs zenuwen*, ſchijnen oorzaak van de geduurige niezingen, als wij iets ſcherps ruiken, of met een veertje in den *neus* gekitteld worden; ook op het invallen der zonneſtraalen op den *neus* en oogen.

De bloedvaten koomen van de in-, en uitwendige *carotis*, of *hals-ſlagader*, die zeer konſtig door HALLER en DU VERNEIJ afgebeeld, en beſchreeven zijn.

NEUS-BLOEDING; in 't latijn *Hæmorragia narium*. 't Bloeden uit de *neus*, kan bij gezonde lieden, uit verſcheiderhande oorzaaken ontſtaan, als door ſterke zonneſchijn, hooft-verſtopping, door een ſtoot, ſlag of vallen, door ſterke beweging, door het te veel drinken van heete dranken, of door bloedrijkheid.

Hier tegen zijn de volgende middelen dienstig: Neemt *brandnetels*, ſtampt ze wat en drukt er het zap uit, hier van ſnuift de Lijder in de *neus* op; of maakt er een wiek van fijn linnen in nat, en ſteekt die in de *neus*.

Of neemt *voorloop* of goede *brandewijn*, mengt er een derde *azijn* onder, en gebruikt het als 't voorige; dit ſtilt 't bloeden ſchielijk.

Of maakt een doekje in *koud water* met *azijn* gemengt nat, en legt het op 't voorhoofd, of over de *neus*.

Of neemt een *poreij* verſch uit den grond, ſtampt die met een weinig *wijn-azijn*, en beſtrijkt met dit vogt het voorhoofd en de ſlaapen, is een uitnemende remedie.

Indien het *neus-bloeden* uit bloedrijkheid voortkoomt, en dikwils gebeurt; dan moet men het bloeden niet te ſchielijk ſtuiten, maar een goed deel laaten wegloopen, zelfs zomtijds tot zwijmens toe: Vervolgens moet de Lijder een maatige levens-regel onderhouden, weinig en geene zeer voedende ſpijze eeten, alle ſcherpe en geeſtige dingen vermijden, zeer warme plaatzen ontwijken, en het hoofd maar ſugtig dekken, waar door het bloed vermindert word, en het *neus bloeden* zal ophouden; ook is een purgatie en aderlaating van nut, die men van tijd tot tijd kan herhaalen, om het *neus bloeden* op 't nieuw voor te koomen.

Als er in eenige ontſteekings-ziekte eene *bloedſtorting uit de neus* voortkoomt, is zulks gewoonlijk een teken van een gunſtige ſcheiding der ziekte, die men zich wel moet wagten om te ſtuiten; ten minſten zo lang ze niet overmaatig word, en voor het leven van den Lijder doet dugten.

NEUS GEWAS of NEUS-VEELVOET, zie POLIJPUS.

NEUS-GEZWEER; in 't latijn *Ozaena*; zie de Beſchrijving van deeze erge kwaal op NEUS ZIEKTENS: Wij laaten hier enkel eenige middelen volgen, die als zeer dienstig is het niet tot volkoomene geneezing, ten minſten tot groote verzagting en verligting van den Lijder kunnen ſtrekken.

Voor eerst moet getragt worden, om de korst van 't gezweer te verweeken en weg te neemen, waar toe dienen kan *verſche ongezoutene boter*, of *honing* met wat *terpentijn* vermengt; of wil men het konstiger hebben, en misſchien met meer nut, zo neemt, *baſilicums-zalf*, mengt ze met wat *heemst-zalf*, en doet er een klein weinig *witte ſublimaat* bij; met deeze zalve moet men het gezweer door middel van een zagt veertje ſmeeren, en als de korst los geweekt en weggenoomen is, moet men het gezweer zuiveren en zoeken op te droogen. Tot het eerſte oogmerk is zeer goed bevonden het volgende.

Neemt *boom-veils-bladen* en *weegbree-bladen*, van ieder even veel, ſtampt ze klein en perst er het zap uit, hier bij mengt wat *gemeene-* dog beter *rooſen-honing*, en beſtrijkt daar mede het gezweer altemets; of doet het op een dunne wiek en ſteekt 't in de neus-gaaten.

Of neemt *marjolein-* en *weegbree-water*, van elks een half once; *rooſen-honing*, twee drachmen, en *geest van lepel-bladen*, drie drachmen; mengt het en gebruikt 't als het voorige.

Ook is om te zuiveren, zeer dienstig beste *witte wijn*, waar in *gemeene* of *rooſen-honing* ontbonden is; en nog beter is het, als men maar *piſſe* gebruikt, tot afwaſſching met een veertje, ſchoon dit geringe middel wat onaangenaam ſchijnt, echter kan 't in dit en meer andere ongemakken van veel nut zijn: Het afkookzel van *pokhout*, 't zij alleen of met *tabaks-bladen*, is ook zeer goed; andere prijzen de *loog* aan.

Het gezweer gezuivert zijnde, kan men tot opdrooging en heeling, een zalf of ſmeerzel maaken van *gebrand loot*, *geprepareerde calamint-ſteen*, en een weinig *zoet gemaakte kwik*, met *verſche boter* of *rooſen-honing* gemengt.

Of neemt *grijſeums-pleister*, *witte camfer-zalf*, en wat *geterpentijnde balſem-ſulfer*, ſmelt dit zagtjes onder malkander tot een zalfje.

Of neemt *ceruis* en *calaminth-ſteen*, van elks twee drachmen, mengt het in een ſteenen of looden mortier onder malkander, met wat *rooſen-olie*, daar bij voegende wat zap van *weegbree* en *oijevaars-bek* of van *nagtſchaije*, tot een bekwaam dik zalfje.

Ook zijn de rookingen zeer dienstig, als van *wierook*, *maſtix*, *ſtijrax*, *benzoin*, *gom-ſandarak*, *ladanum*, *mijrrhe* enz.; waar van men op gloeijende koolen werpt, en den Lijder daar van dikwils de rook in de neus laat trekken, en ook 't hoofd mede berooken.

Maar dewijl dit gezweer niet wel kan opdroogen en heelen, zo lang er toevloed van ſcherpe vogten uit het hoofd is, zo moet men deeze tragten weg te neemen, door verſterkende en opdroogende hoofd-middelen, waar toe eene rooking van de voorgemelde dingen ook zeer dient, of het volgende.

Neemt *marjoleine*, *ſalie*, *rooſemarijn*, van elk één hand vol; *betonie-* en *lavendel-bloemen*, van elk één halve hand vol; *ſtijrax*, twee drachmen; klein geſneeden zijnde, benaait het losjes in een linnen zakje of hoofd-mutsje, en doet het warm gemaakt op het hoofd.

Nevens deeze middelen is ook dienstig, dat de Lijder inwendige zweet- en bloed-zuiverende middelen gebruike; waar toe een drank uit de *houten* gekookt van veel nut zijn kan; inzonderheid als onder dezelve eenige druppels van de volgende *mixtuur* gemengt worden.

Neemt *eſſents van duive-kervel*, vier ſcrupels; *geest van herts-boorn*, twee ſcrupel; *vlug olieagtig zout*, één ſchrupel; mengt het.

Dog dit ongemaak word gelijk boven gezegt is, bezwaarlijk geheel geneezen, voornaamelijk als het verouderd is. Maar is het door de Spaanſche pokken ontſtaan, dan zijn de kwik-middelen de beste, dog inzonderheid de *kwik* op van SWIETENS wijze bereid; en ik ben van gedagten dat dit zelfde middel, ook moogelijk het beste zoude weezen, in het gemeene *neus gezweer*, dewijl het de kwaade vogten uit het lighaam zuivert, en verder ook geen hinder doet; zo het tegen verwagting niet mogte helpen, mits dat het behoorlijk gebruikt worde.

NEUSHOORN, dusdanig word een zoort van groote Indiaanſche Tor genoemt, die ook de naam van Eenhoorn draagt, uit oorzaake dat hij een zoort van hoorn voor de kop draagt.

NEUS-HORSEL, zie HORSELEN *n.* III. *pag.* 1144.

NEUS-MIDDELEN. zie ERRHINA

NEUS-POEDER; in 't latijn *Pulvis ſternutatorius*; is een poeder 't welk gebruikt word, om te niezen, en daar door het hoofd te zuiveren. Men gebruikt daar toe gewoonlijk de *ſnuif-tabak*, die van tabaks bladen gemaakt word, waar van men verſcheiden zoorten heeft, fijne of zogenoemde *eſpagnol*; grove geraspte of *rappé* en *gekorlde*, enz.; dog men maakt ook bijzondere *Nies-poeders*, die uit verſcheiderhande kruiden, bloemen en andere dingen zaamengeſtelt worden, zie hier eenige voorbeelden van.

Neemt *tabaks bladen*, twee drachmen, *marjoleine*, *roo-ſemarijn*, van elk één drachma; *lelien van dalen*, twee ſcrupels, *kruid-nagels* en *nigelle-zaad*, van elk één ſcrupel; *witte nieswortel*, een half ſcrupel; *rooſenhout-olie*, één ſcrupel; maakt er een fijn poeder van, en mengt 't tot een ſnuif-tabak.

Of neemt *marjoleine*, *roode rooſen*, *lelien van dalen*, *rooſemarijn bloemen*, *lavendel-bloemen* en *betonie-bloemen*, van elk twee drachmen; *Florentijnſche lisch-wortel*, en *kruid-nagels*, van elk één drachma; *beste tabaks-bladen*, drie drachmen; maakt het tot een grof poeder, en mengt er een weinig *kruid-nagel-* of *caneel-olie* onder.

NEUS-PROP, zie NASALE.

NEUS-VERSTOPPING; in 't latijn *Obſtructio narium*; dit ongemak valt dikwils voor bij een drooge verkoudheid, zijnde zeer lastig in 't adem-haalen; dienstige middelen daar tegen zijn de volgende.

Neemt *verſche marjoleine* of *marum verum*, wrijft het een weinig met de vingers, en trekt het zap daar van in de neus op, of zo men deeze kruiden niet versch hebben kan, zo moet men het poeder van de drooge kruiden, als ſnuif tabak gebruiken.

Of neemt *gedistilleerd marjolein water*, daar een weinig *geest van ammoniak-zout* bij gedaan is, en ſnuift daar van in de neus op.

Of neemt uitgeperst zap, van de wortel van *gemeene beete*, en ſnuift het in de neus op, dit opent kragtig, doet nieſen en zuivert het hoofd. Zie ook VERKOUDHEID.

NEUS-VISCH, zie KARPER, *n.* XXI. *pag.* 1447.

NEUS-ZIEKTENS en GEBREEKEN, de *neus* is uitwendig onderhevig, gelijk alle deelen van ons vel, aan uitwaſſen, welke veeltijds aan den top als wennen hangen, en zeer veel ongemak wegens de zwaarte veroorzaaken.

De koleur wordt ook zeer rood, paars, en het vel puisterig, in lieden die zig aan ſterken drank verloopen; de Schepper ſchijnt die verfoeijelijke fout met zulk een ſchandvlek te hebben willen tekenen, tot affchrik van anderen.

De *neus* valt geheel in en weg in verouderde venusziekte, ja zelfs verzweert hij geheel in die afgrijsſelijke kwaale, zo dat men door de *neusgaaten* in een geloopen tot in de keel ziet. Of ſchoon de kwikzilver dikwijls deeze ziekte geheel uitroeit, zo verzakt echter de *neus* zodanig, dat hij een altoos daurend teken geeft van die ziekte.

Daar is nog een gebrek aan den *neus* bij niemand recht, of misſchien in het geheel niet beſchreeven, welke den *neus* langzamerhand geheel weg knaagt, de oorzaak is van gelijken onbekend, zij is geene venus-ziekte en overvalt Kinderen, Meisjes, Jongens, getrouwde Vrouwen, ook Mans. De kwikzilver geneest haar niet; het begin is eene zwelling, welke aan de lellen eene ettering maakt; deeze bekorst, de korst valt af, en daar komt nieuwe etter, en zo voorts tot dat door de geduurige etter de geheele *neus* wegvreet. Zomtijds blijft het middelſchot alleen ſtaan. Het was der moeite waard dat onze Heel- en Geneesmeesters zig toelagen op middelen om deeze zweer met magt te keer te gaan. Eene ſmeering met een weinig *kwikzilver*, houdt haar best in bedwang.

Inwendig doet zig zeer dikwijls op eene *bloeding*, welke of door eene uitwendige kwetzing, of door eene pooging der natuur tot ontlasting van overtollig bloed, gelijk in kinderen en jonge Dogters dikwijls gebeurt, veroorzaakt wordt; dikwijls ontlast eene heete ziekte door ſcheiding op die wijze, veel bloeds tot groot geluk des lijders: Om die rede wil HIPPOCRATES en die hem gevolgd zijn, volſtrekt de bloeding in zulken geval niet tegen gehouden hebben,

Dit is zeeker dat er geene voorbeelden zijn dat iemant uit den *neus* dood gebloed is, wanneer de bloeding van zelve gekoomen was. Veeltijds brengt zij de Lijders wel op het uiterſte, doch als dan houdt zij op.

Hangt de bloeding af van bloedrijkheid, zo is zij zelve de geneesmiddel: Want eene aderlaating in dat geval is wel goed, maar geneest de bloeding niet dan zo verre zij eene vermindering maakt, 't welke de *neus* bloeding ook bewerkt.

Indien de bloeding zonder voordeel is, kan zij geſtuit worden, of met toedrukking der *neus* als het opene vat voor aan is, of door ſtempende poeders op te ſnuiven: *bolus armena*, *maſtik*, *ſanguis draconis*, enz. zijn de beste; deeze maaken een prop, die men er haast niet uit kan haalen, maar die door niezen zelfs uit gedreeven wordt.

OOSTERDIJCK prijst zeer ſterk aan, zeker *zwitzers poeder* van *berg-aluin* en *draakenbloed*; welke wij niet afkeuren.

Veelen houden van den nek, het hooft, enz. met koud water te beſprengen, de voeten in koud water te baden, en de teeldeelen. Dog dit middel doet of niets, of wel bepaalt de drift des bloeds meerder naar binnen, en naar het hoofd, en neus. Het binden van touwtjes om alle de gelederen, armen, beenen, en vingers doet het zelfde kwaad.

Men moet tijd geeven, en als het vereiſcht word de bloeding door poeders zo even beſchreeven, doen ophouden; want er *eicken-zwam* in te brengen, is wel voor aan in den *neus* moogelijk, maar diep op, of wel binnen in de holletjes van het opperſte ſponſieus been

geheel

geheel onmogelijk.

Het opſnuiven van bloedſtempende vogten zijn mede minder goed, dog indien dezelve verkoozen wierden, zijn de *liquor ſtipcicus*, *geſmolten aluin* en *vitriool* in *water van weegbree blad*, *ſp. terebinthinæ*, *alcohol* enz. zeer bekwaam.

Dog indien eene ſcherpheid van bloed, de vaten doorknaagende de bloeding veroorzaakte, moest men deeze wegneemen.

Verkoudheid van het hoofd, is eigentlijk eene kleine ontſteeking van het geheele ſnot-vlies door den ganſchen *neus*: Deeze geneest meest van zelve, de ſnot is eerst dun, en wordt langzaamerhand dikker, groen als etter, waar van zij evenwel geen de minste eigenſchap heeft. De verandering in de ſnot hangt af van de ſluiting der klieren, die wij reets gezegd hebben, zeer menigvuldig te zijn; geſteld iemand wilde geneesmiddelen gebruiken, hoe zoude hij binnen in alle die holtens iets konnen brengen? het beste is zig voor koude te wagten, en in de warmte te blijven tot dat de ziekte gebeterd is.

In den *neus* voor aan, koomen niet zelden zweeren, welke nederwaarts loopen tot het midden van de bovenlip, en bekorsten; deeze zijn moeijelijk te geneezen; vooral, wanneer teffens de hoeken van den mond, en de aars met dergelijke bezet zijn. Eene ſmeering met *populier zalve*, waar in *ammoniak-zout*, en *witte nieswortel* is gemengd, van ijder even veel te zaamen uitmaakende een agtſte deel der zalve, geneest het zekerst. Inwendig een weinig *calomela*, of andere *kwikmiddelen* doen mede dienst.

Aller verſchrikkelijkst en meestal ongeneesſelijk is de *ozaena*, of neus-zweer, welke met veel ſtank en geduurig op nieuws opkoomende korsten, die door uitſnuiting zig ontlasten, verzeld is. De Ouden gelijk CELSUS hielden deeze kwaale volſtrekt ongeneesſelijk: Wij weeten geen voorbeeld dat zij geneezen is, dan wanneer zij van venus-ziekte afhing, dog dan is het geene *ozaena*; *kwikmiddelen*, als het *liquor van* VAN ZWIETEN doen er wel goed in, maar geneezen niet. De ziekte zelve is niet alleen eene verzweering maar teffens een zoort van *caries*, of beenbederf in de ſpongieuſe beenderen.

Zij is zeldzaam voorvallende, en in het geheel gelijk aan de kwaade droes der paarden.

Behalven de opgenoemde ongemakken is de *polijpus* een der lastigſte, en zomtijds doodelijkſte kwaalen der *neus*. Zie POLIJPUS.

Eindelijk ſchijnt de *neus* door de oude en hedendaagſche *Phijſiognomisten* voor een zeker bewijs der karakters gehouden te zijn.

Een *haviks neus* zoude eene ſtoute en ſcherpe hoedanigheid der ziele, te kennen geeven; een *ſtompe*, botheid enz.; echter ſchijnt er niet veel ſtaat opgemaakt te kunnen worden. Het is immers niet waarſchijnelijk dat de ziel den *neus* of de *neus* de ziel zo verſchillend hervormen zoude.

NEUS-ZWEER, zie NEUS-GEZWEER.

NEVEL, is de naam van een kleine en geringe geldſpecie, die langs de kust van Cormandel gangbaar is.

NEVEL, zie MIST.

NEXUS, betekent zo veel, als *Burger uit oorzaake van ſchulden, aan zijnen Schuldeisſcher met ſlavernij onderworpen.* Bij de Romeinen noemde men de zulken *Nexi*, welke ſchulden gemaakt hebbende, en die op de bepaalddag niet kunnende voldoen, Slaaven van hunne Schuldeisſchers wierden, die niet alleen het recht hadden om ze voor hun te doen werken, maar ook om hun in de boeijens te doen plaatzen en in gevangenis te doen houden. *Liber qui ſua opera in ſervitute pro pecunia quam debet, dum ſolveret, dat, nexus vocatur*, zegt VARRO.

NEXUS STRAMINEUS, dusdanig word het vliesagtig uitſteekzel aan 't *druifbeſiën-vlies* genoemt.

NHAMBI, is de naam van een Amerikaanſche Plant, die een vrij lange, dikke, ruige en takkige ſteel heeft, deels langs den grond kruipende, deels overeind ſtaande als *porcelein*; zij heeft groote, groene, aan de kanten getande en zomtijds diep ingeſneeden bladen; groeijende de bloemen op de knoppen der takken, in de gedaante als de *Kamillen*; het zaad is als een navel, eijrond van fatzoen, blinkende grauw of roodagtig van koleur; de wortels ſpreiden zich aan alle zijden in dunne vezels uit; deeze plant groeit in de bosſchen en tuinen; zij is ſcherp en ſpecerijagtig van ſmaak; voorts openende, zweetdrijvende, hart- en maag-verſterkende.

NHAMDIROBA, is een rankagtige Amerikaanſche Plant, die de Hr. LINNÆUS *Fovillæa* noemt, en aldus beſchrijft: Dezelve brengt zeer onderſcheidelijk Mannelijke en Vrouwelijke bloemen voort, 't bekleedzel van de mannelijke bloem beſtaat uit een enkeld blad in de gedaante van een klok; de bloem is ook eenbladig, roodagtig, na de zoomen op vijf plaatzen ingeſneeden, met eene navel welke door een dubbelde ſtar is verciert; de ſtampertjes beſtaan uit drie veezel-draadjes. De vrouwelijke bloem verſchilt weinig van de mannelijke, dan alleen ten aanzien van de ſter, die uit vijf hartvormige bladjes is zaamengeſteld. De vrugt beſtaat uit een zeer dikke vleeſchige beſie, van een eijronde, ſtompe gedaante en met een harde ſchors bedekt. De zaaden zijn platagtig-bolrond.

NHAMDIU, is een zoort van Braſiliſche Spin, die de lengte van één duim heeft; op den rug met een driekantig blinkend ſchild voorzien; in de zijden met zes kegels vercierd, die wit van koleur zijn met roode vlakken; haar bek is met twee kleine omgeboogen blinkende tanden gewapend; het voorſte gedeelte van haar lighaam word door agt pooten ondersteund, die circa twee duimen lang zijn, geelagtig of bruin rood van koleur; en haar agterſte gedeelte 't welk het grootſte is, blinkt even als zilver. Dit Dier't welk vergiftig is, ſpint een web, gelijk de andere Spinnekoppen.

NHANDUAPOA, is de naam van een Braſiliſche vogel, beter bekend onder die van *Scurvogel*; zie SCURVOGEL.

NHANDUGUACU, dus word een Braſiliſche vogel genoemd, onder het geſlagt der *Struisvogelen* behoorende, maar van een kleinder zoort als de Afrikaanſche, zijn lighaam is zeer dik, zijn hals lang en ſterk, zijn beenen hoog en dik; zijn vleugels die buiten gemeen kort zijn, dienen hem tot niet anders dan om te loopen, de koleur van zijn pluimen is grijs. Deeze vogel houd de hals gekromt als een Zwaan; zijn kop is van maakzel als die der Gans, zijn agterſte vederen bedekken de ſtuit, en vormen een zoort van ſtaart; hij loopt zo ſnel als een Windhond, en voed zich met vleesch en vrugten.

NICKEL; in de XIIe. en XVIe. *deelen van de Memorien der Kon. Zweedſche Academie*, vind men eene verhandeling van de Heer AXEL FRANÇOIS CRONSTEDT, over een nieuwe mijneraale zelfſtandigheid, in een Cobalt-mijn te Fœrila in Helſingien geleegen, gevonden;

waar uit hij eene ſtoffe heeft getrokken, die hij als een nieuw *half-metaal* aanmerkt, dat tot nu toe onbekend is geweest, en 't welk hij *Nickel* heeft genoemt; om reden dat het uit de Mijn word getrokken, die de Duitſchers *Kupfernickel* noemen.

De mijnſtoffe waar uit de *Nickel* word getrokken, is witagtig van koleur, eveneens als nieuwlings doorgebrooken Zilver; die koleur is echter zomwijlen donkerder, ook trekt die dikwils na het geelagtig roode. Na eenige tijd aan de lucht blootgeſteld te zijn geweest, bedekt zij zich als met groene pleister; indien men ze als dan met water wascht, verwt zij het zelve groen; dit water laatende uitwaſemen, bekoomt men vierkantig langwerpige chrijſtallen, die veel gelijkenis na *Vitriool* hebben. Dit vitriolisch zout calcineerende, bekoomt men een helder graauw-koleurig overblijfzel, 't welk geſmolten zijnde een *regulus* van 50 ponden geeft, op een quintaal overblijfzel. Die *regulus* is uitwendig geelagtig, dog dezelve breekende is zij inwendig wit als zilver, en even als *Bismuth* uit dunne ſchijfjes en plaatjes zamengeſteld. Deeze *regulus* ſmelt in het ſalpeteragtig zuur, wijngeest, en konings-water, en deelt een groene koleur aan die vogten mede; het ſmelt niet in 't vitriolisch zuur nog in dat van azijn, en het *amalgameert* zich niet met het kwikzilver. Dikwils is deeze zelfsſtandigheid met een deel ijzer vermengd; maar welke proeven de Hr. CRONSTEDT er ook meede heeft genoomen, heeft hij niet kunnen ontdekken dat er koper in was.

Wanneer de mijnſtoffen die deeze zelfsſtandigheid verſchaft gecalcineert word, verſpreid zij in den beginne eene rook die ten eenemaale zwavelagtig is; en met de calcinatie vervolgende, word de rook witter en verkrijgt een arſenicaale reuk. Die calcinatie nog meer voortzettende, word de mijnſtoffe als met kleine takjes van een helder groene koleur overdekt, welke met een ontbrandbaare ſtoffe geſmolten zijnde, een gelijke *regulus* geeft als hier boven is beſchreeven. Wanneer men die *regulus* calcineert, word die ſchoon groen en neemt op nieuw de gedaante van takken aan.

Uit alle die eigenſchappen, beſluit de Hr. CRONSTEDT, dat deeze zelfsſtandigheid als een nieuw *half metaal* moet aangemerkt worden, welke ten eenemaalen van de *cobalt* en *bismuth* verſcheiden is. Wat meer is, zo gelooft hij dat de *Nickel*, voor het grootſte gedeelte de compoſitie uitmaakt, die de Duitſchers *Speiff* noemen, zijnde de ſtoffe welke op den bodem der potten word gevonden, waar in de *Saffer*, dat is het blauw gekoleurde glas door middel van *cobalt* word vervaardigt.

De *Nickel* heeft veel geneigtheid om zich met de *zwavel* te vereenigen; zij gaat niet tot ſmelting over dan na gegloeid te hebben; derzelver innerlijke zwaarte is met het water als 8 en een half tegens een.

De *Nickel* vereenigt zich met het *goud*, niet met het *zilver*, gemakkelijk met het *tin*, bezwaarlijker met het *lood*; ook vereenigt het zich met 't *koper*, doch veel ſpoediger met 't *ijzer*. De Hr. CRONSTEDT is van gedagten, dat het door middel van de *zwavel* is, dat de vereeniging met dit laatſte metaal zo gemakkelijk in zijn werk gaat.

Het *Arſenicum* heeft veel geneigtheid om zich met de *Nickel* te vereenigen, en laat er zich niet dan met veel moeite weder van ſcheiden. Insgelijks is het met de *cobalt*, *rauwe Antimonie*, *regulus van Antimonie* en *Bismuth* gelegen, daar de *Nickel* mede vermengt; doch zij vereenigt zich niet met de *Zinc*.

De *Kalk* die uit de calcinatie van die zelfſtandigheid voortkoomt, gaat zonder bijvoeging van een ander ſtoffe niet tot *glas* over, ja zelfs niet wanneer men ze met glas vermengt; maar de *regulus* van de *Nickel* verft de *borax* zeer helder bruin, en wanneer men dit zoort van glas een hevige trap van bitte geeft, word het violet en doorſchijnende, even als 't zodanige dat met *magneſia* is vermengt geworden.

Het ſchijnt als of men nog nadere proefneemingen zoude moeten werkſtellig maaken, om de zekerheid te bepaalen, of die *regulus* van *Nickel*, waar van de Hr. CRONSTEDT ſpreekt, een bijzonder *half-metaal* is, dan of het eer als eene vermenging van *ijzer*, *arſenicum*, *bismuth*, *cobalt*, ja zelfs *koper* en *zwavel* moet aangemerkt worden. De tijd zal hier omtrent onze onzekerheden bepaalen.

NICOMBARDSCHE DUIF, zie DUIVEN *n.* XV. *pag.* 552.

NICOTIANA, zie TABAK.

NIDUS AVIS, is een zoort van *Orichis* of *Stendelwortel*.

NIDUS AVIS, of *Vogel-nest*; dus word ook de *wilde Peer* genoemt, om dat de zaad-koorntjes een hol vogel-nest vertoonen.

NIEKE CORONDE, is de naam, welke die van Ceijlon aan een bastaard zoort van *caneel* geeven. De boom daar deeze ſchors van gegaart word, gelijkt na een beester 't welk veelvuldig op Ceijlon groeit en Nieke word genoemd. De Inwoonders gebruiken de *Nieke-coronde* in de medecijnen; zij trekken er eene olie uit, waar mede zij in zenuw-ziektens, het hoofd en andere deelen des lighaams beſtrijken.

NIELLE, zie MIST.

NIEREN, de *Nieren* zijn in Menſchen langwerpig, als een witte boon van gedaante, vijfduimen of daar omtrent lang en een duim dik, min of meer, gelijk deeze deelen meestal verſchillende zijn; zij leggen met de uitgeholde zijden naar elkanderen toe, aan de zijden der lenden wervelen.

De rechter legt veeltijds hooger dan de ſlinker, om dat de *milt* de ſlinker nederwaarts drukt, in de Aapen is dit verſchil zeer zigtbaar; de helft omtrent van de *nier* legt op het middenrif, de andere helft op de vierkante lenden ſpier, zo dat zij gedrukt wordt door ijder inademing naar vooren, en een weinig nederwaarts door het middenrif, door de lendenſpier vlak voorwaarts ſchoon weinig, door de overige buik ſpieren te gelijk met de ingewanden agterwaarts: Zij is derhalven in een geduurige pers.

Haare zelfſtandigheid is tweeërlei, *corticaale* of *bastagtige*, beſtaande uit bloedvaten zonderling in een geſlingerd; en *mergagtige*, welke eigentlijk beſtaat uit fijne buisjes naar den ontdekker BELLINUS *belliniaanſche buisjes* genoemd, die in zeeven, zes, of vijf tepels uitloopen, welke doorgaat zijn en de pis afklenzen.

In de Kinderen is de *nier* beſtaande, uit zo veele knobbels als er tepels zijn; doch in bejaarden ſmelten deeze verdeelingen is een, en de *nier* is van buiten glad.

In Koeijen is de *nier* altoos in deeze verdeelingen onderſcheiden, en nog zigtbaarer in Beeren, gelijk de Parijsſche Anatomisten zeer wel in de *Memoires adoptés*, *tom* I. opgemerkt hebben. Ijder bolletje of knobbel-

tje-

je is derhalven een *nier*.

De *nieren* ontfangen, uit de groote flagader even onder de *coeliaca*, en boven de *meſenterica ſuperior*, van wederzijden eene grooten tak, die men de *emulgens* noemt of *afklenzer*, deeze word verſpreidt door de geheele zelfſtandigheid der *nier*, en de pis wordt er van afgeſcheiden in het bekken van den pisleider.

Het bloed dus gezuiverd, koomt terug naar de groote hol-ader langs de *venæ emulgentes*, of afklenzers, en loopt te rug naar het hart. Op deeze wijze word dan de pis afgeſcheiden van het bloed.

Rondom ijder tepel begint een vlies dat vrij dik is, en maakt een buis van een vierde duim lang, of daar omtrent: Deeze vereenigen zig ſchielijk in de holte der *nier* in eenen boezem, of bekken, welke even onder de *nier* nauw toeloopt, en in eenen dunnen ſtip eindigt, de *pisleider* genoemd; die langs de vierkante lendenſpier in het groote bekken loopt, om zig te ontlasten aan de onderkant der pisblaas.

Langs deeze buizen wordt de pis door de tepels afgeſcheiden, bij droppen gevangen en in de blaas gebragt, hebbende reets de hoedanigheid van pis, gelijk gebleeken is uit de proeven van TENON, en die, welke dagelijks in Menſchen zonder blaas gebooren genoomen kunnen worden. Zie HERMAPHRODIETEN.

De *Nieren* ontfangen zenuwen van de *plexus meſentericus ſuperior*, of bovenſte vlegt van 't darmſcheil, welke hoofdzaakelijk koomen van de tusſchenribbige zenuw takken, die ook langs het geheele gedarmte zig verſpreiden.

Deeze vereeniging van zenuwen is oorzaak van alle ziekten der *nieren*, als ontſteeking, graveel, ſteen, enz. die veele krimpingen, winden en colijk-pijnen veroorzaaken.

De *pisleider* loopt langs de voor-dije-zenuwen, wanneer er ſteentjes doorzakken, geeven die eene drukking aan de zelven, en eene doofheid aan de dije.

De *Nier* met derzelver vaten en zenuwen, legt agter het *peritonaeum* of *pens-zak*, welke derhalven een bekleedzel is van dezelve aan de voorkant: Evenwel heeft de *nier* een eigen vlies gelijk andere deelen onzes lighaams, dog dit koomt niet af van het *buik vlies* of *pens-zak*.

De *Nieren* hebben aan haaren bovenkant eene *Bijnier*, *Ren ſuccenturiatus*, of *Capſulæ atrabilariæ* geheeten, welker nuttigheid en gebruik ten eenemaal onbekend zijn. Zij zijn grootst in Kinderen, in Bejaarden plat en als hol, bevattende eene geele groene ſtoffe als of het gal was, waarom zij *zwarte gal-huisjes* genoemd worden van zommigen.

Zij ontfangen bloedvaten en zenuwen even als de *nieren*, dog de flagaders meest uit de *coeliaca* of buiksflagader, de aders loopen uit in de *venæ emulgentes* der *nieren*. Zij hebben geenen buis tot ontlasting, zo dat men het gebruik niet heeft kunnen ontdekken, te minder om dat zij in kleine Kinderen zo groot zijn. Zommige hebben gemeend, zij bragten iets toe tot afſcheiding van het voort-teelings vogt, dog in Vrouwen en Mans eveneens zijnde, en in de Kinderen voor de huwbaarheid geduurig verminderende, vervalt die ſtelling geheel. EUSTACHIUS, DU VERNEIJ en RUIJSCH hebben de beste figuuren en beſchrijvingen der *nieren*, gegeeven.

NIER-GEBREEKEN en ZIEKTENS. De *Nieren* zijn onderhevig aan veelerlei gebreken, deels uit de aandoeningen der bloedvaten oorſprongelijk, deels uit die der zenuwen; terwijl er anderen uit den aart der pis ontſtaan, welke allen eene korte beſchrijving vereiſchen: De beroemde OOSTERDIJK SCHACHT heeft de meeste zeer naukeurig beſchreeven, en de geneezings wijze zeer kort en klaar voorgeſteld, waar toe wij onzen Leezer verwijzen.

De *nephritis inflammatoria*, of *nierpijn van ontſteeeking* afhangende, geeft zwaare ſtekende pijn in de lendenen, welke zig over het gedarmte verſpreidt tot aan het ſchaambeen: Zij veroorzaakt perſing om te wateren, doet in Mans den bal der aangedaane zijde opkrimpen, of beide; geeft walging, braaking, hik, winden onder en boven; weinig, maar bleeke pis, met allerlei vezelen, en dan eens een verſtopt, dan een los lighaam.

Alle deeze toevallen worden verzeld door eene geduurige koorts, die dikwils hevig is, en de pis brandig doet zijn, en zeer ſtinkende. Wanneer eene aderlaating dikwils herhaald, verkoelende en vermurwende dranken en zoortgelijke clijſteren niet helpen, loopt de Lijder gevaar eene verzweering te krijgen, of andere ſlimmer toevallen die den dood na zig ſleepen.

Allerlei zuure dingen zijn hier, gelijk in alle ontſteekingen noodig.

Onder alle de middelen die men uitwendig gebruikt, is buiten tegenſpraak het *warme bad* het beste.

Nephritis pituitoſa, of *ſlijmgraveel*, heeft over het algemeen omtrent dezelfde toevallen, dog geene koorts, althans geene die hevig is; de pis is gemeenlijk zeer dun, ſtinkende, witagtig, taai of ſlijmerig en veroorzaakt geweldige pijn in het wateren, zo dat men dikwerf meent dat er ſteen is, die nogthans op het ſonderen niet gevonden wordt: Dit ongemak overvalt de Vrouwen even als als Mannen, en is niet ongemeen in dit land.

Tot nog toe kan men zeggen dat de Geneesheeren weinig geſlaagd zijn met de geneezing, want de zogenaamde *alcalina*, waar onder de *Aq. calcis vivæ* is, doen volſtrekt niets, en de kwikmiddelen werken onzer bedunkens in het geheel niet op de waterwegen. De *Spaanſche vliegen* in *tinctuur* inwendig ingegeeven, doen zeldzaam eenige voordeel.

Olieagtige en vermurwende middelen, zijn de allergevoegelijkſte.

Nephritis calculoſa of *ſteen-graveel*, is wanneer met de pis kleine ſteentjes uit de *nier* naar de blaas zakken: BOERHAAVE §. 1415, meent dat die ſtoffe veel hangt in de uiteindens der flagadertjes in de *nieren*, 't geene ongerijmd is; veel gelukkiger is de Hr. GAUBIUS geſlaagd in zijne *Pathol.* §. 573. *pag.* 295, die de ſteenagtige ſtoffe begrijpt te hangen in de pis, even als het zout in water, en dat die ſtoffe door aantrekking der deelen in een zoort van crijſtallen ſchiet; of wel zig aan de wanden van potten enz. aanzet. Ook beſtaan de *nier-* of *blaas ſteenen* uit aarde, olie en alcaliſch zout, en uit een groot gedeelte lucht. Het olieagtige ſchijnt te beletten dat de ſteen niet ligt ſmelt.

Zo lang de ſteentjes als gruis, of kleine korreltjes zich uit de *nier* ontlasten kunnen, is er weinig ſmert; maar wanneer zij blijven hangen in den boezem van den pisleider, groeijen de korrels tot een en bekorsten, zo dat zij of in het geheel niets of zeer moeijelijk

en

en met veel ſmert doorſchieten. Zomwijlen vullen zij den geheelen pisleider: T. ALGHISI beeld er zulk eenen af, *Litotomia Tav. III. Fig. 6.* die knobbelig is, daar de ſteen in het bekken der *nier* gezeten heeft, en vervolgens zes duim lang de dikte heeft van een tabaks pijp, en kromloopende als de pisleider.

Dog wanneer zij blijven zitten in de *nier* eenige jaaren agter een, krijgen zij de gedaante daar van, gelijk blijk uit de *nieren* van den Paus INNOCENTIUS DE XI. welke door ALGHISI *Tav. IV.* zeer keurig zijn afgebeeld.

Deeze ſteenen verwekken dikwerf verzweeringen, die uitwendig in de lendenen doorbreeken, of fistels maaken, welke zomtijds tot aan de liezen toe zig openen.

De geneesmiddelen moeten hier de zelfde zijn als in de ſteen, dog zij helpen even weinig, zo dat men deeze ziekte voor hoopeloos moet houden, 't en ware men den ſteen uit de *nier* uitſneedt, gelijk MARCHETTI in den Burgemeester HOBSON zeer gelukkig deedt: ROUSSET verdedigt deeze konstbewerking zeer ſterk; niemand heeft er netter en volſlagener over geſchreeven dan Mr. HEVIN *dans les Mem. de l' acad. R. de Chir. tom.* III. alwaar hij teffens *pag.* 240. aantoont, dat deeze operatie niet voor het laast der vijftiende eeuwe geoeffend is. Zie voor het overige STEENBREEKENDE MIDDELEN.

De *nephritis rheumatica* of *nierpijn door verkoudheid*, geeft omtrent de zelfde toevallen als de ſlijmgraveel, dog luistert naar uitwendig verwarmende, en inwendig verzagtende middelen.

Zeldzaam is er eene aderlaating noodig, echter doet zij veel goeds als de pijn zeer heevig is.

De *nephritis hijſterica*, of *kramp nierpijn*, heeft in Vrouwen wel meest, maar ook in Mannen plaats; men kent haar uit het geſtel der Lijderesſe of der Lijders, en uit voorafgegaane hartstogten; zie MOEDER-KWAAL. SIJDENHAM geeft er eene allernetſte beſchrijvinge van, en merkt te recht op, dat één grein *opium* meer dienst doet in dit geval, dan alle andere middelen te zaamen. Men ziet ook uit de witheid van de pis in tedere Vrouwen, hoe ſchielijk eene gemoeds aandoening op de *nieren* werkt. *Papaverbollen*, dat is *Maankoppen* in *zoete melk* gekookt, doen even als alle andere ſlaapmiddelen wonderen in deeze ziekte.

De Nier wordt zomwijlen met een of meer wormen bezet gevonden, in Honden en Wolven gebeurt dit dikmaal: De voornaame Natuuronderzoeker KLEIN, geeft er eene fraaije beſchrijving en aftekening van, agter zijne *Herpetologia*. Zij zijn als ronde wormen, maar hebben koppen die rond en breed zijn; of ſchoon dezelve niet even eens in de Menſchen gevonden worden, bewijzen zij even wel dat er dezelfde mogelijkheid in is. De meeste beſchrijvers van waarneemingen geeven er gevallen van op, onder welken wij BLASIUS als den voornaamſten rekenen; ook konnen wij ons gevallen te binnen brengen, dat Mans levendige Wormen door den ſchaft geloosd hebben, zonder voorgaand of volgend ongemak.

Bloedwateren, dit kan wel uit de blaas voortkoomen, evenwel is deeze kwaale meest oorſpronkelijk uit de *Nieren*; zij hangt af van groote verwijdering der pisbuizen in de *nier*, of van te groote verdunning van het bloed, gelijk in rotkoortzen enz.; ten derde van eenen geduurig prikkelende ſteen. De eerſte oorzaak neemt men weg door zaamentrekkende middelen, die teffens heelende zijn; de verdunning van het bloed moet door eigene geneesmiddelen gered worden, zie ROTKOORTS enz.; wat omtrent den ſteen te doen is, is reets gezegt. Evenwel dient niet verzweegen, dat in Vrouwen, voornaamelijk als de maandelijkſche ontlastingen niet geregeld zijn, door te groote veelheid van bloed de vaten der *nieren* overweldigd konnen worden; in dit geval is eene aderlaating op den voet noodzaakelijk, voetbaden enz.

De Dabetes, Dipſacus, Hijdrops ad maculam, heeft in onze taal geen bijzonder woord, het betekent eigentlijk eene zeer ſchielijke afloop van pis, welke het drinken onverandert opgeeft.

Men onderſcheit deeze ziekte in waare, en onwaare; de waare is, de afloop van het drinken onverandert; de onwaare is eene affcheiding van water zonder reuk, en bleek, overtreffende verre het geene gedronken was in veelheid. Deeze is ſchoon zeldzaam, nog meerder voorkoomende dan de eerſte, die misſchien nooit recht gezien is geworden.

Zij word verzeld van eene groote veelheid water meer dan gedronken is, witagtig, met vezels, en vliezen, zonder reuk noch ſmaak; van hevige dorſt, drooge mond en keel, veel hitte inwendig, uitteering, eene kleine koorts en zugt in de beenen.

Het ſchijnt dat deeze ziekte alleen aan eene bijzondere geſtelteniſſe in de *nieren*, moet toegeſchreeven worden. Welke ook de oorzaak zijn mag, is het zeeker dat de meeſten er aan ſterven, ſchoon allen niet even ſchielijk.

De geneezing is op veelerlei wijzen onderzogt, in 't algemeen nogtans zijn zulke geneesmiddelen, die lijmerig zijn en zaamentrekkende de beste: Voor al de zulke die verſterken, als de *ſtaal-middelen*, *aluin*, en *Bristols water*.

Uitzetting der Nieren. Wanneer Menſchen lang aan den ſteen in de blaas kwijnen, zo dat dezelve groot, en de blaas toegetrokken word, loopt de pis bij droppels af, om dat de pis tegengehouden word door den ſteen; allereerst zetten zich de pis leiders uit, en worden als een Kinder darm van gedaante, wijdte en dikheid van vliezen; daar na verwijdert het bekken der *nier*, en zijne takken boven beſchreeven, zo dat de *niers* boezem eerder de Blaas verdient genoemt te worden, dan den blaas.

Zomwijlen krunkelt hier door de pisleider, waar door de afloop vertraagd word.

Men begrijpt hier uit ligt, dat eindelijk de geheele *nier* verteert, en onderwijlen het water maaken lastig, ongemakkelijk en ſmertelijk word.

Deeze uitzetting is ongeneeslijk, ten waare de ſteen door ſnijden weggenoomen wierd. Of evenwel in de zulke, of ſchoon de ſteen gelukkig uit gehaald wierd, de verwijderde *nieren* en pisleiders zich geheel herſtellen zouden, is als nog zeer twijffelagtig. Dit is zeker, dat dit toeval geen plaats vind, dan in de zulke die den ſteen hebben, en door de langduurigheit in droppelpis vervallen zijn.

NIER-HOUT, zie GRAVEEL-HOUT.
NIER-KWAAL, zie GRAVEEL.
NIER-VATEN, zie NIEREN.
NIER-ZIEKTENS, zie NIER-GEBREEKEN.

NIES-KRUID, zie NIES-WORTEL.

NIES-WORTEL (WILDE WITTE-), zie HELLEBORINE.

NIES-WORTEL (WINTER-), zie WOLFSWORTEL.

NIES-WORTEL (WITTE); *wit Nies-kruid*, in 't latijn *Helleborus albus*; *Veratrum album*; daar zijn voornamelijk twee zoorten van.

1. De *witte Nies-wortel*, met groenagtige bloemen; *Helleborus albus*, *flore ſubviridi*; *Veratrum album* DODONÆI; (*Veratrum racemo ſupra decompoſito, corollis erectis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *witte Nies-wortel*, met zwartagtig-roode bloemen; *Helleborus albus*, *flore atro-rubente*; (*Veratrum racemo compoſito*, *corollis patientiſimis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, heeft groote breede langwerpige, en in de lengte geribde en geplooide bladen, die veel naar de groote *weegbree* of *gentiane* gelijken, tuſſchen welke een ronde regte bloei-ſteng opſchiet, van drie of meer voeten hoogte, die met verſcheidene dergelijke maar kleinder bladen bezet is, en aan wiens bovenſte een lange getakte airs-gewijze tros, met veele kleine zesbladige roosformige bloemen, op langagtige ſteeltjes voortkoomt, die groenagtig-wit van koleur zijn; waar na een vrugt of zaadhuis volgt, langwerpige zaaden bevattende, die na het *tarwe-graan* gelijken, maar die kleiner zijn; de wortel is dik, kort en wit- of geelagtig, en maakt veele vezelwortelen; hebbende een ſcherpen bitteragtigen ſmaak en vieze reuk.

De tweede zoort, koomt met de voorige genoegzaam overeen, behalven dat de bladen aan de ſteng veel ſmaller, en de bloemen donker bruin- of zwartagtig rood en ook niet zo hol zijn.

Plaats. Dezelve groeit in Oostenrijk, Hongarijen, Zwitzerland, Italien en elders op bergagtige plaatzen; en word bij ons veeltijds in de hoven geplant, zo wel wegens haare bloemen als tot medicijnen.

Kweeking. Dezelve geſchied door ſcheuring der wortel, vroeg in het voorjaar, even voor dat ze begint te ſpruiten; beminnende liefst een goede losſe vette grond, daar ze ſchoone groote bloei-trosſen in voortbrengt; men plant ze wegens deeze mooije trosſen dikwils hier en daar op de rabatten of elders in groote bloem-tuinen; en het dient aangemerkt, dat de tweede zoort vroeg in de Lente en wel een maand eer bloeit als de eerſte zoort. Men moet ze niet te dikwils verplanten, maar een jaar of drie a vier, laaten ſtaan; want dan bloeijen ze veel ſterker.

Men kan ze ook van zaad aankweeken, op de wijze als van de zwarte nies-wortel gezegt word; dog dit word zelden gedaan, om dat de planten uit 't zaad niet voor het vierde of vijfde jaar bloeijen, en men ze gemakkelijker door ſcheuring voortzetten kan.

Eigenſchappen. De *witte Nies-wortel* heeft een geweldig purgeerende kragt, en doet ook ſterk braaken, weshalven ze zelden daar toe gebruikt word; men prijst ze echter zeer in de dolheid (*Mania*), Waterzugt, en andere hardnekkige of langduurende ziektens; maar zij moet met groote omzigtigheid, in kleine *doſis*, of met andere middelen gemengt, als een *alterans* of veranderend middel, en niet als een ſterk purgeer- of braak-middel gegeven worden.

Uitwendig doet ze ſterk niezen, en word derhalven onder de *nies-poeders* of ſnuif-tabak gebruikt; 't welk mede in kleine *doſis* geſchieden moet; zij zuivert en geneest ook de vulle wonden en gezweeren, de ſchurft en het kwaad-zeer des hoofds.

Als men, volgens de Heer BOERHAVE, Deegens of Meſſen met het zap van de witte *Nies-wortel* beſmeert, brengen ze doodelijke wonden aan.

NIES-WORTEL (ZWARTE-); *Zwart Nies-kruid*, *Krist-wortel*; *Heilig kers kruid*; in 't latijn *Helleborus niger*; *Veratrum*; daar zijn verſcheide zoorten van, als onder anderen de volgende.

1. De *gemeene zwarte Nies-wortel*, met witte of roozen-koleurige bloemen; *Helleborus niger*, *flore albo*, *vel roſeo*; *Veratrum nigrum* DODONÆI; (*Helleborus ſcapo ſub-unifloro ſubnudo*, *foliis pedatis* LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *kleine Nederlandſche zwarte Nies-wortel*, met roosverwige bloemen; *Helleborus niger flore roſeo*, *minor belgicus.*

3. De *zwarte Nies-wortel*, met veele groene bloemen op de bloeiſtijl; ook *Vuur kruid* en *Krop-kruid* genoemt; *Helleborus niger hortenſis*, *flore viridi*; *Veratrum nigrum II* DODONÆI; (*Helleborus caule multifloro folioſo*, *foliis digitatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *groote ſtinkende zwarte Nies-wortel*, met veele bloemen op de bloeiſteng, ook *groot Luis kruid* van zommige genoemt; *Helleborus niger foetidus*; *Veratrum nigrum III.* DODONÆI; (*Helleborus caule multifloro folioſo*, *foliis pedatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De *driebladige zwarte Nies-wortel*; *Helleborus niger trifoliatus*; (*Helleborus niger preced.*, LINN. *Spec. Plant.*)

6. De *Virginiſche driebladige zwarte Nies-wortel*, met een eenbloemige bloemſtijl; *Helleborus niger trifoliatus virginienſis*; (*Helleborus foliis ternatis*, *ſcapo unifloro*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort ſchiet uit dikke veezelige wortelen, veele gladde ſtijve bladen uit, op vrij lange bezondere ſteelen, die in veele deelen, (zes tot negen) diep ingeſneeden zijn, zijnde de deelen vrij langwerpig en gekertelt; tuſſchen deeze bladen koomen geen ſtengen, maar alleen verſcheidene bloemen op ſteelen voort, met bloemſtijltjes die roosformig, tamelijk groot en meest eerst wit zijn, maar daar na roos-koleurig of roodagtig worden, en zo hoog niet opſchieten als de bladen; waar na vier of vijf hoornformige, naast malkander geplaatste zaadhuisjes volgen, op de wijze als Akkeleijen en Ridderſpooren voortbrengen, die eijrondagtig zwart zaad bevatten.

Deeze zoort, gelijk ook de meeſte overigen, bloeit in de winter omtrent kerstijd, te weeten, als het zagt onvorſtig weer maakt, anders koomt ze laater in bloem, zo dezelve niet door ſterke vorst vernielt word, en ze is dus eene mede van de weinige bloemen die bij ons in de winter bloeijen, weshalven ze ook een plaats in de bloem-tuinen verdient, ſchoon ze anders een medicinale plant is.

De tweede zoort verſchilt van de eerſte weinig anders, dan dat ze kleiner en fijner groeit.

De derde zoort is van de eerſte onderſcheiden daar in, dat ze hooger van bladen op de ſteelen groeit, de ſnippelingen der bladen ſmaller zijn, en verſcheidene bloemen te zaamen, op een hooger ſteng, die boven de bladen uitſteekt, voortkoomen, welke niet rood, maar bleek- of geelagtig-groen van koleur zijn.

De vierde zoort, verſchilt van de voorige daar in, dat ze ſmaller diep ingeſnedene of als getakte bladen heeft, en een getakte ſteng, die taamelijk hoog opſchiet, en waar

aan veele groenagtig-geele bloemen voortkoomen; hebbende voorts de plant een ſterke ſtinkende reuk.

De vijfde zoort verſchilt, om kort te gaan, hoofdzaakelijk van de voorige daar in, dat haare bladen maar in drie deelen ingeſneeden en dus driebladig zijn; zijnde alleen maar eene verandering van de voorige zoort.

De zesde zoort heeft ook driebladige bladen, dog maar eene bloem op de bloei-ſtijl.

Plaats. De eerſte, tweede en derde zoort, groeijen natuurlijk in de gebergtens van Ooſtenrijk, Hongarien, Stiermark, Savoijen, Italien en elders; de vierde en vijfde zoorten, worden gevonden in Hoog-Duitschland, Zwitzerland, Frankrijk enz., ook op bergagtige plaatzen; de zesde zoort koomt voort in Canada, Virginien, als mede in Siberien en elders; zijnde alle harde langlevende planten.

Kweeking. De vermeerdering van alle deeze zoorten geſchied niet bezwaarlijk, door ſcheuring der wortelſpruiten; het welke best verrigt word vroeg in het voorjaar; beminnende dezelve een goede losſe, liefst wat zandagtige ongemeste grond en ſchaduwagtige plaats, en ze kunnen onze winter-koude zeer wel doorſtaan. Men kan ze ook van het zaad aankweeken, dat men op een bedje zaait, voorts na dat het rijp geworden is, of anders in het najaar, zo zal het in 't volgende voorjaar opkoomen; moetende men vervolgens de jonge planten van het onkruid ſchoon houden, die men daar na in het volgende voorjaar verplant op een ander bedde, of daar men begeert.

Eigenſchappen. De eerſte zoort, is voornaamentlijk medicinaal, waar van de wortel die een bittere ſcherpe walgagtige ſmaak en reuk heeft, veel in de Geneeskunde gebruikt word; dezelve heeft een verwarmende, opdroogende, ſterk pisdrijvende en buikzuiverende kragt; purgeerende alle de taaije, galagtige en zogenoemde melankolijke vogten uit 't lighaam; en is derhalven zeer dienſtig tegen alle gebreeken die daar uit ontſtaan, en meer andere, als hijpochondrie of miltziekte, zwaare melancholie, raſernij, en de zogenoemde bezetenheid, waterzugt, draaijing of duizeligheid des hoofds, beroerte, jeukte en ſchurft der huid; als mede in de derdendaagſche koorts, en andere hardnekkige ziektens: Men gekruikt het aftrekzel daar van, tot drie of vier drachmen; of de gepoederde wortel tot één ſcrupel, of het extract daar van tot pillen gemaakt, tot een half of heel ſcrupel: Dog dit middel moet voorzigtig en niet anders dan aan ſterke lighaamen gegeeven worden, en die van binnen geen beſchadigde of geinflammeerde ingewanden hebben, en dan kan dit middel in de gemelde en meer andere weerſpannige ziektens dikwils van groote hulp zijn. In zweeren en kanker, is ze de beste laxeering; ook bevordert ze de ambeijen bij perzoonen die daar aan onderhevig zijn: En om dat ze inzonderheid zeer nuttig is in de gewaande bezetentheid, dat alleen een zwaare dolheid of razernij, (*Mania*) is, zo heeft ze bij de Ouden de naam van *Fuga Dæmonum* verkregen.

Uitwendig is ze bijtende en zuiverende, en heeft haare nuttigheid in ulceratien, die harde kanten hebben.

NIES-WORTEL (ZWARTE BASTERT-), zie ASTRANTIA en BRUINETTE.

NIET; *Oog-niet*, of *Wit-niet*, in 't latijn *Nihil*, *Nil* of *Nihil album*; is een zeer wit fijn en licht poeder, het welk men zegt, voort te koomen, als men de *Calmeij* calcineert, en de *bloemen* (*flores*) daar van genomen worden.

Of dit het zelfde is met 't *pompholix* van zommige, is onzeker, 't welk gezegt word voort te koomen, bij het ſmelten en bearbeiden van het *koper* met *calmeij-ſteen*, om er geel-koper van te maaken, 't welk zich als dan aan de ijzere ſtangen, die de ſmelt-kroezen dragen, en aan de tangen die daar toe gebruikt worden, aanzet, enz.

Hoe het zijn mag, het *oog-niet* of *pompholix* is een zeer goed middel tegen geinflammeerde oogen en andere oog-gebreeken, het zij alleen in de oogen gedaan, of met *rooſe-water* enz. tot een oog-water gemengt; ook is het van veel nut in vogtige kwaadaardige gezweeren, om dezelve op te droogen en te geneezen.

Dog thans word in plaats van het gewoonlijke *oog-niet*, veel tegen de ontſteeking der oogen, en andere ligte oog-gebreken gebruikt, de *bloemen van zink*, die ook van een zeer goed gebruik in deezen zijn, als mede tot geneezing van gezweeren

NIET-NATUURLIJKE DINGEN, zie NATUURLIJKE enz. DINGEN.

NIEUWJAARS KOEKEN, zie GEBAK, *pag.* 798.

NIEUWE LANDBOUW, zie LANDBOUW.

NIEUWE-MAAN, zie MAAN.

NIEUWSGIERIGHEID. De *nieuwsgierigheid* is eene der beſtendige en zekerſe merktekens van een ſterke bevatting, welke zich door elke vordering in kundigheit nieuwe uitzichten geopend ziet, en nieuwe aanſpooringen tot verderen voortgang ontfangt. Alle mooglijke verkrijgingen, waar voor wij in onze tegenwoordigen ſtaat vatbaar zijn, zijn klaarblijklijk niet evenredig met onze vermoogens van genieting. Overwinningen dienen nergens toe, dan om de ſtaatzucht meerder te ontſteeken. Ontdekking heeft geene andere uitwerking dan nieuwe verwagtingen voorttebrengen. De vervulling van eene begeerte, moedigt eene andere aan, en na al onzen arbeid, poogingen en naſpooringen, zijn wij geduurig op denzelven afſtand van de voltooijing onzer ontwerpen; wij hebben altoos nog eene dringende begeerte te voldoen; wij bezitten altoos noch een vermogen, dat rusteloos en oproerig is, om dat het niet word te werk geſteld.

De lust tot wetenſchap, ſchoon dezelve meenigmaal door uitwendige en toevallige beweegredenen aangemoedigd wordt, ſchijnt, bij veele gelegenheden, zonder onderwerping aan eenig grondbeginzel, te werken. Wij zijn greetig tot zien en hooren, zonder eenig oogmerk om onze waarnemingen tot een verder einde te bezigen. Wij beklimmen eenen berg, alleen om een gezigt over de vlakte te neemen. Wij loopen, in eenen ſtorm naar het ſtrand, alleen om de ſterke beroering van het water te beſchouwen. Wij zwerven van de eene ſtad naar de andere, ſchoon wij huis- nog veſtingbouw verſtaan. Wij doorkruisſen de zeën, alleen om de bloote natuur, of om heerlijkheid in puinhoopen te zien. Wij worden door alle nieuwigheid even zeer vermaakt, van wat zoort dezelve ook zijn mag, door een woeſtenij of een paleis, een waterval of een ſpelonk; door alle dingen die ruw of beſchaafd, groot of klein zijn. Wij zien geen boschje, zonder eenige aandoening om er intetreeden. Wij ontdekken geen inſect, dat voor ons vliegt, zonder eenigen trek te gevoelen om het van nader bij te kennen.

Deeze zucht is, mooglijk, evenredig in grootheid, naar maate de vermogens der ziele uitgeſtrekt of verheven zijn. Lucanus voert daarom, Cesar ſpreekende in,

in, met eene waardigheid, overeenkomende met de grootheid van zijne ontwerpen, en de uitgeſtrektheid van zijne bekwaamheid, wanneer hij aan den Egijptiſchen opperprieſter verklaart, dat hij geen ernſtiger begeerte had, dan den oorſprong van den Nijl te vinden, en dat hij van alle ontwerpen der burgerlijke oorlogen wilde afſtaan, voor het gezicht van die bronnen, welken zo lang waren verborgen geweest. En HOMERUS, de Sijrenen van een verzoekend vermogen willende voorzien, waaraan zijn Held, zo beroemd door wijsheid, zich, zonder ſchande, mogt overgeeven, doet dezelven getuigen, dat nooit iemand van haar vertrok, zonder vermeerdering van kennisſe.

Daar is, inderdaad, naauwlijks eenige zoort van denkbeeldige verkrijging, welke niet tot eenig gebruik kan toegepast worden, of ten minſten den hoogmoed met toevallig gezach kan kittelen; maar ieder die de beweegingen van zijn eigen gemoed raadpleegt, zal bevinden dat op de eerſte verſchijning van eenig voorwerp, of het eerſte voordoen van een verſchilpunt, zijn trek tot een nader gezicht, of juiſter navorſchen, alle gedachten van voordeel of naijver te boven ſtreeft, en dat zijne wenſchen, door onmiddelijke aanporring, zich verheffen, hoewel hunne vlucht kragt kan bijgezet, of hunne poogingen vernieuwd worden, door laatere overweegingen. Het voldoen der *nieuwsgierigheid*, bevrijd ons eerder van ongerustheid, dan dat ze ons vermaak verſchaft: Wij worden, zekerlijk, meer gepijnigd door onkunde, dan verlustigd door onderrechting. *Nieuwsgierigheid* is de dorst der ziel: Zij verhit en plaagt ons, en doet ons ieder ding met genoegen ſmaaken, hoe ſmaakeloos het anders ook zijn mag, als het denzelven maar kan lesſchen.

Het is onbetwistbaar, dat de vroegſte naaſpoorders der wetenſchappen, zig alleen kennis tot hun belooning voorgeſteld hebben; en dat geleerdheid, hoewel misſchien de voedſterling van Belang, de dochter was van *Nieuwsgierigheid*. Want wie kan gelooven, dat de Menſchen, die 't eerst den loop der ſtarren waarnamen, het gebruik van hunne ontdekkingen, tot bevordering van den koophandel, of tot de afmeeting van den tijd, voorzien hebben. Zij wierden des nachts vermaakt, door den luiſter der hemelen; zij bevonden dat de lichten van plaats veranderden; 't geen hen verbaasde, waren zij begeerig te verſtaan, en dus leerden zij, door den tijd, derzelver omwentelingen kennen.

Daar zijn inderdaad, wezens, welke de gedaante van Menſchen hebben, die met hunne verſtandelijke vermogen vergenoegd ſchijnen, en zonder begeerte leeven, om hunne bevattingen uit te breiden; voor wie de waereld, zonder dat zij er acht op ſlaan, voorbij gaat, en die voor natuur of kunst even onbewogen blijven.

Deeze onoplettendheid is, zomtijds, alleen de voor zekere tijd duurende uitwerking van eenen overheerſchenden hartstogt. Een minnaar vindt geen genegenheid om een andren weg te gaan, dan dien welke tot de wooning van zijne meestres geleid. Een koopman kan weinig aandacht op gewoone voorvallen misſen, terwijl zijn geluk door een ſtorm in gevaar is. Dikwerf is zij ook het gevolg van eene geheele dompeling in wellust; dierlijke vermaaken kunnen zo lang ingevolgd worden, tot het geheugen van alle andre zoorten van genoegen als wordt uitgewischt. De ziel, lang aan eenen ſlaapzuchtigen werkeloozen ſtaat gewoon, is onwillig om tot den arbeid van denken te ontwaken; en hoewel zij zomtijds geſtoord kan worden, door de opdringing van nieuwe denkbeelden, keert zij weder tot onkunde en vadzigheid te rug.

Maar zo wij die Menſchen uitzonderen, aan wie de geduurige taak, om voor de noodzaaklijkheden van het leven te zorgen, alle gelegenheden tot uitweiding van hun eigen bekrompen perk verbied, dan is het getal van zulken, die buiten de zucht van onderzoek leeven, zeer gering, hoewel veelen zich met laage bezigheden vergenoegen, en hun leven in naſpooringen van geen het minſte belang doorbrengen.

Daar is geen gevaarlijker ſtrik voor werkzaame en uitweidende gemoederen, dan de ſpinnewebben eener laage onderzoekzucht, die dezelven in geringe bezigheden, of beuzelachtige oefeningen verwarren, en hen in eenen middelſtaat, tusſchen het verdriet van geheele werkeloosheid, en de vermoeidheid van ſlaavende poogingen ophouden, hen gelijktijdig met gemak en nieuwigheid betoverende, en door de weeldrigheid der geleerdheid bedervende. De noodzaaklijkheid van iets te moeten doen, en de vrees van veel te ondernemen, vernedert den hiſtorie-ſchrijver tot eenen geſlachtrekenaar, den wijsgeer tot eenen dagverhaaler van weer en wind, en den wiskonſtenaar tot eenen zamenſteller van zonnewijzers.

Het is gelukkig, wanneer zij, die zich zelven niet met ledigheid vergenoegen, noch beſluiten kunnen om vlijtig te wezen, zich ten minſten beezig houden, zonder anderen nadeel te doen; doch het gebeurt zelden, dat wij ons lang tot eenen onzijdigen ſtaat kunnen bepaalen, of ons onthouden tot ondeugd te vervallen, wanneer wij ons niet langer tot deugd bevlijtigen.

NIGELLA; *Nigelle*; *zwarte Kummel*; *zwarte Coriander*; *Nardus-zaad*; *Gith*; in 't latijn ook *Melanthium*; *Cuminum nigrum germanicum*, en *Meloſpermum* genoemt: Dit is een kruid-gewas, waar van het zaad in de geneeskunde gebruikt word, zijnde zwart, en heeft een aangenaame reuk en ſcherpe ſmaak; hetzelve is beſchreeven, gelijk ook deszelfs kragten, op het artijkel van JUFFERJES in 't GROEN, daar het een mede-zoort van is.

NIGELLASTRUM; dus word de *koorn-nagel* ook genoemt, zie LIJCHNIS.

NIGROMANTIA, dit woord betekent in de letterlijke zin, *zwarte waarzegging*. Het is uit twee woorden zamengeſteld, het eene latijn *nigra*, *zwart*, en het andere grieksch μαντια, *waarzeggen*. Eertijds gaf men deeze naam aan de kundigheid om de dingen in de ingewanden der aarde, en op zwarte duistere plaatzen verborgen, zo als mijnſtoffen, metaalen, verſteeningen, enz. te kunnen vinden, en 't is in deeze zin dat dit woord door PARACELSUS word gebezigd. RULANUS en DORNÆUS zijne uitleggers, hebben gewilt, dat die kundigheit in den aanvang natuurlijk, door de ingeeving des Duivels en de ondeugentheid der Menſchen, een duivelſche en verfoeijelijke weetenſchap is geworden, en dat die geene welke dezelve oeffende, de Duivels en kwaade Geesten aanriepen, en hun bevoolen om zekere dingen in verafgelegene landen te brengen, of daar van dan te haalen, 't geen zij begeerden te hebben. De nagt was inzonderheid tot die aanroepinge voorbeſchikt; en het was ook geduurende die tijd dat de Duivels, de boodſchappen waar mede men ze belast hadde volbragten, uit oorzaake dat de kwaade geesten het licht vreezen,

daar bij vrienden en beminnaars der duisternisse zijn. De Duivels zeggen zij, veinsden door de Menschen gedwongen te worden om te doen 't geen men hun vroeg, schoon zij het met vermaak volbragten, zeer wel wetende dat dit tot nadeel der geenen die 't hun bevool, strekte. Niets is beklaaglijker, vervolgen die met angst vervulde Schrijvers, dan zulk een verfoeijelike duivelsche weetenschap zelfs bij Christenen geoeffent en in practijk gesteld te zien; zie hier verder over het *Lexicon* van Johns en Castellus. Ten huidigen dage dat men weet wat denkbeeld men van de *Tovenaars* moet vormen, en dat men met de fakkel der wijsgeerte al 't geen men *toverije* noemt, verlicht heeft; slaat men geen geloof meer aan die gewaande voorzeggingen. Men is volkomen verzekert, dat die aanbiddingen, die verschijningen van den Duivel alle zo belachgelijk en even min wezenlijk zijn, als die van Iupiter, Mars, Venus en alle de overige valsche Godheden der Heidenen, die met reden door de verstandigen en wijsgeeren van die tijd bespot wierden. Men stelt ze in haar rechte waarde, wanneer men ze als droomen en voortbrengzelen, van een ziedende en veeltijds ontroerde verbeelding aanmerkt. De Godsdienst is het omtrent dit stuk ook volkoomen met de Wijsgeerte eens.

NIHIL ALBUM, zie NIET.

NILICA MARAM, is de naam van een Oost Indische boom, zeer wel na onze Pruim-boomen gelijkende; derzelver bladen in een afkookzel gebruikt, zegt men een goed middel te zijn tegens heete koortzen. De vrugt, als mede de eerste bladen gedroogd, voorts gepoeijert en in gestremde *melk* gebruikt, is dienstig tegens de roode loop. Nog schrijft men verscheidene deugden aan derzelver geconsijte vrugten toe.

NIMBO, is een boom die in America groeit, en ook op de kust van Malabar gevonden word, daar hij den naam van *Bepale* draagt; gelijkende veel na de Esschenboom; zijne bloemen zijn klein, *vijfbladig* en wit, hebbende een reuk als de *lotus* of welruikende *klaver*; waar na geelagtige vrugten volgen, die de gedaante van kleine Olijven, en een zeer dunne schil hebben.

De bladen van deeze boom zijn oplosfend en wondheelend, en haar zap word gepreezen tegen de wormen; de bloemen zijn zenuw versterkend, en uit de vrugt word een olie geperst die nuttig is tegen de kwetzingen en opkrimpingen der zenuwen.

NINSI, NINSING, zie GINSENG.

NIP, zie KATTEN-KRUID.

NIS; in 't fransch *Niche*, in 't italiaansch *Nichio*; noemt men in de Bouwkunde een cijlinder-formige holligheid, die in de muuren word gemetzeld, en welke dient, om er een Beeld in te plaatzen. In de Tuinerij heeft deeze benaaming insgelijks plaats, ten aanzien van Heggen, alwaar hier en daar Beelden in gezet, en ten dien einde *Nissen* of holligheden in geplant worden.

NISAN, is in de hebreuwsche Almanak, de naam van de eerste maand; dezelve valt gedeeltelijk op onze maand Maart en gedeeltelijk op April.

NISI KINGI, is de naam van een Japansche heester, dewelke aldaar in de tuinen word gekweekt, en waar van de vrugt die rood is, ter dikte van een kers, aan trossen groeit.

NISSOLIA, zie LATHIJRUS.

NITEDULA, zie CILINDULA.

NITRUM, zie SALPETER.

NITRUM VITRIOLATUM, zie ARCANUM DUPLICATUM.

NOCTAMBULONES, zie NAGT-WANDELAARS.

NOCTI FLORUS, bij nagt bloeijend; gelijk zommige bloemen doen.

NOCTILUCA, zie CICINDULA, GLIMWORM, ST. JANS-VLIEGEN en PHOSPHORUS.

NOCTIVIGLIA, zie GLIM-WORM.

NOCTUA, deeze naam word van zommige Schrijvers aan de *Nagt-uil* gegeeven.

NODOSUS, zie GENICULATUS.

NODULUS; *Nodus*; een *Popje* of *Zakje*; hier door word in de Geneeskunde verstaan, een zakje van fijn Lijnwaat, of de Lijnwaat maar losjes boven zaamen gebonden zijnde, waarin men eenige kruiden, wortelen en andere dingen gedaan heeft, welke tegen deeze of geene ziekte dienstig bevonden zijn, om dezelve aldus in een bekwame hoeveelheid *wijn*, *bier*, of eenig ander vogt, daar men het zakje inhangt, te laaten trekken, en er aldus de kragt uit te haalen. Dezelve word dus uit verscheiderhande dingen tot differente oogmerken bereid, waar van de volgende tot voorbeelden dienen, en zeer nuttig zijn.

Laxeer-popje.

Neemt *kruise munte* en *duive kervel*, van elk één handvol; gezuiverde *senés-bladen* en *alands-wortel*, van elk één halve once; *zwarte nies-wortel*, *galange*, en *zedoar-wortel*, *anijs-zaad*, van elk drie drachmen; *wijnsteen-zout*, twee drachmen; klein gesneden en gestooten zijnde, doet het in een zakje, en hangt het in anderhalf mingelen *wijn*, of *goed bier*, en laat het wat staan te trekken; waar van men over dag twee of drie romertjes vol drinkt; dit laxeert zagtjes, en is dienstig voor verstopte ingewanden, miltziekte, verslijmde maag, enz.

Popje tegen de Scheurbuit.

Neemt *zwarte nies-wortel*, zes drachmen; *beste rhabarber*, één half once; *eickenvaren-wortel*, drie drachmen; *galange*, en gezuiverde *senés-bladen*, van elk twee drachmen; verse *duive-kervel* en *beek-boom*, van elk één handvol; verse *lepel-bladen*, één halve handvol; *anijs-* en *venkel-zaad*, van elk twee drachmen; *wijnsteen-zout*, drie drachmen; klein gesneeden en gestooten zijnde, hangt het in twee mingelen *wijn* of best *dun bier*, om te trekken, en gebruikt het als 't voorige.

Popje tegen de verstopte Maand-stonden.

Neemt *zevenboom*, zes drachmen; *bijvoet*, *melisse* en *poleij*, van elks een halve handvol; *hasel-wortel*, *meekrap-wortel*, van elk twee drachmen; *gras-wortel* en *peterselie-wortel*, van elk één drachma; beste gezuiverde *senés-bladen*, één once; *cancel*, *beste saffraan*, *foelie* en veneetsche *borax*, van elk één half drachma; klein gesneeden en gestooten zijnde, bereid en gebruikt het als 't voorgaande.

NODUS; *Nodi*; hier door worden in de Geneeskunde verstaan, de *knoopen* of *knobbels* der *vingeren*, bij de inleeding; ontstaande daar uit, als er zich tusschen de beenderen en het been-vlies een vreemde stoffe vast zet, welke eerst beweegbaare gezwellen worden, die men *gummata* noemt; maar als deeze gezwellen verharden, ontstaan er *knobbels* (*nodi* of *tophi*); welke haare oorsprong hebben van uiterlijke aandoening of kwetzuuren, of van jigt, of van de vuile ziekte; deeze knobbels zijn een tijd lang gevoeleloos, maar eindelijk verwekken ze een been-bederf (*caries*), verzelt van een uiterlijke

lijke Beenzwelling, (*exoſtoſis*).

Dienstige middelen hier tegen, zijn de bloedzuiverende, als inzonderheid, *kliſſe wortel*, *china-wortel*, *ſarſaparille*, *pokhout*, *ſaſſafras*, enz. daar men een drank van kookt met wat *rouwe antimonie*, waar van de Lijder 's morgens, nademiddags en avonds één of twee theekopjes vol warm moet drinken, en daar mede aanhouden; de *tinctuur van antimonie*, en andere *antimoniaale* middelen, zijn ook zeer goed; dog hoe eer men middelen gebruikt, alvoorens de *knobbels* gecarieert zijn, hoe beter, want daar na zijnze dikwils ongeneeslijk: Maar is het, dat deeze *knobbels* uit de vuile ziekte (*lues venerea*) ontſtaan, dan kunnen goede kwik-middelen gebruikt worden, welke dan van veel dienst zijn, wel gebruikt wordende.

De *knobbels*, die bij het verouderde Podagra ontſtaan, zijn, gelijk het *podagra* zelfs, doorgaans ongeneeslijk.

NODUS, zie GENICULUM.

NOEDELS; *Vermicelli*; zijn van fijn meel gemaakte droge korte dunne draatjes of veezels, als wormtjes uitziende, welke van best *tarwen-* of *rijst meel*, met *water* eerst tot een deeg gemaakt en vervolgens door een ſpuit met veele fijne gaten, als dunne draden, of in de gedaante van kleine wormen, gevormt worden. Gemeenlijk zijn ze wit, dog worden ook geel gemaakt, door vermenging met *ſaffraan* of *eijerdoir*, en daar word zomtijds ook *zuiker* in gedaan, om ze aangenaamer van ſmaak te maaken.

De Itaaliaanen, die er groote liefhebbers van zijn, wrijven zomtijds ook *Parmeſaan-kaas* onder het deeg, en vormen het in allerleij gedaantens, zomtijds rond als kogeltjes, zomtijds plat en breed als ſtukjes lint, of als veerkielen, enz. aan welke ze vervolgens ieder een bijzondere naam geeven.

De *noedels* dienen hooftzaakelijk om er met vleeschnat of anderzints heel aangenaame ſmaakende zopjes van te kooken, die ook heel gezond zijn; dezelve worden veel in Italien, en ook te Neurenberg bereid en overal verzonden; en men vind ze bij de Italiaanſche Kooplieden en Drogisten te koop; moetende men bij de inkoop agtgeven, dat ze versch en wel droog zijn.

NOESSEL KOENING, zie KWIKSTAARTEN, *n.* XXIX. *pag.* 1705.

NOIR D' ALLEMAGNE; *Duitsch zwart*; is een zoort van zwarte verſtof, die uit de laatſte uitgeperſte wijn-droeſem in de wijnlanden gebrand, en tot 't gebruik verzonden word; dezelve moet een weinig vogtig, fraai glinſterende-zwart, ligt en met kleine korreltjes vermengt zijn; ze is zo veel te beter, als er wat *ijvoor* mede onder verbrand is, en ze word van de olie-ſchilders en boek-drukkers, dog inzonderheid van de plaat- en katoen-drukkers, veel gebruikt.

NOIR D'ESPAGNE, *Spaansch zwart*; is een zwarte ligte verf, die in Spanjen en elders van de kurk gebrand en gebruikt word als de vorige.

NOLI ME TANGERE; dus word genoemt een zeeker *kanker-* of *kreeft-agtig gezwel* of *verzweering*, die ronsdom zich vreet, en dikwils korstig is, kunnende op allerlei plaatzen des lighaams voortkoomen: Ze word *Noli me tangere*, dat is *Roert mij niet aan*, geheeten, om dat ze niet naar de allerſterkſte en beſte geneesmiddelen luiſtert, maar daar door eer verergert: De beſte middelen in dit zeer kwaadaartig ongemak, zijn *zagte ſtreel-middelen*; zie KANKER, KREEFT, WOLF enz.

NOLI ME TANGERE, of *Kruidje roer mij niet*, of ook *ſpring-kruid*; word ook genoemt, een zekere kruidagtige plant, die onder het geſlagt der *Balſamina's* behoort, of de Europiſche *Balſamina* is, en dien naam draagt, om dat haaren zaad peulen rijp zijnde, opſpringen, zo dra men ze met de vinger aanroert. Dezelve is beſchreeven op 't artijkel BALSAMINE *'t wijfje*, pag. 129.

NOMA of *Nomas*, betekent de *Water-kanker* of *ſtinkende kanker des monds*; zijnde eene ſtinkende, kankeragtige verzweering in de klieragtige deelen der mond, of aan het tandvleesch; gepaart gaande, met eene afknaging en dikwils met eene doorvreting (*caries*) der beenderen; zij heeft meest haren oorſpong uit een ſcheurbuikig of anders ſcherp onzuiver bloed.

De beste middelen hier tegen, zijn de bloedzuiveverende en tegen ſcheurbuitige middelen. Zie op 't artijkel SCHEURBUIT en KANKER.

NOMMER, zie NUMERO.

NON-DUIKER, is de naam die de Engelſchen aan een Watervogel geeven, welke bij onze Schrijvers de *witte Non* word genoemt; zie ZAAGBEKKEN *n.* IV.

NONNEN-GLAS, word genoemt en zeeker zoort van Vles, die beneden wijd is, en naar bovenwaarts geduurig nauwer word, met een nauwen hals, hebbende een platten voet, daar ze op ſtaan kan.

NONNEN-KOEK, zie GEBAK *pag.* 798.

NONNEN-KRUID, zie DUIVE-KERVEL.

NONNETJE, dus noemen de Engelſchen het Vogeltje dat bij ons de naam van *Pimpeltje* of *Pimpel-mees* draagt; zie MEESEN *n.* IV. *pag.* 2011.

NONNE-VEESJES, zie GEBAK *pag.* 798.

NOORD, in 't latijn *Septentrio*; betekend dat punt, het welk een van het *zenith* door den noord-pool getrokken boog aan den Horiſont aantoont; of wel het punt, dat tuſschen de *Cardo Orientis* en *Occidentis*, tegen den Noord-pool, in 't midden gelegen, en van beiden 90 graaden in den Horizont afgelegen is. Ook draagt de naam van *Noord* of *Noorden*, de gantſche luchtſtreek die om en nevens de voornoemde punt op beide zijden geleegen is. De *Noorde-wind* word *Aparctius*, en door zommigen ook *Boreas* en *Aquilo* genoemt.

NOORDER-LICHT, in 't latijn *Lumen borealis*; *Aurora borealis*; is een luchtverheveling, welke zonder tegenſpraak zo veel als eenig ander voortbrengzel der natuuur, eene nauwkeurige beſchouwing van ſchrandere en vernuftige geesten verdient. Het is om die reden ook, dat wij zullen tragten aan onze Leezers een kort dog duidelijk denkbeeld, van den oorſprong, uitwerkzelen en eigenſchappen, van dit vreemde luchtverſchijnzel te geeven.

De kundige Heer LULOFS (zie de *uitgeleezene Natuukundige of Filoſofiſche Verhandelingen Ie deel pag.* 209 enz.) is volſtrekt van gedagten, dat dit verſchijnzel een vuurſtoffe zij, volkoomen in aart en eigenſchappen overeenkomende, met die welke door haare ontſteekinge den *Blixem* en het *Weerlicht* veroorzaakt; namelijk zwavelige en ſalpeteragtige dampen, of liever uitwaasſemingen. Hij grondvest dit zijn gevoelen op veelvuldige ſcheijkundige proefnemingen, zo door hem zelven als door anderen in 't werk geſteld; insgelijks op verſcheſdene omſtandigheden die zomtijds het *Noorder-licht* hebben verzeld; zo als bij voorbeeld, de waarneming van den Heer WAGNER in de *Acta Erud. Lipſienſ. ann.* 1716, dat namelijk, toen ter tijd, toen het vermaarde *Noorder-licht* tuſschen den 17 en 18 Maart van

dat jaar gezien wierd, in zeer veele plaatzen van Europa een gekraak, als van duizend afgeſchoote ſnaphaanen was gehoord geworden; voeg hier bij het geſtelde van de Heer KIRCH in die zelfde *Acta*, welke verhaalt, dat hem van een geloofweerdig waarnemer bericht was, dat hij op de zo evengemelde tijd 's avonds om half negen een gedruis gehoort hadde uit de langzaam voortſchietende vlamme, het welke hij naukeurig hadde konnen onderſcheiden van dat gedruis, dat op die zelfde tijd van de zee-baaren verwekt wierd. Nu is het bekend, vervolgt de Heer LULOFS, dat geen geluid vernomen word, zonder een ſterke beweeginge in de lucht, welke niet kan veroorzaakt worden door enkele weêromgekaatſte licht-ſtraalen, gelijk andere zich verbeeld hebben. Hier moet dan noodwendig tot eene daadelijke ontſteekinge van dampen, toevlugt genomen worden, welke men met reden kan vermoeden dat van een ſulpheragtigen en ſalpeteragtigen aart zijn; dewijl die dampen ook wel zodanig een gekraak en gedruis veroorzaaken, wanneer dezelve aan 't branden geraaken. Het gevoelen van de Heer LULOFS word ook nog meerder kragt bijgezet door het geen de Godvrugtige DERHAM in zijn *Godleerende Sterrekunde, bijvoegzel pag.* 195 enz. verhaalt; dat toen zich Ao. 1726 den 8 October het *Noorder-licht* op veele plaatzen vertoonde, een geloofwaardig waarnemer in Chelſeij een zwavelagtige reuk vermengt met een geſuis en gekraak, zodanig als in de aardbevingen zomtijds word waargenoomen, was gewaar geworden. Daar en boven verhaalt de groote WOLFIUS in *Act. Erudit. Lipſiens.* 1716, dat 10 mijlen van de ſtad Halle, toen het *Noorder-licht* zich den 17 van Maart vertoonde, een poeder uit de lucht was gevallen, dat geheel en al na zwavel geleek; insgelijks nam men te Zutphen op die zelfde tijd waar, zie *Uitgel. Filozoof. Verh. Ib. pag.* 212, dat op de linnen-klederen, die buiten de ſtads-muuren te bleeken lagen, eenige groenagtige ſtipjes na vitriool gelijkende, zich vertoonden.

De Heer MUSSCHENBROEK *Beginz. der Natuurk.* 1739 *pag.* 844 enz. verwerpt gantſchelijk dit gevoelen, zonder echter zijne gedagten over den oorſpronk van het *Noorder-licht* mede te deelen. De voornaamſte redenen dien hij hier toe heeft, zijn

1. Om dat *zwavel* en *ſalpeter* in brand geſtooken zijnde, zich geheel anders vertoont dan dit lucht-verheveling; *zwavel* vlamt, gelijk ook *ſalpeter*; maar het *Noorder-licht* geeft alleen licht als *Phosphorus*, niets gelijkende hier naar eene vlam, en tot huiden toe is het nog niet bekend, dat de konst uit *zwavel* en *ſalpeter* eene ſtoffe heeft voortgebragt, welke licht gelijk dat van *Phosphorus* of het *Noorder-licht*.

2. Eens toegeſtaan dat de ſtof van het *Noorder-licht zwavel* en *ſalpeter* zij; hoe koomt het dan, dat er zo veele Zuidelijke, Weſtelijke en Oostelijke lichten niet gebeuren, als Noordlijke? dewijl zo wel de Zuidelijke als andere landen vol *zwavel* zijn, en dezelve in groote menigte uitwaaſemen, zo als hier van de Æthna en Veſuvius in Italië tot getuigen verſtrekken, welker vuurſpouwende monden een vreesſelijken zwavelagtigen rook uitbraaken; dus zoude het *Noorder-licht* in Italië gemeenzaam moeten zijn, gelijk er de Donder en Blixem is, maar tot nog toe heeft men bij Menſchen geheugen, ſlegts twee of drie *Noorder-lichten* aldaar gezien.

De *Noorderlichten* kan men tot twee zoorten brengen, naamelijk tot *Stille* en *Straalſchietende*.

Onder de *ſtille* behooren de zulken, die eigenlijk niet anders dan *lichtende wolken* zijn, hier en daar door den lucht verſpreid, en aan welke verſchillende naamen word gegeeven, overeenkomſtig met de gedaante waar na het 't meest gelijkt. Dus noemt men het een *Balk*, wanneer het licht langwerpig zijnde, in de lucht evenwijdig aan den grond legt; de naam van *Pijl* bekoomt het, wanneer van dezelfde gedaante is, behalven dat 't aan zijn een einde ſpits toe loopende, de gedaante van eene pijl vertoond; eene *Fakkel* noemt men het wanneer op allerlei manieren in de lucht hangt; de *danſende Geit*, wanneer het licht door den wind verſcheide gedaantens aanneemende, nu gebrooken, nu weder heel ſchijnt; het *Hol*, wanneer de lucht als een diepe ſpelonk uitgehold ſchijnt, en rondom als met eene kring omringt word; het *Vat* zegt men, wanneer het licht de gedaante van een groot rond vat heeft en ſchijnt te branden. Ligtelijk begrijpt men, dat deeze naamen van weinig belang zijn, en dat men een groot aantal zoude kunnen maaken, geſchikt naar de verſcheidenheid der gedaanten van het licht, zonder echter een haairbreed wijzer geworden te zijn.

Door *ſtraalſchietend Noorder-licht* verſtaat men dat geene, 't welk meerder verſcheidenheid van vertooningen geeft, en niet altoos van dezelfde verſchijnzelen verzelt word; dog welker verſchijnzelen meestendeels de volgende zijn. In de Noorderluchtſtreek, en wel of vlak in 't Noorden, of van het Noorden naar het Oosten, of naar het Westen, vertoont zich een wolk, welke op de gezichteinder legt, of er eenige weinige graaden boven, zelden tot 40, deeze ſtrekt zich tot op den gezichteinder uit. Het gebeurt ook dat de wolk van de gezichteinder geſcheiden is, en tusſchen die en haar in den blauwen helderen Hemel gezien word. De wolk beſlaat met haare langte, een gedeelte van den gezichteinder van 5 graaden af tot 100 zomtijds toe en meer. De wolk is wit en licht, dikwils is zij dik en zwart, haar bovenſte rand is evenwijdig aan den gezichteinder als een lange verlichte ſtreep, hier en daar hooger of laager; ook wel krom in de gedaante van een boog, naar een ronde ſchijf gelijkende, welke zich eenigzints boven de kimmen begint te vertoonen, wiens middelpunt beneden de Horizont is. Zomtijds hangt aan de bovenſte rand van den zwarten wolk een andere breede rand, wit of ſchijnende; ja men ziet ook wel aan de onderſte rand van de zwarte wolk een lichtende rand.

Het donkere deel der wolk, word ook wel in een witte en lichtende wolk verandert, na dat het *Noorderlicht* eenigen tijd gebrand, en veele heldere brandende roeden uit zich geſchooten heeft, ook gebeurt het wel dat de wolk gantsch wit geworden, naderhand wederom dik en zwart word.

Boven den bovenſte rand der wolk, ſchijnt de lucht helderer dan ergens anders, even of de wolk in haare bovenſte oppervlakte brandde; maar deeze helderheid is niet beſtendig, nu is zij meer dan wederom minder; zomtijds heeft zij de breedte van 4 of 5 graaden.

Uit den bovenſten rand der wolk worden als ſtraalen geſchooten, zomtijds veel, zomtijds weinig, ook wel digt bij een, of eenige graaden van malkanderen af; zij lichten ſterk, en vertoonen zich als of er een brandend of helderſchijnend vocht, met groot geweld uit een ſpuit of fontein uitgeperst word; de ſtraal licht het helderſte, en is het dunste alwaar hij uit den rand uit gaat, hij word ijler en breeder, maar glimt minder, hoe hij verder van zijn oor-

oorſprong af is; na dat deeze glimmende ſtraal uit de wolk uit is, volgt er aanſtonds uit dezelfde plaats, iets als het overblijfzel van den ſtraal, nog niet in brand zijnde maar ſlegts rookende; hier op volgt aanſtonds een meer brandende ſtof; deeze lichtende ſtof word met een verbaazende ſnelheid aangeſtooken en uitgeſchooten. Ook gebeurt 't wel, dat uit eene wijde opening der wolk, een lichtende pijlaar opgaat als een vuurpijl, maar langzaam en met een gelijke beweginge, welke pijlaar voortloopende breeder word, aan een blijft hangen, als ook aan den rand der wolk, ja zij blijft dus ſtaan 10, 20 ſecunden en langer, dewijl men er enkel gezien heeft, die 4 of 5 minuten duurden; ook zijn de zodanige pijlaaren raar, welker dikſte *baſis* aan de wolk vast blijft, en die voortloopende boven in een ſpitzer toppunt eindigen. Daar zijn ook pijlaaren, welke nog geen licht geeven, zo ras zij buiten den rand der wolk zijn, maar beginnen te lichten, na dat zij er wat van af zijn, deeze hegten zich niet aan den rand der wolk, maar zij ſchijnen als uit de heldere lucht voortgebragt.

De pijlaaren hebben of een wit, roodagtig of bloedrood ligt; maar terwijl zij voortloopen, word hunne koleur wat verandert, zo dat zij wel naar regen-boogen gelijken.

Men ziet niet altijd dat de vuurpijlaaren uit de wolk uitgeſchooten worden; want het gebeurt dat de gezichteinder, zo verre men zien kan in het Noorden zeer helder ſchijnt, en als te branden, zonder dat men eenig teeken van eene wolk gewaar word; uit dit licht koomen ook kleine pijlaaren te voorſchijn, welke ſterk lichten en branden.

Dit *luchtverſchijnzel* duurt zomtijds een gantſchen nagt door, ja dikwils ziet men 't twee drie nagten agtereen; in den jaare 1734 is het meer als 10 dagen en nagten agter een gezien, en in 1735 duurde het van den 22 tot den 31 Maart: Ook gebeurt het dikwils dat 't *Noorder-licht* maar weinig minuten duurt.

Wanneer men het *Noorder-licht* op de eene plaats ziet, word het juist niet op een andere gezien, ſchoon nabij leggende, ja weinig mijlen van een: Ook gebeurt het wel dat er zo veel ſtof tot dit licht is, dat men het bijna over geheel Europa te gelijk ziet; gelijk het licht van het jaar 1717 op den 17 Maart geweest is, als ook dat van den 19 October 1726 en 16 November 1729, welk laatſte van den zeer geleerde Hr. WEIDLER in *Commentatio de Aurora Boreali* treffelijk beſchreeven is.

De wolk welke uit de ſtof van het *Noorder-licht* beſtaat, duurt heel dikwils veele uuren agtereen, zonder de minſte veranderinge, niet hooger boven den gezichteinder rijzende noch zakkende; zomtijds word zij enigzints bewoogen van het Noorden naar 't Oosten, of naar 't Westen; ja zomtijds ſtrekt zij zich wel verder weerzijds uit, dat is, naar het Oosten en Westen te gelijk, doch als dan, ſchiet zij van alle kanten veele *lucht-pijlaaren* uit: Ook rijst zij wel geheel op boven den grond, en verandert ten eenemaalen in een witte en ſchijnende wolk.

Wanneer er een *Noorder-licht* is, is dikwils de gantſche lucht helder en blaauw, uitgenoomen het Noorden, alwaar het licht zelf is; of de lucht is hier en daar met wolkjes bezet: Nimmer zal men het zelve zien, wanneer de gantſche lucht vol donkere wolken is, maar wel na dat het eenigen tijd beeſt geſcheenen, dat als dan de lucht geheel met wolken word overtoogen. Het *Noorder-licht* word gezien, wanneer het gantsch ſtil weer is, of maar de wind waait met de eerſte kragt; het is dikwils niet, wanneer de wind waait met de tweede kragt; maar het ſchijnt zelden wanneer het ſtormt. Dit licht vertoont zich met alle winden, zonder onderſcheid: Ook ſchijnt het 't geheele jaar door, maar 't minst in Junij en Julij, dewijl als dan bij ons weinig nagt is; maar een geheele avondſtond, na zonnen ondergang tot haaren opgang; waarom men voorzichtig moet zijn, met den avondſtond dan niet te neemen voor een *Noorderlicht*; anderzints koomt het op alle andere maanden zonder onderſcheid.

Dit zijn nu de voornaamſte verſchijnzelen, die het *Noorder-licht* verzellen, als mede de waarneemingen waar aan men het kan kennen. Die er omſtandiger over wil leezen, ziene in het aangehaalde werk van den grooten Natuuronderzoeker P. v. MUSSCHENBROEK, die wij ook gedeeltelijk in het ſtellen van dit artijkel gevolgt hebben, insgelijks *Hiſt. de l'Academie Roijale* 1730 & 1731, *Miscellan. Berolin. Tom. I. pag.* 132; *Commentar. Petropol. Tom. I. pag.* 365. *Act. Erudit. Lipſiens. Ann.* 1716. WEIDLER *Commentatio de Aurora Boreali, &c.*; POLLNIER en andere.

NOORD-KAPER, zie WALVISSCHEN, *n.* IV.

NOORD-POOL; in 't latijn *Polus arcticus vel borealis*, word in de *Aſtronomie* en *Geographie* genoemt, een ingebeeld vast ſtip aan den Hemel, of Aardkloot in het noorden, het welk regt diametraal tegen over de *zuid-pool*, *Polus antarcticus vel auſtralis*, die in 't zuiden is, ſtaat, en waar door heen des waerels aſe (*axis mundi*) gaat, om welke de aarde, en hemel, of hemelſche lichten zich kringswijze omdraaijen. Tuſſchen deeze twee Poolen gaat de *æquator* of *evenaar* midden door, zo dat dezelve dus van ieder Pool overal 90 graaden afſtaat. Deeze Poolen dienen in de *Geographie*, *Hijdrographie* en *Aſtronomie*, om daar door de noordelijke of zuidelijke Polus-hoogte of Breete (*Latitudo*) der plaatzen op de aard-kloot te bepaalen; dat is, hoe en hoe verre de eene plaats zuidelijker of noordelijker legt als de andere, enz.

NOORD-POOLS KRING; in 't latijn *Circulus polaris arcticus*; is een ingebeelde kring aan den Hemel of op de Aard kloot, die rondom de noord-pool gaat, en daar van overal 23 en een tweede graad afſtaat: Gelijk er dus ook een *zuid-pools-kring* is, die even zo ver van de zuidpool af ſtaat; hebbende beide haare nuttigheid en gebruik in de *Aſtronomie*, *Geographie*, enz.

NOORDSCHE EGEL-VISCH, zie EGEL-VISSCHEN, *n.* VII. *pag.* 601.

NOORDSCHE KRAB, zie KRABBEN, *n.* XLIX. *pag.* 1624.

NOORDSCHE KREEFT, zie KREEFTEN, *n.* XII. *pag.* 1633.

NOORWEEGSCHE ESCH-DOORN, zie ESCH-DOORN, *n.* 2. *pag.* 670.

NOORWEEGSCHE MUIS, deeze naam word in Zweeden en elders veel aan de *Lemming* gegeeven, uit oorzaake dat hij zich 't meest in Noorweegen onthoud; zie MUIZEN, *n.* III. *pag.* 2206.

NOOT; in 't latijn *Nux*; daar door word in de Botanie verſtaan, een zodanige vrugt die een harde been- of ſteenagtige ſchors heeft, en daar in een korrel of pit bevat: Hier van zijn veelerleij zoorten, bij voorbeeld *Hazel-nooten*, *Oker-nooten*, enz.

NOOTE-BOOM, zie OKER-NOOTEBOOM.

NOOTE-BOOM(MOLUKSCHE-), is de BONDUC.

NOOTE-KRAAKER, zie HAZEL-MUIS, *n.* II. *pag.* 1011, en RAAVFN, *n.* IX.

NOOTE-MUSCAAT, zie MUSCATE NOOT-BOOM.

NOTA, is een latijnſche uitdrukking, waar van men zich zomtijds in den Koophandel bedient: Het betekent eene *aanmerking* die men bij de een of andere post van een rekening, register, journaal, factuur enz. moet doen, wanneer men op de kant het woord *Nota* geſchreeven vind; zo als bij voorbeeld wanneer een artijkel niet wel is geſtlt, eene zom niet wel uitgehaalt, eene rekening kwaalijk opgeteld, of 't een of ander gebrek, dat men wil doen verbeteren.

Ook word zomtijds het woord *Nota* gebruikt, om te verplichten zijn aandagt op zaaken te vestigen, die men van belang denkt te zijn, en waar van men het geheugen wil bewaaren.

NOTA BENE, betekent, *Let wel*, en word in dezelfde gevallen gebruikt als hier boven ten aanzien van *Nota* is gezegt; door de bank word het enkel met de twee letters NB. uitgedrukt.

NOTARIS. Een *Notaris* is een perſoon door publicq gezag tot het inſtellen en bevestigen van Acta, Contracten en andere handelingen gemagtigt. De naams oorſpronk is zeekerlijk te zoeken in 't latijnsch woord *Notæ* (*letternerken*) anders ook *figla* en *figlæ* genoemt (bij ons *abbreviatie*) welke dienden, om bij verkorting, met een of twee letters, of met een of ander teeken, een geheel woord te beſchrijven; die welke die konst om bij verkorting en daar door zeer ras te ſchrijven verſtonden, wierden bij de Romeinen *Notarii* genoemd. Zodanige *Notarii* waaren in die tijden, van geen groot aanzien, werdende daar toe veel al Slaven en ander gering zoort van Menſchen gebruikt; 't werk zelf, alleen in 't afſchrijven of copieren van wetten, boeken en geſchriften beſtaande, konde ook geene waardigheit bijzetten. In latere tijden is de naam van *Notaris* gegeeven aan de zulke, wier werk het was, *diplomata* te ontwerpen en na te ſchrijven, ook aan Schoolmeesters en veele andere zoorten van ſchrijvers, zo als bij MABILLON *de re diplomatica*, HUGO *de prima orig. ſcrib.* en du FRESNE in *Gloſſario* gezien kan worden. Eindelijk is ook die naam gegeeven aan de zulke, die (gelijk gezegt is) door publicque autoriteit tot 't in geſchrifte ſtellen van allerlei handelingen gemagtigt zijn. Hier uit blijkt dan dat onze heedendaagſche *Natarien* geheel verſchillen van de zulke, die door de Romeinen *Notarii* genoemt wierden, en dat hunne post en werk ten naasten bij overeenkoomt met den zodanigen, die bij de Romeinen onder de naam van *Tabularii* of *Tabelliones* bekend ſtonden.

Een *Notaris* is een publicq perzoon; derhalven kan de aanſtellinge van *Notarien* niet geſchieden dan door een Souverain, of door een zodanige, welke bij den Souverain daar toe is gemagtigt, of met dat regt begiftigt.

Men vindt *Notarien* van verſchillende zoort. *Apoſtoliſche* of *Pauſelijke*, welke door den Paus of de Bisſchoppen zijn aangeſteld, om over kerkelijke zaaken, of tusſchen kerkelijke perzoonen, inſtrumenten te maaken; en deeze kunnen hun post, ook buiten 't regtgebied van den aanſteller oeffenen, in al zulke plaatzen daar de Opperhoofdigheid der Paus erkend wort. *Keijſerlijke* welke door de Keijzer of deszelfs gemagtigde aangeſteld, in waareldlijke zaaken, hun practijk kunnen waarneemen, in al zulke plaatzen waar den Keijzer eenig gebied heeft. *Gemeene* welke bij de Regeerders of Souverain van deeze af geene bijzondere landſtreek aangeſteld, hun magt alleen binnen de paalen dier landſtreek kunnen offenen.

In de Nederlanden zijn ook al vroeg *publicque Notarien* gevonden; bijzonder in het Graafſchap van Holland, zijn er verſcheijden inſtrumenten voor handen, welke aldaar in de 15e. eeuw voor *Notaris* en *Getuigen* gepasſeerd zijn. In de andere Provincien vindt men waarſchijnlijk geen zo oude blijken. In Vriesland ten minſten, zijn voor de 16e. eeuw genoegzaam alle de handelingen door de Geestelijkheit beſtierd, en men vind aldaar geen notarieele inſtrumenten, als na de reformatie door de Hertogen van Saxen in 't begin der 16e. eeuw geſchied. In Gelderland, Overijſsel en Stad en Lande, werden nog huiden ten dage geen *Notarien* gevonden, niet alleen; maar men reſpecteert in de beide eerstgenoemde, de notariele inſtrumenten welke in de andere Provincien gemaakt zijn, geheel niet in de regts-oeffening, en in andere zaaken niet dan bezwaarlijk, en onder verſcheidene bepaalingen.

De admisſie tot *Notaris* geſchied in de reſpective Provincien, na voorafgaand onderzoek omtrent hun gedrag en bekwaamheit, door de Staaten of Hoven van Justitie, daar toe door de Staaten gemagtigt; en geen andere, als zodanig geadmitteerde, worden tans tot exercitie van 't *Notaris* ampt toegelaten. Voor de *erektie* van de Republicq zijn evenwel ook de Keizerlijke, en de zulke die op 't gezag van den Keizer, door de Paltzgraaven waaren aangeſtelt, tot exercitie van hun ampt, ten minſten in zommige Provincien toegelaaten; nopens Holland en Utrecht vindt men daar van duidelijke proeven, en ten opzigt van Vriesland, moet men zulks beſluiten uit de Wet in den jaare 1602 aldaar gemaakt, waar bij aan de zodanige de exercitie van hun ampt is verbooden.

't Werk der *Notarien* beſtaat in 't inſtellen van Testamenten en andere uiterſte willen, mitsgaders van allerhande acten en contracten; zij zijn bij eede verbonden, daar in getrouwelijk te handelen, de Contractanten van de zin en meening te onderrigten; inzonderheit om de kragt der *renunciatien*, die bij de acten, van hun gepasſeerd werden gedaan, aan de geene welke ze doet, duidelijk te verklaaren; voorts om van alle handelingen deugdelijk register en prothocol te houden, ten einde daar door alle vervalſching en verdonkering werde voorgekomen: In Vriesland evenwel is 't houden van prothocol, ſchoon bij de wet gebooden, in de vorige eeuw in onbruik geraakt, waarom 't ook in den jaare 1723, bij de vernieuwing van s' Lands Ordonantie, uit de wet gelaten is.

't Gezag der *Notarien* beſtaat hier in, dat de acten voor *Notaris* en twee *Getuigen* gepasſeerd, voor publicque inſtrumenten werden gehouden en daar aan in de regtbanken een volkomen geloof wert geattribueert. In Vriesland werden de meeste en genoegzaam alle de acten voor een *Notaris* alleen, zonder *Getuigen* gepasſeert; en de gewoonte heeft ingevoert, dat daar aan in de regtbanken dier Provincie, eene meerder kragt, als aan privaate inſtrumenten wert toegekend, hoewel ze na regten voor geen *Inſtrumenta publica* gehouden kunnen worden.

NOTEBOOM, zie OKER-NOOTEBOOM.

NOTEN (LEVANTSCHE), dus worden de *Kokkels-korls* ook genoemt.

NOVACULA RONDELETII, zie SCHEERMES VISCH.

NOVEMBER, zie SLAGT-MAAND.

NUAIJHAS, is de naam van een zoort van Indiſch *Riet*, waar van de Inwooners ongelooflijke wonderen verhaalen, die alle in de *Hortus Malabaricus* zijn verzamelt. De Indiaanen verzekeren dat die plant maar eens om de zestig jaaren bloeit, en dat die vervolgens binnen den tijd van een maand ſterft, na dat haar zaad-korls zijn rijp geworden; maar 't geen zekerder waarheid ſchijnt te zijn, is dat derzelver ſtam verbaazende hoog groeit, dewijl men er eene in 't *Muſeum van d' Achmole* te Oxford bewaart, die bij de 28 voeten hoog is, en agt duimen diameter heeft.

NUBECULA, betekent in de Heel-kunde zo veel als *Pannus* of *Oog-vlies*.

NUCAMENTUM, zie KATTEKENS.

NUCHA, is de latijnſche naam van de *Nek*, of plaats, alwaar het merg van de rug-graad zijn beginzel neemt.

NUCLEUS, *Kern*, *Korrel* of *Pit*, word het zaad genoemt, dat in de ſteen der ſteen-vrugten en in de nooten opgeſloten is.

NUDUS, betekend zo veel als *Naakt*, dat geen dekzel heeft.

NUDUS FLOS, *Naakte bloem*, die geen kelk heeft gelijk de Tulp enz.

NUL; *Zero*; *Cijphra*, is een teken, dat op zich zelfs en alleen genoomen, niets betekent en geen getal ter wereld uitmaakt; doch in 't midden of aan 't einde van andere getallen geſtelt zijnde, vermeerdert dat getal daar aanmerkelijk door. De onwaarde van de *nul* die door het teken o word uitgedrukt, heeft gelegenheid tot verſcheide ſpreekwijzen gegeeven; als onder anderen, om te betekenen dat een contract of ander geſchrift van dien aart niet in rechten kan beſtaan, zegt men, *het is nul of van geener waarde*; om uit te drukken hoe weinig iemand gezien is, of te zeggen heeft; *hij is van zo veel tel als een nul voor 't cijffer* enz.

NUMERATIO, is dat gedeelte der Reken-konst, 't welke leeraart hoedanig men een uitgeſprooken getal ſchrijven of een geſchreeven uitſpreeken moet.

NUMERO; *Nommer*; is een zeer gebruikelijke uitdrukking bij Kooplieden, Manufacturiers enz., en betekend een zeker getal of cijffer, waar mede men de Koopmanſchappen merkt, om ze de een van d' ander te onderſcheiden.

In de Koopmans-boeken, Factuuren enz., word het woord *numero* dusdanig (No.) bij verkorting geſchreeven; de getallen of cijfferletters ſchrijft men vervolgens op deeze wijze; No. 1, No. 5, No. 10, No. 50, enz.

Ook gebruikt men het woord *numero*, om de dikte, langte, breedte en hoedanigheid van zekere Koopmanſchappen, mede te betekenen, die het anderzints bezwaarlijk zoude vallen om uit te drukken; dit vind plaats ten aanzien van ſpelden, gaarens, linten enz.; zo dat dusdanige goederen van den Fabrikeur ontbiedende, men de geſtelde *numero* ſlegts meld, om die zoort te bekoomen welke men begeert te hebben.

Numero betekend ook dikwils in de tafel van een register, de pagina op welke eenige zom is overgedraagen; 't geen het zelfde is, als of men zeide, *pag. 6*, *pag. 10*, *pag. 20*, enz.

De Kooplieden bedienen zich ook van zekere geheime *numero's*, die zij aan de Koopmanſchappen doen, om door dat middel de prijzen niet te vergeeten.

NUMERUS AUREUS, zie GULDE-GETAL.

NUMMULARIA, zie PENNING-KRUID.

NUPTIÆ, zie HUWELIJK.

NUTRIMENTUM, betekent het voedzel of de voedende ſtoffe, zo wel van Menſchen en Dieren als Planten, tot haar leven en onderhoud, zie ook op VOEDZEL.

NUTRITIO, zie VOEDING.

NUTRITUM, is een zoort van Zalf, waar van de bereiding en gebruik, op het artijkel ZALF kan nagezien worden.

NUX, zie NOOT.

NUX BEN, zie BEN-BOOM.

NUX CARIJOPHIJLLATA, zie NAGEL-NOOT.

NUX COCOS, zie COCOS-NOOT.

NUX CUPRESSI; zijn de vugten of nooten van de *Cijpreſſe-boom*, zie aldaar.

NUX INDICA, zie COCOS-NOOT.

NUX INSANA; *Prunula inſana ſpinoſa*; in 't duitsch *Malle-noot*; *Malle pruim*; *Dolle-noot*; is een Indiaanſche vrugt, van groote als onze kleine pruimen, zijnde rond en met een rouwe roodagtige harde ſchors bedekt, en bevat een vliesagtige zwarte kern of pit, die met een witte vlek getekent is.

Deeze *Noot* is bij ons weinig bekent, of in 't gebruik; en men zegt, dat ze aan een boom wast, die lange ſmalle bladen heeft, als de Perſikboom, en van groote is als onze gewoone Kerſeboomen.

Men zegt wijders daar van, dat ze een verdovende kragt heeft, en aan die geene welke daar van eeten, zuizingen en draaijingen in het hoofd, en een kortſtondige ijlhoofdigheit, als mede buikloop veroorzaakt, en bij gevolg ſchadelijk is; ten waare men ze geprepareert weet te gebruiken.

Uitwendig wordze wegens haare verdovende kragt, gepreezen tot pijnſtilling en verzagting, enz. Men ziet deeze nooten onder andere afgebeeld en verder beſchreeven in DODONÆUS *Kruid boek*.

NUX LAMPERTINA, *Lampert-noot*, zie HASEL-NOOT.

NUX MALABARICA; is een zoort van *Noot*, die op de kusten van *Malabar* op een boom groeit, en in de *Hortus Malabaricus, Tom. I. pag.* 89. *tab.* 49, onder de naam van *Cavalam* afgebeeld en beſchreeven is. De Hr. LINNÆUS noemt hem in zijne *Spec. Plant. Sterculia foliis ovatis integerrimis alternis petiolatis*, *floribus paniculatis*; zie ook ECBOLIUM.

NUX MEDICA, is een zoort van *Noot*, die de groote van een Kaſtanje heeft, zijnde langwerpig en hard, en in het midden verheeven, maar aan de einden wat platagtig, van koleur geelagtig, iets naar den rooden trekkende; ze is verder aan de eene zijde, naar de lengte half open, en aan de andere nauwkeurig geſlooten, hebbende rondom in 't midden een ribbe.

Dezelve groeit aan een boom, die bij menigten zo men zegt in de Maldiviſche Eijlanden groeit, en zij word *Nux medica*, dat is, *Medicinaale noot* genoemt, om dat ze aldaar veel tot geneesmiddelen gebruikt word; wordende onder anderen gepreezen in de vallende ziekte, en tot bevordering van een zwaare baaring en afgang der nageboorte, enz.

NUX METEL, is van zommige voor een medezoort gehouden, van de *Nux vomica* of Kraan-oogen; dog

bedongen. Intresſen een vierdepart voor reëel kan worden gekort, en dus de Intereſſen een vierde hooger moeten worden geſtelt; of bepaald, dat de korting geen plaats zal hebben.

OBLIVIO; de *Vergetelheid*; als men iets dat men gehoort of geleezen heeft, haast weder uit het geheugen verliest.

OBMUTESCENTIA, zie APHONIA.

OBOLUS, is in de *Pharmacie*, de latijnſche naam van *één half ſchrupel*, wordende aldus getekent ℈ß. Anders betekent het ook een ligte kopere penning; koomende dit woord van de oude Romeinen af.

OBSERVATIE; *Waarneeming*, noemt men dat geene, 't welk wij door de zinnen of ondervinding weeten waar te zijn, zo dat er geen verder bewijs toe noodig is.

OBSERVATORIUM; *Specula Aſtronomica*; is een hoog Gebouw, hebbende naar alle kanten een vrij en onbelemmert uitzicht; daarbij met alle noodige werktuigen voorzien, dienstig om nauwkeurig de beweeging der Hemellichten en Verhevelingen gade te ſlaan.

De beroemdſte *Obſervatoriums* zijn deeze vier volgende; als 1. dat van *Greenwich* in Engeland, 't welk op bevel van Koning KAREL de II, in 't jaar 1676 wierd gebouwt, en met allerleij ſchoone en nauwkeurige werktuigen, door den zelfden Koning vorzien. Het 2de is door LODEWIJK de XIV in de Pariſſche Voorſtad *St. Jaques* geſticht; men begost het in den jaare 1664 te bouwen en 't wierd in 1672 voltooit; het is een ſchoon gewrogt dog van een zonderlinge Bouw-order. Het 3de beroemde *Obſervatorium* is dat van TICHO BRAHE, op 't kleine Eijland Ween, tusſchen de kusten van Schonen en Seeland in de Baltiſche Zee geleegen. Die groote Sterrekundige heeft dat Gebouw op zijne kosten doen ſtichten, en met de noodige werktuigen voorzien; hij gaf aan het zelve de naam van *Uraniburg*, en heeft er 20 jaaren doorgebragt, om de Hemelſche lighaamen waarteneemen. Eindelijk is 't 4de beroemde *Obſervatorium*, dat van Peking; Vader LE COMTE geeft ons de beſchrijving van een groot en pragtig Gebouw, 't welk een der laatſte Chineeſche Keijzers in die Hoofdſtad heeft doen oprichten, en zulks op verzoek van eenige Jeſuiten die zeer ervaaren in de Hemelloopkunde waaren; een derzelven VERBIEST genoemt, wierd door den Keijzer als eerſte Sterrekundige van dat *Obſervatorium* aangeſteld.

OBSESSI; *Beſetene*; zegt men van die Menſchen, welke van de *Mania* dol of razend zijn, en welke men eertijds als door een booze geest bezeten, aangezien heeft; ſchoon het een wezenlijke en zeer zwaare ziekte is.

OBSTETRICIS ARS, betekent zo veel als de konst om Vrouwen te verloſſen, zie VROEDVROUWKONST.

OBSTETRIX, zie VROED-VROUW.

OBSTRUCTIE; dit woord is van eene zeer algemeene betekenis, echter wordt het meestal bij de Genees- en Heelmeesters genoomen voor eene verſtopping in een of ander zagt deel des lighaams, zo dat alles wat natuurlijk zagt, nu hard geworden en vergroot, of verdikt is, gezegt word verſtopt te zijn; de verharding echter is niet altoos een metgezellinne van verſtoppinge maar zeer dikwils; eene *verſtopte lever*, *verſtopte klieren*, enz. De Heelmeesters noemen het ook wel *belette doorſtraaling*; al het welk over een uitkoomt.

Zedert dat de omloop des bloeds bekend is geworden, en de gedaante der vaten, hebben de redeneerende Geneesheeren de verſtoppinge of *Obſtructie* geſteld in de ſlagaderen; en wel zodanig dat gelijk bij BOERHAAVE, inzonderheid gezien kan worden; 1. dat het roode bloed geperst wordende, in een naauw toeloopend vat, eene *Obſtructie* maakt van rood bloed; 2. dog wanneer een roode bloedbol overgaat in een vat welke niet dan weij voeren kan, eene *Obſtructie* gemaakt word door afdwaaling van plaats, *errore loci*; 3. dat een bolletje van weij kan afdwaalen en verſtoppen een watervat; eindelijk ten vierden, dat de zenuwzappen hunne eigene vaten verſtoppen kunnen, en zo voorts. BOERHAAVE ſtelt dus alle de bloedvaten lijdelijk voor; maar hedendaags, nu de *irritabiliteit* voor een algemeen beginzel gehouden word, ſtelt men geen *error loci*, dat is *plaats afdwaaling*, maar eene *ſtuiptrekkende beweeging* der vaten, waar door die vernaauwd wordende, maaken, dat de zappen die aan dezelve eigen zijn, en anderzints er ruim door heen loopen konnen, nu verſtopt raaken. Zie IRRITABILITEIT.

Obſtructie evenwel kan afhangen van eene uitrekking der vaten, die als dan vernaauwd worden van drukking, van ſchroeijing, van verdikking der vloeiſtoffen, het zij uit zich zelven, het zij door vergiften als anders; van plaats afdwaaling, van toetrekking der vaten; eindelijk van alle deeze te zaamen vereenigd.

Alles wat in ſtaat is verſtoppingen van welk een aart die ook zouden mogen zijn weg te neemen, worden losmaakende geneesmiddelen, of *deobſtruentia* genoemt; en deeze zijn in aart en wezen zo verſchillende, als de oorzaaken der verſtopping zijn. En hedendaags nu de *ſpasmodike toetrekking der vaten* zo zeer algemeen geſtelt word, worden zelfs die dingen losmaakend en verdunnend genoemd, die men te vooren niet kende dan voor *verſtoppende middelen*.

Bij voorbeeld *opium* of *heulzap*, is uit zijnen aart zaamentrekkende, dog voor zo verre 't de algemeene ſtuiptrekking der vaten wegneemt, los maakende enz.

Het zal evenwel waarheid blijven, dat alle *zoute* en *gomagtige lighaamen*, losmaakende en verdunnend zullen blijven, het zij inwendig in het bloed gebragt, het zij uitwendig aangelegd. *Water* bij voorbeeld, het algemeen middel om alle zoute, taaije, gomagtige en olieagtige deelen op te losſen, zal het beste *deopſtruens*, dat is *ontbindend middel* zijn van allen; dog dit water geholpen door zouten en zeepagtige dingen, zal zich ſpoediger en beter vereenigen, met de verſcheidene beginzelen, waar uit ons ligbaam beſtaat.

Alle *melkzappige kruiden*, en *kruiden* in het algemeen, *mineraale wateren*, vooral daar teſſens een weinig *ſtaal* in is, zullen dubbele kragt hebben.

Zedert het *kwikzilver* in venusziekte algemeen geworden is, en het bloed als ſcheen te ontbinden, heeft men het in allerleij verhardingen van klieren, die reets knoestgezwellen waaren geworden, gebruikt, ook in de verſtopte oogzenuwen; dog zonder eenig nut.

De *kwik* ontbint eigentlijk de diktens in de venus ziektens oorſprongelijk niet, als een *deobſtruens*; maar is een tegengift van het vergif, 't welke die verhardingen maakt; dit dan weggenoomen zijnde, overwint de natuur deeze ongemakken van zelve.

OBSTRUCTIO VISCERUM, zie INGEWANDEN (VERSTOPTE-).

OBSTRUENTIA; *Stoppende genees-middelen*; zijn de zodanige, die een opening en vloeijing, bij voorbeeld eene bloedvloeijing of buikloop enz., op-

opſtoppen; dezelve zijn veelerlei, moetende geſchikt zijn naar de aart en oorzaak, waaruit het kwaad, dat eene ſtopping vereischt, voortſpruit; dienende daar toe de *adſtringerende* of *zamentrekkende middelen*. Zie aldaar.

OBSTUPEFACIENTIA; verdoovende middelen, zie NARCOTICA.

OBTURATORES MUSCULI, zie STOP-SPIEREN.

OBTURATATORIA; *Toeſtopzels*; worden bijzonder genoemt die dingen, waar mede men de *Chijmiſche* en *Pharmaceutiſche* vaten, als mede anderen toeſtopt.

OBULARIA, is de naam door de Heer LINNÆUS aan een Planten-geſlagt gegeeven, wiens bloem geen kelk heeft en eenbladig is.

OBVOLVENTIA; *Omwindende*, *bedekkende*, *verbergende Genees-middelen*, worden genoemt die middelen, waar door de in het lighaam zijnde ſcherpte, zodanig omwonden en bedekt word, dat ze in die deelen, waarin ze zig bevind geen nadeel toebrengen kan, en door die omwinding, de pijne verligt word; weshalven ze ook de naam van *demolientia* of *lenitiva*, *verzagtende middelen* dragen. Zij zijn van verſcheide zoorten, zo wel in 't *dieren-* als *planten rijk*, en eenige weinige uit 't *mijneralen-rijk*, zie VERZAGTENDE MIDDELEN.

OCA, is de naam eener wortel, waarvan zommige Weſterſche Indiaanen zich in de plaats van *Maijs-* of *Turkſche weit* bedienen. De *Oca* heeft de dikte en langte van een duim; men eet dezelve rauw, of ook in de zon gedroogd zijnde, wordende als dan *Cavi* genoemd.

OCCIPUT, betekent het *agter-hoofd*, dat is, 't agterſte gedeelte des hoofds.

OCEAAN, is die vreesſelijk wijduitgeſtrekte *waterplas* of *zee*, welke al het vaste land van onzen Aardkloot onringt. Wij hebben van de Grieken het woord *Oceaan* Ὠκεανὸς ontleend, zamengeſteld van Ὠκέως, *ſnel*, en van ναω; *vlieten*, *ſtroomen*.

Men zegt enkelijk *Zee* om de wijde uitgeſtrektheid van wateren te betekenen, welke een groot gedeelte van onzen kloot beſlaan. De *Oceaan* heeft iets bijzonderder, en word van de *zee* in 't algemeen gezegt, in tegenſtelling van zëen die tusſchen landſtreeken leggen. De *Oceaan* omringt zo wel de nieuwe als oude wereld; maar ten aanzien van zëen die tusſchen zekere landſtreeken ingeleegen zijn, past de naam van *Oceaan* niet.

OCHLOCRATIA, ὀχλοκρατία word eene bedorven *Democratia* of *Volks-regeering* door verſtaan; namelijk wanneer een ieder van het volk enkel zijne bijzondere belangens beoogende, die van het algemeen uit 't gezigt verliest, en uit dien hoofde enkel zijne driften raadpleegende, de wetten met voeten treed.

OCHRA, zie OKER.

OCHROLEUCOS, betekent *Bleek-geel*.

OCHRUS, is de naam die de Heer TOURNEFORT *Inſt. rei herbar.* aan een zeker Planten geſlagt geeft, met vlinteragtige bloemen.

OCHTODES, bij zommige Schrijvers vind men dit woord gebruikt, om zodanige zweeren te betekenen, die wel hoog zwellen, doch egter niet kwaadaardig en befinnetelijk zijn.

OCINUM, zie BASILICUM.

OCNUS, volgens PAUSANIAS was dit een werkzaam Man die een verquistende Vrouw had; zo dat zij in een ogenblik verteerde het geen hij met veel arbeid in het zweet zijnes aangezigts den ganſchen dag won. In het beruchte ſchilderij van POLIGNOTUS word hij zittende verbeeld, een touw van biezen vlegtende; een Ezelinne die er bij ſtaat eet het touw op na maate hij het vervaardigt, en maakt daar door zijn gantſchen arbeid onnut. Dat ſchilderij gaf aan de Grieken gelegenheid tot het ſpreekwoord, *Ocnus funiculum torquet*, waar door zij het zelfde wilden betekenen als bij ons *den Moor waſſchen* of *verlooren arbeid* doen.

OCOS, is de naam van een Turksch Gewigt, het welk 400 drachmen, of 3 pond 4 lood Marſelliaans Gewigt behelst; veertig *ocos* en op zommige plaatzen van de Levant vijf-enveertig, maaken de Turkſche quintaal van hondert *rotten* of *rottons* uit.

OCOSCOL, is de naam van een Boom die in nieuw Spanjen in America groeit. Derzelver bladen gelijken na die van Klim-op; de bast is dik en graauw koleurig; wanneer men er eene inſnijding in maakt, zijpelt er een helder rood vogt uit, 't welk de *liquid-amber* is.

OCTAETERIDES, in 't grieksch ὀκταετηρὶς, was bij de Grieken een tijdkring van agt jaaren, na verloop van welke er drie Maanjaaren bijgevoegt wierden. Die tijdkring bleef in gebruik tot dat METHON de Athenienſer den almanach verbeterde, met het gulden getal of tijdkring van negentien jaaren uit te vinden. Zie POTTER *Archæol. græc. tom.* 1. *pag.* 460.

OCTAHEDRUM of OCTAEDRUM, is de naam die men in de Geometrie aan een der vijf reguliere lighamen geeft, welke uit agt gelijkzijdige driehoeken is zamengeſteld.

OCTANGULUS, in de Geometrie, word deeze naam aan een vlakke Figuur die agt hoeken heeft, gegeeven.

OCTANT, in de Astronomie word het woord *Octant* gebruikt, om een zekere plaatzing of aspect van twee Planeeten mede te betekenen, wanneer zij het agſte gedeelte van den Dierkring of 45 graden van malkanderen afſtaan.

Ook noemt men *Octant* een Sterrekundig Inſtrument, uit het agſte gedeelte van een in zijne graden en minuten gedeelde kring, beſtaande. Dit Inſtrument word gebruikt om de onderlinge afſtand der ſterren te meeten.

OCTAVO, hier door verſtaan de Boekverkopers, een zeker Formaat van een Boek; wanneer namelijk een blad driemaalen is toegevouwen, en dus 16 zijden of pagin. uitmaakt.

OCTIDUUM, word een tijdperk van agt dagen door verſtaan.

OCTILIS, ten aanzien van ſterren betekend dit 't zelfde als *Octant*.

OCTOBER, zie WIJNMAAND.

OCTOTIDUS; iets dat in agt deelen geſplist of gedeelt is.

OCTOGONUM, hier door verſtaat men in de Geometrie eene Figuur die agt zijden heeft. Wanneer alle de hoeken en zijden van deeze Figuur gelijk aan elkanderen zijn, word het *Octogonum regulare* en anderzints *irregulare* genoemd.

OCTOLOCULARIS, of *Octovascularis*; agt-vakkig, word inzonderheid in de kruidkunde gezegt, van de zaadhuizen die 8 vakken hebben.

OCTROOIJ, betekend het zelfde als *Privilegie*, en is eene Vergunning die een of meer Perzoonen word gedaan, om de een of d'andere fabrijk, negotie, ſcheepvaart enz. met uitſluiting van anderen, te moogen oeffenen.

Het is een recht den Souverein behoorende, die egter nimmer *octrooij* kan verleenen, 't welk tot krenking van een ander zijn verkreegen recht verſtrekt; alwaaromme in Friesland en elders een *octrooij* door de Heeren Staaten vergunt zijnde, geen kragt bekoomt voor dat het zelve is *geinterineert*, het welk wil zeggen, bij den Hove te boek gebragt, na voorgaande overroeping der geenen, die daar aan gelegen mag zijn.

OCTUNX, is de naam van een zeker Gewigt, het welk ook *Bes* word genoemt, en 8 oncen zwaar is.

OCTUPLEX, betekend iets dat agt maal grooter is.

OCULAIRE INSPECTIE, afkomſtig van 't latijnſche *Ocularis inſpectio*, betekend zo veel, als dat men het een of ander zelfs gaat zien of bezichtigen.

OCULARIA, dus word het *Breuk-kruid*, als mede de *Oogentroost* genoemt.

OCULARIA MEDICAMENTA, zie OOGMIDDELEN.

OCULATIE; *Oog*; betekent in de Tuinoeffening 't uitgeſneeden *bastje* of *ſchilletje* met een oog of bot, dat bij het oculeeren tusſchen de bast van een ander ſtammetje gezet word. Zie OCULEEREN.

OCULEEREN; het *Enten met't Oog* of *Schilletje*, is een zoort van *Enting* van jonge boomen, die door middel van een met wat bast uitgeſneeden oog of bot, uit een jeugdig takje van een boom, tusſchen de opgeſpouden bast van een ander jong boomtje in te zetten geſchied; groeijende vervolgens, als de *oculeering* wel gedaan is, of geen verhinderingen zulks beletten 't oog uit, en word, om kort te gaan, allengskens een boom, van die natuur als die is, waar van het oog met 't ſchilletje genomen is, en brengende zulke vrugten voort; hoewel egter niet altijd even gelijk, dewijl de oculatie ook somtijds deel neemt van de natuur en aart des ſtams, daar dezelve in geoculeert is, door de voedende zappen; zo dat de vrugten dikwils minder en ook wel beter kunnen zijn, dan die van de oculatie.

Manier om te Oculeeren.

Om 't *oculeeren* wel te verrigten, zo neemt een eenjaarig wel gevoed en gezond takje van de boom daar gij van *oculeeren* wilt, ſnijd rondom een van desſelfs oogen of botten, met de punt van een ſcherp mesje, de bast door, tot op 't hout, van lengte ongeveer als een dikke vingerbreed; daarna maakt met de punt van het zelfde mesje, de ſchil rondom voorzigtig van het hout los, 't welk gemakkelijk geſchieden zal, als 't zap in het rijs wel rijst; vat dan het oog en de ſteel van het blad met uw duim en vinger, en wringt daar mede het los geſneeden ſchilletje, iets daar tegen aandrukkende, van het hout af; ziet dan voorts naar binnen, en zo gij gewaar word, dat het aldaar overal digt is, zo is het werk wel gelukt en het ſchiltje of de *oculatie* goed, maar zo gij een opening of gaatje door het ſchilletje, naar 't oog toegaande verneemt, dat veeltijds gebeurt, inzonderheid aan doornig hout, of aan zodanige, daar de botten niet vlak zitten, mede wanneer de zappen niet wel vloeijen, of als het door legging te droog geworden is, dan is de *oculatie* van geen nut, want zoude dan geen groei vatten, en zo ze al vast groeide, nooit kunnen ſpruiten, moetende men dan een ander uitſnijden.

Indien het gebeurt, dat de *oculatie* niet wel losſen wil, kan men dezelve, na dat ze rondom los gemaakt is, met wat hout af ſnijden, en daar na het hout binnen de *oculatie* zeer voorzigtig, zonder de ſchil te raaken, met de punt van het oculeer mesje in ſnijden; kunnende het ook geen hinder doen, als er een weinig hout binnen blijft, als het maar vlak is, zo dat het wel tegen de ſtam kan aanſluiten; welke behandeling inzonderheid dikwils nodig is, aan de *oculatien* van *oranjen*, *citroenen*, enz., insgelijks aan de ſteenvrugten, enz.

De *oculatie* dan toebereid hebbende, zo houd men zulke bij de ſteel van het blad, dat men half inkort, in de mond, en men ſnijd de bast of ſchors van het ſtammetje, ter plaatze daar de *oculatie* zal gezet worden, en de ſchors mooij glad is, met de punt van het mesje voorzigtig, zonder veel het hout te raaken, door, in de gedaante van de letter T, eerst de dwars-ſneed en dan de ſneed naar beneden maakende, die een weinig langer moet weezen als de *oculatie* is: Daar na maakt men met een ſpateltje van hard hout of ijvoor, of anders met de punt van het mes, de doorgeſneede ſchors los, dezelve wat van malkander buigende; en men ſchuift de *oculatie* tusſchen de ſchors van boven in, zo ver na beneden, dat de twee dwarze ſneeden, zo van de ſtam als van de *oculatie* net tegen malkander aanſluiten; ten laatſten bind men de ſchil van de ſtam boven en onder het oog met nat gemaakte Moſchoviſche mat, of anders met hennip, vlas enz. bekwaamelijk, dog niet al te vast, op dat alles wel op malkander zouw ſluiten, en geen lucht nog vogt er bij koome; waar bij nog in agt te neemen ſtaat, dat men doorgaans boven een weinig vaſter moet binden als onder, om dat daar door de rijzende zappen eenigzins belet worden, om in het bovenſte van het ſtammetje op te klimmen, en dus meer naar de oculatie te gaan, om ze te doen beklijven.

Veele maaken de ſneede van het ſtammetje in de gedaante van een omgekeerde letter T, aldus ⊥, maar dan moet de punt van de *oculatie*, boven het oog geſneeden zijn, en men ſteekt dezelve dan van onderen in de ſneede op, zo ver, dat wederom de dwars-ſneeden tegen malkander aankoomen.

Hier mede is dan het werk van het *oculeeren* verrigt; waar bij echter nog eenige dingen, noodzaakelijk aan te merken ſtaan; als

Voor eerst, dat de ſtammetjes of takken, daar men op *oculeeren* wil, jong en dun moeten zijn, dewijl de *oculatien* op dikke ſtammen, wegens haare dikke ſchors, bezwaarlijk of geheel niet vatten, inzonderheid van ſteenvrugten, als *Kerſen*, *Pruimen* enz.; en het welk dikwils de reden is, dat het *oculeeren* mislukt. Men zet ook gewoonlijk twee *oculatien* op een ſtammetje aan weer zijden, de eene wat hooger als de ander, om reden of er eene mogte misſen; dog met oogmerk, om als ze beide vatten, de eene daar na weg te ſnoeijen; naamelijk de ſlegtſte.

Men *oculeert* de jonge plantſoenen of ſtammetjes gewoonlijk digt bij de grond, zo wel voor hoogſtaande als laage boomen, om dat men daar door beter of regtſcheutiger ſtammen kan teelen.

Aan-

Aangaande de tijd van het *oculeeren*, die is tweezins, volgens tweezoorten van *oculeeren*, die in gebruik zijn, als, met een *wasſende-* en met een *ſlaapende bot* of *oog*: *Oculeeren* met een *wasſend bot* noemt men, wanneer het zelve vroeg geſchied, zo dat het *oog* nog in het zelfde jaar uitſpruit en een ſcheut maakt; zijnde meesttijds van 't laatſte van Maij af tot 't laatſte van Junius, daarintegen word *oculeeren* met een *ſlaapend* oog, genoemt, wanneer het zelve laat geſchied, en het oog eerst het volgende voorjaar koomt uit te ſpruiten; wordende doorgaans verrigt, als de zappen ten tweedenmaal ſterk rijzen, 't welk is van omtrent half Julius tot 't laatſte van Augustus. Deeze tweede tijd is de beste, en daarom ook de meest gebruikelijke, om dat de eerſte onzekerder in de groei-vatting is, vermits de zappen als doorgaans zeer ſterk rijzende, de oculatien daar door dikwils niet alleen uitwaats gedreven worden, en bederven, maar ook de ſtammetjes van ſteen-vrugten veeltijds rondom de *oculatie* gom uitwerpen, die dezelve doet verſtikken; daarenbooven zo koomen de vroeg gezette *oculatien* zo traag en laat in de groei, dat de ſcheut dikwils niet rijp of hard genoeg word, om de ongemakken van de volgende winter te kunnen tegen ſtaan; waar door dan dikwils veele bederven.

Dog men kan deeze tijd van het *oculeeren*, aan geen zekere dagen of weeken bepaalen; koomende het er alleen op aan, dat de zappen zo wel van het ſtammetje als oculatie-rijs, wel rijſen, en daar door de ſchors zich gemakkelijk van het hout laat ſcheiden; zulks door onderzoek bevindende, kan men altijd het *oculeeren* in zekere verwagting van een goede uitſlag onderneemen; en dewijl de ondervinding leert, dat de zappen 't best rijzen voort na een regen, zo dient die tijd niet verzuimt te worden; echter moet het op een drooge dag, en bij een betrokkene of grijze lucht, of anders in de nademiddags uuren geſchieden, om dat anders, wanneer het in zeer heet weer op de middag verrigt word, de *oculatien* ſchielijk uitdroogen en aldus dikwils niet vatten.

Tot de *oculatie-rijzen* moet men jeugdige looten, van vrugtbaare boomen verkiezen, die in het zelfde jaar gegroeit, volwaſſen, niet te week en gezond zijn; behalven tot *oranje-*, *citroen-* en andere diergelijke boomen, waar toe men tweejaarige looten neemt, om dat eenjaarige doorgaans te week en niet rond genoeg zijn: Deeze looten afgeſneeden zijnde, kort men haar dunſte onnutte boven einde, als mede de bladen, tot op de helft, af, en men moet ze vervolgens voor het uitdroogen bewaaren, door middel van dezelve ergens in, bij voorb. in een kools-blad te rollen, indien men ze niet aanſtonts gebruikt, en voorts zo ras af *oculeeren* als 't doenlijk is; maar zo men het werk in één dag niet afdoen kan, zo moet men de rijzen, met haar benedenſte eind in een potje met water en in de ſchaduwe zetten, op welke wijze men dezelve verſcheide dagen goed houden kan.

Omtrent het *oculeeren* van ſteen-vrugten, inzonderheid *Perſiken*, moet men agt geeven, om zodanige loten te verkiezen, die verſcheide botten te zaamen hebben, om dat, als er maar een bot alleen is, zulks een vrugt knop zijn kan, die *geoculeert* wordende, niet kan groeijen.

Moet men de *oculeer-rijzen* van verre haalen, of wil men ze naar elders verzenden, zo moet men haar einden in een kluit vogtige leem ſteeken, en dezelve vervolgens in een langwerpig houten doosje, dat met kleine luchtgaaten doorboort is, met vogtig mos losjes pakken; op welke wijze de rijzen lange kunnen goed blijven tot het gebruik.

Om in één week à twee na het *oculeeren* te kunnen weeten, of de oculatien gevat hebben, zo let op 't blad, of de blad-ſteel, die bij het oog gebleven is; want indien dezelve binnen de gemelde tijd van zelfs, of door een weinig zagt aan te roeren, afvalt, zulks is een zeker teken, dat ze met de ſtam vereenigt is; maar zo de ſteel inkrimpt, en aan het oog verdroogt, zonder af te vallen, zelfs niet als die ſterk geroert word, dit toont meest altoos het bederf der *oculatie* aan: Als men dit derhalven bij tijds ontdekt en vroeg *geoculeert* heeft, kan men er, indien beide de oculatien op een ſtam bederven waaren, nog in het zelfde jaar weder andere opzetten.

Zo dra men ziet, dat de *oculatien* gevat hebben, moet men het verband los maaken, om dat anders de ſtam of tak, in 't vervolg aandikkende, daar door gekneepen word en dun blijft, waar door de *oculatie* veel benadeelt word, of de ſtam breekt aldaar door de wind enz. ligtelijk af.

In 't volgende voorjaar na het *oculeeren*, moet men de ſtam ſchuins affnijden, ongeveer drie duimen boven de *oculatie*; aan dit eintje van de ſtam, kan men gevoeglijk de jonge ſcheut der *oculatie* vast binden, niet alleen wegens het gevaar, om van de wind of anders gebrooken te worden, maar ook om de ſcheut, die meest doorgaans zijdwaarts uit groeit, regt op te leiden. Het gemelde eind van de ſtam moet daar na in het volgende voorjaar geheel tot digt boven de ſcheut van de *oculatie* ſchuins weg geſnoeit en met ent-was bedekt worden, op dat de ſtam met de oculatie-ſcheut zoude begroeijen. Dog men kan ook wel in 't eerſte voorjaar het bovenſte van de ſtam tot digt boven het oog weg ſnoeijen, dewijl het zo groot hinder niet doet, als veele willen.

Wijders moet men alle uitſpruitzels uit de wilde ſtam bij tijds weg ſnoeijen, welke anders de *oculatie* van haar voedzel beroven en minder doen groeijen. Ook moet men de ongedierten, als Rupſen, *Mieren*, enz.; welke de oculatie-ſcheut ligtelijk kunnen vernielen, te keer gaan zo veel doenlijk is, en voorts de jonge ſcheut voor alle kwade ontmoeting tragten te beſchermen.

Hoe men vervolgens de jonge geoculeerde boomen verder behandelen, en 't zij tot Naantjes of Hoogſtammen aan kweeken moet, en verdere aanmerkingen over het *enten* in het algemeen, zie op 't artijkel ENTEN, enz.

OCULEER-MES; noemt men een klein *mes*, dat tot 't oculeeren gebruikt word; waar toe elk penne-mes kan dienen, dat van vooren puntig is. Voor deezen bedienden men zich daar toe van een bijzonder klein Mes, dat geen ſcherpe punt hadde, maar van vooren rond was, hebbende agter aan de ſteel een plat ſpateltje van ijvoor, om daar mede de doorgeſneeden ſchors van 't ſtammetje los te maaken; dog men heeft dergelijk mes juist niet noodig, zijnde ook, mijnes oordeels, zo gemakkelijk niet in het gebruik als een puntig mesje.

OCULI CRANCRORUM, zie KREEFTS-OOGEN.

OCULI SERPENTUM MELITENSES, zie SLANGEN-OOGEN.

OCULIST, zie OOGMEESTER.

OCULUS, zie OOG.

OCULUS, beteekent in de botanie ook zo veel als *Gemma*; *Knop*, *Oog* of *Bot*, zie GEMMA.

OCULUS BELI, zie KATTEN-OOG.

OCU-

OCULUS CATI, zie KATTEN-OOG.

OCULUS CHRISTI; aldus worden verſcheiderhande planten genoemt, als onder anderen een zoort van *wilde ſcharleij*, en ook een zoort van *lijchnis*.

OCULUS LEPORINUS, zie HAASEN-OOG.

OCIJMASTRUM, zie LIJCHNIS *n.* 7. & 10. *pag.* 1887.

OCIJMUM, zie BASILICUM.

ODAXISMUS, is een grieksch woord afkomſtig van ὀδάσσω, *ik bijte*, wordende door verſcheidene Schrijvers gebruikt, om een onaangename gevoelige gewaarwording mede te betekenen, die ſterker is als jeukte, en zeer overeenkomſtig met die welke door een beet word veroorzaakt. Het is in die algemeene zin dat VAN HELMONT het gebruikt; DIOSCORIDES eigent het ook aan eene pijne toe, waar in de zieke dat zoort van ſmerte gevoelde; hij zegt dat als dan de nieren ὁδὰξ ἐμμενοι, *als gebeten* waaren. HIPPOCRATES en daar in door het grootſte aantal Geneesheeren gevolg, bepaalt de naam van *Odaxismus*, tot gevoelige en veeltijds ſmertelijke jeukte, welke de kinders aan het tandvleesch gewaar worden, wanneer de tanden beginnen door te breeken.

ODIUM, zie HAAT.

ODOLLOM, zie MANGHES.

ODOMETRUM, is de naam van een werktuig om de diſtantie te meeten van de weg die men gegaan of gereeden is. Het word ook *Pedometrum* of *Paſteller* genoemt. Het woord *Odometrum* is afkomſtig van de twee griekſche woorden ὁδὸς, *weg* μέτρου, *maat*.

ODONTAGOGUM, ook *Odontagra*, beteekent in de chirurgie een *Tand-trekker*, die ze anders ook *Pelicaan* noemen.

ODONTALGIA, *Tand-pijn*, is zamengeſteld van het griekſche ὀδὸς, *tand*, en van ἄλγος, *ſmerte*. Zie de beſchrijving van deeze allerſmertelijkſte kwaal, op TAND-PIJN.

ODONTITES, zie OOGENTROOST.

ODONTOGLIJPHON, is de griekſche naam van een *Tande-ſtooker*.

ODONTOLIJTHOS, bij verſcheidene Schrijvers vind men dit griekſche woord gebezigt, om den *kalk der tanden* mede te betekenen.

ODONTOIDES, ὀδοντοειδὲς, word in de ontleedkunkunde een uitſteekzel (*apophijsis*) in 't midden van 't tweede wervel-been zittende door verſtaan; men heeft het deezen naam gegeeven, uit oorzaake van de gelijkenis die het met eene tand heeft.

Het woord *Odontoides* is gevormt van het griekſche ὀδὸς, *tand*; en van εἶδος, *gedaante*.

Derzelver oppervlakte is een weinig oneffen, op dat de band die er uitgaat en haar met het *occiput* of agterhoofd verbind, zich er zo veel te beter aan hegte.

Zij is mede door een vaste band van een ronde gedaante omringd, die op een konſtige wijze is gewrogt, om te beletten dat het merg van de ruggegraat, niet door deeze *apophijſis* gedrukt worde.

ODONTOIDES, is ook de geſlagtnaam door eenige Schrijvers aan de Steenen gegeeven, die na tanden gelijken.

ODONTOLOGIA, word dat gedeelte der ontleedkonst door verſtaan, 't welk over de tanden handelt; het is zamengeſteld van twee griekſche woorden ὀδὸς, *tand*, en λογος, *verhandeling*.

ODONTOPETRÆ, deeze naam is door zommige Natuur-beſchrijvers aan de *verſteende Viſch-tanden* enz. gegeeven, die men gemeenlijker *Glosſopetræ* of *Serpentstongen* noemt.

ODONTOPHIJCA; een *welriekend geneesmiddel* noemt men een zulk, dat gebezigt word om een aangenaame reuk te maaken, wordende daar toe gebruikt veelerleij welruikende Vegetabilien, als *Florentijnſche liſchwortel, cijper-bloemen, rooſen, jasmijn-bloemen, angelier-bloemen, paradijs hout, ladanum, ſtijrax, benzoën, muſcus, ziebeth, amber*; ook eenige gedistilleerde olien, als *olie van caneel, kruidnagels, foelie, lavendel*, van *citroenſchil* (of *cedro*); als mede *balſem tegen de beroerte* en andere *hoofd-balſemen*, gelijk ook *geest* van *rooſemarijn bloemen* of *ongariſch water, geest van daal-lelien*, van *anjelier-bloemen*, van *kwendel*, enz.

ODONTOPHIJA, word het uitbreeken der eerſte Tanden bij de jonge Kinderen door verſtaan.

ODONTOTECHNIA, is afkomſtig van de griekſche woorden ὀδὸς, *tand*, en τεχνη, *konſt*, het welk eigentlijk geſprooken de *Tandmeesters-konst* in het algemeen betekend; zommige verſtaan in het bijzonder door die uitdrukking, dat deel der Tandmeesters konst, het welk de konst-tanden tot een onderwerp heeft.

ODOR, zie REUK.

ODORAMENTUM, een *Reuk-werk*; *Reuk-balletje*, dienende om een lieflijke reuk te verwekken; hier toe kunnen dezelfde dingen dienen die op 't artijkel ODONTOPHIJCA gemelt zijn.

OEBLIEN, of *Ouwelen*, worden genoemt een zoort van heel dunne witte koekjes, die uit een deeg van *meel* en *water* in groote dunne bladen gebakken zijn, en voornamelijk van de Zuiker-bakkers gebruikt worden, om de *macronnen* en het *confijt* er op te bakken; dienende dezelve ook om deeze en geene onſmaakelijke geneesmiddelen, die men daar mede omwind, als bij voorbeeld Pillen er gemakkelijker mede door te ſlikken.

Daar worden ook dergelijke *oeblien* gemaakt of gebakken, welke tot 't verzegelen van Brieven dienen, en wit, of met menie of cinaber rood, of met kien-roet zwart geverft zijn; dog men verft ze ook met verſcheide andere koleuren, als blauw, groen, geel, enz. Dezelve worden eerst in een groot dun blad gebakken, en daar na met een daar toe geſchikt rond ijzer uitgeſtooken. Zij worden inzonderheid, veel te Neurenberg en Leipzig vervaardigt, en in ſpaane doozen overal verzonden; men koopt ze gewoonlijk bij de Papier-verkoopers voor weinig geld, zo dat het niet waardig is, om ze zelfs te maaken; dog daar ſtaat nog aantemerken, dat 't zegel van deeze *oeblien*, de brieven zeer vast ſluit, zo dat het zegel niet kan los gemaakt worden, gelijk wel met 't zegel lak geſchieden kan, als het zelve ſlegt en niet van het beste is; ook kan men de brieven ras en zonder brandende kaars daar mede ſluiten en verzegelen; weshalven ze veel gebruikt worden, inzonderheid bij Kooplieden en anderen, die veele brieven hebben te ſchrijven.

OECONOMIA, dit woord is afkomſtig van οἶκος, *huis*, en van νόμος, *wet*, en betekend oorſprongelijk niet anders, dan het verſtandige en wettige huis-beſtier tot algemeene nut van 't gantſche Gezin. De betekenis van deeze uitdrukking heeft men in 't vervolg doen uitſtrekken tot 't beſtier van de groote huishouding, 't welk den gantſchen Staat of Gemeenebest bevat. Om

nu

nu die twee aangenoomene betekenisſen behoorlijk te onderſcheiden, noemt men dezelve in het laatſte geval *Oeconomia generalis vel politica* dat is *algemeene* of *ſtaatkundige Oeconomie*; en in d' andere *Oeconomia domeſtica vel particularis* 't geen *huishoudelijke* of *bijzondere Oeconomie* betekend.

OECONOMIA ANIMALIS; *Dierlijke Huishouding*. Wij hebben hier boven gezien, dat het woord *Oeconomia* van het grieksch afſtammende, letterlijk *huiswetten* betekend; doch naderhand heeft men 't tot wijduitgeſtrekter betekenisſen gebezigt. Zommige Schrijvers hebben zeer oneigenlijk den naam van *Oeconomia animalis* gebruikt, om het Dier zelve mede te betekenen; en het is hier van dat de oneigenlijke ſpreekwijzen afkomſtig zijn, *beweegingen, verrichtingen van de dierlijke huishouding* of *Oeconomia animalis*. Maar deeze benoeming in de nauwkeurigſte en meest gebruikelijkſte zin genoomen, bevat niet anders dan de *order*, het *werktuiglijke*, het *alles* van de verrichtingen en beweegingen, welke 't leven der Dieren onderhouden; wiens volmaakte, algemeene oeffening, aanhoudend, met gemak en genoegen gebeurende, de alderbloeijenſte toeſtand van gezondheid uitmaakt; waar van de minſte ſtooring, door zich zelven ziekte is, en waar van de volkomene ophouding regtſtreeks tegens het *leven* geſteld is, dat is te zeggen de *dood*. Het gebruik, de ſouveraine meester van de zegswijzen, deeze betekenisſe gewijd en eigen gemaakt hebbende, heeft daar door de in gebruik zijnde uitdrukkingen, van *wetten der Dierlijke huishouding*, *verſchijnzelen der Dierlijke huishouding* bekragtigd. De wetten volgens welke die verrichtingen gewrogt worden, en de verſchijnzelen die er uit voortvloeijen, zijn niet nauwkeurig dezelfde in alle de Dieren; dat gebrek van gelijkvormigheid, is een natuurlijk gevolg van de verbaaſende verſcheidenheit, die in het maakzel, ſchikking, getal enz. van de voornaamſte deelen, die dezelve zamenſtellen, gevonden word; die verſcheidenheden zijn inzonderheid aanmerkelijk, in de *Inſecten*, *Viſchen*, *Kruipende Dieren*, *Vogelen*, *viervoetige Dieren*, de *Menſch*, als mede in eenige andere zoorten van die algemeene claſſen. Wij kunnen hier in geen omſtandige uitbreiding over aller de bijzonderheden treeden, waar uit die verſcheidenheden voortvloeijen; wij zullen ons enkel bepaalen, met de wetten, algemeenſte regelen en grondbeginzelen te ſtellen, waar van men in bijzondere gevallen met de nodige bepaalingen en veranderingen de toepaſſing zal kunnen maaken. Onder de Dieren zullen wij die zoort uitkieſen, welke voor het volmaakſte word gehouden, en ons enkel bij de Mensch bepaalen, die onwederſpreekelijk het volmaakſte Dier is, en behalven dat het eenigſte onmiddelijk onderwerp der Geneeskunde. Men zal op de artijkels ICHTIOLOGIA, INSECTEN, VIERVOETIGE DIEREN, VOGELEN enz. aangetoond vinden, 't geen het bijzonderſte in die verſchillende zoorten van Dieren aan te merken is; ook heerscht er veel verſcheidenheid ten aanzien van de Mensch, hij is niet altoos gelijk aan zich zelven; de order en het werktuiglijke van zijne verrichtingen, is verſcheiden in veele omſtandigheden en tijdperken van ouderdom; veele oorzaaken van ziektens, doen zeer aanmerkelijke verſcheidenheden geboren worden, die nog niet voldoende zijn waargenoomen en zo veel te minder verklaart; maar het voornaamſte onderſcheid dat men opmerkt, is dat geene 't welk plaats vind tuſschen een Kind dat nog in s'Moeders ingewanden is beſlooten, en dat zelfde Kind een weinig na dat het in de weereld is verſcheenen, en inzonderheid wanneer het tot de jaaren van onderſcheid is gekoomen; men kan verzekeren dat die Kinderen op een zeer verſchillende wijze leven. Het leven van de *Foetus* ſchijnt maar een enkele groeijing te weezen; die van een *Kind* tot den ouderdom van drie ofte vier jaaren, en in veele voorwerpen tot een gevorderder ouderdom, ſchijnt weinig van die der Dieren te verſchillen; eindelijk heeft iemand tot jaaren van onderſcheid gekoomen zijnde, zijn bijzondere levenswijze, het geen eigenlijk 't *leven* van de Mensch is, en zonder tegenſpraak de beste; na mate hij nu ouder word en ſterft, koomt hij allengskens tot het *leven* der Kinderen en *Foetus* te rug. Men behoeft niet te twijffelen, of deeze ouderdom die zekerlijk de volmaakſte is en aan de minſte veranderingen onderhevig, is teffens ook de geſchikſte om er de wetten van de *Dierlijke huishouding* op te onderzoeken en te gronden; de verſcheidenheden welke uit het onderſcheid der jaaren en omſtandigheden voortvloeijen, heeft men op de artijkels FOETUS, KIND, MENSCH, enz. genoegzaam geſchetst. Die welke door de een of andere ziekte worden voortgebragt, zal men in dit Woordenboek op de verſchillende geneeskundige artijkelen aangetekend vinden; inzonderheid vinden zij plaats in gevallen van *amputatie*, dat is afzetting van eenig aanmerkelijk deel; of wel door gebrek, of ſtooring in de plaatzing, het getal en dikte van eenig ingewand. Wat de algemeene oorzaaken van ziekte betreft, zulks behoort tot het ontwerp het welk wij gevormt hebben, en daar zal op het ſlot van dit artijkel melding van worden gemaakt.

De *Dierlijke huishouding* in de Mensch beſchouwd, opend een wijd uitgeſtrekt veld tot onderzoekingen van het grootſte belang; zij is van alle verborgenheden der natuur, die geene, wiens kunde de Mensch het naaste treft, het innerlijkſte aandoet, en het eigenaartigſte is om zijn *nieuwsgierigheid* op te wekken en te voldoen; het is de Mensch die zich zelven doorgrond, die in zijn inwendige dringt; hij rukt het dekzel af, 't welk hem aan zich zelven verborg, en werpt oogen, die door de fakkel der wijsgeerte verlicht zijn, op de oorſprongen van zijn leeven, op 't werktuiglijke van zijn beſtaan; hij vervult nauwkeurig die ſchoone les, welke tot opſchrift aan de vermaardſte Tempel der oudheid diende, *γνωθι σεαυτον*, *ken uw zelven*. Want hij bepaalt zich niet, tot eene niets betekenende beſchouwing, van de verzaameling, van 't getal en 't maakzel der verſchillende ſpringveeren, waar uit zijn verwonderenswaardig werktuig is zaamengeſteld; hij laat zijn billijke nieuwsgierigheid verder gaan, hij zoekt om er 't gebruik van te leeren kennen, haare werking te bepaalen; hij tragt te ondekken, op welke wijze zij haare beweegingen uitvoeren, de eerſte oorzaaken die haar bepaalt hebben, en inzonderheid die, welke er de duurzaamheid van onderhouden. In het wijsgeerige onderzoek van alle die verrichtingen, ziet hij oneindig duidelijker dan ergens anders, de grootſte eenvoudigheid der middelen, gevoegt bij de allergerinſte verſcheidenheid van uitwerkzelen; de allergrootſte te werkſtelling van kragt, door de alleraanmerkelijkſte beweegingen gevolgt; de verwondering die hem vervult, de verrukking die hem aangrijpt op de herinnering dat er een OPPERWEEZEN is, die het menſchelijke werktuig gevormt en het leeven geſchonken heeft, ſchijnt mij zulk een treffend en overtuigend bewijs tegens de Godloche-

OCULUS CATI, zie KATTEN-OOG.

OCULUS CHRISTI; aldus worden verſcheiderhande planten genoemt, als onder anderen een zoort van *wilde ſcharleij*, en ook een zoort van *lijchnis*.

OCULUS LEPORINUS, zie HAASEN-OOG.

OCIJMASTRUM, zie LIJCHNIS *n.* 7. & 10. *pag.* 1887.

OCIJMUM, zie BASILICUM.

ODAXISMUS, is een grieksch woord afkomſtig van ὀδάσσω, *ik bijte*, wordende door verſcheidene Schrijvers gebruikt, om een onaangename gevoelige gewaarwording mede te betekenen, die ſterker is als jeukte, en zeer overeenkomſtig met die welke door een beet word veroorzaakt. Het is in die algemeene zin dat VAN HELMONT het gebruikt; DIOSCORIDES eigent het ook aan eene pijne toe, waar in de zieke dat zoort van ſmerte gevoelde; hij zegt dat als dan de nieren ὁδὰξ ἐμῆναι, *als gebeten* waaren. HIPPOCRATES en daar in door het grootſte aantal Geneesheeren gevolg, bepaalt de naam van *Odaxismus*, tot gevoelige en veeltijds ſmertelijke jeukte, welke de kinders aan het tandvleesch gewaar worden, wanneer de tanden beginnen door te breeken.

ODIUM, zie HAAT.

ODOLLOM, zie MANGHES.

ODOMETRUM, is de naam van een werktuig om de diſtantie te meeten van de weg die men gegaan of gereeden is. Het word ook *Pedometrum* of *Paſteller* genoemt. Het woord *Odometrum* is afkomſtig van de twee griekſche woorden ὁδὸς, *weg* μέτρου, *maat*.

ODONTAGOGUM, ook *Odontagra*, beteekent in de chirurgie een *Tand-trekker*, die ze anders ook *Pelicaan* noemen.

ODONTALGIA, *Tand-pijn*, is zamengeſtelt van het griekſche ὀδὸς, *tand*, en van ἄλγος, *ſmerte*. Zie de beſchrijving van deeze allerſmertelijkſte kwaal, op TAND-PIJN.

ODONTITES, zie OOGENTROOST.

ODONTOGLIJPHON, is de griekſche naam van een *Tande-ſlooker*.

ODONTOLIJTHOS, bij verſcheidene Schrijvers vind men dit griekſche woord gebezigt, om den *kalk der tanden* mede te betekenen.

ODONTOIDES, ὀδοντοειδὲς, word in de ontleedkunkunde een uitſteekzel (*apophijſis*) in 't midden van 't tweede wervel-been zittende door verſtaan; men heeft het deezen naam gegeeven, uit oorzaake van de gelijkenis die het met eene tand heeft.

Het woord *Odontoides* is gevormt van het griekſche ὀδὸς, *tand*; en van εἶδος, *gedaante*.

Derzelver oppervlakte is een weinig oneffen, op dat de band die er uitgaat en haar met het *occiput* of agterhoofd verbind, zich er zo veel te beter aan hegte.

Zij is mede door een vaste band van een ronde gedaante omringd, die op een konſtige wijze is gewrogt, om te beletten dat het merg van de ruggegraat, niet door deeze *apophijſis* gedrukt worde.

ODONTOIDES, is ook de geſlagtnaam door eenige Schrijvers aan de Steenen gegeeven, die na tanden gelijken.

ODONTOLOGIA, word dat gedeelte der ontleedkonst door verſtaan, 't welk over de tanden handelt; het is zamengeſteld van twee griekſche woorden ὀδὸς, *tand*, en λόγος, *verhandeling*.

ODONTOPETRÆ, deeze naam is door zommige Natuur-beſchrijvers aan de *verſteende Visch-tanden* enz. gegeeven, die men gemeenlijker *Glosſopetræ* of *Serpentstongen* noemt.

ODONTOPHIJCA; een *welriekend geneesmiddel* noemt men een zulk, dat gebezigt word om een aangenaame reuk te maaken, wordende daar toe gebruikt veelerleij welruikende Vegetabilien, als *Florentijnſche lischwortel*, *cijper-bloemen*, *rooſen*, *jasmijn-bloemen*, *angelier-bloemen*, *paradijs hout*, *ladanum*, *ſtijrax*, *benzoin*, *muſcus*, *ziebeth*, *amber*; ook eenige gedistilleerde olien, als *olie van caneel*, *kruidnagels*, *foelie*, *lavendel*, van *citroenſchil* (of *cedro*); als mede *balſem tegen de beroerte* en andere *hoofd-balſemen*, gelijk ook *geest* van *rooſemarijn bloemen* of *ongarisch water*, *geest van daal-lelien*, van *anjelier-bloemen*, van *kwendel*, enz.

ODONTOPHIJA, word het uitbreeken der eerſte Tanden bij de jonge Kinderen door verſtaan.

ODONTOTECHNIA, is afkomſtig van de griekſche woorden ὀδὸς, *tand*, en τέχνη, *konst*, het welk eigentlijk geſprooken de *Tandmeesters-konst* in het algemeen betekend; zommige verſtaan in het bijzonder door die uitdrukking, dat deel der Tandmeesters konst, het welk de konst-tanden tot een onderwerp heeft.

ODOR, zie REUK.

ODORAMENTUM, een *Reuk-werk*; *Reuk-balletje*, dienende om een lieflijke reuk te verwekken; hier toe kunnen dezelfde dingen dienen die op 't artijkel ODONTOPHIJCA gemelt zijn.

OEBLIEN, of *Ouwelen*, worden genoemt een zoort van heel dunne witte koekjes, die uit een deeg van *meel* en *water* in groote dunne bladen gebakken zijn, en voornamelijk van de Zuiker-bakkers gebruikt worden, om de *macronnen* en het *confijt* er op te bakken; dienende dezelve ook om deeze en geene onſmaakelijke geneesmiddelen, die men daar mede omwind, als bij voorbeeld Pillen er gemakkelijker mede door te ſlikken.

Daar worden ook dergelijke *oeblien* gemaakt of gebakken, welke tot 't verzegelen van Brieven dienen, en wit, of met menie of cinaber rood, of met kien-roet zwart geverft zijn; dog men verſt ze ook met verſcheide andere koleuren, als blauw, groen, geel, enz. Dezelve worden eerst in een groot dun blad gebakken, en daar na met een daar toe geſchikt rond ijzer uitgeſtooken. Zij worden inzonderheid, veel te Neurenberg en Leipzig vervaardigt, en in ſpaane doozen overal verzonden; men koopt ze gewoonlijk bij de Papier-verkoopers voor weinig geld, zo dat het niet waardig is, om ze zelfs te maaken; dog daar ſtaat nog aantemerken, dat 't zegel van deeze *oeblien*, de brieven zeer vast ſluit, zo dat het zegel niet kan los gemaakt worden, gelijk wel met 't zegel lak geſchieden kan, als het zelve ſlegt en niet van het beste is; ook kan men de brieven ras en zonder brandende kaars daar mede ſluiten en verzegelen; weshalven ze veel gebruikt worden, inzonderheid bij Kooplieden en anderen, die veele brieven hebben te ſchrijven.

OECONOMIA, dit woord is afkomſtig van οἶκος, *huis*, en van νόμος, *wet*, en betekend oorſprongelijk niet anders, dan het verſtandige en wettige huis-beſtier tot algemeene nut van 't gantſche Gezin. De betekenis van deeze uitdrukking heeft men in 't vervolg doen uitſtrekken tot 't beſtier van de groote huishouding, 't welk den gantſchen Staat of Gemeenebest bevat. Om

nu

nu die twee aangenoomene betekenisſen behoorlijk te onderſcheiden, noemt men dezelve in het laatſte geval *Oeconomia generalis vel politica* dat is *algemeene* of *ſtaatkundige Oeconomie*; en in d' andere *Oeconomia domeſtica vel particularis* 't geen *huishoudelijke* of *bijzondere Oeconomie* betekend.

OECONOMIA ANIMALIS; *Dierlijke Huishouding.* Wij hebben hier boven gezien, dat het woord *Oeconomia* van het grieksch afſtammende, letterlijk *huiswetten* betekend; doch naderhand heeft men 't tot wijduitgeſtrekter betekenisſen gebezigt. Zommige Schrijvers hebben zeer oneigenlijk den naam van *Oeconomia animalis* gebruikt, om het Dier zelve mede te betekenen; en het is hier van dat de oneigenlijke ſpreekwijzen afkomſtig zijn, *beweegingen, verrichtingen van de dierlijke huishouding* of *Oeconomia animalis.* Maar deeze benoeming in de nauwkeurigſte en meest gebruikelijkſte zin genoomen, bevat niet anders dan de *order*, het *werktuiglijke*, het *alles* van de verrichtingen en beweegingen, welke 't leven der Dieren onderhouden; wiens volmaakte, algemeene oeffening, aanhoudend, met gemak en genoegen gebeurende, de alderbloeijenſte toeſtand van gezondheid uitmaakt; waar van de minſte ſtooring, door zich zelven ziekte is, en waar van de volkomene ophouding regtſtreeks tegens het *leven* geſteld is, dat is te zeggen de *dood.* Het gebruik, de ſouveraine meester van de zegswijzen, deeze betekenisſe gewijd en eigen gemaakt hebbende, heeft daar door de in gebruik zijnde uitdrukkingen, van *wetten der Dierlijke huishouding, verſchijnzelen der Dierlijke huishouding* bekragtigd. De wetten volgens welke die verrichtingen gewrogt worden, en de verſchijnzelen die er uit voortvloeijen, zijn niet nauwkeurig dezelfde in alle de Dieren; dat gebrek van gelijkvormigheid, is een natuurlijk gevolg van de verbaaſende verſcheidenheit, die in het maakzel, ſchikking, getal enz. van de voornaamſte deelen, die dezelve zamenſtellen, gevonden word; die verſcheidenheden zijn inzonderheid aanmerkelijk, in de *Inſecten, Viſſchen, Kruipende Dieren, Vogelen, viervoetige Dieren,* de *Menſch,* als mede in eenige andere zoorten van die algemeene claſſen. Wij kunnen hier in geen omſtandige uitbreiding over aller de bijzonderheden treeden, waar uit die verſcheidenheden voortvloeijen; wij zullen ons enkel bepaalen, met de wetten, algemeenſte regelen en grondbeginzelen te ſtellen, waar van men in bijzondere gevallen met de nodige bepaalingen en veranderingen de toepaſſing zal kunnen maaken. Onder de Dieren zullen wij die zoort uitkieſen, welke voor het volmaakſte word gehouden, en ons enkel bij de Mensch bepaalen, die onwederſpreekelijk het volmaakſte Dier is, en behalven dat het eenigſte onmiddelijk onderwerp der Geneeskunde. Men zal op de artijkels ICHTIOLOGIA, INSECTEN, VIERVOETIGE DIEREN, VOGELEN enz. aangetoond vinden, 't geen het bijzonderſte in die verſchillende zoorten van Dieren aan te merken is; ook heerscht er veel verſcheidenheid ten aanzien van de Mensch, hij is niet altoos gelijk aan zich zelven; de order en het werktuiglijke van zijne verrichtingen, is verſcheiden in veele omſtandigheden en tijdperken van ouderdom; veele oorzaaken van ziektens, doen zeer aanmerkelijke verſcheidenheden gebooren worden, die nog niet voldoende zijn waargenoomen en zo veel te minder verklaart; maar het voornaamſte onderſcheid dat men opmerkt, is dat geene 't welk plaats vind tuſchen een Kind dat nog in s'Moeders ingewanden is beſlooten, en dat zelfde Kind een weinig na dat het in de weereld is verſcheenen, en inzonderheid wanneer het tot de jaaren van onderſcheid is gekoomen; men kan verzekeren dat die Kinderen op een zeer verſchillende wijze leven. Het leven van de *Foetus* ſchijnt maar een enkele groeijing te weezen; die van een *Kind* tot den ouderdom van drie ofte vier jaaren, en in veele voorwerpen tot een gevorderder ouderdom, ſchijnt weinig van die der Dieren te verſchillen; eindelijk heeft iemand tot jaaren van onderſcheid gekoomen zijnde, zijn bijzondere levenswijze, het geen eigenlijk 't *leven* van de Mensch is, en zonder tegenſpraak de beste; na mate hij nu ouder word en ſterft, koomt hij allengskens tot het *leven* der Kinderen en *Foetus* te rug. Men behoeft niet te twijffelen, of deeze ouderdom die zekerlijk de volmaakſte is en aan de minſte veranderingen onderhevig, is teffens ook de geſchikſte om er de wetten van de *Dierlijke huishouding* op te onderzoeken en te gronden; de verſcheidenheden welke uit het onderſcheid der jaaren en omſtandigheden voortvloeijen, heeft men op de artijkels FOETUS, KIND, MENSCH, enz. genoegzaam geſchetst. Die welke door de een of andere ziekte worden voortgebragt, zal men in dit Woordenboek op de verſchillende geneeskundige artijkelen aangetekend vinden; inzonderheid vinden zij plaats in gevallen van *amputatie*, dat is afzetting van eenig aanmerkelijk deel; of wel door gebrek, of ſtooring in de plaatzing, het getal en dikte van eenig ingewand. Wat de algemeene oorzaaken van ziekte betreft, zulks behoort tot het ontwerp het welk wij gevormt hebben, en daar zal op het ſlot van dit artijkel melding van worden gemaakt.

De *Dierlijke huishouding* in de Mensch beſchouwd, opend een wijd uitgeſtrekt veld tot onderzoekingen van het grootſte belang; zij is van alle verborgenheden der natuur, die geene, wiens kunde de Mensch het naaste treft, het innerlijkſte aandoet, en het eigenaartigſte is om zijn *nieuwsgierigheid* op te wekken en te voldoen; het is de Mensch die zich zelven doorgrond, die in zijn inwendige dringt; hij rukt het dekzel af, 't welk hem aan zich zelven verborg, en werpt oogen, die door de fakkel der wijsgeerte verlicht zijn, op de oorſprongen van zijn leeven, op 't werktuiglijke van zijn beſtaan; hij vervult nauwkeurig die ſchoone les, welke tot opſchrift aan de vermaardſte Tempel der oudheid diende, *γνωθι σεαυτον, ken uw zelven.* Want hij bepaalt zich niet, tot eene niets betekenende beſchouwing, van de verzaameling, van 't getal en 't maakzel der verſchillende ſpringveeren, waar uit zijn verwonderenswaardig werktuig is zaamengeſteld; hij laat zijn billijke nieuwsgierigheid verder gaan, hij zoekt om er 't gebruik van te leeren kennen, haare werking te bepaalen; hij tragt te ondekken, op welke wijze zij haare beweegingen uitvoeren, de eerſte oorzaaken die haar bepaalt hebben, en inzonderheid die, welke er de duurzaamheid van onderhouden. In het wijsgeerige onderzoek van alle die verrichtingen, ziet hij oneindig duidelijker dan ergens anders, de grootſte eenvoudigheid der middelen, gevoegt bij de allergerinſte verſcheidenheid van uitwerkzelen; de allergrootſte te werkſtelling van kragt, door de alleraanmerkelijkſte beweegingen gevolgt; de verwondering die hem vervult, de verrukking die hem aangrijpt op de herinnering dat er een Opperweezen is, die het menſchelijke werktuig gevormt en het leeven geſchonken heeft, ſchijnt mij zulk een treffend en overtuigend bewijs tegens de Godloche-

naar, dat ik mij niet genoeg kan verwonderen, dat men zo dikwils aan de *Geneesmeester-wijsgeer*, die haatelijke benoeming geeft, en dat hij ze zomtijds verdient. De nauwkeurige kundigheid van de *Dierlijke huishouding*, verſpreid ook een helder licht over de natuurkennis der zedelijke daaden: De opheldernde denkbeelden, welke het vernuftig denkbeeld verſchaft dat wij laager zullen openleggen, om de handelwijzen en uitwerkzelen der hartstochten op het menſchelijke lighaam te verklaaren; verſchaffen dringende redenen, om te denken dat het aan het gebrek van die kundigheden is, dat men de weinig nauwkeurigheid en onnutheid moet toeſchrijven die er over dat gedeelte het licht ziet; insgelijks de bijna overkoomelijke zwarigheid, om met vrugt de grondbeginzelen die men er ſtelt toe tepaſſen: Misſchien is het waar, dat om een goed Zedekundige te zijn, men de hoedanigheid van uitmuntend Geneesmeester, moet bezitten.

Men kan niet twijffelen, of de beoeffenende Geneeskonst, trekt veel licht en zekerheid uit eene welgegronde *theoretiſche*, dat is beſpiegelende kennis van den Mensch; een ieder ſtemt de onvolkoomentheid van een blind *empirismus* of ongeletterde Geneeskunde toe; en ſchoon men zich niet kan ontveinſen, tot hoe verre de wetten van de *Dierlijke huishouding* kwalijk verklaart zijnde, verwerring in de Scheijkundige Geneeskonst heeft ingevoert, blijft er nog een verſchilſtuk over dat ik mij niet zal vermeten te beſliſſen; te weeten of eene beoeffening op eene ſlegte theorie gevestigt, onzekerer en verderfelijker is, dan die welke geheel en al door geen *theorie* of beſpiegelende kundigheid word beſtiert. Wat er ook van mag zijn, de klippen die er in meenigte in beide gevallen ontmoet worden; de gebreeken die aan beide kanten plaats vinden en niet te ontwijken zijn, wrogten alleenlijk uit, om de noodzaakelijke invloed van de *theorie* op de *praktijk* kenbaar te maaken, als mede de dringende noodzaak die men heeft, om over dit ſtuk wel vastgeſtelde gronden te hebben en beſtier-regelen, waar van de toepaſſing eenvoudig en onveranderlijk zij. Maar van hoe veel grooter belang het *Sijſtema* der menſchelijke verrichtingen ook is, hoe meerder het zelve ook onder een is gemengt en bezwaarlijk om te bevatten; zo ſchijnt 't als of de duisternis en onzekerheid onafſcheidbaar lotgemeen zijn, met zulke kennisſen en weetenſchappen, die het dierbaarſte zijn en van 't meeſte belang: Daar bied zich een zeer natuurlijke reden van die hinderpaal aan, in 't levendig belang dat wij in dusdanige geſchillen ſtellen, en 't welk ons aanzet om ze ſcherper te onderzoeken en dezelve van verſcheidene kanten te beſchouwen; hoe veelvuldiger de gedaantens worden onder welke men ze vermerkt, hoe bezwaarlijker 't ook word, om er nauwkeurig de verſchillende overeenkomſten van te bevatten en zaamentevoegen; en men neemt gemeenlijk waar, dat de klippen en hinderpaalen zich vermenigvuldigen, na maate dat men voortgangen in de wetenſchappen maakt; elke ontdekking doet nieuwe zwaarigheden te voorſchijn koomen. Ook is het dikwils niet dan na verloop van geheele eeuwen, dat men tot iets zekers geraakt, wanneer er van die zeldzaame Mannen gevonden worden, met een levendig en ſchrander vernuft ter weereld koomende, voor wiens doordringende oogen, de natuur als gedwongen word zich te ontblooten, en die het waare uit de ſchoot der dwaaling weeten te ontwarren.

De nauwkeurige kennis, van het maakzel en plaatzing, der voornaamſte Ingewanden; de verſpreiding der zenuwen en verſchillende vaten; de omſtandige uitbreiding, maar inzonderheid de juiste prijzeering der verſchijnzelen die uit haare werking en beweeging ſpruiten; en eindelijk de wel overdagte waarneeming der veranderingen, welke in die uitwerkzels de werking der beweegende oorzaaken voortbrengen, zijn de vaste gronden op welke men de theoretiſche kennis van den Mensch moet ſtichten, wil men zo verre koomen om ze tot de hoogſte trap van zekerheid te brengen, waar aan zij onderhevig is; ter zelver tijd zijn het verſchillende ſtippen waar uit de wetten die men zich voorſtelt vast te ſtellen, moeten voortvloeijen en overeen gebragt worden. Deeze voorafgaande kundigheden, verſtrekken aan de Geneesheer die het Doolhof van de *Dierlijke huishouding* wil intreeden, tot een leid-draad, en het is met dezelve te volgen, dat hij de bijwegen die hem van 't rechte ſpoor brengen, en welke zo aanmerkenswaardig zijn door verdwaalingen van de grootſte Mannen, kan ontwijken. Het is hem van geen minder voordeel en wezenlijk nut, de oorſprong der dwaalingen van die welke hem in 't onderzoek der *Dierlijke huishouding* zijn voorgegaan, te kennen; zulks is 't zekerſte middel om er zich voor te beveiligen; Men kan niet anders dan den ijver van de zulken prijzen, die zodanig een moeijelijken arbeid ondernomen hebben; hunne pogingen toejuichen, en hun verpligt zijn over 't wezenlijke nut dat zij toegebragt hebben, door hunne ſchipbreuk, de klippen toonende die men moet vermijden; veeltijds dringt men door de dwaalingen heen, na dezelve om zo te ſpreeken in het Heijligdom van de waarheid uitgeput te hebben; wij zullen hier in geen de minſte ontleedkundige uitbreiding treden en veronderſtellen dit alles bekent te zijn; buiten dat is zulks onder de bijzondere Ontleedkundige artijkels in dit Woordenboek beſchreeven.

Het zal voldoen in 't algemeen aantemerken, dat het menſchelijk lighaam een werktuig van dat zoort is, 't welk men *ſtatico-hijdraulica* noemt; uit vaste en vloeibaare deelen zamengeſteld, waar van de eerſte beginzelen mede aan Planten en Dieren gemeen, *leevendige en werktuiglijke ſtofdeeltjes* zijn: Laaten wij ons de verwonderenswaardige verzaameling van die deeltjes verbeelden, zodanig als de ontleedkundige waarneemingen ons die in het lighaam van een volwaſſen Mensch doet zien, wanneer de vaste deelen de weeke ſtaat hebben verlaaten, om allengskens een vaster zelfsſtandigheid en die beter met het gebruik van elke deel overeenkomſtig is, aanteneemen: Laaten wij ons alle de Ingewanden in een goede toeſtant voor oogen ſtellen; de vaten vrij, open, met een wel bereid vogt vervult; de zenuwen door 't gantſche lighaam verſpreid, die op duizenderleij verſchillende wijzen gemeenſchap met malkanderen hebben; alle deelen eindelijk in de gezondſte toeſtand, dog zonder *leeven*; dit Werktuig dusdanig gevormt, verſchilt van de levende Mensch niet anders dan door de beweeging en 't gevoel; voornaame verſchijnzelen van het leeven, die waarſchijnelijk tot een en het zelfde beginzel-deeltje te brengen zijn; zelfs voor dat het leeven begint, of weinig na dat het geeindigt is, neemt men er een bijzondere eigenſchap in waar, naamelijk de oorſprong van de beweeging en 't gevoel aan de *werktuiglijke natuur* der beginzelen gehegt, welke het lighaam zaamenſtellen, of veel eer afhankelijk van een zodanige vereeniging dier deelties, welke GLISSONIUS het eerſte heeft ontdekt en *Irritabiliteit* genoemt. Zie IRRITABILITEIT.

Zo

Zo dra de levendigmaakende adem van de Godheid dat werktuig heeft bezield, de werkzaamheid der verſchillende zintuigen gaande gemaakt, de beweeging en het gevoel in alle de deelen verſpreid; worden die twee hoedanigheden onderſcheidenlijk in elke ingewand beſtiert, onder een groot aantal verſchillende gedaantens wederom voortgebragt, en geeven zo veele bijzondere levens, waar van 't gezaamentlijke, de medewerking, het onderlinge ſteunzel, het algemeene leeven van 't gantſche lighaam uitmaakt; elk gedeelte kondigt die gelukkige verandering aan, door het waarneemen der bijzondere oeffening waar toe 't is beſtemd; het hart, de ſlag-aderen en aderen, brengen door een bijzondere volſtandige werking voort, 't geen men den omloop des bloeds noemt, onderhouden de voortgaande beweeging der vogten, en bieden die beurtelings alle de deelen van het lighaam aan; daar uit volgen; 1. de voeding van die deelen; 2. de vorming van het zaad, dierbaar uitrekzel van het overvloedige der voedende deelen; 3. de afſcheidingen der verſchillende vogten (*humores*) die door de daar toe dienſtig gemaakte zintuigen, uit het bloed gezoogen en daar van afgeklenst worden; 4. door de eigenaartige en tot nog toe onverklaarde werking dier vaten, worden de bijzondere omloop in de lever, ſpeen-vaten, in zommige tijden in de baarmoeder, de longen en hersſenen, en misſchien in alle de andere ingewanden voortgebragt. De beurtelingſche beweeging der borst en long, de lucht in vliezen of blaasjes der longpijp trekkende, en er die vervolgens weder uitjaagende, maakt de ademhaaling, en brengt veel tot de beweeging van de hersſenen toe, volgens waarneemingen van de kundige DE LAMURE, te vinden in de *Memoir. de l' Acad. Roijale des Scienc. Ann.* 1739; de werking der zenuwen, op de ſpieren van de lighaams hebbelijkheid toegepast, geeven oorzaak tot de beweegingen, die *Gewillige* genoemt worden; de zenuwen ook in de zintuigen der uitwendige zinnen werkende, het oog, 't oor, de neus, de tong, het vel, verwekken de gewaarwordingen, die men *Gezigt, Gehoor, Reuk, Smaak* en *Gevoel* noemt. De beweeging der hersſen-vezelen (met de werking der ziel overeenſtemmende, en gevolgelijk met de wetten van haare vereeniging met het lighaam), bepaalen de innerlijke gewaarwordingen, de denkbeelden, de verbeelding, het oordeel en 't geheugen. Eindelijk, de gewaarwording verwekt in elke deel verſchillende lusten, die min of meer kragtig zijn; de maag begeert de ſpijzen; de keel de drank; de teeldeelen, de uitſtorting van het zaad, en ten laatſten alle de afvoerende vaten, de uitlooſing van de afgeſcheiden vogten, enz. Alle die werkingen verleenen elkanderen een onderlinge hulp; zij hebben een wederzijdſchen invloed de een op d' ander, zo dat de belediging van de een de ſtooring van alle d' anderen uitwrogt, doch min of meer ſchielijk, na maate van de grootheid der *Sijmpatie*, dat is overeenſtemming, welke deeze of geene deelen met malkanderen hebben; de ſtooring der natuurlijke toeſtand van een ingewand, maakt een zeer blijkbaaren indruk op de overigen; volgens de nieuwe waarneemingen van de Hr. BORDEU *Recherches ſur le Pouls par rapport aux criſes*, openbaarre de pols die indruk op de zintuigen van *circulatie* of omloop. De oeffening van die werkingen, hoedanig die ook mogen zijn, bepaalt enkelijk het *leeven*; de *gezondheid* word door dezelfde oeffening, dog als dan tot de verhevenſte trap van volmaaktheid geſteigert voortgebragt; de *ziekte* word uit de minſte ſtooring derzelve gebooren, *morbus ex quocumque defectu*. De *dood* is niet anders als derzelver geheele ophouding. Zes voornaame oorzaaken die tot de duurzaamheid van het leeven vereiſcht worden, en welke onder den naam van *zes niet natuurlijke dingen* bekend zijn; te weeten, de lucht, de ſpijs en drank, de beweeging en rust, 't ſlaapen en waaken, de ontlastinge, en eindelijk de hartstochten, onderhouden door haare welgeſchikte evenredigheid, die wederzijdſche eenſtemmigheid en volkoomene overeenkomst in de verrichtingen, welke de gezondheid uitmaakt; ook worden zij deeze evenredigheid verliezende, de algemeene oorzaaken van ziekte.

Men heeft alle de verrichtingen of werkingen van het menſchelijke lighaam in drie Clasſen verdeelt: De eerſte Clasſe bevat de verrichtingen die men *levenwekkend* noemt, waar van de noodzaakelijkheit om het *leeven* te doen duuren, zodanig ſchijnbaar is, dat het leeven na derzelver ophouding niet kan beſtaan; zij zijn er de allerblijkbaarſte oorzaak en het zekerſte teken van. Onder dat getal behoort de omloop des bloeds, of veel eerder de beweeging van het hart en ſlag-aders, de ademhaaling, en volgens zommigen, de onbekende en *onſchijnbaare* werking der hersſenen. De verrichtingen van de tweede Clasſe zijn onder de naam van *natuurlijke* bekend; haar voornaame uitwerking is, de herſtelling van 't geen het lighaam heeft verlooren; men bevat hier onder de voedzel-verteering, de bloedmaaking, de voeding en uitwerpingen; haar invloed op het leeven is minder gevoelig, als de *leevenwekkende* verrichtingen; de dood volgt minder ſpoedig de ophouding van haare oeffening; zij word door een meer of min langduurende ziekteſtaat, voorafgegaan. Eindelijk maaken de *Dierlijke* verrichtingen de derde Clasſe uit; zij worden dus genoemt, om dat men denkt dat zij uit de verkeering van de ziel met het lighaam voortkoomen; zij kunnen in den Mensch niet voortgebragt worden, zonder de wederzijdſche werking van die beide deelen; dusdanig zijn de bewegingen, die men *Vrijwillige* noemt, de uit en inwendige gewaarwordingen enz.; de ſtooring, ja zelfs volkoomene ophouding van alle die verrichtingen, krenkt enkel de gezondheid zonder 't leeven aan te doen. Bij die verrichtingen kan men nog de zulke voegen, die aan elke Kunne of *Sexe* eigenaartig en echter niet noodzaakelijk, tot behoud van het leeven zijn; in deeze Clasſe zijn begreepen, de uitſtorting van 't zaadvogt, de voortteeling, de vloeijing der ſtonden, de zwangerheid, verloſsing enz. Alle deeze verrichtingen zijn zo als wij het rede aangemerkt hebben, niet anders dan bijzondere gewaarwordingen, die de beweeging en 't gevoel door het gantsche werktuig verſpreit, in elke zintuig ondervonden hebben. De order, het werktuiglijke, de wetten en de verſchijnzelen van elke verrichting in 't bijzonder, worden op ieder van deszelfs bijzonder artijkel, in dit Woordenboek gevonden. Dog alle die uitbreidingen behooren niet tot het algemeen ontwerp van de *Dierlijke huishouding*, deeze moet zich niet bezig houden, als met de eerſte beginzelen der beweeging in het groote beſchouwd. Daar is reden om te denken dat het met 't menſchelijke lighaam eveneens is geſteld, als met alle andere werktuigen, waar toe de konst in ſtaat is om de allerkleinſte ſpringveeren te onderſcheiden, uit malkanderen te neemen en weder bij een te voegen; het is eene zaak bij de geringſte Konſtenaars bekend, dat in de werktuigen, zelfs de zulken die 't allerfeest zijn zaamengeſteld, de gantſche beweeging op een voornaam ſtuk draagt, waar door de beweeging is begonnen, en

waar van het zich in de overige gedeeltens van 't werktuig verſpreid, en de verſchillende uitwerkingen in ieder bijzondere ſpringveer voortbrengt. Het is niet dan door de ontdekking van een dusdanige ſpringveer in den Mensch, dat men zo verre kan koomen, om de handelwijs der algemeene oorzaaken van het leven, gezondheid, ziekte en dood regt te kennen en nauwkeurig te bepaalen. Om een juist denkbeeld, van de *Dierlijke huishouding* te vormen, moet men noodwendig tot een eerſte verrichting opklimmen, die alle de anderen is voorafgegaan en dezelve heeft beſtierd. Dit is 't geen dat aan de onderzoekingen van genoegzaam alle de Waarnemers is ontſnapt. Het gebrek van deeze kundigheid, is de voornaamſte oorſprong van hunne dwalingen, en de waare oorzaak waarom er zedert langen tijd geen werk over de *Dierlijke huishouding* is in het licht gekoomen, dat aan zijn opſchrift heeft voldaan; zondert hier nogthans van uit de uitmuntende verhandeling tot tijtel voerende, *Specimen novi medicinæ conſpectus*, het welk voor de eerſtemaal in 1749 het licht zag, en wel haast daar na, in 1751 met aanmerkelijke vermeerderingen, wierd herdrukt.

Tot de eerſte eeuwen der geneeskunde te rug treedende, een tijd waar in die wetenſchap nog in de wieg lag, en tot een blind *empirismus*, gevoegt aan een misſelijke bijgelovigheid, al te gewoon uitwerkzel van de onwetenheid, was bepaalt; vermerkt men geen de minſte ontleedkundige kennis, geen eenige beweezene waarneeming, ja geen 't minſte theoretisch denkbeeld over de Mensch; het was omtrent de veertigſte *olijmpiade* dat is in 't begin der vijfendertigſte eeuw; dat de Wijsgeeren zich op de geneeskunde toegelegt hebbende, er de *redeneering* invoerden, en dat gedeelte vaſtſtelden 't welk men *phijſiologie* noemt, 't geen inzonderheid van 't menſchelijke lighaam in de ſtaat van gezondheid handeld, en er de verrichtingen na ontleedkundige waarneemingen en natuurkundige beginzelen van zoekt te verklaaren; maar die beide wetenſchappen doen ter tijd weinig geoeffent en niet wel gekend, waaren niet in ſtaat, dan om zeer onvolkoomene en onnauwkeurige denkbeelden voort te brengen: Ook ziet men in alle de ſchriften van die oude Wijsgeeren geneesmeesters, niet anders dan eenige onzekere en verwarde denkbeelden, die geen ander oorſprong hadden dan eenige bijzondere en kwalijk gewaardeerde daaden, maar die behalven dat geen de minſte verbinding onder malkanderen hadden, insgelijks niet met de een of d' ander ontleedkundige ontdekking. Volgens Celsus is Pijthagoras de oudſte Wijsgeer die zich op de theoretiſche kennis der geneeskunde heeft uitgelegt, doch waar van hij ter zelver tijd het beoeffenend gedeelte heeft verwaarloost; hij paste op het Menſchelijke lighaam de beroemde en duistere wetten der *harmonie* dat is overeenſtemming toe, volgens welke hij geloofde dat het gantſche Heelal beſtierd wierd; hij beweerde dat de *gezondheid*, zo wel als de deugd, ja Gon zelven en in 't algemeen *alle goed*, in de *harmonie* beſtond, welk woord hij dikwils heeft gebruikt doch nimmer uitgelegt; misſchien verſtond hij daar door niets anders, dan een nauwkeurige overeenkomst of juiste evenredigheid, 't welk alle de gedeeltens en alle de verrichtingen onderling moeten hebben; zeer fraai en regtmatig denkbeeld, waar van de waarheid ten huidigen dage algemeenlijk erkend word; het is egter veel waarſchijnelijker, dat het woord *harmonie* een verborgener oorſprong, en zeer veel overeenkomst had met zijn leer over de verſchillende getallen. Volgens hem, was de ziekte een natuurlijk gevolg, van eenige ſtooring in die overeenſtemming. Voor't overige ſtelde hij zo als de oude gewijde Hiſtorij-ſchrijvers, die deeze leer van de Chaldëers hadden overgenomen, dat de ziel zich van het hart tot in de hersſenen uitſtrekte, en hij dagt dat het gedeelte 't welk in 't hart is, de oorſprong der gemoeds-driften en aandoeningen behelsde, en dat die welke in de hersſenen was geplaatst, het vernuft en de reden voortbagt; men weet niet welk gebruik hij aan de andere deelen tuſschen het hart en de hersſenen geleegen, toeſchreef.

Zijn leerling Alcmæon, wiens naam beroemd moet zijn in de Jaarboeken der geneeskonst, dewijl hij de eerſte is geweest die Dieren heeft ontleed (het was lang na zijnen tijd, dat Erasistratus en Hierophijllus 't mes op lijken van Menſchen, dorsten gebruiken). Alcmæon zeg ik, geloofde dat de gezondheid afhing van een evenredigheid in de hitte, droogte, koude, vogtigheid, zoetheid, bitterheid en meer andere gelijkzoortige eigenſchappen; de ziektens kwaamen te voorſchijn, wanneer eene deezer dingen over de anderen de overhand kreeg, en er dus 't evenwigt en de vereeniging van verbrak: Die denkbeelden hebben de gronden gelegt van alle de oude theoretiſche kundigheden, van de verſcheidene Claſen van *ongeſteltheden*, en van de beruchte onderſcheidingen der vier *temperamenten* of geſtellen. Heraclites, die Wijsgeer zo berucht, door de traanen dien hij de goedheid heeft gehad in zulk een overvloed over de gebreeken der Menſchen te ſtorten, was de inſteller van de beroemde vergelijking van het menſchelijke lighaam met de waereld, het welk de Alchijmisten zedert dien tijd vernieuwt hebben, den Mensch onder de naam van *Microcosmus* (kleine weereld) betekenende, in tegenſtelling van *Macrocosmus* (groote weereld): Hij beweerde dat de beide werktuigen zich ten aanzien van de bouworder geleeken, en dat de ſchikking in het werktuiglijke der verrichtingen, volkoomen dezelfde waaren: *Alles*, zegt hij, *geſchied in ons lighaam eveneens als in de weereld; de pis word gelijkelijk in de blaas voortgebragt, als de regen in de lucht; dewijl de regen van de dampen voortkoomt die van de aarde opgaan, en die zich verdikkende de wolken voortbrengen; zo word insgelijks de pis door de uitwaasſemingen voortgebragt, die van de ſpijzen uitdampen en vervolgens in de blaas dringen.* Uit dit ſtaaltje kan men over de Phijſiologie van Heraclites, oordeelen; insgelijks over de uitgeſtrektheid en nauwkeurigheid, van zijne ontleedende kundigheden.

De groote Hippocrates met recht *de Godelijke Grijzaart* genoemd, voegde bij een naukeurige waarneeming der zaaken, eene veel gegronder redeneering: Hij zag zeer wel, dat de voornaamſte bronnen waar in men de waare kundigheid van *'s Menſchen* natuur koste putten, de beoeffening der Geneeskonst was, dewijl men daar door gelegenheid bekwam om zich van de verſcheidene toeſtanden van 't lighaam zo wel in gezondheid als ziekte te onderrichten; insgelijks de veranderingen leeren kennen welke de eene ſtaat van d'andere onderſcheid, en inzonderheid over den indruk, dat het eeten, drinken, beweeging, rust enz., het zij maatig of wel overdadig gebruikt, op het lighaam verwekte; *lib. de Veter. Med.* Die bronnen zijn zekerlijk zeer vrugtbaar en dienſtig om grondbeginzelen te verſchaffen, welke op de

Dierlijke

Dierlijke huishouding kunnen toegepast worden; maar HIPPOCRATES in het vaste denkbeeld, dat de kennis der ontleedkunde nodiger voor een Schilder als Geneesmeester was, verwaarloosde al te zeer dat geedeelte, 't welk egter veel licht aan de theoretiſche kennis van de Mensch kan bijzetten. Het boek over de vleeſchen of der grondbeginzels, περὶ σαρκῶν, ἢ περὶ ἀρχῶν, het welk de leerwijze over de vorming van het lighaam en de ſpeeling van derzelver deelen bevat, is ten eenemaalen raadzelagtig; aan het zelve is ook nog geheel op geen voldoenende wijze door zijne uitleggers licht bijgezet; de woorden *warm*, *koud*, *vogtig*, *droog* enz. waar van hij elke ogenblik gebruik maakt, heeft men niet wel verklaart nog aan hun de regte waarde bijgezet; enkel ziet men of men denkt te zien, dat hij over de zamenſtelling der vliefen of 't *celluleuſe weefzel* zeer nauwkeurige denkbeelden heeft gehad, hij doet ze van een groote menigte kleverige ſtoffe voortkoomen, 't geen genoegzaam 't zelfde is als de *corpora mucoſa* der Hedendaagſchen. Volgens die beroemde Geneesmeester, wierden alle de verrichtingen van het menſchelijke lighaam door de volſtandige oeffening van vier hoedanigheden voortgebragt dien hij *attractica*, *retentrica*, *aſſimilatrica* & *expultrica* noemt; de *facultas attractica* trok tot de lighaamen al 't geen tot welzijn van de Mensch koste toebrengen; de *retentrica* bewaarde dezelve, of wel belette dat zij niet te rug gedreeven wierden; het gebruik van de *facultas aſſimilatrica* beſtond, om elke vreemd en ongelijkzoortig lighaam, dat aan verandering onderhevig was, te veranderen en met de anderen gelijk te maaken, dat wil zeggen, om het in den aart, die aan de Mensch dienstig is over te brengen; eindelijk, dat van de *facultas expultrica*, om de ſtoffen die door een al te lang verblijf door haare menigvuldigheid of hoedanigheid nadeelig kosten zijn, uit het lighaam te drijven. Die hoedanigheden op elke ingewand en zintuig toegepast, en in de natuurlijke ſtaat en eene juiste evenredigheid onderhouden, maakte de *gezondheid*; de *ziekte* was bepaalt, wanneer er eenige ſtooring in de een of d' andere van die hoedanigheden voorviel: HIPPOCRATES ſtelde ook tot eerſte beweeg-oorzaak van die hoedanigheden, een *waakend beginzel* tot behoud van het werktuig, die er in de *gezondheid*, de oeffening van beſtierde en regelde, en dezelve in de nodige ſtaat van overeenſtemming bewaarde; wanneer eenige oorzaak dit nauwkeurig evenwigt ſtoorde, zo genas dat zelfde *waakend beginzel* de ziektens, τὴν νοσων ἰατρὸς, deed min of meerdere ſterker pogingen, om de vijand welke tot vernietiging van het werktuig arbeide, te overwinnen en te vernielen. Dat beginzel word in de ſchriften van HIPPOCRATES door de naamen van *ziel der natuur*, *ingeſchaapen warmte*, *wezenlijke warmte*, *eerſte warmte* enz. betekend. SENNERTUS beweert dat die *ingeſchapen warmte*, niets anders was dan het voornaame zintuig waar van zich de ziel bedient, om haare verrichtingen in het lighaam te oeffenen. FERNELIUS in tegendeel, merkt aan, en zulks gegrond op de duidelijke beſliſſing van GALENUS, dat alle die naamen niet anders dan *ſijnonima* van *Ziel* zijn, en onverſchillig door HIPPOCRATES in de zelfde betekenis zijn gebruikt. Het was eene groote ſtelregel van HIPPOCRATES, dat *alles in het lighaam zamenſpant*, *toeſtemt* en *medewerkt*; zeer aanmerkenswaardige, met de waarheid overeenkomende, en zeer nuttige ſtelregel tot uitlegging van de *Dierlijke huishouding*. Hij ſchreef aan alle de deelen eene zodanige verbintenis toe, dat zij wederzijds gevoelig waaren over de ſmerten die zij moesten lijden, en 't goede deelen dat hun overkwam. Wij zullen aanmerken, teffens beſluitende 't geen hem betreft; dat hij de zitplaats van 't gevoel rondsom de borst plaatſte, dat hij aan het vlies 't welk de borst van de onderbuik ſcheid, de zelfde naam geeft, als waar door de Grieken *geest*, Φρὴν, betekenen; de oudſte Geneesmeesters hadden dit deel dusdanig genoemt, om dat zij dagten dat het de zitplaats van 't verſtand of de voorzigtigheid was. PLATO had eene ziel uitgedagt, die nabij het middenrif (*diaphragma*) geplaatst was, en die het eeten en drinken, benevens al 't geen tot het leven noodwendig was aanzogt, en daar bij de oorſprong der zondige begeerlijkheden was. GALENUS die opgetogene verwonderaar van HIPPOCRATES, heeft niets nieuws in zijne leerwijze over de *Dierlijke huishouding*; enkel heeft hij zich vergenoegt om die van HIPPOCRATES te verklaren, uit te breiden, ſtaande te houden en overal met veel iever te verſpreiden; alle die gevoelens is geduurende verſchcidene eeuwen de heerſchende *theorie* geweest, en de eenigſte die onder de naam van *Galenismus* in de ſchoolen is aangenoomen en gevolgt. De ſcheijkundige Geneesmeeſters welke in de dertiende eeuw te voorſchijn kwaamen, bragten er eenige verandering in te weege, en PARACELSUS die in 't laatst van de vijftiende eeuw leefde, verlietze ten eenemaalen; hij was verwaand genoeg, om de Geneeskunde gantsch en al van gedaante te doen veranderen, en om zo te ſpreeken eene nieuwe te ſcheppen; eene ziedende, levendige dog vooringenoomene verbeelding, deed hem niets anders in het menſchelijke lighaam vinden, als eene verzameling van verſchillende ſcheijkundige beginzels; *'s Menſchen lighaam*, riep hij uit, *Paramis. lib. de Origin. Morbor.* is niet anders dan *zwavel*, *kwikzilver* en *zout*; het juiste evenwigt en evenredigheit van die *drie zelfſtandigheden*, ſcheen hen de gezondheid te doen uitmaaken; en de oorzaaken van ziektens, werken volgens hem nimmer anders, dan wanneer er eene ſtooring in gebeurt; zo dra deeze eerſte grond was gelegt, wierd de ſcheijkunde of *chijmie* de baſis van de Geneeskonst. Het *Chijmismus* verſpreidde zich zeer ras in alle de ſchoolen; het *Galenismus* wierd er uit verbannen, en men hoorde er niet anders dan de onbepaalde en onzekere naamen, van *zout*, *geesten*, van *zwavel* of andere beginzelen, die ieder Chijmist op zijne wijze veranderde en vermeerderde, na de tekenen die hij er van dagt te vermerken, of de benodigheid die hij er van had om eenige verſchijnzelen te verklaren. Op de eene tijd maakte men van 't Menſchelijke lighaam een Distileer-ketel, en op d' andere een volkoomen Laboratorium, alwaar alle zoorten van werkingen verricht wierden; de verſchillende oeffeningen, waaren er niet anders dan 't gevolg of beſluit van.

Doen HARVEUS den *omloop van 't bloed*, had weereldkundig gemaakt en door eenige proeven bevestigd, verloor het *chijmisnus* veel van zijn gezag; de gantſche gedaante der geneeskunde veranderde op nieuw. Die ontdekking, nam alle geesten in en verſpreide zich weinig tijd daar na in alle de ſchoolen; het draalde niet lang of men ging van 't eene uiterſte tot het andere over, de omloop des bloeds ſcheen aan de *Dierlijke huishouding* een groot licht bij te zetten; zij wierd als de werking bij uitnemenheid, als de waare oorſprong van

het leven aangemerkt: De ademhaaling en werking der hersſenen, ſcheenen niet meer nodig, als voor zo verre zij een onmiddelijken invloed op die voornaame werking hadden. De algemeene vervoering, een gewoon gevolg van nieuwigheid, liet het onderzoek niet toe, of de omloop wel zo algemeen en gelijkformig was als men ze in den beginne had aangekondigt; de beweeging van het bloed door voorwaarts- en te rugvloeijing, wierd als een hersſenſchim aangemerkt. De eerſte proefnemingen, die zeer eenvoudig en natuurlijk waaren, vielen niet tot hunnen voordeel uit, zij deeden beſluiten, dat al het bloed van het hart na de verſchillende deelen van het lighaam door de ſlag-aders wierde gevoert, en dat het er door de aderen na toe wierd gebragt; men geloofde, en gelooft nog ten huidigen dage, dat al het bloed 't welk de linker holligheid van 't hart uitgaat, om zich door het gantſche lighaam te verſpreiden, door de long-aderen in die zelfde holligheid gegooten word, en dat het in zijn geheel de longen doorgaat; de vrije, eenparige en gemakkelijke doortogt van al dat bloed door een deel 't welk niet het tiende gedeelte van 't geheele lighaam uitmaakt, dat ook niet holvatiger is als verſcheidene andere lighaamen, en waar in het bloed zich niet ſnelder beweegt, heeft niet bezwaarlijk geſcheenen om te bevatten, en zulks om dat men de moeite niet heeft genoomen om het nauwkeurig te onderzoeken; de wijze op welke het bloed in de lever omloopt, heeft enkel eenige waarnemers getroffen en opmerkzaam doen zijn; de beweeging der hersſenen overeenkomſtig met die der ademhaaling, welke ontdekking van 't uiterſte belang is, hebben enkel eene ligte aandoening verwekt; uit alle die aanmerkingen wellen egter geweldige vermoedens op, tegens de algemeen aangenoomene gelijkvormigheid en evenredigheid van den omloop des bloeds. Men kan daar door vermerken, hoe weinig zij verdient als de eerſte oeffening en't beweegrad van alle anderen aangemerkt te worden. Maar al was het zelfs, zo duidelijk beweezen als het 't niet is, zijn er nog vrij wat andere redenen zo als wij het laager zullen zien, welke beletten zoûden om haar dat voorrecht toe te ſtaan. De *Mechanici*, welke zonder de minſte uitzondering nog keuse, alle de leerſtukken der Chimisten verwerpen, hebben een bijzondere leerſtelling opgericht, zamengeſteld uit eenige nog in wezen zijnde overblijfzels van 't *Galenismus*, en uit de ontdekking van den omloop des bloeds; het Menſchelijk lighaam wierd onder hunne handen een vreesſelijk zamengeſteld werktuig, of veel eerder een gantſch pakhuis van touwen, katrollen, hefboomen en andere mechaniſche inſtrumenten, en zij dagten dat't algemeene doel van alle die ſpringveeren was, om tot de voortgaande beweeging van het bloed mede te helpen, die zij volſtrekt alleen als noodzaakelijk tot onderhouding van het leven ſtelden, en dat de ziektens door eenige ſtooring in die beweeging voortkwam. Men dagt dat er de beweeging geſchiede, volgens de gewoone wetten die in alle zodanige werktuigen die met geen zintuigen zijn begaafd, plaats vind; men behandelde het Menſchelijke lighaam op een geometriſche wijze; men rekende met de uiterſte nauwkeurigheid alle de trappen van kragt uit, die er vereiſcht wierden tot uitvoering van de bijzondere verrichtingen enz. Maar alle die berekeningen, die onwederſprekend verbaazend moesten verſchillen, zettede geen het minſte licht aan de *Dierlijke huishouding* bij; men lettede zelfs niet op de *zintuiglijke ſtruktuur* van 's Menſchen lighaam, 't welk egter de oorzaak en bron van zijne voornaamſte eigenſchappen is. Het is uit die gevoelens, op verſchillende wijzen zamenvoegt, dat 't *Boerhavismus* zijn geboorte is verſchuldigt, 't welk nog ten huidigen dage de algemeene theorie is; de beroemde en zeer kundige BOERHAVE, gevoelde dat het geſtel van de *Dierlijke huishouding* wezenlijk tot een *geheel* ſtel van *werk-wetten* behoorde die noodwendig de een van d'ander moesten afhangen; maar hij bevond die kring, die aaneenſchakeling van *werkingen* zo ondoorgrondelijk, dat hij er volgens eige bekentenis geen begin nog einde aan wist toeteſchrijven; dus heeft hij in plaats van zich van zijne misſchien aan al te veel regels verbondene ſchrijf en leerwijze afteszonderen, verzuimt om in't onderzoek der *eerſte leevens-wetten* te treeden, en heeft zich bepaalt om er na malkanderen de verrichtinge van te beſchouwen, na maate dat zij de een uit d'andere ſcheenen voort te koomen, tragtende de algemeene beginzelen en oorſprongelijke wetten, door een zeer omſtandige uitbreiding van verrichtingen te vervullen; doch die op zich zelven ſtaande, naakt en als *onbezielt*, gebrek aan dat *leeven* hebben, 't welk niet dan in de overeenkomst, verbinding, en onderlinge ſteun der verſcheidene deelen, kan gevonden worden. De onmoogelijkheid die men dagt te vermerken, om alle de menſchelijke beweegingen van een enkeld *mechanismus* af te leiden, en er het leeven in te doen beſtaan, onmoogelijkheid die zeer weezenlijk is, wanneer het ten aanzien van werktuigen plaats vind, die uit ruwe en zonder zintuigen begaafde deelen zijn zaamengeſteld, deed de hedendaagſche Geneesmeesters, tot een verſtaanbaare *hijpermechaniſche* hoedanigheid toevlugt neemen, welke die beweegingen regeerde, beſtierde, dezelve met de verſchillende nooddruften overeenbragt, en door haare waakzaamheid en werking, het leeven en de gezondheid onderhield, zo lange de ſpringveeren in een goede geſteltheid in wezen zouden zijn, ja dat die zelfs de kwaade geneigtheden van het lighaam ingevalle van ziekte, zoude kunnen veranderen en verbeteren; uit dien gevolge, ſtelden zij de Ziel als de werkſter van alle die verrichtingen, de gezondheid bewaarende, de ziektens geneezende of die verwekkende, wanneer de nuttigheid boven derzelver gevaar de overhand ſcheen te hebben. Dat gevoelen is genogzaam 't zelfde, als dat geen 't welk HIPPOCRATES verſcheidene eeuwen te vooren had ingeſteld. STAHL is de eerſte geweest, welke die oude leerwijze op nieuw heeft doen herleeven: Zonder in den grond van die leerwijze te dringen, zal het ons voldoen aan te merken; dat tot de ziel opklimmende, om het *leeven* uit te leggen, en aldaar de wetten der *Dierlijke huishouding* te zoeken, niet anders is dan de knoop door te ſnijden en geenzints los te maaken; het is't geſchil van de *hand* te wijzen, en het in dezelfde duisterheid te ſtorten, waar in ten onze opzichte de kennis van dat geeſtelijk wezen gedompelt is; behalven dat, zoude men niet minder het *mechanismus* van die algemeene overeenkomst der beweegingen van het *leeven* moeten vinden, die STAHL zelve gevoelig aangedaan hebben, ſchoon hij ze zeer onvolkomen heeft ontwimpelt: Daar zoude nog overblijven te bepaalen, welke het gedeelte is dat het eerſte door dat verborgen beweegrad, word bewoogen, voorts welk de verrichting is die de anderen vooraf gaat, en eindelijk wat er de oorſprong en ſteun van is.

Alle die verklaaringen, welke de Geneesmeesters in ver

verſcheidene tijden en eeuwen van de *Dierlijke huishouding* hebben getragt te geeven, hoe uitgebreid die ook hebben geſcheenen, en onder welk een voordeelige lichtplaatzing zij zich ook hebben vertoont, zijn echter niet in ſtaat geweest de goedkeuring van rechtſchapene waarneemers te kunnen wegdraagen. Voor het meerendeelte, zijn zij niet nauwkeurig; andere zijn veel te algemeen, zommige klaarblijkelijk onwaar, in een woord alle onvoldoende; die onvoldoenenheid maakte terſtond indruk zo dra men ze nauwkeurig onderzogt, en vervulde de geest met een zoort van ongenoegen, waar van men de eigenlijke oorzaak niet koste bepaalen. Eindelijk verhief zich onder de ſchrandere Geesten, een Man van oordeel en vernuft, die de bron der onwetenheid en dwaalingen ontdekte, en zich en nieuwe weg baanende, aan de konst eene zelfſtandigheid en gedaante gaf, die hem zo veel als doenlijk is, de ſtaat van nauwkeurige en bewijsbaare wetenſchap doen naderen.

Op de eerſte ſtap, wierd hij reeds de twee voornaamſte gebreeken, van de aangenoomen leerwijze gewaar. 1. De oorſprongen der kundigheden ſcheenen hem kwaalijk uitgekoozen; de proefneemingen van de gemeene Natuurkenners, de overeenkomſten afgeleid uit de werktuiglijke beweegoorzaaken, de beſchouwing van de Scheikundige hoedanigheden der vogten, het zij gezond of wel ontaard, die van de zaamenweeving der zintuigen, van de verſpreiding der vaten, enz.; die oorſprongen van kundigheden, zeg ik, ſcheenen hem volſtrektelijk onvoldoende, ſchoon ten minſten wat de meeſte betreft in zich zelven zeer dierbaar.

Het tweede wezenlijke gebrek van de in zwang zijnde *theorien*, ſcheen hem toe, een volkoomen afweezigheid van verbinding tuſſchen de bijzondere kenmerken te zijn; want al ſloeg men zelfs de valſchheid der beginzelen niet gade, waar op de meesten zijn gevestigt; al ſtond men toe, dat de bijzondere leerſtukken als waarheden wierden aangenoomen, zo is het echter onbetwistelijk, dat eene verzaameling van op zich zelven ſtaande waarheden, hoe uitgebreid men die ook maar zal willen veronderſtellen, niet in ſtaat is, een weezenlijke wetenſchap voorttebrengen. Hij beſluit uit die twee voorafgaande overweegingen; 1. dat men tot een ander middel van onderzoek, zijn toevlugt moest neemen; 2. dat het noodig waare, die bijzondere kundigheden tot een klein getal beginzelen te brengen, waar van men vervolgens de overeenkomſten zoude moeten tragten te bepaalen; en hij ſtelde zich zelfs nog een grooter onderwerp voor, en na 't welk men altoos moet haaken; te weeten, om een enkel en algemeen beginzel vast te ſtellen, alle de bijzondere onderwerpen, omhelzende, verbindende en verlichtende, 'tgeen het *complementum* of de voltooijing en de hoogſte trap van alle wetenſchap uitmaakt; want volgens een oude ſpreuk die den Schrijver zich uit SENECA te binnen brengt; *omnis ſcientia atque ars debet aliquid habere manifeſtum, ſenſu comprehenſium, ex quo oriatur et creſcat.*

Dat nieuw ontwerp van onderzoek, die verlichte en op heden toe al te zeer verwaarloosde Gids, die onzen Hervormer zorgvuldig heeft gevolgt, is het *inwendig gevoel*: En waarlijk welk onderwerp is nader, geſchikter, duurzaamer aan onze waarneemingen onderworpen als wij zelven, en welk getrouwer en zekerder leidsman als die van ons eigen *gevoelen*, zoude er kunnen zijn, om aan ons de loop, de ſpeeling, het werktuiglijke van ons *leeven* te kunnen ontdekken.

De Schrijver van het nieuw Geneeskundig ontwerp, 't welk wij ontvouwen, beſtudeerde zich zelven allernauwkeurigſt, en paste vervolgens de kennis dien hij noodwendig door die beoeffening moeste verkrijgen, zorgvuldig toe, om bij anderen dezelfde verſchijnzels die hij in zich vernoomen hadde, te ondekken. Hij begon zich met de ziektens en ongemakken bezig te houden, met de tegennatuurlijke ſtaat in kennis te geraaken, om dat de duurzaame gezondheid, in een diepe en aanhoudende rust, in een evenwigt en *harmonie* beſtaat, welke nauwlijks toelaaten om de werking der levens zintuigen, de overeenkomst en de geſtadige opvolging der verrichtingen, te onderſcheiden. Maar zo dra als die in rust zijnde toeſtand, door de ontroering der ziekte of de ſchudding der hartstochten vernielt word, openbaaren die zo onderſcheidene en nadrukkelijke gevoelens, de ſpeeling der verſcheidene zintuigen, derzelver overeenkomſten en wederzijdſchen invloed. Diensvolgens na deeze leerwijze te werk gaande, en zich met nauwkeurigheid beſtierende van het allerduidelijkſte *oneven-wigt* af, tot aan de nabuurigſte ſtaat van het volmaakste *even-wigt* toe, is onze vernuftige Waarneemer zo verre gekoomen, om zich een gevoelig denkbeeld van de *Dierlijke huishouding* te vormen, zo wel in de ſtaat van gezondheid als in die van ziekte.

Hij onderwierp terſtont aan het onderzoek 't allereenvoudigſte, en ter zelver tijd vrugtbaarſte oogpunt, onder welke men immer de gantſche *Dierlijke huishouding* beſchouwd heeft, die welke haar afbeeld als op twee ſpillen, of wezenlijke en voornaame ſteunpunten draaijende, naamelijk de *beweeging* en het *gevoelen*, en hij omhelsde dat grondbeginzel. Zijne waarnemingen deeden hem die andere aangenoomene waarheid toeſtemmen, naamelijk dat de beweeging en het gevoelen, en de verſchillende verrichtingen welke van elk derzelven afhangen, zich op onderſcheidene wijzen bepaalen en vereenigen. Maar zo dra hij tot dat andere punt van de in zwang gaande leerwijze was gevordert; te weeten dat het Sijstema van die verſchillende bepaalingen zodanig is, dat door eene beſtendige verwisſeling de oorzaaken en uitwerkzelen wederzijds zijn, of, het geen op 't zelfde uitkoomt; de eerſte werkers worden op haar beurt in beweging gebragt door de vermoogens waar van zij zelven de werking beſtierd hadden, wierd hij zonder moeite overtuigd, dat zulks een zeer gebrekkige kring was die eene ongerijmtheid uitdrukte, voor Menſchen die dit voorſtel na de letter en als volkoomen met de waarheit overeenkoomende, zouden opvatten; en ten minſten voor een ſtilzwijgende, doch volkoomen bekentenis van onwetenheid ſtrekken, voor die welke enkel daar door willen doen verſtaan, dat de aaneenſchaakeling van die verſchijnzels hun ondoordringelijk ſchijnt; onwederſpreekelijk word een Sijstema van werkingen, waar in het verst afgelegene uitwerkzel eerſte oorzaak word, volſtrekt en ſtriktelijk onmoogelijk. Op deeze wijs de oorſprong der dwaalingen van alle de *Geneesmeesters-Wijsgeeren*, die zich met de Theoretiſche beſtudeering der Menſch opgehouden hadden, ontdekt hebbende; volkoomen overtuigd van de noodzaak om een eerſte werking of beweeg-oorzaak van alle de andere toe te ſtaan, paste hij dat vrugtbaare en verlichtende beginzel, aan zijne onderzoekingen op de *Dierlijke huishouding* toe. Het kwam er dan op aan om in die zogenoemde kring of cirkel, dat eerſte en werkende punt te vinden, of, om duidelijker te ſpreeken, in de aaneenſchakeling en op malkanderen

vol-

volgende verrichtingen, die *eerſte* en grondſtellige verrichting, het waare beginzel van het leeven en dierlijkheid.

Het is niet moogelijk dat deeze verrichting de omloop des bloeds zij, die al was zij ook zo *gelijkvormig* en *algemeen* als men 't beweert, behalven dat al te zeer onderworpen en lijdende is, indien het geoorlooft is zich zodanig uittedrukken. De veranderingen dien zij ondergaat, zijn al te langzaam en van te weinig belang in de voornaamſte gevallen, zo als in de gemeene voorvallen der hartstochten, ongemakken, ziektens en de dood zelve, die 't meest zonder een aanmerkelijke ſtooring van 't vaatagtig geſtel (*Sijstema vaſculoſum*), zonder ontſteeking, zonder koud vuur, zonder een ſtilſtand in de vogten, enz. voorvalt. Behalven dat is zij zo wel in de *Foetus* die geen eigenlijk leeven heeft zo als wij ſtraks zullen waarneemen, tegenswoordig, als in een Dier dat een weezen op zich zelven is geworden.

De voornaamſte verrichtingen, die vervolgens door hun aanmerkelijk belang, de vestiging van zijn andagt verdienen, zijn de aademhaaling, de werking der zintuigen van de verteering, en die der inwendige zintuigen van 't hoofd. De ademhaaling is klaarblijkelijk die van de drie, welke 't eerst is geoeffent geworden, en wiens invloed op het geheele werktuig zich van 't ogenblik der geboorte af aan heeft geopenbaart; en het is maar van dat ogenblik af, dat het Dier beſchouwt moet worden als een eigen leeven hebbende; zo lange hij in de Baarmoeder is beſlooten, kan hij niet anders, dan als een weezen 't welk van een ander beſtaat, aangemerkt worden. Onze roemenswaardige Schrijver ſchildert op een gevoelige en aandoenende wijze, die zonderlinge verandering, welke een Dier ondergaat wanneer het voor de eerſtemaal ademhaalt, door 't voorbeelt van een zoort van algemeene ſtuiptrekking, welk het lighaam van de Kinderen aantast, die zwak en ziekelijk ter waereld koomende, en welke geduurende eenige minuiten na haare geboorte in een toeſtand van werkeloosheid zodanig zijn gedompelt geweest, dat men ze voor dood zoude aanzien, uit welke ſtaat zeg ik zij eindelijk door de ſchudding van die zoort van algemeene ſtuiptrekking geraaken, door de aangewende pooging van die eerſte ademhaaling voortgebragt. Dewijl men nu weet dat 't *Middenrif* het voornaamſte zintuig, de eerſte en waare beweegoorzaak van de ademhaaling is, dat dit zintuig in de *Foetus* opgeheeven en als gewulfd is, zo dat hij de holligheid der borst genoegzaam wechneemt, en dat het zelve in tegendeel in de inademing, effen en uitgeſtrekt is; is men zeer geneigt om te gelooven, dat de eerſte beweeg-oorzaak van 't eigentlijk zogenoemde leeven, het middenrif is; en om 't zelve in den beginne ten minsten maar als een zoort van evenwigt of balans aan te merken, die alle de zintuigen in ſlingering houd; is het allerwaarſchijnelijkst, dat beginnen te leeven, voor ieder ademhaalend Dier, den invloed van de eerſte drukking van het middenrif is geweest te beproeven.

Maar dewijl er geen werking zonder wederwerking is, en dat het ſteunpunt welke voornamelijk deeze beſtiert, het zelve door eene toekoomende en onmiddelijke wederkeering bepaalt en begunſtigt, zo geſchied dit door de klomp ingewanden des buiks (*gaſtrico intestinalis*); het zij door een ingeſchaapen veerkragt, dog inzonderheid door die welke zij verkrijgt, met zich tot dienst van haar eigenaartige werking uit te zetten; te weeten de kooking en verteering der ſpijzen. Uit deeze eerſte gemeenſchap van kragten ſpruit een algemeene en middelijke verrichting, die de Schrijver wonderbaarlijk wel gevolgt, ontleed en aangebooden heeft, onder de naam van *forces gaſtrico-diaphragmatique*, of *middelbovenbuiks kragten*.

Zie daar dan de eerſte, de beſtierende en grondverrigting; blijſt nu nog over te bepaalen, welke de zintuigen zijn, die haar tot zo verre evenaaren, om met haar die wederzijdſche en weerkeerige beweeging uittevoeren, zonder welke geene kragt hoe gering ook, kan geoeffent, bepaalt of bevat worden. Die zintuigen zijn het Hoofd, aangemerkt als een zintuig, 't welk onmiddelijk door de aandoeningen der ziel, de gewaarwordingen en hartstogten enz. gekrenkt word, insgelijks als een algemeen uitwendig zintuig aangemerkt, waar van de ontdekking ten allerhoogſten aan onze Waarneemer behoort.

Een gemeenſchap van werkingen of verrichtingen uit het middelpunt van 't *epigastrum* na het hoofd en uiterlijke des lighaams, en eene aanhoudende en gelijkvormige verſpreiding van kragten, beweging, van toon enz. aan de verſchillende te hulp koomende zintuigen, vervolgens door die eerſtgeſtelde zintuigen, levendig gemaakt en in beweeging gebragt: Zie daar het leven en de gezondheid. Word nu die verſpreiding geſtoort, is er eene minder of meerder aanvoering van kragten, in eene van deeze zintuigen; zo is reeds de ziekte of ſtuiptrekking daar, want ziekte of ſtuiptrekking is eigentlijk een en dezelfde zaak: *In tantum læditur, in quantum convellitur.*

Dat algemeene gezicht-punt moet in den beginne maar gegist, en voorgevoelt worden, het weezen der *gewaarwordingen* in 't groot, brengt mede, om niet aan de nauwkeurige en bepaalde wetten van de betooging onderworpen te zijn; want die waarmaakingen in 't breede, beletten de voortgang van 't vernuft, welke omtrent onderwerpen van dien aart, niet al te vrij kan zijn, en een ten ruimen teugel vieren. Behalven dat is die manier van bevatting noodzakelijk verbonden, aan het weezen zelve van het middel tot onderzoeking, waar van men de noodzakelijkheid heeft vastgeſteld, te weten, het inwendige gevoel, waar van de ontdekkingen niet kunnen toegepast worden, op de gemeene maat van de beoeffenende konst. Maar dat zoort van voorgevoelen is voor ieder kundig Waarneemer en die ter goeder trouw handelt, evenredig met de betooging die door konst geſchied. Men heeft niets van eenige waarde aan een zulke tegentewerpen, welke zegt: Neemt uw waar, treed in 't binnenſte van uw zelven, leert zien en gij zult zien; want alle de goede verſtanden die ik na mijn ontwerp geleid en onderweezen hebbe, hebben even het zelfde gevoelt en waargenoomen, als ik.

Maar wat meer is, de allerbekendſte verſchijnzelen van ziekte en gezondheid, de ontleedkundige verrichtingen, de zonderlinge waarnemingen, door de Geneesmeesters die ons voorgegaan zijn onverklaart gelaaten, de πνθεσν 't welk Hippocrates in de ziektens vond; dat alles, zeg ik, ſchikt zich zo natuurlijk onder het vastgeſtelde grondbeginzel, dat men het met een reeks van bewijzen kan ſtaaven, die met 't gebruik en wijze van een zulk *Theoricus* die 't meest aan de aangenoomene leerwijze gehegt is, overeenkomt.

De vernieuwing der oorzaaken van werkzaamheid, de onderſteuning van het ſpel des levens door de werking der zes niet natuurlijke dingen; de verdeelingen en gezonde beſpiegelende kennis der ziektens, vloeijen als van zelven uit dat vrugtbaare en helderſchijnende grond-

be-

beginzel; zo dat uit dat zaamengenoomene, een gantsch lighaam van leerſtukken en beoeffeningen voortvloeit; daar alles overeenſtemmende, verbonden, eenvoudig in is.

Maar een der voornaamſte voordeelen van dat nieuwe ontwerp van Geneeskunde, en waar in het zelve boven alle te verkiezen is, beſtaat in 't flikkerend licht, het welk 't op de *Hijgiena* verſpreid, die zo dierbaare, doch al te veel verwaarloosde tak van de Geneeskonst.

De vorm van dit werk laat niet toe, om hier de bijzondere takken van het Sijstema te ontvouwen; zo als ten opzicht van de voldoenende beſpiegelende kundigheden, welke het ten aanzien van de min of meerdere algemeene verrichtingen verſchaft; insgelijks niet het tafreel van ziektens, het algemeene ontwerp van Geneesen Heelkunde enz.; om dat alle deeze dingen in bijzondere artijkels verhandelt worden. Behalven dat, zullen de Lezers, welke geen bijzondere beoeffening der onderwerpen van deezen aart maaken, geen grooter uitbreiding verlangen; en de zodanige wiens werk het is, de Geneeskunde te beoeffenen, moeten deeze ſtoffe van al te veel belang vinden, om te verwaarloofen van er zich in de werken van den Schrijver zelven, van te onderrichten. Tot dien einde moeten zij raadpleegen het *Specimen novi medicinæ conſpectus, edit. alter. Paris.* 1751; de *Inſtitutiones medicæ* op dat nieuwe ontwerp gemaakt *Paris* 1755; *l'Idée de l'homme phiſique & moral, & l'extrait raiſonné de ce meme ouvrage, &c.*

OECONOMIA POLITICA, *Staatkundige Huishouding*, is de konſt en wetenſchap om de Menſch in zamenleeving te houden, en hem daar in gelukkig te doen zijn, zekerlijk een alderverhevenſt onderwerp, en 't welk van 't grootſte belang voor 't Menſchelijk geſlagt is; zie HUISHOUDING.

OECONOMIA RUSTICA VEL RURALIS, *Landhuishouding*; is de wetenſchap om alle de nuttige en winſtdoende onderwerpen van het Land te kennen, zich die te verſchaffen, dezelve te bewaaren, en er al het mogelijke voordeel van te trekken. Die manier om zich te verrijken, is van een verbazende uitgeſtrektheid; genoegzaam alle de wezens der natuur, zijn haar ſchatting verſchuldigt; ja de Elementen zelve zijn er niet van uitgezondert. De enkele voorſtelling der zaaken die tot de *Land-huishouding* behooren, zoude een aanmerkelijk boekdeel vormen. Zie hier de optelling der voornaamſten. Die welke op het land zal leeven, en zijn verblijf aldaar ten nutte beſteden, zal een grondige kennis van de land- en tuinbouw in alle derzelver uitgeſtrektheid en verſchillende takken bezitten; hij zal kundig zijn in al 't geen de nodige gebouwen betreft, voor hem, voor zijn Huisgezin, Bedienden, Vee, en verſchillende inzamelingen; voorts de Jagt, Visſcherije, 't ſtoeten van Paarden, aanfokking van allerlei zoort van Vee enz. Hoedanig het algemeen ook mag denken, over het leven van een Menſch, dat zich ten eenemaalen aan die voorwerpen overgeeft, ken ik er geene zonder uitzondering, die overeenkomſtiger is met de natuur, de gezondheid, de uitgeſtrektheid van nuttige kundigheden, verhefſing van Geeſt, eenvoudigheid van zeden, ſmaak voor goede dingen, deugd, algemeene welzijn en eerlijkheid. Ziet op verſcheidene artijkels van dit woordenboek die betrekking tot de *Land-huishouding* hebben, en inzonderheid JAGT, LANDBOUW, LANDEN, VISSCHERIJ enz, als mede de bijzondere artijkels van de twaalf Maanden, daar men een volkomen beſchrijving zal vinden, van alle de verſchillende bezigheden die op 't land moeten waargenoomen worden, om er zijne Huishouding met voordeel te beſtieren.

OECONOMUS, met deeze naam word doorgaans een zodanige betekend, die zijn huishouding wel beſtierd, en alle zijn zaaken in een goede ordre houd.

OEDEMA, *Slijm- of Water-agtig geſwel; Koud geſwel*; zie SLIJM-GESWEL.

OENÆLEON; dus noemt men een mengſel van *wijn* en *olie*.

OENANTHE; is een zoort van *Filipendula* of *roode ſteen-brek*.

OENANTHE; *Oenanthe aquatica*; *Filipendula aquatica*; (*Oenanthe ſtolonifera, foliis caulinis, pinnatis, filiformibus fiſtuloſis*, LINN. *Spec. Plant.* in't nederduitsch *welruikende Water-bieſen*.

Beſchrijving. Dit gewas ſchiet uit de wortel dunne ronde holle biesagtige ſtengen, van één tot twee voeten hoogte, waar aan eenige weinige lange geveerde bladen groeijen, welker ribben dun en hol en de veer-bladjes heel klein, en zomtijds geen bladjes aan de ribben zijn, zo dat de bladen na bieſen gelijken; op de top der ſtengen, en eenige weinige takjes boven aan de ſteng, koomen kleine kroontjes met witte hart-formige, veelbladige bloemen voort, welker bladjes ongelijk groot en hartformig zijn; waar na uit ieder bloem twee langwerpige bultige zaadjes volgen, die aan de eene zijde effen en aan de andere gegroeft zijn, eindigende in een zoort van ſtikkels, waar van de middelſte ſterker is als de andere; de wortel is bol- of knobbelagtig, uit verſcheidene vleeſchige knobbels beſtaande, die aan draadjes zamen hangen.

Plaats. Het zelve groeit bij ons en elders veel aan de kanten van de ſlooten, gragten en andere vogtige plaatzen; dog heeft geen gebruik; men wil zelfs dat ze van een, zo niet venijnige, echter zeer ſchadelijke hoedanigheid is.

Maar daar is een mede-zoort van, behalven meer andere mede-zoorten, die de naam draagt van *Oenanthe chærophijlli foliis*; *Oenanthe cicutæ facie, ſucco viroſo crocante*, LOBELII; (*Oenanthe foliis omnibus multifidis obtuſis ſubæqualibus*, LINN. *Spec. Plant.*) welke plant een zeer vergiftige en doodelijke hoedanigheid heeft, inzonderheid de wortel, en derhalven van zommige voor de waare *Cicuta* of *Dulle-kervel* der Ouden gehouden is; dog volgens WEPFER, is de *Sium alterum oluſatri facie*, LOBELII die plant, welke de ouden *Cicuta* genoemt hebben, en daar ſchijnt een verwarring bij de Schrijvers, welke eigenlijk de regte *dulle kervel* is; hoe 't ook zijn mag, verdient dit nader onderzoek, (zie verder DULLEKERVEL) en wij zullen ondertuſſchen niet kwaalijk doen, deeze gemelde ſchadelijke *Oenanthe* hier ook kortelijk te beſchrijven, om dezelve te leeren kennen en er zich dus voor te kunnen wagten.

Dezelve ſchiet uit de wortel ſterke ſtengen op, van vier tot vijf voeten hoogte, die met leden voorzien zijn; en welke gekneust wordende, een geel ſaffraan-koleurig ſterk-ruikend of ſtinkend zap van zich geeven, 't welke een zeker kenteken van dit kruid is, gevoegt bij zijn overige gedaante; aan deeze ſtengen groeijen veel gedeelde of geſnippelde bladen, die eenigzins na de gemeene Kervel of *Dullekervel-bladen* gelijken; op de top der ſteng en takken, koomen de bloemen in kroontjes voort, ge-

lijk die der medezoorten. De wortel is zamengeſtelt of verdeelt in vier of vijf pen-wortelen, die geſcheiden wordende, eenigzins na Pinxſternakels gelijken, het welk gelegentheid kan geeven, en ook aan zommige onkundige Menſchen gegeeven heeft, om deeze wortelen te kooken en te eeten, waar door ze zich en dikwils ook hun huisgezin, ongelukkig hebben vergeeven; gelijk men daar van meer als een droevig voorbeeld beleeft heeft.

Deeze plant groeit in waterige plaatzen, naast de flooten en andere wateren, dog word zo veel niet gevonden als de eerstgemelde gemeene zoort.

Indien iemand bij ongeluk van deeze wortelen gegeten hadde, dan zijn dezelfde middelen hier ook nuttig, welke tegen de DULLE-KERVEL gemeld zijn; dog het voornaamſte middel is, om te doen braaken, mits dat het terſtond geſchiede, eer het venijn de maag veel aangetast heeft, want het venijn wat lang in 't lighaam geweest zijnde, zijn alle middelen vrugteloos: Als men geen ander braak-middel bij de hand heeft, zo heeft men maar veel van de eene of andere olie of vetten, het zij *boom-*, *raap-*, of *lijn-olie*, *boter*, enz., dat men maar het ſchielijkst bij der hand heeft, met warm water te mengen en in te geeven, dit is een zeer goed braak-middel en tegengift in dit geval.

OENANTHE AVIS, dus word dat Vogeltje wel genoemd, 't welk men onder KWIKSTAARTEN *n.* XVII. *pag.* 1704. beſchreeven vind.

OENODES, is *gewaterde wijn*; of *wijn* met water gemengd.

OENOMEL, zie HONING-WIJN.

OER, aldus hier te lande genoemt; is een zoort van Rots, of harde ſteenagtige ſtoffe, die in deeze Nederlanden dikwils hier of daar onder de zandgronden in verſchillige diepte en dikte, laags- of beds-wijze gevonden word, zomtijds op 2 en zomtijds op 3 en meerder voeten diepte; dezelve is min of meer hard, dog meestijds van die hardigheid en dikte, dat men hem met de ſchup of lep niet kan doorſteeken, maar om hem te breeken, een houweel gebruiken moet; deszelfs koleur is verſchillend, en bruin- of grijsagtig, of ijzer-koleurig, uitziende als ijzerſlakken.

Deeze *Oer* is in die zandgronden, daar hij zich in bevind, dat juist niet overal is, zeer nadeelig voor de gewasſen die men daar in wil teelen, dog inzonderheid voor zodanige, die met haare wortelen diep naar beneeden in de aarde booren, gelijk de boom-gewasſen van allerleij zoort, zo wel tamme of vrugt-boomen als wilde plantagie-gewasſen; waar van hoofdzaakelijk de rede is, om dat de diepgaande wortelen in haar aangroei tot aan deeze *Oer* of harde ſtoffe koomende, haar groei, en bij gevolg de geheele groei der gewasſen geſtuit word, en ophouden of verminderen moet.

Dog dit is de oorzaak niet alleen, de hardigheid van deeze *Oer* veroorzaakt ook, dat het vogt van regen, ſneeuw, enz. niet in de grond naar beneden in de diepte kunnende komen, gelijk in andere gronden, zo veroorzaakt dit in natte jaaren, als de grond te veel vogt ontfangt, dat dezelve daar door verkoud; daarintegen in drooge jaaren, wanneer de bovengrond in de zomertijd te ſterk uitdroogt, de wortelen geen vogt van onderen, uit de beneden-grond kunnende ontfangen, gelijk de reden en ondervinding leert, dat de gewasſen in zulke drooge tijden het vogt uit de diepte des gronds, behalven den nagt-dauw, tot haar onderhoud en leeven verkrijgen, zo is het hier door, dat de groeij der gewasſen moet verminderen; gelijk men doorgaans ook ziet, dat de boom en andere langlevende gewasſen, die in zodanige gronden in 't begin wel groeiden, na verloop van weinige jaaren aan 't ſtilſtaan en kwijnen raaken, en op 't laatst dikwils geheel vergaan.

Daarintegen heeft men ook bevonden, dat als deeze *Oer* door delving des gronds gebrooken, en op de boven-grond gebragt word, dat dezelve in de lucht vermolt, en tot een deftige verbeteringsſtoffe word; die vervolgens met de grond vermengt wordende, dezelve zeer vrugtbaar maakt, en zulks voor veele jaaren, zo dat allerleij boom- en andere gewasſen, daar in voorſpoedig en fleurig groeijen, gelijk mij dit de eigen ondervinding geleert heeft: Deeze *Oer* ſchijnt derhalven niets anders te zijn, dan een zoort van *mergel*, daar hij in de hoedanigheeden mede overeenkoomt. Zie MERGEL en DELVEN.

OESOPHAGEUS MUSCULUS; zie SLUIT SPIER.

OESOPHAGUS, zie SLOKDARM.

OESTER, is de Nederduitſche naam van een twee ſchelpige *Schelp-viſch* of *Doublet*, dewelke in 't latijn *Oſtreum* word genoemt, afkomſtig van het Griekſche woord Ὄστρεον of Ὄστρακον, 't welk een *been* of *bonk* betekend. Schoon de Heer LINNÆUS een-en dertig zoorten van *Oeſters* opteld, zullen wij ons enkel bepaalen die te beſchrijven welke de naam van *gewoone Oeſter* draagt en bij ons word gegeeten; dezelve word in 't latijn, *Oſtrea edulis* genoemt; (*Oſtrea teſta inæquali ſemi-orbiculata, membranis imbricatis undulatis, Valvula altera plana integerrima*, LINN. *Faun. Suec.*) Onder de zonderlingſte zoorten van *Oeſters*, telt men die geene, welke *Hamer*, *Vogelſchelp*, *Lauriersblad*, *Ajuin-ſchel*, *Haanekam* of *Poolſche-zadel* genoemd worden. De verſcheidenheden der punten en knobbels, die men op de ſchelpen der *Oeſters* opmerkt, als mede derzelver ſchoone koleuren, maaken na alle gedagten niet anders dan verſcheidenheden, en geen verſchillende zoorten uit.

De *Oeſter*, is uit verſcheiden korſten of plaaten zamengeſteld, die een ruime oppervlakte vormen; de opperſte ſchelp is veel platter dan de onderſte, hij heeft een Bek die zich aan een van zijn uiteinden verheft. Niet tegenſtaande de ruwheid der oppervlakte van de *Oeſter*, en de punten met welke hij dikwils bezet is, ſluit hij egter volmaaktelijk.

Deeze ſchelp-dieren, woonen genoegzaam in alle de Zeën van de weereld. De Oude Romeinen hebben reeds met malkanderen getwiſt, over de plaatzen die de beſte *Oeſters* uitleverden. Zommigen gaven aan die der Dardanellen de voorrang, anderen aan die van de Adriatiſche Zee of de kuſt van Napels en Kalabrie. Ten huidigen dage worden die van Bretagne voor de lekkerſten van de Franſche kuſt gehouden, doch in 't algemeen is men van denkbeeld, dat de Engelſche *Oeſters* verre weg in lekkerheid, die van Vrankrijk, Duitſchland en Italien overtreffen.

De *Oesters* leggen veelal los in de ſlibber, ſlik of zand van de zogenoemde *Oester-banken*, of op de grond der Zee, doch hebben de bekwaamheid om zich onbeweeglijk aan rotzen, klippen, paalen, ankers enz. vast te hegten; het welk dan ook bijzonder blijkt in die der andere weereld-deelen, alwaar men ze zeer gemeen, en bij troppen aan de takken of ſtammen van zekere boomen, *Mangroves* of *Duizend-beenen* genoemt, vast gegroeit vind. Deeze boomen, die op de ſtranden en aan de mond der Rivieren in 't water groeijen, en hunne tak-

ken laaten nederhangen, welke dan wortelen ſchieten en als nieuwe ſtammen worden, kan men dan afhakken en met *Oesters* belaaden op ſchouder draagen: Dit vind niet alleen in de West-Indiën, maar ook in Guinée en elders aan de westkust van Afrika plaatst. Nogtans worden te Caijenne en op alle zodaanige plaatzen die rotsagtig zijn, de meeste *Oesters* aan de klippen vastzittende gevonden, en moeten met een ijzeren werktuig los gemaakt worden, om ze te bekoomen; men treft ze in die zelfde weereld-deelen echter ook aan, dat zij even als op de kusten van Europa, los op het zand of in de ſlik leggen. Hier uit kan men dus opmaaken, dat deeze ſchulpdieren onbeweeglijk kunnen leeven of zich eenigermaaten verplaatzen, 't zij door 't geweld der golven of wel door eigen werking en beweegkragt; waar van men, volgens de waarneemingen van de Hr. LEEUWENHOEK, in zeer jonge *Oestertjes* duidelijke blijken heeft, die zelfs, zegt de Hr. BASTER in 't 2*de Deel* zijner *Natuurk. Uitſpann.*, zeer vlug kunnen zwemmen.

„ Dit Schulp-dier, door zijne zwaarte onbeweeglijk, „ (zegt de Hr. D' ARGENVILLE *Conchijliologie part.* 2.) „ opent zich niet meer dan een duim breed tot adem„ ling, om water inteneemen door zijne zuigers en het „ voedzel hem benoodigt, het zij de zappen van kleine „ Diertjes en van Planten, of zekere korreltjes van eene „ ſlijkerige Aarde. 't Is alleen zijn bovenſte gedeelte „ dat beweeging heeft; het onderſte blijft onbeweeglijk „ en dient tot ſteunpunt. De *Oester* zouw zijn water „ verliezen, indien hij niet op de rug lag. De opening „ van zijn mond is tusſchen de kieuwen; zij is met twee „ groote lippen gezoomt die met zuigers zijn voorzien, „ het geen een zoort van doorſchijnende harde franjes „ maakt, die aan beide zijden den inwendigen wand der „ twee kleppen bekleed. Zijn gedarmte is langer dan in „ eenige andere Visch, om te langer zijn afgang te kun„ nen ophouden. Indien hij veel water in zicht beſluit, „ ſtrekt zulks om hem te langer buiten de Zee te doen lee„ ven." Want het zijn deeze Schulpdieren, die men, zo als LINNÆUS aanmerkt, tot lekkernij leevendig verſlind.

Zo algemeen het bekend is, dat het Dier der *Oesters*, baarden of kieuwen heeft, waar van de buitenſte als kraakbeenig is, met kleine tandjes voorzien; als ook dat het zelve met een pees aan de ſchaal is gehegt, gelijk andere Schulpdieren; zo weinig zal het aan veelen, die dikmaalen *Oesters* gegeeten hebben, bekent zijn, dat het vleesch deezer Dieren zaamengeſteld is uit een keel, maag, gedarmte, darmſcheil, lever, hart en aderen; alle welke deelen, men te gelijk gaat inzwelgen.

Wat de voortteeling deezer Diertjes betreft, zommigen en wel de meesten hebben gewild, dat onder dezelve Mannetjes en Wijfjes zouden weezen: LISTER zelfs beſluit zulks uit zijne waarneemingen, en zegt dat de Viſchers aan de Engelſche kusten, die *Oesters* welke een zwart broed bevatten, voor de Mannetjes houden en dezelve *Zwart ziek* noemen; de geenen die een wit broed bevatten voor de Wijfjes, noemende dezelven *Witziek*; deeze benoeming heeft daar van zijn oorſprong, om dat zij op dien tijd niet goed om te eeten zijn. Anderen integendeel, houden de *Oeſters*, gelijk de Schulpdieren in 't algemeen, voor Hermaphroditen, bekwaam om zonder paaring voortteteelen: Dit is ook gantch niet onwaarſchijnelijk, dewijl men geene verſchillende teeldeelen in dezeve kan ontdekken.

Wanneer men in de voorzoomer leevendige *Oesters* opent, zo vind men in eenigen een melkwit vogt, naar zaad gelijkende, zo dik als honing; dog in de meesten een dunner vogt, 't welk door een microscoop beſchouwd zijnde, uit ontelbaare kleine eijtjes daar in drijvende, beſtaat. In veel andere zag LISTER (*Exercitat. Anatom. III. pag.* 79-84.) in 't midden van Julij de Kieuwen als met een fijn meelagtig poeijer beſprengd, dat paarschagtig van koleur was, zijnde na zijn gedagten, de eijtjes in volwasſenheid. De zodanigen voor 't microskoop brengende, uit een *Oester* welke hij op 't eind van Julij opende, bevond hij, dat in 't midden derzelven reeds het jong *Oestertje* zigtbaar was. In 't begin van Augustus nam LEEUWENHOEK (*Obſervat. Microscopic. Part. III. pag.* 566.) in Engelſche *Oesters* een menigte leevendige jonge *Oestertjes* waar, die met haare baardjes zulk een beweeging in 't water maakten, dat zij reeds ſnel zwemmende konden voortgaan. Deeze *Oestertjes* waaren zo klein, dat er, naar zijne rekening, meer dan anderhalf millioen te zaamen konden huisvesten, in een bolletje van een duim middellijns. Dus was het getal van deeze Jongen, in een *Oester* die boven de anderen in grootte uitmunte, zo onverbeeldelijk, dat hij het niet durfde uiten. Veele zaaten tusſchen de baarden, andere ſcheenen aan zekere fijne draadjes gehegt te zijn, anderen lagen door de ſchaal hier en daar verſtrooid.

De Hr. J. BASTER (*Natuurk. uitſpanningen 1ſte Deel, bladz.* 74.) tekent aan, dat de eijtjes in de maanden Julij en Agustus reeds levendige *Oestertjes* zijn, welke de Moer tusſchen de baarden heeft uitgebroed, en die zij zich, door de enkele beweeging deezer baarden genoegzaam weet kwijt te maaken, zonder daar toe die roode Wormpjes te behoeven, welke de Franſchen om zo te ſpreken voor Vroedmeesters van de *Oesters* houden, die door prikkeling van de teeldeelen behulpzaam zouden zijn in 't jongwerpen. De Hr. BASTER ſchroomt niet om te verzekeren, dat men nimmer hier te lande dusdanige roode Wormpjes, in deeze Schulpdieren heeft gezien. Doch het is evenwel niet te denken, dat zo veele kundige Franſche Natuurbeſchrijvers, en daar onder de ſchrandere Hr. REAUMUR er alle van zouden gemeld hebben, indien men niet wezenlijk zodanige Wormpjes, aan de Franſche kust in de *Oesters* had gevonden. De waarneeming nogthans van DESLANDES, om te bewijzen, dat deeze Wormpjes tot de vrugtbaarheid der *Oesters* noodzakelijk zijn, ſchijnt nader bekragtiging te vereiſchen.

Deeze Wormpjes verſchillen ten eenemaalen, van die witte Diertjes, welke men op de *Oesters* vind, en reeds voor hondert jaaren door een Ingenieur te Brest ontdekt zijn. Zij gelijken naar een dikken ſpeld, en zijn van vijf tot agt liniën lang. Niets is bezwaarlijker dan deeze wormen geheel te onderzoeken; dewijl zij zich op de minſte aanraking of ſtoot in een lijmige waterige ſtoffe ontbinden, die zich zelfs aan de vingeren hegt. Het is genoegzaam onmogelijk zodanige *Oesters* te behandelen, zonder dat men eenige van deeze Diertjes wegneemt, welke gekneusd zijnde ſterk glinſteren; egter gelukt deeze proefneeming met alle *Oesters* niet. In een korf van twee of drie honderd, vond men er nauwlijks twintig of vijf-en-twintig, die met glinſterende wormpjes bezet waaren, en dit had nog maar in zekere ſaiſoenen, ja in zommige jaaren plaats: Ook heeft de Hr. DESLANDES ontdekt, dat de groote *Oesters* meer dan de kleinen glinſteren.

Wanneer de kleinheid der reeds bevrugte eijertjes in aanmerking word genoomen, is het zo ongeloofbaar

niet als zulks in den eerſten opſlag wel ſchijnt, dat men in China de *Oesters* aan ſtukken kapt of kneust, en het zap daar uit drukkende, dezelve, daar mede, druppelswijze in eenige Meiren zaait. Het een of 't ander zal dit broedzel niet beſchadigen, 't welk echter veel grooter is, wanneer men het op de zandbanken van de Hollandſche of Zeeuwſche kusten, tot het zaaijen der *Oesters* gebruikt. Meest groeit dit broed op ſteenige gronden, en word daarom zelfs met vaartuigen uit Engeland afgehaald; even zo als de Grieken het jaarlijks met ſchepen na Konſtantinopelen, pleegen te brengen en te zaaijen. Het zaad der *Oesters*, of wel de eijtjes of jongen, hechten zich aan ſteenen en veelerlei andere dingen, en gelijken in dien toeſtand niet kwalijk aan een druppel kaarsmeer. Dit broed wat harder en grooter geworden zijnde, word door de Visſchers van den ſtoel afgeſcheiden, of met denzelven opgenoomen, en dus op andere plaatzen gebragt. Ook ſchiet men de *Oesters* uit, die maar twee of drie jaaren oud, of anderzints tot verzending onbewaam zijn, en ſtrooit dezelve op de *Ooster-banken*, daar men dan vervolgens 't gedagte jaarige broed overheen zaait. De reden hier van is gemakkelijk te bevatten, dewijl men daar op deeze wijze jaarlijks een teelt *Oesters* door bekoomt, die tot gebruik bekwaam zijn.

De *Oesters* verſchillen verbazend veel in grootte. Tusſchen de klippen van Schotland worden er gevischt, wiens ſchaal zeer breed, dik en zwaar is. Volgens bericht van zeer geloofwaardige Reizigers, koomen er in de Indiën voor, die meer dan een voet breed zijn; ja zelfs vertoont men, na 't verhaal van de Hr. PONTOPPIDANS *Natur. Hiſt. von Norwegen* (*II. Theil. pag.* 305. *aantek.*) in de Koninglijke konstkamer te Koppenhagen, onder anderen twee *Oester-ſchulpen*, die bij Goa met een anker-touw uit zee gehaalt zijn; een ieder dezer ſchulpen is 224 ponden zwaar en derdehalf elle over 't kruis breed; van den Visch die daar in wierd gevonden, kreeg ieder op het ſchip een ſtuk. In ons land bepaalt zich egter gemeenlijk de grootte van de eetbaare *Oesters*, tot een handbreed of minder; en van deeze kan men zeggen, dat zij de ſchaal niet zeer dik of zwaar, platagtig en bijna rond hebben, van binnen wit en eenigzints paarlmoeragtig, van buiten ruw en ſchilferig, ziende uit den grijſen-groen. Veelvuldig vind men aan deeze *Oester-ſchulpen* eenige ſchulpjes of zeegewas; ook gebeurt het wel, dat gantſche klompen *Oesters* aan elkanderen voortkomen, of *Oesters* aan *Mosſelen* gegroeid.

De zo even aangehaalde Heer PONTOPPIDANS, teekent in het opgenoemde werk *pag.* 303. enz. aan. "Dat „ de *Oesters* in Noorwegen, inzonderheid aan de west„ kust menigvuldig en voortreffelijk zijn, zo wel ten „ aanzien van grootte als deugd; zo dat men, zegt hij, „ ze nauwlijks in eenig gedeelte van Europa, zo goed „ zal treffen. Dit geſlagt is ondertusſchen, zeer ver„ ſchillende. De geene die van de gewoonlijke ge„ ſtalte zijn, koomen driederlei voor, naar 't verſchil „ van den grond daar zij opgenoomen worden; na„ melijk *Berg-*, *Zand-* en *Klei-Oesters*. Deeze laat„ ſten zijn de ſlegtſten en worden weinig geagt, wan„ neer men de anderen kan bekoomen; want de dikke „ ſlibberige zeegrond waar van zij leeven, maakt de„ zelve eenigzints modderig van ſmaak. De *Zand„ Oesters* zijn beter; zij zijn namelijk van die zoort, „ welke men in Denemarken, bij Tonderen en Flad„ ſtrand op de zandgronden vind. De ſmaak is zui„ ver en goed, doch zij zijn zo groot en vol niet als „ de derde zoort, te weten de *Berg-Oesters*; die men „ dus noemt, om dat zij aan de zijden der Bergen zit„ ten, onder den vloed-peil, waar door de paalen ver„ ſtaan worden van het daaglijks rijzende en vallende „ water, dat is van vloed en ebbe. Deeze, inzonder„ heid de grootſte zoort derzelven, die de Hollanders „ *Groenbaarden* noemen, hebben een veel dunnere „ ſchaal, doch de Visch is wel eens zo groot, als in de „ *Tonderſche* of *Fladſtrandſche Oesters*, uitgenoomen „ in de vier zomer-maanden, als wanneer de *Oesters* „ hier zo wel als elders, ziek zijn. De *Zand-* en *Kleij„ Oesters* zijn wel drie- of viermaal zo dik van ſchaal, „ en ondoorſchijnende, daar men gemeenlijk door de „ *Berg-Oester-ſchulpen* den dag kan zien, gelijkerwijs „ door Hoorn. Daarom gaan er ook veel meer van „ deeze in een ton. Hier te Bergen rekent men een „ ton *Zand-Oesters* maar op 3 of 400 ſtuks, terwijl „ in een ton *Berg-Oesters*, die hier doorgaans twee „ marken lubs, dat is bijna agtien goede groſchen kost, „ 6 of 700 *Oesters* gaan. Zij zijn zeer vet en goed „ van ſmaak. Om dezelve van de klippen af te breeken, worden houten knijptangen gebruikt, daar men „ op eenmaal een of meer van deeze *Oesters* meede „ aanvat. Buiten de geenen, die men hier te lande „ tot ſpijze gebruikt, worden veele ingezouten, en „ in glazen of vaten, die het zestiende deel van een „ ton uitmaaken, naar verſcheide plaatzen van de Oost„ zee verzonden. De Paarlen die men er in vind, zijn „ zomtijds tamelijk groot, doch zelden zo rijp dat zij „ haaren vollen glans hebben bekoomen.

In de *gewoone Oesters*, is een aanmerkelijk verſchil van koleur. In Spanje heeft men die ros of roodagtig van ſchaal zijn; in Italie die bruin zijn, en elders zwart zo wel van vleesch als van ſchaal; doch de groenagtigen worden het meest geagt, en niet alleen aangenaamst van ſmaak maar gezondst bevonden.

Zo wel als alle de andere Dieren, heeft de *Oester* zijne vijanden; en deeze zijn de Krabben, Kreeften, Zeeduivelen, St. Jacobs Schulpen en Polijpusſen; doch de gevaarlijkſten van alle ſtelt men de Zee-ſtarren te zijn, die zeer behendig haare armen of pooten tusſchen de ſchulpen weeten te krijgen en dezelven uit te zuigen; des ook de *Oestervisſchers* in Engeland, volgens de wetten verpligt zijn, deeze Schepzels dood te trappen, of op 't ſtrand te ſnijten, alwaar zij dan moeten ſterven; het wier en ſlijk onderdrukt en verſmoort ook een menigte jonge *Oesters*.

Van de Oester-banken en Putten, als mede de verſcheidene manieren om de Oesters te vangen.

De *Oesters* zich ſchielijk vastzettende op elkanderen, en daar door als onbeweeglijk wordende, kunnen zeer ligt bij een gehouden worden: Zij verwandelen evenwel van plaats in de opene zee, kiezen zulk een bank daar zij goed voezel kunnen krijgen; dog daar vestigen zij zich en vermenigvuldigen zoodanig, dat zij met eene groote veelheid gevischt kunnen worden op verſcheidene wijzen, met de hand, met het net en met de hark.

De Visch evenwel krijgt een aangenaamer ſmaak, wanneer hij goed voedzel verſchaft word; 't geene hier in de

de natuur weigert, heeft de konst bewerkt door de *Oesters* te verplaatzen en in *banken* of *putten* te brengen. De Romeinen ſchijnen ons hier in voorgegaan te zijn, en zijn niet minder keurig geweest dan wij op dit ſtuk, gelijk blijkt uit HORATIUS en bijzonder uit APICIUS, die de konst van *Oesters* te voeden en langen tijd versch te houden, als een geheim bewaard heeft, 't welke tot groote droefheid der Lekkerbekken met hem verlooren is. De Franſchen, Engelſchen en Wij, zekerlijk in navolging, geeven de voorkeur aan de *Oesters* met groene baarden.

De meeste worden uit Engeland overgebragt, in Zeeland geſpeend, en dan in tonnen verzonden; in Engeland heeft men inzonderheid in den baaij van Colchester, die de rivier de *Colne* ontfangt, veele *Oester-banken*.

De *Oester Viſchers*, maaken in de zandbanken aan den oever, kuilen omtrent 18, 20, 24 of 30 duimen diep den een aan den ander, zo dat zij dezelve kunnen afſchutten, en beletten dat het zoute-water er niet of al in loopt. In die Kuilen dien zij ook wel *Putten* noemen, werpen zij de *Oesters* door elkander, eene vette modder overdekt ze wel haast, het regenwater en het zoete water maakt eigentlijk de *Oesters* groen van baard, echter worden er ten minſten twee of drie maanden toe vereischt.

Onze *Texelſche Oesters*, hebben nimmer, althans zeldzaam den baard groen. De *Oester-banken* te Putten ſlaagen niet, om dat er geen zoet water genoeg bij komt; ook worden ze mager, veele Inſecten doorbooren hunne ſchelpen even als die der Texelſche, de Visch kwijnt hier door, word ziekelijk en teert uit.

Men heeft in Friesland eerst te Makkum, daar na te Harlingen *Oester-banken* aangelegt, dog met een ſlegt gevolg. Wanneer men de Baaijen, die zo in Italien, Frankrijk als Engeland hier toe bekwaamst zijn, met onze ſtranden vergelijkt, zal men vinden, dat ons Land er geheel niet toe geſchikt is.

De *Oesters* worden op verſcheiderhande wijze gevangen of gevischt. Aan het Eijland Skij bewesten Schotland, blijven in zekeren inham, als 't een ſpringvloed is geweest, met het afloopen van 't water, doorgaans verſcheide wagen-vragten *Oesters* op het ſtrand leggen, die men, zo wel als op de bijna droogloopende zandbanken van de Hollandſche en Zeuwſche ſtranden, gemakkelijk met de handen kan vangen, In Holſtein (zegt de Hr. LESSER *Testaceo. Theolog. pag.* 937.), daar de *Oesters* op de grond der zee leggen, gebruikt men om die te viſchen de volgende manier: Men vaart met Kaanen of Scheepjes bij gelegene wind op de plaats, waar *Oester-banken* te vinden zijn, en heeft een zwaar werktuig, dat uit twee ijzeren ſtaaven beſtaat, die van vooren zamen komen en vervolgens daar zij verder van elkander wijken, met een ijzeren ſtaaf verbonden zijn, op dat men namelijk het Net, 't welk uit riemen van Oſſen-huid gemaakt is, aan zulke ſtaaven zouw kunnen hangen, die aan haar geboogen enden een ſcherp ijzer hebben, waar mede men de dingen met geweld van den grond der Zee kan afrukken, zo dat zij tevens in het Net vallen. Wanneer men dus het Net meent vol te hebben, zo haalen zij het op, en zoeken de *Oesters* uit de vuiligheden; dit herhaalen zij zo dikwils tot dat zij genoeg gevangen hebben. Het geſchied niet zonder groote ongemakken, wegens de ſtank, die zij moeten uitſtaan, en het geſtaadig bukken, dat deeze Luiden allengs doet krom worden.

Nut en Huishoudelijk gebruik van de Oesters.

Dat de *Oesters* reeds voor eeuwen lang als eene lekkernij zijn geagt geweest, blijkt uit veele oude Schrijvers; onder anderen heeft MACROBIUS aangetekent, dat dezelve altoos op de tafels der Romeinſche Opperprieſters wierden voorgedient. Het grootſte gedeelte van het jaar zijn zij goed; zommige willen echter, dat zij in de tijd der kuitſchieting of jongwerping, onſmaakelijk en ongezond zouden zijn, zo dat men ze in Spanje en elders niet te markt mag brengen, voor dat die tijd voorbij is; doch de Romeinen hebben de geene, die met veel melkagtig vogt bezet waaren of bevrugt, voor de lekkerſte gehouden. De ſpeening en zuivering in de *Oester-putten*, maakt deeze Schulp-dieren zeer bekwaam tot ſpijze. Goed zijnde, bezwaaren zij in 't geheel niet; 't zij men ze des middags of des avonds, of ook wel des morgens tot een ontbijt gebruike. Men zegt dat ze uitnemend dienstig zijn voor de zulken, die met de blauwſchuit zijn gekweld, als mede dat zij de de wellust aanprikkelen.

Na vooraf kortelijk te hebben aangetekent, van wat gebruik de *Oesters* in de Geneeskunde zijn; zullen wij ten dienste der Lekkerbekken, de beste bereidingen aanwijzen om er hunne tafels mede te ſtofferen.

Schoon 'er weinig gebruik van gemaakt word, zijn echter de *Oester-ſchulpen* gantsch niet ondienstig in de Geneeskunde; dezelve tot kalk gebrand, en als dan fijn gewreeven zijnde, prijzen zommigen boven die van het koraal en paarlemoer aan, om de zuure vogten der maag op te ſlorpen, uit oorzaake dat zij zich ligter in zuure vogten ontbinden. Voortijds pleeg men haar zeer te roemen, tegens de ſteen in de waterblaas, doch de ondervinding heeft geleert dat zij niets meer uitwrogt, dan andere aangepreezene en weder verworpene middelen. Men heeft in Vrankrijk, zeker middel tegen de dolle Honds beeten opgegeeven, dat grootendeels uit het poeijer van gebrande *Oester-ſchulpen* beſtaat, en dit laatſte alleen met *wijn* gebruikt zijnde, zou de droevige gevolgen van dien beet voorkoomen; indien dit door de waarheid word bevestigt, is het zeker, dat er een bijzonder zweetdrijvende kragt in 't poeijer moet plaats vinden. Dit zelfde poeijer doet gemakkelijk wateren, en droogt inwendig de loopende zweeren, die oppervlakkig zijn. Zommigen zijn van gedagten, dat dit poeijer niet van uitgebrande, maar ſlegts van gedroogde ſchulpen moet gemaakt zijn.

Hoedanig men de Oesters bereid om rauw te eeten.

De *Oesters* opengemaakt zijnde, neemt men er de buitenſte baarden af en keertze in de beneden ſchulp om; gemeenlijk eet men ze met *citroenzap* en fijn geſtooten *peper*, benevens geroost *witte-brood*.

Oesters op de wijze der Engelſchen bereid.

Neemt verſche *Oesters*; haar ſchelp van buiten afgedroogt zijnde, legtze op een rooster, doet er een ſterk koolen-vuur onder, en als de ſchulp zich dan opent, zijn ze goed; legt ze op een ſchotel en geeft ze heel warm op de tafel; men eet ze dan met *citroen-zap* of een zuure *eijer-zaus*.

Geſloofde Oesters.

De *Oesters* open gemaakt en van de baarden gezuivert

zijnde, legt dezelve voor eerst in een kommetje; neemt dan een casserol of pot, doet er wat versche *boter* in, met een fijn gestooten *biscuit*, wat fijn gesnede *citroen-schil*, *foelie*, *'t zap van een citroen*, wat *water*, en giet er het nat van de *Oesters* mede bij, laat het dan zaamen tot een gebonden zaus kooken, als dan de *Oesters* er bij doende, en wat laaten doorstooven, voorts opgedischt.

Andere manier.

De *Oesters* als vooren van de baarden gezuivert zijnde, doet ze in een schootel, legt er een tafel-bord over heen en zetze op een weinig kolen-vuur, om er het nat uit te persen, en ze te doen zwellen; het nat dan eenige reizen afgegooten en de *Oesters* fraai gezwollen zijnde, zo neemt een andere schootel, doet er de ruimte *boter* in, zetze op 't vuur en laat de *boter* kookend heet worden; doet dan de *Oesters* met wat nat in de hette *boter*, benevens wat geraspte *noote-muscaat*, dekt ze digt toe, en laat ze zo zagtjes stooven; als ze dan bijna gaar zijn zo doet er gewreven *witte brood* of gestooten *biscuit* bij, om het te binden; als men ze dan opdoet, drukt men er een *citroen* over uit.

Andere manier.

Neemt een *snoekje*, kookt het af in *water* en *zout*, breekt het dan in kleine stukjes, dat er geen graaten in blijven; maakt een saus, gelijk de voorgaande, doet er nog een *ansjovis* en een bosje *tuin-kruid* bij, legt er dan die stukjes visch in, met zo veel *Oesters* als gij goed vind, laat het zaamen doorstooven. Voor dat men opdischt, bind men de saus met *eijer-dooijers* ter degen met *citroen-zap* geklopt.

Hoe men de Oesters braad.

Hier toe neemt men gemeenlijk *St. Jakobs-schulpen*, of andere die groot zijn, en men doet in ieder schulp 5, 6 of meer *Oesters*, met 't nat, na dat de baarden er af gedaan zijn; men doet er verder wat gestooten *biscuit* en *boter* bij, zet ze op de rooster en doet er een sterk vuur onder, als ze dan aan het braden zijn, houd men er een gloeijende as-schop over, en rigt ze vervolgens aan, daar wat *citroen-zap* overdoende.

Hoe men de Oesters bakt.

Neemt wat *meel*, doet er wat geraspte *noote-muscaat*, gestooten *foelie* en *zuiker* bij, wentelt dan de uit de schulpen genomene *Oesters* in het *meel* om, en bakt ze vervolgens in *boter*; dit word meest gedaan om de randen van andere schotels te garneeren.

Speetjes Oesters.

Neemt wat *meel* en fijn gestooten *caneel*, met wat *zuiker*, 3 à 4 *eijeren*, wat *zoete melk* of *room*, beslaat het zaamen; steekt de *Oesters* dan aan kleine speetjes, wentelt ze met't spitje in het beslag, bakt ze in *boter* gaar, en legt ze met de speetjes op een asiet.

Gefruite Oesters.

Neemt een taarte-pan, bestrijkt deszelfs bodem met *boter*, legt daar de ontschelpte *Oesters* in, met wat *peper*, *noote muscaat*, gehakte *peterselie* en wat gestooten *biscuit* er over; doet er een glas *wijn* bij, en dekt ze met *boter* en geroost *witte-brood*; dan de taarte-pan gedekt hebbende, stooft men ze met wat vuur van boven en onderen gaar.

Gevulde Oesters.

De *Oesters* uit de schulpen hebbende gedaan, en laaten uittrekken, hakt ze met *boter*, *ansjovis*, *zout*, wat *peper*, en *peterselie* klein; doet er wat doijer van een *eij* bij, met wat *noote-muscaat*, *foelie* en wat kruim van *witte brood*, dat in *zoete room* geweekt heeft; stampt het alles in een mortier onder malkander, doet dit vulzel dan in de schulpen, en daar *doijer* van *eijers* met *citroen-zap* over, laat ze vervolgens in de taarte-pan gaar stooven, gelijk de gefruite *Oesters*.

Om Oester-Pasteitjes te maaken.

Maakt een fijne korst van *blad-deeg*, zodanig als op het artijkel DEEG *n.* 3. word geleert te bereiden; snijd het aan ronde of langwerpige stukjes, de grootte gerigt na maate gij er veel of weinig *Oesters* in wilt doen; legt op ieder stuk deeg 3, 4, 5 of meer *Oesters*, als mede wat *boter*; *peper*, gestooten *biscuit* en een weinig *citroen-zap*, legt op ieder een stuk van het zelfde deeg, knijpt het aan het onderste vast, en laat het in de taarte-pan gaar bakken.

OESTERVANGER, zie SCHOL-AAKSTER.

OESTROMANIA, bij HIPPOCRATES vint men dit woord gebruikt, om een onmatige drift tot het bijslaapen mede te betekenen.

OESTRUS, zie HORSELEN,

OESIJPUS, of *Hijsopus humida*; *Vet van ongewasschen Schape-wol*, inzonderheid die tusschen haare beenen weggenomen is, en door kooking in heet water daar boven op drijft, vervolgens daar van afgeschuimt, door een doekje gedrukt, en in kleine vaten bewaart word: Dit vet word zomtijds uit Frankrijk, en van elders gebragt, dog men kan het ook hier te lande bereiden; moetende het zelve versch, niet stinkende, en grijsagtig-wit van koleur zijn. Het word zeer gepreesen om gezwellen te verdeelen, zweeren te verweeken, als mede tegen verlamde leden en zenuw-ziektens, enz.

OEVER-AAS, zie EPHEMERA en HAFT.

OEVER-BEESTJE, dusdanig noemt Doktor SCOPOLI een zekere *Tor*, die men in Krengen aan de oevers der Rivieren ontmoet. De Heer LINNÆUS in *Sijstema Nat.* X. noemt hem *Silpha atra*, *elijtris lævibus*, *lineis elevatis tribus*, *clijpeo orbiculato nitido*.

OEVER-MIJT, zie MIJTEN, *n.* XXX. *pag.* 2240.

OEVER-TIPULA, zie SCHOEN-LAPPERS, *n.* XX.

OFFICINA; betekent een *Werk-plaats*, *Werk-huis*, of *Winkel*, zijnde een plaats daar iets in toebereid, gemaakt of bewaart word; dus noemt men bij voorbeeld een *Boek-winkel*, daar men boeken bind, bewaart en verkoopt *Officina libraria*. Een *Barbiers-winkel* (*Officina chirurgica*), die tot't baardscheeren, en voornamelijk tot de wondheeling, gehouden word: Een *Apotheekers-winkel* of *Apotheek* (*Officina pharmaceutica*), daar men allerleij genees-middelen bereid, en tot het gebruik gereed houd.

In de natuurlijke kennisse der dierlijke ligbaamen, draagen ook zommige deelen de naam van *Werk-plaats*, gelijk bij voorbeeld de Maag, de *Officina* of Winkel der verteering; de borsten de werkplaatzen der melk, enz.

OFFICINALIA; dus worden de geneesmiddelen genoemt, die altijd in de Apotheek moeten gereed gehouden worden; zo wel *enkelde* (*simplicia*) als *zamengestelde* (*composita*).

OJE-

OJEVAAR, de latijnſche naam van deeze in ons land zo bekende Vogel, is *Ciconia*, waar van de Spaanſche, Italiaanſche en Franſche naamen ook afkomſtig zijn. De Hebrëen noemden hem *Chaſida*, de Arabieren *Zakid*, de Turken *Leglek*, en de Grieken πελαργος; van de Hoogduitſche naam *Storch* of *Storck*, is ongetwijffelt de Engelſche *Stork* afgeſtamt. De Saxers geeven er den naam van *Ebeher* aan, en de Neder-Saxers omſtreeks Roſtok, die van *Adebar* of *Odeboer*, waar van wij ons *Ouwevaar* of *Ojevaar* met reden kunnen afleiden. Deeze Vogel is door de Heer LINNÆUS onder het geſlagt der *Reigers* geplaatſt, en hij noemt hem in *Sijſt. Nat. X. Ardea alba, remigibus nigris, cute ſanguinea.*

De geſtalte en koleur der *Ojevaaren*, is een ieder bekend. Onder de Veeren is hunne huid bloedrood. Daar zijn Schrijvers die verzekerd hebben, dat zij geen tong hadden, doch de Ontleedkonſt, die ondekſter van zo menigvuldige onwaare beſchrijvingen, ten aanzien van het Dieren-rijk, heeft aangetoond, dat zij wel degelijk een Tong hebben, zijnde kraakbeenig, met een vleeſchig vlies bedekt, ontrent een duim lang en aan den wortel breed, doch aan 't end ſmal en ſpits. De Heer SCHELHAMMER heeft opgemerkt, dat de beenderen van den *Ojevaar*, uit zeer teere plaatjes die van binnen altemaal hol zijn, zijn zamengeſteld; zommigen egter, zo als aan den rugge-graat, zijn dikker, doch de anderen zo ijl als honingraaten; allen, om kort te gaan, zo wel geſchikt tot de ligtheid, dat men zich over 't beleid van de natuur niet genoegzaam kan verwonderen. Onder anderen vertoond zich een onnavolgbaare konſt in de derde geleeding van de wiek, alwaar de twee beenderen, die de plaats der groote en kleine ellepijpen in de Menſch vervullen, zich, om er maar een te maaken, met twee anderen zamenvoegen door middel van twee beentjes, welke naar 't aanbeeld in 't oor gelijken; alles dermaaten met kraakbeenderen bekleed, dat de Vogel de wiek uitſtrekkende, die op een zelfden tijd kan opheffen en vervolgens neerdrukken; 't welk dienſtig is, om na zijn believen in de lucht op te ſtijgen of neer te daalen.

Volgens waarneeming van Dr. PEIJERUS, heeft de maag der *Ojevaaren* eenige overeenkomſt met die der herkaauwende Dieren; en SWENKFELD heeft er beendertjes van Vogelen in gevonden.

De *Ojevaaren* zijn op verre na overal zo gemeen niet als in ons Land; in Engeland worden zij ſpaarzaam gezien, en in Italien zijn zij zodanig zeldzaam, dat iemand die agtentwintig jaaren te Romen had gewoond, verzekerde, aldaar maar eens een witten *Ojevaar* gezien te hebben. Ook heeft ALDROVANDUS, in 't laatſte van zijn leeftijd betuigd, dat hij nimmer den *Ojevaar* gezien had, om dat die van Bononien er geen opvoedden. Met reden mag men zich hier over verwonderen, dewijl de Ouden zo veel gewag maaken van de verhuiſing deezer Vogelen. BELONIUS verzekert als een ooggetuigen, dat de *Ojevaars* tegens den Winter in Afrika overgaan; aangezien men er een groote menigte van in Egijpten vind, in de maanden September en October. In 't laatſt van Auguſtus zag hij er eenige duizenden over Konſtantinopolen vliegen, die uit Rusland of Tartarien ſcheenen te koomen. Ook heeft de Heer SHAW ontrent het midden van April, onder den Berg Carmel ten anker leggende, groote vlugten van deeze Vogelen noordooſtwaards zien trekken. Anderen ſtellen de plaats van hun winter-verblijf, in zekere landſtreek van Aſien.

De Heer KLEIN verwerpt alle deeze Getuigenisſen, als zeer onvoldoende; hij is van gedagten, dat het onze *Ojevaars* niet kunnen geweeſt zijn, welke SHAW zag, om dat wij dezelve gewoonlijk reeds voor 't end van Maart, als Boden van de Lente, verneemen, en dat zij zelden voor September vertrekken. Dat de *Ojevaaren* geduurende een zekeren tijd verdwijnen, ſtelt hij buiten kijf, dog hij helt tot de gedagten over, dat zij niet uit het land hunner geboorte verreizen, en zou veel eer gelooven, dat zij tegens den Winter in Poelen en Moerasſen, onder water kroopen, om in 't Voorjaar daar uit wederom levendig voor den dag te komen. De ongerijmtheid van dit wonderlijke gevoelen, vind men ten klaarſten betoogd in de *Uitgezogte Verhandelingen IIde Deel. bladz.* 260., daar wij onze Leezers na toe wijzen.

In dat gedeelte van Sweeden, 't welk de naam van Schonen draagt en 't zuidelijke deel van Gothland aan de Ooſt-zee uitmaakt, vervaardigen de *Ojevaars* hun neſt op daken, toorens en ſtammen van oude afgehouwen boomen. In Noorwegen, inzonderheid in de Ooſtelijke deelen, worden zij zelden als nooit gezien. In Duitſchland, Vrankrijk en in onze Provintien, maaken zij hun neſt op ſchoorſteenen of op den vorſt der Huiſen, daar men dikwils zekere bakken of wagenwielen plaatſt, om hun daar toe gelegenheid te geeven. De bijgelovigheid, die oudtijds heeft geheerſcht en nog niet ten eenemaalen is verdweenen, als dat de *Ojevaars* geluk aanbrengen aan die op wiens huizen zij neſtelen, en dat in tegendeel de zulken een ongeluk te verwagten hebben, wanneer de *Ojevaars* dit neſt verlaaten, maakt in 't algemeen, dat men zeer zorgvuldig is, om hun niet in het broeden te ſtooren. Niemand zal willens en weetens deeze Vogelen beſchadigen, en eertijds pleeg er in Theſalie eene wet te zijn, die op levenſtraffe verbood, eenig kwaad aan de *Ojevaaren* te doen, om dat zij het Land van Slangen zuiverden; het is om dezelfde reden dat de Egijptenaaren haar eerden.

Het gewoone voedzel der *Ojevaaren* zegt men Slangen te zijn, zo wel als Viſchjes, Aalen en kleine Vogeltjes, ja zelfs Vleeſch en Brood, wanneer het hun word gegeeven. In de Moeraſſige landsdouwen van ons geweſt, zijn de Kikvorſchen hun gewoone aas; dog van Padden en Vledermuiſen, hebben zij een afkeer. Opmerkenswaardig is 't, dat zij dikwils op een been, ja zelfs ſlapende, zitten, veeltijds ziet men hun zulks al loerende in ondiepe ſlooten doen.

Het Wijfje legt tot ieder broedzel, twee, drie of vier eijeren, welke in grootte met die der Ganſen, overeenkomen; het Mannetje en Wijfje broeden beurtelings, en de broedtijd duurt vier weeken.

De *Ojevaars* worden als een voorbeeld van tedere liefde aangezien; zij verduuren het geweld der winden en onweer om hunne jongen te koeſteren, ja het gevaar van 't vuur zelfs, is niet in ſtaat om hun die te doen verlaaten; dewijl 't gebleeken is, dat, wanneer een huis verbrandde, op 't welk een neſt met jonge *Ojevaaren* was, de Ouden zo lang in 't ronde daar om heen vloogen, tot dat zij zelfs door de vlam verteerd wierden, zo als men er een aanmerkenswaardig voorbeeld van bij HADR. JUNII *Batav. Cap.* XVII. *pag.* 438. vind aangetekend; namelijk dat in den jaare 1536, in den zwaaren brand, die Delft op driehonderd huiſen na geheel in de

aſche

asſche lei, zulks wierde waargenoomen; insgelijks bij CHARLETON *Onomaſt. pag.* 102. Ook heeft men zich eertijds verbeeld, dat de Ouden onmagtig zijnde, van de Jongen werden geſpijzigd en gekoeſterd; waar van het woord *Antipelargia*, 't welk een groote ondankbaarheid der Kinderen jegens hunne Ouders uitdrukt, zijnen oorſprong heeft.

De *Ojevaar* en deszelfs deelen, pleeg eertijds in de Geneeskunde zeer beroemd te zijn. De Krop hield men voor vergift weerſtaande. Ook heeft men veel op gehad met de kragten, zo van het gediſtilleerde water, als van het afkookzel van geheele *Ojevaaren*, als ook van de olie en het vlugge zout, door de Scheijkunde uit deeze Dieren gehaald; zelfs is er nog onder de naam van *Electuarium de Ciconia alexipharmacum Crollii*, eene tegengiftige bereiding in eenige Apotheeken bekend, die uit het gedroogde bloed der *Ojevaaren* en het vaſte zout van derzelver maag, met eenige andere ingredienten, onder anderen *bezoar ſteen* en *theriaak*, door middel van uitgeparſte *olie van pijnappel-pitten*, tot een weeke conſerf gemaakt word. Dog dit, zo wel als verſcheidene andere gewaande middelen uit zommige deelen van den *Ojevaar* vervaardigt, die tegens veelerleij kwaalen zouden dienſtig zijn, heeft de ondervinding volkomen de nuttelooſheid van openbaar gemaakt.

OJEVAARS-BEK; *Kraanenbek*; in 't latijn *Geranium*. Daar zijn zeer veele zoorten van dit Kruid-gewas, daar we maar alleen de meeſt bekentſte van zullen melden, en waarvan veele wegens haare bloemen in de tuinen onderhouden worden; ook eenige tot medicijnen dienen.

1. De *Ojevaars-bek* met Wolfswortel bladen; *Geranium batrachioides, foliis aconiti*; (*Geranium pedunculis bifloris, foliis peltatis incifo-ſerratis, caule erecto*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Ojevaars-bek* met Ranunkel-bladen; ook *Godsgenade* en *blauwe Boterbloem* genoemt; *Geranium batrachioides*; *Gratia Dei Germanorum*; *Batrachioides* I. DODONÆI; (*Geranium pedunculis bifloris, foliis peltatis multipartitis rugoſis pinnato-laciniatis acutis*; LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *welruikende Ojevaars-bek* met Ranunkel-bladen; *Geranium batrachioides odoratum*; *Batrachioides* II. DODONÆI; (*Geranium pedunculis bifloris; calijcibus inflatis, piſtillo longiſſimo*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *Ojevaars-bek* met een groote roode bloem op elke ſteel; *Geranium ſanguineum maximo flore*; *Geranium hæmatodes*; (*Geranium pedunculis unifloris, foliis quinquepartitis trifidis orbiculatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De *Lancaſterſche Ojevaars-bek*, met fraaij geſtreepte bloemen; *Geranium hæmatodes lancaſtrienſe, flore elegantер ſtriato.*

6. De *Berg-Ojevaars-bek*, met terug gebogene bruin- of donker-roode bloem-bladen; ook *Bloedwortel* genoemt; *Geranium montanum fuſcum*; *Geranium montanum* DODONÆI; (*Geranium pedunculis bifloris foliisque alternis, calijcibus ſub-ariſtatis, caule erecto*, LINN. *Spec. Plant.*)

7. De *Ojevaars-bek* met geknoopte wortelen; *Geranium nodoſum*; (*Geranium pedunculis bifloris, foliis caulinis trilobis integris ſerratis, ſummis ſubſeſſilibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

8. De *Ojevaars-bek* met knobbelige wortelen; *Geranium tuberoſum majus*; *Geranium tuberoſum* DODONÆI; (*Geranium pedunculis bifloris, foliis multipartitis, laciniis linearibus ſubdiviſis obtuſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

9. De *Ojevaars-bek* met ronde ingeſnedene Maluwe-bladen, *Duive-voet* genoemt; *Geranium folio malvæ rotundo*; *Geranium columbinum*; *Pes columbinus* DODONÆI; (*Geranium pedunculis bifloris, petalis integris longitudine calijcis, caule proſtrato, foliis reniformibus inciſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

10. De *Ojevaars bek* of *Duive-voet*, met ronde fijn geſnippelde bladen; *Geranium columbinum minus, majore flore & foliis bifidis*; (*Geranium pedunculis bifloris foliisque rameis alternis, caule ramoſo diffuſo, calijcibus muticis*, LINN. *Spec. Plant*).

11. De *Ojevaars-bek* met heemſt-bladen; *Geranium folio altheæ*; *Geranium malacoides* LOBELII; (*Geranium pedunculis multifloris, calijcibus pentaphijllis, floribus pentandris, foliis cordatis ſublobatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

12. De *heel lang gebekte Ojevaars bek*; *Geranium acu longiſſimo*; *Geranium gruinum, vulgo*; (*Geranium pedunculis multifloris, calijcibus pentaphijllis, floribus pentandris, foliis pinnatis acutis ſinuatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

13. De *naar Muscus ruikende Ojevaars bek* met ſcheerlings-bladen; *Geranium cicutæ folio, moſchatum*; *Geranium ſupinum, & grûinale* DODONAEI; (*Geranium pedunculis multifloris, calijcibus pentaphijllis, floribus pentandris, foliis pinnatis inciſis obtuſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

14. De *Ojevaars-bek*, gewoonlijk *Robrechts-kruid* genoemt; *Geranium Robertianum* DODONÆI; (*Geranium pedunculis bifloris, calijcibus piloſis decem angulatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Behalven deeze en meer andere Europiſche *Ojevaarslekken*, zijn er ook nog een menigte *Africaanſche*, *Indiaanſche* en *Americaanſche* kruid- en heeſteragtige medezoorten van, die men bij ons, wegens haare fraaje vertooning, in voornaame Tuinen cultiveert; zie hier de voornaamſte daar van

15. De *Africaanſche heeſteragtige Ojevaars bek* met platte blinkende Maluwe-bladen, en fraaije carmoſijnroode bloemen; *Geranium africanum arboreſcens malvæ folio pingui, flore coccineo*; (*Geranium calijcibus monophijllis, foliis orbiculato-reniformibus tomentoſis crenatis integriuſculis*; LINN. *Spec. Plant.*)

16. De *Africaanſche heeſteragtige Ojevaars-bek* met alcea-bladen, en hoogroode glanſende bloemen; *Geranium africanum, folio alceæ, flore coccineo fulgidiſſimo*; (*Geranium calijcibus monophijllis, foliis tripartitis inciſis, intermedio majore, pedunculis umbelliferis geminis, caule carnoſo.*)

17. De *Africaanſche heeſteragtige Ojevaars-bek* met alchimille of ſinnauw-bladen, die een bruine kring in het midden hebben, en purperagtige roode bloemen; *Geranium africanum arboreſcens, alchimillæ hirſuto folio, floribus rubicundis*; (*Geranium calijcibus monophijllis, foliis cordato-orbiculatis inciſis zona notatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

18. De *Africaanſche heeſteragtige Ojevaars-bek* met fraaije wit-bonte ſinnauw-bladen, en purperagtige bloemen.

19. De *Africaanſche heeſteragtige Ojevaars-bek* met groote ruige ronde gehoekte en wat zamengerolde bladen, en groote purperagtige bloemen; *Geranium africanum arboreſcens, Ibiſci folio anguloſo, floribus amplis purpureis*; (*Geranium calijcibus monophijllis, foliis*

liis pinnatis, foliolis ovatis, LINN. *Spec. Plant.*)

20. De *Africaanſche Ojevaars-bek*, met dikke zeegroene rondagtige gladde als zuuring ſmaakende bladen; *Geranium africanum fruteſcens, folio craſſo & glauco, acetoſæ ſapore*; (*Geranium calijcibus monophijllis foliis glabris ſubovatis carnoſis crenatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

21. De *Africaanſche Ojevaars-bek* met vijflobbige, gladde als zuuring ſmaakende bladen; *Geranium africanum, foliis inferioribus aſari ſuperioribus ſtaphisagriæ maculatis ſplendentibus & acetoſæ ſapore*; (*Geranium calijcibus monophijllis, foliis quinquelobis integerrimis glabris peltatis*, LINN. *Spec. Plant*).

22. De *Africaanſche heeſteragtige Ojevaars-bek* met geſnippelde ſterkruikende Maluwe-bladen en purpere bloemen; *Geranium africanum fruteſcens malvæ folio laciniato odorato*; (*Geranium calijcibus monophijllis, foliis lobatis undatis villoſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Wij zullen in de beſchrijving deezer planten kort zijn, om de wijdlopigheid te vermijden, dewijl een kruid-beminnaar de gemelde zoorten ook uit de benaamingen voor een groot gedeelte kan kennen en onderſcheiden.

De eerſte zoort, maakt veele bladen uit de wortel, op lange ſteelen, die rondagtig, diep ingeſneeden en gekertelt zijn, naar die van de Wolfs-wortel gelijkende; tusſchen welke een ſteng met veele takken regt opſchiet, van ongeveer anderhalf voeten hoogte en met bladen bekleed, die kleiner zijn; op welker top vijfbladige bloemen op lange ſteeltjes voortkoomen, van gedaante als die der wilde ranunkels of boterbloemen, en van koleur purperagtig-wit, of bont, waarna zaadhuiſen volgen die een langen bek hebben, naar de bek van een Ojevaar gelijkende, en waar van deeze planten haaren naam dragen; bevattende in haar benedenſte deel verſcheiden zaaden.

De tweede zoort, heeft rondagtige, diep ingeſnedene en geſnippelde rouwe bladen op lange ſteelen, welke in het midden der bladen zitten, gelijk die der voorige eerſte zoort, tusſchen welke veele regte getakte ſtengen uit de wortel voortkoomen, welke aan haar top vijfbladige bloemen dragen, die blauw, violet, of wit van koleur zijn, waar na lang gebekte zaadhuiſen volgen, zo als die der overige zoorten.

Daar is ook eene verandering van, met bonte bloemen.

De derde zoort, gelijkt veel naar de voorige zoort, maar is niet zo getakt, derzelver bladen zijn ook wat kleiner, en de bloemen zijn ſchoon rood van koleur, welke ook dikwils een aangenaame Muscus-reuk hebben.

De vierde zoort, heeft rondagtige in vijven gedeelde en ingeſnedene bladen op lange ſteelen; de ſtengen zijn veel-getakt, en wat geknoopt, ook bovenwaarts meeſttijds wat roodagtig; op welke ſchoone groote bloemen voortkoomen, die grooter zijn als van de meeſte overige zoorten, en ſchoon rood van koleur, ieder bijzonder op een lang ſteeltje zittende, waar na lang gebekte zaadhuiſen volgen.

De vijfde zoort, is maar een verandering van de voorige vierde zoort, daar van hooftzakelijk verſchillende, dat haare bloemen, met donker- of bruin-rood zeer fraai geſtreept of geadert zijn.

De zesde zoort, heeft diep ingeſnedene en gekerfde bladen, die veeltijds wat bruin gevlekt zijn; waar tusſchen een of meer regte ongetakte ſtengen opſchieten, die bovenwaarts meeſt bladeloos zijn, en aan welke aldaar bij beurte vijf bladige bloemen op lange ſteeltjes voortkoomen, welker bladen terugwaarts omgebogen zijn, hebbende een donker- purperagtige koleur; waar na gebekte zaadhuiſen volgen.

Daar is ook eene verandering van, die geen omgebogene, maar platte bloem-bladen heeft, die heel donker-rood van koleur zijn.

De zevende zoort, ſchiet verſcheide bladen uit de wortel, welke ſtijfagtig en in vijf lobben diep ingeſneeden en gezaagt zijn; tusſchen welke twee of drie dunne geknoopte, grijsagtig-purpere ſtengen opſchieten, van eenvoet hoogte of meer, aan welke bladen groeijen die drielobbig zijn, en bloemen dragen, die vijfbladig en purperagtig van koleur en met donkeragtige aderen doortrokken zijn; na welke gebekte zaadhuiſen volgen. De wortel is knoopagtig en lidswijze verdeelt, met zommige veſelwortelen.

De agtſte zoort, ſchiet veele bladen met lange ſteelen uit de wortel, die in veele ſmalle ſnippels geſnippelt zijn, op de wijze als de Anemone; tusſchen welke een ſteng opſchiet met weinige takken en bladen, op welkers top groote vijfbladige bloemen voortkoomen, die fraai bleek-rood van koleur zijn, en waar na gebekte zaadhuiſen volgen. De wortel is dik, rond en knobbelagtig, met zommige veſelwortelen.

De negende zoort, heeft rondagtige nierformige ingeſnedene en gekertelde zagte bladen op lange ſteelen, naar die van de kleine Maluwe gelijkende; waar tusſchen dunne ſtengen uit de wortel voortkoomen, van een voet of anderhalf lengte, die met dergelijke maar kleiner bladen bekleed zijn, en langs de aarde kruipen; aan welkers top kleine vijfbladige bloemen voortkoomen, die purperagtig van koleur zijn, en daar gebekte zaadhuiſen na volgen, gelijk aan de overige zoorten.

Daar zijn verſcheide veranderingen van; als 1. met witte bloemen; 2. een kleiner zoort; 3. een grooter zoort met kleiner bloemen; 4. Een zoort met fijner geſnippelde bladen, en heel lange bloemſteelen enz.

De tiende zoort, ſchijnt maar een verandering van de voorige te zijn; dezelve groeit kleiner en heeft breede nierformige in vijven gedeelde en ſtomp geſnippelde zagte bladen, en groote vijfbladige purpere bloemen, welker bloembladjes in tween diep ingeſneden zijn.

De elfde zoort, heeft langwerpige hartformige wat gelobde bladen, naar die van de Heemst gelijkende, dog wat langer; zijnde zagt, gelijk de geheele plant; de ſteelen leggen tegen de aarde; de bloemen zijn klein en purperagtig-rood van koleur, veele op een ſteel zittende, waar na gebekte zaadhuiſen volgen.

De twaalfde zoort, heeft geveerde puntige bladen; de bloemen zijn purperkoleurig; waar na zeer lang gebekte zaadhuiſen volgen, die deeze zoort bijzonder van de overige onderſcheid.

De dertiende zoort, heeft langwerpige geveerde bladen, de veer-bladjes langwerpig en veel gekerft zijnde, en die veel naar de *Mijrrhis* gelijken; tusſchen welke dunne hairige dikwils ook bleekroode ſtengen, met takken, van een voet hoogte of meer opſchieten, op welker top veel kleine bloemen, kroontjes wijze, op wat krom omgebogene ſteeltjes voortkoomen, die purperagtig of wit van koleur zijn; en waar na langgebekte zaadhuiſen volgen, met 't zaad. Deeze geheele plant heeft veeltijds een ſterk muskeerende reuk en

zomtijds ook niet.

Daar zijn ook veranderingen van, als 1. een zoort die lager groeit, en tegen de grond legt; zijnde het *Gruinalis* DODONÆI; en 2. die fijn gefnippelde bladen heeft, op de wijze als de *Coriander*.

De veertiende zoort, heeft in vijven of drien op fteeltjes gedeelde of gelobde rondagtige bladen, die ingefneeden of gekerft zijn; tusfchen welke verfcheide dunne getakte ftengen uit de wortel opfchieten, die wat ruig of hairig en zomtijds wat roodagtig zijn, gelijk ook de bladen; op haar top draagt zij kleine bloemen, die purperverwig zijn, waar na gebekte zaadhuifen volgen, gelijk in de overige zoorten. Betreffende de andere vreemde zoorten, hier mede zullen wij ons kortheidshalven, niet ophouden om dezelve te befchrijven, dewijl ze uit haare benaamingen kunnen gekent en onderfcheiden worden, beter als de voorige.

Plaats. De eerfte, tweede, derde, vierde en vijfde zoorten, groeijen natuurlijk in Hoog- en Nederduitfchland, Hongarijen, Frankrijk, Engeland, enz. hier en daar in de weiden en elders op grafige en andere ongebouwde plaatzen: De vijfde gemelde zoort, heeft inzonderheid haaren oorfprong in Engeland, in het graafichap Lancaster, daar ze haar naam van draagt. De zesde zoort, groeit in Hoog-duitschland, Zwitzerland en elders op de gebergtens. De zevende en agtfte zoorten, worden gevonden in Hongarijen, Slavonien, Frankrijk, enz. De negende, groeit in Hoog- en Nederduitschland, enz. op ongebouwde plaatzen. De tiende zoort, word mede aldaar gevonden, op dergelijke plaatzen, naast de wegen, ftraaten en elders. De elfde zoort word gevonden in Zuid-Frankrijk, Italien, Engeland enz. aan de zeekanten. De twaalfde zoort hoort in Kandiën te huis. De dertiende zoort groeit natuurlijk in Hoog- en Nederduitschland, enz. op zandige akkers en andere onbebouwde zandige plaatzen. De veertiende zoort word in Hoog- en Neder-duitschland enz. gevonden op donkere vervallene plaatzen, omtrent oude muuren, fteen- en bergagtige plaatzen enz. De overige vreemde, buiten Europifche zoorten, koomen in Afrika, omtrent de *Caap de goede Hoop*, en elders aldaar voort.

Alle deeze planten zijn langlevend, behalven de 11, 12 en 13de zoorten.

Kweeking. De langlevende Europifche zoorten, kunnen alle zeer gemakkelijk door fcheuring voortgekweekt en vermeerdert worden, gelijk andere plantgewasfen; kunnende ook onze winter-koude zeer wel door ftaan, als die niet al te ftreng is, en beminnen meest alle een goede losfe, liefst zandagtige grond; aangaande de eenjarige zoorten, die worden ook niet bezwaarlijk gekweekt door haar zaad, door het zelve in het voorjaar in een goede losfe grond in kuiltjes te zaaijen, gelijk andere zaai-bloemgewasfen, enz.

Betreffende de voortzetting van de vreemde heestersagtige zoorten; zulks gefchied bij ons door middel van ftekken of jonge takjes, die men in de zoomer in potten fteekt en dezelve in een matig warme broei- of run-bak zet, om de wortel-fpruiting en groei te bevorderen; agt gevende om dezelve in 't eerst tegen de zon te dekken, en verder met luchtgeving der bak en bevogtiging op zijn tijd wel te behandelen, gelijk andere dergelijke ftekken; zo zullen ze niet nalaaten te bewortelen, en aantegroeijen en goede planten te worden, die men als ze in den groei zijn, in de nazomer uit de bak in de opene lucht op een warme plaats moet zetten, om ze aan de lucht te gewennen en tegen de winter wat harder te doen worden; moetende vervolgens in het najaar, als het begint koud te worden, gelijk ook de oude planten in het oranje huis, of in een getemperde ftook-kas, gebragt, en daarin luchtig geplaatst worden; dewijl ze onze winter-koude geenzins kunnen veelen; de gemelde jonge planten kan men daar na in het voorjaar ieder in een bijzonder potje planten; het welke anders ook vroeg in het najaar gefchieden kan, na dat de ftekken wel bewortelt en aan het groeijen zijn.

Eigenfchappen. In de geneeskunde worden inzonderheid de tweede, zesde en veertiende zoorten gebruikt, doch inzonderheid de laatfte, of het *Robrechts kruid*; hebbende een zamentrekkende, verdeelende, afvagende en wondheelende kragt, en word inzonderheid zeer gepreezen, om alle zoorten van bloedvloeijing te doen ophouden, en tegen inwendige wonden en geftolt bloed, in een afkookzel gebruikt; het welke ook zeer dienftig is in de keel-ziektens, als een gorgelwater gebruikt; uitwendig ftopt het *Robrecht-kruid* 't bloed, en is uitmuntend in ontfteekingen, gezwellen en zweeren der Vrouwen borften, en voor andere gezwellen en zweeren, als men het als een pap gebruikt: Het zap van het verfche kruid met wat *honing* gemengt, heeft een heel bijzondere heelende kragt, en dient ook in de kanker en kankeragtige zweeren.

OINOMANCIA; *Waarzegging door middel van wijn*; het zij dat men er de koleur van gade floeg, of het zij dat men dezelve drinkende, nauwkeurig alle de omftandigheden in agt nam die er gebeurden, om daar uit voorzeggingen te trekken. VIRGILIUS geeft ons in 't vierde boek van zijn *Aeneide* een voorbeeld van de eerfte zoort.

Vidit thuricremis cum dona imponeret aris,
(Horrendum dictu) latius nigrescere facros,
Fufaque in obfcoenum fe vertere vina cruorem.

En in de *Thijest.* van SENECA vind men er een van de tweede zoort.

Admotus ipfis Bacchus à labris fugit
Circaque dictus ore decepto affluit.

Men zegt dat de Perfiaanen zeer veel geloof floegen aan die zoort van waarzegging; waar van de naam grieksch is, en gevormt van οἶνος, *wijn*, en van μαντία, *voorzeggen* of *raaden*.

OISSELETS, zie AVES CIJPRIÆ.

OKERS, in 't latijn *Ochræ*; *Terræ metallicæ*; dusdanig noemt men in de natuurlijke hiftorie, de *gekoleurde* en *metalifche Aardens*, gevormt door de ontbinding der metaalen die tot vitriool overgaan, zo als het ijzer, koper en zinc. Men ziet daar door, dat er verfcheidene zoorten van *okers* zijn, en zij verfchillen aanmerkelijk, ten aanzien van de koleur, vastheid en andere hoedanigheden der vreemde aardens waar mede zij vermengt zijn.

De *oker van ijzer*, moet als een wezenlijke ijzer-ertz aangemerkt worden, waar uit het ijzer word getrokken, met er een ontbrandbaare ftoffe bij te voegen. Men vind *roode oker* die men zomtijds *rubrica* of *natuurlijke roode oker* noemt; *geele oker* die zomwijlen faffraan-

ver-

verwig, dog ook wel minder helder van koleur is, deeze is zeer fijn, en verft bij de aanraking de vingeren; de *bruine oker*, verſchilt in donker of lichtheid van koleur.

Alle de *okers* zijn verſcheiden ten aanzien van de zelfſtandigheid, men vind er die zo hard zijn als ſteenen, terwijl anderen wrijfbaar zijn en zelfs onder de gedaante van een ligt poeijer gevonden worden. Daar is *oker* die er als dunne ſchubben of bladeren uitziet; van dien aart, is de geene welke tot een omwindzel van de *ætites* of *arendſteenen* verſtrekt.

Men zal zich gemakkelijk een denkbeeld van de vorming der *okers* kunnen maaken, indien men in aanmerking neemt, dat zo dikmaals als men de vitriool in water laat ontbinden, dezelve een geele aardachtige zelfſtandigheid laat vallen, 't welk niet anders is dan ijzer, van zijn *phlogiſton* berooft; deeze aardagtige zelfſtandigheid nu, is zuiver *oker*. Van 's gelijken ontbinden zich allengskens de *ijzeragtige vuurſteenen* in de boeſem der aarde en veranderen in vitriool, die zelven door de aanraaking en vogtigheid der lucht verandering ondergaat, en die geele aarde laat vallen, die wij *oker* noemen.

Eenige Schrijvers onder welke men HILL en EM. MENDEZ D'ACOSTA teld, hebben de *okers* onderſcheiden en in verſcheidene claſſen verdeeld, geregeld na dat zij al of niet met de zuuren opbruiſchen, dat is te zeggen, na den aart der verſchillende aardens met welke de *okers* zich toevallig vereenigt vinden; maar de zuivere *oker*, dat is te zeggen de metaliſche aarde door de ontbinding van de *vitrioliſche vuurſteenen* of *pijritis* voortgebragt, bruiſcht niet met de zuuren op; indien zulks gebeurt, verſtrekt het tot een teken, dat de *oker* met eenige kalkagtige ſteen vermengt is.

De zelfſtandigheid die de Mijneralogisten *koper-oker* noemen, is ontbonden koper en door het koperagtige vitriool voortgebragt. Die *oker* is groen of blauw; de eerſte word *Berg-groen* genoemd, de tweede *Berg-blauw*, en beide zijn begreepen onder den naam van *Chrijſocolla*. Zie op die bijzondere artijkels.

Dewijl de *zinc* mede de hoedanigheid heeft, om tot vitriool over te gaan, zo telt men onder de *okers* ook eene *zinc-oker*, 't welk de *calaminth ſteen* is.

De *oker* die door 't vuur word voortgebragt, word zuiver zijnde, in de ſchilderkonst voor 't geel en bruin gebezigt; deeze *okers* onder een *moffel* laatende reverbereeren, worden min of meer helder rood, na mate de *oker* min of meerder met vreemde aardens is vermengd, of ijzer-deelen bevat: De *okers* die in ons land gevonden worden, op een zodanige wijs probeerende, zou men bevinden, dat men dikwils uit verre landen koleuren laat koomen, die men zich met veel minder kosten zoude kunnen verſchaffen. De *giallono* of het *napelsch-geel*, is niet anders als *oker*. De *ſtraat-oker* is een geelagtige *oker* na het roode trekkende; de koleur die men *bruin-rood* noemt, is ook een zoort van *oker*. Wat de *omber aarde* betreft, men beſchouwt dezelve eer als een pikagtige aarde, dan als eene *oker*.

In de geneeskunde word de *oker*, zo als alle de andere ijzeragtige zelfſtandigheden, voor opdroogende en zamentrekkende gehouden.

OKER-NOTEBOOM; *Walnoteboom*; in 't latijn *Fuglans*; *Nux Fuglans ſive Regia*. Van deeze zeer nuttige boom, die in alle de gewesten van Europa, en elders, dog inzonderheid in de warme Landſchappen, bekent genoeg is, worden bij ons verſcheide zoorten of liever veranderingen gevonden, als

1. De *gemeene Oker-noot*, ook *Keulſche Oker-noot* genoemt.
2. De *vroege Oker-noot*.
3. De *gemeene Oker-noot*, met een roode pit.
4. De *gemeene Oker-noot*, met een dunne ſchil, ook *Kraak-nooten* en *Kraaij-bekjes* genoemt.
5. De *Steen-Okernoot*, of *Oker-noot* met een harde Dop.
6. De *Tros-Okernoot*.
7. De *dubbelde groote Oker-noot*, ook *Paarde-noot* genoemt.
8. De *groote franſche Oker-noot*.

Behalven deeze gemelde, zijn er nog eenige andere veranderingen, en daar onder ook 1. de *oker-noot* met geſnippelde bladen; 2. de *oker noot* met getande bladen; en 3. *oker-noot* met bonte bladen; alle welke veranderingen uit 't zaad of de nooten voortgekoomen zijn, en nog meer andere daar uit voortkoomen kunnen.

Beſchrijving. Wij zullen eerst de Boom zelfs, en dan de gemelde veranderingen der vrugten, wat nader beſchrijven.

Deeze boom, die zeer groot, hoog en uitgebreid met takken kan worden, heeft een aschverwige en wat groenagtige ſchors, die benedenwaarts aan de ſtam dikwils wat gekloven is: Zijne bladen zijn geveert, vijf of zeven bladjes aan een middelribbe zittende, welke langwerpig rond, wat puntig, glad, fraai groen en eenigzins fijn gezaagt zijn, hebbende een ſterke niet onaangename reuk, inzonderheit als ze gekneust worden. Dezelve brengt Mannelijke en Vrouwelijke bloemen op dezelfde ſtam, van malkander afſtaande, voort; de Mannetjes-bloemen zijn kattekens, gelijk de Hazelaar en meer andere dragen, en twee of drie uit de oxels der bladen bij een voortkoomen; de Wijfjes-bloemen zijn klein, en twee, drie of meer bij een geſchikt; waar na de vrugten volgen, welke van buiten met een groene dikke bolſter bedekt zijn, waar onder een harde ruwe dop zit, die de eigentlijke Noot uitmaakt, welke van binnen een witte pit bevat, die in vier lobben diep verdeelt is: Deeze *nooten* zijn van verſchillige gedaante en hoedanigheid, gelijk boven in haare benamingen ten deele te zien is.

De 1ſte of gemeene zoort, is meest rond van gedaante en maatig groot, hebbende een taamelijk harde dop, en word 't meest gevonden.

De 2de zoort, verſchilt weinig van de voorige eerſte, dan alleen dat ze wel een maand vroeger rijp word. De 3de zoort, verſchilt niet van de voorgaande, als dat de pit met een min of meer rood vlies overdekt is; daar zulks in de overige zoorten wit of geelagtig is. De 4de zoort, is een weinig langwerpig van gedaante, taamelijk groot, en heeft een dunne dop, die ligt tuſschen de vingers te kraaken is, inzonderheid omtrent de punt, alwaar ze zomtijds bijna geen dop en maar een dun vlies heeft; wordende van zommige voor de ſmaakelijkſte en waardigſte geagt. De 5de zoort, is rond van gedaante, en heeft een veel dikker en harder dop, als de eerſte zoort, waar in de pit zeer vast beſlooten is, zo dat men moeite heeft, om de pit er uit te pluizen, weshalven die een van de minſte zoorten is. De 6de zoort word *Tros-noot* genoemt, om dat er zomtijds zes tot zeven en meer *nooten* bij zaamen zitten, die rondagtig van gedaante zijn, daar de overige 2, 3 tot 4 en zelden meer bij malkan-

der groeijen; dog de *Tros-nooten* zijn doorgaans klein en hard van dop, weshalven ze weinig geagt worden; zijnde anders zeer draagbaar. De 7de zoort, is heel groot, de eerſte of gemeene zoort dikwils het dubbeld in groote overtreffende, maar ze is dik van dop met weinig pit, dat voos en wateragtig en van weinig ſmaak is; daar en booven de boom de ondraagbaarſte van alle zijnde, zo is deeze zoort van weinig waarde. De 8ſte zoort, komt veel overeen met de eerſte zoort, maar is grooter en heeft een minder harde dop, die vol van een ſmaakelijk pit is, zijnde dus eene van de beste.

Plaats. Waar deeze boom eigentlijk natuurlijk of van zelfs in het wild groeit, is niet bekent, maar dezelve word veel gekweekt in Frankrijk, Italien, Spanjen, Portugal en andere warme gewesten, wegens zijn veelvuldig huishoudelijk gebruik: Men kweekt en onderhoud hem ook bij ons in de tuinen, dog hoofdzaakelijk wegens de vrugten tot 't eeten.

Daar zijn ook nog twee of drie zoorten van *oker-nooteboomen*, die in Virginien groeijen, maar die in Europa weinig gevonden worden, dan alleen bij de liefhebbers van vreemde planten.

Kweeking der Noote-boomen.

De voortkweeking en vermeerdering deezer boomen geſchied, om niet te wijdloopig te weezen, op dezelfde wijze als de Kaſtanje-boom (zie aldaar); te weeten, door de *nooten*, die men voorheen heeft laaten meuken, waar toe men altijd van de beste, grootſte, dunſchilligſte en ſmaakelijkſte zoort neemen moet; evenwel is men niet verzekert, dat de daar uit voortkoomende Boomen, alle zodanige vrugten zullen voortbrengen, als die welke men gezaait heeft; want daar uit dikwils, gelijk uit 't zaad van andere ooft-vrugten, verſchillige en veeltijds alle de voorgemelde veranderingen voortkoomen; dog als men goede *nooten* gezaait heeft, zo heeft men van de meeste jonge boomen goede vrugten te verwagten; maar indien 't is, dat de boomen alleen zullen dienen tot hout, dan kan het zo veel niet ſcheelen, wat zoorten van *nooten* er uit 't zaad voortkoomen; en dan is het ook beter, dat de *nooten* gelegt worden op de plaatzen daar ze zullen blijven ſtaan, want dan ſchieten ze beter op, en worden grooter en ſchooner boomen, mits dat de grond goed zij; daar integendeel het voor die welke men om de vrugt kweekt, beter is, dat ze verplant worden, dewijlze daar door vrugtbaarder gemaakt en ook de vrugten grooter en ſchooner worden.

Men moet de jonge boomen in de enterij van het onkruid wel ſchoon houden, en de grond rondom jaarlijks in het voorjaar, en ook wel in het najaar, door omſpitting roeren en los maaken, waar door ze zo veel te beter zullen aangroeijen; en men laat de jonge boomen zo lange in de enterij opgroeijen, tot dat ze een bekwaame dikte, van één duim à twee verkregen hebben en ſtevig op de ſtam zijn; want het is veel beter dat men deeze boomen jong verplant dan oud en dik, welke daar na zo wel geen voortgang in de groei maaken; en inzonderheit moet men opletten, om de takken deezer boomen, het zij nog in de enterij ſtaande, of verplant wordende, niet te korten, want dit is haar zeer nadeelig in de groei, en veroorzaakt dikwils, dat 't geen groote ſchoone boomen worden. Dus moet er ook aan wat bejaarde boomen; weinig geſnoeit of gekapt worden, maar men moet dezelve in vrijheid laaten groeijen, want dan zullen ze 't best tieren; dog als het noodig is, om eenige takken hier of daar aan jeugdige boomen weg te kappen, het zij om de kroon te ſatzoeneeren, of als de takken verwarring maaken enz., zo moet zulks vroeg, in October geſchieden, en de takken moeten digt aan de oorſprong weg gekapt worden, dewijl anders de ſtomp verdort en den ſtam doet inrotten.

De tijd om deeze boomen uit de enterij te verplanten, is in het na of voorjaar, na dat het best geleegen koomt; moetende men niet verzuimen, om paalen bij de verplante boomen te zetten, en ze daar aan vast te binden, op dat ze door de wind niet geſlingert worden, dat haar in de groeij zouw verhinderen, of ze zouden geheel om ver gewaait worden.

Men moet zich wagten, om deeze boomen in de hoven digt bij of omtrent andere boom-gewaſſen te planten; want dewijl ze ſterk en verre bewortelen, en veel voedzel om wel te groeijen noodig hebben, ook groote kroonen maaken, zo benemen ze aan andere na bij ſtaande boom- en andere gewaſſen het voedzel, en doen ze bederven; om die redenen plant men ze ook meest tot bezondere Cingels, of op de Avenûên naast de wegen en elders, en men moet ze niet digter als ten minſten op 30 voeten planten; dog alleen voor hout geſchikt zijnde, kunnen ze digter ſtaan, dewijl zulks haar regt opgaande groeijing bevordert.

Deeze boom bemint liefst een hooge, drooge, lijvige, vrugtbaare grond, en wil ook in een goede ſteenagtige grond wel groeijen, maar in vogtige zand- en nog minder in laage natte klei gronden tiert hij niet wel: Hij kan onze winter-vorst vrij wel tegen ſtaan, maar geen aanhoudende ſtrenge vorst, waar door hij aan het kwijnen raakt, zo hij niet geheel dood vriest, inzonderheid jonge boomen: Dog zo het is, dat de boom niet geheel, en maar alleen de bovenſte takken vervriezen en verſterven, gelijk dikwils gebeurt, zo moet men dezelve in het vervolg, tot op 't gezonde hout weg ſnoeijen of kappen, zo zal de boom daar door dikwils weder aan de groeij en in fleur geraaken.

De tijd dat de *nooten* in het najaar rijp worden, weet men aan haar opberſten, en dat ze beginnen af te druipen; als dan word het tijd om dezelve op een droogen dag af te plukken of met een lange ſtok af te ſlaan, dewijl men dikwils niet wel anders daar bij kan koomen; men werpt de verzamelde *nooten* vervolgens eenige dagen in een luchtig vertrek op hoopen, zo zullen ze verder opbarſten en bekwaam worden, om gemakkelijk uitgebolſtert te worden; dit gedaan zijnde, legt men ze op een zolder daar men ze op uitſpreid, om wel droog te worden; want indien ze niet wel droog zijnde, op een hoop gelegt, of in zakken of vaten bewaart worden, beſchimmelen ze ligtelijk, bederven en worden onſmaakelijk.

Men vind veel in de oude Schrijvers gemeld, dat het afſlaan deezer vrugten den boom verbetert, en dat hoe meer hij als dan geſlaagen word, hoe hij vrugtbaarder zouw worden; waar uit dit latijnſche versje bij de Ouden ontſtaan is.

Nux, Aſinus, Mulier, ſimili ſunt lege ligati:
Hæc tria nil fructus faciunt, ſi verbera ceſſant.

Dog dit zeggen ſteunt op geen gronden, want het ſlaan den *Noote-boom* geenzins verbeteren en vrugtbaarder maaken zal, even zo weinig als de overige twee in het versje gemeld, en de *Noote-boom* beklaagt zich met regt, over

over deeze harde behandeling, zo als in het volgende oud versje niet onaartig uitgedrukt is.

Nux ego juncta viæ, cum sim sine crimine vitæ,
A populo saxis præterunte petor;
Nil ego peccavi! nisi peccare fatemur,
Annua cultori Poma referre suo.

Men heeft eertijts ook gelooft, dat de schaduwe van deeze boom zeer ongezond was, als een Mensch daar lang onder vertoefde, dog dit is strijdig met de reden en ondervinding; want men heeft in onze tijden en gewesten nimmer gehoort, dat de lange vertoeving onder deeze boom iemand nadeelig geweest is; dog zo deeze schaduwe eenig ongemak veroorzaaken kan, zo is het buiten twijffel niet anders, dan aan lieden die zeer verhit zijnde, zich in de schaduwe van deeze boom nederleggen, en schielijk verkoelen. Dus is het ook gelegen met het zeggen, dat als deeze boom en de Eicke boom niet verre van malkander staan, dezelve elkander door eene antipathie zouden nadelig zijn, en de eene of de andere zoude moeten bederven.

Huishoudelijk en Medicinaal gebruik der Nooten.

Voornamelijk dient deeze boom en desselfs vrugten, tot het huislijke gebruik; want voor eerst zo verstrekken de *nooten* tot spijze, niet zo zeer tot het noodige voedzel, als wel, gelijk de Kastanjen en andere vrugten, tot naspijze (*defert*), snoeperij, en verciering der Tafels enz., zijnde dezelve zoet en aangenaam van smaak, en worden ook voor gezond geagt, goed voedzel en bloed te maaken, en de mannelijke kragten te versterken; te weeten de *versche nooten*, want de drooge en oude zijn zo gezond niet, verwekkende een rouwe keel, hoest en hoofd pijn; dog worden veel gezonder en smaakelijker, als men ze voor het gebruik in water of wijn laat weeken, en dan het schilletje van de pit aftrekt. De SCHOLA SALERTINA zegt er dit van, *post Pisces nuces, post Carnea caseus adsit:* Dat is, na de visch moet men *nooten*, en na vleesch kaas eeten. Men verklaart dit aldus; dewijl de visch een lijmig voedzel in den maag veroorzaakt en ligtelijk bederft, zulks door het eeten van *nooten* verbetert word, om dat ze een verwarmende en de kooking bevorderende eigenschap hebben.

Om de *nooten* lange versch te bewaaren, zo moeten ze voor eerst wel rijp zijn, en men kan vervolgens daar mede handelen gelijk van de Kastanjen gezegt is.

De groene onrijpe *nooten*, worden ook in *zuiker* of *honing* geconfijt, 't welke een zeer aangenaame *confituur* en een heerlijk hart- en maag-versterkend middel is; zij verwekken eetlust en bevorderen de kooking: Ook versterken ze bij zwangere Vrouwen de Vrugt, en verhoeden 't miskraamen.

Een voornaam gebruik, dat men van deeze vrugt in de warme Landen maakt, is, dat men er een olie uit perst, die tot veelerleij gebruik dient; want voor eerst word ze niet alleen gebruikt tot branding in lampen, maar van de gemeene Menschen ook tot spijs bereiding in plaats van boter, dewijl ze zeer zoet is; en hoe verscher de *nooten* zijn, daar de olie uit geperst word, hoe zoeter en smaakelijker dezelve is: De oude *nooten* geeven wel meer olie, maar ze is zo smaakelijk niet.

Deeze *olie* word ook zeer geagt; en veel gebruikt van de Schilders tot olie-verf, dewijl ze veel spoediger droogt als lijn-olie, maar ze moet met wat goudglette gemengt of wat gekookt zijn: Men kan er door vermenging met terpentijn-olie, een goede *olie-vernis* van maaken, welke zeer goed is, om allerleij Schrijnwerkers-werk er mede over te vernissen.

De buitenste groene rijpe bolsters, worden door de Verwers van linnen, wolle en zijde gebezigt, om er bruin en andere koleuren mede te verwen; waar toe ze zich ook van de bast en wortel bedienen. Ook gebruiken de Schrijnwerkers, het sterke afkookzel daar van veel, inzonderheid van de bolsters, om de kabinetten en ander cierlijk houtwerk, van ijpen- en ander witagtig hout daar mede een schoone bruine koleur te geeven, en naar *Nootebomen hout* te doen gelijken; hoewel ze daar toe bij gebrek van deeze bolsters, ook andere bruine verfstoffen kunnen gebruiken. Zie KUNST-BANK.

Het hout der *Noote-boomen* is buigzaam, vrij vast, glad, gemakkelijk te bearbeiden, en fraai bruin van koleur; zijnde een van de beste Europische houten, om er allerleij fijn Kabinet-, Tafel-, Lijst-, Snij-werk en andere zindelijke huis cieraaden van te maaken, en word derhalven veel van de Schrijnwerkers, Draaijers en Antijk-snijers enz. gezogt en geagt: Het zelve word meest uit Frankrijk gebragt, als mede van Koningsbergen, in blokken of gezaagde planken en bladen, van allerleij breete, lengte en dikte, welke de Werklieden dan verkiezen na dat zij ze noodig hebben. Ook worden de dikke wortelen van deeze boom niet weg geworpen, want dewijl dezelve dikwils fraai geadert zijn, zo dienen ze mede voor de Schrijnwerkers tot fraai ingelegt en ander werk: De prijs van dit hout is verschillig, naar dat 't min of meer zuiver, breed en fraai van draat is. Tot grove Huis-bouweragie of Balkwerk is het niet dienstig, dewijl het daar toe te bros is.

Dit hout is ook een goed brandhout, maar dewijl het daar toe, wegens 't gemelde gebruik te kostbaar is, zo word het daar toe hier te Lande weinig gebruikt, ten waare het afval en de takken.

Wat het Medicinaale gebruik van deeze boom betreft, zo worden de bloemen en bladen daar van, zaamentrekkende en verwarmende van aart zijnde, uitwendig gepreezen, om de melk op te droogen.

De gedroogde bloemen agt men zeer dienstig, tegen de opstijging der moeder, gepoedert tot een vierde lood ingenoomen.

Het afkookzel van de bladen, zuivert de vuile wonden en verzweeringen, inzonderheid als er een weinig *zuiker* onder gemengt word; dood ook de wormen in de wonden.

Het gedistilleerde water uit de groene *nooten* of bladen, word zeer dienstig geagt tegen allerleij inwendige verhittingen, en in kwaadaardige besmettelijke koortzen, kinderpokjes en maselen.

De verbrande kern van de *nooten*, warm in de tandkas gedrukt, waar uit een tand getrokken is, en er een aanhoudende bloedstorring op volgt, stilt de bloeding zonder pijn, gelijks veelmaalen ondervonden is.

Volgens de Heer BOERHAVEN is het water, dat in de maand Maart uit de wortel van deeze boom door insnijding zijpelt, het hoogste middel tegen de vallende zie te en steen; maar het zap uit de takken is zuuragtig.

De gepoederde inwendige schil tusschen de pit, word

zeer gepreezen, tegen't winderig colijk en roode loop, tot één half drachma ingenoomen.

Daar word ook een *rob* uit de onrijpe *nooten* bereid, welke dienstig is tegen blaren in de mond, en ſprouw, ontſteeking der keel en gezwollene amandelen; men maakt er ten dien einde een gorgel-water van; ook dient deeze *rob* in de engborſtigheid.

De *olie* is uitwendig dienstig tegen gezwellen; ze bewaart ook het haair voor uitvallen, en doet het weder aangroeijen.

Men zegt dat als men de Paarden en andere Dieren met 't afkookzel van de *noote-bladen* wascht, dezelve die geheele dag niet van de Vliegen zullen gekwelt worden. Het afkookzel van de noote-bolſters is zeer goed volgens 't zeggen van zommige, om Weegluizen te verdrijven.

Hoe men de Oker-nooten confijt.

Neemt onrijpe *nooten*, de grootſte en ſchoonſte, eer de dop hard is, zijnde omtrent *St. Jan*, 't welk men kan onderzoeken door midddel van een naalde er in te ſteeken, want als die er gemakkelijk doorgaat, is de dop nog niet hard; prikt er met een naalde of priem hier en daar gatjes door, legt ze dan in versch zuiver water, en laatze daar in 5 à 6 dagen ſtaan, mits dagelijks twee of drie maal versch water er opgietende, om er de bitterheid uit te trekken; kookt ze daar na in een ketel met water daar wat *zout* of *ſalpeter* in gedaan is, niet langer dan tot dat ze beginnen week te worden; vervolgens uit 't water gedaan zijnde, laat ze op een teems verlekken, en lardeert ze dan met *kruidnagels* en *caneel*, als mede, zo men wil, met dunne ſnippels van *oranje-* of *citroen ſchil*; doet ze dan in een maatig dik gekookte geclarificeerde *ſijroop*, van *zuiker* bereid, en laat ze daar in zagtjes koo ken tot dat de ſijroop zijne behoorlijke dikte heeft, of begint te kleeven; doet de *nooten* dan in een verglaasde pot of confituur-glas, giet er de ſijroop over en bewaart ze wel toegeſlooten; maar men moet zorg draagen, dat de *nooten* wel met de ſijroop overdekt zijn en blijven, anders bederven ze; men kan ten dien einde zuivere ſtukjes leij boven over de *nooten* leggen, om ze onder de ſijroop te houden. Tot één pont *nooten*, heeft men ongeveer één pond *witte zuiker* noodig.

De *nooten* worden ook eerst geſchilt zijnde, geconfijt, 't welk op dezelfde wijze geſchied, als alleen dat men de *nooten* ſchilt tot op het witte, zo dat er geen groen aan blijft, en dezelve dan voorts in zuiver water gooit, om dat ze anders zwartagtig worden; dit confijt noemt men *witte geconfijte Nooten*. Die met de groene ſchil geconfijt worden, verſtrekken tot een zagte purgatie.

Wil men de *nooten* in *honing* confijten, zo geſchied zulks op dezelfde wijze; moetende daar toe beste *honing* genoomen, en dezelve door kooking wel gezuivert worden. Dit is minder kostbaar als met zuiker, en geeft ook een aangenaame en gezonde *confituur*; hoe wel in allen zo geurig niet voor keurige tongen.

Om de olie van Nooten te maaken.

Dit geſchied op de gewoone wijze; men neemt de pit uit de gekraakte nooten, doet er 't affcheidzel van af, ſtampt ze klein, en perst er de olie op een Olie-molen uit, als men veel *nooten* heeft, om veele olie te maaten; anders kan men de olie ook door een kleine handpers daar uit perſen, enz.

OKULATIE, zie OCULEEREN.

OLAMPI, is een harde, geele wat na den witten trekkende, doorſchijnende gom of hars, die naar de *Copaal* gelijkt, zijnde zoet en een weinig zamentrekkende: Ze word uit America gebragt, en zomtijds in de genees- en heelkonst gebruikt, hebbende een ontbindende, afvagende en opdrogende kragt.

OLEA, zie OLIJF-BOOM.

OLEA AETHIOPICA, zie ROOSEN-HOUT.

OLEAGIJROSUS, *olieagtig*, *vetagtig*; hier door verſtaat men al 't geen 't welk eenige vettigheid als olie in zig heeft; gelijk bij voorbeeld de *amandelen*, *nooten*, en eenige andere zaaden, ook andere dingen.

OLEANDER, *Laurier-roojen*, in 't latijn *Nerium*; *Laurus roſea*; *Rhododendrum* DODONÆI: Daar zijn verſcheide zoorten of veranderingen van dit heester of klein boom-gewas, als

1. De *gemeene Oleander* met rooſen-roode of witte bloemen.
2. De *Indiaanſche ſmalbladige Oleander*, met incarnate of witte welruikende bloemen.
3. De *Indiaanſche breedbladige Oleander*, met dubbelde incarnate, witte of bonte welruikende bloemen.
4. Dezelfde met fraaije bonte bladen.

Beſchrijving. De eerſte zoort wast boomagtig op, met takken die digt met bladen bezet zijn, zijnde vrij langwerpig of ſmal lanſenformig, op de wijze als de amandel-bladen, maar dikagtig, hard en glad; aan de top der takken komen veele vijfbladige bloemen in groote trosjes te zamen voort, die de gedaante van kleine roode of witte roosjes hebben, en een cierlijke vertooning maken; na de bloemen volgen rol ronde puntige peulen, van ongeveer een vingers lengte, bevattende verſcheide zaden met een witte wolagtige haairigheid, die met de wind verwaait.

Daar is eene verandering van, die wit- en roodbonte bloemen draagt, dog die zeldzaam is.

Die overige zoorten verſchillen in de gedaante niet of weinig van de vorige, dan in 't geene haare benamingen aanwijzen; maakende de bloemen niet alleen een fraaije vertooninge, inzonderheid de dubbelde zoorten, maar hebben ook een aangename zoete reuk, en zijn derhalven waardig, om in aanzienlijke plaizier-tuinen gekweekt te worden.

Plaats. De eerſte zoort groeit in Sicilien, Candien, Griekenland, Sijrien, enz. inzonderheid omtrent de rivieren; de overige zoorten worden in Oost- en West-Indien gevonden.

Daar is ook een medezoort van de *oleander*, waar van op 't artijkel CODAGA-PALA geſproken is.

Kweeking. Deeze gewasſen worden bij ons alle vermeerdert door de uitloopers of wortelſpruiten; of door inlegging der jonge takken, op de gewoone wijze, in 't voorjaar; moetende men vervolgens de jonge planten, bewortelt zijnde, ieder in een pot planten, en verder onderhouden, gelijk andere dergelijke planten; beminnende dezelve liefst, een goede losſe, wat zandagtige grond en veel water, inzonderheid in de zomer; in de winter moet men ze in het oranjehuis bewaaren, op de wijze als de *Mijrtus*, en andere dergelijke tamelijk harde uitlandſche gewasſen, en in de zoomer plaatst men ze op een warme ſtandplaats van de tuin; doch de Indiaanſche zoorten moet men, als men 'er fraaije bloemen van hebben wil, in de zoomer in een trek- of glaſe-kas plaatzen, en over dag veel lucht, door openzetting der glazen, laaten genieten, en veel water ge-

ven,

ven, anders gaan de bloemen niet wel open en bloeijen onvolmaakt, die zich anders, volmaakt bloeijende, zeer fraai, gelijk gezegt is, vertonen.

Eigenſchappen. Deeze gewasſen hebben geen gebruik in de Geneeskunde; maar men zegt dat de bladen een tegengift voor de Menſchen tegen Slangen beeten zijn, maar een venijn voor de Beesten; als mede dat men met het zap van dezelve, de pijlen vergiftigt, om doodelijke wonden te maaken; enz.

OLEASTER; *Wilde* of *Boheemſche Olijf-boom*; *Duitſche Rhus*; in 't latijn *Elæagnus*; *Olea ſilvestris*; *Olea bohemica*; *Zizipphus alba* DODONÆI. Daar zijn verſcheide zoorten of veranderingen van, als

1. De *Oleaster*, met breede bladen en groote vrugten.

2. De *Oleaster*, met ſmalle bladen en kleine zoete vrugten.

3. De *Oleaster*, met ſmalle bladen en kleine rondagtige zuure vrugten.

4. De *Oleaster*, met lange ſmalle bladen en kleine vrugten.

Beſchrijving. De eerſte, die taamelijk groot worden kan, heeft langwerpige puntige zagte witagtige bladen, die veel naar de Wilge-bladen gelijken; uit de oxels der bladen van de jonge takken, koomen kleine geelagtige holle bloemtjes bij malkander voort; waar na langwerpig-ronde vleeſchige vrugten volgen, met een zaad-korrel van binnen, naar die van de Olijven gelijkende; en van een zoetagtige ſmaak.

De overige zoorten, verſchillen niet of weinig van de voorgaande, dan hoofdzaakelijk in het geene haar benaamingen aanwijzen.

Plaats. Deeze zoorten van *wilde Olijf-boomen* groeijen in Italien, Spanjen, Levant, Sijrien, Cappadocien en elders; men kweekt ze ook bij ons in de tuinen aan, om de verandering van boom-gewasſen, maakende een goede vertooning onder andere gewasſen.

Kweeking. De vermeerdering van deeze boomen, kan bij ons niet wel anders geſchieden dan door uitloopers, of door inlegging van jonge takken in het voorjaar, op de gewoone wijze (zie KWEEKING); men ſnijd daar na in het volgende voorjaar, de bewortelde inleggers van de Moer-boom af, en plant ze op zich zelfs, het zij voor eerst in de kweekhof, tot dat ze wat grooter geworden zijn, of ter plaatze daar ze zullen blijven ſtaan. Ze beminnen liefst een goede losſe zandagtige grond, en kunnen onze winterkoude vrij wel doorſtaan, inzonderheid als ze een voor de ſcherpe winden gedekte ſtandplaats hebben; anders gaan ze in ſtrenge winters ook wel verſterven; dog als men als dan haare wortel met ſtroo of lange ſtrooagtige mist dekt, blijven de wortels behouden en maaken weder nieuwe ſpruiten.

OLEA SIJLVESTRIS, zie OLEASTER.

OLECRANON, zie ELLEBOOG.

OLERIS ATRI SEMEN; is het zaad van de *boere* of *bruine kool*, die ook de naam van *Olus atrum* draagt

OLEUM, zie OLIE.

OLEUM AETHEREUM, zie OLIE.

OLEUM ARTIFICIALE, door de konst bereide Olie, zie OLIE.

OLEUM BALANINUM, zie BEN-OLIE.

OLEUM COMPOSITUM; *Zamengeſtelde Olie*, die uit verſcheide Ingredienten bereid is.

OLEUM COCTUM; *gekookte Olie*, die door kooking bereid is. Zie OLIE.

OLEUM CORROSIVUM; *bijtende Olie*, gelijk uit zommige mineralien koomen, bij voorbeeld *Vitrioololie*, enz.

OLEUM COSTINUM; is eene zaamengeſtelde *Olie* door infuſie; die uit *cost-wortel*, *marjolein toppen*, *caſſiebast* en *olie van ſeſamum* door digestie bereid word.

OLEUM DE CADE; *Ceder-olie*, is een *olie* die in Zuid-Frankrijk, Italien en elders uit de kleine Ceder-boom gedistilleert word, dog is bij ons weinig bekent, zie ook CEDER-OLIE.

OLEUM DE CEDRO; is die *Olie* welke uit de buitenſte geele ſchil van de *Cedraat*, een zoort van Citroen of Limoen zijnde, in Italien, Spanjen enz. door konst gedrukt word, en die een zeer aangenaam ruikende en gezonde *olie* is, wordende ons ook uit Italien toegezonden; zie CITROEN BOOM. Men distilleert ook een diergelijke *olie* bij ons uit de Citroen of Limoenſchillen, doch die in allen niet zo aangenaam en ſterk van reuk en kragt is.

OLEUM DE KERVA; *Oleum kikinum*; *Oleum ficus infernalis*; is een *olie* die uit de zaaden van een zoort van *Wonder-boom* (*Ricinus*), of zo genoemde *Grana tiglia*, gekookt en uitgeperst word.

OLEUM DESTILLATUM, VEL STILLATITIUM; *gedistilleerde Olie*. Zie OLIE.

OLEUM EMPIJREUMATICUM, *aangebrande Olie*, zie OLIE.

OLEUM ESSENTIALE; *Weſenlijke Olie*; is de fijnſte gedistilleerde *olie*, of 't fijnſte en kragtigſte weezen, de *balſem* (*eſſentia quinta*) uit de Planten, weshalven ze van de Franſchen en Italianen ook *Eſſence* genoemt word. Zie OLIE.

OLEUM GLACIALE ANTIMONII, is het zelfde als *Butijrum antimonii* of *Boter van antimonie*; zie op dat artijkel.

OLEUM HERACLINUM, zie HASELAAR.

OLEUM INFUSUM; *olie door Inweeking*, is zodanige, die door weeking van een of meer Ingredienten in *olie*, door digestie in een matige warmte toebereid word; zie OLIE.

OLEUM KAJAPUTI, is een *Olie* die uit Oost-Indien, gebragt word, maar men weet eigentlijk nog niet zeeker, hoe of waar van dezelve gemaakt word: Zommige zeggen van de bladen van zekere boom, *Kajaputa* genoemt; men prijst ze ondertusſchen uitwendig om te ſmeeren, tegen alle ziektens en gebreeken der zenuwen.

OLEUM LATERINUM, of *Oleum Philoſophorum*, *Olie van Tichel-ſteenen*; is eene met Tighel-ſteenen gedistilleerde olie, die op de volgende wijze bereid word:

Neemt zuivere oude onverglaasde Tichelen of Dakpannen, in groote ſtukjes geſtoten en vervolgens in een ſterk brandend kolen-vuur gloeijende gemaakt zijnde, bluscht ze in heldere oude *boom-olie*, die in een bekwaam groot aarden vat gedaan is, en dekt het ſchielijk toe, om dat anders de olie in de brand raakt; laat die zo 10 à 12 uuren dus ſtaan, tot dat de tichelen wel van de olie doortrokken zijn; als dan neemt dezelve daar uit en ſtampt ze tot een grof poeijer; doet 't zelve in een wel verglaasde retort, die zo groot moet zijn, dat er een derde van ledig blijft, zet 't dan in een Reverbereer-oven, en legt er een Ontvanger aan, luteert vervolgens de naden nauwkeurig, en begint trapswijze te distilleeren met een zagt

vuur,

vuur, tot dat de Retort gloeijend word; hier mede aanhoudende, tot dat er geen dampen en olie meer over gaat: Neemt dan de olie uit de Ontfanger, en giet dezelve op een wel gedroogt tichel ſteen-poeijer, zo veel genoeg is, om er kleine balletjes van te maaken; doet de balletjes dan in een glaſen retort, zet ze in het zand, en voegt er een recipient aan, luteert de naden en vermeerdert het vuur traps wijze, en haalt de *olie* weder over, om ze aldus te rectificeeren; is er dan nog eenig *phlegma* bij, zo moet men zulks affcheiden.

Deeze *olie* is een deftig uitwendig middel, tegen de pijn der gewrigten, gezwellen, verſtopping der milt, miltgezwellen, lammigheid, kramp en krampagtige moertrekkingen of moers-verſtikking, kinkhoest, enz.; als mede in kwaade ſchurft, zeere hoofden, haair-worm, en meer andere dergelijke uitwendige gebreken, inzonderheid met *eijer olie* verzagt, of met andere goede middelen vermengt, naar de omſtandigheid. Men geeft ze ook wel inwendig, tegen inwendige kramp-trekkingen, enz. van 2 tot 4 druppels in *wijn*.

OLEUM LAURINUM, *Laurier-olie*; is de *Olie*, die uit uit de verſche *Laurier beſiën* of *Bakelaars*, door kooking en uitperzing verkregen word; zie LAURIER-BOOM.

OLEUM OLIVARUM; *Olijf-olie*, gewoonlijk *Boom olie* genoemt, is de bekende en veel gebruikelijke *olie*, die uit de *Olijven*, de vrugten van de *Olijf-boom* in Zuid-Frankrijk, Italien, Spanjen, Portugal, en veele ander warme, landen door uitperzing in menigte verkregen, en over al verzonden word: Zie OLIJF-BOOM.

OLEUM OMPHACINUM, is een *Olie*, die uit de onrijpe *Olijven* geperst word; hebbende een zamentrekkende en verkoelende kragt.

OLEUM OVORUM; *Eijer-olie*; zie op 't artijkel EIJ.

OLEUM PALMÆ; *Palm-olie*; is de uitgeperste *Olie* uit de Pit van de vrugt des *Palm-booms*, die meest uit Afrika gebragt word: Deeze *Olie* is dikagtig als boter; ze moet versch en niet ranſig, maar van een goud, geele koleur, zoete ſmaak, en aangenaame reuk als violen zijn; de oude is meest wit. Ze is van een goed gebruik in de genees- en heel-kunde, dienende zeer tegen de pijnen der leden, en rug-pijn, enz. Men gebruikt ze zo wel uitwendig, om er mede te ſmeeren, als inwendig in warme *wijn* of warm *bier* gemolten. Zie ook PALM-BOOM.

OLEUM PAPIJRI *vel Chartæ*; *Papier olie* word verkregen, als men het papier op een bord in de brand ſteekt; blijvende dan na de verbranding een *olie* of vogt over, dat ſcherp en wat *corroſijf* is, en zeer gepreezen word tegen de *Haairworm*, *Wolf* en andere dergelijke kwaadaardige ſchurften en uitwendige zweeren, dezelve zo men zegt, binnen weinige dagen geneezende.

OLEUM PER INSOLATIONEM; *Olie in de Zon bereid*; verſchilt niet van de *olie* door *Infuſie* of Inweeking, dan dat men de *Olie* met de de Ingredienten in de Zon zet en daar in laat trekken; waar toe de heete zomerdagen de beste tijd is; men gelooft niet zonder reden, dat zodanige *olie*, wegens de influentie van de zonneſtraalen, beter of kragtiger is, dan andere van dezelfde zoort, die op de gemeene wijze door vuur-warmte, gedigereert word.

OLEUM PETRÆ, zie PETER-OLIE.

OLEUM PHILOSOPHORUM, zie OLEUM LATERINUM.

OLEUM TALCI; *Talk-olie*; is een *Olie* die uit *Talk* op verſcheiderhande wijze bereid word, dog het welke meest geſcheid door middel van de *Talk* met Wijnſteen en Salpeter in 't vuur, eenige uuren lang te calcineeren, en dan de kalk in de kelder te plaatzen, om tot een *olie* of *liquor* te ſmelten; men houd deeze *olie* voor een best blanketzel; dog ze is zeldzaam, en zommige willen, dat het er geheel niet in weezen is, of kan gemaakt worden.

OLEUM TERRÆ, zie AARD-OLIE.

OLFACTORII NERVI, zie REUK-ZENUWEN.

OLFACTUS, zie REUK.

OLIBANUM, zie WIEROOK.

OLIE; in 't latijn *Oleum*. *Olie* is naar 't uiterlijke aanzien, een vette, ſmeerige, en vloeibaare ſtoffe, welke vuur vangende, met een vlam brand, en zich met geen water op zich zelfs vermengt, maar daar boven op drijft of naar de grond zinkt, dog daar in tegen zich met alle andere *Olien*, als mede met dik vet en wasch laat vermengen, en de zwavel oplost: De *olie* naar zijn inwendig mengzel beſchouwt, zo beſtaat ze in 't algemeen uit water en aarde, en wel uit de twee de zoort van de *Becherſche* aardens, welke van het brandbaare beginzel afhangt, en die zeer nauw met elkander verenigt zijn; ondertuſſchen zijn de zeer veelerleij en verſchillige zoorten van *olien*, eenigzins verſcheiden van aart, ten deele om dat de eene *olie* uit grover of fijner aarde, en zulks in minder of meerder hoeveelheid beſtaat, en ten deele ook, door de natuurlijke vermenging met eenig daar bij koomend geſpecificeert zout, ſchoon in eene geringe hoeveelheid.

Men onderſcheid de *Olien* in het algemeen, in twee hoofdzoorten, als in *Natuurlijke* (*olea naturalia*), en *door Konst-verkregene olien* (*olea artificialia*), welke laatſte wederom in verſcheidene zoorten onderſcheiden worden, als volgt.

Men kan de *Olien* gevoeglijk onderſcheiden in de volgende.

1. *Natuurlijke Olien.*
2. *Uitgeperste Olien.*
3. *Door weeking, of kooking bereide Olien.*
4. *Gedistilleerde Olien.*
5. *Olien van verſchillige natuur.*

I. De *natuurlijke Olien*, zijn zodanige, welke de natuur, door dezelve van zelfs reeds afgeſcheiden, ons levert, zonder eenige konst er toe in 't werk te ſtellen, gelijk bij de overige konstige geſchieden moet, om ze uit eenig ſubject, dat *olie* bevat, te verkrijgen: Daar zijn maar weinig van de *natuurlijke Olien*, namelijk de *Naphta*, *Aard-olie* en *Peter olie*; dog zommige rekenen hier bij ook de vettigheden der Dieren, als *Room*, *Boter*, *Merg*, *vet van Honden*, *Ganſen*, *Eenden*, *Hoenderen*, enz.

II. De *uitgeperſte Olien*, zijn zodanige, welke door middel van eene ſterke drukking onder een pers uit de olie bevattende ſubjecten geparst worden, welke bij gevolg de *olie*, rede door de natuur toebereid, in zich hebben, en die alleen door de konst daar uit gehaalt word.

Deeze *olien* koomen meest alle uit het Planten rijk, behalven eene zoort, uit het Dieren-rijk, te weeten de *eijer olie*; en worden hoofdzaakelijk gemaakt uit vrugten en zaaden, waar van de volgende de gebruikelijkſte zijn, *zoete en bittere amandelen*, *olijven*, *lijn-zaad*, *raap zaad*, *hennip zaad*, *ſeſam-zaad*, *anijs-zaad*, *ben vrugt*, *okernooten*,

neoten, *haaſe-nooten*, *pingels*, *piſtacien*, *papaver-zaad*, *eickels*, *perſik-korrels*, *abricoſe-korrels*, *vlierbeſie-korrels*, *biljenkruid-zaad*, *mostert zaad*, *rakette-zaad*, *nardus-zaad*; *de vier groote verkoelende zaaden*; item *muscate-noot*, *foelie*, enz. waar van de meeste in de Geneeskunde dienen, en zommige ook tot het huishoudelijke gebruik.

Wegens de uitperzing ſtaan de volgende dingen aan te merken; 1. dat men de zaaden, vrugten, of andere dingen, daar men de *olie* uit perzen wil, voor af in een ſteenen of houte mortier ſtampen en kneuzen moet; om dat er anders veel *olie* in te rug blijft; 2. dat niet alleen de geſtampte ſtoffe, maar zelfs ook de drukpers voor de perzing moet warm gemaakt worden, dewijl op deeze wijze de affcheiding der *olie* veel beter geſchied, en er meer *olie* koomt; hoewel 't zeker is, dat de koude perzing de zuiverſte en langduurenſte *olie* geeft, zo dat het beter is dat men de droge ſtoffe koud perst; dog kan een matige warmmaaking niet ſchadelijk zijn, inzonderheid in de winter; 3. dat indien de ſtoffe al te droog was, men dezelve voor dat ze warm gemaakt word, wat moet bevogtigen of laaten weeken; 4. dat men de ſtoffe in een nieuw hennipen zakje moet doen, op dat er geduurende de perzing geen geheele ſtukjes door 't zakje gedreven worden; 5. dat de drukking in 't begin zagt, daar na ſterker, en eindelijk heel ſterk geſchiede, en daar en boven de ſtoffe nog een tijd lang in de pers moet gelaaten worden; indien men dit alles niet wel in agt neemt, zo zal men nooit klaare, maar een troebele *olie* bekoomen; 6. dat mén deeze *olien*, om dat ze veele waterdeeltjes in zich bevatten, en daar door ligtelijk ranzig worden, uit een kolf kan rectificeeren; 't welke geſchied door bijvoeging van geſtooten tſchels, asch, krijt enz., op dezelfde wijze als de *oleum laterinum* gemaakt word (zie aldaar).

De gemengde *olien*, of *zamengeſtelde uitgeperſte olien*, daar men verſcheide zaaden en andere dingen, gepoedert onder malkander mengt en dan uitperst, worden op de voorige wijze bereid; dog deeze zijn weinig in gebruik.

III. De door *Infuſie* of weeking toebereide *olien*, zijn zulke *olien*, waar in eenige ſtoffe gedaan, en de *olie* vervolgens eenige tijd in een zagte warmte, of (bij de zomer) in de zon gezet en gedigereert, en ten laatſten de *olie* van de ſtoffe, met een zagte uitperzing, afgegooten en doorgezijgt word.

De *olie* die hier toe gebruikt word, kan drieërlei zijn, als *boom-olie*, *amandel-olie*, en *ben-olie*, dog welke verſchillig gebezigt worden, naar den aart der ſtoffen.

Door deeze *Infuſien* beoogt men gewoonlijk, om tweërlei zoorten van *olie* te maaken, als 1. *welriekende*, die enkel voor de reuk dienen, en om andere dingen, als *pomade*, *blanketzels*, enz. een aangenaame reuk daar mede te geeven, en 2. *heelkundige olien*, tot 't gebruik in de Heelkunde: Dog de eerſte welruikende zoort word hier te lande bij na nooit, maar veel in Italien, Spanjen en Portugal enz. bereid; eensdeels om dat men de *ben olie*, welke daar toe noodig is, niet wel hebben kan, en anderendeels en wel meest, dewijl men in deeze koude luchtſtreeken, de daar toe benoodigde bloemen, niet in genoegzaame meenigte heeft. De voornaamſte deezer *olien* is de *jasmijn-olie*; dog men maakt ook dergelijke welruikende *olien* van *tuberoſen*, *hijacinthen*, *jonquilles*, *rooſen*, *geele violieren*, *blauwe violen*, en meer andere. De manier om deeze *olien* te bereiden, kan men zien op het artijkel JASMIJN.

Van de *Heelkonſtige olien* door *infuſie* bereid, heeft men twee hoofdzoorten, als van *Planten* en *Dieren*, en van de eerſte wederom tweërlei, *enkelde* en *zaamengeſtelde*. De enkelde worden tot het Chirurgicaale gebruik hoofdzaakelijk bereid uit de volgende planten; *rooſen*, *witte lelien*, *violen*, *geele violier bloemen*, *camille-bloemen*, *vlier bloemen*, *wolkruids-bloemen*, *St. Jans-kruid-bloemen*, *zevengetij bloemen*, *munte*, *marjoleine*, *alſem*, *ruite*, *dille*, *averruit*, en de vrugten van de *balſemine* en *momordica*.

De zaamengeſtelde zijn, de *koſt-olie*; de *pijnſtillende olie* van MIJNZICHT, en de *maag-olie* van CRATO.

De manier om deeze enkelde *olie* te maaken, is zeer ligt: Men neemt de bladen, bloemen of vrugten enz., daar men een *olie* van bereiden wil, en die zuiver moeten zijn; men ſnijd dezelve in ſtukken, als ze niet klein zijn en doet ze in een vles, en giet er *olie* bij, zo veel dat ze daar mede wel overdekt zijn; vervolgens zet men de vles, wel geſtopt, één week á twee of langer, in warm zand of asch, of op een andere matig warme plaats, dezelve altemets eens omſchuddende; daar na zijgt men de *olie* door een doekje, en drukt teffens de bladen of bloemen wat uit, zo is de *olie* bereid, die men dan in een vles tot 't gebruik bewaart. Wil men de *olie* in de zonne bereiden, zo moet men de vles op een plaats zetten, die de geheele dag door de zon kan beſcheenen worden, en men moet ze daar twee á drie maanden laaten ſtaan, dezelve weekelijks eens omkeerende en omſchuddende. De *olie* die hier toe gebezigt word, is gewoonlijk beste *boom-olie*; dog men kan ook eenige andere uitgeperſte *olien* daar toe neemen, naar begeeren. Om deeze *olie* kragtiger te maaken, kan men de eerſte geinfundeerde *olie*, wederom op verſche kruiden enz. van dezelfde zoort gieten en laaten weeken, als vooren.

Wat de *zaamengeſtelde olien door infuſie* betreft, deeze worden op dezelfde wijze bereid als de voorige *enkelde*; alleen ſtaat aan te merken, dat als er eenige dingen bij koomen, die het niet noodig is te infundeeren, men dezelve eerst op 't laatſte, als de *olie* gereed is, bij dezelve doen moet.

De Dieren, daar de *geinfundeerde olien* meest van bereid worden, zijn de *groote Bosch-Mieren*, *Aard-wormen*, *Schorpioenen*, *Kik-vorſchen*, *Padden* en *Hagedisſen*; dog inzonderheid de drie eerſten. De manier om dezelve te vervaardigen, koomt genoegzaam met de voorige overeen; alleen ſtaat aantemerken, dat men die Dieren levendig in de *olie* doen moet, en dat men vooral zorg moet draagen, dat dezelve, inzonderheid de *Padden* geduurende de *Infuſie* of weeking, geheel onder de *olie* bedompelt blijven, dewijl anders het buiten de *olie* zijnde deel, heel ligt aan 't rotten gaat, en dan een afgrijſelijke en teffens zeer gevaarlijke venijnige ſtank van zich geeft; welke gevaarlijke ja doodelijke ziektens aan de Menſchen kan veroorzaaken. En dewijl deeze *olien* doorgaans vogtigheid uit de Dieren, inzonderheid uit de groote, aantrekken, zo is het nuttig en noodig, dat men het vogt van de *olie* na de bereiding, in een open vat en in de opene lucht door en zagte warmte uitdampt, of als er veel vogt bij gekoomen is, dat zich doorgaans op de grond zet, door filtratie daar van te ſepareeren.

Betreffende de *gekookte* of *door kooking bereide olien*, zulke zijn zodanige die werklijk over het vuur gekookt worden. Men heeft er in 't algemeen twee zoorten van, als

als *enkelde* en *zaamengeſtelde*; de *enkelde* zijn weder tweërlei, als met water uitgekookte, daar dan de *olie* boven op 't water drijft, welke vervolgens van het water, koud geworden zijnde afgenomen word; dewijl deeze *olien* doorgaans verſtijven als boter. Deeze *olien* zijn voornaamelijk de *laurier-olie*, *palm-olie*, *olie van cacauw*, en van *kerva*.

De tweede zoort van *gekookte enkelde olien* zijn zodanige, die door een enkelde plant of deel daar van, als *bladen*, *bloemen*, *vrugten*, *zaaden*, *wortel*, *bast*, *ſchil*, enz. of een enkel Dier of deel daar van in eenige uitgeperſte *olie* (gemeenlijk *boom-olie*) gekookt, van alle vogtigheid bevrijd, en ten laatſten uitgeperſt worden.

De manier om dezelve behoorlijk te bereiden, zo doet men de ſtoffe, klein geſneeden of geſtooten zijnde, in een vles, giet er genoegzaam *boom-olie* op, zo dat ze er één of twee vingerbreed over ſtaat, op één pond ſtoffe ongeveer twee of drie pond *olie*; laat ze dan eenige dagen op een warme plaats weeken, als dan doet dezelve in een verglaasde pan, en kookt het op een koolenvuur zagtjes, zo lange, tot dat een ſtukje van het Ingredient, of één druppel à twee van de *olie*, in 't vuur geworpen zijnde, niet meer kraakt, en ſchielijk begint te branden, het welk tot een teken verſtrekt, dat de waterigheid uitgedampt of verkookt is, en de *olie* de beste kragt uit de ſtoffe in zich getrokken heeft; als dan perst men zulks ſterk uit door een doek, zo is de *olie* bereid; dog om de *olie* kragtiger te maaken, zo kan men er weder van dezelfde verſche ſtoffe in doen, en op 't nieuw kooken, en zulks tot driemaal toe hervatten; als dan ten laatſten de uitgeperſte *olie* wat geſtaan heeft, ſcheid men de *olie* van het grondzop, en bewaart ze in een vles tot 't gebruik.

Bij deeze bereiding ſtaat nog aan te merken, dat men deeze *olie* behoort te kooken in een vat dat een nauwe mond heeft, en zulks zagtjes, om dat anders de beste welruikende deelen vervliegen, en de *olie* onkragtiger word; inzonderheid als het kragtig ruikende balſamijke planten of andere dingen zijn; kunnende de kooking ook gevoeglijk in het *marien-bad* geſchieden, of men maakt de *olie* van zodanig kragtig ruikende dingen, alleen door herhaalde Infuſie en extractie in een zagte warmte, het welk veel beter is: Maar als het planten of andere dingen zijn, die geen of weinig reuk hebben, gelijk bij voorbeeld, *maluwe*, *weegbree*, *doorwas*, *nagtſchaije*, *tabak*, *plompe-bloemen*, *krakebeſien*, *euphorbium*, *kik-vorſchenzaad* en dergelijke, zulke mag men wel in een open vat kooken en bereiden.

Van deeze *enkelde gekookte olien* zijn er veelerlei, dewijl ze uit een menigte van dingen kunnen bereid worden, dog de gewoonlijkſten, die men in de Apotheeken maakt en gereed houd, zijn die van *alſem*, *dille*, *munte*, *ruite*, *nagt-ſchaaije*, *quee-appel*, *witte lelien*, *roode rooſen*, *camille-bloemen*, *melilote-bloemen*, *zevengetij-bloemen*, *St. Jans-kruid-bloemen*, *geele violier-bloemen*, *vlier-bloemen*, *violen*, enz.

De *zamengeſtelde gekookte olien*, zijn de zodanige, daar meer als eene zoort van ſtoffe zaamen in de *olie* gedaan word, en worden om kort te gaan, op dezelfde wijze bereid als de enkelde, behalven dat men zelden de *Infuſie* en koking herhaalt: Waar bij men nog heeft aan te merken, dat als er ſterkruikende ſtoffen onder koomen, men de *olie* zeer voorzigtig in een vat met een enge mond moet kooken, om de kragt niet te verliezen, dog dat men beter doet zulke *olie* niet te kooken, maar alleen te infundeeren en in een zagte warmte te digereeren; en indien er harsſige of kleverige dingen bij zijn, zo moeten die op 't laatst na de extractie en uitdrukking er bij gedaan worden.

Men is gewoon, bij 't bereiden van gekookte *olien* wat *wijn* te doen, dog veele agten zulks thans onnuttig en onnodig, om dat het vogt dog alle weder moet weggekookt worden.

Men heeft voor deezen veele zoorten van deeze *zamengeſtelde olien* bereid, maar men maakt ze thans zelden alle meer; de voornaamſte die er nog van bereid worden, zijn de zamengeſtelde *capper-olie*, *nardus olie*, *coloquint-olie*, *peper-olie*, *bevergeil-olie*, *aardwormen-olie*, *maag-olie*, *zenuwen-olie* en *wind breekende olie*.

Wij moeten hier nog melden, dat men ook *olien* heeft die door *oplosſing* bereid worden, dog waar van maar weinige, en voornamelijk de *maſtix-* en *camfer-olie*, in gebruik zijn, en waar van de bereiding zeer ligt is; want men heeft maar een gedeelte zuivere *maſtix*, bij voorbeeld, één once klein geſtooten zijnde, in één vierde pond *rooſen-olie* te doen, en in de warmte te laaten ſmelten. Tot de *camfer olie* neemt men *zoete amandel-olie*.

IV. Wij koomen nu tot de *gediſtilleerde olien*, dat is, die door diſtillatie verkregen worden. Dezelve zijn tweërlei, als *eſſentieële olien* en *empijreumatiſche*, *aangebrande* of ſtinkende *olien*; waar van 't onderſcheid hoofdzaakelijk in de volgende dingen beſtaat; 1. dat gelijk in het algemeen de *gediſtilleerde olien* veel ſubtieler en vlugger zijn als de uitgeperſte *olien*, ook de *eſſentieele olien* veel fijner en vlugger als de *empijreumatiſche* zijn; 2. dat de *eſſentieele olien* altoos den reuk of ſmaak, en de meeste zelfs beide te zaamen, behouden, van het geene daar ze van gediſtilleert zijn; maar daarentegen de *empijreumatiſche olien* altijd, hoe dikwils zij ook gerectificeert worden, een ſtinkende, brandagtige of walglijke vreemde reuk en ſmaak hebben, die niet 't minſte overeenkoomt met 't geene daar ze uit getrokken zijn.

3. De meeste, zo niet alle *eſſentieele olien* behouden de voornaamſte eigenſchappen en kragt van de ſtoffe daar ze uit voortkoomen, en worden zelfs nog kragtiger; daar in tegendeel in de *empijreumatiſche olien* alle de eigenſchappen der ſtoffe geheel vernietigt word en verlooren gaat; 4. het onderſcheid tuſſchen beide *olien* beſtaat ook nog daar in, dat de *eſſentieele olien* alleen uit eenige vegetabilien, en zulks in een kleine hoeveelheid, maar de *empijreumatiſche olien* uit alle planten en Dieren, en zulks in tamelijke menigte, zelfs ook uit mineralien, kunnen gediſtilleert worden.

De *olea eſſentialia* of *eſſentieele olien* worden derhalven aldus genoemt, om dat ze de reuk en ſmaak, en dus de eſſents, of 't hoofdweezen bevatten van de ſtoffe daar ze uit voortgekoomen zijn. Zij draagen ook de naam van *olea ætherea* of *volatilia*, ten deele om dat ze zo licht in 't distilleeren overgaan en veel vlugger dan alle andere *olien* zijn, en ten deele ook wegens haare wateragtige dunheid, als mede wegens haare zeer fijne reuk en ſmaak; hoewel deeze laatſte benaaming eigentlijk alleen aan de allervlugſte, dunſte en die het ligtst over distilleeren, behoorde gegeeven te worden.

Deeze *eſſentieele olien* beſtaan doorgaans, gelijk alle andere, uit water en aarde; dog eigentlijk zijn het niet anders dan opgeloste of verdunde en geſubtiliſeerde harſen of balſems, vermits ze niet alleen uit zoortgelijke deelen beſtaan, als de harſen of balſems, maar ook het

zij

zij van zelfs door langheid van tijd, of door digeſtie en uitdamping, zeer ligt tot de dikte van een balſem, of week hars, ja zelfs door een handgreep, bijna in een oogenblik in een volkoomen hard hars, kunnen verandert worden; hoewel veel fijnder zijnde, als de natuurlijke harſen, die uit grover deelen beſtaan.

Deeze *olien* hebben in de *vegetabilien* voornaamelijk haaren zitplaats in de ſchors, fijne bladen, bloemen en zaaden, en bij zommige ook nog in bijzondere kleine plaatzen van die deelen: En men moet aanmerken dat men uit die ſtoffen, welke een *eſſentieele olie* geeven, tweërlei van zodanige *olien* distilleeren kan, die tamelijk verſchillen; naamelijk, naar dat zulks uit een verſche of droge ſtoffe, bij voorbeeld, *citroenſchillen*, geſchied; want de eerſte *olie* aan zich zelfs, zonder water gedistilleert zijnde, zal zeer ſubtiel, vlug en doordringende van reuk en ſmaak, maar de tweede, met water gedistilleert, zal veel dikker, grover en op ver na zo aangenaam van reuk en ſmaak niet zijn; ook eer binnen weinig jaaren, tot de dikte van een balſem over gaan: Ondertuſſchen worden de meeste *eſſentieele olien* van gedroogde *vegetabilien* gediſtilleert, dewijl dezelve wat meer *olie* geeven, ſchoon er veele van de beſte ruikende deelen bij 't droogen der vegetabilien en diſtilleeren, inzonderheid als men dezelve te ſchielijk en ſterk droogt; weshalven men zorg moet draagen, dat de drooging der *vegetabilien* niet in de zon of andere heete plaats, maar in de ſchaduwe en in matige warmte langzaam geſchiede, waar door de fijnſte deelen best behouden blijven.

Daar zijn veele van de gebruikelijke *eſſentieele olien*, en daar onder eenige, hoewel weinige, welke in het water naar de grond zinken, gelijk de *kruidnagel-olie*, *caneel-olie* en *ſaſſafras-olie*, daar anders de meeste zo niet alle de overige op het water drijven, niet tegenſtaande dezelve echter onder malkander in zwaarte en conſistentie zeer verſchillen; gelijk er ook hier en daar eenig onderſcheid in de koleur der *olie* is; want bij voorbeeld de *lavendel-*, *meliſſe-* en *roſemarijn-olien* zijn wit; *ſpijkolie* is groenagtig geel, *kruiſemunt-olie* geel, *thijm-* en *ſatureij-olie* bruinagtig, *ſaſſafras-*, *caneel-* en *kruidnagelolien*, zijn in het begin wel wit, maar worden na en na geel, en op 't laatst oud wordende, geheel bruin-rood; *alſem-olie* is bruinagtig- of groenagtig-zwart, *camille-olie* ſchoon blauw, enz. Men heeft ook eenige weinige *gediſtilleerde olien*, die in de herfst beginnen te ſtollen, gelijk de *anijs-olie*, *venkel-olie* enz, blijvende de overige zo wel 's winters als zomers vloeibaar.

Deeze *olien* worden alle uit de blaas, of door middel van een kolf en helm gediſtilleert; waar van men de manier, en wat daar bij verder waar te neemen ſtaat, aangeweezen vind op het artikel DISTILLATIE, *pag.* 518. en verſolgens; zullende hier alleen nog herrinneren, dat men uit geen andere planten of haare bijzondere deelen *eſſentieele olie* diſtilleeren kan, dan uit zodanige welke een aangenaame, ſterke en doordringende reuk hebben, hoewel er onder deezen ook zijn, die evenwel geen *olie* op deeze wijze geeven; gelijk bij voorbeeld de *jasmijn*, *witte lelien*, *tuberooſen*, *lelien van daalen*, enz.; maar daar men door expresſie zeer welruikende *olien* van bereiden kan, gelijk boven gezegt is.

Men dient verder te weeten, dat veele om de quantiteit der *olie* te vermeerderen, dewijl de meeste *vegetabilien* maar weinig *eſſentieele olie* geeven, er bij de diſtillatie *terpentijn* of *terpentijn olie* bij voegen: Andere vermengen de gedistilleerde *olien* met *amandel-* of *ben olie*, of met *hooggerectificeerde wijn-geest* (*Alcohol*); dat dit dikwils geſchied, daar aan heeft men niet te twijffelen; want hoe zou men anders veelerlei *eſſentieele olien* van *vegetabilien*, die maar weinig van zulke *olie* geeven, zo goed koop kunnen verkrijgen, als men ze dikwils koopt: Maar dit is een bedrog, en men heeft dan eene *olie* die vervalscht en niet zuiver is; het is wel waar, dat zodanige vervalschte *olien* de reuk en ſmaak, en ook den koleur zo lange behouden, als dezelve *olien* zonder bijvoegzels, maar zij zijn evenwel dan zo kragtig of goed niet, en kunnen zo wel tot het uit- als inwendige gebruik, daar deeze *olien* wel meest toe dienen, in allerleij ziekten of gebreeken, in welke ze anders dikwils van veel nut kunnen zijn, niet onverſchillig gebruikt worden, zonder veeltijds meer na- als voordeel aan den Lijder te doen.

Om de vervalſching deezer *olien* te ontdekken, heeft men de volgende middelen uitgevonden; 1. Is het, dat een *eſſentieele olie* met eenige uitgeperste *olie* vervalsch is, zo kan men het gemakkelijk ontdekken, door middel van een weinig *alcohol*, bij eenige druppels van de verdagte *olie* te doen, en 't zaamen te roeren; want de *alcohol* ontbind altijd de zuivere door diſtillatie voortgebragte *eſſentieele olie*, en vermengt zich daar mede, maar laat de uitgeperste *olie* onaangeroert; waar door men ook de menigte en evenredigheid der vervalſching kan vinden: Als men vervolgens bij de *eſſentieele olie* met de *alcohol* vermengt, water doet, zo zal het water zich met de *alcohol* vereenigen, en de *eſſentieele olie* zondert zich af in haare voorige zuivere geſtalte; 2. indien een *eſſentieele olie* met *alcohol* vervalscht is, ontdekt zich dit door de reuk en ſmaak; of beter op deeze wijze, laat eenige druppels van de verdagte *olie* in een glas met water vallen, indien nu de *olie* met *alcohol* vermengt is, zal 't water terſtond melkagtig-wit worden, 't welke niet geſchied als de *olie* zuiver is; en als men het glas ſchud, zal de *alcohol* zich met 't water vereenigen, en de *olie* blijft ontbonden over; 3. is het, dat de *eſſentieele olie*, met *olie van pijn-hout* of *van terpentijn*, of met de *terpentijn* zelfs bij de diſtillatie vervalscht is, zo ontdekt zich zulks met de tijd van zelfs, door 't gebrek van de natuurlijke ſmaak en reuk der *olie*; daar die van de *terpentijn* als dan in uitſteekt; dog ſchielijker kan de ontdekking geſchieden, als men een ſtuk papier of ſtukje linnen in de *olie* doopt en het voor een zagt vuur houd, want dan zal de fijne reuk van de waare *eſſentieele olie* eerder vervliegen, en de reuk van de terpentijn duidelijk rulkbaar te rug blijven: Ook kan de vervalſching met *terpentijn-olie* ontdekt worden, aan de met olie-verwen beſchilderde, of met letters beſchreevene glaſen, daar deeze olien in de winkels gewoonlijk in bewaart worden; want als ze daar mede vervalscht is, zal het ſchilderwerk of het ſchrift van de *olie* uitgaan, als ze bij het uitgieten daar over heen loopt, gelijk dikwils gebeurt; dat de zuivere olie niet doet. Maar men zegt, dat de vervalſching met andere dingen zodanig geſchieden kan, dat ze nauwelijks ontdekbaar is, ten zij door eene tafel van de *ſpecifieke* of bijzondere zwaarte, van ieder zoort der *eſſentieele olien*; maar deeze zwaarte is nog van weinige regt bekent; en men wil, dat hier toe de *balſem copaiva* onder andere zeer bekwaam is, dewijl die bij de diſtillatie veel *eſſentieele olie* geeft, welke aangenaamer van reuk en ſmaak is, als de voorgemelde onderwerpen. Hoe men de vervalſching van de kostbaare *ca-*

neel-olie anders ontdekken kan, zie op 't artijkel CANEEL.

Om de *esſentieele olien* wel en lange goed te bewaaren, zo moet men dezelve, dewijl ze zeer fijn en vlug zijn, in glaſen of andere vaten doen, die niet poreus zijn, en dezelve wel digt ſtoppen, met een blaas daar over, ook bij het openen der glaſen, dezelve niet lange open laaten blijven, want anders vervliegen en verruiken ze ligtelijk, inzonderheid in de warmte; waar door ze ook zeer dik worden, of wel veranderen; weshalven men dezelve ook altoos op een koele en drooge plaats moet zetten; op deeze wijze kunnen ze veele jaaren lang goed blijven.

Het ſtaat nog aan te merken, dat men ook *zamengeſtelde esſentieele olien* heeft, dog die zelden in de Geneeskunde gebruikt, en meest bij toeval verkreegen worden, te weeten, bij de diſtilleering van zamengeſtelde aromatieke geestige wateren, als bij voorbeelt van *carbonkel-water*, *anhalts-water*, *ſlag-water*, of tegen de *beroerte*, *moeder-water*, *maſtix-water*. enz.

Wat aangaat de tweede hoofdzoort van gediſtilleerde *olien*, naamelijk de *empijreumatiſche* of *ſtinkende olien*, dezelve beſtaan, zo wel als de uitgeperſte en esſentieele oliën, uit water en aarde: Dog ſchoon alle de drie natuur-rijken *empijreumatiſche olien* uitleveren, zo zijn ze echter niet alle van eenerlei aart, maar zeer tegen malkander verſchillende, hebbende die van de Dieren iets bijzonders boven de overige vooruit, hoewel deeze ook onder malkander verſchillen.

De ſubjecten waar van uit het vegetabiliſche of planten-rijk, een *empijreumatiſche olie* kan gediſtilleert worden, zijn kortom, alles uit dat rijk, 't zij geheele planten of eenig deel daar van, als, *hout*, *bast*, *wortel*, *ſtengen*, *bladen*, *knoppen*, *zaaden*, *vrugten*, *ſchil*, *korrel*, *zap*, *hars*, *balſem*, *kampernoeljen*, *mos*, *hooi* en *ſtroo*; als mede dingen die rede voorheen van *vegetabilien* bereid zijn, als van *lijnwaad*, *papier*, *roet*, *bier*, *wijn*, *azijn*, *gest*, *wijnſteen*, *zuiker*, *honing*, *meede*, *cijder*, *uitgeperſte* en zelfs *esſentieele olien*, *zeep*, enz. alle deeze dingen geeven eene *ſtinkende olie*.

Uit het Animaliſche of Dieren-rijk, kan men insgelijks uit alle Dieren een *ſtinkende olie* verkrijgen; 't zij uit geheele Dieren of ſtukken daar van, het zij *viervoetige Dieren*, *Viſſchen*, *Vogelen*, of *Inſekten*, enz.; het zij *huid* of *haair*, *wol* of *zijde*, *klauwen* of *hoorns*, *tanden* of *graaten*, *vleesch* of *beenderen*, *bloed* of *pis*, *ſpuwſel* of *drek*; eetbaar of venijnig, *Kreeften* of *Padden*, *Oeſters* of *Slangen*, enz. en de bereiding is van alle eenerleij, dog het eene ſubject geeft meer *olie* als 't ander, ook van verſchillende aart.

Uit het Mineraliſche rijk, kunnen maar eenige weinige *ſtinkende olien* gediſtilleert worden, en zulks alleen uit bitumineuſe ſtoffen, als uit *ſteen-koolen*, *asphalt* of *Joden-pik*, *barnſteen*, *ombre* en dergelijke: Want ſchoon men meeer andere *olien* heeft, die den naam van minerale *olien* draagen, als bij voorbeeld, *vitriool-olie*, *zwavel-olie*, *ſalpeter-olie*, enz., zo zijn zulke echter geene ware *olien*, maar niets anders als geconcentreerde of verdikte zuure geesten; gelijk men ook uit de metaalen geene waare *olien* trekken kan, ſchoon zommige van een *lood-olie* en *metaaliſche olie* enz. ſpreeken, die echter niets anders zijn als een *olie* uit de *azijn*, die bij de preparatie gebruikt word.

Schoon men nu een groote menigte zoorten van *empijreumatiſche olien* zoude kunnen maaken, inzonderheid uit 't planten- en Dieren-rijk; zo worden echter tot 't gebruik in de Genees- en Heelkunde maar eenige weinige vervaardigt, als voornaamelijk, de *wijnſteen-olie*, *hartshoorn-olie*, *barnſteen-olie*; vervolgens nog *was-olie*, *zeep-olie*, *camfer-olie*, *pokhout-olie*, *galbaan-olie*, *haſelnoot-olie*, *oleum Heraclinum*, *ſaſſafras-olie*, *palmhout-olie*, *rooſen-* en *hout-olie*, enz.

Deeze *empijreumatiſche olien* worden alle uit aarden- of glaſen geharnaste retorten, met een gradueel ſterk vuur gediſtilleert, ten deele met en ten deele zonder *bijvoegzel*.

Met *bijvoegzel* worden zulke ſtoffen gediſtilleert, die door de warmte geweldig ſchuimen, of zich opblaaſen en uitbreiden, en zich dus ligtelijk tot in de hals der retort opheffen en in de ontfanger loopen; of dezelve ook wel met gewelt en gevaar doen in ſtukken ſpringen; zulke ſtoffen zijn voornaamelijk alle harſige en vette dingen, als bij voorbeeld, *barnſteen*, *wasch*, *vet*, *ſmeer*, *uitgeperſte olien*, *maſtix*, *zuiker*, *zeep*, *roet*, *galbaan*, *ſteen-koolen* en dergelijke: Deeze ſtoffen worden derhalven, na dat ze klein geſtooten, geſneeden, of geſmolten zijn, met eenig *bijvoegzel* vermengt, het welk de opblaſing en overklimming belet; waar toe verſcheiderhande dingen kunnen dienen, als voornamelijk zuiver *zand*, *uitgeloogde asch*, *oven-leem*, *krijt*, *tabakspijpen-aarde*, *bolus*, fijn geſtootene *tichelſteenen* of geheel uitgebrande *beenderen*.

Zonder *bijvoegzel* kan men alle dingen diſtilleeren, die hard en al of niet ligt vloeibaar zijn; als *houten*, *hoorns*, *klauwen*, *beenderen*, *haairen*, *zijde*, *wijnſteen*, *gedroogde wijn-gist*, *adderen* en dergelijke.

Dog hier bij moet men aanmerken, dat men alle bovengemelde ſtoffen, die anders ligtelijk opzwellen, ook zeer wel zonder *bijvoegzel*, en zonder gevaar van overklimmen of in ſtukken ſpringing der vaten, diſtilleeren kan, als men zich tijd wil doen, om eerst maar heel zagtjes te ſtooken, het vuur allengskens gradueel te vermeerderen, en de ſtoffe dus maar alleen de warmte te geeven, die ze flegts noodig heeft; ook behoeven de voegen juist niet op 't allernauwst geluteert te zijn; en men moet zich van een grooten ontfanger bedienen; ook de retort niet veel met de ſtoffe aanvullen: Maar dit vereischt eenige uuren meer tijd en gedult, kunnende anders de allerzwaarst te distilleeren zijnde dingen, die zich ſterk opblaaſen, op deeze langzaame en geduldige wijze zonder bijvoegzel uit gediſtilleert worden.

De diſtillatie gedaan zijnde, vind men in de ontfanger een waterige *liquor* of zogenoemde *zoutagtige geest* en een *empijreumatiſche* of *ſtinkende olie*; en van zommige ſtoffen ook een *vlug zout*: Men ſcheid vervolgens de *olie* van de geest door afgieting, of op de gewoone wijze van ſeparatie af; en dewijl dezelve als dan nog niet geheel zuiver is zo moet men dezelve op 't nieuw overhaalen en rectificeeren; 't welke twee, drie of meermaalen kan herhaalt worden, waar door de *olie* geduurig meer en meer van haar grof-, aardsch en pikagtig ſtinkend weezen gezuivert, en dezelve taamelijk klaar en ſubtiel word; dog verliezende nooit haare ſtinkende reuk geheel en al, ſchoon zommige daar door zeer in ſmaak veranderen.

Deeze *rectificatie* geſchied gewoonlijk ook met bijvoegſels; ſchoon dezelve ook zeer wel zonder eenig bijvoegſel op de bovengemelde wijze geſchieden kan. De bijvoegſels, die anders hier toe gebruikt worden, zijn verſchillig als *caput mortum*, *calcineerde beenderen*, *water*, *krijt*, *aſch*, *wijn-*

wijnſteen-zout, *ongeleschte kalk*, *wijngeest*, *zoutgeest*, enz. doch de gebruikelijkſte zijn *asch*, *kalk* en *gebrande herts-hoorn*; maar het dient geweeten, dat de bijvoegſels deeze *olien* veel kunnen veranderen en zulks verſcheidentlijk, naar de verſcheidentheid der bijvoegſels: Dus bij voorbeeld eenige *ſtinkende olie* dikwils over versch gebrand *herts-hoorn*, (10, 12 of meer maal) rectificerende, zo word de *olie* bijna geheel verdestrueert, zo dat men niet anders verkrijgt, als een daar mede geimprægneert water. Men heeft ook nog andere *bijvoegſels*, waar door zeer wonderlijke verſchijnzelen en omkeeringen voortkoomen, zo dat men op 't laatst niet van de verkregene *olie* weet te zeggen, wat ze eigentlijk is, of het olie of water, geest, dunne balſem, of een ander mengzel is; dat zig met allerlei vogten, als met water, wijn, wijn-geest, azijn, uitgeperſte en gedistilleerde olie, enz. vermengt en vereenigt.

Wanneer derhalven de *empijreumatiſche-olien* tot de genees- en heelkunde zullen gebruikt worden, zo doet men best, dat men ze zonder *bijvoegſel*, *rectificeert*: Om dit te doen, giet men bij de geſepareerde *olie* matig heet *water*, roert het met een ſtok wel doormalkander, en laat het zig dan zetten; vervolgens ſcheid men de *olie* van het water af, en herhaalt de wasſching met heet water nog verſcheidene reizen, als vooren: Op 't laatst giet men wat water bij de *olie*, doet het zamen in de retort, en distilleert het allengskens, men doet vervolgens het eerſte water, als het alles over is, weg, en men haalt als dan de ſijnſte *olie* over en laat het zwaarſte pikagtige te rug blijven, zo zal men door deze enkelde *rectificatie* een goede en dienſtige *olie* verkrijgen; maar begeert men de *olie* nog ſubtijler, zo kan men dezelve nog eenmaal, of meer, tot 10 à 12 maal toe op nieuws overhaalen, dezelve telkens weder op de vorige fæces of 't overblijfzel gietende, 't welke daar door in de hoeveelheid zal vermeerdert, en de *olie* geduurig zuiverder en dunner worden, tot dat ze op 't laatſte voorkoomt zo dun en vloeibaar als terpentijn-olie of brandewijn. Op deeze wijze, namelijk door dikmalige *rectificatie*, kan uit een dergelijk ſubject, dog inzonderheid uit 't bloed der Dieren, een *olie* gedistilleert worden, die niet alleen een treflijk pijnſtillend en ſlaapmaakend middel is, maar ook een best middel tegen de afwisſelende koortzen, ingewortelde vallende ziekte, en om de zwaarſte en veroudertſte ziektens uit de grond te geneezen.

Wil men *uitgeperſte olie* distilleeren, dat weinig anders geſchied, dan voornaamelijk om het zogenoemde *Oleum philoſophorum* te bereiden, zo gebruikt men tot bijvoegzels geſtotene *tichel-ſteenen*; hoewel men ook andere bijvoegzels, als *kalk*, *asch*, *wijnſteen-zout*, enz. neemen kan, en dus zou men zelfs ook de *eſſentieele olien*, als men ze bederven wil, door herhaalde distillatie met bijvoegzels, in ſtinkende *empijreumatiſche* kunnen veranderen.

De *empijreumatiſche olien*, dienen zo wel uit als inwendig; dezelve verwarmen, verdeelen, bijten eenigzints en geven aan de verſlapte deelen hunne veerkragt (*tonus*) wederom.

De fijne *enſentieele* of *ætheriſche olien*, bezitten doorgaans de kragten van de ſtoffe daar ze uit gehaalt zijn, en zulks als geconcentreert of in 't beknopt bij malkander; men gebruikt ze zo wel uit- als inwendig.

De *uitgeperste enkelde olien*, dog inzonderheid de *boomolie* en *raap olie*, hebben een verwarmende, verzagtende, verweekende, oplosſende en wondheelende kragt, en worden zo wel in- als uitwendig gebruikt; uitwendig zijn ze dienſtig in wonden en gezwellen en worden veel tot pleiſters gebezigt.

Eenige onder de *uitgeperſte olien*, dat we hier nog aanmerken moeten, neemen bijzondere koleuren en ſmaaken aan; bij voorbeeld, als men een weinig *alkanet-wortel* laat weeken in *boom-* of *olijf-olie*, zo geeft ze aan dezelve een ſchoone roode koleur, als mede eenige verandering van ſmaak. Doet men een druppel vier à vijf van de *eſſentieele canneel-olie*, bij een pint beste *witte boom-olie*, zo zal die olie veel aangenaamer worden, en een heerlijke ſmaak daar aan geeven. Dus kan ook *boter*, *vet*, *varkens reuzel* of *pomade*, enz. door het enkel gebruik van voornoemde Ingredienten; en aangenaame *gedistilleerde olien*, oneindig verandert worden; en dit kan inzonderheid nut toebrengen aan de *Parfumeurs* van allerlei dingen.

Nu moeten wij nog iets zeggen, van de vermenging der *olien* met water, welke twee bijzondere ſtoffen, gelijk bekent is, zich niet met malkander vermengen en vereenigen; egter kunnen dezelve door de konst, te weten door een *intermedium* of *menſtruum*, daar toe geſchikt en bekwaam gemaak worden, waar toe verſcheiderhande dingen dienen, als 1. De *eijerdooijer*, welke alle *olie*, zelfs ook de harſen, vette en weeke vloeibaare balſems, daar meede vermengt wordende, zodanig ontbind en tot zig neemt, dat ze zig daarna zeer gemakkelijk met 't water laaten vermengen. 2. Is het bekent, dat men van de *gekookte* of *uitgeperſte olien*, *zeep* maakt, welke zig dan terſtond met 't water vereenigt. 3. Is het ook bekent, dat als men van olieagtige zaaden, gelijk *amandelen*, *meloen-* en *comcommer-zaad*, enz. een zogenoemde *melk* (*emulſie*) maakt, de *olien* der zaaden zich met 't water vereenigt, welke konſtige *melken* wat geſtaan hebbende, een room voortbrengen en zuur worden, gelijk de melk der Dieren; maar ze worden door de hitte niet ſterk gelijk de andere *olien*; om deeze redenen kunnen deeze *melken* ook in zommige gevallen in de geneeskunde met meerder nut en voordeel gebruikt worden als de uitgeperſte *olien*; 4. zo is de *zuiker* een der gereedſte middelen, om dog voornaamelijk de *eſſentieele olien* als mede de *balſems*, met 't water te vereenigen, want dezelve tot een *elaeoſacharum* of *geoliede zuiker* gemaak zijnde, (zie ELAEOSACHARUM) zo vermengt en vereenigt de *olie* zo wel als de *zuiker* zig ten eenemaal met 't water; 5. De *eſſentieele olien* kunnen ook eerst met een vast alcali tot een zeep of zeepagtig mengzel gebragt worden, 't welke zig als dan met 't water vereenigt.

V. De *olien van verſchillige natuur*, of *oneigentlijk zogenoemde Olien*, zijn zodanige, die wel zedert ouds den naam van *Olie* dragen, om dat ze wegens haare dikte en ſmeerigheid naar *Olien* gelijken, dog in der daat geen waare *olien*, maar alleen of *liquors* of verdikte geconcertreerde *zuure geesten* zijn.

Tot de eerſte zoort, of *liquores* behooren de *geſmolten olie van wijnſteen*, *van potasch*, *van mijrrhe*, *van ſalpeter*; *olie van antimonie*, *van arſenicum*, *kwikzilver*, *ijzer*, *kooper*, *coralen-olie* en *peerlen-olie*.

De tweede zijn de *vitriool-olie*, *zwavel-olie*, *ſalpeter-* en *zout-olie*.

Dus ver in 't beknopt van de verſchillige zoorten van *olien* en haare bereiding in 't algemeen geſprooken hebbende, zal het niet onnut zijn, om hier nog de manier en hand-

greepen van eenige bijzondere uit de drie natuur-rijken *empijreumatiſche* en andere *olien* aan te wijzen, die van veele nuttigheid kunnen zijn; want de manier van vegetabiliſche *eſſentieele olien* te distilleeren vind men op 't artijkel DISTILLATIE, *pag.* 514.

Om Olie van Terpentijn te distilleeren.

Neemt drie pond of meer goede veneetſche *terpentijn*, doet ze in een aarden of glaſen geharnaste retort, die vrij groot of wijd is, zo dat de helft omtrent ledig blijve, zet dezelve dan in een oven, om met open vuur te ſtooken, legt daar een groote ontvanger aan, en alles digt geluteert zijnde, ſtookt eerst met een zagt vuur, de vlugge geest over, vermeerdert daar na het vuur allenskens, zo komt er eerst een heldere geele *olie* over, die men, de *geest* afgeſcheiden zijnde, alleen moet bewaaren; vervolgens het vuur tot een hoogen trap vermeerderende, zo komt er een roode *olie* over, die men ook afzonderlijk vangt en bewaart. Als men daar na de retort, koud geworden zijnde, breekt, zo vind men een maſſa, die het *colophonium* of *ſpiegel-hars* is; doch als men zo lange distilleert, tot dat er geen *olie* meer uit de retort koomt, vindt men in dezelve niet anders als een weinig onnutte ligte ſtoffe.

Indien men alleen de heldere *eſſentieele olie* begeert, zo kan men de *terpentijn* ook uit de blaas, met viermaal zo veel water of meer distilleeren, zo verkrijgt men een heldere *olie*.

De *vlugge geest*, is zeer openende, de taaije vogten verdunnende, en pisdrijvende; zeer nuttig in 't nierenwee, graveel en colijk, enz. De heldere *olie*, zo wel uit de retort als blaas, heeft dezelfde kragt, men geeft ze beide van 6 tot 12 of meer druppels, met wijn of eenig ander gepast vogt. De roode *olie* is een zeer goede wond-balſem, om wonden en gezweeren te geneezen, gezwellen te doen verdwijnen en de zenuwen te verſterken.

De *terpentijn-olie*, die men in de winkels te koop vind, is een mengzel van de *geest* en *geele olie*.

Op de zelfde wijze worden ook de *olien* van de *harſen*, als van *mastix*, *wierook*, *gom-ammoniac*, *galbaan*, *elemi*, *ſandarack*, en meer andere gedistilleert, als men die begeert te hebben.

Geest en Olie van wijnſteen te distilleeren.

Vult twee derde deelen van een retort met grof geſtoten *wijnſteen*, zet hem in een reverbereer-oven, en legt er een ontfanger aan, begint dan de distillatie eerst traps-wijze met een zagt langzaam vuur in de eerſte drie uuren, zo zal er eerst een onſmakelijk *phlegma* over koomen, dat men weg gooit; legt de ontfanger dan weder aan, en luteert alles digt toe; vermeerdert allengskens het vuur, zo zal den *geest* de ontfanger met wolken vervullen; continueert zo lange, tot dat de *olie* overgaat, als gij dan ziet, dat er niets meer overkoomt, zo laat de vaten koud worden; maakt den ontfanger los en laat het vogt dan door een vloei-papier loopen, zo zal de *geest* daar door lekken en de *olie* te rug blijven, die men dan bijzonder in een vles bewaart. Giet vervolgens de *geest* in een glaaſen kolf en rectificeert hem.

Deeze *olie* is nuttig in moeder-trekkingen, onder de neus geſtreeken; als mede in lammigheid en pijnen, die uit koude vogten voortkoomen, de zeere deelen daar mede beſtreeken; doch ze word wegens haaren grooten ſtank weinig gebruik.

De *geest* is zeer dienſtig tegen de lammigheid, benauwde borst en ſcheurbuit, en drijft door de piswegen en zweet-gaten alle ſchadelijke vogten uit; men gebruikt ze ook tegen de moederkwalen en in de vallende ziekte; wordende van een tot drie drachmen in eenig bekwaam vogt ingegeeven,

Geest en Olie van Herts-hoorn te distilleeren.

Neemt kleine ſtukjes van *herts-hoorn*, vult een aarden of glaſen geharnaste retort daar mede maar half vol, zet ze in de reverbereer-oven, (of in een zandcapel, dezelven in het zand bedompelende) legt daar een wijde ontfanger aan, luteert alles digt toe, en ſtookt er maar een zagt vuurtje onder, dat de retort alleen wel warm blijft, zo zal er allengskens een ſlijmagtig vogt uitdruppen; als er dan niets meer uitkoomt, zo vermeerdert het vuur allengskens, zo zullen er witte wolken koomen, die den ontfanger vervullen, en eindelijk zal er een zwarte *olie* over koomen, waar mede te gelijk een *vlug zout* over klimt en zig aan de kanten van den ontfanger vast zet; ſtookt zo lange, tot dat er niets meer uitkoomt; laat dan alles koud worden, en de ontfanger los gemaakt hebbende, ſchud dezelve om, om het *zout* van de kanten af te ſpoelen; giet dan alle de ſtoffen in een langhalſige kolf, zet er een helm op, en legt er een ontfanger aan; alles daar na met een natte blaas toegelijmt zijnde, zet de kolf in het zand, en een zagt vuur daar onder geſtookt, zo zal er een *vlug zout* opklimmen, dat aan de helm en 't opperſte van de kolf blijft hangen; verzamelt en ſmelt dat, en bewaart het in een vlesje, digt toegeſtopt; of zo men wil kan men het met de *geest* en *phlegma* vermengen.

De ſtoffe die in de kolf overgebleven is, giet in een tregter met vloeipapier voorzien, zo zal de *geest* daar door loopen met de *phlegma* en de *empijreumatiſche* of *ſtinkende olie* zal daar in te rug blijven, die men in een vles bewaart. Doet vervolgens de *geest* met 't *phlegma* in een kolf en distilleert in een dampbad omtrent de helft daar van af, zo hebt gij een *geest*, die gij wel moet bewaaren.

Deeze *herts-hoorn-geest*, gelijk ook het *zout*, zuivert het blood, verdunt, opent, en doet zweeten; zijnde de beste remedien die bekent zijn, in kwaadaartige gaande en koomende koortſen, kinder-pokjes, geraaktheid, vallende ziekte, lamheid, moeder-kwaalen, lende pijnen, ſteeken van venijnige Beesten, enz. men geeft van de *geest* 10 tot 30 druppels, en van het *vlug zout* 6 tot 16 à 20 grein. Deze *olie* dient uitwendig tegen moeder-trekkingen, onder de neus geſtreeken, als mede tegen de jigt en podagra; maar ſtinkt zeer.

Op de zelfde wijze worden ook de *vlugge zouten*, *geesten* en *olien* van gedroogde *adders*, gedroogt *bloed*, *bekkeneel*, *klauwen*, *haairen* en andere deelen der Dieren toebereid.

Als men een *olie van herte-bloed* distilleert, en dezelve 15 à 20 maal, altijd uit een nieuwe glaſen retort rectificeert, of zo lange tot dat er niets 't minst van de aangebrande vuiligheid (*fæces*) in het glas over blijft, zo verkrijgt men een fijne klaare niet ſtinkende *olie*; die zommige voor een der beste pijnſtillende, ſlaap-maakende zweet- en tegen-krampige middel houden; en ten hoogſten prijzen in alle kramp- en ſtuip-trekkingen, vallende ziekte,

ziekte, mijmeringen en raſernij (*deliria*), verſtoppingen, moeder-kwaalen, en andere zwaare en verouderde ziektens. Men geeft er aan de Lijder 30 tot 40 druppels van, in *wijn* of eenig ander vogt, waar op dezelve in de rust raakt en dikwils 24 uuren lang of langer ſlaapt en zagt zweet, ook veeltijds geduurende de ſlaap niest, waar op hij wakker en veeltijds gezond word.

Dog men kan deeze *olie* korter en gemakkelijker verkrijgen, en veele glaſen en moeite ſpaaren, als men dezelve voorts in den beginne met zuiver *gebrand hertshoorn* behandelt, en daar mede een of twee maal rectificeert, zo zal men in korten tijd een vloeibaare ſijne en doorſchijnende *olie* verkrijgen, welke teffens van haar kwaade ſtinkende reuk meest bevrijd is.

Het dient ook nog aangemerkt, dat zeer waarſchijnelijk, de op de voorige wijze gerectificeerde *olie van herts-hoorn* van dezelfde kragt en uitwerking is, als die van *bloed*.

De *olie*, *geest* en *vlug zout van Adders* zijn mede van dezelfde uitwerking als die van herts-hoorn, en voornamelijk een deftig middel, in de beeten van venijnige en raaſende Dieren.

Geest, Olie en vlug Zout van Barnſteen, te diſtilleeren.

Vult een ſteenen, of glaſen geharnaſde retort met grof geſtooten *barnſteen*, maar half vol, of iets meer, om dat dezelve zeer ſchuimt; zet ze in de oven in het open vuur (of in zand), legt er een wijde ontfanger aan, en alles wel digt geluteert zijnde, ſtookt een zagt vuur, op dat de retort maar warm worde, en de *phlegma* uitgaat: Vermeerdert dan 't vuur allengskens, zo koomt de *geest* en *olie* over, teffens met 't *vlugge zout*, dat zich aan de helm, in de gedaante van kleine crijſtaltjes vast hegt; diſtilleert dan zo lange, tot dat er niets meer uitdrupt; dan alles koud hebbende laaten worden, maakt den Ontfanger los, giet er een goed gedeelte (ongeveer één half mingelen) regen- of ander goed zuiver water in, bij het vogt en ſchud het ter degen om, om het weinige *vlugge zout* af te ſpoelen, dat zich dikwils ook aan de kant van de ontfanger vast gezet heeft; het *vlug zout* in de helm moet men met een veder afvaagen, en afzonderlijk bewaaren: Doet dan het vogt in een glaſen kolf, voorziet die met een helm en ontfanger, dan alles geluteert zijnde, ſtookt eerst met een zagt vuurtje, zulks bij trappen vermeerderende, zo koomt er *water* en *geest* over, die een weinig *witte olie* met zich ſleept; als er dan niets meer over klimt, blijft er een *zwarte olie* op de grond der kolf; ſcheid de *witte olie*, die op de *geest* en *phlegma* drijft, daar van af, en bewaart ze in een digt geſlooten flesje: Om vervolgens de *geest* van de *phlegma* te zuiveren, giet men ze in een aarden of glaſen kom, en dampt het op een zeer zagt vuurtje uit, tot dat er ongeveer twee derde deelen vervlogen zijn, zo is 't overige, de zogenoemde *barnſteen-geest*, die men in een vles, wel digt geſlooten, moet bewaaren.

Deeze *olie* opent de verſtoppingen der Moeder en zenuwen, en verſterkt dezelve, bevordert het wateren, en baaren, en is dienstig tegen het podagra, geraaktheid, lammigheid, vallende ziekte, enz. Men gebruikt ze van vier tot tien druppels, in *wijn* of eenig ander vogt, en men kan ze ook gevoeglijk onder een *eijerdooijer* mengen, om ze des te beter met eenig vogt of zop te vermengen.

De *zwarte olie*, die in de kolf overblijft, kan men alleen bewaaren, om uitwendig te gebruiken; dienende in de Moeder-trekkingen, onder de neus en op de polſen der handen geſtreeken. Wil men deeze *zwarte olie rectificeeren*, zo mengt men er een goed deel zand onder, doet ze in een retort en diſtilleert ze in het open vuur of zand, zo zal er eerst een zeer klaare roode *olie* overkoomen, die men alleen moet bewaaren, en in plaats van de *witte olie* kan gebruiken.

De *geest* is een goed openend middel, en dienstig in de pis-verſtopping, zweeringen van de hals der blaas, en ſcheurbuik, enz.

Het *vlug zout*, moet, dewijl het nog onzuiver is, gezuivert worden; men doet het ten dien einde in een wijde phiole, zo dat alleen een vierde daar van met *zout* aangevult is, dekt ze met een enkel papier en zet ze in het zand, dan een zagt vuurtje ſtookende, zullen de crijſtallen onder de gedaante van een zuiver *zout* opklimmen, en aan het bovenſte gedeelte van het glas blijven hangen; als gij dan ziet, dat de *olie*, die nog bij de crijſtallen was, op gaat, zet 't glas van het vuur, en koud geworden zijnde, breekt 't in ſtukken, om er het *vluggezout* van af te ſcheiden, dat men in een digt geſlooten glas bewaart. Van twee pond *barnſteen* zal men ongeveer een half once *vlug zout* verkrijgen,

Dit *zout* is openend, bevorderd het wateren, drijft het graveel en ſteen af, en is ook dienstig in de Moeder- en andere kwaalen, daar de voorgemelde *geest* tegen dient.

Geest en Olie van Papier te diſtilleeren.

Vult een aarden of glaſen geharnaſde retort, geheel met geſcheurde ſtukjes papier, legt er een ontfanger aan, en alles wel geluteert zijnde, ſtookt twee uuren lang een zagt vuurtje, vermeerdert dan het vuur een weinig, en continueert dit drie uuren lang, ſtookt daar na met de derde trap des vuurs, zo zullen er witte wolken, *geest* en *olie* in de ontfanger koomen, en als er niet meer uit koomt, houd van ſtooken op; en den ontfanger los gemaakt hebbende, giet het vogt door een tragter met vloeipapier, zo loopt de *geest* daar door, en de *ſtinkende olie* blijft daar op, die men beide in glaſen bewaart.

Deeze *olie* is een dienstig middel tegens oor-zuizingen en doofagtigheid, als men eenige druppels daar van op wat katoen drupt en van tijd tot tijd in 't oor ſteekt: Ze is ook dienstig tegen de ſchurft, haair-worm, en tandpijn, als mede tegen Moeders-opſtijgingen, als dezelve onder de neus geſtreeken word.

De *geest* kan men in het zand in een kleine kolf *rectificeeren*: Dezelve is een goed openend en pisdrijvend middel; men geeft hem van 6 tot 20 druppels in eenig vogt.

Om ſchielijk Olie van Papier te maaken.

Maakt verſcheide groote peperhuizen van wit papier, die aan de punt een opening hebben; ſteekt eene van dezelve door de ring van een ſleutel, en ſteekt ze dan boven in de brand, dan zal er beneden door het kleine gatje een vogtige damp uitgaan, die vol is van een ſcherpe *geele olie*, en er allengskens uitkoomt; welke men op een tafel-bord onfangt, dat men een weinig ſchuins digt onder het gatje houd; op deeze wijze doet men met de overige peperhuizen, en men kan aldus zo veel *olie* maaken als men wil; dienende in dezelfde gebreeken als de voorige.

Roozen-olie te maaken.

Neemt verſche *roode roozen*, zo veel gij wilt, bij voorbeeld

beeld een pond, zuivert de bladen van haar witte eindjes, en ſtampt ze een weinig; doet ze dan in een glaſen vles met een wijde mond, of verglaasde aarde kruik, giet er anderhalf pond beste witte *boom-olie* op, en zet de vles wel geſtopt, eenige dagen lang in de zon, of in een ander warme plaats, om te trekken, doet de ſtoffe als dan uit de fles in een pot, en kookt het zagtjes omtrent een uur lang, of tot dat al het waterige vogt uitgewaasſemt is; doet het dan door een doek en douwt het ſterk uit: Doet er dan wederom een pond *roode roozen* bij en laat het trekken, enz. als vooren; herhaalt dit tot driemaal toe met nieuwe *roozen*; en dan ten laatſten doorgezijgt en wel uitgeparst zijnde, bewaart de *olie* in een toegeſtopte vles.

Deeze *Roozen-olie* is verzagtende, pijnſtillende, oplosſende, en verſterkende, en zeer dienstig in allerleij pijnlijke gezwellen, kneuzinge en leden-verſtuikingen, daar mede geſmeert; aan het voorhooft en op de ſlaapen geſtreeken, ſtilt ze de hoofdpijn en ijlhoofdigheid, en verwekt den ſlaap, enz. Men gebruikt ze ook onder pappen en in zalven enz., zijnde van een nuttig gebruik in de Heelkunde; men kan ze ook inwendig geeven tegen de buik- en roode-loop, colijk enz. van een half tot heele once.

Op dezelfde wijze worden ook de *olien* bereid, van *witte lelien*, *camille bloemen*, *St. Jans-kruid-bloemen*, *melilote-* en *zevengetij-bloemen*, *water-roozen*, *vlier-bloemen* enz., als mede de *olien van alſem*, *munte*, *marjoleine*, *ruite* en meer andere kruiden.

Maſtix olie te bereiden.

Neemt een vierde pond *maſtix*, ſtoot dezelve in een mortier klein, doet hem in een verglaasde aarden pot, en giet er één pond *roozen olie* op, met wat goede oude *witte wijn*, dekt de pot daar na wel toe, en laat het op een zagt vuur kooken, tot dat de *maſtix* geſmolten is, dat ras geſchied; giet dan de *olie* af, en bewaart ze in een welgeſlooten vles.

Deeze *olie* is verwarmend, wat zaamentrekkend, ſpieren zenuw-verſterkend, en derhalven zeer dienstig in verſlapte en verlamde zenuwen, klieren en leden, als mede tegen vliegende jigt, zinkingen en tand-pijn; het hoofd daar mede beſtreeken, verſterkt de hersſenen; op den maag en het hart-kuiltje geſmeert, verſterkt de zwakke maag, verdrijft de walging, euvelheid, 't braaken, winden, buik-loop, enz. Men gebruikt ze ook in pappen en in klijſteeren tegen buik-, roode en andere loopen.

Op deeze wijze kan men ook *olie* van andere harsagtige gommen en harſen bereiden.

Olie van zuiker te bereiden.

Neemt een groote *citroen* of *limoen*, holt ze uit, en vult ze met geſtootene *candij-zuiker*; hangt ze dan in de kelder boven een potje, zo zal er een zoort van *olie* of *liquor* uitdruppen, van een heerlijke geur en ſmaak, die in verkoudheid, zinkingen, benauwde borst, en kortademigheid, enz. uitneemend is.

Olie van Pieren of Aard-wormen te bereiden.

Neemt zo veele dikke Aard-wormen als gij wilt, laat ze drie dagen lang in een gedekte aarden kom ſtaan, om alle de aarde van zich te ſpuwen, wascht ze daar na in warm water, en met een doek afgedroogt zijnde, doet ze in een verglaasde aarde pot, giet er even zo veel gewigts *olijven-olie* op, als de Wormen weegen, of dat die drie vinger breet daar boven ſtaat, met wat goede *wijn*; laat ze daar na op een warme plaats, wel gedekt, drie dagen ſtaan te weeken, vervolgens kookt het zagtjes, tot dat de waterigheid vervloogen is; giet het dan met ſterke uitdouwing door een doek, en na dat de *olie* wat geſtaan heeft, ſcheid dezelve van de gezonkene onzuiverheid en bewaart ze in een vlesch.

Dezelve is zeer dienstig tegen verſtijfde zenuwen en leden, zenuwe-pijn, kneuzingen, jigt, enz.

Op dergelijke wijze door weeking en kooking, word ook de *olie van groote Mieren* bereid, die een heerlijk middel in de verſtopping der zenuwen, en verlamming is.

Andere manier van bereiding van de Aard-wormen-olie.

Neemt *Pieren*, op de voorige wijze gezuivert, ſnijd ze in ſtukken, doet ze in een glaſen vles, en zet ze, wel geſtopt in verſche warme paardemest, drie weeken lang, of zo lange tot dat ze in een olieagtig vogt verandert zijn, dat een aangenaame reuk heeft, en bewaart het daar na.

Deeze *Pieren-olie* heeft dezelfde kragten als de voorige: Men mengt ze ook wel bij de voorige *olie*, om dezelve kragtiger te maaken.

Zamengeſtelde Olie van bevergeil te bereiden.

Neemt *bevergeil*, één drachma; *euphorbium*, een half once; verſche *zeven-boom*; *geprepareerde*, dat is, gezuiverde en gedroogde *aard-wormen*, van ieder zes drachmen; *ammoniak-zout*, één half drachma; deeze dingen klein geſneeden en geſtooten zijnde, doet ze in een verglaasde aarden pot, giet er anderhalf pond *olijf-olie* en vier oncen beste *witte wijn* bij, laat het een dag lang weeken, en kookt het dan wel gedekt op een zagt vuur, tot dat de waterigheid vervloogen is; dan met ſterke uitperzing door een doekje gedaan zijnde, bewaart de *olie* in een vles.

Deeze *olie* verſterkt de zenuwen en verdrijft de krimpingen in dezelve, en is zeer dienstig in de jigt, verbeterende de ſcherpe, taaije, pijnverwekkende humeuren in de leden, enz. uitwendig daar mede geſmeert.

Windbreekende Olie.

Neemt verſche toppen van *dil*, van *venkel* en van *ruite*, van elk drie hand vol; verſche *camille-bloemen*, vier handen vol; *carweij-* en *cumijn-zaad*, van elk twee oncen; *olijf-olie*, drie pond, en *witte wijn*, agt oncen. Hier van bereid men de *olie*, om kort te gaan op de voorige wijze.

Deeze *olie* is verwarmende, en zeer nuttig om de pijn en krimpingen in de buik, van winden ontſtaande, te verdrijven; ze verdeelt ook de diktens en gezwellen in de leden en over het lijf enz., die uit winderigheid voortkoomen enz., daar mede geſmeert wordende: Men gebruikt ze ook in clijſteeren en kruidpappen.

Zenuw verſterkende Olie.

Neemt verſche bladen van *roſemarijn*, *averuit*, *ſalie*, *thijm*, en *Candiſche orego*, van elk twee handen vol; verſche *lavendel-bloemen*, een hand vol; zaad van *ſilermontain*, één once; *olijf-olie*, drie pond; *witte wijn*, agt oncen; met deeze Ingredienten word de *olie* bereid, gelijk de voorgaande.

Deeze *olie* is zeer dienstig tegen allerleij pijnen in de leeden,

leeden, en in het hoofd; verſterkt de zenuwen, verdrijft de winden en winderige gezwellen, enz.

Maag-olie.

Neemt *calmus-wortel*, twee oncen; verſche *alſem* en *kruiſe-munt*, van elk twee handen vol; verſche *lauwrier-beſiën*, anderhalf once; *maſtix*, zes drachmen; beste *ſtijrax* en *tacamahaca*, van elk één half once; *olijf-olie*, drie pond; *witte wijn*, zes oncen; hier van bereid men de *olie* als de voorige.

Deeze verſterkt de maag en alle deelen in den buik, verdrijft de walging, 't braaken, buik-krimpingen, kolijk, buik-loop, enz. Men ſmeert daar mede in 't eerſte geval de maag en hartgroefje, en verder den buik, in de overige gevallen.

Goede Wond-olie of Wond-balſem te bereiden.

Neemt verſche *ſanikel*, *kruiſe-munte* en *weeg-bree*, van elks een hand vol; *St. Jans-kruid-bloemen* en *zevengetij-bloemen*, van elks één hand vol; klein geſneeden zijnde, doet het in een pot, en giet er goede *boom-olie* op, tot dat zij er drie vingerbreed overſtaat, met wat *witte wijn*; laat het dan toegedekt eenige dagen op een warme plaats weeken, en kookt het vervolgens op een zagt vuur, zo lange, tot dat de waterigheid daar uit gewaasſemt is; doet het dan door een doek met ſterke uitperzing; vervolgens doet bij de doorgedaane *olie*, *Veneetſche terpentijn*, vier lood; gepoederde *wierook*, *mijrrhe*, en *aloë*, van elk één lood, laat 't op een zagt vuurtje onder malkander ſmelten, en bewaart de *olie*.

Deeze *olie* is een zeer goed heelmiddel, om allerleij wonden en kneuſingen, enz te doen heelen.

Zie ook op 't artijkel BALSEM (ZAMENGESTELDE.)

Hoe de *vitriool-olie* en meer andere *mineraaliſche olien* gediſtilleert worden, zie op 't artijkel DISTILLATIE.

OLIE-DROESEM; in 't latijn *Amurca*; is de grove, dikke en onzuivere ſtoffe, die zich van allerleij uitgeperſte olien, inzonderheid van *boom-* of *olijven-olie*, op de bodem der vaten zet, als ze een tijd lang daar in geſtaan heeft, zijnde van weinig nut en gebruik, dan alleen dat ze tot 't zeepzieden en om 't leer week en ſmeudig te maaken, dienen kan.

OLIE-HUID, ook wel *Ezels huid* genoemt, is een zoort van dik perkament, dat niet alleen van Ezels-leer, maar ook van allerlei andere huiden met olie zodanig bereid word, dat alles wat men daar op ſchrijft zelfs met inkt, gemakkelijk weder kan uitgewiſcht worden, weshalven men ze veel tot zak-ſchrijftafels gebruikt, 't zij in Almanakken of anders.

OLIE-KOEKEN, noemt men, gelijk bekent is, een gebak dat door 't kooken in Olie bereid word. Hoe men dezelve bereid, zie op 't artijkel GEBAK.

OLIE-VERWEN, noemt men zodanige, die met *olie* tot 't ſchilderen en verwen toebereid worden; ook worden de ſtoffen, die tot 't bereiden van *olie-verwen* kunnen dienen, aldus genoemt; welke dezelve zijn, zie op 't artijkel SCHILDEREN.

OLIFANT, zie OLIJPHANT.

OLIGARCHIA, dusdanig noemt men een bedorvene Regeerings-vorm; wanneer het roer van Staat door een klein aantal Ingezetenen word beſtierd, die het met geweld meester zijn geworden, en aan de wettige beſtierders der Regeering uit handen hebben gewrongen,

OLIGOPHOROS, betekent een ligte *Wijn*, die weinig geest heeft.

OLIGOTROPHIA; eene verminderde en zwakke *voeding*.

OLIPHANT, zie OLIJPHANT.

OLIPODRIGO; in 't fransch *Pot-pourri*, word in de Kook-konst genoemt, een ſpijze die uit veelerleij dingen onder malkander gekookt en bereid is.

Een Olipodrigo te bereiden.

Neemt twee pond *rund vleesch*, en een handvol *witte erwten*, hangt het in een ketel met wat *water* en *zout*, over 't vuur, ſchuimt het wel, ſnijd er dan drie of vier *ajuinen* in, en laat 't een uur kooken; doet er dan twee pond *Schaape-vleesch*, met twee pond mager *Varkens-vleesch*; en een *Hoen* of *Kapoen* bij, en laat het mede kooken; neemt dan een paar geſlooten *ſavooije koolen*, ſnijd ze in vier of zes ſtukken, en doet ze er mede bij; laat 't dan nog een half uur kooken, als dan nog daar bij doende twee of drie *ſaucijſen*, twee gekookte *Varkens-pooten*, met wat heele *peper* en *foelie*, en laat 't zaamen gaar ſtooven; dan in een ſchotel gedaan, w at *limoen-zap* er over gegooten en opgedischt.

Olipodrigo op een andere manier.

Neemt van allerleij groentens, die men gewoonlijk ſtooft, behalven roode kool; ſtooft elk bijzonder in een kleine pot; neemt dan een ſtuk van een gekookte *ham*, legt 't midden in een ſchotel; neemt verders van allerhande zoort van *vleesch*, dat gaar is, 't zij gekookt, gefruit of gebraaden, met een paar *Duiven*; legt dan de geſtoofde groentens ieder bijzonder rondom de Ham, en tuſſchen de hoopjes groentens de ſtukjes *vleesch*, bij de *ſavooije kool* de *Duiven*, bij de *wortelen* het *Lams-vleesch*, en zo voorts; dekt de ſchotel toe, en zet het nog wat op een kooltje vuur, to dat gij het optafel geeft.

OLIVEN, zie OLIJVEN,

OLM-BOOM, zie IPEN-BOOM.

OLSENICHIUM, zie EPPE (WILDE-) en MEUM.

OLUS ATRUM, zie SMIJRNIUM.

OLUS JUDAICUM, zie CORCHORUS.

OLIJF-BOOM; in 't latijn *Olea*; van deeze altijd groenende Boom, daar de *olijven* en *olijf-* of *boom-olie* van voortkoomen, zijn voornamelijk twee zooten, als

1. De *tamme Olijf-boom*; *Olea ſativa*; en
2. De *wilde Olijf-boom*; *Olea ſijlvestris*.

Beſchrijving. De eerſte zoort, kan een ſchoone groote met takken uitgebreide Boom worden; waar aan bladen groeijen, die lang, ſmal, puntig en witagtig van koleur zijn; de bloemen, die uit de oxels der bladen in lange trosjes voortkoomen, zijn klein, eenbladig, uitgeholt en boven in vier deelen gedeelt, witagtig van koleur; waar na langwerpig-ronde vleeſchige vrugten volgen, die eerst groen zijn, maar met 't rijpen zwartagtig worden, zijnde van binnen met veel olie vervult, en hebbende in 't midden een harde rouwe zaad-ſteen: Dog van deeze vrugten worden verſcheidene veranderingen gevonden, als groote, middelmaatige en kleine, min of meer zoet van geur en ſmaak, enz.

De tweede zoort, gelijkt genoegzaam naar de eerſte, maar de boom word zo groot niet; gelijk ook niet de bladen en vrugten, en de jeugdige takken zijn vierkant, daar die van de tamme zoort rond zijn.

Plaats. Deeze boom groeit natuurlijk in de Zuide-

lijke gewesten, gelijk in Zuid-Frankrijk, Italien, Spanjen, Portugal enz., en word aldaar zorgvuldig en in menigte gekweekt, wegens het groote nut en voordeel dat deeze boomen door haare vrugten en olie geeven. Bij ons word die alleen van zommige Beminnaars van vreemde planten in de Tuinen onderhouden, maar geeft in deeze koude gewesten geen vrugten.

Kweeking. Om deeze boom bij ons voort te kweeken en te vermeerderen, geschied zulks door de wortelspruiten, of wel meest door inlegging van haare jonge tedere takken, op de gewoone wijze van inlegging, van dergelijke vreemde harde boomgewassen; maar die men twee jaaren aan de Moeder-boom moet laaten blijven, dewijl ze langzaam wortelen maaken; als dan verplant men ze in kleine potten, waar uit men ze in't vervolg grooter geworden zijnde, in grooter potten verzet. In de zomer plant men ze in de opene lucht van de tuin, op een warme plaats, en onderhoud ze met het noodige vogt; maar in 't najaar, als de nagten vorstig beginnen te worden, moet men ze met de Lauwrier-mijrtus en andere dergelijke taamelijk harde vreemde gewassen in het oranjehuis brengen; om ze daar in te overwinteren, dewijl ze onze winterkoude niet kunnen doorstaan, dezelve in 't voorjaar, in de maand April, weder buiten zettende.

Eigenschappen. Van deeze boom worden hoofdzaakelijk de vrugten of *olijven* gebruikt; wordende daar uit, wanneer ze rijp geworden zijn, niet alleen de bekende *olijf-olie*, anders bij ons gewoonlijk *Boom olie* genoemt, in de warme landen geparst; maar ook worden de *onrijpe olijven* in zout-water of azijn ingelegt, (zie OLIJVEN.)

De *olijf-olie*, dient wel meest tot het huishoudelijke gebruik, is echter ook van veel nuttigheid in de Geneesen Heelkonst: Dezelve heeft een maatig verwarmende, insnijdende, oplosende, verzagtende, laxerende, en wondheelende kragt, en is heel nuttig in buikpijn, hardlijvigheid, kolijk uit verstopping, roode loop, inwendige kwetzuuren en wonden enz.; men neemt er een paar lepels vol, of meer van in.

Tegen de hardlijvigheid, daar veele Menschen mede gekwelt zijn, inzonderheid die bij hunne bezigheden veel moeten zitten, moet men een stukje geroost brood in beste *olijf-olie* doopen, en des morgens nugteren, eenige dagen lang, eeten, dit verzagt en verweekt de verharde en verstopte stoffe, en doet ze los en afgaan.

Men prijst ze ook zeer in de keel-ontsteeking, als men een dikke-roode flenelle lap in deeze *olie*, gemengt met evenveel *geest van Herts-hoorn*, doopt, en dezelve na een voorafgegaane aderlaating, om de hals legt, en het alle vier uuren vernieuwt; de *geest van Herts-hoorn* brengt dikwils den Lijder, zeer vaardig, in een zagten zweet, en maakt de hals eenigzins rood, 't welk ten beste dient tot geneezing.

Deeze *olie* met goede witte *zuiker* of *honing* tot een slikking gemengt, is een zeer goed middel tegen engborstigheid, taaije slijmen op de borst, hoest en heeschheid; niet minder is ze een heerlijk middel in de buik- en roodeloop, met sijn gestooten *muscaate noot* of *tormentil-wortel* en *witte zuiker*, tot een slikking gemengt. Ook is ze een der beste middelen, als iemand bij ongeluk eenig scherp vergift, als *arsenicum*, *sublimaat*, enz. in 't ligchaam gekregen heeft.

Uitwendig is de *olijf-olie* zeer dienstig tot geneezing der wonden en gezwellen, en word derhalven zeer veel gebruikt tot bereiding van *geweekte olien*, *balsems*, *salven* en *pleisters*, enz.; als mede met verweekende klijsteeren gemengt.

Men kan er schielijk een *balsem* van bereiden, die zeer wondzuiverende en heelende is, door middel van deeze olie met evenveel *beste wijn* te kooken, of alleen door klopping te mengen, welke *balsem* gewoonlijk *Samaritaansche Balsem* genoemt word; zie deszelfs bereiding op 't artijkel BALSEM, *pag.* 132.

In het huislijke gebruik, word de *olijf-olie* niet alleen gebezigt tot branding in de lampen, tot zeepmaaking en meer andere dingen, maar men bedient er zich ook van, behalven tot salaade, tot veelerleij spijs-bereiding, in plaats van boter of ander vet; dog inzonderheid in de warme landen, daar de *olijf-boomen* gekweekt worden; hoewel ze de Roomsch-gezinden ook ten dien einde in andere landen, op hunne vast-dagen gebruiken: De beste *olie* hier toe dienende, is de *witte olie*, die met weinig perzing uit de *olijven* vloeit, en een aangenaame smaak en reuk heeft; zijnde de spijzen met zulke *olie* bereid, geenzins onaangenaam van smaak en niet minder gezond: Zie OLIJF-OLIE.

De beste Zeep word van de *olijf-olie*, met *soude van Alicante*, en *levendige kalk* zaamengesteld en bereid, zie ZEEP.

Daar word ook een *olie* uit de onrijpe of nog niet geheel rijpe *olijven* geperst, die de latijnsche naam van *oleum omphacinum* draagt, dog die eigentlijk niet anders dan een bruinagtig, lijm- en olieagtig zap is; dezelve wierd van de Ouden hoog geroemt, dog haar gebruik is echter niet veel; ze heeft een verkoelende en zamentrekkende kragt, en word inzonderheid gepreezen tegen heete gezwellen, oude zeeren en vuile zweeren, enz.

Het *hout van de olijfboom* is hard, glad, geelagtig van koleur en fraaij geadert, hebbende een vrij aangenaamen reuk; en word derhalven van de Schrijnwerkers, lijstmaakers, draaijers en andere veel geagt en gezogt, tot 't maaken van cierlijke Kabinetten en Lijst-werken, en veelerleij andere zindelijke huisgeraaden. Men vind het in Holland bij de Houtkoopers te koop, die het uit de warme landen over zee doen haalen.

OLIJF-BOOM (WILDE), zie OLEASTER.

OLIJF-GOM; is een zoort van *Gom*, die uit zekere *wilde olijf-boomen* vloeit, welke omtrent de oevers van de roode zee groeijen; dezelve heeft een geele koleur, en scherpe smaak, en is zamentrekkend; dog bij ons weinig bekent.

OLIJF-OLIE: *Boom-olie*; wij hebben van deeze *olie* rede op 't artijkel OLIJF-BOOM het nuttigste gemeld; echter zullen wij hier daar over nog de volgende dingen aanmerken; als voor eerst, dat men drieërleij zoort en heeft, als *witte*, *geele* en *groene*, waar van de eerste 't zoetst en smaakelijkst is, en waar van inzonderheid de beste is, die met weinig perzing uit de *olijven* vloeit, en *juffer-olie* (*Protopon*) genoemt word; want die geene, die vervolgens met de tweede sterker perzing daar uit komt, is wel goed, dog slegter van smaak, maar de slegtste en onsmaakelijke *olie* is die, welke op 't laatst met sterke perzing uitgeperst word, dienende dezelve alleen tot branding, smeering en leerbereiding enz.

Wij verkrijgen deeze *olie* uit verscheide warme gewesten, in vaten of groote aarden potten, waar van de *Lissabonsche* en *Italiaansche-olie*, inzonderheid die omtrent *Lago di Guarda* en *Genua* wast, voor de schoonste, zuiverste

verſte en zoetſte geagt word; ook is de *olie* uit *Provence* en *Languedoc* zeer fijn en zoet, welke veel in lederen zakken van Bokke-vellen, met de haairen na buiten gekeert, op Muil-ezels naar Zwitzerlant, inzonderheid naar Geneve gebragt, en aldaar in vaten geſtort zijnde, verder naar Duitschland gevoert word.

Daar word overal veel Negotie, met de *olijf-olie* gedreeven, zo wel als met de *olijven*; en men heeft bij de inkoop van de *olie* agt te ſlaan, dat dezelve niet ranzig of galſterig zij, of anders een kwaade ſmaak of reuk hebbe, nog ook donker-groen, troebel en onzuiver zij.

Om de Olijf-olie de galſtrigheid te beneemen; enz.

Om te verhoeden, dat deeze *olie* niet galſterig word, zo moet men ze voor eerst op een koele plaats bewaaren, en er wat geroost *zout* of *zuiker* in doen, welke de ſtijfſte *olie* ſmelt en alle onzuiverheid daar van afſcheid: Of men werpt er geſmolten *wasch*, of ſtukken *brood* in, welke dingen alle onreinigheid en kwaade ſmaak tot zich trekken.

Maar als de *olie* rede zeer galſterig geworden is, moet men er heet water bij gieten, en het zaamen braaf omroeren; daar na neemt men de *olie*, die op het water drijft, weder daar van af; en het welke men nog een of meermaalen herhaalen kan.

Om te maaken dat de *olie* in de winter niet bevriest en ſtijf word, moet men er wat fijn geſtootene *ſalpeter* in doen, 't welk men zegt, de *olie* voor 't ſtollen te bewaaren, hoe weinig men er van in doet, dat ligt te onderzoeken ſtaat.

OLIJMPIADE, is de naam van een zekere tijdrekening, die bij de Oude Grieken in zwang was en vier jaaren bevattede. Van deeze rekening, die haaren oorſprong aan de Olijmpiſche Speelen is verſchuldigt, maakten zij in hunne Kronijken en andere openlijke Schriften gebruik.

OLIJPHANT, dit Dier, 't welk onder de zoogende Dieren van de tweede rang behoort, die door den Heer LINNÆUS *Bruta* genoemt worden, hebbende onder nog boven geene voortanden, draagt in alle taalen van Europa bijna de zelfde naam, afkomſtig van den Griekſchen Ἐλέφας, *Elephas* die door de Romeinen is overgenomen; zommige zijn er die deeze naam afleiden van 't hebreeuwſche woord *Alaph* (*leeren*), uit oorzaake der leerzaamheid van dit Beest; dog waarſchijnelijker is het, dat zijn hebreeuwſche naam *Phil*, van een grondwoord, 't welk iets groots en verwonderlijks betekent, af te leiden zij. Men vind ook Schrijvers die in de verbeelding zijn, dat de *Behemoth*, waar van in de Heilige Schrifttuur gewaagt word, de *Olijphant* zoude zijn, doch volgens BOCHART in *Hierozoic.* enz. word het Rivierpaard van de Nijl daar mede betekent. De Romeinen, die voor de eerſtemaal in 't leger van Koning PIJRRHUS in Lucanie *Olijphanten* zagen, noemdenze *Lucas Boves*; 't geen eenigzints waarſchijnelijk maakt, dat de naam *Elephas* van 't hebreeuwsch *Eleph* een *Stier*, afkomſtig zoude kunnen zijn. Zommige hebben hem ook bij uitſtekendheid het *Indiſche Beest*, en het *voornaamſte aller Beesten* genoemt; dewijl hij alle de Dieren, die aan ons op 't drooge van den Aardboodem bekend zijn, in groote overtreft.

De Heer BRISSON begrijpt in zijn derden rang, twee viervoetige Dieren, die elk een bijzonder geſlagt uitmaaken, te weeten de *Olijphant* en *Zee-koe*, als hebbende beide geen ſnijtanden, doch al hondstanden en kieſen. De Heer KLEIN plaatst den *Olijphant* in het vijfde gezin van den eerſten rang, zijnde de haairige en gehoefde, om dat hij vijf hoeven heeft aan ieder poot. In het *Sijſt. Nat. edit. VI.* van de Heer LINNÆUS, vind men de *Olijphant* in de vijfde rang, onder de *Jumenta* geplaatst, en hij noemt hem aldaar *Elephas naſo cilindraceo elongato*, om hem van de *Rhinoceros* te onderſcheiden, dien hij *Elephas naſo cornigero* noemt. Doch in zijne laatſte verbeterde uitgaave van het *Sijſt. Nat.* brengt hij de *Olijphant* in deeze tweede rang; waar door hij van de *Rhinoceros*, daar hij te vooren nevens geplaatst was, ver afgeſcheiden word.

Het verſchil van gevoelens tusſchen de Oude en Hedendaagſche Schrijvers, over de voeten der *Olijphant*, waar na veele hunne rangſchikking, ten aanzien van dit Dier hebben willen regelen, beweegt ons die aanmerkingen bij te brengen, zodanig als men ze bij de Heer KLEIN *Disp. Quadr. pag.* 36. vind aangetekent.

PLINIUS *Hiſt. Nat. Lib. XI. cap.* 46, geeft aan den voet van de *Olijphant* vijf vingeren van een plompe gedaante, die met hoeven en niet met nagelen gewapend zijn, en nauwelijks van malkanderen afgezondert, *non indiviſi, & leviter diſcreti, ungulisque, non unguibus ſimiles*, zegt die Schrijver. Volgens ARISTOTELES *Hiſt. Animal. cap.* 2. heeft de *Olijphant* vijf vingeren; maar zij zijn niet al te zigtbaar, zegt MATHIOLUS *Lib. XI. cap.* 30. over DIOSCORIDES. Men leest in HARTENFELS *Eleph. cur. parſ. I. cap.* 9. *pag.* 67., dat er vijf zigtbaare hoornen aan de agtervoeten van den *Olijphant* zijn, dog van een plompe gedaante. Volgens die Schrijver zijn de voeten eer met hoorn dan met nagels gewapent; *Sunt pedes ungulis magis, quam unguibus præmuniti.* GILLIUS *cap.* 4. tekend aan, dat de bal der voorvoeten van dat Dier rond is; aan elker voorvoet, is het hoorn iets van malkanderen afgezondert. In het naamregister der viervoetige Dieren, van het *Muſæum Petropolitanum*, *Tom. I. pars. I. pag.* 338, word de *Olijphant* onder de levendigbaarende geſteld, die hoorn aan de voeten hebben, *inter vivipara unguiculata*; en de *Rhinoceros* de *Hippotamus* en het *Muscus-Dier* worden er viervoetige Dieren genoemt, wiens voeten nagels hebben, *Quadrupedia pedibus ungulatis.* De Heer RAIJ heeft aangemerkt, dat het onderſte der pooten naakt was, zijnde het bovenſte der vingeren alleen met de de hoef bekleed, zo dat men niet kon zeggen, dat hij op hoorn gaat, zodanig als het Paard, den Ezel en eenige anderen. Echter ſchijnt RAIJ eenige twijffeling te hebben, over het maakzel deezer pooten, om dat hij 't nimmer anders dan in afbeelding heeft gezien. Dit is de rede dat hij zegt, dat den *Olijphant*, een middelzoortig Dier is, behoorende tusſchen de geene die met hoeven en de zodanige die met klauwen zijn voorzien.

De Heer DE WILDE, lid van het Keijzerlijke Peterburgſche Genoodſchap, heeft door zijne waarneemingen groot licht aan dit ſtuk bij gezet. Hij ontdekte aan een van deeze Dieren, dat aan de vier pooten een hoornige zelfſtandigheid was, die niet alleen 't bovenſte deel der vingeren bekleedde, maar den geheelen omtrek daar van maakte, of liever de gantſche toppen omvatte. Dit deed hem den *Olijphant* voor een gehoefd Dier houden, en voor een middelzoort tusſchen die welker pooten geheel en die welker pooten geſpleeten zijn; en zulks, om dat de hoornige zelfſtandigheid welke de pooten bedekt, zijnde maar een weinig geſpleeten en gegroefd, en zich onder den voetzool uitſtrekt, waar op hij ze nederzet om te

loopen. Ook zegt deeze Waarneemer, dat hij geen waarlijk afgeſcheiden nagels op de huid der pooten gezien heeft, en hij zoude bijna den poot des *Olijphants* voor een enkele hoef genomen hebben, als die der Paarden; om dat de huid tusſchen de vooren der nagelen verheeven, hem niet toeſcheen dan een enkel hoorn bij toeval gegroefd; maar met meer zorgvuldigheid de huid tusſchen de vooren der hoeven onderzoekende, neemende de hoeven weg, en de vingers geheel bloot maakende, nam hij aan de voorpooten vijf, aan de agterpooten vier hoeven waar. Deeze hoeven zijn van boven aan de huid vast, en er van onderen mede vereenigt, bevattende een ſponsagtig vleesch van binnen, 't welk aan de uitterſte toonbeentjes is gehegt. Daarenboven heeft men nog onder de voetzool een hoornige ſtoffe gevonden, gelijk aan die der hoeven, welke aan dezelve vast is, zijnde ruw, ſtekelig, een weinig gevoord of geſpleeten, maar iets zagter als de hoeven.

Volgens dien zelfden Natuur-onderzoeker, is de voetzool der voorpooten van den *Olijphant* cirkelrond, hebbende eenen omtrek van vier voeten en vier duimen, en een middellijn van anderhalf voet over 't kruis; die der agterpooten is een weinig langwerpig, drie voeten en tien duimen in den omtrek, anderhalf voet lang en één voet breed. De inſnijdingen die men aan de voetzool beſpeurt en inzonderheid aan het begin van het hoorn, 't welk de vingeren of toonen bedekt, ontſtaan uit de zamentrekking van dit hoorn en beweeging van de voetzool. De hoornige zelfſtandigheid is van boven harder dan onder, wegens de aandoening van de lucht en zonneſchijn; terwijl ook 't end van dit hoorn, of zo men wil de nagels der vingeren of toonen, door den zwaaren gang van dit Dier plat gemaakt, en als tegen den grond gekneust worden; weshalven er een merkelijk verſchil is in de pooten van bijzondere *Oliphanten*, die niet alleen even plat van hoorn zijn. Ook heeft de Heer DE WILDE ontdekt, dat de geheele zelfſtandigheid van dit hoorn, 't welk de pooten van boven en van onderen bekleed, uit vaatjes is zaamengeſteld; 't welk het gevoelen van MALPIGHIUS, raakende de groeijng van het hoorn, ſchijnt te begunſtigen.

Uit deeze waarneemingen blijkt het, dat de *Olijphant* waarlijk vijf-vingerig is, ten opzigt van de voor-, dog vier vingerig ten opzigt van de agterpooten, en misſchien hebben de Heeren LINNÆUS en BRISSON om deeze reden, hier van in hunne rangſchikking geen gebruik gemaakt. Beide ſtemmen zij in de kenmerken van dit Dier overeen, naamelijk dat het geene voortanden of ſnijtanden heeft, onder nog boven, twee lange honds- of hoek-tanden, die lang uitſteeken en een ſnoet zeer lang en buigzaam, waar mede het allerlei dingen kan opvatten, grijpen en aan de mond brengen. De huid is niet ten eenemaalen kaal, maar dunnetjes met haair bezet, en de ſtaart loopt in eenige dikke haairen uit. Hij woont zegt LINNÆUS, in de moerasſige deelen van 't eijland Ceijlon aan de Rivieren: BRISSON zegt dat men hem zo wel in Afrika als in Aſia vind, dog de grootſten in 't laastgemelde waereldsdeel.

ARISTOTELES *Hiſt. Animal. Lib. I. cap.* 9., ſtelt te boek, dat den *Olijphant* zich van zijn ſnoet, als van eene hand bediend, om te eeten en te drinken. Die zelfde Schrijver *Ib. Lib. II. cap.* 3. zegt, dat hij twee prammen heeft, eer aan de borst dan nabij de borst geplaatst. WOTTON en SCALIGER plaatzen ze tusſchen de ſchouders, *ſub armis.* De Hr. LINNÆUS *Sijſt. Nat. edit.* VI. *pag.* 11. *n.* 24. zegt, *duæ mammæ pectorales.* Maar andere Natuurkundigen, die *Olijphanten* gezien en waargenomen hebben, zeggen *juxta pectus tamen potius quam in pectore habet mammas.* Volgens de *Philoſophical Transact. n.* 277. is er een zoort van *Olijphant* wiens tanden niet uitwendig zigtbaar zijn. Men leest in dezelfde *Philoſ. Trans. n.* 327. dat PATRIK BLAIR een Wijfjes *Olijphant* ontleed heeft, wiens tanden uitwaarts ſtaaken, de punt na beneden; intusſchen maakt KOLBE *Beſchrijving van de Kaap*, geen melding van de tanden der Wijfjes; en 't geen waar men zich over moet verwonderen, is, dat LUDOLF *Hiſt. Æthop. Lib. I. cap.* 10. wel expresſelijk aantekent, dat de Mannetjes alleen die uitwendig hebben, en dat de Wijfjes in dat opzigt aan de Hinden gelijken, die geen hoornen draagen. SEBA *Theſ. I. pag.* 176. is de eenigſte Schrijver, welke ons zegt, dat de ſnoet van de *Olijphant* geen twee gaten, maar enkeld eene heeft. Aan het bovenſte gedeelte van de mond, is een gat daar de groote boventanden doorſteeken. Wanneer de Jongen ophouden met zuigen, is het benedenſte kakebeen klein en met weinig vleesch bezet. Daar zijn Schrijvers welke zeggen, dat het Wijfje van de *Olijphant* anderhalf jaar draagt; anderen willen dat het twee jaaren is; ook vind men er, welke die tijd korter of langer ſtellen.

Verſcheidene Schrijvers hebben afbeeldingen van de *Olijphant* in 't licht gebragt, en dezelve beſchreeven. De Heer BRISSON zegt, dat onder deeze afbeeldingen die van ALDROVANDUS en GESNERUS niet deugen; dog dat die van JOHNSTON goed is. Bij SEBA *Muſ. I. Tab.* 3. *fig.* 1. vind men ook een egte afbeelding, naar 't ongeboren Jong van een *Olijphant* gemaakt, en een in de *Memoires de l'Academie Roijale des Sciences.*

Veele Autheuren hebben in 't breede van bijzondere zoorten van *Olijphanten* geſprooken, die men in verſchillende waereldsdeelen vind. Doch het ſchijnt, dat die verſcheidenheden inzonderheid van 't verſchil der Landſtreeken af hangen, daar zij in huisvesten, of wel van de geſteldheid van 't klimaat en de opvoeding. Zommigen, naamelijk, onthouden zich op de Gebergten, anderen in Wildernisſen en Bosſchagien; zommige loopen in 't wilde, andere worden tam gemaakt, en tot den dienst gebruikt. Men zegt, dat de *Olijphant* der Moerasſen, blaauwe ſpongieuſe tanden heeft, die moeijelijk zijn te bewerken, wegens hunne kwast- en knoestigheid; die der Gebergten is woest van aart, en gevaarlijk om aan te doen; zijn tanden zijn kleiner en fraaijer gefatzoeneert: Die der Bosſchen is zagtzinniger en leerzaamer; hij heeft grooter en witter tanden, dan de andere *Olijphanten.* Dog onder deeze koomen ook zodanige voor, die teneenemaalen woest en ontembaar zijn, even gelijk men onder de Oſſen zomtijds boosaartige ontmoet.

Dusdanig zijn de aanmerkingen van de verſchillende Schrijvers, over de *Olijphanten*; thans zullen wij overgaan tot een omſtandige beſchrijving van de uit en inwendige deelen van dit Dier, benevens verſcheidene bijzonderheden hier toe betrekkelijk.

Natuurlijke en ontleedkundige beſchrijving van den Olijphant, derzelver voorteeling, leeftijd, voedzel, enz.

De *Olijphant* is zonder tegenſpreeken, het zwaarſte viervoetige Dier dat er op 't Aardrijk leeft. „ De Natuur „ (zegt Vader LABAT) heeft geen ſtoffe geſpaard in het for„ meeren van dit Dier; zij ſchijnt zuiniger geweest te „ zijn, in het fatzoen daar aan te geeven. Het ſchijnt „ dat

„ dat zij zich niet heeft toegelegt dan op het voortbren-
„ gen van een zeer groote klomp vleesch en gebeente,
„ zonder de moeite te neemen, om aan de lighaamsdee-
„ len van deeze Colosſus der Dieren eene ſchikking en
„ evenreedigheid te geeven, waar mede zij niet gierig
„ is in haare andere voortbrengzelen.

Niets is er in der daad zo zwaar en groot, zo grof en lomp, als het lighaam van den *Olijphant*. Zijn kop heeft iets gedrogtelijks; zijn ooren, ſchoon zeer lang, breed en dik, vertoonen zich klein; zijn oogen hoe groot ook, hebben nog geen evenredigheid tot den kop, waar in zij ſtaan; zijn neus is groot en zo lang uitſteekende, dat zij aan den grond raakt. Dit lighaamsdeel word de *Tromp* genoemt; het is vleeſchig, peesagtig, hol als een buis, ten uiterſten buigzaam, en daar bij zo ſterk, dat het Dier zich daar van bedient om de ſtammen of takken van zwaare boomen te omvatten, en die uit den grond te rukken of af te breeken, om zich een weg te baanen door digte bosſchen: Het gebruikt denzelven ook om zwaare laſten van den grond te ligten en die te draagen, of op zijn rug te laaden. Door deeze buis haalt het adem en ruikt het; in een woord, het is een verlangde neus, wijder aan't begin dan in't midden, en die aan't eind een zoort van beweeglijken vinger heeft, welke de opening ſchijnt in twee deelen af te ſcheiden of ze bijna geheel te kunnen ſluiten. Om kort te gaan, deeze Tromp is de *Olijphant* volſtrekt nodig tot het leeven. Want behalven de ademhaaling, moet deeze ſnoet hem even als een hand dienen om alles aan den mond te brengen, 't zij droog of nat; dewijl hij met den kop onmooglijk zo laag kan bukken, om iets van den grond af te raapen, of het kruid met den bek af te ſcheeren; dit is de reden, dat hij als zijne Tromp is afgeſcheurt, van honger moet ſterven.

De Bek, aan 't onderſte van den kop geplaatst, heeft aan de bovenkaak twee ver uitſteekende tanden, die aan dit Dier voornaamelijk ſchijnen gegeeven te zijn, om zich tegens zijne vijanden te verdedigen. Alle *Olijphanten* egter hebben deeze tanden niet, en zommige verzekeren dat de Wijſjes ze in 't geheel ontbeeren; anderen wederom verzekeren, dat de tanden der Mannetjes naar boven, die der Wijfjes naar onderen gekromd of geheel regt zijn. „ Dog dit is een misſlag zegt (Vader LABAT), „ de *Olijphanten* van beide kunnen, hebben ze onver-
„ ſchillig krom of regt, en wat de grootte belangt, de-
„ zelve hangt af van den ouderdom van het Dier; want
„ men moet zich niet verbeelden, dat zij met zulke
„ ſchrikkelijke wapenen ter waereld koomen." Dezelve zijn van de kop af tot omtrent de helft hunner lengte en zelfs verder, hol; het overige is digt en zwaar been, uitloopende in een ſpits, waar mede de *Olijphant* te ſchrikkelijker ſtooten toebrengt, als de zwaarte van zijn lighaam, in zijn verwoeden drift, de ſnelheid meer kragt bijzet. Deeze Tanden zijn gemeenlijk de oorzaak van zijn dood, dewijl zij het zo zeer geagte *ijvoor* of *elpenbeen* uitmaaken.

Uit de geſtalte van den *Olijphant*, zijne zwaarlijvigheid en de onbehouwen dikte van zijn beenen, die zich als pijlaaren vertoonen, waar op een grof en zwaar lighaam rust, zouw men zich verbeelden dat dit Dier gantsch niet geſchikt was om ſnel te loopen, veel minder om te draaven. Hij doet nohtans't een zo wel als 't andere. Met zijn gewoone tred, legt hij zo veel wegs af als een Mensch bekwaamelijk in den zelfden tijd kan afloopen, en, wanneer hij het, vergramd zijnde, op een draf zet, loopt hij ſneller dan een Paard, om dat hij veel wijder ſtappen doet. Te vergeefs is de pooging om in zulk een geval voor hem te vlugten, ten zij men listig zich weet te verſchuilen of in engten te kruipen, die hij niet door kan, of wel in het vlugten verſcheidene bogten maakt, 't welk de *Olijphanten*, wegens de grofheid van hun lighaam, zo ſchielijk niet doen kunnen.

De meeste *Olijphanten* van Afrika zijn bruin van vel, gelijk die van Indiën; alwaar men echter ook witte en zwarte vind, die in groote agting zijn om hunne zeldzaamheid. De huid is oneffen, rimpelig, en zo hard, dat er een musket-kogel op afſtuit, zonder ze te kwetzen. Zij hebben een ſtaart die zo lang is, dat zij bij na tot den grond reikt, van gedaante als een Oſſenſtaart, welke deeze Beesten geduurig beweegen en ſlingeren, even of zij de vliegen verjaagen wilden. Aan 't eind van deeze ſtaart zijn eenige haairen, waar van de Indiaanen, wanneer zij er witte onder vinden, veel werks maaken, om zich te vercieren. Ook wil men, dat ze dezelve gebruiken om de doofheid te geneezen, ſteekende een propje daar van in het oor. Zij verbeelden zich zegt REDI, dat dezelve, om den arm gebonden, iemand voor altoos van duizeling bevrijd, en hem voor den kwaaden invloed van een moerasſige peſtilentiaale lucht bewaart.

De zwaarte van den *Olijphant*, word doorgaans op drie duizent vijf-hondert ponden, gerekent, ſchoon hier omtrent zekerlijk een groot verſchil moet plaats vinden, geregeld naar de grootte deezer Dieren. De huid alleen van de *Olijphant* die voor eenige jaaren te Napels ſtierf, woog, volgens berigt van *de Mem. de L'acad. Roij. des Sciences de l'an. 1754. pag. 66.* 2384 ponden markgewigt; waar uit men zich een denkbeeld kan vormen, over de zwaarte van het geheele Dier. De *Olijphanten* van Afrika in de Landen tuſschen de Rivier Niger en Sierra Leona, hebben zo men verhaalt, de langte van agt tot tien voeten, en de hoogte, als zij op hunne pooten ſtaan, is van tien tot twaalf voeten. Men zegt dat er in Indiën grooter zijn dan deeze; zommige van vijftien, agtien en omtrent twintig voeten hoog; doch het verſchilt veel met welk een voetmaat dit gemeeten zij. Ondertusſchen koomt dit zo onwaarſchijnelijk niet voor, dewijl men weet dat zommige *Olijphantstanden* de langte van agt of tien voeten hebben, en de zwaarte van hondert ponden. Op Ceijlon zijn de *Olijphanten* in vergelijking van d'andere zeer klein, en worden voor de besten, bekwaamſten tot het werk en aardigſten gehouden. De Nederlandſche Oostindiſche Compagnie, ontvangt jaarlijks ook tuſschen de dartig en veertig van deeze Dieren tot ſchatting, daar van daan.

De uitwendige deelen van de *Olijphant* geſchetst hebbende, gaan wij tot de beſchrijving van derzelver inwendige deelen over, en wij zullen onze Leezers daaromtrent mede deelen, 't geen door de Leden van de Franſche Akedemie der wetenſchappen, in die welke in 't jaar 1681 te Verſailles is geſtorven, en welke zij geopend en nauwkeurig beſchouwd hebben, is waargenomen.

Dit Dier dat uit Afrika herkomſtig was, wierd omtrent vier jaaren oud zijnde, door den Koning van Portugal aan den Koning van Vrankrijk tot een geſchenk gezonden. Hij heeft dertien jaaren te Verſailles geleefd, en is geduurende deezen tijd, niet meer dan een voet hooger geworden, op de hoogte van vijf en een half voet, die hij had, toen hij ſtierf. Zijn lighaam had in 't midden een omtrek van twaalf voeten en zes

duimen; de langte was agt en een half voet, van 't voorhoofd tot aan 't begin van de ſtaart; de hoogte van de rug regt nederwaarts als hij over end ſtond, zeven en een half voet; het onderſte des buiks, kwam drie en een half voet van den grond.

Wij zullen eerst de ontleedkundige beſchrijving mede deelen van zijn Geraamte, dat veele aanmerkelijke bijzonderheden heeft. De zelfſtandigheid der beenderen, in 't algemeen, was zeer verſchillende van die der tanden; weshalven het gantsch onwaarſchijnlijk is, dat men er ooit ijvoor van gemaakt heeft, gelijk eenige Schrijvers verzekeren. Het bekkeneel hadt de langte van twee voeten en vier duimen, de breedte en hoogte van twee voeten. Deszelfs naaden waren zo zigtbaar en regelmaatig niet, noch zaagswijze ofgetand, als die van 't bekkeneel der Menſchen en andere Dieren. De dikte der wanden was ongemeen; aan 't voor- en agterhoofd omtrent zeven of agt duimen, aan de zijden half zo veel: Doch men moet dit niet aanmerken voor vast, digt been, geenzins. Twee zeer dunne tafels maakten de uit- en inwendige oppervlakte uit, welker groote tusſenwijdte vervuld was met een menigte hokjes en cellen, gelijk de tusſchenlaag der beenderen van 's Menſchen bekkeneel, doch ongelijk wijder en grooter, zommigen wel zes duim lang, hebbende gemeenſchap met elkander, en gemaakt van zeer dunne harde plaatjes been. 't Is buiten twijffel dit maakzel van 't bekkeneel, 't welk de Ouden reeds heeft doen opmerken, dat de pijlen vrij diep in de *Olijphants* kop konden ingaan, zonder hem gevaarlijk te kwetzen. Echter is aan het agterhoofd een plek of ſleuf, daar dit ſterke Dier zeer gemakkelijk, door een kleine ſteek, kan om 't leven gebragt worden, en dus red zig de Geleider van 't zelve, die er op zit, wanneer de *Olijphant* begint te woeden, zomtijds uit het gevaar, door aldaar een nagel te ſteeken in de herſenen. Het zeefbeen hadt in dit Dier, wegens zijne groote ronde gaten, meer gelijkheid naar een zeef, dan in anderen. De tromp en tanden waren beiden in het groote been van de bovenkaak ingeplant, niet de laatſten in de ſlaapbeenderen, gelijk CARDANUS zegt. De tromp had, in het doode Dier de langte van vijf voeten en drie duimen; zij was aan den wortel negen duimen dik en drie aan 't end; de onderkaak was een zwaar ſtuk been, niet plat van vooren, maar rond en veel korter dan de bovenkaak, doch niettemin over de twee voeten lang; de geheele ruggegraad had de langte van tien voeten en twee duimen; zij beſtond uit zeven wervelbeenderen van den hals, twintig van de borst, drie van de lenden, drie van het heiligbeen, niet vast gegroeid aan elkander, en een en dertig van de ſtaart; in 't geheel vier-en zestig ſtuks; de ribben waaren twintig in getal, onder welken zeven, die men echte noemen kan, als zijnde met haaren kraakbeenderen gehegt aan het borstbeen, dat uit drie ſtukken beſtond; het gedeelte van de voorpooten, die voor het opper-armsbeen in den Mensch verſtrekt, was twee voeten en drie duimen, 't onderſte geedeelte twee voeten lang; het dijebeen in de agterpooten twee voeten negen duimen, de ſchenkel negentien duimen. Hier uit blijkt, dat de voorpooten niet langer dan de agterpooten zijn, gelijk zommigen verzekert hebben; hoewel zij in een leevende *Olijphant* zich langer vertoonen. Het maakzel der voeten geleek meer naar dat van den Mensch, dan in andere Dieren; Ook kwaamen zijne darmbeenderen, die in de Beesten zich ver naar om hoog uitſtrekken, met den bovenkant van het Heiligbeen omtrent gelijk; zij ſtonden met hunne rand, maar twee voeten van elkander af; het dijebeen heeft geen hals, zijnde met zijn ronden knop onmiddelijk tegen het heupebeen aangeplaatst. Hier uit kan men ontdekken, dat de beenderen, die op verſcheide plaatzen voor Reuze-beenderen vertoont worden, van *Olijphanten* zijn; het plat der voeten, zo voor als agter, is zeer klein, naar de dikte van de beenen te rekenen. In alle geledingen der vingeren of toonen van dit Dier, waaren zaadbeentjes, veel grooter naar evenredigheid, dan in den Mensch, en uit welker plaatszing duidelijk bleek, dat zij gelijken dienst doen als de knieſchijf. Alle de bijwasſen gingen gemakkelijk van de beenderen af, hoe groot ook de ongelijkheden waaren, die dezelven hegten aan de beenderen.

Eer wij de inwendige deelen beſchrijven, zullen wij moeten ſpreeken van de Huid, die het geheele lighaam bekleed. Uitwendig vertoonden zich daar in tweederleij rimpels, naamelijk zodanige holle groefjes, gelijk wij binnen de handen hebben, en verheeven naaden, gelijk op de handen van maagere oude Menſchen; dit gaf den huid een zeer onbevallige vertooning; dog men wil dat die in oude *Olijphanten* gladder word en mooijer. Men kan niet met zommige Schrijvers zeggen, dat de *Olijphant* zulke holle groefjes over al heeft, en dat die elkander altoos vierkants- of ruits-wijze kruiſen; want onze Ontleedkundigen, vonden de huid op veel plaatzen onregelmaatig gefronfeld, zo dat die bijzonder naar de ſchors van oude Eickeboomen geleek. De opperhuid was op zommige plaatzen zo dun als Papier, op anderen wel een vierde duims dik. Die dunne opperhuid kleefde niet aan de huid, gelijk in andere Dieren en den Mensch, maar was er hier en daar losjes aangehegt met eenige vezelen, waar onder zich de huid met een oneindige menigte kleine heuveltjes, als ſagrijn, vertoonde. De dikke opperhuid is eenigermaate aan de huid vastgegroeid of gedroogd, en ſchijnt een zoort van huid-kwaal of ſchurft in den *Olijphant* uit te maaken, waar aan zij zeer onderhevig zijn en waar tegen de Oppaſers hun de huid dikwils met een ſpons, die in olie gedoopt is, beſtrijken. De lazerij, die in de huid plaats heeft bij zommige Menſchen, voert hierom den naam van Olijphants-Ziekte. De huid van dit Jonge Dier was niet onkwetsbaar noch ondoordringelijk voor ſcherp geweer, en men heeft zelfs beſpeurd, dat het van 't ſteeken der vliegen aandoening had, 't welk waarſchijnlijk geſchied in de groefjes der fijne opperhuid. Zij tragten zich, zegt men, daar tegen te beſchutten door deeze groefjes met Aarde te vullen. Die van Verſailles wentelde zig altijd in het ſtof, na dat hij zich gebaad hadt, 't geen hij zeer dikwils deedt, en men heeft gezien, dat hij aarde ſmeet op zodanige plaatzen van zijn lighaam, waar Vliegen zaten, om dezelven weg te jaagen. Gedroogd zijnde, was de huid van dit Dier zeer hard en omtrent een half duim dik; wordende, als men ze in 't water kookte, nog de helft dikker: Doch alle moeite, door onze Ontleedkundigen aangewend, om iets naders in dezelve te ontdekken, omtrent het werktuig van 't gevoel, is vrugteloos geweest.

Bij 't openen van den buik vondt men, dat de huid met kleine vezelen gehegt was aan twee zeer breede ſterke ſpieren, wederzijds één, die, van het voorſte gedeelte der ribben en het borstbeen afkomende, in het voorſte van de knie werden ingeplant; zo dat zij,

over

over het ſchaambeen heen gaande en daar aan gehegt, behalven den buik ook het voorſte deel der dijen bedekten. Onder deeze ſpieren, die met het vleeschvlies, dat de Dieren van den Mensch onderſcheidt, ſchijnen overeen te koomen, was een peesagtig overtrekzel, zeer hard en ſtijf geſpannen over de gewoone buikſpieren die zeer hard waren, hebbende ieder haar eigen vlies, van gelijke natuur; zo wel als alle de andere ſpieren des lighaams. Het buikvlies had, op zommige plaatzen, de dikte van een half duim, doch was van een los zamenweefzel, en zo ſpongieus, dat het zich door de minſte ſpanning liet uitrekken. Dit zelfde is in de meeste enkele vliezen van 't lighaam deezes *Olijphants* waargenomen.

Het net, dat gewoonlijk de darmen bedekt, was in dit Dier niet aan den voorkant van de maag, maar aan den agterkant van dezelve gehegt, zo dat het tuſchen 't gedarmte en de rug lag. Het was zeer dun en teder, zonder vet, gelijk het gantſche lighaam; want het geheele Dier was door ziekte vermagerd. Men verwonderde zich allermeest over de wijdte der darmen, die de evenredigheid veel te boven ging, welke zij gewoonlijk hebben in Dieren die niet herkaauwen. Om die reden heeft ARISTOTELES zeer wel gezegd, dat de *Olijphant* zijn darmen van zodanig een maakzel heeft, dat hij vier maagen ſchijnt te hebben. Doch men zal dit ligt begrijpen, als men in aanmerking neemt, hoe veel voedzel dit Dier verſlond. Men gaf hem dagelijks tagtig ponden brood, twaalf pinten wijn en twee emmeren pottagie, daar vier of vijf ponden brood in kwamen. In plaats van de pottagie gaf men hem om de twee dagen twee emmeren rijst in water gekookt, boven en behalven 't geene hij van de geene die hem bezogten, kreeg. Ook werd hem dagelijks een ſchoof koorn gegeeven tot zijn vermaak; want, na dat hij de airen opgegeeten had, maakte hij bosjes van het ſtroo, waar mede hij de Vliegen verdreef, en plukte het overige tot kaf, dat hij zeer behendig met zijn tromp wist te doen. Bovendien leidde men hem bijna alle dagen in 't land om, en dan ſchoor hij de groente af met zijn tromp, die op eetende. Dit alles nu, gaf een groote buikvulling aan deezen *Olijphant*.

De overmatige wijdte der darmen was vooral aanmerkelijk in den karteldarm, die een middellijn van twee voeten had. De blinde en regte darm verſchilden veel van die wijdte. De dunne darmen konden omtrent agt en een half duim overdwars haalen, en waren bijna overal van gelijke wijdte, zijnde agt-en-dertig voeten lang en zeer dik van rokken. De oogluikende klapvliezen, aan het begin der darmen, bij den uitgang van de maag, vier liniën hoog; waren niet van elkander afgeſcheiden en dwars loopende, als gewoonlijk; maar netswijze te zamen gevoegd, tot verſcheide onregelmatige figuuren. Dergelijk een geweefzel was er in de dikke darmen, die met elkander de langte hadden van twee en-twintig voeten; dat is het geheele kanaal der darmen zestig voeten. Dus was de langte der darmen omtrent in gelijke evenredigheid tot die van het lighaam, als in den Mensch plaats heeft.

De maag hadt, op ver na, zulk een wijdte niet. Men vondt ze, in deezen *Olijphant*, op 't breedſte maar veertien duimen wijd, en dus ongelijk naauwer dan de karteldarm, ſchoon zij de langte van drie en een half voet had. De ſlokdarm was er omtrent in 't midden ingeplant, en 't gedeelte ter ſlinker zijde liep puntswijze uit, zijnde van binnen uit bladeren zamengeſteld, gelijk de boekpens in de herkaauwende beesten. Men zag in den binnenſten rok, van dit ingewand, voor 't overige, verſcheide kleine gaatjes, waar onder eenige grootere, die veel geleeken naar de klierswijze greintes, die men in de Varkensmaagen vindt. De lever, die drie voeten lang zijnde, in twee bijna gelijke lobben was verdeeld, had van buiten eene zeer bruin groene koleur, van binnen was zij aschgraauw, droog en hard van zelfſtandigheid, omtrent als gekookte lever. Maar 't aanmerkelijkſte was, dat men er geene galblaas aan vondt, 't geen men in een *Olijphant*, die voor eenige jaaren in Engeland is ontleed geworden, ook waargenomen heeft. Daar tegen was de galbuis zeer dik en hadt haare inplanting in den darm, op drie voeten afſtands van den uitgang der maag. De poort-ader, die op de zelfde plaats uit de lever voortkwam, hadt de wijdte van veertien liniën. De milt, die langs den bodem van den maag door middel van het net was aangehegt, hadt de lengte van drie voeten en de dikte van zeven duimen. In den *Olijphant*, dien GILLIUS ontleed heeft, veel kleinder dan deeze, was zij vier voeten lang, 't welk niet overeenkomt met het geene ARISTOTELES beweert, dat de *Olijphant* de milt, naar zijn lighaam te rekenen, kleiner heeft dan eenig ander Dier. Haare zelfſtandigheid was zeer hard, en beſtondt uit digt tegen elkander aan ſluitende vezelen. Het alvlees, een voet lang zijnde, maakte een kanaal, met de galbuis gemeen, 't welk met een tepeltje, van grootte als een noot, in den darm uitliep. In de nieren waren, aan de uitwendige oppervlakte, veele, klieragtige greintjes, met hunne kleine loosbuisjes, zigtbaar.

Omtrent de deelen der voortteeling ſtondt men zeer verbaasd, wanneer men deezen *Olijphant*, bij 't openen een Wijfje bevondt te zijn, daar men hem, geduurende al den tijd van zijn verblijf te Verſailles, voor een Mannetje gehouden hadt. Aan dit Dier, naamelijk, vertoonde zich uitwendig een lid, van twee duimen dik, 't welk men toen bevondt de kittelaar te zijn, die, als gewoonlijk, haaren oorſprong met twee takken hadt van de ſchaambeenderen. De lijfmoeder was zo ver inwaards geplaatst, dat er tuſchen den uit- en inwendigen mond, een afſtand gevonden werdt van drie en een halve voet. Zij hadt de langte van agtien en de breedte van tien duimen, zijnde langwerpig rond van gedaante, van binnen effen en glad. Dit lighaamsdeel liep in twee hoornen uit, die niet, gelijk gewoonlijk in de Dieren, zich aanſtonds afzonderden, maar wel een voet lang tegen elkander aan gevoegd waren, en vervolgens zich in twee takken ſcheiden. Zij hadden de langte van twee en een half voet in 't geheel, zijnde in 't begin anderhalf duim, omtrent het midden zes en aan 't end drie liniën wijd. De trompetten waren zeer klein en de eijernesten meest verteerd of verſlenst.

In de borst vondt men de gaatjes van het hartzakje, door welken men zich verbeeldt dat het vogt, 't welk er in is, uitzijpert, zeer zigtbaar. Het hart was rond, en, hoe men 't mat, een voet groot, doch week van vleesch. Men vondt er dat beentje niet in, 't welk GALENUS in zijn *Olijphant* gevonden hadt. Doch de zijne was zeer groot, en daarom, waarſchijnlijk, een Oude; deeze een Jong en aan een uitteerende ziek-

te geſtorven. De groote ſlagader, uit het hart komende, hadt de wijdte van drie duimen overdwars, en haare rokken waren twee liniën dik. De long was maar in twee lobben verdeeld en geheel bedorven. Het ſtrottenhoofd was bijna een half voet wijd; de luchtpijp drie duimen. De aanhangzels of ſtaarten van 't middelrif, bedekten de hol-ader en groote ſlagader tot aan het heiligbeen.

In het bekkeneel van dit groote Dier vondt men de hersſenen zeer klein, hebbende, met het agterbrein, niet meer dan agt duimen langte en zes duimen breedte, en maar negen ponden zwaar; doch het agterbrein, op zich zelve, was naar evenredigheid grooter dan in eenig ander Dier. De oppervlakte der hersſenen was met dergelijke darmswijze uitpuilingen en groeven als in den Mensch. Men kon de kliertjes van de vlegt der bloedvaatjes zeer duidelijk zien. De pijnappelklier was zeer groot en week. De ſlijmklier had de langte van een duim en liep van onderen puntig, alwaar zij door een gedeelte van 't harde hersſenvlies, zonder eenige opening, werdt onderſcherpt. De reukzenuwen hadden een duim middellijns, en eene zeer aanmerkelijke holligheid. Die van het vijfde paar, welke veel zenuwen aan een lighaamsdeel van den *Olijphant* geeven, dat andere Dieren niet hebben, (te weten de tromp,) waren ook een duim breed. De gezigt-zenuwen, in tegendeel, waren klein, zonder blijk van eenige holte. De oogbol hadt een middellijn van twintig liniën; het hoornvlies eene van dertien; het krijſtallijn van zeven en de dikte van vijf, zijnde van agteren bolronder dan van vooren. De kring van 't oog was kaſtanie-bruin. De traanklier vondt men, op de gewoone plaats, in den grooten ooghoek, hebbende een loosbuis van wijdte als een ſchrijfpen, met een tepeltje aan 't end geſlooten; zij was gehegt aan 't platagtige end van een halfringswijs kraakbeentje, dat den oogbol omving, en, dunner wordende, het oogluikend vlies maakte, 't welk door twee ſpieren bewogen wierdt, die men nog in geen andere viervoetige Dieren hadt gevonden, hoewel zij zeer zigtbaar zijn in de Vogelen. Tuſſchen het oor en het oog was wederzijds een gat; welke gaten men bevondt de uitgangen te zijn van twee groote klieren, onmiddelijk onder de huid geplaatst. Strabo heeft reeds aangemerkt, dat de *Oliphanten* daar uit een ſmeerig vogt ontlasten, wanneer zij ritzig zijn.

Binnen het bekkeneel was het werktuig van de reuk als gewoonlijk, doch uitwendig vondt men een zeer aardig zamenſtel, op dat de vogten, welken dit Dier door zijne tromp opzuigt, niet in de neus komen mogten. Het groote gat, dat de opening is der neusgaten, was bedekt met een groot kraakbeen, 't welk als een gewelf maakte, van onderen in twee dunner plaatjes geſpleeten, die waarſchijnlijk tot dit oogmerk van de natuur geſchikt zijn. Immers zij zijn gehegt aan de loodregte ſpieren van de tromp, die ze om hoog kunnen ligten, terwijl men gereedlijk mag onderſtellen, dat zij van zelf neder-daalen door hunne veerkragt, waar toe de kraakbeenige aart hun zeer bekwaam maakt. Behalve deeze twee plaatjes was er een derde aanhangzel, 't welk, van den top van 't gewelf neerdaalende, het groote gat in tweeën verdeelde, maakende dus de twee neusgaten, die met een dik vlies bekleed waren, dat met een menigte kliertjes, van grootte als erwten, was doorzaaid.

In de tromp zijn twee buizen, van elkander afgeſcheiden, waar van de eene tot de ademhaaling dient, de andere om water en andere vogten in te zuigen, om die door de zelfde opening, waar mede hij dezelve ontvangen heeft, in den mond en dus in de keel te brengen, of anders met geweld weder uit te blaaſen. Dit lighaamsdeel beſtaat, dat aanmerkelijk is, alleenlijk uit peesagtige vliezen en ſpieragtig vleesch, zonder eenig been of kraakbeen. Tot deszelfs verſcheiderlei buigingen, uitſtrekking en inkorting, heeft het tweederlei zoort van ſpieren, waar van onze Ontleedkundigen de zodanigen de loodregte noemen, die met haar eene end gehegt zijn aan 't inwendige vlies, met het andere aan 't uitwendige dat de tromp bekleedt, makende regte hoeken met de buis, waar uit zij voortkomen met haar vleezig gedeelte. De andere zoort van ſpieren, die zij de evenwijdige geheten hebben, loopen langs heen, en, met het midden van haare buiken zamengehegt zijnde, maaken zij een groote ſpier uit, welke in de gedaante van een riem, een of twee liniën dik, en agt of tien liniën, dat is omtrent drie vierde duims, breed, van het bovenſte der tromp tot aan de punt neerdaalt. De peezen van deeze ſpiervezelen zijn ingeplant in 't binnenſte vlies van de buis. Ieder groote evenwijdige ſpier is op haar kant geplaatst, nevens de anderen; want men vindt er zo veel zulke riemen, als noodig zijn om de geheele rondte van de tromp uit te maaken; zijnde van elkander afgeſcheiden door een zoort van vlies, 't welk een uitbreiding is der peezen van de loodregte ſpieren. Uit dit zamenſtel worden de verſcheiderlei werkingen, die de *Olijphant* met zijne tromp of ſnoet verrigt, zeer gemakkelijk afgeleid. „ Want (zeggen onze Ontleedkundigen) wanneer alle „ de loodregte ſpieren, door haare zamentrekking, het „ buitenſte en binnenſte vlies elkander doen naderen, „ moet de dikte van het vleesch, daar tuſſchen, ver„ minderen, en dus noodzaakelijk de langte van de „ tromp toeneemen; om die zelfde reden is 't klaar, „ dat de zamentrekking der evenwijdige ſpieren, alle „ te zamen, de tromp moet intrekken, en, naar dat „ zij op verſcheide plaatzen werken, moeten daar ver„ ſchillende inkortingen geſchieden, waar door die „ verſcheiderlei buigingen en wonderbaare omkrom„ mingen, tot welken de tromp in ſtaat is, worden te „ wege gebragt".

Wat de wijze van des *Olijphants* voorteelinge betreft, elk erkent dat hij een Schepzel van ongemeene ingetogenheid is, en zich nooit in iemands tegenwoordigheid vermengt. Zommige hebben beweert, dat ieder *Olijphant* maar een Wijfje heeft, en dat hij 't zelve, wanneer het een Jong heeft voortgebragt, niet meer aanraaken zoude. De tijd wanneer zij zich beginnen te vermengen, is ook onzeker, ſchoon men uit hunne gewoonen leeftijd gist, dat veelen het niet doen voor het twintigſte jaar huns ouderdoms; maar eenige ſtellen, dat het vroeger geſchied. Men is het ook niet eens wegens den tijd, geduurende welke zij draagen, en daar is geen middel om zulks te weeten, dan door op te merken, wanneer zij zich van den koppel afzonderen; want de Man en 't Wijfje gaan alleen, wanneer zij zich willen vermengen, en keeren niet weder voor dat het Wijfje bezwangert is. Plinius zegt dat zij agterwaarts, gelijk de Kameelen paaren, maar hedendaagsch twijffelt men niet, of de Man beſpringt het Wijfje gelijk de Paarden enz. Eenige hebben uit hunne ongemeene grootte beſlooten, dat zij negen

jaaren

jaaren lang draagen, anderen ſtellen er zes, en anderen twee voor; maar het is waaſchijnelijkst, dat de tijd hunner dragt vijftien of zestien maanden is, indien wij mogen oordeelen uit het geen wij in andere Dieren, naar evenredigheid van derzelver grootte en leeftijd tot de hunnen opmerken. Eenigen zeggen, dat zij om de drie jaaren, anderen dat zij maar eens in hun gantſche leeven baaren; maar dit laatſte gevoelen is geheel onwaarſchijnelijk, ter oorzaake van de groote meenigte deezer Dieren in Aſia en Afrika. Men verhaalt dat zij maar een Jong teffens ter waereld brengen, het welk omtrent zo groot is als een Kalf; welke grootte wel ſchijnt te ſtrooken, met 't geen TAVERNIER verhaalt, die ons berigt, dat, wanneer de Koopluiden de *Olijphanten* te koop brengen, de Kinderen over derzelver ruggen loopen, 't geen niet wel zijn kan, indien zij hooger waaren. Volgens den zelfden Schrijver vermengt de Man zich nooit met het Wijfje, na dat hij gevangen is; maar zomtijds word hij overvallen van eene geile woede, of liever gelijk anderen denken, van een zoort van dolheid, bekend door het vloeijen van zeker vogt uit de kaaken, niet ongelijk aan olie, welk toeval weder van zelf overgaat. De Hr. KNOX zegt, dat de vrouwelijke *Olijphanten*, de Jongen van anderen zo wel als haar eigen zoogen; maar hoe oud de Jonge *Olijphant* zijn moet eer hij de mam verlaat, is niet gemakkelijk te bepaalen. De Hr. DERHAM verzekert, dat het Wijfje *Olijphant* haar eigen borsten zuigt, door middel van haar tromp of ſnuit, en de melk daar uit aan haar Jong overgeeft; dog dit is even onzeker als dat zij haar Jong tot den ouderdom van agt jaaren zou zoogen, gelijk zommige willen. " Die deeze waarneeming geboekt hebben (zegt Vader LABAT op zijne „ gewoone boertende trant) moesten er bij hebben aan„ gemerkt, dat de Kinderen die zo lang zuigen, altijd „ ten uiterſten lomp van lighaam en geest zijn.

Den *Olijphant* draagt groote zorg voor zijn Jongen, en wil liever zijn eigen leeven verliezen, dan hem zien omkoomen. Deeze Dieren gaan altijd in koppels en zetten de grootſten vooruit. Wanneer zij eene Rivier moeten overtrekken, neemen zij de Jongen op hunne ſlag tanden, en ſtrengelen hunne ſnuit om derzelver middel. Wanneer zij op hunnen weg eenen *Olijphant* dood vinden leggen, bedekken zij het Lijk met takken van boomen, met gras of met 't geen zij krijgen kunnen; wanneer er een gewond is, draagen zij zorg voor dezelve, brengen hem voedzel, en loopen te zaamen om hem voor den Jaager te beveiligen.

Men zegt dat de *Olijphanten* zeer oud worden, dat zij zomtijts hondert-en-twintig, tweehondert, ja driehondert jaaren bereiken; zelfs zijn er zommigen die beweeren, dat zij tot den ouderdom van vijfhondert jaaren leeven, en dat zij tweehondert jaaren oud zijnde, in volle ſterkte en kragt zijn. Eenige van deeze berigten gaan alle waarſchijnelijkheid te boven, ſchoon wij de langleevendheid van dit Dier, niet in twijffel trekken. TAVERNIER, die door Indiën reisde, zegt dat hij nooit regt kon te weeten koomen, hoe lang de *Olijphanten* leefden, maar dat een der Oppaſers hem gezegt hadde zeer wel te weeten, dat zekere *Olijphant* in zijn Vaders, Grootvaders en Overgrootvaders bewaaringe geweest was, welke tijd hij maatiglijk ſchat niet minder dan honderten-dartig jaaren geweest te zijn. De Heer BLAIR erkent dat de *Olijphant* doorgaans hoog van jaaren word, ſchoon hij een Dier is, het welk voor verſcheidene ongemakken bloot ſtaat.

Het natuurlijk voedzel van de *Olijphanten* is gras en andere groente, die zij affcheeren gelijk de Oſſen. Zo danige kruiden, die hoog opgeſchooten zijn en op vette plaatzen groeijen, beminnen zij zeer, en dit is de rede dat hun aan de kant der Rivieren en Moeraſſen, zelde ſpijs ontbreekt. Anders eeten zij ook de bladeren en jonge takken van het geboomte die zij kunnen bekoomen, zelfs de wortelen van de Indiſche Vijgeboom, en allerlei zoort van vrugten, inzonderheid kokos-nooten. In de Oosterſche landen groeit een plant die bloemen draagt als zwarte rooſen, waar op de *Olijphanten* zeer verſlingert zijn; zij zijn zeer ſcherp van reuk, waar door zij hun voedzel ligtelijk vinden, en ſchadelijke kruiden mijden kunnen. Veel nadeel word dikwils door hun aan het Jong geboomte der Plantagien toegebragt; dog wel het voornaamſte daar zich de Negers ten opzigte van deeze Dieren over beklaagen, is de verwoesting, welke door dezelve zomtijds aangeregt word in het ſtaande koorn. Wanneer zij in de Geerſtlanden koomen, kan een *Olijphant* op eene dag, wel zo veel daar van vernielen en verſlinden, als dertig Negers in agt dagen tot hun onderhoud behoeven; want behalven 't geen zij opeeten, treeden zij nog ongelijk meer met hunne zwaare pooten plat. In Afrika worden, om die reden, de Koornlanden tegens den Oogst-tijd ſterk bewaakt, en men maakt rondom dezelve kringen van groote vuuren, ten einde deeze Dieren afteſchrikken; dog niet te min wagen zij het zomtijds daar in te koomen, als wanneer er geen ander middel overblijft, dan dezelve van kant te helpen. Zomtijds vinden zij zich door gebrek van ſpijze genoodzaakt, aarde, en zelfs ſteenen in te ſlokken, maar dit voedzel maakt hun, zo als men verzekert, ziek. Men heeft waargenomen dat zij agt of tien dagen zonder eeten of drinken kunnen leeven, en als zij dus uitgehongert zijn, is het onbegrijpelijk, welk een voedzel zij verſlinden. Zomtijds eeten zij ook Tabak, die, wanneer de planten jong zijn, hun geen kwaad doet, maar als zij bijna rijpe bladen hebben, hun dronken maakt en wonderlijke grillen doet aanregten, of ook wel in een diepe ſlaap vallen, 't welk de Negers gelegenheid verſchaft, om ze gemakkelijk te overweldigen: Tam zijnde, eeten zij hooi, haver, garst en ander voeder gelijk Paarden en Oſſen; zij zijn gewillig om zuiver water te drinken, ſchoon hunne natuurlijke genegenheid ſtrekt naar water, het welk modderig is. Zij drinken zeer veel en zuigen het op door middel van de ſnuit, waar uit zij het in den mond brengen. Hunne drek deugt niet tot mest, want dewijl er veel onverteerde zaaden van planten in zijn, brengt dezelve daar hij valt veel onkruid voort. Als de Hottentotten geen *tabak* hebben, rooken zij van deeze gedroogde drek, die, naar men verzekert, zo wel in reuk als in ſmaak, veel overeenkomst daar mede heeft.

Jagt en vangst der Olijphanten, als mede de manier om hen tam te maaken, hunne Leerzaamheid, gebruik in den Oorlog en Schouwſpeelen, derzelver Vijanden, enz.

De menigte van *elpenbeen*, die ons van de Weſtkust van Afrika word toegebragt, ſtrekt ten bewijze dat aldaar veel *Olijphanten* moeten zijn; doch nergens vind men ze zo menigvuldig als in dat gedeelte, 't welk de *Tand* of *Ijvoor-kust* word genoemt. De Negers leggen zich op de vangst van deeze Dieren toe, zo wegens 't vleesch, als de Huid, de Staart en Tanden; dog zij weeten niet

van ze te temmen zo als men in Indiën doet. Het is hun derhalven om 't even, of zij ze leevendig dan dood in hun geweld krijgen, en derhalven bedienen zij zich tot dien vangst, van het volgende eenvoudige middel. Diepe graften of kuilen gegraaven hebbende, op een plaats daar deeze Dieren veel koomen, dekken zij dezelve met takken of bladen van boomen, waar op de *Olijphant* treedende inſtort; deeze kuilen worden zomtijds wel door de *Olijphanten* die zeer ſchrander zijn ontdekt, dog zij vallen 'er echter dikwils in. Zij, die het gevaar ontkoomen, zijn naderhand zeer wantrouwend, en breeken veelal met hunnen ſnuit eenen tak van den eenen of anderen boom, doende geenen ſtap zonder met dezelve te onderzoeken, of er ook ergens een bedrieglijke kuil onder den grond is. De zulke die in de kuil valt, word aan de Negers ten prooij, die hem met allerleij wapenen welke zij hebben afmaakt. Het lijf word dan onder de Jaagers verdeelt; de huid dient hun tot 't overtrekken van ſtoelen, banken en trommels, de tanden om te verkoopen en de ſtaart vereeren zij aan hunnen Vorst of Hoofd, die ze gebruikt om de Vliegen te verjaagen.

Op andere plaatzen van dat waereldeel, ſtelt men de volgende manier te werk, om zich meester van de *Olijphanten* te maaken. Wanneer zij bij troepen verſchijnen, bewrijft een Neger zich het gantſche lijf met hunne vuiligheden, en met zijne *Saguaij* of Lans naar hun toe kruipende, komt hij hun zagtjes onder den buik, tot dat hij gelegenheid vind, om er een onder het oor te treffen; zo dra hij dit gedaan heeft, weet hij ſchielijk weg te ſluipen eer het Dier tijd heeft om hem te kennen, en de reuk van de drek bedriegt alle de anderen, die hunnen koers vervolgende, huunen makker den Jaager ten prooij laaten. Indien het Dier op eene zo gevoelige plaats gekwetst zijnde, nog kragts genoeg behoud om zijne belediger te vervolgen, zo moet dezelve zich door de vlugt redden, tot dat het Dier door verlies van bloed verzwakt zijnde, neervalt; in tuſſchen tragten andere Negers het zelve nieuwe wonden toe te brengen, om dus zijnen dood te verhaasten.

De gewoone manier om de *Olijphanten* in Oostindien leevendig te vangen, is, dat men de wilden door list binnen zekere ſtaketzels, die *Kraalen* genoemt worden, lokt; deeze kraalen loopen fuikswijze al nauwer toe, en eindigen in een nauw hok of engte, daar het Dier zich niet langer keeren of wenden, veel min eenig geweld oefenen kan. Vader TACHARD die het vermaak van zulk een jagt heeft bij gewoont, verhaalt; dat er een zodanige kraal een kwartiersuur gaans van Lauvo in het Koningrijk Siam is, hebbende aan de eene kant een groot theater, met hooge muuren als terraſſen omringd, waar op zich de Aanſchouwers plaatzen. De kraal is wijd, open naar den kant van 't Bosch, waar in men tegen den tijd van deeze jagt, eenige tamme Wijfjes *Olijphanten* doet gaan, die de wilden eerst in de Kraal en vervolgens in de engte lokken. Wij zagen er, zegt hij, een met haar in koomen; toen hij er in was, werd de baan geſlooten. De Wijfjes vervolgden haaren weg, voorbij het theater heen, en gingen agter elkander de naauwe Laan in, aan het andere eind van de Kraal. Bij den ingang van dien engte, hield de wilde ſtand, waar op de Siammers allerhande middelen aanwenden, om hem er in te drijven, en als hij vergramd op hun aankwam, wisten zij hem tuſſchen de paliſſaden door, te ontkoomen. Eindelijk was er een, die terwijl den *Olijphant* verwoed op hem aanliep, zich in de engte begaf, alwaar het Dier hem volgde, maar zo dra het er in was, werden twee zwaare valdeuren, voor en agter 't zelve neergelaaten. Toen begon de *Olijphant* zich in de knel bevindende, ijzelijk te brullen en maakte een ſchrikkelijk geweld, dog men wist hem allengs in ſtilte te brengen, en na dat men hem met touwen omgord had, werd hij aan een draaipaal, gelijk een Scheeps-kaapſtander vast gemaakt. In dien toeſtand liet men hem tot s'anderen daagsch, wanneer een Indiſche Priester kwam in 't wit gekleed en op een *Olijphant* gezeeten, die hem met gewijd water uit een gouden vat beſproeide; 's daags daar aan ging hij reeds met de andere weiden, en na verloop van veertien dagen was hij volkoomen tam.

Het is ook door middel van dergelijke fuikswijze Kraalen, dat de *Olijphanten* in de landen, welker Vorsten aan de Nederlandſche Kompagnie hulde doen, op Ceilon jaarlijks in de maanden Augustus en September, in menigte gevangen worden.

De Abt DE CHOISI *Journal d'un voijage a Siam*, ſpreekt nog van een andere manier, die zomtijds werkſtellig word gemaakt, om *Olijphanten* leevendig te vangen. "Deezen „ morgen (zegt hij) zijn wij op een Jagt van *Olijphan-* „ *ten* geweest, waar toe ik en Vader TACHARD, door „ den Koning van Siam genodigt waaren: Dit is inderdaad „ een Vorſtelijk vermaak. De groote omtrek heeft meer „ dan twintig uur gaans in 't ronde. Twee rijen vuu- „ ren zijn er die de geheele nagt branden, en bij ieder vuur „ ſtaan van tien tot tien ſchreeden, twee Man met pieken „ gewapend. Van tijd tot tijd ziet men groote *Krijgs-* „ *Olijphanten*, met kleine ſtukjes Kanon belaaden; bin- „ nen de kring koomt gewapent Volk met veel ge- „ raas; men wint allengs grond en de omtrek word klei- „ ner. Het vuur, de Kanonſtukken en de *Olijphanten* „ naderen elkander, tot dat men de wilde *Olijphanten* „ digt genoeg bij kan komen om hun ſtrikken te werpen, „ daar zij met de pooten in vast raaken. Als er een ge- „ vangen is, ſchieten de *Krijgs olijphanten*, die daar op „ zijn afgerigt, denzelve op zijde, en geeven hem in- „ dien hij kwaadwillig is, wakkere ſtooten, zonder hem „ nogtans te kwetzen, terwijl anderen hem van agteren „ voortſtuwen. Dan koomt er Volk, die hun van al- „ le zijden met touwen omgorden, daar op klimmen en ze „ geleiden naar dikke paalen, waar tuſſchen zij vast „ gemaakt blijven, tot dat zij tam zijn als Lamme- „ ren. "

Indien de verhaalen der Schrijveren wegens de wijze om de *Olijphanten* tam te maaken, waar zijn, dan verſchaffen zij verbaazende blijken, van hunne natuurlijke ſchranderheid. Na dat zij gevangen zijn, worden zij (gelijk wij het reeds hebben aangemerkt) eerst in zulk eene naauwe ruimte opgeſlooten, dat zij ter naauwernood plaats hebben om te ſtaan, terwijl hunne voorſte pooten en ſlagtanden aan elkanderen gebonden worden. Vervolgens klimmen er de Oppaſers op, ſlaan hen met knodzen, ſtooten hen met hunne hielen, en dreigen dat zij hen vermoorden zullen, indien zij zich niet ſtil houden; want zij gelooven dat de *Olijphanten* hunnen taal verſtaan. Tevens doen zij beloften, van hen, wanneer zij zich bedaard houden, wel te zullen handelen, en hun ſpijs en drank in overvloed te geeven. Wanneer zij deeze tucht ondergaan hebben, word ieder wilde *Olijphant* tuſſchen twee tamme geplaatst, en daar gehouden tot dat hij even handelbaar geworden is. TAVERNIER verhaalt ons, dat hij eens twee wilde *Olijphanten*, tuſſchen twee tamme zag ſtaan; dat rondomme dezelve zes

Man-

Mannen geplaatst waaren, ieder met eenen halven piek in de hand, en eene brandende toortse, aan het einde van den piek vast gemaakt; dat deeze tegen de *Olijphanten* spraaken, en hun hooij, stukken bruine zuiker en rijst in water gekookt, met eenige korrels peper te eeten gaven. Indien de wilde *Olijphanten* weigerden te doen, gelijk hun bevolen werd, gaven deeze luiden aan de tamme *Olijphanten* tekens, dat zij hen bestraffen moesten, 't geen zij deeden, door hen met hunne slagtanden op den kop te slaan, tot dat zij de arme Beesten gehoorzaamheid geleerd hadden. Men zegt dat deeze handelwijzen kragtig genoeg zijn om de jonge *Olijphanten* te temmen, maar dat de ouden harder moeten behandelt worden; dat zij die met schigten wonden, en zonder voedzel laaten tot dat zij half dood zijn, door welk middel zij tam en handelbaar worden. Aelianus zegt, dat wanneer alle andere middelen kragteloos bevonden zijn, de oude *Olijphanten* door het speelen op zeeker muzijk-tuig, waar in zij groot behaagen scheppen, getemd worden. Wat hier ook van zijn moge, men erkent in het algemeen, dat de *Olijphanten* bij uitstek leerzaame Dieren zijn, en de schrijvers verhaalen vreemde dingen wegens dezelve, als dat zij naar een fluit danzen en maat houden, dat zij huppelen, springen, bloemen verzamelen en strooijen, met een roer en piek gelijk een Soldaat omgaan, en een menigte van vreemde potzen in de Schouwspeelen aanrigten. De Gouverneur der stallen van den Keizer van China, deed in tegenwoordigheid des Russischen Afgezant te Peking, de *Olijphanten* eveneens brullen als een Leeuw of Tijger, loeien als een Stier, briesschen als een Paard en 't gezang der Vogelen nabootzen. Zelfs wisten zij 't geklank van een Trompet te maaken. Vervolgens deeden zij op zijn bevel hunne eerbewijzingen aan den Ambassadeur, met knielen, gaande eerst op de eene, dan op de andere zijde leggen, en weder opstaande.

De Historie verschaft ons verscheidene voorbeelden wegens de liefde, getrouwheid en dankbaarheid van den *Olijphant*, die zeer verbaazend zijn. Aelianus verhaalt, dat toen Porus Koning van Indiën, door Alexander den Grooten overwonnen werd, men hem door verscheidene schigten gewond zag, die de *Olijphant* op welken hij reed, met zijnen snuit uit zijn ligbaam haalde; en dat hij bespeurende, dat zijn Meester door het verlies van bloed flauw werd, zich langzamerhand neder boog, tot dat hij plat op den grond viel, op dat de Vorst zonder gevaar mogt afstijgen. Athenaeus maakt gewag van des *Olijphants* dankbaarheid jegens een Vrouw, die hem eenige dienst gedaan had, en gewoon was haar Kind, toen het nog zeer jong was, bij hem te leggen; want toen de Moeder stierf, had de *Olijphant* zulk een genegenheid voor het Kind opgevat, dat hij groot misnoegen toonde, wanneer het uit zijn gezigt genoomen werd, en geen voedzel gebruiken wilde, ten waare de Min het Kind in de wieg tusschen zijn pooten lag, wanneer hij zeer smaakelijk at. Wanneer het Kind sliep, joeg hij de Vliegen met zijne snuit weg, en wanneer het schreide, wiegde hij het, tot dat het in slaap was.

Maar gelijk de *Olijphanten* aanmerkelijk zijn, om hunne liefde en dankbaarheid, slaan zij ook ligtelijk over tot gramschap en wraakzugt; de tamsten zelfs, behouden iets van hunne natuurlijke woestheid, die zich vertoond wanneer zij getergt worden. Glijcas verhaalt, dat zekere *Olijphant*, naar eene Schouwplaats geleid wordende, onder het voortgaan, eenen Oppasser van wilde Beesten op de marktplaats zag zitten, welken hij, zich erinnerende dat die Opasser hem omtrent tien jaaren geleden, juist in die zelfde plaats met een zwaard geslaagen had, in drift schielijk van kant maakte. Acosta heeft aangetekend, dat een Soldaat van Cochin, eene Stad op de kust van Malabar, eenen *Olijphant* met eene noot gooide, waar op het Beest die opnam en verborgen hield; dat de *Olijphant* eenige dagen daar na, de Soldaat ziende voorbij gaan, de noot in deszelfs aangezigt wierp, met een groot geweld voortspringende en danzende. Een ander Soldaat in de zelfde Stad, wilde wanneer hij eenen *Olijphant* met zijne Oppasser ontmoete, hem niet laaten voorbijgaan, waar op de Oppasser over de verongelijking aan de *Olijphant* klaagde, die den Soldaat eenigen tijd daar na aan de kant der Rivier, welke door die Stad loopt, ziende, haastiglijk naar hem toe schoot, hem met zijne snuit opligte, en verscheidene maalen in de Rivier dompelde, waar na hij hem uit het water trok en liet leggen, om door de aanschouweren uitgelachen te worden.

Het is door 't verhaal der Reizigers bekend, dat de *Olijphanten* voornaame onderwerpen zijn van de pracht der Oosterssche Vorsten, die dezelve gebruiken, om zich en hunne Vrouwen, in zekere Koetsjes of Zetels op de rug dier Dieren, van de eene plaats na de andere te laaten voeren. Ten dien einde worden dezelve ten pragtigsten geharnast, gekleed en toegetakeld, en hebben een Leidsman op den nek, die hun zonder toom, door middel van een haakje, weet te bestuuren en te dwingen. Ook verhaalt men, dat zij zomtijds voor Rijtuigen met raderen gezet worden. De Koning van Cambodia, in het Rijk van den Grooten Mogol, zegt men dat omtrent vijftig *Olijphanten* heeft, waar onder enigen afgerigt om hem alle morgens eerbied te bewijzen. Men streelt deeze Dieren op allerlei wijzen, even gelijk de groote Heeren en Vorsten in Europa hunne Paarden, en geeft ze van de edelste spijs en drank, uit goude of zilvere schotels, alles vermijdende, wat hun eenigermaate zou moogen ontrusten of vertoornen. Dog de meeste dienst die de Oosterssche Mogentheden van de *Olijphanten* hebben, is in de Oorlogen, als wanneer zulk een Vorst of Prins, die de meeste van deeze Dieren te velde brengt, doorgaans zijn tegenpartij zal overwinnen.

Dit gebruik der *Olijphanten* is van ouds her, bij de Oosterssche Volkeren bekend geweest. Men wapende ze met zeissens ten strijde, of liet het enkel op de kragt deezer Dieren aankoomen, die door het ingeeven van sterkendrank en specerijen, of door 't gezigt van bloed of iets dat naar 't zelve zweemde, woedende geworden, alles vertraden en om ver smeeten wat hun voor kwam, terwijl hun loeijend gebrul, een geheel Leger deed zidderen, en inzonderheid de Paarden in verwarring bragt. Men vind verhaalt, dat een *Olijphant*, dien Cæsar bij zich had, in staat was om het gantsche Leger der Britten op de vlugt te drijven. De Romeinen hadden het gebruik deezer Beesten, van de Persiaanen en Sijriers geleerd. Zomtijds plantten zij op de rug der *Olijphanten* houten toorens van verscheidene verdiepingen, waar in zich Boogschutters of Pijlwerpers begaven, die dan met veel voordeel en veiligheid, hun geweer konden gebruiken om den Vijand te beschadigen. In den slag, dien Antiochus Eupator Koning van Sijrien, aan Judas den Machabeer leeverde, had deeze Koning meer dan dertig zodanige Beesten. In Indiën plaatst men ze voor 't front van het Leger, hondert schreeden van elkander;

wanneer zij tot een Bolwerk tegens de Vijand kunnen dienen, tot op het ogenblik, wanneer ze worden aangehitst, om op de Vijand los te gaan. PORUS ſtelde er tweehondert op eene linie, doen hij door ALEXANDER wierde aangetast.

Niettegerſtaande de uitvinding van het Buskruid en zwaar Geſchut in Indiën, het gebruik der *Olijphanten* in den Krijg minder nuttig heeft gemaakt; houd echter de Groote Mogol nog verſcheide *Olijphanten*, die tot den Oorlog opgevoed zijn, en niet alleen pal ſtaan in 't vuur, maar zelfs kunnen verdraagen, dat er Kanon op hunne rug word afgeſchooten. Het ſtuk dat men op zulk een Dier legt, is omtrent vijf voeten lang en ſchiet kogels van vier tot zes pond; dit kanon word door middel van houtwerk daar op vast gemaakt, en dus ſtrekken verſcheide zodanige *Krijgs-olijphanten* tot een Batterij die men met weinig moeite kan verplaatzen. Voeg hier nog bij, dat zij nog heden tot beſchutting kunnen dienen, dewijl geen Musket-kogel door hun huid kan dringen.

De Romeinen hebben zich ook van de *Olijphanten* dikwils in de Schouwſpeelen bediend, 't zij om tegen Stieren of zelfs om tegen Menſchen te vegten. CÆSAR gaf een zodanig ſpektakel, waar in hij twintig *Olijphanten* tegens vijfhonderd Man deed kampen. De Keizers CLAUDIUS en NERO herhaalden dit, in dezelfde evenredigheid, met *Olijphanten* die toorens op de rug hadden. Men had veel moeite om die Dieren door aanhitzing in verwoedheid te brengen. PLINIUS verhaalt, dat een Vorst, die dertig Man, op welken hij vergramd was om het leeven willende helpen, dezelve aan paalen deed binden en zo veel *Olijphanten* op hun deed los gaan, terwijl die door zijne Trawanten werden aangehitst; dog deeze Dieren toonden hunne woede, tegen de geene die hun plaagden, en niet tegen onſchuldige Menſchen. Het geweer waar van zij zich in zulk een geval bedienen, is hun lange ſnuit of tromp, met welken zij in eenen ſlag een Paard zelfs de beenen kunnen breeken. Ook ligten zij daar mede wel eens een Mensch of Beest van den grond, en ſmijten het een ſteenwerp ver. Daarenboven kunnen zij alles met hunne tanden aan ſtukken breeken. Het is hun geen werk zwaare Boomen bij den grond af te breeken of te ontwortelen, door de enkelde drukking van hun lighaam. Mag men het berigt van zommige Reizigers gelooven, dan verſtrekken de *Olijphanten* in verſcheidene Koningrijken van Indiën voor Scherprechters; de Misdadige word aan een paal gebonden, de daar op afgerigte *Olijphant*, vat hem met zijn ſnuit, en werpt hem met paal en al in der hoogte, waar na hij hem met voeten vertreed.

Hoe groot en ſterk dit Beest ook is, zo ontmoet hij echter verſcheidene vijanden onder het Gedierte, die hem geweldig plaagen, en zomtijds de dood aan doen. Onder anderen verzekert men dat de Rhinoceros in altoos duurende vijandſchap met hem leeft; deeze bedient zich van den hoorn dien hij op zijn neus heeft, waar mede hij tragt om de *Olijphant* de buik te doorbooren; dog de Tijgers en Leeuwen zijn wel zijne gedugtſte tegenpartijen, inzonderheid de laatſten. Zij ſpringen op zijn lijf, bijtende en ſcheurende 't zelve waar zij maar kunnen, door welk gevegt de *Olijphant* zo vermoeit word, dat hij ten laatſten neervalt, en in de magt van zijn beſpringers raakt. De voordeeligſte plaats, voor deeze Dieren om hem aan te tasten, is de ſnuit, die zij zodanig kunnen toeknijpen, dat de *Olijphant* in het geheel geen adem kan haalen, en wanneer zij ze af bijten of verſcheuren, moet hij zomtijds van honger ſterven.

Van de Olijphanten in Europa overgebragt.

Behalven de Afrikaanſche die in 't jaar 1668. te Verſailles wierd gebragt, en door de Leden der Franſche Academie is ontleed, waar van ook de beſchrijving hier boven is ingelascht; moeten wij nog verſlag doen van een *Olijphant* die door den Grooten Heer aan den Koning van Sicilien wierd gezonden, en den 18 October des jaars 1740 te Napels is gekoomen. De Heer NOLLET, bij zijne terugkomst uit Italien, van dit Dier geſprooken hebbende, verzogt de Akademie hem, om ten dien opzigte verſcheide vraagen te doen. Het zijn de beantwoordingen van deeze vraagen, door de Heer DE MARIGNIJ, Konſul van Vrankrijk en den Heer D'ARTHENAIJ Secretaris van Ambasſade te Napels, die het volgende berigt hebben uitgelevert, het welk door ons als ſtrekkende tot opheldering van de Natuurlijke Historie van dit Dier, uit de *Hist. de l' Acad. Roijale des Sciences de l'an.* 1754. *pag.* 66. *&c.* is overgenoomen.

De Geleiders van dit Dier, ſchreeven het zelve den Ouderdom van drie-en-vijftig jaaren toe. Het was hun onbekend, waar men het gevangen had, en zij wisten alleenlijk, dat het te Konſtantinopolen aangekoomen waare met verſcheide anderen, welken de Koning van Perſiën aan den Grooten Heer zond. De langte van het Dier was tien voeten en omtrent vijf duimen, de hoogte agt voeten negen en drievierde duims; het had vijftien voeten en bijkans twee duimen in den omtrek; het onderſte van zijn buik was, wanneer het over eind ſtond, drie voeten en omtrent vijf duimen boven den grond verheven; de langte van zijne ſlagtanden was vier voeten, en dezelve hadden, aan den wortel, eenen omtrek van dertien duimen agt linien; het Dier ſcheen er zich niet van te bedienen, dan om zijne ſnuit te laaten rusten; deeze ſnuit, die, gelijk bekend is, bijna tot handen dient voor dit Dier, had eene langte van zeven voeten twee duimen en een half, en eenen omtrek van drie voeten zeven en een vierde duim. Men heeft nooit gelegenheid gehad, om te beproeven hoe groot zijne kragt in 't algemeen mogte zijn; maar men heeft hem dikwils met zijnen ſnuit een ijzeren ketting, van zestig tot tagtig ponden zwaar, zien opligten; waar mede hij in de lucht, met niet minder gemak dan aardigheid ſpeelde. Hij wierp taamelijk hoog in de lucht, en zonder dat het hem eenige moeite ſcheen te zijn, gewigten van hondert zeventig ponden en daar boven zwaar, Kanonkogels en Bomben; het ſcheen zelfs dat de grootte van deeze hem niet anders belemmerde, dan wegens de moeijelijkheid omze wel aan te vatten met zijnen ſnuit. Hij ſcheen ook veel kragt te hebben in zijne ſtaart.

De eerſte Gouverneurs, welken deeze *Olijphant* gehad heeft, waaren Mogollers, die tegen hem de taal ſpraaken van hun Land; vervolgens is hij geregeerd door Barbarijſche Slaaven, die tegen hem in hunne taal, en zomwijlen ook in het Italiaansch ſpraaken. Niet tegeſtaande deeze veranderingen van taal, ſcheen hij te verſtaan het geen hem gezegt werd.

Om het Dier vast te kunnen maaken in de ſtal, daar men het hield, werden aan één voorpoot en één agterpoot een zoort van kouzebanden gedaan, beſtaande uit een end touw, met biezen bewonden en vervolgens met leer bekleed; deeze kouzeband, aan 't onderſte van het been geplaatst,

plaatst, hield de kettingen op, welken anders door derzelver alte egaale dikte, noodwendig van de pooten hadden moeten afglippen, en, om het Dier niet te vermoeijen, veranderde men die banden dagelijks van been, ja zomtijds wel tweemaal op een dag.

Als het uitging was men zeer zorgvuldig, om alle toevallen voor te koomen, in't beletten dat geen Mensch hem te digt naderde. Een der Slaaven, die den *Olijphant* regeeren moesten, ging hem op de nek zitten, en hield zich daar even als op een Paard, geleidende hem dus en beſtuurende door middel van zijn ſtem en de beweeging van zijn beenen en voeten, die digt bij de ooren van den *Olijphant* waaren; maar als hij niet gehoorzaamen wilde, gebruikte de Slaaf twee kleine werktuigen, met één van welken, dat naar een Bootsmanshaak geleek, hij hem in de ooren prikte of krabde; dog met het andere, dat meer zweemde naar een Moker of Poolſche Krijgshamer, ſloeg hij hem op den kop of ſtiet hem aan met het dunne end.

De *Olijphant* ging dagelijks, twee, drie of zelfs vier uuren na het ondergaan van de Zon, te rust leggen, ten dien einde eerst de agterſte knieën, en vervolgens de dijën geboogen hebbende, deed hij het zelfde met die der voorpooten, en ſtrekte zich geheel over één zijde uit, op het hooij dat men tot zijne legerſtee vervaardigt had. Na drie of vier uuren ſlaaps, ſtond hij op en gaf zijn begeerte naar voedzel te kennen, 't zij door ſnuiven, of door het beweegen van zijn voorſte ketting, indien de Oppaſſer door het ſnuiven niet wakker was gemaakt. Na den eeten ging hij weder leggen, en ſliep tot Zonne opgang, uitgenomen tegen 't voorjaar, in welk ſaizoen hij omtrent een uur langer bleef ſlaapen.

Men begrijpt ligt, dat een Dier van dit ſtatuur veel moest eeten; men gaf hem dagelijks tweehondert-en-twintig ponden gedroogd Geerst-ſtroo, uitgenoomen in de een-en-twintig eerſte dagen van April, wanneer men hem, in de plaats van ſtroo, groene gerst gaf, daar hij, ieder etmaal, ongeveer agthondert of duizend ponden van opat. Bij het ſtroo of bij het voeder, werden omtrent drie-en-dertig ponden nieuwbakken brood gevoegd; als ook agt en-twintig oncen zuiker, en even zo veel boter, die men te zaamen mengde en in twee brooden, ieder van twee pond, ſtopte, welke hem geheel in den bek geworpen werden.

Alle avonden deed men den *Olijphant*, op dezelfde manier, twee Bolusſen inneemen, van grootte als een Muskaate-noot; zaamengeſteld uit drie en-dertig verſchillende drogerijen, zo verhittende, dat één alleen in ſtaat zou geweest zijn om den ſterkſten karel van kant te helpen; dit hulpmiddel, nogtans, was voor hem zo noodig, dat hij het zelve niet ingenomen hebbende, onrustig was en de geheele nagt niet ſliep. Misſchien dienden zij hem, om, ten minſte wat de verteering belangt het onderſcheid te vervullen, van het klimaat van Napels en dat daar hij in gebooren was; dit is zelfs te waarſchijnelijker, aangezien men hem, wanneer hij te Napels aankwam, dagelijks ongeveer twee pinten brandewijn gaf, die hij niet innam, zedert hij de luchtsgeſteldheid van deeze Landſtreek gewoon was geworden.

Zijn drank was gemeen water, hij gebruikte daar van doorgaans, vierhondert pinten 's daags, maar bij 't zomer tot negenhondert pinten. Hij nam het zelve op drie bijzondere tijden, en t'elkens met vijf, zes, tien ofte twaalf, herhaalingen; hij ſlurpte het op met zijn ſnuit, bragt het vervolgens in den bek, en zwolg het met twee of drie ſlokken door.

De *Olijphant*, waar van wij hier ſpreeken, was een Mannetje. Zijne mannelijkheid was doorgaans ingetrokken, zo dat men ze nauwlijks in 't gezigt kon krijgen, doch, wanneer hij zijn water wilde maaken, deed hij dezelve omtrent twee voeten lang uitkoomen, en dan kromde dezelve zich agterwaarts, rigtende dus den loop van de pis tuſſchen zijne agterpooten. Jaarlijks, in 't voorjaar, wierd hij togtig; als dan verzuimde hij te eeten, en was veel moeijelijker te regeeren; uit zijn ſnuit liep een warm vogt; op de zijden van den kop, nevens de ooren, braken twee gaaten open, die een aschkoleurige ſtoffe uitgaaven, vettig en dik als oude reuzel. Men verzekert zelfs, dat dan uit zijn ſchaft een dergelijke ſtof droop; maar, als de tijd der togtigheid voorbij was, ſlooten die gaaten weder en het uitloopen hield op. Men weet nog niet, of het zelve ook plaats zou gehad hebben, indien het Dier in ſtaat was geweest om zijne drift te voldoen.

Deeze *Olijphant* ſcheen allerleij zoort van hartstogten onderhevig te zijn; wij zullen er hier een bij brengen, welke hem zelfs de eetenslust deed vergaan. Zomwijlen zag men hem in zwaarmoedigheid vervallen; hij toonde erkentenis en genegenheid aan zijne Oppaſſers, hij liet ze bij hem koomen, zonder hun leed te doen, en zonder dat zij eenige voorzorg behoefden te gebruiken; wel verre daar van, ſcheen hijze te ſtreelen met zijne ſnuit, en gehoorzaamde hun met leerzaamheid. Hij toonde zelfs genegenheid tot zommige Dieren, inzonderheid voor een Ram, dien hij toeliet met den kop, gelijk deeze Beesten gewoon zijn, tegen zijn ſlagtanden te ſtooten, en, als dit Beest de inſchikkelijkheid van den *Olijphant* misbruikte, was al de ſtraf, welke het te lijden had, dat hij het zelve met den ſnuit opvatte en nederſmeet op een hoop mest; daar alle andere Dieren, die hem lastig vielen zonder fout, tegen den muur geſmeeten werden, met zulk een geweld, dat zij verplettert waaren en op ſtaande voet ſtierven.

Hij ſcheen gevoelig te zijn voor pijn; hij tragte de ſlagen te vermijden, en, wanneer men hem die gaf, bleek het aan zijne draaijingen, dat hij er aandoening van had. Hij ſcheen zelfs te vreezen van zich te bezeeren, of zelfs maar ongemak aan te doen; indien men zulks beſluiten mag uit de voorzigtigheid, die hij gebruikte in't paſſeeren van plaatzen, waar van de grond hem niet vast genoeg voorkwam.

Men zal zich misſchien verbeelden, dat een zo zwaarlijvig Dier, een ſterke, grove ſtem moest hebben; dog men bedriegt zich, in dit geval; want nooit heeft men van hem iets meer gehoord dan een min of meer ſterk ſnuiven, het welk hij zodanig wist te veranderen van toon, dat men daar uit begrijpen kon, wat hij wilde uitdrukken.

Men heeft niet opgemerkt, dat deeze *Olijphant* andere ziekten onderhevig was, dan een zoort van kolijkpijnen, maar ongemakken aan de pooten had hij meer; het werd ontdekt aan even de zelfde kentekenen, die deeze ziekten in andere Dieren kenbaar maaken, en geneezen door het zelfde ſlag van middelen; dog er was veel behendigheid noodig om hem die te doen inneemen, alzo hij geen gemakkelijk patient waare, en niet gedwongen kon worden, gelijk de andere Dieren, om iets in te neemen tegen wil en dank. Hij heeft te Napels veertien jaaren en eenige maanden geleefd,

zijnde niet geſtorven voor het begin des jaars 1755.

Nut en gebruik van den Olijphant en derzelver deelen.

In verſcheide oorden van Indiën, zijn deeze Dieren een onderwerp van Koophandel, om dat men ze behalven tot de diensten die wij hier boven reeds hebben aangetekent, ook tot Lastbeesten gebruikt, even als Paarden, Muilezels en Kameelen in andere Landen. Men ſcheept ze langs vlotten in de vaartuigen, of zij worden uit het water daar in geheesſen: Want dit Dier kan hoe log en zwaar het ook zij, zeer vlug en zonder vermoeijing zwemmen, houdende weinig meer dan den ſnuit of tromp, waar door zij adem haalen, boven water. Men zegt dat de ſterkſten van deeze *Olijphanten*, een last van drie duizent ponden kunnen torſchen; en wanneer zij geſtadig aangeſpoort worden, kunnen zij op eenen dag zes ordentelijke dagreizen afleggen.

Gelijk wij boven reeds aangemerkt hebben, verſtrekt het vleesch der *Olijphanten* voor een geliefd voedzel aan de Negers; deszelfs huid gebruiken zij tot bekleedzels voor tafels, banken, trommels, enz. als mede tot ſchilden. Dog het geen tot grootſte aanprikeling verſtrekt om de *Olijphanten* te dooden, is de twee groote tanden aan de bovenkaak, maakende die zo vermaarde kostbaare ſtoffe uit, *elpebeen* of *ijvoor* genoemt. Het beste *ijvoor* koomt ten huidigen dage van Angola, Ceijlon en meer andere Oostindiſche plaatzen. Het is aan alle de Liefhebbers bekend, dat het genoegzaam de eenigſte ſtoffe is, van welke op den draaibank het allerfijnſte en konſtigſte werk kan worden gemaakt; dewijl het bij zijne hardheid een genoegzaame taaiheid heeft en een ongemeene glans door 't polijſten bekoomt. Om die zelfde reden word het ook veelvuldig tot ingelegd Beeldſnijders-werk gebezigd. Ook maakt men van 't *ijvoor*, door 't zelve te branden, een fijne Verfſtoffe, die bij de Schilders den naam van *Fluweel-zwart* draagt, en welke men dus ook van Hertshoorn en ander Been kan bereiden.

In de Geneeskunde heeft het *ijvoor* mede zijne nuttigheid, hoewel het ten huidigen dage niet hooger dan Hertshoorn word geagt. Op gelijke manier, word het, geraspt zijnde in water gekookt, of door den damp van kookend water broosch gemaakt zijnde, in poeijer gebruikt; als wanneer het niet alleen zuurbreekende is, maar ook een zweetdrijvende kragt heeft, en daarom in kwaadaardige koortzen met andere middelen gemengd, wel voorgeſchreeven word. Door distillatie geeft het dergelijk vlug Zout, Geest en Olie als de Hertshoorn, en van het overblijfzel kan men door uitbranding in 't open vuur, de ſtoffe maaken, die de naam van *Spodium* draagt, welke door haare zamentrekkende kragt, van veel dienst is tot bloedſtemping in den buikloop, dog inzonderheid ook tegens het zuur in de maag en het gedarmte, en om de Wormen te dooden of uittedrijven. Inwendig word het van één tot twee ſcrupels ingegeeven, en uitwendig gebruikt men het in oogwatertjes en tot opdrooging van loopende zweeren.

OLIJPHANTJES; is de nderduitſche naam van een Inſekten-geſlagt, die men uit aanmerking van deszelfs eenigzints overeenkomſtige gedaante met den *Olijphant*, inzonderheid wegens de uitſteekende ſnuit, dusdanig heeft genoemt. Zommige geeven er den naam aan van *Vliegende Eenhoorn*, ook *Snuit* of *Varkens-Torren*. De Griekſche naam is πρὸξ, afkomſtig van het verbum πρὺω, 't welk *knaagen* betekend. De latijnſche geſlagt-naam *Curculio* is zo wel als de franſche *Charanſon*, oudtijds alleen in gebruik geweest om dat Torretje te betekenen, 't welk zo veel ſchade aan het koorn toebrengt en de naam van *Kalander* draagt.

Derzelver kenmerken zijn zeer blijkbaar; zij hebben naamelijk een ſnuit, die als een hoorn voorwaards uitſteekt, zijnde behalven dat met twee knodsagtige ſprietjes voorzien, die aan deeze ſnuit zitten. Dit hebben zij allen gemeen, dog de ſprietjes zo even gemeld, die in de meeste als geknakt zich vertoonen, zijn in zommigen regt. Eenigen hebben het bovenſte lid der pooten, dat men de *Dije* noemt, getand, andere ongetand of zonder ſtekeltjes, de ſnuit zelfs is in eenigen zeer veel langer, naar maate van het lijf dan in anderen; in zommigen regt, in anderen krom; ook zijn er die de dijen zeer dik hebben, 't welk ze tot ſpringen bekwaam maakt.

Deeze bijzonderheden hebben gelegenheid gegeeven tot eenige onderdeelingen, van dit uitgebreide geſlagt, nog meer zoorten bevattende dan dat der *Goud-haantjes*. Door de Heer GEOFFROIJ, worden er de zodanige van afgeſcheiden, die de ſprieten wel knodsagtig aan het eind, dog ongeknakt hebben, onder den naam van *Rhinomacer*, in 't fransch *Becmare*; hoedanigen hij er verſcheidene omſtreeks Parijs vond. Nog een ander geſlagt heeft hij *Mijlabris* genoemt, deezen hebben vier proeven of kleine ſprietjes aan 't eind van een korte en breede ſnuit.

In 't algemeen zijn de *Olijphantjes* zeer ſchadelijke Inſekten. Schoon hunne Maskers of Wormpjes zeer klein en week van zelfſtandigheid zijn, zijn zij nogthans met een ſchulpagtig harde kop en pooten voorzien, 't welk ze in ſtaat ſtelt om in harde ſtoffen te booren en die te knaagen. Onder anderen is dit in de Kalanders of Koorn-Wormen een mede zoort van dit geſlagt zeer blijkbaar. Op dezelfde wijze worden ook de Erwten, Boonen en andere meelagtige Peulvrugten door dergelijk Ongedierte dikwils uitgegeeten en vernield. Anderen zijn er die in de bladen van het geboomte booren, en aldaar op gelijke wijze hun voedzel zoeken, ten kosten van het loof.

Onder dit geſlagt vind men Torretjes, die zeer vlug ſpringen, ook de zodanigen die fierlijk gekoleurd zijn, en de ſnuit aardig met ſchubbetjes bedekt hebben of wel gepluimd zijn.

De Heer LINNÆUS die tot dit geſlagt tachtig zoorten betrekt, maakt er vijf onderdeelingen van; hij noemt de 33 eerſte zoorten, *Olijphantjes met eene lange ſnuit; de Dijen eenvoudig.* De 4 volgende; *Olijphantjes die lang van ſnuit zijn, en ſpringen, met de agter-dijen dik.* De agtien volgende; *Olijphantjes die lang van ſnuit zijn, met de Dijen ſteekelig.* De zes volgende; *Olijphantjes die een korten ſnuit hebben en de Dijen ſteekelig.* Eindelijk de 19 laatſte zoorten; *Olijphantjes die kort van ſnuit zijn, met de Dijen niet ſteekelig.* Zie hier de beſchrijving van ieder derzelve zo kort ons doenlijk is.

I. *Palmiet-Tor*, door RUMPH. *Herb. pag.* 79, 83. *Coſſuſa guarius* genoemt; (*Curculio longiroſtris ater, Thorace ovato planiuſculo elijtris abbreviatis ſtrijatis*, LINN. *Siſt. Nat.*) De Worm daar deeze Tor uit voortkomt, groeit in 't hart of merg van de *Sago* of *Palmiet boomen*; tot dien einde worden er door de Inwooners, met een bijl of ſnoeijmes, eenige inkervingen in gemaakt, op dat zekere groote gevleugelde Inſekten, daar in zouden kunnen booren, om haar eijeren inderzelver merg te leggen. De

De Wormen, die in 't hart van deezen Boom groeijen zegt Vader LABAT, zijn twee duimen lang. Hij kan dezelve gelijk zij hem voorgezet wierden, niet beter dan bij een klomp Kapoene-vet vergelijken, dat in een dun, doorſchijnend velletje was beſlooten, en waar aan men niets dan den zwartagtigen kop onderſcheiden kon. Deeze Wormen verſtrekken aan de Inwooners tot een ſmaakelijke ſpijs, zij worden even als boter of vet aan het ſpit gebraaden, beſtrooijende hun met geraspt brood of geſtooten biscuit, waar onder zout en een weinig peper is gemengd, 't welk dan een korstje daar om heen maakt. Gebraaden zijnde legt men ze in 't zap van citroen- of oranje appelen, zijnde als dan een zeer aangenaame ſpijze. Ook worden zij wel met wijn, ſpecerijen, oranje-ſchillen en eenige welriekende of geurige kruiden ingemaakt. Hij voegt er bij, dat wanneer men deeze Wormen eenigen tijd in de zonneſchijn zet, zij eene olie van zich geeven, die buiten gemeen dienſtig is tegen de jicht en inzonderheid tot verzagting van de pijn der aambeijen: Ten dien einde moet men het zieke deel daar mede beſtrijken, en er een warm gemaakte linnendoek overheen leggen; dewijl de olie niet warm word gemaakt, uit vreeze dat zij ſcherp zoude worden of haare kragt verliezen.

De Tor die uit deeze Worm voorkomt, word door PETIVER *allergrootſte rosagtige Olijphant- of Snuit-Tor van Bengalen* genoemt, en hij zegt dat het de grootſte is welke hij immer gezien heeft. Na de figuur dien hij er van heeft gegeeven, was die Tor in 't geheel twee duim lang; het agterlijf, zonder kop, ſnuit en borſtſtuk gereekend een duim, loopende keveragtig ſpits aan 't end; de ſnuit krom nederwaarts gebogen.

II. *Indiaansch Olijphantje* ook *gepluimde Tor* genoemt; (*Curculio longirostris ater, thorace ſubovato exavato-punctato, elijtris rugoſo-ſulcatis, tibiis ſpinoſis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze die zo wel als de voorgaande in het kabinet van de Koninginne van Zweden word gevonden; is ook van gelijke grootte als de *Palmiet-Tor*, en heeft volgens aanmerking van de Hr. LINNÆUS de ſnuit aan de tip met twee kwabben.

III. *Halfſchildig Olijphantje*; in 't latijn *Curculio hemipterus*; (*Curculio longirostris obſcure purpurascens, elijtris abbreviatis maculatis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze Tor die mede in het kabinet der Koningin van Zweden word gevonden, heeft overlangs drie zwarte ſtreepen op het borſtſtuk, dezelve is uit Indiën afkomſtig.

IV. *Violet Olijphantje*; in 't latijn *Curculio violaceus*; (*Curculio longirostris violaceus, proboſcide thoracis longitudine*, LINN. *Faun. Suec.*) Dit *Olijphantje* met uitgeholde ſtippen geſtreept, van koleur donker-paarschagtig en van middelmatige grootte, is in Zweeden waargenoomen. Dr. SCOPOLI vond er dergelijk eene, wat de koleur betreft, in de zuidelijke deelen van Europa.

V. *Olijphantje van de look*; in 't latijn *Curculio alliariæ*; (*Curculio longirostris violaceus totus*; LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Beestje wiens koleur ten eenemaalen violet is, heeft men in Zweeden op kruiden gevonden welke een ſcherpe reuk hebben, naar die van Look gelijkende. Het is van grootte als een Vloo, doch ſpringt niet.

VI. *Hemelsch-blauw Olijphantje*, in 't latijn *Curculio cijaneus*; (*Curculio longirostris ater, elijtris violaceis, ſcutello albo*, LINN. *Faun. Suec.*) Deeze die zwart is met violette dekſchilden, koomt in grootte met het voorgaande overeen, men vind het in ons waereldeel, inzonderheid op de wilgeboomen.

VII. *Zeer zwart Olijphantje*; in 't latijn *Curculio aterrimus*; (*Curculio longirostris ater, elijtris nitidis*; LINN. *Faun. Suec.*) Dit *Olijphantje* dat door D. LECHE in Schönen is waargenoomen, is zwart van koleur met glinſterende dekſchilden; het is de helft kleiner als een Vloo.

VIII. *Olijphantje der Kerſeboomen*; in 't latijn *Curculio ceraſi*; (*Curculio longirostris ater, elijtris opacis oblongis*; LINN. *Faun. Suec.*) De koleur van deeze is zwart, met langwerpige dekſchilden, die dof van koleur zijn; het is door den zelfden Hr. in 't zelfde land waargenoomen, alwaar het zich op de bladen der kerſe- en peereboomen onthoud; zijnde eens zo groot als een Vloo.

IX. *Scherpzappig Olijphantje*; in 't latijn *Curculio acridulus*; door de Heer GEOFFROIJ wegens deszelfs zonderlinge gedaante *le Charanſon pijriforme* genoemd; (*Curculio longirostris piceus, abdomine ovato*, LINN. *Faun. Suec.*) Dit diertje is pekzwart, hebbende het agterlijf eijrond; het onthoud zich op zodanige planten die een ſcherp zap hebben, zo als de lepelbladen, mostard, wilde-kers en dergelijken.

X. *Paarſch Olijphantje*, in 't latijn *Curculio purpureus*; (*Curculio longirostris purpureus nitens*; LINN. *Faun. Suec.*) De Heer DE GEER heeft dit *Olijphantje* dat paarsch van koleur en glad is in Zweeden gevonden.

XI. *Roode Kalander*; in 't latijn *Curculio frumentarius*; (*Curculio longirostris ſanguineus*, LINN. *Faun. Suec.*) Zie derzelver beſchrijving op KALANDER *n.* I.

XII. *Zwarte Kalander*, in 't latijn *Curculio granarius*; (*Curculio longijrostris piceus oblongus, thorace punctato, longitudine elijtrorum*; LINN. *Faun. Suec.*) Zie KALANDER *n.* II.

XIII. *Olijphantje dat op de rug geſtreept is*; in 't latijn *Curculio dorſalis*; (*Curculio longirostris, elijtris rubris, ſutura nigra*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit *Oliphantje* 't welk roode dekſchilden heeft met een zwarte naad, heeft de grootte van een Vloo, en onthoud zich in de bloemen.

XIV. *Hartvlakkig Olijphantje*, in 't latijn *Curculio melano cardius*; (*Curculio longirostris cinereus, coleoptris fascia cordata fusca*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Inſekt dat aschgraauw van koleur is, hebbende op de dekſchilden een bruinen hartvormigen band, is uit de Indiën afkomſtig, en in het kabinet der Koningin van Zweeden te zien.

XV. *Olijphantje der Pijnboomen*; in 't latijn *Curculio pini* (*Curculio longirostris elijtris testaceis, faſciis nebuloſis*, LINN. *Faun. Suec.*) De dekſchilden van deeze zijn bruinrood, met nevelagtige banden, het onthoud zich in de ſchors en hars der pijnboomen.

XVI. *Olijphantje van de Paarde zuuring*; in 't latijn *Curculio rumicis*; (*Curculio longirostris griſeus nigro-nebuloſis, oblongus, Pedibus antennisque ſubfuscis*, LINN. *Faun. Suec.*) De koleur van dit Inſekt is graauw en zwart gewolkt, met de pooten en ſprieten bruinagtig; het onthoud zich in de zogenoemde Paarde-zuuring, patich of patientie, verteerende de bladen van onderen, die daar door vlakkig en gebrekkelijk worden.

den.

XVII. *Olijphantje van de water-patich*; in 't latijn *Curculio lapathi*; (*Curculio longirostris, albo nigroque varius muricatus*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze die op de zelfde zoort van planten word gevonden, is wit en zwart bont van koleur.

XVIII. *Koperig Olijphantje*; in 't latijn *Curculio cupreus*; (*Curculio longirostris obſcure æneus, ſubtus obſcurior*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze die donker koperkoleurig is, van onderen donkerer, word op verſcheidene planten gevonden.

XIX. *Ruw Olijphantje*; in 't latijn *Curculio ſcaber*; (*Curculio longirostris cinereus, pedibus rufis, elijtris ſcabris*; LINN. *Sijst. Nat.*) Dit *Olijphantje* dat zich op bloemen van veelerlei zoort onthoud, is aschgrauw, de pooten ros, de dekſchilden ruw.

XX. *De witte T*; in 't latijn *T album*; (*Curculio longirostris ater, abdominis lateribus posticisque lacteis*, LINN. *Sijst. Nat.*) In Wester-Bothnie vond de Heer SOLANDER deeze zoort, grooter dan een Luis, aan de zijden van het agterlijf nevens de borst, wederzijds met een witte ſtreep naar de letter T gelijkende, getekend.

XXI. *Olijphantje der Eicken*; in 't latijn *Curculio quercus*; (*Curculio longirostris, pallide flavus, oculus nigris*; UDDM. *Diſ.* 25.) Deeze die bleekgeel van koleur is met zwarte oogen, onthoud zich in de bladen der eickeboomen, tuſchen de groote vaten, binnen de oppervlakte, maakende de bladen vlakkig.

XXII. *Ploeger* in 't latijn *Arator*; (*Curculio longirostris testaceus, coleoptrorum ſutura nigra rependa*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze is in Zweeden door den Heer BERGMAN gevonden. Het borſtſtuk was donkererrood dan het overig gedeelte, en met drie geele ſtreepen getekend; de dekſchilden waaren zeer geſtreept, en hadden drie zwarte, meestendeels afgebrooken banden.

XXIII. *Olijphantje met twee ſtippen*; in 't latijn *Curculio bipunctatus*; (*Curculio longirostris cinereus, elijtris macula nigra, tibiis flavescentibus*, LINN. *Faun. Suec.*) Deeze zoort niet grooter dan een Luis, heeft men op een wilgenboom gevonden. De kop, ſnuit, het borſtſtuk en de dijen waaren zwart; de ſchenkels en voeten, als ook de ſprieten geel.

XXIV. *Olijphantje met vier vlakken*; in 't latijn *Curculio quadrimaculatus*; (*Curculio longirostris, nigricans, coleoptris maculis quatuor albidis*; LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze die zwartagtig is, heeft op de dekſchilden vier witagtige vlakken.

XXV. *Olijphantje met vijf vlakken*, in 't latijn *Curculio quinquemaculatus*; (*Curculio longirostris griſeus, coleoptris maculis quinque albidis*; LINN. *Sijst. Nat.*) De koleur van deeze is graauwagtig, en heeft op de dekſchilden vijf witagtige vlakken.

XXVI. *Olijphantje der Zaadhuisjes*; in 't latijn *Curculio pericerpius*; (*Curculio longirostris ſubgloboſus nebuloſus, coleoptris macula cordata albo*; LINN. *Faun. Suec.*) Deeze die op het ſpeenkruid aast, heeft op de dekſchilden een hartvormige witte vlak.

XXVII. *Olijphantje van het Speenkruid*, in 't latijn *Curculio ſcrophulariæ*; (*Curculio longirostris ſubgloboſus, coleoptris maculis duabus atris dorſalibus*; LINN. *Sijst. Nat.*) De bijnaam van deeze wijst uit dat hij op het zelfde kruid als de voorige aast; deszelfs dekſchilden zijn met twee zwarte vlakken getekend.

XXVIII. *Geſnoerd Oliphantje*; in 't lalijn *Curculio vittatus*, (*Curculio longirostris, elijtris lineis albis luteisque*, LINN. *Sijst. Nat.*) In 't werk van SLOANE *Jamaic. II. pag.* 210. die deezen noemt *Olijphant-Tor met een lange neerwaards gekromde ſnuit, de dekſchilden bont met witte en geele banden*, vind men hem afgebeeld, hebbende de langte van omtrent een duim, en de ſprieten een derde duims. Op de ſchilden of vleugeldekzelen zijn veele bultjes of knobbeltjes, met twee witte en twee geele banden, die overlangs loopen; zo dat het Inſekt zich als *geſnoert* vertoond. De pooten zegt hij, zijn zwart, aan de enden grauw, de vleugelen bruin. De woonplaats is Amerika.

XXIX. *Groot Europiſch Olijphantje*; in 't latijn *Curculio paraplecticus*; (*Curculio longirostris cijlindricus ſubcinereus, elijtris mucronatis*, LINN. *Sijst. Nat.*) Dit Inſekt dat zich op de water-eppe onthoud, welker ſteel door het Wormpje dikwils uitgeknaagt word, meent men dat nadeelig is voor de Paarden; die lam zouden worden, wanneer zij dat kruid met deeze Wormpjes eeten; doch de wezenlijkheid hier van vereischt nader onderzoek. Het draagt de naam van het *groot Europiſch Olijphantje*, om dat het 't grootſte van ons waerelddeel is. Omſtreeks Parijs vond men het omtrent een half duim lang.

De gedaante is langwerpig en de koleur zwart, zegt de Hr. GEOFFROIJ; deszelfs ſnuit is dik, zo lang als 't borſtſtuk; het buitenſte leedje der ſprieten zo groot niet als in de andere zoorten. Op 't borſtſtuk heeft het zelve vier grauwagtige ſtreepen, die een weinig gegolfd zijn, door kleine haairtjes geformeerd; de dekſchilden zijn aschgrauw, doch langs de naad zwart, en op ieder dekſchild een donker vlakje.

XXX. *Algiersch Olijphantje*; in 't latijn *Curculio algirus*; (*Curculio longirostris ſub cijlindricus lævis, fuscus, punctis prominulis adſperſus*, LINN. *Sijst. Nat.*) De Hr. BRANDER heeft deeze te Algiers in Barbarije waargenomen. In grootte komt het genoegzaam met 't voorige overeen, dog is van agteren zo ſpits niet; de koleur is aschgraauwagtig.

XXXI. *Bacchus*; (*Curculio longirostris aureus, roſtro plantisque nigris*, LINN. *Sijst. Nat.*) De koleur van dit *Olijphantje* is goudverwig, de ſnuit en voeten zwart; het onthoud zich in de wijngaarden, waar van het den bijnaam heeft verkreegen.

XXXII. *Olijphantje der Berken*, in 't latijn *Curculio betulæ*; (*Curculio longirostris, thorace antrorſum ſæpe ſpinoſa, corpore viridi aurato, ſubtus concolore*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze die middelbaar van grootte is, heeft het geheele lijf als met glinſterend groene zijde bekleed, en overal met zeer kleine ingedrukte ſtippeltjes; de oogen en ſprieten alleen zwart. In de eene ſexe is het borſtſtuk gedoornd, in de andere niet. Dezelve is te Tahlun op de berkeboomen waargenomen.

XXXIII. *Olijphantje der Populieren*; in 't latijn *Curculio populi*; (*Curculio longirostris, thorace antrorſum ſpinoſo, corpore viridi ignito ſubtus ſubatro*, LINN. *Sijst. Nat.*) De Heer LINNÆUS getuigt, dat het Mannetje hier van het borſtſtuk wederzijds ſtekelig heeft en het Wijfje niet; de koleur is van bovenen vuurig groen, van onderen zwartagtig. Men heeft het op de populieren en hazelnooten-boomen, gevonden.

XXXIV. *Olijphantje der Elzen*; in 't latijn *Curculio alni*; (*Curculio longirostris, pedibus ſaltatoriis elijtris li*

vidis.

vidis, maculis duabus obſchuris; LINN. *Sijst. Nat.*) Dit Diertje, dat de grootte van een Luis heeft is in Zweeden op de elzeboomen gevonden. Omſtreeks Parijs vond men zodanigen op de olmen, tusſchen de vliesjes van welker bladeren het Wormpje blaartjes maakt, welke zich gezwollen en uitgedroogd vertoonen; het had de langte van een agtſte duims; de koleur der ſchilden was loodkoleurig met twee donkere vlakken.

XXXV. *Olijphantje der Wilgen*; in 't latijn *Curculio ſalicis*; (*Curculio longirostris, pedibus ſaltatoriis, elijtris atris, faſciis duabus albis*; LINN. *Sijst. Nat.*) De dekſchilden van deeze zijn zwart, met twee witte banden; het onthoud zich op de bloemen der wilgeboomen.

XXXVI. *Olijphantje der Beuken*; in 't latijn *Curculio fagi*, (*Curculio longiroſtris, pedibus ſaltatoriis, corpore atro, femoribus pallidis*; LINN. *Faun. Suec.*) Dit Diertje wiens lijf zwart is, de dijen bleek; heeft men in Zweeden, op de bladen der Beukeboomen waargenoomen. Dr. SCOPOLI had er in Karniolie een op den Hazelaar gevangen, zijnde zwart en geheel haairig, dog geen lange ſnuit hebbende.

XXXVII. *Olijphantje der Koorn-aairen*; in 't latijn *Curculio ſegetis*; (*Curculio longirostris, pedibus ſaltatoriis, corpore piceo, elijtris oblongis*, LINN. *Faun. Suec.*) Dit Beestje dat het lijf pek-zwart heeft, met langwerpige dekſchilden, word op de koornaairen op 't veld gevonden, en het Wormpje huisvest in de graankorrels die er door uitgeknaagd worden; de grootte komt genoegzaam met die van een Luis overeen; de gedaante is rolrond, met de dijen knodsagtig, en de voeten donker roestkoleurig.

XXXVIII. *Olijphantje van de Appelbloesſem*; in 't latijn *Curculio pomorum*; door FRISCH *Inſ. I. pag.* 32. *T.* 8. *Curculio in floribus arborum* genoemt; (*Curculio longirostris, femoribus anticis dentatis, corpore griſeo nebuloſo.*) Zeer bekend is dit Diertje, wegens de ſchade die het aan de Boomvrugten toebrengt. Inzonderheid ziet men de bloemen der appelboomen dikwils, eer zij open gaan in menigte geel worden, verſlenzen en ten eenemaalen verdorren; wanneer men het bovenſte van de bloemknop afplukkende, daar in een Wormpje vind, dat bezig is, het binnenſte der knoppen uit te knaagen. Dit Wormpje is witagtig met eenige vleesch koleurige vlakjes, en beweegt zich in de vrije lucht koomende zeer ſterk. De verandering moet ſchielijk toegaan, dewijl men zelden het Popje daar van vind, en het Torretje doorgaans reeds is uitgekoomen, voor dat die verdorde bloem-knoppen afvallen; zo als men aan de doorgeboorde opening in de verſlenste bloembladjes beſpeurt.

Dit *Olijphant-* of Snuit-torreje is ook weinig grooter dan een Luis; de koleur is nevelagtig of asch-grauw, met een dubbelde dwarſe ſtreep over de dekſchilden, waar van de eene wit is met roode gladde haairtjes, die eenige roodagtigheid aan het Beestje geest, hebbende een zwart zoompje. Het borſtſtuk is langwerpig en graauw met zwart beſprengd, gelijkerwijs de dekſchilden. De kop is zwart, insgelijks de ſnuit die door een middelſchot in tweën is geſcheiden, hebbende, niet ver van het eind, twee zeer lange geknakte ſprieten, waar van het gedeelte dat teegen de ſnuit aanlegt en tot digt bij de oogen komt, dun en lang is. De pooten hebben ook dit bijzonders, dat de dijen aan de knijen dikker en als knodsagtig zijn, van agteren ſtekelig, en de voorpoo-

ten langst.

In drooge ſchraale gronden, op oude kwijnende boomen, als ook met koud guur weer, worden deeze Inſekten meest op de Appelboomen gevonden. Zij kunnen zommige jaaren zo veel ſchade toebrengen, dat boomen die ſterk bloeijen, door dit Ongediert aangetast, genoegzaam geene vrugten geeven. Het beste middel om ze te verdrijven, agt men te zijn de boomen in 't najaar met kalkwater te ſpuiten.

XXXIX. *Eijrond Olijphantje*; in 't latijn *Curculio ovatus*; (*Curculio longirostris, femoribus omnibus dentatis, Corpore ovato nigro albo-maculato*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De koleur van deeze is zwart met witte vlakken. Dr. SCOPOLI twijffelt of een *Olijphantje* van dergelijke geſtalte, 't welk hij op de brandnetelen vond, niet tot deeze zoort behoore.

XL. *Koolzwart Olijphantje*; in 't latijn *Curculio carbonarius*; (*Curculio longirostris, omnibus dentatis, corpore nigro oblongo, elijtris ſtriactis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dr. SCOPOLI vond deeze wiens dekſchilden langer dan een vierde duim waaren, in Karniolie. De koleur van het lijf was zwart, met geſtreepte dekſchilden.

XLI. *Schimmelig Olijphantje*; in 't latijn *Curculio mucoreus*; (*Curculio longirostris, femoribus quatuor anterioribus dentatis, elijtris polline flaveſcentibus, ſupra apicem gibboſus*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze wiens dekſchilden met geelagtig ſtof bedekt zijn, is uit de Indien afkomſtig, en bevond zich in het Kabinet der Koningin van Zweeden.

XLII. *Klein Olijphantje*; in 't latijn *Puſio*; (*Curculio longiroſtris femoribus quatuor posterioribus dentatis, elijtris nigris ſtriatis, linea repanda griſea*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Inſekt 't welk de dekſchilden zwart heeft, geſtreept en met een breede graauwe band, was in het zelfde Kabinet en uit de Indien afkomſtig.

XLIII. *Scheedagtig Olijphantje*; in 't latijn *Curculio vaginalis*; (*Curculio longirostris, femoribus dentatis, elijtris ſtriatis, tuberculis ſparſis juxta apicem mucronatis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Amerikaanſche uit Surinaame bevond zich in 't zelfde Kabinet. Het heeft in 't borſtſtuk een fleufje, daar het de ſnuit, als in een ſchede kan verbergen. De ſtreepen der dekſchilden beſtaan uit haairige ſtippen, die zich als ingedrukt vertoonen.

XLIV. *Gebrandmerkt Olijphantje*; 't latijn *Curculio ſtigena*; (*Curculio longirostris, femoribus dentatis, elijtris macula ferruginea*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Indiaanſche, uit het zelfde Kabinet, heeft een dergelijk fleufje tusſchen de pooten tot inneeming van de ſnuit; op ieder dekſchild heeft het een roestkoleurige vlak.

XLV. *Platagtig Olijphantje*; in 't latijn *Curculio depreſſus*; (*Curculio longirostris, femoribus dentatis, thorace depreſſo, lateribus obtuſe angulato*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze wiens lijf graauw is, met gladde, zwarte, uitpuilende ſtippen, was uit Amerika van daan en bevond zich in het zelfde Kabinet.

XLVI. *Geringd Olijphantje*; in 't latijn *Curculio annulatus*; (*Curculio longirostris, femoribus dentatis, thorace elijtrisque faſciis linearibus nigris*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Indiaansch *Olijphantje* bevond zich mede in dat zelfde Kabinet; het had een ſtreep om het borſtſtuk, en twee rondom de dekſchilden; de oogen ſtonden in een witten kring.

XLVII. *Ongelijk Olijphantje*; in 't latijn *Curculio diſpar*; (*Curculio longirostris, femoribus dentatis, elijtris emarginatis rubro-ſtriatis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) In 't zelf-

de Kabinet bevond zich dit Indiaanſche, 't welk den bijnaam van *ongelijk* draagt, om dat het Wijſje zeer veel van het Mannetje verſchilt door een korte ſnuit, met ſterke nijpers voorzien; de ſprieten van dit Inſekt zijn draadvormig; het lijf is zwart.

XLVIII. *Ankeragtig Olijphantje*, in 't latijn *Curculio anchorago*; (*Curculio longirostris, femoribus dentatis, elijtris flavo ſtriatis, thorace elongato*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De dekſchilden van deeze zijn geel geſtreept; het borſtſtuk langwerpig, en dikwils zo lang als het agterlijf; de ſnuit is insgelijks zeer lang, en dit maakt dat het Inſekt een zonderling postuur heeft.

XLIX. *Olijphantje der Denneboomen*; in 't latijn *Curculio abietis*; (*Curculio longirostris, elijtris fuſcis, faſciis duabus lineoribus interruptis griſeis, femoribus dentatis.*) Dr. SCOPOLI beſchrijft in de *Entom. Carniol. p.* 32, 33. deeze zoort onder de naam van *Bosch-olijphantje*, dat onder of tusſchen of op de denneboomen huisvest; *Curculio nemoreus, habitat inter Abietes*; hij zegt dat 't ongevleugelt is, zwart, met de ſnuit tweepuntig, den kop glad, de dekſchilden ruw en ſpits, meer dan een derde duims lang; doch het zelve had de dijen geknodst en niet ſtekelig.

De Heer FRISCH *Inſ. XI. Th. bl.* 30. *N.* 29. *Tab. XXXIII. Fig.* 1. tekent een Snuittorretje af van de derde grootte (van de kleinſte afgerekend), dat zich aan de ſmalle blaadjes der Pijnboomen onthoud, en het groene daar van af knaagt, maakende dus die blaadjes vlakkig. Het zelve vond hij in Augustus hebbende de ſprieten gelijk andere *Olijphantjes*, aan het laatſte derde deel van 't ſnuitje. Wanneer dit Torretje voortgaat, ſteekt het de ſprieten uit, zo dat zij tot voorbij 't end van de ſnuit ſteeken, en bevoelt zo 't ſchijnt daar de plaats mede, werwaarts 't wil kruipen. De ſnuit is glinſterend zwart, daar nevens ſtaan de zwarte oogen aan de bruine kop, en het borſtſchild waar aan de vleugels zijn gehegt is wat helderer bruin, wegens de fijne witagtige haairtjes die daar op ſtaan; de dekſchilden zijn ook bruin, met enkele ſtreepen, die evenwijdig aan de ruggenaad loopen. Dewijl deeze Torretjes zich, wegens de omgeboogen ſnuit moeten opheffen, als zij iets plats beginnen zullen af te knaagen, zo hebben zij ſterker en langer voorpooten, in tegenſtelling van de andere Torren die veel al de agterpooten 't langst hebben. Zij hebben onder aan de voeten, behalven de dubbele klaauwtjes, nog breede zoolen of kusſentjes, om zich aan de bladen vast te kunnen houden, tegens het afwaaijen door den wind.

L. *Duitsch Olijphantje*; in 't latijn *Curculio germanus*; (*Curculio longirostris, femoribus ſubdentatis, corpore ovato nigro, punctis testaceis adſperſo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze zoort die een der grootſte van de Europiſche *Olijphantjes* is, heeft de Heer FORSKAÖHL in Duitschland gevonden; derzelver ſnuit is dikkelijk; het borſtſtuk rondagtig, en wederzijds met drie roestkoleurige ſtippen; de ſchilden, die het agterlijf bedekken, ovaal, zwart met roestkoleurige ſtippen beſprengd; de agterſte dijen flauw ſtekelig, die der voorpooten ten eenemaalen ſtomp, met het beginzel van een ſtekeltje.

De Heer LINNÆUS zegt, dat dit Olijphantje, naar dat der Pijnboomen gelijkt.

LI. *Olijphantje der Nooten*; in 't latijn *Curculio nucum*; (*Curculio longirostris, femoribus dentatis, corpore griſeo longitudine roſtri*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De Heer GEOFFROIJ diê dit Beestje in zijn *Hiſt. des Inſectes env. Paris, Tom. I. pag.* 296. *le Charanſon trompette* noemt, zegt dat het zeer kenbaar is, zo aan zijn wit ſchildje, als aan de ſnuit, die elsvormig en dikwils wel een derde langer is dan het lijf. Het Inſekt zelf verſchilt zeer in grootte, zijnde zomtijds een zesde, zomtijds bijna een derde duims lang; het lijf loopt aan het end ſpits toe; het is donker ros van koleur, met de dekſchilden flauwelijk geſtreept, en met een donker roſe wolligheid beladen, met plekken verſpreid, 't geen het er als gemarmerd doet uitzien; de pooten zijn groot en naar evenredigheid van 't lighaam lang. Het masker of Wormpje boort in de Haſelnooten. Dr. SCOPOLI heeft het zelve ook in Karniolie waargenoomen, hebbende een ſnuit die meer dan een vierde duim lang was.

Na deeze, laat de Hr. GEOFFROIJ een andere zoort volgen, die hij *le Charanſon damier* noemt, om dat de dekſchilden, geelagtig van grond-koleur, met vlakjes zijn getekent, die bruiner zijn en eenigermaaten vierkantig; het welk er de gedaante van een dambord aan geeft. Dit Inſekt was maar een zesde duims lang, dog geleek zeer in geſtalte naar den *Trompet-Kalander*, hoewel de ſnuit maar de halve langte had van het lijf.

De Heer FRISCH *Inſ. XI. Th. pag.* 31. *N.* 30. verhaalt, dat hem in 't jaar 1733 door den Heer WEICHMAN Wolfenbuttelſchen Hofraad, een Torretje werd gezonden, 't welk uit de ſteenen der groote zuure Kerſen of Morellen voortkoomt. Eer het vleesch van die Kerſen zappig word, boort dit Torretje een gaatje tot op en verder in den ſteen, daar het zelve dan een eijtje in legt. De uiterlijke kwetzuur ſluit vervolgens; en uit dit eijtje koomt een Wormpje voort, dat wit is, met twaalf ringen, en uitſteekende nijpers, om den ſteen die al harder word, verder uit te knaagen. Het verteert denzelven niet geheel, maar als het ongeveer de helft daar van heeft opgevreeten, ondergaat 't de verandering, wordende een Popje, aan het welke de ſnuit, pooten, vleugelen, ja ook de zwarte oogen van het Torretje zeer kenbaar zijn.

Dergelijke Wormpjes, vervolgt de Heer FRISCH, heb ik in zulke pitten vervolgens meer gevonden, en gedagt dat zij als Wormpjes uit de ſteenen kroopen. Derhalven leid ik ze op eene wat vogtige aarde, in welke zij zich aanſtonds inboorden; doch dewijl zij in beſlootene lucht, binnen den ſteen geleefd hadden, konden zij de uitwendige lucht niet verdraagen. Zij hebben daar in gehuisvest even als de vrugt in 's Moeders lighaam, en al het voedzel tot hunne wasdom aangelegd zonder eenig blijk van excrementen, zijnde ook zeer teder en gevoelig. Het gat welk 't Torretje in den ſteen geboord had, ziet men duidelijk, is met andere ſtoffen, dan die van den ſteen gevuld; 't welk het Wormpje zonder twijffel zal gedaan hebben, op dat het zuure zap der kers daar niet mogt inloopen.

Het is een *Snuit-torretje* als dat der Pijnboomen, dog bijna van de allerkleinſte zoort. Het legt de ſprietjes tegens de ſnuit aan, wanneer het niet loopt; zo dat dezelve alleenlijk met 't gedeelte, 't welk voorbij de bogt is, uitſteeken; met dit gedeelte kan 't de oogen afveegen, doende het kolfje of kommetje van de ſpriet daar over heen gaan; en de ſprieten zelfs worden gezuivert door middel van de ſpits, die aan de knie der pooten uitſteekt.

De koleur van den kop en ſnuit is bruin-rood; die der dekſchilden roodagtig geel, met agt ſtreepen over-

langs.

langs, waar van de langſte onder zaamenloopen, en vier hebben beurtelings, twee rijen van bruine lijntjes.

LII. *Olijphantje met vijf ſtippen*; in 't latijn *Curculio quinque punctatus*; (*Curculio longirostris, femoribus dentatis, elijtris futura alba, maculisque duabus*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De dekſchilden van deeze zijn met een witte naad en twee vlakken; zo wel als de volgende onthoud het zich in ons waereldsdeel.

LIII. *Stekelig Olijphantje*; in 't latijn *Curculio hiſpidus*; (*Curculio longirostris, femoribus dentatis, corpore ſuecato adſperſo ſquamis erectis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze heeft het lijf gegroeft, met regt opſtaande ſchubben daar over verſpreid.

LIV. *Olijphantje met een regte ſnuit*; in 't latijn *Curculio rectirostris*; (*Curculio longirostris, femoribus dentatis, rostro rubro elijtris obſolete faſciatis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze heeft een roode ſnuit, de ſchilden flaauw gebandeert.

LV. *Luisagtig Olijphantje*; in 't latijn *Curculio pedicularius*; (*Curculio longirostris, femoribus dentatis, corpore rubro, elijtris albido ſubfaſciatis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Inſekt heeft het lijf rood; de ſchilden flaauw witagtig gebandeert.

LVI. *Olijphantje van de lavas*; in 't latijn *Curculio ligustici*; (*Curculio brevirostris, femoribus ſubdentatis, abdomino ſubovato murino*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze wiens agterlijf eijrondagtig muisvaal is, word op de Lavas-planten gevonden.

LVII. *Olijphantje der Peereboomen*; in 't latijn *Curculio pijri*; (*Curculio brevirostris, femoribus dentatis; æneo-fuſcus*, LINN. *Faun. Suec.*) Dit Olijphantje dat vrij gemeen in Zweeden is, word aldaar in de bladen der peereboomen gevonden. De Heer GEOFFROIJ betrekt daar toe een zoort, die men dikwils op de boomen en planten omſtreeks Parijs vind, zijnde twee of drie linien lang, van grondkoleur bruin, doch het geheele lijf met kleine ſchubbetjes doorzaait, die koper-bronsagtig zijn, 't welk dit Diertje een zeer fraaije koleur en luister geeft.

LVIII. *Langwerpig Olijphantje*; in 't latijn *Curculio oblongus*; (*Curculio brevirostris, oblongus, femoribus dentatis, antennis elijtris pedibusque ferrugineis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze wiens dekſchilden, ſprieten en pooten roestkoleurig zijn, onthoud zich volgens den Heer SOLANDER in Zweeden.

LIX *Verzilverd Olijphantje*; in 't latijn *Curculio argentatus*; (*Curculio brevirostris, femoribus dentatis, corpore viridi argentato*, LINN. *Faun. Suec.*) De Heer GEOFFROIJ betrekt tot deeze zoort een Olijphantje met goudgroene ſchubbetjes, dog zwartagtig bruin van grond-koleur; zo dat het zich als gebronst koper-groen vertoont, en weinig dan in grootte van het Olijphantje met groene ſchubben, het welk zich op de peereboomen onthoud ſchijnt te verſchillen; geljk deeze zoort een derde duims lang, zo hij aanmerkt, ook in de tuinen op 't geboomte gevonden word. Volgens de Heer LINNÆUS onthoud zich het verzilverde Europiſche, op de brandnetelen.

De Heer L. T. GRONOVIUS brengt dit in de *Act. Helvetica Baſil* 1762. *Vol. V. pag.* 124. te berde, als een der twee *Olijphantjes* in Nederland door hem waargenoomen, zijnde het andere dat van 't ſpeenkruid.

LX. *Eijrond Olijphantje*; in 't latijn *Curculio ovatus*; (*Curculio brevirostris, femoribus dentatis, abdomine ovato nigro, pedibus antennisque rufis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze wiens agterlijf eijrond zwart is, de pooten en ſprieten ros, word zo wel als het volgende in ons waereldsdeel gevonden.

LXI. *Hertagtig Olijphantje*; in 't latijn *Curculio cervinus*; (*Curculio brevirostris, femoribus dentatis, antennis baſi rufeſcentibus*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze wiens ſprieten van onderen rosagtig zijn, gelijkt van gedaante na het vliegend Hert.

LXII. *Zilveragtig Olijphantje*; in 't latijn *Curculio argijreus*; (*Curculio brevirostris, femoribus ſubmuticis, corpore toto viridi argento-aureoque maculato*; LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit uit de Indien van daan, en in het Kabinet der Koningin van Zweeden te vinden, heeft het geheele lijf groen- zilver- goud-koleurig gevlakt, en onder aan de dijen der voorpooten een afgefleten ſteekel.

LXIII. *Groen Olijphantje*, in 't latijn *Curculio viridis*; (*Curculio brevirostris, femoribus muticis, corpore viridi ſupra obſcuro, ſubtus flavidiore*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze wiens lijf van boven donker, van onderen geelagtig groen is, heeft de grootte en geſtalte van het *Olijphantje* der Peereboomen, en verſchilt eenigermaate in koleur. Ook zijn derzelver ſprieten en pooten zwart. De woonplaats is Europa.

LXIV. *Sierlijk Olijphantje*, in 't latijn *Curculio ſpecioſus*; (*Curculio brevirostris, femoribus muticis, corpore luteo viridi nitente, elijtris ſpinis ſparſis*; LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Indiaanſche uit het kabinet der Koningin van Sweden, heeft het lijf geelagtig glimmend groen, met doorntjes op de dekſchilden, hier en daar verſpreid.

LXV. *Roodſprietig Olijphantje*, in 't latijn *Curculio ruficornis*; (*Curculio brevirostris, femoribus muticis, corpore atro, thorace bituberculato, antennis rubris*; LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze welke zich in Europa onthoud, is op het lijf zwart, het borſtſtuk met twee knobbeltjes, de ſprieten rood.

LXVI. *Witagtig Olijphantje*, in 't latijn *Curculio albinus*; (*Curculio brevirostris niger, fronte anoque albis, thorace tuberculato*; LINN. *Sijst. Nat.*) De koleur van deeze is zwart en wit bont, het borſtſtuk knobbelig.

LXVII. *Geſtreept Olijphantje*, in 't latijn *Curculio lineatus*; (*Curculio brevirostris griſeus, thorace ſtriis tribus pallidioribus*; LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit *Olijphantje* 't welk tweemaal zo groot als een Luis is, koomt veel in Sweeden in de tuinen en velden voor. Deszelfs geheele lijf is graauw; het borſtſtuk zwart met bleeke ſtreepen; de oogen zwart; de dekſchilden aschgraauw en op ieder vier ſtreepen; de ſnuit zeer kort.

De Heer GEOFFROIJ heeft omſtreeks Parijs een *Olijphantje* gevonden, het welk indien het niet zo veel in grootte verſchilde, veel na het bovenſtaande zoude gelijken. Die Heer noemt het *le Charanſon a corcelet raijé*; het was omtrent een vijfde duim lang, en had op ieder dekſchild negen ſtreepen; de ſnuit zo lang als 't borſtſtuk.

LXVIII. *Aschgraauw Olijphantje*; in 't latijn *Curculio incanus*; (*Curculio brevirostris cinereus oblongus, elijtris obtusiusculis*, LINN. *Sijst. Nat.*) Dit Beestje dat veel in Zweeden op de plantgewaſen word gevonden, is zwart van grondkoleur, doch overal met fijne haairtjes beſprengd, waar door het zelve zich aschgraauw of grijs vertoond. De dekſchilden zijn langwerpig, maar niet ſcherp en hebben eenige ſtreepen

overlangs van uitgeholde ſtippen; de pooten zijn van dezelfde koleur als de dekſchilden; de ſprieten naar den kop toe rosagtig.

Tot deeze zoort word door de Heer GEOFFROIJ een *Olijphantje* betrokken, dat in de tuinen en bosſchen omſtreeks Parijs zeer gemeen is, en 't welk hij den naam geeft van *graauwe geſtreepte en ongevleugelde Kalander*. Het word verſchillende in grootte gevonden, van een vijfde tot een derde duims lang, van anderhalf tot twee en een vierde linie breed. Wat de geſtalte betreft; de ſnuit is korter dan het borſtſtuk; het lijf tamelijk dik, rond en ſtomp van agteren met de dekſchilden breed en krom, zo dat zij een gedeelte van het lijf van onderen bedekken. Dit belet dezelve wel te werken, zegt hij; dog zij hebben dit niet nodig, dewijl er geen vleugels of wieken onder zijn. Het lijf voegt hij er bij, is bruin, maar geheel bedekt met graauwe ſchubben, min of meer donker, die aan dit Dierje een graauwe als gemarmerde koleur geeven; de kop en 't bortſtuk zijn ſagrijnagtig en de dekſchilden hebben ieder tien ſtreepen, door rijen van ſtippen geformeerd.

De Heer HOUTTUIJN in zijne *Nat. Historie* enz. voegt nog bij deeze zoort een Inſekt van ons land, dat tamelijk gemeen is op de wilgeboomen, en evenwel niet van LINNÆUS of anderen ſchijnt gekend te zijn. Hij noemt 't zelve het *graauw gemarmerd Olijphantje*; om dat het op 't uiterlijk aanzien, zich zodanig vertoond. De grondkoleur, namelijk van de dekſchilden, ſchijnt zwart te zijn en holletjes te maaken, waar in een menigte van ſtompe witte ſchubbetjes, die zeer naar Viſchſchubben gelijken, ingeplant zijn. 't Is niet te beſchrijven (vervolgt dien Heer) welk een fraai voorwerp deeze dekſchilden aan 't Microskoop uitleeveren, inzonderheid wanneer men ze met behulp van de zonneſchijn op den ſpiegel van onderen gevangen, en door het zilveren ſpiegeltje van bovenen te rug gekaatst, beſchouwt. Behalven het netwerk met ronde gaatjes, dat zwartagtig is, vertoonen zich dan hier en daar, doorſchijnende vuurig roode vlakjes, en de ſchubbetjes verſieren het voorwerp ongemeen. Ik heb de laatstgemelden (zegt hij) die zich voor 't blooteoog als ſtofjes vertoonen, ter grootte van een nagel vergroot beſchouwd, en dezelven in de langte geſtreept, wat langwerpig bevonden, aan 't eene end ſtomp en breed zijnde, aan 't andere een puntje of ſtompje hebbende tot inplanting. Die zelfde ſchubbetjes ſtaan ook op 't borſtſtuk en aan de pooten, doch allerdikst aan 't agterſte gedeelte der dekſchilden, het welk daar door het Beestje een wit gatje ſchijnt te geeven. Zij gaan er, zo het toeſchijnt door wrijving even als het dons van de Kapellen af, en dit maakt dat deeze *Olijphantjes* zomtijds witter, zomtijds bruiner en meer of min gemarmerd zich vertoonen. Voorts zijn de borſtelige ſtompe haairtjes aan de voeten, zelfs tot de uiterſte klaauwtjes toe, zeer opmerkelijk.

Dit *Olijphantje* is van lighaam eijrond en dik, en rond van borſtſtuk, draagende het ſnuitje nederwaards, zo dat het in de eerſte opſlag, niet kwalijk naar een Spinnekop gelijkt. Het lijf heeft de langte van een vierde duims; het borſtſtuk en de ſnuit ieder ongeveer van een agtſte duims; zijnde het ſnuitje krom, zwart en zeer dun, de ſprietjes roodagtig.

Ik moet hier bijvoegen, (zegt de Heer HOUTTUIJN) dat ons *Olijphantje* wezentlijk gevleugeld is, ik heb wieken onder de dekſchilden van daan gehaalt; zo dat het de gemelde geſchubde zoort niet kan zijn van den Franſchen Autheur. Of het die van LINNÆUS waaren, zou men kunnen twijffelen, indien de ruigte niet aan haairtjes toegeſchreeven werde.

LXIX. *Graauwpoot*; in 't latijn *Curculio cloropus*; (*Curculio brevirostris niger, antennis tibiisque ferrugineis*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze die de grootte van een Vloo heeft, word ook in Europa gevonden. Derzelver koleur is zwart, de ſprieten en pooten ijzergraauw.

LXX. *Roodpoot*; in 't latijn *Curculio rufipes*; (*Curculio brevirostris cinereus oblongus, pedibus rufis*, LINN. *Faun. Suec*) Deeze verſchilt genoegzaam niet van de voorgaande; behalven dat het de pooten roodagtig en niet gehaaird heeft, zijnde alleenlijk de twee ſchubbetjes die zich in alle de pooten aan de wortels der klaauwtjes bevinden, zwart.

LXXI. *Gewolkt Olijphantje*, in 't latijn *Curculio nebuloſus*; (*Curculio brevirostris oblongus canus, elijtris fasciis obliquis nigris*, LINN. *Sijst. Nat.*) De Heer DE GEER noemt deeze zoort door hem in Zweeden gevonden, *zwart en wit bont Olijphantje, hebbende de ſnuit platagtig en gekjeld, ter langte van het borſtſtuk.* Uitgenoomen de koleur, kwam het zelve volkomen overeen met het *Olijphantje* dat over het geheele lijf grijs en graauw gemengeld was, met een groote roestkoleurige vlak op het midden van ieder dekſchild; zijnde het ſchildje of de tip van het borſtſtuk wit. De Heer LINNÆUS had dit op een wilgeboom huisvestende gevonden; derzelver geſtalte zegt hij, was als die der pijn- of denne-boomen, doch de helft kleiner.

Nog betrekt LINNÆUS tot deeze zoort, een *Olijphantje*, het welk de Heer FRISCH *Inſ. XI. Th. p.* 32, 33. *No.* 31. *Tor met een kortagtige ſnuit* heeft genoemt, zijnde tamelijk groot, graauw of bruin van koleur, doch met drie witte ſtreepen op de rug, waar van de middelſte een voortzetzel is van de witte ſtreep, die langs de ſnuit loopt. Op de dekſchilden zijn, bovendien, nog andere witte ſtreepen, en dezelve hebben een witten rand. De *Made* daar hij uit voorkoomt kan kruipen, en zich op de gladde bladen vasthouden, beſpinnende zich tot de verandering, aldaar een half rond tonnetje dat geel is en zodanig dun van weefzel, dat men de Pop daar binnen duidelijk kan zien. Het Torretje daar uit gekroopen, vrat eerst dit bekleekzel op.

De Heer GEOFFROIJ *Hist. des Inſ. env. Paris Tom. I. p.* 278, maakt onder den naam van *Kalander met een gegroefde ſnuit*, van dit *Olijphantje* zijn eerste zoort, en geeft er een afbeelding van, die omtrent de helft in langte vergroot is.

LXXII. *Zwart Olijphantje*, in 't latijn *Curculio ater*, (*Curculio brevirostris oblongus ater, antennis rufis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze in Zweeden waargenoomen, is niet grooter dan een Luis; derzelver gedaante is langwerpig; de koleur van het lijf zwart, de ſprieten roodagtig.

De Heer GEOFFROIJ heeft omſtreeks Parijs een *Olijphantje* gevonden dat hij *le Charanſon noir a ſillons* noemt, en veel overeenkomst met dit ſchijnt te hebben, behalven dat het grooter was; zijnde een zesde duims

duims lang. Het zelve was van gedaante langwerpig en geheel zwart, met het borstſtuk geſtippeld en de dekſchilden gegroefd; de pooten waaren een weinig vaal.

LXXIII. *Grijzig Olijphantje*; in 't latijn *Curculio emeritus*; (*Curculio brevirostris niger thorace elijtrisque ſpinoſis, fronte exavata*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Beestje uit de Indiën afkomſtig, bevond zich in het kabinet van de Koningin van Zweeden; derzelver koleur is ten eenemaalen zwart. Het ziet er leelijk uit, hebbende de dekſchilden, die het agterlijf zeer bedekken, met haairige wratten beſprengd.

LXXIV. *Barbarisch Olijphantje*; in 't latijn *Curculio barbarus*; (*Curculio brevirostris ater, thorace ſub ſpinoſo, elijtris angulo duplici crispato*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze door de Heer BRANDER te Algiers waargenoomen; is genoegzaam zo groot als de gemeene Mesttorren, deszelfs lijf is geheel zwart; den kop, het borstſtuk en de pooten, met uitgeholde ſtippen beſprengd. De dekſchilden, aan een gegroeid, gaapen nauwelijks en hebben pukkeltjes onder aan de zijden; van boven zijn op ieder, twee verheven ſtreepen met ſpitze bultjes gewapend; het borstſtuk is op verſcheiderlei wijze uitgehold, en wederzijds als met een ronde doorn beſtempeld.

LXXV. *Gehoornd Olijphantje*; in 't latijn *Curculio cornutus*; (*Curculio brevirostris cinereus, thorace elijtrisque ſub ſpinoſis, capite cornuto*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit aschkoleurig Indiaansch *Olijphantje* het welk zich in het kabinet van de Koningin van Zweden bevond, word gehoornd geheeten, om dat het aan den kop vier uitſteekende hoeken heeft, een wederzijds boven de ſprieten en een van agteren; de ſchilden zijn als ſtekelig gemaakt door ſtippen, met één bosje haairtjes daar bij.

LXXVI. *Olijphantje met zestien ſtippen*; in 't latijn *Curculio ſedecimpunctatus*; (*Curculio brevirostris coeruleſcens, thorace punctis nigris quatuor, coleoptris duodecim*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Indiaanſche, het welk zich in het zelfde kabinet bevond, had de grootte van een Paarde-Vlieg; den kop met een groefje; de koleur was blaauwagtig, met vier zwarte ſtippen op het borstſtuk, op de dekſchilden twaalf, en aan het agterlijf van onderen ook een of twee zwarte vlakken.

LXXVII. *Pukkelig Olijphantje*; in 't latijn *Curculio granulatus*; (*Curculio brevirostris viridis ſtriatus, punctis nigris elevatis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze wiens koleur groen geſtreept is met verheeven zwarte ſtippen, is van grootte als een Mesttor en uit Indiën afkomſtig.

LXXVIII. *Kortagtig Olijphantje*; in 't latijn *Curculio abbreviatus*; (*Curculio brevirostris ſubfuscus griſeus, ſtriis atris glabris elevatis abbreviatis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De koleur van dit *Olijphantje* is bruinagtig, doch de dekſchilden graauw, met zwarte, gladde, verheevene, ingekorte ſtreepen daar op.

LXXIX. *Chineesch Olijphantje*; in 't latijn *Curculio chinenſis*; (*Curculio brevirostris griſeus, elijtris abbreviatis, antennis pectinatis, podice albo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Veelerlei zoort van erwten, uit China naar Zweeden gezonden zijnde om daar te zaaijen, bevond men dezelve altemaal uitgegeeten door zeer kleine Torretjes, die de geſtalte van *Olijphantjes* hadden, en waar van veele nog levendig waaren. De Heer BAECKNER beſchrijft dezelve in de *Amoen. Acad. Vol. III. pag.* 348, onder den naam van *Chineesch Olijphantje dat bruin is, met de dekſchilden ijzergraauw, en het ſchildje wit*, als volgt.

Het heeft de grootte van een Luis; den kop en het borstſtuk bruin, en de tip van het zelve met een driehoekige vlak; de dekſchilden zijn kort en bijna ſtomp, roestkoleurig; de dijen dik; het agterlijf is aan de zijden, naar de tip toe met een witte vlak getekend.

LXXX. *Ongevleugeld Olijphantje*; in 't latijn *Curculio apterus*; (*Curculio brevirostris, pedibus muticis, corpore atro, thorace ſpinoſo, elijtris coadunatis, abdomine punctato*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze een der grootſten van dit geſlagt uit Indiën afkomſtig en door de Heer DE GEER aan LINNÆUS medegedeeld; had het lijf zwart, het borstſtuk gedoornd, de dekſchilden vereenigd, het agterlijf geſtippeld.

OLIJPHANTJES (BASTAARD-); zijn Inſekten, waar aan LINNÆUS, de geſlagtnaam van ATTELABUS geeft; de Heer SULZER noemt ze *After-Ruſſerkaefer*.

De kenmerken der *Bastaard-olijphantjes* beſtaan daar in, dat zij den Kop agterwaarts of naar het lijf toe verdunnende hebben en nederwaards geboogen; de ſprieten loopen naar 't end toe dikker. De Heer LINNÆUS heeft er tien zoorten van, waar onder eenige die niet tot ons waerelds-deel behooren.

I. *Bastaard-olijphantje der Haſelaaren*; in 't latijn *Attelabus corijli*; (*Attelabus niger, elijtris rubris*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Diertje't welk in Zweeden op de Haſelaaren is gevonden, heeft een zeer kort ſnuitje, en den kop niet als in het borstſtuk ingekast, maar vrij ver uitſtekende, geheel git zwart en naar den kop van eenen gevilden Vos gelijkende; de ſprieten daar aan zittende, hebben het onderſte leedje niet langer dan de overigen; de dekſchilden zijn donkerrood, langwerpig, met uitgeholde ſtippen geſtreept; het borstſtuk is van bovenen rood, van onderen zwart, insgelijks het ſchildje en de pooten.

II. *Surinaamsch Bastaard-olijphantje*; in 't latijn *Attelabus Surinamenſis*; (*Attelabus elijtris apice bidentatis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze kleiner dan de voorgaande, is door de Heer ROLANDER in Surinaame waargenoomen; deszelfs kop en borstſtuk zijn zwart, maar de ſprietjes wit en bruin geringd; de pooten roestkoleurig, de dijen aan 't bovenſte met een wit kringetje; de dekſchilden bruin, geſtreept, aan de tippen met twee tandwijze puntjes.

III. *Penſijlvanisch Bastaard-olijphantje*, in 't latijn *Attelabus penſijlvanicus*; (*Attelabus niger, elijtris rubris, faſcia media apicisque nigra*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze door de Heer KALM in Penſijlvanien gevonden, is nog kleiner dan de Surinaamſche zo even beſchreeven; het is zwart van koleur, met roode dekſchilden, en een zwarte dwarsſtreep in 't midden zo wel als aan de tippen; de ſprieten zijn aan den wortel geelagtig, en de pooten uit den rooden.

IV. *Bastaard-olijphantje van de Berken*; in 't latijn *Attelabus betulæ*; (*Attelabus pedibus ſaltatoriis, corpore toto atro*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze die ſpringpooten heeft, met het gantſche lijf zwart, onthoud zich zegt de Heer ROLANDER, op de bladen der Berkeboomen, doende dezelve door het knaagen ſierlijk kruilen.

V. *Mieragtig Bastaard-olijphantje*; in 't latijn *Attelabus formicarius*; (*Attelabus niger, elijtris faſcia dupli-*

cis alba baſi rubris, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Inſekt dat zeer gemeen is en ſnel loopt, gelijkt in geſtalte en grootte veel naar een Mier; het heeft den kop zwart en plat, zonder ſnuit, met de ſprieten op 't end, die ook zwart zijn en knodsagtig; het borſtſtuk ros en zwart gerand; de dekſchilden langwerpig, ſtomp en zwart, ruw door verheven ſtippen en wit gebandeert.

VI. *Oosterſch Olijphantje*; in 't latijn *Attelabus orientalis*; (*Attelabus viridis, elijtris fascia duplici flava interrupta, thorace hirſuto*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze door de Heer HASSELQUIST op den Berg Sipijlus gevonden, was van grootte en geſtalte als het voorgaande Mieragtige.

VII. *Bijenvreeter*; in 't latijn *Attelabus apiarius*; (*Attelabus coeruleſcens, elijtris rubris, faſciis tribus nigris*, SWAMMERDAM *Bibl. Nat.*) Zie de beſchrijving van dit Inſekt op HONING-BIJEVREETER.

VIII. *Zagt Bastaard-olijphantje*; in 't latijn *Attelabus mollis*; (*Attelabus griſeus pubeſcens, elijtris faſciis tribus pallidis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Europisch *Baastaard-olijphantje* is graauw van koleur, met fluweelagtig dons en drie bleeke banden op de dekſchilden.

IX. *Bokagtig Bastaard-olijphantje*; in 't latijn *Attelabus ceramboides*; (*Attelabus ater, elijtris rugoſis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze die zich in een zoort van Zwam of Paddeſtoel, *Boletus fomentarius* genoemt, onthoud, is zeer groot; de koleur is zwart, met gerimpelde dekſchilden.

X. *Toragtig Bastaard-olijphantje*; in 't latijn *Attelabus bupreſtoides*; (*Attelabus ater, elijtris nervoſis, thorace ſubgloboſo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze word in de beſchrijving der Zweedſche Dieren, onder den naam van *Zwarte Agret-Tor* voorgeſteld. Men betrekt er toe den allergrootſten zwarten rolronden *Attelabus*, met het borſtſtuk dikagtig en nijpers aan den bek, uit de Verhandelingen der Akademie van Upſal in Zweeden; als ook den *Boom-Tor met een dikken bek* van FRISCH *Inſ. XIII. Th. p.* 23. *Tab. XIX.*, zeggende dat hij zich in de vuiligheden onthoud, op droge plaatzen, en geevende er de volgende beſchrijving van.

Dit zonderlinge Inſekt, is nauwelijks met zekerheid tot eenig geſlagt te betrekken; want het verſchilt van allen in verſcheiderlei opzigten. Aan den bek zijn lange ſcherpe nijpers, met een tandje aan de binnenkant; het geheele lijf is zwart, met zeer kleine putjes daar over verſpreid. De ſprieten zijn draadvormig, dikagtig, niet langer dan het borſtſtuk, 't welk geenzins gezoomd is, hebbende aan de gewrichting, van vooren en van agteren, zeer kleine roſe haairtjes. De kop, die daar buiten uitſteekt, heeft met het borsſtuk de langte van bijna der dekſchilden, op ieder van welken twee of drie verhevene ſtreepen zijn. De agterpooten ſtaan verder van de overige af, dan in eenige tot nog toe bekende Inſekten.

De Afbeelding van de Heer FRISCH vertoont een Tor, van drie vierde duims lang, die den hals bijna zo dik als 't lijf, en dikker dan den kop heeft, dog zonder ſchild, dat is niet gezoomd of platagtig, gelijk in veele andere Torren. Het borſtſtuk is rond en glimmend zwart, geheel glad zonder eenige oneffenheden. De voelers beſtaan uit ronde knopjes, zegt hij en zijn niet lang. De vleugels hebben twee evenwijdige middelgaten zeer verheven. Het vogt, dat deeze Tor in zijn lijf heeft, tast de koperen ſpelden zeer aan; zo dat zij ſterk met ſpaansch groen beloopen.

OLIJPHANTS-LUIS, is de naam van een zekere vrugt die in Sicilien groeit, zie ANACARDIE.

OLIJPHANTS-LUIS, zie MIJTEN, *n.* I. *pag.* 2237.

OLIJPHANTS-NEUS, zommige Schrijvers geeven deeze naam aan een Westindiſche Viſch, onder het geſlagt der Snoeken behoorende.

OLIJPHANTS-TANDEN, hier dooor verſtaat men die beide uitſteekende tanden van den Olijphant, die het *Elpenbeen* of *Tvoor* uitleveren; zie OLIJPHANT en IJVOOR.

OLIJPHANTS-TOR, zommige noemen dus een zoort van Indiaanſche Torren, ter oorzaake van hunne lange voor uitſteekende Hoorn, die eenigzints naar de tromp of ſnuit van een Olijphant gelijkt.

OLIJPHANT (VLIEGENDE-), dus word een zekere Tor genoemt, met een groote ſnuit en twee krommo hoornen voorzien.

OLIJVEN, zijn de groene onrijpe vrugten van den *Olijf-boom*, welke in de warme landen in peekel of azijn ingemaakt en vervolgens overal verzonden worden: Men heeft er verſcheide zoorten van naar 't onderſcheid der landen daar ze groeijen, dog voornaamelijk drieërleij; als 1. de *Spaanſche*, welke zo groot zijn als een duive-eij, bleek-groen van koleur, en van een bitteren ſmaak, derhalven bij ieder niet even aangenaam; 2. de *Provinciale* of *Narbonniſche* deeze zijn van een middelmatige groote, en goede ſmaak; en 3. de *Italiaanſche*, welke klein en zomtijds niet grooter als Cappers, dog van een lieflijke ſmaak zijn, en voor de beste gehouden worden.

De *Olijven* verſterken de ſlappe maag, beneemen de walging en verwekken eetlust zo lang ze vrisch en goed zijn; maar de ranzige en ſchimmelige zijn ongezond, en bederven de maag. Men eet ze bij gebraad, in plaats van ſalade, ook bij andere ſpijzen.

OMASUM, is de latijnſche naam van de derde Maag in de herkauwende Dieren, zo als Runderen, Schaapen enz. Zie derzelver beſchrijving op het artijkel KOEIJEN, *pag.* 1541.

OMBER-VISSCHEN, is de naam van een Viſchengeſlagt, dat zijne afleiding heeft van een Visch die men in 't latijn *Umbra*, en in 't hoogduitsch *Meerſchatten* of *Zee-ſchaduw* noemt. Gelijk als bekend is, word de Omber in 't Schilderen om te ſchaduwen gebruikt, en de koleur van deezen Visch is donkerig of op zijde met goudgeele en bruine ſtreepjes, waar van de laatſten zich als de ſchaduwen der eerſten voordoen.

De Heer LINNÆUS zegt, dat het geſlagt der *Sciæna*, als een middelbaar is, tuſschen dat der Lipviſchen en Baarſen, en nauwelijks genoegzaam onderſcheiden. De kenmerken zijn; het kieuwen-vlies met zes ſtraalen te hebben; de dekzels en den gantſchen kop geſchubd; een groefje op de rug om de rugvin in te bergen. De Heer GRONOVIUS merkt aan, dat hij in de onderwerpen door hem gezien, dit groefje niet heeft kunnen vinden.

Vijf zoorten worden er van dit geſlagt door de Heer LINNÆUS opgegeeven, waar van hier de beſchrijving volgt.

I. *Cappa*; (*Sciæna capitis lateribus ſquamarum ordine duplici*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze die aan de zijden van den kop een dubbele rij van ſchubben heeft, had in de rugvin 23 beentjes, van welke elf gedoornd; de borſtvinnen 16, de ſtaartvin 17. In de buikvinnen waaren 6 ſtraalen en één, in de aarsvin 18 en drie doornagtig, gelijk in veelen van 't geſlagt der Lipviſchen. Men vind dezelve in de Middelandſche Zee.

II. *Lepi-*

II. *Lepisma*; (*Sciæna pinna dorsali intra duo folia squamea recondenda*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze waar van de woonplaats onbekend was, had in de rugvin 19 ſtraalen, en daar van tien gedoornd; 11 in de borstvinnen, 13 in de ſtaartvin, 11 in de aarsvin, waar van drie gedoornd; de buikvin als in de voorgaande zoort.

III. *Eenvlakkige Ombervisch*; in 't latijn *Sciæna unimaculata*; (*Sciæna macula fuſca in medio utriusque lateris*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze die een bruine vlak op 't midden van ieder zijde heeft; telt men 21 ſtraalen in den rugvin waar van elf gedoornd; 15 in de borſtvinnen en 17 in de ſtaartvin; de buikvinnen volſtrekt, de aarsvin nagenoeg als in de voorige.

IV. *Kraaij-Visch*; in 't latijn *Umbra*; (*Sciæna nigro-varia, pinnis ventralibus nigerrimis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze is de *Coracinus* der Ouden, dien men ook *Corvulus* en *Graculus*, of *Corvinus* noemde; waarſchijnelijk van wegen de zwart- of bruinheid, die hem naar een Kraaij of Kaauw gelijken deed. Het ſchijnt twijffelagtig of men den geenen, die te Romen *Umbrino* genoemt word, ook tot deeze zoort moet betrekken. Die welke de Venetiaanen *Corvo* noemen, word tot de volgende zoort gerekend te behooren, zijnde die de *Umbra* der Ouden. In 't hoogduitsch noemt men hem *Meer-Rapp* 't welk *Zee-Raaf* betekend; in 't engelsch *the Crowfisch*, dat is *Kraaij-Visch*.

De *Coracinus* geleek in koleur naar een Zeelt, in geſtalte naar een Baars. Hij had middelmaatige ſchubben, den bek niet zeer wijd; tanden in de kaaken; de ſtaart uitgeſpreid, zijnde van omtrek rond; de oogen van middelbaare grootte met bruine kringen; de buikvinnen en die agter de Navel zo zwart als of zij met inkt gekoleurt waaren. Voor 't overige verſchilde hij niets van den *Umbra*, volgens WILLOUGHBIJ.

De *Umbrino*, die bij de Vischverkoopers te Romen dikwils voorkomt, verſchilt van de Visch *Umbra* genoemt door de koleur, als zijnde beurtelings met donkeragtige, bruine, en uit het zee-groen blaauwe, boven de geſtippelde zijdſtreep, van de rug ſchuins naar vooren loopende, gegolfde ſtreepjes getekent; ook dat hij geen baardje heeft, en dat zijn naveldoorn grooter en ſterker zij. SALVIANUS voegt er bij, dat deeze veel kleiner is, hebbende hem nooit grooter dan één voet lang gezien, en minder aangenaam van ſmaak. Ondertusſchen word de *Latus* of breede Visch van RONDELETIUS, die men twijffelt of niet dezelfde zij *Peis Rei* genoemt; wordende zo als die Autheur getuigt, ook in de Nijl gevangen.

De Heer HASSELQUIST beſchrijft als deeze zoort, een Visch die zich in de Middelandſche Zee, bij Damiate in Egijpten, en dus voor den mond van die Rivier onthoud; wordende van de Arabieren *Shiſch* genoemt. Deezen had den kop en 't lijf hooger dan breed; den kop bultig, ſteil afloopende; den ſnoet kort en ſtomp; de gaaping van den bek wijd; kleine tandjes in de kaaken; de oogen groot; het kieuwenvlies met zes beentjes geſtevigd. In de rugvin, welke zich als dubbeld of afgebrooken vertoonde, vond hij in 't voorſte gedeelte, tien korte gedoornde beentjes, en 26 in het andere gedeelte; de borſtvinnen hadden er 18; de buikvinnen 6 en een gedoornd; de aarsvin 9 waar van twee doornagtig; de ſtaartvin 18. Bijna het zelfde getal van vinſtraalen was in de *Umbrino* te Romen door WILLOUGHBIJ waargenoomen.

In deeze Egijptiſche *Omber visch*, bevond de Heer HASSELQUIST, het geheele lijf en den kop, met groote, ruwagtige, ruitswijze ſchubben gedekt. De koleur was aan de buik witagtig, dog voor het overige uit gegolfde zilverkoleurige en geelagtige ſtreepjes gemengeld; de aarsvin roodagtig; de rugvin bruin, met witagtige ſtreepjes; het kieuwenvlies zwart. De gewoone langte word op vier ſpan gerekent, de breedte op één ſpan. Van de Ingewanden word de maag langwerpig en ſcherp toeloopende, met zes dikke bijhangzels aan het portier, de darm driemaal omgeboogen en met een eijerſtok aan ieder zijde gevonden.

Dewijl de Heer HASSELQUIST in deeze Visch ook een kort baardje, dat ſtomp en ſtijf was, veel eer naar een knobbeltje gelijkende, waargenoomen had; zo betrekt de Heer GRONOVIUS *Zoöph. Faſc. I. pag.* 59. *N.* 211, 212. deeze en de volgende zoort tot eene, en maakt wederom twee bijzondere zoorten, van zijne Surinaamſche *Omber-viſchen*, waar van hij de eene noemt *Sciæna met de kaaken egaal, de zijdſtreep tot aan de ſtaart voortloopende en bogtig*; de andere, *Sciæna met de onderkaak kortſt, de zijdſtreep tot aan de ſtaart voortloopende, de tanden bij uitſtek klein*. Tot de eerſte zoort word door zijn ed. t' huis gebragt de zwartagtige, tot de andere zoort de witte *Coracinus* van RONDELETIUS en de *Cestreus* met een wrat aan de kin, die eene rugvin van 23 of 24 *ſtraalen, en den kop zeer geſchubd hebbende* van KLEIN, als ook de gemelde Egijptiſche. Ondertusſchen heeft het HASSELQUIST als eene miſlag bij ARTEDI aangemerkt, maar 24 ſtraalen aan de agterſte rugvin te tellen, daar van hem in meer dan tien zodanige Visſchen, 26 ſtraalen in dezelve geteld waaren.

V. *Gebaarde Omber-visch*; in 't latijn *Sciæna cirroſa*; (*Sciæna maxilla ſuperiore longiore, inferiore cirro unico*; ARTED. *Gen.* 38.) Dit is nu eigentlijk die zoort, welke door de Autheuren *Sciæna* of *Umbra* genoemt word, wordende door de Heer GRONOVIUS mede tot de gemelde zoort betrokken. Ook had LINNÆUS de *Omber-visch* die ongeboord was, van gemelde Heer beſchreeven, tot deeze zoort t'huis gebragt; als zijnde het baardje meer voor een knobbeltje of wrat aan de kin, dan voor een baardje of bijhangzel gelijk er in de Kabeljaauwen gevonden word, te houden.

De *Umbra* word van BELLONIUS gezegd een Visch te zijn, die doorgaans zestig ponden zwaar is en ongevaar vier ellen lang. Die wij in Italien gezien hebben, zegt WILLOUGHBIJ waaren niet grooter dan een Karper. In de Middellandſche Zee, worden zij taamelijk veel gevonden; en te Venetien, daar ze den naam van *Corvo* draagen, houd men ze voor een ſmaakelijke Zee-visch. Het lijf is dunner en breeder dan dat van een Karper, met de rug ſcherp en bultig agter den kop; voorts is hij met loodkoleurige en bleek-geele ſtreepjes, die beurtelings van den rug ſchuins afloopen naar den buik, zeer fraai geteekent; de kieuwendekzels en den geheelen kop heeft hij geſchubd, 't welk hem met den Harder en eenige andere Visſchen gemeen is. De kop is middelmatig; de ogen niet groot; de bek klein, de bovenkaak langst; veel kleine tandjes onder en boven en diep in de bek; de ſtaart was hem eenigermaate gevorkt voorgekoomen.

Verſcheide dergelijke Visſchen zijn er in de West-indien, waar onder een, die van de Braſilliaanen *Corocoro* genoemt word, zijnde de *Guatufuca* van MARGGRAAF. Deeze laatſte heeft de vinnen en ſtaart als ook den buik witagtig, gelijk die Surinaamſche *Omber-visch*, welke de Heer GRONOVIUS beſchrijft en zegt in geſtalte volmaakt

maakt overeen te koomen, met de *Umbra* in 't werk van WILLOUGHBIJ afgebeeld. De koleur van deezen was op het lijf een weinig roodagtig, glinsterende met een gouden zilver-gloed. Even 't zelfde bijna word verzekerd van den *Guatucufa*, door de Portugeesen *Corvina* genoemt, dien de Heer SLOANE, in de oude Haven van JAMAIKA gevangen zijnde, beschreeven heeft, alwaar de Inwooners hem *the Drummerfisch*, dat is *Trommelslager* of *Tamboer-visch* noemen.

OMDRIJF-GLAS, zie CIRCULATORIUM.

OMELETTE, zie AUMELETTE.

OMENTUM, zie NET.

OMGORDE BIJE, zie HONINGBIJE, *n.* XV. *pag.* 1120.

OMKAN, zie KAN.

OMKRING, in 't latijn *Periodus*; hier door verstaat men in de Tijdrekenkunde een begrijp van zeker groot getal jaaren, die wanneer ze verloopen zijn, wederom van vooren af aan begonnen worden; integendeel is *Cijclus* maar een begrip van zommige jaaren, schoon *Periodus* en *Cijclus* zomwijlen ook wel onder malkanderen vermengt worden. Veelen hebben zodanige *Perioden* of *omkringen* uitgedagt, om door dezelve het Zon- en Maan-jaar met elkanderen te vereffenen. Te weeten zij hebben een zodanig getal van Zonne-jaaren verzonnen, die zaamen genoomen zijnde, een zeker getal van *Lunationes* of *Maan-maanden* uitmaaken; dit noemen zij *Annus magnus Lunae Solaris*, 't welk *groot-Maan-Zonnejaar* betekent, na verloop van welk grootjaar ze zeggen, dat de Nieuwe en Volle-maanen wederom op den voorgaanden dag der Maan, en uur van het Zonne-jaar vallen, en in de voorgaande order op elkander volgen. Een dusdanige vereffening van het Zon- en Maan-jaar hebben METON, CALIPPUS, HIPPARCHUS, VIETA en anderen gezogt, onder welke de eene nader dan de andere aan het doelwit is geraakt. Dog tot hier toe heeft men een zodanige nauwkeurige vereffening niet konnen vinden, en zommigen houden die zelfs voor ten eenemaalen onmoogelijk.

OMKRING, *Omtrek*, *Circumferentia*, *Circutus*; word genoemt, de buitenste omtrek van een *Figuur*, dog inzonderheid word daar door in de *Geometrie* verstaan de ronde omtrek van een Cirkel: Zie ook CIRKEL.

OMKRING DER ZIEKTE; in 't latijn *Periodus morborum*, betekent bij de afwisselende ziekten dien tijd, welke in een vermeerdering en ook een nalaaten of afgaan der ziekte bestaat

OMLAN, is de naam van een Oostindische Boom, die een roode vrugt voortbrengt, welke de gedaante van een Amandel heeft, derzelver bloemen zijn fraai en van een aangenamen reuk.

OMLOOP, *Circulatie*; in 't latijn *Circulatio*, verstaan de Chimisten een Scheijkundige bewerking door, waar door men eenig vogt in twee glaasen vaten, waar van 't eene *Circuleer-glas* genoemt, boven omgekeert op 't andere staat, en door middel van een vuur-warmte of in de zon, doet op en neer klimmen; om door deeze circulaire-beweeging het vogt of de stoffe te zuiveren, of tot meerder fijnheid en volmaaktheid, of tot vastheid te brengen, enz.

De glaasen die hier toe gebruikt worden, zijn niet van eenerlei gedaante en draagen ook verschillende naamen, als *Tweeling*, *Pelikaan*, (*Circulatorium*) enz. Men bedient zich daar toe 't best van de *Pelikaan*, zijnde twee glasen kolven met haaren helmen, welker bekken door gaatjes der kolven gaan, en met opzet ten dien einde, grooter of kleiner, vervaardigt zijn. Ook kan men daar toe zeer gevoeglijk twee kolven gebruiken, die in malkander sluiten en die men verder digt luteert. Of men gebruikt daar toe het zo genoemde *Ovum Philosophicum*, (*Philosophisch Eij*) zijnde een hooge kolf, die boven digt gemaakt is.

Deeze Operatie is niets anders, als een bijzondere zoort van digestie, en daar van niet onderscheiden, dan dat het in dampen in de hoogte gedreevene vogt, welke aldaar geen uitgang vindende, en van de buitenste wat kouder lugt verdikt wordende, weder in druppels naar beneden vallen, en aldus op de aldaar te ruggebleevene stoffe op 't nieuw verschillig werken naar den aart der stoffe; enz.

OMLOOP DES BLOEDS; in 't latijn *Circulatio Sanguinis*, geschied na de gedagten van de meeste Natuurkundigen op de volgende wijze. 't Hart, 't welk nevens de twee daar aan gehegte *auricula* of *ooren*, (die van de leevensgeesten onder een geduurig op elkander volgende uitspanning en zamentrekking, *Sijstole* en *Diastole* genoemt, in een altoosduurende beweeging gehouden word) gelijk als een kunstgestel van vier buiken formeert, ontfangt van alle deelen des lighaams het bloed, door het op en afklimmen der holle ader, en zend het aanstonds door de lange pols-ader, en door de groote pols-ader, van nieuws in de long en in alle deelen des lighaams voort. Dewijl nu deeze tegengestelde beweeging des Harten zo lang als de Mensch leeft, snel op elkander volgt, zo gebeurt het, dat het uit de linker kamer van het Hart door de holle ader naar alle deelen gedreeven bloed, binnen korten door de te rug leidende aderen in de regter hart-kamer, en uit deeze in de long gevoerd word, en van daar weder in de linker hart-kamer, en na de deelen des lighaams voortgaat. Het is om deeze reden, dat deeze beweeging van het bloed, aangezien het door zijn heen en weerloopen, tot een en het zelve uiteinde komt en gelijk als een kring maakt, de naam van een bloedkring of omloop van bloed ontfangen heeft. De eerste ontdekking hier van word aan den Engelschen Geneesheer HARVAEUS toegeschreeven, hoewel er zijn die deeze ontdekking, van ouder tijd doen afdaalen.

OMMATIAS, is volgens GESNERUS een Steen van een zwartagtige koleur, zo hard als een Keij-steen, en die de gedaante en grootte van een Kalver-oog heeft.

OMOCOTIJLE, is de griekse naam, van de Pan of Holte in 't Schouderblad, anderzints *Acetabulum humeri* genoemt.

OMOPLATA, is een grieksch woord, afkomstig van ὠμός, *schouder*, & πλατύς, *breed*, en betekent het *Schouderblad*. Dit is een breed been van een driehoekige gedaante; het zelve is dun, inzonderheid in 't midden, dog bij de uitsteekzels is het dikker; het legt in de gedaante van een schild op 't voorste deel van de opperste ribben. Derzelver deelen zijn verscheiden; het inwendige is hol en het uitwendige, dat de naam van Rug draagt, is verheven; het verhevenste hier van word de *doorn* en de agterste rand de *grond* genoemd.

OMPHALOCELE, betekent eigentlijk een uitpuilende dikte aan de Navel; zie NAVELBREUK.

OMPHALODES, *Bastert Bernagie*; van dit kruidgewas heeft men drie zoorten, als

1. De

1. De *omphalodes* met gladde walwortel-bladen; ook *kleine kruipende bernagie* of *Osfetong* genoemt; *Omphalodes pumila verna fijmphiti folio*; *Sijmphitum minus*, *borraginis facie*; *Borrago II. vel fempervirens* DODONÆI; (*Cijnoglosfum repens*, *foliis radicalibus cordatis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

2. De *Omphalodes* of *Honds-tong* met fmalle zeegroene vlas-bladen, gewoonlijk *genavelt vlas* genoemt; *Omphalodes lufitanica lini folio*; *Linum umbilicatum*, *vulgo*; (*Cijnoglosfum foliis linearilanceolatis glabris*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. *Dezelfde*, met breede bladen en hooger groeijende, *Omphalodes lufitanica elatior*, *cijnoglosfi folio*.

Beschrijving. De eerfte groeit laag bij den grond en met kruipende rankjes, die hier en daar wortelen uit de geledingen fpruiten; haare bladen zijn hartformig, puntig, glad, donkergroen, en blijven altijd groen; uit de wortel fchieten korte dunne getakte ftengjes op, die op haar top kleine vijfbladige roosformige bloemen dragen, fraaij blauw van koleur, waar na het zaad volgt, bloeijende heel vroeg.

De tweede zoort fchiet verfcheide getakte ftengen uit de wortel, van een voet hoogte, of wat meer, waar aan lange fmalle bladen groeijen, die veel naar de vlas-bladen gelijken, maar zijn zee-groen van koleur; op 't bovenfte der takken koomen fchoone blauwe roosformige kleine bloemen voort, die uit een blad beftaan maar in verfcheide deelen ingefneeden zijn; waar na vrugten volgen, die in vier holle celletjes gedeelt zijn en een navel vertoonen, in elk een plat blinkend bruinagtig zaad bevattende, dat eenigzins naar het lijn-zaad gelijkt. Daar is ook eene verandering van, met witte bloemen.

De derde zoort, is maar een verandering van de vorige, en daar van niet onderfcheiden, dan dat ze hooger groeit, grooter en breeder bladen heeft.

Plaats. Deeze zoorten groeijen, alle natuurlijk in Portugal, in heuvel- en boschagtige plaatzen, zijnde de eerfte zoort langlevend, maar de overige eenjarig; men kweekt ze bij ons in de bloem-tuinen, wegens haare cierlijke kleine blauwe bloemen, bloeijende de eerfte altijd groene zoort heel vroeg in het voorjaar, en zelfs in de winter, als dezelve zagt is.

Kweeking. De eerfte zoort wort ligtelijk voortgekweekt, door fcheuring of door haare bewortelde rankjes in het na- of voor-jaar; willende in allerlei gronden zeer wel tieren, maar bemind, om fleurig te groeijen en te bloeijen, een vogtige grond, en wat fchaduwagtige plaats.

De tweede en derde jaarlijkfche zoorten, worden gekweekt en vermeerdert, op dezelfde wijze als andere dergeliike zaai-bloem-gewasfen; te weeten, men zaait het zaad vroeg in 't voorjaar in ronde kuiltjes, verfcheide zaaden daar in ftrooijende, zo zullen de planten niet nalaaten op te koomen en wel te groeijen, als het zaad goed is; dog beminnen liefst een goede losfe wat zandagtige grond en warme ftandplaats: Moetende men dezelve vervolgens van het onkruid fchoon houden, en bij ftokken opbinden.

OMPHALOMANTIA, is een zoort van voorzegging, die door middel van de *Navel-ftreng* pleeg te gefchieden; die naam is van twee griekfche woorden gevormt, ὀμφαλος, *umbilicus*, *navel*, en μαντεία, *prædictio*, *voorzeggen*. GASPARUS REIJES verhaalt, dat de geheele wetenfchap der *omphalomantia* beftond, om de navelftreng van het nieuwgebooren Kind te befchouwen, en door het getal knoopen die er in waaren, te oordeelen hoe veel Kinderen de Kraamvrouw nog in 't vervolg zoude baaren. Het is nutteloos te waarfchouwen, dat dit teeken ten eenemaalen willekeurig en gebrekig zijnde, de voorzeggingen daar uit opgemaakt ook ten eenemaal valsch en onwaar zijn; daar is niets dat meer verfchilt als het getal van die knoopen; en om daar eene voorzegging uit op te maaken, die eenigzints met waarfchijnlijkheid bekleed was, zou derzelver getal ieder kraam moeten verminderen, het geen met de ondervinding van onzen tijd ftrijdig is: Maar wat is het nodig zulke belachelijke en van waarfchijnelijkheid ontbloote voorgevingen te wederleggen? Laaten wij voldaan zijn, met aantemerken, dat de zugt om toekoomende dingen te weeten, een zo natuurlijke, hevige en algemeene drift is, dat men geene middelen heeft vergeeten in 't werk te ftellen, om die te voldoen; dat er niets zo grilligs en ongerijmd is, 't welk niet door eigen belang en vervoering is ingeblaazen, en beweegredenen van geloof gevonden, in de bijgelovigheid, de verblinding, de vrees of hoop der Menfchen; van daar die zo vermenigvuldigde voorzeggingen, tekenen en onderwerpen, welke in alle tijden hebben plaats gevonden, en wel inzonderheid in de eeuwen van verblinding en onwetenheid; van daar dat groot aantal Waarzeggers en Ligtgelovigen, van Bedriegers en Bedrogene.

OMPHALOS, grieksch woord 't welk de *Navel* betekend, in 't latijn *Umbilicus*; zie derzelver befchrijving op NAVEL.

ONAFHANKELIJKHEID; de Philofophifche fteen van de Menfchelijke hoogmoed; de fchim waar na de eigenliefde blindelings loopt; het eindperk dat de Menfchen zich altoos voorftellen, en 't welk hunne onderneemingen en begeertens belet om immer te bereiken, is de *onafhankelijkheid*.

Die volmaaktheid verdient ongetwijffelt de pogingen wel, die wij in 't werk ftellen om ze te bereiken, dewijl zij noodwendig alle de anderen bevat; maar dit zelfs is de reden dat zij in den Mensch die door zijn eigen beftaanbaarheid is bepaalt, nimmer kan gevonden worden. Daar is maar een eenig *onafhankelijk* wezen in de natuur, en dat is deszelfs oorfprong, namelijk GOD. Het overige is een keten wiens fchakels onderling zijn verbonden, en d'eene van d'andere afhangen, uitgenoomen de eerste, die in de hand van den Schepper zelven is. Alles in het gefchaapene Heel-al, zeg ik, hangt van malkanderen af; de Hemelfche-lighaamen werken de een op d'andere; onze Aardbol word er door aangetrokken, en trekt die beurtelings na zich; de ebbe en vloed der Zee, hebben hunnen oorzaak in de Maan; de vrugtbaarheid der Velden, hangt af van de warmte der Zon, vogtigheid van de grond, menigvuldigheid derzouten, enz.

Om een grasfcheutje te doen fpruiten, moet om zo te fpreeken de gantfche natuur het haare toebrengen; daar is om kort te gaan in de natuurkundige befchikking, eene aaneenfchakeling wiens vreemde vermenging een *chaos* vormt, die men zo veel moeite heeft gehad te ontwarren.

Het is insgelijks met de Zede- en Staat kundige beftiering geleegen. De ziel hangt van het lighaam af; het lighaam van de ziel, en van alle de uiterlijke voorwerpen; hoe zoude dan de Mensch, dat is te zeggen de vereeniging van twee zulke afhankelijke deelen, zelven *onafhankelijk* kunnen zijn? de zamenleeving waar toe wij gebooren zijn, fchrijft ons wetten voor om op te volgen, plichten om te vervullen; welke ftand wij er

ook in bekleeden, blijft de *afhankelijkheid* altoos ons deel; en die welke aan alle de anderen gebied, de Koning zelve, ziet wetten boven zijn hoofd, waar van hij ſlegts den eerſten Onderdaan is.

Niettemin verteeren zich de Menſchen in geduurige pogingen, om tot die *onafhankelijkheid* die nergens ſtand grijpt, te geraaken. Zij denken die altoos in een verhevener plaatzing als waar in zij geſteld zijn, te vermerken; en wanneer zij daar toe geraakt zijn, beſchaamd van ze er niet in te vinden, en egter van hunne dwaaſe begeerten niet geneezen, vervolgen zij om hem hooger te zoeken. Gaarne zoude ik de zodanige, bij lompene en onwetende Menſchen willen vergelijken, die voorgenoomen hadden niet te rusten als op de plaats daar het bepaalde oog gedrongen is zich op te houden, en alwaar de Hemel de Aarde ſchijnt te kuſſen. Na maate zij voortgaan, wijken de kimmen agterwaarts; maar dewijl zij dezelve altoos voor hun uit in 't gezigt houden, worden zij niet moedeloos, maar vleijen zich onophoudelijk om het binnen kort te genaaken; en na hun gantſche leeftijd gegaan te hebben, na onmeetbaare ruimtens te hebben doorloopen, vallen zij eindelijk door vermoeitheid en verveeling overſtelpt ter neder, en ſterven met de ſmerte van zich niet nader bij hun doel te bevinden, als de eerſte dag dat zij hunne pogingen werkſtellig maakten om er na toe te geraaken.

Daar is egter een zoort van *onafhankelijkheid*, die geoorlooft is, om na te haaken; namelijk die, welke de wijsgeerte verſchaft. Zij beneemt geenzints de Mensch alle zijne banden, maar zij laat hem geen andere, dan die welke hij door de hand der reden zelve, heeft ontfangen. Zij maakt hem niet volſtrekt *onafhankelijk*, maar zij bewerkt dat hij van niets anders, dan van zijne plichten afhangt.

Een dusdanige *onafhankelijkheid*, kan niet gevaarlijk zijn. Zij raakt niet aan 't gezag van de regering, aan de gehoorzaamheid die men aan de wetten is verſchuldigt, noch aan de eerbied welke de Godsdienst verdient; zij heeft tot geen oogmerk om alle *afhankelijkheid* te vernietigen, of een ſtaat onderſte boven te keeren; geenzints: De reden waarom de Wijsgeer *onafhankelijker* is dan het overige der Menſchen, beſtaat hier in, om dat hij zich minder nieuwe ketenen ſmeed. De middelmatigheid der begeertens, ontheft hem van een menigte benodigtheden, waar aan de begeerlijkheid de anderen onderwerpt. Geheel in hem zelven beſloten, hegt hij zich door 't beſtier der reden van zodanige voorwerpen af, die hem door de kwaadaardigheid der Menſchen kunnen benoomen worden. Vergenoegt in zijn vergetene toeſtand, gaat hij niet om er uit te geraaken aan de deuren der Grooten kruipen, en verachtingen zoeken, dien hij aan niemant wil weergeeven. Hoe meer hij van vooroordeelen is ontheft, hoe vaster hij ook aan de waarheden van den Godsdienst is verbonden, en ſterker bevestigd in de groote en verhene grondbeginzelen, die een eerlijk Man, getrouw Onderdaan en goed Burger uitmaaken.

ONAGER; is de latijnſche naam van het *Wilde-Ezel*.

ONAGER-STEEN; in 't latijn *Lapis onagrius*, is de naam die zommige Schrijvers geeven aan een zoort van Bezoar of Steen, die in het hoofd en kinnebakken van het Wilde-Ezel word gevonden; men zegt dat dezelve geelagtig wit is, van een eijronde gedaante, zo groot als een noot, weekagtig van zelfſtandigheid en vol berſten die egter niet tot in het binnenſte dringen. Men ſchrijft veele verdichte deugden aan die ſteen toe. Zie BOETIUS DE BOOT, *de Lapidibus & gemmis*.

ONAGRA, zie WEDERRIJK (GEHOORNDE-)

ONCA, dusdanig noemen de Portugeeſen het Dier onder den naam van *Amerikaanſche Tijger* bekend. Zie TIJGERS *n.* II.

ONCAS, is de naam die men in 't Eijland Borneo aan een geheel bijzondere zoort van Aapen geeft; zij hebben een zwarte ſtreep die op de top van de kop begint, en die onder de kin nederdaalende, als een natuurlijke halsband vormt. Men trekt uit hunne ingewanden, een *bezoar* waar aan groote deugden word toegeſchreeven. Het denkbeeld, dat deeze *bezoar* zich niet vormt, dan wanneer het Dier gekwetst is, maakt dat de Jaagers het maar ligtelijk met hunne werpſpieſen tragten te wonden, op dat zij niet al te ſchielijk moogen ſterven.

ONCE, is de naam van een klein gewigt, 't welk 't agtſte gedeelte van een mark, of 't zestiende gedeelte van een pond uitmaakt: Daar zijn echter plaatzen daar het pond maar 12 *oncen* bevat, ook de zulken daar meer als 16 *oncen* in een pond gaan.

Het woord *once* is afkomſtig van het latijnſche *Uncia*, 't welk in 't algemeen bij de Romeinen 't twaalfde gedeelte van een zaak was, die men voor een geheel nam en *As* noemde. Bij voorbeeld in de Meetkunde, betekende *Uncia* het twaalfde gedeelte van een voet, 't welk zo veel is als een duim. Zie voorts op GEWIGT.

ONDANKBAARHEID, hier door verſtaat men eene vergetelheid, of eerder miskenning van ontfangene weldaaden. Gaarne zoude ik die miskenning onder 't getal der woeste en wreede hartstogten plaatzen; ten minſten zal men niet kwaalijk neemen, dat ik haar een laage laf hartige, tegensnatuurlijke, en voor de gantſche waereld haatelijke ondeugd, noeme. Volgens aanmerking van CICERO, trekken de Ondankbaaren de algemeene haat na zich, om dat mildaadige Menſchen door hunne handelwijze om zo te ſpreeken, de moed benoomen wordende, er een kwaad uit voortſpruit, waar aan genoegzaam een ieder deel heeft.

Schoon in de *ondankbaarheid* wel niet regtſtreeks eenige onrechtveerdigheid is opgeſlooten, dewijl de geene van wien men eenige weldaad heeft ontfangen, ten ſtrikſten genoomen, geen recht heeft om er iets voor te eiſchen; duid echter de naam van *ondankbaare* een eerlooſer karacter aan, dan die van onrechtveerdige; want welke hoop kan ik voeden, om het hart, de ziel van iemand te treffen, die door geen weldaaden heeft kunnen gevoelig gemaakt worden? en welk eene eerlooſheid om zich door het hart onweerdig te verklaaren, van het gunſtige gevoelen 't welk men van zich had gegeeven!

Indien men zijn aandagt op de grondbeginzelen van die ondeugd vestigd, zal men vermerken dat behalven de ongevoeligheid die er dikwils tot een bron van verſtrekt, dezelve insgelijks door de hoogmoed en 't eigen belang word voortgebragt. Zeer kenneliik heeft de Hr. DUCLOS in zijn Boek getijteld *les Moeurs*, die drie oorſprongen van de *ondankbaarheid* in het daglicht geſteld; zie hier den korten inhoud, van 't geen hij ten dien opzichte te berde brengt.

„ De eerſte zoort van *ondankbaarheid*, zegt hij, is „ die

„ die van zwakke, ligtveerdige zielen, die geen zelfstan-
„ digheid hebben. Bedrukt door de tegenswoordige
„ nooddruft, zonder uitzicht voor het toekoomende, be-
„ waaren zij geen 't minste geheugen van het voorlede-
„ ne: Zij vraagen zonder aandoening, ontvangen zon-
„ der schaamte, en vergeeten zonder knaaging. Misach-
„ ting of op zijn best genoomen deernis weerdig, is al-
„ leen mededoogen en grootmoedigheid in staat, om hun
„ dienst te doen.

„ Maar niets is bekwaam om een zulke aan een bil-
„ lijke verontweerdiging te doen ontsnappen, die niet
„ in staat zijnde de ontfangene weldaaden te ontvein-
„ zen, echter zijn Weldoener zoekt te miskennen.
„ Dikwils na op een laage en kruipende wijze om hulp
„ gesmeekt te hebben, kant zich zijn hoogmoed tegen
„ alle de blijken van erkentenis aan, die hem eene ver-
„ nederende gesteltheid kunnen herroepen en te bin-
„ nen brengen; hij bloost over het ongeluk en nimmer
„ over de ondeugd.

„ Ten aanzien van die minder haatelijke Menschen,
„ als de zulken, welke de hoogmoed onregtveerdig
„ maakt, echter meerder te veragten als die ligtveerdi-
„ ge zielen welke geen grondbeginzelen hebben, maa-
„ ken deeze van de erkentenis een winstdoende handel;
„ zij denken de diensten die zij ontvangen hebben, aan
„ een rekenkundige uitcijffering te kunnen onderwer-
„ pen; het is hun onbekend dat er geen evening ten
„ aanzien van de gevoelens plaats vind, en dat 't voor-
„ deel van de Weldoener boven die, welke hij door
„ zijne diensten is voorgekoomen, eeniger maaten niet
„ te prijseeren is.

Van dien aart zijn de voornaamste Bronnen, welke de *ondankbaarheid* van alle kanten doen opwellen. Die welke hunne hoop stellen in de erkentenis van Menschen die zij verplichten, hebben deeze stoffe niet rijpelijk genoeg overdagt; de Slange is het zinnebeeld der *ondankbaarheid* niet, het is de Mensch. Want weezenlijk, daar worden zo veele voorwaarden vereischt, om zich op een weerdige wijze van een aanmerklijke weldaad te kwijten, dat die overweeging aan de Stoicijnen deed zeggen, dat de Wijze alleen uitgezondert, er niemand was die ze na waarde koste vervullen.

Die, welke zijn Weldoener zo wanneer het in zijne magt staat, niet op dezelfde wijze behandelt, is een *Ondankbaare*. Het gebrek aan inwendige erkentenis voor een ontfangen vermaak, is een tak van *ondankhaarheid*; dewijl men om zo te spreeken de ziel open en bereidwillig heeft gevonden om te verplichten, moet men de mont open hebben om de weldaad te verkondigen, ende ziel om die te gevoelen; het is op die wijze dat de allerarmste Mensch, zich op een weerdige wijze van zijn plicht kan kwijten. De Romein die toen AUGUSTUS op zijn aanstaan de vrijheid aan zijn Vader had geschonken, hem met traanen in de oogen zeide, dat hij hem tot de noodzaak bragt om ten zijnen opzigte *ondankbaar* te leven en te sterven, voerde de taal van een wezenlijk dankbaar hart. Men vervalt niet tot *ondankbaarheid*, wanneer de uiterlijke middelen ons ontbreeken, indien ons hart maar waarlijk gevoelig is: Het hart weegt meest de diensten die men bewijst, en het hart meet er insgelijks de erkentenis van.

Ik zoude denken dat het een zoort van miskenning is, wanneer men zich al te sterk beïvert om uit verplichting te raaken, de ontfangene weldaad uittewisschen, en door een zoort van compensatie te vereffenen, *munus munere expungendo*; want de wetten van dankbaarheid, zijn onderscheiden van die van Koophandel.

Maar wat moet men van zodanige Menschen denken, wiens imborst tot zo verre is bedorven, dat zij kwaad voor goed vergelden, aan die ondeugende kruiden gelijkende, die de grond welke hun voed, verbranden. Zomtijds gebeurt het, zegt TACITUS, dat wanneer een aangedaane dienst boven de vergelding is, de *ondankbaarheid*, ja zelfs de haat, de plaats van de erkentenis en vriendschap inneemt, *pro gratia rependitur odium*. SENECA die deeze stoffe heeft uitgeput, gaat verder als TACITUS; hij voegt er bij, dat zodanige Wanschepzels bekwaam zijn, hunne haat te regelen na maate dat men ze verpligt. Hoe dan! zou dat geene het welk 't meest tot dankbaarheid moest opwekken, bekwaam zijn zulke tegenstrijdige uitwerkzelen voorttebrengen? Indien het waar was dat de weldaadigheid haat koste verwekken, en dat zulk een welgemaakte Moeder in staat ware zulk een wanschapen Kind voorttebrengen, zou men zich gantsch niet moeten verwonderen, Menschen te zien, die zo bezwaarlijk van anderen gunsten willen ontfangen. Het is waar dat men niet onverschillig van alle handen moet ontfangen, nog geeven; indien het betaamt om gunsten met oordeel en gevoeligheid te verzaamelen, is het ook noodig om ze insgelijks uittereiken; maar gemeenlijk weeten wij nog het een nog het ander te doen.

Eenige Schrijvers hebben gewild, dat er bij geen Volkeren wetten gevonden wierden, die straffen bepaalden tegens de *ondankbaarheid* en Vader-moord; dewijl zeggen zij, zodanige affchuwelijke daaden niet te veronderstellen zijn, en een heimelijke stem van de geheele Natuur die genoegzaam schijnt te veroordeelen; maar men zou hun de Persen, Athenienfers, Meden of veel eer Macedoniers kunnen bij brengen, die in hunne Gerigtshoven de beschuldingen tegens de *ondankbaaren* aangenoomen hebben. De Romeinen en Marselliaanen hadden eertijds vastgestelde straffen, tegens de vrijgemaakte Slaaven, die ten aanzien van hunne oude Meesters *ondankbaar* wierden.

Dat zoort van voorbeelden, door de geschiedenis bewaarheid, heeft aan veele weldenkenden doen wenschen, dat er in een zodanige eeuw als de onze is, een bepaalde straffe tegens die ondeugd, welke om derzelver straffeloosheid geen paalen meer kent, mogt vastgesteld zijn. Maar hoe, antwoord de Heer DE LA MOTHE LE VAIJER, zoude men voor hebben de waereld te ontvolken? Daar zijn geen Gevangenhuizen ruim genoeg, om de menigte te bevatten, die er zouden beschuldigt worden; en nog veel minder plaatzen, bekwaam om het aantal pleiters te ontfangen, die dat zoort van geding zouden voortbrengen. Het Prijcium van Athenen en de Amphitheaters van 't oude Romen waaren niet voldoende, voor de groote toeloop van beschuldigers en beschuldigden.

Misschien ook dat indien 't getal *ondankbaaren*, door gerechtelijke vervolgingen, zo veelvuldig wierd bevonden als 't wezenlijk is; men zich niet meer zoude schaamen, om zich in zulk een schoon en talrijk gezelschap te bevinden, inzonderheid uit Menschen van den eersten rang zamengesteld, geheel met zijde, goud en purper bekleed.

Voeg hier bij dat er genoegzaam niemand zoude weezen, die zich niet beklaagde met *ondankbaarheid* betaald te zijn, en het daar door moeijelijk zoude vallen, om naukeurig de omstandigheden te wegen die de waarde eener weldaad vermeerderen of verminderen.

Eindelijk, zoude ook de verdienſten van een weldaad verlooren zijn, indien men een *Ondankbaare* even gelijk als een Schuldenaar, in rechten koste vervolgen. Het eigenaartig doelwit van een weldaaad, dat is te zeggen van een dienstbewijzing, waar voor men geen vergelding bepaalt, is eensdeels om aan de geene welke ontfangt, gelegenheid te verſchaffen, zijn vrije erkentenis door de liefde tot de deugd te rechtveerdigen; en anderdeels om te toonen met niets te eiſchen van de geene aan wien men geeft, dat men hem vrijwillig goed doet, en niet door inzichten van eigen belang.

Schoon niets ter waereld verplicht om fraaije klederen aan Gekken te verſchaffen die dezelve verſcheuren, moet men echter altoos op de *ondankbaarheid* der ſtervelingen rekenen, en er zich eerder aan blootſtellen, dan elendigen gebrek te laaten lijden. Eene verongelijking word in metaal gebeiteld; een ontfangen weldaad in het zand geſchetst, dat het minste windje uitwischt. Men moet de Menſchen minder om hun zelven dienst doen, zeide een wijze uit Griekenland dan wel om der Goden wille, die zulks gebieden, en de weldaaden vergelden. Dit was oorzaak, dat VIRGILLIUS de weldoende zielen in de Elizeeſche velden plaatste.

Quique ſui memores alios fecere merendo,
Omnibus hic nivea cinguntur tempore vita.

Anmerkelijk was het zeggen van dien goede Monnik ten aanzien van JOH. GALEAS Hertog van Milaanen, en't welk men bij PHIL. DE COMINES geboekt vind; *wij noemen Heilig* (zeide hij) *alle die geene welke ons wel doen.*

ONDEELBAARHEID; in 't latijn *Indiviſibilitas*, ſtaat tegen over de *Deelbaarheid*, *Diviſibilitas*; dog daar is eigentlijk geen lighaam of ſtoffe die niet deelbaar zoude zijn, wordende door *deelbaarheid* verſtaan die eigenſchap van een lighaam of ſtoffelijk weezen, waar door het zelve in kleiner en weder kleiner deelen kan geſcheiden of gedeelt worden, en zulks in het oneindige, het zij in der daad, of in het denkbeeld, daar het voor den Mensch onmogelijk is zulks te kunnen doen.

Daar is onder de *Philoſophen* veel geredentwist over de mooglijkheid of niet mooglijkheid der *deelbaarheid* in het oneindige. Die welke voor de eerſte ſtelling zijn, tragten dezelve op meer als eene wiskunstige wijze, en door andere proeven te beweeren. Het duidelijkste bewijs door de Wiskonst, beſtaat in het volgende: Trekt twee evenwijdige linien AB en CD; dan trekt, overdwars de linie EF; als men nu uit een wilkeurig genomen ſtip G, in de linie CD, andere linien door de linie EF tot aan de linie AB trekt, als G1, G2, G3, G4, G5, enz. zo is het zeker, dat de linie EF daar door niet alleen in veele deelen zal kunnen gedeelt of doorſneeden worden, maar zulks ook in't oneindige; want hoe ver men ook de distantie E5, in de linie AB. uitſtrekke, die zal geduurig nog verder in 't oneindige kunnen zijn en de ſnijlinie G5 zal nooit de linie CD zelfs kunnen worden: Bij gevolg zullen de ſnij-linien G5, enz. die geduurig verder op AB getrokken worden, altijd iets, hoe klein op het laatst ook, van de Linie EF afſnijden, en dus dezelve in het oneindige verdeelen; zo niet wezentlijk naar 's menſchen vermoogen, echter doenlijk in het verſtand, en door een hooger vermoogen. Zie *Plaat* B. *Fig.* 19.

De *deelbaarheid* in het *oneindige* word uit de Wiskonst nog betoogt door de *Series* der grootheden of getallen, die in 't oneindige afklimmen, waar van echter de Som aan een oneindige grootheid gelijk is: Bij voorbeeld, als men $\frac{1}{2}$ geduurig weder in tweën deelt, namelijk in $\frac{1}{4}\ \frac{1}{8}\ \frac{1}{16}\ \frac{1}{32}\ \frac{1}{64}\ \frac{1}{128}$ enz. tot in het oneindige (het welke ontegenſpreckelijk geſchieden kan, zo niet met de daad, echter in het denkbeeld, en alle deeze oneindige deelen vergaadert, zo is haar zom gelijk aan een geheel.

De groote en onbegrijpelijke *deelbaarheid* der ſtoffen, en fijnheid der deeltjes, ondekt men ook door proeven in de Natuurkunde: Bij voorbeeld BOILE heeft bevonden, dat een grein *kooper*, in *geest van ammoniak-zout* ontbonden zijnde, 28534 greinen, dat is circa 5 pond, *water* zigtbaar groen verven kan; en derhalven zijn in een kleine water-druppel, als men zijn middellijn op $\frac{1}{100}$ deel van een duim rekent, 211400 zigtbaare koper-deeltjes.

Als men wijders agt geeft op de fijne deeltjes, die uit een brandend lighaam uitgaan, en daar door een zeer groote ruimte rondom vervullen en verlichten, zo kan men niet twijfelen aan de verbazende groote deelbaarheid der ſtoffe en fijnheid der ſtof deeltjes, zo niet in het oneindige echter in het onbegrijpelijk klein; het welke verder ook nog blijkt aan de reuken, die zich op een zeer verre afſtand in't rond, uit een zeer klein gedeelte der reukgevende ſtoffe kunnen verſpreiden.

Schoon nu deeze Proeven de *deelbaarheid* der ſtoffe in 't oneindige niet genoegzaam ſchijnen te bewijzen, en men deeze zaake niet wel verder nagaan en volkoomen weeten kan, zo zijn er echter uit die gemelde Proeven meer redenen voor de ſtellinge der *deelbaarheid in het oneindige*, dan voor het tegendeel; en die ſtelling als eene waarheid met veele verſtandige *Philoſophen* aanneemende, zo volgt daar uit,

1. Dat 't kleinſte ſtofdeeltje zo wel in 't oneindige verdeelt kan worden als 't grootſte.

2. Dat er dus geen ondeelbaare ſtof-deeltjes zijn.

3. Dat de Mensch geen begrip altoos kan maaken van de eerſte oorſprongelijke kleine ſtof-deeltjes, waar uit alle groote lighaamen beſtaan, en waar in ze weder ontbonden kunnen worden; want het voor den Mensch onmogelijk is, om volkoomen te redeneeren, even zo weinig over de uitermatene kleinheid, als over de verbaazende grootheid der dingen in het Geheel-al; waar in 's Menſchen verſtand of begrip zich zelfs verliest.

4. Dat we hier uit leeren, de wonderbaare hoedanigheid en uitwerkzels van een klein deeltje der ſtoffe, of van een lighaam, als kunnende in zijn zelfs nog meer verminderd en weder vermeerdert worden; en dat er nog oneindig veele dingen in de Natuur over zijn, daar des Menſchen verſtand, konst en proefneemingen te kort ſchieten, om ze t'ontdekken.

ONDEELEN, of *Ondeelbaare Deeltjes*; in 't latijn *Atomi*; dusdanig noemt men gemeenlijk zodanige onzigtbaare lighaamtjes, die door de Ouden als de eerſte beginzelen van alle Natuurlijke lighaamen aangemerkt wierden. Zie ook ATOMI.

ONDERAARDSCHE BIJE, zie HONINGBIJE, *n.* XVIII. *pag.* 1129.

ONDERAARDSCHE HOMMEL, zie HOMMELS, *n.* VII. *pag.* 1082.

ONDERAARDSCHE MENSCHEN, zie NAGTMENSCHEN.

ONDERBUIK; door de Ontleedkundigen word de geheele holte van 't Middenrifaf, tot onder in het Bekken dat

dat is tot het ſtuitbeen toe, genoemt de Buik; in welker midden omtrent is de Navel, al wat nu onder den navel is, noemt men *Onderbuik*.

De Lever, Milt, Maag met het middenſte gedeelte van den dikken-darm, legt in den Bovenbuik, het dunne gedarmte, de Endeldarm, Blaas inwendig, en Teeldeelen in den *Onderbuik*.

En, of ſchoon deeze verdeeling alleen moest plaats hebben in Menſchen, als de eenigſte Schepzelen, welke overeinde gaan, blijft nogtans deeze benaaming ſtand houden in de Beesten; in welken eigenlijk, de geheele Voorbuik onder is.

ONDERHAVE, zie HONDJES-DRAF.

ONDERHOUD, zie ALIMENTUM.

ONDERHOUDING DER GEZONDHEID, zie HIJGIENA.

ONDERKRUIPEN; dit woord heeft tweërlei betekenis; als 1. verſtaat men door *onderkruipen*, wanneer de eene Mensch d'andere op een min of meer heimelijke wijze, in zijn bedrijf of hanteering tot eigen voordeels betragting, nadeel zoekt toetebrengen. Inzonderheid vind dit plaats ten aanzien van Handwerksluiden, Winkeliers enz., wanneer die de kalanten van Menſchen die het zelfde bedrijf als zij bij der hand hebben, het zij door de waaren goedkooper te geeven als anderzins, aan zich zoeken te trekken. Ten tweeden verſtaat men door *onderkruipen*, de manier om op een listige wijze, het Gevogelte nabij te koomen, om het als dan zekerder en beter te kunnen treffen en vangen: Inzonderheid vind dit plaats ten aanzien van het meeste Watergevogelte, zo als Ganſen, Eendvogels, Pijlſtaarten, Taalingen, enz. Op Plaat XXXVII de bovenſte Fig., ziet men twee onderſcheidene manieren, om het *onderkruipen* met een goeden uitſlag werkſtellig te maaken, waar van wij de manier om die te bereiden, onze Leezers wat nader gaan ontvouwen.

Om het eene, 't welk men gevoeglijk een wandelend Boschje kan noemen, te vervaardigen; neemt men drie hoepels, voorts een nieuw en ſterk touw D, E, N, M. dat twee voet lang is, knoopt de twee einden te zaamen, en verdeelt't in vieren, zonder iets af te ſnijden; knoopt aan elken vierdepart D. E. M. N. een ander touw vast, van vijf of zes voeten lang; ſteek uw hoofd door het midden, zo dat er twee touwtjes voor, en twee agter zijn; of wel dat beter is, neem een ſtuk hout, van de Mans lengte, die het zal draagen, ſteekt het in de grond, en legt er het touw over heen; maak dan een hoepel, F. C. L. O. aan de vier vierde parten, met de touwen ontrent de midden vast, die boven aan het touwtje vast zijn geknoopt; neemt daar na een tweede hoepel, om ze met de vier touwen, G. B. K. P. op het midden van de rij te knoopen; de derde zal desgelijks aan de zelfde touwen op de hoogte der enkel, worden vast gemaakt; dan zal men rondom die hoepen takken van ligte groene boomen zo binden, dat de Vogels geen Mensch daar binnen kunnen gewaar worden. Wanneer men Water-vogels wil ſchieten, zal men zich met dit toeſtel en met een ſnaphaan voorzien, na de plaats begeeven daar men denkt dat ze zich onthouden, en vooral zoetjes aankoomen. De Vogels, die zonder ophouden voortgaan, u ziende aankoomen, zullen denken dat zij de boomen naderen, en niet dat deeze bij hen koomen, zo dat gij ze zo na zult koomen, dat gij ze beſchieten kunt.

Veelen zullen de moeite niet willen doen van zo een tuig, als boven beſchreeven is, te maaken, uit oorzaake dat het tot een groote ballast moet verſtrekken, inzonderheid wanneer't wat ver moet gedraagen worden. Zie hier een ander dat gemaklijker is om te draagen, en minder kost, dan de bereide huid van een Koe, om Eendvogels te ſchieten; dit tuig is aan alle kanten gelijk als een Koe, op dat de Vogels niet kunnen merken wie het draagt.

Het beſtaat uit een linnen Kleed, S. R. dat een Koeije, of Paarde-koleur van het hoofd tot aan de voeten heeft, met een Muts van gedaante, als 't hoofd van een Koe of Paard, gelijk in de Figuur op *Plaat* XXVII te zien is; het heeft mede hoornen, ooren en oogen, en een gat van agteren, om er het hoofd in te ſteeken, met twee ſtukken van't zelfde lijwaat, om de muts om den hals vast te maaken en te houden: Doch, op dat de Vogels niet zouden vervaard worden, als zij niets, als de beenen zagen, moet men twee ſtukken van de zelfde ſtof laaten hangen aan het einde der mouwen, digt bij de hand, in gedaante van Koeijen-, of Paardeklauwen om de vertooning van vier pooten te maaken. Als men de Vogels *onderkruipen* wil, moet men zich krommen als een Koe of Paard dat graast, laaten de einden der mouwen om laag ſleepen, en altijd het eind van uw Snaphaan, onder 't loopen van de eene na den ander kant, gelijk een Beest dat graast, gereed houden; en koomen allengskens nader, om ze om laag te treffen, en zo zij zich opgeeven, in de vlucht.

ONDERVINDING, zie EXPERIENTIA.

ONDOORDRINGBAARHEID, zie VASTHEID.

ONEERBIEDIGHEID; *gebrek aan eerbied*; word zelden gezegt, dan ten aanzien van heilige en gewijde dingen. Men brengt in de Kerk eene *oneerbiedigheid*, waar voor men zich in de gehoorzaal van een groot Heer wel zouden wagten. Gelovig of ongelovig, moet men nimmer met *oneerbiedigheid* van de Godsdienſtplegingen en Kerkplegtigheden van een Volk ſpreeken, waar onder men woont of reist. Indien men gelooft, is de *oneerbiedigheid* eene Godslastering; gelooft men niet, is het een gevaarlijke en ſtrafbaare onbezonnenheid. Neemt deeze les in acht, dat op wat plaats van de waereld gij uw ook bevind, gij er altoos de God en de Regeering van moet eerbiedigen, ten minſten door ſtilzwijgen.

ONEIROCRITIA OF ONIROCRITIA; de *wetenſchap om Dromen uitteleggen*. Dit is een grieksch woord, zaamengeſteld van ὄνειρος, *droom*, en κρίσις, *oordeel*. Die wetenſchap maakte een al te belangend gedeelte van het oude Heidendom uit, om er hier de oorſprong niet van te ontwimpelen. ARTEMIDORUS die in 't begin van de tweede eeuw leefde, heeft eene Verhandeling over de Droomen uitgegeeven, en zich van veele oudere Schrijvers bedient, om zijn werk zamen te ſtellen; hij verdeelt de Droomen in *beſpiegelende* en in *verbloemde* of *leenſpreukige*.

De eerſte zoort is die, welke een eenvoudige en onbewimpelde afbeelding, van de voorſpelde gebeurtenis aanwijst. De tweede zoort, bied er niet anders dan een zinnebeeldige, dat is te zeggen bewimpelde afbeelding van. Het is die laatſte zoort welke de uitgebreide clasſe der verwarde droomen maakt, en die alleen uitlegging noodig hebben. Ook heeft MACROBIUS de Droom omſchreeven, als't gezigt van iets dat verbloemd word afgebeeld, en 't welk verklaaring nodig is.

De Oude *oneirocritia* beſtond in gezogte en geheimzinnige uitleggingen. Men zeide bij voorbeeld, dat een

Draak; de *Koninglijke waardigheid* betekende; dat een Slang, *ziekte* aankondigde; dat een Adder, *geld* betekende; dat Kikvorſchen het voorteken van *Bedriegers* was, de Kat van *overſpel*, enz.

De eerſte uitleggers van Droomen, waaren geen Schalken nog Bedriegers. Enkel zijn zij even als de eerſte Sterrekijkers, bijgeloviger geweest, en lieten zich eerder beguichelen als hunne overige tijdgenooten. Maar indien wij al veronderſtelden, dat zij al zulke groote bedriegers zijn geweest als hunne opvolgers, zo hadden zij ten minſten in het begin noodige bouwſtoffen van doen gehad om in het werk te ſtellen; en die bouwſtoffen hebben nimmer van dien aart kunnen zijn, om op zulk een vreemde wijze, de verbeelding van een ieder te ontroeren en te bedwelmen. Die, welke hun raadpleegden, hebben zekerlijk eene bekende overeenkomst willen vinden, die tot een reden en *analogie* van hunne uitrekeningen verſtrekte; en zij zelven zullen om hunne wetenſchap in ſtand te doen blijven, insgelijks tot een aangenoomen gezag hunne toevlugt genoomen hebben. Maar welk andere *analogie* en gezag kosten zij hebben, als zinnebeeldige *Hieroglijphen* of Beeldſpraaken, die doen ter tijd, gewijde en geheimzinnige zaaken geworden waaren.

De zinnebeeldige kundigheid waar in de Egiiptiſche Prieſters, die de eerſte uitleggers van droomen geweest zijn, zeer kundig geworden waaren, diende tot grond aan hunne verklaaringen. Die grond moest veel gezag aan de konst bij zetten, en gelijkelijk, die welke raad pleegden, en de zulken die geraadpleegt wierden, voldoen; want in die tijd beſchouwden de Egiiptenaaren hunne Goden, als de inſtellers van de beeldſpraakige wetenſchap. Niets was als doen natuurlijker, dan te veronderſtellen, dat die zelfde Goden, die zij mede geloofden de oorſprongen der Droomen te zijn, tot die droomen dezelve taal als tot de Beeldenſpraaken of Hieroglijphen gebruikten. Ik ben overtuigt dat zulks de waare oorſprong der *onirocritia* of *uitlegging van zulke droomen* is, die *allegoriſch* of *leenſpreukig* genoemt worden; dat is te zeggen van de droomen in het algemeen; want de buitenſpoorigheid van eene verbeelding, die niet door de reden beteugeld word, maakt alle de droomen van dien aart natuurlijk.

Het is waar dat de *oneirocritia* eens in eer en aanzien geſteigerd zijnde, ieder volgende eeuw veelvuldig met nieuwe bijgelovigheden wierd omhangen en vercierd; zo dat zij er ten laatſten geheel en al van overlaaden, genoegzaam niets meer van de kenmerken haarer eerſte inſtelling bevattede.

De Heilige Schrift leert ons, dat die wetenſchap reeds ten tijde van Joseph wierd geoeffent. *Geneſ.* XLI. *vs.* 1-32, leezen wij dat Pharao twee droomen had; in de eene zag hij zeven Koeijen in de andere zeven Koorn-aaijren. Die ſchimmen waaren de zinnebeelden van Egiipten. De Koorn-aaijren duiden haare groote vrugtbaarheid aan; de Koeijers betekenden Isis haare Beſcherm-Heilige.

De *Oneirocritici* hebben uit de leenſpreukige Beeldſpraaken hunne Wetenſchap van uitleggingen ontleend, en zulks heeft niet kunnen geſchieden, dan na dat de Beeldſpraaken of *Hieroglijphen* gewijd waaren geworden, dat wil zeggen, het geheimzinnige omwindzel (*vehiculum*) van de Godgeleertheid der Egiiptenaaren. Ten tijde van Joseph waaren nu deeze Beeldſpraaken al gewijd geworden, gelijk men zulks ontwaar word door 't gebruik het welk reeds ſtand greep, om de droomen overeenkomſtig met die zinnebeelden te verklaaren. Alle deeze waarheden worden in de Verhandeling van den Engelſchen Godgeleerde Warburton, over de *Goddelijke zending van* Moses beweezen.

ONGARISCHE ZIEKTE, zie LEGER-ZIEKTE.

ONGEDIERTE; hier door verſtaat men allerlei gedierte, die nadeelig in het eene of andere zijn, als bij voorbeeld, Muiſen, Rotten, Mollen, Slangen, Padden, enz. Dog voornamelijk en wel meest word daar door verſtaan allerlei klein *Gedierte*, dat zich aan Menſchen, Dieren en Planten zet en daar van leeft; waar door het zelve dikwils veel nadeel daar aan toe brengt, ja dezelve wel geheel vernielen kan.

De voornaamſte van dit *Ongedierte*, welke aan Planten in de tuinen en Velden nadeelig zijn; beſtaan in de volgende.

1. *Rupſen.*
2. *Slakken.*
3. *Aard-vloo.*
4. *Plant-luiſen.*
5. *Vliegen.*
6. *Zwarte Vlieg.*
7. *Oorwormen.*
8. *Krubben* of *Piſſe-bedden.*
9. *Wespen* en *Horſels.*
10. *Mollen.*
11. *Veen-mollen.*
12. *Muiſen* en *Rotten.*
13. *Mieren.*
14. *Spinwer.*
15. *Spinnen.*
16. *Aard-wormen.*

De beſchrijving van deeze *Ongedierten* vind men op ieder artijkel, als mede ook middelen om dezelve te vangen of te vernielen; wij zullen hier egter van eenige deezer *Ongedierten* kortelijk ſpreeken, en middelen daar tegen aanwijzen

Rupſen of Ruipen.

De *Rupſen* kunnen in zommige jaaren, als ze in groote menigte zijn, veel nadeel aan de planten, inzonderheid Boomen doen, door dien ze als dan dezelve dikwilks in een korten tijd ontbladen, waar door ze verſterven, of ten minſten voor een tijd lang aan het kwijnen en zukkelen raaken; dog tot geluk ziet men ze alle jaaren niet even veel, maar zomtijds weinig en in andere jaaren in een groote menigte.

Daar zijn verſcheiderhande zoorten van *Rupſen*, die men in de Tuin-oeffening onderſcheid, in de volgende.

1. *Pop-rups.*
2. *Ring-rups.*
3. *Rag-rups.*
4. *Groene rups.*
5. *Bonte-rups.*
6. *Hoorn rups.*
7. *Worm rups.*
8. *De Wolf.*

De eerſte zoort of *Pop-rups*, koomt in het voor-jaar voort, in de zogenoemde poppen, die men in de winter tuſſchen en aan de takken der boomen, inzonderheid in de toppen, in verdorde zaamengekronkelde en aan de takken vast kleevende bladen, ziet hangen, waar in de eijertjes in groote menigte ſchuilen, die van witte uiltjes of vlinters in het naajaar aldaar gelegt zijn, en in de Lente uit koomen, als dan zich overal in de boom verſpreidende, en de tedere bladen zo wel van wilde als vrugtboomen opeeten.

Om deeze *Rupſen* te willen vernielen, als ze reede uitgekoomen zijn, en zich verſpreid hebben, zouw een vergeefſchen arbeid zijn; maar men kan de ſchade die ze aanbrengen voor koomen, door dezelve uit te roeijen eer ze uitgekoomen zijn, door middel van de *Poppen*, in de winter alle uit de boomen te haalen, en dezelve te verbranden, of te vertrappen, en dus de voortkoming der *Rupſen* te beletten; waar toe men zich tot hooge boomen gewoonlijk van een *Rups ijzer*, op een lagen ſteel

ſteel bedient, daar men de *Poppen* mede uit de boomen haalt.

De *Ring-rupſen* koomen voort uit harde eijertjes, die de uiltjes rondom de eenjaarige takjes, van allerlei boomen, als een ring zo vast naast malkander leggen, dat men ze nauwelijk zonder ſnijden daar van af kan krijgen, zijnde met een taaije ſtoffe die hard word, als aan een geſoudeert: Deeze ringetjes worden gelegt van een klein ſnel Uiltje, dat zo dra het gerucht verneemt, zijn werk verlaat en ſchielijk weg vliegt, zich onder een blad verbergende, en voltrekt zijn werk bij nagt. Deeze Ring eijertjes kunnen de hardſte winter verduiren; welke men, om dezelve te verdelgen eer de Ruipen in de Lente uitkoomen, moet opzoeken, wegnemen en verbrijzelen, zo veel men er van vinden kan: Anders moet men wagten, tot dat de *Rupſen* in de Maij-tijd uit koomen, om dezelve als dan te vernielen; 't welke best geſchied des morgens voor de Zons opgang en 's avonds na haare ondergang; want dan vergaderen ze hier of daar bij een aan de dikke takken, 't welke ze ook wel op den middag doen, als de zon ſterk ſchijnt, of als het ſlegt weer maakt; op die tijden moet men ze derhalven opzoeken, en vernielen: Maar dewijl de ruipen niet alle te gelijk uitkoomen, moet men de boomen meer dan eenmaal nazien; want men vind dikwils aan dezelve op een dag wederom drie of vier nieuwe legers van deeze rovers; dog als een Honing-dauw valt, ſterven ze van zelfs.

De *Rag-rupſen*, koomen in de Maij-tijd uit eijertjes voort, van kleine grijsagtige Uiltjes, die wat geſpikkelt zijn; dit zaad leggen ze op de bladen of in 't mos der boomen en elders, en 't zelve koomt ras uit, kruipende de jonge *Rupſen* bij een, en laaten veel rag na, daar ze van daan koomen.

Daar zijn drieërhande zoorten van; als 1. die ruig, zwart en wat dun zijn, en de vlugſte; 2. geele, die als met geele olie beſtreeken en loom zijn, ook niet zo veel rag maaken; 3. die klein, dun, ruig en zwart zijn, en in het dooden ligt de handen vuurig maaken. Zij duuren alle niet lang, maar zijn zomtijds zo overvloedig, dat ze geheele Boomgaarden kaal maaken; kwellende meest de Appelboomen en doorne heggen.

Om dit Ongedierte te overwinnen, dat nooit lang aan eene tak zit, maar van de eene plaats naar de andere met zijn netje of rag verhuist, moet men, zo dra men 't rag verneemt, dat aanſtonds wegnemen en naſpeuren, waar ze nog eeten, om ze daar weg te neemen en te dooden; dog als ze in groote menigte zijn, is deeze arbeid ondoorkoombaar en vrugteloos; maar hebben ze zich in de doorn- of andere ſcheerheggen genestelt, zo moet men de heggen terſtont knippen, en vervolgens met een beeſem afveegen, waar door deeze *Rupſen* daar in vernielt worden.

De *groene Rups* ziet men op allerlei planten, dog voornamelijk op de Indiaanſche *kerſe*, en allerlei *kool*, daar ze in zommige jaaren een gruwelijke vernieling aan doen, eetende in korten tijd alle de weeke deelen van de bladen op, en laatende alleen de ſteelen en ribben over, dat een droevige vertooning maakt, tot groote ſchade van den Moes-gardenier.

Deze *Rupſen* zijn vrij groenagtig-geel van koleur en wat met zwart geſtippelt; voortkoomende uit eijertjes, die van groote witte Uiltjes of Vlinters, gewoonlijk *Witjes* genoemt, in meenigte op de bladen gelegt worden, en waar uit ſchielijk binnen weinig dagen, *Rupſen* door de warmte geboren worden.

Om deeze *Rupſen* te verdelgen is er geen ander middel, dan om dezelve van de planten daar ze op aaſen, in den beginne, eer ze zich verſpreid en nog niet veel nadeel daar aan gedaan hebben, af te zoeken en te dooden, 't welke men dikwils moet herhaalen, en ſchoon dit ook wat moeizaam is, zo hebben echter veele haare kool- en andere planten, deeze moeite niet ontziende, daar door behouden; of ten minſten het grootſte gedeelte daar van; de beste tijd daar toe is, als ze eerst uitkoomen en zich beginnen te verſpreiden. Indien men zijn werk maakt, om de gemelde *Witjes*, die geduurende het warme en drooge weer vliegen, en geduurig haare eijertjes leggen, te vangen, zo zal het getal dezer *Rupſen* daar door grootelijks vermindert worden; dog dit vereiſcht ook moeite, tijd en veel oppaſſens met gedult.

Zommige Schrijvers melden, dat als men het *kool-* of ander *zaad* of in *piſſe*, of in *brandewijn* daar *zout* in gemengt is, weekt, of in *water*, daar *peterſelie-zaad* in gekookt is, dat dan de daar van koomende planten niet door de *Rupſen* aangedaan worden; maar dit durf ik niet verzeekeren, dewijl ik het niet ondervonden hebbe; en daar zijn ook geen reedenen voor, om zulks te gelooven, dewijl het geheel niet waarſchijnlijk is, dat het door de zaaden of wortelen ingedronkene vogt, de daar van voortkomende planten zodanig van natuur zouden veranderen, dat ze niet door de *Rupſen* aangedaan wierden.

Daar is ook nog een ander zoort van groene *Rupſen* die vrij groot, lang, bijna een vinger dik, en heel grasgroen is, doch men ziet ze zeldzaam, en meestijds maar twee in eenen boom of andere plant; maar daar ze koomen, ontbladen ze zeer ſchielijk de takken, eetende dikwils in eene nagt, een tak van een el of twee kaal, dewijl ze over dag ſtil zitten: Ze zijn weegens haare groene koleur kwalijk te vinden, maar men ontdekt ze dikwils aan de dikke drek, die ze op den grond laaten vallen, daar men ze gemeenlijk regt boven aan een tak of aan een blad vinden zal.

De *Rupſen* die *bont* zijn en die met *hoorns*, ziet men meest enkeld hier of daar op de planten, en doen derhalven weinig of minder ſchade als de overige gemelde zoorten.

De *Worm-Rups*, is veel grooter als de voorige, zeer taai van huid en donker van koleur; de eijeren van deeze worden meest van de Uiltjes gelegt, in het hart of binnenſte der planten, inzonderheid in de kool; en de *Rupſen* vervolgens uitgekomen zijnde, terwijl het hart van de kool digt gegroeit is, baanen zig een weg door de bladen, en doorbooren dezelve ten eenemaal niet alleen, maar ook de drek die ze tuſſchen de bladen nalaaten, geeft aan de kool een kwaade reuk en ſmaak. Daar is geen of weinig middel om dezelve te verdrijven of te vangen, want men kan ze niet afzoeken, gelijk de vorige. Deeze *Rupſen* verbergen zig ook dikwils onder de oppervlakte van de grond, en doen veel nadeel aan de jonge planten door deszelfs teere ſcheutjes af te bijten en in haare hoolen te ſleepen, 't welke ze inzonderheid bij nagt verrigten: Als men derhalven eenige planten afgegeeten ziet, moet men den grond omtrent de planten, een duim diep omroeren, zo zal men dezelve doorgaans vinden, en op deeze wijze kunnen vernielen.

De zogenoemde *Wolf*, is een klein dun *Rupsje*, van koleur graauw of groen, met een zwart hooftje of ook wel bleek-geel, met een wit of bleek-rood hooft; die dik-

dikwils in de bloesem der ooftboomen koomen, inzonderheid in die der *appel-* en *peer-boomen*, en de jonge vrugt bederven; doch men verneemt ze in het eene jaar meer als in het andere, en dikwils in groote menigte, zo dat ze als dan veel nadeel aan de vrugt-oogst doen. Dezelve koomen uit 't zaad of eijertjes voort, die van zeekere Uiltjes in het najaar tusschen de takken en knoppen der boomen gelegt worden; waar uit deeze *Rupsen* in het voorjaar door de warmte gebooren zijnde, dezelve verder voortkruipen tot 't binnenste der bloeisels; zij doen meer nadeel aan de vrugten, als het weer koud en guur is; maar als het zagt en groeizaam weer word, groeijen ze daaruit, eer ze de vrugt bedorven hebben: Dit klein Insect is bezwaarlijk of liever geheel niet, door afzoeking uit te roeijen; want wie zou alle de bloesems der boomen kunnen doorsnuffelen.

Daar is ook nog een andere medezoort van de voorige, zeer na de zelve gelijkende, die anders ook *Trekmade* genoemt word, en zig meest op of tusschen de jonge bladen der vrugtboomen en andere planten onthoud, welke daar door zaamen getrokken en met een lijmige vogtigheid als zaamen gepapt zijn, in welke het zelve huisvest, en het blad eindelijk bederft en afbijt; zijnde zeer nadeelig aan de gewassen, inzonderheid aan de jonge en tedere, door dien ze de groei beletten; 't beste middel om dit *Insect* te vernielen, is, om zodanige gemelde bladen op te zoeken, af te plukken en met de Wormptjes weg te doen of te vertrappen.

Behalven de gemelde *Rupsen*, zijn er ook nog meer andere zoorten, doch die in zulke menigte bij ons niet voortkoomen als de gemelde, en derhalven weinig of minder nadeel doen.

Men kan over de *Rupsen*, en derzelver zeer wonderbaare *metamorphosis* of gedaantte-verwisseling verder nazien, de artijkels RUPSEN en VLINTERS enz.

Slakken.

Daar zijn twee hooftzoorten van, als met en zonder huisjes; de eerste zoort doet weinig kwaad in de Tuinen, dewijl men ze ook weinig ziet; maar de tweede die van twee zoorten is, als *rosse* en *zwarte*, doen het zo veel te meer, inzonderheid als ze in groote menigte zijn, gelijk in zommige natte jaaren gebeurt; want dan maaken ze dikwils in de lente een droevige verwoesting in de tuinen, aan de moes- en andere kruid- en bloemgewassen, als jonge *wortelen*, *salaad*, *kool*, *erwten*, *boonen* enz., eetende dikwils geheele akkers of bedden met jonge planten in zeer korten tijd weg; dat dan grootelijks nadeelig voor den Eigenaar is; dewijl daar door niet alleen het jonge gewas weg, maar ook de bekwaame tijd verstreeken is, om weder ander zaad met voordeel te zaaijen. Deeze *Slakken* hebben buiten twijffel haaren oorsprong van haar zaad, dat de winter over in de grond gelegen heeft, en in het voorjaar uitkomt; maar dat men ze in het eene jaar meer heeft als in het andere, daar van kunnen verscheide natuurlijke redenen de oorzaak zijn; als bij voorbeeld, minder zaad, een zagte winter, een vogtig voorjaar, dat de *Slakken* gunstig is, en meer andere, die men niet weet.

Om deeze Slakken te verdelgen, zulks geschied bezwaarlijk, en daar is geen ander of beter middel, dan dezelve dagelijks, door verscheide Menschen te doen opzoeken, en te dooden; en dit dient waargenomen s'avonds laat en s'morgens vroeg, om dat ze over dag inzonderheid bij droog en heet weer, doorgaans te schuil gaan, tusschen de kluiten of spleeten der aarde, tusschen de groote planten, 't gras en elders, en tegen den avond weder voor den dag koomen, om s'nagts haar kost te zoeken, en schoon dit opzoeken een zeer bezwaarlijk werk op een groot stuk bezaait land is, zo is er echter geen ander middel op, als men zijn jonge planten behouden wil.

Dog als het maar om een of eenige akkers of bedden met planten te doen is, zo kan het volgende middel van veel nut zijn: Neemt *asch* of *kalk*, of van beide onder malkander gemengt, strooit dit rondom het bedde of tusschen de planten; zo doet de scherpigheid van deeze dingen de Slakken, die daar op koomen, creveren, of van die plaatze wegblieven.

Aard-vlooijen.

Dit is een klein *Ongedierte*, dat veel na een *Vloo* gelijkt, en ook aldus springt, waar van het de naam draagt; zijnde bruin of groenagtig van koleur; welke men meest in April en Maij verneemt, bij drooge en warme dagen, dog niet in alle jaaren evenveel; doende als dan den Hovenier veel verdriet aan, door het weg eeten of bederven van allerlei jonge planten; dog meest tasten ze de jonge opkoomende *Kool planten*, *Raapen*, *Radijzen* en *Violieren*, enz. aan.

Om dezelve te verdrijven, neemt *roet*, uit de schoorsteen, of fijne *kalk*, of van beijden, giet er genoegzaam *water* op, en omgeroert zijnde, laat het wat staan; besproeit vervolgens met dit water de planten op den laaten avond, eenige avonden na malkander, zo zullen de *Aardvlooijen* verdwijnen. Of bestrooit de grond tusschen de planten met *roet* of *asch*, en wat *kalk* onder malkander gemengt, en besproeit daar na uwe planten eenige avonden na malkander met *water*, zo zullen de *Aardvlooijen* van de planten af en op de grond springen, en door de scherpigheid van het roet enz. vernielt worden.

Plant- en Boom-luisen.

Dit is een klein *Ongedierte*, dat zich aan de jonge scheuten, knoppen en bladen van planten of boomen in meenigte zet, inzonderheid van Boom-gewasen, waar door de bladen zaamen krullen, en de planten of boomen aan 't kwijnen raaken en dikwils geheel versterven, inzonderheid als ze jong en teder zijn: Men heeft er zwarte en groene van, maar de laatste zijn de gemeenste; en ze draagen den naam van *Luisen*, om dat ze wel iets, behalven de koleur, daar na gelijken, en aldus bij malkander nestelen: Ze koomen meest in de Lente voor den dag, en vermeerderen allengskens zeer sterk.

Dikwils ziet men ook dat de planten of boomen die met de *Luis* besmet zijn, ook van de Mieren aangetast worden; welke echter zo zeer geen hinder aan de boomen doen, en alleen maar op de *Luis* aazen, om daar van hun voetzel te trekken, zo dat het niet de Mieren zijn die den boom benaadeelen, gelijk veele het t'onregte meenen.

Deeze *Luisen* te verdrijven, is niet heel gemakkelijk te doen; want om dezelve door middel van een zagt haairborsteltje met water af te borstelen, of met een sponsje af te wasschen, gelijk zommige raaden, kan wel geschieden aan een enkele plant of twee, maar wie zouw alle de scheuten en bladen van groote planten of boomen, kunnen of willen op die wijze afwasschen.

Een

Een dienstig middel tegen deeze *Luiſen* is ook, dat men de ſcheuten en bladen der boomen door middel van een ſpuitje beſproeit, met gekookt *water* van *tabaks-bladen*, daar wat *kalk* onder gemengt is; of alleen met *kalk-water*, want dit dood 't *Inſect* en haar zaad onfeilbaar, en het *kalk-water* doet geen hinder aan de planten, maar dan moeten dezelve over al door de ſpuiting met het vogt geraakt worden, anders kan het niet voldoende helpen.

Men heeft ook bevonden, dat de *Tabaks-rook* dit en meer andere kleine *Ongediertens* dood, als men dezelve daar mede berookt; dog dit middel dient beter in beſloote plaatzen, gelijk in Oranjerijen, Stook- en Trekkaſſen, enz. dan in de opene lucht. Men zet tot dien einde 's morgens een of meer confooren met koolen-vuur in de digt geſloote Oranjerij of Kas enz., ſtrooit er altemets wat *tabaks-bladen* met wat *zwavel* op, om een ſterke rook in dezelve te maaken, die men omtrent een uur daar na door 't openzetten der glaſen of deur, weder daar uit laat trekken; zulks eenige morgens agter een herhaalende.

Het *tabaks-ſtof*, dat men bij de groote Tabaks-verkoopers vind, is ook een goed middel tegen dit en meer andere zoortgelijke kleine *Ongediertens*, als men de takjes en bladen rondom met water beſproeit, en er dan van dat ſtof op ſtrooit; dat men herhaalen moet.

Daar is ook nog een ander zoort van *Boom-luis*, die op de jeugdige takken en het benedenſte der bladen van de *oranje-*, *citroen-*, *limoen-*, *laurier-boomen* en andere dergelijke 's winters in huis ſtaande boomen voortkoomen; dog die eer een zoort van ſchurft, dan een levendig ſchepzel ſchijnen te zijn; dewijl men geen beweging en verandering van plaats nog leeven daar aan gewaar word; zijnde het rondagtige platte in het midden wat verhevene bruinagtige vlekken als ſchelpjes, die eerst klein zijn, maar door de tijd grooter worden en de groote van *Luiſen* kunnen verkrijgen, bevattende van binnen een ſlijmagtige vogtigheid; waar in men zegt, dat eigentlijk het Inſekt huisvest: Dit kwaad doet veel nadeel aan de gemelde boomen, dewijl ze daar door haar fleurigheid verliezen en aan het kwijnen raaken; waar 't zelve zijn oorſprong heeft is onbekent, zommige menen uit een kwaade vuile dampmist of dauw, gelijk ook de voorgaande *luiſen*; of door een vogtige of onzuivere winter-plaats, en kwaade regeering der boomen, dog dit is onzeker; en misſchien kan ook de aart des waters daar de planten mede begooten worden, de oorzaak daar van zijn.

Dit kwaad is bezwaarlijk, en niet wel anders weg te neemen, dan de takken en bladen door middel van een zagt borsteltje en water daar van te zuiveren; hoewel misſchien een zagte *loog van asch* of *kalk-water* daar toe niet ondienſtig zoude zijn, dat te onderzoeken ſtaat.

Zwarte Vlieg.

Dit is een kleine langwerpige, zwartagtige zoort van Vlieg of Mug, die men doorgaans bij ons in de tijd dat de ooftboomen bloeijen, min of meer verneemt, en welke wanneer ze in groote menigte zijn, gelijk in zommige jaaren gebeurt, zeer veel kwaad aan de bloeizels doen, dewijl zij bij menigte daar in kruipen, en de jonge vrugten bederven. Waar dit *Inſect* van daan koomt, is onzeker; maar men meent dat het in de moerasſen, en andere vogtige vuile plaatzen zijn oorſprong heeft, en vervolgens met de wind naar andere plaatzen gedreeven word; die welke men bij ons verneemt, beſpeurt men dat doorgaans met een noordelijke wind overkoomen, en met een zuidelijke weder weg gaan.

Dit *Ongedierte* is geheel niet of bezwaarlijk te verdrijven, dog wil men eenig middel in 't werk ſtellen, zo is wel het beste, dat men in de Vrugthooven, hier en daar tuſschen de boomen, hoopen legt, van rijzen, bladen, ſtroo, en allerlei ander brandbaar vuilnis, welke men in de brand ſteekt, waar van de rook tuſschen de boomen doorvliegt, die onaangenaame gasten vernielt, of ten minſte doet verhuizen; maar de rook moet wat ſterk en aanhoudend zijn, anders zal het niet helpen, weshalven de branſtoffe niet te droog, maar wat vogtig behoort te zijn: Ook moet men de wind gade ſlaan, en de ſtoffe onder de wind in de brand ſteeken, op dat dezelve de rook, door het geheele Hof kan drijven; zijnde dit middel derhalven ook dienſtiger bij een kleine koelte dan bij ſtil weer.

Op dergelijke wijze, kan men ook enkeld ſtaande kleine of middelmaatig groote naantjes- of andere boomen berooken, door middel van een comfoor of ijzere pot met vuur en rookende ſtoffe, als *wol*, *oude lappen*, enz. onder de boom te zetten.

Oor-wormen.

Is een bekend gevleugelt *Ongedierte*, dat lang rondagtig, kaſtanje-bruin of zwartagtig van koleur, glad en blinkend is, twee hoorns op 't hooft en een gevorkte ſtaart heeft; doende in de tuinen zeer veel nadeel aan deeze en geene planten, welker bladen zij dikwils 's nagts tot op de ribben toe opeeten, en over dag elders te ſchuil gaan; en in 't bezondere zeer nadeelig aan de fraaije *anjelier-bloemen* zijn, welker bladen zij bijna tot de kooker, daar ze in kruipen, afeeten en dezelve aldus vernielen. Daar en boven doen ze ook dikwils zeer veel ſchade aan de fijne vrugten die aan de muuren en ſtaketten enz. groeijen, als *Abricoſen*, *Perſiken*, *Peeren* enz. als dezelve rijp worden; welke ze opeeten, of ten minſten vol gaten maaken, en dezelve dus ſchenden en bederven, dat zeer onaangenaam en verdrietig is, te meer, dewijl het meest doorgaans de grootste en beste vrugten zijn, die ze dus bederven.

Dit *Ongedierte* te vernielen, is niet gemakkelijk te doen; het beste middel is, dat men op de ſtaken, daar de bloeiſteng aan vast gebonden is, of op een daarnaast geſtookene ſtok, een Koei-, Schaape-, of Verkens-klauw ſteekt, of een peperhuisje van papier, daar men wat katoen, wol of andere vrugten in gedaan heeft; want daarin zullen ze niet nalaaten tegen den morgen te ſchuil te gaan, en men kan ze dan 's morgens daar uit ſchudden, en vervolgens dooden; doch aan vrugtboomen die aan muuren enz. ſtaan, is dit middel dikwils van weinig dienst, om dat ze daar aan andere ſchuil-plaatzen genoeg, in de ſpleeten der muur, of van het hout en elders vinden; en dus niet of weinig in de klauwen of papieren zullen koomen, die men er gehangen heeft; ja als ze eens diepe gaten in de vrugten gemaakt hebben, blijven ze altijd daar in huisvesten, tot dat dezelve verteert zijn: Maar het kan nuttig zijn, dat men de muuren of ſtaketten in de Herfst of vroege voorjaars-tijd, de boomen los gemaakt zijnde, zuivert, en alle reeten en gaten met kalk enz. wel digt maakt; want deeze Dieren hier door zo veel neſtel- of ſchuil-plaatzen niet vindende, zullen daar door zo niet geheel af geweert, echter in minder hoeveelheid

zijn, of ligter op de gemelde wijze kunnen gevangen worden.

Krubben of Pisse-bedden.

Is een bekent klein rondagtig *Ongedierte*, met veele pooten en bruin- of zwartagtig van koleur, dat in de tuinen ook zeer schadelijk is, door dien ze de jonge planten, dog inzonderheid de riipe vrugten aan muuren, staketten enz. op eeten, of vol gaaten bijten; het welke zij ook dikwils in de kelder en in andere bewaarplaatzen doen; houdende zich meest op in vogtige plaatzen, tusschen de reeten van oude muuren, en elders.

Dezelve zijn bezwaarlijk te vernielen of te verdrijven, daar ze eens genestelt zijn, want ze vermeerderen zeer. Het beste midddel is, dat men de muuren en andere plaatzen, daar ze zich onthouden, wel zuivert en alle reeten en gaaten digt maakt, gelijk boven van de Oorwormen gezegt is.

Men prijst echter ook 't volgende middel, om de vrugten aan muuren enz. daar voor te bewaaren; men hangt groote stukken van gekookte *geele peen* of van *roode bete wortelen*, voor dat de vrugten beginnen rijp te worden, hier en daar in de boomen, waar op dezelve dan aazen en er diepe gaaten in maaken, kunnende dus dagelijks daar uit geschud en gedood worden, en dus door dit middel al veele vernielt worden. Dit middel kan ook dienen tegen de *Oor-wormen* en meer ander dergelijk *Ongedierte*.

Wespen en Horsels.

Deeze bekende *Insecten*, doen in de tuinen hoofdzaakelijk veel nadeel aan de zoete en geurige vrugten, als *Abricoosen*, *Pruimen*, *vroege Peeren*, *Druiven*, enz. die ze eeten en vol gaaten maaken; dezelve zijn mede bezwaarlijk af te keeren of te vernielen. Het beste middel is, om vlesen, bijna gevult met een mengzel van *water* en *koning*, bij of in de boomen te hangen, waar in ze om het zoet kruipen, en aldus zullen er veele kunnen gevangen en vernielt worden; maar men moet de vlesen alle weeken schoon maaken, en het zoet vernieuwen.

Als men de nesten der *Wespen* kan ontdekken, die ze gewoonlijk in de aarde, op drooge grasige plaatsen, aan de sloots-kanten en elders maaken, zo kan men ze verdelgen door middel van een tobbe zonder handvatzels over de ingang te stelpen, vervolgens een brandende *zwavel-lap* onder de tobbe te doen, en dan het nest door roering met een puntige stok, die men door de aarde steekt, te stooren, zo zullen ze uit 't nest koomen, en door de zwavel-rook gedood worden, maar de boodem der tobbe moet met kleine lucht-gaaten doorboort zijn, op dat de zwavel-lap in de brand kan blijven: Maar draagt zorg dat gij wel gedekt zijt met een Bij-kap en dikke leerene handschoenen, want anders zoud gij droevig mishandelt kunnen worden van die welke buiten de tobbe kunnen komen, dat dikwils niet geheel te beletten is.

De *Horsels* of groote zoort van *Wespen* maaken hare nesten meest doorgaans op de zolders, onder de daken; welke ook op dergelijke wijze door *zwavel-rook* kunnen gedood worden, als men maar het nest op de eene of andere wijze wel digt bedekken kan.

De *Vliegen* en *Muggen*, die dikwils ook de zoete vrugten, inzonderheid de *druiven* aandoen en bederven, kan men ook op dezelve wijze, met *honing water*, verdelgen.

Algemeen middel tegen de Rupsen en ander klein Ongedierte.

Een zeer goed middel om de *Rupsen* en veele andere kleine *Insecten*, die aan allerlei planten in de tuinen dikwils van groot nadeel zijn, te verdrijven, of liever om haare voortkooming te beletten, is, dat men de boom- en andere gewassen, met eenig scherp vogt in de vroegewinter- of voorjaars-tijd besproeit en overal nat maakt; want hier door word het zaad of de eijertjes vernielt, en dus de voortkooming van het *Ongedierte* door de warmte in de volgende lente verhindert en weggenomen: Men maakt ten dien einde een dunnatig scherp *kalk-water* van *steen-* of *ordinaris schulpkalk*, door middel van er de ruimte water op te gieten, het wel om te roeren en dan laaten zinken; met dit water spuit men vervolgens de boomen, door middel van een expres daar toe vervaardigde koperen, blikken, of houten spuit, zodanig dat dezelve overal wel daar door geraakt en vogtig gemaakt worden. In plaats van kalk, kan men ook een niet al te scherp bijtende *loog van hout* of andere *asch* maaken, die dezelfde dienst doet; en zelfs nog beter is, dewijl de boomen door het *kalk-water* een witte koleur verkrijgen die lang duurt en de boomen eenigzins onaanzienlijk in de tuin maaken. De *pis* van Menschen of Dieren doet dezelfde uitwerking, dog is wat onzindelijk.

Ik heb deeze middelen, inzonderheid de beide eersten, dikwils met een gewenst gevolg in 't werk gestelt, en durf dezelve derhalven ieder tuin-oeffenaar wel aanraden, om hunne tuinen daar door van veelerlei nadeelige kleine *Ongedierten* te zuiveren; en zo 'er dan nog dergelijke en andere *Ongediertens* aan de boomen of planten koomen, zo zullen ze evenwel grootelijks minder in getal zijn; of het zijn zulke, die van andere plaatzen koomen, of na de winter eerst *gegenereert* worden.

Deeze besproeijing met de gemelde wateren, brengt ook dat groote nut bij, dat de boomen die met mos begroeit zijn, gelijk niet zelden gebeurt, en waarin het zaad der Insecten dikwils gelegt word en schuilt, door de gemelde vogten daarvan ten eenemaal gezuivert worden, het zelve allengskens door de regen afgespoelt wordende.

ONGEDULT; *Ongeduldig*; verstaat men de ongerustheid door van die geene die in lijden is, of met ontroering de vervulling zijner wenschen en begeerten verwagt.

Die beweeging der Ziel welke min of meer ziedende is, heeft zijn oorspong uit een leevendig gestel, dat zeer ligt ontstooken word, en 't welk men dikwils door de hulpmiddelen van een goede opvoeding had kunnen beteugelen.

De Vorsten welke denken alles te kunnen doen, en die zich aan hunne *ongeduldigheden* overgeeven; bootzen zulke Kinderen na, welke de takken der boomen breeken, om er de vrugten af te plukken voor dat ze rijp zijn. Men moet geduldig weezen, om meester van zich zelven en van anderen te worden.

Wel verre dan, dat het *ongedult* eene kragt en sterkte der Ziele zij, zo is het eene zwakheid en onmagt, om het leed te verdraagen. Zij vervalt tot enkel verlies, en brengt nimmer eenig voordeel te weege. De geene die niet kan wagten en lijden, gelijkt aan iemand die geen

geheim

geheim kan zwijgen, de een en d' andere ontbreekt 't aan ſterkte om zich te weerhouden.

De uitwerkzelen van het *ongedult* kunnen dikwerf zeer rampſpoedig zijn; maar de verſtandigſte leſſen tegens die zwakheid zijn minder kragtig om er ons tegen te beveiligen, dan wel eene langduurige ondervinding van tegenſpoeden.

ONGEHOORD, betekend iets waar van men nog niet heeft hooren ſpreeken. Men zegt, dat geval, die daad, is *ongehoord*; het is *ongehoord* dat men iemand tweemaalen om dezelve misdaad heeft geſtraft, enz.

ONGEKUIFDE LEEURIK, zie LEEURIKKEN; n. I. *pag*, 1792.

ONGEL, *Smeer*, *Talk*; in 't latijn *Sevum*, is het vet dat uit den buik van geſlagte viervoetige Dieren, als Oſſen, Koeijen, Schaapen, Bokken, Herten enz. gehaalt word; doch meest word door de enkele naam van *ongel* of *ſmeer*, het *Oſſe-* of *Koeije-ſmeer* verſtaan; maar 't *ſmeer* van Verkens draagt gewoonlijk den naam van *reuzel*.

De *ongel* of 't *ſmeer* word onderſcheiden daar in van het *vet*, dat dit laatſte van buiten om het lijf, maar de *ongel* binnen in het lijf gevonden word; zijnde beide een ſtoffe die koud zijnde ſtolt, over 't vuur ſmelt, brand en op 't water drijft; doch het *vet* is doorgaans weeker.

De *ongel* is in een en 't zelfde Dier, van verſchillige fijnheid en deugd, zijnde het beste dat van de darmen en nieren koomt. Het zelve dient zo wel om ſpijze meede te vetten, waar toe men het beste verkiest, als wel voornaamelijk tot 't maaken van keerſen, ſpaanſche zeep, en voorts tot veelerlei andere dingen.

Goede *ongel* of *ſmeer* moet niet te oud, niet galſtrig, van goede reuk, hard, zuiver en ſchoon wit zijn. Oude *ongel* is geel en week, en loopt tot keerſen gemaakt zijnde ſterk af; 't welke ook de *ongel* doet daar Schape-vet onder gemengd is.

De bekwaamſte tijd, om de *vetten* en *ſmeeren* uit de Dieren te haalen om dezelve geſmolten en gezuivert zijnde, te bewaaren, is de Herfst, wanneer de Dieren ook meest daar meede beladen zijn, en het dan ook de beste ſlagt-tijd is, voor winter-proviſie.

De *ongel* is ook van gebruik in de genees- en heelkunde, voornamelijk die van Herten, Bokken, en Paarden, dienende zo wel op zich zelfs tot ſmeering van beſchadigde en verharde leeden en zenuwen, als tot menging onder veelerlei zalven en pleiſters: Men gebruikt zelfs ook het *Menſchen-vet*.

Ongel of ſmeer uit te ſmelten dat 't weinig verliest en zuiver word.

Hakt of ſnijd de *ongel* of 't *ſmeer* heel klein; hangt dan een ketel met water over 't vuur en als het water volkoomen borrelende kookt, doet de *ongel* er in en kookt het zo lange met 't water tot dat het wel uitgekookt is, het ondertusſchen met een ſchuimlepel ſchuimende en van de velletjes enz. zuiverende; men moet ook geduurig een pot vol kookend water in gereedheid houden, om de ketel weer te vullen, als 't water ingekookt is; als dan 't *ſmeer* wel uitgekookt is, neemt men de keetel van 't vuur en alles koud geworden zijnde neemt men 't *ſmeer* van 't water af, en herſmelt het in een pot op een zagt vuurtje; giet het vervolgens in een aarden pot, en als het begint te ſtollen doet men er wat *zout* met *heele* of *klein geſtotene peper* en *kruidnaagels* in, als het tot ſpijze zal dienen, en men roert het geſtadig met een houten lepel om, tot dat het koud en ſtijf word, dewijl anders het zout, peper en nagels naar den grond zinken: Heel koud en hard zijnde, doet men er wat zout of peekel boven op, om niet ſterk te worden, en men bewaart het in een koele droge plaats, in een kelder of elders. Dit *vet* is zeer goed, als het van Runder-vet is, om daar meede te bakken en te ſtooven, in plaats van boter; ook gebruikt men het in zommige groentens doch het is nog veel beeter als er de helfte *Varkens-reuzel* onder geſmolten is.

ONGEL-HOUT; men vind in China een Boom, die eene zelfſtandigheid verſchaft, volkoomen aan *ongel* gelijkende. De vrugt van deeze Boom is in een bolſter of bekleedzel beſlooten, die wanneer de vrugt rijp is, zich van zelven opent zo als die van de Kaſtanjen; uit die bolſters koomen twee of drie vrugten ter groote van een hazel-noot, wiens merg dezelfde eigenſchap heeft als de *ongel*, en welke met een weinig olie of wasch geſmolten zijnde, zeer bekwaam word tot 't vervaardigen van kaarſen, waar van men ook in 't gantſche Rijk van China gebruik maakt. Om dat zoort van *ongel* van de vrucht te ſcheiden, pulveriſeert men die, waar na men het in water doet kooken, als dan drijft er eene zelfſtandigheid boven na Olie gelijkende, die koud wordende verſtijft, en dezelfde zelfſtandigheid aanneemt als *ongel*. Men vermengt tien deelen van die zelfſtandigheid met drie deelen lijn-olie en een weinig wasch, om dezelve vastheid te geeven en te beletten dat het zich niet aan aan de vingers hegte.

Het *ongel-hout* heeft volkoomen de reuk van de gemeene *ongel*.

ONGELUKKIG, *Ongelukken*; door het woord *Ongelukken*, worden in 't algemeen de rampen en wederweerdigheden van het Menſchelijke leeven verſtaan.

Doch eigenlijk is een zodanige maar *ongelukkig*, die zich onder de ſlagen der toevallen buigt, en niet dapper genoeg is, om een hart, met gedult gewapend, het onheil tegen te ſtellen. Men kan aan de menſchelijke zwakheid, aandoening en traanen veroorlooven, doch bezwijken of gantſchelijk wanhoopen kan alleen den toeſtand eener ziele zijn, die in zich zelve in het eigen bewust zijn haarer dugd, geen bronäder van troost meer vind.

Gemeenlijk verzinken wij in ons *ongeluk*, om dat wij te gerust in ons voorafgaande geluk waaren, en door dien wij ons niet verbeelden, dat wij eenig onheil te vreezen hadden. De genieting van een aanhoudend geluk verdarteld ons, en ſtelt ons bloot aan het daar op volgend ongeluk om ons gewiſſer te treffen; *Fleant diutius, & gemant, quorum delicatas mentes eneruauit longa felicitas.... SEN. de con. ad Helv. Cap. II.* Die geen, welke met gemaatigdheid de liefkoozingen van het lot geniet, zal ſterkte genoeg bezitten om deszelfs hardigheid te kunnen verdraagen.

Het *ongeluk* heeft zeer groote voordeelen, en het geeft aan welgeregelde harten groote verſterkingen, om het met ſtandvastig gedult te verdraagen. Die geen, welke door het liefkoozend geluk beſtendig op den ſchoot is gedraagen, is gemeenlijk onkundig. Hem ontbreekt eene noodige ſtaatkunde, eene voordeelige kundigheid, om zijn leeven zodanig interichten, als met zijn geluk,

zijn rust, zijne verbinding met de Leden der Maatſchappij, in welke hij leeft, best overeenſtemmende is; hem ontbreekt eene tederheid van hart, zeker menſchelijk gevoel omtrent het *ongeluk* van anderen, welke eene rijke bron van deugdzaame neigingen en aandoeningen is. Hij is kortzichtig, hij is hoogmoedig, hij is hardhartig en trots, en maakt zich daar door, wanneer hij valt, zijn val tot een dubbel *ongeluk*.

Voor alle deeze zwaare gebreken, behoed ons een weldaadig *ongeluk*. Wij verkrijgen door de afwisſeling van ons lot eene ervaarnis, die ons eene wijsheid leert, welke wij door niets anders kunnen leeren. Wij vangen aan, de vleijerijen van ons goed geluk niet blindeling te vertrouwen, en zijn bezorgd voor eene verandering, die ons dan niet meer plotzelijk overvallen kan, wanneer wij haar vooruitzien, en die, dewijl wij haar vooruit zagen, ons bereid vind om haar te ontfangen. Dit is de helft van onze overwinning. Wij zijn toegerust om onzen vijand te ontmoeten; wij hebben ons aan alle zijden voorzien, en allenthalven middelen bij een gezogt, om ons te verſterken en hem te ontkoomen. Wij ondervonden zelf hoe zeer het *ongeluk* ſmart, en leerden de rechten kennen die de *Ongelukkige* heeft, om bij anderen medelijden, indien geen onderſteuning; troost, indien geen hulp te zoeken. Ons hart wierd leeniger, en wij vingen aan, door een teder gevoel, dat geen, 't welk wij ons gerechtigd hielden van anderen te moogen vorderen, hen insgelijks te laaten weervaaren. Wij weigerden andere Lijderen de traanen niet, die wij van hen wenschten te verkrijgen, en bevlijtigden hen te helpen zo dikwils wij konden. Onze menschlievendheid, welke de natuur in ons hart gelegd had, wierd door onze eigen ondervinding, door ons eigen gevoel werkelijker, en breidde zich algemeener uit. Onze Medeburgers beminden ons, en wierden door eene natuurlijke verwondering over onze menschlievendheid, en door eene *perzoonlijke* dankbaarheid, onze vrienden, op wier vertroosting, op wier bijſtand, ingevalle het *ongeluk* ons zelven bejegende, wij ons verlaaten konden.

Deeze voordeelen verkrijgen wij door het leerzaam *ongeluk*, en zij helpen ons deszelfs hardheid ligter te kunnen verdragen. Het is een hartelijke troost, dat wij lijdende, anderen met ons zien lijden. De traanen van het mededoogen zijn middelen van verzagting voor de ſmarten onzer wonden. Het aanzien van getroffen vrienden, die ons met traanen, van hunne liefde overtuigen, beuren ons kragtig op, zelfs dan, wanneer zij niet in ſtaat zijn om hulp toe te brengen.

Geloof mij, Lezers, *ongelukken* zijn leeringen van den Hemel, die ons verwaardigd om de vonken der deugd, welken in onzen boezem ſlaapen, op te wekken, en alle die verheven neigingen, van welken de natuur de beginzels in ons gelegd heeft, uit haaren ſchuilplaats te lokken, en door oefening tot eene heblijkheid te maaken. Wie wenscht niet ſteeds gelukkig te zijn? Doch dit altoosduurend geluk word gemeenlijk te duur gekogt! Voor het verlies eener verhevene wijsheid, voor gebrek aan zulke deugden, die ons *Ongelukkigen*, ver boven de vertroetelde gelukkigen verheffen zouden. Onze veel te aardschgezinde eigenliefde, tragt met alle vuurige wenſchen, naar eene onafgebrooken vreugd; doch wanneer de voldoende Hemel zijn beſte werk, een deugdzaam Man, wil volmaaken, over wien gelukkige Dwaaſen, zelfs zich verwonderen, dan geleid hij hem langs trappen van *ongeluk* tot eene ſtandvaste wijsheid, en vormt zijn hart door eigen ondervinding tot een deugd, welke zich van de gemeene door gevoelens en grondregels onderſcheid.

Men vind groote deugden, welken den troetelkinders des geluks gantſchelijk verborgen blijven. Deugden welke waardig zijn, voor het verlies van alle waereldſche voordeelen, van alle vreugd en van alle geluk gekogt te worden. In de ſchoot van 't geluk is nog zelden een MAN opgevoed geworden. Deeze tedere Moeder bederft haare Kinders, terwijl zij alle haare mildheid over hen uitſtort, en hunne wenſchen niets ontzegt. Zij gaan zonder ophouden voort, en kunnen geenen tegenſtand lijden, wanneer zij eens gewoon zijn in alles voldaan te worden. Zij rukken dan, gelijk een ſtroom, die door zijn rijkdom aan water onſtuimig is geworden, alles wat hen wederſtaat, met zich voort. Godlijke en Menschlijke wetten, zijn geene verhinderingen door welken zij zich laaten ophouden. Gewoon alles te verkrijgen, wat hij begeert, onmaatig in zijne wenſchen, ongeduldig en weerbarstig jegens alles wat zijne ingebeelde gelukzaligheid in haaren loop tegenſtaat, bedrijft het troetelkind des geluks, zonder bedenken, allerleie ondeugd, wanneer zij een middel word om er zijn oogmerk door te bereiken. Zijn eigenzelfs is het groote middelpunt der ſcheppinge; voor hem is alles, tot zijn genoegen moeten alle Schepzelen vaardig zijn, alle raderen der natuur zich beweegen, en wanneer hij er zelf de hand aan ſlaat, dan geſchied het maar, om hen eene beweeging te geeven, die tot zijn genoegen vorderlijk is. Baatzuchtig in de diensten die hij verricht, ſtrooit hij weldaden uit, om zelf te oogſten, en verkoopt kleine gedienſtighe'den voor groote verwachtingen. Hij geeft zonder aandoening; ontfangt zonder dankbaarheid; is verkwistend, zonder grootmoedig te zijn; ſtaat in aanzien zonder hoogachting te hebben; en acht zich zonder verdienſten groot, dewijl hij gelukkig is. Koelzinnig jegens alle anderen, behalven jegens zich zelven, ontbreeken hem alle die ſchoone deugden, welken hij bezitten moest, om gelukkig zelfs in zijn geluk, en eerwaardig in zijne hoogheid te zijn. Tot traagheid in de armen eener wellustige ledigheid gewend, vind hij de deugd en de verdienſte, waar door hij zich eerbied, vriendſchap of liefde verwerven zoude, te moeijelijk. Hij heeft geene andere gelukzaligheid leeren kennen, dan die in de genieting van zinnelijk genoegen beſtaat. Deeze is zijn eenige gelukzaligheid, en hij ontzegt zich niets dat tot bevordering van dezelve kan dienen. Alle middelen zijn hem daar toe even onverſchillig. Hier zal hij met het zelfde koele hart een Behoeftigen gelukkig maaken, die aan zijn baatzugt van dienst kan zijn, waar mede hij gindsch eenen Gelukkigen nederſtort, die zijne verheffing in den weg ſtaat. Hij zal met de ſlinkerhand geeven wat hij met de rechterhand rooft, en met gelijke onverſchilligheid eenen Vleijer bij 't leven behouden, en eenen Vriend dooden; hij zal door eenen Dorſtigen zijn beker laaten drinken, om denzelven met het bloed der Weduwen weder op te vullen.

Indien wij de deugd voor iets wezenlijks houden, laat

laat ons dan het *ongeluk* zegenen, 't welk ons met haare aanloeningen bekender maakt. Ik heb zijne ſtrafheid ondervonden, ik heb om mij zelven geweend; thans weet ik wat anderen ondervinden moeten, en kan om hen weenen. Ik was ſtout op mijn geluk, en verbeelde mij trotſchelijk de hulp van anderen te kunnen ontbeeren; het weldadig *ongeluk*, heeft mij, Blinde, de oogen geopend. Thans zie ik dat ik lijden kan, dat ik alle hulp nodig heb. Ik daal van mijn aangemaatigde hoogte naar beneden, en word deemoedig. Weder haalde ſlagen van het lot maaken mijn hart week, en gevoelig; mijne menſchlievendheid neemt haar aanvang met medelijden, ik word een Menſchenvriend, ik begin weldaadigheid te bewijzen; ik ſtel mij den troost, en de vreugd van die geenen voor, welke door mijn toedoen hulp erlangen; ik bemin deeze vreugd, en vang aan vergenoegen in weldoen te vinden. Ik ben voorzigtig, mijn ongeluk heeft mij gewaarſchouwt. Mijn hoogmoed, zonderde alle mijne Medebroeders van mij af; of die nog eenige omgang met mij hadden, hielden zich echter op eenen afſtand van mij, en niet een eenige opende mij zijn hart. Thans zie ik mij omringd van eene menigte, die door dankbaarheid, hoogachting en liefde aan mij verbonden zijn. Zonder *ongeluk* zoude ik mogelijk nooit dat genoegen ondervonden hebben, 't welk uit vriendſchap en hoogachting van anderen voortkomt.

Doch behalven veele andere voordeelen, geeft ons het *ongeluk* ook gelegenheid om uitmuntende deugden te oefenen. Hier roept het lot uw in een ſtrijdperk, waar in gij de waarde en grootheid van uw gemoed kunt aan den dag leggen. De Overwinnaar van eene waereld is geen grooter Man, dan hij die onſchuldig lijd, en alle de onheilen die hem beſtrijden, met een ſtandvastig geduld te keer gaat. Deemoedig gedult jegens de bezoekingen des Hemels; ſtandvastige grootmoedigheid jegens de aanvallen der Menſchen; weldadigheid jegens zijne Vijanden; eene geruſte vergenoegdheid in 't midden des onweders; welke gloririjke voordeelen van een Mensch! Wie kan hem, die zich ontſchuldig in lijden bevind en boven alle lijden is, zijne verwondering onthouden?

Hoe minder de voorbeelden van zulk eene ſterkte van gemoed zijn, hoe grooter verwondering zij verdienen! Hier leeren wij de waarde der menſchelijke natuure kennen; en hoe billijk is het dat wij de naamen dier geenen, welken zulk een voorbeeld aan de Nakomelingſchap gegeeven hebben, van geſlagt tot geſlagt overbrengen.

Ik lees uw lot, uw lijden, en uw zegepraal met eenen weemoedigen eerbied, gij Martelaaren voor de eere van de menſchelijke natuur. Mijn hert breid zich uit door eenen vroolijken hoogmoed, terwijl mij de traanen in de oogen ſtaan. *Gij moogt mij het gantſche heirleger toonen, waar mede gij het Raadhuis bezet hebt; gij moogt mij den dood dreigen, zo menigmaal gij wilt; ik zal, om mijn weinig oud bloeds wille,* Marius, *die Rome, en geheel Italën behouden heeft, niet voor Vijand verklaaren*; was het antwoord van Scevola aan den woedenden Silla, wanneer hij hem wilde dwingen zijn Vijand te veroordeelen.

Men voert den bejaarden Phocion, wiens voeten hem niet meer konnen draagen, ter dood; een Grijzaart, die geduurende zijn onſchuldig leeven van tachtig jaaren, zich den toenaam van den goeden heeft waardig gemaakt. Het Volk loopt te zaamen; veele beklaagen zijn Ouderdom, veelen zijn roem. Een der verachtelijkſten onder zijne Vijanden ſpuwt den ouden Man in 't aangezicht, hij wend zich met gelaatenheid naar den Gezagvoerder, die hem geleid: *Verbied toch, zegt hij, dien Man, dat hij voortaan zich zo liefdeloos niet gedraage.*

Doch deeze zijn geen deugden eens verwijfden, die door het geluk vertroeteld is. Om deeze ſterkte te kunnen toonen, moet ons geduld door veelerleije gevallen geoeffent zijn; wij moeten onze ziel met grondlesſen van deugd gekweekt hebben. Wij moeten voor haar eene onverwinnelijke liefde opgevat hebben, eene liefde die ons alle voordeelen, alle baatzuchtige oogmerken doet vergeeten. Wij moeten als van de hoogte des Hemels, en uit eene heilige ſtilte, welke het vrolijk bewust zijn onzer deugd rondom en in ons verwekt, op de ſtroomen der laage aarde naar beneden zien.

Hier door geſterkt, zag Socrates zijnen dood te gemoet, met eene grootheid van ziel, over welke alle eeuwen zich zullen verwonderen. Zijn gantſche leeven was een ſtrijd met tegenſpoeden, en een overwinning van alle hunne ongevallen. Hij had ſtandvastig tegen dertig Tijrannen weerſtand gebooden; doch zijn grootſte zegen was zijn dood. Men bragt hem de tijding dat de Atheeners hem ter dood gedoemt hadden: *Juist dit vonnis heeft reeds voor lang de natuur over mij uitgeſprooken*, was zijn antwoord. Zijn Vrouw alleen klaagde dat hij onrechtvaardig veroordeelt was. Hoe kwalijk was zij bedocht! Dit was immers de troost, op welke deeze Held zijne ſterkte grondde. *Wilde gij wel, was derhalven zijn zeggen, wilde gij wel dat ik met recht veroordeeld ware?* Hij dronk den gifbeeker, ſtierf, en liet een gantſchen waereld achter zich, om hem te betreuren. Eerwaardige dood! Wanneer een groot Man valt, dan is hij in zijnen val zelfs groot. Hij word zo min beſchimpt als de puinhoopen eens heiligen tempels, welken als dan nog van de gemoedelijken geeerbiedigt worden, wanneer zij onder zijne voeten leggen. De woorden van Seneca zijn: *Si magnus vir cecidit, magnus jacuit, non magis illum contemni, quam cum aedium ſacrarum ruinae calcantur, quas religioſi aeque ac ſtantes adorant.* De Cons. ad Hel. C. XIII.

Geloof ook niet, dat deezen, die ik hier genoemt heb, de eenige zijn, welken zich ten voorbeelde van grootheid, aan de verwondering van de Nakomelingſchap voorſtelde. Zij is nog niet uitgeſtorven, die verheven, die eerbiedverwekkende deugd. Zoek haar echter niet in de ſtilte: Zoek haar onder de gruwzaamſte onweders; onder beroeringen, vervolgingen, burgerkrijgen, waar de woede der partijſchap, het bloeddorſtig bijgeloof, de wreedſte haat, waar alle hartstogten, toomeloos, van alle recht ontheven zijn, en het gewelt alleen wetten geeft. Hier is de ſchouwplaats der bedrijven. Zoek hier den grooten, den ſtandvastigen, den verwonderenswaardigen Man, gelijk Addisons Engel, in het midden des onweers, 't welk de aarde beneden hem doet zidderen, bedaard en gerust.

Zulke tijden brengen eenen Montroose voort. Deeze verwonderenswaardige Man ſtreed en ſtierf voor de zaak van den ongelukkigen Karel den eerſte. De gantſche tijd deezer burgerlijke beroerte, is vol verheven voorbeelden van zulk eene ſtandvastigheid. De Graaf van Strafford, een der grootſte Mannen van de Engelſche natie, ſchreef uit den Towr waar hij ge-

vangen zat, aan den bedrukten Koning, die zijn doodvonnis niet wilde ondertekenen, en deswegen in gevaar geraakte, *dat hij het oproerig Volk maar te wille zijn zoude*, en ſtierf met een verheven ſtandvastigheid. De Ridder Lucas, die Colchester tegen de Independenten verdedigd had, wierd op Cromwels bevel doorſchooten, en gaf zelf de leus. De Ridder Lisle omhelsde en kuste zijn lijk, en gaf zich aan een zeltde lot over. De Soldaaten ſtonden wat ver van hem af, hij riep ze toe nader te treeden. Een van hen, voerde hem te gemoet: *Ik ſta er borg voor dat ik uw wel zal treffen.* De Ridder lachte, en gaf ten antwoord: *Vriend, ik ben wel nader bij uw geweest, en gij hebt mij echter niet getroffen.* Karel zelf is een uitmuntend voorbeeld van goedheid, geduld, en ſtandvastige groetmoedigheid in zijne ongelukken. Met dezelfde dapperheid waar mede de Mondtrose de zaak zijns Konings verdedigde, en met een handvol ongewapende Soldaaten een geheel woedend Volk van Muitelingen, in ſchrik en verbaazing bragt, met dezelfde dapperheid verdroeg hij alle hardheden, die het lot kan uitleveren. Zijne onmenſchelijke Vijanden, ſcherpzinnig om hem door nieuwe folteringen te pijnigen, veroorloofde hem zijne Kinders de laatste maal te omhelzen; niet om hem eene Vaderlijke vertroofting te doen erlangen, maar om zelfs de Vaderlijke teederheid tot verdriet voor hem te maaken. Te vergeefsch! zelfs deeze omhelzing ſtoorde de bedaartheid zijner heldhaftige ziele niet. Geen traan van zwakheid rees in zijn oog, geen klagt over de onrechtvaardigheid zijner verbitterde Vijanden ontvlood zijne lippen. Men las hem zijn vonnis, dat ſchandmerk der Natie. Hij moest den ſmaadelijkſten dood ondergaan, en aan de galg ſterven. Drie uuren lang, zou hij tot een Schouwſpel zijner Vijanden, tuſſchen Hemel en Aarde hangen; dan zou zijn afgeſlagen hoofd voor de gevangenis, zijn handen en voeten zouden in vierderlei Steeden des Koningrijks vast gehegt worden, en zijn romp onder Misdadigers begraaven worden. Een verſchrikkelijk vonnis. Doch geenzins voor eenen Montrose. Hij betreurde zijn ongelukkig, zijn bedroogen Volk. *Ik ſtel er meer eere in, zeide hij, dat mijn hoofd voor de gevangenis zal vast gemaakt worden, dan dat men mijn Afbeeldzel in de ſlaapkamer des Konings wilde ophangen. Het baart mij zo weinig bekommering, dat mijne Handen en Voeten in vierderlei Steeden zullen worden gezonden, dat ik genoeg Handen en Voeten wenschte te hebben, om zo in alle de Steeden van de Chriſtenheid verſtrooid te weezen, op dat ze daar getuigen mogten voor welk eene zaak ik geſtreeden heb.*

Zulke *ongelukkige* maar teffens grootmoedige zielen, zijn onze verwondering waardig; maar te gelijk ook onze navolging. Haare grootheid is geen vermetelheid, maar ſterkte; geen hoogmoed, maar gelaatenheid, louter gedult, door grondlesſen gekweekt, en door tegenſpoeden gehard. Zij gronden zich niet op armhartige hoogmoed, maar op deugd. Zij houden zich aan den Hemel vast, en laaten de aarde onder hen voorttollen. Zulke voorbeelden toonen wat de menſchelijke natuur vermag, en vorderen ons af, hen niet te beſpotten. ô Serveling! zegen het *ongeluk*, dat u tot deeze waarde kan opvoeren, en leer het tot dat oogmerk aanwenden, waar toe den Hemel het uw gezonden heeft. Zed. Brieven.

ONGEOORLOOFT, word al dat geene door begreepen, 't welk de wet verbied. Een *ongeoorloofde* zaak is niet altoos op zich zelven kwaad; het groote gebrek van bijna alle de wetgevingen is, de menigte van *ongeoorloofde* daden, die door grillige verbiedingen vermeerdert en opgeſtapelt worden. Men maakt de Menſchen ondeugend met hun bloot te ſtellen om de wet te overtreden; en hoe zouden zij dog geen overtreeders worden, wanneer hun de wet een zaak verbied, waar na de overwinnelijke en ſtandvastige helling der natuur hun onophoudelijk toe trekt? Maar wanneer zij eens de wetten der zamenleeving met voeten zullen hebben vertreeden, hoe zullen zij dan die der natuur eerbiedigen; inzonderheid indien 't gebeurt dat de order der zedelijke plichten omvergeworpen is, en dat het vooroordeel hun zaaken die genoegzaam onverſchillig zijn, als verregaande misdaaden doet aanmerken. Door welke beweegreden zal iemand die zich als een Heiligſchenner aanmerkt, weerhouden, om een Leugenaar, Dief en Lasteraar te worden? De onechtelijke zamenleeving is bij de Chriſtenen *ongeoorlooft*. De handel in wapenen is *ongeoorlooft* in vreemde landen. Men moet zich door geen *ongeoorloofde* wegen verdedigen. Gelukkig mogt men een zulke noemen, die deeze waereld verlaatende, koste roemen niets *ongeoorloofds* gedaan te hebben! Nog gelukkiger een zodaanige, die ſterft zonder eenig kwaad te hebben bedreven.

ONGENEESLIJK, zegt men van eene ziekte, ongemak, zwakheid die niet kan geneezen worden. Zie ook INCURABILIS.

ONGENOEMT, zie INNOMINATUS.

ONGEPAARDE BLOED-ADER; in 't latijn *Vena azijgos*, is eene ader die op de zijde der Wervel beenderen is geplaatst.

ONGERUSTHEID, is eene ontroering der ziel, die van verſcheidene oorzaaken afkomſtig is; wanneer de *ongerustheid* als dagelijks of gewoonlijk is geworden, vind men ze gemeenlijk in zodanige Menſchen, wiens plichten, ſtaat en fortuin, met zijn imborst, neiging en bekwaamheden ſtrijden. In de liefde, in de eerzucht, in de vriendſchap, is de *ongerustheid* bijna altoos het uitwerkzel van t'onvredentheid van zich zelven, van twijffeling aan zich zelven, en van de groote waarde die men in 't bezit van een Meesteres, een Ampt, van zijn Vriend ſteld. Daar is een ander zoort van *ongerustheid*, zijnde enkel een uitwerkzel van de verveeling, nooddruft, hartstochten enz. Daar is ook eene *ongerustheid* die gemeenlijk 't bedrijven van Schelm-ſtukken op de hielen volgt. Zie KNAAGINGEN.

ONGEVLEUGELDE BIJEN, is de naam van een Inſekten-geſlagt, 't welk in 't latijn *Mutilla* word genoemd; denkelijk om dat zij zich als verminkte, of van eenige ledemaaten beroofde, Inſekten, voordoen. De nederduitſche naam, geeft genoeg te kennen dat er de wieken aan ontbreeken, en derzelve geſtalte zweemt meer naar de Bije of Wesp, dan van een Mier. Verders beſtaan derzelver kenmerken; dat het lijf eenigermaaten ruig is: het borſtſtuk van agteren ſtomp, en een ſteekende angel die verborgen zit.

Daar zijn agt zoorten van deeze Inſekten bekend, waar onder drie die in Zweeden te huis hooren. Zie hier kortelijk derzelver beſchrijving.

I. *Westerſche ongevleugelde Bije*; in 't latijn *Mutilla occidentalis*; (*Mutilla coccinea*; *abdomine cingulo nigro*, Linn. *Sijst. Nat.*) Deeze die in Virginie, Marilland en andere deelen van Noord-Amerika voorkoomt, is hoogroød van koleur met een zwarte gordel om het agterlijf.

terlijf. PETIVER noemt dezelve, *Ongevleugelde Wesp die zwart en rood is getekend.*

II. *Amerikaanſche ongevleugelde Bije*; in 't latijn *Mutilla americana*; (*Mutilla nigra, abdomine maculis rufis quatuor, lineisque tribus albis*, LINN. *Sijst. Nat.*) De Heer LINNÆUS zegt, dat deeze in Zuid-Amerika word gevonden. Derzelver ſprieten zijn elswijze zwart; het borst ſtuk zwart, met een witte vlak aan beide zijden, in 't midden, en van agteren insgelijks; den eerſten ring van 't agterlijf groot, met vier roſſe vlakken, waar van de twee voorſten kleinſt, en de overigen met drie groote witte vlakken; weshalven het agterlijf zich als met drie witte ſtreepen, overlangs getekend vertoond.

III. *Indiſche ongevleugelde Bije*; in 't latijn *Mutilla indica*; (*Mutilla nigra, abdomine fascia lutea lineaque alba*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze uit Indiën afkomſtig, was zwart; het agterlijf met drie afgebrooken witte banden; het borſtſtuk van vooren ros.

IV. *Europiſche ongevleugelde Bije*, in 't latijn *Mutilla europæa*; (*Mutilla nigra, abdomine fasciis tribus albis interruptis; Thorace antice rufo*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze die in de zandige Bosſchen van Zweeden doch zeer zeldzaam voorkomt, heeft de grootte van de Zeepoot-Wesp. Haar kop en de ſprieten zijn zwart, korter dan het borſtſtuk, dat ros is, van vooren zwart, gelijkerwijs het agterlijf. Dit laatſte is ſtekelig ruig, en met drie witte banden getekend, waar van de twee agterſte afgebroken zijn; de voeten zwart.

V. *Barbariſche ongevleugelde Bije*; in 't latijn *Mutilla barbara*; (*Mutilla nigra; abdomine punctis albis ter tribus; Thorace rufo*, LINN. *Sijst. Nat.*) De koleur van deeze is zwart, hebbende het agterlijf met drie rijen getekend, ieder van drie witte ſtippen overdwars, en het borſtſtuk ros.

VI. *Moorſche Bije*; in 't latijn *Mutilla maura*; (*Mutilla nigra, abdomine maculis tribus albis*, LINN. *Sijst. Nat.*) Insgelijks zo als van de voorgaande is de koleur van deeze zwart. De Hr. BRANDER heeft dezelve beide in Barbarie waargenoomen.

VII. *Ongevleugelde Bije der Mijten*; in 't latijn *Mutilla acarorum*; (*Mutilla glabra rufa, capite abdomineque poſtice nigro*, LINN. *Sijst Nat.*) Deeze die zeer klein is, onthoud zich onder de Mijten, waar van zij leeft. De ſprieten zijn zwart en bijna zo lang als 't lijf; de kop, borſtuk en 't agterlijf hebben dezelfde koleur, waar van echter de eerſte of voorſte ring roestkoleurig is, zo wel als de pooten, met de ſchenkelen der agterſte zwart. Het Wijfje heeft een uitſteekende angel.

VIII. *Mieragtige ongevleugelde Bije*; in 't latijn *Mutilla formicaria*; (*Mutilla glabra rufa, capite abdomineque pubescente nigris*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze die zeer zeldzaam is, heeft de Heer SOLANDER in Zweeden ontdekt. Zij was de helft grooter dan de voorgaande; het lijf ros en glad, met den kop en 't agterlijf ruigagtig zwart.

Dr. SCOPOLI nam in 't voorjaar in Karniolie zeker ſpringend Diertje waar (*Mutilla ſaltatrix. Entom. Carniol. p.* 314.), dat met bloemen van hoef blad was ingezameld, en 't welk hij tot dit geſlagt heeft 't huis gebragt. Het zelve was driemaal zo klein als een Luis, bruin en glad, hebbende de nijpers en pooten roestkoleurig; de ſprieten drillende, geknakt, langer dan het borſtſtuk; met een langwerpig, ſpits, bruin leedje geknodst, den ſtam witagtig; het agterlijf cirond, van onderen met een zamengedrukte plooi.

Ongetwijffelt zijn deeze bijzonderheden met het Mikroskoop in dit kleine Dier waargenoomen, het welke ſnel liep, en zagtjes aangeraakt zijnde ſprong, beweegende de ſprieten onophoudelijk.

ONGEVLEUGELDE INSEKTEN, deeze maaken den *zevenden Rang* uit onder de Inſekten. Wij kunnen niet beter doen als onze Leezers mede te deelen, 't geen de kundige Heer HOUTTUIN in zijne *Natuurlijke Hiſtorie volgens het zamenſtel van* LINNÆUS, hier omtrent heeft aangetekend. De *Ongevleugelde* (zegt dien Heer) verſchillen van de anderen meer in ſchijn, dan inderdaat. Het zijn de zodanigen, aan welken de Natuur geen vleugelen vergund heeft zelfs in haar volmaakte ſtaat; 't zij dat de Schepper, dus dezelve heeft willen bepaalen aan het Aardrijk en de Wateren; 't zij, derzelver beſchadigend vermoogen intoomen. Hoe naar zag het er voor de Menſchen uit, indien dat Ongedierte, 't welk als tot kwelling van ons ſchijnt geſchaapen te zijn, de Vlooijen naamelijk en eigentlijke Luiſen, met wieken was voorzien. Zommigen derzelven; wederom, welke geen kleine figuur maaken onder die van deezen rang, weeten, door een verwonderlijke konst, het weefgetouw der Menſchen te beſchamen, en die Inſekten zelfs, waar aan de ruime lucht tot een wijkplaats is gegeeven, haar prooi te maaken: Terwijl de Krabben en Kreeften in 't water, de Scorpioenen en Duizendbeenen op het land haar beſtaan vinden, even als de Maskers der Torren, de Rupſen en Maden in 't algemeen.

De meeste der *ongevleugelde Inſekten* zijn van den aart der verſlindende of Roofdieren. Zij haalen het bloed uit den Mensch of andere Dieren; zij zuigen de Inſekten uit, die haar aas zijn, of verſlinden dezelve: Ja zommigen doen de Menſchen, door haar venijnige beet of ſteek, den dood aan. Die, zelfs, welke tot voedzel of lekkernij ſtrekken, voor het edelſte Schepzel en voor andere Dieren; de Kreeften en Krabben naamelijk, leeven naar haare grootte, van Inſekten, Wormen of Schulpviſſchen. Men vind onder de Inſekten van deeze rang, die alles bijna vernielen; gelijk de Mieren hier te lande, en de Houtluizen of zogenoemde witte Mieren in de Indiën. Het verwonderlijkſte in deezen is, dat zommige tot dien trap van barbaarſchheid overgaan, van die van haar eigen geſlagt en zoort, levendig, op te vreeten.

In de gedagte eigenſchappen koomen, evenwel, de *ongevleugelde Inſekten* met zommigen van de Gevleugelde overeen; maar zij verſchillen van dezelve, in het algemeen, door de verandering of geſtalte-verwiſſeling. Alle andere Inſekten, bijna, leeven eerst en groeijen aan, onder een geheel verſchillende gedaante, dan die is van het volmaakte Inſekt, waar zij uit voortkoomen; 't welk men de ſtaat van Masker noemt, om dat het weezentlijke Inſekt, daar in als gemaskert, is opgeſlooten, of dat zij de vorm bevatten, waar in het zelve geſatzoeneert word. Dan gaan zij over tot den ſtaat van Pop, wanneer de lighaamsdeelen gemeenlijk, reeds van buiten zigtbaar zijn. De derde ſtaat is, eindelijk in de meesten, die van volmaaktheid, en daar in neemen zij niets in grootte toe. Men vind eenige weinige, gelijk de Juffers en dergelijken, die een tweeſtaltige; anderen gelijk de Vliegen, die een vierſtaltige veranderinge hebben. De Ongevleugelde, misſchien de Vloo alleen uitgezondert, komen in de zelfde gedaante ter waereld, waar in zij moeten voortteelen;

teelen; zij verſchillen van het volmaakte Inſekt alleen in kleinte des lighaams, en groeijen dus onder die gedaante of in die geſtalte, welke zij altoos behouden moeten, zonder eenige verandering te ondergaan, dan alleen die, welk de vastheid der lighaamsdeelen, en misſchien ook de bekwaamheid ter voortbrenging van huns gelijken, vordert.

Gelijk alle andere Inſekten, bijna, uitgenoomen de Plantluizen en eenige Vliegen, eijerleggende zijn; bevind men ook, onder de Ongevleugelde, maar weinig Jongwerpende. De Piſſebedden, die men zomtijds Muurvarkens noemt, zijn van dien aart, en men kan ze, om zo te ſpreeken, onder 't oog doen baaren. Een Wijfje neemende van dat geſlagt, welks buik uitgezet is, en 't zelve wat knijpende, opent zich haar lijf, en men ziet er een hoop van kleine leevendige Piſſebedjes uit voortkoomen die loopen, en van dezelfde geſtalte zijn als de Ouden. Het zelfde heeft ook in de Scorpioenen, en mooglijk in eenige Mijten plaats. De meeste anderen, gelijk de Spinnekoppen, Krabben en Kreeften, enz. leggen eijeren of eijertjes, uit welken na verloop van meer of minder tijds, Jongen voortkoomen, die insgelijks in geſtalte, bijna gelijk aan de Ouden zijn.

Of ſchoon deeze Inſekten, dus geene verandering of geſtaltewisſeling behoeven te ondergaan, koomende door enkele aangroeijing tot den ſtaat van volmaaktheid, in welke zij kunnen voortteelen; zo zijn zommigen hunner, doch eene vervelling of afwerping van huid onderhevig, en in eenigen heeft zelfs een aanmerkelijke bijzonderheid plaats, die gantsch ongewoon is in de andere Inſekten. Een Rups of Kwatworm, ja de Maskers der Ongevleugelden in 't algemeen, behouden altoos het getal van leden of ringen, waar uit hun lijf beſtaat; doch onder de Ongevleugelde zijn er, in welken 't getal der leden, met de groeijing toeneemt. De Duizendbeenen hebben dus, in hunne jongheid minder ringen, en over zulks ook minder pooten, dan als zij tot volwasſenheid koomen. De Krabben en Kreeften die ook de huid afwerpen, hebben nog eene meer verwonderlijke eigenſchap, dat haar pooten, naamelijk afgebrooken zijnde, weder aangroeijen, en de langpootige Spin krijgt langer pooten.

Het lighaam van deeze Inſekten beſtaat, gelijk dat der reeds beſchrevene, uit drie deelen, naamelijk kop, borſtſtuk en agterlijf; maar men vind er, in welke deeze drie deelen niet zo gemakkelijk te onderſcheiden zijn, als in de Vlooijen, Luiſen en eenige anderen. De Spinnekoppen, bij voorbeeld, als ook verſcheide Mijten, ſchijnen geen kop te hebben, of dezelve is met het borſtſtuk vereenigt, voor aan het welke de oogen en ſprieten, gelijk in de Krabben ingeplant zijn. In anderen wederom, gelijk de Kreeften, is de kop van 't borſtſtuk afgeſcheiden en duidelijk kenbaar. De Piſſebedden en Duizendbeenen hebben ook wel een afgezonderde kop, maar hun lijf, dat geheel uit ringen of leedjes beſtaat, laat zich niet van 't borſtſtuk onderſcheiden.

Behalven deeze verſchillendheden, die zeer blijkbaar zijn, en den meesten invloed op de geſtalte maaken, hebben er de Inſekten van deezen rang nog anderen, in de bijzondere lighaamsdeelen. De ſprieten die zij alle hebben, verſchillen grootelijks in gedaante en verdienen in veelen nauwlijks dien naam. Zommigen hebbenze eenvoudig en van aanmerkelijke langte, gelijk dat Dier 't welk men Zuiker-gast of Ongevleugelde Mot noemt: Anderen hebben ze boomagtig getakt, gelijk dit in een zoort van Wespje ook waargenoomen is. Op den kop van de Watervloo, naamelijk, die zig daar van tot zwemmen en ſpringen in 't water ſchijnt te bedienen, maaken zij dergelijke vertooning. Die van de Piſſebedden zijn alleenlijk geknakt, en hebben, bij ieder leedje een verſchillende bogt. Het verwonderlijkſte heeft in de Spinnekoppen plaats; doordien derzelver teelleden aan het end der voeleren zijn, gelijk wij vervolgens zullen zien.

De oogen deezer Inſekten ſtellen niet minder bijzonderheden voor. Geen derzelver heeft die kleine gladde oogjes, welke agter op den kop van veelen der Vier- en Tweevleugeligen zijn, maar het getal haarer oogen en derzelver plaatzing doet ons, in zommigen, billijk verwondert ſtaan. De meeste anderen hebben twee netswijze oogen, niet meer of min; en de meeste geſlagten van deezen rang zijn ook aan dat getal bepaald: Maar men moet er van uitzonderen die Watervlooijen, in welken men maar één oog waarneemt, en de Spinnekoppen. In deeze laatſten is niet alleen het getal der oogen, welke zij er doorgaans agt hebben; maar ok derzelver plaatzing, 't zij in 't vierkant in een driehoek of bij trosjes, nevens elkander op twee of drie rijën, aanmerkelijk. Ondertusſchen kan men niet denken dat zij daar mede beter zien dan andere Inſekten, die twee netswijze oogen of met facetten hebben; want haare oogen zijn van eene enkele oppervlakte, glad, en onbeweeglijk. In al de geene die geen kop hebben, boven dien ſtaan ze, gelijkerwijs in de Krabben op het borſtſtuk. Die van de langpootige Spin vind men, dat zonderling is, als midden op de rug geplaatst.

Aangaande den bek heeft, onder de Ongevleugelde, niet minder verſchil plaats. Zommige hebben een ſpitze ſnuit die vrij groot is, naar haar lighaam, en waar mede zij vinnig kunnen ſteeken, gelijk de Vlooijen, of ten minſten voedzel kunnen inzuigen, gelijk de Luiſen en Mijten. De Spinnekoppen, Scorpioenen en Duizendbeenen, zijn aan den bek, met ſterke nijpers voorzien, die zeer ſcherp zijn, tot kwetzen bekwaam, en in zommigen, zo 't ſchijnt, met een vergiftig vogt bezwangerd. Geen van beiden ontdekt zig in de Krabben en Kreeften, die het aas door middel van zekere voelertjes of baardjes, welke zij aan den bek hebben, daar in kunnen brengen.

Veelen van deeze Inſekten hebben het borſtſtuk zeer blijkbaar, gelijk de Luiſen, bij voorbeeld; maar in anderen is het zelve met den kop zodanig verward, dat men het daarvan niet kan onderſcheiden. Deeze moet men zeggen dat geen hoofd, of, (het welk misſchien minder wanluidende is,) geen borſtſtuk hebben; gelijk de Spinnekoppen en verſcheide Krabben. Ondertusſchen zijn aan dit deel, gelijk gewoonlijk, alle of eenige pooten aangehecht. Andere Inſekten van deezen rang, gelijk de Piſſebedden en Duizendbeenen, laaten het borſtſtuk niet van het agterlijf onderſcheiden. Die, welke met zes, agt of tien pooten voorzien zijn, hebben dezelven altemaal aan 't borſtſtuk; doch de geenen, die meer hebben dan tien pooten, hebben dezelven aan de ringen of leeden van het geheele lijf.

Het agterlijf heeft weinig bijzonders; dan dat het grootelijks verſchillende is in die van deezen rang. In zommigen vindt men het langwerpig of ovaal; in eenigen bijna klootrond, en dit heeft zo wel plaats in de geenen daar het duidelijk van 't borſtſtuk afgezonderd

is,

is, gelijk in de Spinnekoppen; als in die, daar 't met het borstſtuk als één lighaam uitmaakt, gelijk in de Scorpioenen. Die, waar het geheele lijf uit egaale ringen of leden beſtaat, gelijk de Duizendbeenen, hebben, gelijkerwijs de Maskers der gevleugelde Inſekten, de pooten aan deeze leden ingeplant. In veele Krabben is het agterlijf zo veel kleiner dan het borstſtuk, dat men het nauwelijks kan zien; om dat zij hetzelve, als een ſtaartje, onder 't lijf omſlaan, en daar verbergen. Mogelijk hebben zij er een dergelijk gebruik van, (hoewel in minder graad), om op de been of aan het loopen te koomen, als de Aardvlooijen, die, door middel van zulk een ſtaartje, zulke geweldige ſprongen doen, en zo vlug huppelen, dat zij zich bijna onzichtbaar maaken. Zommige hebben bijhangzels als ſtaartjes, aan't end van het agterlijf, wier getal twee is, of drie, gelijk in de Suikergast; ja in zommigen vier en daar boven. De Scorpioen munt onder alle de *ongevleugelde Inſekten* uit, door de aanzienlijke ſtaart, die haar tot een werktuig van kragtdaadige verweering ſtrekt, en gevaarlijke kwetzuuren toebrengt aan de Dieren en den Mensch.

Het getal der pooten, zo overeenkomſtig in de Maskers der Kapellen, en nog meer in de volmaakte Inſekten van alle de voorige rangen, die er altemaal om zo te ſpreeken, zes hebben; is, in de *ongevleugelde*, een bijster groot verſchil onderhevig. De Luiſen en Vlooijen hebben er ook maar zes; doch de Mijten en Spinnekoppen agt; de Krabben, Kreeften en Scorpioenen, als men de ſchaaren mede rekent tien; de Piſſebedden veertien. In alle deezen is het getal der pooten voor het geſlagt bepaald, maar in dat der Duizendbeenen naar de zoorten verſchillende. Onder dezelve vind men er met twintig, zeventig, ja over de hondert; om van de Millioenpoot niet te ſpreeken, in welke het getal der pooten en pootjes bijna ontelbaar is. Voorts hebben deeze lighaamsdeelen, in zommigen nog aanmerkelijke bijzonderheden. De pooten beſtaan wel in allen, uit drie voornaame deelen, waar van het bovenſte de dij of bil, het middelſte de ſchenkel, het onderſte de voet geheten word, in vergelijkinge van het lighaamsgeſtel der viervoetige of zoogende Dieren; maar in zommigen, gelijk de Spinnekoppen, hebben de twee bovenſte deelen, aan het gewricht, als een klein leedje, of dubbelde gewrigten bijna, gelijk in Kinderen, die met de engelſche ziekte behebt zijn, en in anderen beſtaat het onderſte deel, de voet genoemt, dat in de vliegende Inſekten, twee- drie-, vier- of vijf-ledig is, uit een veel grooter en zomtijds verbaazend getal van leedjes, waar van de langpootige Spin, die men de Maaijer noemt, een voorbeeld uitlevert. De groote Amerikaanſche Griffioen- of Scorpioen-ſpin heeft, boven en behalven de geſtalte der twee voorſte pooten, haar eenigermaate met de Scorpioenen en Krabben gemeen, aan de twee volgenden een zoort van zweepen, die haar niet minder zeldzaam maaken dan de langgearmde Tor en Letterhoute Bok, wegens de langte en figuur van twee haarer pooten, zijn. De plaatzing van twee pooten, aan den kop, is in den Vloo zo wonderlijk, als de werking en kragt, van haar twee agterſte of ſpringpooten, enz.

Het allerzeldzaamſte echter, in verſcheidene van deeze Inſekten, is de ſtandplaats van de teelleden. De meeste hebben die wel aan 't end van het agterlijf, en de zodanigen paaren op de gewoone manier. Dus heeft de paaring van de Vlooijen en anderen, niets bijzonders in; maar de Spinnekoppen hebben haare teelleden heel anders geplaatst. De Mannetjes draagen dezelven, zo 't algemeen gevoelen is, aan het end van die deelen voor aan den kop, welke men voor ſprieten neemt, dog die meeer naar voelers gelijken, laatende in de paaring een zoort van *Penis* uit. In de Wijfjes daarentegen, vind men de *Vulva* onder aan het agterlijf, digt bij deszelfs zaamenhegting met het borstſtuk. Dit zou de paaring zeer moeijelijk ſchijnen te moeten maaken; doch men ziet in tegendeel, dat zij die met gemak, en zeer ſchielijk zo 't ſchijnt, volbrengen. De Krabben die in 't uiterlijke aanzien veel naar de Spinnekoppen gelijken, hebben de teelleden ook zeldzaam geplaatst. In de Mannetjes bevinden dezelve zich, wederzijds, bij den wortel der agterſte pooten, en de Wijfjes hebben twee opeeningen der natuurlijke deelen, die toegang geeven tot twee lijfmoeders, van elkander afgezondert, zo dat in deeze een dubbelde bevrugting, voortteeling en baaring ſchijnt plaats te hebben.

De plaats, daar deeze Inſekten leeven, en het voedzel, dat zij gebruiken, is grootelijks verſchillende in de bijzondere geſlagten en zoorten. Zommigen leeven op en in de aarde, anderen in gaten van muuren, ſcheuren van boomen, reeten van houten wanden of ſchuttingen, andere op de bladen der plantgewaſſen, eenigen op de lighaamen der Menſchen en van allerlei Dieren. Dus worden de leevende Torren zelfs, en Vliegen, met Mijten bezet gevonden, die groote vernielers zijn van de ſchoonheid der opgezette Kapellen. De levensmanier der Spinnekoppen, waar van veelen als in de lucht huisvesten, levert andere bijzonderheden uit. De Kreeften zijn als tweeſlagtige of Land- en Water-dieren; zij wonen in gaten aan de kant van rivieren, en gebruiken derzelver bodem tot haare weide, alwaar zij haar aas zoeken, even gelijk de Krabben op de ſtranden en zandbanken, en in de modder aan de oever der zee. Van haar verſlindende aart is reeds gewag gemaakt.

Wij zullen alleenlijk, hier nog agt geeven op de overeenkomſtigheid, welke er plaats heeft in de meeste der geſlagten van deezen rang. Het lijf derzelven is bekleed met een zoort van dop of ſchulpswijs' harde korst, welk aan veele den naam van Gekorste of Korst-dieren eigen heeft gemaakt, die zommigen aanleiding gaf, om daar van een bijzondere klaſſe te formeeren; deze korst is aanmerkelijkst in de Krabben en Kreeften, aan wien dezelve tot een zoort van gebeente of beenig harnas verſtrekt, om haar weeke lighaam te beſchutten; maar veele Spinnekoppen hebben mooglijk, naar de grootte van haar lighaam, een niet minder hard bekleedzel, dat in zommige bezwaarlijk met een ſpeld te doorbooren is, en zij zijn daar binnen niet minder week van zelfſtandigheid, dan de Krabben. Onder de Watervlooijen vind men er, die ook vrij hard van ſchulp zijn, en hoe het, ten dien opzigte met de Vlooijen beſtaat, is waereldkundig. Men zoude immers de Luiſen en Mijten, om dat die wat minder hard van korst zijn, niet in een bijzondere rang ſtellen, en de Piſſebedden hebben, ten opzigte van haar bekleedzel, een oogſchijnlijke overeenkomst met de groote gekorste Dieren, niet minder dan de Scorpioenen en Duizendbeenen; alzo het zaamenſtel van derzelver lighaamen veel naar dat van een Kreeft- of van een Krabbe-ſtaat gelijkt. Dus hebben de meeste Inſekten van deezen rang, boven en behalven 't gemis der vleugelen, nog meer overeenkomst dan men in de eerſte opſlag, wel denken zoude. De ongevleugelde Bije is er, om dat zij,

wegens andere kenmerken, tot die van den vijfden rang behoorde, van afgezondert.

Aan de andere kant moeten zij ook, om deeze reden, niet uitgemonstert worden van de Klasse der Insekten, want de meesten hebben derzelver voornaamste kenmerk, het welk in de insuijdingen van het bekleedzel des lighaams bestaat, en behooren dus tot de geenen die in 't grieksch *Entoma* heeten. Dit kenmerk ontbreekt aan die van de volgende Klasse, doorgaans; zo wel als de sprieten en pooten, welke veelen er rijkelijk hebben, als gezegt is. Boven dien zijn veele andere Insekten in haar volmaakte staat, ook uitwendig door een harde huid, of door beenige dekschilden, die naauwlijks met een spel te doorbooren zijn, beschut; gelijk de Torren, enz.

De rang der Ongevleugelde bevat veertien geslagten, welke LINNÆUS, zeer gevoeglijk, in drie Aldeelingen geplaatst heeft. De eerste is der geenen die *zes Pooten* hebben, en den kop van het borststuk onderscheidelijk; gelijk de vijf eerste geslagten, waar onder de Luisen en Vlooijen behooren. De tweede Afdeeling is van de geene die *meer Pooten*, naamelijk van agt tot veertien, en den kop met het borststuk vereenigt hebben; waar in zeven geslagten koomen, bevattende de Mijten, Spinnekoppen, Scorpioenen, Kreeften, Krabben en Watervlooijen. De derde behelst de zodanige, die *veel Pooten* of meer dan de laastgemelden, en den kop tevens onderscheidelijk hebben, gelijk de Pisbedden, Duizendbeenen en Millioenpoot, die de drie laatste geslagten uitmaaken van de Insekten.

ONGEVLEUGELDE MOTTEN, is de naam van een Insekten-geslagt, die op 't uitwendig aanzien zeer naar Mot-uiltjes, met de wieken om 't lijf geslaagen, gelijken, en daarom ook wel, even als die, *Schieters* worden genoemd. De naam van *Sukkergast* die de Heer SULZER er aan geeft, kan enkel op de eerste zoort toegepast worden. De latijnsche geslagtnaam *Lepisma*, welke zo veel als Schupdiertje betekend, is op de derde zoort niet toepaselijk; en nog minder eigen is het, om dezelve zo als de Heer GEOFFROIJ doet, onder den naam van *Forbicina* die tot de *Oorwormen* behoort, te beschrijven. ALDROVANDUS heeft, wel is waar, bij die Insekten een afbeelding gevoegd, welke onzen *Suikergast* eenigermaate schijnt voor te stellen; doch dit geeft geen genoegzaame reden, om den algemeenen naam, die de Oorwormen eertijds hadden, op deeze zo verschillende Insekten toetepassen.

De kenmerken van dit geslagt bestaan, dat zij zes pooten hebben, waar mede zij loopen; de dijen daar van, zijn breed en met dunne plaatjes bedekt, die naar schubben gelijken, waar onder het Insekt zijne pooten, als het dezelve intrekt, genoegzaam geheel kan verbergen. Aan den bek heeft het, behalven de voelertjes of baardjes, die kort en met leedjes zijn, twee zeer lange borstelagtige sprieten. De staart is, in alle die van dit geslagt, met drie zeer lange borstels voorzien; in de voornaamste is het lijf met schubben, die over elkander schieten, gedekt. De gestalte is lang, smal, en rolrondagtig.

De Heer LINNÆUS heeft drie zoorten van dit geslagt, aangetekent, die alle in Europa voorkoomen, en waar van wij hier de beschrijving kortelijks laaten volgen.

I. *Suikergast*; in 't latijn *Lepisma saccharina*; (*Lepisma squamosa cauda triplici*, LINN. *Sijst. Nast.*) Dit Insekt is zeer glad en zilveragtig blaauw, met de sprieten wit en zo lang als het lijf, hebbende boven dien nog knobbelige baardjes. De kop is klein, doch duidelijk van het borststuk onderscheiden, dat met twee grootere is gedekt, en het agterlijf bestaat verder uit tien kleinere schilden; de staart heeft drie van elkander afstaande, lange borstels, waar tusschen nog twee of drie paar zeer korte aan den aars, die tot pooten schijnen te kunnen verstrekken.

Dit Insekt is uit Amerika afkomstig, alwaar het in de zuiker en 't huisraad woont, en van daar gemeen geworden is in Europa, ja zelfs thans in Zweeden; eetende ook Boeken en Wollen-kleederen, zegt de Heer LINNÆUS.

II. *Veelpootige ongevleugelde Mot*; in 't latijn *Lepisma polijpoda*; (*Lepisma scutata, cauda triplici*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze door den Heer BRUNNICHE in Denemarken ontdekt, is bruinagtig, kleiner dan de voorgaande zoort en breed, met de sprieten zo lang als 't lijf, de kleine sprietjes, laager en digt nevens de anderen, hebben maar een derde dier langte, en zijn omgekromt, bestaande uit vijf leedjes; aan den bek zijn twee geknopte baardjes, en nevens den bek zijn de voorpooten geplaatst; het lijf is met schilden gedekt, en de drie staarten zijn zo lang als de sprieten; boven dien heeft ieder ring des agterlijf, van onderen aan den rand een doorn, die voor poot verstrekken kan, en zulks is de reden waarom deeze *Veelpootige* word genoemt.

Die tweepaar baardjes, buiten en behalven de lange sprieten, welke als een bijzonder kenmerk van deeze zoort zijn, heeft GEOFFROIJ ook in zijn tweede zoort waargenoomen, die hij de *Spilronde springende* noemt, (*la Forbicine cilindrique, Hist. des Insectes env. Paris Tom. II. pag.* 614.) en zegt, dat zij donkerer is van koleur dan de voorgaande; hoewel zij op dezelfde plaatzen gevonden word, zijnde zo gemeen niet omstreeks Parijs, en ruim zo groot als de platte.

III. *Aard-mot*; in 't latijn *Lepisma terrestris*; (*Lepisma nuda, cauda triplici*, LINN. *Sijst. Nat.*) Deeze die geheel wit is en rolrond, gelijkt naar de Aardvlooijen, dog is grooter. Zij heeft de sprieten half zo lang als 't lijf en stomp. Men vind ze op de aarde in Zweeden, dog zeer zeldzaam.

ONGEVOELIGE UITWAASSEMING, zie INSENSIBILIS TRANSPIRATIO.

ONGEVOELIGHEID, zie GEVOEL (VERMINDERT). Ook noemt men *ongevoelig* of *ongevoeligheid*, dien staat van iemand, waar in hij van zaaken of gebeurtenissen, of van goede raad en vermaningen, geen aandoening heeft, en door dezelve niet bewoogen, of tot lust of drift om wel te doen ontstooken word.

ONGODSDIENSTIG, betekent een zodanige die geen Godsdienst heeft, nog eerbied voor de heilige dingen; en welke geen GOD erkennende, de godsvrugt en deugden die van derzelver bestaanbaarheid en dienstpleging af hangen, als ijdele woorden van zin ontbloot, aanmerkt.

Men is niet *ongodsdienstig* dan in 't genoodschap waar van men een Lid uitmaakt; het is zeker dat men te Parijs het tot geen misdaad aan een Turk zal toerekenen, wanneer hij verachting toont voor de Wet van MAHOMET, nog te Constantinopolen aan een Christen die zijn Godsdienst verzuimt.

Doch het is geheel anders met de zedelijke beginzels gelegen; zij zijn overal dezelfde: Op alle plaatzen en

en in alle tijden, zal de verzuiming daar van te berispen zijn. De Volkeren zijn in verschillende godsdienstoefeningen verdeelt, het zij de waare God tot een onderwerp van hunne aanbiddingen hebbende, of wel hunnen dienst aan Afgoden pleegende, en zulks is geregelt na het gedeelte der aardbodem dat zij bewoonen; de Zedekunde is overal dezelfde.

Het is de algemeene Wet, die Gods vinger in alle harten geprent heeft.

Het is het eeuwig voorschrift en gebod, van de gevoeligheid en onderlinge nooddruften.

Zonder zelfs zijne inzichten verder als dit leeven te laaten gaan, zijn er een gantsche drom van redenen welke aan den Mensch tot bewijs kunnen verstrekken, dat om in deeze waereld gelukkig te zijn, alles wel gewoogen, er niet beter is, dan om deugdzaam te weezen.

Men behoeft maar enkel gevoel en ervarenheid te hebben, om gewaar te worden, dat er geene misdaad of ondeugd is die niet eenig ongeluk na zich sleept, in tegendeel geen deugd die niet met het een of ander geluk en vergenoeging vergezelt gaat; dat het onmogelijk is dat de Deugeniet volkomen gelukkig kan zijn, en een deugdzaam Mensch geheel en al ongelukkig.

ONHEBBELIJK, zie FERUS.

ONHERROEPELIJK, iets dat onwrikbaar moet geschieden en niet kan herroepen worden. De wet welke zonder eenige uitzondering alle de wezens der Natuur veroordeelt, om na een korten duur als een rook voor bij te gaan, is noodzakelijk en word op een algemeene en *onherroepelijke* wijze uitgevoerd. *Onherroepelijk* word mede in een andere zin gebezigd, en betekend iets dat niet *agterhaalt* kan worden; het voorledene is *onherroepelijk*.

ONIROCRITICA, betekent het zelfde als *oneirocritia*, insgelijks zamengesteld van ὄνειρος, *droom*, en κριτικὴ ἕξις *bezitte*. Zie ONEIROCRITIA.

ONIX-STEEN, zie ONIJX.

ONKRUIDEN, worden in de Tuin- en Veld-bouw genoemt, zodaanige van zelfs in 't wild groeijende planten, die als ze tusschen of digt bij de gezaaide of geplante gewassen staan, dezelve verdrukken, of op andere wijze benadeelen, zo dat ze daar door aan 't kwijnen raaken, slegt gewas maaken of anders geheel bederven; dewijl de *onkruiden* meest doorgaans voorspoediger en sterker groeijen, als de tamme gewassen, en dus ook het spreekwoord waar bevonden word, naamelijk *onkruid wast het best*, of *onkruit vergaat niet*; daarenboven verontcieren de *onkruiden* de bloem- en plaizier-tuinen zeer, en maaken dezelve onaanzienlijk en onaangenaam. Dog schoon het *onkruid* dikwils nadeelig in de tuinen en velden zijn kan, zo zijn er echter veele onder dezelve, die een groote kragt in de Genees- en Heelkunde bezitten, en welkers kragten zelfs nog niet van alle bekent zijn.

De planten, die men 't meest voor *onkruiden* rekent, en ook het meeste nadeel in de tuinen en velden doen, zijn voornamelijk de volgende: Als *Honds-* of *Kweekgras*, *Distels*, *Taraxicum* of *Leeuwe-lood Distels*, *Hoenerbeet*, *kleine wilde Angelijke*, *Klokjes-winde*, *Zwarte winde*, *Krok*, *wilde kruipende Rakette*, *klein Hals-kruid*, en in de Velden of op de Akkers, ook *Dolijk* of *Lolijk*, *roode Dolijk*, *Dravik*, *gebaarde Evene*, *Ydel-haver*, *Gerssen-walch*, *Koeweite*, *wild Raap-zaad*, *Koorn-roos*, *Akker-hanevoet*, *Klap-roos*, en meer andere.

Om deeze *onkruiden* te vernielen, moet men ze op verscheiderhande wijze te keer gaan, naar ieders aart; zommige door uitroeijing der wortelen, die zich van eenige zoorten ver onder de grond verspreiden en geduurig nieuwe spruiten maaken, gelijk het *kweek-gras* enz., andere door vroegtijdige uitwieding, eer ze opgeschooten zijn en rijp zaad hebben laaten vallen, waar door het onkruid grotelijks vermeerdert word; weshalven het vroegtijdig en dikwils wieden of zuiveren van 't *onkruid* een zaake van veel belang is, om de tuinen, akkers, mesthoopen enz. van het *onkruid* schoon te houden en te zuiveren, of ten minsten 't zelve zeer te verminderen, aangezien het gevallen zaad noodzaakelijk de menigte van het *onkruid* moet vermeerderen; welke zuivering in den beginne ook met weinig moeite kan geschieden; maar het *onkruid* eens de overhand genomen hebbende en de grond verwildert zijnde, is de moeite veel zwaarder en de kosten zijn veel grooter, om den grond van het *onkruid* zuiver te krijgen en in goede order tot de tuin- en veld-bouwerij te herstellen.

Om de gemelde redenen, moet men ook in 't uitzaajen, goed zuiver zaad gebruiken, daar geen zaad van *onkruiden* mede onder vermengt is, gelijk inzonderheid met de Graanen of Zaaden van de veldvrugten veeltijds gebeurt; men moet derhalven de graanen en andere zaaden die onzuiver, of met vreemde zaaden vermengt zijn, voor de zaaijing, door middel van zeeften die daar toe bekwaam zijn, of op andere wijze, zuiveren.

Maar als het gebeurt, dat een Tuin, Moes-tuin, Akker of ander stuk Land, door verzuim of anderzins, te vol van *onkruid* geworden is, en niet of zeer bezwaarlijk door de ordinaris weegen, als door wieden, schoffelen, uitsteeken enz. kan gezuivert worden, dan is het beste middel, om het Land te delven, dat is, het zelve 2 à 3 voeten door omspitting het onderst boven te keeren, waar door het *onkruid* in de diepte koomende, geheel vernielt word. Men gelieve daar over, verder na te zien op het artijkel DELVEN.

Ten aanzien van *Braak-landen* die min of meer met *onkruid* vervult zijn, is ook een goed middel om dezelve van het *onkruid* te zuiveren, dat men ze geduurende het rusten of braak leggen, dikwils omploegt, waar door het *onkruid* grootelijks vernielt word, inzonderheid als zulks in droge tijden geschied.

ONMAATIGHEID; in 't latijn *Intemperantia*; dit woord word zomtijds zo wel door de Geneesmeesters als Zedekundigen, gebruikt, om daar door de gewoonte uit te drukken van het overdaadig gebruik van eene of meerder der *niet natuurlijke dingen*. Doch doorgaans word het zo wel door de een als ander in een minder algemeene zin gebezigt, en volgens derzelver gewoonlijkste aanneeming, betekend het, een dagelijks overdadig misbruik in eeten en drinken.

Met reden word de *onmaatigheid* door de Geneesheeren, als de vrugtbaarste bron van allerlei zoort van ziektens aangemerkt. Hippocrates en Sanctorius, die ons onder de oude en hedendaagsche Geneesmeesters de nauwkeurigste waarneemingen en beste diëtetische wetten hebben nagelaaten, keuren echter niet af, ja schrijven zelfs voor, dat Menschen die een volstandige gezondheid genieten, zich van tijd tot tijd aan eenige *onmaatigheid* moeten overgeeven; zij beweeren, dat men door dat hulpmiddel, op een nuttige wijze uitloosingen verwekt, die het lighaam wederom tot een staat van evenwigt en vlugheid brengen, welke men allengskens

kens verliest, wanneer men een al te regelmaatige levenswijze in agt neemt; maar behalven dat deeze wet op geen genoegzaame waarneemingen gegrond is, ſchijnt echter de matigheid in eeten en drinken, benevens eene behoorlijke beweeging, het beste middel om den Mensch in een duurzaame ſtaat van gezondheid te bewaaren.

ONMAGT; *Flauwte*; *Beſwijming*; *Beſwijking*; deeze kan door verſcheiderhande oorzaaken ontſtaan, en word door verſchillende middelen geholpen. Ontſtaat dezelve door vermoeijing, braaking enz., dan is de zamengeſtelde *geest van lavendel* een dienstig middel, waar van men den Lijder 8 tot 10 druppels in *wijn* of *caneel-water* in geeft: Maar koomt dezelve uit bloedſtortinge voort, dan moet men de Lijder aan de gemelde geest laaten ruiken, of hem daar van iets onder de neus en op de ſlaapen, hoofdkruin en pols ſtrijken, en hem hier nevens dikwils een lepel vol *bouiljon*, *geleij* of *warme melk* met *zuiker* geeven, en ondertusſchen de bloedſtorting door bekwame middelen tragten te ſtuiten.

De *onmagt* of *flauwte* bij het aderlaaten, word afgeweert als men zich daar bij op 't bedde legt en *koud water* in de mond houd: Maar als iemand bij 't aderlaaten zonder neerlegging flauw word, dan moet men hem een ſterk ruikende geest, bij voorbeeld *geest van herts hoorn* onder de neus houden, of maar goede *azijn*, zo zal hij haast weder bijkoomen; of men ſproeit hem met wat *koud water* in 't aangezigt.

Bij die, welke met winden en opblaazingen gekwelt zijn, hebben de *flauwtens* weinig te beduiden; maar bij Oude lieden voorſpellen ze weinig goeds; in 't begin van heete ziektens, wijzen zij een kwaadaardigheid aan: Maar na ſterke evacuatien of purgatien, een verzwakking en gebrek der kragten, welke ten deele herſtelt worden door zulke middelen die de evacuatie ſtremmen, en ten deele ook door voedzaame en verſterkende ſpijzen, inzonderheid door *bouiljon* met *'t geel van eijeren*, *panade met bouiljon*, *geléij*, *geroost witte brood*, in wat *goede wijn* geweekt, *chocolade*, enz.

Als iemand na den eeten kwalijk of flauw word, die heeft of te veel, of iets ondienſtelijks gegeeten, of hij heeft een al te zwakke gevoelige maag; in de beide eerſte gevallen, is een braakmiddel van veel nut, maar in 't laatſte dient inzonderheid het zuure *vitriool-elixir van Mijnſicht*, of eenig ander verſterkend maagmiddel, voornaamelijk dat zuuragtig is, en hier nevens weinig te eeten. Koomt de *flauwte* bij Juffers en Dames door al te nauw toegeſnoerde keurslijven voort, dan is 't gereedſte middel dezelve losſer te maaken; is de warmte der kaamer de oorzaak daar van, zo moet men de deur of een vengſter openen; maar ontſtaat ze door te lange nugteren gebleven te zijn, of door wormen, of door geuwhonger, zo moet men eeten. Zie verder op 't artijkel FLAUWTE.

Door *onmagt*, word ook veeltijds verſtaan het *mannelijk onvermoogen*, tot de bijſlaap of voortteeling; zie IMPOTENTIA.

ONNOZELHEID, *Onſchuld*. Niemand dan deugdzaame en zuivere zielen, kunnen de juiste waarde en betekenis van deeze woorden verſtaan. Indien een ondeugend Mensch, eenmaalen alle de bekoorlijkheden recht bevattede die dezelve uitdrukken, zoude hij terſtond deugdzaam worden. De *onnozelheid* is de verzameling van alle deugden, de uitſluiting van alle ondeugden. Wie is er die veertig jaaren bereikt hebbende, en nog de *onnozelheid* en *onſchuld* ten deele heeft, die hij ter weereld koomende medebragt; wie is er, die als dan niet liever de dood zoude kieſen, dan die *onnozelheid* door de minſte ſmet van ondeugd bezoedelen? Ongelukkigen die wij zijn, daar blijft ons geen genoeg *onnozelheid* over, om er de waarde van te kennen! Verzamelt uw ondeugende Stervelingen, maakt vereenigt eene zamenzweering tegens haar; doch daar heerscht in haar een inwendig genoegen, dat gij haar nimmer zult ontrooven. Gij zult traanen uit haare oogen doen vlieten, maar nimmer de wanhoop in haar harte voeren. Gij zult haar door lasteringen bezwalken; gij zult haar uit de zamenleeving der Menſchen verbannen; doch zij zal met haar eigen getuigenis te vreeden heen gaan, en gij zijt het, die zij in de eenzaamheid zal betreuren, waar na toe gij haar gedrongen hebt eene ſchuilplaats te zoeken. De misdaad wederſtaat het gezicht van den Rechter, zij trotst de pijnlijkſte folteringen; doch de bekoorende hoedanigheden van de *onnozelheid* en *onſchuld*, ontroeren, ontwapenen en overtuigen haar; 't ogenblik dat zij tegens haar gehoort zal worden, doet haar ijzen; zij kan haar gezicht niet verdraagen, haar ſtem niet hooren; verſcheidenemaalen heeft zij zich zelven verlooren om haar te behouden. *O onnozelheid!* waar zijt gij gebleven? Dat men mij de plaats der aardbodem aanwijze, die gij bewoond, op dat ik er uw zoeke: *Sitis arida poſtulat undam*, *& vocat unda ſitim*.

In een oneigenlijken zin, word het woord *Onnozelheid* ook gebruikt, om iemand te betekenen die weinig kundigheid en bevatting heeft.

ONOBRIJCHIS, zie HEDIJSARUM.

ONOCENTAURUS, een verdicht Wanſchepzel, 't welk half Mensch en half Ezel zoude zijn.

ONOCROTALUS, is de naam die OLEARIUS en anderen aan de Pelikaan hebben gegeeven. Zie KROPGANSEN *n.* 1. *pag.* 1647.

ONOMANCIA, betekend de konst van waarzegging, door middel der letters van iemand zijn naam, en om door dat middel het goed of kwaad te voorſpellen, dat hem ſtaat te gebeuren.

Het woord *onomancia* zoude ten ſtrikſten genomen, eerder *waarzegging* door middel van Ezels dan door die van naamen moeten betekenen, dewijl ονος in 't grieksch, *Ezel* betekend. Ook gebruiken de meeste Schrijvers *Onomamancia* & *Onomatomancia* om deeze manier van waarzegging uittedrukken, welke afkomſtig is van ονομα, naam, en van μαντεια, *waarzeggen*.

De *onomancia* was bij de Ouden veelvuldig in gebruik. De Leerlingen van *Pijthagoras* waaren van gedagten, dat het verſtand, de daaden, geluk en ongeluk der Menſchen, overeenkomſtig waaren, met hun noodlot, naam enz. PLATO zelven ſchijnt tot dat gevoelen te hellen, en AUSONIUS heeft het in deeze *vaerſen* uitgedrukt.

Qualem creavit moribus,
Fuſſit vocari nomine
Mundi ſupremus arbiter.

ONONIS, zie STAL-KUID.

ONONTWIJKELIJK, *Onontkomelijk*, betekend zodanig iets, dat men noodwendig moet ondergaan; het word ten aanzien van de Dood gezegt; insgelijks van het Noodlot en van alle die algemeene en onderlinge wetten der natuur, waar aan, het geweld nog vernuft

ons

ons niet kunnen ontrekken.

ONOPORDON, zie WEG-DISTEL.

ONOPTERIS MAS, is de *Adianthum nigrum.*

ONOSMA, deeze naam word door zommige Schrijvers aan de *Alcanet-* of *Blanket-wortel* gegeeven, zie ALCANNA.

ONOVERKOMELIJK, iets dat niet kan te boven gekoomen worden. Het geval, gebrek, en andere omſtandigheden, ſtellen ons aan bijna *onoverkomelijke* verzoekingen en aanvegtingen bloot. De ontwerpen, voorneemens, die in den eerſten opſlag het gemakkelijkſte ſchijnen, ontmoeten veeltijds in de uitvoering, *onoverkomelijke* zwarigheden. Wanneer wij oordeelen, dat een zaak *onoverkomelijk* is, zo geſchied zulks door de overeenkomst der middelen met de hinderpaalen. Dus veronderſteld dat oordeel, twee ter degen bekende zaaken; namelijk de kragt der middelen, en de grootheid der hinderpaalen.

ONPARTIJDIG, zie ONZIJDIG.

ONREDELIJK, *Redenloos*, van den aart der *Redelooze Dieren*; dusdanig noemt men zulke Menſchen, die behalven het uiterlijke weinig anders van den Mensch hebben; die door geen de minste opvoeding beſtierd, nog gezag beteugeld, genoegzaam als Beesten leeven. Ook word door het woord *onredelijk* verſtaan, wanneer de een d'andere op een wijze behandelt, die met de billijkheid ſtrijdende is enz.

ONRUSTIGHEID, zie ONGERUSTHEID,

ONRUST-KAPELLEN, is een *Inſekten* geſlagt, dat ook de naam van *Avond-Kapellen* draagt; doch door een zoort van pijltje dat de Rups agter op het lijf of bij de ſtaart heeft, eigenlijker *Pijlſtaarten* word genoemt; zie PIJLSTAARTEN.

ONSCHULD, zie ONNOZELHEID.

ONSTERFELIJKHEID, *Onſterfelijk*; betekent iets dat niet zal ſterven, dat niet aan de ontbinding en dood onderworpen is. GOD is *onſterfelijk*; 's Menſchen Ziel is *onſterfelijk*; deeze laatſte niet door toedoen van zich zelven, maar om dat GOD die rechtveerdig is, door zijn eeuwige en onveranderlijke wil beſlooten heeft, dat de goeden en kwaaden in het toekoomende leeven, een lot zouden ondergaan, dat met hunne gepleegde werken aan deeze kant van de eeuwigheid overeen kwam, en dus heeft uitgeweezen en kunnen uitwijzen, dat zij na de ſcheiding van het lighaam in weezen zoude blijven. GOD heeft de Ziel uit de nietigheid getrokken; de oorzaak dat zij niet weder tot die nietigheid vervalt, is dat het hem behaagt om die te behouden. Stoffelijk of geeſtelijk, zoude zij gelijkelijk beſtaan, indien het zijn welbehaagen waare. Het gevoelen van de geestelijkheid en *onſterfelijkheid* zijn onafhankelijk de eene van d'andere; de ziel zon geestelijk en teffens ſterfelijk kunnen zijn, ſtoffelijk en *onſterfelijk*. SOCRATES die geen het minste denkbeeld van de geestelijkheid der ziele had, geloofde aan derzelver *onſterfelijkheid*. Het is door GOD en niet van zich zelven dat de ziele beſtaat; het is door GOD en 't kan niet anders dan door GOD zijn, dat zij altoos zal duuren. De Wijsgeeren betoogen dat de ziel geestelijk is, en het Geloof leert ons dat zij *onſterfelijk* is, insgelijks de redenen waarom.

De *onſterfelijkheid* der ziele, en de eindens waar toe, gadeſlaande; moet zulks tot een drijfveer verſtrekken, onze daaden zodanig te beſtieren, dat de deugdzaamheid daar van, gepaart bij een opregt Geloof en vertrouwen in het zoenbloed van Gods eeuwige Zoone, ons met grond kan doen verwagten, dat onze ziel van het ſterfelijk lighaam ſcheidende, deelgenoot zal worden van de zalige *onſterfelijkheid*, die met de eeuwigheid zal gepaart gaan.

ONTBASTING, zie EXCORTICATIO.

ONTBINDING, zie SOLUTIE.

ONTBINDINGS-VOGT, zie MENSTRUUM.

ONTFANGENISSE; in 't latijn *Conceptio. Ontfangenis* word gezegd, wanneer eenig Dier of Plant bevrugt word, zo dat er een beginzel gevormd word, 't welke leeven heeft, en ook dat beginzel, het welke de *Geest* of *Ziel* in het vervolg genoemt word.

Dat ogenblik derhalven der bevruchting, is de *ontfangenis* van de vrucht; een woord 't welke ſchijnt te beduiden, dat het Schepzel reeds in de Moeder gevonden wordende voor de verzaameling, als dan het leeven of de ziel, of wel beide te gelijk ontfangt. Of wel, want het word ook in deezen zin genoomen, dat de Vrouwe onfangt, dat is bezwangerd word; dog dit is zo algemeen niet. Zie EIJ, FOETUS, LIJFMOEDER, VOORTTEELING, enz.

Het is zeker, dat wij niet weeten, of het beginzel van een Menſch, bij voorbeeld, gemaakt word door de vermenging der voortteelings-vochten van Man en Vrouwe; zonder vermenging echter is de bevruchting volſtrekt onmogelijk, ook ſchijnt het ongerijmd, te ſtellen dat het vruchtje geheelijk koomt van de Man. De waarneemingen van HALLER zijn redelijker, dat het Kind van de Moeder gevormd word, maar geen leeven, en geene ziele ontfangt, dan door en onder de vermenging van Man en Vrouwe. Leeven en ziel zijn zeer onderſcheiden, het leeven is de beweeging van het lighaam, de ziel het redelijk wezen, 't welke denkt, wil en eeuwig leeft.

Wanneer nu eenig Menſch een Kind voortbrengt zonder vermenging met den Man, is zulk eene bevruchting geheel en al bovennatuurlijk; de *ontfanging* is als dan geſchied zonder den Man. In onze geloofs-artijkelen vinden wij §. 3. dat JESUS CHRISTUS *ontfangen* is van den HEILIGEN GEEST, geboren uit de MAGET MARIA. Waar mede verſtaan word, dat MARIA nimmer eenen Man hebbende toegelaaten zodanig bevrucht is geworden, dat het lighaam van JESUS door den HEILIGEN GEEST het leeven verkreegen heeft, en aldus de *ontfangenis* geſchied is; waar uit blijkt dat het woord *ontfangen* en *ontfangenis*, dikwils zeer bijzonder word toegepaſt, dan op de vrucht, dan op de oorzaak van het leeven.

Wij onderſtellen, dat de ziel, als dan teffens met het leeven geſtort word in de vrucht, ſchoon onzichtbaar klein; waar uit volgt, dat een *ontfangen* Schepzel aftedrijven door hevige geneesmiddelen een doodſlag is, van dezelfde waarde bij GOD, als of het reeds een Menſch geworden was van 30 jaar of meerder. Want door zulk eene vrucht aftedrijven, ofte vernielen, belet men dat het geene reeds geworden was een Menſch te zijn, nuttig te wezen aan de zaamenleeving enz. De wereldlijke Rechter ſchijnt er wel minder vat op te hebben, niet om dat hij het feit zelf niet beſtraffen kan, maar om dat het moejelijk te bewijzen valt, dat zulk eene Vrucht, waarlijk door moetwil is vernield geworden.

Daar zijn er, die ſtellen dat het Schepzel dan eerſt de ziele ontfangt, wanneer het begint te ademen; en op deezen grond ſchijnen zij te beweeren, dat een Mis-

kraam te verwekken geen doodflag is. Dit heeft in den eerften opflag eenigen fchijn; maar in de eerfte plaats is het niet beweezen, en ook niet waarfchijnelijk, dat de ziel eerft dan zoude in het lighaam geftort worden; en in de tweede, fchijnt het ons toe, dat de uitwerking dezelfde is; want te beletten dat een Kind eene ziele ontfange en een Menfch worde, of te beletten dat het de ziel reeds ontfangen hebbende, een Menfch worde, is volftrekt dezelfde zaake voor de zaamenleeving, welke hier in alleen beveiligd moet worden.

Wij hebben reeds te vooren opgemerkt, dat adem, leven en ziele, voor dezelfde zaak gehouden en genoomen word, inzonderheid bij MOSES *Gen. II. vs.* 7. daar GOD gezegd word, *den adem des levens in den Menfch, uit aarde gevormd te hebben ingeblaazen; en dat alzo de Menfch tot eene levendige ziele wierd.* Wie ziet niet dat dit zeer wel omfchreeven is; ADAM wierd gefchaapen, dat is gevormd onmiddelijk door GOD, alle leden toegefteld, tot nog toe is ADAM gelijk aan een dood lighaam; GOD blaaft er den adem in, dat is doet hart en longen beweegen; nu is ADAM levendig, en een Menfch! Maar wij worden niet alzo gevormd; integendeel, wij worden *ontfangen*, groejen in onze Moeder, en hebben van de *ontfangenis* af reeds leeven en beweeging; alleen derven wij lucht, en die konnen wij niet ademen, voor dat wij in de lucht zijn; dat is, voor dat wij uit de vliezen gekoomen door neus en mond de lucht inademen konnen. Hier door krijgen wij geen leeven, maar veranderen flechts van verblijfplaats en omftandigheid, even als een Worm in een Vliegje veranderende hier door geen leven krijgt, nog ziele, maar alleen van aart en woonplaats verandert.

Een vrucht zo onmiddelijk als het *ontfangen* is te vernielen, is derhalven een doodflag doen, en ftraffbaar.

ONTFANGER zie EXCIPULUM.

ONTHOUDING, *Abftinentia*; dit woord word in verfcheide zinnen verftaan, dog betekent in 't algemeen allerlei *onthouding* van iets, hoe ook genoemt. In de Geneeskunde ziet het in 't bijzonder op het zich fpeenen van fpijzen, dranken en andere dingen, die nadeelig voor de gezondheid of in eenige ziekte kunnen zijn, en waar van de *onthouding* dikwils alleen de geneezing toebrengt, of ten minften veel daar toe helpt. GALENUS noemde die Geneesmeesters, welke eertijds zommige ziektens als door uithongeren genaafen, *Diatritarii*.

ONTLASTING, zie EVACUATIO. Een *zagte langzaame Ontlasting*, (*Epicraffis*) noemen de Geneesmeefters in 't bijzonder een zodanige, als men bij zagte *laxantia* eenige openende middelen voegt; om de kwaade zappen al zagtjes en bij tusfchenpoozen uit het lighaam te drijven; zie hier een *Nodulus* ten dien einde dienende.

Neemt *alfem* en *duifent-gulden-kruid*, van elk een halve handvol; *pimpinel-wortel* en beste *rhabarber*, van elk een half once; gezuiverde *fenés-bladen*, twee drachmen; *witte wijnfteen*, één drachma; alles klein gemaakt zijnde, doet het, of voor eerst een gedeelte daar van, in een linnen zakje, hangt het in *wijn* of *goed bier* en laat het trekken; hier van drinkt men dagelijks, twee, drie of meer romers vol, naar dat 't werkt.

ONTLEEDIGING, zie CENOSIS.

ONTLEEDING, zie ONTWRIGTING.

ONTLEEDKUNDE. *Ontleedkunde* is de kennis der deelen van 's Menfchen lighaam in het bijzonder, en van alle Dieren in het algemeen. Deeze kennis kon de niet verkreegen worden zonder de leden te verdeelen, of van een te zonderen, dat is te ontleeden; om welke reden, zij *Ontleedkunde* genoemt word.

Zij heeft tweeërlei eindens, of enkel te onderzoeken het zaamenftel der Dieren, tot verheerlijking van GODS wonderwerken; in zo verre is zij een gedeelte van de Natuurkunde. Of wel door eene diepe kennis van het zaamenftel onzes lighaams, de ziektens beter te leeren kennen, en gelukkiger te geneezen; en dan is zij van het uiterfte nut zo voor de Geneesheeren, als Heelmeesters; en waardig aan de allergrootfte verftanden.

Dog deeze verdeeling, dat is *ontleeding*, kan gefchieden op Dooden, en levendige Menfchen, en Dieren; dog dan voert zij een allerijsfelijkst denkbeeld van wreedheid met zich: De fmerten immers welke zij veroorzaakt, zijn van te groot een belang, dan dat de nuttigheid dezelve zouden konnen evenaaren. De Anatomie is echter op leevendige Menfchen, door HEROPHILUS en ERASISTRATUS bedient, het is waar, op de zulken, die ter dood gedoemd waaren; dog dit fchijnt den Ontleder niet te ontfchuldigen, of het denkbeeld van wreedheid niet te verminderen.

Wij moeten in het geheel niet vermengen met deeze *ontleeding*, het doen van proeven op Verwezenen om anderen te behouden; want dan *ontleed* men niet, maar men doet eene Operatie, die in zich zelve befchouwt het leeven niet beneemt, maar alleen eenige fmert veroorzaakt, welke de Veroordeelde flegts kiest, met de waarfchijnelijkheid van het leeven te zullen behouden, tegen eenen zekeren dood. De Heelmeester nu Ontleeder geworden, heeft geene wreedheid, maar enkel bezield, met een voorneemen om het menfchelijk geflacht nut doen, ondernoemt hij eene konstbewerking, welker goede uitflag bij hem in befchouwing mogelijk is, dog zonder voorbeeld, en daar toe kiest hij eene Veroordeelden, boven eenen die enkel Lijder is onder zijne zorge, op welken hij iets onzekers niet mag beftaan.

Of de opening, en *ontleeding* van leevendige Dieren geoorloofd zij dan niet, word van veelen in twijffel getrokken: Het voorneemen van den Ontleeder is niet om het Dier te doen lijden, maar alleen om zulke dingen te ontdekken, die, of op Menfchen overgebragt, nut doen konnen, of wel de kennis in het zamenftel konnen vergrooten. Om het eerfte te doen, heeft hij voor zeker vrijheid; en om het laatfte te doen, waar uit GOD op duizenderlei wijzen verheerlijkt word, fchijnt hij nog immer zo veel recht te hebben, als om tot zijn wellust, eenige duizende Dieren te dooden, zelfs levendig op te fnijden, of levendig te braaden, of te kooken.

Het is nog eene Vraage, of het wel eene wreedheid kan gerekent worden; daar de Schepper de meeste Dieren tot elkanders voedzel onderfchikt hebbende, toelaat niet alleen, maar wil dat de een den ander levendig verfcheure, terwijl hij nogthans allen vrees voor den doodr, en gevoel van fmert gegeeven heeft?

Of nu en Anatomist meerder misdoet, met een Hond leevendig te openen, tot nut van het Menfchdom, dan een Leeuw om die elendig te verfcheuren om zijn hongerigen buik te vullen, is niet zwaar om te beflisfen. Daar is geen andere weg om de Dieren te kennen, dan de *Ontleeding*: door deeze te verbieden, of ongeoorloofd te ftellen, belette men duizenden wonderwerken te kennen, die de allergrootfte verheerlijking van GODS naam gewrogt hebben. Maar daar is een andere weg, om

om zich te voeden, buiten het eeten van Dieren; men kan de Vrugten des velds, die althans zo verre wij weeten ongevoelig zijn, nuttigen met het zelfde voordeel: Waarom flachten wij dan het Lam, na dat het gemest is? Waarom kooken wij de Visschen levendig? Waarom braaden wij den Oester, en waarom klopt ons hart niet van aandoening, als wij enkel uit gulzigheid alle deeze onnoozele en weerlooze Dieren, zo moordaadig pijnigen?

Aan de andere kant is het de Anatomisten niet te misgunnen, zo veel vermaak te scheppen in het bewonderen der Dierlijke lighaamen; daar zij er niet toe komen zonder de allermorfigste bewerkingen, en walgelijkste ftanken te moeten ondergaan: Wij zwijgen van den afkeer van doode lighaamen van onze Medebroederen; hoe veel geweld moeten zij niet aan zich zelven doen, eer zij het lighaam met het mes aanvallen, op welker weezen nog de laatfte doods trekken, en overblijfzels van die schrikkelijke verandering te leezen ftaan?

De allergrootfte Wijsgeeren, de allerzinnelijkfte Mannen, hebben echter alle deeze kleinigheden veragt, om diep in te dringen in de geheimenisfen der Natuur; en te regte heeft GALENUS gezegt, dat hij met de veelvuldige *ontleedkundige* ontdekkingen, grooter eer aan GOD toegebragt had, en om zo te spreeken, prijselijker loffangen had toegewijd, dan alle de Priesters te zaamen met het offeren van duizenden Stieren en ander Vee, onder het geschal van allerlei speeltuigen.

ONTMANDE, zie CASTRAAT en LUBBEN.

ONTOLOGIA, is de Wetenschap of leere van het weezen als weezen beschouwt. Zij verschaft grondbeginzelen aan alle de deelen van de Wijsbegeerte, en zelfs aan alle de Wetenschappen.

ONTPLOFFING, zie DETONATIO.

ONTSTEEKING DER INGEWANDEN, zie MAAG-ONTSTEEKING.

ONTSTEEKINGE, *Inflammatio*; dat is als of het was eene ontfteekinge van vuur, is overgebragt op ons lighaam; om dat, wanneer eenig deel van ons lighaam hier door aangedaan word, voor al het vel, het zelve niet alleenlijk rood en gloejend van koleur, maar heet word, even als of er vuur bij kwam.

De roodheid komt af van de roode, dat is grovere bloedbollen, die gedreeven worden in zulke naauwe vaten, daar anders niet als wei, of waterachtig dat is *lijmphatisch* bloed doorloopt. Hier van daan is er altoos zwellinge bij, en klopping, om dat de flagaderen gedrukt wordende, haare bonfing doen gewaar worden.

Alle deelen van ons lighaam, uit bloedvaten beftaande, en zodanige zijn bijna allen, de tanden en het gebeente uitgezonderd, welke laatfte even wel met duizende vaten doorweeven zijn; alle deelen zeg ik van ons lighaam, zijn derhalven aan deeze kwaale onderhevig; de zachtere nochtans eerder dan de hardere, allermeeft de longen, het gedarmte, het vel, en daar na de hersfenen.

Deeze *ontfteeking* gering zijnde; geeft niet veel ongemak; dog groot weezende van omtrek, of gelegen op plaatzen daar veele zenuwen loopen, zwaare pijn en koorts, dat is eene verfnelde harts-beweeging.

De koorts toenemende, word de *ontfteeking* groeter, pijnlijker; en niet ontbonden wordende, gaat al het ontftookene over in koud vuur, of verzweering. Daarom geeft pleuris of longontfteeking zo dikwils teering; en die van de lever, verzweeringen die uitwendig doorbeken, of in den buik enz.

De uitwendige gaan eerder over in koud vuur, of geheele verfterving.

Wanneer eenig kliergestel aangedaan word door *ontfteeking*, en dezelve niet geheel en al verdwijnt, of opgeloft word, volgt er dikwerf een knoeftgezwel, gelijk veeltijds aan de ballen in Mannen waargenoomen word.

Het is hier de plaats niet te onderzoeken, of alle *ontfteeking*, eerft eene obftructie of verftoptheid voor af heeft. Dit zijn alleenlijk bedenkingen der Geneesheeren meeft voor het school geschikt; wij verwijzen daarom den Leezer naar de bondige regelen van den groote BOERHAAVE door den BARON VAN SWIETEN breedvoerig uitgelegd, naar STAHL, en anderen. Ijder een heeft getracht de kwaale uit te leggen, en verftaanbaar te maaken, voor al, om de van ouds aangepreezen geneesmiddelen op redelijke gronden te doen fteunen. Het zekerfte is te zeggen, dat wij niet recht weeten hoe ontfteekinge gebooren word; want een obftructie te ftellen als de eenige oorzaak, schijnt niet met alle de toevallen te ftrooken.

De oorzaaken zijn zo menigvuldig, dat men ze bijna niet opnoemen kan; veele zijn uitwendig, als wrijving, ftooting, kneuzing, rekking, branding, enz.; veelen hangen af van beknelling, anderen van vergiften, als het ftceken van Vliegen, Wespen, Scorpioenen, Adders; anderen van vergift 't welk het bloed als bederft, gelijk Mazelen, Pokjes, Rotkoortsen enz; alle welke bijzondere toevallen uit een grondbeginzel niet konnen opgeloft worden, en ook niet dezelfde geneesinge vereischen.

Want of schoon aderlaating in Pleuris, Kolijk, Verftropte-breuken en dergelijken, zeer nuttig en noodzaakelijk is, is zij schadelijk in Rotkoortsen en dergelijken. Het is derhalven noodzaakelijk, dat de Geneesheeren den aart van ijder ontfteeking na spooren, en op ijder afzonderlijk regels ter geneezing toepasfen. En vooral letten op de uitwerkzelen van vergiften, of toevallen die er aan gelijk zijn.

Wij raaden den Leezer de ziektens op hunne Letter na te zien, of op de deelen, om dat wij bij ijder de behandeling en geneezing gevoegd hebben.

ONTSTEEKINGS-MIDDELEN; in het vorige artijkel duidelijk gehandelt zijnde, over den aart der *ontfteekingen*, en de oorzaaken daar van, zo zullen we nu nog kortelijk eenige middelen aan de hand geeven, tegen de uitwendige ontfteekingen, welke of van zelf of door belediging van eenig lid of deel des lighaams ontftaan zijn.

De kentekenen van eene *ontfteeking*, zijn opgezwollenheid van het lijdende deel, rodigheid, hitte, pijn, fterke klopping en spanning; doch de *ontfteeking* kan grooter of kleiner, en meer of minder gevaarlijk zijn; en waar bij ook wel een koorts koomt, als ze groot is; zijnde die welke aan de oogen, keel, Mannelijke en Vrouwelijke schaamdeelen, en de zaamenvoegingen der leden komt, 't gevaarlijkft, en moeijelijkft te geneesen.

Alle *ontfteekingen* hebben drieërlei uitgangen, ze worden; 1. ontbonden of verdeelt door bekwaame middelen, en aderlaten; of 2. als ze niet verdeelt konnen worden, gaan ze over tot ettermaaking, welke men als dan door goede middelen moet tragten te bevorderen; of 3. als dit ook niet gelukken wil, veranderen ze in

een

een hard ſteenagtig gezwel, of in een kankeragtig gezweer, op dezelfde wijze als in het artijkel GEZWEL *pag.* 873; en worden ook op dergelijke wijze geneezen als 't begin van een gezwel met *onſteeking*: Zijnde inzonderheid, voor eerst om de *onſteeking* te verdeelen, indien het geſchieden kan, nuttig de volgende dingen, als *vlierbloemen*, *roode-rooſen*, *weegbree*, *nagtſchaje*, *groot huislook*, *roggen- of weiten-meel*, *brood-kruim*, *ſaffraan*, *camfer*, *vlier-azijn*, *rooſen-azijn*, *roode wrange wijn*, *water van weegbree*, *van rooſen*, *van nagtſchaije*, *van Kikvorſchen-zaad*; van welke dingen men gemengde pappen of ſtoovingen maakt, die men oplegt.

Hier nevens is eene *aderlating* nuttig en nodig, inzonderheid als de *ontſteeking* groot en zeer pijnlijk is, zijnde hier de zweetmiddelen ook van veel dienst; waarnevens voor al ook een goede levens-regel in eeten en drinken enz., moet onderhouden worden.

Doch als de *ontſteeking* niet kan ontbonden worden, maar toeneemt, en door ſterke klopping aantoont, dat ze zich tot een ettermaaking zet; gelijk noodzakelijk moet gebeuren, als het gezwel door een ſplinter enz. ontſtaan en dezelve daarin gebleeven is, of bij kneuſingen enz., dan moet men rijpende en ettermakende-middelen, en vervolgens, als 't gezwel open is, zuiverende en heelende middelen gebruiken; zo als in 't artijkel Gezwel aangeweezen is. Zie ook INFLAMMATIO.

ONTVANGENISSE, zie ONTFANGENISSE.

ONTVELLING, zie BLIK-AARS, EXCORIATIO en INTERTRIGO.

ONTVLAMMING, zie DEFLAGRATIO.

ONTWERP, in 't latijn *Ichnographia*, *Delineatio*; is een kunstwoord 't welk in de Bouwkunst, zo wel als bij de Schilders gebruikt word, om daar mede een eerſte ſchets te betekenen, waar na zij hun voorgenoomen werk inrichten.

ONTWRIGTING, *Ontleding*; in 't latijn *Luxatio*. Dezelve word onderſcheiden voornamelijk in twee zoorten; als 1. in *geheele ontwrigting des lids*, (*dislocatio*,) daar het hoofd geheel uit zijn natuurlijke plaats gebragt is; en in *gedeeltelijke ontwrigting* (*ſubluxatio*) daar het lid maar een weinig te gelijk met de peeſen verdraait of uitgeweeken is; aangaande deeze laatſte, zie 't artijkel LEEDEN-VERSTUIKING; maar wat de geheele *ontwrigting* betreft, die ook weder in twee zoorten als zonder of met een *wonde*, onderſcheiden word; deeze is veel bezwaarlijker te herſtellen, en hier toe word een bekaam *Chirurgus* of Ledenzetter vereischt: Doch de *ontwrigting der heupen*, veroorzaakt door uitwendig geweld, en wel meestijds door vallen op de heupen, kan nooit of zeer zelden herſtelt worden, zo dat de Lijder altoos kreupel en met een ſtok of kruk gaan moet.

ONVERBIDDELIJK; *dat niet te beweegen is*. De Wetten zijn *onverbiddelijk* en doof; het is een hard en *onverbiddelijk* Mensch, enz.

ONVERBREEKELIJK, iets dat niet kan verbroken nog ontbonden worden; van dien aart is het Huwelijk, 't welk men, ſchoon oneigenlijk een *onverbreekelijke* verbintenisſe noemt; dewijl er gevallen zijn, dat het door den waereldlijken Rechter word geſchieden.

ONVERDRAAGELIJK of *Ondraaglijk*, verſtaat men door, iets dat niet te verdraagen is. Het word ten aanzien van Menſchen en Zaaken beide, gebruikt. Het juk der tijrannij word *onverdraagelijk*, na maate het meer en meer toeknelt. Dat Mensch maakt zich *onverdragelijk* door zijn laffe en zouteloose boerterijen. Met veel verſtand maakt men zich in de gezelſchappen *onverdragelijk*, wanneer men zulks alle ogenblikken wil doen blijken. Met bekwaamheden en deugden, maakt men zich in de zamenleeving door geringe gebreeken, doch die zich onophoudelijk doen gevoelen, *onverdraagelijk*. Indien men zich niet met vlijt en goeden ernst toelegt, om het gewigt der meerderheid dat wij boven anderen hebben, zo veel doenlijk is te verligten, word het wel dra voor hun *onverdraagelijk*.

ONVERDRAAGZAAM; in 't latijn *Intolerantia*. Door het woord *onverdraagzaam*; word gemeenlijk die wilde woeste drift verſtaan, welke aanſpoort om de zulken die ten aanzien van de Godsdienst dwaalen, te haaten en te vervolgen. Doch om geen twee zeer onderſcheidene zaaken, onder elkanderen te verwarren, moet men twee takken van *onverdraagzaamheid* onderſcheiden, namelijk eene *Kerkelijke* en eene *Burgerlijke*.

De *Kerkelijke onverdraagzaamheid* beſtaat, om alle zodanige Godsdienst, welke verſcheiden is van die, welke zij belijd voor valsch en onregtzinnig te houden, en zonder door eenige Menſchen vrees, eerbied voor de Wethouderſchap en zelfs levensgevaar, weerhouden te worden, zulks in het openbaar te verkondigen. Het is geenzints van dit Heldendom, 't welk in alle de eeuwen der Kerk zo veele Martelaaren heeft voortgebragt, dat wij voorneemens zijn te handelen.

De *Burgerlijke onverdraagzaamheid* beſtaat, om de zulken, die op een andere wijze van God en zijnen dienst denken dan wij, door allerhande geweldige middelen te vervolgen.

Het is de *onverdraagzaamheid*, onder dit laatſte oogpunt beſchouwd, die wij een weinig nader zullen ontvouwen, en derzelver ondeugende grondbeginzelen aantoonen.

Eenige weinige Schriftuur-texten en aanhaalingen uit Kerkvaders, zullen voldoen om te betoogen, dat de *Onverdraagzaame* in deeze laatſte zin genoomen, een ondeugend Mensch, ſlegt Christen, gevaarlijk Onderdaan, godloos Staatkundige en gevaarlijk Medeburger is.

Tertullianus in *Apolog. ad Scapul.* zegt. *Humani juris & naturalis potestatis eſt unicuique quod putaverit, colere; nec alii obest aut prodest alterius religio. Sed nec religionis eſt cogere religionem quæ ſponte ſuſcipi debeat, non vi; cum & hoſtiæ ab animo lubenti expostulentur.*

Dit was 't geen de zwakke en vervolgde Christenen aan de Afgoden-dienaars voorbielden, die hun met geweld na de voeten der Altaaren ſleepten.

Het is ondeugend de Godsdienst aan de haatelijke toerekeningen van geweld, hardheid, onrechtvaardigheid en ongezelligheid bloot te ſtellen, ja zelfs in het voornemen, van er de zulken die er ongelukkelijk van zijn afgeweeken, weder bij te brengen.

De geest kan niet berusten, dan in 't geen hem waarheid ſchijnt te zijn; het hart kan niet beminnen, dan 't geen hem goed toelijkent. Het geweld zal van de Mensch een Huichelaar maaken, indien hij zwak is; een Martelaar, indien hij moed bezit. Zwak of moedig, zal hij het onregt der vervolging gevoelen en er zich over verontweerdigen.

De onderrichting, overtuiging en gebeden, zijn alleen

leen de wettige middelen om den Godsdienst uittebreiden.

Alle zodanige middelen, die haat, verontweerdiging en veragting verwekken, als mede de zulken die hartstochten ontfonken of eigen belang in't oog hebben; zijn godloos en ondeugend.

Alle middelen die de natuurlijke banden los fcheuren, en de Ouders van de Kinders, de Broeders van de Broeders en de Susters van de Susters verwijderen; zijn ondeugend.

Alle Middelen welke hellen om de vrede onder de Menfchen te verbannen, de Volkeren tegens malkanderen in 't harnas te jaagen en menfchen-bloed te plengen; zijn ondeugend en godloos.

Het is allerondeugenst, aan't Geweeten, die algemeene richtfnoer der daaden, wetten te willen voorfchrijven; men moet die verlichten en niet bedwingen.

De Menfchen die zich ter goeder trouw bedriegen, zijn te beklaagen, nimmer te ftraffen.

Men moet geen Menfchen om hun geloof kwellen, maar er het oordeel van aan God overlaaten.

Indien men de band van zaamenleeving met de zodanige verbreekt welke men Godloos noemt, zal men verpligt zijn alle ommegang te ftaaken, met die welke men gierig, ontuchtig, hoveerdig, ondeugend enz. noemt. Deeze breuk, zal men andere aanraaden, en dus zullen drie of vier *Onverdraagzaamen* voldoende zijn, om de gantfche zamenleving te ftooren en te verbreeken.

Indien men zich kan toelaaten een haair uit te rukken aan de geene die anders denken dan wij, is men ook in ftaat de magt daar toe hebbende, om hem geheel te bederven, en zulks om dat de onrechtvaardigheid geene paalen kent. Of het eigen belang, of de dweeperij, of wel de omftandigheid zal het min of meerdere kwaad beftieren, 't welk men zich ten aanzien van de zulken zal toelaaten.

Indien een ongeloovig Vorst aan Zendelingen van een *onverdraagzaame* Godsdienst vroeg, hoedanig hij met de geene handelt die er niet aan gelooven, zouden zij een haatelijke zaak moeten belijden, liegen, of wel een fchandelijk ftilzwijgen houden.

Wat geboodde Zaligmaaker aan zijne Discipelen, doen hij hun uitzond om zijn Koningrijk te verkondigen? was het om te dooden, of te fterven? te vervolgen, of te lijden.

Den Apostel Paulus fchreef aan de Thesfalonicenfers: *Indien iemand onze woorden niet gehoorzaam en is, houd hem niet als eenen Vijand, maar vermaant hem als eenen Broeder.* Doet gij zulks ook gij *Onverdraagzaamen*?

Indien uwe gevoelens uw wettigen om mij te haaten, waarom zouden mijne gevoelens mij dan niet insgelijks het regt geeven om uw te haaten?

Indien gij roept, ik ben het dien de waarheid aan mijne zijde heeft, zo zal ik al zo fterk roepen als gij, hier is het dat de waarheid huisvest; doch ik zal er bijvoegen, wat legt er aan geleegen wie zich van ons beiden bedriegt, als de vrede maar tusfchen ons heerscht? Indien ik blind ben, moet gij dan een blinde in zijn weezen laan?

Indien een *Onverdraagzaame*, onbewimpelt verklaarde wat hij eigenlijk is; denk ik dat er geen hoek van den aardbodem weezen zoude, die niet voor hem geflooten waare: En waar is de Verftandige die aan een oord zou durven landen, het welk door de *Onverdraagzaame* word bewoond?

Men leest in Origines, in Minut. Felix, in de Kerkvaders der drie eerfte eeuwen: De *Godsdienst werkt door overtuiging en laat zich niet gebieden. De Mensch moet vrij zijn in de keuze van zijne Godsdienstpleeging; de Vervolger doet zijn* God *haaten; de Vervolger lastert zijn Godsdienst.* Zegt mij hebben de onwetenheid en 't bedrog, zodanige ftelregels kunnen voortbrengen?

Daar zijn omftandigheden en gevallen, waar in men alzo fterk van de dwaaling overtuigd is, als van de waarheid. Zulks kan niet betwist worden, dan door de geene die nimmer wezenlijk gedwaalt hebben.

Indien uwe waarheid mij veroordeelt, zo zal mijne dwaaling die ik voor waarheid houde, uw insgelijks veroordeelen.

Houd op om geweld te pleegen, of houd op om het geweld aan Heidenen en Turken te verwijten.

Wanneer gij uw Broeder haat, en dat gij de haat aan uw Naasten voorpreekt, word gij dan door Gods geest beftiert; zeg *Onverdraagzaame*?

De Zaligmaaker heeft gezegt: *Mijn Koningrijk en is niet van deeze waereld*; en gij zijn Discipel, wilt geweldenarij over die waereld voeren!

Hij heeft gezegt: *Leert van mij dat ik needrig ben en zagtmoedig van harten*; zijt gij in navolging van uwen grooten Meester, nedrig en zagtmoedig van harten?

Hij heeft gezegt: *Zalig zijn de zagtmoedige, de barmhartige, de vreedzaame.* Onderzoek uw geweeten, en ziet of gij die zeege-fpreuk verdient; zijt gij zagtmoedig, barmhartig en vreedzaam?

Hij heeft gezgt: *Indien men uw vervolgt, zo vlied*; en gij verjaagt de geene die uw laaten fpreeken, en die niet anders van uw vergen, dan in vreede naast uw te weiden.

Hij heeft gezegt: *Gij zoud willen hebben, dat ik vijer van den Hemel op uwe Vijanden deed nederdaalen; gij en weet niet van hoedanigen geest gij zijt*; en ik herhaale zulks met dien Vreedevorst; *Onverdraagzaamen*, gij weet niet, van hoedanigen geest gij beftiert word.

Hoort de zagtaartige Apostel Johannes: *Mijne Kinderkens* (zegt hij) *hebt malkanderen lief.*

Athanasius. *Indien zij vervolgen, verftrekt zulks alleen tot een voldoenende blijk dat zij* God *niet vreezen. Het is't eigenaartige van den Godsdienst, niet om te dwingen, maar om in navolging van den Heiland, die aan een ieder de vrijheid liet hem te volgen, te overtuigen. Dog wat de Duivel betrof, dewijl die geen waarheid en kent, zo koomt hij met hakmesfen en bijlen.*

Chrijsosthomus. Jesus Christus *vraagt aan zijne Discipelen of zij met hem willen gaan; om dat zulks de woorden moeten zijn, van de geene die geen geweld en pleegt.*

Salvianus. *Die Menfchen doolen, egter zonder het te weeten. Zij bedriegen zich onder ons, maar zij bedriegen zich niet onder hun. Zij fchatten zich even rechtzinnig als zij ons Ketters noemen. 't Geen zij ten onzen opzichte zijn, zijn wij ook bij haar; zij doolen, maar met een goed inzicht. Wat zal hun toekoomend lot zijn? daar is niemand dan de opperfte Rechter die zulks weet. Intusfchen, verdraagt hij ze.*

Augustinus. *Dat de zulken uw mishandelen, aan wien het onbekend is met wat moeite men de waarheid vind, en hoe bezwaarlijk het is, om zich voor dooling te wagten. Dat de zulken uw mishandelen, die niet weeten hoe zeer men moet zugten en kermen om iets van* God *te bevatten.*

Dat de zulken uw mishandelen, die niet in dwaaling zijn gevallen.

HILARIUS. *Gij bedient uw van dwang, in een zaak alwaar enkel reden moet plaats vinden; gij gebruikt gewelt, daar enkel licht noodig is.*

De Inſtellingen van Paus CLEMENT. *De Heiland heeft aan de Menſchen het gebruik van hun vrije wil gelaaten, dezelve met geen tijdelijke dood ſtraffende, maar hun in het toekoomende leeven dagvaardende, om er rekenſchap van hunne daaden te geeven.*

De Vaders van een Concilie te Toledo. *Pleeg aan niemand het minſte geweld, om hen tot het Geloof te brengen; want* GOD *bewijst barmhartigheid aan wien hij wil, en verſtokt het hart van die geene welke het zijn welbehaagen is.*

Men zoude gantſche Boekdeelen met dusdanige aanhaalingen kunnen vullen, die maar al te zeer bij de Chriſtenen van onzen tijd in vergetelheid zijn geraakt.

De H. MARTINUS had geduurende zijn gantſche leeftijd berouw, met Vervolgers van Ketteren omgegaan te hebben.

Alle Menſchen van verſtand hebben het geweld afgekeurt, 't welk Keizer JUSTINIANUS ten aanzien van de Samaritaanen gepleegt heeft.

De Schrijvers welke ſtraffende wetten teegens het ongeloof hebben aangeraaden, zijn verfoeit geworden.

Welk is de weg van de menſchelijkheid? Is het die van de Vervolger welke ſlaat, of wel die van de Vervolgde welke zich beklaagt?

Indien een ongeloovig Vorst, een onbetwistelijk regt van gehoorzaamheid op zijn Onderdaan heeft; dan heeft ook een ongeloovig Onderdaan een onbetwistelijk regt op de beſcherming van zijn Vorst. Zulks is een wederzijdſche verplichting.

Indien een Vorst zegt, dat een ongeloovig Onderdaan onweerdig is te leeven, ſtaat het dan ook niet te vreezen dat de Onderdaan zegge, dat de ongeloovige Vorst onweerdig is te heerſchen? *Onverdraagzaamen*, beſchouw de gevolgen van uwe gruwelijke grondbeginzels en ſchrik er van. Menſchen dien ik beminne, hoedanig ook uwe gevoelens moogen zijn; het is voor uw dat ik deeze gedagten verzaamelt hebbe, dien ik uw lieden ſmeeke te overdenken. Overdenkt ze met aandagt, en gij zult van een allerverſchikkelijkst Sijstema afſtand doen, 't welk geen de minſte overeenkoomst heeft met de opregtheid van geest, nog goedheid van hart.

Bewerkt uw zaligheid. Bid voor de mijne, en denkt dat al 't geen gij uw behalven dat zult toelaaten, een afſchuwelijke onrechtvaardigheid is in de oogen van GOD en in die der Menſchen.

ONVERDRAAGZAAME, *Intolerant. Onverdraagzaame* of Vervolger is een zodanige, die vergeet dat de Mensch zijn 's gelijken is, en hem als een verwoestend Dier behandelt, alleen om dat hij met hem in gevoelens verſchilt. De Godsdienst verſtrekt tot dekmantel aan die wreede dwingelandije; waar van het uitwerkzel is, geen manier van denken met de zijne verſchillende, te kunnen dulden of verdraagen, terwijl derzelver waare oorſprong in de verblindheid, trotsheid, verdorvenheid en ondeugenheid van het menſchelijke hart moet gezogt worden. Die ondeugenheid is zo verregaande, dat elk geletterd Man die door zijne geleerde Schriften de waereld zoekt dienst te doen, onophoudelijk GOD moet bidden om hem bij de *Onverdraagzaamen* genade te doen vinden; een enkele ſtelling hoe onverſchillig ook, ja deugdzaam in zich zelven, dog tegens zijn Sijstema ſtrijdende, zal voldoen om hem zijn leeven lang te vervolgen. Doorgaans ziet men ook dat de *Onverdraagzaamen* de diepſte kennis nog geleertheid niet ten deele hebben; en de allerijverigſten, zijn veeltijds de deugdzaamſte niet; maar de Souverein moet alle vreedzaame Inwooneren voor goede Onderdaanen houden. Een enkele is onze Leermeester, te weeten JESUS CHRISTUS, en wij zijn alle Broeders, zegt de Heilige Schrift.

De *Onverdraagzaame* moet in alle Rijken en Staaten als een Mensch aangemerkt worden, die zijn verſtand en de voorſchriften zijner Godsdienst aan zijn hoogmoed en verwaantheid opoffert; het is de Vermetele welke denkt dat de Arke door zijne handen moet onderſchraagt worden; bijna altoos is het een Man zonder weezenlijke Godsvrugt, en aan wien het gemakkelijker valt te ijveren, dan door het betragten van goede zeden en Chriſtelijke deugden voor te lichten. Zie ook ONVERDRAAGZAAM en VERDRAAGZAAM.

ONVERGEEFLIJK, zie ONVERSCHOONLIJK.

ONVERMOGEND; *Behoeftig*; betekend een Menſch die in 't midden van zijn s' gelijken, welke met een praal die hem beledigt, alle de mooglijke overvloed genieten, gebrek aan de allernoodzaakelijkſte dingen van het leven heeft. Eene der moeijelijke gevolgen van de kwaade beſtiering, is de zamenleeving in twee Claſſen van Menſchen te verdeelen, waar van de eene in overvloed en de andere in elende en gebrek leeft. De *behoeftigheid* is geen ondeugd, zij is erger. De ondeugdzaame word met een blij gelaat ontfangen, en men ontvlied de *Behoeftige*. Men ziet hem nimmer dan met een opene uitgeſtrekte hand. Onder de Wilden zijn geene *Behoeftigen*.

ONVERMOGEN (MANNELIJK); zie IMPOTENTIA.

ONVERSCHILLIGHEID, is die geruſte toeſtand van de ziel ten aanzien van een onderwerp, dat zij niet begeert, en ook niet afkeerig van is, en welkers genieting haar niet meer aandoet, als er de ontbeering van op haar zoude te weegebrengen.

De *onverſchilligheid* brengt niet altoos werkeloosheid voort. Bij gebrek van eigen belang en ſmaak, volgt men vreemde indrukzelen, en men houd zich met zaaken bezig, wiens goede of kwaade uitkomſt in zich zelven ten eenemaalen onverſchillig is.

De *Onverſchilligheid* kan uit drie verſcheidene oorſprongen voortkoomen; namelijk door de natuur door de reden en door 't geloof; Gevoegelijk kan men haar ook verdeelen in Natuurlijke, Wijsgeerige en Godsdienſtige *onverſchilligheid*.

De natuurlijke *onverſchilligheid* is de uitwerking van een koud *temperament* of geſtel. Met groove zintuigen, verdikt bloed, waakt men niet in 't midden van de wezens der natuur die ons omringen, maar men ſluimert; men ontvangt er geen andere dan kwuinende indrukzelen van; men blijft *onverſchillig* en dom. Intusſchen heeft misſchien de wijsgeerige *onverſchilligheid*, geen andere grondoorzaak dan deeze.

Indien de Menſch met oplettenheid zijn eigen aart en die der voorwerpen welke rondsom hem zijn, beſchouwd; indien hij tot het voorleedene te rugtreed, en geen beter hoop ten aanzien van 't toekoomende veſtigd; vermerkt hij ras dat het geluk aan deeze kant van de eeuwigheid, niets anders dan een hersſenſchim en ijdele ver-

verbeelding is. Hij verkoelt als dan in het najaagen van zijne begeertens en zegt tot zich zelven; *nil admirari prope res eſt una, Numici, ſolaque, quæ poſſit facere & ſervare beatum*; NUMICIUS, daar is geen wezenlijk goed dan de ruſt, die door de *onverſchilligheid* word voortgebragt.

De wijsgeerige *onverſchilligheid*, heeft drie voornaame onderwerpen; de roem, de fortuin en het leven. Dat een zodanige die na deeze *onverſchilligheid* haakt, zich onderzoeke en beoordeele. Vreeſt hij in vergetelheid te koomen? gebrek te lijden? te ſterven? O! wat bedriegt hij zich als dan; hij denkt vrij te zijn, doch hij is een ſlaaf. De groote hersſenſchimmen verleiden en kwellen hem nog.

De wijsgeerige *onverſchilligheid*, is weinig anders van de godsdienſtige onderſcheiden, dan alleen door de beweegreden. De Wijsgeer is *onverſchillig* ten aanzien der voorwerpen van het leven, om dat hij ze veragt; de Godsdienſtige Menſch, om dat hij voor zijn geringe Offerhanden, een onmeetbaare vergelding verwagt.

Indien de natuurlijke, wijsgeerige of godsdienſtige *onverſchilligheid* te verre gaat en binnen geen behoorlijke paalen is beperkt, verſlapt ja verbreekt zij de allerheiligſte banden. Men is geen oplettende Vader, geen tedere Moeder, geen Vriend, geen Minnaar, geen Echtgenoot meer. Men is voor alles *onverſchillig*. Men is niets, of men is een ſteen.

ONVERSCHOONLIJK, ONVERGEEFLIJK. Men zegt eene daad is *onverſchoonlijk*; 't welk wil zeggen, dat er geen vergiffenisſe voor dezelve is. Het ſchijnt dat de Menſchen die uit onvolmaaktheden zijn zamengeſteld, aan ontallige zwakheden onderworpen, met gebreken vervuld, ſtrenger dan God zelven in hunne oordeelen zijn. Daar is geen *onverſchoonlijke, onvergeeflijke* misdaad bij God. Daar zijn er van dien aart welke de Menſchen nimmer verſchoonen. Een zulke die er eens met bezoeteld is, blijft er voor altoos mede beſmet.

ONVERTZAAGTHEID. De *onverzaagtheid* is een buitengemeene ſterkte der ziel, welke haar boven de ontroeringen en aandoeningen verheft, die 't gezicht van groote gevaaren, in haar zouden kunnen verwekken en te wege brengen; en het is door die ſterkte, dat de Helden, in de allervreemdſte en ſchrikkelijkſte gevaaren in een geruſte geſteldheid blijven, en het vrije en onbelemmerde gebruik hunner reden behouden.

Dikwils is er tuſſchen een *onvertzaagd* Menſch en een zulke die woedend is, geen zichtbaar onderſchied dan alleen de oorzaak die hun bezield. Deeze zal om beuzelachtige goederen, ingebeelde eertijtelen, die men door een enkele begeerte nog te duur zoude koopen; zijne vermaaken, zijn ruſt, ja zijn leven zelve opofferen. De andere in tegendeel, kent de waarde van zijne beſtaanbaarheid, de bekoorlijkheden van 't vermaak en de zoetigheden der ruſt; hij zal er echter van afſtaan om de gevaaren, de ſmarten en de dood zelven te trotſeeren, wanneer de rechtveerdigheid en zijnen plicht hem zulks gebieden; maar nimmer zal hij er ook van afſtaan, dan tot die prijs. Zijn deugd is hem dierbaarder dan zijn leven, zijne vermaaken, en zijn ruſt; maar het is ook 't eenigſte voordeel, 't welk hij boven die alle verkieſt.

Een dienſtig middel om de onverzaagtheid te verdubbelen, is een deugdzaam Menſch te zijn. Wanneer het geweten uw een zoete geruſtheid verſchaft, over het lot van 't toekoomende leven; zult gij er veel geneigder door zijn, om indien het nodig is tot beſcherming van uw Altaaren en Haardſteeden, dit ſterfelijke leven op te offeren. *In een Veldſlag*, zegt XENOPHON, *hebben de zulken die 't meeſt de Goden vreeſen, 't minſte vrees voor de Menſchen.*

Om de Dood niet te vreeſen, moet men zeer zuiver van zeden zijn, of wel een Schurk die ten eenemaalen door de hebbelijkheid om misdaanden te pleegen, is verblind. Zie daar twee middelen om het gevaar niet te ontvlieden; kieſt.

ONVOLMAAKT, *Onvolkoomen*; verſtaat men eene zaak door, waar aan iets ontbreekt. Dus is een werk onvolmaakt, wanneer men er eenig gebrek in beſpeurt, of dat het nog niet is voltooit. Een Boek is *onvolkoomen*, wanneer er een blad aan ontbreekt, enz.

ONVOLMAAKTE BLOM, zie IMPERFECTUS FLOS.

ONVRUGTBAAR, *Onvrugtbaarheid*. Gelijk er geene gelukkiger, nog voor de Menſchen in het bijzonder nog voor de Zaamenleeving in het algemeen, geſchikter ſtaat is dan van Gehuwden, zo is er geene zo akelig nog onaangenaam dan onvruchtbaar te zijn. De liefde met alle haare treken, alle de Cupido's en de lonken van Venus, zo dartel afgeſchilderd door de Poëten en Romanſchrijvers, geeven zo veel vergenoegen, nog zo veel vreugde niet, als een ſpraakeloos dog lachgend Kind, aan den Vader of Moeder verſchaft. Hoe genoeglijk ſpeelt een afgeſloofd Werkman, als hij s'avonds van zijnen arbeid koomt met zijn teder Kind; al zijne zorgen, al zijn kommer, al zijne vermoeidheid zijn vergeeten, als het lieve Wicht hem toelacht? Ik zwijge de vermaaken, welke eene rechtſchaapene Moeder geniet, als zij het weerloos Kind, redt, ſtreelt, zoogt! wie kan dan gelukkig zijn als bij Kinderen miſt? Wie moet niet treuren, en over de *onvruchtbaarheid* klaagen als hij zijn lot met dat van anderen vergelijkt? Zo hoog geſchat, zo eerwaardig als de naamen van Vader en Moeder gehouden worden, zo veracht, zo hoonend zijn die van *onvruchtbaarheid!* Ijder een wil haar overwinnen, ijder een de oorzaak uitroeijen; helaas! meeſt te vergeefſch. Het gebrek hangt niet af een en't zelfd beginzel, en de verſcheidenheid daar van is te groot, dan dat zij ligt beſchreeven kan worden. Wij zullen de voornaamſte aanhaalen, en met die der Mannen beginnen.

Onvrugtbaarheid in Mannen.

Eene volſtrekte, en ongeneeslijke oorzaak van deeze, is wanſchapenheid in de teeldeelen, welke wij overſtappen, om dat daar over onder HERMAPHRODITEN en MONSTERS, genoeg gezegd is.

Evenwel is het gemis van ballen geen bewijs van *onvruchtbaarheid*, wanneer een Man een baard heeft, en dezelve in zijne kindsheid, of naderhand niet ontnoomen zijn door lubbing, verſterving of dergelijke toevallen. Het gebeurt immers nog dikwerf, dat een bal in het hol des buiks blijft zitten, of wel beide te gelijk; in dit geval behoort men voor al te letten, op het geene in de eerſte kindsheid is waargenoomen.

Dog de uiterlijke deelen konnen natuurlijk weezen, en evenwel de Man *onvruchtbaar* zijn, wanneer hij in zijn jeugd van den ſteen geſneeden, eene fiſtel overhoud, tuſſchen de blaas en endeldarm.

Of wel om dat hij mannelijke jaaren bekoomen hebbende;

bende; zich door onwettige vermenging een druipert verworven heeft, gevolgd door eene vleesige uitwas in de waterweg, die het voorteelings vogt belet naar buiten te gaan, gelijk onder de menigvuldige gevallen een afgebeeld is, in de *Mem. de l'Acad. de Chirurgie Tom. I.*

Anderen hebben door dezelfde ziekte aangedaan, gezwollene en verharde ballen overgehouden, en zijn hier door *onvrugtbaar* geworden.

Een stoot, of ander ongelukkig toeval, heeft meer dan eens de ballen doen verharden, en onnut worden tot voortteeling.

Eene *waterbreuk* kan zo groot worden, dat het teel. lid geheel verschoolen ligt onder het vel, en den bijslaap belet: Dit kan door tijdige aftapping voorgekoomen, en derhalven geholpen worden.

Darmbreuken enkele of dubbele, konnen het zelfde veroorzaaken, en vereischen eenen goeden band. Dit middel helpt de meesten, althans in deeze dagen, nu die konst tot zo groot eene volkomenheid gebragt is.

Eene zeer groote oorzaak van *onvrugtbaarheid* in Mannen is *onmagt*; en deeze heeft zeer verschillende oorzaaken. 1. Uitgeput te zijn door geduurige venuskwaalen; 2. zelfbevlekking, die wel meest den onmagt te wege brengt; 3. afkeer, haat en ik weet niet welke; 4. een vadsig leven, 't geene teffens welluftig is, voor al, wanneer te groote dartele welluft hier bij koomt.

Een vroom, deugdzaam leven in onze eerste jeugd, een gemaatigd leven, geringe spijzen en een geduurig genoegen, maaken ons allerbekwaamst tot de *voortteeling*, wijn bederft haar; de geringe lieden, de Boeren en Predikanten zijn in ons land het meest met Kinderen gezegend. De Rijken voor al onder de Doopsgezinden zijn veeltijds kinderloos; voor al in de groote Koopsteden, daar de dartele welluft alles bederft; daar hebzucht en andere redenen, den band van het huwelijk maaken, en niet de liefde. Bedrieg U niet Lezer, als of ik hier de romanesque liefde verstond; ik bedoele die geneigdheid van het hart, die ons vereenigt, en geen afkeer maar min veroorzaakt.

De Schepper heeft de *voortteeling* met geneugtens gepaart, die ons dwingen om die plicht niet te vergeeten; stel dat gij er geene Kinderen mede bedoelt, stel dat gij geene genegenheid hebt voor Uwe wederhelft; zo is de bijslaap verfoejelijk, en walgelijk! Zal zij derhalven wettig, zal zij voldoende zijn, zo bemin eerst en leef gemaatigd, zo zult gij nimmer *onvrugtbaar* zijn.

Onvrugtbaarheid in Vrouwen.

In de Vrouwen is de wanschapenheid niet minder te beschuldigen, als eene onvoorkoomelijke oorzaak, dan in de Mannen.

Alles gelijk gesteld zijnde, als genegenheid, gezondheid van lighaam, een gemaatigd leven, enz. zo is de Vrouw aan meerdere toevalligheden onderworpen: Het Vruchtje moet niet slegts ontfangen worden, maar groeijen; het kan dus nog honderderlei beletzelen ontmoeten in de Lijfmoeder enz., die den voortgroei beletten.

Ook kan de bevruchting, onmogelijk worden door uitwendige toevalligheden; bij voorbeeld het maagdevlies kan geslooten zijn, of de lippen konnen toegroeijen of toegegroeid zijn, voor of na eene kraam die moejelijk geweest is. Daar kan een uitwas groeijen in de scheede, of aan den moeder-mond, die den Man niet toelaat; een steen, een zuiger kan de holte der lijfmoeder vullen; ook kan een Kind sterven, en ongebooren jaarenlang in de lijfmoeder blijven, en eene volgende bevruchting tegen houden. Eene ontsteeking kan alles doen in een groejen, de *eijerstokken* en *trompetten van fallopius*, gelijk dikwerf gebeurt, en dikwerf word die ontsteeking verkeerdelijk voor een kolijk aangezien.

De Lijfmoeder kan verharden, in knoestgezwellen enz. overgaan.

Behalven deeze, beletten dikwerf, zwaare uitzakkingen der lijfmoeder en scheede de bevruchting. Evenwel niet volstrekt altoos, gelijk wij met zeer veele voorbeelden zouden konnen bevestigen. Een zal genoeg zijn. VALISNIERI *delle sterclita, delle Donne Part. III. C. 1. Tom. 2. p.* 249. verhaalt, dat hij zelf het onechte Kind verloft hadde van eene zeer wulpsche Weduwe, die zich meende zonder gevolg te konnen vermaaken met een jongman, om dat zij eene uitzakking hadde, die als dan inbracht. Het draagen van schijven, ringen enz. belet de bevruchting niet; zo dat deeze werktuigen dienen konnen om het gebrek, anders zeer lastig, draagelijk te maaken.

Dubbele breuken hebben wel de verzaameling moejelijk, of onmoogelijk gemaakt, maar nooit de bevruchting belet. Deeze konnen dan even als die in Mannen, door banden opgehouden worden.

Een slegt levens gedrag, te groote wulpsheid en welluft, zijn in Vrouwen even als in Mannen, zekere redenen van *onvrugtbaarheid*.

In de bijslaaping zelve moet kuischheid plaats hebben, en wulpsche, dartele verzaamelingen vermijd worden; vooral als men meent, dat er reeds eene bevruchting plaats heeft; nooit zijn de Miskraamen menigvuldiger, dan wanneer men dit in den wind slaat.

Maar afkeer, is eene zeer groote hinder om Kinderen te gewinnen. Dit schijnt de rede, waar om zo veelen bij verwisseling van Mans, door een tweede huwelijk *vrugtbaar* of wel *onvrugtbaar* worden. Een geschikt huwelijk geveftigd op genegenheid, is het voornaamste middel, om in deeze gewenschte gevolgen van Kinderen te hebben, te slaagen.

Verfoejelijk onderwijlen is het Huwelijk van eene oude Vrouwe met een Jongman, en offchoon het door wetten niet kan verhinderd worden, behoorde de Rechter er zo veel mogelijk op te letten.

Daar beide Man en Vrouw gezond en welgemaakt zijn, is eene gemaatigde levenswijze en zeldzaame verzaameling, die natuurlijk en niet door dartele treken aangezet is, het zekerste middel om blijken te zien van zijne vruchtbaarheid.

Gij vraagt wat te gelooven zij van betoovering, als eene dikwils voorgewende oorzaak van *onvrugtbaarheid*? ik zal niet zeggen, 't gene VALISNIERI er van zegt, --- *non voglio parlar d'una cosa, che fantamente credo, ma non intendo. Ib. p.* 254. *Cap. XX.* --- " ik wil niet „ spreeken van eene zaak, die ik heilig geloof, maar niet „ begrijpe". Voor mij ik geloof ze in het geheel niet, maar houde het daar voor; dat wij ons zelven betoveren en onbekwaam maaken, door overdaad, haat en afkeer.

In het algemeen, stellen de Rechtsgeleerden voornaamelijk die de natuur niet veel onderzogt hebben, dat de Veelwijverije daarom geoorloofd zijn moet, om dat een Man meer dan eene Vrouwe bevruchten kan, binnen 9 maanden; 't geene bij enkelen waar kan zijn, dog in het algemeen houd deeze waarneeming geen steek, want de Sultan heeft zo veele Kinderen niet gehad bij alle

alle zijne Wijven teffens, als de overledene Keizer bij de Koninginne van Hongarijen de Groote MARIA THEREZIA. Het is niet zeldzaam in ons land in een Huisgezin van 10 tot 20 kinderen bij dezelfde Ouders gebooren te zien; wanneer vindt men zulke voorbeelden in evenredigheid in het Ooſten? Zie POLIJGAMIE.

ONWEER, noemt men wanneer de lucht ontſtelt en onſtuimig is; 't zij dat zulks veroorzaakt worde, door zwaare winden, orkaanen of wel door donder, blixem, hagel, geweldige ſtortreegens enz., die ook veeltijds wel met malkanderen gepaart gaan, en niet zelden veel nadeel aan den Landbouw en Scheepvaart toebrengen. Deeze *onweeren* zijn niet alleen natuurlijk, maar brengen ook dikwerf groote voordeelen aan, en ſchijnen inzonderheid geſchikt, om de lucht van allerlei kwaade en overtollige dampen te zuiveren, tot onderhoudinge der gezondheid en welvaart van Menſchen, Beesten en Planten. Zie voorts op de bijzondere artijkels, van BLIXEM, DONDER, STORM, WIND enz.

Het *onweer* en wel inzonderheid de donder-buijen, welk gelijk wij 't rede hebben aangemerkt, tot zuivering der lucht dient; geeft maar al te dikwerf gelegenheid om Menſchen aan te treffen, welke deeze gewoonlijke verſchijnzelen, met de grootſte bekommerheid te gemoet zien of ondervinden, en door zekeren vrees gedreeven worden, welke ons niet onverſchillig kan laaten, om te onderzoeken of zij onbetaamlijk, dan of zij op billijke reden gegrond zij.

Deeze vrees kan dikwerf beſchouwd worden als een natuurlijk gebrek, als een erfziekte, die niet gemaklijk geneezen kan worden. Bij menſchen van die geſteldheid, kan geen redeneeren baaten. Zij zweeten van angst en moeten zelfs haar eigen gedrag veroordelen. Zulke Menſchen konnen wel beklaagd, maar, in dit geval, niet ligt verbeterd worden. Ik begeer ook niet, dat men alle vrees bij zwaar *onweer* ten eenemaal laaken zal. Het is mij zelfs onverdraaglijk, dat Menſchen, wanneer de Almagtige dondert en zijn' blikſem door de wolken ſchiet, geheel onverſchillig, ja, in eene buitenſpoorige vrolijkheid blijven volharden. Om van de zodanigen op het allergunſtigſte te oordeelen, is het immers eene groote onbedachtzaamheid, vrolijk te zijn in zulke omſtandigheden, waarin het mooglijk is dat eenig merkelijk ongeluk gebeure. En wie weet niet, hoe een *onweer* de verſchriklijkſte verwoeſting kan aanrechten? Mijn oogmerk is om in deze kleine proeve alleen aan te toonen, dat eene al te angstvallige vrees bij gewoone *onweeren* te laaken zij, en dit wel om verſcheiden redenen.

I. Deeze vrees is geheel onnut. Het is onmooglijk eenig middel uit te vinden, waardoor men de ongelukken, welken door het *onweer* geſchieden, kan voorkoomen. Wat mooglijkheid is 'er om een wolkbreuk of hagelbui te verhoeden? De donder treft zo wel in de ſterkſte paleizen, als in het open veld. Ik kan mij dan nergens verſchuilen, of de donder kan mij verpletteren. Indien het maar de Godlijke Voorzienigheid over mij gehengen wil, dat ik door den donder zal getroffen, of mijn huis door den blixem verteerd worden, in zodanig een geval, zal ik dat lot niet ontgaan. Waartoe dient dan mijn overmaatige vrees? Dan alleen vreest men op eene redelijke wijze, wanneer men door die vrees aangezet kan worden om het gevreesde kwaad te ontwijken of voor te koomen, en waar dit laatſte onmogelijk is, kan de vrees niet baaten.

II. Het zou nog verſchoonlijk weezen, indien zodanig een vrees alleen onnut was, maar, dat het ergſte is, zij is ons ook dikwerf zeer nadeelig. Iemand die voor het *onweer* al te zeer bevreesd is, kan de fraaiſte zomerdagen niet recht genieten. Een donkere wolk jaagt hem ſchrik aan, en men hoort hem telkens met benaauwdheid vraagen, of het ook zal *onweeren*. Zulke Menſchen berooven daar door zich zelven van een aanmerkelijk gedeelte hunner zomervreugd. Hier koomt bij, dat zij werkelijk elendiger zijn, wanneer het *onweer* ſchade toebrengt. Geſteld, de donder ſlaat in mijn huis en ſteekt het zelve in brand. Indien de vrees mij reeds vooraf geheel vermeesterd heeft, heb ik mij in een diepen kelder of in eene duiſtere kamer verſchoolen, of ben van benaauwdheid ſchier onder het bed geſmoord: Ik ben reeds ontſteld, de donderſlag brengt mij geheel buiten mij zelven, ik loop dan gevaar om het van ſchrik te beſterven; ten minſten, ik ben onbekwaam om iets van mijne zaaken te kunnen redden. Ben ik in tegendeel voor dit ongeluk niet zo buitenſpoorig bevreesd geweest, zo is het tevens zeker, dat ik op het oogenblik, wanneer het mij overkomt, meer wakkerheid van geest zal bezitten; en ieder Mensch weet, bij ondervinding, dat een ongeluk nimmer zo veel ſchade veroorzaakt bij iemand die genoegzaame bedaardheid van gemoed bezit, als bij iemand die geheel raadeloos en buiten zich zelven is.

III. Nog komt in aanmerking de natuurlijke onwaarſchijnlijkheid van gevaar, het geen wij, in omſtandigheden van *onweer*, loopen. Wij beſchouwen nu het *onweer*, niet als een werktuig der Godlijke bezoeking, want die, weeten wij, zo de Voorzienigheid het anders over ons beſloten heeft, dat oneindig in getal zijn en geen ſterveling die ontwijken kan: Maar wij beſchouwen het nu alleen als een uitwerkzel der natuur, en in die betrekking, zeg ik, dat het veel waarſchijnlijker is, dat het *onweer* niet beſchadigen zal, dan dat het nadeel zal toebrengen. Ik zal dit met een voorbeeld ophelderen. Een van de grootſte ongelukken is, dat men van den donder geſlagen word. Is het waarſchijnlijk dat ik in Amſterdam door den donder zal getroffen worden, en hoe verre gaat die waarſchijnlijkheid? Laaten wij eens ſtellen, dat zich jaar door jaar in Amſterdam twee hondert duizend Menſchen bevinden. Laaten wij ſtellen, dat alle vijfentwintig jaaren één Mensch, in Amſterdam, door den donder doodgeſlagen wordt, en dat alle jaaren agt *onweersbuijen*, die gevaarlijk ſchijnen, over Amſterdam wegtrekken, dan zijn, in vijfentwintig jaaren, twee honderd *onweersbuijen* over Amſterdam weggetrokken, en wel over twee honderd duizend Menſchen, en dus, te zaamen genoomen, wanneer men het getal der *onweersbuijen* met het getal der Menſchen vermenigvuldigt, over veertig millioenen Menſchen. Nu is alleen één Mensch getroffen, bijgevolg ſtaat de waarſchijnlijkheid dat ik er van getroffen zal worden, tegen de waarſchijnlijkheid dat het mij niet zal treffen, als één tot veertig millioenen. Deze rekening is zeer maatig. Wanneer men nagaat het groot getal van Menſchen het geen te gelijk op den aardbodem leeft, en tevens hoe zeldzaam iemand door het *onweer* ſneuvelt, mag men veilig vaſtſtellen, dat onder vijftig millioenen Menſchen, naauwlijks één daar door omkomt. Ik heb, derhalven, vijftig millioenen redenen in mijn voordeel, teegen één in mijn nadeel, en 't is ten allerhoogſten onwaarſchijnlijk, natuurlijker wijze

geoordeeld, dat de donder mij zal verpletteren, en even zo is het met alle ongelukken geſteld, die door *onweer* veroorzaakt worden. De vrees voor *onweer* is dan zekerlijk op een alleronwaarſchijnlijkſt kwaad gegrond, en kan daarom door de reden nimmer gebillijkt worden.

IV. Maar, eindelijk, berooft mij het *onweer* of van mijn leeven, of van een groot deel mijner tijdlijke bezittingen. In het eerſte geval, komt het aan op mijn vroom of goddeloos gedrag. Leef ik in ongebondenheid, dan is mijn vrees voor het *onweer* van dezelfde natuur, als bij het ſchuim van 't Zeevolk, 't geen God nooit vreest, dan in een fellen ſtorm; dit is een ſlaaffche vrees, die geen redelijke wezens betaamt, en dus zondigt een godloos Mensch, die al te veel voor 't *onweer* vreest, dubbeld. Maar leef ik gelijk een deugdzaam Mensch voegt, wat nadeel zal het mij toebrengen indien ik door het *onweer* ſneuvel?

Het is mij om het even, waar, of hoe, ik ſterf, wanneer de zaligheid op mij wacht. Ook is er zekerlijk geen zachter dood uit te denken. Geheel onvoorzien, zonder eenige voorgaande ongemakken, word ik, in minder dan een oogenblik, in de eeuwige heerlijkheid verplaast. Ja hoe luiſterrijk is niet zulk een dood? hij heeft eenige gelijkenis met de hemelvaart van den profeet ELIAS, die, onder donder en blixem, ten hemel voer. Maar berooft mij het *onweêr* van mijn tijdlijke bezittingen, dit is, onbetwistbaar, een gevoelig ongeluk; doch al bragt het mij tot den bedelſtaf, zou echter mijn ongeluk daar door merkelijk verzacht worden, dat het mij meerder onmiddelijk door God was toegevoegd, en ik veel grooter medelijden bij mijn medemenſchen zou verwekken, dan wanneer ik mij zelven een dergelijk ongeluk had toegebragt. OEFFENSC.

ONWEERS-VOGELEN; in 't latijn *Procellaria*, is een geſlagt waar aan deeze naam is gegeeven, om dat de Vogelen daar onder begreepen, het naderend onweer van ſtormen en orkaanen de Zee-luiden ſchijnen aan te kondigen. De Franſche naam *Petrel* en de Engelſche *Petteril* ſchijnen afkomſtig te zijn, om dat zij veel eer op het water ſchijnen te loopen dan langs deszelfs oppervlakte te zweeven, en dit is ook de reden dat zommigen hen *St. Pieters Vogelen* noemen. Eenige Schrijvers hebben haar *Rotjes* of *Stroom-Vinken* gedoopt. De Heer KLEIN (*Ord. Av. p.* 148.) plaatst deeze Vogel in het zevende gezin der *Palmipedes* die maar drievingerig zijn, *Tridactili palmipedes*, *digito mullo postico*; hij noemt hem aldaar, *Plautus minimus procellarius*.

Volgens de Heer LINNÆUS, zijn de kenmerken, dat zij den bek ongetand hebben, aan de zijden een weinig zamengedrukt of plat; de kaaken effen; de bovenkaak aan 't end krom; de onderkaak aan de punt geutswijze platagtig; de neusgaten maaken een geknotten cijlinder uit, leggende op het grondſtuk van den bek; de voeten zijn gepalmd, zonder vinger, maar genageld van agteren; hunne pooten zijn tamelijk lang, en ſtaan niet zo ver na agteren als in de Pappegaij-duikers of Penguijns.

De Heer LINNÆUS en BRISSON, tellen beide drie zoorten van dit geſlagt op, waar van wij hier de beſchrijving laaten volgen.

I. *Gewoone Onweers-Vogel*; in 't latijn *Procellaria Pelagica*, door BARR. *Æquin.* 134. *Hirundo marina major apus, roſtro adunco*, en door CATESB. *Car. III. p.* 14. *Tab.* 14. afgebeeld, en *Larus minimus, naribus tubuloſis* genoemt; (*Procellaria nigra, Uropijgio albo*, LINN. *Faun. Suec.*) Deeze die doorgaans *Storm-Zwaluwe* word genoemt, heeft men de naam van *gewoone* gegeeven, om dat hij zo gemeen is in de Zeën van Europa, dog meest in de Noorder-oceaan, en overvloedigst zo 't ſchijnt in de Witte-zee. Zommige hebben hem *Zee-Zwaluw zonder pooten* genoemt, anderen de *kleinſte Meeuw* met pijpagtige neusgaaten.

Van deeze *Storm-Zwaluw* zijn verſcheidene afbeeldingen gegeeven, dog geene zo naauwkeurig als die van BRISSON en de *Natuurl. Hiſt. volgens het zamenſtel van* LINNNÆUS. Zijn grootte is na genoeg aan die van de Leeuwrik; hij heeft het lijf omtrent zes duimen, den bek zes linien en de ſtaart ruim zes duimen lang; de vleugelen zijn gantsch niet klein naar de grootte van de Vogel, ſlaande ruim een voet uit; zijn koleur is van boven zwart, van onderen bruin, dog de vleugelen zijn met witte veertjes gedekt, en de ſtaart-pennen hebben ook eenige witheid; de bek en pooten zijn zwart.

De regte woonplaats van deeze Vogeltjes is de Zee; zij worden genoegzaam nooit op het Land gezien. Dikwils ziet men ze tegens het aankoomen van een ſtorm, eenige uuren van te vooren, aan de lij-kant van 't Schip, en wanneer de ſtorm zich verheft, verſchuilen zij zich als agter 't zelve. Anderzins kunnen zij, naar ogenſchijn zeer gezwind langs de baaren loopen, zonder daar in te duiken. Zeer waarſchijnelijk is het dat zij op de Rotſen nestelen.

BRISSON zijn tweede zoort van *Onweers-Vogelen* welke hij *Petrel-cendré* noemt, en waar van men bij LINNÆUS niets aangetekend vind; *is* een Vogel die in de Noorder-oceaan ook niet ongewoon is, en aldaar het *Zee-Paard* word geheten. Over de oorſprong van deezen naam zijn tweërleij gevoelens; zommige leiden hem af van hun ſterk niezen, dat wel naar 't briesſchen van een Paard zweemt; anderen van hun huppelen en treeden op 't water. Men vind ze ook niet anders dan ver van 't ſtrand, en de Visſchers die van Bergen in Noorwegen tot de Zeehonden of Heil-botten vangst, op een droogte die in Zee legt, uitgaan, bemerken dat zij dezelve zijn genadert, wanneer zodanige Vogelen rondom hunne Schuiten huppelen, om het ingewand te bekoomen, waar op zij zeer verſlingert zijn. Wanneer een hunner van de Visſchers met een ſtok geſlagen of met een ſteen geſmeeten word, zo dat hij in onmagt valt, dan vergaderen veele andere rondom dezelven en trekken of pikken hem zo lang, tot dat hij weder opſtaat. Of dit, geſchiede indien hij dood waare om hem te verſlinden is onzeker, dog zo onwaarſchijnlijk echter niet, als dat hij door dit pikken weder levendig zoude worden, gelijk de Visſchers elkanderen wijs maaken. De Noorſche naam van deeze Vogel, is *Hav-Hest* of *Haff Hert*.

Derzelver grootte is ongeveer als een Meeuw of Eend; het lijf is kort, dik van borst, met kleine vleugelen; zijn kop zweemt wegens de kromte van de ſnavel veel naar die van een Havik; de koleur der vederen, boven op 't lijf, is graauwagtig, onder wit gelijk de buitenſte ſtaartpen wederzijds; die van de bek geelagtig aan het end; de neusgaaten bruin; de pooten graauw. Men vind hem ook op het Eijland St. Kilda, bewesten Schotland.

II. *Groote zwarte Onweers-Vogel*; in 't latijn *Procellaria æquinoctialis*; door EDWARDS fraaij afgebeeld en *Petteril media maculata* genoemt; (*Procellaria albo fuſcoque varia*; LINN. *Amoenit. Acàd. IV. p.* 240.) Deeze Vogel, aan wien de Engelſchen de naam van *groote zwarte Pet-*

Petteril of *Shear-water* geeven, om dat hij even gelijk de gewoone *Onweers-Vogel*, langs 't water ſtrijkt, noemt de Heer KLEIN de *Groote bastaard Plautus*. Men vind hem in de Oceaan, omtrent de Kaap de Goede Hoop; en deswegens word hij van BRISSON, die hem onder 't geſlagt der *Diomedes-Vogelen* betrekt de *Kaapſche Puffin* geheeten. Zijn grootte is omtrent als die van een Raave; de koleur over 't geheele lijf, kop, ſtaart en vleugelen, zwartagtig bruin, gelijk ook de pooten; doch den bek heeft hij geelagtig.

III. *Kaapſche Onweers-Vogel*; in 't latijn *Procellaria Capenſis*; (*Procellaria fuſco immaculata, roſtro flavo*, LINN. *Siſt. Nat.*) Deeze die gemeenlijk *Kaapſche Duif* genoemt word, en in 't Portugeesch de naam van *Pintados* voert, is een bij troepen vliegende Zee-vogel; die op de hoogte van dartig graaden zuider breedte, tuſſchen de Kaap de Goede Hope en Nieuw-Holland voorkomt, daar hij de Scheepen volgt, hebbende de grootte van een Duif zegt OSBECK, die aldaar een gevangen had. De Hr. EDWARDS die er een keurlijke afbeelding van geeft, noemt hem *Pierrot tacheté* of *gevlakte Petteril*; doch BRISSON zegt dat men hem gemeenlijk de naam van *Damier* geeft, dit is in navolging van FEUILLEE, die zulk een Vogel in de Oceaan, aan de kust van Zuid-Amerika, onder anderen op 't Schip gekreegen en waargenoomen heeft.

ONWETENHEID, *Onkunde*; in 't latijn *Ignorantia*. De *Onwetenheid* moet tweeleedig beſchouwt worden, als de *boven natuurkundige* of *metaphiſiſche onwetenheid*, en de *zedelijke* of *moreele onwetenheid*. Om de eene met de andere niet te verwarren, zullen wij ze afzonderlijk verhandelen, en er onze Leezers een kort dog duidelijk denkbeeld, van tragten te geeven.

Metaphiſiſche Onwetenheid.

Deze *Onwetenheid* of *Onkunde* beſtaat eigenlijk, in de ontbeering van het denkbeeld eener zaak, of van dat geene, 't welke dient om eene bevatting van die zaak te vormen. Daar zijn er die haar bepaalen, *eene ontbeering of niet kenning van wetenſchap*; maar dewijl de uitdrukking van wetenſchap, in derzelver juiste en wijsgeerige zin, eene welgegronde en beweezene kundigheid betekend, zoude het een zeer onvolkoomene affchetzing van de *onwetenheid* zijn te geeven, van haar tot 't gebrek van welgegronde en beweezene kundigheden te willen bepaalen. Daar zijn veele zaaken die aan ons niet onbekent zijn, ſchoon men niet in ſtaat is dezelve te betoogen. De *definitie* die wij er in navolging van de Hr. WOLF van geeven, is dus nauwkeuriger. Wij zijn *onkundig*, of van zulke zaaken, waar van wij volſtrekt geen denkbeeld hebben; of wel van de zodanige, over welke ons het nodige licht ontbreekt om er een ordeel of bevatting van te kunnen vormen, ſchoon wij er al eenig denkbeeld van hebben. Die welke bij voorbeeld nimmer een Oester heeft gezien, is *onkundig* van de zaak zelver, die deezen naam draagt; maar een zulke voor wiens oogen een Oester zich aanbied, bekoomt er 't denkbeeld van, dog hij is onkundig van het oordeel dat hij er over moet draagen, en zoude niet durven bevestigen dat het een eetbaar Schepzel is, veel minder nog eene lekkernije. Zijn eigen ervarenheid, nog die van anderen, in de veronderſtelling dat niemand hem daar omtrent heeft onderrigt, verſchaffen hem geen redenen om te durven uitwijzen. Hij kan zich wel, is waar, verbeelden, dat de Oester goed is om te eeten, maar zulks is een loutere giſſing, een gewaagde oordeelvelling; niets ſtrekt hem voor als nog, tot verzekering van de zaak.

De oorzaaken van onze *onkunde* ſpruiten dan voort; 1. uit gebrek van onze Denkbeelden; 2. dat wij de *connexie* of 't verband niet kunnen ontdekken dat er tuſſchen onze Denkbeelden heerſcht; 3. dat wij onze Denkbeelden niet genoeg overdenken. Want indien wij in de eerſte plaats overweegen, dat de kundigheden die wij door onze vermogens bezitten, geen de minſte overeenkomſt met de zaaken hebben, dewijl wij geen juiſt en duidelijk Denkbeeld van de zelfſtandigheid zelven hebben, die de grond of 't fondament van al 't overige is, zullen wij gemakkelijk vermerken hoe weinig wij in ſtaat zijn, gegronde en vaſte kundigheden te hebben; en zonder van de lighaamen te ſpreeken, die ter oorzaake van hunne verafgelegenheid aan onze kennis ontſnappen, zijn er een oneindig aantal, die ons door haare kleinheid onbekend zijn. Dewijl nu die fijne deelen welke voor ons ongevoelig zijn, werkende deelen der ſtoffe uitmaaken, en de eerſte materiaalen waar van zij zich bedient, en waar van de tweede hoedanigheden en de meeſte der natuurlijke werkingen afhangen, zijn wij door gebrek van dezelve te kennen, verpligt, om in eene onverwinnelijke *onkunde* te blijven, van 't geen wij ten haaren opzigte zouden willen weeten; dewijl het ons onmoogelijk is, eenig gegrond oordeel te vormen, om reeden dat wij geen 't minſte juiſt en duidelijk Denkbeeld van die eerſte lighaamtjes hebben.

Indien het moogelijk waare, om door onze zinnen die teere en fijne deeltjes te kennen, die de werkende deelen der ſtoffe uitmaaken, zouden wij derzelver werktuiglijke of mechaniſche werkingen met al zo veel gemak kunnen onderſcheiden, als een Uurwerkmaaker reden weet te geeven, waarom een Uurwerk ſtilſtaat of gaat. Wij zouden niet verleegen zijn om te verklaaren, waarom 't zilver in ſterk-water en niet in konings-water word ontbonden, in tegendeel van het goud 't welk zich in konings-water en niet in ſterk-water, oploſt. Indien onze zinnen doordringende genoeg konden zijn, om de werkende deelen van de ſtoffe te beſpeuren, zouden wij de deelen van het ſterk-water op die van het zilver zien werken, en die werktuigkunde zoude voor ons al zo gemakkelijk weezen te ontdekken, als het aan de Uurwerkmaaker is om te weeten, hoe en door welke ſpringveeren de beweeging van een Uurwerk geſchied; maar het gebrek onzer zinnen, laat ons niet anders dan giſſingen over, op denkbeelden gegrond die misſchien valſch zijn, en wij kunnen van geen ding ten haaren opzigte verzekert zijn, als 't geen wij er van door een gering aantal proefneemingen kunnen leeren die niet altoos gelukken, en waar van een ieder de geheime bewerkingen, na zijn zinnelijkheid, verklaart en uitlegt.

De zwaarigheid die wij ontmoeten om het verband van onze Denkbeelden te vinden, is de tweede oorzaak van onze *onwetenheid*. Het is ons onmooglijk, om op eenigerlei wijze de Denkbeelden af te leiden van de gevoelige hoedanigheden, die wij van de lighaamen hebben; het is insgelijks voor ons onmoogelijk, om te bevatten dat de gedagten de beweeging in een lighaam kan voortbrengen, en dat het lighaam op zijn beurt de gedagten aan de geeſt kan mededeelen. Wij kunnen niet doorgronden, hoedanig de Geeſt op de ſtoffe werkt, en de Stoffe op de Geeſt; de zwakheid van onze vermoogens laat niet toe, om het verband van die Denkbeelden te

te vinden; en de eenigſte hulp die wij hebben, is ons toevlugt tot een almachtig en alwijze Werker te neemen, die door zodanige middelen werkt, welke voor onze zwakke en bepaalde wezens ondoorgrondelijk zijn.

Eindelijk verſtrekt onze luiheid, onagtzaamheid en weinige oplettenheid om te overdenken, tot medeoorzaaken van onze *onkunde*. Wij hebben dikwils volkoomene denkbeelden, van welke wij gemakkelijk het verband kunnen ontdekken; maar bij gebrek van die denkbeelden te volgen en middeldenkbeelden te ontdekken die in ſtaat zouden zijn ons te leeren, wat zoort van overeenkomſt of ſtrijdigheid zij onderling hebben, blijven wij in onze *onwetenheid*. Die laatſte *onwetenheid* is berispelijk, doch geenzints die welke een begin neemt alwaar onze denkbeelden eindigen. Zij moet niets verdrietelijks voor ons hebben, om dat wij te vreeden moeten weezen, zodanig te zijn als wij zijn, en niet zodanig als het aan de verbeelding ſchijnt, dat wij zouden kunnen zijn. Waarom zouden wij ons kwellen, kundigheeden te ontbeeren, die het aan ons niet mogelijk is geweeſt te bekoomen, en die ongetwijffelt niet zeer noodzaakelijk voor ons zijn, dewijl wij ze ontbeeren. Ik zoude al zo lief, heeft een der ſchranderſte Geeſten van onze eeuw gezegt, mij ernſtig willen bedroeven van geen vier oogen, vier voeten en twee vleugels te hebben.

Zedekundige onwetenheid.

De *Onwetenheid* in de Zedekunde, word van de dwaaling onderſcheiden. De *onwetenheid* is niet anders dan eene ontbeering van denkbeelden of kundigheid; maar dwaaling is, de niet overeenkoomſt of tegenſtelling van onze denkbeelden, met den aart en toeſtand der zaaken. De dwaaling dus de omverrewerping der waarheid zijnde, is zij aan dezelve veel nadeeliger dan de *onwetenheid*, die men als een midden tuſſchen de waarheid en dwaaling moet aanmerken. Men dient in agt te neemen, dat wij hier niet enkel van de *onwetenheid* en dwaaling ſpreeken, om te leeren kennen wat zij op haar zelve genoomen, eigenlijk zijn; ons voornaamſte doel is, haar als grondbeginzelen onzer daaden te beſchouwen. Op die voet, bevinden zich de *onwetenheid* en dwaaling, ſchoon eigenaartig de een van d'andere onderſcheiden, gemeenlijk te zaamen vermengd en als onder een verward, zo dat 't geene men van de eene zegt, gelijkelijk op d'andere moet toegepaſt worden. De *onwetenheid* is dikwils oorzaak van de dwaaling; doch vereenigd of niet vereenigd, volgen zij dezelfde regels, en brengen door de invloed die zij op onze daaden of op onze verzuimingen hebben, het zelfde uitwerkzel voort. Misſchien zelfs dat in de nauwkeurige afdeeling, het eigenlijk alleen de dwaaling is die het grondbeginzel van eenige zaak kan zijn, en niet de enkele *onwetenheid*, die in zich zelven niet anders dan eene ontbeering van denkbeelden zijnde, niet in ſtaat is, iets voorttebrengen.

De *onwetenheid* en dwaaling zijn van verſcheidene zoorten, en 't is noodig er hier de verſcheidenheden van aan te toonen. 1. De dwaaling ten aanzien van derzelver onderwerp beſchouwt is of *rechtens* of *dadelijk*. 2. Ten aanzien van derzelver oorſprong is de *onwetenheid*, *gewillig* of *onwillig*; de dwaaling is *verwinnelijk* of *onverwinnelijk*. 3. De invloed der dwaaling op de daad of zaak waar op het aankomt, in aanmerking genoomen, is dezelve, *wezenlijk* of *toevallig*.

De dwaaling is *rechtens* of *dadelijk*, ingericht na de wijze hoedanig men zich bedriegt, het zij op de beſlegting van een wet, of op een daad die niet wel bekend is. Het zoude bij voorbeeld een dwaaling van *recht* zijn, indien een Vorſt oordeelde dat hij alleen, om dat een nabuurige ſtaat, ongevoelig in magt en aanzien toenam, gewettigd waare om denzelve oorlog te verklaaren. Integendeel is het denkbeeld dat Animelsch van Sara, Abrahams Huisvrouwe had opgevat haar voor een vrij Mensch aanziende, eene *daadelijke* dwaaling.

De *onwetenheid* in welke men zich door zijn eigen ſchuld bevind, of de dwaaling door verzuim begaan, en waar voor men zich zoude gehoed hebben, indien men daar toe alle moogelijke middelen had in 't werk geſteld, is een *gewillige onwetenheid* of wel eene *verwinnelijke* dwaaling. Dus was het *Veelgodendom* der Heidenen een *verwinnelijke* dwaaling; want het hong enkel van hun zelven af, om door het gebruik hunner reden te begrijpen, dat er geen de minſte noodzaak ware om verſcheidene Goden te veronderſtellen. Maar de *onwetenheid* is *onwillig*, en de dwaaling *overwinnelijk*, indien zij van den aart zijn, dat men er zich niet heeft voor kunnen wagten, zelfs met alle de mogelijke zedelijke zorgen. Dus was de *onwetenheid* der Amerjkaanen ten aanzien van de Chriſtelijke Godsdienſt, voor dat zij eenige omgang met de Europëers hadden gehad, eene *onwillige* en *onverwinnelijke onwetenheid*.

Eindelijk, verſtaat men door een *wezenlijke* dwaaling, die welke eenige noodzaakelijke omſtandigheid in de zaak waar op het aankomt, tot onderwerp heeft, en die daar door een regelregte invloed op de gepleegde daad bekoomt, zo dat zonder die dwaaling, de daad niet zoude geſchied zijn. Bij voorbeeld, de dwaaling der Trojaanen, die bij 't innecmen van hunne Stad, hun eigen Krijgsvolk bevogten, dezelven voor Vijanden aanziende, om dat zij op de wijze der Grieken gewapend waaren, was een *wezenlijke* dwaaling.

Integendeel is *toevallige* dwaaling, die, welke door haar zelven geen de minſte noodzaakelijke verbintenis met de zaak heeft waar op het aankoomt, en die gevolgelijk niet als de waare oorzaak van de daad, kan aangemerkt worden.

Ten aanzien van de zaaken door *onwetenheid* of dwaaling geſchied, kan men in 't algemeen zeggen, dat men niet verantwoordelijk is, van 't geen men door een *onverwinnelijke onwetenheid* doet, als zij behalven dat in haar beginzel en oorzaak onwillig is. Indien een Vorſt zijne Staaten *incognito* en verkleed doorreiſt, zijn zijne Onderdaanen niet te beſchuldigen, dat zij hem de pligtplegingen niet bewijzen, die zij hem verſchuldigt zijn. Maar met reden zoude men zeggen, dat een Rechter een onrechtveerdig vonnis velde, indien hij verwaarloosde, zich nauwkeurig van alle de omſtandigheeden te onderrichten, die hij nodig was te weeten, om met billijkheid over de zaak te oordeelen. Voor 't overige, word de moogelijkheid om zich te onderrichten, en de zorgen die men tot dien einde moet in 't werk ſtellen, niet ten allerſtrikſten in de gewoone levenswijs gewaardeert; men neemt in aanmerking, 't geen zedekundig en met billijkheid ten aanzien van de daadelijke toeſtand der menſchlieventheid, al, of niet, kan geſchieden.

De *onwetenheid* of dwaaling, ten aanzien van wetten en pligten, word gemeenlijk voor *vrijwillig* gehouden, en

en belet de toerekening der daaden of verzuimigen niet, die er de gevolgen van zijn. Maar daar kunnen bijzondere gevallen voorkoomen, waar in den aart van de zaak die door zich zelven van een bezwaarlijke naſpooring is, gevoegt bij het caracter en toeſtand van de Perzoon, wiens hoedanigheden van natuuren bekrompen zijnde, nog door gebrek van opvoeding zijn verwaarlooſt geworden, de dwaaling onoverwinnelijk en diensvolgens, verſchooningweerdig maakt. Het ſtaat aan de voorzigtigheid van de Wetgeever, om de omſtandigheden te wikken, en na dezelve te handelen.

ONWETTIG, betekent iets 't welk tegens de wetten ſtrijd, en aan iets wettigs is tegengeſteld; zo als bij voorbeeld, een *onwettige verbintenis*, een *onwettig Kind* enz.

ONWRIKBAAR, *Onveranderlijk*, iets dat niet kan veranderen. Daar is niemand dan Gon alleen, die *onwrikbaar* is. De Natuur is eengeduurige aaneenſchakeling van wisſelvalligheid. Het is een noodzaakelijk gevolg van de algemeene wet aller lighaamen; of zij beweegen zich, of zij zijn geneigd om zich te beweegen.

ONIJCHITES, of *Unguis lapideus*; dusdanig heeft MERCATI ſteenen genoemt, die door hunne gedaante eenige gelijkenis met de nagels van de Mensch hebben, maar die na zijn gedagten van den aart van 't ijvoor zijn; alle zijn zij op een plaats met een klein gatje doorboort. Na alle waarſchijnelijkheid zijn het brokken of *fragmenten* van verhemeltens van Viſchen, die door de ſcheuring en beweeging van het water zijn geſleeten en onder de grond begraaven.

Ook heeft men zeer oneigenlijk de naam van *Onijchites* aan een zeker pleister gegeeven, 't welk zich aan de ſmelt-ovens zet, waar in zommige metaalen behandelt worden.

ONIJCHOMANTIA, is een zoort van voorzegging, welke door middel der Nagels pleeg te geſchieden, zo als het woord zulks uitwijst, getrokken van ὄνυξ, *nagel*, en μαντια, *voorzegging*. Zij wierd in het werk geſteld door de nagels van een Jongeling met ſchoorſteen-roet te beſtrijken, en als dan hield hij die beſmeerde nagels in de zonneſchijn, en men verbeelde zich er gedaantens en figuuren op te zien, welke dat geene 't welk men begerig was te weeten, te kennen gaf: Ook beđiende men zich wel van Olie of Wasch om de nagels te beſmeeren, alwaar men dan waande toekomende gebeurtenisſen op te kunnen leezen.

Het is hier van oorſpronkelijk, dat eenige hedendaagſche Handkijkers, het woord van *Onijchomantia* op dat gedeelte van hun gewaande wetenſchap toegepast hebben, welke beſtaat om den imborst en goed of kwaad fortuin, aan iemand door de beſchouwing zijner nagels te voorſpellen.

ONIJX; ONIX-STEEN; in 't latijn *Onijx*, *Onijchium*, *Onijchipuncta*. De *Onijx* is een edel geſteente, eigenlijk een zoort van Agaat, die weinig doorſchijnenheid heeft, en van koleur na een *Nagel* of *Hoorn* zweemt, maar met ſtreepen is bezet, die van koleur met 't overige der ſteen verſchillen; die ſtreepen zijn of zwart, of bruin, of wit, of blaauwagtig; zij zijn bijna evenwijdig de een aan d'andere, en vormen of evenmiddelpuntige kringen, of wel ſtreepen, welke onregelmaatig door den ſteen heen loopen.

Men heeft verſcheidene naamen aan de *Onijx* gegeeven, geſchikt na de verſchillende toevallen en veranderingen die men er in gevonden heeft; dus heeft men eene *Onijx* met roode ſtreepen of aderen als Cornalijn, of als de Sardonijx geelagtig, *Sardonijx* genoemt. De naam van *Agatonijx* heeft men aan die gegeeven, welke met gelijke gedeeltens gemeen Agaat, of met een andere koleur als zijn eigenaartige vermengt was. *Jasponijx* noemde men een *Onijx* met Jaspis vermengt; *Coméa*, *Camehuia* of *Memphites*, eene, die uit een laag van een nagel-koleur, en uit een andere zwarte of bruine laag, die zich van de eerſte onderſcheidede, was zaamengeſteld. Hier door ziet men dat de oude *Litographici* of Steenbeſchrijvers, alles gedaan hebben wat in hun vermoogen is geweest, om door 't vermenigvuldigen van naamen zonder de minſte noodzakelijkheid, de zaaken te verwarren en duister te maaken.

Het is op de *Onijx ſteenen*, dat de Ouden die zo uitmuntend fraaije verhevene ſiguuren beitelden, welke wij *Caméa's* noemen; de beddingen van verſchillende koleuren die in deezen ſteenen zijn, ſtelden hun in ſtaat om een verhevene figuur op een ſteen te graveeren, die een andere koleur had, als de grond waar op 't gebeitelt was; en dus die figuur er als opgelijmt ſcheen.

Men vind de *Onijx-ſteenen*, zo wel als de Agaaten, aan losſe klompjes, of als zommig zoort van Keijſteenen, die, wanneer men ze open breekt of ſplijt, inwendig even als middelpuntige kringen vertoonen: Ook vind men in zommige Agaaten wel deelen die eigenlijk *Onijx* zijn. Wezenlijk verſchillen de *Onijx-ſteenen* van de Agaaten niet anders, dan door de willekeurige naam, die men om reden van de toevallige koleur aan haar heeft gegeeven.

De *Onijx-ſteenen* worden in de Indiën, op het eijland Ceijlon en in de Levant gevonden; Europa heeft er ook geen gebrek aan, men vind dezelve aldaar in Boheemen, Hongarijen, Duitschland enz.

De Ouden hebben den naam van *Onijx* aan twee zoorten van ſteenen gegeeven. De eerſten, anderzints *Alabaſtrites* genoemt, wierden uit de Steengroeven van Carmanien, ten huidigen dage Kerman, een Perſiſche Provintie, gegraaven; ook haalde men ze uit het Arabisch gebergte, en men beđiende er zich in 't begin tot geen ander gebruik van, als om er welriekende dingen in te bewaaren, en kommetjes of bakjes van te maaken; het is om deeze reden dat HORATIUS, VIRGILIUS ten eeten noodigende, tegens hem zegt:

Nardi parvus Onijx eliciet cadum.

„ Gij zult wijn van Cades hebben, indien gij een klein „ flesje reukwerk mede brengt." Het gebruik om die *Onijx-ſteen* te bezigen tot bewaaring van reukwerken, gaf in 't vervolg gelegenheid, om allerleij zoort van flesſen en doozen dusdanig te noemen. De tweede zoort van *Onijx* der Ouden, was dat edelgeſteente 't welk wij hier boven hebben beſchreeven.

APPIANUS zegt, dat alle de vaten van MITHRIJDATES Koning van Pontus, van *Onijx-ſteen* gemaakt waaren, en dat na de nederlaag van die Vorst, de Romeinen er in eene van zijne Steden een rijke verzameling, van twee duizent in getal van vonden, die toen POMPEJUS als Overwinnaar zijn Intreede binnen Romen deed, tot vergrooting van zijn zegepraal, den Stoet door Slaaven gedraagen wordende, volgde. Maar wat APPIANUS er ook van mag zeggen, is het niet mogelijk, dat alle de vaten van MITHRIJDATES, van een en dezelfde aart van ſtoffe geweest zijn, ook kan men zich zulks niet verbeelden ten aanzien van de waare *Onijx*, waar van men zeer

zelden ſtukken vind die groot genoeg zijn, om 't een of ander bijzonder werk uit te vervaardigen. Het is dan waarſchijnelijk, dat die Historij-ſchrijver ons een algemeen denkbeeld der vaten willende geeven, welke de rijkdom van MITHRIJDATES uitmaakten, gedagt heeft hem geoorlooft te zijn, om alle die vaten onverſchillig als uit *Onijx-ſteen* vervaardigt te noemen, om dat insgelijks als de *Onijx-ſteen*, alle die vaten verſcheidene koleuren hadden.

ONZEKERHEID; in 't latijn *Incertitudo*, is een onbepaalde toeſtand der Ziele; wanneer de zinraakingen, de gewaarwordingen, dezelfde, of genoegzaam dezelfde indrukzelen op haar maaken. Die toeſtand blijft duuren, tot dat nieuwe zinraakingen of bevattingen die met de laatſte verbonden en aan onze zinnen nog tegenswoordig waaren, het evenwigt verbreeken, ons wegrukken, en ons dan eens ten goeden dan eens ten kwaaden doen beſluiten en overhellen; dit beſluit word gemeenlijk ſpoedig en ter loops genoomen.

Door *onzekerheid* verſtaat men ook iets dat verborgen is, en ſchoon wij weeten dat het moet gebeuren, echter de tijd onbekend wanneer; dus is het zeker dat alle Menſchen moeten ſterven, doch de tijd en uur daar van *onzeker*. Alles in dit leeven is *onzeker*; heden zijn wij rijk, hebben een deugdzaame en beminnelijke Huisvrouw; een Zoon die door zijn gedrag hoop geeft ons geſlagt te verluiſteren; een Vriend die ons ongelukken door zijn minzaamen omgang draaglijk maakt; morgen zijn wij van dat alles berooft; een felle brand, een alles verwoestende overſtrooming, heeft onze bezittingen vernield; de dood ontrukt ons voor altoos onze Huisvrouw, onzen Zoon, onzen Vriend! Deeze *onzekerheid* waar mede het gantſche leven verzelt is, diende ons tot een beweegreden te ſtrekken, van niet al te ſterk verkleeft te worden aan al dat geene, waar van het duurzaam bezit zo onzeker voor ons is. Ongemeene fraai word dit aangedrongen in eene brief die den ſtervenden SICHEM aan zijnen Vader ſchrijft, (zie ZED. BRIEVEN 1e. *deel. pag.* 73 *enz.*) om hem over het aanſtaande verlies van zijnen Zoon te troosten.

„ Hoe konnen wij die zelf geen oogenblik levens met
„ zekerheid bezitten, (drukt hij zich uit), hoe konnen
„ wij toch over het plotzeling verlies van eenig goed,
„ traanen vergieten? Wat is plotzelijk? Alles is plot-
„ zelijk; onze plaats is een punt, ons tijdperk een mi-
„ nuit; en wat langzaams kan er in deeze minuit geſchie-
„ den? De vlugge vleugel van den tijd ſnelle den
„ ſtormwind voorbij, dinge met lichtſtraalen na den
„ prijs; zo ſnel, gelijk de gevleugelde pijl in het doel
„ ſteekt, zijn ze voorbij. Een ogenblik langer bezitting
„ is veel te weinig voor traanen, te weinig voor kom-
„ mer gewonnen. Wij weeten dat alles daar heenen
„ valt; ieder minuit is bij ons verdacht, en wanneer
„ wij iets kwijt raaken, zijn wij onvertroostelijk, als
„ trof ons een ſlag dien wij niet verwagten konden;
„ als geloofden wij vastelijk, in onze armen de eeuwig-
„ heid te omvatten! Kinders van den tijd, gedenkt toch
„ aan de onzekerheid der uuren! De geboorte geeft den
„ dood zijn recht. Leven heet ontvangen te ſterven.
„ Over alles ſtrekt de dood zijn magtige hand uit; de
„ ſchepping is een wijd gebied vol ſtervenden en doo-
„ den! Toeval, krankheid en ouderdom, de broeders
„ van den dood, deelen met hem de heerſchappije over de
„ aarde. De ouderdom wijd het zilveren hoofd des Grijs-
„ aarts aan den ſikkel; toeval en krankheid de Jeugd.
„ Slaa uw oogen in 't ronde, welk een veld vol lijken!
„ Troepswijze rukt hier de pest bloeijende Jongelingen
„ weg, door den verwoestenden ſlag. Water en vuur,
„ gebrek en overvloed, wanhoop en vreugd; wie telt
„ de naamlooze Vijanden des leevens? drijven hunne
„ offers naar den Altaar des doods. Ontledigde wae-
„ relden zullen de eene na de andere, ſomber en dui-
„ ſter om haare verlooren zonnen treuren; of de zon-
„ nen om haare verſtorven waerelden. De uitblinken-
„ de gordel des hemels zal verbleeken, en de aarde uit-
„ ſterven. Dit weeten wij, en klaagen wij om den ont-
„ vliedenden adem van een Mensch of Inſekt? Hoe ge-
„ lukkig ſterft hij, wanneer hem het geredde Vaderland
„ zegent, en de plaats heiligt waar zijn gebeente rust!
„ Groot is de dood des Mans, die voor de zaak zijns
„ Vaderlands het leeven liet! De dankbaare nakome-
„ lingſchap telt hem onder de Helden; en wanneer ook
„ geen grafzerk zijn naam aan de waereld bekend maakt,
„ word hij genoemt in de geſchiedenis. Hoe gelukkig,
„ ô voorbeeld mijns leevens, mijn Vader, zullen die
„ geenen uw houden, wier Kind door zulk een roem-
„ rijken dood niet uit hunne armen gerukt is! Zij lij-
„ den alle de ſmarten die gij gevoelt, zonder de eere te
„ genieten, die uw kan vertroosten. Veelen zijn zo loſlijk
„ niet geſtorven! Een verachtelijk ſterven alleen, ô
„ Vader! moet de nablijvende krenken; de elendige
„ Jongeling, die in het prilſte van zijn leeftijd een offer zij-
„ ner ondeugd word, deeze vordert maar traanen van
„ zijne Vrienden; maar om hem die voor zijn Vader-
„ land ſtierf, mag zijn Vaderland weenen.

ONZER VROUWEN BEDSTROO, zie KWENDEL.

ONZER VROUWEN MELK-KRUID, zie LONGEN-KRUID.

ONZIENBAARE UITWAASSEMING, zie INSENSIBILIS TRANSPIRATIO.

ONZINNIGHEID, zie MANIA EN RASERNIJ.

ONZIJDIG; *Onpartijdig*. Men zegt van een Rechter dat hij *onzijdig* is, wanneer hij zonder aanneeming van Perzoonen of zaaken de redenen voor en tegens weegt. Een *onzijdig* onderzoek is, wanneer zulks door een *onzijdig* Rechter word gedaan. Daar zijn weinig wezenlijker en zeldzaamer hoedanigheden als de *onzijdigheid*. Wie bezit haar volkomen? De Reiziger? hij is al te verre geweeſt, om de zaaken met geen vooringenoomen oog te beſchouwen: De Rechter? deeze heeft zijn bijzondere denkbeelden, gewoontens, kundigheden, vooroordeelen: De Geſchigt-ſchrijver? hij heeft een geboorte plaats, hij is van zekeren aanhang, enz. Doorloopt op deeze wijze alle de verſchillenden Staaten van het leven, ſlaat alle de denkbeelden gade waar mede wij vooringenoomen zijn, vergeet niet in aanmerking te neemen, de jaaren, de ſtaat, het caracter, de hartstogten, de gezondheid, de ziekte, de gebruiken, de ſmaaken, de ſaiſoenen, de climaaten, in een woord de gantſche drom, zo wel van natuurkundige als zedelijke, ingeſchapene als verkregene, vrije als noodzaakelijke oorzaaken, die op ons verſtand en oordeel invloed hebben, en wijſt na zulks uit of de Menſch die wezenlijk zeer *onzijdig* denkt te zijn, het inderdaad ter deegen is. Men moet geen onweetend Rechter met een zodanige die partijdig is verwarren. Het ontbreekt de onweetende, aan nodige kundigheeden om wel te oordeelen; de partijdige weigert om die te volgen.

OOFT, of *Oeft*; *Ooft vrugten*; dus noemt men allerle

lerlei *vrugten*, inzonderheid *boom-vrugten*, die vleeſchig en uit de hand eetbaar zijn; hoewel ook de *noot-vrugten* er mede onder gereekent worden.

Gemeenlijk onderſcheid men de *ooft-vrugten*, in *Pit- of Korrel-vrugten*, en *Steen-vrugten*; verder in *Soomer- en Winter-vrugten*; *Tafel- en Keuken-vrugten*.

De *Pit-vrugten* zijn voornaamelijk *Appelen* en *Peeren*; waarvan zeer veele zoorten zijn, zo wel van de *Soomer-*, als *Herfſt-* en *Winter-vrugten*; waar bij ook de *Kwee-Appels* en *Kwee-Peeren* behooren, welker zoorten men alle op haare artijkels beſchreven zal vinden; gelijk ook de volgende *Steen-* en *Beij-vrugten*.

De *Steen-vrugten* zijn *Kerſen*, *Abricoſen*, *Perſiken*, *Pruimen*, *Amandelen*, *Oker-noten*, *Haſel-noten*, en *Miſpelen*, *enz.*

De *Beij-vrugten* zijn *Moer-beſiën*, *Frambooſen*, *Brambooſen*, *Aalbeſiën*, *Kruis-beſiën*, *Aardbeſiën*, *Druiven*, *enz.*

Onder allerlei *ooftvrugten*, worden de grootſte, en die in ijders zoort, de ſchoonſte koleur hebben, als ze behoorlijk rijp zijn, niet zonder reden, voor de beſte geagt, want het oog zo wel als de ſmaak wil zijne voldoening hebben; en daar en boven zo zijn ook de matig groote vrugten, doorgaans de ſmaakelijkſte, maar de overgroote of te ſchielijk gegroeide, dikwils onſmakelijker, zo wel als de kleine, die onvolmaakt gegroeit zijn, uitgezondert zommige, die onder de groote van dezelfde zoort, dikwils de voorrang in geur en ſmaak hebben. Kortom gezegt, het is de aangenaamheid van koleur die het oog vermaakt, en de geurigheid van ſmaak, die de tong ſtreelt. Ik wenſchte wel, dat ijder regt Liefhebber van tuinen en vrugten, zulke altijd in zijn tuin mogte kunnen hebben; maar veelerlei oorzaaken en omſtandigheeden kunnen zulks verhinderen, daar we op andere plaatzen, op ijders geſlagt en elders van geſprooken hebben.

Middel om ſchoon en groot Ooft te hebben.

Om ſchoone *ooft vrugten* te verkrijgen, hangt niet alleen af, van de deugtzaamheid des gronds, daar ze in groeijen, en de daardoor ontſtaande fleurigheid der vrugtgevende planten of boomen, maar dikwils is ook de al te groote menigte der vrugten op dezelfde plant, van wat zoort het ook zijn mag, de oorzaake van de kleinheid en onvolmaaktheid; aangezien de overvloed der vrugten, zekerlijk derzelver deugd of volmaaktheid verminderen moet, doordien de boom of plant dan te veel vrugten te voeden heeft.

Een goed middel derhalven, om ſchoone groote en volmaakte *ooft-vrugten* te verkrijgen, is, dat men de plant, van een gedeelte der gezette *vrugten* door afplukking ontlaſt; dog dit moet egter niet te ſchielijk geſchieden, maar men moet daarmede wagten, tot dat de jonge vrugten een zeekere groote verkregen hebben, dewijl de planten de vrugten, die te overvloedig zijn en die ze niet konnen voeden, dikwils van zelfs ſchiften en laaten vallen, en zulks doen zommige zoorten wel twee reizen in de zomer. Maar als men daarna ziet dat de plant of boom nog te veel vrugten heeft, moet men niet ſchroomen, om een gedeelte daarvan, te weeten de kleinſte en onvolmaakſte, en daar ze te digt bij malkander zitten, af te plukken, en zich vooral niet door de gierigheid, om veele vrugten te hebben, laten misleiden; want hier door zullen de overige zo veel te beter en ſterker kunnen aangroeijen, grooter en oogzienlijker, ook ſmakelijker worden; gelijk de ondervinding ons daarvan overtuigt. Immers een regt liefhebber van ſchoone ooft-vrugten, zal 10 of 20 daar van, die groot, volmaakt, en ſmakelijk zijn, meer agten, dan 100 of een geheele mande vol, kleine onvolmaakte en onſmakelijke van dezelfde zoort. Dog dit gezegde is hoofdzaakelijk te verſtaan van de fijne en beſte zoorten van *ooft-vrugten*, zo wel aan muuren, ſtaketten en espaliers, als anders; gelijk *Abricoſen*, *Perſiken*, *Pruimen*, *fijne Peeren*, enz. Want deze behandeling in groote vrugthoven of boomgaarden, daar men meeſt op overvloed ziet, niet wel doenlijk zoude zijn.

Dit middel is ook bij uitſteek goed, om bij ons ſchoone troſſen van rijpe *Druiven* te hebben, inzonderheid van zulke zoorten, welker beſiën heel digt in het tros bijzaamen groeijen, gelijk de *Muscadeldruiven*, en meer andere; men knipt ten dien einde, als de beſiën in de jonge tros eenige groote verkreegen hebben, met een puntig ſchaartje veele beſiën voorzigtig uit, waardoor de overige meer ruimte en dus ook meer aandoening van de lucht en zon verkrijgen, 't welke haar zo wel grooter en volmaakter, als ook ſmakelijker doet worden.

Daar zijn Schrijvers welke, om de vrugten een volmaakter koleur te doen verkrijgen, raaden, dat men dezelve van de bladen moet ontblooten, om meer door de zon beſcheenen te kunnen worden; dog dit is geheel mis, en doet meer na- als voordeel, indien het vroegtijdig geſchied, maar als zulks gedaan word eenige dagen, voor dat de vrugten beginnen rijp te worden, dan kan het van een goede uitwerking zijn, zo wel om de koleur als de ſmaak te releveeren: wij hebben er elders meer van geſprooken.

Van de tijd en wijze wanneer men de Ooft-vrugten moet plukken.

Deeze tijd is verſcheiden, naar 't geſlagt en zoort van de vrugten; De *Soomer-* en *Herfſt-vrugten*, welke doorgaans niet lange kunnen duuren, en van de boomen, zo als men het gewoonlijk noemt, gegeeten worden, plukt men als ze bekwamelijk maar niet overrijp geworden zijn; want anders, overrijp zijnde, worden ze meelig en onſmaakelijk, gelijk veele zoorten van anders zeer ſmaakelijke *Perſiken*, *Peeren*, enz. Het is derhalven nodig, dat men dagelijks naar de ooftboomen ziet, om de rijpe vrugten af te neemen, eer ze overrijp worden, dewijl ze meeſt van alle zoorten niet te gelijk rijpen, maar de eene na de andere rijp worden. De rijpheid word gekent ten deele aan haar koleur en reuk, die aan ijder zoort eigen is, en ten deele aan de zagtheid, in het aanraaken; maar men moet de weekzoortige rijpe vrugten, gelijk *Abricoſen*, *Perſiken en Peeren* enz., in het aantaſten niet al te hard en veel behandelen, anders worden ze daardoor ras vlekkig of verlieſen haare fraaije bloos, en worden onaanzienlijk gelijk inzonderheid de *Pruimen*.

Wat de *Winter-vrugten* aangaat, de meeſte daarvan, gelijk de *Appelen* en *Peeren* enz., verkrijgen haare rijpheid in 't begin van *October*; Dog zommige zoorten, die bij ons niet wel rijp worden, inzonderheid *Winter-peeren*, moeten laater aan de boomen blijven, tot t laatſt van *October*, of tot dat het 's nagts begint te vrieſen. Een zeeker teeken van rijpheid, zo wel van de *Soomer-* en *Herfſt-* als *Winter-appelen* en *Peeren*, is ook, als men

in het door fnijden ziet, dat de pitten zwart geworden, of ten minften voor een gedeelte zwart of bruinagtig zijn; want als de pitten nog wit zijn, zijn ze niet wel rijp en kunnen niet duuren, maar worden wilk en rimplijk, of rotten fchielijk en bederven. De rijpheid van andere vrugten word aan haare bijzondere merktekens gekent, gelijk op hunne Artijkels gemeld is.

Het is van veel belang, dat men de Winter-vrugten, van allerlei zoort, bij fchoon droog weer afplukt: want indien zulks bij vogtig of dampig weer gefchied, zullen ze zo lang niet duuren, maar ligtelijk aan het rotten gaan of anderzins bederven. Bij het plukken der zagte vrugten moet ook zorg gedragen worden, om dezelve niet te ftooten of te kneufen, 't welke haar mede niet alleen ras doet rotten, maar dan ook de daarnaaft leggende varfche vrugten aanfteekt en mede doet bederven.

Hoe men de Ooft-vrugten in de Winter beft bewaart.

De *ooft-vrugten*, voornaamelijk de *Appelen* en *Peeren*, afgeplukt zijnde, moet men dezelve in een droog luchtig vertrek of kamer voorzigtig, zonder ftorting en kneuzing, bij malkander nederleggen, op een zagte vloer van planken, niet te dik op malkander; of men kan zulks doen op ftroo, mos, of eenige andere zagte en droge ftoffe; maar welke ftoffe wel droog moet zijn en vooral geen muffe, vunfe of ftinkende reuk moet hebben; dewijl deze reuk anders van de vrugten zeer ras aangetrokken word, en dezelve daardoor een zeer onaangenaame reuk en fmaak verkrijgen.

Hier laat men ze zo lange leggen, tot dat het begint fterk te vriefen en de vorft in de kamer dringt; als dan word 't tijd, om deeze vrugten in de kelder of in een ander bewaarplaats te brengen, daar de vorst dezelve niet aandoen en bederven kan; 't welke met dezelfde voorzigtigheid en behandeling moet gefchieden, als boven gemeld is; dog men dient aan te merken, dat men deeze vrugten in het begin van de vorst, of als dezelve niet heel ftreng en aanhoudende is, niet te fchielijk uit de kamer, naar de kelder behoeft te brengen, dewijl een kleine vorst haar zo ligt geen nadeel doet, als men dezelve met een goede deeken, of met verfch niet ftinkend ftroo, mos, enz. overdekt. En het is aanmerkelijk, dat als men de *Appelen* en *Peeren* maar met een enkeld of dubbeld fneeuw wit linnen laaken overdekt, dezelve niet zullen bevriefen, of zo ze al wat bevriefen, zal zulks na de vorst bij dooiweer weer uit de vrugten in 't linnen trekken, en dezelve zullen weezen gelijk voor de vorft; daar dezelve anders door de vorft geheel bedorven worden, zo dat ze na de ontdooijinge geheel niets meer deugen.

Om de vorst uit de ooft-kamer of kelder te keeren, zo moet men de deur en venfters of Luchtgaten bij opkomende vorft wel digt fluiten, en zelfs nog met ftroo of anders digt ftoppen, zo lange de vorft duurt; maar bij dooi weer moet men ze weer openen en er lugt inlaaten: Als de kelders in de grond leggen, zijn ze doorgaans vrij van indrang van vorst als ze wel digt gefloten worden; en derhalven 't beft, tot bewaaring der vrugten bij fterke vorft; maar dezelve behoort droog en niet heel dampig te zijn, waardoor de lucht en vrugten vuns worden en ligter aan 't rotten gaan.

Om te weeten of de beginnende vorft in de ooftkamer of kelder indringt, kan men best ontdekken, als men een kommetje met water er in zet, want zo lange dit niet bevriest, heeft men de vorst nog niet van binnen, en niets te vreefen: Maar om de vorst door de warmte van koolen vuur uit de ooftkamer te keeren, is niet goed, om dat de vrugten daardoor rimpelijk worden en bederven.

Wanneer men veele vrugten heeft, maakt men in de kelder een of meer ftellagien van planken, boven de grond en boven malkander, met een rand van vooren of rondom, naar de groote en gelegenheid des kelders, om dus meer plaats te verkrijgen; welke ftellagien niet al te breed behooren te weezen om de vrugten gemakkelijker te kunnen overzien en overraaken.

Men moet de zoorten der vrugten niet door malkander mengen, maar elk bijzonder naaft malkander leggen; of men maakt door affcheiding met planken bezondere hokjes voor ijder zoort; welker groote naar maate van derzelver menigte gefchikt zijn moet.

Dewijl zommige onder de vrugten, hoe goed ze ook bewaart worden, allengskens beginnen te rotten, inzonderheid als ze niet wel behandelt, en min of meer gedrukt of gekwetst zijn; zo moet men niet verzuimen, om de vrugten ten minften weekelijks eens door te zoeken, en de bedurvene of aangeftookene weg te doen, dewijl die anders de naaftleggende meede aanfteeken en doen bederven; behalven dat ze ook een vunfe reuk veroorzaaken, en alle de vrugten daar mede befmetten.

Voorts moet men de ooftkamer of kelder zindelijk, zonder ftof en fpinrag enz. houden; en ook bedagt zijn op de Rotten en Muifen, om dezelve door vallen, of door een Kat, welke door middel van een klein gat in de deur of venfter, in de kamer of kelder komen kan, te vernielen, want anders ziet men zijne vrugten dikwils tot zijne droefheid gefchonden; en het zijn doorgaans de fchoonfte, die ze aantaften.

Om de *Druiven* te bewaaren, moet men de trosfen, als ze bekwaamelijk rijp maar niet overrijp zijn, voorzigtig zonder kwetfing, en bij droog weer, affnijden, en dan het benedenfte van de fteel in gefmolten, maar niet te heete *wasch* fteeken; vervolgens de trosfen in een drooge luchtige kamer bij de fteelen tegen de fouder ophangen, zo zullen ze lange goed blijven tot het eeten; dog hier toe dienen beft de vleefchige zoorten van *Druiven*; dewijl de waterige eer aan rotten gaan; en als het in de kamer begint te vriefen, moet men ze in de kelder of andere plaats brengen, daar het niet in vriest.

Men kan de *Druiven* en andere vrugten ook lange bewaaren, als men ze in een kist tusfchen zuiver *Haver-ftroo* of *Haver kaf* legt.

Hoe men allerleij Ooft een langen tijd goed bewaaren kan.

Maakt *rivier-zand* in een oven wel droog, plukt daar na, de rijpe *druiven* of andere vrugten, bij droog weer af, en legt dezelve in een kist, tusfchen het droog gemaakte zand bij laagen; namelijk eerst een laag zand van een duim dik, en dan een laag van uwe vrugten, dog zo dat ze elkander niet beroeren, overdekt dezelve met zand, en legt er dan weder een laag vrugten op; dus bij laagen een om d'ander voortvaarende, tot dat de kist vol is; fluit hem dan wel toe, dat er geen lucht bij koomt, en zet hem op een drooge plaats, zo kan men ze zeer lange bewaaren, tot dat er weder andere zijn: Maar de

druiven

druiven moeten niet te rijp zijn; op deeze wijze kan men ookmet de fijne *winter Appelen* en *Peeren*, *Kerſen*, *Pruimen*, *Aalbeſiën*, enz. doen.

Andere gebruiken in plaats van zand, *asch*; of ook wel *geers*.

Om de *Steen-vrugten en Vijgen* lange te bewaaren, geeft de Heer LEMERIJ aan de hand, om dezelve in een aarden pot te doen, en met half *honing* en half *water*, onder malkander gemengt, te overgieten, vervolgens de pot wel digt te ſluiten; en als men er daar na van uit de pot haalt, ſpoelt men ze in ſchoon water af.

Om de Vrugten te vervroegen en voor haar anders gewoonlijke tijd rijp te hebben.

Dit kan niet anders geſchieden, als door vermeerderde warmte in de koude jaars-tijden; men moet ten dien einde, de zoorten van vrugten die men vervroegen wil, tegen muuren of in de vrije lucht, niet ver van malkander planten, en als dezelve vervolgens aan het vrugtdraagen zijn, moet men bekwaame trek- of ſtook-kaſſen met glaaſen voor of over dezelve heen toeſtellen; in welke de warmte door de zon-ſtraalen, of teſſens ook door vuurſtooking in kagchels vermeerdert wordende, zo word daar door de groei, bloei en vrugtvoortbrenging merkelijk vervroegt; mits dat er op 't luchten, vogt geeven, dekken voor de koude enz., nauwkeurig agt gegeeven worde. Wij zullen hier over deeze vervroeging niet breeder ſpreecken, want men vind daar over genoegzaame aanleiding op 't artijkel BROEI-KONST, en vervolgens ook op de artijkels der *Ooft-Vrugten*, welke men wel voornamelijk tragt te vervroegen, als *Kerſen*, *Abrikooſen*, *Perſiken*, *Pruimen*, *Druiven* enz.

OOFT (GEDROOGD); *Drooge-Vrugten*; dus noemt men allerleij *Ooft-vrugten*, die in een oven met een maatige warmte gedroogt zijn, niet alleen om ze te ſtooven tot tafel-ſpijze, inzonderheid in de winter- en voorjaars-tijd, als de keuken gewaſen ſchaars worden, maar veele daar onder, die van de fijnſte en ſmaakelijkſte zoorten zijn, dienen ook, als ze behoorlijk wel toegemaakt en gedroogt zijn, om dezelve zonder ſtooving als confijt te eeten, zijnde als dan zeer ſmaakelijk, en wijken dikwils voor geen met zuiker ingemaakte vrugten; zo als onder anderen aan de *gedroogde Abrikooſen*, *Kerſen*, *Pruimen*, *Kwetſen*, *Druiven*, enz. blijkt, welke ons uit de warmer Landen, als uit Zuid-Frankrijk, Italien, Spanjen en van elders toegezonden worden, en er veel Negotie in gedaan word; want dewijl de vrugten in die Landſchappen, wegens het warme climaat, beter en volmaakter rijp kunnen worden, als bij ons; zo zijn dezelve ook ſmaakelijker als onze gedroogde vrugten van dergelijke zoorten; ſchoon veele bij ons gedroogde, ook heel ſmaakelijk zijn: Daarenbooven kunnen de gedroogde vrugten ook verſcheiden jaaren tot het gebruik goed blijven, als men dezelve op een maatig drooge plaats bewaart.

Manier om de Ooft-vrugten te droogen.

In 't algemeen worden de *ooft-vrugten* gedroogd in een oven, die niet al te heet moet zijn; gelijk een Bakoven, na dat 't brood er uit gebaalt is, om dat de vrugten langzaam moeten droogen, en dikwils omgekeert worden: Men legt ze ten dien einde naast malkander, op horden van rijs gevlogten, of op planken met een randje rondom, en die met veele kleine gaaten doorboort zijn, welke men in de oven zet; maar dewijl ze niet in eene reis kunnen droog worden, zo moet men ze, als de oven koud geworden is, daar na weder in een warme oven zetten en ondertuſſchen omkeeren, tot dat ze op het laatst droog genoeg zijn.

In plaatzen daar men veele vrugten droogt; bedient men zich van een vierkant opgemetzelde *Droogſtoof*, die van binnen door middel van een vuur er onder te ſtooken, zo warm kan gemaakt worden als men begeert; waar in de horden of planken, door een opening met een deur, boven malkander, op dwars door de oven en in de zijdmuuren vast gelegde ijzere ſtaaven, gezet worden; beſtaande de benedenſte bodem des ovens boven het vuur, uit aan malkander gevoegde ijzere plaaten, om den oven gemakkelijk te kunnen verwarmen; en de gemelde deur heeft een lucht-gat met een deurtje, om de warmte des ovens, door min of meer opening te regeeren.

Een zodanige oven is zeer gerieflijk om allerlei vrugten wel te droogen, maar dewijl bij de verſchillige zoorten, nog deeze of geene bijzondere dingen in agt te nemen zijn, zo moeten wij daar van nog iets in 't kort aanmerken.

De *Kerſen* zijn van twee hoofdzoorten, als zoete en zuure, van welke men wederom veele veranderingen heeft, en die men alle droogen kan, dog men verkiest daar toe voornamelijk de grootſte, vleeſchigſte en geurigſte, zo wel van de zoete als zuure, of zo genoemde *Morellen*; dewijl de wateragtige al te veel indroogen, zo dat er weinig meer overblijft als de ſteen. Men kan ze met en zonder de ſteelen droogen, dog geſchied meest zonder ſteelen; en zuiks op de bovengemelde wijze, om het niet weder te herhaalen: Ook kan men men er de ſteenen uitneemen als men wil, maar dan moet men er de grootſte en vleeſchigſte toe verkiezen.

Om de *Abrikooſen* te droogen, zo moet men dezelve plukken, als ze wel rijp zijn; men doet er vervolgens de ſteenen uit, niet door openſnijding der vrugt, maar men ſteekt of ſnijd met een *mesje* een gaatje ter plaatze daar de ſteel gezeeten heeft, en men drukt er de ſteen uit, zo dat de vrugt heel blijft, die men daar na wat plat drukt, en dezelve vervolgens droogt, op de gewoone wijze, zijnde een aangenaame gedroogde vrugt.

De *Perſiken* moet men, om te droogen, niet al te rijp afplukken, of daar toe neemen die afgevallen zijn, want dan zijn ze meelig en onſmaakelijk; ook moeten ze niet ſterk gekneust en vlekkig zijn, dewijl haar dit onaangenaam maakt. Men zet dezelve in den oven, om murf te worden, daar na ſnijd men ze open, neemt er den ſteen uit, en drukt ze op een tafel wat plat, om ze vervolgens te droogen.

De *Pruimen* zijn zeer bekwaam en wel de voornaamſte van de *Ooft-vrugten* die men 't meest droogt; zijnde ook als ze wel gedroogt en van goede ſmaakelijke zoorten zijn, heel aangenaam en geurig, zo wel rauw als geſtooft, waar onder inzonderheid de beste *gedroogde kwetſen*, die meest uit Duitſchland, en ten deele uit Frankrijk koomen, uitmunten, als zijnde niet alleen van een zeer aangenaame ſmaak, zo wel rauw als geſtooft, maar hebben ook veel nuttigheid in de Geneeskunde, ten opzigte van verſtopping des lighaams enz. Ook zijn de *Brugnoles*, die uit Zuid-Frankrijk gebragt worden, zeer aangenaam en van veel gebruik in de Geneeskunde, behalven meer andere.

Om de *Pruimen* bij ons te droogen, is geen meer werk of oplettentheid bij noodig, dan bij de overige

vrugten: Alleen ſtaat aan te merken, dat men dezelve niet dan volkoomen rijp zijnde, moet plukken, om dat ze anders onſmaakelijk zijn, zo wel versch als gedroogt. De zoorten die bij ons tot het droogen 't best dienen, zijn de *Abricoos-pruim*, *St. Catharijne-pruim*, *groote groene Damas*, *Oranje-pruim*, en eenige andere; moetende voornamelijk daar op gezien worden, dat men daar toe van de beste zoorten verkiest, die rouw, aangenaam van ſmaak en niet te waterig zijn. De *Kwetſen* worden bij ons niet behoorlijk rijp, en zijn derhalven in deeze Nederlanden niet zeer bekwaam tot 't droogen, ten waare in de Zuidelijke Provintien.

Men kan de *Pruimen* ook droogen zonder de ſteenen, moetende men dezelve ten dien einde in het lang doorſnijden, om er de ſteen uit te neemen; vervolgens drukt men ze wat plat te zaamen en droogt ze, op de gewoode wijze.

De vrugten, die men in Hoog-Duitschland, en elders benevens de *Pruimen*, 't meest droogt, zijn de *Appelen* en *Peeren*; dewijl dezelve gedroogt van veele nuttigheid in de huishouding zijn, om er winter-ſpijſen van te bereiden. Om dezelve te droogen, moet men ze wel rijp plukken, of eerst door wat legging haare rijpheid en ſmaak laaten verkrijgen, als het winter-vrugten zijn; vervolgens in vier kwartieren of meer deelen ſnijden, de klokhuizen er uit neemen, en dezelve op horden of planken in de oven zetten, om ze te droogen, als andere vrugten, het omkeeren niet verzuimende; ook kan men zo wel de *Appelen* als *Peeren*, eerst ſchillen, welke daarna gedroogt zijnde, veel ſmaakelijker zijn als de ongeſchilde, inzonderheid als het van de beste zoorten van *Appelen* en *Peeren* zijn. Men droogt de kleine ook wel geheel, na dat men ze geſchilt en de klokhuizen er boven met een ſmal mesje uitgeboort heeft; en men laat dan de ſteel aan de Peeren blijven.

Om alle deeze gedroogde vrugten nog zoeter en aannaamer te maaken, zo kan men ze in het laast van het droog worden terwijl ze nog vogtig zijn, met gepoederde *witte zuiker* rondom overſtrooijen, dezelve ten dien einde altemets omkeerende; maar men moet hier toe van de beste *witte zuiker* gebruiken, dewijl de gemeene witte *poejer-zuiker*, zo wel niet droogt, of droog zijnde, ligt weder vogtig word; dan zullen de gedroogde vrugten zo ſmaakelijk en aangenaam worden, als of ze geconfijt waaren. Anders worden er ook gedroogde vrugten gemaakt, van zulke die eerst in een dunne *zuikerſijroop* geconfijt zijn, daar ze vervolgens uitgenoomen en door warmte gedroogt worden.

De gedroogde *Druiven*, naamelijk de *rozijnen*, zijn uitneemend, als ze van de beste zoort zijn, dienende daar toe best de vleeſchige zoorten, gelijk de *Zijbebe-druif*, *Muscaat-druif*, enz. Dezelve worden in de warme landen gedroogt, en ons van daar toe gezonden. Zie ROZIJNEN.

Op de gemelde wijze kan men ook meer andere vrugten, als mede *Beſiën* droogen, gelijk *Aalbeſiën*, *Vlierbeſiën*, enz.

Ook kan men dus verſcheiderhande groente droogen, als *Zuiker-erte-peulen*, *jonge Roomſche-* en *Snij-boonen*, *Bloemkool*, enz.; wijders ook *Champignons*, *Moriljes* en *Mouſcerons*: Welke gedroogde groentens voor de winter dienen, en dan behoorlijk geſtooft wordende, bijna zo ſchoon en ſmaakelijk zijn, als of ze versch geplukt waaren; moetende voor dat men ze ſtooft, in *water* geweekt worden.

OOFT-KAMER, of *Ooft-Kelder*, noemt men zulke plaatzen, daar men de *Ooft-vrugten* 's winters in bewaart, inzonderheid tegen de koude. Zie op 't attijkel OOFT.

OOFT-MOST, dusdanig word door zommige de *Appel-drank* of *Cider* wel genoemt; zie hoedanig men dezelve bereid op APPEL-BOOM, *pag.* 101.

OOG; in 't latijn *Oculus*. Het *oog* is niet alleen het aangenaamſte onzer zintuigen en het bevalligſte, maar ook het ſpreekendſte! het geeft de kracht aan onze redenen en drukt het vermogen van onze ziel uit; onze gedagten, onze gepeinzen en overwegingen, zelf de inwendige aandoeningen van onze ziel, kan men leezen uit onze *oogen*! De *oogen* werken teffens op die van andere Menſchen, en treffen als met een blixemſtraal het gemoed, van die met ons omgaan; welk eene hartkloping, geeft niet een blik van een vergramt *oog*, of aan die ons vertoornd hebben; welk een vertrouwen, hoe veel tederheid, het zagt gewenk van een verliefd *oog*? het oor mag meerder op onze hartstogten werken, maar het geeft niets uitwendigs te kennen; het is alleen lijdelijk, daar het *oog* en lijdelijk en teffens het werkzaamst deel is van ons geheele lighaam.

Het *oog* beſtaat uit de *oogleden*, met derzelver *haairtjes*, en uit de *winkbraauwen*; de *oogleden* vormen bij den neus, eenen hoek wélke om een kliertje heenen leidt, welke het *traankliertje* geheeten, met kleine haairtjes bezaaid is, om de traanen en het ſtof te brengen naar buiten; maar daar de *oogleden* dit kliertje naderen is onder en boven een gaatje, 't welk *traanpunt* genoemd word; deeze traanpuntjes worden pijpjes, die ſchielijk in eenen zak te zaamen loopen, welke langs het *nagelwijze been* agter het *opperſte ſponsagtig been* aan beide de zijden des neus van binnen openſtaat, en de traanen ontlasten.

De verſtopping van deeze kleine buisjes, of traanzak, of traanbuis, geeft geleegenheid tot *traanfistel*. Zie FISTEL.

Het bovenſte *ooglid* beweegt in ons meest, al hoewel ook het onderſte zig opwaarts beweegt, en beginnende uit den kleinen *ooghoek*, ſtuuwen zij de traanen naar den grooten hoek, om aldaar opgenoomen en in den neus gebragt te worden.

De traanen worden afgeklenst van eene groote klier even onder het *ooghol* gelegen, naar de ſlaap van het hoofd, die zich met 5 of 6 zeer kleine buisjes ontlasten tusſchen het *ooglid* en *oogbol*, om dat geduurig te bevogtigen, en glad te houden.

De *oogleeden* hebben verſcheidene reijen van kleine kliertjes, die eene vetagtige zelfſtandigheid afzonderen, om alle deeze deelen ſmeerig, glad en helder te houden.

De *ooghaairen* keeren het ſtof af, zo van onderen als van boven; de *winkbraauwen* leiden zweet en ſtof naa buiten, terwijl beide het licht temperen, en het *oog* beſchaduwen. Wij beveelen onze Leezers het uitmuntend werk van PORTERFIELD over het *oog* te leezen, om van alles een klaarer en overtuigender denkbeeld te hebben.

Tusſen deeze *oogleden* beweegt zig de *oogbol*, welker midden verſcheidenlijk gekleurd is, en eenen appel vertoont, terwijl de omtrek een blaauwagtig wit maakt, hier en daar met adertjes konſtig doorweeven; waar door de koudheid van dat vlies de *adnata* genoemd, geheel weggenoomen wordt en het *oog* eene aangenaame

me bevalligheid verkrijgt.

Deeze *oogbol* is voor zo verre de appel ſtrekt, helder en uitpuilend, hoornagtig van zelfſtandigheid; terwijl de *bol* zelve beſtaat uit een dik hoornagtig dog wit, en ondoorſchijnend vlies, de *ſclerotica* genoemd, welke vereenigd is met de dikke herſenvliezen, die de gezichtzenuw omringen, en als een ſteunpunt geeven, daar de bol opdraait.

Dit harde vlies is bekleed met het zogenoemde *druivenvlies*, uit duizende bloedvaatjes beſtaande, 't welke voor verdubbeld, den *oogappel* of druivenvlies maakt, hebbende in het midden een gat, of *pupilla*, van zommigen eigenlijk de *appel* geheeten; hier door loopen de lichtſtraalen binnen in het *oog*.

Deeze *pupilla*, wordt het *poppetje* genoemd, om dat wij elkanderen aanziende, in het zelve ons afbeeldzel als een klein poppetje zien. Deeze *pupil*, of *oogappel*, dat is, gat van het *oog*, verwijdert of vernaauwd zich als wij in het licht koomen, of in het donkere; of als wij netter of minder iets willen zien. In het duiſtere is het gat zeer groot, en in het licht zeer klein.

Agter dit vlies, heeft de Schepper, gelijk ook tuſchen het geheele druivenvlies, en den dikken rok van het *oog* of *hardevlies* eene zwarte verfwe geplaatst, welke het *oog* van binnen duiſter maakt, op dat wij duidelijker zouden zien.

Daar de gezigtzenuw zich hegt aan den bol, loopt een gedeelte binnen in het *oog*, en ſpreidt zich uit in een dun vlies, het *netvlies*, doch oneigenlijk zo genoemd; dit is melkagtig wit en zeer papagtig, doorweeven met groote bloedvaten, die van de gezigtszenuw buitenkant koomen.

Op deeze uitgeſpreidde zenuw of netvlies ſchilderen zich de voorwerpen omgekeerd, en de ziel ontfangt alzo de denkbeelden van dezelven, zo van kleur als gedaante.

De *oogbol* is van binnen gevuld met drieërlei vogten, het *wateragtige vogt*, het *krijſtal-*, en *glasvogt*.

Het *krijſtalvogt* is eigenlijk een hardagtig, ſlijmerig zeer helder lighaam, platagtig rond, als een vergrootglas, 't welke legt niet verre van het doorſchijnend hoornvlies, ſtaande recht op den kant in een ſtaande Mensch; zo evenwel dat het platte druivenvlies zig beweegen en toetrekken kan van voren. Dit *krijſtalvogt* is beſlooten in een vlies, welker voorkant ſterk is, en zig vereenigt met het druivenvlies door middel van ſterke vezelen, die allen met zwarte verf wel gedekt zijn.

Tuſen het *hoornvlies*, en dit *krijſtalvogt* is het *wateragtigvogt* uitgeſtort; 't welke als in tweën, of twee kamers gedeeld wordt, door het *druivenvlies*.

Agter het *krijſtalvogt* legt het *glasvogt*, 't welke het geheele hol wijders opvult.

De lichtſtraalen loopen door het hoornvlies, langs de *pupilla* of appel, binnen in het *oog*, worden verſchillend gebrooken en geboogen, zo dat altoos de voorwerpen omgekeerd ſtaan geſchilderd in ons *oog*. De gewoonte echter doet ons oordeelen, dat de voorwerpen recht ſtaan.

De *bol* zelf wordt door zes ſpieren bewoogen, door vier naar boven, beneden, en zijdelings; doch door twee ſchuinſe, ſchuins op, en ſchuins nederwaarts.

In de viervoetige Dieren en Vogelen, wordt noch een vlies gevonden, 't welke uit de groote *ooghoek* geſchooven wordt, over het *oog* naar den kleinen hoek; men noemt het *Membrana nictitans* of *wenkvlies*; in de Vogelen is de werking zeer fraai. Zie hier over PERRAULT, PETIT, en anderen.

De Vogelen hebben binnen in het *oog* en wel in het glasvogt een toegevouwen zwart beursje, koomende uit het midden des netvlies, en hegtende zig aan den binnen rand van het krijſtalvogt. PERRAULT heeft dit eerst beſchreeven, en PETIT zeer nauwkeurig nageſpoord en afgebeeld. De nuttigheid daar van is onbekend, want allen hebben dit vlies; zo wel de Kalkoen die niet ſcherp behoeft te zien, als de Arend, en Zwaluwe.

De Viſchen, hebben zo wel watervogt als de andere Dieren. De Roch heeft als een *ooglid* binnen in zijn *oog*, om het licht te temperen. De *oogen* der Viſchen zijn zeer verſchillende; veelen hebben eenen beenigen, allen eenen harden rok.

De Inſecten ſchijnen geene vogten te hebben, en de lichtſtraalen werken onmiddelijk op de zenuw.

Het zoude buiten ons beſtek zijn alle de zenuwen te willen beſchrijven, en bloedvaten; men dient er WINSLOW over na te zien en HALLER, daar wij den Leezer naar toe wijzen.

OOG; betekent ook in de *Botaneij* en Tuin-oeffening zo veel als *Bot* of *Knop* der Boomen; in 't latijn *Oculus*, *Gemma*; zie GEMMA.

OOG-APPEL in 't latijn PUPILLA; zie OOG.

OOG-APPELS GEZWEER, zie ENCAUMA.

OOG-BOL, zie OOG.

OOG (HAASEN-); zie HAASEN-OOG.

OOGEN-KLAAR; zie OOGEN-TROOST, en dus word ook de *groote Gouwe* genoemt.

OOGENSCHIJNELIJKHEID, zie AUTOPSIA.

OOGEN-TROOST, *Oogen-klaar*, *Klaar-oog*; in 't latijn *Euphragia*, *Euphraſia*; Daar zijn verſcheide zoorten van dit kleine kruid-gewas; maar de voornaamſte en bij ons meeſt bekende, zijn de volgende.

1. De gemeene *Oogen troost*; *Euphraſia Officinarum*; (*Euphraſia foliis ovatis argute dentatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De roode *Weij-oogen troost*; *Euphraſia pratenſis rubra*; *Euphraſia* II DODONÆI; (*Euphraſia foliis linearibus omnibus ſervatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Oogen-troost* met vlas-bladen; *Euphraſia linifolia*; (*Euphraſia foliis linearibus omnibus integerrimis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort ſchiet een ſteng uit de wortel, met takken van 6 tot 12 duimen hoogte; aan welke kleine langronde puntige fijn gezaagde bladen groeijen; uit welker oxels langs de takken kleine gelipde bloemen voortkoomen, die wit, of roodagtig-wit, of met rood gevlekt zijn; waar na kleine vrugtjes of zaadhuisjes volgen, die veel klein zaad in twee celletjes bevatten.

De tweede zoort, ſchiet uit de wortel een veel getakte ſteng op, van een voet hoogte, min of meer; waar aan veele kleine, ſmalle, lange, gezaagde en puntige bladen groeijen; de bloemen koomen langs de takken uit de oxels der bladen voort, welke klein gelipt en roodagtig van koleur zijn, waarna zaadhuisjes volgen, die veel klein zaad bevatten.

De derde zoort heeft kleine ſmalle bladen, als die van 't vlas, zijnde niet gekerft nog gezaagd; voorts met

de

de vorige genoegzaam over eenkomende.

Plaats. De eerſte zoort groeit in Hoog- en Nederduitſchland, enz. in dorre zandige weiden en bosſchen, en op andere onbebouwde graſige plaatſen; naaſt de kanten van de wegen, beemden en elders. De tweede zoort word gevonden in de weiden en op andere graſige plaatzen, die wat vogtig zijn. De derde zoort koomt voort in Switſerland, Frankrijk, Italien en elders; zijnde deeze zoorten alle eenjarig. Men kweekt de eerſte zoort ook wel in de hoven, tot het medicinale gebruik.

Kweeking. Dezelve geſchied door 't zaad, dat men vroeg in het voorjaar op een bedje niet al te digt zaait; en de jonge planten vervolgens van het onkruid ſchoon houd; dog het zaad wil dikwils niet wel opkoomen, inzonderheid laat gezaait wordende.

Eigenſchappen. Dit kruid, te weeten de eerſte zoort, heeft een zaamentrekkende en hooftverſterkende kracht, en word zeer gepreezen in de oog-gebreeken, inzonderheid om 't zwakke gezigt te verſterken, en derzelver donkerheid te verbeteren, als mede de oogtraning weg te neemen enz. Men gebruikt hier toe 't poeder van 't gedroogde kruid, dagelijks tot twee drachmen voor eene *doſis*, eenige tijdlang met wijn, thee, of ander vogt ingenoomen; of de *conſerv* van dit kruid. Men kan het ook in *moſt* of *nieuw bier* doen, en daarmede laaten gisten; of anders maar op *wijn* of *goed bier* zetten, en laaten trekken, waarvan men dagelijks eenige glasjes vol drinken moet, bij aanhoudenheid; wordende dit inzonderheid in de gemelde en andere oog-gebreken, zeer geroemt; dog andere agten het afkookſel van dit kruid nog beter, om dat de *wijn* het hooft te veel aandoet.

Er word ook een *water* uit dit kruid in de Apotheeken gediſtilleert, dat in dezelfde gebreeken van veel nut is. De Ouden hebben inzonderheid deeze deugd aan de *oogen* grotelijks verheven, en aan het zelve uit die reeden de naam van *oogentroost* gegeeven; maar of 't zelve die krachten in die hoge trap bezit, ſtaat nader te onderzoeken.

OOGENTROOST GRAS; *Bloeijend gras*; in 't latijn, *Gramen floridum*; *Gramen Leucanthemum* DODONÆI; *Carijophijllus holoſteus vel arvenſis glaber*; *Alſine pratenſis gramineo folio.*

Daar zijn verſcheide zoorten van, waarvan de twee volgende bij ons de bekendſte zijn.

1. Het breedbladige *Oogen-troost-gras*; *Gramen floridum, majus*; (*Stellaria foliis lanceolatis ſerrulatis, petalis bifidis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. Het ſmalbladige *Oogentroost-gras*; *Gramen floridum, minus*, (*Stellaria foliis linearibus integerrimis, floribus paniculatis.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort ſchiet uit een kruipende wortel, veele dunne ronde getakte ſtengjes, van een tot anderhalf voeten hoogte, of hooger; die meest tegen de aarde omgebogen zijn, waaraan kleine langwerpige puntige of lanſenformige fijn gezaagde en wat ſtijfagtige bladen, bij tweën tegen malkander overgtoeijen; aan het bovenſte der ſteng en takken koomen veele geſtarde bloemen, op lange ſteeltjes in loſſe troſſen voort, die vijfbladig, en ijder bladje in twee deelen diep ingeſneden, en ſchoon wit van koleur zijn, maakende een ſchoone vertooning; na de bloemen volgen langwerpige knopjes of zaadhuisjes, die veel klein zaad bevatten.

De tweede zoort gelijkt meest naar de eerste, maar de bladjes zijn niet gezaagd nog gekertelt, en ook kleiner, gelijk ook de bloemen en de geheele plant.

Plaats. Deeze planten groeijen op gras-en boschagtige plaatſen, naaſt de dijken, wegen, akkers, heggen en elders, dog meest in zandagtige gronden, bloeijende in het begin van de zomer: Daar is een verandering van de tweede zoort, die in vogtige plaatſen groeit.

OOG-GEBREEKEN, zie OOG-ZIEKTENS.

OOG-GEZWEER; of *Verzweering der oogen*, en *Oog-kwetſinge.* Dit is te verſtaan als de oog-appel zelfs min of meer aan 't verzweeren raakt; het welke uit verſcheiderhande oorzaaken ontſtaan kan, als uit een groote oog-ontſteeking; uit puistjes, ſteeken, ſtooten, ſlaan en branden, het gebruik van al te ſcherpe oogmiddelen; of door naar 't oog vloeijende ſcherpe vogten uit 't lighaam, welke de oogvlieſen en derzelver zeer fijne vaatjes doorknagende, eerst eene ontſteeking, veroorzaaken, waar op, indien ze kwalijk behandelt word, en de overhand verkrijgt, eene *verzweering* volgt, die min of meer diep in het oog kan indringen.

De *Oog-verzweeringen* zijn niets minder als gevaarlijk, en veroorzaaken veeltijds, als ze groot zijn, verlies van het gezigt in het beledigde oog, of een geheele blindheid, als beide oogen verzworen zijn.

Om deeze *verzweeringen* te geneeſen, moet men voor eerſt de ontſteeking wegneemen, indien er eene bij is; waar toe best een pap dient, gekookt van *kruim van wittebrood* met *melk*, waarbij men wat *ſaffraan* mengt en dezelve tuſſchen een dubbelde linnen doek lauw warm op 't *Oog* legt en vast maakt.

Of neemt goede zuure *appelen*; geſchilt zijnde, kookt ze in *rooſenwater* of in *vette melk* week, mengt dan bij de weeke en tot pap gewreevene appelen, wat geklopt *eij-wit*, en legt deeze *pap* op, als de vorige.

Of kookt *heemſt-wortel* in *water* of *melk*, maakt dan in het afkookſel een compres of vierdubbeld linnen doekje nat, en legt 't lauw-warm op 't oog, de compres weer bevogtigende als ze droog word.

Of neemt *witte koekjes van Rhaſis*, laatze in wat *rooſen-water* ſmelten, en gebruikt 't tot ſloving als 't vorige; dit is ook zeer goed.

Als dan de ontſteeking verdweenen is, moet men zuiverende en heelende middelen gebruiken, waartoe de volgende zeer bekwaam zijn: Neemt *kwee-korrels*, weekt dezelve, gekneust zijnde, in wat warm *rooſen-water*, of maar in *regen-water*, zo zal er een ſlijm van koomen, hier onder mengt wat *beste honing* en een weinig gepoederde *witte brood-zuiker*; en beſtrijkt daarmede het gezweer, door middel van een veertje, drie maal 's daags.

Of neemt het uitgeperſte zap van *ſchel-kruid* en van *weegbree*, mengt er wat *honing* onder, en gebruikt 't als 't vorige.

Of neemt *rooſen-water* en *ſchel-kruid water*, van elk een once; witte gepoederde *brood-zuiker* en *geprepareerde Tutie*, van elk een half drachma; *aloë* en *mijrrhe*, van elk een ſcrupel, en een weinig *beſte honing*, mengt het tot een oogwater, dat men gebruikt als 't voorgaande, wel omgeſchud.

Of neemt welgewaſchene *ongezouten boter*, een half once; *geprepareerde tutie*, vier ſcrupel, en *witte vitriool*, agt grein; mengt 't onder malkander, en gebruikt het als 't voorgaande.

De *balſem van peru*, is ook een zeer goed middel tot hee ling,

heeling.

Deeze middelen dienen ook in de kwetſing en wonden des oog-appels, door ſteeken, ſtooten, ſlaan, verbranding enz.

Indien er een *etter-oog* ontſtaat, dat is dat er etter onder 't hoorn-vlies voor de oog-appel, digt bij het crijſtallijnen vogt, vergadert word, waardoor het gezigt ten eenemaal word weggenoomen; en als deeze etter niet door de gemelde of dergelijke middelen kan verdreeven worden, dan is het nodig, een opening met een naald of puntig mesje te maaken; maar hiertoe word de hand van een kundig *Chirurgijn* of *Oogmeeſter*, vereiſcht, die men dan daar over raadplegen moet.

Na 't geneezen der oog-verzweeringen, blijft dikwils in het hoorn-vlies een wit en uitſteekend lidteeken over, dat grooter of kleiner is, en het gezigt wegneemt of veel vermindert en verduiſtert. Dit word bezwaarlijk weg genoomen, inzonderheid bij bejaarde Menſchen, en als het diep zit; maar is het alleen op het hoornvlies, dan word het dikwils weg genoomen door middel van zeer fijn gepoederde *zuiker-candij* altemets in het oog te ſtrooijen.

OOG-HOLTE; in 't latijn *Orbita*; is die beenige holte, in welke het *Oog* zich beweegt, zie OOG.

OOG-LEEDEN; in 't latijn *Palpebræ*; zie derzelver beſchrijving op 't artijkel OOG. Deeze *Leeden* zijn aan verſcheide ziektens of gebreeken onderhevig; onder anderen aan *roodheid* en *hitte*, of ontſteeking; hier tegen zijn zeer dienſtig het gedistilleerde *water van rooſen*, *venkel*, *oogentroost*, of van *kikvorſchen-zaad*, *ſlijm van kweekorrels*, of van *vlooi-zaad*; waar bij het nuttig is, wat *bloemen van zink* of *lood-zuiker* te mengen.

Daar koomen ook zomtijds kleine witte harde puistjes of gezwelletjes aan de kanten van de *Oogleeden*, die men *Gerſten-koorn* noemt, en zeer pijnlijk zijn: Hoedanig men dezelve geneest, zie GERSTEN-KOORN.

Als de *Oogleeden* gezwollen zijn, wratten of zweeren hebben, worden dezelve geneezen gelijk andere dergelijke zwellen en verzweeringen, maar men moet daar bij voorzigtig weezen, wegens het *oog*.

OOGLUIKEND, zie CONNIVENTIE.

OOGMEESTER; in 't latijn *Oculista*, *Ophtalmiater*. Bij de Grieken en Romeinen zo wel als hedendaags, waaren er bijzondere Geneesmeesters voor de *oogen*, dit blijkt voornaamelijk uit CELSUS, en anderen. Deeze behandelden niet anders dan *oog-ziektens*, en deeden de operatien op de *oogen*, gelijk wij nog *Oculisten* of *Oogmeesters* hebben, die geheel Europa doorloopen, om voornaamelijk de vliezen te ligten, of door *extractie*, zo als men het nu noemt, weg te neemen.

Een TAIJLOR, een CIJRUS, een WENCEL en een CONTI, hebben zedert 30 jaaren dit werk verrigt, ook uit onze Provintien, veele duizenden guldens weggeſleept. De WENCEL evenwel heeft zeer veelen het gezigt herſtelt.

De ongelukkige gevolgen welke zelfs op zulke operatien, die allerbest gedaan zijn, koomen; hebben de ordinaire Heelmeesters afgeſchrikt om er zich meede op te houden. Doch de reizende *Oogmeesters* ſteuren zich daar niet aan, maar doen zich eerst wel betaalen, en trekken gevolgelijk ſchielijk af, dus zijn zij geen getuigen van het onherſtelbaar ongeluk der Lijders; en inderdaat zij verliezen er hun gezag en naam niet door; zo dwaas is het Menschdom, van dit liever aan een Vreemden te willen vergeeven, dan aan zijn Medeburger! Wij ondervinden evenwel, dat ook onze Heelmeesters, in de groote Steden, verlokt door de rijders, die de Vreemden er mede verdienen, zig blootſtellen aan de wisſelvalligheden van die konstbewerking. Niet tegenſtaande de ondervinding lang geleerd heeft, dat een reizende *Oogmeester* tienmaal meer bedingen kan, dan zij zelven, en eerder verſchoond wordt, als het kwalijk uitvalt.

OOGMIDDELEN; in 't latijn *Opthalmica*, zijn in 't algemeen de zulke welke bij Oogziektens gebruikt worden, doch vermits zij meest beſtaan in kleine veelheden, in wateren, zalven, poeders en pappen, hebben deeze in het bijzonder dien naam verdient.

De *oogziektens* immers die allermeest voorvallen, zijn *ontſteekingen der oogen* en *ontvelling der oogleeden*, of wel *zweertjes* of *ſtrontjes* aan de leden. Tot de eerſte gebruikt men meest *wateren*, zie OOG-WATERS. Maar tot voorkooming van ontvellingen, en het geneezen van roode randen der *oogleeden*, na de pokjes, of in blonde Vrouwen, vooral die veel hoofdzweeren gehad hebben, of anders, zijn de volgende zalfjes uitſtekend goed.

Het *unguentum tutiae*, 't geene overal in de Apotheken gevonden word; of wel *unguent. pomati* 2 drach. *merc. praecip. rubr.* 1 gr. onder een gemengd, hier van moet zeer weinig tuſschen de toppen der middelſte vingers genoomen zijnde, langs de randen der *oogen* geſmeerd worden. Dit is ook goed in het begin van *ectropium*, of *omgekeerde oogleden*; indien het te ſcherp is, gelijk zommige ondervinden, doet men er ſlegts wat meer *pomade* bij. Men kan ook onder het *unguentum tutiae*, een weinig *praecipitaat* mengen.

Voor *pappen* is best een *gebraade appel*, als het in de tijd is, of wel, een pap van *witte brood kruim* met *water*, of *melk* gekookt, en daar bij een weinig *ſaffraan* gedaan; men legt het tuſschen twee doekjes; indien er eenige verſterking bij noodig is, kookt men de pap met *witte wijn* en *water*; men kan ook eene ſtooving maaken van dergelijke; als dan maakt men dikke dotten plukzel daar in nat, en legt die tuſschen doekjes op het *oog*; dit raadt BERTISCH met veel reden zeer aan.

Men gebruikt ook *oogpoeders*, *collijria ſicca*; deeze beſtaan meest uit *zuiker*, met een weinig *aloë*, of *gal* van Dieren, gedroogd, en fijn geſtooten; men voegt er *tutiae* en *kreefsoogen* bij; anderen neemen fijn geſtooten *glas*, en bijtende of wrijvende middelen, meest geſchikt om ligte vliezen, of vlekken van het *oog* door den tijd af te ſlijten, voornaamelijk zulke, die na pokjes en andere *oogontſteekingen*, op het hoornvlies overblijven.

OOG-NIET, zie NIET.

OOG-ONTSTEEKING; in 't latijn *Inflammatio oculi*; *Ophealmia*; deeze gaat doorgaans gepaart met roodheid hitte en pijn des oog-appels; dog kan min of meer groot zijn; want zomtijds is maar het buitenſte vlies (*tunica adnata*) daar door aangetast en dan is de *ontſteeking* maar gering, maar als ze dieper is, en dat de overige vlieſen voornamelijk het harde oogvlies (*tunica dura* of *ſclerotica*) in 't wijnranksgedaantige vlies (*tunica uvea*), teffens daar door aangedaan zijn, dan is ze gevaarlijker, en vereischt meerder omzigtigheid, want dan kan er een verzweering uit ontſtaan, en eene daar op volgende blindheid.

De oorzaak van een *oog-ontſteeking* kan veelerlei, en zo wel uit als inwendig zijn; als ſcherpe bijtende, rouwe en andere in het oog gekomene dingen; zinkingen en ſcherpe vogten die op de oogen vallen, opgeſtopte neusbloeding, verzuimde aderlaating enz.

Om de *ontſteeking* weg te neemen, zijn de volgende middelen dienstig.

Neemt 't *wit van een eij*, klopt 't met een wenig *roſen-water*, of bij deszelfs gebrek, met *gemeen water*, en een weinig gepoederde *aluin* onder malkander, en ſtrijkt daar van iets in het zeere oog of oogen, 's daags drie maal.

Of neemt het witte van een paar hard gekookte *eijeren*, zes of agt bladen van *groot huislook*, en een erwet groot gepoederde *witte vitriool*; ſtampt het in een vijzel met malkander klein, drukt er vervolgens het zap door en doek wel uit, en mengt bij het uitgeperste even zo veel *rooſe* of *weegbree-water*; hier mede wascht 't oog twee of driemaal 's daags; of maakt er een linnen doek in nat en legt het op 't oog, lauw warm.

Of neemt *bloemen van zink* (*flores zinci*), mengt ze met een weinig *rooſen water*, en ſtrijkt daar van, wel omgeſchud, met een veertje in het oog, drie maal 's daags; of ſtrijkt maar van de gemelde drooge *bloemen* met de vinger iets in het oog, dit is een zeer goed en meest altoos zeeker middel tegen de *oog-ontſteeking*, en roode oogen.

Of bereid dit *camfer-water*; neemt *camfer*, twee ſcrupels, *wijnſteen-zout*, één dachma; wrijft het een half uur lang op een ſteen, doet er dan allengs bij *water* van *groote gouwe*, vier oncen; filtreert het daar na en bewaart het in een vlesje. Men doet daar van 's daags drie of viermaal een druppel in het oog: Het zelve is ook dienstig tegen een zwak gezigt, oog-pijn en jeukende oogen of oogleeden, enz.

Of neemt *rooſen-* en *venkel-water*, van elk één once; *gepreparéerde tutie*, twee ſcrupels; *lood-zuiker*, één ſcrupel; gepoederde *witte vitriool*, agt grein; mengt het tot een oog water, en ſtrijkt daar van, al te mets een druppel in 't oog. Dit dient ook tegen de jeukte, traaning en zweeren der oogen, zie ook op 't artijkel OOG-GESWEER.

Als de *ontſteeking* en pijn, hevig en aanhoudend is, dan is een aderlaating heel dienstig en nodig: Of men zet zes tot zeven *bloed-zuigers* rondom het oog en de ſlaapen, om zes tot agt oncen bloed uit te zuigen, dit helpt dikwils zeker en ſchielijk, en dient ook, als men zich in 't oog heeft geſtooten en de vlieſen ſterk met bloed doorloopen zijn: Als de bloed-zuigers gezoogen hebben, doet men een vingergreep *hijſop* in een zakje en kookt het een weinig in wat *roode wijn*, dan ſtooft men het oog met deeze wijn, lauw warm, viermaal daags, anders is ook een *ſpaanſche vlieg pleister* in de nek of onder 't oog gezet dienstig.

Indien de buik verſtopt is, moet dezelve geopent worden, waar toe de volgende purgatie zeer goed is: Neemt *zoete kwik*, 10 grein; *diagrijdium*, 6 grein; maakt er een poeder van, dat de Lijder met een zopje of eenig ander warm nat, 's morgens nugteren moet innemen. Of kookt een *pruimzopje* met gezuiverde *ſenés-bladen*, in een zakje gedaan zijnde.

Indien de *ontſteeking* haare oorſprong heeft uit zinkingen, dan is een pleister van *labdanum* met een weinig *opium* gemengt, en op de ſlaapen gelegt, dik wils van veel nut: Als mede de berooking des hoofts, en een *nagtmuts* met *maſtix*, *wierook* en *labdanum*.

Hier nevens kan men ook inwendige temperérende en zweet-drijvende middelen gebruiken, als *geprepareerde kreefts-oogen*, *zweetdrijvende antimonie*, *geest van herts-hoorn*, *geest van ammoniak zout*, *gebarnſteende liquor van herts-hoorn*, enz. en de Lijder moet zich boven al wagten voor alle verhittende ſpijzen en dranken.

Zo de *ontſteeking* tot een gezweer over gaat, zo ziet hier over 't artijkel OOG-GEZWEER.

OOG-SMEER; in 't latijn *Lema*; is de onzuiverheid die zich in de ooghoeken gezet heeft.

OOG-STEEN, *Katten-ſteen*, ook *Oculus Beli* genoemt; is een half doorzichtige ſteen, wiens grond wit is en in 't midden een zwart plakje heeft, in de gedaante van een oog appel, rondom welke een regenboog gaat; zo dat deeze ſteen, niet kwaalijk aan een Menſchen oog gelijkt.

OOGST, *Oogst-tijd*, verſtaat men dat gedeelte van 't jaar door, waar in allerlei koorn en andere veldvrugten, worden ingezamelt.

OOGST MAAND; in 't latijn *Augustus*; is de agtſte maand, van *Januarius* afgereekent: Hij word *Oogst-maand* genoemd, om dat als dan de meeſte veld en andere rijpe vrugten ingeoogſt worden. Deeze maand heeft 31 dagen, en de 21 der maand treed de zon in het teeken van de Maagd (*m*)

Dezelve wierd bij de oude Romeinen *Sextilis* genoemt, dat is de zesde maand na Maart, maar daarna verkreeg hij ter eeren en gedagtenisſe van de Keizer Augustus deezen naam.

Werk dat in de Moestuin in deeze maand te doen ſtaat.

In 't begin van deeze maand verplant men nog *Bloemen Boere-kool*, als mede *Endivie*, voor het wintergebruik.

Tegen 't midden der maand zaait men *Spinagie*, *Melde*, *Kervel*, *Peterſelie*, *Franſche zuuring*, *Vette-kous*, *Rapunce* en *Radijs*, voor de herfst en winter, als mede *Porreij* en *Winter uijen*, om dezelve in de winter en het volgende voorjaar jong of klein te gebruiken, bij zomeren ander ſalaad, enz. Tot de *Spinagie* dient best de zoort met ſteekelig zaad, om dat die harder van aart zijnde, beter de koude tegenſtaan kan.

Men kan nu ook *Maand radijſen*, alsmede *Tuin-kerſe*, *Mostert zaad*, en andere ſalaad-kruiden zaaijen, voor 't herfst-gebruik.

Omtrent dezelfde tijd, of iets vroeger, zaait men ook *geele Peen* op een warm gelegen bedje of rabat, of op een oude broeibak, om dezelve in de winter en het vroege voorjaar jong en klein te hebben, dewijl de jonge geele *Peen* 't ſmakelijkst is, en men gebruikt daartoe best de zogenoemde *roode* hoornſe zoort, dewijl die kort groeijen, en aangenaam van koleur en ſmaak zijn: Als het in de winter ſterk begint te vrieſen, moet men ze met los ſtroo dik overdekken, niet alleen om ze daaronder voor de vorst te bewaaren, maar ook om ze als dan uit de grond te kunnen haalen: Of men graaft ze tegen de vorst uit, en bewaart ze in huis in vogtig zand.

Ook plant men omtrent dezelfde tijd jonge *ſalaadplanten*, die tegen 't laatst van de vorige maand gezaaid zijn, op een warme plaats in een goede losſe grond; of op een koude broeibak, welke dan nog goede laate koppen kunnen worden; dog hiertoe dienen in deeze tijd

best

best, de geele *Prince-* en *Princeſſe-kroppen*, en inzonderheid de zogenoemde *blanke haagſe krop*.

Men kan nu ook nog *Paſtinaken* zaaijen, om dezelve de winter over buiten te laaten, dewijl ze de ſterkſte vorst kunnen verdragen, en daardoor zelfs ſmakelijker en aangenamer worden, om ze in de nawinter en het voorjaar, als de groente ſchaars word, tot een ſmakelijk eeten te bereiden.

Men plant *Aard-beſiën* op bedden, zo het nog niet in de vorige maand geſchied is. Ook plant men nu de *Aard-beſiën*, die men in het volgende winter broeijen of vervroegen wil, in potten of op een koude broeibak, waartoe men tweejarige draagbaare en fleurige planten verkieſt, en twee à drie in een pot zet; of op een halve voet afſtand in den broei-bak, welke potten men in het begin van *Februarius* in een daartoe gereed gemaakte warme run-bak zet: Maar die welke men op een koude broeibak geplant heeft, worden als dan aan de groei en bloei gebragt, door middel van verſche Paarde-meſt die men rondom de koude broeibak in een greppel, van ontrent een paar voeten breed, opzet, moetende ten dien einde de broeibak niet al te breed zijn, om door de verſche omgezette meſt te kunnen verwarmt worden: Ook moet men ondertusſchen vooraf de planten, door de potten in huis te zetten of de planten in de broeibak te dekken, voor de vorst wel bewaaren, enz.

Men aard de vroege *Zelderij* als mede de *Italiaanſche Venkel* of *Finochio* aan, en bind van de vroege *Endivie* op, om geel te worden tot 't keukengebruik. Ook bind men om die reden eenige *Cardons* rondom dik met ſtroo toe, om wit te worden.

Men neemt de *Uijen* en *Knoflook* uit de grond, zo het nog niet voorheen geſchied is.

De *Artiſchokken* die in het voorjaar gezaait of geplant zijn, beginnen nu haare vrugten te vertoonen, weshalven men, om ſchoone groote vrugten te hebben, alle of de meeſte wortel-ſpruiten, voornamelijk de kleine, van de planten moet afneemen, waardoor de vrugten veel grooter zullen worden, als de planten in een goede vette grond, en op een bekwame afſtand geplant ſtaan, en ook van het onkruid zuiver gehouden worden.

Men blaad allerlei *Sluit-kool* af, op dat derzelver hoofden grooter zouden worden: En indien er Rupſen op koomen, moet men in de weer weezen, om dezelve bij tijds, zo veel doenlijk, af te zoeken, wil men zijn *kool* behouden, want anders is er niet wel middel op, om ze te vernielen.

Men ſnijd nu ook de keuken- en medicinaale kruiden, als *Marjoleine*, *Thijm*, *Baſilicum*, *Salie*, *Roſemarijn*, *Kwendel*, *Kruiſemunte*, *Meliſſe*, enz. voor 't tweedemaal, bij droog weer af, om ze te droogen, voor het winter-gebruik.

Ook kan men in 't begin van deeze maand ſtekken ſteeken, van veelerlei keuken- en andere kruiden, indien het verzuimt is, om het vroeger of in de lente te doen, als, van *Salie*, *Roſemarijn*, *Lavendel*, *Spijke*, *Kruiſemunte*, *Trip-madam*, en meer andere, maar deeze zullen zo ſterk niet bewortelen als de vroeger geſtokene, en gaan dus in harde winters veeltijds verſterven.

Voorts moet men de planten van de moes- of keukentuin, in deeze maand van het onkruid ſchoon en zuiver houden, gelijk in alle tijden.

Men vergadert het *zaad* der keuken-gewaſſen, dat nu rijp word, gelijk in de vorige maanden, men maakt het vervolgens uit, zuivert en bewaart het.

Ontrent 't laatſte van deeze maand, kan men verſcheiderhande zoorten van zaaden zaaijen, welke, om in 't voorjaar wel op te komen, liefſt in het voorgaande najaar willen gezaait weezen, dewijl ze in het voorjaar gezaait wordende, dikwils niet willen ſpruiten,

Men moet zorg draagen, om de *Meloen-planten* nu niet te veel te oozen, en dezelve ook anders voor te veel nat te bewaaren, inzonderheid de fijnſte en beſte zoorten, als *Kanteloep*, *Zuiker-meloen* enz. Dewijl de planten daardoor gaan verſterven, eer de vrugten rijp worden, en dus veele moeite vergeefs gedaan is. Maar de *Concommers*, die tot *Agurkjes* zullen dienen, moet men bij droog weer dikwils nat maaken; 't welke haar veel meer en betere vrugten doet voortbrengen, en men zoektſe voor *Agurkjes* in de week een paar maal af, om niet te groot te worden.

Keuken-gewaſſen van deeze maand.

De *groente* heeft men gelijk in de vorige *Hooij-maand*, (zie aldaar); maar de *Aard-beſiën* hebben meest gedaan, dog daar en tegen koomen nu de *Snij-boonen*, *Concommers*, *Artiſchokken*, *Witte* en *Savooij-kool* enz. aan.

Werk in de Vrugt-tuin en Enterij.

Daar valt nu weinig in de vrugt-tuinen en enterijën te doen: Men kan in het begin der maand nog met 't *ſlapende oog* oculeeren, als het zap genoegzaam rijst, dat van het warme en vogtig weer veel afhangt.

Men ziet naar de vroeg geoculeerde boomen, om de band los te maaken, dewijl ze anders daardoor, als ze ſterk groeijen, bekneepen worden, en gevaar loopen van door de wind af te breeken.

Ook moet men de wilde ſcheuten en water-looten, die beneden de *oculatien* zijn voortgekoomen, zorgvuldig weg ſnoeijen, 't welke ook moet waargenoomen worden aan die boomen, welke in 't voorgaande jaar geoculeert, of in 't voorjaar geënt zijn, want indien men dezelve laat groeijen, benadeelen ze de oculatien of enten, zeer veel in haar groei.

Aan de *Eſpalier-* en *Naantjes-boomen* kan men verrigten en waarneemen het geen in de voorige maand gezegt is, zo men het nog niet gedaan heeft: Men moet ook allerlei ongedierte, welke de rijpe vrugten beknabbelen en bederven, zo veel mogelijk te keer gaan en zoeken te vernielen, en tegen de Wespen en Vliegen kan men vleſſen met honingwater in de boomen hangen.

De *Wijngaarden*, die aan ſtaaken of tegen muuren en ſtaketten ſtaan, moet men voor het laatſte maal nagaan, om de losſe ranken aan te binden en de dunne, die onlangs zijn voortgekoomen, weg te ſnoeijen, om dus de vrugten, die nu meeſt volwaſſen zijn, meer lucht en zon te doen verkrijgen, tot rijpwording; dog men moet dezelve niet geheel van bladen en ſchaduwe ontblooten, want dit doet de *Druiven* veel meer na- als voor-deel.

Vermits in deeze maand verſcheiderhande zoorten van *ſteen-* en *pit-vrugten* rijp worden, zo moet men zorg draagen, elk zoort op haar regte tijd van rijpheid te plukken en tot 't gebruik te beſteeden.

Voorts moet men de *vrugt-tuin* en *enterij* van 't onkruid ſchoon houden, gelijk op andere tijden.

Ooft-vrugten van deeze maand.

Van de vroege *Appelen*, die in deeze maand rijp worden, zijn de beste: De *roode* en *witte Zomer-Caville*, *enkelde Kruid-appel*, *lange witte Kruid-appel* of *Pom-*

ne de *Paleſtine*, *Codlin*, enz.

Van de Peeren: *Citroen de Sirene*, *kleine Muscatelpeer*, *Muscat Robert*, *Jargonelle*, *Cuiſſe Madame*, *Rode wangetjes*, *Bruſſelſche Peer*, *Cher à dames*, *St. Magdalene*, *Eijer-peer*, *Mooije-neeltjes*, *Grauwezuikereij*, *Kortſteeligezuikereij*, *Langſteeligezuikereij*, *Oranje musquè*, *Goud peer*, enz. Dog zommige van deeze zoorten worden zomtijds eerſt in de volgende maand rijp.

Verſcheide zoorten van vroege *Perſiken*, als, de *alberge jeaune*, de *witte* en *roode Avant Perſik*; *Brugnon hatif*, *Mignon-hatif*, *Peche d'Italie*, *Magdalene blanche*, *Enkelde montagne* enz.

Verſcheide zoorten van vroege *Pruimen*. Van de *Druiven*: De *blauwe Musquè*, *Bonte Druif*, *Kandiaſche Druif*, *Katalonier-Druif*, *vroege Morillon*, enz.

Voorts heeft men *Vijgen*, *Moerbeſiën*, *Haſel-nooten*, en nog *Aal-beſiën* en *Kruis-beſiën*, enz.

Werk in de Bloem- en Plaiſier Tuin.

In het begin van deeze maand kan men nog *Anjelieren*, *Gras-anjelieren* en *Duizendſchoonen* afleggen, maar niet laater, om dat ze dan zelden wortelen maaken, wegens gebrek van genoegzaame warmte; en de vroeg afgelegde kan men tegen 't midden of laatſte der maand verplanten, als ze genoeg bewortelt zijn, 't zij in potten of in de koude grond: Dog men plant de fraaiſte zoorten ook wel in groote potten of houten bakjes, digt bij malkander, om ze 's winters tegen de ſtrengſte vorst in huis op een luchtige plaats te bewaaren, en dezelve daarna in het voorjaar in order te planten, in potten of op bedden, naar begeeren. Men kan als dan ook, de zaailingen der *Angelieren* verplanten op bedden, in een goede losſe grond, en op een voet afſtand. Dog men kan daarmede ook wagten tot in het volgende voorjaar.

Men ſcheurt en verplant omtrent dezelfde tijd ook de fraaije *Aurikels*, in potten, in goede verſche vette aarde, indien het niet in de maij-tijd voorts na het bloeijen geſcheid is; en men zet ze in een beſchaduwde plaats, tot dat ze wortelen gevat hebben.

Men verplant nu ook de *witte Lelien*, *Vuur-lelien*, *Krol-lelien*, *Martagons*, *Keijſers-kronen*, *Bol-Iriaſſen*, *geele Duitſche-Iriaſſen*, *Kiewits-eijeren*, *Peonien*, enz. daar het nu de beſte tijd toe is, zo draa de bladen beginnen te verdorren, want indien men ze langer in de grond laat, zullen ze nieuwe wortelen maaken, en als dan verplant wordende, zelden het volgende jaar bloeijen, inzonderheid de *witte Lelien*, die zeer vroeg in het najaar nieuwe bladen uitſchieten: Men moet alle deeze gewaſſen ook niet lang uit de grond laaten blijven, gelijk andere bolgewaſſen, want dit is haar mede nadeelig in de groei en bloei.

Het is nu ook in 't laatſte van deze maand, de tijd, om de *Primula veris* te verzetten, zo wel de oude planten als zaailingen, welke een wat zandagtige grond en ſchaduwagtige ſtand-plaats moeten hebben, om wel te groeijen en te bloeijen, want op de heete zon ſtaande, tieren ze niet veel.

Men prepareert nu de bedden voor de fraaije *Tulpen*, *Hijacinthen*, *Narciſſen*, *Tagetten* en andere bolgewaſſen, als mede voor de *Turkſche Ranunkels* en *Anemones*; moetende dezelve met verſche aarde twee tot drie voeten diep, voorzien worden, waartoe de woud- of bladaarde, vermengt met goede losſe aarde uit de Moestuin, of uit vrugtbaare Wei-landen, en wat oude vergaane meſt, de beſte ſtoffen zijn: Zeer vet moet deeze aarde niet zijn, dat de bollen aanſteekt en ziek of kankerig doet worden, maar los en vrugtbaar uit de natuur; dog men kan beneden de bollen, in de diepte, wat heel oude vergaane Koemeſt, met wat zand vermengt, leggen, waarin de bollen met haare veezel-wortelen ſchietende, zullen dezelve veel voedzel daar uit haalen en daardoor ſwaar en ſterk bloeijen, inzonderheid de *Hijacinthen* en *Tacetten* enz. die lange wortelen maaken.

Men plant ook in 't laatſte van deeze maand *Hijacinthen*, *Tagetten*, *Jonquilles* en *vroege Tulpen* (inzonderheid de zogenoemde *Duc van Tol*) in potten, die men daarna in de winter in de ſtook-kas vervroegen wil.

Men vervolgt allerlei rijp *bloem-zaad* te vergaderen, gelijk in de overige maanden, als mede om de tuinen van het onkruid ſchoon en net te houden.

Men bind de zaai- en andere gewaſſen, die als nog geduurig hoger groeijen aan de ſtokken vaſt, zo wel om de zindelijkheid, als om door ſterke winden, die in deze tijd dikwils regeeren, niet gebrooken of verſcheurt te worden; maar van planten die uitgebloeit hebben, moet men de dorre ſteelen en bladen wegſnoeijen, ten zij men zaad van die planten winnen moet.

De potten met eenjarige bloemgewaſſen beplant, moet men niet verzuimen bij droog weer behoorlijk te bevogtigen, anders komt er weinig fraais van; en als de nagten beginnen koud te worden, moet men die welke teder zijn, onder dak brengen, gelijk inzonderheid de *dubbelde Balſemijnen*, *Datura*, *Quimmoclit*, *hoog-blauwe Convolvulus*, en eenige andere, om haar zaad rijp te maaken, dat anders bij ons zelden zijne behoorlijke rijpheid in de opene lucht verkrijgt, voornamelijk als 't ſaiſoen koud en vogtig is.

De dubbelde *Leucoijen* of *Violieren*, die uit 't zaad, dat in 't voorjaar gezaait is, voortgekoomen zijn, en zomtijds nu reeds beginnen de bloemen te toonen, moet men ook van tijd tot tijd in potten planten, om ze in de winter binnen huis te bewaaren: Men kan de dubbelde gemakkelijk onderſcheiden van de enkelde zo dra de bloemknoppen verſchijnen, ſchoon de bloem nog niet open is, want deeze knoppen zijn doorgaans rondagtig, en als men dezelve, wanneer ze nog heel klein zijn, met een naalde of ſpelde in 't midden voorzigtig opent, zo word men daar in een rond knopje gewaar; zijnde daar en tegen zo wel 't bloem-knopje als het binnenſte van de enkelde bloemen, langwerpig en puntig.

Men kan in 't laatſte van deeze maand ook 't zaad zaaijen van *Tulpen*, *Hijacinthen*, *Narciſſen*, *Iriaſſen*, *Crocus*, *Kiewits-eijeren*, *Turkſche Ranunkels*, *Anemones*, enz. indien men deeze bloem gewaſſen zaaijen wil, om nieuwe zoorten te verkrijgen; 't welke in potten of houten bakjes, met goede loſſe vrugtbaare aarde gevult, moet geſchieden, in agtneemende de kleine ligte zaaden, niet te dik met aarde te overdekken, dewijl ze anders ligtelijk in de grond rotten; maar de grooter zaaden, kunnen dikker met aarde bedekt worden. Men zet de potten of bakken vervolgens op een luchtige plaats, daar ze alleen de morgen-zon tot 10 a 11 uur kunnen hebben, want indien ze in deeze tijd al te veel aan de zonnebitte bloot geſteld worden, wil 't zaad ook ligtelijk bederven en daarna niet ſpruiten, maar daarna tegen de winter, moet men ze op de geheele dag-zon plaatzen: Men moet ook niet verzuimen om de aarde bekwaam met water vogtig te houden, maar dit ooſen moet zagtjes geſchieden, om het zaad niet uit de grond te ſpoelen.

Bloemen die in deeze Maand bloeijen.

Men heeft nog veelerlei zoorten van bloemen, die thans in de Bloem-tuin bloeijen, waar van de voornaamſte de volgende zijn: *Anjelieren, enkelde en dubbelde Wiifjes balſamijnen, Jalappe, Amaranthen, Vosſe-ſteerten*, verſcheide zoorten van *Asters* en *Guldenroede, roode* en *blauwe Kardinaals bloem, Klokjes, Stokroosen, Colchicum van Chio, Cijclamen, groote en kleine Convolvulus, Africanen* en *Tunetanen, Prince-bloem, Ridderſpooren, Chrijſanthemums, Africaanſche Jacobæa met purpere bloemen, Chineeſche Angelieren, Bruinetten, Venus-ſpiegel, Juffertjes in't groen, Franſche Goudbloemen, witte Caapſche Goudbloemen*, verſcheide zoorten van *Roggebloemen, Turkſche zoet ruikende Roggebloemen, groote* en *kleine Maankoppen, Scabioſe, Kandiſche Thlaspi*, verſcheide zoorten van *Lathijrus* en van *Malva's, Sonnebloemen, Vlaskruid, Jacea, Tuberoosen, Scharleij, Oijevaarsbekken*, verſcheide zoorten van *Lijchnis, Nagt-viole, dubbelde Ptarnica* of *Silvere Knoopjes, dubbeld Moederkruid, Xeranthemum, Herfst-Hijacinth, Eeren prijs, Wederijk, Monniks-kap, enkelde* en *dubbelde Jndiaanſche Kerſe, blauwe* en *geele Lupijnen, Duiſendſchoon, Virginiſche Phalangium, Leeuwen-bek, Rhijnbloemen, Erijngium, Doornagtige Maankop, Alcea, dubbeld Zeep-kruid, Capnoides, Bijltjes-kruid, Coronilla, roode, blauwe* en *witte Chineeſche Asters, Monarda, Maan-violieren, bastert-Saffraan, Gnaphalium, Chrijſocome*, en meer andere.

Van de Heesters en Boomen bloeijen: *Gemeene witte Jasmijn, Paſſiebloem, Emerus, Kaperſoelie, Boom-Maluwe, Ketmia, heesteragtige Althæa, heesteragtig Canarisch St. Janskruid, Spiræa's, Muscaat-roos, Maandroos, gemeene en Spaanſche Brem, Ververs-brem, Clematis, Trompet-bloem, Kuisboom*, verſcheide zoorten van *Cijtiſus*, van *Ciſtus* en van *Phlomis, Cijtiſus van Marantha, enkelde* en *dubbelde Granaat-boom*, enz.

Werk in het Oranje-huis en Trek-kaſen.

Men kan omtrent 't begin van deeze maand de jonge *Oranje-, Citroen-* en *Limoen-boomen oculeeren*, die men in een run- of trek kas ſtaan heeft, om haar groei te bevorderen. Ook ſnijd men de *Jasmijnen* en andere buitenlandſche gewaſſen, die in het voorjaar gezoogt zijn, van de moeder-boomen af, 't welke voorzigtig moet geſchieden, om het ingelegde takje niet van de ſtam los te ſcheuren, en het zelve moet met ſmeerzel of ent-wasch beſtreeken blijven tot in het volgende jaar.

In het begin van deeze maand is het de bekwaamſte tijd om de *Ficoides, Sedums, Aloës, Cereus, Euphorbium* en andere dergelijke ſappige planten te verplanten, die nu weder beginnen te groeijen.

De tedere buitenlandſche planten, die geduurig in de run-bak gekoeſtert zijn, moeten nu verplant worden, want indien zulks laat geſchied, bewortelen en groeijen ze niet genoeg, om geduureude de winter binnen huis in goede ſtaat te zijn: Maar indien ze in deeze tijd niet verzet worden, verwarren haare wortelen dikwils te veel in de potten, of groeijen beneden door de gaaten uit de potten, dat haar dan in de winter zeer nadeelig is, en dezelve dikwils doet ſchimmelen, rotten en bederven. Ook moet men de jonge en andere planten, die 's winters in het oranje-huis zullen over gehouden worden, allengskens aan de lucht gewennen, en daar door harder doen worden, want anders daarna ſchielijk uit de warme run-kas, in het oranje huis komende, en veel minder warmte gevoelende, worden ze ook ziek en bederven dikwils.

De Run in de Ananas-bakken, moet nu in't begin der maand ververscht worden met wat nieuwe run, indien het in de voorige maand niet geſchied is; want dewijl de nagten nu beginnen koud te worden, en teffens de hitte der bak vermindert, zullen de laate *Ananasſen* niet kunnen rijp worden: Of de planten die het volgende jaar vrugten zullen geeven, zullen niet wel tieren of niet ſterk genoeg worden voor de vrugt; dog moeten dezelve ook niet al te ſterk door de warmte aangezet worden, inzonderheid de grootſte en ſterkſte planten, want dit maakt dat ze dikwils in de winter, en dus te vroegtijdig kleine vrugten geeven; en de jonge planten die vroeg van de oude afgenomen zijn, draagen ook dikwils, als ze te heet aangezet zijn, een jaar te vroeg, waar door ze geen groote planten worden en kleine vrugten voortbrengen.

De planten die 't volgende jaar moeten draagen, moeten nu in grooter potten geplant worden, indien zulks in de voorige maand niet gedaan is; want indien dit laater geſchied, hebben ze geen tijd, om voor de winter genoegzame wortelen te maaken.

De vreemde harde planten, die 's winters in het oranjehuis bewaart worden, en te veel wortelen in de potten gemaakt hebben, moet men nu verplanten, en haar ook wat grooter potten geeven, want anders ſchimmelen de wortelen in de winter, gaan aan 't rotten en de planten bederven of raaken aan 't kwijnen.

Tegen 't laatst van deze maand, moet men de *Cereuſſen, kleine Echinomelocactus, Euphorbiums*, en andere vreemde zappige planten, die men in de opene lucht gezet heeft, weder in de ſtook-kas brengen, want dewijl de nagten nu beginnen koud te worden, en er ook dikwils veel regen valt, zo is haar zulks zeer nadeelig, dog is het weer warm, dan kan men ze nog wat buiten laaten blijven.

Van de bloemen, die men nu van de vreemde gewaſſen in de trek-kas en de opene lucht heeft, zijn de volgende de voornaamſte, als verſcheide zoorten van *Ficoides*, van *Geraniums* en van *Aloës, Sedum, Mijrtebomen, Paſſie-bloemen, Anemonospermos, Oleander, Vioerne, Alcea, Spaanſche Jasmijn, Arabiſche* en *Azoriſche Jasmijn, geele Indiaanſche Jasmijn, Jndiaansch Riet, Limonium van Rauwolf* en andere zoorten, *Tuberoosen, Lelie-narciſſen*, en meer andere.

Huismans-werk en zijn voordeel in deeze maand.

Dit is de maand van de vrugtbaare Godinne Ceres der oude Heidenen, waarin de vrugten beginnen te rijpen, de *graan-oogst* begint, en daar het de Veldbouwer na druk verkrijgt, om de veldvrugten in te zamelen en zijnen langduurigen zuuren arbeid nu beloont te zien, min of meer, naar dat hij zijn best gedaan heeft, en de Heemel hem gunstig is; waar toe hij de droge dagen niet verzuimen moet; zijnde het doorgaans de *rogge* en *winter-gerst*, die het eerſte rijp worden.

Men haalt nu ook het *vlas* en de *hennip* van het land, om dezelve verder tot het gebruik te bereiden.

Men zaait *witte* of *geele raapen* op de ſtoppel-landen, dat is; op de akkers waarvan de eerſte graan-gewaſſen ingeoogst, en voorts daarna omgeploegt zijn, welke nog voor de winter-vorst groot kunnen worden tot gebruik; en de ondervinding leert, dat dezelve, inzonderheid de *geele herfts-raapen*, in deeze akkers veel geuriger en aangenaamer worden, dan in de keuken-tui-

nen, voornamelijk in zandagtige akkers; welke *raapen* men bij ons gewoonlijk *zand-raapen* noemt, en met reede veel geagt worden; in Frankrijk en Hoog-duitschland, inzonderheid in Beijerland en aangrenzende Landſchappen, zaait men gewoonlijk, in plaats van onze ronde *geele herfst-raapen*, van de kleine *Franſche raapen*, die in de gemelde akkers zeer ſmaakelijk worden, 't welke ook bij ons geſchieden kan, gelijk ik bij ondervinding weet; doch deeze *raapen* zijn in deeze landen nog weinig bekend, en men volgt doorgaans de oude gewoonte, en dikwils met veragting van nieuwe dingen, ſchoon ze wezenlijk goed zijn.

Het zaaijen van *raapen* op de ſtoppel-akkers is, daarenboven ook zeer voordeelig in ſchraale landsdouwen, daar weinig of ſchraal weiland voor het huislijke Vee groeit; want ze verſtrekken in het najaar en voorwinter voor een zeer goed voedzel van de Koejen en Oſſen, zo wel de *raapen* zelfs als het kruid daarvan, waar van de Koejen goede en rijkelijk melk geeven, en waar door men het hooi voor de later wintertijd ſpaart. Men kan zelfs ook de Koejen en Oſſen in 't najaar daarmede mesten en heel vet maaken, als men onder de klein geſtotene *raapen*, wat *haver*, of beter gekookte *raap-* of *lijn-koeken*, goed geſneeden *ſtroo* of *hooi* mengt, en haar zulks op een geregelde tijd te eeten geeft, haar in de tusſchentijden de roof met *hooi* voorziende, om altijd wat te eeten te hebben.

Het is nu ook de tijd om de braaklanden voor het derde maal te ploegen, en tot 't winter-zaad gereed te maaken.

Wat de Boter-boer betreft, die heeft het nu nog druk met zijne Koeijen vlijtig te melken, boter en kaas te maaken; want het is bij goed weer, tegenwoordig nog de beſte tijd voor de Koeijen, om goede en veele melk te geeven; maar dezelve moet zorg draagen, om de Koeijen, als 't nodig is, te verweiden, dat is, als ze in een ſtuk land het gras afgeweid hebben, dezelve in een ander nieuw ſtuk land te brengen, dat met gras wel voorzien is, en dat men ten dien einde zonder weiding of na 't hooi-maaken, heeft laaten groeijen. Hij zal er zijne reekening grotelijks bij vinden, en dit zelfde dient ook in agt genoomen omtrent de Beeſten, 't zij *Oſſen*, *Koeijen* of *Schaapen*, die men vet weiden wil.

In de Lands-douwen daar het gras en hooi niet overvloedig is, maakt men in 't laatſte van deeze of in de volgende maand ook *na-hooi*, van de weiden daar reede het eerſte hooi van ingezamelt is, om dus geen gebrek van hooi in de winter te hebben, ſchoon dit *na-hooi* zo voedzaam niet is, als het eerſte. Het is echter inzonderheid een zeer goed voedzel voor het jonge Rund-vee of Kalven, en voor de Schaapen.

In andere landſtreeken, daar het gras en hooi zeer ſchaars is, ſlagen de landlieden nu ook de jonge takken en bladen van allerlei boomgewas af, als van *ijpen*, *elſen*, *birken* enz. om dezelve te drogen, en in de winter aan de beeſten in plaats van hooi te geeven, dog dit is een ſchraal voedzel, daar de Koeijen weinig melk van geeven; 't kan echter zeer wel dienen, om de Beesten door de winter te brengen, inzonderheid als men haar daar benevens mede wat hooi, of ander eeten, als Stookers drank, Brouwers-masch, afval van Graanen, enz. geeft; de *Schaapen* en *Geiten* eeten de boom-takken en bladen 't liefſt. Gelukkig is de Landman, aan wien den Hemel een goede vrugtbaaren grond, die alles, zo graanen als gras en vrugtbaare boomen voortbrengt, tot zijn gebruik geſchonken heeft! dog nog gelukkiger is hij, als hij er een regt gebruik van maakt, of weet te maaken, en den Hemel daar voor met een opregt erkennend Hart dankt!

Heeft de Boer *ritſige Koeijen*, zo moet hij ze bij de Stier of Bul laaten koomen, zo zal hij in het volgende jaar omtrent Maij, jonge Kalven kunnen hebben, tot zijn voordeel: En zo hij in deeze tijd jonge vette Kalven heeft, kan hij ze wel aan de Slagters voor goed geld kwijt worden, dewijl het Kalf-vleeſch nu niet overvloedig is. De jonge een en tweejaarige *Kalven*, die men aanvokt, moet men ook goede weiden bezorgen, waar door ze beter toeneemen, om grooter en goede Koeijen of Oſſen te worden.

De Landman heeft nu veele *jonge Hoenderen*, en *Kapoenen*, die hij op de merkt kan ſtuuren, als mede de *eijeren*, die de Hoenderen nu nog leggen, om er goed geld van te maaken; maar men moet nu geen *Hennen* meer te broeden zetten, want dewijl met de haaſt koude dagen en nagten volgen, zo deijen de jonge Pullen niet wel, maar verſterven of blijven klein en onfleurig.

Ook koomen de jonge Duiven, met de graan-oogſt nu overvloediger, om dezelve naar de merkt te ſtuuren.

Daar worden in deeze maand ook veelerlei vroege *Peeren*, *Appelen* en *Pruimen* rijp, waar mede de Landman zijn voordeel door verkooping doen kan: Ook kan men van de gemelde vrugten beginnen te drogen, als men er overvloed van heeft, voor het winter gebruik.

OOGST-SPIN, zie KREEFT-SPINNEN, *n.* II. *pag.* 1637.

OOG-TANDEN; deeze, die door de Ontleedkundigen *Cinodantes*, *Dentes canini*, en *Oculares* genoemd worden, zijn de middelſte tusſchen de voorſte en baktanden of kiezen; dezelve zijn gewoonlijk vier in getal boven en beneden, op beide zijden een. Enkele Menſchen vind men, die er een grooter getal hebben.

OOG-TRAANING, *Vloeijing der Oogen*, ook *Leep Oogen* genoemt; beſtaan in een dikwils wateren of vogt uitgeevende, zonder of met weinig pijn, maar zomtijds teffens met jeuking; waar van de oorzaake verſcheiderhande zijn kan, als eene rouwe lucht of wind, zinking en verkoudheid, of dat er iets in 't oog geraakt is; of ook het lange en veele gebruik der oogen, in 't leezen en ſchrijven, of het maaken van fijn werk; waar op dikwils daar na een *oog-traaning* volgt.

Dienstige middelen hier tegen zijn de volgende.

Neemt *witte brood zuiker*, vier ſcrupel; *witte vitriool*, twee ſcrupel; laat dit in vier oncen *Rhijnſche wijn* of maar in zo veel *gemeen* of *rooſen-water* ſmelten, en doet daar van een druppel in 't oog, vier maal 's daags.

Of neemt *keuken-zout*, een half once; *witte vitriool*, twee drachmen, kookt dit in twaalf oncen *regen* of *rivier water*, in een verglaasde pot, vier minuuten lang; dan van 't vuur gezet zijnde, doet er één drachma klein geſtooten *camfer* in, en dekt de pot digt: Vervolgens koud geworden zijnde, zijgt het door dubbeld vloei-papier, en bewaart het in een vles. Men gebruikt het als 't vorige oog water.

Men prijst ook zeer de *ſnoeken-* of *oſſen-gal*, gemengt met water en gebruikt als 't voorige.

Of neemt goede vette verſche *ongezoute boter*, die wel uitgewasſchen is, braad ze in een nieuwe aarden pot, tot dat ze bruin, maar niet brandig word; hier van ſtrijkt men

men 's morgens en 's avonds iets weinigs in de oogen, dit is een zeer goed middel; inzonderheid als men daar een weinig fijn gepoederde *witte vitriool*, mede onder mengt; het zelve dient in 't bijzonder ook als 'er zich dikke kleverige vogtën in de ooghoeken en aan de randen der oog leden vast plakken.

Indien de traaning uit zinkingen voortkoomt, dan is een pleister van *labdanum* op de slaapen gelegt, als mede de berooking, waar van in 't artijkel OOG-ONTSTEEKING gesprooken is, benevens de gemelde middelen, ook zeer nuttig.

Het zap van *betonie* in de neus opgestooken, helpt ook dikwils.

OOG-VERDUISTERING, of *Verzwakt Gezigt*, zie GEZIGT (VERZWAKT): Hier toe dient ook het *Camfer-water*, op 't artijkel *Oog-ontsteeking* gemeld.

Men prijst ook zeer, als de oogen door veel leezen enz. verzwakt zijn, dat de Lijder van een ander gezond Mensch, die een goede adem heeft, *wijn-ruit* laat kauwen, en zich dan van dezelve de adem in de oogen laat ademen, zulks dikwils herhaalende. Of men kan *wijnruit* alleen of met *venkel-zaad*, in *water* of *wijn* kooken, en dan de wat verkoelde waazem daar van door een tragter in de oogen ontfangen. Het *zap* van de *wijn ruit* in de oogen gedaan, is ook zeer goed.

OOG-VLIEZEN, en *Oog-vlekken*; deeze kunnen haaren oorsprong hebben, zo wel door uit- als inwendige oorzaaken, als door kneusing of wonding des oog-appels; of door een toevloed van zekere scherpe vogten uit het bloed naar de oogen, waar door zich allengskens een vliesje op 't hoorn vlies des oogs zet, dat in den beginne het oog verdonkert, en eindelijk verdikkende, 't Gezigt geheel verduistert en wegneemt.

Men heeft de volgende middelen zeer dienstig bevonden, om deeze *vliesen* en *vlekken* weg te neemen.

Neemt uitgeperst *zap* van *schel kruid*, hier mede bestrijkt de vliesen en vlekken altemets; of als het te sterk bijt, kan men het met wat *venkel water* temperen; dit middel word zeer geroemt.

Of neemt *witte vitriool*, één scrupel; *spaansch groen*, agt grein; giet er één mingelen heet *water* op, en bewaart het in een vles; hier van doet men een paar druppels in 't oog, twee of driemaal 's daags, na het wat omgeschud hebbende.

Of neemt zes oncen *roosen* of *gemeen water*, bluscht er vier drachmen *leevendige kalk* in; zijgt het dan door een fijn doekje of door een vloei-papier, en smelt in 't vogt een weinig (10 grein) *ammoniak zout*; vervolgens giet dit vogt in een zuivere kopere ketel of ander koperen vat, en laat 't zo lang daar in staan tot het schoon blauw geworden is, en bewaart het daar na in een vles; dit oog-water gebruikt men als het voorige: Indien 't nog te veel bijt, kan men het verslappen met *roose-* of *gemeen water*: Het zelve word ook zeer gepreezen, en dient mede tot zuivering van oog-gezweeren en meer andere dergelijke.

Deeze middelen moeten in 't begin gebruikt worden, maar indien het vlies daar door niet kan weggenoomen worden, moet zulks geschieden door de hand van een kundig Oogmeester.

OOG VOGTEN, zie HUMORES OCULORUM.

OOGWATERS, zijn *collijria* of *oogpoeders* met water gemengd; waar toe men gemeenlijk neemt, *de euphrasia* of *oogentroost*, *Roozebloem-water*, *water van plantago* of *weegbreeblad*, en van *venkel*; waar in men mengt, of smelt, de geprepareerde *tutia*, *zuiker van lood*, *witte vitriool*, *troch. alb. Rhazae*, *aloë*, en dergelijke.

Van ouds is het *sneeuw-water* best gehouden, en nog word dit van het gemeen gebruikt, voor al is het goed om lang te duuren en zeer uitneemend, voor oogen die door de kwaade lucht ontstooken zijn, vooral als er ingesmolten is een weinig *witte vitriool*; in het algemeen vereischen de *oogen* versterkende middelen, en daarom is het goed er *witte wijn*, of *geest van wijn* onder te mengen.

Onder alle *oogwaters* word dat van LANFRANE zeer gepreezen; neemt *witte wijn* 12 oncen; *weegbree-water*, en *roosen-water* van ijder 3 oncen; *orpiment* een half lood; *spaansch groen* een vierde lood; *mijrrhe*, en *aloë* van ijder 40 grein; maakt alles fijn, mengt het en maakt er een *oogwater* van. Wil men er een 't welke verzagt, en de kleine vaten versterkt, zo neemt *water van oogentroost* 4 once; *sout van lood* of *sachar Saturn.* 10 greinen meng dit. Of wel tegens die het hoornvlies mede aandoen, *water van roosen*, van *oogentroost*, en *plantago* van ijder 2 once; *witte koekjes van Rhazes* 1 scrup.; *witte vitriool* 4 grein en *aloë* twee grein. mengt dit; men gelieft op te letten, dat men er *arabische gom* kan onder doen naar believen om de poeders beter te houden, en teffens te verzagten.

OOGZIEKTENS; vermits het *Oog*, boven alle andere deelen van ons lighaam, uit veelerleije deelen bestaat, welke allen bijzondere ziektens onderheevig zijn, heeft men van de aloudste tijden af, dezelve onder zekere hoofdbenaaming gebragt. Men zoude haast niet noodig gevonden hebben, eene afzonderlijke bepaaling hier omtrent te geeven, was het niet dat het *Oog*, met zijne deelen zich verder uitstrekte, dan men in den eersten opslag wel zoude vermeenen.

De *Oogziektens* derhalven behooren tot het *oog uitwendig*, tot het *oog oppervlakkig*, en van *binnen*.

De *uitwendige* zijn, die tot de oogleden, winkbrauwen en traanbuizen met derzelver zak tot in den neus met een pijp uiloopende, behooren.

De winkbrauwen zijn onderhevig aan Luisen, of *pthiriasis*. De oogleden vallen neder door verlamming of door eene bolle opzetting der leden, welke men *phalangosis* noemt; of wel dekken den appel niet, 't geene men *lagophthalmus*, of *haasenoog* heet, zie HAASEN-OOG.

De ooghaairen zelven, groeijen naar binnen, keeren zich te veel uitwaarts aan een van beide de leden, en ontsteeken het *Oog* door geduurige prikkeling; zomwijlen, en wel meest is dit het onderste lid eigen, keerende zich de oogleden om, zo dat een roode uitpuiling gezien word, welke de sluiting der zelven belet, traaning veroorzaakt, en het *Oog* eene affschuwelijke gedaante geeft, het word *ectropium* bestempeld.

De oogleden zijn, daarenboven nog, onderhevig aan puistjes, die zweeren, en *crithe*, of *hirderium*, bij ons een *strontje* genoemt worden; aan waterblaasjes, *hidatis*; aan verzweering der oogranden, of *psorophthalmia*; en aan huidgezwellen, die veelmaalen het bovenste ooglid afzienlijk maaken, derhalven aan *atheroma*, *melicris* en dergelijke.

De groote hoek van het oog is niet zeldzaam bezet, met eene kankeragtige verzweering, die het kliertje, of de *caruncula lacrijmalis* weg vreet, en het vel rondsom zoodanig, dat het geheele ooglid als toegetrokken, gebragt word naar dien hoek, veroorzaakende niet alleen pijn, maar blindheid die onoverkomelijk is; de Grie-

ken

ken noemden het *rhocas*, welke naam wij nog behouden hebben: Wanneer in tegendeel dit deel uitgroeit, noemt men het *encanthis*.

Tot de uitwendige moeten wij nog brengen de verſtopping, de verzweering, en fiſtels der traanbuizen, welke *epiphora*, *aegilops* en *anchilops* genoemt worden, ziektens welke om haare uitgebreidheid een boek vereiſchten.

De bol van het oog is van gelijken uitwendig, dat is oppervlakkig met het vlies *adnata* genoemt, die den bol vereenigt met de oogleden, bloot geſteld aan veelerlei toevallen, en bijzonder aan uitzetting des hoornvlies of *ſtaphijloma*, aan een vlek, min of meer groot, *nephelim* genoemt, aan verzweering van dat vlies, aan vleezige uitwaſſen, die wit van koleur, of rood het gezigt, zeer affchuwelijk en het oog pijnelijk, maaken. Zomwijlen groeijen er roodagtige en vliezige uitwaſſen, van de beide hoeken, of wel van onder en van boven, naar het middenpunt van de *cornea* of hoornvlies, zij worden *pterijgia* geheeten, en zijn enkel of dubbeld; zij beletten het gezigt, wanneer zij tot over het hoornvlies heen loopen, zo dat zij den appel bedekken.

De *adnata* of bindvlies is ligt onderhevig, aan fongeuſe, vlezige uitwaſſen, *ſarcomata*, die nogthans wel behandeld, ſchielijk geneezen.

De inwendige zijn, ſchoon minder in getal gevaarlijker, om dat zij het gezigt beneemen, en blindheid veroorzaaken.

Door wonden van het druivenvlies, gelijk den Zadel en Schoenmaakers dikwils door den els gebeurt, of door andere gelegenheden, verzweert meestentijds dat vlies, en de *pupil* groeit toe, of wel het gat groeit zo danig ſcheef, dat het gezigt er door verlooren word.

Dikwils ontſtaat er na voor afgegaane ontſteeking, of eene verzweering binnen in de kamers van het *Oog*, etter, welke, agter de *cornea* zakt, en als een halven maan zich vertoont, wit of melkagtig van koleur, dit ſchoon gevaarlijk in het aanzien, geneest vrij gelukkig; de Grieken noemden het *hijpopium*.

Het *Druivenvlies* zakt niet zelden door de wond der *cornea*, of door een gat van dat vlies door verzweering veroorzaakt, men noemt het *ſtaphiloma uveae*, thans veelvuldiger na de uithaaling van de *cataract*, dan te voren. Zomwijlen puilt het uit, buiten het hoornvlies, met een pek zwart knobbeltje, dit ziet men dikwerf aan verzwoorene *oogen* door de pokjes: Deeze zijn hoopeloos.

De voornaame ziektens inwendig zijn het *vlies* of *ſtaar*, welke wij thans *cataracta* noemen, en de *zwarte ſtaar* of *amauroſis* der Grieken, bij welke wij voegen de verduistering van het glasvogt.

Het *vlies*, of *witte ſtaar* in het hoogduitsch, *ſuffuſis* der Latijnen, is eigenlijk eene verduistering van het krijſtalvogt, welke of in hardagtige vliezen zich van een zondert, of wel zodang in een pakt en hard word, dat het geel en buigagtig is; wel eer drukte men deeze met de naald nederwaarts op den bodem van het *Oog*; dog om het geduurig oprijzen voor te koomen, opent men nu op de wijze der oude Arabieren her hoornvlies, en haalt er het verduisterde *krijstal-vogt* uit.

Het gebeurt dat het krijſtal in eene witte, melkagtige, weeke ſtoffe overgaat, *glaucoma* oudtijds genoemd; deeze zoort laat zich niet altijd onderſcheiden, dog ſlaagt zo goed niet ter geneezing.

De *amauroſis*, *gutta ſerena* of *zwarte ſtaar*, heeft dit zonderlings, dat de appel wijd, git zwart en onbewegelijk open ſtaat. Dit is wel eer toegeſchreeven, aan eene verlamming in de zenuwen van het *Oog*; dog zij ſchijnt van meerder omſtandigheden af te hangen, en is meeſtentijds ongeneeſelijk, wanneer zij langzaamerhand koomt en met hoofdpijn verzeld is geweest; zij hangt af van aandoening op de zenuwen na het gebruik der *belladonna*, in de *kolijk van poitou* enz.

Het *glas vogt* is ook onderhevig aan verduisteringen, die hagelwit zich vertonen agter de pupil, en agter het krijſtalvogt; deeze laaten geene geneezing toe.

Daar is eindelijk eene ziekte van het geheele *oog*, als de bol met de klieren bijzonder de traanklier, in kanker overgaat; wanneer de bol uitgroeit enkel door te grootte affcheiding van het water of andere vogten, noemden de Grieken dit *eipijſismus* en *proptoſis*, of *uitzakking van het oog*; welk woord ook heden toegepaſt word, als het oog kankeragtig uitgroeit en tusſchen de oogleden uitzakt; thans noemt men het een *fungus* als het kankeragtig is. Tot beide is even weinig geneezing. Men tapt het water wel uit, of trekt er een *ſeton* door, welk laatſte eene verzweering veroorzaakt, die het *oog* plat doet groeijen. Dog de waare kanker met *fungus* is haast niet te herſtellen, dan door het uitſnijden van het geheele *oog*, welke konſtbewerking al zo akelig in de verrichting als in de beſchouwing is, ſleepende meestentijds den dood der Lijders met zich. Het ſcheelzien eigenlijk geene ziekte zijnde, behoort tot het *Gezigt*.

Het is buiten het beſtek van dit werk, afzonderlijk en in het breede over alle deeze ziektens en ongemakken der *oogen*, te handelen; wij wijzen den nieuwsgierigen Leezer tot het beroemde werk van GEORGE BARTISCH, *Augendienst* genoemd; tot de uitſteekende werken van ST. IJVER, en MAITRE-JEAN; tot het fraaije werk VAN TEN HAAF over de *Cataract*, en tot de franſche *Memoires de l'acad. de Chirurgie*, voornamelijk het II. *deel.* daar de uitvindingen van DAVIEL, van LA FAIJE, van POGET en SCHARP, zeer nauwkeurig beſchreeven zijn. De Heelkonst van HEISTER en van PLATNER, verdienen meede hier over geraadpleegt te worden.

OOLITES, *Eijerſteen*; is de naam die door de Natuurkundigen aan een Steen word gegeeven, uit een klomp kleine ronde lighaamtjes of bolletjes zamengeſteld, die na Visch-eijeren of korrels gelijken. De Natuurkundigen die nimmer de gelegenheid ſchijnen te laaten ontſnappen om de naamen te vermeerderen, hebben verſcheidene naamen aan dat zoort van Steenen gegeeven, geregelt na de dikte der bolletjes die de *oolites* zamenſtellen. *Piſolites* hebben zij de zulke genoemd, wiens bolletjes de dikte van een erwt hebben; die welke kleiner zijn en na zaadkorrels gelijken, zijn de naam van *Meconites* gegeeven, misſchien om hunne gelijkenis met het maankop-zaad; zulke die platagtig waaren, heeft men *Phacites* genoemt, uit oorzaake dat zij na Lenſen geleeken; die welke niet dikker dan een gierstekorl waaren, *Cenchrites*; eindelijk heeft men de zulken die na kleine zandkorrels gelijken, *Hammites* of *Ammonites* genoemt.

Wat er ook van alle die willekeurige benamingen zij; die bolletjes zijn of wit, of geel, of roodagtig, of bruin of zwart. Het *gluten* of *ſteenmaakend zap* 't welk deeze bolletjes de een aan d' ander verbonden of

ge-

gelijmt houd, is niet altoos van den zelfden aart, 't welk te weege brengt, dat de gezamenlijke klomp welke uit hunne verzameling voortkomt, minder hardheid en zelfftandigheid heeft. De kleine bolletjes welke deeze Steenen uitmaaken, ſchijnen door het microskoop beſchouwd, verſcheidene kleine laagen van evenmiddelpuntige (*concentrique*) kringen te vormen. Eigenlijk weet men de oorſprong van deeze Steenen niet. Zommige Schrijvers merken dezelve aan, als wezenlijke eijeren van Viſchen en Zeekreeften die verſteend zijn. WALLERIUS is van gedagten, dat zij door water-droppels zijn gevormt geworden, die op een ſtofferige grond nedervallende, dezelve de gedaante van die bolletjes heeft doen aanneemen. In 't algemeen heeft men reden om te denken, dat het kleine Zee-lighaamtjes zijn, die zo als een meenigte anderen in de boeſem der aarde door de een of d' andere overſtrooming zijn gevoert

Daar zijn kleine *aetites* of *arend-ſteenen* die de gedaante van bolletjes hebben, welke men inzonderheid in de *ammons-hoorns* ontmoet, welke in Normandijen bij Bajeux gevonden worden; deezen zoude men ook ter oorzaake van hunne gedaante, *Oolites* kunnen noemen.

Men vind een groote meenigte *Ooliten* in Zweeden, in de Provintie van Angermanien, in de Steengroeven van Weferling, in 't Vorſtendom van Halberſtad, op een berg bij Brunswick, die de naam van *Nusberg* draagt, bij Bale in Zwitzerland, in het Graafſchap Neufchatel enz.

OOMANTIA, is de naam die aan een zoort van Waarzegging is gegeeven, waar door men 't toekomende dagt te leeren kennen door tekenen of gedaantens welke zich in de eijeren vertoonden.

Het woord *Oomantia* is gevormt van het griekſche ωον, *eij*, en van μαντια, *voorzegging*. SUIDAS ſchrijft aan ORPHEUS de oorſprong of uitvinding van de *Oomantia* toe. Men moet hier de plegtigheid der Prieſters van ISIS niet mede verwarren, welke zich met eijers reinigden.

OOR; in 't latijn *Auris*. Het *Oor* is, ſchoon geheel buiten ons gezigt met het voornaamſte deel geleegen, fraaijer en met de Ziel nauwer verknogt dan het *Oog*; het minſte onverwagt geluid ontſtelt onze ziel, ons hart klopt, wij beeven; is het aangenaam, en met gezang gepaart, vervrolijkt het ons, en zet het geheele lighaam aan het beweegen. Welk een invloed heeft de ſtem niet op onze hartstogten, op ons geheugen, op onze ziel? De ſchoonſte ſchilderije verrukt ons niet zo ſterk, als eene ſijmphonie; honderd Menſchen wel over een ſtemmend te zaamen zingende, verrukken ons buiten ons zelven; niet te onrecht heeft men het gezang van duizende Engelen, als de grootste Hemelſche verrukking afgeſchilderd.

Een ſtuk van RAPHAEL verrukt zo niet, als een enkele treurrol van VONDEL; en geen ſtuk van JAN STEEN of OSTADE, doet iemand zo hartelijk lagchen als MOLIERE. De *Oogen* ſchijnen meer geſchikt om het gevoel van onze ziel uitwendig te kennen te geeven, de *Ooren* om onze ziel te doen gevoelen; het *Oog* is bevalliger, het *Oor* fraaijer werktuig, en zo konſtig zaamengeſteld, dat niemand tot nog toe geſlaagd is in het wel te doorgronden; allen bekennen dat zij dit konſtuig meer bewonderen, dan kennen. Lees derhalven, Liefhebber van wezenlijke ſchoonheden der Natuur! dat is van de konſtige gewrogtzels van het Opperweezen, lees het ſchoone werk van DUVERNEIJ over het gehoor der Menſchen, van VALSALVA, van ALBINUS, en voeg er bij 't geene onlangs door den Hoog. Gel. Heer CAMPER in de Viſchen ontdekt, en omtrent alle de geſlachten van Dieren beſchreeven is, en nog nauwlijks zult gij een denkbeeld hebben van dit ondoorgrondelijk zintuig. Zie daar in het kort, 't geene wij er van zeggen konnen.

Het *Oor* is dat zintuig, door welker middel Menſchen en Dieren zonder onderſcheid, gewaar worden de golving van dat *medium* of *vloeiſtof*, waar in zij leeven, dat is *lucht geluid* en *water geluid*; alle Dieren hebben derhalven *Ooren*, Menſchen, Beesten, Viſchen, althans in deezen is het bekend; maar of de Inſecten Ooren hebben, de Spinnen, de Vliegen, de Krekels, de Kapellen, de onzichtbaare Mugjes en Wormpjes is als nog een raadzel. SWAMMERDAM ſchoon diep ingedrongen in de aller geheimſte deelen der kleine Dieren, heeft er niets van ontdekt; LIJONNET hoe verwonderlijk hij ook de geheimen der kleinſte deelen ontwikkelt en ten toon ſtelt, kan het gehoor in de Inſecten niet doorgronden, zelfs niet uitvinden. Onderwijlen, wat zullen wij denken, wat bepaalen van de Schulpviſchen; een Oeſter, een Moſſel, moet die niet hooren konnen? dat is moet die niet de kleine golving van het water gewaar worden zo wel als de Walviſch? Wij verliezen ons zelven, als wij de Natuur in deeze dingen naſpooren willen, verwaande Menſch! en nog verwaander Natuuronderzoekers waarom onderſtaat gij uw zelven een Wijsgeer te noemen, en door geſchriften uwe geringe kennis hoog uit te meeten, daar nog zo veele duizenden wonderen van den grooten Schepper, zelfs in de geringſte Diertjes onbekend zijn? Onderwijlen, willen wij liever ons verheugen over het geene wij weeten, dan den Lezer afkeer inboezemen tegens die wakkere Mannen, die zich afgeſloofd hebben in het onderzoeken deezer ſchoonheeden, en hem aanbeveelen, om zich zelven door die ontdekkingen een eeuwigen naam te maaken.

Het *Oor* is 't zintuig, het welk de aandoeningen van het geluid aan onze ziel mededeelt, door middel van zenuwen, die zeer klein zijn moeten, om dat het geluid zeer menigvuldig, op duizenderlei wijzen verſchillend onderſcheidenlijk waargenoomen word, door onze ziel. De Schepper heeft daarenboven de werktuigen tot vanging der luchtgolvingen merkelijk vergroot, in die Dieren en ook in ons die zagtgeluid onderſcheiden moeten. De Haas, het Konijn, heeft daarom *Ooren* als lepels om het geringſte geluid te vangen, en naar binnen van het *Oor* te brengen; deeze vergaderen de luchtgolvingen in een punt, even als brandſpiegels de lichtſtraalen in een brandpunt. De groot *ge-oorde* Vledermuis, ſchijnt daarom *Ooren* zo groot als zijn gantſche lighaam te hebben.

De *Ooren* konnen naar alle kanten bewoogen worden, om, hoe het geluid ook koome, ontfangen te worden.

De Menſch geſchikt tot het middelbaare, heeft *Ooren* die zeer klein geluid gewaar worden konnen, en het geene hem ontbreekt, vervult hij met de bekwaamheden van zijnen geeſt en handen, door werktuigen te maaken, door welker middel hij de fijnſte geluiden vangt, en een *Oor* verkrijgt niet minder vatbaar als dat van de Vledermuis.

Dog veele Dieren hebben zulk een *Oor* niet, en hooren nogthans, ſchoon minder ſcherp, volmaakt. De Vo-

gelen en de Zeedieren, als Zeehonden, Walvisſchen, en al wat van dat geſlagt door middel van lucht hoort. Daar is derhalven een gehoortuig binnen, 't welk diep gelegen ons gezigt ontwijkt.

Men verdeelt daarom het *Oor*, in een *uitwendig* en *inwendig Oor*.

Het *uitwendige Oor* beſtaat uit een *dun kraakbeen*, omkleed met zonderling vet en vel, zeer doorweeven met zenuwen, welke gedeeltelijk van den tweeden tak van het vijfde paar, en van de tweede half zenuw afkomſtig, vereenigd zijn met de harde tak van het zevende paar zenuwen, zo dat dit deel hier door eene gemeenſchap heeft, met de voornaamſte zenuwen van 't geheele lighaam. Dit *kraakbeen* loopt uit in eene ronde buis, die met de beenige buis van het *Oor* vereenigd is, en onder in de lel, terwijl het verſcheidene ronde plooijen heeft; voor eerſt den *zoom* of *helix*, den *tegenzoom* of *binnenzoom*, *anthelix*; de *buitenzoom* draait voorwaarts binnen in den *tegenzoom*; tegens het *oorgat* ſtaat een *klep*, van buiten met lange haairen bezet, *tragus*, of het *bokje* door de Grieken genoemd, en daar tegens over ſtaat een kleiner klepje, *antitragus*, welke aan het einde des *binnenzooms* gehegt is. De holte binnen in, word de *concha* of *ſcapha*, dat is het *ſchuitje* of de *ſchelp* genoemd, welke eigenlijk de golving der lucht vangt, en tot den gehoor weg rigt. Alle deeze deelen hebben ſpieren, door Santorinus en Albinus zeer fraai afgebeeld, welke die zoomen verwijderen, den *tragus* af doen wijken, en den *ſchelp* ſpannen, zodanig, dat wij na het bijzonder geluid dit deel onderſcheidelijk beweegen, ook opwaarts, voorwaarts en agterwaarts trekken konnen, door ſpieren welker gebruik wij door onachtzaamheid, even als dat der kleine toonen, geheel verlooren hebben.

De *lel* ſchijnt meer tot verciering dan tot nut te verſtrekken; zommige Indiaanen rekken die uit tot op de ſchouders, en vermaaken zich met deeze grillige wangeſtalte, ons teffens overtuigende, dat het ſchoone en fraaije bij de Menſchen, van eene onberedeneerde gewoonte afhangt.

De Aapen hebben die lellen niet, althans zeer klein, zelfs de *Orang Outang*; de *Ooren* der *Iſzervarkens* komen naaſt bij die der Aapen; allen hebben plooijen gelijkvormig aan de onzen, zo ook Honden, Katten, Paarden, zelfs de Vledermuizen, dog met dit onderſcheid, dat de *tragus* en *helix* grooter, dieper, langer, of anders veranderd zijn.

Niemand twijffelt of het *uitwendig Oor* is zeer noodzaakelijk, althans om nauwkeurig of net te hooren; evenwel vind men Menſchen zonder dit *uitwendig Oor*, die nogthans zeer wel hooren; de Zeehonden en Walvisſchen, de Lamantus hebben genoegzaam geen *uitwendig Oor*, althans zeer klein; de Walvisch, de Kachalot, de Bruinvisſchen en Dolphijnen hebben ſlegts een gehoorweg, gelijk ook de Scincus en Waterhaagediſſen; zekerlijk om dat zij diep onder water gaande, den gehoorweg zouden ſluiten, 't geene wij niet konnen doen; om die reden hebben de Krocodillen kleppen van been over het trommelvlies, op dat het water dit dunne vlies niet breeken zoude, of het gehoor vernielen, gelijk bij onze Duikers gebeurt, wanneer zij het gat van het *Oor* niet ſtoppen.

De meeſte Vogelen hebben geen uitwendig *Oor*, en evenwel hooren zij zeer wel en duidelijk, gelijk blijkt in de Goudvinken en Kanarievogels, die zonder dit tuig echter zeer fraai zingen leeren; een bewijs, dat zij wel hooren konnen.

De Schildpadden en Slangen, hebben niet alleen geen uitwendig *Oor*, maar geen gehoorweg, en het trommelvlies gedekt met vrij harde ſchellen. De Padden en Kikvorſchen, hebben er hun vel overheen; de Leguanen en Haagedisſen, draagen het dunne trommelvlies bloot, ten bewijze dat de golving der lucht genoegzaam werken kan op het trommelvlies, al hadde het zulk een ontfanger of uitwendig *Oor* niet.

Men kan de werking des geluids op dit vlies, vergelijken met het geluid van een inſtrument, werkende op de ſnaaren van een viool of clavier, wanneer men in eene kamer de proef neemt, want juiſt alle die ſnaaren geeven dezelfde klanken van zich, die gelijktoonig geſteld zijn; het trommelvlies is als eene verzaameling of vereeniging van verſcheidene ſnaaren, waar van een of ander noodwendig trillen moet, als er ſlegts een geluid is, zonder zulk een *uitwendig Oor* nodig te hebben, niet meer dan de viool ſnaar; maar of ſchoon zulks ontegenzeggelijk is, zal het evenwel teffens waar blijven, dat Menſchen en Dieren, door middel van het uitwendig *Oor* en den gehoorweg, veele en wel zulke geluiden vangen en gewaar worden konnen, die anders te zwak zouden zijn om het trommelvlies te doen beweegen.

Wij mogen derhalven beſluiten, dat alle die Dieren, welke geene uitwendige *Ooren* hebben, minder hooren dan die dezelve al hebben, en dat deeze, in evenredigheid der groote, holte en gedaante, ſcherper en netter hooren.

Onze klepjes of *tragi*, zijn gedekt met haair, om het ſtof af te weeren; de viervoetige Dieren hebben zeer veel haair in de *Ooren* om dezelfde reden, deeze ſchijnen de kracht van het geluid niet te beneemen nog de waarde der klanken, even zo min, als het glas en overige doorſchijnende lighaamen, als kriſtal en diamanten, de lichtſtraalen verminderen.

Het inwendige *Oor* volgt nu, dit word gedeeld, in de *trommel* en *doolhof*.

De *trommel* is zo genoemd van een rondagtige holte, even als een keteltrom; welke in de Honden en Katten, dus ook Tijgers en Leeuwen, voornaamelijk zichtbaar en aanmerkelijk is.

Op den mond van die holte ſtaat uitgeſpannen een vlies, 't welke het *trommelvlies* bij vergelijking, genoemd word. Dit vlies is aan het einde des gehoorwegs, zo dat alle de luchtgolvingen eindigen tegens dit vlies.

De gehoorweg is in ons, half been, half kraakbeen, en heeft eenen ſlingerenden loop, welke de kracht van de golving nog vermeerdert; ook is die weg van binnen met klieren voorzien, die eene geele, bittere, zeepagtige ſtof afſcheiden, welke den weg vullende, doofheid maakt. Zie DOOFHEID.

Onderwijlen ſtaat in ons, overeind ſtaande, het trommelvlies, ſchuins naar onderen gekeerd; zo dat men om den gedraaiden weg, en zijne plaatzing het vlies nooit zien kan, ook is in ons de holte der trommel zeer onregelmatig, en geheel verſchillend van gedaante, van die der Honden en Katten en dergelijke Dieren.

De geheele holte derhalven, ongelijk welke gedaante zij hebben, die agter het vlies is, word *trommel* genoemd, en deeze heeft in ons, in alle de viervoetige Dieren, zelfs in de Amphibia, gemeenſchap inwendig met den mond, of liever met den keel, door middel van eene kraakbeenige buis, om den ontdekker *de buis van* Eustachius genoemd; dog in de Vogelen word die niet

gevonden

gevonden, althans zij is nog niet ontdekt. Deeze buis is in de Paarden zeer aanmerkelijk, en verdient de naavorſching der Geleerden, zo om haare grootte, als gemeenſchap met eene zonderlinge holte tusſchen den kop en het tongenbeen, waar over de Prof. CAMPER in zijne Lesſen te Groningen 1771 gehouden, het publijk zijne waarneemingen beloofd heeft.

Om weder te keeren, dient, dat wij door die buis beter hooren, als wij den mond open houden, en daarom ook met mond en ooren gezegd worden te luiſteren; eene ontſteeking van die buis geeft zuizelingen in het hoofd en doofheid.

De holte van de trommel, zetzich in Menſchen na de geboorte zeer merkelijk uit, want de mamwijze uitſteekzels, worden grooter en holler, zo dat de lucht zich daar in uitzetten kan.

Ook is het waarſchijnelijk, dat het trommelvlies door het geluid tot drilling wordende gebragt, de lucht inwendig in de trommel doet golven, en dat dus de weergalming zich beter kan uitzetten. In zommige Vogelen, als Uilen en Kraaijen, die het bekkeneel geheel tusſchen de twee beenige tafelen met lucht gevuld hebben, ſchijnt iets dergelijks plaats te hebben; hoe het zij, de lucht kan zich dus uitzetten in Menſchen en Dieren na evenredigheid der trommel, en de lucht kan er door de *buis van* EUSTACHIUS uit en ingaan.

Tusſchen het trommelvlies en het doolhof, zijn geplaatst drie beentjes, de *hamer*, het *aambeeld* en de *ſtijfbeugel*, het vierde beentje zegt de Heer CAMPER nooit gevonden te hebben, in zijne beſchrijving over het gehoor van den Potwalviſch.

De *hamer* heeft een handvat, welke eigentlijk aan het trommelvlies vast zijnde, dit ſpant of los laat, na maate dit handvat beweegt, of wel dit handvat beweegt gelijkvormig met het trommelvlies.

Dit *handvat* heeft twee ſpieren, de een is vast aan een groot of langbeenig uitſteekzel, *het uitſteekzel* van *Rau* genoemd; de andere aan 't kleine uitſteekzel, door middel van welke de hamersſteel heen en weder getrokken wordende, teffens het trommelvlies geſpannen of ſlap gemaakt wordt.

Het *hoofd* of *knop des hamers*, is zeer beweeglijk geleed met het opperſte gedeelte des aambeelds; dit heeft twee beenen, het eene is kort en recht, wordende ontfangen van den voor boven kant der voorſte half ronde buis, en draait in een holletje daar toe gemaakt; het andere is lang en geboogen, wordende geleed met den ſtijfbeugel; aan het einde van het laatſte been is een knobbeltje, te onrecht gehouden voor een afzonderlijk rond beentje, 't welke het vierde zoude uitmaaken.

Het derde beentje heeft de gedaante van een *ſtijfbeugel* volkoomen, deze zit met de baſis in het ovaale gat of vengſter van het portaal, welke de groote holte van den doolhof is.

Derhalven, als de hamer drilt, beweegt het aambeeld, en dees bewoogen wordende, trilt den ſtijfbeugel, en hier door word de beweeging mede gedeeld in het inwendig *oor-portaal*.

Eer wij tot den *doolhof* overgaan, zullen wij eerſt de veranderingen nagaan van deeze deelen, in onderſcheidene Dieren.

De Vogelen hebben eenen hamer, maar geen aambeeld; de hamer word door banden vereenigd met den ſtijfbeugel.

De groote Viſchen, die ademen, hebben het hoofd of knop des hamers onbeweeglijk, maar, het aambeeld beweeglijk op het zelve, en den ſtijfbeugel gelijk wij in het ovaale gat; maar de Krokodillen, de Schildpadden, Kikvorſchen en Slangen hebben nog hamer, nog aambeeld, maar de ſtijfbeugel, en deeze heeft ſlegts eenen langenſteel, aan welke top het trommelvlies vaſt is.

Hier uit blijkt, dat er in de Dieren die in de lucht leeven, volſtrekt nodig is een trommelvlies en ſtijf beugel, dat is een beentje, 't welke de drillingen des trommelvlies kan brengen binnen in het *Oor*, alle deeze opgetelde Dieren hooren, en zekerlijk duidelijk genoeg voor hunne bijzondere nutrigheid, evenwel niet allen even duidelijk; althans uit de nettere zaamenſtelling van ons gehoor zouden wij veilig mogen beſluiten, dat wij in dit ſtuk de voorkeur hadden boven alle andere Dieren.

Onze ſtijfbeugel heeft mede een ſpier waar mede hij bewoogen kan worden, welke ALBINUS zeer fraai afgebeeld heeft.

Nu volgt het *doolhof*. Dit wordt verdeeld in het *portaal*, de drie *halfronde buizen*, en het *ſlakkenhuis*.

Dit geheele konſtſtuk legt diep begraaven in het ſteenbeen, en is alleenlijk duidelijk in Kinderen van 7 maanden dragts. Het ſchijnt dat de Schepper al vroeg dit zintuig in ons vormt; in bejaarde is het nauwlijks te ontdekken, en niet gemakkelijk toe te bereiden; althans in het kabinet van den Heer B. S. ALBINUS wordt er geen een gevonden, anderen evenwel toonen dit geheele doolhof in bejaarde Menſchen-beenderen.

In eerstgeboorene is het ligt genoeg toe te bereiden, ook is het weinig kleiner, zo niet evengroot als dat in bejaarden. De groeijing van dit deel gelijk ook der gehoorbeentjes, ſchijnt geheel op te houden na dat wij gebooren zijn.

Het *portaal* is eene vrij groote ruimte, aan welker voorkant, een ovaal gat of vengſter is, 't gene gevuld word door den ſtijfbeugel; een weinig laager is een rond gat met een vliesje overtoogen, dit is op den mond van het ſlakkenhuis, binnen in zijn 5 openingen van drie halfronde buizen, die twee in elkanderen vereenigd hebben welke daar in uitkoomen, behalven de mond van het ſlakkenhuis.

De ronde buizen leggen zo, dat er een voor en nederwaarts loopt, een agter en opwaarts, een tusſchen beide en geheel voorwaarts; men behoort deeze deelen afgetekend, of in het been zelf te zien; of in Vogelen, waarin deeze buizen als van zelven klaar zijn, na te ſpooren.

Het *ſlakkenhuis* is zo geplaatst, dat het op zijde met de ſpil ſchuins voorwaarts legt; het heeft twee draaijen en een half, doch deeze worden in twee gedeeld door een half beenig en halfvliezig tusſchenſcheidzel; in dit ſlakkenhuis is de eigenlijke gehoorzenuw uitgeſpreidt, en deeze de zagte gehoorzenuw genoemd, ſchijnt door haare aandoening het denkbeeld van geluid te verſchaffen aan de Ziel. Veelen gelijk ook MUSSCHENBROEK hebben gegist, dat in dit ſlakkenhuis de gehoorzenuw uitgeſpreid was, vormende oneindig veele kleine ſnaaren van verſchillende lengte, en derhalven gelijktoonig met de voorvallende geluiden.

De *gehoorzenuws zagte tak*, verſpreidt zich langs oneindige kleine gaatjes, in het *ſlakkenhuis*, en ook in het *portaal*. De *harde tak* gaat door het gehoor of ſteenbeen heen met een krommen loop, en koomt uit in de trom-

trommel, geeft zenuwen in het voorbijgaan aan de naastgelegene deelen, en loopt vervolgens buiten dit hol uit, langs het zogenoemde *blinde gat*, agter het ſcherpe uitſteekzel, verſpreid zich door de agter *Oors-klier*, het geheele aangezigt en over de ſlaap van het hoofd zich vereenigende met de eerſte tak van het vijfde paar, met de tweeden, en derden, ook geeft zij eenen aanzienelijken tak aan de tong.

De verſpreiding der zenuwen is in alle Dieren omtrent even eens, maar allen hebben niet het zelfde beengeſtel: Bij voorbeeld de Vogels, hebben geen ſlakkenhuis maar een *cijlinder*, die door een beenig plaatje in tweën gedeeld wordt; de Walvisch, de Kachalot, en waarſchijnelijk alle de door lucht hoorende Visſchen, hebben geene halfronde buizen. De Kachalot heeft zelfs geen portaal, nog rond vengſter, welke de Walvisch beide heeft. Hoe verre de ronde Visſchen verſchillen, moet men in de verhandeling van P. CAMPER zien, en voorts behalven de opgenoemde Schrijvers nog nazien SCHELHAMMER, WINSLOW, CASSEBOOM en anderen, die dit zintuig of geheel of ten deele beſchreeven hebben.

De deelen van het *Oor* zo in- als uitwendig, zijn even als alle anderen van ons lighaam, onderhevig aan kwaade geſteltenisſen en wanſchaapenheden, die dikwerf de geheime oorzaaken van doofheden zijn, en vooral toos geheim blijven; en ons kan weinig baten te weeten, welke redenen inwendig al eens plaats gehad hebben, vermits wij nooit konnen uitvorſchen of zij weder plaats hebben, en daarom zal de doofheid altoos eene ziekte zijn, die het vernuft der grootſte geesten te vergeefsch bezig houdt.

OORDEELKUNDE, is het vermogen der Ziel om te kunnen oordeelen, over de overeenkomſt of onovereenkomſt der denkbeelden.

Men moet het *oordeel* niet verwarren, met de opvolgende zamenſtemming der kundigheden die door de zinnen worden verſchaft, onafhangelijk van de begrijpende hoedanigheden; want het *oordeel* heeft geen 't minſte deel, aan 't geen door de enkele uitwerking der zinraakingen word vermerkt en onderſcheiden. Wanneer wij afzonderlijk wijn en water drinken, voldoen de verſchillende indrukzelen welke die twee vogten op onze tong te weege brengen, om ze ons de een van de ander te doen onderſcheiden. Insgelijks is het met de zinraakingen geleegen die wij door middel van 't gezigt, de reuk, 't gehoor enz. ontfangen; het *oordeel* heeft er geen 't minſte deel in.

Wij *oordeelen* niet, wanneer wij vermerken, dat de ſneeuw wit is, om dat de witheid van de ſneeuw zich op het enkele gezigt derzelver onderſcheid. De Menſchen en Beeſten verkrijgen gelijkelijk die kennis alleen door de enkele onderſcheiding, zonder de minſte aandagt, onderzoek of naſpooring. Het *oordeel* heeft geen meerder plaats, in de gevallen waar in men door zinraaking bepaalt word om iets te doen of te laaten. Bij voorbeeld, indien wij al te digt bij het vuur zijn, veroorzaakt de hitte die ons hindert en tot een laſt verſtrekt, dat wij zo wel als de Beeſten geneigd worden om er van af te wijken, zonder dat hier de minſte overweeging van 't verſtand deel in heeft.

Het *oordeel* is dan eene werking van de redelijke ziel, het is een daad van onderzoek, waar door na getragt te hebben om zich van de waarheid te verzekeren, zij zich aan haare klaarblijkelijkheid overgeeft. Om er toe te geraaken, vergelijkt en voegt zij te zaamen, 't geen zij begeerig is te kennen. Zij weegt de beweegreden die haar kunnen overhaalen om te handelen of niet te handelen; zij veſtigt haare voornemens; zij kiest de middelen uit, waar aan zij de voorkeur moet geeven, om dezelve ter uitvoer te brengen.

Men ſchat de zaaken over welke men zijn *oordeel* moet veſtigen, met hunne trap van volkoomenheid of onvolkoomenheid, de toeſtand der hoedanigheeden, de waarde der daaden, der oorzaaken, de uitwerkzelen, de uitgeſtrektheid en nauwkeurigheid der overeenkomſten. Men telt dezelve door de regelen van de rekenkonſt; men meetze met haar bij, waardens, hoeveelheeden of bekende en bepaalde hoedanigheden, te vergelijken.

Dewijl intuſschen de begrijpende hoedanigheden die wij *oordeel* noemen, aan de Mensch niet alleen tot beſpiegeling, maar ook tot een richtſnoer voor zijn levensgedrag is gegeeven, zoude hij in een droevige toeſtand zijn, indien hij zich altoos na de klaarblijkelijkheid en volkoomene zekerheid van een zaak moeste bepaalen; want deeze klaarblijkelijkheid binnen zeer naauwe paalen beperkt zijnde, zoude de Mensch zich dikwils in de meeste handelingen van zijn leeven in onzekerheid bevinden wat te zullen doen. Een zodanige die niet zal willen eeten dan na klaarblijkelijk overtuigd geworden te zijn, dat een zulke ſpijze hem zal voeden, zonder 't minſte ongemak te veroorzaaken; en een zodanige die niets zal willen doen, als na met zekerheid gezien te hebben, dat 't geen hij wil onderneemen door een gelukkigen uitſlag ſtaat gevolgt te worden; zal genoegzaam niets anders te doen hebben, dan zich in rust te houden of door gebrek van voedzel te ſterven.

Indien er zaaken zijn aan onze oogen voorgeſteld, in een volkoomene klaarblijkelijkheid, zo zijn er nog veel grooter aantal, van welke wij maar een duister licht hebben, en indien ik mij zo kan uitdrukken, maar eene ſcheemering van waarſchijnelijkheid. Daarom is het dat het gebruik en de uitneemenheid van 't *oordeel* zich gemeenlijk bepaalt, om de kragt of 't gewigt der waarſchijnelijkheden te kunnen waarneemen; er vervolgens een juiste waardeering van te maaken; eindelijk na dezelve om zo te ſpreeken alle nauwkeurig geteld te hebben, zich tot die zijde te bepaalen, welke de ſchaal doet overhellen.

Menſchen die het meeste verſtand en geheugen hebben, zijn niet altoos met het diepſte en beſtendigſte *oordeel* begaaft. Door verſtand verſta ik hier, de konst om ſchielijk de denkbeelden te vereenigen, die te ſchakeeren, er af beeldzels van te vormen die tot vermaak verſtrekken en de verbeelding aandoen. Het verſtand is in die zin voldaan over het behoorlijke der Schilderkonst, zonder zich aan de al te geſtrenge regels der redencering geleegen te laaten leggen. Het *oordeel* integendeel, werkt om de zaaken te doorgronden, zorgvuldig 't eene denkbeeld van 't andere te onderſcheiden, en te vermijden dat een groote meenigte derzelver hem misleiden.

Het is waar, dat dikwils het *oordeel* niet zulke gode beginzelen voortſpruit; de Menſchen tot die trap van opletteenheid onbekwaam, welke vereischt word in een lange aaneenſchakeling van opklimmende denkbeelden, of om eenigen tijd uit te ſtellen voor zich te bepaalen, werpen er in 't wilde de oogen op, en veronderſtellen na een kortſtondig gezigt, dat de dingen onderling overeenkoomen of niet overeenkoomen.

Het

Het onderzoek, tot hoe verre de onvolmaaktheid in de hoedanigheid van de denkbeelden is te onderſcheiden, van de al te groote ingeſchaapene verhaasting aan zekere temperamenten eigen, als mede van onwetenheid, gebrek aan doorzigt, oeffening van aandagt van 't verſtand, enz. afhangende, zoude ſtoffe tot een groot boekdeel uitleveren. Maar 't voldoet hier, met aantemerken, dat het is met zich oplettend de denkbeelden eigen te maaken, en dezelve nauwkeurig de eene van d'andere te kunnen onderſcheiden, wanneer er tusſchen dezelve eenig verſchil plaats vind, dat grootendeels de naukeurigheid van de *Oordeelkunde* beſlaat. Indien het verſtand, de denkbeelden vereenigt of ſcheid, na maate zij 't in de wezenlijkheid zijn, is zulks eene gegronde en juiste *Oordeelkunde*. Gelukkig zijn de geene welke zo verre koomen om zich die te verſchaffen! Nog gelukkiger de zodanige, die door de Natuur met dat zeldzaam voordeel begaaft zijn.

OOR-FUUT, in de naam van een Watervogel onder het geſlagt der Duikers behoorende; zie er de beſchrijving van op GEOORDE-DUIKER.

OOR-GEZWEL; *Oor-gezweer*, *Gezweer binnen het Oor*; *Inflammatio vel ulcus Aurium*. Dit ongemak ontſtaat meest uit een ontſteeking in het Oor, die uit veelerlei oorzaaken voortkoomen kan, als, uit een ſcherp bloed, zinkingen, uitwendige koude, kneuzing van het oor, door ſtooten, vallen enz. Men kent dit gezwel niet bezwaarlijk aan de groote pijn, en vervolgens aan de klopping in het oor, 't welk te kennen geeft, dat de ontſteeking of 't gezwel tot een ettermaaking overgaat, welke men derhalven moet tragten te bevorderen, dewijl het geſwel ook zelden anders dan door ontlasting van de zondigende ſtoffe uit 't oor, geneezen word.

Dienstige middelen ten dien einde zijn de volgende: Neemt een groote *ziepel*, fruit ze in verſche dat is ongezoutene *boter* met geſtooten *cumijn-zaad*, en legt daar van tusſchen een dubbeld linnen doek warm op 't oor; dat men moet herhaalen.

Of kookt *ziepels* in *zoete melk* week, ſtampt er dan een pap van, waar bij men wat *ſaffraan* mengt, en gebruikt 't als het voorige.

Of kookt *ziepels* alleen, of met *melilote*, en met wat *ſaffraan* in *wijn* of *water*, en laat de maatig warme damp daar van altemets door een trachter in het oor gaan.

Door deeze middelen zal 't gezwel rijp worden, doorbreeken en de etter uit 't oor vloeijen; als wanneer het ongemak meest doorgaans van zelfs geneest; dog men gebruikt nuttig tot zuivering en heeling, de volgende geringe middelen.

Neemt gepoederde *aloë*, *mijrrhe* en *ſaffraan*, mengt 't met wat beste *honing* en *brandewijn*, ſtrijkt daar van op katoen, of op een wiek, en ſteekt 't in het oor, of ſpuit er een weinig van in.

Of neemt maar *elixir proprietatis*, mengt er een weinig *honing* of *meede* bij, en gebruikt het als 't vorige.

Maar indien het gezweer veroudert is, en geduurig ettert, dan is, volgens GALENUS zeer dienstig, fijn geſtooten *ijzer-hamerſlag*, gekookt met ſcherpe *azijn*, tot dat het de dikte van honing verkrijgt, en als het vorige gebruikt.

De *Oſſe-gal* in ſterke *azijn*, ontbonden, en iets daar van lauw warm in 't oor gedaan, word ook zeer gepreezen, om de verrotting, die dikwils bij deeze verouderde verzweering is te verbeteren en op te droogen.

Of neemt *honing* en *wijn-azijn*, van ieder één once; kookt het zagtjes in een aarden potje, en ſchuimt het, doet er dan één drachma gepoedert *ſpaans-groen* bij, en ſteekt daar van met een wiek in 't oor: Dit word ook zeer gepreezen,

OOR-HORENS, wanneer het *trommelvlies* van 't Oor niet ſterk genoeg geſpannen is, om de bijzondere golvingen van de lucht te ontfangen, moet men dezelve ſterker maaken, door middel van een *hoorn*, zo genoemd om de gedaante.

Daar zijn enkele *hoorens*, wijd uitloopende, hebbende eene kromme pijp, die in den gehoorweg past, en dus het geluid verſterkt: Deeze zijn lang in gebruik geweest, dog moeten met eene hand gehouden worden, 't geene eindelijk de Doove verveelt.

De Engelſchen hebben dit voorgekoomen door een Trommel, welkers bodem hol geſlaagen is, en daar over ſtaat een wijde pijp, ontfangende de luchtgolving uit de holle bodem, deeze pijp loopt zijdelings uit den trommel, en eindigt als de eerſte; het geluid is hier door ſterker, en daarenbooven is er een dik houten handvat aan, 't welke de Lijder tusſchen den arm en 't lijf hout, waar door hij gemak heeft, en beter dan met de enkele hooren hoord.

Men heeft horens in Leeningſtoelen gepractiſeerd in Engeland, dog deeze vereiſchen, dat men altoos met het oor moet gaan leggen tegen den mond des *horens*.

OORJENTAALSCH MUISOORTJE, zie MUISOORTJE, *n.* 5. *pag.* 2211.

OOR-KLIEREN; in 't latijn *Parotis*; deeze zijn geplaatst bij de wortel van de ooren, op ieder zijde één, de wortel geheel bedekkende, behalven dat deel 't welke boven tegen 't agterſte deel ſtaat, en uit welke klier de ſmeer of ſpeekzelgang van *Steno* ontſtaat.

Parotis betekent ook een *Oorkliers-gezwel* agter 't oor; waar van de oorzaake meesttijds een taaije ſlijmagtige ſtoffe is, die zich in de klieren geplaatst heeft. Om 't zelve te geneezen zijn in 't begin de inſnijdende en verdrijvende middelen dienstig, als *vlierbloemen*, *melilote-pleister*, *oxijcrocums-pleister*, *galbaan pleister met ſaffraan*, *kikvorſchen-pleister met of zonder kwik*.

Maar als het gezwel zich niet ontbind en verdwijnt, maar tot een ettergezweer overgaat, dan moet men de rijpwording en opening door goede middelen bevorderen, en 't gezweer vervolgens zuiveren en geneezen, gelijk een ander gezweer; zie GEZWEER.

OORKRUIPER, zie OORWORMEN.

OORLEPEL, is een klein lang werktuig, dat van vooren als een lepel gevormt is, dienende om 't oorſmeer mede uit de ooren te haalen, men maakt ze van hout, mesch en zilver.

OORLOG, *Krijg*; hier door verſtaat men die konst of wetenſchap, om Landen te verwoesten, Menſchen bloed te plengen en de zamenleving met angst, kommer, gebrek en afſchuwelijke rampen te vervullen. Ons doelwit is hier geenzints om te onderzoeken, tot hoe verre de *Oorlog* geoorlooft zij, en welke men voor wettig of onwettig moet houden; wij zullen ons enkel vergenoegen, om een beſpiegelend tafreel der rampen die zij gewoonlijk met zich voert aan onze Lezers te ſchetzen, en hier in kunnen wij niet beter ſlaagen dan een gedeelte der brief, die JUNIUS van het *Slagveld* aan DECIUS ſchreef, doen hij zijnen vriend EUCHARIS zag ſneuvelen. (Zie ZED. BRIEVEN *I deel bl.* 147. enz.) hier te laaten volgen „ Wat gevoelt een menſchelijk hart onder de lijken

„ op 't Slagveld! Geen ſterfelijke tong kan melden welk
„ een afgrijzen mijne geheele ziel doet zidderen! Ik
„ bevind mij nedergezeten bij het onzettelijk tooneel,
„ waar op de Dood in duizenderlei geſtalten gemoord
„ heeft. Welk een tooneel! Verſchrikkingenen woes-
„ te ontzettingen overvallen van alle kanten de
„ ziel! Een onoverzienbaar kerkhof, vol bloed
„ en lijken! Vijanden liggen hier onder vrienden,
„ ſtervenden onder dooden, Menſchen onder Vee!
„ Met een wildkloppend hart, met ten berge gereezen
„ haairen beſchouw ik dit uitgeſtrekt doodenveld, en
„ de eene trilling na de andere, gaat van het hooft
„ tot de voeten door mij heen; ik gevoel ieder wond
„ die er bloed. Welke vreeslijk bleeke aangezichten!
„ wat gebaarden van de wreedſte ſmarten nog in den
„ dood! ſtaarende ongeſlooten oogen! zaamengevou-
„ wen handen, in worſteling en angst ten Hemel op-
„ geſtooken, openſtaande lippen die haar gebed in 't korte
„ tijdſtip van ſterven nog niet voleindigden! verbrie-
„ zelde leden! geknotte lijken! alle geſtalten van pijn
„ en hartſtogten, die de natuur heeft! ô God van
„ goedheid, welk een vertooning! alle jammer, alles,
„ wat van den aanvang der aarde tot op den dag,
„ wiens zon thans ondergaat, het leven verſchrikke-
„ lijks had, verſchijnt hier op eene vlakte verzameld!
„ Hier heft een elendige van onder een hoop lijken
„ zijn hoofd op, en ſmeekt met een doodverwig ge-
„ laat vrugteloos', om erbarming. De ſtrijdende Ben-
„ den ſtuiven over hem heen. De vuurſnuivende ros-
„ ſen rennen over het bezaaide veld, en vertreden
„ als onbemerkte wormen, die in het ſtof door den
„ wandelaar niet gezien worden, de lighaamen der lee-
„ venden en der dooden. De Broeder, wiens rede-
„ lijk hart bloed, en die zijn vlijt aanwend, heeft
„ geen tijd om zijnen vallende Broeder de hand te
„ reiken; een dienst die anders bloote menſchlievent-
„ heid aan geenen Vijand zou kunnen weigeren. Daar
„ jammert een verpletterde, en ſmeekt met traa-
„ nen zijnen leevende vriend om een einde zijner el-
„ lenden te maaken; hij noemt dat geen barmhartigheid,
„ 't welk anders een misdrijf is, waar een Barbaar voor
„ beeft.

„ Zodanig was de tegenwoordige dag. ô, Mijn De-
„ cius, welk een dag! Tijrannen, wier trotsheid het
„ bloed hunner medeſchepzelen vergiet, moogen den-
„ zelven onder hunne roemrijkſte dagen aanteekenen,
„ en zijn' naam met bloed ſchrijven voor de nakoome-
„ lingen; de menſchlievendheid echter wenscht dat zij
„ denzelven kon vergeeten. De aanmaderende nacht,
„ die den uitſlag beſlist heeft, en den vlugtende vijand
„ tot beſchutting dient, verſpreid thans eene naargeeſti-
„ ge ſtilte alomme over het bloedige veld. De zon gaat
„ achter het treurig toneel in duisterheid onder, en ver-
„ ſchuilt zich agter droevige wolken; terwijl de Hemel,
„ in den neervallenden daauw, ſtille traanen vergiet.
„ Dra zal de nacht deeze wijduitgeſtrekte graffteeden
„ overwelven. Dan waart het afgrijzen onder de doo-
„ den, en de angst grijpt den onwetenden wandelaar
„ aan, die in gedachten voortging, en op den bekenden
„ weg, waar anders het golvend graan rondom hem lief-
„ lijk ruischte, plotzelijk het voetſpoor onder lijken ver-
„ liest. 't Sidderend wijkt hij met woeste verſchrikkin-
„ gen achterwaarts, ſlaat de oogen angſtiglijk in 't ron-
„ de, kent de landſtreek niet meer, en ſnelt met haas-
„ tige ſchreeden te rug, terwijl het afgrijzen hem digt
„ op de hielen volgt.

„ Ontzettelijke *Krijg*! hoe zal ik het afſchuwen dat
„ ik voor u gevoel, te kennen geeven? Waar zal ik
„ woorden vinden om het uittedrukken! In welk een
„ woeſtijn, ô mijn lijdend Vaderland! in welk een woe-
„ ſtijn zijt gij verandert! Geene rechten zijn heilig, en
„ onſchuld en deugd zijn een ſpot in de oogen van den
„ ruwen Soldaat. Beevende Grijsaarts worden van hun-
„ ne haardſteeden verjaagd, van 't vuur dat hunne kou-
„ de leden verwarmde, en uit de hutten die geduuren-
„ de eeuwen door hunne eenvoudige Vaders bewoond
„ wierden. De verachtelijke gierigheid des roofzuchti-
„ gen Krijgers, verſchoont zo min den Stier voor den
„ Ploeg als den Man die hem drijft; geenen ſchikt hij
„ tot voldoening zijner brasſerij, en deezen doemt hij
„ om aan het vijandelijk Vaandel trouw te zweeren,
„ en de wapens tegen zijn Vaderland en tegen zijn Broe-
„ ders te voeren. Allerweegen ligt de Ploeg in de on-
„ voleinde vorens. De vernielende *Krijg* heeft 't voed-
„ zel van het arbeidende Vee, en het zaad der honge-
„ rige Menſchen verſlonden, dat de vermoeide Land-
„ man in den voorige herfst in de Schuuren verzamelde.
„ Vergeefſche arbeid, nutteloos zweet, helaas! Voor
„ vijanden vergooten! De lente gaat voort over ledige
„ velden, met gras en onkruid begroeit; en de helft
„ van uwe akkers, ô Duitschland! zal de klankdes zikkels
„ niet hooren wanneer de zomer verſchijnt. Het hart
„ zal van vreugde wegens de Oogst, de eenige vreugd
„ zijner met zweet getekende dagen, niet kloppen, of
„ de ſchuur den voorraad voor den hongerigen winter
„ niet omvangen. Door de zorgen des levens ge-
„ knaagd, zal men zijne ledige velden beſchouwen, de
„ weenende oogen opheffen, en u vervloeken verſlin-
„ dende *Krijg*, die het bloed der Menſchen, en het
„ zweet en de traanen der Weduwen, Weezen en Armen
„ ingezwelgt, die Gods heilige werken, en de werken
„ der menſchelijke handen u ten ſchouwſpele vernielt;
„ men zal de woedende ſtaatzucht vervloeken, die de
„ ſchepping verwoest, bloed als water vergiet, en den
„ gordel der aarde tot een woeſtijn maakt, om een voet
„ breed lands te winnen! Het geen het Ros niet ver-
„ treed, de moedwil niet ter nederſlaat, en de gierig-
„ heid der Menſchen niet rooft, word door de vlam
„ verſlonden. Duurte, honger en pest, gaan dicht ag-
„ ter den *Krijg*. Niets is hem heilig; als waaren de eeu-
„ wige rechten der Godheid, als waare alle gevoel
„ van menſchlievendheid en grootmoedigheid opgehee-
„ ven; als waare er geen God die den Hemel regeerde,
„ en bewind over zijne waerelden voerde, zo lange het
„ den Vorſten behaagt te haaten! De heilige Tempels
„ rooken; niet te vreden met *Krijg* te voeren tegen
„ Gods Schepzelen, keert de grimmigheid, die voor
„ Tijrannen en om goud vegt, haar wapens zelfs te-
„ gens God, en verwoest de Altaaren, op welken zijn
„ wierook brandde, en vernielt den Tempel ten gronde,
„ dien men tot zijne eere opbouwde. De heilige koo-
„ ren zwijgen, en daar de aandagt nederknielde, en
„ zaamgevouwen handen tot de Schepper ophief, daar
„ ſtampvoet het Ros voor de krib; daar de Godsvrugt
„ aanbidders verzamelde, daar verzamelt de *Krijg* zijn
„ bloedenden offers en ſtervenden. Vloeken klinken aan
„ de voet der gewijde Altaaren, waar de eerbied met
„ meer neergebukte hoofden haare gebeeden uitſtort-
„ te. Ontheiligd weent de troostelooze Bruid, om
„ haar verlooren deugd, of om de ontrukte Bruidegom,

„ de

„ de Vader klaagt om den Zoon, de Broeder om den „ Broeder, de Vriend om den Vriend, en alle mengen „ hunne tedere traanen, ô DECIUS! met de onzen! „ Ach! wie zou niet willen ſterven, wie, als EUCHÄ„ RIS, niet voor het Vaderland willen ſterven; en met „ zijn bloed de rust der vrede niet gaarne voor eenen „ noodlijdende waereld willen koopen! Ach! dat de „ eeuwige Godheid aan de verwoeste aarde, die onder „ de wreedheden der tweedragt zucht, en met walging „ het bloed drinkt dat de Vorſten vergieten, de gelukkige Vrede eens weder gaf.

„ Dog de Hemel zwijgt nog, en de eeuwige Wijsheid „ ziet uit haar zalige rust op de Mieren neder, die om „ een ſtroohalm kampen. De verſlaagen Vijanden roe„ pen hunne verſtrooiden te zaamen, en verzamelen nieu„ we Moorders. De eene Mogendheid bedingt van de „ andere het bloed haarer Volken, en zend uit haa„ re ſchoot nieuwe overſtroomingen van Krijgers; vegt „ hier met geld, daar met wapens. Allerwege roept de „ trompet de Schaaren op het ſlagveld, waar bloed zal „ vlieten; bloed, gelijk de ſtroomen die de lentewolken „ uit haare vrugtbaare ſchoot gieten.

OORMIDDELEN; in 't latijn *Otalgica*. De middelen welke bij of agter het *Oor* gelegd worden zijn meest al *ſpaanſche vliegpleiſters*, of *trekpleiſters*, of de zulke die eenige vermurwing konnen te wege brengen, en daar door eenige ſcherpe ſtoffen naar zich trekken.

In de ziektens van het oog, en het *Oor*, ook in tandpijn gebruikt men dezelve, om de vereeniging der zenuwen van het *Oor*, met alle die deelen, gelijk reets gezegd is.

Het is om de zelfde rede, dat men in ſterke tandpijn, met een heet ijzertje de *antitragus* brand of wel het oor van agteren: De groote vereeniging der zenuw van de tweede halszenuw met die van den harden tak, en van deezen weder met den derden tak des 5 paars zenuwen, wettigt min of meer deeze geneezings wijz.

MONRO ſlaat haar voor, dog hier word zij zelden in het werk geſtelt.

OOR-PIJN; in 't latijn *Otalgia*; *Dolor aurium*; deeze ontſtaat niet alleen uit ontſteeking en gezwellen der ooren, daar ze altijd mede vergezelſchapt is; maar kan ook zonder dezelve voortkoomen door zinkingen, koude, of andere oorzaaken.

Dienstige middelen, om dezelve weg te nemen, zijn de volgende: Neemt *cumijn-zaad* en *laurierbeſſen*, van elk één once; *roſemarijn*, een halve handvol; kookt 't groſjes, klein gemaakt zijnde, in *wijn* of *water*, en laat de damp daar van in 't oor gaan driemaal 's daags; maakende het zelve ten dien einde, telkens weder warm.

Of maakt een kruidzakje van *camille-*, *melilote-* en *vlierbloemen*, en legt 't warm op het oor; of kookt 't eerst wat in *wijn*.

Of neemt 't *wit van een ei* en *Vrouwen melk*, met eenige druppels gekookte *roſe-olie*; doet er dan iets van op katoen of op een wiek, en ſteekt het in 't oor; of ſtrijkt daar van met een veertje in 't oor.

Of fruit een *eijer-dooijer* in *verſche boter* met wat *ſaffraan*, en dan door een doekje gedrukt zijnde, gebruikt 't als 't voorgaande: De *eijer-olie* is ook zeer goed.

OOR-SCHULP; in 't latijn *Antrum buccinoſum*; word genoemt de kromme holligheid des oors, tot aan 't inwendige oor.

OOR-SMEER, zie CERUMEN.

OORTJES VAN 'T HART, zie AURICULA CORDIS.

OOR-UILEN, dus word een zoort van Uilen genoemt, die zommigen den naam van *Rantz Uilen* hebben gegeeven, en veel kleiner dan de *Schuifuiten* zijn. Zie derzelver beſchrijving op UILEN, *n.* IV.

OOR-WORMEN, *Oorkruipers*, is een Inſektengeſlagt, waar aan van ouds veelerleij naamen zijn gegeeven; onder deezen ſchijnt *Forbicina* de gemeenste geweest te zijn, die men zo wel als *Forficula* van de ſchaaragtigheid der ſtaart, welke met ſterke nijpers of als met een nijptang voorzien is, heeft afgeleid. Ook gaf men het den naam van *Mordella* en *Vellicula*, wegens de bijtende prikkeling die het bij geval eens in het oor van een Mensch geraakt zijnde, maakt, om daar uit te komen. Voorts noemde men het *Auricularia*, als of het zijn werk maakte van in de ooren te kruipen, en, dewijl men zich verbeelde, dat het dan verder in het hoofd of in de herſenen kon booren, beſtempelde men het in 't franſch met de naam van *Perce Oreille* in 't engelſch met die van *Ear-Wigg*, en in 't nederduitſch met die van *Oorkruiper* of *Oorworm*, zo als de duitſchers het ook noemen. In het ſweedſch worden deeze Dieren *Oernmask* of *Tweſtiert*, dat is *tweeſtaart*, genoemt.

De zogenoemde *Oorwormen*, die echter weinig gelijkenis naar Wormen hebben; behooren tot den rang der ſchildvleugelige Inſekten, dewijl zij niet alleen gevleugelt zijn en vliegen kunnen, maar ook dekſchilden hebben, waar onder hunne wieken, even als die der Roof-kevers, naar welken hunne geſtalte veel gelijkt, verborgen zijn. Het voornaamſte en blijkbaarste kenmerk tot onderſcheiding is, dat hunne Nijpers niet van vooren maar van agteren ſtaan. Schoon de Hr. LINNÆUS de ſprieten in de *Oorwormen* borſtelig, in de Roof kevers draadagtig aanmerkt te zijn, verſchillen zij echter weinig. Onder zodanige Inſekten, die maar ten deele of niet meer dan ten halven met de dekſchilden gedekt zijn, munten de *Oorwormen* daar door uit, dat zij in alle de klaauwen maar drie leedjes hebben, en de Roofkevers vijf.

Tot dees tijd toe, zijn er maar enkel twee zoorten van dit geſlagt waargenoomen; waar van wij hier de beſchrijving laaten volgen.

I. *Gewoone groote Oorworm*, in 't latijn *Auricularia vulgaris*; door FRISCH *Inſ.* VIII. *p.* 3. *Verma auricularius* genoemt; en door LIST. ioq. 391. *mut.*, *Scarabæus ſubrufus*, *cauda forcipata*; (*Forficula elytris apice albis*, LINN. *Sijſt. Nat.* X.) Dit is de gemeene *Oorworm* die wij zo veelvuldig in onze hoven zien, komt voor in vrugtbaare tuin aarde of op moeslanden, alwaar zij door 't opvreeten van wortelen, kruiden, vrugten en zaaden veel nadeel doen. De gewoone langte van dit Inſekt, word door de Heer GEOFFROIJ op zeven linien bepaalt, doch men vind er ook die met de nijpers zevenagtſte duim lang zijn. Men dient aantemerken, dat er in de groote van deeze Inſekten, zo wel als in de langte van de nijpers, een vrij groot verſchil heerſcht.

Wat de uitwendige geſtalte en koleur betreft; zij hebben den kop bruin, insgelijks de ſprieten die omtrent de helft der langte van het lijf evenaaren, en uit veertien ringen zamengeſteld zijn; het borſtſtuk is plat, zwart, met verheven randen, die bleek van koleur zijn; de dekſchilden, als ook de tippen der wieken, die buiten dezelve uitſteeken, zijn uit den vaalen grijs; aan 't end der wieken ziet men een rond witte vlak, doch die zomwijlen zeer ſlaauw is getekend; het agterlijf hebben zij bruin,

en

en daar van den laatsten ring breed, met vier uitpuilingen, twee op zijde en twee in 't midden; aan deezen laatsten ring zitten de nijpers, van boogswijze gedaante, die zo als rede is aangemerkt, een zoort van ſchaar of nijptang maaken.

De Heer GEOFFROIJ merkt wel aan, dat inwendig aan de binnenzijde, van het diepſte van deeze tang, eenige tandjes zijn die in zommige ontbreeken; doch hij ſchijnt geen agt gegeeven te hebben of niet verzekert te zijn geweest van het onderſcheid der Sexe, dat FRISCH in deeze Inſekten waarnam. „ Het Wijfje, (zegt die Schrijver) kan zijn regte ſtaart tang, nauwelijks tot aan de „ kleine kromte aan het end, te zamenvoegen; maar „ het Mannetje heeft een tang, die in het midden uitwaards geboogen is, naar de ſteen-tangen gelijkende, „ daar men blokken ſteens mede vat, om die op muuren „ te brengen. Met deeze tang, verweeren zij zich tegen „ alles, dat hun van boven beledigt, kunnende daar mede, door de kromming des agterlijfs, tot over den kop „ reiken, en taamelijk knijpen. In 't bijzonder heeft „ die van het Mannetje, daar de kromte begint, een of „ meer harde knobbels of tanden, tegen elkander over „ enz. De ſprieten hebben elf leedjes, waar van het „ eerſte, dat op zijn knopje aan den kop ſtaat, langer „ is dan de twee volgenden, die de kleinste zijn, en „ de agt overigen vergrooten langs hoe meer, zijnde het „ uiterſte het allergrootſte. Op de rug heeft het Mannetje, voor den tang een breed uitſtek, dat zijdwaards „ twee harde knobbels, en in 't midden twee kleinere „ uitgeeft. Het hals-ſchild is lang en breed, met een wit„ te zoom. Alles bijna is hun aas, en, hongerig zijnde, „ vreeten zij gelijk de Spinnekoppen elkander op. „

De *Oorwormen* of *Oorkruipers* zijn door de Heer SWAMMERDAM, in zijn tweede klaſſe of afdeeling na de voortteeling geſchikt, 't huis gebragt; dewijl zij in 't eerſt ongevleugeld, dog anders na genoeg in de zelfde geſtalte te voorſchijn koomen, welke zij in de volmaaktheid moeten hebben. FRISCH ſpreekt daar op de volgende wijze van. „ Deeze Worm legt zijne eijeren in de aarde, of tus„ ſchen oude bast aan de boomen, of onder en tus„ ſchen de ſteenen. Ik had een Wijfje in een helder „ glas, dat zijne eijeren in een holletje van de aarde „ in het glas leid, en, dewijl het bemerkte dat die na„ deel zouden lijden, droeg het dezelven geduurig naar „ een andere plaats, even als de Mieren. Het nadeel „ kwam van de Mijten uit meel, daar ik een ander In„ ſekt in dit glas mede gevoed had. Deeze Mijten, na „ genoeg van grootte als de eijeren, zetten zich daar „ op en zoogen de meesten, geduurende de winter uit. „ Wanneer de Jongen er uitkruipen, zijn zij van gedaante als de Ouden, maar hebben geen wieken of vleugels, „ waar van de blijken zich in die tweede of derde ver„ velling eerst vertoonen; doch met de vierde koomen zij „ geheel te voorſchijn, zo lang zijnde als het lijf, en wor„ den van het Inſekt met zijn agterlijf, te zamen geplooid, „ onder de dekſchilden geſchooven en verborgen. „

Schoon het ten eenemaalen onwaarſchijnlijk is, dat deeze Inſekten van zelf in 't oor zouden kruipen en daar in nestelen, dewijl de bitterheid van het oorſmeer hun dat verblijf moet onaangenaam maaken, is het echter onwederſpreekelijk, dat zij wel eens bij toeval in 't oor geraakt, en een geruimen tijd daar in gebleeven zijn, veroorzaakende door prikkeling een groot ongemak en pijn aan den Lijder. In de Verhandelingen der Keizerlijke Akademie, getijteld *Ephemer. Natur. Curioſ.* voor den jaare 1672, vind men een aanmerkelijk verhaal van een Vrouw, vijf mijlen van Neurenberg woonagtig, die een bos kruiden draagende en zich vermoeid bevindende, met het hoofd op 't pak ging leggen en in ſlaap raakte. Middelerwijl waaren eenige *Oorwormen*, daar uit, in haar regter oor gekroopen, waar van de Heelmeester op ſtaande voet, een uithaalde maar de anderen waaren er in gebleeven, en tot binnen de Hersſepan doorgedrongen, maakende die Vrouw geduurende een gantſche reeks van jaaren, het leven zeer lastig. Na verloop van twintig jaaren als doen agtentzestig jaaren oud zijnde, ging zij na Dr. JOHAN GEORG VOLCKAMER beroemd Natuurkundige te Neurenberg, deeze wende alles aan om haar te helpen, doch vrugteloos, dewijl hij niet meer dan een *Oorworm* welke dood was, door middel van *terpentijn-zwavelbalſem* daar uit kon krijgen. Die Vrouw ten laatsten ziende dat niets in ſtaat was haar te geneeſen, nam voor haar ongemak met geduld te draagen, tot dat de dood er haar van zoude verloſſen.

Met recht zegt de Geleerde Heer HOUTTUIN in zijne uitmuntende *Natuurlijke Hiſt. volgens het zam. van* LINNÆUS; „ heeft deeze hiſtorie veele onwaarſchijnelijkheden, en 't is geloofbaarder, dat gedagte Vrouw eene „ verzweering in 't oor gehad zal hebben, misſchien „ door de prikkeling der *Oorwormen* veroorzaakt, dan „ dat die zo veel jaaren in haar hoofd zouden hebben „ genesteld en huis gehouden. Immers ik vind geen „ bewijs van zulk een voorval, en de Ontleedkunde leert „ ons, dat de holligheid van 't binnenſte van 't oor, „ uitwaarts door het Trommelvlies is geſlooten; terwijl „ deeze Inſekten met geen genoegzaame wapenen ſchijnen voorzien te zijn, om daar door heen te booren. „ Zodanigen die niet tot een plaag voor den Menſch „ geſchikt zijn, gelijk de Vlooijen, Luiſen en dergelijken, of die er niet hun aas op zoeken, gelijk de „ Muggen enz., ſchijnen veel eer een afkeer van ons „ te hebben; gelijk dit in de Spinnekoppen blijkbaar is. „ Ook geloof ik, dat wij in dit geval, veel meer gevaar zouden loopen van de Mieren, die ons nu en „ dan aan 't lijf koomen, ook van de Vlooijen, welke „ men weet, wel eens in 't oor geraakt te zijn; die men „ dan met een *gedraait wolletje* of *dotje katoen* in *olij* gedoopt, doorgaans daar uit kan krijgen.

Het beſte middel om wanneer men bij geval een dier Wormen in het oor, heeft gekregen, dezelve daar uit te drijven; zegt men te zijn, een weinig *Oſſe-gal* of *alſem-zap* in 't oor te laaten druipen of wel daar in te ſpuiten; of men laat den rook van droge *alſem* op een test met vuur gelegt door een tregter in 't oor gaan, en tragt vervolgens het Dier met een oorlepeltje er uittehaalen.

Veel nadeel brengen de *Oorwormen* toe aan de Bloemen, inzonderheid aan die der Anjelieren, naar welkers zaad zij zeer gretig zijn; mede beſchadigen zij de lekkerſte vrugten, als Perſiken, Abrikooſen en Pruimen; om 't een en ander voor te koomen, moet men ze opvangen, 't welk door middel van peperhuisjes van papier, of hoorntjes, die men aan de ſtokjes ophangt, en alle morgens ledigt kan geſchieden. Men dood ze vervolgens, of werpt ze voor de Hoenders, die na deeze Inſekten zeer gretig zijn, en er vet door worden. Zij vliegen zeer zeldzaam, en dit maakt dat men ze ook uit de bloempotten kan houden, door dezelven in bakken met water te zetten.

De *Oorwormen* bevatten veel olie en vlug zout; het

poeijer

poeijer derzelven met *haasenpis* gemengd, prijst de Hr. LEMERIJ, als een goed middel tegens de hardhoorigheid aan.

II. *Kleine Oorworm*, in 't latijn *Forficula minor*; (*Forficula elijtris testaceis immaculatis*, LINN. *Sijst. Nat.*)

Deeze zoort de helft kleiner, of eigenlijk maar half zo lang als de voorgaande, onthoud zich veel in vuilligheden, bij mesthoopen, of op vogtige plaatzen. De koleur, zo wel der dekschilden als der vleugelen, die met de tippen een weinig uitsteeken, als ook die van het lijf is kaltanie bruin, of uit den vaalen geelagtig van boven, van onderen bruiner. De Heer GEOFFROIJ zegt, dat in deeze zoort de nijpers niet getand zijn, en dat zij dezelve hooger opligten dan de anderen.

OOR ZIEKTENS; behalven de doofheid, daar reets breed over gehandelt is, zijn er weinige bijzondere *Oorziektens*. Dikwils loopt er bij de Kinderen uit den gehoorweg, eene etteragtige en stinkende stoffe, die zomtijds geen kwaad doet, en geneest als zij tot meerder jaaren gekoomen zijn; zomtijds doofheid naar zich sleept. Behalven inspuitingen van afveegende middelen, konnen er geene met vrucht gebruikt worden.

Een enkele reize groeit er een *fungeus* gezwel uit de gehoorweg, die noodwendig het gehoor beneemt, deeze moet men weg snijden, en verders met bijtende middelen weg neemen, gelijk HILDANUS met een goeden uitslag gedaan heeft.

Pijn in het oor is zeer hevig, maar niet weg te neemen dan door uitwendige middelen, die of blaartrekkend of stoovende zijn; indien ontsteeking alleen oorzaak was, zou men eene groote veelheid bloed moeten aftrekken.

OOR ZUISING; *Oortuiting*; *Auritum sibulus*, *sonitus*, *vel tinnitus*; dit ongemak heeft gelijk meer andere oorgebreeken, dikwils zijn oorspronk van veel geledene verkouding des hoofds, of door zinkingen, die op de ooren vallen, of door al te veel drinken, door slaan, stooten, enz. en daar volgt niet zelden een hardhoorigheid, zo niet geheele doofheid op; dog dit ongemak koomt meest de bejaarde Menschen over.

Hier tegen is het eerstgemelde middel op 't artijkel OORPIJN voorgeschreven, ook dienstig.

Of neemt een warm *witte-brood*, zo als 't uit de oven koomt, snijd het terstont platlings door, en bestrooit 't met gestooten *cumijn-zaad*, *laurier bessën* en *roosemarijn* en legt het op 't oor; dit moet men herhaalen, als het noodig is: Of men kan deeze dingen ook in het witte brood laaten bakken, en het zelve dan warm doorsnijdende gebruiken, op de gemelde wijze: Dit is een zeer goed middel.

Of neemt *bittere amandel-olie*, of *eijer-olie*, doet daar van eenige druppels op wat katoen, en steekt het in 't oor. De *olie* van *cumijn* of *carweij* is hier toe ook zeer dienstig; als mede niet minder het zap uit *ziepels*, *munte*, *alsem* of *moeder-kruid* geperst, of van deeze kruiden gekneust in 't oor gestooken: Dog boven al prijst men de *papier-olie*, op de voorige wijze gebruikt.

OOSCOPIA, ωοσκοπια, zoort van waarzegging bij de Ouden in gebruik, welke door middel van eijeren geschiede. Zie POTTER *Archaeol. Græc. Lib. II. cap.* 14. *pag.* 319.

OOSEN, betekent zo veel als 't begieten, van planten en andere dingen; zo als bij voorbeeld linnen dat te bleeken legt, enz. met water besproeijen en vogtig maaken; geschiedende dit gewoonlijk door middel van een Gieter of op andere wijze.

OOSGOOT EN OOSVAT, zie GIETER.

OOSTERLUCEIJ, zie HOL-WORTEL.

OOST; in 't latijn *Oriens*, bij de Italiaanen *Levante*, en bij de Franschen *Orient* en *Est* genoemt, verstaat men dat punt aan den Horisont door, daar de Zon opgaat, wanneer dag en nagt evenlang zijn. De wind uit dat punt waaijende, word *Subsolanus*, *Apheliotes*, *Ooste-wind* genoemt. In de Sterrekunde word door *Oost* de gantsche luchtstreek verstaan, daar de Sterren opgaan.

OOSTERSCHE CHRIJSTAL, zie CHRIJSTAL.

OOSTERSCHE HIJACINTH, zie HIJACINTH.

OOSTERSCHE MANNA, zie MANNA.

OOSTERSCHE MELISSE, zie MELISSE (TURKSCHE-), *n.* 2. *pag.* 2025.

OOSTERSCHE MUIS, zie MUISEN, *n.* XIII. *pag.* 2209.

OOSTERSCHE ROT, zie MUISEN, *pag.* 2204.

OOSINDISCHE DUIF, zie DUIVEN, *n.* VIII. *p.* 552.

OOSTINDISCHE INKT, zie INKT (CHINEESCHE.)

OOSTINDISCH GOUDHAANTJE, zie GOUDHAANTJE, *n.* LXXVII. *pag.* 919.

OOSTINDISCH PARKIETJE, zie PAPPEGAAIJEN, *n.* XXXVI.

OOSTINDISCH PEULGEWAS, zie CAEJAN.

OOST-NOORD-OOST, dusdanigen naam draagt de luchtstreek, tusschen Oost en Noord Oost gelegen. De wind die van daar waait, word *Caecias* genoemt.

Oost Zuid Oost, is de luchtstreek tusschen Oost en Zuid-Oost; de wind word *Eurus* ook *Vulturnus* genoemd.

Oost ten Noorden, is de luchtstreek tusschen Oost en Oost-Noord Oost, en men noemt die wind *Meso Caecias*.

Eindelijk is *Oost ten Zuiden*, de luchtstreek tusschen Oost en Oost-Zuid-Oost gelegen; wordende de wind van daar waaijende, *Hijp-Eurus* genoemt.

OOTMOEDIGHEID, is van alle de deugden, die den Christelijken levenswandel en gemoedsgesteldheid uitmaaken, de voornaamste; de eerste trap van den ladder, langs welke de Ziel opklimt tot GOD. *Ootmoed* is het fondament op welke alle de andere deugden gebouwt zijn, en zonder welk zij geen stand kunnen houden.

Ootmoedigheid betekent het zelfde als Nedrigheid, gegrond op de bewustheid onzer eigene onvolmaaktheden; dus is *Ootmoedigheid* het zelfde als Nedrigheid, gelijk Trotschheid het zelfde is als Hoogmoedigheid.

Men denke niet dat deeze afbeelding van de Nedrigheid, iet dat laag veragtelijk of slaafagtig is, in zich vervat. Daar is een verbaazend groot onderscheid, tusschen *Ootmoedigheid* en Kleinmoedigheid; want de Christelijke nedrigheid, is waare grootmoedigheid. Schoon zij laag legt, ziet zij echter zeer hoog; en is niet alleen bestaanbaar met de edelste en verhevenste gevoelens, maar ook zeer dienstig om dezelve te doen voortkoomen. Zij geeft blijken van een buitengewoone verheventheid van geest, goed oordeel en gezond verstand, en heeft zeer weinige achting voor die toevallige voordeelen van rijkdommen, schoonheid, groote naam, geboorte, magt en waereldsche invloed, waarmede laage zielen zo veel op hebben, en waar op zij zo zeer verzot zijn.

Ootmoedigheid, schoon de laagste, is echter de beminnelijkste van de Christelijke deugden, en bekleed alle de overige met een aangenaame luister. Zij is in het Christelijk leeven van dezelfde uitwerking, als wel geplaatste schaduwen in een schilderij, welke het voorde lig afzetten, en schoon op zich zelven niet fraai zijnde-

nogtans een onuitſpreekelijke ſchoonheid aan het gantſche ſtuk geeven. Daar is geen deugd, die opmerking van wijze en vroome Menſchen ſchielijker tot zich trekt, of die voor ieder een aangenaamer is. Zedigheid met weinig verdiensten, maakt iemand bemind en geëerd; terwijl de grootſte bekwaamheden met een hoogmoedig hart, in't algemeen walgelijk en haatelijk zijn.

Ootmoedigheid gaat altoos verzeld van haare bevallige zuster *Zagtmoedigheid*, met welke zij wandelt hand aan hand, voorgegaan wordende door de *wijsheid*, en gevolgd door haar echte kroost, *lijdzaamheid*, *vrede*, *vergenoegdheid* en *dankbaarheid*. Deeze twee zusters Bevalligheden zijn zo gelijk aan elkander, dat men ze niet wel onderſcheiden kan, dan wanneer zij gepaard gezien, of naauwkeurig met haare Tegenſtreevers vergeleken worden. *Ootmoedigheid* ſtaat tegen *hoogmoed*, en *zagtmoedigheid* tegen *haastigheid* over. De eerſte ondersteunt ons onder de bezoekende hand van God, de laatste houd ons bezadigd onder de tergingen die ons van de Menſchen worden aangedaan. *Ootmoedigheid* ſtelt ons in ſtaat om de verdrietelijkheden, die wij lijden, met geduld te ondergaan; *zagtmoedigheid*, om de beledigingen die wij ontfangen, te vergeeven. Beiden zijn zij van dezelve aangenaame, beminnelijke en zagtaartige geſteldheid; maar in de eene ontſtaat dit uit bewustheid van haar eigen gebreeken, in de andere uit goedwilligheid en liefde. De eerſte koomt uit zelfskennis, de laatſte uit eene brandende en algemeene liefde tot de Naaſten, voort; en beide hebben zij van nooden *wijsheid* om haar eigentlijk doelwit te doen bereiken, en *voorzigtigheid* om haar werk in goede orde te verrichten.

De *Ootmoedigheid* heeft, gelijk alle andere deugden, haare grijnzen of namaakzels. Zij, die gemeenlijkst voor haar genoomen word, is *valſche zedigheid*; weshalven wij zeer zorgvuldig moeten te werk gaan, om haar van deeze te onderſcheiden. *Ootmoedigheid* is geene vijandin van eene rechtmaatige en lofwaardige eerzugt, maar *valſche zedigheid* is dikwils een vriendin, van laage en ſtrafwaardige eerzugt. De eerſte kan zich, met alle haar gedweeheid, niet vernederen tot iets dat laag of onedel is; daar de laatſte met al haar kruipingen zich door veinzerijen en vleijingen zoekt groot te maaken. De eene onderwerpt zich alleenlijk, wanneer zij het behoort; de andere dikwils, wanneer zij't niet behoort te doen. Daar de eene zich mannelijk en ſtandvastelijk verzet tegen de invloed van kwaade gewoonten, geeft de andere zich aan dezelve over, bij gebrek van vermoogen om ze te wederſtaan. Met een woord, de eerſte is eene deugdzaame hebbelijkheid; maar de laatſte eene ondeugende geſteldheid.

Een afgetrokken en beſchroomd geſtel, met een plompe houding en een ſlordig gewaad, of ſtijve kleeding, kan wel eens voor *Ootmoedigheid* doorgaan; maar deeze onderwerpelijke deugd, door de welvoegendheid geleid wordende, kan bij zekere gelegenheden in koſtelijke en bevallige klederen verſchijnen, terwijl de Hoogmoed menigwerf in geſcheurde klederen word gezien.

Een laag ſlaafagtig en laf hartig geſtel is ook geen *Ootmoedigheid*; beiden zijn ze wel onſchaadelijk en onderwerpelijk, maar de eerſte geſteldheid koomt voort uit Menſchen vrees, daar de laatſte ontſtaat uit vreeze voor God.

Goedaartigheid met *beſchaafdheid* gepaard, hebben de beste gelijkenis naar deze deugd; maar de eerſte is enkel een gelukkige ingeſchaapen drift, daar de laatſte in eenen aangeleerde inſchikkelijkheid beſtaat.

Bij gebrek nu van behoorlijke onderſcheiding te maaken, tusſchen de *Ootmoedigheid* en deeze haare namaakzels, word de waare natuur en voortreffelijkheid van deeze deugd zo weinig gekend en zo algemeen veragt.

Maar wie zou zich konnen verbeelden, dat het geene allermeest ſtrijdig is tegen de *nedrigheid* of *Ootmoedigheid*, nogthans voor *nedrigheid* wil doorgaan? dat de *hoogmoed* zelve het zweemzel en de gedaante van de *Ootmoedigheid* wil aanneemen? en evenwel gebeurd dit zomtijds. Een hoogmoedig Menſch kan zich bij zekere gelegenheden vernederen, om den ſchijn van deeze deugd aan te neemen; het zij uit ſterke begeerte naar dien eerbied, welke doorgaans aan haar beweezen word, of uit afgedwongene hoogachting van die uitmuntenheid, welke hij niet kan navolgen.

Maar in dit geval moet het ons wonderbaarlijk voorkoomen, dat deeze kunstenarij nog wel kan uitvallen, zelfs na dat zij reeds ontdekt is, en dat hij, die deeze kunstgreepen in't werk ſtelt, kan doorgaan voor een *Ootmoedig* Mensch, die ſiegts *wat groots op zijn Nedrigheid is.* Dit is weing minder dan een tegenzeggelijkheid in de woorden zelfs; want een nedrig Mensch kan alzo weinig grootsch op zijn Nedrigheid, als een hoogmoedig Mensch nedrig kan zijn over zijn Hoogmoed. Waare Nedrigheid of *Ootmoed* kan nimmer iets voortbrengen, dat met haare natuur zo zeer ſtrijdig is. Iemand kan wel grootsch weezen op den uiterlijken ſchijn en vertooning van nedrigheid; maar zo hij deeze deugd waarlijk bezat, kan hij hier op al zo min grootsch weezen, als hij zich kan verblijden om dat hij bedroefd word, of treuren kan om dat hij verblijd is. Tegenſtrijdigheden, wel verre van elkander voorttebrengen, vernietigen elkander geduuriglijk. Alle die veragtelijke en zelfsbeſchuldigende uitdrukkingen, waar mede zommige Menſchen zo ongemeen mild zijn, konnen enkel en alleen uit gemaaktheid, of gewoonte, of heimelijke verwaandheid voortkoomen, en zijn geen wezenlijker blijken van *Ootmoedigheid*, als vleijerij van vriendſchap. De *Ootmoedigheid* vertoond zich zelven niet door woorden, maar door daaden.

Ootmoedigheid is de bron der vergenoegzaamheid, en de beſtendige vrede des gemoeds. Zij is de beſte verweering van een Christen tegen de ſchigten van afgunst en laster; welke door het voordeel van den geringen ſtaat, waar in hij zich bevind, hem meest altemaal over het hoofd heenen vliegen; of anders zonder vermoogen om te beſchadigen, voor zijne voeten nedervallen. Kwaadſpreekendheid en verachting, die een hoogmoedig Mensch tot in 't harte grieven, brengen den nedrigen Christen geene de minſte wonde toe. Zijne eerzucht ſtrekte zich nimmer uit, tot de toejuichingen des Volks; hierom kwelt hij zich niet over 't misſen van dezelve, en zo hem, in plaats van dat, valſche beſchuldigingen en verwijtingen bejegenen, beveelt hij zich zelven en zijn goede naam aan dien God, die zijn hart kent, en *rechtvaardiglijk oordeelt*, dewijl hij bij zich zelven van zijne opregtheid bewust is. Hoort hij, dat iemand kwaalijk van hem geſprooken heeft, hij is gereed om met de Wijsgeer te zeggen, *had hij mij beter gekend, hij zou mooglijk meer kwaad dan dit van mij gezegd hebben.*

De felſte ſtormen van tegenſpoed, gaan over zijn hooft heenen. De *Ootmoedigheid* geeft eene buigzaamheid aan

zijn

zijn gemoed, die tot zijne behoudenis dient, dewijl hij zich aan het geweld, dat hij niet kan wederſtaan, onderwerpt; even als het ſlappe en buigbaare Riet het onweder uithard, dat een hoogen en zwaaren Eickenboom nedervelt.

Een hoogmoedig Mensch, denkt doorgaans dat men geen genoegzaamen eerbied en ontzag voor hem heeft; hierom is hij knorrig, onvergenoegd en gemelijk: Een *Ootmoedig* Mensch in tegendeel, krijgt altijd meer, dan hij weet dat hij verdient, en is daarom vergenoegd, wel te vreden en dankbaar. Want hoe veel kwaadaardigheids ook mag gelegen zijn in het vermaak welk de Menſchen gemeenlijk ſcheppen in een hoogmoedig Mensch ſpijt aan te doen, nogtans zijn zij nog goedaartig genoeg, om zedige en zich zelf mistrouwende verdienſten aan te moedigen.

Maar allerklaarst blijkt het onderſcheid tusſchen deeze twee karakters, onder de drukkende hand der Voorzienigheid. Dan ziet de een niet anders als tweede oorzaaken, en legt al de ſchuld op de werktuigen van zijn kwaad Fortuin; daar de ander, door welke wegen zijne rampen hem ook overkoomen de hand van GOD eerbiedigliik daar in erkent, en zich aan dezelve onderwerpt. De een verzwaart de last die hem opgelegt word, door ongedult en wrevelmoedigheid; maar de andere verligt den zelven merkelijk, door ſtille gelaatenheid. Met een woord, wanneer beide hunne kwellingen te boven gekoomen zijn, is de een verhard en ongetemd, maar de andere vermurwd en in een godvrugtigen dankbaare geſteldheid gebragt.

De *Ootmoedigheid* maakt den geest allerbest bekwaam, om die kennis, waar aan meest gelegen legt, te verkrijgen, en die zij reeds verkreegen heeft, te verbeteren. Niets is er dat onze vorderingen in wijsheid nadeeliger is dan hoogmoed; niets dat den zelven voordeeliger is, dan nedrigheid. Een verwaand Menſch legt zich toe om de geringe kennis dien hij bezit, waereldkundig te maaken; maar een verſtandig Man om meer te verkrijgen; niet met inzigt om met dezelve te pronken, maar om er zich zelven door te verbeteren; hier om ſtaat hij open voor onderwijs, uit welken hoek het ook kome, of door welke middelen het hem ook worde toegebragt.

De ijdelheid der wetenſchappen, de zekerheid der dwaalingen, de ſchadelijke uitwerkzelen van die *kennis, welke valschelijk dien naam draagt*, en de moeielijkheid om agter de waarheid te koomen, zou ons bij naar den moed beneemen om naar dezelve te tragten.

Maar de *Ootmoedigheid*, ruimt alle zwarigheden uit den weg; brengt ons tot de nuttigſte en wezenlijkſte kennis; maakt ons zo wel omzigtig als vlijtig in het jaagen naar dezelve; zedig in ons onderzoek, vatbaar voor overtuiging, en bereid om onze dwaalingen te herroepen.

Ootmoed en *Nedrigheid* brengt ons niet alleen in de gunst van GOD, maar ook in de achting der Menſchen; dat is te zeggen van alle verſtandige en braave Menſchen, welker achting onze wenſch waardig is. Geen karakter word in 't algemeen meer gehaat en verfoeid, dan dat van een verwaand, trots en hoogvoelend Menſch. De Hoogmoedige haaten hem als hun Mededinger, en worden geërgerd aan dezelve onbetaamelijkheid in zijn humeur en gedrag, die zij in zich zelven niet kunnen zien. Verſtandige en zedige lieden, mijden hem; niet om dat hij altijd boven hen zoekt uittemunten, want dit kennen zij wel verdraagen, maar om dat zij niet willen gehoond worden door die trotſchheid en baldaadigheid, waar door hunne zedigheid ten uitersten word veragt. De Hoogmoedige word van niemand bemind, om dat hij met niemand op eene hoogte wil geſteld weezen; maar de Nedrige, de *Ootmoedige*, door zich als een vriend van ieder een te gedraagen, maakt zich ieder een ook te vriend; door zijn hart in liefde tot alle Menſchen te ontſluiten, opent hij zich zelven den toegang tot hunne genegenheid.

Ootmoedigheid is de vallei waar in de goedwilligheid weelig wast. Want hoe veel werks trotſche Menſchen van goedgunſtigheid ook maaken willen, trotſchheid en goedgunſtigheid zijn nogthans ten eenemaalen onbeſtaanbaar met elkander. Hij, die met denkbeelden van zijn eigen weerdigheid is opgevuld, moet een afkeer hebben van allen, die zulke hooge gedagten van hem niet hebben, als hij van zich zelven heeft. Nu, dewijl niemand van een hoogmoedig Menſch zulke buitenſpoorig hooge gedagten kan hebben, als hij van zich zelven heeft; zo volgt hier uit dat hij alle Menſchen moet haaten, uitgenoomen een deel vleijers. Hij moet toornig weezen op de geenen, die hunne hoogachting t' hemwaards niet afmeeten naar zijne ingebeelde verdiensten, 't welk onmoogelijk is te doen. Want ſchoon het niet moeijelijk valt te onderſcheiden, hoe veel verdiensten iemand wezenlijk bezit; is het evenwel lang zo gemaklijk niet te bepaalen, hoe veel hij zich kan inbeelden, dat hij bezit. Derhalven kan geen Hoogmoedige een goedgunſtig of braaf Man weezen.

Gelijk de *Ootmoedigheid* in alle opzigten de beste en betaamelijkſte gemoeds-geſteltenis en inborst is, die in zulke zwakke en afhangelijke Schepzelen als wij zijn, kan plaats hebben, zo leert zij ons ook de betaamelijkſte levenswijze en de beſchaafde houding in allerlei ſtanden des levens. In een hoogen ſtaat, verſpreid zij eenen ſchoonen glans, en ziet met eene lieftaalige en vriendelijke goedgunſtigheid, op haare minderen neder. In een laage ſtaat, verrukt zij ons door die ſchuldeloose blijgeeſtigheid en vergenoegzaamheid, welke haare onſcheidbaare gezellinnen zijn, en als haare beſtendige lijftrawanten, haar beſchermen voor de beledigingen van trotſchheid en geweld. Zij brengt in den geest te wege eene onwrikbaare ſtandvastigheid, in alle de veranderende tooneelen deezes levens en beſtierd denzelven om zich in alle dingen wel te gedraagen. Met de hand des geloofs, houd zij zich wel vast aan den Hemel; en dus vast ſtaande, word zij door de allerſchielijkſte omkeeringen van de Aarde onder haare voeten nimmer bewoogen; terwijl het wuft en iedel gemoed, van verwaandheid opgeblaazen, geduuriglijk heen en weder word geſlingerd, gelijk een waterbel, die tot een ſpeeltuig verſtrekt voor alle winden, tot dat zij ſchielijk van een berst, en voor altoos verdwijnt.

Eene andere vrugt der *Ootmoedigheid*, is de dankbaarheid. De Hoogmoedige is nergens dankbaar voor, de Nedrige voor alles; om dat de een denkt dat hij nooit zo veel heeft als hij verdient, en de ander dat hij meer bezit dan hij waardig is. Men zal een hoogmoedig Menſch nooit zo dankbaar zien in den grootsten voorſpoed, als een nedrig Menſch in den drukkenſten tegenſpoed. Hij verſtaat en betragt die les van den Apostel, welke een hoogmoedigen Geest als een wonderſpreuk voorkomt, namelijk van *te danken in alles*.

Eindelijk zo is *Ootmoedigheid* de eenige weg tot de waare eer, en vind zonder te zoeken, dat geene, waar naar de Heerſchzugt te vergeefſch zoekt en jaagt. Want

de eer vlied gelijk een ſchaduw, (haar natuurlijk zinnebeeld) van de geenen die haar volgen, en volgt de geene die haar zoeken te ontvlieden. Die waardigheid welke in uitwendigen pragt en praal van een koſtbaare Huishouding beſtaat, kan wel verkreegen worden door Rijkdom en Magt; maar al die uiterlijke glans van eertijtelen en bijhangzelen van een grooten Staat, konnen iemand niet meer tot een eerlijk Man maaken, dan zij hem gezondheid geeven konnen. Zij konnen den aandagt des gemeenen volks wel tot zich trekken, maar de hoogachting en eerbied van verſtandigen en braaven uit zich zelven nimmer verwerven. Maar den Menſch die waare wijsheid, zedigheid, wezenlijke en ongeveinsde deugd bezit, trekt de inwendige hoogachting, vertrouwen en eerbied van allen die rondom hem zijn, tot zich; en inzonderheid van het verſtandigſte en opmerkzaamſte gedeelte des Menſchdoms. En de reden hier voor is klaar, want waare *Ootmoed* en Nedrigheid gaat altijd verzeld van eene hartelijke toegenegenheid en beproefde opregtheid; en is daarom het voorwerp van eens ieders liefde, achting en vertrouwen; waar in de waare Eer beſtaat.

OPAAL, *Opaalſteen*; in 't latijn *Aſtroides*, *Lapis elementarius*, *Pæderos Plinii*; is een edelgeſteente of Agaat van een melkagtige koleur, welke koleur verſchiet en zeer levendige verwen voortbrengt, die zeer verſcheiden zijn na maate dat er de lichtſtraalen opvallen, koomende het meest overeen met die van het Paarlemoer; deeze ſteen is hard, geeft vuur wanneer er met ſtaal word opgeſlaagen, en de vijl heeft geen vat op dezelve.

WALLERIUS onderſcheid vier zoorten van *Opaal-ſteenen*; te weeten, 1. De *Melkkoleurige Opaal-ſteen*, in 't lat. *Opalus iteos lacteus*, is die, welke volgens de verſchillende plaatzingen waar in men dezelve beſchouwd, blaauwe, roode, geele en groene koleuren vertoond, terwijl de grond der ſteen melkkoleurig is, door veel water verſlaauwd. Deeze die men verzekert alleen in Oost-Indien te worden gevonden, beſchouwt BOET. DE BOOT als de koſtbaarste zijner medezoorten, ja zelfs als de wonderbaarste ſteen, die de Natuur voortbrengt; hij zegt, dat hij hard is, blinkende, doorſchijnende, glansrijk en ſchoon melkagtig wit, uit welke koleur, al tintelende, de vuurgloed der Robijnen, het purper van de Amethist, het geel van de Topaas, het blaauw van den Saphier, en alle anderen koleuren van de luisterrijkste Edelgeſteentens voorkoomen. 2. De *zwartagtige Opaalſteen*, waar door als eenige geele aderen loopen; dezelve geeft een glans als de Karbonkel van zich, en zweemt niet kwaalijk na een zwarte kool welke aan de eene zijde gloeit. 3. De *geelagtige Opaalſteen*; deeze verſchaft zo veele ſpeelingen van koleuren niet, als de overige zoorten. 4. Het *Kattenoog*, zie op dat Artijkel. Bij deeze vier, voegt de Heer BRUCKMAN nog een vijfde, dien hij de *blaauwagtige Opaalſteen* noemt, welke men zegt, dat zeer zeldzaam is, en de verſcheidene koleuren van de Regenboog vertoond; het is om deeze reden dat hij denkt, dat het de *Irisſteen* der Ouden is.

De *Opaal* word zomtijds met het *Agaat* vereenigt gevonden, en de Heer BRUCKMAN zegt een ſtuk *Agaat* gezien te hebben, dat uit laagen *Onijx*, *Calcedonier* en *Opaal* beſtond.

Dit Edelgeſteente word in Oost-Indien, Egijpten, Arabien, Hongarijen en Duitſchland gevonden; gemeenlijk vind men het zelve aan afgezonderde brokken, in ſteenen van een andere aart zittende, die er als tot een Baarmoeder van verſtrekken; derzelver grootte is van een ſpeldspok af, tot aan die van een ookernoot toe, 't geen echter zeer zeldzaam is. Gemeenlijk word hij in ringen gezet, en men ſlijpt hem niet met ruiten, maar knopsgewijs. Een *Opaalſteen* die zuiver is en geen gebreeken heeft, is iets zeer zeldzaams; de Indiaanen ſchatten hem alzo hoog als de Diamant.

De konst heeft het zo verre gebragt om *Opaalſteenen* te kunnen nabootſen, de bewerking daar van, kan men nazien op 't Artijkel GLAS *pag.* 885.

OPBLAASER; Deeze naam word door zommigen, aan een Viſchje tot het geſlagt der *Stekelbuiken* behoorende gegeeven; zie er de beſchrijving van op BLAASVISCH.

OPBLAASING; in 't latijn *Inflatio*, verſtaat men door, als 't lighaam door winden opgeblaazen is, zie WINDEN.

OPBORRELING, *Opwelling*, *Opkooking*; in 't latijn *Ebullitio*; word genoemd als eenig water of vogt in een pot of ander vat, over het vuur zo ſterk kookt, dat 't met golven onſtuimig opborrelt. Ook word een ſterke opbruizing wel *opborreling* genoemt; zie EFFERVESCENTIE.

OPBRUISCHING, OPWELLING, zie EFFERVESCENTIA.

OPDROOGING, zie EXSICCATIO.

OPENE ALLEES, zie LAAN, *pag.* 1709.

OPENENDE EXTRACT VAN IJZER, zie EXTRACTUM, *pag.* 699.

OPERATEUR; een *Operateur* in eene algemene zin, is iemand die eenig werk doet met de handen, maar in het bijzonder toepaſelijk op de verrigtingen, van eene Heelmeester op s'Menſchen lighaam. Een Heelmeester die leden zet, en konstbewerkingen doet met de hand, het mes of het brandijzer, is een *Operateur*; maar niet in den zin, daar men hier te lande dit woord voor houd.

Eertijds waaren er in alle Steden, en ten platte Lande Heelmeesters, die flegts de baard, de nagels, het hoofdhaair, en eenige kleine verzweeringen behandelen dorsten; zij kreegen den naam van Barbiers. De paruiken in zwang geraakende, maakten zij de paruiken, en hierom zijn de Gildens van Chirurgijns, Barbiers, en Paruikemaakers, zo wel te Parijs als te Amſterdam, nog vereenigd; het woord Heelmeester wierd toen haast niet genoemt, wel eens Wondarts.

In dien tijd, gelijk nog onlangs in ons Land en in Duitschland, had men zekere lieden, die het land door reisden, om Breuken en Haazenmonden te ſnijden, en vliezen van de Oogen te ligten, ook den Steen uit den blaas te ſnijden. Deeze noemde men Operateurs en Kwakzalvers, zij maakten zich gemeenlijk op de Jaar-markten op een Theater bekend met veel Knegts, Muzikanten, en al wat het Volk trekken konde. Zij kwaamen meesttijds uit Duitschland, noemden zich Doctoren, waarom bij de Engelſchen als nog een *Higherman Doctor* of Hoogduitſche Doctor, het zelfde beduid als Kwakzalver.

Thans zijn zij onderſcheiden in *Operateurs* en Oogmeeſters; dog vermits in alle onze Steden ten huidigen dage zeer veele bekwaame Heelmeesters gevonden worden, die ook de handgreepen der Heelkonst verſtaan en oefenen, is het woord *Operateur* niet meer in gebruik, dan enkel wanneer een of ander daar toe bij de Wet der Stad gerechtigd Steenſnijder is, als dan zet hij voor zijn deur, *Operateur van den Steen.*

Door dien men tegenwoordig de Breuken allen in-

houdt

houddoor middel van banden, en in de Kinderen de breuken niet meer ſnijd, om dat de Oude *Operateurs* dit altoos met wegneeming van de bal der aangedaane zijde verrigteden, noemen de Heelmeesters zich niet meer *Operateurs* maar Breukmeesters, en daarom moet men zich niet verwonderen, als men voor een en den zelfden Heelmeesters deur vind, *Chirurgijn*, *Operateur* en *Breukmeester*. In zijne hoedanigheid als Chirurgijn, dat is Heelmeester, behoorde hij alles wat tot de Heelkonst behoort te verſtaan, dat is hij behoorde alle konstbewerkingen te konnen doen, gelijk dit de oude Heelmeesters verſtonden.

Operateur is derhalven een ijdele naam, 't en waare iemand dien tijtel wegens eenige Provintie of Stad hadde; zo pleeg Overijsſel, eenen *Operateur* te hebben; te Amſterdam, dat is iemand die den ſteen met privilegie in die Provintie die tijtel gaf, en beveſtigde den naam van een Heelmeester, en was daarom begeert.

OPERATIO; eene *Werking*, *Verrigting* of *Uitwoeying* van eenige zaake; dog word wel meest verſtaan van *operatien* of *werkingen* in de *Pharmacie* en *Chirurgie*, hoe die behoorlijk en door konstige handgreepen moeten geſchieden: Ten aanzien van de *Chirurgie*, moet den Heelmeester, voor en aleer hij een *operatie* onderneemt, vier zaaken overweegen; als 1. zich zelven onderzoeken of hij kundig genoeg is en zich in ſtaat bevind, om de voorgenoomene *operatie* te onderneemen; 2. waarom hij dezelve doen wil, en of de ziekte of 't ongemak, op geen andere wijze gemakkelijker kan geneezen worden; 3. of ze noodzaakelijk is, en geſchieden mag of kan; naamelijk of de ziekte en de kragten des Lijders, of de geſteltheid des Lijders de *operatie* toe laaten; 4. op de wijze hoe hij dezelve behoort te verrigten. In het bijzondere word door *operatie* voornaamelijk verſtaan het Breuk- en Steen ſnijden, en Staar-ligten.

OPERATIO CAESAREA, zie KEIZERLIJKE SNEEDE.

OPERCULARIS, zie LIPVISSCHEN *n.* VII. *pag.* 1846.

OPERIMENTUM, zie NET *pag.* 2284.

OPERMENT, zie ORPIMENT.

OPGESTOPTHEID, zie HARDLIJVIGHEID.

OPGIETING, zie INFUSIO.

OPGISTING DES BLOEDS; in 't latijn *Orgasmus* vel *Ebullitio ſanguinis*, zie BLOED (GISTEND-)

OPHEFFENDE SPIER, zie ATTOLLENS MUSCULUS.

OPHEFFER, zie ELEVATORIUM.

OPHEFFING, zie ELEVATIO.

OPHICARDELON; deeze naam word door PLINIUS aan een ſteen gegeeven, die hij zegt dat zwart is, en tuſſchen twee witte deelen beſlooten; zie PLINII *Hiſt. nat. lib.* XXXVII. *Cap.* 10.

OPHICTIS PETRA, is de bijzondere naam eener zoort van Marmer, wiens aderen na de gedaante van Slangen gelijken; 't geen gelegenheid heeft gegeeven dezelve dusdanig te noemen. SALMASIUS *in Solin. Polihiſt.* zegt zeer te rechte, het zijn uitſteekzels van Rotſen, daar men het Marmer 't welk *Ophictis Petra* word genoemt, van daan bekoomt. ORTELIUS heeft zeer te onrechte de *Orphictis Petra*, voor de naam van eene plaats genoomen.

OPHIDION, zie NAALD VISSCHEN, *n.* V. *pag.* 2245.

OPHIODONTIUM, *Ophiodontes* of *Ophioglosſa*, is de naam door verſcheidene Schrijvers aan de *Glossopetræ* of *Verſteende Slange-tongen* gegeeven; zie SERPENTS TONGE.

OPHIOGLOSSUM, zie ADDERS-TONG.

OPHIOMANTIA; *Waarzegging door Slangen.* Het woord *ophiomantia* is gevormt van 't griekſche ὄφις, *ſlangen*, en van μαντεια, *waarzegging*, *raading*. Deeze bijgeloovige plegtigheid was veelvuldig in gebruik bij de Ouden; zij beſtond met goede of kwaade voortekenen te trekken uit de verſchillende beweegingen, die men aan de ſlangen zag doen. Men vind er verſcheidene voorbeelden bij de Dichters van geboekt; onder anderen bij VIRGILIUS *Æneid. lib.* V. dat AENEAS uit het graf van ANCHISES een vreesſelijke Slang zag koomen, wiens ligchaam een meenigte kromme bogten maakte; die Slang draait rondsom het graf en de altaaren, begeeft zich tuſſchen de vaten en ſchotels, proeft van alle de geoffer-de ſpijzen, en kruipt vervolgens heen zonder iemand der omſtanders 't minſte leed te doen. De Held trekt er een gunſtig voorteken uit, tot 't wel gelukken van zijne onderneeming.

De Marſen, Volken die in Italien woonden, beroemden zich het geheim te bezitten, om de allergevaarlijkſte Slangen te kunnen behandelen en in ſlaap brengen. De Ouden verhaalen het zelfde van de Prijlles, Afrikaanſche Volkeren; en men zoude zelfs als een zoort van *Ophiomantia* de gewoonte kunnen aanmerken, die deeze laatſten hadden, om hunne eerſtgeboorene Kinderen aan een groote Slang bloot te ſtellen, om daar door gewaar te worden of zij wettig dan onwettig waaren; wettig zijnde, deed de Slang hun geen het minſte leed; doch in misdaad geteeld, wierden zij er door verſlonden.

Men vind over deeze ſtoffe, in de *Memoires de l'Acad. des belles Lettres*, *Tom. VII. pag.* 273. *&c.* een keurige verhandeling van den Abt SOUCHAIJ.

OPHIOMORPHITES, zeer oneigenlijk geeft ALDROVANDUS en eenige andere Natuurkundigen, deeze naam aan de *Cornua Ammonis*, uit oorzake van haare ſchroefswijze draaijingen, welke haar na een gekrulde Slang doen gelijken.

OPHIS, zie ZEE SERPENT.

OPHITES, door eenige Schrijvers is deeze naam aan de Steen gegeeven, bij ons bekend onder die van *Serpentijn ſteen*, welkers koleur niet kwalijk gelijkt aan de huid van zommige Slangen, zie SERPENTIJNSTEEN.

De oude Natuurkundigen, hebben de naam van *ophites* ook aan zwart gevlakte graauwe marmer-ſteenen gegeeven; zij onderſcheiden er drie zoorten van, naamelijk, het witte, zwarte en aſchgraauwe of grijze. Ook hebben zij de naam van *ophites*, aan die zoort van Porphier-ſteen gegeeven, welke PLINIUS *lib. XXXVI. cap.* 6. *Ophites nigricans durus & memphites* noemt, hier van waaren twee veranderingen, als de *Thephrias* en *Ophites cinereus*. Zie EM. MENDES D'ACOSTA, *Hiſt. nat. of Foſſils.*

OPHOOPING, zie ATROON.

OPHRIJS; *Bifolium*; *Twee-blad*; *Baſtaard-ſtendelkruid*; daar zijn drie zoorten voornaamelijk van bekend, als

1. De *gemeene Ophrijs* of *Twee-blad*, met vezelagtige wortelen; *Ophrijs bifolia*; *Bifolium vel Pſeudo orchis* DODONÆI; (*Ophrijs bulbo fibroſo, caule bifolio, foliis ovatis, nectarii labio bifido*, LINN. *Spec Plant.*)

2. De *Twee-blad*, met klijſter-wortel; *Ophrijs bulboſa*; *Bifolium bulboſum* DODONÆI; (*Ophrijs bulbo ſubrotundo, caule nudo, foliis lanceolatis, nectarii labio integro, petalis dorſalibus linearibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *kleine Twee blad*; *Ophrijs minima*; *Bifolium minimum*; (*Ophrijs bulbo fibroſo, caule bifolio, foliis cordatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort ſchiet uit een vezelagtige wortel, een regte ronde ſteng of ſtijl op, aan welke in 't midden twee groote eijronde bladen, regt tegen malkander over groeijen, die regt uitgebreid ſtaan en geribt zijn, veel naar die van de groote weegbree gelijkende: Langs 't bovenſte van de ſtijl koomen veele ongeregelde gehelmde bloemen airswijze voort, uit verſcheide bladjes beſtaande, welke naar die van de *Orchis* of *Stendel* kruid gelijken, die den naam van *ſerapias* of vliegjes draagt, en groenagtig geel van koleur zijn; waar na zaadhuisjes volgen, die met drie gaaten doorboord zijn, en klein zaad bevatten.

Daar is een verandering van, die drie bladen heeft.

De tweede zoort gelijkt veel naar de voorige, maar haare bladen zijn langwerpig rond en puntig, of lanſenformig, komen ook beneden aan de ſtijl voort; en zij heeft eenige klijſterwortelen, waar uit beneden vezelwortelen groeijen.

De derde zoort gelijkt naar de eerſte, maar blijft veel kleiner, en haare bladen zijn hartformig.

Plaats. De eerſte zoort groeit in Hoog- en Neder-Duitschland enz. in vogtige weiden en op andere natte plaatzen. De tweede zoort word mede aldaar in dergelijke nog vogtiger plaatzen, en in de broekagtige landen gevonden.

In Holland groeit ze in de dieptens tuſſchen de Duinen. De derde zoort, koomt in vogtige bosſchen voort. Men kweekt ze ook wel in bloem-tuinen, dog zelden.

Kweeking. Dezelve geſchied ligtelijk door ſcheuring der wortel in het najaar, beminnende alle liefst een wat zandagtige vogtige grond, en ſchaduwagtige plaats.

OPHTHALMIA; *Ziekte der oogen.* Eigenlijk is het eene ontſteeking aan het vlies, welke de naam van *Conjunctiva* draagt, vergezelt met roodheid, hitte en ſmerte. Zie OOG-ONTSTEEKING.

Het woord *ophthalmia* is gevormt van het griekſche ὀφθαλμος, *oog*. CELSUS noemt het *lippitudo*, om dat zich in deeze ziekte etter aan de oogen hegt, welke de Latijnen *lippa* noemen.

OPHTALMIATER; betekent een *Oogmeester*, die grondige kennisſe van 't geſtel der oogen, en van derzelver ziektens. of gebreeken heeft, zo wel door de *theorie* als door een lange practijk, en dezelve ook weet te geneezen of te verbeteren indien ze geneesbaar of te verbeteren zijn; zie OOG-MEESTER.

OPHTHALMICA; betekent *Oog-middelen*, die tegen de oog-gebreeken dienen.

OPHTHALMIUS LAPIS, is volgens zommigen de naam van een Steen, of veel eer van een Compoſitie, waar van wij niets anders weeten, als dat het eertijds tot een beroemd geneesmiddel voor de ziektens der oogen verſtrekte.

OPHTHALMOGRAPHIA, is de naam van dat gedeelte der Ontleedkunde, 't welk van de Oogen handelt. Dat woord is afkomſtig van het griekſche ὀφθαλμος, *oog*, en van γραφειν, *beſchrijven*.

Wij hebben verſcheidene verhandelingen die deezen tijtel voeren, als.

BRIGGL *Ophthalmographia*, Leid. 1586, *in* 12.
KENNEDIJ *Ophthalmographia*, Lond. 1713, *in* 8.
PLEMPII *Ophthalmographia*, Lovan. 1659, *in folio*.

OPHTHALMOSCOPIA, is een tak van de *Phijſionomie*, of wetenſchap om door de beſchouwing der oogen enz. het caracter en geſtel van iemand te kennen of te giſſen. Het woord *Ophthalmoscopia* is gevormt van het griekſche ὀφθαλμος, *oog*, en σκοπεω, *ik beſchouwe*. Zie PHIJSIONOMIE.

OPIAAT; in 't latijn *Opiatum*, word genoemt een *electuarium* of *ſlikmiddel*, daar een weinig *opium* of eenig ander middel daar *opium* onder is, als *theriaak*, *mithridaat*, *diaſcordium*, *philonium* enz., bij koomt; dog hedendaags word daar door meest verſtaan een Geneesmiddel dat zeer nabij aan een *brok* (*Bolus*) koomt, dog eenigzins vloeibaarder is; wordende zaamengeſtelt uit conſerven, ſlik- en genees-brokjes, poeders, zouten en ſijroopen of honing enz.

Zie hier eenige goede voorſchriften van *opiaaten* tot voorbeelden, tegen verſcheiderhande gebreken.

Opiaat tegen de aamborſtigheid en hoest.

Neemt *zwavel-bloemen*, zes drachmen; *walſchot*, twee drachmen; gepoederde *florentijnſche liſchwortel*, één drachma; mengt 't met *honing*, zo veel genoeg is tot een *opiaat*; de gifte is de groote van een muscatenoot, 's morgens nugteren, in een ouwel omwonden.

Purgeerend Opiaat tegen de Koorts.

Neemt beste *kina-kina*, één once; *electuarium lenitivum*, één half once; *zout van Glauber, van alſem* en geprepareerde *kreefts-oogen*, van elk één drachma; maakt tot poeder, 't geen gepoedert kan worden, en mengt het met *ſijroop van perſik-bloemen* zo veel genoeg is tot een brok; de *doſis* is drie drachmen of een half lood, om de vier uuren, 3 à 4 maal 's daags; maar één drachma voor Kinderen.

Opiaat tegen de derdendaagſche Koorts.

Neemt gepoederde *kina kina*, *diaprunum ſolutivum*, *ſijroop van perſik-bloemen*, één once; *gepoedert ammoniak-zout*, één ſcrupel; mengt het zaamen tot een *opiaat*, waar van de gifte is een half lood, 's morgens nugteren en 's avonds, zes dagen lang, een half uur na de inneming er iets op drinkende.

Opiaat tegens de Ambeijen.

Neemt *electuarium lenitivum*, anderhalf once; *zwavel-bloemen*, één half once; mengt het met *ſijroop van vioolen*, tot een *opiaat*; waar van de Lijder 's morgens nugteren en tegen de nagt zo veel neemt als een muscatenoot groot; maar zwangere Vrouwen moeten het niet gebruiken.

Opiaat tegen de Geelzugt.

Neemt *akeleij-zaad*, zes drachmen; *beste ſaffraan*, één drachma; *gevitrioolde wijnſteen*, één half drachma; mengt het met *honing van ſchelkruid*, zo veel genoeg is tot een *opiaat*; hier van neemt de Lijder 's morgens nugteren 't zevende deel, dat is, ongeveer ruim één drachma.

Opiaat om een Miskraam te verhoeden.

Neemt *beste kermes-korrels* of *cochenilje* en gepoederd *draaken bloed*, van elk één drachma; *geprepareerde coralen*, anderhalf drachma; *confectie van alkermes* of *van hijacinth*, of van *roode roosen*; zo veel genoeg is, mengt het

het tot een *opiaat*. Hier van neemt de Vrouw 's morgens nugteren een half drachma.

OPIOLOGIA; betekend eene verhandeling en beſchrijving van de *Opium* en derzelver uitwerkzelen. B. L. TRALLES *uſus Opii ſalubris & noxius in morborum medela &c. 4 tom. 4to. Wratislaw.* 1757.

OPIUM; *Amfion*, *Heul-zap*, *Maankop-zap*, *Slaapzap*, is het zap uit de witte groote Maan koppen, (*Papaver hortenſe*, *ſemine albo*, *ſativum*, DIOSCORID. *album*, PLINII, CAS. BAUH. *pag.* 170.) 't welke in de warme Oosterſche Landen uit dezelve, door met opzet gemaakte inſnijdingen, in de gedaante van eene Melk vloeit, het welke door de hitte ſchielijk op de bolle ſtolt, en dik word, en een geelagtige of bruine koleur verkrijgt; deeze geſtolde druppels worden vervolgens van de Inwooners verzaamelt en in koeken gedrukt, van meer of minder groote, dog gemeenlijk van een half pond tot een pond zwaar, die ze dan in bladen van deeze plant winden en aldus verzenden.

Daar word in alle de Oosterſhe Landen zeer veel van dit zap vergadert, dewijl die Volkeren er een groot gebruik of liever misbruik van maaken, met dezelve te kauwen en zich daar door dronken te maaken; op dergelijke wijze als in deeze noordelijke Europiſche gewesten van de *koorn- en wijn-brandewijn*; aangezien die Natien welke den Mahometaanſche Godsdienst volgen, na derzelver wetten geen gebruik van ſterke dranken mogen maaken; daar ondertusſchen de *opium* in overmaat gebruikt, even zo niet meerder ſchadelijk en bedervelijk is, als de gemelde geeſtrijke dranken.

De *opium*, is zo als hij in de handel voor koomt, een zwaar, vast en dik zap, wiens natuur gedeeltelijk harsagtig, en voor een gedeelte gomagtig is; hebbende een geele of zwart bruine koleur, een ſcherpe en bittere ſmaak, en een vieze verdoovende of ſlaap verwekkende reuk: De beste moet droog, digt, niet in groote klompen, glanzend, niet zandig en van een ſterken reuk zijn. Derzelver koleur is niet altijd gelijk, want men heeft er die hoog-geel, bleek-geel, bruin of zwartagtig is, het welke misſchien van de tijd van vergadering, van de ouderdom, of wel van andere oorzaaken af hangt: Doch in den handel maakt men gewoonlijk dreiërleij onderſcheidingen en zoorten.

Voor eerst heeft men de *witte* of *Thebaiſche opium*, die uit Oost-Indien koomt, en voor de beste en ſterkſte word gehouden; 2. de *zwarte*, uit Sijrien over Alexandrien koomende; de 3. *geelagtige*, uit Cambaija en Decan.

Veele zijn van gedagten, dat wij in Europa de opregte *opium*, zo als die uit de Maankoppen door inſnijding vloeit, niet of zelden bekoomen, dewijl de Turken en Indiaanen die zelfs houden, en dat 't geene, 't welk ons toegezonden word maar van het ſlegtſte is; of niet anders dan een zap, 't welk uit de Maankoppen en bladen geperst en tot dikte gebragt is, wordende gewoonlijk *meconium* genoemt; dog men denkt nu beter onderregt te zijn, naamelijk, dat de *opium* alle maar eenerleij is, en dat men geen andere *opium* heeft als die door wonding, gelijk gezegt is, uit de rijpende Maankoppen voorkomt; doch dat het wel kan zijn, dat de Oosterſche Volkeren, inzonderheid de Mahometanen, de beste zuivere *opium* voor hun zelfs houden, en ons maar het minste en onzuivere toe zenden: Wat hier ook van mag zijn, ſchijnt nog onzeker, ondertusſchen verkoopt men in Europa *opium* die zijne vereischte boven gemelde hoedanigheden heeft en ſterk genoeg is. Daar word veel *opium* uit Oost-Indien, door de Scheepen der Nederlandſche Oost-Indiſche Maatſchappij, na Holland gebragt, als mede ook uit de Levant of van Smirna en uit Egijpten.

De ARTZ *of Geneesheer Ie deel 2e ſt. pag.* 188 enz. zegt, dat de *opium* welke in Europa verkogt word, het gemene uitgeperste *heulzap* zij, 't welke de Japanners *Poust* noemen, en waar van de gemeene lieden gebruik maaken; gelijk ook LANGE verzekert, dat ons ook dergelijk *heulzap* uit klein Aſie en Egijpten toegevoerd en voor goede *opium* verkogt word. Het gemeene Volk bereid uit dit gemeen *heulzap*, uit *doornappelen*, en andere dronkenmaakende middelen, verſcheidene zaamengeſtelde dranken, die zij *Poust* noemen, en welke de werking van den *opium* kragtig aanzetten.

Ten aanzien der uitwerking en goede en kwaade eigenſchappen der *opium*, kunnen wij niet beter doen, dan dat geene aan onze Lezers mede te deelen, 't geen den boven aangehaalden ARTZ, er zo bevallig als wel uit gewerkt, van heeft te boek geſteld.

Dit is dan (zegt hij) het reeds van oude tijden her bekende Artzenij-middel, en vermoedelijk is dit het *Nepenthes* van HOMERUS geweest (Νηπενθες νημερτες), 't welk HELENA kreeg van eene Egijptiſche Koningin, en waar van zij zich, gelijk het woord zelf uitdrukt, plagt te bedienen, om haare treurigheid te verdrijven. Inderdaad is de *opium* zeer geſchikt tot dit oogmerk, als men dien in eene zeer kleine hoeveelheid gebruikt. Een ſtukje *opium*, van grootte als een peperkorl, 't welk één grein weegt, kan bij iemand, die het niet gewoon is, zeer groote, en zomtijds zeer ſchadelijke, uitwerkingen hebben. Des niet tegenſtaande kan men zich hier aan egter derwijze gewennen, dat men er dagelijks meer dan twee hondert greinen van gebruiken kan, zonder daar zeer kwaade uitwerkzelen van gewaar te worden. Daar is voor eenige jaaren een Turk te Londen geweest, met naame MUSTAPHA SATOOB, welke dagelijks drie vierendeel loods *opium* gebruikte, en daar lugtig en vrolijk van wierd; en JUNKER heeft eene Vrouw gekend, welke een geheel lood, dat is twee hondert en veertig greinen dagelijks innam, om vrolijk te blijven. Hoe vreemd en groot nu dit verſchil is in de gifte des *opiums*, zo is dit egter eene enkele uitwerking der gewoonte. Men neemt er eerst kleine giften van, om zich van eenige hevige pijnen, welke die wezen mogen, te bevrijden. Maar dewijl deszelfs werking ſlegts een korten tijd duurt, zo hervatten de pijnen, zo dra de *opium* heeft uitgewerkt, en men moet hier toe derhalven op nieuws weder toevlugt neemen, om dezelve te verdrijven; na eenige herhaalingen bemerkt men, dat de eerste doſis niet genoegzaam is, om de pijnen te verzagten, en daarom moet men er telkens wat meer van neemen. Is nu het ongemak langduurig, zo moet men al geſtadig opklimmen, en langs deezen weg leert men zulk eene groote gifte van den *opium* verdraagen, dat men er zich naderhand zelve over verwondert, als men bedenkt, met hoe kleine hoeveelheid men eerst begonnen heeft. Men begrijpt ligtelijk, dat het geſtadig gebruik van zulk een heftig middel de dierlijke huishouding in groote verwarring brengen moet; en hierom keuren verſtandige Geneesheeren het aanhoudend gebruik van 't zelve met reden af. Het werkt even op die wijze, als de wijn, waar van men geduurig meer leert verdraagen, tot dat men eindelijk een zuiper word. Maar is men er als dan beter aan, of word men dus gelukkiger? KRUGER ontraadt te deezer oorzaake den Hipochondristen in 't bijzonder in hunne menigvuldige ſmerten, het gebruik van den

den *opium*, ſchoon dezelve voor hen anderzints regt aangenaam en vervrolijkende is.

Als men een weinig *opium* neemt, zo wordt de geest hier door opgewakkerd, levendig en onvertzaagd. Hierom bedienen er zich de Turken van, eer zij een veldſlag aanvangen, en de Moorſche Roovers, eer zij hunne aanvallen beginnen. BOERHAAVE beſchrijft deeze werking omſtandig. „ Als men iemand, zegt hij, die „ het niet gewoon is, ſlegts eene maatige doſis in„ geeft, zo heeft hij er deeze werking van, dat hij „ niet ſlaapt, maar eene zekere aangenaamheid, een „ vermaak ondervindt, als of hij in de Elijzeeſche „ velden ware overgebragt, en deeze gewaarwording is „ des te genoegelijker, naar maate hij te vooren groo„ te pijnen geleeden heeft. Zommige Menſchen, die „ *opium* tegen de ſnarten van de podagra gebruikt heb„ ben, zweeren, dat zij alles, wat zij in de waereld „ bezitten, zouden willen geeven, om altoos in dien „ toeſtand te blijven, waarin zij zich toen bevonden." Wie zoude van zulk een gewenscht middel zulke ſnoode treeken verwagten, als men er van ondervindt, zo dra men het te veel gebruikt.

Eene branding in de maag, en eene drukking, als of er een zwaar gewigt aanhing, in het begin eene woeſte vrolijkheid met een ſtuiptrekkenden lag des monds, eene ſlaapzugt en zwakheid in alle de leden, eene vervoering van geest, verlies van het geheugen, eene bedwelming der oogen en een verwarde ſchemering van allerhande koleuren voor dezelven, ja eene volkoome blindheid, eene domme ſlaapzugt, eene langzaame pols, eene ſterke gloeijende roodheid in 't gezigt, eene verſlapping der onderkaak, eene zwelling der lippen, bezwaarlijke ademhaaling, woede, razernij, eene geweldige jeukte in de opperhuid, walging, draaijing, ſlaaperigheid, zinkingen, braaken, de hik, eene ongeregelde pols, kramp, koude zweet, onmagt, koude adem, en de dood; deeze zijn de trappen der elenden, langs welke de *opium*, in te groote gifte gebruikt, zijne martelaaren ten grave afleid. Welk een ijſelijk toneel van jammer, en hoe kan men zich verwonderen, dat elk, die zijn leven en welvaart lief heeft, een afkeer toone van een middel, waar van hij door onkunde of onvoorzigtigheid zo veel kwaads te dugten heeft.

Hier bij koomt nog de onzekerheid, welke uitwerkingen de *opium* zal hebben. Zomtijds werkt hij in eene zeer geringe gifte ongemeen ſterk, gelijk hij, op andere tijden, in grooter doſis niets uitvoert. LORRIJ heeft een Man gezien, die zich zeer wel bevondt, ' en die ongezuiverden *opium*, welke in dat zelfde jaar gewonnen, en onlangs van Conſtantinopel gekoomen was, in nieuwe vaten overlei. Deeze Man wierd in den beginne niet eerst vrolijk, gelijk anders doorgaans gebeurt, maar was aanſtonds geheel zinneloos, en kwam niet eer weder tot zich zelven, voor dat hij een halfuur in eenen ligten ſlaap geleegen had. Een ander, die vier greinen *opium* nam, om een geweldige jeukte te verdrijven, viel daar door niet in ſlaap, en behield zijne jeukte. Schoon men ook erkennen moet, dat de *opium*, gelijk alle ſlaapverwekkende middelen, verzagt, en ſlaaperig maakt, zo is het echter aan den anderen kant niet te lochenen, dat dezelve tevens ſpanning en kramp veroorzaakt. Alleenlijk kan men zeggen, dat deeze middelen niet bij alle Perſoonen, noch in alle ziektens verzagting of ſpannen der zenuwen te weeg brengen. ' LORRIJ moest een Hond ' van middelbaare groote, twintig grein *opium* ingeeven, ' eer hij hem in ſlaap brengen konde, als wanneer hij te' vens over zijn geheele lighaam trilde, de oogen hem ' donker wierden, de ooren nederhingen; het viel hem ' zeer bezwaarlijk het agterſte gedeelte zijns lighaams te ' beweegen, en een wit ſlijmerig ſchuim liep hem geſta' dig ten monde uit. Na verloop van zes uuren wierd hij ' weder luſtig, at en dronk. ' Als men zulke Dieren o'pent, vind men derzelver maag onnatuurlijk uitgezet, en BOERHAAVE heeft voorbeelden gehad, dat men den *opium* nog geheel in de maag gevonden heeft, ſchoon die zijne werking gedaan had. Ik heb voorheen die zelfde bijzonderheid verhaald van het zaad van Bilſenkruid. Als men nu alle deeze bijzonderheden met malkander vergelijkt, zo ſchijnt het, als of er zomtijds een kleiner, zomtijds een veel grooter gedeelte geheel niets, of even veel uitwerke. ' LORRIJ ontbond ſlegts een half grein ' *opium* in een weinig water, en ſpoot het een Hond, van ' middelmaatige grootte, als een klijſteer in; de Hond ' kreeg daar van alle die toevallen, als de voorgaande; ' hij raakte geen drop van de klijſteer kwijt, en ſchuimde ' geweldig; hij beefde, even als de andere Hond, zeer ' ſterk en was lam van agteren; zijn hoofd zakte van zelve ' dan over deezen, dan over geenen kant, tot dat het ' beest, als door een heftigen ſchrik aangedaan, den kop ' weder ruks-gewijze opwaards haalde; hij kroop op zijn ' voorſte pooten van den eenen hoek naar den anderen, ' hij wilde geen water drinken, ſchoon hij daar ook geen ' afkeer van ſcheen te hebben; den volgenden ochtend ' was hij weder geheel herſteld. '

Gelijk nu de *opium* zulke hevige uitwerkingen heeft in de maag en onderbuik, zo zoude men hier uit ſchijnen te moogen beſluiten, dat het nog geweldiger moest werken, als men het onmiddelijk met het bloed vermengt. ' LORRIJ heeft hier een proef van genoomen. Hij open' de een ader in de poot van een Hond, en liet er zo veel ' bloed uitloopen, als hij voor had daar *opium* in te ſpui' ten. Hij had dertig greinen in water ontbonden, en ' ſpoot het bloedlaauw in de ader. ' Dit wierd met veel voorzigtigheid, en bij beetjes tevens gedaan, want, bij aldien men dit niet in acht neemen, maar eene groote hoeveelheid te gelijk inſpuiten wilde, zo zoude het enkele water geweldige toevallen veroorzaaken kunnen. ' De ader, na deeze bewerking, verbonden zijnde, ' wierd de Hond van eene ligte beeving bevangen, kreeg ' eene bij verwiſſeling mindere en meerdere ſlaaperig' heid, en eenig ſchuim op de mond. Alle deeze toeval' len onder tuſſchen waaren veel minder, dan in het voo' rig geval. ' Deeze proefneeming is naderhand dikwils herhaald en men heeft altoos bevonden, „ dat de *o*„ *pium*, met de maſſa van het omloopende bloed ver„ mengd, geene merkelijke uitwerkingen in een Hond „ te weege brengt. "

Wat zal men nu van de uitwerkingen van dit middel verwagten, als het ſlegts uitwendig gebruikt word? Men moet het alsdan, naar alle waarſchijnlijkheid, voor zeer kragteloos houden. Met dit beſluit ondertuſſchen, hoe waarſchijnlijk en redelijk het ook mag voorkoomen, zou men zich al wederom vergiſſen. ' Men ſneedt eenen ' middelmaatigen Hond eene wonde in den poot, welke ' niet dieper dan tot in het celtagtig weefzel ging. In dee' ze wonde wierden vieren twintig grein *opium*, als een ' poeder, ingeſtrooid. De wonde wierd wel vast ver' bonden, en men liet het Dier loopen. De werking ' van den *opium* deed zich wel haast bemerken. De ' Hond liep eerst met neerhangende ooren, uithangende

' beven-

, bevende tong, wilde oogen, en een heftig ſchuimen-
, den bek op en neder, eindelijk viel hij in den ſlaap,
, ſchoon hij zich daar tegen ſcheen te weeren, hier op
, ſchoot hij weder met geweldige rukken op, welke in
, de ſtaart begonnen, en zich vervolgens over het ge-
, heele lighaam uitſtrekten. De ſlaap zelve was van ee-
, ne beeving vergezeld, en, na eenige uuren, ſtierf het
, beeſt. De maag en darmen waaren zeer uitgezet, en
, vol lucht, zo gelijk als zij zijn, wanneer de *opium* ten
, monde word ingenoomen. Het Dier zelve was geheel
, ſtijf, of ſchoon men verhaalt, dat de lijken der Tur-
, ken, terwijl zij boven aarde ſtaan, door het geduurig
, gebruik van *opium* in alle leden leenig en buigzaam zijn.
, Het bloed was noch rooder, noch vloeibaarer, als in
, een ander Dier. ' Deeze uitkomst is wonderlijk, en een zaamenſtel zelfs van wonderen, die allen even onverwagt voorkoomen. Maar nog onbegrijpelijker is het volgend geval.

, Eene gezonde Vrouw van vijfendertig jaaren, wel-
, ke, door dikwils wederkoomende kolijkpijnen, het
, *Opiaat* van SIJDENHAM rijkelijk gebruikt, en daar al-
, leenlijk een weinig rust en vermindering van pijnen
, van beſpeurd had, lei, in zwaare tandpijn, een pleis-
, ter van omtrent twee greinen *opium* aan de ſlaap van 't
, hoofd. In een oogenblik kreeg zij allerleie wilde en
, dolle hersſenſchimmen, en krampagtige trekkingen van
, den mond; men rukte de pleister ſtraks weder af, en
, de razernij, gelijk ook de ſtuiptrekkingen, hielden aan-
, ſtonds op. Zij behield alleenlijk wat hoofdpijn, wel-
, ke ook ras overging, zo dra de pijn in de tanden we-
, derom hervattede.

Alle deeze verbaazende uitwerkingen te gelijk in aanmerking neemende, moet men erkennen dat dezelve uit zulke oorzaaken voortkoomen, waar van de grond en waare geſchaapenheid ons ten eenemaal onbekend zijn; en hierom is dit een van de middelen, welks gebruik in deeze of geene ziektens, wij door de ondervinding alleen moeten leeren. Ik zal de voornaamſte deezer ondervindingen hier voorſtellen, en dus mijne Lezeren dat ongunſtige denkbeeld tragten te ontneemen, 't welk zij, uit het geen ik tot nog toe van den *opium* heb bijgebragt, mogten hebben opgevat. , Het is een ſcherp
, mes, 't welk van veel dienst kan wezen, voor een be-
, kwaamen Operateur, maar 't welk men geen Kinderen,
, of onvoorzigtige Menſchen, in handen geeven moet.

Daar zijn Ziektens, waar in *opium* zeer nadeelig is, of waar in men hem ten minſten niet zonder gevaar gebruiken kan. Zodanige zijn alle die gevallen, daar zich tekenen van bloedrijkheid, van verſtoppingen, of ontſteeking vertoonen. Alle ſlaapverwekkende middelen maaken als eene kooking of bruiſsching in het bloed, welke de bloedrijkheid gevaarlijker maakt. In bloedvloeijingen, die te weinig zijn, is het even twijfelagtig dit middel te gebruiken, als in al te ſterke ontlastingen van deezen aart, naardien het in die beide gevallen of het vloeijen geheel opſtopt, of, door eene vermeerderde zieding, al te ſterk aanzet. Hierom is het zeer onvoorzigtig, dat men in buikloopen, zonder onderſcheid, tegen de pijnen, *opium* gebruikt. Na het gebruik van bekwaame ontlasten de middelen, en na dat men de oorzaak der buikloop heeft weggenoomen, zo dat er niets anders te doen is, dan de kragten der Lijders te herſtellen, dan, zeg ik, maar dan ook alleen, koomt de *opium* te pas. Buiten deeze voorzorgen, maakt het bij den Lijder ſlegts een gedwongen korten ſlaap. De bedorve ſtoffen pakken zich in de ingewanden meer en meer op, en worden al geduurig kwaadaartiger. De ontſteeking ſlaat tot heet vuur over, en dit ſleept den dood na zich. Zo oordeelt er Doctor YOUNG, en zo oordeelt er PRINGLE over, als hij zegt, , dat de
, *opium* in buikloopen niet eerder moet gegeeven worden,
, dan na dat de eerste wegen gezuiverd zijn, dewijl an-
, ders de winden en bedorve ſtoffen door denzelven wor-
, den opgeſtopt. , Men kan hier bijvoegen, dat de *o-*
pium de maag en darmen uit eigener aart geweldig opblaast, naardien hij eene meenigte veerkragtige dampen verwekt. Maar na dat de maag en darmen gezuiverd zijn, dan raadt hij, dat men den *opium* met kleine giften tevens geeve; volgt er dan nog geen rust op, zo is dit een teken, dat er nog meer gepurgeerd moet worden. In het algemeen als de ziekte aan 't afneemen is, zo zijn de theriaak en de *opium* zeer voortreffelijke middelen, gelijk Dr. DAIGNAN dit ook verzekert. En de Heer NICOLAAS LAMBSMA, een Geneesheer in Vriesland, welke een voortreffelijk Werk over de verſcheidenerhande zoorten van buikloopen geſchreeven heeft, dringt, met reden, ook aan, om in den buikloop bij de opiaaten, purgantia te voegen. Ik haal voorbedagtelijk alleen de laatere Schrijvers aan, om dat deeze in zaaken, welke op herhaalde ondervindingen rusten, met regt het meeste gezag hebben. Voor het overige weet men, dat een al te menigvuldig gebruik van opiaaten in kolijken eene verlamming der ingewanden nalaat, welke dikwils erger is, dan het kolijk zelve.

Als de *opium* in hevige pijnen te ſterk gebruikt word, zo hervatten zij menigmaal des te heftiger, na dat het middel heeft uitgewerkt, of die deelen des lighaams, waar in de pijnen woeden, worden lam en gevoelloos. Als dit middel in jichtpijnen en krimpingen misbruikt word, zo zijn opgekrompen ledemaaten ligtelijk de gevolgen van dat ontijdig gebruik. In vallende ziekte brengt het krankzinnigheit voort, en in heete ziektens vermeerdert het alle de ongemakken, bijzonderlijk de ijlhoofdigheid. Bij die kortademen, en wanſtaltig is van borst, belemmert het nog meer het ademhaalen, en in teeringagtige, uitdroogende en water-zugtige Menſchen, verhaast het den dood, terwijl het hunne ongemakken een oogenblik ſchijnt te verligten.

Men heeft uit de voorgaande Proefneemingen kunnen zien, hoe voorzigtig men den *opium* ook in klijſteeren gebruiken moet; en de ervarenis heeft geleerd, dat hij ook op die wijze tot in de hersſenen kan dringen, naardien hij dus gebruikt, ook eene zwaare ſlaapzugt voortbrengt. Men heeft de bladeren van het Bilſenkruid, 't welk even eens werkt als de *opium*, in water afgekookt, in klijſteeren tegen de pijnen van den ſteen gebezigd, en deeze klijſteeren hebben eveneens eene verbijstering in 't verſtand te weeg gebragt; gelijk dit kruid, gegeeten, altoos voortbrengt.

Daar zijn andere Ziektens, waar in de *opium* niets ter wereld helpt, ſchoon hij juist ook geene groote nadeelen uitwerkt. Veelen hoopen er merkelijke voordeelen van in oogwaters tegen oogpijnen, maar zonder dat die hoop door de uitkomst ooit bevestigd word. Men heeft hem ook in andere zwaare ziektens, vergeefsch beproefd. In de verbijstering des verſtands, of vrolijke krankzinnigheid, welke men *Mania* heet, is het dikwils gebezigd en kragteloos bevonden. Doctor MEAD verzekert, uit zijne eige ondervinding, „ dat dolle Menſchen door *o-*
„ *pium* niet tot rust gebragt worden, " en LORRIJ beves-
tigt dit. , Een Menſch van dertig jaaren, die, door

, verliefdheid en mijmeringen, in 't verſtand geraakt , was, bevond zich anders wel, maar woedde alle nag- , ten met eene geweldige hevigheid. Dr. Lorrij ſchreef , hem een drank, uit verzagtende middelen, voor , waar door hij zo verre kwam, dat hij drie uuren ſliep. , Eindelijk deed hij hier een grein *opium* bij, en de Patiënt , was dien nagt veel onrustiger, en woedde geweldiger , dan voorheen. Als hij den volgenden dag twee grei- , nen *opium* in den drank deed, was de woede nog eens , zo hevig. Over dag was de Patiënt neergeſlaagen , , moede, en in rust, maar had trekkingen over zijn ge- , heele lighaam. , Zo weinig goed doet de *opium* aan het verſtand, en daarom wijd Pope dien aan de Godinne der domheid met reden toe.

Dog genoeg gelaakt. Daar is ook wat goeds van dit middel te zeggen, en 't word tijd, dat wij daar mede beginnen. De *opium* maakt geen verſtand, maar het vordert des te meer van hen, die hem voorſchrijven. Geoffroij heeft een regel vastgeſteld, waar naar men deszelfs gebruik kan ſchikken. , Dat men dien namelijk niet , geven zal, als de Natuur eene ontlasting of afſcheiding , voor heeft. ' Even weinig moet men hem gebruiken, als het ſtillen der pijnen gevaarlijker is, of grooter kwaad zoude voortbrengen, dan de pijnen zelve zijn. In 't kort, het gebruik des *opiums* moet zeer voorzigtig geregeld, en binnen de juiste perken bepaald worden. Daar hij te pas koomt, is hij een Godlijk middel, maar is verderfelijk, als hij ontijdig of te veel gebeezigd word. Dus is hij niet altoos veilig, om dat men zich niet altoos op de bekwaamheid van den Geneesheer verlaaten kan. En het gevaar van eene verkeerde toepaſsing is des te meer te dugten, als het middel, wel geapplicceerd, kragtiger en heilzaamer is.

De ondervinding leert, dat in het graveel en ſteenpijnen van vijftig tot zestig droppels ontbonden *opium* of *laudanum*, de Lijders uit de ijſelijkste ſmarten in de zoetste rust overbrengen. , De ſteen, te vooren in de pislei- , ders opgehouden en beklemd, valt, zonder pijn, in de , blaas, de kramptrekking houd op en de pijnen bedaa- , ren.' Deeze uitwerkingen ondertusſchen kan men niet anders dan van eene groote Doſis *opium* verwagten, de kleine giften doen hier net het zelfde, als in de toevallen van de opſtijging, namelijk dat zij de kramptrekkingen vermeerderen.

Om de Baarensweën, of vlaagen aan te zetten, en de Naweën voor te koomen, is er geen beter middel in de waereld, dan de *opium*. Schoon deeze beide uitwerkingen met elkander ſtrijdig ſchijnen, kan men ze echter eveneens als in het voorgaande geval, verklaaren.

Die zwakheid der Kinderen, welke hen tot de *Engelſche ziekte* en verharding der klieren doet overhellen, en in beide gevallen, van buikloop vergezeld gaat, vereischt kleine giften *opium*, daar opſlurpende middelen, ſtaal en *kina kina*, bij gedaan worden.

Dezelve reden waarom de *opium* in zekere tijdperken der kinderpokjes, waar in een grooter drift der vogten noodig is, en de verzweering moet bevordert worden, zo dienstig is, maakt denzelven nadeelig in inwendige ontſteekingen, daar men de verzweering vermijden moet. Als dan moet men zich op ontlasting toeleggen, en geenzints meerder opvulling of opſtopping veroorzaaken. Deezen regel ondertusſchen, is ook aan uitzondering onderhevig. Want ſchoon het zeker is, dat ſlaapverwekkende middelen in die gevallen nadeelig zijn, daar het aderlaten te pas kan koomen, zo kan men zomtijds echter het een na het ander met vrucht voorſchrijven, als het een ter verbetering van het ander dienen kan, en de goede uitwerkzelen niet met de kwaade vermengd zijn. Doch deeze handelwijs vordert eene groote bekwaamheid, op dat men die beide middelen niet derwijze vereenige, dat zij alleenlijk hunne nadeelige uitwerkingen voortbrengen, en de heilzaame verhinderd worden.

Zo dienstig als het is, om twee of drie uuren voor eene heelkundige Operatie, eene doſis *opium* in te neemen, zo ſchadelijk is de herhaaling dier gifte na gedaane Operatie. Men moet als dan de ſpanning en kramptrekkingen der zenuwagtige deelen, de meerdere drift des bloeds, en de verſtopping der vaten voorkoomen, en hierom is het aderlaaten, en eene goede leefregel in zulke gevallen dienstig, de *opium* daarentegen ſchadelijk. Dit zelfde heeft ook plaats in geval van beenbreuken. Alleenlijk moet men hier de ribbenbreuken van uitzonderen, om dat derzelver punten de gevoelige deelen ſteeken, en dan een hoest veroorzaaken, waar door het verband in wanorder gebragt, en de vereeniging der deelen belet word.

Als men eens gezien heeft, hoe veele verligting teeringagtige, of met nog ijſelijker kwaal, de kanker, worstelende perſoonen van een doſis *opium* bekoomen, en aan den anderen kant hier tegen bedenkt, dat men hunnen dood, door hen dien troost toe te reiken, verhaast; zo vervalt men in eene verlegenheid en twijffeling, daar ik mij niet weet uit te redden. Ik zal hier omtrent bijbrengen, 't geen er de Heer Young van zegt, en ik ſchrijve het met aandoeningen, welke mij verpligten, om van dit treurig onderwerp af te ſtappen. ' Ik heb , veele teeringagtige Patienten gehad, zegt de gemelde , Geneesheer, welke te arm waren, om ſlaapmiddelen , te koopen, en die veel geleeden hebben, eer de Na- , tuur zich door bekwaame ontlastingen een weg konde , baanen tot vermindering van ſmarten. Eindelijk be- , gonden zij veel en zwaar te hoesten, en menigvuldige , fluimen op te geeven. Het is waar, de ziekte ging ge- , duurig voort, en eindigde ten laatsten met den dood. , Deeze Lieden ondertusſchen ſterven langzaam en bij , trappen. Zij behielden hun verſtand tot aan het einde , hunnes levens, en waaren als geraamten uitgeteerd. , De vermogende lieden in tegendeel, welke voor alle , Ziektens ſtraks een Geneesmiddel eisſchen, en voor , elk bijzonder toeval raad geſchaft willen hebben, wor- , den onverduldig, als men hun hoest niet weet te ſtil- , len, en hen des nagts eene ongeſtoorde rust te bezor- , gen. Die beide uitwerkingen, nu kan de *opium* alleen te , weeg brengen. De Lijders neemen hem derhalven, zij , gebruiken hem onder verſcheidene gedaantens, hoesten , minder, en ſlaapen beter. Zich zo wel bij dit middel , bevindende, zetten zij het gebruik deszelven voort, , raaken er aan verſlaafd, en moeten dus de gift ſteeds , vermeerderen. Hunne ſlaap word onrustiger, zij be- , klaagen zich, zonder dat zij 't zelve merken, en deeze , ſtrijd der ſtervende Natuur is het ſchrikkelijkste en ar- , barmelijkste ſchouwſpel, dat men zich verbeelden , kan. Over dag is hen het hoofd zwaar en bedwelmd; , en in hunne laatste dagen en uuren haalen zij zeer be- , nauwd adem, verliezen het geheugen, zijn in een , zoort van krankzinnigheid, en vallen, in weerwil van , al den *opium*, in een buikloop. De armen, die geen , *opium* koopen kunnen, gaan naar lighaam en geest ge- , rust ten grave, terwijl de anderen ijlhoofdig en raaskal- , lende

, lende ſterven. De *opium* is hen wezenlijk nadeelig; , naardien hij de verſtopping in de Longen vermeerdert, , terwijl hij de prikkeling der verzweering verzagt; hij , zet de ontſteeking aan, terwijl hij die verbergt; hij , ſtilt den hoest, terwijl hij de oorzaak deszelven ver- , groot. Zal men evenwel daarom eenen armen Lijder, , wien men tog niet helpen kan, dien zoeten troost wei- , geren, daar hij om bidt? Is de nood van eenen ſterven- , den, die om een weinig verligting ſmeekt, niet de , ſtemme der Natuur, welke een Geneesheer moet , gehoorzaamen? "

Hoe gaarne zoude ik dit ook van 't gebruik des *opiums*, in gevallen van kanker getuigen! Want zo lang men nog geen zeker middel tegen deeze grouwelijke kwaal gevonden heeft, moet men zich verheugen van den Lijders ten minſten nog eenige verligting van ſmart te kunnen bezorgen. Men noeme dien toeſtand, waar in wij door den *opium* geraaken, een zoort van dronkenſchap. Men zegge, dat hij de pijnen, ten koſte des levens, vermindere, enz. Dit alles is misſchien waaragtig; maar wat is een volkoomen gebruik van onze zintuigen! wat is het leven zelve, als een geduurig allerſmartelijkſt en onverhelpelijk lijden, de grondſlag is van dat genot? 't Is waar, daar is een zoort van wijsgeerte, welke ons belast, alle de rampen, de ijsſelijkſte folteringen zelve, gelijkmoedig te verdraagen. Ik weet niet al te wel of die leſſen in practijk zijn te brengen, maar dit weet ik, dat het gros der Lijders althans dezelve niet betragten kunnen, en hierom, ter verligting hunner ſmarten, eerder om een Doctor, dan Wijsgeer, zenden.

Wat te doen wanneer iemand bij toeval te veel Opium heeft ingekreegen.

Indien iemand bij toeval te veel *opium* ingekregen hadde, zo dat er eenig ongemak, bij voorbeeld een dood-ſlaap, op ſchijnt te zullen volgen, moet er terſtond een aderlaating gedaan, en een braakmiddel ingegeeven worden, zo het de kragten des zieken toe laaten, en vervolgens een half pond *citroen-zap* of ſterke *azijn* laaten inzwelgen, twee á drie lepels vol om 't kwartier uurs, ook de zieke heen en weder ſchudden; vlugge *geest van ammoniak zout* geduurig onder de neus houden, en *ſcherpe elijſteeren*, *niespoeders* en *ſpaanſche vliegen* in de nek appliceeren.

Om tinctuur van Opium te maaken.

Neemt klein geſneeden *rauwe opium*, een half once; doet het in een vles en giet er vijf oncen *getartariſeerde wijngeest* op, laat 't dan op een warme plaats trekken, daar na filtreert de *tinctuur*, en bewaart ze: Men geeft daar van tot 5 druppels. Hoe het *laudanum liquidum van* SIJDENHAM bereid word, zie op 't artijkel LAUDANUM.

OPIUM CIJRENAICUM; zommige Schrijvers van de middeleeuw, hebben deeze naam, aan de *aſſa foetida* gegeeven, om dat men in hun tijd dat geneesmiddel 't meest uit Cijrenen bekwam; of zo als AVICENNA zegt, van Kirvan, 't welk het zelfde land is.

OPLEG-MIDDELEN, zie LOCALIA MEDICAMENTA.

OPLEGZEL, zie EPITHEMA.

OPLOSSING, zie SOLUTIE.

OPLOS-VOGT, zie MENSTRUUM.

OPOBALSAMUM, ὀπόβαλσαμον, is een koſtelijke vloeibaare hars, van een witte iets na den geelen trekkende koleur, van een doordringende reuk, na die van de Citroen zweemende, en van een ſcherpe geurige ſmaak: De zodanige welke de opgenoemde hoedanigheden heeft, houd men voor de beste.

De Plant waar uit dit harsachtig vogt vloeit, word door BELONIUS, *Balſamum lentiſci folio*, *Ægijptiacum* genoemd, en door PROSPER ALPINUS, *Balſamum*; want de boom en de hars die er uit voortkoomt, draagen dezelfde naam. Dit Heester groeit ter hoogte van het Mondhout of de Cijtiſus, en is altoos groen, met weinig bladen voorzien, na die van Wijnruit of eer Lentiſcus bladen gelijkende; zij zijn met hun drieën, vijven of zevenen aan een ſteel gehegt, hebbende altoos een oneven blad 't welk vooruit zit. Derzelver takken zijn welruikende, harsagtig en buigzaam; de houtachtige zelfſtandigheid er van is wit, zonder reuk, met twee dunne of vliesagtige ſchorſen bekleed; de uitwendige is roodagtig van buiten, inwendig groenagtig, en wel ruikende. De Bloemen zijn purperverwig, na die van de Acacia gelijkende en ſterkruikende. De zaaden zijn geel, wel ruikende, ſcherp van ſmaak, en geeven een geelagtig vogt na honing gelijkende; zij zijn in zwart roodagtige omkleedzelen beſlooten.

THEOPHRASTUS, DIOSCORIDES, PLINIUS, JOSEPHUS en anderen, gelooven dat Judæa of Egijpten 't rechte Vaderland van de *Opobalſamum* is; doch het is beweezen, dat geene van die beide landſtreeken die Balſem voortbrengt; men vind geen een Boom in Judæa daar deeze Balſem van gegaard word, en in de tijd van BELONIUS, wierd er die ook niet gevonden. STRABO heeft gelijk gehad, te zeggen, dat men ze in 't gelukkig Arabien vond, welke landſtreek inderdaad 't eenigſte Vaderland van die Balſem is.

PROSPER ALPINUS onderricht ons, dat dezelve verſch zijnde, wit is, hebbende een uitneemende en doordringende reuk, die na de terpentijn zweemt, maar lieffelijker en geurigér; van een bittere, ſcherpe en zamentrekkende ſmaak. Deeze Balſem is in 't begin dik en troebel, even als nieuw uitgeperſte Olijf-olie; vervolgens word dezelve, zeer vloeibaar, vlug en ligt, en neemt een groenagtige koleur aan, vervolgens een goud koleur; wanneer hij oud is, word hij even als honing; als dan verdikt hij gelijk terpentijn, vloeit met moeite, en verliest veel van zijn reuk.

Wanneer men deeze Balſem verſch zijnde, drupswijze in het water giet, zinkt hij niet na de grond, uit oorzaake van zijn verbaazende ligtheid, maar hij ſpreid zich over de gantſche oppervlakte van het water uit, en vermengt zich met het zelve, zo dat het zeer beſwaarlijk valt om er hem van af te ſcheiden; weinig daar na ſtolt hij en verdikt, en men kan hem als dan geheel aan een klomp er afneemen; hij is als dan melkagtig, of wit als melk. Dit zijn nu de waare kenmerken, van de natuurlijke verſche Balſem.

De Ouden verzamelden maar alleen die Balſem, welke uit de ſchors der boom daar zij een kleine inſnijding in maakten, vloeide, en zij bekwaamen er een zeer geringe hoeveelheid van. Zo als AUG. LIPPI verzekert, zijn er hedendaagſch twee zoorten van die balſem. De eerste kan de *oprechte balſem* genoemt worden, en dat is die, welke van zelfs vloeit of wel door een inſnijding die men in de ſchors maakt; maar men bekoomt er zulk een geringe hoeveelheid van, dat hij nauwelijks voor de Inwooners en Grooten des lands voldoende is, zo dat men hem zeer zeldzaam elders vind. De andere zoort is de *balſem van Mekka* en van *Conſtantinopolen*,

die mede dierbaar is, en zelden tot ons gebragt word, ten zij door middel van de Grooten, die er geſchenken van doen. Zie hier de wijze hoedanig dezelve word verkreegen. Men vult een ketel met bladen en dunne takjes van de *Balſem-boom*, en giet er zo veel water op, dat de bladen enz., er onder bedoven zijn. Wanneer dit aan de kook geraakt, drijft er een heldere olie op, die men zorgvuldig verzamelt, en tot 't gebruik der Vrouwen van aanzien bewaart; want zij bedienen er zich van om het aangezigt glanſende te maaken en er hunne haairen mede te zalven. Deeze eerſte olie er afgenoomen zijnde, en de kooking laatende vervolgen, klimt tot de oppervlakte van het ziedende water eene olie die een weinig dikker is en minder reuk heeft; het is deeze, die men als van geringer waarde, door de Karavaanen na Kairo en andere landen zend; deeze is ook het gemeenſte in Europa.

Dewijl de deugden van de *Opobalſamum* van deszelfs vlugge en geeſtige olie afhangen, zo is het zeker dat die welke verſch is, meerder kragt heeft dan de oude. Men gebruikt dezelve met eenig nut in de naarborſtigheid en teeringzugt, om de longen te herſtellen, de ſcherpte van het vogt, dat zich in derzelver hollingheden verſpreid te verzagten, en de ſlijmen los te maaken. Dikwils maakt men een misbruik van dit middel, het zelve in verzweeringen van de blaas en nieren voorſchrijvende; in welke ongemakken het zeer nadeelig is.

Deeze balſem is mede zeer beroemd tot geneezing van wonden, wanneer die uitwendig opgelegt word; doch in zodanige wonden daar kneuzing van vleeſchige deelen plaats vind, deugt dezelve geheel niet.

De Vrouwen van aanzien te Conſtantinopolen, insgelijks die van Aſien en Egijpten, maaken gebruik van de *Opobalſamum* om zagt en glad vel te krijgen. Zie hier de manier hoedanig er de Egiiptiſche Dames gebruik van maaken. Zij verblijven in een Badſtoof tot dat zij door en door warm zijn; als dan bewrijven zij verſcheidene maalen, het vel van 't aangezigt en boeſem rijkelijk met deeze balſem; vervolgens blijven zij nog een uur en langer in dat warme bad, tot dat het vel ter deegen van die balſem doortrokken en droog is, als dan en niet eer gaan zij er uit; zij blijven dusdanig drie dagen lang met deeze balſem op haar gezigt en boeſem geſmeert; de derde dag begeeven zij zich weder in 't bad, en bewrijven zich als vooren met de zelfde balſem. Zij herhaalen die bewerking verſcheidene maalen, 't geen ten minſten dertig dagen duurt, zonder dat zij het aangezigt of de boeſem afveegen. Wanneer eindelijk de balſem ter deegen droog is, bewrijven zij zich met een weinig bittere amandel olie, en waſchen zich geduurende verſcheidene dagen, in gedistileerd water van boonen.

De Dames die zich bij ons van die balſem in de hoedanigheid van een *Casmeticum* bedienen, maaken er door de konst de zogenoemde *Juffers-melk* van, die met reden word hooggeſchat tot zuivering en verfraaijing der huid. De bereiding hier van, word op het Artijkel JUFFERS-MELK aangeweezen.

Gelijk men weet, word de *Opobalſamum* in de voorſchriften der Geneesheeren, *witte-balſem* van Conſtantinopolen, *balſem* van Judæa, Egijpten, groot Kairo en van Mekka genoemd. Bij de Apotheekers draagt hij ook de naam van *Gileadſche balſem*, *balſamum Galaldenſe* of *Gileadenſe*, om dat men zich verbeeld heeft dat de *balſem van Gilead*, daar de heilige ſchrift van gewaagt, dezelfde is, als die welke over de Roode-zee als anderzints van Mekka tot ons word gebragt.

Het woord *Opobalſamum* betekend, *zap* of *gom van balſem*; want eigentlijk betekend *Balſamum* de *Boom*, en *Opobalſamum* het *zap* dat uitgevloeit is; ὀπὸς betekend in 't grieksch, het *zap*, de *gom* of het *vogt*, dat uit de een of andere Boom van wat aart die ook mag zijn, ja zelfs uit verſcheidene andere dingen, vloeit.

OPOCARBASUM, of *Opocalpaſum*, is de naam van een groeijend zap, of hars en gomachtige zelfſtandigheid, die veel gelijkheid met de beste vloeijende mijrrhe heeft, en welke men eertijds veelvuldig door zucht tot winst gedreeven, met dezelve vermengde, zijnde zeer bezwaarlijk om dit bedrog te ontdekken. GALENUS verzekert dat de uitwerking er van, bezwijming en een plotzelijke verſtikking was; dat hij zelfs verſcheidene Menſchen heeft zien ſterven, na dat zij mijrrhe hadden gebruikt, waar in zonder hun weten *opocarbaſum* gemengt was. Niemand der Ouden is in ſtaat geweest ons te leeren, uit welke plant, boom of kruid het zap wierd getrokken, 't welk de naam van *opocarbaſum* draagt; en geen hedendaagſch Schrijver voor zo veel als mij bekend is, weet het nog tot deezer uur toe.

OPODELTOCH, is de naam van een zekere pleister, die uit de *opobalſamum*, verſcheidene kosthaare harſen en gommen, uit alle de mineraale zelfſtandigheden, die hoofdzakelijk als opdroogende en afvaagende aangemerkt worden; zo als de ijſer ſaffraan, kalk van zink, litbargijrium, colcothar enz.; en eindelijk uit het zap van alle de planten, die men in de hoogste graad als zuiverende en wondheelende heeft aangemerkt, zodanig als de aloë, het zap van de groote waalwortel, ſanikel, tabak, ja zelfs van de eicken bladen, word vervaardigt. Doch de uitvinder heeft zich deerlijk bedroogen, doen hij dagt dat deeze zijne pleister een algemeen oplosſend, opdroogend, wondheelend, geneezend enz. middel zoude uitleveren. De pleister *opodeltoch* is niets anders dan eene zamenſtanzing, die zo als de meeste van die zo zeer gecomponeerde pleisters, zijn oorſprong aan de kwakzalverij en onwetenheid is verſchuldigt.

OPOPANAX. *Panax-Gummi*; is een vette ligt breekende gom, van koleur roodagtig geel en als verguld, maar van binnen witagtig, iets na het geele trekkende, hebbende een bittere en vieſen ſmaak en zeer ſterken reuk, hij ſmelt in het water ligtelijk, 't welke daardoor melk-koleurig word. Hoofdzakelijk heeft men twee zoorten van deeze gom, als de *opopanax* in korrels en die in brooden; waarvan de eerste de beste is. Dezelve word uit de Levant gebragt, daar hij uit de ſtengen en wortel van een zeeker kruid, *Panax heracleum* genoemt, door inſnijdinge, in de hoedanigheid van een melkagtig zap, vloeit, dat daar na hard en geel word.

Deeze *gom* heeft eene verwarmende, week- en rijpmaakende, laxerende, wind en ſtonden-drijvende kragt, en word gepreeſen tegen engborſtigheid, hoest, lammigheid, enz. Dog word meest uitwendig gebruikt in verſcheiderhande pleisters, tegen ontſteekingen en gezwellen, en in wond- en heelpleisters. In de apotheeken maakt men er ook *extract* en *pillen* van.

OPORICIUM, ὀπωρικὸν; is de naam van een zeer beroemd geneesmiddel, 't welk PLINIUS *lib.* XXIV. *Cap.* 14, ons zegt uit eenige herfst vrugten zamengeſteld te zijn. Daar kwam onder anderen vijf kwee-peeren, vijf graanaat-appelen, ſumach van Sijrien en ſaffraan in.

Men-

Men liet het alles in een *Conge*, bevattende tien pond, witte wijn kooken, tot dat het de zelfstandigheid van honing bekwam. Dat middel, wierd in de roode-loop en verzwakkingen der maag gebruikt. Het woord *oporicium* word afgeleid van het Griekſche ὀπώρα, 't welk *herfst* betekend, of wel de vrugt van dat faiſoen.

OPOS, die Grieſche naam betekende bij de oude Geneesmeesters, zo veel als 't zap der planten, het zij dezelve natuurlijk uitvloeiden of wel door inſnijding; maar HIPPOCRATES gebruikt dat woord om het zap van de *ſilphium* mede te betekenen, 't welk men 't *zap bij uitneemenheid* noemde, zo als wij nog ten huidigen dage de ſchors van de kina, enkelijk *ſchors* of *cortex* noemen.

OPPERHEERSCHAPPIJE, zie DOMINIUM EMINENS.

OPPERHUID, in 't latijn *epidermis*. De *opperhuid* is een dun vlies min of meer gekoleurd, 't welke zonder eenige doorloopende bloedvaten te hebben over ons vel uitgebreid is, en de uiteindens der zenuwen bedekt, en tegens de uitwendige aanraakingen en ſcherpheden, bewaart.

Dit vlies is deelbaar, in verſcheidene vliezen in de hand en zool des voets, zoo dat de eelt zelve niet anders is dan eene verdikking dier vliezen; ook kan men als men aan een dood lighaam, dit aftrekt, zeer duidelijk gewaar worden zekere heldere taaije draadjes, welke of de ſtof zijn, die in de *opperhuid* overgaat bij ſtolling en verdikking, of eenige buisjes die zich aldus laaten uittrekken.

De nagels zijn niet anders dan het vervolg van de *opperhuid*, even als in het Horenvee van de hoorens zijn, met dit onderſcheid evenwel, dat de nagels tegens een bijzonder geſtel van vaten aanleggen, gelijk gezien kan worden, als de nagels bij eenen dooden of levenden afgetrokken zijn. Het is om die reden dat de nagels van onderen op, dat is van de zo genoemde wortel weder beginnen.

De *opperhuid* kan zeer duidelijk geſcheiden worden uit twee vliezen, gelijk aller eerst op den tong door MALPIGHIUS gedaan is, het uitwendige, en het tweede, 't welke bij *reticulum* noemt, 't geene in ons en voornaamelijk bij de Mooren, zeer zwart is.

Het verſchil tuſſchen Mooren en Blanken is, dat de eerste het *reticulum* of binnenste *opperhuids*-vlies zeer zwart hebben, daar het bij de Blanken of bruin of geel, of geheel zonder koleur is. In die menſchen die men *Kakerlakken*, of *Nègre blancs* noemt, is ſlegts dit tweede vlies niet zwart, maar graauw als het opperste.

Het *opperhuids* eerste vlies, is mede min of meer gekoleurd bij ons, en bruinagtig bij de Zwarten.

Op het *opperhuids* tweede vlies, volgt het vel, 't geene in Mooren en Blanken even wit is; zie HUID.

De *opperhuid* of ſchoon overal het zelfzoortige vlies, verandert nogthans naar het deel welke zij bekleedt, want bij de tepel, om de oogen, over de oogen, over het teel-lid, binnen in den mond, neus, op de lippen is zij verſchillende, zeer dun, en zo vastgehegt aan het tweede vlies, dat zij niet zonder ſcheuring afgezonderd kan worden. Men noemt haar inwendig, daar zij de darmen, keel enz. bekleed, het *epithelium*; zij geeft ook eenen rok aan de haairen van ons lighaam.

Of ſchoon men zeggen kan dat de zwartheid der *Negers* of Mooren, in natuur niet van de onze, maar wel in graden verſchilt, is het nogthans een zonderling verſchijnzel, dat zij niet zwart gebooren worden, en den eerstendag ſlegts de kringetjes der tepels, den anderen de randen der nagels, daar na het teeldeel, en den derden of vierden dag eerst, eene volkoomene zwartheid over het geheele lighaam hebben.

Het is niet de Zon die dit zwart maakt, wij ſchijnen allen die geſteltenis in het bloed te hebben, om zwarte verf te konnen affcheiden, wij vinden het immers in het oog, en bijna in alle Menſchen in de long klieren. Maar zonderling is bij ons, meest allen, het teeldeel vrij zwart, en in de meeste zwangere Vrouwen, worden de kringen om de tepels zeer zwart: Ja in het Kabinet van den Heer CAMPER Hoogleeraar te Groningen, word het vel van den buik en de borst bewaard, genomen van eene jonge dogter in de kraam geſtorven, waar van de huid even zwart was als dat van de zwartste Negerin. Men heeft in Vrankrijk eene Vrouwe gezien, die zo dikwerf zij zwanger was, geheel zwart wierd.

Het tweede of zwarte vlies in ons, en de Mooren, groeit niet weder aan na verzweeringen, maar blijft wit; daarom zijn alle wondtekens wit bij de Zwarten, en in ons bleeker; men behoort MAUPERTUIS *Venus Phijſique* te leezen, de ſchoone beſchrijving van de BUFFON over het menſchelijk geſlacht, en de fraaije verhandeling van B. S. ALBINUS over het *vel der Mooren*.

OPPERVLAKTE, in het latijn *Superficies*; beteekent in de *geometrie*, de buitenſte vlakte van een lighaam, bij voorbeeld van een Tafel, Cubus, Kogel of Stukland, enz.; en word aangemerkt als lengte en breete, maar geen dikte te hebben.

OPPILANTIA of *Oppilativa*; beteekent zo veel als *Adſtringentia*, of *opſloppende middelen*.

OPPOFFING, of *Opblaſing der huid*. Zie SLIJMZUGT.

OPREGTE MARUM, zie MARUM *n.* 1. *pag.* 1973.

OPRISPING, *Opwalging*; in 't latijn *Rucatio*, *Ructus*; is het kwijt worden van een wind of damp uit de maag, verzelt met een onaangenaam geluid en dikwils met een zuure, bittere of ſtinkende ſmaak en reuk; ontſtaande uit een bedorvene maag, door zuure en andere rauwigheden en opblaſingen.

Dienſtige middelen daar tegen, zijn de opſlurpende (*abſorbentia*), als geprepareerde *kreefts-oogen*, *coralen*, *oester ſchelpen*, *catechou*, *krijt*, *gebrand hertshoorn*, *gezegelde aarde* en *ijzer-ſaffraan*: Als meede de windbreekende middelen (*carminativa*), als *anijs-* en *venkel-zaad*, *carweij-zaad*, *cumijn-zaad*, *laurier-beſien*, *oranje-ſchil*, *calmus wortel*, *galange-wortel*, *zedoar wortel*, *winddrijvend elixir*, *zoete geest van ſalpeter*, enz. Tegens de ſtinkende *oprispingen*, dikwils als vuile eijeren ruikende, is zeer dienſtig bevonden, wat van de gedroogde vrugt van de *caſtanje-equine*, gepoedert in te neemen. Zie verder op 't artijkel MAAG GEBREEKEN.

OPSCHRIFT, zie INSCRIPTIE.

OPSIEDING, zie EFFERVESCENTIE.

OPSLURPENDE, zie ABSORBENTIA.

OPSLURP-MIDDELEN, zie COSMETICA.

OPSTOPPING, zie VERSTOPPING.

OPSTIJGING DER MOEDER, zie MOEDERZIEKTE.

OPTICA; is eene wetenſchap, welke een deel van de *Matheſis* uitmaakt; en tot onderwerp heeft, de kennisſe der zigtbaare dingen, voor zo verre dezelve door middel der ſtraalen, die uit ieder ſtip van eenig *object* koomen en regſtreeks in het oog loopen, zigtbaar worden. Deeze wetenſchap is benevens de *perſpectief*, zeer nuttig en volſtrekt nodig voor de Schil-

ders, dewijl de ſchilderkonst ten eenemaalen daarop gegrondvest is; dog men moet ze niet verwarren met de *perſpectief* of *doorzigt-kunde*, ſchoon deeze beide weten ſchappen uit eene grond voortkoomen. Zie hier over meerder op de artijkels GEZICHT-KUNDE en PERSPECTIEF.

OPTREKKING DER LEDEN, zie CONTRACTURA.

OPULUS, zie WATER-VLIER.

OPUNTIA, zie INDIAANSCHE VIJG.

OPVLIEGING, zie EFFERVESCENTIE.

OPVOEDING of *Opvoeden*, is een Kind of Kinderen zodanig op te kweeken en het gemoed te leiden, dat zij niet alleenlijk een welgemaakt, gezond en ſterk lighaam hebben, maar ook een goeden imborst, een goed hart, en teffens deugd bezitten. Behalven deeze twee ſchoone eigenſchappen, word er kennis vereischt, dat is wetenſchappen, als noodig niet alleen tot verciering van het verſtand, maar tot eigen beſtaan in de waereld, en eindelijk tot nut der zaamenleeving, en derhalven van andere Menſchen, tot welken wij als onze metgezellen de nauwſte betrekkinge hebben. Gelukkig waaren de Ouders, die altoos ſlaagen konden in deeze plichten! en in tegendeel ongelukkig het Menschdom, indien alle deeze voordeelen alleenlijk van de zorg zijner Ouderen moest afhangen!

Het Opperweezen heeft ons ingelegd, de beginzelen van deugd, en de vermoogens aan de ziel geſchonken, groot genoeg, om al wat wij noodig hebben tot beſtier van onze huishoudingen uit te voeren. Het heeft ons een lighaam gegeeven dat altoos wel groeit, altoos ſterk en bekwaam tot arbeid word, onder voorwaarde, dat wij volgens die eenvoudige wijzen leeven, welke God gewild heeft dat overeenkomſtigts waaren, met onze gezondheit en inwendig geluk.

Hoe zouden geheele Natien in ſterkte van lighaam en vermogens uitgemunt hebben, indien er zo veel konst van de kant der Ouderen vereischt wierd? Hoe de Dieren altoos aan hunne Ouderen gelijk zijn? indien zij niet allen volgens dat *inſtinct* leefden, 't welke God zo min de Menſchen als den Dieren onthouden heeft; zie INSTINCT.

Laaten de Menſchen allen het land bebouwen, zij zullen ſterk zijn, zij zullen deugd bezitten, en geene lusten hebben tot vreemde en gevaarlijke gewoontens, zo wel omtrent het voedzel, als levenswijze.

Welke konſten, bid ik u! heeft een Boer noodig om zijne Kinderen op te voeden, ſterk en deugdzaam te doen zijn? Niet als zijn eigen voorbeeld; de Kinderen volgen de Ouders. De Boer laat zijne Kinderen, in, en uit de lucht, in, en uit het water, plaſſen, enz. loopen; hij geeft ze het zelfde voedzel, bijna het geheele jaar door; de Moeder voed ze klein zijnde met haare melk; de Natuur leert haar alles, en op die wijze word de huishouding zonder konst op de allerbeste wijze beſtiert!

Maar de woelde, de overdaad, de ongeſtaadigheid der Menſchen, hebben het ongeluk gebrouwen daar zij onder zuchten. Men heeft alles van de konst afhangelijk gemaakt, men eet, drinkt, ſlaapt en kleed zich na de konst, men heeft honderderlei konſtgreepen nodig om ziek te worden, en nog meer om die ziektens te herſtellen, men ſterft konſtig; geen wonder, dat het nu nodig geworden is, de Menſchen te leeren, hunne Kinderen in weerwil van die verderfelijke konſtenarijen, zo op te brengen, dat zij lighaamen hebben gelijk zulke Kinderen, die volgens het *inſtinct* dat is den regel van God ingeſchapen, groot geworden zijn.

Opgeſchikt, en opgetoogen met zulke verwonderlijke, als belagchelijke klederen, die het tedere lighaam overal knellen en in den groei beletten, moet men nu regels vinden, om, in weerwil van die dwaaze ſchikkingen, evenwel het lighaam recht te houden.

Men moet het hart beſtieren van Kinderen, die niet dan kwaade voorbeelden in hunne huizen zien, zo dat het mij veel vreemder toeſchijnt, dat er nog onder de Grooten en Rijken gevonden worden, die eenige deugd hebben, dan het mij voor koomen zoude, indien allen bedorven waaren.

Daar zo veel konst vereischt word om te leeven, moeten veele dingen geleert worden, om dit aan den gang te houden, zo dat de Kinderen nu veel meer noodig hebben, om ze te verkrijgen dan wel eer. Eene enkele taal was te vooren genoeg, nu is een half dozijn nauwlijks voldoende, om ordentelijk voor den dag te koomen, als men 20 jaaren oud is; men kan niet leeven, gaan, zonder Dansmeester! de Kinderen van zulke lieden moeten derhalven veel meerder zich op alles toe leggen, en waarlijk, hunne ziel geweld aan doen, 't welk niet geſchieden kan zonder dat het lighaam lijdt; voeg hier nu bij, dat 't eeten, drinken, en ſlaapen, zelfs het te bed leggen, op een ſtoel zitten, enz. zo veel hoogvliegende konsten vereischt, en onnatuurlijkheden bevat, dat het een wonderwerk moet geſchat worden, wanneer eens een Kind, onder zo veele grillige wederwaardigheden, ſterk, welgemaakt, en inderdaad verſtandig is.

Nog meer is het te verwonderen, als men de Ouders gade ſlaat, vooral de zeer Rijke, en in wellust levende Menſchen; welk eene Nakoomelingſchap! welke tedere Kinderen! zo zij er nog mede gezegend worden! zij veranderen de lust tot voortteeling, welke alleen van de gezondheid afhangt, in wulpsheid, en gelijk die meer inbeeldig dan wezenlijk is, worden hunne Kinderen eerder aan ſchimmen gelijk, dan aan Kinderen van Menſchen, die na de wijze ſchikking der Natuur, dat is van het Oppewezen leeven.

Opvoeden derhalven, onderſtelt nu zeer veel wetenſchap, want zij moet onder het aanhouden van alle die beletzelen, de gevolgen afkaatzen: Het welke indien niet geheel en al ongerijmd, ten minſten voor het grootſte gedeelte onmoogelijk is.

Het was te wenſchen, dat de Landlieden, de Boeren naamelijk en geringe Menſchen, de Rijken niet na bootſten, en de kwaade manieren der Stedelingen navolgden! De Stedelingen bij voorbeeld, hebben om de baarden der Walviſchen ten gebruike te maaken, keurslijven daar van toegeſtelt, en bij na alle haare Dogters ſcheef en mismaakt gemaakt, terwijl de Moeders de rechte leesten der Boerinnen benijden. Nu door eene gelukkige ſchikking, begint men die verderfelijke kleding te verwerpen in de Steden, en men ziet in tegendeel de Boerinnen ſcheef worden, en wegens haare dwaasheid van navolging, zich deerlijk beklaagen.

De Regels tot opvoeding, zoude men zeggen waaren ſchielijk op te geeven, en men zoude dezelve met drie regels konnen beſchrijven, op deeze wijze. Ouders leef geregeld, eet niet boven viererlei ſpijzen het geheele jaar door; kleed u gemakkelijk, en laaten uwe Kinderen u overal volgen, zo dra zij wel loopen konnen.

Vermits het evenwel onmoogelijk is, thans op die eenvoudige wijze in de Steden te leeven, en men onder verſcheidene Menſchen en huishoudingen, zulke tegenſtrijdige opvoedingen ziet, is het noodig dat men eene ſchetse

geeve

geeve, van het geene de gezonde rede en het gezag van veele groote Mannen, bevestigt heeft.

De *Opvoeding* moet in tweën verdeeld worden, zij betreft het lighaam, en word de *Natuurlijke* of *Phijsique* genoemt; en ten tweeden, het verstand, het hart en zeden, welke men met reden de *Zedelijke* heet. Deeze beiden zullen wij zo kort als moogelijk, voorstellen.

Wij beveelen onze Lezers onderwijlen te lezen PLUTARCHUS, QUINTILIANUS, XENOPHON en PLATO, over de *Opvoeding* in het algemeen; en de Schriften der laatere Schrijvers, als die van FENELON, de *Opvoeding* van LOCKE, en van allen die in deeze eeuwe in allerlei taalen bijna geschreven zijn, inzonderheid BALLAXSERD en CAMPER over de *Lighaamelijke Opvoeding* in het *VII. deel der Verhandelingen der Maatsch. van Haarlem*: En over de zedelijke *Opvoeding*, die van FORMEIJ, HULSHOF, H. ABR. CHATELAIN en KORN. VANDER PALM, welke laatste, twee stukken van *het IX. deel* uitmaaken. Voeg hier bij de onlangs uitgekoomene *Arts der Moeders*, en het *avis aux Meres, qui veulent nourir leurs Enfans, par Mad.* LE REBOURS, waar van een Uittrekzel gevonden word in het *II article extraits des Journaux*, *Juillet* 1771. gevoegt agter het *Journal des Scavans, tom. LII. no.* 8.

DE LIGHAAMELIJKE, NATUURLIJKE OF PHIJSIQUE OPVOEDING.

Het was reeds overlang het gevoelen der Ouden, en het word nog hedendaags bevestigd, dat een gehuuwd paar op zijne eigen gezondheid moet letten, geregeld leven, en zich niet tot de voortteeling schikken, dan wanneer de natuur het vordert, zal het gezonde Kinderen teelen.

De Vrouw bezwangerd zijnde, moet men alle wulpsheid vermijden, en het *instinct* der wijze natuur volgen, die in het begin der bevruchting, een afkeer gegeeven heeft aan de Vrouwen tot bijslaapen. Zo dra men hoope heeft van bevrucht te zijn, moet de Zwangere vooral voortgaan geregeld te leeven; zich beweegen, dog maatig; alles vermijden, 't welke haar kan ontrusten, ontstellen of het gemoed aandoen; vrolijkheid die geregeld is, is gevoegelijkst om gezond te zijn; op zulk eene wijze moet zij voortgaan tot dat haare vrucht zelve, rijp geworden zijnde, zich tot de geboorte schikt. Verfoeijelijk is het dat de Rijken door keurslijven den buik nederwaards druk ken, even of het een schande was Zwanger te zijn. Dit nederdrukken, veroorzaakt geweldig nadeel. De vrucht niet alleen, maar de Lijfmoeder wordt voor over geperst, en over het schaambeen gedwongen, het welke de aller traagste en moeijelijkste, verlossingen geeft.

Veelen willen van het midden der Zwangernis af, de borsten tot melk gewennen, en vooral den tepel voortbrengen, die bij veelen inwendig zit, maar haast voor den dag koomt, zo dra het Kind met zijn zagte tong den tepel prikkelt. Het Opperweezen heeft alles zo geschikt, dat niets nodig is van onzen kant, alleen moeten wij zijne Goddelijke beschikkingen niet verhinderen.

Wanneer de Zwangere zich daar na gedraagt, zal zij niet alleen gemakkelijk baaren, maar een Kind voortbrengen, 't welke sterk is, en genoeg in staat zijn zal om zo schielijk als het gebooren is, te zuigen.

Zo dra het Kind in de Waereld gekoomen is, heeft men de gewoonte de Vrouw rust te geeven, het Kind stijf te bakeren, daar wij in het vervolg over zullen spreeken; en het of volstrekt geen voedzel te geeven, of zekere pap klaar te maaken, die het Kind niet als kwalijk bekoomen kan. De Baker, de Vroed-vrouw, de Grootmoeder of wie het zijn mag, is meest al in verbeelding, dat het Kind niet zuigen mag, dan den derden dag, voorwendende dat er geen zog is; het Kind verliest inmiddels zijne krachten, en de borst zwellende, belet het Kind den tepel in den mond te vatten, 't welke zeer wel konde geschieden in den beginne, toen de maan slap en niet dan de eerste melk bevatte, de *Colostrum*, welke de Kinderen schielijk afgang verwekt, en het opgevuld gedarmte doet ledigen. Die melk is dun, ziltig, dog door den Wijzen Schepper geschikt voor het eerst gebooren Kind; hier uit blijkt dat men het Kind gebooren zijnde, terstond aan de borst moet leggen, zo dra het trek heeft. Dan heeft men geene droop of klonters te verwagten, dan is de tepel niet langer inwaarts: In een woord men voldoet aan de Natuur, aan zijn plicht, en aan het beste voor het Kind. Wie redt de Beesten, wie leert hun terstond zog te geeven? En waarom beslaat de *opvoeding* bij dezelve zo gunstig, indien het niet waar is, dat de Voorzienigheid voor alles zorgt.

Zommige schrijven het niet de Moeder maar het Kind toe, en beschuldigen den tongriem, en pijnigen het Kind behalven met honger, nog met de wreede hand van een onkundigen Barbier. Al lag de tong geheel vast in den mond, zoude het Kind zuigen konnen; indien men die werking slegts ter deege na ging.

Het is zeker dat zommige Vrouwen geene borsten hebben die melk geeven, dog dat zijn meest de zulke, die of te oud Kinderen krijgen, of door allerlei ongepaste middelen de Natuur overweldigen. Maatig eeten en drinken, geeft het meeste zog; dikbier en al wat men drinkt om het te maaken, bederft de kooking en belet de borsten zog te maaken. Het is door het drinken van water, van gekarnde melk, zoete wei en dergelijke, dat de Boerin overvloed van zog heeft, en niet door Rotterdamsch-bier, Bronswijkse-mom, of Zeeuwsche-chocolade.

De Kraamvrouw moet zich niet verbeelden, eene zieke Vrouw te zijn, zij moet geen Docter haalen; de meesten immers houden haar voor onpasselijk, en bederven door dranken, 't gene de Baker met candeelen en verhittende voedzels, reeds begonnen had in de war te brengen. Laat zij eeten en drinken, 't gene zij gewoon was; alleen is nodig dat zij zweete, of liever uitwaasseme, en derhalven moet zij zich voor koude wagten. Dit is tessens het veiligst en zekerst middel, om eene bekwaame Voedster te zijn, van het tedere Kind.

Dus verre de Moeder. Het Kind moet wel gewasen en overal bezien worden, of er iets aan hapert: Alles wel zijnde, zal men het een windzel om den navel doen, eerder om te beletten, dat de noch overgeblevene streng niet getrokken en gescheurd worde, dan om den navel te helpen maaken. De streng valt den 5, 6 of 7e dag af, eerder of laater, naar maaten het weer warm of kouder is. Waarschijnelijk zoude de streng even als bij de Dieren indroogen, indien men dien slegts hangen liet, en waarschijnlijk zich beter vormen.

Evenwel is het niet zonder ondervinding, dat de Kinderen der Africaanen, meer aan navel-breuken onderhevig zijn dan de onzen; schoon die den navel niet door konst bederven. Doch daar van schijnt eerder de rede te zijn de groote naauwheid van het bekken, of van de heupen, waar door de perzing van den buik meerder op den navel werkt, dan wel de zorgeloosheidder Ouders: Zij beminnen daar, zo wel als hier, hunne Kinderen.

Onge-

Ongelukkige Schepzels! zo dra zijt gij niet geboren, of men bakert uw op; dat is men rekt uw, die bijna negen maanden lang met een krommen rug, en ſchoon onderſte boven, op uwe hurken als gelegen hebt, recht uit; men knevelt uwe handen, en bewind uw zo ſterk, dat gij uwen afgang nauwlijks kunt ontlasten. ô Dwaaze en doemwaaadige gewoonte! waarom moet het arme Schaap, 't geene door zijnen vriendelijken lach op den ſchoot zijns Moeders in de losſe luijren zijn genoegen te kennen geeft, op nieuws in die naare gevangenis! ſpoorlooze wreedheid! uw Kind ſchreit niet uit gebrek, het heeft geen eeten geen drinken nodig, dwaaze Moeder, daar gij het nu nog daar te boven mede pijnigt; het ſchreit om dat het los wil zijn, en zich wil bewegen.

Het is dan nodig, het Kind zeer los te bakeren, of liever het was nog beter het geheel niet te bakeren, maar los tusſchen de luijers in te leggen.

Ik zwijg van de mutſen en het onverſtandig binden der hoofden; meent gij onkundige Moeders, dat uw Kind nodig heeft alle die windzels? het hoofd zal zonder uwe zorg ſluiten, alles zal volmaakter voortgroeijen, wanneer gij ſlegts op de Voorzienigheid betrouwt.

Een wijde muts, alleen geſchikt om de koude af te weeren, is genoeg om aan alles te voldoen.

Het Kind moet wel dikwijls aan de borst gelegd worden, maar niet gevergd worden, als het niets ſchijnt nodig te hebben. Voor het overige moet het ſlaapen, de ſlaap doet meerder goed aan de voeding, dan al wat men toebrengt tot beter groeijing.

Vooral moet het zeer dikwijls met drooge doeken verſchoond worden, althans in ons land, en indien zij wel uitgewaſchen zijn, behoeven ze niet warm; met koude doeken immers vooral, als het weer het toelaat, verſterkt men de Kinderen. Het is de buik die warm gehouden moet worden.

Het Kind moet wel in de wiege, maar die wieg moet droog ſtaan, op dat de friſſche lucht het Kind zou konnen naderen. Het is om die rede dat het best is, de Kinderkamer in het oosten of zuid-oosten, of zuiden te hebben, nimmer ten noorden, nooit zo bedekt dat de zonneſtraalen uitgeſlooten blijven. De planten leeren ons, dat ze hoe ſterk men ook den kachgel ſtookt, kwijnen, als de zon haar niet beſchijnen kan.

Het wiegen is mijnes oordeels onverſchillig; maar het Kind los gebakerd zijnde en ongedwongen leggende, zal alle die hulpmiddelen niet nodig hebben, het zal ſlapen van zelf. Evenwel is de wieg, en het gezang van de Moeder een bekoorlijk middel om het Kind in de ſlaap te brengen; de natuur leert de Moeder het lied om zo te ſpreeken, en het Kind te dodeinen op den arm, waar van de wieg als ontleend is. Waarom zal zij het Kind niet wiegen, terwijl het haar gelegenheid geeft om haar huisgezin te dienen?

De pijpkan verwijzen wij ten hoogſten, en alle pap hoe genoemd, als de Moeder melk heeft. Maar dit ontbreekende, zo moet het Kind gevoed worden; en dan is er geen middel, dan door eene Minne, of door de pap.

Opvoeding door eene Minne.

De *Opvoeding door eene Minne*, is goed, wanneer die voſtrekt gezond is, van de zelfde jaaren als de Moeder, en van gelijke kraambed. Want een oude Minne bij een jong geboorene is zeer ſchadelijk; de melk gelijk wij eerst gezegd hebben, is door het Opperweezen geſchikt na den ſtaat van het Kind, eerst losmaakend dun, dan voedend, dikker, na maate het Kind toeneemt in krachten. Maar heden is het zeer bezwaarlijk eene gezonde Minne te krijgen, die Vrouwen immers die zich verhuiren, zijn of van ſlegt gedrag, of hunne Mans altoos van gering beſtaan, waar door meest als zij in rijke huizen vreemde kosten eeten, het zog vermindert of geheel weg gaat, behalven het dartel leeven en de dikwils daar op volgende ongeregeldheid, die het Kind meer kwaad doen, dan een voeding door konst, namelijk pap. Zie MINNE.

Evenwel is het beter eene Minne te geeven aan het Kind, dan het uit den huis te beſteeden, gelijk veelen doen; dan worden de Kinderen verwaarloosd, zulk eene Moeder heeft dan twee te voeden, en geeft natuurlijk haar eigen Kind de meeste en beste melk.

Opvoeding met pap, en den pijpkan.

Zo dra men verplicht is van den natuurlijken weg af te wijken, behoort men in acht te neemen, dat buiten des Moeders melk, alle voedzel vreemd is en moeijelijk gekookt, en daarom zeer ligt zuur word; men zal daarom neemen, goed gebakken *tweebak* of *biſcuit* van *tarwe* of *rogge*, naar omſtandigheid der lieden, en die in *water* kooken, en met een houten lepel tot pap wrijven in een aarden pot, een ijzeren is beter om dat die nog minder goor word; van die *pap* zal men telkens een weinig warm maaken met *water* en *melk*, en daar bij doen *ſpaanſche zeep* de veelheid van een erwet, vervolgens *zuiker* middelmaatige bruine, die is de beste, en ſchaad nooit, ſchoon in groote veelheid gebruikt: Men zal die pap zo dun mengen, dat zij teffens voor drinken dienen kan, en het Kind op den rug leggende voeden. Hoe die pap dunner is, hoe zij meerder naar de Moeder-melk gelijkt, en daarom is zij beter.

Zuivere melk word aanſtonds goor, meelpap en andere van gelijken.

Evenwel zal het gebeuren, dat het Kind zuur in de maag, buikpijn, ook groene en ſtinkende, of gekorrelde afgang heeft, als dan is het best in de Kinderkamer bij der hand te hebben, een flesje met *venkelwater*, een flesje met *kreefts-oogen* 4 loot, *kent-poeder* één loot, en *rhabarber* een half loot, onder een gemengd, om daar van bij gelegenheid een vingerhoed vol van in te geeven met *venkel water*, eens, twee, of drie maalen daags.

Alle ongemakken, als buikpijn, ſtuipen en ſlaapeloosheid, koomen in de Kinderen van het zuur, en daar om zijn de opgegeevene middelen de beste: Men kan ook bij gelegenheid *krijt*, geprepareerde *koraal*, en dergelijke gebruiken; alle zogenoemde abſorbeerende poeders zijn gunstig, maar vooral moet men de *zeep* in veelheid vermeerderen.

De pijpkan is altoos daarom nadeelig, om dat de Kinderen veel wind inzuigen, en de kan zelden zuiver is, altoos min of meer goor; de beste zijn, waar in de pijp tot digt aan den bodem koomt, om dat zij als dan tot het laatſte toe met gemak zuigen. Een leder om de tuit is zeer goed, ook oordeel ik, dat men den tuit of pijp dikker moet maaken, om meer overeenkomst met den tepel te hebben.

Men zal op deeze wijze het Kind blijven behandelen, tot dat het tanden begint te krijgen.

Van

Van de eerſte Tanden enz.

Zo dra het Kind tanden krijgt of gekreegen heeft, 't welke zeldzaam voor het half jaar begint, ſchijnt het van de natuur geſchikt om van ſpijze te veranderen, althans bij gedeeltens.

In dien tijd, kan de Moeder 't eerſt een weinig *brood*, *bijſchuit* of iets dergelijks, een weing gekauwd geeven, daar na zelfs laaten bijten, en zo gebruiken; maar vette ſpijzen, moeten vooral vermijd worden. Het Kind kan nu de Koemelk beter verdraagen, en daarom, vooral als de Moeder dit best voegt, nu en dan wat meer in de pap veelen, dog met maaten, want nooit is de maag ligter geraakt, dan onder het tanden krijgen.

Het Kind begint nu te groeijen, minder te ſlaapen, evenwel is best het niet alleen 's nagts te laaten ſlaapen, maar ook na den middag, en geregeld eeten of zuigen laaten. De Moeders melk wel gekookt zijnde des nagts, voed beter des morgens.

Hoe het Kind bij dag geruster ſlaapt, hoe het 's nagts beter rust; het is verkeerd de Kinderen bij dag met wakker zijn te plaagen.

Nu word de zoete koek van veelen het Kind opgedrongen; 't welke het niet zoude gekend hebben, had den Moeder het daar niet eerst door bedorven. Alle honinggebak, is ſchadelijk, niet alleen om de honing, maar het roggenmeel, 't welke ligt zuur word in de tedere maagen der Kinderen.

Over het Kleeden der Kinderen.

Wij hebben met opzet over de Kleeding afzonderlijk willen handelen.

Het is eene gewoonte in ons land, de Kinderen met de zes weeken of een weinig laater, te kleeden; dat is in een keurslijf te ſteeken, en een groot getal lange rokken om 't lijf te hangen; met dit voorwendzel, dat men ze beter handelen en reinigen kan.

De mode is zo een groote tijran, dat men dien niet overwinnen kan, nog met rede nog met magt; het beste is toe te geeven, en te maatigen. Indien het keurslijf ſlap, en vooral kort is, en de kleederen ligt, word het Kind minst gepijnigt, anders al vroeg ſcheef; en den geheelen dag in de kleederen leggende, zeer lastig: Dog het Wigt moet het verdraagen, en daarom wend men verkeerde middelen aan, als lekkernijen, beweeging, wiegen, zelfs ſlaapgoed, het verderfelijkſte van allen.

Wanneer het 8, 9, of 10 maanden oud geworden is, verkort men de kleederen; daar is weinig onderſcheid in de Sexe, dan alleen dat men de Meisjes den buik al ſchielijk puntig doet zijn, en inrijgt; den Jongens genadiger behandelt, en natuurlijker kleed.

Maar nu moet het Kind loopen, hoe zwak of onbekwaam het ook zij, en daarom hangt men het in de leidband, welke aan het keurslijf vast gemaakt, het keurslijf geweldig doet opſchuiven tegens de armen, en op zijn best het Kind geweldig afmat, of de beenen nog te zwak doet inbuigen en krom worden. De Engelſche of Hernhutſche ledere leidbanden, zijn de beste.

Bij verwiſseling, zet men de Kinderen in een kakſtoel, deels om de last van ze op den arm te houden, te ongaan, deels om minder linnen bemorst te hebben.

Onderwijlen zijn onze huizen zo praagtig, en onze vloeren zo zinnelijk, dat het Kind het niet bemorſen mag door zijn gevoeg te laaten vallen, men bekleed hem daarom met doeken en een broek; liever willende dat zijn teder lighaam door die vuiligheden bemorsd worde, dan de vloer; waar door het Kind onderwijlen minder ſterk word, want ſlegts zo veel doeken mogen op een dag gebruikt worden, en om zulk een uur verſchooning geſchieden.

Men verwondert zich, des niet tegenſtaande, dat de boeren Kinderen ſterker zijn, men neemt geduurig de Westphalingers ten voorbeeld, en de zulke, die alle die konsten uit gebrek niet doen konnen; deeze kruipen zo lang tot zij loopen konnen, doen hun gevoeg op den grond, die gemeenlijk van leem is, en loopen weg, often minsten veranderen zij van plaats om niet bezoeteld te worden; welk een verſchil! De een verſtinkt, ja zelfs daar helaas te veele voorbeelden van zijn, verbrand in zijn ſtoel, enkel uit zinnelijkheid van de Moeder, de andere draagt onder een fraai wit kleed zijne morzigheid een uur of twee om, en evenwel wil men zijne Kinderen ſterk hebben.

Het is moeijelijk alles van pasſe te maaken, maar onder zo veele mogelijke wijzen, want onze levenswijze dult ook geene Westphaalſche *Opvoeding*, is de beste, dikwerf te verſchoonen, en de Kinderen vroeg te leeren zinnelijk te zijn, of op hunne gebaarden te letten, of zij door den nood gedrongen worden; zij moeten immers eerst ſpreeken konnen, en wel loopen, willen zij alle deeze lastige gevolgen voorkoomen.

Onderwijlen geeft het water en de afgang door zijne ſcherpheeden ontvelling, en raauwheid aan de billen, liezen en ſchaamdeelen. Het beste is dit met *krijt*, en een weinig *lapis calaminaris* onder een geſtooten, in een neteldoeks zakje gedaan, te bepoederen. *Loodwit*, is mede zeer dienstig, maar wordt van zommige afgekeurd, als of eenige deelen daar van door het bloed opgenoomen, kolijkpijnen, of andere ongemakken veroorzaaken konden.

Ongemakken der kleine Kinderen.

De kleine Kinderen zijn bijzonder aan twee ongemakken, onderhevig; *breuken*, en *uitſlag* over het aangezigt, borst, rug en armen, welke wij gewoon zijn *Daauwworm*, van het grieksch woord *Derpes* te noemen.

De Jongens hebben inzonderheid volgens de waarneemingen van den Prof. CAMPER de verlenging van het *peritonaeum* of pensſak, die buiten den buik loopende, de zaadvaten en bal om vat, open, zo dat de darmen er in ſchieten, meest is de opening aan de rechter zijde, ook aan de ſlinker, of aan beide te gelijk. In de Meisjes is desgelijks eene verlenging, die langs de ronde banden der lijfmoeder gaat, dog zeer zeldzaam open gevonden word, zie zijne *Waarn. Haarl. verh. VI deel. I ſluk. pag.* 235, zo dat de Jongens dikwils, de Meisjes zelden, aan breuken onderhevig zijn.

In de Jongens is veelmaalen het zakje, opgezet met zucht, aanſtonds na de geboorte; zomwijlen hebben zij wezenlijke waterbreuken.

Maar in de Meisjes koomt een ander verſchijnſel, namelijk eene dikte doet zich op tegens den ring van den buik, even als of het eene breuk was, dog het is ſlegts een wateragtig gezwel, 't welke of verteert, of verdwijnt, of te groot zijnde geopend word, zonder dat er kwaade gevolgen van overblijven.

De beste middelen tegens de breuken, zijn *ſlappe bandjes van bombazijn*, met *kurke ſtoppen* mede bekleed, voorzien van een of meer lies-banden, na maaten de breuk enkel of dubbeld is. Deeze moeten, om dat zij door het wateren nat worden, dikwils verſchoond worden. Zij zijn beter dan de windzels, om dat die lastig zijn,

om aan te leggen, lang nat blijven, en dikwerf de breuken niet inhouden.

Men maakt ook *bandjes van koper* met *kurke poppen*, die met *wasch* en *hars* bekleed zijn, en een overtrek hebben van *bombazijn*; deeze zijn minder goed, dan de flappe banden van bombazijn.

Andere maaken den band van koper, en bekleeden pop en beugel, met door wasch gehaald linnen, op dat men niet verplicht zoude zijn, geduurig te waschen.

Dog allen hebben dit ongemak, van eene kundige hand te vereischen, als de band afgedaan, en weder op nieuws aangedaan word.

De *water breuken*, en *opzetting van den balzak* verdwijnen gemeenlijk op het aanleggen van *brandewijn* daar *cumijnzaad* in getrokken is, het kan evenwel gebeuren dat de balzak zodanig opgespannen is, door water binnen in de vliezen van de balletjes, dat men verplicht is eene doorsteeking, gelijk aan bejaarden te doen.

De Jongens hebben enkele keeren den voorhuid zo nauw, dat zij niet wateren konnen, in dit geval is best, de besnijdenis te doen, gelijk de Jooden die verrigten.

De Meisjes hebben niet zelden het maagdevlies geheel geflooten, ofte verre oploopende na den water weg, in beide gevallen is best te wagten tot zij wat ouder zijn, anders loopt men gevaar de omgelegene deelen te kwetzen, of de operatie flegts ten halven te doen.

Wij gaan andere gebreeken voorbij, als zelden voor vallende, en van de Moeders niet konnende onderscheiden of behandeld worden.

Van het eerste loopen en spraak der Kinderen enz.

Zo dra de Kinderen beginnen te gaan, zo voorziet men ze van een valhoed; deeze dient dik te zijn, en verre voor uit te steeken, de Friesen hebben hier in de beste maat gehouden: In Holland is het eer een bewijs van valhoed, dan een bescherming tegens builen of andere onheilen. De lieden van hooge geboorte vallen wederom in het oude begrijp, en geeven zeer goede hoeden aan hunne Kinderen. Evenwel beletten zij minder de ongelukken dan men meent, want de meeste Kinderen vallen in het voor uitloopen, en als dan trekken zij het hoofd op, zo dat zij meest onder op den kin nederkoomen, en dien aan stukken vallen: Veele draagen daar de lidtekens van, meer dan op het voorhoofd.

De spraak word nu een voornaam stuk; alle Kinderen leeren niet even gemakkelijk spreeken, en alle Ouders willen dat zij schielijk spreeken zullen; best leeren zij op de kleine Schoolen van elkander, ongedwongen immers uitten zij zich, zo als zij best konnen; of wel bij Ouders die weinig agt slaan op die dingen, welke zij aan het beloop der natuur overgeeven konnen, en dat is de rede dat men meerder stamelaars vind onder de Rijken dan onder de Boeren, het gebeurt nogthans.

Wanneer er geen aanmerkelijk gebrek in den mond is, scheelt het zelden aan het spraaktuig; maar dikwils en bij herhaaling een Kind te berispen, maakt het bang en het stamelt uit vrees van berisping, men ziet dit zeer dikwerf gebeuren: Men heeft Predikanten gekend, die op de stoel glad spraaken, daar zij in eene dagelijkze verkeering, wegens het stamelen, onverstaanbaar waaren. Men heeft er eene comedie hooren op zeggen, en zingen of niets deerde, daar zij spreekende naauwlijks een woord konden uitten. Eindelijk men heeft er ontmoet, die in hunne moedertaal sterk stamelden, daar zij het fransch volmaakt wel en glad spraaken.

De Ouders moeten met oordeel hunne berispingen doen, en merkende, dat hunne Kinderen beginnen bedeest te zijn, nooit berispen en tijd geeven.

Dog veelen konnen, geen R t. of L, anderen geen S t. anderen geen w, nog T w, uitspreeken. De les van den Hoogleeraar P. Camper is hier omtrent de beste, van hun voor te spreeken S---t, U---i, T---w; gelijk steen, es---teen; wille, u---ille; twee, tu---e. De R. is moejelijker, en moet de Kinderen duidelijk en dikwils voorgetoond worden; naamelijk hoe zij den tong hol opwaarts, tegen 't midden van het gehemelte moeten sluiten. Men zegt dat Demosthenes die letter leerde uitspreeken, reeds een Jongeling zijnde, van Eubuledes van Megare, een Discipel en opvolger van Euclides; en niemant twijffelt of de Ouders hadden dit in de opvoeding verzuimt.

Van het Gezigt en de Oogen, Doofheid, enz.

Omtrent de oogen, behoort men mede oplettenheid te gebruiken. De oogen staan nooit volmaakt even verre van de hoeken, de gezigt lijnen in welke men een voorwerp beschouwt, beletten dit: Kinderen beschouwen meest de voorwerpen te digt, en leeren scheel zien, of wel aapen anderen na. Men behoort hun geen Meid, Speelmakker, geen Meester te geeven, die scheel ziet; voor het overige niet berispen, want niet wetende wat het is, konnen zij hun gebrek niet verbeteren, of wel vallen in grooter faut.

De doppen door George Bartish en anderen aangepreezen, doen mede zeldzaam goed; dikwils verergeren zij dit gebrek, 't welk in het zien geen verschil maakt, maar alleen een lelijkheid aan het weezen geeft.

Door stuipen en heete koortzen, door maazelen en pokken, worden Kinderen stom, doof en scheel, in dit geval is het noodzaakelijk andere middelen te gebruiken, en wel op te letten, of het niet spreeken van doofheid af hangt. Wanneer zulk een ongeluk gebeurt, en het gehoor aangedaan is; is het noodig Kinderen door konst te leeren verstaan en spreeken, waar van veele voorbeelden zijn, gelijk bij Amman *Surdus loquens*, en nog heden in Frankrijk en Engeland gezien kan worden.

Van het eeten der Kinderen, Tanden, Slaapen enz.

Wij hebben onderwijlen niets gezegt van tanden en eeten, het welke wij nu in deeze verdeeling zullen afdoen, begrijpende hier in het tijdperk van 7 jaaren, om dat wij het eerste jaar reeds afgehandeld hebben.

De Kinderen worden met twee reijen tanden onder en boven gebooren, naamelijk, de snij en hoek-tanden: De kiezen zijn slegt enkel, maar de drie voorste verwisselen op de 13 of 14 jaaren, eerder of laater.

De eerste tanden vallen weg op de 6, 7 of 8 jaaren, en dan staan reeds de volgende op hunne plaats; wij moeten nu onderzoeken hoe de natuur hier in moet geholpen worden. Voor eerst, red zig de natuur altoos, en de wortelen der tanden uit groeijende, rijzen de kroonen buitenwaarts, en werken door het gagel been; dog dit niet spoedig zich laatende doorbooren, ziet men pijn in den mond, veel spog afgescheiden worden, ontsteeking en koorts, en voor al dunne, groene, gekorlde, afgang te voorschijn koomen, die geweldig stinkt; de vrage is wat te doen? Alle geneesmiddelen, in en uitwendig, helpen niet, zo lang deeze werktuiglijke oorzaak blijft plaats houden. Men behoorde derhalven, of den

tand

tand ſpoediger te konnen doen oprijzen, of wel het gagel door te ſnijden. Het eerſte kan niet geſchieden, het laatſte blijft derhalven over; evenwel ſchijnt het niet nuttig dit te doen, om dat het dikwils gebeurt, dat in weerwil der doorſneede, de pijn en toevallen blijven aanhouden.

Het ſchijnt dat de drukking der zenuw onder, evenveel toevallen geeft, als de prikkeling van het gagel, 't welk vrij ongevoelig ſchijnt, want de kiezen booren met de punten der kroonen, meestentijd door het allerdikſte gagel zonder toevallen, daar de meeste ſtuipen veroorzaakt worden, door de ſnijtanden en hoektanden, die de allerſcherpſte zijn. Het is waarſchijnelijk, dat het uitzetten en verwijden der beenkasſen, hier mede veel toe werkt; want in alle Kinder kaaken, puilt het been geweldig uit in het midden, daar 't nauw geſlooten is op den rand daar de tanden moeten uit koomen, en daar om ſchijnt het doorvlijmen weinig nut te doen.

Best is een weinig room in den mond te geeven, en iets om op te bijten, waar toe reeds van ouds de bellen tot ſpeeltuig den Kinderen gegeeven zijn, met een ſteel van ijvoir, kooraal, parlemoer, of iets anders 't welke glad en hard is.

Dog zo dra de tweede reije opſchiet, koomt de konst te pasſe, en wel alleen in de tanden; want de kiezen plaatzen zich met de kroon onder tusſchen de wortels van de kies, welke verwisſelt, en dus valt die van zelven uit.

Maar de tanden, booren dan eens zijdelings, dan eens agterwaarts, zeldzaam voorwaarts door, terwijl de eerste, door te ſterk eene wortel of andere oorzaak, blijft zitten; in dit geval moet men de eerste, zo dra men ziet, dat de tweede kwalijk opſchiet, uittrekken of laaten uittrekken, 't welke nogthans niet altoos gemakkelijk, en niet altoos aan te raaden is, uit vreeze van den wortel des tweeden tands, die nog niet volkoomen is, te kwetzen.

De Natuur redt zich van zelven, gelijk men ziet bij de Boeren, en veel meer bij de Beesten; wie trekt de wisſeltanden in de Honden, Katten, Paarden, wie in de Leeuwen uit? en evenwel worden de tanden in die Dieren, altoos wel verwisſelt.

Het bewaaren der tanden is een andere plicht, welke de Kinderen voorgehouden moet worden. De Boeren, de Zeelieden, de Visſchers hebben zelfs in ons Land meest al ſchoone witte tanden, maar de Steelieden en de Rijken, zeer ſlegte en gecarieerde. Gij vraagt waar van daan dit verſchil? is de lucht oorzaak, waarom zijnde tanden der Boeren enz. beter? Het is waarſchijnelijk dat de veelerleie ſpijzen ons lighaam bederft, en van gelijken onze tanden. Het eeten der Boeren is eenvoudig, en meest altoos het zelfde, in de Steden hebben ook de arme lieden daarom de beste tanden; maar de overdaad in veelheid der ſpijzen, bederft ons geheel geſtel, die geeft ons podagra, die bederft de tanden enz.

Evenwel is het goed de begroeijing voor te koomen door tandpoeders, dog die moeten niet uit ſcherpe dingen, maar uit zagte zouten beſtaan en uit *mirrhe*, als *cremor tartari*, een weinig *aluin*, *mijrrhe*, enz. ook *bolus*. Zie TANDPOEDERS. Zulke doen de ſlijmerige korst der tanden ſmelten, zuiveren den mond, en houden de tanden ſchoon.

Omtrent het eeten en drinken, dient men op te merken, dat het best is weinig verandering te maaken, en alle avonden geregeld melkſpijzen te geeven. 's Morgens en na middags, in plaats van koffij en thee, melk met water verlengd, of geiten-melk.

s' Middags veel meelſpijzen of wit vleesch, geen gerookt, nog gezout, voor al geene Visſchen die ingelegd zijn, anders is Zee en Riviervisch met maaten gegeeten zeer goed; onder het eeten luchtig, verſch bier, geen wijn en weinig vruchten; niet om dat de vruchten op zich zelven kwaad zijn, maar om dat zij dan gegeeten worden wanneer de maag reeds met andere ſpijzen na genoegen gevuld is.

Boerhaave beminde daarom dat men de vruchten at 's morgens, of in den namiddag, dog zo dra het overdaad is, bekoomenze nooit wel.

De Kinderen konnen den geheelen namiddag niet zonder eeten zijn, het is best, tusſchen het middag en avond eeten, iets te geeven, 't geene ligt verteerd.

Kinderen van rijke lieden behooren geen Roggebrood te eeten, voor al niet zo als het onze meest gemaakt word, om dat het zuur wordende, de geheele kooking bederft. De armen konnen niet anders, de Boeren van ouders gebooren die daar mede gevoed zijn, verdraagen die ſpijzen gemakkelijker; als ik het voorbeeld gebruiken mag, even als Biggen gebooren van eene Zog die met de draf van ſtijfzel gevoed is, dat voedzel zeer wel verdraagen konnen, daar er de anderen meest allen van ſterven. In het Dierlijke is iets 't welke wij met de geboorte mede brengen, en het welke reets die *ſtamina*, dat is die beginzels bevat, welke ons wel doen gedeijen, en die naderhand nog door voeding, nog door konst er in konnen gebragt worden.

De Aardappelen hoe aangenaam die zelfs Prinſen toeſchijnen, zijn zeer nadeelig aan Kinderen die niet vroeg werken, of zich veel beweegen, zij maaken verhardingen in de klieren van den buik, die men in de Kinderen der Armen dagelijks ziet, en welke hun als geesten maakt; ook ſterven er veelen door, of wel zij blijven altoos zwakke Menſchen.

Omtrent het ſlaapen dient men in acht te neemen, dat Kinderen tot de 7 jaaren vol uit, zeer veel ſlaapen moeten, ook veel beweeging hebben en in de opene lucht loopen, dan nat, dan koude, dan droog en dan warme voeten hebben; niets hard ons meer tegens de koude, voor als men de Kinderen 's avonds en 's morgens, de voeten in koud water baad. In rijke huizen gaat dit niet gemakkelijk, dog de Rijken zijn ook minder blootgeſteld in het vervolg. Dit konnen wij zeggen dat de Kinderen der Armen, wegens gebrek aan ruimte in huis, van zelven die heilzaame leſen volgen.

Omtrent de verharding der hoofden is het zelfde nodig, Kinderen van ſlegte Ouders, als zij gezond zijn hebben het hoofd geheel geſlooten eer zij loopen konnen of een jaar oud zijn, in *rachitique* of aan engelſche ziekte onderhevige Kinderen, gebeurt dit laater. Te willen dat alle Kinderen bloots hoofd loopen zullen, is even ongerijmd als te willen, dat allen gedekt zullen gaan.

Is het hoofd geſlooten als zij loopen konnen, zo gewennen ze met het bloote hoofd te gaan in de lucht, zo wel als in huis; maar laat het hoofd op de kruin niet kaal ſnijden, dat is, neem dat dekzel niet weg, 't welke de Natuur met zulk eene wijze ſchikking geplaatst heeft op het hoofd.

Dog de meesten zijn te bang, dat het mooije Kind verbranden zal; dwaaze Ouders! denk dat uw Kind nog geen lid der zaamenleeving is, dan wanneer het groot is geworden, laat het u derhalven eene eer zijn, niet van

een Kind wit als melk te hebben opgevoed, zwak, ziekelijk en onbekwaam om zijnen plicht te doen, maar dat gij een ſterk Kind door uwe zorgen hebt groot gemaakt, draagende op zijn vel de tekens van uwe verſtandige *Opvoeding*, en een gezond, ſterk lighaam, 't geene hem nut aan de zaamenleeving, en de verwondering zijner Kunne doet zijn!

Opvoeding van de zeven tot de veertien jaaren.

Van de zeven tot de veertien jaaren, zal men dezelfde ſpijzen des avonds geeven, maar de melk als drank verminderen, of weg laaten; dezelfde eenvoudige ſpijzen, dezelfde regels zullen plaats hebben, die te vooren gegeeven zijn; dog de Kinderen zullen van zelven ſterker voedzel begeeren, en ook verteeren konnen, om dat zij meerder beweegingen doen en tanden en kiezen hebben, om de ſpijzen te maalen.

Die werken moeten, zullen nu gelijk bij de Boeren gebeurt, reeds de Koeijen hoeden, of de Schaapen weiden, de ploeg Paarden drijven, en na hunne krachten arbeid doen. In de Steeden helaas! wat doen daar de Kinderen in die jaaren? of ſtraatloopen, of geringe diensten doen, of wel breiden leeren, en den geheelen dag in een kleine kamer onder allerlei vervuilde ademen ſtil zitten, of aan het ſpinne wiel ſtaan, of ſpoelen, of dergelijk werk doen; doorloop de arme ſtraaten te Leiden, door loopze te Groningen, en oordeel of er wel ergens beklaagelijker ſchepzels gevonden worden! beſchouw den Boer zijn Jongen, zo wel als Meisje, plant aardappelen, zoektze uit, wied of doet iets anders; altoos in beweeging, altoos in friſſe lucht; als men hier bijvoegt dat men uit de Steden de meeste Soldaaten trekt, kunt gij ligt nagaan welk eene Bende zulk volk maakt in den krijg, en op het veld? ongewoon aan vermoeijingen des lighaams, en gewend aan een vadzig leeven; welk een moed, welk eene verrigting, zult gij daar van te wagten hebben?

Hoe de Kinderen in die tedere jaaren minder het verſtand vergen, hoe hun lighaam ſterker word, en om die reden zijn de Kinderen der Rijken nog meer te beklaagen; want tot alles gevergd wordende, is het herſengeſtel dikwils geſleeten, eer zij tot volkoomenheid zijn gebragt; wij moeten een enkel voorbeeld uitzonderen.

Kinderen zijn tot het ſpel gemaakt, of tot zulk eene bezigheid die het verſtand niet te veel doet lijden. Zij moeten derhalven weinige uuren bezig gehouden worden, en met ligte zaaken, vervolgens vrij af hebben en ongedwongen ſpeelen, voor al het lighaam wel oefenen.

Van de veertien tot de twintig jaaren.

Van de veertien tot de twintig jaaren, is de gevaarlijkste tijd; minder onder het oog hunner Ouderen, moeten zij natuurlijk de driften volgen die de Natuur hun ingeſchaapen heeft, tot de allerloffelijkste eindens, maar die nu ingetoomd moeten worden.

De Boeren zijn altoos gelukkigst, om dat zij den geheelen dag door arbeiden, en geene gelegenheid hebben hunne verbeelding te prikkelen, door het leezen van verleidende boeken, Romans, Comedien, geeſtige ſchriften en al wat het nieuwsgierig verſtand der jeugd gaande houd en aanzet, tot het onderzoek van dingen, welke in hunnen aart eenvoudig, maar daarom te meer gezogt worden, om dat men er een geheim van maakt.

Beide Jongens en Meisjes, beginnen in die jaaren huwbaar te worden, en een gewoel in hun lighaam te gevoelen, 't welk zij te vooren niet kenden, en waar van zij nog geene verbeelding zouden hebben, indien de wulpſche boeken en de Dienſtboden, de Kamenier aan de Juffer of de Knegt aan den Jongenheer, daar geduurig niet van de ooren gevuld hadden. De Ouders zelven, gaan voor in het bederf hunner Kinderen, voor al in dit ſtuk, geduurig praatende van lief kozerijen, geduurig zinſpeelende op het zintuigelijke der liefde, geduurig in het bijzijn hunner Kinderen kusſende, doen zij de jonge harten blaaken, en niets meer verlangen dan eene nieuwsgierigheid te voldoen, die veeltijds hun bederf mede ſleept.

De Dogters hebben hier in meerder voorzigtigheid, haare zuiverheid hoog geſchat zijnde, zelfs in deeze bedorven waereld, bewaaren zij die heilig en tot verwondering toe; maar de Jongelingen, de Mannen, zelfs de zulke, die men niet van onkunde verdagt houden kan, ſtellen openlijk een eer in hunne onkuiſchheid; eene Matres te houden, overſpel te doen zelfs, baart geen ſchrik in de fatzoenelijke lieden, niemant bloost op 't hooren van die verfoeijelijke woorden; zo gewoon is men aan die buitenſpoorigheid, hoe zal men zijne Kinderen dit geheim houden?

Die uit vreeze, uit ſchaamte zich niet tot de Vrouwen durven overgeeven, bezoetelen zich zelven, en verliezen hier door hunne kragten, eer zij 20 jaaren bereiken. Hoe is het moogelijk, die verderfelijke gewoonte zijne Kinderen geheim te houden, daar wij dagelijks in de Couranten den naam vinden, en een Boek van Tissot *over de zelfs-bevlekking* geduurig aan gekondigt; gelooft gij braave Ouders! dat uw Zoon hier door niet nieuwsgierig zal worden, te weeten wat het is, en eindelijk om 't te ondervinden?

Moogelijk was het raadzaamst, dat de Ouders, als de Kinderen tot die jaaren gekoomen waaren, hunne Zoonen, en wel de Vaders, dit met agtbaarheid deeden en waarſchouwden tegens die verleidinge? Maar ſtel zij kenden haar niet, zullen zij het daar door niet leeren? dit ſtuk is moeijelijk te beſlisſen.

Wanneer men gelijk de Landlieden, de Kinderen, zo dra zij huwbaar waaren, liet trouwen, was alles voorgekoomen, zelf-bevlekking en hoereije, en het ſmertelijk gevolg van Venus-ziektens, die bijna alle Jongelingen eens overgekoomen, en zeer veelen voor altoos bedorven hebben. Het vroeg trouwen is in de Steden, om het gebrek aan beſtaan, volſtrekt onmoogelijk; zo dat men altoos te worſtelen zal hebben, met die gevaaren, en de Kinderen de Jongens voornaamelijk, zullen uitſpatten in weerwil der Ouders: De ſlegte huizen, verleidend geſelſchap, drank en wulpſche Boeken, zullen niet alleen de leſſen der Ouders onnut maaken, maar de goede voornemens der Jeugd overtuigd van een misdaad te doen, verijdelen; weggeſleept door zo veele aanlokkelijkheden, zullen de beste door zelfs berouw te rug keeren, anderen ſmaak gekregen hebbende, zich geheel bederven in die betoverende, ſchoon verfoeijelijke vermaaken.

Daar is een middel om de jonge lieden van vuile *debauches* aftehouden, om ze te brengen in het gezelſchap van jonge Juffers; maar ook dit heeft een ander ſlegt gevolg, als dan verwijfd geworden zijnde, en geduurig ingewikkeld in gezelſchappen en partijen van kinderagtig vermaak, verwaarloozen zij zich zelven, zij worden weetnieten, en onnut voor de zaamenleeving in het vervolg. Gelukkig is hij, die den middelweg houd, en nog gelukkiger de Ouders die hunne Kinderen door

te

te geeven en te neemen, zo verſtandig weeten te beſtieren, dat zij een goed einde beleeven.

Of ſchoon dit meer tot de zedelijke opvoeding ſcheen te behooren, dan wel tot de lighaamelijke, moesten wij dit ſtuk, als voortkoomende uit het lighaamelijk geſtel, hier verhandelen.

De zulke nu die zich bedwingen, en geene buitenſpoorigheden doen, vervallen dikwerf in verdikkingen van de zaadvaaten, de ſtreng word pijnlijk, de bal hard en dik, tot dat de natuur overvloeijend van voorttelingsvogt, zich ontlast des nagts in de ſlaap. Deeze ziekte hangt af van kuisheid, en laat geen geneezing toe die wettig is.

De Meisjes, meer verplicht tot kuisheid, kwijnen, worden bleek en aandoenlijk van zenuwgeſtel, vooral die zwart haair hebben; een zenuw ziekte is eindelijk het gevolg van die deugd, en die ziekte bedaart nauwlijks dan wanneer zij 50 jaaren oud geworden, een lighaam hebben, 't welk in zich zelven geen gelegenheid geeft tot die driften.

Hoe het zij, een vroegtijdig huwlijk is bij beide best, en de Ouders behooren zelfs om die rede een huwelijk toe te ſtaan, willen zij geene ergere gevolgen zien.

De drift tot bijſlaapen thans *Nimphomania* wel eer *furor Uterinus* genoemd, is bij zommige Dogters tot dolheid overgeſlaagen, en heeft de allerijsſelijkſte uitwerkingen gehad. Redeneer derhalven verſtandige Ouders, keer niet altoos een huwelijk af, en raadpleeg het geſtel van uwe Kinderen; de beste Zedekunde immers houd op als het verſtand bedwelmd word. Zie EROTIMANIA.

Wij moeten tot de Vrijster te rug keeren; de Meisjes 14, 15 of 16 jaaren oud zijnde, beginnen huwbaar te worden; de borsten te zwellen, en zich puntig uit te zetten, zodaanig zomwijlen, vooral wanneer het overtollige bloed langs den natuulijken weg zich zal ontlasten, dat zij hard en pijnelijk worden, zomtijds zwellen zij zodanig op, dat eene pap die verdunnend en weekmaakend is, vereischt word.

In ons Land is het niet dan bij zeer ſterke Dogters, dat zij voor de 18 jaaren die ontlastingen gewaar worden: Meest op de 20 geregelt; echter ziet men ze op de 14 jaaren reets beginnen; zeer weinige middelen moeten aangewend worden, om dezelve voort te zetten; gebrek aan beweeging en goed voedzel, zijn meest oorzaak van de kwijning der Vrijsters, en veeltijds willen de Geneesheeren door drijvende middelen, eer het tijd is die ontlastingen bevorderen.

Gelijk de Jongens zich zelven bevlekken, doen het de Meisjes niet minder, en breeken de kracht van haar leeven eer het tijd is. Het is bij mij een even groot raadzel, of de Moeders met voordeel haare Dogters hier van waarſchouwen mogen. De ommegang met andere Meisjes, het in een bed ſlaapen, met zulke die op de franſche Schoolen, of door looze Kaminieren bedorven zijn, leeren haar die ongebondenheden.

Wanneer Kinderen 20 jaaren oud geworden zijn, hebben de Ouders weinig invloed meer op hunne levenswijze, indien in het begin verzuimd is, hun zulke leſſen te geeven die noodig waaren. Het huwelijk is de gelukkigſte ſtaat, natuurlijk beſchouwt; indien lang leeven een bewijs is van gezondheid, konnen wij zeggen dat de gehuwden ouder worden dan de ongehuwden, het geene nader betoogd zal worden onder OUDERDOM.

Die netter, wijdloopiger, en beter onderrigt wil zijn over dit onderwerp, beveelen wij het leezen van die Schrijvers, die wij in het begin aangeraaden en met rede aangepreezen hebben. Of men de Pokjes en Mazelen, en wanneer inenten zal, word onder INENTING en POKJES bepaald.

Zedelijke Opvoeding.

Alle Kinderen hebben, als zij in de waereld gekoomen zijn, alleen betrekkinge tot hunne Ouders; naderhand krijgen zij betrekkinge tot het geheele Huisgezin, tot andere Menſchen, tot hun Vaderland, tot deszelfs regeeringe.

Inzonderheid is hun eigen beſtaan, eene der wezenlijkſte zaaken. Zij moeten zich de kost verſchaffen; huwbaar geworden zijnde, door het huwelijk zich in een nieuw huisgezin vestigen; eindelijk dit leven verlaten; en derhalven geduurende hunne leeftijd zorgen voor hunne Ziel, als het onſterfelijke deel van hun wezen, aan welke de groote God van Hemel en Aarde eeuwige vreugde tot belooning, of eeuwige ſtraffen toegezegd heeft. Zij moeten derhalven de Godsdienst verſtaan, om dit groot einde te bereiken; zelfs den Maaker van het Heelal, wiens goedheid zich zeer verre over het lighaamelijk beſtaan uitbreidt, kennen leeren, en verheerlijken, al was het ook dat er na dit leven geen ander te wagten was.

Zo veelerlei als nu deeze betrekkingen zijn, zo veellerlei en uitgebreid is het veld van *Opvoeding* in het zedelijke, en die *Opvoeding* verſchilt weder ten opzigte der bijzondere ſtaaten van Menſchen, welker verſcheidenheid bijna niet te bepaalen is.

Gelijk wij in de lighaamelijke *Opvoeding* gezegt hebben, dat de Ouders, inzonderheid in het betrachten van hunne plichten moeten voorgaan, zo is het niet minder waar en noodzaakelijk, dat de Ouders in alle die deugden't voorbeeld aan hunne Kinderen moeten geeven, zullen beide gelukkig ſlaagen, de een in vreede zijne oogen ſluiten, de ander zijne verſtorvene Ouders altoos in eere houden.

Wij moeten om van alle plichten iets te zeggen, dit groot onderwerp verdeelen, en daar om beginnen met de *Gehoorzaamheid*, als welke een der eerſte plichten is, zonder welke geene Huishouding beſtaan kan.

Over de Gehoorzaamheid.

De Ouders zijn de hoofden eener huishoudinge, de Kinderen en Dienstboden de leeden, die allen de beveelen van den Vader als het Hoofd moeten nakoomen. Dit is niet alleen waar uit de politique beginzelen, maar wordt bevestigd door de Goddelijke wetten. De Vrouw moet de Man onderdanig zijn, de Kinderen aan beide; zonder welke er geen rust zijn zoude, noch goede orde.

Kinderen door ik weet niet welke verdorvene geſteltenis, ſcheppen reets vermaak zeer klein zijnde, in hun eigen hoofd te volgen, en kreunen zig niet aan de Ouderlijke beveelen, dat is zij zijn al vroeg ongehoorzaam.

Om ze tot gehoorzaamheid te brengen, hebben de Ouders geene middelen, dan beloning en ſtraf. De Ouders het geweld en macht over de Kinderen hebbende, konnen of lighaamelijk ſtraffen of zedelijk, of met het afneemen van die goederen, welke anders natuurlijk op de Kinderen vererven moesten.

Het beste is de Kinderen, al zijn ze pas een half

jaar oud, tot gehoorzaamheid te buigen, dat is, te doen gevoelen dat zij afhankelijk zijn; dit geschiedt zeer ligt als men slegt standvastig is in zijne beginzelen, en de Moeder zo wel als de Vader in de manier over een stemmen. Het Kind schept vermaak om al vroeg, al wat het in de hand krijgt, weg te werpen, zo gij het geduurig opraapt, krijgt het er meer vermaak in, en smijt zelfs die dingen weg die het behouden moest; volg derhalven eens vooral deezen regel, raapt het niet op, maar laat uw Kind schreeuwen, zo het alleen daarom schreeuwt, spreek het met een knorrig wezen toe, het begrijpt schielijk wat men wil; het zal voortaan niet meer wegwerpen, maar wetende, dat het niet weder koomt, zorgvuldig zijn om het te bewaaren.

Is het ouder, doch nog niet vatbaar voor reden, mogelijk helpt de Roede, maar dat moet zeer zeldzaam zijn; eens, maar zo ernstig dat het geheugen van dit onaangenaam gevoel blijft duuren; doch die straf moet kort duuren, en de vergeeving moet volgen, anders wordt het Kind wrevel en bedorven.

Kan het loopen en is het stout, dat is ongehoorzaam, slaa het niet meer, maar legt het op een kussen op den grond; dit doet geen leed, en werkt eene onderwerping uit, die uitmuntend is.

Is het gehoorzaam, zo geeft het zulke belooningen, die het Kind aanzetten om gehoorzaam te blijven; geeft het een speeltuig, iets dat hem smaakt; het niet geeven van dit alles, is inderdaad straf.

Sla derhalven nooit om geen ding uwe Kinderen, want een misdaad uit Kinderlijke beginzelen koomende, keert weder, en moet op nieuws gestraft worden, speelsheid, losheid, enz. zijn den Kinderen eigen. Gij moet derhalven op nieuw slaan, en harder dan te vooren, waar zal het eindelijk heen? de Ouders worden wreed en ongevoelig, de Kinderen halstarrig en gewoon aan die pijn, welke zij draagen, niet als eene straf wegens kwaad doen, *maar als een bewijs* van de oploopenheid en wreedheid van hunnen Vader. Zijn zij week van aart, zullen zij lafhartig worden, zij zullen voor u kruipen, zij zullen uwe Slaaven en niet uwe Kinderen zijn.

Het gemeene Volk geene belooningen konnende geeven, hebben geen middel dan straffen, en zelfs opgebragt op die wijze, voeren zij in hunne huishoudingen in, 't geene zij Kinderen zijnde verfoeid hebben. Zo waar is het, dat een goed voorbeeld in eene huishouding, Kinderen, Kindskinderen en de geheele nakomelingschap gelukkig, en een kwaad voorbeeld allen ongelukkig maakt.

Laaten de Ouders nooit goedkeuren, nooit prijzen dan het geene de Kinderen weldoen; maar altoos eenige belooning daar voor geeven, al was het alleen een allervriendelijkst gelaat, een kus Vaderlijk gedrukt op den wang van uw Kind, geeft het meer genoegen dan veele geschenken. Wanneer het opgroeit, geeft het al wat het redelijk wenschen kan, om vergenoegd te zijn. Geeft het ook een weinig gelds om dat geene te koopen, het geene hij niet vraagen nog eischen durft; dit geeft het Kind vermaak, en bederft hem niet.

Straf integendeel nooit uwe Kinderen in den bulk, dat is laat hun nooit hongeren, niets verhardt hen meer; want alle straf, gesteld uwen toorn deed u de hand opheffen en uw Kind slaan, moet kort zijn, maar niet langduurig, gelijk die van honger. De Ouders schijnen dan vermaak te scheppen, in hunne Kinderen te zien lijden, en niet te straffen.

Onthoud hun bij voorbeeld na genoeg gegeeten te hebben, wijn, of iets aangenaams na den eeten, vrugten enz.; dat onthouden is grooter straf, in een wel opgevoed Kind dan een halven dag hongerens; te meer om dat zij schielijk middelen vinden, of bij de Moeder, of bij de Dienstboden, eeten tot verzadiging te vinden. Het hongeren is evenwel in een enkel geval nodig en nuttig; bij voorbeeld de zoon van Ouders die met moeite door hun handenwerk aan de kost te koomen, vervalt in luiheid en wil niet werken: In dit geval is het hongeren laaten, niet alleen eene straf maar een overtuigende bewijs, dat men moet werken om te eeten, en dat niet te eeten te hebben, de grootste elende is in dit leven.

Eindelijk, moet de grootste straf eens Vaders zijn, dat hij niet gehoorzaamt zijnde, na herhaalde reizen, zijne Kinderen zijne tegenswoordigheid ontzegt; niets heeft zo sterk eene uitwerking, niets is aandoenelijker dan dit te gevoelen; daar moet evenwel verbidding, daar moet bemiddeling door anderen plaats hebben, en die bemiddeling moet geschieden, als de smert en overtuiging van dit wel verdient te hebben het allerlevendigst zijn; rekt gij het te lang uit, zo worden de Kinderen onverschillig.

Worden zij grooter, dan is de belooning of het nalaaten van te beloonen, het grootste middel.

Maar, uwe Kinderen ouder geworden en tot jaaren van onderscheid gekoomen, vervallen die in ongehoorzaamheid, dan blijft er niet over dan gebruik te maaken van de Wetten: In zulk een geval schijnt het best te zijn, zijne Kinderen voor oogen te houden, wat zij volgens de Wetten te vreezen hebben, zo zij zich aan die misdaad schuldig maaken; het is een gelukkig land daar de Vaderlijke macht dit doen kan, en aan de anderen kant nodig dat zij bepaald word, om dat het ook in oude lieden vallen kan, onverstandig, toornig en haatdraagende te zijn.

Hoe het Hart te bestieren.

Door het hart verstaat men die aangenaame eigenschappen, welke uit het gevoel voortkoomen; als edelmoedigheid, goedaardigheid, medelijdenheid, en wat dergelijke meer zijn. Zij bestaan gedeeltelijk, in eigene overwinning, dat is beheersching van die hartstogten die uit ons gestel voortkoomen. Bij voorbeeld, wanneer iemand ons beledigt, toornig te worden, het kwaad te wreeken, eenen wreeden imborst te hebben, zijn bijna eigenschappen die alle Dieren gemeen zijn: Dog redelijke Schepzelen betaamt het, den toorn te bedwingen, niet te wreeken, te vergeeven, medelijden te hebben enz.

Veelen zijn van gedagten, als of wij den Kinderen leerden zich wreeken, als de Min de grond slaat, om dat het Kind valt, even als PLATO wil dat men de Kinderen met geen angel moet laaten visschen, nog netten spannen, om dat zij daar door leeren anderen te bedriegen, en listig te zijn. Wij gelooven dit niet.

Het schijnt vrij natuurlijk dat Menschen gevoelig aangedaan door het leed, hun door een ander veroorzaakt, zich kittelen wanneer de belediger op zijn beurt het zelfde gevoelt. De Goddelijke Wetten schijnen die wraake als te billiken; de Zaaligmaaker evenwel beveelt ons op het sterkste, die drift te overwinnen en langmoedig te zijn.

Men behoort den Kinderen te overtuigen, dat het dorsten na wraak ons zelven ongelukkig maakt, en dat men alleen om zijn eigen inwendig geluk te bewerken, niet wraakzaam zijn moet maar het leed vergeeten, en anderen te vergeeven

geeven; men zal zekerlijk best ſlaagen, wanneer men zijn Kind een andere drift inboezemt, naamelijk dat het grootſer en verhevener is aangedaan leed te veragten, dan zich aan wraak te verſlaaven.

Men zal hun mededeelzaamheid leeren, met al vroeg hun geliefd ſpeelgoed aan andere Kinderen, Broeders of Susters mede te deelen; met hun geld door naarſtigheid of andere deugden gewonnen, aan arme Menſchen te geeven.

Edelmoedigheid, door nooit een Dier, onbekwaam zich te verweeren, te pijnigen; nooit geen Dienstbode kwalijk te bejegenen, geen Armen te beſpotten, maar alle Menſchen beſcheiden toe te ſpreeken, en te behandelen. Gij Ouders zult met Uw eigen voorbeeld, de ſterkste lesſen geeven.

Gij zult hen over tafel, onder de wandeling, onderhouden met voorbeelden van groote Mannen, die door zulke deugden zich eeuwigen roem, en bij hun leven een aller grootstgenoegen verworven hebben.

Maar laat nooit laffhartigheid hun ingeboezemd worden, leer hun nooit een ander te beledigen; maar daar om niet dat zij zich ſlaan moeten laaten, of onwaardig behandelen door een ander. Slagen te krijgen, een wond te ontfangen, zelfs het leven te verliezen, is zo hoonend nog ſmertelijk niet, als voor een ijder te moeten zwijgen, wegloopen, en zijn eer in de Wereld te verliezen; het is niet genoeg gezond te leeven, men moet met achting leeven. Maar hebben zij eenen anderen, het zij in toorn, het zij onvoorzigtig, het zij moetwillig beledigd, leer hun vergiffenis vraagen, en op de allerſterkste wijze voldoening te geeven aan den beledigden. Het is kloekmoediger een aangedaan ongelijk, dus uit den weg te ruimen, dan door den degen.

Kinderen moeten ook leeren verdraagen, voor al van elkanderen; koomt er twist, die de oorzaak is moet verzoening vraagen, al was hij de oudste; men moet nooit in het beſtieren zijner Kinderen onrechtvaardig zijn, maar recht doen.

Wilt gij voorkoomen dat zij elkanderen niet haaten van de eerste kindsheid af, laat ze nooit ongelijk deel ergens aan hebben, maar toon met het uitdeelen van uwe gaaven, dat gij ze allen eveneens bemint.

Voor al moet gij voorkoomen, dat zij het geene zij van anderen, hunne Broeders of Susters zien, niet aanbrengen, om die daar door aan ſtraf bloot te ſtellen. Het zekerſte middel is, om die aanbrengt te ſtraffen, zelfs op de ſterkste wijze; niets plooit het hart meer tot verraderije, welke de verfoeijelijkste van alle misdaaden is.

Leer Uwe Kinderen voor al eergierig te zijn, dat is achting voor eer te hebben; ik beken, dat zucht tot eer, verwaandheid verwekt; dog ik geloof dat men die laatste kan voorkoomen; Eerzucht is eene haaking naar Roem door iets wel te doen, verwaandheid is te gelooven, dat men alleen iets wel doen kan, en veragt al wat een ander voorbrengt, alle deeze dingen werken bij vergelijking. Leer hun derhalven anderen van hunne jaaren voor bij te ſtreeven, leer hun teffens dat daarom 't geene andere minder wel doen, lof verdient, maar geene veracht ing; en doe hun zien dat daar zij in trachten uit te munten, door zommige nog verder gebragt is en nog veel verder gebragt kan worden.

Tracht gij na de wederliefde van uwe Kinderen, gij behoeft ze te lieven, en met redelijkheid te beminnen; het hart zelfs van een Tijger is zo gemaakt, dat het dien bemint die hem wel doet, of gedaan heeft.

Onredelijke ſtrafheid, onverzettelijkheid in de Ouders, en vooral ongelijke behandeling van Kinders uit hun geſprooten, boezemen haat in. Kinders haaten eerder hunne Ouders, dan die hunne Kinderen haaten, al behandelen zij ze ſtreng; de Jongheid is oorzaak bij den een, de betrekking die de Natuur zoo ſterk gemaakt heeft, bij den ander.

Gij zult de allergenoeglijkste levenswijze hebben, en uwe Kinderen met het grootste vermaak zien ſlaagen in het betrachten van die plichten, wanneer Gij zelven voorgaat; niet te onrecht hebben daarom zommigen gewild, dat men de regels om Kinderen op te voeden, moest noemen, regels volgens welke de Ouders zullen leeven.

Op welke wijze men de Wetenſchappen zal aanleggen.

Alle Menſchen hoe eenvoudig zij ook leeven, hebben wetenſchap noodig, wij moeten weten wie onze Ouders zijn, welke Wetten wij moeten in agt neemen, welk eene Godsdienst omhelzen. Het zijn de Ouders zelven, die ons daar van de eerſte onderrigting doen, en de eerſte gronden leggen.

Daar is derhalven niets noodzaakelijker, dan dat de Ouders waarheid ſpreeken: De Kinderen immers moeten noodwendig gelooven, 't geene hun in den beginne gezegt word, en hoe zullen zij dwaalen konnen, indien zij dit doen, daar zij niet konnen onderſtellen dat de Ouders, voordeel of baat konnen hebben in hun te bedriegen. De denkbeelden gekreegen in die tedere en eerſte jeugd, konnen bijna nooit uitgewischt worden; het is daarom dat ieder zijn gewoontens, zijn Vaderland, en de Goden die hij dient, de beste en de eenigſte houd die gediend moeten worden.

De vraag is, of de wetenſchappen zo voordeelig zijn tot ons zedelijk geluk en beſtaan, als men voorgeeft: Rousseau heeft het tegendeel beweezen; het was door Salomon al gezegd. Wetenſchappen ten top gevoerd, ſtorten de Menſchen in duizenderleij dwaalingen, maaken hun verwaand, en doen hun afwijken van de deugd; de meeste immers vervallen in vertwijffelingen, de grootſte van alle dwalingen.

Dog of ſchoon diepzinnige Wijsbegeerte gevaarlijk is, daarom blijft het waar, dat men tot een Burgerlijk beſtaan, in de waereld zekere kundigheden, en wetenſchappen moet hebben. Allen zo het moogelijk is, moeten leeren leezen, ſchrijven, rekenen, boekhouden enz.; die tot de wetenſchappen in het bijzonder, tot de H. Godgeleerdheid, tot de Rechten, Geneeskunde, of eenige takken der Wijsbegeerte geſchikt zijn, moeten Taalen leeren, de Aardrijkkunde, Geſchiedenisſen, Wis-en Sterre-kunde enz.; hoe nu die ſtudien beſt aangelegd worden, kan uw Locke leeren, en vervolgens een ieder in zijne wetenſchap. Dog hier moeten wij eenen raad geeven aan alle Ouders, veele meenen dat hunne Kinderen allen zeer bekwaam zijn, om uit te munten, en laaten hun de keuze niet over, maar laaten Pieter in de Theologie, Jan in de Medicijnen en Cornelis in de Rechten Studeeren, in weerwil van hunne bekwaamheden, of eigen verkiezing.

De opmerking van Plato, ſchoon ongerijmd in eenen letterlijken zin, is zeer waar, en behoorde altoos in acht genomen te worden. Hij wil dat alle Kinderen na de vijf jaaren de Ouders ontnoomen, als Kinderen van Staat of het Vaderland zullen worden opgevoed, zo dat niemand zijn eigen Kinders, nog deeze hunne Ouders kennen.

Dus

Dus zal men alleen onderzoeken onzijdig, men zal een Timmerman laaten worden die tot dat beroep zin en bekwaamheid heeft, een ander Studeeren laaten, een derden tot de Regeering, een vierden tot den Krijg aanleggen, op dat het Vaderland altoos bekwaame lieden zoude hebben. Nu ploegt er een die eerſte Minister behoorde te zijn, een word Collonel die beter op een Snijders tafel zou paſſen, een ander Bedienaar van den Godsdienst, die volmaakte geſchiktheid tot den ploeg heeft, enz.

PLATO wil alleen zeggen, dat men nu niet kiest de bekwaamſte, maar dat elk denkt dat zijn Kind de ijverſtandigſte en geestigſte is.

Onderzoek dan het verſtand van uwe Kinderen, en voed ze op daar zij de beste geſchiktheid, en meesten zin toe hebben; nooit doen wij beter, nooit met meerder ijver, dan daar onze neiging toe ſtrekt. En hoe zeer men voor geeft dat GOD niet zoude gewild hebben, dat de Menſchen zo groote ondernemingen zouden doen en zich verhoogen, zo blijkt het nogtans uit de bijzondere geſchiktheid die de Menſchen hebben, dat de een tot een Regent, de ander tot een Schilder, de derde tot een Starrekundige als ingeſchaapene bekwaamheden heeft; tot ieder voorwerp der Natuur, vind men een geſchikt Mensch; alle de takken van Geleerdheid, van Wijsbegeerte, van Konsten enz., bewijzen dit dageljks.

Ook is het niet gezegd, dat die minst verſtandig is, de ongelukkigſte zijn zal; in tegendeel, hoog vliegend verſtand bederft de Menſchen, het maakt hun verwaand, en geeft Vijanden die hun geluk benijdende, ligt ſlaagen om het om verre te ſtooten.

Moet uw Zoon een Koopman worden, het is genoeg dat hij leezen, ſchrijven, goed rekenen, boekhouden en de aardrijkskunde verſtaat. Moet hij een konst oeffenen, laat hem de wiskonst leeren, de bouwkonst kennen enz. Zal hij een Krijgsman worden, laat hem niets dan *het noodige leeren, veel* wetenſchap bederft hem; lighaams oeffeningen, de jacht en 't ſchaakſpel moeten zijn uitſpanningen zijn. Heldenmoed word niet in de Schoolen geleerd, maar in het worstelperk verkreegen.

Zal hij ter Zee dienen, worden er andere kundigheden vereischt, en zo vervolgens.

Is het een Edelman die gij wilt opvoeden, laat hem Ridderlijke ſpeelen bijwoonen, voer hem op tot den Krijg, en laat altoos in hem wakker gehouden worden, de roem van zijne Voorouders: Ik beken gij zult geen Lafhartigen, hier door moed inboezemen en een held doen zijn, maar gij zult hem ontvonken en heeft hij moed, hij zal dingen doen, die boven zijn vermogen ſcheenen. Zal hij tot de regeering geſchikt worden, niets is hem meer noodig dan de historien der Menſchen, den aart der Wetten, en de gebreken zo wel als de voordeelen van Regeeringen te kennen.

De geheele Zaamenleeving heeft allerleij ſlag van bekwaamheid noodig, indien de zeden met kundigheid gepaard gaan, heeft nooit iemand gebrek.

De manier om uwe Kinderen te onderwijzen verſchilt, zij konnen in de publijke Scholen of in huis geleert worden, waaromtrent van zommigen onderſcheiden geoordeeld word. In de Schoolen zegt men leeren zij van hunne Makkers, dikwils ſlegt opgevoed, veele kwaade gewoontens; daar zij in huis altoos onder opzigt van een *Gouverneur* of *Gouvernante*, geene gelegenheid toe hebben. Hoe zeer dit ook waar zijn mag, is het zeker dat de eerzucht om anderen voor bij te ſtreeven, zo ſterk niet geprikkeld word, en dat zelden de Gouverneurs alle de bekwaamheden bezitten, die op de openbaare Schoolen in verſcheidene die er toe behooren, gevonden worden. De Gouverneurs zelven, zijn heden niet zo als men wel eer eenige weinige vond: Voor heen had men in het geheele Gemeenebest geen 20 noodig, daar men er nu meer dan 500 zal vinden, meest al lieden van geene opvoeding, welker geheele kennis beſtaat, in franſch en een weinig geographie; zeldzaam immers, zijn zij genoegzaam in de geleerde taalen onderlegd.

Evenwel is het beter een Gouverneur aan zijn Zoon te geeven, wanneer men des zomers te veel buiten is, in welk geval anders de Schoolen verwaarloost en de Jeugd aan zich zelve te veel overgelaaten word.

Daar is nog een weg in ons Land, het School leggen bij den een of ander Rector; in die huizen is gemeenlijk meer opzigt op hunne vorderingen in de taal, dan op hunne zeden; het is een middelweg tusſchen de twee eerst genoemde manieren. Anderen zenden hun Zoon bij een Predikant te Land; wanneer dit een bekwaam Man is kan het goed beſlaan, dog die opvoeding verſchilt niet van die in het huis geſchied; dikwils worden de Kinderen van zeer fatzoenelijke lieden een zoort van Huisknegten of Kindermeiden bij zulke Meesters, en worden eerder om er een ruimer beſtaan door te hebben aangenoomen, dan om opvoeding te geeven.

Het Ouderlijk huis ſchatten wij het beste, en de openbaare ſchoolen; oordeelende dat het de plicht der Ouders is, geduurende de jongheid der Kinderen buiten de Vacantien niet op het land of naar buiten te gaan. Maar is dit onmogelijk om verſcheidene dringende redenen, dan is een Gouverneur of Præceptor best, en men is gelukkig als men zulk eenen treft, die zijnen plicht weet en zich daar van kwijten kan. Zie GOUVERNEUR.

Men is met de jonge Juffrouwen, meer verlegen; wel eer was het genoeg dat de Dogters van welgeſtelde Burgers, leezen, ſchrijven, rekenen, een weinig franſch, linnen-, wollen-naajen en mutſen maaken konden; men begreep, dat zij niet meer noodig hadden om in het vervolg gehuwd zijnde, haare huishouding waar te neemen. De keuken leerden zij onder het opzigt van haare Moeders in huis. De geheele *Opvoeding* geſchiedde gemakkelijk, zij bleeven in huis, en gingen voor en namiddag na de openbaare ſchoolen of winkels, zo als men die noemden.

Maar zedert, dat de pracht, de woelde en dartelheid grooter geworden zijn, moeten zij 't fransch wel kennen, volſtrekt geen wollen- of linnen-naijen, of mutſenmaaken leeren, maar alleen kleine handwerken, dienstig om kleine vercierzelen te maaken en zich op te pronken. Zij moeten wel dansſen, wel ſpeelen, zingen en alle die konsten kennen, die een jongen Losbol meer betoveren konnen, dan een bezadigd en verſtandig Jongman. De Juffer word ten dien einde naar een fransche ſchool gezonden, blijft daar eenige jaaren, en te rug gekoomen zijnde, vind zij alles te Burgerlijk in haar Ouders huis, en haalt den neus op van al dat geene, 't welk in zich zelve goed en prijsſelijk, en te wenſchen waare dat nooit uit onze huizen verlooren wierd, zij is de Moeder onnut in de huishouding, en zeldzaam gelukkig als zij een huwelijk gedaan hebbende, zelfs het huis beſtieren moet.

Wij willen dit niet toegepast hebben, op lieden van hooge geboorte en van grooten rang, aan de zulken past dergelijk eene *Opvoeding*, en is noodzaakelijk.

Wel

Wel eer vermaakten zich de jonge Juffrouwen, met teekenen, met borduuren, ſchilderen en een ſtil muzijk; die konsten wierden in huis geleerd, en worden heden bij de meesten niet geoeffend. Het is evenwel nodig, dat Ouders geene Meesters geeven aan hunne Dogters, dan die bejaard en getrouwd zijn.

Omtrent de Zoons is nog eene bedenking, of men ze naar de Academie zal zenden, en wanneer? In het algemeen is het wel waar, dat veelen verleid worden op de Academien, maar ook veelen worden door de oudere Studenten in order gehouden, en beſtiert. De Ouders zondigen hier in, dat zij hunne Zoonen te vroeg naar de Academien zenden. Wanneer de Ouders zelven niet woonen, of zich ter woon begeeven konnen in eene Academie Stad, is het best de Zoons niet voor dat zij 20 jaaren oud zijn, naar de Academie te zenden, of wanneer zij in der daat van goeden imborst zijn, en deugdzaame ſchikkingen in hun aart hebben, twee jaaren eerder.

Die rijk zijn, konnen er een Gouverneur bij voegen, hoewel die meestentijds al zijne eige vermaaken volgt, en zijn *Eleve* aan zich zelven overlaat.

Indien een Jongman van twintig jaar, door de geduurige zorge van zijne Ouders, nog geen indruk van zijne plichten heeft gekreegen, en geene noodzaakelijkheid en geluk vind in deugd te betrachten, hij zal het door niemand leeren, en eerder allerlei listen gebruiken om zich van het gezag zijns Gouverneurs te onttrekken, dan daar aan te gehoorzaamen.

De reden waarom zo veelen op de Academie uitſpatten, is eerst dat men er de jeugd te jong naar toe brengt; ten tweeden dat men de zulke heenen zend, die in der daad geen lust tot Wetenſchappen hebben; eindelijk om dat de een te veel, de andere te weinig geld tot verteering krijgt; dees immers leert op den klap loopen, geene vervalt in ligtmisferijen, en beiden worden bedorven.

Om voorſpoedig te zijn in de Waereld.

De gehoorzaamheid is, gelijk wij in het begin aanmerkten, alleen betrekkelijk op de Ouders en Meesters; dat is op de regeering in huis. De wetenſchappen, op het geene iemand noodig heeft om zijn beroep te oeffenen; deeze beide zijn niet genoeg om voorſpoed te hebben in de waereld, men moet zich onderwerpen aan de wetten van zijne geboorte plaats en Vaderland, en derhalven aan de Regeering of Overheid, Vorst of Koning, en met zijne Medeburgers wel leeven; dat is vriendelijk, beſcheiden en oprecht zijn.

De Ouders moeten derhalven, hunne Kinderen een algemeen denkbeeld geeven der wetten, die op allen betrekking hebben, en het goede daar van vooral uitkippen, en zo er al iets hard in zommige mogt zijn, dat zodanig voorſtellen, dat men er of den oorſprong of de noodzaakelijkheid van doet zien, en de gelukkige regeering door vergelijking met andere Landen, in een klaar daglicht ſtellen.

De impoſitien, moeten uitgelegd worden middelen te zijn tot behoud des Vaderlands, en noodzaakelijke belastingen, deels geſprooten uit onkosten tot het voeren van den Oorlog aangewend, of tot het verkrijgen van een gewenſchte Vrede.

Altoos behoort men den Kinderen eerbied en ontzach voor de Regeering, Rechters en Vorst in te boezemen, en hun al vroeg leeren, hier omtrent hun oordeel aan geen anderen mede te deelen, om dat het gevaarlijk is, en dus hun op die ſtukken vroeg zwijgen leeren.

De tweede regel, om wel te vorderen in het bezorgen van zijn voorſpoedig beſtaan, is van alle Menſchen of wel te ſpreeken, of niets te zeggen; de ſtilzwijgenheid heeft altoos de grootste vorderingen gemaakt, misſchien is het geene deugd, om dat men haar meest vindt in Menſchen van een listig beſtaan; die openhartig is en een goeden imborst heeft, laat zich eerder hooren; met dit alles, is de gaaf van ſtilzwijgen, een der voordeeligste op de waereld.

De derde is, om nooit geheimen van een ander te openbaaren, geen karakter is ſnooder en verſchrikkelijker; misſchien konnen de Ouders het bewaaren van een geheim hunne Kinderen leeren, met hun nu en dan iets geheims van geen belang te vertrouwen, en hun dus te beproeven.

De vierde is wellevenheid, dat is beleefdheid, inſchikkelijkheid voor allen, daar men zich mede in gezelſchap bevindt; in huis voor zijne Dienstboden, altoos met vriendelijkheid iets beveelen, zich zelven zo veel helpen als mogelijk is, en nooit vloeken, niet is in zich zelven verfoeijelijker dan hier in ligtvaardig te zijn, niets belaggelijker dan eene zinnelooze herhaaling; eens te vloeken verſchrikt die bij u is, als hij er zelfs niet aan gewoon is; de tweedemaal is de uitwerking minder, eindelijk word die manier beſpottelijk.

Hoe zijn fortuin te maaken.

Men maakt zijn fortuin, wanneer men door zijn gedrag, kundigheden en loosheid, zich meester maakt van het hart der zulken die het bewind van zaaken hebbende, over eerampten of voordeelige posten, de beſchikking is aanbetrouwt.

Hier toe is niet nodig, dat men een naam heeft die bekend is; een Vreemdeling zonder Vrienden of Maagen, ſlaagt daar in meest het allerbest. En men moet of volſtrekt onbekend zijn, om zich een weg tot fortuin te baanen, of van zulk eene geboorte, dat men van allen te gelijk voortgezet word.

Daar zijn veele posten of ampten, die groote bekwaamheid en arbeid vereiſchen, waar toe de Grooten wel de meeste kans hebben, maar lieden van geringen afkomst mits van doorſlaande bekwaamheden, verkrijgen dezelve, om dat de Kinderen der Grooten in weelde en onwetenheid dikwils opgetoogen, daar toe onbekwaam zijn.

Nu is afgunst van die van den zelfden rang zijn, het meest te vreezen; verdiensten gaan gepaard met nijd, en nooit is er meer voorzigtigheid nodig, dan wanneer gij op den eersten trap van uw fortuin zijt. Een onvoorzigtig woord, heeft het ongeluk gebrouwen aan den wijsten, kundigsten en deugdzaamsten Man. De Ouders behooren over tafel hunne Kinderen te onderhouden met zulke voorbeelden, op dat zij daar uit leeren, hoe gevaarlijk de Waereld, en hoe moeijelijk het is in allen deelen te ſlaagen.

Over den Godsdienst.

Tot nog toe hebben wij niets gezegd, hoe men de Kinderen in de Godsdienst zal onderwijzen. Daar toe zijn drie wegen, de Ouders zelven leeren hun, en met onderrigting en met voorbeelden in huis de eerste Gronden; of wel ten tweeden, leeren zij in de Kerk de Godsdienst, of worden ten derden in huis daar in onderweezen.

Alle Ouders denken en zijn overtuigd, dat de Godsdienst welke zij omhelzen de waare en eenige is, die

een zekeren weg baant, tot het verkrijgen van zaligheid na dit leven; het is derhalven hunne plicht, de Kinderen in die Godsdienst op te brengen. Dit doet men ook, en men leert niet alleen zijnen Godsdienst, maar ſchildert teffens den verſchillenden dienst van anderen zodanig af, dat de Kinderen eer zij oordeel hebben, daar reeds een afkeer van krijgen, die nooit overgaat, een enkel geval uitgezonderd.

Het ſchijnt veel waarſchijnelijkheid te hebben, dat er geen Godsdienst heden op aarde gevonden word, daar niet door de Menſchen eenige verandering of bijvoegzelen aan toegebragt zijn, welke eigenlijk tot het groote ſtuk niets doen, en waar over zij nogtans meest twisten; en altoos met halſtarrigheid, om dat men in zijne jeugd geleerd heeft, alle andere gevoelens te verdoemen.

Wij willen geene uitkippen, om dat wij Lezers van allerlei gezindheid hebbende, niemand ſtooten willen. Te minder, om dat allen in de *Opvoeding* van hunne Kinderen waarlijk beoogen, het eeuwig geluk, aan hunne Kinderen te bezorgen.

Wij raaden alleenlijk, dat men de Kinderen niet te grooten haat of verfoeijing inboezemt, tegens die van ons verſchillen, maar leert verdraagzaam te zijn, en te dulden dat een ander van ons verſchilt, gelijk wij van een ander willen het recht hebben van te verſchillen. Leer daarom uwe Kinderen, allerlei Godsdienst met achting en eerbied beſchouwen, al waren er ook ſchijnbaare ongerijmdheden in, gelijk men onder de Wilden en onbeſchaafde Menſchen, die het voordeel der openbaarde Godsdienst niet hebben, vind. Leer hun beſchouwen de ijver, de eerbied waar mede die Menſchen opgevoed, in die beginzelen dit verrigten.

In ons land is eene andere rede; de Staat dult allerlei Godsdienst, mits dat hij niet ſtrijdig zij met het welzijn van het Vaderland. Waarom zullen wij dan onze Medeburgers niet verdraagen? De Ouders moeten hunne Kinderen met die eerbied voor alle anderen, en met verdraagzaamheid voorgaan, en alle ſpreekwijzen aflaaten en berispen, welke een ander van eene verſchillende Religie zijnde, zouden mogen ſtooten.

De Wetten van zamenleeving brengen mede, dat wij ons tot eene Kerk begeeven, redelijkst tot die van onze Voorouders, maar wij moeten tot eene behooren, en ons niet afzonderen; daar is immers geene waarſchijnelijkheid, of een Christen zal onder de veele verdeelingen, eene Kerk vinden die naast aan zijne overtuiging koomt; althans hij moet eene groote verwaandheid of onkunde hebben, die zich niet plooijen kan met de kleine Ceremonien, als hij het met het groote eens is.

Om alle zulke afdwaalingen en viezigheden voor te koomen, is best, de jeugd al vroeg leden te doen worden van haare ouderlijke Kerk, voor al de Jongens; want de ondervinding leert, dat veelen voor al die tot wetenſchappen opgeleid worden, dit verzuimende voor de twintig jaaren, dikwils altoos zich afzonderen, of uit grillige denkbeelden, of ſchaamte, of andere redenen. Het is de plicht van een Vader een Voorbeeld te geeven, en derhalven deel te hebben in de Ceremonien van zijne Kerk.

Men vind onder zommige Gezindheden, voor al die de Kinderen niet jong doopen, veelen, die tot geene Kerk behooren als zij oud geworden zijn, zij meenen nu minder te zullen dwaalen, wanneer zij zelven de Godsdienst beoordeelen. Dwaaze Menſchen! gelooft gij alleen beter te zullen oordeelen, dan duizenden voor u gedaan hebben? of dat gij zulke Mijsterien zult doorgronden, die boven het Menſchelijk begrip zijn?

De Ouders behooren derhalven niets te verzuimen, om de jeugd te onderwijzen en te laaten onderwijzen, in de gronden der Godsdienst, hoe dit redelijker geſchied hoe beter, dog zonder drift is het haast niet mogelijk; ook ziet men dat de meeste van die Theologanten in ons land, die zich Toleranten noemen, volſtrekt niemand verdraagen konnen, die van hun verſchilt in gevoelens.

Zo lang het Menſchelijk verſtand niet meer verlicht is, zo lang wij van onze Ouders en Meesters alleen, en in onze eigene kerk de Godsdienst leeren, zullen wij de meeste dingen blindeling gelooven, vooral die er door Menſchen bijgevoegd zijn. En zo lang het politique zulk eene verknogtheid heeft met de Godsdienst, als zij van de aloudſte tijden gehad heeft, zal het onmogelijk zijn alle Menſchen tot eene Kerke te brengen.

Leer dan uwe Kinderen eerbied hebben voor den Godsdienst, leer hun zo min als mogelijk over den zelven te redentwisten, maar God bidden om hun zodanig te leiden en te verlichten, als nodig is, om hunne onſterfelijke ziele niet alleen te behouden, maar eeuwig gelukkig te doen zijn. De bijzondere wegen daar toe, als verhandeld wordende in ijder bijzondere Kerke of Godsdienſtige boeken, laaten wij een ijgelijk na zijne keuze volgen.

Of het reizen noodig is tot de Opvoeding?

Wanneer men de *Opvoeding* der Grooten van ons land nagaat, beſtaat zij in eene huisſelijke *Opvoeding* door een Gouverneur, met welken zij een jaar of twee naar de Academie gezonden worden, en dan de tour der polite waereld doen, namelijk door Frankrijk naar Italien reizen, en dan door Zwitzerland en Duitshland weder te rug koomen, of wel nog eens zich te Londen ophouden.

De beooging van die Reize is, om beſchaafd te worden, de Hoven te zien, de beheering der wetten, dat is de Rechtbanken enz: Wij zullen ſtellen dat dit waarlijk mogelijk was, dog dan moesten zij eerst kundig zijn van hunne eigen landswetten, manieren van procederen enz.! zij moesten reets jaaren hebben, en dertig jaaren ten minſten oud zijn, om die voordeelen te bereiken.

Ik wil niet bepaalen, als of er niemand ooit met dien gelukkigen uitſlag reisde; maar zeer veelen gaan te jong, zijn zeer wel te vreden als zij door den Ambasſadeur den Koning gepræſenteerd zijn; voor het overige zijn zij den geheelen dag in gezelſchap, in de openbaare ſpeelen, en houden eene Matres; op zijn best als zij hier of daar nog kennis aan een Geleidsman hebben, en nog wat ter loops onthouden van het gene zij gehoord hebben.

In Italien wordt al meest het zelfde leeven geleid, maar daar is het de mode *Antiquen* te beoordeelen, voor al gegraveerde edele geſteentens, zo dat zij daar gemeenlijk nog een dozijn ringen van mede brengen, met de kennis van de fabel of hiſtorie die er op of ingeſneeden is.

Te huis koomende, veragten zij hunne Landslieden; niets is goed, nog Huizen, nog Speelen, nog Koetzen, nog Wetten, nog Zeden. De jonge Juffrouwen worden door den te huis gekoomen Ridder, mede tot die uit-

heemſche

heemſche ſmaak verleid; waar van het gevolg is, dat zij niet konnende trouwen met den aardigen Reiziger, om dat die eene Actrice of andere Bijzit heeft, nu door een of anderen Vreemdeling opgeſnapt wordt, en niet alleen haar Vaderland, haare Zeden en Maagen, maar zelfs haaren Godsdienst, verzaakt.

Het reizen derhalven is gevaarlijk en verderfelijk, voor onze Jeugd die tot de Regeering geſchikt is, 't en ware zij geleid wierdt door een ſchranderen Mentor, en dan hebben wij enkelen zien te huis koomen, die nog heden de eer en de verwondering zo wel als de liefde van de Natie zijn, en van allen die hun kennen.

Behalven onze lieden van geboorte, reizen er weinige dan die tot de geneeskonst toegewijd zijn; wanneer de zulke wel onderlegd zijn in de gronden hunner konst, konnen zij veel leeren; Frankrijk en Engeland geeven de beste ſchoolen, en wij moogen roemen, veele groote Mannen uit ons Vaderland uit die ſchoolen met voordeel te hebben zien weder te rug keeren, die nog aan de beroemdſte onzer Academien flonkeren.

Veelen keeren te rug, vooral die geen taal genoeg kennen, zonder iets anders dan wat grilligs en uitheems in hunne manieren en zeden, geleerd te hebben.

De Schilderkonst en Graveerkonst, Beeldhouwkonst, en al wat uit dezelve voortvloeit, konnen in Parijs en Romen best geleerd worden: Doch de Jeugd moet eerst gevoegelijke vorderingen gemaakt hebben, en oud genoeg zijn, om zig tegens de verleidingen te hoeden.

Het groote einde van *Opvoeding* moet zijn, een goed hart te bezitten, deugdzaam te leeven, en eene gegronde hoope te hebben op eene toekoomende zaligheid.

OPVULLEN, zie FARCEEREN.

OPVULLING, zie ANAPLEUROSIS.

OPWELLING, zie OPBORRELING.

OPWERK; is een term bij het borduuren en weeven van fraaije ſtoffen gebruikelijk, om daar mede het verrijken van een ſtoffe met zijden of wollen, goude of zilvere figuuren, te betekenen.

Ook betekent het in de Beeldhouwers-konst, het werk dat op een vlakte, verheeven is uitgebouwen; en word onderſcheiden in *verheeven* en *laagopwerk*, anders in't fransch *relief* en *bas relief* genoemt; zijnde het laatſte zodanig als men op de Geld-munten en Medailles ziet. Met dit werk worden de Plafonds en Muuren van zaalen, vertrekken, galderijen, voorhuizen enz. in aanzienelijke gebouwen verçiert, 't welke met *gijps* daar op gepleiſtert word, en dat een groote konst is om 't wel uittevoeren, waarin inzonderheid de Italiaanen uitmunten; wordende de cierlijkheid van deeze werken, dikwils met fraaije ſchilderijen tuſſchen beiden vermeerdert.

Ook noemt men in de Schilderkunst, *opwerk* of *basrelief*, zulk werk dat zodanig geſchildert is, dat 't zich vertoont als of het in ſteen uitgehouwen, of met gijps gepleistert was.

OPZIEDING; *Kooking*; zie ELIXATIO.

OPZIENDER, dit woord kan toegepast worden aan alle de zulken, die het opzigt over eenige zaaken of doening toe vertrouwt is, om zorg te draagen, dat dezelve zo als het behoort, verrigt, uitgevoert of bewaard worden. De *Opziender* kan derhalven over veelerleij zaaken, 't zij huislijke of andere, en over grooter of kleiner geſtelt zijn; en dat hij getrouw moet zijn, en 't beste van zijn Meester moet zoeken die hem aangeſtelt heeft, is een zaake, die zonder daar over breedvoerig te gaan, van zelfs ſpreekt.

ORANG OUTANG, deeze naam word aan een zoort van Aap gegeeven, die om deszelf gelijkenis na een Mensch, ook wel *Wilde mensch* word genoemt. Zie er de beſchrijving van op 't artijkel WILDE MENSCH.

ORANJE APPELS; in 't latijn *Malus aurantia*, zie op 't Artijkel ORANJEBOOM.

ORANJE-BOOM, in 't latijn *Malus aurantia*; (*Citrus petiolis alatis.*) LINN. *Spec. Plant.*

Beſchrijving. Deeze altijd groenende boom, kan in zijn natuurlijke groeiplaatzen een taamelijk groote boom worden, met veele takken; zijne bladen zijn langwerpig, puntig, dik, glad en fraaij blinkend en zitten aan gevleugelde ſteelen, die een hartformige gedaante hebben; waar in deeze bladen van die der Citroen- en Limoen boomen onderſcheiden zijn, daar ze anders veel naar gelijken; aan de jeugdige takjes koomen in de Maijtijd veele roosformige bloemen, met helm ſtijltjes voort, die uit vijf langwerpige dikke witte bladjes beſtaan, en een zeer aangename bijzondere reuk hebben; waar na ronde vrugten volgen, met een wat rouwagtige ſchil, welke eerſt groen zijn, maar met het rijpen een hoog- of goud-geele koleur verkrijgen; en dewijl deeze vrugten eerst in 't tweede jaar rijp worden, maar de Boom alle jaaren bloeit, zo ziet men altijd onrijpe groene, en ook rijpe geele vrugten aan de Boom. De vrugten van de gemene zoort, zijn gewoonlijk bitter van ſmaak; maar daar is ook een zoort, die een zoete zeer aangenaame ſmaak heeft, en gewoonlijk *Appel-ſina* genoemt word; hebbende beide van binnen een mergagtig vleesch, dat met veele vogtigheid vervult is, en waar in de zaad korrels, die langwerpig en puntig zijn, in afgeſcheidene cellen bevat zijn.

Dog daar zijn veel zoorten of veranderingen van, voornaamelijk in de vrugten beſtaande; welke het de Liefhebbers van deeze lieffelijke *Hesperiſche vrugten* niet onaangenaam zijn kan, hier op te noemen, om ze daar door te kennen: Dezelve zijn de volgende.

1. *Aranzo ordinario.* De gemeene *Oranje-appel.* No. 1. STERBEEKS *citricultura.*

2. *Aranzo ordinario con le foglie variati.* Gemeene *Oranje-appel* met bonte bladen; doorgaans *Engelſche bonte* genoemt.

3. *Aranzo mediocre.* De kleindere *Oranje-appel.*

4. *Aranzo dolce ordinario.* De zoete *Oranje-appel.* 2. STERB. *citric.*

5. *Aranzo con le ſcorza dolce.* De *Oranje-appel* met een zoete ſchil. 4. STERB. *citric.*

6. *Aranzo dolce di Galta.* De zoete *Oranje-appel van Galta.*

7. *Aranzo dolce ſenza grani.* De zoete *Oranje-appel* zonder korrels. 13. STERB. *citric.*

8. *Aranzo dolce con le foglia rizza.* De gekrulde zoete *Oranje-appel* of met gekrulde bladen. 8. STERB. *citric.*

9. *Aranzo dolce con le foglia rizza variata.* De *Oranje-appel* met fraaije bonte gekrulde bladen.

10. *Aranzo dolce di Genua.* De zoete *Oranje-appel* van Genua of Lisſabon, doorgaans bij ons *Appel-ſina* genoemt. 5. 17. 29. STERB. *citric.*

11. *Aranzo dolce di Genua con la carne roſſa.* De *Appel-ſina* met rood vleesch 21. STERB. *citric.*

12. *Aranzo cormuto di Galta.* De gehoornde *Oran-*

je-appel. 6. STERB. *citric.*

13. *Aranzo cornuto picciolo.* De kleine gehoornde *Oranje-appel.*

14. *Aranzo della roſa.* De gefterde of geroosde *Oranje-appel.* 7. STERB. *citric.*

15. *Aranzo della roſa verde.* De groene geroosde *Oranje appel.*

16. *Aranzo della roſa callaſa verde.* De groene geroosde en gekarbonkelde *Oranje-appel.*

17. *Aranzo ruvido, di roberti.* De rouwe *Oranje-appel.*

18. *Aranzo cedrato.* De citeragtige *Oranje-appel.* 12. STERB. *citric.*

19. *Aranzo d'iverno.* De winter *Oranje appel.* 11. STERB. *citric.*

20. *Aranzo con le foglie è frutti grandiſſimi, ditto gigante.* De allergrootſte *Oranje appel.*

21. *Aranzo femella, ſpaceato nel mezzo.* De gekloofde *Oranje-appel.* 22. STERB. *citric.*

22. *Aranzo incannellato.* De gegroefde *Oranje-appel.* 9. STERB. *citric.*

23. *Aranzo vergato.* De *Oranje appel* met geel geſtreepte bladen en vrugten, ook *Turkſche Oranje-appel* of *Turkijn* genoemt. 9. STERB. *citric.*

24. *Aranzo vergato con le foglie ſtretti.* De *Turkſche Oranje-appel*, of *Turkijn* met ſmalle geſtreepte bladen en vrugten.

25. *Aranzo l' una ſopra l' altera, di galta.* De bevrugte *Oranje-appel.* 19. STERB. *citric.*

26. *Aranzo ingravidato della citrone.* De *Oranje-appel* die van binnen een citerbevat. 28. STERB. *citric.*

27. *Aranzo callaſa.* De *Oranje-appel* met een weeagrig aanwas. 15. STERB. *citric.*

28. *Aranzo miraculoſo.* De miswasſende *Oranje-appel.* 23. STERB. *citric.*

29. *Aranzo in forma di beretta di Prete.* De *Oranje-appel* de gedaante hebbende van een Priesters-muts.

30. *Aranzo con le foglie di lauro fretti.* De *Oranje-boom* met ſmalle Lauriers-bladen. 24. STERB. *citric.*

31. *Aranzo con le foglie ſtretti di ſalici.* De *Oranje-appel* met ſmalle wilge bladen.

32. *Aranzo con le foglie ſtretti di ſalici & frutti bianchi.* De *Oranje-appel* met ſmalle wilge bladen, en witte vrugten.

33. *Aranzo con le frutti inmaturi roſſi.* De *Oranje appel*, wiens onrijpe vrugten rood zijn.

34. *Aranzo con fiore doppio.* De *Oranje-appel* met dubbelde bloemen. 14. STERB. *citric.*

35. *Aranzo detto bizarria.* De *Oranje-oppel Bizarrie* en ook *Hermaphrodijt* genoemt. 25. 16. STERB. *citric.*

36. *Aranzo bergamotte.* De *Oranje-bergamot.*

37. *Aranzo di China.* De *maantjes Oranje appel.*

38. *Dezelfde*, met geelbonte bladen.

* * *

39. De Ooſterſche *Pompelmoes.*

40. De Ooſterſche *Pompelmoes* met rood vleesch.

41. De Ooſterſche *Pompelmoes* met gekrulde bladen.

42. De Ooſterſche *Pompelmoes* met bonte bladen.

43. De Weſterſche *Pompelmoes.*

Behalven nog meer andere zoorten va *ranje-appelen.*

Wij hebben hier de Italiaanſche naamen der zoorten bij gevoegt, dewijl wij dezelve dikwils onder die benaamingen uit Italien ontfangen, en in 't gebruik behouden; en dewijl men de meeste zoorten, door de gemelde naamen genoegzaam onderſcheiden kan, zo zullen wij verder geen beſchrijving daar van geeven; die meer daar over begeert te weeten, en de afbeeldingen van de meeste zoorten te zien, gelieve in te zien STERBEEKS *Citricultura*, en de *Heſperidesſen* van FERRARIUS, COMMELIJN en VOLKHAMMER: Men vind ook fraaije afbeeldingen van eenige zeldzaame zoorten van *Oranje-appelen* en *Limoenen*, als van de *Oranje-bergamot*, *groene geroosde Oranje*, *groene geroosde* en *gecarbonkelde Oranje*, *Weſterſche Pompel-moes*, *Oranje-bizarrie*, *Cedraat*, *Limoen-cedraat*, *Limoen-bergamot*, in de *Bijzondere Aanmerkingen over het aanleggen van pragtige en gemeene Landhuizen*, enz. *pag.* 383. en verv.

Wij moeten egter nog iets van eenige bijzondere zoorten aanmerken. De *China-appel* of *Appel-ſina*, is een zeer aangenaame vrugt, in tegenſtelling van de gemeene bittere *Oranje-appel*: Hij heeft een dunne zoete ſchil, en bevat daar onder van binnen, veel zeer geurig en verkwikkend merg en zap, zo dat hij een der waardigſte *Heſperiſche vrugten* is; en derhalven ook veel dient, om het *Deſert* van aanzienlijke tafels te vermeerderen en te vercieren.

De *gehoornde Oranje-appel*, anders ook *Hermaphrodijt* of *Tweeſlagtige*, dog t'onregte genoemt, dewijl deeze naam eigentlijk de *Bizarrie* toekoomt, gelijkt in gedaante en ſmaak naar de gemeene bittere *Oranje-appel*; maar dezelve heeft in de ſchil aan de beneden-kant, min of meer ſinguliere klooven of ſpleeten, daar veeltijds een uitſteekzel als een hoorntje benedenwaarts aan zit, het welke hem de gemelde naamen heeft doen verkrijgen; dog dit maakt geen tweeſlagtigheid uit, en is maar een ſpeeling der natuur, gelijk in de overige veranderde zoorten, als onder anderen in de *gecarbonkelde*, *geroosde*, enz. Deeze zoort is hard van aart, maakt ook een fleurige boom en gewas, en geeft veel bloemen en vrugten, weshalven het eene der beste is, om dezelve bij ons tot cieraad en vermaak in de Tuinen voort te kweeken.

De zogenoemde *bevrugte Oranje appel*, is ook een ſinguliere zoort en ſpeeling der natuur; aangezien men binnen de vrugt een andere volmaakte kleinere vind, dat ſpeculatief te zien is; dog deeze zoort is wat teder, en vereischt bij ons meer zorg en oppaſens als de meeſte overige.

Wat de *Bizarrie* of eigentlijke *Hermaphrodijt* betreft, die zommige bij de zoorten van *Citroenen* en andere bij de *Oranje* plaatzen; daar van is op 't artijkel CITROEN *pag.* 385. geſprooken, ik zal er alleen nog bijvoegen, dat het waarlijk zeer aanmerkelijk en te verwonderen is, hoe uit een ſtam, verſchillige takken, of die vrugten van een verſchillige aart voortbrengen, kunnen voortkoomen; dit is in der daad iets zeldzaams, dat men aan geen andere boomen of planten vind: Ik moet bij deze gelegenheid kortelijk een geval verhaalen, dat mij met deeze zoort gebeurt is: Ik had een middelmaatigroote *Oranje boom*, die in zijn gewas volkoomen aan een gemeene bittere oranje-boom gelijk was; maar het gebeurde, dat dezelve met eenige andere, door ſlegte behandeling der Oppaſers, kwam ziek te worden; weshalven ik, om dezelve, na hem verplant te hebben, te herſtellen en te verjeugdigen, *Kandelaarde*, dat is, zij-

ne

ne takken geheel tot bijna aan de ſtam weg nam, om nieuwe takken uit te ſpruiten: Als dit nu door de aan de boom bezorgde warmte en goede behandeling volgde, ſtond ik verwondert, dat er buiten verwagting, jonge takken van verſcheiderhande zoort voortkwaamen; te weeten, zommige met oranje-bladen, en andere met citroen- of limoen-bladen, en die ook in het vervolg bloeizels en vrugten volgens ieders aart, als mede tweeſlagtige vrugten voortbragten: Wat is nu dog de oorzaak hier van? Het welk nader dienſt onderzogt; alzo wij daar over hier niet verder kunnen uit weiden, en alleen nog maar zullen aanmerken, dat zulks onder anderen te kennen geeft, dat de *Oranjen*, *Citroenen* en *Limoenen* zeer na met alkander vermaagdſchapt zijn.

De zogenoemde *Turkijn*, is een zoort, die ſmalle langwerpige bladen heeft, naar *wilge-bladen* gelijkende, welke fraai wit of geelagtig geſtreept zijn, gelijk ook de vrugten, die midelmaatig groot worden; het welke deeze zoort bevallig maakt: Daar is ook een zoort van, die geheel witagtige vrugten draagt; en nog een andere welke nog ſmaller bonte bladen heeft; dog ze zijn wat teder van aart, en vereiſchen bij ons een goede behandeling.

De kleine *Naantjes-* of *laage Oranje-boom*, blijft maar klein, en heeft kleine bladen, gelijk ook de vrugten klein zijn; maar deeze boom maakt een aardige vertooning met zijne bloeizels en vrugten in potten, die men overal in de vertrekken of op de tafels en elders plaatzen kan; te meer dewijl hij zeer draagbaar, en dikwils vol met bloeizels en vrugten belaaden is. De bonte zoort daar van, word wegens haare bonte bladen geëstimeert, maar is wat tederder in de cultuur.

De *Pompelmoes* is een zoort van *Oranje-boom*, die zeer groote vrugten voortbrengt, kunnende wel de groote van een klein Menſchen hoofd verkrijgen, met een bleekgeele ſchil, en deszelfs bladen zijn ook heel groot; anders in de groeiwijze met de gemeene *Oranje-boomen* over een koomende: Maar daar zijn eenige veranderingen van, gelijk men uit de bovengemelde Lijst kan zien.

Groeij-Plaats. De *Oranje-boomen* groeijen natuurlijk zo wel in Oost-Indiën als in de warme Gewesten van West-Indien; van waar dezelve voor deezen, gelijk de *Citroen- en Limoen-boomen* (zie aldaar), naar Spanjen en Portugal, Italien, Zuid-Frankrijk en andere warme Landſchappen overgebragt zijn; daar dezelve zo wel getiert en vermenigvuldigt hebben, dat ze aan die Landſchappen als van ouds natuurlijk eigen ſchijnen, en van daar jaarlijks een groote menigte ſchoone rijpe vrugten, van verſcheiderhande zoorten, door de Scheepvaart naar deeze Landen gebragt worden, inzonderheid uit Spanjen en Portugal: En dewijl deeze Boom een der ſchoonſte boomen is, zo wel wegens zijne altijd groenende bladen en cierlijke vertooning, als om de witheid en lieflijke reuk van zijne bloemen, en om zijn ſchoone goud-geele vrugten, zo word dezelve ook in Hoog- en Neder-Duitſchland in de tuinen van voornaame Liefhebbers neerſtelijk gecultiveert en onderhouden; en er hier en daar groote fraaije *Oranjerijen* van gevonden; waarvan onder anderen in onze Gemeenebest uitmunt, de *Oranjerij* van zijne Doorl. Hoogheid den Heere Prince van Oranje, enz. enz., op 't Oranjewoud in Friesland; die uit veele fraaje groote en kleine fleurige boomen beſtaat, en wel onderhouden word, brengende jaarlijks veele bloeizels en rijpe vrugten voort: Want ſchoon deeze Boomen bij ons wegens de koude luchtſtreek, niet in de opene grond, gelijk andere boomen, kunnen groeijen, en onze koude winters niet kunnen doorſtaan, zo heeft nogtans de konst middelen gevonden, om dezelve bij ons fleurig te doen groeijen, bloeijen en volmaakte rijpe vrugten voort te brengen; 't welk naamelijk geſchied door middel van dezelve in potten of tobben te planten, en ze 's winters in ſtook-kaſſen of Oranje huizen te bewaaren, en hoe bekwaamer deeze gebouwen, naar de konst toegeſtelt zijn, gevoegt bij een goede kennisſe van de cultuur, hoe fleuriger en volmaakter deeze boomen zullen groeijen, en veele vrugten geeven.

Kweeking der Oranje-boomen.

De voortkweeking en vermeerdering deezer boomen, koomt meest overeen met die der *Cijtroen-boomen*; naamelijk men kweekt uit 't zaad van *Oranje appels*, jonge ſtammetjes, in een warme broei- of run-bak, op dezelfde wijze, om kort te gaan als van de *Citroenen* gezegt is; waar op men vervolgens allerlei zoorten oculeert, die men begeert; maar dewijl de jonge boomtjes uit 't zaad van Citroen- of Limoen-boomen, ſchielijker aangroeijen en dikker worden, zo is men bij ons gewoon, ook de *Oranje-boomen* daar op te oculeeren, ſchoon het anders beter is, elk op zijn zoort voort te zetten.

Deeze jonge boomtjes de hoogte van een hanbreed verkregen hebbende, verplant men vervolgens ieder in een bijzonder klein potje, niet verzuimende de pen-wortel wat in te korten, en men zet ze daar na weder in de broei- of run-bak, om de groei voort te zetten; maar men moet daar na vooral zorg draagen, om deeeze jonge boomtjes tegen 't naajaar allengkens, door de glaſen van tijd tot tijd hooger open te zetten, of bij goed weer over dag geheel af te nemen, aan de lucht te gewennen en harder te doen worden, dewijl ze anders uit de warme bak ſchielijk in het oranjehuis koomende, daar ze 's winters in moeten overgehouden worden, aan het kwijnen raaken of geheel bederven; en men moet haar in de winter een goede warme en lugtige plaats, en niet al te veel vogt, nog ook te weinig geeven.

De tijd om deeze jonge boomtjes te oculeeren, is, als dezelve een bekwaame dikte verkregen hebben, naamelijk een penne ſchagts dikte, of iets meer, en wanneer het zap wel rijst, 't welk in verſchillige jaars-ſaiſoenen zijn kan; dog bij ons is het best, dat zulks in de maand Julius of Augustus met 't ſlaapende oog geſchiede, dewijl de ſcheuten van de vroeg geoculeerde boomtjes doorgaans teder blijven, en dan in de volgende winter veel koomen te lijden, ten zij men ze in een maatig warme ſtookkas kan koesteren.

Men oculeert dezelve gewoonlijk niet ver boven den grond, om van de ſcheut der oculatie een regte ſtam, van beneden af te verkrijgen, en men zet het volgende voorjaar de geoculeerde ſtammetjes weder in een warme run-kas, om de als dan uitſchietende oculatien zo veel te ſterker te doen groeijen en op te ſchieten; kunnende dezelve aldus in een zomer, de hoogte van 3 tot 4 voeten verkrijgen.

Dog men kan de jonge ſtammetjes ook tot een zekere hoogte laaten opgroeijen, en dezelve dan op een begeerde hoogte van de ſtam oculeeren: Moetende na het *oculeeren* verder in agt genoomen worden, het geene onder dat *artijkel* gezegt is; voornamelijk, om den band van de *oculatien* los te maaken die gevat hebben, het welke men gemakkelijk, drie á vier weeken na het *oculeeren* zien kan; en eer dezelve in 't volgende voor-

jaar weder in de run-kas gezet worden, moet men de laat geoculeerde, die nog niet uit geſchooten hebben, digt boven het oog af korten, en de ſnede met entwas voorzien: Ook moet men niet verzuimen, om dezelve het noodige vogt in de potten, en lucht op zijn tijd te bezorgen.

Wanneer dan de jonge geoculeerde boomtjes, in het eerſte of tweede jaar na de oculeering, hoog genoeg gegroeit zijn, kort men dezelve van boven af, op de begeerde hoogte van ſtam, om takken uit te ſpruiten, tot formeering van een kroon, en men behandelt ze verder gelijk bejaarde boomen: Op deeze wijze kan men in weinig jaaren een ſchoone jonge vrugtbaare *Oranjerij* aan kweeken, zo wel van *Oranje*- als *Citroen*- en *Limoenboomen*.

Men kan de *Oranje-boomen* ook door enting of beter door zuiging voortzetten; maar dewijl dezelve vast van hout zijn, zo kan het zelve daar mede niet door ſteeking geſchieden, gelijk wel met de *Citroen* en *Limoenboomen*; behalven van eenige zoorten, die weekhoutig en zagtbastig zijn, als de *Oranje-bergamot*, *Engelſche bonte*, *Bizarrie* en *Naantjes Oranje* enz. Waar van men jeugdige eenjaarige takjes in de Maart of April in potten ſteekt, dezelve in een broei- of run-bak zet, en vervolgens eenigen tijd met beſchaduwen tegen de ſterke zon, als mede lucht- en vogtgeeving op zijn tijd, wel bezorgt: Dog nog beter en zekerder is het, dat men de takjes op de gewoone wijze inlegt; het welke aan ſtam-boomen in potjes geſchieden moet, die men boven in de boom vast maakt; welke door ſteeking of inlegging voortgekweekte jonge boomen daar na niet behoeven geoculeert te worden, gelijk de uit 't zaad gekweekte, die altijd wild zijn en doorns hebben; dog dezelve worden zelden zulke ſchoone boomen, als de geoculeerde; weshalven de oculeering op wilde ſtammetjes altijd 't best is.

Men moet wijders niet verzuimen, om de jonge boomtjes met regte ſtokken te voorzien, niet alleen om ze daar aan vast te binden tegen het ſlingeren en breeken; maar ook om zulke die niet regt ſcheutig opſchieten, gelijk ze echter meest doen, tot een regte ſtam op te leiden.

Behandeling en onderhouding der bejaarde Oranje boomen.

Wat verders de behandeling der bejaarde *Oranje-boomen* betreft, zo moeten dezelve in de winter noodzaakelijk binnen huis voor de vorst bewaart worden. De tijd om dezelve in het Oranje-huis te brengen, is in 't laatſt van September of begin van October, wanneer de nagten gewoonlijk beginnen koud te worden; en 't welke altijd bij droog en helder weer behoort te geſchieden. In het Oranje-huis moeten dezelve in een goede order, en niet te digt in malkander, maar luchtig, en de hoogſte naar agteren, maar de laagſte naar vooren geplaatst worden, zo dat ze de lucht rondom en de zon van vooren kunnen genieten; want als ze te digt ſtaan, is zulks niet alleen nadeelig aan de takken, maar veroorzaakt ook dat de jonge vrugtjes zwart worden en daar na afvallen; het is ten dien einde ook nuttig, dat men ze een of meermaalen in de winter omkeert, zo dat haar agterſte kant naar vooren tegen de zon koomt.

Zo lang 't niet vriest, of niet zo ſterk, dat de vorst in het Oranje-huis dringt, moet men de glaſen alle dagen bij droog weer open zetten, om er verſche lucht naar binnen te laaten koomen: Maar bij mistig weer en ſchrale winden moet men dezelve geſlooten houden; gelijk ook bij merkelijke vorst; en hoe ſterk het ook in de winter mag vrieſen, zo moet men echter de blinden over dag openen, zo dra de zon ſchijnt, dewijl deeze boomen en alle andere gewaſſen, die in 't Oranje-huis bewaart worden, door de ſtraalen der zon zeer verkwikt worden; maar als het met een betrokken lucht vriest, moeten de blinden altijd geſlooten blijven; en als het aanhoud ſterk te vrieſen, moet alles wel digt geſlooten zijn, en men moet de vorst door digt-ſtopping van alle ſpleeten en reeten tusſchen de blinden en elders, met heede, zo lang zoeken buiten te keeren als het moogelijk is; dewijl deeze boomen best tieren en door de winter koomen, zonder vuurſtooking; als ze maar niet door de vorst aangedaan worden.

Maar als men de vorst niet langer kan buiten keeren, en de Kacghel ſtooken moet, dan moet zulks matig geſchieden, en niet meer, als om de vorst uit het huis te weeren, en alles moet dan digt geſlooten blijven. Om de indrang van vorst te ontdekken, zulks geſchied best door middel van hier en daar, niet ver van de glaſen, een kommetje met water te zetten, want zo dra dit begint te bevrieſen, toont zulks de ingedrongene vorst aan, en dan word het tijd de Kacghel te gebruiken. Dog zo dra als het weer zich ontlaat, moet men de vensters openen, en eens met opene glaſen ſtooken, om de dampen kwijt te worden; maar men moet niet verzuimen, om de gewaſſen die vooraan ſtaan, door een houten ſchut of rietmat, voor ongemak te bewaaren, en de glaſen zo lange open laaten, tot dat de meeste hitte van de Kacghel verdweenen is.

Indien het Oranjehuis, of vertrek, daar men de *Oranjeboomen* 's winters in bewaart, niet groot is, kan men de vorst ook zonder Kacghel-ſtooking buiten keeren, namelijk door middel van hier en daar groote testen neer te zetten, met uitgebrande gedoofde *doppen* van *boekweit* gevult, die men aanſteekt, zo zullen ze een zagte gematigde en langduurende warmte in het vertrek, en weinig dampen geven; weshalven dezelve tot dit gebruik zeer bekwaam zijn; mits dat 't vertrek wel digt geſlooten zij, gelijk boven gezegt is.

Als vervolgens de vorst tegen 't voorjaar geheel of meest al over is, kan men de glaſen over dag bij droog en windſtil weer, min of meer open zetten gelijk in het najaar, om verſche lucht na binnen te laaten, dat de gewaſſen veel goed doet en verkwikt, mits dat de lucht niet ſchraal of ſcherp zij; als wanneer men de glaſen moet toe houden, gelijk ook bij dampig en mistig weer.

Het ooſen moet in de winter ſpaarzaam geſchieden; dog men moet de boomen ook niet te weinig water geeven, als de aarde droog is, en nog minder dezelve te zeer laaten uitdroogen; want dit doet niet alleen de bladen inkrimpen en zomtijds afvallen, maar inzonderheid doet zulks ook nadeel aan de jonge vruchten, en is mede een voornaame oorzaak, dat dezelve daar voor zekerlijk daar na zullen afruijen; men moet derhalven, eer men ooſt, onderzoek doen naar de droogte der aarde in de diepte; 't welke door middel van een aard-boor kan geſchieden, die op dezelfde wijze geformt is, als een Boter-ſteek-boor, zijnde een zoort van holle ijzere goot, met een ſteel en handvatſel, die beneden wat ſmaller als boven is, zo dat men daar mede de aarde uit de diepte der tobben, daar de boomen in geplant ſtaan, ophaalen kan.

Voor dat men de *Oranjeboomen* en andere gewaſſen ooſt

oost, is het zeer dienstig, dat men een greppel rondom den boom maakt.

Wanneer dan de winter voorbij is, en de vorstige nagten geheel over gegaan zijn, worden de *Oranje-boomen* weer buiten in de opene lucht gebragt, zijnde zulks bij ons doorgaans in het begin of tegen 't midden van Maij.

De plaats daar men deeze boomen in de zoomer zet, moet op de zon bloot gestelt en dus warm, echter door bemanteling van hooge boomen of heggen, tegen de sterke en scherpe winden, gedekt zijn, inzonderheid tegen de Noorde-, Noordweste- en Noord-ooste winden, die veel nadeel in de groei en bloei van deeze boomen konnen toe brengen, maar men moet ook bedagt zijn, om hiertoe een welgelegene plaats uit te kiezen, die niet al te ver van 't voorhuis, of voornaamste verblijfplaats is daar men veel gezigt en 't vermaak van deeze boomen hebben kan; dewijl dezelve hooftzaakelijk tot dien einde, bij ons in voornaame Tuinen onderhouden worden.

Dog als men deeze boomen uit de winterplaats haalt, moet men ze niet terstond in zo een plaats brengen; maar dezelve eerst eenige daagen in weinig zon en lucht plaatzen, om ze allengskens daaraan te gewennen: Men zet ze daarom in 't eerste een dag of agt à tien in een schaduwachtige plaats, tusschen hooge scheer-heggen of elders, daar ze voor de sterkste middags-zon en winden gedekt zijn: Inzonderheid moet men hier in 't zorgvuldigst zijn met de boomen, die men 's winters in een warme stookkas overgehouden heeft, dewijl dezelve veel tederder zijn dan die men in het oranje-huis bewaart heeft; en valt er een zagte warme regen bij, of voorts na 't uitbrengen der boomen, zo zal dit haar zeer verkwikken, en ververschen; anders is het bij droogte voor deeze boomen nuttig, dat men dezelve de regen nabootsende, in de avond-uuren met water van boven oversproeit.

Dewijl ook de wortelen der boomen bij het uitzetten, door 't hanteeren veel geroert worden en dikwils wat los raaken, inzonderheid die in groote vaten staan; zo is het dienstig en noodig, dat men dezelve, zo dra ze op haare plaats staan, rijkelijk begiete, op dat de aarde zich daardoor weer om de wortelen sluite, en dat ook verder tot de groei nuttig is. Geduurende de zoomer, terwijl de boomen in de meeste groei zijn, moet men niet verzuimen, om ze dagelijks of dikwils te oosen, en de aarde, daar ze in geplant staan, vogtig te houden; waar in men zich reguleeren moet, naar dat het weer min of meer warm of heet en uitdrogende is; en naar dat de potten of vaten grooter of kleiner, en meer of minder met wortelen vervult zijn.

Het is ook nuttig, dat men de boomen om de drie of vier weeken omkeert, om de agterste zijde op haar beurt tegen de zon te doen koomen.

Wanneer de *Oranjeboomen* uit de winter-plaats gebragt zijn, moeten dezelve ook gesnoeit en van de dorre bladen en takken enz. gezuivert worden. In het snoeijen beoogt men hooftzakelijk twee dingen, te weeten, cierlijkheid van kroon, en grootheid van vruchten; het eerste word verkreegen door een fraaije platagtig-ronde kroon, die met bladen overal wel gedekt is; en het tweede, door de overvloedige takken weg te neemen. Men snoeit derhalven alle de jonge takken, inzonderheid aan de uiteinden der groote takken, die te overvloedig zijn, weg, en bewaart alleen de dikste welgevoedste, die men min of meer, na dat het nodig is, inkort, en de Kroon formeert; ook moet men daarna, als de boomen beginnen te groeijen, van de nieuwe scheuten de overvloedige magere in haar begin uitbreeken, dat de overige merkelijk kracht bijzet en sterker doet worden; ook de groei der jonge vruchten zeer bevordert.

Men moet ook zorg dragen, dat men de takken kort en glad afsnijd, zonder stompjes te laaten, en dat men de sneede met entwas of eenig ander smeersel voorziet; te weeten van groote takken.

Deeze boomen bloeijen meest doorgaans zeer overvloedig, 't welke de boomen kan verzwakken; of de overvloed van gezette jonge vruchten doet dezelve klein blijven, of eindelijk geheel afvallen; weshalven men niet verzuimen moet, om deeze boomen in haar bloei-tijd, van het meeste gedeelte van haar bloesels te ontlasten, en er alleen die bloesem aan laaten blijven, die aan de sterkste looten of takjes voortkoomen, waardoor de vrugten te grooter en schooner zullen worden. Wil men in de winter, *Oranje bloesem* hebben, zo moet men de takken in *September* wat inkorten, en de boomen daarna in de winter in een matige warme stook-kas zetten, dat ze aan de groei komen, en dikwils bij zagt weer wat luchten; zo zal men als dan bloesels verkrijgen, dat in die tijd zeer aangenaam is.

De *Oranje-boomen* moeten ook zomtijds verplant worden, om haar nieuwe aarde en meer ruimte tot de wortelgroeijing te geven: Dog hoe dikwils zulks moet geschieden, is niet wel te bepaalen; als af hangende van de wasdom der boomen, en de groote der tobben, of potten; gezonde boomen verplant men gewoonlijk om de drie of vier jaaren. Men neemt dezelve als dan uit de vaten, en kort de wortelen rondom de buiten-kant van de kluit aarde een weinig af, en snijd alle schimmelige of bedorvene wortelen, indien er zodanige zijn, weg; vervolgens zet men de aard-kluit met de wortelen een half uur lang in een groote tobbe met water, om die wel te bevogtigen; daarna plant men ze weer in dezelfde vaten als ze nog goed zijn, of in andere die een weinig grooter zijn, regt in het midden en regt op, zo dat ze niet scheef in de vaten staan, dat eene zeer mislijke vertooning maakt, de nieuwe aarde beneden en rondom de wortel met de handen wel vast neder drukkende; vervolgens maakt men den boom over de geheele Kroon met een gieter ter dege nat, even als of het door een regenbui geschiede, 't welke men daarna eenige reizen kan herhaalen, op de tijden dat men de boomen oosen moet; maar zulks moet buiten de zon, des avonds of morgens vroeg, of met betrokkene lugt geschieden: Dit zal hunne Kroonen veel ververschen en het op nieuw groeijen der wortelen bevorderen.

De potten of tobben, daar men deeze boomen in plant, moeten niet al te groot, maar na de groote der boomen geproportioneert zijn; dewijl de ondervinding leert, dat ze in matig groote vaten veel beter groeijen dan in groote ruime vaten; vermits dezelve bij ons in de vaten geen heel groote en lange wortelen, maar veele vezelwortelen maaken.

Voor kleine boomen zijn de potten 't bekwaamst; maar voor groote boomen, moet men houten tobben met ijseren hoepen gebruiken, die boven wat wijder als beneden moeten zijn, om de boomen bij de verplanting beter te kunnen losen, en die ook vooral beneden in de bodem, zo wel als de potten, kleine gaten moeten hebben, om het overvloedige water daar door te losen.

Aangaande de jaars-tijd, waar in men deeze boomen verplant, zulks geschied bekwaamst in 't laatste van de maand April, terwijl de boomen nog binnen huis zijn, en eer ze beginnen te werken en nieuwe scheuten te maaken,

ken; dog zulks kan ook wel in de Maij, als de boomen buiten gebragt zijn, geſchieden; maar men moet de verplante boomen niet terſtond op de heetste zon plaatzen, maar eerst een week twee à drie in een wat ſchaduwagtige plaats houden, of daar ze alleen de voordemiddags zon genieten, en voor de winden gedekt ſtaan, tot dat ze wortelen gevat hebben.

Voor de boomen die men niet verplant, is het zeer nuttig, dat men jaarlijks, in April, de bovenste aarde en de aarde rondom op de zijde, zo ver en diep wegneemt, als het zonder kwetſing der wortelen geſchieden kan, vervullende men dan de plaats weer met goede nieuwe aarde: Dit is een zoort van halve verplanting, die de boomen veel goed in den groei doet, en maakt, dat men de tijd van 't verplanten, een jaar of twee kan verlengen, zo lange de boom gezond is en wel groeit. Ook is het goed, dat men de boomen in de zoomer met water begiet daar Koemest en wat Schapemest in geweekt heeft, dewijl dit de aarde vrugtbaar maakt en dus de groei aan zet; dog dit moet echter niet meer als een reis of twee geſchieden, dewijl al te veel vettigheid deeze boomen nadeelig en verdervelijk is.

De bekwaamſte aarde voor de *Oranje-boomen*, is goede lijvige dog losſe aarde, uit vrugtbaare weiden, of moestuinen, gemengt met wat verrotte blad-aarde of woud-aarde, en wat oude vergaane Koe-mest: Deeze ſtoffen moeten een jaar voor 't gebruik onder malkander gemengt en vervolgens dikwils geroert, omgekeert, en daarna door een aard-zeef geworpen worden, om de kluiten daar van af te ſcheiden; al te vet van mest moet men de aarde voor deeze boomen niet maaken, want dit doet de boomen zekerlijk ziek en geel worden; gelijk men dit bij onkundige dikwils ziet gebeuren: Men moet zich ook wagten, om er verrotte Run mede onder te mengen, want deeze is ook nadeelig voor deeze boomen.

Indien het gebeurt, dat de *Oranje-boomen* door kwalijke behandeling geel en ziek geworden en aan 't kwijnen zijn, dan is het beste middel om ze te herſtellen, dat men de Kroon geheel tot omtrent aan de ſtam afſnijd, en de boom verplant: moetende men dan ook de aarde van de wortelen gebeel weg doen, als men ziet dat dezelve zeer bedurven, verſchimmelt of verrot zijn, om zodanige wortelen weg te ſnijden; vervolgens moet men de wortelen in water weeken en afwasſchen, en dan de boom weer in goede aarde planten. Maar is het, dat de wortelen niet zeer bedorven zijn, dan kan men de boomen met een kluit aarde verplanten, gelijk boven aangeweezen is. Deeze verplante boomen zet men daar na in een bekwaame groote hooge trekkas, om door vermeerderde warmte de ſpruiting van nieuwe wortelen en takken te bevorderen; ten welken einde het nog beter is, dat men de tobben teffens in broeijende run zet, die men in de kas gelegt heeft, gelijk in een run bak; maar men moet niet verzuimen, om dezelve bij goed weer veel te lugten, inzonderheid bij ſterke zonneſchijn; voornaamelijk moet dit geſchieden in de zoomer, als de boomen nieuwe ſcheuten gemaakt hebben, om dezelve hard te maaken, eer men de boomen tegen de maand Julius buiten in de opene lucht zet. Maar dewijl hierdoor de tobben veel koomen te lijden, zo kan men korven van wilgen doen maaken, die een weinig kleiner zijn als de tobben, daar men de boomen eerst inplant, en zo er mede in de run zet; vervolgens plant men deeze boomen in 't begin van Julius, wanneer ze doorgaans goede ſcheuten gemaakt hebben, met de korven voorzigtig in de tobben; dit zal de tobben bewaaren, en de boomen zullen zo wel groeijen als of ze in 't eerst in de tobben geplant waaren; maar men moet ze na deeze verplanting, voor eerst voor de ſterke zon bewaaren, vervolgens kan men ze in de opene lucht op een warme voor de winden gedekte plaats zetten, tot dat ze in 't najaar in 't oranje-huis gebragt moeten worden.

Men kan de geknotte boomen ook heel wel, zonder trekkas, in de opene lucht doen ſpruiten; als men dezelve maar in verſche broeijende run zet, die men in een greppel van een paar voeten diep en drie of vier voeten breed, gelegt heeft, maar dit moet op een warme plaats zijn, die wel op de zon gelegen en voor de ſcherpe winden gedekt is, zo zullen de aldus geplaatste boomen niet nalaaten, nieuwe ſpruiten te ſchieten en wel te groeijen, even zo goed als in een trekkas.

Van de nieuwe geſprotene ſcheuten, formeert men daarna in het volgende voorjaar, door ſnoeijing en inkorting een nieuwe Kroon, op dezelfde wijze als van jonge boomen; moetende men ten dien einde niet al te veel, en maar alleen die ſcheuten tot Kroon-takken behouden, welke geregelt gegroeit en de ſterkste zijn, de overige geheel wegſnoeijende.

Indien deeze boomen met Luiſen of Mieren enz. gekwelt worden, kan men daar over nazien het Artijkel van ONGEDIERTE.

Hoe men de Oranje-boomen behandelt, die uit Italien gebragt worden.

Wij kunnen niet voorbij, kortelijk nog aan te merken, dat men veel ſpoediger, als door eigen zaaijing, een Oranjerij van bejaarde boomen hebben kan, als men zich bedient van zulke boomen, welke ons door de Italiaanen inzonderheid van *Genua*, van min of meerder groote en dikte, in kisten tot de planting toegezonden worden, of die men van daar door de Scheepvaart ligtelijk kan doen koomen; want die bij ons uit zaad gekweekt worden, ſchoon anders door een goede behandeling ook ras genoeg aangroeijende, zullen echter in veele jaaren zo groote of dikke ſtammen niet verkrijgen, als die men uit Italien heeft verkreegen, dewijl dezelve rede bejaart zijn; en ſchoon dezelve doorgaans, om ze gemakkelijker in te bakken en te vervoeren, van haare meeste wortelen en Kroon-takken, door geheele wegſnoeijing of inkorting, berooft zijn; zo kan men dezelve echter, door een goede behandeling, in drie of vier jaaren goede fleurige Kroonen doen verkrijgen, en zo ver brengen, dat ze ſchoone vrugten draagen. Zie hier hoe men daar mede handelen moet, om ze wel aan de gang te brengen.

Voor eerst, dewijl deeze boomen dikwils wat lang onder weegs geweest zijn, en daar door de bast meer of min opgedroogt en ingekrompen is, zo moet men dezelve na 't ontpakken, een paar dagen in een groote diepe tobbe met water zetten, om van 't water in te zuigen; daar na uit 't water genomen zijnde, moet men ze, door afwasſching met een borstel, van alle onreinigheden zuiveren, en alle de gebrookene of gekneusde wortelen en de meeeste haairwortelen, inzonderheid die geheel verdroogd of bedorven zijn, weg ſnoeijen; vervolgens moet men de gekorte takken, tot een handbreed van de ſtam ſchuins weg ſnoeijen, en de ſnede met entwas voorzien; daarna verplant men ze in potten of tobben na dat ze groot zijn, met goede verſche losſe aarde gevult; waar bij aan te merken ſtaat, dat men dezelve nooit in groote vaten moet planten, zijnde het genoeg voor de eerſte planting, als ze maar een weinig groo-

grooter zijn, dan om de gekorte wortelen te bevatten, dewijl ze in zulke vaten best aan 't groeijen raaken; moetende men ook zorg draagen, om de gaten in de bodem der potten of tobben, met ſtukken van gebrookene potten of ſteenen losjes te overdekken en dus open te houden, op dat het water er vrijelijk kan doorgaan.

De boomen geplant zijnde, moet men dezelve, door middel van een ſtok er bij te ſteeken, of als ze groot en hoog zijn, door drie ſchuins ſtaande ſtokken, die beneden aan de tobbe en boven aan de ſtam vast gemaakt zijn, bevestigen, om ze aldus voor het om ver vallen te bewaaren; dewijl deeze boomen doorgaans weinig of geen wortelen hebbende, niet op zich zelfs kunnen ſtaan. Vervolgens zet men dezelve in een trek-kas; en als men dezelve daar in teffens in broeijende run zet, gelijk boven van de zieke boomen gezegt is, zal het zo veel te beter zijn; hier moet men de ſtammen der boomen dikwils met water door middel van een ſpons of anders nat maaken, dog niet in de heete zon. Indien de boomen ſterk uitgedroogt waaren, is het zeer nuttig, inzonderheid als het dikke ſtammen zijn, dat men de ſtammen van beneden tot boven aan te takken, met mos bekleed, 't welke men door omwinding met bindgaaren daar op vast doet zijn: Dit mos houd men door beoofing vogtig, zo lange tot dat de boomen aan het gewas, en ſpruiten zijn: Ook moet men de bak bij goed weer dikwils luchten, en de boomen op 't heetst van den dag tegen de zon dekken, en haar het noodige vogt op zijn tijd geeven.

Wanneer men de boomen op de gemelde wijze wel behandelt, zullen ze niet nalaaten nieuwe wortelen en goede jonge ſcheuten te maaken, die tegen 't midden van Junius vrij lang zullen geſchooten zijn, als wanneer men dezelve wat moet inkorten, om zijd-takken te maaken, tot formeering van de kroon: En omtrent deeze tijd moet men haar ook overvloedig lucht geeven, op dat ze harder worden, om ze in 't midden van Julius in de opene lucht te zetten, op een warme voor de ſterke winden gedekte plaats, alwaar men ze ſtaan laat, tot dat men ze in 't najaar in 't Oranje-huis brengt, daar men ze op een goede luchtige plaats moet zetten en verder behandelen gelijk andere Oranje-boomen, zo als boven aangewezen is; maar in de volgende April moet men deeze boomen met de aarde om de wortelen verplanten in wat groter potten of tobben; het welke men in het tweede volgende voorjaar wederom doen kan, tot dat ze in bekwaame groote vaten ſtaan, die naar de groote der aangegroeide wortelen en kroon geproportioneert zijn.

Op deeze gemelde wijze, heb ik voor ongeveer 50 jaaren, in de Keijzerlijke Koninglijk-Keurvorſtelijke, en Hoog-vorſtelijke Heſſen-Caſſelſche Plaiſier-tuinen, en zeer fraaije *Oranjerijen* te Weenen, Dresden, Caſſel en elders *Oranje-boomen*, zien aan de groei brengen, en ſchoone fleurige boomen worden, die uit Italien gebragt en zo dik van ſtam, als de dije van een Mensch waaren, en die men wegens de inpakking en vervoering van genoegzaam alle haare wortelen en kroon-takken ontbloot hadde, zo dat ze meer naar Blokken of droog Timmerhout geleeken dan na boomen, die men zou kunnen doen groeijen; en zo veel vermag de konst en goede behandeling in dezen.

Ik moet hier nog aanmerken, dat men in Duitschland, als onder anderen te Caſſel, te Weenen in de Tuin van wijlen de Doorl. Prins EUGENIUS van Savoijen, en elders, gepracticeert heeft, om de *Oranje-boomen* in de opene grond te planten, en over dezelve 's winters een huis van houtwerk te bouwen, dat in het voorjaar weder afgebrooken word, en ten dien einde veele jaaren dienen kan; maar de ondervinding heeft geleert, dat de boomen aldus geplant, in die Luchtſtreeken niet al te wel tieren willen; misſchien om dat de grond niet genoegzaam door de zon verwarmt word, gelijk in de warme Landſchappen; in deeze Nederlanden kan zulks veel minder geſchieden; maar in potten of tobben kan men deeze boomen, door een goede behandeling bij ons zeer wel cultiveeren. Men plant ze ook wel in vierkante houten bakken, maar deeze bakken zijn vroeger aan het bederf onderhevig als de ronde tobben, inzonderheid in de hoeken; het eikenhout dient best tot deeze vaten.

Eigenſchappen en gebruik van de Oranje-boomen.

Men gebruikt zo wel in de Medicijnen als 't Huishoudelijke voornamelijk de vrugten van deeze boomen, beide de *bittere* en *zoete*, of *China appelen*, als mede de Bloeſem. De ſchillen van de bittere *Oranje-appelen* zijn verſterkende en bij uitneementheid dienstig voor de maag, bevorderen de kooking, verwekken de eetlust, en zijn zeer nuttig tegen de winden, windzugt, maag- en moeder-pijn, ſcheurbuit, bijpochondrie, geele ziekte, venijn, enz. Het zap wederſtaat de verrotting of bederving, die door de ſcheurbuit voortkoomt. De kleine groene onrijpe *Oranje-appeltjes* zijn een zeer goed middel tegen de buikkrimpingen en kolijk, rouwigheid en winden: Het afkookzel van de ſchillen, van vier of vijf groene onrijpe *Oranje appelen*, met vier mingelen *water* (8 pond) tot op de helft verkookt en doorgezijgt, en er 's morgens nugteren twee thee-kopjes vol lauw warm van gedronken, word zeer gepreezen tegen de onmaatige maandſtonden: Men vervaardigt veelerleij Præparaten uit de *Oranje appelen*, als onder anderen geconfijte en *gecandeliſeerde ſchil*, *ſijroop*, *eſſents*, *elixir*, *water*, *geest*, *gedistilleerde* en *geweekte olie*, enz.

De *bloeſems* zijn zeer hart-, hoofd- en de levensgeesten verſterkend; men confijt dezelve, maakt er *conſerf*, *koekjes*, en *water* (*Aqua naphæ* genoemt) en *geest* van; zijnde inzonderheid het *Oranje-bloeſem-water* zeer aangenaam van reuk en veel geagt; dienende tegen de flauwtens en in kwaadaardige beſmettelijke koortzen; hoe men 't zelve, als mede 't *Oranje-water*, distilleert, zie op 't artijkel DISTILLATIE, *pag.* 507.

De *ſchillen van zoete Oranje* of *China-appelen* koomen in kragten overeen met die van de bittere *Oranje-appelen*; haar vleesch laxeert een weinig, verkwikt en verſterkt 't harte en de levens geesten; is ook dienstig tegen de bederving en ſcheurbuit.

Om Eau d'Orange, of Oranje-water te maaken, van Oranje-bloemen.

Dit water word van de *Oranje-bloeiſem* gedistileert; zie hier de beste manier daarvan, zo als men het te Parijs vervaardigt.

Neemt *Oranje-bloeiſem* die van de groene ſteelen en van de binnenste ſtijltjes enz. gezuivert zijn, zo dat het hooftzaakelijk de bloembladen zijn, bij voorbeeld een half pond, doetze, wat gekneust zijnde, in een glaaſen kolf en giet er drie of vier pond beste brandewijn op, laat het dan een paar dagen ſtaan te weeken, en distilleert het vervolgens in 't bad of anders, zo lang het geeſtigste overkomt. Hoe men *Oranje-water* van de vrugten distilleert, zie op 't Artijkel DISTILLATIE, *pag.* 507.

Aangenaam Ratafiat van Oranje-bloeſem te maaken.

Neemt *Oranje-bloeſem*, die gezuivert zijn gelijk boven gezegt is, zo veel gij wilt, doet ze in een zuivere pot met water, dat kookt, en laat ze maar een weinig daar in, dan daar uit genoomen zijnde, laat ze in een teems wel verlekken; doet ze vervolgens in een vles, giet er beste brandewijn op, en laat het eenige weeken in de zon, of in een andere warme plaats ſtaan te trekken; als dan giet de brandewijn van de bloeſem af, de bloemen wat uitdrukkende, ſmelt dan beste witte zuiker, zo veel genoeg is, over 't vuur, in zo veel water als gij brandewijn gebruikt hebt, en als dezelve wel geſchuimt en vervolgens verkoelt is, giet er de oranje brandewijn bij, en laat 't zaamen door een lek-zak of vloei-papier loopen, om het klaar te maaken, zo zult gij een zeer aangenaam *Ratafiat* of *Liqueur* hebben, dat ook zeer gezond is.

Men kan het zelve min of meer ſterk en zoet maaken, naar dat men min of meer brandewijn en zuiker met water vermengt; ook behoeft men de *Oranje-bloeſem*, niet in heet water te kooken; maar zulks geſchied, om er zekere bitterheid en ſcherpigheid van weg te neemen, die veelen onaangenaam is.

Hoe men Orangeade maakt.

Dit geſchied genoegzaam op dezelfde wijze als de *Limonade* gemaakt word; naamelijk, men neemt het uitgedrukte zap van drie of vier goede *oranje-appels*, dat door een doek gegaan en gezuivert is, daar men gekookt *water* en genoegzaame *zuiker*, met een weinig *Oranje-ſchil* bijvoegt; zijnde een verkoelende en zeer gezonde drank, in koortſen en andere ziektens.

Oranje-Eſſents en Oranje-Elixir te maaken, die alle Liqueurs overtreft.

Neemt 24 tot 30 goede *Oranje appelen*; ſnijd er de buitenste geele ſchil zeer duntjes van af, zo dat er geen wit aan blijft, knipt deeze ſchil daarna heel klein, doetze in een vles en giet er drie of vier pond beste brandewijn op; zet de vles dan drie à vier weeken in de zon, of in een andere warme plaats, dezelve dagelijks omſchuddende; neemt daarna een half pond, of, als men de *Eſſents* heel zoet begeert, een heel pond beste *witte zuiker*, ſmelt en kookt hem over 't vuur in wat water, en als die wel geſchuimt en vervolgens verkoelt is, giet het bij de *Oranje-brandewijn*, ſchud het wel onder malkander en zijgt het door een lek-zak of beter door vloei-papier, zo zult gij een heerlijke *Oranje-Eſſents* hebben. Men kan er ook, zo men wil, 10 of 12 *Cardamom-korrels* met 5 of 6 *Kruidnagels* bijvoegen en mede laten trekken.

Wil men deeze *Eſſents* nog krachtiger hebben, zo kan men de in de warmte afgetrokkene brandewijn, in een kolf doen, en zo lange overhaalen, tot dat het troebel begint te loopen, en daarna eerst den gezuiverden zuiker daar bij doen; dan word het een zoort van *Elixir*.

Of om een *Oranje-Elixir* te maaken, kan men ook de eerste *Eſſents* wederom een of meermaalen op nieuwe *Oranje-ſchil* gieten en laaten trekken, waardoor ze ſterker en krachtiger word; op 't laatste er gezuiverde zuiker bijvoegende als vooren.

Marmelade van Oranje-appelen en Citroenen te maaken.

Neemt 12 *Oranje appelen* en 12 *Citroenen*, ſchilt de eerste hier en daar wat af, en laat ze een nagt in regenwater wat uittrekken, en wrijft der citroenen met een doek ſchoon af; kookt ze dan zaamen in regewater, tot dat ze week zijn; ſchept ze dan op een vergiet-test, en als ze wat verkoelt zijn, ſnijd er het binnenste uit, wrijft 't heel klein, doet 't door een grove teems, en ſnijd de ſchillen aan kleine riemtjes; Neemt dan ruim drie pond brood-zuiker, maakt daar een ſijroop van, en als ze wel geſchuimt is, zo zet ze van het vuur af en doet er de *Oranjen* en *Citroenen* in, roert het wel door malkander en laat 't tot 's anderen daags ſtaan; dan wederom op 't vuur gezet en laten koken onder geſtadige roering, tot dat 't ſtijf word; vervolgens ſchept het in potjes: Is zeer goed.

Oranje-appelen te confijten.

Neemt heele of half doorgeſnedene *Oranje-appelen*; de heele moet men overal met een naalde doorſteeken, laat die vijf of ſes dagen in ſchoon water uittrekken, 't water dagelijks ververſchende: Hangt dan een ketel met regenwater over 't vuur, en als het kookt, zo doet er de *Oranje-appelen* in, en laat ze kooken tot dat ze murw zijn, ſchept ze dan in een vergiet-test en laat ze verkoelen: Maakt dan een ſijroop van brood-zuiker, van tamelijke dikte; een pond zuiker tegen een pond *Oranje-appelen* gereekent; de ſijroop dan hebbende laaten verkoelen, doet er de *Oranje-appelen* in, en laat ze kooken tot dat ze heel klaar zijn; doet ze dan in een Confituur glas of pot giet er de ſijroop over en laat het openſtaande koud worden, dan de pot wel toe gebonden en bewaart.

Merkt, dat er zo veel ſijroop moet weezen, dat de appelen wel daarmede overdekt zijn; men moet de appelen ten dien einde ook met leijen bezwaaren; ook is het dienstig, dat men de ſijroop na zeven of agt dagen afgiet en nog eens herkookt en dan weder warm over de appelen giet, om dus beter te duuren.

Oranje-ſchillen te confijten.

Neemt van de beste grootste *Oranje-appelen*, ſnijd ze in vier deelen, en doet er het binnenste weeke uit, laat de ſchillen een dag 4 of 5 in regenwater uittrekken; het water dagelijks ververſchende; kookt ze dan in regenwater murf; maar het water moet eerst kooken alvorens men ze er in doet, ſchept ze dan op een vergiet-test of doorſlag en laat ze koud worden. Ondertusſchen maakt een ſijroop van brood-zuiker met 't water daar de ſchillen in gekookt zijn, tot ſchillen van 25 *Oranje-appelen* 4 pond zuiker rekenende; ſchuimt de ſijroop ſchoon af en laatze bijna koud worden; doet er dan de ſchillen in en laatze kooken, tot dat het water verkookt of de ſijroop dik genoeg is, en de ſchillen klaar zijn, dan in een pot gedaan en als het koud geworden is, bewaart ze, wel toe gebonden. Maar als de ſijroop na eenige dagen dunner word, moet men dezelve afgieten en op 't nieuw dikker kooken, vervolgens wederom, wat verkoelt zijnde, op de ſchillen gieten, zo dat dezelve daarmede wel overdekt zijn.

Oranje-ſnippels te Confijten.

Laat de *oranje-appelen* 2 of 3 dagen in regenwater uittrekken, en kookt ze dan tot dat ze murf zijn, ſchept ze daar na op een doorſlag, om ſchoon te verlekken; ſnijd ze vervolgens aan kleine ſnippels: Neemt dan zo veel *brood-zuiker* als *oranje-ſnippels*, en maakt daar een ſijroop van, en als ze wat verſlagen is, zo doet er de ſnippels in, laat ze zo een nagt ſtaan, en kookt ze dan tot dat het genoeg is.

Oranje-ſtukken te conſijten of Oranje-moes.

Neemt zo veel *oranje-appelen* als gij noodig hebt, ſnijd ze in ſtukken en doet er het wit af, zo veel gij kunt, kooktze dan in een ſchoone aarden pot, zo lang tot dat ze een weinig beginnen te binden; wrijft ze dan door een teems en doet er de korrels uit: Neemt vervolgens tot één pond van het moes, één pond beste *gepoederde zuiker*, zetze weder op 't vuur en laat het met de zuiker een half uur kooken; maar men moet het geſtadig roeren, op dat het niet aan brande, en dan opſcheppen.

Oranje-koekjes te maaken.

Neemt *oranje-appelen*, doet er de ſchil af, zetze een dag drie à vier in regenwaater, 't water alle dagen ververſchende; kookt ze murf in regenwater, doet er vervolgens de korrels en vlieſen uit, en hakt ze heel fijn: Neemt dan tot één pond *oranje-moes*, drie vierde pond *zuiker*, en doet een bierglasje vol gekookt *water* bij 't moes, laat het een half uur lang kooken onder geſtadige roering, en roert er dan de gewreven en gezifte zuiker onder, en maakt er vervolgens koekjes van.

Oranje-bloeſem te conſijten.

Neemt verſche *oranje-bloeſem*, en plukt er de bloembladjes zuiver af, doet ze dan in kookend water, met eenige druppels *citroen-zap*, en kookt ze tot dat ze murf worden; ſchept ze vervolgens uit het kookend water in koud water, om koud te worden, en blank te blijven; kookt dan een geklarificeerde *ſijroop* van beste *brood zuiker*, ter dikte dat hij kleeft; zo veel *zuiker* nemende als gij *oranje bloeſem* hebt, dan de ſijroop hebbende laaten verkoelen, doet er de *oranje-bloeſem* in, zonder er iets bij te doen; dan dezelve in een potje of vlesje gedaan, en wel toe gebonden.

Tabletten van Oranje-bloeſem te maaken.

Neemt zes lepels vol van de allerbeste *brood-zuiker*, en één lepel vol *water*, kookt het in een pannetje met een geutje daar aan, tot een ſijroop, zo lang tot dat het begint te kleven; neemt dan klein geſnedene bladjes van *oranje-bloeſem*, kookt ze in de ſijroop met geduurige roering, en als ze met blaasjes hoog opſchuimt en droog genoeg gekookt is, giet ze ſchielijk in kleine vierkante vormtjes van kaarten, die gereed moeten ſtaan op een zeefje, op dat ze luchtig zoude weezen: Of men legt het op een papier, dat vlak op de tafel legt, veel of weinig na dat men de koekjes groot of klein wil hebben; en daar moet geen wind of togt zijn ter plaatze daar de Tabletten gemaakt worden.

Als men onder 't kooken bevind, dat de ſijroop te dun is, zo kan men er nog een lepel vol *zuiker* of meer bij doen; dewijl men dit zo net niet kan bepaalen: Men kan ook wat meer *bloeſem* in de *ſijroop* doen, op dat de *koekjes* zo veel beter neerſlaan. Deeze *koekjes* zijn zeer aangenaam en verſterkend.

Oranje-zoup, hoe te maaken.

Neemt twee *oranje-appelen*, kookt ze in water heel week, doet er dan de korrels ſchoon uit, en wrijftze heel klein; doet er dan bij een bierglas vol *wijn*, één handvol gewaſchen *korinthen*, wat *caneel* en genoegzaam *zuiker*, en laat het zaamen gaar kooken: Neemt dan *wittebrood*, ſnijd het aan dobbelſteentjes, fruit ze in *boter*, en roostert ook wat ſneedjes daar van; legt dan wat van dat wittebrood in een ſchotel en doet er wat van het gekookte *zop* op; dan weder *wittebrood* ingelegt en van het zop er op; zet het dan op wat vuur, doet er een dekzel met wat vuur over heen, en laat het zo wat ſtaan, tot dat het wat droogagtig word: Is heel ſmaakelijk en gezond.

Om goed Oranje-zap te maaken.

Dit kan op dezelfde wijze geſchieden, als het *citroen-zap*, om het te conſerveeren, bereid word, zo als *pag.* 388 aangeweezen is; maar men moet de zuiker niet ſpaaren, om de bitterheid des zaps te temperen.

Conſerf van Oranje-bloeſem.

Neemt *verſche oranje bloeſem*, die van de ſteelen en binnenſte ſtijltjes enz. wel gezuivert zijn, een half pond, dog de kleine vrugtjes kan men er bij laaten; ſtampt ze allengskens in een ſteenen of ander mortier met een weinig *beste brood zuiker*; geſtampt zijnde, doet ze in een verglaasd aarden pannetje, en zetze op 't vuur met een weinig ſchoon water, op dat ze niet zou aanbranden, en en laat het zo op een maatig vuur, dikwils roerende, tot een redelijke dikte kooken, de proef neemende op een asſiette; giet daar na de *conſerf*, nog heel heet zijnde, in bekwaame conſerf-glasjes of potjes, zonder die voor eerst te dekken, tot dat ze koud is; dan met papier wel toegebonden, bewaart ze op een drooge plaats. Is een aangenaam en licht te maaken *comfijt*, om het in veelerleij ſpijzen en andere dingen te gebruiken.

Sijroop van Oranje-appelen.

Neeemt *beste zappige Oranje-appelen*, ſchilt er de geele ſchil van af, kookt dezelve in water, en giet vervolgens het afkookzel door een fijne teems; maakt dan met dit afkookzel een geclarificeerde fijroop, van die dikte dat hij bijna wil crijſtalliſeeren of candeliſeeren: Terwijl uw ſijroop kookt, perst het zap uit de geſchilde *Oranje-appelen*, en laat het door een lekzak loopen, om het klaar te maaken; wanneer dan de ſijroop op de gemelde wijze gemaakt is, zet hem van het vuur, doet er het *oranje-zap* allenskens bij beetjes in en roert het wel door malkander, en wanneer het zap er alle in gedaan en ter dege door malkander geroert is, zo laat het koud worden, en doet het in vlesſen: Men kan het ook wel een weinig zaamen laaten kooken, al roerende.

Om één pint *ſijroop* te maaken, heeft men ruim één pint *water*, omtrent één pond *beste witte zuiker* en een vierde pond *oranje-zap* noodig; het getal der *Oranje-appelen* kan men niet vast bepaalen, dewijl de eene vrugt meer zap als de andere geeft.

Op dezelfde wijze kan men ook ſijroop van *China-appelen*, als mede van *Citroenen* of *Limoenen* maaken; maar dan moet men de ſijroop op 't laatſte niet kooken als 't zap er in geroert is, waar door de ſijroop van zijne aangenaamheid verliest.

Sijroop van Oranje-zap te maaken.

Neemt verſche zappige *oranje-appelen*, ſchild dezelve met 't wit van het merg wel af, perst vervolgens het merg, van haar pellen en korrels gezuivert, in een kanevasſen doek onder een perſe wel uit, en laat het eenige dagen op een bekwaame plaats ſtaan te zinken, giet het dan door een wollen doek, zonder uitdrukking, op dat 't dikke te rug blijve en het zap klaar worde.

Neemt dan tot een pond klaar zap twee pond ge-

pond gepoederde *brood-zuiker*, doet het zaamen in een verglaasde aarden pot, en kookt het op een vuur zagtjes, zorg draagende, om het ſchuim er af te neemen, tot dat het een bekwaame dikte van een ſijroop verkrijgt; dan koud geworden zijnde, bewaart het in vleſſen tot 't gebruik.

Op dezelfde wijze kan men ook *Sijroop van Citroenen* of *Limoenen* maaken, op de *Franſche wijze.*

ORANJEADE, zie ORANJE-BOOM.

ORANJE-ESSENTS, zie ESSENTS, *pag.* 684.

ORANJE HUIS, *Winterplaats der gewaſſen*; in 't latijn *Frigidarium*; *Hijbernaculum*; noemt men zulk een bijzonder gebouw, 't welke dient, om er 's winters allerlei vreemde gewaſſen in te overwinteren, welke onze winterkoude in de opene lucht niet kunnen doorſtaan, egter tamelijk hard zijn, en haare groei niet door vuurwarmte behoeft aangezet te worden; gelijk bij voorbeeld, de *Oranje-*, *Citroen-* en *Limoen-boomen*, *Laurieren*, *Mijrthus*, *Roſemarijn* en veel andere, wordende de vuurſtooking daar bij alleen gebruikt, bij ſterke koude; wanneer men de vorst niet langer buiten keeren kan; te meer, om dat de gewaſſen in het algemeen en veele in het bezondere, de vuurwarmte niet wel kunnen verdragen; weshalven ook de *Oranje-huiſen*, die zodanig hegt en digt gebouwt zijn, dat er de vorst niet ligtelijk indringen kan, en men er dus weinig in behoeft te ſtooken, de beste zijn.

De *Oranje-huiſen* worden op verſcheiderhande wijze gebouwt, te weeten prachtig of gemeen, groot of klein; volgens de intentie en het vermogen van den Eigenaar, en naar mate dat er veele gewaſſen te bewaaren zijn; kunnende deeze huizen in de zomer, als de *Oranje-boomen* enz. er uit zijn, dienen voor zoomer zaalen, of tot andere gebruiken; ook worden ze zomtijds zodanig gebouwt, dat ze aan de beide einden bezondere vertrekken hebben, daar den Eigenaar of den Hovenier in woonen kan. Hoe de bouweragie, volgens het gezegde moet geſchieden, 't zij van hout of ſteen, laten wij verder aan de verſtandige Bouwkundigen over. Alleen moeten wij nog zeggen, dat de regtliniſche de beste zijn.

De voornaamſte vereischtens van een goed *Oranje-huis* zijn; 1. dat het zijne expoſitie op 't zuiden hebbe, om dus den geheelen dag van vooren door de zon te kunnen worden beſcheenen; of de expoſitie moet ten minſten niet zeer veel van het zuiden, ten oosten of westen afwijken; zijnde de ooſtelijke afwijking, als ze niet al te groot is, egter gevoeglijker als de westlijke; 2. het moet van binnen niet te laag, maar tamelijk hoog van verdieping, doch niet al te breed zijn, op dat de hooge boomen of gewaſſen van boven er lugtig in kunnen ſtaan; 3. het dient van vooren veele glaaſen naast malkander te hebben, en die hoog zijn, om veel zomerſtraalen door te laaten, welke in de winter grotelijks verkwikkelijk voor de gewaſſen zijn; 4. deeze glaaſen moeten wel digt ſluiten en van buiten of van binnen met houtene welſluitende blinden voorzien zijn, welke men kan toedraaijen of van binnen voorzetten, en welker voegen men bij harde vorst nog met heede tegen de indrang van de vorst overal moet digt ſtoppen, dat zeer veel toebrengt, om den vorst geheel of een langen tijd uit het *Oranje huis* te keeren, gelijk mij de ondervinding zelfs genoeg geleert heeft; en ten dien einde is het ook nuttig, als men zo wel blinden van buiten als van binnen heeft; 5. daar dient ook agter langs de noordkant van het *Oranje-huis*, een ſmalle doorgang te weezen, die mede in het gebouw, als het groot en roijaal is, begreepen is; of anders een ſmalle loots, die bijzonder daaraan gebouwt word; dienende om de kagchels daarin buiten het *Oranje-huis* te ſtooken, en verder om gereedſchappen en allerlei andere dingen daarin te bergen; 6. de winter-ingang in het *oranje-huis* kan ook in deeze gang of loots gemaakt worden, om de indrang van koude bij 't ingaan af te weeren; of anders moet dezelve, als hij aan het eene einde of elders geplaats is, met een lootsje geſlooten zijn, om dezelfde reden, namelijk om den ſchielijken indrang der koude in het *Oranje huis* te beletten, zo veel mogelijk is. Dit zijn de wezenlijke vereischtens van een goed *Oranje-huis*, daar verder een nauwkeurige oplettenheid bij gevoegd moet worden; kunnende men dezelve prachtiger of gemeener opbouwen; en het koomt er voornamelijk op aan, om ze zodanig hegt en digt toe te ſtellen en te bezorgen, dat er niet ligtelijk vorst indringen kan, gelijk wij boven rede aangemerkt hebben; en dat het weſenlijkſte dezer zaake uitmaakt.

Dewijl het evenwel in ons koud klimaat nodig is, om in gevoelige winters de kagchels te gebruiken, zo dient daar over aangemerkt, dat men eene of meer kagchels gebruikt, naar de grootheid of lengte van het *Oranje-huis*; dat men juist niet kan bepaalen op de lengte of breedte van 't zelve, maar meest afhangende is, van de digtheid van het zelve, om de koude, die er indringen kan, te keeren.

Het is anders ook een zeer nuttige zaake, als men in een *Oranje huis* een vuur of rook-rioel onder de vloer van hetzelve doet maaken, gelijk men doet in ſtookkaſen, van omtrent een voet breed en anderhalf voet diep; want dit kan het *Oranje-huis* genoegzaam verwarmen en de vorst er uitkeeren als het wel gemaakt is, en behoorlijk geſtookt word. Het rioel moet van de ſtook-oven af, die aan het eene einde van het *Oranje-huis* gemaakt is, voor de glaſen, op de afſtand van 2 of 3 voeten, langs en in een ſchoorſteen uitloopen; dog men kan dezelve ook rondom de agtermuur laaten gaan, tot omtrent de ſtook-oven, en aldaar de uitrookende ſchoorſteen maaken.

Het is ook nuttig en noodzaakelijk, dat de vloer van het *Oranje-huis* een voet of twee boven de ordinaris buiten-grond verheven zij, inzonderheid als die grond wat vogtig en dampig is, vermits de uitwaasſemende dampen uit een laage vogtige grond zeer nadeelig voor de gewaſſen zijn, doordien ze dezelve kunnen doen rotten en bederven.

Om allerlei dampen uit het *Oranje-huis* te verdrijven, moet men een damp-tregter maaken, dat is, openingen in de zolder, die men op zijn tijd met een dekzel ſluiten kan, en het is verder ten dien einde dienſtig, dat men bij zagt weer nu en dan de kagchel eens ſtookt, met opene glaſen en damp-tregters, 't welke de dampen kragtig doet verdwijnen.

Hier nevens dient ook aangemerkt, dat men de nieuw-gemaakte *Oranje-huiſen*, inzonderheid die van ſteen en kalk opgemetzeld zijn, eerst ter degen moet laaten opdrogen, of door ſtooking doen droog worden, eer men de gewaſſen er in zet, dewijl de kalkagtige uitwaasſemingen, zeer nadeelig ja doodelijk voor veele planten kunnen zijn.

Voorts moet men ſchragen hebben, die in het huis kunnen gezet worden, waar op men reijen van planken kan leggen, die de een hooger dan de andere zijn, om er de potten of tobben, daar de gewaſſen in ſtaan, met order

en

en de eene boven de andere te kunnen plaatſen, dat niet alleen veel plaats uitwint, maar ook de Kroonen der boomgewasſen lugtiger doet ſtaan, en dat daar benevens een cierlijker verrooning der gewasſen in het huis, in de wintertijd veroorzaakt.

Wat men verder wegens het onderhoud der *Oranje-boomen* en andere gewasſen in de winter in acht te neemen heeft, kan men nazien op 't Artijkel ORANJE BOOM.

Tot beſluit van dit Artijkel moet ik nog aanmerken, dat een particulier liefhebber, welke vermaak ſchept om eenige *Oranje boomen* en andere vreemde planten van die natuur te cultiveeren, juist geen bijzonder *Oranje-huis* noodig heeft, maar men kan dezelve zeer wel 's winters in een beneden- of boven-vertrek van het woonhuis bewaaren, mits dat het zelve op 't zuiden geëxponeert, digt en wel luchtig zij, en genoegzaame groote glaſen hebbe; moetende met blinden van binnen of buiten voorzien worden, die men bij ſterke vorst wel ſluit, en de reeten tusſchen beiden nog met heede ſtopt; en om de indringende vorst er uit te keeren, kan men er een windkagchel in plaatzen, die men als dan ſtookt.

In plaats van een kagchel, kan men de vorst ook, als dezelve ſterk word, uit het vertrek keeren, door middel van een of meer potten met doorgebrande boek-weiten doppen hier en daar te zetten, dat een zagte en langaanhoudende warmte geeft, en geen ſchadelijke dampen veroorzaakt, gelijk de koolen van hout of turf, die zeer nadeelig zo wel voor de planten als Menſchen zijn.

Indien men een goede onderaardſche kelder heeft, die met luchtgaten en venſters daar voor, voorzien is, zo kan men daar in niet alleen allerlei vreemde gewasſen, die wat hard van natuur zijn, en alleen onze winterkoude niet kunnen tegenſtaan, gelijk *Laurieren*, *Mijrthus*, *Roſemarijn*, *Violieren*, *Goudlaaken* enz., zeer wel bewaaren, dewijl daar zelden de vorst indringt: Maar men doet best, dat men deeze gewasſen eerst in een luchtig vertrek bewaart, tot dat het begint gevoelig te vrieſen, en dezelve als dan in de kelder brengt, zo lang de vorst duurt; dezelve na de vorst, bij zagt weer, wederom in een luchtig vertrek, of in de opene lucht, op een warme plaats, zettende; want men dient te weeten, dat als de gewasſen van allerlei zoort, lang in een beſlootene dampige plaats blijven, gelijk de Kelders meest zijn, dezelve daar door veel koomen te lijden, zo niet geheel bederven; en inzonderheid verliezen de *oranje-boomen*, daar we nu hooftzaakelijk van ſpreeken, haare jonge vrugten en dikwils ook de bladen.

ORANJE-KOEKJES, zie GEBAK, *pag.* 798.

ORANJE-LELIE, zie LELIE (VUUR-)

ORANJE-VISSCHEN, is de geſlagtnaam van dat zoort van Visſchen, op welken de Griekſche naam κορυφαινα van ARTEDI is toegepast; om dat RONDELETIUS dezelve die Visch agt te zijn, welke door de Zeelieden om zijne glinſterende koleur *Dorado* word genoemt. De gemelde griekſche naam word afgeleid van een Vin, die op den kop begint, en zich aldaar als eene kam verheft, zo dat men die Visch bij zommige ook *Hippurus* of *Paardeſtaart* getijteld vind.

De kenmerken beſtaan, in een zeer knotagtig ſtompe kop, een kieuwen-vlies met vijf ſtraalen, op het lijf eene rugvin over de geheele langte.

Men teld vijf zoorten in dit geſlagt, waar van wij hier de beſchrijving laaten volgen.

I. *Dorado*, door de meeste Autheuren *Hippurus* genoemt, door ARTEDI *Gen.* 15. *Syn.* 29. *Corijphæna cauda bifurca*; (*Corijphæna cauda bifida*, *radiis dorſalibus ſexaginta*, LINN. *Syſt. Nat.*) Zie de beſchrijving van deeze zoort, op DORADO.

II. *Geſpikkelde Oranje-visch*, door MARCGR. *Braſil.* 160. *Guaracapema* genoemt; (*Corijphæna cauda bifurca*, *radiis dorſalibus quinquaginta tribus*, LINN. *Syſt. Nat.*) Dit is denkelijk die Visch, welke NIEREMBERG *Auratus* of *Aurantius*, dat is *Verguldc* of *Oranje-visch* heeft geheeten; en het zouw deeze zijn, dien de Zeelieden *Dolphijn* noemen.

Deeze Visch groeit tot de langte van zes of zeven voeten, en heeft bij den kop de hoogte of breedte van anderhalf voet. De kop loopt vierkant uit, met eene ſcherpte; de bek is niet groot en met ſcherpe tandjes voorzien; de oogen digt aan den bek ſtaande, hebben zilverkoleurige kringen; een groote Vin van zeven of agt duimen breed, ſtrekt zich van den top des hoofds, tot aan het begin van de ſtaart, beſtaande uit een vlies, op 't gevoel lederagtig en inwendig met zagte graatjes geſtaafd; de Vin daar tegen over, die van de navel naar de ſtaart loopt, is nauwelijks een duim breed; de ſtaart ongeveer anderhalf voet lang, is met twee hoorens zeer wijd uitgeſpannen. De geheele Visch is met zeer kleine ſchubbetjes bekleed, die nauwlijks voelbaar zijn, zo dat hij glad gelijkend. Aan den buik is de koleur witagtig, voor 't overige groen en zilveragtig gemengeld, met hemelschblauwe vlekken van verſchciderlei grootte. Het vleesch is droog en van een goede ſmaak.

Deeze Visſchen worden 't meest in de ruime zee ontmoet, in 't vaarwater tusſchen Europa en de Westindiſche Eilanden. Men vind er tweërlei zoort van, zegt LEGUAT; „ zommige hebben de geheele rug geëmail-„ leert, met blauwagtig groene vlakken, die ſchitte-„ ren als beril-ſteenen op een donkeren grond. De buik „ is helder zilver-koleurig; de ſtaart en vinnen zijn als „ met ſijn goud verguld. Niets is levendiger en glan-„ ziger, terwijl de Visch zich nog in zijn element be-„ vind of nog niet geſtorven is, 't welk in weinig tijds ge-„ beurt. Deeze is van vier of vijf voeten lang, en niet „ dikker dan een Salm; RONDELETIUS noemt hem *Zee-„ Braaſem*. Ik verneem van onze Matroſen, (ver-„ volgt de Hr. LEGUAT), dat de andere zoort van *Do-„ rado* niet van deezen verſchillen, dan daar in, dat „ de enden der beide kaaken een weinig meer uit „ ſteeken, en dat de vlakken cierlijk hemelschblaauw „ zijn, op een grond van goud.

III. *Vijfvinger-Visch*; door VALENTIJN *O. en N. Oostindien* Ve. *deel*, *pag.* 242. *Rivier dolphijn* genoemt, in 't latijn *Corijphæna pentadactijla*; *Blennius maculis quinque utrimque verſus caput nigris*. ACT. STOCKH. *p.* 242. (*Corijphæna maculis nigris quinis verſus caput longitudinalibus*, LINN. *Syſt. Nat.*) Deeze uit China of Oostindien van daan, geeft de Vice Admiraal ANKARKRONA in de *Stokholmſ. verhand. Vol. II. voor* 1740, *pag.* 244. onder de naam van *Vijfvinger-Visch*, de volgende beſchrijving van.

De geſtalte zweemt naar die van een Tang, zijnde driemaal zo lang als breed, aan de zijde zeer ingedrukt; zo dat hij langs den buik en rug zo dun is als een ſtompen degen. De ſchubben zijn zo groot als in een Braaſem, ſtomp, glad en met een bleeke dwarsſtreep getekent. Aan de zijden van den kop, daar de wangen vleeſchig zijn, ziet men kleine ſchubbetjes doch anders nergens. De kop is zeer ſtomp van vooren, met heldere ronde oogen; de kaaken even lang, met kleine ſpitze

tandjes digt bezet, doch de twee voorſten, boven en onder, veel grooter, en zelfs met een geſlooten bek zigtbaar hebbende. Het kieuwendekzel beſtaat uit drie vlakke beenderen, die over elkander heen ſchieten, en het vlies heeft vier platte beenige ſtraalen. De rugvin, die enkeld is, loopt van den kop tot digt aan de ſtaart, en heeft 21 beentjes, waar van de zeven, van het derde tot het negende, doornagtig zijn. De borstvinnen hebben ieder 11, de buikvinnen 6, de aarsvin 14 ſtraalen. De ſtaartvin is ongeſpleeten, ſtomp en beſtaat uit 13 ſtraalen, die allen gelijk van langte, en, uitgenoomen de buitenſten, wederzijds takkig zijn. De zijdſtreep loopt regt, dog gaat niet aan de ſtaart toe, vereenigende zich met die van de andere zijde agter de rugvin; terwijl een andere, die midden op den Visch begint, bij de ſtaart, op dezelfde manier, eindigt.

Over 't geheel is de koleur bleek, met eene witagtige linie op ieder ſchubbe. Een aanzienlijke geheel witte dwarsſtreep, vertoont zich wederzijds, midden onder de kaaken, en op de kieuwendekzels zijn veele dergelijke ſtreepjes. Het zonderlingſte aan deezen Visch zijn vijf zwarte vlakken, die wederzijds nabij den kop zitten, en door welken hij van alle anderen zeer wel te onderſcheiden is. De voorſte vlak is van grootte als een erwt, rond en met een witten kring omzoomd, deezen ſtaat nabij het oog, een weinig boven de zijdſtreep, daar dezelve aan den kop begint. De vier andere ſtaan in de langte agterwaards, en even wijd van elkander, doch niet zo wijd als de afſtand der tweede is, van de eerſte; zij zijn donker blaauw, niet rond maar hoekig en aan het end met een witte vlak. Men had hem deswegens in het Zweedsch *Funffingerfisch* genoemt, dewijl de vijfde vlak één duim langte verder voor uit ſtaat.

De Heer VALENTIJN zegt, in de beſchrijving dien hij van de *Rivier-Dolfijn* geeft, dat dezelve één voet lang is, hebbende de kop als een Dolphijn, met een hemelschblaauwe ſtreep, van onderen en op zijde vuurig geel, gelijk ook de oogen, benevens welke hij vier roode vlakken heeft. De vinnen aan den buik zijn paarsch en zwart, bij het lijf roodagtig, met een oranjekoleurige ſtreep naar den eenen kant des kops, en nog zeven kleine vlakken onder aan den buik. De rugvinnen zijn ſchoon zeegroen, met vuurig geele randen, die van onderen een roode zoom hebben. De buikvinnen, hebben die zelfde koleur; de wortel van de ſtaart beſtaat uit twee oranjekoleurige groeven op een zwarte grond; de ſtaart is paarsch en vuurig geel.

De Heer ANKARKRONA is van begrip, dat het verſchil van koleur kan veroorzaakt zijn, door dien de Hr. VALENTIJN ongetwijffelt zijne beſchrijving naar een levendig voorwerp zal gedaan hebben. De geſtalte, zegt hij, koomt met de mijnen, die mij in *ſpiritus* is afgezonden, taamelijk overeen, uitgenoomen dat de ſtaart geſpleeten word gezegt te zijn, in de zijne. Het is een goede ſmaakelijke Visch, die men in de Rivieren vangt.

IV. *Scheermes-Visch*, door WILLUGHB. en RAIJUS *Novacula piſcis* genoemt; door ARTEDI *Gen.* 15. *Sijn.* 29. *Corijphæna palmaris, pulchre varia, dorſo acuto*; (*Corijphæna capite pinnisque cancellatis lineis coeruleſcentibus*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Bij de Ouden vinden wij van een *Novacula* of *Scheermes visch* gewaagd, die bij de Romeinen onder de naam van *Peſce pettine* of *Kam-Visch* en zelfs *Pecten* of *Kam* is bekend. De geſtalte naamelijk, drukt die van een Scheermes uit, en de vinnen doen hem naar een Haairkam gelijken. Door ARTEDI is hij *Corijphæna* dat is *Kam-visch*, van een handbreed groot, die fraai bont is, met een ſcherpe rug genoemt, en de woonplaats is de Middelandſche zee geſteld.

WILLOUGHBIJ zegt dit Vischje niet gezien te hebben, en alleen de beſchrijving van SALVIANUS gevolgt te hebben, welke getuigd, dat het zelve niet diep in zee maar aan 't ſtrand, op ſteenige Oevers, zich onthoud; dat 't te Romen zeldzaam, doch zeer menigvuldig aan de Eilanden Rhodus en Maltha is, wordende op Majorka en Minorka gevangen. Het zwerft, zegt hij alleen en is teer, levende van kleine Zeekatjes, Spieringjes en dergelijken. Het verſtrekt niet alleen tot een ligtelijk verteerbaare, maar ook zeer ſmaakelijke ſpijze, en is om die rede zeer geagt.

Onder de naam van *Rage-kniv* of *Scheermes*, geeft de Heer PONTOPPIDANS een Vischje op, dat aan de Noorſche ſtranden voorkoomt, en van geſtalte zeer na het gemelde zweemt. Ter nauwer nood is het zelve een ſpan lang, hebbende het lijf dun en plat; de gantſche rug met een breede ſteekelige vin bezet; den kop van tamelijke groote, met een wijde bek en groote oogen. Aan de buik heeft het zelve een overlangze doch ſmallere vin, en onder aan den kop twee middelmaatige. Hij had dit Vischje niet levendig gezien, zo dat hij van derzelver koleur niet kost oordeelen, nog verzekeren of het de *Scheermes-visch* der Ouden waare, die buiten gemeen fraaij, met rood, groen, geel en blaauw, getekent was.

V. *Pompilus* WILLOUGHB. *Piſc.* 215, door ARTEDI *Gen.* 16, *Sijn.* 29. *Corijphæna cauda æquali, linea laterali curva*; (*Corijphæna dorſo*; *ſupra lineam lateralem curvam, faſciolis flaveſcentibus pictо*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze Visch, die weinig bekend is, verzekert men dat de naam van *Pompilus* is gegeeven, om dat hij de Schepen vergezelt of volgt. PLINIUS zegt, dat de zodanige van de *Thijmni* die zulks doen, *Pompili* genoemt worden. Volgens RONDELETIUS is 't een ongeſchubde zeevisch, die door een onverdeelde ſtaart van de *Thijmni* en *Pelamides* verſchilt, al hoewel hij dikwils verkogt word, voor deeze laatſte.

De Heer LINNÆUS ſchijnt er een in eigendom gehad te hebben, dewijl hij niet alleen 't getal der beentjes in de vinnen opgeeft, maar ook de geſtalte omſtandig beſchrijft. Het kieuwen-vlies, zegt hij, heeft vijf, de rugvin heeft er 33, waar van agt ſcherp gedoornd zijn; de borstvinnen ieder 14, de buikvinnen 6, de aarsvin 1, waar onder twee gedoornt; de ſtaart 16.

Deeze Visch, zegt dien Heer, onthoud zich in de zee; zijn lijf is vet, aan 't end dun uitloopende; met de zijdſtreep krom, geelagtig, en van deeze koleur zijn ook de kromme ſtreepjes op de zijden van de rug voorkoomende. De kop is ſtomp; de onderkaak opklimmende; de bek wijd gaapende, met de kaaken op zijde zaamen gekleefd, van binnen ruw. De zijden van den kop zijn caverneus getand; de voorſte rugvin met de agterſte vereenigt; de borstvinnen zeer ſpits.

ORANJE-WATER, zie DISTILLATIE. *pag.* 507.

ORANITZEN, is de naam van een klein zoort van Vaartuigen, voerende omtrent 12 Man. De Turken gebruiken ze gemeenlijk op den Donau.

ORANT, zie LEEUWEBEK.

ORBICULAE, zie KOEKJES (ZUIKER-) *pag.* 1536.

ORBICULARIS, zie BOVIST.

ORCA, is de naam van een ſteen waar van PLINIUS gewaagt, zijnde met zwart, geel, wit en groen gemengeld. Zie PLINII *Hist. Nat. lib.* XXXVII. *cap.* 10.

ORCA, zie BOTS-KOP.

ORCAAN, betekend een zeer zwaar *onweer*, van felle wind, donder, blixem, enz. waarbij de lucht zeer ontſtelt is, en de winden dikwils uit alle ſtreeken tegen malkander aan ſtormen: Deeze *Orcaanen* vallen meest in de groote *Oceaan* voor, en zijn zeer gevaarlijk voor de ſcheepen, waar door niet zelden een ſchip verongelukt, dat anders geen gevaar zoude hebben. Zie ook ONWEER.

ORCADES-STEENEN, in 't latijn *Orcadum lapilli*, is de naam die LUIDIUS aan langwerpig ronde ſteenen of *eutrochites* geeft, die glad zijn, vol knoopen, witagtig van koleur, en in Engeland in Flintshire worden gevonden. Zie LUID. *Gazophil. no.* 1154. Volgens KLEIN *Nomenclator litologicus*, noemt men ze ook *Kerrigijsktor.*

ORCANETTE, word van de franſchen de door-roode *alkanet-* of *blanket-wortel* (*radix anchuſæ*) genoemt, inzonderheid de ooſterſche, die over Conſtantinopel of van Smirna gebragt word, welke een ſchooner en beter verf geeft als de gemeene. Zie ALCANNA.

ORCHIS, zie STENDEL-KRUID.

ORCHITES, is de naam door de Natuurkundigen aan een Steen gegeeven, die een andere in zich bevat, welke de gedaante van een kloot heeft. Hij word ook *enorchites & triorchites* genoemd. *Diorchites* is die, welke twee ſteenen van die gedaante bevat; *triorchites* drie, enz. Zie KLEIN *Nomenclator litologicus.*

ORDONANTIE, *Recept*; zie FORMULA.

OREGO; *grove Marjoleine*; *Dosten*; in 't latijn *Origanum*; *Majorana ſijlvestris*; *Corona belli*; hier van zijn verſcheide zoorten, waar van de volgende de voornaamſte zijn.

1. De *gemeene wilde Orego*, of *grove Marjoleine*; *Origanum II. ſijlveſtre*, DODONÆI; (*Origanum ſpicis ſubrotundis paniculatis conglomeratis, bracteis calijce longioribus ovatis*, LINN. *Spec Plant.*)

2. De *welruikende Spaanſche Orego*; *Origanum heracleoticum*, *Cunila gallinacea* PLINII; *Origanum I. vel heracleoticum* DODONÆI; (*Origanum ſpicis longis pedunculatis aggregatis, bracteis longitudine calijcum*; LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Pot Orego*; *Origanum onites*; (*Origanum ſpicis oblongis aggregatis hirſutis, foliis cordatis tomentoſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *kandiſche Orego*; *Origanum creticum*; *Origanum anglicanum*, DODONÆI; (*Origanum ſpicis aggregatis longis prismaticis rectis, bracteis membranaceis calice duplo longioribus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort ſchiet verſcheide dunne ſtengen uit de wortel, van één voet, min of meer, hoogte, waar aan bladen bij tween tegen elkander over groeijen, die eijrond grof en ruigagtig zijn; op de toppen der ſtengen koomen kleine gelipte bloemen, in wat langronde vergaderde trosjes voort, die bleek rood van koleur, of zomtijds witagtig zijn, na welke vier kleine rondagtige naakte zaaden in de bloemkelken volgen.

De tweede zoort, ſchiet verſcheide getakte ſtengen uit de wortel, die veeltijds roodagtig zijn, van één voet hoogte; de bladen zijn langwerpig rond, bij tween tegen malkander over groeijende, en kleiner ook witagtiger zijnde dan die van de voorige zoort; op de toppen der takken koomen gelipte bloemen in verſcheide lange vergaderde en als geſchubde airen voort, die wit van koleur zijn, waar na rond klein zaad volgt, gelijk het voorige.

De derde zoort koomt veel over een met de voorige zoort, maar de ſtengen zijn langhaairig en de bladen zijn hart-formig en wolagtig-wit; de bloemen, die wit zijn, koomen aan langwerpig haairige vergaderde aïren voort, op de wijze als die van de Marjoleine, drie aïren op ieder ſteel zittende, waar na 't zaad volgt als dat der voorige.

De vierde zoort groeit lager als de voorgaande zoorten, en heeft ook kleiner, groener en niet zo rouwe bladen; de bloemen zijn purperagtig, en koomen in lange vierkante vergaderde aïren voort.

Plaats. De eerſte zoort, groeit in Hoog- en Neder-Duitſchland, enz. naast de kanten van de velden, akkers en wegen, inzonderheid in zandagtige en dorre gronden; de tweede zoort word gevonden in Zuid-Frankrijk, Italien, Spanjen, Candien en andere Eilanden daaromtrent; de derde zoort word mede in de gemelde gewesten gevonden, en de vierde zoort groeit voornamelijk in Candien en Griekenland: Het zijn alle langlevende planten, die men ook bij ons dikwils in de hoven plant tot het gebruik, hebbende alle een aangename reuk.

Kweeking. Dezelve geſchied door ſcheuring der planten in 't voorjaar; men zet dezelve op een bed, op 8 à 10 duimen afſtand: Men kan ze ook door ſtek vermeerderen, als mede door 't zaad, gelijk de Marjoleine; zij beminnen liefst een zandagtige grond, en kunnen onze winterkoude wel verdragen, behalven de vierde zoort, die wat tederder is, en in harde winters in huis dient bewaart.

Eigenſchappen. Deeze planten hebben een verwarmende, inſnijdende, openende, afvagende, hoofd-, maag-, moeder- en zenuw-verſterkende kragt, en zijn dienſtig tegen allerlei verſtoppingen der ingewanden, engborſtigheid, verkoudheid, ſterke hoest, teering, maag- en moeder-gebreeken, en vriesterziekte, enz. Men gebruikt voornamelijk de *Spaanſche* en *Candiſche* zoorten, welke de geurigſte en kragtigſte zijn; men bereid er afkookzels enz. mede, en men maakt er *conſerv*, *water* en *eſſentiele olie* van. Uitwendig word het kruid gebruikt tegen verkoudheid, zinkingen en tandpijn, in een doek of zakje op 't hoofd gelegt; als mede in leden verſterkende ſtovingen, en in voetbaden, tegen hoofd- en moeder gebreeken enz. De olie is een zeer goed middel tegen de tandpijn, uit verderving der tanden of uit zinkingen voortkoomende, als men daar van wat op boomwol doet en op de tand legt; ook word dezelve gepreezen tegen de hik.

OREOSELINUM, zie BERG-PETERSELIE.

OREXIA; dus word de natuurlijke eetluſt, of trek tot eeten genoemt.

ORF, zie KARPERS. *n.* XVIII. *pag.* 1447.

ORGANICAE PARTES, is de naam welke men aan de *werktuigen des ligchaams* geeft, waar door het zelve zijne zintuiglijke levens- en natuur-verrichtingen bedrijft.

ORGANUM; beteekent een *Inſtrument* of *Werktuig*; dog word meest van de natuurlijke werktuigen der Dieren en Planten verſtaan.

ORGASMUS; *Opwelling*, *Opgiſting*; zulks word hoofdzaakelijk verſtaan van het bloed, en hiervan is afkom-

komſtig, *Orgasmus ſanguinis*, de *opgiſting des bloeds*; waar van eigentlijk de levensgeeſten de oorzaak zijn, vermits men beſpeurt, dat al 't geene, 't welke de levensgeeſten in beweging brengt, ook hitte en opgiſting veroorzaakt; van deeze aart zijn de heete koortſen, tooren, hevige beweeging des Lighaams, danzen, rijden, ſterke geeſtrijke dranken enz. en uit deeze hooft-oorzaak ontſtaat ook de *Orgasmus ſeminis* of opgiſting des zaads. Zie ook BLOED (GISTEND).

ORGEADE. *Orzade*, is een zoort van aangenaame Gerſten-drank, die op verſcheiderhande wijze bereid word; en tot verkoeling en verſterking dient: Zie hier eenige goede manieren van bereiding.

Gemeene Orgeade te maaken.

Neemt een half vierendeel pond beſte *gepelde Gerſt* en vier bouteiljes *Regenwater*; laat het zaamen in een ſchoone pot een groot uur kooken; ſtoot ondertusſchen drie vierde pond *zoete* en een paar lood *bittere geſchilde Amandelen* klein, giet er dan het kookend gerſte water op, roert het wel om, en laat het een paar uuren lang ſtaan, te trekken, wel toegedekt; doet er *zuiker* naar genoegen en wat *Roſewater* bij, en wringt het daarna door een ſervet of doek, doet het dan in vleſen, en zet het in de Kelder; is een aangenaame, vervriſchende en gezonde drank; maar kan niet lang duuren.

Andere Orgeade met Rijnſche-wijn.

Kookt een vierde pond van de beſte, fijnſte hollandſche *gepaarlde Gerſt* in water week; het water er dan van afgegoten zijnde, giet er een paar bouteilles half *Rijnſche-* of *Moeſel-wijn* en half gekookt water, of van het gekookte en wel doorgezijgde klaare gerſtenwater op; doet er beſte *zuiker* naar genoegen, en een pijp *Caneel* met wat *Citroen-ſchil* bij, en laat het wat trekken, zo verkrijgt men een aangenaame en gezonde verkoel-drank, in de zoomer-dagen; kunnende de gepaarlde Gerſt ook mede gegeten worden.

Extract of Sijroop van Orgeade.

Neemt twaalf lood *zoete Amandelen* en twee lood *bittere*, weekt ze in water en ſchilt ze daarna, ſtampt ze heel klein, giet er dan een half pond goed water op en wringt het wel door een ſterke doek; maakt vervolgens een pond zuiker op 't vuur tot een geklarificeerde tamelijk dikke ſijroop, doet dezelve in het Amandel-nat en kookt het tot eene bekwaame dikte, al roerende; dan van het vuur gezet en koud geworden zijnde, doet het in een vles en bewaart het: Als men dan een klein lepeltje vol daar van in een bierglas vol water doet, zo heeft men zeer goede *Orgeade*. Wil men de *Orgeade* een aangenaame geur doen hebben, zo kan men wat *Oranje bloeſem-water* of *Caneel-water* bij de doorgewrongene Amandel-melk doen, of wat *Amber*.

Orgeade-Rolletjes te maaken.

Neemt twee pond *zoete Amandelen*, en twaalf *bittere*, een pond beſte *Canariezuiker*, de geraspte of fijn geſnedene ſchil van 3 of 4 *Citroenen*, ſtampt het al te zaamen zeer fijn, doet het in een omvertint kopere caſſeröl of pan, roert het op 't vuur tot dat het bijna droog is, maakt er dan rollen van, beſtrooit ze met zuiker, en laatze droogen. Ze kunnen wel een jaar goed blijven.

ORICHALCUM, is de latijnſche naam van het *geel Koper* of *Mesch*.

ORIENTAALSCHE GEHOORNDE HEUL, zie MAANKOPPEN (GEHOONRDE) *n.* 4. *pag.* 1918.

ORIENTAALSCHE HIJACINTHEN, zie HIJACINTH.

ORIENTAALSCHE KOORN BLOEM, zie KOORN-BLOEMEN, *n.* 3. *pag.* 1595.

ORIENTAALSCHE LIMONIUM, zie LIMONIUM, *n.* 4. *pag.* 1842.

ORIENTAALSCHE LIJCHNIS, zie LIJCHNIS, *n.* 27. *pag.* 1888.

ORIENTAALSCHE MAANKOP, zie MAANKOPPEN, *n.* 7. *pag.* 1916.

ORIENTAALSCHE NAALDE-KERVEL, zie NAALDE-KERVEL, *n.* 3. *pag.* 2243.

ORIGANO COGNATA, zie MARJOLEINE, *n.* 2. *pag.* 1964.

ORIGANUM, zie OREGO.

ORIGANUM AQUATICUM, zie EUPATORIUM.

ORITES, is de naam eener Steen, waar van PLINIUS ſpreekt, en ons niet anders van te kennen geeft, dan dat zij hard is, en aan geen verandering door de hitte des vuurs onderhevig was. De hedendaagſche Schrijvers, hebben veele buiten gemeene en verwonderlijke deugden aan die Steen toegeſchreeven, en zij leeren ons, dat er drie zoorten van zijn, de eerſte is rond en zwart, men roemt hem als een kragtig middel tegens de beet van vergiftige Dieren; de tweede groen met wit geſpikkeld, of wel met witte aderen; de derde is uit evenwijdige laagen zamengeſteld; en zoude zo als er voorgegeeven word, aan die welke ze bij haar droeg een miskraan verwekken.

ORITORISCHE STEEN, in 't latijn *Lapis Oritorius*; is de naam die door zommige Schrijvers aan een zoort van Arend-ſteen of *ætites* is gegeeven, zijnde bruin van koleur en glad aan de oppervlakte, verders uit kleine dunne ligtbreekende laagen of ſchilfers zamengeſteld, die een kern van een grijsagtige koleur bevat.

ORIX, is de naam van een wreed en woest Dier; na alle waarſchijnlijkheid verdigt. APPIANUS, die er nimmer een gezien had, heeft het zelve beſchreeven. ARISTOTELES, die het ook nooit onder de oogen heeft gehad, plaatst hem een hoorn in 't midden van 't voorhoofd. PLINIUS zegt, dat de haairen van zijn ſtaart tot aan de kop toe verkeerd ſtaan. ALBERT DE GROOTE geeft hem een baard aan de kin. APPIANUS verheft hem verre boven de Tijgers en Leeuwen. BELONIUS wil dat het de Gazelle zij.

ORLEAANTJES, zie GEBAK, *pag.* 798.

ORLEANE; in Amerika *Roukoe*; *Urucu*, *Atoche* genoemt; is een hoog-geele of oranje-koleurige verf-ſtoffe, die uit de zaaden van een Americaanſche boom, van de Indiaanen *Achiotel* of *Urucu* (*Bixa* LINNÆI) genoemt, door aftrekking bereid word. De boom gelijkt, om in zijne beſchrijving kort te weezen, naar een Oranje-boom, of beter naar de *Lilac*, die roodagtige bloemen in troſſen en daar op rouwe ſteekeligé vrugten voortbrengt, welke rijp zijnde, opbersten en veele roode zaaden of korrels in zich bevatten, gelijk ik deeze vrugten met de zaaden, meer als eens uit haare natuurlijke groei-plaats ontfangen hebbe: Zo dra deeze vrugten rijp en met een roodagtig ſtof bedekt zijn, worden ze ingezaamelt, in warm water geweekt, en zo lange geſlaagen, tot dat alle koleur daar af in het water getrokken is, die zich dan op de grond zet, vervolgens verzamelt, gedroogt en

op verſcheide wijze geformt en verzonden word.

De Americaanen in de heete gewesten, ſchatten dezen boom hoog en planten hem zorgvuldig, niet alleen om de gemelde koleur er van te maaken, maar zij bereiden uit deszelfs bast ook touwen, die veel ſterker zijn, als de touwen, die men bij ons van hennip maakt, en ze gebruiken het hout wegens zijne hardigheid om er vuur mede te ſlaan.

Men heeft tweërlei *orleane*, als *natte* en *drooge*: De natte is als een deeg, en van een hooge oranje-koleur; de drooge is in vierkante koeken, of in ronde ſtukken, of in kleine koeken van groote als een daalder. De laatſte houd men voor de beste, die ook in de Medicijnen gebruikt word. De beste moet regt droog en hoog van koleur zijn, en als vioolen-wortel ruiken.

De *orleane* word meest gebezigt om wollen en linnen enz., oranje-koleurig te verwen; dog men heeft deeze koleur niet beſtendig bevonden; weshalven het ook in ſommige plaatzen aan de fijn-verwers verboden is, om deeze verf-ſtoffen te gebruiken. In Holland word dezelve uit Surinamen en andere Hollandſche Colonien gebragt; maar de Franſchen verkrijgen ze van Caijenna en uit de Antilliſche Eilanden, en de Portugeezen uit Braſil.

In deeze Nederlanden word de *natte orleane* ook veel van de Boterboer gebezigt, om de boter een ſchoone geele koleur te geeven, wordende ten dien einde daar mede vermengt, en wel door gearbeid, dat de boter ook niet bederſt, maar als men ze niet verſch gebruikt, wil men dat ze na verloop van eenige maanden ſterk van ſmaak word.

Men gebruikt ze zomtijds ook in de Geneeskunde, dog weinig, dezelve verſterkt de maag en ſtopt de buikloop: In America word hij ook gebruikt, om de taaije grove vogten te verdunnen, welke de ademhaaling en waterloſſing bezwaarlijk maaken; en tegens allerlei obſtructien, hij word ook voor een tegengift tegen de Maniot gehouden; zommige gebruiken hem ook, zo wel in America als in Europa, tot het bereiden van de *Chocolade*.

ORNICUS LAPIS, is de naam door zommige Schrijvers aan een ſteen gegeeven, die men zegt de *Lapis lazuli* te zijn.

ORNITHOGALUM, zie VELD-AJUIN.

ORNITHOGLOSSUM; *Vogels-tong*; dus word het zaad van de Eſchenboom genoemt, om dat het naar een Vogels-tong gelijkt.

ORNITHOLOGIA, *Vogel-kunde*, *Vogel-beſchrijving*; dus noemt men die wetenſchap, welke van Vogelen handelt, en derzelver aart, verſchillende zoorten en huishouding beſchrijft. Wij laaten hier volgen 't geen de nauwkeurige en kundige Natuur-onderzoeker HOUTTUIN, in zijn nimmer genoeg geprezene, *Natuurlijke Hiſt. volgens het zamenſtel van den Heer* LINNÆUS daar omtrent in den aanvang van zijne beſchrijving der Vogelen, heeft te boek geſteld.

Gelijk de Viſchen, in 't water woonende, den onmeetbaaren Oceaan en verſchriklijk ſtroomende Rivieren veilig doorzwemmen, daar de Mensch en alle viervoetige Dieren, bijna, hun graf in vinden zouden; zo zweeven de Vogelen boven ons bereik, en ſchijnen de wolken te tarten, niet alleen, door de hoogte, maar den wind te braveeren door de ſnelheid van hunne vlugt. Hoe wonderlijk heeft de Natuur, om deeze Schepzelen bekwaam te maaken ter doorkruizinge van den dampkring, hun ligter gemaakt dan andere Dieren van gelijke grootte; hun lighaam gedekt met dons en pluimen, om het te beſchutten voor de koude der hooge luchtſtreek en voor de dampen; hun in plaats van armen gewapend met vlerken, om even als met riemen zich voort te drijven in dat dunne element, en hunne ſtaart, wederom, voorzien van pennen, om als met een roer hunnen koers te beſtuuren en 't lighaam tevens in evenwigt te houden.

Behalve de vederen, vleugels en ſtaartpennen, verſchillen de Vogelen van de meeste andere Dieren door hunnen uitſteekende bek, die met geene lippen is gedekt, en door twee voetig te zijn. Oorlappen, tanden, balzakje en lijfmoeder, ontbreeken hun. Zij hebben ook geen middelrift; de ſtrotſpleet is niet gedekt met een opleggend kraakbeentje of ſtrotlapje, in de herſenen misſen zij het gewelf en 't eeltagtig lighaam. Doch wel de algemeenst bekende en bijzonderste der Eigenſchappen van de Vogelen is, het leggen der eijeren en uitbroeden derzelven buiten 't lighaam, in een nest, dikwils zeer konstig gemaakt, 't welk de plaats van de lijfmoeder der viervoetige Dieren in hun bekleedt; hoewel, gelijk bekend is, de warmte alleen zulks kan verrigten. Veele andere Dieren hebben ook wel eijeren, dog laaten dezelven veelal, 't zij in de bloote lucht, in 't water, in de aarde, of in Dieren, planten en vruchten, aan de werking der Natuur over; het broeden, door de warmte van hun lighaam, ſchijnt de Vogelen alleen eigen. Voorts zijn ook deeze eijeren, tegen uitwendige kwetzingen, met een harde kalkagtige ſchaal of dop voorzien.

Doorgaans worden de Vogelen in 't algemeen onderſcheiden in *Land-* en *Water-vogelen*; waar in men nog eenige onderdeelingen maakt, 't zij naar hunne aart en levensmanier, van wilde en tamme, van Roofvogelen, enz.; 't zij naar hunne grootte en geſtalte, inzonderheid ten aanzien van hunne bek en pooten. In de Noordſche Landen, alwaar een groote menigte is van Pluimgediert, word nog een Hoofdzoort van Vogelen gevonden, die men gemeenlijk noemd *Strandvogelen*. Deeze onthouden zich aan den oever, op de ſchorren of klippen, en leeven daar ten deele van kleine Viſchen, die zij met hunnen ſneb bereiken kunnen; ten deele van Moſſelen en Schulpen, Wormen, Wier en allerlei wat de Zee opwerpt, en, hun dagelijks door den vloed aangebragt zijnde, van de ebbe te rug gelaaten word. Zij waagen zich niet ver in 't water, en kunnen derhalve als een middel zoort tuſſchen de *Land-* en *Water-vogelen* worden aangemerkt.

Van deeze laatſtgemelde Vogelen heeft Noorwegen, zo wel als de Noorder- en Wester-Eilanden van Schotland, een onbeſchrijflijke menigte, die in de uitgeholde oevers en kloven der Bergen of Steenrotſen huisveſten en van welken men, bij ſtil weer, de Zee, zo ver het gezigt reikt, ziet grimmelen. De ſchaalen hunner eijeren zijn dikker en harder dan gemeenlijk, 't welk men zou kunnen aanmerken als eene voorzorg der Natuur, om deeze eijeren een weinig meer voor de verkoeling te beſchutten, terwijl het Wijfje afwezig is om haar voedzel te zoeken, doch de meesten worden van 't Mannetje en Wijfje, beurtelings, uitgebroed. Deeze eijeren, die men op zommige plaatſen in groote menigte kan vinden, ſtrekken tot voedzel der Ingezetenen van die Landen, en worden ook naar de Steden gebragt. Voorts trekt het landvolk zijn voordeel van de vederen en het dons, 't welk dit Gevogelte in menigte vallen laat, in te zamelen. Het vleesch van zommigen is eetbaar en ſmakelijk, van anderen wat thraanig en geil, wordende van de Boeren in

azijn half gaar gekookt, of ingezouten, tot voorraad tegen den winter.

Hoe menigvuldig, nu, deeze Strandvogelen in de Noordelijke Landen zijn, zij onthouden zich in zulke ontoeganglijke verplijfplaatsen, dat het veel moeite en levensgevaar kost, hun te vangen. De Boeren houden wel Honden daar toe, doch zij moeten zelf de steile Rotsen beklauteren, en van derzelver toppen elkander aan een lange koord nederlaaten, om de Vogels, 't zij met de hand te grijpen of met een stok dood te slaan. Op 't Eiland Faro, van waar men jaarlijks eenige duizend ponden pluimen naar Koppenhaagen zend, geschied de Vogeljagt op dergelijke manier als in 't Noordland van Noorwegen, wordende door den Heer Debes, die veele jaaren aldaar Pastoor geweest is, zeer uitvoerig beschreeven.

„ Het is naauwlijks te gelooven, zegt hij, met hoe „ veel moeite en gevaar deeze Vogels worden opge„ spoord in steile Gebergten, waar van de meesten over „ de tweehonderd vademen hoog zijn. Ook is het „ gantsch bijzonder Volk, door de Natuur als daar op af„ gerigt, die men noemt Vogelaars of Vogelvangers. „ Zij gebruiken er, ten voornaamste, twee manieren „ toe, klauterende of van onderen bij hooge Rotsen op, „ die zo steil zijn als een muur, of laaten zich aan een dik „ touw van den top des overhangenden Bergs neder, om „ in de holte te koomen. Als zij er bij op klauteren, „ heeft ieder een stok, van elf of twaalf ellen lang, met „ een ijzeren haak aan 't eene end, bij zich, waar mede „ de geenen die in de schuit of op de klippen zijn, den „ geenen, die op zal klauteren, aan het touw dat hij om „ zijnen middel gebonden heeft, of aan de strikken, „ welken aan zijne beenen zijn, opvoeren, tot dat hij „ aan een plaats komt, daar hij zijne voeten vast kan zet„ ten. Op dezelfde manier word nog een Man derwaards „ geholpen, en deeze twee zich, met een lang touw „ tusschen beiden, aan elkander vastgemaakt en ieder „ zulk een Vogelstok *in de hand* hebbende, die zij des „ noods aan hunnen middel kunnen ophangen, klauteren „ al hooger, zo goed als zij kunnen. Nu voert de een „ den anderen, met zijnen stok, opwaards, dan trekt „ die weder, aan het touw, zijnen makker naar om „ hoog. Op deeze wijze gaan zij voort, tot zij zo hoog „ koomen, als de Vogelen zich onthouden, en dan ver„ volgen zij voorts de Vogelen, in 't Gebergte, naar „ hun welgevallen. Dewijl, nu, aldaar veele steilten „ en afgronden voorkoomen, zo gebeurt het dikwils „ dat een van beiden valt, die dan van den anderen, „ doordien zij te zamen aan een touw vast zijn, gehou„ den word: Doch zomwijlen rukt de vallende den an„ deren met zich, zo dat zij beiden te pletter raaken, en „ dit doet Jaarlijks eenige Vogelaars sneuvelen.

„ Indien dat Gebergte zelden bezogt word, vinden zij „ dikwils de Vogels zo tam, dat dezelven zich met de hand „ laaten grijpen, inzonderheid wanneer zij te broeden zit„ ten of Jongen hebben. Zo zij aan 't vliegen raaken, „ weeten deeze Vogelaars hun met een net, dat zij bij „ zich hebben, door middel van hunnen stok in de vlugt „ te vangen of dood te slaan. Onder aan den Berg, nu, „ legt een schuit met Volk, welken zij die Vogelen toe„ smijten, blijvende, als het goed weer is, zomwijlen „ wel agt dagen in 't Gebergte, daar genoegzaame Holen „ zijn om te slaapen, en spijze hebben zij bij zich. On„ dertusschen gaat dit Volk daaglijks voort met Vogelen, „ en des avonds word het geene zij gevangen hebben „ naar huis gebragt.

„ Zommige Bergen zijn zodanig gesteld, dat men de„ zelven onmooglijk van onderen kan beklauteren; der„ halve tragt men van boven te koomen in de holligheid „ des Bergs. Dit is de andere manier van Vogelvangst, „ *at Sie* genoemd, welke aldus geschiedt. Zij neemen „ een zoort van touw, drie duimen dik en tagtig of hon„ derd vademen lang, waar van de Vogelaar het end om „ zijn middel bindt, haalende hetzelve tusschen de bee„ nen door, zo dat hij er in zitten kan. Dus word de „ Man, met zijnen stok, van den top des Bergs neerge„ laaten, door zes Man, die het touw vast houden, „ dat men, om door de schuuring niet te breeken, over „ een dik blok houts laat glijden. Voorts is er nog een „ dun touw aan zijn lijf vast, waar mede hij een teeken „ geeft, of men hem verder nederlaaten, stil laaten han„ gen of weder op haalen moet. Hij is, middelerwijl, „ in groot gevaar, wegens de steenen, die, door het „ touw los gerukt zijnde, van den Berg afvallen; waar „ tegen hij wel een dikke wollige muts op 't hooft heeft; „ doch als de steenen, die er afvallen, zeer groot zijn, „ dan kost het hem dikwils zijn leeven. Ook beveelen „ de meesten, als zij op die wijze zullen nederdaalen, „ hunne Ziel in Gods handen. Het werk zelf, hoe moei„ jelijk ook voor onbedreevenen, die door het draaijen „ van het touw zwindelig worden, is maar een spel voor „ zommigen, die zich in het touw konstig weeten te „ zwenken, en, door het stooten met hunne voeten of „ met den stok, te koomen waar 't hun behaagt; ja zelfs „ de Vogels, zo als zij in het touw zitten, in de vlugt te „ vangen.

„ Wanneer zulk een Vogelaar een plaats vind, onder „ den overhangende Berg-top, daar een vlakke Rots is ge„ lijk een vloer of bank, zo weet hij, en dit is de groots„ te konst, zich binnenwaards te smijten, en daar zich „ met de voeten vast te houden, tot dat hij op de beenen „ staat. Dan zich los gemaakt hebbende van het dikke „ touw, maakt hij het zelve aan een steen vast, op dat „ het niet zou kunnen weg glippen, en in de holte van „ den Berg rond gaande, vangt en dood hij de Vogelen, „ 't zij met de handen, of met zijn stok, op de voorheen „ gemelde wijze. Als hij er genoeg heeft, bind hij ze te„ zamen aan het dunne touw en geeft een teken, om 't „ zelve op te haalen. Dus arbeid hij den geheelen dag, „ indien er genoegzaame voorraad is in het hol, en, er „ weder uit willende, maakt hij zich aan het dikke touw „ vast, als te vooren, geevende een nieuw teken om „ hem op te haalen, of klimmende zelfs zomtijds wel bij „ het touw op, wanneer hij nog een deel Vogelen, om „ zijnen middel gebonden, met zich boven brengt.

„ 't Gebeurt zomwijlen, dat tot deezen vangst geen „ Menschen genoeg bij der hand zijn, om het dikke touw „ vast te houden, dan slaat de Vogelaar een paal schuins „ in den grond en maakt daar aan het end vast, laatende „ zich bij het touw neder. Zommige Bergen, in tegen„ deel, zijn zo gelegen, dat men van 't Land bekwaame„ lijk binnen dezelven koomen kan, en dan is de Vogel„ vangst, in derzelver kloven, zeer gemakkelijk. „ Men vind, wederom, klippen onder 't Land, die wel „ honderd vademen boven 't water uitsteeken, waar op „ en binnen te koomen het even zo gevaarlijk is als in de „ Bergen. Zij helpen malkander op dezelven en maa„ ken er boven aan een sterk touw vast, 't welk zij den „ geheelen zomer laaten blijven, om in de holte van „ de klip te kunnen koomen, 't allen tijde, als het hun „ behaagt.

Onder

Onder de Water- en Landvogelen heeft men een onderſcheiding gemaakt, verbeeldende zich dat zommigen derzelven *Strijk-* anderen *Trek-Vogelen* waaren. Door het eerste verſtaat men de zodanigen, die den Zomer bij ons doorbrengen en voortteelen, maar tegen den Winter in ſchoolen zich verzamelen en hier en daar op het Aardrijk nederſtrijken, om de kost te zoeken, zonder hun Vaderland te verlaaten; gelijk dit in de Vinken, Sijsjes en dergelijken plaats heeft. Trek Vogelen worden zodanige genoemd, die in de Lente uit andere Landen met geheele zwermen tot ons overkoomen, en in 't begin van den Herfst, of tegen den Winter, wederom elders verhuizen; gelijk dit van de Ojevaars, Zwaluwen en Leeuriken, in 't algemeen geloofd word.

Dat er zulk eene verhuizing der Vogelen plaats heeft, is van ouds reeds bekend en als eene Waarheid aangenoomen geweest. CICERO merkte aan, dat de Kraanvogelen, wanneer zij, om warmer Landen op te zoeken, over de Zee vliegen, zich ſchikken in de gedaante van een Driehoek. Wanneer PALAMEDES zich beroemde de Griekſche Letter Y te hebben uitgevonden, dreef ULIJSSES den ſpot daar mede, zeggende dat de Vogelen dien Letter formeeren in hunne vlugt. Nog meer word dit bevestigd, doordien men in de Heilige Schrift leeſt, dat een Ojevaar aan den Hemel zijne gezette tijden weet, en dat een Tortelduif, Kraan en Zwaluwe, den tijd haarer aankomste waarneemen, *Jerem. Cap. VIII. vs.* 7. LINNÆUS verhaalt, dat hij, in den jaare 1732, een Rivier van Lapland, zijnde eene der grootsten, bijna agt dagen lang, zo wel bij dag als bij nagt, geheel bedekt zag met Eendvogelen, die allen van daar naar de Zee gingen, trekkende verder Zuidwaards voort. Ook is het zeker, dat die groote menigte van Vogelen, waar van dat geweſt, in de Zomer, grimmelt, en daar de kost vind aan de Muggen, die er dan zo onverbeeldelijk veel zijn, voor den Winter van daar verhuizen moet. Dit doen de meesten van den Rang der MUSSCHEN, inzonderheid de Dunbekken, wegens 't gebrek van Inſekten; de STELTLOOPERS en GANZEN, om dat het ijs hun den toegang tot Wormen, Kikvorſchen en Visſchen belet; wordende dezelven, door de langte der zomerſche dagen, de overvloed van voedzel, dikker kleeding en de gelegenheid om te paaren, weder naar het Noorden gelokt.

Dit denkbeeld, hoe algemeen ook aangenomen, werd onlangs beſtreeden door den geleerden Natuurkenner KLEIN, in zijne Inleiding van de Hiſtorie der Vogelen; daar hij met kragt beweert, dat de Zwaluwen, zo min als de Ojevaaren, tegen den Winter naar andere gewesten trekken, ſtellende in tegendeel vast, dat zij, of in de Aarde, of in de ſlijk van poelen en moerasſen kruipen, en daar den Winter als levenloos doorbrengen, tot dat de Voorjaars warmte haar wederom in beweeging helpt en als doet herleeven. Zie het II. Deel der *Uitgezogte Verhandelingen* blad. 210. en 260. Ook beweert hij verder, hoe het zeer waarſchijnlijk is, dat bijna geene Vogelen uit het Land, waar in zij geboren zijn verhuizen. De ongerijmdheid van dit gevoelen is in verſcheide opzigten blijkbaar. Men zou deeze Beesten, immers, bijna overal in de ſtaande Wateren of Rivieren moeten aantreffen. Daarenboven word opgemerkt, hoe zij, in de Herfst, zich op de kusten van Engeland, aan de Noordzee, bij een verzamelen, en ook aldaar 's Voorjaars in menigte gezien worden; 't welk een duidelijk bewijs is van haar vertrek en wederkomste over Zee. Men ziet ze zelfs, met een gunſtigen wind, van daar weg vliegen. En op dat men niet moge denken, of zij ook in de Noordelijke deelen van Europa blijven, behoeft men ſlegts den Reistogt in te zien van den Heer ADANSON naar Senegal, die ten dien opzigte het volgende heeft waargenomen. *Voijage au Senegal, dans l'Hiſt. Nat. du Senegal. Paris* 1757. p. 67.

„ Den 6 October des jaars 1749, omtrent half zeven „ uuren 's avonds [zegt hij] ons bevindende omtrent vijf„ tig mijlen van de kust, [tusſchen Senegal en Goerée], „ kwamen vier Zwaluwen haar nagtverblijf neemen op „ ons Schip en ſtreeken neer in het want. Ik ving ze al„ len gemakkelijk en kende ze voor Europiſche Zwalu„ wen. Dit gelukkig voorval bevestigde mij in het „ denkbeeld, 't welk ik mij geformeerd had, dat deeze „ Vogelen Trek-vogelen zijn, en, tegen de nadering „ van den Winter in Europa, de Zee paſseeren, om in „ Landſtreeken tusſchen de Keerkringen te koomen. „ Ook heb ik zedert opgemerkt, dat zij zich nimmer te „ Senegal vertoonen, uitgezonderd in dat Saizoen. „ Een niet minder merkwaardige omſtandigheid is, dat „ te Senegal de Zwaluwen geene nesten maaken, gelijk „ in Europa, maar alle nagten, bij paaren of enkeld, „ in het zand leggen op den Zee Oever, daar zij liever „ verkiezen haare wooning te vestigen, dan Landwaards „ in. Ook ziet menze aldaar, waanneer het winter in „ Europa is, vergezeld van Kwartels, Kwikſtaartjes en „ eenige andere Trekvogelen, die daar jaarlijks koo„ men, wanneer de winterkoude hun uit Europa heeft „ doen verhuizen.

Dewijl de Heer KLEIN ten opzigt van de Zand- of Oever-Zwaluw (*Hirundo Riparia*), ſtellig verzekert, dat dezelven tegen den winter gaan kruipen in Holen, die zij 's zomers tot het teelen van haare jongen hadden gemaakt en gebruikt, om aldaar, gelijk de Slangen, Haagdisſen en eenige andere Dieren doen, dat koude ſaizoen in een ſtaat van werkeloosheid, of al ſlaapende, door te brengen, zie het II Deel der *Uitgezogte Verhandel.* bladz. 200.; zo heeft de Heer COLLINSON, Lid der Koninglijke Societeit van Londen, zich toegelegd om zulks naauwkeurig te onderzoeken. Alzo, nu, de zandige ſteilten, waar in deeze Zwaluwen nestelen, meeſtendeels ontoeganglijk zijn, had hij veel moeite, om een plaats daar toe uit te vinden; doch eindelijk ontdekte hij een zandheuvel, die tot zijn oogmerk bekwaam was, bij het Dorp *Bijfleet* in Surrei, welks Predikant, zijn Vriend zijnde, op zich nam de waarneeming te doen, zendende hem, in een Brief van den 22 October 1757, het volgende berigt. *Philoſ. Transact. for.* 1760. *Vol.* LI. *p.* 2. *p.* 463.

„ Ik nam een vierkant van omtrent twaalf voeten, o„ ver dat gedeelte van de ſpleet, daar de holen dikst wa„ ren, 't welk ik oordeelde dat, in 't nedergaan van de „ oppervlakte, omtrent veertig holen zou beſlaan. Ik „ ging aan 't werk, en kwam aan de holen, doch vond „ geene Zwaluwen, en niets dan oude nesten in het uit„ terſte end van de holen, die van anderhalf tot twee en „ een half voeten diepte hadden, van den ingang af. „ Wij doorzogten, zorgvuldig, ten minſte veertig ho„ len, maar vonden geen Vogelen, hoewel ten minſte „ dertig derzelven met neſten voorzien waaren. De „ paſſagie naar die neſten liep ten naaſten bij in een hori„ fontaale lijn, doch zij waaren omtrent anderhalf duim „ beneden den grond van die paſſagie gedooken. Het on„ derſte derzelven beſtond uit ſtroo, waar op grof en fijn „ hooi lag, zijnde het maakzel deezer neſten niet zeer „ fraai. De weinige eijertjes, die de Vogels hadden

„ agter gelaaten, bevónd ik zuiver wit van koleur, zon-
„ der vlakken, zo groot als die van een Roodborſtje.

De Heer COLLINSON verhaalt ons verder, als een onbetwiſtelijk oogbewijs van de verhuizing der Zwaluwen, dat hij in twee verſchillende jaaren, tegen 't end van September, op dagen wanneer de Zon zeer helder ſcheen, des middags in zijne Tuin wandelende, en opziende in de Lucht, tot een zeer groote hoogte, duidelijk een ontelbaare menigte zag van Zwaluwen, die in 't ronde vlogen en al hooger ſteegen, tot dat hij dezelven niet langer kon onderſcheiden. Ook verhaalt hij, dat hij dikwils den Heer CHARLES WAGER, eerſten Lord der Admiraaliteit, had hooren vertellen, hoe deeze, op een van zijne te huis reizen, vroeg in 't Voorjaar, koomende in den mond van 't Kanaal aan de Spaanſche Zee, een groote troep Zwaluwen op 't Schip kreeg, die in zijn want neerſtreeken, zo dat ieder touw bijna er mede bedekt was niet alleen, maar ook de dekken en het lofwerk overal daar mede gevuld. Zij hingen aan elkander gelijk een zwerm Bijën, en ſcheenen bijna geheel uitgehongerd te zijn, hebbende niets dan veders en gebeente; maar, door de ruste van eene nagt verfriſcht zijnde, toogen zij des morgens weder op de vlugt. Kapitein WRIGHT had den Heer COLLINSON ook verhaald, dat hem, op zijne reize van Philadelphia naar Engeland, iets dergelijks voorgekoomen was. *Phil. Trgnsact.* als boven.

Nog vind ik eenige waarneemingen van den Heer GODEHEU DE RIVILLE, Kommandeur der Ridder Orde van Maltha, waar door de verhuizing der Vogelen, uit Europa in Afrika, handtaſtelijk word beveſtigd. Deeze Heer ſchreef, in een Brief van den 8 Jan. 1749, aan den Heer REAUMUR dien aangaande zeer omſtandig. *Mem. de Mathem. & de Phiſiq. Tom.* III. *Paris* 1761. *p.* 90.

„ In de Maand Maart (zegt hij) koomen de wilde Duiven
„ op Maltha, zij teelen er haare jongen en gaan, in 't
„ begin van Julij, op Sicilie en in Kalabrie Hennipzaad
„ eeten. Daar is nog een andere zoort van wilde Duiven, die hier in de Maanden October en November
„ paſſeeren, doch zich niet ophouden. In de Maand April brengt de zuidweſte wind ons de *Bouchraies* aan,
„ en te St. Joris paſſeeren de Kardinaalen en Kwartels met
„ een Noordweſten wind. Dit duurt de geheele Maand
„ Meij, en in dezelve hebben wij, als de wind zuidooſt
„ loopt, Tortelduiven. De Koekoeken paſſeeren ook
„ in die zelfde Maand. Men vind in Meij Vijgeneeters
„ die zeer mager zijn, welke vervolgens, in de Maand
„ September, te rug paſſeeren na de eerſte regens, met
„ zuidooſte, ooſte en noordooſte winden; zijnde als
„ dan zeer vet en ſmaakelijk. In de zomer paſſeeren hier
„ drie zoorten van Snepjes; de Rots-Snepjes, de zwarten, en een andere zoort genoemd *Piſpour*. 't Is de
„ ooſte-wind die ons dezelven aanbrengt. De eerſte
„ zoort begint te St. Jan, en zij volgen op elkander.
„ Ten zelfden tijde paſſeeren ook de Wulpen met een
„ noorden en noordweſten wind, koomende te rug in
„ September en blijvende dan tot de aankomſt der Snep-
„ pen. De halve Sneppen koomen nog te St. Jan, en
„ men vind er ſteeds, tot dat de paſſagie der Sneppen
„ t'eenemaal geeindigd zij. De Valken, Buizerts en an-
„ dere Roofvogelen, paſſeeren in April met een noord-
„ ooſten wind, maar houden zich niet op; zij keeren in
„ October te rug met een zuiden, zuidweſten en wes-
„ wind, en op dien tijd is het dat men ze vangt, zijnde
„ daar toe de beſte gelegenheid met een koelen wind en
„ regenbuijen.

„ Wij hebben, in October en November, een ſchoone
„ Jagt op Leeurikken, Lijſters, Waterhoenderen,
„ Goud-Plevieren, Sneppen, Talingen en wilde Eend-
„ vogels. De Plevieren zijn overvloedigſt met een
„ noordooſten, de Sneppen met een noorden en
„ noordnoordweſten wind. Ik moet hier aanmerken,
„ dat het Franſche Spreekwoord, *te St. Denijs vind men*
„ *overal Sneppen*, geen plaats heeft in dit Land; 't is
„ zeldzaam dat wij eenige Sneppen zien in October, maar
„ hunne groote paſſagie is na St. Marten tot aan het end
„ van November. In Provence vertoonen zij zich, vol-
„ gens het berigt van verſcheide Perzoonen, niet dan te-
„ gen 't end van October; zo dat de paſſagie, naar reden
„ van de hitte des Lands vertraagd word. In November
„ begint de Sneeuw te vallen op Sicilie. Ik heb opge-
„ merkt, dat de Sneppen niet vliegen kunnen voor den
„ wind, gelijk de Kwartels; alzo de noorde-wind, die
„ ze anders in Barbarie zou kunnen overvoeren, haar
„ noodzaakt op Maltha te blijven. Dit zal zonder twij-
„ fel hebben doen zeggen, *hij gaat met de neus in de wind*
„ *als de Sneppen*. De Kwartels, in tegendeel, gaan
„ voor den wind van 't eene Land naar 't andere over;
„ want in de Maand Meij, doet de zuidooſte-wind haar
„ in Vrankrijk paſſeeren; zij koomen hier niet dan met
„ een noordweſten wind, die haar tegens is om in Pro-
„ vence te koomen. Als zij, in September, uit Vrank-
„ rijk te rugkeeren, brengt de zuidooſte wind er ons
„ veelen aan; om dat zij, met zulk een wind, Barbarie
„ niet kunnen bereiken. De Lijſters koomen hier niet
„ met zekere bepaalde winden. Als met helder weer de
„ Lucht ſchielijk betrokken word en een onweder voor-
„ ſpelt, dan vind men het Aardrijk bedekt met dit Ge-
„ vogelte. De noordweſte wind brengt er echter ons
„ zomtijds aan, en de zuide of zuidweſte wind doet ze
„ verdwijnen. Het is veelen mijner Vrienden gebeurd,
„ dat zij 's morgens uitgingen met een dunne miſt, 't
„ welk gunſtig weer is tot den Lijſtervangſt, en er niet
„ vonden, ſchoon men hun verwittigd had, dat er in me-
„ nigte waren; zo dat zij ſchielijk moeſten weg gevloogen
„ zijn. Zomtijds vind men Leeurikken den geheelen
„ Winter door, en de ſchraale Vogeljagt, die wij in
„ Maart hebben, doet ons blijken, dat in 't algemeen al
„ het Gevogelte, 't welk ons, in September, October
„ en November, zulk een overvloedige Jagt geeft, ten
„ dien tijde ons Eiland paſſeert; waar van men echter, zo
„ ik meen, de Sneppen moet uitzonderen.

„ Ik heb vergeeten te zeggen, dat de Barbariſche
„ Gaaijen, die van de Natuurbeſchrijvers *Straatsburg-*
„ *ſche*; *Garrulus Argentoratenſis*. RAIJ. *Av.* 41. EDW. *Av.*
„ *Tab.* 109. genoemd worden, hier ook in Meij en Sep-
„ tember paſſeeren. Deeze Vogelen ſchijnen hun neſt
„ in de grond maaken. Een Jager heeft mij verzekerd,
„ dat hij in de Maand Junij er een zag koomen uit een
„ hoop aarde, daar een gat in was ter groote van een
„ vuiſt, en op die plaats graavende, naar 't beloop van
„ het gat, 't welk zich waterpas uitſtrekte, vond hij, ter
„ diepte van een voet of daar omtrent, een neſt van kaf
„ en takjes, waar in twee eijeren waaren. " De Heer ADANSON heeft, op zijne togt naar Senegal, niet ver van de Kuſt ook zulke Gaaijen ontmoet, die hij verzekert dat Trekvogelen zijn, koomende des Zomers, voor eenigen tijd, in de zuidlijke deelen van Europa en tegen den Herfſt weder naar Afrika vertrekkende, om daar hun verblijf te houden in 't overige van het Jaar. *Voijage en Senegal.* p. 16.

Hier door vervalt het denkbeeld van KLEIN dat de Vogelen

gelen nooit uit het Waereldsdeel, waar in zij geboóren zijn, verhuizen zouden, om een warmer geweſt tegen den Winter op te zoeken; zie het V. Deel der *Uitgezogte Verhandel.* blad. 35., en dat dit weezenlijk met verſcheide Vogelen plaats heeft, blijkt ons nader uit de Waarneemingen van den geleerden Heer HASSELQUIST, op zijnen togt naar de Ooſterſche Landen, die ons het volgende berigt geeft. *Amænit. Acad.* Vol. IV. p. 579.

„ De *Plevieren* en verſcheide zoorten van *Sneppen* trek-
„ ken in de Maanden December en Januarij klein Aſie in;
„ doch in Egijpte, daar zij uit Griekenland en Turkije
„ (even als uit Europa in klein Aſie) haar Winterleger
„ neemen, koomen zij reeds in 't begin van October.
„ De *Spreeuw* trekt uit Vrankrijk, Italie en de Zuidelijke
„ deelen van Europa, in de Winter Maanden naar Egijp-
„ te. In de Maand September koomen er de *Ortolaanen.*
„ De *Groene Braakvogel* land er in de Maand November
„ aan, houdende er den geheelen Winter en het grootſte
„ deel des Voorjaars zijn verblijf. De *Kievit* komt in de
„ Maand September in Egijpte, alwaar hij den geheelen
„ Winter vertoeft. 't Is wel waar, dat de onzen vroeg
„ weg gaan, doch, of zij naar Egijpte vertrekken, durf
„ ik van hun zo min verzekeren als van onze *Plevieren.*
„ De *Smienten* en wilde *Eenden* koomen in de Maand No-
„ vember, na de overſtroomingen van den Nijl, zeer
„ menigvuldig in Egijpte; doch dat de onzen zo ver
„ trekken zouden, kan ik nauwlijks gelooven. Van
„ *Kwartelen* worden, in 't begin van Maart, de Velden
„ der Egijptenaaren bezogt; maar, als de Oogſt in huis
„ is, verdwijnen zij altemaal. Zo koomen er ook, in
„ de Maand October, *Kraanvogelen* in menigte, uit
„ Turkije. De *Pelikaanen* trekken in 't midden van
„ September, op rijën en met een ſtompen hoek ge-
„ ſchaard, op gelijke manier als de Ganzen, in Egijpte,
„ houdende bij Zomer hun verblijf aan de Zwarte Zee
„ en de oevers van Griekenland. In 't laatſte van Sep-
„ tember of in 't begin van November, tegen 't end der
„ overſtroominge, komt een ongelooflijke menigte van
„ *Kraaijen* in Egijpte, om de Kikvorſchen en ande-
„ re Dieren van beiderlei leeven, die dan het ge-
„ heele Aardrijk aldaar bedekken, met de Reigers en
„ Valken op te zoeken. Deeze Kraaijen, die in Vrank-
„ rijk en Engeland den Zomer doorbrengen, zijn nim-
„ mer in Zweeden te vinden.

Zo zien wij dan de verhuizing der Vogelen, uit het een in 't andere Waereldsdeel, door oog-getuigen geſtaafd. Ik gaa over tot een andere eigenſchap, die de Vogelen niet minder van bijna alle andere Dieren onderſcheid, te weeten hunne ſtem. Immers de meeſte Dieren maaken wel eenig geluid, 't welk in zommigen de kragt van des Menſchen ſtem ver te boven gaat, doch het is veelal niet dan een zoort van geſchreeuw, geloeij of bulken, 't welk door zijne eenvormigheid het oor verveelt of het gehoor bijna verdooft en tot afgrieſingen of verſchrikking ſtrekt; daar in tegendeel, het geluid, 't welk de Vogelen maaken, in 't algemeen de ooren ſtreelt, en in zommigen den hoogſten trap bereikt van lieflijkheid, onnavolgbaar voor de bevalligſte keelen of welluidendſte inſtrumenten.

Ondertuſſchen, ſchoon de Vogelen nader aan ons ſchijnen te koomen door hunne ſtem, dan de viervoetige Dieren; dewijl er onder zijn, die men niet alleen konſtige deuntjes zingen, maar ook praaten leeren kan; verſchillen nogthans de werktuigen hunner ſtem meer van die van onze ſtem, dan de werktuigen van de ſtem der viervoetige Dieren, en hebben een grooter getal van opmerkelijke bijzonderheden. Zij hebben, zo wel als wij, een ſpleet aan den ingang der luchtpijp geplaatſt, doch welker lippen, onbekwaam zijnde tot het maaken van genoegzaam vlugge drillingen in haare ongevoelige deelen, bijna niets tot de formeering van de klanken toebrengen. Hierom heeft de Natuur hun begaafd met een tweede luchtpijp, die men de inwendige noemt, gelegen daar de ſtam der andere zich in twee takken verdeelt, en hier zijn de wertuigen geplaatſt, die voornaamelijk dienen tot de vorming der klanken. Deeze werktuigen moeten wel onderſcheiden worden van veele anderen, die aan de Vogelen enkel tot verzwaaring van 't geluid, en om de verſchillende toonen te maaken, gegeven zijn.

De voornaamſte werktuigen van de ſtem der Vogelen beſtaan in verſcheiderlei vliezen, min of meer ſijn, min of meer geſpannen, en in verſchillende ſchikkingen geplaatſt. In zekere Vogelen, gelijk de Gans en dergelijken, zijn vier van deeze vliezen, eveneens bijna gefatzoencerd en aan elkander gevoegd, als de twee ſtukken van de rietjes der ſchalmeijen. Deeze vliezen, dus bij paaren te zaamen gevoegd zijnde, maaken gelijk men weet, als twee vliezige rietjes uit, welker bovenſte deel oorſprong neemt van de twee beenige en langwerpige monden van de binnenſte luchtpijp, en die vervolgens, met hun onderſte deel, eindigen aan den oorſprong der twee eerſte verdeelingen van de longpijpen.

Schoon deeze vliezen, op de wijze van meer of min volmaakte rietjes geſchikt, naar de zoort der Vogelen; de voornaamſte werktuigen zijn, dienende tot de vorming van derzelver ſtem; is het nogthans zeker, dat zij de eenigſten niet zijn, die daar toe zaamenwerken. Men heeft nog anderen ontdekt, in taamelijk groot getal, binnen de voornaamſte longpijpen. Deeze zijn dwars over elkander heen geplaatſt; kunnende hunne figuur en ſchikking vergeleeken worden bij die van kleine Spinnewebben, 't een boven 't ander geſpannen zijnde in de rondagtige hoek, van twee wanden, die digt aan elkander ſtaan, begreepen. De agtereenvolging van deeze kleine, zo dunne vliesjes, op de gezegde manier geplaatſt, en allen gereed om te drillen, geeft een vertooning, welke noodwendig ieder Natuurkundigen moet doen opgetoogen ſtaan. De figuur van ieder vliesje is als een waſſende maan, en zij zijn met hunnen ronden omtrek, aan den wand der longpijpen in diervoegen aangehegt, dat zij een weinig hellen naar het end, waar door de lucht, die uit de long komt uitgaat. Men vind ze niet dan in de helft van de buis of pijp, wanneer die in de langte is doorgeſneeden; laatende de andere helft een vrijën doorgang voor de lucht, hoewel dezelve niet voorwaards ſchijnt te kunnen gaan, zonder de gedagte vliesjes te beweegen.

Behalven deeze vliesjes, welken de Heer HERISSANT gevonden heeft in alle Vogelen, die hij gelegenheid had te ontleeden, ontmoet men er nog anderen, op verſcheiderlei manieren in zekere ruime beenige of kraakbeenige deelen geplaatſt. Deeze deelen zijn van verſchillende figuur; men vind zommigen omtrent het midden, anderen nabij het end van de luchtpijp; men ontmoetze vrij dikwils in zekere Watervogelen van 't Geſlagt der Eenden.

Om kort te gaan, in alle Vogelen word een ander min of meer ſterk vlies gevonden, waar van het gebruik zo wezenlijk is, dat zonder hetzelve de ſtem niet duidelijk geformeerd zoude kunnen worden. Het is bijna overdwars geplaatſt, tuſſchen de twee armen van het been, 't welk men bij den naam van *brilswijs' been* kent, bepaalen-

de aan die zijde een taamelijk ruime holligheid, welke altoos aan het bovenſte en binnenſte deel van de borſt gevonden word.

Zodanig zijn de deelen, die allen zaamenwerken tot formeering van de ſtem der Vogelen. Zij worden in ſpeeling gebragt door de lucht der longen, die onder den naam van *vliezige* bekend zijn, welke lucht daar in min of meer vaardige ſchuddingen en drillingen verwekt, naar dat haar doorgang langzaamer is of raſſer.

Wanneer een Vogel ſchreeuwen wil of zingen, word de lucht, die beſlooten is in de zakken van zijn Buik en borſt, daar uit gedwongen te gaan door het geweld, dat van de Spieren, die tot dit werk geſchikt zijn, op deeze lucht gedaan word. Het grootſte deel derzelve dan, uitgeſchooten door de hoofdtakken van de *vleezige long*, ontmoet aanſtonds, in zijne weg, de gemelde kleine veerende vliesjes, welken er boven elkander zijn geplaatſt en verwekt daar drillingen in, die bekwaam zijn tot het voortbrengen van zekere klanken, door welken die der vliezige rietjes, waar op de lucht vervolgens zijne werking doet, verſterkt worden. Maar bovendien is 't zeer merkwaardig, dat het andere gedeelte van de lucht, 't welk niet heeft kunnen ontglippen door de luchtpijp, welker bovenſte ſpleet zich vernaauwt om den loop te vertraagen van die lucht en de toonen te maaken van de klanken der ſtem, op even den zelfden tijd uit de zakken van de borſt glipt door kleine openingen, welken er doorgang aan geeven om uit te ſpatten in de groote holligheid, die onder het brilswijs been is, en waar de vliezige rietjes ontbloot en als zweevende zijn; aldaar botſt dezelve van alle zijden op de uitwendige oppervlakte van deeze rietjes, en ſtaat de perſing tegen van de lucht, die door derzelver holte paſſeert; 't welke noodwendig zeer vaardige en werkzaame drillingen maakt, waar van de ſtem der Vogelen afhanglijk is.

Hier van kan men zich zeer gemakkelijk overtuigen, aangezien hunne ſtem zich niet meer hooren laat, zo dra men het vlies van het *brilswijs'* been heeft doorboord en dus uitgang gegeven aan de lucht, welke de binnen lucht, gaande door de rietjes, in evenwigt hield, en dat de klanken weder voortgebragt worden, zo dra men de gemaakte opening digt toe houd met den vinger. Die proefneeming kan op alle kortlings geſtorven Vogelen in 't werk geſteld worden, drijvende de lucht in de zakken van de borſt door middel van een blaaspijp, welke men ingebragt hebbe door eene kleine opening, tuſſchen twee ribben nabij het borſtbeen gemaakt; want als dan zal men zeer duidelijk de klank der ſtem hooren, die het Dier eigen is, waar van men zich bedient, bij voorbeeld een Gans; en het zelve zijne verſcheiderlei Kwaakelingen doen maaken, wanneer men kleine kloppen geeft met de vingeren, op het vlies van 't brilswijs' been, gelijk geſchied op den ſleutel der dwarsfluiten, en tevens, beurtlings, den bek van het Dier open en toe doet, om de lucht tegen te houden, of met meer of min vrijheid te doen uitgaan uit de borſt. *Mem. de Mr.* HERISSANT *dans les Mem. de l' Acad. Roijale des Sciences de Paris; l'An.* 1753. *pag.* 293.

De Ouden, in aanmerking neemende dat de Kraanvogel, onder alle Dieren, het ſterkte geluid maakt naar reden van zijne groote; hebben verſcheide redenen daar van gezogt. Zommigen ſchreeven zulks toe aan derzelver vreesagtigheid, anderen aan de ruuwheid van de luchtpijp; doch, zo min gronds als de eerſte reden heeft, zo min voldoet de laatſte. De luchtpijp, immers, in deeze Vogelen, is binnen den hals wel zeer onëffen, doordien de ringen meer van elkander afwijken, dan gewoonlijk; maar dit word rijkelijk vergoed door de effenheid van het overige, 't welk een buis maakt, die als uit een enkel kraakbeen ſchijnt te beſtaan. BELLONIUS ſchijnt iets geweeten te hebben van dit maakzel der luchtpijp, maar hij heeft niet gemeld, hoe dezelve in de borſt met verſcheide bogten loopt. Hij zag alleenlijk, dat zij niet geheel regt neerdaalde, om naar de long te gaan, gelijk in de meeſte Vogelen, en heeft gemeend, dat zij voorenaleer in de borſt te koomen, zich in het vleesch verborg; niet weetende, dat deeze buis bogten maakt gelijk een Waldhoorn in het borſtbeen, alwaar zij, beſlooten zijnde in een hard en droog deel, veel meer in ſtaat is om een heldere klank te maaken, dan of zij verdoofd waare door het vleesch.

Nog andere bijzonderheden zijn er, die de ſtem der Kraanvogelen, Eenden, Ganzen, enz. verſchillen doen van de ſtem der andere Dieren, in welken het werktuig van de ſtem zo wel verſchillende is van dat der Vogelen, als de luchtſpleet, die beſtaat uit twee vliesjes, welker randen, knarzende door de aandoening der uitgedreeven lucht, de klank maaken, waar van de beweging der lippen en tong de letteren en lettergreepen formeert, terwijl dezelve tegen 't gehemelte en de holligheden van de neus aan botzende, een aangenaamen weerklank krijgt. In de Mensch, en de meeste andere Dieren, ſchijnt de luchtpijp niets tot de ſtem de doen, veel minder tot de ſpraak, dan het aanvoeren van den lucht; daar zij, in tegendeel, wel degelijk in aanmerking komt tot de ſtem der Vogelen.

In de Kraanvogelen dient de luchpijp als tot een Waldhoorn. Men weet dat in de Trompetten de lippen, van den geen die blaast, voor het rietje of tongetje in de ſchalmeij verſtrekken, en in de Kraanvogelen bevind zich het rietje, in plaats van aan het begin te zijn van het ſpeeltuig in de keel, aan deszelfs end in de borst, Dus zou van deeze Dieren met meer reden gezegt kunnen worden, dat zij met den buik ſpreeken; dan dit van zommige Menſchen gezegt is, want zulks is geheel valsch, gelijk men weet; zommige Menſchen doen niet anders dan hun ſtem dof te maaken, en, als 't waare, te ſmooren; zo dat dezelve ſchijnt voort te komen uit de holligheid des buiks. Iets diergelijks, nu, heeft in de gemelde Vogelen plaats.

Verſcheide proefneemingen dienen tot betoog van die zonderlinge manier van ſtem, welke de Ganzen en Eenden ook eigen is. De luchtpijp digt gebonden bebbende onder het ſtrottenhoofd, maakt men er een opening in beneden het bindzel, zo dat de Vogel echter adem haalen kan, die zulks doet als gewoonlijk en een geluid geeft, gelijk aan 't geene hij te vooren maakte. Even 't zelfde gebeurt, indien men aan een dooden Vogel, daar de luchtpijp geheel is afgeſcheiden van den hals, de long ſterk opblaast, en vervolgens de borst te zaamen drukt; want dan word bijna het zelfde geluid gehoord, als de Vogel maakte, toen hij levendig was. Zulks openbaart zich nog duidelijker, wanneer men blaast door het end van eene luchtpijp, die geheel is afgeſneeden van den Vogel,

Het zonderlinge maakzel van dit gedeelte der luchtpijp, benevens de toeſtel van ſpieren die men daar vint, zijn overtuigendſte bewijzen, dat het zelve tot vorming van de ſtem diene. Zulks word nog blijkbaarder gemaakt, door de gemelde bogten als van een Waldhoorn, die, in de Kraanvogelen, onmiddelijk boven de inwendige luchtſpleet geplaatst zijn, welker gebruik men zeer moei-

moeijelijk begrijpen zoude kunnen, indien de ſtem alleenlijk door het ſtrottenhoofd, dat in de keel is, geformeerd werde. Misſchien dient de langte van deeze buis, geholpen door de wijdte van de luchtſpleet, tot het grover maaken van de ſtem; terwijl de wijdte van de luchtpijp binnen het borstbeen, door middel van de beenige wanden, daar zij tegen ſtuit, aan deeze zwaare ſtem een ſterker weerklank geeft. *Oeuvres Anatomique de Mr.* DU VERNEIJ. *Paris* 1761. *Tom.* II. p. 101. Zie ook de *Uitgezogte Verhand.* V. *deel* bladz. 525.

Schoon deeze ſtem der Vogelen, in ver de meesten, niet is dan een louter geſchreeuw, geroep, getier, kwaaken, klokken, kirren, fluiten, piepen of kweelen; zo is zij dog in veelen, zeer geregeld en eenpaarig, drukkende bijna verſtaanbaare woorden uit, gelijk in de Koekoek en Kievit; in anderen naar de omſtandigheden veranderlijk, 't zij om minneſpel, vreugde, ſmerte, angst of ſpijt, uit te drukken, het zij om elkander te roepen, te waarſchouwen of te verwelkoomen, en wat dies meer bedagt kan worden. Ook ziet men dat in zommige Vogelen de bekwaamheid is, om de Menſchelijke konst in 't zaamenſtellen van muziekdeuntjes, ja zelfs onze ſpraak, naar te bootzen. Hier over zal men zich te minder verwonderen, dewijl 't bekend is, dat 't zingen, zo wel als de ſpraak, geleerd moet worden van den Mensch, en de Vogelen zekerlijk met dergelijke werktuigen, hoewel, over 't algemeen, in minder volmaaktheid, zijn begaafd; terwijl het hun zekerlijk ook niet aan een goed gehoor ontbreekt.

De Luchtpijp van een Pappegaij is zonderling konstig zaamengeſteld. Het ſtrottenhoofd beſtaat uit verſcheide kraakbeenderen, als de ſteunpunten zijnde van verſcheiderlei beweegingen, afhangelijk van veele paaren aardige ſpieren, die tot de verſchillende verwijderingen en toeknijpingen van de luchtſpleet dienen, om een verſcheidenheid van klanken te formeeren, die eenigermaate zweemen naar de Menſchelijke ſpraak. De kraakbeenderen van de buis der luchtpijp, in deeze Praatvogel, zijn voor en agter beurtelings ſmaller en breeder, niet cirkel- maar ovaal-rond. Aan het onder-end, daar dezelve zich in takken verdeelt, is een kraakbeen geplaatst, 't welk geheel ſchijnt, dog uit drie ſtukken beſtaat, waar van het opperſte gelijkt naar een ſtuk van een hollen afgeſneeden kegel, en de grondſteun geeft wederzijds uitſtekken, eindigende in toppen, welken naar die van Schrijfpennen gelijken. De tusſchenruimte van deeze toppen is halfmaanswijze, wederzijds bepaald door een kraakbeen van paraboliſche figuur, daar het met de bovenzijde zaamen gevoegd word; maar aan de tegen overzijde, maakt het, als 't waare, twee hoornen; en tusſchen dezelve een regte lijn, gelijk door OLIGER JACOBÆUS is waargenoomen. COLLINS *Anatomij. Vol.* II. *pag.* 818.

Dewijl, hier voor, van tweederleij longen, vliezige en vleezige geſprooken is, zo zal ik thans agt geeven op het maakzel van dat lighaamsdeel in de Vogelen. Het zelve verſchilt van de longen der andere Dieren, niet alleen door zijne plaatzing, als gehegt zijnde aan de rug en ribben, en door dien het veele openingen heeft, die in den buik doorgaan, welken de lucht binnen- en buitenwaarts vrijelijk kan paſſeeren; maar ook, en wel inzonderheid, door zijne zelfſtandigheid. De longen der Vogelen zijn over al omgeeven met een dun vlies, zaamengeſteld uit menigvuldige vezelen, die regt, dwars en in allerleij ſchuinze plaatzingen loopen, dog zo digt in elkander geweven zijn, dat zich geene ſcheiding of naad vertoont. Op eenigen afſtand van de longen legt een ander dikker en ſterker vlies, beſtaande uit dikke vliezige vezelen, aardig te zaamen gevoegd, en doorregen met veele vleezige vezelen, die van de ribben koomen en in dit dikke vlies haare inplanting hebben, maakende het zelve vast aan de wervelbeenderen van de ribben.

De ademhaaling beſtaat in de Vogelen, zo wel als in viervoetige Dieren, uit eene inhaaling en uitdrijving der lucht; dog in het eerſte geval gaat de lucht, wanneer zij de longen uitgeſpannen heeft, door 't geweefzel van 't dunne vlies in de ruimte, die tusſchen 't zelve en 't dikke vlies in legt, en van daar door de openingen van het middelrift in de holligheid van den buik. De uitademing vereischt eene zaamentrekking van alle de deelen, die zo wel de borst als den buik bekleeden, en de lucht word dus niet dan met kragt of geweld en zeer traag geloosd, moetende nog door het geweefzel van 't binnenſte vlies, als door een fijne zeef, paſſeeren; zo dat zij nooit geheel, en misſchien maar voor een klein gedeelte, door de uitademing uitgedreeven word.

De Natuur heeft dus zeer wijsſelijk gezorgd voor die eigenſchap, van de Vogelen onafſcheidelijk, het vliegen naamelijk. Hun lighaam, immers, diende altijd door zekere veelheid van lucht opgeſpannen te blijven, om genoegzaam ligt te zijn tot het zweeven in de dampkring. Zij verſchillen dan in deezen, veel van de viervoetige Dieren, welker longen in de gezondheid rondom los zijn, en geen lucht doorlaaten, zelfs niet in de holligheid der borst: Maar boven dien heeft hun middelrift, dat eene peesagtige uitbreiding is van het vleezige vlies, zulk eene geſteltheid, dat het verſlapt zijnde, verhevenrond ſtaat naar 't gedarmte; zo dat de holligheid van de borst, door deszelfs zaamentrekking, verkleind word; waar van regt het tegendeel plaats heeft in ons lighaam.

Ik ga voort tot de beſchouwing der Ingewanden, die ter verteering van de ſpijzen dienen. De Vogelen hebben gelijk reeds gmeld is, geene Tanden, en niettemin gebruiken veelen hunner een voedzel, het welk de vermaaling, die wij aan de harde ſpijzen met onze Kiezen toebrengen, dubbel noodig heeft. Men ziet, bij voorbeeld, de Hoenders, Eenden en dergelijken, gantsch ongepelde drooge graankorrels, de Duiven boonen inzwelgen; om welken dus ongebrooken, te verteeren, noch onze Maag, noch die van veele viervoetige Dieren, in ſtaat zou zijn. Niettemin loozen zij geene van zodanige graanen onverteert, ja hebben in tegendeel een dunnen afgang; weshalven hier van een bijzonder oorzaak ſcheen gezogt te moeten worden.

Veelen hebben die oorzaak geſteld in zeker vogt, het welk in de Maag der Vogelen huisvesten en niet alleen *zuur*, maar zo *ſcherp* zou zijn, dat het in ſtaat waare om zelfs glas te ontbinden; dewijl men 't zelve in de Maag van zodanige Vogelen dikwils vergruisd vind tot een fijn poeijer. In 't algemeen poogden zij dit Gevoelen te bekragtigen, door dien men de gemelde Vogelen zand, kalk en ſteentjes, ſtoffen die het zuur temperen gelijk bekend is, ziet inſlokken. Men kan, wel is waar, de tegenwoordigheid van een *zuur vogt*, in de rokken van de Maag deezer Vogelen, of eigenlijk in derzelver binnenſte vlies, niet ontkennen, en het is ontwijfelbaar dat dit vogt iets toebrengt, om de gemelde graankorrels te vermurven; dog de voornaamſte oorzaak ſchijnt af te hangen van het maakzel der Maag.

Dat het zuur de oorzaak niet van de verteering in de Vogelen zij, blijkt volgens den Heer DU VERNEIJ in verſcheide opzigten. Men word geen zuure reuk als zij gezond zijn, uit hunne keel gewaar. Ten anderen, indien de ingeſlokte ſteentjes ſtrekken moesten tot tempering van het zuur, zo zouden zij de geene uitzoeken, die daar toe bekwaamst waaren, en niet de hardſte en vastſte van zelfſtandigheid, gelijk brokjes keiſteen en glas. Ook is het klaar dat niet alle Vogelen ſteentjes inſlokken: 't Zijn die geene alleen welke van graankorrels leeven, die zeer hard van bast zijn, gelijk tarw, haver en gerst, waar aan de Natuur zulks ingeſchapen heeft. Hunne Maag is om die reden zeer vleezig, wederzijds bekleed met een zeer breede ſterke ſpier, en van binnen met een hard eeltagtig vlies gewapend; zijnde zodanig geſchikt, dat het als twee molenſteenen maakt, welken, door deeze ſpieren, bij verſcheide herhaalingn tegen elkander gedrongen worden, om de graanen te verpletteren en te vergruizen. Om nu de werking van deeze ſpieren kragtiger te maaken, is het dat deeze Vogelen ſteentjes inſlokken, welken, onder de graankorrels vermengd zijnde, veel helpen tot vermaaling van de hardſte deelen des voedzels. Dus kan men zeggen, dat deeze ſteentjes in de Maag der Vogelen de plaats bekleeden van de tanden in de mond der andere Dieren. Het is derhalve niet te verwonderen, dat zij de hardſte oneffenſte ſteentjes uitzoeken en dezelven met den afgang weder uitwerpen, wanneer die door de wrijving glad zijn afgeſleeten.

Men merkt verder aan, dat onder de Vogelen, die van zaaden leeven, zommige zijn die geen ſteentjes inſlokken; bij voorbeeld, de Vinken, Putters, Sijsjes en Kanaritjes. Hier van is de reden ook blijkbaar. Immers deeze Vogeltjes weeten met hunnen bek de zaadjes te pellen, en te ontblooten van den bast, waar mede de meeste als met twee ſchulpen bedekt zijn; gelijk hennip-, kanarij- en raapzaad, die zij behendig kraaken, laatende de doppen vallen en het merg alleen in zwelgen; dit merg nu, kan gemakkelijk worden gekneusd en tot pap gemaakt door de werking van de maagſpieren, zonder 't behulp van ſteentjes.

Even 't zelfde als in de eerstgemelde Vogelen, heeft plaats in de Struiſen, de Trapgangen en dergelijken, die ſtukken ijzer en koper, of ook ſtukken gelds, wanneer men hun die geeft, inzwelgen. Immers, dat zij dit geenzins doen om het zuur te temperen, is mij gebleeken, wanneer ik zulke ſtukken gelds, die aan de eene zijde hol, aan de andere baltig waaren, uit dezelven weder kreeg. Ik zag namelijk, dat de ſtempel aan de baltige zijde bijna geheel was uitgeſleeten, terwijl het geld aan de holle zijde, niets geleden had. Bovendien zijn er twee zaaken, die mij vastelijk doen beſluiten, dat deeze afſlijting geenzins door een zuur vogt kan veroorzaakt zijn; voor eerst, om dat het geld alleenlijk afgeſleeten was in de uitpuilende deelen, die voor de wrijving bloot ſtonden; ten anderen, om dat de afgeſleetene plaetzen glad waaren. Nu weeten wij, dat in alle uitknaaging, welken door zuur geſchied, inzonderheid in de metaalen, de oppervlakte oneffen is en mat; gelijk dus het zilver word wit gemaakt, om zich als nieuw te vertoonen, enz.

Om even die zelfde reden is 't, dat de Paarlen, die men een Haan of Hen laat inſlokken, van deeze Vogelen niet dan glanziger en helderer geloosd worden, daar zij in tegendeel, indien er zulk een ſcherp zuur plaats had in derzelver Maag, of ontbonden, of ten minsten dof zouden moeten zijn.

Het maakzel van de Maag, beſtaande uit zeer harde wanden, die in zommige niet eelt maar hoornagtig zijn, en zeer digt op elkander ſluiten, als twee molenſteenen; moet dan de voornaamſte oorzaak zijn van de verteering in de graaneetende Vogelen. Hier bij komt egter in dezelven, nog een ander geſtel, niet minder nuttig; te weeten een Krop, welke echter in de Kalkoenen en verſcheide anderen niet gevonden word. In de Duiven, Hoenderen, Fiaſanten, verwijd de zwelgpijp zich omtrent in 't midden van den hals, en maakt een zoort van langwerpig ronde zak, welke zich tot aan het borstbeen uitſtrekt; onder deezen zak dien men de Krop noemt, word de zwelgpijp weder nauwer en loopt door de borst, leggende op de wervelen van de rug, tot dat zij een weinig boven de Maag, weder uitzwelt door een krans van klieren, zeer konstig geſchikt, en inzonderheid in de Kalkoenen bij uitſtek fraai om te beſchouwen, niet minder dan de kringen, welken de inwendige rok op die plaats maakt. Deeze klieren, zo wel als die in de krop zijn, geeven een zeer groote veelheid uit van een wit ſlijmagtig vogt, het welk de graankorrelen geheel vermurwt eer zij in de maag koomen. Zulks is zeer duidelijk blijkbaar aan de manier, op welke de Duiven hunne Jongen voeden met boonen, die eerst doorweekt zijn in hunne krop. Zo vervullen dan die klieren de plaats der geenen, die in de andere Dieren zijn in de klieragtige rok van de Maag. Ook mag men met reden opmerken, dat zij in de Vogelen zich niet tot aan dit lighaamsdeel uitſtrekken; zijnde een plaats van omtrent een duim breed, boven de inplanting van de zwelgpijp in de Maag, daar van ontbloot.

De Maag, ontleedkundig beſchouwd, beſtaat uit vier ſpieren, waar van alle vleezige vezelen zich vereenigen in twee regt tegen elkander over-geplaatste peezen; in in 't midden, naamelijk van haare twee platte zijden. Het vleeſchig deel van de twee ſterkſten deezer ſpieren, dat zeer dik is, heeft vezelen, die bijna allen boogswijze loopen, en welker peezige enden hereenigt, de twee gemelde peezen maaken. Deeze ſpieren zijn zo geplaatst dat de eene naar de rug ziet, de andere naar 't voorſte van den buik. Van de twee andere ſpieren die veel dunner zijn, word door de eene het bovenſte van de Maag door de andere het onderſte of de bodem bekleed. De peezige draaden van haare vleeschvezelen, die ook boogswijze loopen, hereenigen zich insgelijks in de twee gedagte groote peezen. De eerstgemelde ſpieren die het voedzel naar de poortier moet voortſtuwen, is van deeze twee de ſterkſte. Binnen deezen ſpieragtigen rok heeft de Maag een zenuwagtigen, die onmiddelijk den binnenſten of eeltagtigen bekleed, welke aan de wanden zo hard bijna is als kraakbeen, hebbende verſcheide gaatjes daar vezeltjes indringen van den zenuwrok. Buiten is de maag omkleed, met een geweefzel van menigvuldige bloedvaaten, doormengt met vet; zo dat men er vier of vijf rokken aan tellen kan, gelijk aan 's Menſchen Maag; koomende de harde eeltagtige allerbinnenſte in plaats van dat dunne ſluweelagtige bekleedzel, 't welk de Donsrok genoemt word in onze ingewanden. Voorts ondergaan de ſpijzen door bijmenging van de gal en 't alvleesch-zap, in de Vogelen een dergelijke bereiding tot chijlmaaking als in de Dieren; dog chijlvaten worden in hun niet gevonden. 't Gedarmte is in de graaneetende bij uitſtek lang; zij hebben den blinden darm ook zeer lang en dubbel, 't welk te langer tijd geeft tot verteering der ſpijzen, gelijk wij dit verſchil in

de

de viervoetige Dieren reeds hebben opgemerkt. In de Roofvogelen is derhalven, ook in tegendeel het gedarmte zeer kort, en de blinde darm nauwlijks kenbaar.

In deeze laatſten is het geſtel gantsch verſchillende, gelijk de Heer HERISSANT zo omſtandig in de Koekoek heeft waargenoomen; zie het IV. *deel* der *Uitgezogte Verhand.* bladz. 115. Men vind er niet alleen geen Krop aan, maar boven dien ontbeert hunne Maag de eelt- of kraakbeenige wanden, welke den binnenſten rok in de graaneetende Vogels uitmaaken. Haar geſtel is daarenboven niet zo ſterk geſpierd, maar ſlap en vliezig, bijna als eens Menſchen Maag en als die der viervoetige Dieren; met dit verſchil, echter, dat de vleezige vezelen welke den ſpieragtigen rok zaamenſtellen, in deeze Vogelen ook boogswijze loopen en zich vereenigen in twee peezen regt tegen over elkander, en dat de twee dikſte vlakten ook geplaatst zijn, in 't midden der platte oppervlakten van de Maag ter wederzijden.

De Heer REAUMUR heeft veele Proefneemingen in 't werk geſteld, om de manier van verteering in deeze Vogelen te onderzoeken. Hij deed een Buiſert blikken pijpjes inſlokken, waar in een ſtukje vleesch was met eenige graankorrels, aan de enden open, dog met gaas digt gebonden; deeze pijpjes werden na verloop van een of twee etmaal, weder uitgeſpogen door den Vogel, en toen bevond hij het vleesch, ja zelfs de brokjes been welken hij in dergelijke pijpjes deed, geheel of bijna verteerd te zijn, zonder dat de Graankorrelen anders dan uitgezwollen waaren; zelfs geborſten graanen kwaamen onverteerd uit deeze pijpjes. Dit deed hem beſluiten dat de verteering in deeze Vogelen niet door wrijving geſchiede, maar door de ontbindende kragt van een vogt in de Maag vervat, welkers eigenſchap hij met geen genoegzaame zekerheid heeft kunnen ontdekken.

Iets 't welk de Roofvogelen bijzonder te paſſe komt, is het zonderlinge maakzel van hunnen Bek. Dezelve is haakswijze krom, en zij bedienen er zich niet alleen van, om hunne prooij te verſcheuren, maar ook om eenig beginzel van verteering toe te brengen aan hun voedzel. Deeze Vogelen hebben in 't algemeen, het bovenſte van den Bek aan 't end omgekromd als een haak, met een ſcherpe punt; het onderſte naar agteren breed en dik, aan 't voorend bijkans rond uitloopende. Dit deel is hol, om de tong, welke zij taamelijk dik hebben, te bevatten. De randen van de beide deelen, die den Bek maaken zijn hard, ſnijdende en zomtijds gerand.

De Pappegaaij, dien wij hier tot een voorbeeld neemen, eet bijna allerleij ſlag van ſpijzen; hij breekt en kraakt de pitten van veele vrugten. Ook is 't, in deeze Vogel, zeer opmerkelijk, dat weezentlijk het end van de Tong door hem gebruikt word, om het geene hard is te ſtuuwen onder het bovenſte deel van den Bek, ten einde het vervolgens aan de zijden gebragt worde, om het klein te maaken, eer hij het inſlokke; verder koomt hier ook te pas, dat de Pappegaaijen het voedzel, 't welk zij ingezwolgen hebben, weder in den Bek doen koomen, om het te kaauwen; weshalven zij geteld kunnen worden onder de herkaauwende Dieren. Even het zelfde word van de Reigers verhaald, die de Mosſelen, welke zij hebben ingeſlokt, na dat dezelve door de broeijing open gegaan waaren, weder zouden uitbraaken, om zich te voeden met derzelver vleesch.

Ik moest niet vergeeten dat de Haak, die aan 't end van den Bek der Roofvogelen is, in zommigen ook dient om zich aan op te hangen en over te brengen, van de eene naar de andere plaats. Zommige Vogelen, gelijk de Aakſters en die tot deezen rang behooren, hebben een Bek als een Beitel, om het geene zij breeken willen, met gewelt aan ſtukken te ſlaan. Zij bedienen zich daar van zo wel tot het eeten van vleesch, als van graanen en vrugten. De zodanigen die gras, kroos of andere waterplanten eeten, gelijk de Zwaanen, Ganſen, Eenden en dergelijken, hebben den Bek wederzijds met inkeepingen getand, op de wijze van een Rasp, en dit ſtelt hun niet alleen tot aanvatting en vasthouding van die glibberige kruiden in ſtaat, maar ook den Bek te gebruiken als een zoort van Teemsom het water, dat zij anders te veel in het lijf zouden krijgen, te laaten uitzijperen. Eenigen, gelijk de Duikers en Meeuwen, bedienen zich van hunnen Bek om hunne prooij, die in Visſchjes beſtaat, te vatten. In zekere Vogel, genaamt *Fiber*, zijn het geen enkele inkeepingen maar waare tanden, lang, puntig en naar agteren omgekromd; DU VERNEIJ, *Oeuvres Anatomiques*, *Paris* 1761. *Tom.* II. *p.* 449. Zo dat deeze een uitzondering ſchijnt te maaken in den algemeenen regel, dat de Vogelen met geene tanden zijn voorzien.

Niet minder dienſt hebben zodanige Vogelen, die men thans wegens de langte hunner pooten, STELTLOOPERS noemt, van de zonderlinge langte hunnes beks, welke hun in ſtaat ſtelt, niet om den zelven als een *Stokje om te peilen* te gebruiken; 't welk inderdaad belachgelijk zoude zijn, dewijl zij dikwils met de Pooten op de grond der ſlooten en moerasſen ſtaan, wanneer zij dus van hunnen Bek gebruik maaken; maar om *te voelen naar hunne prooij*, die meest al beſtaat in Aaltjes, welken door de modder kruipen; of liever alleen maar om die Dieren op te zoeken en te vatten, na dat zij derzelver gewemel aan hunne Pooten gevoeld hebben. De HOENDEREN en anderen van deezen Rang, gebruiken hunnen Bek, waar van de bovenkaak met haar holte ſluit over den onderkaak, als een Kraauwel om iets naar zich te haalen en op te zaamelen; voorts zijn de Duiven, Leeuwrikken, Spreeuwen, Lijsters, Kwikſtaarten, Vinken, Putters, Cijsjes en 't meeste andere zingend Govogelte, 't welk door LINNÆUS gebragt word tot den Rang der MUSSCHEN, met een Bek voorzien, dien zij als een Nijptang kunnen bezigen, zo wel tot het eeten van vrugten, beſien en zaaden, als van allerleij Inſekten en Wormen; van hunne behendigheid, in het pellen der zaaden, hebben wij reeds geſproken.

In de viervoetige Dieren vind men, boven en behalven de twee Oogleden nog een derde, 't welk het *Oogluikend Vlies* genoemt word, dienende of om hunne Oogen te beſchermen voor uitwendige beledigingen, of om de vuiligheid, welke daar bij geval in koomt, er uit te veegen; dewijl zij geen Handen hebben gelijk wij, om de Oogen uit te wrijven. In die beide opzigten had het Gedierte dit vlies dubbel noodig, en de wijze Schepper alles toebrengende, wat ten nutte der Schepzelen ſtrekken kan, heeft het er niet aan onthouden. In de Vogelen ſchijnt het inzonderheid te dienen, om de Oogen, die geduurig door het vogt der Traanklieren worden beſproeid, van de overmaat van dit vogt te bevrijden. Het beweegt zich op een konſtige manier, zijnde zeer dun en fijn van geweefzel, halfmaanswijze van gedaante. Het is een zoort van gordijn, dat opgehaald en neergelaaten kan worden; hebbende een zijner enden aan 't

bovenſte van den bol onbeweeglijk, terwijl het andere end vrij is en vast aan een ſnaar, behoorende tot een der ſpieren, waar van ik nu ſpreeken zal.

Twee Spieren vind men boven 't agterſte van den Oogbol geplaatst, de eene boven de ander onder, zijnde de onderſte zwakſt. Deeze, naar de Gezigtzenuw loopende, brengt een ronde fijne pees voort, welke nabij deeze zenuw een katrol ontmoet, behoorende tot de andere ſpier, die boven den bol geplaatst is, welke tot aan de gezigtzenuw gevordert zijnde, eene pees voortbrengt, die doorboord is, om de kleine ſnaar te ontvangen, waar aan zij tot een katrol dient. Deeze ſnaar te rug keerende naar den beweeglijken hoek van het gordijn, maakt een bogt over de Gezigtzenuw.

Om nu wel te verklaaren hoe dit gordijn opgehaalt worde, ſtaat in de eerſte plaats te waarnemen, dat het een grooten weg moet afleggen om het Oog te bedekken; ten anderen, dat hoe langer een ſpier zij, hoe meer dezelve zich in ſtaat bevind tot een groote inkorting, 't geene maakt dat het deel, aan 't welke zij, gehegt is, een groote ruimte kan doorloopen; nogthans heeft de ſpier die het gordijn moet optrekken, maar weinig langte, en kon er niet meer hebben, naar reden van de plaats, welke zij beſlaat.

Zie hier het middel, dat de Natuur gebruikt heeft, om zulks te vergoeden. Zij heeft de ſnaar van deeze ſpier doen gaan door een katrol, die beweeglijk is, en dit brengt twee goede uitwerkingen voort; in de eerſte plaats, dat ten tijde wanneer de kleine ſnaar door haare ſpier getrokken word, de katrol zich in 't zelfde oogenblik, opligt en te rug trekt. Deeze opligting, nu, maakt dat de kleine ſnaar trekt door eene ruimte, die eens zo groot is als de geene welke de katrol doorloopt. Inderdaad, onderſtellende dat de katrol eene linie opgeligt word, zo zal de ſnaar eens zo veel opligting met haar end te weeg brengen, en hier bij voegende, dat de ſpier, die aan de ſnaar vast is, zelfs ook een linie inkrimpt, zal de afgelegde weg het gordijn drie linien zijn. Wanneer de zamenwekking ophoud, word het zelve door de natuurlijke veerkragt zijner vezelen, geplooid en weg getrokken, in den grooten Ooghoek.

Behalven het gebruik, dat gemeenlijk aan dit vlies word toe geſchreeven in de Dieren die het hard en kraakbeenig hebben, zo dat het maar de helft van 't Oog bedekt, is het in de Vogelen van nog grooter nuttigheid. Immers, wegens deszelfs fijnte en doorſchijnendheid zelfs, kunnen zij, wanneer het door opgehaald te zijn, voor hunne Oogen geſchooven is, niet te min ſtijf kijken op zeer heldere voorwerpen, zonder dat zij de Oogleden behoeven te ſluiten, om van het ſterke licht niet te lijden; en op een Boom zijnde daar zij van tak tot tak vliegen, bewaart dit vlies hunne Oogen voor de wrijving en kwetzing der Takjes en Bladeren; DU VERNEY, *ut ſupra*. TOM. I. p. 586.

De Vogelen hebben, boven aan de Nieren een Eijerſtok, welke als een zoort van Druiſtros zamengeſteld is, uit kleine ronde lighaampjes van verſchillende grootte en koleur, waar van de grootſten doorgaans naar den omtrek geplaatst zijn, bevattende het geene men het Doijer noemt. Behalve hun eigen bekleedzel, hebben deeze eijeren een omwindzel dat hun gemeen is met den eijerſtok, en waar door zij omtrent gelijk de Eikels aan haaren Kelk gehegt zijn; ik wil zeggen, dat het vlies van 't *Ovarium*, zo veele ſteeltjes of voetjes uitlevert als er eijeren zijn. Ten vierden, deeze ſteeltjes ontwinden zich en omvatten het Eij, uitgezonderd een zeer kleine plaats, welke regt tegenover het ſteeltje is en door een witagtig ſtreepje aangeweezen wordt. Men noemt dit Vlies de kelk der Eijeren, die dezelven ten naauwſte omvat; maar, naar maate zij grooter worden en den laatſten trap van hunne rijpheid krijgen, verdroogen de vaten, die den Kelk en 't Eij te zamen hegten, en de Kelk begint zich af te ſcheiden, in zulker voegen, dat het Eij in ſtaat is om uit den Eijerſtok te gaan; zo door de zamentrekking der vezelen van den Kelk, als door zijn eigen zwaarte. Wanneer nu het Eij er uitgegaan is, zo verſlenst de Kelk, doch nietemin zodanig, dat men er het lidteken nog lang na het uitkomen van het Eij van ziet. Verder gaat het zelve over in een Kanaal, het welk ik nu zal beſchrijven.

Her Aarsgat uitſpannende van een Hen, word men twee voornaame openingen gewaar, welker grootſte die is van den Endeldarm; de andere, ter ſlinkerhand, de uitwendige opening van de Scheede, zijnde deeze laatſte zeer gerimpeld, en ver binnen het Aarsgat. De Scheede is ongevaar een duim lang en maakt eenige draaijen in 't opklimmen naar de Lijfmoeder, die eene holligheid is, welke de zelfde wijdte en figuur heeft als het Eij, zijnde de waare Vórm, daar het in geformd word. De Lijfmoeder, zich een weinig zamentrekkende, loopt uit in een Buis, die in de Hoenderen bijna de wijdte van een duim heeft, en de langte van omtrent agt duimen; aangezien zij drie bogten maakt, eindigende met een opening als een paviljoen, genaamd de Tregter. Een klein gedeelte van dit paviljoen hegt zig aan den Eijerſtok. De Scheede, Lijfmoeder en Eijerbuis, maaken een enkel kanaal met elkander uit. De Eijerſtok is van binnen voorzien met verſcheide blaadjes, die zig ſchuins uitſtrekken, en deszelfs Wanden zijn beſmeerd met een wit, ſlijmagtig zap, volkomen gelijkende naar Wit van Eij.

Vooreerst, nu, moet men in agt neemen, dat, op 't oogenblik, wanneer het Eij gereed is om te vallen, het paviljoen, 't welk natuurlijk neergedrukt was aan de ſlinkerzijde van den Eijerſtok, zig opregt en voegt aan het gedeelte, daar het Eij zig afſcheidt, om het zelve te ontvangen. Ten anderen, het Eij door het paviljoen in de Eijerbuis zijnde gekomen, daalt er langzaam in neder, wordende door de wormswijze beweeging van dit kanaal voortgedreeven, en, naar maate het neerdaalt, verzamelt zig het witte ſlijmagtige vogt, waar mede de binnen-wanden van dit kanaal beſmeerd zijn, zig allengs om het Doijer, maakende dus het Wit van 't Eij, eindelijk gekoomen zijnde in de Lijfmoeder, blijft het er eenigen tijd en wordt met zijne Schaal omkleed.

Bij de opening van een Eij, wordt in de eerſte plaats waargenomen, dat deszelfs Dop, en de holligheid in het ſtompe gedeelte, vol zijn van lucht; ten tweeden vindt men er twee algemeene bekleedzels; ten derden het Wit dubbeld, het buitenſte en het dunſte; ten vierden het Doijer in 't midden van het Eij; ten vijfden, dat het Wit en Doijer zamengeſteld zijn uit kleine celletjes of zakjes, die deeze vogten bevatten, en ieder met een gemeenen rok omkleed; ten zesden komen de banden van het Eij in aanmerking. Aan het end des Doijers is een ſnoertje, beſtaande uit drie kleine knoopen, gedraaid even als de draaden, waar uit een touw gemaakt word, zijnde wit en doorſchijnende; ieder ſnoertje

ge houd met een zijner enden aan het vlies van het Doijer, met het andere aan 't vlies van 't Wit; ten zevenden is er, in 't midden van het Doijer, een wit vlakje, van grootte als een linze, de Haanetréé genoemd, om dat het afhangt van de bevrugting der eijeren door het treeden van den Haan; gelijk men ook in deszelfs midden het eerſte beginzel van 't Kuikentje gewaar wordt, zwemmende in een zeer zuiver en doorſchijnend vogt.

Deeze dingen, die in de Hoender-eijeren zeer klaar en gemakkelijk te beſchouwen zijn, hebben ook plaats in de eijeren van 't andere Pluimgedierte, groot en klein. De Hanetréé is het voornaamſte deel van 't Eij. Het Wit en Doijer zijn eeniglijk geſchikt om de noodige ſtof te verſchaffen tot aangroeijing van het Kuiken, waar toe het Wit eerst en vervolgens ook het Doijer gebezigd wordt: Tot aangroeijing zeg ik, en niet tot formeering, dewijl het Kuiken reeds geheel is geformeerd in de Haanetréé of Vrugt van 't eij; Du Vernei, *ut ſupra, Tom. II, p.* 370.

Een andere bijzonderheid, die onze opmerking verdient, is het roeſten der Vogelen. Zij hebben niet alleen een grooter bekwaamheid om op eenen Poot te ſtaan, dan de Menſchen, 't welk toegeſchreeven wordt aan hunne lange vingeren; maar de natuur, voorziende dat zij genoodzaakt waren om dikwils op de takken van Boomen te ſlaapen, heeft hun een middel daar toe verſchaft, om deeze manier van rusten, hun eigen, in 't fransch genoemd *percher*, nauwlijks te kunnen ontbeeren; 't welk tevens tot hunne veiligheid ſtrekt voor de vervolging van veele Roofdieren. De voornaamſte ſteun, die op den tak rust onder 't ſlaapen, is de ſcherpte van hun borstbeen, maar in hun nederhurken wordt eene pees, die langs hunnen Poot loopt en in de Vingeren eindigt, dermaaten geſpannen, dat de Vingeren ſtijf om den tak knijpen, en hoe meer de zwaarte van hun lijf nederdrukt, hoe ſtijver; 't welk alle wiggeling over de een of andere zijde, in het vallen voor of agter over, geheel verhinderen moet. Van de werking deezer Pees kan men, uit het ſpeelen van Kinderen met afgeſneeden Vogelpooten, zich overtuigen.

Voorts vereischt het vliegen der Vogelen nog een nadere overweeging. Het denkbeeld, dat de Vlerken het eenigſte zijn, 't welk de Vogelen daar toe in ſtaat ſtelt, vervalt, wanneer men weet, welk eene moeite door zommige Menſchen is aangewend, om zulks het Pluimgedierte na te doen; doch tot een bijzonder geluk voor de Menſchelijke maatſchappij, met een vrugteloozen uitſlag. Aan den eenen kant is het lighaam van een Mensch te zwaar; aan den anderen kant ontbreeken hem genoegzaam ſterke ſpieren, om de Vleugels, al worden die nog zo groot aan zijne Armen gevoegd of op zijne Schouders gelegd, te doen ſpeelen. Zie hier hoe nauwkeurig de ſchrandere Borelli het geſtel, 't welk die bijzondere bekwaamheid aan de Vogelen geeft, beſchrijve. *De motu Animalium.* Cap. XXII.

Alle tweevoetige en viervoetige Dieren hebben, behalve de Agterpooten, twee Armen aan hunne Schouderbladen gehegt, die in de Beesten dienen, om op te loopen, in de Menſchen om te omhelzen of aan te vatten, in de Vogels om te vliegen. Het zamenſtel der beenderen, die de Vlerken in deeze laatſten uitmaaken, is met dat der Armbeenderen en dat der Voorpooten bijna overeenkomſtig; men vindt er ook een Opperarmsbeen, aan 't welke de beenderen des Onderarms met een elleboog gehegt zijn, die aan 't end gewrichtbeendertjes hebben; maar het maakzel van 't Schouderblad is zeer verſchillende. Ook hebben de Vleugels geen langte, die evenredig is met het Lighaam in bijzondere Vogelen; in de Struiſen, die ze bijna enkel maar om te klapwieken gebruiken, zijn zij bijſter klein; in de Hoenderen en dergelijken, die niet hoog boven 't aardrijk vliegen, wat grooter, gelijk ook nog langer in de Duiven; maar zeer uitgeſtrekt in de Arenden, Zwaanen, Ganzen, Zwaluwen, en de overigen, die zeer hoog of onophoudelijk bijna in de lucht zweeven. In deeze evenaaren, of overtreffen zelfs, de Beenderen van ieder Wiek de langte des Lighaams van den Vogel, gemeten van 't end van den hals tot aan de ſtuit, en zijn, met de vederen, bijna driemaal zo lang als de geheele Vogel.

Behalve de hardheid en ligtheid deezer Beenderen, is het de zelfſtandigheid en plaatzing der ſlagpennen, die, hoe fijn en dun ook, aan de Wiek een genoegzaame vastheid geeven, om met zijne vlakte, als hij uitgeſpreid is, de lucht zodanig te ſlaan, dat de Vogel, onder 't vliegen, er door opgeheven wordt, of op de Wieken zweeft, maakende in de lucht geduurig dergelijke ſprongen, als wanneer hij zig eerst opbeurt om te vliegen. Niet minder verwonderlijk is de zorgvuldigheid der natuur, in het te rug haalen van deeze Vlerken, zodanig dat zij de lucht in dat geval niet met hunne vlakte treffen, maar met het beenig gedeelte, daar de wortels der Pennen zijn ingeplant; 't welk minder tegenſtand veroorzaakt, en den ſchok voorkomt, die anders hunne vlugt vertraagen zoude.

Dit alles, echter, is het voornaamſte in deezen niet. Men zoude, door Menſchelijke konst, aan ons Lighaam dergelijke of misſchien nog vlugger Wieken hegten kunnen; maar een beweegkragt, zo ſterk als in het Pluimgediert, naar reden van de zwaarte, die opgehouden moet worden, ontbreekt ons. De borstſpieren, die in den Mensch de opperarmsboenderen buigen, zijn klein en hebben weinig vleeſch; want zij evenaaren naauwlijks het vijftigſte of zeventigſte deel van al het ſpierenvleesch; in de Vogelen, in tegendeel, zijn zij zeer groot en dik, overtreffende zomtijds in zwaarte al de andere ſpieren van dien Vogel met elkander. Dit ziet men klaar over tafel, wanneer men bevindt dat de twee klompen vleesch aan het Borstbeen bijna zo voedzaam zijn, als al het overige dat eetbaar is aan een Vogel. Hier uit kan men klaar beſpeuren, hoe zeer de beweegkragt der Vlerken grooter is dan die der Armen in den Mensch. Immers Borelli rekent, dat het vermogen der Borstſpieren, meer dan tienduizendmaal de zwaarte van den Vogel overtreft.

Ten anderen moet gelet worden op de plaatzing en zamenvoeging deezer ſpieren, die in de Menſchen haar begin neemen van het vlakke borstbeen, van de kraakbeenderen, van 't midden des ſleutelbeens en van de zesde, zevende, agtſte ribbe; daar in het Pluimgediert het borstbeen de geheele borst als een harnas of ſchild bekleedt, hebbende in 't midden een opſtaande kam of wand, waar aan de vezelen der borstſpieren, wederzijds, zo wel gehegt worden, als aan de geheele vlakte van het borstbeen, 't welk een zeer vaste zamenvoeging maakt. De vleeschvezelen van ieder ſpier loopen vervolgens zamen, en vereenigen zich tot een vaste, breede pees, welker vleezig end in het knobbeltje des

opperarmsbeens zelf ingeplant wordt, daar zij in de Menſchen beneden het knobbeltje, in het lighaam van 't been, haare inplanting heeft. Hier uit is af te leiden, dat in de Vogelen de afſtand van de ſtrekking der borſtſpieren van het middelpunt des hefbooms der Wiek klein zij, gelijk naamelijk aan de halfmiddellijn van 't hoofdje, 't welk in de holte van de ſchouderpan draait, en deeze afſtand is minder dan een zesde of zevende deel van de langte des opperarmbeens, en een agttiende deel van die des geheelen beenigen arms, het veertigſte deel bijkans van den ganſchen Vleugel met zijne ſlagpennen. Dus ziet men, dat een zeer kleine trekking van deeze ſpieren, in ſtaat is om de Wieken een halven cirkel te doen beſchrijven. De ſpieren, wel is waar, die tot opligting dienen, en met de driepuntige in den Mensch overeenkoomen, zijn dun en klein, doch van genoegzaame kragt; dewijl de opligting niet met de vlakte maar met de kant van den wiek geſchiedt, en hier door wordt tevens het oogmerk van de Natuur, om het middelpunt der zwaarte van den Vogel laag te plaatzen, gelijk tot het Vliegen noodig was, beantwoord.

Dit laatſte volgt niet alleen uit de beſpiegeling, maar wordt door de ondervinding bekragtigd. Indien men een geplukten Vogel, in verſcheide manieren, horizontaal legt op de ſcherpte van een mes, zal men het punt van evenwigt vinden in een regte lijn, die van de wortels der Vleugelen, naar het midden des Borstbeens, voortgetrokken word, regthoekig op de langte van het lighaam des Vogels; en, in zulk eene plaatzing, rusten de Vogelen in 't ſlaapen, met hunne Borst op de takken der boomen. Daarenboven zien wij de zwaarſte deelen van den Vogel, te weeten de dikſte en grootſte beenderen, als ook het zwaarſte vleesch, het allerlaagſte geplaatst. De Pooten, naamelijk, en het Borstbeen, zijn groot en dik; de Ruggegraat, daarentegen, en de Ribben, fijn en ligt. Insgelijks evenaaren de Borst- en Bilſpieren, in zwaarte alle de ingewanden en het overige vleesch van den geheelen Vogel, of gaan die zelfs te boven. En, op dat het onderſte deel van de Borst nog meer verzwaard zoude worden, heeft de Schepper de opligtſpieren der Vlerken niet boven in het ſchouderblad, maar in 't midden van de Borstſpieren verborgen. De bovenſte holligheid van de Borst, daarentegen, wordt met lucht gevuld, en is derhalve minder zwaar, dan haar onderſte deel. In den Buik wordt ook de holligheid, die er boven het gedarmte, 't welk door zijne zwaarte nedergedrukt wordt, overblijft, ten grootſten deele van de lucht beſlagen. Uit deeze ſchikking begrijpen wij, hoe zorgvuldig de Natuur het middelpunt der zwaarheid, in de Vogelen, beneden de lijn, dat na de wortels der Wieken tot elkander getrokken wordt, heeft doen vallen, ten einde zij altoos, met het Lighaam voorover, in de lucht zouden blijven hangen.

Een ander Lighaamsdeel, 't welk dit alles in het Pluimgedierte regelt, is de Kop en Hals. Men zoude mogen vraagen; waarom de Vogelen altoos, in het ſlaapen, hunnen Hals agterwaards buigen en huunen Kop verbergen onder een van hunne Vlerken? In de eerſte plaats wordt men ligt gewaar, dat zulks overeenkomt met de houding van alle Beeſten, die in de ſlaap hunnen Kop altijd hier of daar laaten rusten; kunnende die deelen, welker ophouding willekeurig is, dan niet anders worden ondersteund. Maar een andere reden, die hier ter zake doet, is, dat de Kop en Hals te zamen, ook vrij veel zwaarte hebben, en derhalve wordt door hun agterwaards over te buigen, het middelpunt der zwaarheid, 't geene in een vliegende Vogel juist tusſchen de wortels of beweegpunten der Vlerken moest zijn, een weinig agterwaards gebragt, zo dat de zwaarheidslijn loodregt valle op het midden van de Klaauwen der Pooten, die als een nijptang om den tak ſluiten, gelijk gezegd is; en dus blijft het Dier, in volkoomen evenwigt, gemakkelijk en veilig te roesten zitten.

Dit brengt ons tot beſchouwing van de uitwendige geſtalte der Vogelen. 't Is ontwijfelbaar, dat het Vliegen een grooter overeenkomst vordert in de gedaante des Lighaams, dan de gang of andere werkingen der Viervoetige Dieren. Dus verſchillen zij ook meer van elkander, door hunne groote en koleuren, de langte van den Hals en Pooten, de dikte des Lighaams of ſchikking der Vederen, de figuur van Bek en Klaauwen of Voetzozlen, dan door iets anders. Zie hier de beſchrijving van hunne Geſtalte, door den Heer LINNÆUS.

Het Lighaam der Vogelen word verdeeld in *Kop*, *Lijf* en *Leden*. De Kop is geplaatst op een langwerpingen, eenigermaate opgeheven, rondagtigen *Hals*. De *Kaaken* zijn naakt, tandeloos, uitgerekt tot een boornigen *Bek*, met Neusgaten doorboord, in zommigen met *Wasch* aan 't grondſtuk voorzien, dat kaal is, met kamswijs geſchikte hairtjes aan de randen van den Keel, uitwendig. De *Tong* vleeſchig, kraakbeenig, uitgerand, geſcheurd, gefnazeld, of geheel, dat is ſcherp; *Oogen* wederzijds, met oogleeden en een oogluikend vlies; geknotte *Ooren* zonder lapjes; de top van het hoofd zomtijds verſierd met eene Kuif van Vederen of Pluimen; een Kam op de Neus of Lellen aan de Keel. Het *Lijf* eijrond, beſtaande uit een gelijke magere *Rug*, van onderen een groot, gekield, zeer dik geſpierd *Borſtbeen*; de Sleutelbeenderen Vorkswijze zamengevoegd; de *Buik* kleinder, van agteren, onder de *Stuit*, met een gemeene opening voor het Aargat en Teeldeelen.

Onder de *Leden* zijn begreepen de Vleugelen, Staart en Pooten. Ieder Vogel heeft twee VLEUGELS, Wieken of Vlerken, die uit Opper- en Onder-Armsbeenderen, doch zonder Handen, beſtaan, welke van agteren gewelfswijze beſtoken zijn met *Roeipennen*, waar van de buitenſten, van den eersten Rang, tot den Onder-Arm; de agterſten, van den tweeden Rang, tot den Opper-Arm behooren, terwijl de *Baſtaard* Vlerk de plaats vervult van Duim. Over deeze Roeipennen ſteeken de naaste *Slagpennen* van den Vleugel heen. De STAART heeft haar beginzel uit een breede Stuit, met twee Klieren, en wel uit het bovenste gedeelte, dat doorboord is en met een Kwastje voorzien, omringende den wortel der *Beſtuurpennen*, die veeltijds twaalf in getal zijn, langer dan de Pooten in de Langſtaartige, korter in de Kortſtaartige, en allen even lang (in de geenen die de Staart *geheel*), aan de zijden korter (in de geenen die ze *Wigswijze*) of aan de zijden langer (in de geenen die de Staart *als een Schaar* hebben). POOTEN zijn er twee, uit een Dijc, Scheen, Vingers en Nagelen zamengeſteld. De *Dijën* vind men vleezig, met vederen bedekt, maar half naakt in de Steltloopers, de *Scheenen* peezig, in de meeſten kaal, ſchraal, zelden ruighairig, in weinig van agteren met een uitſteekende Spoor gehoornd. 't Getal der *Vingeren* daar de Pooten op rusten is in de meesten *vier*, gemeenlijk drie van vooren en een Duim

van

van agteren, uitgenomen in de *klimmende* die twee Vingeren voor, twee agter hebben, en, in de *loopende*, wien de agtervinger of Duim ontbreekt. In de meeste Landvogelen, zijn de Vingeren geheel van elkanderen afgeſcheiden; in de Watervogelen met een vlies te zaamen gevoegd, en wel ten halven in zulken die in Moerasſen zich onthouden, of met Lobben en t'eenemaal gepalmd (in de zwemmende Vogelen). Ieder Vinger of Toon heeft gemeenlijk een Nagel, en de agterſte is zelden zonder Gewricht.

De meeste Vogelen zijn ongewapend, kunnende door hunne Wieken, gemakkelijk in de Lucht hunne Vijanden ontwijken. Echter zijn er eenige die Hoornen op den Kop hebben, gelijk de gehoornde Kalkoen en Rhinoceros-vogel; anderen die Spooren hebben, gelijk de Paauw en Faiſant; anderen Doornen aan de Oxelen, gelijk de Struisvogel en eenigen meer. Het Mannetje houd zich gemeenlijk bij een Wijfje; hoewel er echter veele voorkoomen, daar het Mannetje veele Wijfjes heeft, gelijk de Hoenders en Eenden. Mannetje en Wijfje maaken, in de eerſtgemelden te zaamen een zeer konstig Nest, doch 't Wijfje broed meest de Eijeren, en bezorgt de Pullen, zelfs tot honger lijdens toe, beſchermende die ook uit al haar magt, terwijl het Mannetje zich weinig daar mede bekommert.

Groot is de nuttigheid die men van de Vogelen heeft, in veele opzigten. De kleinſten vernielen het Ongedierte, dat de Boomen en Vrugten beſchadigt, ſtrekkende wederom zelfs tot Spijze voor de Roofvogelen, die ons dienen tot het vangen van veelerleij eetbaar Gevogelte. In de Bergagtige Landen zijn Heeren, die uit eenige Arends-Nesten genoegzaamen voorraad van Vleesch weeten te bekoomen, voor hunnen tafel. De Eijeren der Hoenderen en Eenden ſtrekken ons, die der Strandvogelen aan een meenigte Eilanders en Kustbewooners tot voedzel. Men weet hoe 't nuttige en voor alle beſchaafde Nation onontbeerlijke Schrijftuig, de Pennen, van de Ganzen afkomſtig zijn. De Vederen der Struiſen en Paradijs-vogelen, als ook der Pauwen, dienen tot Sieraad. Een ongemeen gemak, tot onze Nagtrust, levert ons het Dons van veelerlei Gevogelte, doch in het bijzonder dat der Zwaanen uit. Ik zal nu van de lieflijkheid van het Gezang van 't Pluimgedierte, noch van de aangenaamheid die ons de verſcheidenheid van koleur, de aardigheid der geſtalte en houding van veelerleij Vogelen verſchaft, niet breedvoerig ſpreeken; noch gewag maaken van het vermaak der Vogeljagt, of hoe dat zij, zelfs na hunne dood, konſtig opgezet zijnde, de Kabinetten vercieren door hunne fraaiheid.

Rangſchikking en Kenmerken der Vogelen volgens den Heer Brisson.

Zie hier de goede order en ſchikking, waar in het gantſche heir der Vogelen door deezen Heer word gerangeerd. Hij verdeelt hetzelve in 26 Rangen, die 115 Geſlagten bevatten, waar onder omtrent 1500 zoorten of verſcheidenheden begreepen zijn. De Pooten en Bekken zijn de lighaamsdeelen, welken zijn Ed. tot vaſtſtelling van de Kenmerken heeft uitgekoozen; 't getal der Vingeren, derzelver plaatzing, afzondering of vereeniging, 't getal der vliezen die hun zamenvoegen of 't gebrek van die zelfde vliezen, zijn zo veele Kenmerken, welke hem gedient hebben tot de groote en eerſte verdeelingen; de onderdeelingen worden door hem van de verſchillende figuuren van den Bek afgeleid; de andere bijzonderheden bepaalen het geſlagt, en het verſchil der koleuren, enz. eindelijk, de zoorten.

De twaalf eerſte Rangen koomen in de volgende Kenmerken overeen.

De Vingeren zijn in 't geheel ongevliesd; de Schenkels, tot den hiel toe, gepluimd. 't Getal der Vingeren is vier, die allen tot haar begin toe, of daar omtrent, zijn van elkander geſcheiden; ſtaande drie voorwaards, één agterwaards.

1. Die van den eerſten Rang hebben, behalve deeze Kenmerken, den Bek regt, het end van de Bovenkaak een weinig dikker en omgekromd; de Neusgaten half gedekt met een dik, zagt vlies.
   Een Geſlagt. De Duif.
2. Die van den tweeden Rang hebben den Bek kegelagtig, gekromd.
   Zes Geſlagten. De Kalkoen, Haan en Poule Peintade, de Ourhaan, Patrijs, Faisant.
3. In die van den derden Rang is hij kort en haakswijze:
   Vijf Geſlagten. De Sperwer, Arend, Gier, Schuif-uit en Kat-Uil.
4. In die van den vierden Rang, kegelvormig en langwerpig.
   Agt Geſlagten. De Scharlaar, Rave, Aakster, Kaauw, Nootekraaker, Vlaamsche Gaaij, Indiaansche Wielewaal en Paradijs-vogel.
5. De Vogels van den vijfden en zesden Rang hebben, behalve de gemelde Kenmerken deezer twaalf eerſte Rangen, den Bek regt; doch de bovenkaak is, in die van den vijfden Rang, aan de punt wederzijds uitgerand.
   Vier Geſlagten. De Klaauwier, Lijster, Cotinga en Vliegenvanger.
6. In die van den zesden Rang is de Bek ook regt, maar de beide kaaken zijn geheel.
   Twee Geſlagten. De Ossenpikker en Spreeuw.
7. Die van den zevenden Rang hebben een dunnen Bek, die een weinig is krom geboogen.
   Twee Geſlagten. De Hoppe en Grasmusch.
8. In de Vogelen van den agtſten Rang is de Bek zeer klein, aan den grondſteun horizontaal plat, aan 't end haakswijze; de gaaping van den Bek grooter dan den Kop.
   Twee Geſlagten. De Geitenmelker en Zwaluw.
9. Die van den negenden Rang hebben den Bek als een dikke Kegel.
   Agt Geſlagten. De Tangara, Putter, Musch, (waar onder de Vinken, Cijsjes, Kanarievogels, Groenlingen en anderen, begreepen zijn,) Kernbijter, Geelgors, Coliou, Paarje en Kruisbek.
10. De Bek ſcherp als een els.
    Drie Geſlagten. De Leeuwrik, Vijgeneeter, en Mees; waar onder de Nagtegaalen, Kwikſtaarten, Tuimelaars en ander klein Gevogelte.
11. De bek in de gedaante van een Wigge.
    Een Geſlagt. De Blaauwspecht.
12. De bek dun als een draad.
    Drie Geſlagten. De Boomkruiper, 't Kolibrietje en Bloemzuigertje.
13. De Vogelen van den dertienden Rang hebben de algemeene Kenmerken, der voorgemelde twaalf Rangen, doch van de vier vingeren hunner pooten ſtaan twee voorwaards, twee agterwaards. De Bek is van verſchillende gedaante, regt, krom, lang, kort, enz.

Negen Geſlagten. De Draaijhals, Specht, Jakamar, Baardvogel, Koekkoek, Kouroukou, Teek-eeter, Pappegaaij, Toukan.

14. Die van den veertienden Rang verſchillen wederom niet van de twaalf eerſten in de algemeene Kenmerken, zelfs niet in de plaatzing der vingeren; maar de middelſte vinger der drie voorſten is, tot aan het derde gewrigt toe, naauw vereenigd met den uitwaardſen vinger, en met den inwaardſen tot aan het eerſte gewrigt. De Bek is van veelerlei gedaante.

Zeven Geſlagten. De Rots-Haan, Manakijn, Momot, Ysvogel, Todier, Bijen-eeter en Rhinoceros-Vogel.

15. Deeze en de twee volgende Rangen beſtaan uit Vogelen, welker vingeren ongevliesd en de ſchenkelen geheel van pluimen ontbloot zijn. Die van deezen Rang hebben de Wieken naar reden van het lighaam klein en tot vliegen niet bekwaam. Zommigen hebben twee, anderen drie, andere vier vingeren.

Vier Geſlagten. De Struisvogel, Thouijou, Kasuaris, en Dod-Aars.

16. Deeze hebben de wieken taamelijk groot en tot vliegen bekwaam. Hunne Pooten zijn met drie voor-vingeren, zonder agter-vinger.

Vier Geſlagten. De Trapgans, Mathoen, Schol-Aakster en Plevier.

17. De Wieken als vooren, maar aan de Pooten vier vingeren, drie voor-, en één agterwaards.

In deeze Rang zijn wel twaalf Afdeelingen, naar het verſchil van den Bek; bevattende met elkander, agtien Geſlagten, naamelijk. De Kievit, Jacana, Tolk, Zee-Patrijs, Kwartelkoning, Strandlooper, Poelsnep, Snep, Wulp, Lepelaar, Oijevaar, (waar onder de Kraanvogels) Reiger, (waar onder de Butooren, enz.) Bruinvogel, Saquahou, Zee-Paauw, Cariama, Kamichij, en Poule Sultane of Purpervogel.

18. De algemeene Kenmerken der Vogelen van alle de volgende Rangen beſtaan in Pooten, welkes vingeren altemaal en geheel met vliezen aan elkander gevoegd zijn, die men gemeenlijk gewebde of zwempooten noemt; doch de Vingeren zijn, in die van den agtienden Rang, niettemin van elkander geſchieden; zij hebben er vier, drie voor, één agter.

Drie Geſlagten. De Waterhoen, Platvoetige Snep en Koet.

19. In die van den negentienden Rang zijn de Vingeren ten deele van elkander geſcheiden, zo dat zij half geſpleeten, half gewebde Pooten hebben, waar van het bovenſte deel, of de Dije, als in de Buik verborgen is; zijnde de Pooten ook geheel naar agteren geplaatſt. 't Getal der vingeren is vier, de drie voorſten aan elkander gevoegd met vliezen, de agterſten afgezonderd.

Een Geſlagt. De Duiker of Fuut.

20. In die van den twintigſten Rang zijn de Pooten geheel gewebd; derzelver ſtand aan 't lighaam ook naar agteren en als verhoolen; 't getal der Vingeren drie, zonder agter-vinger.

Drie Geſlagten. De Lomme, Pappegaaij-duiker, en Noordsche Pinguin.

21. Alles als vooren, doch 't getal der Vingeren vier, de drie voorſten met vliezen te zaamen gevoegd, de agterſten afgezonderd.

Drie Geſlagten. De Zuider-Pinguin, Phaëthon en Duiker.

22. In de Vogelen van deezen Rang zijn de vliezen, die de Vingers zaamenvoegen, ook geheel, maar in deeze en al de volgende Rangen, ſtaan de Pooten omtrent het midden van 't lijf en koomen buiten den Buik; zijnde in deeze en de drie volgende Rangen, korter dan het Lighaam. Die van deezen twee-en-twintigſten Rang, hebben geen agter-vinger.

Een Geſlagt. De Albatros.

23. Die van den drie-en-twintigſten Rang hebben een agter-vinger, welke van de drie voor-vingeren afgeſcheiden is.

Zes Geſlagten. De Diomedes-Vogel, Onweersvogel, Strontjaager, Meeuw, Stern, en Schaarbek.

24. Deeze verſchillen alleen van die van den naaſtvoorgaanden Rang, dat zij den Bek getand hebben.

Drie Geſlagten. De Zaagbek, Gans, Eendvogel.

De Zwaanen zijn onder de Ganzen begreepen, gelijk de Teelingen onder de Eenden, waar van door den Heer Brisson opgeteld worden twee-en-veertig zoorten of verſcheidenheden.

25. Die van den vijf-en-twintigſten Rang hebben vier Vingeren, welken altemaal tot Zwem-pooten zijn vereenigd.

Vijf Geſlagten. De Anhinga, Keerkringvogel, Vischer of Fregatvogel, Kormoran en Pellikaan.

26. In deeze zijn de Pooten langer dan het Lighaam, en de agter-vinger van de drie voorſten afgezonderd.

Drie Geſlagten. De Flammingo, Kluit en Looper.

Rangſchikking en Kenmerken der Vogelen, na de Methode van de Heer Linnæus.

EERSTE RANG

Roofvogelen

(*Accipitres*)

De Bek (*een Haak om naar zich te haalen*) is nederwaards omgekromd; de Bovenkaak, agter de punt, wederzijds met een Tand gewapend; de Neusgaten wijd open. De Pooten die zij meeſt om te zitten gebruiken, zijn kort en ſterk, hebbende Vingeren die in de holte der buiging wrattig zijn, voorzien met kromme zeer ſcherpe Nagelen. De Kop en Hals zijn ſterk geſpierd; het Vel is taaij; het Lijfonrein. Het voedzel deezer Vogelen beſtaat in het verſcheuren van levendige Dieren of Krengen; weshalven zij *Roof-Vogelen* genoemd worden. Hunne Nesten maaken zij in de hoogte; leggende vier Eijeren min of meer. Het Wijfje is fraaijer van geſtalte dan het Mannetje, 't welk zich bij een Wijfje houd. Onder deeze Rang behooren.

Gier. (*Vultur.*) Een omgekromde Bek, de Kop ontbloot van vederen.

Valk. (*Falco.*) Een omgekromde Bek, naaſt aan de Kop met wasch gedekt.

Uil. (*Strix.*) Een omgekromde Bek, naaſt aan de Kop bezet met borſtelige haairtjes.

Klaauwier. (*Lanius.*) Een bijna regt uitloopende Bek.

TWEEDE RANG.

AAKSTERS.

(*Picæ*)

De Bek (*een Wig om aanſtukken te breeken*) is van maakzel als een mes, met een bultige rug. De Pooten dienen om te loopen, zij zijn kort en tamelijk ſterk. Het Lijf is eeniger maaten taaij en onrein. Zij haalen hun Voedzel uit de vuilnis-hoopen en ander uitvaagzel; maakende hun Neſt in boomen. Het Mannetje dat zich bij een Wijfje houd, voed hetzelve wanneer het te broeden zit.

Deeze Rang bevat zeventien Geſlagten, waar van de vijf eerſte *met twee voor- en twee agter-vingeren.* De vijf volgende *met drie voor- en een agter-vinger; een ingeſneeden tong.* De zeven laatſte *met drie voor- en een agter-vinger; de tong niet ingeſneeden.*

Met twee voor- en twee agter-vingeren.

Pappegaaij. (*Pſittacus.*) Een vleezige Tong, de bovenkaak haakswijze.

Toukan. (*Ramphaſtos.*) Een vederagtige Tong, de bovenkaak ijdel.

Koekkoek. (*Cuculus.*) Een kraakbeenige Tong, de bovenkaak met gerande neusgaten.

Draaijhals. (*Iijnx.*) Een wormswijze Tong, de bovenkaak kegelrondagtig.

Specht. (*Picus.*) Een wormswijze Tong, de bovenkaak driekantig als een Prisma.

Met drie voor- en een agter-vinger, een ingeſneeden Tong.

Rave. (*Corvus.*) De Bovenkaak van figuur als een mes, naaſt aan den Kop met borſtelige haairtjes.

Scharlaar. (*Coracias.*) De Bovenkaak van figuur als een mes, naaſt aan den Kop ongedekt.

Blaauwſpecht. (*Sitta.*) Een lang uitgeſtrekte regte Bek.

Bijen-eeter. (*Merops.*) Een boogswijs gekromde en gekielde Bek.

Bloemzuiger. (*Trochilus.*) Een draadswijze Bek, die langer is dan de Kop.

Met drie voor- en een agter-vinger, de Tong niet ingeſneeden.

Rhinoceros-vogel. (*Buceros.*) Een bultige bult boven op de Bovenkaak.

Teek-eeter. (*Crotophaga.*) Een platagtige geknakte Bovenkaak, die overdwars gegroefd is.

Kaauw. (*Gracula.*) Een platagtige Bovenkaak, die glad is en digt aan den Kop ongedekt.

Paradijsvogel. (*Paradiſea.*) Een Bovenkaak, die tot het midden der langte bezet is met fluweelagtig dons.

IJsvogel. (*Alcedo.*) Een hoekige Bovenkaak, de Tong zeer kort.

Hoppe. (*Upupa.*) Een boogswijs gekromde Bek, de Tong ſtomp.

Boomkruipertje. (*Certhia.*) Een boogswijs gekromde Bek, de Tong ſcherp.

DERDE RANG.

ZWEM-VOGELEN.

(*Anſeres.*)

De Bek (*een doorzijpende Teems*) is glad met een velbekleekzel overtoogen en aan de punt wat breeder. De Pooten zijn tot zwemmen geſchikt of *gewebt*, doordien de Vingeren met een vlies zijn te zamen gevoegd; de Schenkels platagtig en kort. Het Lijf is vet, bekleed met een taaije huid, gedekt met vederen en pluimen; welke beſt tot gebruik zijn. Deeze Vogelen haalen hun voedzel in't water uit Planten, Viſſchen, enz. Zij maaken veelal hunne Neſten op 't Land. De Moer geeft de Jongen geen eeten. Doorgaans hebben de Mannetjes van deezen Rang veel Wijfjes. Elf Geſlagten behooren hier toe, waar van de vijf eerſten *met een Bek, die aan de punt als genageld is*, en de overigen *met de Bek aan de punt niet genageld.*

Met een Bek die aan de punt als genageld is.

Eend. (*Anas.*) Ovaale Neusgaaten, de Tanden als plaatjes.

Zaagbek. (*Mergus.*) Ovaale Neusgaten, de Tanden elsvormig.

Onweers-vogel. (*Procellaria.*) Neusgaten tot een cijlinder zamengegroeid.

Diomedes-Vogel. (*Diomedea.*) De Neusgaten omtrent cijlindrisch, van elkander afſtaande.

Kropgans. (*Pelecanus.*) Streepswijze Neusgaten, het aangezigt kaal; de vingeren der Pooten altemaal met een vlies zaamengehegt.

De Bek aan de punt niet genageld.

Keerkring-vogel. (*Phaëton.*) Een meswijze elsvormige Bek, met een wijde gaaping en vier voor-vingeren.

Pappegaaijduiker. (*Alca.*) Een Bek met dwarze banden, geen agter-vinger aan de Pooten.

Duiker. (*Columbus.*) Een elswijze Bek, langer dan de Kop, de Pooten agterlijker dan 't punt van evenwigt des Lighaams.

Meeuw. (*Larus.*) De Bek van onderen, agter zijn punt gebult.

Stern. (*Sterna.*) Een elsvormige Bek.

Verkeerdſnavel. (*Rhijncops.*) Het bovenſte Kaakebeen korter dan het onderſte.

VIERDE RANG.

STELTLOOPERS.

(*Grallæ.*)

De Bek (*een Stokje om te voelen*) is lang en bijna rond. De Pooten, dienende om door 't water te waaden, zijn tot aan de helft der Dijen kaal. Het Lijf is platagtig, bekleed met een zeer dunne huid en met een korte ſtaart voorzien. Hun vleesch is ſmaakelijk. Zij haalen hun voedzel, 't welk in veelerlei Diertjes beſtaat, uit de Moerasſen. Hun Neſt maaken zij veeltijds op 't Land. De manier van hunne paaring is verſchillende. Vijftien Geſlagten behooren tot deeze Rang, waar van de zeven eerſte, *met een grooten Bek, die langer is dan de Kop.* De vier volgende, *den Bek nauwelijks langer dan de Kop, en de Pooten vier-vingerig.* De vier laatſten, *den Bek nauwelijks langer dan de Kop, en de Pooten drie-vingerig.*

Met een grooten Bek, die langer is dan de Kop.

Flammingo. (*Phoenicopterus.*) Een geknakte Bek, die getand is; de Voeten gewebd.

Lepelaar. (*Platalea.*) Een neergedrukte Bek; aan de punt in 't ronde breed uitloopende.

Scur-

Scurvogel. (*Mijcteria.*) Een Bek met opklimmende kaakebeenen.
Nimmerzat. (*Tantalus.*) Een boogswijs gekromde Bek en een zak aan de Keel.
Reiger. (*Ardea.*) Een regte ſcherpagtige Bek.
Kluit. (*Recurviroſtra.*) Een dun uitloopende Bek, die opwaards is omgekromt.
Snep. (*Scolopax.*) Een regte Bek, die bijna kegelrond is en wat ſtomp aan 't end.

Den Bek naauwlijks langer dan de Kop en de Pooten viervingerig.

Strand- of Moeras-looper. (*Tringa.*) Een kegelrondagtige ſtompe Bek, de Duim naauwlijks op den grond neerkoomende.
Waterhoen. (*Fulica.*) Het agterſte van den Bek naar boven kaal.
Rall. (*Rallus.*) Een eenigermaaten gekielde Bek, het Lighaam wat zamengedrukt of platagtig.
Knarshoen. (*Pſophia.*) Een eenigermaaten gewulfde Bek, de Neusgaten langwerpig rond.

Den Bek naauwlijks langer dan de Kop en de Pooten drie-vingerig.

Schol Aakſter. (*Hæmatopus.*) Een Bek die eenigermaate zamengedrukt is, aan de punt wigswijze.
Plevier. (*Charadrius.*) Een kegelrondagtige ſtompe Bek.
Trapgans. (*Otis.*) Een Bek die eenigermaaten gewulfd is, de Tong aan de randen ingeſneeden.
Vogelſtruis. (*Struthio.*) Een kegelvormige Bek de vlerken niet tot vliegen geſchikt.

VIJFDE RANG.

HOENDEREN.

(*Gallinæ.*)

De Bek (*een Kraauwel om opte raapen*) is verhevenrond; hebbende de onderkaak met de bovenkaak, en de Neusgaten met een *kraakbeenig vlies* overwelfd. De Pooten, die tot loopen geſchikt zijn, hebben de vingeren van onderen ruw. Het Lijf is met ſmeer voorzien wel geſpierd en rein. Hun voedzel beſtaat uit graanen, die in de Krop week gemaakt moeten worden. Deeze Vogelen ſlokken kalk en ſteentjes in, om het voedzel te verteeren; zij maaken hun Neſt op den grond, zonder konſt; leggen veele Eijeren, wijzen hunne Kuikens de ſpijze aan en leeven in veelwijverij. Deeze Rang bevat vijf Geſlagten.

Paauw. (*Pavo.*) Een Kuif van omgeſlagen pluimen op de top van 't Hoofd, de Bek naakt.
Kalkoen. (*Meleagris.*) Het Gelaat met wrattige vleeschheuveltjes.
Pauwies. (*Crax.*) Het agterſte van den Bek met wasch bekleed.
Faiſant. (*Phaſianus.*) Wangen die kaal en zonder oneffenheden zijn.
Berghoen. (*Tetrao.*) De Wenkbraauwen kaal en getepeld.

ZESDE RANG.

MUSSCHEN.

(*Paſſeres.*)

De Bek (*een Tang om te vatten*) is kegelvormig met een ſpitze punt. De Pooten, om te ſpringen geſchikt, zijn teder met de vingeren van malkanderen geſchieden. Het Lijf is tenger, dat van de zaadeetende rein, van die op Inſekten aazen onrein. Hun voedzel beſtaat in 't zaad van veelerlei Planten of kleine Diertjes. Het Neſt deezer Vogelen word met konſt gemaakt; zij moeten de Jongen het eeten met hunnen Bek ingeeven. Het Mannetje houd zich bij een Wijfje. Elf Geſlagten behooren tot deezen Rang, waar van de zes eerſte *zaad eetende Dikbekken* genoemt worden, en de vijf overige *Inſekten-eetende Dunbekken.*

Zaad-eetende Dikbekken.

Duif. (*Columba.*) Een Bek die ſlaauwelijk met wasch gedekt is; de Neusgaten gezwollen.
Leeuwrik. (*Alauda.*) Een uitgeſtrekte Bek, aan den Duim of Agtervinger een zeer lange Nagel.
Lijſter. (*Turdus.*) De Neusgaten aan den Bek ten halven met een vlies gedekt.
Kernbijter. (*Loxia.*) Een kegelvormig bultige Bek, de Tong niet ingeſneden.
Goelgors. (*Emberiza.*) Een Bek, welks onderkaak breeder is, dan de bovenſte, aan de zijde opwaards vernaauwd.
Vink. (*Fringilla.*) Een kegelagtige, regte, gelijke Bek.

Inſekten eetende Dunbekken.

Spreeuw. (*Sturnus.*) Een Bek, welks bovenkaak platagtig is, overal gerand.
Kwikſtaart. (*Motacilla.*) Een elswijze Bek, de Tong geſcheurd.
Mees. (*Parus.*) Een elswijze Bek, de Tong geknot, vierborſtelig.
Zwaluw. (*Hirundo.*) Een neergedrukte omgekromde Bek; aan het Keelgat met haairtjes, als die der Oogleden, bezet.
Geitemelker. (*Caprimulgus.*) Een neergedrukte omgekromde Bek, aan het Keelgat baardeloos.

Van de voornaamſte Schrijvers die over de Vogels hebben gehandelt.

Schoon ÆLIANUS, ARISTOTELES, PLINIUS en meer andere onder de Ouden van de Vogels geſchreeven hebben, kan men echter zeggen dat BELLONIUS of BELON de eerſte is geweest, die dit gedeelte der Natuurlijke Historie eenigermaate heeft in order gebragt, zodanige Vogelen bij elkanderen ſchikkende, die hem het zij door hunne levensmanier of wel door hunne uitwendige gedaante, eenige overeenkomſt ſcheenen te hebben. Naar de tijd waar in hij leefde, een tijd die men in zeker opzicht als de kindsheid der Natuurlijke Historie kan aanmerken, was zijn Werk uitmuntende; doch hedendaagsch kan 't niet als voor zeer onvolkoomen aangemerkt worden: Want behalven dat de afbeeldingen zeer ſlegt zijn, kan de nauwkeurigheid zijner beſchrijving van zommigen, het gemis niet opweegen van die zoorten, welken hij in 't geheel niet beſchrijft, ſchoon hij verhaalt, dezelve bij duizenden te hebben gezien. Hij verdient echter den roem, de weg te hebben ontgonnen, die vervolgens door anderen beter is gebaand.

GESNERUS volgde kort na deezen Schrijver, die wel is waar een weinig verder is gegaan, doch wiens afbeeldingen voor het grootſte gedeelte, niet minder onvolkoomen

men zijn; hebbende bovendien de Vogelen naar de orde der voorletteren van hunne Naamen geplaatst; zo dat men niet in staat is, een onbekenden Vogel bij hem optezoeken. Kort na hem verscheen ALDROVANDUS, die behalven, 't geen door anderen was te boek gesteld, een menigte van nieuwe zoorten heeft beschreeven, en zijne beschrijvingen zijn tamelijk naauwkeurig; maar hij heeft, behalven 't geene hij door zich zelven wist, er bij gevoegd 't geene hij van hooren zeggen had, zonder zich te bekreunen of de zaak bewezen waare; ook zijn zijne afbeeldingen niet beter dan die van GESNERUS.

Omtrent dien zelfden tijd kwam SCHWENKSELDS Historie der Dieren van Silesien te voorschijn, waar in de Vogelen, die het vierde boek uitmaaken, vrij naauwkeurig zijn beschreeven, doch doorgaans zo kort, dat men ze niet behoorlijk kan kennen. JOHNSTON, die in 't vervolg zijne algemeene Historie der Dieren uitgaf, heeft kunnen leezen en naschrijven. Hij heeft ons in 't geheel of ten deele, een nieuwe uitgave van de werken der Schrijveren bezorgd, die voor hem gewerkt hadden, en insgelijks derzelver afbeeldingen nagebootst, doch dezelve zodanig veranderd, dat zij veel al onkenbaar zijn.

Eerlang volgde de Hr. RAIJ of RAIJUS, dien men als de eerste opregter van een geregeld stelzel der Vogelkunde mag aanmerken. Door hem wierd het werk van WILLOUGHBIJ in 't licht gegeeven. Hij heeft de Vogelen in een nieuwe orde geschikt en kenmerken vastgesteld, die tot onderscheiding derzelven bekwaam zijn. Ook zijn de beschrijvingen, welke deezen Heer van de Vogelen geeft die door hem zijn gezien, zeer uitgebreid; maar de afbeeldingen, in zijn beknopt zamenstel (*Sijnopsis Methodica Avium*,) bijna altemaal ontleend van de Ouden, beantwoorden geenzints aan derzelver naauwkeurigheid.

Het werk van de Heer BARRERE over de Vogelen, in den jaare 1745 uitgegeeven, munt in slegtheid uit; de Waarneemingen zijn doorgaans valsch en de schikkingen belachgelijk. In zijne Methode vind men den Trapgans tusschen de Zwaluw en een dergelijk klein Vogeltje geplaatst; den Paradijs-vogel tusschen de Kasuaris en Vogelstruis; even als men een Kabinet verzamelende van Vogelen, de kleinen tusschen de grooten schikt, om ruimte te bespaaren.

Eenige jaaren te vooren, had de Zweedsche Hoogleeraar C. LINNÆUS, zijn zamenstel der Natuur in 't licht gegeeven. Voorts kwam in den jaare 1752, de Vogelkunde van den Heere MOEHRING uit, die ten opzigt van de kenmerken der geslagten, zo de Heer BRISSON aanmerkt, gantsch onnaauwkeurig is, als zijnde uit de onvolkoomene beschrijvingen der Autheuren opgemaakt. Hier van moet men echter uitzonderen, het geene hij zelve heeft waargenoomen, dat taamelijk wel voldoet. Het gantsche Heir der Vogelen word door hem in vier Benden verdeeld, naamelijk, in *Vliespooten*, *Velpoten*, *Kortvlerken* en *Waterminnaaren*, waar van hij de laatsten onderdeelt in *Tand-* en *Breed-* of *Plat-* en *Eng-bekken*, *Duikers* en *Sneppen*

Reeds twee jaaren voor dat het werk van MOEHRING in 't licht kwam, had de Heer KLEIN zijn *Voorlooper van de Historie der Vogelen* in 't licht gegeeven, die hij, gelijk de viervoetige Dieren, in *Familien* of *Gezinnen* verdeelt, doch door de eenvoudigheid der kenmerken, in bijstere verwarring brengt. Alles is aldaar zonder eenige agtgeeving op de zoort-gelijkheid of levens-manier, onder elkander gemengd. De Arenden, Valken en andere Roofvogelen, bevinden zich, met en benevens de Reigers, Ojevaaren en andere Steltloopers, in een zelfde gezin als de Hoenderen, Duiven, de Leeuwrikken, Musschen, Vinken, Meezen en al het zingende, benevens de Kolibrietjes, Bloemzuigertjes en 't allerkleinste Gevogelte; om dat deeze altemaal drie vingeren voor, en een agter aan de pooten hebben. Ook is dien Heer volgens aanmerking van den Heer BRISSON, niet nauwkeuriger in de bijzondere beschrijving, plaatzende zomtijds een zelfde zoort in verschillende Geslagten, en dan wederom twee gantsch verschillende zoorten, tot eene te zaamen voegende.

Het werk van de Fransche Heer BRISSON over de *Vogelen*, 't welk in den jaare 1760. van de pers kwam, heeft zo wel ten aanzien van de naauwkeurigheid der beschrijving, als uitmuntende gelijkheid der afbeeldingen, nimmer wederga gehad; hetzelve beslaat zes dikke Boekdeelen *in Quarto*, en is met meer dan 220 fraaij gesneden plaaten verciert, op welken de afbeeldingen gebragt zijn van meer dan 500 Vogelen, naar 't leven gegraveerd, waar van ten minsten 350 nimmer te vooren afgebeeld, en van deeze laatste meer dan 320 zelfs niet beschreeven waaren, zijnde de overige 150 nog zeer verbeterd. De uitmuntende Rangschikking en kenmerken der Vogelen door deezen Heer opgegeeven, kan men hier boven nazien.

Nog heeft men het werk van den Duitschen Hr. FRISCH, door wien de Vogelen van Europa met levendige koleuren, en volmaakt natuurlijk zijn afgeschetst, waar aan hij nog bezig is. De Engelschman ALBIN heeft zulks ook in 't werk gesteld, ten opzigt van de Vogelen in 't algemeen, doch zijne beschrijvingen zijn t' eenemaal uit WILLOUGHBIJ ontleend, en de koleuren zo onnatuurlijk, dat de meeste Vogels onkenbaar zijn. Ten dien opzigte heeft de Heer EDWARDS hem oneindig overtroffen, en van ieder Vogel niet alleen een uitvoerige maar zeer naauwkeurige beschrijving gegeeven, veel al op eigen waarneemingen gegrond zijnde: Het eenigste is, dat in zijn werk de Vogelen zomtijds wat hooger van koleur zijn dan natuurlijk, en niet in orde.

Voegt nog bij alle deeze algemeene beschrijvingen, de zodanige welke min of meerder naauwkeurig van de Vogelen van bijzondere Gewesten, Landen of Rivieren en Wateren handelen. Dus heeft NIEREMBERG en HERNANDEZ die van Mexico, dog zeer onvolmaakt beschreeven. MARCGRAAF die van Brasil. RZACZIJNSKI die van Poolen, 't Groot Hertogdom van Lithauwen en de nabuurige Landen. Zeer naauwkeurig spreekt de Ridder HANS SLOANE van die van Jamaika, en de Graaf MARSIGLI van die op den Donau-stroom. CATESBIJ van de Karolinische, Virginsche; van die van Florida en de Bahama-Eilanden: Schoon de beschrijvingen van deeze laatste doorgaans wat kort zijn, kan men ze echter nauwkeurig noemen, en de afbeeldingen zijn redelijk wel gekoleurd. Thans zien wij ons ook verrijkt, met het begin van een werk, dat de huishouding, aart en eigenschappen der Vogelen van ons Land tot onderwerpen heeft, waar van de beschrijving door den Eerwaarde Heer C. NOSEMAN, Leeraar der Remonstranten te Rotterdam word verricht, en de Afbeeldingen na het leven gekoleurd, allerheerlijkst en met de natuur overeenkoomende, door de beide Konstenaars C. SEPP en ZOON worden vervaardigt.

Ook vind men in andere Schrijvers, in de verhaalen der voornaamste Reisbeschrijvers; in de ondescheidene verhandelingen van de Genoodschappen der Wetenschap-

pen; insgelijks bij zommige Schrijvers, die van de Natuurlijke Historie in 't algemeen handelen, nog een menigte Vogelen beſchreven. Het beste van dien aart om een algemeen en teffens naukeurige kundigheid, zo wel van dit als ten aanzien van de andere deelen, van het Dieren-rijk te bekoomen, is het ſchoone werk van den grooten Natuurkenner HOUTTUIN, dat wij rede menigmaalen hebben aangehaald, en in de beſchrijving der Dieren gebruikt, en ook niet te veelvuldig aan de Beminnaars der Natuurlijke Historie kan aangepreezen worden.

Insgelijks als wij op het artijkel *Ichtijologia* ten aanzien van de Viſchen hebben gedaan, zullen wij hier een Alphabetiſche naamlijst van de voornaamſte Schrijvers laaten volgen, die over de Vogels hebben gehandelt, met aanwijzing van derzelve beste drukken; om daar door de Liefhebbers die begeerig zijn een uitvoerige Boekerije over dit gedeelte van de Natuurlijke Hiſtorie te verzaamelen, in ſtaat te ſtellen de vereischte kundigheid te bekoomen.

ALBIN, (E.) *A. Natural historij of Birds, Lond.* 1731. *in Folio*; de Afbeeldingen met koleuren afgezet.

ALDROVANDUS, (ULIJSS.) *Ornithologia, Bonon.* 1599, 1600 & 1603, 3 *Vol. in folio.*

BELLON, (PIERRE) *Histoire de la nature des Oiſeaux avec leurs Portraits, Paris* 1551. *avec fig. in folio.* Item, *Portraits d'Oiſeaux & autres Animaux d'Arabie et d'Egijpte, Paris* 1557. *in* 4to.

BLASIUS, (GERH.) *Anatome Animalium, Volatilium, Aquatilium &c. cum fig. Amſt.* 1681. *in* 4o.

BRISSON, *Ornithologie ou deſcription des Oiſeaux &c. avec plus de* 220 *ſuperbes planches ou l'on voit les fig. de plus de* 500 *Oiſeaux differens,* 6 *Vol. Paris* 1760. *in* 4o.

CATESBIJ, (MARC.) *Historij of Carolina, Florida, and the Bahama, Lond.* 1731. *in folio.* De Afbeeldingen zijn alle heerlijk na het leven afgezet.

CAVALLERIUS, (JOH. BAPT.) *Aves æneis tipis inciſæ, Romæ* 1596. *form. oblong. in* 4o.

CORTES, (GERONIMO) *Tratada de los Animales terreſtres ij volatiles, Valenciæ* 1672. *in* 8o.

EDWARDS, *Natural Historij of Birds, Lond.* 1743. *in* 4o. Met afbeeldingen der Vogels enz. heerlijk na het leven gekoleurt.

ERICIUS, (ER.) *Epiſtola de Avibus, Haffniæ* 1671. *in* 8o.

Geſlagten der Vogelen van MOEHRING *vertaald door* C. NOZEMAN, *en met aanteekeningen vermeerdert door* A. VOSMAAR. *Amſt.* 1758 *in* 8o.

GESNERUS, (CONRADUS) *libri tres de Avibus, Tiguri* 1551. *in fol. edit prim. Francof.* 1585. *edit. ſecunda.*

JOHNSTONUS, (JOHANNES) *de Avibus, libri ſex, Francof.* 1650. *cum fig. in folio.*

KLEIN, (JAC. THEODOR.) *Historia Avium prodromus, cum fig. Lubecæ* 1750. *in* 4o.

LANGOLIUS, (GISB.) *dialogus de Avibus, cum Nominibus græcis, latinis & germanicis, Coloniæ* 1544. *in* 8o.

LONICERUS, (ADAMUS) *Historia naturalis ubi de Volatilibus, &c. cum fig. Francof.* 1551. *in folio.*

MARCHALCUS, (NIC.) *Aquatilium & Piſcium historia, cum fig. Roſtochii* 1520. *in folio.*

MOEHRINGIUS, (PH. H.) *Avium genera, Aaricæ* 1752. *in* 8o.

Natuurlijke Hisſtorie, of uitvoerige beſchrijving der Dieren, enz. volgens het zamenſtel van de Heer LINNÆUS, *met nauwkeurige afbeeldingen, Amſt.* 1761. *enz.; het Ie deel* 4e *en* 5e *ſtuk, handelt over de Vogelen.*

Nederlandſche Vogelen volgens hunne huishouding, aart en eigenſchappen, beſchreeven door CORN. NOZEMAN *Leeraar der Remonſtranten enz. te Rotterdam; alle naar 't leeven geheel nieuw en nauwkeurig getekent, in 't koper gebragt, en natuurlijk gekoleurd door en onder opzicht van* CHRISTIAAN SEPP en ZOON, *Amſt.* 1770. *&c. in folio, extra groot formaat.*

OLINA, (GIO. PIETRO) *Uccelieta, overo Diſcorſo della natura di diverſi Uccelli con fig. Romæ* 1622. *in* 4o, *Ibid* 1684. *in folio.*

PERRAULT, *dans les mémoires ſur l'hiſtiore des Animaux, Paris* 1676. *imp. roijal. in fol. fig. & Paris* 1722. *in* 4o. *fig.*

PETIVER, (JACOB) *Gazophilacium naturæ & artis, Lond.* 1702. *in fol. fig. Item Aquatilium Animalium Amboinæ, &c. iconis et nomina, XX. tabulis, Lond.* 1713. *&c.*

RAJUS, (JOHAN) *Sijnopſis methodica Avium & Piſcium, Lond.* 1713. *in* 8o.

TUNERUS, (GULIELM.) *Historia Avium quarum apud Plinium & Ariſtotelem fit mentio, Coloniæ* 1543. *in* 8o.

WILLUGHBEIJ, (FRANCIS.) *Ornithologia, Lond.* 1676. *cum fig. in folio.*

ZINANNI, (GIUSEPPU) *Delle Vove e dei Nidi de gli Uccelli cum tavole XXII, in Venetia* 1737. *in* 4o.

De aanwijzing der beste Drukken van die Werken, welke over de Dieren in 't algemeen en dus ook over de Vogelen geſchreeven hebben, zo als bij voorbeeld ÆLIANUS, ALB. MAGNUS, ATHENÆUS, ARISTOTELES, BOCHART, CHARLTON, FRANCIUS, KOLBE, MARSIGLIJ, PLINIUS, SWENCFELD, SEBA, SIEBALDUS, VALENTIJN, WOTTON, enz. vind men op het artijkel ICHTHIOLOGIA.

ORNITHOMANCIA: *Voorzegging die men uit de Tong, de Vlugt, het Gekrijt of de Zang der Vogelen pleeg te trekken.* Ὄρνις, ὄρνιθος, *Vogel*, en μαντις, *voorzegger, raader*; naam die de Grieken gaaven, aan de geen die de Romeinen een *Augur* noemden. Zij trokken gelukkige of ongelukkige voortekenen uit de Vogelen, en zulks op tweërleij wijzen; of uit hun gekrijt, hun zang, of wel uit hun vlugt. De Vogels waar van men het gekrijt of gezang raadpleegde, wierden eigentlijk *Oscines* genoemt, zo als de Raaf, de Kraaij en Uil; die waar van men niet anders dan de vlugt raadpleegde, droegen de naam van *Alites* en *Præpetes*, zo als den Arend, de Buizerd en Gier. Daar waaren er ook die *Oſcines* en *Alites* teffens waaren; onder die Claſſe behoorde den Specht enz.

Doch alle Menſchen die een weinig oordeel hadden, ſpotteden met die voorzeggingen, en met de Wigchelaars die ze in 't werk ſtelden. PACUVIUS ſprak zeer wel van hun.

Iſtis qui linguam avium intelligunt,
Plusque ex alieno jecore ſapiunt quam ex ſuo,
Magis audiendum quam auſcultandum cenſeo.

„ Ten aanzien van die Waarzeggers, welke voorgee-
„ ven de ſpraak der Vogelen te verſtaan, en die meer-
„ der

„ der verſtand uit het hart der Dieren trekken dan uit
„ hun eigen; ben ik van gedagten dat het beter is, hun
„ ons oor te leenen, dan ons vertrouwen."

ORNITHOPODIUM, zie VOGELVOET.

ORNITHOSCOPES. De Grieken noemden *Ornithoſcopes*, ὀρνιθοσκόποι, *Ornithomantes*, *Orneoſcopes*, de zulken, welke zich bemoeiden om voorzeggingen uit de Vogelen te doen. Zie POTTER *Archæol. Græc. l.* II. *c.* 15. *Tom. I. pag.* 321.

ORNITOLITES is de naam door eenige Natuurkundige, aan zodanige Vogelen, derzelver deelen, hunne eijeren, beenderen of neſten gegeeven, die verſteend zijn.

OROBANCHE, *Limodorum*; *Zomer-wortel.* Daar zijn verſcheide zoorten van dit gewas, waar van de volgende de gemeenſte zijn.

1. De *welruikende Orobanche*; *Orobanche major caryophillum olens*; *Limodorum* vel *Orobanche* en *Rapum Geniſtæ* DODONÆI; (*Orobanche caule ſimpliciſſimo pubeſcente, ſtaminibus incluſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Orobanche* met een getand ofgeſchubde wortel, ook *Carblad* en *Tand-wortel* genoemd; *Orobanche radice dentata, major*; *Squamaria*; *Radix ſquamata* DODONÆI; (*Lathræa caule ſimpliciſſimo, corollis pendulis*; *labio inferiore trifido*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort ſchiet een regte holle bruin- of rosagtige ſteng uit de wortel, van ongeveer een voet hoogte, waar aan zomtijds benedenwaarts, kleine puntige bladjes als veſeltjes van dezelfde koleur groeijen; van het midden tot 't bovenſte der ſteng, koomen rondom gelipte bloemen airs-wijze voort, welke naar die van de doove-netelen gelijken en geel- of bleek-purperagtig van koleur zijn, en een aangenaame reuk als kruidnagels hebben; waar na kleine dikke langwerpige zaadhuisjes volgen, die zeer fijn zaad bevatten, maar dat onvrugtbaar is; de wortel is beneden dik maar naar boven dunner, en ſchilfer- of ſchubagtig, hebbende een bruine of zwartagtige koleur.

De tweede zoort, ſchiet uit de wortel, een zagte malſe ſteng op, van een halve voet hoogte of wat meer, aan welke van het midden naar boven, gelipte bloemen uit kleine ſchilferagtige knopjes voortkoomen, van een bleekroode koleur, die meeſt naar een zijde ſtaan en wat nederwaarts hangen, na welke kleine langwerpige puntige zaadhuisjes volgen, klein zaad bevattende. De wortel is dun, langagtig wit, getand, of als uit puntige witte tanden zaamengeſteld, en legt dwars in de grond.

Plaats. De eerſte zoort groeit in Hoog- en Neder-duitschland op de zandige ſchraale akkers, en wel meeſt tusſchen de peul-vrugten, ook dikwils bij het vlas, hennip en andere planten; als mede naaſt de heggen van tuinen en bouwlanden. In de Nederlanden word ze ook in de zandduinen gevonden, en het is aanmerkeijk, dat dit gewas meestijds gevonden word aan veeſel-wortelen van deeze of geene plaaten, en inzonderheid dikwils aan die van de gemeene Brem (*Geniſta*), en dan draagt ze de naam van *Brem-raapen.*

De tweede zoort word gevonden, in donkere boschagtige plaatſen van Hoog- en Neder-Duitschland, Frankrijk, enz.

Deeze planten hebben verder geen gebruik.

OROBUS, *Bosch-wikken*, zie KROK (BOSCH-).

OROCONITES, is de naam welke door HIPPOCRATES en andere Griekſche Geneesheeren, aan een bolagtige wortel is gegeeven, die zij als een uitneemend voedzel aanprijzen. Het ſchijnt dat die uitdrukking zamengeſteld is, van het Griekſche ὄρος, *berg*, en κωνος, *kegelagtige gedaante*; die naams afleiding leert ons wel, dat het een wortel van die gedaante was, welke in de Bergen groeide; maar de Geleerden hebben vrugtelooze pogingen in 't werk geſteld, om te ontdekken welke deeze wortel was.

ORPHANUS LAPIS; eenige oude Natuurkundigen, hebben deeze naam aan een melkagtige en wijnkoleurige Steen gegeeven, die men denkt de *Giraſol* of een valſche Opaal te zijn; men zegt dat dezelve in Hongarien, word gevonden.

ORPHEUS, is de naam van een Visch onder het geſlagt der ZEE-BRAASEMS behoorende, die zegt RONDELETIUS *Hiſt. des Poiſſ. part. I. liv.* 5. *chap.* 25. van Visch leeft, en in zeer korten tijd zijn volkomene wasdom bekoomt. Zie ZEE-BRAASEMS *n.* VIII.

ORPIMENT, *Operment*, *Oprement*, *geel Rottekruid*, *rood Rottekruid*; in 't latijn *Auripigmentum*, *Arſenicum flavum*, *Arſenicum rubrum*, *Realgar*, *Riſigallum*, *Sandaracha*, enz.; is een mineraale zelfſtandigheid, van een geele koleur die nu eens hooger dan eens ligter is, in blinkende ſchilfers zo als die van de Talc, zamengeſteld uit *arſenicum* en uit eene meerdere of mindere hoeveelheid *zwavel*, die aan het zelve de koleur geeft, het zij citroen-geel, het zij oranje-verwig, of wel van een levendig rood zo als de *cinnaber* die men er in vermerkt. De natuurlijke *Orpiment* is een zeer zeldzaam mineraal, men vind het echter of in klompen, of in kleine adertjes, of wel aan de oppervlakte der ſpleeten van de mijnen in Hongarijen, Turkijen, Kremnitz, Neuſol en Coronſaij gehegt.

Eenige Schrijvers hebben de *Orpiment* hier boven beſchreeven, verward met het *geele arſenicum* of *gemaakte Orpiment*, 't welk een voortbrengzel der konſt is, zo als wij het in dit Artijkel zullen aantoonen, maar hij verſchilt van deeze laatste door de ſchoonheid van zijn koleur en zelfs door zijn weefzel; die van de natuurlijke *Orpiment* is gemeenlijk bij bladen of ſchilfers, terwijl de gemaakte *Orpiment* nimmer zodanig is geſteld. Ook geeven de Schilders de voorkeur aan de natuurlijke *Orpiment*; zij bedienen er zich van tot Schilderen.

't *Orpiment* is 't eenigſte *Arſenicum*, 't welk bij de Ouden bekend was; het ſchijnt dat zij niets van 't *arſenicum* wiſten, 't welk aan ons onder verſchillende ſtaaten bekend is. Zie verder op ROTTEKRUID.

Om *Orpiment* te maaken, neemt men negen deelen gepulveriſeert *arſenicum* of *rottekruid* en een deel *zwavel*, 't welk men ter deegen onder malkanderen vermengt, vervolgens ſublimeert men dat mengzel, 't welk als dan een ondoorſchijnende geele klomp vormt, die nimmer zo volkoomen vereenigt is, als de natuurlijke *Orpiment*. Indien men *roode arſenicum* wil hebben, vermeerdert men de doſis *zwavel*, en men mengt er een vijfde gedeelte van, met de gepulveriſeerde *arſenicum*, om 't als dan te laaten ſublimeeren. Maar op dat de vereeniging van de *zwavel* en 't *arſenicum* zo veel te beter mooge geſchieden, is het dienſtig het geſublimeerde weder op nieuw te doen ſmelten, als dan zal het *rood arſenicum* even doorſchijnende worden, als een Rubijn.

Men gebruikt het *orpiment* in de Schilderkonſt en Glasblazerijen; doch in de Schilderkonſt moest het om 't gevaar, daar deszelfs gebruik mede verzelt gaat, verboden worden; want het bederft niet alleen de koleuren, waar mede men het vermengt en alle die er nabij zijn, maar veeltijds dampt het ook een gevaarlijke reuk uit die het hoofd ontſteld, en zonder twijffel invloed op de gezond-

heid heeft. De Hoefsmeden maaken van het *Orpiment* gebruik in hunne zalven, voor de korsten der Paarden. Uit *Orpiment* en *kalk* word een vogt vervaardigt, om het haair te doen uitvallen.

Zo wel als alle andere zoorten van *arsenicums* is het *Orpiment* als een geweldig vergif, uit de Geneeskonst gebannen.

ORSADE zie ORGEADE.

ORSEILLE, is in de Negotie een zoort van zagte deeg, die violetagtig-rood en met vlekken gelijk als gemarmert is, wordende bereid uit twee zoorten van kleine Mos, ook *orseille* genoemt, als uit *Kruid-orseille* en *Aard-orseille*, waar van de eerste, (*Fucus verrucosus tinctorius Rocella*, C. BAUHINI) in overvloed op de Canarische Eilanden, op de Rotsen die aan de Zee blootgestelt zijn groeit, brengende de Eilanden *Gomera* en *Ferro* de beste voort. Deze *orseille* is bruinagtig, met wit gevlekt en wel gevoed.

De tweede zoort, koomt in Frankrijk omtrent Auvergne en elders voort, zijnde een zoort van *Lichen*, (*Lichen saxatilis tinctorius*) die op de Rotsen groeit, en aldaar *Perelle* genoemt word. De *orseille* die uit de eerste zoort bereid word, is verre de beste. De bereiding gescheid met *kalk* en *pis*, die men zaamen eenige dagen laat staan weeken en rotten, tot dat 't een deeg word, enz.; waar van de Verwers een schoon Persik-bloem en Amaranth-koleur maaken; dog men zegt, dat deeze koleuren niet bestendig zijn, inzonderheid die van de gemeene zoort, weshalven de eerste zoort altijd voortrekkelijk behoorde gebruikt te worden; en schoon ze veel duurder is, zo levert ze echter veel meer verf en een schoonder koleur uit als de gemeene, die ook door bijvoeging van zuure vogten, nog levendiger kan gemaakt worden.

Om de deugd van de *orseille* te onderkennen, zo moet men een weinig van dezelve, vogtig gemaakt zijnde, sterk op de hand strijken en laaten drogen; vervolgens wascht men deeze vlek met koud water, als men dan ziet, dat ze niet of weinig van haare koleur verlooren heeft, zo kan men besluiten, dat de *orseille* goed is.

De meeste *orseille* word van Genua gebragt, maar de beste komt uit Holland in kleine vatjes.

Daar zijn meer andere zoorten van *Mos*, uit welke door middel van *kalk* en *pis* een roode of purpere koleur kan getrokken worden.

Men kan er de proef ligtelijk van neemen, als men de plant in een aarden pot doet, en dezelve met *vlugge geest van ammoniak-zout* en even veel *kalk-water* bevogtigt, daar een weinig gepoeijerd *ammoniak-zout* bijvoegende; dan zal het vogt na vier dagen rood zijn, als de plant een koleur uitlevert, en wanneer het vogt uitgedampt is, zal de plant met deeze koleur bedekt zijn; indien men dit niet bespeurt, staat er niets van te verwagten.

ORTHOCERATITES is de naam door eenige Natuurkundigen aan een Schelp gegeeven, wiens levendig Dier ons onbekend is, of 't geen niet anders dan gegraaven of versteend word gevonden; men noemt het ook *Tubulus concameratus polijthalamium*, of *gekamerde buis*; zij is regt van een kegelagtige gedaante, zonder *spiraalen* of schroefswijze draaijingen, en haar inwendige is in celletjes of kamers verdeelt, zo als die van de Ammonshoorns of *Nautilus*, waar door dan dwars een buis loopt; zomtijds dog zelden is haar uiterste spits omgeboogen. Die Schelp word in een bruinagtig Marmer omstreeks Berlijn, gevonden.

WALLERIUS telt drie zoorten van *Orthoceratites* op, 1. die ten eenemaalen regt zijn, *recti*; 2. die welke aan haar spits omgeboogen zijn, die men *lituites* noemt, om dat zij na een Herders-staf gelijken; 3. de zodanige die plat of ineengedrukt zijn, zo als de Staart van een Kreeft, *compressis*.

ORTHODORON, ὀρθόδωρον, is de naam van een Griekse maat, wiens langte elf vingerbreed was, volgens ARBUTHNOTUS.

ORTHODOX, betekend zuiverheid in de Leer, ten aanzien van de geloofstukken; dit woord is gevormt van het Griekse ὀρθὸς, *regt*, en δόξα *gevoelen* of *oordeel*.

Men bedient zich van deeze uitdrukking in tegenstelling van *Heterodox* of *Ketterije*.

ORTOGRAPHIE, *Speld-konst*, *Schrijf-konst*. Het woord *Orthographie* is oorspronkelijk Griekse, ὀρθογραφία, van het *adjectivum* ὀρθὸς, *rectus*, en van 't *verbum* γράφω, *scribo* of *pingo*; dus betekend dien naem volgens derzelver eigenlijke oorsprong, eene *welgeregelde afbeelding* of *schets*. In de Spraakkunde word er die konst door verstaan om wel te Spelden en te Schrijven; dat is, de behoorlijke en niet meer of minder Letters in de Sijllaben te gebruiken, als er nodig zijn; waar in bij veelen groote misslaagen begaan worden.

In de Bouwkunde verstaat men door *Ortographie*, ook *elevatie* of *opstelling* van de Italiaanen *Facade* gemoent, dat is om Geometrisch het voorste aanzien of de Gevel van een nieuw gebouw te maaken, naar zijne hoogte en breete, met de deuren en vensters, benevens de buitenste cieraden, en dus de gantsche gedaante des Gebouws in zijne proportien, volgens een *schal* vertoont: Want het is niet genoeg, dat men de Grondteekening van een Gebouw heeft, men dient noodzaakelijk ook de opstelling daar van in tekening te hebben, om dus met een opslag van het oog te kunnen zien, hoe zich het te maakene Gebouw met alle zijne deelen zal vertoonen. Dus kan men ook de opstelling van de agtergevel en de beide zijden, enz. vertoonen.

Men moet hier bij het *profijl* of *doorsneede* wel onderscheiden van de opstelling; want het *profijl* vertoont alle de binnenste deelen van een Gebouw, die in het oog vallen, volgens haar gedaante maat en proportie, als 't zelve verbeeld word, op zekere plaats, lootregt van boven tot beneden doorgesneeden te zijn.

Uit deeze drie teekeningen, namelijk de *grondteekening*, *opstelling* en *profijl*, kunnen de Bouwmeesters de onkosten bereekenen van het geheele te maakene Gebouw; als mede de tijd in welke hetzelve kan voltooid worden, 't welke hooftzakelijk af hangt, van het getal der Werklieden, die ten dien einde aangezet worden.

ORTHOPNÆA; *Moejelijke Ademhaling*; namelijk als men niet anders dan staande en regt overeinde ademhaalen kan, en dat men, zich een weinig nederbuigende, vreest te verstikken: welk groot ongemak de hoofd-oorzaak in de Longe is, namelijk dat derzelver blaasjes met taaije slijm, of zomtijds met water opgevult zijn, 't welke uit verscheiderhande oorzaaken ontstaan kan, als door taaije slijmige spijzen, zinkingen, nevelagtige en koude lucht, te rug geslagene krauwagie, gemoeds-bewegingen, enz.

Tegen de slijmen in de long, zijn dienstig, het afkookzel van *Hijsop*, *Rosemarijn* en *Druivekruid* met *wijn*; zap van *Ramelatsen* en *Zee-ajuin* met *zuiker*; *Waljchot*; *essents van Alands-wortel*, *Borst-elixir*, *sijroop van Erijsimum*, *Borst-sijroop*, *Borst-water*, *geest van Ammoniak zout met gom-Ammoniak*, enz.; waar van men zamengestelde

midde-

middelen bereiden kan; bij voorbeeld. Neemt *Hijſop-water*, drie oncen; *geeſt van Ammoniak zout* met *Gom-ammoniak*, vier ſcrupels; *ſijroop van Erijſimum*, of *borſt-Sijroop*, zes drachmen; mengt het tot een drankje, waar van de Lijder om de twee uuren een Lepel-vol neemt.

Of neemt *Walſchot*, mengt dezelve geſmolten zijnde met *borſt-Sijroop* of maar met goede beste *honing*, en doet er een weinig *geeſt van Ammoniak-zout* bij, hier van ſlikt de Lijder zomtijds iets. Dit is zeer goed, maakt lucht, en de ſlijmen los; men kan er ook wat gepoederde *Florentijnſche Liſch-* of *Alands-wortel* bij doen.

Een braakmiddel van *braak-Sijroop*, *braak-Wijnſteen*; of een Purgatie, inzonderheid uit *Tabak* en *Gom-ammoniak* bereid, is ook dikwils zeer nuttig, als de geſteltheid des Lijders het toelaat.

En dewijl deeze kwaal, doorgaans met moeijelijke convulſijvſche of kramp trekkinge gepaart gaat, zo zijn nevens de vorige middelen, de *tegenkrampige* en *pijnſtillende middelen* van veel nut, als *Barnſteen*, *gebarſteende Liquor van Hertshoorn*, *geeſt van Herts-hoorn*, *Saffraan*, en Genees-middelen met *Saffraan* en *Opium* bereid.

ORTHPIJGTON; is de naam van 't eind van de ruggraad, daar de wervelbeenderen ophouden.

ORTOLAAN, zie GEELGORSEN *n. III. pag.* 805. en REGENVOGEL.

ORTIJGOMETRA, zie KWARTEL KONING.

ORULA, is de naam van een Boom op het eijland Ceijlon groeijende, die de gtootte eener Appelboom heeft. Hij draagt een vrugt tamelijk wel na een Olijf gelijkende, doch die aan de beide eindens puntig is; derzelver vel is roodagtig groen, en bedekt een harde kern die een purgeerende kragt heeft, en de eigenſchap om zwart te verwen. Indien men die kern aan ſtukken ſlaat, en dezelve in water laat weeken, word dat vogt bekwaam om 't roest van 't ijzer wegteneemen, en het neemt eene koleur aan die alzo zwart is als inkt.

ORVIETAN, is een bijzondere zoort van *theriaak* of *gift weerſtaand electuarium*, dat uit veelerlei ingredienten beſtaat, en zijn naam heeft van de ſtad Orvieto, daar het eerst of best bereid is; gelijk anderen zeggen, van een zeeker Doctor of Kwakzalver, wiens naam *Orvietanus* was, naar de ſtad Orvieto, anders *Hieronimus Ferrantes* genoemt, die de eerſte geweest is, om deeze compoſitie niet alleen te maaken, maar ook op de opentlijke Markt durfde onderneemen, om allerlei onbekende venijnige dingen te eeten, om zich daar door van het kwaad, dat dezelve anders konde doen te beveiligen; hoe het zijn mag deeze *Orvietan* word voor een zeer groot tegen-gift (*Antidotum*) gehouden, maar men heeft bevonden, dat het die kragt niet heeft, die men daarvan op 't hoogſte opgevijſelt heeft, welke niet veel verder gaan kan als die van de beste *theriaak*; daarenboven weeten kundige, dat 't eene vergift dit, het andere wederom een ander tegen-gift wil hebben, en dat dikwils maar zeer ſimpel kan zijn, als men er maar de regte kennisſe van heeft.

De zamenſtelling van dit middel, word verſchillende opgegeeven; maar zie hier eene compoſitie die kort en zeer goed is, volgens SCHROEDERUS.

Neemt *carlijne-wortel*, *tormentil-wortel*, *ronde en kleine hol-wortel*, *ſcorzeneer-wortel*, *calmus-wortel*, *angelijke- en meester-wortel*, *anthora-wortel*, *bladen* en *zaad* van opregt *wormkruid* (*ſantonicum*), *witte diptam*, gepreparecrde *armenijſche bolus*, *gezegelde aarde*, *geneſer-beſſen* van elk een once; beste *theriaak*, drie once; mengt het, alles gepoedert zijnde met beste gekookte en wel gezuiverde *honing*, tot een *electuarium*.

Behalven, dat dit *electuarium* tegen 't venijn zeer goed is, zo kan het ook gebruikt worden in plaats van de *theriaak*, tot een goed zweet-middel en in heete kwaadaardige koortzen, roode-hond, kinder-pokken, pest enz. Men geeft het tot een half drachma.

ORIJCTOLOGIA of ORIJCTOGRAPHIA, is dat gedeelte der natuurlijke Hiſtorie, 't welk van de Delfſtoffen handelt, en dezelve beſchrijft, want de delfſtoffen worden in 't grieksch *Orijcta* genoemt. Onder die geſlagtnaam is begreepen, de leere der zouten, zwavels, marmers, gemeene ſteenen, edelgeſteentens en mineraalen.

ORIJZA, zie RIJST.

ORIJZIVORA, zie KERNBIJTER *n.* XI. *pag.* 1480.

OS of OSSE, is een Stier of Bulle die geſneden is, om hem 't zij eenige jaaren oud geworden zijnde, vet te maaken of tot den akkerbouw te gebruiken; tot dit laatſte oogmerk is den *Os* in veele landſchappen, van een zeer goed gebruik, dewijl hij niet alleen tot 't ploegen, maar ook voor de wagens en karren tot allerlei werk dient; en ſchoon de *Oſſen* langzaamer in het werk zijn als de Paarden, zo zijn ze egter kragtiger of ſterker daar toe; want men heeft veeltijds gezien, dat een paar *Oſſen* in een diepe modderige weg gezonkene zwaar geladene waagen er uitgetrokken of uitgeſchoven hebben, dat vier beste ſterke Paarden niet konden doen; daarenboven heeft de Land-man nog dat voordeel van de *werk-Oſſen*, dat hij dezelve, als ze wat oud geworden zijn, en niet wel langer meer tot den arbeid kunnen dienen, vet maaken en ſlagten kan; daar integendeel de oude Paarden, meest onnut zijn en nergens meer toe dienen, dan ze aan den Viller over te geeven; behalven nog dat de *werk-Oſſen* met minder kosten, kunnen onderhouden worden; wordende dezelve in de zoomer met gras, of hooi gevoed; doch als ze zwaar werken moeten, moet men haar daar benevens tusſchen en na gedaan werk, eenig ander kragtig voedzel geeven; als bij voorbeeld haver, grofbrood, geweekte lijnolie-koeken enz. In de winter, wanneer ze zo veel werk niet te doen hebben als anders, kan men ze voor een gedeelte onderhouden met knollen en wortelen, en voorts met hooi of met hooi en ſtroo ondermalkander, dewijl het ſtroo alleen al te ſchraal voor haar is, waar van ze te veel vermageren; en inzonderheid moet het voeder der *werk-Oſſen* verbetert worden, naar maate dat het tegen 't voorjaar gaat, om ze goede kragten te doen hebben tot het aanſtaande voorjaars-werk van ploegen als anderzinst.

Wat de lighaams geſtalte van den *Os* betreft, men ziene derzelver afbeelding op plaat XXXVII, en de beſchrijving op het artijkel KOEIJEN, alwaar omſtandig is gehandelt van al 't geen het Rundvee in 't algemeen en de *Oſſen* in 't bijzonder betreft; wij zullen hier maar alleen tot vervulling van ons opgelegde taak, te boek ſtellen, hoedanig met het Oſſe-vleesch in de keuken tot ſpijsbereiding word gehandelt; insgelijks hoe het tot winter-proviſie word gepeekelt en gerookt.

Een Ribſtuk of Borst toe te bereiden.

Deeze kookt men meest ſverſch en eet het met een

zaus van *peper-wortel*, of met een *mostert-zaus*; is een goed eeten.

De *Oſſe-borst* die een van de beste ſtukken is, kan men ook op de volgende wijze toemaaken; te weeten men kookt het half gaar in water; daarna doorſpekt men het, beſtrooit 't met *zout*, *peper* en *kruidnagelen* onder malkander gemengt, vervolgens ſtooft men het in een aarden pot ten vollen gaar met ſchijven ſpek op de bodem, voorts *zout*, *peper* en *bouljon* of *vleesch nat*, daar men een ſcheutje *azijn* bij doet; wil men het op zijn fransch hebben, zo kan men er *champignons* of *moriljes* op 't laatſte bij doen en mede ſtooven.

Anders.

Legt de borst een dag of twee in *zout*, kookt ze dan in water met *zout*, *peper* en *kruid-nagelen*, omtrent gaar, ſnijdt ze daarna naar de lengte in ſtukken en ſtooft ze op met gehakte *peterſelie*, daar wat geſtote *kruidnagels* en *peper* bij doende, en op laatſte er *citroen zap* overdrukkende.

Een ſtuk Rund-vleesch a la braiſe te bereiden.

Neemt de Harst of ander goed ſtuk, klein of groot, zout het en laat het 24 uuren ſtaan; wascht het dan af en legt het ook 24 uuren in *azijn*; neemt dan een grote pot of casserol, bedekt de bodem daarvan met klein geſneeden runder-vet, van de nieren; legt het ſtuk vleesch daarop, doet er *kruid nagels* en *peper* bij, wat *citroen-ſchijven*, eenige *chalotten*, 4 á 5 *lauriers-bladen*, wat *thijm* en een geſtooten *biſchuit*; ſnijd er weeder vet boven op, dat 't heel bedekt is, legt er dan een dekzel op, en maakt het rondom digt met een ſtrook papier, dat met water en meel of met brooddeeg beſtreeken is, op dat er geen waasſem uit kan koomen, en zet het op een zagt vuur *des avonds*, als men het 's anderen daags wil gebruiken, en laat het zo in zijn eigen jeu en vet zagtjes ſtooven en gaar worden; daarna doet men een uur van te voren eer men aanrigt, het dekzel af en giet er het vet van, dan zal er omtrent een goed glas jeu in de pot blijven; daar men dan wat goede *kappers* en twee klein gehakte *anſchoviſſen*, met een glas *rhijnſche wijn* of een ſchootje *wijn-azijn* bij doet, en nog een half uur laat ſtooven; als dan rigt men aan, doet er de zaus door een vergiet-test over-heen, en dischet het op; is zeer ſmakelijk.

Rundvleesch a la daube.

Neemt een Rib- of ander ſtuk van een Beest, legt het 24 uuren in *zout* en *azijn*, wascht het daarna af, en hangt het met water op 't vuur; doet er bij een paar Kalfsvoeten en merg-beenen van Runder- of Kalfs-vleesch met wat *citroen* en *ſpecerijen*, het afſchuimen niet verzuimende, en laat het zaamen gaar kooken, moetende het nat niet te lang zijn; gaar zijnde legt het uit in een diepe pot, en onder in de pot eenige ſchiltjes *citroen* en eenige *lauriers-bladen*; en men legt ook wel eenige beentjes op de bodem van de pot, op dat 't vleesch, dat 't onderſte boven in de pot moet leggen, niet vast op de bodem ſluite. Neemt dan het nat, laat het wat ſtaan dat 't zinkt, giet het zagtjes af over het vleesch en laat 't koud worden; dan zal het een geleij zijn; als men het aanregt zo maakt men het rondom met een mes los en ſtelpt het om, en zo het er niet uit gaan wil, giet men wat heet water van buiten op de bodem van den Pot.

Men geeft er een bruine zoeten *wijn-zaus* bij, of *mostert* met *zuiker* gemengt.

Op deeze wijze kan men ook goede ſtukken of bouten vleesch van andere Beesten, als van Kalven, Schapen, Hamelen, enz. toe maaken; doch die men meest zonder geleij voordischt; maar men beſtrooit ze met fijn gehakte *peterſelie*.

Bœuf a la mode, hoe men dat toerigt.

Het *Boeuf a la mode*, of anders *Runder-ſchijf* is mede altijd een geagt en ſmakelijk eeten van een Runderbeest geweest, en word op verſcheiderhande manieren bereid, doch voornamelijk op de volgende.

Men neemt daar toe gemeenlijk een zij-ſtuk uit de bil; men lardeert het met Runder-nier-vet of met ſpek, dat men te voren in gepoederde kruiderijen heeft omgewentelt; dan legt men het in een pot, doet er wat gewreve korst van *witte-brood* of geſtoten *biſchuit* bij; met een glas *wijn* of *wijn-azijn* met *water* gemengt wat geſtooten *nagels*, *citroen*, eenige *laurier-bladen*, *zout* en een weinig *boter*; men dekt en ſtrijkt het digt toe, zo als boven gezegt is, en laat het zagtjes ſtooven, moetende ten dien einde vroeg op 't vuur gezet worden, of anders 's avonds te voren; gaar zijnde, neemt men het vet er af, als er te veel op is, ſchud het dan door een, dat zich de zaus bind, en rigt het aan; is zeer ſmakelijk.

Andere manier.

Neemt een ſtuk goed Rund-vleesch, een ſchijf of ander ſtuk, klopt het braaf en ſpekt het dan wel, en braad het aan 't ſpit of in een pan omtrent gaar; ſtooft het vervolgens in een pan met zijn eigen nat, op een zagt vuur langzaam, wel toegedekt; daar bij voegende wat kruiderijen, *citroen* en een paar *lauriers-bladen*, tot dat de zaus bijna verteerd is; dan zal het goed zijn.

Een ſchijf van Rund-vleesch te ſtooven.

Neemt een Runder ſchijf, laardeertze, gelijk als de *bouf a la mode*, ſmelt dan wat boter in een casserol of pan, legt er de ſchijf in en laat ze aan weerzijden braden, dat ze bruin word; bruin zijnde, ſtrooit er *weiten meel* rondom en draait ze wat rond, dat het meel van malkander gaat, doet er dan genoegzaam *nat* bij met kruiderijen naar uw ſmaak als boven, *laurier-bladen*, *citroen*, *charlotten*, *kappers* en *morilles*, en laat het zaamen gaar ſtooven.

Fricandons van Rund-vlsesch.

Neemt mager Rund-vleesch, ſnijd het aan ſchijven; zo dik als een vinger, klopt het en lardeert 't met fijn geſneeden ſpek, legt ze dan in een casserol of pot met wat boter en fruit ze dat 't ſpek bruin word; neemt ze er dan weder uit, ſtrooit wat *meel* in de pan en roert het met een lepel klein, doet er dan *bouiljon* of ander nat bij met kruiderijen, gelijk bij de ſchijf, met wat *champignons* of *moriljes*, legt er dan de *fricandons* weder in en laat ze gaar ſtooven.

Rund-vleesch op de manier als Wild geſtooft.

Neemt mager Rund-vleesch, ſnijdt het in vierkante ſtukjes

ſtukjes en trekt er een ſtukje *ſpek* door, doet dan wat *boter* in een casſerol, braad die bruin, wentelt de ſtukjes vleesch in wat *meel*; doch daar moet niet te veel meel aan blijven hangen, legt ze dan in de bruine boter en keert ze altemets eens om, dat ze overal bruin worden; bruin gebraden zijnde, doet er bij *chalotten*, *citroen ſchijven*, *lauriers-bladen*, wat *zout*, *kruiderijen*, *kappers*, een glas *roode wijn*, wat *water* en een glasje *wijn-azijn*, en laat 't zaamen gaar ſtooven.

Pot-Paſteij van Rund-vleesch.

Neemt hier toe de zogenoemde *vang* of het buikvleesch; ſnijd het aan reepen van een duim dik, hebt dan een ſteenen pan waar op een dekzel ter deegen ſluit; rangeert hier een laag van het vleesch in zo vast als doenlijk is, neemt dan *zout*, fijn geſtooten *peper*, *kruid-nagels* en *biſchuit*, mengt dit onder een en ſtrooit er een goede hoeveelheid van op, voorts de ruimte aan ſtukken geſneeden *chalotten* en eenige *laurier-bladen*; legt er voorts weder een laag vleesch op, als dan weder kruiderijen, *chalotten* enz.; vervolgt hier mede zo lange gij vleesch hebt of dat de pan op twee vingerbreed na vol is; giet er dan zo veel beste *wijn azijn* op, dat alles ter deege is bedooven; legt er als dan het dekzel op, 't welk men met deeg van roggenbrood toeſmeert, op dat er geen lucht kan uitkoomen; dit laat men ruim drie uuren in den Oven ſtaan, na welk men het vet er afſchept, 't welk uitneemend is om met graauwe erwten te eeten, of kool enz. mede te ſtooven. Dit vleesch kan men dus warm eeten, dog koud is het wel alzo ſmakelijk, kan dus wel 3 weeken en langer duuren, daar bij zeer gerieflijk, onverwagt een Gast krijgende, om zijn tafel met een ſmakelijke ſchotel te voorzien.

Hoe men Harsjes of Lenden gebraads toerigt.

Dit geſchied op de vorige wijze; doch men kan ze te vooren ook wel in *azijn* zetten, en van boven fijn lardeeren.

Hoe men Knor-hutspot maakt.

Neemt een Runder-ſchenkel van het agterſte vierendeel; hakt hem tot ſtukken met zenuwen en al, wascht het en doet 't in een pot of casſerol, daar bij doende wat *marjoleine*, *thijm*, een *citroen* in ſchijven geſneeden, *peper* en *zout*, wat *kruid-nagels*, twee à drie grootte *ajuinen*, eenige *lauriers-bladen*, een half pond *boter*, twee geſtooten *biſchuiten*, een bierglas vol *rhijnſche-wijn*, wat *wijn-azijn* en gehakte *peterſelie*; legt er dan een dekzel op, en maakt het digt toe met een deeg; zet het dan 's avonds op een zagt vuur en laat het zo ſtooven tot 's anderen daags; eer men dan aanregt, doet er het dekzel af, en neemt er wat vet van, als er te veel op is, doet het vleesch dan in een ſchotel, roert het nat wat, dat 't gebonden word, en doet het over 't vleesch.

Zweſertjes of borstjes, hoe men die toerigt.

Legt dezelve in water, om uit te weeken, kooktze dan omtrent gaar; als men ze blank wil hebben, dan doet er het vlies af, legtze in een casſerol of pan met wat *boter* in *meel* gewentelt, gehakte *peterſelie*, *citroen* en *kruiderien* naar uw ſmaak, dan gaar geſtooft zijnde, neemt drie *dooijers van eijeren*, klopt ze klein met wat *limoen-zap*, en bind het daarmede als een fricaſée.

Men kan er ook toegerigt zijnde als vooren, wat *kreefte-jeu* en *kreefte-ſtaarten*, bij doen.

Op een andere manier, als men ze bruin wil hebben.

De zwezertjes of borstjes omtrent gaar gekookt zijnde, ſnijd ze in ſchijven of laat ze heel, fruit ze dan in *boter* geel, doet er dan bij *moriljes*, *champignons*, *mouſerons*, of *kappers*, wat *jeu*, *zout* en *kruiderijen*, en laat het zo zaamen ſtooven.

Nog op een ander manier.

Gaar zijnde, ſnijdze in ſchijfjes, wentelt ze in *meel* om, daar wat *zout* en *note muscaat* onder is, fruit ze dan in een pan met *boter*, bruin zijnde legt ze op een asſiet of ſchotel, en doet in de pan wat *limoen-zap*, roert het door de *boter*, dat het zich bind, en giet het er over.

Hoe men een ſtuk Rundervleesch aan het ſpit braad.

Legt het ſtuk 1 of 2 dagen in *azijn*; dog men kan het ook versch gebruiken, en als dan vrijft men het met wat *zout* en *azijn*; men lardeert het met *kruidnagels* en takjes *roſemarijn*, ſteekt het aan 't ſpit en legt 't voor eerst aan een zagt vuur, dat 't door heet word, vermeerdert dan 't vuur allengskens, en begiet 't dikwils; in 't begin giet men er wat water over en met 't zelve water, dat zich met *jeu* en *vet* vermengt, moet het vervolgens begoten worden; een half uur voor 't aanrigten, beſtrooit 't met geſtooten *biſchuit* met *meel* vermengt, zo komt er een korst op. Men eet 't gemeenelijk met zijn eigen *jeu*.

Op een andere manier in de Bak-oven.

Neemt een ſtuk *Rund vleesch*, lardeert het met *niervet*, dat in *peper* en *zout* gewentelt is; zet het dan eenige dagen in *azijn* en *zout*; vervolgens legt 't in een braadpan, beſteekt het met *kruidnaagels* of *roſemarijn*, ſnijd er wat *niervet* over, en doet wat *water* onder in de pan; zet 't in de bak oven; dan half gaar zijnde keert 't om, beſtrooit het met geſtooten *beſchuit* om een korst te krijgen, en laat 't vervolgens gaar braaden.

Rund-vleesch op zijn Engelsch te braaden.

Neemt een ſtuk *rund-vleesch*, daar niet alte veel been in is, ſteekt het aan het ſpit en legt 't voor een ſterk vuur, beſtrooit het met *beſchuit*, wat *meel* en *zout*; als het van buiten bruin is, neemt dan een ſchotel en wrijft ze met *chalotten*; ſnijd er het bruin gebraadene rondom af, en legt 't in de ſchotel met zijn jeu; beſtrooit dan het ſtuk vleesch wederom, en als het weder bruin gebraaden is, zo ſnijd er't bruine weder af, en zo voorts word het weder bruin gemaakt, door het wel met *boter* te begieten en te beſtrooijen: Als men het op tafel geeft, doet men er wat *citroen-zap* over.

Hoe men Rundervoeten toerigt.

Kookt de voeten gaar, dat er de beenderen uit gaan, doet ze dan in een pot, terwijl ze nog warm zijn, giet er goede *azijn* op, en laat ze dus toegedekt, een uur doortrekken, neemt ze er dan uit en droogt ze af; wentelze in *meel* om, legtze in een pan met wat *boter* en *uijen*, en laat ze heel bruin braaden, zo verkrijgen ze een korst (dog een voet is genoeg, als hij midden door geſneeden is), legt ze dan op een asſiet of ſchotel, en neemt *mostert*, doet 't in dezelfde pan, met wat *azijn*, *zuiker*, en wat *wijn*, of *bouljon*, laat het al roerende door kooken, en giet het dan over de voeten heen; is zeer goed.

Men gebruikt er ook wel een *eijer-zaus* bij, gelijk bij Visch,

Visch, en als de Voeten in zult of peekel gelegen hebben, is 't ook niet kwaad.

Op een andere manier.

De voeten gaar zijnde, neemt wat *peterſelie* en eenige *chalotten*, hakt ze klein, doet er wat geſtooten *biſchuit*, *zout*, *peper*, en *nootemuscaat* bij, begiet dan de voeten met *boter* en beſtrooit ze met 't boven gemelde mengſel, legt ze vervolgens op een rooster en laat ze bruin braaden; maakt dan een zaus van *boter*, *citroen*, *bouiljon*, *anſchoviſchen*, en het overige daar gij de voeten mede beſtrooit hebt; doet dan de *zaus* op een asſiet, legt er de Voeten op en rigt ze aan.

Nog op een andere manier

Wanneer de Voeten gaar zijn, ſnijd ze in ſtukken, omtrent zo breed als twee vingeren; neemt dan wat *ajuin*, ſnijd ze klein, pasſeert ze door *boter*, doet er de Voeten bij, met wat *bouiljon*, *zout*, *kruiderijen* en *citroenſchil*, met 't *zap* en wat gehakte *peterſelie*, laat het zaamen ſtooven; als gij dan wilt aanrigten, zo neemt 3 à 4 *doijeren van eijeren*, klopt ze klein, met nog wat *citroen zap*, en bind 't daar mede.

Een verſche Oſſen-tong, hoe men die toerigt

Kookt de tong gaar, doet er het vel af, ſnijd ze in de lengte door; neemt dan een vierde pond *amandelen*, ſchilt ze, na dat ze in warm water geweekt hebben, ſtoot die klein, doet ze dan in een casſerol met wat *meel*, en roert het door malkander, doet er ook wat *boter* en *bouillon* bij, en laat het dan door een teems in een pot of casſerol, en doet er de tong bij; neemt vervolgens wat *peterſelie*, 2 à 3 *lauriers-bladen*, een *ajuin* en wat *thijm*, als men wil, bind het bij malkander, en legt het bij de tong, laat't mede ſtooven; doet er ook een glas *Rhijnſchen wijn*, en wat *citroen-zap* bij, als het dan een uur geſtooft heeft, neem er het boschje weder uit, en rigt het aan.

Op een andere manier.

De Tong gaar zijnde, doet wat boter in een pan, en braad daar wat meel in, dat het bruin word, doet er dan *Bouillon* of *water* bij, met een glas *roode wijn* en wat *Citroen*, laat 't zaamen tot een zaus kooken, ſnijd de tong aan ſtukken en doet ze daar in, met wat *wijn-azijn*, *Roſijnen*, wat uitgepelde *amandelen* en *zuiker* naar uw ſmaak, ook wat geſtoten *kruid-nagels*, *peper* en *zout*, en laat het zaamen een uur ſtoven, dan is het goed.

Nog anders.

Als de Tong gaar is, neemt dan twee *anſchoviſchen*, wat goede *cappers* eenige *moriljes* of *champignons*, die wel gewasſchen zijn; doet er wat *boter* bij, en een bosſchje van *peterſelije*, *lauriersbladen* en *ajuin*, met een *beſchuit*, *zout* en *kruidereijen*, naar de ſmaak, met wat *citroen-* of *limoen-zap*, ſnijd dan de afgeſchilde tong in ſchijven en laat het zaamen ſtooven.

Nog op een andere manier.

De Tong gaar en afgevelt zijnde, ſnijd ze in ſchijven, wentelt ze in meel om, en laat ze in *boter* bruin braaden, bruin zijnde, legt ze op een asſiet, en doet wat mostert in de pan daar ze in gebraaden is, met wat *zuiker* en *azijn*, maakt er een zaus van, en doet ze over de tong.

Hoe men een Tong op de rooster braad.

Kookt de Tong in water gaar met een weinig *zout*, *Thijm* en *Lauriersbladen*; ſnijd dan het ſtuk van de gorgel af, ontdoet ze van het vel en doorſpekt ze met groote ſtukken, legt ze vervolgens op de rooster en braad ze behoorlijk: Als men ze dan wil opdiſchen, ſpoud men haar in 't lang op, om het ſpek te doen zien, maar men moet er een zaus bij maaken, van wat *boter*, *bouiljon*, geſtoten *beſchuit*, *kruidnagels*, enz. gelijk bij een *Fricaſſeé*.

Gerookte Tongen, hoe men die toebereid.

Legt ze in water, en laat ze er zo lange in leggen, tot dat ze doorweekt en zagt genoeg zijn, ſchrapt ze daar na wel af, wascht en verwatert ze, tot dat het laatste water ſchier even helder blijft, ſteekt er dan 10 of 12 *kruidnagels* in doet ze in een pot met water en fijne kruiden, en kookt ze gaar; trekt er vervolgens het vel af dat gemakkelijk geſchied, als ze nog warm zijn; op deeze wijze worden ze heel lekker.

Om de Runder-Tongen te rooken, moet men zorg draagen om ze vooraf behoorlijk te zouten.

Ten dien einde moet men de verſche tongen eerst wel afwasſchen in lauw water, en daarna in koud versch water, vervolgens droogt men ze met een ſchoone doek wel af en men legt ze in een aarde pot, daar behoorlijk zout tusſchen en op 't laatst er overſtrooijen, aldus laat men ze 10 à 12 dagen op een koele plaats ſtaan, maar uit vreeze dat de bovenste tongen geen zout genoeg mogten vatten en bederven, zo is het nodig, haar in die tijd eenige reiſen om te keeren, daarna neemt men ze uit de pot, en bind er aan 't dunste eindje een touwtje of bandje en omwind ze met grauw papier, op dat er de roet en rook geen ſmaak aan geve, en men hangt ze dus in de ſchoorſteen op, niet te digt bij het vuur, en men laat ze hangen, tot dat ze na gisſing droog genoeg zijn; moetende men dezelve ook niet al te droog laaten worden; als dan bewaart men ze in een plaats daar het niet vogtig is.

Men dient nog aantemerken, dat als men de tongen lange wil bewaaren, dat het dan best is, dat ze haar vel behouden; maar wil men ze aanſtonds eeten, hoeft men niet te ſchroomen van ze aanſtonds te ontvellen; dewijl ze anders, als men ze lange wil bewaaren, te droog en hard worden, als men er 't vel heeft afgenoomen.

Hoe men de ſnuit toerigt.

De ſnuit wel ſchoon gemaakt en gaar gekookt zijnde, kan men ze met de voeten en pens in zult leggen, of men kan ze ook versch toebereiden, op deeze wijze. Men ſnijdze in ſtukjes of dunne ſchijven en doet ze in een pot of casſerol, met wat fijn gehakte *chalotten* of *prijen* en fruit zo wat in boter dan doet men er bij, wat *bouiljon* of *water*, *citroen-zap*, geſtoten *kruidnagels*, en een *beſchuit*, laat het zaamen ſtooven, als men dan wil aanrigten, roert men er wat mostert onder.

Op een andere manier.

De ſnuit gezuivert en wel gewasſchen zijnde, 't zij dat ze versch is of in zult gelegen heeft, ſnijd ze in kleine ſtukjes of dobbelſteentjes, doet ze in een pot of casſerol, met wat *boter* in *meel* omgewentelt, *bouillon*, *citroen*, eenige *chalotten* als men wil, *kruiderij* naar de ſmaak, en goede *kappers*, en laat het zaamen ſtooven; als men dan aanrigten wil, neemt twee *dooijers van eijeren*, klopt ze klein mèt gehakte *peterſelie* en *citroen-zap*, en roert ze er bij;

maar

maar let op dat het niet en ſchift.

Raag uit een Runder-kop, hoe men die toerigt.

Neemt de raag, zo groot als hij vallen kan, of twee raagen, of meer, maakt ze ſchoon in kokend water en kookt ze dan gaar, ſnijd ze daarna dwars door tot ſmalle ſtreepjes, doet er bij wat *boter*, een *beſchuit*, *citroen* en *kruidereij* naar uw ſmaak, ook *moriljes*, als gij wilt; en laat 't zaamen zo ſtooven.

Op een andere wijze.

De raag gaar zijnde, ſnijdze klein, doet er wat *kreeftenſtaartjes* bij, met wat *jeu van de kreeften*, wat *boter*, *beſchuit*, en klein gehakte *peterſelie*, en laat het zo zaamen ſtooven.

Nog anders.

Neemt 3 à 4 Oſſe-raagen, kookze gaar, en dezelve heel latende, legtze in een casſerol of pan, doet er wat *champignons* of *moriljes*, of *kaſtanjes* als het in de tijd is, en een paar *anſchoviſſchen* bij, met wat *bouiljon* of *jeu*, of *colis*, als men die heeft, verder *citroen* en *kruiderijen* naar de ſmaak; doet er ook een zaamengebonden bosſchje bij van *peterſelie*, *lauriers-bladen* en *ajuin*, en laat het zaamen ſtooven, dan opgedischt.

Nog op een andere manier.

De raag gaar zijnde, wentelt ze in *boter* om, en beſtrooit ze met geſtoten *beſchuit*, *gehakte peterſelie*, *peper*, *note-muscaat* en *zout*, legt ze op de rooster en laat ze braaden, maakt dan een zaus van *bouiljon*, *citroen*, en *anſchoviſſchen*, enz. doet de zaus op een asſiet of ſchotel en de raag daar op, en opgedischt; is goed.

Hoe men het Uijer van een Koe toerigt.

Het uijer word bij veele juist niet zeer veel geagt, hoewel er ook nog liefhebbers van zijn; gemeenlijk word het in de ſlagt-tijd mede in de zult of peekel gelegt, maar het is evenveel, of men het verſch of uit de zult gebruikt. Men kan het, als men 't blank wil hebben, toebereiden, als de zwetſertjes of borſtjes, met wat *peterſelie*, en men bind het met 3 à 4 *doijers van eijeren*, en men kan er ook wat *cappers* bij doen.

Bij deeze gelegenheid moet ik aanmerken, dat het juist niet nodig is, dat men bij alle de gemelde ſpijſen en meer andere, *cappers*, of naar de franſche wijze, *champignons*, *morillons* of *mouſerons* bij voegt; want de ſpijzen zullen zonder die even wel ſmaaken, als ze met de andere bijvoegzels wel bereid zijn. Het is hooftzaakelijk maar een lang in gebruik geweest zijnde franſche mode, dat men *champignons*, en dergelijke *padde-ſtoelen* bij de ragouts en andere ſpijzen voegt, die geen of weinig ſmaak nog voedzel daar aan kunnen geeven, en alleen dient om wat verandering; thans worden inzonderheid de *champignons* of paddeſtoelen bij de meeste in onze Landen geheel afgekeurt, om ze in ſpijzen te gebruiken, om dat er veel ongelukken gebeuren, door menſchen die de regte zoorten niet wel kennen, en van andere die vernijnig zijn, weeten te onderſcheiden; ſchoon de regte zoorten anders geen nadeel kunnen aanbrengen, behoorlijk bereid zijnde; dog de *moriljes* zijn nog wel de beste en zekerste tot het gebruik.

Andere manier van toebereiding.

Als het uijer gaar is, ſnijd het in ſchijven, fruit ze in een pan met wat *meel*, *jeu*, *citroen*, *kruiderijen* naar uw ſmaak, en wat *moriljes*, zo gij wilt, en laat het zaamen ſtooven.

Nog anders.

Gaar gekookt zijnde, ſnijd ze in ronde of lange ſchijven, wentelt ze dan in meel om, en fruit ze bruin in *boter*, maakt dan een zuure eijer zaus, gelijk bij Visch, met eenige *citroen ſchijfjes*, en rigt ze daar op aan, is zeer goed.

Nog op een andere manier.

Neemt een verſch uijer, of uit de peekel, wascht het wel af, en braad het in een pan in *boter* bruin, doet er dan bij een glas vol *roodewijn*, wat *azijn*, *citroen*, *kruiderijen* een pijp *caneel* en wat *zuiker* en laat het zaamen ſtooven, dat het gebonden worde, is zeer goed.

Hoe men de Pens of Gedarmte toerigt.

Snijd wat *ajuin* klein, doet ze in een pan of casſerol en fruitze in *boter*; doet er dan de wel ſchoone *pens*, 't zij dat ze verſch is of in zulte gelegen heeft, klein geſneeden zijnde bij, met *witte wijn*, *citroen*, een paar *anſchoviſſchen*, *peper*, *zout*, en andere *kruiderijen*, en laat het zo gaar ſtooven; als men dan aanrigt, neemt drie *dooijers van eijeren* met een weinig *azijn*, klopt het door malkander en bind 't daar mede.

Op een andere manier.

Snijd de *pens* in vierkante ſtukjes, wentelt ze in *meel* om, en fruitze bruin in *boter*; doet er dan bij wat *bouiljon* of *jeu*, *citroen* en *kruiderijen* naar uw ſmaak, met een zaamen gebonden boschje van *peterſelie*, *laurier-bladen* en een *ajuin*, laat 't zaamen zo gaar ſtooven, en als gij aanrigt, neemt er het boschje kruiden weder uit.

Hoe men 't Runder-vleesch inzout, tot Zult- of Peekel-vleesch, voor de winter-tijd.

Alle de ſtukken van een *Os* of *Koe*, zijn niet even goed om in te zouten, als het lange zal duuren; gelijk onder ander niet de *Ribbe-ſtukken*, *Dij-harst*, en in 't gemeen alle die veel beenderen hebben, dewijl ze daar door dikwils aangeſtooken worden en bederven, inzonderheid als men er niet voorzigtig mede handelt; de agterkwartieren zijn daar toe de beste, hoewel men ook van het voorkwartier kan inzouten, mits het niet te lange in het zout te laaten.

Om het vleesch dan wel te zouten, dat het lang goed blijven kan, zo moet men voor eerst goede vaten, kuipen of tonnen hebben, die nieuw en wel zuiver gemaakt zijn met heet water, zo dat er niet de minste ſmeerig of ſtinkende reuk in is, en om alle ondeugd nog meer weg te neemen, zo moet men het gezuiverde vat berooken; ten dien einde keert men het zelve om, zet er een test met koolen vuur onder, daar men wat *kruidnagels* of *jeneverbeſien* of van beiden opwerpt: En om het vat digt te maaken, laat men wat geſmolten *vet* of *pik* in de voegen van de bodem loopen.

Als men weinig vleesch inzouten wil, dan is een groote nieuwe aarden verglaasde pot zeer goed; of men kan er twee en meer neemen.

Om vervolgens 't vleesch te zouten, zo ſtrooit men eerst onder op de bodem van het vat of pot een handvol *zout*, wrijft dan ſtuk voor ſtuk overal met *zout*, en legt dezelve dan in het vat digt op malkander, dat ze

wel in malkander ſluiten, en men zet het vat dan in een drooge luchtige plaats; met een dekzel daar op.

Andere maaken er een *peekel* op, daar een *ei* op drijven kan; na dat't vleesch digt in het vat gepakt is, dat ook de beste manier is om het goed te houden; mits dat de *peekel* altijd ruim over het vleesch ſtaat; en dat men de *peekel* dagelijks of om de andere dag met een ſtok omroert en beweegt, op dat er zich geen vuil vlies op zetten kan, 't welke dikwils oorzaak is dat het vleesch aanſteekt en bederſt.

De Rook-ſtuken worden op dezelfde wijze droog gezouten, na 10, 12 of 14 dagen in het zout geſtaan te hebben, hangt men ze met touwen aan ſtokken op, om uit te lekken, daar na hangt men ze in een ſchoone Schoorſteen of in een Rookkaamer, daar men het drie of vier maanden laat hangen, mits dat men geduurig rook maakt; het beste daar men mede rookt, is Eicken-hout of de ſchaaf ſpaanders, als mede het zaag-meel daar van.

Nog dienden wij omtrent het *Peekel vleesch* aan te merken, dat als't zelve langer in't *zout* of *peekel* ſtaat, dat het allengskens geduurig zouter en minder van ſmaak word, ook het vet op 't laatſte verteert; weshalven men om lekker Peekel-vleesch te hebben, niet te veel te gelijk en maar zo veel inzouten moet, als men voor eenige weeken genoeg meent te hebben; maar dat men van tijd tot tijd verſch veelsch van de Slagter koopt en in de Peekel zet; dus zal men altijd geurig verſch Peekelvleesch hebben: Dog het is een andere zaak als men zelfs ſlagt, om *peekel-vleesch* tot winterproviſie voor een geheel Huisgezin op te doen: Zie verder ook SLAGTTIJD.

OS, betekend ook een *Been* of *Bonk*, zijnde eene der vaſte deelen van 't lighaam, het hardſte en lichtbreekendſte van allen, het welke dient tot beſcherming van de weeke deelen, en tot onderſchraaging van het gantſche werktuig.

De *Beenderen* zijn ten aanzien van derzelver hardheid, zo wel als in opzigt des Ouderdoms, en uit hoofde van hun zelven, ook in de Volwasſenen zeer onderſcheiden. De hardſte onder dezelve zijn de Tanden, en die welke hier 't naast bij koomen de Gehoor-beenderen. In't algemeen beſtaan de *beenderen* uit onbuigzaame, dog tegelijk zappige vezeldraaden die met dwarsdraaden doorwerkt zijn; als ook uit veele bladeren, in welker drukking derzelver hardheid beſtaat. Maar hoe hard zij ook mogen zijn, hebben zij toch een weefzel van bloedvaten, zo wel van ſlag-aderen als aderen in zich; om deeze reden zijn op alle plaatzen in 't oppervlak der *beenderen*, gaten of openingen tot den vrijen in en uitloop der ſlag-aderen, aderen en zenuwen. Het grootste gedeelte der *beenderen* is met buizen of pijpen in zich voorzien, die in de lange *beenderen* der Ledemaaten vakken hebben of holten, gelijk in 't Voorhoofd, Neus en Opper-kakebeen, in welke allen een zoort van olieagtig vet of merg is beſlooten; zie MERG. Ook zijn alle *beenderen*, uitgezondert de kroonen der tanden, met een vlies omgeeven, zie PERIOSTIUM. Alle *beenderen* worden te zaam vereenigt, of enkel tot des te meerder onderlinge vaſtheid, of wel om des te beter te konnen bewegen; Zie SIJNTAXIS OSSIUM. De hoofden, tanden en pannen der *beenderen* zijn met kraakbeen overtrokken. De toeſtand der *beenderen* is in allen Ouderdom niet eenerlei, want, naar maate de jaaren toeneemen, en de wasdom geheel en al ophoud, worden de beenen ook des te ſterker en vaſter. Van 't begin der vorming waaren alle beenderen maar een *membrana* of *vlies* waar in been punten of ſtreepen ontſtaan, die allengs toeneemen. Zodanige *beenderen*, welke het Kind terſtond na zijne geboorte nodig heeft, worden voor de geboorte verhard. De *gehoorbeentjes*, de *ſkeutelbeenderen* en de *ribben*, zijn terſtond van een vaste zelfſtandigheid, insgelijks ook de middelſtukken der *beenpijpen*. De overige deelen verharden zich na de geboorte naar het onderſcheid der jaaren. De hoofden van alle lange beenderen zijn afgeſcheiden en kraakbeenig, en zo lange zij dus van 't overige been-lighaam afgeſcheiden blijven, heeten zij *epiphijſes*, maar als zij verhard zijn, noemt men ze *apophijſes*. In Kinders beſtaan de beenderen van 't bekkeneel uit verſcheidene ſtukken, zijnde 't voorhoofdsbeen tot aan den neus toe geſpleeten. De *ſlaap-beenderen* beſtaan uit drie deelen, het *ſchubbige* het *ſteenige* en het *ringswijze* deel. De *agterhoofds-beenderen* beſtaan uit vier ſtukken, als het breede, de beide *half cirkels* of *kringswijze*, welke het groote gat aan 't agterhoofd helpen uitmaaken, en het *uitſteekzel*, welk aan het *wiggebeen* gevoegd is. De onderſte Kaak is aan de Kin gedeeld; 't *Borſtbeen* beſtaat uit een kraakbeen met verſcheidene beenpunten. De Tanden worden van tijd tot tijd hard; Zie TANDEN. De *ongenoemde beenderen* beſtaan uit drie deelen, als 't gedeelte van 't *Os ileum*, 't deel van 't *Os iſchion* en dat van 't *Os pubis*. In de Volwasſenen houd echter dit onderſcheid op; dog de deeling der hoofden aan de lange beenderen, duurt het allerlangst.

Het getal der *beenderen* in 's Menſchen lighaam is gemeenlijk 242; zommigen zeggen 300, anderen 307, anderen 318, maar de hedendaagſche Ontleedkundigen bepaalen het op circa 248.

OS, is ook de latijnſche naam van de Mond, zie MOND.

OS BALISTÆ, zie ENKLAUW.

OSCALUS, zie CALCANEUS.

OSCEDO; hier mede word bij zommige Schrijvers, de ſcheurbuik in den Mond betekent.

OSCHOCELE; betekent een *Zak-breuk*, zie BREUK.

OSCITATIO; betekent in de Geneeskunde de *Gaping* of *Geeuwing*; zijnde een tegenwillige uitrekking en ſpanning van alle de ſpieren der Onderkaak, in 't bijzonder van de *Muſculus abducens*, om daar door de ſtilſtaande of zich traaglijk beweegende zappen voort te doen loopen, gelijk BOERHAVE dus zegt; maar het is aanmerkelijk, dat als iemant gaapt, dat dan ook meestijds de daar bij zijnde moeten gaapen.

OS COCCENDIX, zie HEUPEBEEN.

OSCULATIO, zie ANASTOMOSIS.

OS FEMORIS, zie FEMUR.

OSIS; betekent zo veel als *Pulſus*, de *Pols*, zie aldaar.

OSMUNDA; *Osmunda regalis*; *Felix florida*; *Lunaria major*; *groot-Varen*; *water-Varen*; *bloejend-Varen*.

Daar zijn voornaamelijk twee zoorten 't bekendſt van, als:

1. De *gemeene-Osmunda* of *water-Varen*; *Filix ramoſa non dentata florida*; *Filix paluſtris vel aquatilis* DODONÆI; (*Osmunda fronde bipinnata apice racemifera*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *gepoederde ruige Osmunda*; *Filix paluſtris altera*, *fuſco pulvere hirſuta*; (*Filix frondibus pinnatis*, *pinnulis pinnatifidis*, *ſcapo fuctificante diſticho*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort ſchiet uit de wortel, veele groote, lange, dubbeld geveerde bladen, of waar

van

van de veer-bladen, weder met ſmalle bladjes geveert zijn; tuſſchen welke een geblade ſteng opſchiet, van drie of meer voeten hoogte, die aan haar boven einde een ſmalle getakte druifs- of airs-wijze tros verkrijgt, uit veele lange dunne digte airen beſtaande, die bruinagtig-geel van koleur zijn, en klein ſtofagtig zaad bevatten. De wortel is dikagtig getakt, en bruin of zwartagtig van buiten maar van binnen wit, en met veele zwartte vezel-wortelen begroeit; en het is ſpeculatief, dat als men de wortel ſchuins doorſnijd, dat er zich dan een dubbelde Arend zijnde het Keijzerlijke waapen, met zwarte ſtreepen vertoont.

De tweede zoort, gelijkt veel naar de voorige eerſte, maar de veer-bladen zijn alleen veers-wijze ingeſneeden, en met een bruin-rood poeder dik beſtrooit, op de agterſte zijde.

Groei-plaats. De eerſte zoort, groeit in Hoog- en Neder-Duitschland enz., op vogtige en wateragtige plaatzen, naast en in de gragten, in vogtige bosſchen en op meer andere plaatzen. De tweede zoort wast in dergelijke plaatzen, maar word zeldzaamer gevonden.

Eigenſchappen. De eerſte zoort word zomtijds in de Geneeskunde gebruikt, dezelve heeft een verdeelende en wondheelende kragt, en de wortel daar van word zeer gepreezen, zo wel in wonden, kwetzuuren en kneuzingen te heelen, als ook verſtuikingen en breuken te geneezen, en tegen een zwaaren val enz.; men geeft de wortel gepoedert in of in afkookzel, dat ook tegen de uitwendige gebreeken dient.

OSMUNDA FOLIIS LAURATIS, zie MAANKRUID (KLEIN-); *pag.* 1918.

OS SACRUM; het *Heilig-been*; dit been 't welk na de wervel-beenderen volgt, is onder de ſchaam-deelen geleegen, en beſtaat uit vijf of zes, en zeer zeldzaam uit zeven beenderen, die eenige gelijkheid met de wervel-beenderen hebben.

OSSA DE CORDE CERVI, zie HERTE-KRUISJES.

OSSA SPONGIOSA, zie CAVERNOSA OSSA.

OSSE-BREK, zie STAL-KRUID.

OSSEN-GAL; in 't latijn *Fel Tauri*; word gepreezen met *Vrouwen melk* gemengt, tegen het tuiten der ooren, als men daar van op boom-wol doet en in de ooren ſteekt. Ook is het goed tegen hardlijvigheid, of verſtoptheid des buiks, als men de buik omtrent de navel daar mede ſmeert, en dient inzonderheid voor Kinderen; zijnde voor dezelve aldus gebruikt, mede goed om de Wormen te dooden en af te drijven; de op het vuur geinſpiſeerde of verdikte *Oſſen-gal*, word ook tot twee oncen, onder de clijſteeren gebruikt.

OSSEN-HONGER; *Koe honger*; in 't latijn *Bulimus*; is een zodanige honger of begeerte tot het eeten, dat de hongerige in bezwijming valt, als hij niet aanſtonds eeten verkrijgt. De oorzaak daar van is een ſcherp zuur in de maag en darmen, 't welke door opſlorpende middelen, als *kreefts oogen*, *geprepareerde coralen*, *gebrand en ongebrand hertshoorn*, en inzonderheid door de *ijzermiddelen* verbetert word.

OSSEN-OOG, zie KOE-OOG.

OSSEN-OOG, deeze naam geeft de Heer LINNÆUS aan een medezoort van de *Walviſchen*, zie WALVISSCHEN, *n.* III.

OSSEN PIKKER, *Buphagus* of *Pique-boeuf*; dusdanig noemt de Heer BRISSON een *Vogel* die in't land van Senegal t'huis hoort, alwaar hij op den rug der Oſſen gaat zitten, en daar in pikt tot dat zij bloeden; niet om zich met hun bloed te voeden, maar om dat de Wormen in den huid deezer Beesten zittende een lekker aas voor hem is. De Natuur heeft hem met een bek, hier toe zeer bekwaam, voorzien, zo als men uit de afbeelding die de Heer BRISSON er van geeft, kan opmaaken: Dezelve, naamelijk is zeer dik, bijna vierkant, een weinig verhevenrond van boven en hoekig van onderen, met gelijke kaakebeenen. De Pooten zijn in deeze Vogel, even als in de Spreeuwen, naar welke zijne geſtalte ook wel zweemt, doch hij is niet veel grooter dan de kuif-Leeuwrik; de koleur is van boven bruin grijs, van onderen vuil-geel. Hij heeft de Staartpennen puntig, den Bek geel en aan de punt rood, doch in zommigen bruin, gelijk de Pooten zijn.

OSSEN-RIB; dus word de *Doorwas* ook genoemt.

OSSEN-TONG; *Buglosſe*; in 't latijn *Buglosſa*; *Buglosſum*; *Lingua-Bovis*; van deeze plant zijn verſcheidene zoorten, waar van de voornaamſten zijn;

1. De *gemeene groote ſmalbladige Oſſe-tong*, ook *Boerebernagie* genoemt; *Buglosſum angustifolium majus*; *Borrago rusticorum*; *Buglosſa vulgaris* DODONÆI.

2. De *kleine ſmalbladige Oſſe-tong*; *Buglosſum angustifolium minus*; (*Anchuſa racemis ſubnudis conjugatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *breedbladige altijd groenende Oſſe-tong*; *Buglosſum latifolium ſempervirens*; (*Anchuſa pedunculis diphijllis capitatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *kleine wilde Osse-tong*; *Asperugo ſpuria* DODONÆI; *Buglosſum ſijlvestre*, *caulibus procumbentibus*; (*Asperugo*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De *Kandiſche Oſſe-tong*, met azuur-blaauwe bloemen; *Buglosſum creticum flore azureo.*

6. De *kleine Kandiſche-Oſſe-tong*, met wrattige bladen en fraaije blauw-bonte bloemen; *Buglosſum creticum verrucoſum*; (*Lijcopſis foliis repandis dentatis calloſis*, *caule decumbente*, *corollis cerunis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort heeft ſmalle langwerpige lanſenformige rauwe ſcherpe bladen, tuſſchen welke een of meer regte ſtengen met bladen en takken uit de wortel opſchieten, van twee voeten hoogte of meer; aan welke naar bovenwaarts veele kleine bloemen, airswijze groeijen, die in vijf deelen ingeſneeden en eerst roodagtig zijn, maar als ze open gaan blaauw worden, dog word ook met witte en roode, of bonte bloemen gevonden; waar na drie of vier langwerpige gerimpelde graauwe zaaden in zaadhuisjes volgen, de gedaante van een ſlangenhoofd hebbende.

Daar is een verandering van, (*Buglosſum ſijlvestre minus*), die in alle deelen veel kleiner groeit, rouwer en ruiger bladen heeft.

De tweede zoort gelijkt ook genoegzaam naar de eerſte, maar groeit kleiner, heeft ſmaller bladen, naar die van de *Echium* zweemende, en de bloemen zijn purperagtig-rood.

De derde zoort heeft breeder en langer bladen als de eerſte zoort, en die altijd groen blijven; anders daar mede veel over een koomende.

De vierde zoort ſchiet uit een kleine wortel, lange dunne kantige geknoopte ruige ſtengen; aan de knoopen der ſtengen en takken koomen twee, drie of meer kleine langwerpige puntige lanſenformige rouwe haairige bladen voort; die hier en daar groefjes als gaaten hebben, en niet rondom de ſteng, maar alle naar eene zijde ſtaan; tegen over deeze bladen, koomen verſcheide kleine

bloemtjes bij malkander aan de knoopjes uit breedbladige kookers voort, die blaauw van koleur zijn, waar na klein zwartagtig zaad in kookers volgt.

De vijfde zoort gelijkt veel naar de eerſte, maar heeft langer en gegolfde bladen, en de bloemen zijn, grooter en ſchoon blauw van koleur.

De zesde zoort is een kleine laage plant, haare bladen zijn klein, langwerpig, heel rouw en wrat- of blaasagtig; de bloemen zijn klein paarsagtig rood, en met wit fraaij geſtreept; hebbende ook een aangenaame reuk.

Plaats. De eerſte zoort groeit natuurlijk in Hoog- en Neder-duitschland, Frankrijk, Engeland, enz. in de velden, op grasagtige plaatzen en elders. De verandering daar van word mede op dergelijke plaatzen gevonden, en bij ons menigvuldiger als de eerſte. De tweede kleine zoort, groeit mede zo wel in Neder- als Hoog-duitschland en elders naast de zandige akkers, dijken en op meer andere drooge plaatzen. De vierde zoort, word gevonden nevens de wegen en heggen van Hoog- en Neder-duitschland, en op meer andere plaaazen. De vijfde en zesde zoort hooren in Candien te huis en zijn eenjaarig, maar de overige langlevend.

De eerſte zoort word ook zomtijds in de hoven gekweekt, tot het medicinaale gebruik; en de overige kweekt men in de Bloem-tuinen, weegens haare bloemen.

Kweeking. Dezelve geſchied door haar zaad, dat men in het voorjaar zaait, en men kan de jonge planten van de vier eerſte zoorten verplanten, daar men begeert, maar die van de vijfde en zesde zoort willen niet liefst verplant weezen, waar door ze minder groei maaken; weshalven men ze op de rabatten of elders in de Bloem-tuinen in kuiltjes zaait, daar ze zullen blijven ſtaan doorgroeijen; dezelve vervolgens van het onkruid ſchoon houdende; beminnende alle liefst een goede zandagtige grond, en de lang leevende kunnen onze winterkoude vrij wel tegen ſtaan.

Eigenſchappen. Van de eerſte zoort, die hoofdzaakelijk medicinaal is, word zo wel de wortel als het kruid en de bloemen in de Geneeskunde gebruikt, dog inzonderheid de beide laatſte, koomende in kragten genoegzaam over een met de Bernagie, de eene word in de plaats van de andere gebruikt.

Men maakt een *gedistilleerd water* en *ſijroop* uit de bloeijende plant, en een *conſerf* uit de bloemen; zijnde deeze een van de IV hertſterkende bloemen.

OSSEN-TONG (BREEDBLADIGE-), is de BERNAGIE, zie aldaar.

OSSICULUM; *Beentje*, *Steentje* of *Korreltje* in de Vrugten, gelijk in de *Kerſen*, *Pruimen*, *Cornoelje*, *Mispels*, enz.

OSTEOCOLLA; *Amnoſteos-lapis*; *Walſteen*; *Beenlijm*; dusdanig word een zekere Delfſtoffe genoemt, die volkoomen na verſteende wortels van Boomen gelijkt. Gemeenlijk is dezelve oneffen en bultig, van een geelagtig witte koleur; zij is echter aan zommige deelen ook wel zo wit als Sneeuw, terwijl de andere deelen grijs of zwartagtig zijn. Deeze zelfſtandigheid word niet anders, dan in dorre en zandagtige gronden gevonden, zij is van een cilindriſche gedaante; de dunſten zijn als een penneſchagt, en de dikſte hebben den omtrek van een Menſchen arm of been. Het weefzel van deeze zelfſtandigheid, is na 't midden toe minder in een-gepakt, als wel uitwendig of bij de ſchors; zommige ſtukken ſchijnen in hun middenpunt kleine gaaten te hebben, zo als het inwendige der beenderen. De dikke ſtukken of wortels, hebben minder zelfſtandigheid als de kleine. In 't algemeen is de *Oſteocolla* murf en broos zo lang zij in de grond zit, 't welk de oorzaak is dat men veel moeite heeft, om er groote ſtukken van uittegraaven; echter bekoomt zij een taamelijke vastheid, wanneer eenigen tijd aan de lucht is bloot geſteld geweest.

De Natuurkundigen zijn zeer verleegen geweest, om den aart en oorſprong van de *Oſteocolla* te kennen; zommigen, hebben het voor een *Spatagtig concretum* ofte zamenſtremming genoomen, anderen hebben het als een zoort van *Tufſteen* of bekorsting (*incruſtatio*) aangezien; ook vind men er die uit oorzaake van derzelver gedaante en weefzel, gedagt hebben dat het *gecalcineerde* of *verſteende beenderen* waaren. FERRANTIUS IMPERATO heeft te regte gedagt, doen hij beweerde dat het een boom-wortel was, in een murwe en met zand vermengde ſteen verandert. Dit is ten eenemaalen overeenkomstig met de nieuwſte waarneeemingen en proefondervindingen, die ten aanzien van de *Oſteocolla* zijn genoomen; wij zijn dezelve aan de Heer GLEDITSCH lid van de Koninglijke Academie der Wetenſchappen te Berlijn verſchuldigt, hij heeft die zelfſtandigheid onderzogt, die veelvuldig in 't Brandenburgſche word gevonden; en de beroemde Heer MARGGRAAF, heeft er de Chimiſche ontbinding van gedaan. Zie de *Memoir. de l' Academie roijale de Berlin*, *ann.* 1748.

Ingevolge die waarneemingen, ſchijnt het onbetwistlijk, dat de *Oſteocolla* van wortels van boomen is gevormt geworden, die na in het zand door de vogtigheid verrot te zijn, allengskens door een kalkagtige aarde na Krijt of Mergel gelijkende en met zand gemengd, vervult zijn geworden, en waar toe deeze verrotte wortels als een vorm gedient hebben. Het geen 't welk dit gevoelen volkoomen bewaarheid, is een voorval 't welk door de Heer GLEDITSCH word bijgebragt; deeze zich bezig houdende met *Oſteocolla* te zoeken, zag op eene hoogte een Pijnboom ſtaan, het water had een gedeelte van de zandachtige grond welke derzelver wortels bedekte, weggeſpoelt, zo dat verſcheidene wortels van boven bloot lagen; de nieuwsgierigheid zette hem aan, om dezelve aan die kant te bezichtigen die nog in de grond zat, hij bevond dat eene deezer wortelen ter dikte van een arm, en nog aan den ſtam vast zittende in *Oſteocolla* was verandert, en dat 't verrotte en in aarde veranderde houtagtig gedeelte van binnen was blijven zitten. Dit gebeurde is dienſtig om alle de tegenwerpingen op te losſen, dewijl het zelve de verſteening van een boom-wortel bewijst, die in het zand bedolven was, en nog aan de levendige Boom vast zat. Andere waarneemingen hebben den Heer GLEDITSCH hoe langs hoe meer van die waarheid overtuigd, hij heeft *Oſteocolla's* gevonden, waar in de houtagtige zelfſtandigheid met de aard of ſteenagtige zelfſtandigheid, nog vermengd was.

Alle deeze waarneemingen worden bevestigd, door de proefondervindingen, die de Heer MARGGRAAF op de *Oſteocolla* heeft genoomen; dezelve bewijzen dat zij van een kalkagtige, ſteen, fijn zand, en verrotte deeltjes uit het groeijend Rijk is zamengeſteld. Zie de *Mem. de l' Acad. roijale de Berlin*, *ann.* 1748. *pag.* 35-59.

De Heer BEURER van Neurenberg heeft de *Osteocol-*

la

Ja insgelijks met veel aandagt onderzogt; zijne waarneemingen ſtemmen volkoomen met die van de Heer GLEDITSCH overeen, behalven dat hij eenig vermoeden heeft, dat deeze zelfſtandigheid door de wortels van de zwarte Populier-boom word voortgebragt, dewijl hij een verdorde tak van die boom, en een lootje van dezelfde boom die nog groen was beide aan een zwarte Populierboom vast zittende, had gevonden, waar van het bovenſte gedeelte nog hout was, en het benedenſte in *Osteocolla* verandert. Zie TRANSACT. PHILOSOPH. *n.* 476.

De Natuurkundigen hebben verſchillende naamen aan die zelfſtandigheid gegeeven, waar van hun den aart onbekend is; ik oordeel het nuttig om dezelve hier bij te brengen, dewijl het zelve tot verſtaanbaarheid van de verſcheidene werken verſtrekt die er overgeſchreeven hebben; zie hier de optelling van deeze verſchillende naamen, *osteocolla*, *oſteites*, *lapis oſſifragus*, *oſſina*, *oſſiſana*, *lapis morochius*, *hammoſtius*, *enosteos*, *holosteus*, *osteolithus*, *ſtelechites*, *lapis aſiaticus*, *lapis ſabulosus*, *lapis ſpongiæ*, *cijsteolithus*, *fosſile arboreſcens*, *amnosteos lapis*, *beenlijm*, *walſteen*. De meeste van deeze benaamingen, zijn gegrond op de gelijkenis die deeze zelfſtandigheid met beenderen heeft, of op de gewaande kragt die men dezelve toeſchrijft om gebrooken beenderen te geneezen en aan malkanderen te doen groeijen; het is om deeze reden ook, dat men ze wel *ſteen der gebrookene beenderén* heeft genoemt. Ligtelijk begrijpt men dat deeze kracht ten eenemaalen hersſenſchimmig is; de *Osteocolla* beſlaat echter nog eene plaats, in de winkels der Duitſche Apotheken.

Behalven de opgenoemde kragt om gebrooken beenderen te herſtellen, waar van FABRICIUS HILDANUS zo veele wonderen verhaalt, hebben zommige nog andere deugden aan de *Osteocolla* toegeſchreeven, en wel inzonderheid als een dienſtig middel, tegens de wittevloed en een druipert; doch de ondervinding heeft geleert, dat alle die deugden, enkele hersſenſchimmen en inbeelding zijn.

OSTEOGENIA, is dat gedeelte der *Osteologie* 't welk alle de veranderingen beſchrijft die de beenderen ondergaan van het begin hunner vorming af tot aan hun ſtaat van volmaaktheid toe. Het woord *Osteogonia* is gevormt van het Griekſche οστεον, *been*, en γενεσις, *generatie*, *voortbrenging*. Zie NESBIET *Human Osteogonie*, *Lond.* 1736. *in* 8*o*.

OSTEOGRAPHIA, is een gedeelte van de *Osteologie*, 't welk de beenderen beſchrijft, zodanig als zij in hunne ſtaat van volmaaktheid zijn. Dat woord is gevormd van het Griekſche οστεον, *been*, en γραφη, *beſchrijving*.

CHESELDEN *Osteographij*, *Lond.* 1733. *in fol.*
DOUGLAS *of Cheſelden's Osteographij*, *Lond.* 1735. *in fol.*

OSTEOLITHI, zijn ſteenen die naar beenderen van Dieren gelijken, zo als het gegraven *Eenhoorn* enz.

OSTEOLOGIA, dus noemt men dat gedeelte der Ontleedkonſt, 't welk den aart, gedaante, maakzel, geleeding, gebruik enz. der Menſchelijke beenderen tot onderwerp heeft. Het woord *Osteologia* is zamengeſteld van οστεον, *been*, en λογος, *redenvoering*.

OSTEON, betekend zo veel als *Os*, een *Been*.

OSTEOSPERMUM; *Chrijſanthemium*; *Osteoſpermum*; is een buitenlandsch gewas, en een zoort van *Koevog*, met gekroonde bloemen, opeen naakt zaad; 't welke in 't eerst naar een beſië gelijkt, maar daar na een harde korrel word; dog daar zijn verſcheiden zoorten van, waar van zommige in Virginien en elders in America, en andere in Africa groeijen; zijnde langlevende planten; die ook zomtijds van de Liefhebbers van vreemde gewaſſen in Europa gekweekt en voortgezet worden; 't welke geſchied door middel van ſteeking van takjes, in potten, die men dan in een matig warme broei- of rund-bak zet; moetende de jonge planten eerst, aan de opene lucht gewent gemaakt zijnde, 's winters in het oranje-huis of in een matig warme ſtook-kas tegen de vorst bewaart worden.

OSTEOTOMIA, is dat gedeelte der Anatomie, 't welk van de Ontleding der beenderen handelt.

Dit woord is uit twee griekſche woorden zamengeſteld, οστεον, *been*, en van τεμνω, *ik ſnijde*, *ik ontleede*.

OSTRACION, zie BEEN-VISSCHEN.

OSTRACION TUBERCULATUS, zie KOFFER-VISCH.

OSTRACITES; Dus word de *Cadmia* of *Calamintſteen*, of een zoort daar van, van zommige genoemt; dog waarvan twee verſcheidenheden zijn, als een natuurlijk en een door konst gemaakte; de eerste word uit de mijnen gehaalt, en is grauw-rood van koleur; de tweede ontſtaat in de ovens, daar 't kooper in geſmolten en gezuivert word.

Ook draagen alle de delfbaare verſteende *Oesters* den naam van *ostracites*; zommige daar van bruisſchen met de zuure vogten op, en andere zijn zo zeer verſteent en verhard, dat ze met 't ſtaal vuur uitgeeven, ze worden op veele plaatzen in de beddingen der kalkagtige ſteenen gevonden, inzonderheid in 't Hertogdom Wirtemberg, in 't Canton van Bern enz.

OSTRACODERMA; *Testacea*; Deeze naam draagen die Diertjes, die of geheel of ten deele met een harde ſchil of ſchild gedekt zijn; gelijk de *Kreeften*, *Krabben*, *Schild-padden*, *Huisjes-Slakken* enz.

OSTREOPECTINITES, is de naam die men aan een delfbaare Schulp heeft gegeeven, ook *Anomia*, *Conchæ anomiæ* in 't fransch *Poulette* genoemd. Die Schulpen zijn plat, rondagtig, of verlengd, of in drie deelen, *trilobi*, of geïmpelt. Ook noemt men ze *Terébratulites*. Hun voornaame kenmerk is, dat zij allen een zoort van omgekromde bek hebben, die dusdanig is gevormt, dat de eene Schulp over de andere uitſteekt.

OSTRALEGUS, zie SCHOL-AAKSTER.

OSTREUM, zie OESTER.

OSTRUTIUM, zie MEESTER-WORTEL.

OSTRIJA ULNO SIMILIS, zie HAAG BOEKE.

OSIJRIS, deeze naam draagt de *Chrijſome*, en het gemeene *geele Vlaskruid*, als mede het *Studente kruid*, zie aldaar.

OSIJRIS LINNÆI; *Oſiiris fruteſcens baccifera*; *Caſia poetica monſpelienſium*; *Kaſie-ſtruik*; is een kleine heester met dunne taaije groene en zomtijds zwartagtige takjes en weinig bladen, die naar 't vlaskruid gelijken; dat is, ſmal en langwerpig, en voorts bitter van ſmaak zijn; de bloemen zijn klein mosagtig, koomen bij malkander op een ſteeltje voort, en zijn groenagtig-geel, gelijkende naar die van de Cornoeljeboom; waarna kleine ronde roode vrugtjes of beſiën volgen, gelijk die van Aspergies die een wit merg en daar in een harde zaadkorrel bevatten, hebbende een ſmets-zoete en daarna ſcherpe ſmaak.

OTALGIA, betekent *Oorpijn*, zie aldaar.

OTALGICA, *Oormiddelen*, die de pijn der ooren wegneemen of verbeteren. Deeze zijn veelerlei, en onderſcheiden naar den aart en oorzaak der oor-pijnen, want

dezelve kunnen ontſtaan of uit zinkingen, ontſteeking, klierpijnen enz. Een zeer goed middel in veelerlei oorpijn en oor-ontſteeking is een doorgeſneeden warm *witte-brood* op 't oor gelegt, waar in gepoedert *carwei-* of *cumijn-zaad* gebakken is, of een gemeen *witte-brood*, daar van het gemelde gepoederde zaad, warm zo als het uit de oven koomt, op geſtrooit is; dit middel is dikwils van zeer goede uitwerking. Of legt een kruidzakje warm op 't oor of ooren, van *camille*, *melilote-*, en *vlier-bloemen* toebereid. Zie verder op 't Artijkel OORPIJN.

OTHONNA, is de naam van een Steen bij de Ouden bekend geweest, dewelke in Egijpten wierd gevonden en koperverwig van koleur was; men denkt dat het de *pijrites* is.

OTICA; *Oormiddelen*; zijn zodanige die tegen het beledigde of verminderde gehoor dienen. Dit kan ook uit veelerlei oorzaaken ontſtaan, en de middelen zijn derhalven ook verſchillende; in 't algemeen zijn dienstig, de *Carwei*, *Cumijn*, *bloemen van Camille*, *Roſemarijn*, *Olie van Carwei*, *van Cumijn*, *van Maſtix*, *Bevergeil* en *van Barnſteen*; enz. Zie verder op 't Artijkel GEHOOR.

OTTER is de naam van een Dier tot de *Amphibia* behoorende, die dus zo wel in 't water als op 't land leeft; in 't latijn word hij *Lutra* genoemd, volgens RAIJUS in 't grieksch Ἔνυδρις, in 't fransch *Loutre*, in 't ſweedsch *Utter*, in 't engelsch *Otter*, in 't illijrisch *Wijdra*, in 't ſavoijsch *Levre*, in 't Italiaansch *Lodra*, *Lodria* of *Leutra*, en in 't ſpaansch *Nutria*. De Heer LINNÆUS heeft hem onder 't geſlagt der *Feræ* of *Wezelen* geplaatst, en noemt hem in *Faun. Suec. p.* 4. *n.* 10. *Lutra digitis æqualibus*, VARRO zegt dat het latijnſche woord *Lutra* van het griekſche Λύω afſtamt, om dat de *Otter* met zijn tanden de wortels der boomen afſnijd; dog even gelijk ARISTOTELES, verward hij den *Otter* met de *Bever*, welke laatste ſnijdende tanden heeft, maar de eerste niet. Anderen zeggen met meerder waarſchijnlijkheid, dat *Lutra* van het grieksch Λούειν, 't welk wasſchen en ſpoelen, betekend, moet afgeleid worden, dewijl de *Otter* geduurig te water gaat. PLINIUS *lib.* VIII. *c.* 30. en BELLON *Histoire de la nature des Animaux*, *ed. de Paris* 1551. *liv. I.* zeggen, dat de *Otter* en *Bever* in alles gelijk zijn, behalven de ſtaart, zijnde die van de *Bever* geſchubd en van de *Otter* met haairen bezet; dog dit is geheel mis, dewijl behalven het verſchil in de lighaamsgeſtalte, de *Bever* geene vlies pooten heeft. De *Otter* heeft den kop veel ronder, en meer naar dien van een Buntzing gelijkende, met een platte neus; hij is kleinder dan een *Bever*, dog veel grooter dan een Kat. De gewoone langte van het Lijf is drie voeten, en die van de Staart anderhalven voet. De Oogen zijn zeer klein; de Ooren kort, rond en laager dan de Oogen geplaatst; de Pooten naauwlijks agt of tien duimen lang. Het geheele Lighaam van boven, als ook de Staart en Schenkels, zijn meer of minder donker kastanje bruin; aan de Keel, Borst en Buik, is de Vagt vuil wit of grijs.

Wat de Ontleedkundige beſchrijving van de *Otter* betreft, dewijl die van de Heer SUE ons zeer naukeurig ſchijnt te zijn, laaten wij dezelve hier volgen.

De *Otter* zegt hij, is een Vleezig Dier en de Beenderen zijn, naar de andere deelen te rekenen, dunner dan gewoonlijk: Ook heeft hij zeer weinig Vet, voor al onder de Huid. Het Wijfje heeft vier Prammen, die den geheelen Buik bedekken, zijnde bijna vierkant en uit ontelbaare Kliertjes zaamengeſteld, die men zeer duidelijk kan onderſcheiden. Het Net ſcheen de Milt als tusſchen zijne verdubbeling te bevatten. De Maag geleek in haare plaatzing en gedaante, naar die van een Mensch; dog men vond ze uitwendig met een menigte van ronde doorſchijnende ſtippen bezaaid, alwaar van binnen de Donsrok ſcheen te ontbreeken, maakende dus zekere putjes of holligheden. De Twaalfvingeren-Darm was zeer lang, en alle Darmen waaren van Klapvliezen ontbloot, hebbende de ſlingeringen der dunne Darmen veel overeenkomst met die van den Mensch. De Karteldarm was maar weinig dikker, en liep geheel regt tot aan den Endeldarm, die, wegens de kleinheid van het Bekken, zeer kort was. Men vondt de Klieren, in dat gedeelte van 't Darmſcheil, 't welk aan de dunne Darmen gehegt is, als tot een groote langwerpige Klier zamengehoopt, gelijk in veele Viervoetige Dieren. De Lever beſtond uit zeven Lobben, die, van elkander afgeſcheiden, bijna in de Buik zwommen, wegens de langte en ſlapheid haarer banden. De Galblaas was vrij groot, de Milt klein, het Alvlees tien Duimen lang, en derhalve verſcheide maalen zaamengevouwen of geplooid. De Nieren beſtonden ieder uit twaalf of dertien geheel afgezonderde deelen, die ieder een tak kreegen van de uitmelkende Bloedvaten; de Bijnieren hadden de groote en koleur van een middelmaatige Aardbezie. De Pisblaas lag geheel buiten 't Bekken, drijvende bijna gelijk de Darmen in de Buik.

In een Mannetjes *Otter*, vond de Heer DE MURALTO aan het uiterste van den Endeldarm, binnen de Sluitſpier, twee langwerpige Blaasjes, gevuld met een Vogt, dat naar rottige Kaas rook, en van binnen bekleed met een Huidje, dat een weinig hard is, van roodagtige koleur, gelijk aan 't geene men vind in de Maag der Hoenderen. Behalve deeze Kaasagtige witte Stoffe is er zekere Vogtigheid, welke, wanneer men de Blaasjes drukte, door verſcheide gaatjes uitliep in de holligheid van den Endeldarm. Die zelfde Blaasjes 't eenemaal afgeſcheiden van de Sluitſpier, en vervolgens aan de Lugt bloot geſteld zijnde om ze te droogen, werd hunne ſtoffe, in den tijd van drie Maanden, genoegzaam aan het Civet gelijk, in koleur, zelfſtandigheid en doordringende reuk. Wat nu het gebruik der Blaasjes, en van de Stoffe, daar in vervat zijnde, belangt, kan men niets met zekerheid vaſtſtellen, dan dat misſchien de *Otter* zich daar van bedient, om door het verſpreiden van dezelve de Visſchen aan te lokken; aangezien in de Balletjes, die tot lokaas der Visſchen bereid worden, de ſterk ruikende Stoffen 't voornaamste Ingredient zijn. De Pisblaas geleek naar die van een Kat, zo in gedaante als in groote. De Testikels, die een langwerpige figuur hadden, hingen buiten aan den Buik als in de Honden; hebbende wederzijds veel Klieragtig wezen. Het Teellid, ter langte van een kleinen Vinger, ſcheen aan 't end verdeeld te zijn, was omgekromd en met Kraakbeen bekleed. Iets dergelijks vond men in de Kittelaar van 't Wijfje, zijnde de Schaamdeelen, voor 't overige, uitwendig als die der Vrouwsperzoonen.

De Heer PERRAULT had in 't Hart van den *Otter* geen blijk gevonden van een Opening, die met het Ovaale Gat in de Menſchelijke Vrugt overeenkomst kon hebben; terwijl men niettemin zulks in dit Dier, dat dikwils onder Water duiken moet, verwagten zoude. Om die reden heeft de Heer SUE met veel oplettenheid het maakzel van het Hart onderzogt, om te tragten te ontdekken, welk een weg het Bloed volge, ten tijde als deeze Dieren onder Water zijn. Hij vond niet alleen een klein Gaatje, dat

dat voor die Opening verſtrekte, waar door hij de ſlinker Holligheid uit de regter kon opblaazen; maar nog twee andere Gaatjes, aan 't end van de bovenſte Holader en 't begin van 't regter Oor; door welke beiden hij zagtelijk de punt van een ſtomp Stijlet in 't ſlinker Oor kon brengen. Voorts was er een derde Opening aan den bovenrand van 't regter Oor, nabij het end van de onderſte Holader; zijnde het begin van een zoort van Boezem, ruim een vierde duims wijd, waar in zich alle Kroonaderen der regter Holligheid ontlasten; en een Buisje in deezen Boezem gebragt hebbende, deed hij de Lugt vrij gemakkelijk overgaan in het ſlinker Oor.

„ Eene Waarneeming (zegt hij), die eenige oplettend-
„ heid ſchijnt te verdienen, is, dat, naar maate ik de
„ lucht door het Ovaale Gat dreef. ſchoon het Oor zich
„ uitzette, zo wel als de Zak en Long Aders en de ſlin-
„ ker Holligheid; die zelfde lucht niet uitging door de o-
„ peningen, welke daar mede gemeenſchap hadden; en
„ even zo was het met het Ovaale Gat, wanneer ik de
„ lucht dreef door de andere openingen. Deeze Waar-
„ neeming doet mij geloven, dat er voor ieder van deeze
„ Gaatjes kleine Klapjes zijn, die de vloeiſtoffen belet-
„ ten uit te gaan, wanneer zij ingekoomen zijn. Onaf-
„ hanglijk van deeze gisſing, ziet men hier uit, dat de
„ Natuur meer dan eene opening bezorgd heeft tot den
„ doorgang van het Bloed van 't eene Oor des Harts in 't
„ ander, volgens de behoeften van het Dier, en de ver-
„ ſchillende Omſtandigheden, daar het zich in bevind.
„ *Mem. Scav. Etrang. Tom. II. p.* 204.

't Is ondertusſchen zonderling, dat de Heer STELLER aanmerkt, hoe de Aſiatiſche, of zo men wil Braſiliaanſche *Otter*, naauwlijks twee Minuuten onder Water kan blijven, om dat denzelven het Ovaale Gat ontbreekt. *Nov. Act. Acad. Petropol. Tom.* II. *p.* 387, 390. En men moet ten uitersten verbaasd ſtaan, wanneer men in een onlangs uitgekoomene Beſchrijving der Dieren leest, dat deeze zelfde *Otter*, verſcheide Uuren agter elkander onder water kan blijven, terwijl hij zich onder eenige ruigte of tusſchen Steenen, op den bodem der Rivieren, ſchuil hout tot het beloeren en belaagen van zijnen Prooij. Immers, men erkent in 't algemeen, dat de *Otter* niet lang onder water kan leeven, en daar omtrent word het voorbeeld bijgebragt van een *Otter*, dien men verſtikt vond in een Fuik, met een levendige Snoek, welke door hem was nagejaagd.

De Spieren van dit Dier zijn, naar evenredigheid, dikker en ſterker dan in anderen, ja men vind er verſcheide, den *Otter* in 't bijzonder eigen. Niet alleen aan den Hals en Kop, maar zelfs aan de Schenkelen en Dijën, zijn er eenigen boven 't gewoone getal. Men kan ligt begrijpen, dat de Natuur deeze ſchikking in een Schepzel, 't welk tot het zwemmen en booren in den Grond zo veel kragt moet oefenen, niet te vergeefs gemaakt heeft.

Van de Woonplaats der Otters, derzelver Schadelijkheid en behendigheid om zijn Aas op te ſpooren en het te vangen.

De *Otter* is in alle Landen van Europa, aan de Rivieren en Viſchrijke Meiren gemeen, in de Zuidelijke deelen zo wel als in de Noordelijke, alwaar men hem zelfs aan de Zee-oevers vind; zo dat hij zich zo wel in zout als in zoet Warer onthoud. Wanneer de Jagers zijn verblijfplaats willen opſpooren, letten zij op de voetſtappen zijner Agterpooten, en op de Vuiligheden, die met Viſchgraaten zijn doormengd. Ook is hij aan de holen, die hij in 't doorgraaven van Dijken en Dammen maakt, zeer kenbaar; doch deeze holen loopen dikwils zo ver inwaards en zo bogtig, dat men hem daar in niet kan betrappen. Hij huisvest zomtijds in de uigeholde Stammen van oude Boomen, die aan het Water ſtaan, of in de tusſchenwijtte van groote Steenen, waar uit de geen die uit Otter-ſchieten uitgaan, hem weeten te lokken, door op een klein Fluitje blaazende de ſtem van zijns gelijken, naar te bootzen.

De ſchaade, welke dit Dier aan de Viſch, in de Rivieren of Vijvers toebrengt, is zeer groot. Viſch is de gewoone ſpijze der *Otteren* niet alleen, maar zij zijn zeer lekker, eetende als zij de ruimte hebben, ſlegts het vetſte en lekkerſte daar van en het overige aan de Meeuwen, Kraaijen, Arenden, of andere Roofdieren, ten prooij laatende. Boven dien ſleepen zij ook een meenigte Viſch in hunne Holen weg, die daar verrot en bederft, en dus niet van de *Otters*, dan bij gebrek gegeeten word. Men verzeekrt dat zij verhongert zijnde, ook wel op Lammeren aanvallen en die dooden. 't Is ontwijffelbaar, dat zij het Watergevogelte niet ſpaaren, indien zij het zelve betrappen kunnen.

De Natuur heeft aan dit Dier een bijzondere behendigheid gegeeven, om de Viſchen, die het al zwemmende onmoogelijk zoude kunnen inhaalen, te vangen. In Viſchrijke Rivieren, zwemt de *Otter* tegen den Sroom van het Water op, en dus loopt hem zijne Prooij gelijk als in den Mond, zo dat hij zich gemakkelijk kan verzaadigen; laatende 't geene hem niet ſmaakt of overſchiet, maar drijven. In Vijvers en ſtilſtaande Wateren verſchrikt hij dikwils de Viſchen door een ſlag met zijne Staart, die daar op zich naar den wal begeevende van hem, op zijn gemak gevangen worden. Op die wijze ſchroomt hij niet Viſchen, die langer dan hij zelfs is aan te pakken; wanneer hij dezelve omkeerende tegen zijn Buik drukt, en ze een Gat in de Keel bijtende, aanſtonds weerloos maakt. Zeer kenbaar is in zulk een geval, de plaats aan het gewelt dat er geſchied, en het Bloed, 't welk geplengt word; daar ondertusſchen de *Otter* in die omſtandigheid, onder Water nauwlijks te betrappen is, hoewel hij ook zomtijds in de Netten en Fuiken, indien dezelve ſterk genoeg zijn, vast loopt, en door enkel gebrek van Lucht verſtikt. Honderd gelegenheden zijn er voor hem, om leggende tusſchen 't Riet, of in gaaten aan de kant, of in ruigte en tusſchen Steenen op de Grond van 't Water, of loerende af te wagten, dat hem zijn Aas van zelfs te gemoet loope. Het is zeker dat hij ook Kikvorſchen en Kreeften eet.

Hoedanig men de Otters leevendig kan vangen, tam maaken en zodanig afrigten dat zij Viſch aanbrengen.

In de *Kon. Schwed. Akad. der Wiſſch. abhandl.* 1752, XIV *Th. bl.* 147. vind men eene Verhandeling van den Heer JOH. LOW over dit onderwerp, waar van wij hier de vertaaling ten dienſte onzer Leezers laaten volgen.

De *Otter* is een Dier dat in 't water Viſch rooft, gelijk de Wolf en de Vos roofdieren zijn op 't land. Dit Dier is met grooter en ruimer Longen voorzien dan anderen; weshalven het zich ook na dat het lucht heeft ingeademd, veel langer onder water kan houden. Zijn voedzel beſtaat voornaamelijk in Viſch. Het is omtrent *St. Jan* bevrugt, en draagt zijn Jongen negen weeken. Het werpt tot drie of vier Jongen in eens, welke doorgaans aan Rivieren of Moerasſen, onder Boschagtige ruigte of

Wortels

Wortels van Boomen nestelen. De Vagt der *Otteren* agt men 't gantſche Jaar door goed, uigezonderd ten tijde wanneer zij draagen, dewijl zij dan losſer van Haair zijn.

Deeze Dieren doen veel kwaad, zo door den Visch te verſlinden, als de Vischnetten te verſcheuren. Mijn oogmerk is derhalven aan te toonen, hoe dezelve zo wel gevangen en uitgeroeid, als getemd en tot nuttige Beesten gemaakt kunnen worden.

In Rivieren daar de *Otters* zich onthouden, zijn gemeenlijk groote Steenen, en Wortels van Boomen of uitgeholde Gaaten aan den Oever. Geenen grooten Steen, in zodanig eene Rivier, gaat de *Otter* voorbij, zonder iets van zijnen afgang daar op te laaten; waar aan men ligtelijk bemerken kan, of een *Otter* daaromſtrecks zijn Nest heeft. Veelerlei Vallen en Strikken kunnen er gezet worden, om dezelven dood te bekoomen; doch in 't bijzonder is men gewoon daar toe Angels te gebruiken, die ook dienstig zijn om Wolven te vangen (zie de afbeelding van een zodanigen Angel in dit ons Woordenboek op Plaat LXXVIII); 't welk ik voor bij ga, als enkel voorneemens zijnde te leeren, hoe menze leevendig kan vangen.

Men laat zich een Angel, als gewoonlijk bereiden, doch twee of driemaalen zo groot. Dezelve uitgezet zijnde, maakt men aan elken Beugel eene Beurs vast, van dun Kettingwerk, even als een Borst-harnas. Wanneer zulk een Werktuig toeſlaat, word het volkoomen Klootrond. Men moet het zelve zeer glad en ſchoon houden, en als men het gebruiken wil, ter deeg met Ingewanden van Visch beſmeeren.

De Angel word gezet op een Steen, die wat ſteil en niet hooger is, dan dat het Water de Kettingbeurzen, die onder aan zijn, kan bedekken. Van de Plaat van den Angel bind men de Kieuwen van Visch, ſtrooijende wat Koppen en Ingewanden rondom de Plaat. Zo dra den *Otter* de aangebonden Kieuwen neemt, ſlaat de Angel toe, en de *Otter* zit daar in, als in een Vogelkouw, gansch onbeſchadigt.

Dit kan men echter alleen met oude *Otters* werkſtellig maaken. De Jongen moeten opgeſpoord worden van Waterhonden, die daar op afgerigt zijn, loopende langs uitgekalfde Boorden, over Wortelen van Boomen of Steenen, en blaffende wanneer een *Otter* daar onder verborgen zit. Indien het in zulk een geval, een Oude *Otter* is, zo komt die aanſtonds voor den dag, als wanneer er geen ander middel is, om denzelven te krijgen, dan met ſchieten of ſteeken, maar de jonge *Otters* gaan zonder veel gewelds, niet uit hunne Gaaten. Derhalven, wanneer men bevind dat de *Otter* niet voor den dag komt, zo is het zekerlijk een Jonge; ook kunnen er twee in één Nest, of twee Nesten digt bij elkander zijn. Dan de opening gezogt hebbende, zet men een Fuik of Net voor het Gat, en jaagt den *Otter* met een IJzeren ſtaf of met een ſtok die een ſcherpe punt heeft, uit het zelve in het Net. Geene Jonge *Otters* moet men vangen voor *St. Michiel*, want anders zijn zij te teder, alzo zij zeer langzaam groeijen.

Dus een Jongen *Otter* levendig gevangen en in bewaaring genoomen hebbende, geeft men hem eenige dagen Visch te eeten en Water te drinken; mengende vervolgens onder het Water, al meer en meer Melk, Vleeschnat, Moes of Erwten. Zo dra hij zich te vreden toont met deeze Kost onvermengt te eeten, moet men hem zelden Visch geeven, maar in plaats van dien Brood, waar van alleen zij leeven kunnen. Op 't laatſte moet hij nooit geheele Visſchen of Ingewanden, maar alleen Koppen hebben.

De *Otter* op die manier gehouden zijnde, in een vertrek alwaar geduurig Menſchen zijn, moet men den zelven in middels, zo tam als moogelijk is tragten te maaken, 't welk ook in korten tijd geſchied.

Laat dan een Werktuig vervaardigen van Stroo, met Bindgaaren omwonden, of met Leder bekleed, een half elle lang en niet dikker, dan dat de *Otter* zijne kaaken daar over kan uitſpannen. Zet aan ieder end twee ſtokjes in 't kruis, een vierendeel elle lang (gelijk op *Plaat* D. *Fig.* 1.) Neem daar na een dunne Strik of Strop, en maakt daar aan vier of vijf Kogels, van groote als Nooten, aan ieder van welken vier ſcherpe punten zijn, digt tegen eikander vast (zie *Fig.* 2.) Deeze Strik den *Otter* om den Hals gedaan, en in den Nek toegeknoopt hebbende, zo hegt aan dien knoop een dunne Band van twee ellen lang.

Dit voor af bezorgd zijnde, moet men het Dier in 't eerst leiden, tot dat het gewillig volgt, en dan het een of ander woord uitkiezen, bij voorbeeld, *dit heen* of *koom hier*, trekkende ſtijf aan de Band, zo dikwils men dit woord gebruikt, om te maaken dat hij vaardig kome en gehoorzaam worde. Als dan neemt men den *Otter* bij zich, en ſteekt den Hand bij de Strik in aan den Nek, draaijende dien toe, dat tot hij de kaaken opſpalkt. Dit geſchiedende houd men hem het gemelde Werktuig voor de Neus en roept, altoos op de zelfde wijze, bij voorbeeld, *vat aan* of *hap toe*. Wanneer hij het glippen laat, moet men weder als vooren den ſtrik toedraaijen, en zulks herhaalen, tot dat hij 't eindelijk vast hout. Zo dra hij dit doet, moet men den Strik wederom doen knellen, tot dat hij het laat glippen, en roepen *laat los*. Op deeze wijze gaat men voort, zo lang tot dat de *Otter* op het eerſte gebod het in zijn Bek neemt en weder los laat.

Verder zet men dit Strooijen Werktuig op den vloer, alwaar geen Zand moet zijn, en trekt op de voorgemelde wijze aan den Band, buigt den Kop des *Otters* naar om laag, brengt den *Otter* met de eene hand bij het Werktuig, en houd het zelve met de andere vast; haalende 't zelve in 't eerst eenige reizen van den *Otter* af, en ſchuivende het eindelijk digt aan hem, tot dat hij 't wanneer men roept, *vat aan*, in zijn Bek neemt.

Op die wijze gaat men voort, tot dat de *Otter* enkel op een klein rukje aan den langen Band, het Werktuig opvat, als wanneer men eerst roept, *dit heen*, en, dus den *Otter* langzaam naar zich toe gehaalt hebbende, het Werktuig op het zeggen *laat los*, van hem afneemt. Als men zulks eenige dagen in het werk gefteld heeft, en hij ſtoutelijk naar het Werktuig loopt, zo kan men hem eenen Zakdoek of Handſchoen toeſmijten. Eindelijk, wanneer hij gewillig is tot alles, zonder dat men hem behoeft te trekken of te knellen, zo werpt men hem 't een of ander voor, 't welk hij gaarn eet, doch hij moet met den Strik gedwongen worden, dat hij het zelve weder brengt. Dit valt niet moeijelijk; want men kan op deeze wijze alle Beesten, ten minſten die eeniger maate handelbaar zijn, gewennen, om iets te brengen.

Indien nu de *Otter* zo ver geleerd is, dat hij alles te rug brengt aan zijn Meester, wat hij draagen kan, en waar op men hem afgerigt heeft, zo neemt men hem mede naar een helder en niet al te diep Water, hebbende eenige kleine doode en eenige redelijke groote leeven-

dige

dige Visschen bij zich. Eerst werpt men er de dooden in, die hij zonder eenige twijfeling, zeer gewillig op zal vatten, en zo dra hij er een van heeft, moet men hem tegen houden, dat hij ze aanstonds van zich geeft. Eindelijk doet men ook de leevendigen in 't Water, waar van hij er ook zonder moeite krijgt, en zo dra hij er een boven brengt, geeft men hem er aanstonds den Kop van. Op deeze wijze is men zo ver gekoomen, dat een Man, wonende in 't Kerspel *Osterbij*, in het Noordelijk Distrikt van *Christiansstadlehn* in Schoonen, genaamt Bengt Nilsson, dagelijks van eenen dus afgerigten *Otter* zo veel Visch bekoomen heeft, dat hij daar mede zijn gantsche Huisgezin onderhield. Dewijl nu deeze Dieren anders de Visschen verslinden, zo schijnt het van veel nuttigheid te zijn, dat zij den Mensch door Visch te vangen voordeel kunnen verschaffen, en boven dien daar door afgehouden worden van het nadeel, dat zij anders den Visscheren toebrengen, met de Netten in de Visscherijen te verscheuren.

Een oude en een jonge *Otter* laaten zich beiden op dezelfde wijze afrigten, doch niet met gelijke moeite, en de nuttigheid, die men er van trekt, is ook niet even groot. Want als een oude *Otter* tot den Koppeltijd toe wordt gehouden, zo is 't onzeker, of niet de verkreegen gewoonte door de Natuurlijke neiging zal worden overwonnen; maar wanneer een jonge *Otter* op deeze wijze opgebragt word, en een jaar lang uit het Water is geweest, zo word deszelfs Natuur kragtiger verandert; terwijl in het andere geval de langduurige verblijving in het Water, de Natuur van den *Otter* versterkt, en zijn ritzigheid vermeerdert.

Eindelijk; men kan, met eenen dus getemden *Otter* ook veel Ongediert, dat zich in de nabuurschap bevind, vangen en uiroeijen; gelijk de voorgedagte Bengt Nilsson met den zijnen heeft onderzogt. Bij zijn Landgoed was een Molen, en bij den Molen aan beide zijden een hooge Muur, zo dat de *Otter* in de Molenkolk niet om hoog kon koomen. Derhalven deed hij in den eenen Schutdeur, digt aan het Water, een Luikje maaken, waar door hij den *Otter* verscheide maalen inliet, en als die *Otter* zulks gewoon was, werd het Luikje zodanig toegesteld, dat hij, zo dikwils hij er aan roerde, ligtelijk daar door doch niet weder te rug kon gaan. Beneden dit Luikje was een zoort van Aalkorf of Fuik gemaakt, waar in veele wilde *Otters*, die den tammen volgden, gevangen zijn.

„ Toen dit opstel in de Akademie geleezen wierd;
„ berigtte de Opper-Intendant, Vrijheer Harlemann,
„ dat hij zelfs voor eenige jaaren, met veel plaizier,
„ hier te *Stokholm* eenen *Otter* gezien had, die zoda-
„ nig op de Visch-jagt was afgerigt, dat hij, in een
„ korten tijd, verscheide maalen bij de *Koningsholms-*
„ Bronnen nederdook, en telkens met een schoonen
„ Visch weder kwam, dien hij aan zijnen Meester
„ bragt

„ Eertijds moet het in dit Rijk gebruikelijker zijn
„ geweest dan heden, de *Otters* op den Vischvangst af
„ te rigten, dewijl Johnston in zijne *Historie der Die-*
„ *ren* meld, *dat de Koks, in Sweeden, gewoon waaren*
„ *Otters in de Vijvers te zenden, om Visch voor hun te*
„ *haalen*: " (Of volgens de Nederduitsche Vertaaling. *In Sweeden brengen zij, op 't wenken van de Kok, de Vis-schen uit de Vijvers in de Keuken.*)

Huishoudelijk en Medicinaal gebruik van de Otters.

Hoe onaangenaam van geur het Vleesch van den *Otter* ook zij, wanneer het raauw is, zo word het egter gebraaden zijnde, dikwils in de Kloosters gegeeten, om dat het zelve, onder den naam van Visch, in de vasten doorgaat. Het is hard, taaij en grofzappig, zo dat er geen kruiderijen aan dienen gespaart te worden om het eetbaar te maaken. De Huid of Vagt dient tot Moffen en ander Bont, insgelijks tot Mutsen. In Noorwegen daar de *Otters* overvloedig zijn, worden zedert eenige jaaren veele van deeze vellen bereid, en in menigte naar Duitschland en de Nederlanden, verzonden.

Zommige deelen van den *Otter*, zijn niet minder dan die van andere Dieren in de Geneeskunde beroemd. Derzelver Lever eenige dagen in sterke azijn gestaan hebbende, voorts in de Oven gedroogd en tot poeijer gemaakt, word als een dienstig middel geagt tegens de roode loop en andere buikvloeijingen. De Ballen prijst men aan tegens de vallende ziekte, hoewel zij in lang zo kragtig niet zijn als het *bevergeil*. Het vet heeft die overeenkomst met dat der Visschen, dat het in de koude niet stremt; het blijft altijd vloeibaar, en is dus bekwaam tot het verdrijven der jigtigheden en om de zenuwen te versterken; ook word het onder de oplossende smeeringen gemengd, om de kwaalen der gewrichten te geneezen.

OTTER (BRASILISCHE-) of *Brasiliaansche Otter*, in 't latijn *Lutra Brasilienfis*; (*Lutra marina* Act. Petrop. 1749 *p.* 267.) Dit is het Dier 't welk Brisson *p.* 278. *Lutra atri coloris, macula sub gutture flavo* noemt; Barrere *Hist. Fr. Equin. p.* 155. *Lutra nigricans cauda depressa & glabra*, en de Brasiliaanen *Cariguiebeju* ook *Yiija*, onder welke eerste naam Johnston 't zelve *Tab.* LX heeft afgebeeld. Te vooren is het door den Heer Linnæus met den gemeenen *Otter*, als een bijzonder geslagt onder de Roofdieren geplaatst geweest en genoemd, *Lutra pollice digitis breviore*, of *Otter met den duim korter dan de andere Vingers.* De Heer Brisson schijnt te twijffelen, of de pooten van deeze wel gevliesd, dat is de vingers of toonen met een vlies te zaamen gevoegd zijn, gelijk in de *Europische Otter*, 't welk anderen evenwel schijnen vast te stellen. Ook merkt hij aan dat hij kleiner is dan de onze, terwijl anderen verhaalen, dat hij wel eens zo groot is, en een zeer lange staart heeft. Volgens Marcgraaf is het geheele lijf zwart, dog de kop bruin en onder aan de Keel heeft hij een geele vlak, verschillende anders weinig van de onzen. Een dergelijke *Otter* onthoud zich in Noord-Amerika, en het schijnt deeze te zijn, die men ook in Asie vind, zijnde door den Heer Steller in de Akad. Verh. van Petersburg, onder de naam van *Zee-Otter*, op de volgende wijze beschreeven.

Deeze Dieren schijnen geen Inboorlingen te zijn van Asie. De Heidenen van *Kamschatka*, zo wel als de Russen, zijn al voor langen tijd in 't denkbeeld geweest, dat zij van andere nabuurige Landen derwaards overkwaamen, en men kan daar aan nauwlijks twijffelen, indien men aanmerkt, dat zij alleen op Schotsen IJs, met een Oosten Wind daar aan koomen; zo dat men er, indien 't een zagte Winter is, zeer weinig gewaar word. Men vangtze op verscheide plaatzen aan de Kust, doch alleen daar 't Land van den Oceaan bespoeld word, tusschen vijftig en zes en vijftig graden breedte, en de Zee van *Lapatka* bijna tot aan Kaap *Kronoski*, heeft er zijnen naam van.

De *Otter-vangst* geschied aldaar 't geheele jaar door,

doch op zeer verſchillende wijzen, naar het Saizoen. In den Winter, voornaamelijk in de maanden Februarij, Maart en April worden zij zeer overvloedig gevangen, maar met een verbaazende arbeid, een ongelooflijke ſtoutheid en dikwils niet zonder dat veel Menſchen om den hals raaken. Op het IJs dat in menigte van de Amerikaanſche Kusten, of van de tusſchen gelegene Eijlanden, naar de Kust van Kamtſchatka toe zet, en aldaar op elkander ſchuift, begeeven zich de Heidenen, die aan den Oever overal in ſtrooijen Hutten zitten op te paſſen, met plankjes onder hunne voeten gebonden, op dat zij er niet door heen zouden zakken. Zij zijn met een houten Knods en een Mes gewapend, en gaan dus, 't zij alleen of met een Hond op de Jagt, ſlaande de *Otters*, die hun voorkoomen dood, en dezelven in eenige oogenblikken de Huid afſtroopende; terwijl zij de Voeten geduurig beweegen, om niet te verzinken; laatende het Vleesch leggen, indien zij te ver van den Oever zijn. De Hond middelerwijl, gaat een ander *Otter* opzoeken, die hem ziende zich tragt te verbergen, dog van den Jaager, die den Hond op 't ſpoor volgt, afgemaakt word. Deeze Jagt houd hun dermaate bezig dat zij dikwils zo ver in Zee gaan, tot hun het vaste Land uit het Gezigt is geraakt; zomtijds gebeurt dit door ſtorm of ſneeuw-jagt, en zij worden ook wel met 't IJs van den Oever afgedreeven, en zwerven eenige dagen op Gods genade, tot dat hun een andere wind eens wederom, als bij geluk aan den wal brengt. Men kan niet zonder verbaasdheid die ſtoute Otter jagt van het vaste Land beſchouwen; terwijl het IJs met de golven, nu opgeheven word dan weder daalt; zo dat de Jaagers nu op een Berg, die effen te vooren een Dal of Kuil was, loopen, een oogenblik daar na wederom in den afgrond verzinken. De Plankjes die zij onder aan hunne Voeten binden, zijn vijf of zes voet lang en agt duim breed.

Zomwijlen echter, is de Otter-vangst gemakkelijker, rijkelijker en met weinig gevaar; dan naamelijk, wanneer het IJs langs den Oever blijvende, de *Otters* onder een Onweersbuij, zonder hun weeten, en door het geruis der Boomen misleid, dat zij voor het gedruis der golven houden, zich verſcheide uuren gaans op 't vaste Land begeeven; dan kan één Man er zomtijds wel dertig of veertig de nek breeken, krijgende dus zo wel het Vleesch als de Vagten ten buit. Hoe meer en ſterker IJs aan de kusten komt, hoe rijkelijker vangst. In de jaaren 1740, 1741 en 1742, had men er IJs en *Otters* genoeg, dog de zwakheid van het IJs daar geen Jaager zich op vertrouwen durfde, maakte de Jagt ſchraal. In den Zomer vangt men ook nog zomtijds, die, toen het IJs weg dreef, aan de Kust gebleeven zijn. Men ſteekt ze op 't droogе, met een zoort van Lenſen dood, of jaagt ze in Zee met Schuitjes na, 't welk de *Otters* niet ontkoomen kunnen; dewijl zij niet zeer vlug zwemmen en het niet lang onder Water kunnen houden; ook worden zij zomtijds, op de Rotzen, in den ſlaap dood geſlagen. Men vangt ze zelfs met Netten, door middel van een houten *Otter* hun daar in lokkende, en dan bijten zij uit ſpijt of wanhoop, zich zomtijds de Voorpooten af; ja indien een Mannetje met een Wijfje daar in gevangen word, rukken zij elkander de Oogen uit, verſcheurende de Huid en Vagt met de Tanden, even of zij die voor den Mensch nutteloos maaken wilden.

Deeze Dieren onderhouden zich natuurlijk, met ongelooflijk groote Troepen, op de Eijlanden in den Oceaan, tusſchen Aſia en Noord-Amerika, alwaar zij paaren en voortteelen. Hun voedzel beſtaat in veelerleij Schulp- en Schaal-visſchen, die zij, als 't Water met de Ebbe is afgeloopen, aan de Stranden en op de ondiepten of tusſchen de Rotzen, opzoeken en verſlinden. Zij eeten ook grooter Visſchen, en bij gebrek zelfs Zeewier of dergelijke Kruiden. In den zomer begeeven zij zich ver op het Land langs de Rivieren heen, tot in de Meiren, alzo zij het zoet Water zeer beminnen; zoekende bij heet weer, hunne verſchuiling in de ſchaduwagtige Valeijen tusſchen de Gebergten; alwaar zij zich gelijk de Aapen, met elkander in veelerleij ſpel vermaaken. Ook hebben zij uit Zee koomende, de manier, van zich het Water af te ſchudden, gelijk de Honden, het Aangezigt met de Voorpooten te ſtrijken als de Katten, en hun Hair in order te ſchikken; 't welk hun zo veel vermaak geeft, dat menze, terwijl zij dit doen, gemakkelijk kan om hals brengen. In ſnelheid van loopen overtreffen zij alle andere Dieren, die zo wel in 't Water als op 't Land leeven. Op den Kop kan men ze met een harden ſlag, in eens afmaaken, maar op de Rug verdraagen zij wel twintig ſlagen. 't Gebeurt dat men ze, zo men meende, wel getroffen hebbende, hun een oogenblik daar na, als ter ſluik ziet opſtaan en ontſnappen: Ook toonen zij, in veele andere opzigten, hunne loosheid en Katten aart. Van de Zee-Leeuwen en Zee-Beeren worden zij dikwils gevangen en gedood. Zij zwemmen nu eens voor, dan agter over, op zijden ja regt overend ſtaande, en ſpeelen te gelijk, omhelzende malkander, gelijk de Menſchen, met de voorpooten. 't Is zonderling te zien, hoe zij, de Knods ontweeken zijnde, den ſpot, als 't waare, ſteeken met den Jaager, door 't maaken van veele belachlijke gebaarden. Ook houden zij dikwils de eene Poot om hoog, terwijl zij naar een Mensch kijken, als om de Oogen voor 't ſchijnzel van de Zon te beſchutten. Zij zijn, inderdaad, zwak van Gezigt op 't Land, doch zeer ſcherp van Gehoor. Het Geluid dat zij maaken, zweemt naar het geſchreij van jonge Kinderen. Zij leeven onder elkander, zo het ſchijnt, zeer vreedzaam en genoeglijk.

De Voortteeling van deeze *Otters* is niet minder aanmerkelijk. De Heer Stellar die dit alles op 't *Berings*-Eijland, alwaar hij met de zijne Schipbreuk geleeden had, nauwkeurig waargenomen heeft; verzekert dat het Mannetje niet meer dan één Wijfje heeft, waar bij het zich altijd houd, zo op 't Land als in 't Water. De Wijfjes zegt hij, draagen haare Jongen agt of negen Maanden, en geeven ze bijkans een geheel jaar lang Zog; zo dat men ze zelden zonder Jongen ziet. Zij ſchijnen onverſchillig op alle tijden van 't jaar, te paaren. De Wijfjes werpen de Jongen altijd op het Land; zij draagenze in den Bek gelijk de Katten; in Zee ſlaapende, houden zij dezelve met de Voorpooten, gelijk een Moeder haar Kind in de armen houd; zij ſmijten ze dikwils in 't Water, om aan 't zwemmen te gewennen; als zij vermoeit zijn, neemen ze die weder op en kusſen ze op de Menſchelijke wijze. Zomtijds werpen zij ook de Jongen in de lucht en vangen ze als een Bal met de voorpooten, ja ſpeelen er zo lieftallig mede, als de allertederſte Moeder met haar kroost kan doen. Het is ongelooflijk, welk een liefde zij hebben voor de Jongen. Hoe zeer zij ook van de Jaagers vervolgt worden, 't zij in de Zee of op 't Land, zij laaten dezelven nooit uit den Bek vallen, en om die reden gebeurt het dikwils, dat zij dood geſlagen worden, daar zij anders zich zouden heb

hebben kunnen redden. Hunne Paaring geſchied op dezelfde wijze, als die der Menſchen.

De langte van een der grootſte Mannetjes was, van het uiterſte van den Snoet, tot aan het begin van den Staart, omtrent drie Parijſſche voeten, en die van den Staart ruim één voet; zo dat deeze Dieren omtrent de grootte hebben van een middelbaare Hond, den Kop rondagtig en als van een Kat, de Neus opgewipt, de Oogen zwart, de Ooren klein en rond. De Hals is duidelijk van het Lighaam onderſcheiden, gelijk in de Landdieren in 't algemeen, waar van zij hoofdzaakelijk verſchillen door de Pooten, die niet alleen zeer kort zijn, maar ook digt aan den Aars geplaatst, gelijk in de gewoone *Otter*; echter niet gelijk in de Robben, onder 't Vel verborgen, maar geheel uitſteekende. De Voorpooten zijn korter dan de Agterpooten, en daarom is 't Lijf van vooren laager, en de Rug bultig. De Voetzool der eersgemelden is wel in vijf Vingeren verdeeld, die met Nagelen gewapend zijn, en met een Vlies te zaamen gevoegd gelijk de *Otteren*, doch zo digt met Haair begroeid, dat men geen ſcheiding kan ontdekken. In de Agterpooten openbaart zich een groot verſchil met de Landdieren, alzo dezelve veel breeder, langer en platter Voetzoolen hebben, zweemende zeer naar de Pooten der Robben. Deeze Pooten dienen hun in het Water, als een Viſſchen ſtaart, om te zwemmen, doch in 't loopen, dat zij niettemin vlug kunnen doen, zijn dezelve hun geen klein beletzel. De Schaft is in 't Mannetje, Beenig, en de Ballen openbaaren zich uitwendig niet veel.

Het Vleesch der volwaſſen *Otters*, zegt STELLER, is veel teerder en ſmaakelijker dan dat der Robben. De Wijfjes zijn vetst, en hoe verder op haar dragt hoe vetter, tegen de natuur der Landdieren. Der Jongen Vleesch is het allerlekkerſte, en kan niet gemakkelijk van dat van een Zuiglam onderſcheiden worden, 't zij gebraaden of gezooden, geevende ook zeer lekker Vleeschzop. Het Otter-vleesch was op 't *Berings* Eijland onze voornaamſte ſpijze, ja een algemeen geneesmiddel, alzo wij door 't zelve te eeten, van 't Scheurbuik verlost werden, en het bekwam niemant kwaalijk, ſchoon wij het dagelijks zonder Brood, en zomtijds half raauw aten. De Lever, 't Hart, de Nieren, verſchillen in ſmaak het allerminſte niet van die der Kalveren. De Heidenen, op Kamtſchatka en de Kurilliſche Eijlanden, geeven de eerſte plaats aan Arenden-, de tweede aan Ottervleesch. Zij eeten de Lever en Nieren raauw, welker ſmaakelijkheid zij roemen. Het Schraapzel van 't Been dat in de Schaft is, word van hun gelijk ook van de Ruſſen, als een bekwaam middel tegens de Koorts gebruikt.

De Vagt, die dat geene in deezen *Otter* uitmaakt, het welk gelegenheid geeft om de ſchoonheid van dit Scheppzel te roemen, verſchilt zeer naar den Ouderdom en den tijd van 't jaar. In veelen is de koleur bruin, gelijk in de gemeene *Otters*, en die worden zo wel als de geenen die ſlegts met een korte Wolligheid bekleed zijn, weinig geagt. Men vind ook geheel witte, die als zilverkoleurig zich vertoonen, doch deeze zijn zeer zeldzaam, en zo 't ſchijnt niet alleen de oudſten maar ook de ſnoodſten. Die lang, dik en zwart Haair hebben, worden de kostbaarſten gehouden; het langſte Haair zit op de Rug, Staart en in de Zijden; in veelen is aan de Kop, Kin en Keel, zagt wit Haair onder 't zwarte gemengd, 't geene die Dieren fraai geſprenkeld maakt. Voor dartig jaaren werden de beste Huiden, van de Heidenen in 't Land van Kamtſchatka, tegen een Mes of Vuurſlag verruild en door de Ruſſiſche Kooplieden, voor vijf, zes, agt of tien Roebels verkogt; maar zedert de Chineezen er op gevallen zijn, gelden de besten aldaar van vijf en twintig tot dartig Roebels, in China zeventig of tagtig, en in Rusland gebragt zijnde, somtijds wel hondert Roebels het ſtuk. De Chineezen naamelijk, agten deeze Huiden meer dan die der Sabeldieren, Wezelen en Voſſen, om dat derzelver Bont de zijden-Kleederen, behalven de fraaiheid, welke het daar aan geeft zwaarder maakt, het Lighaam digter doet omvatten en den Wind meer tegenſtand bieden. Zij maaken 'er derhalven Randen aan, van dit Bont, één hand-breed, daar zij het geheele Kleed mede omzoomen; 't welk ook bij de Kalmukſche en Siberiſche Volkeren, ja zelfs bij de Ruſſen van beiderleij Sexe, zeer in gebruik is. In 't Land van Kamtſchatka weet men van geen grooter ſieraad, dan een Kleed als een Zak zaamen genaaid van witte Rendieren-Huiden, met franje van Otter-vagt gezoomd; als ook Mutſen en Wanten daar van gemaakt

De bereiding der Huiden geſchied, bij de Ruſſen, op de volgende manier. Men ſcheid er, wanneer zij afgeſtroopt zijn, eerst het Spieren-vlies met een Mes af; dan worden ze zo ſterk als doenlijk is, uitgerekt; want behalven dat dit den prijs vermeerdert, word daar door de Vagt ligter, hoewel zij ten opzigt van 't Haair in fraaiheid verliest. Men ſchikt het Haair vervolgens in order, of kamt hetzelve, met Beentjes uit de Wieken der Meeuwen, en zij ſlaapen er eenige weeken naakt op, waar door de Vagten gladder en mooijer worden. Als de Koſakken Huiden krijgen van de Heidenen, ſlaan zij dezelve verſcheide maalen, op ſneeuw met Stokken, en indien het Haair bruin of van een andere koleur dan zwart is, weeten zij het met een mengzel van Aluin en *empetrum*-Beſiën, in Vet van Viſſchen dik gekookt, te koleuren, waar door de Vagt zwarter en gladder word; dit bedrog kan men ontdekken door een Haairtje uit te trekken, 't welk aan den Wortel zijn natuurlijke koleur nog zal hebben. Van de Heidenen worden de meeste Vellen, zonder eenige toebereiding aan de Kooplieden gelevert; als wanneer men opgemerkt heeft, dat de koleur op die wijze minst verandert.

OTUS, RANS-UIL, zie UILEN, *n.* IV.

OUAIKARE, zie AI.

OUBLIEN, zie GEBAK, *pag.* 798.

OUDERDOM, noemt men zulke jaaren te hebben, op welke het Lighaam zijne krachten, en de Ziel haare vermogens verliest. De *Ouderdom* ſchijnt evenwel alleenlijk zijne uitwerking te doen gevoelen, op het Lighaam. De Ziel een onveranderlijk en onſterfelijk wezen zijnde, 't welke alle Menſchen even eens, even volmaakt, even redelijk, even verſtandig hebben, haare denkbeelden ontfangende door Lighaamelijke zintuigen, en haare werking op dezelve doende, ſchijnt van haare kracht te verliezen, zo als die zintuigen, en werktuigen verſlenſen, en door *Ouderdom* verzwakken.

In de Goddelijke Schriften word ons de *Ouderdom* als een zegen toegerekent, dog in onderſtelling dat hij geene groote gebreken met zich ſleept. Want zijne kragten vermindert te zien, zijne vlugheid, zijne lust tot voortteeling, in welk zintuiglijk vermaak veelen hun geluk ſtellen, is geen gebrek zo lang de Ziel haare vrije werking behoud.

De rimpels des *Ouderdoms*, de zilvere haairen en de tandeloosheid, zijn of alles bedriegt mij, het vercierzel van een oud Mensch, en de zetels van achtbaarheid. CICERO heeft de voordeelen des *Ouderdoms*, uitmuntend geschildert. VOLTAIRE haatelijk afgebeelt, en zijn verderfelijk beginzel om de Ziel even als het Lighaam sterfelijk te stellen, er in doen doorstraalen. De Groote VERULAMIUS heeft ons met honderden voorbeelden getoont, hoe lang Menschen leeven konnen, Zie LEEVEN, en LANGLEEVEN. BOERHAAVE heeft de noodzaakelijkheid van den dood gezogt in de beschouwing der veranderingen, welke ons Lighaam in den *Ouderdom* ondergaat. HALLER heeft er omtrent een gelijk denkbeeld aangehegt. De Schrandere en Groote BUFFON heeft meede op die gronden den *Ouderdom* beschouwt, en cierlijk beschreeven.

Allen willen het in ons werktuiglijk gestel zoeken, dat wij noodzaakelijk sterven moeten. Wij sterven voorzeker allen, volgens den loop der Natuur. Of ADAM en EVA met zulk een Lighaam als het onze is, eeuwig zouden hebben konnen leeven, is ons onbekend en kan door ons niet onderzogt worden.

Dit is zeker, dat alles gelijk gesteld zijnde, zulke Menschen langer leeven, die in eene goede luchtgesteldheid woonen en geregeld leeven, dan anderen; ook dat het nalaagen van diepzinnige wetenschappen ons Lighaam te vroeg ontzenuwt en bederft, en dat daarom groote Mannen in geleerdheid en geest uitmuntende, zeldzaam oud worden.

Aan de andere kant schijnt er niet veel mogelijkheid om door konst ons leven te rekken, dat is voortekoomen, die veranderingen, welke ons Lighaam uit zijn natuur ondergaat.

Door den *Ouderdom* schijnen de fijne vezelen te verschrinkelen, de tedere vaten te sluiten, het kraakbeen in been te verharden, het been gestel te vermageren, en het haair uittevallen.

Het is strijdig tegens de ondervinding, dat het merg der beenderen vermindert, het word eerder meerder, maar het geheele gebeente word dunner, de groote bloedvaten verharden, en krijgen beenagtige stukken binnen in de vliezen.

Het is zonderling dat op onze vijftig jaaren, de Oogen meest al hier in veranderen, van zo veel de voorwerpen niet te vergrooten, een Bril is derhalven nodig; zestig jaaren geworden zijnde of meerder, bij den een vroeger dan den anderen, gaan de Kuiten weg, de Billen worden fletsch en plat, de Hals word krom, het Hoofd bukt, men heeft als dan de beginzels van *Ouderdom*.

HALLER meent dat de vezelen van den Vetrok verminderen, of verdwijnen, het schijnt waarschijnelijker dat er zo veel vet niet meer bij voorraad afgescheiden word, enkele uitgezondert, en die houden de jeugdigheid langer.

De Tanden vallen weg niet alleen, maar de Kaak krijgt een harden rand, om zagtere spijzen nogtans te vermurven en met spog te mengen in den mond.

De geschiktheid tot voortteeling houd op, en ons dunkt met CICERO dat dit een voordeel is, zo wel als eene noodzaakelijkheid voor den Mensch; wij hebben dan de grootste werking in die deelen, wanneer de nog te goed zijnde jaaren, ons in staat stellen de Kinderen op te voeden tot hunne 25 jaaren toe. Wat zoude het ons baaten Kinderen te teelen tachtig jaaren oud zijnde, als wij een jaar daar aan stervende, die aan Vreemden moesten overlaaten.

Wij beschouwen den *Ouderdom* als een verval in de fijne deelen van het Lighaam, maar niet in allen; want de zintuigen blijven bij de meesten in hunne kracht, terwijl de groove deelen hunne beweeging en leven verliezen.

Wij zien Menschen met zwakke Lighaamen oud worden, en anderen met sterke; daar schijnt iets meer dan een Lighaamlijk noodlot te zijn, 't geene ons doet sterven.

Hoe zeer het met de Gronden van den Godsdienst overeenkoomt, dat wij allen in het bijzonder op eenen door GOD bepaalden tijd sterven, schijnen wij eerder Oud te worden, dat is een vervallen Lighaam te hebben, wanneer wij vroeg in onze Jeugd zeer ongeregeld leven, veel wijn, sterke drank drinken, en geene nachtrust hebben. ALEXANDER stierf niet door de ongemakken van den Oorlog, maar door den wijn, en zulke voorbeelden zouden wij honderd konnen bijbrengen.

Ons Lighaam kan het langst zijne krachten houden door maatig te leeven, vrolijk en vergenoegd te zijn, en de Ziel niet te veel werk te geeven. De Melkspijzen zijn daar om best, om dat zij minder scherp voedzel geeven.

OUDE WIJVEN, zie LATUWE, *pag.* 1773.

OUD-WIJF, zie HOORN-VISSCHEN, *n.* VI. *pag.* 1133.

OUERHAAN, zie OUWERHAAN.

OUROUA is de naam die de Gujaanen aan een Roofvogel geeven, onder het geslagt der Gieren behoorende. Zie MENSCHEN-EETER.

OUWELEN, zie OEBLIEN.

OUWERHAAN, *Ouerhaan*, *Auwerhaan*, is de naam van een Vogel, onder het geslagt der Veldhoenders behoorende. GESNERUS noemt dezelve *Urogallus*, en ALDROVANDUS *Tetrao major* of *Tetrax* en *Tetrix*, zomtijds ook *Grijgallus* of *Berghaan*, *Wilde* en *Alpische Haan*. De naamen die er in de verschillende Oorden van Europa aan gegeeven word, komen meestal met den laastgemelden overeen. In 't fransch word hij *Coq de bruijere* of *Coq de bois* en *Faisan bruijant* genoemt, in 't engelsch *Cock of the Wood* en *Mountain-Cock*, in 't hoogduitsch *Awer-Hahn*, *Or-Hahn*, *Ohr-Hahn* of *Ur-Hahn*, waar van onze nederduitsche naamen *Ouwer-Haan*, *Ouer- en Auwer Haan*, afkomstig zijn; de Grieken hebben aan dezelve den naam van Τέτραον of *Eruxotaos* gegeeven; (*Tetrao pedibus hirsutis rectricibus exterioribus subbrevioribus* LINN. *Faun. Suec.*)

De gestalte van den *Ouwerhaan* heeft meer overeenkomst met die van een Kalkoen, welke hij genoegzaam in grootte evenaart, dan met die der Hoenderen. Zomtijds hebben zij wel de zwaarte van veertien ponden, dog doorgaans is hun gewigt tien of elf pond. Van verre zou men zeggen dat hij zwart was, wanneer men hem egter van nabij beschouwd, ziet men, dat zijne veeren meestendeels zwart, met allerleij zoort van koleuren als wit, rood, geel, groen en blaauw doormengt zijn. Boven de Oogen en aan de zijden der Ooren heeft hij kleine roode veertjes, die den Kop een weinig rood maaken; aan het onderste van den hals is hij eveneens als de Eenden glanzig groen; de twee Wieken zo wel als de Staart, worden door een breede witte streep of band gekruist, welke, wanneer de Vogel zijn Staart overend zet en uitspreid, gelijk de Kalkoenen en Paauwen, een cierlijken witten boog op dezelve maakt. De Pooten zijn tot aan de wortel der Vingeren bruin gevederd; de Oogkringen hazelnooten-koleurig; de Bek witagtig; de Vingers bruin en de Nagelen zwart.

Het Wijfje van den *Ouwerhaan* is niet grooter dan een Berk-

Berkhoen, en van pluimagie als een Patrijs, naamelijk, ros, zwart en aschgraauw bont; aan de Borst en Keel ros, aan den Buik bleek; de Dekvederen der Wieken aan 't end wit gelijk in 't Mannetje, dog de Staart met een zwarte dwarsſtreep. Hunne eijeren doorgaans van vijf tot op zijn hoogst negen in getal, zijn geel gevlakt, dog anders gelijk de Hoender-eijeren. Haar nest maakt zij in een drooge plaats in de mos en broed die alleen; dekkende de eijeren als zij er af moet gaan om voedzel te zoeken, zo digt met mos of bladeren toe, dat men ze bezwaarlijk kan vinden. Hoe vreesagtig anders ook zijnde, is zij in dit geval ſtout, en laat zich niet ligt van het nest opjaagen. Als de Pullen uitgekomen zijn, loopen die zeer vlug, zomtijds nog met de eijerſchaal aan 't Lijf. De Moer wijst hun het voedzel aan, 'twelk in Mieren en andere Inſekten beſtaat, tot dat zij de Pijnboom-knoppen, 't welk hun gewoone voedzel is, kunnen eeten.

De *Ouwerhaanen* onthouden zich meest in de hooge berg- en boschagtige Landſtreeken van Europa. Men vind hun veel in Moskovie, als ook in de Alpiſche Bergen, en in Sweeden zijn zij zeer gemeen. Men merkt aan, dat zij zomtijds ettelijke jaaren agtereen wegblijven, en zomwijlen in zulk een menigte wederkeeren, dat er de Laplanders meer vangen, dan zij op kunnen eeten. Zij worden aldaar *Kjaeder* of *Tjaeder*, en in Noorwegen *Tiur*, *Teer* of *Todder* geheeten. Dat men ze ook in minder bergagtige Gewesten vind is blijkbaar, dewijl er in zommigen onzer Provintien inzonderheid in het Landſchap Drenthe, wel geſchooten worden.

De reden, dat zij zich liefst in de groote Bosſchen onthouden, inzonderheid die van Pijnboomen, in een moerasſige of met mos begroeide grond, is om hun aas te zoeken, 't welk naar het Saizoen, of in Geneverbeſiën of in Pijnappel-pitten, en, s' voorjaars, in knoppen van die boomen beſtaat. Ook eeten zij de vrugt van andere boomen, en bovendien Mieren en andere Inſekten, ja zomtijds wilde Muiſen. In hunne Maag worden, gelijk in die der tamme Hoenderen, dikwils ſteentjes gevonden. Des winters begraaven zij zich, bij nagt in de ſneeuw, en dan worden zij wel van de Vosſen overvallen en dood gebeeten. Anders zijn de Sperwers en Havikken hunne grootste Vijanden, waar tegen zij zich niet weten te verdedigen.

Dat men den *Ouwerhaan* voor den allerzotsten Vogel uitgemaakt vind, heeft denkelijk zijn opzigt op het gedrag 't welk hij in de Paartijd houd, dat is in 't begin van Febr. tot aan het end van Maart. Als dan ziet men hem met 't aanbreeken van den dageraad en tegen den ondergang der Zonne met een opgezetten hals en uitgeſpreide ſtaart, op den ſtam van eenigen Boom, ſtellende zich in allerlei postuuren, en een zonderling geluid maakende, dat beurtelings herhaald word, met een zoort van klap of ſlag beginnende en eindigende. Het zweemt eenigzints, naar het ſlijpen van een zeisſen, of naar 't gekras van een roestige Tuinmans boomſchaar, anderen zeggen dat het is, even of men met een paar ſtokken op een tafel trommelde; *exæſtuat in Arboribus, efflans tinnitu tanquam extaſi corripitur*, zegt de Heer LINNÆUS. Zo dra deeze Vogel zijn geluid doet hooren, en geduurende den gantſchen tijd, dat hij met roepen aanhoud, is hij als doof en geeft nergens agt op, welk een geraas men ook maake, ja zelfs al word er op hem geſchooten; daar hij op alle andere tijden zo fijn van gehoor is, dat het minſte gerugt hem vervaart maakt. 't Is om die reden dat een kundig Jaager wel agt geeft van den tijd waar te neemen, wanneer hij die beweegingen maakt, om hem te treffen, en niet wanneer hij zich ſtil houd. Intuſſchen is dit geluid, hoe zot ook in ſchijn, eene ingeeving der Natuur, ſtrekkende om de Hennen die gints en derwaards in het Bosch verſpreid zijn, tot den Haan te doen koomen; zij geeven hem antwoord en koomen troepswijze onder den Boom, 'twelk, dewijl de Haanen zich digt bij elkander onthouden, en ieder Haan verſcheidene Hennen heeft gelijk onder de Hoenderen, dikwils een geheele ſchaar uitmaakt; zij koomen als dan van de Boomen en treeden de Hennen.

De *Ouwerhaanen* zijn geen wreedaartige nog verſcheurende Vogelen, zij benadeelen het gezaaide niet, en eeten geen Gedierte of Vleesch, zo 't ſchijnt, anders dan bij geval. Men vindze echter weinig, waarſchijnelijk om dat zij op plaatzen, waar zulks vrij ſtaat, zo veel geſchoten worden.

Van ouds her, is de *Ouwerhaan* voor een uitſteekend lekker wildbraad beroemd geweest; echter merken zommige aan, dat het vleesch, van wegen zijn voedzel, zomtijds wat harstig ſmaakt. Men braad en ſtooft dezelve even als de Faiſanten en Patrijſen, zie op die Artijkels.

OVAAL, zie EIJROND.

OVAALE MILLIOENPOOT, zie MILLIOENPOOTEN, *n.* I. *pag.* 2120.

OVARIUM, zie EIJERNEST.

OVEN, in 't latijn *Furnus*; is een gemetzeld werktuig, daar men vuur in ſtookt, om er iets in te Kooken, te Braaden, te Bakken, te Distilleeren of te Smelten, enz. Dezelve zijn derhalven van verſcheiderleij of verſcheiderhande conſtructie, naar vereisch van het gebruik, die wij niet alle kunnen beſchrijven: Van de Diſtilleer-Ovens, kan men op 't artijkel DISTILLATIE nazien; en wij zullen hier alleen nog zeggen, dat een goede Bak-Oven, om er brood, of koeken, paſteijen, enz. in te bakken, van goede klinkerts, die het vuur kunnen tegenſtaan, zo wel onder als boven, moet gemetzelt, ook het verwulf dik van maakzel moet zijn, om dus de hitte lang te houden, daarenboven moet het verwulft heel laag van verdieping, en de mond of Oven-gat niet te groot weezen, want dit bakt ſchielijker en beter als een hooge *Oven*. Men kan verder ook op het artijkel BROOD, *pag.* 301 van deszelfs gebruik nazien.

Zie hier hoe de Landlieden in Duitschland en elders, zelver hunne Bakovens met weinig kosten toeſtellen; ze metzelen eerst een vierkant, van 4 voeten hoogte, of wat hooger, van ſteen en leem op, daar den *Oven* op ſtaan zal; als dan vlegten en fatzoeneeren ze van dunne takken, van eicken of boeken-boomen de verwulfde gedaante des *ovens* wel vast en ſterk; deeze gedaante of form overdekken ze daar na rondom heel dik met leem, daar gehakt of ruig ſtroo onder gemengt is, mits van vooren een Oven-gat er in laatende, dat gewoonlijk van ſteen gemetzelt word; vervolgens laaten ze de leem opdroogen, en droog zijnde, maaken ze een vuur in de *Oven*, waar door het gemelde takwerk er uitbrand en de leem op zich zelf ſtaan blijft; als dan is de *Oven* voltooit, die veele jaaren kan duuren, en waar in de Landlieden zeer goed brood bakken; maar op dat regen en onweer, den *Oven* van buiten niet zal bederven, zo overdekken ze dezelve met een zoort van dak, van dakpannen toe gedekt.

Men heeft ook een zoort van kleine, zo wel vaste als draagbaare *Ovens*, om er ſpijze en andere dingen op te bereiden; zie hier van op FORNUIS.

De Egijptenaaren hebben ook een zoort van *Ovens* van een bijzondere gedaante uitgevonden, om daar door Kuikens uit de Eijeren, zonder behulp der Hennen, uit te broeden; geſchiedende door middel van een maatig wel beſtiert vuur, dat een zagte en egaale warmte in de *ovens* veroorzaakt, welke die natuurlijke warmte evenaart, waar door de Eijeren van een broedende Hen worden uitgebroeit. De Egijptenaaren doen te Alkari en elders, daar op deeze wijze, zo als men daar van geloofwaardig verhaalt, een groote menigte Kuikens te voorſchijn koomen, die ze vervolgens op de gewoone wijze, door goede warme koeſtering en bekwaam voedzel opkweeken, tot groot voordeel en gebruik in de zamenleving. Dog deeze wetenſchap, is in Europa nog niet zeer bekent, en nog minder in gebruik, ſchoon ze misſchien zeer nuttig konde zijn, inzonderheid in groote Steeden: Ondertusſchen heeft de Heer REAUMUR, die groote onderzoeker en proefneemer van veele nuttige œconomiſche dingen, ook zijne gedagten en ijver hier over laaten gaan, en ten dien einde een Werk uitgegeeven tot tijtel voerende: *Konst om tamme Vogelen van allerlij zoort, in alle jaartijden uit te broeden en op te kweeken, het zij door middel van de warmte van laagen mest, of door middel van die van het gemeene vuur.* Hij geeft in dit werk eene beſchrijving, op wat wijze deeze *Ovens* kunnen aangelegt worden, om de Kuikens naar de manier der Egijptenaaren uit te broeden en verder optevoeden; en toont ook het voordeel aan, dat men het geheele jaar door van deeze *Ovens* zoude kunnen trekken enz. Maar men heeft zulks mijnes weetens nog nergens werkſtellig gemaakt; ſchoon het zeker is, dat het wel doenlijk zijn kan; maar het koomt er hooftzaakelijk op aan, om eene warmte te wege te brengen, welke niet alleen die der broeijende Hennen gelijk komt, maar ook altijd tot 't uitkoomen der Kuikens, even gelijk blijft, want zonder dit zouden *alle kosten* en moeite vergeefs zijn; dewijl het zo wel door reden als ondervinding bekent is, dat de Eijeren een geſtadige bekwaame en egaale warmte noodig hebben, en dat dezelve door ſlappe of al te ſterke warmte of door verkouding, ten eenemaal bederven. De Heer REAUMUR heeft ook aangewezen, hoe men de Eijeren door middel van broeijende mest zou kunnen uitbroeden: Hij geeft er 't volgende denkbeeld van, dat wij niet nalaaten kunnen hier te laaten volgen; men zal een laag verſche Paarde-mest op een plaats leggen, daar de lucht eenigzins een vrije ſpeeling heeft; hier in zal men in 't midden een ton plaatzen, uit welke de eene bodem genoomen is, en die men van binnen met pleister beſtreeken heeft, om te beletten dat er geen dampen van de mest kunnen in dringen, welke voor de Kuikens doodelijk zoude zijn: In plaats van een ton kan men ook een lange kas gebruiken, zegt de Heer REAUMUR. Deeze ton of kas zal men dekken met een dekzel, dat met een menigte gaaten doorboord is, welke met ſtopzels kunnen geſlooten en weder geopent worden, naar begeeren, om zo veel of zo weinig lucht in de ton te laaten als men wil: In deeze ton hangt men korfjes met Eijeren vervult boven malkander, en men verſchaft vervolgens aan de Eijeren door middel van de broeijende mest, en een *Thermometer*, een warmte die de wamte van een broedende Hen, of de natuurlijke bloed-warmte der Dieren evenaart, zijnde volgens de *Thermometer* van REAUMUR 32 graaden; de warmte van 34 graaden is te ſterk, echter niet doodelijk voor de Kuikens; maar die van 36 graaden is volſtrekt te ſterk, en doet de Kuikens misſlukken. Wanneer de Eijeren dus ten naasten bij een warmte van 32 graaden, geduurende de broeding hebben, zo zullen dezelve den 20 dag te voorſchijn koomen; hoewel zommige Eijeren van het zelfde broedzel wel wat vroeger of laater als andere uit koomen, afhangende van de dikte der ſchaal, welke de uitwaaſeming doet verſchillen.

De Kuikens uitgekoomen zijnde, moet men haar vrijheid en warmte bezorgen; men plaatst ze derhalven voor eerst in een kist of zoort van Kuikenbak, van vijf, zes of meer voeten lengte, dat men in een warme plaats zet, inzonderheid in de koude ſaizoenen, en men plaatst teffens in de kist of hok het noodige voedzel voor de Kuikens: Maar dewijl de Kuikens noodig hebben, om, in nabootzing van de Moeder onder derzelver vederen en vleugelen, gekoestert te worden, zo raad de Heer REAUMUR aan, om in het hok een plank, niet ver boven de grond vast te maaken, die aan de beneden kant met een goede zagte Schaape-vagt bekleed is, dog welke plank zodanig geſchikt moet worden, dat ze op de wijze van een Leſenaar, van vooren wat ſchuins om hoog ſtaat, dit toeſtel verſtrekt aan de Kuikens, voor een koesterende Moeder, want hier onder zullen dezelve na hunne behoeftens genomen te hebben, de warmte gaan zoeken, en dewijl het zelve niet hoog boven de grond is, en wat ſchuins ſtaat, zo zullen ze na maate dat ze verder daar onder dringen, meer warmte gevoelen, en op dergelijke wijze als van de Moeder gekoestert en op de rug gedrukt worden, welke drukking zij ſchijnen meer noodig te hebben tot verwarming, als eenig ander deel van hun lighaam.

Wanneer dan de Kuikens een week, twee of drie oud geworden zijn, plaatst men ze in een ander grooter hok, of in een kamer, om meer ruimte te hebben, van hunne beenen en vleugelen te kunnen oeffenen; zijnde het nuttig, dat men hier in mede een dergelijk toeſtel of gemaakte Moeder plaatst, op dat de Kuikens daar onder zich voor de koude kunnen beſchermen, inzonderheid des nagts; tot dat ze groot en ſterk genoeg geworden zijn, om dezelve over dag buiten te laaten loopen, enz.

Dit voorſtel van de Heer REAUMUR, om de Eijeren door middel van mest uit te broeden, is zeer geestig bedagt, maar dewijl de mest zeer ongeſtaadig broeit, naamelijk in 't eerst al te ſterk, en dan de hitte ſchielijk verflauwt, zo zal het misſchien zeer bezwaarlijk, zo niet geheel ondoenlijk zijn, om aan de Eijeren een bekwaame warmte, en die altijd egaal is, door middel van mest te bezorgen. De run is eene ſtoffe die zagtjes, lang en geſtaadiger broeit als de mest; weshalven ik dezelve daar toe veel bekwaamer zoude agten, indien men deeze uitbroeding in het werk wilde ſtellen. Over deeze ſtoffe meer begeerende te weeten, kan men daar over nazien, het gemelde Werk van den Heere REAUMUR.

OVERDAADIGHEID, zie VERQUISTING.

OVERDRAGER, zie HOEKMETER.

OVERDRAGT, zie CESSIE.

OVERDRAGT VAN GOEDEREN, zie CESSIO BONORUM.

OVEREENSTEMMING, zie HARMONIE.

OVERGELOOF, zie BIJGELOOF.

OVERGIETING, zie INCLINATIO.

OVERHALEN; *Overhaling*; *Nederdruiping*; is de Nederduitſche naam van *Diſtillatie*, zie aldaar.

OVER-

OVERMAATIG BRAAKEN, zie HIJPERMESIS.

OVERMAATIG PURGEEREN, zie HIJPERCATHARSIS.

OVERSETTEN; *Vertaalen*; *Translateeren*, beteekent eene taal in een ander te brengen. Om dit wel te doen, moet de Overzetter ter degen kundig en geoeffent zijn, in beide de taalen en ieders bijzondere ſtijl; want het is bekent, dat ieder taal, haare bijzondere woorden, ſchikking en trant van ſpreekmanieren heeft: Als men derhalven de eene taal in de andere ſlegts letterlijk wilde overzetten, zoude er een zeer ſlegte onaangenaame ſtijl in de *overſetting* ontſtaan; gelijk men dit gebrek egter in zommige werken ziet.

De *overſetting* van allerleij goede Boeken, is een zeer nuttige zaak, dewijl het geene waar van de Schrijver handelt, daar door algemeener gemaakt word; aangezien het gros der Menſchen geen ander dan haare Moedertaal verſtaan. De Konſten en Weetenſchappen worden daar door zeer bevordert en verbeetert; vermits de ondekkingen en uitvindingen door andere Natien gedaan, die een vreemde taal hebben, daar door bekender worden, om daar van gebruik te maaken, tot groot nut en voordeel in de Menſchelijke zaamenleving.

OVERVLOED VAN BLOED, zie BLOEDRIJKHEID.

OVIPARUS, *Eijerbaarend*; zegt men van zodanige Dieren die zich door Eijers vermenigvuldigen; zo als Vogelen, Inſekten enz.

Tegens dit zoort van Dieren, ſtelt men de zodanige over, welke hunne Jongen levendig voortbrengen, en die men *Vivipari* noemt; zo als de Mensch, de viervoetige Dieren enz.

Het zijn deeze Dieren welke Eijeren leggen, die na door de Moeder, of wel beurtelings door beide de Ouden gebroed te zijn, of door eenig ander beginzel van warmte dan 't gisten gebragt, eindelijk Jongen voortbrengen. Deeze helpen zich zelven ter waereld, na de vogtigheid verteerd te hebben waar mede zij omringd waaren, en na zekere groote en voldoenende kragten bekoomen te hebben, om de ſchaal van het eij te breeken.

Behalven de Vogelen, bevat dit zoort verſcheidene andere Dieren, zo als Slangen, Hagedisſen, Schilpadden, Krabben, Kreeſten enz.

OVUM, zie EIJ.

OVUM SUBLIMATORIUM, zie BOCIA.

OXALIS; Dus word de *zuuring*, dog inzonderheid de *Klaver-zuuring* genoemt; zie aldaar.

OXAELAEUM, is eene vermenging van *azijn* en *olie*.

OXALME; de Griekſche Geneesheeren noemden dusdanig, een mengzel van azijn, met pekel of zeezout. Zij gebruikten het uitwendig om vuile zweeren te geneezen, als mede voor de daauworm en ſchurft; zomwijlen maakten zij er ook gebruik van tot een klijſteer, maar als dan droegen zij groote zorg om er direct eene van melk op te laaten volgen. DIOSCORID. *lib.* V. *cap.* 23.

OXELEN, zijn de Holten onder den Arm, waarſchijnelijk van *axillæ* in het latijn. Zij zijn niet alleen met haair bij alle Menſchen bezet, maar ook het vel is bezet met kleine klieren, welke een vetagtig en ſterkriekend vogt afklenzen, onder de gedaante van zweet.

Onder het Vel leggen de groote Arm-vaten en Zenuwen, wordende gedekt door een groot getal klieren, welke die watervaten ontfangen en uitlaaten, welke langs den Arm en naar de Mam loopen.

Deeze verharden als de Borst met kanker bezet is, en worden dik, als de Tepel gebórsten zijnde, gezoogen word. Zie KLIER- en KNOEST GEZWEL.

OXELEN-BEEN, zie HUMERUS.

OXHOOFD; dus word een Wijn-Vat genoemt, dat 6 *Ankers* houd; wordende meest te Amsterdam gereekent op 16 ſteken of 192 mingels of 384 pinten, dat een half zo genoemt oort uitmaakt.

OXIJACANTHA, zie HAAGDOORN.

OXIJCEDRUS, zie CEDERBOOM.

OXIJCOCCOS; *Veen-beſiën*, is een zoort van *Krook-beſiën*; zie aldaar.

OXIJCRATUM; *Oxicraat*, *Azijn water*, is een mengſel van *azijn* en *water*. Het woord *Oxijcratum* is Grieksch, ὀξύκρατον, zamengeſteld van ὀξὺς, *ſcherp*, en van κεράννυμι, *mengen*. Gemeenlijk is de *doſis* een deel *azijn* en 5 of 6 deelen water. Men gebruikt het tot *Gorgel-water*, *ſtooving* en *waſſching*, tegen ontſteekingen enz.

Het *Oxicraat* dient ook tot ſtilling van groote dorst, in tusſchenpoſende koortſen, of anders, en men kan er *zuiker* bij mengen, om het aangenaamer te maaken; als mede *Canéel*, of *Canéelwater*, enz. Maar om het te drinken, behoort men wat minder *azijn* te neemen, zo dat het ſlegts wat zuuragtig is.

OXIJCROCEUM, *Saffraan-Pleister*; deeze naam draagt een zeekere dienstige Pleister, daar *ſaffraan* mede onder koomt. Het woord *Oxicroceum* is zamengeſteld van ὀξὺς, *ſcherp* en van κρόκος, *Saffraan*.

OXIDERICA; dus worden de Geneesmiddelen genoemt, die het gezigt verſterken, en tegen de oog-ziektens dienen.

OXIJFRAGA, betekend een *Geneesmiddel 't welk de zuuren opſlorpt*. Het is een middel 't welk de punten der zuur-zouten, welke in het lighaam zijn, verbrijzelt en verzagt.

OXIJGALA, ὀξυγάλα, *zuure melk*; zie MELK. Dit woord is afkomstig van de twee Griekſche woorden ὀξὺς, *zuur*, en γάλα, *melk*.

De *zuure melk* is een gemeene drank bij de Turken, die dezelve *Igur* noemen. VIGENERUS zegt dat zij dezelve met water vermengd drinken, en dat hun dit mengzel friſſer en voedzaamer voorkomt, dan melk alleen.

OXIJLAPATHUM, is de *Patich* met puntige bladen; zie PATICH.

OXIJMEL; dit woord zaamengeſteld van de twee griekſche woorden ὀξὺς, *ſcherp*, en μὶν, *honing*, betekent in onze ſpraak *Honing-azijn* of *Azijn-honing*, en is een mengzel van twee deelen *honing* en een deel *azijn*. Dezelve is *enkel* of *zaamengeſteld*; de enkele word aldus bereid.

Neemt ſcherpe *wijn-azijn*, één pond; *water*, vier pond; *honing*, twee pond; kookt de honing eerst met het water, dezelve wel ſchuimende, en als 't water bij na verkookt is, doet er de azijn bij, en kookt 't daar mede op. Zommige gebruiken geen water maar enkel azijn, die ze met de honing kooken, tot dat de ſchuim weg is.

Deeze *Oxijmel*, is zeer goed om de verdikte, tamije en lijmerige vogten te verdunnen; men mengt hem derhalven in gorgel dranken en borst-likkingn, tegen een verſtopte en verſlijmde borst en long, engborstigheid, en moeijelijke ademhaaling: Dog men kan ze ook alleen neemen, een halve of heele lepel vol te gelijk.

Van de zaamengeſtelde *Oxijmels* heeft men voornaamelijk

melijk de *Oxijmel ſquilliticum* en *helleboratum*; en men kan ook een *Oxijmel onulatum* bereiden, dat een heerlijk borſtmiddel is in de bovengemelde long- en borſt-gebreeken, door verſtopping en verſlijming ontſtaande. Zie hier hoe men het zelve bereiden kan: Neemt *alands wortel*, anderhalf once; *florentijnſche lisch-wortel*, een half once; klein geſneeden en geſtooten zijnde, kookt het in goed *fontein-* of *regen-water*, drie pond of anderhalf mingelen, tot dat een derde verkookt is, laat het afkookzel dan wat ſtaan nederzinken, en zijgt het helder door; voegt hier bij gekookte en *geſchuimde honing*, een pond; *gom-ammoniak*, één once; en een half pond beste *wijn azijn*, laat het zaamen een weinig opzieden, zo is het gereed, en een heerlijk middel voor veele Menſchen.

OXIJRHODIUM; *Rooſen-azijn*, deeze beſtaat uit een mengzel van *Azijn* en *Roſen-olie*.

OXIJRINCHUS, is een Viſch onder het geſlagt der Rochen behoorende, die in onze ſpraak de naam van *Scherpſnoet* draagt; zie ROCHEN *n.* III.

OXIJSACHARUM, zaamengeſteld uit ὀξὺς, *ſcherp*, *en* σάκχαρον, *zuiker*; betekent *Azijn zuiker*, en is ſlegts een mengzel van *azijn* en *zuiker*, dat na de zuiker geſmolten zijnde doorgezijgt word, om het klaar te hebben; of het zelve word tot een dunne ſijroop gekookt; op deeze wijze: Neemt beste gepoederde *witte zuiker*, twee pond; beste *ſcherpe wijn-azijn*, één pond; doet het beide in een verglaasde aarden pot, roert hetmet een houten ſpatel of nieuwe lepel, zo lang om, tot dat de zuiker geſmolten is, zet 't dan op een zagt vuur en laat het allenskens tot de dikte van een dunne ſijroop kooken; voor al het afſchuimen niet verzuimende.

Men kan er ook wat uitgeperst *zap van zuiring* of *citroen* in het kooken bij doen, dan word dezelve zeer aangenaam en gezond, dienende omtrent gelijk het *oxijcraat*, om er in vermenging met water, geurige *julappe* van te maaken om den dorst te ſtillen en te verkwikken, in koortzen en andere heete ziektens, enz.

OIJ-BEETLE, zie MEIJ-TORREN, *n.* I. *pag.* 2102.

OIJEVAAR, zie OJEVAAR.

OIJEVAARS-BEK, zie OJEVAARS-BEK.

OZAENA, *Neusgezweer met ſtank verzelt*; dit woord is afkomstig van het Griekſche ὀζαίνα, 't welk het zelfde betekend; het is gevormt van ὀζὴ, *foetor*, *ſtank*. Zie NEUS-GEZWEER.

OZAENITES; is volgens PLINIUS, een zekere ſtinkende *nardus*, die in Ooſt-Indien op de Oevers van de *Gange* groeit.

OZEGUE, is de naam van een Boom die in het Koningrijk Congo in Neder Ethijopien groeit; het is een zoort van Pruim-boom wiens vrugten geel zijn, en die een zeer aangenaame reuk en ſmaak hebben.

Bericht aan den BINDER, wegens het plaatzen der PLAATEN.

Plaat XXXIII	tegens	over	Bladz.	2084
—— XXXIV	——	——	——	2281
—— XXXV	——	——	——	2282
—— XXXVI	——	——	——	2283
—— XXXVII	——	——	——	2371

Te LEEUWARDEN,
Ter Drukkerije van H. A. DE CHALMOT. 1771.

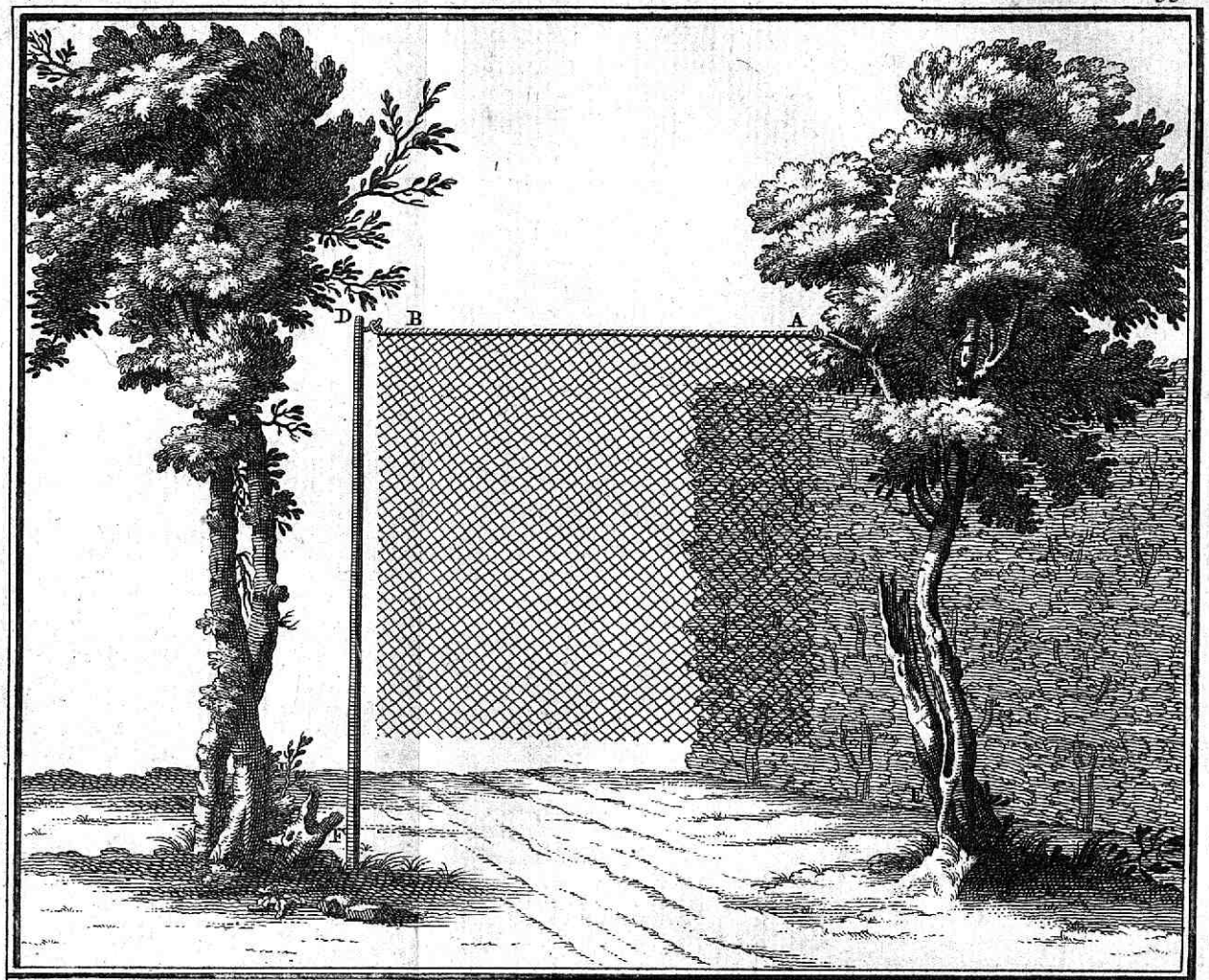

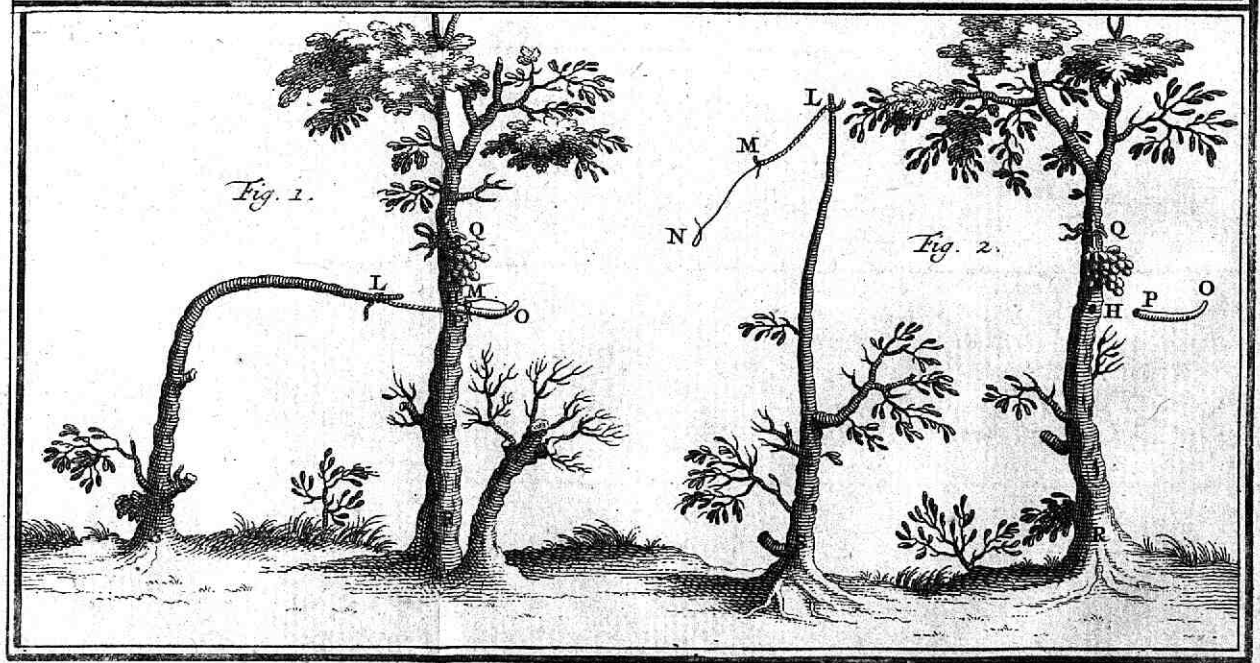

B. Decaré del.

F. de Bakker fecit, 1740.

MEERLE.

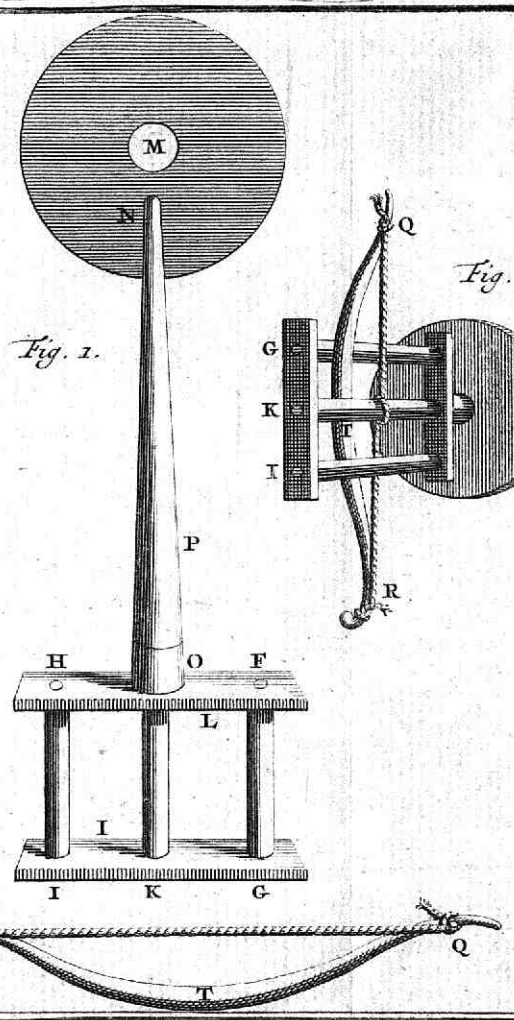

Fig. 1.

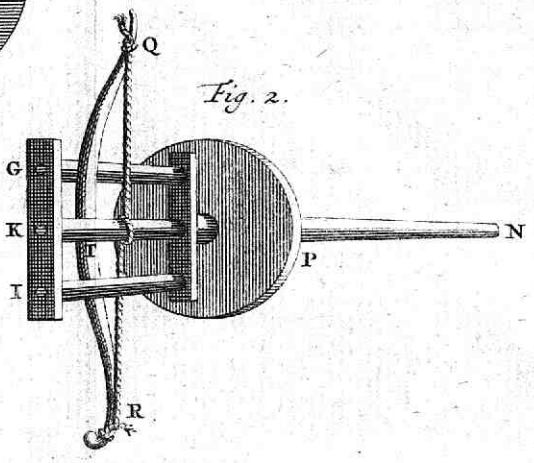

Fig. 2.

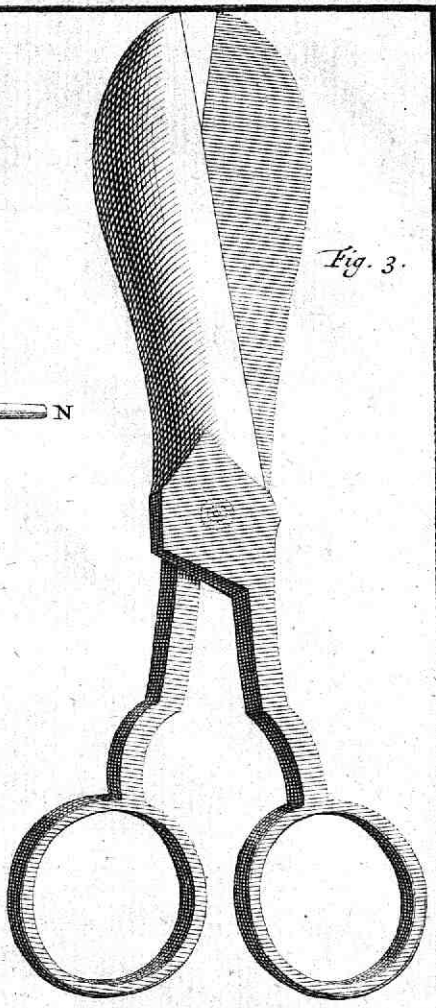

Fig. 3.

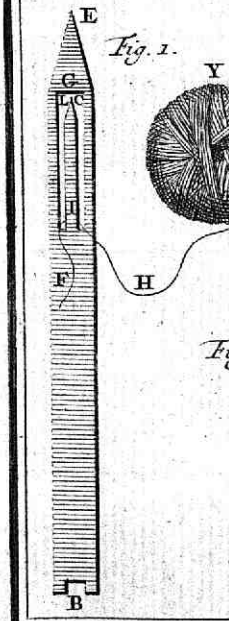

Fig. 1.

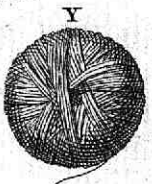

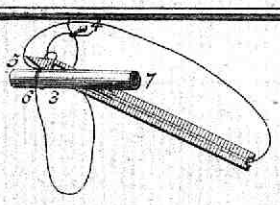

Fig. 3.

Fig. 2.

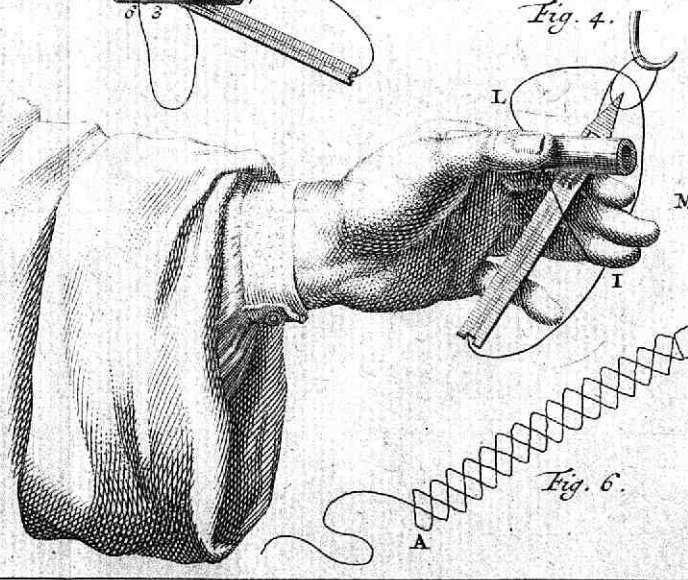

Fig. 4.

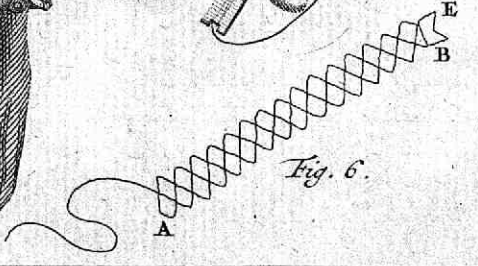

Fig. 6.

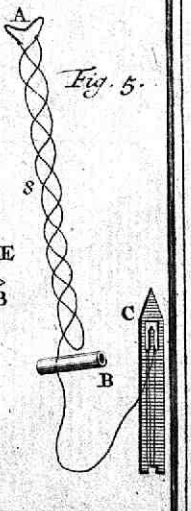

Fig. 5.

B. Picart del.

NETWANT.

F. de Bakker fecit, 1740.

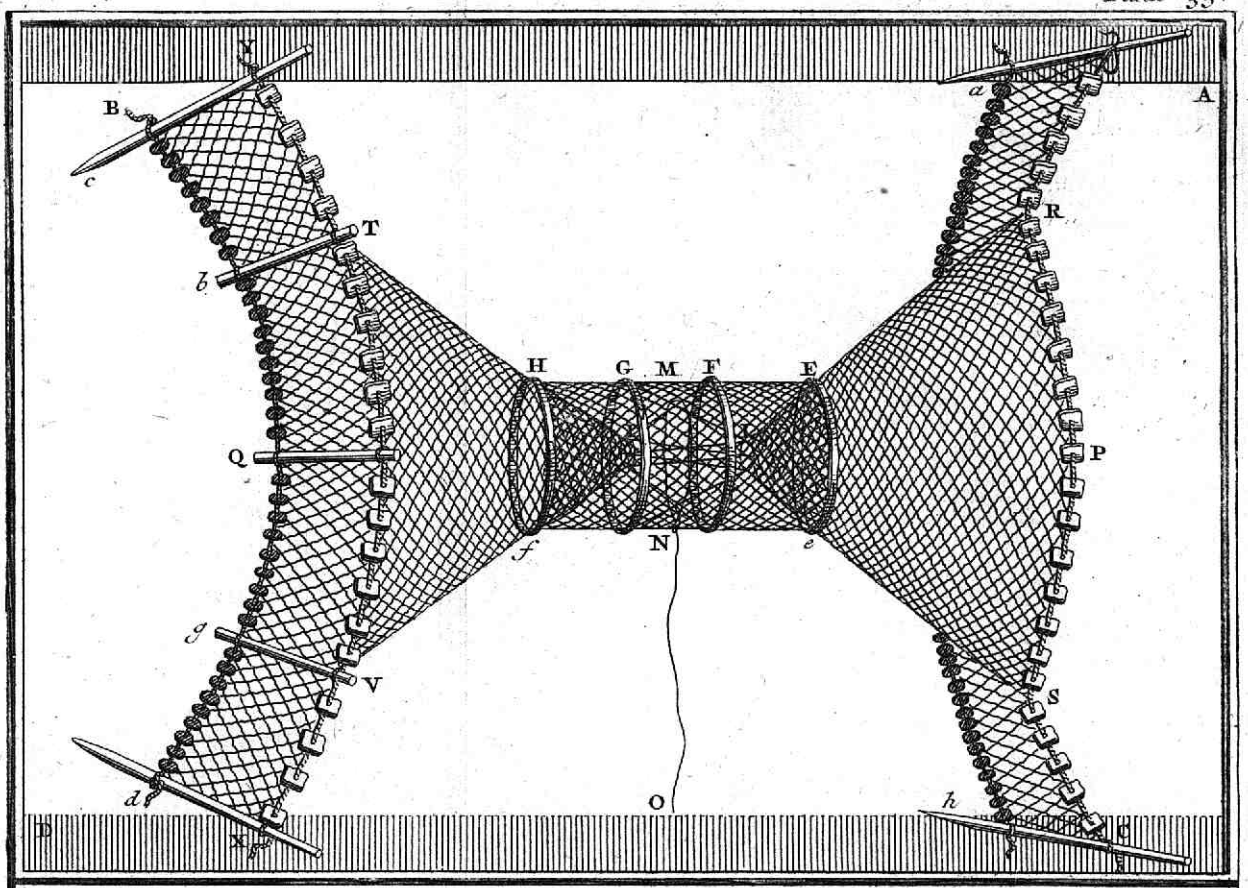

Fig. 1.

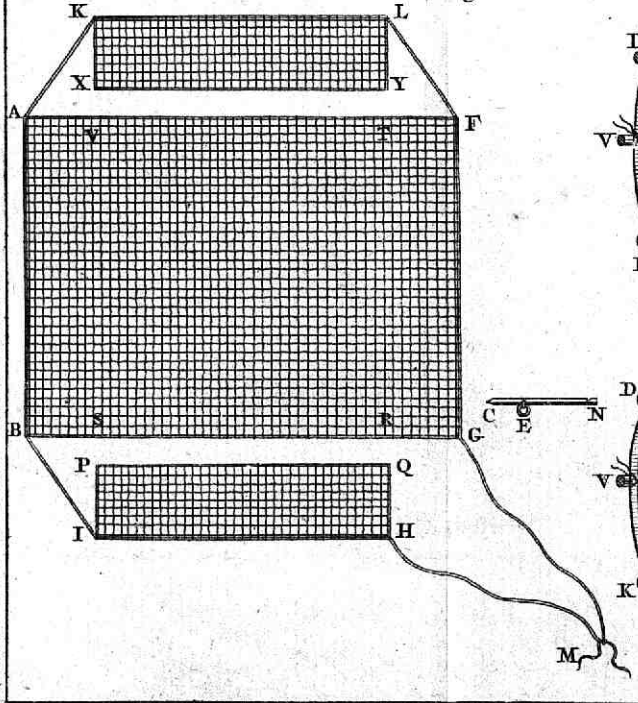

Fig. 2.

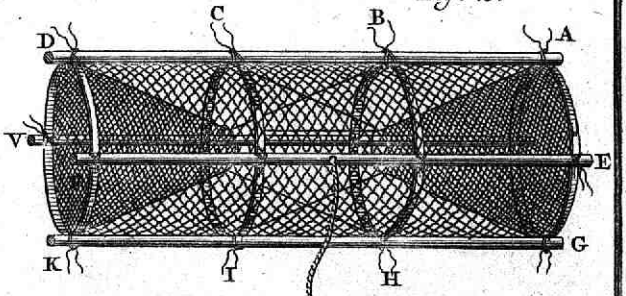

Fig. 3.

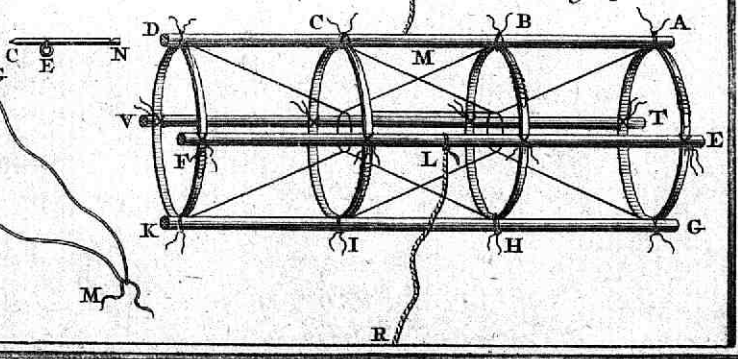

B. Picart del. F. de Bakker fecit, 1740.

Fig. 1.

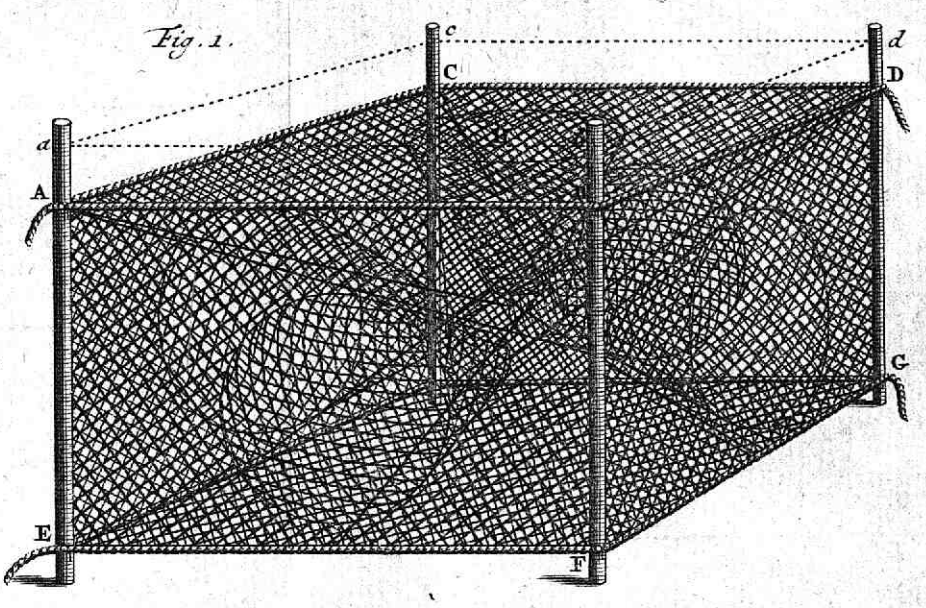

Fig. 2.

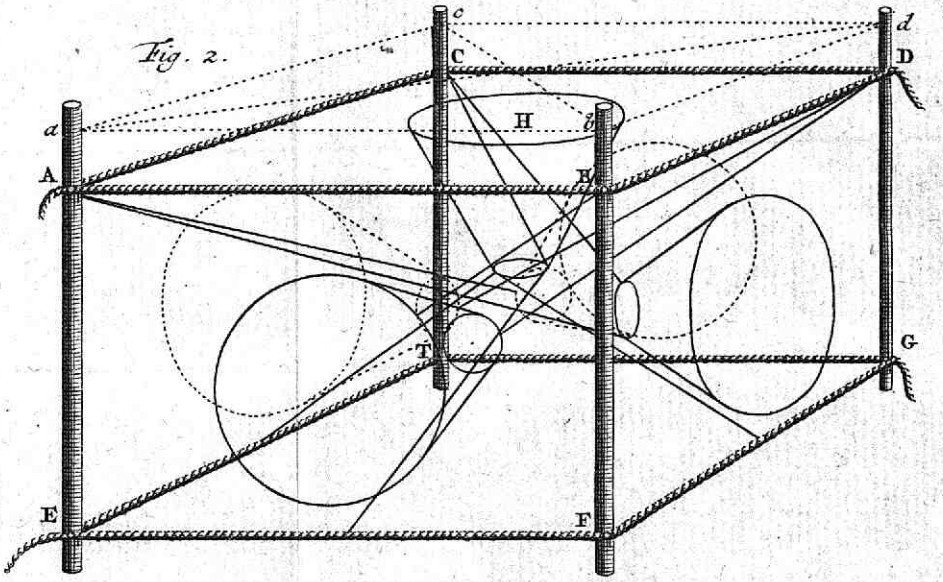

Fig. 3.

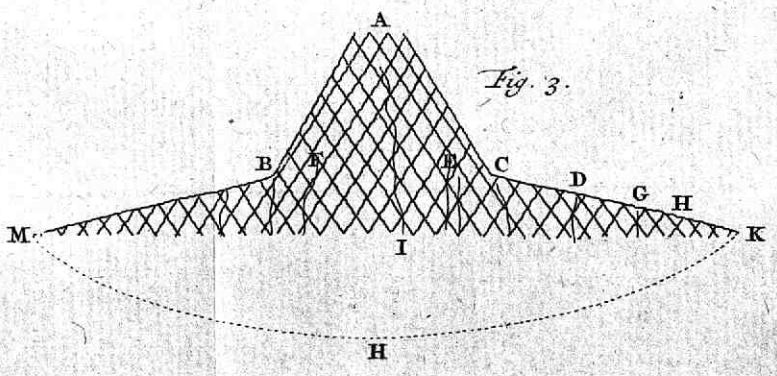

B. Picart del.

NETWANT.

E. de Bakker fecit, 1740.

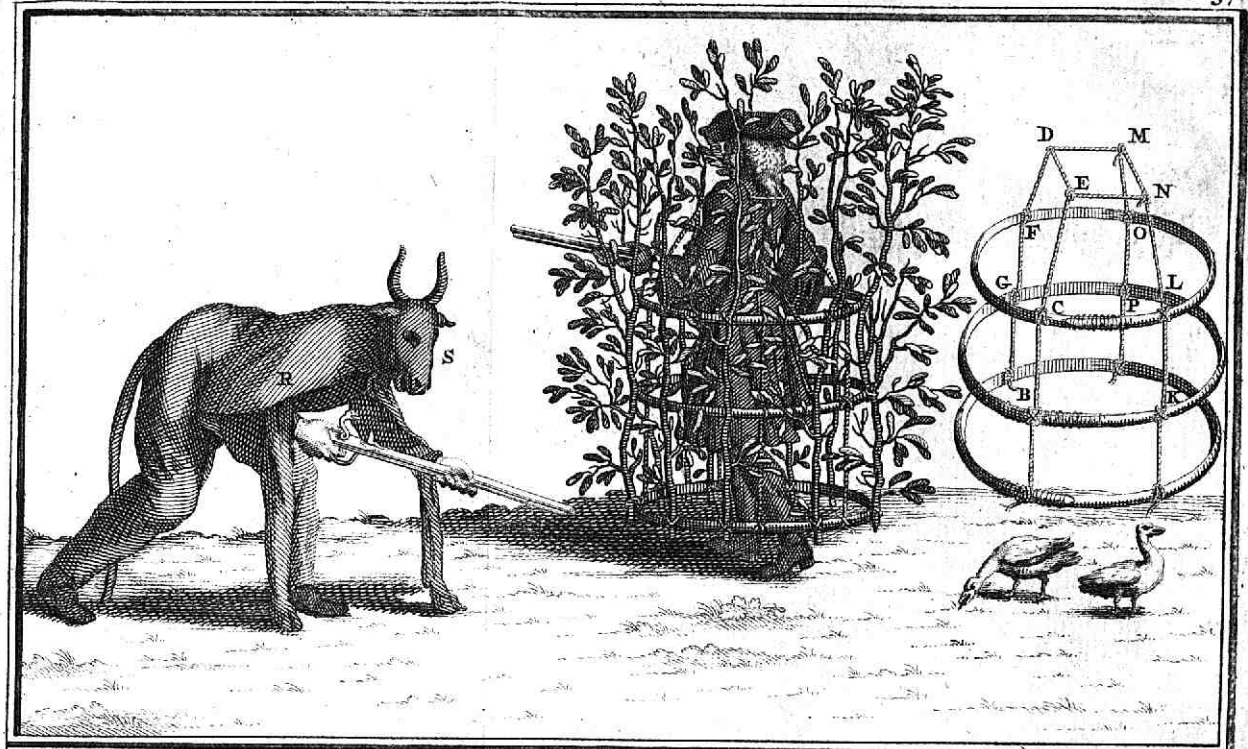

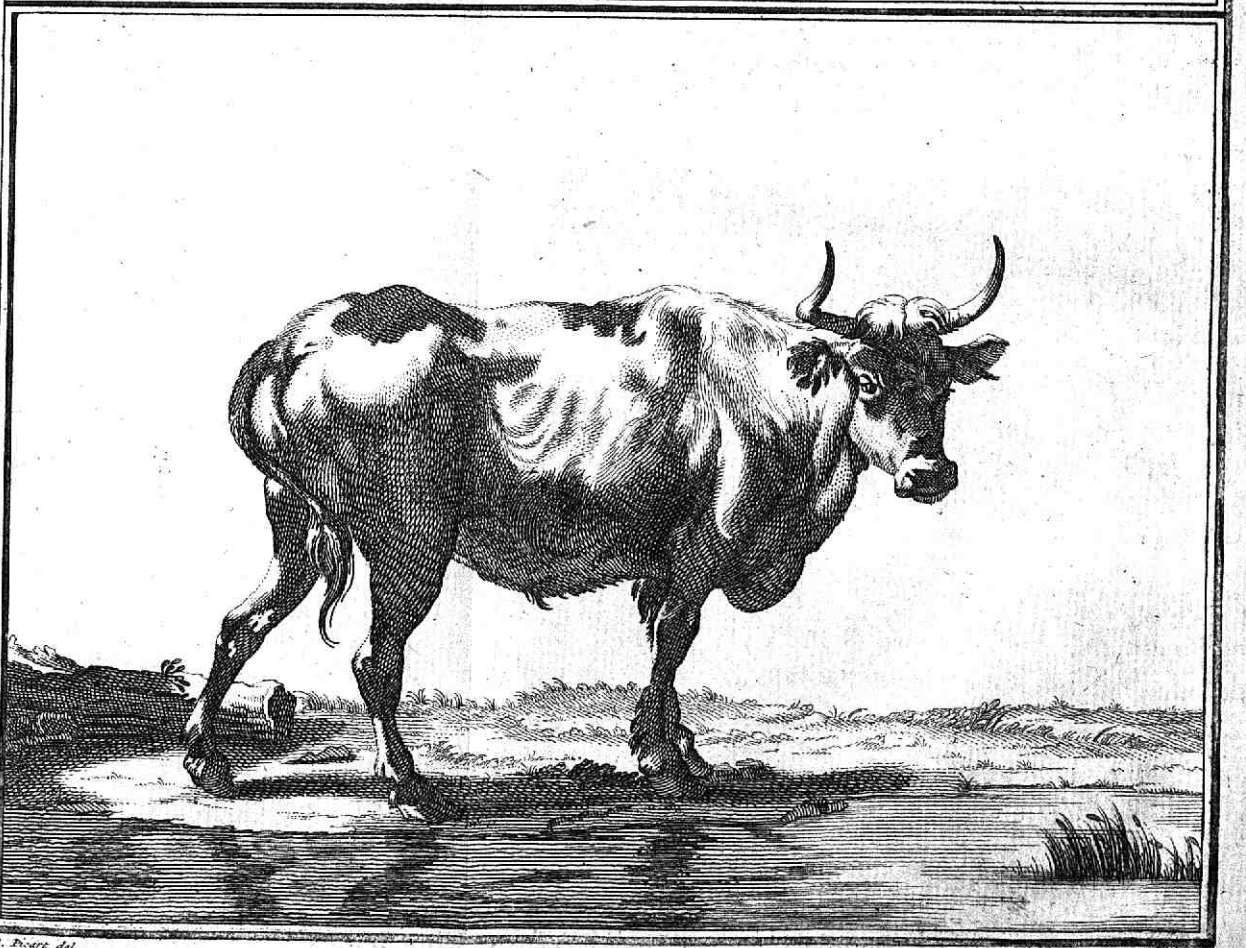

B. Picart del. T. de Bakker fecit, 1740.

OS.